PATRIARHIA ROMÂNĂ

ACADEMIA ROMÂNĂ

MONAHISMUL ORTODOX ROMÂNESC

ISTORIE, CONTRIBUȚII ȘI REPERTORIZARE

VOLUMUL II

EDITURA BASILICA

MONAHISMUL
ORTODOX ROMÂNESC

ISTORIE, CONTRIBUȚII ȘI REPERTORIZARE

COMISIA MIXTĂ DE ELABORARE A

VOLUMULUI 2

Contribuții ale monahismului ortodox românesc la nivel național și internațional

DIN TRILOGIA

MONAHISMUL ORTODOX ROMÂNESC.

ISTORIE, CONTRIBUȚII ȘI REPERTORIZARE

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
Monahismul ortodox românesc: istorie, contribuții și repertorizare / carte tipărită cu binecuvântarea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române. - București: Basilica, 2014-
3 vol.
ISBN 978-606-8141-60-2
Vol. 2.: Contribuții ale monahismului ortodox românesc la nivel național și internațional. - 2016. - ISBN 978-606-8141-62-6

I. Daniel, patriarh al Bisericii Ortodoxe Române

271(498)

ISBN 978-606-8141-62-6

www.edituraPatriarhiei.ro
editura@patriarhia.ro

Editor coordonator:
Ion-Dragoș VLĂDESCU

Redactare:
Aurelian MARINESCU, Constantin COSTACHE, Pr. Cristian ANTONESCU, Pr. Mihai CĂȚOI, Pr. Bogdan SCORȚEA, Carmen FALON, Ștefan VORONCA, Damian ANFILE (*indici*)

Corectură:
Elena TĂBUȘ, Adina NIȚU

Tehnoredactare și prelucrare imagini:
Constantina CRISTEA

Coperta:
Arhitect prof. dr. Mihaela PALADE

Consultanți design grafică:
Arhitect prof. dr. Mihaela PALADE, Ioana BITA-GIULEA

Ilustrație coperte:
Tetraevanghel slavon, sec. XVI, Biblioteca Sfântului Sinod (I)
Sf. Cuvios Isaac Sirul, miniatură, sec. XVIII, Biblioteca Sfântului Sinod (IV)
Forzaț – Sfinți proroci, mănăstirea Sucevița, fresce
Pagini de gardă capitole – fresce de la mănăstirea Govora

Credite foto: Biblioteca Sfântului Sinod | Biblioteca Națională a României | Biblioteca Academiei Române | Fototeca Editurilor Patriarhiei Române | Ziarul *Lumina* | Fototeca Ortodoxiei Românești | Comisia de Pictură Bisericească a Patriarhiei Române | Laurențiu Tătulescu (fotograf) | Daniela Apreutesei (fotograf) | Ioan Popa (pictor)

Patriarhia Română

Academia Română

MONAHISMUL ORTODOX ROMÂNESC

ISTORIE, CONTRIBUȚII ȘI REPERTORIZARE

Volumul 2

Contribuții ale monahismului ortodox românesc la nivel național și internațional

Lucrare publicată la inițiativa și cu binecuvântarea
Preafericitului Părinte
DANIEL
Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

Editura BASILICA a Patriarhiei Române
București - 2016

Întrucât prin credință omul cultivă relația sa vie cu Dumnezeu-Creatorul, cultul religios reprezintă forma esențială a culturii sufletului aflat în dialog cu Dumnezeu. De aceea s-a spus că *„sufletul culturii este cultura sufletului"*.

În ultima analiză, cultul, ca expresie a credinței în Dumnezeu, *este o stare și o lucrare de recunoaștere și de recunoștință a omului față de Dumnezeu-Creatorul universului și al omului, iar cultura este, în forma sa cea mai autentică, celebrarea existenței active a omului în lumea creată de Dumnezeu și în dialog cu aceasta.* Dar pentru că Dumnezeu-Creatorul nu poate fi înțeles fără lumea creată, și nici lumea creată fără Dumnezeu-Creatorul, **credința are nevoie de cultură ca spațiu de rodire în istorie, iar cultura are nevoie de credință ca lumină pentru eternitate.**

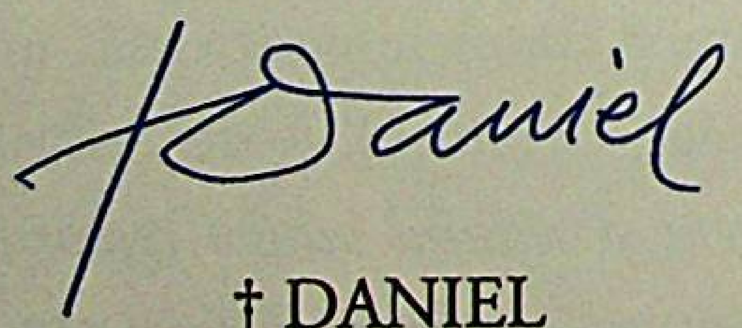
Așadar, credința și cultura nu sunt două entități paralele, ci ele, deși distincte, se întrepătrund și se conțin reciproc. Cultura oferă sol fertil credinței, iar credința face să rodească perenitatea culturii ca pe o liturghie a creativității unui popor credincios, celebrată în devenire și dăinuire spre slava lui Dumnezeu-Creatorul universului, Care este și Mântuitorul sau Eliberatorul omului de păcat și de moarte, pentru a dobândi prin harul divin sfințenia și nemurirea.

Viața liturgică și arta monahală românească, inspirate din Evanghelia iubirii milostive și sfințitoare a lui Hristos pentru oameni, orientează timpul istoriei spre Împărăția Cerurilor. Ele exprimă clipa pătrunsă de veșnicie, transcend banalul monoton și deschid obișnuitul cotidian spre misterul ultim al comuniunii eterne a omului cu frumusețea negrăită a slavei iubirii milostive a Preasfintei Treimi. Astfel, înțelegem că în orice artă autentică inspirată de credința în Iisus Hristos, Care „ieri, astăzi și în veci este Același" (*Evrei* 13, 8), se exprimă într-un fel dorul după veșnicie sau „instinctul eternității" tălmăcit în mod sensibil de artist, adesea prin *tainice legături dintre inima prea plină de dor de eternitate și mâna prea slabă ca să exprime nemărginirea.*

Arta de sorginte creștină monahală, izvorâtă din iubire smerită față de Dumnezeu și de oameni, este totdeauna *artă a transfigurării și elevației spirituale*, este doxologie, pace și bucurie în Duhul Sfânt. Ea nu ne înalță doar emoțional, *ci ne înalță și relațional: în relația omului cu Dumnezeu-Creatorul și cu generațiile umane trecute și viitoare, în timp și dincolo de timp.*

În acest sens, tot ce este autentic, curat și sfânt în cultura unui popor credincios și creator de valori perene devine cunună sau coroană de lumină a acestuia în Împărăția lui Dumnezeu, unde *„neamurile își vor aduce slava și cinstea lor"* – după cum se spune în ultima carte a Noului Testament, *Apocalipsa* (21, 26).

Mulțumim pe această cale tuturor ierarhilor și profesorilor de teologie ai Patriarhiei Române, membrilor și cercetătorilor Academiei Române, care au contribuit la realizarea acestui nou volum din trilogia dedicată **Monahismului ortodox românesc. Istorie, contribuții și repertorizare**, și anume a volumului II, intitulat: *„Contribuții ale monahismului ortodox românesc la nivel național și internațional"*. Totodată, binecuvântăm cu multă bucurie publicarea acestui volum la Editura BASILICA a Patriarhiei Române.

† DANIEL

Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

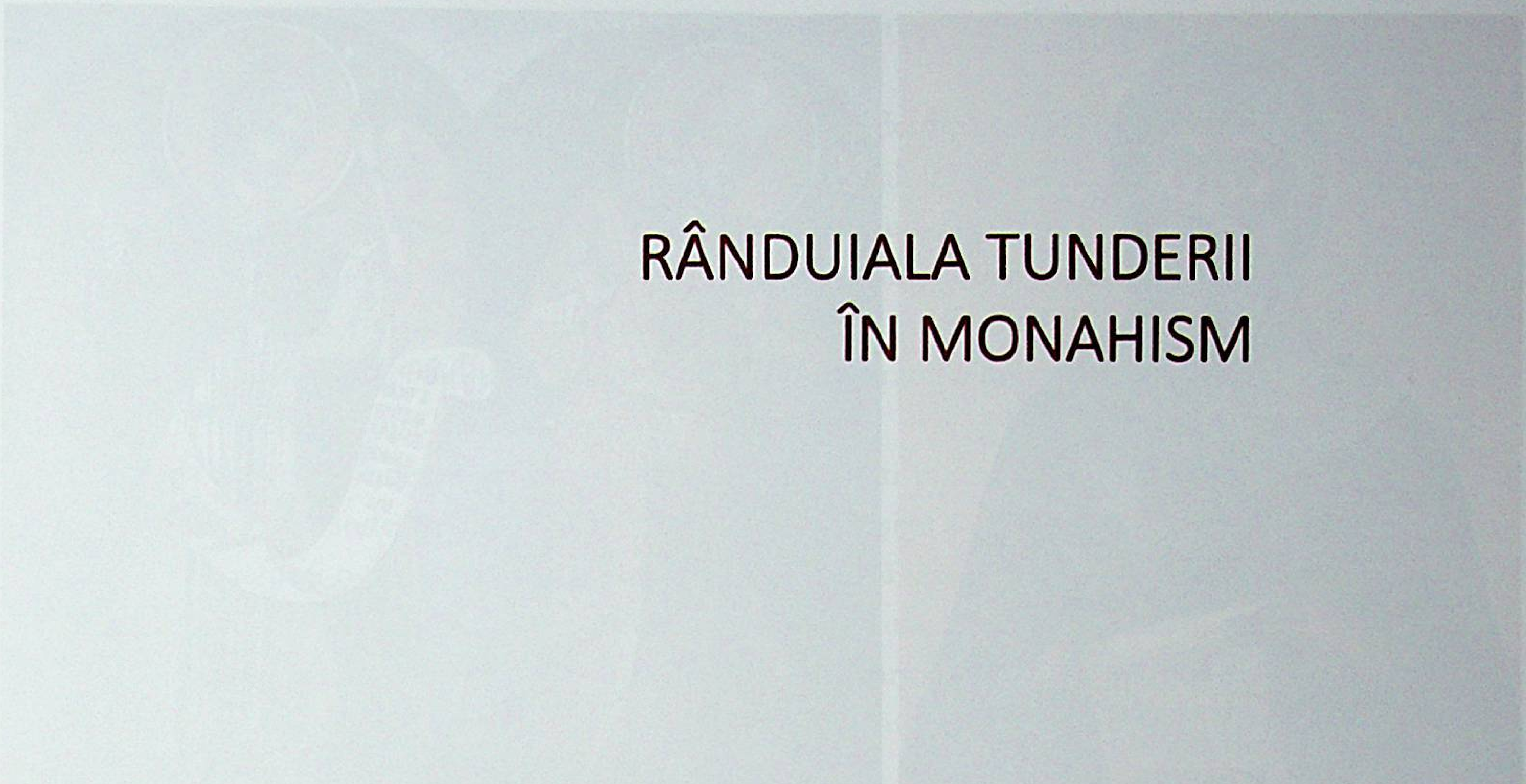
I

SPIRITUALITATE
CULTURĂ • ARTĂ

МР ѲУ
ІС ХС
ІѠ
·ІѠАН·АРХИМАНДРИ ЕГУМЕ

RÂNDUIALA TUNDERII ÎN MONAHISM

Preliminarii

Î n Biserica primară, cei dintâi credincioşi trăiau în familiile lor, în sate sau oraşe, încercând, în primii ani, chiar un fel de viaţă de obşte în ceea ce priveşte bunurile materiale. Aşa ne informează autorul *Faptelor Apostolilor*: „Credincioşii erau toţi împreună şi aveau toate de obşte; îşi vindeau moşiile şi averile şi le împărţeau tuturor, după trebuinţa ce avea fiecare" (cap. 2, 44-45). Şi mai departe se precizează: „Mulţimea celor ce crezuseră avea o inimă şi un suflet şi nimeni nu zicea că din averile lor e ceva al lor, ci toate le aveau de obşte." (*Faptele Apostolilor* 4, 32). Se dă şi exemplul unei familii, care, după ce a acceptat acest fel de viaţă, a încercat să facă o declaraţie falsă asupra bunurilor ei. Anania şi Safira au fost pedepsiţi cu moartea. Nu printr-o sentinţă a vreunui tribunal, ci ca urmare a faptului că au minţit, reţinând pentru ei o parte din valoarea vânzării unei ţarine, când li s-a vădit minciuna, „au căzut şi au murit" (*Faptele Apostolilor* 5, 5; 5, 10).

Nu se ştie exact cât şi cum a putut dura modelul vieţuirii de obşte. E de presupus că a fost doar o efervescenţă de început în comunităţile direct apostolice, pentru că n-o mai aflăm atestată în epoca imediat următoare. I-a urmat o altă efervescenţă: a martirilor. A fost o epocă de înflorire, oricâtă suferinţă a adus. „Sângele martirilor – sământa creştinilor", s-a zis, şi pe bună dreptate.

Concomitent, în ultima perioadă a epocii martirilor, spre sfârşitul secolului al III-lea, au apărut eremiţii, pustnicii, singuraticii retraşi în locuri izolate. Sfântul Antonie cel Mare s-a retras în munţii nisipoşi de pe malul drept al Nilului, „pe la anul 270"[1]. Abia după aceea au apărut chinoviile, mănăstirile de obşte, începătorul acestora fiind Pahomie. În acelaşi secol, al IV-lea, Sfântul Vasile cel Mare începe o reorganizare a monahismului, apoi Sfântul Casian, originar din Dobrogea, hirotonit diacon de Sfântul Ioan Gură de Aur, este întemeietorul monahismului în Occident, unde îl preia, ca organizator, Sfântul Benedict de Nursia.

◄ *Tundere în monahism, miniatură dintr-un manuscris vechi românesc (BAR nr. 2191)*

1. Pr. Dumitru STĂNILOAE, „Introducere", în: *Filocalia*, vol. I, Sibiu, 1947, p. 1.

▲ Sfântul Cuvios Antonie cel Mare (stânga); Sfântul Cuvios Pahomie cel Mare, întemeietorul monahismului chinovial (cenobitic sau cu viață de obște) și Îngerul Domnului (dreapta)

La început a fost tradiția. Au urmat apoi *Regulile*, și nu întâmplător i-am numit pe aceștia de mai sus. Toți au scris *Reguli* sau *Rânduieli monahale*[2]. Și nu numai ei. Rânduieli au mai scris: Serapion, Macarie, Pafnutie și alți 34 de stareți, apoi Sfântul Macarie Alexandrinul și alții între Pahomie și Sfântul Vasile cel Mare. Mai târziu a conceput o *Regulă* vestită Sfântul Teodor Studitul, iar în Mileniul al II-lea ele abundă și în Răsărit și, mai ales, în Apus. În Răsărit cele mai vestite sunt cele ale lui Iosif de Volokolamsk[3] contemporan cu Nil Sorski, iar în Apus numărul lor e în permanentă creștere până azi.

În Răsărit, după fiecare apariție a unei noi *Reguli*, s-a constatat că ea a trecut repede din stadiul de disciplină precisă, aproape militară, din nou în stadiul de tradiție, renunțându-se la capitole și paragrafe și la prescripțiile fixe și obligatorii în litera lor. Când au apărut epoci de delăsare sau contrafacere a idealului monahal originar, s-a făcut apel din nou la *Reguli*, dar de îndată ce s-a intrat pe un făgaș mai cuminte, *Regulile* au fost pe loc date uitării. Apariția unui mare duhovnic, prin viața și povățuirile lui inspirate de Duhul Sfânt, a înlocuit cu ușurință *Regula*.

La noi, la români, nu s-a făcut caz de *Reguli* niciodată. S-a tradus destul de mult literatura ascetică, dar *Regulile* nu s-au tradus decât sporadic și nu pentru a fi folosite cu exactitate, ci pur și simplu pentru informare. O însemnare a Părintelui Dumitru Stăniloae spune că pravila monahală a lui Teodor Studitul nu se află, după informațiile sale, decât la mănăstirea Neamț, într-o veche traducere cu slove chirilice. Dar nu și-a

2. Vezi „Regula Sfântului Pahomie", în: *Oeuvres de saint Pachôme et des ses disciples* (*Corpus Scriptorum Christianorum orientalium*), vol. 159 (text copt), pp. 30-36 și 160 (trad. franceză de L.Th. Lefort), pp. 30-37, Louvain, 1956; „Regulile Sfântului Vasile", în: *PG* 31, 189-1309; „Regula Sfântului Teodor Studitul", în: *PG* 99, 1703-1720.

3. A scris despre ea Thomáš Špidlík S.J., „Joseph de Volokolamsk. Un chapitre de la spiritualité russe", în: coll. *Orientalia Christiana Analecta*, nr. 146, Roma, 1956, 153 p.

putut-o procura, deşi a făcut toate cercetările[4]. Ca să avem totuşi vechile rânduieli şi în româneşte, a trebuit să le traducem din ruseşte[5].

Niciodată în istoria monahismului românesc nu s-a spus despre vreo mănăstire că ar urma o anumită *Regulă*. Mult mai târziu, prin anii '50 ai secolului al XX-lea, s-a încercat să se pună în practică *Regula* Sfântului Teodor Studitul la una dintre mănăstirile din Moldova, Slatina, dar nu avea din regula sa decât numele. De altfel a şi fost repede uitată. În fond viaţa monahală era aceeaşi în toate celelalte mănăstiri, cu câteva note mai deosebite, dar nu luate din *Regula* Sfântului Teodor Studitul, ci din tradiţia mănăstirii Sihăstria, de unde venea stareţul Cleopa.

Explicaţia acestei lipse de interes pentru *Regulă* în Răsărit ar putea sta în primul rând în spiritul mai larg, mai independent al Ortodoxiei Răsăritului, şi în al doilea rând în faptul că în Răsărit s-a refuzat o delimitare precisă între viaţa eremitică şi cea cenobitică. *Regulile* n-ar fi putut delimita rânduieli precise, pentru a le aplica unuia şi aceluiaşi monah, pe jumătate eremit, pe jumătate cenobit. Tradiţia însă a putut foarte bine rândui o astfel de viaţă. Tradiţia e mai largă, mai firească, mai aproape de om aşa cum e el, de fiecare în parte. În tradiţie e mult mai mult spaţiu pentru libertate.

Şi aşa cum s-a ajuns să nu se facă deosebire între eremiţi şi chinoviţi, tot aşa s-a păstrat, prin tradiţie, şi unitatea dintre laici şi monahi. Spiritualitatea nu e privilegiul special al monahilor, în sensul că la viaţa duhovnicească sunt chemaţi toţi creştinii în mod egal şi toţi au acces la desăvârşire. Căile pot fi diferite, dar scopul e acelaşi, şi între ceea ce poate realiza unul sau celălalt nu este nicio deosebire. Monahii nu au deci a se crede o categorie specială de creştini, cu privilegii deosebite sau în posesia unor mijloace mai sigure pe calea desăvârşirii. Uneori este tocmai dimpotrivă. Ambele drumuri sunt căi spre acelaşi ţel, cu nimic unul mai bun sau mai de preferat decât celălalt. Fiecare şi-l alege pe cel care crede că i se potriveşte mai bine.

Tradiţia păstrează, în privinţa aceasta, întâmplări care sunt de referinţă în spiritualitate. Se zice că Sfântul Antonie L-ar fi întrebat într-o zi pe Dumnezeu, în rugăciune, dacă este cineva care îl întrece în virtute şi care i-ar putea sluji drept model de viaţă duhovnicească. I s-a poruncit să meargă în oraşul Alexandria, şi primul om pe care îl va întâlni pe stradă, la intrarea în oraş, va fi acela prin care Dumnezeu îi va da răspunsul. A făcut aşa, şi pe primul întâlnit l-a întrebat:

„- Cine eşti?
- Un curelar, a răspuns acela.
- Şi cu ce te ocupi?
- Cu meseria mea, fireşte, slujesc oamenilor.
- Şi care sunt virtuţile tale? Cum te nevoieşti? Ce asceză faci?
- Nu fac nimic şi n-am nicio virtute.
- Bine, bine, dar cum slujeşti lui Dumnezeu? Spune-mi pas cu pas, cum îţi petreci zilele?

4. Pe o foaie găsită într-o carte în Biblioteca Mitropoliei din Sibiu, semnată „D.S".
5. *Vechile rânduieli ale vieţii monahale,* 1929, 748 p. (după ediţia rusă a episcopului Teofan, apărută la Moscova în 1892). S-a ocupat de traducere prof. C.N. Tomescu, şi cartea a apărut la mănăstirea Dobruşa, jud. Soroca. Cuprinde toate *Regulile* până la Sfântul Benedict, inclusiv.

– Ei bine, dimineața după ce mă scol, mă așez pentru câteva clipe în fața lui Dumnezeu și mă gândesc că în tot acest mare oraș care este Alexandria, nu este păcătos mai mare decât mine. Și seara, înainte de a mă culca, mă așez din nou câteva clipe în fața lui Dumnezeu și din nou mă gândesc că în tot acest mare oraș Alexandria nu există un păcătos mai mare decât mine."[6]

Iată ce învățătură a primit marele ascet Antonie de la Dumnezeu. Curelarul era mai virtuos decât el și îi putea servi de model. Un laic. Pentru că nu faptul de a fi laic sau monah contează în fața lui Dumnezeu, ci *smerenia*, modestia, tot ceea ce e opusul mândriei și al slavei deșarte, al suficienței și al îngâmfării.

Despre Sfântul Isaac Sirul se spune că la întrebarea: „Ce este desăvârșirea", a răspuns: „Un adânc de smerenie."[7] În absolut niciuna dintre cărțile de spiritualitate ortodoxă nu se spune că la desăvârșire s-ar ajunge prin observarea vreunei *Reguli*. Răsăritenii știu acest lucru și și-au organizat formele de exprimare a vieții duhovnicești în felul lor, după criterii mai largi decât *Regulile* ca atare.

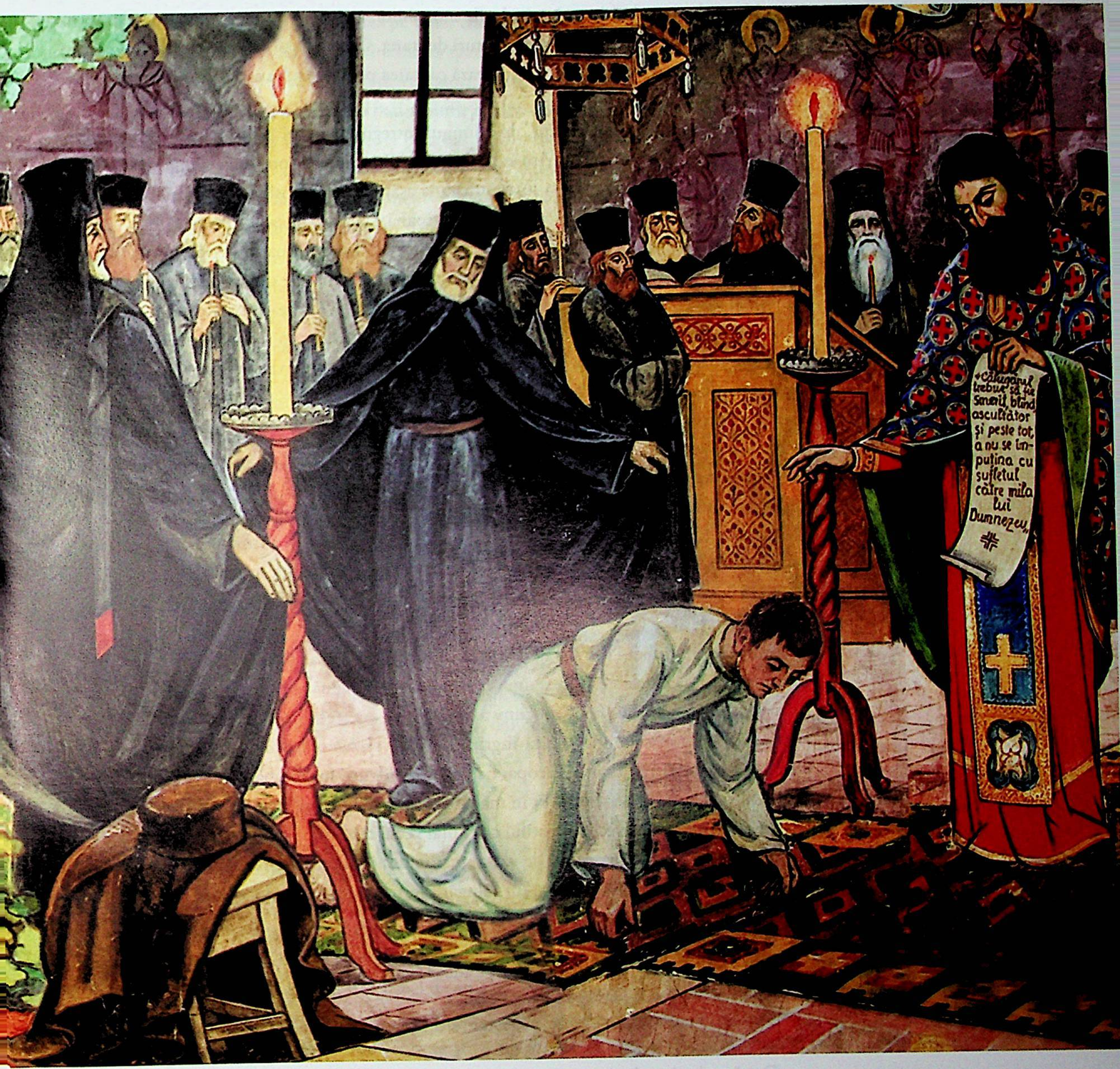
1. Rânduiala tunderii în monahism: moarte și înviere

Rânduiala tunderii – alt element constitutiv al tradiției – are pentru monahi toate elementele unei *Reguli*, fără să fie Regula ca atare. Ea îl leagă pe monah de loc, de mănăstirea în care acceptă ritualul, de obștea cu care se înfrățește, de starețul care îi devine *Părinte* și care îi dă și un nume nou, ca la o adevărată naștere, de slujbele bisericii, de cele trei voturi, de uniforma pe care o primește, piesă cu piesă, cu arătarea simbolului fiecăreia, de *Rugăciunea lui Iisus*, care i se dă odată cu metaniile și cu învățătura cum să le folosească. Rânduiala tunderii îl învață smerenia, ce să mănânce, cum să doarmă, cum să vorbească.

Intrarea în obștea monahală e ca un pact de sânge care obligă toată viața. În Ortodoxie nu există, ca în Romano-Catolicism, aprobarea de ieșire din monahism. Nu se poate da aprobarea să nu mai fii, ca și când nu te-ai fi născut! De aceea monahul, chiar dacă a plecat din mănăstire, rămâne monah toată viața, și canoanele poruncesc întoarcerea lui „acasă" până la ultima clipă a vieții. Iată ce spune Sfântul Vasile cel Mare: „Se cuvine să ne încredințăm pe deplin că, odată ce ai intrat în legătură și în unire cu frăția duhovnicească, nu mai ai cum să rupi aceste legături și să te desparți de aceia cu care te-ai unit... Cel ce va face aceasta se va supune celor mai grele pedepse de sus."[8] Ieșirea din monahism e, în ochii severi ai alcătuitorilor de canoane, egală cu apostazia, iar excluderea din monahism e ca o condamnare la moarte, al cărei prim simbol este moartea numelui, întoarcerea la numele dinainte, tot așa cum *tunderea* e ca o slujbă de înmormântare a mireanului, a omului dinainte, care își pierde numele și toate legăturile din societate, de orice fel ar fi ele.

---

6. Redare liberă după *Pateric*. Cf. și Nicholas Arseniew, *La piété russe*, Neuchâtel, 1963, pp. 35-36.
7. *Omilia* 78, cf. Nicholas Arseniew, *La piété russe*, p. 36.
8. *Vechile Rânduieli Monahale*, Dobrușa, 1929, p. 473. Aceeași idee la Sfântul Casian Romanul, tot în *Vechile Rânduieli Monahale*, p. 656. Concepția Sfântului Vasile cel Mare despre viața monahală se degajă și din scrierile sale către monahi și alte personalități. Mai multe volume au apărut începând din 1957 la Paris cu text grec și francez stabilit și tradus de Yves Courtonne.

Ceremonialul tunderii e dramatic, încărcat de o solemnitate gravă, tot atât de emoţionantă ca şi slujba înmormântării. Poate chiar mai emoţionantă şi mai gravă, pentru că aceasta e o înmormântare de viu, înainte de a fi, spre sfârşit, bucuria renaşterii la altă viaţă.

Slujbele acestea sunt capodopere ale genului. Sunt slujbe şi filosofări. Sunt stări de meditaţie sub înaltă tensiune, conversaţii cu Dumnezeu într-o limbă care doar în asemenea momente se vorbeşte, pe care altfel şi altă dată nimeni n-o cunoaşte, nimeni n-o foloseşte.

▲ *„Călugărul trebuie să fie smerit, blând, ascultător şi peste tot a nu se împuţina cu sufletul către mila lui Dumnezeu...", moment din slujba tunderii în monahism, frescă de la mănăstirea Cernica*

Novicele, voind să intre în rândurile monahilor, are, ca și la botez, un naș care îi va fi povățuitor și îndrumător toată viața alături de stareț. Chiar dacă își va alege ca duhovnic de Spovedanie pe altcineva, nașul își păstrează calitatea pentru totdeauna. El poate de altfel să nu fie preot, ci simplu monah.

Așadar, monahul are în fapt, de-a lungul întregii vieți, trei îndrumători permanenți: starețul, nașul și duhovnicul. Așa e tradiția în spiritualitatea ortodoxă românească, deși în tradiția veche răsăriteană n-a fost totdeauna așa. Uneori e posibil și la noi ca aceste trei funcțiuni să fie cumulate de una și aceeași persoană, starețul, în cazul acesta slujba tunderii săvârșind-o altcineva, de regulă un episcop. Starețul îl ia sub mantia sa pe novice. Când sunt totuși trei, ei pot fi trei temperamente diferite, trei măsuri duhovnicești diferite, trei rânduieli diferite de viață personală, ceea ce poate să nu fie prea ușor pentru ucenic. De obicei însă cele trei rânduieli se împacă, pentru că se rânduiesc în straturi oarecum diferite, dar complementare. De stareț trebuie să asculte în cele legate de viața de obște a mănăstirii, de duhovnic în cele legate de canonul personal de rugăciune și de faptele personale, iar de naș, în sfaturile privitoare la modul cum trebuie să se descurce în viața de toate zilele și între poruncile celor doi de dinainte.

Când starețul e și naș și duhovnic ar putea în principiu să fie mai bine, dar în fapt nu e întotdeauna așa. Când sunt trei, e mai ușor de ținut echilibru. Dacă unul e aspru, al doilea va fi mai blând, iar al treilea nu te va lăsa să ieși de sub autoritatea celorlalți doi, pe motiv că amândoi sunt extremiști, ceea ce ar putea alimenta ieșirea de sub ascultare și căderea în voia proprie, păcat plin de multe curse, dușmanul prin excelență al vieții călugărului.

Știri despre ritualul intrării în monahism găsim în *Regula Sfântului Pahomie.* Mai întâi ni se spune că novicele era supus unei *ispitiri* la poarta mănăstirii, înainte de a fi introdus înăuntru, spre a se vedea dacă nu cumva intenția lui era trecătoare. „Îl lăsau pentru câteva zile afară, fără nicio atenție și fără îngrijire", spun *Vechile Rânduieli Monahale*[9]. Starețul meu de la mănăstirea Slatina, Cleopa, ne povestea adesea, în plimbările pe care le făcea cu noi pe munte, cum a fost el primit în mănăstire de către starețul Ioanichie de la mănăstirea Sihăstria, precum vom vedea, în stilul celei mai vechi tradiții.

Tânăr adolescent abia trecut de vârsta majoratului s-a prezentat la Sihăstria, dar, în loc de stareț, a fost primit de econom, un călugăr aspru, care i-a spus doar atât:

„– Ai venit să rămâi la noi?
– Da, Preacuvioase, i-a răspuns Cleopa, pe atunci Constantin.
– Bine, să mă duc să-l întreb pe stareț. Stai aici.
– Spune-i Preacuviosului că mai am doi frați aici, călugări", l-a mai informat Cleopa.

După ce l-a întrebat cum îl cheamă, economul a plecat. S-a întors repede, cu un băț în mână. Lângă poartă era culcat un trunchi de copac uscat, uitat acolo de multă vreme. Economul l-a luat de braț, l-a dus lângă trunchiul de copac, i-a dat bățul, și i-a zis doar atât:

„– Bate trunchiul ăsta! Bate-l!"

---

9. *Vechile Rânduieli Monahale*, p. 110.

Și a început să-l bată, ținând încă pe umăr traista în care își purta averea, câteva cărți și ceva schimburi de corp. Economul i-a întors spatele și a plecat la treburile lui.

Treceau pe lângă el călugări, frați, vizitatori. Nimeni nu-l vedea. A sunat clopotul de masă, apoi de cină, dar de el nu și-a mai amintit nimeni. Seara târziu a venit economul, l-a luat de braț și l-a dus la arhondaric, la casa oaspeților, într-o cameră cu pat de scândură, fără saltea, acoperit doar cu un țol de cânepă și având la unul dintre capete o pernă de paie. L-a introdus în cameră fără cuvânt, a închis ușa după el și a plecat. N-a apucat să adoarmă bine, că a auzit toaca și apoi îndată clopotele. S-a deschis ușa și din prag economul i-a făcut semn să-l urmeze. Era ora 23 și începea Utrenia și Miezonoptica. L-a dus în biserică și l-a așezat într-un colț, în pronaos, lângă tindă.

Era noapte, în biserică lumina era pe vremea aceea dată numai de câteva lumânări, așa că nimeni nu l-a remarcat. Pe la ora 1, după miezul nopții, slujba s-a terminat și, după ce toți cei aproape o sută de călugări au părăsit biserica, economul rămas la urmă i-a făcut semn din nou să-l urmeze și, tot fără niciun cuvânt, l-a dus din nou în camera de la arhondaric. Dimineața, foarte de dimineață, în cântec de păsărele și într-o lumină de zi de geneză, îngemănată cu întunericul ce se dădea învins încetul cu încetul, l-a dus din nou la poarta mănăstirii, i-a dat din nou bățul în mână și i-a zis ca și în ajun:

„– Bate-l!"

L-a bătut toată ziua, până seara, nemâncat, ignorat de toată lumea. Monahii își vedeau de treabă, intrând și ieșind, grăbiți la ascultări. Noaptea s-a repetat istoria nopții dintâi. Tot așa s-a repetat și ziua a treia până la apusul soarelui. Când ziua și-a stins felinarul, coborându-l dincolo de Piciorul Crucii, muntele dinspre apus care începea chiar din grădina mănăstirii, economul a venit tot atât de taciturn, dar cu o veselie ușor observabilă în ochii lui mari și curați:

„– Vino, te cheamă Bătrânul. Lasă bățul aici."

„Bătrânul" era starețul Ioanichie căruia i se zicea așa de pe când avea doar patruzeci de ani. Întors de la Muntele Athos, găsise mănăstirea pustiită de un incendiu și începuse singur și reînnoirea vieții monahale și reparația zidurilor. Așa ajunsese să primească în timp până la o sută de frați, care acum erau în cea mai mare parte călugări, toți ucenicii lui. El să fi avut la vremea aceea în jur de șaizeci de ani.

Bătrânul îl aștepta în chilia sa de la stăreție, o chilie modestă, cu laiță de lemn, acoperită cu un covoraș, cu o masă, două scaune și cu un analog pe care își ținea epitrahilul și *Molitfelnicul*.

„– Stai în genunchi. Te voi spovedi. Să-mi spui tot: ce ai făcut și ce ai de gând. Dar copacul de la poartă ce-a zis?

– N-a zis nimic, Preacuvioase.

– Așa să fii și tu. Dar n-a zis că-l doare capul? N-a zis că-i e foame?

– N-a zis nimic, Preacuvioase.

– Bine. Așa să fii și tu."

A urmat apoi o scurtă Spovedanie și citirea dezlegării. Ajuns la acest moment, Părintele Cleopa povestea: „De povestea cu bățul n-am știut dinainte, că Bătrânul nu-și repeta „ispitirile", dar știam de mult, îmi spusese cineva, că momentul de după Spovedanie e momentul cheie. Dacă Bătrânul îți cere actele, înseamnă că ai trecut proba, dacă nu, a doua zi economul îți arată drumul pe care ai venit."

„– Dă-mi actele, a poruncit Bătrânul blând.
– Zici că ești frate cu alde Ilie? Nu-i bine să fiți de la început împreună. De mâine dimineață te duci la oi, la stână, pe Piciorul Crucii, să-l ajuți pe Antonie Olaru. El e baciul. Să-l asculți. Și sâmbăta seara să vii la Spovedanie. Acum du-te."

Afară aștepta economul.

„– Ei, ți-a cerut actele? Știau toți de acte!
– Mi le-a cerut.
– Bine, atunci să mergem să mâncăm.
Am mers la trapeză, povestea Cleopa, am mâncat împreună, pentru că economul postise și el întru așteptarea lămuririi cu privire la vocația mea și conducându-mă acum la o altă chilie, în rând cu frații, la despărțire m-a întrebat:
– Și ce-a mai zis Bătrânul?
– A zis să plec la Piciorul Crucii, la stână.
Așa a zis, s-a mirat economul, dar apoi și-a luat seama și a adăugat: Dacă așa a zis, așa să faci."

Și din seara aceea, în afară de o altă seară peste trei ani, când a fost tuns la o slujbă de noapte și i s-a dat numele de *Cleopa*, pe tânărul Constantin-Cleopa nu l-au mai văzut decât cei care mai treceau din când în când pe la stână și se nimerea ca oile să nu fie prin pădure. Prin mănăstire nu l-a mai văzut nimeni ani și ani, aproape cincisprezece. A fost uitat acolo, la oi!

Irénée Hausherr[10] deplânge lipsa noviciatului din monahismul răsăritean, care în Apus e foarte important și de lungă durată. El știe de aceste *probe*, de aceste *ispitiri*, dar le consideră cu totul prea scurte. De fapt, el crede că noviciatul constă doar din această ispitire. Nu știe că până la călugărirea propriu-zisă uneori trec ani mulți și la noi, până atunci novicele fiind doar *frate* și *candidat*, nu monah și „părinte". Numai că noi nu-i zicem acestei perioade *noviciat*, fiindcă n-avem o *Regulă*. Nu-i zicem nicicum. Și de ce i-am zice cumva?! Ea e totuși o lungă ispitire.

În ceea ce-l privește pe părintele Cleopa, citind mai târziu *Scara* Sfântului Ioan Scărarul, am descoperit că el a fost norocos că ispitirea lui de la poartă a durat numai trei zile! Un anume Isidor dintr-o mănăstire vizitată de Sfântul Ioan a fost ținut la poartă timp de șapte ani, adresându-se în tot acest timp, din poruncă, fiecărui monah trecător: „Roagă-te pentru mine, părinte, că sunt stăpânit de duh rău"[11]. Cu judecata noastră de azi ne vine să zicem că uneori vechii duhovnici pierdeau măsura! Dar, cine știe! Sfântul Ioan Scărarul, care, ca și noi, a judecat răbdarea aceluia ca fiind „neînchipuită" și smerenia lui drept „cea mai

10. Irénée Hausherr, *Direction spirituelle en Orient autrefois*, Roma, 1955, p. 112.
11. *Scara*, în: *Filocalia*, IX, Ed. IBMBOR, București, 1980, pp. 89-90.

▲ *Ieromonahul Ioanichie Moroi, starețul de la Sihăstria (stânga); arhimandritul Ilie Cleopa, aducându-și aminte de ascultarea din tinerețe, când păzea oile mănăstirii*

adâncă", ne sugerează că a fost ținut astfel ca să fie exemplu celorlalți, că și-a acceptat acest rol și că în cele din urmă s-a sfințit.[12]

Revenind la Părintele Cleopa, nici „noviciatul" său nu s-a sfârșit cu cele trei zile. Au trecut ani până a fost tuns și primit în obștea monahală propriu-zisă.

Vechile Rânduieli Monahale arată că, în tradiția Sfântului Pahomie de la mănăstirea Tabene din Egipt, după ce novicele trecea proba *ispitirii*, era întrebat asupra stării lui sociale, dacă nu era rob venit doar să scape de un stăpân, dacă nu venise doar pentru a scăpa de vreo urmărire, de sărăcie etc., după care i se făceau cunoscute rânduielile din mănăstire, ca să știe ce-l așteaptă. Pe urmă era primit în mănăstire. „Îl dezbrăcau de hainele cele lumești și-l îmbrăcau în haine călugărești, poruncind portarului să-l conducă în adunarea fraților în timpul rugăciunii." Sfântul Casian Romanul mai arată că înveșmântarea în haine călugărești se făcea în biserică, de către stareț, în prezența întregii obști. Fericitul Ieronim numește și veșmintele cu care se făcea îmbrăcarea, în general cam aceleași ca și azi, dar având alte croieli și alte forme. În locul rasei, de pildă, se dădea un cojoc din piele de capră, amintind de cojocul Sfântului Ilie și de al altor pustnici din Vechiul Testament (cf. *Evrei* 11, 37). De pe atunci îmbrăcămintea avea sensuri simbolice.[13]

Sfântul Vasile cel Mare arată că și în mănăstirile lui primirea se făcea după niște „rânduieli cu totul aparte", și „se făcea în auzul starețului și al fraților", rostindu-se făgăduința, dar în *Regulile* sale nu ni se arată exact care erau aceste „rânduieli". Erau, se vede, deja tradiționale, și nu mai era nevoie să fie scrise. Știm cu siguranță că se schimba numele celui intrat și i se schimba și îmbrăcămintea, pentru că aceasta pe cei neputincioși „îi oprește de la cele rele"[14]. Și Sfântul Ioan Casian se ocupă de semnificația îmbrăcămintei călugărești, numind toate elementele ei și legând-o mai întâi de texte biblice – spre exemplu monahul e ostaș al lui Hristos și ostașul umblă încins (cf. *Luca* 12, 35): de aici brâul – și apoi

12. *Scara*, în: *Filocalia*, IX, p. 90.
13. *Vechile Rânduieli Monahale*, pp. 110-111, 115-120.
14. *Vechile Rânduieli Monahale*, pp. 338, 345.

▲ *Sfântul Cuvios Ioan Iacob de la Neamț (Hozevitul), sub mantia nașului său de călugărie, arhiereul Valerie Moglan, starețul mănăstirii Neamț, 8 aprilie 1936, în miercurea din Săptămâna Sfintelor Pătimiri, frescă din biserica Seminarului Teologic „Veniamin Costachi" de la mănăstirea Neamț, închinată Sfântului Ioan Iacob*

învestind-o cu conținut simbolic. De pildă culionul cu camilafcă, imitând acoperământul copiilor din vremea aceea, care va fi arătat altfel decât ale noastre de azi, era menit să le aducă aminte să fie nevinovați și curați ca și copiii. Se pare însă că nu peste tot îmbrăcămintea era asemănătoare. Într-un fel era în Egipt, într-alt fel în Asia Mică. Sfântul Ioan Casian precizează că „a văzut la egipteni" cutare lucru, deci în alte părți era altfel.[15]

În tradiția spiritualității ortodoxe avem de la început o *rânduială a tunderii*.

Ritualul tunderii e adevărată *Regulă* monahală, aceeași pentru toți, bărbați și femei. Nu se știe cine e autorul ei. E ca poezia populară, ca și cântecul popular, creație anonimă din tradiția bizantină și mai veche, creație de mare profunzime filosofică, de situare în fața vieții, în fața morții și în fața lui Dumnezeu. E ca un răspuns la Judecata cea din urmă. E jurământ în fața nemitarnicului Judecător. E declarație de conștiință, legământ pe viață și pe moarte. E ca ultimul cuvânt al unui condamnat la moarte. Slujba se desfășoară de obicei seara, sau chiar la miezul nopții. Se poate face și ziua, la Sfânta Liturghie, după Vohodul cel

15. *Vechile Rânduieli Monahale*, p. 590.

mic, dar de obicei se preferă seara la Vecernie, sau noaptea la Utrenie, sau la Miezonoptică, în biserică, la lumina slabă, tremurândă, a lumânărilor. Toată lumea din biserică primește lumânări și le ține aprinse în tot timpul slujbei.

Viitorul monah, după ce cu o seară înainte a fost închinat în biserică pe la toate icoanele, e dus înainte de începerea slujbei în tinda bisericii, într-un colț, ascuns de către călugări în dosul hainelor lor, îmbrăcat într-o cămașă albă, cu picioarele goale, cu capul descoperit. La un moment dat se aude de acolo, din tindă, o cântare, o invocare, o lamentație într-o interpretare zguduitoare, tărăgănată:

> „Brațele părintești sârguiește a le deschide mie, că în desfrânări am cheltuit viața mea. Spre bogăția cea necheltuită a îndurărilor Tale căutând acum, Mântuitorule, nu trece cu vederea inima mea cea sărăcită, căci către Tine, Doamne, cu umilință strig: Am greșit, Părinte, la cer și înaintea Ta."

Se cântă de trei ori, de către micul grup de monahi care îl duc pe novice spre Altar, prin mijlocul bisericii, nașul învelindu-l sub mantia sa, protejându-l, îmbărbătându-l blând, părintește, ca să nu se simtă singur și părăsit într-un astfel de moment decisiv. În timpul acestei cântări profund răscolitoare, de adâncă umilință, această mărturisire publică a păcatelor, această cerere sfâșietoare de îndurare, în schimbul renunțării totale la viața lumească, în schimbul îndeplinirii voturilor monahale, de ascultare, sărăcie și abstinență, candidatul înaintează cu pas rar până la Altar. Novicele se află mereu sub protecția mantiei negre a nașului de călugărie, ca într-o ultimă trecere prin viață, printre oameni. Apoi iese din rândurile lor, din rândul oamenilor, și se răstignește în fața Altarului și a stareţului, căzând cu fața la pământ, fiind întins pe piatra rece a pardoselii bisericii, cu brațele deschise, mut, abandonat, singur, în fața unui destin implacabil, deși ales de bună voie.

Așa, răstignit pe pământ, cu fața în jos, ca și cum ar vrea să intre în pământ, așa deci, din pământ ca din pântecele maicii sale, ascultă întrebările rituale și răspunde.

Stareţul începe printr-un avertisment grav, înăbușindu-și cuvintele amestecate cu lacrimi, parcă mai înfricoșat decât novicele, de slujba pe care-o începe și de jurămintele pe care acesta le va face:

> „Deschide-ți urechile, frate, și auzi glasul Domnului care zice: Veniți la Mine toți cei osteniți și împovărați cu păcatele și Eu vă voi odihni pe voi; ridicați jugul Meu asupra voastră și vă învățați de la Mine, că sunt blând și smerit cu inima, și veți afla odihnă sufletelor voastre. Deci, acum, cu frică și cu bucurie, dă lui Dumnezeu răspunsul cel cuviincios la fiecare din întrebări. Încât cu adeverire să cunoști că Însuși Mântuitorul nostru, împreună cu întru tot lăudata Sa Maică, și cu Sfinții îngeri și cu toți Sfinții Lui, stau aici de față, auzind cuvintele cele ce vor ieși de la tine, pentru ca, atunci când va veni să judece viii și morții, să-ți răsplătească ție, nu după ceea ce vei făgădui și vei mărturisi, ci după cum vei împlini cele ce vei făgădui. Deci, acum, dacă te apropii întru adevăr către Dumnezeu, cu luare-aminte răspunde nouă la cele ce te vom întreba."

Stareţul a alternat cu grijă mângâierile cu avertismentele și temerile, și a ajuns la prima confruntare directă. Îl întreabă deci:

„– De ce ai venit frate, căzând la Sfântul Altar, și la această sfântă însoțire?"

Răspunsul trebuie să vină prompt, așa cum e scris în carte, și nu altfel:

„Dorind viața pustnicească (*de nevoință*), cinstite părinte."

Apoi stareţul insistă, ca să nu rămână loc pentru nicio scăpare, sau prilej de tăgăduire mai târziu:

„Dorești să te învrednicești de îngerescul chip și să fii rânduit în ceata monahilor?"

Răspunsul trebuie să reconfirme:

„Așa, cu ajutorul lui Dumnezeu, cinstite părinte."

În acest moment stareţul rostește cu voce tare, dând viitorului monah o nouă mângâiere, dar și un nou avertisment:

„Cu adevărat bun și fericit lucru ai ales, *numai de îl vei și împlini* (*subl. n.*), pentru că lucrurile cele bune cu osteneală se câștigă și cu durere se împlinesc."

Urmează apoi o întrebare esențială:

„De bună voie și din cugetul tău te apropii către Domnul?"

Alegerea trebuie să fie absolut liberă, și stareţul trebuie să se asigure de aceasta în auzul tuturor. Numai dacă de bună voie va purta întreaga răspundere a destinului pe care și-l asumă. Răspunsul trebuie rostit clar și tare:

„Așa, cu ajutorul lui Dumnezeu, cinstite părinte."

Dar stareţul nu pare mulțumit. Insistă iarăși, vrea să fie absolut sigur, vrea să nu rămână niciun semn de îndoială în sufletul cuiva dintre cei prezenți:

„Nu de vreo nevoie ori constrângere?"

Se poate întâmpla ca cineva să vină ca să se ascundă, ca să-și piardă numele vechi, ca să-și piardă urmele, sau ca să scape de sărăcie, sau pentru că a suferit vreo mare decepție, sau silit de cineva, de părinți, de dușmani. Răspunsul trebuie să fie:

„Nu, cinstite părinte."

Acum e momentul să i se aducă aminte novicelui că alegerea lui e pe viață, și fără posibilitate de întoarcere. I se dă deci posibilitatea să mai mediteze, eventual chiar să se răzgândească:

„Vei rămâne în mănăstire și în nevoință până la cea din urmă suflare a ta?"

Novicele este așezat la pământ cu brațele întinse, formând semnul crucii, în semn de pocăință, simbolizând și mortificarea tuturor poftelor trupești înainte de tunderea în monahism, frescă din biserica Seminarului Teologic „Veniamin Costachi" de la mănăstirea Neamț

Crescendo-ul înfiorează asistența. Întrebarea e cutremurătoare și pentru viitorul monah. Uneori el e un tânăr abia trecut de douăzeci de ani, sau o tânără abia trecută de optsprezece ani. Să faci un legământ „până la cea din urmă suflare", nu e un lucru simplu. Răspunsul însă nu poate fi decât unul singur:

„Așa, cu ajutorul lui Dumnezeu, cinstite părinte."

Dacă răspunsul ar fi ezitant, sau negativ, ritualul s-ar întrerupe și s-ar trece imediat la o altă slujbă, fără niciun comentariu. Nimeni n-ar considera întâmplarea neavenită, nimeni n-ar avea dreptul să-l blameze pe cel în cauză. El trebuie să fie mereu liber.

Dacă a trecut și de această întrebare, și dacă a primit răspuns afirmativ, starețul va trece la alte trei întrebări esențiale. Va cere trei răspunsuri exprese, așteptând să primească trei promisiuni ferme care par a depersonaliza, a chinui, a lipsi persoana umană de cele mai elementare drepturi și funcțiuni, fizice și spirituale în aceeași măsură.

Întâia: „Te vei păzi pe tine însuți în *feciorie*, în întreaga înțelepciune și cucernicie?"
A doua: „Vei păzi până la moarte *ascultarea* către mai marele tău și către frații cei întru Hristos?"
A treia: „Vei răbda toate supărările și strâmtorările (*sărăcia, n.n.*) vieții celei monahicești, pentru Împărăția cerurilor?"

E momentul depunerii voturilor monahale: *castitatea*, *ascultarea* și *sărăcia*. La fiecare în parte, pe rând, răspunsul trebuie să fie invariabil, scurt și precis:

„Așa, cu ajutorul lui Dumnezeu, cinstite părinte."

Momentul e grav. Din lepădare în lepădare se ajunge la despuiere totală de sine, la golire, la abandonare. Sufletul se simte acum părăsit de toți cei din lume, singur, luat în sclavie, abandonat de ai săi, ieșit de sub orice protecție lumească. Așa îl simt și cei care asistă. Toți se simt acum în neputință de a mai face ceva pentru el. A ieșit din rândul oamenilor. S-a înstrăinat. A murit lumii.

Starețul însuși marchează gravitatea momentului și îi atrage atenția că a făcut niște promisiuni extraordinare, grave, zguduitoare. Încă o dată îi atrage atenția, deși acum e târziu după ce angajamentele le-a făcut. Comentariul starețului pare mai degrabă crud, nemilos, în aceste momente:

„Vezi, fiule, ce fel de făgăduințe dai Stăpânului Hristos, pentru că sfinții îngeri sunt de față în chip nevăzut, *scriind această mărturisire a ta* (*subl. n.*), care-ți va fi cerută la a doua venire a Domnului nostru Iisus Hristos. Deci, te povățuiesc pe tine la viața cea mai desăvârșită, după cum s-a arătat a fi viața Domnului, și te învăț cele ce se cuvine ție să le primești, și cele de care se cade să fugi, fiindcă iată *ai ales* (*subl. n.*) fiule, să te apropii și să slujești Domnului. Deci de voiești a te face monah, mai înainte de toate curățește-te pe tine de toată întinăciunea trupului și a duhului, viețuind cu sfințenie întru frica lui Dumnezeu. Câștigă-ți smerita cugetare, prin care moștenitor te vei face veșnicelor bunătăți. Leapădă semeția obiceiului celui lumesc. Ascultare să ai către toți. Fără cârtire fii în slujbele cele rânduite ție. În rugăciune să fii stăruitor. În privegheri nu pregeta. În ispite nu te mâhni. În postire nu slăbi. Și cunoaște că prin rugăciune și prin postire se cade a îmblânzi pe Dumnezeu. În neputințe și boli nu deznădăjdui. Păzește-te dar și de viclenele gânduri; pentru că vrăjmașul nu va înceta să-ți aducă aminte de viața cea lumească și să-ți facă urâtă viața cea îmbunătățită. Deci se cuvine, dacă ai început a călători pe calea ce duce la Împărăția cerurilor, să nu te întorci înapoi; pentru că altfel nu vei fi îndreptat întru Împărăția cerurilor."

Dar, parcă de teama de a nu-l fi înțeles deplin, cu privire la ceea ce îl poate aștepta, starețul îi mai dă câteva sfaturi suplimentare, învățându-l ce anume să mai facă pentru a nu ajunge în situația de a pierde roadele, și în viața de aici, și în cea de dincolo. Aceste sfaturi cutremură nu numai sufletul subțiat, firav, al novicelui, dar și pe cei de față. Starețul întrerupe însă starea aceasta copleșitoare și schimbând tonul îl mângâie cu marele câștig etern pentru care novicele a renunțat la toate cele din lume:

„Deci, să nu cinstești ceva mai mult decât pe Dumnezeu. Să nu iubești nici pe tată, nici pe mamă, nici pe frate, nici pe cineva dintre ai tăi, nici pe tine să nu te iubești mai mult decât pe Dumnezeu; nici împărăția lumii, nici odihna și cinstea, de orice fel ar fi. De sărăcie să nu te ferești, nici de reaua pătimire, nici de defăimarea oamenilor, sau de altceva care socotești a fi cu anevoie; că altfel vei fi oprit de a alerga în urma lui Hristos. Ci totdeauna să cauți spre virtuțile celor ce au viețuit după Dumnezeu, întru nădejde. Și adu-ți aminte de toți mucenicii și cuvioșii cei din veac care, prin multe sudori și dureri și chiar vărsându-și sângele și dându-și viața, au câștigat acestea. Fii treaz în toate; îndură tot ca un bun ostaș pentru Mântuitorul Hristos, Care bogat fiind întru milă, pentru noi a sărăcit, făcându-Se ca noi, ca să ne îmbogățească cu Împărăția Lui. De aceea, se cuvine ca și noi să ne facem următori ai Lui și, pentru El, toate să le răbdăm, sporind în poruncile Lui ziua și noaptea. Pentru că Însuși Domnul a zis: *De voiește cineva să vină după Mine, să se lepede de sine, și să-și ia crucea sa și să-Mi urmeze Mie*; adică să fie gata de-a pururea, până la moarte, către împlinirea poruncilor Lui. Pentru că, prin a flămânzi și a înseta, și a fi gol și asuprit și batjocorit, și ocărât, și prigonit, și de multe alte întristări înconjurat, se închipuiește viața cea după Dumnezeu, și când acestea toate le vei pătimi – bucură-te, zice Domnul, că plata ta multă este în ceruri, întru Iisus Hristos, Domnul nostru, Căruia Se cuvine slava în veci. Amin."

Iată la sfârșit o rază de lumină aruncată peste întunericul cumplitelor îndatoriri. Țelul e luminos, sfârșitul trebuie să fie încununat de bucurie, de cea din urmă și de cea mai durabilă bucurie, când toate ostenelile se vor fi terminat. Starețul îi va mai pune totuși o ultimă întrebare – a câta oară? – spre a se asigura că într-adevăr e conștient de ceea ce face:

„Toate acestea le mărturisești așa, în nădejdea puterii lui Dumnezeu, și te îndatorezi a stărui în aceste făgăduințe până la sfârșitul vieții, cu darul lui Hristos?"

Recunoaște însuși starețul că împlinirea acestor făgăduințe e imposibilă fără ajutorul „puterii lui Dumnezeu" și a „darului în Hristos", a harului de Sus. Tot așa trebuie să răspundă și viitorul monah:

„Așa, cu ajutorul lui Dumnezeu, cinstite părinte."

Tot pentru întărire starețul îi citește trei rugăciuni în care invocă ajutorul lui Dumnezeu, pentru îmbărbătarea și încurajarea viitorului monah. Pe acesta îl încredințează că nu va fi singur, căci zice Domnul că „mai degrabă va uita mama pe fiii săi decât te voi uita Eu pe tine", că Dumnezeu Se va face zid între el și vrăjmași, că îl va înarma cu răbdare și cu înțelepciune. Generos și milostiv!

Îl ajută apoi pe cel de la început răstignit la pământ să se ridice pe jumătate, în genunchi, și cu toate că aici ar fi trebuit să se termine avertismentele și jurămintele, ele par

a începe din nou. Stareţul pune mâna pe Evanghelia care era dinainte pusă pe o măsuţă, şi îl atenţionează solemn:

> „Iată, fiule, Mântuitorul Hristos în chip nevăzut stă aici de faţă. Vezi că nimeni pe tine nu te sileşte a veni la acest chip. Vezi că tu de bunăvoie voieşti logodirea marelui şi îngerescului chip."

Aşadar, totul s-a petrecut în desăvârşită libertate. Jurămintele au fost copleşitoare, dar le-a auzit, le-a cântărit, s-a verificat şi le-a făcut aşa cum sunt prevăzute. Mai urmează o pecetluire materială, ca ultima lopată de pământ peste sicriul care a fost lăsat în groapă. I se vor tăia patru şuviţe din părul capului, în chipul crucii, din toate părţile, ca semn al lepădării definitive de omul cel vechi, de toate cele patru puncte cardinale ale lumii acesteia şi ale fiinţei lui din carne şi sânge, de poftele trupului şi de cugetele cele nesocotite. Dar şi acest ultim act e menit să-i aducă aminte, încă o dată, că a făcut totul în libertate, că se aduce pe sine jertfă de bună voie lui Dumnezeu şi că singur îşi pecetluieşte piatra de pe mormânt, pentru a intra în Împărăţia lui Dumnezeu.

Pe măsuţă, alături de Evanghelie, este un foarfece. Stareţul îl ia şi îl pune pe Evanghelie, zicându-i viitorului monah: „Ia foarfecele şi mi le dă!", ca şi cum ar zice: dă-mi acest instrument cu care îţi voi tăia firele care te leagă de lume şi vei rămâne pe de-a pururi izolat, singur.

Acesta îl ia, îl sărută – sărută sabia care îl va tăia – şi i-l dă stareţului. Dar stareţul nu se înduplecă uşor. Repetă gestul. Aruncă din nou foarfecele, şi îl invită iarăşi:

> „Ia foarfecele şi mi le dă!"

Şi iarăşi ia foarfecele viitorul monah, şi iarăşi îl sărută, şi i-l dă. Stareţul nu e totuşi mulţumit. Repetă şi a treia oară gestul şi întrebarea, şi numai după ce îl primeşte a treia oară, îl avertizează:

> „Iată, din mâna lui Hristos le iei pe acestea (de pe Evanghelie, *n.n.*). Vezi deci cui te făgăduieşti (faţă de cine juri, *n.n.*), de cine te apropii, de cine te lepezi."

Şi apoi, arătând foarfeca, zice cu voce tare izbânda finală, trecerea probelor, a întrebărilor rituale, a jurămintelor, a avertismentelor:

> „Binecuvântat este Dumnezeu, Care voieşte ca toţi oamenii să se mântuiască şi la cunoştinţa adevărului să vină, Cel ce este binecuvântat în vecii vecilor!"

➤ După depunerea celor trei voturi monahale, urmează tunderea novicelui, care simbolizează tăierea legăturilor cu lumea toată şi tăierea voii proprii, moment în care primeşte un nou nume, frescă din biserica Seminarului Teologic „Veniamin Costachi" de la mănăstirea Neamţ reprezentând tunderea în monahism a SfântuluiCuvios Ioan Iacob de la Neamţ (Hozavitul)

Şi abia acum îi dă numele cel nou, acum îl trece în noua identitate ca şi cum l-ar trece peste o prăpastie, peste o graniţă, la o altă viaţă, într-o lume în care va fi altul, în care altele vor fi obiceiurile, alta va fi limba, în care îl va chema altfel. S-a născut din nou. E o făptură nouă, trăind acum numai pentru Dumnezeu. Tăindu-i şuviţele de păr, îl ,,botează":

> „Fratele nostru (N) – acum îşi aude pentru prima oară numele cel nou, pe care stareţul i-l dă fără să-l fi întrebat, aşa cum nu întrebi pe nou-născutul ce nume vrea să aibă – îşi tunde părul capului său, în numele Tatălui – Amin – şi al Fiului – Amin – şi al Sfântului Duh – Amin. Să zicem pentru el: Doamne miluieşte!"

„FRATELE NOSTRU IOAN ÎȘI TUNDE
PĂRUL CAPULUI SĂU, ÎN NUMELE TATĂLUI,
AMIN, ȘI AL FIULUI, AMIN, ȘI AL SF. DUH, AMIN!”

Sfântul Cuvios Ioan Iacob la la Neamț (Hozevitul), după tunderea în monahism, aflat în rugăciune înaintea icoanei Maicii Domnului, frescă din biserica Seminarului Teologic „Veniamin Costachi" de la mănăstirea Neamț

Obștea cântă, „Doamne miluiește", de trei ori. Interesant că starețul nu spune că îl tunde el, ci novicele „își tunde" el însuși părul, își taie singur legăturile cu lumea. Mereu se stăruiește pe ideea de libertate, de consimțire.

Urmează îmbrăcarea cu toate hainele monahale (mantie, camilafcă și paraman), binecuvântate cu arătarea a ceea ce simbolizează fiecare, după care, la sfârșit, e așezat într-o strană cu Evanghelia și cu Crucea în mâini, și toată obștea, și toți cei care au asistat trec prin fața celui abia tuns în monahism, și-l întreabă:

„Cum te cheamă, frate?"

Ce extraordinari, ce geniali au fost autorii, bizantini probabil, ai acestui ritual. Prin întreaga desfășurare, ca și prin acest final neașteptat se arată că nimeni nu-l mai cunoaște. Omul vechi a murit. În fața lor e un om nou, un altul, cu care trebuie să facă cunoștință, pe care nu l-au mai întâlnit niciodată, fiindcă nici nu aveau cum să-l întâlnească. Abia s-a născut. Starețul vine cel dintâi și îl întreabă:

„Cum te cheamă, frate?"

Iar el, noul monah, își dezvăluie identitatea, își aprobă viața nouă, aceea cu care va rămâne de acum încolo pentru totdeauna, cu care va fi strigat, catalogat, trimis și chemat, lăudat sau blamat. L-a chemat Constantin, acum e Casian.

„Casian monahul", răspunde el.

Cei care l-au întrebat sărută Evanghelia și Crucea, și îi fac și o urare:

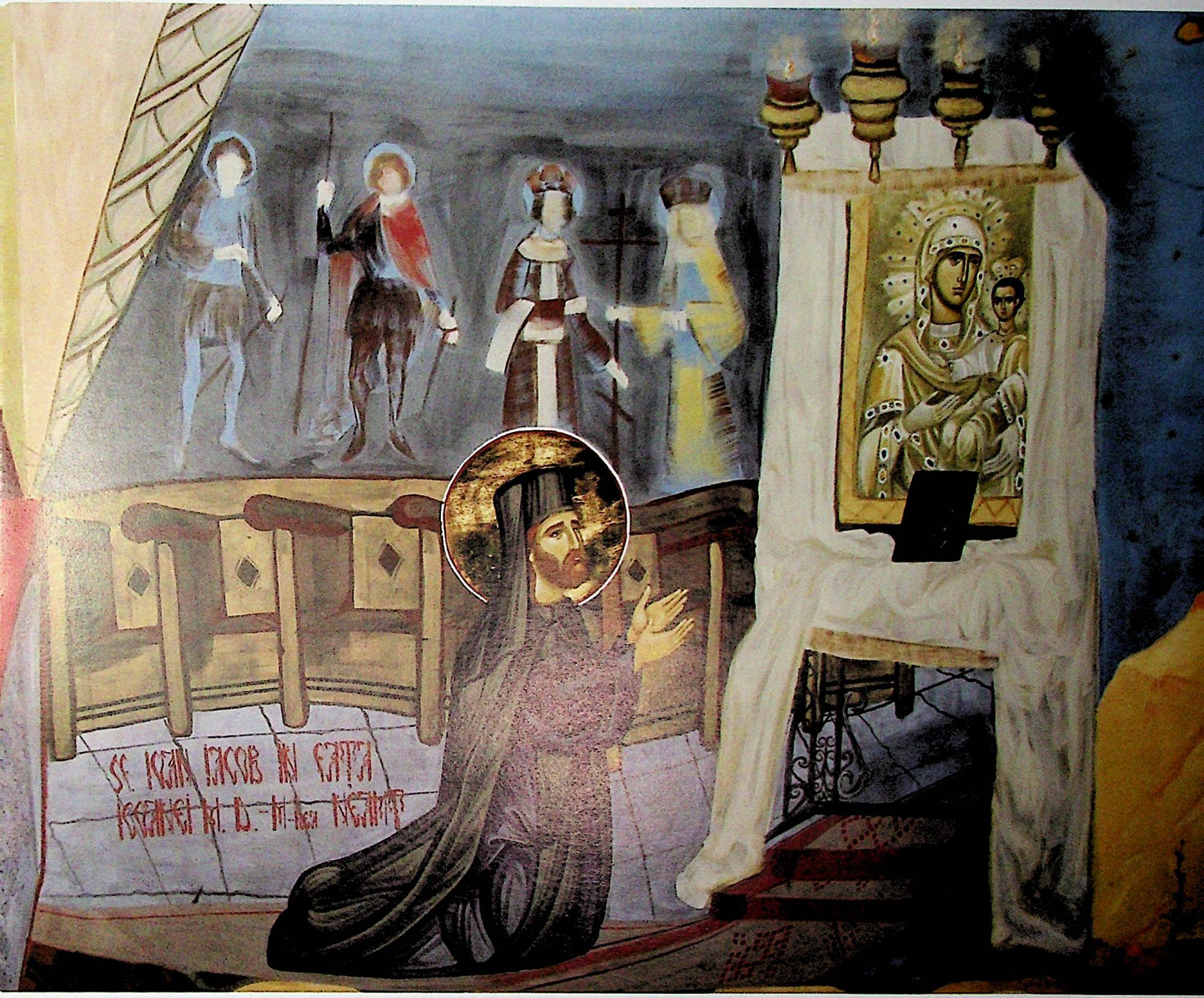
„Să te mântuiești în Domnul, frate, și să te rogi și pentru mine!"

De când păstrează tradiția acest ritual se va fi știind de către specialiști. Nu intră în preocupările noastre, acum, investigarea acestor date istorice. Am văzut că într-o formă nedeplină exista încă de pe vremea Sfântului Pahomie. Nichita Stithatul arată în secolul al X-lea, în *Viața Sfântului Simeon Noul Teolog* că exista în obștea sa o „ceremonie a tunderii" și că se schimba numele. Așa a schimbat numele episcopului Generios, care a venit să se călugărească, în Ierotei.[16] De notat că în secolele X-XI existau episcopi care nu erau călugări!

În ritualul tunderii avem elementele tuturor *Regulilor*, patosul și dramatismul acestui tipic, poezie, artă, filosofie în cel mai adevărat înțeles, meditație înțeleaptă, profundă, asupra vieții, asupra unui anumit destin creștin, ultimele întrebări și ultimul răspuns. Pe calea căutărilor care au frământat de milenii omenirea, răspunsul acesta e dintre cele mai satisfăcătoare, pentru că prin el omul își afirmă credința în durata lui personală eternă.

---

16. Nicétas Stethatos, *Un grand mystique byzantin: Vie de Syméon le Nouveau Théologien (949-1022)*, în: coll. *Orientalia Christiana Analecta*, vol. XII, nr. 45, Roma, 1920, text grec inedit, trad. de P. Gabriel Horn S. J., introducere și note de Irénée Hausherr S. J.

2. Rânduiala slujbelor divine: trezvia, paza minții

Rânduiala slujbelor divine, tipicul lor, poate fi înscrisă fără nicio rezervă printre elementele care alcătuiesc, deopotrivă cu ritualul tunderii, altă parte a tradiției din spiritualitatea ortodoxă. Tipicul slujbelor, așa cum s-a moștenit din vechime, e o îndatorire constantă care nu poate fi nicidecum călcată sau modificată. Slujbele cântate sau psalmodiate, dimineața, seara și la miezul nopții, sunt îndatoriri sfinte, fiind în același timp rugăciune și asceză, *nevoință*.

Cuvântul acesta, *nevoință*, există în românește aproape în exclusivitate doar în vocabularul monahilor. A face ceea ce nu vrei să faci, ceea ce nu-ți convine, ceea ce te revoltă,

ceea ce contrariază ființa ta interioară. A ieși din voia ta supusă patimilor, a face contrariul a ceea ce dorești, a te supune la o caznă, la o mică tortură, a-ți *tăia voia*. Expresia „tăierea voii" ca și cuvântul de *nevoință* nu se află și nu se folosesc altundeva decât în vocabularul monahilor. Voiești să dormi? Oasele te trag la pat? Ți se închid ochii? Ești obosit? Ei bine, nu! Du-te la biserică, deși e miezul nopții. Rămâi treaz. Vei dormita poate, vei moțăi într-o strană, deșteptându-te speriat de zgomotul cădelniței. Nu-i nimic! Mergi acolo. Fă nevoință. E o reală zdruncinare a naturii omenești slăbite de păcat, a trupului și nu numai a trupului. Monahii își impun această *nevoință* noapte după noapte și zi după zi. Căci uneori și ziua e tot atât de greu să repeți, iară și iară, aceleași gesturi, să auzi iară și iară aceleași cuvinte, aceleași cântări. Și apoi noaptea nedormită te împinge ziua la somn. Ei bine, nu! *Rămâi treaz.* Somnul, așa mai pe apucate. Dar această nevoință, în filosofia monahului, nu e o simplă sforțare gratuită, cum s-ar putea crede.

Virtutea din viața de toate zilele și de toate nopțile a monahilor este *trezvia*. Nevoința e întoarsă pe partea ei cea bună, ca să se tragă din ea numai foloasele, punând cu totul în umbră eforturile, luptele duhovnicești. Și mai întâi acesta direct: *Rămâi treaz!*

Numai când ești treaz trăiești! Trăiește mult, cât mai mult! Rămâi în stare de trezvie. Ava Dorotei, într-un tratat despre trezvie, scrie: „Să ne îngrijim de noi înșine, fraților, să viețuim cu trezvie. Cine ne va da nouă timpul acesta, de-l vom pierde? Vom căuta cu adevărat zilele acestea și nu le vom mai afla."[17] Somnul e moarte cu anticipație. În somn se pierde controlul. Sunt și unii care și-l păstrează, dar aceștia sunt rari. Cu cât dormi, cu atâta îți scurtezi viața, acest extraordinar dar al lui Dumnezeu.

Monahii iubesc viața, în ciuda îndemnului pe care și-l fac mereu de a cugeta la moarte. Prin aceasta valorifică viața. Sfântul Ioan Scărarul o spune limpede: „somnul e[...] chip al morții"[18] și „somnul mult e un soț nedrept; el răpește jumătate din viața celui leneș, dacă nu și mai mult."[19]

Trăind în izolare și într-o permanentă stare de autocontrol, în trezvie, monahii au făcut observații dintre cele mai interesante asupra vieții sufletești, asupra interdependenței dintre activitățile sufletești și cele fizice, și au dat, prin sentințe lapidare, definiții și soluții care ar putea interesa mult psihologia și pedagogia. Iată, de pildă, o astfel de sentință, tot a Sfântului Ioan Scărarul: „ochiul veghetor curăță mintea, iar somnul mult împietrește sufletul"[20], și tot el observă că somnul e o stare a firii, dar poate fi și urmarea unui abuz de mâncare sau, dimpotrivă, a unui post prelungit, că slăbind trupul, acesta caută să se recupereze prin somn. Dar, zice el, somnul mai vine și din obișnuința cu el, și acesta e dintre cele mai primejdioase. Bun psiholog, Sfântul termină printr-o sentință referitoare la obișnuință: „căci cu anevoie se tămăduiește o obișnuință"[21].

2. Rânduiala slujbelor divine: trezvia, paza minții

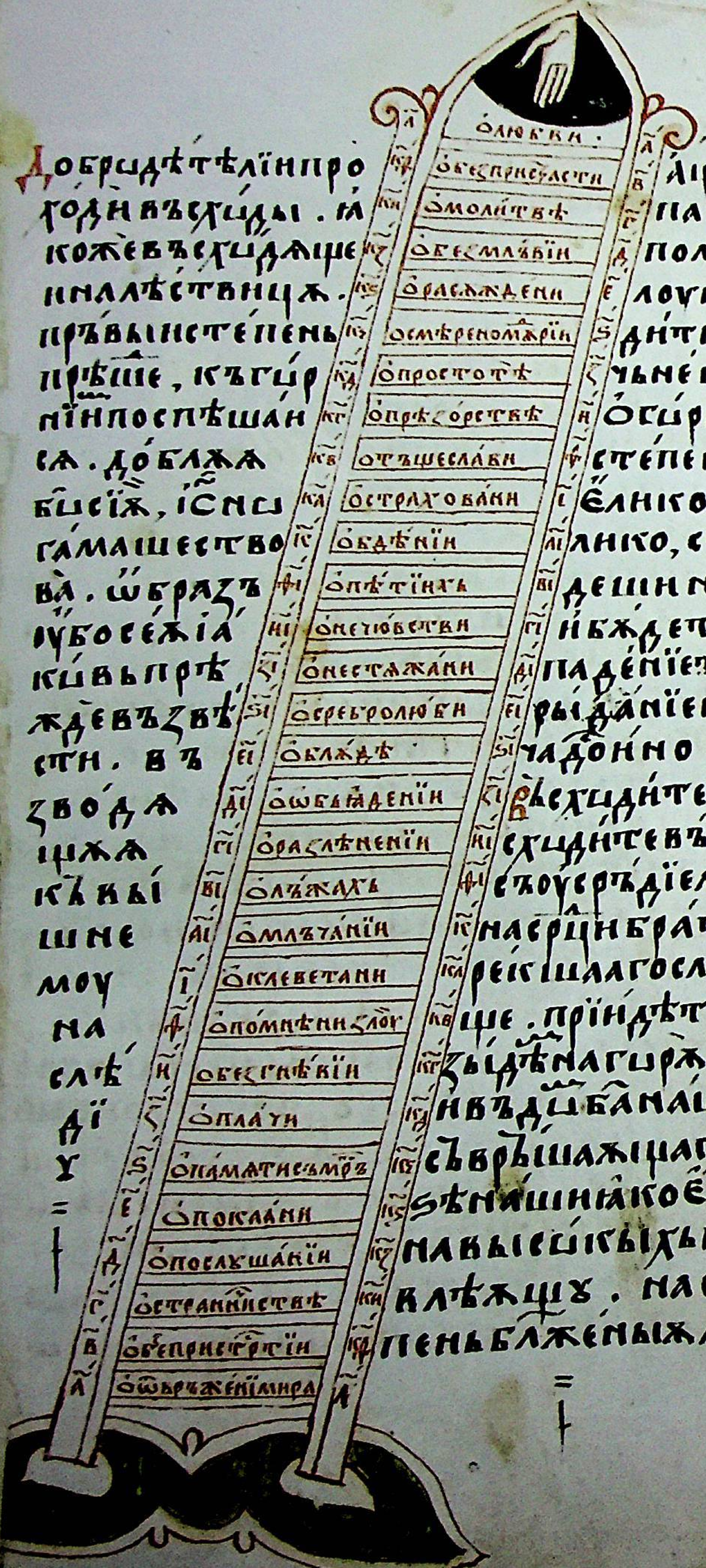
Călugării sunt maeștrii căutărilor și foarte adesea și ai descoperirilor sensurilor celor mai ascunse ale cuvintelor. *Trezvia* a dobândit în viața lor și sensuri mai adânci, cu conținut nou, dincolo de cel fizic, direct. Ea a devenit stare sufletească, control al activității minții,

➤ *Sfinți cuvioși, frescă din pridvorul bisericii mănăstirii Putna, 1965*

17. *Filocalia*, IX, p. 575, nr. 1.
18. *Filocalia*, IX, p. 258, nr. 1.
19. *Filocalia*, IX, p. 262, nr. 8.
20. *Filocalia*, IX, p. 261, nr. 2.
21. *Filocalia*, IX, p. 259, nr. 1-2.

Добродѣтели и про
ходи въсходы. Ꙗ
коже въсхождаще
и лѣствицѫ.
пръвыи степень
прѣше, къ горь
нїи поспѣшан
са. до блажа
бисїх, и сиꙵ
гамащество
ва. ѡбразъ
убо сежїа
кы вь прѣ
жде въ звѣ
сти. въ
зво да
щжа
кѣкы
шне
моу
на
слѣ
дї
ѵ
=
ǂ

Аще же
пакы
пома
лоу нера
дити на
чьнеши
ѡ горних
степенех,
елико е
лико, съни
деши низу
и бѫдеть
паденїе твое
рыданїе и пла
чадо нно.
Всходите въ
сходите въсхо
дѫ усръдїемь,
на срци братїе.
реки щаа гослыш
ще. прїидѣте въ
зыидѣ на гору гна.
и въ домъ бга нашего.
съвръшаѫщаго ни
зѣ наши, ѣко елени.
на высоких поста
влѣѫщу. на стѣ
пень блаженыж любве:~
=
ǂ

pază a minții. Prin aceasta am numit o altă coordonată a vieții spirituale, un alt termen, de asemenea specific vieții duhovnicești.

Trezvia e ca un ceas de control al gândirii. Aceasta, potrivit învățăturii Părinților, trebuie ținută între anumite limite și orientată statornic spre gânduri curate. Ea garantează stăpânirea de sine a monahului în lupta cu ispita gândurilor rele care se dă în sufletul lui. Trezvia *„ține măsura"*, cum ar zice Evagrie.[22] E un fel de santinelă la poarta minții, păzindu-i intrările și ieșirile. „Dator este monahul – spune Isaia Pustnicul – să închidă toate porțile sufletului său, adică toate simțurile, ca să nu mai facă greșeli prin ele. Căci de se va vedea mintea pe sine nestăpânită de patimi, se va pregăti pentru nemurire, aducându-și simțurile sale la un loc și făcându-le un singur trup."[23]

Filotei Sinaitul știe că se dă în noi un cumplit „război al minții"[24] și „foarte rar se găsesc cei ce se liniștesc cu cugetul"[25], de aceea e nevoie de un arbitru permanent, de un ochi neadormit, care să supravegheze părțile în luptă și să nu îngăduie răului să învingă. Aceasta o face trezvia.[26] Petru Damaschinul pune trezvia în legătură cu atenția și cu privegherea minții, legându-le pe toate de îndemnul: „Privegheați și vă rugați!" (*Matei* 26, 41).[27] Isaia Pustnicul precizează că prin toate acestea nu se urmărește decât paza minții, ca să nu mai fie nimic între ea și Dumnezeu.[28]

Paza minții însă e tot una și cu *paza inimii*.[29] Isihie Sinaitul spune că trezvia e chemată să apere mai ales împotriva *fanteziei*, aceea care imaginează păcatele, dar apără și inima, căci și aceasta trebuie să fie pururea „liniștită" de orice astfel de gând.[30] El merge până la a defini ca monah numai pe „acela care a dobândit trezvia", și adaugă: „iar trezvie adevărată a dobândit cel ce este monah în inimă"[31]. Așadar, trezvia nu e doar apanajul monahilor propriu-ziși, nici recomandată numai lor, nici numai la îndemâna lor, ci a tuturor creștinilor, monahi nu după înfățișare sau legământ, ci *„monahi în inimă"*.

Pustnicii organizează prin trezvie un înalt control al intelectului, al rațiunii, asigurând acuratețea funcțiunii ei, și în aceeași măsură și controlul afectelor. Le repugnă intelectul dereglat și instabilitatea gândirii. Nichita Stithatul laudă „pacea gândurilor"[32] și tot așa Isaac Sirul vede o treaptă a desăvârșirii în „odihna minții", în „pacea minții", în „liniștea gândurilor". Numai o astfel de gândire poate investiga „tainele cele ascunse"[33] și „înțelesurile cele fericite"[34].

Slujbele Bisericii sunt îndeobște considerate tradiție vie în Ortodoxie în general. În viața monahală ele sunt chiar ceva mai mult. Intrând în canonul îndatoririlor zilnice, în gândirea

---

22. *Filocalia*, I, Sibiu, 1946, p. 72, nr. 5.
23. *Filocalia*, I, p. 395, nr. 7.
24. *Filocalia*, IV, Sibiu, 1948, p. 99, nr. 1.
25. *Filocalia*, IV, p. 100, nr. 3.
26. Un mic tratat despre trezvie a scris Evagrie, cf. *Filocalia*, I, p. 71 și urm. Vezi și Nil Ascetul, *Filocalia*, I, p. 175, cap. 24. Vezi de asemenea despre trezvie și virtute la Isihie Sinaitul, *Filocalia*, IV, p. 41 și urm.
27. *Filocalia*, V, Ed. IBMBOR, București, 1976, p. 67.
28. *Filocalia*, I, p. 395, nr. 9, 13.
29. *Filocalia*, I, p. 399, nr. 23.
30. *Filocalia*, IV, p. 45, nr. 14-15; vezi și p. 55.
31. *Filocalia*, IV, p. 81, nr. 57.
32. *Filocalia*, VI, p. 261, nr. 15.
33. *Filocalia*, X, Ed. IBMBOR, București, 1981, p. 48.
34. Isihie Sinaitul, în: *Filocalia*, IV, p. 83, nr. 65.

◄ Scara virtuților din Leastvița Sfântului Ioan Scărarul, 1472, păstrată la mănăstirea Putna

➤ *Cuvioșii Iov și Teodosie, desen pe manuscrisul Putna 60*

adesea dogmatică, radicală, a monahilor, ele capătă valoare de condiție a mântuirii, de Sfântă Tradiție cu „T" mare, de aceeași importanță ca și Sfânta Scriptură. Aceasta cu atât mai mult cu cât cântările sunt vechi, cărțile sunt vechi, limba a păstrat o coloratură veche, bisericească. Slujbele, în afară de a fi rugăciuni, sunt și nevoințe, osteneli, și în același timp sunt și instrumente ale trezviei. Ele țin treaz pe monah. Slujbe multe și dese: trezvie de durată.

Fiind mereu aceleași, slujbele au ajuns să fie cunoscute pe dinafară. De aceea, deși uneori la strană se citește sau se cântă repede și încet, nimeni nu protestează. În fapt, chiar când nu se înțeleg cuvintele, se urmărește ritmul lor, din care se degajă o anumită incantație melodică. Mai ales la aceasta participă toți, ea generând în sufletele ascultătorilor ceea ce un Rudolf Otto ar numi un sentiment de *mysterium tremendum*, de *fascinans*, de sacru. Monahul, și nu numai el, ci ortodoxul în general, în atmosfera slujbelor se deschide, se simte într-o disponibilitate de recepție a sacrului care îi covârșește inima, i-o umple de căldură.

E și aceasta una dintre explicațiile pentru care ortodoxul nu-și pune problema schimbărilor în Liturghie sau în alte slujbe, a scurtării lor, a modificării limbii. Ba, chiar dimpotrivă, modificările l-ar scandaliza. Ele au fost posibile și chiar reclamate în cultul protestant și în cel romano-catolic, după Conciliul II Vatican, pentru că acolo comunicarea e mai mult, dacă nu exclusiv, pe dimensiunea cerebrală, pe calea intelectului, nu pe cea a inimii. Cântecele protestante sunt de cele mai multe ori improvizații moderne, care nu pot face tradiție de conținut vechi, cât creștinismul, cum se întâmplă cu cântările și textele ortodoxe. Acestea vin din adânc de istorie, aducând cu ele gândirea și mireasma sfinților care le-au alcătuit, și harul cu care le-au impregnat și care se transmite prin ele, și e simțit ca atare de cei care le cântă sau le ascultă. Prin ele ortodoxul *participă* la sacru și se leagă, ca o verigă nouă, la lanțul de aur al comuniunii cu cei de dinainte, care s-au rugat cu aceleași cuvinte și cu aceleași cântări, asigurând transmiterea lor mai departe. Se roagă pentru ei și pentru sine și știe că într-o zi, cu aceleași rugăciuni și sentimente, se vor ruga și pentru el cei ce îi vor urma în șirul generațiilor viitoare. El are puternic sentimentul că e viitorul viu și credincios al celor trecuți și trecutul viu și credincios al celor ce vor veni. Slujbele asigură astfel condiția comuniunii cu Biserica în totalitatea ei, din cer și de pe pământ, de ieri, de azi și dintotdeauna.

Rânduiala slujbelor bisericești – se vede din însuși cuvântul „rânduială" – are forță de „Regulă", chiar dacă nu este „Regulă", și nu numai pentru viața monahală, ci pentru toți credincioșii.

3. Metania: a fi în comuniune

O altă tradiție cu putere de regulă pentru monahi este *apartenența la mănăstirea de metanie*. Ea te leagă de locul ritualului tunderii și este tot una cu legătura pe care o are orice om pe acest pământ cu casa părintească, cu locul în care s-a născut, în care a văzut lumina zilei planetei noastre. Mănăstirea de metanie e noua casă părintească a nou-născutului, a celui intrat în monahism, a celui botezat din nou, a celui ce acolo a văzut lumina Împărăției cerurilor. Așa cum nu poți să nu te fi născut într-un anumit loc și nu te mai poți lepăda de el, nici nu-l poți schimba, tot așa și monahul nu-și mai poate schimba mănăstirea de metanie. E casa în care, chiar dacă pleacă temporar din ea,

Прсны Іѡвъ
селеніе
своє
вышныи
п. Θеодос

▲ *Chipuri de monahi din mănăstirile Sinaia și Snagov, fotografii de epocă*

se poate întoarce oricând și în care trebuie primit. Excepțiile privesc doar pe cei excluși prin hotărâre obștească și dezbrăcați de calitatea de fii, în cazurile în care fiii se dovedesc nevrednici de înfierea ce li s-a acordat.

A aparține aceleiași mănăstiri de metanie înseamnă a te simți în solidaritate cu toți, în bucurii, în supărări, în rugăciune, în muncă, înseamnă a-ți însuși aceiași Părinți, aceiași strămoși, aceleași rânduieli de viață, a crea tradiție, a lăsa moștenire și moștenitori, fii duhovnicești. Mănăstirea de metanie dă, concretizează, prin urmare, ceea ce va fi pentru noul monah „Regula" sa.

Înseamnă oare aceasta că de la o mănăstire la alta există „*Reguli*" diferite? Acestea, dacă ar exista ca atare, adică diferite, n-ar fi cu totul altceva decât diferențele dintre diferitele ordine monahale din Occidentul romano-catolic.

Nu s-ar putea însă spune că e vorba de rânduieli diferite. Există mici deosebiri între o mănăstire și alta, dar ele nu merg până la a defini rânduieli radical diferite. Spre exemplu, într-o mănăstire Vecernia începe la ora 4 după-amiază, în alta la ora 5? Într-o mănăstire în posturi se mănâncă de trei ori pe zi, în alta de două ori pe zi. În unele mănăstiri Utrenia se face seara, în altele la miezul nopții.

În unele mănăstiri se mănâncă orice feluri de alimente, în altele există restricții cu privire la carne. La mănăstirea Frăsinei nu intră femei; la mănăstirea Agapia din Deal nu

rămân peste noapte bărbați. Cam de natura aceasta sunt deosebirile dintre o mănăstire și alta și acestea notate mai sus sunt rare și constituie excepții legate de câteva lucruri de tradiție mai aspră. În afară de acestea, rânduielile sunt identice în toată Ortodoxia, și nu se recunoaște paternitatea niciunui întemeietor anume, care, ca în Apus, să fi dat numele său vreunui ordin. În România conducerea Bisericii Ortodoxe a alcătuit un *Regulament al vieții monahale*, dar el nu face altceva decât să consfințească tradițiile locale, cu unele dispoziţiuni speciale mai mult de ordin administrativ și de care se fac uz mai ales în cazuri de încălcări ale acelui minimum de rânduieli care fac posibilă viața de obște.

▲ *Chipuri de monahi bătrâni*

4. Uniforma: chipul dinafară al omului celui dinlăuntru

Uniforma monahală, în afară de situații excepționale în afara mănăstirii, în tradiția ortodoxă este obligatorie. Ea îi dă monahului sentimentul că e încregimentat, că e în luptă continuă pentru cucerirea Împărăției lui Dumnezeu și că nu e singur în această luptă. În uniformă, monahul e în condiție de sacru. El slujește mereu, ca preotul în Liturghie, de aceea poartă mereu veșminte speciale. Zicala că „nu uniforma îl face pe monah" e adevărată, dar și ea îl face, așa cum îl definește, de pildă, pe militar. Uniforma îl îmbracă pe monah în sensuri exprimate prin simboluri, pe care el trebuie să le aibă mereu prezente în fața ochilor

și în conștiință. Uniforma i le aduce aminte. Ea e una dintre formele trezviei monahului. Eliberat de uniformă, el se simte gol, despuiat de sens. Proverbul românesc: „Ori vorbește cum ți-e portul, ori te poartă cum ți-e vorba” e plin de înțelepciune. Ne înțelegem mai bine sensurile când le întrupăm în ceva. Ca să fie înțeles, și Dumnezeu S-a întrupat.

Uniforma e tradițională și e instrument al tradiției, în aceeași măsură în care sunt slujbele și ritualul tunderii, cu asumarea voturilor. Ea transmite ceea ce se află dincolo de materialul și forma ei, forma chipului duhovnicesc pe care trebuie să-l îmbrace monahul, înfățișarea omului nou, a ucenicului lui Hristos care s-a hotărât pentru dăruire specială, diferită de a celorlalți frați creștini.

Iată ce i se spune monahului în momentul în care, în timpul ritualului tunderii, e îmbrăcat de către stareț:

Arătându-i și atingându-i *cămașa* (cu care e deja îmbrăcat, dar se presupune că s-a prezentat absolut gol), starețul îi spune:

> „Fratele nostru (N) se îmbracă în *haina veseliei,* în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Să zicem pentru el: Doamne, miluiește!”[35]

Dându-i *crucea de la piept*:

> „Fratele nostru ia semnul Sfintei Crucii a Domnului Hristos pe pieptul său, ca să se nevoiască pe cât va fi cu putință a-L urma, și în tot ceasul a-și aduce aminte de pătimirile, de scuipările, de defăimările, de rănile, de loviturile peste obraz, de răstignirea și de moartea Domnului Dumnezeului și Mântuitorului nostru Iisus Hristos, Care de bună voie le-a răbdat pentru noi; în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Să zicem pentru el: Doamne, miluiește!”

După *paraman* și *dulamă*, dându-i *brâul (centura)*, zice:

> „Fratele nostru (N) își încinge mijlocul său cu puterea adevărului, spre omorârea trupului și înnoirea duhului, în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Să zicem pentru el: Doamne, miluiește!”[36]

Dându-i *sandalele*:

> „Fratele nostru (N) se încalță cu sandalele spre vestirea Evangheliei păcii în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Să zicem pentru el: Doamne, miluiește!”[37]

---

35. În tradiția egipteană, tabenită, cămașa se numea *leviton* și era ca un sac, cu tăieturi pentru cap și pentru mâini. Mânecile erau doar până la cot. *Vechile Rânduieli Monahale*, p. 115. Sfântul Vasile cel Mare spune doar ca hainele să fie modeste. *Vechile Rânduieli Monahale*, p. 344.

36. După Fericitul Ieronim și avva Dorotei, brâul e simbol al înfrânării trupului, după modelul lui Ilie și Ioan Botezătorul și chiar Sfântul Pavel (*Faptele Apostolilor* 21, 21), cf. *Vechile Rânduieli Monahale*, pp. 586-588.

37. Cizmele sau alt fel de încălțăminte erau interzise. Sandalele erau permise pentru că erau ușor de lepădat când se intra în biserică pentru Împărtășanie cf. *Ieșirea* 3, 5; *Iosua Navi* 5, 15; cf. *Vechile Rânduieli Monahale*, p. 595. Obiceiul mai este și azi în India la comunitățile ortodoxe și la budiști și brahmani, ca și în Japonia de altfel, la șintoiști și budiști.

Dându-i *rasa*:

„Fratele nostru (N) se îmbracă cu haina mântuirii și în platoșa dreptății, spre a se feri de toată nedreptatea, de toate gândurile cele rele și de cugetele voii sale, iar gândul morții totdeauna să-l aibă în mintea lui; în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Să zicem pentru el: Doamne, miluiește!"[38]

Dându-i *potcapul*:

„Fratele nostru (N) se acoperă cu coiful, nădejdea mântuirii, în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Să zicem pentru el: Doamne, miluiește!"[39]

Dându-i *mantia*:

„Fratele nostru (N) ia mantia, logodirea marelui și îngerescului chip, spre îmbrăcăminte de nestricăciune și de curăție, în numele Tatălui și al Fiului și al Sfântului Duh. Să zicem pentru el: Doamne, miluiește!"

După *camilafcă*, dându-i *metaniile*, zice:

„Fratele nostru (N) primește sabia Duhului, care este cuvântul lui Dumnezeu spre rugăciunea cea din tot ceasul către Mântuitorul Hristos. Că este dator în toată vremea a avea în minte, în inimă, în cuget și în gura lui numele Domnului Iisus și a zice: *Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine păcătosul!*"

Dându-i apoi în mână o *cruce*, îi amintește:

„A zis Domnul: De voiește cineva să vină după Mine, să se lepede de sine, să-și ia crucea și să-Mi urmeze Mie."

După ce e îmbrăcat astfel, i se dă o *făclie aprinsă*, amintindu-i iarăși:

„A zis Domnul: Așa să lumineze lumina voastră înaintea oamenilor, ca să vadă faptele voastre cele bune și să slăvească pe Tatăl vostru Cel din ceruri."[40]

---

38. Aceasta ar putea fi ceea ce la egipteni era *coloviul*, o cămașă de in, cu mâneci scurte ca și cămașa. *Colovos* înseamnă *scurt*. *Vechile Rânduieli Monahale*, pp. 591-592. Avva Dorotei spune însă că era fără mâneci și numește cu acest nume *mantia*. *Filocalia*, IX, p. 489, nr. 15.

39. După descrierea din *Vechile Rânduieli Monahale* care iau informațiile din Sfântul Ioan Casian, culionul semăna cu acoperământul actual al copiilor din Egipt și al indienilor din Malabar, adică cu o pânză care atârnă pe ceafă. Noi am prefăcut-o în *camilafcă*. Vezi *Vechile Rânduieli Monahale*, pp. 590-591.

40. În *Vechile Rânduieli Monahale*, *paramanul* sau *analavul*, o legătoare ce lega hainele cruciș pe piept și pe spate, se dădea după ce monahul era îmbrăcat, pentru ca strângându-i hainele largi, să-l elibereze pentru muncă. La Sfântul Casian, în legătură cu paramanul se dau textele din Sfânta Scriptură care îndeamnă la muncă: *Faptele Apostolilor* 20, 34; *2 Tesaloniceni* 3, 8; 3, 10. Cf. *Vechile Rânduieli Monahale*, p. 592. Avva Dorotei spune că e simbolul Crucii, potrivit cuvântului: „Ia-ți crucea și urmează-mi Mie" (*Matei* 16, 24; *Marcu* 8, 24), cf. *Filocalia*, IX, p. 490, nr. 17. La noi paramanul se dă după cămașă, purtându-se pe dedesubt. În afară de acestea, în vechime se dădea și toiag, cf. *Vechile Rânduieli Monahale*, p. 593. Astăzi toiagul se dă numai stareților și episcopilor, ca semn al autorității. Despre simbolurile duhovnicești ale uniformei a se vedea mai ales Avva Dorotei, citat mai jos.

Cum ar putea monahul să părăsească aceste simboluri încărcate de sens, fără riscul de a se simți ieșit din noua sa condiție? Uniforma monahală este ca și mănăstirea, casa monahului. Fără ea e fără domiciliu și fără identitate. Fără ea nu mai este el. Fără ea poate uita de el. Uniforma e „Regula" ieșită din cuvânt și literă, e „Regula" îmbrăcată. Ea e în același timp semnul tradiției, ca semn comun al tuturor, ca semn al solidarității, al comuniunii și mai presus de toate, al legământului, de care trebuie să-și amintească în permanență. De aceea, potrivit tradiției unor mănăstiri mai rigoriste, călugării nu se dezbracă de uniformă nici noaptea. Iar celor ce se dezbracă, atunci când se îmbracă din nou, li se spune să facă vot de recălugărire în fiecare dimineață!

Experiența occidentală arată că se poate și fără uniformă, dar se pare că ceea ce rămâne fără uniformă nu mai este același lucru cu ceea ce era înainte. Experiența aceasta a fost rezultatul unei crize, nu al unei deliberări liniștite. De altfel, ea a dus nu numai la renunțarea la uniforma monahală, ci, în multe locuri, a mers mult mai departe. Cei care s-au oprit doar la renunțarea la uniformă au fost cei care totuși aveau un dram de vocație, dar o simțeau prea încorsetată în rigiditatea „*Regulilor*". S-au revoltat împotriva Regulilor, poate pe drept cuvânt, dar n-au știut unde să se oprească. De altfel, chiar un occidental ca Irénée Hausherr spune despre dictonul că „nu haina face pe monah", că trebuie înțeles că *nu numai ea* îl face, dar și ea, așa cum roba îl face totuși pe avocat și peruca pe judecătorul englez.[41]

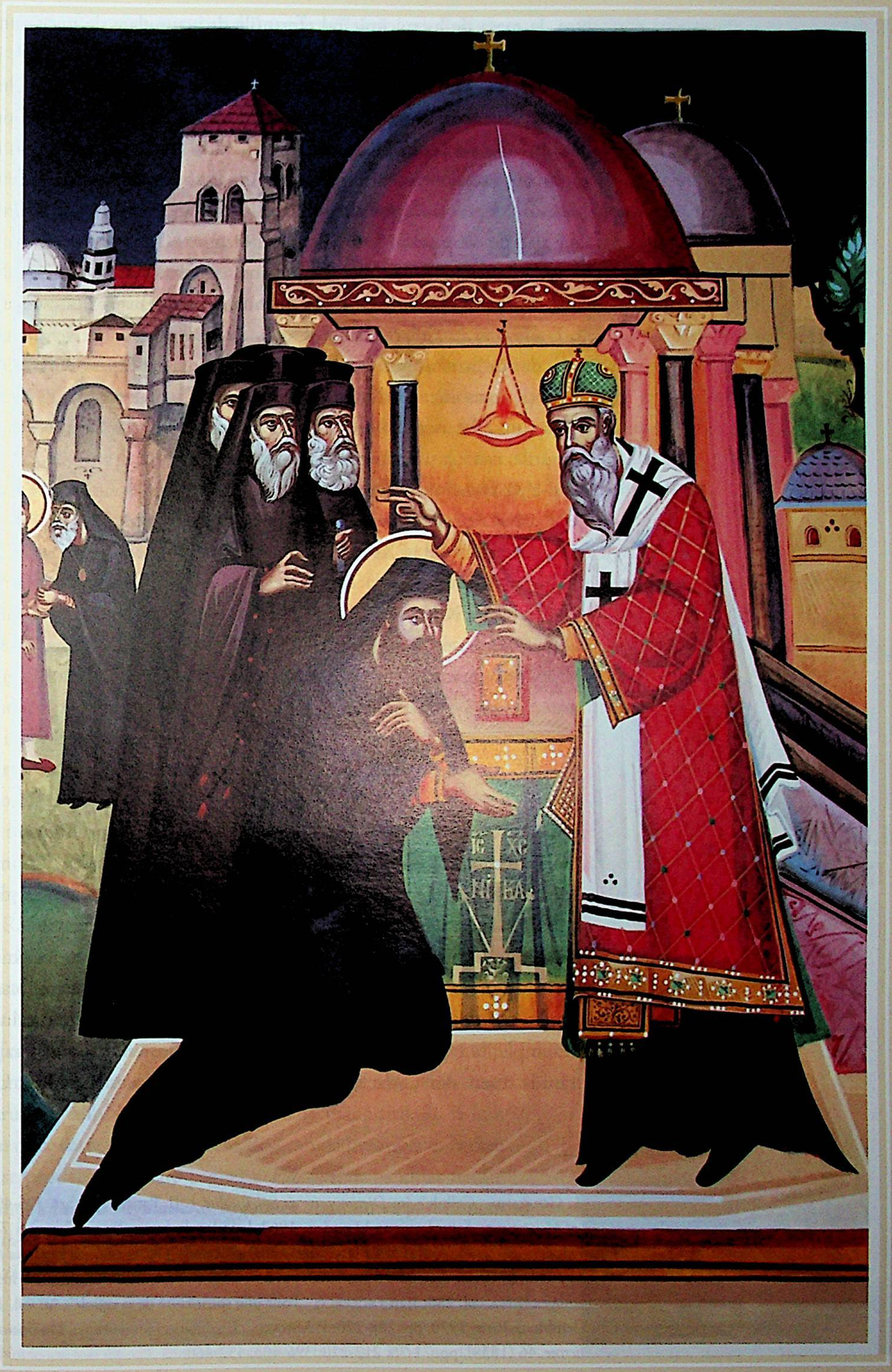
5. Chilia: școala monahului

În tradiția ortodoxă, monahul locuiește în *chilie individuală*. Chilia e locul reculegerii, al întâlnirii cu sine însuși, al examenelor dure și adevărate, al confruntării pe scara celei mai înalte răspunderi, cu destinul său, cu Dumnezeu. Acolo stau față în față el și Dumnezeu. Nu mai este nimeni. Chilia e ca o școală. „Șezi în chilia ta și însuși acest loc te va învăța pe tine toate", citează Sfântul Isaac Sirul o vorbă din bătrâni[42], despre care I. Hausherr spune că nu se știe cui trebuie atribuită, pentru că au spus-o toți, și Moise, și Macarie, și Pafnutie, și Arsenie. „Șezi chiar fără să te rogi deloc", adaugă altul.[43]

Când iese din chilie, monahul își pierde în parte răspunderea personală, se simte stingher, răspunderea scade, se diluează, se împarte cu ceilalți și atunci confruntarea cu destinul său se îndulcește, își pierde din gravitate. Nu e rău că e așa afară, dar aceasta arată că el are nevoie de chilie, de orele lui de singurătate, de orele când se reduce la *sine*, ca să-și modeleze sinele și să-i dea forma asemănării cu Dumnezeu. În chilia lui rămâne să-și suporte singur servituțile ființei lui trupești, în smerenie, fără să fie cu ele povară altora: se dezbracă, se spală, doarme. În unele obști există obiceiul – tradiția, regula – de a se dormi, cum spuneam mai sus, îmbrăcat într-o dulamă specială, de noapte, sau chiar cu cea de zi și încins cu centura. La mănăstirea Slatina, mulți țineau această rânduială, în frunte cu Părintele Cleopa. Îi știam sigur pe Părinții Petroniu, Iuvenalie, Arsenie, Emilian, Chiril, Paisie și pe mulți alții. Știu pe cineva din aceeași mănăstire care trei ani n-a avut pat în chilie, dormind pe scaunul pe care

➤ *Tunderea în monahism a Sf. Ier. Martir Antim Ivireanul în Biserica Sfântului Mormânt din Ierusalim, frescă din clopotnița mănăstirii Antim din București*

41. Irénée Hausherr, *Hésychasme et prière*, în: coll. *Orientalia Christina Analecta*, nr. 176, Roma, 1966, pp. 135-136.
42. *Filocalia*, X, p. 71.
43. I. Hausherr, *Direction spirituelle...*, p. 78.

stătea ziua și noaptea, la masa de lucru, imitând eforturile de acumulare de învățătură ale avvei Dorotei.[44]

Chilia este în Răsărit ca și *locul* inimii, pentru că înainte de a fi loc de dormit, e loc de rugăciune, de reculegere, de meditație, de însingurare. Așa a fost de la început, în pustia Egiptului. Chiar dacă într-o casă erau doi sau trei, aveau chilia lor. Acolo își exersau tăcerea, liniștirea, isihia, asceza sub toate formele, abținerea de la somn, de la mâncare. Toate acestea, în compania cuiva, sunt ori imposibile, ori duc la mândrie, la comparații care duc la judecarea celui mai slab de către cel mai tare.

În Apus au apărut la un moment dat, la unele ordine monahale, dormitoarele. Odată cu aceasta au dispărut și virtuțile *chiliei*. Dormitorul nu mai are sensuri duhovnicești: e loc doar de dormit. E adevărat că chilia poate fi și loc în care se poate naște *acedia*, un fel de tristețe existențială, dar în cazul acesta, un vecin e întotdeauna aproape. Și-apoi tocmai chilia e cea care dă vieții cenobitice și dimensiunea eremitică, anahoretică, idioritmică, firească omului, tot așa cum e firească și dimensiunea cenobitică, socială. Ele alternează, ca respirația, ca anotimpurile, ca ziua și noaptea.

În Răsărit chilia și-a păstrat dintotdeauna rolul și rostul până azi. În Apus au fost epoci când de viață de chilie, când de *dormitorium*. La început au fost chiliile, pe urmă au apărut dormitoarele comune. În secolul al XIV-lea Benedict al XII-lea le permite acolo unde există; în secolul al XVI-lea, Conciliul de la Trent cere o întoarcere la tradiția chiliilor și ea se generalizează, dar în secolul al XIX-lea ordinul cistercian reformat reintroduce dormitoarele. După Conciliul II Vatican, reîntoarcerea la chilie pare ireversibilă. E, oricum, un semn de întoarcere la tradiție, de la ceea ce era mai mult cazarmă militară, în spiritul Regulilor rigide depersonalizante.[45]

6. Regula și tradiția în libertate

Arătam la început că în mănăstirile ortodoxe nu există „Reguli" în sensul în care acestea sunt practicate în monahismul occidental. Niciunui novice nu i se dă la intrare o carte, sau un cod pe care să-l învețe, și pe care să-l respecte. Poate unii, la noi, să știe cel mult de *Regulamentul* alcătuit de Sfântul Sinod, dar aceasta e cu totul altceva.

a) Elementele vechilor Reguli, a Sfântului Pahomie, a Sfântului Vasile, a Sfântului Teodor Studitul, sunt totuși prezente în viața monahală, dar sub alte forme decât sub acelea ale unui cod scris. Ele există în tradiția vie a vieții de toate zilele, transmise din om în om, prin viu grai și prin exemple, ca fapte de viață, ca forme de viață moștenite din generație în generație, de la bătrâni la tineri. Am arătat câteva dintre elementele acestei tradiții. Unele

➤ *Sfântul Cuvios Teodor Studitul, mozaic*

44. *Filocalia*, IX, p. 576.

45. Despre chilie vezi L. Gougand, „Cellule", în: *Dictionnaire de Spiritualité*, t. II, Paris, 1953, art. 396-400; de asemenea *The Principles of Monasticism*, Saint Louis and London, 1962, la index, la cuvintele „cella"; vezi și *Thesaurus linguae latinae*, III, Leipzig, 1907, col. 759-765. La cuvintele „cella" și „cellula"; A. Boon, *Pachomiana latina*, Louvain, 1932, p. 198; Du Cange, *Glossarium*, ed. Niort, 1883, pp. 250-252; C. Spahr, „Dormitorium", în: *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, col. 280; Iran Leclercq, „Pour une spiritualité de la cellule", în: vol. *Le défi de la vie contemplative*, Gembloux-Paris, 1970, pp. 208-220; P. Minard, „L'habitation monastique. Du dortoir à la cellule", în: *Le vie benédictine*, 46 (1938), pp. 71-78; 212-220; 396-403, 452-460.

sunt chiar scrise, cum sunt ritualul tunderii[46] și tipicul, slujbele în general, dar n-au calitate de *Reguli*, ceea ce le face mai puțin rigide și, mai ales, le scapă de caracterul juridic pe care îl au toate *Regulile*, oriunde s-ar afla ele în lume.

Sub forma tradiției orale și a slujbelor, rânduielile își păstrează caracterul lor duhovnicesc și, precum vom vedea mai departe, o anumită elasticitate, cum și ce trebuie să fie în acest domeniu atât de sensibil, atât de fluctuant, atât de imprecis, atât de delicat al vieții sufletești. Aici nu se măsoară cu metrul și nu se cântărește cu kilogramul. Altele sunt măsurile. Or, *Regula* măsoară cu metrul și cântărește cu kilogramul. Nu cunoaște și nu are alte măsuri, și nici nu sunt posibile, dacă e vorba să fie cuprinse într-un cod scris, normativ. De aceea și mântuirea în condițiile codurilor scrise, a *Regulilor*, devine rezultatul unor adunări și scăderi, al unui punctaj controlat după îndeplinirea articolelor din *Regulă*, ceea ce e tot ce poate fi mai străin vieții sufletești și relației cu Dumnezeu. Un astfel de punctaj, și o astfel de îndeplinire, nu pot fi decât formale.

Cred că așa se și explică faptul că, deși *Regulile* există și în Răsăritul ortodox, ele nu s-au putut impune. Ele au fost asimilate și s-au transmis din cele mai vechi timpuri prin tradiție, adaptate mereu la mediu, la mentalități, la cultura vremii și chiar la fiecare om în parte, cu multă înțelegere și largheţe. Acest lucru, în cadrul rânduielilor tradiționale ortodoxe, e posibil. Știu un monah pe care o vreme starețul Cleopa l-a scutit de la Utrenia de la miezul nopții pentru a-i da timp să citească noaptea, iar ziua să se ocupe de treburile de cancelarie ale mănăstirii.

Rânduielile, în Răsărit, nu se predau școlărește, nu se tipăresc, nu se scriu pe pereți, nu se învață. Ele există, dar niciuna nu este exclusivă. Niciuna nu e declarată strict normativă. La urma urmei toate sunt valabile, dar niciuna nu are autoritate de Constituție. Elementele esențiale ale tuturor *Regulilor* din vechime au devenit obiceiuri, tradiții, în marile obști și în viața fiecărui monah. Novicele le află din viața mănăstirii. Le ia însă și din orice carte de spiritualitate, deși cam la întâmplare. Ia ceea ce i se potrivește. Fiecare pagină a *Patericului*, ba chiar fiecare sentință a lui e o *Regulă*. Dar *Regulă* ca atare nu va găsi nimeni în *Pateric*. Bătrânul care vorbește își transmite experiența lui. Nu citează din nicio *Regulă* consacrată.

---

46. Noi le-am luat din vol. ***Rânduielile călugăriei***, București, 1951, pp. 15-32.

Părinţii *Filocaliei*, ca şi monahii noştri, mai degrabă fac referinţe la „Bătrânii" din *Pateric.*[47] În general, şi la aceşti teoreticieni ai spiritualităţii referinţa fundamentală e tot experienţa duhovnicească proprie. Fiecare vorbeşte din ceea ce a încercat el şi a văzut că a obţinut rezultate bune. Aşa se explică de ce învăţăturile lor sunt apodictice, se prezintă ca un tot care se susţine prin el însuşi, şi uneori nu îngăduie alternativa faţă de acelaşi subiect. Dacă subiectul se schimbă, se poate schimba şi învăţătura. Acestea au caracter de *Regulă*, fără să se prezinte ca atare. Când îngăduie alternativa, o indică imediat.

Iată câteva exemple din Sfântul Simeon Noul Teolog: „înainte de toate trebuie să iei parte la slujbele bisericeşti şi să pleci cel din urmă [...] mai ales la Utrenie şi la Liturghie", dar adaugă îndată alternativa: „afară de mare nevoie"[48].

Sau: „Cât priveşte orele de priveghere, trebuie ca două ore să citeşti şi două să te rogi întru pocăinţă cu lacrimi". Sunt, evident, prescripţii precise, de *Regulă*, dar adaugă şi aici, îndulcind oarecum rigiditatea lor: „urmând pravila pe care o vrei", şi mai departe face o înlesnire: „în nopţile cele scurte, fă rânduiala (regula, *n.n.*) mai scurtă". Dă apoi şi criteriul după care să se orienteze: „după puterea dată ţie de Dumnezeu"[49].

Prin acestea din urmă ne-am introdus într-un alt capitol al spiritualităţii ortodoxe, fără înţelegerea căruia ea nu poate fi accesibilă celor din afara Ortodoxiei. Apusenii au *Reguli* care îi împart în ordine, în asociaţii, societăţi, fraternităţi, fiecare cu rânduiala ei, cu superiorii ei, cu vocaţia ei, Răsăritenii sunt omogeni. Există un singur monahism în toată Ortodoxia. Cel ortodox. Cu rânduiala lui, deşi nescrisă, dar tot atât de vie şi puternică, precum e în dreptul civil, de pildă, obiceiul pământului, în multe părţi mai puternic şi mai convingător decât orice lege promulgată de autorităţile prezentului.

Este, oare, faptul de a nu avea o *Regulă* scrisă, de a nu fi de pildă vasilian sau pahomian, sau studit, în avantajul sau în dezavantajul spiritualităţii ortodoxe? Prin ce o deosebeşte pe aceasta de spiritualitatea apuseană, şi în ce măsură o face mai eficientă, mai lucrătoare? Îi dă acest fapt mai multă autenticitate? E mai conform cu natura vieţii sufleteşti? Sau poate e mai conform doar cu structura sufletească a răsăriteanului?

Ar fi prea mult să ambiţionăm răspunsuri exhaustive la toate aceste întrebări, dar la unele vom încerca să răspundem, pentru că într-adevăr diferenţa aceasta pornită de la *Regula* ca instrument scris, pe de o parte, şi ca rânduială nescrisă, pe de altă parte, oricăror motive s-ar datora, de structură sau de educaţie, antrenează moduri diferite de viaţă sufletească, defineşte două tradiţii, două direcţii. Chiar dacă acestea sunt în multe privinţe complementare, în unele sunt cu totul specifice şi deci deosebite.

Fireşte, nu pentru a marca aceste deosebiri, întreprindem investigaţia şi meditaţia noastră, ci mai ales pentru a sesiza contribuţia răsăriteană, specifică, la descoperirea căilor şi mijloacelor desăvârşirii duhovniceşti. „În măsura în care se poate", ar zice Sfântul Simeon Noul Teolog! Fiindcă domeniul, deşi cu o bogată istorie în urma lui, deşi bătătorit de nenumărate experienţe, deşi cu un produs literar considerabil, nu poate fi sistematizat decât pe hârtie. Etapele vieţii duhovniceşti, urcuşul desăvârşirii, poate fi prins în frumoase

➤ *Sfântul Cuvios Simeon Stâlpnicul*

47. Vezi Petru Damaschinul, *Filocalia*, V, p. 143.
48. Vezi Sf. Simeon Noul Teolog, *Capete morale*, în: *Filocalia*, VI, p. 103, nr. 18.
49. *Filocalia*, VI, p. 108, nr. 25; p. 109, nr. 26.

capitole de teologie morală sau ascetică, dar a crede cineva că ele pot îndruma și pot fi realizate întocmai în viață, ar fi o mare naivitate. Tocmai acest lucru trebuie spus limpede, pentru că mulți apuseni, obișnuiți cu sistemul, când s-au întâlnit cu un sistem al vieții duhovnicești ortodoxe, care prezenta etape ce sfârșeau cu îndumnezeirea, s-au și apucat să parcurgă etapele, ca să ajungă sus, crezând că procesul e mecanic, sigur, ca și *Regula* apuseană. Atâta post, atâta rugăciune, atâtea metanii, în atâtea zile, după care urmează întâlnirea cu Dumnezeu față către față!

Cineva ar putea crede că exagerăm. Nu. Poate doar generalizăm prea mult. Dar am întâlnit nenumărați apuseni care m-au întrebat ce să facă, cum și cât timp, ca să ajungă la vederea lui Dumnezeu. Priveau totul cam ca pe niște exerciții de gimnastică, puțin cam exotice, puțin cam ciudate, dar, mă rog, probabil cu rezultate miraculoase, de vreme ce așa spun acești răsăriteni. De ce să nu fi încercat și ei!

Răsăritenii n-au spus niciodată, de fapt, asemenea lucruri. Au încercat doar să sistematizeze experiența vârfurilor realizate, și au fost nevoiți să dea un nume etapelor experiențelor lor, fără să înțeleagă că succesiunea etapelor e o succesiune mecanică și la îndemâna oricui. Și numele și etapele sunt convenționale, bune în tratatele de specialitate. Viața e altfel. Altfel cum s-ar înțelege o vorbă a bătrânului Alonie din *Pateric*, care spunea că „*de ar voi omul*, de dimineața până seara poate ajunge la măsură dumnezeiască”[50]. Unde mai sunt etapele, treptele?

Ceea ce nu înseamnă că etapele, treptele, nu-și au și ele rostul lor. Depinde de subiectul experienței, de capacitatea lui de comprimare a timpului duhovnicesc și de multe alte lucruri. Noi avertizăm împotriva simplificărilor și a sistematizărilor, și nu atât împotriva lor, cât împotriva părerii că ele ar putea deveni modele și instrumente mecanice ale desăvârșirii duhovnicești.

Ortodocșii au în privința aceasta o anumită cumințenie. O iau încet. Un Frate a întrebat pe un Bătrân zicând: „Spune-mi un cuvânt, cum să mă mântuiesc?” Iar el a zis: „Să ne silim să lucrăm câte puțin și vom fi vii.”[51] Cei angajați pe un astfel de drum se odihnesc, pornesc din nou, nu vor totul dintr-odată, de aceea nu se descurajează, nu cad în extremele puritanismului formalist, sau în misticismele obscure, nu cred în formule gata făcute, întreabă, se consultă, încearcă, încearcă din nou, rămân în echilibru cu lumea și cu tot ce este omenesc, resping orice ezoterism, iar cei care au făcut experiențe cu totul personale, de înaltă virtute sau de oarecare sfântă îndrăzneală, zăvorâții, stâlpnicii, nebunii pentru Hristos, chiar dacă sunt admirați

50. *Patericul*, p. 39, nr. 3.
51. *Patericul*, p. 456, nr. 57.

➤ *Cartea Sfântului Ioan Damaschin, 1613, scrisă de monahul Avramie, păstrată la mănăstirea Putna*

și amintiți, nu sunt luați drept modele. Harismele nu sunt nici cerute, nici atribuite, nici imitate. Sunt privite cu respect, ca niște daruri rare și căi singulare.

Regula, devenită tradiție vie, parcă e mai puțin constrângătoare. Aici trebuie căutată cheia modului de viață ortodox. Ortodoxul se vrea liber. Chiar în supunerea cea mai desăvârșită, vrea să se simtă liber. Și vrea alternative în același timp, pe măsura lui pe cât sunt posibile, și în măsură să nu tulbure viața obștească. Ortodoxul vrea să unească subiectivul cu normativul social într-o sinteză care să-i dea sentimentul libertății chiar și atunci când e ținut, din motive pe care le înțelege, să respecte și ordinea în conviețuirea cu alții. Într-un regim de *Regulă* strictă, alternativa e imposibilă, pe când într-un regim de tradiție orală, e oricând nu numai posibilă, ci chiar binevenită. Dar am vrea să mai adăugăm aici ceva, și anume să fixăm două premise care vor ajuta în continuare la situarea cititorului pe coordonatele spiritualității ortodoxe.

b) Dacă *Regulile* fixau în amănunt cum trebuie să se comporte monahii, cum să meargă la rugăciune, cum să doarmă, cum să facă ascultare de stareț, ele n-au putut fixa în tipare precise viața propriu-zisă duhovnicească, oricât și-au dat osteneala autorii lor. Au rămas mereu la prescripții exterioare.

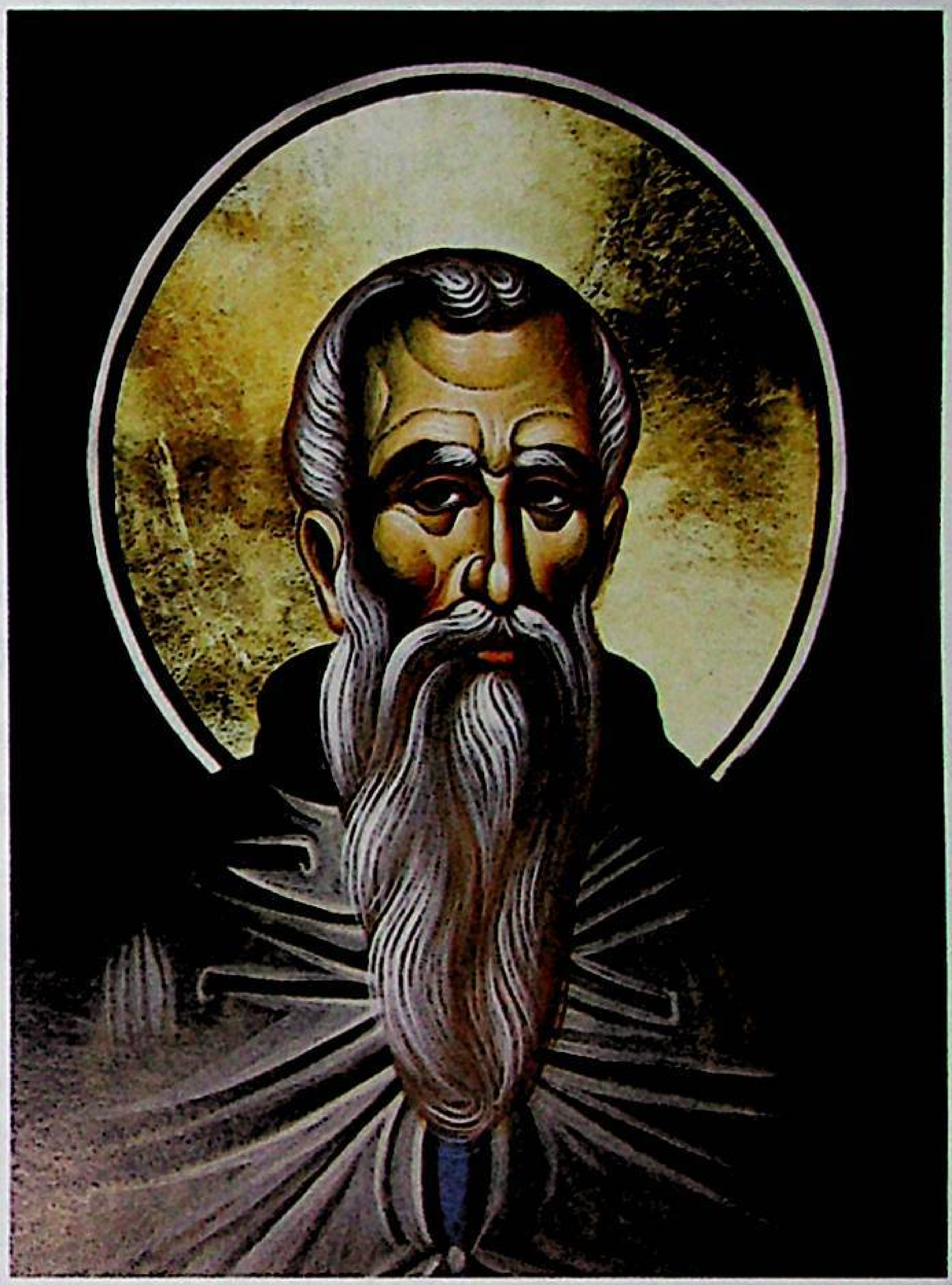
Se dovedește încă o dată cât de greu e să legiferezi în problemele propriu-zise ale sufletului și cât de în afară de orice progres poți rămâne doar cu stricta observare a *Regulei*.

Răsăritenii au alcătuit și ei *Reguli*. Nici nu se putea altfel. Ele au dispărut numai când au intrat în ritmul vieții, devenind disciplină firească. Dar ei au încercat mai ales să sistematizeze în cele sufletești, să ajute o orientare în această direcție. Au reușit? Greu de spus. În scris au reușit, deși cu diferențe de la unii la alții, potrivit cu experiența și perspicacitatea psihologică a fiecăruia. Sistemele lor au intrat apoi în manualele de spiritualitate, și spiritualitatea a devenit astfel un domeniu despre care se poate vorbi frumos, sistematic, se pot observa și pricepe etape și treceri de la o luptă la alta, de la o victorie la alta, până sus.

Părintele Dumitru Stăniloae ne-a lăsat volumul *Ascetica și Mistica Bisericii Ortodoxe*[52], care poate fi socotit cel mai important în materie.

Dar în viața asceților etapele nu se țin după capitolele cărților. Viața e mai complicată și chiar Sfinții Părinți cei mari au sistematizat fără a avea sentimentul că sunt exhaustivi.

Sfântul Ioan Casian este cel dintâi care fixează la opt „gândurile răutății", prezentate când la modul negativ, de forțe atacatoare, când la cel pozitiv ca biruințe ale monahului: (1) înfrânarea pântecelui, (2) duhul poftei trupești, (3) iubirea de arginți, (4) mânia, (5) întristarea, (6) trândăvia, (7) slava deșartă și (8) mândria.[53]

▲ *Sfântul Cuvios Grigorie Sinaitul*

S-au stabilit și factorii care produc patimile: (1) mintea slăbită în lucrarea ei autonomă și proprie; (2) lucrarea de percepție simțuală, care a devenit precumpănitoare, care a ieșit din subordinea minții, ba a atras mintea în subordinea ei și (3) alergarea exclusivă și irațională după plăcere – până la cea procurată de laudele oamenilor – și concomitent cu ea, fugă speriată de durere.[54]

S-a mai stabilit că există patimi ale trupului și patimi ale sufletului, și mulți Sfinți Părinți au fost preocupați să afle cum se stârnesc patimile și cum se pot ele înfrâna. Primul atac, momeala, e în vederile tuturor primul impuls cu care trebuie luptat.[55] Mai departe Isihie Sinaitul numără patru trepte: (1) atacul, (2) însoțirea, (3) consimțirea, (4) fapta propriu-zisă.[56] Dar Sfântul Ioan Damaschin găsește șapte: (1) atacul, (2) însoțirea, (3) patima, (4) lupta, (5) robirea, (6) consimțirea, (7) făptuirea.[57]

Aproape toți acești mari observatori ai vieții sufletești stabilesc scări, mai mult sau mai puțin deosebite de la unul la altul. De pildă, numai cu privire la ascultare Sfântul Grigorie Sinaitul stabilește cinci patimi: (1) omorârea neascultării, (2) a împotrivirii în cuvânt, (3) a voinței de a-și plăcea lui însuși, (4) a îndreptățirii de sine și (5) a părerii stricăcioase de sine.[58] Tot el găsește cinci trepte pe scara care duce la desăvârșire a celor de sub ascultare: (1) lepădarea, (2) supunerea, (3) ascultarea, (4) smerenia și (5) dragostea.[59] Are el o preferință specială pentru numărul cinci!

Aceeași preferință o au și Calist și Ignatie, după care cinci sunt virtuțile ascultătorului: (1) credința, (2) adevărul, (3) a-și tăia voia proprie, (4) a nu se certa, (5) a fi sincer în

---

52. Pr. Dumitru Stăniloae, *Ascetica și Mistica Bisericii Ortodoxe*, Ed. IBMBOR, București, ²2002, 444p.
53. *Filocalia*, I, pp. 97-123.
54. Pr. Dumitru Stăniloae, *Teologia Morală Ortodoxă*, vol. III, București 1981, pp. 67-68.
55. Vezi de pildă Marcu Ascetul, *Filocalia*, I, p. 302.
56. „Cuvânt despre trezvie și virtute", *Filocalia greacă*, ed. II, vol. I, p. 87, cf. Pr. D. Stăniloae, *Teologia Morală Ortodoxă*, p. 84.
57. „Cuvânt minunat și de suflet folositor", în: *Filocalia greacă*, ed. II, vol. I, p. 344, cf. Pr. D. Stăniloae, *Teologia Morală Ortodoxă*, p. 84.
58. *Filocalia*, VII, p. 140, nr. 121.
59. *Filocalia*, VII, d. 139.

mărturisirea față de întâistătător.[60] Dar, ca și cum n-ar fi întru totul satisfăcuți de clasificarea lor, citează mai departe o clasificare doar cu patru trepte, a Sfântului Ioan Scărarul: „(1) Din ascultare răsare smerenia, (2) din smerenie discernământul, (3) din discernământ pătrunderea, (4) din pătrundere vederea înainte, care e o însușire a lui Dumnezeu singur și un dar cu totul deosebit și mai presus de oricare dăruit de El celor în chip fericit îndumnezeiți."[61] *Scara* [Sfântului Ioan Scărarul, *n.n.*] are 30 de capitole, treizeci de trepte!

După Calist și Ignatie Xantopoulos se ajunge sus și pe alte cinci trepte decât cele arătate mai înainte: (1) rugăciunea, (2) cântarea și citirea din Psaltire, Apostol și Sfintele Evanghelii, (3) amintirea păcatelor, (4) gândirea la judecata lui Dumnezeu și (5) întoarcerea la rugăciune.[62] Preferința pentru numărul cinci o găsim și la Calist Angelicude: (1) rugăciunea, (2) cântarea și citirea din Evanghelii și din Sfinții Părinți și mai ales din Simeon Noul Teolog, Isihie și Nichifor, (3) cugetarea la judecata lui Dumnezeu și la moarte, (4) puțin lucru de mână, (5) întoarcerea la rugăciune.[63]

Petru Damaschinul e mai perspicace. Reușește să stabilească o filiație mult mai amănunțită a virtuților care se nasc una din alta: „Cel ce vrea să primească prin credință cunoștința sigură, păzește prin fapte amintirea ei. Și acestuia îi dă Dumnezeu mare râvnă, cunoștință și putere. Căci prin cunoștința naturală se naște râvna în cel ce o alege pe ea și din râvnă puterea de a lucra; și prin lucrare se păstrează amintirea; și din amintire se naște o mai mare lucrare; și din aceasta o mai mare cunoștință; și din aceasta, numită cumințenie, se naște înfrânarea patimilor și răbdarea întâmplărilor dureroase; iar din acestea petrecerea cea după Dumnezeu și cunoștința darurilor lui Dumnezeu și a greșelilor proprii; și din acestea recunoștința, prin care se naște frica de Dumnezeu, din care vine păzirea poruncilor, adică plânsul, blândețea, smerita cugetare; din acestea se naște puterea de a deosebi; și din aceasta strävederea sau puterea de a prevedea greșelile viitoare și de a le înlătura din vreme, prin curățenia minții, datorită experienței și amintirii celor de mai înainte, și a celor prezente, și a celor săvârșite din nebăgare de seamă; și din acestea nădejdea; iar din acestea neîmpătimirea și dragostea desăvârșită."[64]

În altă parte însă stabilește la opt „vederile mintale", care sunt tot trepte ale desăvârșirii:

> „Iar vederile duhovnicești, precum socotesc, sunt opt. Șapte din ele sunt ale veacului acestuia, iar a opta este lucrarea veacului viitor, cum zice Sfântul Isaac. *Cea dintâi* este cunoștința necazurilor și a ispitelor vieții acesteia, cum zice Sfântul Dorotei, și ea se întristează de toată paguba, pe care a pătimit-o firea omenească de la păcat. *A doua* este cunoașterea greșalelor noastre și a binefacerilor lui Dumnezeu, cum zic Scărarul, Isaac și mulți alții dintre Părinți. *A treia* este cunoștința lucrurilor înfricoșate dinainte de moarte și după moarte, cum se scrie în dumnezeieștile Scripturi. *A patra*, înțelegerea petrecerii Domnului nostru Iisus în lumea aceasta și a lucrurilor și cuvintelor ucenicilor Lui, ale celorlalți sfinți, mucenici și ale cuvioșilor Părinți. *A cincea* este cunoștința firii și a prefacerii lucrurilor, precum zic Sfinții Părinți Grigorie și Damaschin. *A șasea* este contemplarea celor ce sunt, adică cunoștința și înțelegerea făpturilor sensibile ale lui

➤ *Sfântul Cuvios Petru Damaschinul, Sbornic (sec. al XVIII-lea), xilogravură*

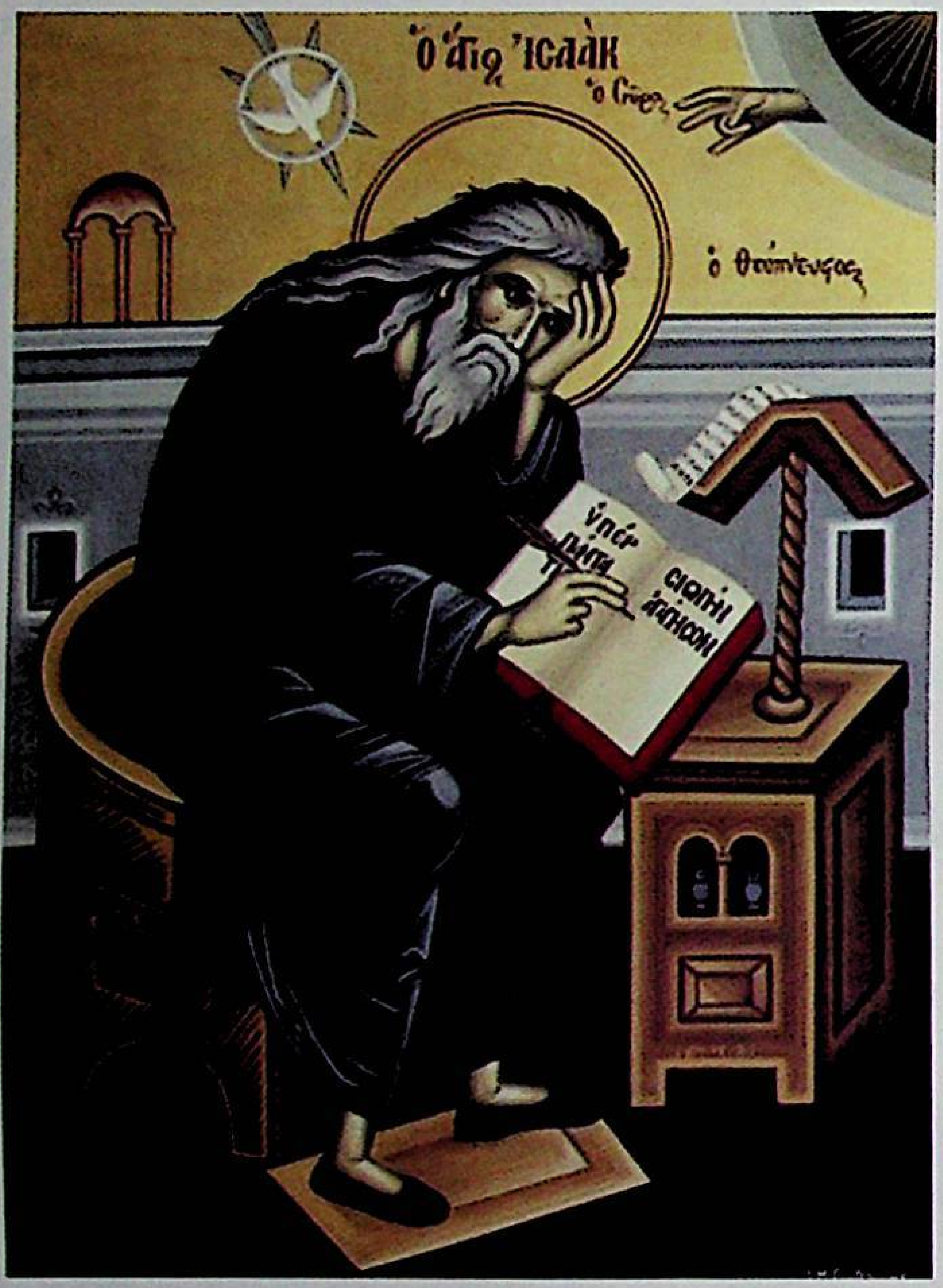
60. *Filocalia*, VIII, Ed. IBMBOR, București, 1979, p. 37.
61. *Scara*, IV, *PG* 88, 717, cf. *Filocalia*, VIII, p. 38.
62. *Filocalia*, VIII, pp. 106-107.
63. *Filocalia*, VIII, p. 383.
64. *Filocalia*, V, pp. 32-33.

Петро Дамаскин

Dumnezeu. *A șaptea* este înțelegerea făpturilor inteligibile ale lui Dumnezeu. *A opta* este cunoștința despre Dumnezeu, așa-numita *teologie*."[65]

Sfântul Isaac Sirul împarte treptele în trei: *a începătorilor, a celor de mijloc* și *a celor desăvârșiți*. Și iată cum le analizează:

„Trei *sunt treptele* la care înaintează omul: treapta începătorilor, cea de mijloc și cea a celor desăvârșiți. Cel ce se află pe prima treaptă, deși cugetul lui înclină spre bine, are mișcarea cugetării lui în patimi. Treapta a doua e la mijloc între împătimire și nepătimire. În el se mișcă la fel atât gândurile cele de-a drepata, cât și cele de-a stânga. El nu încetează, precum s-a zis, să izvorască lumina și întunericul. Iar de se va opri pentru un timp din *citirea* continuă a dumnezeieștilor Scripturi și din cugetarea la înțelesurile dumnezeiești, pe care închipuindu-și-le se aprinde de înfățișările adevărului, după puterea lui, odată cu ferirea sa cea din afară, din care se nasc păzirea cea dinlăuntru și o lucrare îndestulătoare, va fi atras de patimi. Dar de va hrăni căldura lui firească în cele ce am spus și nu va părăsi căutarea și cercetarea și dorirea lor de departe, întrucât nu le-a văzut, și hrănind gândurile sale din apa citirii dumnezeieștilor Scripturi și susținându-le ca să nu se aplece spre cele de-a stânga, și să nu primească vreo sământă diavolească în chipul adevărului, va păzi mai degrabă sufletul său cu acest dor și va cere pe Dumnezeu cu rugăciune îndurerată și cu răbdare, Dumnezeu însuși îi va împlini lui cererea și-i va deschide ușa Sa, mai ales pentru smerenia lui. Căci tainele se descoperă celor smeriți. Iar de va muri cu nădejdea aceasta, chiar dacă n-a văzut nicidecum *țara aceea* din apropiere, socotesc că o va moșteni împreună cu drepții cei vechi, cu cei ce au nădăjduit să ajungă desăvârșirea, dar n-au văzut-o, după cuvântul apostolesc că au lucrat pentru nădejde în toate zilele, dar n-au primit-o. Dar ce vom zice, dacă nu va ajunge omul să intre în *pământul făgăduinței, care este chipul desăvârșirii*, adică la primirea vădită a adevărului, *după măsura puterii firești*? Oare prin aceasta e oprit de la el și rămâne în treapta din urmă, a cărei întreagă pornire înclină spre cele de-a stânga? Sau pentru că nu primește tot adevărul, rămâne oare în ceata cea de jos a treptei din urmă, care nu cunoaște și nici nu dorește acestea? Sau trebuie să se înalțe spre treapta de mijloc, de care am vorbit? Dar chiar dacă nu l-a văzut niciodată, decât ca prin oglindă, a nădăjduit de departe, și prin această nădejde a fost așezat împreună cu părinții lui. Și dacă nu s-a învrednicit de harul desăvârșit aici, prin convorbirea de totdeauna cu el și prin petrecerea în ei cu toată mintea și prin stăruirea în poftirea lui cât a trăit, a putut să taie gândurile cele rele. Aceasta pentru că inima lui a ieșit din lumea aceasta, plină de Dumnezeu întru nădejde. Tot cel ce are în sine smerenie se bucură de cinstire. Căci petrecerea cea netrupească a minții în dorul de Dumnezeu, în care se călăuzește prin înțelegerea dumnezeieștilor Scripturi, închide sufletul înăuntru în fața gândurilor rele și ține cugetarea în pomenirea bunătăților viitoare, ca să nu se molească mintea prin trândăvia ei și, în loc să se ocupe cu cele mai bune, să se ocupe cu pomenirea lucrurilor lumești. Pentru

▲ *Sfântul Cuvios Isaac Sirul*

65. *Filocalia*, V, p. 71.

că prin aceasta se răcesc treptat căldurile minunatelor lui mişcări şi el cade în *pofte deşarte şi neraţionale*. Iar Dumnezeului nostru fie slava."[66]

Exemplele de mai sus ne arată că observaţiile Părinţilor şi-au scos observaţiile din propria experienţă şi şi-au făcut clasificările după cum i s-a părut fiecăruia a fi mai aproape de ceea ce a trăit el. Nu poate exista o măsură de obşte, comună, chiar dacă la urma urmei clasificările, fie ale patimilor, fie ale biruinţei lor şi ale urcuşului, ar putea, teoretic, ajunge la formulări identice, ca în manuale. În viaţă fiecare merge pe drumul său. Unul e asaltat de ceva, altul de altceva. Unul urcă mai uşor pe o treaptă, pe care altul găseşte că e aproape imposibil de urcat.

De aceea *Regula* nu poate nimic în acest domeniu. Aici poate doar duhovnicul, cu discernământul său şi cu apelul permanent la smerenie.[67] Petru Damaschinul a observat această diferenţă dintre diferitele clasificări şi sfaturi şi iată ce spune, cu multă înţelepciune:

> „Dar fiindcă suntem în neştiinţă, nu numai de noi înşine şi de cele făcute de noi, ci şi de scopul lor, şi de ceea ce se caută prin toate, de aceea ni se par dumnezeieştile Scripturi şi cuvintele sfinţilor, adică ale bărbaţilor vechi, ale prorocilor, ale drepţilor şi ale Sfinţilor Părinţi celor noi, că nu conglăsuiesc. Ni se pare că vrând aceştia să se mântuiască, nu conglăsuiesc întreolaltă. Dar aceasta nu este adevărat [...] Orice om, dacă vrea să se mântuiască, nimeni nu-l poate împiedica, nici vremea, nici locul, nici îndeletnicirea. Numai să nu se folosească de un lucru pe care vrea să-l facă, împotriva firii lui, şi să-şi îndrepte orice cugetare cu dreaptă socoteală, după scopul dumnezeiesc."[68]

Cu alte cuvinte, autorul bizantin (sec. VIII) subsumează clasificările, rânduielile şi treptele ce se prescriu, *scopului final* şi prescrierii lor cu „dreaptă socoteală", celor cărora li se potriveşte, când e timpul să li se aplice şi nu „împotriva firii lor". Măsura a fost de altfel una din caracteristicile principale ale spiritualităţii ortodoxe. Chiar acest autor, când stabileşte numărul de etape în dobândirea desăvârşirii – şapte[69] – adaugă după ele: „cu măsură". Postul „cu măsură", privegherea „cu măsură" ş.a.m.d. Acelaşi lucru îl spune şi Sfântul Isaac Sirul: „Podoaba oricărui lucru e măsura. Căci fără *măsură* chiar şi cele socotite bune se fac spre pagubă."[70] Şi Evagrie: „Cele fără *măsură* şi fără vreme sunt trecătoare şi mai mult strică decât folosesc."[71] Maeştrii măsurii sunt înaintea oricui altcuiva duhovnicii. Aceştia sunt unităţi de măsură, sunt *gânditorii* cinului. Nimic nu se face fără cugetare adâncă. Evagrie sfătuieşte mereu: „gândeşte-te", „înţelege" şi iarăşi, de mai multe ori pe aceeaşi pagină: „gândeşte-te"[72] şi nu numai la cele de dincolo, ci şi la cele „ale veacului acestuia, pe care Dumnezeu le-a dat omului ca pe nişte oi, păstorului bun"[73]. Toţi au grijă însă să-i apere pe „gânditori" de cugetarea care duce la orgoliu, invitându-i permanent la „smerită cugetare"[74].

---

66. Sf. Isaac Sirul, Cuvântul XI, *Filocalia*, X, pp. 73-75.
67. Cf. şi Sf. Isaac Sirul, *Filocalia*, X, pp. 87, 105, 109.
68. *Filocalia*, V, p. 39.
69. (1) liniştea, isihia, (2) postul, (3) privegherea, (4) psalmodia sau rugăciunea trupească, (5) rugăciunea duhovnicească făcută cu mintea, (6) citirea cuvintelor şi vieţii Părinţilor şi (7) întrebarea celor experimentaţi, despre orice cuvânt sau faptă, ca nu cumva din încercare, sau din plăcerea de sine, înţelegând şi făcând cineva unele în locul altora, să rătăcească şi să cadă în părerea de sine, închipuindu-şi că ştie cum trebuie, neştiind încă nimic, cum zice Apostolul Pavel (*1 Corinteni* 8, 2). Cf. *Filocalia*, V, pp. 47-51.
70. *Filocalia*, X, p. 31.
71. *Filocalia*, I, p. 72, nr. 5.
72. *Filocalia*, I, p. 45, nr. 9.
73. *Filocalia*, I, p. 61, nr. 16.
74. Petru Damaschinul, *Filocalia*, V, pp. 39, 42, 151; Sf. Isaac Sirul, *Filocalia*, X, pp. 105, 109.

Dar nu numai duhovnicului i se cere perspicacitate, ci și ucenicului. Mai întâi el trebuie să știe ce vrea, să gândească și el, pentru că „din cunoștință sau cumințenie se naște înfrânarea și răbdarea [...] și smerita cugetare, iar cunoștința e roada încercărilor". Important e ca ucenicul să se cunoască pe sine căci „celui ce se cunoaște pe sine, i se dă cunoștința tuturor"[75].

În întreaga tradiție a spiritualității răsăritene exercițiul mintal ocupă un loc mereu central. Mintea lucrează și în cunoașterea apofatică, la fel cum lucrează în cea catafatică. I. Hausherr are o explicație foarte interesantă în legătură cu conceptul de „ignoranță infinită" din literatura ascetică, și în special de la Evagrie. El zice că e vorba de „excluderea oricărei alte cunoștințe decât aceea despre Dumnezeu"[76]. Dar acestea nu se realizează prin suspendarea gândirii, prin golirea minții, ci tocmai dimpotrivă, prin epuizarea puterilor ei. La apofatism se ajunge după ce se epuizează calea catafatică. E ca în pictură, de pildă. Nu poți fi modernist de geniu, simbolist, cubist, impresionist etc., fără să cunoști mai întâi academismul, să poți face tot ce poate un academist. Nu poți fi un Dalí modern, valabil, fără să poți fi mai întâi un Rubens, sau oricare dintre clasici.

Sfântul Antonie cel Mare spunea că Dumnezeu nu poate fi văzut, ci că poate fi înțeles numai cu mintea.[77] Curăția minții, paza minții, folosirea minții e preocuparea de căpetenie a pustnicilor. Ei nu se preocupă exclusiv de păcate; de acestea scapă prin asceză. Marea lor luptă e cu gândurile. Paza gândurilor duce la liniștea dinspre gânduri. Aceasta presupune ordine în gândire, sistem și logică. Din agora grecească, unde se exersau filosofii și din grădinile peripateticilor, speculația cu gândurile a trecut în deșert. Deșertul a devenit o agora pentru secole, și marii ei filosofi sunt Antonie, Arsenie, Evagrie, Pimen, Agaton etc. Ținta lor e, cum zice Evagrie, citat de Isaac Sirul: „călătoria în înălțime a gândurilor", spre „curăția minții"[78], adică spre clarificarea problemelor, spre limpezirea sensurilor, spre certitudini. Petru Damaschinul, citind pe Marcu Ascetul, identifică „trei uriași ai diavolului: trândăvia, uitarea și neștiința"[79].

Ultimul cuvânt însă nu e nici în luptă, nici în trepte, nici în ascultare, ci dincolo de toate acestea când și acestea cad, așa cum cade și *Regula*, și disciplina, și rugăciunea și tot ceea ce îngrădește libertatea.[80] *Ultimul cuvânt îl are dragostea.* Când se ajunge la dragoste, rugăciunea nu-și mai are rostul, zice Sfântul Isaac Sirul, căci rugăciunea e de cerere, mulțumire sau laudă. Dragostea e mai presus de ele[81] și le cuprinde pe toate. Pe drumul către ea tradiția încearcă o disciplină și nu se poate spune că ea nu surprinde cu o perspicacitate uimitoare elementele esențiale ale „războiului nevăzut", cum îl va numi Nicodim Aghioritul. Dar nu prescrie pilule universal valabile. Doctorul sufletesc trebuie să le prescrie cum face cu bolile trupului doctorul în medicină.

---

75. Petru Damaschinul, *Filocalia*, V, pp. 41-42. Cf. și X, p. 86, VI, p. 269.
76. Cf. Vl. Lossky, *Vision de Dieu*, Neuchâtel, 1962, p. 90.
77. *Filocalia*, I, p. 13, nr. 54.
78. *Filocalia*, X, p. 179.
79. *Filocalia*, I, p. 316; V, p. 64.
80. Sf. Isaac Sirul, *Filocalia*, X, p. 337.
81. *Filocalia*, V, p. 173; V. și Calist și Ignatie Xantopoulos, *Filocalia*, VIII, p. 26.

◂ *Sfântul Cuvios Antonie cel Mare*

Tradiția stă deci sub semnul întregului tezaur de norme, risipit în toate scrierile Părinților și în tradiția orală, și în viața de obște și, mai ales, sub semnul duhovnicului. Atâta vreme cât vor mai fi duhovnici, tradiția va trăi. Ei se vor ocupa mereu de rânduiala interioară, cea care contează, și mult mai puțin de cea exterioară și care merge și singură, după ce și-a intrat în ritm și trăiește din moștenirile înaintașilor. Și Mântuitorul S-a oprit cu precădere la partea Mariei. A Martei merge oricum. Trăim, muncim, ne hrănim; cealaltă se ocupă cu partea de surplus. N-am putea face însă din Marta simbolul vieții active, și din Maria al vieții contemplative, cum a făcut, cel dintâi, Origen.[82] Una fără alta nu se poate. Și mai ales nu se poate Maria fără Marta! O Martă e întotdeauna necesară Mariei. Marta poate trăi și singură. E drept că partea Martei e mai simplă. A Mariei e mai pretențioasă, mai subtilă am zice într-un termen modern, mai de finețe și de nuanțe. Lucrarea Martei e una, a Mariei alta. La aceasta de-a doua se referă Părinții însă, cu precădere, tocmai pentru

82. *Fragmente de comentar la Sf. Ioan*, nr. 80 C.G.S., 10, 547, cf. Vl. Lossky, *Vision de Dieu*, p. 48.

că e mai complicată. „Pune îndată rânduială în lucrarea ta", îndeamnă Isaac Sirul[83], dar e evident că aici nu e vorba de *Regula* în sens vasilian sau apusean.

c) În mănăstiri n-au venit întotdeauna oameni cu o cultură deosebită, deși nici aceștia n-au lipsit. Sfântul Vasile cel Mare trecuse prin universitățile Atenei – elev al celebrului Libanius – și Constantinopolului; tot așa Sfântul Grigorie de Nazianz și mulți alții. Despre Avva Arsenie ni se spune că ajunsese în pustia Egiptului direct din palatele împărătești.[84] I. Hausherr crede că era cel mai cultivat om din deșert.[85] Avva Dorotei povestește el însuși cât efort a depus întru acumularea cunoștințelor laice înainte de a se retrage în deșert; oamenii aceștia nu erau niște oarecare!

> „Când am intrat în cele ale științei dinafară, ne osteneam mult la început. Și când am ajuns la carte, eram ca unul care s-a atins de un animal sălbatic. Dar stăruind să mă forțez pe mine însumi, Dumnezeu mi-a ajutat și așa am ajuns la deprinderea cu ea, încât nu mai știam ce mănânc, sau ce beau, sau cum dormeam, din aprinderea pentru cele ce le citeam. Și niciodată n-am fost atras la vreun ospăț cu vreunul dintre prietenii mei. Ba nu mergeam nici la vreo întâlnire cu ei în timpul citirii, măcar că eram iubitor de întâlniri și iubeam pe prietenii mei. Când ne slobozea învățătorul (sofistul), făceam o baie (căci aveam nevoie în fiecare zi să fac o baie, pentru că mă uscam de mulțimea citirilor) și mă retrăgeam unde locuiam, neștiind nici măcar ce am să mănânc. Căci nu mă puteam opri de la învățătură, nici ca să rânduiesc acolo ce să mănânc. Dar aveam un slujitor credincios, și el îmi pregătea ceva ce voia. Deci luam ce găseam pregătit de el, având și cartea alături de mine în pat, aplecându-mă din timp în timp și asupra ei. Și adormeam, având cartea iarăși alături de mine pe un scăunel. Și fiind răpit puțin, îndată săream la citire. Iar seara, când mă retrăgeam, după vecernie, aprindeam lumina și citeam până la miezul nopții. Și așa eram, că nu simțeam nicio altă dulceață decât din citiri. Când am venit deci în mănăstire, îmi ziceam: «Dacă pentru învățătura de afară se naște o astfel de dorință și o astfel de aprindere, prin faptul că cineva se ocupă cu citirea și se deprinde cu ea, cu cât mai mult nu va fi așa cu virtutea?» Și luam multă putere din acest gând."[86]

Dar nu erau mulți dintre aceștia. Marea majoritate erau oameni simpli. Unii nu știau carte deloc.[87] E drept însă că și dintre aceștia unii ajungeau la o înțelepciune cu totul deosebită, după îndelungi meditații, după convorbiri cu cei învățați și experimentați și după o viață curată, de rugăciune și nepătimire. Aflăm aceasta chiar dintr-o convorbire cu învățatul avva Arsenie: „Întrebând avva Arsenie oarecând pe un bătrân egiptean despre gândurile sale, altul văzându-l pe el, i-a zis: avvo Arsenie, cum atâta învățătură latinească și elinească având, întrebi pe acest țăran despre gândurile tale? Iar el a zis către el: învățătura latinească și elinească o am eu cu adevărat, dar alfabetul acestui țăran încă nu l-am învățat."[88]

Dar acestea nu se întâmplau desigur cu începătorii. Acestora trebuia să li se predea de la început un alfabet al bunei cuviințe, al comportării sociale – am zice azi: civilizate – cu

➤ *Icoană pe lemn de la mănăstirea Cernica*

83. *Filocalia*, X, p. 77.
84. *Pateric*, p. 15, nr. 1.
85. *Direction spirituelle* ..., p. 89.
86. *Filocalia*, IX, pp. 576-577.
87. *Vechile Rânduieli Monahale*, Dobrușa, 1929, p. 341.
88. *Pateric*, p. 15. nr. 6.

IC XC

care nu veneau bine echipați, din satele lor cu colibe și cu viață aproape primitivă. Pentru aceștia peste tot s-a simțit nevoia unor *Reguli* de bună comportare. Li se preda un fel de *cod al manierelor*, nu chiar elegante în sensul saloanelor, dar de bun simț elementar. O va fi cerut viața, experiența. Nu se poate înainta în sfințenie, cu maniere de primitiv. Sfințenia presupune o subțirime, o anumită finețe – „esprit de finesse", cum zicea Pascal – fără de care ar fi fost incapabil și de deosebirea duhurilor și de acel discernământ, fără de care orice luptă nevăzută nu poate ajunge nicăieri.

Iată, de pildă, un exemplu simplu: lui avva Evprepie care a cerut un cuvânt de mântuire de la un Bătrân, acela i-a spus: „De voiești să te mântuiești, când vei merge la cineva, să nu apuci mai înainte să grăiești, până a nu te întreba." Avva Evprepie nu era însă chiar un analfabet, dar sfatul i-a prins bine. Va fi fost vorbăreț. Răspunde la rândul lui: „Cu adevărat multe cărți am citit și acest fel de învățătură nu am cunoscut."[89]

Și Sfântul Vasile cel Mare își învață ucenicii cum să se îmbrace, cum să meargă:

> „Se cade ca hitonul să fie strâns pe trup cu brâu; dar cingătoarea să nu vie deasupra șalelor (căci aceasta ar fi după obiceiul femeilor), și să nu se strângă prea slab, ca să nu fâlfâie hitonul (căci aceasta ar arăta nebăgare de seamă). Mersul se cade să nu fie tărăgănat, arătând neputincioșie sufletească, dar nici să fie iute și grăbit, arătând mișcările neastâmpărate ale sufletului. Scopul îmbrăcămintei este numai unul – a sluji trupului drept acoperământ, potrivit pentru iarnă și pentru vară. E bine ca hitonul să aibă o așa grosime încât să se îmbrace în el și să se poată încălzi, fără a avea nevoie încă de un altul. Îmbrăcămintea să fie ieftină ca preț, dar bine potrivită pentru trebuință."[90]

Sfântul Isaac Sirul îi povățuia pe ucenicii săi cum să vorbească, unde și cum să doarmă, cum să tușească și cum să caște:

> *„Să ai limba blândă și nu te va întâmpina câtuși de puțin necinstea. Dobândește buze dulci și-i vei avea pe toți prieteni.* Să nu te lauzi niciodată cu limba ta pentru faptele tale, ca să nu fii rușinat. *Căci în lucrul în care se laudă omul, în acela îngăduie Dumnezeu să se schimbe, să se smerească și să învețe smerenia* [...].
> Aceasta este rânduiala lor (a începătorilor, *n. ed.*) cea cuviincioasă și plăcută lui Dumnezeu: să nu umble cu ochii încoace și încolo, ci să privească totdeauna la cele dinainte; să nu grăiască lucruri deșarte, ci numai cele de trebuință; să se mulțumească cu haine sărăcăcioase, după trebuința trupului; să se folosească de mâncări spre susținerea trupului și nu spre lăcomie. Să se împărtășească de toate câte puțin și să nu le ocolească pe unele, iar pe altele să le aleagă și cu cele din urmă să-și umple pântecele.
> *Mai mare decât toată virtutea e dreapta socoteală.* De *vin* să nu te împărtășești decât când ești cu prieteni, sau când ești bolnav sau neputincios; *să nu întrerupi cuvântul celui ce grăiește* și să

---

89. *Patericul*, p. 72, nr. 7.

90. *Vechile Rânduieli Monahale*, pp. 246-247. V. și Irénée Hausherr, *Etude de spiritualité orientale*, Roma, 1969, p. 322, un text mai amănunțit asupra comportării monahilor puse pe seama Sfântului Vasile, *PG* 31, 648 C-652 C. Un text autentic însă asupra comportării monahilor găsim în Scrisoarea XXII, *Sur la perfection de la vie monastique*, text grec și francez, în: vol. Saint Basile, *Lettres*, I, Paris, 1957, pp. 52-57. Aici el sfătuiește pe monah: să nu jure, să nu mintă, să nu vorbească de rău pe un absent, să nu facă bufonerii, să nu râdă, să-și măsoare vocea, să nu facă cu ochiul, șmecherește, să nu se îmbrace prea elegant, să nu se așeze în primele locuri când merge undeva unde e mai multă lume.

▲ *Adormirea Sfântului Efrem Sirul*

nu i te împotrivești ca un prost, ci fii serios ca un înțelept. Și oriunde te vei afla, socotește-te cel mai mic slujitor fraților tăi. Să nu-ți dezgolești vreun mădular înaintea cuiva, nici să nu te apropii de trupul cuiva afară de o pricină de trebuință. *Ferește-te de îndrăzneală*, ca de moarte. Pune-ți rânduială cuviincioasă somnului, ca să nu se depărteze de la tine puterea care te străjuiește; și *oriunde ai dormi să nu te vadă nimeni, de e cu putință. Să nu arunci scuipatul înaintea cuiva. Iar dacă șezi îți vine să tușești, întoarce-ți fața înapoi și tușește astfel. Mănâncă și bea cu cumpătare*, cum se cuvine copiilor lui Dumnezeu.

Să nu-ți întinzi mâna să iei ceva, fără rușine, din fața comesenilor tăi. Iar de șade cu tine la masă vreun străin, îndeamnă-l o dată și de două ori să mănânce și șezi cu bună rânduială la masă și nu cu neorânduială. Șezi cu bună rânduială și adunat, nedezgolindu-ți vreun mădular. *Când caști*, acoperă-ți gura, ca să nu se vadă. Căci ținându-ți răsuflarea, va trece.

Când intri în chilia mai-marelui tău sau a unui prieten sau ucenic, *păzește-ți ochii* ca să nu vezi ceva din cele ce se află în ea. Iar dacă gândul te îndeamnă, ia seama să nu-l asculți și să faci aceasta, căci cel ce se poartă în acestea cu necuviință, este străin *chipului călugăresc* și lui Hristos, Care ne-a dăruit nouă acest chip. Să nu privești spre locurile unde se află ascunse vasele din chilia prietenului tău. Deschide și închide liniștit ușa prietenului tău. Să nu intri pe neașteptate la cineva. Ci *bate afară* și intră cu cuviință, când ești poftit.

Să nu te grăbești în mersul tău, decât dacă te silește vreo trebuință neapărată. Fii ascultător tuturor în orice lucru bun, numai celor iubitori de câștig, iubitori de arginți și celor lumești să nu le urmezi, ca să nu se împlinească vreun lucru al diavolului.

Vorbește cu toți cu blândețe și privește la toți cu cuviință și să nu-ți lipești ochii de fața cuiva."

„*Mergând pe drum*, nu o lua înaintea celor mai mari. Iar dacă însoțitorul tău de drum a rămas în urmă și tu i-ai luat puțin înainte, așteaptă-l. Cel ce nu face așa e un lipsit de minte și apropiat *porcului ce nu are lege*. Iar de intră însoțitorul tău de drum în vorbă cu unii cu care se întâlnește, așteaptă-l și nu-l grăbi. Cel sănătos să spună celui bolnav înainte de vreme: «*Să ne facem trebuința.*»

Să nu înfrunţi pe cineva pentru vreo greşeală, ci socoteşte-te pe tine răspunzător în toate şi pricina greşelii. *Nu te feri să faci cu smerită cugetare nici cel mai dispreţuit lucru, dar nu-l cere altuia.* De eşti silit să râzi, nu te feri, dar să nu ţi se vadă dinţii. Iar de eşti silit să vorbeşti cu femei, întoarce-ţi faţa de la vederea lor şi aşa poţi să vorbeşti cu ele [...].
Păzeşte-te de amestecarea cu ai tăi, ca să nu ţi se răcească inima de dragostea lui Dumnezeu. Fereşte-te de îndrăznelile şi de întâlnirile cu cei care te pot ispiti, ca de prietenia cu diavolul. Şi ai împreună-vorbitor şi împreună-tâlcuitor al celor de taină pe unul singur: pe cel ce se teme de Dumnezeu şi e totdeauna cu luare-aminte la sine, care e sărac în adăpostul lui, dar bogat în tainele lui Dumnezeu.
Ascunde de către toţi tainele, faptele şi nevoinţele tale. Să nu stai fără acoperământ pe cap înaintea cuiva, decât dacă e nevoie. Ieşi la trebuinţa de nevoie cu cuviinţă, sfiindu-te de îngerul ce te păzeşte. Şi trăieşte cu frică de Dumnezeu şi sileşte-te pe tine până la moarte, chiar dacă nu i-ar plăcea inimii tale.
Dacă ţi-ar spune vreunul mai mare, când mergi cu el la drum: «Hai să cântăm», să-l asculţi. Iar dacă nu ţi-ar spune, taci cu gura, dar cu inima măreşte pe Dumnezeu.
Să nu te împotriveşti cuiva, nici să te războieşti, *nici să minţi*, nici să juri în numele Domnului Dumnezeului tău. Lasă-te dispreţuit şi nu dispreţui. Lasă-te nedreptăţit şi nu nedreptăţi. Mai bine să se strice cele trupeşti împreună cu trupul, decât să se păgubească ceva din cele ale sufletului. La judecată cu cineva să nu intri, ci rabdă de eşti osândit, fără de osândă fiind. Să nu iubeşti în sufletul tău ceva din cele lumeşti, ci supune-te celor ce conduc şi stăpânesc şi fereşte-te de amestecarea cu ei. Căci aceasta este o cursă în care se prind cei fără grijă spre pieirea lor.
O, lacome, care cauţi să-ţi mângâi pântecele, mai bine e să arunci în el cărbuni aprinşi, decât prăjiturile celor ce conduc şi stăpânesc. Varsă-ţi mila ta peste toţi şi fii cu sfială faţă de toţi. Păzeşte-te de vorba multă, căci aceasta stinge din inimă mişcările înţelegătoare care odrăslesc de la Dumnezeu.
Fereşte-te de discuţiile despre dogme, ca de un leu înfuriat. Să nu intri în acestea nici cu credincioşi ai Bisericii, nici cu cei străini.
Şi prin locurile unde se află oameni furioşi şi certăreţi să nu treci, ca să nu ţi se umple inima de mânie şi să pună întunericul stăpânire pe sufletul tău.
Să nu locuieşti împreună cu cel mândru, ca să nu plece din sufletul tău lucrarea Sfântului Duh şi să se facă sălaş a toată patima.
De vei păzi, omule, aceste rânduieli şi de te vei îndeletnici pururea cu cugetarea la Dumnezeu, sufletul tău va vedea în sine lumina lui Hristos şi nu se va întuneca în veac."[91]

91. *Filocalia*, X, pp. 46, 60-63.

*

Astfel de *Reguli* au fost întotdeauna folositoare și sunt oricând. Și azi și vor fi și mâine. Acestea nu sunt însă de-a dreptul *Reguli* de mântuire, deși Bătrânul avvei Evprepie i-a condiționat acestuia chiar mântuirea de faptul de a nu vorbi neîntrebat. Va fi fost o situație specială. De remarcat e faptul că acești oameni ai deșertului nu erau totuși indiferenți la modul de comportare în societate. Bunele maniere sunt tot atât de necesare în marile orașe, ca și în pustiu. Retragerea în deșert nu era întoarcere la sălbăticie și primitivism, ci, dimpotrivă, era intrarea într-o școală a înțelepciunii și a bunului simț, și marii maeștri își începeau prelegerile cu predarea regulilor de comportare. Căci totul trebuia să se desfășoare în rânduială și armonie, în acea libertate în care totuși și păsările se întorc seara la cuibul lor, și urșii la vizuina lor. Dumnezeu este Dumnezeul rânduielii, spune Sfântul Apostol Pavel.

Bibliografie

„Regula Sfântului Pahomie" în: *Oeuvres de saint Pachôme et des ses disciples* (*Corpus Scriptorum Christianorum orientalium*), vol. 159 (text copt); „Regula Sfântului Teodor Studitul", în: *PG* 99, 1703-1720; ARSENIEW Nicholas, *La piété russe*, Neuchâtel, 1963; BOON A., *Pachomiana latina*, Louvain, 1932; CANGE D., *Glossarium*, ed. Niort, 1883; *Filocalia*, I, Sibiu, 1946; *Filocalia*, IV, Sibiu, 1948; *Filocalia*, V, Ed. IBMBOR, București, 1976; *Filocalia*, VI, Ed. IBMBOR, 1977; *Filocalia*, VIII, Ed. IBMBOR, București, 1979; *Filocalia*, IX: Sf. IOAN SCĂRARUL, *Scara*, Ed. IBMBOR, București, 1980; *Filocalia*, X, Ed. IBMBOR, 1981; *Rânduielile călugăriei*, București, 1951; *The Principles of Monasticism*, Saint Louis and London, 1962; *Thesaurus linguae latinae*, III, Leipzig, 1907, col. 759-765; *Vechile Rânduieli Monahale*, Dobrușa, 1929; GOUGAND L., „Cellule", în: *Dictionnaire de Spiritualité*, t. II, Paris, 1953; HAUSHERR Irénée, *Direction spirituelle en Orient autrefois*, Roma, 1955; HAUSHERR Irénée, *Etude de spiritualité orientale*, Roma, 1969; HAUSHERR Irénée, *Hésychasme et prière*, în: coll. *Orientalia Christina Analecta*, nr. 176, Roma, 1966; LECLERCQ Iran, „Pour une spiritualité de la cellule", în: vol. *Le défi de la vie contemplative*, Gembloux-Paris, 1970; LOSSKY Vl., *Vision de Dieu*, Neuchâtel, 1962; MINARD P., „L'habitation monastique. Du dortoir à la cellule", în: *Le vie benédictine*, 46 (1938); SPAHR C., „Dormitorium", în: *Reallexikon zur Deutschen Kunstgeschichte*, col. 280; SPIDLIK Thomas S.J., „Joseph de Volokolamsk. Un chapitre de la spiritualité russe", în: coll. *Orientalia Christiana Analecta*, nr. 146, Roma, 1956; STĂNILOAE Dumitru, Pr., *Teologia Morală Ortodoxă*, vol. III, București, 1981; STĂNILOAE Dumitru, Pr., „Introducere", în: *Filocalia*, vol. I, Sibiu, 1947; STĂNILOAE Dumitru, Pr., Ascetica și Mistica Bisericii Ortodoxe, Ed. IBMBOR, [2]2002; STETHATOS Nicétas, *Un grand mystique byzantin: Vie de Syméon le Nouveau Théologien (949-1022)*, în: coll. *Orientalia Christiana Analecta*, vol. XII, nr. 45, Roma, 1920.

SF. IER.
VASILE
CEL MARE
NIMENEA LE-
GAT CU POFTE-
LE ȘI CU PLĂCE-
RILE TRUPEȘTI
NU ESTE VRED-
NIC SĂ VIE SAU
SĂ SE APROPIE
SAU SĂ SLUJEASCĂ
ȚIE ÎMPĂRATE.

SPIRITUALITATE MONAHALĂ ROMÂNEASCĂ: ISIHASM, PAISIANISM, NOTE DISTINCTE FAȚĂ DE MONAHISMUL ALTOR BISERICI ORTODOXE

Introducere

Termenul de *spiritualitate*, tradițional în literatura de specialitate din Occident, câștigă și la noi tot mai mult teren în studiile referitoare la viața duhovnicească, mai cu seamă că el a fost folosit de Părintele Profesor Dumitru Stăniloae la editarea manualului pentru Institutele teologice intitulat: *Teologia Morală Ortodoxă*[1], cu subtitlul *Spiritualitatea Ortodoxă*. Se pare că marele nostru teolog care și-a publicat esențialul creației sale în timpul dictaturii comuniste nu putea să folosească pentru o astfel de carte un titlu tradițional, și anume acela de Mistica ortodoxă sau Ascetica ortodoxă, expresii dezagreate de puterea comunistă.

În limba română, termenii de origine latină: *spirit*, *spiritual*, *spiritualitate* etc. au o accepțiune mai largă decât termenii derivați din slavonescul *duh*, care se raportează exclusiv la Duhul Sfânt și exprimă realități duhovnicești, mistice, ca lucrări ale Duhului Sfânt în sufletul credinciosului. De pildă, un om poate fi socotit spiritual sau moral fără să fie neapărat și duhovnicesc. Omul duhovnicesc este mai mult decât omul spiritual sau moral; el face în viața sa experiența Duhului. Tocmai de aceea ortodocșii preferă expresiile: ***viață duhovnicească*** sau ***viață mistică***, ***duhovnic*** și ***duhovnicie*** față de expresiile: ***viață spirituală***, ***spiritual*** și ***spiritualitate***.

Dacă folosim totuși termenul de *spiritualitate* vom înțelege prin el ***viața în Hristos*** și ***viața în Duhul Sfânt*** sau ***viața duhovnicească*** proprie tuturor creștinilor. De la început trebuie să subliniem caracterul unitar al spiritualității ortodoxe. În Ortodoxie nu se vorbește de spiritualitate la plural ca în Catolicism, unde întâlnim o sumedenie de „spiritualități", proprii numeroaselor ordine religioase. Desigur că această diversificare a spiritualității în Apus a apărut din necesități practice, odată cu apariția diferitelor ordine și instituții religioase care și-au definit specificul printr-o „spiritualitate" proprie. În Biserica Ortodoxă, spiritualitatea este una pentru toți creștinii: laici, monahi sau clerici. Și aceasta pentru că

◄ *Sfântul Ierarh Vasile cel Mare, frescă de la mănăstirea Crasna, jud. Prahova*

---

1. Pr. Dumitru Stăniloae, *Teologia Morală Ortodoxă*, vol. III: *Spiritualitatea Ortodoxă*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981.

viața duhovnicească urmărește transformarea lăuntrică a omului, sfințirea sau desăvârșirea lui. Dacă omul se sfințește pe sine însuși cu darul lui Dumnezeu, sfințenia însăși îl va învăța cum să se comporte în toate situațiile vieții. Când Hristos spune: „Fiți desăvârșiți precum Tatăl vostru desăvârșit este" (*Matei* 5, 48), se adresează tuturor, indiferent de starea socială, sau de slujirea pe care fiecare o poate avea în Biserică. Idealul este același pentru toți, și anume dobândirea dragostei care ne face asemenea cu Dumnezeu. Doar mijloacele pentru atingerea lui pot fi diferite.

De asemenea trebuie să spunem că spiritualitatea ortodoxă este de esență isihastă. Tradiția isihastă, adică tinderea neîncetată după pacea inimii, se află în inima spiritualității ortodoxe. Deși în general se crede că isihasmul este specific doar monahismului, nu trebuie să uităm totuși că spiritualitatea ortodoxă este ea însăși monastică. Într-adevăr monahii, mai ales, au încercat să trăiască maximalismul evanghelic pentru a ajunge la unirea cu Dumnezeu și la pacea inimii și tot ei au exprimat în scris multe dintre experiențele vieții lor duhovnicești pentru ca să se folosească și alții. *Patericul, Scara, Filocaliile* etc., toate scrise de monahi îmbunătățiți, sunt cărți de referință pentru spiritualitatea ortodoxă. De asemenea, monahii au alcătuit textele liturgice din cultul Bisericii și nenumărate alte rugăciuni. Totuși este greșit să vedem în monahi o elită a Bisericii. Idealul monastic nu este superior idealului creștin, propriu tuturor celor botezați, deși forma de viețuire este diferită. Esența monahismului este pocăința până la moarte și lupta ascetică împotriva păcatului și a patimilor. Nimeni nu se duce la mănăstire cu gândul de a deveni sfânt, deși scopul vieții creștine este tocmai sfințenia sau asemănarea cu Dumnezeu prin dragoste. Aceasta este însă darul exclusiv al lui Dumnezeu. Cât trăim în lume, gândul și osteneala noastră a tuturor, credincioși mireni, monahi și clerici este acela de a ne apropia de Dumnezeu prin pocăință și smerenie și a ne lupta „până la sânge" (*Evrei* 12, 4) împotriva păcatului. Pacea inimii și sfințenia sunt darurile gratuite ale lui Dumnezeu, care ni se împărtășesc în funcție de deschiderea inimii, prin pocăință și nevoință, pentru primirea lor.

În același timp, trebuie să spunem că spiritualitatea ortodoxă privește toată viața credinciosului: în Biserică, în familie și în societate sau în retragerea sa din lume. Ea este suma vieții creștine, sinteza vieții Bisericii. Mai cu seamă în Biserică, și cu atât mai mult într-o mănăstire, totul trebuie să susțină și să promoveze viața duhovnicească, până și activitățile cu caracter material sau financiar referitoare la asistența socială, la construcții sau la susținerea slujitorilor. Iar familia și societatea trebuie văzute și trăite ca prelungire a Bisericii. De aceea Ortodoxia nu separă Liturghia de Teologie, nici de Diaconie (slujirea semenilor), nici de angajarea în familie sau în societate. Toate acestea sunt aspecte necesare ale spiritualității sau vieții duhovnicești, care îmbrățișează viața omului în toate manifestările ei.

Viața duhovnicească influențează deci viața societăților și a popoarelor. Desigur că fiecare om este diferit, după cum diferite sunt și neamurile din care oamenii fac parte. Sf. Ap. Pavel zice: „Darurile sunt diferite, dar este același Duh (care le împarte). Și felurite slujiri sunt, dar același Domn. Și lucrările sunt diferite, dar este același Dumnezeu care lucrează toate în toți. Și fiecăruia se dă arătarea Domnului spre folosul celorlalți" (*1 Corinteni* 12, 4-7). Aici Apostolul subliniază realitatea fundamentală a creației, aceea a unității ei desăvârșite și a diversității ei tot atât de desăvârșite, ca icoană a Sfintei Treimi. Pentru că nu numai omul ca persoană este creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu,

➤ *Scara virtuților, icoană secolul al XII-lea, de la mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Sinai*

ci şi umanitatea întreagă. Iar în Dumnezeu unitatea absolută coexistă cu diversitatea absolută. Unele daruri ale lui Dumnezeu se împărtăşesc oamenilor încă de la naşterea lor, altele se primesc prin credinţă. Încreştinarea oamenilor şi a popoarelor n-a însemnat desfiinţarea identităţii lor primite prin creaţie. Evanghelia potenţează doar darurile primite prin creaţie, la care adaugă alte daruri duhovniceşti. Aşa se face că deşi spiritualitatea ortodoxă este una, totuşi, după felul în care ea este trăită de fiecare popor ortodox, putem vorbi despre o spiritualitate greacă, slavă sau română.

În cele ce urmează vom încerca să prezentăm câteva trăsături ale spiritualităţii monahale în general, raportându-ne cu deosebire la spiritualitatea monahală românească şi să punem în lumină câteva note specifice ale acesteia faţă de monahismul altor Biserici Ortodoxe. Gândul care ne călăuzeşte în această expunere nu este acela al erudiţiei ştiinţifice care cultivă doar mintea, ci mai degrabă al unei descrieri simple care se doreşte să aibă un impact asupra inimii celui ce citeşte. Suntem conştienţi că orice încercare de sistematizare sau numai de descriere a realităţilor duhovniceşti care sunt în sine inefabile, cum este Duhul Sfânt Însuşi, Cel ce le inspiră, înseamnă implicit reducerea lor. Pentru că viaţa în general şi cu atât mai mult experienţele vieţii duhovniceşti sunt dincolo de orice cuvânt, scapă oricărei definiţii. Într-o convorbire cu Olivier Clément[2], Vladimir Lossky[3] spunea că orice sistem teologic pe care-l construim din necesităţi practice, pentru a transmite învăţătura creştină, trebuie imediat minat pentru a nu lăsa impresia că Dumnezeu poate fi închis în silogismele noastre. Numai Duhul Sfânt ne poate călăuzi pentru ca să surprindem „ceva" din trăirea duhovnicească a celor ce s-au nevoit să urmeze întru totul lui Hristos. Pe El Îl rugăm să ne vină mereu în ajutor.

I. O spiritualitate isihastă

Tinderea spre isihie, adică spre pacea inimii, este proprie tuturor oamenilor de la căderea în păcat. Păcatul este cel ce tulbură armonia puterilor lăuntrice care se concentrează în inimă, unde este prezent Dumnezeu prin harul Său. Iar la originea păcatului se află ispititorul, duhul cel rău, a cărui lucrare prin excelenţă este tocmai dezbinarea, discordia, învrăjbirea, adică distrugerea unităţii şi a armoniei. Cuvântul însuşi de *diavol* în limba greacă (*diabolos*) indică pe cel ce dezbină, învrăjbeşte, distruge pacea şi armonia. Lucrarea acestui duh este deci diametral opusă lucrării Duhului Sfânt, Care este Duhul unităţii, al păcii şi al armoniei. Însă atât Duhul Sfânt, cât şi duhul cel rău nu pot lucra în om decât cu acordul lui, care se exprimă prin minte. Mintea este străjerul care primeşte sau refuză gândurile în funcţie de judecata pe care o face, în lumina credinţei sau a necredinţei, sau de starea în care se află în momentul respectiv. De multe ori ea primeşte gândurile fără să le mai trieze. Când omul se bucură de libertate lăuntrică, distinge uşor între gândurile bune, care vin de la Duhul Sfânt, şi cele rele, care vin de la duhul cel rău, şi le acceptă pe cele bune. Dacă însă mintea s-a obişnuit să primească gândurile rele, acestea pun stăpânire pe ea şi pe simţuri şi ne vor chinui în permanenţă, fără intervenţia diavolului care şi-a făcut deja

2. Teolog francez (1921-2009), profesor la Institutul de Teologie Ortodoxă „Saint Serge" din Paris.
3. Teolog francez de origine rusă (1903-1958).

◄ *Vindecarea orbului Bartimeu din Ierihon care striga: „Iisuse, Fiul lui David, miluiește-mă" (Marcu 10, 47), cuvinte care murmură și azi neîncetat în inima monahilor prin Rugăciunea lui Iisus, sau „rugăciunea inimii"*

lucrarea și se retrage până la o vreme. De aici expresia „nimeni nu ne poate vătăma dacă nu ne vătămăm noi înșine" prin primirea gândurilor rele. În astfel de situații, omul își pierde unitatea lăuntrică, adică pacea inimii și trăiește o stare de nemulțumire și agitație permanentă pe care o transmite și celor din jur. Starețul Tadei de la mănăstirea Vitovnița (Serbia), de origine valahă, a insistat toată viața sa în îndrumările date monahilor și credincioșilor asupra pazei minții de gânduri rele și a străduinței de a cultiva întotdeauna gândurile bune, repetând mereu că „așa cum îți sunt gândurile, așa îți este și viața"[4].

Toate acestea sunt constatări pe care le poate face oricine, însă nu oricine este capabil să găsească și remediul stărilor de tulburare lăuntrică. Acesta a fost găsit de monahii isihaști încă de la începutul monahismului, care a apărut mai întâi sub forma idioritmiei, apoi a cenobitismului, ambele stiluri de viață coexistând de-a lungul veacurilor. Îndeosebi stilul de viață idioritmic este propriu isihastului, adică monahului care se dedică exclusiv rugăciunii pentru a împiedica orice gând străin de Dumnezeu să intre în inima sa.

I.1. Rugăciunea lui Iisus sau rugăciunea de toată vremea a monahului

Monahii isihaști au ajuns la concluzia că mintea nu se poate opri din împrăștierea ei continuă decât fixându-se pe pomenirea neîncetată a numelui lui Dumnezeu. Pornind de la strigătul orbului Bartimeu din Ierihon: *„Iisuse, Fiul lui David, miluiește-mă"* (*Marcu* 10, 47) și de la invocarea liturgică, repetată: *„Doamne miluiește"*, ei au ajuns la Rugăciunea lui Iisus: *„Doamne, Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă"*, care, repetată neîncetat, cu atenția concentrată în inimă, reprezintă esența viețuirii isihaste. Isihasmul este atât de legat de rugăciune, cu deosebire de *Rugăciunea lui Iisus*, încât poate

---

4. A trăit între anii 1914-2003. În românește, i-au fost traduse cărțile. *Cum îți sânt gândurile așa îți este și viața* și *Pace și bucurie în Duhul Sfânt*, publicate la Editura Predania la (București, 2010).

fi identificat cu aceasta. În accepțiunea populară, isihastul (sihastrul) este monahul care se liniștește în singurătate și se roagă neîncetat pentru lume.

Dar *Rugăciunea lui Iisus* este proprie nu numai isihaștilor, ci și monahilor în general. Ea este recomandată de mulți Părinți ascetici – între care și de Sf. Vasile de la Poiana Mărului – chiar și mirenilor. Acesta îl citează pe Sf. Simeon al Tesalonicului, care „poruncește arhiereilor, preoților, călugărilor și tuturor mirenilor și-i sfătuiește să zică și să unească cu răsuflarea în toată vremea și în tot ceasul această sfințită rugăciune"[5]. Rugăciunea lui Iisus rămâne însă cu deosebire „rugăciunea de toată vremea a monahului", adică rugăciunea pe care monahul se străduiește s-o rostească tot timpul în afara slujbelor Bisericii. La tunderea în monahism, noul monah primește metaniile, adică „sabia Duhului, care este cuvântul lui Dumnezeu, spre rugăciunea cea de tot ceasul către Mântuitorul Hristos; că este dator în toată vremea a avea în minte, în inimă, în cuget și în gura lui numele Domnului Iisus și a zice: «*Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine păcătosul*»"[6]. Însă nu este deloc ușor să rostești încontinuu Rugăciunea lui Iisus cu atenția concentrată în inimă. Aceasta presupune o încordare psihică deosebită, proprie doar celor avansați duhovnicește. Tocmai de aceea niciun monah nu se retrage în pustie pentru a se dedica exclusiv rugăciunii decât după o lungă experiență în viața de obște, unde accentul se pune pe despătimire prin ascultare, muncă și rugăciunea comună. Numai după ce monahul s-a despătimit prin efortul constant de renunțare la sine și la voia sa proprie se poate retrage în pustie pentru „a fi singur cu Cel Singur" într-un permanent dialog. Dar chiar și isihaștii cei mai avansați alternează *Rugăciunea lui Iisus* cu citirea *Psaltirii* și a rugăciunilor din cadrul celor șapte Laude ale Bisericii până când rugăciunea devine o stare de har și se realizează de la sine, fără greutate.

În strădania lor de a ajunge la o rugăciune cât mai curată, adică lipsită de gânduri străine care-l asaltează pe rugător tocmai în timpul rugăciunii, monahii isihaști au descoperit și o *metodă de rugăciune* care leagă rostirea cuvintelor de ritmul respirației și de o anumită poziție a trupului. Sf. Ioan Scărarul spune: „Pomenirea lui Iisus să se unească cu răsuflarea ta și atunci vei cunoaște folosul liniștii (isihiei)"[7]. Astfel se recomandă șederea pe un scăunel, cu capul plecat spre locul inimii și rostirea cu mare atenție a *Rugăciunii lui Iisus* pe ritmul respirației; prima parte a ei: „Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu", inspirând aerul în piept și odată cu el pe Domnul Însuși, iar a doua parte: „miluiește-mă pe mine, păcătosul", expirând. Tradiția ascetică răsăriteană ne învață ca în timpul rugăciunii să ne „închidem cugetarea (mintea) în cuvintele rugăciunii"[8] pentru ca să nu se împrăștie în altă parte, ci să „coboare" în inimă. *Coborârea minții în inimă* este o expresie răspândită în literatura isihastă. Ea explică procesul psihologic care are loc în timpul rugăciunii, când mintea, ca energie a inimii, se unește cu inima. Totuși „coborârea minții în inimă" sau „unirea

---

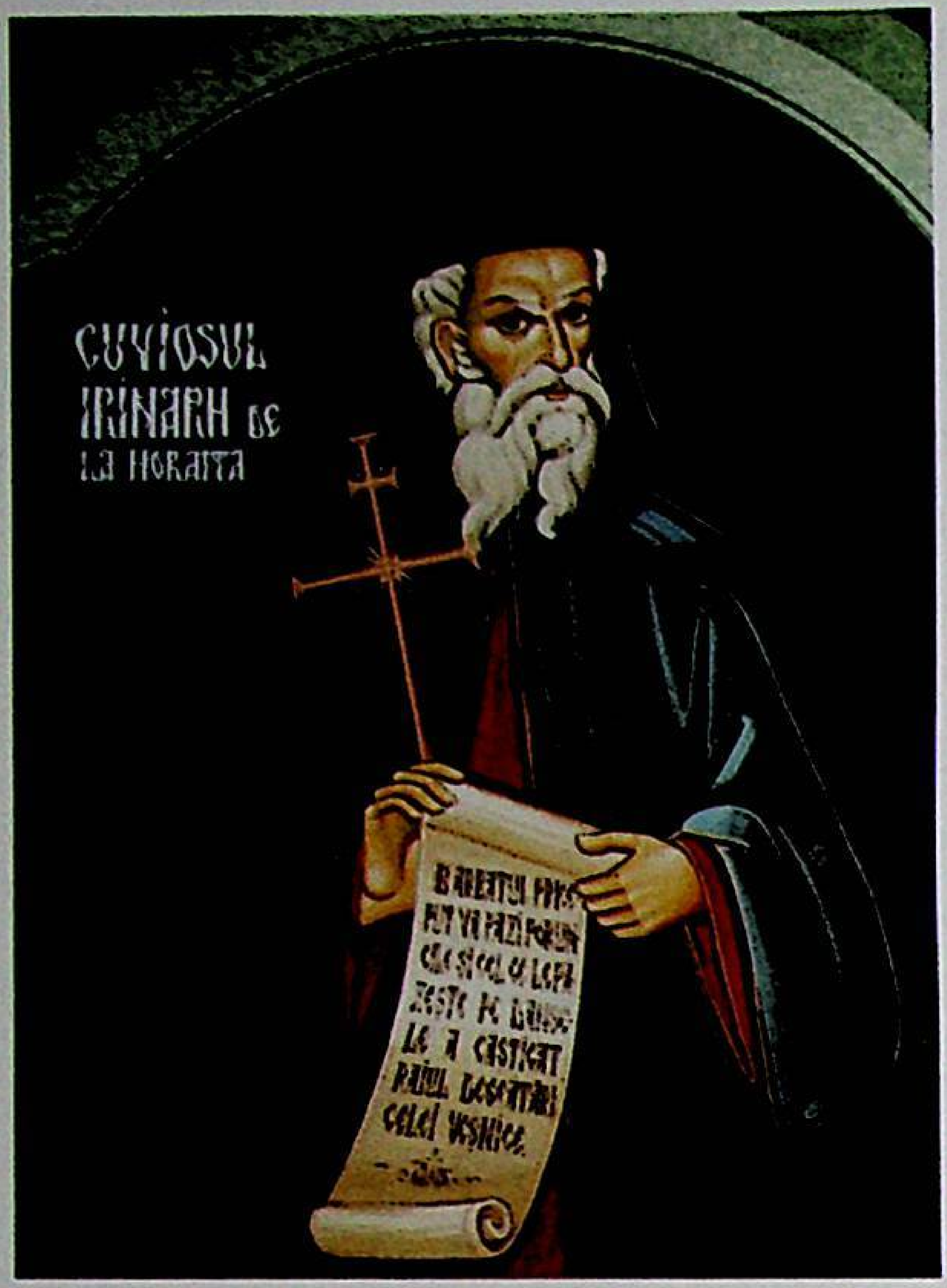
5. *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși*, VIII, trad., introd. și note de Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1979, p. 593.
6. Vezi „Rânduiala schimei celei mici", în: *Molitfelnic*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998, pp. 479-480.
7. *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși*, IX, traducere, introducere și note de Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1980, p. 394.
8. *Filocalia*, IX, p. 406.

minții cu inima" nu ține de voința celui care se roagă, ci de lucrarea harului. Remarcăm aici și faptul că în tradiția rusească, la finalul *Rugăciunii lui Iisus*, s-au adăugat cuvintele „pe mine păcătosul", pe care tradiția românească le-a preluat. În tradiția greacă, *Rugăciunea lui Iisus* se limitează doar la cuvintele: „Doamne Iisuse Hristoase, miluiește-mă". Ținând seama de forma dezvoltată a *Rugăciunii lui Iisus* în tradiția românească precum și de lungimea cuvintelor în limba română, credem că rostirea ei pe ritmul respirației este mai indicată sub forma scurtă (grecească): „Doamne Iisuse Hristoase, miluiește-mă". Aceasta pentru ca respirația să nu-și modifice ritmul ei natural și să se ajungă la dereglări psiho-somatice. Părintele Arsenie Boca († 1989) recomanda să se rostească *Rugăciunea lui Iisus* astfel: între respirații să se zică „Doamne", apoi, inspirând „Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu", iar expirând „miluiește-mă pe mine, păcătosul"[9]. În ce privește „metoda de rugăciune", Sf. Iosif de la Văratec a adus completarea ca în timpul rugăciunii să se pună „două degete de la mâna dreaptă la piept în partea stângă, mai sus de inimă"[10]. Gestul fizic al punerii degetelor deasupra inimii atrage atenția minții spre inimă unde ea trebuie să coboare.

Metoda de rugăciune poate fi un ajutor în rostirea *Rugăciunii lui Iisus* cu mai multă atenție, însă ea nu este esențială, nici obligatorie. Căci, așa cum am spus, pătrunderea rugăciunii în inimă nu depinde nici de voința omului, nici de metodă, ci de harul lui Dumnezeu care ni se împărtășește gratuit pentru pocăința și smerenia noastră. Apoi trebuie să spunem că practica îndelungată a *Rugăciunii lui Iisus* pe ritmul respirației nu se face fără îndrumarea unui nevoitor care are deja o experiență în acest sens. Credem că astăzi sunt extrem de puțini monahii care practică *Rugăciunea lui Iisus* după metoda de mai sus. De obicei, *Rugăciunea lui Iisus* se rostește în afara slujbelor bisericești, în timpul lucrului, în călătorie și în orice altă împrejurare. Lucrul cel mai important în lucrarea ei rămâne acela al concentrării atenției la cuvintele rugăciunii și al căinței profunde care trebuie s-o însoțească. Stăruința în rostirea cât mai deasă a *Rugăciunii lui Iisus* va face ca numele lui Iisus să se întipărească treptat în mintea și inima rugătorului. Astfel mintea va fi mereu strâns unită cu inima, nu se va mai împrăștia în cele din afară și nici nu va mai coborî în simțuri, suscitând patimile trupești. Părinții ne învață, de asemenea, că atunci când războiul gândurilor, mai cu seamă al celor trupești, este deosebit de puternic și iute, iar mintea obosită încât nu poate rosti *Rugăciunea lui Iisus* întreagă, să-L chemăm pe Domnul în ajutor, repetând în gând doar numele: „Iisuse". Astfel pomenirea numelui Domnului cu iuțeala războiului însuși va face să înceteze treptat gândurile necurate.

Fiindcă *Rugăciunea lui Iisus* se realizează cu mintea unită cu inima, ea se mai numește și *rugăciunea inimii*. De fapt, orice rugăciune trebuie să tindă să devină o rugăciune a inimii. Aceasta pentru că inima este centrul ființei umane. În inimă, și nu în altă parte, se concentrează ca într-un focar toate puterile fizice și psihice, adică energiile care străbat și susțin ființa umană. Mintea însăși este o energie a inimii. Ea izvorăște neîncetat din inimă și se exprimă prin creier. De aceea, Mântuitorul zice: „Dinăuntru, din inima omului ies cugetele cele rele, desfrânările, hoțiile, uciderile, adulterul, lăcomiile, vicleniile, înșelăciunea, nerușinarea, pizma, hula, trufia, ușurătatea [...] care spurcă pe om" (*Matei* 7, 21-23).

9. Vezi Pr. Teofil Părăian, *Întâlniri cu oameni iubitori de Dumnezeu*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2010, p. 65.
10. *Filocalia*, VIII, p. 608.

▲ *Cuviosul Irinarh Roseti de la mănăstirea Horaița*

Sau „Omul bun, din vistieria cea bună a inimii sale, scoate cele bune, pe când omul rău, din vistieria cea rea a inimii lui, scoate cele rele. Căci din prisosul inimii grăiește gura lui" (*Luca* 6, 45). Inima este de asemenea simbolul inimii spirituale în care locuiește de la Botez harul Duhului Sfânt, adică Dumnezeu Însuși în Treimea Persoanelor. Tocmai de aceea Dumnezeu ne cere să avem o inimă curată, demnă de prezența Sa. Când toate puterile sufletești se află în unitate și armonie, fiindcă sunt concentrate în inimă, atunci inima simte prezența lui Dumnezeu și face experiența unității cu întreaga umanitate și cu toată creația care se concentrează în ea. Căci fiecare om este un microcosmos, recapitulează în sine toată umanitatea și tot universul. Iar semnul atingerii unității lăuntrice sau al păcii inimii este tocmai „simțirea inimii", adică simțirea căldurii harului care umple inima de dragoste față de oameni și față de tot ceea ce există. Aceasta este inima compătimitoare și milostivă care nu mai este separată de nimeni și de nimic deoarece cuprinde în sine totul. Ea se roagă până și pentru demoni și varsă lacrimi pentru toată făptura care pătimește din pricina păcatului, căci nu poate vedea pe nimeni suferind. La întrebarea: *„Ce este inima plină de milă?"*, Sf. Isaac Sirul răspunde: „Arderea inimii pentru toată zidirea, pentru oameni, pentru păsări, pentru dobitoace, pentru draci și pentru toată făptura. În acest caz, gândul la acestea și vederea lor fac să curgă din ochi șiroaie de lacrimi. Din mila multă și apăsătoare ce stăpânește inima și din stăruință, inima se micșorează și nu mai poate răbda sau auzi, sau vedea vreo vătămare, sau vreo întristare cât de mică ivită în vreo zidire. Și pentru aceasta aduce rugăciune cu lacrimi în tot ceasul și pentru cele necuvântătoare și pentru dușmanii adevărului și pentru cei ce-l vatămă pe el, ca să fie păziți și iertați [...]"[11].

Câteva mărturii despre *Rugăciunea lui Iisus* sau *rugăciunea inimii* din Tradiția românească vor întări cele spuse până aici. Mai întâi remarcăm faptul că niciun monah sau credincios care a ajuns să dobândească de la Dumnezeu rugăciunea inimii, nu va dezvălui această taină, de teama de a nu o pierde. Dimpotrivă, toți vor spune că nu au rugăciunea, sau că au avut-o pentru un timp, dar au pierdut-o. Iată ce răspunde Părintele Irinarh Rosetti (1771-1859) la întrebarea ucenicului său Nectarie dacă are rugăciunea inimii: „Fiule, cu adevărat am avut-o puțină vreme, dar am lăsat-o. Căci pe când ședeam în pustie, acei 12 ani, mă rugam lui Dumnezeu și Preacuratei Maicii Lui ca să-mi dăruiască acest sfânt dar. Șezând eu într-o noapte la rugăciune, la miezul nopții, de năprasnă s-a luminat chilia unde ședeam și m-a împresurat o văpaie de foc, dar nu mă ardea; și am început în inima mea a striga tare: Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă pe mine, păcătosul! Iar eu m-am înspăimântat și m-am temut ca nu cumva să fie înșelăciune diavolească. A doua zi m-am dus la duhovnicul meu, părintele Iosif[12], care avea rugăciunea minții, și a

---

11. *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși*, X, trad., introd. și note de Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Ed. IBMBOR, București, 1981, pp. 393-394.
12. Este vorba de Sf. Iosif de la Văratec, ucenicul Sfântului Paisie.

◄ *Cuviosul Nicodim Mândiță (stânga); moșul Gheorghe Lazăr alături de doi monahi*

făcut și câteva minuni, și m-am mărturisit. Iar el mi-a dat canon să nu dorm culcat pe pat, ci, șezând în scaun, să dorm numai un ceas în 24 de ceasuri. Întorcându-mă la chilia mea, m-am ispitit ca să urmez după porunca duhovnicului, dar n-am putut. Atunci, văzând că nu pot, m-am lăsat de rugăciune."[13]

Întrebat fiind mai departe dacă cineva care se lasă de această rugăciune, o poate reprimi, bătrânul îi răspunde că Dumnezeu i-o dă din nou numai s-o ceară cu stăruință. Același ucenic mărturisește: „Îl vedeam de multe ori cu ochii plini de lacrimi, dar se stăpânea [...] să nu-l vadă oamenii. Alteori îl vedeam mișcându-și buzele, iar dacă simțea că mă uit la el, îndată înceta din buze. Însă din cuvântul lui și din vederea mea am cunoscut că el avea rugăciunea și o lucra. Dar mi-a spus mie așa acoperit, ca să rămân eu la îndoială și să nu mai spun și la alți oameni"[14]. Un alt nevoitor al rugăciunii, monahul Atanasie Păvălucă (1877-1955), învață: „Ca să-l putem avea mereu pe Hristos în minte și în inimă ne trebuie neîncetata rugăciune și paza minții de gândurile rele. Zi mereu *Rugăciunea lui Iisus*, fugi de oameni și nu te învoi cu mintea la niciun lucru rău. De vei face acestea, Hristos va fi permanent cu tine."[15]

Cu privire la atenția necesară în timpul rugăciunii, Părintele Nicodim Măndiță (1889-1975) spune: „Fraților, să ne rugăm neîncetat cu luare-aminte și cu atenție. Să nu lăsăm mintea să hoinărească în timpul rugăciunii. Că la ce te gândești, la aceea te și închini și rugăciunea se preface în păcat, că te închini idolilor din minte, iar nu lui Hristos. Deci să cerem ajutorul lui Dumnezeu, ca să ne putem ruga cum trebuie. Iar dacă gândurile noastre fug, să le întoarcem înapoi, precum își întoarce ciobanul oile ce fug din turmă."[16]

---

13. Arhim. Ioanichie Bălan, *Patericul Românesc*, Ed. Mănăstirea Sihăstria, 2005, p. 404.
14. Arhim. Ioanichie Bălan, *Patericul Românesc*, p. 404.
15. Arhim. Ioanichie Bălan, *Patericul Românesc*, p. 599.
16. Arhim. Ioanichie Bălan, *Patericul Românesc*, p. 657.

Despre moșul Gheorghe Lazăr (1846-1916), „modelul adevăratului pelerin român", se știe că avea darul *Rugăciunii lui Iisus* pe care a învățat-o și fiica sa, Ana. Aceasta mărturisește: „Repetam mereu rugăciunea «Doamne Iisuse», așa cum mă sfătuia tata, dar nu puteam s-o zic cu atenție. Mintea mea se răspândea, deși mă rugam toată ziua. Mi se părea că atenția mea este în față, iar nu în inimă. Pentru aceasta eram tare întristată și mă rugam lui Dumnezeu să-mi dea darul rugăciunii. Odată, trecând pe lângă o troiță de la răscrucea unui drum, m-am închinat înaintea ei cu multă credință. În clipa aceea am simțit că o putere a intrat în inima mea. De atunci, mintea mi se pogoară în inimă și mă rog totdeauna cu nespusă bucurie și căldură."[17]

Ca și concluzie la acest paragraf îl cităm pe Părintele Cleopa (1912-1998), care la întrebarea: „Ce este rugăciunea minții și ce este rugăciunea inimii?", răspunde: „Rugăciunea minții este rugăciunea cugetării, când mintea s-a deprins să se reculeagă în ceasul rugăciunii pe care o rostește în întregimea ei, fără risipire. În vremea acestei rugăciuni, mintea se topește, se unește laolaltă cu cuvintele scrise și le rostește ca și cum le-ar fi cugetat ea însăși. Rugăciunea inimii este rugăciunea simțirii, când prin luarea-aminte inima se încălzește și, ceea ce în rugăciunea minții era gând, acum de la gând ajunge la simțire. Însă aici simțirea este ca nevoie și cerință duhovnicească. Cine a ajuns la simțire, acela se roagă fără cuvinte, pentru că Dumnezeu este un Dumnezeu al inimii. De aceea, abia de aici începe hotarul sporirii în rugăciune."[18]

Totuși, *Rugăciunea lui Iisus*, ca și orice altă rugăciune personală, nu poate fi concepută decât în unitate strânsă cu rugăciunea Bisericii sau ca prelungire a acesteia.

I.2. Rugăciunea liturgică, mijlocitoare a harului

Prin Botez suntem incorporați în Biserică, devenim mădulare ale trupului lui Hristos și mădulare unii altora (cf. *1 Corinteni* 12, 27). Nimeni nu poate trăi o viață creștină normală în afara comuniunii pe care ne-o oferă Biserica prin Sfintele Taine ca și prin rugăciunea celor șapte Laude, tocmai pentru a dezvolta în noi sentimentul frățietății și al unității cu Hristos și întreolaltă. În acest sens, viața primei comunități creștine de la Ierusalim rămâne exemplară pentru toți creștinii până la sfârșitul veacurilor. Despre primii creștini, Cartea *Faptele Apostolilor* dă mărturie că: „stăruiau în învățătura Apostolilor și în comuniune, în frângerea pâinii și în rugăciuni" (2, 42), că „în fiecare zi stăruiau într-un cuget în templu și frângând pâinea în casă (Euharistia nu se săvârșea în templu), luau împreună hrana întru bucurie și întru curăția inimii" (2, 46) și că „inima și sufletul mulțimii celor ce au crezut erau una și niciunul nu zicea că este al său ceva din averea sa, ci toate le aveau de obște" (4, 32). Avem aici fundamentele vieții creștine care are ca scop comuniunea desăvârșită dintre credincioși. Ea se realizează prin adunarea lor în templu (biserică) pentru a asculta Cuvântul lui Dumnezeu și a se ruga împreună, ca și pentru a frânge pâinea, adică a săvârși Euharistia și a se împărtăși cu trupul și sângele Domnului. Punctul culminant al comuniunii este acela că inima și sufletul credincioșilor devin una.

17. Arhim. Ioanichie Bălan, *Patericul Românesc*, p. 501.
18. Ierom. Ioanichie Bălan, *Convorbiri duhovnicești*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, 1984, p. 43.

Iar expresia cea mai concretă a unității este comuniunea bunurilor, primii creștini având totul de obște. Ei trăiau deci o viață cvasi-monastică.

Se știe că monahismul a luat o amploare deosebită după edictul din 313 al împăratului Constantin cel Mare care garanta libertatea de manifestare a creștinilor. Prin convertirea masivă a păgânilor la creștinism, fără pregătirea prealabilă necesară, viața creștină a decăzut și a intrat într-un declin ireversibil. Dacă în timpul persecuțiilor, cei care deveneau creștini se pregăteau printr-o catehizare intensă pentru primirea Botezului și se angajau cu prețul vieții în mărturisirea lui Hristos, în condițiile noi de libertate, convertirea la creștinism a devenit o modă, iar viața creștină, răspândită treptat în tot Imperiul Roman, a început să se confrunte cu riscul de a se confunda cu lumea și a se reduce la un formalism religios. Majoritatea creștinilor nu mai înțelegeau creștinismul ca viață nouă în Hristos în opoziție permanentă cu duhul lumii decăzute, ci ca o tradiție în rând cu alte tradiții religioase.

Liturghia cerească, frescă din paraclisul „Sfinții Apostoli Petru și Pavel" al mănăstirii Putna

Ο ΑΓΙΟϹ ΖΩϹΙΜΑϹ
Η ΟϹΙΑ ΜΑΡΙΑ
Η ΑΙΓΥΠΤΙΑ

Mulți creștini, nemulțumiți de noua stare din Biserică, doritori de o viață creștină autentică, au luat drumul pustiei devenind monahi. Obștile monahale și-au impus de la început ca scop trăirea vieții creștine după exemplul primilor creștini. Deși prin voturile castității, al sărăciei și al ascultării necondiționate, monahii duc o viață deosebită de a credincioșilor care trăiesc în lume, totuși ei nu formează o stare aparte în Biserică. Monahii nu se retrag din lume din ură față de lume, ci din dorința de a se pocăi până la moarte și de a-i ajuta pe semenii lor cum nu puteau s-o facă rămânând în lume, și anume cu rugăciunea lor. Căci ocupația principală a monahului este rugăciunea. Tocmai de aceea credincioșii au o evlavie deosebită față de călugări și apelează la rugăciunea lor. Patriarhul Justinian Marina (1948-1977), care a înnoit viața monahismului românesc în anii '50 ai secolului trecut, spunea că: „Monahii își împlinesc datoria de rugăciune pentru cei care nu știu să se roage, pentru cei care nu vor să se roage, pentru cei ce nu pot să se roage și în special pentru cei care nu s-au rugat niciodată"[19].

Într-o mănăstire de obște, Biserica cu slujbele ei determină ritmul zilnic al vieții călugărilor. De aceea, încă de la apariția monahismului cenobitic (începutul secolului al IV-lea) a apărut nevoia alcătuirii de Pravile noi de rugăciune, care s-au dezvoltat cu timpul în diferite rituri liturgice, pentru ca, spre sfârșitul mileniului întâi, să se unifice în ritul bizantin pe care îl avem în Biserica Ortodoxă până astăzi.

Nimeni nu poate face abstracție de rugăciunea Bisericii. Chiar și monahii isihaști care trăiesc izolați, dedicându-se întru totul rugăciunii personale, nu întrerup legătura cu Biserica. Și aceștia sunt ținuți să participe, sâmbăta și duminica, la rugăciunea obștească, să se spovedească și să se împărtășească cu Sfintele Taine. Rugăciunea privată nu este decât extensia rugăciunii Bisericii, care împărtășește credinciosului harul lui Dumnezeu. Îndeosebi participarea la Sfânta Liturghie și împărtășirea cu Trupul și Sângele lui Hristos realizează unitatea între credincioși pentru că ea vindecă firea umană de boala egoismului și o face părtașă firii lui Hristos Însuși. „Firea celui mai tare schimbă firea celui mai slab", zic Părinții. Firea umană îndumnezeită a lui Hristos cu care ne împărtășim prin Sfintele Taine schimbă firea noastră și o transformă treptat în ea însăși, ne face una cu Hristos și una cu semenii noștri în umanitate. Această experiență au făcut-o Apostolii Domnului și sfinții care s-au identificat cu Hristos în iubire și suferință pentru întreaga umanitate. „Nu mai trăiesc eu, ci Hristos trăiește în mine" (*Galateni* 2, 20). Sfinții s-au identificat cu Hristos Cel chenotic, Care din iubire nesfârșită față de lume și pentru mântuirea ei, „S-a deșertat pe Sine, chip de rob luând, făcându-Se ca un om [...], S-a smerit pe Sine, ascultător făcându-Se până la moarte, și încă moarte pe cruce" (*Filipeni* 2, 7-8). De aceea, pentru o comunitate, fie monastică, fie parohială, „a primi Euharistia înseamnă (să accepte) să treacă prin chenoză, să-și piardă sufletul său pentru a-și redobândi libertatea și a primi umanitatea necondiționat, așa cum o găsim în diversitatea și în suferința sa"[20]. Adică să poarte fiecare în sine umanitatea, ca și Hristos, într-o compasiune infinită.

Euharistia ca Taină constitutivă a Bisericii (să subliniem faptul că nu poate exista Biserică fără Euharistie) și, prin aceasta însăși, ca izvor al tuturor Tainelor, se săvârșește

19. Citat de Olivier Clément, în: *L'Eglise Orthodoxe*, Paris, 1965, p. 114.
20. Georges Khodr, *L'appel de l'Esprit*, Cerf, Paris, 2001, p. 164.

◀ *Sfântul Cuvios Zosima împărtășind-o pe Sfânta Cuvioasă Maria Egipteanca, icoană de la mănăstirea „Sfântul Gheorghe Hozevitul" din Pustiul Hozevei, Israel*

întotdeauna încadrată de cele şapte Laude, care ne pregătesc pentru împărtăşirea cu trupul şi sângele Domnului. Astfel timpul zilei liturgice – icoană a veşniciei – este sfinţit de rugăciunea celor şapte Laude: Vecernia (seara), Pavecerniţa (după cină), Miezonoptica (miezul nopţii), Utrenia cu ceasul I (ora 6), Ceasul III (ora 9), Ceasul VI (ora 12) şi Ceasul IX (ora 15). Participarea la slujba Laudelor este fundamentală pentru viaţa duhovnicească a monahului care trăieşte într-o mănăstire de obşte. Tocmai de aceea monahi îmbunătăţiţi au alcătuit *Mica Prăvilioară* cu rezumatul celor şapte Laude pentru cei ce se află în călătorie sau în imposibilitatea de a participa la slujba acestora în biserică. Având în vedere lungimea slujbei celor şapte Laude, care se extinde pe durata mai multor ore, ca şi densitatea cântărilor şi citirilor, participarea zilnică la săvârşirea ei poate deveni obositoare şi monotonă pentru cei ce nu s-au obişnuit încă cu rugăciunea. Slujirea însăşi a Laudelor poate aluneca pe nesimţite într-un ritualism steril cu urmărirea împlinirii tipicului, adică a rânduielii prevăzute, în detrimentul calităţii sau al interiorizării. O astfel de rugăciune făcută formal nu are nicio valoare. Ea este ca un avorton. De aceea, Părinţii insistă asupra calităţii rugăciunii, cu atât mai mult a rugăciunii obşteşti, care să poată fi interiorizată atât de slujitori, cât şi de cei prezenţi în biserică. Pentru aceasta trebuie să se găsească ritmul optim al slujirii, astfel încât citirea, respectiv cântarea, să nu fie nici grăbite, nici lungite. Să se urmărească de asemenea înţelegerea sensului celor citite sau cântate, fără a face însă din aceasta un scop în sine. Căci spre deosebire de alte Tradiţii creştine care urmăresc cu prioritate înţelegerea raţională a rugăciunii, Tradiţia Ortodoxă pune accentul pe simţirea rugăciunii în inimă. De aceea slujbele ortodoxe au, în general, o structură complexă, plină de simboluri, care angajează toate simţurile credinciosului, dar mai ales inima. În ritualul liturgic al celor şapte Laude, şi mai ales al Sfintei Liturghii, îl vedem pe Hristos în diferitele ipostaze ale vieţii Sale: în cântare şi în citirile biblice Îi auzim glasul; în icoană Îl contemplăm şi Îl sărutăm; în fumul de tămâie mirosim buna mireasmă a lui Hristos, iar în Euharistie Îl gustăm şi ne unim cu El. Curăţia inimii sau cel puţin dorinţa şi preocuparea pentru curăţia ei are o importanţă covârşitoare pentru simţirea tainelor lui Dumnezeu. O inimă împietrită, lipsită de pocăinţă sau preocupată mai mult de cele lumeşti decât de cele duhovniceşti, nu se poate bucura de frumuseţea şi de adâncul de nepătruns al rugăciunii Bisericii care fascinează pe tot cel ce participă la ea cu bucurie şi cu atenţia necesară. O astfel de inimă simte mai degrabă povara slujbelor şi poate chiar inutilitatea lor pentru că nu le înţelege. Totuşi prin stăruinţa de a participa la Sfintele Slujbe, chiar dacă nu le putem trăi deplin, ca şi prin efortul de a dobândi o anumită cultură liturgică pentru pătrunderea sensurilor duhovniceşti adânci ale cântărilor şi citirilor ne va ajuta să ne apropiem de ele cu tot mai multă bucurie.

Părintele Cleopa cere călugărilor „mergerea regulată la biserică, mai ales la Utrenie şi Sfânta Liturghie. Celor ce nu pot veni la biserică din cauza ascultărilor le rânduiesc să facă ascultare cu dragoste şi să citească cele şapte Laude. Iar de nu pot să le citească, să aibă cât mai des pomenirea lui Iisus în mintea lor, să facă toate cu bucurie şi fără împotrivire [...]”[21].

Iată ce spune şi Părintele Teofil Părăian († 2009), mare iubitor al slujbelor bisericeşti, de la care nu lipsea niciodată şi din care se inspira constant în predicile şi cuvântările sale: „Particip la biserică bucuros şi mă las dirijat în gânduri de cuprinsul slujbelor. Particip activ la

21. Ierom. Ioanichie Bălan, *Convorbiri...*, p. 42.

biserică, cu cântarea și cu rostirea, sau în calitatea de slujitor pe care o am [...]. Bucurie îmi procură mai ales meditarea și cugetarea textelor de la sfintele slujbe, nu atât slujirea lor, dacă acestea nu se fac cu ținuta cuvenită, adică se fac cu grabă și cu un recital liturgic necorespunzător. În acest caz nu numai că slujbele nu mă bucură, ci mă indispun și mă nemulțumesc"[22].

Osteneala participării cu bucurie la slujba celor șapte Laude și la Sfânta Liturghie, precum și efortul de interiorizare a rugăciunii liturgice prin concentrarea atenției la sensurile ei fac parte din asceza zilnică a monahului. Ele mijlocesc cu deosebire harul lui Dumnezeu, care face să crească în cei ce se roagă împreună dragostea unora pentru ceilalți pentru ca sufletul și inima lor să devină una.

I.3. Asceza ca mijloc de despătimire și curăție a inimii

Spiritualitatea ortodoxă este prin excelență o spiritualitate ascetică pentru că urmărește transformarea ontologică a credinciosului, spiritualizarea lui, nu doar simpla conformare, de tip juridic, cu normele moralei evanghelice. Unitatea tainică dintre trup, suflet și duh (cf. *1 Tesaloniceni* 5, 23) presupune participarea trupului la toate actele spirituale, după cum sufletul și duhul participă la toate actele trupului. Credinciosul este chemat să devină spiritual până în trupul său, de teama de a nu deveni trupesc (carnal) până în sufletul și duhul său. Pentru că oamenii din vechime deveniseră „numai trup", Dumnezeu i-a pedepsit prin potop (cf. *Facerea* 6, 3). Deși Tradiția duhovnicească ortodoxă nu disprețuiește în niciun fel trupul, care este „templu al Duhului Sfânt" (*1 Corinteni* 6, 9) și nu opune sufletul trupului, chemate împreună la sfințire, totuși ea nu ignoră că, în starea de păcat, trupul se împotrivește duhului, ca și cum ar exista în noi două „legi", cea a trupului și cea a duhului, care se luptă una împotriva celeilalte (cf. *Romani* 7, 15-25). Deși Hristos ne-a eliberat prin Botez de acest „dualism" provocat de păcat, totuși cele două „legi" contrare își prelungesc lucrarea chiar și în cei botezați, dacă nu trăiesc cu adevărat în Hristos. Monahii sunt cei dintâi care conștientizează această realitate tristă a păcatului și se angajează sistematic, cu toată seriozitatea, în lupta pentru despătimire sau de eliberare de „legea trupului". O maximă ascetică spune că „monah este acela care își face sieși violență în toate", adică nu urmează niciodată voii sale, ci voii lui Hristos exprimată prin gura egumenului sau chiar a unui frate. Pentru că adevăratul monah se supune tuturor. Aceeași „violență" asupra sinelui propriu trebuie exercitată de oricine vrea să intre în Împărăția cerurilor. Mântuitorul ne previne pe toți că: „Din zilele lui Ioan Botezătorul până acum Împărăția cerurilor se ia prin stăruință și cei ce se silesc pun mâna pe ea" (*Matei* 11, 12). De asemenea, El cheamă la Sine, zicând: „Cel ce voiește să vină după Mine, să se lepede de sine, să-și ia crucea în fiecare zi și să-Mi urmeze Mie" (*Luca* 9, 23). Și tot El ne îndeamnă: „Siliți-vă să intrați prin poarta cea strâmtă, că largă este poarta și lată este calea care duce la pieire" (*Matei* 7, 13). Deși viața creștină este măsura însăși a firii omului, în care acesta își găsește împlinirea și mulțumirea, ea nu este totuși o viață ușoară atâta timp cât suntem stăpâniți de diferite patimi. Ea presupune lupta „până la sânge" împotriva păcatului (cf. *Evrei* 12, 4), realitate pe care monahii o exprimă prin maxima: „dă-ți sângele pentru a primi harul". Prin purtarea crucii voturilor

22. Ierom. Ioanichie BĂLAN, *Convorbiri...*, p. 537.

monahale, care înseamnă o luptă permanentă pentru biruirea firii și, mai ales, prin „violența" asupra sinelui pentru renunțarea la voia proprie, monahul este un martir de zi cu zi.

Totuși, atât Sfânta Scriptură, cât și întreaga Tradiție ascetică ortodoxă afirmă cu tărie că mântuirea și sfințirea nu sunt rezultatul eforturilor ascetice, ci exclusiv lucrarea harului în omul credincios. Mai mult, asceții spun din propria lor experiență că „totul este har", totul este lucrarea lui Dumnezeu, în afara păcatului care este numai al omului. Iar harul ni se împărtășește gratuit. În acest sens, Sf. Ap. Pavel zice: „Căci în har sunteți mântuiți, prin credință, și aceasta nu este de la voi: este darul lui Dumnezeu" (*Efeseni* 2, 8). Și iarăși: „Dumnezeu este cel ce lucrează întru voi și ca să voiți și ca să săvârșiți, după a Lui bunăvoință" (*Filipeni* 2, 13).

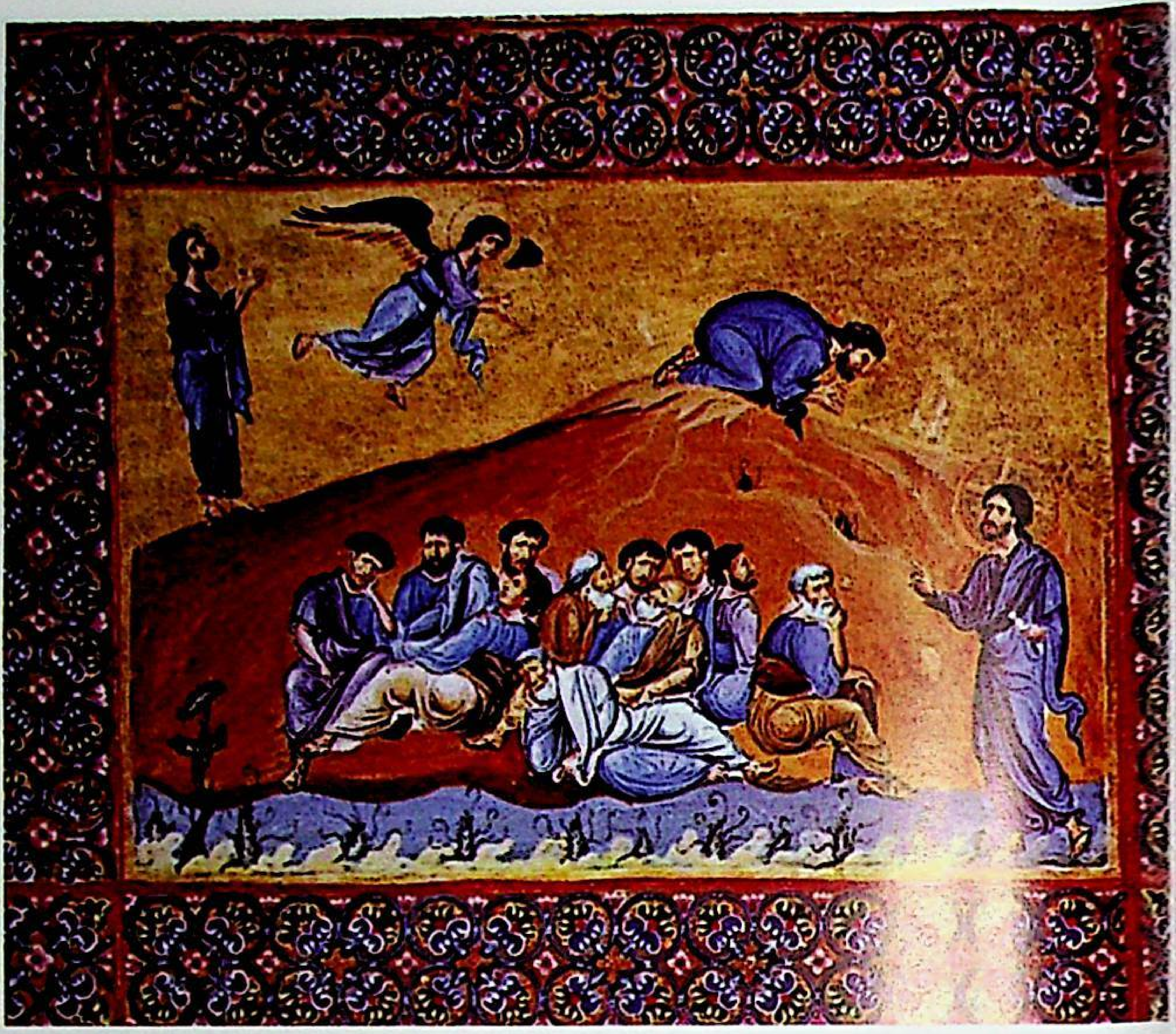
Omul duhovnicesc cunoaște din experiența proprie că viața în Hristos transcende principiile logicii umane și că credința înseamnă în fond răstignirea permanentă a minții față de modul natural de a judeca lucrurile. Gândirea antinomică ține de actul însuși de

▲ *Sfinți cuvioși, frescă de la mănăstirea Cozia, jud. Vâlcea*

credință, astfel încât afirmațiile de mai sus: „totul este har" și „dă-ți sângele pentru a primi harul", deși contradictorii din punct de vedere logic, în planul credinței sunt la fel de adevărate. Așa se pune problema sinergismului sau a conlucrării între harul divin, care sfințește pe credincios, și angajarea acestuia prin credință și asceză în procesul despătimirii și al sfințirii. Harul, ca energie divină necreată care ni-L împărtășește pe Dumnezeu în Treimea Persoanelor, este o realitate mistică omniprezentă. Dumnezeu prin harul Său susține viața și lumea și le conduce, după a Sa voie și mai înainte știință, la „cerul nou și pământul nou" (*Apocalipsa* 21, 1). Totuși, El nu lucrează de unul singur, ci îl asociază pe omul înzestrat cu voință liberă la lucrarea Sa. Astfel, omul devine colaborator sau „împreună lucrător" cu Dumnezeu la mântuirea lui și a lumii (cf. *1 Corinteni* 3, 9). Partea lui în această misterioasă împreună-lucrare este aceea de a conștientiza prezența harului în inimă și de a se sili să facă totul sub inspirația lui. „Orice ați face, lucrați din toată inima, ca pentru Domnul, și nu ca pentru oameni" (*Coloseni* 3, 23). Numai că păcatul ca uitare de Dumnezeu pare

▲ *Rugăciunea lui Iisus din Grădina Ghetsimani, miniaturi*

a fi omniprezent și atotbiruitor, în sensul că puține sunt momentele în care credinciosul simte cu adevărat harul în inima sa și are conștiința că lucrează împreună cu el. Totuși, harul lucrează în om chiar și atunci când acesta nu-i simte lucrarea, după cum și omul împlinește de multe ori voia lui Dumnezeu fără ca să-și dea seama. Important este să nu ne opunem în mod voit lui Dumnezeu, ci să ne aflăm mereu în stare de pocăință și de luptă împotriva păcatului care împiedică acțiunea harului în noi. Oricum, prezența și lucrarea lui Dumnezeu în sufletul omului și în lume sunt insondabile și nu se impun omului neduhovnicesc tocmai pentru a nu-i înfrânge libertatea. Datoria monahului (credinciosului) este aceea de a nu înceta lupta împotriva păcatului și a patimilor și de a se strădui pentru virtute lucrând întotdeauna binele, fără să urmărească rezultatul ostenelilor sale ascetice, pentru că atât despătimirea, cât și virtutea, ca și orice bine în sine sunt darul exclusiv al lui Dumnezeu. „Eu am sădit, Apollo a udat, dar Dumnezeu a făcut să crească", zice Sf. Ap. Pavel (*1 Corinteni* 3, 6). Dumnezeu nu îngăduie să vedem progresul duhovnicesc tocmai pentru a ne feri de mândrie și a nu crede că se datorează eforturilor noastre. „Așa și voi, când veți face toate cele poruncite vouă, să ziceți: Suntem slugi netrebnice, pentru că am făcut ceea ce eram datori să facem" (*Luca* 17, 10).

Păcatul, cu toate consecințele lui: pierderea echilibrului sufletesc, boli, suferințe, necazuri, insuccese etc., toate culminând cu moartea, iar la nivelul naturii înconjurătoare, poluarea și distrugerea ei, rămâne cea mai tristă realitate umană. Contrar tendinței moderne care încearcă să minimalizeze păcatul, să-l uite sau chiar să-l nege, potrivit devizei: „omul este liber, nu există păcat", Tradiția creștină răsăriteană are o concepție foarte realistă despre păcat în care vede alienarea omului prin tendința sa de autonomizare față de Dumnezeu și prin încălcarea ordinii pusă de El în firea lui și a creației. În esența sa, păcatul este egoism, închidere într-un univers fals și refuzul sau pervertirea comuniunii cu semenii pe care-i transformă în obiecte de profit, împătimire față de lucrurile materiale, căutarea plăcerii etc.

Dacă omul se realizează pe sine sau se „umanizează" numai în măsura deschiderii sale spre Dumnezeu și spre semenii săi – „maxima umanizare" însemnând „îndumnezeirea omului" – se înțelege că păcatul dezumanizează, îl coboară pe om sub natura sa. De aceea Tradiția duhovnicească ortodoxă privește păcatul ca boală spirituală de care fiecare trebuie să se îngrijească sub îndrumarea unui duhovnic.

Mijloacele ascetice de eliberare de sub tirania păcatului sau de vindecare a firii de boala păcatului sunt la îndemâna oricărui credincios încadrat responsabil în Biserică prin Botez și participarea la Sfintele Taine. Biserica însăși, în Tradiția ortodoxă, este văzută ca un „spital duhovnicesc", ca un „laborator al învierii". Biserica, în ipostaza ei pământească, nu este a sfinților care nu au trebuință de pocăință, ci este tocmai comunitatea păcătoșilor care se pocăiesc până la moarte, a celor care se luptă o viață întreagă să biruie păcatul pentru ca să strălucească în ei lucrarea harului. De aceea Biserica cu Sfintele ei Taine este cadrul absolut necesar al lucrării mântuirii, care înseamnă eliberare de păcat și sfințirea vieții prin sporirea în dragoste și în comuniunea cu semenii. Nimeni nu se mântuiește singur, ci ne mântuim toți împreună în obștea Bisericii, fiecare străduindu-se să facă lucrător în viața sa harul pe care-l primește prin rugăciunea Bisericii, cu deosebire prin împărtășirea cu Trupul și Sângele Domnului.

Rugăciunea, obștească și individuală, despre care am vorbit mai sus, este cea dintâi armă de luptă împotriva păcatului și dobândirea virtuților pentru că prin rugăciune stăruitoare, continuă (cf. *1 Tesaloniceni* 5, 17), însoțită de pocăință, războiul gândurilor încetează, inima se pacifică și se unește cu Hristos. Astfel inima se umple treptat de dragoste pentru toți oamenii și pentru toată creația. Și fiindcă rugăciunea este cea dintâi faptă bună a creștinului, singurul lucru cu adevărat necesar (cf. *Luca* 10, 42), diavolul se războiește cu deosebire împotriva celui care se roagă. El caută neîncetat să-l abată pe credincios de la lucrarea ei, fie prin preocuparea excesivă cu lucrurile lumești, fie prin uitare, fie prin împrăștierea minții. Îndeosebi năvala gândurilor în timpul rugăciunii face ca inima să nu simtă nicio bucurie când se roagă. De aici ne putem da seama cât de mult suntem legați de lucrurile lumii în care mintea se împrăștie neîncetat. Fiindcă rugăciunea cere un efort deosebit de concentrare a atenției în inimă, mai cu seamă pentru începători, ea poate fi considerată ca cea mai mare asceză a creștinului.

Am vorbit mai sus de „violența" asupra sinelui propriu specifică monahului, dar și credinciosului mirean. Această „violență" asupra voinței trebuie s-o exersăm toată viața, în primul rând, pentru a ne ruga cât mai mult și cât mai bine. Mântuitorul ne îndeamnă să stăruim mereu în rugăciune cu nădejde (cf. *Luca* 18, 1; 21, 36), să priveghem și să ne rugăm ca să nu intrăm în ispită (cf. *Matei* 26, 41). La rugăciune nu trebuie să renunțăm niciodată, nici când nu ne putem ruga curat, adică fără gânduri străine, nici când, din ispită diavolească sau din iconomie divină, nu-i vedem utilitatea, ori avem impresia că ne rugăm în zadar, că nimic nu se schimbă în viața noastră duhovnicească sau că ne luptăm cu aceleași patimi o viață întreagă fără să le putem birui. Marii noștri duhovnici ne sfătuiesc să stăruim în rugăciune, căci „Dumnezeu dă rugăciunea celui ce se roagă", adică celui care nu se lasă niciodată de rugăciune. Rugăciunea curată se câștigă treptat prin insistența în rugăciune. Dumnezeu împlinește, de asemenea, orice rugăciune făcută „cu inimă înfrântă și smerită" (*Psalmii* 50, 18), numai că, de multe ori, altfel decât așteptăm noi. Aceiași

„LUPTĂ-TE PENTRU CA SĂ PRIMEŞTI CUNUNA DREPTĂŢII”
VIAŢA ADEVĂRATULUI CĂLUGĂR
„AŞA SĂ LUMINEZE LUMINA VOASTRĂ
MOARTEA ŞI MORMÂNTUL

duhovnici ne învață să nu căutăm niciodată roadele rugăciunii, căci rugăciunea în sine este un rod, și anume rodul prin excelență al vieții duhovnicești. Și aceasta pentru că în rugăciune, credinciosul trăiește cea mai mare intimitate a sa cu Dumnezeu. Rugăciunea este răspunsul la dragostea lui Dumnezeu față de noi și expresia dragostei noastre față de El. Calitatea vieții însăși depinde de calitatea rugăciunii. Fără puterea tainică primită prin rugăciune, în tot ceea ce gândim și facem, viața duhovnicească s-ar veșteji cu totul. Iar faptul că, uneori, Dumnezeu nu ne izbăvește de anumite ispite sau chiar patimi, deși ne luptăm și ne rugăm timp îndelungat, face parte din iconomia Sa divină care urmărește să ne păstreze în smerenie și pocăință neîncetată. În acest sens, mărturia Sf. Ap. Pavel este extrem de revelatoare: „Și pentru ca să nu mă trufesc cu măreția descoperirilor, datu-mi-s-a mie un ghimpe, un înger al Satanei, să mă bată peste obraz, ca să nu mă trufesc. Pentru aceasta de trei ori am rugat pe Domnul să-l depărteze de la mine; și mi-a zis: Îți este de ajuns harul Meu, căci puterea Mea se desăvârșește în slăbiciune. Deci, foarte bucuros mă voi lăuda întru slăbiciunile mele, ca să locuiască în mine puterea lui Hristos [...] căci, când sunt slab, atunci sunt tare” (*2 Corinteni* 12, 7-10).

Postul, înfrânarea și cumpătarea în toate (în cazul celor căsătoriți, inclusiv înfrânarea conjugală – cf. *1 Corinteni* 7, 5), privegherile de noapte, starea în picioare la rugăciune, metaniile, răbdarea necazurilor sunt mijloace ascetice care angajează trupul în străduința pentru despătimire și dobândirea curăției inimii. Asceza se referă în primul rând la trup, căci prin simțurile trupului păcatul pătrunde în suflet și-l robește. Sf. Ap. Pavel aseamănă lupta creștinului pentru disciplinarea trupului cu lupta atletului pe stadion: „Și oricine se luptă se înfrânează de la toate [...], (de aceea) îmi chinuiesc trupul și îl supun robiei, ca nu cumva altora propovăduind, eu însumi să mă fac netrebnic” (*1 Corinteni* 25, 27). Trupul este stăpânit mai cu seamă de lăcomia pântecelui care este „maica curviei”[23]. Traiul bun moleșește sufletul și atrage mintea în simțuri, aprinzându-le de pofta trupească. De aceea nimeni nu se poate ruga cu stomacul plin, după cum nici Duhul Sfânt nu poate sălășlui în inima tulburată de pofte trupești. Fără înfrânare severă de la mâncare și băutură și alte nevoințe ascetice este cu neputință să ținem în frâu și să biruim mișcările pătimașe ale trupului. Sf. Ioan Scărarul spune că: „cel ce voiește să biruiască dracul curviei cu lăcomia pântecelui și cu săturare, este asemenea celui ce voiește să stingă pârjolul cu gaz”[24]. Iar despre post spune că este: „curmarea aprinderii (trupești), alungarea gândurilor rele, eliberarea de visări, curăția rugăciunii [...], paza minții [...], sănătatea trupului, pricinuitorul nepătimirii, iertarea păcatelor, ușa și desfătarea raiului”. Și dând cuvântul lăcomiei pântecelui, „tirană a tuturor muritorilor”, aceasta își prezintă odraslele astfel: „fiul meu cel întâi născut este slujitorul curviei; al doilea după el este cel al învârtoșării inimii; al treilea e somnul. Apoi din ei pornește o mare de gânduri, valuri de patimi, adânc de necurății neștiute și negrăite”[25].

Se știe că pe vremea Sfântului Ioan postul se practica prin ajunare până seara, cu excepția zilelor de sâmbătă și duminică. În ce-i privește pe monahi, aceștia se abțineau de la carne toată viața. De altfel, o maximă ascetică spune că: „monah este acela care

23. *Filocalia*, IX, p. 213.
24. *Filocalia*, IX, p. 216.
25. *Filocalia*, IX, p. 220.

◄ *Lupta monahului cu ispitele, frescă de la mănăstirea Căldărușani*

▲ *Sfinții Cuvioși Maxim Mărturisitorul, Luca Stiriul și Ioan Scărarul, frescă din biserica „Sf. Sfințit Mucenic Antim al Nicomidiei" din Galați*

nu mănâncă niciodată carne". Întrucât postul înseamnă abținere totală de la mâncare și băutură, inclusiv de la împărtășirea cu Sfintele Taine, Biserica a rânduit, pentru zilele de peste săptămână din Postul Mare, săvârșirea *Liturghiei Darurilor mai înainte sfințite* seara, odată cu Vecernia.

Pe lângă funcția sa purificatoare, pe care Tradiția ascetică o subliniază cu tărie, postul a fost privit întotdeauna ca mijloc de penitență sau de pregătire pentru lucrări deosebite, cum a fost misiunea prorocilor, a Mântuitorului Însuși sau a Apostolilor. Posturile de peste an, ca și zilele de miercuri și vineri sunt perioade și zile prin excelență de pocăință. De asemenea duhovnicii dau ca epitimii, în funcție de păcatele săvârșite, posturi speciale, iar cei ce se pregătesc pentru preoție postesc cu deosebire înaintea primirii Tainei Hirotoniei. Canoanele Sf. Ioan Postitorul pun un accent cu totul special pe intensitatea pocăinței prin ajunare și scurtează astfel timpul opririi de la împărtășirea cu Sfintele Taine. Orice credincios poate, cu binecuvântarea duhovnicului, să-și impună un post aparte pentru împlinirea unei cereri. Postul, înțeles ca abținere totală de la mâncare și băutură pentru un timp, este

un semn de pocăință profundă, extremă. El înseamnă renunțarea la viața primită în dar de la Dumnezeu, pe care n-o mai merităm datorită păcatului, însă cu nădejdea iertării.

Ca și rugăciunea, postul este în sine o mare binecuvântare, nu numai pentru suflet, ci și pentru trup. În citatul de mai sus, Sf. Ioan Scărarul zice că postul este și „sănătatea trupului". El permite organismului să elimine mai ușor reziduurile care se acumulează prin mâncare și băutură favorizând astfel un metabolism sănătos. Experiența seculară arată că cei ce postesc în mod regulat, după rânduiala Bisericii, sunt mai sănătoși decât cei ce ignoră postul. Desigur că atât postul, ca și toate practicile ascetice, trebuie împlinite sub îndrumarea permanentă a unui duhovnic, care ne ajută să nu cădem în extreme pentru că „extremele sunt ale dracilor". De asemenea, este foarte important de știut că prin asceză nu se urmărește omorârea trupului, ci a patimilor care omoară trupul. Prin asceză, deci, credinciosul se transcende pe sine însuși, își spiritualizează trupul și ajunge la desăvârșire.

Formele de asceză amintite mai sus reprezintă „calea pozitivă a Providenței", pe care Dumnezeu ne conduce la nepătimire și desăvârșire. Pe această cale monahul (credinciosul) se angajează de bună voie. Există însă și o „cale negativă a judecății", care constă din suferințele și încercările dureroase care vin asupra noastră drept consecințe ale păcatelor. „Iubitorul de Dumnezeu este îndumnezeit prin Providență, în timp ce iubitorul de materie este oprit de judecată să ajungă la osândă", zice Sf. Maxim Mărturisitorul[26]. Dar și „iubitorul de Dumnezeu" este supus „judecății" pentru că nici el nu este deasupra păcatului.

Se întâmplă chiar ca din aceeași Pronie divină, cel ce se ostenește de bună voie pe calea mântuirii să aibă încercări mai mari decât „iubitorul de materie", nepăsător de mântuirea sa. Aceasta pentru că suferința are un mare rol purificator în viața celui ce o acceptă și o pune pe seama păcatelor sale. În suferință, în necaz și în ispite, mai cu seamă când acestea se prelungesc vreme îndelungată sau toată viața, credinciosul face experiența neputinței sale ontologice, a „pierderii" vieții, care îl ajută să se dezlege de eul propriu și de orice legătură pământească și să-și pună toată nădejdea numai în Dumnezeu. Iar Dumnezeu îl răsplătește cu viața Sa însăși, cu nădejde și încredere care transfigurează toată suferința. Sf. Ap. Pavel zice: „Purtând totdeauna în trup omorârea lui Iisus, pentru ca și viața lui Iisus să se arate în trupul nostru. Căci pururi noi cei vii suntem dați spre moarte pentru Iisus, ca și viața lui Iisus să se arate în trupul nostru cel muritor" (*2 Corinteni* 4, 10-11). Iar când el scrie: „Cei ce sunt ai lui Hristos Iisus și-au răstignit trupul împreună cu patimile și cu poftele" (*Galateni* 5, 24), vrea să spună că numai prin răstignirea de bună voie ne putem asemăna cu Hristos în dragoste. Crucea este slava lui Hristos și slava creștinului care-l urmează pe Hristos. „Mie să nu-mi fie a mă lăuda decât numai în crucea Domnului nostru Iisus Hristos, prin care lumea este răstignită pentru mine, și eu pentru lume!" (*Galateni* 6, 14).

Iată și un cuvânt al Părintelui Cleopa despre purtarea crucii în suferință: „Mai întâi să avem credința că suferința, de orice fel ar fi ea, ne este rânduită de Dumnezeu spre mântuire, iar nu spre osândă veșnică. Apoi, s-o primim cu răbdare și mulțumire. Iar răbdarea noastră trebuie să fie însoțită de cuvioșie și înfrânare (*2 Petru* 1, 6-7); să fie însoțită de bucurie (*Coloseni* 1, 11) și de nădejde. Răbdarea în suferință sporește în noi prin rugăciune, prin Spovedanie

---

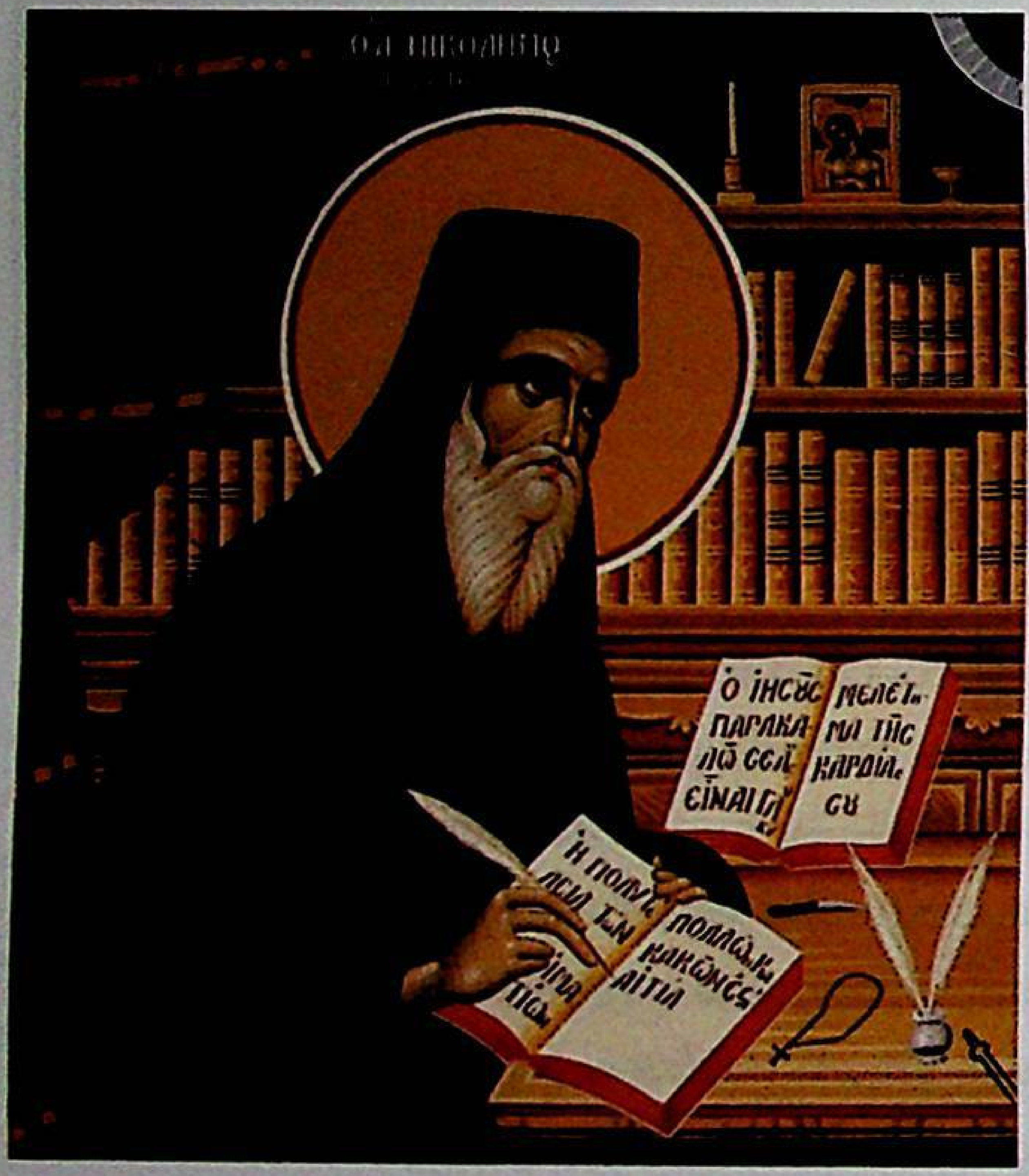
26. *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăța, lumina și desăvârși*, III, trad., introd. și note de Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1948, p. 252.

și Sfânta Împărtășanie; prin cugetarea la pătimirile Domnului nostru Iisus Hristos [...], prin cercetarea celor ce sunt în suferințe mai grele decât ale noastre [...]. Pentru că altă cale de mântuire nu este decât numai prin cruce, prin suferință, prin răbdare și jertfă [...]."[27]

Totuși, Tradiția duhovnicească ortodoxă nu face apologia suferinței care este legată de păcat (vezi *Romani* 6, 23). Ea nu îndeamnă pe nimeni să caute suferința care vine oricum asupra noastră, sub nenumărate forme, ci îndeamnă la răbdare și nădejde, care o transfigurează și o transformă în biruință. Ea ne învață, de asemenea, să nu fugim de cruce, ci să ne „lăudăm" ca Sfântul Pavel cu ea, pentru că numai prin cruce devenim liberi față de lume și deci stăpâni cu adevărat pe ea. Spiritualitatea ortodoxă este deci o spiritualitate a biruinței prin cruce care duce la înviere – destinul veșnic al omului și al creației.

II. Paisianismul sau renașterea isihastă din secolul al XVIII-lea

În istoria sa, isihasmul a cunoscut perioade de criză, dar și de înflorire. În al doilea mileniu de viață creștină, secolele al XIV-lea și al XVIII-lea sunt două apogee ale isihasmului datorate unor mari personalități duhovnicești cum au fost Sfinții Grigorie Sinaitul (1255-1346) și Grigorie Palama (1296-1360), respectiv Paisie Velicicovski (1722-1794) și Nicodim Aghioritul (1749-1809). Este cunoscută polemica declanșată la Muntele Athos în secolul al XIV-lea de teologul și filosoful umanist Varlaam, monah din Calabria, partizan al unei antropologii spiritualiste, platoniciene, care înțelegea viața spirituală ca dezincarnare și contemplare intelectuală, fără nicio participare a trupului, Dumnezeu fiind dincolo de experiența sensibilă. Varlaam se împotrivea nu doar oricărei „metode" de rugăciune, ci refuza însăși posibilitatea unirii reale cu Dumnezeu și a vederii luminii taborice pe treptele cele mai înalte ale rugăciunii, cum susțineau monahii isihaști. Filosofiei raționaliste a lui Varlaam, care reducea creștinismul la o pură cunoaștere rațională și spiritualitatea la simpla contemplație a creaturilor, Sf. Grigorie Palama, călugăr atonit, îi opune teologia vie a experienței înrădăcinată în Tradiția Bisericii potrivit căreia trupul face împreună cu sufletul „experiența lucrurilor divine când puterile pasionale ale sufletului sunt nu omorâte, ci transformate și sfințite"[28]. Astfel se justifică asceza trupească și metoda de rugăciune care ajută minții să se unească cu inima. Iar „dacă harul Duhului transmis trupului prin intermediul sufletului îi dă și lui experiența lucrurilor divine"[29], isihaștii pot spune că văd pe Dumnezeu cu ochii trupului purificați de puterea Duhului. De asemenea, Sfântul Grigorie Palama, în grija sa de a salva față de detractorii isihasmului

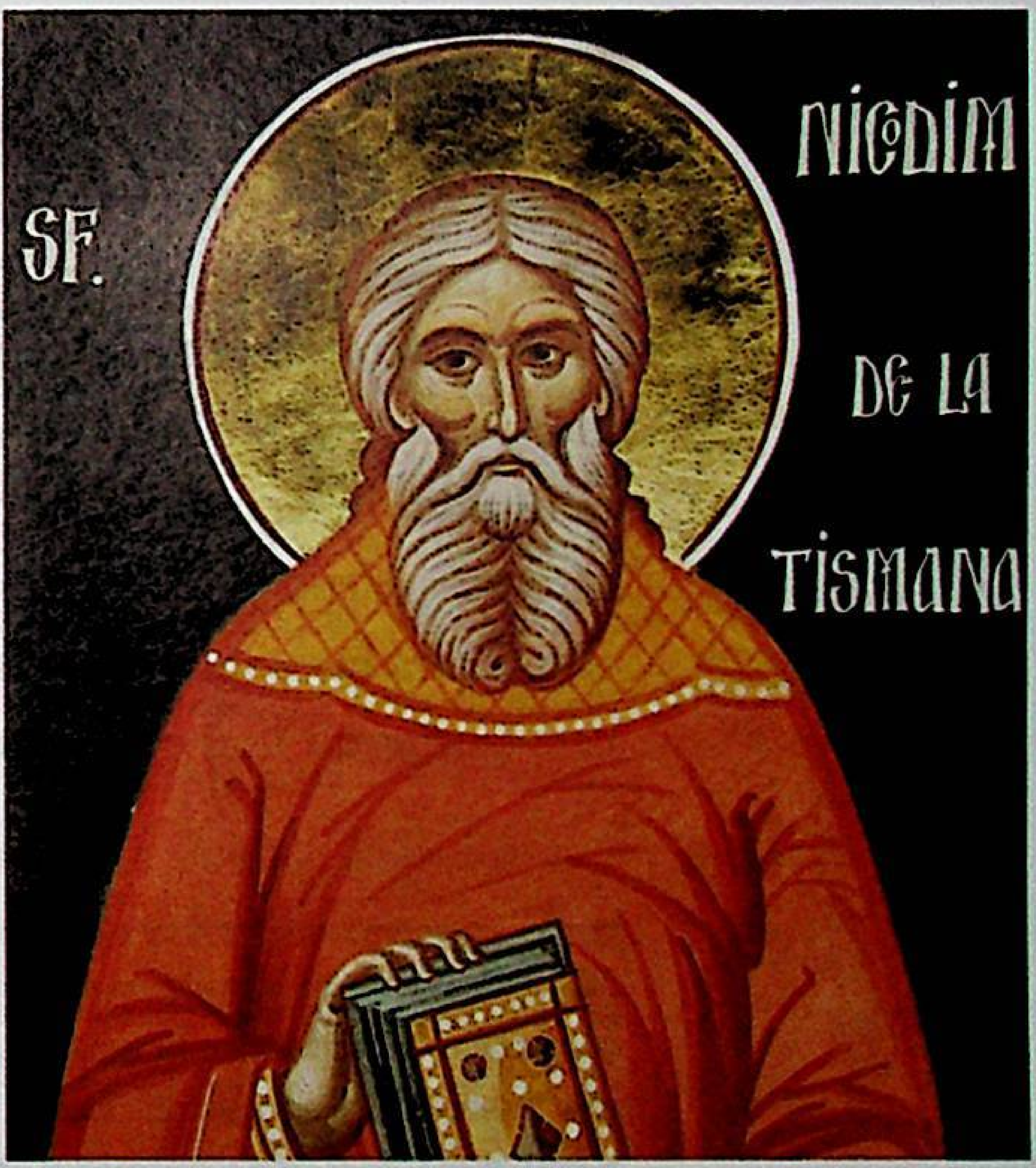
▲ *Sfântul Cuvios Nicodim Aghioritul*

27. Ierom. Ioanichie Bălan, *Convorbiri...*, pp. 94-95.
28. Citat de Vladimir Lossky în: *Vision de Dieu*, Neuchatel, 1962, p. 136.
29. Olivier Clément, *Byzance et le christianisme*, Paris, 1964, p. 38.

taina îndumnezeirii omului, adică a unirii sale reale și totale cu Dumnezeu, dă o ultimă expresie și trage toate consecințele Tradiției răsăritene cu privire la distincția inefabilă între Ființa divină și energiile sale necreate (harul). Dacă Dumnezeu în Ființa Sa rămâne cu totul necunoscut și necomunicabil, El ni se împărtășește în fiecare dintre energiile Sale în care este total prezent și nu diminuat. Aici Sfântul Grigorie Palama reia afirmația Sf. Maxim Mărturisitorul: „Dumnezeu întreg vine să locuiască în ființa întreagă a celor ce sunt vrednici"[30]. Refuzând să recunoască această distincție inefabilă între ființă și energii, adversarii isihasmului erau obligați să numere printre creaturi slava lui Dumnezeu, harul, lumina taborică și toate manifestările lui Dumnezeu în afara Ființei Sale.

II.1. Isihasmul românesc până la venirea Sf. Paisie Velicicovski

Dacă Sf. Grigorie Palama este marele apărător pe plan teologic al isihasmului, Sf. Grigorie Sinaitul este unul dintre cei mai mari îndrumători ai lui pe planul experienței practice. La Athos și apoi la Paroreea (nordul Bulgariei), unde se va așeza în ultima parte a vieții, Sf. Grigorie Sinaitul întreprinde, cu sprijinul Sf. Maxim Capsocalivitul, „o adevărată cruciadă isihastă", care se va extinde prin ucenicii săi în Serbia și în Țara Românească, până în Rusia. Sf. Nicodim de la Tismana, trăitor în această vreme în mănăstirea sârbească Hilandari, s-a format fără îndoială la școala isihastă a Sf. Grigorie Sinaitul. Astfel prin Sfântul Nicodim, care s-a stabilit înainte de 1370 în Țara Românească, spiritul isihast se va răspândi în mănăstirile întemeiate de el: Vodița și Tismana, iar prin ucenicii săi și în mănăstirile din Moldova. Începând cu secolul al XV-lea, marile mănăstiri devin adevărate școli de copiști, care vor multiplica și răspândi, chiar și dincolo de Dunăre, la bulgari și sârbi, manuscrise în slavonă din operele majore ale literaturii patristice și ascetice, până la autorii isihaști cei mai recenți: Grigorie Sinaitul, Filotei Kokkinos, Eftimie de Târnovo etc. Dintre autorii vechi cei mai citiți au fost: Ioan Scărarul (recomandat de Sf. Grigorie Sinaitul ca cel dintâi de citit, a cărui *Scară* va fi amplu reprezentată pe pereții exteriori ai mănăstirilor moldovene, alături de Imnul Acatist, două teme de inspirație isihastă), Ioan Gură de Aur (fără îndoială, pentru doctrina sa „socială", aceasta demonstrând marea apropiere dintre călugări și popor), Efrem Sirul, Isaac Sirul, Macarie Egipteanul, Grigorie Teologul, Dosoftei de Gaza etc. Totuși, românii din această vreme nu s-au limitat la copierea și răspândirea manuscriselor patristice ajunse în țările lor. În secolele XV-XVII găsim și o literatură originală, de esență isihastă, scrisă pe pământ românesc de călugări sau chiar de laici, a cărei capodoperă sunt *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie*. Sf. Neagoe Basarab a încercat să realizeze în viața sa „tipul unui monarh isihast", ceea ce nu surprinde pentru

▲ *Sfântul Cuvios Nicodim de la Tismana*

30. Jean Meyendorff, *Défence de saints hésychastes*, Louvain, 1959, p. 612.

o epocă în care boieri, mame, soţii sau fiice de voievozi părăseau lumea şi îmbrăcau haina călugărească. Voievodul petrecuse în tinereţile sale vreme îndelungată printre călugării de la Bistriţa, vatră de cultură monahală, asemănătoare ca importanţă cu Neamţul din Moldova. Fostul patriarh al Constantinopolului, Nifon, cunoscut isihast, devenit mitropolit al Ţării Româneşti, a fost pedagogul şi părintele său duhovnicesc. Aşa se explică grija deosebită a lui Neagoe faţă de viaţa isihastă din ţară, care, datorită lui, a cunoscut o epocă de mare înflorire. ***Învăţăturile*** sunt o mărturie peremptorie a formaţiei isihaste a voievodului. Ele se înscriu pe linia „spiritualităţii cabasiliene"[31], o spiritualitate isihastă „adaptată" laicilor. Autorul lor crede, deci, în posibilitatea de a ajunge la desăvârşirea creştină fără a părăsi lumea şi a deveni călugăr, fiecare continuând să-şi exercite propriile funcţiuni de la voievod până la cel din urmă dintre slujitorii săi.

Spre deosebire de Rusia, unde viaţa monahală, începând cu secolul al XVI-lea până spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, a cunoscut un declin progresiv, datorită, pe de o parte, victoriei curentului „josefin"[32], care încuraja viaţa activă, în detrimentul celei contemplative propovăduite de Sf. Nil Sorski, iar, pe de alta, datorită reformelor lui Petru cel Mare şi Ecaterinei a II-a, restrictive pentru monahism, în Ţările Române, cu toate semnele de decadenţă, în special în „mănăstirile închinate", viaţa monahală, mai cu seamă, a micilor comunităţi (schituri) se dezvolta în linişte, încurajată atât de domnitori cât şi de mitropoliţi. Aici trebuie subliniat faptul că monahismul românesc a fost dintru început de nuanţă isihastă, în sensul că până la apariţia marilor mănăstiri, în secolele XIV-XV, dar şi după aceea, până în secolul al XX-lea, majoritatea monahilor români trăiau în sihăstrii şi schituri care permiteau o viaţă axată în principal pe rugăciune şi contemplaţie. Părintele Ioanichie Bălan, în *Vetre de sihăstrie românească*, enumeră sute de sihăstrii şi schituri existente de-a lungul veacurilor pe pământ românesc. Suntem, de asemenea, ţara cu cele mai multe toponime provenite din lumea monahală, îndeosebi nume de sihaştri[33].

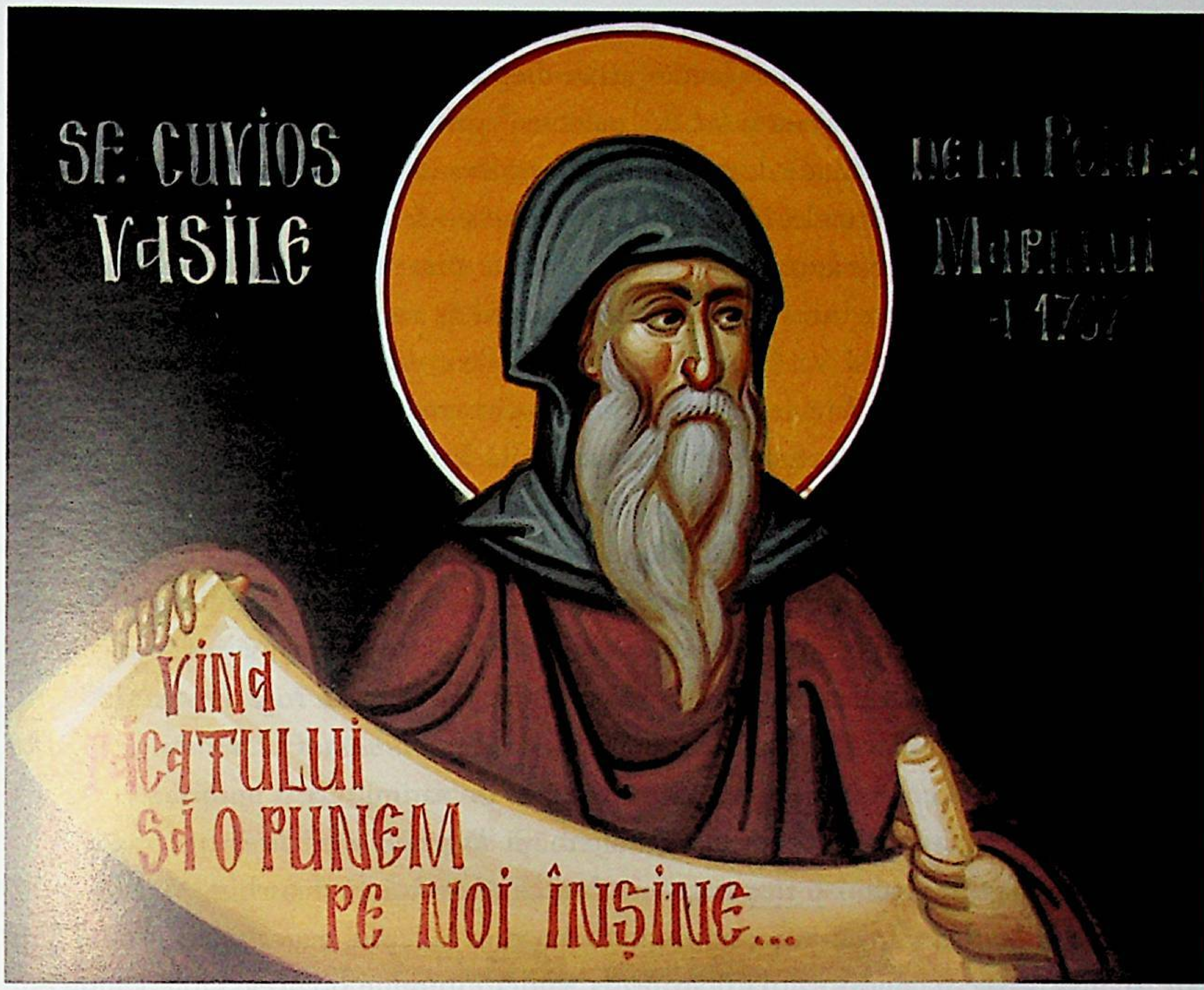
Istoricul rus Serghei Cetfericov descrie viaţa din mănăstirile din Moldova în prima jumătate a secolului al XVIII-lea după cum urmează: „În vremurile acelea, Moldova se prezenta ca una dintre regiunile cele mai înfloritoare din lumea ortodoxă [...]. Condusă de domnitori ortodocşi, departe de centrul islamic şi locuită de un popor ortodox, ea era, sub toate aspectele, o ţară favorabilă progresului vieţii religioase. În mănăstiri existau biblioteci importante care conţineau numeroase manuscrise [...]. Printre călugări, mulţi erau cultivaţi; adesea, în

---

31. Sf. Nicolae Cabasila, laic ortodox, a „adaptat", în secolul al XIV-lea, spiritualitatea isihastă pentru laici. El propune celui ce trăieşte în lume o „lege a dragostei", care nu pune nicio piedică în ducerea la îndeplinire a muncii şi a îndeletnicirilor noastre, care nu cere „nici să trăim singuri la marginea lumii, nici să ne hrănim cu mâncăruri neobişnuite, nici să ne schimbăm îmbrăcămintea ori să ne primejduim sănătatea [...]". Ceea ce este important e „să sfinţim toate ocupaţiile" prin vieţuirea în Hristos. Această „viaţă în Hristos" constă pe de o parte în înserarea liturgică, prin Sfintele Taine ale Bisericii, şi îndeosebi prin împărtăşirea deasă, iar pe de altă parte, printr-un mod de viaţă personal penetrat de conştiinţa existenţei noastre în Hristos. Vezi Nicolae Cabasila, *Tâlcuirea Dumnezeieştii Liturghii* şi *Despre viaţa în Hristos*, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1989, pp. 245-246.

32. Format din adepţii Sf. Iosif de Volokolamsk († 1515), care propovăduia un monahism activ în plan social, în timp ce Sf. Nil Sorski (1508) era adeptul unui monahism „contemplativ", fără angajare socială.

33. Vezi Ierom. Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească*, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1982.

Sfântul Cuvios Vasile de la Poiana Mărului

documentele mănăstirilor, se întâlnesc nume de călugări însoțite de epitetul *didascalos* sau *retor*. În mănăstiri existau nu numai școli elementare, dar și școli superioare în care se predau poetica, matematicile, teologia, limbile greacă, slavonă și română [...]. Mănăstirile din Moldova întrețineau relații strânse cu Orientul ortodox și cu Rusia"[34].

În ce privește Țara Românească, ea a cunoscut la cumpăna secolelor al XVII-lea și al XVIII-lea cea mai înfloritoare epocă culturală din istoria sa, sub domnia Sf. Constantin Brâncoveanu (1668-1714) și a mitropolitului sfânt Antim Ivireanul. Nu este deci de mirare că în secolul al XVIII-lea asistăm la o adevărată emigrație de călugări ruși spre Moldova și Țara Românească. Printre aceștia, doi vor marca viitorul vieții monahale din țara noastră: Vasile de la Poiana Mărului și Paisie Velicicovski, ambii de origine ucraineană.

Precursor al lui Paisie și duhovnic al său, starețul Vasile de la Poiana Mărului este considerat de Profesorul grec A. Tachiaos, specialist în literatura ascetică slavonă, ca fiind primul maestru și autor isihast din Orientul ortodox din vremurile moderne[35]. Stabilit la începutul secolului al XVIII-lea în schitul Dălhăuți, unde a fost egumen vreme de 20 de ani, iar apoi în schitul Poiana Mărului, pe care l-a ctitorit el însuși cu ajutorul voievodului Constantin Mavrocordat, Sfântul Vasile a organizat viața duhovnicească a acestor schituri și a altora din regiunea Buzăului (în total, 11 schituri se aflau sub îndrumarea sa directă)

34. Prot. Serghie Cetfericov, *Paisie, starețul mănăstirii Neamțului din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*, traducere în româneşte de Episcopul Nicodim, Mănăstirea Neamţ, 1933, pp. 64-65.

35. Marcel Pirard, „Le Starec Paisij Veličkowskij (1722-1794). La tradition philologico-ascétique en Russie et en Europe orientale", în: *Messager de l'Exarchat du Patriarche Russe en Europe Occidentale*, nr. 81, Paris, 1973, p. 50.

după principiile vieţii isihaste şi regulile Sf. Vasile cel Mare şi ale Muntelui Athos. Astfel, Poiana Mărului, care s-a bucurat de la început de dreptul de stavropighie, a devenit cel mai important centru isihast din ţară şi loc de „pelerinaj" pentru mulţi călugări, chiar şi de la Sfântul Munte Athos, în căutare de povăţuire duhovnicească. Sfântul Vasile a rămas cunoscut prin câteva scrieri originale, îndeosebi prin *Introducerile* sale la unii autori isihaşti ca: Grigorie Sinaitul, Isihie Sinaitul şi Nil Sorski[36], în care citează şi din alte scrieri de factură isihastă, dovedind o foarte bună cunoaştere a literaturii de acest gen.

Din scrierile stareţului Vasile reiese, în mod evident, că preocuparea centrală a vieţii sale a fost aceea de a reînvia printre călugării din vremea sa practica *Rugăciunii lui Iisus*, căreia îi face o permanentă apologie. Căci „fără lucrarea rugăciunii minţii, nu este cu putinţă cuiva a scăpa de lucrarea patimilor şi de alcătuirea gândurilor celor rele". Cel ce se dedică *Rugăciunii lui Iisus* „alungă cu uşurinţă gândurile din adâncul inimii" şi „săvârşeşte doar prin ea întregul canon călugăresc". Totuşi cei stăpâniţi de patimi, având voinţa paralizată, nu se pot dedica *Rugăciunii lui Iisus* pentru că starea lor însăşi îi împiedică să facă aceasta. Însă cei care se luptă împotriva patimilor pot practica rugăciunea, fără a mai aştepta completa dezrădăcinare a răului din inima lor. *Rugăciunea lui Iisus* însăşi îi va ajuta, mai mult decât orice altă rugăciune, să se elibereze de patimi. Ca şi autorii ascetici din vechime, stareţul Vasile recunoaşte nevoia alternării *Rugăciunii lui Iisus* cu „psalmodia", adică cu cântarea de Psalmi şi tropare pentru cei ce se dedică cu deosebire *Rugăciunii lui Iisus*. Desigur pentru călugării care trăiesc în obşte, cum era cazul majorităţii monahilor pe care Sfântul Vasile îi conducea, participarea la Sfânta Liturghie şi la cele şapte Laude este o datorie care ţine de însuşi felul de viaţă pe care îl duc, în mănăstire sau în schit. Totuşi, niciun călugăr nu-şi poate limita rugăciunea numai la rugăciunea de obşte. Fiecare trebuie să se dedice şi *Rugăciunii lui Iisus*. Să nu uităm că în vremea stareţului Vasile, *Rugăciunea lui Iisus* era puţin practicată, nu doar în Ţările Române, ci şi la Athos. Ea avea chiar şi adversari! Aşa se explică insistenţa lui asupra importanţei *Rugăciunii lui Iisus* şi prioritatea absolută pe care i-o acordă faţă de psalmodiere.

II.2. Sf. Paisie Velicicovski şi aportul său la renaşterea isihastă

Spre deosebire de renaşterea isihastă din secolul al XIV-lea provocată de atacurile din exterior împotriva isihasmului, care au condus la apariţia unei „teologii isihaste" datorate Sf. Grigorie Palama, renaşterea din secolul al XVIII-lea a urmat unei crize interioare şi anume letargiei în care se afla monahismul ortodox, tocmai în ce priveşte principiile fundamentale ale isihasmului: tinderea neîncetată spre pacea inimii, *Rugăciunea lui Iisus*, paza minţii, străduinţa de interiorizare a oricărei rugăciuni. Până şi la Sfântul Munte Athos, duhovnicii erau rari, iar textele autorilor isihaşti date uitării. Această constatare tristă o face tânărul Platon (viitorul Paisie), când se stabileşte aici în 1746, după un pelerinaj de 4 ani în mai multe schituri de sub povăţuirea stareţului Vasile de la Poiana Mărului. Tuns în monahism la Athos

36. Cea mai mare parte a operei Sfântului Vasile de la Poiana Mărului a fost publicată în limba slavonă în cartea *Viaţa şi opera stareţului moldovean Paisie Velicicovski*, editată de mănăstirea Optina în 1847. *Filocalia* românească redă doar „Cuvântul înainte" la Sf. Grigorie Sinaitul, cf. *Filocalia*, VIII, pp. 588-603.

în 1750 de către stareţul Vasile şi hirotonit preot, în 1758, Paisie este pus în situaţia de a îndruma obştea de români şi ruşi care s-a adunat în jurul său. Deşi avea o anumită experienţă duhovnicească acumulată pe parcursul studiilor la Academia din Kiev (1735-1739) şi în anii de nevoinţă la Lavra Pecersca, iar apoi în Ţara Românească şi la Sfântul Munte Athos, Paisie, exigent cu el însuşi, îşi dă totuşi seama că: „[...] este greu să conduci pe cineva pe o cale pe care tu nu ai umblat. Trebuie ca tu însuţi să te lupţi până la sânge contra tuturor ispitelor şi patimilor sufleteşti şi trupeşti, să birui cu ajutorul lui Hristos poftele şi mânia, să vindeci prin smerenie şi rugăciune puterea cugetătoare a sufletului [...]. Dar unde să găsim un astfel de povăţuitor? Mai ales în vremea noastră sunt puţini. Ne rămâne deci o singură ieşire: să învăţăm zi şi noapte din Scripturile dumnezeieşti şi din cele ale Părinţilor şi sfătuindu-ne cu râvnitorii cei de un gând cu noi şi cu Părinţii cei mai bătrâni să ne deprindem a împlini poruncile lui Dumnezeu şi a urma pilda Sfinţilor Părinţilor noştri”[37].

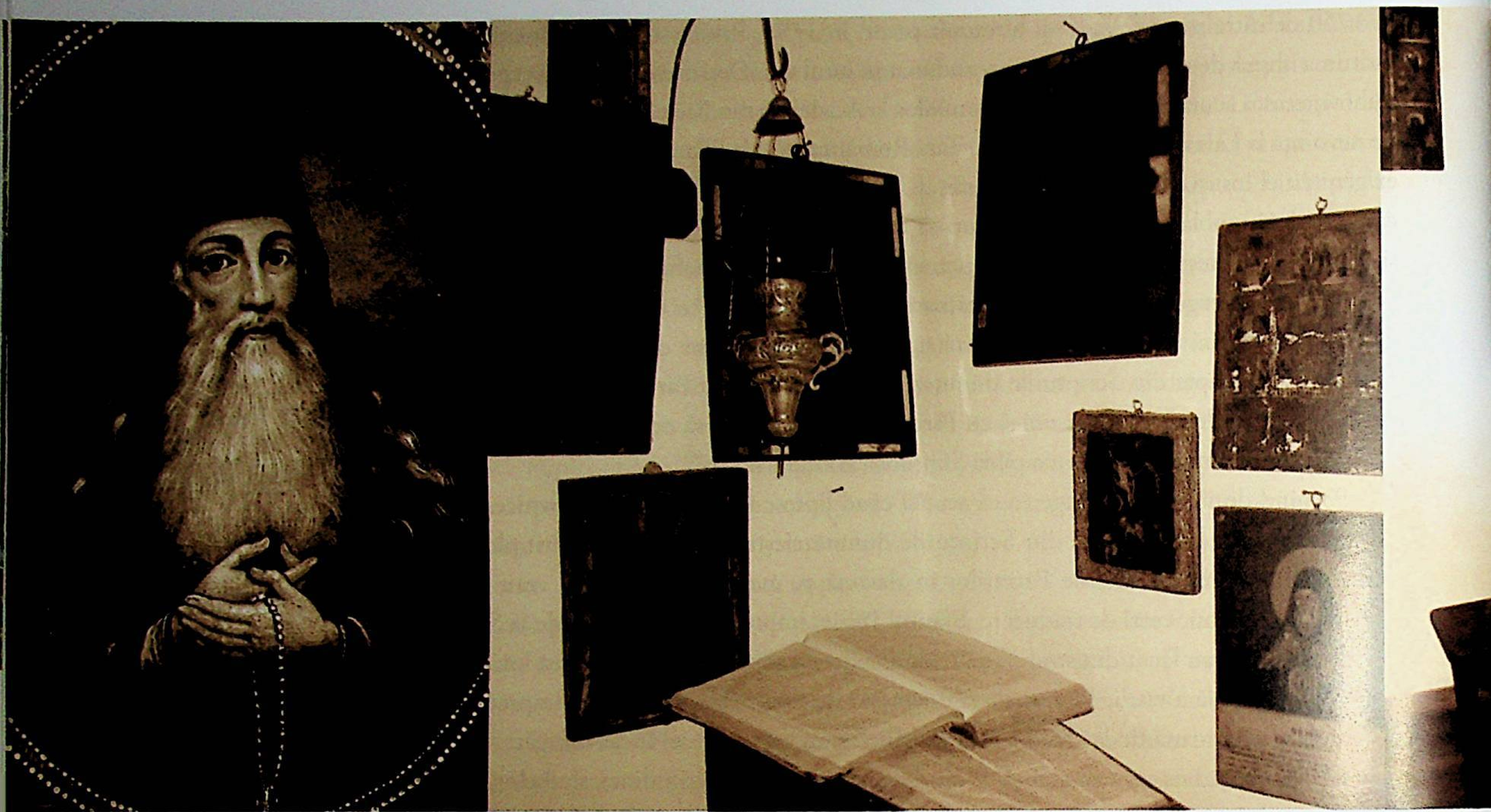
Pornind deci de la convingerea că atunci când lipsesc îndrumătorii duhovniceşti trebuie „să învăţăm zi şi noapte din Scripturile dumnezeieşti şi din cele ale Părinţilor”, ca şi de la constatarea că scrierile Părinţilor în slavonă şi, mai ales, în română, erau rare şi conţineau, adeseori, erori de traducere, Sfântul Paisie, împreună cu obştea sa de la Sfântul Munte Athos, şi-au făcut din studiul textelor ascetice, traducerea sau corectarea lor, o preocupare principală a vieţii. Renumele şi dragostea de care se bucurau Paisie împreună cu obştea sa româno-rusă de la schitul „Sfântul Ilie” erau atât de mari încât călugări din tot Sfântul Munte Athos veneau aici să admire frumuseţea şi corectitudinea slujbelor, disciplina şi ascultarea care domneau între fraţi, ca şi munca lor intelectuală de studiere şi traducere a textelor ascetice. Grigorie Dascălul, viitorul mitropolit al Ţării Româneşti, unul dintre ucenicii şi biografii marelui stareţ notează că la Sfântul Munte nu mai existase o asemenea comunitate din timpuri străvechi. Chiar şi fostul Patriarh al Constantinopolului Serafim, retras în mănăstirea Pantocrator, şi-a ales pe Paisie ca duhovnic.

În obştea paisiană de la Athos s-au remarcat doi monahi români care erau „mai mult decât ucenicii stareţului”: călugărul Macarie „Dascălul” şi ieromonahul Gheorghe, viitorul stareţ de la Cernica şi Căldăruşani, amândoi originari din Transilvania. Părintele Ciprian Zaharia, fost stareţ al mănăstirii Bistriţa din Moldova, spune că pe Muntele Athos „se încheagă solidaritatea duhovnicească între cei trei protagonişti ai paisianismului din prima generaţie”[38]. Îndeosebi Macarie poseda limba greacă veche pe care o studiase la Academia din Bucureşti. De la el a învăţat şi stareţul Paisie „limba Părinţilor”. În ce-l priveşte pe ieromonahul Gheorghe, acesta a fost înainte de a intra în obştea Sfântului Paisie ucenic al unui mitropolit grec în Ţara Românească, la Constantinopol şi apoi la Vatopedi, unde se retrăsese spre sfârşitul vieţii.

Interesul pentru scrierile ascetice, isihaste, manifestat în comunitatea lui Paisie de la Sfântul Munte Athos apărea ca un fapt insolit pentru călugării athoniţi, care ignorau cu totul această literatură. Opera călugărilor paisieni se va dovedi însă a fi asemenea unor zori care anunţau evenimentul filocalic din 1782, când Sf. Nicodim Aghioritul, împreună cu

---

37. Serghie Cetfericov, *Paisie, stareţul...*, pp. 82-84.
38. Ciprian Zaharia, *Contribuţia românească la personalitatea, opera şi amintirea stareţului Paisie Velicikovski (1722-1794)*, manuscris dactilografiat, Mănăstirea Bistriţa, 1984, p. 184, nota 8.

▲ *Sfântul Cuvios Paisie Velicicovski de la Neamț*

mitropolitul Macarie al Corintului, publică la Veneția *Filocalia sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și desăvârși*.

În 1763, după 17 ani de viață la Athos, Paisie împreună cu obștea sa formată din 64 de monahi se strămută în mănăstirea Dragomirna, pusă la dispoziția lor de mitropolitul Gavriil al Moldovei. Starețul a organizat aici viața monahală după canoanele tradiționale ale monahismului ortodox. Un *Regulament* propriu al vieții obștești, inspirat din *Regulile* Sf. Vasile cel Mare, Sf. Teodor Studitul și Sf. Nil Sorski, va fi trimis spre aprobare mitropolitului. Conform acestui Regulament, partea centrală a vieții duhovnicești o constituia slujba liturgică oficiată după tipicul athonit. În afara bisericii, călugării trebuiau să trăiască „cu frica lui Dumnezeu și după tradiția Sfinților Părinți, preferând oricărei asceze rugăciunea minții săvârșită în inimă, izvorâtă din iubirea de Dumnezeu și virtute". Legați de rugăciune, ei trebuiau să se obișnuiască cu cântarea Psalmilor și cu lectura Vechiului și Noului Testament, precum și cu cea a Părinților. Regula obștii paisiene punea la temelia vieții monahale, mai presus de orice, două virtuți: sărăcia personală și ascultarea necondiționată de stareț. Niciun călugăr nu trebuia să posede ceva personal, totul aparținea obștii, iar starețul avea grijă de fiecare după nevoile lui. Adjectivele posesive „al meu" și „al tău", remarcă biograful, erau complet necunoscute. De asemenea, nimic nu se făcea în mănăstire fără binecuvântarea starețului[39].

Aici, la Dragomirna, Paisie a inaugurat obiceiul lecturilor patristice în prezența întregii obști, care va avea o mare și binefăcătoare influență. Astfel, în tot timpul iernii până în

39. A se vedea *Regulamentul* în: Serghie Cetfericov, *Paisie, starețul...*, pp. 110-117.

Săptămâna Patimilor, obștea adunată în trapeză asculta o lectură din scrierile Părinților, urmată de discuții privind învățăturile lor și de îndrumări duhovnicești. Lectura se făcea o zi în limba română, o zi în rusă. Cum numărul călugărilor era în continuă creștere – la sfârșitul șederii lor la Dragomirna obștea număra aproape 300 – Paisie a cerut hirotonirea mai multor preoți pe care i-a rânduit duhovnici și supraveghetori ai monahilor și fraților. Aceștia spovedeau și îndrumau de asemenea și pe credincioșii care veneau la mănăstire, așa încât duhul călugărilor paisieni se extindea și asupra laicilor.

În ce privește lucrarea filologică întreprinsă de stareţul Paisie și de ucenicii săi, Dragomirna reprezintă o nouă etapă, superioară celei din Muntele Athos, unde condițiile de spațiu și dificultățile materiale erau puțin propice pentru o astfel de activitate. La Dragomirna, Paisie și-a putut organiza o adevărată școală de călugări care se ocupau cu corectarea, traducerea și multiplicarea textelor patristice și ascetice, iar aceasta nu numai pentru nevoile comunității, ci pentru un întreg popor, după cum remarcă Grigorie Dascălul, viitorul mitropolit al Țării Românești, unul dintre ucenicii și biografii stareţului Paisie. Fără îndoială că afirmația aceasta a marelui mitropolit avea în vedere, pe lângă diferitele traduceri în limba română și alcătuirea unei adevărate *Filocalii românești*. Este vorba despre o culegere voluminoasă (626 de pagini) de texte copiate și adunate de călugărul Rafail în 1767. Ideea care a stat la alcătuirea acestei lucrări este centrată pe *Rugăciunea lui Iisus*, după cum o spune copistul însuși. Această *Filocalie românească* este prima *Filocalie* într-o limbă vorbită!

În 1775, prin includerea Bucovinei în Imperiul Habsburgic, obștea lui Paisie este nevoită să se strămute la mănăstirea Secu, apoi, cea mai mare parte a ei, la mănăstirea Neamț, ambele mănăstiri rămânând sub oblăduirea lui. Este interesantă motivația domnitorului

▲ *Chilia de la mănăstirea Neamț a Sfântului Cuvios Paisie Velicicovski*

Constantin Moruzi la ezitarea stareţului de a se muta la Neamţ: „Noi această sfântă mănăstire v-o oferim Preacuvioşiei Voastre nu numai pentru întărirea comunităţii voastre, ci şi pentru ca ordinea din obştea voastră să servească drept pildă pentru celelalte mănăstiri"[40]. În noile condiţii de la Neamţ, obştea paisiană a crescut repede, ajungând să numere 700 de călugări: români, ruşi, sârbi, bulgari şi greci. Pentru toată această populaţie monahală au fost construite noi chilii şi un spital. O grijă deosebită se acorda numeroşilor pelerini şi săracilor care erau găzduiţi şi hrăniţi în afara incintei mănăstirii.

La Secu, ca şi la Neamţ, obştea lui Paisie se conducea după regulamentul de la Dragomirna, iar „şcoala sa filologică" a atins apogeul. Stareţul îşi petrecea dimineţile cu călugării, dând fiecăruia sfatul de care avea nevoie, iar în restul zilei şi o bună parte din noapte se ocupa cu traducerile. Cât priveşte metoda urmată în şcoala paisiană, ea consta mai întâi în stabilirea textului original autentic al cărţii, date fiind diferenţele care puteau exista între copiile aceluiaşi text grecesc; apoi se proceda la o traducere cât mai literală pentru a evita subiectivitatea traducătorului. Ca instrumente de lucru, traducătorii dispuneau de dicţionare, gramatici şi manuale de paleologie. Profesorul rus Iaţimirski a constatat că la începutul secolului al XIX-lea biblioteca mănăstirii Neamţ număra 276 de opere patristice în manuscris provenite de la şcoala lui Paisie, din care 44 traduse sau corectate de stareţul însuşi[41]. Munca uriaşă a Sfântului Paisie a fost încununată cu publicarea, în 1793, la Sankt Petersburg, a *Filocaliei slavone – Dobrotoliubie*. Alte traduceri ale stareţului au fost adunate într-o culegere publicată în 1894 sub titlul *Spice culese pentru hrana sufletului*. Ulterior ele au fost încorporate în ediţiile ulterioare ale Filocaliei ruse. Părintele Profesor G. Florovsky spune că: „Publicarea *Filocaliei* slavo-ruse reprezintă un eveniment nu numai în istoria monahismului rus, ci şi în istoria culturii spirituale ruse. *Filocalia* a reprezentat un punct de plecare şi un elan, întoarcere la izvoare, deschidere de noi căi şi descoperirea unor noi orizonturi"[42]. *Întoarcerea la izvoare* a însemnat pentru monahismul rus, mai ales, renaşterea vechii tradiţii a stareţilor (*starcestvo*) sau a duhovnicilor care au înnoit nu numai monahismul, ci şi viaţa duhovnicească din Rusia ţaristă precum şi cultura rusă prin curentul slavofil.

Cât priveşte textele traduse în româneşte la Neamţ, o parte vor fi tipărite aici după 1807, când mănăstirea a fost dotată cu o tiparniţă, iar altele la Iaşi, Bucureşti, Râmnic sau Buzău. Totuşi, cele mai multe n-au fost tipărite. Scrierile traduse în româneşte din prima parte a *Filocaliei* greceşti, cu câteva adăugiri, au fost adunate la începutul secolului al XIX-lea într-o culegere voluminoasă de 1004 pagini (ms. 1455 de la Biblioteca Academiei Române) intitulată tocmai *Filocalie*.

Pe lângă traducerile în limba slavonă sau în rusă, Sfântul Paisie a scris el însuşi câteva lucrări de dimensiuni mici, în special scrisori, cu privire la viaţa monahală în general sau ca răspuns la întrebări adresate de monahi sau laici. Aceste scrieri poartă marca personalităţii sale excepţionale, cu calităţile şi virtuţile unui adevărat stareţ, părinte duhovnicesc plin de har, pătruns de grija mântuirii numeroşilor săi ucenici din Moldova, Rusia, Serbia şi chiar Grecia. Scrierile personale ale stareţului s-au bucurat de o largă răspândire, dovadă numeroasele copii

---

40. Serghie Cetfericov, *Paisie, stareţul...*, p. 271.
41. Serghie Cetfericov, *Paisie, stareţul...*, pp. 202-204.
42. Georges Florovsky, *Căile teologiei ruseşti* (în rusă), Paris, 1937, p. 127.

în slavonă și în română. Ele vor fi publicate la mănăstirea Optina în 1847[43]. Din aceste scrieri vom scoate aici în evidență doar ceea ce spune sfântul despre „căile vieții monahale" și despre *Rugăciunea lui Iisus*.

Viața monahală, după tradiție, poate fi trăită: în singurătate absolută, în compania a doi sau trei călugări sau în obște. Propriu vieții pustnicești este reculegerea totală „cu intenția de a depinde numai de Dumnezeu în tot ceea ce privește mântuirea sufletului". Dumnezeu și nimeni altcineva este singura nădejde, singurul sprijin și singura întărire a pustnicului. Este calea celor care s-au eliberat de orice legătură pătimașă și urcă cu curaj pe treptele desăvârșirii. Ea este rezervată celor „viteji și perfecți", care „sunt chemați să scoată împotriva demonilor sabia Cuvântului lui Dumnezeu". Oricine înaintează cu prea multă îndrăzneală pe această cale și se aventurează prea mult în pustie, „culege neghină în locul grâului; în loc să se mântuiască se va pierde".

Viața într-o mică obște, sub îndrumarea unui stareț încercat, este „calea împărătească" a monahismului, proprie mai ales începătorilor pentru că „nu este prea grea și cere puțină răbdare".

În ce privește viața cenobitică, ea este „un paradis terestru", „o barcă al cărui cârmaci este Sfântul Duh și care îi duce în deplină siguranță pe cei ce i se încredințează la limanul împărăției cerești". Virtuțile cerute de această viață sunt ascultarea desăvârșită și supunerea, sărăcia și simplitatea totală: „În obștile mari, trebuie să te supui nu numai voinței duhovnicului, ci și tuturor fraților și să accepți totul: nemulțumiri, lipsă de respect, injurii, ispite diferite. Important este să te consideri praf și cenușă și să te pui în slujba tuturor ca un sclav lipsit de valoare, în duhul modestiei absolute și al respectului față de Dumnezeu."[44]

Învățătura Sfântului Paisie despre *Rugăciunea lui Iisus* o găsim expusă mai cu seamă în două apologii scrise împotriva adversarilor săi, care nu puneau niciun preț pe această rugăciune sau chiar o blamau. Încă din timpul viețuirii sale la schitul „Sfântul Ilie" din Athos, egumenul moldovean Atanasie din schitul vecin Kavsokalivia, s-a ridicat împotriva lui Paisie, care, din cauza lucrărilor de extindere a chiliilor, a înlocuit o parte din slujbă cu *Rugăciunea lui Iisus*. La Dragomirna, starețul a trebuit, de asemenea, să ia poziție împotriva unui anume „călugăr filosof" din Ucraina, care blestema această rugăciune. El avea o atât de mare influență asupra anumitor „frați slabi", încât aceștia au îndrăznit chiar să arunce în râul Tiasmin cărțile sfinților care se refereau la ea. Așa au luat naștere cele *Șase capitole asupra rugăciunii inimii*[45]. Spre sfârșitul vieții sale, starețul scrie o altă apologie a *Rugăciunii lui Iisus* împotriva călugărului Teopempt de la sihăstria din Poiana Voronei. Paisie explică fraților din această sihăstrie că, pe pământul moldovenesc, blestemul pornit împotriva *Rugăciunii lui Iisus* vine de la „călugărul filosof" din Ucraina și îi îndeamnă să aibă o sfântă râvnă și o credință nezdruncinată în cărțile Sfinților Părinți care au scris despre ea. Apologia expune învățătura tradițională despre rugăciunea inimii și aduce mărturia a 35 de Părinți.

În cele *Șase capitole asupra rugăciunii inimii*, Sfântul Paisie expune în mod sistematic bazele biblice și patristice ale *Rugăciunii lui Iisus*, pregătirea pe care aceasta o cere de la cei ce

43. Vezi *supra* nota 35.

44. „Lettre à Dimitrie", în: Igor Smolitch, *Moines de la Sainte Russie*, Paris, 1967, pp. 89-93.

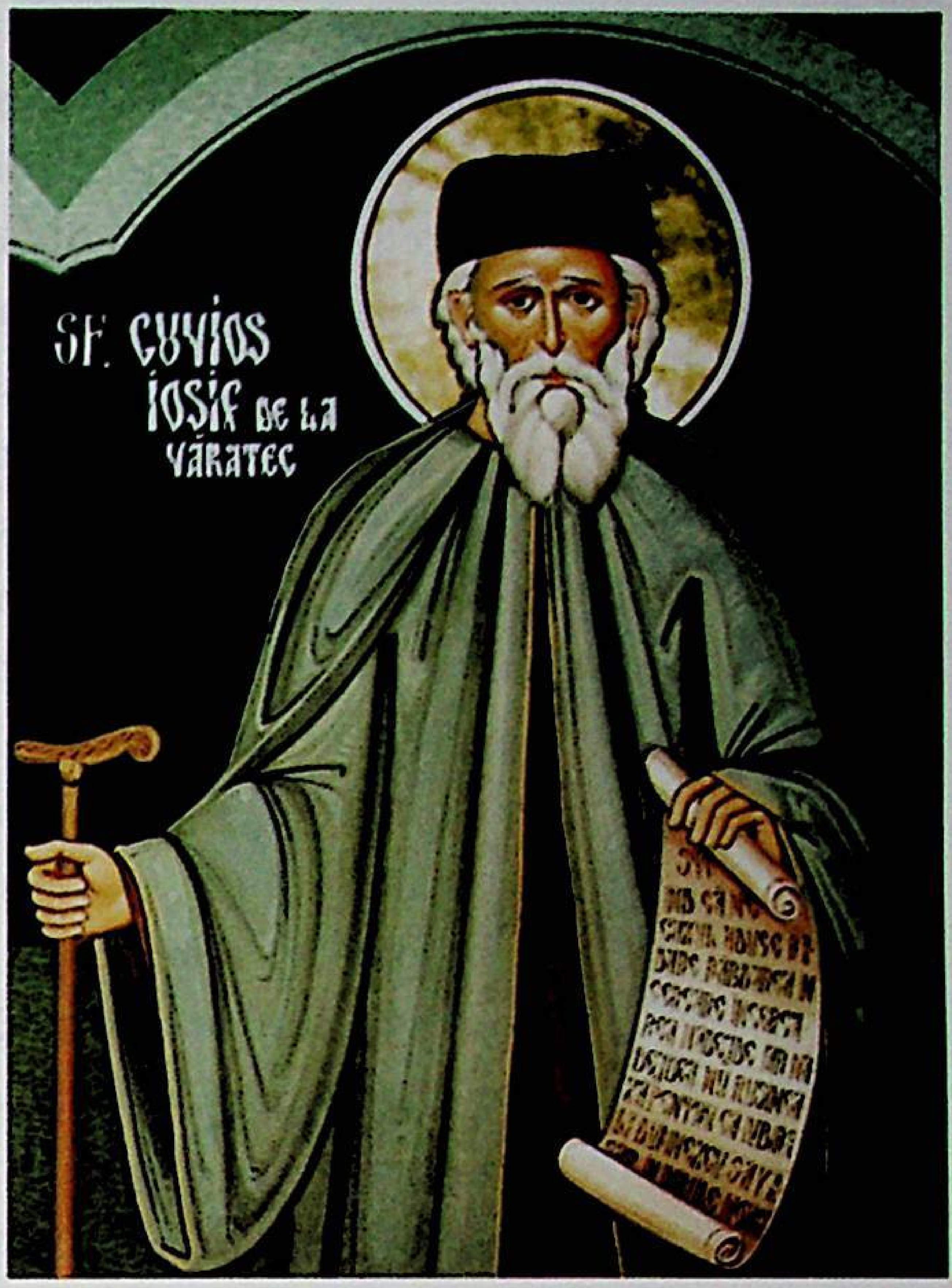
45. Cităm după: Claude Lopez Ginisty, *Le rouleau de parchemin contenant six chapitres sur la prière du coeur*, tiraj aparte extras din revista *Paix*, mesaj al mănăstirii ortodoxe franceze „Saint Nicolas" de la Dalmerie, Le Boussquet d'Orb, 1979, 46 p.

vor să o aibă neîncetat în inima lor, precum și efectele rugăciunii în inimă. Cei care ignoră această rugăciune sau se ridică împotriva ei dovedesc extrema necunoaștere a Scripturilor și a scrierilor ascetice. Acestea „sunt tot atât de necesare călugărilor pentru folosul sufletului lor și pentru a dobândi adevărata înțelepciune, dreaptă și plină de umilință, cum este respirația pentru viața fizică". *Rugăciunea inimii* este o „artă duhovnicească"; realizarea ei pretinde neapărat un povățuitor. „Este cu neputință să-I aduci lui Dumnezeu jertfa mistică a rugăciunii minții în inimă fără a avea un îndrumător." Căci rugăciunea duhovnicească este „mai mare decât orice altă lucrare monahicească", ea fiind „culmea curăției, izvorul virtuților și cea mai invizibilă dintre munci, în adâncul inimii". De aceea dușmanul mântuirii noastre o invidiază mai mult decât oricare altă activitate. De capcanele lui nu poți scăpa decât prin suprimarea totală a propriei voințe și înțelepciuni și prin supunerea față de un părinte duhovnicesc cu experiență.

Starețul arată, apoi, că după Sfinții Părinți există o „rugăciune a inimii" proprie începătorilor, care corespunde vieții active, și una proprie celor desăvârșiți, care corespunde vieții contemplative. Prima este însoțită de respectarea poruncilor, de post, de veghe, metanii, lacrimi, amintirea morții. Aceasta este „rugăciunea activă", care cere efort din partea celui care se roagă. Atunci când sufletul se purifică de patimi prin toate eforturile ascetice împlinite cu adâncă umilință, el se face vrednic să primească harul lui Dumnezeu, care „îl conduce după gradul lui de curăție, treptat, către vedenii duhovnicești, dezvăluindu-i tainele cele mai presus de fire la care mintea nu are acces". Acesta este după Sf. Isaac Sirul stadiul „rugăciunii văzătoare" sau al „rugăciunii curate", „din care răsar vedeniile și o teamă amestecată cu admirația". Sfântul Paisie repeta deseori în scrierile sale că întrucât rugăciunea minții, ca „artă duhovnicească", pretinde „adevărata ascultare" din care izvorăște „adevărata smerenie", este proprie doar călugărilor, nu și celor care trăiesc în lume și se conduc după voia lor. Aceasta nu înseamnă că practica *Rugăciunii lui Iisus* ar fi interzisă mirenilor, ci doar că aceștia nu se pot dedica în mod sistematic lucrării ei.

II.3. Paisianismul în Țările Române după moartea Sfântului Paisie

După moartea starețului Paisie (15 noiembrie 1794), ucenicii lui i-au perpetuat amintirea luându-și numele de „paisieni" sau numindu-și obștea „paisiană". Mai târziu, lucrările moderne consacrate starețului Paisie sau epocii sale vor vorbi despre „mișcarea paisiană" sau despre „paisianism". Unul dintre primii care au folosit acești termeni a fost Nicolae Iorga. Lucrarea Sfântului Paisie, pe care o numim paisianism, poate fi sintetizată în câteva puncte principale: organizarea cenobitică a vieții monahale, renașterea spiritului isihast și introducerea lui în viața de obște, studiul biblic și patristic împreunat cu efortul de traducere a literaturii filocalice. Înnoirea adusă de Sfântul Paisie a constat deci în reașezarea monahismului pe bazele sale tradiționale. Marile comunități de la Secu și Neamț de sub conducerea sa, precum și apologia cenobitismului, demonstrează convingerea Sfântului că nimeni nu se poate realiza în afara comunității, în care fiecare își aduce și în același timp primește de la celălalt bogăția sa duhovnicească proprie și se menține în echilibrul discernământului și al smereniei, virtuți primordiale care singure pot promova comuniunea sinceră și iubirea între oameni. Iar făcând să renască spiritul isihast în obște prin practicarea

▲ *Sfântul Cuvios Iosif de la Văratec*

Rugăciunii lui Iisus și accentul pus pe interiorizarea slujbelor, Paisie „reconciliază" cele două forme de viețuire monastică: cenobitică și isihastă, care nu pot fi separate în spiritul lor decât dacă se uită esența însăși a monahismului.

În Țările Române, paisianismul a suscitat o reînnoire cenobitică a monahismului, iar prin unele personalități bisericești, precum mitropoliții Veniamin Costachi al Moldovei, mare admirator al starețului Paisie, și Grigorie Dascălul al Țării Românești, ucenic al lui în mănăstirea Neamț, „a triumfat și în organizarea episcopală a Bisericii și în literatura bisericească a românilor"[46]. Nicolae Iorga enumeră multe mănăstiri și schituri din Moldova în care influența paisiană a fost deosebit de puternică: Agapia, Văratec, Hangul, Bisericani, Râșca, iar printre schituri: Vovidenia, Pocrov, Tarcău etc. Spre cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea aproape toate mănăstirile românești urmau regula starețului Paisie.

Printre reprezentanții cei mai cunoscuți ai paisianismului în Moldova se numără Sf. Iosif de la Văratec († 1828). Acesta, deși n-a trăit în obștea de la Neamț, ci ca sihastru în apropierea schitului Sihla, îl avea ca duhovnic și îndrumător pe Sfântul Paisie, la a cărui rugăminte organizează mai multe obști monahale de călugărițe, între care cea mai importantă este mănăstirea Văratec cu peste 200 de viețuitoare. Sihastru, duhovnic și mare dascăl al *Rugăciunii lui Iisus*, Sfântul Iosif ne-a lăsat și un *Tipic al rugăciunii inimii*[47] după o „metodă" simplă: „[...] strânge toate simțurile tale, pleacă-ți capul pe umărul stâng. Apoi închide gura ta și pune două degete de la mâna dreaptă la piept în partea stângă, mai sus de inimă. Și tragi o dată răsuflarea pe nas încetișor, în adâncul pieptului. Și acolo zi: *Doamne Iisuse Hristoase, Fiul lui Dumnezeu, miluiește-mă*. Și să nu umbli cu mintea după răsuflarea aerului. Ci acolo în adâncul inimii să umbrească zicând prea doritul nume. Nici să-ți închipui mintea, nici altceva".

În continuare, Sfântul Cuvios Iosif indică pentru începători cinci momente din zi, fiecare de câte 15 minute, în care să se facă *Rugăciunea lui Iisus*, două dintre acestea chiar în timpul slujbei în biserică.

În Țara Românească, protagonistul paisianismului a fost Starețul Gheorghe al mănăstirilor Cernica și Căldărușani, unul dintre cei dintâi ucenici ai Sfântului Paisie, încă de pe vremea petrecerii sale la Athos. În 1781, cuviosul Gheorghe părăsește, cu binecuvântarea starețului său, obștea paisiană de la Neamț și primește de la mitropolitul Grigorie al II-lea al Țării Românești, care „dorea mult să aibă în eparhia lui mănăstiri de obște", ascultarea să „întemeieze o comunitate de cuvioși părinți, așa cum făcuse prea cinstitul Paisie în Moldova". El își alege schitul Cernica, părăsit de aproape 30 de

46. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, București, 1929 și 1932, vol. II, p. 14.
47. *Filocalia*, VIII, pp. 607-609.

ani, pe care-l transformă, în scurt timp, în mănăstire cu viață de obște de 103 călugări. În 1794 i se încredințează și conducerea mănăstirii Căldărușani. Nu se știe care au fost relațiile dintre Starețul Paisie și Starețul Gheorghe după ce acesta s-a stabilit la Cernica. Ceea ce se știe este că Starețul Gheorghe a păstrat pentru totdeauna, cu mare respect, amintirea Părintelui său duhovnicesc. El și ucenicii săi preferau să se numească „paisieni", iar în Testamentul său cere acestora să respecte principiile obștii lui Paisie, „fiindcă pravila acestui sfânt bărbat este întemeiată pe șapte stâlpi neclintiți și întăriți pe cele șapte Laude ale Maicii noastre Biserici". Pentru el, Paisie rămâne pentru totdeauna „starețul meu", „dreptul bătrân", care „au înnoit obștejitia cu rânduială plăcută tuturor"[48]. Starețul Gheorghe a însemnat pentru monahismul muntean ceea ce Paisie a fost pentru monahismul moldovenesc.

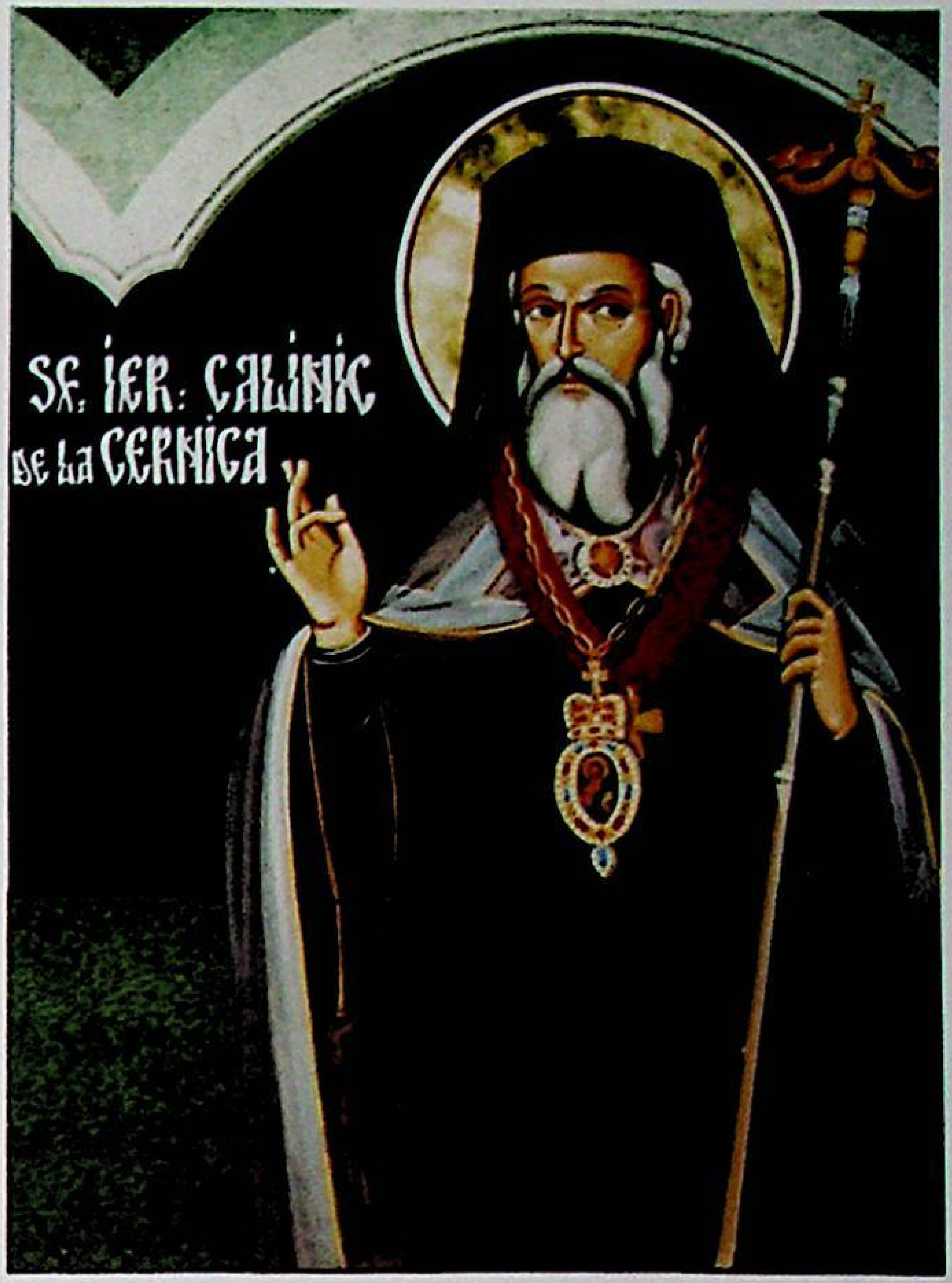
În 1785, Starețul Gheorghe, încercat de o boală grea, cu gândul la moarte, scrie un Testament[49], care în a doua sa parte cuprinde și un regulament de viață interioară pentru mănăstire, compus din șapte trepte și intitulat *Scară înțelegătoare și duhovnicească*. Sfântul Gheorghe consideră, ca și Sfântul Paisie, că „virtutea esențială, de care depinde mântuirea călugărilor" este *ascultarea*. „Respectați supunerea unul față de altul ca pe propria voastră suflare." Aspectul cel mai important al supunerii unui călugăr este ascultarea necondiționată față de egumenul său. „Să nu cutezați a face cât de mic lucru fără blagoslovirea povățuitorului obștimii." Altfel „să știți că folosul odihnei nu va rămânea întru voi". Mărturisirea păcatelor este o altă condiție esențială pentru progresul duhovnicesc. Ucenicii trebuie să-și mărturisească regulat, de trei ori pe săptămână, „gândurile cele mai ascunse și toate greșalele". În ce privește Împărtășania, starețul îi sfătuiește pe călugări să o practice de 12 ori pe an. După el, această practică este „calea împărătească" între împărtășirea deasă „a celor ce sunt de-a pururi vrednici" și împărtășirea rară. Starețul dă în continuare instrucțiuni legate de virtuțile *discernământului* și ale *smeritei cugetări*. În cea de-a șaptea treaptă a *Scării*, el pune un accent special pe datoria călugărilor de a participa la rugăciunea liturgică, a celor șapte Laude și la Sfânta Liturghie; și aceasta pentru că el consideră asceza rugăciunii ca fundament al oricărui efort de curățire. De asemenea, toți monahii trebuie să spună *rugăciunea de toată vremea a călugărului*, adică *Rugăciunea lui Iisus* și să facă 700 de închinăciuni și 300 de metanii. Totuși starețul atrage atenția călugărilor din obște să nu creadă că pot vedea rodind în ei „degrabă", „simplu și în scurtă vreme lucrarea minții", înainte de a se curăți de patimi[50].

Prin ascetismul său, remarcă Părintele Profesor Dumitru Stăniloae, spiritualitatea promovată de Starețul Gheorghe la Cernica a rămas mai credincioasă spiritualității athonite tradiționale, în timp ce spiritualitatea paisiană era mai aproape de cea de la Sinai[51].

În această „spiritualitate cernicană" s-a format Sfântul Calinic, viețuitor și stareț la Cernica timp de 42 de ani (1808-1850), iar apoi episcop al Râmnicului Vâlcii (1850-1867). Sfântul Calinic, cel mai iubit și venerat sfânt român, „unește în profilul său duhovnicesc,

48. Casian Cernicanul, *Istoriile sfintelor mănăstiri Cernica și Căldărușani*, București, 1870, pp. 54-55.
49. Publicat în Casian Cernicanul, *Istoriile...*, pp. 17-62.
50. Casian Cernicanul, *Istoriile...*, pp. 36-41.
51. Pr. Dumitru Stăniloae, „Discurs la canonizarea Sfântului Calinic", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 73 (1955), 11-12, p. 1163.

în mod uimitor, rugăciunea și înfrânarea cea mai severă, pe de o parte, cu ascultarea cea mai deplină în obște și cu grija de săraci, iar pe de altă parte, cu activitatea de ctitor și ziditor de biserici"[52]. Din *Viața și nevoințele cele monahale ale Prea Cuviosului Episcop al Râmnicului, Noul Severin*[53], scrisă de ucenicul său Atanasie, aflăm că Sfântul n-a mâncat niciodată carne, nici pește și că își prelungea uneori abstinența de la hrană timp de 40 de zile. Pentru „ca să biruiască mândria, numai sâmbăta și duminica gusta câte puțin ouă, brânză și lapte". În ce privește somnul, „noaptea nu dormea mai mult decât trei ceasuri și acestea nu pe pat, ci pe scaun". Era nelipsit de la slujbele Bisericii, iar *Rugăciunea lui Iisus* o avea permanent pe buze și în inimă. Această asceză extremă a continuat-o fără schimbare și ca episcop. Ea nu l-a împiedicat, ci dimpotrivă i-a potențat forțele, să desfășoare ca episcop o lucrare administrativă, gospodărească și filantropică cu totul excepțională. Astfel Sfântul Calinic a înnoit viața duhovnicească din eparhia sa prin construirea de noi biserici, inclusiv o reședință și o catedrală episcopală, sau restaurarea celor în ruină, prin redeschiderea Seminarului pentru pregătirea preoților, prin întemeierea mănăstirii Frăsinei, unde a interzis intrarea femeilor, ca și prin grija deosebită față de săraci. Era pretutindeni prezent, la slujbe arhierești în parohii și mănăstiri, pe șantierele noilor biserici, la seminar și în casele multor bolnavi sau săraci. Ucenicul lui spune că „era atât de milostiv încât când nu avea ce să dea de milostenie își dădea hainele de pe Preasfinția Sa, și plângând se ruga de mine nevrednicul ca să caut bani de unde voi ști, ca să dea la frații lui Hristos, căci așa îi numea Preasfinția Sa pe săraci și neputincioși". Pentru viața sa de neîncetată rugăciune și de mare nevoință, Dumnezeu l-a învrednicit de darul înainte-vederii și al facerii de minuni. Testamentul său este deosebit de revelator pentru simplitatea și sărăcia în care a trăit: „N-am adunat aur și argint, n-am voit să am nici haine de prisos, nici orice fel de lucruri, nici de îngropare nu las ceva [...], ca să se arate că în Dumnezeu crez, că mai primit Îi va fi lui Dumnezeu dacă nu va rămânea după moartea mea niciun ban decât de s-ar împărți cea mai multă strânsoare după mine".

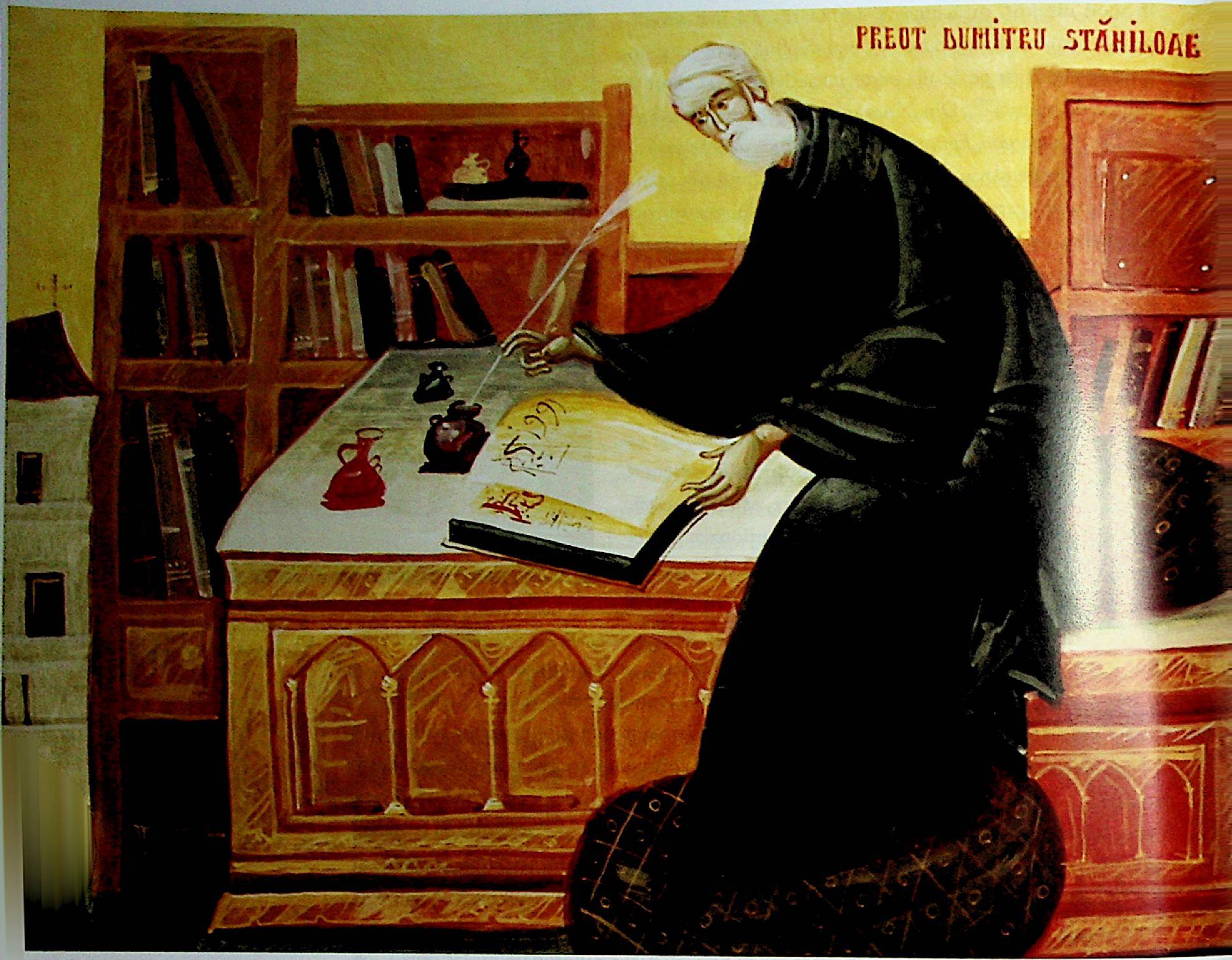
▲ *Sfântul Ierarh Calinic de la Cernica*

În viața Sfântului Calinic, Părintele Profesor Dumitru Stăniloae vede o „spiritualitate integrală".

După unirea Moldovei cu Țara Românească și reformele cu privire la viața monahală care limitau numărul monahilor și mănăstirilor, multe transformate în biserici parohiale, închisori sau ospicii, monahismul românesc a cunoscut un mare declin. Curentul paisian s-a împuținat, iar literatura ascetică și patristică a căzut în uitare. Spiritul laicist al vremii căuta să câștige drept de cetate chiar și în Biserică. Totuși tradiția rugăciunii isihaste nu s-a stins de tot. *Patericul Românesc* reține din această perioadă mai multe nume și *Vieți* de

---

52. Casian Cernicanul, *Istoriile...*, p. 58.
53. *Biserica Ortodoxă Română*, 22 (1899).

Părintele profesor Dumitru Stăniloae, traducătorul inspirat al Filocaliei românești, pictură murală, tehnica frescă, din biserica mănăstirii „Izvorul Tămăduirii", Lainici, jud. Gorj, zona pridvor sud-est, autor Grigore Popescu Muscel

călugări care au ajuns pe o înaltă treaptă duhovnicească pe calea rugăciunii isihaste. Chiar și unii mireni cum a fost bătrânul Gheorghe din Transilvania († 1916), „pelerinul român", au ajuns la rugăciunea continuă a inimii.

Între cele două războaie mondiale, viața monahală cunoaște un important reviriment sub influența unor mari duhovnici ca Ioanichie Moroi, Vichentie Mălău, Nicodim Măndiță etc. În același timp, mulți intelectuali, în efortul lor de a elucida fundamentele mistice ale Ortodoxiei, problema raportului între Biserică și cultură, ca și a identității românești, au ajuns să descopere spiritualitatea isihastă. Toate aceste probleme se puneau pentru că „filosofia luminilor", fundamental atee și raționalistă, cuprinsese o bună parte a intelectualității românești. Cei care au contribuit decisiv la renașterea spiritului isihast au fost Nichifor Crainic și, cu deosebire, Părintele Dumitru Stăniloae. Filosof, poet și profesor de teologie, Nichifor Crainic a întemeiat și condus ani de-a rândul revista *Gândirea*, în paginile căreia numeroși intelectuali își confruntau ideile pe

FILOCALIA DE LA SIBIU
1946

temele amintite. El însuşi a scris despre spiritualitatea isihastă şi Rugăciunea lui Iisus, iar la Facultatea de Teologie din Bucureşti a ţinut primul curs de Ascetică şi Mistică ortodoxă. La rândul său, Părintele Dumitru Stăniloae a încercat, încă de la începutul profesoratului său la Academia Andreiană din Sibiu, să readucă teologia pe linia tradiţională a Sfinţilor Părinţi. Ca tânăr student la Facultatea de Teologie din Cernăuţi, şi-a dat seama de discordanţa dintre ştiinţa teologică, cu definiţiile ei scolastice, abstracte, care Îl îndepărtează pe Dumnezeu de inimă şi evlavia populară care îl simte aproape şi trăieşte cu El o comuniune autentică. Aşa a ajuns să aprofundeze teologia palamită într-un studiu intitulat: „Calea către lumina dumnezeiască la Sfântul Grigorie Palama"[54], apoi în cartea sa *Viaţa şi învăţătura Sfântului Grigorie Palama*[55]. Prin aceasta, Părintele Dumitru s-a dovedit a fi unul dintre pionierii renaşterii studiilor palamite în epoca modernă. Cursul său de Teologie mistică ţinut la Bucureşti îl va publica în 1981 sub titlul de *Teologia Morală Ortodoxă*, o sinteză magistrală a spiritualităţii ortodoxe în trei părţi: purificarea, iluminarea şi îndumnezeirea. În anii de după război, el a început o nouă traducere a *Filocaliei*, pe care a publicat-o în 12 volume (volumele I-IV între 1947-1948, iar volumele V-XII între 1976-1992). Filocalia românească a fost concepută pe o bază mult mai largă decât Filocalia grecească din 1782, ea cuprinzând şi scrieri ascetice pe care aceasta din urmă nu le are. În plus, Părintele Dumitru însoţeşte textele traduse de nenumărate note explicative, aşa încât avem de-a face cu o adevărată Filocalie comentată, lucru unic în întreaga Ortodoxie. Apariţia primelor volume ale Filocaliei era semnul renaşterii spiritului isihast, cum am spus mai sus, nu numai în unele mănăstiri, ci şi în rândul intelectualităţii române. Ea răspundea astfel unei necesităţi şi contribuia, în acelaşi timp, la intensificarea şi lărgirea acestui spirit. Aşa a apărut la Bucureşti, imediat după război, la mănăstirea Antim, Cenaclul *Rugul Aprins*, iniţiat şi susţinut de Părinţii: Benedict Ghiuş, Ioan Kulâgin, Daniil (Sandu) Tudor, Sofian Boghiu, Roman Braga, Petroniu Tănase etc., care îşi propunea să angajeze intelectualitatea bucureşteană la trăirea efectivă a spiritualităţii ortodoxe şi practicarea *Rugăciunii lui Iisus*. În cadrul cenaclului, duhovnicii amintiţi, dar şi intelectuali, ca profesorul Alexandru Mironescu, ţineau conferinţe pe diferite teme isihaste. De asemenea Părintele Daniil a compus *Acatistul Rugului Aprins*, o capodoperă poetică, slăvind pe Maica Domnului ca „Maică a rugăciunii neîncetate", poetul Vasile Voiculescu a scris poemul *Călătorie către locul inimii*, iar compozitorul Paul Constantinescu a creat un *Canon*, piesă muzicală omofonă şi corală pe textul *Rugăciunii lui Iisus*. *Rugul Aprins* a dovedit că practicarea *Rugăciunii lui Iisus* este posibilă chiar şi în timpul unei munci care angajează cu deosebire intelectul.

Activitatea *Rugului Aprins* a fost oprită brutal de autorităţile comuniste care au arestat pe toţi iniţiatorii lui ca şi pe principalii colaboratori, între care Părintele Dumitru Stăniloae, Profesorul Alexandru Mironescu, poeţii Vasile Voiculescu şi Paul Sterian etc.

➤ *Icoana Maicii Domnului, Rugul Aprins, de la mănăstirea Antim din Bucureşti*

---

54. Publicat în *Anuarul Academiei Teologice Andreene*, 7 (1929-1930), pp. 55-72.
55. Sibiu, 1938, 250 + CIXp.

III. Note distincte față de monahismul altor Biserici Ortodoxe

III.1. Un monahism în osmoză cu poporul

Părintele Profesor Dumitru Stăniloae spune despre spiritualitatea specifică poporului român că reprezintă o sinteză între spiritul latin, deschis, lucid și luminos și simțul de taină, propriu popoarelor ortodoxe răsăritene. Ea este o sinteză între spiritul grec rațional și abstract și spiritul slav mistic și detașat de lume. Caracteristica sa ar fi echilibrul dintre rațional și mister, între rugăciunea în liniște și inima sensibilă la nevoile aproapelui. La rândul său, Olivier Clément spunea, cu prilejul susținerii unei teze despre isihasmul românesc, că: „pare evident că avem de-a face cu o civilizație monastică; în România nu avem de-a face cu un monahism care s-a constituit ca mod de viață în sine, așa cum pare să se fi încercat în Capadocia, pe Muntele Olimp în Asia, sau pe Muntele Athos, ci de un monahism înțeles ca ferment, trăind în osmoză cu un întreg popor și inspirând o întreagă cultură"[56].

Este vorba de cultura duhovnicească de care am amintit mai sus, dar și de o adevărată cultură populară, ca și de o literatură de inspirație religioasă, chiar isihastă. Cântecele și baladele noastre tradiționale sunt pătrunse de sentimentul mistic al credinței care îmbrățișează omul și natura, viața și moartea. Ideea jertfei pe care credința o cere, precum și sentimentul împăcării cu „destinul" rânduit de Dumnezeu, în funcție de faptele noastre, sunt prezente în multe din cântecele noastre populare. Astfel nevoia jertfei este pusă în lumină cu deosebire în balada *Meșterul Manole*, care a trebuit să-și sacrifice soția pentru reușita construcției mănăstirii Argeșului, iar simțul mistic, contemplativ, cu înțelegerea naturii ca teofanie și familiaritatea, chiar prietenia cu moartea, moștenire de la daci, este evidențiat de balada *Miorița*, în care ciobanul moldovean acceptă cu pace și demnitate nedreptatea tovarășilor săi, precum și moartea ca pe o cununie mistică celebrată de întreaga natură. Familiaritatea cu Dumnezeu și cu sfinții Săi se exprimă în Colindele de Crăciun, ca și în multe povestiri în care Dumnezeu, însoțit de sfinți, Se plimbă pe pământ, vizitând casele credincioșilor. Așa înțelegem extraordinara ospitalitate românească, mai ales față de străini, ca și atitudinea pașnică a poporului nostru, care n-a purtat niciodată lupte de expansiune, nici n-a persecutat vreodată pe cei de alt neam sau credință așezați pe teritoriile sale.

Dintre autorii de poezie de inspirație isihastă îi amintim doar pe Părintele Daniil Sandu Tudor, Vasile Voiculescu și Ioan Alexandru.

Osmoza dintre monahi și poporul credincios se arată și prin aceea că multe schituri, mai cu seamă în Transilvania, se aflau în proximitatea satelor. În chiliile călugărilor și în aceste schituri modeste își găseau refugiu, în vremuri de restriște, locuitorii de la sate. Pe de altă parte, marile mănăstiri construite de voievozi cucernici: Putna, Neamț, Bistrița, Curtea de Argeș etc. au devenit curând adevărate sanctuare naționale în care poporul, cu prilejul hramurilor, își afirma perenitatea istorică, cu conștiința că prin aceste locașuri sfinte și prin rugăciunile neîncetate ale călugărilor el se înrădăcinează în Dumnezeu.

„Legat de Dumnezeu prin dreapta credință apostolică, printr-o aleasă trăire morală și cu o străveche tradiție călugărească, cu sute de mănăstiri, schituri și sihăstrii și cu mii de sihaștri rugători în codrii și în munți, nimic nu putea clinti pe creștinul nostru din

➤ *Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul, Mitropolitul Țării Românești*

56. † Serafim, *Isihasmul, tradiție și cultură românească*, traducere din lb. franceză de Iuliana Iordăchescu, Ed. Anastasia, 1994, p. 14.

pământul sfânt al țării sale, pentru că prin aceste locașuri și prin locuitorii lor își avea rădăcinile în Dumnezeu Însuși."[57]

Aici trebuie subliniat, de asemenea, cât de mult au contribuit călugării și mănăstirile la menținerea unității limbii și a poporului, divizat de vicisitudinile istoriei în trei țări. Căci între cele trei țări românești n-au încetat niciodată fluctuațiile de călugări, ca și schimburile de manuscrise și de cărți. Monahii români au fost întotdeauna alături de popor, deschiși spre nevoile lui spirituale și materiale. Popularitatea lor se vede și din aceea că peste 200 de localități poartă nume de proveniență călugărească și alte câteva sute de nume de munți, dealuri, văi, poieni și peșteri amintesc de sihaștrii care s-au nevoit în aceste locuri. Poporul credincios, în frunte cu conducătorii lui, a găsit întotdeauna la călugări și la sihaștrii povățuire, mângâiere și ajutor în nevoile vieții.

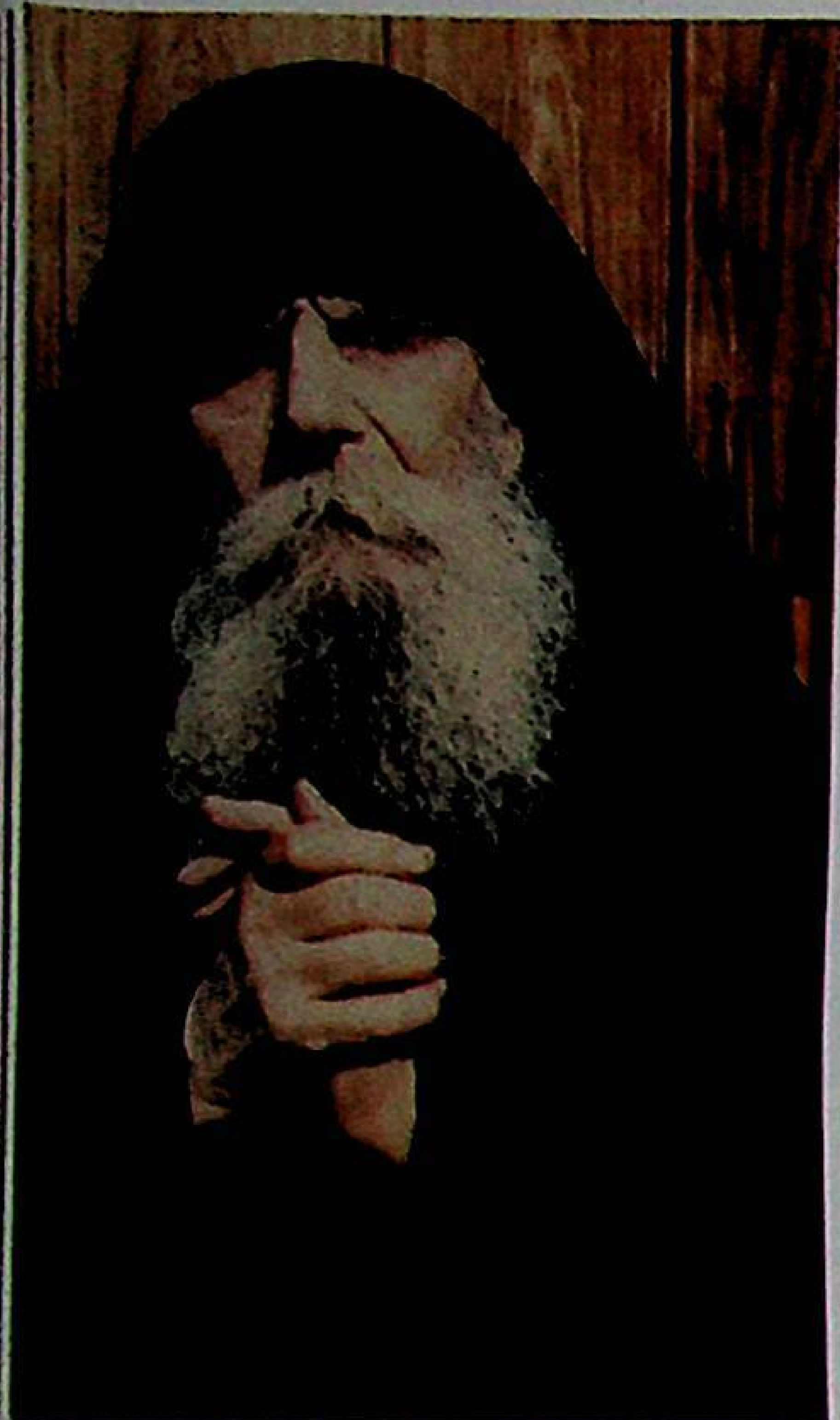
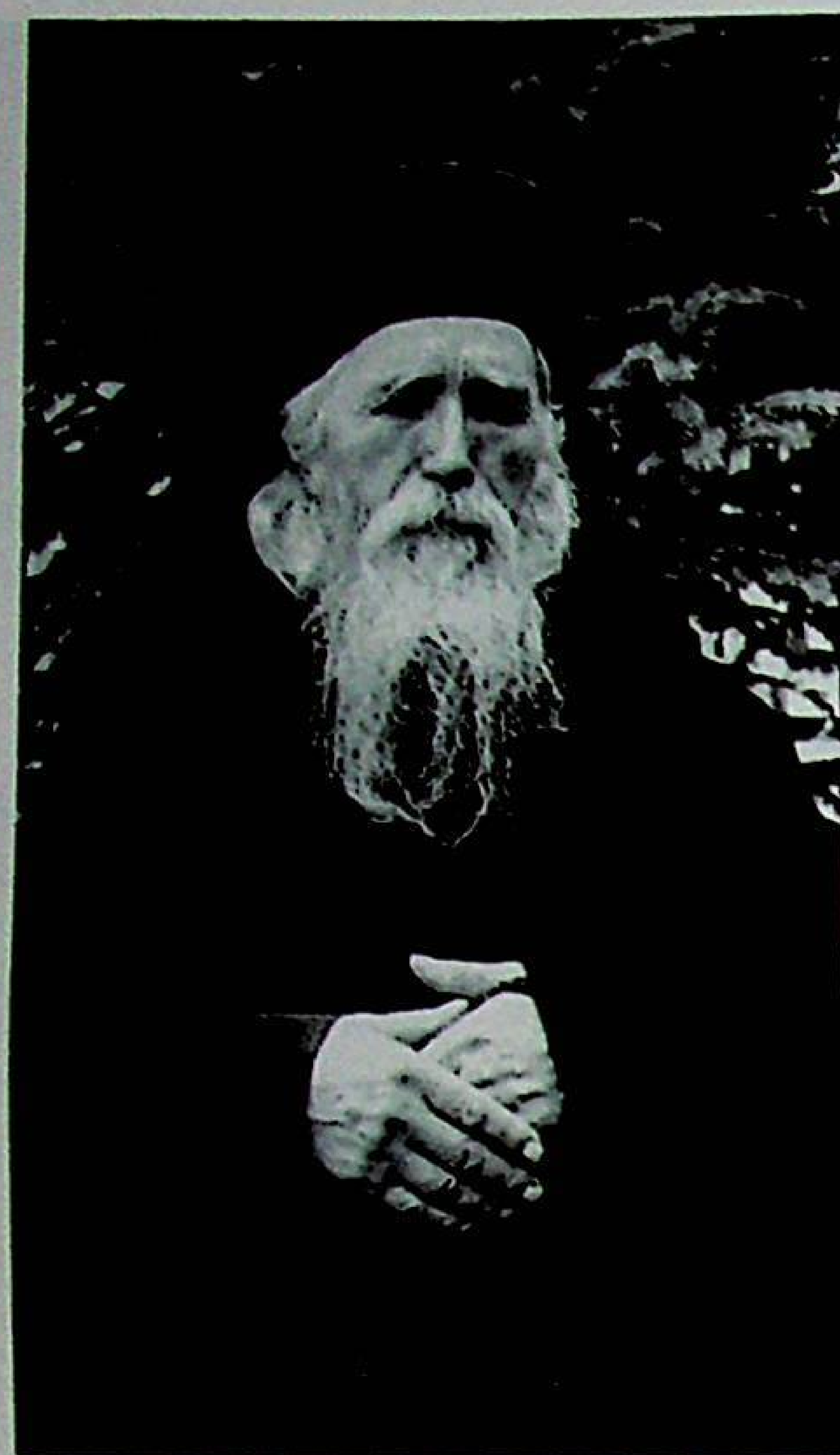
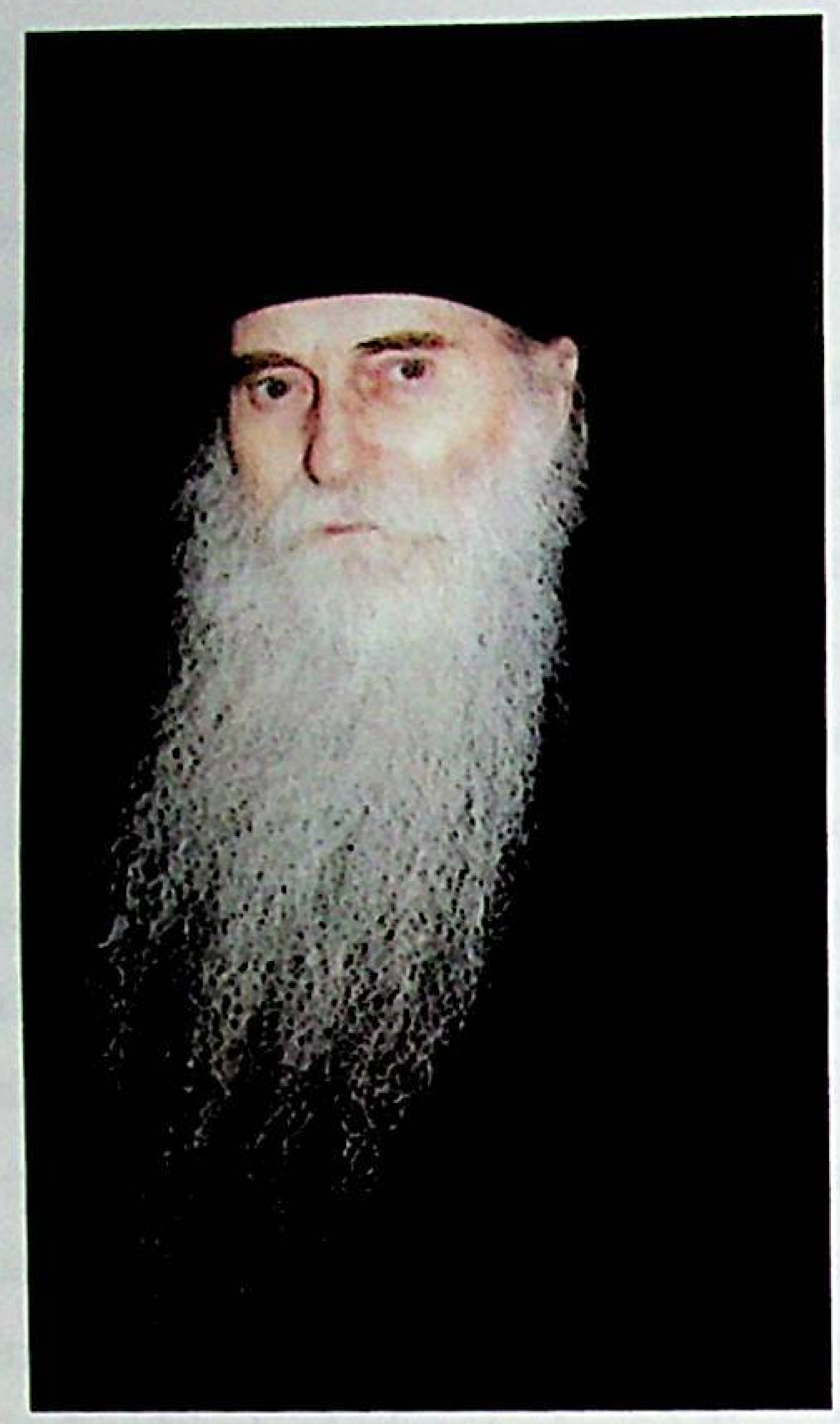
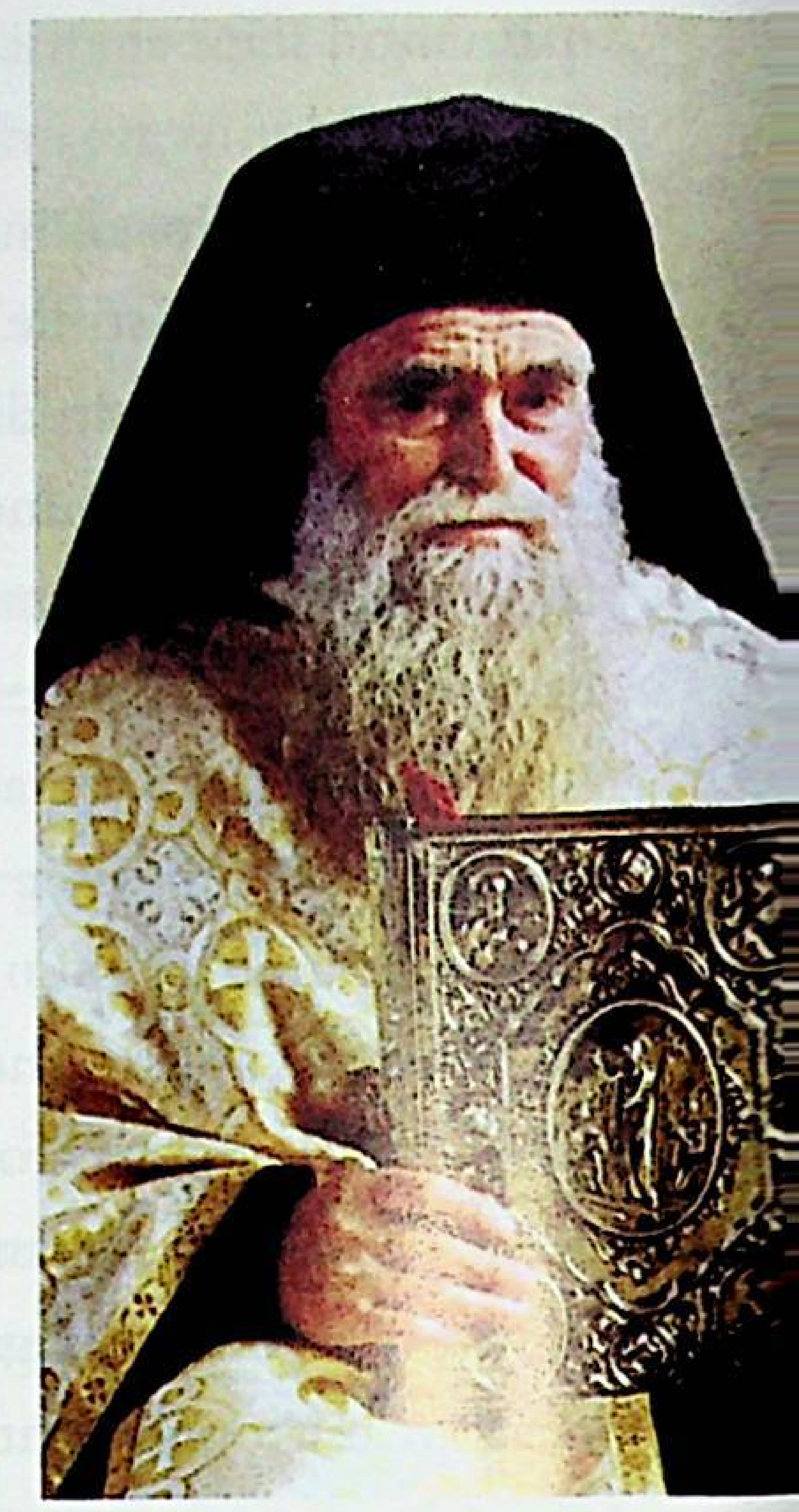
Cu privire la angajarea socială sistematică a mănăstirilor, Sfântul mitropolit Antim Ivireanul (1708-1716) a dat instrucțiuni foarte exacte asupra zilelor când trebuie dați bani, dote la fete sărace, burse pentru copiii fără mijloace materiale[58].

Iată și sfatul Părintelui Ghervasie († 1973) de la mănăstirea Agapia Veche dat fraților săi monahi, care rezumă toată tradiția monahismului românesc: „Ce cuvânt să-ți dau eu, păcătosul? Să cauți pacea tuturor și să nu ții mai mult la rugăciune, la pravilă, decât la aproapele! Când cineva îți bate la ușă, dă-i un ban, o haină, un sfat, o vorbă bună; dă-i dragostea ta, bunătatea inimii tale, tot ce ai mai de preț, ca el să plece mulțumit și folosit. Că mai mare este dragostea decât pravila! Că dacă-ți rămâne pravila, o poți termina pe urmă, după ce pleacă fratele; iar dacă fratele pleacă scârbit sau smintit de la ușa ta, nu știi dacă-l mai întâlnești în viață, ca să-l ajuți. Și așa, rugăciunea ta nu mai ajunge la Dumnezeu."[59]

Până astăzi credincioșii aleargă la mănăstiri pentru a participa la sfintele slujbe, dar și în căutare de sfat și rugăciune pentru ei și pentru familiile lor, cu conștiința că acolo unde este multă rugăciune și puterea ei este mai mare. Apropierea între monahi și popor se exprimă și în aceea că în mănăstiri credincioșii sunt primiți și ospătați ca și când ar face parte din obște. Poporul român are conștiința că salvarea lui a venit întotdeauna prin Biserică, cu deosebire prin monahismul ei.

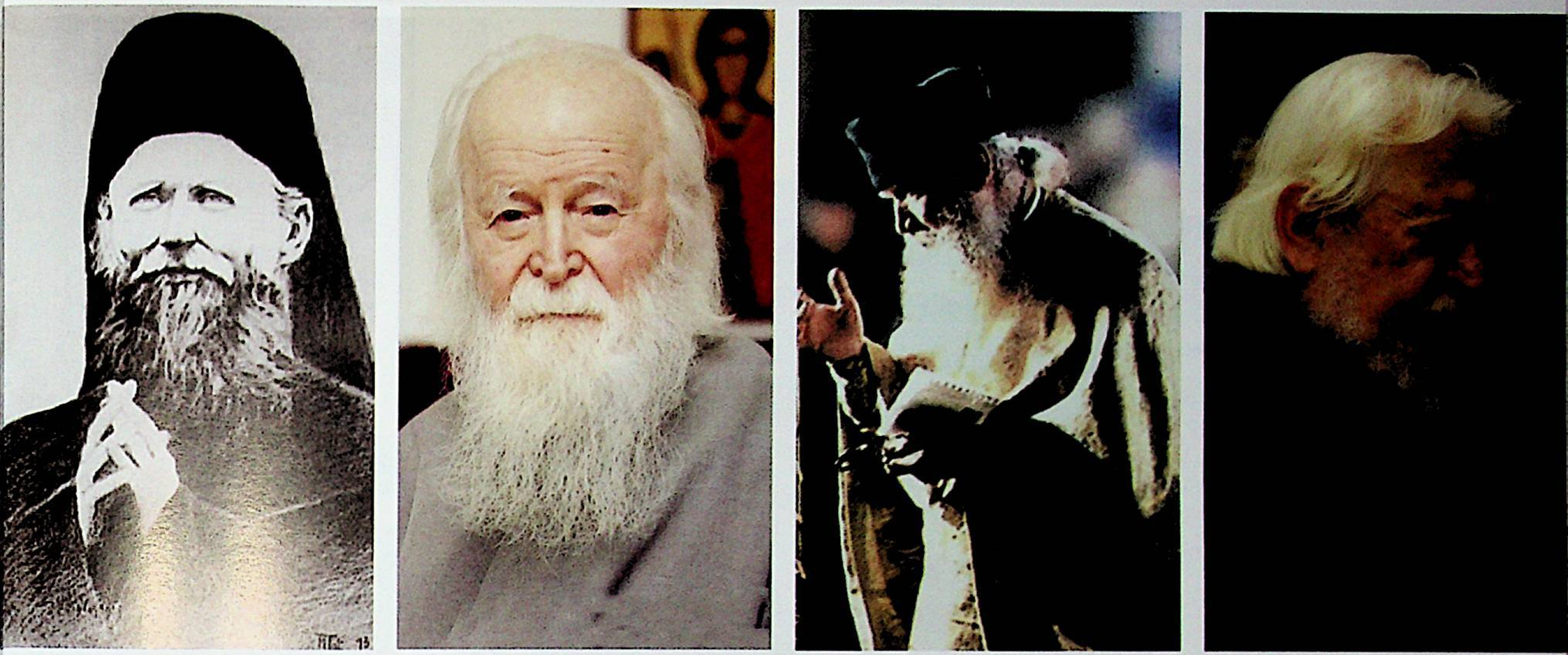
57. Pr. Dumitru Stăniloae, „Prefață" la *Vetre de sihăstrie...*, p. 6.
58. Vezi † Antonie Plămădeală, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, Sibiu, 1983, p. 315.
59. Arhim. Ioanichie Bălan, *Patericul...*, p. 642.

III.2. Un monahism misionar și apărător al dreptei credințe

Apropierea de popor explică și spiritul misionar al monahismului românesc, mai mult decât al monahismului altor Biserici Ortodoxe. Monahii noștri s-au dovedit în tot cursul istoriei a fi cei dintâi apărători ai credinței neamului, nu numai față de prozelitismul de toate nuanțele, ci și în fața ateismului militant din perioada dictaturii comuniste. Mai cu seamă în Transilvania, monahii și mănăstirile au întreținut vie dreapta credință în vremurile de prigoană religioasă. Iar în timpul dictaturii atee, marii noștri duhovnici, ca Părinții: Paisie, Cleopa și Ioanichie de la Sihăstria, Arsenie de la Techirghiol, Iachint de la Putna, Nicodim Măndiță de la Agapia, Arsenie Boca, Dometie de la Râmeț, Ilarion de la Cernica, Sofian de la Antim, Macarie de la Pasărea, Serafim și Teofil de la Sâmbăta, Gamaliil de la Cozia, Dimitrie Bejan (Hârlău), Visarion de la Clocociov, Teofil de la Crasna etc. au fost stâlpii și reperele spirituale ale poporului credincios. Se cunoaște impactul misionar pe care l-au avut în această perioadă predicile Părintelui Cleopa, ale Părintelui Dometie, ale Părintelui Teofil de la Sâmbăta... ca și cărțile Părintelui Ioanichie: *Vetre de sihăstrie românească*, *Patericul românesc* și *Convorbiri duhovnicești*, dar și lucrarea discretă de îndrumare în Taina Spovedaniei a duhovnicilor amintiți. Un caz cu totul aparte îl reprezintă Părintele Arsenie Boca († 1989) care a preferat, după excluderea din monahism (1959), să rămână în lume ca pictor de biserici tocmai pentru a putea îndruma mai bine pe nenumărații credincioși care-l căutau ca pe un adevărat sfânt. Exemplificăm și aici râvna misionară a duhovnicilor noștri cu un cuvânt al Părintelui Nicodim Măndiță († 1975), unul dintre cei mai mari misionari ai monahismului nostru, precum și cu un îndemn al Părintelui Dometie Trihenea († 1986):

„Mă doare inima că nu pot face mai mult pentru acest popor, căci și eu sunt os din oasele lui, carne din carnea lui. Dacă aș putea, m-aș duce din casă în casă să stau de vorbă cu credincioșii noștri, să-i învăț dreapta credință, să le las vreo carte bună de citit, să fac

rugăciuni cu ei, să-i mângâi în necazuri și să mă bucur împreună cu ei, ca să nu se simtă singuri și părăsiți."[60]

„Călugării și mănăstirile să caute cu scumpătate și evlavie trecutul luminos al înaintașilor noștri, Viețile Sfinților și cuvintele de învățătură ale părinților... Nu avem decât o singură cale de urmat: să mergem pe urmele lui Hristos și să trăim Evanghelia lui Hristos! Să mângâiem poporul lui Dumnezeu și să fim tuturor făclie aprinsă în sfeșnic. Altfel nu ne putem mântui nici pe noi, nici pe alții. «Prin tine vine mântuirea Israile, și prin tine pieirea!»"[61]

Și astăzi, mănăstirile noastre sunt adevărate școli de misiune creștină ortodoxă, prin rugăciunea și predicile călugărilor, prin îndrumarea în Taina Spovedaniei, ca și prin opera filantropică în folosul celor bolnavi și lipsiți. În tot mai multe din mănăstiri se organizează, de asemenea, tabere de copii și de tineret unde aceștia sunt introduși în tainele credinței și primesc răspunsuri la întrebările care îi frământă. Pe aceeași linie, duhovnici din mănăstiri sunt invitați regulat de tinerii de la *Liga tineretului* și de la *Asociația Studenților Creștini Ortodocși Români* la Conferințele duhovnicești organizate în Postul Sfintelor Paști și în Postul Crăciunului. Părintele Teofil Părăian († 2009), de la mănăstirea Brâncoveanu, (Sâmbăta de Sus) a fost unul din cei mai iubiți duhovnici de către tinerii români. L-am putea chiar numi „duhovnicul și povățuitorul tinerilor". Cele peste 20 de cărți ale sfinției sale, editate de tineri, rămân o călăuză duhovnicească și pentru posteritate. La fel și scrierile și dialogurile Părintelui Cleopa, ale Părintelui Arsenie, ale Părintelui Sofian și ale altor mari duhovnici, publicate în zeci de mii de exemplare, sunt pentru credincioșii care le citesc adevărate îndreptare de credință și răspunsuri la problemele cele mai concrete cu care fiecare se confruntă. Pentru că toate aceste scrieri exprimă o teologie vie și practică, izvorâtă din experiența personală a autorilor lor.

▲ *Preacuvioșii părinți duhovnici Paisie Olaru și Ilie Cleopa de la Sihăstria, Arsenie Papacioc de la Techirghiol, Iachint Unciuleac de la Putna, Dometie Manolache de la Râmeț, Sofian Boghiu de la Antim, Macarie Ioniță de la Pasărea, Teofil Părăian de la Sâmbăta de Sus*

60. Arhim. Ioanichie Bălan, *Patericul...*, p. 658.
61. Arhim. Ioanichie Bălan, *Patericul...*, p. 696.

Arhim. Dometie Trihenea stareț al mănăstirii Zografu din Muntele Athos, alături de obștea monahilor

III.3. O spiritualitate cu accentul pus pe pocăință și nevoință

Tradiția monahală românească, spre deosebire de cea rusească și, mai ales, de cea grecească pune un accent deosebit pe Taina mărturisirii păcatelor și pe pregătirea pentru primirea Sfintei Împărtășanii. Am văzut că în Testamentul său, starețul Gheorghe de la Cernica cere tuturor călugărilor, mărturisirea păcatelor, inclusiv a gândurilor, de trei ori pe săptămână, iar împărtășirea o dată pe lună cu pregătire „după posibilitățile fiecăruia" și cu „post de trei zile". Astăzi, practica Spovedaniei săptămânale și a împărtășirii o dată pe lună este răspândită în mănăstirile noastre. Însă această tradiție românească locală, nu este bine văzută mai cu seamă de monahii de la Sfântul Munte, unde Spovedania se face mai rar, iar împărtășirea la fiecare Liturghie, fără o pregătire specială, în afara canonului de rugăciune prevăzut pentru împărtășirea cu Sfintele Taine. Deși practica monahilor athoniți este mai conformă cu Tradiția generală a Bisericii și cu teologia euharistică, totuși tradiția românească are și ea o valoare care nu poate fi neglijată. În primul rând ea este mai realistă, în sensul că știe din practica seculară că pocăința este începutul oricărei schimbări în bine și că ea trebuie să-l însoțească pe credincios toată viața. Este imposibil să înaintezi duhovnicește fără să-ți cunoști păcatul și neputința și fără să te căiești neîncetat pentru greșelile trecute și prezente. Or pocăința este susținută și întreținută mereu de Taina Pocăinței sau a Spovedaniei care ne împărtășește harul iertării și al părerii de rău pentru păcatele săvârșite. Totodată mărturisirea deasă ne ține în stare de trezvie față de ispite și ne ajută să le biruim mai ușor cu harul pe care ea ni-l împărtășește. Pe de altă parte, pregătirea deosebită pentru Sfânta Împărtășanie, ajută inimii să primească pe Hristos în „haină de nuntă", adică cu mai multă sensibilitate și cu dorința ca harul Lui să lucreze în toată libertatea, neîmpiedicat de voința proprie, de nepăsare sau de obișnuința cu cele sfinte. Împărtășania deasă, chiar zilnică, nu ne poate schimba dacă nu avem pocăința necesară și pregătirea care fac lucrător harul Sfintelor Taine. Desigur că trebuie evitate extremele care, așa cum am spus, sunt ale dracilor: să nu credem că ne mântuim doar prin efortul și pocăința noastră și să amânăm împărtășirea cu Sfintele Taine pentru motivul că nu suntem vrednici sau pentru că suntem insuficient pregătiți, dar nici să ne împărtășim în orice stare ne-am afla, fără pocăința și pregătirea necesare. Toți Sfinții recomandă împărtășirea deasă, chiar regulată, dar de fiecare dată cu cercetarea cugetului, adică cu conștiința că nu suntem în păcate mari, ca și cu simțământul nevredniciei și cu „pregătirea după puteri". Din păcate, atât în unele mănăstiri, cât și în foarte multe din parohiile noastre, împărtășirea la Sfânta Liturghie se reduce, de regulă, la slujitorii Sfântului Altar. Această tristă realitate poate fi privită ca o adevărată abatere de la teologia euharistică potrivit căreia sensul și finalitatea Sfintei Liturghii sunt tocmai împărtășirea credincioșilor. Ea denotă, de asemenea, neglijența pastorală a preotului. Credem că în fiecare mănăstire și în fiecare parohie sunt mulți monahi și mulți credincioși – în primul rând copiii și cei mai în vârstă – care sunt „pururi vrednici" (din *Testamentul* Sf. Gheorghe de la Cernica) de Sfânta Împărtășanie. Aceștia trebuie încurajați să se împărtășească la fiecare Sfântă Liturghie.

Exemplificăm cele spuse prin mărturia a doi monahi: Părintele Ioil († 1986) de la Sihăstria și Părintele Damian Țâru († 1964) de la mănăstirea Secu: „Aceste două Sfinte Taine (a Spovedaniei și a Împărtășaniei) formează piatra fundamentală, temelia vieții duhovnicești în mănăstiri. Fără duhovnici buni și fără Spovedanie deasă a întregului sobor,

chiar săptămânal, nici frații, nici călugării din mănăstiri nu pot spori, nu se pot forma duhovnicește. Prin deasa Spovedanie a gândurilor se strică cuibul vrăjmașului, care se luptă asupra noastră, și păcatul nu poate prinde rădăcină. Iar Sfânta Împărtășanie, primită cu multă pregătire, cu post și rugăciune, după sfatul duhovnicului, aduce omului iertare de păcate, harul mântuirii, bucurie și multă nădejde. La noi la Sihăstria, pe timpul stareţului nostru Ioanichie, ne spovedeam în fiecare zi, seara. Sau, cel mai rar, la câteva zile [...]. Sfânta Împărtășanie se dădea o dată pe săptămână, pentru schivnici și bolnavi; iar pentru ceilalți, la trei săptămâni sau, cel mai rar, o dată pe lună [...]."[62] „Dacă Părinții din mănăstire nu s-ar sminti, m-aș împărtăși în fiecare zi. Însă am ales calea de mijloc, o dată pe săptămână. Când eram mai tânăr, eram în luptă și nu îndrăzneam să mă unesc cu Hristos (din Sfintele Taine) mai des. Acum, la bătrânețe simt în inima mea o mare pace și bucurie duhovnicească. De aceea doresc să mă unesc cât mai des cu Trupul și Sângele Domnului."[63]

▲ *Ieroschimonahul Paisie Olaru cu părintele Ilie Cleopa de la Sihăstria*

După marii noștri duhovnici, Spovedania deasă și nevoința trupească, prin post și rugăciune, sunt cele mai importante mijloace de luptă împotriva ispitelor trupești, dar și în necazurile vieții. În acest sens, Părintele Ioil spune: „De ispitele trupești scăpăm numai prin deasa Spovedanie, prin post și rugăciune. Nu este altă cale. Apoi să ocolim locul și persoanele care ne smintesc, să fugim de vin și odihnă și să nu osândim pe nimeni. Așa să facem în toate necazurile vieții. Să ne rugăm mai mult, mai ales noaptea, cu post și metanii, să cerem mereu sfatul duhovnicului [...]. Numai să nu întreținem în noi războiul prin gânduri și imaginații necurate."[64]

O notă distinctă față de monahismul feminin grecesc este aceea că în mănăstirile noastre de călugărițe nu se practică mărturisirea gândurilor în fața stareței sau egumenei. Această practică grecească, născută din lipsa de duhovnici în mănăstirile de maici, are o înrădăcinare în Tradiția monahismului răsăritean care a cunoscut perioade în care monahiile cu multă experiență duhovnicească primeau „mărturisirea" altor călugărițe. Deși nu ține locul Spovedaniei, deschiderea inimii în fața stareței cu calități duhovnicești de îndrumare, poate reprezenta un ajutor real în viața mănăstirilor care nu au duhovnici cu experiența necesară îndrumării călugărițelor. Cum este cazul și în multe din mănăstirile noastre.

62. Arhim. Ioanichie Bălan, *Patericul...*, p. 688.
63. Arhim. Ioanichie Bălan, *Patericul...*, p. 624.
64. Arhim. Ioanichie Bălan, *Patericul...*, p. 691.

În loc de concluzii

În loc de concluzii, aş încerca să răspund în câteva cuvinte criticii potrivit căreia spiritualitatea ortodoxă de sorginte monahală-isihastă împiedică angajarea credinciosului în viaţa concretă a societăţii pentru progresul ei material. Aşa s-ar explica rămânerea în urmă a ţărilor marcate de Tradiţia ortodoxă, faţă de ţările occidentale de Tradiţie catolică şi protestantă. Deşi în această critică poate exista şi un sâmbure de adevăr, totuşi ea este simplistă şi simplificatoare. Cei ce o susţin dovedesc că nu cunosc decât din exterior spiritualitatea ortodoxă – pe care o judecă după ortodocşii care n-o trăiesc – şi că nu ţin seama de evoluţia istorică diferită a Răsăritului şi a Occidentului. Trebuie să recunoaştem că, din păcate, puţini ortodocşi cunosc şi trăiesc spiritualitatea Bisericii lor. Secularizarea este un fenomen general care nu ocoleşte nici ţările majoritar ortodoxe. Apoi nu trebuie să uităm că dacă Occidentul s-a putut dezvolta în toată libertatea începând cu mileniul al doilea, Orientul creştin a fost supus treptat în aceeaşi perioadă unor puteri străine sau ideologii care i-au împiedicat orice progres. Cu deosebire, sistemul comunist ateu a distrus sufletul omului aflat sub dominaţia sa. De asemenea trebuie să ţinem seama că spiritul occidental este aplecat cu preponderenţă spre raţiunea analitică, spre pragmatism şi juridism (ataşament faţă de legea juridică), pe când spiritul oriental este mistic, speculativ şi orientat mai mult spre lumea cealaltă. „Nu avem aici cetate stătătoare, ci o căutăm pe aceea ce va să fie" (*Evrei* 13, 14). Tentaţia spiritului occidental a fost întotdeauna aceea de a se închide în lumea aceasta şi a uita de „cetatea ce va să fie", pe când tentaţia spiritului oriental este aceea de a evada din lumea concretă. Dacă spiritualitatea creştină occidentală, influenţată de spiritul occidental, pune accentul pe angajarea credinciosului în societate, spiritualitatea ortodoxă urmăreşte în primul rând transformarea lăuntrică a omului, cu convingerea că de starea lui interioară depinde calitatea vieţii sale în toate manifestările ei. Acesta este de fapt şi spiritul Evangheliei. Mântuitorul propovăduieşte Împărăţia lui Dumnezeu ca realitate mistică ascunsă în inima credinciosului şi urmăreşte înnoirea lumii prin schimbarea lăuntrică a omului. Căci sufletul omului este mai valoros decât toată lumea (*Marcu* 8, 36). Hristos n-a fost un reformator politic, nici social, deşi învăţătura Sa a revoluţionat lumea. El n-a ridicat pe oameni împotriva stăpânirii politice, nici împotriva nedreptăţilor sociale, ci a propovăduit dragostea şi iertarea, mila şi bunătatea, valori fundamentale pe care se construieşte o societate dreaptă. „Drepturile omului" despre care se vorbeşte de la Revoluţia franceză încoace sunt în fond de origină evanghelică. Dacă însă omul este privit ca fiinţă autonomă, fără legătură cu Dumnezeu, Creatorul său, „drepturile omului" degenerează şi se pot dovedi antiumane. Să ne gândim numai la aşa-zisul drept al femeii căsătorite de a accepta sau a nu accepta naşterea de copii. Tragedia lumii de astăzi constă tocmai în tendinţa tot mai puternică de autonomizare a omului. Când raportarea la Dumnezeu slăbeşte sau dispare, omul uită de sensul veşnic al existenţei şi de calitatea sa de persoană care nu se poate realiza decât în comuniune cu Dumnezeu şi cu semenii săi şi coboară la nivelul individului egoist, închis în lumea aceasta fără orizont. În acest caz, progresul material devine un idol şi nu urmăreşte decât satisfacerea nevoilor mereu crescânde, fără limite, ale omului alienat de la destinul său veşnic. Ceea ce contează este câştigul şi nu omul, ca persoană ireductibilă la lumea aceasta. Aşa apar nedreptăţile sociale. Numai prin credinţă şi asceză, adică prin limitarea nevoilor personale, în favoarea celorlalţi, se poate construi o societate mai dreaptă. Apoi nu trebuie să uităm că: „Nu numai cu pâine va trăi omul, ci cu tot cuvântul care iese din gura lui Dumnezeu" (*Matei* 4, 4). Prin predica şi faptele Sale minunate, Mântuitorul i-a

➤ *Sfânt cuvios primind binecuvântare şi cuvânt de întărire de la ierarhul său*

▲ *Monahi moldoveni, având în mijlocul lor stareţul mănăstirii şi ierarhul locului, fotografie de epocă*

sensibilizat pe oameni pentru iubirea reciprocă. Norma Evangheliei este tocmai aceasta: „Să iubeşti pe aproapele tău ca pe tine însuţi" (*Matei* 22, 39), ceea ce nu este posibil decât prin transformarea inimii, aşa cum am arătat în prima parte a acestei expuneri. Un credincios care are iubirea lui Dumnezeu în inimă, va răspândi iubirea şi pacea de care se bucură şi în jurul său, în familie şi în societate. „Câştigă-ţi pacea inimii şi mii de oameni se vor mântui în jurul tău" (Sf. Serafim de Sarov). Mai mult decât orice, oamenii au nevoie de dragoste şi de armonie. De asemenea credinciosul care are iubirea lui Dumnezeu lucrează orice „din toată inima, ca pentru Domnul şi nu ca pentru oameni" (*Coloseni* 3, 23).

Îndreptarul suprem pentru toţi creştinii rămâne dubla poruncă a lui Hristos, a iubirii nelimitate a lui Dumnezeu şi a iubirii semenilor, după măsura iubirii proprii. În căutarea răspunsului la această poruncă divină şi ţinând seama de provocările timpului nostru, se impune o reflecţie mereu înnoită asupra dificilei îmbinări între interiorizare şi angajarea în societate, în aşa fel ca interiorizarea să nu însemneze indiferenţă faţă de lumea concretă care are nevoie de noi, iar angajarea în slujirea semenilor să nu fie lipsită de dimensiunea spirituală care-i dă forţa. În acest sens, exemplul cel mai grăitor îl găsim în viaţa Sf. Calinic de la Cernica, desăvârşit rugător şi ascet şi, în acelaşi timp, om de acţiune, permanent angajat în slujirea nevoilor semenilor.

Bibliografie

Filocalia sau culegere din scrierile Sfinţilor Părinţi care arată cum se poate omul curăţa, lumina şi desăvârşi, traducere, introducere şi note de Pr. prof. dr. Dumitru Stăniloae, vol. III, Tipografia Arhidiecezană, Sibiu, 1948; Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, vol. VIII, 1979; vol. IX, 1980; vol. X, 1981; *Molitfelnic*, Ed.

Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1998; † ANTONIE PLĂMĂDEALĂ, *Tradiție și libertate în spiritualitatea ortodoxă*, Sibiu, 1983; † SERAFIM, *Isihasmul, tradiție și cultură românească*, traducere din franceză de Iuliana Iordăchescu, Ed. Anastasia, 1994; BĂLAN, Arhim. Ioanichie, *Patericul Românesc*, Ed. Mănăstirea Sihăstria, 2005; BĂLAN, Ierom. Ioanichie, *Convorbiri duhovnicești*, Ed. Episcopiei Romanului și Hușilor, 1984; BĂLAN, Ierom. Ioanichie, *Vetre de sihăstrie românească*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982; CASIAN CERNICANUL, *Istoriile sfintelor mănăstiri Cernica și Căldărușani*, București, 1870; CETFERICOV Prot. Serghie, *Paisie, starețul mănăstirii Neamțului din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Ortodoxe*, traducere în românește de Episcopul Nicodim, Mănăstirea Neamț, 1933; CLÉMENT, Olivier, *Byzance et le christianisme*, Paris, 1964; CLÉMENT, Olivier, *L'Eglise Orthodoxe*, Paris, 1965; FLOROVSKY, Georges, *Căile teologiei rusești* (în rusă), Paris, 1937; IORGA, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, București, 1929 și 1932; KHODR, Georges, *L'appel de l'Esprit*, Cerf, Paris, 2001; LOPEZ GINISTY, Claude, *Le rouleau de parchemin contenant six chapitres sur la prière du coeur*, traducere din limba engleză, tiraj aparte, extras din *Paix*, mesaj al mănăstirii ortodoxe franceze „Saint Nicolas" de la Dalmerie, Le Boussquet d'Orb, 1979; LOSSKY, Vladimir, *Vision de Dieu*, Neuchâtel, 1962; MEYENDORFF, Jean, *Défence de saints hésychastes*, Louvain, 1959; NICOLAE CABASILA, *Tâlcuirea Dumnezeieștii Liturghii* și *Despre viața în Hristos*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1989; PĂRĂIAN, Pr. Teofil, *Întâlniri cu oameni iubitori de Dumnezeu*, Ed. Reîntregirea, Alba Iulia, 2010; PIRARD, Marcel, „Le starec Paisie Velicikovski (1722-1794). La tradition philologico-ascétique en Russie et en Europe Orientale", în: *Messager de l'Exarchat du Patriarche Russe en Europe Occidentale*, nr. 81, Paris, 1973; SMOLITCH, Igor, *Moines de la Sainte Russie*, Paris, 1967; STĂNILOAE, Pr. Dumitru, *Teologia Morală Ortodoxă*, vol. III: *Spiritualitatea Ortodoxă*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1981; ZAHARIA, Ciprian, *Contribuția românească la personalitatea, opera și amintirea starețului Paisie Velicikovski (1722-1794)*, manuscris dactilografiat, Mănăstirea Bistrița, 1984.

SFÂNTUL
TISMANA
NICODIM DE L
REORGANIZATOR
MONAHISMULU
ROMÂNESC
† 1406
NIMIC SĂ
NU IUBIȚI
MAI MULT
DECÂT DRA-
GOSTEA LUI
DUMNEZEU.

SFINȚI CUVIOȘI DIN MĂNĂSTIRILE ROMÂNEȘTI

Proiectul de editare a unui volum privind istoria monahismului românesc, sub egida Patriarhiei Române și a Academiei Române, s-a constatat a fi o necesitate în cultura românească contemporană, deoarece monahismul, unul dintre stâlpii de susținere ai Bisericii noastre strămoșești, constituie o realitate istorică de care nu se poate face abstracție, date fiind implicațiile sale majore în viața socială, culturală și spirituală a poporului român. Potrivit mărturiilor istorice – arheologice și documentare – primele obști monahale pe teritoriul țării noastre s-au înființat deodată cu răspândirea creștinismului în spațiul carpato-dunărean; din rândul lor s-au ridicat personalități duhovnicești de o certă valoare, care au contribuit substanțial atât la întărirea credinței creștine în comunitățile de credincioși, cât, mai ales, la apărarea acesteia în fața atacurilor venite din partea ereziilor apărute, începând cu secolul al IV-lea, în marile centre bisericești orientale și care se extindeau cu repeziciune, spre nord, zdruncinând din temelii Biserica creștină.

Sămânța Evangheliei Mântuitorului Hristos, semănată de Sf. Apostol Andrei în „pământul cel bun" din sufletele strămoșilor noștri daco-romani, a rodit însutit, de-a lungul veacurilor, mărturie în acest sens fiind, pe de o parte, nenumăratele vetre monahale – adevărate izvoare de spiritualitate din care s-au adăpat milioane de creștini –, dar și mulțimea sfinților martiri, mărturisitori, ierarhi, preoți și cuvioși părinți, care au împodobit, cu jertfa și virtuțile lor, acest pământ binecuvântat de Dumnezeu, lăsat spre moștenire generațiilor viitoare de dreptmăritori creștini. În cartea *Apocalipsei*, Sf. Evanghelist Ioan spune că neamurile își vor aduce slava lor în Împărăția lui Dumnezeu (*Apocalipsa* 21, 26), adică fiecare neam se va prezenta în fața Împăratului Slavei cu faptele mărețe pe care le-a realizat ca „popor al lui Dumnezeu", în timpul dăinuirii sale pe pământ. Or strălucirea și frumusețea cea netrecătoare a acestei slave a neamului românesc o constituie sfinții; aceștia L-au mărturisit cu mult curaj pe Mântuitorul Iisus Hristos prin jertfirea vieții lor, dobândind cununa mucenicească, sau prin împlinirea poruncilor Evangheliei, prin retragerea în locuri de isihie, unde și-au petrecut viața în post, rugăciune neîntreruptă, asceză și priveghere. Mulți dintre ei au fost cinstiți ca sfinți îndată după moartea lor mucenicească, alții au intrat în conștiința credincioșilor ca sfinți cuvioși, datorită faptelor credinței lor.

◄ *Sfântul cuvios Nicodim de la Tismana, frescă de la mănăstirea Lainici*

Biserica noastră, atentă totdeauna la formele de manifestare a evlaviei creştine, a procedat cu înţelepciune şi prudenţă la acte concrete de trecere în rândul sfinţilor din calendar, a acestor „eroi ai credinţei", confirmând prin aceasta, în faţa poporului, starea de sfinţenie a celor ce au devenit „prieteni ai lui Dumnezeu". Fără îndoială, numărul sfinţilor odrăsliţi de neamul nostru românesc este mult mai mare decât cel rezultat în urma canonizărilor făcute de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, începând cu anul 1955. Din numărul total de 100 de sfinţi canonizaţi până în anul 2014[1], sau cărora li s-a generalizat cultul prin hotărâri sinodale, 29 alcătuiesc ceata cuvioşilor, adică a părinţilor trăitori în mănăstirile româneşti, în perioada cuprinsă între secolele IV-XX.

Cum era şi firesc, dintr-o lucrare dedicată monahismului românesc, în care sunt abordate pe larg teme privitoare la apariţia, dezvoltarea şi organizarea mănăstirilor, nu putea lipsi un capitol dedicat cuvioşilor părinţi care s-au bucurat de o cinstire deosebită din partea poporului român, de-a lungul veacurilor. Despre ei, s-a scris relativ mult, după cum se poate observa din bibliografia cercetată; unii istorici au tratat mai pe larg viaţa şi faptele de virtute ale acestor cuvioşi, alţii i-au abordat contextual sau într-o manieră schematică, în funcţie de specificul lucrării în care au fost incluse biografiile lor. Scopul nostru însă n-a fost acela de a întreprinde noi cercetări ale documentelor, ci de a face o prezentare concentrată, coerentă şi completă – din punctul de vedere al datelor istorice – a sfinţilor cuvioşi din mănăstirile româneşti, pe baza bibliografiei existente. În felul acesta, cititorul volumului de faţă poate afla ceea ce este absolut necesar despre unul sau altul dintre sfinţii cuvioşi români, fără a mai fi nevoie să recurgă la lucrările amănunţite referitoare la viaţa lor.

Redăm, aşadar, în ordine cronologică, sub forma clasică a „medalionului" istoric, chipurile sfinţilor cuvioşi din mănăstirile româneşti, canonizaţi oficial de Biserica Ortodoxă Română, după cum urmează:

Sfântul Cuvios Gherman

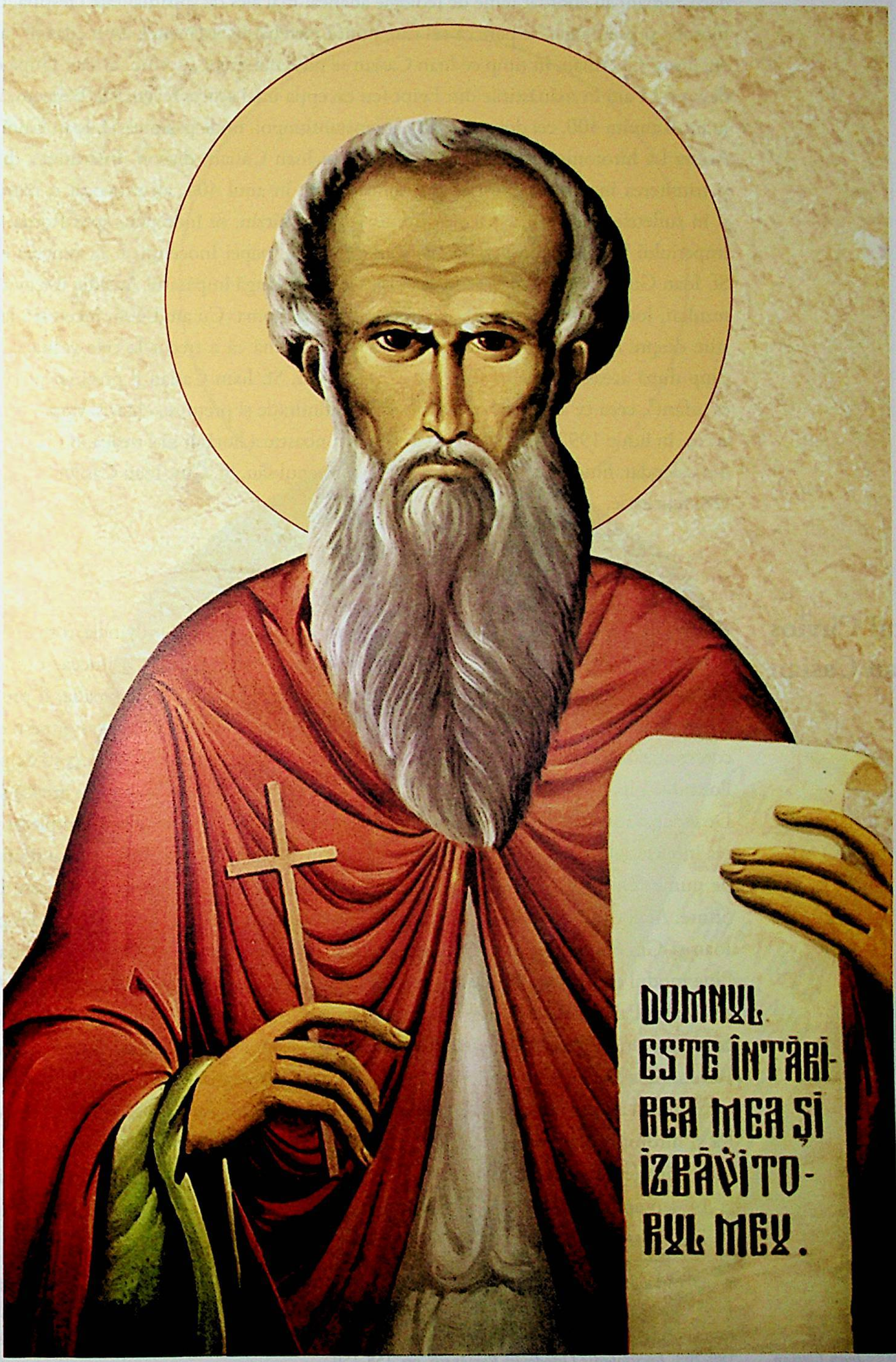
Sfântul Cuvios Gherman[2] s-a născut pe la anul 355, într-o familie de buni creştini daco-romani, în Scythia Minor (Dobrogea de azi). Din cartea Sf. Ioan Casian, *Convorbiri cu Părinţii*, aflăm că Ioan şi Gherman au legat o prietenie trainică încă din copilărie, fiind nedespărţiţi la şcoală, la oaste şi în viaţa călugărească.

În anul 380, a plecat împreună cu Ioan şi sora acestuia la Locurile Sfinte, vieţuind timp de cinci ani într-o mănăstire de lângă Betleem, după care l-a însoţit pe prietenul său în pustiurile Egiptului, unde au întâlnit monahi cu aleasă viaţă duhovnicească (Avva Moise, Avva Avraam, Avva Isaac, Avva Pafnutie, Avva Serenus ş.a.), de la care au învăţat căile desăvârşirii şi virtuţile cele înalte. În convorbirile cu aceşti mari „părinţi ai pustiei", cei doi monahi

➤ *Sfântul Cuvios Gherman*

1 În anul 2016, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât canonizarea a încă 7 Sfinţi Cuvioşi români: Neofit şi Meletie de la mănăstirea Stânişoara (prăznuiţi la 3 sept.), Daniil şi Misail de la mănăstirea Turnu (praznuiţi la 5 sept.) şi Sila, Paisie şi Natan de la mănăstirea Sihăstria Putnei (praznuiţi la 16 mai) [*n.ed.*].

2. Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinţi daco-romani şi români*, Ed. Trinitas, Iaşi, [3]2007, pp. 59-61; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinţii neamului românesc*, Ed. Fundaţia Română din Montreal, 2008, pp. 71-74; † Antonie Plămădeală, „Sfântul Gherman din Dacia Pontică, un străromân ignorat (mai mult decât o ipoteză)", în: *Mitropolia Ardealului*, 34 (1989), 5, pp. 3-19; *Enciclopedia Ortodoxiei Româneşti*, Ed. IBMO, Bucureşti, 2010, p. 300.

DOMNUL
ESTE ÎNTĂRI-
REA MEA ȘI
IZBĂVITO-
RUL MEU.

daco-romani au abordat teme de teologie adâncă, mai ales de spiritualitate creștină, dar și de filosofie și psihologie; se pare că cel care punea întrebările, asemenea unui „dascăl" autentic, era însuși Gherman, în timp ce Ioan Casian se prezenta drept „ucenic" al său. După o ședere de vreo 14 ani în mănăstirile din Egipt (cu excepția unei scurte reveniri la Betleem, în 392), în jurul anului 400, cei doi au plecat la Constantinopol, unde păstorea Sf. Ioan Gură de Aur. Acesta l-a hirotonit pe Gherman preot, iar pe Ioan Casian, diacon. Înlăturarea din scaun și trimiterea în exil a părintelui lor duhovnicesc, în anul 404, au provocat o mare durere și în sufletele celor doi prieteni, care, un an mai târziu, se îndreptau spre Roma, capitala Imperiului Roman de Apus, pentru a cere sprijinul papei Inocențiu I, în vederea eliberării Sf. Ioan Gură de Aur. Întrucât intervenția papei pe lângă împăratul Arcadie n-a avut niciun rezultat, Ioan și Gherman au hotărât să rămână la Roma. Cu anul 405, încetează însă orice știre despre ieromonahul Gherman, ceea ce înseamnă că a trecut la cele veșnice, la puțin timp după această dată. În *Convorbiri cu Părinții*, Sf. Ioan Casian îl prezintă pe Gherman ca „sfânt", ceea ce arată că i-a păstrat aceeași admirație și prețuire, chiar și după moarte. De aceea, în iunie 1992, Sfântul Sinod al Bisericii noastre a hotărât să-l treacă în rândul sfinților din calendar, fiind prăznuit în aceeași zi cu prietenul său, Sf. Cuv. Ioan Casian, în data de 29 (28) februarie.

Sfântul Cuvios Ioan Casian

Sfântul Cuvios Ioan Casian[3] s-a născut pe la anul 360, în provincia romană Scythia Minor (Dobrogea de azi), într-un sat aflat pe valea râului Casimcea, numit astăzi Casian. Biograful său, preotul și istoricul bisericesc Ghenadie din Marsilia, îl prezintă ca fiind „de neam scit", deci un daco-roman. Părinții săi, de neam ales, i-au asigurat o educație corespunzătoare cerințelor timpului, trimițându-l la școlile din cetățile grecești de pe malul Pontului Euxin (poate, chiar la Tomis), care i-au permis accesul la cultura greacă și latină. De tânăr, a intrat într-o mănăstire din apropierea satului natal, unde și-a completat pregătirea intelectuală, cu cunoștințe teologice. În jurul anului 380, însoțit de sora sa și un prieten pe nume Gherman, a plecat într-o lungă călătorie în Orient, pentru a cunoaște Locurile Sfinte. Aici, după o ședere de cinci ani într-o mănăstire de lângă Betleem, cei doi prieteni, Ioan și Gherman, s-au îndreptat spre pustiurile Egiptului, cu gândul de a cunoaște mai bine modul de viețuire al marilor „părinți ai pustiei", cum au fost Pavel din Teba, Antonie cel Mare, Pahomie cel Mare, Pafnutie ș.a. Timp de șapte ani, s-au întâlnit și au dialogat cu anahoreți și părinți îmbunătățiți, adăpându-se din izvoarele *desăvârșirii duhovnicești*. Revenind la Betleem, din pricina unor tulburări ivite între călugări, cei doi monahi au plecat, în jurul anului 400, la Constantinopol, unde păstorea atunci Sf. Ioan Gură de Aur, care l-a și hirotonit diacon pe Ioan. Dar nici aici n-au avut parte de liniște, deoarece, în anul 404, părintele său duhovnicesc a fost arestat și trimis în exil în Armenia, unde a și murit, la 14 septembrie, 407. Un an mai târziu, Ioan Casian și Gherman au plecat la Roma,

➤ *Sfântul Cuvios Ioan Casian*

3. Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani...*, pp. 56-58; Pr. Marcu Bănescu, „Sfântul Ioan Cassianul", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 221-233; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinții neamului românesc*, pp. 65-70; Pr. Ioan G. Coman, „Sciții, Ioan Casian și Dionisie cel mic și legăturile lor cu lumea mediteraneeană", în: *Studii Teologice*, 27 (1975), 3-4, pp. 189-203; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, pp. 158-159.

CEI CE SE TEM
DE DOMNUL
CALE VIETII
AFLAND ACUM
SI PURUREA
VOR FI FERICITI
IC XC
NI KA

prezentând papei Inocențiu I rugămintea clerului și a credincioșilor din Constantinopol, de a interveni pe lângă împăratul Arcadie în favoarea Sf. Ioan Gură de Aur. Din păcate, intervenția papei n-a avut efectul dorit, motiv pentru care cei doi prieteni au hotărât să nu se mai întoarcă în capitală. După un timp de ședere la Roma, Ioan Casian a plecat singur la Marsilia, în sudul Galliei (Gherman murise între timp), unde a fost hirotonit preot, iar pe la anul 415, a întemeiat aici două mănăstiri, una de călugări și alta de călugărițe, pe care le-a organizat după regulile monahale ale Sf. Vasile cel Mare. A trecut la cele veșnice pe la anul 435, fiind îngropat, probabil, în mănăstirea de călugări pe care o întemeiase și o condusese el însuși, timp de aproape 20 de ani. Foarte curând, poporul creștin din Marsilia și din sudul Galliei l-a cinstit ca sfânt, Biserica Apuseană fixându-i zi de prăznuire în data de 23 iulie, iar cea Răsăriteană (Ortodoxă), la 29 februarie, sau, în anii bisecți, la 28 februarie, când slujba i se cântă la Pavecerniță. Sf. Ioan Casian, numit și „Râmleanul" sau „Romanul", este apreciat nu doar ca ascet, ci și ca mare teolog, datorită celor trei lucrări ale sale, redactate în limba latină, care au fost traduse în mai multe limbi străine, iar în românește, începând cu secolul al XVIII-lea. Acestea sunt: *Despre așezămintele mănăstirești chinoviale (cu viață de obște) și despre remediile împotriva celor opt păcate principale* (lăcomia, desfrânarea, arghirofilia, mânia, tristețea, trândăvia, slava deșartă și mândria); *Convorbiri cu Părinții* (un fel de Pateric) și *Despre Întruparea Domnului*, în care combate erezia nestoriană, lucrare scrisă prin anii 429-430, la îndemnul arhidiaconului Leon, viitor episcop al Romei. Biserica Ortodoxă Română a generalizat cultul său, prin hotărârea Sfântului Sinod din iunie 1992, făcându-i pomenirea în data de 29 (28) februarie.

Sfântul Cuvios Dionisie Exiguul sau „cel Smerit"

➤ *Sfântul Cuvios Dionisie Exiguul sau „cel Smerit"*

Sfântul Cuvios Dionisie Exiguul sau „cel Smerit"[4], născut la o dată cuprinsă între anii 460-470, în Scythia Minor (Dobrogea de azi), este prezentat de prietenul și biograful său Cassiodor, prim-ministrul regelui vizigot Athanaric cel Mare, ca fiind „scit de neam (deci, un daco-roman), dar de maniere întru totul romane". Și-a început educația, probabil, la una dintre mănăstirile dobrogene, având ca îndrumători pe „înțelepții călugări sciți" și pe vestitul episcop Petru, sufragan al mitropolitului de Tomis, după care – nu se știe când – a ajuns în Orient, stabilindu-se într-o mănăstire din jurul Constantinopolului, unde a devenit monah. Faima personalității sale, de bun cunoscător al limbilor greacă și latină, l-a determinat pe papa Ghelasie (492-496) să-l invite la Roma, Dionisie așezându-se, pe la anul 496, în mănăstirea „Sfânta Anastasia", condusă de starețul Iulian. După ce a primit

4. Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani...*; Pr. Ioan G. Coman, „Contribuția Scriitorilor patristici din Scythia Minor – Dobrogea la patrimoniul ecumenismului creștin în secolele al IV-lea - al VI-lea", în: *Ortodoxia*, 20 (1968), 1, pp. 3-25; Pr. Ioan G. Coman, „Sciții, Ioan Casian și Dionisie cel Mic...", pp. 189-203; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, pp. 271-272; Ionuț Holubeanu, „Dionysius Exiguus și monahismul dobrogean", în: vol. *Studia Historica et Theologica: omagiu Profesorului Emilian Popescu*, Ed. Trinitas, Iași, 2003; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinții neamului românesc*, pp. 75-80; Pr. Gheorghe Drăgulin, „Cuviosul Dionisie Smeritul (Exiguul)", în: vol. *Sfinți Români și apărători ai legii strămoșești*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987, pp. 234-247; *Slujba Sfântului Cuvios Dionisie Exiguul (cel mic sau smerit)*, Ed. Cuvântul Vieții, București, 2008.

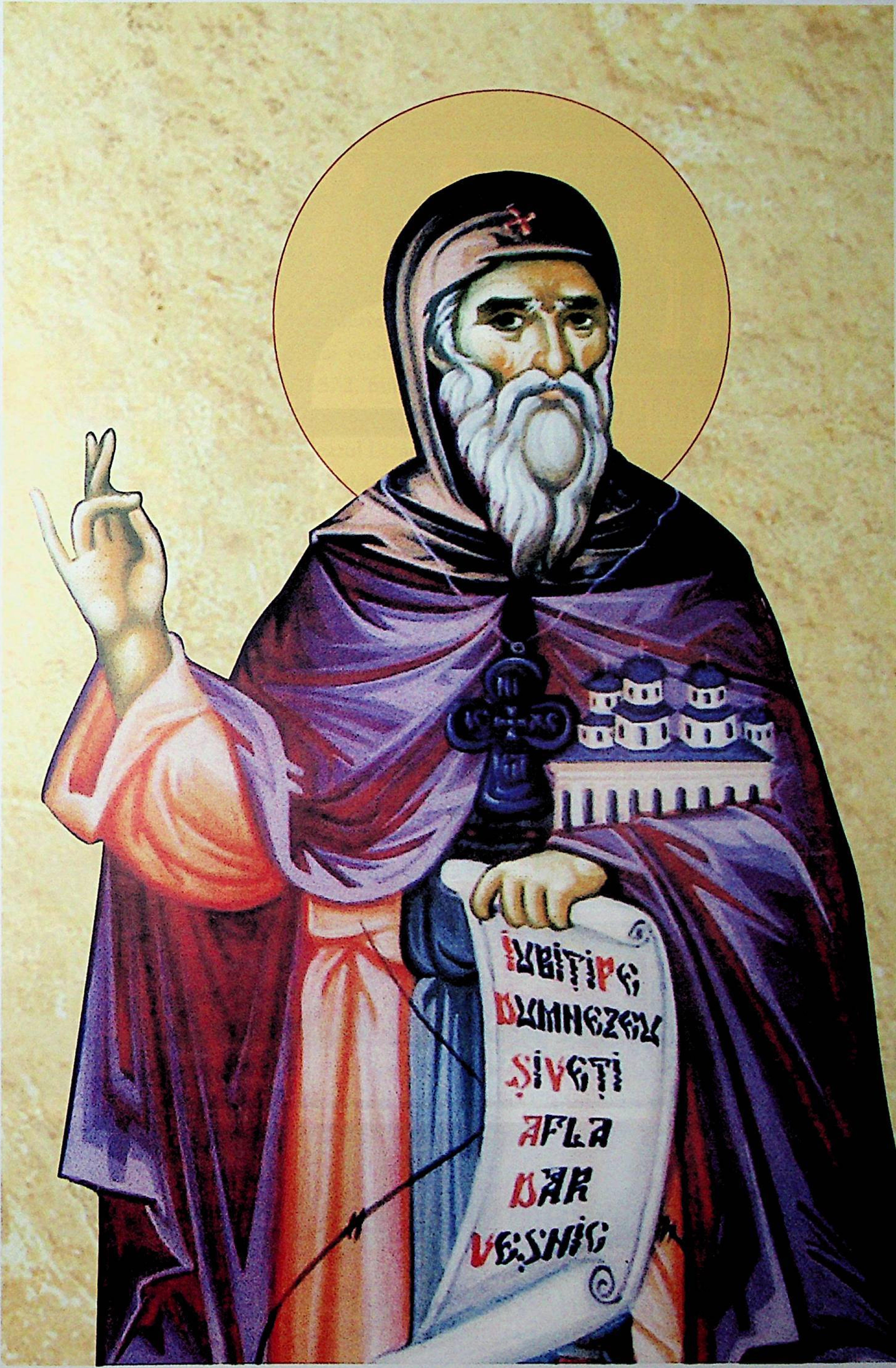
Taina Sfintei Preoţii (la 1 martie 499 semna, în calitate de presbiter, documentele unui Sinod ţinut la Roma), Dionisie a predat, o vreme, *Dialectica* în Academia de la mănăstirea Vivarium, din Calabria, apoi s-a dedicat traducerii în limba latină a numeroase opere dogmatice ale Sfinţilor Părinţi răsăriteni (Sf. Grigorie de Nyssa, *Despre crearea omului*; Sf. Chiril al Alexandriei, *Epistola 17 împotriva lui Nestorie, cu cele 12 anatematisme*; *Tomosul către armeni* al patriarhului Proclu al Constantinopolului [434-446]), însoţite de prefeţe, note şi observaţii critice, precum şi a câtorva biografii cerute de monahi (*Viaţa Sfântului Pahomie*, *Pocăinţa minunată a Sfintei Thaisia* ş.a.). În domeniul dreptului bisericesc, a elaborat, în anul 519, o ediţie critică a sfintelor canoane (cele zise „apostolice", ale primelor patru Sinoade Ecumenice şi ale unor sinoade locale), apoi a întocmit o *Colecţie de decrete* (*Decretele pontificale* a opt papi, în număr de 38), ambele cunoscând o largă circulaţie în Biserica Apuseană, motiv pentru care Dionisie este considerat *părintele dreptului bisericesc*. Lui i se atribuie, de asemenea, alcătuirea unui Florilegiu cu texte patristice din operele Sfinţilor Athanasie cel Mare, Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Grigorie de Nyssa, Ciprian al Cartaginei, Ilarie de Pictavium, Ambrozie al Milanului, Fericitul Augustin şi alţii. Având bogate cunoştinţe de astronomie, Dionisie a scris câteva lucrări privind calendarul şi calculul pascal: *Carte despre Paşti*, *Pascalia adevărată şi regulile îndreptării ei*, *Precizări pentru stabilirea datei Paştilor* etc. Însă cea mai mare contribuţie a Cuviosului Dionisie a fost cea referitoare la „cronologia erei creştine", în sensul că el a stabilit pentru prima dată numărătoarea anilor de la Naşterea Mântuitorului Iisus Hristos; ce-i drept, cu o eroare de 4 ani, deoarece a luat punct de referinţă anul 753 ad.u.c. (de la întemeierea Romei), în loc de 749, cum era corect. Cu toate acestea, Dionisie a intrat în istoria umanităţii cu apelativul de *părinte al erei creştine*, cronologia sa fiind adoptată, începând cu secolul al VI-lea, mai întâi în Europa, apoi în toată lumea creştină şi, chiar, necreştină. Cuviosul Dionisie Exiguul a trecut la cele veşnice în jurul anului 545, la Roma. A fost canonizat (adică trecut în rândul sfinţilor din calendarul ortodox) de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în luna iulie 2008, stabilindu-i-se, în mod sugestiv, prăznuirea, în ziua de 1 septembrie (începutul anului bisericesc).

Sfântul Cuvios Nicodim de la Tismana

Sfântul Cuvios Nicodim de la Tismana[5] s-a născut în jurul anului 1340, într-o familie de aromâni din Prilep, în Macedonia de azi. Având o fire înclinată spre meditaţie şi rugăciune, a plecat de tânăr la Sfântul Munte Athos, stabilindu-se la mănăstirea Hilandar, unde a fost tuns în monahism cu numele de Nicodim. Apreciindu-l pentru credinţa, smerenia şi viaţa sa curată, egumenul l-a recomandat pentru hirotonia

➤ *Sfântul Cuvios Nicodim de la Tismana*

5. Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinţi Daco-Romani...*, pp. 70-75; Pr. Viorel Ioniţă, „Cuviosul Nicodim cel Sfinţit «de la Tismana»", în: vol. *Sfinţi Români...*, pp. 299-305; *Viaţa şi activitatea Sfântului Nicodim cel Sfinţit de la Tismana, Paraclisul şi Acatistul*, Tipografia Arhiepiscopiei Ortodoxe Alba Iulia; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinţii neamului românesc*, pp. 105-109; *Enciclopedia Ortodoxiei Româneşti*, p. 434; Monahia Patricia Codău, „Cuviosul Nicodim cel Sfinţit de la Tismana", în: *Biserica Ortodoxă Română*, (1975), 1-2, pp. 194-207; Victor Brătulescu, „Sfântul Nicodim", în: *Mitropolia Olteniei*, (1970), 5-6, pp. 587-598; † Nestor Vornicescu-Severineanul, „Cuviosul Nicodim de la Tismana, ctitor de locaşuri sfinte", în: *Mitropolia Olteniei*, 28 (1976), 11-12, pp. 923-931.

IUBIȚI PE
DUMNEZEU
ȘI VEȚI
AFLA
DAR
VEȘNIC

MORMINTUL
NICODIM cel SFINTIT

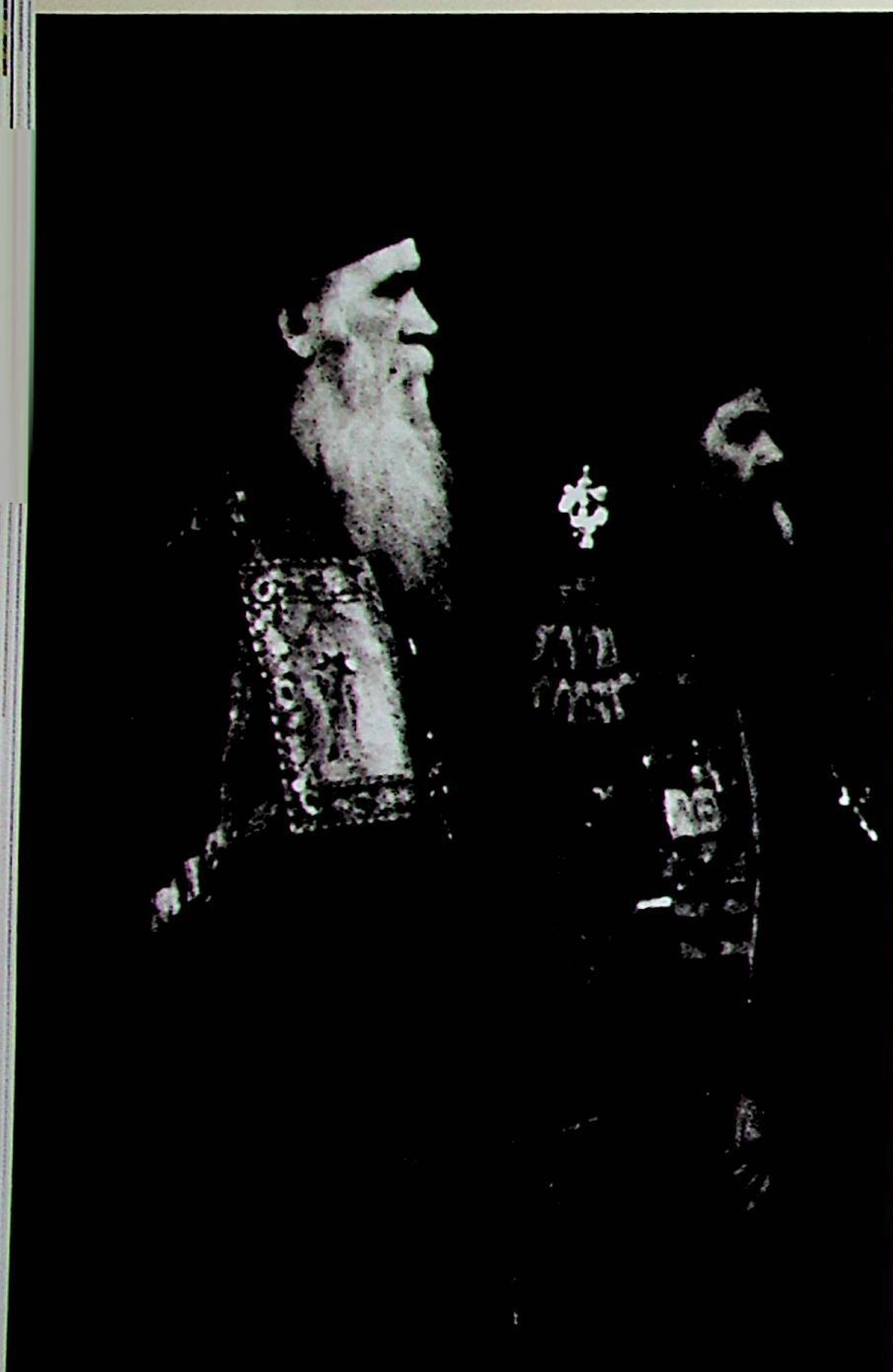
întru preot, fiindu-i de mare ajutor la slujirea liturgică și la povățuirea duhovnicească a monahilor. După trecerea la cele veșnice a egumenului, soborul mănăstirii l-a ales în fruntea obștii monahale de la Hilandar, pe care a îndrumat-o cu multă înțelepciune, dovedindu-se și un bun gospodar. După o vreme, însă, a părăsit Sfântul Munte și a venit în regiunea Cladova din Serbia, la locul numit Șaina, în apropiere de Dunăre (în fața orașului Drobeta Turnu Severin de azi), unde a ridicat o bisericuță cu hramul „Sfânta Treime", adunând și câțiva ucenici în jurul său; tradiția populară sârbească îi atribuie și înființarea mănăstirilor Vrațna și Mânăstirița, în ținutul Craina. Din pricina ocupării acestei regiuni de către regele Ungariei, Ludovic cel Mare (1342-1382), care favoriza prozelitismul catolic desfășurat aici de niște călugări franciscani, prin anii 1370-1371, ieromonahul Nicodim a trecut în Țara Românească, unde a întemeiat mănăstirea Vodița, probabil, pe locul unei vetre sihăstrești mai vechi. Cea dintâi mențiune documentară despre prezența sa aici datează din anul 1372, fiind vorba despre un hrisov al domnitorului Vladislav Vlaicu, prin care acesta înzestra mănăstirea Vodița cu mai multe sate, veșminte și vase liturgice. În anul 1375, cneazul Lazăr al Serbiei l-a trimis într-o misiune la Constantinopol, cu scopul de a mijloci o împăcare între Biserica Ortodoxă Sârbă (care se proclamase autocefală în 1346) și Patriarhia Ecumenică; cu acest prilej, patriarhul Filotei Kokinos i-a acordat rangul de arhimandrit și i-a oferit părticele din moaștele Sfinților Ignatie Teoforul, Ioan Gură de Aur și ale mucenicului Teofil. Întrucât ținutul Severinului fusese și el ocupat de regatul maghiar, spre sfârșitul anului 1375, Cuviosul Nicodim a plecat în părțile de nord ale Olteniei, pe valea râului Tismana, unde a început construirea unei noi mănăstiri, cu ajutoare materiale primite din partea cneazului Lazăr și ale domnitorilor Țării Românești, Radu I (1376-1385) și Dan I (1385-1386). A fost, de asemenea, un sfetnic devotat al domnitorului Mircea cel Bătrân (1386-1418), care a făcut mai multe danii, în bani și moșii, celor două mănăstiri, Vodița și Tismana, conduse de Nicodim, după principiul „samovlastiei" (adică asigurarea conducerii de către propriul sobor, fără vreun amestec al autorității superioare bisericești). Tradiția îi atribuie și ctitorirea mănăstirilor Topolnița, Coșulea-Crivelnic, Gura Motrului și Vișina, din Oltenia, precum și a mănăstirii Prislop, din țara Hațegului. Pe lângă activitatea sa duhovnicească și gospodărească, Cuviosul Nicodim a avut și preocupări cultural-teologice; se cunoaște, de pildă, corespondența sa cu ultimul patriarh de Târnovo, Sfântul Eftimie, care îi trimite două scrisori, conținând răspunsul său la șase întrebări puse de Nicodim în legătură cu îngerii, apoi lămuriri cu privire la Sfânta Taină a Preoției. De asemenea, prin anii 1404-1405, pe când se afla retras la mănăstirea Prislop, a caligrafiat pe pergament un *Tetraevanghel* în limba slavonă, împodobit cu frontispicii și inițiale înflorate și îmbrăcat în ferecătură de argint. A trecut la cele veșnice la 26 decembrie 1406, fiind îngropat în apropierea mănăstirii Tismana. Îndată după moarte, la mormântul său s-au petrecut fapte minunate, mai ales vindecări de boli, semn că Dumnezeu l-a învrednicit cu darul sfințeniei. De aceea, călugării l-au dezgropat și i-au așezat sfintele moaște într-o raclă, în biserica mănăstirii, din care se păstrează până azi doar un deget de la mână, împreună cu alte obiecte ce i-au aparținut: o cruce de plumb, un epitrahil și o bederniță. Biserica Ortodoxă Română a hotărât generalizarea cultului său în toată țara, în octombrie 1955, iar prăznuirea sa se face în data de 26 decembrie.

◀ Mormântul pe care l-a săpat Nicodim cel Sfințit († 1406) la mănăstirea Tismana, jud. Gorj

GENERALIZAREA ÎN BISERICA ORTODOXĂ ROMÂNĂ A CULTULUI UNOR SFINȚI ALE CĂROR MOAȘTE SE AFLĂ ÎN ȚARA NOASTRĂ (1955 – CRAIOVA ȘI BUCUREȘTI), FOTOGRAFII DE EPOCĂ

Primirea delegaților Patriarhiei de Constantinopol, Bisericilor Ortodoxe din Grecia, Rusia și Bulgaria, de Mitropolitul Firmilian al Olteniei

Momente din timpul Sfintei Liturghii oficiată în Catedrala „Sfântul Dumitru" din Craiova

Episcopul Iosif al Râmnicului și Argeșului

Preoții olteni și străini participanți la Sfânta Liturghie

▲ *Înalţii ierarhi români şi străini, clerul şi credincioşii în procesiune spre Catedrala Mitropolitană „Sfântul Dumitru" din Craiova*

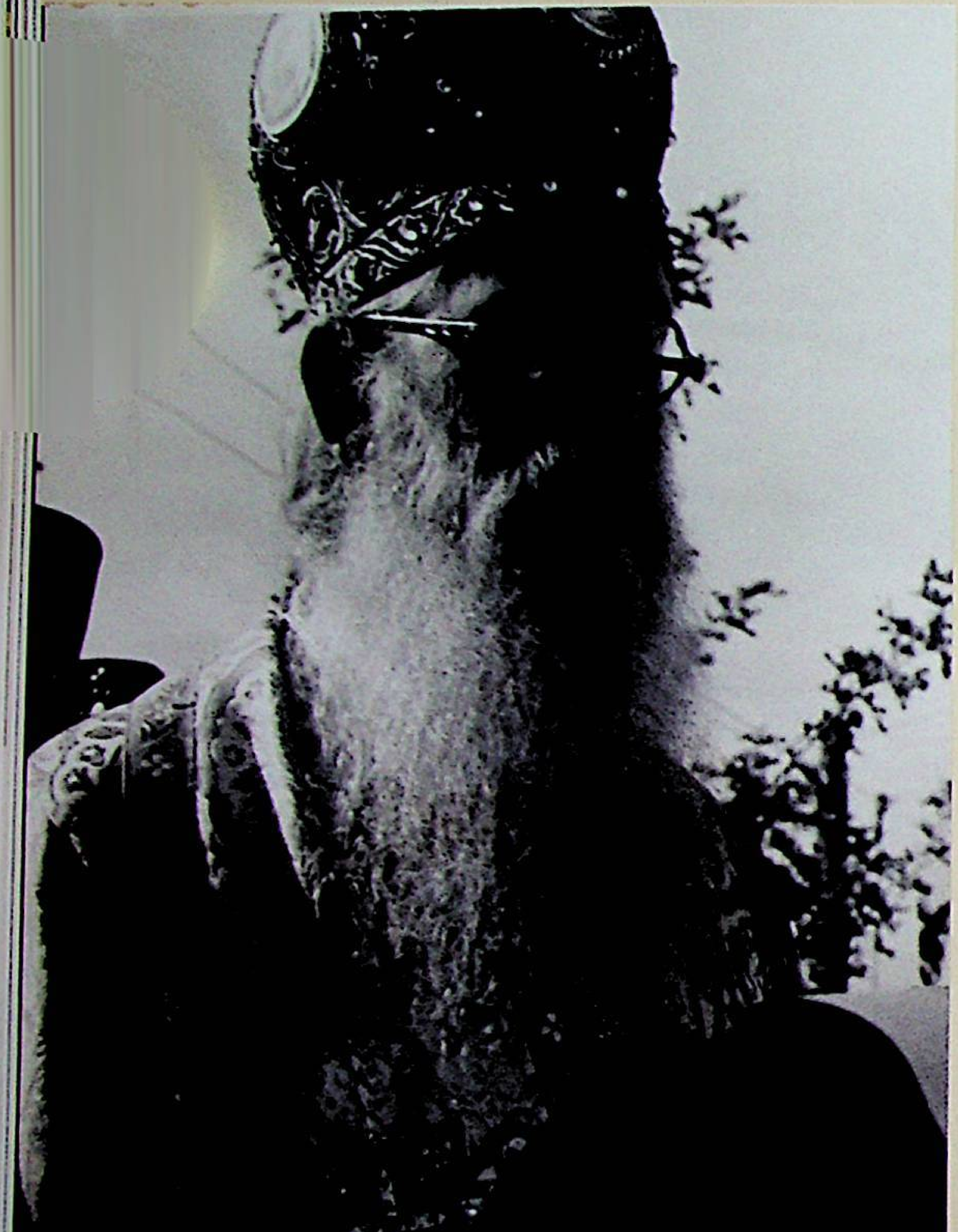
▲➤ *Soborul de ierarhi*

▲ *Episcopul Pavel Şerpe*

Mulțimea de credincioși și soborul de ierarhi adunați în fața Catedralei mitropolitane „Sf. Dumitru" din Craiova

Soborul de ierarhi, ieromonahi și preoți

Episcopul Iosif al Râmnicului și Argeșului citind Tomosul Sfântului Sinod pentru generalizarea în Biserica Ortodoxă Română a cultului unor sfinți ale căror moaște se află în țara noastră

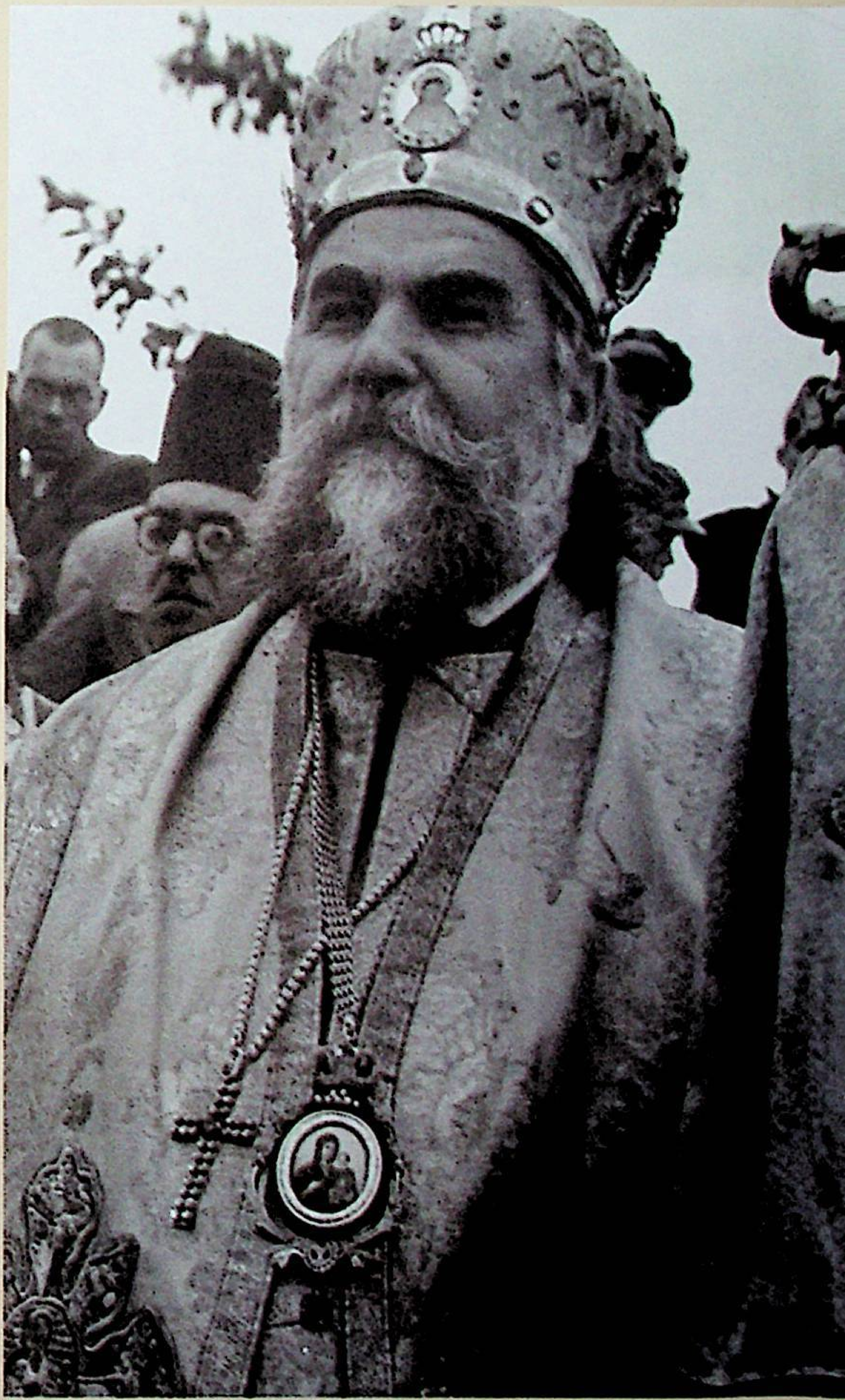
Momente din timpul proclamării canonizării Sfântului Nicodim de la Tismana și a Sfântului Ioan Valahul

Racla cu moaștele Sfântului Ioan Valahul în fața Catedralei mitropolitane „Sf. Dumitru" din Craiova

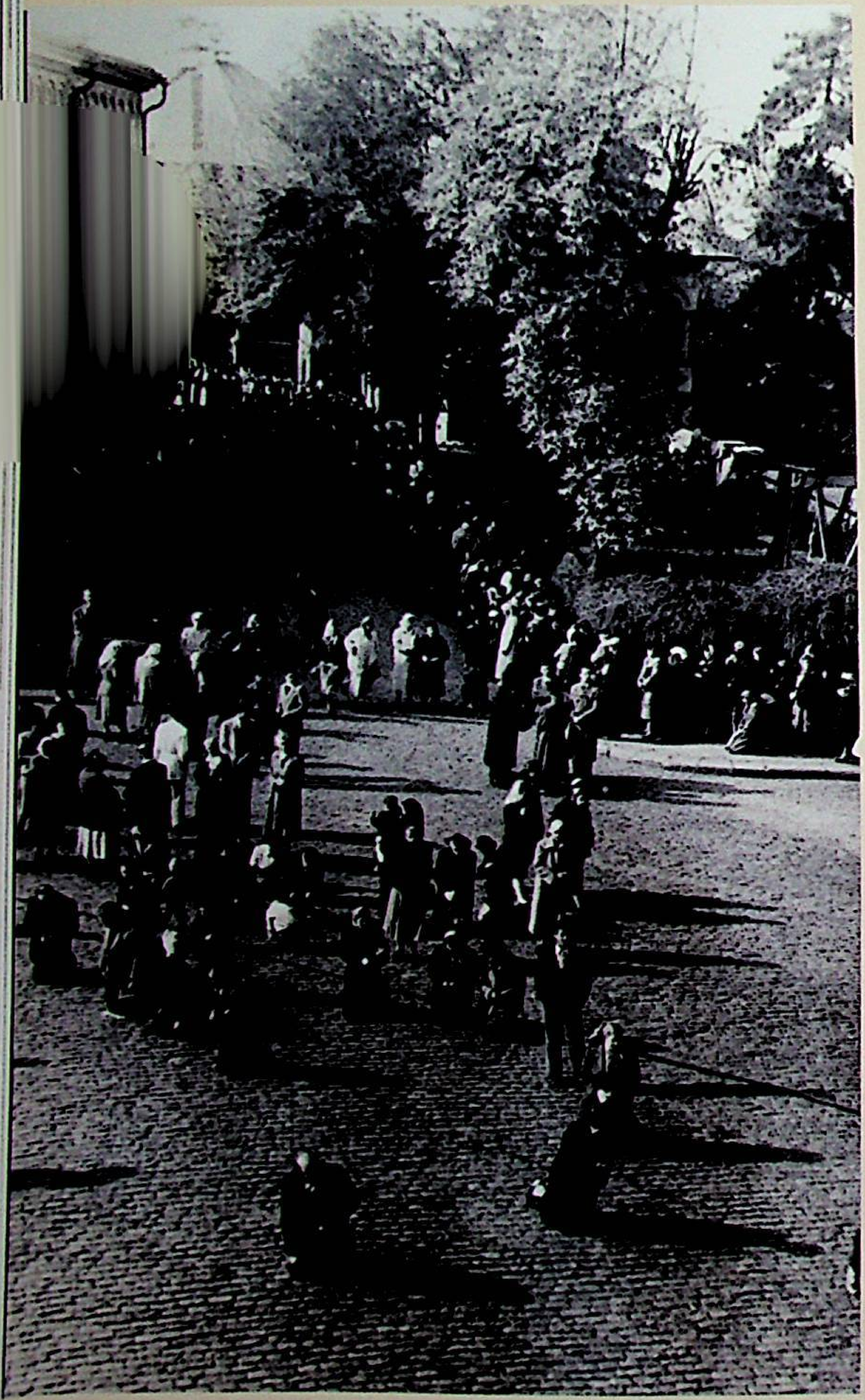

Mitropolitul Sofronie al Târnovei rostind un cuvânt de învățătură

Racla cu moaștele Sfântului Dimitrie cel Nou, scoasă spre închinare în fața Catedralei Patriarhale din București (27 oct. 1955)

Credincioși pe dealul Mitropoliei din București, cu prilejul generalizării cultului Sfântului Dimitrie cel Nou

Patriarhul Justinian Marina rostind rugăciunea solemnă către Sf. Dimitrie cel N[illegible] cu prilejul generalizării cultului său în Biserica Ortodoxă Română

Mulțimea credincioșilor adunată în fața Catedralei Patriarhale din București

Înalți ierarhi, clerici și credincioși în procesiune solemnă
în fața Catedralei Patriarhale din București

Patriarhii Justinian Marina și Chiril al Bulgariei
în mijlocul unor ierarhi ai altor Biserici Ortodoxe Surori

Icoanele Sfinților Ierarhi Calinic de la Cernica, Iorest și Sava ai Ardealului,
Iosif cel Nou de la Partoș, ale Sfinților Cuvioși Visarion și Sofronie,
a Sfântului Mucenic Oprea Miclăuș, purtate de preoți

Arhiepiscopul Hrisostom al Filippilor rostind
un cuvânt de învățătură

▲ Maica Domnului cu Pruncul în brațe, înconjurată de Sfinții Ierarhi Calinic de la Cernica, Iorest și Sava ai Ardealului, Iosif cel Nou de la Partoș, Sfinții Cuvioși Visarion și Sofronie, Sfântul Mucenic Oprea Miclăuș, canonizați de Biserica Ortodoxă Română între anii 1955-1956, frescă realizată de Olga Greceanu în Palatul Bibliotecii Sfântului Sinod, sala de lectură „Athanasie Mironescu, Mitropolit Primat”

APROAPE ES
TE DOMNUL
DE TOȚI CEI
CE-L CHIA
MĂ PRE
DÎNSUL
ÎNTRU ADE
VĂR.
PSALMUL
144-19.
CUV. SOFRONIE DE LA CIOARA
CUV. VISARION SARAI
MUC. OPREA MICLĂUȘ
SF. IERARH CALINIC DE LA CERNICA

Sfântul Cuvios Daniil Sihastrul de la Voroneț

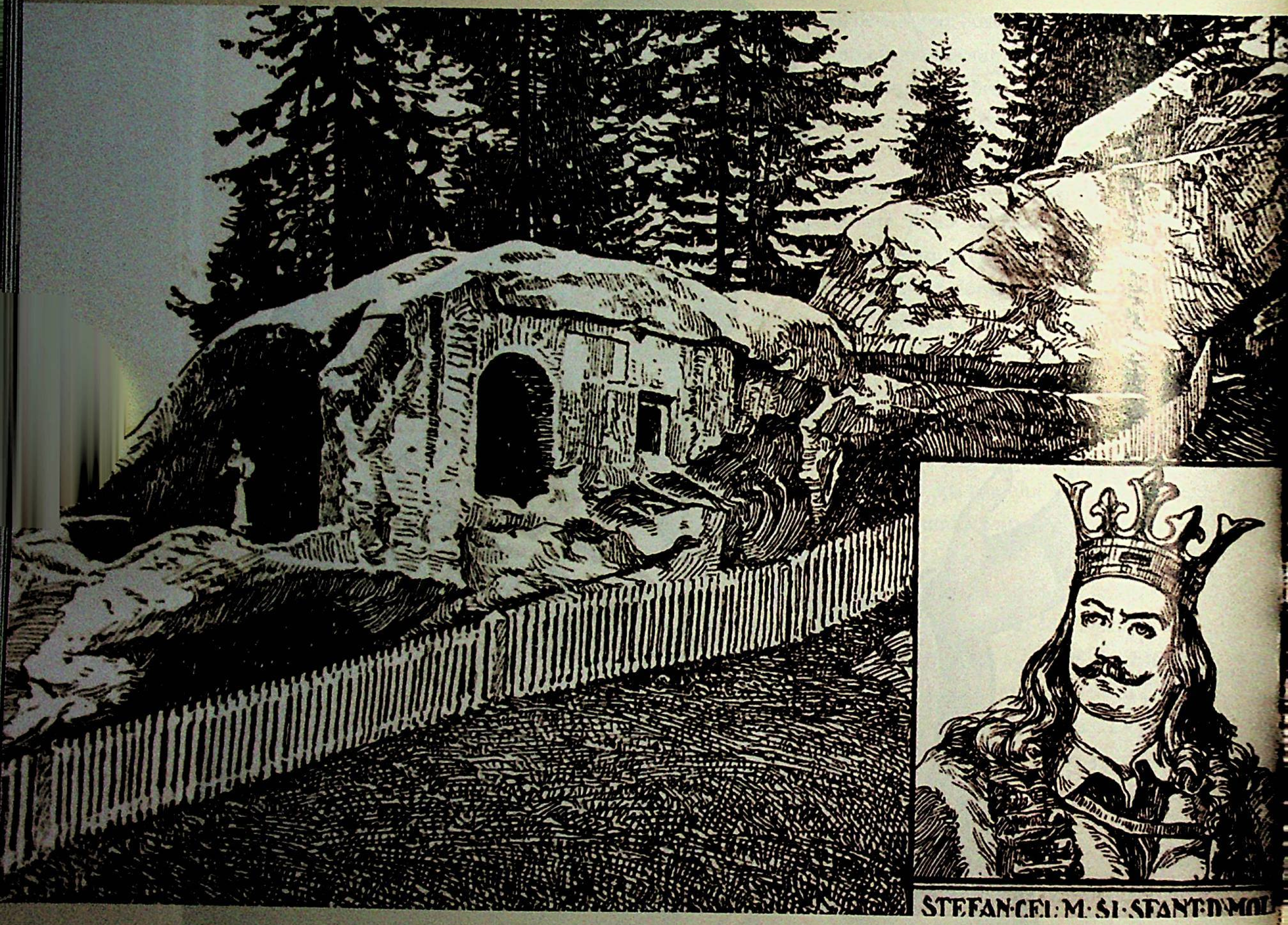
Sfântul Cuvios Daniil Sihastrul de la Voroneț[6] s-a născut la începutul secolului al XV-lea, într-o familie de țărani, dintr-un sat situat pe moșia mănăstirii „Sfântului Nicolae" din Rădăuți, primind la Botez numele Dumitru. Atras de frumusețea vieții monahale, la vârsta de 16 ani, a intrat în obștea călugărilor acestei mănăstiri, de pe lângă Catedrala episcopală din Rădăuți, fiind tuns în monahism cu numele de David. Aici a învățat carte și a deprins rânduielile viețuirii monahale, făcând ascultare de stareț, participând la sfintele slujbe și la treburile din gospodăria mănăstirii. Dorind însă o viață „pustnicească", tânărul monah a părăsit mănăstirea și Episcopia din Rădăuți și s-a retras la schitul „Sfântului Lavrentie", aflat în hotarele satului Laura (astăzi, înglobat în com. Vicovul de Sus, jud. Suceava), unde a îmbrăcat „schima cea mare", sub numele de Daniil. Apoi, cu binecuvântarea egumenului, s-a retras spre munți, într-un loc tăinuit, pe malul pârâului Vițeul (azi, în satul Putna), unde și-a săpat în stâncă o chilie, cu paraclis deasupra, cunoscută până azi cu denumirea de chilia „Sfântul Daniil Sihastrul". Aici, a trăit într-o aspră asceză, nevoindu-se cu postul, cu privegherea și rugăciunea neîncetată, dar îngrijindu-se și de povățuirea duhovnicească a credincioșilor care-l căutau. Potrivit tradiției, în această chilie l-ar fi adăpostit pe tânărul Ștefan (cel Mare), după uciderea tatălui său la Reuseni, în 1451, pe care Cuviosul Daniil l-a întărit și încurajat, încredințându-l că, nu peste multă vreme, va urca pe tronul Moldovei. Ajuns domnitor, Ștefan Vodă l-a cercetat de multe ori, cerându-i sfatul, atât în vremuri de pace, cât mai ales în momentele de cumpănă pentru țară. Mai mult, la îndemnul său, Ștefan a ridicat, în apropierea chiliei sale, mănăstirea Putna, sfințită de mitropolitul Teoctist al Moldovei la 10 septembrie 1470 și devenită, ulterior, necropolă domnească. Refuzând egumenia noului așezământ monahal, Cuviosul Daniil a mai zăbovit câțiva ani în chilia sa, rugându-se și povățuindu-i pe credincioși, după care s-a îndreptat spre locuri mai izolate, oprindu-se undeva pe apa pârâului Voroneț (numit pe atunci și *Corbu*), unde și-a făcut o nouă chilie, sub stânca numită *Șoimul*. Deși împovărat de ani, a continuat să formeze ucenici întru ale călugăriei, între care și pe viitorul mitropolit al Moldovei, Grigorie Roșca, în timpul căruia s-a realizat celebra pictură exterioară la Voroneț, în care apare și chipul Cuviosului Daniil. Potrivit mărturiei cronicarului Ion Neculce din *O samă de cuvinte*, aici a avut loc întâlnirea Cuviosului Daniil cu Ștefan cel Mare, după lupta de la Războieni, din 26 iulie 1476, când domnul Moldovei, îmbărbătat de duhovnicul său, a adunat o nouă oaste și, urmărindu-i pe turci, a transformat înfrângerea în victorie. După 12 ani de lupte crâncene cu otomanii, Ștefan avea să împlinească făgăduința făcută Cuviosului Daniil, ridicând o nouă mănăstire la Voroneț, în doar 3 luni de zile (26 mai-14 septembrie 1488), pe care a închinat-o Sf. Mare Mucenic Gheorghe, ocrotitorul oastei moldave. Cuviosul Daniil a trecut la cele veșnice spre sfârșitul secolului al XV-lea (probabil, pe la anul 1496), fiind înmormântat în biserica mănăstirii Voroneț, în partea sudică a pronaosului. Poporul dreptcredincios l-a cinstit ca sfânt încă din timpul vieții sale, iar despre această sfințenie dau mărturie și documentele istorice din secolele următoare, în care se face referire la *moaștele sfântului stareț Daniil, făcător de minuni*. Însă o hotărâre sinodală de canonizare a fost luată de Biserica noastră abia în iunie 1992, când i s-a rânduit și ziua de prăznuire, în data de 18 decembrie.

➤ *Sfântul Cuvios Daniil Sihastrul de la Voroneț*

---

6. *Sfinți Ocrotitori ai Moldovei...*, pp. 35-38; Pr. Scarlat Porcescu, „Sfântul Daniil Sihastru", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 319-330; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinții neamului românesc*, pp. 162-165; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, pp. 238-239.

DOAMNE,
FERICIT
ESTE CEL
PE CARE
L-AI ALES
ȘI L-AI
PRIMIT;
LOCUI-VA
ÎN CURȚILE
TALE.

▲ *Chilia Sfântului Cuvios Daniil Sihastrul de la Voroneţ, sfătuitorul de taină al Sfântului Voievod Ştefan cel Mare, xilogravură*

▲ *Mănăstirea Putna, ctitoria de suflet a Sfântului Voievod Ștefan cel Mare, xilogravură*

Sfântul Cuvios Simeon de la Pângărați

Sfântul Cuvios Simeon de la Pângărați s-a născut pe la începutul secolului al XV-lea, într-un sat din apropierea orașului Piatra Neamț, în timpul domniei lui Alexandru cel Bun al Moldovei. La vârsta de 20 de ani, a intrat în obștea mănăstirii Bistrița, însă, dorind să-și petreacă viața monahală în isihie și rugăciune neîntreruptă, cu binecuvântarea duhovnicului său, în anul 1432, s-a retras, împreună cu doi ucenici, într-o poiană, pe malul stâng al pârâului Pângărați, la poalele Muntelui „Păru". Aici, și-a ridicat o chilie din bârne de brad, iar în 1461, cu ajutor bănesc din partea voievodului Ștefan cel Mare, a construit o bisericuță de lemn, închinată Sf. Mare Mucenic Dimitrie, Izvorâtorul de Mir, și sfințită de mitropolitul Teoctist I al Moldovei, în ziua de 26 octombrie, același an. Cu acel prilej, Cuviosul Simeon a fost hirotonit preot și rânduit egumen al noului așezământ monahal, ctitoria sa, care i-a purtat numele până în anul 1508 („Schitul lui Simeon"), când a devenit mănăstirea Pângărați. În anul 1476, în timpul năvălirii turcilor – care l-au biruit pe Ștefan cel Mare la Războieni – bisericuța de lemn a fost arsă, iar Cuviosul Simeon a trecut munții în Transilvania, așezându-se cu ucenicii săi la mănăstirea Cașiva, de lângă Cetatea Gurghiului; în toamna aceluiași an, s-a mutat la cele veșnice, fiind îngropat în respectiva mănăstire. Osemintele sale au fost aduse în Moldova, din porunca lui Ștefan cel Mare, spre sfârșitul anului 1484; o parte dintre acestea a fost așezată într-o raclă, păstrată în vistieria domnitorului „pentru blagoslovenie", iar cealaltă parte a fost îngropată în Cetatea Sucevei. Cuviosul Simeon, sihastrul de la Pângărați, a fost canonizat de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în martie 2008, cu zi de prăznuire la 7 septembrie.

➤ *Sfântul Cuvios Simeon de la Pângărați*

Sfântul Cuvios Iosif de la Bisericani

Sfântul Cuvios Iosif de la Bisericani[7] s-a născut pe la începutul secolului al XV-lea, într-un sat din zona Neamțului. Din fragedă tinerețe, a intrat în obștea mănăstirii Bistrița, unde a primit tunderea în monahism și a făcut ucenicie pe lângă părinții îmbunătățiți ai mănăstirii, de la care a învățat ascultarea și smerita cugetare, postul și privegherea, dar, mai ales, practicarea rugăciunii minții. Dorind mai multă liniște, cu binecuvântarea egumenului Dometian, a plecat la Locurile Sfinte, unde, după ce s-a închinat la Sfântul Mormânt, s-a retras într-o peșteră din pustia de pe Valea Iordanului. În scurt timp, s-au adunat în jurul său mai mulți pustnici, întemeind astfel prima comunitate duhovnicească românească în Țara Sfântă. Însă, din pricina năvălirilor arabe, Cuviosul Iosif a fost nevoit să-și părăsească „Sihăstria" de la Iordan și, împreună cu cei 17 ucenici, să se întoarcă în Moldova, la mănăstirea Bistrița. Dar nici aici n-a zăbovit prea multă vreme; dorul după isihie l-a îndemnat să-și ia ucenicii și să se așeze într-o poiană dintr-un munte cu păduri seculare, care avea să se numească de atunci și până azi *Muntele Bisericanilor*, adică a celor *bisericoși* sau *evlavioși*. Aici, a construit câteva chilii și o biserică de lemn, cu hramul „Bunavestire", iar pentru viața monahală a statornicit rânduiala achimită (neadormită), după modelul mănăstirii Studion din Constantinopol. În anul 1492, în timpul unei invazii asupra Moldovei, turcii le-au incendiat biserica și chiliile,

➤ *Sfântul Cuvios Iosif de la Bisericani*

7. *Sfinți Ocrotitori ai Moldovei...*, pp. 71-72; Ierom. Ioanichie Bălan, „Cuviosul Iosif de la Bisericani", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 311-314; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, p. 350.

IUBIȚI PE
VRĂJMAȘII
TRI, BINECUV
ÂNTAȚI PE CEI
VĂ BLESTEMĂ,
CEȚI BINE CEL
CE URĂSC PE V
ȘI VĂ RUGAȚI P
TRU CEI CE VĂ
SUPĂRĂ ȘI VĂ
PRIGONESC"

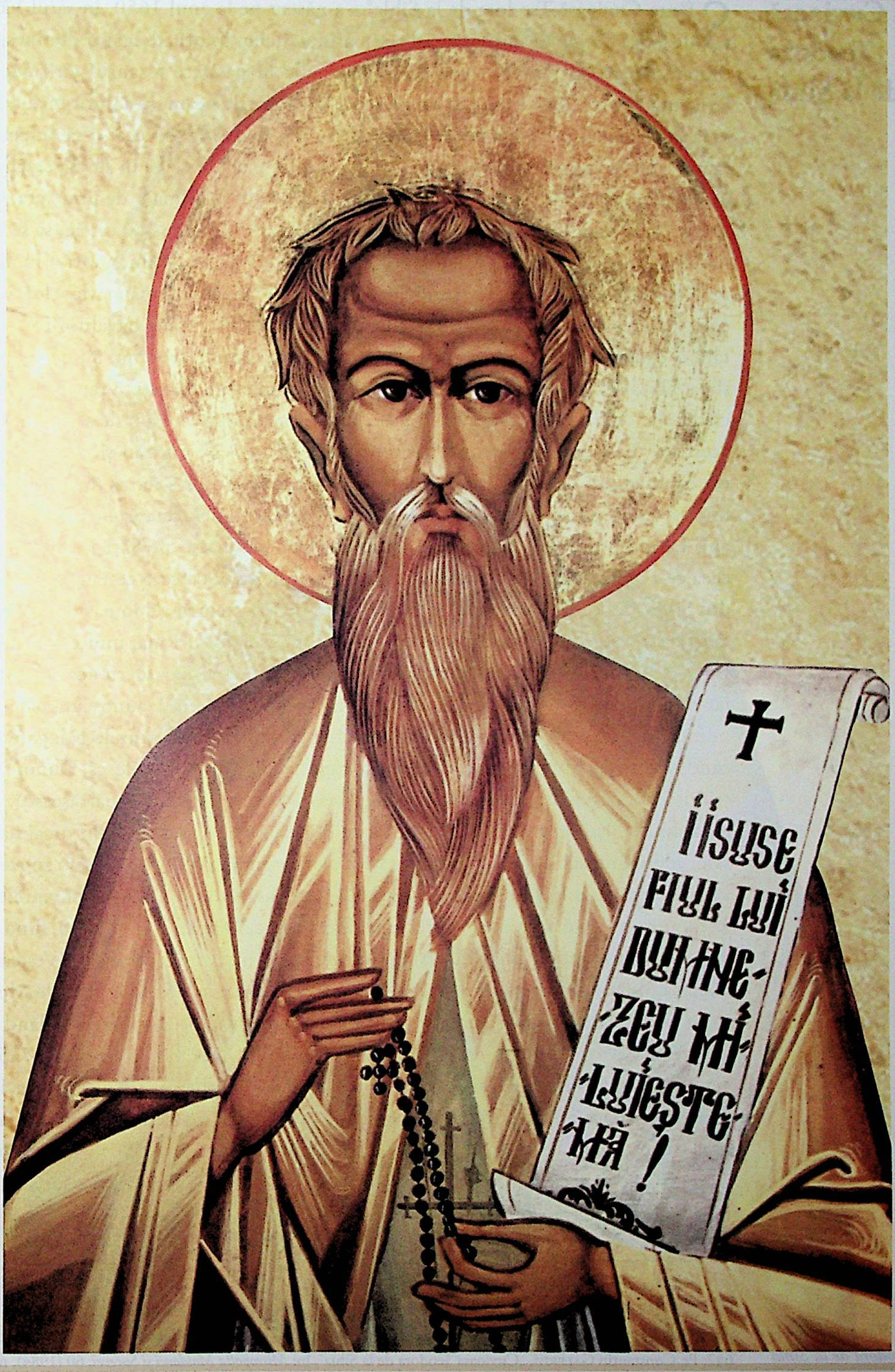
încât viețuitorii schitului întemeiat de Cuviosul Iosif s-au hotărât să plece la Sfântul Munte Athos. Pe drum, însă, li s-a arătat Maica Domnului, care i-a îndemnat să se întoarcă în locul lor de sihăstrie, încredințându-i că și acela este grădina sa. Revenind, Cuviosul Iosif a refăcut schitul *Bisericani* (cum avea să se numească mai târziu), înălțând, împreună cu obștea, alte chilii și o biserică de lemn, apoi, spre sfârșitul secolului al XV-lea, a trecut la cele veșnice. Biserica noastră l-a trecut în rândul sfinților din calendar, în ședința Sfântului Sinod din 5-7 martie 2008, cu zi de prăznuire 1 octombrie.

Sfântul Cuvios Antonie de la Iezerul – Vâlcea

Sfântul Cuvios Antonie de la Iezerul[8] s-a născut la o dată cuprinsă între anii 1625-1628, într-o familie de negustori aromâni, originari din localitatea Ioanina, din Munții Pindului (nordul Greciei), care, pe la jumătatea secolului al XVII-lea, s-au stabilit în Râmnicu-Vâlcea. El însuși negustor, la vremea cuvenită, și-a întemeiat familie, având chiar un fiu, pe nume Mihail, care avea să devină preot slujitor la Catedrala din Râmnic (după moartea soției, a îmbrățișat și el viața monahală). A rămas văduv de tânăr, dar abia la vârsta de 62 de ani s-a hotărât să intre în obștea schitului *Iezerul*, ctitoria domnitorului Mircea Ciobanu (1545-1554) de pe malul pârâului *Cheia*, unde a fost tuns în monahism, sub numele de Antonie. Aici, a viețuit în ascultare, smerenie, post și rugăciune, până în anul 1690, când s-a retras, pentru mai multă liniște, într-o peșteră situată în apropiere de schit, în muntele cu același nume. Dorind să aibă un loc potrivit pentru rugăciune, timp de trei ani a săpat în stâncă, cu dalta și ciocanul, un mic paraclis, pe care l-a înzestrat cu cele necesare săvârșirii sfintelor slujbe. În această bisericuță, sfințită de episcopul Ilarion al Râmnicului, s-a rugat neîncetat sihastrul Antonie, timp de 28 de ani, nevoindu-se cu postul și privegherea. Uneori, la sărbătorile mari, venea aici câte un ieromonah din schit și săvârșea Sfânta Liturghie, pentru a se împărtăși cu Trupul și Sângele Domnului. Vestea despre nevoințele și viața sa sfântă s-a răspândit curând atât în Oltenia, cât și dincolo de munți, în Transilvania, de unde tot mai mulți călugări și credincioși veneau la peștera Cuviosului Antonie, pentru a-i cere sfat și cuvânt de învățătură. A trecut la cele veșnice, la 23 noiembrie 1720 (după unii istorici, la 1714 sau 1718), fiind îngropat, probabil, într-un loc pregătit de el însuși, lângă peștera sa, dar nu i se mai cunoaște mormântul. În ultimele zile ale vieții, fusese îngrijit de ucenicul său, ieromonahul Nicolae din Teiuș (jud. Alba), care a și consemnat în scris „Viața" duhovnicului său, descoperită însă abia în anul 1812, în satul Dobroceni, de cronicarul Chiriac Râmniceanu, strănepotul sfântului. A fost canonizat de Biserica Ortodoxă Română, prin hotărârea Sfântului Sinod din iunie 1992, fixându-i-se ca dată de prăznuire ziua adormirii sale în Domnul, 23 noiembrie.

➤ *Sfântul Cuvios Antonie de la Iezerul*

8. Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani...*, pp. 92-94; Ierom. Ioanichie Bălan, „Cuviosul Antonie Sihastrul de la Iezeru-Vâlcea", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 496-499; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinții neamului românesc*, pp. 192-193; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, pp. 32-33.

IISUSE
FIUL LUI
DUMNE-
ZEU MI-
LUIEȘTE-
MĂ !

Sfânta Cuvioasă Teodora de la Sihla

Sfânta Cuvioasă Teodora de la Sihla[9] s-a născut pe la anul 1650, în satul Vânători, de lângă Târgu Neamţ, în familia armaşului Ştefan Joldea, dregător domnesc încredinţat cu paza Cetăţii Neamţului, unde se afla în păstrare tezaurul ţării Moldovei. Crescută de părinţi în frică de Dumnezeu şi dragoste de neam, şi-a dorit încă de tânără să ia calea mănăstirii. Moartea singurei sale surori, însă, a înduplecat-o să rămână lângă familie, iar la vremea cuvenită s-a căsătorit cu un tânăr aflat şi el în slujba cetăţii, după care a plecat „în părţile de jos" ale Moldovei, probabil în Ismail, de unde era originar soţul. După moartea părinţilor săi, cei doi soţi, neavând copii, s-au înţeles să se retragă, fiecare, la câte o mănăstire. Astfel, Teodora, în vârstă de 30 de ani, a intrat în mănăstirea Vărzăreşti din Munţii Buzăului, iar soţul ei, în mănăstirea Poiana Mărului, unde s-a călugărit sub numele de Elefterie. După câţiva ani, din pricina năvălitorilor turci sau tătari, egumena Paisia, cu o parte din maici, între care şi Teodora, au părăsit mănăstirea Vărzăreşti, ascunzându-se în locuri mai izolate din Munţii Vrancei, unde şi-au clădit alte chilii, cu un mic altar, pentru rugăciune. După zece ani de aspre nevoinţe în acest loc, Cuvioasa Teodora s-a îndreptat spre Munţii Neamţului şi, cu binecuvântarea egumenului Varsanufie de la schitul Sihăstria Secului, s-a retras în pădurile Sihlei, unde avea să pustnicească, în priveghere şi rugăciune neîncetată, mai mult de 20 de ani. La început, a locuit într-o chilie de sub stâncile uriaşe ale Sihlei, hrănindu-se cu ceea ce-i oferea pădurea (bureţi, urzici, mure, afine), sau cu ceea ce-i aduceau călugării din Sihăstria, când îi cercetau pe sihaştrii din munţi, pentru a-i împărtăşi cu Trupul şi Sângele Domnului. Mai târziu, refugiindu-se în acele locuri mai multe călugăriţe din ţinutul Neamţului, de teama năvălirilor turceşti, Teodora le-a oferit acestora chilia sa, iar ea s-a retras într-o peşteră, situată într-un loc greu accesibil, cunoscută până azi sub numele de „Peştera Sfintei Teodora". Aici şi-a continuat nevoinţele călugăreşti până când, simţindu-şi aproape sfârşitul, s-a rugat timp de 40 de zile ca Dumnezeu să-i trimită un duhovnic, căruia să-i mărturisească păcatele şi s-o împărtăşească, înainte de a muri. Înştiinţat de doi călugări, care o întâlniseră pe cuvioasă în preajma chiliei sale, egumenul schitului Sihăstria l-a trimis pe ieromonahul Antonie să o spovedească; îndată după primirea Sfintei Împărtăşanii, Cuvioasa Teodora, rostind cuvintele „Slavă Ţie, Doamne, pentru toate!", a trecut la cele veşnice, în jurul anului 1720, fiind prohodită şi înmormântată chiar în peştera în care se nevoise ani îndelungaţi. Vestea despre viaţa sa plină de sfinţenie s-a răspândit curând în toate mănăstirile şi satele Moldovei, încât mulţi călugări şi credincioşi veneau la mormântul ei să se roage, aflând alinare sufletească. Întru pomenirea nevoinţelor Cuvioasei Teodora, prin anii 1725-1730, s-a ridicat schitul Sihla, cu o biserică de lemn, având hramul „Schimbarea la Faţă" (existentă şi astăzi), precum şi câteva chilii în jur. Moaştele cuvioasei se află astăzi la mănăstirea Lavra Pecerska din Kiev, într-o raclă cu inscripţia „Cuvioasa Teodora din Carpaţi". Se pare că au fost aduse aici, prin anii 1828-1834, în timpul ocupaţiei ruseşti

➤ Sfânta Cuvioasă Teodora de la Sihla

9. Pr. Constantin Galeriu, „Cuvioasa Teodora de la Sihla", în: vol. *Sfinţi Români; Sfinţi Ocrotitori ai Moldovei...*, pp. 39-44; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinţii neamului românesc*, pp. 175-176; Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinţi daco-romani...*, pp. 95-99; *Viaţa şi acatistul Sfintei Teodora de la Sihla*, Ed. Trinitas, 1993; *Enciclopedia Ortodoxiei Româneşti*, pp. 641-642; Pr. Constantin Galeriu, „Cuvioasa Teodora de la Sihla", în: *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 60 (1984), nr. 10-12.

FERICITĂ ESTE
VIAȚA PUSTNICILOR
CELOR CE SE
ÎNTRARIPEAZĂ
CU DUMNEZEIES-
CUL DOR.

a Principatelor Române; după alte știri, ar fi ajuns la Kiev abia în 1853, după ce au stat o vreme la schitul Sihla, apoi în biserica satului Miclăușeni din jud. Iași, ctitoria domnitorului Moldovei, Mihail Sturza (1834-1849). Fiind cinstită ca sfântă imediat după moarte, credincioșii din Moldova i-au arătat o evlavie deosebită până în zilele noastre. De aceea, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în ședința sa din 20 iunie 1992, a trecut-o în rândul sfinților cuvioși din calendar, cu zi de prăznuire în data de 7 august.

Sfântul Cuvios Ioan de la Prislop

Sfântul Cuvios Ioan de la Prislop[10] s-a născut spre sfârșitul secolului al XV-lea, în satul Silvașul de Sus, în apropierea orașelor Hațeg și Hunedoara. Educația creștină primită în familie și participarea la sfintele slujbe în biserica satului, alături de părinții săi, l-au ajutat să-și înțeleagă de tânăr chemarea spre viața monahală. Astfel, părăsindu-și casa părintească, s-a închinoviat în obștea călugărilor de la mănăstirea Prislop, ctitoria Sf. Cuvios Nicodim de la Tismana. După un număr de ani, dorind să-și petreacă viața în isihie, post și rugăciune neîncetată, s-a retras, cu binecuvântarea duhovnicului său, într-un loc situat la aprox. 500 m de mănăstire, unde și-a săpat, cu propriile mâini, o chilie în piatră, cunoscută până azi sub numele de *chilia* sau *casa sfântului*. Acolo și-a petrecut restul zilelor, în priveghere, asceză și rugăciune, până când – conform tradiției – viața i-a fost curmată, în chip tragic, de niște vânători, care l-au împușcat fără voie. Poporul dreptcredincios din Țara Hațegului l-a cinstit ca sfânt, cu multă evlavie, încă din timpul vieții, iar vestea despre Cuviosul Ioan s-a răspândit curând și în Țara Românească; așa se face că unii călugări de aici au venit la mănăstirea Prislop și i-au cerut trupul, pe care, ulterior, l-au tăinuit într-una dintre mănăstirile de peste munți. Cuviosul Ioan de la Prislop este menționat, de asemenea, în cronica versificată a ieromonahului Efrem, intitulată *Plângerea Sfintei Mănăstiri a Silvașului (Prislopului), din eparhia Hațegului*, și care datează din secolul al XVIII-lea. A fost canonizat de Biserica noastră, prin Hotărârea Sfântului Sinod din 20 iunie 1992, stabilindu-i-se ca dată de prăznuire ziua de 13 septembrie.

➤ *Sfântul Cuvios Ioan de la Prislop*

Sfântul Cuvios Amfilohie de la Pângărați

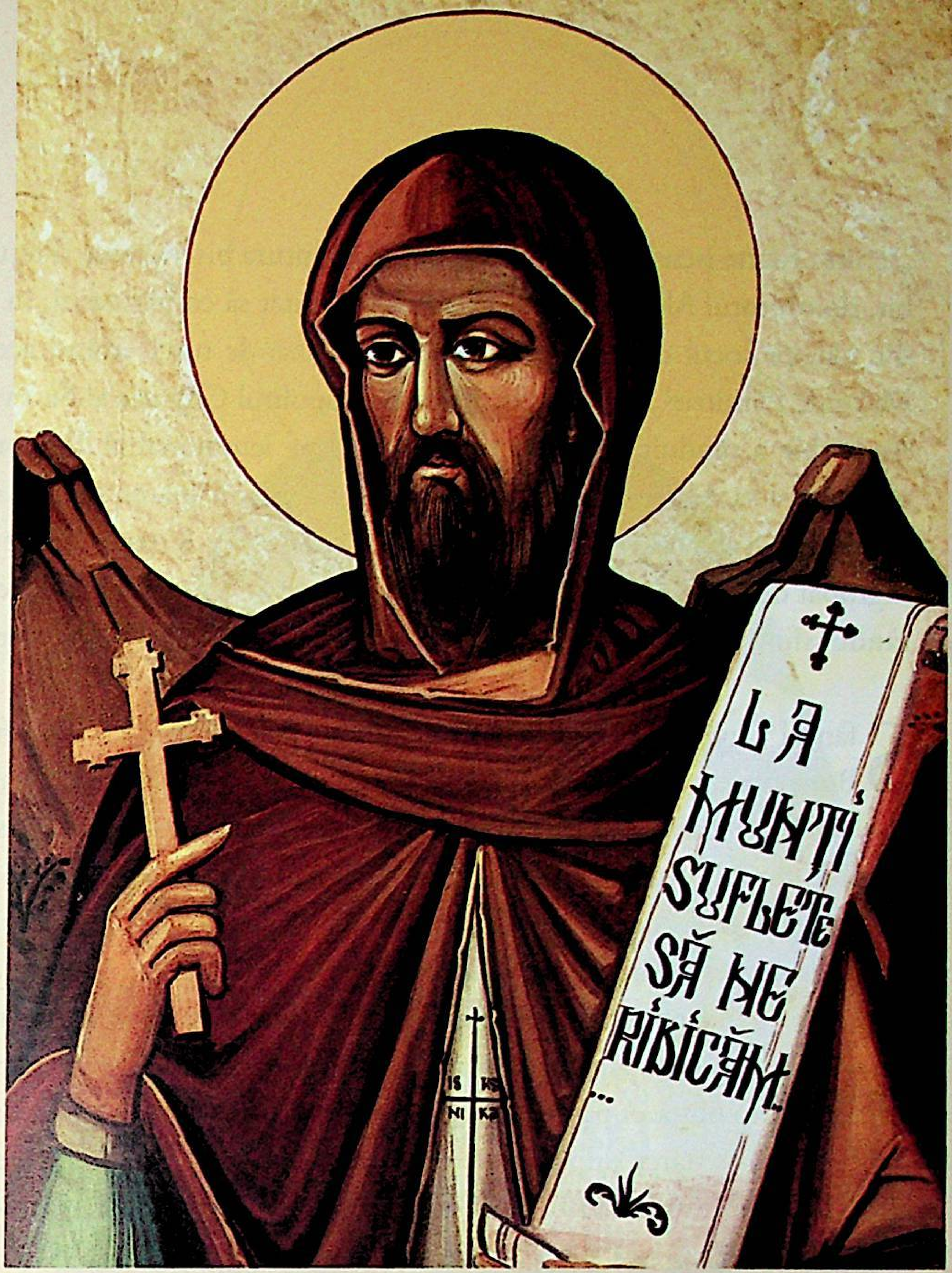
Sfântul Cuvios Amfilohie de la Pângărați[11] s-a născut la anul 1487, într-un sat din nordul Moldovei. Dorind să-și închine viața lui Hristos, a intrat de tânăr în obștea mănăstirii Moldovița, după care, pe la anul 1508, a plecat la mănăstirea Pângărați, unde a fost ales stareț, îndrumând obștea monahilor de aici timp de 58 de ani. Un contemporan al său, ieromonahul Anastasie de la aceeași mănăstire, mărturisește că starețul Amfilohie avea – pe lângă râvna pentru nevoințele duhovnicești – și preocupări cărturărești și artistice, fiind

---

10. Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani...*, pp. 77-78; Pr. Mircea Păcurariu, „Cuviosul Ioan de la Prislop", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 350-352; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinții neamului românesc*, 2008, pp. 173-174.

11. *Sfinți Ocrotitori ai Moldovei, canonizați în perioada 1992-2009*, Ed. Doxologia, Iași, 2009, pp. 75-77; Ierom. Ioanichie Bălan, „Cuviosul Simeon Sihastrul de la Pângărați", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 315-318; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, pp. 584-585.

➤ *Sfântul Cuvios Amfilohie de la Pângărați*

LA
MUNTI
SUFLETE
SĂ NE
RIDICĂM...

„scriitor foarte iscusit" și cu talent pentru sculptura bisericească. Prețuindu-l în chip deosebit, domnitorul Alexandru Lăpușneanu l-a ajutat să construiască, în anul 1560, o biserică din zid, pe locul celei de lemn care fusese arsă de turci, având același hram, „Sf. Mare Mucenic Dimitrie", și fiind sfințită de mitropolitul Grigorie al Sucevei. În 1566, Cuviosul Amfilohie a rânduit egumen, în locul său, pe ieromonahul Teodorit, iar el s-a retras la mănăstirea sa de metanie, Moldovița, unde a primit marea schimă sub numele de Enoh, petrecând în asceză și rugăciune încă patru ani de zile. A trecut la cele veșnice în 1570, fiind îngropat de ucenici la Moldovița. Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române l-a trecut în rândul sfinților, în martie 2008, fiind prăznuit în ziua de 7 septembrie.

Sfântul Cuvios Rafail de la Agapia

Sfântul Cuvios Rafail de la Agapia[12] a trăit în secolul al XVI-lea, fiind originar din satul Bursucani, ținutul Bârladului. Faima sihaștrilor din Munții Neamțului l-a determinat să-și îndrepte pașii, de tânăr, spre mănăstirea Agapia din Deal (azi, schitul Agapia Veche), ctitoria domnitorului Moldovei Petru Șchiopul, unde a îmbrăcat haina călugărească, sub numele de Rafail. Aici a viețuit ani îndelungați, în smerenie, ascultare și rugăciune neîncetată, sub îndrumarea părinților îmbunătățiți din acest așezământ monahal. Spre bătrânețe, dorul de liniște l-a îndemnat să se retragă, cu binecuvântarea duhovnicului, în pustietatea muntelui, unde a găsit un loc mai potrivit pentru nevoințele aspre ale vieții sihăstrești, căreia s-a dedicat cu întreaga sa ființă. A păstrat totuși legătura spirituală cu obștea mănăstirii, pe care o povățuise, o vreme, ca stareț, după cum reiese din vechile pomelnice. După trecerea sa la cele veșnice, ucenicii, cunoscându-i viața plină de sfințenie, i-au dezgropat trupul – pe care l-au aflat „plin de slavă dumnezeiască și bine mirositor" – și l-au așezat într-o raclă, în biserica mănăstirii, spre a fi cinstit de către credincioși. Însuși mitropolitul cărturar Dosoftei „i-a sărutat sfintele moaștii", după cum mărturisește în lucrarea sa, *Viața și petrecerea sfinților*. Astăzi, însă, nu se mai știe unde anume se găsesc moaștele Cuviosului Rafail; se presupune că au fost ascunse undeva, de teama năvălitorilor străini, probabil, lângă Sfântul Altar al bisericii de la Agapia Veche. A fost canonizat de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române, în sedința sa din 5-7 martie, 2008, cu zi de prăznuire la 21 iulie.

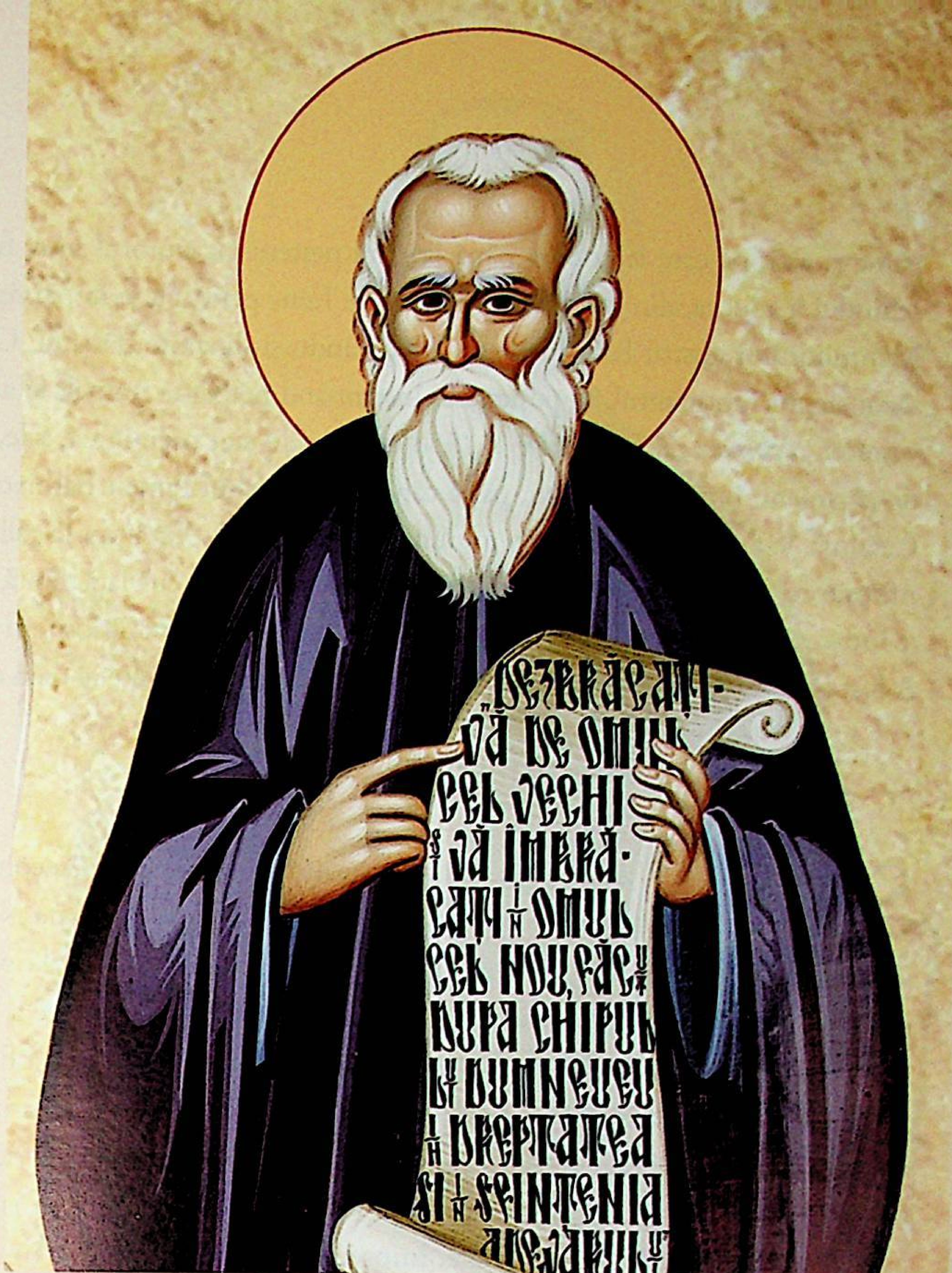
➤ Sfântul Cuvios Rafail de la Agapia

Sfântul Cuvios Ioanichie cel Nou de la Muscel

Sfântul Cuvios Ioanichie cel Nou de la Muscel[13] a trăit în a doua jumătate a secolului al XVI-lea și prima jumătate a secolului al XVII-lea. Din fragedă tinerețe, a intrat în obștea schitului Cetățuia-Negru Vodă, de pe valea râului Dâmbovița, unde a primit chipul îngeresc al călugăriei. După ce a deprins rânduielile vieții ascetice de la părinții îmbunătățiți ai chinoviei și de la sihaștrii care viețuiau în apropierea schitului – așezare isihastă ce avea să se numească *Valea Chiliilor* – Cuviosul Ioanichie, dorind să-și petreacă viața în liniște desăvârșită și rugăciune neîncetată, s-a retras, cu binecuvântarea duhovnicului său, într-o peșteră săpată în peretele muntelui, unde s-a nevoit, neștiut de oameni, mai bine de 30 de ani. Se spune că doar ucenicul său îi ducea, uneori,

➤ Sfântul Cuvios Ioanichie cel Nou de la Muscel

12. *Sfinți Ocrotitori ai Moldovei...*, pp. 83-85; Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani...*, pp. 87-91; Diac. I. Ivan, „Cuviosul Rafail de la Agapia", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 357-361; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, p. 522.
13. † Calinic, Arhiepiscopul Argeșului și Muscelului, *Argumente pentru canonizarea cuviosului Ioanichie Schimonahul*; Ierom. Ioanichie Bălan, *Vetre de sihăstrie românească secolele IV-XX*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982, pp. 238-240.

DEZBRĂCAȚI-
VĂ DE OMUL
CEL VECHI
ȘI VĂ ÎMBRĂ-
CAȚI ÎN OMUL
CEL NOU, FĂCUT
DUPĂ CHIPUL
LUI DUMNEZEU
ÎN DREPTATEA
ȘI SFINȚENIA

pâine și apă, pe care le cobora până la gura peșterii cu ajutorul unei frânghii, iar egumenul schitului îi aducea, din când în când, Sfintele Taine pentru a se împărtăși cu Trupul și Sângele Mântuitorului nostru Iisus Hristos. Cunoscându-și dinainte sfârșitul, Cuviosul Ioanichie și-a săpat singur mormântul, în peștera sa, însemnând pe piatră numele și anul trecerii sale la cele veșnice: *„Schimonahul Ioanichie † 1638"*. Acolo au stat osemintele sale, acoperite de o pânză de păianjeni, timp de 306 ani, până când ieromonahul Pimen Bărbieru, egumenul schitului Cetățuia, le-a descoperit, în chip minunat, în anul 1944. Văzându-le galbene la culoare și binemirositoare, acesta și-a dat seama că este vorba de un cuvios cu viață sfântă și, de aceea, punându-le într-o raclă din lemn de stejar, le-a așezat în biserica schitului, spre a fi cinstite de credincioși. A fost canonizat de Biserica noastră, în 2008, cu zi de prăznuire în data de 26 iulie.

Sfântul Cuvios Chiriac de la Tazlău

Sfântul Cuvios Chiriac de la Tazlău[14] s-a născut la începutul secolului al XVII-lea într-o familie de buni creștini ortodocși, în satul Mesteacăn din zona Neamțului. Participând de mic copil la sfintele slujbe de la mănăstirea Tazlău, alături de părinții săi, încet-încet și-a descoperit vocația pentru viața monahală, motiv pentru care a hotărât să intre, chiar din fragedă tinerețe, în obștea acestei mănăstiri. Aici, s-a dovedit a fi un monah ascultător, smerit, postitor și râvnitor la rugăciune. Datorită virtuților și maturității sale duhovnicești, starețul l-a recomandat să fie hirotonit diacon, apoi preot, încât ieromonahul Chiriac a ajuns în scurt timp un iscusit povățuitor de suflete. Dorul după isihie și o nevoință mai aspră l-au determinat să se retragă, împreună cu alți sihaștri, pe un munte din apropierea mănăstirii, numit Măgura Tazlăului, așezându-se într-o peșteră, unde și-a continuat viața de rugăciune și priveghere până în anul 1660, când a trecut la cele veșnice; a fost înmormântat în pridvorul bisericii mănăstirii. Poporul dreptcredincios l-a cinstit ca sfânt încă din timpul vieții, lucru adeverit și de mitropolitul Dosoftei al Moldovei, care l-a cunoscut și, apoi, i-a sărutat moaștele, după cum însuși mărturisește în lucrarea sa *Viața și petrecerea svinților*: „Apucat-am în zilele noastre părinți înalți la podvig (nevoință) și plecați la smerenie adâncă, pe părintele Chiriac de la Bisericani și pe Chiriac de la Tazlău"; este pomenit, de asemenea, în *Patericul Sfinților moldo-români* din anul 1888. Biserica Ortodoxă Română l-a trecut în rândul sfinților din calendar, în ședința Sfântului Sinod din martie 2008, fixându-i zi de prăznuire în data de 9 septembrie.

➤ *Sfântul Cuvios Chiriac de la Tazlău*

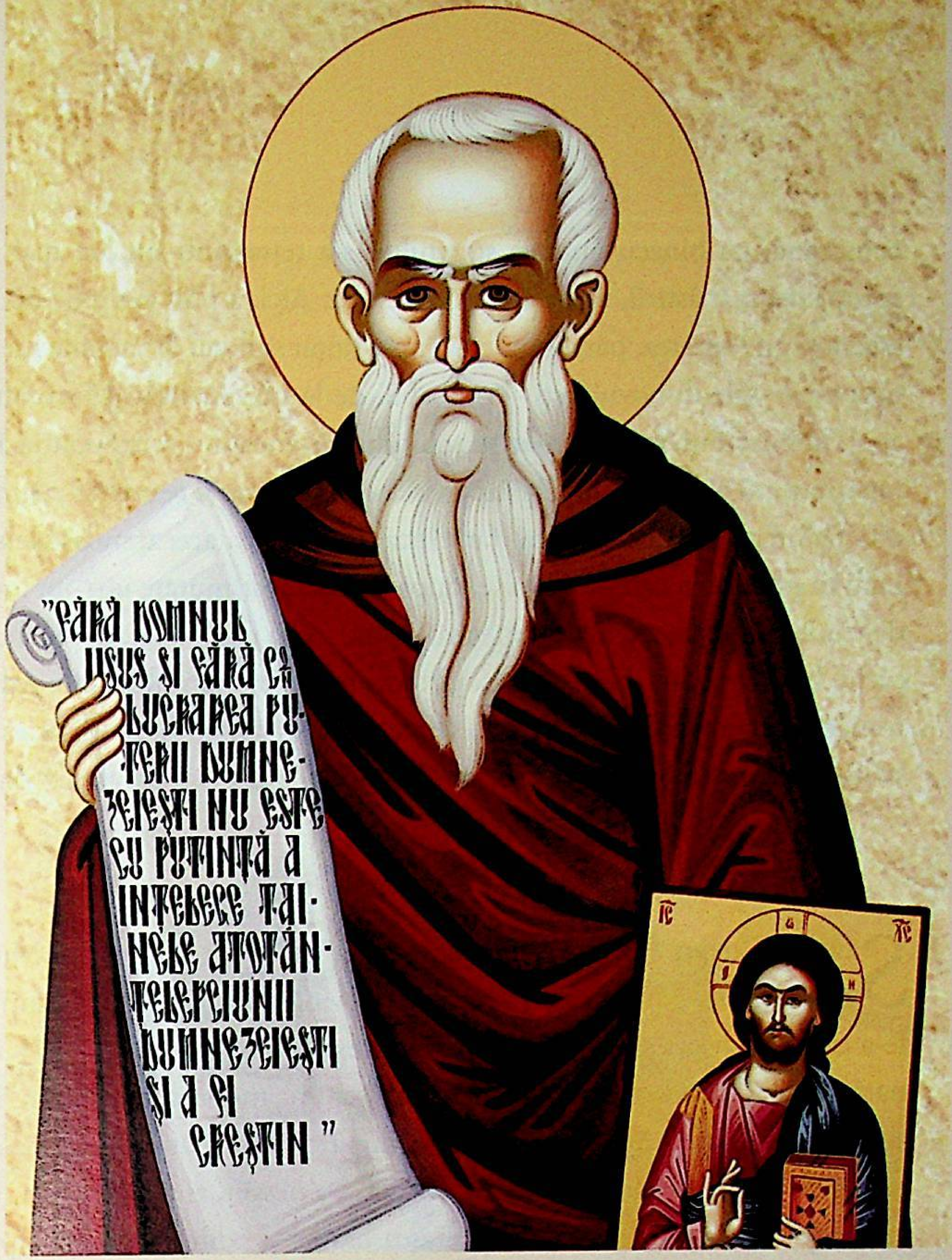
Sfântul Cuvios Chiriac de la Bisericani

Sfântul Cuvios Chiriac de la Bisericani[15] a trăit în secolul al XVII-lea, fiind originar tot din ținutul Neamțului. A intrat de tânăr în sihăstria de la Bisericani, care număra, în vremea aceea, peste 100 de călugări. Dorind să-și petreacă viața în liniște desăvârșită și rugăciune

➤ *Sfântul Cuvios Chiriac de la Bisericani*

14. *Sfinți Ocrotitori ai Moldovei...*, pp. 99-102; Diac. I. Ivan, „Cuviosul Chiriac de la Tazlău", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 394-398; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, pp. 177.

15. *Sfinți Ocrotitori ai Moldovei...*, pp. 72-74; Diac. I. Ivan, „Cuviosul Chiriac de la Bisericani", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 369-374; Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani...*, pp. 87-91; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, pp. 176.

"FĂRĂ DOMNUL
IISUS ȘI FĂRĂ CO-
LUCRAREA PU-
TERII DUMNE-
ZEIEȘTI NU ESTE
CU PUTINȚĂ A
ÎNȚELEGE TAI-
NELE ATOTÎN-
ȚELEPCIUNII
DUMNEZEIEȘTI
ȘI A FI
CREȘTIN"

neîncetată, cu binecuvântarea stareţului, s-a retras într-un loc mai tainic, în pădurile din apropierea mănăstirii, unde a găsit o peşteră. Aici, a trăit timp de 60 de ani, nevoindu-se cu asceza şi privegherea, până când şi-a încredinţat sufletul în mâinile lui Hristos. Auzind despre nevoinţele sale duhovniceşti – probabil, de la ucenicul său Mitrofan, episcopul Huşilor şi, apoi, al Buzăului, fost egumen al schitului Bisericani – mitropolitul Dosoftei al Moldovei îl menţionează pe Cuviosul Chiriac în lucrarea sa *Viaţa şi petrecerea svinţilor*, alături de alţi pustnici nemţeni. Fiind cinstit ca sfânt încă din vremea aceea, moaştele sale au fost aşezate mai întâi în peştera în care se nevoise, după care au fost mutate într-un loc tăinuit, spre a fi ferite de jefuire şi profanare. De asemenea, chipul său a fost pictat, în secolul al XIX-lea, pe frontispiciul bisericii schitului românesc „Prodromu" din Sfântul Munte Athos, alături de alţi sfinţi români. Cuviosul Chiriac de la Bisericani a fost canonizat de Biserica Ortodoxă Română, în şedinţa Sfântului Sinod din 5-7 martie 2008, cu zi de prăznuire în data de 1 octombrie.

Sfântul Cuvios Partenie de la Agapia

Sfântul Cuvios Partenie de la Agapia[16] a vieţuit ca sihastru în Munţii Agapiei, în veacul al XVII-lea. Mitropolitul Dosoftei al Moldovei îl numără printre sfinţii români cărora le-a cunoscut viaţa şi nevoinţele duhovniceşti, pomenindu-i numele în lucrarea deja menţionată, *Viaţa şi petrecerea sfinţilor*. A primit schima monahală din mâinile Cuviosului Eufrosin, stareţul mănăstirii Agapia (din Deal), după care, urmând pilda părinţilor de odinioară, s-a retras la linişte, în Muntele *Scaunele*. Aici, s-a nevoit, zi şi noapte, cu rugăciunea şi privegherea, împletind coşuri pentru procurarea hranei şi odihnindu-se noaptea, foarte puţin – asemenea sihaştrilor din vechime – pe nişte laviţe (scaune), aşezate între trunchiurile de brazi, de la care şi-au primit numele poiana şi muntele respectiv. După tradiţie, Cuviosul Partenie a fost şi stareţ al mănăstirii Agapia, vieţuitorii acesteia păstrându-i o pioasă amintire şi cinstindu-l ca sfânt, chiar îndată după trecerea sa la cele veşnice, întâmplată în jurul anului 1660. Se spune că, la mormântul său, se făceau minuni; de aceea, părinţii mănăstirii Agapia, văzând evlavia credincioşilor care veneau să se roage la mormântul său, i-au dezgropat trupul – găsit nestricăcios şi bine mirositor – şi l-au aşezat într-o raclă, în biserică. Mai târziu, de teama de a nu fi profanate de năvălitorii străini, sfintele sale moaşte au fost tăinuite, probabil, tot lângă Sfântul Altar al bisericii din mănăstirea Agapia Veche. Biserica noastră l-a trecut în rândul sfinţilor din calendarul ortodox, prin hotărârea Sfântului Sinod din 5-7 martie, 2008, fiind prăznuit la 21 iulie, împreună cu Sfântul Cuvios Rafail.

➤ *Sfântul Cuvios Partenie de la Agapia*

Sfântul Cuvios Vasile de la Poiana Mărului

Sfântul Cuvios Vasile de la Poiana Mărului[17] s-a născut în anul 1692, în Rusia, într-o familie de buni creştini, care i-au oferit o frumoasă educaţie, în spirit evanghelic. Dorind să-şi trăiască viaţa în rugăciune şi isihie, încă de tânăr şi-a îndreptat paşii spre sihăstriile Rusiei

16. *Sfinţi Ocrotitori ai Moldovei...*, pp. 86-88; *Enciclopedia Ortodoxiei Româneşti*, p. 463.

17. Pr. Gabriel Cocora, „Cuviosul Vasile de la Poiana Mărului", în: vol. *Sfinţi Români...*, pp. 422-431; Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinţi daco-romani...*, pp. 103-104; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinţii neamului românesc*, pp. 212-214; Dario Raccanello, *Sfântul stareţ Vasile de la Poiana Mărului. Introduceri în rugăciunea lui Iisus şi isihasm*, Ed. Deisis, Sibiu, 2009; *Enciclopedia Ortodoxiei Româneşti*, pp. 680-681.

„FERICIȚI
CEI SĂRACI
CU DUHUL,
CĂ A LOR
ESTE ÎMPĂ-
RĂȚIA CERU
RILOR"

ÎNFRÂNAREA
ȘI POSTUL SUNT
ÎNCEPUTUL ȘI
POVĂȚUIREA A
TOATĂ CALEA
VIEȚII CALUGĂ-
REȘTI.

de altădată, după care s-a retras în Munții Moșenschi, în jurul Kievului, căutând călugări cu „viață îmbunătățită" de la care să învețe căile desăvârșirii prin asceză. Întrucât creștinii ortodocși erau prigoniți în Ucraina de cei ce acceptaseră unirea cu Biserica Romei, Cuviosul Vasile și-a părăsit patria și a venit, împreună cu ucenicul său, monahul Mihail, în Țara Românească, stabilindu-se la mănăstirea Dălhăuți (lângă Focșani), unde a rămas timp de 20 de ani. Aici, a fost hirotonit ieromonah, iar obștea monahală l-a ales egumen, în pofida tinereților sale. S-a dovedit a fi însă un bun îndrumător duhovnicesc, numărul viețuitorilor sporind la peste 40 de monahi și frați de mănăstire. În anul 1730, râvnind după liniștea locurilor pe care le ofereau Munții Buzăului, s-a retras, împreună cu 12 ucenici, la mănăstirea Poiana Mărului, de unde a continuat să-i povățuiască și pe monahii de la Dălhăuți. Printre călugării de neam slav din noua sa mănăstire s-a numărat la un moment dat și tânărul monah Platon din Poltava Ucrainei, care, ulterior, s-a stabilit în Sfântul Munte Athos, într-o chilie de lângă mănăstirea Pantocrator. Pe la începutul anului 1750, starețul Vasile, făcând un pelerinaj la Sfântul Munte, avea să-l îmbrace pe Platon în mantia de ieroschimonah, schimbându-i numele în Paisie; este vorba de viitorul mare stareț de la mănăstirile moldave Dragomirna, Secu și Neamț, Sf. Cuv. Paisie Velicicovski. Reîntors la Poiana Mărului, starețul Vasile și-a continuat misiunea sa duhovnicească, îndrumându-i atât pe credincioșii din părțile Buzăului și Vrancei, cât și pe monahii din schiturile învecinate: Trăisteni, Cârnu, Rătești, Ciolanu, Rogozu, Cotești, Găvana și Valea Neagră. Dar, Cuviosul Vasile a avut și preocupări cărturărești, fiind autorul a numeroase scrieri, folositoare celor care doreau să cunoască în profunzime operele Sfinților Părinți referitoare la rugăciunea inimii, trezvie, pocăință etc. Totodată, a copiat o serie de manuscrise în limba slavonă și a scris câteva lucrări originale, traduse mai târziu și în limba română, ca de pildă: *Cuvânt înainte la cartea lui Grigorie Sinaitul*, *Cuvânt înainte la capitolele lui Filotei Sinaitul*, *Cuvânt înainte la cartea lui Isihie*, *Cuvânt înainte la cartea lui Sorski*, *Închipuire cum se cade nouă, celor ce suntem pătimași și călcăm poruncile Bisericii, să ne îndreptăm prin pocăință* etc. Ultimele zile ale starețului Vasile au fost marcate de grele suferințe trupești, pe care cuviosul le-a îndurat cu multă răbdare și nădejde în milostivirea lui Dumnezeu, rugându-se neîncetat. A trecut la cele veșnice în ziua de 25 aprilie, 1767. Luând în considerare sfințenia vieții și calitățile sale de duhovnic iscusit al monahilor și credincioșilor, pe care i-a îndrumat mai bine de jumătate de secol, Sfântul Sinod al Bisericii noastre a hotărât, în data de 5 martie 2003, să-l treacă în rândul sfinților cuvioși din calendarul ortodox, cu zi de prăznuire la 25 aprilie.

◄ *Sfântul Cuvios Vasile de la Poiana Mărului*

Sfântul Cuvios Onufrie de la Sihăstria Voronei

Sfântul Cuvios Onufrie de la Sihăstria Voronei[18] s-a născut în jurul anului 1700, într-o familie nobilă din Rusia, care i-a oferit o educație corespunzătoare pentru îndeplinirea, mai târziu, a responsabilităților de guvernator al unei regiuni (gubernii). Prin natura funcției sale, a vizitat multe mănăstiri și schituri ortodoxe, unde a cunoscut călugări cu aleasă viață duhovnicească, care au avut o influență benefică asupra sufletului său, ajutându-l să ia decizia

18. Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani...*, pp. 100-102; *Sfinți Ocrotitori ai Moldovei...*, pp. 45-49; *Cuviosul Onufrie de la Vorona, argumente pentru canonizare*, Ed. Trinitas, Iași; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinții neamului românesc*, pp. 215-221; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, pp. 449-450.

Teme-te de
Dumnezeu și
păzește porun-
cile lui fiind-
că Dumnezeu
va judeca
toate faptele
și tot ce-a fost
ascuns fie
bun fie rău

de a-și închina viața lui Dumnezeu. Astfel, pe la anul 1749, renunțând la toate bunurile sale materiale și la demnitatea politică, a venit în părțile Moldovei – probabil atras de faima unor părinți înduhovniciți – și s-a stabilit la schitul Poiana Mărului, unde a viețuit o vreme, ca ucenic al stareţului Vasile. De aici, Cuviosul Onufrie a plecat, în jurul anului 1763, la mănăstirea Dragomirna, de lângă Suceava, unde l-a întâlnit pe starețul Paisie Velicicovski, care tocmai venise de la Sfântul Munte Athos, împreună cu cei 64 de ucenici ai săi. Un an mai târziu, însă, a părăsit Dragomirna și s-a retras la schitul Sihăstria Voronei (în sudul jud. Botoșani de azi), în care trăiau călugări români, ucrainieni și ruși. Aici, s-a așezat într-o peșteră situată pe malul pârâului Vorona, unde s-a nevoit, timp de 25 de ani, viețuind în smerenie, post și rugăciune neîncetată. A avut însă și preocupări cărturărești, copiind, alături de ieroschimonahul Nicolae, un mare număr de opere ale Sfinților Părinți (Sf. Isaac Sirul, Ioan Carpatinul, Nichita Stithatul, Calist și Ignatie Xantopol, Sf. Simeon Noul Teolog, Simeon al Thessalonicului, Nil Sinaitul, Sf. Grigorie Palama ș.a.), după traducerile și redactările starețului Paisie; unele manuscrise ale celor doi monahi se păstrează încă la Biblioteca Academiei Române și în biblioteca mănăstirii Rila din Bulgaria. În anul 1774, a primit schima cea mare de la duhovnicul său, Paisie, la mănăstirea Dragomirna, dar s-a întors în peștera sa de lângă Sihăstria Voronei, de unde a trecut la cele veșnice, în ziua de 29 martie 1789; a fost înmormântat într-o livadă, la rădăcina unui măr. La scurt timp, la mormântul său, au început să se petreacă multe fapte minunate, cum a fost, de pildă, vindecarea de epilepsie, în anul 1846, a uneia dintre fiicele domnitorului Moldovei, Mihail Sturdza. În semn de mulțumire, acesta a poruncit ca osemintele Cuviosului Onufrie – cinstit deja ca sfânt de către viețuitorii mănăstirii – să fie dezgropate și așezate într-o raclă, în Altarul bisericii. În anul 1856, în urma unui vis, în care însuși Cuviosul Onufrie s-a arătat starețului de atunci al mănăstirii Vorona, arhimandritului Iosif Vasiliu, racla cu sfintele sale moaște a fost așezată într-o firidă din pronaosul bisericii „Bunavestire" din Sihăstria Voronei, unde se află și astăzi. A fost canonizat de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în iulie 2005, stabilindu-i-se ca dată de prăznuire ziua de 9 septembrie.

◄ Onufrie de la Sihăstria Voronei

Sfântul Cuvios Mărturisitor Visarion

Sfântul Cuvios Mărturisitor Visarion[19], numit din botez Nicolae, s-a născut pe la începutul secolului al XVIII-lea, în Bosnia, într-o familie de vlahi (aromâni), Maxim și Maria Ciurcea (sau Tiurcea), care s-a stabilit, ulterior, în localitatea Kostainița din Croația. Nu se știe când a ajuns în Țara Sfântă, dar în anul 1738 s-a călugărit, sub numele de Visarion, la mănăstirea „Sfântul Sava" de lângă Ierusalim. După ce a vizitat mănăstirile din Sfântul Munte Athos, a venit în Slovenia, stabilindu-se la mănăstirea Pakra. Remarcându-se printr-un zel pastoral-misionar deosebit, în anul 1744 mitropolitul Arsenie Ioanovici Șacabent de la Karlovitz i-a dat binecuvântarea să plece în Banat și, apoi, în Transilvania, pentru a întări Ortodoxia românească, amenințată de uniatism. Trecând prin Timișoara, a vizitat câteva mănăstiri bănățene, după care a făcut un popas mai îndelungat la Lipova.

19. Pr. Ion B. Mureșianu, „Sfântul Visarion Mărturisitorul", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 466-476; Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani...*, pp. 195-197; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinții neamului românesc*, pp. 142-145; Prot. Gh. Cotoșman, „Eremitul Visarion Valahul – marea mișcare religioasă ortodoxă și național-românească produsă de predicile lui în Banat și Ardeal", în: *Mitropolia Banatului*, 7 (1957), 1-3, pp. 99-124; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, p. 690.

➤ *Sfântul Cuvios Mărturisitor Visarion*

În apropierea orașului, a ridicat o cruce, din fața căreia a început să predice românilor ortodocși, îndemnându-i să nu asculte de preoții uniați, ci să rămână statornici în dreapta credință strămoșească. De aici, însoțit de trei negustori „greci" (mai curând, aromâni) din Lipova – Dima Nino, Gheorghe Nicola și Gavrilă Bistro – și-a continuat lucrarea misionară în localitățile Dobra (jud. Hunedoara), Deva, Orăștie și Săliștea Sibiului, unde credincioșii îl întâmpinau cu bucurie, văzând în el un apărător al Ortodoxiei. Succesul predicilor sale n-a rămas, însă, neobservat de autoritățile locale, care au dispus arestarea lui și a celor trei însoțitori. Au fost închiși și supuși unui lung interogatoriu, la Sibiu, după care Cuviosul Visarion a trecut prin mai multe închisori – Deva, Timișoara, Osiek (în Croația), Raab (azi, Györ, în Ungaria) – pentru ca, în cele din urmă, să ajungă în temnița de la Kufstein, în Munții Tirolului, unde se crede că a și murit. Misiunea sa, însă, nu s-a stins, ci, dimpotrivă, a declanșat o adevărată mișcare de rezistență în fața uniatismului din Transilvania, care a durat mai mult de 15 ani și în cursul căreia nenumărați preoți și credincioși români și-au jertfit viața pe Altarul credinței străbune. Intrat în conștiința poporului dreptcredincios din Transilvania ca sfânt mărturisitor, Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât, în ședința sa din 28 februarie 1950, ca ieromonahul Visarion să fie trecut în rândul sfinților cuvioși din calendar, fiind pomenit în data de 21 octombrie, alături de Cuviosul Sofronie de la Cioara și credinciosul țăran Oprea Miclăuș din Săliștea Sibiului. Canonizarea lor solemnă s-a făcut în Catedrala Reîntregirii din Alba Iulia, la 21 octombrie 1955.

...ntul Cuvios Sofronie de la Cioara

Sfântul Cuvios Sofronie de la Cioara[20] a fost unul dintre marii apărători și mărturisitori ai dreptei credințe, în Transilvania secolului al XVIII-lea, într-o vreme în care Ortodoxia românească a suferit mult din cauza prozelitismului catolic, exercitat cu vehemență și violență asupra românilor majoritari, cu sprijinul clericilor uniați. S-a născut într-o familie preoțească din satul Cioara (azi, Săliștea, jud. Alba), primind la Botez numele Stan. Educația și învățătura primite în familie l-au ajutat ca, îndată după căsătorie, să-l urmeze pe tatăl său în slujirea preoțească, în satul natal. Rămas văduv, s-a călugărit la mănăstirea Cozia din Oltenia, sub numele de Sofronie, apoi a ridicat un schit de lemn în apropiere de Cioara, unde a trăit o vreme ca sihastru. Distrugerea bisericii și a chiliei de către autoritățile maghiare locale, în primăvara anului 1757, l-au determinat să pornească o adevărată luptă pentru apărarea și afirmarea credinței strămoșești, mergând prin sate și îndemnându-i pe credincioșii ortodocși să-i alunge pe preoții uniați din bisericile lor. Pentru aceasta, a fost arestat și închis de două ori, la Bobâlna și Abrud (1759-1760), însă repede eliberat de autorități, de teama revoltei moților. Simpatia și atașamentul poporului l-au încurajat să-și continue misiunea, cu și mai mult zel; astfel, în august 1760 și, respectiv, februarie 1761, ieromonahul Sofronie a convocat, la Zlatna și la Alba-Iulia, două „sinoade", adică adunări de preoți și credincioși, în cadrul cărora s-au formulat memorii către Curtea imperială din Viena și către Guvernul transilvan,

➤ *Sfântul Cuvios Sofronie de la Cioara*

20. Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți Daco-Romani...*, pp. 198-202; Pr. Teodor Bodogae, „Cuviosul Sofronie de la Cioara", în: vol. *Sfinți Români...*, 1987, pp. 458-465; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinții neamului românesc*, pp. 146-150; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, p. 594.

PĂSTRAȚI
CREDINȚA ORTO-
DOXĂ A STRĂMO-
ȘILOR! NU VĂ
VINDEȚI
SUFLETELE!

cuprinzând principalele revendicări ale românilor ortodocşi din Ardeal: permisiunea de a avea episcop ortodox, restituirea bisericilor luate de uniți, eliberarea celor închiși din pricina credinței lor, libertate religioasă pentru ortodocşi etc. Din nefericire, doleanțele românilor n-au fost luate în seamă, în pofida promisiunilor făcute de împărăteasa Maria Tereza; dimpotrivă, aceasta, văzând că mişcarea condusă de Sofronie s-a răspândit până în Sătmar şi Maramureş, a trimis în Transilvania trupe de infanterie şi cavalerie, sub comanda generalului Nicolaus Adolf von Bukow, ca să o înăbuşe. În aceste condiții defavorabile, Sofronie a fost nevoit să accepte o înțelegere cu generalul austriac, pentru a nu pune în pericol viețile celor pe care i-a călăuzit. Considerând că şi-a încheiat misiunea, a trecut munții în Țara Românească, unde a ajuns egumen al schitului Robaia, aflat pe atunci sub ascultarea mănăstirii Argeş; nu se ştie unde şi când şi-a sfârşit zilele. Biserica Ortodoxă Română l-a trecut în rândul sfinților cuvioşi mărturisitori, alături de Visarion Sarai şi Oprea Miclăuş, în şedința Sfântului Sinod din 28 februarie 1950, iar proclamarea oficială a canonizării a avut loc la Alba Iulia, în data de 21 octombrie 1955, ziua sa de prăznuire.

Sfântul Cuvios Paisie de la Neamț

Sfântul Cuvios Paisie de la Neamț[21] s-a născut în oraşul Poltava din Ucraina, la 21 decembrie 1722, fiind al unsprezecelea dintre cei 12 copii ai preotului Ioan şi ai presbiterei Irina, care i-au pus la Botez numele Petru. Rămas orfan de tată la vârsta de 4 ani, a fost crescut și educat de mama sa şi de un frate mai mare, Ioan, preot la Catedrala *Uspenia* („Adormirea Maicii Domnului"), în locul tatălui său. În anul 1735, a fost trimis să învețe carte la vestita Academie Teologică din Kiev, întemeiată de mitropolitul moldovean Petru Movilă, unde a absolvit doar primul ciclu de studii, cu durata de patru ani; aici, a învățat limbile greacă, slavonă şi poloneză. Părăsind şcoala, în 1740, a intrat mai întâi în mănăstirea Liubiețchi, apoi în mănăstirea Medvedovschi, situată în dreapta râului Nipru, unde, la 6 august 1741, a fost făcut rasofor, dându-i-se numele de Platon. Din pricina prigoanelor venite din partea catolicilor şi a uniaților din regatul polon, s-a stabilit pentru o vreme la cunoscuta Lavra Pecerska din Kiev, după care, dorind o viață duhovnicească mai înaltă, în anul 1745, şi-a îndreptat paşii spre Țările Româneşti. Aici, a viețuit vreo patru ani în schiturile Trăisteni, Dălhăuți şi Cârnu, situate la întorsura Carpaților şi aflate sub îndrumarea duhovnicească a strețului Vasile de la Poiana Mărului. În anul 1746, a plecat la Sfântul Munte Athos, unde s-a nevoit ca sihastru timp de patru ani, într-o chilie din apropierea mănăstirii Pantocrator; aici, a fost tuns în monahism, în 1750, de către Cuviosul Vasile de la Poiana Mărului – aflat în pelerinaj la Sfântul Munte – care i-a schimbat numele în Paisie. Curând, în jurul său avea să se adune un mare număr de ucenici – români, ucraineni şi ruşi –, care l-au convins să primească darul preoției, fiind hirotonit, în anul 1758, de către un episcop pe nume Grigorie. După aceasta, ieromonahul Paisie

21. Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani...*, pp. 105-110; Pr. Paul Mihail, „Cuviosul Stareț Paisie de la Neamțu", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 484-495; Sf. Ierarh Grigorie Dascălu, *Viața Sfântului Cuvios Paisie de la Neamț*, Ed. Trinitas, Iaşi, 2006; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinții neamului românesc*, pp. 254-261; Dan Zamfirescu, *Paisianismul. Un moment românesc în istoria spiritualității europene*, Ed. Roza Vânturilor, Bucureşti, 1996; *Enciclopedia Ortodoxiei Româneşti*, pp. 457-458; Diac. P.I. David, „Cuviosul Paisie cel Mare (Velicikovski) – un desăvârşit monah român", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 93 (1975), 1-2, pp. 162-191.

➤ *Sfântul Cuvios Paisie de la Neamț*

a întemeiat un schit cu hramul „Sf. Proroc Ilie", zidind din temelie o biserică, 15 chilii și alte clădiri necesare; pe lângă îndatoririle sale duhovnicești, s-a ocupat și de revizuirea vechilor traduceri în limba slavonă din scrierile Sfinților Părinți și mari asceți, după originalul grecesc. Lipsa de chilii pentru cei 64 de ucenici, precum și neînțelegerile dintre călugării greci și slavi l-au determinat pe Paisie să se întoarcă în Țările Române. Astfel, în anul 1763, după o scurtă ședere la schitul Vărzărești din Vrancea, s-a îndreptat spre Iași, unde a primit binecuvântarea mitropolitului Gavriil Calimachi al Moldovei (1760-1786) de a se așeza la mănăstirea Dragomirna, de lângă Suceava, ctitoria mitropolitului Anastasie Crimca. Aici, starețul Paisie a întocmit un „așezământ", adică un fel de regulament de viețuire monahală, în 28 de puncte, prin care se impunea pravila folosită în Sfântul Munte, caracterizată prin: viață de obște, ascultare, smerenie, sărăcie, muncă, slujbe după tipic, Spovedanie, respectarea rânduielilor călugărești ș.a. Totodată, a continuat traducerea din greacă în limbile slavonă și română, a unor scrieri ascetico-mistice aparținând Sfinților Antonie cel Mare, Macarie, Marcu Ascetul, Teodor Studitul, Filotei Sinaitul, Grigorie Sinaitul, Simeon Noul Teolog și alții. După ocuparea Bucovinei de către Imperiul Habsburgic, care favoriza catolicismul, starețul Paisie, luând cu sine 200 din cei 350 de monahi și frați, a părăsit Dragomirna, în octombrie 1775, și, cu binecuvântarea aceluiași mitropolit Gavriil Calimachi, s-a așezat la mănăstirea Secu, aflată până atunci sub îndrumarea egumenului Eftimie. După ce a introdus și aici modelul athonit de viețuire monahală, în anul 1779 a preluat la rugămintea domnitorului Constantin Moruzzi, și conducerea mănăstirii Neamț; în timpul său, numărul viețuitorilor din Lavra Moldovei – români, ruși, ucraineni, greci, bulgari, sârbi – avea să depășească cifra de 700 de monahi, care, sub îndrumarea înțeleptului lor stareț, împleteau armonios nevoințele duhovnicești cu activitatea culturală, axată îndeosebi pe traducerea scrierilor ascetice ale Sfinților Părinți. Aici a întocmit Paisie *Filocalia*, în slavo-rusă, care s-a tipărit la Sankt Petersburg, în 1793, încât mănăstirea Neamț devenise, la sfârșitul secolului al XVIII-lea, cel mai important centru de viață isihastă și cultură ascetico-teologică din întregul Răsărit ortodox. În anul 1790, cuviosul Paisie a primit rangul de arhimandrit, din partea arhiepiscopului Ambrozie Serebrenikov al Poltavei, locțiitor al scaunului mitropolitan de la Iași, pe durata ocupației țariste în Moldova. Presimțindu-și sfârșitul, Paisie a început să-și scrie viața, dar lucrarea a rămas neterminată, deoarece, la 15 noiembrie 1794, a trecut la cele veșnice, fiind îngropat în biserica mare a mănăstirii Neamț. A fost canonizat de Biserica Ortodoxă Rusă în anul 1988, iar Sfântul Sinod al Bisericii noastre a hotărât, în ședința sa din 20 iunie 1992, generalizarea cultului Sf. Cuvios Paisie și în România, cu dată de prăznuire în ziua de 15 noiembrie.

Sfântul Cuvios Gheorghe de la Cernica și Căldărușani

Sfântul Cuvios Gheorghe de la Cernica și Căldărușani[22] s-a născut în anul 1730, într-o familie de buni creștini din Săliștea Sibiului. Dorind să-și închine viața lui Dumnezeu, în jurul anului 1750, a venit în Țara Românească, cu gândul să se închinovieze la una din

➤ *Sfântul Cuvios Gheorghe de la Cernica și Căldărușani*

22. Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți Daco-Romani...*, pp. 111-113; Arhim. Chesarie Gheorghescu, „Cuviosul Stareț Gheorghe de la Cernica", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 500-510; *Slujba și Acatistul Sfântului Cuvios Gheorghe de la Cernica*, Ed. Sfintei Arhiepiscopii a Bucureștilor, București, 2005; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinții neamului românesc*, pp. 226-228; Arhim. Chesarie Gheorghescu, „Cuviosul arhimandrit Gheorghe starețul mănăstirii Cernica (1781-1806)", în: *Glasul Bisericii*, 46 (1987), 5, pp. 63-81; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, p. 297.

▲*Sfântul Cuvios Gheorghe de la Cernica, starețul neobosit, ajutând frații monahi la îngrijirea grădinilor, frescă de la mănăstirea Cernica*

marile mănăstiri din preajma Bucureștilor. Ajuns în capitală, a cunoscut pe un arhiereu grec, care s-a oferit să-l ajute în împlinirea dorinței sale, luându-l cu sine la Sfântul Munte Athos. Aici, s-a stabilit mai întâi la mănăstirea Vatoped, unde a deprins rânduielile vieții monahale, apoi, după moartea părintelui său duhovnicesc, a intrat în obștea schitului „Sf. Proroc Ilie", aflată sub povățuirea starețului Paisie, care l-a călugărit și, ulterior, l-a recomandat pentru hirotonia întru ieromonah. În anul 1763, l-a urmat pe Cuviosul Paisie în Moldova, așezându-se și el, împreună cu ceilalți 63 de ucenici, la mănăstirea Dragomirna, unde a viețuit, în ascultare, post, rugăciune și slujire la Sfântul Altar, timp de 12 ani. În anul 1775, din cauza ocupării Bucovinei de către Imperiul Habsburgic, a plecat cu obștea starețului Paisie la mănăstirea Secu, iar din 1779, s-a așezat și a viețuit la mănăstirea Neamț. În anul 1781, cu binecuvântarea starețului Paisie, a plecat din nou spre Sfântul Munte Athos. Însă, la București avea să întâlnească pe un alt călugăr „paisian",

▲ *Biserica „Învierea Sfântului Lazăr", ctitorită în anul 1804 de Sfântul Cuvios Gheorghe de la Cernica, aflată în cimitirul mănăstirii, frescă*

pe nume Macarie ieromonahul, zis „dascălul", care l-a prezentat mitropolitului Grigorie al II-lea al Țării Românești (1760-1787). Acesta, intuind calitățile duhovnicești și intelectuale ale ieromonahului Gheorghe, l-a rugat să se ocupe de refacerea și conducerea mănăstirii Cernica, aflată pe atunci în paragină. Și astfel, făcând „ascultare" de ierarh, Cuviosul Gheorghe a început lucrarea de restaurare a bisericii și a chiliilor, beneficiind și de sprijinul financiar al domnitorului Nicolae Mavrogheni (1786-1790). În cei aproape 13 ani de stăreție la Cernica, s-a dovedit a fi un bun gospodar și chivernisitor al bunurilor mănăstirești, dar n-a neglijat nicidecum viața duhovnicească, reușind să introducă și aici modelul athonit de viețuire monahală, caracterizat prin slujbe zilnice, ascultare, muncă, post, rugăciune, priveghere, Spovedanie ș.a., care a contribuit la creșterea numărului de viețuitori, proveniți din toate provinciile românești, mai ales din Transilvania. În anul 1794, mitropolitul Dositei Filitti (1793-1810), apreciindu-i activitatea și priceperea,

▲ *Sfântul Cuvios Gheorghe povățuind obștile monahale din Cernica și Căldărușani, frescă de la mănăstirea Cernica*

▲ *Sfântul Cuvios Gheorghe, stareţul Cernicăi, lăsând urmaşi pe monahii Ghenadie, Irinarh şi Dorotei, frescă de la mănăstirea Cernica*

i-a încredinţat spre conducere şi mănăstirea Căldăruşani, ctitoria domnitorului Matei Basarab (1632-1654). Astfel, lăsând în locul său, la Cernica, pe viitorul stareţ şi duhovnic Timotei, stareţul Gheorghe a luat cu sine o parte dintre călugării cernicani şi, cu ajutorul acestora, ostenindu-se *cu timp şi fără timp*, a izbutit să reorganizeze şi această mănăstire, atât din punct de vedere administrativ, cât mai ales, în plan duhovnicesc. Pentru călugării doritori de mai multă linişte, a construit o biserică şi câteva chilii, la Cocioc, la aproximativ 1 km de zidurile mănăstirii, unde şi astăzi se nevoiesc unii monahi râvnitori. A trecut la cele veşnice în ziua de 3 decembrie 1806, fiind înmormântat la mănăstirea Cernica, în faţa bisericii „Sfântul Lazăr", din cimitirul înfiinţat de el în 1804. Stareţul Gheorghe a lăsat urmaşilor săi o „diată", scrisă la anul 1785, care cuprindea învăţături din Sfânta Scriptură, din Sfinţii Părinţi şi din cărţile de slujbă, precum şi recomandarea, cu valoare de testament, ca mănăstirea Cernica să nu fie închinată niciodată vreunei mănăstiri din afara hotarelor ţării. Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române l-a trecut în rândul sfinţilor din calendar, în şedinţa sa din 20-21 octombrie 2005, iar proclamarea oficială a canonizării sale a avut loc în biserica „Sf. Gheorghe" de la mănăstirea Cernica, în acelaşi an, în data de 3 decembrie, ziua de prăznuire a Sf. Cuv. Gheorghe de la Cernica şi Căldăruşani.

Sfântul Cuvios de la Văratec

Sfântul Cuvios Iosif de la Văratec[23] s-a născut în jurul anului 1750, în satul Valea Jidonului din Transilvania, într-o familie de români, buni creştini ortodocşi. Din pricina asupririi austriece, în contextul uniaţiei, care a provocat revolta românilor ortodocşi condusă de Cuviosul Sofronie de la Cioara, aceştia s-au refugiat în Moldova, unde tânărul Iosif a avut posibilitatea să cunoască îndeaproape viaţa duhovnicească din mănăstirile moldave. Astfel, s-a hotărât să se închinovieze în obştea mănăstirii Dragomirna, devenind ucenic al stareţului Paisie Velicicovski, pe care l-a urmat şi la mănăstirile Secu şi Neamţ, unde acesta s-a mutat cu 200 dintre ucenicii săi, în octombrie 1775. Sub îndrumarea părintelui său duhovnicesc, a deprins repede toate rânduielile vieţii călugăreşti, remarcându-se prin ascultare, smerenie, paza minţii, postire, priveghere şi rugăciune neîncetată. După ce a fost călugărit şi hirotonit ieromonah, Cuviosul Iosif a fost trimis, pe la anul 1779, ca duhovnic la schitul Pocrov de lângă mănăstirea Neamţ şi povăţuitor al maicilor de la schiturile Gura Carpenului şi Durău. După câţiva ani, cu binecuvântarea stareţului său, s-a retras în Munţii Neamţului, împreună cu alţi doi părinţi, Gherman şi Gherontie, nevoindu-se ca sihastru în locuri izolate, numite până astăzi „Poiana lui Iosif", „Pârâul lui Iosif" sau „Chiliile lui Iosif". Începând cu anul 1785, din încredinţarea chiriarhului, a pus bazele mănăstirii Văratec, împreună cu ucenicele sale, maicile Olimpiada şi Nazaria de la schitul Durău, dovedindu-se un bun organizator al noului aşezământ monahal, un vrednic misionar şi înnoitor al vieţii monahale. Aici, a ctitorit cele două biserici cu hramul „Adormirea Maicii Domnului" – pe cea din lemn, la 1785, iar pe cea din zid, între anii 1808-1812 – şi a îndrumat duhovniceşte, timp de 30 de ani, peste 300 de călugăriţe şi numeroşi anahoreţi din munţii de lângă Sihla.

➤ *Sfântul Cuvios Iosif de la Văratec*

23. *Sfinţi Ocrotitori ai Moldovei...*, pp. 94-98; *Enciclopedia Ortodoxiei Româneşti*, pp. 350-351.

ȘTIIND
CĂ NECAZUL
ADUCE RĂBDARE,
RĂBDAREA ÎNCERCA-
RE, ÎNCERCAREA NĂ-
DEJDE, IAR NĂDEJ-
DEA NU RUȘINEAZĂ
PENTRU CĂ IUBIREA
LUI DUMNEZEU S-A
VĂRSAT ÎN INIMI-
LE NOASTRE

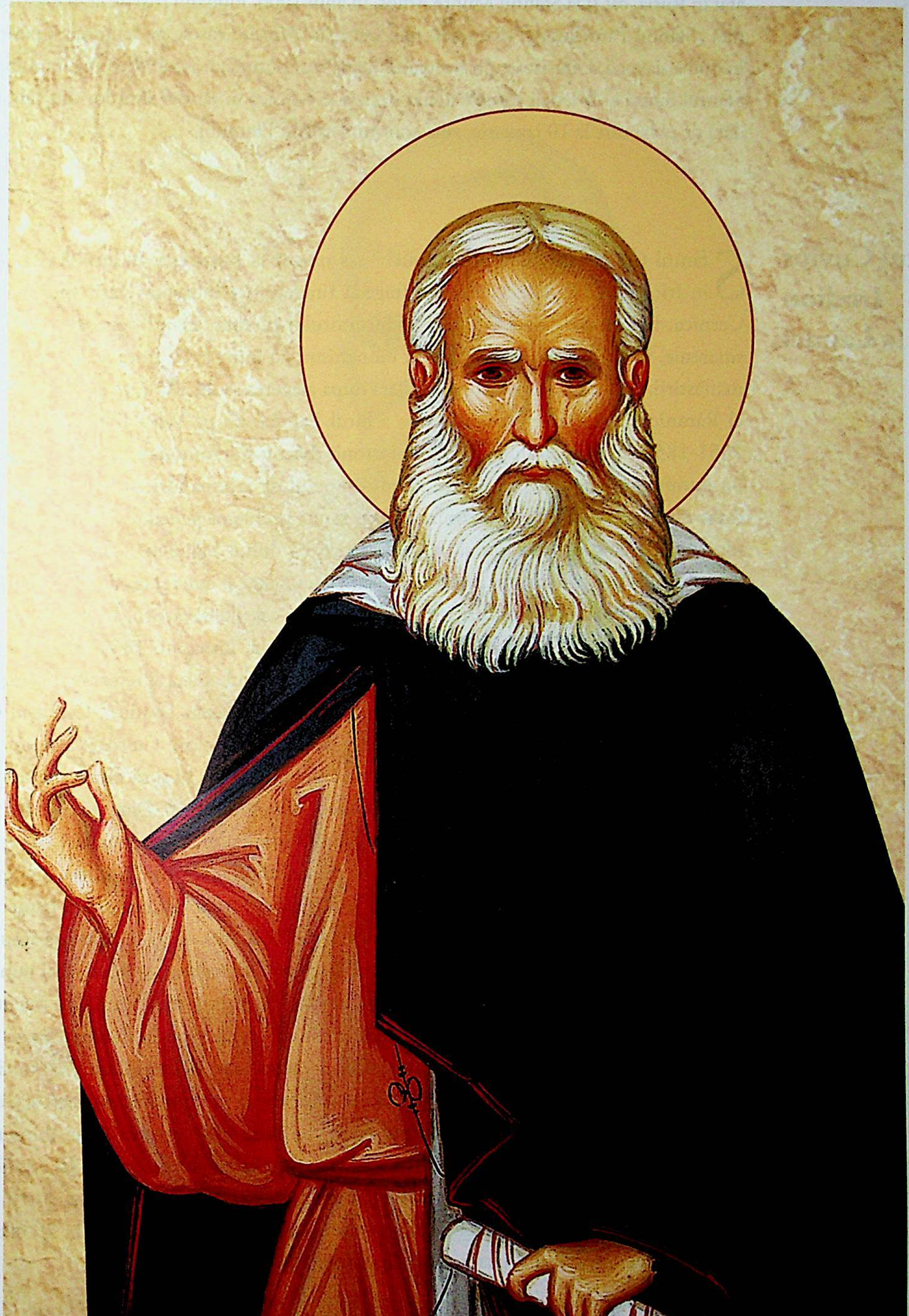
Printre ucenicii săi, se numără și ieromonahul Irinarh Rosetti (†1859), care, după ce a întemeiat mănăstirea Horaița, a plecat în Țara Sfântă, unde a ctitorit biserica de pe Muntele Tabor. Concomitent cu lucrarea pastoral-duhovnicească și administrativă, Cuviosul Iosif a acordat o atenție deosebită și activităților culturale, copiind diferite scrieri ale Sfinților Părinți și manuscrise cu conținut scripturistic, teologic și cultic; se păstrează de la el un *Tipic al rugăciunii inimii*, pe care îl urma dimpreună cu ucenicii săi din mănăstiri. A trecut la cele veșnice pe 28 decembrie 1828, fiind înmormântat în pronaosul bisericii mari din mănăstirea Văratec. Pentru faptele și viața sa plină de sfințenie, monahii și credincioșii din Moldova l-au cinstit cu multă evlavie, motiv pentru care Sfântul Sinod al Bisericii noastre a hotărât, în ședința sa din 5-7 martie 2008, să-l treacă în rândul sfinților cuvioși din calendar, cu zi de prăznuire în data de 16 august.

Sfântul Cuvios Antipa Athonitul

Sfântul Cuvios Antipa Athonitul[24] s-a născut în anul 1816, în satul Calapodești (azi, în jud. Bacău), din părinții Gheorghe Constantin Luchian, diacon la biserica satului, și Ecaterina Manase (călugăriță mai târziu, sub numele de Elisabeta), care i-au pus la Botez numele Alexandru. Rămas orfan de tată încă din fragedă copilărie, n-a mai putut termina școala primară, deoarece a fost nevoit să învețe meșteșugul legării de cărți, pentru a contribui și el la întreținerea familiei. La vârsta de 20 de ani, simțind dintr-odată dorința de a-L sluji pe Dumnezeu, și-a părăsit familia, îndreptându-și pașii spre mănăstirea Neamț, cu gândul de a se face călugăr. Nefiind acceptat de starețul Lavrei nemțene, a plecat în Țara Românească; aici, după un popas la schitul Brazi din Vrancea, a intrat în obștea mănăstirii Căldărușani, unde tânărul Alexandru, învățând de la călugării îmbunătățiți toate rânduielile vieții monahale, după tradiția paisiană, a fost tuns în monahism, cu numele de Alipie. În anul 1840, cu binecuvântarea starețului mănăstirii, a plecat la Sfântul Munte Athos, așezându-se la schitul românesc Lacu. După 15 ani de nevoințe duhovnicești, s-a stabilit la mănăstirea Esfigmenu, în nordul Sfântului Munte, unde a îmbrăcat „schima ce mare", sub numele de Antipa, și a fost hirotonit ierodiacon, apoi ieromonah. În anul 1860, la rugămintea a doi monahi moldoveni, Nifon și Nectarie, care începuseră zidirea schitului românesc Prodromu, ieroschimonahul Antipa s-a întors în Moldova cu scopul de a strânge ajutoare, în vederea finalizării lucrărilor de construcție. După un popas la Iași, a plecat la Kiev, unde s-a închinat la moaștele Cuvioșilor părinți de la Lavra Pecerska, apoi și-a continuat călătoria spre Moscova și Petersburg, în Rusia pravoslavnică. În timpul colectării de bani pentru Prodromu, a ajuns la mănăstirea Valaam, situată pe o insulă din lacul Ladoga, în apropiere de Finlanda, care l-a impresionat în chip cu totul deosebit. După ce a trimis la Athos ajutoarele strânse, în noiembrie 1865, Cuviosul Antipa s-a așezat pentru totdeauna la mănăstirea Valaam, și anume într-o chilie de la schitul cu hramul „Tuturor sfinților". După 17 ani de aspră viețuire, la 10 ianuarie 1882, Cuviosul Antipa a trecut la cele veșnice, fiind înmormântat în gropnița mănăstirii. Știri despre acest mare trăitor al rugăciunii neîncetate ne-a lăsat unul dintre ucenicii săi, ieromonahul Pimen, în lucrarea intitulată *Viața vrednică de pomenire a ieroschimonahului Antipa*, tipărită în două ediții (1883 și 1893) la Sankt Petersburg. Datorită vieții sale sfinte, despre care s-a dus faima

➤ *Sfântul Cuvios Antipa Athonitul*

24. Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani...*, pp. 114-117; Arhim. Ieronim Moțoc, „Cuviosul Ieroschimonah Antipa Atonitul", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 543-549; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinții neamului românesc*, pp. 262-265.

atât în Rusia, cât și la Sfântul Munte Athos, în anul 1906, monahii ruși de la mănăstirea athonită „Sfântul Pantelimon" (Rusicon) l-au trecut în *Mineiul* rusesc pe Ianuarie, tipărit atunci în limba slavonă. Din păcate, în România, a fost mai puțin cunoscut; de aceea, în iunie 1992, Sfântul Sinod al Bisericii noastre a luat decizia să-l treacă în rândul sfinților din calendar, cu dată de prăznuire la 10 ianuarie, ziua adormirii sale în Domnul.

Sfântul Cuvios Irodion de la Lainici

Sfântul Cuvios Irodion de la Lainici[25] s-a născut la București, în anul 1821. Crescut în frică de Dumnezeu, încă din fragedă tinerețe și-a îndreptat pașii spre mănăstirea Cernica, hotărât să-și închine viața Mântuitorului Hristos. Dând dovadă de ascultare și smerenie, în anul 1846, a fost tuns în monahism, cu numele de Irodion, de către starețul mănăstirii, Sfântul Calinic. Acesta, îndată după alegerea sa, în 1850, în scaunul de episcop al Râmnicului, l-a adus pe Irodion la schitul Lainici, de pe Valea Jiului, probabil, prin 1851-1852. În vara anului 1853, l-a hirotonit diacon și ieromonah, iar la 15 iunie 1854, l-a numit egumen al acestui schit, dându-i rangul de arhimandrit și făcându-l, totodată, duhovnicul său. Ca stareț, s-a confruntat cu multe probleme generate de neascultarea unor monahi, pe care s-a străduit să le soluționeze cu duhul blândeții, conștientizându-i pe viețuitorii mănăstirii cât de importante sunt ascultarea și smerenia, dimpreună cu rugăciunea neîncetată, pentru înaintarea călugărului pe calea desăvârșirii. În pofida ostenelilor sale, viața monahală din schitul Lainici a fost marcată, între anii 1854-1873, de o gravă instabilitate a stareților la conducerea schitului, pe fondul aplicării reformei lui Alexandru Ioan Cuza privind secularizarea averilor mănăstirești. În aceste condiții, Cuviosul Irodion a fost nevoit să se retragă și iar să revină în stăreție, de patru ori. Cu toate acestea, a reușit să sporească numărul monahilor din schitul Lainici la peste 30 și să finalizeze lucrările de construire a unei noi biserici în schitul Locurele, sfințită în 1860. Pentru cinstea și vrednicia lui, în anul 1863, Sfântul Calinic, episcopul Râmnicului, l-a chemat la Craiova, încredințându-i postul de eclesiarh al Catedralei, responsabilitate pe care Irodion a îndeplinit-o timp de doi ani. În anul 1873, avea să fie rechemat pentru a cincea oară în fruntea obștii monahale de la Lainici, pe care a povățuit-o încă 27 de ani, timp în care și-a împlinit cu mare râvnă și iubire jertfelnică vocația sa de părinte duhovnicesc și iconom al tainelor lui Dumnezeu. Cel pe care Sfântul Calinic l-a numit „luceafărul de la Lainici" a trecut la cele veșnice în ziua de 3 mai 1900, fiind înmormântat, după propria dorință, lângă Altarul bisericii. Cuviosul părinte Irodion (Ionescu) a rămas, atât în conștiința viețuitorilor din mănăstirea Lainici, cât și a credincioșilor din Oltenia, ca un monah desăvârșit și duhovnic iscusit, dăruit de Dumnezeu, în timpul vieții, cu harul înainte-vederii, iar, după moarte, preamărit cu darul nestricăciunii cinstitului său trup; începând cu data de 10 aprilie 2009, sfintele sale moaște se află, spre cinstire și închinare, în biserica mare a mănăstirii. A fost canonizat de Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în ședința sa din 29 octombrie 2010, cu dată de prăznuire la 3 mai, ziua adormirii sale în Domnul.

➤ *Sfântul Cuvios Irodion de la Lainici*

25. Pr. Ion Rizea, *Sfântul cuvios părinte Irodion Ionescu – „Luceafărul de la Lainici"*, Studiu-document pentru canonizare, octombrie 2010.

MOLITFELNIC

Sfântul Cuvios Ioan Iacob de la Neamț

Sfântul Cuvios Ioan Iacob de la Neamț[26] s-a născut la 23 iulie 1913, în satul Crăiniceni, com. Horodiștea, din fostul județ Dorohoi (azi, în jud. Botoșani), într-o familie de țărani credincioși, Maxim și Ecaterina Iacob, care i-au pus la Botez numele de Ilie. Rămas orfan de ambii părinți (tatăl murind pe front, în 1916), a fost crescut de bunica sa după tată, Maria Iacob, care l-a deprins de mic cu rugăciunea și postul, insuflându-i dragostea pentru biserică. După absolvirea școlii primare, în 1924, a trecut în grija unui unchi, „moș Alecu", fratele mai mare al tatălui său, care l-a trimis la studii, mai întâi, la Gimnaziul „Mihail Kogălniceanu" din Lipcani (Hotin), apoi la Liceul „Dimitrie Cantemir" din Cozmeni, pentru ca, în 1932, să-și susțină examenul de bacalaureat la Cernăuți. Firea sa meditativă, precum și educația religioasă primită de la bunica și unchiul său l-au determinat ca, în anul 1933, să se închinovieze în obștea mănăstirii Neamț, fiind primit ca frate de către episcopul Nicodim Munteanu, viitorul mitropolit al Moldovei și, apoi, patriarh al României. Un an mai târziu, din dorința de a căuta un loc mai liniștit, a vizitat așezămintele monahale din Oltenia, rămânând o vreme la mănăstirea Turnu, pe Valea Oltului. Însă, după câteva luni, a trebuit să plece în armată, pentru satisfacerea stagiului militar, la Regimentul 29 Infanterie din Dorohoi, unde a fost repartizat să îngrijească de bolnavii de la infirmerie. Revenind la mănăstirea Neamț, mitropolitul Nicodim, fostul său stareț, i-a încredințat ascultarea de bibliotecar și profesor de limba română, pentru frații de la școala monahală. La 8 aprilie 1936, noul stareț, arhimandritul Valerie Moglan (viitor episcop vicar la Iași) l-a tuns în monahism, punându-i numele de Ioan. Sufletul său, însă, tânjea după o viață cu adevărat isihastă, după pilda marilor părinți ai pustiei din primele veacuri creștine. De aceea, luând binecuvântarea mitropolitului Nicodim, în luna noiembrie 1936, tânărul monah Ioan a plecat, împreună cu alți doi călugări, în Țara Sfântă, unde s-a închinat mai întâi la Locurile Sfinte din Ierusalim, Betleem, Hebron ș.a., apoi s-a așezat într-o peșteră din pustiul Iordanului, viețuind acolo vreme de doi ani. În anul 1938, s-a închinoviat în obștea mănăstirii „Sfântul Sava", situată pe Valea Iordanului, unde s-a nevoit timp de opt ani, îndeplinind mai multe ascultări: îngrijitor al bolnavilor, paracliser, ghid, ajutor de iconom și bibliotecar, care i-au dat posibilitatea să învețe bine limbile greacă, arabă și engleză. Era prețuit de toți pentru viața sa exemplară, în ceea ce privește ascultarea, smerenia, rugăciunea și privegherea; în această perioadă, a primit și schima cea mare, păstrându-și numele de Ioan. În data de 14 septembrie 1947, la recomandarea arhimandritului Victorin Ursache, superiorul Așezămintelor românești de la Ierusalim și Iordan, și cu aprobarea patriarhului României Nicodim Munteanu, schimonahul Ioan a fost hirotonit diacon și preot în biserica „Sfântului Mormânt", după care a fost numit egumen la schitul românesc „Sf. Ioan Botezătorul" de pe Valea Iordanului. Aici, a rămas timp de cinci ani, îndrumându-i duhovnicește pe cei câțiva călugări români și scriind poezii, inspirate de

➤ *Sfântul Cuvios Ioan Iacob de la Neamț*

26. *Sfinți Ocrotitori ai Moldovei...*, pp. 55-62; Pr. Mircea Păcurariu, *Sfinți daco-romani...*, pp. 118-122; Pr. Cezar Vasiliu, *Sfinții neamului românesc*, pp. 201-208; † Lucian Tomitanul, „Cuviosul Ioan Iacob de la Neamțu (Hozevitul)", în: vol. *Sfinți Români...*, pp. 550-574; † Irineu Bistrițeanul, *Sfântul Român Ioan Iacob-Hozevitul*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2009; *Viața și Acatistul Sfântului Cuvios Ioan de la Neamț-Hozevitul*, Ed. Trinitas, Iași, 1993; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, p. 342; Ierom. Ioanichie Bălan, „Cuviosul Ioan cel Nou Hozevitul, un sfânt român în zilele noastre (23 iulie 1913 – 5 august 1960)", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 99 (1981), 1-2, pp. 67-75; Ierom. Petroniu Tănase, „Alte știri despre cuviosul Ioan cel nou Hozevitul", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 100 (1982), 3-4, pp. 295-299.

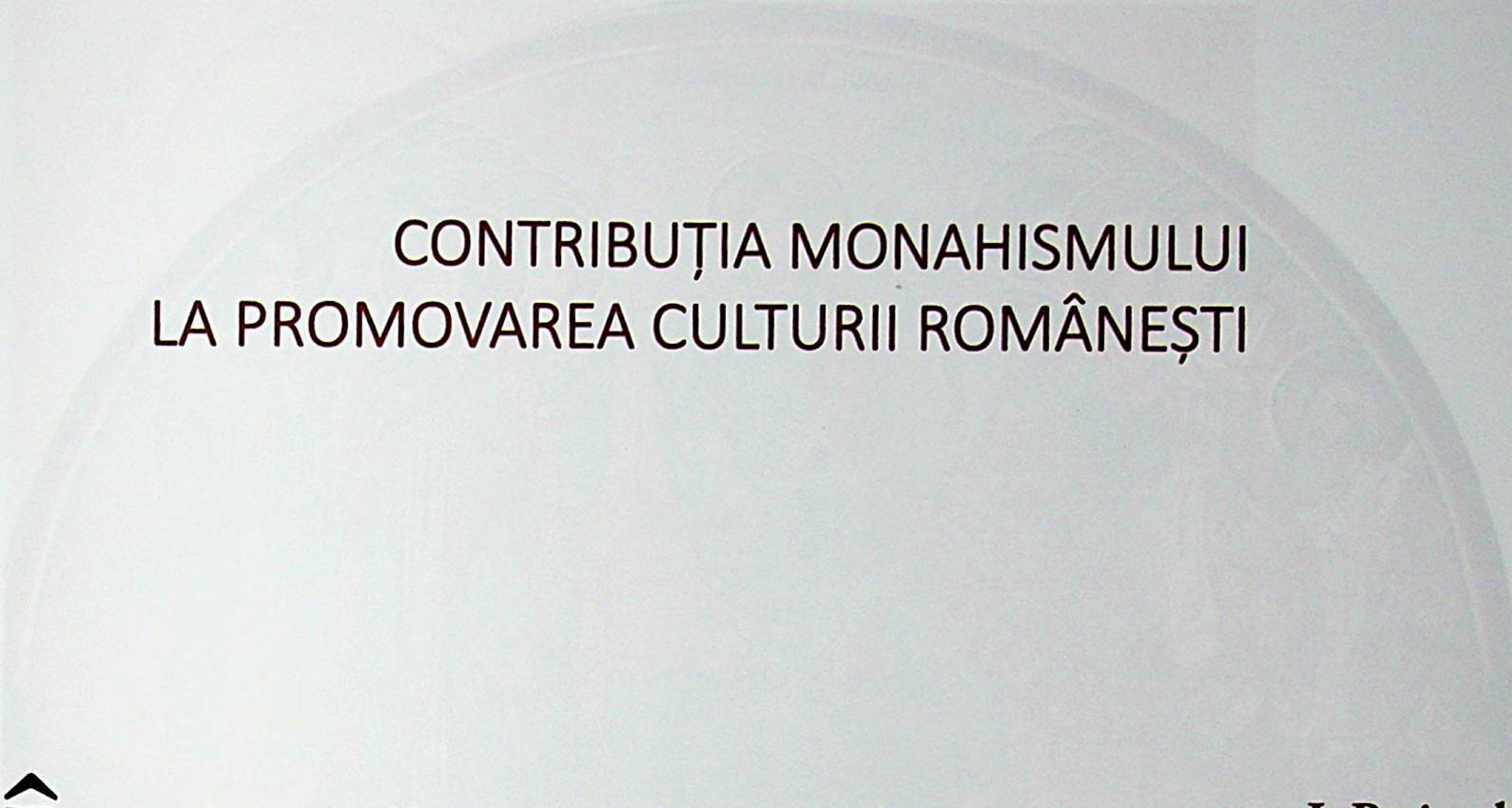

LVAȚI
AMINTE

frumusețea locurilor în care se nevoiau. Însă, numărul mare de pelerini, care îl îndepărtau uneori de la rugăciune și meditație, precum și starea precară a sănătății sale l-au determinat ca, în anul 1952, să se retragă la mănăstirea „Sf. Gheorghe Hozevitul" – străveche așezare monahală din secolul al V-lea, situată la apus de Ierihon, pe valea pârâului Horat sau Cherit, numit azi Hozeva – unde a viețuit încă opt ani, într-o peșteră cu trei încăperi, având hramul „Sfânta Ana", aflată la o depărtare de 3 km de mănăstire. Aici, a sporit și mai mult în rugăciune, nevoindu-se cu privegherea și postul; era cercetat doar de ucenicul său, schimonahul Ioanichie Pârâială, care îi aducea, din când în când, hrană din mănăstire (pâine, pesmeți, măsline, ceai și cafea). A trecut la cele veșnice, în ziua de 5 august 1960, la vârsta de doar 47 de ani, fiind prohodit și așezat în cea de-a treia încăpere a peșterii, în care fuseseră înmormântați și alți schimonahi trăitori acolo. În anul 1968 și, respectiv, 1970, ucenicul său Ioanichie i-a publicat, la Ierusalim, două volume cu poezii, traduceri și meditații, sub titlul *Hrană duhovnicească*, cu o prefață semnată de arhiepiscopul grec Aristobulos, din cadrul Patriarhiei Ierusalimului. După 20 de ani, în august 1980, conducerea mănăstirii „Sf. Gheorghe Hozevitul", potrivit unei tradiții locale, a deschis peștera mormintelor, urmând ca osemintele Cuviosului Ioan să fie mutate în gropnița de obște. Văzând că trupul său era nestricăcios și binemirositor, călugării greci și români prezenți la eveniment l-au înștiințat pe patriarhul Benedict al Ierusalimului, cerându-i binecuvântarea să-l așeze în biserica mănăstirii. Astfel, în ziua de 7 august 1980, sfintele moaște ale Cuviosului Ioan Iacob de la Neamț (numit și *Sfântul Ioan Românul* sau *Noul Hozevit*) au fost puse într-o raclă din lemn de abanos și așezate în biserică, alături de moaștele Sf. Gheorghe Hozevitul. Fiind considerat sfânt, chipul său a fost pictat în icoane și chiar în biserici, iar un călugăr imnograf din cadrul Patriarhiei Ecumenice i-a alcătuit și o slujbă, spre bucuria pelerinilor din toată lumea creștină ortodoxă, care-l cinstesc cu multă evlavie. Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române l-a trecut în rândul sfinților din calendar, în ședința sa din 20 iunie 1992, stabilindu-i zi de prăznuire în data de 5 august.

Bibliografie

Enciclopedia Ortodoxiei Românești, Ed. IBMO, București, 2010; *Sfinți Ocrotitori ai Moldovei, canonizați în perioada 1992-2009*, Ed. Doxologia, Iași, 2009; *Slujba Sfântului Cuvios Dionisie Exiguul (cel mic sau smerit)*, Ed. Cuvântul Vieții, București, 2008; *Slujba și Acatistul Sfântului Cuvios Gheorghe de la Cernica*, Ed. Sfintei Arhiepiscopii a Bucureștilor, București, 2005; BĂLAN, Ioanichie, Ierom., „Cuviosul Ioan cel Nou Hozevitul, un sfânt român în zilele noastre (23 iulie 1913 – 5 august 1960)", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 99 (1981), 1-2; BĂLAN, Ioanichie, Ierom., *Vetre de sihăstrie românească secolele IV-XX*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1982; BISTRIȚEANUL IRINEU, *Sfântul Român Ioan Iacob-Hozevitul*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2009; BRĂTULESCU, Victor, „Sfântul Nicodim", în: *Mitropolia Olteniei*, (1970), 5-6; CODĂU, Patricia, Monahia, „Cuviosul Nicodim cel Sfințit de la Tismana", în: *Biserica Ortodoxă Română*, (1975), 1-2; COMAN, Ioan G., Pr., „Contribuția Scriitorilor patristici din Scythia Minor – Dobrogea la patrimoniul ecumenismului creștin în secolele al IV-lea - al VI-lea", în: *Ortodoxia*, 20 (1968), 1; COMAN, Ioan G., Pr., „Sciții, Ioan Casian și Dionisie cel mic și legăturile lor cu lumea mediteraneeană", în: *Studii Teologice*, 27 (1975), 3-4; COTOȘMAN Gh., Prot., „Eremitul Visarion Valahul – marea mișcare religioasă ortodoxă și național-românească produsă de predicile lui în Banat și Ardeal", în: *Mitropolia Banatului*, 7 (1957), 1-3, pp. 99-124; DAVID P.I., Diac., „Cuviosul Paisie cel mare (Velicikoski) – un desăvârșit monah român", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 93 (1975), 1-2; DRĂGULIN, Gheorghe, Pr., „Cuviosul Dionisie Smeritul (Exiguul)", în: vol. *Sfinți Români și apărători ai legii strămoșești*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987; GHEORGHESCU, Chesarie, Arhim., „Cuviosul arhimandrit Gheorghe stareţul mănăstirii Cernica (1781-1806)", în: *Glasul Bisericii*, 46 (1987), 5; GRIGORIE DASCĂLU, Sf. Ierarh, *Viața Sfântului Cuvios Paisie de la Neamț*, Ed. Trinitas, Iași, 2006; HOLUBEANU, Ionuț, „Dionysius Exiguus și monahismul dobrogean", în: vol. *Studia Historica et Theologica: omagiu Profesorului Emilian Popescu*, Ed. Trinitas, Iași, 2003; PĂCURARIU, Mircea, Pr., *Sfinți daco-romani și români*, Ed. Trinitas, Iași, ^{3}2007; PLĂMĂDEALĂ ANTONIE, „Sfântul Gherman din Dacia Pontică, un străromân ignorat (mai mult decât o ipoteză)", în: *Mitropolia Ardealului*, 34 (1989), 5; RACCANELLO, Dario, *Sfântul stareț Vasile de la Poiana Mărului. Introduceri în rugăciunea lui Iisus și isihasm*, Ed. Deisis, Sibiu, 2009; TĂNASE, Petroniu, Ierom., „Alte știri despre cuviosul Ioan cel nou Hozevitul", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 100 (1982), 3-4; VASILIU, Cezar, Pr., *Sfinții neamului românesc*, Ed. Fundația română din Montreal, 2008; *Viața și Acatistul Sfântului Cuvios Ioan de la Neamț-Hozevitul*, Ed. Trinitas, Iași, 1993; VORNICESCU-SEVERINEANUL NESTOR, „Cuviosul Nicodim de la Tismana, ctitor de locașuri sfinte", în: *Mitropolia Olteniei*, 28 (1976), 11-12; ZAMFIRESCU, Dan, *Paisianismul, un moment românesc în istoria spiritualității europene*, Ed. Roza Vânturilor, București, 1996.

CONTRIBUȚIA MONAHISMULUI LA PROMOVAREA CULTURII ROMÂNEȘTI

I. Perioada daco-romană

În mai multe lucrări publicate până acum am încercat să demonstrez că începuturile teologiei românești trebuie căutate încă din perioada „daco-romană" a istoriei românilor. Acest lucru l-au făcut și câțiva străluciți teologi și oameni de cultură din a doua jumătate a secolului al XX-lea, ca preotul profesor Ioan G. Coman, mitropolitul Nestor Vornicescu, profesorul Mihail Diaconescu și alții[1]. Este vorba de o „teologie populară" în limba latină vorbită în provinciile romane dunărene, care consta în așa-numitele *acte martirice*, scrise pe teritoriul fostei provincii romane Scythia Minor. Nu știm cine este autorul *Actului martiric al Sfinților Epictet și Astion* din Halmyris (azi Murighiol), care au pătimit prin anii 298-303, deci în timpul persecuției împăratului Diocleţian. În orice caz, este cea mai veche lucrare scrisă pe teritoriul țării noastre[2].

Nu sunt cunoscute numele altor autori de *Acte martirice* scrise pe teritorii locuite de populație daco-romană vorbitoare de limbă latină, cum au fost cele despre Sfântul Dasius, preotul Montanus și soția sa Maxima din Singidunum, episcopul Irineu din Sirmium, și Sfinții Ermil diaconul Stratonic din Singidunum, care au pătimit în timpul lui Diocleţian, iar mai târziu *Actul martiric* al Sfântului Emilian, militar din Durostorum, în timpul persecuției împăratului Iulian Apostatul, în anul 362, scris probabil de un preot. În schimb, *Actul martiric al Sfântului Sava* de la Buzău, martirizat de goți la 12 aprilie 372, se pare că a fost scris de episcopul Vetranion al Tomisului, fiind cunoscut sub numele de *Scrisoarea Bisericii din Gothia către Biserica lui Dumnezeu din Capadocia*[3].

---

1. Vezi o prezentare succintă a temei la Mircea Păcurariu, *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, Ed. Basilica, București, 2010, capitolul introductiv.

2. Despre acest *Act martiric* a scris Hippolyte Delehaye, Raymond Netzhamer, Mihail Diaconescu, Mircea Păcurariu, Emilian Popescu, dar mai ales Nestor Vornicescu, „Una din primele scrieri ale literaturii române străvechi. Pătimirea Sfinților Epictet și Astion", în: *Mitropolia Olteniei*, 41 (1989), pp. 20-114 (și extras, din 1990, 244p. + XXII pl.).

3. Publicată de Rudolf Knopf, Gustav Krüger (1929), iar la noi de George Zottu (1883); Gherasim Timuș (1890); vol. *Fontes Histoire Daco Romanae* II, 1970, pp. 710-715; Ioan Rămureanu în *Actele martirice* (colecția *Părinți și*

◄ *Meșteri tipografi, pictură de la mănăstirea Govora, jud. Vâlcea*

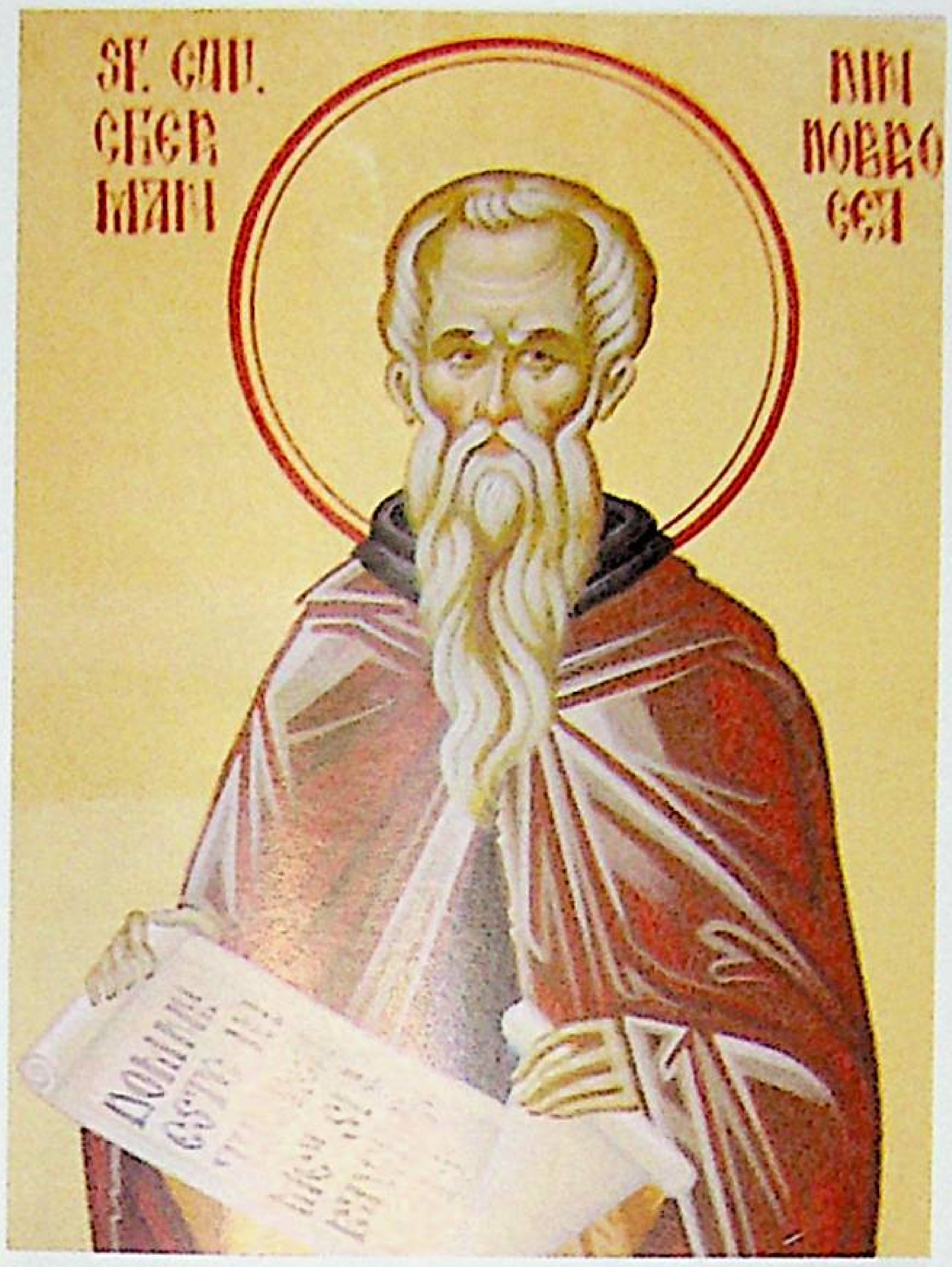

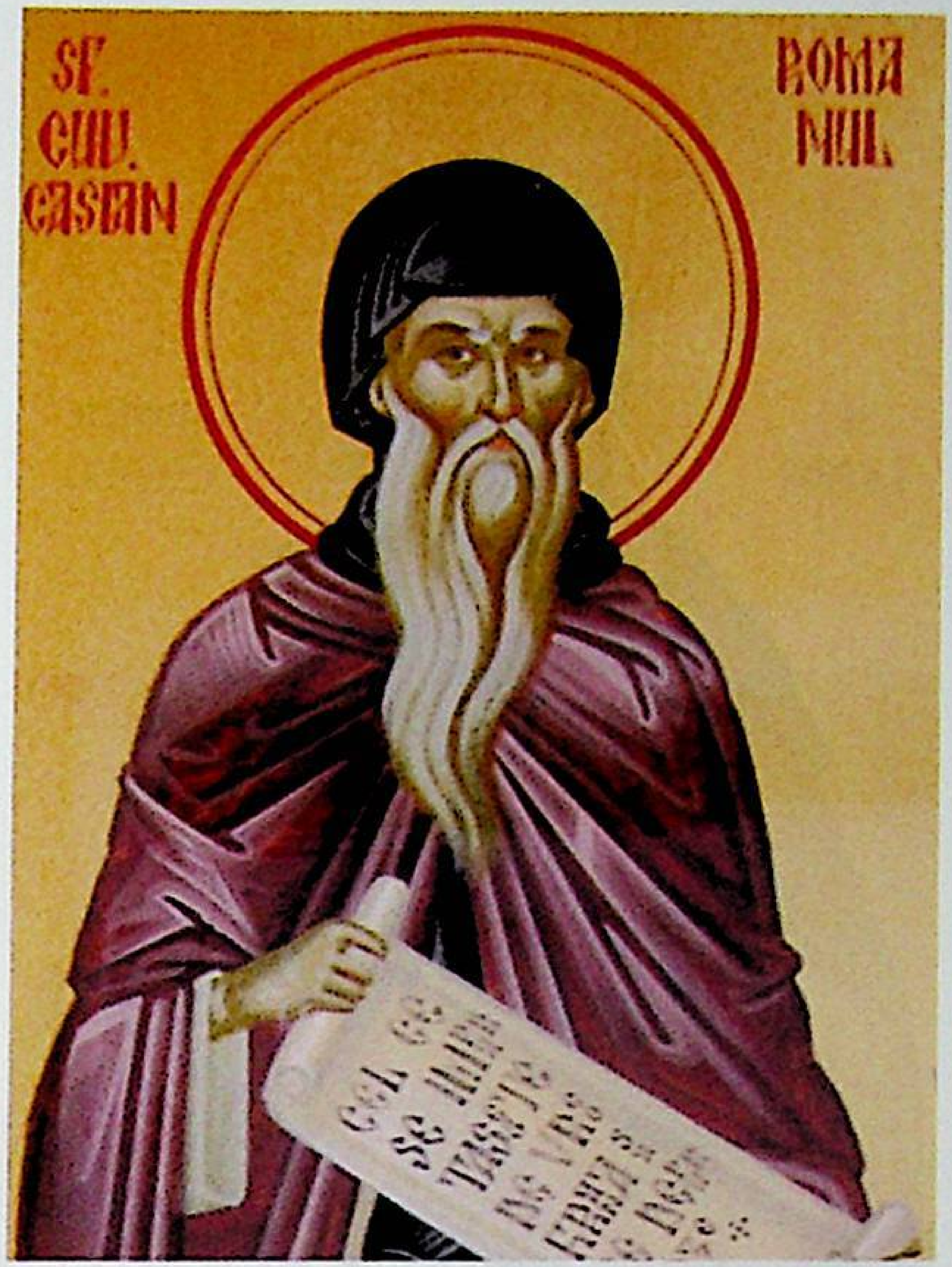
▲ *Sinodul al III-lea Ecumenic de la Efes (431), frescă din biserica Schitului Darvari din București*

De la această „teologie populară", tot în Scythia Minor s-a trecut și la „teologia cultă", care nu era altceva decât o parte componentă a teologiei patristice universale. Cu alte cuvinte, în această provincie istorică, Scythia Minor, au trăit și câțiva Sfinți Părinți și scriitori bisericești de limbă latină care au realizat lucrări teologice de mare profunzime (dar unele dintre ele n-au ajuns până la noi). Este vorba de câțiva episcopi și călugări „daco-romani", deci membri ai „cinului monahal". În afară de *Vetranion* (atestat documentar în 379), mai menționăm între ei pe *Teotim I* (392), amintit de Fer. Ieronim în cartea sa *De viris illustribus* că „a scris scurte tratate sub forma unor dialoguri în stilul vechii elocințe"; scurte fragmente din opera sa teologică se păstrează în lucrarea Sf. Ioan Damaschin *Sfintele Paralele*, din care rezultă că a scris *Omilii* la unele texte neotestamentare. Episcopul Teotim I a fost prezent la lucrările Sinodului de la Stejar din anul 403, în care a luat apărarea Sf. Ioan Gură de Aur față de adversarii săi. Episcopul *Timotei* era prezent la lucrările Sinodului al III-lea de la Efes din 431, a participat condamnând și el erezia lui Nestorie, urmat de episcopul *Ioan*, implicat în disputele teologice ale timpului, premergătoare Sinodului al IV-lea Ecumenic de la Calcedon din anul 451. Scriitorul latin contemporan Marius Mercator scria că episcopul Ioan se număra printre cei mai buni teologi ai timpului, fiind și unul dintre marii apărători ai Ortodoxiei în fața ereziilor de atunci, dar și un strălucit predicator. Presupunem că vor fi fost buni teologi și urmașii lor, episcopii *Alexandru* (449), *Teotim II* (458) și *Paternus* (518). Ultimul episcop de Tomis atestat documentar a fost *Valentinian*. Pe la mijlocul secolului al VI-lea, el s-a implicat în controversele legate de „cele trei capitole", care au dus la convocarea Sinodului al V-lea Ecumenic din anul 553, și a purtat corespondență cu papa Vigilius[4].

Scriitori Bisericești, 11), București, 1982, pp. 311-328; Mihail Diaconescu, *Istoria literaturii daco-romane*, București, 1999, pp. 486-514.

4. Personalitatea acestor episcopi teologi prezentată mai ales de Ioan G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, București, 1979; † Nestor Vornicescu, *Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI*, Craiova, 1984 și Mihail Diaconescu, *Istoria literaturii daco-romane*, p. 517.

Sfinții Cuvioși Gherman din Dobrogea (stânga) și Casian Romanul (dreapta)

Trei teologi daco-romani originari din Scythia Minor și-au părăsit locurile natale și au trăit în alte regiuni din zona Mării Mediterane. Este vorba de Sfinții *Ioan Casian* (cca 360 - † cca 435) și prietenul său *Gherman*, care au trăit un timp într-o mănăstire din Țara Sfântă, apoi în marile așezări ascetice din Delta Nilului, în Egipt, un timp la Constantinopol, la Roma (unde Gherman a murit, prin anul 415), după care Ioan Casian s-a stabilit la Marsilia (azi Marseille), în sudul Galliei, unde a întemeiat două mănăstiri, una de călugări, alta de călugărițe, organizate după chipul celor răsăritene. Ioan Casian a fost unul dintre marii scriitori patristici, prin lucrările sale cunoscute: *De institutis coenobiorum et de octo principalium vitiorum remediis* (*Despre așezările mănăstirești cu viață de obște și despre vindecarea celor opt păcate principale*) în 12 cărți (capitole), *Conlationes Sanctorum Patrum* (*Colațiuni sau Convorbiri cu Părinții*), în 24 de cărți (cu întrebări puse marilor asceți din Egipt mai ales de prietenul său Gherman) și *De incarnatione Domini. Contra Nestorium* (Despre întruparea Domnului. Împotriva lui Nestorie), în 7 cărți. Opera Sf. Ioan Cassian a fost receptată de mulți teologi, mai ales apuseni, încă din timpul vieții și până în zilele noastre; s-a tradus și în românește încă din secolul al XVIII-lea, fiind cunoscut sub numele de Casian „Râmleanul" sau Romanul, iar în secolul al XX-lea au făcut traduceri din opera sa părinții profesori Dumitru Stăniloae și Ioan Coman, profesorii Vasile Cojocaru și David Popescu (*Scrieri alese*, *Părinți și Scriitori Bisericești*, 57, București, 1990, 908 p.)[5].

După un secol, un alt daco-roman, *Cuviosul Dionisie Exiguul* (sau „cel smerit") și-a petrecut cea mai mare parte a vieții la Roma, unde a lucrat în cancelaria papală. A făcut traduceri din literatura patristică greacă în limba latină (din Sf. Grigorie de Nyssa, Sf. Chiril al Alexandriei, câteva lucrări aghiografice) și „canoanele apostolice"; a întocmit o culegere de scrieri patristice (florilegiu) cu texte din marii Părinți răsăriteni și apuseni, o *Colecție*

---

5. Bibliografie la Pr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, ^{2}2002, pp. 82-83 și în: *Cultura teologică...*, cap. I.

▲ *Sinodul al III-lea Ecumenic de la Efes (431), frescă din biserica Schitului Darvari din București*

De la această „teologie populară", tot în Scythia Minor s-a trecut și la „teologia cultă", care nu era altceva decât o parte componentă a teologiei patristice universale. Cu alte cuvinte, în această provincie istorică, Scythia Minor, au trăit și câțiva Sfinți Părinți și scriitori bisericești de limbă latină care au realizat lucrări teologice de mare profunzime (dar unele dintre ele n-au ajuns până la noi). Este vorba de câțiva episcopi și călugări „daco-romani", deci membri ai „cinului monahal". În afară de *Vetranion* (atestat documentar în 379), mai menționăm între ei pe *Teotim I* (392), amintit de Fer. Ieronim în cartea sa *De viris illustribus* că „a scris scurte tratate sub forma unor dialoguri în stilul vechii elocințe"; scurte fragmente din opera sa teologică se păstrează în lucrarea Sf. Ioan Damaschin *Sfintele Paralele*, din care rezultă că a scris *Omilii* la unele texte neotestamentare. Episcopul Teotim I a fost prezent la lucrările Sinodului de la Stejar din anul 403, în care a luat apărarea Sf. Ioan Gură de Aur față de adversarii săi. Episcopul *Timotei* era prezent la lucrările Sinodului al III-lea de la Efes din 431, a participat condamnând și el erezia lui Nestorie, urmat de episcopul *Ioan*, implicat în disputele teologice ale timpului, premergătoare Sinodului al IV-lea Ecumenic de la Calcedon din anul 451. Scriitorul latin contemporan Marius Mercator scria că episcopul Ioan se număra printre cei mai buni teologi ai timpului, fiind și unul dintre marii apărători ai Ortodoxiei în fața ereziilor de atunci, dar și un strălucit predicator. Presupunem că vor fi fost buni teologi și urmașii lor, episcopii *Alexandru* (449), *Teotim II* (458) și *Paternus* (518). Ultimul episcop de Tomis atestat documentar a fost *Valentinian*. Pe la mijlocul secolului al VI-lea, el s-a implicat în controversele legate de „cele trei capitole", care au dus la convocarea Sinodului al V-lea Ecumenic din anul 553, și a purtat corespondență cu papa Vigilius[4].

Scriitori Bisericești, 11), București, 1982, pp. 311-328; Mihail Diaconescu, *Istoria literaturii daco-romane*, București, 1999, pp. 486-514.

4. Personalitatea acestor episcopi teologi prezentată mai ales de Ioan G. Coman, *Scriitori bisericești din epoca străromână*, București, 1979; † Nestor Vornicescu, *Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI*, Craiova, 1984 și Mihail Diaconescu, *Istoria literaturii daco-romane*, p. 517.

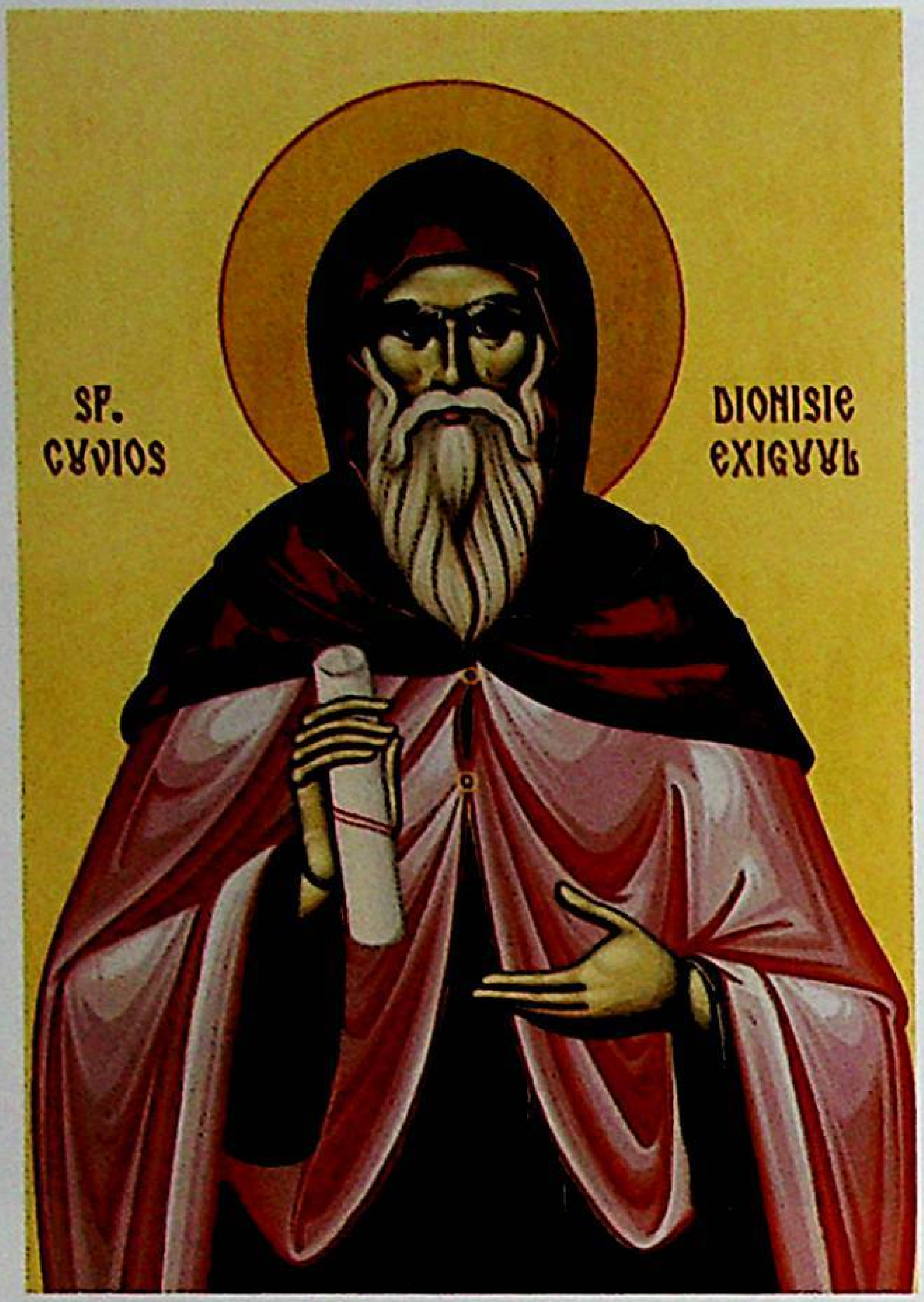

➤ *Sfinții Cuvioși Gherman din Dobrogea (stânga) și Casian Romanul (dreapta)*

Trei teologi daco-romani originari din Scythia Minor și-au părăsit locurile natale și au trăit în alte regiuni din zona Mării Mediterane. Este vorba de Sfinții *Ioan Casian* (cca 360 - † cca 435) și prietenul său *Gherman*, care au trăit un timp într-o mănăstire din Țara Sfântă, apoi în marile așezări ascetice din Delta Nilului, în Egipt, un timp la Constantinopol, la Roma (unde Gherman a murit, prin anul 415), după care Ioan Casian s-a stabilit la Marsilia (azi Marseille), în sudul Galliei, unde a întemeiat două mănăstiri, una de călugări, alta de călugărițe, organizate după chipul celor răsăritene. Ioan Casian a fost unul dintre marii scriitori patristici, prin lucrările sale cunoscute: *De institutis coenobiorum et de octo principalium vitiorum remediis* (*Despre așezările mănăstirești cu viață de obște și despre vindecarea celor opt păcate principale*) în 12 cărți (capitole), *Conlationes Sanctorum Patrum* (*Colațiuni sau Convorbiri cu Părinții*), în 24 de cărți (cu întrebări puse marilor asceți din Egipt mai ales de prietenul său Gherman) și *De incarnatione Domini. Contra Nestorium* (Despre întruparea Domnului. Împotriva lui Nestorie), în 7 cărți. Opera Sf. Ioan Cassian a fost receptată de mulți teologi, mai ales apuseni, încă din timpul vieții și până în zilele noastre; s-a tradus și în românește încă din secolul al XVIII-lea, fiind cunoscut sub numele de Casian „Râmleanul" sau Romanul, iar în secolul al XX-lea au făcut traduceri din opera sa părinții profesori Dumitru Stăniloae și Ioan Coman, profesorii Vasile Cojocaru și David Popescu (*Scrieri alese*, *Părinți și Scriitori Bisericești*, 57, București, 1990, 908 p.)[5].

După un secol, un alt daco-roman, *Cuviosul Dionisie Exiguul* (sau „cel smerit") și-a petrecut cea mai mare parte a vieții la Roma, unde a lucrat în cancelaria papală. A făcut traduceri din literatura patristică greacă în limba latină (din Sf. Grigorie de Nyssa, Sf. Chiril al Alexandriei, câteva lucrări aghiografice) și „canoanele apostolice"; a întocmit o culegere de scrieri patristice (florilegiu) cu texte din marii Părinți răsăriteni și apuseni, o *Colecție*

5. Bibliografie la Pr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, ^{2}2002, pp. 82-83 și în: *Cultura teologică...*, cap. I.

➤ *Sfântul Cuvios Dionisie Exiguul și Sfântul Ierarh Niceta, Episcopul Remesianei*

de decrete emise de opt papi, dar și lucrări de cronologie și calcul pascal. În mod deosebit trebuie reținut faptul că acest călugăr daco-roman a fixat cronologia „erei creștine", numărând pentru prima oară anii de la Nașterea lui Iisus Hristos („era creștină, dar cu o eroare de patru sau cinci ani")[6].

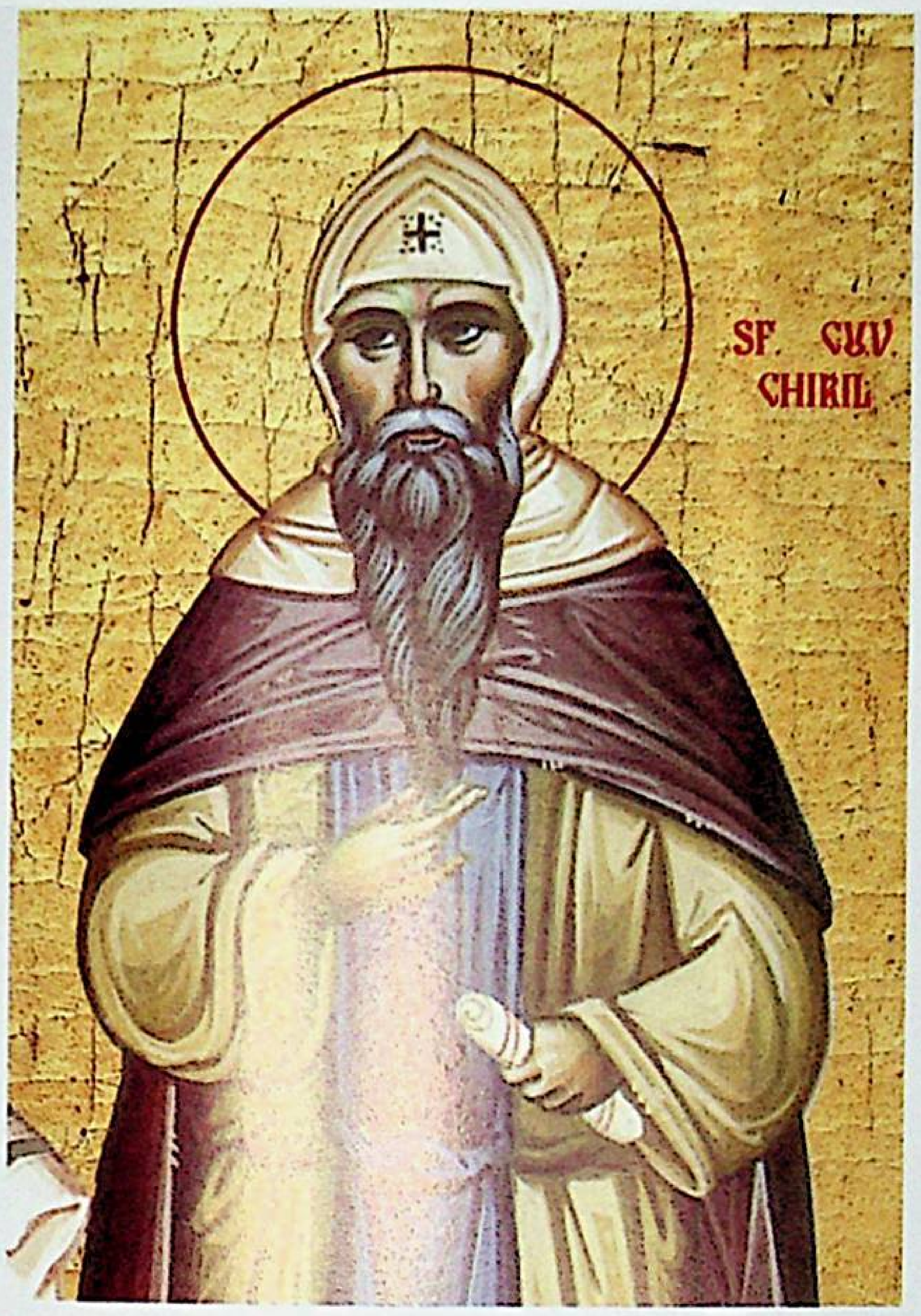
Pe lângă aceștia, mai putem consemna și pe așa-numiții „călugări sciți", originari tot din provincia Scythia Minor, care au provocat unele nemulțumiri și dispute teologice, nu numai în provincia lor natală, ci și la Constantinopol și Roma (Ioan Maxențiu, Leonțiu și alții)[7].

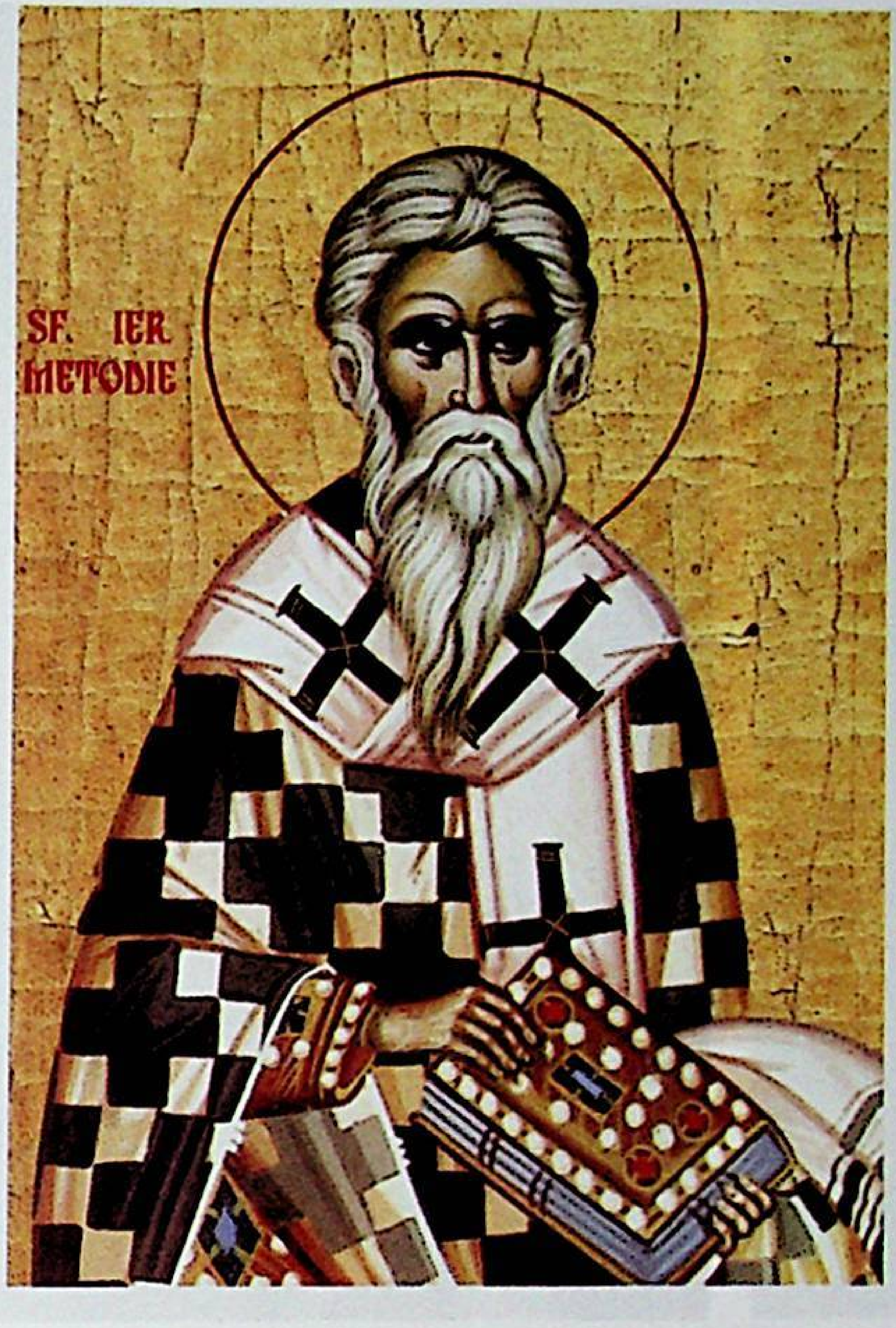
Încheiem această scurtă incursiune în istoria teologiei daco-romane, pomenind și pe episcopul *Laurențiu din Novae* (azi Șvistov în Bulgaria), cu trei *Omilii* scrise tot în limba latină și pe *Sf. Niceta*, episcop de Remesiana din provincia Dacia Mediterranea (azi Bela Palanca, în Serbia), autorul unor lucrări catehetice, cuvântări și imne liturgice[8].

În concluzie, putem afirma că ierarhii și călugării daco-romani din provincia Scythia Minor au realizat primele lucrări scrise pe teritoriul României de azi și că ei trebuie să fie considerați ca primii reprezentanți ai teologiei ortodoxe românești. Operele lor fac parte integrantă din teologia patristică a secolelor IV-VI. Iar marii teologi, Cuvioșii Ioan Casian și Dionisie Exiguul au făcut legătura dintre Răsărit și Apus, într-o perioadă în care Biserica lui Hristos era una singură.

---

6. Bibliografia consacrată Cuviosului Dionisie la Pr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, pp. 175-176.
7. Pr. Mircea Păcurariu, *Cultura teologică...*, cap. I.
8. Opera lui Niceta a fost cercetată de teologi apuseni (A.E. Burn, E. Amann, Jacques Zeiller, Klaus Gamber), dar și de români (mai ales de Ioan Coman și Ștefan Alexe). Vezi bibliografia la Pr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, pp. 335-336.

◄ *Sfântul Cuvios Chiril și Sfântul Ierarh Metodie, luminătorii slavilor*

II. Secolele VII-XV

Este o perioadă de mari schimbări pe teritoriul de formare a limbii și a poporului român, mai ales după marea migrație slavă pe teritoriul României de azi și îndeosebi în sudul Dunării. Încreștinarea slavo-bulgarilor sud-dunăreni realizată în anul 864 de țarul Boris-Mihail, desăvârșită prin traducerea cărților Sfintei Scripturi și a cărților de slujbă în limba slavă de Sfinții frați Chiril și Metodie, ca și predica lor pe teritoriul Moraviei Mari, au avut urmări și pentru români. Înconjurați acum numai de popoare slave (chiar și pe teritoriul Ungariei de azi, care făcea parte din Moravia), ierarhii, călugării și preoții români au fost puși în situația de a introduce limba slavă în cult – în locul latinei populare folosită până atunci –, mai ales pentru ca slujbele să fie înțelese și de clasa conducătoare sau cnezială, care era de origine slavă. Aceasta se va introduce pe la mijlocul secolului al XIV-lea și în cancelariile domnești, cu alte cuvinte, slavona va deveni „limba oficială" a Bisericii și a statului pentru câteva secole[9]. Prin introducerea „ritului liturgic bizantino-slav", românii au rămas, în continuare, sub jurisdicția Patriarhiei de Constantinopol, fiind până azi singurul popor de origine latină, dar de rit ortodox. În același timp, „ritul bizantino-slav" a fost un mijloc de rezistență în fața prozelitismului catolic care putea veni prin mijlocirea unor popoare și state catolice din jurul nostru (maghiar, morav, polon)[10].

Introducându-se limba slavă în bisericile românești, era firesc să fie aduse manuscrise liturgice slave la noi, probabil din Bulgaria, care devenise, încă din secolul al X-lea, cel mai puternic centru cultural de limbă slavă, datorită ucenicilor Sfinților Chiril și Metodie, care au găsit acolo un teren prielnic de activitate.

---

9. P.P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, pp. 197-201.
10. Pr. Dumitru Stăniloae, „Rolul Ortodoxiei în formarea și păstrarea ființei poporului român și a unității naționale", în: *Ortodoxia*, 30 (1979), 4, p. 599.

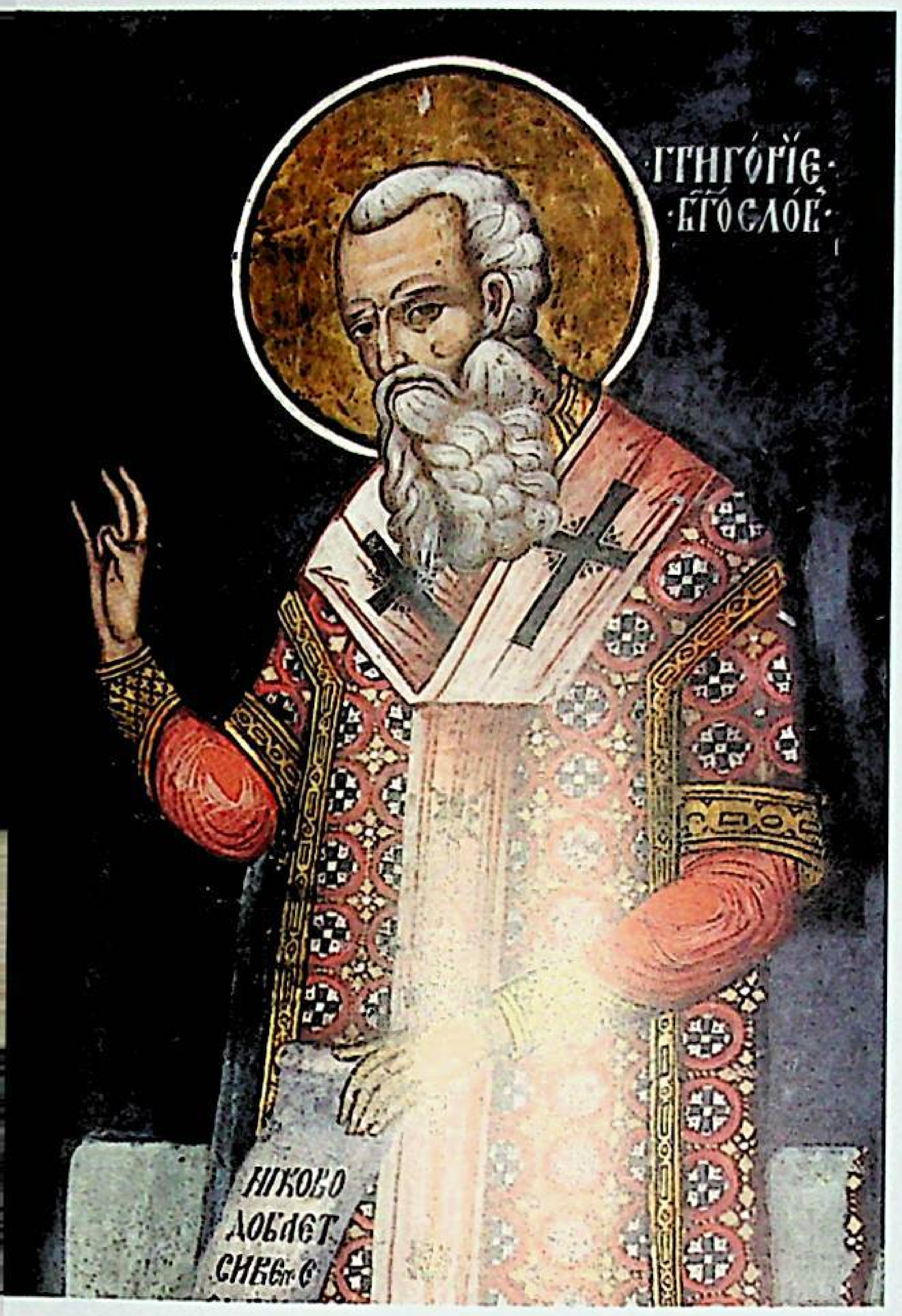
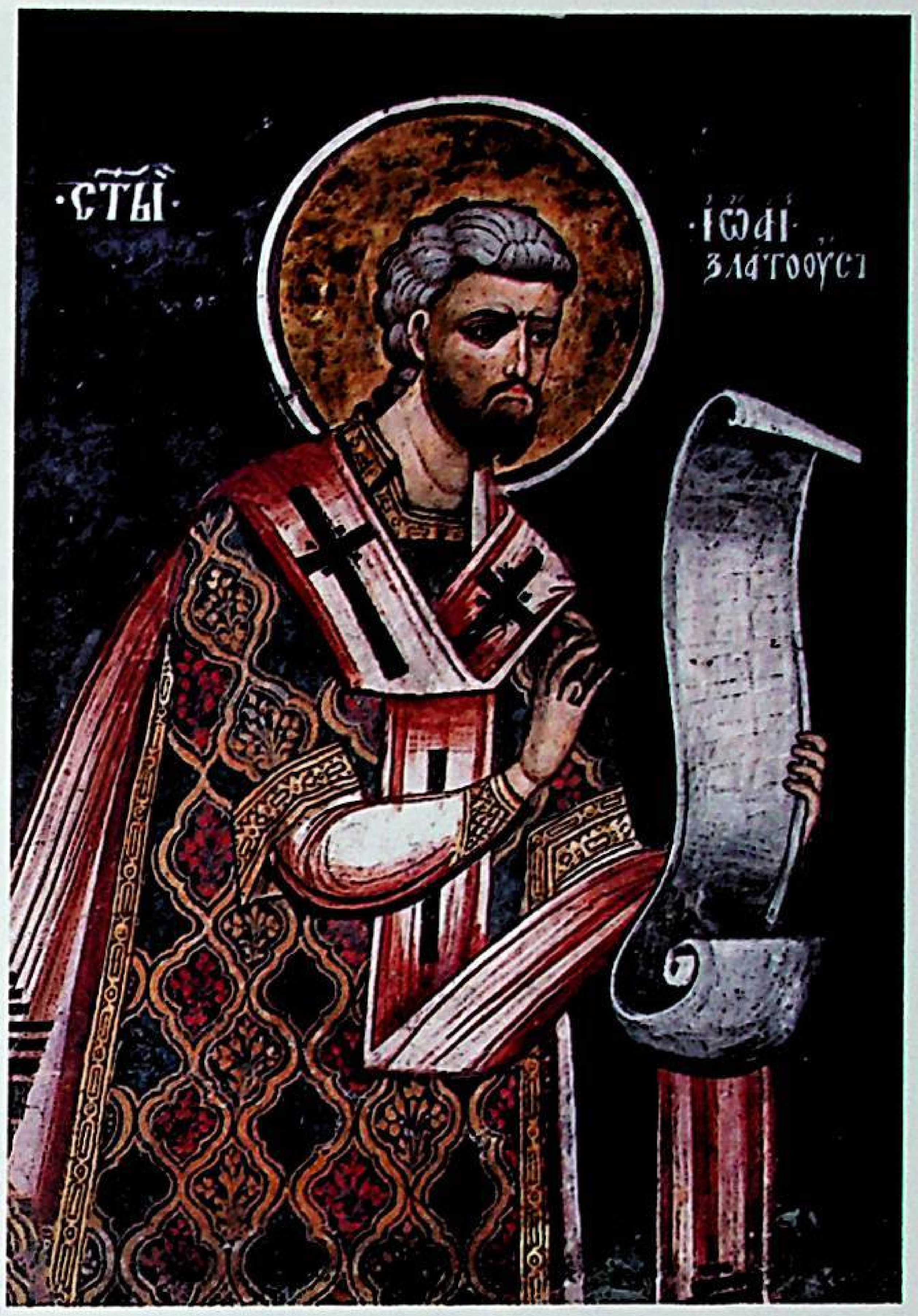
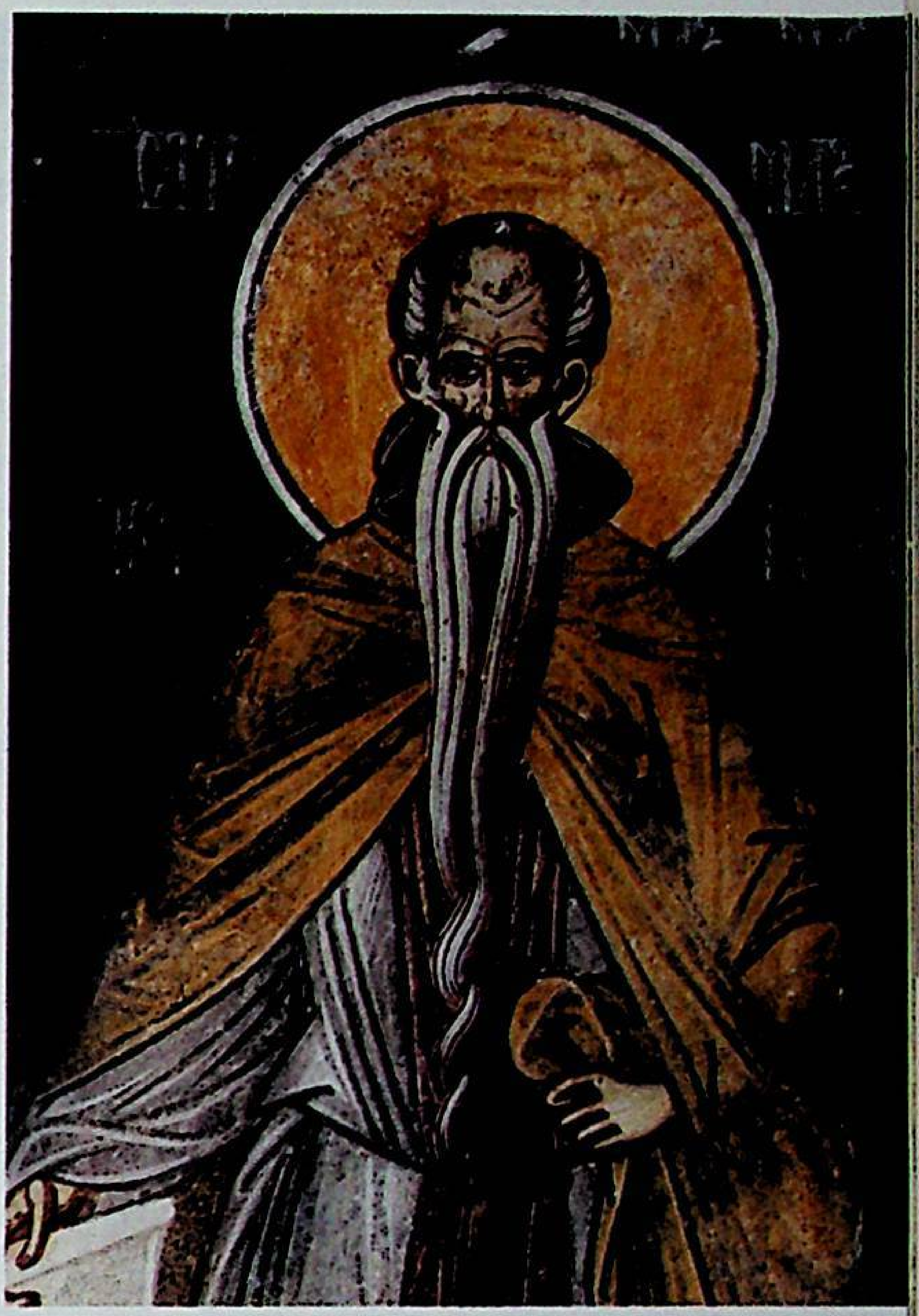

▲ *Sfinții Părinți ai Bisericii Ortodoxe: Atanasie cel Mare, Chiril ' Alexandriei, Vasile cel ·re, Grigorie Teologul, ·ură de Aur și Maxim ·turisitorul, fresce din ·rica mănăstirii Cozia, ·ud. Vâlcea (de la stânga la dreapta)*

După opinia unor cercetători, *ms. 682* din Biblioteca Academiei Române ar fi fost copiat de un român (poate călugăr) în secolele XI-XII[11], iar un *Triod-Penticostar*, păstrat în Biblioteca mitropolitană din Sibiu, ar fi fost copiat tot pe teritoriu românesc în prima jumătate a secolului al XIII-lea[12]. Numărul manuscriselor copiate la noi ori aduse din sudul Dunării a sporit după formarea statelor medievale Țara Românească și Moldova. Cu sprijinul domnitorilor și al mitropoliților celor două țări au fost copiate sute de manuscrise slave la noi (mai corect slavo-române), mai cu seamă în mănăstiri, necesare la săvârșirea slujbelor. Cele mai multe se păstrează în Biblioteca Academiei Române și în alte biblioteci din țară, dar și în mari biblioteci și muzee de peste hotare (Rusia, Muntele Athos, chiar și în Europa occidentală). Ele erau scrise în limba „slavă de redacție medio-bulgară", adică în ortografia stabilită de patriarhul Eftimie al Târnovei.[13]

Trebuie să notăm că în afară de manuscrisele liturgice, pe teritoriile românești, mai ales în mănăstirile din Moldova – s-au copiat și foarte multe texte patristice, din operele marilor Părinți ai Bisericii din „epoca de aur" (Sfinții Atanasie cel Mare și Chiril ai Alexandriei, Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Ioan Gură de Aur, Efrem Sirul etc.), continuând cu Părinții din secolele VI-VIII: Maxim Mărturisitorul, Ioan Scărarul, Ioan Damaschin) și cu cei din perioada post-patristică (Sfinții Simeon Noul Teolog, Grigorie Palama, Grigorie Sinaitul, patriarhul Calist al Constantinopolului și alții).[14] La acestea se adaugă unele lucrări cu profil

11. Nichita Smochină și N.N. Smochină, „Unul dintre cele mai vechi texte slave scrise de un român (sec. XI-XII)", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 79 (1961), 11-12, pp. 1131-1141.
12. Chiril Pistrui, „Unul dintre cele mai vechi texte slave din țara noastră", în: *Studii Teologice*, 22 (1970), 3-4, pp. 212-229.
13. P.P. Panaitescu, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei*, București, 1959; vezi și G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, pp. 18-19.
14. Dumitru Fecioru, Dan Zamfirescu, „Literatura bizantină și slavă...", în: *Romanoslavica*, 13, 1966, pp. 133-139.

canonico-juridic (pravile), lucrări istorice (cronografe), cărți aparținătoare așa-numitei „literaturi populare", toate venite din lumea bizantină, dar și unele opere cu conținut istoric scrise de cărturari bulgari sau sârbi.

În acest context, după crearea statelor medievale românești și a celor două Mitropolii, domnitorii de la Argeș și Suceava au ctitorit și câteva mănăstiri, unele dintre ele devenind adevărate centre culturale. În mănăstirile Tismana, Cozia, Neamț, Moldovița, mai târziu la Putna au luat naștere adevărate școli de copiere a unor manuscrise slave, fie liturgice, fie teologice. O astfel de „școală" s-a dezvoltat la mănăstirea Neamț, încă din timpul lui Alexandru cel Bun, îndrumată de ieromonahul *Gavriil*, fiul lui Paisie Uric. Acest renumit copist și-a desfășurat activitatea între anii 1424 și 1449, copiind un număr apreciabil de manuscrise, dintre care 13 se păstrează până azi. Este vorba de manuscrise liturgice, între care se remarcă *Tetraevanghelul slavon și grecesc*, copiat în 1429, pentru doamna Malina (Marina), soția lui Alexandru cel Bun, împodobit cu frontispicii și miniaturi (păstrat în Biblioteca Bodleiană din Oxford) sau *Tetraevanghelul* din 1436 (păstrat în Muzeul de Artă al României). Alte manuscrise copiate de el cuprind texte din literatura patristică, între care *Omiliile* Sf. Grigorie Teologul, *Mărgăritarele* Sf. Ioan Gură de Aur, *Cuvântările ascetice* ale Sf. Vasile cel Mare, Scara Sf. Ioan Sinaitul și altele[15].

Școala de copiști formată de Gavriil a continuat, cu rezultate și mai bune, în timpul lui Ștefan cel Mare, adevărat ctitor de cultură, prin noile „școli" de copiști de la mănăstirile Neamț și Putna. Se vor copia și acum manuscrise liturgice, dar și lucrările unor Sfinți Părinți. La Neamț, îl putem consemna pe diaconul Teodor Mărișescu, care a copiat mai multe

---

15. Personalitatea ieromonahului Gavriil a fost prezentată de numeroși cercetători români: Emil Turdeanu, Sorin Ulea, Ion Radu Mircea, George Mihăilă ș.a. Vezi Pr. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, p. 506.

Sfinții Evangheliști Matei, Luca, Marcu și Ioan, icoane realizate de Atelierul mănăstirii Putna după Tetraevangheliarele ștefaniene (sec. XV)

SF. EV. MARCU

SF. EV IOAN

Tetraevanghele pentru ctitoriile lui Ştefan cel Mare, ieromonahul Ioanichie, monahul Pahomie, monahul Filip. Şi tot la Neamţ au fost copiate numeroase texte patristice, iar un ieromonah cu numele Ghervasie copia *Sintagma* lui Matei Vlastares, o cunoscută lucrare canonico-juridică. Iar la Putna, ne reţine atenţia ieromonahul Nicodim, care a copiat, în 1473, un *Tetraevanghel* pentru mănăstirea Humor (azi în Muzeul de Istorie al României), cea mai reuşită realizare caligrafică-miniaturistică a timpului, scris pe pergament, împodobit cu frontispicii şi miniaturi, cu chipurile celor patru evanghelişti, dar şi cu minunatul portret policrom al lui Ştefan cel Mare, îngenuncheat, oferindu-i Sfânta Evanghelie Sfintei Fecioare Maria aşezată pe tron, cu Pruncul Iisus în braţe. Tot la Putna au activat monahii Casian şi Paladie, ieromonahul Spiridon, care au copiat mai ales manuscrise liturgice. Monahul Chiriac şi ieromonahul Iacob, ambii de la Putna, au copiat mai multe manuscrise cu diferite *Cuvântări* ale unor Sfinţi Părinţi.

Din Ţara Românească se păstrează mai puţine manuscrise liturgice şi patristice din această perioadă, deşi au existat „şcoli" de copiere la mănăstirile Tismana, Cozia, iar mai târziu la Bistriţa din Vâlcea.

În Transilvania au rămas câteva manuscrise copiate la mănăstirea *Prislop* din jud. Hunedoara (*Tetraevanghelul* Sf. Nicodim din 1404-1405), la *Feleac*, lângă Cluj (un *Liturghier* din 1481 şi un *Tetraevanghel* din 1488), la *Hodoş Bodrog* în jud. Arad[16].

În aceeaşi perioadă anumiţi călugări au scris şi câteva lucrări originale. De pildă, monahul Filotei de la Cozia (fostul logofăt Filos al lui Mircea cel Bătrân) a scris aşa-numitele *Pripeale*, scurte texte imnografice care se cântă cu stihuri din „psalmii aleşi" la polieleul sărbătorilor împărăteşti, ale Maicii Domnului şi ale unor sfinţi, care vor fi tipărite mai târziu[17].

În Moldova, prima scriere originală cunoscută a fost *Mucenicia Sfântului şi slăvitului Mucenic Ioan cel Nou* de la Cetatea Albă, lucrare istorico-aghiografică, scrisă prin 1415, când i-au fost aduse moaştele în biserica „Mirăuţi" din Suceava. A fost scrisă de „Grigorie monahul şi prezbiterul marii Biserici a Moldovlahiei", în slavona de redacţie medio-bulgară.[18]

Şi tot în Moldova s-a scris *Pomelnicul sau Letopiseţul de la Bistriţa*, începând cu anul 1407, continuând până în 1552; desigur cei care l-au alcătuit erau călugări din acea mănăstire.[19]

III. Secolul al XVI-lea

Sub raport politico-social, acest secol a reprezentat o perioadă de regres pentru românii ortodocşi din toate cele trei state medievale româneşti. În Transilvania au apărut cele trei noi confesiuni protestante: luteranismul, calvinismul şi unitarianismul. În Ţara Românească şi Moldova dominaţia otomană s-a accentuat, schimbările de domni erau foarte frecvente, încât şi numărul ctitoriilor lor a scăzut. Sub raport cultural, s-au înregistrat totuşi, o serie de schimbări, dar s-au redactat şi lucrări originale, cu profil teologic, istoric,

➤ *Sf. Voievod Ştefan cel Mare, portret votiv, miniatură din Tetraevanghelul de la Humor copiat de ieromonahul Nicodim de Putna în anul 1473, păstrat în Muzeul de Istorie al României*

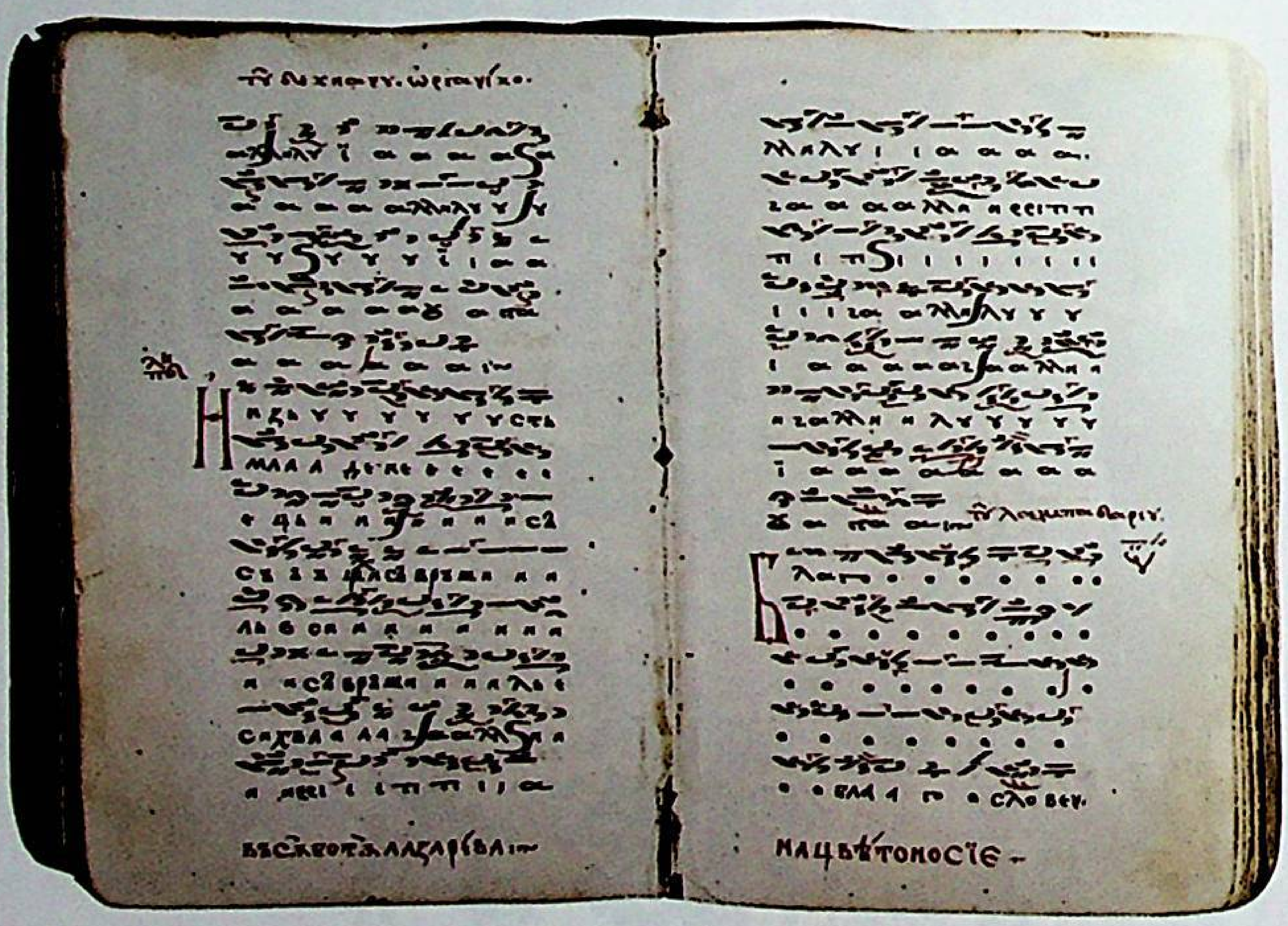
16. Prezentate mai detaliat la Mircea Păcurariu, *Cultura teologică...*, cap. II.
17. Despre Filotei au scris Emil Turdeanu (Paris, 1954), dar mai ales mitropolitul Tit Simedrea, ultima sa lucrare fiind: „Les *pripela* du moine Philothée. Études – Texte – Traduction", în: *Romanoslavica*, XII (1970), pp. 183-225.
18. Petre Ş. Năsturel, „Une pretendu oeuvre de Grégoire Tsamblak. Le martyre du Saint Jean le Nouveau", în: *Actes du Premier Congrés Internationale des études sud-européennes*, Sofia, 1981, pp. 349-358; Dan Zamfirescu, „Întâiul scriitor român", în: *Luceafărul*, nr. 19 din 14 mai 1983 şi nr. 43 din 29 mai 1983; Dan Horia Mazilu, *Proza oratorică din literatura română veche*, I, Bucureşti, 1986, pp. 181-203.
19. Damian P. Bogdan, *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, 168 pp. + 8 pl. (vezi şi *Revue des Études Sud-Est Européenes*, VI, 3, 1968, pp. 488-524).

juridic și muzical, cele mai multe fiind alcătuite de călugări și de ierarhi. Un fapt de mare însemnătate a fost introducerea tiparului la noi, în anul 1508, tot de către un călugăr. De asemenea, trebuie pus în lumină și faptul că acum se fac primele încercări de înlăturare a limbii slavone din viața și lucrarea Bisericii, prin primele texte românești, cu traduceri din Sfânta Scriptură și chiar tipărirea unor cărți românești.

Vechile „școli de copiști" din mănăstirile Neamț, Moldovița, Putna, Cozia și Bistrița din Vâlcea și-au continuat lucrarea de copiere a unor manuscrise cu conținut liturgic sau de alt gen. Este adevărat că ele n-au mai cunoscut strălucirea celor din timpul lui Ștefan cel Mare, iar în Țara Românească caligrafierea de manuscrise a pierdut din importanță datorită apariției tiparului. Se înțelege că toți copiștii proveneau din mediul monahal. În Moldova consemnăm pe ieromonahul Macarie, devenit apoi episcop de Roman, monahul Evloghie de la fosta mănăstire Sălăjeni, egumenul Siluan de la Putna, un Isaia Pustnicul de la Moldovița, câțiva diaconi și preoți de mir, toți cu manuscrise liturgice. Notăm apoi câteva manuscrise copiate de călugări rămași anonimi, cu texte din Sfinții Părinți și scriitorii postpatristici, atât în Moldova, cât și în Țara Românească[20].

Tot din această perioadă avem primele știri despre existența unor biblioteci românești, cea mai bogată fiind la mănăstirea Bistrița din Vâlcea, la care se adaugă cele de la Tismana, Cozia, Brâncoveni, iar în Moldova la Neamț, Putna și Sucevița[21].

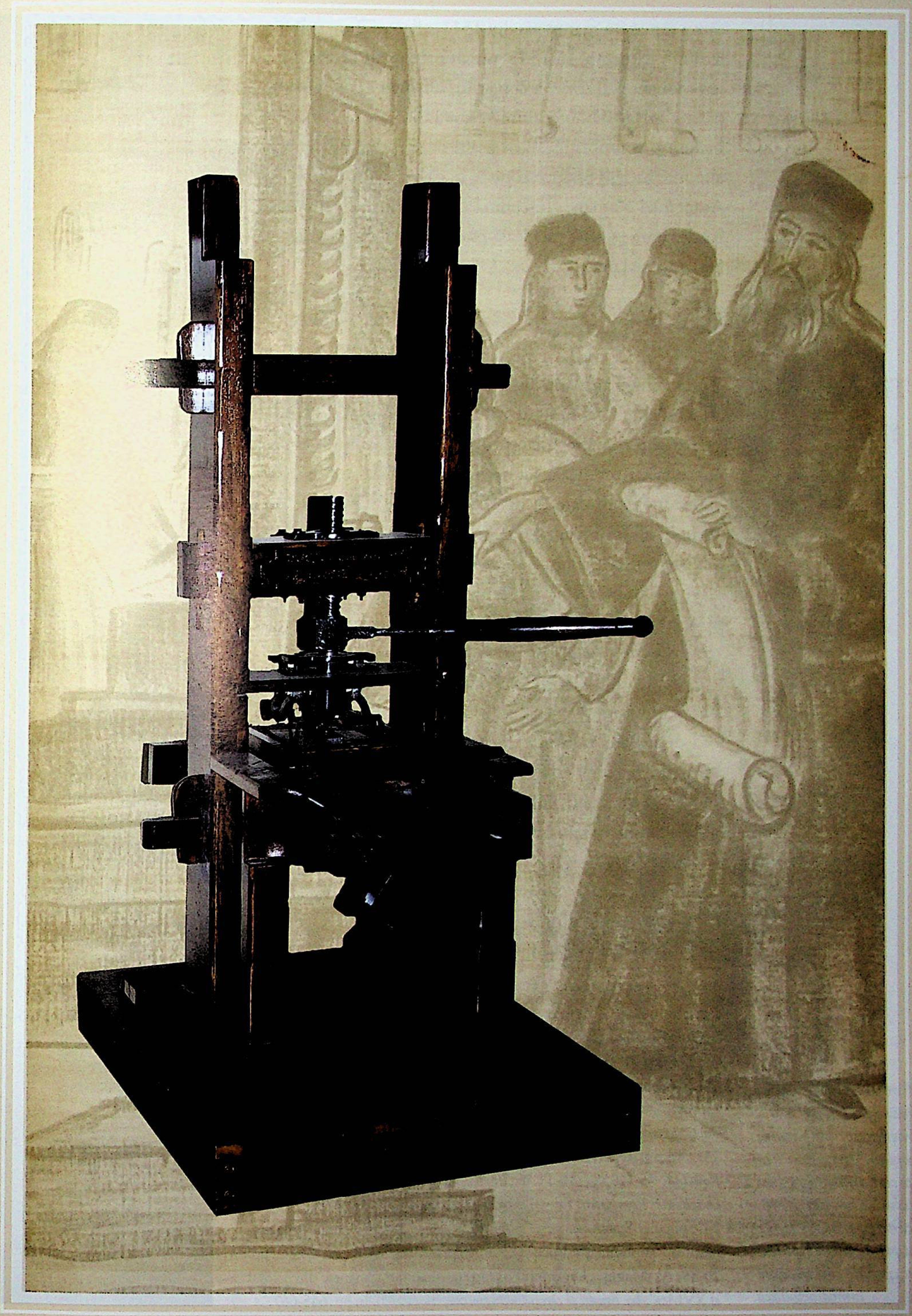

Antologhion scris de protopsaltul Eustatie de la mănăstirea Putna în anul 1511

Anumiți călugări din acest secol erau preocupați și de muzica psaltică bizantină, cum arată câteva manuscrise muzicale psaltice. De pildă, un diacon cu numele Macarie, de la mănăstirea Dobrovăț de lângă Iași, copia un manuscris psaltic cu peste o sută de cântări (terminat în 1527). Tot pe atunci activa la Putna călugărul *Eustatie*, „ritor, protopsalt și domesticos" de la

Tiparniță de lemn (secolul al XVIII-lea)

20. Emil Turdeanu, „L'activité litteraire en Moldavie de 1504 à 1552", în: *Revue des Études slaves*, Paris, 1965, pp. 97-142 (și în volumul său *Études de littérature roumains et d'écrits slave et grecs des Principautés Roumaines*, 1985, pp. 161-208. Vezi și P.P. Panaitescu, *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei*, passim.
21. Barbu Theodorescu, „Schiță pentru o istorie a culturii în Oltenia", în: *Mitropolia Ardealului*, 22 (1970), 7-8, pp. 869-878; Olimpia Mitrici, *Catalogul manuscriselor slavo-române în biblioteca mănăstirii Sucevița*, Suceava, 1999.

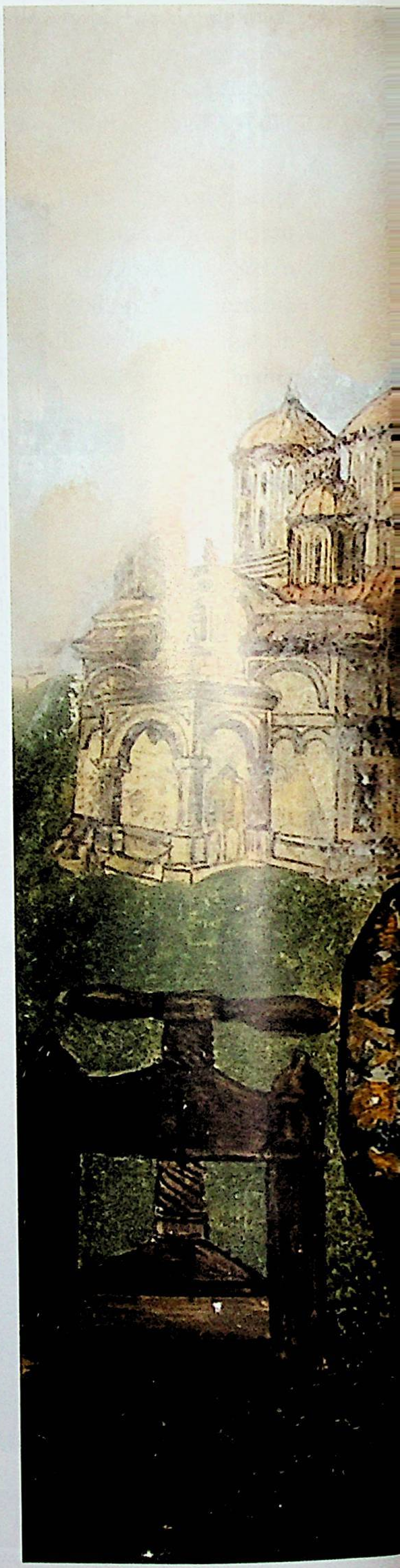

care a rămas un manuscris din 1511, aflat azi într-o bibliotecă din Moscova. În 1545, un alt protopsalt de la Putna, ieromonahul *Antonie*, a copiat un alt manuscris muzical, păstrat azi în Biblioteca universitară din Iași, în care erau incluse și compozițiile altor psalți de la Putna. O serie de alte manuscrise psaltice copiate se găsesc azi în Biblioteca Academiei Române. Înseamnă că la Putna a luat naștere o adevărată „școală muzicală psaltică" încă din timpul lui Ștefan cel Mare[22].

Tipar slavon și românesc

La numai opt ani după încheierea perioadei incunabulelor, deci în anul 1508, s-a creat prima tiparniță pe pământ românesc, cu sprijinul domnitorului Radu cel Mare și cu osteneala ieromonahului Macarie, un „vlah sud-dunărean", care în jurul anului 1512 va ajunge mitropolit al Țării Românești. În tipografia instalată la Târgoviște sau la mănăstirea Dealu au apărut cele trei cărți slavone cunoscute: *Liturghierul* (1508), *Octoihul* (1510) și *Tetraevanghelul* (1512), care se vor difuza în toate teritoriile locuite de români, dar și la slavii sud-dunăreni[23].

Strădaniile de ordin cultural-tipografic ale lui Macarie vor fi continuate de Dimitrie Liubavici, probabil tot un vlah sud-dunărean, tot la Târgoviște, de Filip Moldoveanul la Sibiu și de diaconul Coresi la Târgoviște și mai ales la Brașov. În cazul nostru, ne interesează aici doar tiparnița întemeiată la mănăstirea Colentina (numită mai târziu Plumbuita) de lângă București, de ieromonahul Lavrentie și „ucenicul" său Iovan *(Ioan)*, care au tipărit acolo un *Tetraevangheliar* (1582) și o *Psaltire*, ambele în limba slavonă[24].

➤ *Mitropolitul Macarie al Țării Românești (1512-1521), „întemeietorul tiparului la români", recunoscut în mod special pentru tipărirea Liturghierului slavon din 1508, prima carte tipărită în Țările Române și prima ediție tipărită a acestei cărți de cult în toată lumea ortodoxă*

---

22. Grigore Panțâru, „Manuscrise muzicale inedite de la mănăstirea Putna", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 87 (1969), 11-12, pp. 1257-1264; Grigore Panțâru, „Școala muzicală de la Putna", în: *Studii de Muzicologie*, t. 6, 1970, pp. 29-67; Gheorghe Ciobanu, Marin Ionescu și Titus Moisescu, *Școala muzicală de la Putna, Manuscrisul nr. 56/544/576 de la Mănăstirea Antologhion*, București, 1980, 447pp.; Octavian Lazăr Cosma, *Hronicul muzicii românești I. Epoca străveche și medievală*, București, 1973, 480p.
23. Recomandăm studiile mai vechi care au apărut în *Biserica Ortodoxă Română*, 76 (1958), 10-11. A se vedea și bibliografia din *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, Ed. IBMBOR, București, 2010, p. 378.
24. Niculae Șerbănescu, „Tipografia ieromonahului Lavrentie de la mănăstirea Plumbuita din București", în: *Studii Teologice*, 28 (1976), 1-2, pp. 20-39; Al. Mareș, „Un capitol din istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea", în: *Studii și cercetări lingvistice*, 21 (1979), 6, pp. 645-667.

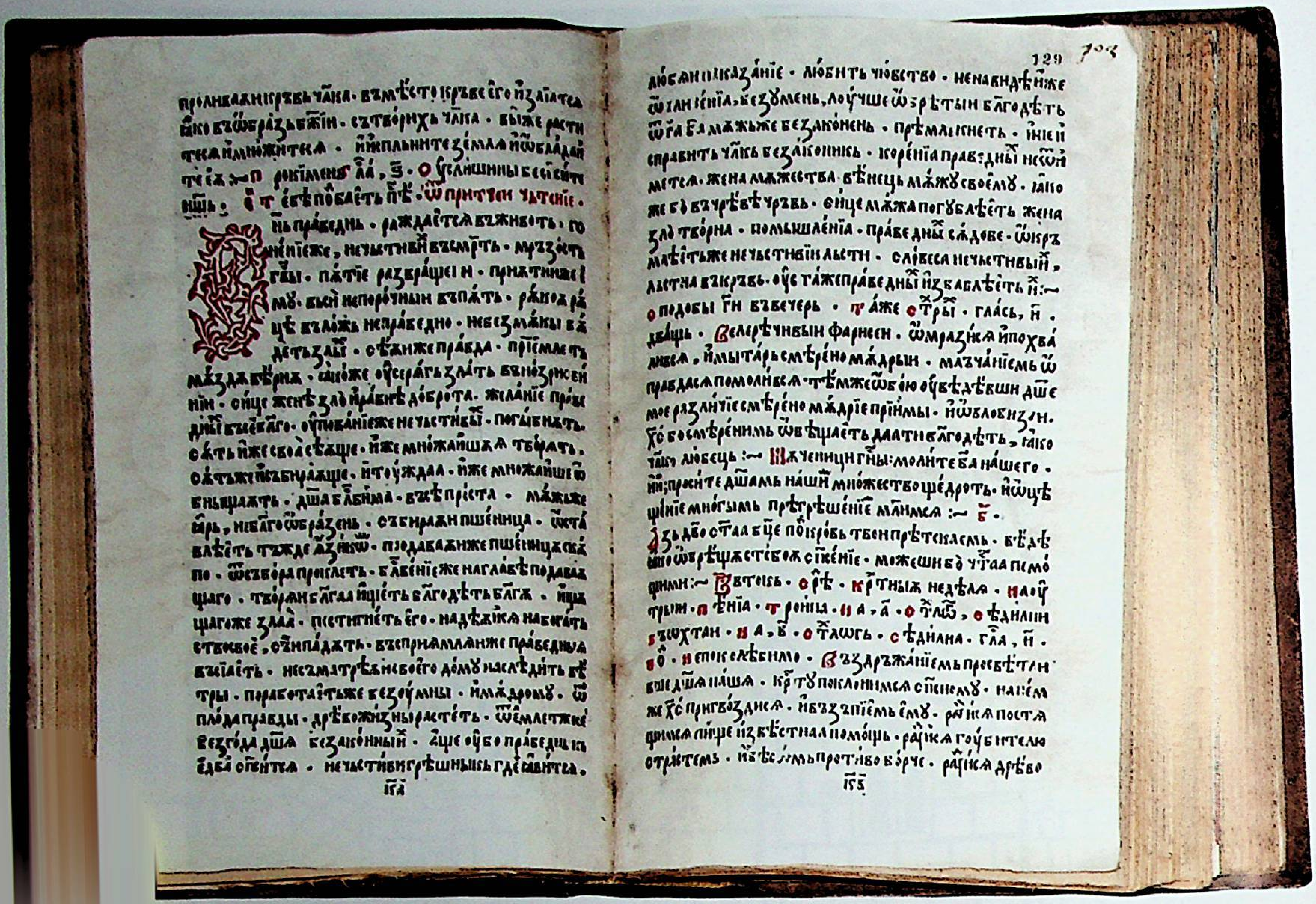

▲ *Liturghierul slavon din 1508 (sus) și Octoihul slavon din 1510 (jos), primele cărți de cult tipărite la români de către ieromonahul Macarie, viitorul mitropolit al Țării Românești*

Xilogravură din Octoihul slavon tipărit în anul 1510

▲ *Triod tipărit la Brașov în anul 1578 de diaconul Coresi*

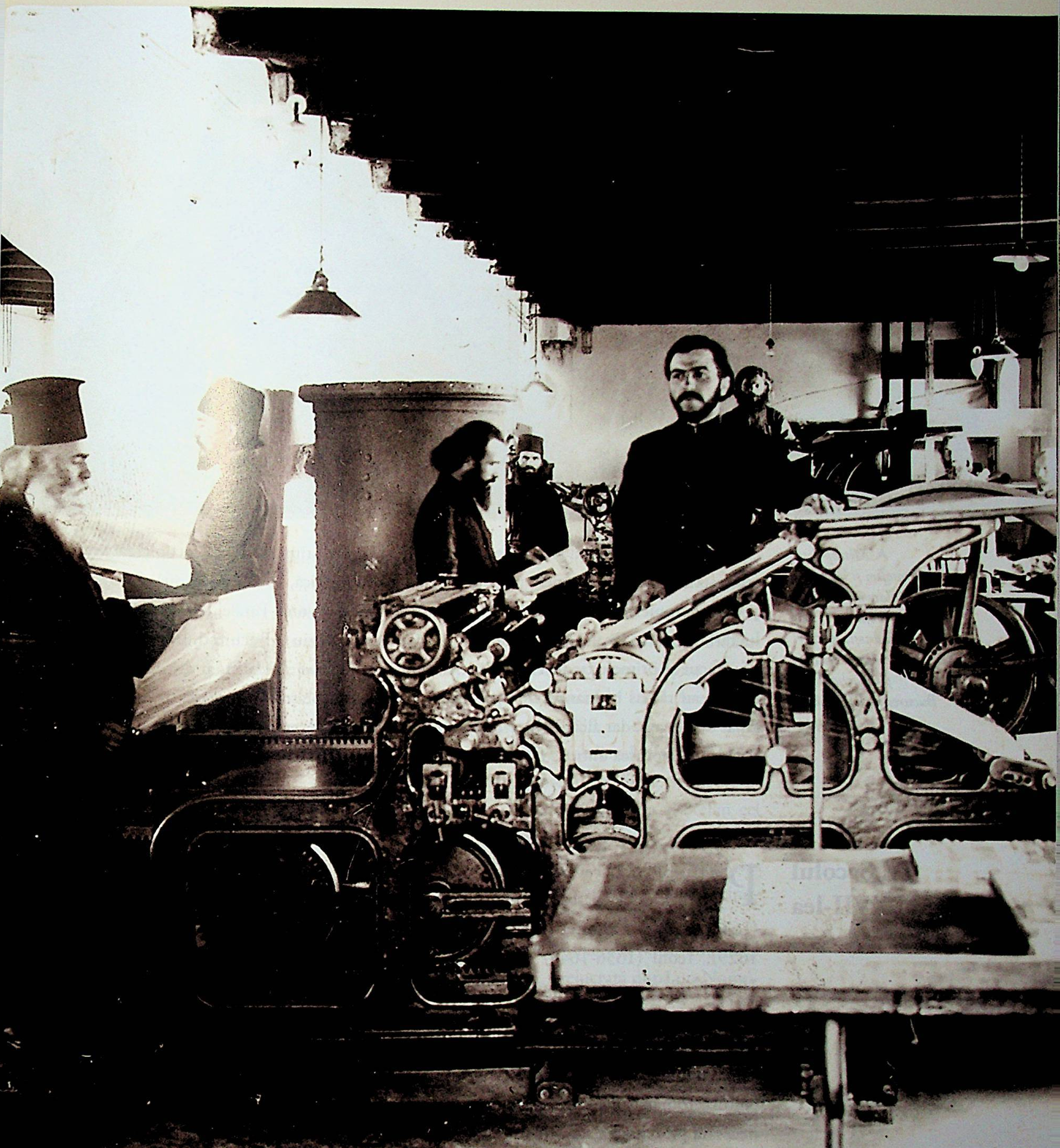
Tot în acest secol au apărut câteva *lucrări originale* în limba slavonă, în Țările Românești, unele dintre ele fiind scrise de călugări. Așa este cazul cu *Letopisețul de la Putna* (*Povestire pe scurt despre domnii Moldovei*) sau *Cronicile* scrise de episcopii *Macarie* al Romanului (1531-1548 și 1551-1558), care a scris-o din dispoziția lui Petru Rareș sau *Eftimie* al Rădăuților (1558-1561), fost egumen la Humor, care a fost cronicarul oficial al lui Alexandru Lăpușneanu și călugărul *Azarie*, care a scris din dispoziția lui Petru Șchiopul. Iar călugărul *Isaia* de la Slatina, viitor episcop de Rădăuți (c. 1564-1577, † 1581), a alcătuit, prin 1561, prima colecție de cronici moldovene cunoscute[25].

Dar tot în acest secol apar și primele manuscrise românești cunoscute, cu texte din Sfânta Scriptură, traduse desigur de călugări cu mai multă învățătură: *Codicele Voronețean* (cu texte din Noul Testament), *Psaltirea Scheiană, Psaltirea Voronețeană* și *Psaltirea Hurmuzaki*, după părerea celor mai avizați cercetători, făcute în vreuna din mănăstirile din centrul sau sudul Transilvaniei[26].

➤ *Tipografia monahală de la mănăstirea Neamț, fotografie de epocă*

25. *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI* publicate de Ioan Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959; vezi și G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, *Literatura română veche (1402-1647)*, vol. I, București, 1969.

26. Vezi și Ion Gheția și Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română*, București, 1985. O privire generală asupra lor vezi la Mircea Păcurariu, *Cultura teologică...*, cap. III.

▲ *Mitropoliții Dosoftei și Varlaam ai Moldovei, Teodosie și Ștefan ai Țării Românești, picturi murale din Reședința patriarhală din București (de la stânga la dreapta)*

Rezultă că în secolul al XVI-lea se înregistrează același ritm susținut de copiere a unor manuscrise liturgice, cu opere patristice și de muzică psaltică, în limba slavonă. S-au scris și câteva cronici, deci opere originale, dar tot în limba slavonă. Paralel cu acestea, apar și lucrări tipărite la Dealu-Târgoviște, Sibiu, Brașov și mai târziu la București. În același timp, s-au făcut și primele traduceri românești din cărțile *Noului Testament* și din *Psaltire*, dar acestea au rămas în manuscris. Sporadic, s-au tipărit la Brașov și câteva cărți liturgice și chiar de alt gen, dar aici am încercat să punem în lumină doar contribuția „cinului monahal” la promovarea unor astfel de acțiuni cu caracter cultural.

IV. Secolul al XVII-lea

Pentru Biserică acest secol reprezintă perioada de maximă dezvoltare, datorită marilor ierarhi care au păstorit acum: Anastasie Crimca (1608-1617, 1619-1629), Varlaam (1632-1653) și Dosoftei (1671-1674, 1675-1686) *în Moldova*; Luca Cipriotul (1602-1629), Teofil (1636-1648) și Ștefan (1648-1653, 1655-1668), Teodosie (1668-1672, 1679-1708) și Antim Ivireanul (1708-1716) *în Țara Românească*; Ilie Iorest (1640-1643), Simion Ștefan (1643-1656) și Sava Brancovici (1658-1680) *în Ardeal*; sau Petru Movilă la Kiev. Toți proveneau din tagma monahală și ca atare activitatea lor în sectorul vieții culturale trebuie să fie considerată ca o componentă a contribuției călugărilor la promovarea culturii românești. Activitatea lor culturală e bine cunoscută, deci considerăm că nu este necesară prezentarea acesteia în paginile de față.

În afară de acești ierarhi, în secolul al XVII-lea au mai trăit și mulți călugări, care, în liniștea mănăstirii lor au redactat lucrări cu profil istoric, lingvistic sau teologic, deci

au contribuit la progresul culturii româneşti, în genere. Vom consemna câteva nume de călugări care au lăsat opere cu aceste profiluri şi care au rămas în manuscris. Unul dintre aceştia a fost Mihail Moxa (Moxalie) de la mănăstirea Bistriţa din Oltenia (cca 1585 - cca 1650), traducător din literatura patristică şi din cea istorică bizantină. De pildă, la îndemnul episcopului Teofil al Râmnicului şi viitor mitropolit, a redactat prima *Cronică universală* în limba română, sub titlul *De-nceputul lumiei dentâiu*, terminată în 1620. Avea 99 de capitole şi expunea fapte petrecute de la „facerea lumii" până în 1489, cu date privitoare la popoarele antice (evrei, asirieni, egipteni, perşi, greci, armeni) şi medievale (bulgari, sârbi, turci), stăruind asupra istoriei Bizanţului; în acelaşi timp, consemna şi fapte petrecute în ţările noastre, mai ales luptele lui Mircea cel Bătrân, Iancu de Hunedoara şi Ştefan cel Mare cu turcii. Cea mai mare parte a cronicii lui Mihail Moxa era o traducere, dar mai ales o prelucrare după *Cronica universală* (Cronograful) a bizantinului Constantin Manasses († 1187), ajuns spre sfârşitul vieţii episcop, *Cronicile* lui Nichifor, patriarhul Constantinopolului, a lui Simion Magistrul, a lui Ioan Zonara şi altele[27].

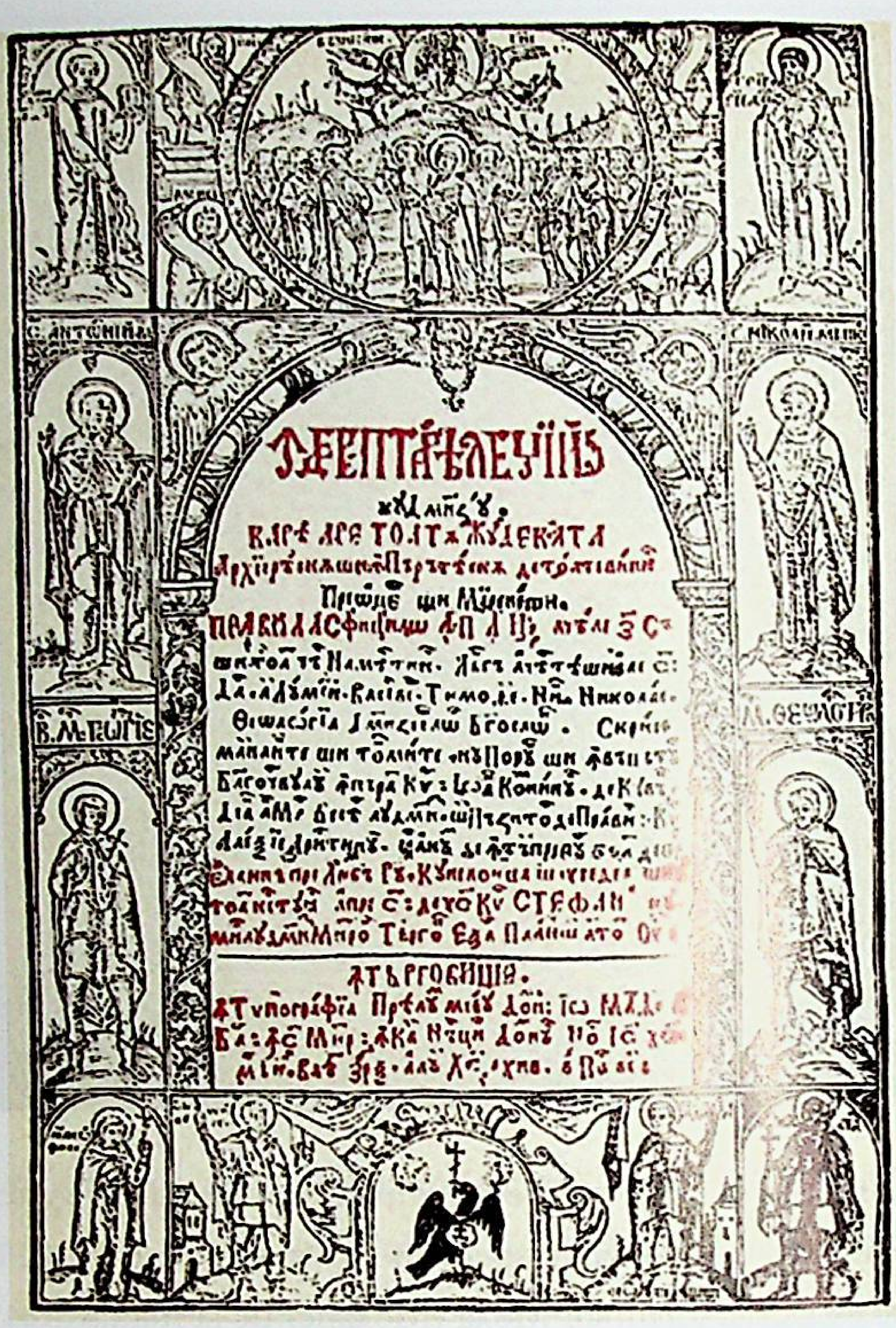
Acelaşi Mihail Moxa a tradus din slavoneşte în româneşte *Pravila cea mică,* numită şi *Pravila de la Govora* din 1640-1641, lucrare canonico-juridică, prelucrată după un Nomocanon bizantin tradus în limba slavonă.[28]

---

27. Dintre numeroasele studii care au fost consacrate *Cronicii* lui Mihail Moxa consemnăm doar pe al lui G. Mihăilă, „Începuturile istoriografiei universale în limba română", în vol.: *Cultură şi literatură română veche în context european*, Bucureşti, 1979, pp. 380-404, precum şi studiul său introductiv la ediţia critică a *Cronicii*, Bucureşti, 1989, 587p.

28. Gheorghe Cronţ, „Pravila de la Govora din 1640", în: *Studii, revistă de istorie*, t. 14 (1961), 5, pp. 1211-1226; Ion Floca, „Pravila de la Govora din 1640-1641", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 81 (1963), 3-4, pp. 297-319.

▲ *Pravila mică sau de la Govora (1640-1641), Pravila cea mare sau de la Târgoviște (1652)*

Un alt învățat călugăr, Mardarie Cozianul, a redactat în 1649, prima operă lexicografică în limba română, și anume un *Lexicon slavo-român*, cu 243 de foi și 4574 de termeni slavoni, alături de corespondentul lor în limba română. Avea ca model *Lexiconul slavo-rusesc* al lui Pamvo Berânda, tipărit la Kiev în 1627[29].

Câțiva ani mai târziu, în 1652, s-a tipărit la Târgoviște o altă lucrare canonico-juridică, *Îndreptarea Legii*, cunoscută mai ales sub numele de *Pravila cea Mare* sau *Pravila de la Târgoviște* (25 foi + 706 pagini, format mare). Era tradusă din grecește în românește – la îndemnul mitropolitului Ștefan – de un călugăr ardelean aflat în slujba Mitropoliei Țării Românești care semna „Daniil Andrean monahul din Țara Panoniei". Acest Daniil Panoneanul, deci originar din părțile de vest ale țării – din teritorii care aparținuseră fostei provincii romane Pannonia – va ajunge mai târziu episcop în Țara Făgărașului, apoi la Strehaia († 1682 la schitul Babele din județul Vrancea)[30].

Tot aici trebuie să consemnăm și numele ieromonahului *Silvestru* din obștea mănăstirii Govora. Se știe că „prin osteneala și izvodirea" lui s-a tipărit *Evanghelia învățătoare* de la

29. Vezi G. Mihăilă, „Contribuții la studiul lexicografiei slavo-române în secolul al XVII-lea", în volumul său *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, pp. 307-324.

30. Liviu Stan, „Importanța canonică și juridică a *Pravilei de la Târgoviște*", în: *Studii Teologice*, 4 (1952), 9-10, pp. 561-579 (vezi și pp. 582-609); Gheorghe Cronț, „*Îndreptarea Legii* din 1652", în: *Studii, revistă de istorie*, t. 13, (1960), 1, pp. 57-82; Constantin Drăgușin, „*Pravila cea Mare* de la Târgoviște. 350 de ani de la apariție", în: vol. *Slujitor al Bisericii și al neamului* – închinat Pr. prof. Mircea Păcurariu, Cluj-Napoca, 2002, pp. 295-307.

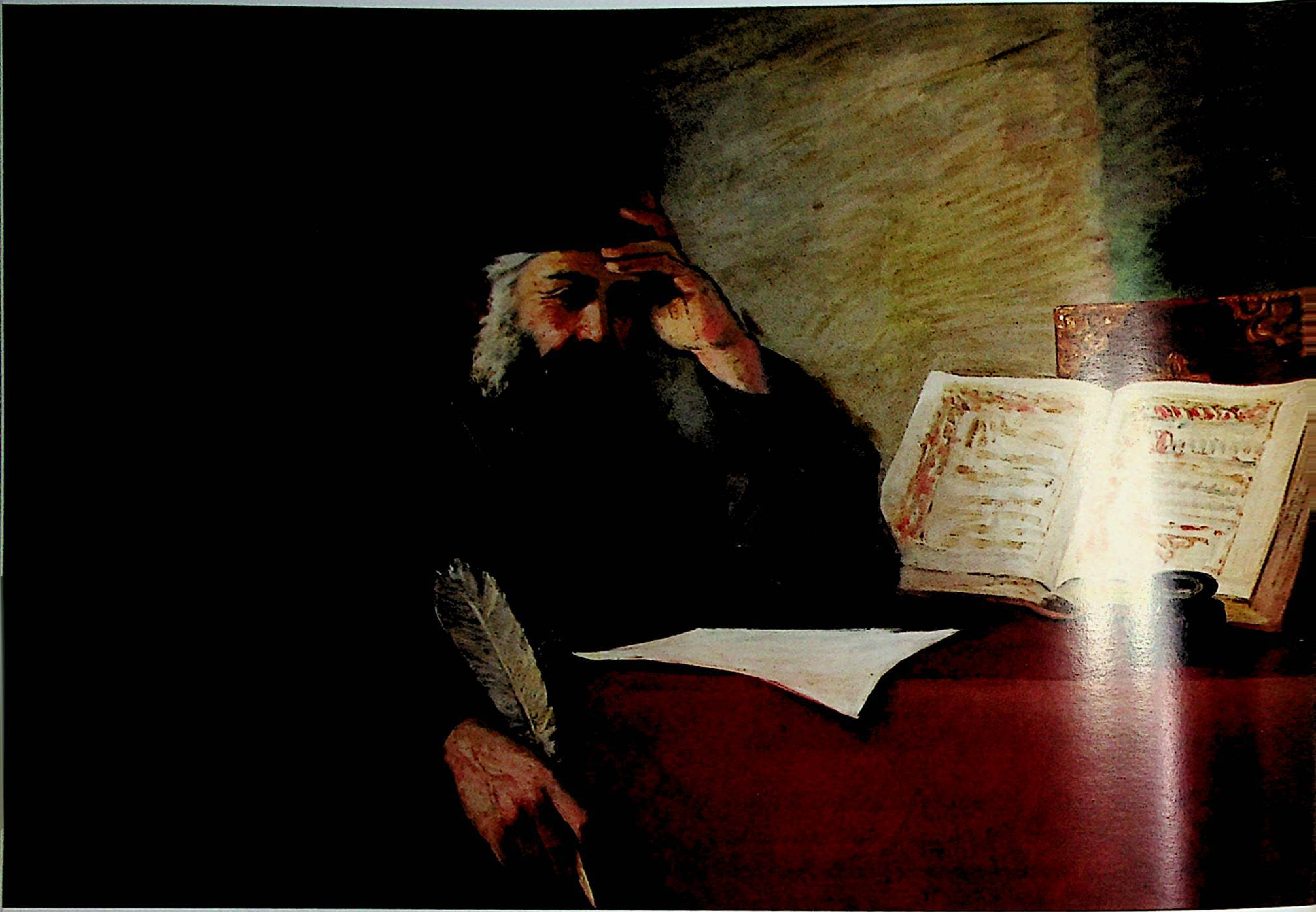
^ *Evanghelia învățătoare (1642), pagina de titlu (stânga); xilogravură din Evanghelia învățătoare reprezentând Întoarcerea fiului risipitor (dreapta)*

Govora din 1642, continuându-se tipărirea la mănăstirea Dealu în 1644[31]. Era „scoasă și primenită de pe limba rusască pre limba rumânească". Dar același Silvestru, a început și traducerea *Noului Testament* care se va tipări la Bălgrad (Alba Iulia) în 1648. Acest lucru rezulta din prima prefață a ediției de la Bălgrad semnată de mitropolitul Simion Ștefan – care afirma că traducerea „au început a izvodi ermonah Silvestru", dar a murit în timp ce făcea traducerea. Versiunea lui a fost revăzută de „popii" mitropolitului Simion Ștefan, fără să se precizeze dacă erau preoți de mir sau călugări. Oricum, trebuie reținut faptul că începutul traducerilor românești ale Noului Testament se datorează unui călugăr[32].

De asemenea trebuie să punem în lumină munca entuziastă pe care au depus-o în slujba culturii românești câțiva monahi, îndrumători ai unor tipografii. Ne gândim în primul rând la ieromonahul Melchisedec, egumenul mănăstirii de la Câmpulung, care a editat trei cărți de slujbă (în limba slavonă) și o *Învățătură preste toate zilele*, în limba română, în tipografia care a funcționat acolo între anii 1635-1642.[33] Iar majoritatea cărților de slujbă (în slavonește și românește), precum și *Pravila*, în limba română, s-au tipărit cu sprijinul egumenului Meletie Macedoneanul, probabil un aromân din Balcani[34].

---

31. Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. I, București, 1903.
32. Vezi reeditările de la Alba Iulia din 1982 și 1998, cu mai multe studii introductive.
33. Dan Simonescu, *Viața literară și culturală a mănăstirii Câmpulung (Muscel) în trecut*, Câmpulung, 1926, 72 p.
34. Gheorghe Ionescu, „Mănăstirea Govora și egumenia lui Meletie Macedoneanul", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 40 (1971), 2, pp. 20-32.

▲ *Episcopul Mitrofan al Buzăului, meşter tipograf la Cetăţuia, Bucureşti şi Buzău*

În a doua jumătate a secolului al XVII-lea, în tipografia mitropolitană de la Iaşi, a lucrat ieromonahul Mitrofan, venit de la mănăstirea Bisericani, care s-a ocupat de editarea unor cărţi scrise de mitropolitul Dosoftei (*Psaltirea slavoromână*, *Molitvelnicul de-nţăles*, *Viaţa şi petrecerea sfinţilor*, în 4 volume, 1682-1686). Şi tot el a înfiinţat şi condus o tipografie grecească la mănăstirea Cetăţuia, în care au văzut lumina tiparului câteva cărţi greceşti, cerute de patriarhul Dositei al Ierusalimului. După ce a fost pentru scurt timp episcop la Huşi (1682-1686), a trecut în Ţara Românească, unde a ajuns conducătorul „tipografiei domneşti" din Bucureşti, supraveghind tipărirea *Bibliei* româneşti din 1688 şi a cărţii *Mărgăritarele* Sf. Ioan Gură de Aur (1691). Fiind ales episcop la Buzău în 1692, a înfiinţat prima tipografie de acolo, în care s-au imprimat *Pravoslavnica Mărturisire* a lui Petru Movilă, prima ediţie românească (1691), cele *12 Mineie* (ediţia slavo-română, 1698) şi mai multe cărţi de slujbă[35].

➤ *Mineiul pe Februarie tipărit de episcopul Mitrofan al Buzăului în anul 1698*

---

35. Dintre monografiile închinate acestui episcop, consemnăm pe cele semnate de Nicolae Turcu (1965), Gabriel Cocora (1977), Doru Mihăescu (1979), † Antonie Plămădeală (1983). Vezi o bibliografie la Mircea Păcurariu, *Dicţionarul teologilor români*, p. 300.

МИНЕЮЛЬ.

ЛꙊНА ЛꙊЙ ФЕВРꙊАРІЕ.

Каре акꙋм ꙟтѫю сау типърит, кꙋ Типикꙋл, ши Паримііле, ши Синаѯариꙋ пе лимба рꙋмънеаскъ.

Ден порꙋнка, ши тоатъ келтꙋiала.

Прѣ лꙋминатꙋлꙋй Домн: Iѡ:

Костантин Басараба Воевода.

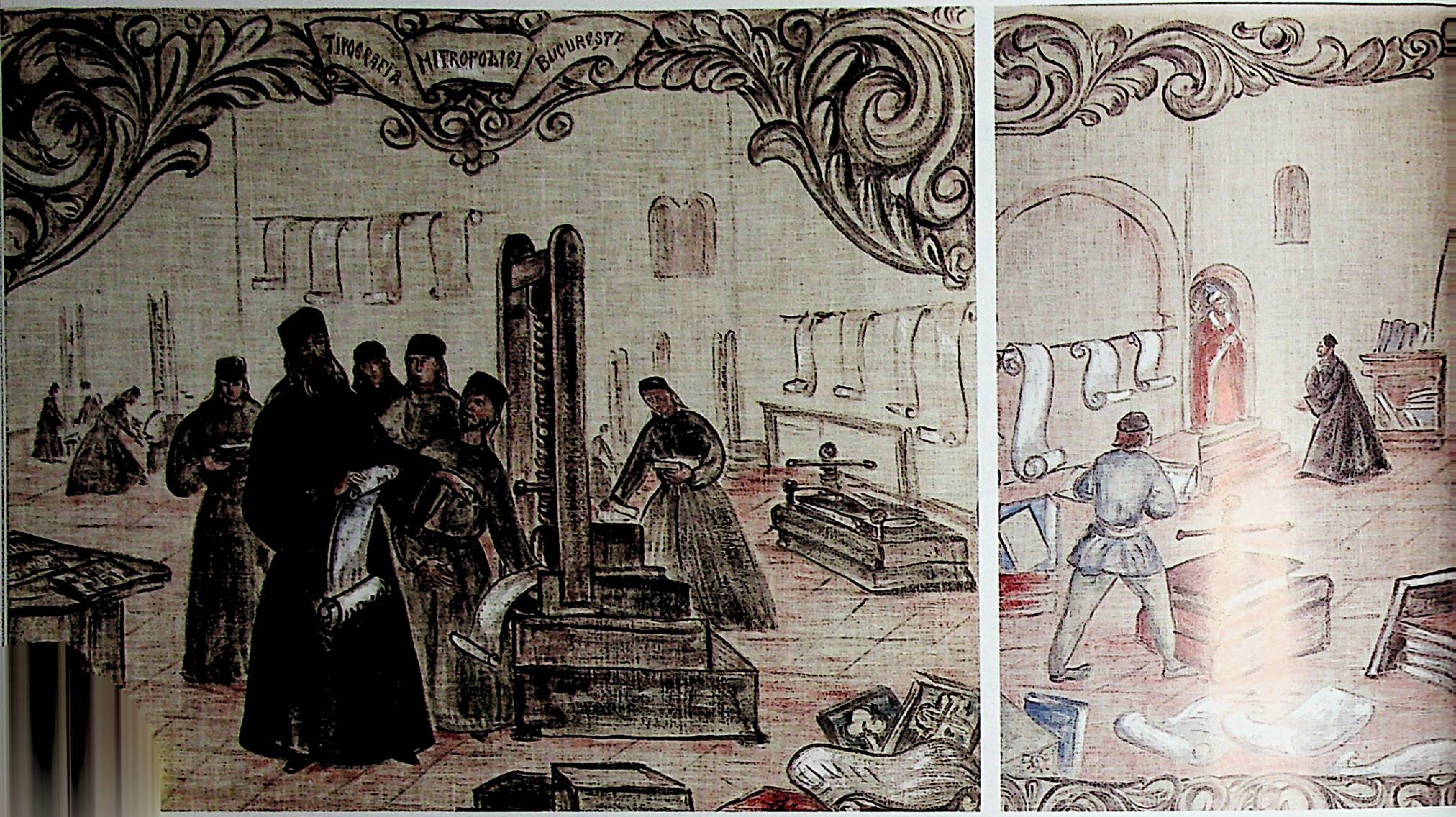
Облъдꙋиторю атоатъ Цара Рꙋмънеаскъ.

Митрополит фіинде атоатъ Цара, Кѵр: Феодосіе.

Ши сау типърит ꙟ Сфънта Епископіе дела Бꙋзъꙋ.

ꙟ Анꙋль дела зидиреа лꙋмии: ҂зсѕ.

Ꙟсꙋш Епископꙋль Бꙋзъꙋлꙋй, Кѵр: Митрофан фіинд тѵпографъ.

▲ *Sfântul Ierarh Antim Ivireanul în mijlocul meșterilor tipografi de la mănăstirea Snagov, desen*

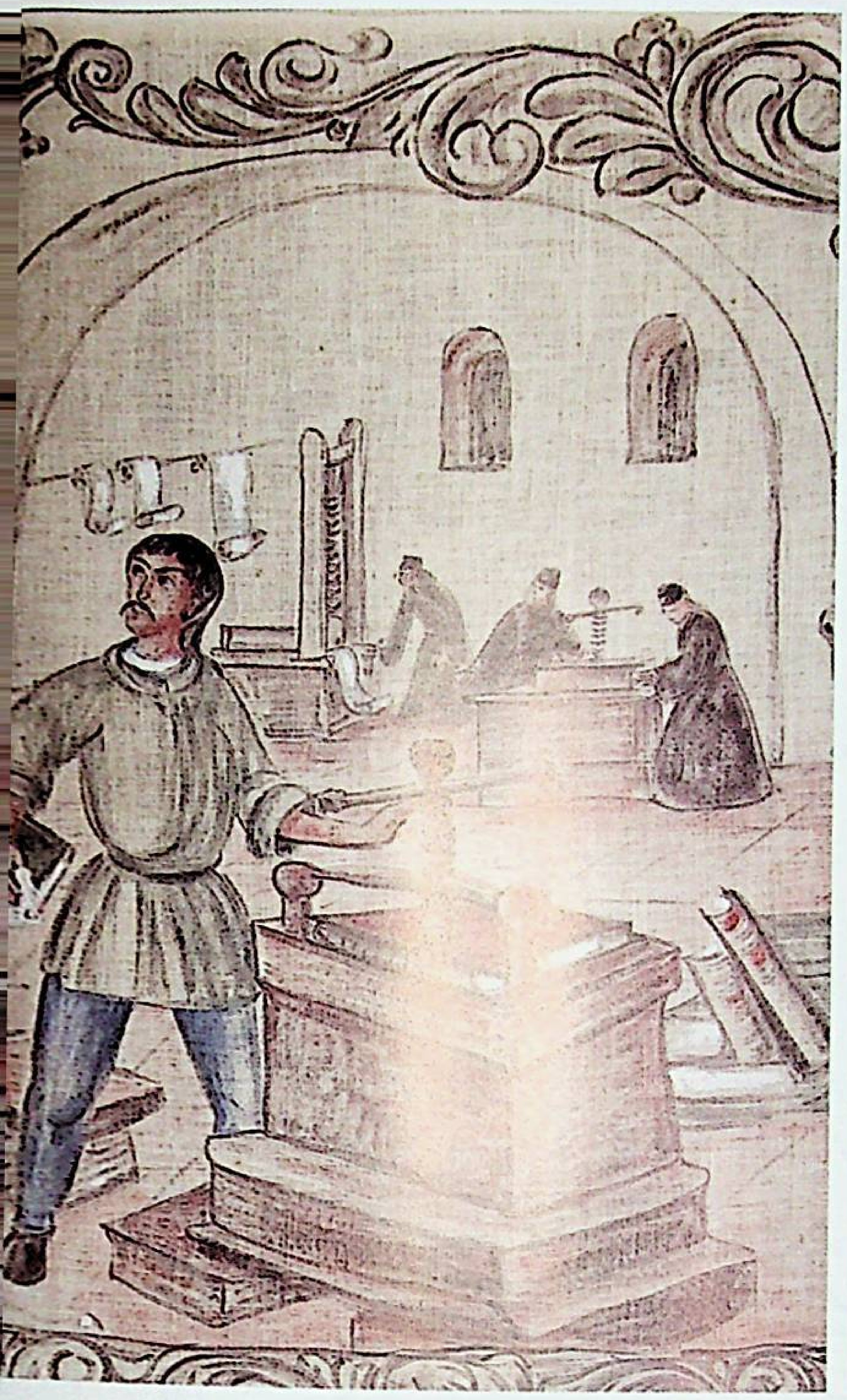
Spre sfârșitul acestui secol a activat cel mai strălucit meșter tipograf de la noi, ieromonahul Antim Ivireanul, viitorul episcop de Râmnic, apoi mitropolit. În 1691 i s-a încredințat conducerea tipografiei „domnești" din București, unde a imprimat patru cărți; în 1696 a mutat tipografia la mănăstirea Snagov, unde fusese numit egumen, și a imprimat 15 cărți (șapte grecești, cinci românești, una slavonă, una slavo-română, una greco-arabă). Din nou la București, între anii 1701-1705, când a tipărit alte 15 cărți (în limbile greacă, slavonă, arabă și română). Din 1705 până în 1708 a fost episcop la Râmnic, când a tipărit alte nouă cărți, între care și primele versiuni românești ale *Liturghierului* și *Molitvelnicului*. Ca mitropolit, din 1708 până în 1716, a imprimat alte 18 cărți la Târgoviște, majoritatea fiind în românește și două la București; deci este editorul a 63 de cărți tipărite de el însuși ori sub îndrumarea sa[36].

Pe lângă acești mari ierarhi – cărturari sau călugări tipografi, este bine să notăm și câteva nume de călugări *copiști de manuscrise*. Între ei trebuie să-i pomenim pe ieromonahii Ștefan de la Cozia, Iosif de la Hurezi, Serafim de la Bistrița, ierodiaconul Dositei de la Hurezi și alții.[37]

Nu trebuie să trecem cu vederea nici școlile mănăstirești, care au funcționat în acest secol: Academia grecească de la mănăstirea „Sfântul Sava" din București (în care învățau și mulți tineri români), școala de la mănăstirea Colțea din București, întemeiată de ctitorul ei, spătarul Mihai Cantacuzino, școala de la mănăstirea Antim, întemeiată de ctitorul ei,

---

36. Bibliografie în *Dicționarul teologilor români*, pp. 239-240.
37. Apud Gabriel Ștrempel, *Copiști de manuscrise românești până la 1800*, București, 1959, passim.

mitropolitul Antim Ivireanul, școlile de la mănăstirile Cozia, Bistrița, Govora, Brâncoveni, Hurezi, în Țara Românească, sau mănăstirile „Sf. Trei Ierarhi" din Iași, Neamț, Bistrița, Putna, Sucevița etc., în Moldova. În Transilvania existau astfel de școli la mănăstirile din Bălgrad (la Mitropolie), Râmeț, Geoagiu, Feleac, Prislop, Sâmbăta de Sus și altele[38].

Tot în acest secol s-au creat câteva renumite biblioteci mănăstirești. Una dintre cele mai bogate a fost cea de la mănăstirea Mărgineni pe Valea Prahovei, fondată de postelnicul Constantin Cantacuzino, îmbogățită de fiii săi, mai cu seamă de Constantin Stolnicul, prin achiziții de la Padova și Veneția.[39] Iar Constantin Brâncoveanu, un alt mare bibliofil, a întemeiat o frumoasă bibliotecă la mănăstirea Hurezi, cu sute de lucrări în limbile greacă, latină, italiană, arabă și georgiană cu profil istoric, juridic și teologic (patristic).[40] Desigur, o bună bibliotecă avea și mănăstirea „Sfântul Sava" din București, pusă la dispoziția elevilor Academiei care funcționa acolo[41].

---

38. Pr. Mircea Păcurariu, *Cultura teologică...*, capitolul IV, în ms.
39. Cf. Corneliu Dima Drăgan, „Cultura teologică a stolnicului Constantin Cantacuzino în lumina reconstituirii bibliotecii de la Mănăstirea Mărgineni", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 83 (1965), 9-10, pp. 943-975; Corneliu Dima Drăgan, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino Stolnicul*, București, 1967.
40. Corneliu Dima Drăgan, Mihai Carataşu, „Un catalog necunoscut al bibliotecii Mănăstirii Hurezi", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 87 (1969), 5-6, pp. 590-625.
41. Toma G. Bulat, „Din istoria bibliotecii de la fosta mănăstire Sf. Sava din București", în: *Glasul Bisericii*, 25 (1966), 3-4, pp. 313-342; Toma G. Bulat, „Contribuții la istoricul bibliotecii Mănăstirii Sf. Sava din București", în: *Glasul Bisericii*, 27 (1968), 7-8, pp. 879-902.

...părită la Snagov în anul 1697 de Sfântul Ierarh
...ireanul, mitropolitul Țării Românești

Луни а ѿптаспрѣзѣче

Сѫптъмѫни дѹпъ Русалїи, дела Лѹка, Ка: Г.

Ꙟ време ачеѧ, Иродь а́лпатрѹлеа бирѹиторїи фїиндь доженить де Іѡаннь, пентрѹ Иродїада мѹїаре фрацї несъѹ, ши де тоате рѣлеле кареле аѹ фъкѹть Иродь. Адаѡсе ши ачаста престе тоате, ши аѹ ꙟкисъ пре Іѡаннь ꙟ темницъ. Ши аѹ фость дѣка сѫ ботезать тоци ѡаменїи, ши ботезѫндѹсъ Іс, ши рѹгѫндѹсъ, сѫѹ дешкисъ черюль. Ши сѫѹ погорѫть Дѹхѹль сфнть кѹ кипъ трѹпескь ка оунь порѹмбь спре джнсѹль: Ши гласъ аѹ фость дин чери, грѫиндь, тѹ ещи Фїюль мїеѹ чель юбить, ꙟтрѹтине бине амь воить.

Марци а ѿптаспрѣзѣче сѫптъмѫни дѹпъ Русалїи,

дела Лѹка, Ка: Г.

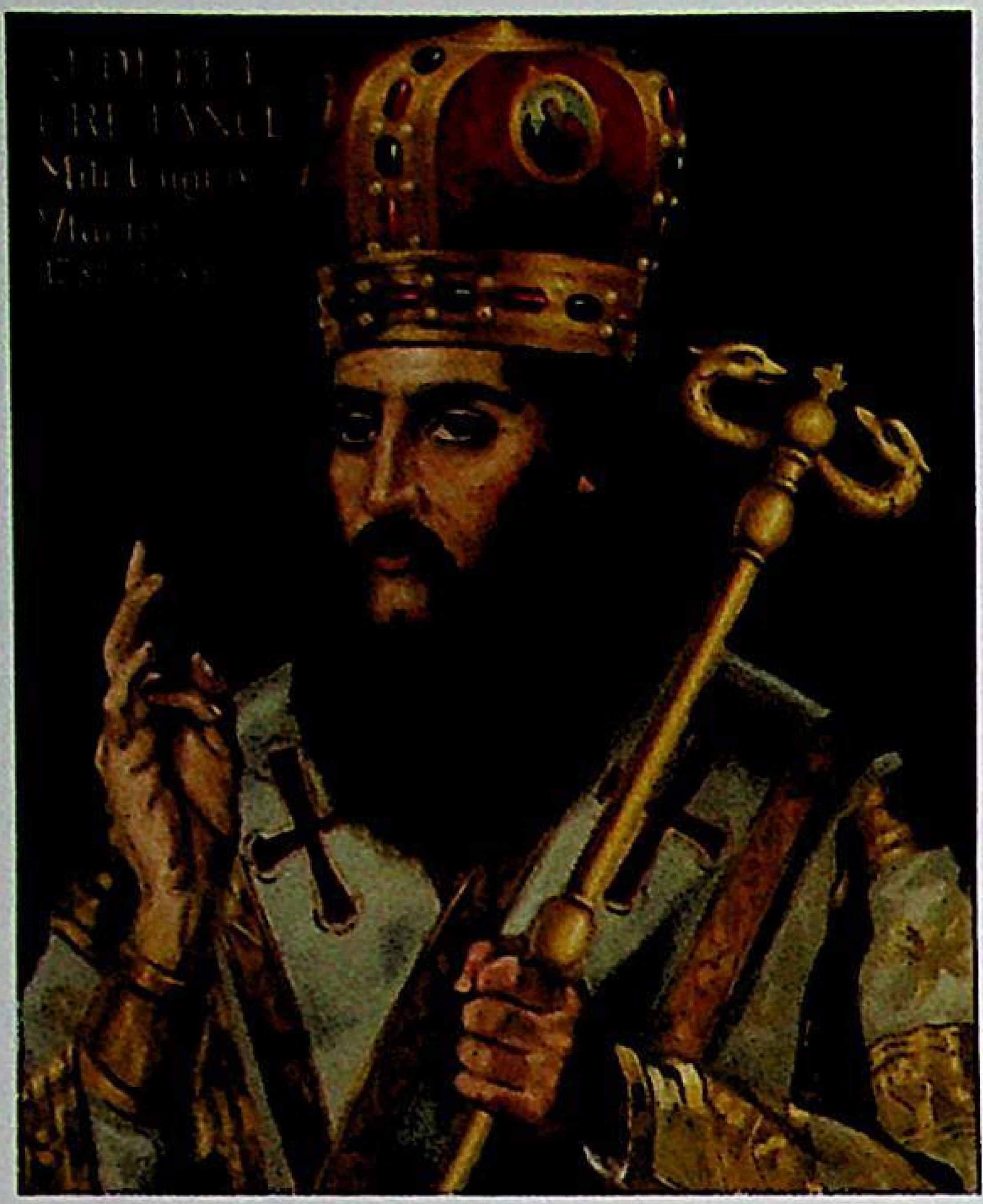
Ꙟ време ачеѧ ера Іс ꙟчепѫндь афи каде трей зечи де ани, фїиндь, (пре кѹм съ пъре) Фїюль лѹи Іѡсифь, алѹи Или. Алѹи Матдать, алѹи Левїи, алѹи Мелхи, алѹи Іана, алѹи Іѡсифь. Алѹи Маттадїе, алѹи Амѡсь, алѹи Наѹмь, алѹи Еслимь, алѹи Наггеѹ. Алѹи Маадь, алѹи Маттадїе, алѹи Сїмей, алѹи Іѡсифь, алѹи Іѹдей. Алѹи Іѡна, алѹи Рисай, алѹи Зоровавель, алѹи Саладїиль, алѹи Нирїе. Алѹи Мелхи, алѹи Адди, алѹи Косамь, алѹи Елмодамь, алѹи Ирь. Алѹи Іѡси, алѹи Елїезерь, алѹи Іѡримь, алѹи Матдать, алѹи Левїи. Алѹи

▲ *Sf. Ier. Martir Antim Ivireanul și episcopul Mitrofan al Buzăului tipărind Slujba Sfintei Cuvioase Parascheva și a Sfântului Grigorie Decapolitul în tipografia Mitropoliei, frescă din Clopotnița mănăstirii Antim din București*

Sf. Vievod Martir Constantin Brâncoveanu oferindu-i patriarhului Atanasie al II-lea al Antiohiei un Ceaslov greco-arab tipărit de Sf. Ier. Martir Antim Ivireanul, frescă din Clopotnița mănăstirii Antim din București

Astfel de biblioteci – mai vechi, dar cu un număr mai mic de cărți și manuscrise – aveau și mănăstirile Cozia, Bistrița, Snagov, Govora, Dealu, în Țara Românească, sau Neamț, Putna, Bistrița, Sucevița, Dragomirna, „Sf. Trei Ierarhi" din Iași și altele în Moldova[42].

V. Secolul al XVIII-lea

Reprezintă o nouă perioadă în istoria Țării Românești și a Moldovei, prin așa-numitul „regim fanariot" sau „turco-fanariot", cu domni greci numiți direct de Poarta Otomană. În cadrul Bisericii se înregistrează alegerea abuzivă a unor ierarhi greci, mai ales în Țara Românească. În această situație, limba română și cultura românească au fost promovate îndeosebi în două centre eparhiale, la București și Râmnic în Țara Românească, mai puțin la Iași în Moldova. În schimb, cultura teologică românească a fost promovată mai cu seamă în câteva mănăstiri cu vechi tradiții culturale, „neînchinate" unor așezăminte ortodoxe grecești. Este vorba de mănăstirile Cozia, Bistrița și Hurezi în Țara Românească, spre sfârșitul perioadei la mănăstirile Neamț și Secu, sub îndrumarea Sfântului stareț Paisie, iar la începutul secolului al XIX-lea la mănăstirile Cernica și Căldărușani, sub îndrumarea Sfântului stareț Gheorghe.

În prealabil, consemnăm numele câtorva mari ierarhi-cărturari care au patronat (în lipsa unor domni „pământeni") acțiunea de tipărire a unor cărți de slujbă în limba română: mitropoliții Țării Românești Daniil (1719-1731), Ștefan (1732-1738), Neofit Criteanul (1738-1753), Grigorie II (1760-1787), episcopii Râmnicului, Damaschin Dascălul (1708-1725), Climent (1735-1748), Grigorie Socoteanu (1748-1764), Chesarie (1773-1780) și Filaret (1780-1792); iar în Moldova mitropoliții Iacob Putneanul (1750-1760), Gavriil Callimachi (1760-1786), Iacob Stamati (1792-1803), ca apoi să urmeze îndelungata și zbuciumata păstorire a lui Veniamin Costachi (1803-1808 și 1812-1842). Toți au fost oameni de cultură, proveniți din rândurile clerului monahal.

---

42. Mircea Păcurariu, *Cultura teologică...*, cap. IV.

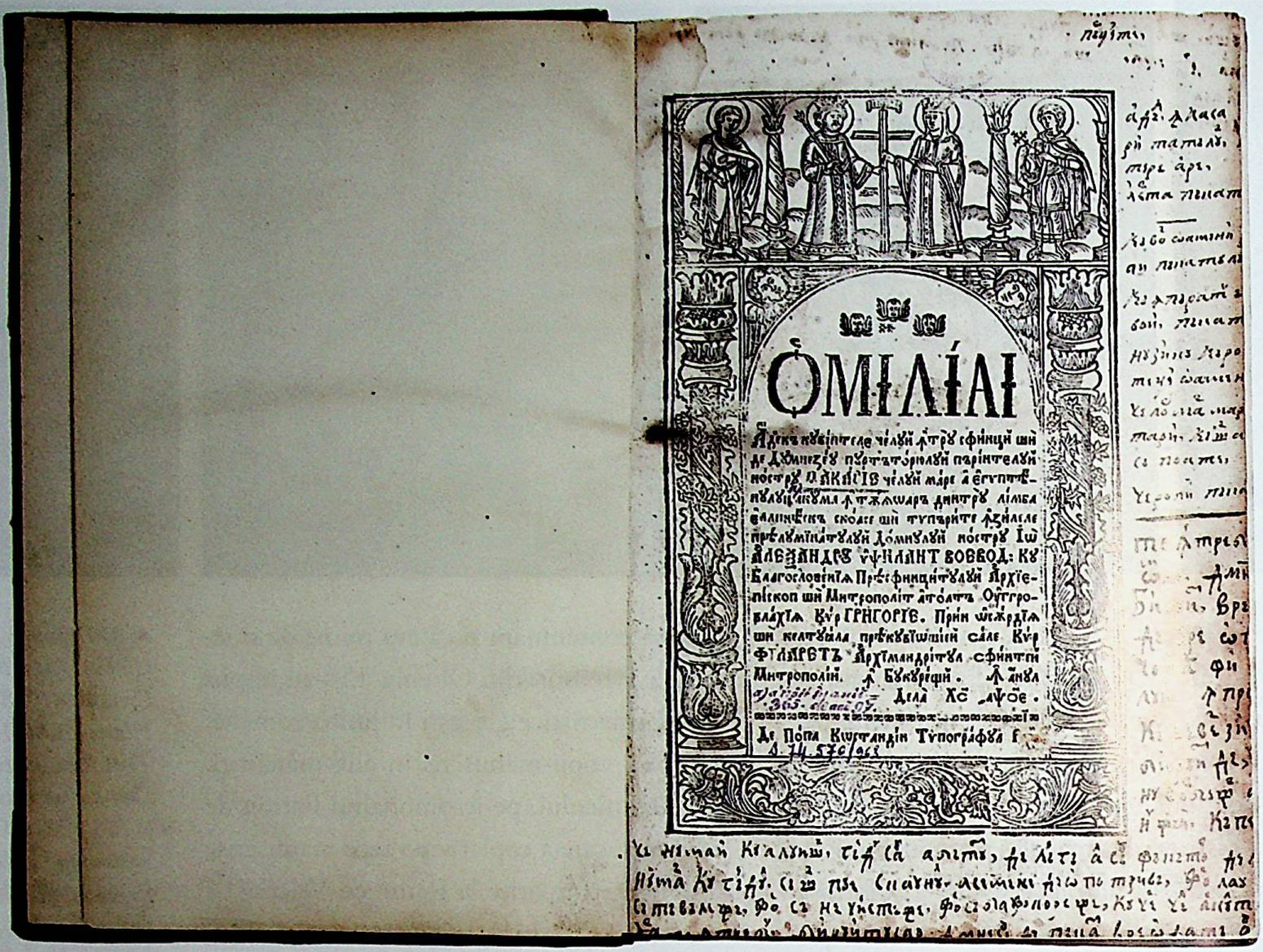
Mitropoliții Daniil (1719-1731), Neofit Cretanul (1738-1753), Filaret (1780-1792) ai Țării Românești, Episcopii Damaschin Dascălul (1708-172) și Grigorie Socoteanu (1748-1764) ai Râmnicului, Mitropoliții Iacob Stamati (1792-1803) și Veniamin Costachi (1803-1808) ai Moldovei (de la stânga la dreapta)

Dar în afară de acești ierarhi-cărturari trebuie să consemnăm și câteva nume de smeriți călugări de la București și Râmnic sau din câteva mănăstiri din Oltenia. Ei s-au impus mai ales prin traducerea unor lucrări patristice și postpatristice grecești în limba română, care erau copiate apoi de alți călugări și difuzau prin cópii-manuscris în alte mănăstiri. Menționăm pe monahul Serafim de la Episcopia Râmnicului, pe ieromonahul Ilarion de la Bistrița, dar mai ales pe monahul Rafail de la Hurezi, care a copiat vreo zece manuscrise patristice și filocalice și care a „diortosit" mai multe cărți tipărite la Râmnicu Vâlcea. La începutul secolului al XIX-lea notăm pe ieromonahii copiști Chiril de la Tismana, Ioachim Bărbătescu de la Bistrița sau Chiriac Râmniceanul, care a și petrecut ultimii ani de viață la mănăstirea Călui, unde a fost și egumen. Arhimandritul Nicodim Grecianu (1762-1817), de la Cernica, a tradus *Omiliile* Sf. Ioan Gură de Aur la Evanghelia de la Matei, vieți de sfinți, din opera Sf. Nicodim Aghioritul și altele.

În Moldova, de asemenea pot fi consemnate câteva nume de copiști, între care monahul Cosma de la Neamț, ieromonahul Ioan de la Râșca, monahul Evloghie dascălul de la Putna, arhimandritul Eustatie Popovici din schitul Brătești (originar din Ardeal), monahia Migdonia de la Văratec și alții[43].

Între cei mai cunoscuți călugări traducători trebuie să-l menționăm, în primul rând pe ardeleanul Macarie (cca 1730 - cca 1810), care a studiat la Academia domnească din București, s-a format în „școala paisiană" de la Neamț, apoi a ajuns „dascăl al Evangheliei" la Mitropolia din București, probabil predicator și dascăl la școala de preoție din București. El a tradus în românește *Omiliile* Sf. Macarie Egipteanul, precum și *Viețile Sfinților* după Sf. Dimitrie, mitropolitul Rostovului, *Scara* Sf. Ioan Sinaitul, *Tâlcuirea* celor *14 epistole pauline* a lui Teodoret al Cirului, *Tipicul* Sfântului Sava, *Viața Sfântului Ioan Damaschin* a patriarhului Ioan al Ierusalimului, *Fizica* și *Logica* bizantinului Nichifor Vlemides, *Manualul de pictură* al lui Dionisie de Furna și altele. Dar acest Macarie a scris și trei lucrări

43. Date prezentate după lucrarea mai veche a lui Gabriel Ştrempel, *Copiști de manuscrise*, sub voce și după lucrarea *Cultura teologică...*, cap. V.

▲*Omiliile Sfântului Macarie Egipteanul, 1775*

originale, cu alt profil: *Gramatica românească* (scrisă în 1772 la schitul Sihla), *Lecsicon* adică *Cuvânternicul sau Vistieriia limbii slavonești și a cei rumânești* (1778, 798 de foi, cu circa 20.000 de cuvinte, pregătită pentru tipar, dar rămasă în manuscris) și o *Bucoavnă sau Buchernită [...] spre învățarea copiilor și a celor mari, acum scoasă de pre slovenie* (1779, pregătită pentru tipar). Așadar, un monah cărturar cu preocupări foarte variate[44].

Un alt monah din obștea starețului Paisie de la Neamț a fost ieromonahul *Ilarion* cu studii la Academia domnească din București, de asemenea a făcut o serie de traduceri, din Sfinții Vasile cel Mare, Grigorie Teologul, Maxim Mărturisitorul, Isaia pustnicul și alții. Dar cea mai importantă traducere a sa o constituie *Exaimeronul, adică tâlc la cele șase zile ale Facerii*, a Sf. Vasile cel Mare, însoțită de un lung comentariu original (500 de note cu 280 de pagini), care poate fi considerat ca o *primă lucrare de cosmografie în limba română* (sunt explicate noțiuni de fizică, matematică, meteorologie, geografie, botanică, zoologie, logică, gramatică etc.)[45].

Un alt paisian, dascălul *Isaac* (c. 1750-1817), traducea în românește *Omiliile la Evanghelia de la Matei* ale Sf. Ioan Gură de Aur. Un alt manuscris cu *Omilii* (cu 1228

➤*Sfântul Paisie de la Neamț, pictură*

---

44. Despre acest Macarie a scris mai multe studii cercetătorul N.A. Ursu din Iași. Vezi bibliografia la Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, p. 260.

45. N.A. Ursu, „Școala de traducători români din obștea starețului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț", în: *Teologie și viață*, Iași, anul 4 (70), 1994, 11-12, pp. 70-75.

Молдовлахійскихъ НЯМЕЦКАГО и прочихъ
Монастырей Великій Старецъ Схімонахъ и
Архимандритъ ПАІСІЙ Величковскій скон
чался 1794 года Ноября 15 дня и погребенъ
въ Нямецкомъ Монастырѣ.

file) era tradus în româneşte de un monah *Rafail*, în anul 1804. Iar un ierodiacon cu numele *Ştefan*, tot din obştea mănăstirii Neamţ, a tradus *Vieţile Sfinţilor*, în 12 volume, după Sfântul Dimitrie, mitropolitul Rostovului, care au fost apoi tipărite în noua tiparniţă de la Neamţ între anii 1807-1815[46].

În afară de aceşti copişti şi traducători de texte patristice, mai pot fi consemnaţi şi unii călugări cu preocupări istorice. Un loc de frunte între aceştia îl ocupă arhimandritul *Vartolomei Măzăreanu* (c. 1710 - c. 1780), fost egumen la Putna şi la Solca. A tradus din limba slavonă o serie de lucrări patristice (*Leastviţa Sfântului Ioan „Scărieşul"*, *Vieţi de sfinţi* [Proloage], *Viaţa Sfântului Macarie Egipteanul* ş.a.), precum şi câteva lucrări istorice. În acelaşi timp, a fost şi un autor de lucrări istorice originale. Notăm între acestea: *Istorie pentru sfânta mănăstire Putna*; *Condica sfintei mănăstiri Solcăi; Catastif pentru Ştefan Tomşa voevod, ctitorul sfintei mănăstiri Solcăi; Condica sfintei mănăstiri Voroneţul; Domnia lui Ştefan Voevod cel viteaz, ctitorul sfintei mănăstiri Voroneţului şi a altor sfinte mănăstiri şi biserici; Pomelnicul mănăstirii Moldoviţa; Condica sfintei mănăstiri a Humorului; Letopiseţul Ţării Moldovei* (compilaţie după Grigore Ureche, Miron şi Nicolae Costin şi Ion Neculce). Înseamnă că Vartolomei Măzăreanu a fost un autentic reprezentant al istoriografiei monahale din Moldova de nord în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[47].

În Ţara Românească a desfăşurat o activitate similară *Dionisie Eclesiarhul* (cca 1750-1820), copist, traducător şi cronicar, fost preot de mir, apoi ieromonah şi eclesiarh la Catedrala episcopală din Râmnic, la biserica „Sfinţii Apostoli" din Craiova, apoi la Catedrala mitropolitană din Bucureşti. Aproape o jumătate de secol, el a copiat şi a tradus din slavoneşte în româneşte mii de documente pe care apoi le-a strâns în „condici" speciale. Astfel de condici a întocmit pentru Episcopia Râmnicului (3 vol.), mănăstirile Tismana (2 vol.), Strehaia, Sadova, Jitianu, Bistriţa (2 vol.), Govora, Arnota, Mitropolia din Bucureşti (2 vol.), Mitropolia din Târgovişte (2 vol.), mănăstirile Cotroceni, Obedeanu, Şerbăneşti etc. Dar cea mai importantă operă a sa – originală – rămâne *Cronograful Ţării Româneşti* de la 1764 până la 1815, o cronică, dar şi lucrare memorialistică, el fiind martor al evenimentelor pe care le prezintă[48].

Tot în Ţara Românească trebuie pomenit protosinghelul Naum Râmniceanu (1764-1838/39), născut din părinţi ardeleni, călugărit la Hurezi, cu studii la Academia grecească de la „Sfântul Sava" din Bucureşti, „dascăl" şi egumen la câteva mănăstiri din Ţara Românească. Au rămas de la el – în manuscris – mai multe lucrări cu profil istoric, lingvistic, literar sau muzical, în limbile română sau greacă, unele traduse, altele compilate. Între acestea, notăm un *Cronograf* (*Hronic*), în care prezintă fapte petrecute în Ţara Românească între anii 1768 şi 1810, *Istoricul Zaverei* (Eteriei) din 1821 în Ţara Românească sau *Adunarea hronologiei domnilor ţării noastre*, toate în limba greacă. Pe lângă acestea, la solicitarea

---

46. N.A. Ursu, „Şcoala de traducători români...", pp. 70-75. A se vedea şi Gabriel Ştrempel, Gabriel Ştrempel, *Copişti de manuscrise româneşti până la 1800*, pp. 453-454.
47. Despre Vartolomei au scris V.A. Urechia (1889) şi Dimitrie Dan (1911). Vezi bibliografie la Mircea Păcurariu, *Dicţionarul teologilor români*, pp. 280-281.
48. Personalitatea lui a fost prezentată mai ales de preotul Dumitru Bălaşa. Vezi o bibliografie în: *Dicţionarul teologilor români*, pp. 155-156.

Sfântului stareț Calinic de la Cernica, a tradus în românește *Istoria bisericească* a arhiepiscopului Meletie al Atenei, dar a rămas neterminată (3 vol.).[49]

▲ *Monahi stăruind în citirea textelor patristice, fotografie de epocă*

Trebuie să mai notăm aici că în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și începutul celui următor, câțiva ierarhi și călugări au fost adevărați promotori ai ideilor iluministe din Moldova. Printre aceștia se numără mitropoliții Leon Gheucă și Iacob Stamati, arhimandriții Gherasim și Leon Lazăr Asachi și alții. Probabil arhimandritul Gherasim a fost trimis de Leon Gheucă, pe când era episcop la Roman, la studii la Halle, ales apoi egumen la Slatina și arhimandrit la Mitropolia din Iași. El a făcut câteva traduceri din literatura universală în românește, de pildă: *Istoria craiului Sfeziei Carol 12* a lui Voltaire (după ediția princeps din 1731); după o versiune grecească a tradus romanul moralizator *El Criticón* al spaniolului Baltasar Gracián y Morales (parțial s-a și tipărit la Iași, în 1794, sub titlul *Critil și Andronius*. Tot el face o primă traducere românească (din limba franceză) a romanului

49. Cea mai documentată monografie închinată lui Naum Râmniceanu rămâne cea a profesorului Constantin Erbiceanu din 1900, prezentată ca discurs de recepție la Academia Română. Bibliografie în *Dicționarul teologilor români*, p. 152.

ЕVХОЛОГІОН
АДЕКЪ МОЛИТВЕНИК

▲ *Evhologhion sau Molitfelnic tipărit în București în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea*

Viața domnului Heruvim de la Ronda, precum și *Bacalaureatul de Salamanca* al francezului Alain René Lesage (1668-1747). În 1795 a tradus, tot din limba franceză, *Istoria Americăi* (2 vol., după lucrarea lui André Guillamme Constant d'Orville, *Histoire des différents peuples du monde*, în 6 vol.)[50].

La începutul secolului al XIX-lea, consemnăm numele arhimandritului Leon Lazăr Asachi (1757-1825), tatăl lui Gheorghe Asachi, care a tradus *Bordeiul indienesc* al francezului Bernardin de Saint Pierre (tipărit la Iași în 1821), *Nopțile* lui Edward Young (1683-1765), dar după o versiune franceză, prima traducere românească după acest scriitor englez), *Logica* lui Etienne Bonnot de Condillac, o traducere din filosoful grec Epictet, traduceri din lucrări teologice rusești și altele.[51]

Încheiem această scurtă incursiune în viața culturală a călugărilor din secolul al XVIII-lea cu menționarea ieromonahului *Efrem* de la mănăstirea Prislop, de lângă Hațeg, autorul unei lucrări istorice în versuri: *Plângerea sfintei mănăstiri a Silvașului* (Prislopului), cu 710 versuri.[52]

În acest secol se înregistrează – după cum era firesc – preocupări ale călugărilor pentru muzica psaltică bizantină. De pildă, în 1713 ieromonahul Filotei sin (fiul) Agăi Jipei, psalt la Mitropolia din București termina de scris o *Psaltichie românească*, primul manuscris

➤ *Detaliu dintr-o bibliotecă mănăstirească*

50. Olga Casco, „Primele cărți franceze traduse în românește", în: *Cercetări Literare*, 1 (1934), pp. 102-117 (îl identifică greșit cu episcopul Gherasim Clipa); N.A. Ursu, „Cine este Gherasim, traducătorul lui Voltaire la 1712?", în: *Cronica*, 21 (1986), 1, p. 6 (a se vedea și *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 63 [1987], 1, pp. 117-120).

51. Personalitatea lui a fost cercetată de † Antonie Plămădeală, *Lazăr Leon Asachi în cultura românească*, Sibiu, 1985, 524 p.

52. Liviu Burlec, „Contribuții la studiul cronicii *Plângerea mănăstirii Silvașului*", în: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol" din Iași*, 15 (1978), pp. 325-333.

THESAURUS GRAECAE LINGUAE
VOL. IV
VOL. V

▲ *Intrarea dinspre Apus a Mitropoliei cu Turnul clopotniță (stânga), biserica Mitropoliei și clădirea Parlamentului văzute dintre malul Dâmboviței (centru), biserica „Sfântul Spiridon"-Vechi (dreapta), gravuri de secol XIX realizate de A.P. Schelletti*

muzical cunoscut cu textul în limba română (518 p., cu 977 cântări cu note muzicale, iar 226 numai cu text).[53] Alți călugări psalți de renume au fost: Arsenie Cozianul, Calist protopsaltul Mitropoliei din București, Visarion monahul de la Neamț și mulți alții.[54]

Școli și biblioteci mănăstirești. Ca și în secolele precedente, și acum au funcționat mai multe școli în incinta unor mănăstiri, între care menționăm pe cele nou înființate la mănăstirile Colțea și Antim sau Văcărești, Schitu Măgureanu, Domnița Bălașa, toate în București, cele de la mănăstirile „Sf. Dumitru" și Obedeanu din Craiova, cea de la Episcopia Râmnicului, de la „Schitul Buliga" din Pitești, din Iași și mănăstirile ieșene „Sf. Trei Ierarhi", Barnovschi și „Sf. Sava", la mănăstirile Neamț și Putna. Manualele necesare acestor școli erau scrise și tipărite tot de slujitorii Bisericii, în speță de călugări (sunt cunoscute manualele de Aritmetică și Geografie ale episcopului *Amfilohie* al Hotinului). Chiar și în incinta unor smerite așezări monahale din Ardeal au funcționat școli în care învățau copii de țărani din satele vecine.

Dar în acest secol se înființează și școli speciale pentru pregătirea clerului, de regulă îndrumate tot de călugări: școala de la mănăstirea Obedeanu din Craiova (1775), școala de la mănăstirea Antim din București (1797, cu o existență de o jumătate de secol), școala de

53. Opera muzicală a lui Filotei a fost studiată și publicată de arhid. Sebastian Barbu-Bucur, în numeroase studii.
54. Sebastian Barbu Bucur, „Manuscrise psaltice românești și bilingve în notație cucuzeliană în marile biblioteci din România", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 34 (1976), 9-12, pp. 1005-1038.

la mănăstirea Putna (1778), îndrumată de arhimandritul Vartolomei Măzăreanu (1774), cursurile de la Mitropoliile din București și Iași.

Și-au continuat lucrarea culturală și vechile *biblioteci* de la Mitropoliile din București și Iași, și de la Episcopii, de la mănăstirile Mărgineni, Hurezi, Bistrița din Vâlcea și de la cele moldovene, Neamț, Putna, Sucevița, Dragomirna și altele.

Așadar în acest secol întâlnim un mare număr de călugări cărturari care s-au manifestat ca traducători din literatura patristică și postpatristică, unii ca traducători din literatura „laică", sau ca autori de lucrări istorice, lingvistice, filosofice, pedagogice, muzicale sau de alt gen. În felul acesta, monahismul românesc a contribuit și la progresul întregii culturi românești.

VI. Secolul al XIX-lea

Anul 1821 inaugurează „perioada modernă" sau „a renașterii naționale" pentru românii din Țara Românească și Moldova. A fost anul în care s-a înlăturat „regimul turco-fanariot" și s-au restabilit „domniile pământene". Anul 1859 a adus noi schimbări, prin unirea dintre Moldova și Țara Românească, sub conducerea unui singur domnitor, iar în 1877/78 România dobândea deplina independență față de Imperiul Otoman, recunoscută și pe plan internațional. În același timp, se înregistrează o perioadă de renaștere a vieții bisericești, mai ales prin marii mitropoliți cărturari Veniamin Costachi al Moldovei (1803-1808 și 1812-1842) și Grigorie Dascălul al Țării Românești (1823-1834), promovați din cinul

▲ *Mitropoliții cărturari Veniamin Costachi al Moldovei (1803-1842) și Grigorie Dascălul (1823-1834) al Țării Românești*

monahal, oameni de mare cultură și buni traducători din literatura patristică și post-patristică greacă în limba română. În această perioadă se deschid primele seminarii teologice în Moldova (1803) și Țara Românească (1836/37) – pe lângă cel de la Socola, deschis în 1803 –, apoi a unei Facultăți de Teologie în București (1881/84), în cadrul cărora vor activa și mulți profesori proveniți din cinul monahal. În tipografiile mitropolitane din București și Iași, dar mai ales în cea de la mănăstirea Neamț, s-au ostenit numeroși călugări-tipografi care au tipărit sute de cărți de slujbă și de învățătură sau manuale școlare.

Printre marii traducători din limba greacă, îl notăm, așa cum spuneam, în primul rând pe mitropolitul Veniamin Costachi de la Iași. Reținem lucrările: *Tâlcuirea celor șapte Taine* a lui Gavriil, arhiepiscopul Filadelfiei (1807), *Chiriacodromionul la Apostolii duminecilor de preste an* a arhiepiscopului Nichifor Theotochis (1811), *Îndeletnicire iubitoare de Dumnezeu* a teologului grec Evghenie Vulgaris, arhiepiscop al Hersonului (5 vol., 1815-1819), *Istoria Scripturii Vechiului și Noului Testament* (3 vol., 1824), *Istoria bisericească* a arhiepiscopului Meletie al Atenei (5 vol., 1841-1843), *Pidalionul* (1844) și altele. Câteva traduceri i-au apărut postum, iar altele au rămas în manuscris. La îndemnul lui, au făcut traduceri câțiva călugări din obștea mănăstirii Neamț (schimonahul Isaac, ierodiaconul Ștefan și alții)[55].

Tot atât de prolifici au fost și ierodiaconul Grigorie cu ieromonahul Gherontie, care au tradus împreună mai multe lucrări patristice și post-patristice în mănăstirea Neamț, între care: *Chiriacodromionul la Evangheliile duminicale* a lui Nichifor Theotochis al Astrahanului (1801, reeditată în mai multe rânduri), *Tâlcuire la cele patru Evanghelii* a lui Theofilact, arhiepiscopul Ohridei (1805), *Descoperirea cu amănuntul a pravoslavnicei credințe* a Sf. Ioan Damaschin (1806), *Convorbirile cu sine însuși* a Fericitului Augustin (1814), *Apologia adică cuvânt împotriva socotelii celor fără de Dumnezeu* a Sfântului Dimitrie, mitropolitul Rostovului (1816), *Tâlcuirea [...] la antifoanele celor opt glasuri* (1817). După 1817 Grigorie s-a stabilit la mănăstirile Antim din București și Căldărușani, tipărind câteva traduceri proprii, între care: *Cuvinte pentru preoție* ale Sf. Ioan Gură de Aur (1820) și ale Sf. Grigorie

➤ *Pidalion (1844), tradus în română de mitropolitul Veniamin Costachi al Moldovei*

55. Prezentată după Teodor N. MANOLACHE, „Bibliografia mitropolitului Veniamin Costachi", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 64 (1946), 9-12, pp. 545-600 (și extras, 64pp.); vezi și Mircea PĂCURARIU, *Dicționarul teologilor români*, pp. 131-133.

Ꙟнтру Слава
Татълуи, а Фіюлуи, ши а
Сфнтулуи Дх, а Ѹнуѧ Дмнезеу.

ПІДАЛІОN

Сау Кърма Корабіей ꙟнцелесе а Кафолічещей ши Апостолещей Бесеричи а Ѻрфодоѯилор. Адикъ тоате сфн: Каноане, а сфн: Апостоли, а сфн: Суноаде Ікуменичe, Локале, ши а сфн: Пъринци де пе алокоре. Традусе дин Гречеще, ꙟ Ромънеще, де Ꙟналтпреасфн: проін М: Куріѡ Кур ВЕНІАМІН.

Іаръ акум ꙟтъмшдатъ, ꙟ Зилеле Преѫн: Домн

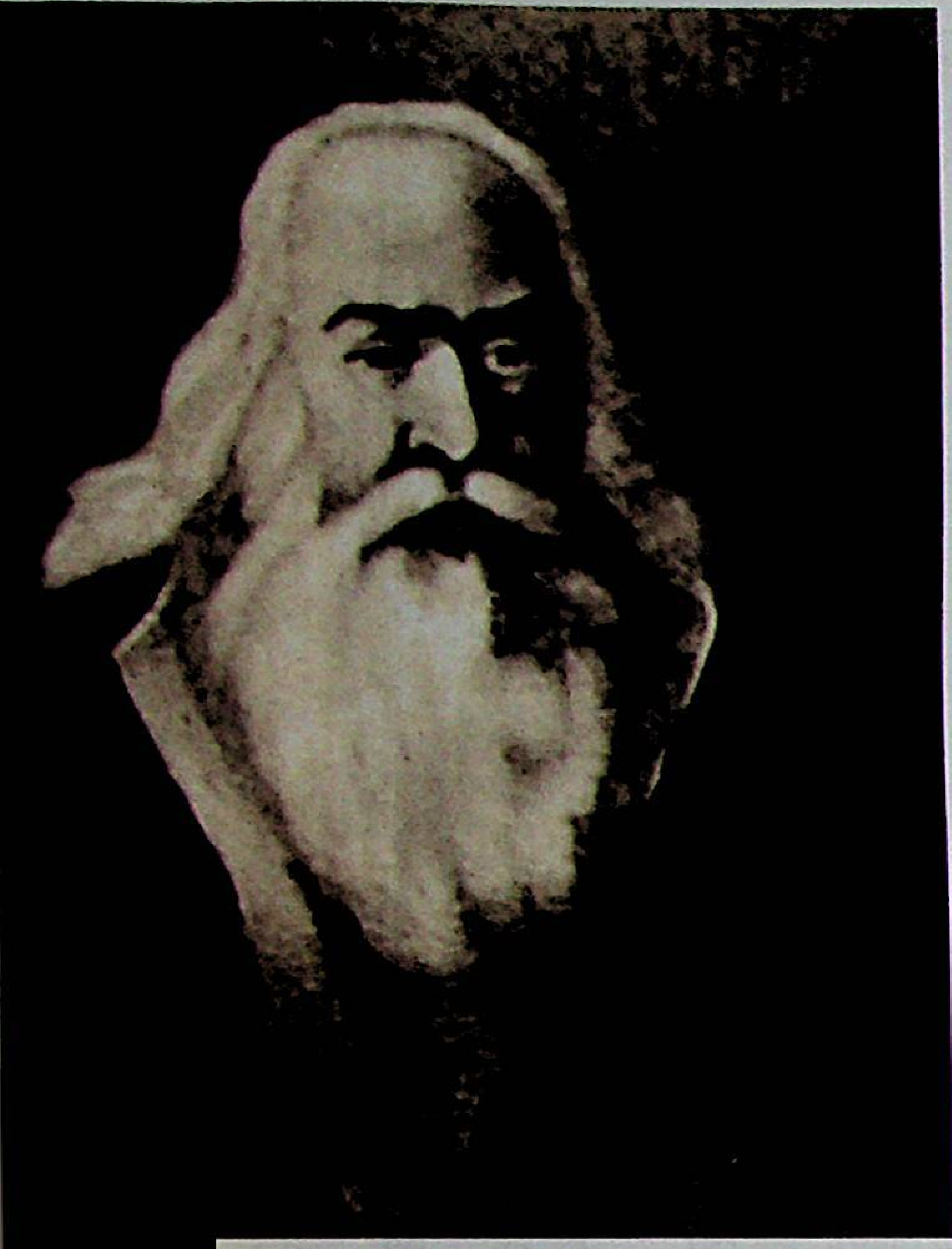
МІХАИЛ ГРІГОРІУ СТУРЗА ВВ:

Ку Благословеніа Ꙟналтпресфн: Архі: ши Митрополіт ал Молдавіей. Куріѡ Кур МЕЛЕТІЕ.

Тупърitъ прин сързуинца ши келтуяла Прекувіосулуи Архімандрит ши Старец сфн: Монастири Нѣмцул ши Секул, Кур НЕОНІЛ.

Ꙟдрептате ши ꙟдеплините де Протосінгелул НЕОФІТ Скрібан.

Ꙟн Тупографіа С: М: Нѣмцул. Ꙟ Анул, 1844.
Де Іеромо: Феофан, ши де Мон: Клеопа Тупо:

▲ *Arhimandritul Eufrosin Poteca (1788-1858), ieromonahul Nifon Bălășescu (1806-1880), arhimandritul Ioasaf Snagoveanul, arhiereul Filaret Scriban (1811-1873), episcopul Melchisedec Ștefănescu al Hușilor (1823-1892)*

Teologul (1821). În 1823, ierodiaconul Grigorie a fost ales mitropolit al Ungrovlahiei, continuând tipărirea altor traduceri, între care *Cuvântări* de Sf. Ioan Casian („Râmleanul"), ale Sf. Ioan Gură de Aur, ale lui Teodoret al Cirului, din patriarhul Fotie, Grigorie Palama și alții. Deci și mitropolitul Grigorie Dascălul (canonizat în anul 2005) se numără printre marii traducători din literatura patristică și post-patristică în românește[56].

Câțiva călugări din obștea mănăstirii Neamț au făcut unele traduceri din literatura teologică rusă: *ierodiaconul Ștefan*, pe care l-am mai pomenit, care a tradus și tipărit *Viețile sfinților* după Sf. Dimitrie al Rostovului (1807-1815, retipărite în câteva rânduri), iar ieromonahul Chiriac de la Secu a tradus alte lucrări după Sf. Dimitrie al Rostovului[57].

Contemporan cu aceștia a fost și un călugăr muntean, dar care avea mai mult preocupări filosofice și istorice. Este vorba de arhimandritul Eufrosin Poteca (1788-1858), cu studii la Academia grecească de la București, apoi la Universitățile din Pisa și Paris. A tradus din teologi greci, din lucrările gânditorului moldovean stabilit în Rusia, Alexandru Scarlat Sturza sau *Catehismul* mitropolitului Platon Levșin al Moscovei (după o versiune greacă). A tradus, însă, și lucrări cu alt profil: *Filosofia cuvântului și năravurilor adică Loghica și Ithica elementare* a lui Johann Gottlieb Heineccius (1829) sau *Vorbire asupra istoriei universale*, după Jacques B. Bossuet (2 vol., 1853)[58].

---

56. Cea mai bună monografie despre el rămâne cea a lui Constantin N. Tomescu, *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei*, Chișinău, 1927, 307p.; Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, pp. 207-208.
57. Mircea Păcurariu, „Traduceri românești din literatura teologică rusă până la sfârșitul secolului al XIX-lea", în: *Studii Teologice*, 11 (1959), 3-4, pp. 189-797.
58. Există o bogată bibliografie asupra lui Eufrosin: G. Dem. Teodorescu, Gheorghe Moisescu, Veniamin Micle, Al. Stănciulescu-Bârda etc. Vezi Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, pp. 399-400.

După înființarea seminariilor teologice, mai mulți profesori proveniți din rândul clerului monahal au alcătuit manuale pentru elevii acelor seminarii. Reținem între ei pe arhimandritul (apoi arhiereul) Filaret Scriban de la Socola, arhimandritul (apoi episcopul) Melchisedec Ștefănescu de la Huși, arhimandritul Teoctist Scriban de la Socola, ieromonahul ardelean Nifon Bălășescu de la Seminarul din București, ierodiaconul ardelean Dionisie Romano de la Buzău și București (cu manuale pentru seminarii și gimnazii), sau arhimandritul Iosafat Snagoveanul, care în 1853 a pus bazele capelei ortodoxe române din Paris (el a tipărit pentru prima oară *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie* în 1843), iar în a doua jumătate a secolului arhimandritul Veniamin Catulescu (profesor de seminar și la Colegiul „Sf. Sava" din București)[59].

În acest context, trebuie să notăm că și începuturile presei bisericești de la noi se datorează unor călugări. Așa a fost cazul cu *Vestitorul bisericesc* de la Buzău (1839-1860), care a fost inițiat și redactat de ierodiaconul Dionisie Romano și profesorul Gavriil Munteanu, amândoi ardeleni. Același Dionisie Romano a editat ziarul *Eho eclesiastic* la București (1850-1852), iar protosinghelul Dionisie Măldărescu a editat, tot la București, ziarul *Predicatorul* (1857-1859). Primul ziar bisericesc în Moldova, *Preotul*, la Iași, a fost redactat de ieromonahul Climent Nicolau (1861-1866); ziarul *Predicatorul moralului evanghelic și al umanității* era redactat, tot la Iași, de arhimandritul Isaia Teodorescu (1864-1865). Iar arhimandritul moldovean Teoctist Scriban va edita la București *Vocea Bisericii, ziar literar și științific religios* (1870-1872).

În Ardeal situația era cu totul diferită față de Țara Românească și Moldova, în sensul că aici nu mai exista nicio mănăstire românească. Doar în Banat mai existau câteva mănăstiri,

59. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Iași, ³2008, pp. 282-283.

▲ *Sfântul Mitropolit Andrei Şaguna al Ardealului (1808-1873), Episcopul Nicolae Popea al Caransebeşului (1826-1908), arhiereul Ilarion Puşcariu de Stavropoleos (1842-1922), episcopul Iosif Goldiş al Aradului (1836-1902), episcopul Roman Ciorogariu al Oradiei (1852-1936)*

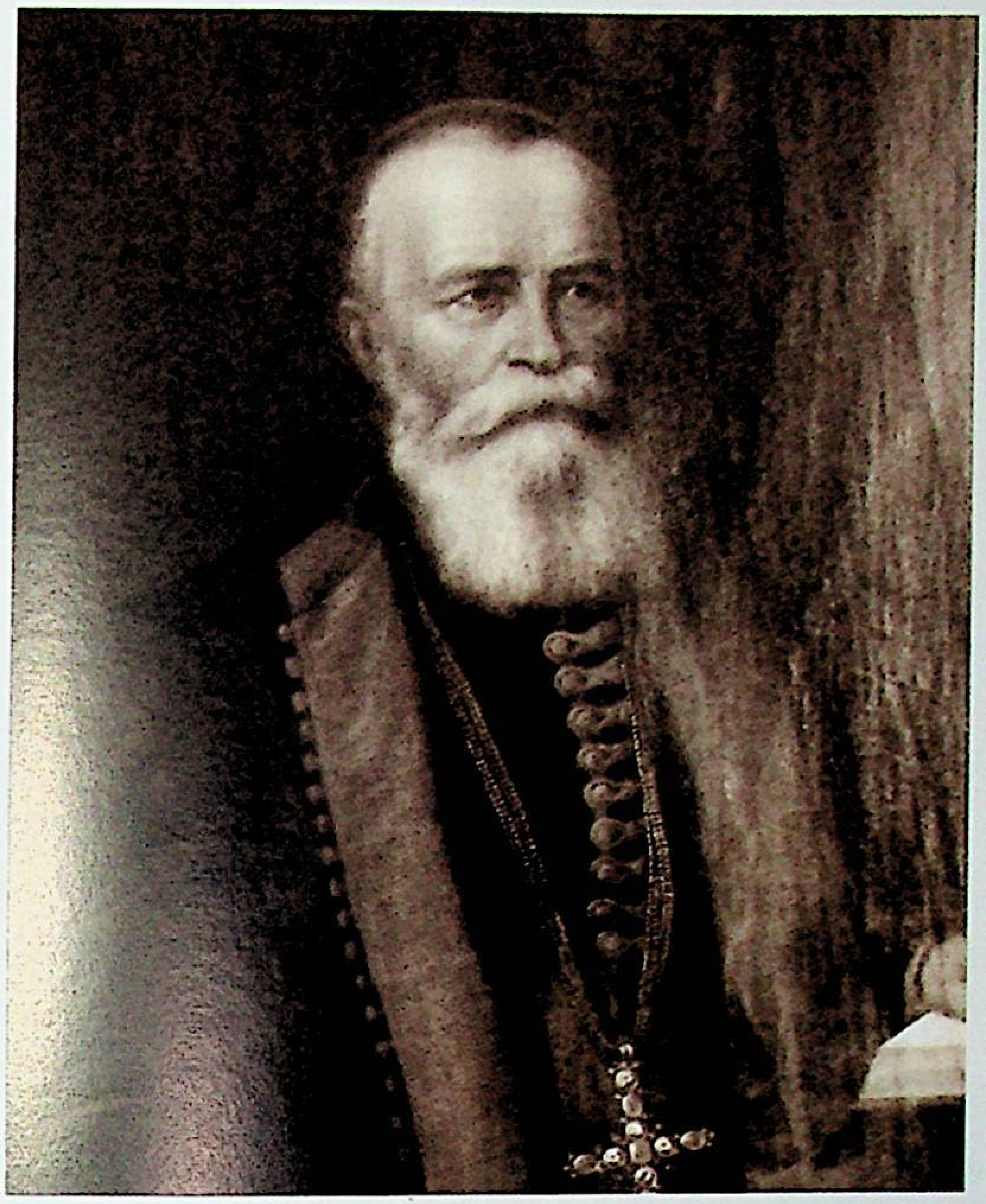
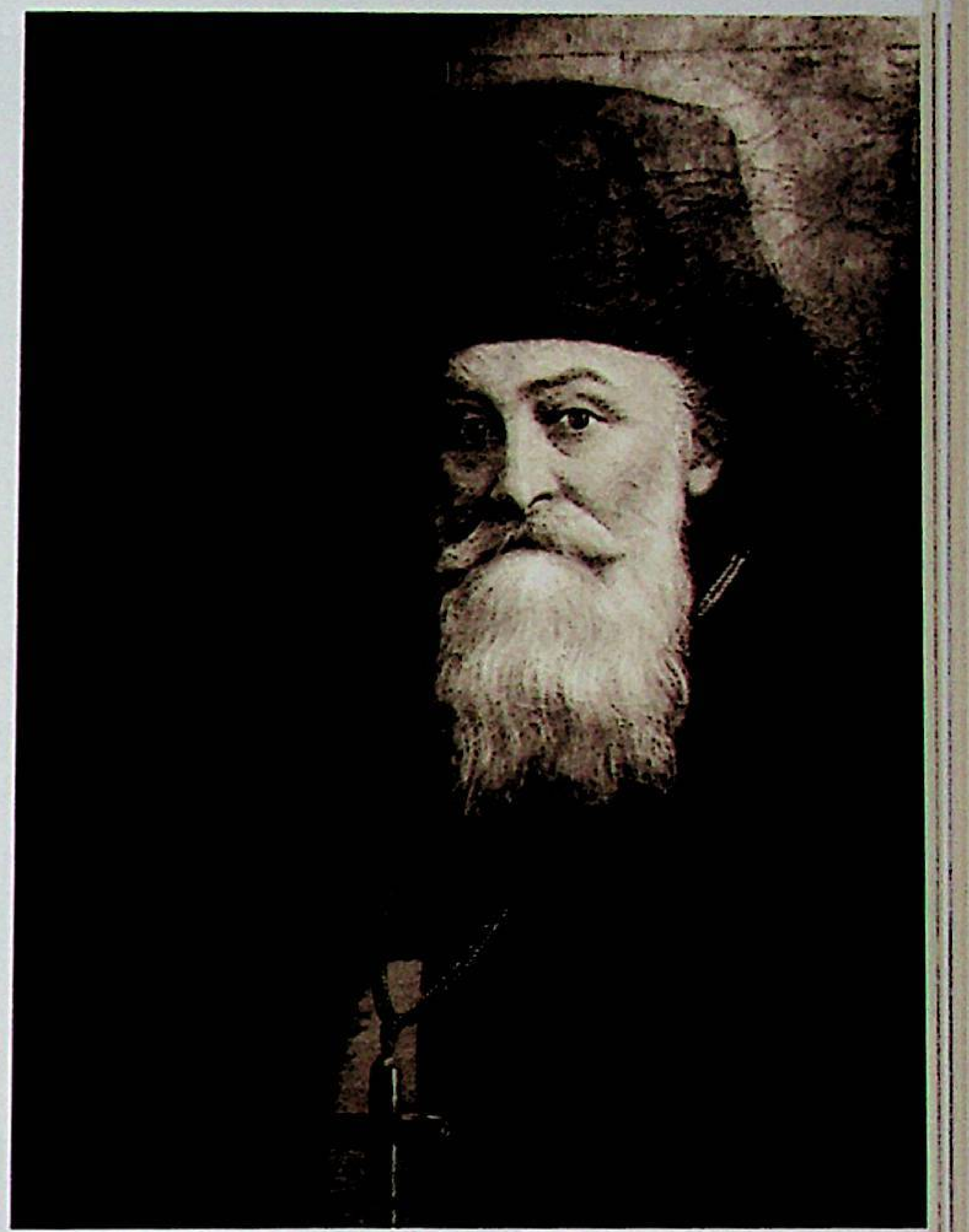
cu călugări români şi sârbi, dar acestea se găseau sub jurisdicţia Bisericii sârbeşti până în 1864, când a avut loc restaurarea vechii Mitropolii a Ardealului, acum cu sediul la Sibiu. Dar atunci, Mitropolia Ardealului a primit o singură mănăstire, cea de la Hodoş-Bodrog, în care se vor călugări mai mulţi teologi ardeleni şi bănăţeni, care se vor impune apoi şi în teologia ortodoxă, prin lucrări de mare valoare.

La Sibiu vom consemna numele a trei mari teologi care aparţineau „cinului monahal". Primul a fost episcopul (din 1864 mitropolitul) Andrei Şaguna (1808-1873, călugărit în mănăstirea sârbească Hopovo), cunoscut prin lucrările sale cu profil canonic, istoric şi pastoral, dar şi prin tipărirea *Bibliei* din 1856-1858, prin retipărirea cărţilor de slujbă necesare preoţilor şi cântăreţilor, ca şi prin iniţierea ziarului *Telegraful Român* (1853).

Colaboratorul său cel mai devotat, Nicolae Popea (1826-1908), călugărit la Sibiu în 1856, secretar, asesor (consilier), apoi vicar al lui Andrei Şaguna, iar din 1889 episcop al Caransebeşului, era autor de lucrări de istorie bisericească, între care şi primele monografii închinate lui Şaguna, pe baza cărora a fost ales membru titular al Academiei Române.

Arhimandritul Ilarion Puşcariu (1842-1922), călugărit la Hodoş-Bodrog (în 1874), profesor la Institutul teologic-pedagogic, asesor (consilier), apoi vicar al Arhiepiscopiei Sibiului, în 1921 hirotonit arhiereu, a scris numeroase manuale pentru învăţământul teologic şi cel primar românesc („poporal"), dar şi bune lucrări de istorie bisericească; în 1916 a fost ales membru de onoare al Academiei Române.

Tot la Sibiu ar putea fi amintit arhimandritul Eusebiu Roşca (1856-1944, fost, timp de 33 de ani, rector al Institutului teologic-pedagogic (devenit, după Unire, Academie), dar cu lucrări mai puţine.

La Arad ne rețin atenția alți patru teologi, toți călugăriți la Hodoș-Bodrog. Iosif Goldiș (1836-1902), călugărit în 1869, profesor în Arad, apoi vicar al Consistoriului din Oradea și episcop al Aradului (din 1899), a scris diverse articole în periodicele vremii. Vasile Mangra (1850-1918), profesor la Institutul teologic-pedagogic de acolo, redactor al primelor ziare bisericești de la Arad (*Lumina*, 1874-1875, și *Biserica și Școala*, 1877-1878, 1882-1883 și 1899-1900), implicat activ în mișcarea memorandistă, vicar la Oradea și apoi, pentru scurt timp, mitropolit al Ardealului (1916-1918), a scris mai multe lucrări de istorie bisericească, fiind ales membru titular al Academiei Române (1909). Roman Ciorogariu (1852-1936), profesor la Institutul teologic-pedagogic de acolo și rector al lui, mai târziu vicar al Consistoriului din Oradea, iar din 1921 episcop al Oradiei, a fost unul dintre cei mai reputați ziariști ai timpului (la ziarele *Tribuna* de la Sibiu, *Tribuna Poporului* de la Arad, *Biserica și Școala* de la Arad, pe care a redactat-o între anii 1901-1917, inițiator al ziarului eparhial *Legea Românească* de la Oradea (1921); membru de onoare al Academiei Române (1921).

Arhimandritul Augustin Hamsea (1849-1916), fost profesor și director la Institutul teologic-pedagogic, apoi stareț al mănăstirii Hodoș-Bodrog, un timp redactor al ziarului *Biserica și Școala* (1879-1882 și 1884-1889), a publicat diverse studii și articole în acest ziar. Iar în secolul al XX-lea, timp de aproape patru decenii a funcționat ca profesor la Institutul teologic orădean arhimandritul Iustin Suciu (1873-1953), care a publicat mai multe studii de Noul Testament.

La Caransebeș, reținem numele altor trei teologi proveniți din rândul clerului monahal. Între ei, Filaret Musta (1839-1930, călugărit în 1875), profesor la Institutul teologic-pedagogic, asesor (consilier), apoi vicar, iar din 1921 arhiereu, a publicat diverse articole în

Foaia Diecezană de la Caransebeș. Iosif Traian Bădescu (1858-1933), consilier, apoi vicar, iar din 1920 episcop, a scris diverse articole în *Foaia Diecezană* și a redactat *Calendarul Românului* al Episcopiei.

Protosinghelul Iosif Iuliu Olariu (1859-1920, călugărit în 1899), primul bănățean cu doctoratul în Teologie la Cernăuți, cu studii de specializare la Facultățile din Leipzig și Erlangen, profesor și rector al Institutului teologic-pedagogic din Caransebeș (1885-1920), a fost primul mare exeget român care a scris comentarii la toate cărțile Noului Testament (cinci volume masive, cu peste 2500 de pagini), dar și alte manuale pentru studenții Institutelor teologice din Ardeal și Banat[60].

Revenind la Vechea Românie, vom constata ușor că după secularizarea averilor mănăstirești din 1863, rolul monahismului în viața culturală românească s-a diminuat în mod simțitor, fiind preluat – într-o măsură redusă – de unii preoți de mir. Vom reține doar câteva nume de ierarhi proveniți din rândul monahilor, nu al preoților de mir văduvi, toți moldoveni, care au scris lucrări de teologie sau de istorie, bine receptate la vremea respectivă. Cel mai ilustru ierarh cărturar din a doua jumătate a secolului al XIX-lea a fost, fără îndoială, Melchisedec Ștefănescu (1823-1892), episcop titular, apoi la Ismail (1864-1878) și la Roman (1879-1892), membru titular al Academiei Române (1870), iar pentru o perioadă vicepreședinte al ei. Pe lângă o serie de manuale pentru seminarii, publicate în primii ani de activitate, a mai scris numeroase lucrări de istorie bisericească, între care: *Cronica Hușilor și a Episcopiei, Cronica Romanului și a Episcopiei, Lipovenismul, Papismul și starea actuală a Bisericii din România, Notițe istorice și arheologice de la 48 de mănăstiri și biserici antice din România, Biserica ortodoxă în luptă cu protestantismul, în special cu calvinismul*, monografii închinate unor ierarhi moldoveni și altele.

Ghenadie Enăceanu (1835-1898), profesor la cele două seminarii din București, apoi la Facultatea de Teologie, arhiereu titular, apoi episcop al Râmnicului (1886-1898), a scris foarte multe studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române, între care: *Creștinismul în Dacii și creștinarea românilor*, o monografie despre *Petru Movilă*, una despre *Mănăstirea Sinaia*, o lucrare despre *Iconografie*, una despre *Heraldica românilor*, *un studiu istoric-literar* despre *Evangheliì*, a editat *Condica sfântă a Mitropoliei Ungrovlahiei* și diverse alte studii în revista *Biserica Ortodoxă Română*. Deci, ca și Melchisedec, a fost și el un adevărat „pionier" în anumite cercetări privitoare la trecutul Bisericii noastre.

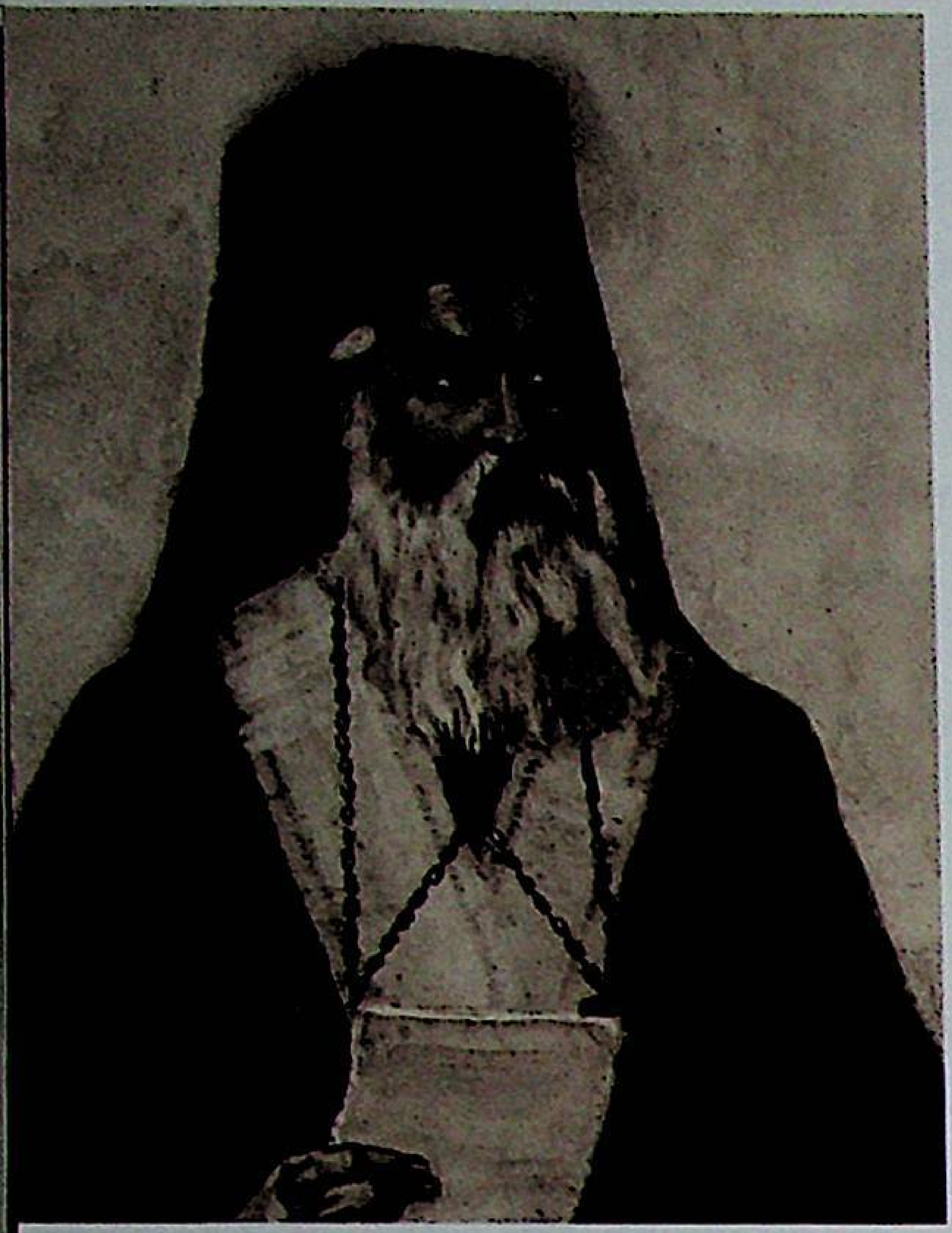
Arhiereul Narcis Crețulescu Botoșăneanul (1835-1913) s-a ocupat de trecutul unor mănăstiri moldovene: *Bistrița, Gorovei, Râșca*; alte monografii au rămas în manuscris (Neamț și Secu, 10 vol., Agapia, Văratec etc.).

Mitropolitul primat Iosif Gheorghian (1829-1909), fost episcop la Huși și la Galați, s-a impus mai cu seamă prin traducerile sale din teologul francez ortodox Vladimir Guettée, din unii teologi ruși din secolul al XIX-lea (dar după versiuni franceze), din Thomas a Kempis, din A. de Lamartine, ca și prin traducerea *Istoriilor bisericești* ale lui Eusebiu din Cezareea, Socrate și Sozomen, Evagrie și Filostorgiu.

Câțiva reprezentanți ai cinului monahal, au fost, înainte de a fi aleși episcopi, profesori la Facultatea de Teologie din București. Între ei se număra Silvestru Bălănescu (1838-1900),

◄ *Mitropolitul primat Ghenadie Petrescu al Țării Românești (1836-1918), fotografie de epocă*

60. Personalitatea lor prezentată după *Dicționarul teologilor români*, sub voce.

▲ *Episcopii Silvestru Bălănescu al Hușilor (1838-1900), Gherasim Timuș al Argeșului (1835-1911) și mitropolitul primat Athanasie Mironescu al Țării Românești (1856-1931)*

care a tradus din rusește *Dreptul bisericesc* al profesorului I.S. Berdnicov și – în colaborare cu preoții Constantin Nazarie și Nicolae Filip – *Teologia Dogmatică Ortodoxă*, în 5 volume, a episcopului Silvestru de Canev (vicar la Mitropolia Kievului).

Gherasim Timuș (1835-1911, fost diacon de mir, călugărit apoi la Cernica), cu doctorat la Cernăuți, profesor de Vechiul Testament, a scris o lucrare masivă cu titlul *Note și meditații asupra psalmilor* (3 vol.) și primul *Dicționar aghiografic* în limba română (cu 874p.), în același timp a tradus, după o versiune franceză, *Teologia Dogmatică Ortodoxă* a mitropolitului Macarie Bulgakov al Moscovei (3 vol.).

Colegul său Athanasie Mironescu (1856-1931), fost și el preot de mir, cu doctoratul la Cernăuți, profesor de Morală la Facultatea din București, apoi episcop al Râmnicului și mitropolit primat (1904-1911), a scris câteva lucrări de Morală, iar împreună cu Gherasim Timuș a tradus din limba germană tratatul de *Istorie bisericească universală* al lui Eusebiu Popovici, mai târziu a făcut singur o nouă traducere, în 4 volume. La începutul secolului al XX-lea trebuie pomeniți alți câțiva călugări care au fost promovați apoi în diferite scaune ierarhice. În primul rând Teodosie Athanasiu (1851-1927), preot de mir, cu studii la Atena, arhiereu titular, apoi episcop la Roman (1912-1923), care a tradus în românește *Comentariile* Sf. Ioan Gură de Aur la Epistolele pauline (9 volume, 1901-1923). Iar arhimandritul Gherasim Miron (1854-1921), fost și el preot de mir, apoi călugărit, cu studii la Academia duhovnicească din Kiev, a tradus câteva lucrări teologice din rusește (între altele, a colaborat la traducerea celor 5 volume din Dogmatica lui Silvestru de Canev).

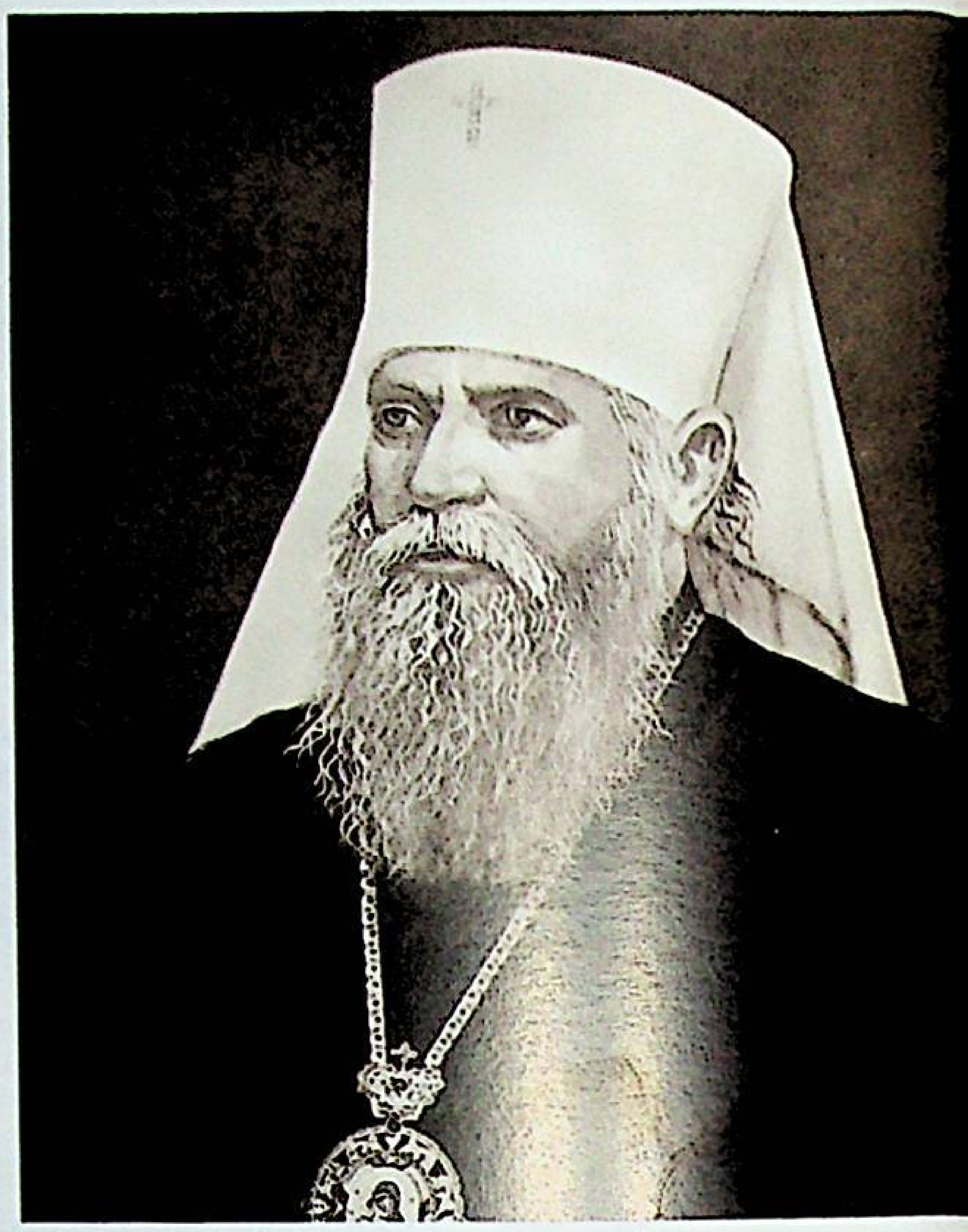
➤ *Mitropolitul Nicodim Munteanu, viitorul patriarh (1864-1948) și episcopul Nicolae Popovici al Oradiei (1903-1960), fotografie de epocă*

Dintr-o altă generație făceau parte *Nicodim Munteanu* (1864-1948), cu studii la Academia duhovnicească din Kiev, arhiereu din 1909, episcop de Huși din 1912, mai târziu mitropolit al Moldovei, apoi al doilea patriarh al României. Până în 1918 a făcut o serie de traduceri după teologii și predicatorii ruși, Sergiu, arhiepiscop de Vladimir, Inochentie al Odessei, preotul Constantin Stratilatov, preotul Grigorie Petrov, profesorul A.P. Lopuhin; traducerile și prelucrările sale vor continua și după 1918.

AURORA
22
PASAJ

➤Mitropolitul Visarion Puiu al Bucovinei (1879-1964), arhimandritul Iuliu Scriban (1878-1949) și mitropolitul Gurie Grosu al Basarabiei (1877-1943)

Arhimandritul *Visarion Puiu* (1879-1964), din 1921 episcop, mai târziu mitropolit al Bucovinei, a scris în această perioadă mai multe broșuri cu profil istoric sau misionar, între care și prima lucrare despre *Mănăstirile din Basarabia* (1919). Iar arhimandritul Iuliu Scriban (1878-1949), singurul călugăr învățat care n-a fost promovat la un scaun episcopal, a scris mai multe lucrări chiar în această perioadă, pentru ca numărul lor să sporească după 1918. De notat că absolut toți cei pe care i-am prezentat erau originari din Moldova.

În Basarabia trebuie să-l amintim pe arhimandritul Gurie Grosu (1877-1943), ridicat la treapta arhieriei în 1919, mai târziu mitropolit al Basarabiei, care a scris, în această perioadă mai multe manuale pentru școlile „moldovenești" din Basarabia. Iar ieromonahul Arsenie Stadnițchi (1862-1936), tot un basarabean, a activat în cadrul Bisericii Ruse, ales ierarh în 1903, ajungând până la demnitatea de mitropolit al Novgorodului, a scris foarte multe lucrări referitoare la istoria Bisericii Românești, dar în limba rusă.

În Bucovina trebuie pomenit arhimandritul Iuvenal Stefanelli (1834-1914), fost preot de mir, profesor de Religie, apoi docent pentru Catehetică la Facultatea de Teologie din Cernăuți, care a scris prima *Catehetică* la noi (1879, premiată de Academia Română) și primele *Cateheze* pentru învățământul primar, precum și manuale de Religie pentru învățământul liceal. Iar arhimandritul Silvestru Octavian Isopescu (1878-1922), „docent" pentru Vechiul Testament și limbile orientale la aceeași Facultate, a scris câteva comentarii la unele cărți din Vechiul Testament și a realizat prima traducere românească a Coranului (1912).

În Muntenia avem prea puțini călugări care să fi scris lucrări teologice sau istorice. Reținem numele lui Casian Cernicanul, care a scris *Istoriile sfintelor mănăstiri Cernica și Căldărușani* (1870, reed. 1988), sau câțiva călugări care au publicat însemnări asupra călătoriilor pe care le-au făcut la Muntele Athos sau în Țara Sfântă, cum au fost arhimandriții Nifon Popescu, Chesarie Dimitriu și alții. Așadar, Secularizarea din 1863 a avut urmări negative nu numai asupra vieții duhovnicești din mănăstiri, ci și asupra celei culturale[61].

➤Monahul Casian Cernicanul scriind „Istoria mănăstirilor Cernica și Căldărușani", după o frescă de la mănăstirea Cernica de lângă București

61. Prezentate tot după *Dicționarul teologilor români* și *Enciclopedia Ortodoxiei românești*, sub voce.

CASIAN CERNICANUL SCRIIND ISTORIA MINASTIRILOR
CERNICA ŞI CĂLDARUŞANI

VII. Secolul al XX-lea

VII.1 Perioada 1918-1948

Realizarea Statului Național Român Unitar, urmată în plan bisericesc de ridicarea Bisericii noastre la demnitatea de Patriarhie în 1925 au dus la schimbări profunde și în viața monahismului românesc. În Ardeal și Banat s-au reînființat câteva dintre vechile mănăstiri ortodoxe care dispăruseră în secolul al XVIII-lea, cea mai importantă dintre ele fiind vechea ctitorie brâncovenească de la Sâmbăta de Sus, refăcută prin strădaniile mitropolitului Nicolae Bălan. Acest mare ierarh voia să facă din mănăstirea Sâmbăta de Sus un centru de viață duhovnicească, dar și culturală, prin monahii pe care i-a strâns aici (ca Arsenie Boca sau Serafim Popescu)[62].

În Basarabia s-a procedat la „românizarea" vieții monahale, prin numirea de stareți sau starețe de neam român în fruntea celor peste 30 de așezări monahale de acolo. În același timp, la îndemnul lui Gala Galaction și a altor profesori de la Facultatea de Teologie din Chișinău,

62. Vezi cuvântarea sa care a apărut sub titlul *Monahismul ortodox. Sensul și misiunea lui în viitor*, Sibiu, 1936, 30 p.

▲ *Întronizarea primului patriarh al României, Miron Cristea, din anul 1925, odată cu ridicarea la rangul de Patriarhie a Bisericii noastre strămoșești, tablou din Palatul Patriarhiei (București)*

mai mulți tineri cu pregătire teologică superioară s-au călugărit în mănăstirile de acolo, spre a sluji mai bine interesele superioare ale Bisericii (Antim Nica, mai târziu arhiepiscop, Benedict Ghiuș, Nicodim Ioniță, Varlaam Chiriță și alții). La mănăstirea Dobrușa funcționa o tipografie, în care s-au imprimat felurite cărți de zidire sufletească pentru credincioși[63].

În Vechea Românie și-au menținut prestigiul de centre culturale mănăstirile Neamț și Cernica. Un seminar teologic monahal s-a înființat în 1927 la cea dintâi, mutat curând la Cernica, unde a funcționat până în 1941; la acesta au funcționat ca profesori câțiva monahi cărturari, cum au fost Chesarie Păunescu și Firmilian Marin, viitori ierarhi, Dionisie Udișteanu, Nicodim Sachelarie și alții.

Câțiva slujitori ai cinului monahal au fost promovați ca profesori și directori ai unor școli de cântăreți, cum au fost Efrem Enăchescu, viitor mitropolit al Basarabiei, Atanasie Dincă, ales apoi arhiereu-vicar, sau Valerian Zaharia, mai târziu episcop al Oradiei. Un caz aparte îl prezintă arhimandritul Vasile Vasilache, până în 1948 slujitor la Catedralele din

63. Boris Buzilă, *Din istoria vieții bisericești din Basarabia*, București/Chișinău, 1996, pp. 184-195.

▲ *Vizita din 4 iulie 1930 a mitropolitului Pimen al Moldovei la Seminarul Monahal de la mănăstirea Neamț, fotografie de epocă*

Iaşi şi Bucureşti, cu doctorat la Facultatea de Teologie din Chişinău, care a publicat acum mai multe volume de predici sau monografii consacrate mitropoliţilor Veniamin Costachi şi Iosif Naniescu[64]. Arhimandritul Partenie Ciopron, viitor episcop al Armatei, apoi al Romanului, a editat la Iaşi periodicul *Viaţa monahală* (1934-1937).

Dintre călugării cu mai puţină învăţătură reţinem pe ieromonahii Nicodim Măndiţă, care a publicat peste 150 de broşuri cu îndrumări duhovniceşti pentru credincioşi, şi Dionisie Lungu, care edita singur, la Bucureşti, ziarul *Glasul monahilor*.

Dar fără îndoială că figura dominantă a monahismului românesc din perioada interbelică a fost arhimandritul *Iuliu Scriban* (1878-1949), profesor şi director la Seminarul Central, apoi la Facultatea de Teologie din Chişinău, unul dintre marii ecumenişti din prima jumătate a secolului al XX-lea, gazetar temut şi polemist, predicator şi conferenţiar de prestigiu, autor de manuale şcolare şi volume de predici, sute de articole în presa vremii şi traduceri.[65] Aşadar, o activitate foarte intensă a clerului monahal, care a durat până la instaurarea regimului comunist în România.

VII.2 După 1944/1948

Regimul comunist a adus mari suferinţe Bisericii, în primul rând mănăstirilor şi slujitorilor ei, mai ales prin acel Decret 410 din 1959, în urma căruia zeci de mănăstiri şi schituri au fost desfiinţate şi sute de călugări şi călugăriţe excluşi din monahism. Zeci de călugări au fost întemniţaţi, cum au fost ieromonahul Antonie Plămădeală, ierodiaconul Bartolomeu Anania, arhimandriţii Vasile Vasilache, Benedict Ghiuş, Sofian Boghiu, ieromonahii Arsenie Boca, Ioan Iovan, Arsenie Papacioc şi mulţi alţii. În pofida acestor dificultăţi, în ultimii ani de dictatură comunistă, au apărut câteva lucrări semnate de călugări cu învăţătură şi aleasă viaţă duhovnicească, precum arhimandriţii Benedict Ghiuş, Cleopa Ilie, Teofil Părăian, Ioanichie Bălan sau Veniamin Micle.

În Europa Occidentală, se remarcă arhimandritul Andrei Scrima (1930-2000), iar în America, arhimandriţii Bartolomeu Valeriu Anania (temporar), Vasile Vasilache şi Roman Braga.

VII.3 După 1989

După 1989, au fost publicate mai multe lucrări de îndrumare duhovnicească sau cu profil istoric ori volume de predici, de câţiva dintre cei pomeniţi mai sus. Părintele Cleopa Ilie s-a remarcat mai cu seamă prin lucrările sale de îndrumare duhovnicească şi volume de predici. Părintele Ioanichie Bălan prin contribuţiile sale privitoare la istoria monahismului, mai ales a celui moldovean, iar Veniamin Micle prin lucrări cu profil istoric sau volume de predici. Au fost reeditate lucrările unor mari duhovnici şi oameni de cultură, ca Paisie Olaru, Teofil Părăian, Arsenie Boca, acelaşi Cleopa Ilie, Nicodim Măndiţă şi alţii. Se afirmă însă o nouă generaţie de călugări-cărturari, dintre care unii au fost promovaţi în diferite scaune ierarhice: Patriarhul Daniel Ciobotea, mitropoliţii Irineu Popa şi Nifon Mihăiţă, arhiepiscopii Calinic Argatu, Casian Crăciun şi Ciprian Spiridon, episcopii-vicari

➤ Ieroschimonahul Paisie Olaru şi arhimandritul Cleopa Ilie de la mănăstirea Sihăstria, pictură din Paraclisul „Învierea Domnului" al Catedralei Mântuirii Neamului din Bucureşti

---

64. Personalitatea acestor monahi-cărturari prezentată în *Dicţionarul teologilor români* şi în *Enciclopedia Ortodoxiei româneşti*, sub voce.

65. Vezi *Dicţionarul teologilor români*, pp. 432-434, cu bibliografie.

IEROSCHIMONAH CUV.
PAISIE
OLARU
ARHIMANDRIT CUV.
CLEOPA
ILIE

▲ *Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române (2012)*

Sinaxa stareților din cuprinsul Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, Sala „Europa Christiana" din Palatul Patriarhiei (2016)

Varlaam Ploieşteanul, Timotei Prahoveanul, Calinic Botoşăneanul, toţi cu studii superioare şi lucrări teologice de ţinută.

Se impun însă şi câţiva călugări mai tineri, cu lucrări de spiritualitate sau de alt gen: Veniamin Goreanu de la Arhiepiscopia Bucureştilor, Simeon Stana de la Timişoara, Teofan Mada de la Arad, Teofil Tia de la Alba Iulia, ieromonahul Marcu Petcu de la Putna (cu atlase de geografie eclesiastică) şi alţii.

Ca o concluzie generală, putem afirma că în decursul istoriei noastre, mulţi ierarhi şi călugări, alături de unii preoţi de mir, au contribuit la promovarea culturii româneşti prin lucrările lor cu profil teologic, istoric, filosofic, lingvistic, literar, muzical sau de alt gen. Se poate afirma, fără exagerare că munca lor modestă – puţin apreciată de unii – stă la temelia culturii româneşti moderne. De aceea, considerăm că aceşti slujitori ai Bisericii merită întreaga preţuire din partea posterităţii.

Bibliografie

Actele martirice, în: coll. *Părinţi şi Scriitori Bisericeşti*, vol. 11, Bucureşti, 1982; *Cronicile slavo-române din secolele XV-XVI*, publicate de Ioan Bogdan, ediţie revăzută şi completată de P.P. PANAITESCU, Bucureşti, 1959; *Enciclopedia Ortodoxiei româneşti*, Ed. IBMO, Bucureşti, 2010; *Fontes Histoire Daco Romanae* II, 1970; BĂLAN, Nicolae, *Monahismul ortodox. Sensul şi misiunea lui în viitor*, Sibiu, 1936; BIANU Ioan, HODOŞ Nerva, *Bibliografia românească veche*, vol. I, Bucureşti, 1903; BOGDAN, Damian P., *Pomelnicul mănăstirii Bistriţa*, Bucureşti, 1941, 168 pp. + 8 pl.; BUCUR, Sebastian Barbu, „Manuscrise psaltice româneşti şi bilingve în notaţie cucuzeliană în marile biblioteci din România", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 34 (1976), 9-12; BULAT, Toma G., „Contribuţii la istoricul bibliotecii Mănăstirii Sf. Sava din Bucureşti", în: *Glasul Bisericii*, 27 (1968), 7-8; BULAT, Toma G., „Din istoria bibliotecii de la fosta mănăstire Sf. Sava din Bucureşti", în: *Glasul Bisericii*, 25 (1966), 3-4; BURLEC, Liviu, „Contribuţii la studiul cronicii Plângerea mănăstirii Silvaşului", în: *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi*, 15 (1978); BUZILĂ, Boris, *Din istoria vieţii bisericeşti din Basarabia*, Bucureşti/Chişinău, 1996; CASCO, Olga, „Primele cărţi franceze traduse în româneşte", în: *Cercetări Literare*, 1 (1934); CIOBANU, Gheorghe, IONESCU, Marin, MOISESCU, Titus, *Şcoala muzicală de la Putna, Manuscrisul nr. 56/544/576 de la Mănăstirea Antologhion*, Bucureşti, 1980; COMAN, Ioan G., *Scriitori bisericeşti din epoca străromână*, Bucureşti, 1979; COSMA, Octavian Lazăr, *Hronicul muzicii româneşti I. Epoca străveche şi medievală*, Bucureşti, 1973; CRONŢ, Gheorghe, „Îndreptarea Legii din 1652", în: *Studii, revistă de istorie*, t. 13, (1960), 1; CRONŢ, Gheorghe, „Pravila de la Govora din 1640", în: *Studii, revistă de istorie*, t. 14 (1961), 5; DELEHAYE, Hippolyte, NETZHAMMER, Raymund, DIACONESCU, Mihail, PĂCURARIU, Mircea, POPESCU, Emilian, VORNICESCU, Nestor, „Una din primele scrieri ale literaturii române străvechi. Pătimirea Sfinţilor Epictet şi Astion", în: *Mitropolia Olteniei*, 41 (1989), pp. 20-114 (şi extras, din 1990, 244p + XXII pl.); DIACONESCU, Mihail, *Istoria literaturii daco-romane*, Bucureşti, 1999; DIMA DRĂGAN Corneliu, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino Stolnicul*, Bucureşti, 1967; DIMA DRĂGAN, Corneliu, „Cultura teologică a Stolnicului Constantin Cantacuzino în lumina reconstituirii bibliotecii de la Mănăstirea Mărgineni", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 83 (1965), 9-10; DIMA DRĂGAN Corneliu, CARATAŞU, Mihai, „Un catalog necunoscut al bibliotecii Mănăstirii Hurezi", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 87 (1969), 5-6; DRĂGUŞIN, Constantin, „Pravila cea Mare de la Târgovişte. 350 de ani de la apariţie", în: vol. *Slujitor al Bisericii şi al neamului*, închinat Pr. prof. Mircea Păcurariu, Cluj-Napoca, 2002; FECIORU, Dumitru, ZAMFIRESCU, Dan, „Literatura bizantină şi slavă în vechea cultură românească", în: *Romanoslavica*, 13, 1966; FLOCA, Ion, „Pravila de la Govora din 1640-1641", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 81 (1963), 3-4; GHEŢIE, Ion, MAREŞ, Al., *Originile scrisului în limba română*, Bucureşti, 1985; IONESCU Gheorghe, „Mănăstirea Govora şi egumenia lui Meletie

Macedoneanul", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 40 (1971), 2; MANOLACHE, Teodor N., „Bibliografia mitropolitului Veniamin Costachi" în: *Biserica Ortodoxă Română*, 64 (1946), 9-12; MAREŞ Al., „Un capitol din istoria tiparului românesc din secolul al XVI-lea", în: *Studii şi cercetări lingvistice*, 21 (1979), 6; MAZILU, Dan Horia, *Proza oratorică din literatura română veche*, I, Bucureşti, 1986; MIHĂILĂ, G., „Contribuţii la studiul lexicografiei slavo-române în secolul al XVII-lea", în: volumul său *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972; MIHĂILĂ, G., „Începuturile istoriografiei universale în limba română", în volumul: *Cultură şi literatură română veche în context european*, Bucureşti, 1979; MIHĂILĂ, G., *Contribuţii la istoria culturii şi literaturii române vechi*, Bucureşti, 1972; MIHĂILĂ, G., ZAMFIRESCU, Dan, *Literatura română veche (1402-1647)*, vol. I, Bucureşti, 1969; MITRICI, Olimpia, *Catalogul manuscriselor slavo-române în biblioteca mănăstirii Suceviţa*, Suceava, 1999; NĂSTUREL, Petre Ş., „Une pretendu oeuvre de Grégoire Tsamblak. Le martyre du Saint Jean le Nouveau", în: *Actes du Premier Congrés Internationale des études sud-européennes*, Sofia, 1981; PANAITESCU, P.P., *Introducere la istoria culturii româneşti*, Bucureşti, 1969; PANAITESCU, P.P., *Manuscrise slave din Biblioteca Academiei*, Bucureşti, 1959; PANŢÂRU, Grigore, „Şcoala muzicală de la Putna", în: *Studii de Muzicologie*, t. 6, 1970; PANŢÂRU, Grigore, „Manuscrise muzicale inedite de la mănăstirea Putna", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 87 (1969), 11-12; PĂCURARIU, Mircea, „Traduceri româneşti din literatura teologică rusă până la sfârşitul secolului al XIX-lea", în: *Studii Teologice*, 11 (1959), 3-4; PĂCURARIU, Mircea, *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, Bucureşti, Ed. Basilica, 2010; PĂCURARIU, Mircea, *Dicţionarul teologilor români*, Bucureşti, ^{2}2002; PĂCURARIU, Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Iaşi, ^{3}2008; PISTRUI, Chiril, „Unul dintre cele mai vechi texte slave din ţara noastră", în: *Studii Teologice*, 22 (1970), 3-4; PLĂMĂDEALĂ ANTONIE, *Lazăr Leon Asachi în cultura românească*, Sibiu, 1985; SIMONESCU Dan, *Viaţa literară şi culturală a mănăstirii Câmpulung (Muscel) în trecut*, Câmpulung, 1926; SMOCHINĂ, Nichita, SMOCHINĂ N.N., „Unul dintre cele mai vechi texte slave scrise de un român (sec. XI-XII)", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 79 (1961), 11-12; STAN, Liviu, „Importanţa canonică şi juridică a Pravilei de la Târgovişte", în: *Studii Teologice*, 4 (1952), 9-10; STĂNILOAE, Dumitru, Pr., „Rolul Ortodoxiei în formarea şi păstrarea fiinţei poporului român şi a unităţii naţionale", în: *Ortodoxia*, 30 (1979), 4; ŞERBĂNESCU Niculae, „Tipografia ieromonahului Lavrentie de la mănăstirea Plumbuita din Bucureşti", în: *Studii Teologice*, 28 (1976), 1-2; ŞTREMPEL, Gabriel, *Copişti de manuscrise româneşti până la 1800*, Bucureşti, 1959, passim.; THEODORESCU, Barbu, „Schiţă pentru o istorie a culturii în Oltenia", în: *Mitropolia Ardealului*, 22 (1970), 7-8; TOMESCU, Constantin N., *Mitropolitul Grigorie IV al Ungrovlahiei*, Chişinău, 1927; TURDEANU, Emil, „L'activité litteraire en Moldavie de 1504 à 1552", în: *Revue des Études slaves*, Paris, 1965; TURDEANU, Emil, „Les *pripela* du moine Philothée. Études – Texte – Traduction", în: *Romanoslavica*, XII (1970); URSU N.A., „Şcoala de traducători români din obştea stareţului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu şi Neamţ", în: *Teologie şi viaţă*, Iaşi, anul 4 (70), 1994, 11-12; URSU, N.A., „Cine este Gherasim, traducătorul lui Voltaire la 1712?", în: *Cronica*, 21 (1986), 1; VORNICESCU, NESTOR, *Primele scrieri patristice în literatura noastră, sec. IV-XVI*, Craiova, 1984.

ПРⷣБНЫИ ІСААКЪ СИРИНЪ

BIBLIOTECI DE MĂNĂSTIRE

Dorul după frumos și setea desăvârșirii au creat o legătură nezdruncinată între Cuvântul lui Dumnezeu întrupat și om. Vestea cea bună, Evanghelia, a primit formă scrisă pentru o cât mai profundă cunoaștere și trăire în faptă. Spațiul și timpul au fost repede biruite de cuvântul scris pe mii și mii de file de pergament, papirus și hârtie în întreaga lume. Această strădanie și trebuință interioară a omului de a „cerceta Scripturile", după îndemnul Mântuitorului lumii (cf. *Ioan* 5, 39), a făcut ca acei creștini, care trăiau în tumultul lumii sau retrași pentru o mai intensă viețuire și mai mare apropiere de Dumnezeu, să se ocupe cu transcrierea și tâlcuirea textelor sacre.

Poporul român s-a născut deodată cu creștinismul, și mărturiile acestei simbioze sunt tocmai bisericile și mănăstirile înnoite mereu pe vechile temelii, care radiau credință și cultură.

Primele școli de copiști și traducători împreună cu primele colecții de carte, bibliotecile se vor înfiripa în preajma vetrelor monahale, devenite ateliere de creație și transpunere a frumuseții interioare în măiestrite cuvinte, culori și forme, monahii devenind primii oameni de cultură ai românilor.[1]

Cartea și cititul au fost rezervate mult timp doar unei anumite categorii știutoare a slovelor care avea acces la școli și dascăli. În aceeași situație se va găsi și colecția personală de carte, biblioteca. Ea s-a constituit în casele domnilor, boierilor, ierarhilor, egumenilor, sau în mănăstiri, unde, adesea, funcționau și școli. Vitregiile prin care au trecut Țările Române dimpreună cu toate valorile lor au făcut ca multe dintre aceste monumente ale culturii scrise, precum și odoarele sfinte, să se risipească, fiind fie înstrăinate, fie jefuite, ori distruse. Cartea manuscrisă și tipărită a devenit, cu trecerea timpului, un bun de patrimoniu, prin numeroasele ei trăsături care îi conferă valoare. Abia în

◄ *Sfântul Cuvios Isaac Sirul, miniatură, manuscris slavon din sec. XVI, Biblioteca Sfântului Sinod*

1. V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București, 1959 (cuprinde o largă prezentare a creației artistice din jurul mănăstirilor românești), *apud* Barbu Theodorescu, „Cultura în cuprinsul Mitropoliei Ungro-Vlahiei, A. Cărturari, tipografi, biblioteci, școli", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 77 (1959), nr. 7-10, p. 827.

secolul al XIX-lea, chiar înainte de Unirea Principatelor, s-a conturat mai pregnant la noi interesul de a strânge și conserva patrimoniul național.

În 1832, generalul rus Paul Kiseleff a instituit o Comisie prezidată de mitropolit cu atribuții fixate prin *Regulamentul Organic* (art. 363). Astfel, bisericile și mănăstirile (cele mai mari deținătoare de patrimoniu) erau îndatorate să comunice Comisiei toate datele istorice, textele inscripțiilor aflate în ele, să predea hrisoavele, pomelnicele etc. În 1859, maiorul D. Papasoglu ia inițiativa inventarierii tezaurelor de la noi, inclusiv a bibliotecilor. Domnitorul Alexandru Ioan Cuza aprobă proiectul și instituie o nouă *Comisie* alcătuită din Al. Odobescu, C. Bolliac, D. Papasoglu, Al. Pelimon[2]. Singurul care a dus planul până la capăt a fost Al. Odobescu. El este cel care a găsit urme ale strălucirii și bogăției bibliotecilor de odinioară cutreierând mănăstirile și bisericile, ridicând și încredințând Statului ceea ce încă se mai păstra. Lui Odobescu i-a urmat în anii '80 ai secolului al XIX-lea, Gr. Tocilescu. Cei doi delegați ai Ministerului Instrucțiunii Publice, Odobescu și Tocilescu, au dus la București, manuscrisele, cărțile și obiectele identificate, incluzându-le în colecțiile proaspăt înființatului *Muzeu de Antichități* (1864), dar și la *Biblioteca Națională de la „Sfântul Sava"*.

O altă parte a valorilor mănăstirești au fost adunate între anii 1902-1905 de către Petre Gârboviceanu, Alexandru Lapedatu și Nicolae Iorga, care le-au predat Administrației Casei Bisericii, care le-a trecut, apoi, în proprietatea Statului. În afara colecțiilor ecleziastice, ceea ce se mai păstrează astăzi din valorile strânse din mănăstiri și biserici de către cei amintiți se află la: *Biblioteca Academiei* din București și la filialele sale din țară, la *Muzeul Național de Artă al României* (care a moștenit colecțiile *Muzeului de Antichități*) și la *Muzeul Național de Istorie a României*, care s-a format în anul 1971 cu obiecte preluate de la *Muzeul Național de Artă*.

După secularizarea averilor mănăstirești petrecută în 1864, în viața mănăstirilor a început o etapă dezastruoasă din cauza sărăcirii acestor locașe care au ținut aprinsă, veacuri de-a rândul, făclia credinței și a culturii, ele fiind pustiite de monahii viețuitori, de acum obligați să le părăsească. Apoi, multe mănăstiri au fost transformate artificial în spitale, penitenciare și alte așezăminte, care nu doar că s-au dovedit ineficiente, ci au grăbit ruinarea monumentelor, a clădirilor anexe și înstrăinarea patrimoniului lor.

Odată cu înființarea Sfântului Sinod al Bisericii Ortodoxe Române prin Legea organică din 19 decembrie 1872, și prin *Regulamentul pentru disciplina monahală*, aprobat în 19 iunie 1873, s-a statornicit (în cap. IX) modul cum trebuie să se organizeze și să funcționeze o bibliotecă de mănăstire[3], fapt consfințit și în *Legea și Statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române* adoptate în anul 1925, anul ridicării Bisericii noastre la rangul de Patriarhie[4]. Aceste prevederi au fost preluate, cu unele modificări, de toate *Statutele pentru organizarea și funcționarea Bisericii Ortodoxe Române*, care au urmat celui din 1925.

---

2. Barbu Theodorescu, „Cultura în cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei. A. Cărturari, tipografi, biblioteci, școli", în: vol. *Istoria Mitropoliei Țării Românești*, Ed. Basilica, București, 2010, pp. 382-383.
3. Chiru C. Costescu, *Colecțiune de Legi, Regulamente, Acte, Deciziuni, Circulări, Instrucțiuni, Formulare și Programe începând de la 1866-1916, privitoare la Biserică, Culte, Cler...*, București, 1916, pp. 338-339.
4. Art. 107 din *Legea și Statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române*, Cernica, 1925, p. 80.

Bibliotecile monastice sunt strâns legate de existența mănăstirilor în sine, a căror istorie este foarte puțin conturată la noi până în secolul al XIII-lea. Cu toate acestea, vestigiile arheologice confirmă viața creștină timpurie pe teritoriul României. Organizarea Bisericii presupunea episcopi care sfințeau preoți și diaconi, biserici, mănăstiri, cum sunt cele de pe malurile Dunării, care dețineau scrieri creștine, dintre care, în primul rând, Sfânta Scriptură, căci literatura patristică va înflori puternic abia din secolul al IV-lea, odată cu libertatea religioasă a creștinismului. În țara noastră, altare sfinte au fost descoperite la Tomis, Halmyris (Murighiol), Niculițel, Callatis, Tropaeum Traiani, Dinogeția (Garvăn). Dar cum obiecte creștine s-au găsit pe întreg teritoriul țării, evident că acolo existau și altare. Din perioada daco-romană de la noi sunt cunoscuți ierarhii: Niceta de Remesiana, Teotim I și al II-lea de la Tomis, Valentinian ș.a. care au scris ei înșiși unele lucrări, au redactat în latină și greacă *Acte martirice*, mici tratate apologetice și exegetice, sau au compus unele texte, unele păstrate azi în scrisori. Lor li se alătură cuvioșii dobrogeni Gherman, Ioan Casian și Dionisie Exiguul, și alți monahi sciți, cel puțin trei purtând numele de Ioan[5], care aveau legături directe cu Roma și Constantinopolul. Toate aceste mărturii ne conduc cu gândul la înfiriparea unor colecții de texte păstrate pe lângă mănăstiri și biserici, alături de arhivele acestora. Astfel de lăcașe se vor întâlni și după secolul al IV-lea, ca de pildă ansamblurile rupestre de la Basarabi-Murfatlar, așezămintele de la Slava Rusă (secolele IV-VII), din jud. Tulcea[6], Buzău, Argeș, Oltenia, bazilica de la Morissena datată sec. IV-VI (Cenad - Jud. Timiș), Sucidava – secolele V-VI etc.

Informațiile sunt lacunare și după secolul al IX-lea, când limba slavă începe să fie utilizată la noi în Liturghie și în cult, fapt consolidat și prin închegarea statului româno-bulgar al Asăneștilor (1185-1186). Abia după formarea statelor medievale românești și întemeierea mitropoliilor din acestea, deținem mai multe date despre dezvoltarea vieții religioase de la noi. Aceste schimbări majore în teritoriile românești vor permite românilor să aibă grijă și de frații lor ortodocși din lumea orientală, dar și din alte regiuni, aflate sub apăsătorul jug otoman, cărora ei le-au trimis cu dărnicie cărți în limba lor, precum și material tipografic pentru a le cultiva credința și speranța unei eliberări atât spirituale, cât și etnice. Mai mult, familii întregi din fostul Bizanț, aflate în pribegie, s-au adăpostit în casele intelectualilor primitori de la noi, care le-au dat posibilitatea de a-și dezlănțui și cultiva talentul creator. Cu aproape 40 de ani înainte de venirea turcilor în Târnovo, în 1359, Țara Românească își întemeiase propria mitropolie (sau, mai degrabă, i-a fost recunoscută), sub jurisdicția canonică a Patriarhiei Ecumenice din Constantinopol, iar Moldova își constituise, de asemenea, o mitropolie, înainte de 1386. Relațiile cu lumea bizantină s-au intensificat, ierarhi și clerici din Constantinopol și din Muntele Athos stabilind legături cu Țările Române, cu mănăstirile și episcopiile ce funcționau deja. În epoca în care se formau statele medievale românești cu mitropoliile din acestea, la Constantinopol, în mănăstirea Studion, activa, nu de mult timp, o școală de slavonie (ceva similar găsindu-se și la Muntele Athos). Aici s-au perfecționat viitorii patriarhi de la sud de Dunăre: Teodosie, Eftimie, Ciprian și Grigorie Țamblac. La Studion s-a luat inițiativa

---

5. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Iași, ^{3}2004, pp. 151-152.
6. Pr. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, p. 136.

adunării unui material aghiografic/omiletic, în ordinea serbării sărbătorilor și a sfinților din calendar. Așadar, spre sfârșitul secolului al XIV-lea, aici în capitala Bizanțului, iar nu în Bulgaria, ori altundeva, au apărut *Sbornicele* pe care le întâlnim în zeci și zeci de cópii la noi. Ele au avut, ca modele, sinaxarele și operele grecești/bizantine, doar că în varianta slavă, au fost uneori îmbogățite, corectate și completate. Ni se pare mai plauzibilă ipoteza că după lucrările slave de la Studion s-au realizat numeroase cópii, iar că de aici, ele s-au răspândit în țările care utilizau slavona, începând apoi, local, un proces serios de copiere și extindere a acestor lucrări.[7] Din Constantinopol și Athos, dar și din Târnovo, Ohrida și Serbia au pornit către Țările Române un mare număr de manuscrise[8], ce conțineau literatura liturgică, aghiografică și patristică necesară vieții spirituale de la noi. În acest context, „vestea despre bogăția bibliotecilor noastre trecuse încă din timpurile vechi granița. În 1556 țarul Ivan cel Groaznic având nevoie de o *Sintagmă* cu materia așezată după ordinea literelor chirilice, trimitea după exemplare în Moldova lui Alexandru Lăpușneanu. Și marele mitropolit al Kievului, Petru Movilă, căuta manuscrise pentru tipăriturile sale în mănăstirile românești"[9].

I. MOLDOVA

I.1. Biblioteca Mitropoliei din Iași

Colecțiile acestui vechi și prestigios scaun episcopal au cuprins un număr important de volume manuscrise și de carte, agonisite de ierarhii care au păstorit aici de-a lungul timpului. Acestea au fost utilizate, în mod sigur, de harnicii traducători de opere patristice care au slujit la Mitropolie și este de ajuns dacă îl pomenim pe mitropolitul Veniamin Costachi.

Redăm o scurtă listă cu lucrări ale câtorva autori care se regăseau în biblioteca Mitropoliei pentru a avea o imagine asupra bogăției și diversității acesteia, dar și a orizontului larg al slujitorilor, cunoscători de limbi clasice, mereu la curent cu tot ce se publica în țară și în străinătate. Dintre cărțile ieșite din tipografiile românești, în biblioteca Mitropoliei din Iași se găseau: *Cazania lui Varlaam* (Iași, 1643), *Cheia înțelesului* (București, 1678), *Evanghelia* (București, 1682), *Biblia de la București* (1688) și zeci de alte tipărituri. Dintre cărțile apărute în Occident, aici se aflau numeroase opere patristice și ale unor scriitori antici cu textul în limba originală; dintre acestea amintim câteva: Eusebiu al Cezareei, *Istoria bisericească* (Paris, 1544), Sfântul Vasile cel Mare, *Opera omnia* (ediția de la Veneția 1535, ediția de la Basel, 1551, și o alta de la Paris, 1721), Filon Iudeul, *Comentarii la Pentateuh* (Paris, 1552), Asterie al Amasiei, *Omilii* (Antverpiae, 1615), Sfântul Grigorie al Neocezareei, *Opera omnia* (Paris, 1622), Isidor Pelusiotul, *Opera* (Paris,

➤ *Mitropolitul Petru Movilă al Kievului (1596-1646)*

7. Ioan și Zlatca Iufu, „Colecția Studion", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 87 (1969), nr. 7-8, pp. 817-835.
8. Teoria așa-zisului transfer târnovean de copiști și manuscrise de la Sudul Dunării la noi, a fost dezbătută de către Emil Turdeanu în lucrările: „Miniatura bulgară și începuturile miniaturii românești", în: vol. *Oameni și cărți de altădată*, București, 1997; *La littérature bulgare du XIV-ème siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947, la care se adaugă studiul avizat al lui I. Iufu, „Despre prototipurile literaturii slavo-române din secolul al XV-lea", în: *Mitropolia Olteniei*, 15 (1963), nr. 7-8, p. 527, și studiul istorico-lingvistic al lui Ioan și Zlatca Iufu, „Colecția Studion", pp. 817-835.
9. Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române vechi*, București, 1980, p. 39.

▲ *Cărți din Biblioteca Mitropoliei din Iași*

1638), Amfilohie de Iconium, *Opera* (7 volume, Paris, 1644), Sfântul Atanasie cel Mare, *Opere* (Colonia, 1686), Sfântul Grigorie al Nyssei, *Opera omnia* (Paris, 1688), Sfântul Grigorie din Nazianz, *Opera completă* (3 tomuri, Köln, 1690), Iosif Flavius, *Opera* (Köln, 1691), Sfântul Ioan Hrisostom, *Opera omnia* (13 tomuri, Paris, 1718), Sfântul Iustin Martirul și Filosoful, *Opera omnia* (ed. de la Paris, 1551 și Veneția, 1747), Sfântul Ioan Damaschin, *Opera omnia* (Veneția, 1748), și multe alte lucrări în greacă și latină care tratau diferite subiecte[10].

Și în prezent, Biblioteca Mitropoliei din Iași cuprinde un important fond de carte veche și manuscrise[11], acestea din urmă încadrându-se în perioada celei de-a doua jumătăți a secolului al XVIII-lea și mijlocul secolului al XIX-lea, conținând cărți de slujbă, scrieri isihaste din epoca paisiană, dar și lucrări apologetice, dogmatice, unele apocrife etc.

10. Cezar Cătănescu, *Catalogu generalu alu Bibliotecei Centrale din Iassi*, Iași, 1868.

11. Pr. Paul Mihail, „Manuscrise românești din biblioteca Mitropoliei Moldovei", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 50 (1974), nr. 5-6, pp. 432-460; 51 (1975), nr. 1-2, pp. 133-164; 52 (1976), nr. 1-2, pp. 120-146;

▲ *Mitropolitul Veniamin Costachi al Moldovei (1768-1846)*

Printre cele mai prețioase lucrări rămase în manuscris până azi se numără traducerile din operele Sfântului Ioan Gură de Aur realizate de neobositul mitropolit Veniamin Costachi (mss. 30, 32, 33, 35, 36), *Tratatul dogmatico-polemic* compus în grecește de patriarhul Nectarie al Ierusalimului (mss. 41), tradus tot de mitropolitul Veniamin Costachi. Amintim și o lucrare aparținând Sfântului Isaac Sirul, tradusă în 1785 de ucenicii Sfântului Paisie de la Neamț, *Cuvinte pustnicești* (mss. 8). Această traducere românească a apărut și circulat înainte de tipăritura Sfântului Cuvios Paisie tradusă din greacă în slavonă. Se păstrează și un alt volum cuprinzând *Tipicul* în românește (ms. 28) tradus în 1807, el fiind tipărit abia în 1816 de același mitropolit cărturar, Veniamin Costachi. Un alt volum prețios cuprinde *Pilde filosofești* (ms. 3), text copiat de cunoscutul cărturar Matei Voileanu în 1756 după o traducere a sa din greacă. În cea mai mare parte, copiștii sunt monahi și preoți, dar și laici.

Colecțiile bibliotecii Mitropoliei din Iași sunt alcătuite din fondul *Veniamin Costachi* (vechea bibliotecă a Seminarului din Iași, înființată în 1803 din donațiile personale ale fondatorului), fondurile *IPS Mitropolit Irineu Mihălcescu*, *IPS Teoctist Arăpașu*,

MITROPOLIA MOLDOVEI SI BUCOVINEI IASI
1994
BIBLIOTECA ECUMENICA
"DUMITRU STANILOAE"
CU AJUTORUL PREASFINTEI TREIMI
SI PRIN DARNICIA UNOR PRIETENI DIN
TARA SI STRAINATATE, AM INFIINTAT
ACEASTA BIBLIOTECA TEOLOGICA SI
AM INCHINAT-O MEMORIEI PARINTELUI
NOSTRU SPIRITUAL PR. PROF. DR.
DUMITRU STANILOAE (1903-1993),
CARE NE-A INVATAT SA CULTIVAM
SEMINTELE CERESTI ALE ORTODOXIEI
IN RODIREA EI ECUMENICA, PENTRU
CA TEOLOGIA SA FIE CONSTIINTA
UNITATII BISERICII INTRU DREAPTA
CREDINTA SI STIINTA A VIETII VESNICE
+DANIEL
MITROPOLITUL MOLDOVEI SI BUCOVINEI

fondul *Mănăstiri,* care s-a format din manuscrise și tipărituri provenind de la mănăstirile: Bisericani, Râșca, Pângărați, Războieni, Sihăstria, Horăicioara, Frumoasa, Socola, Neamț, Hârjauca, schitul Durău și de la unele biserici din Moldova. Biblioteca a fost în folosința monahilor care au slujit la Catedrala din Iași, ulterior ea contopindu-se cu cea a Facultății de Teologie din Iași.

În anul 1995, din inițiativa Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul României, pe atunci mitropolit al Moldovei și Bucovinei, a fost înființată *Biblioteca Ecumenică „Dumitru Stăniloae"*. Aceasă structură documentară modernă și bine înzestrată cu noi achiziții, a fost inaugurată în data de 1 iulie 1995 de către vrednicul de pomenire Patriarhul Teoctist, în prezența întemeietorului ei și a altor oaspeți de seamă. În prezent, biblioteca deservește, în principal, Facultatea de Teologie din Iași, colecțiile ridicându-se la peste 120.000 de volume[12].

I.2. Biblioteca mănăstirii Neamț

Unul dintre primele centre monahale, care și-a asumat rolul de a dezvolta literatura și implicit bibliotecile, a fost mănăstirea Neamț. Aceasta este cea mai însemnată așezare monahală din Moldova, atestată la sfârșitul secolului al XIV-lea, biserica mare cu hramul „Înălțarea Domnului" fiind ctitorită de Voievodul Ștefan cel Mare și Sfânt în 1497. Lavra Neamțului va dezvolta o activitate literară și culturală care va radia în toate Țările Române, în Răsăritul Ortodox și la sudul Dunării. Chiar dacă la Neamț s-au adăpostit unii cărturari din sudul Dunării, într-un efort conjugat cu cel al autohtonilor, a fost întemeiată o prestigioasă școală de copiști și traducători de limbă slavă bisericească. Întreținând legături culturale cu centrele lumii ortodoxe, cărturarii nemțeni au luat cunoștință de lucrări patristice, liturgice, aghiografice, apologetice, apocrife din literatura bizantino-slavă. În centrul monahal nemțean, s-a format un adevărat curent literar și artistic ale cărui faimă și influență s-au resimțit până departe de granițele țării. Acest fapt a fost posibil prin strădania și rezultatele unor cărturari de excepție precum: Grigorie Țamblac, Gavriil Uric, Teodosie, Macarie, Petru Movilă, Paisie Velicicovski, cărora li se alătură mulți alții. De-a lungul secolelor, lavra nemțeană și-a îmbogățit biblioteca cu sute și sute de manuscrise și tipărituri în limba greacă, slavonă, latină, română etc. Volumele serveau pentru hrana sufletească și povățuirea duhovnicească a călugărilor din obște. Întâlnim o bogată literatură patristică, în care cel mai bine sunt reprezentați: Sfântul Ioan Gură de Aur, Sfântul Grigorie Teologul, Sfântul Vasile cel Mare, Sfântul Efrem Sirul, Sfântul Ioan Scărarul, Sfântul Ioan Damaschin, apoi, sub influența curentului isihast bizantin a sporit interesul pentru autori ca Sfântul Simeon Noul Teolog, Sfântul Grigorie Sinaitul, Sfântul Calist și Ignatie etc. O reprezentare deosebită o au Cronografele, colecțiile de canoane și pravile, Sinaxarele cuprinzând vieți de sfinți, dar și prelucrări sau scrieri originale aparținând lui Eftimie de Târnovo (*Viața Cuvioasei Parascheva*, *Viața Sfântului Ioan cel Nou*).

◄ Placă de marmură comemorativă de la înființarea Bibliotecii Ecumenice „Dumitru Stăniloae" din Iași

---

12. Virginia Popa, „Precum este scris în cartea *Repere din istoria Bibliotecii Mitropoliei Moldovei și Bucovinei*", în: vol. *Cu timp și fără timp. Arhiepiscopia Iașilor în date și imagini 1990-2005*, Iași, 2005, p. 208.

Unul dintre cele mai vechi manuscrise păstrate până azi, care se găsea la Neamț, este *Ms. slav 682* de la Biblioteca Academiei Române, scris pe pergament în secolele XI-XII[13], dar poate cel mai reprezentativ manuscris pentru școala miniaturistică nemțeană este *Tetraevanghelul* copiat de Gavriil Uric în 1429, pentru Doamna Marina, soția lui Alexandru cel Bun, manuscris păstrat astăzi la Oxford. Din moștenirea cărturărească a eruditului monah caligraf și miniaturist de mare talent, Gavriil Uric, se cunosc azi 22 de manuscrise aflate în biblioteci din țara noastră și de peste hotare. Dintre cele 22 de manuscrise, trei miscelanee au fost recent descoperite în Biblioteca Sfântului Sinod din București, fiind atribuite condeiului marelui monah artist ca făcând parte din perioada de final a activității sale, adică din prima jumătate a secolului al XV-lea[14]. Culegerile realizate de el, ca de exemplu *Sbornicele* (ms. slav 164 și ms. slav 165) de la Biblioteca Academiei Române, dovedesc o bună cunoaștere a literaturii bizantine și a pieselor literare ale timpului său pe care el le-a redactat și prelucrat, acest tip de Sbornice devenind un model preluat în multe cópii ulterioare. Unele dintre textele copiate de Gavriil Uric au valoare de izvoare istorice pentru secolele XIII-XIV, precum operele lui Eftimie de Târnovo sau Grigorie Țamblac[15]. Un destoinic ucenic al lui Gavriil Uric a fost copistul Ghervasie, un adevărat maestru al frontispiciilor somptuoase și al inițialelor policrome. Alți astfel de artiști care au mers pe urmele predecesorilor sunt: diaconul Teodor Mărișescul, care a copiat *Tetraevanghele* pentru unele ctitorii ale Voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt, Ioanichie copistul, Dimitrie grămăticul.

O etapă importantă din viața mănăstirii și a culturii noastre, totodată, o reprezintă activitatea Sfântului Cuvios Paisie de la Neamț și a școlii întemeiate de el de traducători în limba română și slavonă. Pe măsură ce limba română fusese adoptată din ce în ce mai mult pentru textele aghiografice și în cult, s-au efectuat la Neamț în mod organizat, o serie de astfel de traduceri sub coordonarea directă a Sfântului Paisie de la Neamț. Prin activitatea sa de traducător, critic literar, inițiator și organizator, gândirea Sfinților Părinți și a Scriitorilor bisericești bizantini tezaurizată în Muntele Athos, de unde el a venit cu unii ucenici, apar în grai românesc în Biserica noastră, multe traduceri văzând chiar lumina tiparului[16], anul 1807 marcând apariția primei tipărituri nemțene, *Viețile sfinților pe septembrie*. Un aspect deosebit care trebuie luat în seamă este acela că Sfântul Cuvios Paisie a ales să vină în Țările Române deloc întâmplător; „el ***întrevedea posibilități favorabile de realizare*** (a proiectelor sale de traducere și corectare a vechilor texte – *n.n.*) la acea dată doar în mediul cultural românesc, cu asistența cărturarilor români, a căror înaltă pregătire teologică și profundă cunoaștere a limbilor greacă și slavonă o apreciază în mai multe rânduri"[17].

➤ *Manuscris slavon 554 ff. 2v-3r. (sus); manuscris slavon 682 f.1v și 2r, sec. XIII, de la mănăstirea Neamț, azi la Biblioteca Academiei Române*

---

13. Pr. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, p. 367.
14. Arhim. Policarp Chițulescu, „Noi manuscrise – posibile autografe – aparținând monahului Gavriil Uric de la Neamț", în: *Studii Teologice*, seria a III-a, 8 (2012), nr. 1, pp. 191-207. O bibliografie bogată despre Gavriil Uric redă Valentina Pelin în: *Aspects inédits dans les manuscrits de Gavriil Uric*, Moldova State University, Pontes, Review of South East European Studies, Chișinău, ș.a.
15. P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. I, București, 1959, p. VIII.
16. Pr. Dumitru Fecioru, „Manuscrisele de la Neamțu. Traduceri din Sfinții Părinți și Scriitorii Bisericești", în: *Studii Teologice*, 4 (1952), nr. 7-8, p. 459.
17. Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX)*, Chișinău, 2014, p. 94.

Мца ноемвріа въ еі день.

Житіе и подвиги
Блаженнаго Отца нашего

Старца Паисіа,

Архімандріта Молдовлахійскихъ Стыхъ
Монастырей Нямца и Секула.

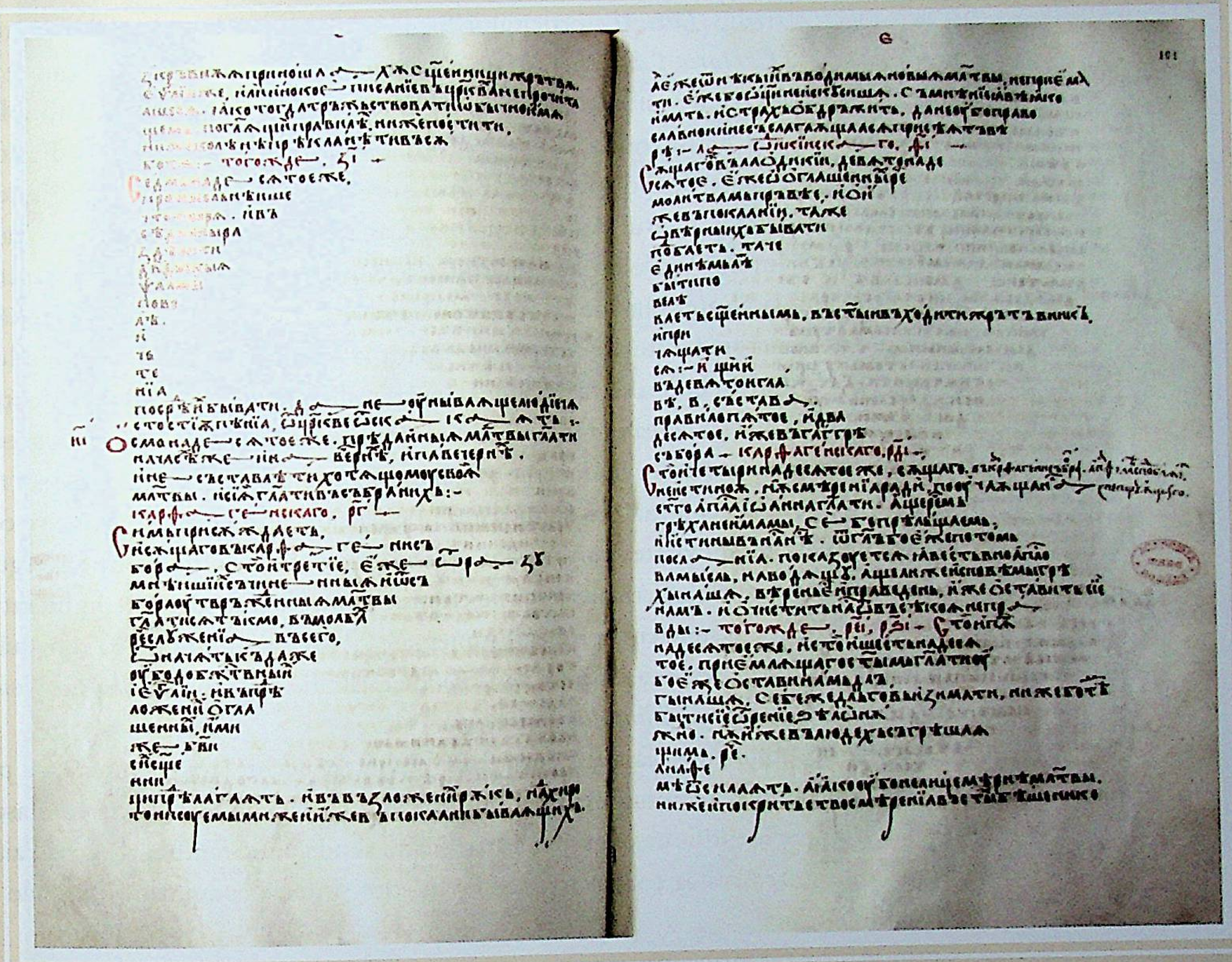
а. Аще убо благія мужы похвалами, и венцы ихъ памяти, и изящества ихъ воспевати и возвышати, обычно есть и полезно,

а.

▲ *Manuscris slavon 93 copiat de Teodor Marisescu în anul 1500, azi la Biblioteca Academiei Române*

▲ *Pravila lui Matei Vlastares copiată de ieromonahul Ghervasie de la Neamț, manuscris slavon 131 f.100v-101r, azi la Biblioteca Academiei Române*

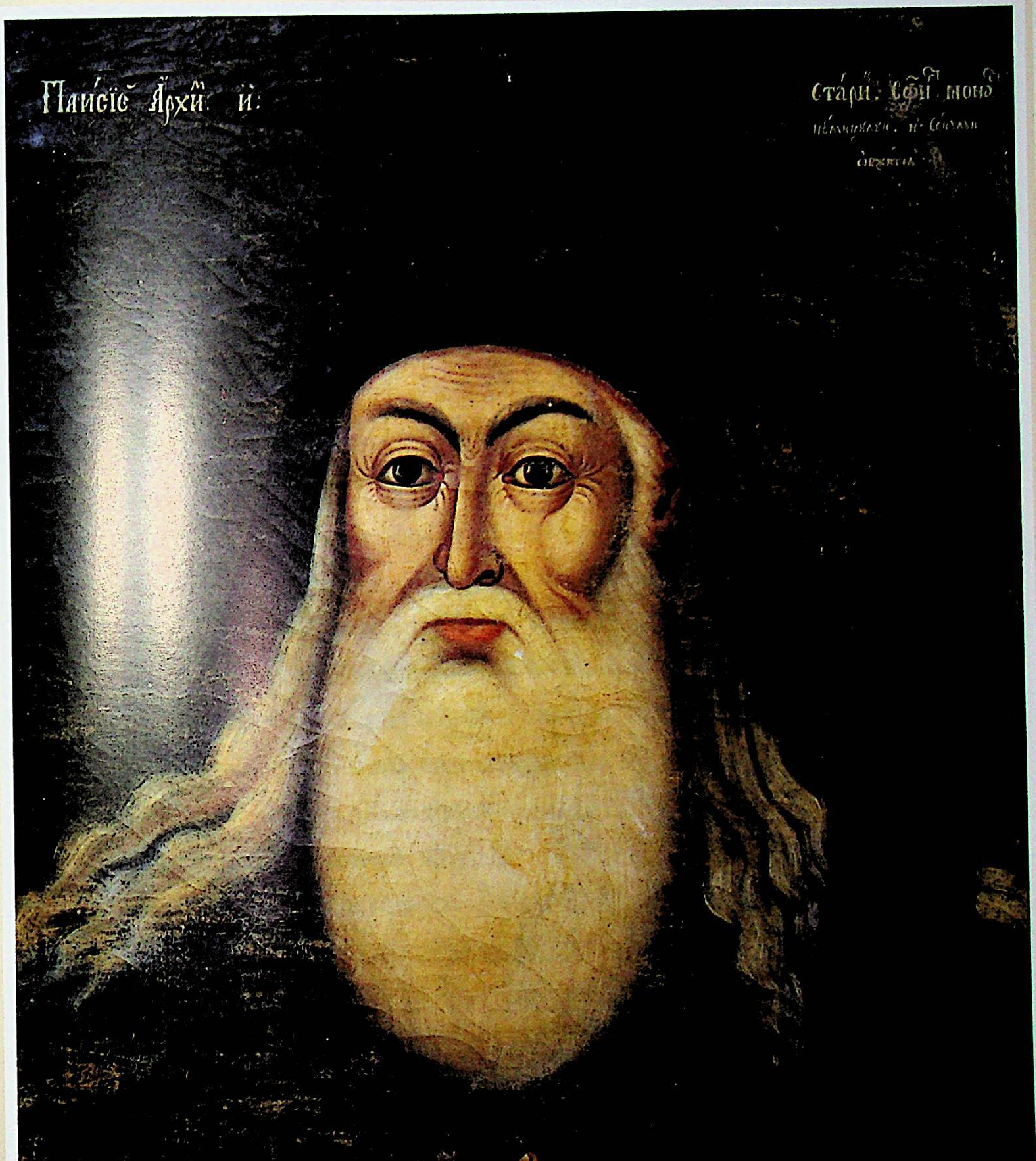
În 1898 cercetătorul rus A.I. Iaţimirski atesta 300 de manuscrise, care făceau parte din biblioteca Sfântului Cuvios Paisie[18]. Amintim câţiva monahi traducători şi roadele muncii lor, socotite ca fiind cu mult mai exacte decât cele anterioare[19]; astfel, Chesarie monahul a tradus pe Sfântul Grigorie Sinaitul, Clement duhovnicul – *Everghetinosul*, Gherontie Dascălul pe Sfântul Calist Catafighiotul, pe Sfântul Filotei Sinaitul şi pe Sfântul Nil Sinaitul, Grigorie Dăscălaşul pe avva Dorotei, Iosif Ierodiaconul pe Isidor Pelusiotul, Ilarion Dascălul pe Sfântul Calist, şi pe Sfântul Maxim Mărturisitorul şi a îndreptat traducerea din avva Varsanufie făcută de Isaac Dascălul; Isaac Dascălul a tradus pe avva Varsanufie, pe Sfântul Efrem Sirul, pe Isaia (Pustnicul), pe Sfântul Ioan Hrisostom, pe Sfântul Simeon Noul Teolog şi pe Isihie, Macarie Ieromonahul, autor al unei *Gramatici rumâneşti*, a tradus *Tâlcuirile* Fericitului Teodoret al Cirului la Epistolele Sfântului Apostol Pavel, la *Cântarea Cântărilor*, *Manualul de pictură bizantină* al lui Dionisie din Furna. A diortosit cărţi de cult, a tradus *Omiliile* Sfântului Macarie Egipteanul (publicate la Bucureşti în 1775), l-a tradus pe Sfântul Petru Damaschinul, devenind predicatorul Mitropoliei din Bucureşti, apoi vieţuitor la mănăstirile Cernica şi Căldăruşani[20]; Ştefan Dascălul l-a tradus pe Sfântul Antonie şi Ioan Casian, Sofronie Barbovschi a tradus *Hexaimeronul* Sfântului Vasile cel Mare. Printre cele mai însemnate opere ale Sfântului Cuvios Paisie de la Neamţ rămâne traducerea *Filocaliei* greceşti în slavonă împreună cu echipa sa de ucenici traducători. Lucrarea s-a tipărit la Moscova în 1793, bucurându-se de o largă răspândire în lumea slavă ortodoxă. Însă o realitate din ce în ce mai evidenţiată astăzi prin noi studii este aceea că românii au avut *Filocalia* în limba lor înainte de greci şi slavi: „Cea mai mare parte din traducerile româneşti s-a realizat după textele greceşti manuscrise, cu câteva decenii înainte de tipărirea originalelor. Prin această acţiune se confirmă încă o dată receptivitatea cărturarilor români la procesele culturale de anvergură, ce au avut loc în secolele anterioare în ţările creştine limitrofe şi despre care în literatura noastră veche deţinem suficiente probe documentare."[21] Mai mult, din limba română au fost traduse în slavonă texte ca: *Floarea darurilor* de Eustratie Argentie, *Slujba Cuviosului Dimitrie cel Nou*, *Acatistul Sfântului Ioan cel Nou* etc.

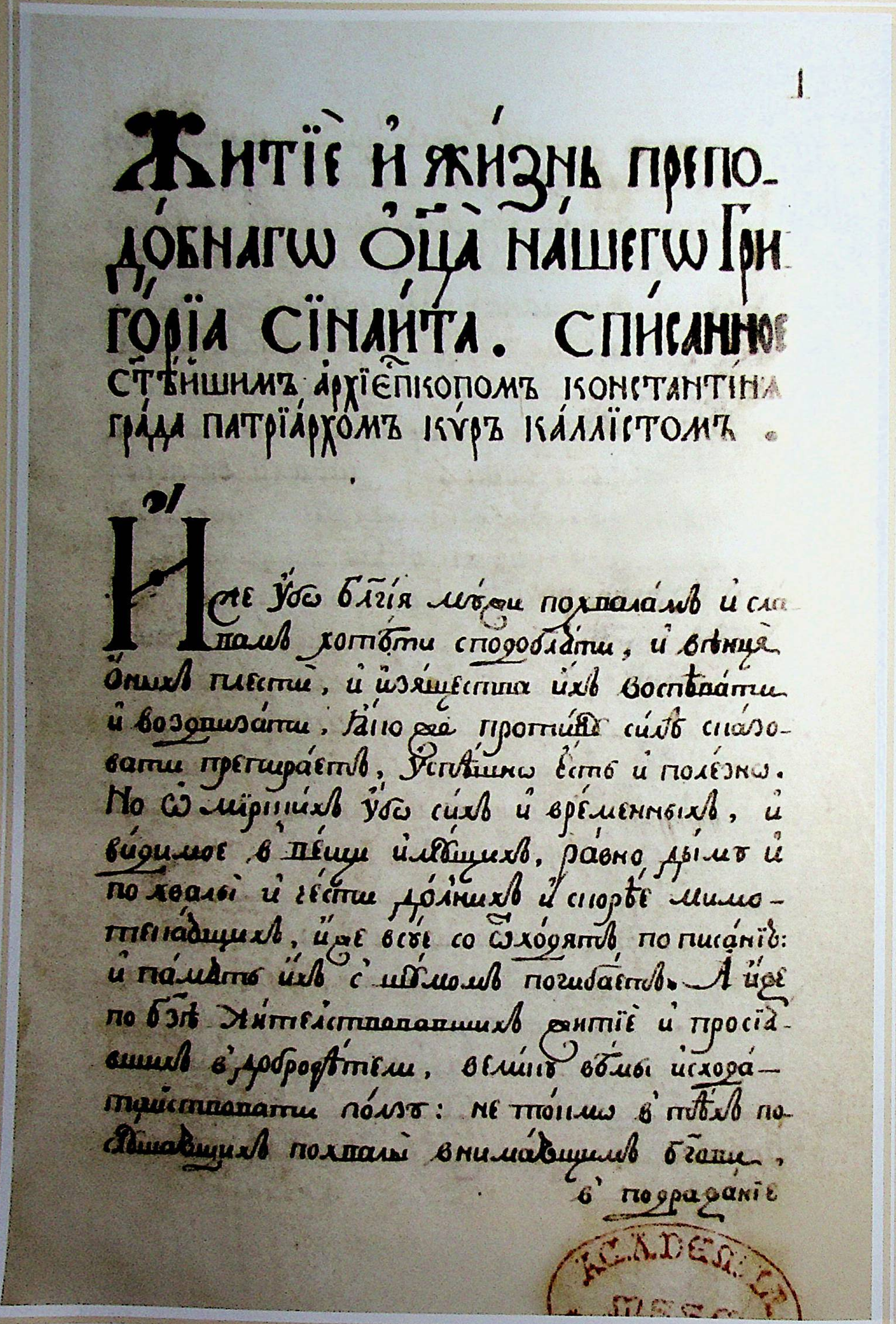
Trebuie să subliniem şi faptul că astăzi, în biblioteca vechii lavre nemţene, se păstrează cele mai multe manuscrise autografe ale Sfântului Cuvios Paisie, marele dascăl. Din 53 de volume identificate până azi ca aparţinând condeiului Sfântului Cuvios Paisie, 41 sunt la Neamţ. Acestea conţin traduceri patristice şi unele compoziţii originale ale Cuviosului părinte[22].

Prin toate mănăstirile prin care au trecut Sfântul Cuvios Paisie de la Neamţ şi ucenicii săi, au rămas în biblioteci multe manuscrise şi volume, ca de pildă la: Secu, Dragomirna, Poiana Voronei, Poiana Mărului, Dălhăuţi, Cernica, Căldăruşani, Ghighiu, Ţigăneşti ş.a.

18. A.I. Iaţimirski, *Slavianskiia rukopisi Niameţkogo monastîria v Rumânii*, T.2 *apud* V. Pelin, *Catalogul general al manuscriselor moldoveneşti păstrate în URSS, colecţia bibliotecii mănăstirii Noul-Neamţ*, Chişinău, 1989, p. 24.
19. Pr. Dumitru Fecioru, „Manuscrisele de la Neamţu...", p. 486.
20. N.A. Ursu, „Şcoala de traducători români din obştea stareţului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu şi Neamţ", în: vol. *Românii în reînnoirea isihastă*, Iaşi, 1997, pp. 55-59.
21. Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural...*, p. 95.
22. Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural...*, p. 93.

➤ *Sfântul Cuvios Paisie Velicicovski, pictură*

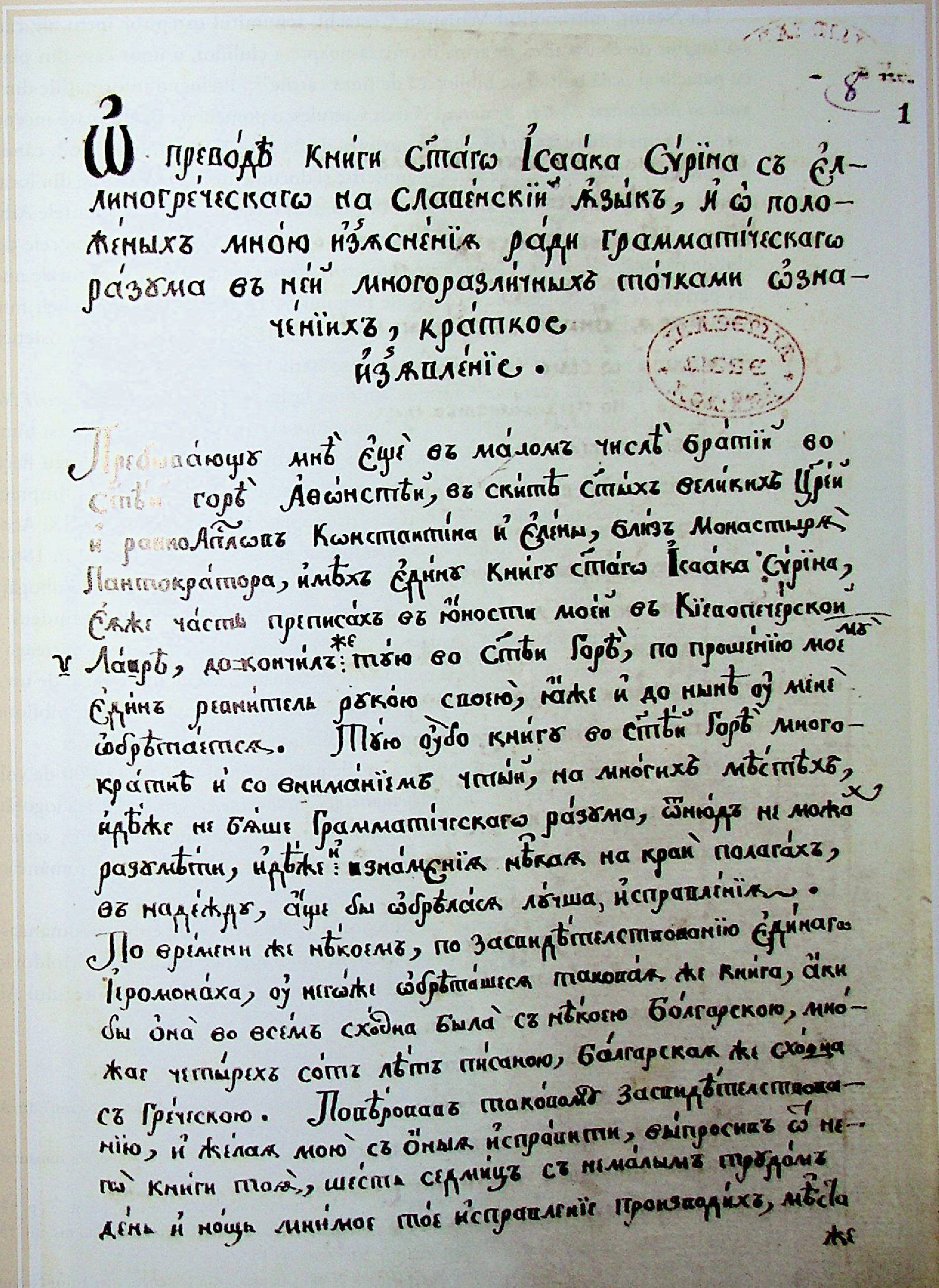

Паисіе Архи: и:

Житїе и жизнь преподобнагѡ ѻ҆ца нашегѡ Григорїа Сїнаита. Списанное с҃тѣйшимъ архїепкопомъ Константина града патрїархомъ кѵръ Каллїстомъ.

Иже ѹ҆бо бл҃гїя мѹжи похвалами и славами хотѣти сподоблѧти, и вѣнцы ѻнѣхъ плести, и изѧщества ихъ воспѣвати и возописати, ѥ҆лико сїе противныхъ сихъ сподовати претщаетъ, ѹ҆спѣшно ѥ҆сть и полезно. Но ѿ мїрскихъ ѹ҆бо сихъ и временныхъ, и видимое в пѣсни и лѣющихъ, равно дымъ и похвалы и чести долнихъ и скорѣе мимотекающихъ, иже вси со ѿходѧтъ по писанїю: и памѧть ихъ с шѹмомъ погибаетъ. А иже по бз҃ѣ житїелюбствовавшихъ житїе и просїявшихъ в добродѣтели, велицы вѣмы исходатайствовати пользѹ: не точїю в тѣхъ послѣдовавшихъ похвалы внимавшимъ бл҃гаѧ, в подражанїе

▲ Traducere slavonă din opera Sf. Grigorie Sinaitul de Cuviosul Paisie de la Neamț, manuscris autograf 408, azi la Biblioteca Academiei Române

1

Ѡ преводѣ книги с҃тагѡ Ісаака Сѵріна съ еллиногреческагѡ на славенскій языкъ, и ѡ положенныхъ мною изъясненія ради грамматическагѡ разума въ ней многоразличныхъ точками ѡзначеніихъ, краткое изъявленіе.

Пребывающу мнѣ еще въ маломъ числѣ братіи во с҃тѣй горѣ Аѳонстѣй, въ скитѣ с҃тыхъ великихъ ц҃рей и равноап҃лъ Константина и Елены, близъ монастыря Пантократора, имѣхъ единъ книгу с҃тагѡ Ісаака Сѵріна, еяже часть преписахъ въ юности моей въ Кіевопечерской лаврѣ, докончилъ же тую во с҃тѣй горѣ, по прошенію моему единъ реаниптель рукою своею, яже и до нынѣ у мене ѡбрѣтается. Тую убо книгу во с҃тѣй горѣ многократнѣ и со вниманіемъ чтый, на многихъ мѣстѣхъ, идѣже не бяше грамматическагѡ разума, ѡнюдуже не можахъ разумѣти, идѣже и знаменія нѣкая на краи полагахъ, въ надеждѣ, аще бы ѡбрѣлася лучша, исправленія.

По времени же нѣкоемъ, по засвидѣтелствованію единагѡ іеромонаха, у негѡже ѡбрѣташеся таковая же книга, аки бы она во всемъ сходна была съ нѣкоею болгарскою, многжае четырехъ сотъ лѣтъ писаною, болгарская же сходна съ греческою. Повѣровавъ таковому засвидѣтелствованію, и желаю мою съ оныя исправити, выпросихъ ѡ негѡ книги тоя, шесть седмицъ съ немалымъ трудомъ день и нощь мнимое тое исправленіе произведохъ, мѣста же

▲ *Traducere autografă a Cuviosului Paisie de la Neamț din opera Sf. Isaac Sirul, manuscris slavon 140, azi la Biblioteca Academiei Române*

La Neamț, mitropolitul Veniamin Costachi, renumitul ostenitor întru ale cărții, s-a îngrijit de construirea în aripa de miază-noapte a chiliilor, a unor case din piatră, cu paraclis și „sală boltită de bibliotecă de ținut cărțile"[23]. Preluând informațiile din *Sinodicul Mănăstirii Neamț*, arhiereul Narcis Crețulescu pomenește de un mare incendiu care a cuprins biblioteca nemțeană, în noaptea de 24 spre 25 noiembrie 1862, când au fost mistuite de flăcări sute de cărți, manuscrise și documente[24]. Doar cărțile din locașul zidit de mitropolitul Veniamin au scăpat de grozavul incendiu. Ca și la Muntele Athos, și în pirgul (turnul) de la Neamț se adăposteau o seamă de cărți, în afară de cele de la chiliile părinților. În același *Sinodic al Mănăstirii Neamț* se relatează că „puțin de nu au ars părinții ce aruncau cărțile pe ferestile pirgului"[25]. La Neamț au existat mai multe biblioteci, mai cu seamă îmbogățite în secolul al XVIII-lea, cu volume din ostenelile cărturărești ale Sfântului Cuvios Paisie și ale învățaților săi ucenici.

Ieroschimonahul cărturar Andronic amintea în lucrarea sa *Istoria Mănăstirii Noul Neamț*, că înainte de 1859, biblioteca nemțeană număra 1671 manuscrise. Acest număr nu includea manuscrisele care se executau în mănăstire, câte 2-6 cópii pentru fiecare lucrare în parte[26]. În 1861 el a trecut granița clandestin în Basarabia țaristă, împreună cu alți călugări, luând cu sine zeci de manuscrise copiate între secolele XIV-XIX. Acolo, împreună cu ieromonahul Teofan Cristea, a fondat mănăstirea Noul-Neamț în 1864.

Așadar, vremurile vitrege și incendiile au făcut ca biblioteca nemțeană îmbogățită prin operele copiștilor-cărturari și prin danii de preț să se risipească pretutindeni. În anul 1909, episcopul Narcis Crețulescu (†1913) a donat lavrei nemțene întreaga sa bibliotecă și un număr de obiecte și manuscrise personale[27], exemplu urmat și de un alt fost stareț nemțean, patriarhul Nicodim Munteanu. O însemnată parte din biblioteca mănăstirii Neamț a intrat ulterior în colecțiile Bibliotecii Academiei Române.

Biblioteca mănăstirii Neamț numără în zilele noastre mai bine de 11.000 de volume dintre care manuscrise românești (*Letopisețul cantacuzinesc*, scris de Florea logofătul în 1735 – o copie importantă a acestei lucrări istorice), slavone (*Liturghier*, scris pe pergament în secolul al XVI-lea), manuscrise psaltice grecești, carte slavă și românească veche, dar și modernă.

Alături de mănăstirea Neamț, au funcționat și alte centre de cultură românească în limba slavonă, dintre care s-au remarcat în mod special, mănăstirile Moldovița, Bistrița și „Sfântul Nicolae" din Poiană (Probota), toate ctitorii ale domnitorului Alexandru cel Bun[28].

---

23. *Sinodicul Sfintei Mănăstiri Neamțul*, ff. 11 *apud* Pr. Vasile Ignătescu, „Biblioteca Mănăstirii Neamț", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 38 (1962), nr. 5-6, p. 454.
24. N. Georgescu-Tistu, „Mărturiile arhiereului Narcis Crețulescu despre începuturile bibliotecilor românești", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 79 (1961) nr. 11-12, p. 1099.
25. *Sinodicul Sfintei Mănăstiri Neamțul*, ff. 28-30, *apud* Pr. V. Ignătescu, „Biblioteca Mănăstirii Neamț...", p. 455.
26. Andronic duhovnicul, *Istoria Mănăstirii Noul Neamț*, Cartea I, Arhivele de Stat din Chișinău, ms. no. 130, f. 37v *apud* V. Pelin, *Catalogul general al manuscriselor moldovenești...*, p. 18.
27. Arhim. Nestor Vornicescu, „Manuscrisele Arhiereului Narcis Crețulescu din biblioteca Mănăstirii Neamț", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 44 (1968), nr. 7-8, pp. 431-437.
28. Ioan Iufu, „Mănăstirea Moldovița – centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă (sec. XV-XVIII)", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei* 39 (1963), nr. 7-8, iulie-august, p. 428.

➤ *Arhiereul Narcis Crețulescu pe când era stareț la mănăstirea Neamț*

▲ *Arhiereul Narcis Crețulescu și obștea mănăstirii Neamț*

Mai înainte ca prima ctitorie a lui Alexandru cel Bun, mănăstirea Moldovița, să dețină numeroase manuscrise, „ea a fost gazda unor școli de slavonie care formau caligrafi și cărturari pentru copierea de cărți de cult și de literatură religioasă, și de cărți cu conținut istoric, juridic, beletristic etc."[29]. Elevii acestor școli erau, fie membrii obștilor monahale, fie mireni care deprindeau, pe lângă scris și citit în slavonă (învățau cărțile pe de rost), rețetele preparării cernelurilor și a culorilor utilizând diferite suporturi de scris (pergament, hârtie), legatul cărților fiind de asemenea una dintre preocupările principale. Un număr de 44 de manuscrise slavone, cele mai multe datând din secolul al XV-lea, care au făcut parte cândva din biblioteca mănăstirii Moldovița, se păstrează până azi la mănăstirea Dragomirna. De studierea lor s-au ocupat, în mod special, doi renumiți cercetători: Ioan Iufu și Victor Brătulescu[30]. Dintre aceste 44 de manuscrise, 5 sunt din secolele XIV-XV, 21 din secolul al XV-lea, 11 din secolul al XVI-lea, 6 din secolul al XVII-lea și unul din secolul al XVIII-lea. Cele mai numeroase sunt cărți de cult: 10 *Mineie*, 5 *Tetraevangheliare*, 3 *Octoihuri*, 2 *Liturghiere* și câte un exemplar din *Ceaslov*, *Penticostar*, *Psaltirea*, *Acatist*, *Irmologhion* și *Tipic*. Celelalte tipuri de cărți sunt: 7 Miscelanee, un fragment din Vechiul Testament, un volum cuprinzând *Cuvinte pustnicești ale Sf. Vasile cel Mare*, *Cuvântări* ale Sf. Grigorie Teologul (un volum), *Varlaam și Ioasaf* (un volum). Dintre acestea, se remarcă *Sbornicul* din secolul al XV-lea cuprinzând *Viețile sfinților* (Sf. Parascheva, Sf. Ioan de la Rilla, Sf. Ilarion al Meglenului), ale căror moaște se găseau la Târnovo până la căderea acestui oraș în mâinile turcilor (1393). O serie de 6 Mineie au fost copiate de starețul Moldoviței, Anastasie (1462-1490), cum este de exemplu *Mineiul pe Ianuarie* copiat în 1466. Tot din biblioteca mănăstirii Moldovița a făcut parte și *Sbornicul* pentru Postul Mare, denumit *Zlatoust*. Acest manuscris care se înscrie într-o colecție de texte omiletice și aghiografice în mai multe volume, a fost copiat la mănăstirea Studion din Constantinopol. Importanța sa rezidă în aceea că el indică sursa izvoarelor literaturii slavo-române din țara noastră[31]. Mai amintim și *Ceaslovul* din 1596 (azi la Dragomirna), *Psaltirea* din 1614 (azi la Moldovița), *Tetraevanghelul* donat Moldoviței de către episcopul Efrem al Rădăuților în 1613, *Tetraevanghelul* din 1498 scris la Neamț de Teodor Mărișescul pentru Moldovița din porunca Voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt (azi la Muzeul Istoric din Moscova), romanul *Varlaam și Ioasaf* (manuscris din secolul al XVI-lea) cu însemnări de lectură din 1610 (azi la Dragomirna), *Palia* copiată în secolul al XV-lea cu o însemnare din 1604 a unui diacon Arsenie (azi la Dragomirna). La Biblioteca Academiei – Filiala Cluj – se mai păstrează până astăzi *Viețile sfinților* tipărite de Sfântul mitropolit Dosoftei între 1682-1686, cu un exemplar pe care apare semnătura în 1721 a lui Athanasie, egumenul Moldoviței. Volumul a ajuns la Putna, apoi în 1741 s-a întors la Moldovița[32]. Desigur că mănăstirea Moldovița va fi avut multe alte manuscrise și tipărituri, risipite de oameni sub vremi, astăzi patrimoniul său fiind păstrat într-un bogat muzeu și o bibliotecă îngrijită.

➤ *Sfântul Ierarh Dosoftei, Mitropolitul Moldovei (1624-1693)*

---

29. I. Iufu, „Mănăstirea Moldovița – centru cultural...", p. 451.
30. Ioan Iufu, Victor Brătulescu, *Manuscrise slavo-române din Moldova. Fondul mănăstirii Dragomirna*, Iași, 2012.
31. I. Iufu, „Mănăstirea Moldovița – centru cultural...", p. 434.
32. Titus Furdui, „Câteva aspecte inedite privitoare la unele tipărituri românești vechi din fondul de Carte veche românească din Năsăud al bibliotecii Academiei Române-filiala Cluj", în: *Lucrări și comunicări științifice*, vol. I, Cluj 1973, pp. 201-202.

SF. IERARH DOSOFTEI
MITROPOLITUL MOLDOVEI
DUMNEZEIASCA LITURGHIE

I.3. Biblioteca mănăstirii Agapia

Zidită între 1642-1644, pentru vieţuirea unei obşti de călugări, de către Hatmanul Gavril şi soţia sa Liliana, mănăstirea a fost transformată în 1803 de mitropolitul Veniamin Costachi în chinovie de maici, prima stareţă fiind Elisabeta, sora mitropolitului. În 1821, mănăstirea a fost pustiită din cauza zaverei antiotomane, iar, în 1903, a avut loc un incendiu care a mistuit chiliile şi bogata bibliotecă. Cu toate acestea, cunoaştem câteva dintre nepreţuitele podoabe ale bibliotecii: *Apostolul* alcătuit în 1452 pentru mănăstire de către copistul Teoctist (ars în 1903). Între 1686-1691, domniţa Ruxandra, nepoata lui Vasile Lupu, a dăruit cele 12 *Mineie* manuscrise în slavonă (arse şi ele în 1903). Călugării de aici au avut o preţuire deosebită pentru cărţi, păstrându-ni-se informaţia că în 1663 au fost legate din nou toate manuscrisele din biblioteca mănăstirii.

În timpul Sfântului Cuvios Paisie de la Neamţ s-au format şi la Agapia traducători şi copişti de manuscrise care au dat la lumină *Vieţile Sfinţilor*, *Paterice* şi alte lucrări folositoare sufletului, cunoscându-se chiar şi numele unora dintre ei: Ghenadie, Galaction Cazacul, Miftodie etc.[33] Cel mai vechi manuscris care s-a păstrat la Agapia este *Sbornicul* din anul 1627 realizat la Dragomirna, în şcoala miniaturistică a mitropolitului Anastasie Crimca. O valoare artistică deosebită o are manuscrisul *Acatistul Acoperământului Maicii Domnului* (85 file), realizat între anii 1912-1913 de către Maria Sturza (născută Ghica); acesta conţine ornamente şi miniaturi pe hârtie de foarte bună calitate, cu o grafie impecabilă, miniaturi protejate de foi de gardă, frontispicii, vignete, iniţiale ornate, chenare ornante cu motive vegetale şi geometrice, perfect proporţionate în culori vii şi aur coloidal.

Astăzi, biblioteca mănăstirii Agapia deţine fonduri de documente din mai multe domenii, majoritare fiind teologia, istoria şi arta. Aceste fonduri sunt constituite din donaţii (în mod special de la prof. I.D. Ştefănescu şi pr. Sabin Verzan) şi din achiziţii; colecţiile numără aproximativ 35.000 de cărţi tipărite, dintre care, pe lângă fondul de carte curentă, un număr de peste 3.000 de volume este reprezentat de cartea veche şi rară, de periodicele vechi româneşti şi străine, acestora adăugându-li-se manuscrise slavone, româneşti, greceşti şi cele de muzică psaltică, documente istorice, documente catagrafice, corespondenţă şi fotografii de epocă.[34]

I.4. Biblioteca mănăstirii „Sfântul Sava" din Iaşi

Această mănăstire stavropighie a Patriarhiei Ierusalimului a fost rectitorită în 1625 de către Enache postelnicul. Domnitorul Nicolae Mavrocordat a deschis aici, în primul deceniu al secolului al XVIII-lea, o şcoală şi o tipografie încredinţate supravegherii patriarhului Hrisant al Ierusalimului[35]. Mai târziu, Constantin vodă, fiul lui Nicolae Mavrocordat, l-a sprijinit pe patriarhul antiohian Silvestru să întemeieze aici o tipografie arabă. În 1744 patriarhul Silvestru al Antiohiei a dăruit mănăstirii „Sfântul Sava" o serie completă de *Mineie*, tipărite la Veneţia între 1731-1732 (dintre care 5 volume cu autograful patriarhului

➤ *Sbornicul din anul 1627 realizat la Dragomirna, în şcoala miniaturistică a mitropolitului Anastasie Crimca*

33. Pr. V. Ignătescu, „Mănăstirea Agapia", în: *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 41 (1965), nr. 9-10, pp. 534-535.
34. Unele date despre biblioteca mănăstirii Agapia ne-au fost furnizate de monahia dr. Maria Giosanu, bibliotecara acesteia.
35. Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domneşti din Bucureşti şi Iaşi*, Bucureşti, 1971, p. 209.

ІС ХС НИ КА
Еѵⷢлїе ѿ Марка стое.
Благовѣщенїє
Начало еѵⷢлїа Іс Хва сна бжїа. ꙗ-
коже есть писано въ прорцѣх. Се
азъ послю агглъ моего прѣ лице
твои. иже оуготовит пѫть твои
прѣ тобою. Гласъ вопїющаго
въ пустыни, оуготоваите
пѫть Гнь. правы творите сте-
ѕа его. Іѡанны гонечнїи
прркъ. Зачало бытие еѵⷢлїе сна
бжїа рече. Гонець бо и зачало ве

se păstrează la Biblioteca Centrală Universitară din Iași). În mod cert, aici a funcționat o bibliotecă care a deservit atât școala, cât și obștea monahală. Amintim câteva tipărituri care au făcut parte cândva din biblioteca acestei mănăstiri: Sfântul Vasile cel Mare, *Opere complete* (Basileae, 1551), Sfântul Irineu al Lyonului, *Adversus haereses* (Paris, 1675), Oecomenius, *Commentaria in hosce Novi Testamenti...* (2 vol., Paris, 1631), Al. Mavrocordat, *Istoria iera* (București, 1716), *Ceaslov* (Iași, 1765). Alături de acestea stau manuscrisele cu operele filosofului Teofil Coridaleu din 1669 ș.a., dar și operele clasicilor antici tipărite în Occident în secolele XVI-XVII. În 1865, biblioteca mănăstirii „Sfântul Sava" a trecut în Biblioteca Universității din Iași, împreună cu cea a Mitropoliei Moldovei, a mănăstirii Doljești și a altor așezăminte monahale.[36]

I.5. Biblioteca mănăstirii Secu

Rectitorită în 1602 de Nestor Ureche, boier român din Țara Moldovei, mănăstirea va deveni un puternic centru isihast, prin venirea aici în data de 14 octombrie 1775, a Sfântului Cuvios Paisie de la Neamț, care a continuat bogata sa activitate de traducere și copiere a textelor. Biblioteca deține astăzi câteva sute de cărți vechi românești, dintre care: *Carte românească de învățătură* (Iași, 1643), *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652), *Evanghelie* (București, 1682), *Liturghier slavo-român* (Buzău, 1702), *Evanghelie* (Neamț, 1821), la care se adaugă Evanghelii slavone ferecate în argint (ediții tipărite la Moscova între 1760-1766), și multe alte cărți de zidire sufletească rămase din timpul obștii starețului Paisie. La Secu se păstrează *Autobiografia* autografă a Sfântului Cuvios Paisie de la Neamț (ms. nr. 9), o lucrare deosebit de prețioasă care nu a fost încă editată integral[37].

Fiind așezată multă vreme sub oblăduirea mănăstirii Neamț, toate cărțile tipărite în tipografia străvechii lavre ajungeau și la Secu. S-au păstrat și câteva minunate manuscrise slavone împodobite cu miniaturi: *Liturghia Mitropolitului Varlaam*, copiată pe pergament, *Evanghelia Mitropolitului Ghedeon*, lucrată în 1664, pe când acesta era viețuitor al mănăstirii, și alte manuscrise printre care multe în limba română: *Everghetinos*, *Isaia Pustnicul* (1820), *Cuvintele Sfântului Simeon Noul Teolog*, ale *Sfântului Teodor Studitul* (1860), *Proloagele* copiate de Gherontie Duhovnicul (1829), și încă alte zeci de manuscrise cu scrieri isihaste, apocrife etc.[38]

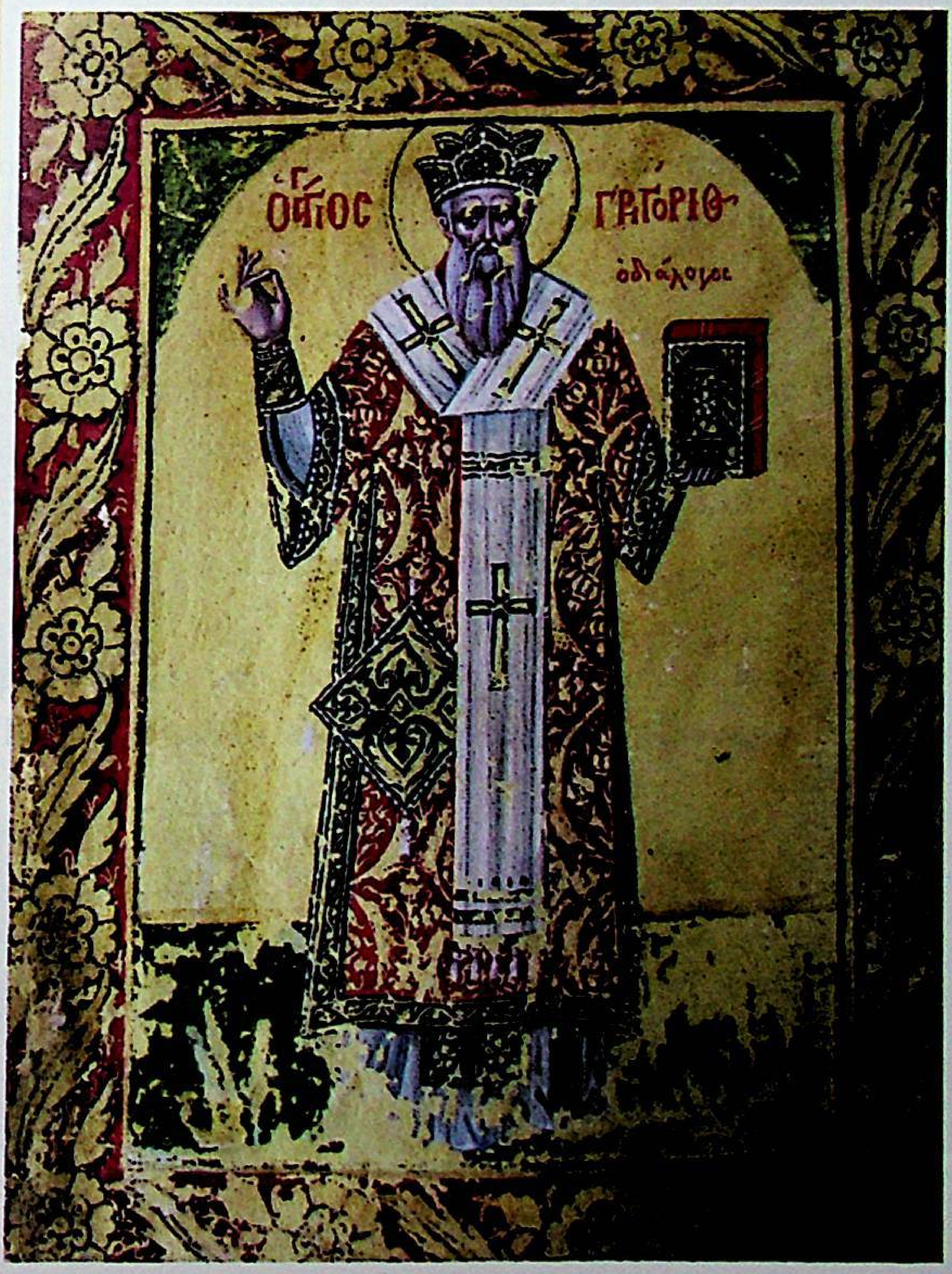
➤ *File din Liturghierul de la 1643, manuscris slavon 170 de la mănăstirea Secu, azi la Biblioteca Academiei Române*

I.6. Biblioteca mănăstirii Bisericani

Această așezare monahală care a dat sfinți cuvioși și ierarhi cărturari, ctitori de cultură, printre care episcopul de Huși, Mitrofan, Pahomie, mitropolit al Voronejului ș.a., nu putea fi lipsită de o bibliotecă frumoasă, din ale cărei bogății se mai păstrează până azi câteva urme: *Pravila de la Bisericani*, manuscris din 1512 comandat de Bogdan, fiul Voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt (astăzi se află la Sankt Petersburg, unde a fost dus de istoricul

36. Pr. Ilie Gheorghiță, „Tipografia arabă din Mănăstirea Sfântul Sava și venirea lui Silvestru, Patriarhul Antiohiei la Iași", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 34 (1958), nr. 5-6, pp. 421-422.
37. Valentina Pelin, *Paisianismul în contextul cultural...*, p. 146.
38. Protos. Macarie Ciolan, *Mănăstirea Secu*, Iași, 1987, pp. 115-119.

rus Iațimirschi) și *Pomelnicul mănăstirii Bisericani*, scris în secolul al XVI-lea, adăpostit azi în Biblioteca Universității din Cluj. În 1885, episcopul Melchisedec Ștefănescu a realizat o listă cu 58 de manuscrise și tipărituri pe care le-a identificat la Bisericani, dintre care amintim: *Tetraevanghelul*, din epoca Voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt, *Viețile sfinților*, tipărite de Sfântul mitropolit Dosoftei, cărți dăruite de stolnicul Constantin Cantacuzino în 1701[39], *Biblia* (Blaj, 1795), *Octoihul* (Râmnic, 1750, și Blaj, 1795), *Mineiele* (ediția de Râmnic 1774-1780), o *Cazanie* dăruită de mitropolitul Veniamin Costachi. Tot în anul 1885, Grigore Tocilescu, directorul Muzeului de Antichități din București, a identificat și dus la București 59 de manuscrise slavone, 3 românești și 22 de tipărituri, dintre care 16 slavone, iar 6 românești[40]. Mai târziu, în 1904, Petre Gârboviceanu, directorul Casei Bisericii, și istoricul Alexandru Lapedatu au identificat și dus la Biblioteca Academiei Române un număr însemnat de manuscrise și tipărituri aflate la mănăstirile Bisericani și Râșca[41]. Dintre acestea, doar câteva erau slavone, iar majoritatea românești, cele mai multe făcând parte din școala de traducători și copiști paisieni. Lor li se adaugă și câteva dintre ostenelile cărturărești păstrate în manuscris ale prolificului arhimandrit Vartolomeu Măzăreanul.[42]

În același parcurs, cei doi ministeriali, P. Gârboviceanu și Al. Lapedatu au vizitat și mănăstirea Râșca, ctitoria lui Petru Rareș, refăcută în 1827 de mitropolitul Veniamin Costachi.[43] Redăm câteva titluri de manuscrise luate de la Bisericani și Râșca, duse la București, la Biblioteca Academiei Române: *Carte de suflet folositoare* (1775), *Psaltirea lui Macarie*, episcopul Romanului (†1558), autorul *Cronicii moldovenești* care îi poartă numele, *Tetraevanghelul slav* (secolul XVI), câteva *Cazanii* (secolul al XVII-lea), *Letopisețul Țării Moldovei* (secolul al XIX-lea), *Pomelnicul Mănăstirii Râșca* (începutul secolului al XIX-lea), câteva *Paterice*, dintre care unul scris la sfârșitul secolului al XVIII-lea la mănăstirea Agapia, în 1789, de monahul Galaction, de la mănăstirea Hangu, unul din secolul al XIX-lea, scris de Mitrofan ieromonahul de la Bisericani, în zilele egumenului Veniamin, în 1803, și un altul de la începutul secolului al XIX-lea, scris cu cheltuiala lui Antonie arhimandritul și egumenul mănăstirii Râșca în 1809. Alte manuscrise erau: *Din scrierile lui Calist Catafaghiotul* (1779), *Cuvintele lui Efrem Sirul* (culegeri copiate în secolul al XVIII-lea, în cel de-al XIX-lea în vremea egumeniei la Râșca a lui Antonie), *Tipiconul* (începutul secolului al XIX-lea), scris de arhimandritul Sofronie din mănăstirea Cozia, *Ale cuviosului părintelui nostru Isaia Pustnicul porunci celor ce s-au lepădat de lume*; *Cuvinte* (secolul al XVIII-lea), *Miscelaneu* alcătuit de ieromonahul Ioanichie, în zilele lui Alexandru Calimah, în vremea păstoririi mitropolitului Iacov, în timpul egumeniei la Râșca a lui Chiril, în 1795, *A celui între sfinți părintelui nostru Nil. Cuvânt pustnicesc* (începutul secolului al XIX-lea), *Scara raiului*, sfârșitul secolului al XVIII-lea, *Patericul Pecerskăi* (sfârșitul secolului al XVIII-lea), mai multe volume de *Psaltichii* de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și din secolul următor.

---

39. Diac. Ioan Ivan, „Biserica fostei mănăstiri Bisericani", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 46 (1970), nr. 11-12, p. 694.
40. Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici*, București, 1887, p. 89.
41. Al. Lapedatu, „Manuscriptele de la Bisericani și Râșca", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 28 (1904-1905), nr. 10, p. 1142.
42. Al. Lapedatu, „Manuscriptele de la Bisericani și Râșca", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 29 (1905-1906), nr. 6, pp. 685-701; nr. 7, pp. 770-787; nr. 8, pp. 908-918.
43. *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974, p. 199.

➤ *Episcopul Melchisedec Ștefănescu al Romanului (1823-1892)*

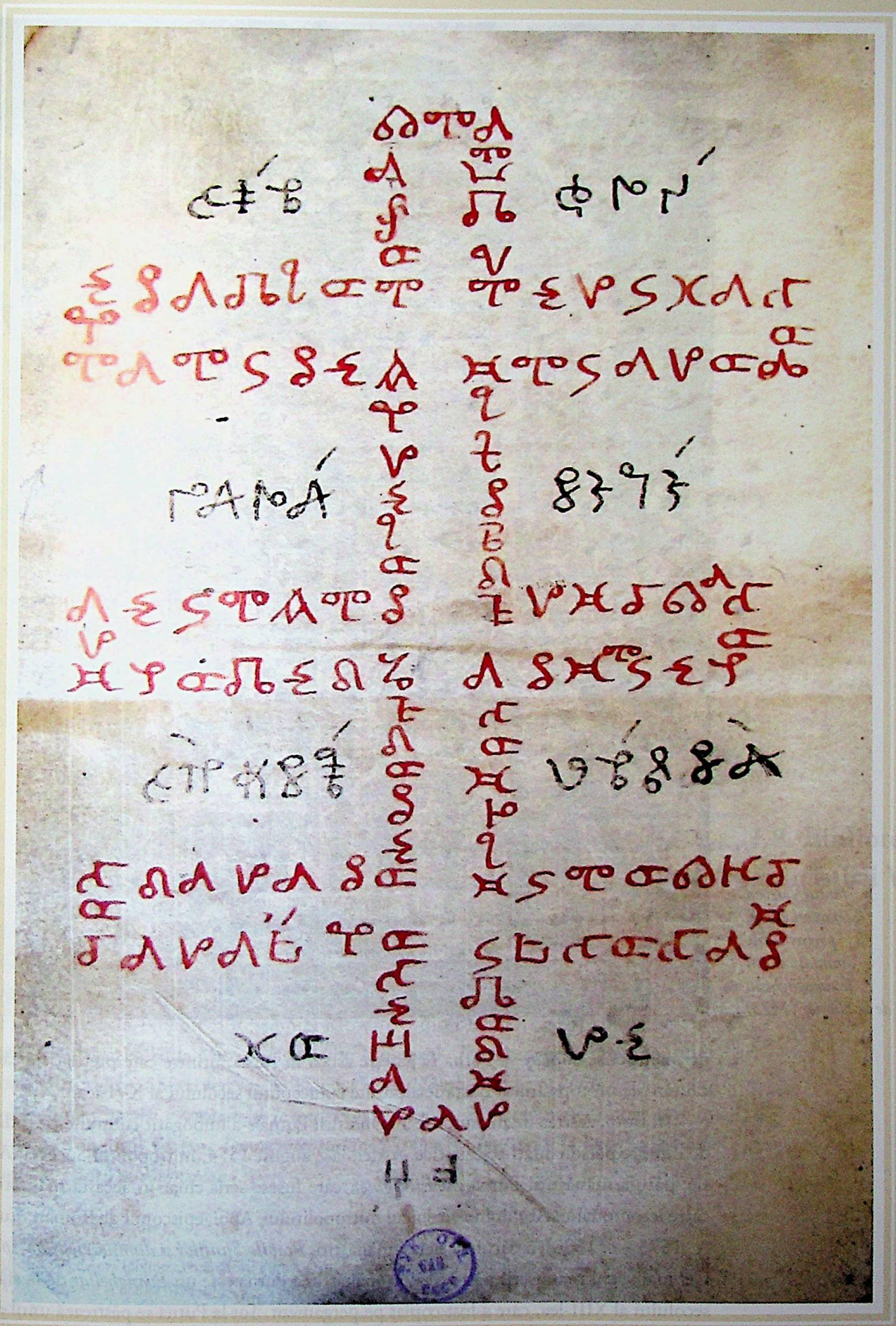
Alte câteva zeci de manuscrise au fost ridicate de către N. Iorga și P. Gârboviceanu în 1904 din biblioteca mănăstirii Dălhăuți[44], un important centru isihast paisian. Amintim câteva titluri: *Psaltirea tălmăcită* (scrisă în 1755 de Constantin), care conține o notă din care aflăm că ea a fost cumpărată de ieromonahul Silvestru și donată la schitul Dălhăuți. Un *Miscelaneu* care conține: *Vederea lui Chir Daniil, Viața și mucenicia ce i s-a întâmplat lui Atanasie, tatăl lui Daniil în cetatea Telvinul.* Dintr-o notă aflăm că textul a fost tălmăcit din limba greacă în limba română de dascălul Ilarion în 1763. *A cuviosului părintelui nostru Petru Damaschin cartea I și a II-a*; *cartea I* a fost transcrisă în 1772 și a fost dăruită în 1815 ieroschimonahului Samuil de la schitul Sihastru; Învățăturile lui Efrem Sirul – manuscris ce a fost copiat în schitul Vrancea, de către Ioan Tip (ajuns apoi ieromonahul Ilarion), în zilele lui Constantin Moruzi, cu cheltuiala lui Neofit, starețul schitului Vrancea; *Grăunte de muștar* (copiat de Nicolae în Ostrovul Cernicăi în 1792); *Întrebări bogoslovești și cu răspunsuri* (1741); *Carte de rugăciuni* (scrisă la 1793, de către ieromonahul Visarion în schitul Găvanului, în vremea lui Alexandru Moruzi, în timpul păstoririi episcopului Buzăului, Dositei și în timpul starețului Dionisie); *Pravila Sfinților Apostoli* (secolul al XVIII-lea); *Irmologhion* (manuscrisul conține o notă din care aflăm că a aparținut ieromonahului Anania, din mănăstirea Râșca); *Miscelaneu* conținând și *Slujba Sfintei Filofteia de la Argeș* alcătuită de Isaac schimonahul și dascălul mănăstirii Neamț și *Rânduiala la chipul cel mare al îngerilor*; *Urmare de rugăciune pentru izbăvirea celui ce pătimește de bântuiala și asupreala duhurilor necurate* (text copiat în 1853, de monahul Porfirie, cu cheltuiala starețului schitului Dălhăuți, arhimandritul Vinedict (Benedict).

1.7. Biblioteca mănăstirii Putna

Sfântul Voievod Ștefan cel Mare, ctitorul Putnei, devenită necropolă a familiei sale, i-a dăruit acesteia neprețuite cărți necesare cultului divin. Le pomenim pe cele realizate în mănăstirea Neamț de către copiști-caligrafi, precum ieromonahul Ioanichie (*Minei pe Ianuarie-Februarie*, 1467), sau ierodiaconul Nicodim (*Minei pe Aprilie*, 1467). Ulterior, a fost înființat și la Putna un scriptoriu cu copiști nemțeni, care păstrau firul tradiției lui Gavriil Uric. Între secolele XV-XVI, au fost identificați circa 30 de copiști care au lucrat la caligrafierea și ornamentarea cărților la Putna. Dintre aceștia îi amintim pe: Chiriac (*Cuvântările Sfântului Ioan Hrisostom*, 1470), Vasile (*Leastvița*, 1472), Spiridon (*Tetraevanghel*, 1502), Paisie (*Minei pe Martie*, 1504), Eustatie (*Stihirar*, 1511), Eftimie (*Tâlcuirea lui Grigorie Bogoslovul*, 1511), Macarie (*Tetraevanghel*, 1529), Andonie (*Carte de cântări*, 1545), Evloghie (*Tetraevanghel*, 1555), Dositei (*Minei pe Februarie*, 1596), Eleazar. Evident că nu toate manuscrisele realizate de acești copiști au fost destinate mănăstirii Putna. Unele au fost hărăzite de la bun început altor așezăminte monahale sau biserici din Moldova. Din păcate, un număr destul de mare de manuscrise au fost pierdute de-a lungul vremii, altele fiind distruse, ori înstrăinate în timpul jafurilor, ori sustrase din mănăstirea Putna chiar de către cercetători și donate apoi unor biblioteci din țară sau străinătate. Un mare număr

➤ *Eustatie de la Putna, manuscris psaltic (1511), colofonul, păstrat la Biblioteca Academiei de Științe din Sankt Petersburg*

44. Al. Lapedatu, „Manuscrisele găsite la Mănăstirea Dălhăuți de domnii Nicolae Iorga și P. Gârboviceanu", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 28 (1904-1905), nr. 5, pp. 539-545.

➤ *Sfântul Voievod Ștefan cel Mare, portret votiv, miniatură din Tetraevanghelul de la Humor (1473)*

de manuscrise copiate la Putna se găsește astăzi în Rusia, printre care prețioasele cărți de cântări ale protopsaltului Eustatie alcătuite la începutul secolului al XVI-lea.

În timp, zestrea de manuscrise a mănăstirii Putna s-a îmbogățit cu multe cărți dăruite de diferite personalități ecleziastice. Astfel, la 2 august 1574, mitropolitul Sucevei, Atanasie, dăruia mănăstirii Putna un *Liturghier*, care fusese scris chiar în această mănăstire de către ieromonahul Amfilohie, ucenicul mitropolitului. Apoi, episcopul de Roman, Eustatie (c. 1575 – c. 1580), a dăruit aceleiași mănăstiri, *Pravila Sfinților și dumnezeieștilor Apostoli*. Cel mai vechi manuscris păstrat azi în mănăstirea Putna este un *Evangheliar* de la sfârșitul secolului al XIII-lea, care a fost copiat pe pergament. Tot la Putna se păstrează unul dintre

cele mai prețioase manuscrise din patrimoniul național românesc, *Tetraevanghelul de la Humor*. Acesta a fost alcătuit de către ieromonahul Nicodim la 17 iunie 1473 și ferecat la 23 noiembrie 1489, din porunca Sfântului Voievod Ștefan cel Mare. Marea valoare a manuscrisului constă, mai ales, în faptul că pe una dintre filele sale este înfățișat donatorul, domnitorul Ștefan cel Mare. Deși în vechime au existat numeroase portrete ale acestuia, totuși, dintre toate, astăzi mai există doar două originale, dintre care unul (cel mai vechi) este cel din *Tetraevanghelul* amintit.

Alături de manuscrise, biblioteca mănăstirii Putna deține și un număr semnificativ de cărți vechi tipărite: 75 de titluri, în 101 exemplare, editate în intervalul anilor 1652-1828. Dintre acestea menționăm: *Îndreptarea legii* (Târgoviște, 1652), *Viața și petrecerea sfinților* (Iași, 1682-1686, vol. I-III), *Biblia de la București* (1688), *Tâlcuirea Liturghiei* (Iași, 1697). Trei titluri de carte veche românească reprezintă dania mitropolitului Iacob Putneanul: *Cazaniile* lui Ilie Miniat (București, 1742), un *Triod* (București, 1747) și un *Penticostar* (Iași, 1753). Colecția de cărți slavone cuprinde 42 de exemplare, tipărite în centre tipografice din Kiev, Lvov, Moscova și Zabludow. Cea mai veche carte (o frumoasă *Evanghelie învățătoare*, din anul 1569, cumpărată „de la popa Matei din Orhei, cu un ughi") provine din tipografia de la Zabludow. Un exemplar din *Cuvântările Sfântului Ioan Gură de Aur* (Kiev, 1624), care a aparținut mănăstirii Sucevița, a fost donat, potrivit dedicației autografe în limba slavonă de pe primele file ale cărții, în anul 1629, de către Petru Movilă, pe atunci starețul Lavrei Pecerska.

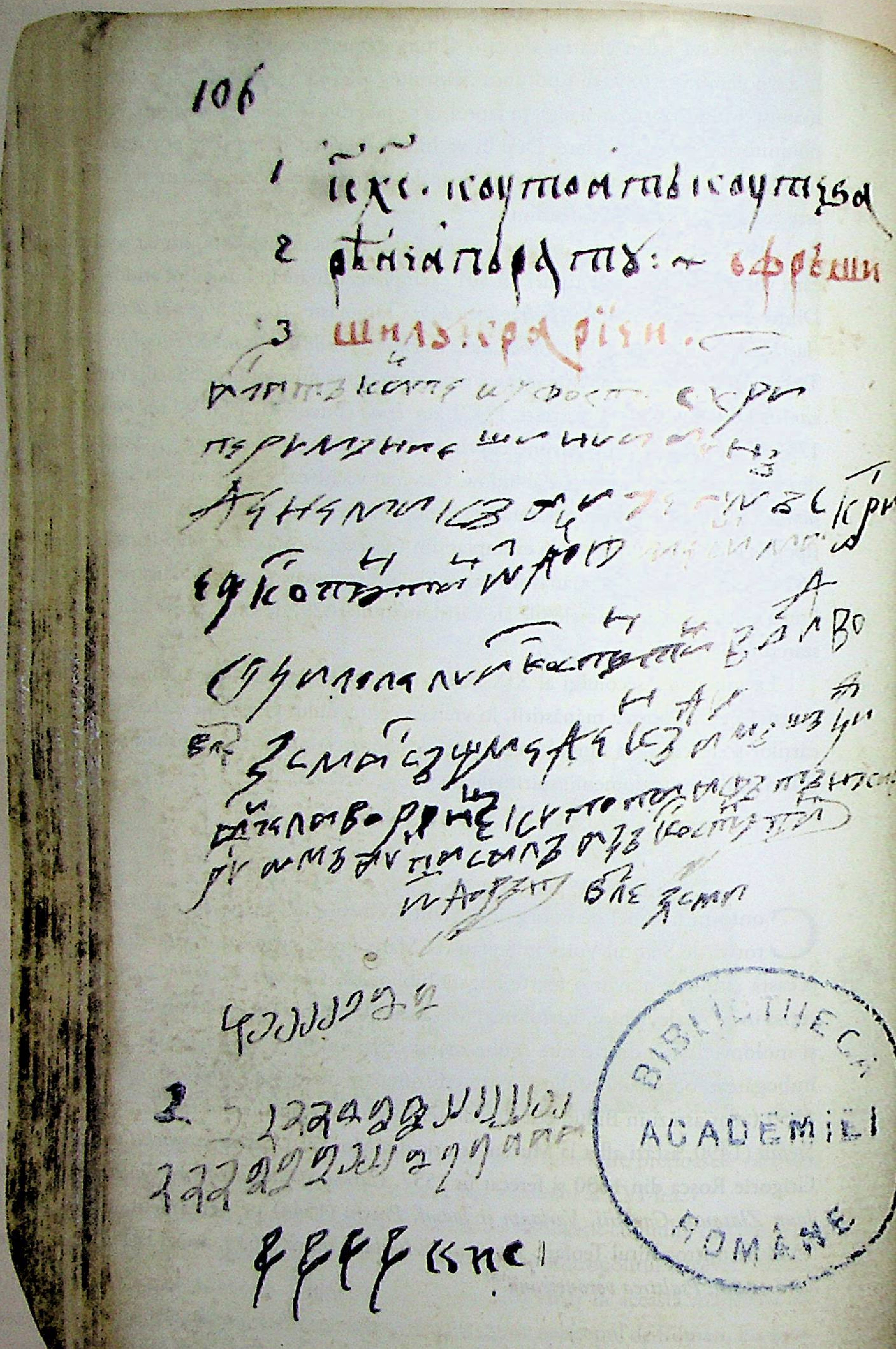
La jumătatea secolului al XIX-lea, la mănăstirea Putna a fost înființată o bibliotecă curentă pentru obștea mănăstirii, în vremea egumenului Ghenadie Zaharovici. Numărul cărților a crescut de-a lungul vremii, astăzi biblioteca înregistrând aproximativ 14.000 de titluri din diferite domenii: spiritualitate, istorie, artă etc.[45]

I.8. Biblioteca mănăstirii Voroneț

Conform pisaniei de la biserica „Sfântul Gheorghe", mănăstirea Voroneț a fost ctitorită de Sfântul Voievod Ștefan cel Mare; unele surse istorice ne dau de înțeles că această chinovie a avut o foarte bogată bibliotecă. *Condica Sfintei Mănăstiri Voronețul*, scrisă în 1775 de Arhim. Vartolomei Măzăreanul, enumeră generic „multe cărți slavonești și moldovenești", dintre care multe manuscrise; amintim câteva dintre podoabele care îmbogățeau odinioară biblioteca acestei frumoase mănăstiri: *Sbornicul lui Gherman* din 1359 (aflat astăzi în Biblioteca Reședinței Patriarhale din București), *Tetraevanghelul lui Ștefan* (1490, astăzi aflat la Muzeul Istoric din Moscova), *Tetraevanghelul* mitropolitului Grigorie Roșca din 1550 și ferecat în 1557, *Cartea Sfântului Efrem*, *Omiliile Sfântului Ioan Zlataust*, *Cazanii*, *Varlaam și Ioasaf*, *Praxiu* (1544) pe pergament, donat aici în 1544 de mitropolitul Teofan, *Tetraevanghelul lui Crimca* (1614, astăzi la Lvov), *Codicele voronețean*, *Psaltirea voronețeană*.[46]

---

45. Informațiile despre biblioteca mănăstirii Putna ne-au fost furnizate de către bibliotecarul acesteia, monahul dr. Alexie Cojocaru (vezi și *Sfânta Mănăstire Putna*, 2010, pp. 377-403).
46. Pr. I. Zugrav, „Voronețul", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 39 (1963), nr. 1-2, p. 88.

▲ *Codicele voronețean, manuscris românesc 448, azi la Biblioteca Academiei Române*

ЕПꙊ҆ТЕ ЕРѢЛꙊ ИАКОВꙊ

пречетене пре(д)зи ꙗзꙋ (з)босꙋ

Ап соуши н(и)и(д)и со авꙋ(д)ъ сѣ стъ и сорꙗ 1 ... 3

тилора иѣс нстꙋ дїандом ѿ спрѣ

бъ тѣп моурѣ сѣ м(о)раци. ши

тилорат ѣ доуиспрѣзѣ стꙋ ал(д)нꙋ

носꙋ ісхс. сп(о)ї ѣ(л)ъ(в)ц(ъ)сто м(р)ѣ

пре мѣ сп(р)ѣ. два(ц)ї (д)є стоалѣ

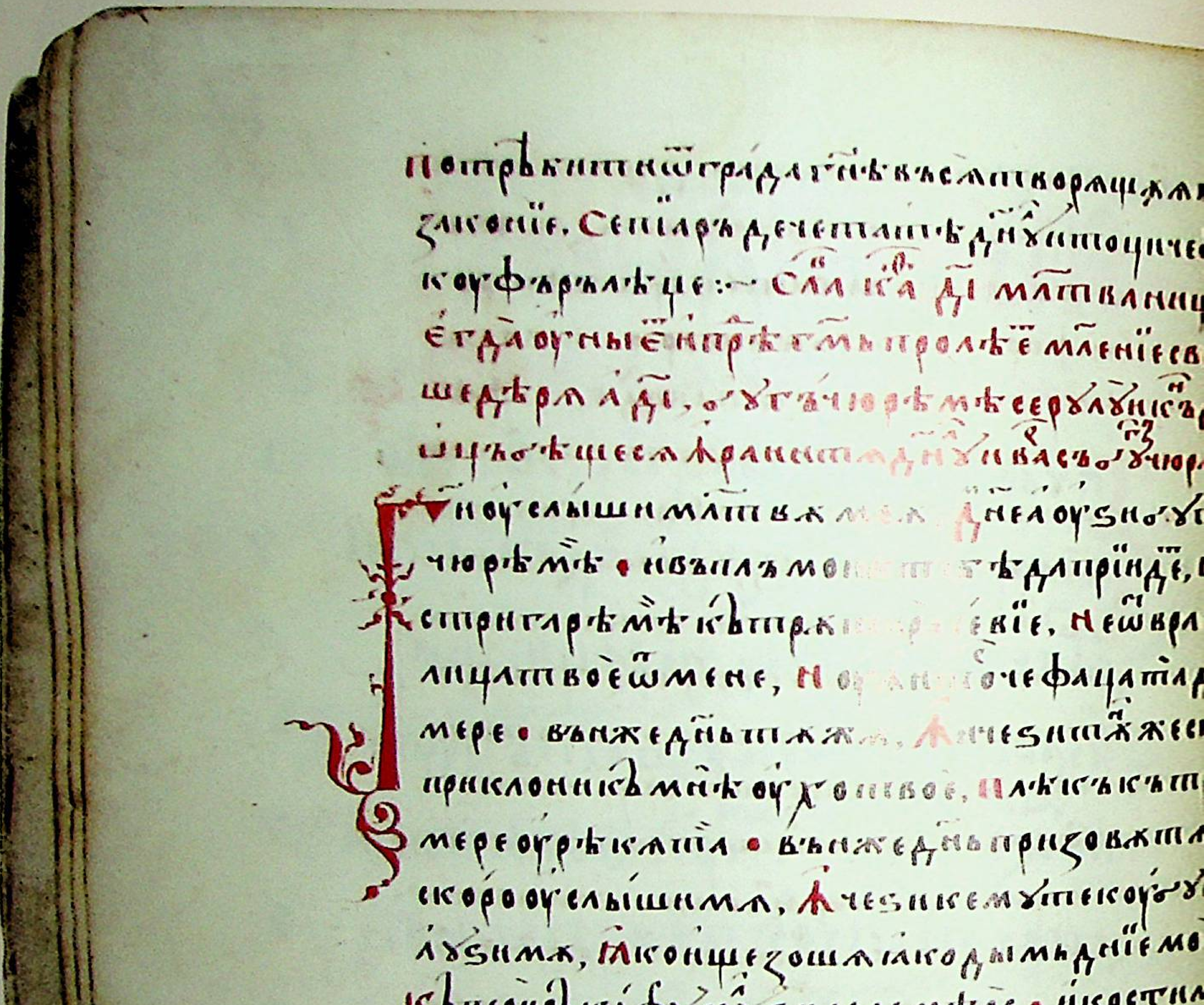
ак па с стил ѣ а сто(л)оуи сн (т)оу.

ісърѣ(ч)ѣ (а) м(д)ѣ(л)ад(ѣ)ъ(з)ꙋ ши ни са(р)ѣ

дї(з)ъꙋ а са(р)ѣ мъ ѿ а м(и)(о)р нилор.

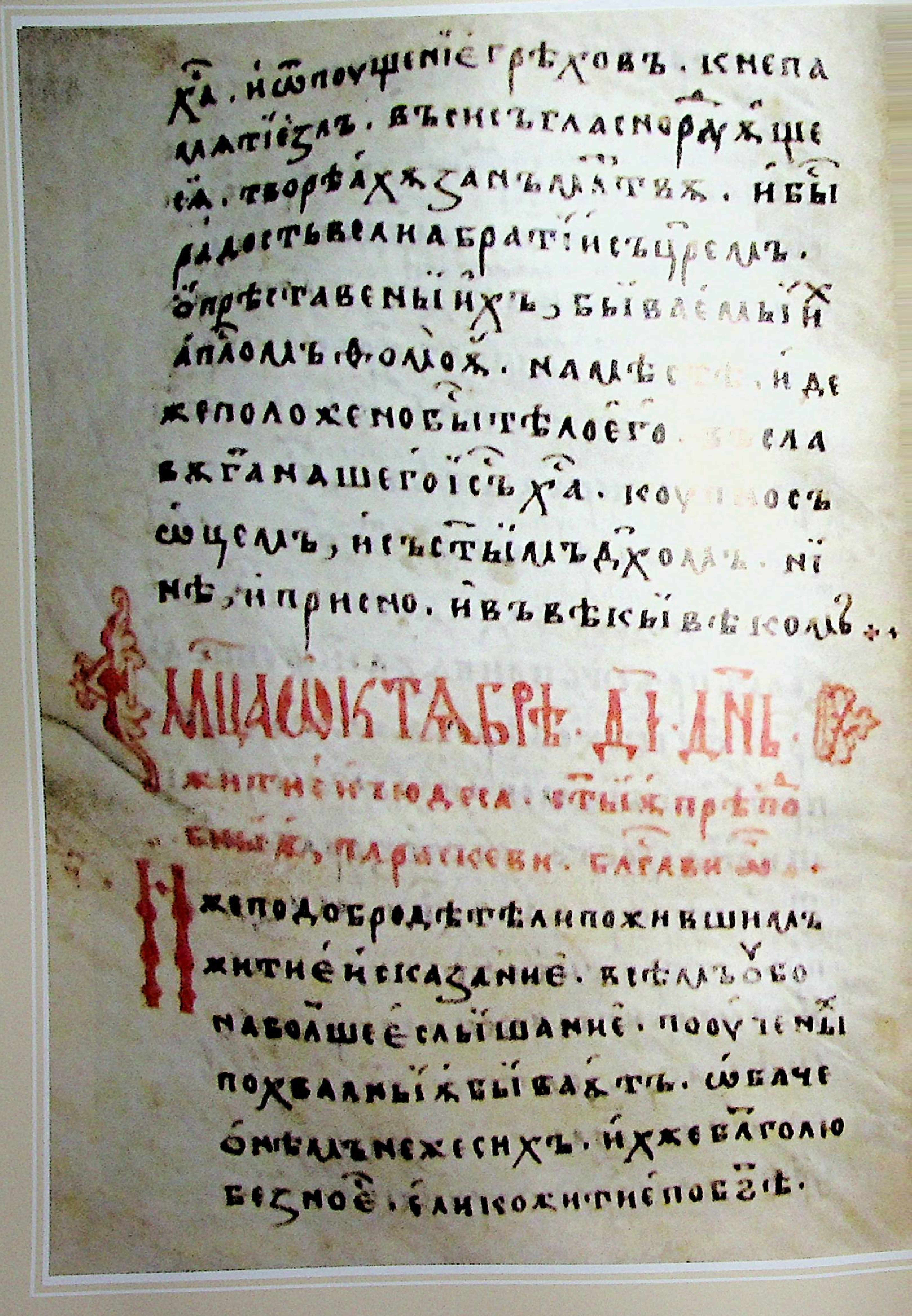
ши н(и) сау нꙋ іс(з)ꙋ въ пстꙋ ноуман

ѣши(н)и соулꙋ (и)с(р)ꙋ. сі а сꙋ а(л)ѣ(с)рѣ

Psaltirea voronețeană, manuscris românesc 693, azi la Biblioteca Academiei Române

ѿпѹщенинєн ∙ быхъ ꙗко нощныи вранъ на нырн
щи. Фоуюкаде нопнтескобѣ хлѣптѣхнх ∙ за
бъдѣхъ и быхъ ꙗко птица особлѧщїа сѧ на здрѣ.
Превегїающо фоуюкапасърѣ лнсъ гѣ хрѣ
сеспрезнаю ∙ вєдни поношаахѫ ми врази
мои, хвалѧщеи сѧ мною клѧхѫ сѧ
мїен ∙ ... ѧ ... щен мамноѫ клѧнѣ лахѫ сѧ,
ѿ нѥже нечел ... мѧ ... мереци юра сѥ ∙ зане
пепель ꙗ ... кь ꙗдѣ, Дерѣчечерѹше капъ
рѣмѫ ка ... ∙ ... пїе мое съ плачерастварѣ
ꙗ, ѿ ... храмѣ коупл ... церемеесте каю,
ѿлицарнѣ ва ... вое гонїароест ... твоеѧ. Дефа
цамънїе ... ѥ ... ѹ ... цїатл ∙ ꙗко въздвиже
з врыжема, къ водїнє каше на ... нкашимꙗ
Дние мон ꙗко сѣнь оуклонишѧ сѧ, ꙁ ... емѣ
ле ... оумѣ бра ... ѥкѹрѣ ∙ на ... ꙗко сѣно
сѣх ... о, ѿ ... ка ... еїкаю ∙ тыже гнь
вѣкы прѣбываешн, ... поу дне ... вѣк ... лѣ
кѹещн ∙ ... лама ... ро ... ѿ ... памѧ
тѣ ... дн ... олр ∙ тывъскрсь оущедри
шнсїѡна, т ... лн ... ... є ... ѥе ... ъп ... н
шнсїѡнѹ ∙ ꙗко врѣмѧ оущедрити нѥго
ꙗко прїиде врѣмѧ. къ врѣмѧ ... ѥ ... млѹе
ѱи ... ренсѹ. къ вн ... еврѣмѧ ∙ ꙗко благоволи
шѧ рабы твои каменїе ѥго, ... вдѹ ... врѹ ...

▲ *Sbornicul lui Gherman (1359)*

и҆го́ухворекѫ. и҆брѣмалегъкосею
батъ, и҆нарамѣвъıпрїемлатъ.
навӹкшесебепрнсасатн. и҆набн
а҆подвизатисѧповелѣниа́. и҆по
лѣпотѣнатинах. данеизрадна
дѣа́ниа́, и҆ебарадиподвизаниа́
и. бе[illegible]аписаниа́ѡставити. и҆
лѣ[illegible]прѣхожденїемъ, полра
чѣтисѧ и҆забывати сѧ. нкпи
сатисеи и҆добрѣвѣдѣти. и҆вѣдо
мӹжлобзати. и҆лобзаныв
сеприжалесхъсрцънашихъна[illegible]а
ти. любатъбозѣлосѫщии ѡ҆ко
мълюбо, любезноживѫтъ. въ
толмъ и҆всаподвизати. и҆что
добрыимъбѫдетъ, лиирѣпо
сныхмтренашѧпараскевѫщи
вн, и҆въистинѫ [illegible] сѣбсепа
а҆шеполезнаго вндѣтимен
[illegible]е, нипиво. нжпїщавѣше
[illegible]нерашно. слъзы и҆непрѣстаѫ

I.9. Biblioteca mănăstirii Sucevița

Minunată ctitorie a familiei Movileștilor, domnitoare în mai multe rânduri în Moldova, mănăstirea Sucevița deține o bogată colecție de carte veche și manuscrise, dar și un fond important de carte mai nouă, necesară vieții duhovnicești a obștii de monahii care se nevoiește aici. Dintre volumele cu grijă rânduite pe rafturi atât în muzeu, cât și în bibliotecă, amintim celebrul manuscris *Sucevița 23*. Acesta reprezintă un *Tetraevanghel* decorat cu numeroase miniaturi, între care portretul domnitorului valah Alexandru al II-lea Mircea (1568-1577), comanditarul manuscrisului, și cel al fiului său, Mihnea voievod. Această capodoperă a fost ferecată în 1606 din dorința voievodului Ieremia Movilă, care este înfățișat pe ferecătură. Tot domnitorul Ieremia Movilă a comandat un alt *Tetraevanghel* (ms. *Sucevița 24*), ieșit din mâna măiestrită a celebrului miniaturist-artist, mitropolitul Anastasie Crimca, și legat într-o prețioasă ferecătură. *Tetraevanghelul* a fost terminat în 1607, abia după moartea domnitorului comanditar[47].

I.10. Biblioteca mănăstirii Dragomirna

La începutul secolului al XVII-lea mitropolitul Anastasie Crimca a ctitorit mănăstirea Dragomirna, care va deveni o nouă nestemată în salba de mănăstiri din Nordul Moldovei. Ierarhul ctitor este cel care a pus aici bazele a ceea ce avea să devină o adevărată școală de caligrafi și miniaturiști. Acum, textele sacre vor primi, pe lângă ornamentele obișnuite, scene biblice și compoziții cu numeroase personaje și elemente autohtone. Se știe că însuși mitropolitul Anastasie Crimca era un maestru în arta miniaturii. Alături de el au activat diacul Dimitrie Belinski, monahul Teofil de la Voroneț, zugravul Ștefan de la Suceava, Pahomie monahul din Dragomirna, Avraam ieromonahul din Dragomirna ș.a.[48] Capodoperele acestei școli se găsesc și azi în biblioteca mănăstirii: *Tetraevangheliarul* (1609), *Evangheliarul* (1609), *Liturghierul* (1610 - două exemplare), *Psaltirea* (1616), multe altele fiind în muzee și biblioteci din țară și din lume. Biblioteca mănăstirii Dragomirna cuprinde 166 de manuscrise slavone datate între secolele XIV-XIX, care provin din întreaga Bucovină, dar în cea mai mare parte, de la mănăstirile Moldovița și Dragomirna. Cele mai multe datează din secolele XV și XVI (119 manuscrise) și sunt împodobite cu numeroase frontispicii, vignete, letrine și alte ornamente policrome.

Existența la mănăstirea Dragomirna a cinci volume de *Sbornic tip Studion* din secolul al XV-lea, care au generat sute de cópii în Țările Române (dintre care manuscrisul slav 1813/724, care conține însemnări ce confirmă alcătuirea lui la Studion), indică faptul că după lucrările slave de la mănăstirea Studion din Constantinopol s-au realizat numeroase cópii, iar de acolo, ele au pornit în țările care utilizau slavona, începând apoi la nivel local un proces amplu de copiere și extindere a acestora.

Într-un proces verbal, întocmit la inventarierea bibliotecii în data de 10 august 1932 de către ieromonahul Matei Bordoș, se menționează un număr de 960 de volume, cărți în limbile română, germană, latină, greacă, ruteană, franceză, dovadă a existenței unei biblioteci organizate aparte de muzeul „Anastasie Crimca" din mănăstire. Se pare că biblioteca își avea sălașul în turnul din piatră numit „al lui Barnovschi" afectat de foc în incendiul din jurul anului 1970, când s-au și pierdut unele volume. În timp, două manuscrise au fost transferate

◀ Coperta Tetraevangheliarului Sucevița 23

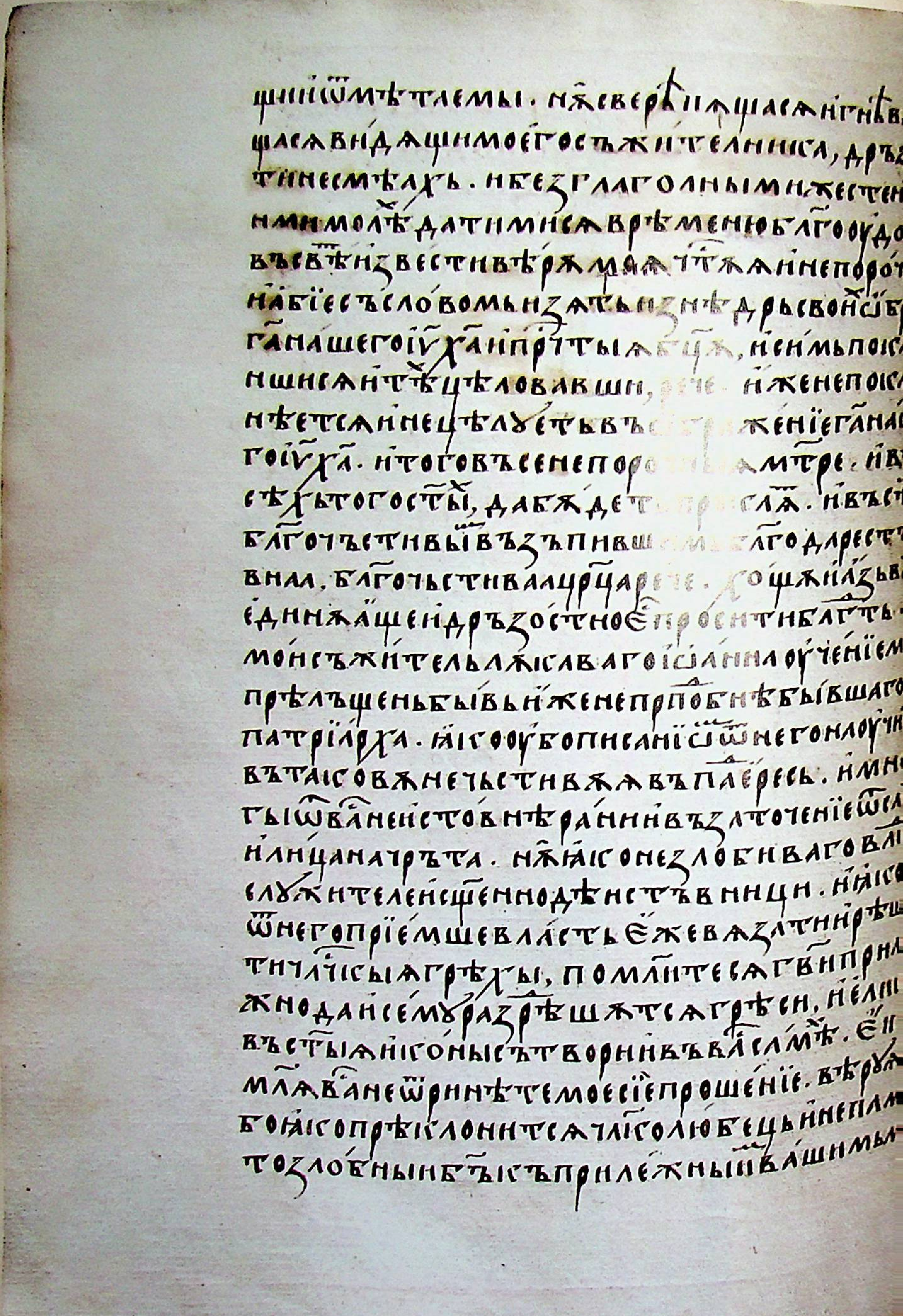
47. Monahia Mihaela Cozmei, *Mănăstirea Sucevița*, Suceava, 2013, p. 92.
48. I. Iufu, V. Brătulescu, *Manuscrise slavo-române din Moldova...*, p. 13.

▲ *Miniatură din Psaltirea de la 1616, f. 196v, manuscris, azi la mănăstirea Dragomirna*

▲*Miniatură din Tetraevangheliarul de la 1609, f. 290v, manuscris, azi la mănăstirea Dragomirna*

▲*Minei slavon din secolul XV, nr. 1813, azi la mănăstirea Dragomirna*

ѧкамь. и ꙗко сими къ спрїемше рѣшѧ. ꙗже оу
бо въ нїа бывшаа сїа благочьстива ла ѿ раслїи,
да простить ємꙋ члколюбецъ бъ. объꙗтвны
же иконь нечьстїи, не прѣстанемь млаще
сѧ члколюбцꙋ богꙋ, ни же ѿстѫпимь донде
же оумлтивимь бжтвное, и донде же оуслы
шить млтвы наша. рече же къ црци ѳеѡрѣ
великїи ньи бжїи нархїєреи меѳодїе. вышесилы
наше ѥ прошенїе твоє црце. и аще ѥ ли мало ѿ вѣ
ры просиши, пис[illegible]. въсѣ възможнаѧ
бѣи. и паки бытѣ [illegible] омоу въсѣ възможна.
сътворимь въси[illegible]. [illegible]ьи мленїе и млбы кꙋ
млтивомꙋ и члколюбцꙋ богꙋ. и ꙗко оубо и ты
сама съ въсѣми иже въ полатѣ твоеи ѿ мла
денецъ и съсѫщи даже и до юноть и старець,
съ слъзами и млтвы и нѣми, и въсѣ ꙗко прѣсло
нитсѧ къ намь съмѣреными млтвы его и члколю
бїє. ꙗко оубо осїа рече архїєреи меѳодїе, и
црци съложи сѧ, и изыде ѿ неѧ. приш же въ
стѫѧ бжїѧ великѫѧ цркви совь, съзвав съ
тныѧ и православныѧ люди, ѿ мала даже
до велика и съ женами и чѧды. и прѣвѣже въ
сѣ митрополиты. єпископы. сщенникы. дїа
коны. и ноикы. пꙋстынникы. стлъпникы
же и затворникы. ѿ ни же бѣшѧ, иже въ
стыи ѿць нашь великїи чюдотворець исїа
кїи єолимбїискыи, съ прѣпобнѣишїи наре
кїемь. ѳеѡрь исповѣдникь игꙋменьстꙋ

стыиꙋ. ѳеѡрь стꙋдїискыи. къ нєго же обитѣль сїа книгы написаша.

SF. IERARH VARLAAM
MITROPOLITUL MOLDOVEI
CAZANIA

mai multe intenții de cercetare a fondurilor bibliotecii eparhiale[50]. În 1936, profesorul Ilie Minea de la Iași trimitea studenți pentru a culege vechi însemnări de pe file[51]. Mai târziu, preotul profesor Mircea Păcurariu a început catalogarea manuscriselor românești[52], dar împrejurările nu au permis finalizarea proiectului. Primul catalog al cărții vechi românești a fost demarat de istoricul Doru Mihăescu în anul 1987, dar condițiile încheierii acestei inițiative s-au dovedit a fi favorabile abia în 2007, când toată strădania s-a întrupat într-un catalog complet al vechilor tipărituri românești[53]. Astăzi, cea mai veche tipăritură din biblioteca eparhială este *Cartea românească de învățătură* (Iași, 1643) a Sfântului Varlaam, mitropolitul Moldovei, și se păstrează în cinci exemplare. Urmează *Îndreptarea Legii* (Târgoviște, 1652), exemplar care în timpul Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu, mai exact în 1696, conform însemnărilor lui Șerban logofăt Rătescu, se afla în Țara Românească. Răscumpărat de la tătari, volumul s-a păstrat în Moldova începând cu anul 1730[54]. În biblioteca de la Roman se mai găsesc: *Psaltirea de-nțăles* a Sfântului Mitropolit Dosoftei (exemplar care a aparținut mănăstirii Moldovița), *Evanghelia* de la București (1682) în trei exemplare, *Apostolul* (București, 1683), *Biblia* (București, 1688), *Evanghelia greco-română* (București, 1693), *Evanghelia* de la Snagov (1697) în două exemplare, *Mineiele de la Buzău* (1698) pe Ianuarie și Februarie, date (într-un set complet de douăsprezece volume din care nu se păstrează decât acestea două) mănăstirii Florești (fostul județ Tutova) în 1701 de hatmanul Antiohie și soția sa Catrina, *Octoih* (Buzău, 1700), *Ceaslov* (Târgoviște, 1715) în două exemplare. Acestora li se adaugă alte sute de tipărituri, care se află la episcopia Romanului, unde biblioteca eparhială este în continuă dotare.

◄ Sfântul Ierarh Varlaam, Mitropolitul Moldovei (1585-1657)

II. ȚARA ROMÂNEASCĂ

II.1. Biblioteca mănăstirii Negru Vodă (Câmpulung Muscel)

Odată cu înființarea Mitropoliei Ungrovlahiei (1359), viața bisericească de la sud de Carpați s-a amplificat, viața monahală care exista deja s-a organizat mai temeinic și implicit, au apărut ateliere de copiere, traducere și caligrafiere a textelor, care adunate în volume, vor forma colecții mănăstirești de carte.

O primă colecție de carte trebuie să fi existat și la această veche ctitorie a Basarabilor din secolul al XIV-lea, situată în capitala valahă; aceasta a fost refăcută de Matei Basarab în întregime între anii 1635-1639. Începând cu această a doua etapă din existența acestei chinovii avem știri despre prezența unor intense preocupări cărturărești. Aici a luat ființă și o tipografie în care prima carte, *Molitvelnicul slavonesc*, s-a tipărit în 1635. Paralel cu activitatea tipografică, s-a desfășurat și o rodnică activitate de copiere a manuscriselor, dintre care unele au îmbogățit biblioteca mănăstirii Dălgopolului. Aici s-au format câțiva copiști cu bogate roade cărturărești, din ale căror osteneli s-au păstrat mărturii până astăzi. Amintim pe Vasile Proigumenul, care a copiat în 1675 *Cuvintele Preacuviosului Dorotei. Învățături*

50. Un important fond de carte veche se găsește în depozitul de la mănăstirea Bogdana (jud. Bacău).
51. Doru Mihăescu, *Episcopia Romanului, 600 de ani de istorie*, Ed. Academiei Române, 2007, p. 17.
52. *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 37 (1961), nr. 7-8, pp. 526-533; 39 (1963), nr. 5-6, pp. 288-290; 41 (1965), nr. 5-6, pp. 325-328; 42 (1966), nr. 1-2, pp. 110-112.
53. D. Mihăescu, *Episcopia Romanului...*, p. 10.
54. D. Mihăescu, *Episcopia Romanului...*, p. 24.

DANIIL.
de Aninoasa.
Mitr. Ungro.
Vlaн.
1719-1732.

de multe chipuri pentru folosul sufletului (pe file notează mai mulți monahi de la mănăstirea Câmpulung). Un altul este Nicola ierei, cunoscutul copist valah, artist al *Pomelnicului Mitropoliei Țării Românești* din 1697 (BAR, ms. rom. 2101), format în școala de grămătici de la mănăstirea Câmpulung, unde a lăsat și câteva volume pentru biblioteca mănăstirii: *Tetraevanghelul* (1686, BAR ms. rom. 1327), *Tâlcul Evangheliilor* de Teofilact al Bulgariei (1689, BAR, ms. rom. 1357), *Pomelnicul Mănăstirii Câmpulung* (1710).

Tot pentru folosul fraților, au mai îmbogățit biblioteca, copiind manuscrise, și ieromonahul Daniil (viitorul mitropolit al Ungro-Vlahiei †1731), de la care se păstrează *Învățături despre pocăință* (1698, BAR, ms. rom. 3556), iar ieromonahul Manasie Câmpulungeanul a tradus din slavonă și a transcris *Toiagul îndreptării* în 1731; ieromonahul Silvestru a copiat în 1725, *Învățăturile Sfântului Teodor Studitul* (BAR, ms. rom. 2143), iar în 1735 fiind la schitul Berevoiești, a copiat un *Cronograf* (BAR, ms. rom. 2757), apoi *Canoanele Maicii Domnului* (BAR, ms. rom. 3557). Acestor învățați li se adaugă și alți călugări cărturari care au tradus, copiat și răspândit învățătura sfântă[55]. Astăzi, pe lângă biblioteca mănăstirii a fost constituit și depozitul de carte veche din regiunea Muscel.

Mitropolitul Daniil al Țării Românești (1665-1731)

II.2. Biblioteca mănăstirii Tismana

Renumita ctitorie a Sfântului Nicodim, clădită de acesta la finele secolului al XIV-lea, s-a bucurat de atenția tuturor domnitorilor Țării Românești, dintre aceștia ajutând-o în mod deosebit: Radu cel Mare, Sfântul Voievod Neagoe Basarab, Radu Paisie, care a și reclădit-o în 1542, pentru ca în 1844 să fie modificată total ca arhitectură și organizare[56].

Pomelnicul mănăstirii Tismana

55. Vezi lista copiștilor cunoscuți azi și a manuscriselor copiate de ei la Radu Tascovici, „Manuscrisele copiate în Mănăstirea Negru-Vodă din Câmpulung Muscel", în: *Revista Teologică*, 89 (2007), nr. 3, pp. 304-317.
56. Pr. D. Bălașa, „Pagini din trecutul mănăstirii Tismana", în: *Mitropolia Olteniei*, 28 (1976), nr. 11-12, p. 975.

ѥже ѿ марка сто
еѵлїе · не прѣ просвѣщенїемь га ·

Зачело еѵлїа іѵ хва сна бжїа.
ꙗкоже ѥсть писано вь прорцѣ
хь, се азь посилаю аггла мо
его прѣд лицемь твоимь.
иже оуготовить поуть тво
и прѣд тобою. глась вьпію
щаго вь поустыни, оуготова
ите поуть гнь. правы твори
те стьзе его. бысть іѡань кр
стевь поустыни, и проповѣдае
крьщенїе покаанїа вь ѿпоуще
нїе грѣхомь. и исхождаше кь
немоу вьса іоудеиска страна,

Aici a funcţionat un scriptoriu condus de însuşi ctitorul ei de la care a rămas până astăzi un celebru *Tetraevanghel* copiat şi împodobit pe pergament, în 1405. Declinul în care au intrat mai toate mănăstirile româneşti după secularizare a atins şi această străveche ctitorie, astfel că, în 1885, Grigore Tocilescu a aflat-o ruinată şi cu chiliile sigilate de Stat, cei câţiva monahi care mai vieţuiau la Tismana fiind bătrâni şi neputincioşi. Pe lângă numeroasele obiecte identificate aici, Tocilescu a găsit şi dus la Bucureşti renumitul *Tetraevanghel al lui Nicodim* din 1405, 5 manuscrise slave, 4 româneşti, 77 de tipărituri, un *Tetraevanghel* din 1566 ferecat în argint, cu portretele lui Mircea Ciobanu şi al Doamnei Chiajna[57]. De aici nu putea lipsi *Biblia de la Bucureşti* (1688); exemplarul care se păstrează azi în Biblioteca Sfântului Sinod din Bucureşti a aparţinut egumenului Atanasie de la Tismana, care a şi semnat pe file, în 1701, ca posesor.

▲ ➤ *File din Tetraevangheliarul Sfântului Nicodim de la Tismana*

57. Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri...*, pp. 75-76.

Ісъ Хсъ

Єже ѿ Матѳеа с(вѧ)тое

Єуангеліє не(д) пр(ѣ)д рожество(м) Хв(ѣмъ) с(вѧ)тых(ъ) ѿць. Га

Книга родства Іс(у)с Хва, с(ы)на
Два, с(ы)на Аврааммлѧ. Авра
амь роди Ісаака. Ісаакже
роди Іакова. Іаковже ро
ди Іоудоу, и братию его.
Іоудаже роди Фаресаи За
ра ѿ Ѳамары. Фаресже ро
ди, Есрома. Есромже роди
Арама. Арамже роди, Аминадава.
Аминадавже роди, Наасона. Наа
сонже роди, Салмона. Салмонже
роди Вооза ѿ Рахавы. Воозже
роди, Овида ѿ Роуѳы. Овидже

Coperțile din argint ale Tetraevangheliarului Sfântului Nicodim de la Tismana

II.3. Biblioteca mănăstirii Cozia

Această lavră monahală a fost un renumit centru cultural, de-a lungul mai multor secole. Aici au existat şcoli pentru preoţi, dieci de cancelarie, zugravi de biserici, sculptori, şi un important atelier de copişti şi traducători în limba română, al căror condei se recunoaşte în numeroase hrisoave şi manuscrise. Aici s-au format mulţi cărturari, ierarhi şi oameni importanţi pentru cultura românească, precum: Filotei monahul, cunoscut pentru compunerea *Pripealelor*; Mardarie Cozianul, care a alcătuit în 1649 *Lexiconul slavo-român*, *Tâlcuirea numelor* (BAR, ms. rom. 450); Ştefan Ieromonahul, egumenul Coziei, care a copiat înainte de 1688, o *Cazanie* (BAR, ms. rom. 2319), iar o alta chiar în 1688 (BAR. ms. rom. 262)[58]; Arhimandritul Ghenadie, fost egumen al Coziei, s-a dovedit un prolific traducător şi copist de manuscrise, de la el rămânându-ne: *Minunile Maicii Domnului* (BAR, ms. rom. 3472), *Patericul*, *Pilde filozofești*, *Cronologie*, *Gromovnic*, *Ithica Ieropolitica* (tradusă de el în 1747 din limba rusă), *Octoihul* (tradus din slavonă și tipărit mai târziu în 1811). Alţi copişti care au îmbogăţit biblioteca mănăstirii sunt: Grigorie Ieromonahul, care a tradus: *Scara* în 1765 (BAR, ms. rom. 163), *Cosmografia* în 1767 (BAR, ms. rom. 1556), iar Antim, ieromonahul Coziei, a copiat în 1766 *Cosmografia*.[59]

În 1861, Alexandru Odobescu a ridicat de la Cozia 200 de volume felurite, dintre care manuscrisele slavone: *Cazania* (1632) de format mare, legată și poleită, *Evanghelia cu comentariul lui Teofilact* (1698, 2 exemplare), o *Cazanie slavonă* etc. Dintre manuscrisele româneşti amintim: *Mineiele pe lunile Septembrie, Decembrie, Viața Sfinților Varlaam și Ioasaf*, tradusă de Udriște Năsturel, *Istoria Țării Românești de când au descălecat pravoslavnicii creștini, Arcebicon mitologian, Istoria lui Safi Aidin, împăratul Indiei*.[60]

Mai târziu, în 1885, Grigore Tocilescu va lua și el de la Cozia, acum transformată în închisoare, un alt număr important de manuscrise și tipărituri: *Evanghelia greco-română* (București, 1693), legată în argint aurit, o *Condică* manuscrisă din 1759 și o *Psaltire* de secol al XVIII-lea. Întrucât mănăstirea își pierduse menirea inițială, mai multe lăzi cu volume vechi și alte odoare au fost duse la Episcopia Râmnicului. De aici, Grigore Tocilescu a luat 226 volume, dintre care: 25 manuscrise românești, 2 grecești, unul slavon, 134 tipărituri românești, 16 slavone, 30 grecești, restul fiind germane și ungurești, împreună cu ele fiind luat și *Hrisovul* din 23 octombrie 1767 de la Alexandru Ghica[61]. În ciuda tuturor vicisitudinilor, mănăstirea posedă și astăzi o seamă de hrisoave și cărți de valoare, cărora li se adaugă alte volume mai noi, necesare hranei spirituale a obștii monahale care viețuiește acolo.

➤ *Lexiconul lui Mardarie Cozianul, manuscris românesc 450, azi la Biblioteca Academiei Române*

II.4. Biblioteca mănăstirii Bistrița din Vâlcea

Renumita ctitorie a boierilor Craiovești, dintre care cel mai legat de mănăstire a fost Barbu Craiovescu (†1521), a fost ridicată la finele secolului al XV-lea; această minunată lavră a constituit de-a lungul secolelor un adevărat centru de cultură pentru întreaga Valahie. Aici s-au deschis școli de sculptură, pictură în frescă și pe lemn și, mai ales, un

---

58. Arhim. Gamaliil Vaida, *Cozia, vestita ctitorie a lui Mircea Voievod cel Mare*, Râmnicu Vâlcea, 1986, p. 218.
59. Arhim. Gamaliil Vaida, *Cozia...*, pp. 219-220.
60. Arhim. Gamaliil Vaida, *Cozia...*, p. 231.
61. Grigore Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri...*, p. 22.

Лезїконь славено
влашескый. и именъ тлъкованїе.
Азъ: еу
а: глас дежале. ...нїе.
а. а нумъ де доипашь, предлог.
Агїе. апїашь.
Агъ. глас дежале
Агнець. мїелуль.
Аки, якобы. каке ар фи
Алканїе. фламъ, зиче
Алчба. фоаметъ.
Алчу. мїе ясте фоа.
пазе 1.

▲ *Tâlcul Evangheliilor de Sf. Teofilact al Bulgariei copiat la Bistrita la începutul sec. XVIII, manuscris românesc 258 (BAR)*

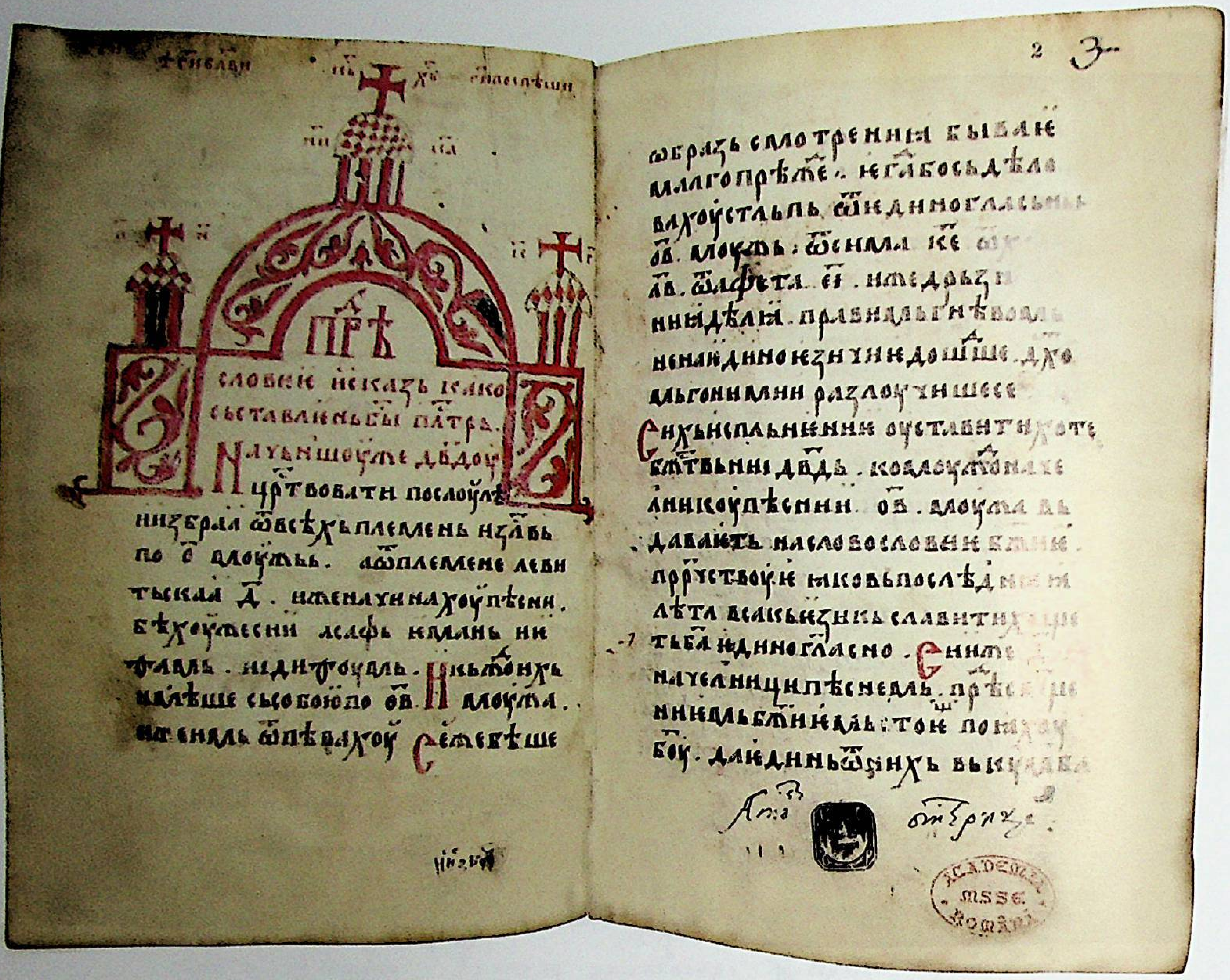
important atelier de miniatură și caligrafie. Manuscrisele descoperite aici au îmbogățit biblioteca mănăstirii, dar și pe cele ale altor chinovii. Mai târziu, în secolul al XVII-lea, unul dintre cei care au dezvoltat activitatea acestui centru de copiere și înfrumusețare a

▲ *Miscelaneu copiat în 1705 la Bistrita, manuscris românesc 2456, azi la Biblioteca Academiei Române*

manuscriselor a fost egumenul mănăstirii, Teofil ieromonahul. Se cunoaște un manuscris conținând *Scara* Sfântului Ioan Scărarul (ms. rom. 2511, BAR), care în 1693 se afla în posesia egumenului Ilarion[62]. Dintre caligrafii mai renumiți, ale căror nume nu s-au pierdut, îl amintim pe ieromonahul *Dionisie Eclisiarhul pictor și miniaturist, caligraf de elită și dascăl iscusit*[63]. Acesta a activat la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, mai exact, în perioada 1795-1807. S-au păstrat de la el numeroase manuscrise copiate atent, cu o grafie ce imită tiparul și împodobite cu miniaturi: *Condica mănăstirii Bistrița* (1796), *Condica mănăstirii Govora* (1797), *Pomelnicul mănăstirii Bistrița* și cele ale schiturilor Peri, Păpușa, *Condica mănăstirii Cotroceni* (1806). Acestora li se adaugă numeroase alte pomelnice și volume decorate și ilustrate cu miniaturi[64]. Dionisie Eclisiarhul a avut și ucenici, dintre care îl amintim pe prolificul ieromonah Ioachim Bărbătescu (†1810).

62. Zamfira Mihail, „Receptarea scrierilor isihaste în limba română în secolul al XVII-lea", în: *Teologie și viață*, 77 (2001), nr. 1-7, p. 154.
63. Arhim. Veniamin Micle, *Mănăstirea Bistrița olteană*, Bistrița, 1996, p. 302.
64. Radu Constantinescu, *Dionisie din Pietrari, miniaturist și caligraf*, București, Ed. Meridiane, 1982. Un manuscris de la acest cunoscut miniaturist se păstrează și în Biblioteca Sfântului Sinod, vezi arhim. Policarp Chițulescu, „Considerații pe marginea unui Pomelnic necunoscut al Mitropoliei Ungrovlahiei, copiat de Dionisie Eclisiarhul", în: vol. *In honorem Cătălina Velculescu*, Ed. Paideia, 2011, pp. 43-55.

▲ *Psaltirea lui Branco Mladenovici, manuscris slavon 205, azi la Biblioteca Academiei Române*

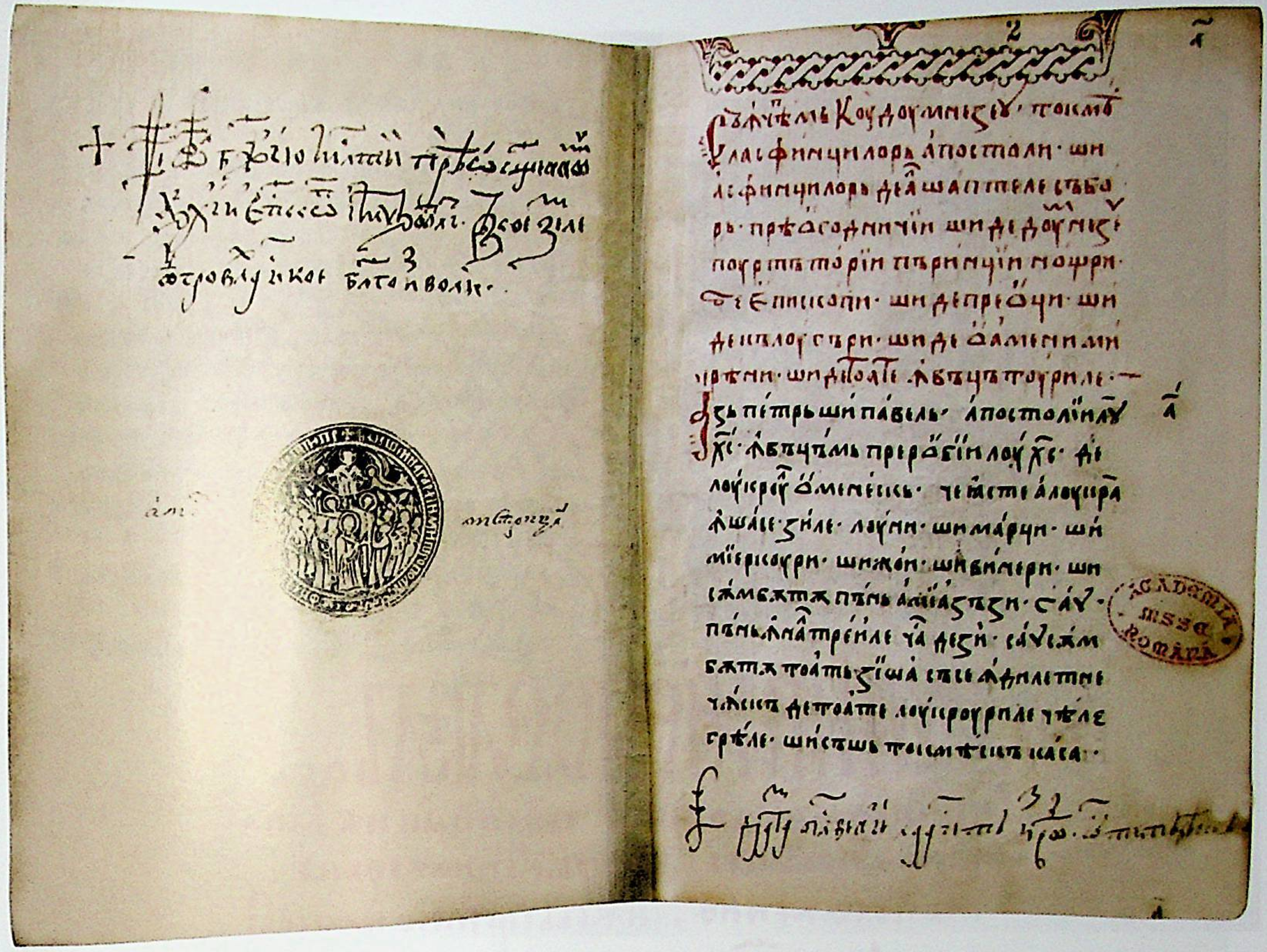
După cum este știut, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, transformările politice din țară și urmările lor (secularizarea), dar și modificările arhitectonice aduse ansamblului monahal ctitorit de boierii Craiovești, au ruinat edificiul cultural multisecular de aici.

În 1840, profesorul Gheorghe Ioanid a vizitat mănăstirea și a luat câteva cărți în franceză, latină, greacă și română pentru Biblioteca Națională de la mănăstirea „Sfântul Sava"[65]. Între 1846 și 1856 mănăstirea a fost reconstruită integral într-o cu totul altă formă decât cea inițială. În anul 1860, Alexandru Odobescu a descoperit aici: *Psaltirea slavonă* a lui Branco Mladenovici, scrisă în 1346; *Tetraevanghelul postelnicului Marcea* (1519); 7 exemplare din *Liturghierul* lui Macarie (1508); 2 exemplare din *Tetraevanghelul* lui Macarie din 1512, din care unul tipărit pe pergament și împodobit cu miniaturi; *Varlaam și Ioasaf* (manuscris al cărui text a fost tradus în românește în 1646 de Udriște Năsturel); *Isopia* (1721)[66]. În raportul său din 1861[67], Alexandru Odobescu enumeră 320 de tipărituri slavone, grecești și românești, 48 de manuscrise slavone (*Evanghelii,*

65. T.G. Bulat, „Din istoricul bibliotecii de la fosta mănăstire «Sfântul Sava» din București", în: *Glasul Bisericii*, 25 (1966), nr. 3-4, p. 340.

66. B. Theodorescu, „Schiță pentru o istorie a culturii în Oltenia", în: *Mitropolia Olteniei*, 22 (1970), nr. 5-8, pp. 869-870.

67. Al. Odobescu, *Opere*, vol. II, București, 1967, p. 429.

▲ *Pravila lui Moxa, manuscris românesc 2471, azi la Biblioteca Academiei Române*

Pravile, Psaltiri, Ceasloave, Mineie etc.) și 27 românești (*Viețile sfinților, Pravile, cărți patristice*). Printre tipăriturile grecești, el a descoperit ediția *Mineielor* din 1680 tipărită la Veneția, cu însemnarea de danie din 1687 a lui „Constantin Brâncoveanu vel logofăt". Un exemplar al lucrării *Tomos Charas* imprimat la Râmnic în 1705, care a făcut parte din biblioteca mănăstirii, se află azi în Biblioteca Sfântului Sinod. Aici, la mănăstirea Bistrița, învățatul Mihail Moxa a scris în limba română *Cronograful* (Istoria universală), traducând din slavonă și *Pravila mică* (1640). Mai târziu, în 1885, Grigore Tocilescu a descoperit și el 120 de manuscrise, dintre care 72 slavone, 4 grecești și 44 românești, cărora li se alătură 267 de tipărituri: 131 slavone, 53 românești, 30 slavo-române, 50 grecești, 2 greco-române, una ruso-germană. Tot acest fond valoros a fost transferat la Muzeul de Antichități din București.[68]

Astăzi mănăstirea are o bibliotecă de carte modernă în folosința obștii de maici, tot aici fiind adăpostite cărțile vechi strânse din parohiile și mănăstirile din cuprinsul județului Vâlcea. Acest depozit de carte veche a fost amenajat recent în condiții optime, fiind în desfășurare catalogarea științifică a miilor de volume prețioase. Între acestea, pe lângă ediții foarte rare de *Mineie* grecești tipărite la Veneția în 1602, 1642 și 1645, amintim

---

68. Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri...*, p. 42

▲*Pravila de la Bistrița dăruită de Udriște Năsturel în 1636, manuscris slavon 286, azi la Biblioteca Academiei Române*

Evanghelia de la București din 1682 cu însemnarea de danie a lui Șerban Cantacuzino pentru biserica din Râmești, „la biserica părintelui vlădica Ștefan", aceeași notă votivă fiind întâlnită pe mai multe exemplare din aceeași ediție a *Evangheliei*, dăruite unor alte

sate vâlcene, iar un *Apostol,* din 1683, a fost trimis de domnitor satului Lăpușata (Vâlcea). Tot în colecția de carte de la Bistrița se află încă o *Evanghelie* din ediția de la București (1682) dată mănăstirii Bistrița de „prealuminatul și iubitorul de Dumnezeu și iubitorul sfintei case, de dumnealui jupan Constandin Brâncoveanul vel spătar ca să-i fie dumnealui și părinților lui în veaci pomeană, fiind igumen smeritul Partenie ir(o)monh"[69].

▲Liturghier de la București (1680), fost la mănăstirea Bistrița, jud. Vâlcea, I 71, azi la Biblioteca Academiei Române

*

Secolul al XVII-lea și cel de-al XVIII-lea au fost dominate în Țara Românească de numeroase personalități care au luminat istoria noastră prin preocupări cărturărești deosebite, sprijiniți fiind adesea, în eforturile lor intelectuale, pe o bogată bibliotecă în continuă dezvoltare. Primii intelectuali care au avut la noi serioase fonduri de carte au fost membrii familiei Cantacuzino; ei au înălțat cele mai multe ctitorii bisericești în județul Prahova, alături de care se găseau și casele lor în care se adăposteau nespuse comori culturale. Putem considera că postelnicul Constantin Cantacuzino, tatăl învățatului stolnic Constantin Cantacuzino, venit în Țara Românească în timpul domniei lui Radu Mihnea,

---

69. Unele date au putut fi colectate cu sprijinul monahiei dr. Marina Avram, custodele depozitului de la mănăstirea Bistrița vâlceană.

a fost cel mai legat de mănăstirea Cricovului sau a Mărginenilor[70]. Acest așezământ monahal, atestat încă de la finele secolului al XV-lea, era se pare, o ctitorie a unui strămoș al Elinei, soția postelnicului din care a pornit ramura Cantacuzinilor din Valahia. Deși așezată strategic într-un loc ferit, împrejmuit de păduri seculare, mănăstirea se afla în apropiere de reședința domnească din Târgoviște (deci în drum spre Transilvania, la vreme de bejenie). Ea a fost rectitorită și fortificată în 1646 de postelnicul Constantin Cantacuzino, împreună cu ginerele său, spătarul Pană Filipescu, fiind suficient de prestigioasă, prin ctitorii ei, ca să fie desemnat egumen un episcop, Partenie. Stolnicul Constantin Cantacuzino va reorganiza ctitoria tatălui său, în 1681, când se afla pe tronul Țării Românești Șerban Cantacuzino, fratele său. Nu departe de mănăstire, la Filipeștii de Târg, postelnicul înălțase și un frumos palat cu o bisericuță alături. Aici la Filipești își va păstra postelnicul faimoasa bibliotecă[71]; aceasta a fost sporită și organizată de fiul său, stolnicul Constantin Cantacuzino, care studiase și el la Padova, vestitul centru universitar al Italiei și al întregii lumi renascentiste. Trebuie să spunem că biblioteca a fost îmbogățită în timp, într-o măsură mai mică, de frații și fiii stolnicului, care au semnat și ei pe unele volume. Zeci și sute de volume manuscrise ori tipărite cu marca de proprietate a stolnicului: „Ex libris Constantini Cantacuzeni", pot fi văzute și azi. Dicționare, enciclopedii, tratate de istorie universală, astronomie, fizică, medicină, filosofie, teologie, opere ale Sfinților Părinți răsăriteni și apuseni ai Bisericii în greacă, latină, alte lucrări de știință în limba italiană, atlase geografice, exemplare din primele periodice care au pătruns în Valahia, *La Galleria di Minerva*, 1696[72], toate formaseră o panoplie bibliofilă celebră în toată Europa. Evocăm *Opera completă* a Fericitului Augustin (tipărită în 6 volume la Paris, în 1555), *Opera completă* a Sfântului Ioan Hrisostom (tipărită tot la Paris, în 1581) sau un volum cu *Scrierile* Sfântului Vasile cel Mare (Paris, 1638), pe care a semnat Ignatie Petriții, unul dintre dascălii copiilor postelnicului. Amintim și *Gramatica* lui Meletie Smotrițchi (tipărită la Moscova în 1648), pe care se află o însemnare din 1696, aparținând episcopului Damaschin al Râmnicului, unul dintre dascălii copiilor stolnicului. Având în vedere interesul pentru apologia Ortodoxiei, dar și deschiderea sa, nu miră prezența în biblioteca stolnicului, a numeroase lucrări aparținând catolicismului; pomenim lucrări ale iezuiților, procurate de stolnic de la oștenii participanți în 1675 la asediul Camenițel: *Regulae Societas Jesu, Constitutiones Societas Jesu și Ratio atque Justitio studiorum Societas Jesu* (Anvers, 1635). Au mai fost identificate: opera predicatorului italian Paolo Segneri, *La manna dell'anima*, extrem de apreciată în epocă, opere ale polemistului belgian Martinus Becanus *Analogia Veteris ac Novi Testamenti* (Maienza, 1649), cu pagini întregi de note de lectură ieșite din condeiul stolnicului. Lor li se adaugă scrieri ale unor autori englezi, spanioli,

---

70. T.G. Bulat, „Mărginenii, o veche și bogată ctitorie prahoveană, închinată Sfântului Munte Sinai", în: *Glasul Bisericii*, 25 (1966), nr. 11-12, p. 1072.

71. Catalogul bibliotecii Cantacuzinilor adăpostite la Mărgineni a fost reconstituit de către cercetătorul Corneliu Dima-Drăgan în studiul „Cultura teologică a stolnicului Constantin Cantacuzino în lumina reconstituirii bibliotecii de la mănăstirea Mărgineni", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 83 (1965), nr. 9-10, pp. 943-975; C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967, 404 p. cu numeroase imagini și Idem, *Biblioteci umaniste românești*, București, 1974, p. 212.

72. C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român...*, p. 25.

italieni, polonezi, unguri. Pe lângă aceste volume se află prețioase manuscrise, care fie au fost cumpărate de Cantacuzini în preumblările lor, fie au fost achiziționate pe bani grei de la oștenii asediatori ai Cameniței (1675), ai Vienei (1683), ori de la curuții lui Emeric Tököly, care jefuiseră castelele din Transilvania[73]. De la aceștia din urmă jefuitori, stolnicul a cumpărat importantul și rarul tratat al lui Boissard, *Panoniae historia chronologica* (Francofurti, 1596), necesar alcătuirii proiectatei *Istorii a Țării Românești.* Un adevărat monument bibliofil era masivul manuscris latin copiat pe pergament în secolul al XIV-lea, *Rationale divinorum officiorum,* compus de teologul francez Guillaume Durand. El fusese adus la noi de la Viena, de oștenii care participaseră alături de turci, la asediul cunoscutei capitale. Un alt manuscris de valoare este: *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, alcătuit de călugărul cărturar Teodor Corbea din Șcheii Brașovului.

Colecția de carte a Cantacuzinilor a peregrinat cu stolnicul rămas proprietar (tatăl său, postelnicul, fusese ucis în 1663 din ordinul voievodului Grigore Ghica), pentru ca abia după 1707, când relația dintre stolnic și domnitorul Constantin Brâncoveanu, Sfântul Voievod și Martir, a început să se răcească, primul să-și transporte toată biblioteca în mănăstirea de la Mărgineni, poate și ca o măsură suplimentară de precauție[74]. Biblioteca a fost sistematizată după norme biblioteconomice, întocmindu-i-se și catalog la care a ajutat cărturarul italian, Nicola de Porta, cel care va face același lucru și pentru biblioteca de la „Sfântul Sava"[75]. În timp, biblioteca mănăstirii Mărgineni primise de la noii ei ctitori numeroase danii de cărți ferecate în argint poleit cu aur, cum era *Tetraevanghelia* manuscrisă, dăruită de postelnic în 1646[76]. Totuși, colecția mănăstirii a fost separată de cea a Stolnicului până în secolul al XIX-lea. După moartea Stolnicului, survenită în pribegie în 1716, unde plecase cu nefericitul său fiu ajuns domnitor și mazilit în mai puțin de doi ani de la urcarea pe tron, soarta ilustrei biblioteci a început să fie nesigură. Pe de-o parte, austriecii adăpostiți cu tunuri cu tot la Mărgineni au luat în 1716 unele cărți de aici, deși erau păzite cu străşnicie de egumenul Cornilie, pentru ca în 1720, domnitorul Nicolae Mavrocordat, contrar voinței ctitorului, să închine Mărginenii la Muntele Sinai, înlocuindu-l pe egumenul Cornilie (fidel Cantacuzinilor), luând multe cărți din bibliotecă pentru colecția sa personală de carte[77]. Pe numeroase volume se poate vedea *ex-libris*-ul stolnicului Constantin Cantacuzino, acoperit cu cerneală și înlocuit cu cel al noului posesor, domnitorul Nicolae Mavrocordat; acesta a dăruit mănăstirii sale de la Văcărești în iunie 1723, multe volume din cele ale Cantacuzinilor[78].

Mănăstirea Mărgineni a fost afectată serios de cutremurele din 1740 și 1802, apoi de aducerea în 1832 a deținuților de la Snagov și transformarea ei în 1863 în penitenciar. Aceste vitregii au culminat cu demolarea bisericii între 1950-1951, care a dus la risipirea inventarului acestei ctitorii cantacuzine.

---

73. C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român...*, p. 7.
74. C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești...*, p. 129.
75. C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român...*, p. 28.
76. Azi ms. 35 aflat în biblioteca Universității din Iași.
77. C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, pp. 130-131.
78. C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român...*, p. 191, Arhim. Policarp Chițulescu, *Cărți din bibliotecile medievale românești păstrate în Biblioteca Sfântului Sinod*, București, 2011, pp. 27-34.

În 1839, profesorul Gheorghe Ioanid a adus cărțile de la Mărgineni, care nu serveau cultului, la biblioteca Colegiului „Sfântul Sava", pe atunci bibliotecă națională a Țării Românești[79], în 1864 devenită Biblioteca Centrală de Stat, pentru ca în 1901, toate cărțile ei, alături de cele de la mitropolie, să fie transferate la Biblioteca Academiei Române. Volume din biblioteca Colegiului „Sfântul Sava" au fost cedate ca dublete bibliotecii Școlii Centrale din Craiova[80], azi Liceul „Carol I" (fost „Nicolae Bălcescu"), altele au ajuns în Transilvania sau la Viena etc. Multe exemplare din biblioteca Stolnicului, purtând *ex-libris*-ul său, se află și în Biblioteca Sfântului Sinod din București[81].

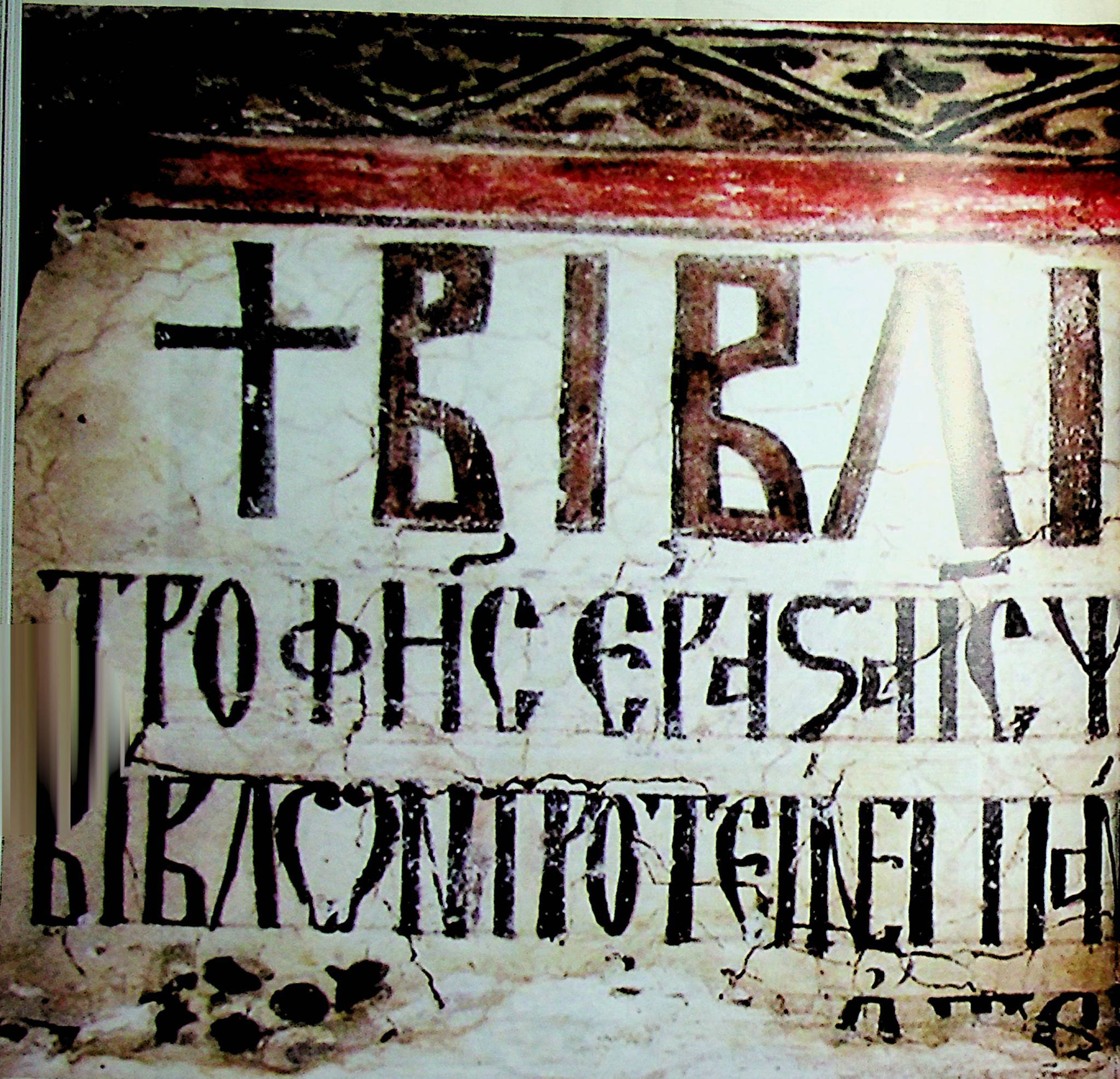
II.5. Biblioteca mănăstirii Hurezi

La sfârșitul secolului al XVII-lea a luat naștere una dintre capodoperele arhitecturii românești, rămasă până azi neatinsă de vremuri și oameni, mănăstirea Hurezi. Ctitorul acesteia, Sfântul Voievod Martir Constantin Brâncoveanu, crescuse în casele Cantacuzinilor de la Filipești, unde se adăpostise împreună cu mama sa Stanca, după uciderea de către seimeni în 1654, a tatălui său, Papa Brâncoveanu. „Aici a deprins Brâncoveanu nobila pasiune a cărții, de care a fost apoi, stăpânit toată viața"[82]. Dar spre deosebire de familia Cantacuzinilor, Sfântul Voievod Martir Constantin Brâncoveanu și-a adus biblioteca personală la ctitoria sa de la Hurezi, isprăvită cu totul și sfințită în 1696. „Casa cărților" care „oferea hrana mult dorită sufletului" se găsea într-un locaș anume pregătit, aflat la același cat cu odăile domnești, pe latura de miazăzi a bisericii mari. Aceasta constituie singurul spațiu de bibliotecă din epoca marilor biblioteci medievale românești păstrat *in situ* până în zilele noastre. Cum se și cădea, ilustra colecție a fost organizată după regulile vremii, ca într-o adevărată casă de principe. Cel care a primit această sarcină a fost doctorul Ioan Comnenul, devenit mai târziu mitropolitul Ierotei de Dârstra. Acesta laudă biblioteca domnească de la Hurezi, adresându-i-se lui Brâncoveanu: „dar ai întemeiat și o bibliotecă vrednică de văzut, cu multă cheltuială, în mănăstirea cea frumoasă a Hurezilor, zidită de tine și ai umplut-o cu cărți felurite și foarte de folos"[83]. Aceste prețioase informații sunt furnizate de doctorul Ioan Comnenul în prefața manuscrisului grecesc *Tâlcuirea celor patru Evanghelii* (probabil a lui Teofilact al Bulgariei), dedicat domnitorului, volum aflat azi la Viena. Manuscrisul, împreună cu altele care s-au aflat în biblioteca de la Hurezi până la ocuparea Olteniei de către austrieci, a trecut în biblioteca lui Eugeniu de Savoya (de aici, la Biblioteca Națională din Viena[84]). Pe unele volume Sfântul Voievod Martir Brâncoveanu a însemnat

➤ *Constantin Vodă Brâncoveanu și cei patru fii ai săi, gravură din lucrarea Istoria delle moderne rivolutioni della Vallachia, de Anton Maria del Chiaro, Veneția, 1718*

79. C. Dima-Drăgan, *Biblioteca unui umanist român...*, p. 12.
80. I. Popescu-Teiușanu, „Vechea bibliotecă a Colegiului popular „Nicolae Bălcescu" din Craiova", în: vol. *Studii și cercetări de documentare și bibliologie*, 6, nr. 2, iunie 1964, pp. 183-196.
81. Arhim. Policarp Chițulescu, „Cărți din biblioteca familiei Cantacuzino în Biblioteca Sfântului Sinod", în: *Ziarul Lumina*, 18 nov., anul 6 (2010), nr. 269 (1771), p. 12; Arhim. Policarp Chițulescu, *Cărți din bibliotecile medievale românești...*, pp. 27-34.
82. C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, p. 131.
83. N. Iorga, *Manuscripte din biblioteci străine*, București, 1898, p. 12.
84. C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, p. 131.

Tau: 2: Pag. 193
COSTANTINO I. GENITO.
STEFANO II. GENITO.
COSTANTINO BASSARABA BRANCOVANI PRINCIPE DI VALACHIA DECOLLAT. IN COSTANTINOP. MDCCXIV *
RIDOLFO III. GENITO
MATTIAS IIII. GENITO
BIBLIOTECA ACADEMIEI ROMANE
etrus Vberti delin.
Alexander

Inscripție pictată în frescă, deasupra ușii bibliotecii mănăstirii Hurezi, care glăsuiește în greacă: „Bibliotecă de hrană dorită sufletului, această casă a cărților îmbie preaînțeleapta îmbelșugare" – 1708

ΟΘΗΚΗ:
ΥΧΙΚΗΣ ΟΥΤΟΣ ΔΟΜΟ

БИБЛІА

а́декъ

ДУМНЕЗЕЕСКА СКРИПТУРЪ

а̂лечей веки ши а̂лечей ноао леџе.

тоате

каре сау тълмъчит дупре лимба єлинеаскъ спре ѫцелеџерѣ
лимбїи румънещи ку порунка Прѣбунулуи крещинъ,
ши луминатулуи домнъ

ІѠАНЪ ШЪРБАНЪ, КАНТАКОЗИНО БАСАРАБЪ ВОЕВОДЪ

ши ку ѫдемнарѣ думнѣлуи

КОСТАНДИНЪ БРЪНКОВЕАНУЛЪ МАРЕЛЕ ЛОГОФЪТЪ.

Непот де сорь аль мърїеи сале, Кареле дупъ престъвирѣ ачестуи маи
сус поменит домнъ, Путѣрникуль Дмнзъу деи алеџерѣ а тоатей
цѣрь румънещи, Пре думнѣлуи лау коронат ку домнїа ши стъпъ
нирѣ а тоатъ цара Оугровлахїеи. Ши ѫтру зилеле мърїеи сале сау
съвършит ачест дмнзъеск лукру. Кареле ши тоатъ
келтуиала че де съвършит сау рѫдикат

Типъритусау ѫтъи ѫ скаунуль митрополїеи Букурещилорь,

ѫ вреамѣ пъсторїеи Прѣ сфинцитулуи пъринтелуи кирь Ѳеодосїе

митрополитуль цѣрїи, ши єѯархъ плаюрилорь,

Ши пентру че де обще прїинцъ, сау дъруит, неамулуи румънескъ.

ла анул дела фачерѣ лумїи, ‚зрчз.
ѩръ дела Спъсенїа лумїи, ‚ахпи.
219 ani

ѫ луна луи ноемврїе ѫ і, зиле.

cu condeiul, iar după ce va ajunge domnitor, va aplica pecetea domnească. Un superb exemplar legat în piele aurită care poartă pecetea cu corbul Țării Românești este *Biblia* (București, 1688) dăruită mănăstirii Hurezi, unde se păstrează până astăzi. Un alt exemplar al *Bibliei* cu pecetea domnitorului din 1691, afierosit tot Hurezilor, se păstra la Biblioteca Centrală Universitară din București[85]. Domnitorul a dăruit ctitoriei sale și mai multe exemplare din *Evanghelia greco-română* (București, 1693) și o *Evanghelie* grecească apărută la Veneția, toate ferecate în argint aurit, cu chipurile Sfinților Constantin și Elena pe ferecătură. Acestora li se alătură multe alte tipărituri imprimate de Sfântul Antim Ivireanul[86].

În 1708, cu prilejul împlinirii a două decenii de domnie, biblioteca de la Hurezi a fost împodobită din porunca Sfântului Voievod Martir Brâncoveanu și cu o inscripție artistică pictată în frescă, deasupra ușii, care glăsuiește în greacă: „Bibliotecă de hrană dorită sufletului, această casă a cărților îmbie preaînțeleapta îmbelșugare" – 1708.

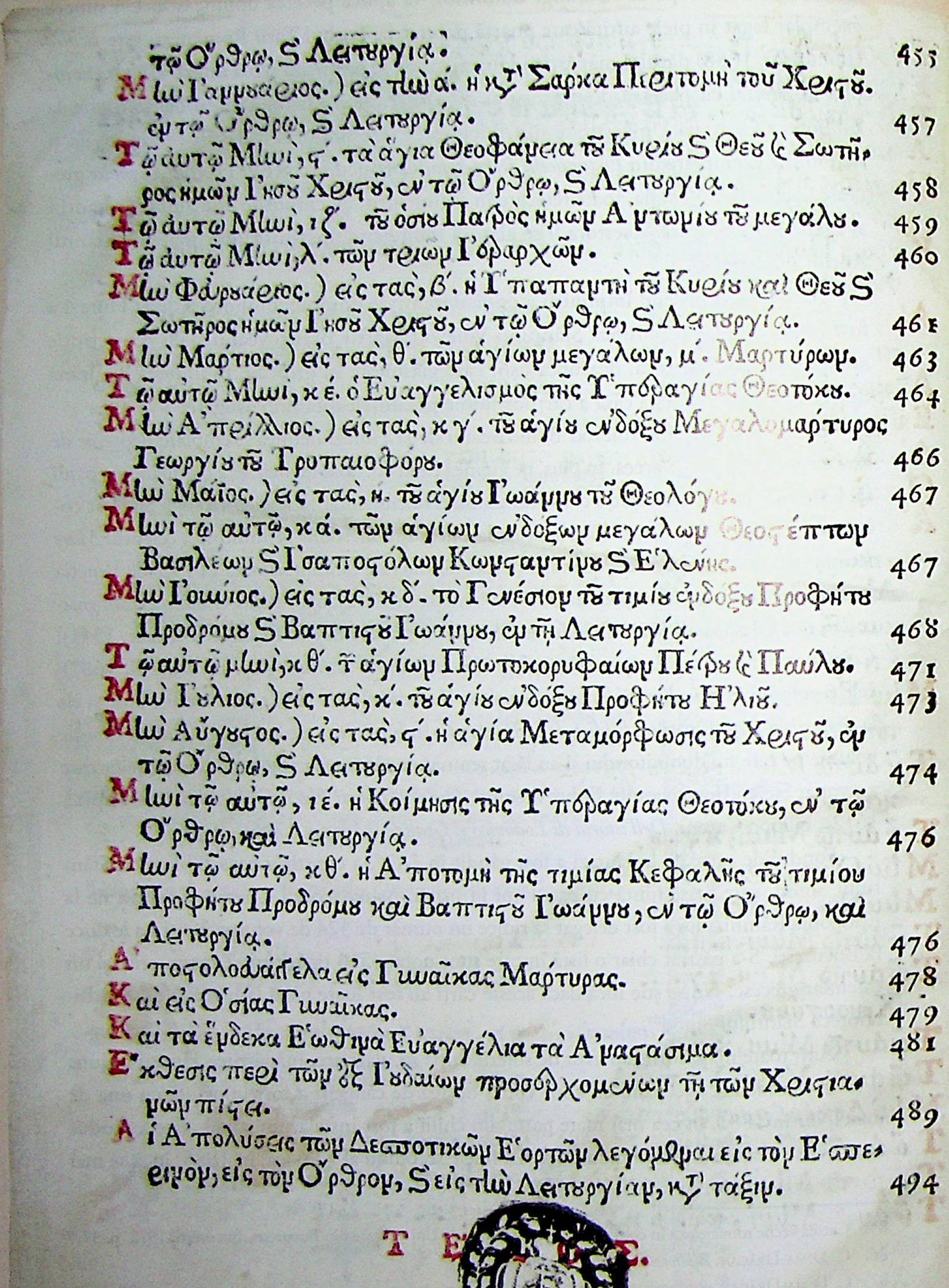
Biblioteca Sfântului Voievod Brâncoveanu de la Hurezi deținea exemplare deosebit de rare chiar pentru epoca aceea. În plus, pe vremea când era doar logofăt, el a cumpărat cu banii săi lexicoane și gramatici spre a constitui un fond documentar filologico-teologic necesar colectivului de traducători ai *Bibliei*, apărute la București, în 1688[87]. Amintim[88]: celebrul *Mare lexicon al limbii grecești* al lui Varinus Phavorinus, lucrare rară imprimată în 1523 la Veneția (a cărei reeditare o va finanța chiar el, tot la Veneția în 1712), apoi Petro Gillio, *Lexicon graeco-latinum* (Basileae, 1532), Theodorus Ghazis, *Introductionis grammaticae* (Basileae, 1541); Cornelius Schrevelius, *Lexicon manuale graeco-latinum et latinum graecum* (Patavii, 1687); cele 6 volume *in folio* din *Biblia sacra polyglotta* (Londra, 1653-1657), care au fost puse și ele la dispoziția traducătorilor *Bibliei de la București*. În biblioteca de la Hurezi se aflau destule volume pe care fiii domnitorului și-au lăsat semnătura de posesor. Se cunosc volume pe care a semnat Ștefan Brâncoveanu: Otho Vaenino, *Quinti Horatii Flacii Emblemata* (Antverpiae, 1612); Filippo Casoni, *Dell'istoria di Lodovico il Grande* (Milano, 1706).

Fondul de carte de la Hurezi a fost gândit în 1877, a constitui baza Bibliotecii Sfântului Sinod, care luase ființă cu patru ani în urmă. Arhidiaconul Gherasim Safirin de la Episcopia Râmnicului a fost delegat să ridice un număr de 524 de volume pentru a le duce la București. S-a păstrat chiar o listă în care sunt notate 516 tipărituri, 7 manuscrise și un calendar grecesc. Nu se știe încă dacă aceste cărți au fost luate până la urmă și duse la Biblioteca Sfântului Sinod[89].

Cum toate mănăstirile au avut de suferit după secularizare, mănăstirea Hurezi a ajuns și ea în decadență. Începând cu anul 1862, obștea de călugări a fost înlocuită cu una de maici, iar în 1881, în cea mai mare parte din chilii a fost instalat un spital, care a produs numeroase neajunsuri vieții monastice. La finele secolului al XIX-lea, în 1885, încă se mai

85. Cartea veche românească în colecțiile Bibliotecii Centrale Universitare din București, București, 1972, p. 37.
86. C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, p. 55.
87. C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, p. 53.
88. Preluăm titlurile lucrărilor din C. Dima-Drăgan, „Un catalog necunoscut al bibliotecii mănăstirii Hurezu", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 87 (1969), nr. 5-6, p. 608.
89. Arhim. Policarp Chițulescu, *Palatul Bibliotecii Sfântului Sinod, istorie și actualitate*, Ed. Basilica, București, 2012, p. 8.

◄ Pagina de titlu a Bibliei de la București (1688), din biblioteca mănăstirii Hurezi

τῷ Ὄρθρῳ, καὶ Λειτουργία. 455

Μηνὶ Ἰαννουάριος.) εἰς τὴν ά. ἡ κατὰ σάρκα Περιτομὴ τοῦ Χριστοῦ. ἐν τῷ Ὄρθρῳ, καὶ Λειτουργία. 457

Τῷ αὐτῷ Μηνὶ, ς΄. τὰ ἅγια Θεοφάνεια τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῷ Ὄρθρῳ, καὶ Λειτουργία. 458

Τῷ αὐτῷ Μηνὶ, ιζ΄. τοῦ ὁσίου Πατρὸς ἡμῶν Ἀντωνίου τοῦ μεγάλου. 459

Τῷ αὐτῷ Μηνὶ, λ΄. τῶν τριῶν Ἱεραρχῶν. 460

Μηνὶ Φεβρουάριος.) εἰς τὰς, β΄. ἡ Ὑπαπαντὴ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ καὶ Σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῷ Ὄρθρῳ, καὶ Λειτουργία. 461

Μηνὶ Μάρτιος.) εἰς τὰς, θ΄. τῶν ἁγίων μεγάλων, μ΄. Μαρτύρων. 463

Τῷ αὐτῷ Μηνὶ, κέ. ὁ Εὐαγγελισμὸς τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου. 464

Μηνὶ Ἀπρίλλιος.) εἰς τὰς, κγ΄. τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Μεγαλομάρτυρος Γεωργίου τοῦ Τροπαιοφόρου. 466

Μηνὶ Μάϊος.) εἰς τὰς, η. τοῦ ἁγίου Ἰωάννου τοῦ Θεολόγου. 467

Μηνὶ τῷ αὐτῷ, κά. τῶν ἁγίων ἐνδόξων μεγάλων Θεοστέπτων Βασιλέων καὶ Ἰσαποστόλων Κωνσταντίνου καὶ Ἑλένης. 467

Μηνὶ Ἰούνιος.) εἰς τὰς, κδ΄. τὸ Γενέσιον τοῦ τιμίου ἐνδόξου Προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, ἐν τῇ Λειτουργία. 468

Τῷ αὐτῷ μηνὶ, κθ΄. τῶν ἁγίων Πρωτοκορυφαίων Πέτρου καὶ Παύλου. 471

Μηνὶ Ἰούλιος.) εἰς τὰς, κ΄. τοῦ ἁγίου ἐνδόξου Προφήτου Ἠλιοῦ. 473

Μηνὶ Αὔγουστος.) εἰς τὰς, ς΄. ἡ ἁγία Μεταμόρφωσις τοῦ Χριστοῦ, ἐν τῷ Ὄρθρῳ, καὶ Λειτουργία. 474

Μηνὶ τῷ αὐτῷ, ιέ. ἡ Κοίμησις τῆς Ὑπεραγίας Θεοτόκου, ἐν τῷ Ὄρθρῳ καὶ Λειτουργία. 476

Μηνὶ τῷ αὐτῷ, κθ΄. ἡ Ἀποτομὴ τῆς τιμίας Κεφαλῆς τοῦ τιμίου Προφήτου Προδρόμου καὶ Βαπτιστοῦ Ἰωάννου, ἐν τῷ Ὄρθρῳ, καὶ Λειτουργία. 476

Ἀποστολοευάγγελα εἰς Γυναῖκας Μάρτυρας. 478

Καὶ εἰς Ὁσίας Γυναῖκας. 479

Καὶ τὰ ἕνδεκα Ἑωθινὰ Εὐαγγέλια τὰ Ἀναστάσιμα. 481

Ἔκθεσις περὶ τῶν ἐξ Ἰουδαίων προσερχομένων τῇ τῶν Χριστιανῶν πίστει. 489

Αἱ Ἀπολύσεις τῶν Δεσποτικῶν Ἑορτῶν λεγόμεναι εἰς τὸν Ἑσπερινὸν, εἰς τὸν Ὄρθρον, καὶ εἰς τὴν Λειτουργίαν, κατὰ τάξιν. 494

ΤΕΛΟΣ.

▲ *Evhologhion (Veneția, 1684), fost la mănăstirea Hurezi cu pecetea domnitorului Constantin Brancoveanu, II 26403, azi la Biblioteca Academiei Române*

ΔΙΑΤΑΞΙΣ
ΤΗΣ ΙΕΡΟΔΙΑΚΟΝΙΑΣ.

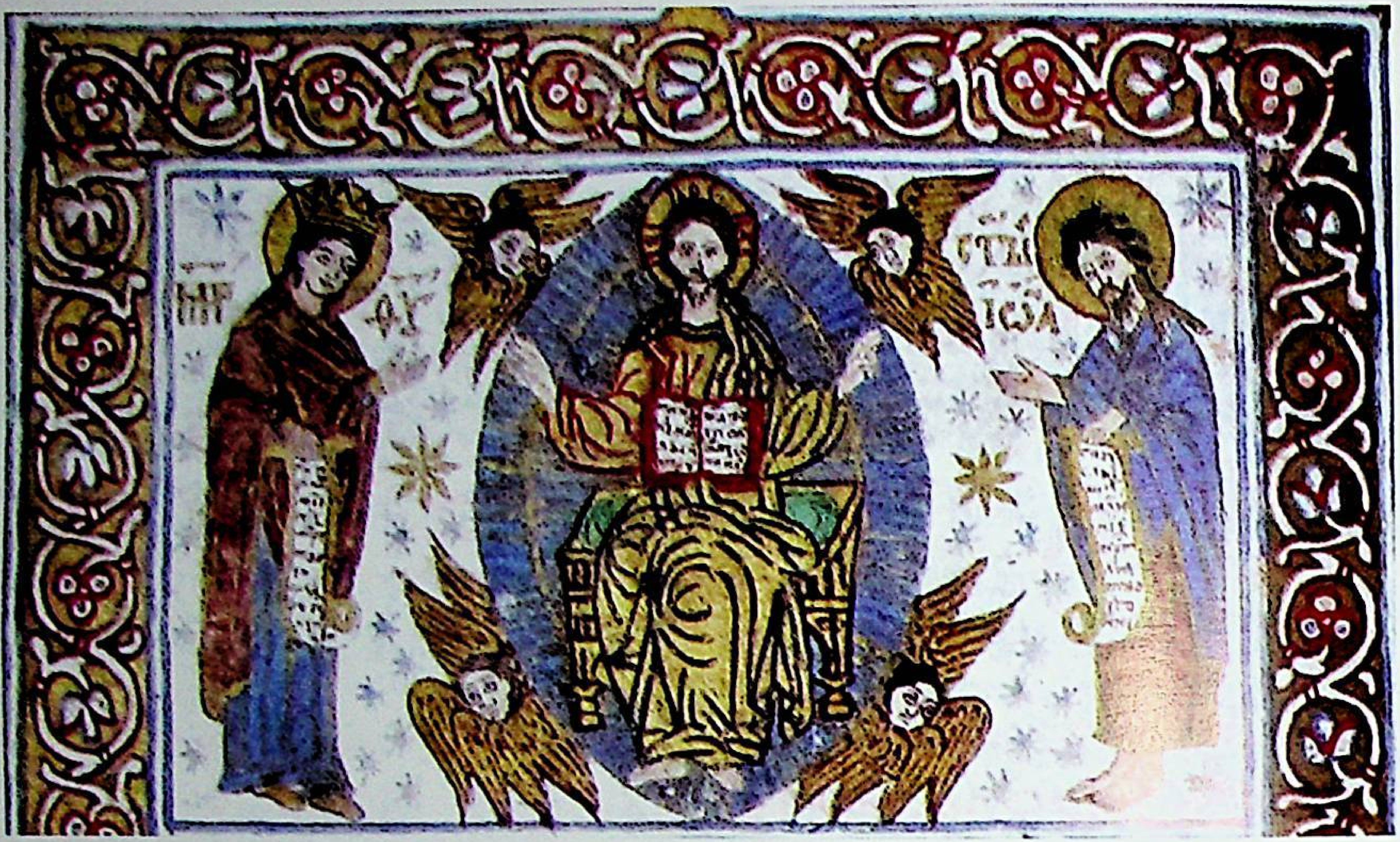
Ἤγουν, πῶς ὑπηρετεῖ ὁ Διάκονος μετὰ τοῦ Ἱερέως, ἔν τε τῷ μεγάλῳ Ἑσπερινῷ, τῷ Ὄρθρῳ τε, καὶ τῇ Λειτουργίᾳ. Συντεθεῖσα παρὰ τοῦ ἁγιωτάτου, καὶ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κυρίου Φιλοθέου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ, Α'.

Ἰστέον, ὅτι ὁ Διάκονος, οὐδέποτε ἄλλοτε ἐνδύεται ἐν τῷ Ἑσπερινῷ, καὶ τῷ Ὄρθρῳ, εἰ μὴ ἐν τοῖς Ἑσπερινοῖς τῶν Σαββάτων, καὶ τοῖς Ὄρθροις τῶν Κυριακῶν τοῦ ὅλου Ἐνιαυτοῦ. Ὁμοίως ἐν τοῖς Ἑσπερινοῖς καὶ τοῖς Ὄρθροις τῶν δεσποτικῶν Ἑορτῶν, καὶ θεομητορικῶν. Ὡσαύτως ἐνδύεται καὶ ἐν τοῖς Ἑσπερινοῖς καὶ ταῖς Προηγιασμέναις τῆς ἁγίας καὶ μεγάλης Τεσσαρακοστῆς. Καὶ ἐν τῇ Ἑορτῇ τοῦ Εὐαγγελισμοῦ, καὶ ἐν τῇ Ἀγρυπνίᾳ τῶν ἁγίων Παθῶν, καὶ ἅπαξ ἁπλῶς, εἰς πάντας τοὺς Ἑσπερινοὺς τοὺς ἔχοντας Εἴσοδον. Ὁμοίως καὶ τοὺς Ὄρθρους, καθ' οὓς ψάλλεται μεγάλη Δοξολογία. Καὶ εἰς πάσας τὰς Λειτουργίας τοῦ ὅλου Ἐνιαυτοῦ, ἐὰν βούληται λειτουργεῖν :~

Διάταξις τῆς Ἀγρυπνίας.

Τοῦ καιροῦ ἐπιστάντος, τοῦ μεγάλου Ἑσπερινοῦ, δηλονότι. Ἀπέρχεται ὁ Ἱερεὺς σὺν τῷ Διακόνῳ, καὶ ποιοῦσι μετανοίας, γ', εἰς τὴν Εἰκόνα τοῦ δεσπότου Χριστοῦ, πάντων τῶν Ἀδελφῶν καθημένων. Ὁμοίως ποιοῦσι καὶ εἰς τὴν τῆς Θεοτόκου Εἰκόνα, μετανοίας, γ'. Εἰς τὴν μέσην μίαν, καὶ εἰς τοὺς Χοροὺς πρὸς μίαν. Εἶτα εἰσέρχονται εἰς τὸ Ἱερατεῖον. Καὶ λαβὼν τὸ Στοιχάριον αὐτοῦ ὁ Διάκονος, καὶ τὸ Ὠράριον, καὶ προσκυνήσας κατὰ ἀνατολάς, γ', προσέρχεται τῷ Ἱερεῖ,

➤ *Miniatură din Liturghier – manuscris slav 651, păstrat la mănăstirea Brâncoveni*

păstrau la Hurezi urme din bogata bibliotecă de odinioară. Grigore Tocilescu a ridicat de aici și a dus la Muzeul de Antichități din București 393 de tipărituri din care: 228 grecești, 15 slavone, 13 latine, 43 greco-latine, 5 altele diverse, unele purtând însemnările principelui ctitor. Împreună cu tipăriturile au fost luate și 38 de manuscrise din care: 24 românești, 8 grecești, 6 slavone[90]. Nu trecem cu vederea nici faptul că și obștea monahală a deținut un fond propriu de manuscrise și cărți de folos duhovnicesc. Egumenul Ioan arhimandritul, venit de la mănăstirea Câmpulungului, a încurajat și susținut financiar traducerea de texte și copierea de manuscrise în chinovia Hurezilor; unii dintre copiști erau chiar ucenici de-ai săi: Iosif ieromonahul, care a copiat în 1696 *Mântuirea păcătoșilor* (ms. rom 2174, BAR), Dosithei ierodiaconul, care a scris în 1700 *Traiul și viața preacuvioșilor părinților noștri Varlaam și Ioasaf* (ms. rom. 2458, BAR), iar alte volume care au fost în uzul obștii de aici sunt: *Ceaslovul* (ms. rom. 2381 copiat în 1681), un manuscris de pe care citea egumenul Ioan, *Învățăturile Sfântului Teodor Studitul* (1712, ms. rom. 2589, BAR), sau *Rânduielile călugărești* (ms. rom. 2191, BAR), în care apare reprezentat, într-o miniatură expresivă, chiar arhimandritul Ioan. Tot el a poruncit în 1708 copierea *Tâlcului Evangheliilor*, azi păstrat în mănăstire. Cărticica *Adunarea Slujbei Născătoarei de Dumnezeu* (Râmnic, 1706) s-a tipărit tot cu grija și cheltuiala aceluiași arhimandrit Ioan, care a îmbogățit multe biblioteci. Astăzi, mănăstirea păstrează cu scumpătate pe lângă exemplarul *Bibliei de la București*, cu pecetea domnitorului Constantin Brâncoveanu, mai multe *Evanghelii* tipărite în vremea Sfântului Antim Ivireanul (București, 1693 și Snagov, 1697), rara tipăritură, *Învățătură preoților pre scurt de Șapte Taine ale Besericii*, tipărită la Buzău în 1701, un pomelnic al schitului „Sfinții Apostoli" cu o frumoasă miniatură care îi înfățișează pe cei doi corifei, Petru și Pavel, pomelnicul bisericii mari, Sfinții Constantin și Elena, cu reprezentarea iconografică a acestora, fiind azi la Biblioteca Academiei Române.

➤ *Miniatură din Pomelnicul mănăstirii Hurezi, manuscris românesc 1396, azi la Biblioteca Academiei Române*

90. Gr. Tocilescu, *Raporturi asupra câtorva mănăstiri...*, pp. 28-29 și 33.

▲ *Liturghier de la mănăstirea Brancoveni, manuscris slav 651, azi la Biblioteca Academiei Române; miniaturi reprezentându-i pe domnitorul Matei Basarab și Doamna Elena (stânga)*

II.6. Biblioteca mănăstirii Văcărești

După impunătoarea bibliotecă de la Hurezi, va străluci o alta care va ajunge să întreacă în faimă și bogăție toate bibliotecile care au fost înaintea sa, biblioteca Mavrocordaților de la mănăstirea Văcărești.

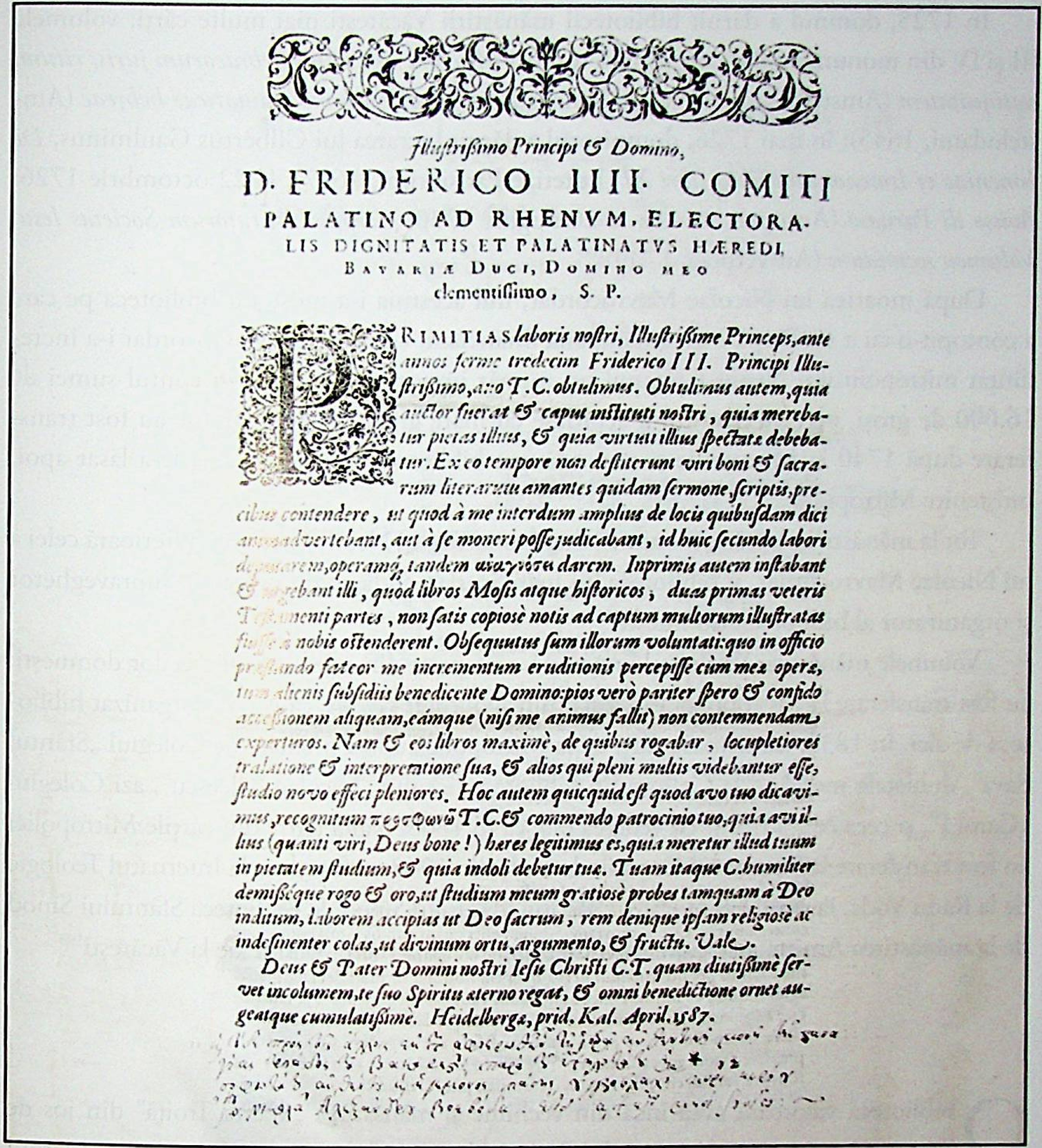
Ilustrul domnitor Nicolae Mavrocordat, întemeietorul mănăstirii Văcărești, provenea dintr-un neam nobil în care cultura și educația se fundamentau pe biblioteca familiei. Strângerea edițiilor bibliofile și rare, dar și a noutăților, se făcea printr-un program de achiziții bine organizat și cu cheltuieli fabuloase. Cărțile erau citite și adnotate, înșiși posesorii lor fiind autori ai unor lucrări, din care unele au văzut lumina tiparului. Alexandru Exaporitul[91], tatăl domnitorului Nicolae Mavrocordat, este cel care și-a închegat o bibliotecă la Constantinopol, care însă nu a ajuns în Țările Române. Ea a fost amanetată englezului Barker și vândută după 1757 de Constantin Mavrocordat, nepotul lui Alexandru Exaporitul.

În timpul celei de-a doua domnii în Țara Românească (1718-1730), Nicolae Mavrocordat și-a constituit un fond de carte personal, „prin achiziții sistematice de manuscrise și tipărituri, la care s-au adăugat tomurile aflate în posesia sa înainte de 1716, în perioada constantinopolitană, și o parte din colecțiile de la mănăstirile Hurezi și Mărgineni (ridicate în 1716)"[92]. Trebuie să precizăm că, distinct de colecția sa, voievodul a format prin donații câte o bibliotecă atât fiului său Constantin[93], cât și ctitoriei sale de la Văcărești.

Mănăstirea Văcărești a fost construită de Nicolae Mavrocordat în 1716 și continuată după revenirea sa pe tronul Valahiei, în 1719, fiind gata în 1722, data pisaniei[94]. Aici la Văcărești, se găseau și casele domnești în care s-au adăpostit colecțiile celor doi Mavrocordați, tată și fiu. În 1723 a luat ființă biblioteca mănăstirii, în luna iunie având loc donația inaugurală de carte a ctitorului[95]. Biblioteca mănăstirii va funcționa independent de colecțiile domnului, în chiliile acesteia. Pe cărțile pe care le-a donat mănăstirii, Nicolae Mavrocordat a notat adesea, pe foaia de titlu, cu un scris subțire, în limba greacă: *„Și aceasta printre celelalte cărți dăruite sfintei și domneștii mănăstiri a Preasfintei Treimi de la Văcărești de către preaînălțatul și preînțeleptul domn și stăpânitor al întregii Ungrovlahii domn, Ioan Nicolae Alexandru Voievod, în anul 1723, luna iunie"*[96]. Cărțile acestei biblioteci au fost înregistrate într-un catalog păstrat până în zilele noastre[97]. În biblioteca de la Văcărești au intrat și volume din biblioteca de la

---

91. Din căsătoria Ruxandrei, văduva voievodului Alexandru Coconul (†1641), cu Nicolae Mavrocordat din Hios, a rezultat Alexandru Exaporitul. Școlit în Italia și devenit un om deosebit de cult, a fost numit mare dragoman al Porții Otomane (1673-1709), fiind cel mai puternic creștin din Imperiul Otoman, vezi Tudor Dinu, *Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat. Rivalități politice și literare la începutul secolului al XVIII-lea*, București, 2011, p. 26. Despre biografia lui Alexandru Exaporitul, un studiu important la Nestor Camariano, *Alexandre Mavrocordato, le grand dragoman. Son activité diplomatique 1673-1709*, Tessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1970.
92. C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești...*, pp. 57-58.
93. În 1725 a fost alcătuit și un catalog al acestei biblioteci cu peste 600 de volume, publicat în anul 1914 de Nicolae Iorga în cadrul studiului „Pilda bunilor domni români din trecut față de școala românească", în: *Analele Academiei Române*, Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, tomul 37, pp. 85-120, vezi C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, p. 16 nota 23, și p. 132.
94. N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1960, p. 317.
95. C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, pp. 59; 132.
96. C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, p. 59. Arhim. Policarp Chițulescu, „Cărți din bibliotecile medievale românești păstrate în Biblioteca Sfântului Sinod", în: *Studii Teologice*, 7 (2011), nr. 1, p. 204.
97. Publicat în colecția de documente Hurmuzaki, vol. XIV, p. 2, București, 1915, pp. 145-156.

Illustrissimo Principi & Domino,

D. FRIDERICO IIII. COMITI PALATINO AD RHENVM, ELECTORALIS DIGNITATIS ET PALATINATVS HÆREDI, BAVARIÆ DUCI, DOMINO MEO clementissimo, S. P.

PRIMITIAS *laboris nostri, Illustrissime Princeps, ante annos fermè tredecim Friderico III. Principi Illustrissimo, avo T. C. obtulimus. Obtulimus autem, quia auctor fuerat & caput instituti nostri, quia merebatur pietas illius, & quia virtuti illius spectatæ debebatur. Ex eo tempore non destiterunt viri boni & sacrarum literarum amantes quidam sermone, scriptis, precibus contendere, ut quod à me interdum amplius de locis quibusdam dici animadvertebant, aut à se moneri posse judicabant, id huic secundo labori deputarem, operamq; tandem ἀναγνώτῃ darem. Inprimis autem instabant & urgebant illi, quòd libros Mosis atque historicos, duas primas veteris Testamenti partes, non satis copiosè notis ad captum multorum illustratas fuisse à nobis ostenderent. Obsequutus sum illorum voluntati: quo in officio profitando fateor me incrementum eruditionis percepisse cùm meæ operæ, tum alienis subsidiis benedicente Domino: pios verò pariter spero & confido accessionem aliquam, eámque (nisi me animus fallit) non contemnendam experturos. Nam & eos libros maximè, de quibus rogabar, locupletiores tralatione & interpretatione sua, & alios qui pleni multis videbantur esse, studio novo effeci pleniores. Hoc autem quicquid est quod avo tuo dicavimus, recognitum προσφωνῶ T. C. & commendo patrocinio tuo, quia avi illius (quanti viri, Deus bone!) hæres legitimus es, quia meretur illud tuum in pietatem studium, & quia indoli debetur tuæ. Tuam itaque C. humiliter demissèque rogo & oro, ut studium meum gratiosè probes tamquam à Deo inditum, laborem accipias ut Deo sacrum, rem denique ipsam religiosè ac indesinenter colas, ut divinum ortu, argumento, & fructu. Vale.*

Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi C. T. quam diutissimè servet incolumem, te suo Spiritu æterno regat, & omni benedictione ornet augeatque cumulatissimè. Heidelbergæ, prid. Kal. April. 1587.

◄ *Testamenti Veteris Biblia Sacra (Geneva, 1630), cu exlibrisul lui Nicolae Mavrocordat (1723)*

Mărgineni, care a aparținut stolnicului Constantin Cantacuzino, al cărui *ex-libris* a fost șters de noul posesor, Nicolae Mavrocordat, care l-a notat pe al său, după cum dovedește volumul *Tou en aghiis patros imon Athanasiou Arhiepiscopou Alexandrias. Ta evriskomena apanda* cuprinzând opera completă a Sfântului Atanasie cel Mare (Paris, 1627)[98]. Tot în 1723, domnul a donat mănăstirii și două volume ale lucrării: *Symbolarum in Mathaeum tomus alter quo continentur Catena Patrum Graecorum triginta collectore Niceta Episcopo Serrarum* (Tolosae, 1697, nota cu dedicație fiind acoperită de un posesor ulterior, cu o cerneală care s-a decolorat în timp, făcând imposibilă citirea ei. Tomul al II-lea al acestei lucrări păstrează pe cotor o etichetă cu indicații de bibliotecă). Aceeași însemnare de danie pentru mănăstire a lăsat domnitorul și pe cartea: *Testamenti Veteris Biblia Sacra sive libri canonici priscae iudeorum ecclesiae a Deo Traditi* (Geneva, 1630)[99].

---

98. Arhim. Policarp Chițulescu, „Cărți din bibliotecile medievale românești...", p. 103.
99. Arhim. Policarp Chițulescu, „Cărți din bibliotecile medievale românești...", p. 104.

În 1725, domnul a dăruit bibliotecii mănăstirii Văcărești mai multe cărți: volumele III și IV din monumentalul corpus în 6 tomuri *Mischna sive totius hebraeorum juris, ritum, antiquitatem* (Amstelodami, 1698); Johannes Buxtorfius *Epitome gramaticae hebreae* (Amstelodami, 1645); în mai 1726, domnitorul a dăruit lucrarea lui Gilbertus Gaulminus, *De Ismeniae et Ismenos amoribus libri XI* (Lutetiae Parisiorum, 1617); la 22 octombrie 1726: *Avisso di Parnaso* (Antopeli, 1643); la 20 august 1730: *Corpus Institutorum Societas Iesu. Volumen secundum* (Antverpiae, 1709)[100].

După moartea lui Nicolae Mavrocordat, fiul acestuia i-a moștenit biblioteca pe care a contopit-o cu a sa. După o grea cumpănă financiară, Constantin Mavrocordat i-a încredințat mitropolitului Neofit Cretanul un număr important de cărți, în contul sumei de 16.000 de groși, pe care ierarhul îi acordase cu mare grabă. Aceste volume au fost transferate după 1740 la Mitropolie și s-au adăugat bibliotecii lui Neofit care le-a lăsat apoi, moștenire Mitropoliei[101].

Tot la mănăstirea Văcărești a ajuns, după moartea lui Neofit Cretanul, ulterioară celei a lui Nicolae Mavrocordat, și biblioteca lui Ioan Scarlat, rudă cu domnitorul, supraveghetor și organizator al bibliotecii domnești[102].

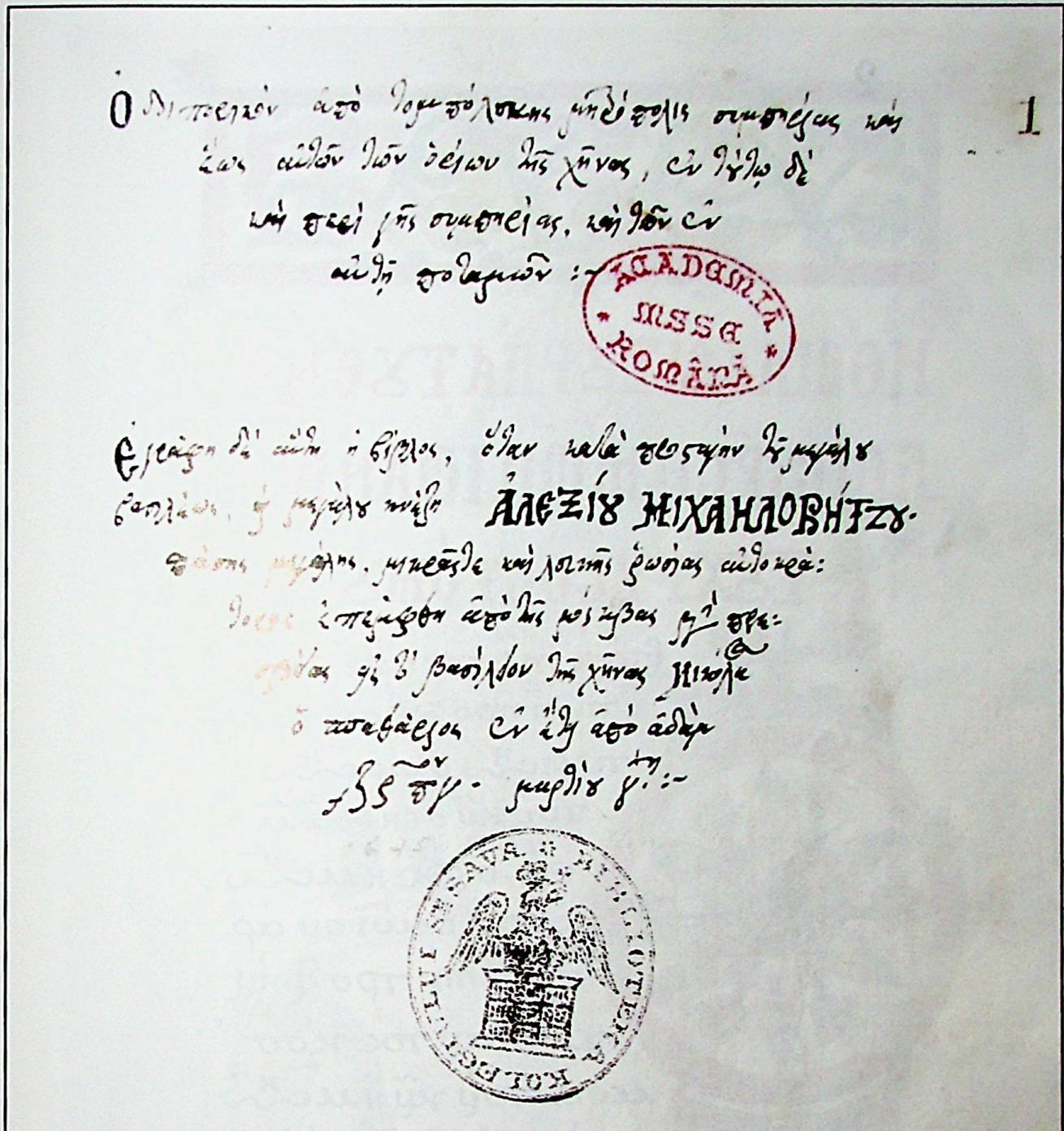
Volumele mănăstirii Văcărești, împreună cu o parte din cele ale bibliotecilor domnești, au fost transferate la Mitropolie prin grija mitropolitului Neofit, care a și reorganizat biblioteca de aici. În 1836, numeroase cărți de la Mitropolie au fost preluate de Colegiul „Sfântul Sava”, dubletele mergând la Craiova, în biblioteca liceului „Nicolae Bălcescu”, azi Colegiul „Carol I”, și ceea ce s-a trecut cu vederea este că în 1868, o altă parte din cărțile Mitropoliei au fost transferate la Seminarul Central, de unde din 1948 au fost duse la Internatul Teologic de la Radu Vodă, iar în 1959 mutate în Palatul Sfântului Sinod, la Biblioteca Sfântului Sinod de la mănăstirea Antim, aici fiind astfel descoperite numeroase volume de la Văcărești[103].

II.7. Biblioteca mănăstirii „Sfânta Treime” - Radu Vodă

O bibliotecă valoroasă avea încă din vechime și mănăstirea „Sfânta Troiță” din jos de București, rectitorită de voievodul Radu Mihnea și sfințită în 1614 de către patriarhul martir Chiril Lucaris. Aici a funcționat și un atelier de transcriere a cărților, cel mai cunoscut copist fiind Mihail Vizantios, care a realizat mai multe cópii după câteva lucrări cu răsunet

---

100. C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, p. 59. Volumele din bibliotecile Mavrocordaților, inclusiv ale mănăstirii Văcărești, care se află la fostul Colegiu „N. Bălcescu”, astăzi „Carol I” din Craiova, au fost semnalate în 1964 de prof. I. Popescu-Teiușan în studiul „Vechea bibliotecă a Colegiului popular «Nicolae Bălcescu» din Craiova”, în: *Studii și cercetări de documentare și bibliologie*, nr. 2, 1964, pp. 183-196, cu listele de cărți anexate la final. Vezi C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, care valorifică toate datele de până atunci, cu referire la bibliotecile Cantacuzinilor și Mavrocordaților. Volume provenind de la Mavrocordați au fost identificate și în alte biblioteci din țară și străinătate.
101. Mihail Carataşu, *„Știri noi privitoare la biblioteca Mitropoliei din București în secolul al XVIII-lea”*, în: *Studii și cercetări de bibliologie*, 1974, Ed. Academiei R.S.R., p. 133.
102. C. Dima-Drăgan, *Biblioteci umaniste românești*, p. 62. Volume din biblioteca lui Ioan Scarlat au fost identificate și în Biblioteca Sfântului Sinod, vezi Arhim. Policarp Chițulescu, „Cărți din bibliotecile medievale românești...”, p. 105.
103. Arhim. Policarp Chițulescu, „Cărți uitate, cărți regăsite. Date culese cu ocazia cercetării unui fond inedit”, în: vol. *Istoria cărții și a bibliotecilor*, Târgoviște, 2013, nota 1, p. 92 și în „Biblioteca Sfântului Sinod”, în: vol. *5 ani de Patriarhat ai Preafericitului Părinte Daniel al României*, Ed. Basilica, București, 2012, p. 81.

◄ Jurnalul de călătorie în China al spătarului Nicolae Milescu, copiat la mănăstirea Radu Vodă, manuscris grec 549, azi la Biblioteca Academiei Române

în epocă. Acesta a copiat în 1696 pentru stolnicul Constantin Cantacuzino, care a și semnat ca posesor pe file, o lucrare a lui Pantelimon (Paisie) Ligaridis, *Exegesis is ton Psalterion*, şi un alt volum cuprinzând *Jurnalul de călătorie în China*, alcătuit de spătarul Nicolae Milescu. Tot Mihail Vizantios a copiat, în 1698, un *Miscelaneu* de texte juridice și de ceremonial, cu cheltuiala arhimandritului Ghermanos, egumenul mănăstirii Segarcea. Mai mulți stareți greci de la Iviron din Sfântul Munte care au devenit egumeni la Radu Vodă au adus cu sine

➤ *Liturghier fost la mănăstirea Radu Vodă, manuscris grec 938 din anul 1694, azi la Biblioteca Academiei Române*

➤ *Condica mănăstirii Radu Vodă, manuscris nr. 256 păstrat în Arhivele Naționale Istorice Centrale (București)*

manuscrise împodobite cu ornamente florale și animaliere, în special Liturghii, sau le-au comandat pentru a fi utilizate în mănăstirea domnească a „Preasfintei Treimi" de la Radu Vodă. O adevărată capodoperă este *Liturghia greco-slavă* (ms. 15 MNAR[104]), copiată în 1620, la Leontopol (Lvov), de monahia Melania, ucenica mitropolitului caligraf Matei al Mirelor. Manuscrisul, împodobit cu miniaturi, vignete și letrine policrome a avut mai mulți posesori. Primul care a semnat pe file a fost mitropolitul Petru Movilă al Kievului, apoi un arhimandrit Partenie (poate unul dintre cei doi egumeni de la Radu Vodă cu acest nume, 1672-1683; 1690-1697). Un al treilea personaj care și-a scris numele pe volumul în discuție este Teofan arhimandritul mănăstirii Constamonitu, care semnează pe fila 2r în 17 martie 1665.

104. Liana Tugearu, *Miniatura și ornamentul manuscriselor din colecția de artă medievală românească a Muzeului Național de Artă al României*, vol. II, București, 2006, pp. 129-130.

стыи
Васили Велики
Василиа Великаго
архиепископа Кесариа Кападокийска

Стыи Василии Великии
стого Василїа, архиепископа Кесарїа Каппадокїискїа.
Нногомъ сущымъ иже ѿ бгодхновенна писанї
повѣдуемы, ѿ неправлатися длъжныхъ
потщавшихся благоугодити Бгви оединѣхъ иже вна
зтолащемъ пѡбнгшемся ѿ насъ.
Якоженавыкохомъ ѿ самого бгодхновеннаго писанїа. вкратцѣ рещи невспоманоути преоумысли
ноужно. еже окоемжо свѣдѣтел

Unele dintre manuscrisele care au aparținut mănăstirii Radu Vodă, sau care au fost copiate aici sunt păstrate azi în colecțiile Bibliotecii Academiei Române din București, sau în altă parte. Multe dintre volumele de carte tipărită din biblioteca mănăstirii, printre care cele mai rare ediții grecești ieșite din tipografiile Veneției, păstrează însemnări și informații despre mănăstire și viața ei. Amintim doar *Mineiele* tipărite în casa de editură a lui Antonio Pinello între 1602-1612, dintre care unele nu sunt cunoscute nici bibliografilor greci, ca de exemplu *Mineiul pe Septembrie* din 1609, *Mineiul pe Decembrie* tipărit în 1612 etc. De ce nu am crede că domnitorul Radu Mihnea s-a grăbit să procure pentru proaspăt ctitorita sa mănăstire, cele mai noi ediții ale necesarelor cărți de cult? Aceste ultime mărturii ale unei vieți monahale înfloritoare spiritual-culturale au fost aduse în 1963 în Biblioteca Sfântului Sinod din București, prin grija vrednicului patriarh Justinian Marina (†1977). Începând cu anul 2000, data reînființării mănăstirii, obștea monahală de la Radu Vodă și-a format o nouă bibliotecă, însumând câteva mii de cărți necesare hranei duhovnicești și mărturisirii Cuvântului în lume.

➤ Slujebnicul mitropolitului Ștefan al Țării Românești, manuscris românesc 1790, azi la Biblioteca Academiei Române

II.8. Biblioteca Mitropoliei Țării Românești

O importantă colecție de carte, formată prin grija mitropoliților Ungrovlahiei, a existat la Mitropolie, în mănăstirea „Sfinților Împărați Constantin și Elena", ctitorită de voievodul Constantin Șerban. Mitropoliții Țării Românești au deținut cu siguranță cărți și manuscrise pe care le-au folosit pentru lectura personală și pe care le-au lăsat moștenire urmașilor în scaun. Așadar, nu putem pune la îndoială faptul că biblioteca Mitropoliei (care va fi peregrinat împreună cu titularii Mitropoliei la Târgoviște și București) este *anterioară secolului al XVIII-lea*, nu cum s-a crezut până acum[105]. Cercetări mai recente au dovedit că printre strădaniile mitropolitului Teodosie al Ungrovlahiei se afla și preocuparea de a aduna un fond de carte pentru Mitropolie. Pe lângă cărțile de cult, el a dăruit Mitropoliei și alte cărți de zidire sufletească. Încă de la începutul păstoriei sale, în 1669, mitropolitul Teodosie precizează pe volumul Sf. Ioan Zlataust, cuprinzând *Omilii la cele 14 Epistole Pauline* (Kiev, 1623), că îl dăruiește Mitropoliei din Târgoviște *adăugându-se la celelalte cărți*. Volumul se află în Biblioteca Sfântului Sinod și a fost adus la București, probabil, împreună cu toată biblioteca cu ocazia stabilirii sediului Mitropoliei Ungrovlahiei la București. Multe alte volume cu semnătura vlădicii Teodosie i se adaugă acestuia[106].

O deosebită contribuție la consolidarea bibliotecii Mitropoliei de la București a avut-o, indiscutabil, mitropolitul Neofit Cretanul (1738-1754). El a zidit și organizat un locaș special pentru bibliotecă, lângă paraclisul refăcut în 1723, de Nicolae Mavrocordat, în cadrul reședinței mitropolitane. Aici a adus volume din biblioteca personală și chiar din biblioteca lui Nicolae Mavrocordat, primite de la Constantin Mavrocordat ca plată pentru niște datorii.

Mitropolitul Neofit era un pasionat colecționar de carte și un om foarte studios, fapt confirmat de numeroasele notițe marginale pe care le-a lăsat pe cărțile sale, mai multe cataloage ale bibliotecii sale, păstrate până azi, scoțând în evidență diversitatea tematică a manuscriselor și cărților pe care le avea.

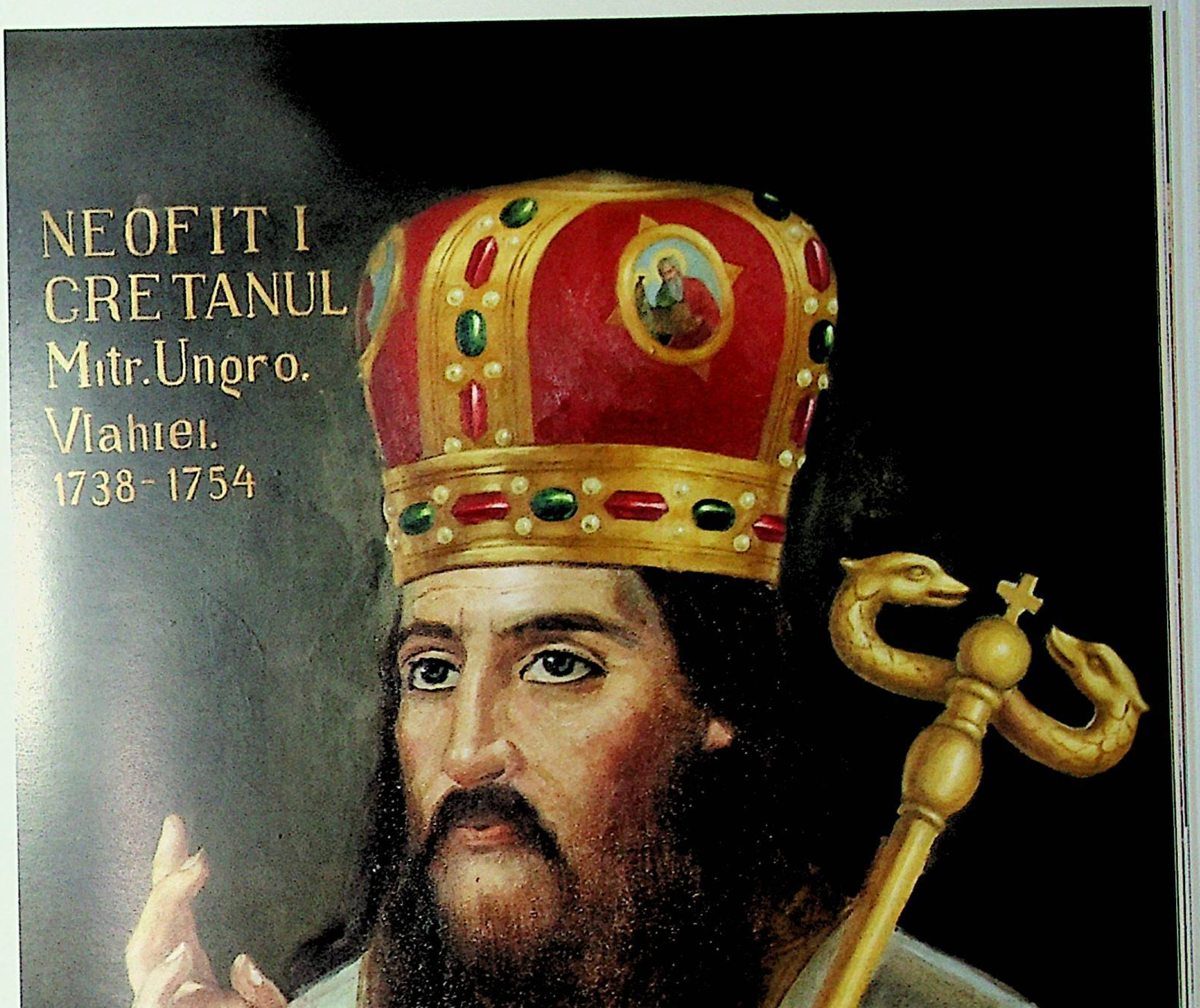
➤ Volum din opera Sf. Vasile cel Mare imprimat la Ostrog în 1594, pe care se poate observa iscălitura mitropolitului Teodosie al Țării Românești (1668-1708)

105. Marta Anineanu, „Din istoria bibliografiei românești. Catalogul sistematic din 1836 al bibliotecii Mitropoliei din București", în: vol. *Studii și cercetări de bibliologie*, I, 1955, Ed. Academiei R.S.R., p. 113.
106. Arhim. Policarp Chițulescu, „Cărți din bibliotecile medievale românești...", pp. 99-101.

Mitropolitul Teodosie al Țării Românești (1668-1708), frescă murală din Reședința patriarhală (București)

Mitropolitul Neofit Cretanul al Țării Românești (1738-1754), pictură în ulei

▲ *Sf. Ierarh Grigorie Dascălul, Mitropolit al Țării Românești (1823-1829), urmat de mitropoliții primați: Nifon (1850-1875), Calinic Miclescu (1875-1886), Conon Arămescu-Donici (1912-1919) – de la stânga la dreapta*

În testamentul[107] său, datat 20 februarie 1748, ierarhul face o incursiune în istoria eforturilor sale de a organiza și îmbogăți biblioteca Mitropoliei pe care o păstorea. Un catalog[108] parțial de bibliotecă, scris la mijlocul secolului al XVIII-lea, enumeră aproape 200 de titluri de cărți. Sunt amintite lucrări dintre cele mai cunoscute, din variate domenii: literatură, filosofie și teologie, în limbile greacă, latină, turcă și română. Unele volume din Biblioteca Sfântului Sinod, provenite din vechea bibliotecă a Mitropoliei, rămase necunoscute până azi, poartă *ex-libris*-ul grecesc al mitropolitului Neofit, cu afurisirea celor care le-ar înstrăina[109]. Amintim câteva volume: Emin. Card. Caesaris Baronii, *Compendium annalium ecclesiasticorum* (Praga, 1736); R.P. Jacobi Tirini Antuerpiani E Societate Jesu, *In Sacram Scriptura commentarius* (Veneția, 1738); *Canones SS Apostolorum Conciliorum Generalium et provincialium: Sanctorum Patrum Epistoliae canonicae* (Paris, 1620). *Ex-libris*-ul este semnat în 1742; volumul conține multe observații marginale făcute de mitropolit. Se observă și pecetea cu negru de fum a acestuia, cu cârja, crucea și mitra arhierească în centru, încadrate de inițialele: N(eo)F(it), M(itropolitul) U(n)g(rovlahiei). 7247 (1739); Varinus Phavorinus, *To mega Lexicon* (Veneția, 1712) cu *ex-libris* semnat pe 8 iunie 1739. Calmet, *Dictionnaire historique, critique, chronologique, géographique et littéral de la Bible* (t. I, II, Paris, 1722); Abraham Tromii,

107. Mihail Carataşu, *„Ştiri noi privitoare la Biblioteca Mitropoliei din Bucureşti...”*, p. 133.
108. *Condica de documente, scrisori, diverse însemnări şi socoteli ale mitropolitului Neofit I al Ungrovlahiei* (BAR, ms. rom. 2106), *apud* G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, Bucureşti, 1983, p. 171.
109. Arhim. Policarp Chiţulescu, „Cărţi din bibliotecile medievale româneşti...”, pp. 106-107.

Concordantiae Graecae versionis vulgo dictae LXX interpretum (t. II, Amsterdam, 1718); Ioannes, arhiep. Konstantinoupoleos tou Hrisostomou, *Ta evriskomena apanda* (t. II, Veneția, 1734). Pe acest volum se află o însemnare în neogreacă: „Dată în dar de preasfințitul mitropolit al Ungrovlahiei, kiriou kir Neofit, cinstitei mănăstiri a mitropoliei [cu hramul] Cei întocmai cu apostolii, Constantin cel Mare și Elena".

Biblioteca Mitropoliei s-a dezvoltat ulterior, mai ales prin grija Sfântului Ierarh Grigorie Dascălul și a mitropoliților Nifon Rusailă, Calinic Miclescu, Conon Arămescu-Donici, acesta din urmă fiind un adevărat pasionat al cărții. Un catalog al cărților de la Mitropolie, alcătuit în 1836, conține 8.200 de volume, un număr impresionant în epocă, din care 4.100 tipărituri și 149 de manuscrise au fost predate Bibliotecii Naționale de la „Sfântul Sava"[110].

Agonisita de carte a ierarhilor din scaunul Bucureștilor, alături de contribuția importantă a Patriarhilor României, se regăsește azi în Biblioteca Reședinței patriarhale și în Biblioteca Sfântului Sinod. Patriarhul Justinian Marina este cel care a amenajat incinta bibliotecii din Reședința patriarhală și pe cea a Sfântului Sinod de la mănăstirea Antim, sporindu-le colecțiile cu zeci de mii de volume[111]. Din dorința de a le face cât mai utile cercetării teologice și misiunii creștine, bibliotecile amintite beneficiază și astăzi de un sprijin similar și de o atenție sporită din partea Preafericitului Părinte Daniel, Patriarhul României.

---

110. Marta Anineanu, „Din istoria bibliografiei românești...", pp. 119, 122.
111. Arhim. Policarp Chițulescu, „Biblioteca Sfântului Sinod, istorie și actualitate", în: vol. *Librăria. Studii și cercetări de biblioteconomie*, Târgu-Mureș, volumul XII/2013, pp. 104-117.

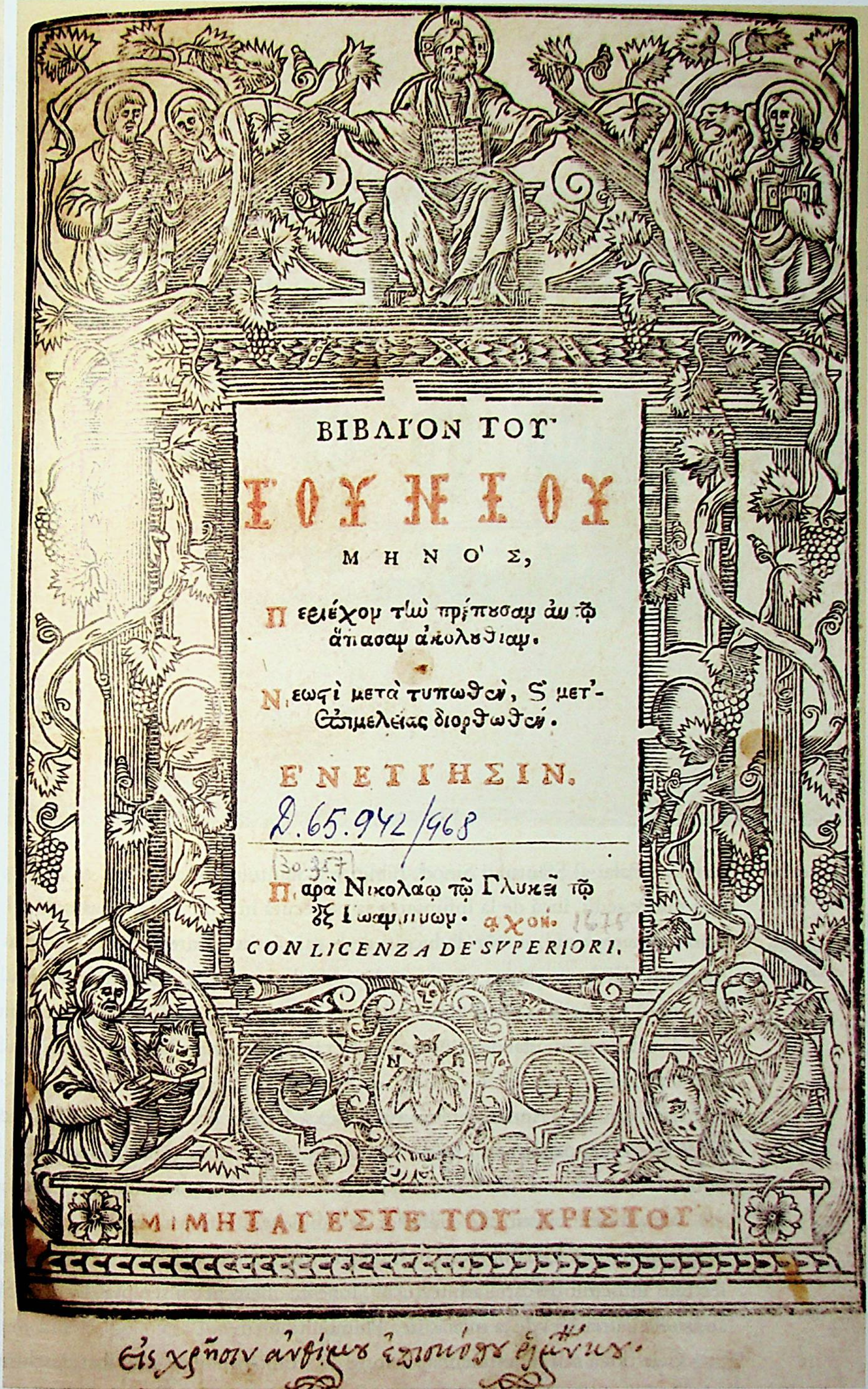
➤ *Sfântul Ierarh Antim Ivireanul, Mitropolitul Țării Românești (1708-1716)*

II.9. Biblioteca mănăstirii Antim. Biblioteca Sfântului Sinod

➤ *Ex librisul Sfântului Antim Ivireanul din Mineiul pe Iunie, imprimat la Veneția în 1678*

Preocupări pentru carte și biblioteci a avut și Sfântul Ierarh Martir Antim Ivireanul, marele cărturar, dar din păcate până azi necunoscându-se decât felul cum el hotărâse în *Diata* sa derularea activității bibliotecii întemeiate de el la ctitoria sa, mănăstirea „Tuturor Sfinților" - Antim. Câteva volume răzlețe cu *ex-libris*-ul său au fost recent descoperite în Biblioteca Sfântului Sinod[112]. Poate ca o compensare a interesului deosebit și a numeroaselor eforturi ale Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul pentru carte și biblioteci, de mai bine de un secol, din 1912, în curtea ctitoriei antimiene funcționează

112. Arhim. Policarp Chițulescu, „Cărți din bibliotecile medievale românești...", p. 101.

ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΟΥ

ΙΟΥΝΙΟΥ

ΜΗΝΟΣ,

Περιέχον τὴν πρέπουσαν αὐτῷ ἅπασαν ἀκολουθίαν.

Νεωστὶ μετὰ τυπωθέν, καὶ μετ᾽ ἐπιμελείας διορθωθέν.

ΕΝΕΤΙΗΣΙΝ.

Παρὰ Νικολάῳ τῷ Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων. αχοϛ.

CON LICENZA DE' SVPERIORI.

ΜΙΜΗΤΑΙ ΕΣΤΕ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ

Εἰς χρῆσιν ...

▲ *Palatul Bibliotecii Sfântului Sinod de la mănăstirea Antim*

în fostul Palat al Sfântului Sinod, Biblioteca Sfântului Sinod, după ce a peregrinat prin mai multe sedii, încă de la înființarea sa petrecută în anul 1873. Baza colecțiilor s-a pus prin preluarea unui număr de lucrări de la mănăstirea Hurezi, pentru ca odată înființat un fond de carte, acesta să servească spre documentare, ierarhilor Sfântului Sinod. În timpul păstoriei patriarhului Justinian Marina (1948-1977), Biblioteca Sfântului Sinod din Palatul sinodal de la Antim a fost cu totul reamenajată, împreună cu ansamblul care o găzduia.

În Palatul de la Antim, care nu mai servea ședințelor Sfântului Sinod (deoarece ele aveau loc la Reședința patriarhală), unele săli, holul principal și exteriorul palatului au fost împodobite cu picturi de către artista Olga Greceanu în trei etape, în anii: 1933, 1961 și 1965.

Aici, fostele birouri ale ierarhilor de odinioară au fost amenajate pentru a se păstra cărțile: pereții au fost îmbrăcați în întregime cu mobilier din lemn de stejar conform proiectului întocmit de către arhitectul D. Ionescu- Berechet și sculptat între 1959-1962, în atelierele Patriarhiei de la mănăstirea Plumbuita.

Cele două săli monumentale – foste de ședințe sinodale – au fost deschise, prima ca sală de lectură, iar a doua, pentru expoziții. Biblioteca din Palatul de la Antim a primit

temporar numele de „Biblioteca Patriarhiei", iar din 1965 i s-a fixat numele avut inițial de „Biblioteca Sfântului Sinod".

De bunul mers al bibliotecii s-a ocupat, începând cu anul 1959, eruditul preot profesor, Dumitru Fecioru, ajutat de o comisie de achiziții alcătuită din mitropolitul Tit Simedrea, bizantinologul Alexandru Elian, prof. Dan Simonescu, acad. Virgil Cândea etc.; astfel, s-au făcut importante achiziții de manuscrise, cărți rare, hrisoave domnești, monede, icoane etc. Colecțiile s-au mărit considerabil prin venirea aici, în 1959, a unei părți din biblioteca (Reședinței) Palatului Patriarhal, la care s-au adăugat: bibliotecile mănăstirii „Tuturor Sfinților" - Antim și a Internatului Facultății de Teologie din București de la mănăstirea Radu Vodă (la Internatul teologic erau concentrate multe alte biblioteci: cele ale Facultăților de Teologie de la Suceava și Cernăuți – evacuate în martie 1944 –, bibliotecile Seminarului Central din București (avea 4) și cea a Seminarului „Nifon"; Internatul Teologic, Facultatea de Teologie din Suceava și Seminariile fuseseră desființate în 1948, iar cărțile și manuscrisele lor, depozitate vremelnic la biblioteca Internatului Facultății de Teologie). În Biblioteca sinodală de la Antim au mai fost strânse și cărți vechi de la unele parohii din București (Brezoianu, „Sfântul Mina"- Stejaru, „Sfântul Ilie"- Rahova) și din țară (în special, Moldova), care s-au

▲ *Întemeierea Mitropoliei Țării Românești, frescă murală din Biblioteca Sfântului Sinod realizată de Olga Greceanu*

▲ *Cabinetul de carte veche străină al Bibliotecii Sfântului Sinod*

▲ *Cabinetul de carte veche românească al Bibliotecii Sfântului Sinod*

alăturat celor peste 500 de volume de carte veche, care aparţinuseră Cancelariei Sfântului Sinod[113]. Tot la Biblioteca sinodală au fost aduse în 1959 cărţile care aparţinuseră cândva unor alte instituţii ecleziastice: *Societatea licenţiaţilor în teologie, Societatea studenţilor în teologie, Societatea clerului român „Ajutorul", Biblioteca Consistoriului Superior Bisericesc, Biblioteca Tipografiei Cărţilor Bisericeşti – Institutul biblic* (în 1962, acesta din urmă a donat Bibliotecii Sfântului Sinod 9.872 volume), Seminariile teologice de la Huşi, Galaţi şi Ismail desfiinţate încă din 1893, cărţile greceşti de la fostele comunităţi elene din Sulina, Galaţi, Tulcea, Brăila, Constanţa. De-a lungul timpului s-au adăugat bibliotecile unor personalităţi ale Bisericii: ieroschimonahul Daniil Sandu Tudor, sufletul mişcării de revigorare spirituală „Rugul aprins", episcopul Nicolae Popoviciu, acad. Teodor Burada, G.T. Kirileanu, Vasile Loichiţă, fost decan al Facultăţii de Teologie din Cernăuţi, preotul dr. Gh. Ciuhandu, fost protopop bihorean şi fervent militant ortodox, care deţinea o bogată colecţie de manuscrise şi carte românească rară, prof. Constantin Sudeţeanu, fost profesor universitar de sociologie şi etică la Universitatea din Cluj, preotul academician Nicolae M. Popescu, prof. ieşean Cicerone Iordăchescu, Olga Greceanu, I.D. Petrescu-Visarion, profesorul de istorie bisericească universală Teodor M. Popescu, Nestor Camariano, preotul prof. P. Vintilescu, G. Potra. Dintre ultimele mari donaţii de carte făcute Bibliotecii Sfântului Sinod, care au aparţinut unor personalităţi, se numără bibliotecile: arhim. Sofian Boghiu, pr. prof. Gheorghe Moisescu, acad. Virgil Cândea, arhim. Grigorie Băbuş, prof. Iorgu Ivan, arhim. Chesarie Gheorghescu, prof. Radu Mărculescu – fost pictor de biserici, dr. Olga Cicanci.

Biblioteca Sfântului Sinod a făcut numeroase donaţii de periodice şi de carte către instituţii bisericeşti sau către unele personalităţi ale culturii universale. În 1965 i s-a trimis profesorului italian Mario Ruffini colecţia completă a revistelor *Biserica Ortodoxă Română* şi *Glasul Bisericii*. În 1966 s-au trimis volume în Olanda şi SUA, în 1967 *Institutul de istorie, filologie şi folclor* din Craiova a primit exemplare de carte veche la solicitarea lui C. Nicolăescu-Plopşor; în februarie 1968 s-au trimis exemplare la: Casele de odihnă şi de îngijire a clericilor vârstnici de la mănăstirile Cheia, Viforâta, Dealu, apoi mănăstirilor: Cernica, Căldăruşani, Pasărea, Ţigăneşti, Ghighiu, Ciorogârla, Neamţ, Sihăstria, Putna, Agapia, Văratec, Frăsinei, Hurezi, Curtea de Argeş, Prislop, la unele dintre acestea funcţionând şi Seminarii de băieţi sau de fete. În septembrie 1977, din vechi tipărituri muzicale unele au fost donate Bibliotecii Institutului Teologic din Sibiu, iar în ianuarie 1978, Episcopia Ortodoxă a Alba Iuliei a primit un număr însemnat de cărţi şi reviste bisericeşti. În luna iunie 1978, s-a făcut o donaţie importantă Institutului Ecumenic pentru Studii Teologice din Ierusalim, iar în noiembrie acelaşi an, alte exemplare au fost dăruite bibliotecii de la *Centros de Estudios Orientales y Ecumenicos Juan XXIII*, Salamanca, Spania. În 1979 s-au expediat volume şi la mănăstirile Prislop şi Râmeţ, cartea religioasă fiind, ca odinioară, liantul care unea fraţii de peste munţi.

➤ Mitropolitul Nifon al Ţării Româneşti şi voievodul Radu cel Mare, „adună Curtea şi călugării pentru Soborul învăţăturei", frescă murală de Olga Greceanu, din Biblioteca Sfântului Sinod

Şi după căderea regimului comunist ateu din 1989, Biblioteca Sfântului Sinod şi-a continuat tradiţia de a înzestra cu exemplare din fondul de dublete (cărţi şi periodice), bibliotecile unor eparhii şi şcoli de teologie nou-înfiinţate; ne referim la Biblioteca Facultăţii de Teologie din Iaşi, care în 1991 a primit 7.657 de volume, iar biblioteca Facultăţii de Teologie din Craiova a pornit la drum tot cu volume din Biblioteca Sfântului Sinod.

113. Arhiva Administraţiei Patriarhale, Dosar nr. 45 / 1959.

MITROPOLITUL NIFON ȘI VOEVODUL RADU CEL MARE, ADUNA CURTEA ȘI CALUGARII PEN-
TRU SOBORUL ÎNVĂȚĂTUREI.

➤ *Carte veche românească din Biblioteca Sfântului Sinod*

Au mai primit donații: Seminarul de la Dunărea de Jos (1992), Facultatea de Teologie din Arhiepiscopia Târgoviștei (2010), Biblioteca Episcopiei Severinului și Strehaiei (2010), cea a Episcopiei Tulcii (2010), Seminarul Teologic din București (2010) etc.

În ceea ce privește înregistrarea, indexarea și catalogarea documentelor, acestea se realizează atât prin fișierele clasice, cât și în softul Liberty 3 pentru o viitoare constituire a cataloagelor digitale on-line.

Biblioteca Sfântului Sinod este formată din două Secții generale: 1. Secția *Colecții speciale* (Cabinetul de manuscrise; Cabinetul de carte veche românească; Cabinetul de carte veche străină; Cabinetul de fotografie și documente, Cabinetul de reviste și periodice vechi, românești și străine) și 2. Secția *Colecții contemporane* (cu lucrări de teologie, istorie, filosofie, beletristică, dicționare, enciclopedii).

Fondul *Cabinetului de manuscrise* al Bibliotecii este unul dintre cele mai reprezentative, el cuprinzând lucrări slavone, grecești și românești precum și o serie de vechi manuscrise muzicale. Cele peste 500 de manuscrise datează din secolele XIV-XX; amintim celebrul *Sbornic* al lui Gherman (1359) copiat pe pergament, două manuscrise autograf de la Gavriil Uric (prima jumătate a secolului al XV-lea), *Liturghier* (secolul al XV-lea

– pergament pe rotulus) și alte zeci de volume cuprinzând literatură liturgică, ascetică, filocalică, copiate în secolele XIV-XV, *Tetraevanghele* (secolul al XVI-lea) etc. Menționăm și existența unui valoros fond de manuscrise românești, provenit, în mare parte, de la mănăstirea Căldărușani. Acestora li se adaugă și o serie de diplome și hrisoave din secolele XVI-XVIII.

Dintre manuscrisele mai recente, amintim pe cele ale lui Gala Galaction, prof. Teodor M. Popescu, ieroschim. Daniil Sandu Tudor, ale vestiților profesori de la Facultatea de Teologie din Cernăuți: Vasile Gheorghiu, Cicerone Iordăchescu, Vasile Loichiță, sau ale pictoriței Olga Greceanu, autoarea frescei care împodobește monumentala incintă a Bibliotecii Sfântului Sinod.

Fondul *Cabinetului de carte veche străină și românească* constituie una dintre cele mai valoroase secțiuni a *Colecțiilor speciale*. Cea mai veche carte străină din Biblioteca Sfântului Sinod este volumul greco-latin *De rebus suis Carmina* aparținând Sfântului Grigorie Teologul, tipărit în 1504 la Veneția în tipografia lui Aldus Manutius. Lui i se alătură numeroase alte tipărituri grecești și slave tipărite între secolele XVI-XVIII, cu legături elegante

▲ *Sala de colocvii „Conon Arămescu-Donici, Mitropolit Primat" a Bibliotecii Sfântului Sinod*

și *ex-libris*-uri ale unor posesori celebri. Cea mai veche carte românească este *Antologhionul* de la Câmpulung apărut în 1643, precum și *Cazania de la Iași* (1643) și multe alte titluri din *Bibliografia Românească Veche*.

În vederea restaurării și conservării colecțiilor de patrimoniu a fost înființat un atelier propriu de restaurare carte. Acesta funcționează astăzi, în spațiul Bibliotecii, cu personal atestat în domeniu. De-a lungul celor 6 ani de funcționare a atelierului, începând cu 2010, au fost restaurate importante volume de patrimoniu: *Noul Testament* (Basileae, 1545); Sfântului Atanasie cel Mare, *Opere complete* (Paris, 1625, exemplar din biblioteca de la Văcărești, cu *ex-libris*-ul domnitorului Nicolae Mavrocordat); *Nea Synopsis Diaforon Istorion*, aparținând lui Matei Cygala (Veneția, 1637), o ediție rară a acestei lucrări, *Scutul Catehismului* (Alba Iulia, 1656); *Psaltirea în Versuri* (Uniev, 1673, Sfântul Ierarh Dosoftei), *Acatist*, imprimat de Sfântul Antim Ivireanul (Snagov, 1698 – unicat); Dimitrie Cantemir, *Divanul sau gâlceava înțeleptului cu lumea* (Iași 1698); *Dumnezeieștile Liturghii* tipărite de Sfântul Antim Ivireanul (Târgoviște, 1713); *Octoih* (Buzău, 1700); ediția rară a *Didahiilor*

▲ *Sala de lectură „Athanasie Mironescu, Mitropolit Primat" a Bibliotecii Sfântului Sinod*

aparținând episcopului Ilie Miniat (Veneția, 1720) ș.a. Acestora li se adaugă manuscrise, documente, fotografii, hărți, scrisori. Pentru a face posibilă în cadrul Bibliotecii, organizarea de sesiuni științifice, expoziții și alte întruniri tematice, s-a amenajat (cu dotări de tehnică și mobilier nou), sala de întruniri „Conon Arămescu-Donici", mitropolit primat (deschisă în 2010), prevăzută cu un oficiu, o sală de lectură modernizată care poartă numele „Athanasie Mironescu" – mitropolit primat, inaugurată de către Preafericitul Părinte Daniel, Patriarhul României, în prezența membrilor Sfântului Sinod în data de 28 octombrie 2012 (când a fost celebrat Centenarul Palatului Sfântului Sinod).

Dintre numeroasele vizite primite de Biblioteca Sfântului Sinod, pe lângă cele ale patriarhilor români și străini, amintim vizita din data de 9 decembrie 2013, efectuată aici de Excelența Sa, Monseniorul J.L. Bruguès, directorul Bibliotecii și Arhivelor Vaticanului.

Patriarhii României, fiind direct răspunzători de Biblioteca Sfântului Sinod, ca președinți ai Sfântului Sinod, au consolidat poziția bibliotecii prin continuă susținere financiară și prin donații de carte.

*

În epoca Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu și apoi a lui Nicolae Mavrocordat, Academia Domnească de la mănăstirea „Sfântul Sava" din București a deținut o importantă bibliotecă din ale cărei volume multe se cunosc până astăzi, constituind fruntea colecțiilor Bibliotecii Academiei Române și a altor instituții similare.

În mănăstirea „Sfântului Sava", închinată Sfântului Mormânt, domnitorul valah Șerban Cantacuzino a întemeiat o Academie domnească de rang superior, reorganizată în 1707 de Sfântul Voievod Martir Constantin Brâncoveanu, care i-a asigurat și o sursă constantă de finanțare. Prestigiul *patronilor* acestei școli, cei doi patriarhi ierusalimiteni, Dositei și Hrisant, precum și programa deosebit de diversificată au atras studenți din toată Peninsula Balcanică[114]. Unei instituții de un asemenea nivel nu putea să-i lipsească o bibliotecă, vitală studenților veniți aici pentru învățătură de cea mai bună calitate. În 1709 era plănuit ca biblioteca, împreună cu o tipografie, să aibă propria clădire din piatră, alăturată școlii. Grija bibliotecii, dar și a construcției, o purta patriarhul Hrisant Notara, care a făcut și primele donații de carte. Cum sprijinul financiar al Sfântului Voievod Martir Brâncoveanu era nelipsit, acesta îl informa într-o scrisoare pe patriarh că epidemia de ciumă a împiedicat terminarea clădirilor școlii, ceea ce ducea la amânarea ridicării bibliotecii plănuite[115]. Cărțile afierosite de Hrisant, au stat începând cu 1710, pentru o vreme, și la mănăstirea „Sfântul Gheorghe" din București, deoarece școala de la „Sfântul Sava" era în reparații[116]. Însuși domnitorul Nicolae Mavrocordat era interesat în 1716 de biblioteca școlii din această mănăstire[117] pe care ocrotitorul ei, Hrisant al Ierusalimului, a îmbogățit-o în luna mai 1728 cu o nouă donație de carte. S-au păstrat până azi manuscrise și cărți, printre care și volumul: R. P. M. F. Basilii Pontii Legionensis, *De sacramento matrimonii tractatus* (Societas Jesu) cu următoarea notă votivă: *„Și această [carte face parte], pe lângă celelalte, dintre cărțile închinate ale școlii grecești din București, care se găsește la cinstita mănăstire a Sfântului Sava, cea aflată sub oblăduirea Sfântului Mormânt; iar dacă cineva vreodată ar îndrăzni să înstrăineze această [carte] de la această [școală], să fie afurisit de Domnul Dumnezeu, Atotputernicul și [să fie] sub osânda anatemei veșnice. În luna mai, 1728.* † Hrisant al Ierusalimului"[118].

În 1775, biblioteca Academiei Domnești de la „Sfântul Sava" avea bibliotecar și regulament de funcționare[119]. Începând cu anul 1831, colecțiile de aici se vor constitui într-o *Bibliotecă națională*, fiind îmbogățite cu cărți adunate de la toate mănăstirile din țară, inclusiv de la Mitropolia Ungrovlahiei[120]. Cunoscutul elenist G. Ioanid a fost însărcinat în

114. A. Camariano-Cioran, *Academiile domnești...*, pp. 33-35.
115. E. de Hurmuzaki, *Documente*, XIV/1, București, 1915, p. 413.
116. A. Camariano-Cioran, *Academiile domnești...*, p. 36.
117. T.G. Bulat, „Din istoricul bibliotecii de la fosta mănăstire...", p. 314.
118. Volumul se află în colecțiile Bibliotecii Sfântului Sinod.
119. T.G. Bulat, „Din istoricul bibliotecii de la fosta mănăstire...", p. 316.
120. Un catalog întocmit în 1836 arăta că din cele 8200 de volume de la Mitropolie, 4100 de titluri și 149 manuscrise urmau a fi predate Colegiului de la „Sfântul Sava", iar biblioteca publică de aici și-a deschis porțile în 1838 cu

Patriarhul Hrisant Nottara al Ierusalimului, gravură din lucrarea „Isagogiis ta geografika..." (Paris, 1716)

1838 cu organizarea Bibliotecii naționale de la „Sfântul Sava",[121] care va deveni, ulterior, Biblioteca Academiei Române. În 1843 o serie de cărți cu caracter profan din biblioteca Mitropoliei a trecut la „Sfântul Sava", iar o parte dintre cărțile cu caracter religios de la „Sfântul Sava" au fost transferate Mitropoliei. Tot la „Sfântul Sava" se vor aduna, între 1864-1865, cărțile mănăstirilor Văcărești, Stavropoleos, Mihai Vodă, Slobozia etc.[122]

---

cărțile de la Mitropolie; vezi Marta Anineanu, „Din istoria bibliografiei românești...", pp. 120-121.

121. T.G. Bulat, „Din istoricul bibliotecii de la fosta mănăstire...", p. 324.

122. Ileana Băncilă, „Aspecte din evoluția bibliotecilor de specialitate din țara noastră, în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea", în: vol. *Studii și cercetări de bibliologie*, V, 1963, Ed. Academiei Române, p. 236.

➤ *Sfântul Grigorie Dialogul, xilogravură dintr-un Liturghier grecesc (dreapta), tipărit la Veneția în anul 1714, fost la mănăstirea Argeșului apoi la mănăstirea Sinaia, II 170858, azi la Biblioteca Academiei Române*

II.10. Biblioteca mănăstirii Sinaia

Ctitorită în 1695 de marele spătar Mihail Cantacuzino (†1716), această vatră călugărească străjuită de Munții Bucegi a deținut, prin grija fondatorului ei, o bibliotecă bogată ale cărei comori se mai păstrează în parte, până astăzi. Fiind o construcție întărită cu ziduri ca de cetate, ea a fost gazda multor pribegi, fapt pentru care nu de puține ori a avut de suferit odată cu tezaurul bibliotecii. Câteva dintre daniile de carte ale ctitorului Mihail Cantacuzino, cu pecetea și semnătura lui, au rămas pe mai departe la Sinaia ca de exemplu *Mineiul* grecesc pe aprilie, tipărit la Veneția în 1685. Pe acest volum se poate citi următoarea însemnare în limba română: „Acest Minei al lunii lui aprilie este al sfintei mănăstiri a

Η' ΘΕΙ'Α
ΛΕΙΤΟΥΡΓΙ'Α
Τοῦ ἐν Ἁγίοις Πατρὸς ἡμῶν
ΓΡΗΓΟΡΙ'ΟΥ
ΤΟΥ' ΔΙΑΛΟ'ΓΟΥ,
Ἤτοι τῶν Προηγιασμένων.

Ὁ ἹΕΡΕΥ'Σ.

Εὐλογημένη ἡ Βασιλεία τοῦ Πατρὸς, καὶ τοῦ Υἱοῦ, καὶ τοῦ Ἁγίου Πνεύματος, νῦν, καὶ ἀεὶ, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν.

Καὶ μετὰ τὸν Προοιμιακὸν Ψαλμὸν, ὁ Διάκονος λέγει τὰ Εἰρηνικά.

Ἐν εἰρήνῃ τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τῆς ἄνωθεν εἰρήνης, καὶ τῆς σωτηρίας τῶν ψυχῶν ἡμῶν, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τῆς εἰρήνης τοῦ σύμπαντος Κόσμου, εὐσταθείας τῶν ἁγίων τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησιῶν, καὶ τῆς τῶν πάντων ἑνώσεως, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Ὑπὲρ τοῦ ἁγίου Οἴκου τούτου, καὶ τῶν μετὰ πίστεως, εὐλαβείας, καὶ φόβου Θεοῦ εἰσιόντων ἐν αὐτῷ, τοῦ Κυρίου δεηθῶμεν.

Sinaii de supt muntele Buceagi dat de Mihail Spătar Cantacuzino"; alte danii ale ctitorului ca: *Mărgăritare* (București 1691); *Antologhion* (Snagov, 1697) sunt azi tezaurizate în Biblioteca Sfântului Sinod.

În 1895 starețul mănăstirii, Nifon II Popescu, a înființat o nouă bibliotecă și un muzeu cu obiecte și cărți aduse de la schiturile-metocuri ale Eforiei Spitalelor Civile[123]. Prestigiul bibliotecii se datorează nenumăratelor tipărituri și manuscrise românești și străine care se mai păstrează aici: *Noul Testament* (Leipzig, 1564); *Biblia* (București, 1688); *Evanghelia slavonă* (Moscova, 1689) etc. Tot aici se află și o importantă colecție de manuscrise psaltice[124]. La Sinaia sunt depozitate cărțile vechi care au aparținut parohiilor din cuprinsul județului Prahova. În localitatea Sinaia a fost îngropat neobositul patriot Badea Cârțan, care își ținea cărțile la mănăstire, ducându-le cu greu peste munți, la frații români din Transilvania.

II.11. Biblioteca mănăstirii Stavropoleos

Această chinovie citadină este ctitoria din 1724 a arhimandritului grec Ioanichie, ajuns în 1726 mitropolit de Stavropola. El a ridicat mai întâi un han și apoi biserica mănăstirii închinată Sfinților Arhangheli, pentru a susține ctitoria sa de metanie, de la Gura Pogonianei, din Epir.

Nu se cunosc date despre o bibliotecă a mănăstirii, care totuși trebuie să fi existat. Ctitorul ei, mitropolitul Ioanichie, dăruiește mănăstirii, desigur pentru nevoile cultului, o *Evanghelie greco-română* (1693), pe a cărei primă filă găsim însemnarea sa autografă, în limba greacă, datată 1737. Cartea, îmbrăcată în catifea ferecată în argint aurit, are următoarea inscripție: „†A primit podoabă de aur această Evanghelie, cu cheltuielile arhiereului de Stavropole, Ioanichie, și ale lui Diamandi Razu, marele postelnic, și ale Mariei Cantacuzino, în anul 1735, noiembrie 8". Mănăstirea a trecut și ea prin mai multe vitregii: a fost desființată la sfârșitul secolului al XIX-lea, iar după o restaurare îndelungată, de aproape 20 de ani, în 1940, va fi redeschisă ca biserică de mir. Abia în 1991, spațiile din incintă au fost amenajate pentru a adăposti chiliile, trapeza, stăreția, dar și o colecție de obiecte de artă și o bibliotecă. În 2008 mănăstirea Stavropoleos a fost reînființată, cu obște de monahii. Cărțile achiziționate sau primite de-a lungul anilor sunt catalogate, iar informația introdusă într-un catalog electronic care poate fi consultat; sala care adăpostește biblioteca poate fi vizitată la cerere, iar cei interesați pot studia aici.

Fondul (care număra în ianuarie 2014, 11.500 volume, din care carte veche 445 volume) s-a constituit în cea mai mare parte prin achiziții, s-a axat prioritar pe domeniile de interes ale viețuitorilor unei mănăstiri: teologie, artă bisericească, istorie, filosofie, cultură și civilizație veche, alături de cărți de cult în diferite limbi (vechi și moderne) și de carte muzicală (manuscris și tipărituri). O parte însemnată din fondul de carte de artă (albume, studii, publicații de specialitate) a aparținut bibliotecii istoricului de artă, profesorului, medievistului Vasile Drăguț (1928-1987), cărțile fiind donate mănăstirii Stavropoleos de către soția acestuia,

➤ *Liturghier grecesc, manuscris de la începutul secolului al XVII-lea*

123. Irineu Pop, „Mănăstirea Sinaia", în: *Glasul Bisericii*, 44 (1985), nr. 1-2, p. 79.
124. Ierom. Mihail Harbuzaru, *Manuscrisele psaltice de la Mănăstirea Sinaia*, București, 2012.

2

Ἡ θεία λειτουργία τοῦ ἐν ἁγίοις πατρὸς ἡμῶν
Ἰωάννου ἀρχιεπισκόπου Κωνσταντίνου-
πόλεως τοῦ Χρυσοστόμου :-

Εὐχὴ τῆς προθέσεως

Ὁ Θεὸς ὁ Θεὸς ἡμῶν· ὁ τὸν οὐράνι-
ον ἄρτον τὴν τροφὴν τοῦ παν-
τὸς κόσμου· τὸν Κύριον ἡμῶν καὶ Θεὸν
Ἰησοῦν Χριστὸν ἐξαποστείλας σωτῆρα καὶ λυ-
τρωτὴν καὶ εὐεργέτην· εὐλογοῦν-
τα καὶ ἁγιάζοντα ἡμᾶς αὐτὸς εὐλόγησον
τὴν πρόθεσιν ταύτην· καὶ πρόσδε-
ξαι αὐτήν· εἰς τὸ ὑπερουράνιόν σου θυσι-
αστήριον· μνημόνευσον ὡς ἀγαθὸς

JOHANNIS SCAPULÆ

LEXICON

GRÆCO-LATINUM.

QUO, EX

PRIMITIVORUM ET SIMPLICIUM

fontibus, Derivata atque Composita, ordine non minùs naturali, quàm alphabetico, breviter ac dilucidè deducuntur.

CUM INDICIBUS

Græco & Latino locupletissimis,

ET AUCTARIO

Dialectorum omnium,

à

JACOBO ZUINGERO,

Philosopho & Medico Basil. in expeditas succinctasque Tabulas compendiosè redactarum.

Accesserunt,

LEXICON ETYMOLOGI-

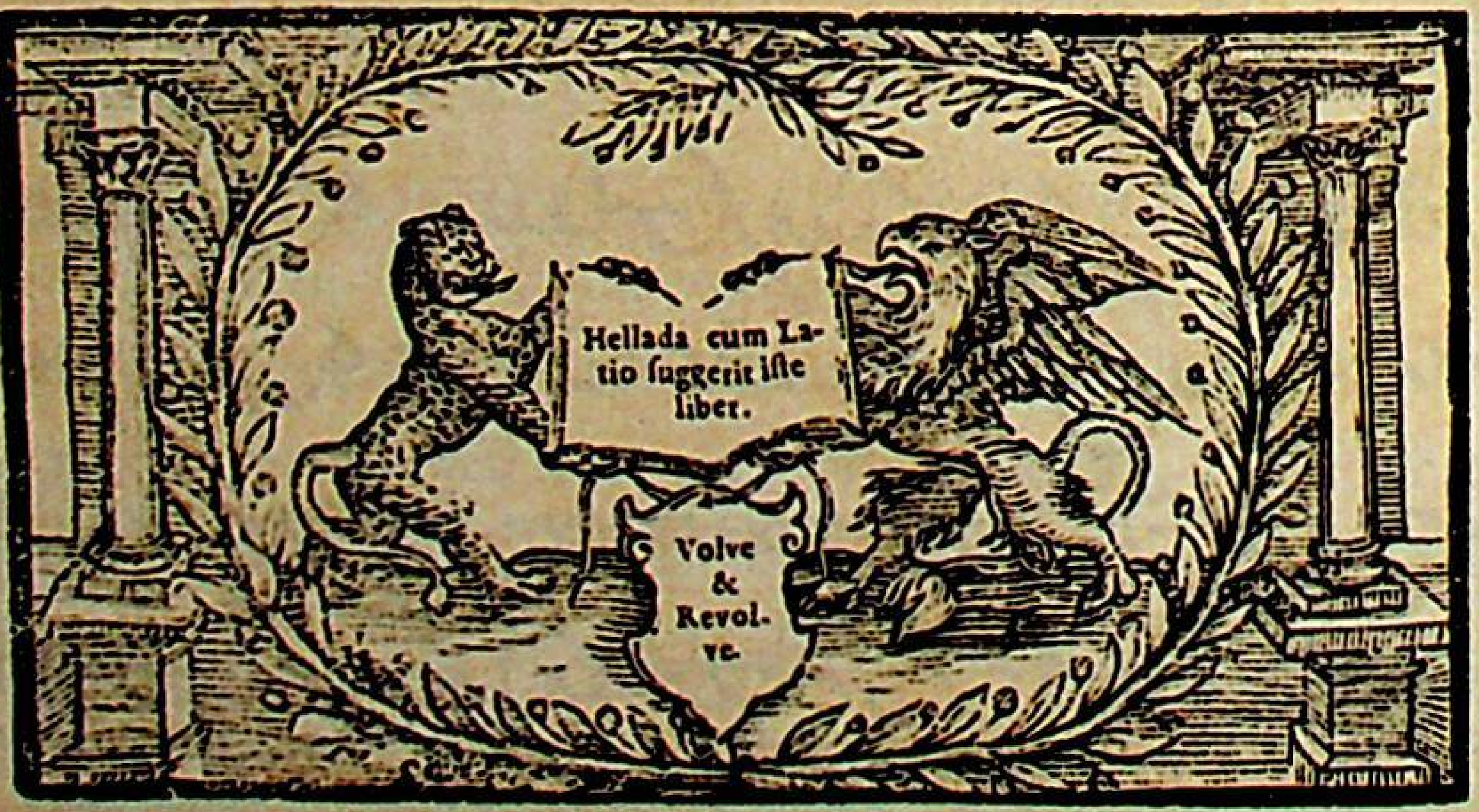
cum, cum thematibus investigatu difficiliori-bus & anomalis,

&

JOANNIS MEURSII

Glossarium contractum.

EDITIO NOVISSIMA & ACCURATISSIMA.

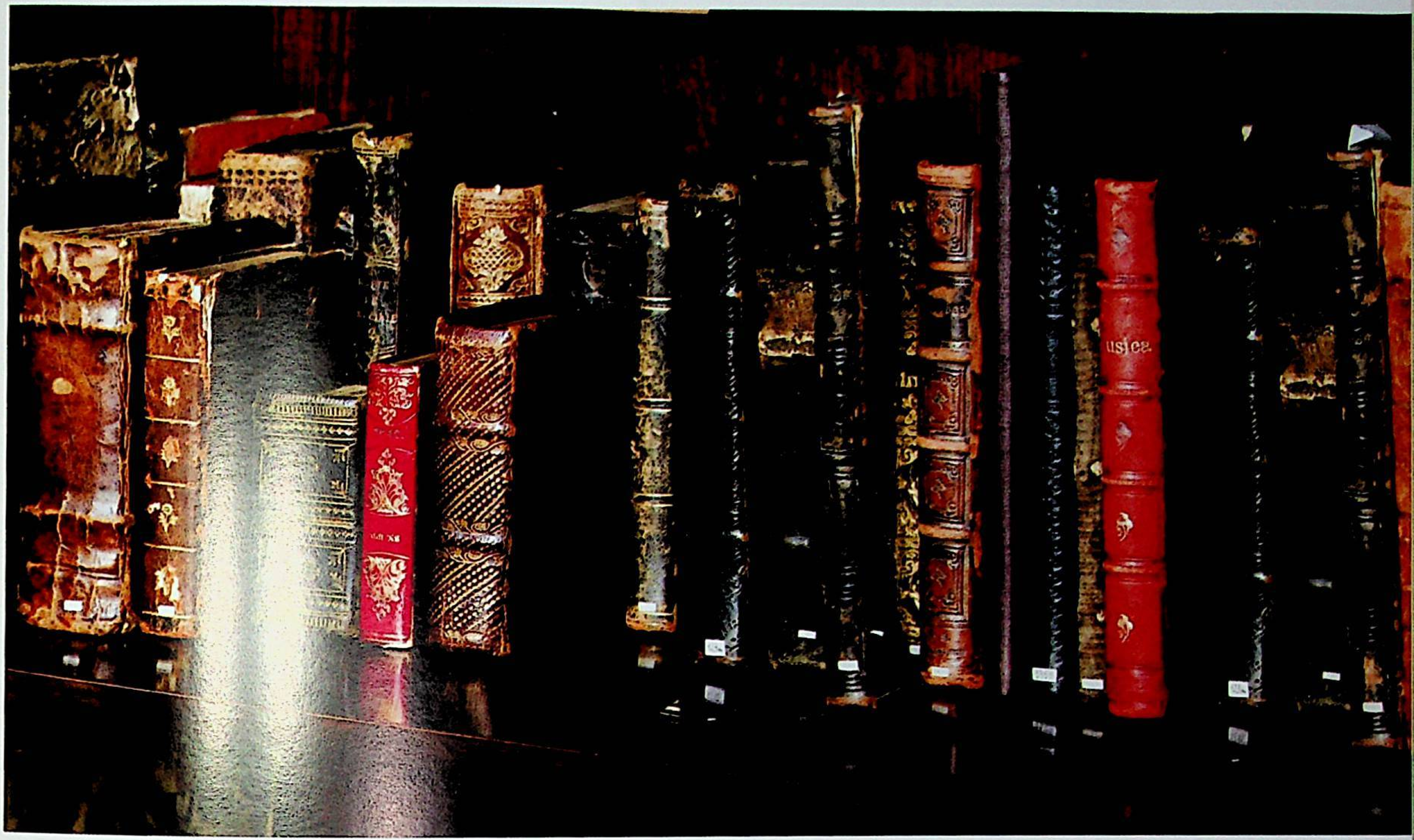
Cum Privilegiis S. Cæsareæ Majestatis & Regis Galliarum.

BASILEÆ,

Sumptibus, EMANUELIS KONIG & FILIORUM.

Typis JACOBI BERTSCHI.

M. DC. LXV.

pictorița Gabriela Pătulea-Drăguț; ele au însemnarea autografă a profesorului Drăguț și unele notițe marginale. Tot prin donație, au ajuns în biblioteca de la Stavropoleos un număr de cataloage de documente și volume de studii de specialitate, care au aparținut slavistului Traian Ionescu-Nișcov (1898-1989), prin bunăvoința fiicei acestuia, traducătoarea Viorica Nișcov. Din biblioteca preotului Moise Popovici (1865-1948, protopop și director al Institutului teologic ortodox din Beiuș) au intrat în fondul de la Stavropoleos două ediții ale Sfintei Scripturi (Blaj, 1795; Sibiu, 1858, tipărită cu binecuvântarea episcopului Andrei Șaguna). Din biblioteca muzicologului Titus Moisescu (1922-2002) au fost achiziționate tipărituri muzicale vechi, cărți și reviste de specialitate, precum și o serie de manuscrise personale: fișe de lucru sau studii aflate în curs de publicare. Carte muzicală veche a fost achiziționată și din biblioteca muzicologului și profesorului Sebastian Barbu Bucur (1930-2015), fondul de manuscrise și tipărituri de psaltichie ocupând un loc important în biblioteca de la Stavropoleos.

Între cele mai vechi cărți tipărite aflate în biblioteca mănăstirii Stavropoleos se numără *Noul Testament grec* cu traducere interliniară latină (Anvers, 1572); *Codex Justinianus* (Lyon, 1560) și *Lexicon grec-latin* (Basel, 1665) și alte tipărituri grecești, românești, slavone, carte de cult și scrieri teologice precum *Carte românească de învățătură* (*Cazania* lui Varlaam, Iași, 1643); *Îndreptarea legii cu Dumnezeu* (Târgoviște, 1652) și *Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie* (București, 1723). Peste 30 de manuscrise muzicale, unele împodobite cu miniaturi, și majoritatea tipăriturilor muzicale românești apărute în secolul al XIX-lea (*Teoreticon*, *Anastasimatar*, *Idiomelar*, *Irmologhion*, *Catavasier*, *Doxastar* etc.) se găsesc în fondul de carte muzicală.

▲ *Imagine din vitrina cu manuscrise și tipărituri muzicale, Biblioteca Mănăstirii Stavropoleos*

◀ *Lexicon greco-latin, tipărit la Basel în 1665*

JOHANNIS SCAPULÆ

LEXICON GRÆCO-LATINUM.

QUO, EX

PRIMITIVORUM ET SIMPLICIUM

fontibus, Derivata atque Composita, ordine non minùs naturali, quàm alphabetico, breviter ac dilucidè deducuntur.

CUM INDICIBUS

Græco & Latino locupletissimis,

ET AUCTARIO

Dialectorum omnium,

à

JACOBO ZUINGERO,

Philosopho & Medico Basil. in expeditas succinctasque Tabulas compendiosè redactarum.

Accesserunt,

LEXICON ETYMOLOGICUM, cum thematibus investigatu difficilioribus & anomalis,

&

JOANNIS MEURSII

Glossarium contractum.

EDITIO NOVISSIMA & ACCURATISSIMA.

Cum Privilegiis S. Cæsareæ Majestatis & Regis Galliarum.

BASILEÆ,

Sumptibus, EMANUELIS KONIG & FILIORUM.

Typis JACOBI BERTSCHI.

M. DC. LXV.

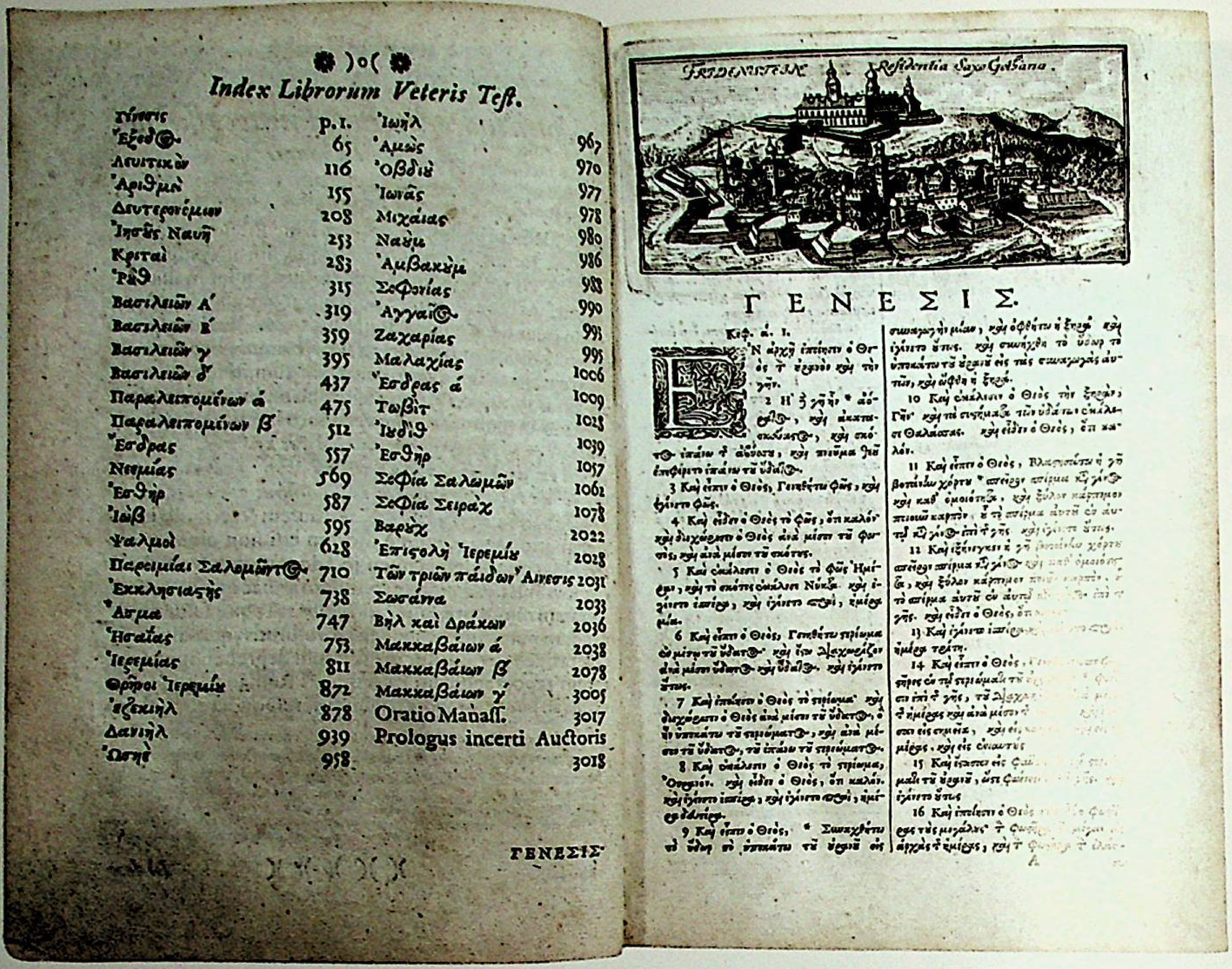

pictorița Gabriela Pătulea-Drăguț; ele au însemnarea autografă a profesorului Drăguț și unele notițe marginale. Tot prin donație, au ajuns în biblioteca de la Stavropoleos un număr de cataloage de documente și volume de studii de specialitate, care au aparținut slavistului Traian Ionescu-Nișcov (1898-1989), prin bunăvoința fiicei acestuia, traducătoarea Viorica Nișcov. Din biblioteca preotului Moise Popovici (1865-1948, protopop și director al Institutului teologic ortodox din Beiuș) au intrat în fondul de la Stavropoleos două ediții ale Sfintei Scripturi (Blaj, 1795; Sibiu, 1858, tipărită cu binecuvântarea episcopului Andrei Șaguna). Din biblioteca muzicologului Titus Moisescu (1922-2002) au fost achiziționate tipărituri muzicale vechi, cărți și reviste de specialitate, precum și o serie de manuscrise personale: fișe de lucru sau studii aflate în curs de publicare. Carte muzicală veche a fost achiziționată și din biblioteca muzicologului și profesorului Sebastian Barbu Bucur (1930-2015), fondul de manuscrise și tipărituri de psaltichie ocupând un loc important în biblioteca de la Stavropoleos.

Între cele mai vechi cărți tipărite aflate în biblioteca mănăstirii Stavropoleos se numără *Noul Testament grec* cu traducere interliniară latină (Anvers, 1572); *Codex Justinianus* (Lyon, 1560) și *Lexicon grec-latin* (Basel, 1665) și alte tipărituri grecești, românești, slavone, carte de cult și scrieri teologice precum *Carte românească de învățătură* (*Cazania* lui Varlaam, Iași, 1643); *Îndreptarea legii cu Dumnezeu* (Târgoviște, 1652) și *Sfânta și dumnezeiasca Evanghelie* (București, 1723). Peste 30 de manuscrise muzicale, unele împodobite cu miniaturi, și majoritatea tipăriturilor muzicale românești apărute în secolul al XIX-lea (*Teoreticon*, *Anastasimatar*, *Idiomelar*, *Irmologhion*, *Catavasier*, *Doxastar* etc.) se găsesc în fondul de carte muzicală.

▲ *Imagine din vitrina cu manuscrise și tipărituri muzicale, Biblioteca Mănăstirii Stavropoleos*

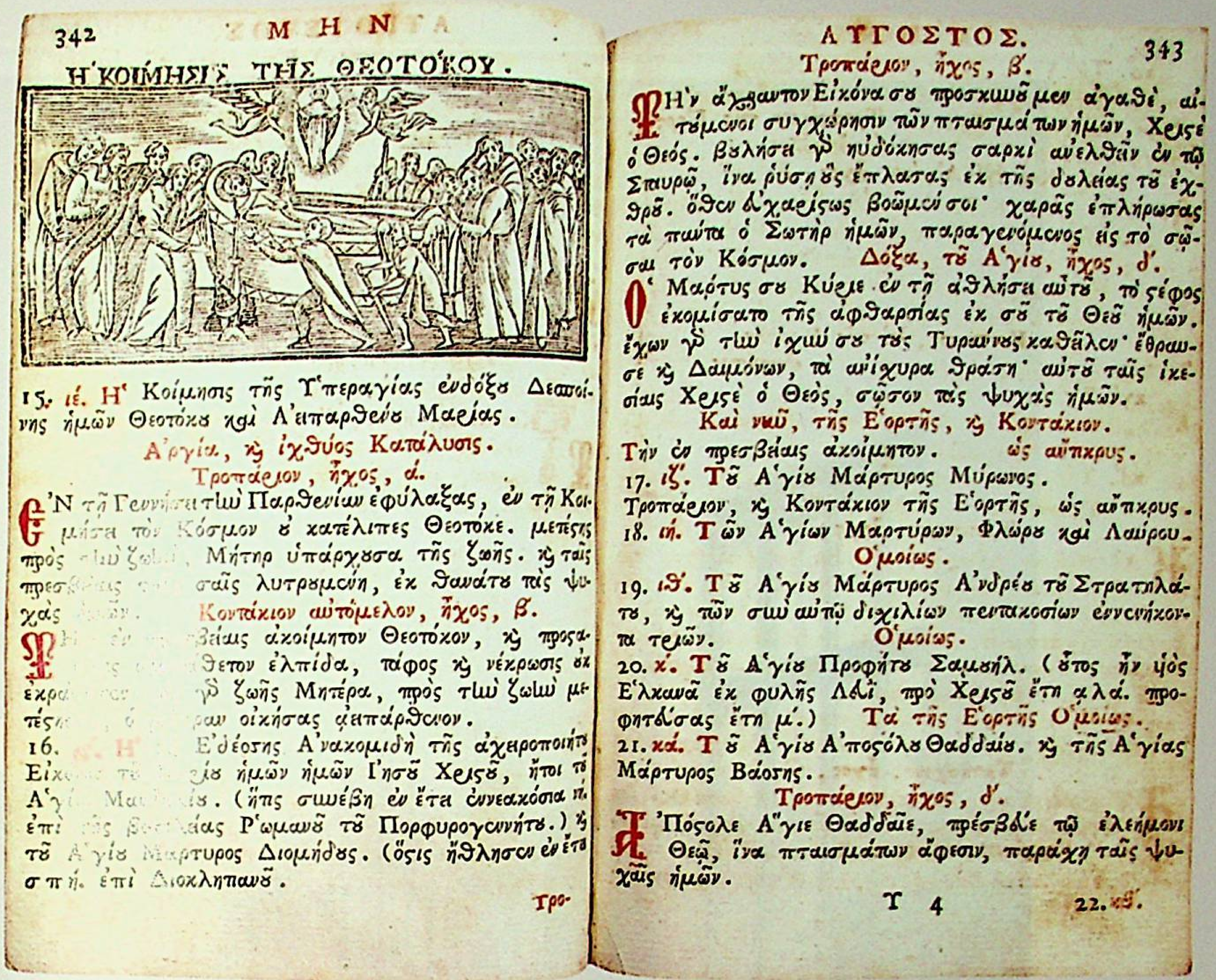
◀ *Lexicon greco-latin, tipărit la Basel în 1665*

⮝Vechiul Testament în limba greacă tipărit la Leipzig în 1697

⮝ Ceaslov tipărit la Râmnic în 1784

342 ΜΗΝ ΑΥΓΟΥΣΤΟΣ. 343

Η' ΚΟΙΜΗΣΙΣ ΤΗΣ ΘΕΟΤΟΚΟΥ.

15. ιε. Η' Κοίμησις τῆς Υ'περαγίας ἐνδόξε Δεσποίνης ἡμῶν Θεοτόκε καὶ Α'ειπαρθένε Μαρίας.

Α'ργία, καὶ ἰχθύος κατάλυσις.

Τροπάριον, ἦχος, α'.

Ε'Ν τῇ Γεννήσει τὴν Παρθενίαν ἐφύλαξας, ἐν τῇ Κοιμήσει τὸν Κόσμον ἐ κατέλιπες Θεοτόκε. μετέστης πρὸς τὴν ζωὴν, Μήτηρ ὑπάρχεσα τῆς ζωῆς. καὶ ταῖς πρεσβείαις ταῖς σαῖς λυτρεμένη, ἐκ θανάτε τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Κοντάκιον αὐτόμελον, ἦχος, β'.

Τ'Ην ἐν πρεσβείαις ἀκοίμητον Θεοτόκον, καὶ προστασίαις ἀμετάθετον ἐλπίδα, τάφος καὶ νέκρωσις ἐκ ἐκράτησεν. ὡς γὰρ ζωῆς Μητέρα, πρὸς τὴν ζωὴν μετέστησεν, ὁ μήτραν οἰκήσας ἀειπάρθενον.

16. ις. Η' ἐκ τῆς Ε'δέσσης Α'νακομιδὴ τῆς ἀχειροποιήτε Εἰκόνος τε Κυρίε ἡμῶν Ι'ησε Χριςε, ἤτοι τε Α'γίε Μανδηλίε. (ἥτις συνέβη ἐν ἔτει ἐννεακόσια μ'. ἐπὶ τῆς βασιλείας Ρ'ωμανε τε Πορφυρογεννήτε.) καὶ τε Α'γίε Μάρτυρος Διομήδες. (ὅςις ἤθλησεν ἐν ἔτει σπη'. ἐπὶ Διοκλητιανε.)

Τρο-

Τροπάριον, ἦχος, β'.

Τ'Ην ἄχραντον Εἰκόνα σε προσκυνεμεν ἀγαθὲ, αἰτέμενοι συγχώρησιν τῶν πταισμάτων ἡμῶν, Χριςὲ ὁ Θεός. βελήσει γὰρ ηὐδόκησας σαρκὶ ἀνελθεῖν ἐν τῷ Σταυρῷ, ἵνα ῥύσῃ ὓς ἔπλασας ἐκ τῆς δελείας τε ἐχθρε. ὅθεν εὐχαρίςως βοῶμέν σοι· χαρᾶς ἐπλήρωσας τὰ πάντα ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, παραγενόμενος εἰς τὸ σῶσαι τὸν Κόσμον.

Δόξα, τε Α'γίε, ἦχος, δ'.

Ο' Μάρτυς σε Κύριε ἐν τῇ ἀθλήσει αὐτε, τὸ ςέφος ἐκομίσατο τῆς ἀφθαρσίας ἐκ σε τε Θεε ἡμῶν. ἔχων γὰρ τὴν ἰσχύν σε τὲς Τυράννες καθεῖλεν· ἔθραυσε καὶ Δαιμόνων, τὰ ἀνίσχυρα θράση. αὐτε ταῖς ἱκεσίαις Χριςὲ ὁ Θεὸς, σῶσον τὰς ψυχὰς ἡμῶν.

Καὶ νῦν, τῆς Ε'ορτῆς, καὶ Κοντάκιον.

Τὴν ἐν πρεσβείαις ἀκοίμητον. ὡς αὐτόπρος.

17. ιζ'. Τε Α'γίε Μάρτυρος Μύρωνος.

Τροπάριον, καὶ Κοντάκιον τῆς Ε'ορτῆς, ὡς αὐτόπρος.

18. ιη'. Τῶν Α'γίων Μαρτύρων, Φλώρε καὶ Λαύρε.

Ο'μοίως.

19. ιθ'. Τε Α'γίε Μάρτυρος Α'νδρέε τε Στρατηλάτε, καὶ τῶν σὺν αὐτῷ διχιλίων πεντακοσίων ἐννενήκοντα τριῶν.

Ο'μοίως.

20. κ'. Τε Α'γίε Προφήτε Σαμεήλ. (ἕτος ἦν υἱὸς Ε'λκανᾶ ἐκ φυλῆς Λευΐ, πρὸ Χριςε ἔτη α λ α'. προφητεύσας ἔτη μ'.)

Τα τῆς Ε'ορτῆς Ο'μοίως.

21. κα'. Τε Α'γίε Α'ποςόλε Θαδδαίε. καὶ τῆς Α'γίας Μάρτυρος Βάσσης.

Τροπάριον, ἦχος, γ'.

Α'Πόςολε Α'γιε Θαδδαῖε, πρέσβευε τῷ ἐλεήμονι Θεῷ, ἵνα πταισμάτων ἄφεσιν, παράσχῃ ταῖς ψυχαῖς ἡμῶν.

Τ 4 22. κβ'.

▲ *Ceaslov în limba greacă, tipărit la Veneția în 1815*

ЛѪНА ЛѪЙ

ДЕКЕМВРЇЕ

ЗЇОА ДИНТѪЮ.

ПОМЕНИРЕ СФНТѪЛѪЙ ПРОРОК

НАЮМ

МИЛОСТИВЕ.

▲ *Viețile Sfinților pe luna decembrie, carte tipărită la București în 1835*

▲ *Imagine de ansamblu din biblioteca mănăstirii Stavropoleos din București*

Cel mai vechi manuscris păstrat este un *Liturghier grecesc*, datat la începutul secolului al XVII-lea. Aparține școlii de caligrafie a episcopului Luca al Buzăului, autor fiind ieromonahul Antim din Ianina, copist care lucra și pentru voievodul Matei Basarab; conține 67 file, are inițiale și frontispicii bogat ornate și a aparținut, potrivit unei însemnări, episcopului Iosif Naniescu.

Cele mai importante volume păstrate în biblioteca mănăstirii Stavropoleos sunt publicate în catalogul *Colecția Stavropoleos* (București, 2006), în secțiunea dedicată fondului de carte. O parte însemnată din cărțile vechi, dar și din cele noi (cărți de slujbă, viețile sfinților, scrieri teologice, psaltichie) sunt trecute pe suport digital, putând fi descărcate de pe pagina web a mănăstirii[125].

II.12. Biblioteca mănăstirii Cernica

Spiritualitatea monahală din Muntenia a beneficiat din plin de reverberațiile școlii ascetico-filologice inițiate de paisianism, care a fost sintetizat într-o experiență proprie în cadrul chinoviilor din Valahia (în mod special, Cernica și Căldărușani) de către ucenicii stareţului Paisie. „Geniul înnoirilor paisiene a constat, în ultimă instanță, în realizarea unei sinteze de profunzime între spiritualitatea isihastă și viața chinovială prin care s-a reușit împletirea organică și înviorarea reciprocă a două aspecte ale vieții spirituale, socotite de regulă, incompatibile: Rugăciunea lui Iisus și viața de obște. Caracterul tradițional al acestei mișcări era atestat de faptul că ea se orienta și dezvolta pe baza unui vast program de copiere, revizuire sau traducere în limbile slavonă și română a scrierilor filocalice și a operelor celor mai importante ale Sfinților Părinți"[126]. O bibliotecă bogată la Cernica se justifică pe deplin, având în vedere că aici se traduceau și se copiau (multiplicau) texte de către „ceata numeroasă a tălmăcitorilor, a dascălilor care ne-au lăsat atâtea traduceri din cărțile Sfinților Părinți, făcând începutul literaturii teologice de la noi"[127]. O neîncetată legătură cu Muntele Athos îi punea pe monahi la curent cu cele mai noi tipărituri, cu manuscrise ale unor scrieri filocalice pe care și le copiau și le aduceau la mănăstire spre a le traduce *spre folosul de obște*. Unii dintre ei au devenit adevărați cărturari, dintre care amintim pe ierodiaconul Grigorie de la Căldărușani, viitorul mitropolit al Ungrovlahiei, și pe prietenul său, Gherontie, Irinarh unul dintre primii copiști cernicani[128], sau Chiriac Râmniceanu ajuns stareț al mănăstirii Călui (jud. Olt), ori schimonahul Arsenie, unul dintre ucenicii Sfântului Cuvios Gheorghe Cernicanul, care întemeiază împreună cu alți patru frați schitul Ghighiu (jud. Prahova), și pe cunoscutul monah Naum Râmniceanul, vestit cărturar și Rafail Ardeleanul care „se ocupa în chip sârguincios cu transcrieri de cărți, Dorotei și Policarp schimonahul care ne-a lăsat o mulțime de manuscrise câteodată frumos înflorite"[129].

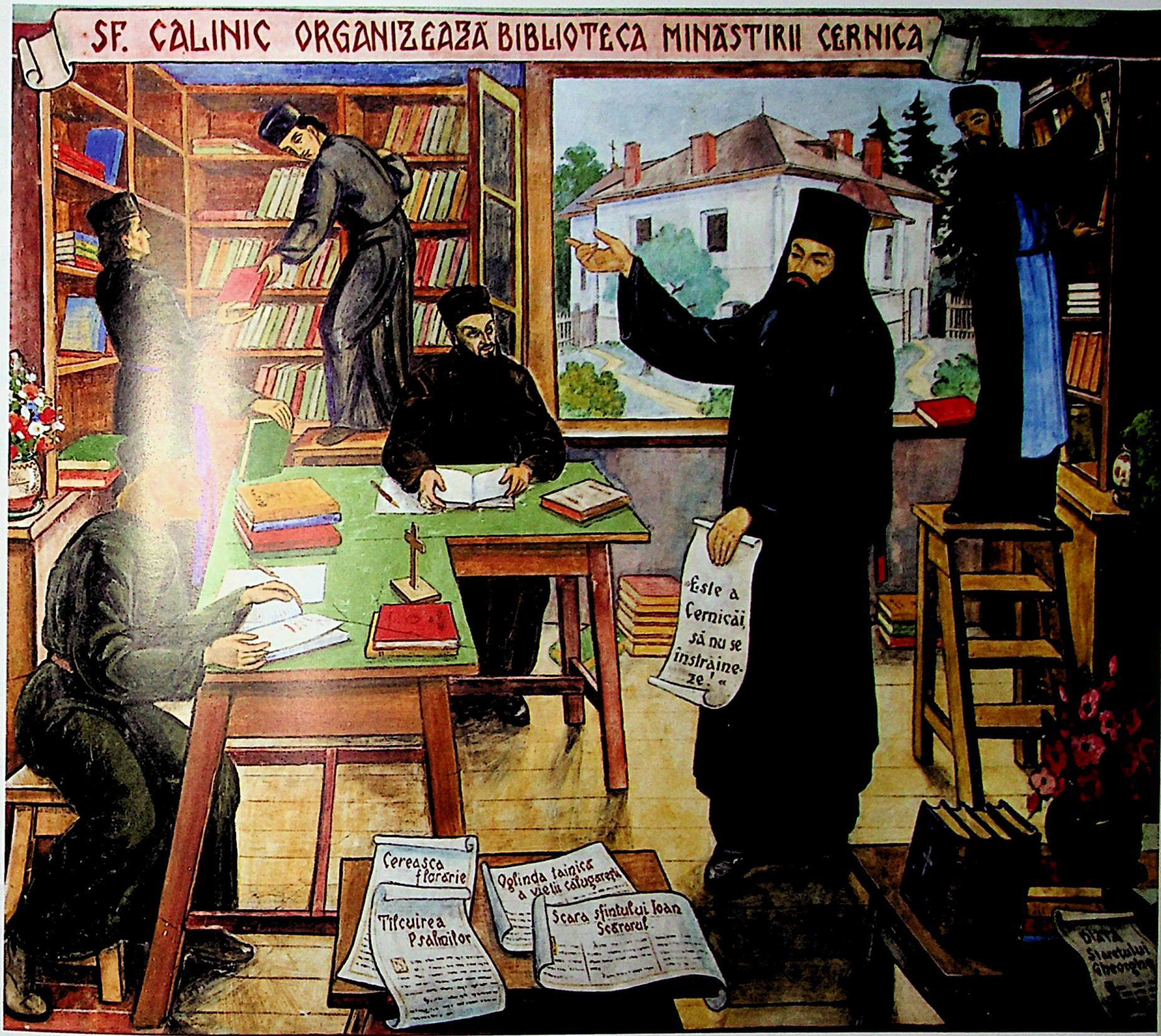
125. Informațiile despre biblioteca mănăstirii Stavropoleos ne-au fost furnizate de către bibliotecara acesteia, monahia dr. Atanasia Văetiși.

126. *Viețile, povățuirile și testamentele sfinților stareți Gheorghe și Calinic de la Cernica. Monumentele spiritualității cernicane*, I, arhim. Clement Popescu și diac. Ioan I. Ică jr. (eds.), Sibiu, 1999, p. 6.

127. Econ. D. Furtună, *Ucenicii stareţului Paisie în mănăstirile Cernica și Căldărușani*, București, 1927, p. 78.

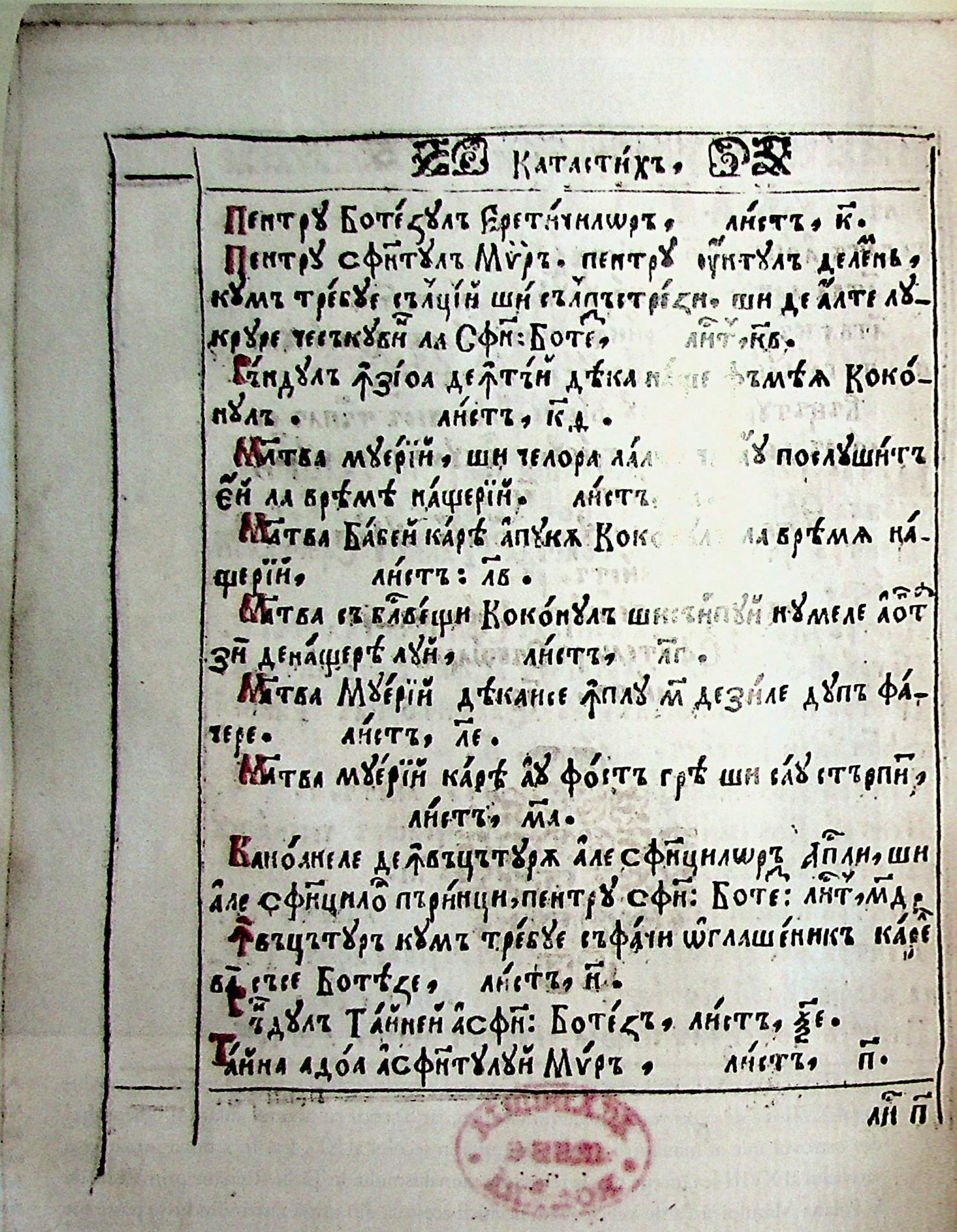
128. Econ. D. Furtună, *Ucenicii stareţului Paisie...*, p. 81.

129. Econ. D. Furtună, *Ucenicii stareţului Paisie...*, p. 83.

▲ *Sfântul Ierarh Calinic de la Cernica organizând biblioteca mănăstirii, frescă de la mănăstirea Cernica*

Ceea ce avea să devină marea lavră a Cernicăi a fost ridicată în primul deceniu al secolului al XVII-lea de către vornicul Cernica Știrbei, iar biserica cu hramul „Sfântul Gheorghe" din ostrovul mic al mănăstirii a fost construită în secolul al XIX-lea. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea începe marea reformă a monahismului în Țările Române prin Vasile de la Poiana Mărului și Paisie Velicicovski, ucenicii acestuia din urmă răspândindu-se peste tot în cele două Principate – Gherontie și Dorotei au mers la București pentru a studia greaca, Chiriac din Râmnic a ajuns egumen al mănăstirii Călui, Gheorghe a ajuns stareț al mănăstirii Cernica. Până la venirea Sfântului Cuvios Gheorghe ca stareț al Cernicăi, aici mai stătuse un singur cărturar și anume Macarie. Sfântul Calinic (†1868), urmașul Sfântului Cuvios Gheorghe la stăreția mănăstirii, pe lângă multe lucrări pe care le-a făcut prin care a crescut faima Cernicăi, a mărit biblioteca mănăstirii îmbogățind-o cu cărți și manuscrise felurite.

Катастихъ,

Пентру ботезулъ еретичилwръ, листъ, к.
Пентру сфнтулъ Мѵръ. пентру оунтулъ деленъ, кумъ требуе съ лъцїи ши съ ꙟпъстреꙁи. ши де алте лукруре чеесъкуви ла Сфн: Боте, лист, кв.
Ꙋндулъ ꙟзїоа де ꙟтїи декан... ... ... Коконулъ. листъ, кд.
Молитва мѹерїи, ши челора ла... ...у послушитъ ей ла времѣ нашерїи. листъ.
Молитва бабей каре апукъ Кок... ла времѧ нашерїи, листъ: лв.
Молитва съ бласлови Коконулъ ши съ ...пуи нумеле ꙟ о...зи де нашере луи, листъ, лг.
Молитва Мѹерїи декансе ꙟплу м дезиле дупъ фачере. листъ, ле.
Молитва мѹерїи каре аѹ фостъ гре ши сау стърпи, листъ, ма.
Каноанеле де ꙟвъцътуръ але сфнцилwръ апли, ши але сфнцилор пърници, пентру сфн: Боте: лист, мд.
Ꙟвъцътуръ кумъ требуе съ фачи оглашеникъ каре вре съсе ботеꙁе, листъ, н.
Ꙋндулъ Тайней а сфн: Ботеꙁъ, листъ, ѯе.
Тайна адоа а сфнтулуи Мѵръ, листъ, п.

ли п

Mystirio sau Sacrament, Târgoviște 1651, cu semnătura Sf. Ierarh Calinic de la Cernica

Катастихъ.

Ѣ въцътꙋрѫ кꙋмъ трѣбꙋе съ се пелѣ пречѣла че сѫꙋ Ботезатъ ꙟоптаꙁи, лїстъ: п҃д.

Млтва латꙋндерѣ пърꙋлꙋй, лїстъ, ч҃г.

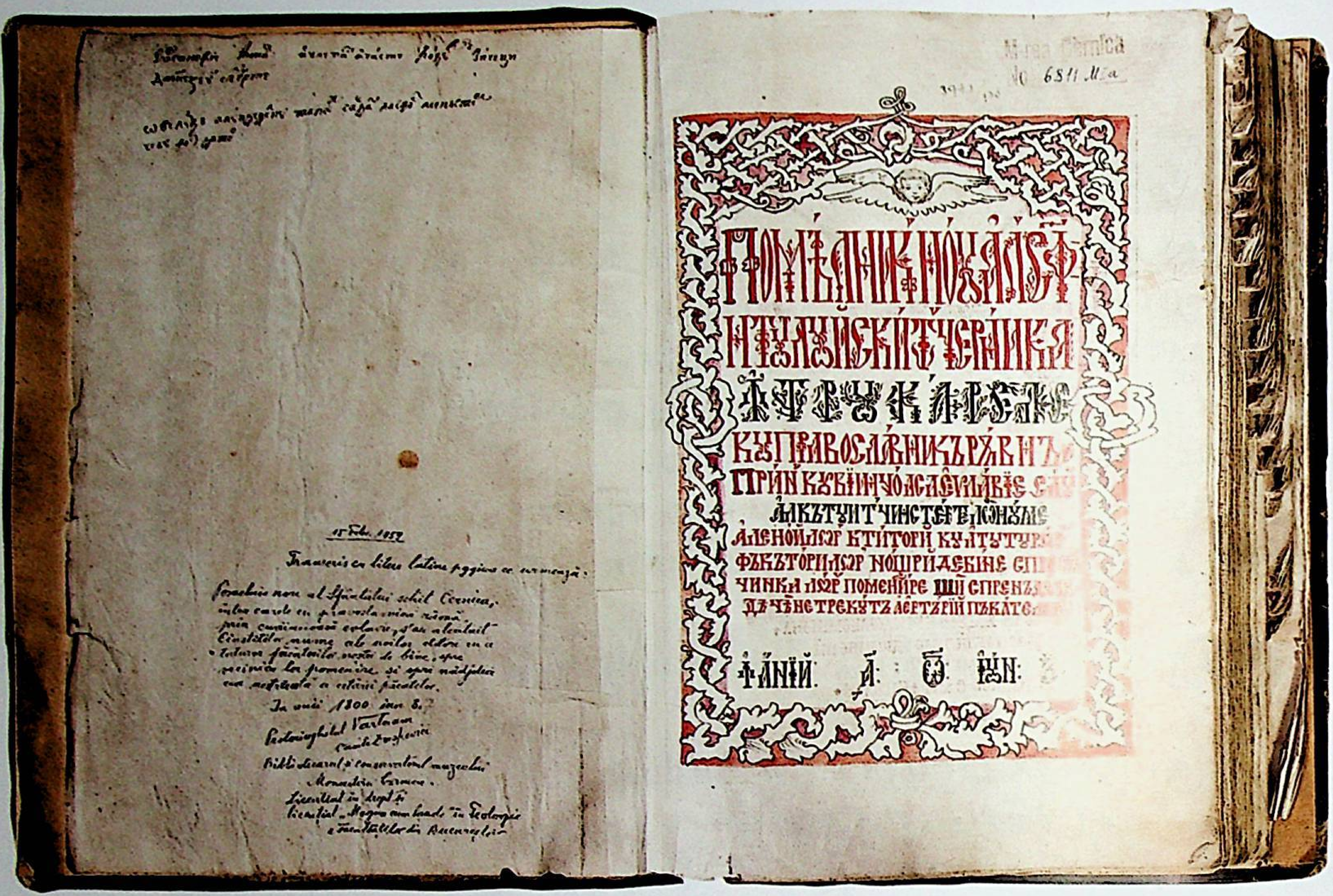
Млтва кѫндъ [illegible] фрѫнкъ сънꙋ моарѫ Коконꙋлъ ши те гръбесц [illegible] ботезы, лїстъ: ч҃з.

Ѣ въцът[illegible]трꙋ фїе че ѡмъ чеев тъпалъ съ моаръ д[illegible]кꙋм трѣбꙋе съкꙋминичи кꙋрѫнд лїстъ, ч҃и.

Млт[illegible]кѫндъ се спꙋркѫ ѡмꙋл кꙋфїечи, лїстъ, р҃г.

Ѣ въцътꙋрѫ пескꙋртъ Прѣоцилѡръ ꙟ Сфинтелѡръ Съборѫ, лїстъ, р҃е.

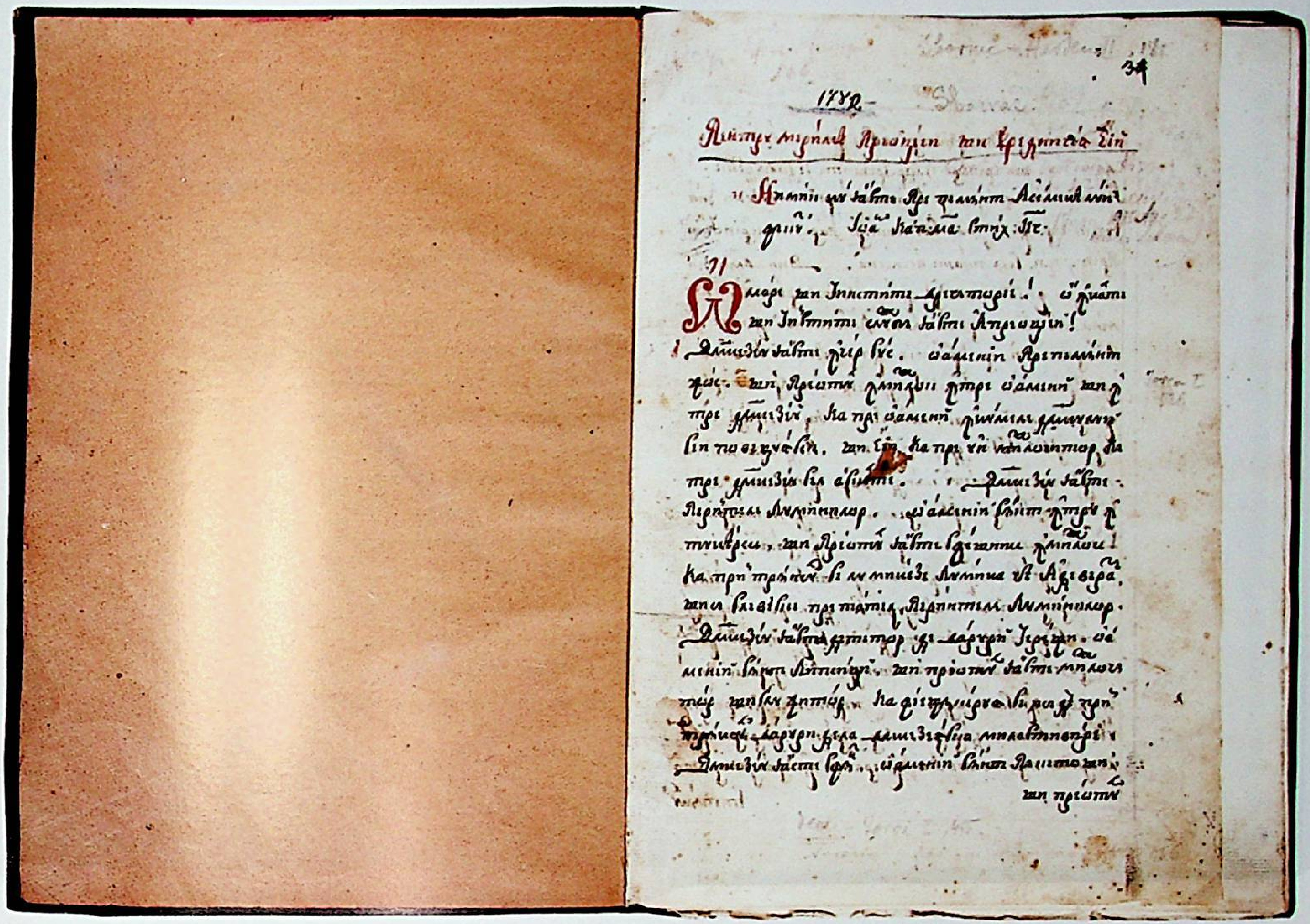
▲ *Pomelnicul mănăstirii Cernica, manuscris de la 3 iunie 1800*

În anul 1902, Nicolae Iorga a luat la Biblioteca Academiei Române 250 de manuscrise[130], pe care le-a găsit în biblioteca mănăstirii Cernica[131]. Pentru o imagine asupra diversității conținutului și autorilor acestor manuscrise, în care se află și unele notițe importante, redăm unele titluri din lista lui Iorga[132]: *Cartea pentru ascultare* – copiată la 21 mai 1813 de Chiriac ieromonah, duhovnic și nacialnic sfântului schit Cioclovina; *Înainte cuvântare* asupra cărții Sfântului Nil de la Sorsca, de shimonahul (starețul) Vasile cel din Țara Muntenească de la schitul Poiana Mărului; *A cuviosului părintelui nostru Petru Damaschinu Cuvinte scurte 24 după Alfavita* (are o notă în care se amintește de mitropolitul Filaret al II-lea); *Slujba Sfântului Dimitrie Basarabov* (notă în care sunt pomeniți Chiriac Râmniceanu, care a fost egumen și la mănăstirea Călui, și egumenul Daniil al Argeșului ș.a.); *Cei 12 psalmi deosebi* (cu o notă referitoare la Paisie, starețul mănăstirii Neamț); *Ale lui Filotei monahul, egumenul lăcașului rugului*; *Învățăturile Părintelui nostru Teodor Studitul* (notă în care se arată că a fost scris de ieromonahul Silvestru de la mănăstirea Sinaia); *Povestire pentru minunile ce s-au făcut în Sfânta Mănăstire Cernica în vremea cuvioșiei sale părintelui Calinic, starețul acestei mănăstiri* (notă în care sunt relatate câteva minuni); *Adunare de învățături*

130. Ms. rom. 1866-2065, 2123-2144, 2156-2167.

131. O listă completă a lor cu o sumară descriere la N. Iorga, „Manuscriptele Mănăstirii Cernica", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 26 (1902-1903), 2-3, pp. 207-234.

132. Reprodusă parțial în: *Pagini din Istoria Monahismului Ortodox în revistele teologice din România*, vol. III: *Cultură, Artă, Documente*, 2011, pp. 141-144.

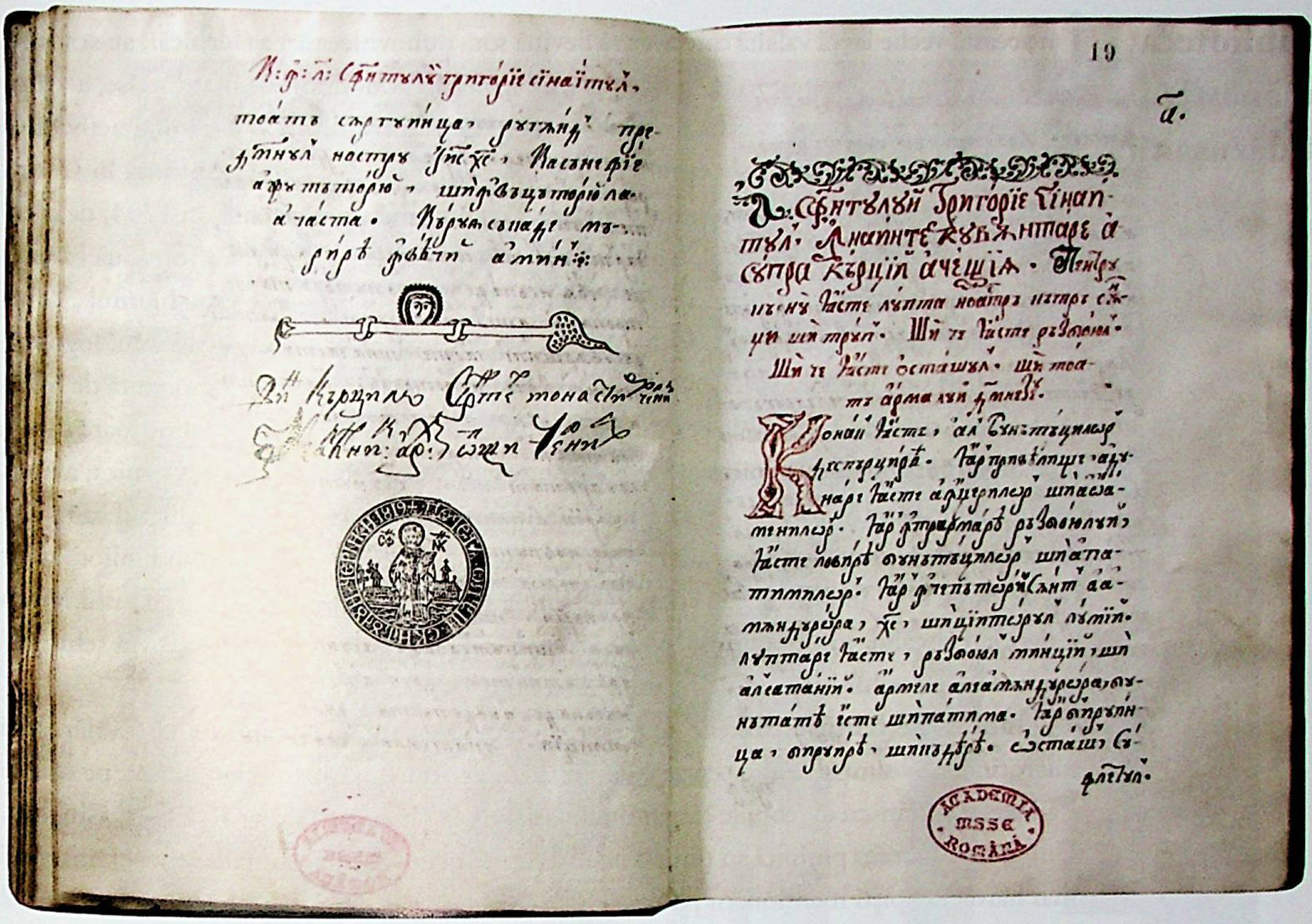
▲ *Sbornic de la 1782, din biblioteca mănăstirii Cernica*

ale multor filosofi (scrisă cu osteneala lui Nicodim Greceanu și dedicată lui Timotei ieromonahul, năstavnicul Cernicăi, Nicodim a tipărit la Sibiu *Învățături de multe științe folositoare* în 1811); *Nil de la Azorsca* (scris la 1808 de ieromonahul Chiril schimnic din mănăstirea Tismana); *Pogrebania lui Hristos* (scrisă în 1829 și *așezată după cele grecești cu măsuri* de arhimandritul Gherasim; notă în care sunt menționați: mitropolitul Filaret, arhimandritul Grigorie Râmniceanu, Chiriac Râmniceanu, metocul Plăviceni al Crețulescului); *Viața cuviosului Ieromonah Gheorghe, starețul Cernicăi*; *Istoria Lavrei Sfântului Atanasie* (tradusă din grecește de Chiriac de la mănăstirea „Sfântul Daniil" din București); *Efrem Sirul* (carte scrisă de ieromonahul Terapont de la Sihăstria Secului; în vremea aceea la Secu era prezent Sfântul Paisie Velicikovski cu ucenicii săi); *Bisericeasca istorie: a II-a carte* (cartea lui Meletie al Artei tradusă de Naum Râmniceanu); *Tâlcuirea Psaltirii* (carte ce a fost dăruită mănăstirii Bistrița de monahul Misail); *Cheia înțelesului*; *Bisericeasca istorie a lui Meletie Mitropolitul Atenelor* (tradusă de Naum Râmniceanu); *Scrisoarea starețului Atanasie către starețul Paisie* (copiată de monahul Rafail de la mănăstirea Hurezi, tot aici aflăm că Sfântul Paisie a stat la mănăstirea Dragomirna de la 1763 până la 1775); *Din bisericeasca istorie...* (cuprinde și un „Cuvânt de întâmpinare la Preasfințitul Veniamin, Episcopul Hușilor, care a fost trimis să fie prezent la îngroparea starețului Paisie"; Veniamin a ajuns Episcop al Hușilor în 1792, iar Sfântul Paisie a trecut la cele veșnice în 1794, tot aici este cuprinsă și o notă referitoare la Isaac, un ucenic al lui Paisie, care a alcătuit un frumos *Cuvânt de îngropăciune* rostit la înmormântarea starețului Paisie, tot el a corectat *Chiriacodromiul* din 1811 și l-a

▲ *Manuscris românesc nr. 1982, f. 18v-19r, de la mănăstirea Cernica, azi la Biblioteca Academiei Române*

tradus pe Sfântul Efrem Sirul); *Sfântul Vasile cel Nou (Scrieri)* (Dintr-ale smeritului și nevrednicului călugăr Chiriac Râmniceanu); *Despre taine* (notă în care este amintit Ioanichie de la mănăstirea Dolgopoloscoi, de la Câmpulung); *Plângerile zilelor săptămânii* (scrisă în Episcopia Râmnicului de ierodiaconul Grigorie în 1780); *Piatra smintelii a lui Ilie Miniat* (tălmăcită în 1792 de Teofil monahul); *Dumnezeiasca Liturghie a Sfântului Apostol și fratele Domnului Iacov* (tradusă din grecește în românește de ieromonahul Partenie, eclesiarhul Episcopiei Râmnicului, în 1756); *Sfântul Isaac Sirul* (notă care arată că un schimonah pe nume Isaac a trecut la cele veșnice în 1817, în data de 25 ianuarie); *Viața Sfântului Nicolae și ale altora* (scrisă de Macarie în 1782). Macarie a mai scris: o *Gramatică românească*, un *Dicționar slavo-român*, o *Bucoavnă*, l-a tradus pe Teodoret și a alcătuit *Viața Sfântului Ioan Damaschin*. Din notele aflate în manuscrisul *Întrebări și răspunsuri de ale filosofilor* aflăm: că în data de 25 martie 1780, Filaret a primit păstoria eparhiei Râmnicului, că în 18 septembrie 1787 mitropolitul Grigorie a trecut la cele veșnice, că în 26 septembrie 1787, Cosma al Buzăului a ajuns mitropolit, că trupul lui Constantin Hangerli a fost îngropat la mănăstirea „Sfântul Spiridon cel Nou", că în 1802 a avut loc un puternic cutremur de pământ, care a afectat toate bisericile din București, că în 1804 a avut loc un mare incendiu în București, incendiu care a afectat mănăstirea „Sfântul Gheorghe", că în 26 ianuarie 1813 a fost hirotonit ca episcop al Râmnicului, Galaction. Alte manuscrise sunt: *Teotocarion* (scris de Pahomie ierodiaconul de la Sfântul Mihail din București în 1784); *Sfinții Varsanufie și Ioan* (o copie după traducerea făcută în timpul domniei lui Alexandru Moruzi și scrisă la Cernica); *Diata starețului Gheorghe dată Cernicăi la 13 martie 1785*; *Cuvinte la sărbători* (de Nichifor Teotochis, traduse din porunca mitropolitului Filaret); *Minuni ale sfinților*

▲ *Manuscris românesc nr. 2123, f. 18v-19r, de la mănăstirea Cernica, azi la Biblioteca Academiei Române*

(are adăugată lista cu numele cărților ce se aflau în mănăstirea Cernica în 1848); *Volumul I din Istoria bisericească a lui Meletie al Artei* (tradus de Naum Râmniceanu); *Înțelegătoarea scară a lui Iacov* (tradusă și dăruită Cernicăi în 1782, ea cuprinde și stihuri politice scrise de Macarie grămăticul și traducătorul); *Tâlcul Teodoritului întru Cântarea Cântărilor* (carte care a aparținut lui Macarie, *dascălul cel mare*); *Viețile Sfinților* traduse de Macarie: luna aprilie (1775), luna decembrie și următoarele (copiate în 1777), iar pe unul dintre volume a semnat Gherontie monahul (călugăr la Neamț, care a învățat la școala domnească din București); *Paradeisos* (scris în vremea lui Alexandru Ipsilanti și a mitropolitului Grigorie cu ajutorul protosinghelului Filaret, de dascălul Macarie); *Sfaturi duhovnicești* (scrise de monahul Doroftei în secolul al XVIII-lea, un paisian din Neamț, care l-a însoțit pe Gherontie la școala din București); *Dioptra* (tradusă de un Stoico dascăl, apoi *diortosită după gramatica românească* în 1789 de ierodiaconul Gherasim); *Psaltichie greacă* (notă în care este menționată mănăstirea Plătărești); *Antonie cel Mare. 8 cărți lucrătoare din Filocalia ce s-au prescris de sfinția sa Iachint starețul din Cernica în vremea bătrânului Arhimandrit Gheorghe* (notă din care aflăm mai multe nume de monahi și că mănăstirea Mihai Vodă este închinată mănăstirii Simonopetra, din Sfântul Munte Athos, date despre mănăstirea Cernica, mănăstirea Tismana ș.a.).

În prezent, din bogata bibliotecă de odinioară, mănăstirea Cernica mai păstrează câteva tipărituri și manuscrise (mai ales psaltice), vechi reviste și cărți de la unii ierarhi care au viețuit aici în retragere: mitropoliții Efrem Enăchescu, Tit Simedrea, arhimandritul Benedict Ghiuș; în ultimele decenii biblioteca fiind îmbogățită cu noi lucrări teologice.

II.13. Biblioteca mănăstirii Căldărușani

În această veche lavră valahă care avea să devină sora duhovnicească a Cernicăi, au strălucit cuvioși cărturari, ostenitori în tipografie și pricepuți împodobitori de manuscrise, al căror număr a sporit prin binecuvântații ucenici paisieni care au continuat și dezvoltat activitatea cărturărească de aici. În această ctitorie din 1638 a lui Matei Basarab, adăpostită în Codrii Vlăsiei, curentul isihast-literar a prins aripi odată cu numirea ca stareț aici, în 1794, de către mitropolitul Filaret, a Sfântului Cuvios Gheorghe de la Cernica. În jurul celor două biserici „Sfântul Dimitrie Izvorâtorul de Mir" (ridicată de Matei Basarab) și a celei cu hramul „Tuturor Sfinților" de la Cocioc (ctitoria din 1825 a fraților Ioan și Nicolae Bîțcoveanu, logofeții Mitropoliei) s-au dezvoltat atelierele de copiști (la prima) și o tipografie coordonată de Sfântul Ierarh Grigorie Dascălul (la cea din urmă). Viața mănăstirii a devenit înfloritoare și mai bine organizată odată cu venirea ca stareț a Sfântului Cuvios Gheorghe de la Cernica; alături de rugăciune și activitățile gospodărești, „nenumărați monahi se ocupau cu lucrul caligrafic și literar, citeau, transcriau cărți bune și folositoare, cu un cuvânt, îmbogățeau biblioteca lor cea de obște și își îmbunătățeau sufletele"[133]. În această mănăstire s-a format Sfântul Ierarh Grigorie Dascălul, mitropolitul Țării Românești, aici și-a găsit liniștea sufletească schimnicindu-se, Episcopul Buzăului, Gherasim Rătescu (†1844).

Între toate centrele paisiene se păstra o strânsă legătură, monahii de la Căldărușani călătorind la Neamț și la alte centre isihaste, de unde aduceau cărți și manuscrise, pe care le traduceau și transcriau, copiile răspândindu-se apoi, la Cernica, Țigănești, Cheia, Ghighiu. Unii dintre *dascălii* prolifici au ținut o neîntreruptă legătură și cu Muntele Athos. Dintre cei mai harnici copiști menționăm pe Serafim schevofilax (păstrătorul vaselor sfinte) din 1782 și pe contemporanul său Ieremia, pe Acachie, de origine transilvănean, care a și dăruit manuscrise unui alt monah din același ținut, părintele Chiprian, și el un iscusit copist. Manuscrisul *Crinii țarinii,* cu o cunoscută și mult apreciată lucrare în copie realizată de monahul Teoclit la schitul Dălhăuți, a făcut parte din biblioteca de la Căldărușani[134]. Dintre titlurile întâlnite, observăm că și la Căldărușani se citeau cunoscutele lucrări: *Mântuirea păcătoșilor*; *Floarea darurilor*; *Viața Sfântului Nifon*; *Didahiile,* Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul; *Varlaam și Ioasaf*; Cărticică în contra latinilor, scrieri istorice, unele letopisețe; *Stihurile* Sfântului Grigorie Teologul. Dar, în mod special, „în cuprinsul mănăstirii pătrunseseră cărțile Sfinților Părinți și mai ales, acelea care vorbeau despre faptele și minunile sfinților, despre viața aleasă și plină de răbdare îngerească a călugărilor îmbunătățiți și a sihaștrilor din trecutul mai îndepărtat sau mai apropiat"[135]. În biblioteca de la Căldărușani se păstrau și tipăriturile ieșite din tiparnița înființată în 1819 la Cocioc de către Sf. Grigorie Dascălul, precum și manuscrisele și tipăriturile realizate de școala de musichie a cunoscutului Macarie ieromonahul, cel care a românizat cântările bisericești. Dintre manuscrisele care au rămas până azi, enumerăm: Sfântul Efrem Sirul, *Cuvinte și învățături* tălmăcite între 1804-1805 de Isaac Paisiot Dascălul „în Sfântul Munte al Athonului, în chilia Înaintemergătorului ce iaste sub Lavră, spre folosul rumânilor celor ce vor citi"[136] transcrise între 30 dec. 1806 și

➤ *Sfântul Evanghelist Matei, miniatură dintr-un Tetraevanghel, manuscris slav nr. 13, f. 6v, fost la mănăstirea Căldărușani, azi la Biblioteca Academiei Române*

---

133. Econ. D. Furtună, *Ucenicii stareţului Paisie...*, p. 89.
134. Pr. D. Fecioru, „Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Patriarhiei Române", în: *Studii Teologice,* 1962, nr. 11-12, p. 632.
135. Econ. D. Furtună, *Ucenicii stareţului Paisie...*, p. 91.
136. Pr. D. Fecioru, „Catalogul manuscriselor românești...", p. 348.

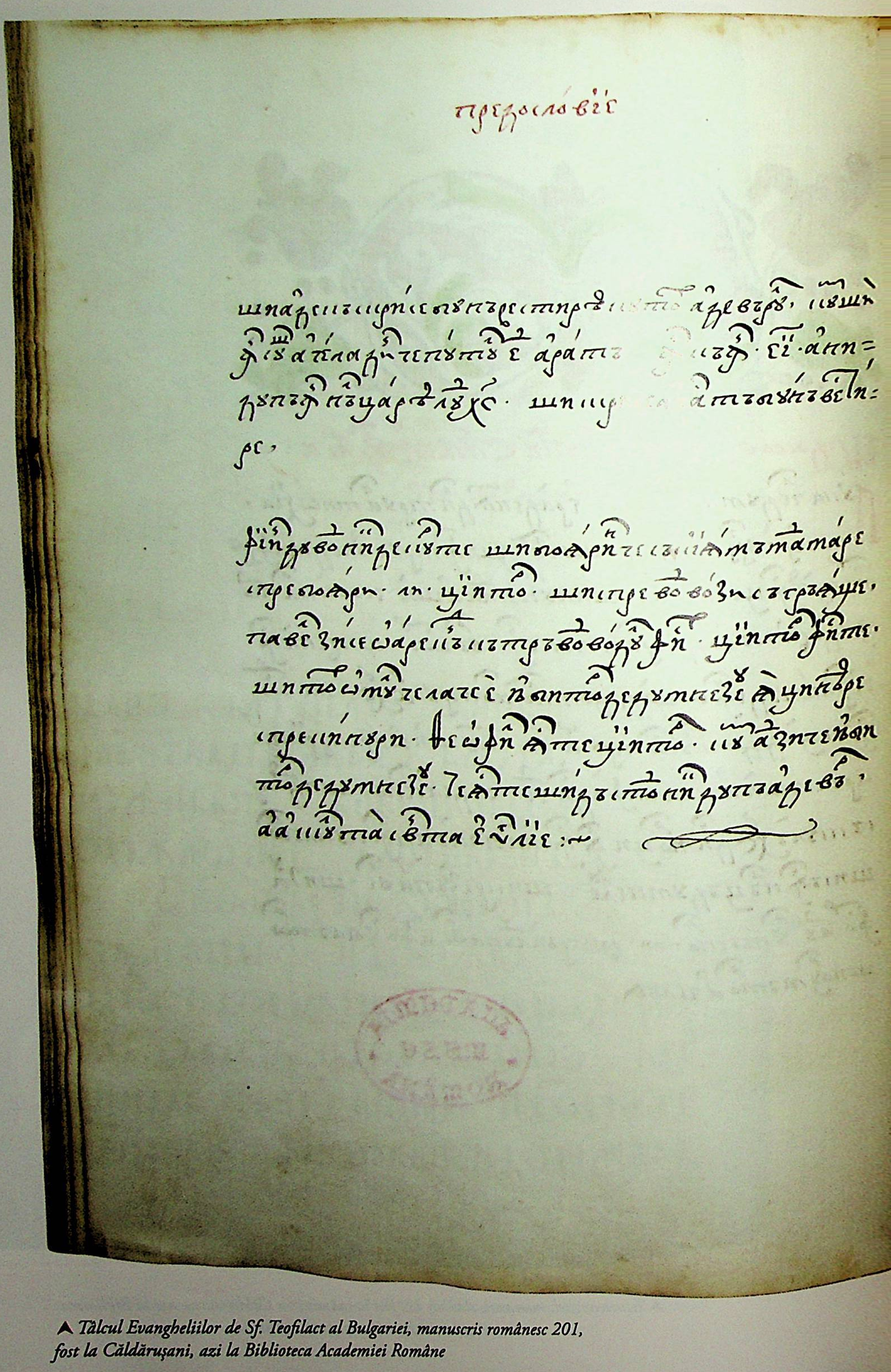

СТЫ·МАѲЕ·
·ЕѴ·

▲ *Tetraevanghel, manuscris slav nr. 13, fost la mănăstirea Căldăruşani, azi la Biblioteca Academiei Române, legătură din catifea şi argint*

▲ *Tetraevanghel, manuscris slav nr. 13, fost la mănăstirea Căldărușani, azi la Biblioteca Academiei Române, pagină de titlu*

▲ *Tâlcul Evangheliilor de Sf. Teofilact al Bulgariei, manuscris românesc 201, fost la Căldăruşani, azi la Biblioteca Academiei Române*

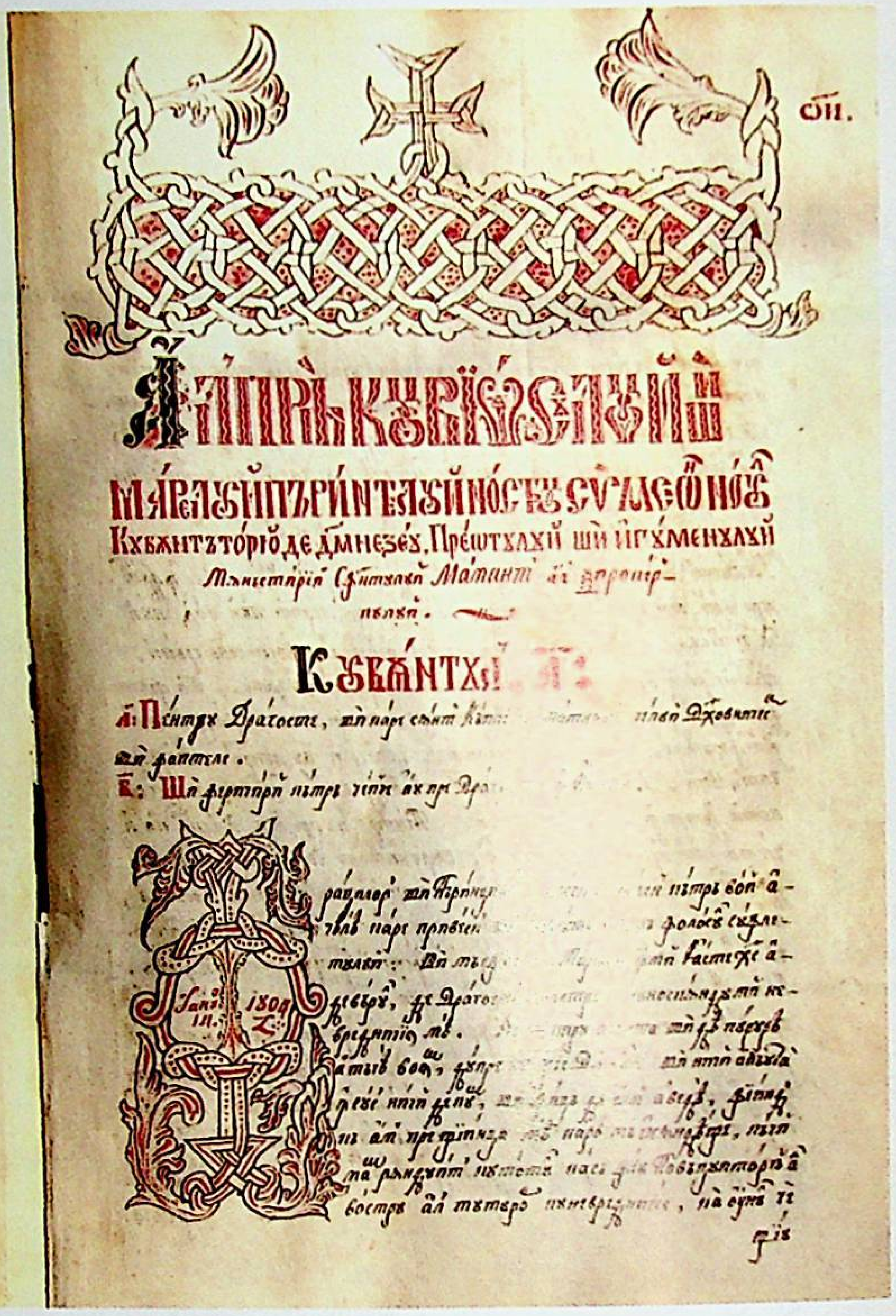
Ѡ лѹни сѣптаопто вѣсте вованїе. зⷶ а.

Пе трѹче мѹлци ꙟчепѹрѫ а фаче повѣсте ди лѹкрѹ=
лѹри адевѫрате ꙟтрѹ нои. ꙟсѹ не-аѹ дат ноаѡ
чеи че дин ꙟчепѹтѹл ꙟсѹш вѫзѹтори. ши фѹрѫ слѹжитори кѹвѫн
тѹлѹи. вѫзѹсе ши мие дѣ ѹлѣ ѹмблати ши ꙟ ... пре рѫнд а
пре ... ꙟкѹ ... тѣ ... феофиле. ка
сѫ кѹноаштѣ де ачѣле кѹвинте ꙟ каре ... адеверинца
чеи ꙟвѫцат ... :~ гла а. зⷶ в.

Ꙟн фѹ ꙟ зилеле лѹ Ирѡд ꙟпъратѹ Жидовеи. ѹн преѡт
ѡаре каре анѹме Захарїа. дин зилеле лѹ Авїе. ши
мѹѧрѣ лѹ дин фетеле лѹ Аарѡн. ши нѹмеле еи Єлисавета.

ши ера

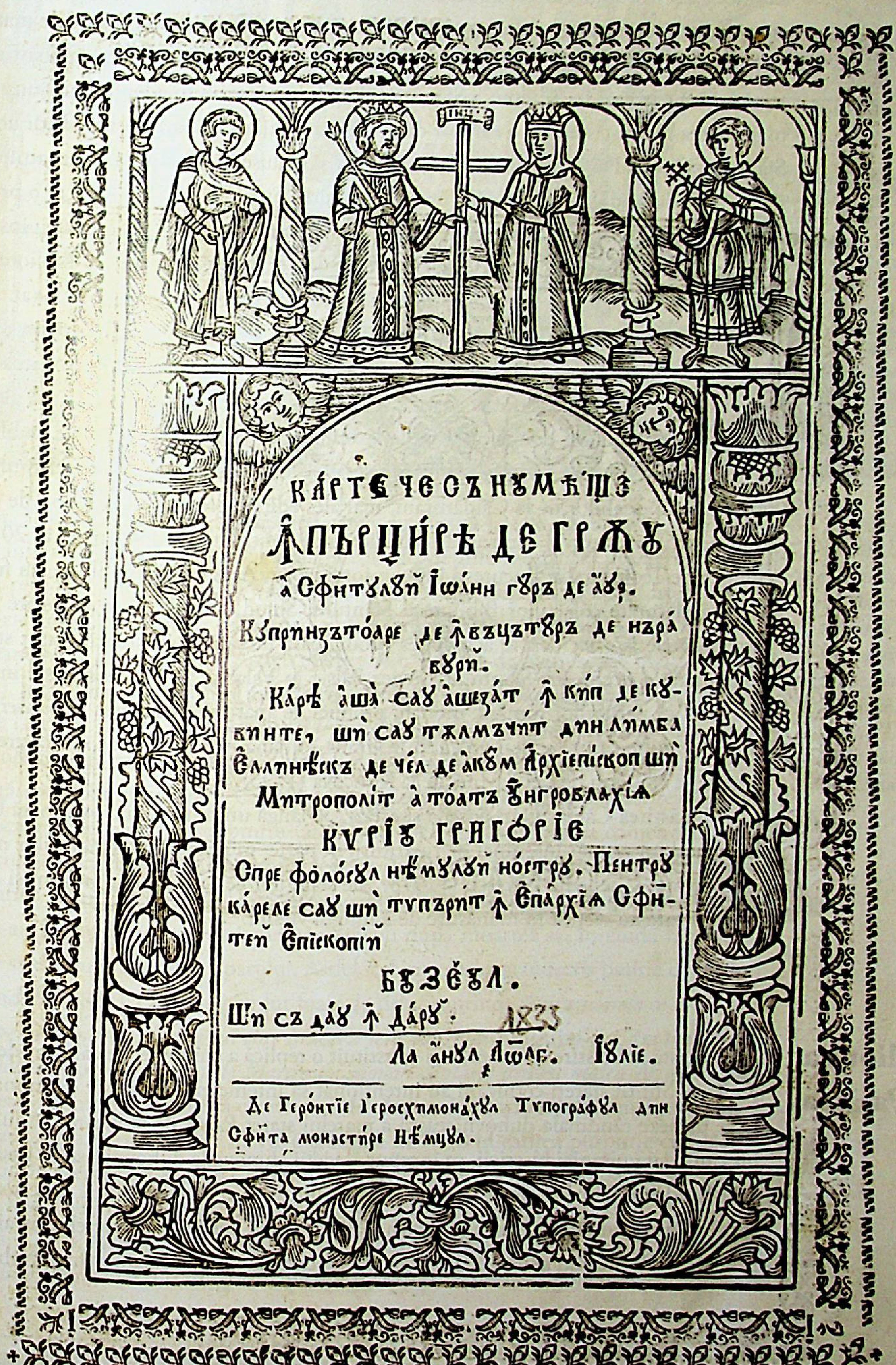

▲*Manuscris slavon – traducere din opera Sf. Simeon Noul Teolog (nr. 11 în Biblioteca Sf. Sinod)*

2 martie 1808, de către Acachie ieromonahul caligraful, împreună cu un altul, necunoscut. Amintim și alte opere traduse sau copiate la Căldărușani: Sfântul Ioan Scărarul, *Scara* Sfântului Teodor Studitul, *Cateheze și alte opere* (1804); Sfântul Chiril al Ierusalimului, *Opere complete* (traduse între 1799-1801); Sfântul Efrem Sirul, *Cuvinte și învățături* (tradus în 1781, text copiat de Serafim ieromonahul schevofilax și nastavnicul sfintei mănăstiri Căldărușani); Sfinții Varsanufie și Ioan, *Întrebări și răspunsuri* (traduse de Isaac Dascălul și *privite* de Ilarion Dascălul, 1812-1816; introducerea care prefațează textul este primul studiu de patrologie scris în românește[137]); Sfântul Simeon Noul Teolog, *Cuvinte* (vol. I, traduse de Isaac Dascălul în 1804 Miniatura f.57v. și copiat de Nicodim Greceanu de la Căldărușani *după însuși izvodul*, iar volumul al II-lea a fost copiat între 1804-1805 de Acachie ieromonahul); Protasie ieromonahul, *Versuri și viața starețului Gheorghe de la Cernica* (1852); Ioan al Mirelor Lichiei, *Tâlcuirea Marelui Canon al Sfântului Andrei Criteanul* (copie realizată în 1800 de Nicodim Greceanu); *Isaia Pustnicul* (sec. XVIII), *Everghetinosul*, *Paterice*, *Proloagele pe lunile martie, aprilie, mai*; Sfântul Ioan Gură de Aur, *Comentariu la Psalmi* (transcris de Acachie ieromonahul între 1817-1818), *Calist și Ignatie Xantopoli și alții* (după 1779); Teodoret al Cirului, *Tâlcuire la Cântarea Cântărilor*; Sfântul Maxim Mărturisitorul, *Patru sute de capete pentru dragoste* (copiat de Acachie ieromonahul înainte de 1798). În muzeul mănăstirii se păstrează un manuscris *Miscelaneu* istoric care conține

➤*„Împărțirea de grâu" a Sf. Ioan Gură de Aur tipărită la Buzău în anul 1833, traducere din grecește realizată de Sfântul Ierarh Grigorie Dascălul, Mitropolitul Țării Românești*

137. Pr. D. Fecioru, „Catalogul manuscriselor românești...", p. 599.

Карте че сѫ нѹмеще

Ѫпърцире де грижѹ

а Сфѫнтѹлѹй Іоанн гѹрѫ де аѹр.

Кѹпринзѫтоаре де ѫвъцътѹръ де нъра вѹрй.

Каре аша сау ашезат ѫ кип де кѹвинте, шй сау тълмъчит дин лимба Еллинѣаскъ де чел де акѹм Архиепископ шй Митрополит а тоатъ Ѹнгровлахиа

Кѵрїѹ Григоріе

Спре фолосѹл неамѹлѹй нострѹ. Пентрѹ кареле сау шй тѵпърит ѫ Епархиа Сфинтей Епископий

Бѹзеѹл.

Шй съ дау ѫ дарѹ. 1823

Ла анѹл ҂аѡкг. Ѹлие.

Де Геронтїе Ієросхимонахѹл Тѵпографѹл дин Сфѫнта монастире Неамцѹл.

o copie după o variantă inedită a *Letopisețului cantacuzinesc* copiat aici în 1802 de Meletie ieromonahul[138]. Alături de aceste volume, care au împodobit sufletele și au îmbogățit biblioteca monahilor isihaști *paisioți*, cum își ziceau ei, stau multe alte zeci și sute de manuscrise și tipărituri a căror soartă a fost ceva mai fericită decât a celorlalte colecții mănăstirești; ele se păstrează până azi în Biblioteca Sfântului Sinod. În acest ultim adăpost au ajuns după ce majoritatea manuscriselor și a cărților de la Căldărușani, care aparținuseră obștii ucenicilor Sfântului Cuvios Paisie, au fost preluate în 1887 și incluse în Biblioteca Internatului Teologic de la Radu Vodă, unde le-a găsit preotul Dumitru Furtună, care le-a și făcut o prezentare în 1927[139]. După desființarea Internatului Teologic survenită în 1948, odată cu instaurarea regimului comunist-ateu, manuscrisele au fost transferate până în 1959 în Biblioteca fostei Facultăți de Teologie din București, devenită Institut teologic de grad universitar. Aici le-a descoperit eruditul preot clasicist Dumitru Fecioru în 1959, în timpul când era directorul Bibliotecii sinodale, le-a adus la Palatul Sfântului Sinod de la Antim, cu aprobarea și sprijinul harnicului patriarh Justinian Marina. Părintele Dumitru Fecioru a reușit să alcătuiască un catalog al fondului de manuscrise de la Căldărușani, a căror descriere a publicat-o în paginile revistei *Studii Teologice*, între anii 1959-1965. Adăugăm și faptul că multe dintre tipăriturile monahilor de la Căldărușani, mai ales edițiile grecești ale textelor, de care s-au slujit pentru traduceri și confruntări stilistice și de conținut, au rămas până în 2013 la Facultatea de Teologie din București într-un fond izolat. Aceste ultime volume au fost aduse și ele și alăturate colecțiilor Bibliotecii Sfântului Sinod, aflându-se în cercetare pentru a întregi datele istorice despre activitatea prodigioasă literară și spirituală, puțin studiată și evidențiată, a ucenicilor Sfântului Cuvios Paisie în Valahia. În tot cazul, este incontestabil faptul că paisioților români, monahi prolifici, le aparține traducerea *Filocaliei* în limba română, multe dintre scrieri apărând în limba română mai înainte de ediția greacă de la Veneția (1782) sau de cea slavonă de la Moscova (1793).

Mănăstirea Căldărușani posedă și astăzi, pe lângă un muzeu, și o valoroasă bibliotecă însumând un număr însemnat de tipărituri, în parte, mulțumită contribuțiilor mitropolitului primat Ghenadie Petrescu (†1918), ale stareților ce i-au urmat, precum și diferiților monahi care au viețuit în mănăstire de-a lungul vremii.

II.14. Biblioteca mănăstirii Pasărea

Această mănăstire de monahii a constituit o replică a chinoviei de călugări de la Cernica. Sfinții stareți cernicani au intenționat să întemeieze și o obște de monahii, unde să se urmeze rânduiala duhovnicească a marelui stareț Paisie de la Neamț. Anul 1813 reprezintă data pisaniei bisericii, ca început al vieții chinoviale duhovnicești la Pasărea, unde arhimandritul Timotei de la Cernica a construit toate cele de cuviință. Ulterior, toate au fost înnoite prin râvna Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica și a starețelor de aici. Monahiile de la Pasărea au avut o mare dragoste de carte atât de necesară pentru îmbunătățirea

138. Pr. Al. Stănciulescu-Bârda, „Letopisețul cantacuzinesc – varianta Căldărușani (variantă inedită)", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 98 (1980), nr. 5-6, p. 656.
139. Econ. D. Furtună, *Ucenicii starețului Paisie...*, pp. 95-106.

▲ *Evanghelie tipărită la Liov (Ucraina) în anul 1670; Penticostar tipărit la Râmnic între anii 1784-1785; Liturghier tipărit la Râmnic în anul 1797 (de la stânga la dreapta)*

sufletelor. Dovadă stau numeroasele cărți care s-au păstrat în chiliile maicilor pe ale căror file s-au însemnat de-a lungul celor două secole de viețuire monahală, numeroase evenimente și persoane care au marcat viața mănăstirii. Aceste cărți de preț au fost adunate și păstrate cu grijă în biblioteca mănăstirii, cele mai reprezentative fiind expuse în muzeul recent reamenajat în anul 2013. Astfel, menționăm colecția de manuscrise psaltice donată muzeului, aflată până deunăzi în posesia monahiilor Arcadia Sârbu și stavrofora Mihaela Costache (actuala stareță a mănăstirii)[140]. Aceste culegeri de cântări înfrumusețate cu numeroase ornamente policrome au fost alcătuite în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în timpul stăreției Sfântului Ierarh Calinic. Copiștii erau monahi de la mănăstirea Cernica, unde funcționa un puternic scriptoriu (atelier de copiere), care primea comenzi de volume pentru trebuințele cultului și pentru lectura duhovnicească a maicilor. Cum Macarie ieromonahul, vestitul truditor al românizării cântărilor, era foarte apreciat, ostenelile sale psaltice s-au copiat în sute de volume până târziu după moartea sa, în ciuda faptului că ostenelile sale văzuseră lumina tiparului. Astfel, cel mai vechi manuscris psaltic de la Pasărea (datând din 1838), care și-a pierdut foaia de titlu, cuprinde *Anixandarele ce se cântă la praznice pe la chinovii. Facerea lui chir Macarie ieromonahul.* Amintim și *Cântările Sfintei liturghii făcute* (copiate - *n.n.*) *de Martinian monah cântăreț pentru maica Arcadia. Anul 1845.* Acestor comori li se alătură câteva sute de cărți vechi dintre care cea mai prețioasă[141] este o *Evanghelie* tipărită la *Lvov* în 1670 și legată în 1696 în catifea purpurie cu plăci de argint aurit, în vremea lui Antioh Cantemir, de către jupâneasa Ecaterina, soția lui Apostol Catargiu, fost mare comis la curtea lui Gheorghe Duca. Alte tipărituri sunt: *Evanghelia* (București, 1750), *Penticostar* (Râmnic, 1785), *Octoih* (București, 1792), *Apostol* (Râmnic, 1794), *Biblia* (Blaj, 1795), *Liturghier* (București, 1797), *Penticostar* (București, 1800) – 2

140. Mihai Bogdan-Atanasiu, Mihaela Palade, *Mănăstirea Pasărea, credință, artă, educație*, Ed. Basilica, București, 2013, p. 366.
141. Dăruită mănăstirii Pasărea de Andrei Bordeianu.

Cărți de cult și unele manuscrise muzicale (psaltice), redactate de monahii mănăstirii Cernica între anii 1838-1852, păstrate azi la mănăstirea Pasărea

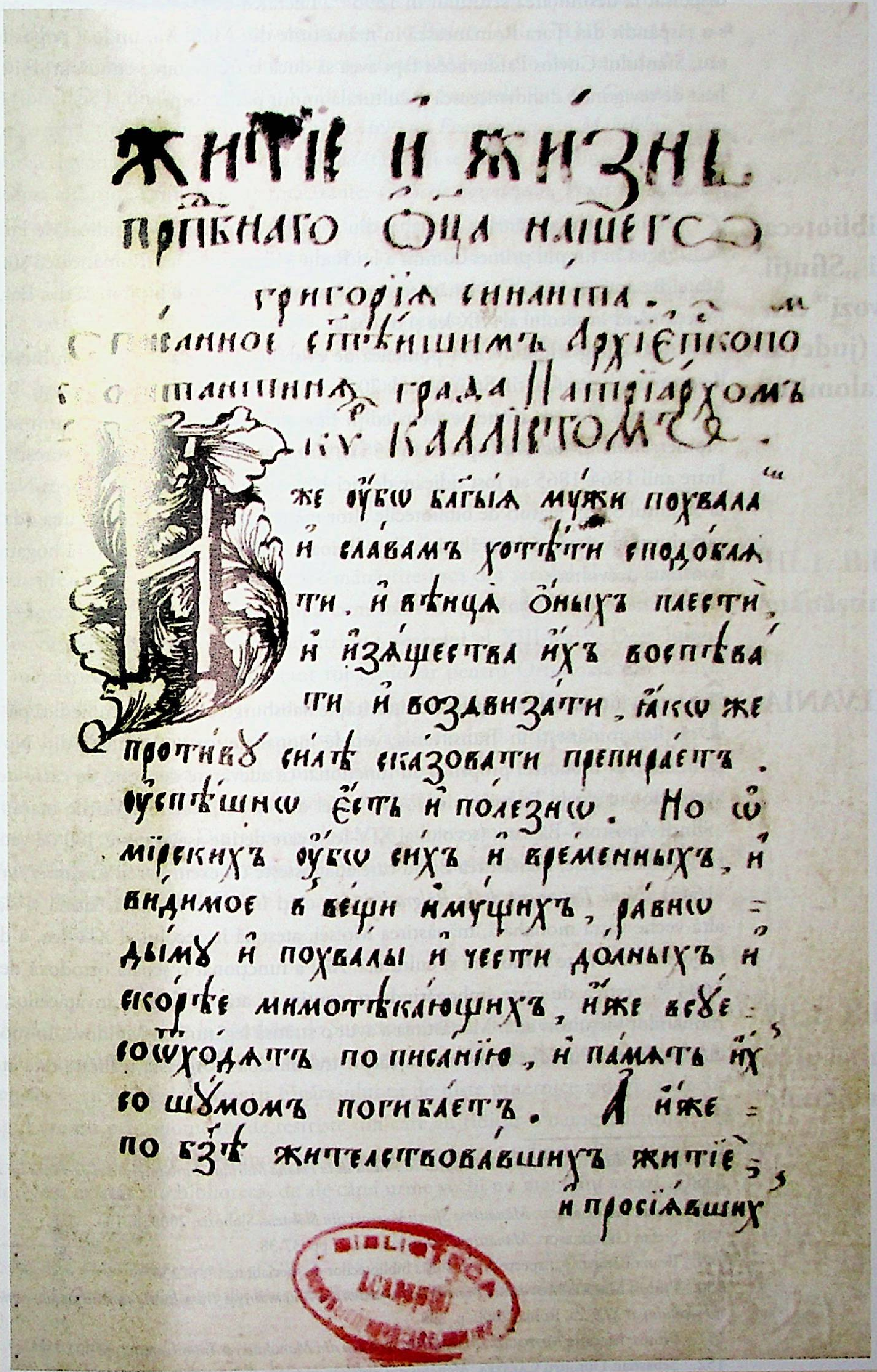
exemplare, *Slujba Cuviosului Dimitrie cel Nou* (București, 1801), *Mineiele*, ediția de la Buda din 1805, câteva volume din *Viețile sfinților* tipărite la Neamț, *Cuvintele Sfântului Vasile cel Mare și ale Sfântului Grigorie Teologul*, culegere apărută la București în 1827, care păstrează o însemnare de danie din 2 aprilie 1827, pentru mănăstirea Pasărea, din partea Sfântului Ierarh Grigorie Dascălul, în timp ce alte volume au fost dăruite de Sfântul Ierarh Calinic de la Cernica, după cum glăsuiește o notiță de pe prima filă a *Mineiului pe Ianuarie* tipărit la Râmnic în 1862[142]. Aceste cărți nu sunt ediții neapărat rare, dar ele sunt valoroase pentru istoria mănăstirii pentru că pe filele lor au semnat numeroși donatori și binefăcători, unii foarte cunoscuți, alături de care au consemnat diferite evenimente și maicile din obște. Este lăudabilă grija maicilor care au apărat aceste cărți de multe pericole și le-au ținut la mănăstirea Pasărea, unde le-au hărăzit donatorii, știut fiind că mai rar au rămas daniile la locul lor, din cauza numeroaselor jafuri, incendii, războaie, rechiziții și alte primejdii prin care au trecut mai toate mănăstirile noastre. Un merit în plus este și faptul că multe dintre aceste comori de carte pot fi văzute azi în muzeul mănăstirii.

II.15. Biblioteca schitului Poiana Mărului

Acest schit din Munții Buzăului[143] s-a făcut repede cunoscut prin lucrarea duhovnicească și literară a starețului isihast, Cuviosul Vasile dascălul cuviosului Paisie Velicicovski. Cuviosul Vasile a tâlcuit el însuși unele scrieri isihaste care s-au copiat la Poiana Mărului și s-au răspândit în mănăstirile din Moldova și Țara Românească[144]. Schitul avea o bibliotecă bogată în tipărituri în mai multe limbi – din cele grecești și rusești traducându-se, în special, în românește; lor li se adăugă și numeroase manuscrise de pe care se executau multe cópii care plecau în întreaga țară. Cu toate că în aprilie 1771 schitul a fost mistuit de flăcări, și odată cu el și biblioteca, activitatea de copiere din atelier nu a încetat. Câteva zeci de manuscrise conținând lucrările starețului Vasile se păstrează astăzi la Biblioteca Academiei și la Biblioteca Sfântului Sinod: Ms. slav 756 BAR: Înainte-cuvântare la cartea lui Grigorie Sinaitul (de Vasile din schitul Poiana Mărului); Ms. slav 407 BAR: Înainte-cuvântare la capetele lui Filotei Sinaitul. Tot la BAR se păstrează manuscrisele slave 387, 373, 397, 400 etc., cu scrieri copiate la Poiana Mărului. Lor li se adaugă și unele manuscrise românești. Aceste volume erau deosebit de prețioase pentru viața călugărilor. De pildă, monahia Migdonia transcrie pentru mănăstirea Văratec în 1796 de pe un manuscris de la Poiana Mărului, operele Sfântului Grigorie Sinaitul cu prefața Cuviosului Vasile. Acest manuscris a ajuns la schitul Izvorani (mănăstirea Țigănești de astăzi) și s-a oprit la Căldărușani. Și unii monahi de la Athos își procurau cópii de pe volumele schitului Poiana Mărului, cum este cazul Ms. rom. 3543 de la BAR, copiat de ieromonahul Ștefan aflat la mănăstirea „Sfântul Pavel"[145]. În 1867, schitul Poiana Mărului mai avea 543 de volume, dintre care 396 rusești care s-au

➤ *Sf. Grigorie Sinaitul traducere salvonă de Cuviosul Paisie de la Neamț, manuscris autograf 408, azi la Biblioteca Academiei Române*

142. M. Bogdan-Atanasiu, M. Palade, *Mănăstirea Pasărea...*, p. 365.
143. Pr. Horia Constantinescu și Gabriel Cocora, „Poiana Mărului", în: *Glasul Bisericii*, 23 (1964), nr. 5-6, pp. 466-500.
144. Pr. Paul Mihail, „Schitul Poiana Mărului", în: vol. *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, vol. I, Buzău, 1983, p. 357.
145. Pr. Paul Mihail, „Schitul Poiana Mărului", p. 377.

Житїе и жизнь

пр(е)п(о)бнаго о(т)ца нашего

Григорїа Синаита.

Списанное свѣтѣйшимъ архїепископо(мъ)

Константинна града патрїархомъ

кѵръ Каллїстомъ.

Иже убо благыя мужи похвала
и славамъ хотѣти сподобля
ти, и вѣнца оныхъ плести
и изящества ихъ воспѣва
ти и воздвизати, якоже
противу сна сказовати препираетъ.
Успѣшно есть и полезно. Но о(т)
мирскихъ убо сихъ и временныхъ, и
видимое в вещи имущихъ, равно
дыму и похвалы и чести долныхъ и
скорѣе мимотекающихъ, иже весь
сходятъ по писанїю, и память ихъ
со шумомъ погибаетъ. А иже
по Бзѣ жителствовавшихъ житїе,
и просїявшихъ

dispersat la desființarea schitului în 1893[146]. Lucrarea duhovnicească a Cuviosului Vasile s-a răspândit din Țara Românească în mănăstirile din Moldova, unde a poposit ucenicul său, Sfântului Cuvios Paisie; acest fapt avea să ducă la dezvoltarea cunoscutului curent isihast de revigorare duhovnicească și culturală numit paisianism.

II.16. Biblioteca mănăstirii „Sfinții Voievozi" din Slobozia (județul Ialomița)

Cel mai vechi așezământ monahal din zona Bărăganului a fost ridicat de Ianache Caragea în timpul primei domnii a lui Radu Mihnea în Țara Românească și refăcut de Matei Basarab în 1633[147]. Mănăstirea avea cea mai importantă bibliotecă din Bărăgan, aici funcționând în secolul al XIX-lea și o școală.

O catagrafie din 1854 pomenea de existența a câteva sute de volume, catalogate de egumenul grec Gavriil Smirneanul: 20 de volume românești, 65 franțuzești, 9 nemțești, 212 grecești. Printre acestea existau ediții rare ale clasicilor greci, cum sunt scrierile lui Homer: *Iliada și Odiseea* (tipărite în 1551), *Evanghelia greco-română* (București, 1693)[148]. Între anii 1864-1865 au fost ridicate de aici 109 volume și duse la Biblioteca Națională de la „Sfântul Sava", alături de bibliotecile altor mănăstiri[149]. Astăzi, mănăstirea odată restaurată, îngrijită și adusă la strălucirea de odinioară, adăpostește o bibliotecă bogată aflată în continuă dezvoltare.

III. TRANSILVANIA

În ciuda interdicțiilor impuse de autoritățile habsburgice pentru a împiedica pătrunderea cărților românești în Transilvania, vetrele monahale, ca multe altele din Nord-Vestul țării, au avut biblioteci proprii și au funcționat ca adevărate depozite de carte de unde se aprovizionau satele Transilvaniei[150]. Un astfel de rol au jucat mănăstirile maramureșene: „Sfinții Apostoli"-Bârsana (secolul al XIV-lea), care deține astăzi peste 300 de vechi tipărituri și manuscrise, mănăstirea Bixad care adăpostește un exemplar al *Cazaniei lui Varlaam* (1643), *Noul Testament de la Bălgrad* și alte cărți în limba română, latină și slavă[151]. O altă veche vatră monahală, mănăstirea Moisei, atestată în secolul al XIV-lea, a desfășurat o bogată activitate misionară și culturală. Aici a funcționat o școală ortodoxă deschisă în 1694[152], zestrea de carte îmbogățindu-se continuu, atât în folosul învățăceilor, cât și al monahilor viețuitori aici. Mănăstirea a avut o strânsă legătură cu Moldova, în mod special cu mănăstirea Putna, care îi furniza cărțile trebuincioase. Această realitate este atestată de

---

146. Diac. Ioan I. Ică Jr., „Argument", în: vol. *Vasile de la Poiana Mărului. Introduceri în rugăciunea lui Iisus*, Sibiu, 2009, p. 10.
147. Ștefan Grigorescu, *Mănăstirea Sfinții Voievozi din Slobozia*, Slobozia, 2009, p. 13.
148. Ștefan Grigorescu, *Mănăstirea Sfinții Voievozi...*, pp. 37-38.
149. Ileana Băncilă, „Aspecte din evoluția bibliotecilor de specialitate...", p. 236.
150. Protos. Macarie Motogna, *Monahismul ortodox din Maramureș și Transilvania septentrională, până la începutul secolului al XIX-lea*, Rohia, 2009, p. 298.
151. Protos. Macarie Motogna, *Monahismul ortodox din Maramureș și Transilvania...*, p. 301.
152. Sebastian Dumitru Cârstea, *Monahismul ardelean în trecut și astăzi*, Sibiu, 2008, p. 524.

însemnări făcute pe filele unor cărţi, precum: un *Apostol* (Bucureşti, 1683), un *Liturghier slavon*, un *Minei* rusesc (tipărit la Lemberg în 1642), o *Psaltire* (Iaşi, 1743)[153] etc.

O bibliotecă trebuie să fi avut şi mănăstirea „Sfântul Mihail" din Peri, în cadrul căreia a fiinţat o tipografie la finele secolului al XVII-lea şi unde Swiepold Fiol din Cracovia a organizat o tiparniţă, tipărind în limba română în 1696 un *Evangheliar*, un *Molitfelnic* şi trei cărţi în limba slavonă: *Bucvar*, *Penticostar*, *Triod* (fără a li se indica anul tipăririi). Se pare că aici au fost alcătuite primele texte rotacizante: *Codicele Voroneţean*, *Psaltirea Scheiană*, *Psaltirea Voroneţeană*, *Psaltirea Hurmuzaki*[154]. Cunoscuta mănăstire Rohia, întemeiată în 1925 în apropierea Munţilor Ţibleş şi Gutâi, avea să devină un important centru spiritual şi cultural din Transilvania de Nord. Bogata bibliotecă pe care o deţine astăzi această duhovnicească vatră monahală îi este datorată, în parte, renumitului om de litere, monahul Nicolae Steinhardt, fost vieţuitor aici. Multă osteneală pentru îmbogăţirea şi organizarea chinoviei şi implicit a bibliotecii, au depus ÎPS Justinian Chira, actualul arhiepiscop al Maramureşului şi Sătmarului, împreună cu PS arhiereu-vicar Justin Sigheteanul, amândoi foşti stareţi ai mănăstirii, astăzi biblioteca numărând câteva zeci de mii de volume.

III.1. Biblioteca mănăstirii Râmeţ

Mărturiile documentare atestă această mănăstire încă din secolul al XV-lea, fiind cu siguranţă mult mai veche, după cum mărturisesc chiar cele trei straturi de pictură din biserică, cel mai vechi fiind atribuit veacului al XIII-lea[155]. De-a lungul secolelor mănăstirea a avut un important rol misionar pentru Ortodoxia din această regiune, motiv pentru care a suferit numeroase prigoane, din care ultima, şi printre cele mai grele, a fost cea din perioada comunistă. În acest răstimp, obştea de maici care a însufleţit acest loc împreună cu duhovnicul său îmbunătăţit, arhimandritul Dometie Manolache, au păstrat şi îmbogăţit patrimoniul lăcaşului constând în obiecte liturgice vechi şi volume de carte rară. Dintre exemplarele de valoare amintim *Chiriacodromionul de la Bălgrad* (1699), alături de alte zeci de tipărituri de carte rară, care înfrumuseţează muzeul şi biblioteca mănăstirii[156].

III.2. Biblioteca mănăstirii Sâmbăta de Sus

Aşezământul monahal de la Sâmbăta de Sus a fost zidit la sfârşitul secolului al XVII-lea de Sfântul Voievod Martir Constantin Brâncoveanu; această minunată ctitorie brâncovenească, străjuită de versanţii Făgăraşului ca de nişte puternice ziduri, a trecut de-a lungul vremii prin momente de restrişte din care au ridicat-o oameni harnici, cu credinţă puternică şi iubire de frumos, redându-i strălucirea cea dintâi. Pentru folosul monahilor va fi existat şi o bibliotecă, de ale cărei urme vechi nu mai dăm astăzi. După

153. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 528.
154. † Damaschin Coravu, „Mănăstirea din Peri şi importanţa ei istorică", în: *Mitropolia Olteniei*, 34 (1982), nr. 7-9, p. 510.
155. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p.384.
156. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 391.

ТРІѠДІОН

Че сꙋзѝче

ТРИПѢСНЕЦЪ

Кáре áкꙋмь ⱡтѫю сꙋ ... день

Порꙋнка, шѝ тóатъ ...

Прѣ лꙋминáтꙋлꙋй ...

КѠНСТАНТИНЪ ...

ВОЕВОДѦ.

Митрополи́т фїинд ꙟтóатъ Цáра ...

ѲЕѠДОСІЕ.

Ши сꙋ типѫрит ꙟ сфнта Єпископіе дела Бꙋ:

ꙟ Áнꙋль дела зидирѣ лꙋмїй: ЗСИ.

▲ *Sf. Ioan Evanghelistul, xilogravură dintr-un Octoih tipărit la Buzău în 1700; Pagina de titlu a Triodului tipărit la Buzău în 1700 (de la stânga la dreapta)*

restaurarea petrecută din inițiativa Mitropolitului Nicolae Bălan al Ardealului între anii 1926-1946, s-a înfiripat o bibliotecă pentru care teologul Nicolae Mladin, viitorul mitropolit al Ardealului, a cumpărat în 1946, 11 volume în franceză, conținând *Opera completă* a Sfântului Ioan Gură de Aur[157]. Între anii 1985-1993, mitropolitul Antonie Plămădeală a restaurat biserica și a clădit un impunător palat în stilul brâncovenesc în care a înființat și o bogată colecție de carte chiar cu volumele propriei biblioteci. Astăzi, cele peste 40.000 de volume de carte și periodice donate de mitropolitul Antonie, la care se adaugă și altele achiziționate ulterior, fac din biblioteca mănăstirii Sâmbăta de Sus cea mai mare bibliotecă mănăstirească din țară. Aici și-au aflat sălaș manuscrise, cărți vechi, documente și lucrări mai recente strânse de-a lungul vieții de mitropolitul

157. *Mănăstirea Brâncoveanu-Sâmbăta de Sus*, Ed. Andreiana, f.l., 2014, p. 22.

▲ *Penticostar tipărit la Buzău în anul 1701, pagini de gardă și titlu*

întemeietor. Tot aici se află și un fond de carte pentru nevăzători (cu alfabet Braille) de care s-a slujit cunoscutul duhovnic, arhimandritul Teofil Părăian. Dintre titlurile de carte veche românească amintim: *Triod* (Buzău, 1700), *Octoih* (Buzău, 1700), *Penticostar* (Buzău, 1701), *Apostol* (Buzău, 1704), *Liturghier* (Târgoviște, 1713) etc., iar dintre cărțile străine menționăm: Cicero, *Epistolae familiares* (Veneția, 1565), Thoma d'Aquino, *Summa Sacrae Theologiae...* (Bergomi, 1590), precum și câteva manuscrise arabe. Accesul la colecțiile bibliotecii este permis și publicului larg, dar cu respectarea normelor de disciplină ale mănăstirii[158].

Biblioteca funcționează împreună cu renumita „Academie de la Sâmbăta", un centru de conferințe în cadrul căruia se derulează numeroase proiecte culturale și spirituale.

158. *Mănăstirea Brâncoveanu-Sâmbăta de Sus*, p. 112.

III.3. Biblioteca mănăstirii Hodoş-Bodrog

Pe Valea inferioară a Mureşului s-a dezvoltat o cultură autohtonă atestată de descoperirile arheologice, dar şi de unele cronici. În afară de mănăstirea cisterciană romano-catolică de la Igriş, despre a cărei bibliotecă se vorbea pe la anul 1200, se găseau şi mănăstirile „greceşti", adică ortodoxe, cea mai cunoscută fiind cea de la Morisena. Aici exista, se pare, o colecţie de manuscrise greceşti[159]. Dacă bibliotecile au dispărut odată cu mănăstirile amintite, o altă mănăstire, Hodoş-Bodrog, şi-a păstrat colecţia de valoroase obiecte şi volume până în zilele noastre, dintre care unele se găsesc în muzee şi colecţii din lume. Mănăstirea Hodoş-Bodrog avea o bibliotecă bine organizată, periodic realizându-se inventare ale căror registre din 1767, 1783, 1838 etc. reflectă achiziţii bogate, dar şi moştenirea unor lucrări de valoare. Cel mai vechi volum care a aparţinut mănăstirii este un *Miscelaneu* databil între 1390-1410, păstrat azi la Muzeul Naţional din Praga[160]. Alte manuscrise, datând din secolul al XV-lea, sunt: *Nomocanonul* lui Vladimir al Volâniei, un *Sbornic* de redacţie medio-bulgară şi câteva *Tetraevanghele* din secolul al XVI-lea au rămas până azi; cinci *Psaltiri* de redacţie sârbă, copiate după *Psaltirea lui Bojidar Vukovici* de la Veneţia (1520)[161], *Mineiele* pe *Februarie, Octombrie, Noiembrie şi Decembrie*, *Acatistierul* copiat în 1558 la Cozia, *Tipicul Sfântului Sava* copiat la mănăstirea Gomioniţa în 1599. Alte volume cuprind omiliile şi lucrările marilor Părinţi bizantini foarte apreciaţi în lumea monahală. O parte dintre aceste manuscrise se păstrează în mănăstire, altele au fost transferate în biblioteca Arhiepiscopiei Aradului, sau la unele muzee de Stat. Numeroşi cercetători au studiat manuscrisele aparţinând culturii slavo-române copiate ori aduse la Hodoş-Bodrog[162]. Din punct de vedere numeric, pe primul loc se situează tipăriturile româneşti care se aflau în folosinţa obştii monahale de odinioară, azi fiind dispărute: *Vieţile sfinţilor* (tipărite de Sfântul Ierarh Dosoftei la Iaşi între 1682-1686), *Îndreptarea Legii* (Târgovişte, 1652). Azi se păstrează: *Chiriacodromionul* (Bucureşti, 1732), *Biblia lui Ioan Bob* (Blaj, 1795) şi alte cărţi din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Pe locul al doilea se află fondul de carte germană conţinând operele Sfinţilor Părinţi, sau lucrări din alte domenii ştiinţifice. Abia pe locul al treilea găsim tipăriturile slave, ele fiind cele mai valoroase având în vedere raritatea şi vechimea lor: *Psaltirea lui Bojidar Vukovici* (Veneţia, 1520), *Psaltirea de la Mileşevo* (1543), *Evangheliar* (Belgrad, 1552), *Biblia de la Ostrog* (1581), acestora alăturându-li-se cărţi din secolele XVII-XVIII, ieşite din centrele tipografice ruse şi ucrainiene. În biblioteca de la Hodoş-Bodrog se găsesc un număr semnificativ de tipărituri în limba latină: Ioan Damaschin, *Despre credinţa ortodoxă* (Basel, 1548), *Istoriile bisericeşti* redactate de Eusebiu (Basel, 1586), Pamfil, Rufin, Socrate, Teodoret, Sozomen, Teodor, Evagrie şi Dorotei. Din bibliotecă nu lipsesc nici tipăriturile maghiare, în special cele apărute în secolul al XIX-lea (unele fiind publicaţii periodice)[163].

---

159. E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *Mănăstirea Hodoş-Bodrog*, Arad, 1980, p. 169.
160. E. Arădeanul, L. Emandi, T. Bodogae, *Mănăstirea Hodoş-Bodrog*, p. 170.
161. I. Iufu, „Mănăstirea Hodoş-Bodrog. Un centru de cultură slavonă în Banat", în: *Mitropolia Banatului*, 13 (1963), nr. 5-8, pp. 229-230.
162. I. Iufu, „Mănăstirea Hodoş-Bodrog...", pp. 229-261; „Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania şi Banat", în: *Romanoslavica*, nr. 8, pp. 451-468; Chiril Pistrui, „Manuscrise slave în biblioteca Episcopiei Aradului", în: *Mitropolia Banatului*, 22 (1972), nr. 1-3, pp. 83-94. Ion Radu Mircea, *Biblioteca Mănăstirii Hodoş-Bodrog şi însemnătatea ei culturală*, lucrare în manuscris aflată la Arhiepiscopia Aradului etc.
163. Pentru lista de manuscrise şi cărţi ne-am folosit de materialul furnizat în monografia E. Arădeanul, L.Emandi, T. Bodogae, *Mănăstirea Hodoş-Bodrog*, pp. 173-181.

III.4. Bibliotecile mănăstirilor din Basarabia și vechea Bucovină

Țara Moldovei cuprindea nenumărate așezăminte monahale între Prut și Nistru, în teritoriul numit Basarabia. Aici, sub oblăduirea duhovnicească a mitropoliților Moldovei au înflorit minunate ctitorii de la Sfântul Voievod Ștefan cel Mare, Petru Rareș, Alexandru Lăpușneanu, Vasile Lupu și mulți alți domni, boieri și monahi români care au strălucit în istoria noastră. Aceste zidiri călugărești au fost centre care au răspândit lumina spiritualității și culturii românești.

Un important moment de înflorire a mănăstirilor a fost surprins într-o lucrare[164] la începutul secolului al XX-lea, în 1919, de către arhimandritul Visarion Puiu, cel ce avea să devină mitropolitul Bucovinei. Această realitate s-a menținut până în 1940, până la prima invazie sovietică. Aceste cetăți ale spiritului erau înzestrate economic, cu un personal monahal numeros și statornic, cu un patrimoniu important, inclusiv cărți și manuscrise. Instaurarea regimului sovietic survenită în anul 1944 a nimicit iremediabil aceste vetre spirituale din Nord-Estul țării. Dacă nu au fost închise, mănăstirile au fost distruse sistematic prin izgonirea călugărilor și prin instalarea în incinta lăcașelor a unor instituții ca: spitale de psihiatrie, orfelinate, depozite, cluburi sătești, ale căror activități „culturale" și dansuri se încheiau de cele mai multe ori cu devastări și jafuri[165]. Astfel, alături de lăcașele de cult ruinate, au dispărut fără urmă și valoroasele biblioteci. Aceasta, după ce alții își mai însușiseră și altădată multe prețioase volume „care au fost transportate de amatori (interesați - *n.n.*) ruși pe la diferite biblioteci din marile centre științifice ruse [...] sunt cunoscute colecțiile Sciucin și Ițimirschi din Moscova alcătuite din manuscrise slavo-române, care erau cumpărate sau furate din bibliotecile mănăstirilor din Moldova veche"[166].

Una dintre cele mai vechi mănăstiri din Basarabia este Căpriana, ridicată în secolul al XIV-lea, bogat înzestrată de voievodul Alexandru cel Bun și dăruită din belșug și în secolul următor, de Voievodul Ștefan cel Mare și Sfânt. Și în epoca fanariotă au intrat în bibliotecă o serie de cărți care atestă existența în obște a unor monahi români. Pe linia îngrijirii și înzestrării bibliotecii a continuat și mitropolitul Gavriil Bănulescu-Bodoni, care, în primele decenii ale secolului al XIX-lea, a procurat mai multe volume tipărite la Neamț sau în alte părți[167]. Probabil că alte prețioase manuscrise se află în biblioteca mănăstirii athonite Zografu, căreia Căpriana i-a fost închinată două secole. Dintre odoarele care păstrau Cuvântul lui Dumnezeu, amintim prețiosul *Tetraevanghel* (scris pe pergament, închinat aici de către Petru Rareș în 1545), *Miscelaneu de* învățături ascetice cu viața Sfântului *Gheorghe* (copiat în 1552 de Evloghie pentru Căpriana), *Tetraevanghel* pe pergament din secolul al XVI-lea ș.a.[168]. Dintre numeroasele cărți de slujbă, ajunse până la noi, amintim: *Evanghelia* (Lvov, 1636), *Evanghelia* (Snagov, 1697), *Mineiul pe Mai* (Kiev, 1745), *Mineiul pe Septembrie* (Kiev, 1750), *Apostol* (Iași, 1756[169]), *Liturghier* (Iași, 1759), *Triod* (Râmnic, 1761), *Psaltire*

164. Victor Visarion Puiu, *Monastirile din Basarabia*, Chișinău, 1919.
165. Luminița Ilvițchi, *Mănăstirile și schiturile din Basarabia*, Chișinău, 1999, p. 47.
166. Șt. Gr. Berechet, „Mănăstirile", în: vol. *Basarabia*, publicat sub îngrijirea lui Ștefan Ciobanu, Chișinău, 1926, p. 206.
167. Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, „Mănăstirea Căpriana", în: vol. *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, Chișinău, 2013, p. 191.
168. A. Eșanu, V. Eșanu, „Mănăstirea Căpriana", p. 196.
169. A. Eșanu, V. Eșanu, „Mănăstirea Căpriana", p. 198; autorii redau o listă de 120 de manuscrise și tipărituri identificate ca aparținând mănăstirii.

(Iași, 1766), *Cuvintele Sfântului Teodor Studitul* (Râmnic, 1784), *Tâlcul Evangheliilor de Teofilact al Bulgariei* (Iași, 1805), *Viețile sfinților* (Neamț, 1807), *Biblia în română* (Sankt-Petersburg, 1819), *Evanghelia* (Neamț, 1834), *Viețile sfinților* retipărite la Căldărușani și alte cărți românești[170]. Biblioteca mănăstirii Căpriana, una dintre cele mai vechi și mai bogate din Basarabia, a fost devastată și împrăștiată de sovieticii comuniști în 1947.

O altă importantă citadelă a Duhului este mănăstirea Hâncu care datează din 1677, fiind ctitoria marelui boier Mihalcea Hâncu. Aici exista și o bibliotecă, iar unii monahi copiau texte, care apoi se răspândeau în alte chinovii. Dintre acestea amintim: *Antologie monahală* (copiată înainte de 1809 de monahul Domețian), *Cuvintele Sfântului Isaac Sirul, Minunile Maicii Domnului*[171]. O *catagrafie* din 1817[172] menționează pe lângă unele cărți slavonești, o seamă de cărți și manuscrise românești; astfel, pe lângă *Mineie* (edițiile de Neamț și Vâlcea), *Ceasloave* și *Octoihuri*, sunt amintite: *Chiriacodromionul* (București, 1801), *Tâlcul Evangheliilor de Teofilact al Bulgariei* (Iași, 1805), *Scara* (Iași, 1817), *Omiliile Sfântului Macarie Egipteanul* (București, 1775), *Cuvintele Sfântului Teodor Studitul* (Râmnic, 1784), *Cuvintele Avvei Dorotei* (Râmnic, 1784), *Kekragarionul Fericitului Augustin* (Neamț, 1814) etc., aici funcționând și o școală de copiști[173]. Biblioteca a fost transferată în 1950 la Hârbovăț, după care a dispărut împreună cu alte odoare, odată cu închiderea acestei mănăstiri. În prezent, biblioteca mănăstirii Hâncu numără 2.200 volume pentru folosul sufletesc al obștii. Redăm titlurile unor rarități: *Biblia* (1641); *Psaltirea* (1653), *Psaltirea în versuri a Sfântului Mitropolit Dosoftei* etc.[174]

Alte mănăstiri care au deținut importante biblioteci sunt: Hârbovăț, închisă în 1962 în prezența soldaților sovietici. Atunci, cărțile și arhiva au fost duse la marginea satului și arse, biblioteca fiind distrusă[175]. În ciuda tuturor vitregiilor prin care a trecut mănăstirea, inclusiv trei incendii, cercetările mai noi au scos la iveală unele titluri de carte păstrate: *Triod* (București, 1769); *Antologhion* (București, 1777); *Penticostar* (Râmnic, 1785); *Molitvenic* (Râmnic, 1793), *Liturghier* (Iași, 1794 și 1797) și alte câteva zeci de volume descoperite de eruditul istoric, preotul Paul Mihail[176]. Dacă unele cărți au dispărut la ordinul autorităților comuniste sovietice în data de 13 septembrie 1940, multe dintre aceste volume au fost scăpate de la pieire de către egumenul Veniamin Grosu, care în 1961 le-a purtat pe sub ochii sovieticilor într-un adăpost. Tot aici, la lichidarea mănăstirilor în anii '60, au venit odată cu monahii, și cărțile de la Hâncu, Țigănești și Dobrușa. Astăzi biblioteca și odoarele sunt o adevărată comoară sfântă pentru această greu încercată mănăstire.

Mănăstirea Hârjauca (localitatea Ungheni, aproape de Orhei) a beneficiat în dezvoltarea sa duhovnicească și culturală de sprijinul direct al episcopului Nicodim Munteanu

---

170. Mitropolit Nestor Vornicescu, „Mănăstirea Căpriana, vechi centru de spiritualitate românească, Codrii Cosminului", în: vol. *Studii de teologie istorică*, Craiova, 1998, pp. 163-164.
171. Alexei Agachi, „Mănăstirea Hâncu", în: vol. *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, Chișinău, 2013, p. 346.
172. Publicată de preotul Paul Mihail în capitolul „Știri privitoare la mănăstiri și schituri din Basarabia la 1817", în: Pr. Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia*, Chișinău, 1993, pp. 38-101.
173. Pr. Paul Mihail, „Știri privitoare la mănăstiri și schituri din Basarabia la 1817", p. 47.
174. A. Agachi, „Mănăstirea Hâncu", p. 347.
175. L. Ilvițchi, *Mănăstirile și schiturile din Basarabia*, p. 60.
176. Pr. Paul Mihail, *Mărturii de spiritualitate românească...*, pp. 185-191.

al Hușilor (viitorul patriarh al României), care a extins biblioteca dăruindu-i numeroase volume procurate de la Iași, București și Petersburg. Mai înainte de Episcopul Nicodim Munteanu, în secolul al XIX-lea, egumenii cumpărau lucrări ziditoare ori cărți de slujbă, ferecate în argint. În 1817 pe Sfântul Antimis se găsea o *Evanghelie* din 1682, care nu poate fi decât ediția românească de la București. Aici era atestat și un *Liturghier* de la Târgoviște (1713); se păstrează mai multe catagrafii din același secol, unde, în diferite decenii, sunt înregistrate cărțile existente; în 1925, o comisie specială de control prezenta cele 1.025 de volume existente, din care, doar 37 în română, cele mai multe, cărți de cult, ceea ce dovedește că se slujea în românește[177]. Din nefericire, aproape întreg patrimoniul a fost devastat după închiderea mănăstirii survenită în 1952, aici fiind instalat un sanatoriu. O soartă identică a avut și mănăstirea Japca (jud. Soroca). Această adevărată lavră, în care au funcționat mai multe școli, a avut o tipografie pentru cărți religioase și o bibliotecă bogată risipită și ea de sovietici. Tot în județul Soroca se află și mănăstirea Rughi, vitregită și ea de regimul ateist.

Mănăstirea Curchi (jud. Orhei), pe lângă posesiunile funciare, care în 1919 o situau în fruntea tuturor mănăstirilor basarabene, a avut și ea un bogat patrimoniu de carte risipit fără urmă, situație repetată și la mănăstirea Tabăra de lângă Chișinău, închisă și devastată în 1960[178].

O colecție de carte rară și prețioasă a deținut și mănăstirea Călărășeuca de pe malul Nistrului (jud. Edineț). Multe cărți au fost aduse aici de la schitul Sirca și transferate parțial, în 1872, la Chișinău. Restul bibliotecii s-a risipit după închiderea mănăstirii survenită în 1961[179]. O soartă asemănătoare a împărtășit și cunoscuta mănăstire Dobrușa, închisă în 1959 și degradată de elevii școlii-internat care au vandalizat icoanele și au distrus biblioteca[180].

Nici mănăstirea Noul Neamț (Chițcani), cea mai mare din Basarabia, nu a scăpat de urgia vremurilor. Ea a fost întemeiată în 1861 (oficial, abia în 1864) de către duhovnicul Andronic Popovici, împreună cu ieromonahul Teofan Cristea, ambii veniți de la mănăstirea Neamț. Dacă după alipirea Basarabiei la patria-mamă în 1918, mănăstirea a cunoscut o deosebită înflorire[181], viața acestei chinovii a fost întreruptă de sovietici în 1962, când au închis-o, izgonind monahii și confiscând bunurile. O mare distrugere a valorilor acestei mănăstiri a survenit și de pe urma spitalului de boli mintale instalat în incintă.

Renașterea din cenușă a mănăstirii Noul-Neamț se datorează strădaniilor starețului Dorimedont, mai târziu episcop, care a readus-o la frumusețea cea dintâi. Dar ceea ce a făcut cinste mănăstirii, întotdeauna, a fost tezaurul de carte al bibliotecii. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea au fost transferate aici, de la mănăstirea Neamț, un număr important de manuscrise și cărți. Duhovnicul Andronic a adus cu sine în Basarabia aproximativ 30 de manuscrise datând din secolele XIV-XIX. El este întemeietorul bibliotecii acestei mari lavre, căreia i s-au adăugat numeroase alte cărți: *Istoria sfintelor mănăstiri Neamțul și Secu* (10 volu-

177. Maria Danilov, Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, „Mănăstirea Hârjauca", în: vol. *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, Chișinău, 2013, p. 399.
178. L. Ilviţchi, *Mănăstirile și schiturile din Basarabia*, p. 80.
179. L. Ilviţchi, *Mănăstirile și schiturile din Basarabia*, p. 85.
180. L. Ilviţchi, *Mănăstirile și schiturile din Basarabia*, p. 90.
181. Ion Negrei, Maria Danilov, „Mănăstirea Noul-Neamț", în: vol. *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, Chișinău, 2013, p. 477.

me), o *Istorie a mănăstirii Noul-Neamț* și alte lucrări cu compoziții personale, însumând peste 60 de volume. Așezământul monahal de la Noul-Neamț-Chițcani a avut cea mai bogată bibliotecă din întreaga Basarabie[182], care a supraviețuit tuturor vicisitudinilor, fiind transferată integral la Arhivele Statului din Chișinău; acolo a fost descoperită de cercetătoarea Valentina Pelin[183]. La loc de cinste stau lucrările egumenului Andronic, alături de numeroase codice în slavonă copiate în Moldova. În 1884, biblioteca număra 146 de manuscrise românești și 2.272 de tipărituri, din care românești erau 805 volume. Între anii 1945-1961 cărțile mai multor mănăstiri lichidate de comuniști au fost aduse la Noul-Neamț[184].

Dintre volumele care au făcut parte odinioară din biblioteca acestei lavre amintim: *Povestire despre Varlaam și Ioasaf*, manuscris din ultimele decenii ale secolului al XIV-lea, una dintre cele mai vechi cópii ale traducerii medio-bulgare (a doua) după originalul grecesc[185], urmează manuscrisele ieșite din condeiul marelui monah artist Gavriil Uric de la Neamț: *Omiliile Sfântului Grigorie Teologul* (1424) aflat azi la Moscova[186], *Codicele miscelaneu* din 1448 și *Mineiul cu sinaxar pe noiembrie* din 1449[187] etc. O altă serie de valori, care se păstrau la Noul-Neamț, o constituie lucrările realizate în școala paisiană: traduceri, corespondență etc. Mănăstirii i-au fost făcute donații de carte și de către: Mihail Kogălniceanu, arhim. Conon Arămescu-Donici (viitorul mitropolit-primat), mitropolitul Moldovei Iosif Naniescu, episcopul Melchisedec Ștefănescu ș.a.

Astăzi, biblioteca mănăstirii s-a dezvoltat substanțial, ea deținând 450 de volume de carte veche de patrimoniu și aproape 10.000 de volume de carte teologică, dintre care o mare parte, în limba română.

După anul 1990, odată cu prăbușirea Uniunii Sovietice, viața mănăstirilor basarabene s-a revigorat, făcându-se eforturi de aducere a acestora la splendoarea duhovnicească și culturală de odinioară, înființându-se noi așezăminte monahale cu biblioteci impresionante, surse de preț pentru misiunea creștină.

IV. MUNTELE ATHOS

Încă de timpuriu, o puternică prezență a monahilor români s-a conturat în mănăstirile din Muntele Athos. Chiar dacă nu au beneficiat de o mănăstire proprie, monahii români au viețuit răspândiți în marile lavre, în schituri, chilii și colibe, unde au adus cu ei multe manuscrise și tipărituri românești, care au intrat după moartea lor, în biblioteca mănăstirii de care aparțineau. Monahii români din Athos traduceau din slavonă și greacă textele pe care le utilizau pentru serviciul divin și pentru lectura personală. Călătoria cărților este bi-

182. Istoria pe larg a acestei biblioteci, cu numeroase anexe și liste de cărți și manuscrise, se află în studiul publicat de către I. Negrei și M. Danilov, „Mănăstirea Noul-Neamț", pp. 491-502.

183. *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS, colecția bibliotecii mănăstirii Noul-Neamț*, Chișinău, 1989.

184. I. Negrei și M. Danilov, „Mănăstirea Noul-Neamț", p. 495.

185. I. Negrei și M. Danilov, „Mănăstirea Noul-Neamț", p. 495.

186. Arhim. Policarp Chițulescu, „Noi manuscrise...", p. 195. Aici a fost publicată o listă actualizată și completată a lucrărilor marelui cărturar nemțean.

187. I. Negrei și M. Danilov, „Mănăstirea Noul-Neamț", p. 495.

necunoscută în istorie: călugării români le aduceau din țară, iar la plecare luau din Sfântul Munte Athos altele pentru a le traduce și răspândi prin chinoviile din Țările Române. Este relevant cazul Sfântului Cuvios Paisie de la Neamț, care împreună cu ucenicii săi au făcut să înflorească viața duhovnicească și literară la schitul „Sfântul Ilie" (aflat sub oblăduirea mănăstirii grecești Pantocrator) în care au venit începând cu anul 1758. Cercetări mai recente au scos la iveală cărțile românești aflate în bibliotecile marilor mănăstiri athonite, adunate aici de-a lungul timpului de la chiliile și colibele românești. În această situație este mănăstirea Pantocrator, care deține 319 tipărituri, cea mai veche dintre ele fiind un *Octoih* tipărit în 1750 la Râmnic[188]. Dar există chilii care și-au conservat bibliotecile până azi, cum este cazul chiliei românești „Sfântul Gheorghe"- Capsala (aflată în jurisdicția mănăstirii Pantocrator) care posedă nu mai puțin de 600 de tipărituri[189].

Informații despre biblioteci românești avem și de la schitul Lacu, fondat în secolul al XVIII-lea, fiind dependent de mănăstirea „Sfântul Pavel". Odată cu stabilirea în Sfântul Munte, în 1843, a 43 de călugări români din mănăstirile Cernica și Căldărușani, schitul s-a dezvoltat, inițiindu-se aici o importantă activitate de traducere a cărților de slujbă și de spiritualitate ortodoxă. Din bogata bibliotecă a schitului se mai păstrează azi doar 30 de manuscrise cuprinzând *Antologii muzicale*, unele aduse din țară, altele redactate la fața locului[190].

Un alt număr de călugări cărturari români printre care: arhimandritul Chiriac Râmniceanu, ieromonahul Ștefan, monahul Antonie, schimonahul Gheorghe (frate de călugărie cu părintele Iachint de la Robaia) și Neofit de la Neamț, s-au stabilit în mănăstirea „Sfântul Pavel". Astfel, ieromonahul Ștefan caligraful, tuns în monahism la Tismana, a copiat unele manuscrise dintre care s-au păstrat până azi: *Miscelaneu de literatură monahală* (1811), cuprinzând prefețele Cuviosului Stareț Vasile de la Poiana Mărului la unele cărți ascetice, precum și nenumărate alte volume[191]. Un alt cărturar care a activat aici a fost arhimandritul Chiriac Râmniceanu, care a fost și egumen al mănăstirii „Sfântul Pavel"; acesta nu doar a copiat unele volume, ci a realizat, în 1818, și lucrări originale: *Sfaturi pentru călugări* și *Despre mănăstirile de la Athos și din Țara Românească*. El a cumpărat mai multe manuscrise de la unii monahi, toate păstrându-se până azi în biblioteca mănăstirii. Reputatul cercetător român Florin Marinescu împreună cu dr. Vlad Mischevca au catalogat tipăriturile românești aflate în biblioteca mănăstirii „Sfântul Pavel", lucrarea fiind publicată în anul 2010 la Atena. Cei doi istorici au descoperit 1.183 cărți și reviste românești și 120 de manuscrise. Dintre cărți, cea mai veche este *Biblia de la București* (1688) dăruită în 1690 de către stolnicul Constantin Cantacuzino și de Sfântul Voievod Martir Constantin Brâncoveanu ierodiaconului Daniil „de la chilia Caracalu unde este hramul Vovidenia (Născătoarei de Dumnezeu) pentru folosul părinților rumâni care locuiesc în Sfântul Munte al Athonului"[192]. Cele mai noi periodice datează din anul 1962, iar tipăritura cea mai nouă

188. Florin Marinescu, Ion Marian Croitoru, *Tipărituri românești ale Sfintei Mănăstiri Pantocrator din Sfântul Munte*, Muntele Athos, 2014, p. 46.
189. Fl. Marinescu, I.M. Croitoru, *Tipărituri românești...*, p. 3.
190. Arhim. Veniamin Micle, *Manuscrisele românești de la Prodromul*, Mănăstirea Bistrița, 1999, p. 85.
191. Arhim. Veniamin Micle, *Manuscrisele românești de la Prodromul*, p. 56.
192. Florin Marinescu, Vlad Mischevca, *Cărțile românești din Biblioteca mănăstirii athonite „Sfântul Pavel"*, Atena, 2010, p. 15.

este din 1984. Volumele provin din cele aproximativ 20 de colibe și chilii românești dependente de „Sfântul Pavel". Tradiția athonită rânduiește ca imediat după moartea monahilor români, mănăstirea sub jurisdicția căreia se aflau să le ridice biblioteca, pe care o adaugă la biblioteca sa principală.

Cel mai reprezentativ așezământ monahal românesc de la Muntele Athos este schitul Prodromu, înființat în 1853 pe teritoriul mănăstirii Marea Lavră de către ieroschimonahul Nifon Ionescu (1803-1899), aici luând naștere un autentic centru de cultură duhovnicească. Ucenicii acestui vrednic monah aghiorit au desfășurat o fructuoasă activitate de traducere și transcriere a textelor în limba română. Dintre manuscrisele păstrate menționăm: *Cuvinte de folos* de Sfântul Simeon Noul Teolog, lucrare copiată în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de schimonahul Dosoftei, un harnic caligraf român; schimonahul Chiril Lambrino termină între 1867-1868 de tradus în română *Mântuirea păcătoșilor* de Agapie Criteanul, copiată în mai multe exemplare și considerată a fi cea mai bună traducere românească[193]. Starețul Nifon Ionescu l-a îndemnat pe renumitul Nectarie Crețu, protopsaltul Sfântului Munte, să alcătuiască un florilegiu în limba română, cuprinzând cântările celor mai cunoscuți compozitori ai cântării psaltice: Ioan Cucuzel, Ioan Damaschin, Balasie, Anastasie, Hurmuz, Petre Lampadarie, Dumitru Suceveanu, Petru Efesiu etc. Volumul a fost recopiat în 1870 în schitul Prodromu de „smeritul Nathanail ierodiaconul"[194]. La Prodromu s-au tradus și transcris continuu, în grai românesc, cărți folositoare de suflet. Lor li se adaugă și alte lucrări cum este cea a schimonahului Irinarh Șișman (†1924), artist și cărturar poliglot, care în timpul stăreției cunoscutului egumen Antipa Dinescu a alcătuit monumentala sa operă: *Athosul. Istoria antică și modernă*, precum și monografia *Schitul românesc Prodromu*. Ambele lucrări au fost concepute între 1901-1905. Proiectul monografiilor istorice al acestui vrednic monah a continuat și cu alte lucrări până în 1916, dintre care: *Monastirea grecească a Sfântului Athanasie, Lavra* (1907), azi la Biblioteca Academiei Române (ms. rom. 2077); *Monastirea Vatopedu* (1908), *Monastirea Iviru*, *Monastirea „Sfântul Pavel"* (1909), azi la Biblioteca Academiei Române; *Monastirea Dionisiu* (1910) azi la Biblioteca Academiei Române; *Monastirea Cutlumuș*, *Monastirea Zografu*, *Monastirea Xinofont*, *Monastirea Sfântul Pantelimon sau Russicon* (1911); *Monastirea Protaton*, *Monastirea Pantocratorul*, *Monastirea Xeropotamu* și *Istoria Sfântului Munte Athos* (1912); *Monastirea Dohiariu*, *Monastirea Simonopetra*, *Monastirea Grigoriu*, *Monastirea Stavronichita* (1913). Cele mai multe dintre aceste interesante lucrări se păstrează astăzi în biblioteca schitului. Numeroase alte cărți de cult, scrieri ascetice, mistice s-au adăugat pe rafturile bibliotecii, în funcție de trebuințele sufletești ale obștii. După priceperea fiecărui monah caligraf volumele au fost împodobite cu ornamente policrome. Alți monahi care au îmbogățit biblioteca schitului Prodromu cu lucrări sunt: monahul Paisie Lambru copist și editor, ieroschimonahul Dometie Ionescu (†1923), schimonahul Antonie Focșăneanu (†1927)[195]. În prezent, biblioteca numără mai multe mii de volume dintre care aproape

---

193. L. Onu, *Tradiția manuscrisă a unei sinteze europene la români în secolele XVII-XIX. Mântuirea păcătoșilor*, București, 2002, p. 133.
194. Arhim. Veniamin Micle, *Manuscrisele românești de la Prodromul*, pp. 60-61.
195. Arhim. Veniamin Micle, *Manuscrisele românești de la Prodromul*, p. 84.

3.000 de cărţi vechi. Dintre acestea, amintim[196]: *Evanghelia* (Veneţia, 1560), *Cazania de la Iaşi* (1643), *Şapte Taine* (Iaşi, 1644), *Noul Testament de la Bălgrad* (1648), *Îndreptarea Legii* (Târgovişte, 1652), *Cheia înţelesului* (Bucureşti, 1678), *Evanghelia* (Bucureşti, 1682), *Apostol* (Bucureşti, 1683), 3 exemplare din *Biblia lui Şerban* (1688), 6 exemplare din *Mărgăritarele* Sfântului Ioan Hrisostom (Bucureşti, 1691), *Tâlcuirea liturghiei* (Iaşi, 1697), *Evanghelia* (Snagov, 1697), *Chiriacodromionul* (Bălgrad, 1699), *Carte sau lumină* (Snagov, 1699), *Floarea darurilor* (Snagov, 1700) etc. Astăzi, biblioteca este adăpostită într-un locaş adecvat, fiind organizată pe fonduri de carte în continuă dezvoltare.

Bibliografie

„Manuscrise slave în bibliotecile din Transilvania şi Banat", în: *Romanoslavica*, nr. 8; *Catalogul general al manuscriselor moldoveneşti păstrate în URSS, colecţia bibliotecii mănăstirii Noul-Neamţ*, Chişinău, 1989; *Pagini din Istoria Monahismului Ortodox în revistele teologice din România*, vol. III: *Cultură, Artă, Documente*, 2011; *Vieţile, povăţuirile şi testamentele sfinţilor stareţi Gheorghe şi Calinic de la Cernica. Monumentele spiritualităţii cernicane*, I, arhim. Clement Popescu şi diac. Ioan I. Ică jr. (eds.), Sibiu, 1999; AGACHI, Alexei, „Mănăstirea Hâncu", în: vol. *Mănăstiri şi schituri din Republica Moldova*, Chişinău, 2013; ANINEANU, Marta, „Din istoria bibliografiei româneşti. Catalogul sistematic din 1836 al bibliotecii Mitropoliei din Bucureşti", în: vol. *Studii şi cercetări de bibliologie*, I, Bucureşti, 1955; ARĂDEANUL E., EMANDI L., BODOGAE T., *Mănăstirea Hodoş-Bodrog*, Arad, 1980; BĂLAŞA, D., Pr., „Pagini din trecutul mănăstirii Tismana", în: *Mitropolia Olteniei*, 28 (1976), nr. 11-12; BĂNCILĂ Ileana, „Aspecte din evoluţia bibliotecilor de specialitate din ţara noastră, în secolul al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea", în: vol. *Studii şi cercetări de bibliologie*, V, Bucureşti, 1963; BERECHET, Şt. Gr., „Mănăstirile", în: vol. *Basarabia*, Ştefan Ciobanu (eds.), Chişinău, 1926; BOGDAN-ATANASIU Mihai, PALADE Mihaela, *Mănăstirea Pasărea, credinţă, artă, educaţie*, Ed. Basilica, Bucureşti, 2013; BULAT, T.G., „Din istoricul bibliotecii de la fosta mănăstire «Sfântul Sava» din Bucureşti", în: *Glasul Bisericii*, 25 (1966), nr. 3-4; BULAT, T.G., „Mărginenii, o veche şi bogată ctitorie prahoveană, închinată sfântului munte Sinai", în: *Glasul Bisericii*, 25 (1966), nr. 11-12; CAMARIANO, Nestor, *Alexandre Mavrocordato, le grand dragoman. Son activité diplomatique 1673-1709*, Tessaloniki, Institute for Balkan Studies, 1970; CAMARIANO-CIORAN, Ariadna, *Academiile domneşti din Bucureşti şi Iaşi*, Bucureşti, 1971; CARATAŞU Mihail, *„Ştiri noi privitoare la biblioteca Mitropoliei din Bucureşti în secolul al XVIII-lea"*, în: *Studii şi cercetări de bibliologie*, Bucureşti, 1974; *Cartea veche românească în colecţiile Bibliotecii Centrale Universitare din Bucureşti*, Bucureşti, 1972; CARTOJAN, N., *Istoria literaturii române vechi*, Bucureşti, 1980; CĂTĂNESCU, Cezar, *Catalogu generalu alu Bibliotecei Centrale din Iassi*, Iaşi, 1868; CÂRSTEA, Sebastian Dumitru, *Monahismul ardelean în trecut şi astăzi*, Sibiu, 2008; CHIŢULESCU Policarp, Arhim., „Noi manuscrise – posibile autografe – aparţinând monahului Gavriil Uric de la Neamţ", în: *Studii Teologice*, seria a III-a, 8 (2012), nr. 1; CHIŢULESCU Policarp, Arhim., *Palatul Bibliotecii Sfântului Sinod, istorie şi actualitate*, Ed. Basilica, Bucureşti, 2012; CHIŢULESCU, Policarp, Arhim., „Biblioteca Sfântului Sinod, istorie şi actualitate", în: vol. *Librăria. Studii şi cercetări de biblioteconomie*, Târgu-Mureş, volumul XII/2013; CHIŢULESCU, Policarp, Arhim., „Biblioteca Sfântului Sinod", în: vol. *5 ani de Patriarhat ai Preafericitului Părinte Daniel al României*, Ed. Basilica, Bucureşti, 2012; CHIŢULESCU, Policarp, Arhim., „Cărţi din biblioteca familiei Cantacuzino în Biblioteca Sf. Sinod", în: *Ziarul Lumina*, 18 nov anul 6 (2010), nr. 269 (1771); CHIŢULESCU, Policarp, Arhim., „Cărţi din bibliotecile medievale româneşti păstrate în Biblioteca Sfântului

196. Datele ne-au fost oferite de către dl lect. dr. Laurenţiu Avram de la Facultatea de Litere din cadrul Universităţii din Bucureşti, care a realizat catalogul cărţilor vechi din biblioteca schitului românesc Prodromu din Sfântul Munte Athos în anul 2006.

Sinod", în: *Studii Teologice*, 7 (2011), nr. 1; CHIȚULESCU, Policarp, Arhim., „Cărți uitate, cărți regăsite. Date culese cu ocazia cercetării unui fond inedit", în: vol. *Istoria cărții și a bibliotecilor*, Târgoviște, 2013; CHIȚULESCU, Policarp, Arhim., „Considerații pe marginea unui Pomelnic necunoscut al Mitropoliei Ungrovlahiei, copiat de Dionisie Eclisiarhul", în: vol. *In honorem Cătălina Velculescu*, Ed. Paideia, 2011; CHIȚULESCU, Policarp, Arhim., *Cărți din bibliotecile medievale românești păstrate în Biblioteca Sfântului Sinod*, București, 2011; CIOLAN Macarie, Protos., *Mănăstirea Secu*, Iași, 1987; CONSTANTINESCU, Horia, Pr., COCORA, Gabriel, „Poiana Mărului", în: *Glasul Bisericii*, 23 (1964), nr. 5-6; CONSTANTINESCU, Radu, *Dionisie din Pietrari, miniaturist și caligraf*, București, Ed. Meridiane, 1982; CORAVU, Damaschin, „Mănăstirea din Peri și importanța ei istorică", în: *Mitropolia Olteniei*, 34 (1982), nr. 7-9; COSTESCU, Chiru C., *Colecțiune de Legi, Regulamente, Acte, Deciziuni, Circulări, Instrucțiuni, Formulare și Programe începând de la 1866-1916, privitoare la Biserică, Culte, Cler...*, București, 1916; COZMEI, Mihaela, Monahia, *Mănăstirea Sucevița*, Suceava, 2013; DIMA-DRĂGAN, C., „Un catalog necunoscut al bibliotecii mănăstirii Hurezu", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 87 (1969), nr. 5-6; DIMA-DRĂGAN, C., *Biblioteci umaniste românești*, București, 1974; DIMA-DRĂGAN, Corneliu, „Cultura teologică a stolnicului Constantin Cantacuzino în lumina reconstituirii bibliotecii de la mănăstirea Mărgineni", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 83 (1965), nr. 9-10; DIMA-DRĂGAN, Corneliu, *Biblioteca unui umanist român, Constantin Cantacuzino stolnicul*, București, 1967; DIMA-DRĂGAN, Corneliu, *Biblioteci umaniste românești*, București, 1974; DINU, Tudor, *Dimitrie Cantemir și Nicolae Mavrocordat. Rivalități politice și literare la începutul secolului al XVIII-lea*, București, 2011; EȘANU, Andrei, EȘANU, Valentina, „Mănăstirea Căpriana", în: vol. *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, Chișinău, 2013; FECIORU, D., Pr., „Catalogul manuscriselor românești din Biblioteca Patriarhiei Române", în: *Studii Teologice*, 1962, nr. 11-12; FECIORU, D., Pr., „Manuscrisele de la Neamțu. Traduceri din Sfinții Părinți și Scriitorii Bisericești", în: *Studii Teologice*, 4 (1952), nr. 7-8; FURDUI Titus, „Câteva aspecte inedite privitoare la unele tipărituri românești vechi din fondul de Carte veche românească din Năsăud al bibliotecii Academiei Române-filiala Cluj", în: *Lucrări și comunicări științifice*, vol. I, Cluj, 1973; FURTUNĂ, D., Econ., *Ucenicii stareţului Paisie în mănăstirile Cernica și Căldărușani*, București, 1927; GEORGESCU-TISTU, N., „Mărturiile arhiereului Narcis Crețulescu despre începuturile bibliotecilor românești", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 79 (1961) nr. 11-12; GHEORGHIȚĂ, Ilie, Pr., „Tipografia arabă din Mănăstirea Sfântul Sava și venirea lui Silvestru, Patriarhul Antiohiei la Iași", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 34 (1958), nr. 5-6; GRIGORESCU Ștefan, *Mănăstirea Sfinții Voievozi din Slobozia*, Slobozia, 2009; HARBUZARU, Mihail, Ierom., *Manuscrisele psaltice de la Mănăstirea Sinaia*, București, 2012; HURMUZAKI, *Documente*, XIV/1, București, 1915; HURMUZAKI, vol. XIV, București, 1915; ICĂ, Ioan I. Jr., Diac., „Argument", în: vol. *Vasile de la Poiana Mărului. Introduceri în rugăciunea lui Iisus*, Sibiu, 2009; IGNĂTESCU, V., Pr., „Mănăstirea Agapia", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 41 (1965), nr. 9-10; IGNĂTESCU, Vasile, Pr., „Biblioteca Mănăstirii Neamț", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 38 (1962), nr. 5-6; ILVIȚCHI, Luminița, *Mănăstirile și schiturile din Basarabia*, Chișinău, 1999; IORGA, Nicolae, „Manuscriptele Mănăstirii Cernica", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 26 (1902-1903), 2-3; IORGA, Nicolae, "Pilda bunilor domni români din trecut față de școala românească", în: *Analele Academiei Române*, Memoriile Secțiunii Istorice, seria II, tomul 37; IUFU Ioan, BRĂTULESCU Victor, *Manuscrise slavo-române din Moldova. Fondul mănăstirii Dragomirna*, Iași, 2012; IUFU, I., „Despre prototipurile literaturii slavo-române din secolul al XV-lea", în: *Mitropolia Olteniei*, 15 (1963), nr. 7-8; IUFU, I., „Mănăstirea Hodoș-Bodrog. Un centru de cultură slavonă în Banat", în: *Mitropolia Banatului*, 13 (1963), nr. 5-8; IUFU, I., „Mănăstirea Moldovița – centru cultural important din perioada culturii române în limba slavonă (sec. XV-XVIII)", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 39 (1963), nr. 7-8; IUFU, Ioan și Zlatca, „Colecția Studion", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 87 (1969), nr. 7-8; IVAN, Ioan, Diac., „Biserica fostei mănăstiri Bisericani", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 46 (1970), nr. 11-12; LAPEDATU, A., „Manuscrisele găsite la Mănăstirea Dălhăuți de domnii Nicolae Iorga și P. Gârboviceanu", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 28 (1904-1905), nr. 5; LAPEDATU, Al., „Manuscriptele de la Bisericani și Râșca", în: *Biserica Ortodoxă*

Română, 28 (1904-1905), nr. 10; 29 (1905-1906), nr. 6, nr. 7, nr. 8; MARINESCU, Fl., CROITORU, Ion Marian, *Tipărituri românești ale Sfintei Mănăstiri Pantocrator din Sfântul Munte*, Muntele Athos, 2014; MARINESCU, Florin, MISCHEVCA, Vlad, *Cărțile românești din Biblioteca mănăstirii athonite Sf. Pavel*, Atena, 2010; *Mănăstiri și schituri din Republica Moldova*, Chișinău, 2013; MICLE, Veniamin, Arhim., *Manuscrisele românești de la Prodromul*, Mănăstirea Bistrița, 1999; MICLE, Veniamin, Arhim., *Mănăstirea Bistrița olteană*, Bistrița, 1996; MIHAIL, Paul, Pr., „Manuscrise românești din biblioteca Mitropoliei Moldovei", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 50 (1974), nr. 5-6; 51 (1975), nr. 1-2; 52 (1976), nr. 1-2; MIHAIL, Paul, Pr., „Schitul Poiana Mărului", în: vol. *Spiritualitate și istorie la întorsura Carpaților*, vol. I, Buzău, 1983; MIHAIL, Paul, Pr., *Mărturii de spiritualitate românească în Basarabia*, Chișinău, 1993; MIHAIL, Zamfira, „Receptarea scrierilor isihaste în limba română în secolul al XVII-lea", în: *Teologie și viață*, 77 (2001), nr. 1-7; MIHĂESCU, Doru, *Episcopia Romanului, 600 de ani de istorie*, Ed. Academiei Române, 2007; *Monumente istorice bisericești din Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1974; MOTOGNA, Macarie, Protos., *Monahismul ortodox din Maramureș și Transilvania septentrională, până la începutul secolului al XIX-lea*, Rohia, 2009; N. IORGA, *Manuscripte din biblioteci străine*, București, 1898; ODOBESCU, Al., *Opere*, vol. II, București, 1967; ONU, L., *Tradiția manuscrisă a unei sinteze europene la români în secolele XVII-XIX. Mântuirea păcătoșilor*, București, 2002; P.P. PANAITESCU, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. I, București, 1959, p. VIII; PĂCURARIU, Mircea, Pr., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Iași, [3]2004; PELIN, *Catalogul general al manuscriselor moldovenești păstrate în URSS, colecția bibliotecii mănăstirii Noul-Neamț*, Chișinău, 1989; PELIN, Valentina, *Paisianismul în contextul cultural și spiritual sud-est și est european (sec. XVIII-XIX)*, Chișinău, 2014; PISTRUI Chiril, „Manuscrise slave în biblioteca Episcopiei Aradului", în: *Mitropolia Banatului*, 22 (1972), nr. 1-3; POP, Irineu, „Mănăstirea Sinaia", în: *Glasul Bisericii*, 44 (1985), nr. 1-2; POPA Virginia, „Precum este scris în cartea *Repere din istoria Bibliotecii Mitropoliei Moldovei și Bucovinei*", în: vol. *Cu timp și fără timp. Arhiepiscopia Iașilor în date și imagini 1990-2005*, Iași, 2005; POPESCU-TEIUȘAN, I., „Vechea bibliotecă a Colegiului popular «N. Bălcescu» din Craiova", în: *Studii și cercetări de documentare și bibliologie*, nr. 2, 1964; PUIU, Victor Visarion, *Monastirile din Basarabia*, Chișinău, 1919; STĂNCIULESCU-BÂRDA, Al., Pr., „Letopisețul cantacuzinesc – varianta Căldărușani (variantă inedită)", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 98 (1980), nr. 5-6; STOICESCU, N., *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1960; ȘTREMPEL, G., *Catalogul manuscriselor românești*, București, 1983; TASCOVICI, Radu, „Manuscrisele copiate în Mânăstirea Negru-Vodă din Câmpulung Muscel", în: *Revista Teologică*, 89 (2007), nr. 3; THEODORESCU, Barbu, „Cultura în cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei. A. Cărturari, tipografi, biblioteci, școli", în: vol. *Istoria Mitropoliei Țării Românești*, Ed. Basilica, București, 2010; THEODRESCU, B., „Schiță pentru o istorie a culturii în Oltenia", în: *Mitropolia Olteniei*, 22 (1970), nr. 5-8; TOCILESCU Gr., *Raporturi asupra câtorva mănăstiri, schituri și biserici*, București, 1887; TUGEARU, Liana, *Miniatura și ornamentul manuscriselor din colecția de artă medievală românească a Muzeului Național de Artă al României*, vol. II, București, 2006; TURDEANU, Emil, „Miniatura bulgară și începuturile miniaturii românești", în: vol. *Oameni și cărți de altădată*, București, 1997; TURDEANU, Emil, *La littérature bulgare du XIV-ème siècle et sa diffusion dans les Pays Roumains*, Paris, 1947; URSU, N.A., „Școala de traducători români din obștea starețului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț", în: vol. *Românii în reînnoirea isihastă*, Iași, 1997; VAIDA, Gamaliil, Arhim., *Cozia, vestita ctitorie a lui Mircea Voievod cel Mare*, Râmnicu Vâlcea, 1986; VĂTĂȘIANU, V., *Istoria artei feudale în Țările române*, București, 1959; VORNICESCU Nestor, „Mănăstirea Căpriana, vechi centru de spiritualitate românească, Codrii Cosminului", în: vol. *Studii de teologie istorică*, Craiova, 1998; VORNICESCU, Nestor, Arhim., „Manuscrisele Arhiereului Narcis Crețulescu din biblioteca Mănăstirii Neamț", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 44 (1968), nr. 7-8; ZUGRAV, I., Pr., „Voronețul", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 39 (1963), nr. 1-2.

CONTRIBUȚIA MONAHISMULUI LA ACTIVITATEA SOCIAL-FILANTROPICĂ A BISERICII ORTODOXE ROMÂNE

Preliminarii

Sfânta Scriptură Îl descoperă, Sfânta Liturghie Îl arată, iar Biserica Îl proclamă pe Dumnezeu, Părintele nostru, *filantropul prin excelență*, adică „bun și iubitor de oameni". Noi, fiii lui, creați după chipul Său, suntem chemați să manifestăm *dragoste* atât față de Dumnezeu, izvorul ei, cât și față de aproapele, destinatarul ei, „din tot sufletul și din tot cugetul" (*Matei* 22, 37-39). De aceea *filantropia* a fost cea dintâi caracteristică a noii învățături, numită, din acest punct de vedere, „legea dragostei", care „nu cade niciodată". Ea s-a manifestat, în mod concret, prin teologia și lucrarea filantropică, atât în primele comunități creștine, cât și după aceea, până în vremea noastră. Doar ea este cea care ne recomandă ca fii ai lui Dumnezeu, ne așază și ne ține în comuniune cu Dumnezeu, dar și pe unii cu alții.

Având acest dumnezeiesc temei, filantropia a fost prezentă, încă de la începuturile creștinismului, peste tot unde acesta s-a întins, atât în comunitățile creștine formate din „oameni din lume", din mireni, cât și în comunitățile monahale formate din cei care s-au „retras din lume" cu scopul de a se dedica lui Dumnezeu, dar și pentru a sluji oamenilor. Că ea a constituit o preocupare de căpătâi a Bisericii o dovedește istoria ei, o confirmă păstorii ei și o mărturisesc credincioșii ei. Părinții Bisericii, nu numai că au scris despre necesitatea și valoarea înfăptuirii ei, la modul cel mai înalt și convingător posibil, ci au și practicat filantropia în formele cele mai concrete, în chip spiritual prin asistența religioasă, iar material prin crearea de instituții sociale pentru semenii care aveau nevoie de ajutorul Bisericii.

Așa se explică prezența agapelor sau a colectelor începând cu epoca apostolică, precum și îndemnurile slujitorilor Bisericii de a ajuta pe cei aflați în dificultate. Și ceea ce a luat naștere în vremea Sfinților Apostoli se va dezvolta, diversifica și amplifica în secolele următoare, până în vremea noastră, un moment de culme în slujirea social-filantropică reprezentându-l păstorirea Sfântului Vasile cel Mare (veacul al IV-lea). În ampla și generala lucrare de slujire a Bisericii s-au angajat clerul și credincioșii.

Însă un loc aparte în opera caritabilă l-au ocupat, încă de la început, monahii și monahiile. Și acest lucru are următoarele explicații: 1. erau constituiți, de regulă, în comunități

◄ *Miniatură reprezentându-l pe Sfântul Vasile cel Mare, ocrotitorul săracilor și al bolnavilor*

СТЫ
ВАСИЛИЕ ВЕЛИКИИ

relativ mari și foarte bine organizate; 2. mănăstirile au deținut pe parcursul istoriei, prin purtarea de grijă a ctitorilor, dar și a multor binefăcători, o „infrastructură" adecvată (terenuri, imobile etc.); 3. fiind între puținii știutori de carte, monahii au fost preocupați de dobândirea cunoștințelor de medicină, atât de utile în tratarea celor bolnavi. Așa se explică, de pildă, titlul unui articol al profesorului Simion Reli „Medicina călugărească în trecutul românesc"[1]; 4. având o vie conștiință a datoriei de a ajuta aproapele, ei au creat, cei dintâi, instituții social-filantropice; 5. pentru că vindecarea de boli presupunea mai multă rugăciune, oficierea Sfântului Maslu, închinarea la Sfintele Moaște sau la icoanele făcătoare de minuni, cele dintâi bolnițe sau spitale, de pildă, au luat ființă pe lângă mănăstiri.

Sfântul Vasile cel Mare, dascăl al milosteniei creștine, ctitor al primelor așezăminte creștine (vasiliadele, sec. IV) pentru cei suferinzi, săraci, orfani și bătrâni – frescă de la mănăstirea Surpatele, jud. Vâlcea

Cu alte cuvinte, monahii și monahiile sunt cei care s-au angajat în mod efectiv în lucrarea social-filantropică a Bisericii în general și a Bisericii noastre în special. Această lucrare s-a manifestat în decursul vremii în diferite forme: atât constant, organizat, prin intermediul instituțiilor social-filantropice pe care le-a creat, respectiv prin îngrijirea celor bolnavi (bolnițe, ospicii și spitale), prin adăpostirea și ajutorarea pelerinilor (case de oaspeți, arhondarice), prin ridicarea de așezăminte pentru orfani etc., cât și ocazional, spontan, atunci când situația o impunea (războaie, cataclisme naturale etc.).

Vorbind de activitatea social-filantropică desfășurată de călugării și călugărițele Bisericii noastre, pe parcursul mai multor secole, nu trebuie să înțelegem că ea astăzi nu mai există. Că ea, deși bogată, a fost doar o realitate istorică. Dimpotrivă, ea continuă și în vremea noastră, însă în alte forme, cum ar fi: primirea pelerinilor, oferindu-le cazare și masă în mod gratuit; ajutorarea săracilor care le „calcă pragul", prin cabinetele stomatologice din cuprinsul mănăstirilor etc., un ajutor esențial reprezentându-l, evident, asistența religioasă. Se impune și precizarea că lucrarea social-filantropică organizată și desfășurată de/prin Biserică, ca și cea pastoral-misionară de pildă, se află la un nou început și că an de an sporesc vizibil instituțiile sociale ale Bisericii.

În studiul de față ne propunem să facem o incursiune în istoria filantropiei desfășurată de mănăstirile noastre ca un modest semn de prețuire pentru ostenitorii cinului monahal românesc.

1. Bolnițe

Bolnițele, asemenea altor instituții sociale, au fost ridicate în jurul reședințelor arhierești și în preajma mănăstirilor, după modelul bizantin, acesta constituind etalonul pentru întreg Orientul ortodox (români, sârbi, bulgari, ruși). Că îngrijirea bolnavilor a fost dintotdeauna foarte importantă pentru mănăstiri o dovedește prevederea *Tipiconului* vieții călugărești. De pildă, *Tipiconul Sfântului Sava* (secolul al IV-lea), cel mai important *tipicon,* care reglementează viața monahului, menționează faptul că bolnițele erau așezăminte de asistență medicală în care cei cu boli grele erau internați și tratați. Făcând trimitere la acest

1. Acest titlu, pe lângă faptul că subliniază rolul călugărilor în tratarea bolnavilor, evidențiază în același timp și rolul mănăstirilor în general în lucrarea de îngrijire a bolnavilor. Afirmația din titlu nu vrea să sugereze că toți călugării erau implicați în acest mod de filantropie, ci că în general toate mănăstirile, mai cu seamă cele care posedau fie icoane făcătoare de minuni, fie sfinte moaște sau călugări care aveau darul vindecării, aveau un rol foarte important în lucrarea filantropică.

▲ *Bolnița mănăstirii Polovragi, jud. Vâlcea*

Tipicon, Petre Miroiu citează capitolul 48, capitol ce se referă, în termeni foarte limpezi și preciși, la bolnițe și la rolul acestora în *îngrijirea bolnavilor, indiferent dacă aceștia erau sau nu monahi*. Între altele, el citează: „și de va veni cineva strein și fără de casă, în casa de străini cu vreo boală cuprins, cu cei bolnavi, de la igumenul și de la doftorul să fie rânduit, ca întru toate să-și câștige odihnă: și să-i poruncească a petrece în casa cea de bolnavi, până se va face sănătos și atuncea cele de trebuință în cale de la igumenul, împreună cu rugăciunea primind, cu pace întru ale sale să se slobozească”[2].

Inițial, bolnițele mănăstirești nu aveau medic sau chirurg, cum se va întâmpla mai târziu, dar puteau apela la cei existenți în târgurile sau orașele din apropiere. Cei care se ocupau efectiv de bolnavi erau *bolnicerii*, ei având o serie de obligații riguros fixate de *Tipiconul Sfântului Sava*[3]. Prezența și iscusința lor au făcut ca bolnițele la noi să fie adevărate spitale. Bolnicerii foloseau rețetele eliberate de medici, care în timp erau adunate, constituind astfel adevărate „culegeri de rețete”, cea mai cunoscută fiind a lui Nicanor de la Cernica. Cele mai vechi însemnări de acest fel par a fi cele din manuscrisul preotului Bratu din anii 1559-1560[4].

---

2. Capitolul 48. *Pentru bolnița și pentru primirea streinilor și pentru cei bătrâni și bolnavi* (cf. Petre Miroiu, „De la bolnița mănăstirească la spitalul organizat”, în: *Mitropolia Olteniei*, 23 [1971], 5-6).
3. Potrivit *Tipiconului*, bolnicerul avea următoarele obligații: să-i prepare bolnavului plasturi și unsori, să-i pună miere pe răni, să-i dea verdețuri uscate, vin și fructe. În același timp, se prevedea și pentru egumen obligația de a pune la dispoziția bolnicerului toate cele necesare în vederea realizării rețetelor și îngrijirii bolnavilor.
4. Gheorghe Mihăilă, „Vechi scrieri românești”, în: *Studii de limbă literară și filologie*, 2 (1972), p. 281.

➤ *Sfântul Sava cel Sfințit, frescă*

СТИ САВА

⮝ *Bolnița mănăstirii Bistrița, jud. Vâlcea*

Menționăm și o practică destul de des întâlnită, anume, unii dintre călugării știutori de carte obișnuiau să însemneze doctoria pe care o foloseau pe foile cărților de cult. La fel de important de subliniat este și faptul că pe rețete apare invocarea ajutorului divin pentru vindecarea bolii[5].

Fără îndoială că primele informații referitoare la bolnițe trebuie căutate în perioada imediat următoare întemeierii statelor feudale românești (către a doua jumătate a secolului al XIV-lea) și, în special, după organizarea vieții bisericești la noi. Dacă pentru perioada de început a existenței acestora avem puține informații, cu vremea numărul lor crește. În secolele al XVII-lea și al XVIII-lea instituția bolnițelor este deja aproape generalizată în Țările Române.

Numeroase documente atestă prezența lor în cadrul anumitor mănăstiri. Și astăzi se pot vedea bisericuțele bolnițelor de la *Cozia*, *Bistrița*, *Hurezi*, *Polovragi* sau de la *Câmpulung-Muscel*. De regulă, mănăstirile mari au avut și bolnițe. Astfel, în documente întâlnim expresiile: ***bisericuța bolniței***, ***paraclisul bolniței*** sau, numai simplu, ***bolniță***. Cât privește îngrijirea propriu-zisă, trebuie să subliniem că cel puțin în perioada de început a statelor românești, cei mai mulți săraci beneficiau de singura îngrijire medicală la mănăstire. Abia din secolul al XV-lea apar știri privitoare la prezența unor medici veniți din altă parte, însă nici aceștia nu se ocupau de săraci. Prin urmare, se poate afirma, fără nicio

5. Valeriu Bologa et alii, *Fapte și oameni din trecutul medicinii din patria noastră*, București, 1962, p. 27.

▲ *Biserica și chiliile mănăstirii Bistrița, jud. Vâlcea*

rezervă, că *în toată perioada Evului Mediu la noi singurele instituții care acordau o oarecare îngrijire bolnavilor au fost bolnițele sau spitalele mănăstirești.*

Chiar dacă bolnicerii și ceilalți călugări implicați în îngrijirea bolnavilor nu aveau o pregătire medicală temeinică, puterea rugăciunii și tratamentele, bazate în special pe plante medicinale, au făcut ca activitatea lor să dea rezultate[6]. Acest tip de medicină, cunoscut sub numele de *medicina călugărească,* cu toate că nu constituie o știință în sensul strict al cuvântului, reprezintă un capitol interesant atât din istoria mănăstirilor, cât și a medicinei chiar. *Medicina doftoricească,* prin care de regulă se înțelege medicina științifică, este prezentă la noi la sfârșitul secolului al XVIII-lea, ea bazându-se atât pe medicina călugărească, cât și pe cea populară.

Cât privește apariția bolnițelor, cea dintâi atestată documentar este cea de la mănăstirea Bistrița, deși, potrivit ultimelor cercetări, termenul de bolniță la noi apare mai târziu (1524)[7], iar la nivel de ipoteză, deocamdată, cea dintâi bolniță de pe teritoriul

---

6. Leacurile, fie culese de pe câmp, fie aduse de pelerini, se păstrau agățate la grindă, puse la uscat în săculețe de pânză. Pe lângă doctoriile obținute din plante medicinale, bolnicerii recomandau celor în suferință și o serie de practici creștine: postul, privegherea, metaniile, închinăciunile, tăcerea etc. Ca o exemplificare, putem aminti cazul lui Grigorie Alexandrescu care a suferit o psihoză depresivă, în urma căreia a mers la mănăstirea Sadova (Dolj) și citindu-i-se rugăciuni câteva zile la rând și-a revenit (cf. Athanasie Negoiță, „La therapeutique monastique dans le passé des Pays Roumains", în: *XXème Congrès International d' Histoire de Mèdicine*, sept., 1970, p. 441).

7. Potrivit informațiilor existente, la noi termenul de *bolniță* apare pentru prima oară în 1524, într-un document emis de cancelaria Țării Românești (V. Manoliu, *Din istoria medicinii românești și universale*, București, 1969, p. 61).

Racla cu moaștele Sfântului Grigorie Decapolitul așezată în biserica mănăstrii Bistrița, jud. Vâlcea

▲ *Icoană pe lemn reprezentâdnu-l pe Sf. Grigorie Decapolitul, cu detalii din viața acestuia*

▲ *Bolnița schitului Jghiaburi, jud. Vâlcea*

românesc ar fi cea de la schitul Jghiaburi[8]. Ea a fost ridicată de Neagoe Basarab (1512-1521), la 1508, fiind foarte căutată datorită moaștelor „prea Sfântului și făcătorului de minuni Grigorie Decapolitul mai ales în vreme de ciumă"[9]. Bolnița de aici a fost ajutată de Constantin Brâncoveanu (1688-1714), cel care reface atât mănăstirea, cât și bolnița, încă din vremea în care era doar spătar, arătând aceeași grijă și ca domn[10]. Mai târziu, în 1710, Adriana, soția vornicului Șerban Cantacuzino, se îngrijește de zugrăvirea din nou a mănăstirii Bistrița, prilej cu care este menționată bolnița mănăstirii.

➤ *Mântuitorul Iisus Hristos și Maica Domnului cu Pruncul, icoane din bolnița schitului Jgheaburi*

---

8. Se pare că cea mai veche bolniță de pe teritoriul țării noastre a fost cea de la schitul Jghiaburi, acesta, la rându-i, se pare, ctitorie a lui Radu Negru (cca 1377 - cca 1383). Importanța acestei bolnițe, ca și a schitului de altfel, a crescut datorită izvorului sulfuros slab mineralizat, situat la nordul bisericii, care a fost captat din cele mai vechi timpuri. O mare afluență de bolnavi venea aici în pelerinaj în special cu prilejul sărbătorii Izvorului Tămăduirii (cf. Pr. Ion Vicovan, *Dați-le voi să mănânce! Filantropia creștină – istorie și spiritualitate*, Ed. Trinitas, Iași, 2001, p. 145).

9. Pompei Samarian, *Din epidemiologia trecutului românesc: ciuma*, Institutul de Arte Grafice E. Marvan, București, 1932, p. 56.

10. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, Ed. Ministerului de Culte, București, [2]1928, p. 66.

Alte bolnițe:

La mănăstirea Vodița, ctitoria Sfântului Nicodim († 1406)[11] din secolul al XIV-lea, cu hramul „Sfântul Antonie", ocrotitorul copiilor și al monahilor. Aceasta a fost înzestrată de către Vlaicu Vodă (1364-1377) cu moșii și venituri pentru ajutorarea săracilor. În mod deosebit, la hramul mănăstirii egumenul Voditei urma „să primească 1.000 de perperi în bani pentru ospățul îndătinat"[12]. Grijă față de ea au manifestat și Dan Voievod (1383-1386), apoi Mircea cel Bătrân (1386-1418), care au făcut aceleiași mănăstiri o serie de donații constând din moșii, burdufuri de brânză și încălțăminte pentru săraci, ca „toți câți veneau la pragul Bisericii, să primească ajutoare în natură"[13].

La mănăstirea Argeș, menționată în documentul din 24 iulie 1542, în legătură cu xenonul de aici. Din el aflăm că domnitorul Vladislav dădea „locului și locașului numit ***bolniță*** de la Simidreni[14], unde este hramul Sfântului și Slăvitului Mare Mucenic Dimitrie și celor ce trăiesc în acest sfânt loc [...] să le fie pentru hrana fraților de la bolniță [...], toată cășăria, oricât se va alege din județul Pădurețului"[15]. Pentru că bolnița de aici a fost în strânsă legătură cu cea a xenonului, ea n-a avut o istorie proprie. Acesta este și unul dintre motivele pentru care nu s-a scris pe această temă. În general se consideră că bolnița de aici este anterioară mănăstirii Curtea de Argeș[16]. Referitor la ea se păstrează câteva informații: i-au fost aduse importante îmbunătățiri după înființarea Episcopiei Argeșului. În 1793 de pildă, într-un act al Episcopiei din anul 1808 se menționează faptul că doi preoți de aici „erau scutiți, fiind de la bolnița mănăstirii Episcopiei"[17]; în 1832 bolnița avea un doctor bine pregătit; între anii 1850-1852 atât biserica, precum și casele bolniței au fost reparate de episcopul Climent[18], ultima informație aparținând arhimandritului Grigorie Urițescu (fost paroh al bisericii „Sfinții Arhangheli"), care își amintește că între 1910-1920 în clădirea bolniței se organizase școala pentru cântăreți[19].

---

11. Până la constituirea Statelor feudale românești și organizarea bisericească în Țările Române nu avem niciun fel de mărturii despre existența actelor filantropice. Și facem această afirmație bazându-ne pe lucrarea profesorului Emilian Popescu, *Inscripțiile din secolele IV-XIII descoperite în România*, Ed. Academiei RSR, București, 1976. Fără îndoială că lipsa acestor informații (inscripții) nici pe departe nu ne poate duce cu gândul că strămoșii noștri n-au practicat această virtute atât de importantă, deoarece milostenia există odată cu creștinismul.
12. Valentin Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, București, 1980, p. 182.
13. Valentin Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești...*, p. 182.
14. Amintim faptul că localitatea Simidreni nu este cunoscută, ea nefiind menționată în vreun alt document, nici chiar în dicționarele geografice și topografice, sau în studiile de geografie istorică.
15. Nicolae Vătămanu, *Medicina veche românească*, Ed. Științifică, București, 1970, p. 1383.
16. Nicolae Vătămanu aduce în sprijinul acestei afirmații informațiile lui Gavriil Protul care, participând la sfințirea mănăstirii lui Neagoe, descrie amănunțit toate clădirile cu care și-a înzestrat ctitorul fundația: împrejmuirea de zid, chiliile călugărilor, trapezăria și maghernița, magazia, pivnița și clopotnița. Întrucât despre bolniță și xenon nu pomenește nimic, care prin rostul lor sunt foarte importante, chiar mai importante decât unele dintre cele menționate, se consideră, și pe bună dreptate, că ele existau deja. Altfel spus, Gavriil Protul enumeră numai ce s-a făcut acum, ceea ce ne face să credem că cele două instituții filantropice sunt mai vechi (cf. Nicolae Vătămanu, *Medicina veche românească*, p. 1383).
17. Mihai Ionașcu, *Catagrafia Episcopiei Argeșului*, București, 1962, p. 42.
18. G. Ionescu, *Curtea de Argeș – istoria orașului prin monumentele sale*; în Arhivele Statului din Ploiești se găsesc o serie de documente care scot în evidență faptul că mănăstirea avea pe lângă biserica bolniței și case pentru întreținerea bolnavilor. Într-o lucrare apărută în 1943 la Pitești (Florin Constantinescu, *Obștea moșnenilor argeșeni*) se relatează anumite amintiri petrecute cu 50 de ani în urmă ce menționau prezența bolniței și a chiliilor ei de la Flămânzești, care îngrijea numai călugării mănăstirii, laicii fiind preluați de spitalul nou-înființat.
19. Vladimir Șendrescu, *Amintiri orale*, București, 1969, p. 43.

La mănăstirea Cozia, unde se află o clădire ridicată pe locul vechii bolniţe din secolul al XVI-lea. Placa de marmură aflată pe unul dintre pereţii clădirii conţine următoarea inscripţie: „Această casă a fost dintr-un început a bolniţei Sfintei mănăstiri Cozia, iar în curgerea vremii năruindu-se, în anii 1964-1965 s-a preînnoit precum se vede"[20]. Tot aici se afla şi icoana făcătoare de minuni a Sfântului Haralambie, cinstit ca ocrotitor împotriva ciumei.

▲ *Bolniţa mănăstirii Cozia, jud. Vâlcea*

Bolniţa mănăstirii Dintr-un Lemn, atribuită Ancuţei, fiica doamnei Chiajna şi a lui Mircea Ciobanu (1545-1554, 1558-1559), unde a fost adusă o icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului. Întrucât mănăstirea era de călugăriţe, aici veneau numai femei.

Mărturii despre existenţa unei bolniţe avem şi la mănăstirea Sadova (Dolj), ctitorie a Craioveştilor, ridicată între anii 1692-1693[21].

---

20. Vasile Budescu, *Semnificaţia...*, p. 917.
21. Nicolae Stoicescu, *Bibliografia monumentelor feudale din Ţara Românească*, Craiova, 1957, p. 304.

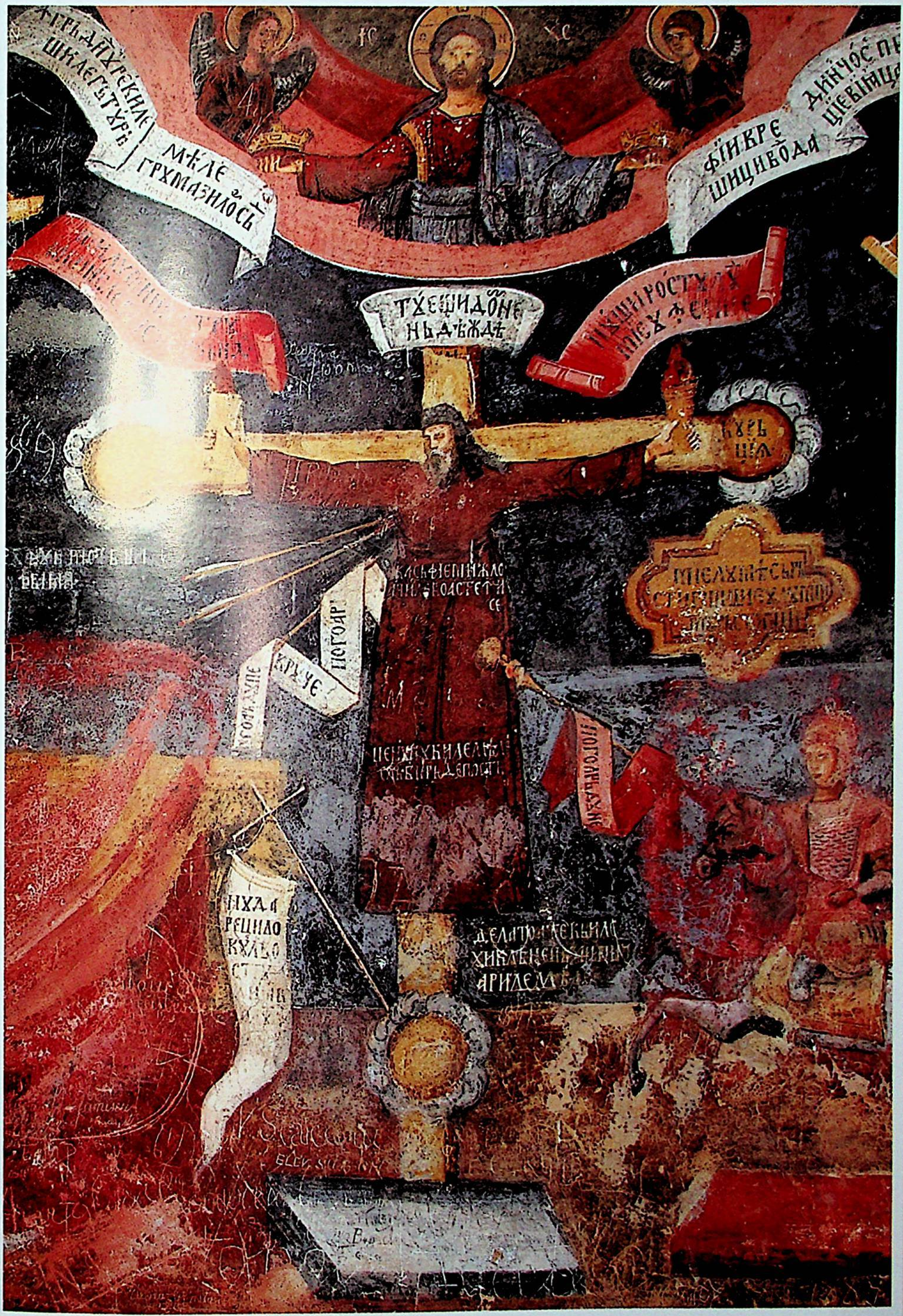
▲ *Bolnița mănăstirii Hurezi, jud. Vâlcea*

Bolnița nu putea să lipsească de la mănăstirea Hurezi, ea fiind construită în anul 1696. Din pisania aflată deasupra ușii de la intrare în bisericuța-bolniță reiese că soția lui Constantin Brâncoveanu a ridicat bolnița „întru slava de Dumnezeu Născătoarei Fecioare și Stăpânei noastre"[22]. Pentru întreținerea mănăstirii și a bolniței din incinta ei, domnitorul Constantin Brâncoveanu a înzestrat mănăstirea cu pământ, vii (la Pitești), păduri, un han la Craiova și mori domnești la Hurezi și Baia de Fier. De asemenea, mănăstirea se bucura de veniturile vămilor de la Bistrița și Cerneț. Din informațiile existente aflăm că aici au fost îngrijiți, pe lângă călugări, și bolnavi din afara mănăstirii[23].

➤ *Lupta monahului cu patimile, frescă din bolnița mănăstirii Hurezi*

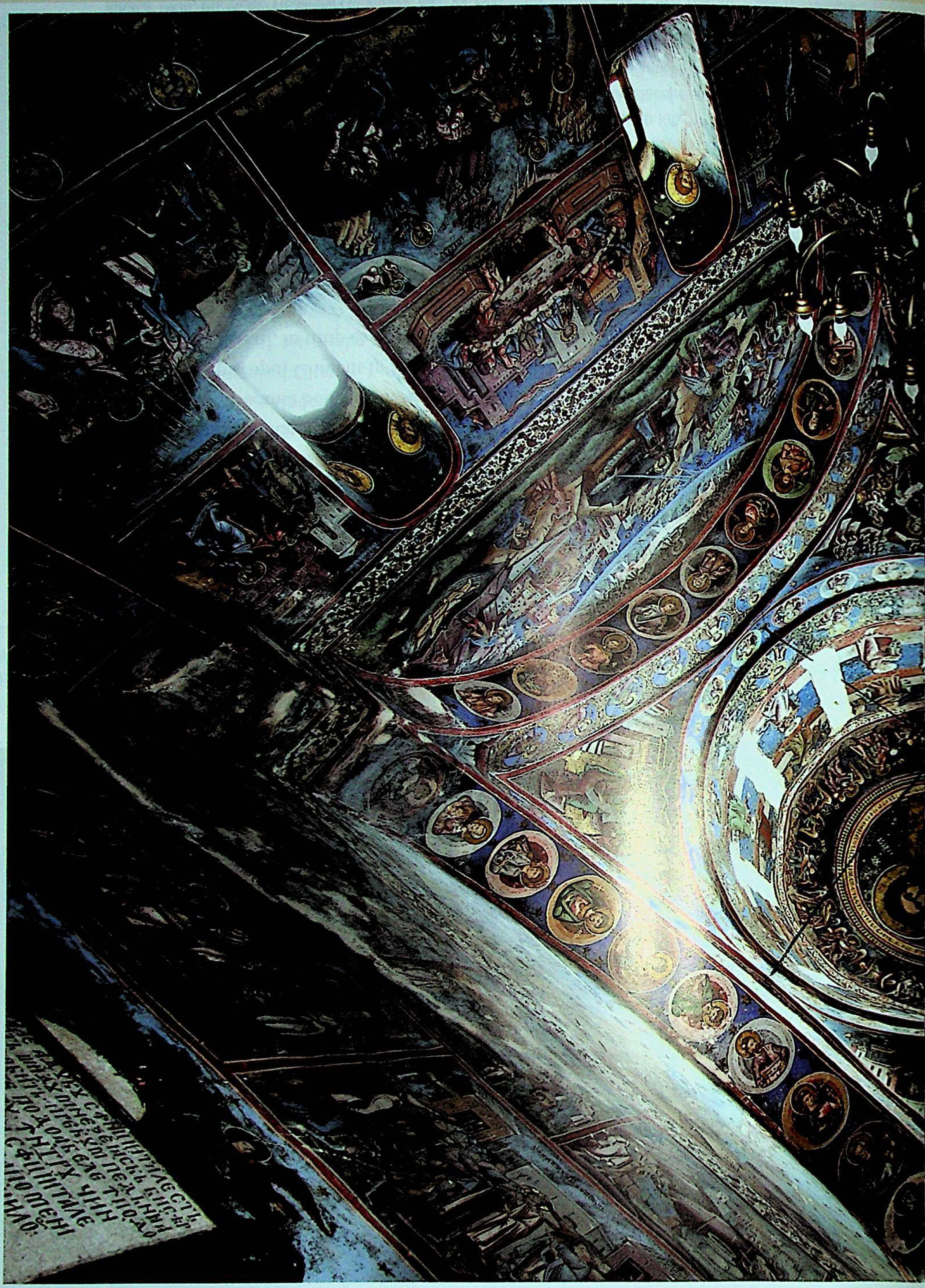
---

22. Lucian Roșu, *Mănăstirea Hurezi*, Ed. Meridiane, București, ²1978, p. 24.
23. În urma cercetărilor efectuate de arhitectul I. Traianescu, în curtea bolniței s-au descoperit schelete care nu erau înmormântate după tipicul călugăresc (cu cărămidă sub cap și înfășurate cu mantie), ci după ritualul mirenilor

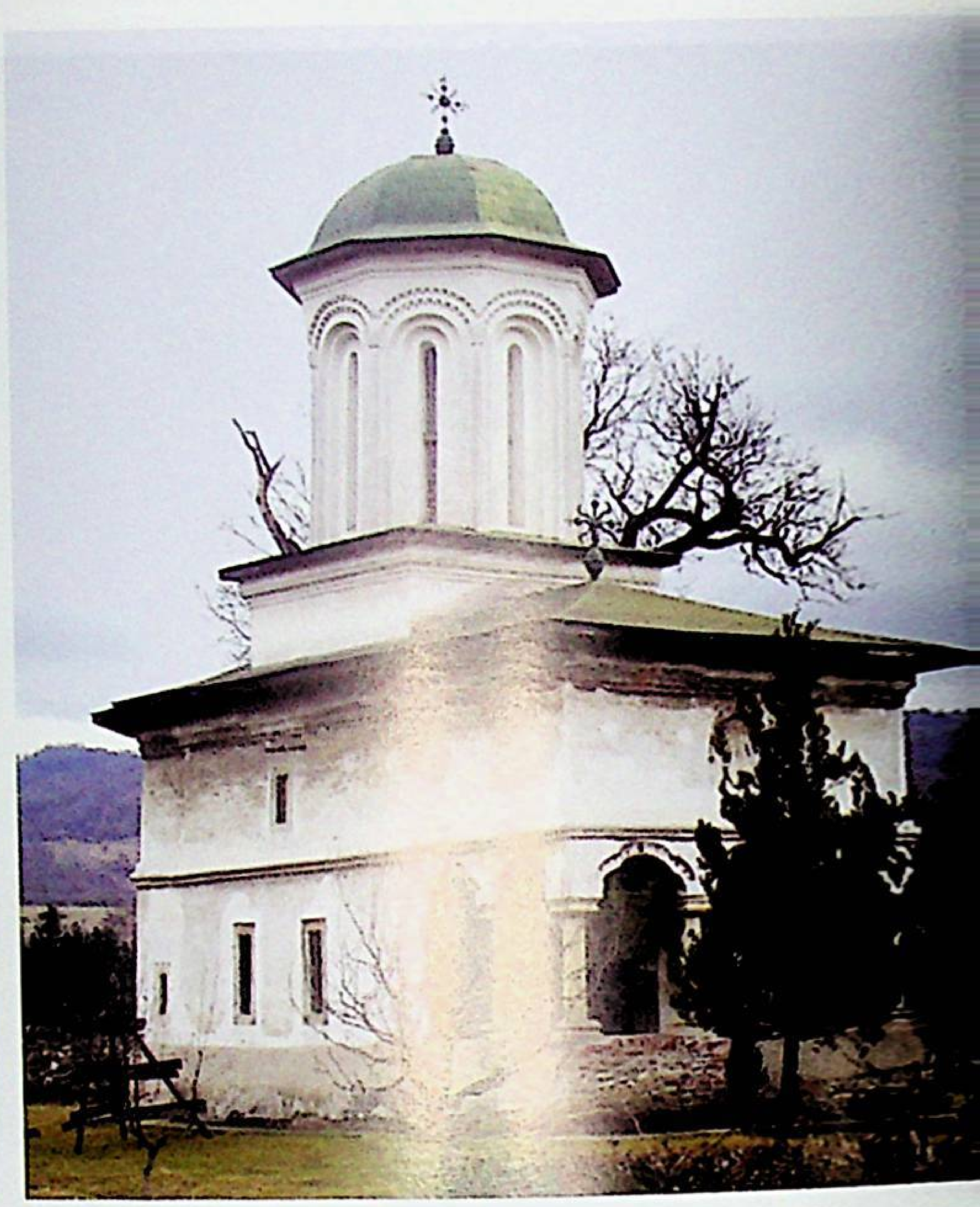

▲ *Iisus Hristos – Pantocrator, frescă din bolnița mănăstirii Hurezi*

▲ *Bolnițele mănăstirilor Brâncoveni (stânga) și Câmpulung Muscel (dreapta)*

La mănăstirea mare, zidită de Brâncoveanu, asemenea celor mai multe mănăstiri, se aflau părți din moaștele Sfinților Fevronia, Procopie și Pantelimon, ele având un rol deosebit în vindecarea bolnavilor[24].

Tot de numele lui Brâncoveanu se leagă și mănăstirea care-i poartă numele: Brâncoveni. Atestată documentar încă din secolul al XVI-lea, refăcută de Matei Basarab (1632-1654) în 1640, actuala biserică cu hramul „Sfântul Nicolae" a fost construită în locul celei vechi de Constantin Brâncoveanu, în 1699. Amintim de această bisericuță pentru că și ea are, din 1700, o bolniță ridicată de ctitorul ei[25].

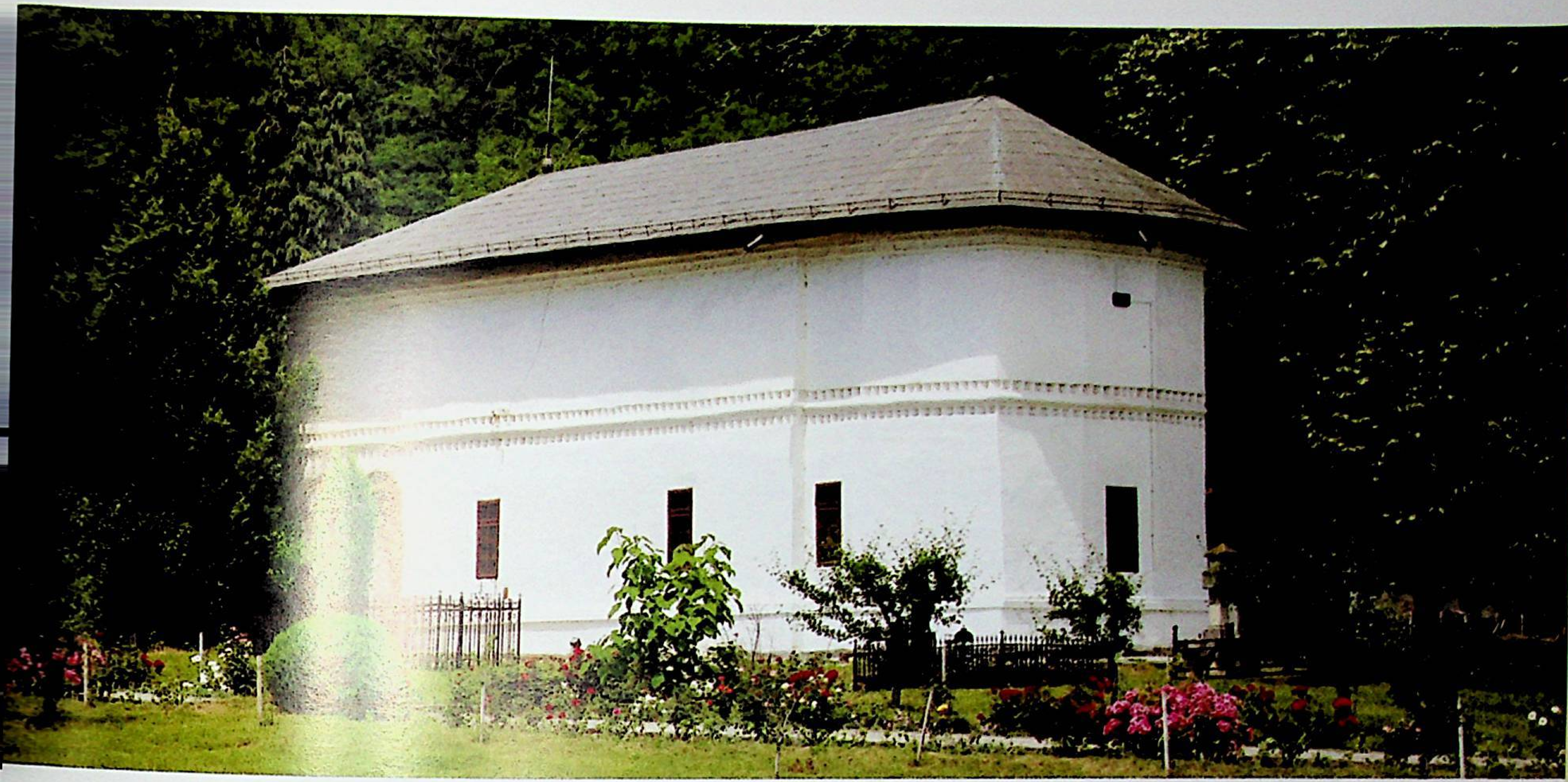
Din secolul al XVIII-lea datează bolnița mănăstirii de la Câmpulung Muscel, care, după toate probabilitățile, a fost ridicată pe la 1718 de năstavnicul Teofan[26].

Cea mai de seamă bolniță din secolul al XVIII-lea a fost a Episcopiei Râmnicului[27], edificată de episcopul Climent în anul 1744, odată cu un paraclis. Bolnița se păstrează și astăzi, cu același stil, în timp ce casele din jur au suferit mici modificări. Din informațiile

---

(în coșciug). Numărul mare de oase ieșite la iveală dovedește același lucru: că la aceste mănăstiri veneau și bolnavi din afara mănăstirii (cf. Lucian Roșu, *Mănăstirea Hurezi*, la Pr. Ion Vicovan, *Dați-le voi să mănânce...*, p. 146).

24. Pr. Ion Vicovan, *Dați-le voi să mănânce...*, p. 894.
25. Radu Constantinescu, *Monumente religioase*, Ed. Editis, 1994, p. 108.
26. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești...*, vol. II, p. 67.
27. Se păstrează documentul de înființare a acestei bolnițe, document datat în 20 iulie 1745, având, cum era și firesc, semnătura ctitorului, episcopul Climent. Din document reiese că în această lucrare episcopul a fost ajutat de „cuviosul între ieromonași chir Theodor", care „au adaus cu ce au putut la această sfântă bolniță, și au dat și viia de la Mal". Tot acest Theodor ieromonah „zidește și cele dintâiu case la bolniță, cu voia și aprobarea episcopului Climent, pentru ca cât va avea vieață să se odihnească într-însa" (cf. *Istoricul Eparhiei Râmnicului Noul Severin* alcătuit în anul jubiliar 1906, București, Tipografia Gutenberg, pp. 183-184).

existente rezultă că la această bolniță se săvârșea Sfântul Maslu, se citeau molitfele Sf. Vasile cel Mare. În general, aici se practica o terapie preponderent călugărească.

▲ *Bolnița Arhiepiscopiei Râmnicului*

Începând cu secolul al XIX-lea, structura bolnițelor se apropie tot mai mult de cea a spitalului laic. Între bolnițele ridicate în acest secol amintim pe cea de la mănăstirea Țigănești, ctitoria banului Radu Golescu și a arhimandritului Dositei de la Căldărușani. Bolnița amintită este ridicată de logofătul bisericesc Nicolae Bățcoveanu, care-i dăruiește o moșie în Vlașca[28].

Instituții similare au funcționat și în Moldova, ele apărând în secolul al XV-lea, odată cu înființarea primelor mănăstiri[29], cunoscând o mai mare amploare în secolul al XVI-lea[30].

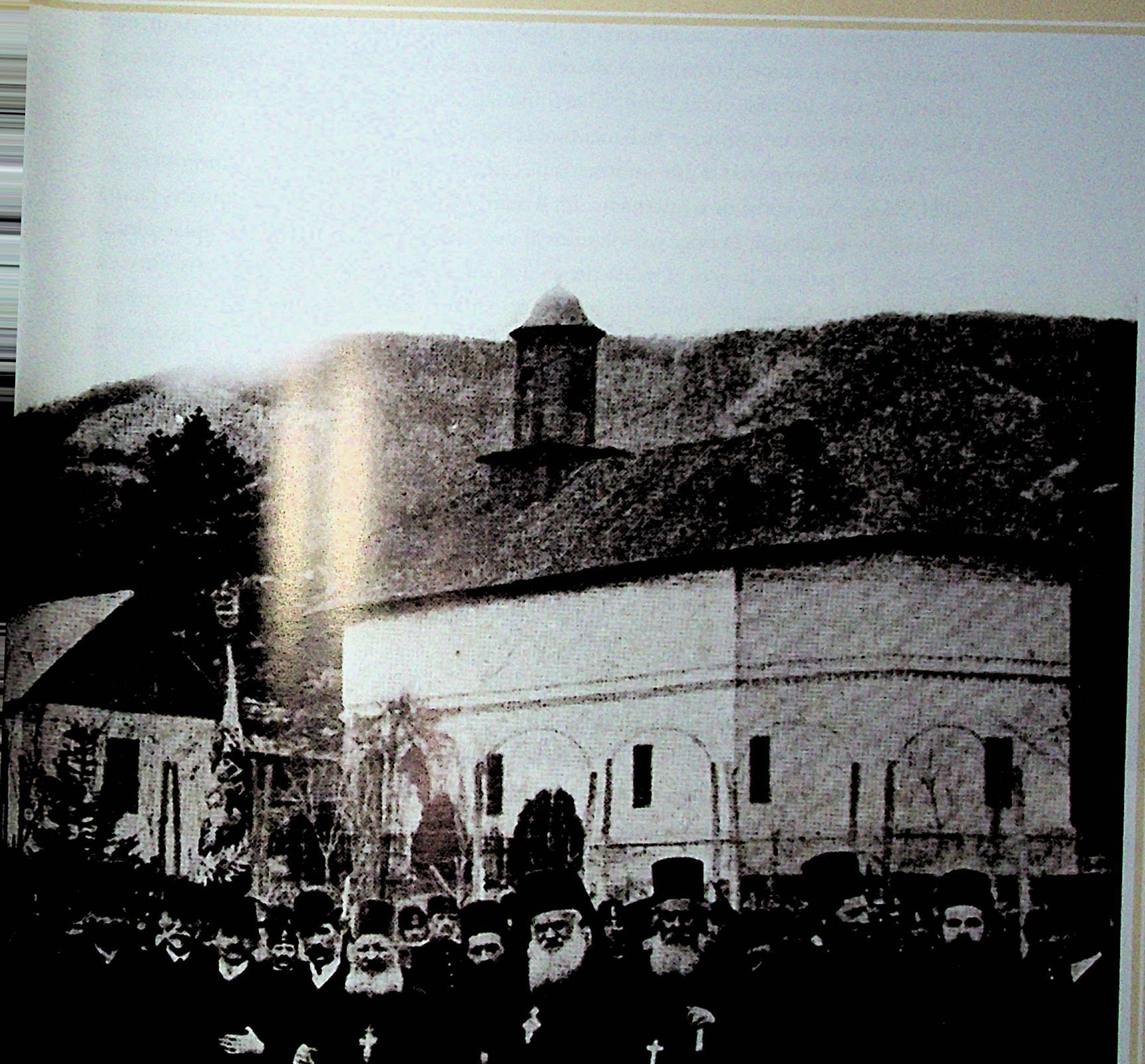
Cea mai veche bolniță cunoscută este cea de la ctitoria-necropolă a Sfântului voievod Ștefan cel Mare – mănăstirea Putna. Istoricul Alexandru Gonța, cu valoroase cercetări în domeniu, insistă asupra faptului că deși toate hrisoavele referitoare la această mănăstire nu menționează nici prezența ei, ea apărând în documente ceva mai târziu, nici a școlii despre care se știe cu siguranță că a funcționat, ea chiar având un rol deosebit în cultura din Moldova în special, asta nu înseamnă că ele nu sunt mai vechi decât data în care apar consemnate în documente[31].

---

28. Constantin Bercuș, „Semnificația medico-istorică a bolnițelor mănăstirești", în: *Mitropolia Ardealului*, 22, (1970), 1-2, p. 44.
29. Petre Miroiu, „De la bolnița mănăstirească...", p. 369.
30. Pr. S. Reli, „Mila creștină în trecutul românesc", în: *Luminătorul*, nr. 6, p. 349.
31. Alexandru I. Gonța a avut preocupări constante și contribuții interesante cu privire la activitatea medicală din Mitropolia Moldovei. Recent, un colectiv format din câțiva istorici din Iași (Maria Magdalena Szekely, Ștefan Gorovei și Ion Caproșu) i-au adunat într-un volum studiile sale apărute în diferite reviste pe parcursul a două

▲ *Cler, oficiali civili şi militari olteni în faţa Bolniţei şi chiliilor de la Arhiepiscopia Râmnicului, fotografie de epocă (1906)*

Cu privire la bolniţă, autorul arată că după incendiul din 15 martie 1484, cu urmări deosebit de grave asupra mănăstirii şi anexelor sale, ea a fost refăcută în întregime, ctitorul oferindu-i, ca şi înainte, multe danii.[32] De subliniat că nici acum, ca şi în perioada anterioară, în niciun document nu se face menţiunea bolniţei.

Deosebit de importantă este informaţia pe care autorul o găseşte pe un *Minei* din secolul al XV-lea. Este vorba de o însemnare din 8 martie 1536. În respectiva însemnare, făcută probabil de un călugăr, în orice caz vieţuitor al mănăstirii Putna, cum s-a întâmplat adesea în istorie, se spune că în acea zi mănăstirea a mai suferit un incendiu la fel de mistuitor ca şi cel din 1484. Călugărul, considerat martor ocular al cataclismului, deoarece relatează cu multe amănunte tragica întâmplare, descrie, pe fila 187 a *Mineiului*, tot ce a dispărut în flăcările groaznicului incendiu, inclusiv bolniţa[33].

Mai mult, de la incendiul din 1536, pe lângă acest *Minei* a mai fost salvat şi un manuscris de tratare a bolilor, scris în limba latină, după care găsim o copie făcută la mănăstirea Putna în anul 1543, intitulat *Proemitatia quaedani ad Medicinam Spectantia*[34]. Autorul studiului îşi exprimă părerea, pe care o acceptăm, că acest tratat de medicină va fi fost folosit încă din vremea Sf. Ştefan cel Mare de învăţatul călugăr astronom, probabil şi medic al mănăstirii, cunoscut în istoriografia noastră sub numele de *Filip Popo*, care apare în *Cronica lui Dlugosz*, după bătălia de la Baia, ca şef al oştirii moldovene[35].

Alte bolniţe:

De la mănăstirea Neamţ, cea dintâi ştire despre ea datând din anul 1735, când episcopul Romanului, *Varlaam*, restaurează bolniţa, înzestrând-o, între altele, cu şase vaci şi două prisăci[36]. Este lesne de închipuit că existenţa ei merge cel puţin câteva decenii mai departe, având în vedere vechimea acestei mănăstiri, pe de o parte, iar pe de alta, importanţa ei.

Bolniţa refăcută de Varlaam a suferit în timp multe stricăciuni, ceea ce l-a determinat pe Sf. Paisie Velicicovski[37] să o restaureze pe la 1791. În timpul stăreţiei sale,

---

decenii (1957-1977). În volumul menţionat, cu privire la tema noastră, sunt două studii: unul legat de bolniţa de la mănăstirea Putna, celălalt de spitalul lui Anastasie Crimca de la Suceava.

32. După refacerea de acum, ctitorul ei i-a oferit: o parte din veniturile de la vama Jicov, de la Siret, mori, sate, vii, drobi de sare etc.

33. Gonţa arată că acest *Minei* a fost descris de E.I. Sokolov într-un volum apărut la Moscova în 1906 şi înregistrat la biblioteca de aici sub numărul 337. Apoi, înainte de a reda însemnarea pomenită, descrie şi el câteva elemente ale *Mineiului* respectiv, arătând că este pe lunile noiembrie-decembrie (deşi incendiul se petrecuse în martie) şi este scris în semiuncială în secolul al XV-lea, *in folio*: „În anul 1536, luna lui martie 8 zile, în zilele prea fericitului şi de Hristos iubitorului Io Petru voievod, domnul Ţării Moldovei, şi pe timpul arhimandritului Siloan, cu grija lui Dumnezeu sau pentru păcatele noastre a ars mănăstirea de la Putna, mult rău a pricinuit şi au ars şi casele domneşti, amândouă trapezăriile (sufrageriile, *n.n.*) şi magherniţa (bucătăria, *n.n.*) şi bolniţa (spitalul, *n.n.*) şi maghipia (cămara, *n.n.*) şi împreună cu ea toate alimentele care erau în ea şi n-a rămas nimic. Au rămas doar foarte puţine alimente (făină) pe care le-am scos de la foc" (cf. Pr. Ion Vicovan, *Daţi-le voi să mănânce...*, p. 173).

34. Arhivele Statului Bucureşti, *Ms. 503/ 1857, filele 37-38*, apud Alexandru I. Gonţa, *Studii de istorie medievală*, Ed. Dosoftei, Iaşi, 1998, p. 252.

35. Academia Română, *Ms. 4650* apud Alexandru I. Gonţa, *Studii de istorie medievală*.

36. *Ms. 100, fila 45* din Biblioteca mănăstirii Neamţ, la Ierod. Partenie M. Apetri, *Viaţa şi activitatea arhimandritului Neonil Buzilă stareţul mănăstirii Neamţ*, teză de licenţă, dactilografiat, 1959, p. 77 apud Ierom. Nestor Vornicescu, „Instituţii pentru îngrijiri patronate de mânăstirea Neamţ", în: *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 38 (1962), 5-6, p. 443.

37. Diac. Ioan Ivan, „Aşezământul Stareţului Paisie Velicicovschi", în: *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 33 (1957), 8-9, p. 609.

▲ *Bolnița mănăstirii Neamț*

conducător al bolniței era *Onorie,* care avea sub ascultare mai mulți monahi, a căror atribuție principală era de „a sluji bolnavilor ca Domnului". Documentele existente mai consemnează că „în fiecare săptămână se schimbau albiturile și bolnavii erau spălați și lăiați, li se curățau hainele, paturile și așternuturile [...]. Vara se aeriseau camerele cât mai des, scoțându-le la aer și la soare toate. Starețul cerea ca în interiorul spitalului să se păstreze o curățenie exemplară, iar în fiecare zi să se afume cu tămâie sau cu alte materii mirositoare. Poruncea de asemenea să se dea bolnavilor o mâncare mai hrănitoare, cea mai bună pâine și vin"[38].

Bolnița a funcționat până în 1841, când a fost mistuită de un incendiu, ceea ce a făcut ca după această dată să se ridice o nouă bolniță pe locul unde se găsește astăzi Seminarul Teologic, clădire terminată doi ani mai târziu, când s-a pus o inscripție ce arată că noua bolniță s-a ridicat în vremea lui Mihail Grigorie Sturdza (1834-1849), cu cheltuiala mănăstirii și a credincioșilor, în timpul starețului *Neonil.* Bolnița mănăstirii Neamț a rămas în aceste clădiri până în anul 1846, când a fost mutată în alte clădiri, zidite din nou, în partea de apus a mănăstirii, unde se găsește și astăzi. Ulterior, în interiorul acestei clădiri s-au făcut unele îmbunătățiri în favoarea bolnavilor. Precizăm și faptul că pe lângă bolnița de aici a funcționat și o farmacie.

38. Prot. Serghie Cetfericov, *Paisie Starețul mănăstirii Neamț,* traducere de Nicodim Patriarhul României, Mănăstirea Neamț, [2]1943, pp. 227-228 apud Diac. Ioan Ivan, „Așezământul Starețului Paisie Velicicovschi".

▲ *Biserica din Pătrăuţi, ctitoria Sfântului Voievod Ştefan cel Mare*

Potrivit unor informaţii, şi la Suceava, în apropierea Cetăţii de Scaun, Ştefan cel Mare a întemeiat o mănăstire de maici la Pătrăuţi, în cadrul căreia ar fi organizat o bolniţă pentru ostaşii răniţi în luptele pe care le purta[39]. Surse similare amintesc de existenţa şi a altor bolniţe la mănăstirea Todireni din Burdujeni (Suceava), iar între 1721-1734 la schitul Tărâţa (Piatra Sfântă), lângă Iaşi, la mănăstirile Adam (Galaţi) şi la Târgu-Ocna (Bacău)[40].

Bolniţa de la Roman a fost înfiinţată către sfârşitul secolului al XVIII-lea, lângă biserica Precista, ea fiind precursoarea spitalului de mai târziu[41]. Această bolniţă se leagă de

➤ *În 1787, ierodiaconul Gherasim Putneanul transformă azilul de bătrâni de la Roman în bolniţă, pe care arhimandritul Vartolomeu Putneanul o măreşte şi o îmbunătăţeşte*

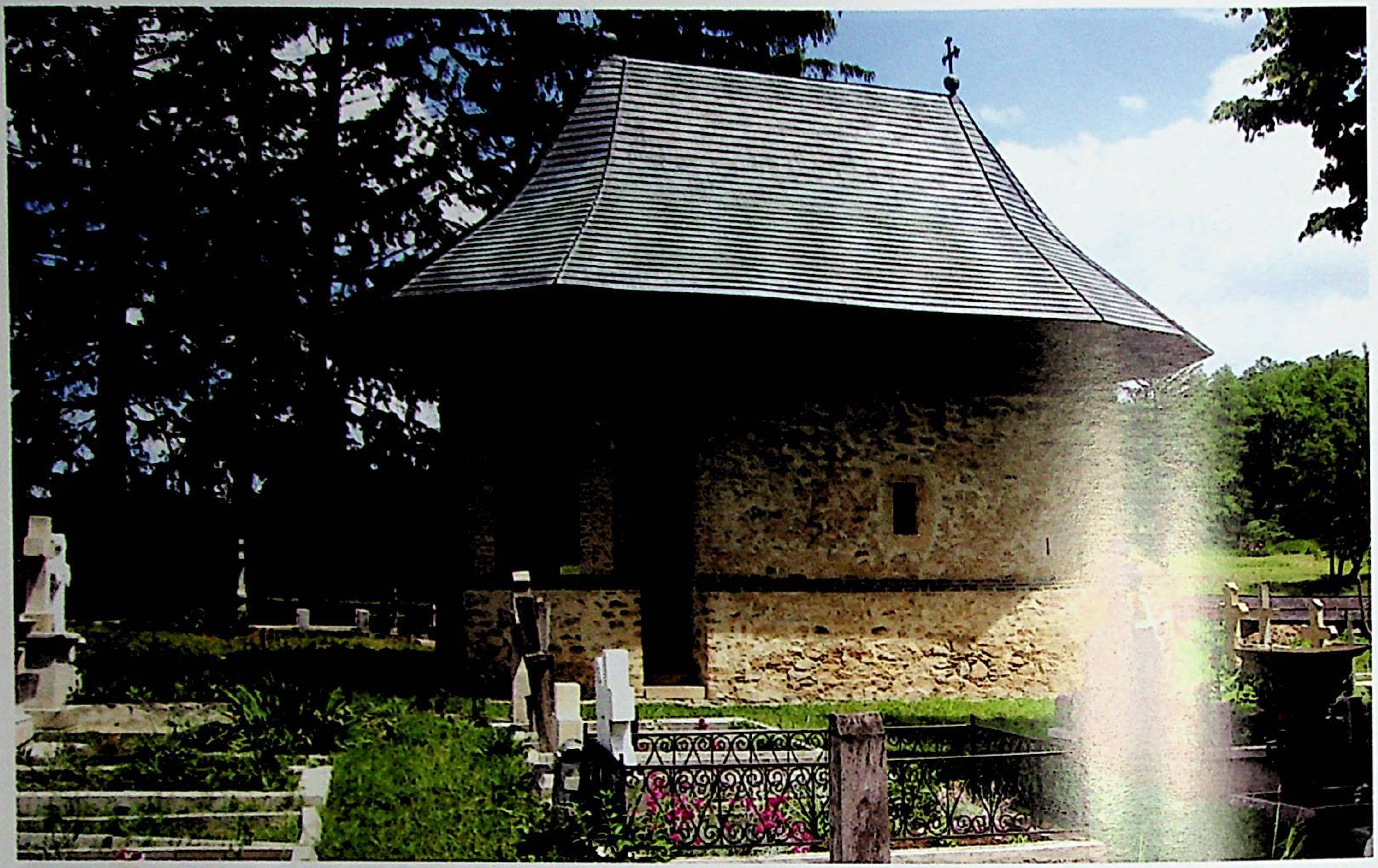
---

39. Arhim. Nestor VORNICESCU, „Îngrijirea sănătăţii în vechile noastre mănăstiri", în: *Mitropolia Olteniei*, 20 (1968), 12, p. 65-70. Este posibil ca Ştefan cel Mare să fi organizat o asemenea instituţie de îngrijire a celor răniţi, şi când facem această afirmaţie avem în vedere două lucruri: că domnitorul a purtat foarte multe războaie (dacă ar fi să ţinem seama de afirmaţia cronicarului Gr. Ureche, ar însemna că a avut peste 40), care făceau multe victime, iar al doilea lucru, Ştefan cel Mare apare între puţinii domnitori preocupat de sănătatea publică, a ostaşilor etc. Potrivit informaţiilor autorului citat, ascultarea principală a maicilor din această mănăstire era îngrijirea răniţilor.

40. Arhim. Nestor VORNICESCU, „Îngrijirea sănătăţii...", pp. 66-68. La Târgu-Ocna, la salinele existente aici, munca era prestată de cei condamnaţi la ocnă, de robi, ţigani, breslaşi etc. Din cauza condiţiilor foarte grele de muncă, muncitorii erau adesea expuşi la fel de fel de boli. Pentru bolnavii de aici, Spiridonia din Iaşi a înfiinţat un spital în 1846.

41. Despre cea din urmă se ştie că a funcţionat în această calitate (bolniţă) aproximativ 8 ani, bolnavii fiind îngrijiţi de părintele bolnicer, cu ceaiuri medicinale, frecţii, cataplasme, lipitori, fum de tămâie şi rugăciuni. Mai târziu, în 1797, egumenul Gherasim Putneanul, odată cu rezidirea bisericii Precista Mare transformă bolniţa în

▲ *Bolnița mănăstirii Dragomirna, jud. Suceava*

numele episcopului de Roman, Ioanichie (1747-1769). El a fondat în orașul reședință un spital în 1753, pe lângă biserica ctitorită de Ruxandra Lăpușneanu (în 1569). Potrivit informațiilor existente, mănăstirea Precista „a primit de la bun început o destinație cu totul originală[...]. Ea a devenit o instituție de asistență socială, nedeclarată dar efectivă”[42].

Știri extrem de lapidare menționează prezența bolnițelor și la alte mănăstiri din Moldova: „Sf. Proroc Ilie” din Focșani (Vrancea), Secu (Neamț, 1847), Văratec (Neamț, 1853), Horaița (Neamț, 1874), Râșca (Suceava, 1875), Slatina (Suceava, 1881) și Agapia (Neamț, 1891)[43].

Importantă însă este bolnița de la Dragomirna, la 12 km nord-est de Suceava. Existența acestei bolnițe, ridicate pe la 1602 (după cum afirmă și Iorga[44]), este întărită și de preocupările sale medicale. Fiind depus de Radu Mihnea (1616-1619, 1623-1626), mitropolitul Anastasie Crimca nu și-a putut continua lucrarea medico-socială, însă după revenirea sa în scaun (în 1619), a zidit în Suceava un spital, primul spital dintr-un oraș din țara noastră.

---

spital. La început spitalul funcționează cu zece paturi instalate în locuințele călugărilor, situație ce durează până în anul 1838, când mănăstirea cumpără un rând de case destinat unui spital cu 40 de locuri (cf. V. Rășcanu, *Fondarea Epitropiei Sf. Spiridon*, la D. Ivănescu, „Introducere”, în: *Epitropia Generală a Casei Spitalelor Sfântul Spiridon Iași 1824-1948* – inventar arhivistic, Direcția Generală a Arhivelor Statului din RSR, București, 1971, pp. 10-11).

42. Epifanie Cozărescu, „Bolnița mănăstirii Precista din Roman – precursoare a spitalului actual”, în: vol. *Semnificația medico-istorică...*, p. 5.

43. Cristina Ionescu și C. Romanescu, „Semnificația medico-istorică a bolnițelor românești”, în: *Mitropolia Olteniei*, 22 (1970), 1-2.

44. N. Iorga, *Istoria Bisericii Românești...*, vol. I, p. 245.

2. Ospicii

Pe lângă bolnițe, Biserica a înființat, pentru bolnavi, și ospicii. Nu știm câte au funcționat, însă avem informații despre următoarele:

Ospiciul „Sfânta Vineri" din București, întemeiat în jurul bisericii cu același nume, ridicată pe la 1645 de Nicolae Spătarul din familia Năstureilor, deținea icoana făcătoare de minuni a Cuvioasei Maici Parascheva[45]. Din acest motiv ospiciul era foarte căutat de bolnavi, ceea ce a impus ridicarea de chilii, dar și identificarea resurselor necesare unei astfel de opere filantropice. În acest sens, avem, de pildă, o informație din care aflăm că această biserică avea trei brutării[46].

În paralel cu chiliile de la „Sfânta Vineri", unde se tratau bolnavii mintali neagresivi, bolnavii agresivi fiind îngrijiți la chiliile ridicate în 1786 la mănăstirea Sărindar[47], aici ființând cel de-al doilea ospiciu. Și la această mănăstire se afla o icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului, icoană considerată „izvor de tămăduire tuturor celor ce aleargă cu evlavie și cu credință, draci gonind, orbii, slăbănogii și tot felul de boale și neputințe tămăduind"[48].

Cel de-al treilea ospiciu cunoscut în Țara Românească, și care a funcționat mai multă vreme, a fost cel de la biserica Dudu din Craiova[49]. Și la această mănăstire se afla icoana făcătoare de minuni a Sfintei Fecioare Maria.

▲ *Biserica mănăstirii Sărindar din București, xilogravură din sec. XIX.*

45. Istoricul Simion Reli în studiul *Medicina călugărească în trecutul românesc* (asupra căruia vom mai reveni cu alte aspecte) după ce face afirmația – cel puțin interesantă – „că prin bisericile noastre românești se păstrează din vremuri străvechi patru icoane care *se cred* (*s.n.*) zugrăvite de pictorul evanghelist Luca, și anume: una la mănăstirea Nămăiești din Muscel, alta la mănăstirea Dintr-un Lemn (Vâlcea), a treia la mănăstirea Surpatele, vecină cu mănăstirea Dintr-un Lemn, și a patra nu știu unde", enumeră și alte icoane făcătoare de minuni, mai noi, între care și cea a Sfintei Parascheva din biserica de care ne ocupăm (cf. Simion Reli, *Medicina călugărească în trecutul românesc*, p. 23).
46. Cele trei brutării plăteau drept chirie câte 10 pâini zilnic pentru bolnavi (cf. Simion Reli, *Medicina călugărească în trecutul românesc*, p. 23).
47. În această perioadă mai cu seamă, mănăstirea Sărindar, datorită ospiciului pe care-l înființase și de care purta grijă, era atât de cunoscută ca având spital, încât, reprezentantul Prusiei la București, într-o lucrare pe care intenționa să o facă, enumeră între spitalele și pe „spitalul mănăstirii Sărindar" (cf. Nicolae Vătămanu, „Semnificația medico-istorică a bolnițelor mănăstirești", în: *Mitropolia Olteniei*, 21 [1969], 11-12, p. 884).
48. Manoliu Valeriu, *Din istoria medicinii românești și universale*, București, 1969, p. 884.
49. Această biserică, după cum reiese din informațiile existente, a fost zidită în vremea lui Alexandru Ipsilanti de către Constantin Fotescu biv-vel Clucer și Hagi Gheorghe Ion.

▲ *Biserica Madona Dudu din Craiova unde a funcționat un ospiciu pentru bolnavi*

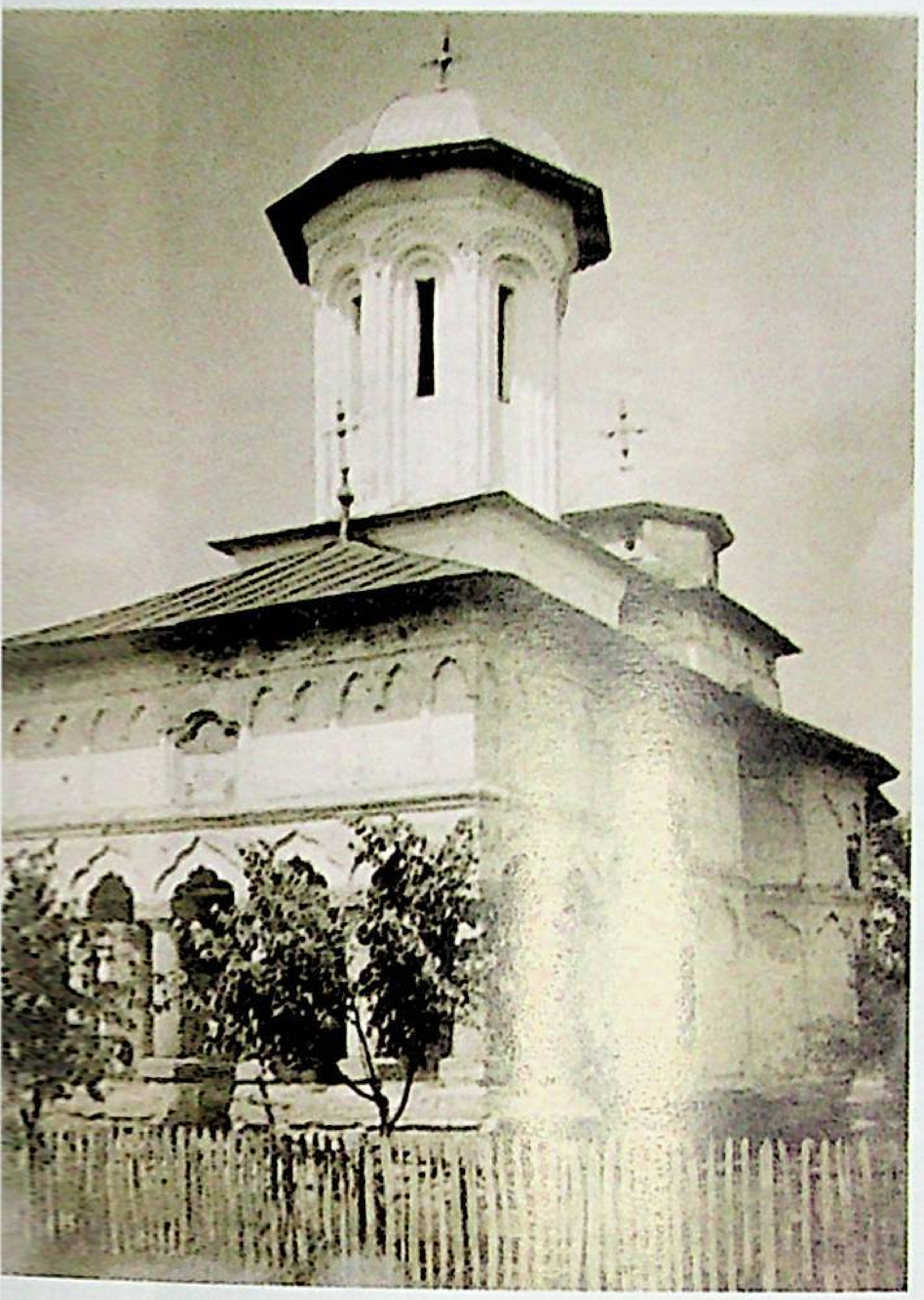

ACEASTA·SFANTA·BISERICA·CU·HRAMUL
SA ZIDIT·DIN·NOU·IN·ANII·1928-1938.

➤ *Biserica mănăstirii Galata, fotografie de epocă*

La mănăstirea Neamţ, alături de bolniţa amintită, până la începutul veacului nostru a funcţionat şi un *ospiciu de alienaţi*. În *Viaţa stareţului Paisie*, tipărită la Neamţ în 1817, se spune că acest mare înnoitor al monahismului, după ce a organizat bolniţa veche „aşijderea şi din mireni, parte bărbătească cu feluri de neputinţe şi de duhuri necurate pătimind şi neavând unde-şi pleca capul şi într-o altă bolniţă, de la trapeza de obşte îl hrănea, şi şedea pe cât voia, unia şi până la moarte"[50]; Ospiciul Galata, înfiinţat în anul 1853 de către Grigore Alexandru Ghica (1849-1853, 1854-1856), „[...] pentru săraci, bătrâni şi infirmi, mai vârtos că prin asemine aşezământu să vor înlesni şi măsuri pentru stârpirea necuviinţei cerşătorilor de prin uliţe"[51].

50. Ierom. Nestor Vornicescu, „Instituţii...", p. 445.
51. Arhivele Statului, Iaşi, Pach. 340, *Hrisovul de fondare din 26 iulie 1885* apud *Contribuţii la istoricul spitalelor din Moldova*, Ed. Medicală, Bucureşti, 1957, p. 75.

▲ *Biserica mănăstirii Balamuci-Sitaru (Gherghița) din apropierea Bucureștiului, fotografie de epocă*

Pe la mijlocul secolului al XVI-lea este menționată prezența unui ospiciu la mănăstirea Golia, ctitoria marelui logofăt Ioan Golia (construită în primă formă la 1576 și transformată în mănăstire la 1614). Lipsiți de cele mai elementare îngrijiri medicale, bolnavii erau vindecați – după mărturia egumenului grec – doar de Maica Domnului[52], aici existând o icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului, pe care văduva logofătului, Ana Golia, a îmbrăcat-o cu aur. Faima acestei icoane, care l-a vindecat pe fiul ei, Ștefăniță, a făcut ca toți epilepticii și bolnavii psihic să vină aici, căutând vindecare. Pentru a-i găzdui, s-au construit în jurul mănăstirii chilii, mai târziu ea fiind transformată în ospiciu[53]. În anul 1866, deoarece toate ospiciile se găseau sub conducerea Statului, autoritățile au hotărât ca ospiciul de la Golia să fie pentru femei, iar cel de la Neamț, pentru bărbați.

Ospicii au funcționat, potrivit mărturiilor existente, pe lângă mănăstirile Curtea de Argeș, Bistrița, Negoești, „Sfântul Gheorghe"-Nou din București, Căldărușani și Snagov[54], însă amintim în chip deosebit pe cel din mănăstirea Gherghița (în apropierea Bucureștiului). Aceasta, datorită rolului însemnat pe care l-a avut în asistența bolnavilor psihic a și fost numită *Malamucul* sau *Balamuci*. Despre această mănăstire mai avem o informație din anul 1834, când bolnavii de aici au fost strămutați la mănăstirea Mărcuța, probabil în spitalul ridicat de ruși cu prilejul ciumei din 1828-1829[55].

---

52. Sever Zotta, „Mănăstirea Golia, schiță istorică", în: *Ioan Neculce*, fasc. V, Iași, 1925, pp. 1-19 la D. Ivănescu, *Introducere...*, p. 17.
53. Pompei Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, București, 1938, p. 60.
54. Pompei Samarian, *Medicina și farmacia...*, p. 18; Valeriu Bologa, *Fapte și oameni...*, p. 27.
55. Nicolae Vătămanu, *Semnificația...*, p. 889.

▲ *Biserica și Spitalul mănăstirii Colțea din București, fotografie de epocă*

3. Spitale

Spitalul mănăstirii Colțea a fost construit în curtea mănăstirii care i-a dat și numele[56], în apropierea curții domnești și a vămii orașului. El era destinat „bolnavilor săraci" și „străinilor bolnavi", fiind deservit de un medic, un chirurg, un bărbier, mai mulți îngrijitori și un spițer[57]. La înființare, spitalul cuprindea 24 de paturi – 12 pentru bărbați și 12 pentru femei – și o spițerie „cu felurite leacuri și feluri de buruieni tămăduitoare".

Ctitorul, în afara odoarelor și obiectelor de cult donate chiar de la începutul spitalului, a înzestrat mănăstirea (și spitalul) cu o serie de moșii în Brăila, Râmnicu-Sărat, Ialomița, Prahova. Între cei care au ajutat spitalul amintim: Constantin Mavrocordat[58], Constantin Brâncoveanu[59], Șerban Cantacuzino (1714-1716). După moartea celui din urmă, datele

56. Mănăstirea Colțea fusese ctitorită tot de familia Cantacuzinilor între 1696-1697, având hramul „Sfinților Trei Ierarhi". Terenul pe care a fost ridicată mănăstirea a fost dăruit în 1675 de către Colțea Clucerul, Mitropoliei (cf. G. Negulescu, „Mănăstirea și spitalul Colțea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 44 [1938], 2, p. 539).

57. B. Duțescu și Nicolae Marcu, *Bolnițe și Spitale românești în secolul al XVIII-lea*, la Nicolae Vătămanu, *Semnificația...*, p. 36.

58. Constantin Mavrocordat, care, în 14 mai 1713, dăruiește mănăstirii Colțea dreptul de a lua dijmă de la Ocnele Slănicului, „ca să fie de cheltuială și căutare bolnavilor străini care se vor odihni în spitalul acestei sfinte mănăstiri..." (cf. George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București, 1594-1821*, Ed. Academiei, București, 1968, p. 256).

59. Medicii săi au colaborat la îndrumarea și organizarea activității spitalului.

▲ *Biserica și Spitalul Colțea din București*

despre spital, vreme de aproape două decenii, sunt destul de sărace, un moment dificil din viața spitalului constituindu-l cel din anul 1739, când a izbucnit un incendiu la „Sfântul Sava" care s-a extins și la Colțea, arzând mănăstirea, spițeria, biserica mare și cele trei paraclise. Refacerea spitalului a durat mai multă vreme. Domnitorii care au urmat, în special Grigorie Ghica (1733-1735, 1748-1752) și Alexandru Moruzi (1793-1796, 1799-1801), au făcut donații importante mănăstirii și spitalului.

Potrivit unor informații ulterioare, la spitalul de la mănăstirea Colțea era un mod de viață creștin, consemnându-se, de exemplu, faptul că miercurea și vinerea se serveau săracilor alimente de post. De asemenea, săracii care își dădeau aici obștescul sfârșit erau înmormântați de către conducerea spitalului în cimitirul aflat în preajma bisericii[60].

Începând cu secolul al XIX-lea spitalul are de înfruntat mai multe greutăți[61], istoria sa distinctă sfârșindu-se în 1829 ca urmare a integrării lui în Eforia Spitalelor, singurul element creștin rămânând, până la 1948, prezența preotului.

---

60. Constantin Caracaș, *Topografia*, apud Pompei Samarian, *Medicina și farmacia...*, p. 106.
61. În perioada 1806-1812, în perioada ocupației rusești, spitalul a fost transformat în spital ostășesc. După această dată spitalul se confruntă cu mari probleme financiare, care s-au accentuat în 1821, când aici au fost adăpostiți răniții Revoluției. În 1827 spitalul Colțea a fost inclus în Departamentul Epitropiei Caselor Binefăcătoare, un fel de asociație sau chiar de minister în sensul de astăzi al cuvântului, care cuprindea toate instituțiile de asistență publică (Pompei Samarian, *Medicina și farmacia...*).

Cupola centrală a Spitalului Colțea din București

Sfinții Mucenici Cosma și Damian, „doctori fără de arginți", ocrotitorii bolnavilor, icoană din biserica Colțea

României; la 1 mai 1897 tot în incinta mănăstirii de aici „primul serviciu de boli nervoase din țară ce a fost încredințat tânărului profesor Gheorghe Marinescu”[63].

Spitalul Filantropia – Noua construcție a Spitalului Filantropia a fost gata în 1815. Între mijloacele de întreținere ale noului spital se număra și vinăriciul de la mănăstirea Mărcuța, precum și veniturile mănăstirilor Govora și Arnota din Vâlcea, devenite metocuri ale spitalului[64].

Spitalul Obedeanu-Craiova – Paharnicul Obedeanu a început zidirea unei mănăstiri în Craiova. La terminarea ei, în 1753, a înzestrat-o cu moșii, vie etc. Patru ani mai târziu (în 1757), tot aici, Constantin Mavrocordat a ridicat „2 case cu 12 paturi pentru săraci, neputincioși, bolnavi și așezământ și doctor pentru tămăduirea de rane”[65]. Scutit de dări și dotat cu privilegii, spitalul și-a desfășurat activitatea până în 1775, când moștenitorii familiei Obedeanu nu mai respectă dispozițiile fondatorului. Acum intervine episcopul Râmnicului, care adresează o cerere domnitorului Alexandru Ipsilanti, prin care solicita aprobarea ca aici să se înființeze o școală (un seminar) pentru pregătirea candidaților la preoție[66]. În urma aprobării acestei solicitări, fondurile alocate se împărțeau între spital și seminar, între medici și bolnavi, pe de o parte, și preoți și elevi, pe de altă parte. În 1794, în urma unei plângeri s-a stabilit ca mănăstirea Obedeanu să nu mai fie metoc al Episcopiei Râmnicului și să se hotărască definitiv „după starea mănăstirii și trebuința politiei (orașului, *n.n.*), ce este mai cu cuviință a se întocmi în acea mănăstire, ori numai școală cu dascăl și cu câți ucenici, ori numai spital cu doctori și câți bolnavi”[67]. În urma acestor neînțelegeri, la 28 august 1794, domnitorul Alexandru Moruzi hotărăște închiderea definitivă a Spitalului Obedeanu și înființarea la această mănăstire a unei școli de învățământ obștesc, permițând doctorului orașului să locuiască în el, probabil cu scopul de a îngriji (și) de elevi.

Spitalul mănăstirii Dudești – Spitalul Dudești a fost terminat în anul 1796, la lucrări contribuind și mănăstirile Cozia, Tismana și Câmpulung. Odată cu spitalul a fost ridicată și o biserică cu hramul „Sfinții Haralambie, Alexandru și Visarion”[68]. Hrisovul de la 1 iulie 1796 rânduiește cele necesare funcționării spitalului. Pentru a asigura întreținerea spitalului, domnitorul l-a înzestrat cu venitul unor mănăstiri neînchinate, care au și contribuit la ridicarea lui, cu vremea numărul donațiilor crescând. În timpul stăpânirii rusești[69], în 1808, cu aprobarea mitropolitului Gavril Bănulescu Bodoni (numit exarh peste mitropoliții Ungrovlahiei și Moldovei), călugării mănăstirilor închinate spitalului au reușit să scoată

---

63. A. Gălășescu, *Eforia Spitalelor Civile*, București, 1899, pp. 486, 504-505, 509, 645-647 apud Pr. C. Voicescu, „Mănăstirea și așezământul spitalicesc Sfântul Pantelimon de lângă București”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 96 (1973), 11-12, p. 1309.
64. A. Gălășescu, *Eforia Spitalelor Civile*, p. 136.
65. Pompei Samarian, *Medicina și farmacia...*, p. 171.
66. Intervenția episcopului în acest scop se explică prin aceea că mănăstirea, ctitorie a paharnicului Obedeanu, fusese închinată Râmnicului ca metoc.
67. *Analele parlamentare*, vol. XIV, pp. 1041-1051 apud Pompei Samarian, *Medicina și farmacia...*, p. 173.
68. G. Barbu, *Spitalul de ciumați Dudești*, p. 139 apud Valeriu Bologa, *Fapte și oameni...*, p. 213.
69. Se relatează că, în timpul Războiului ruso-turc (1808-1812), în vara anului 1809, comandantul rus a hotărât întrebuințarea spitalului și pentru găzduirea militarilor ruși și, potrivit unor informații, în spital au fost găzduiți cca 2.000 de soldați ruși (cf. Hurmuzaki, supl. I, vol. III, p. 196 apud Valeriu Bologa, *Fapte și oameni...*).

▲ *Biserica Obedeanu din Craiova*

mănăstirile de sub tutela spitalului, așa încât veniturile lor să rămână propriilor mănăstiri și să nu mai fie obligați, ca până acum, să le dea spitalului[70].

Totodată acest statut obliga mănăstirile respective ca în caz de epidemii să contribuie cu cele necesare funcționării spitalului, ceea ce a avut efecte negative, determinând o sărăcire a lui. Astfel, la izbucnirea ciumei din 1813, spitalul nu avea capacitatea de a primi bolnavii, deoarece a aduna o sumă foarte mare, necesară funcționării lui, într-un timp atât de scurt, era efectiv imposibil.

În ce privește Moldova, cel dintâi spital a fost cel din Suceava, ctitoria mitropolitului Anastasie Crimca. El își are începutul în 1619, așa cum rezultă dintr-un document emis de

70. Pompei Samarian, *Medicina și farmacia...*, p. 201.

➤ *Biserica „Sfântul Spiridon" din Iași, fotografie de epocă*

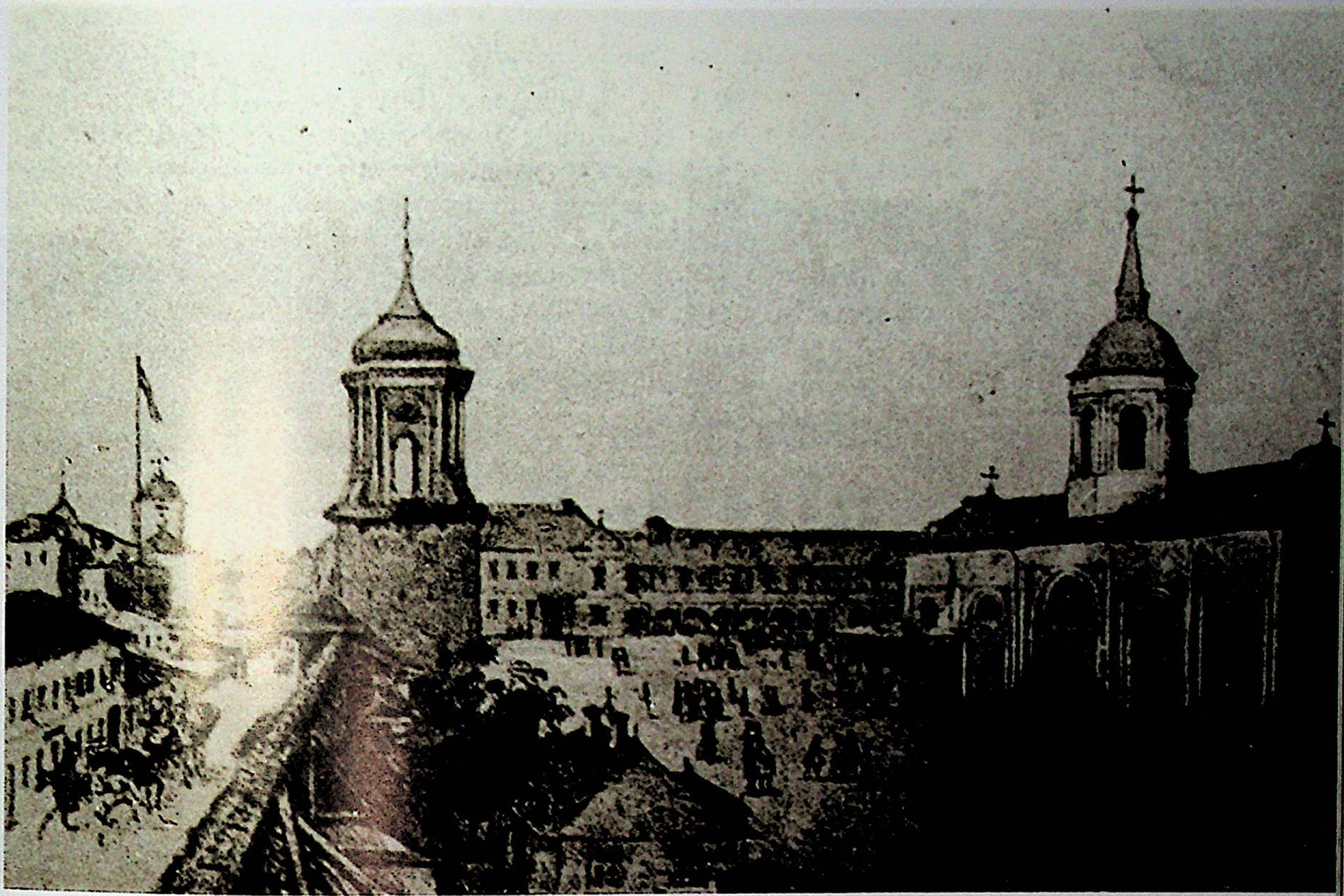
domnitorul Gașpar Grațiani (1619-1620) la 17 mai 1619, document prin care mitropolitul Moldovei primea un loc domnesc în Suceava, în scopul de a ridica un spital. Nu se știe câtă vreme a funcționat, ultima mențiune despre el datând din 1641[71].

Cel mai important spital din Moldova, nu atât ca vechime, cât mai ales din punct de vedere al continuității și capacității de a primi bolnavi, a fost cel care poartă numele unui mare sfânt din Biserica primară: Sfântul Spiridon.

Din informațiile existente aflăm că organizarea acestui spital are loc pe la începutul secolului al XVIII-lea. În jurul anului 1721, *Dimitrie Bosie* din Huși zidește o bisericuță din lemn, pe un teren de lângă Măgura Iașului. Pe la 1734, Grigorie Ghica Vodă și fiul său, Matei Ghica, au ridicat pe acest teren, cu acordul epitropului Ștefan Bosie, fiul lui Dimitrie, în locul bisericuței din lemn, un schit de piatră, schitul Tărâța, stabilind totodată ca în această așezare să se organizeze un lazaret (spital izolat unde sunt ținute în carantină persoanele presupuse sau chiar bolnave de boli contagioase) pentru găzduirea bolnavilor de ciumă[72].

---

71. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, 1992, p. 10.
72. Cronicar, „Două sute de ani de la întemeierea Așezămintelor spitalicești *Sfântul Spiridon* din Iași", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 75, 1957, 1-2; „Bicentenarul spitalului Clinic din Iași", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 33 (1957) 8-9, p. 677; V. Râșcanu, Gh. Năstase, St. Bârsan, Gh. Răileanu, *Istoricul spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași*, Ed. Medicală, București, 1956, p. 10.

▲ *Biserica și Spitalul „Sfântul Spiridon" din Iași, fotografie de epocă*

Epitropia schitului, pe la 1743 începe o acțiune de extindere a spitalului, cu „intenția fermă de a începe zidirea bisericii «Sfântul Spiridon»"[73]. În anul menționat, Ștefan Bosie hotărăște să ridice o biserică pe ulițele Hagioaiei din Iași cu bolnițele aferente, biserica fiind începută la 2 iunie 1752[74].

Construirea bolnițelor din jurul acestor biserici s-a făcut între anii 1753-1755, la puțină vreme de la inaugurarea spitalului de pe lângă mănăstirea „Sfântul Spiridon", care avea și o secție pentru îngrijirea bolnavilor de ciumă și lingoare. După încheierea lucrărilor, Ștefan Bosie devine epitropul ambelor fundații. Domnitorul Matei Ghica Vodă este primul domnitor care, la 1755, reglementează administrația acestei fundații, și care, la 18 iulie 1755, donează epitropiei moșia Târgu Frumos.

Importanța lui rezultă și din aceea că sub Epitropia sa se aflau mai multe așezăminte: Spitalul Pașcanu (din suburbia Iași), Institutul orfanotrofic gregorian, unde funcționa și o Școală de moșit, cu 40 de paturi pentru lehuze, Azilul de bătrâni „Eufrosina Balș" (aflat într-o casă din strada L. Catargi), Ospiciul de la Galata și Spitalul de alienați de la Socola[75].

---

73. Dumitru Ivănescu, *Introducere...*, p. 5.
74. V. Râșcanu et alii, *Istoricul spitalului orășenesc...*, p. 11.
75. „Bicentenarul...", p. 682. Institutul gregorian a fost creat în anul 1852 de către domnitorul Grigorie Ghica. După cum spune și numele, el a fost conceput ca o instituție medicală și socială complexă, cuprinzând deja, cum am arătat, o

▲ *Spitalul din Târgu Neamț, ctitoria mănăstirii Neamț, desen*

Spitalul din Târgu Neamț existent și astăzi, este ctitoria mănăstirii Neamț care i-a și purtat de grijă între anii 1852-1866[76]. Zidirea lui a fost determinată de prevederile *Regulamentului Organic*, care stipula obligația pentru mănăstirea Neamț de a se îngriji de sănătatea celor aflați pe moșiile ei[77]. Mănăstirea, deși avea în grijă încă două spitale, unul pentru cei cuprinși de boli obișnuite, celălalt pentru cei „care pătimesc de boli necurate și pentru multe slăbiciuni", starețul Neonil hotărăște, la 1 septembrie 1842, să purceadă la procurarea materialelor necesare construirii unui nou spital în Târgu Neamț. Din cauza greutăților abătute asupra țării (secetă cumplită, lăcuste, holeră și tulburări în „amândouă țările"), lucrările au mers la început mai greu, apoi au fost continuate într-un ritm susținut[78].

În 1850 actuala clădire a Spitalului din Târgu Neamț era gata. La intrare s-au fixat două inscripții (în limba română și în limba slavonă), în care se arăta că paraclisul s-a

maternitate, o școală de moșit, o secție pentru pruncii găsiți și un ambulatoriu pentru copiii bolnavi (cf. I. Pruteanu, *Contribuții la istoricul spitalelor din Moldova*, Ed. Medicală, București, 1957, p. 261).

76. Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, *Dosar*, 1859/981 apud Virgil Molin, „Date noi cu privire la trecutul instituțiilor pentru organizarea sănătății patronate de Mănăstirea Neamț", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 40 (1964), 5-6, p. 252.

77. T.G. Bulat, „Biserica Moldovei și așezămintele spitalicești în prima jumătate a secolului al XIX-lea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 90 (1972), 11-12, p. 1228.

78. T.G. Bulat, „Biserica Moldovei...", pp. 1230-1231.

zidit spre slava Sfintei Treimi și în cinstea Sf. Mucenic Dimitrie, împreună cu spitalul și în celelalte clădiri din jur, din temelie, de mănăstirea Neamț, în zilele domnului Grigore Alexandru Ghica Voievod, în vremea stareţului Neonil, la 1850. În anul următor, stareţul scrie domnitorului că spitalul se va deschide în curând „zidurile sunt săvârşite, mobilierul interior, uneltele gospodăreşti şi instrumentele, toate sunt pregătite, doftorii şi hirurgul sunt alcătuiţi”[79]. Mai arată, de asemenea, că acest spital este necesar nu numai pentru locuitorii din Târgu Neamţ, „ci mai ales pentru nevoile satelor megieşe şi mai îndeosebi a lăcuitorilor de pe la munte, unde aceştia până acum au fost lipsiţi de orice îngrijire doctoricească”. Scrisoarea se încheie cu următoarele cuvinte, care arată de altfel şi destinaţia lui: „spitalul va fi pentru tot felul de naţie şi religie”[80].

Conform prevederilor *Regulamentului Organic*, spitalul trebuia să aibă 30-40 de paturi pentru bolnavi, însă mănăstirea l-a făcut pentru 100 de paturi. Odată finalizat, opinia publică l-a declarat ca fiind între cele mai frumoase ale ţării. I s-a dat şi un regulament după care să se conducă, regulament ce avea următorul titlu: *Aşezământul Spitalului Monastirii Neamţul şi Secul din Târgu Neamţului, anul 1852*, cuprinzând 156 de articole.

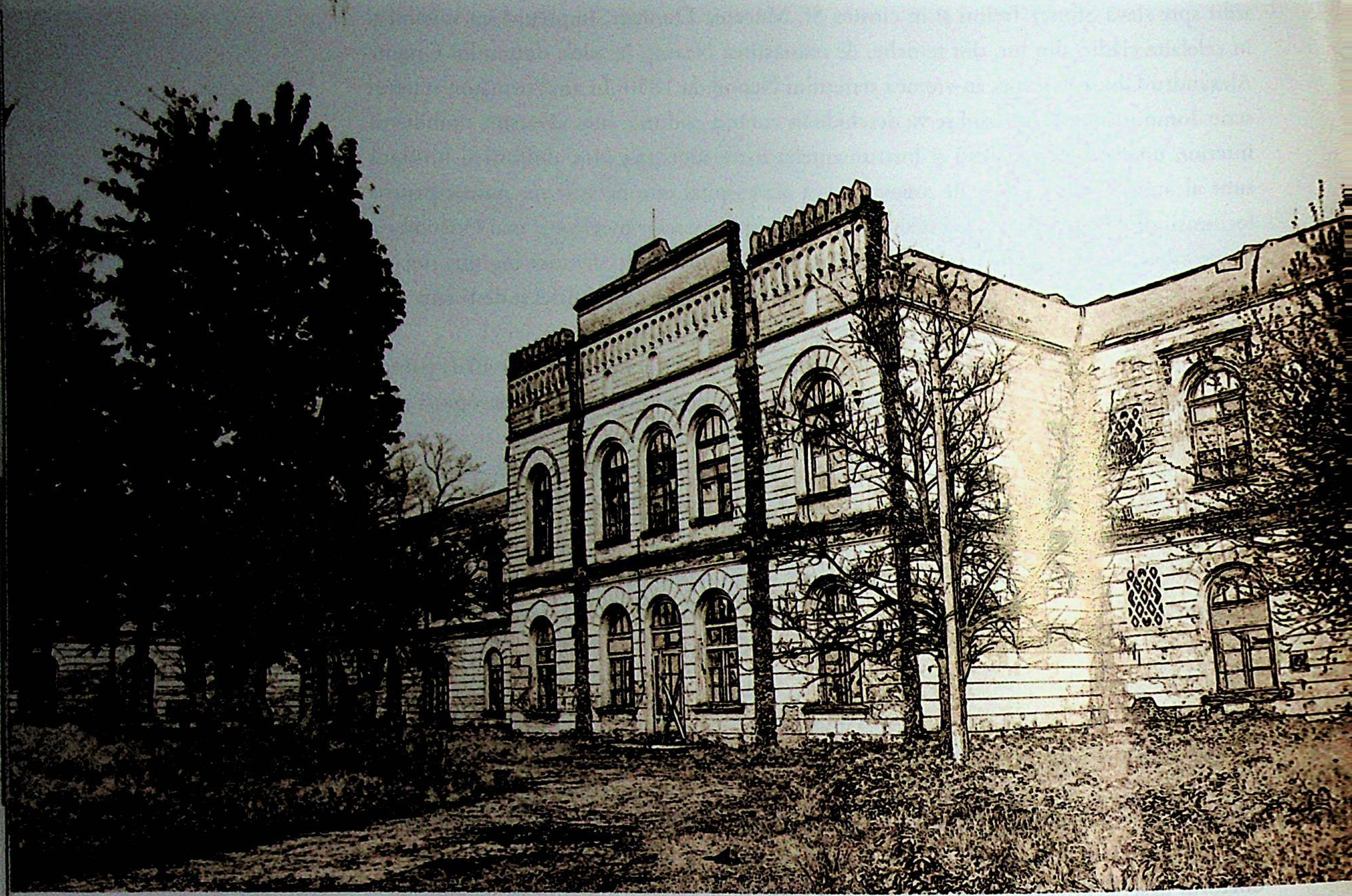
Gazeta de Moldavia, nr. 20 din 11 martie 1854, publică un elogios articol cu titlul „Ospitalul Mănăstirii Neamţu din Târgu Neamţ”, iar în suplimentul acesteia, nr. 86 din 30 octombrie 1858, se arată că între 16 octombrie 1852 - sfârşitul lui 1817 au fost internaţi aici în total 2.754 de bolnavi (dintre care 2.516 s-au vindecat, 51 au fost incurabili, 146 au murit şi 21 erau sub supraveghere medicală).

Spitalul din Târgu-Neamţ a rămas sub grija directă a mănăstirii Neamţ până după secularizare. În 1866, prin decretul 370/1 aprilie, a trecut sub administraţia Epitropiei generale a Casei „Sfântul Spiridon” din Iaşi[81]. Despre starea spitalului avem aprecierea medicului *Davila*, care, făcând o inspecţie de luare în primire a spitalelor din Moldova, în 5 mai 1862 cercetează şi pe cel din Târgu Neamţ. În raportul întocmit cu acest prilej, doctorul descrie situaţia deplorabilă în care a găsit unele spitale. Referitor la spitalul din Târgu Neamţ, consemnează: „clădirile acestui aşezământ de la Târgu Neamţ sunt cele mai bune din toată România; de-o arhitectură solidă, corespunzătoare unui asemenea stabiliment şi de o frumuseţe admirabilă. Ele se compun din 28 odăi şi săli pentru bolnavi, afară de bucătării, grajduri, şoproane etc., toate în bună stare. Amploiaţi are 6, în care intră şi inspectorul, un călugăr, iar servitori şi infirmieri 31. Hrana se dă cu abundenţă şi de o bună calitate. Serviciul este îndeplinit cu multă activitate”[82].

Despre spitalul mănăstirii Precista Mare din Roman amintim doar că am prezentat câteva repere fie atunci când ne-am referit la bolniţa de aici, precursoarea spitalului, fie când am prezentat istoria spitalului şi a Epitropiei „Sfântul Spiridon”. Precizăm şi faptul că acest spital nu prea a avut o existenţă proprie, independentă, el funcţionând sub Epitropie.

Amintim şi de spitalul din Bârlad, care a luat fiinţă în anul 1838 din iniţiativa monahului Sofronie Vârnav. Potrivit arhiereului Veniamin Pocitan, acest monah a început o

79. Ierom. Nestor Vornicescu, „Instituţii...”, p. 449.
80. I. Pruteanu, *Contribuţii la istoricul spitalelor...*, p. 254.
81. Ierom. Nestor Vornicescu, „Instituţii...”, p. 450.
82. Virgil Molin, „Date noi cu privire la trecutul instituţiilor...”, p. 255.

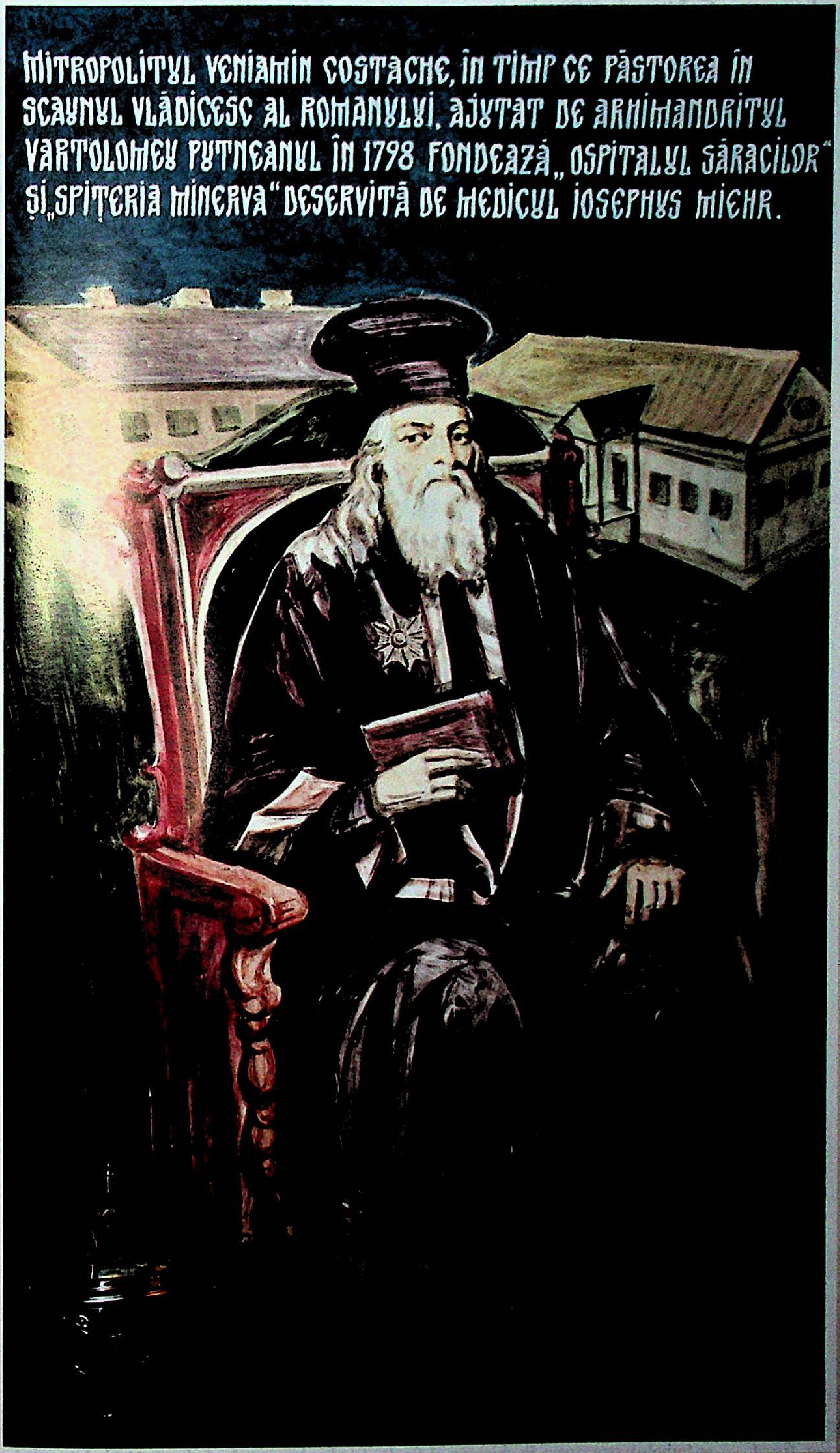
▲ *Spitalul mănăstirii Precista Mare din Roman, desen*

acţiune de colectare a banilor pentru înfiinţarea unui spital[83]. Alte spitale despre care se cunosc extrem de puţine lucruri, de cele mai multe ori fiind doar pomenite, sunt cele din Galaţi, Târgu-Ocna şi Focşani[84].

O categorie specială o constituie aşa-numitele *spitale vremelnice*. În general, aceste spitale au luat naştere în vreme de război. Aceste spitale au fost la mănăstirile Galata şi Hlincea, înfiinţate la 1808, cel dintâi adăpostind un număr de 270 de bolnavi, având farmacie, locuinţă pentru preot etc., cel de-al doilea având capacitatea de a primi 75 de bolnavi. Menţionăm, de asemenea, şi faptul că, în special în vremuri de ciumă, se constituiau spitale ad-hoc.

➤ *Mitropolitul Veniamin Costachi, Episcopul Romanului, ctitor al „Ospitalului al săracilor" şi „Spiţeriei Minerva" (1798), frescă*

83. † Veniamin Pocitan, „Sofronie Vârnav", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 49 (1931), 4, p. 298.
84. I. Pruteanu, *Contribuţii la istoricul spitalelor...*, pp. 86-115, 197-212 şi 227-236. Din cele menţionate, Spitalul „Sfântul Proroc Samuil din Focşani a fost cel mai important şi, din această perspectivă, mai cunoscut. Se pare că a luat fiinţă pe la 1838, în vremea lui Mihail Grigorie Sturdza (1834-1849), care în anul menţionat a dat un hrisov ce hotăra înfiinţarea a cinci spitale în oraşele: Botoşani, Bârlad, Galaţi, Focşani şi Roman. Spitalul din Focşani a început să funcţioneze din 12 decembrie 1843. Iniţial, capacitatea sa a fost de 12 paturi, cu vremea numărul lor crescând, un an mai târziu, de pildă, având 24 de paturi (cf. I. Pruteanu, *Contribuţii la istoricul spitalelor...*, pp. 197-200; Vezi şi Arhim. Nestor Vornicescu, „Îngrijirea...", p. 69).

MITROPOLITUL VENIAMIN COSTACHE, ÎN TIMP CE PĂSTOREA ÎN
SCAUNUL VLĂDICESC AL ROMANULUI, AJUTAT DE ARHIMANDRITUL
VARTOLOMEU PUTNEANUL ÎN 1798 FONDEAZĂ „OSPITALUL SĂRACILOR"
ȘI „SPIȚERIA MINERVA" DESERVITĂ DE MEDICUL IOSEPHUS MIEHR.

4. Așezăminte pentru străini și călători

Chiar dacă Biserica noastră a practicat și acest mod de filantropie din cele mai vechi timpuri, informațiile documentare care confirmă această formă de slujire datează de mai târziu, din secolul al XVI-lea. Prima mențiune în acest sens este cea legată de *xenodochiul* de la Simidreni[85], Argeș, și datează din 24 iulie 1542, din vremea lui Vladislav al III-lea. Este vorba de documentul prin care domnitorul dădu „locului și locașului numit bolnița de la Simidreni, unde este hramul «Sfântului și Slăvitului Mare Mucenic Dimitrie» și celor ce trăiesc în acest sfânt loc și ***încă și altui loc de binefacere,*** care este în fața porților bisericii de la mănăstirea Argeș, ***numit locul primitor de călători***, ca să le fie pentru hrana fraților de la bolniță ***și a călătorilor din adăpostul de călători***, toată cășăria, oricât se va alege din județul Pădurețului”[86].

Mai multe știri despre astfel de așezăminte avem începând cu a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. De pildă, din această vreme se relatează că așezământul din mahalaua Ceaușului David a fost întemeiat de *Misail Monahul*, probabil în 1763.

Toți cei care băteau la porțile mănăstirilor erau primiți și găzduiți cu multă dragoste, monahii având conștiința că primesc și găzduiesc pe Hristos Însuși, „căci flămând am fost și Mi-ați dat să mănânc” (*Matei* 25, 35 șu.). Mărturie în acest sens, înainte de toate, stă faptul că fiecare mănăstire, până astăzi, are case sau chilii destinate acestui scop, *arhondaricul.*

Xenonul, instituție filantropică foarte cunoscută în Imperiul Bizantin, etimologic înseamnă ***casă de străini.*** Ele aveau ca obiectiv găzduirea călătorilor, a pelerinilor și a străinilor. Fără îndoială că și xenonul de la Argeș a slujit aceluiași scop, el fiind destinat călătorilor și străinilor care veneau să se închine moaștelor Sfintei Filofteia.

După toate probabilitățile, xenonul de la Argeș este anterior anului 1542, an în care este menționat în mod expres de hrisovul lui Vladislav. Faptul că în documentul lui Vladislav nu se amintește ctitorul acestui așezământ și al bolniței, poate duce la concluzia că ele erau destul de cunoscute.

Documentul amintit preciza că xenonul era situat în satul Flămânzești, în fața porților bisericii de la mănăstirea Argeș, pe latura de vest a incintei mănăstirii. Acolo, Alexandru Odobescu, în 1860, a identificat „o sală lungă de 35 m și lată de 11 m, rezemată de 3 stâlpi rotunzi, având fiecare 2, 9 m circumferință și 2, 9 m înălțime. Pe acei stâlpi se rezemau 8 bolte împodobite cu ciubuce”[87]. Aceasta este singura descriere a unicului xenon atestat documentar în Țara Românească.

Potrivit lui Athanasie Negoiță, *o mănăstire este o cetate sau un oraș în miniatură.* Și după cum un oraș are nevoie de asistență medicală, tot așa și mănăstirea nu putea să nu se îngrijească de obștea ei[88]. Mai mult, în afară de călugări, se impunea și îngrijirea pelerinilor care veneau într-un număr destul de mare la mănăstiri[89].

➤ *Sfântul Ierarh Nicolae, sprijinitorul săracilor, frescă*

---

85. Cât privește localizarea Simidreniului trebuie să spunem că nici până astăzi nu este exact cunoscută. Ea nu apare menționată în niciun alt document. Mai mult, nici chiar dicționarele geografice și topografice, precum nici studiile de geografie istorică, nu amintesc de această localitate (cf. N. Vătămanu, „Contribuții la istoricul bolniței de la Simidreni și al Xenodochiului de la Argeș”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, 86 [1968], 11-12, p. 1384).
86. *Documente privind istoria României*, B: *Țara Românescă, veacul al XVI-lea*, vol. I, p. 18; *Arhiva istorică a României*, vol. I (1861), nr. 13, p. 104 apud N. Vătămanu, „Contribuții la istoricul bolniței de la Simidreni...”, p. 1383.
87. Alexandru Odobescu, „Episcopia de Argeș”, în: *Convorbiri literare*, 49 (1915), 11-12, p. 1112 apud *ibidem*, p. 1390.
88. Pr. Athanasie Negoiță, „Bolnițele mănăstirilor”, în: vol. *Din istoria medicinii românești și universale*, Valeriu Bologa (ed.), Ed. Academiei RPR, București, 1962, p. 10.
89. Sfântul Pahomie cel Mare în *Regulele* sale se referă și la obligația mănăstirii de a se îngriji de cei bolnavi: „Dacă se îmbolnăvește cineva în chinovie, să fie dus imediat la casa celor bolnavi. Aici bolnicerul să se ocupe cu multă

O formă foarte largă de filantropie, poate cea mai largă, și care n-a încetat nici chiar în perioada comunistă, a fost asistența săracilor. Această modalitate de împlinire a filantropiei este ilustrată de Sf. Antim Ivireanul, mitropolitul Ungrovlahiei (1708-1716), care, prin testamentul său din 1716, pomenește de „rânduiala milelor ce s-au hotărât să se facă pe an la săraci și la lipsiți din venitul casei"[90]. Această „rânduială" cuprindea mai multe puncte cu privire la săraci[91]. Ea mai prevedea ca „în cazul înmulțirii veniturilor mănăstirii, să se îndoiască și această rânduială a milosteniei ce s-au hotărât să se dea la săraci și la altele câte scriem într-aceaste capete"[92].

Domnitorul Nicolae Mavrocordat (1715-1730), la 4 martie 1716, prin hrisovul de întemeiere a mănăstirii Văcărești, hotărăște ca anual să se dea săracilor din București suma de 500 taleri: 200 taleri pentru a mărita fete de boieri scăpătați, 100 taleri pentru a răscumpăra robi, 50 taleri pentru a confecționa haine săracilor, dăruite la praznicul Sfântului Nicolae împreună cu 50 taleri, 50 taleri pentru cei închiși, iar 50 taleri pentru săracii ce ar fi vrut să-și cumpere cele trebuincioase[93].

Obiceiul de a oferi milostenie săracilor este întâlnit și cu prilejul ctitoririi mănăstirilor și bisericilor. De asemenea, ierarhii, domnitorii și boierii lăsau prin testament anumite sume de bani pentru a fi utilizate în scopuri filantropice.

După anul 1775, chiar dacă statul a preluat asistența publică, Biserica a sprijinit această lucrare. Cel dintâi argument pe care-l avem în acest sens, îl constituie hrisovul din 10 decembrie 1775 prin care Alexandru Ipsilanti (1774-1782, 1796-1797) înființează *Epitropia obștească*. Punctul 4 al amintitului hrisov se referă la *Casa de la Sfânta Mitropolie* sau *lada de milostenie*, care, potrivit hrisovului, va constitui începutul fondului din care aveau să se distribuie ajutoare săracilor, văduvelor, invalizilor și orfanilor[94].

Însă, Biserica a avut mult de suferit în lucrarea filantropică prin aplicarea legii de secularizare a averilor mănăstirești, ea pierzând sursa materială principală care asigura mijloacele realizării lucrării filantropice.

Evident că, în ciuda dificultăților financiare cu care se confrunta datorită reformelor amintite, Biserica nu și-a părăsit misiunea și vocația de a sluji și material aproapelui. Ea a căutat ca și în noul context să găsească soluții care să permită o slujire filantropică, chiar dacă de mai mici proporții. Amintim în acest context pe întâiul mitropolit primat, Nifon (1865-1875), care, în anul 1872, înființează un fond special din venitul unor moșii din care jumătate revenea ajutorării săracilor, preoteselor văduve, bisericilor sărace etc.

---

sârguință de cei bolnavi" (cf. Irina Popescu, Romulus Popescu, „Însemnătatea medico-istorică a bolnițelor din Vâlcea", în: *Mitropolia Olteniei*, 21 [1969], 11-12, p. 892).

90. Testamentul său se intitulează: *Învățături pentru așezământul cinstitei mănăstiri a Tuturor Sfinților, adecă Capete 32, întru carele se cuprinde toată chiverniseala mănăstirii și rânduiala milelor ce s-au hotărât să se facă pe an la săraci și la lipsiți din venitul casei* (cf. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, pp. 154-155).

91. Remarcăm diversitatea actelor de filantropie și, în mod deosebit, ceea ce nu se întâlnește nicăieri până acum, ultima formă, anume aceea de a-i întreține pe străinii care vin la noi în țară după ajutoare.

92. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, p. 201.

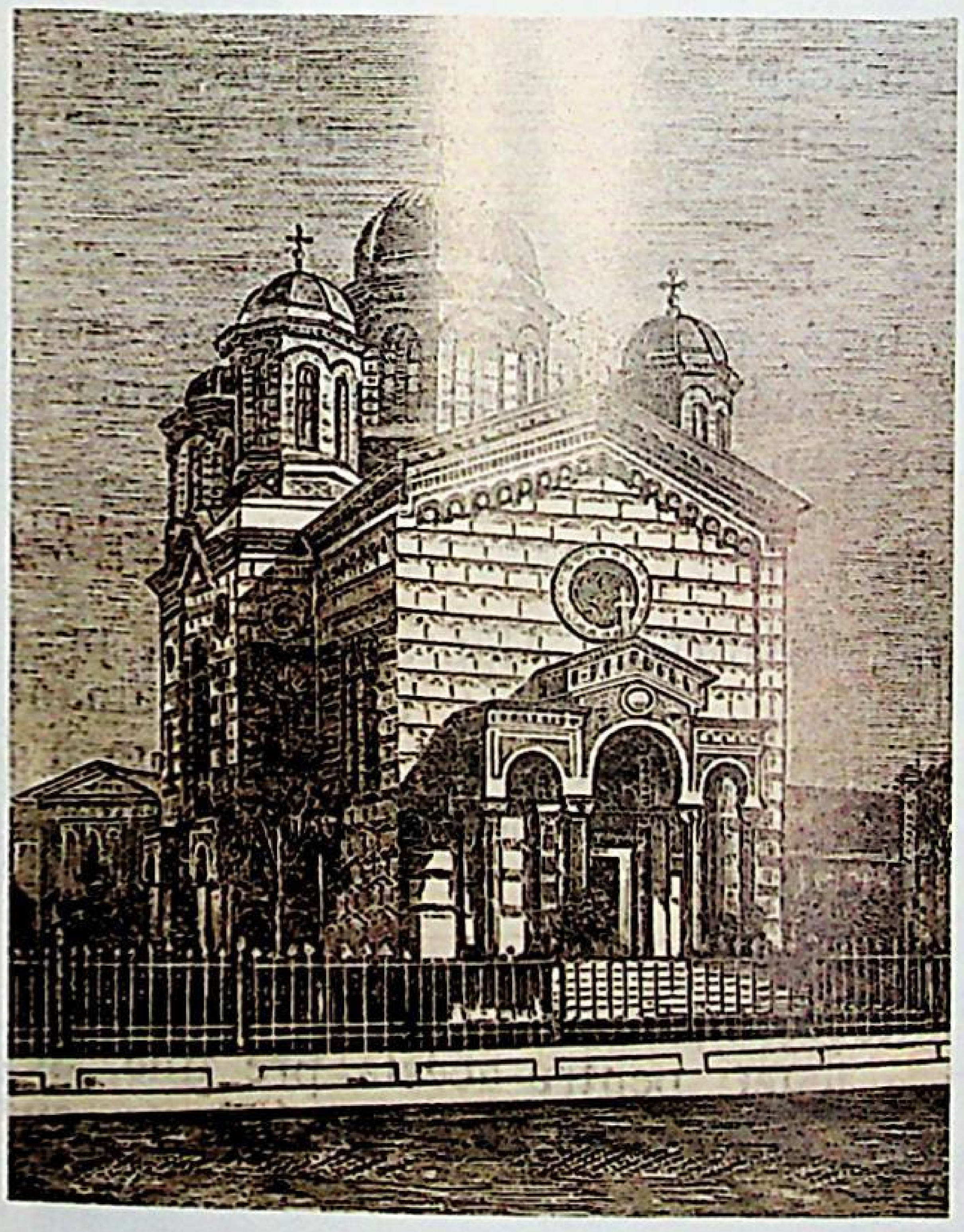
93. Alexandru Gălășescu, *Eforia Spitalelor Civile*, București, 1899, p. 612, apud Pompei Samarian, *Medicina și farmacia...*, p. 18.

94. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, p. 202. De asemenea, din aceiași bani mai erau ajutate fetele sărace (pentru măritiș), precum bătrânii neputincioși și bolnavii nespitalizați.

Marile mănăstiri în special, și nu numai, ofereau săracilor, pelerinilor și tuturor celor aflați în dificultate mese și, când era cazul, găzduire, de multe ori mai mult de trei zile cum prevedeau rânduielile canonice, *Patericul românesc* dând mărturie despre lucrarea filantropică a Bisericii și în această perioadă grea din istoria Țării și a Bisericii.

5. Așezăminte pentru orfani

Pentru că orfanii au reprezentat o problemă și în trecutul poporului nostru, tot Biserica a fost cea care a înființat instituții de ocrotire a lor. Din păcate, despre această activitate filantropică nu se păstrează decât vagi informații. Cei care s-au ocupat în mod sistematic de îngrijirea orfanilor, și despre care se păstrează informații, sunt mitropolitul Grigorie al II-lea (1760-1787) și domnitorul Alexandru Ipsilanti (1774-1782, 1796-1797). În timpul lor apare primul *orfelinat* din București.

▲ *Biserica Domnița Bălașa din București (xilogravură) și spitalul brâncovenesc, demolat în perioada comunistă, fotografie de epocă*

Acest așezământ avea, practic, două clădiri. Una se afla la biserica *Domnița Bălașa*[95], unde, așa cum prevedea hrisovul, urmau să locuiască orfanii de parte bărbătească, cealaltă, situată la mănăstirea „Tuturor Sfinților", era destinată fetelor orfane. Pentru că numărul orfani-

95. Fiica lui Constantin Brâncoveanu a ctitorit în 1745, în curtea caselor lui Lambrino (ea fiind soția lui Manolache Lambrino), o biserică cu hramul „Botezul Domnului", pe care o înzestrează cu moșii, vii ș.a., iar un dascăl al bisericii trebuia să învețe carte pe copii. În 1751 a ridicat o nouă biserică, cea dinainte rămânând un simplu paraclis. Moartea survenită între timp a făcut ca dorința ei (cunoscută de cei apropiați), „de a ridica un orfanotrofion, xenotrofion, să ție școală pentru învățătura celor ce vor să se preoțească, să mărite fete sărace, fără părinți", să rămână nerealizată. Domnitorul Alexandru Ipsilanti a destinat cea de-a doua mănăstire, zidită în 1751, să fie „orfanotrofion pentru copii parte bărbătească, ca să locuiască în mănăstirea Domniței Bălașa, iar partea femeiască să locuiască în mănăstirea Tuturor Sfinților" (cf. Pompei Samarian, *Medicina și farmacia...*, p. 68).

lor de la mănăstirea Domnița Balașa depășea capacitatea clădirii (100 de băieți), domnitorul, cu cheltuiala sa, a adăugat câteva camere „nefiind deajuns cele dintâi".

Și la orfelinatul de la mănăstirea „Tuturor Sfinților", care potrivit unor cercetători ar fi luat ființă mai târziu[96], erau îngrijiți tot 100 de orfani (fete). Fetele erau inițiate de către călugărițe în lucrul manual, ele putând să locuiască și cu doicile lor, în cazul în care acestea erau mici ca vârstă.

În 1798 orfelinatul de la mănăstirea „Tuturor Sfinților" a fost refăcut de Constantin Hangerli (1797-1799), care îi dăruiește și mănăstirea Strehaia. Dintr-o informație din 1819 aflăm că această mănăstire contribuia anual cu suma de 5.000 de taleri pentru întreținerea orfelinatului.

Cu acordul mitropolitului Dositei Filitti, domnitorul hotărăște să se îngrijească 40 de fete și 40 de băieți într-o clădire ce urma a fi ridicată de *Manea Brutarul* spre pomenirea tatălui său Ianache, motiv pentru care Constantin Ipsilanti acordă o serie de scutiri brutarului.

Tot aici amintim faptul că în incinta mănăstirii „Sfântul Pantelimon", la 1 noiembrie 1868 a început să funcționeze *Orfelinatul „Sfântul Pantelimon"*, cu un număr de 60 de băieți, cu timpul numărul lor ajungând la 100. Orfelinatul a funcționat în cadrul mănăstirii până în 1881, când a fost preluat de Ministerul Instrucției Publice. Din acest punct de vedere putem afirma că Așezământul Sfântul Pantelimon a desfășurat cea mai bogată activitate filantropică din cuprinsul Mitropoliei Ungrovlahiei. În afara celor arătate mai sus, mai precizăm și faptul că în 1881, în incinta sa a luat ființă o școală pentru surdo-muți, punându-se în acest mod bazele învățământului special din România[97].

În împlinirea lucrării social-filantropice se impune să amintim și rolul deosebit pe care l-au avut mănăstirile de călugărițe, în special prin îngrijirea bolnavilor pe front sau în spitale, cu osebire în vreme de război. Despre „rostul samaritean al maicilor și surorilor mănăstirești", care „coboară prin pânza vremii încă din zilele apostolicești, de la diaconițe" a scris o interesantă broșură profesorul universitar Constantin N. Tomescu[98].

În esență, acesta arată că monahiile, dintotdeauna, au desfășurat o amplă activitate, începând cu cea administrativ-gospodărească (ateliere pentru tot felul de țesături și „cusături naționale, pentru confecționarea stofelor de ornate bisericești și coaserea veșmintelor preoțești, pentru brodatul ornatelor și al mitrelor arhierești, covoare" etc.), culturală (în mănăstiri funcționau școli, iar în cele de călugări copieri de manuscrise etc.) și sfârșind mai ales cu cea filantropică. Așa după cum afirmă autorul „în fruntea acestor îndeletniciri revine tot ascultarea samariteană, adecă în mănăstirile de maici să fie orfelinate, azile de bătrâne cât și institute pentru pregătirea surorilor de caritate, necesare spitalelor și particularilor bolnavi"[99].

---

96. Emil Vârtosu, Ion Vârtosu, *Așezămintele Brâncovenești. O sută de ani de la înființare, 1838-1938* apud Pompei Samarian, *Medicina și farmacia...*, p. 69.
97. I. Stănică, „Aspecte ale educării persoanelor cu deficiențe, în România", în: *Revista de Educație Specială*, 1, 1993, p. 64.
98. Lucrarea, cuprinzând 20 de pagini, se numește *Ascultări la călugărițele românce-surori infirmiere* și a apărut la Chișinău, în 1939, în colecția *Biblioteca misionarului ortodox*, nr. 19. Autorul face la începutul lucrării o incursiune istorică pentru a dovedi că maicile sunt continuatoarele diaconițelor menționate de Sfântul Pavel în *Epistola către Romani* (16, 1-2). În această analiză face apel la *Constituțiile apostolice, Epifanie de Salamina, Sozomen, Sinodul de la Cartagina* (Canonul 12 al Sinodului IV – Cartagina) etc. (cf. *Ascultări la călugărițele românce-surori infirmiere*, pp. 6-7).
99. *Ascultări la călugărițele românce-surori infirmiere*, pp. 7-8.

◄ *Biserica Domnița Bălașa din București*

Institutul de caritate al călugărițelor ortodoxe române (1938)

Maică de caritate de la mănăstirea Pasărea, în timul celui de-Al Doilea Război Mondial

Îngrijirea răniților din Al Doilea Război Mondial, de către călugărițele din mănăstirea Pasărea sub îndrumarea Dr. col. Gilorteanu

Transportul răniților cu trenul sanitar

Orfanele de război de la mănăstirea Pasărea, în mijloc stareța Filofteia Constantinescu (1921)

Calugărițele donează sânge pentru răniți

Transportul răniților către centrele de îngrijire

Subliniem, de asemenea, rolul deosebit al monahilor și monahiilor în timpul Primului Război Mondial. Un merit deosebit l-a avut în acest sens Pimen Georgescu (1909-1934), mitropolitul Moldovei, „care a stăruit pentru pregătirea sanitară a peste 200 de călugări și călugărițe din eparhia sa", care au ajutat în diferite spitale. De asemenea, el a pus la dispoziția armatei mai multe mănăstiri pentru îngrijirea răniților, șeful *Misiunii călugărilor infirmieri* fiind arhimandritul Teoctist Stupcanu[100].

Mitropolitul Pimen Georgescu al Moldovei (1909-1934) a stăruit la pregătirea sanitară a peste 200 de călugări și călugărițe din eparhia sa în timpul Primului Război Mondial

Nu este lipsit de importanță să subliniem și faptul că mai mulți călugări și călugărițe dintre cei care au ajutat rănitii s-au îmbolnăvit și au murit chiar. În mod similar s-au petrecut lucrurile și în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, la care se adaugă faptul că multe mănăstiri au organizat adăposturi pentru copiii rămași orfani etc.

În ce privește slujirea socială a Bisericii din Transilvania, trebuie să spunem că aceasta n-a avut amploarea celei din Țara Românească și Moldova, pentru că nu a avut nici monahismul de talia celui de aici, nici contextul social, religios și politic asemănător. Cu toate acestea însă, lucrarea social-filantropică a fost prezentă și dincolo de munți. Ea este reflectată în mai multe numere din publicația *Telegraful român*[101], care prezintă anumite acte de binefacere[102] înfăptuite mai cu seamă de *Reuniunile de femei.* De pildă, și aici sunt întâlnite aziluri pentru copii, orfelinate, fundații ș.a.m.d. Cu toate că aceste instituții social-filantropice au fost organizate și deservite de mireni, nu credem că în funcționarea lor nu s-au implicat și puținii călugări și puținele călugărițe care viețuiau în cele câteva așezăminte monahale care au scăpat flăcărilor mistuitoare sau tunurilor distrugătoare ale generalului Bukow din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea.

De pildă, aflăm că din inițiativa lui Nicolae Colan, episcopul Clujului, prin concursul Societății Naționale Ortodoxe a Femeilor Române, s-a înființat la Cluj, în 1935, *mănăstirea „Sfânta Elisabeta"* pentru a forma maici îngrijitoare de bolnavi[103].

Concluzii

În istoria Bisericii noastre, pe parcursul multor secole, mănăstirile au funcționat nu numai ca lăcașuri de închinare pentru cei ce doreau să aducă laudă, să înalțe slavă și rugă sau să-și închine viața lui Dumnezeu; n-au reprezentat numai focare de cultură, unde s-a învățat buchia și s-au tipărit cărți pentru luminarea poporului, de slujbă și de edificare sufletească, ci ele au avut și rolul de cetăți de apărare în vremuri de grele încercări, după cum au reprezentat și așezăminte de îngrijire a săracilor, străinilor și bolnavilor.

O notă caracteristică a lucrării filantropice la noi o reprezintă faptul că așezămintele de asistență socială au fost fondate pe lângă mănăstiri, de multe ori chiar de către acestea, iar de fiecare dată slujitorii lor au fost dintre viețuitorii mănăstirilor. Aceasta dovedește că

100. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Ed. Trinitas, Iași, 2008, p. 317.
101. *Telegraful Român*, nr. 60/1915, 65/1916 și 84-85/1926.
102. Între actele de caritate săvârșite de această asociație amintim și „crearea și îngrijirea spitalului pentru reconvalescenți" trimiși din spitalele militare din Sibiu, al căror număr variază între 60-70 de soldați. Pentru aceștia s-a organizat „nu numai paturile cu albiturile necesare, ci și o bucătărie împreunată cu școală de menaj" (cf. „Problemele Reuniunilor de femei în războiul actual", în: *Telegraful Român*, 63 [1915], 27 ian/5 febr., 10, p. 38).
103. Pr. Ion Vicovan, *Dați-le voi să mănânce...*, p. 192.

atât ctitorii, cât şi binefăcătorii lor au avut ferma convingere că, inclusiv sănătatea fizică, se putea dobândi mai degrabă aici, sau, cel puţin, aici puteau fi mai bine îngrijiţi. Şi dacă la cele afirmate mai adăugăm faptul că în mănăstiri existau icoane făcătoare de minuni şi moaşte de sfinţi, dar şi duhovnici cu darul vindecărilor, precum şi slujitori devotaţi semenilor, putem înţelege mai bine de ce aşezămintele filantropice au fost ridicate pe lângă mănăstiri.

Dacă domnii sau boierii, cei bogaţi în general, îşi permiteau să aducă medici străini sau să se deplaseze în alte ţări pentru îngrijirea sănătăţii, săracilor bolnavi şi celor lipsiţi de mijloace materiale, Biserica, prin instituţiile ei medicale şi sociale, bolniţe, spitale şi tot felul de aşezăminte, le-a oferit, cu multă dragoste şi generozitate, adăpost şi îngrijire.

Din acest punct de vedere, putem afirma cu tărie că mănăstirile noastre au practicat filantropia încă de la începuturile organizării lor, slujirea adresându-se tuturor celor care aveau nevoie de ajutor. Astfel, în perioada mai veche ele au devenit adăposturi pentru străini, călători şi pelerini. În vremuri de năvală din partea cotropitorilor, mănăstirile ofereau găzduire şi hrană. În timpul războaielor, ele deveneau spitale pentru răniţi. În timpurile mai noi, mănăstirile au constituit locuri de rezistenţă împotriva comunismului. Iar pentru toţi cei cuprinşi de neputinţe sufleteşti sau dornici de creştere duhovnicească, pentru cei care năzuiau după o trăire mai intensă a prezenţei lui Dumnezeu, ele au oferit mângâiere şi vindecare, sprijin şi binecuvântare.

Din acest punct de vedere, putem afirma că mănăstirile au reprezentat, şi reprezintă, locul unde oamenii care-L caută pe Dumnezeu Îl găsesc mai uşor. De multe ori aici El S-a descoperit şi celor care-L căutau fără să ştie.

Faptul că mulţi doritori de linişte sufletească, de rugăciune şi de ajutor de la Dumnezeu, mai cu seamă persoanele care deţineau funcţii însemnate, adesea cercetau mănăstirile sau se retrăgeau în ele pentru a petrece câteva zile sau de multe ori veneau special pentru a primi asistenţă religioasă, este o dovadă clară că mănăstirile, pe tot parcursul existenţei lor, au fost recunoscute ca având un însemnat rol duhovnicesc şi filantropic.

Mulţi săraci pe care nimeni nu-i lua în seamă erau bine primiţi în mănăstiri. Mulţi flămânzi aici găseau hrană. Mulţi bolnavi primeau aici, dacă nu vindecare trupească, cel puţin mângâiere şi ospitalitate. Mulţi oameni şi-au descoperit în mănăstiri scopul vieţii lor, iar mulţi dintre vieţuitorii lor au dobândit în ele, pe pământ, cerul.

Bibliografie

GĂLĂŞESCU, A., *Eforia Spitalelor Civile*, Bucureşti, 1899; *Arhiva istorică a României*, vol. I (1861), nr. 13; BERCUŞ, Constantin, „Semnificaţia medico-istorică a bolniţelor mănăstireşti", în: *Mitropolia Ardealului*, 22, (1970), 1-2; BOLOGA, Valeriu et alii, *Fapte şi oameni din trecutul medicinii din patria noastră*, Bucureşti, 1962; BULAT, T.G., „Biserica Moldovei şi aşezămintele spitaliceşti în prima jumătate a secolului al XIX-lea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 90 (1972), 11-12; CONSTANTINESCU, Radu, *Monumente religioase*, Ed. Editis, 1994; *Contribuţii la istoricul spitalelor din Moldova*, Ed. Medicală, Bucureşti, 1957; *Documente privind istoria României*, B: *Ţara Românească, veacul al XVI-lea*, vol. I; GĂLĂŞESCU, Alexandru, *Eforia Spitalelor Civile*, Bucureşti, 1899; GEORGESCU, Valentin, *Bizanţul şi instituţiile româneşti până la mijlocul sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, 1980; GONŢA, Alexandru I., *Studii de istorie medievală*, Ed. Dosoftei, Iaşi, 1998; IONAŞCU, Mihai, *Catagrafia Episcopiei Argeşului*, Bucureşti, 1962; IONESCU, Cristina, ROMANESCU, C., „Semnificaţia medico-istorică

a bolnițelor românești", în: *Mitropolia Olteniei*, 22 (1970), 1-2; IORGA, Nicolae, *Istoria Bisericii Românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, Ed. Ministerului de Culte, Bucirești, ^{2}1928; IVAN, Ioan, Diac., „Așezământul Stareţului Paisie Velicicovschi", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 33 (1957), 8-9; MANOLIU, V., *Din istoria medicinii românești și universale*, București, 1969; MIHĂILĂ, Gheorghe, „Vechi scrieri românești", în: *Studii de limbă literară și filologie*, 2 (1972); MIROIU, Petre, „De la bolnița mănăstirească la spitalul organizat", în: *Mitropolia Olteniei*, 23 (1971), 5-6; MOLIN, Virgil, „Date noi cu privire la trecutul instituțiilor pentru organizarea sănătății patronate de Mănăstirea Neamț", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 40 (1964), 5-6; NEGOIȚĂ Athanasie, Pr., „Bolnițele mănăstirilor", în: vol. *Din istoria medicinii românești și universale*, Valeriu Bologa (ed.), Ed. Academiei RPR, București, 1962; NEGOIȚĂ, Athanasie, „La therapeutique monastique dans le passé des Pays Roumains", în: *XXème Congres International d' Histoire de Medicine*, sept., 1970; NEGULESCU, G., „Mănăstirea și spitalul Colțea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 44 [1938], 2; ODOBESCU Alexandru, „Episcopia de Argeș", în: *Convorbiri literare*, 49 (1915), 11-12; PĂCURARIU, Mircea, Pr., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, 1992; PĂCURARIU, Mircea, Pr., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Ed. Trinitas, Iași, 2008; POCITAN, VENIAMIN, „Sofronie Vârnav", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 49 (1931), 4; POPESCU Irina, POPESCU Romulus, „Însemnătatea medico-istorică a bolnițelor din Vâlcea", în: *Mitropolia Olteniei*, 21 (1969), 11-12; POPESCU, Emilian, *Inscripțiile din secolele IV-XIII descoperite în România*, Ed. Academiei RSR, București, 1976; POTRA George, *Documente privitoare la istoria orașului București 1594-1821*, Ed. Academiei, București, 1968; PRUTEANU I., *Contribuții la istoricul spitalelor din Moldova*, Ed. Medicală, București, 1957; RÂȘCANU, V., NĂSTASE Gh., BÂRSAN St., RĂILEANU Gh., *Istoricul spitalului orășenesc clinic de adulți din Iași*, Ed. Medicală, București, 1956; RELI, S. Pr., „Mila creștină în trecutul românesc", în: *Luminătorul*, nr. 6; ROȘU, Lucian, *Mănăstirea Hurez*, Ed. Meridiane, București, ^{2}1978; SAMARIAN Pompei, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, București, 1938; SAMARIAN, Pompei, *Din epidemiologia trecutului românesc: ciuma*, Institutul de Arte Grafice E. Marvan, București, 1932; STĂNICĂ, I., „Aspecte ale educării persoanelor cu deficiențe, în România", în: *Revista de Educație Specială*, 1, 1993; STOICESCU, Nicolae, *Bibliografia monumentelor feudale din Țara Românească*, Craiova, 1957; ȘENDRESCU, Vladimir, *Amintiri orale*, București, 1969; VALERIU, Manoliu, *Din istoria medicinii românești și universale*, București, 1969; VĂTĂMANU, N., „Contribuții la istoricul bolniței de la Simidreni și al Xenodochiului de la Argeș", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 86 (1968), 11-12; VĂTĂMANU, Nicolae, „Semnificația medico-istorică a bolnițelor mănăstirești", în: *Mitropolia Olteniei*, 21 (1969), 11-12; VĂTĂMANU, Nicolae, *Medicina veche românească*, Ed. Științifică, București, 1970; VICOVAN, Ion, Pr., *Dați-le voi să mănânce! Filantropia creștină – istorie și spiritualitate*, Ed. Trinitas, Iași, 2001; VOICESCU, C., Pr., „Mănăstirea și așezământul spitalicesc Sfântul Pantelimon de lângă București", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 96 (1973), 11-12; VORNICESCU, Nestor, Arhim., „Îngrijirea sănătății în vechile noastre mănăstiri", în: *Mitropolia Olteniei*, 20 (1968), 12; VORNICESCU, Nestor, Ierom., „Instituții pentru îngrijiri patronate de mânăstirea Neamț", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 38 (1962), 5-6.

MONAHISMUL ORTODOX, FACTOR DE UNITATE NAȚIONALĂ. CĂLUGĂRI ARDELENI DE DINCOLO DE CARPAȚI, ÎN REVOLUȚIE, RĂZBOAIE, ÎN LUPTA ANTICOMUNISTĂ

Ortodoxia a constituit ramura credinței creștine legată în cel mai înalt grad de comunitățile umane – rurale sau urbane – ale căror necesități spirituale le-a satisfăcut de-a lungul existenței sale. A răspuns întotdeauna dezideratelor comunităților de creștini care au îmbrățișat-o și pentru care acestea au înfruntat, cu prețul a numeroase sacrificii – la urmă chiar cu prețul vieții, prin jertfă individuală sau colectivă – toate piedicile puse în practicarea ei numai pentru a rămâne statornice în ea.

Spre deosebire de alte confesiuni creștine sau de alte denominațiuni, în doctrina cărora trăsăturile etnice/naționale apar mai puțin în evidență, creștinismul ortodox a propovăduit apropierea de cei care împărtășeau aceleași sentimente, apartenența la același grup etno-demografic fiind un factor de coeziune de lungă durată.

Astfel, în cazul creștinilor ortodocși români – urmare a desfășurărilor istorice la care au luat parte – apare chiar suprapunerea, peste termenul de „lege creștinească", de „lege ortodoxă", a celui de „lege românească", mărturisind simbioza dintre credință (creștină ortodoxă) și neam (românesc). Monahismul ortodox român s-a integrat acestei concepții, perceptibilă prin fapte și dovedită prin documentația istorică referitoare la aceasta în răstimpuri de turnură din evoluția poporului și națiunii române.

Monahii din spațiul românesc și preoții aflați în fruntea comunităților creștine ortodoxe au avut un rol deosebit de important în desfășurările istorice din Țările Române de-a lungul timpului. Activitatea misionar-creștină a acestora era în strânsă legătură cu viața comunităților locale și teritoriale, o împărtășeau pe aceasta, împreună duceau greul și învingeau dificultățile și vicisitudinile care au planat asupra arealului românesc în diferite perioade istorice.

Spațiul locuit de români a fost mult încercat de-a lungul istoriei. Mai întâi datorită situării lui într-o regiune în care s-au confruntat interese ale unor mari imperii și regate din vecinătate care urmăreau încorporarea teritoriului românesc în aceste structuri politico-etatice, alogene. Regiunea europeană în care ne situăm a fost ea însăși una de tranzit, de trecere dinspre regiunile din zona Mării Baltice înspre sud și din nordul Mării Negre înspre

◄ Voievodul muntean Mihai Viteazul la intrarea victorioasă în Alba-Iulia, la 1 noiembrie 1599, pictură murală realizată de Costin Petrescu în vestibulul Paraclisului patriarhal „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe" din București

Balcani, valuri de populații migratoare venite din îndepărtata Asie afluind din stepele nord-pontice, unde staționau o vreme, înspre miraculoasa lume a Bizanțului, cu bogățiile și luxul atrăgătoare în cel mai înalt grad. Eram aici o „poartă a furtunilor", după o mai veche exprimare, care sintetizează deosebit de plastic situația din acest areal geografico-istoric al Europei. După anul 1000 dinspre vest și nord-estul spațiului românesc survin tendințele acaparatoare ale regatelor Ungariei și Poloniei, care încercau să se înstăpânească asupra Gurilor Dunării și să aibe ieșire la Marea Neagră.

În primul mileniu creștin populația daco-romană și apoi românească a primit asistență religioasă prin intermediul monahilor misionari supravegheați de acei horepiscopi prin mijlocirea cărora era suplinită structura ierarhic-bisericească dintr-o structură etatică. Creștinismul românesc a fost unul de esență populară, comunitățile creștine românești bazându-se vreme îndelungată pe structurile locale și microzonale existente în interiorul acestora[1].

Populația romanică din regiunea Dunării de Jos – rezultat al procesului de romanizare petrecut în secolele I-III d.Hr. – se deosebea, în secolele IV-VIII de așa-numiții „barbari", de grupurile de populații migratoare care au pătruns în interiorul fostului Imperiu Roman și apoi Bizantin prin origine etnică, trăsături lingvistice proprii (din care au derivat și etnicoanele cunoscute, în cazul poporului nostru acelea de *român, valah*), prin grad de civilizație, dar și prin aderența la ansamblul de credințe ale religiei creștine. În cazul străromânilor daco-romani se petrece încreștinarea progresivă începând din mediul urban, comunitățile sătești fiind evanghelizate mai târziu, de unde provine și denumirea de păgân (de la *paganus,-i* = țăran, locuitor al satului) pentru necreștini, făcându-se astfel delimitarea față de cei care s-au încreștinat mai înainte.

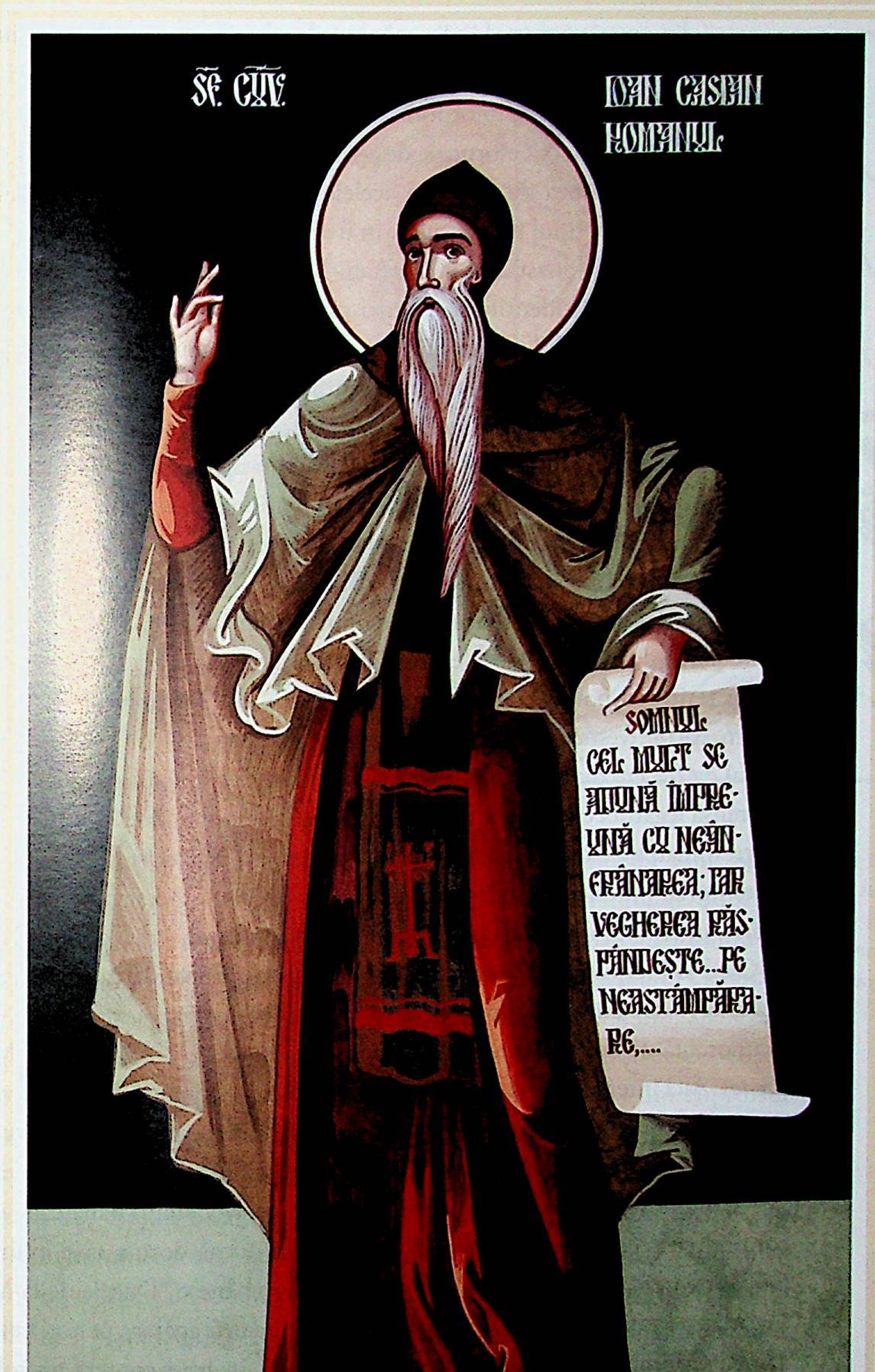
La rândul său, creștinismul a devenit un cadru benefic menținerii caracterului romanic al populației nord-dunărene, de perpetuare a vieții romane în fostele provincii ale Imperiului Roman după renunțarea conducerii acestuia la teritoriile situate în marginile lui, în cazul de față a entității daco-romane[2].

Ca urmare a organizării Imperiului Bizantin, în jurul anului 600 – conform unei liste a eparhiilor dependente jurisdicțional de Patriarhia Constantinopolitană, numai în părțile Dobrogei sunt menționate 15 centre episcopale, în fruntea cărora stătea vechea episcopie a Tomisului; 13 dintre acestea se aflau pe teritoriul actual al României, iar celelalte două în vecinătatea imediată[3]. În acest răstimp istoric, datorită relațiilor cu Bizanțul, creștinismul din regiunea Dunării de Jos și a Dobrogei beneficia de o organizare ierarhică, preoți și monahi îndrumând în satele și din schiturile lor viața populației creștine daco-romane și apoi românești. Însuși întemeietorul vieții monahale, Ioan Casian (360-435), autor al unor lucrări despre monahism, a pornit din Dobrogea, unde se născuse.

După constituirea în spațiul românesc a formațiunilor politice de tipul cnezatelor și voievodatelor (secolele IX-XI), conducătorii acestora au protejat viața creștină și pe cea monahală,

➤ *Sfântul Cuvios Ioan Casian Romanul (360-435), frescă din biserica mănăstirii Măxineni*

1. Vezi mai pe larg asupra acestei probleme lucrarea lui Nelu ZUGRAVU despre *Geneza Creștinismului popular al românilor*, București, 1997, 570 p.
2. Nicolae GUDEA, Ioan GHIURCO, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988, pp. 17-18.
3. Emilian POPESCU, „La hiérarchie ecclésiastique sur le territorie de la Roumanie. Sa structure et son évolution jusqu'e au VIIéme siécle", în: vol. Emilian POPESCU, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994, pp. 200-206.

SF. CUV.
IOAN CASIAN ROMANUL
SOMNUL
CEL MULT SE
ADUNĂ ÎMPRE-
UNĂ CU NEÎN-
FRÂNAREA; IAR
VEGHEREA RĂS-
FÂNDEȘTE... PE
NEASTÂMPĂRA-
RE,....

pe preoţii din sate şi pe monahii din mănăstirile aflate în cuprinsul formaţiunilor lor[4]. Aceştia, la rândul lor, au fost alături de cnezii din cnezatele săteşti şi teritoriale şi deopotrivă alături de voievozii conducători ai unor formaţiuni teritorial-politice mai ample, cu formă de organizare militară proprie, în eforturile de apărare a fiinţei acestor structuri politice româneşti.

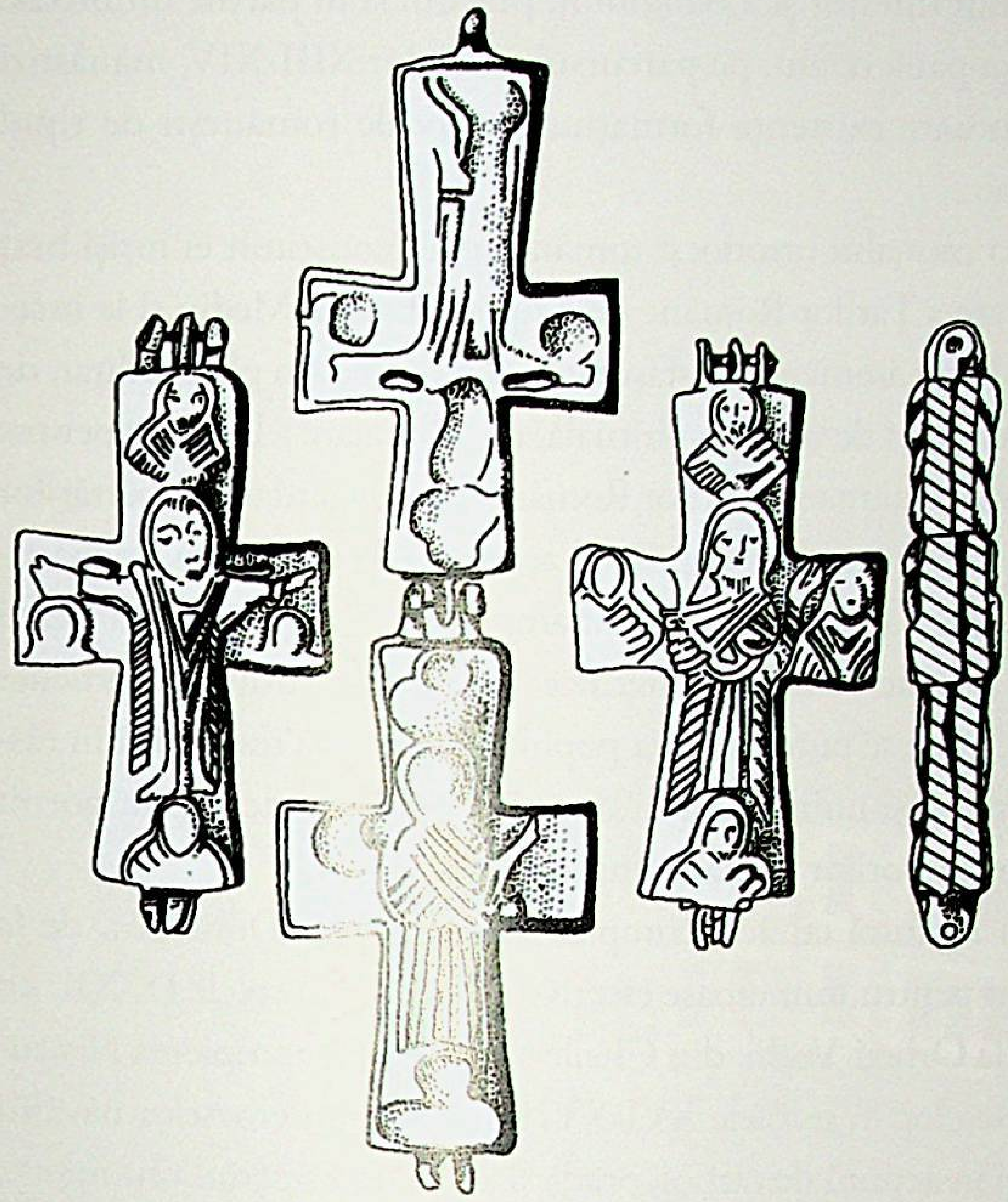
Astfel, în regiunea de mijloc a aceleiaşi Dobroge, de-a lungul Văii Carasu, în jurul centrului politic de tipul jupanatului, în fruntea căruia se afla la 943 acel Dimitrie jupan, a existat complexul monastic de la Basarabi-Murfatlar datând din secolele X-XI. În masivul de cretă de aici s-au identificat nu mai puţin de şase bisericuţe rupestre (precum şi mai multe încăperi, galerii şi morminte) pe pereţii cărora au fost redate grafite greceşti, runice, glagolitice şi chirilice slavone, textele acestora reprezentând mai multe invocaţii religioase. Ele sunt mărturii ale vieţii monahale existente aici în secolul al X-lea – una dintre datele conţinute de un text fiind anul 982 – care o seconda pe cea politică din regiune, complexul monahal de aici sprijinind organizarea şi funcţionarea structurilor teritorial-politice din zonă. De altfel, în inscripţia slavă veche cu chirilice descifrată cu o jumătate de secol în urmă identificată pe stâlpul intrării în Bisericuţa B 4 din complexul monahal de la Basarabi-Murfatlar este menţionat numele unui „jupan Gheorghe"[5], alt conducător politic din aceste părţi, dovadă în plus a legăturilor existente între centrele monahale şi cele ale structurilor teritorial-politice pe durata desfăşurărilor istorice din regiune în jurul anului 1000.

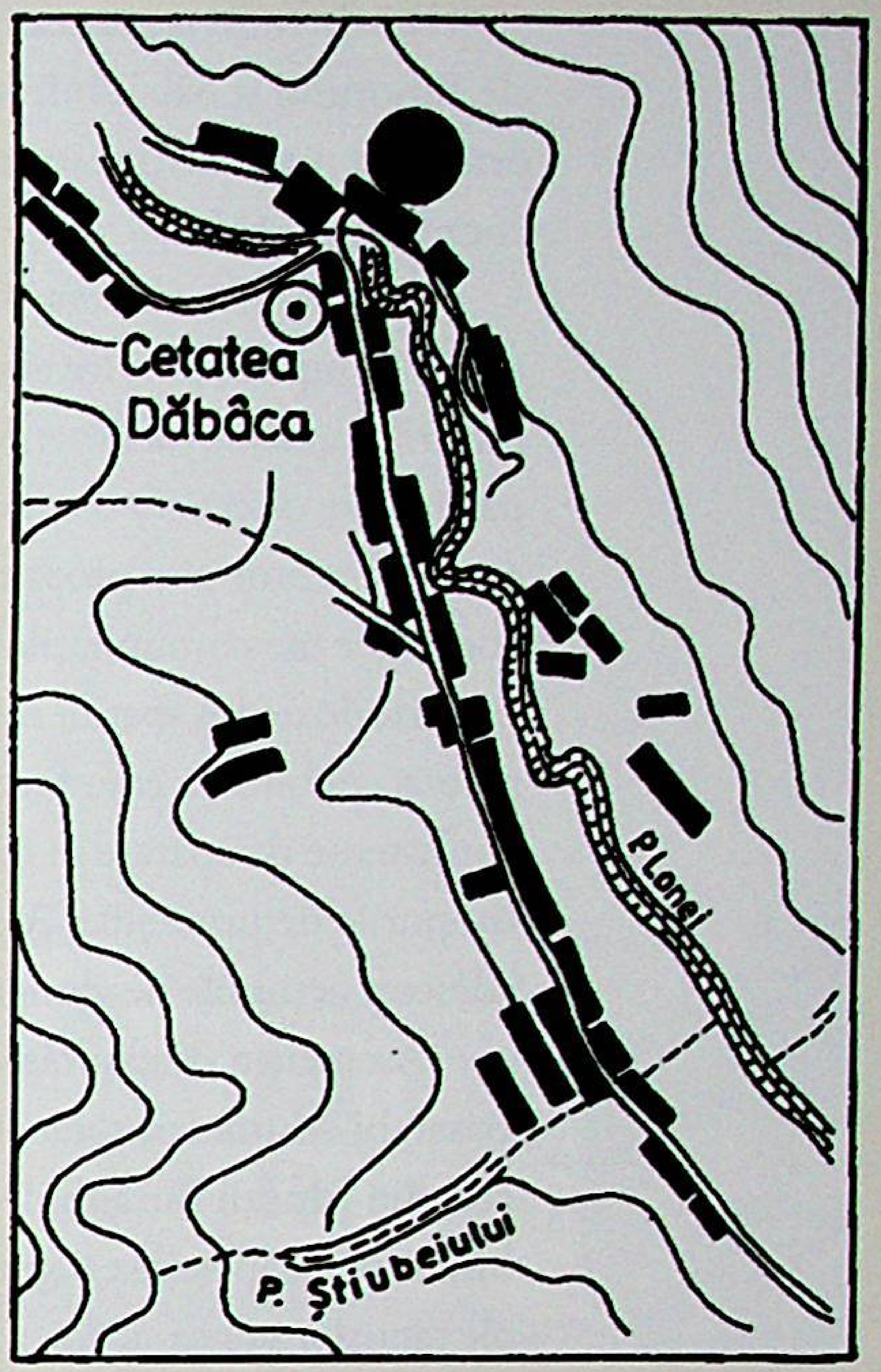
În părţile vestice ale spaţiului românesc, pe Mureşul Inferior, la Cenad, era activă la pragul de trecere dintre secolele X-XI o mănăstire de rit răsăritean, care stătea, de asemenea, în strânsă legătură cu organismele teritorial-politice structurate în zonă. Aici, pe ruinele unui castru roman s-a ridicat o fortificaţie în care rezida – în acelaşi răstimp istoric – un conducător teritorial (ducele/voievodul) numit Ahtum (*Ohtum*). Acesta fusese botezat în ritul creştin răsăritean la Vidin şi controla un teritoriu extins, alcătuit din cel al voievodatului stăpânit de Glad la începutul secolului al X-lea, al cărui urmaş era, la care adăugase părţi din sudul Crişanei şi cele dinspre Vidin şi Severin. Ahtum îşi exercita autoritatea sa politică şi militară, recunoscută de imperialitatea bizantină, din reşedinţa sa fortificată de la Morisena (*urbs Morisena*). Aici întemeiase – sau moştenise – o mănăstire condusă de un egumen în care vieţuiau călugări „greci", deci aparţinători ritului creştin răsăritean (ortodox). Izvoarele istorice care ne-au parvenit precizează şi hramul acestei mănăstiri: „Sfântul Ioan Botezătorul".

Conducătorul politic-militar al ducatului/voievodatului bănăţean, Ahtum, a intrat în conflict cu regele Ungariei, Ştefan I, acesta din urmă dornic să-şi extindă teritoriul şi să acapareze bogăţiile formaţiunii politico-statale româneşti. Ducele de la Morisena „a unit şi înarmat pe toţi supuşii săi", chemând la lupta pentru apărare pe toţi cei capabili să poarte arme[6]. Conflictul s-a desfăşurat pe la anul 1028, în acest context un rol important având

---

4. Nicolae Edroiu, *Procesul de constituire a formaţiunilor statale pe teritoriul României (secolele VIII-XI)*, Cluj-Napoca, 1999, passim.
5. Ion Barnea, Ştefan Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei. III. Bizantini, români şi bulgari la Dunărea de Jos*, Bucureşti, 1971, p. 212; N. Edroiu, *Procesul de constituire a formaţiunilor statale pe teritoriul României (secolele VIII-XI)*, pp. 109-118; Vladimir Agrigoroaei, „Biserica B4 de la Murfatlar: descriere", în: *Nemus*, 2007-2008, 2-3, nr. 3-6, pp. 82-120.
6. I.D. Suciu, Radu Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, pp. 28, 45; Eugen Glück, „Cu privire la istoricul părţilor arădene în epoca voievodatului lui Ahtum", în: vol. *Studii de istoria Aradului*, Bucureşti, 1980, p. 122.

▲ *Crucea-relicvar și harta cu punctul în care a fost descoperită aceasta lângă fortificația de la Dăbâca, jud. Cluj*

mănăstirea „Sfântul Ioan Botezătorul" de la Cenad. Morții din cursul luptelor sunt îngropați în cimitirul acestei mănăstiri, însă călugării ortodocși de aici vor fi strămutați, după înfrângerea conducătorului local Ahtum, la Oroslamoș, în apropiere[7], la Cenad instituindu-se, în anul 1030, reședința unei episcopii catolice în fruntea căreia ajunge venețianul Gerard[8].

O dovadă cu privire la legăturile existente între comunitățile creștine și monahale din părțile de nord-vest ale Transilvaniei și Biserica Răsăriteană o constituie și descoperirile unor cruci-relicvar (engolpioane) în centrele politico-religioase (monahale) din cuprinsul ducatelor/voievodatelor existente aici în secolele X-XI. Crucea relicvar de bronz descoperită acum aproape o jumătate de secol la Dăbâca (jud. Cluj), împreună cu altele, stau în legătură cu misionarismul creștin bizantin în regiune[9]. Mănăstirea ortodoxă care exista în părțile Meseșului, în apropierea vechilor centre românești de la Moigrad și Ortelec în același răstimp istoric dovedește deopotrivă relația dintre conducătorii din fruntea formațiunilor teritorial-politice și viața creștină, monahală, din zonă, prin care se asigura evoluția socio-politică și cultural-bisericească a acestora.

---

7. I.D. Suciu, R. Constantinescu, *Documente privitoare la istoria Mitropoliei Banatului*, I, p. 30, 47; Mircea Rusu, „Les formations politiques roumaines et leur lutte pour l'autonomie", în: *Revue Roumaine d'Histoire*, 21 (1982), 3-4, p. 375.
8. Vezi mai pe larg Şerban Turcuş, *Saint Gerard of Cenad or The Destiny of a Venetian Around the Year One Thousand*, Cluj-Napoca, 2006, 163p.
9. Nicolae Gudea, Călin Cosma, „Crucea-relicvar descoperită la Dăbâca. Considerații privind tipologia crucilor-relicvar bizantine din bronz, cu figuri în relief, descoperite pe teritoriul României", în: *Ephemeris Napocensis*, 1998, VIII, pp. 273-303; Sorin Marian, *Biserica pe teritoriile fostelor provincii dacice (Transilvania, Banat, Oltenia) în secolele VII-XI. Aspecte de istorie, organizare bisericească, rit și cult*, Târgu Lăpuş, 2006, pp. 125, 143-145, 151-152.

De altfel, în regiunea Mureşului Inferior şi a Banatului, precum şi în părţile muntoase ale Bihorului şi Sălajului, vor fiinţa până târziu, pe parcursul secolelor XIII-XIV, mănăstiri ortodoxe, care susţineau în continuare existenţa formaţiunilor locale româneşti de tipul cnezatului şi chiar al voievodatului.

Trebuie însă observat faptul că monahii ortodocşi români nu au constituit ei înşişi braţ armat în luptele politice şi de apărare a Ţărilor Române de-a lungul Evului Mediu şi la începuturile Epocii Moderne. Aportul lor la asemenea desfăşurări n-a fost unul în plan militar, de participare directă în conflictele vremii, ci de natură spirituală, de încurajare a luptelor pentru apărarea teritoriului propriu, pentru neatârnarea Ţărilor Române, de salvgardare a libertăţilor ancestrale ale comunităţilor umane, creştine, din cuprinsul acestora. În teren însă, mănăstirile ortodoxe din spaţiul românesc, prin faptul că se găseau amplasate în peşteri sau în locuri greu accesibile, că erau fortificate, întărite cu ziduri puternice, ele s-au constituit în elemente consistente de apărare în teritoriu, unde se putea refugia populaţia din zona respectivă în răstimpurile de primejdie. Aici s-au retras şi unii conducători politici români, de aici au pornit adeseori acţiunile de alungare a cotropitorilor pământului românesc.

Asemenea desfăşurări stau în legătură cu acel complex monastic din Dobrogea, de la Basarabi-Murfatlar, zonă de tranzit pentru numeroase efective militare în secolele IX-XII, cu cele din Munţii Buzăului[10] sau de la Orheii-Vechi, din Cheile Răutului, în apropierea Nistrului, unde adăpostirea populaţiei avea loc în secolele XVI-XVIII în faţa numeroaselor năvăliri ale tătarilor sau cazacilor, antrenaţi în acţiuni de război, pradă şi jafuri de Imperiul Otoman[11].

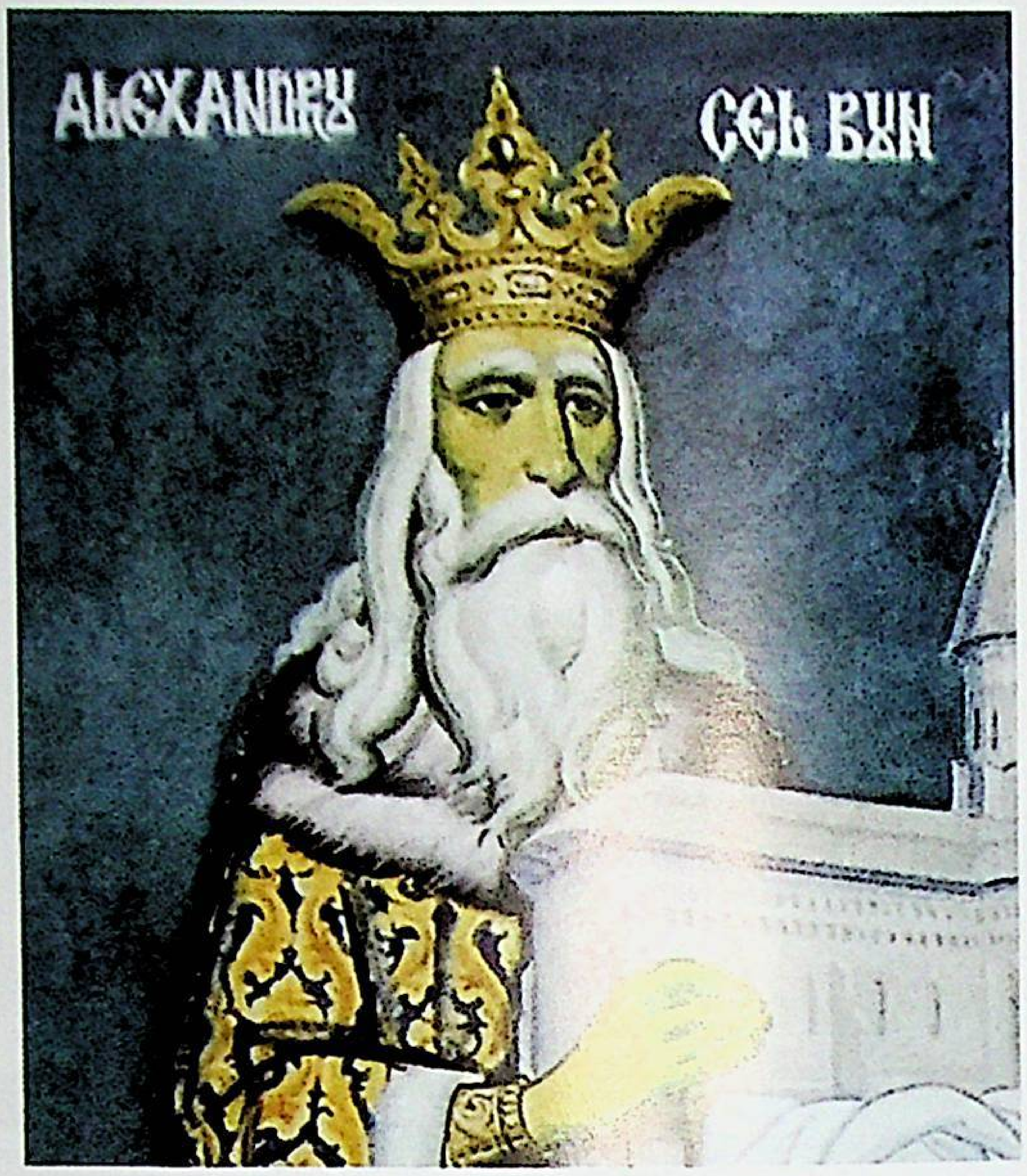
Mănăstirile româneşti – şi mai puţin schiturile monahale – constituiau astfel implicit puncte de rezistenţă a populaţiei din zonele respective şi a conducătorilor politici în faţa atacurilor şi năvălirilor oştilor străine care urmăreau cucerirea şi înstăpânirea asupra acestor regiuni. Amplasarea lor se constată a fi în regiuni deluroase, submontane, la poalele sudice ale Carpaţilor Meridionali respectiv ale celor estice ale Carpaţilor Răsăriteni, pe terase sau în văi greu accesibile (Vodiţa, Tismana, Secu, Bistriţa ş.a.). Distribuirea pe harta Ţărilor Române a poziţiei mănăstirilor ortodoxe fortificate duce la concluzia corelării amplasării lor cu cea a cetăţilor şi reşedinţelor domneşti întărite, asamblării lor treptate într-un sistem de apărare a teritoriului statal, unde populaţia şi chiar efective militare se puteau retrage în caz de primejdie pentru a relua ulterior lupta.

După constituirea statelor medievale româneşti, în Ţara Românească şi Moldova, prin grija domnilor aflaţi în fruntea acestora, se vor structura ierarhiile bisericeşti ortodoxe din cuprinsul lor, precum şi viaţa monahală. Domniile Ţărilor Române vor sprijini mănăstirile şi le vor dona cu posesiuni şi alte venituri, acestea la rândul lor acordându-le asistenţă religioasă şi refugiu în vremuri de restrişte. Domnii români îşi vor aşeza nu întâmplător locul de înmormântare în spaţiul monahal, gropniţele domneşti de la Curtea de Argeş, Cozia, Neamţ, Putna etc. constituind până astăzi loc de veneraţie şi reculegere pentru românii de pretutindeni[12].

➤ *Mănăstirea Tismana, ctitoria Cuviosului Nicodim cel Sfinţit (1310-1406), desen*

10. Ion Gh. Ceauşescu, *Satul Găvane în imagini: bisericuţele rupestre din Munţii Buzăului*, Bucureşti, 2006, 169p.
11. Dan Bârcea, Mihai Nicolae, *Românimea răsăriteană: biserici rupestre din Basarabia (studiu)*, Bucureşti, 2006, 48p.
12. Pentru istoria Bisericii şi viaţa religioasă a românilor vezi mai pe larg: Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, revăzută şi adăugită, I, Bucureşti, ²1929; Ştefan Meteş, *Istoria Bisericii şi a vieţii religioase a românilor din Transilvania şi Ungaria. Vol. I (până la 1698)*, revăzută şi întregită, Sibiu, ²1935; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I-III, Bucureşti, ²1992-1994.

▲ *Domnitorii români Mircea cel Bătrân al Țării Românești (1388-1416) și Alexandru cel Bun al Moldovei (1400-1432)*

Mănăstirile și schiturile ortodoxe românești au format, încă din vremea Evului Mediu, *o rețea de extensiune națională* în teritoriu, cuprinzând întregul spațiu locuit de români. Densitatea lor a variat, fiind mai mare în zonele apărate natural – terase înalte, văi înguste, vârfuri muntoase – terenul însuși slujind scopurilor de apărare.

Domnitorii români care au urmat în tronul Țărilor Române ctitorilor acestora s-au îngrijit de bunul mers al Bisericii, al vieții monahale din cuprinsul statelor lor. Astfel, Mircea cel Bătrân al Țării Românești (1388-1416) și Alexandru cel Bun al Moldovei (1400-1432) au ridicat cetăți și mănăstiri în arealul țărilor lor, rezultând un sistem coerent de apărare la nivel statal[13]. Acestea erau dispuse la hotarele țărilor, formând o centură fortificată de pază, precum și în interiorul teritoriului, constituind adevărate puncte de sprijin în perioadele dese de război.

În vremea lui Ștefan cel Mare și Sfânt al Moldovei (1457-1504) legătura dintre domnie și monahism a fost una deosebit de strânsă. De altfel, factorul religios a avut un rol deosebit în politica externă și militară a domnitorului. Luptele împotriva turcilor aveau și o componentă confesională, acestea fiind duse împotriva musulmanilor, care urmăreau să schimbe religia în teritoriile pe care le cucereau. În cazul luptelor duse cu statele catolice – Ungaria și Polonia – era vorba și de oprirea acțiunilor de prozelitism catolic[14]. Numeroasele războaie pentru apărarea țării duse de marele domn în cei 47 de ani de domnie au avut întotdeauna sprijinul monahilor, al mănăstirilor, unde se retrăgea în momentele dificile pentru a primi îmbărbătarea atât de necesară continuării efortului de menținere a neatârnării țării. S-a scris despre

---

13. Vezi pentru aceasta mai pe larg: P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrân*, București, 1944; C. Cihodaru, *Alexandru cel Bun*, Iași, 1984.
14. Ion Țurcanu, „Factorul religios în politica externă a lui Ștefan cel Mare", în: *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, Petronel Zahariuc, Silviu Văcaru (eds.), Iași, 2003, pp. 295-307.

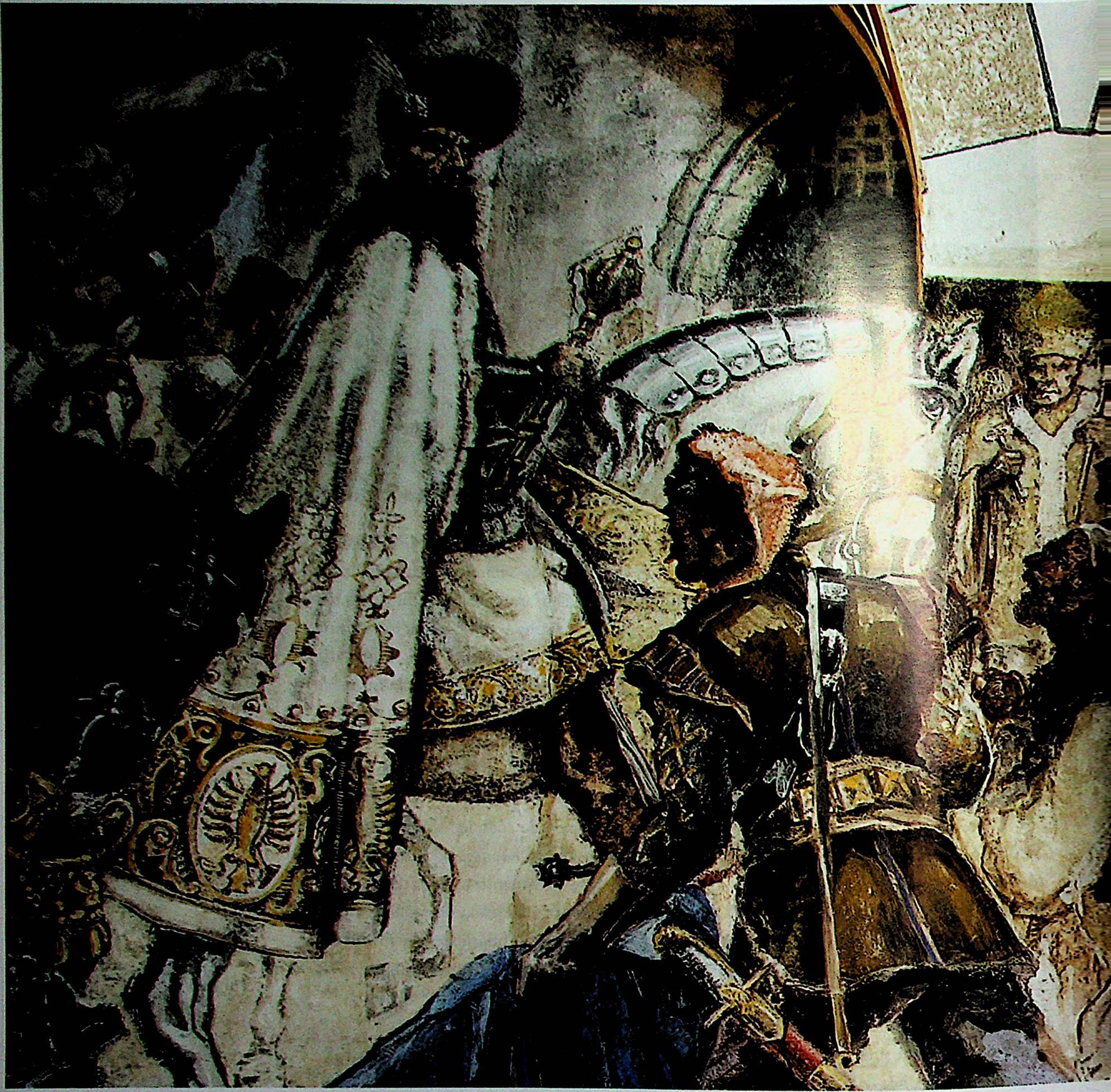
▲ *Sfântul Voievod Ștefan cel Mare al Moldovei (1457-1504) și voievodul muntean Mihai Viteazul al Țării Românești (1593-1601)*

legăturile dintre Ștefan cel Mare și Daniil Sihastrul, călugăr la Voroneț, prezumtiv duhovnic și sfetnic de taină al domnitorului, la îmbărbătările căruia recurgea în vremile de restriște[15]. Ion Neculce reține, într-unul dintre „Cuvintele" sale, că Ștefan cel Mare s-ar fi dus, după înfrângerea de la Valea Albă (iulie 1476), la Daniil Sihastrul pentru a se spovedi („și s-au ispoveduit Ștefan vodă la dânsul"[16]). Episodul acesta este greu de dovedit, în baza unei certe informații documentar-istorice, că s-ar fi petrecut în realitate, informația de la Neculce mișcându-se în parametrii unor structuri narative create și existente anterior[17]. Unii istorici vorbesc de o înrudire între cei doi[18]. O legătură a domnitorului Moldovei cu Daniil Sihastrul, cu Voronețul lângă care sihăstrea și unde mai târziu (1488) va ridica biserica mănăstirii, trebuie să fi existat în plan duhovnicesc[19], după obiceiul timpului.

În vremea lui Mihai Viteazul, când s-au intensificat luptele de apărare a ființei statale a Țării Românești și pentru unirea politică a celor trei Țări Române – Muntenia, Transilvania și Moldova – monahii ortodocși români au contribuit la întărirea sentimentului unității de neam la români, sprijinind Domnia în acțiunile duse în această direcție. Rețeaua de mănăstiri din Țările Române constituia un reazăm solid în teritoriu în vederea consolidării sentimentului de rezistență în fața năvălitorilor străini și pentru unirea politică-națională a tuturor românilor.

---

15. Nicolae Iorga, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904; Alexandru Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457-1504). Studii de istorie socială și politică*, Madrid, 1970; și mai ales Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *„Princeps omni laude maior". O istorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005, 629 p.
16. Ion Neculce, *Opere*, p. 166.
17. Ovidiu Cristea, „Despre raportul dintre principe și «omul sfânt» în Țările Române. Întâlnirea lui Ștefan cel Mare cu Daniil Sihastru", în: vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003, p. 197.
18. Constantin Turcu, „Daniil Sihastru. Figură istorică, legendară și bisericească", în: *Studii și Cercetări Istorice*, 20 (1947), p. 186; Constantin C. Cojocaru, „Sfântul Daniil Sihastru", în: *Grai maramureșean și mărturie ortodoxă. Prea Sfințitului Episcop Justinian al Maramureșului și Sătmarului la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Baia Mare, 2001, p. 205.
19. Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Székely, *„Princeps omni laude maior". O istorie a lui Ștefan cel Mare*, p. 475.

▲ *Intrarea triumfală a voievodului muntean Mihai Viteazul în Alba-Iulia, la 1 noiembrie 1599, pictură murală realizată de Costin Petrescu în vestibulul Paraclisului patriarhal „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe"*

Intrarea în Transilvania în toamna anului 1599, Mihai Viteazul și-a pregătit-o în perioada anterioară. După așezarea în capitala Principatului, la Alba-Iulia, a reședinței Mitropoliei Ortodoxe Române a Transilvaniei, Mihai Viteazul s-a sprijinit pe preoți și monahi pentru realizarea planurilor sale politico-naționale. Cronicarul maghiar Ștefan Szamosközi,

purtătorul de cuvânt al nobilimii ardelene din acei ani, nota în însemnările sale despre acele evenimente: „Mihai [Viteazul], încă înainte de intrarea sa [în Transilvania], a ațâțat în ascuns întreagă sărăcimea românilor din Transilvania, prin tainica lucrare a preoților săi (sau călugări, numiți după un cuvânt din Grecia...) să maltrateze și să ucidă pe nobili, încât

➤ *Stropirea cu agheasmă sau Sfințirea temeliei vechii biserici a Mitropoliei ortodoxe de Alba-Iulia (1599), de catre mitropolitul ortodox român Ioan al Ardealului (1585-1605), în prezența voievodului muntean Mihai Viteazul*

nu numai prin armele aceluia, pe față, ci și prin ucideri tainice, s-a urmărit distrugerea nobilimii din Transilvania"[20]. Desigur, după marea faptă a lui Mihai Viteazul, care a adus sub aceeași cârmuire politică – românească! – teritoriul locuit în mare de români, inclusiv a Transilvaniei, cronicarul ungur, apărător al intereselor nobilimii transilvănene, exagera în mod voit acțiunea domnitorului român unificator, împingând-o spre categoria faptelor reprobabile, evident, din punctul ei de vedere. Sensurile acțiunii lui Mihai Viteazul de la 1599-1600 erau incriminate de aristocrația maghiară din Transilvania, și de la adversar simțim ce a însemnat ea la nivelul societății din Țările Române în jurul anului 1600.

Mănăstirile ortodoxe au reprezentat, deopotrivă, centre puternice de păstrare și răspândire a credinței ortodoxe și de cultură românească. Chiar în perioada slavonismului cultural, atunci când o parte a serviciului divin în biserică era efectuată în slava veche, limbă „bisericească", de cultură, ne-vernaculară, monahii și monahiile din spațiul românesc îndrumau într-ale credinței în limba vorbită de credincioșii români. Mănăstirile orodoxe românești au constituit în secolele X-XVI puternice focare de cultură românească, unde se scriau și se copiau texte slavo-române aparținând în primul rând literaturii bisericești. Erau astfel „acoperite" în linii mari necesitățile legate de oficierea serviciului divin în biserică[21].

Monahii ortodocși români au realizat și alte categorii de texte, cum erau cele de natură juridică, în mănăstiri fiind copiate și păstrate colecții de legi bizantino-slave după care se conducea sistemul juridic de la noi[22]. Nu în ultimul rând sunt de menționat cronicile slavo-române, unele dintre acestea fiind redactate mai întâi la curțile voievodale – letopisețele aulice – după care ele erau copiate și păstrate în scriptoriile monahale. Este suficient să menționăm

20. István Szamosközy, „Történeti Maradványai 1566-1603", în: *Mon. Hung. Hist. Scriptores*, XXVIII, p. 344: „Fama erat Michaelem iam ante ipsius ingressum totam plebem Valachorum Transylvanatium clandestine opera sacerdotum suorum (quos calogeros, verbo a Grecia mutato vocant...) ad persquendam trucidandamque nobilitatem tacite instigasse, ut non solum manifestis armis ipse, sed, et clandestinis occidionibus, ad perdendam nobilitatem Transylvanam grassaretur". Vezi și Ștefan Pascu, „Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania", în: *Studii și Materiale de Istorie Medie* (București), 1 (1956), p. 129.

21. *Istoria românilor. Vol. IV. De la universalitatea creștină către Europa „patriilor"*, București, 2001, pp. 661-665.

22. *Istoria românilor. Vol. IV...*, pp. 665-666.

Letopisețul Țării Moldovei din vremea lui Ștefan cel Mare, păstrat în variantele copiate la mănăstirile Putna și Bistrița, precum și „școala istoriografică" de la mănăstirea Căpriana[23].

După cum s-a constatat, în textele slavo-române din secolele X-XVI se găsesc numeroase cuvinte românești, așa cum era de altfel firesc, care au putut forma adevărate dicționare[24].

Asemenea texte erau copiate în scriptoriile monahale din Țările Române și totodată păstrate în bibliotecile acestora vreme îndelungată. Mănăstirile ortodoxe românești au fost, astfel, creatoare de cultură românească și deopotrivă depozitare ale principalelor creații culturale românești, unde monahii viețuitori au prestat o veritabilă activitate culturală de interes național.

Odată cu secolul al XVI-lea, când se răspândește curentul cultural-bisericesc după care trebuia promovat scrisul în limba vorbită, a poporului, mănăstirile românești devin principalele centre de traducere a textelor din biserică în limba vernaculară. *Noul Testament* și *Vechiul Testament, Evanghelia* în ansamblul ei, și atât de necesarul *Liturghier* pentru oficierea serviciului divin în biserică își găsesc traducători din slavonă în limba română tot în cadrul scriptoriului monahal. Traduse și copiate în mănăstiri, aceste texte circulau apoi în spațiul românesc aflat în cele trei Țări Române, aducând un mare serviciu culturii și limbii naționale, unificării acestora.

Mai întâi în spațiul cultural-bisericesc, fiindcă serviciul religios în limba vorbită de popor era dorit de acesta, și el a contribuit la menținerea credinței creștinești, la consolidarea ei în mediul demografic românesc. Subliniind importanța pe care o are folosirea limbii vorbite în Biserică, altfel spus naționalizarea serviciului divin în Biserica românească, marele cărturar care a fost diaconul Coresi, după ce susținuse în *Catehismul* din 1560 necesitatea transpunerii în românește a cuvântului Domnului, afirma în Epilogul la *Tetraevanghelul* românesc tipărit la Brașov în anii 1560-1561: „cum grăiaște și sfântul Pavel apostolul către *Corinteani* 14 capete în sfânta besearecă mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles decât 10

Tetraevangheliar român, tipărit între 1560-1561 la Brașov de diaconul Coresi

23. *Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de I. Bogdan*, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959.
24. Vezi G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, 1974, 348 p.; *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374-1600*, București, 1981, XL pp. + 369 p.

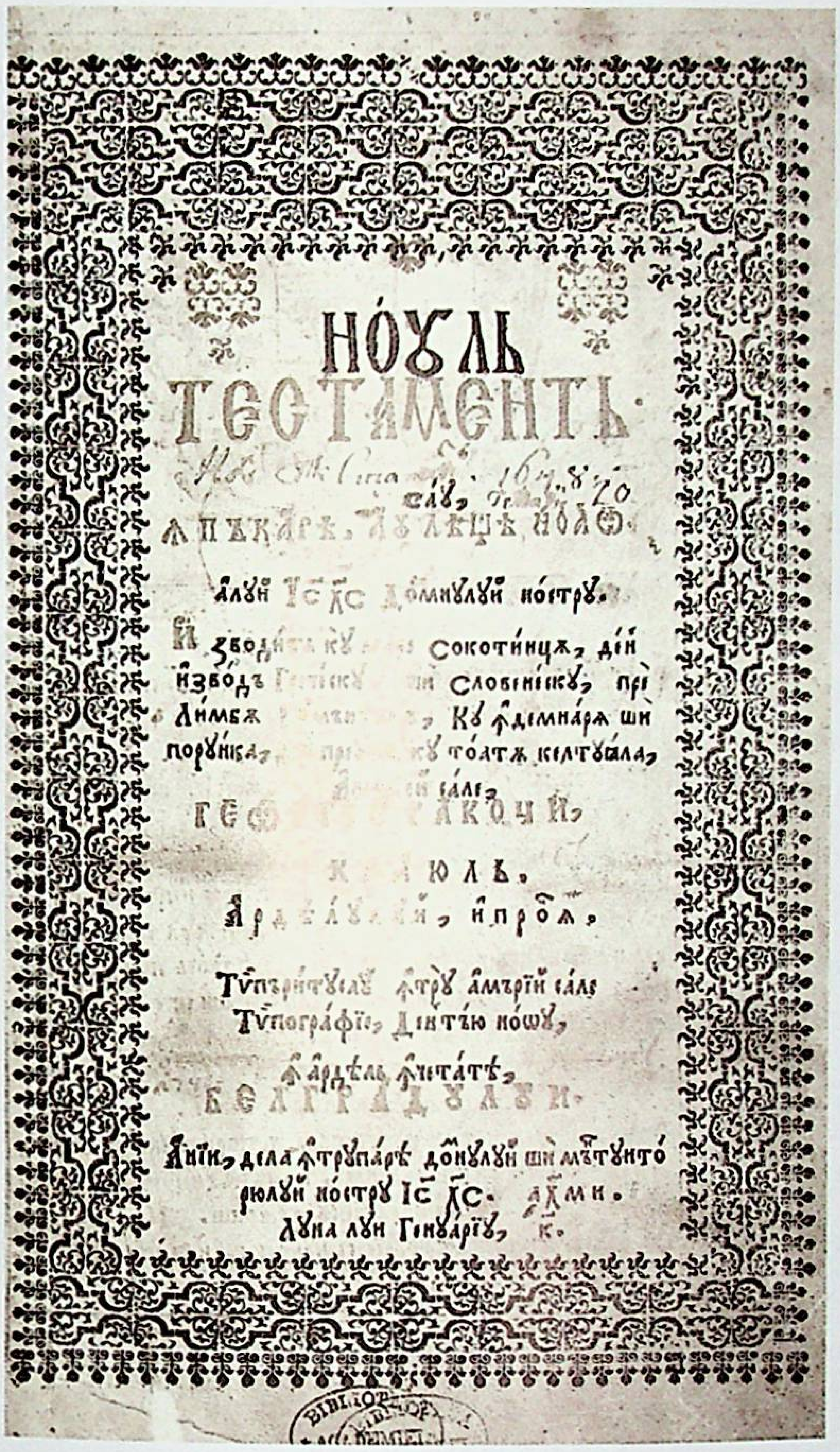
▲ *Mitropolitul Simion Ştefan al Ardealului (1643-1656), pictură murală din Reşedinţa patriarhală din Bucureşti*

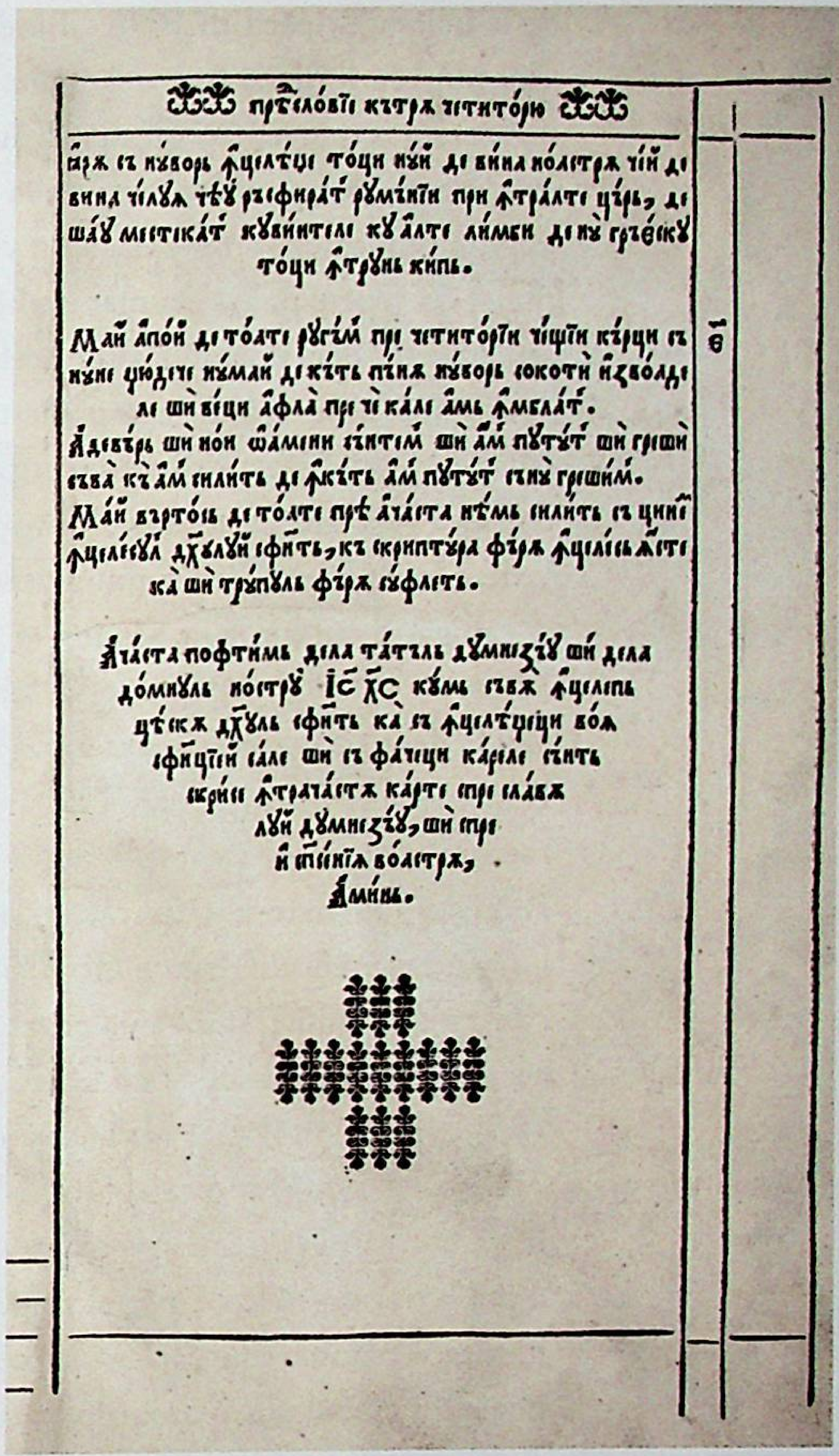
mie de cuvinte neînţelease în limbă striină"[25]. Era acesta un veritabil manifest cultural-lingvistic, un program de lucru pentru dotarea Bisericii Ortodoxe Române cu textele necesare slujirii la Altar în limba vorbită de creştinii români. Textele principale din Biserică au fost traduse la începutul secolului al XVI-lea în limba română în principal în mănăstiri, prin efortul călugărilor ştiutori de carte, cărturari precum diaconul Coresi asamblându-le şi definitivându-le în româneşte, după care s-a realizat tipărirea lor cu slove chirilice[26].

Biruinţa scrisului în limba română în cursul secolului al XVI-lea şi la începutul celui următor rămâne, de departe, cel mai important fenomen de cultură românească la sfârşitul Evului Mediu şi la începutul Epocii Moderne. La înfăptuirea lui o contribuţie decisivă au avut-o vieţuitorii mănăstirilor ortodoxe din spaţiul românesc[27]. Tot în jurul mănăstirilor

---

25. *Tetraevanghel*, Braşov, 1560-1561, *Epilog*, republicare de A. Sacerdoţeanu, *Predosloviile cărţilor româneşti. I. 1508-1647*, Bucureşti, 1938, pp. 31-32.
26. Ion Gheţie, Al. Mareş, *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Bucureşti, 1994, 394 p.
27. P.P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Bucureşti, 1965, 230 p.; Emil Vârtosu, *Paleografia româno-chirilică*, Bucureşti, 1968, 346 p.; Nicolae Edroiu, *Paleografia românochirilică (sec. XVI-XIX)*, Cluj-Napoca, 2001, 168 p.

▲ *Noul Testament de la Bălgrad (azi Alba-Iulia), tipărit de mitropolitul Simion Ștefan al Ardealului în anul 1648, la traducerea căruia, pe lângă mitropolitul cărturar, a contribuit într-o primă fază și ieromonahul Silvestru, fost egumen și tipograf la mănăstirea Govora, jud. Vâlcea*

au funcționat tipografiile romăno-chirilice, în care s-au definitivat și imprimat principalele texte din Biserica Ortodoxă Română, prin exemplare sporite la număr (tirajul tipografic) asigurându-se difuzarea acestor texte în arealul românesc[28]. S-a asigurat, astfel, prin textele bisericești tipărite progresul culturii în limba română.

Circulația cărților bisericești în cele trei provincii românești a fost de natură, în alt rând, să contribuie la unificarea limbii române. Cum primele texte au avut în vedere, la vremea definitivării lor pentru tipar, triunghiul cultural-geografic delimitat de orașele Târgoviște – Brașov – Sibiu, situat în centrul spațiului românesc, unde se vorbea cel mai bine românește, limba tipăriturilor romăno-chirilice de aici se răspândește, prin circulația lor, în întregul areal locuit de români[29]. Observăm un program deliberat în acest sens, cărturarii români, în principal monahi și ierarhi ai Bisericii, afirmând deschis străduințele pentru aceasta, așa cum făcea mitropolitul Simion Ștefan în a sa *Predoslovie* către cetitori la *Noul Testament*

---

28. Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia Românească Veche. 15018-1830*, vol. I-III, București, 1903-1912, passim; M. Tomescu, *Istoria cărții românești de la începuturi până în 1918*, București, 1968.
29. Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1968.

de la Bălgrad, tipărit în 1648: „Bine ştim că cuvintele trebuie să fie ca banii, că banii aceia sânt buni carii îmblă în toate ţărăle, aşia şi cuvintele acelea sânt bune carele le înţeleg toţi, noi derept aceaia ne-am silit de încât am putut, să izvodim aşia cum să înţeleagă toţi [...]"[30]. Prin citirea în faţa altarului şi de la amvon a conţinutului acestor texte, limba română îşi asigură unificarea şi unitatea ei, în vremuri când teritoriul locuit de români era divizat din punct de vedere politic în mai multe entităţi statale, unele înglobate altor regate şi imperii sau aflate în dependenţă faţă de acelea.

Mănăstirile ortodoxe româneşti şi monahii acestora s-au implicat în asigurarea circulaţiei manuscriselor şi cărţilor tipărite româneşti – în slavo-română şi apoi în româno-chirilică – la nivelul teritoriului românesc. Însemnările manuscrise de pe aceste cărţi dovedesc legăturile dintre comunităţile creştine săteşti îndeosebi şi preoţii lor cu mănăstirile şi călugării vieţuitori în acestea în scopul dotării mănăstirilor şi deopotrivă a parohiilor cu cărţile de cult necesare serviciului divin în biserică. De pildă, la 1704, diacul satului Galda de Jos (Alba) cumpără *Evangheliarul* de la Snagov (1697) „de la un călugăr din Ţara Românească"[31]; ieromonahul Lazăr Ursu, originar din Transilvania, după ce a ajuns egumen la mănăstirea Neamţ, a întreprins o călătorie la Kiev, unde a cumpărat „din cămara Pecerskii, din care se vând cărţile la Podolia" un exemplar al *Cazaniei* lui Varlaam pe care l-a vândut preotului Irimie din Apalina (Mureş)[32]. Din tipografia de la Râmnic erau aduse constant cărţi în Transilvania prin ieromonahi, cum era Isaia Eşanul, care „purta" cărţi din acest centru tipografic peste Carpaţi, vânzându-le în Ţara Oltului, după o însemnare din 1734[33], şi un altul care tot atunci ducea două lăzi cu cărţi ieşite din aceeaşi tipografie la Timişoara[34]. În 1786 preotul Ionaş Bălţatu de la parohia din Bârsana (Maramureş) cumpăra de la renumita mănăstire maramureşană *Liturghierul* tipărit la Iaşi în 1759, însemnarea manuscrisă de pe exemplarul respectiv fiind grăitoare în privinţa colaborării dintre mănăstire şi parohia din Bârsana: „Aceasta carte, anume *Liturghie*, o amu cumpărat părintele popa Ionaş Bălţatu, parohuşul satului, cu călugării sfintei mănăstiri, dându-le loru alta *Liturghie* rusească mare, în anul Domnului 1786, în 25 iulie"[35].

Prin activitatea de difuzare în spaţiul românesc a cărţilor manuscrise şi tipărite în slavonă, şi apoi masiv în limba română cu chirilice, mănăstirile ortodoxe şi monahii aparţinând acestora au întreprins o activitate în interes naţional, contribuind la ridicarea culturală a românilor, la unificarea limbii române, la menţinerea Ortodoxiei în întregul spaţiu locuit de români.

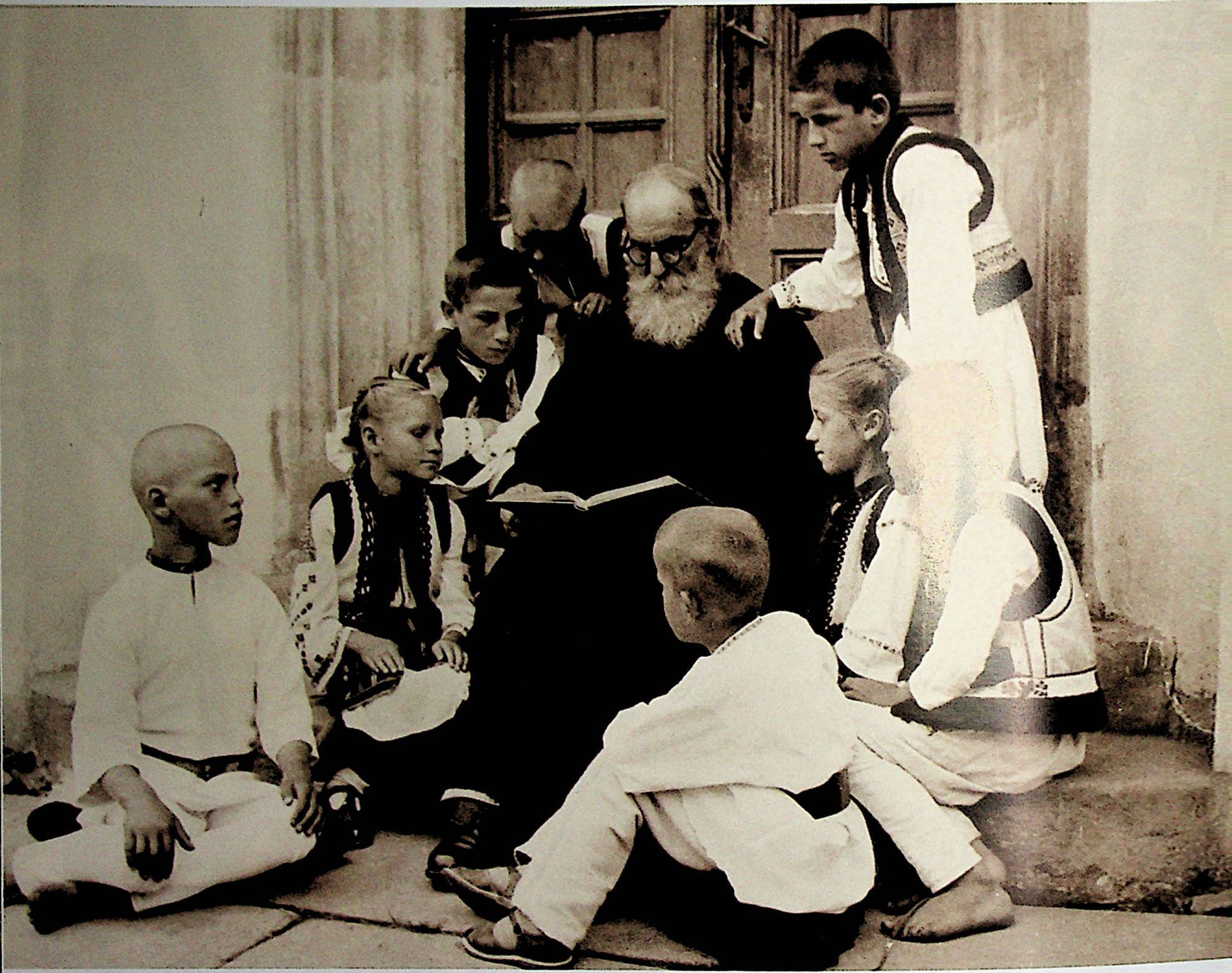
Se impune, totodată, a fi subliniată valoarea spiritual-creştină a mănăstirilor şi schiturilor ortodoxe româneşti[36]. Ele au reprezentat veritabile centre de cultură şi de spiritualitate creştină, pentru care stau mărturie manuscrisele şi tipăriturile create şi păstrate în

➤ *Călugări din Măcin, după Războiul de Independenţă din 1877*

---

30. *Noul Testament* de la Bălgrad, Alba Iulia, 1648, p. 10.
31. E. Linţa, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*, Bucureşti, 1980, p. 64; Florian Dudaş, *Vechi cărţi româneşti călătoare*, Bucureşti, 1987, p. 23.
32. E. Linţa, *Catalogul...*, p. 162; Florian Dudaş, *Vechi cărţi româneşti...*, p. 24.
33. Florian Dudaş, *Vechi cărţi româneşti...*, p. 24.
34. Florian Dudaş, *Vechi cărţi româneşti...*, p. 24.
35. Ioan Bârlea, *Însemnări din bisericile Maramureşului*, Bucureşti, 1909, p. 26.
36. Vartolomeu Androni, „Valoarea cultural-artistică şi spiritual-creştină a mănăstirilor şi schiturilor din Eparhia Râmnicului", în: *Episcopia Râmnicului – 500 de ani de la înfiinţare*, Râmnicu Vâlcea, 2005, pp. 427-433; Florin Dobrei, „Mănăstirile hunedorene – leagăn de cultură şi civilizaţie", în: *AUEMR Şt. ec. Adm*, II (2005), 12, pp. 295-313.

▲ *Bătrânul monah în mijlocul unor copii în port popular, citind dintr-o carte veche*

bibliotecile acestora, precum și obiectele de artă – de la cele necesare oficierii cultului, din aur și argint, până la edificiile bisericești și monahale. Valoarea acestora nu va putea fi niciodată îndestul de subliniată și apreciată în istoriografie.

„Migrația" monahilor dintr-o provincie românească în alta a reprezentat o altă modalitate de a întări Ortodoxia românească la nivelul întregului teritoriu locuit de români. Spre deosebire de preoți, care stau, după hirotonire și instalare, în parohie, pe lângă biserica lor, în mijlocul comunității de credincioși, unii călugări au libertate mai mare de mișcare, atunci când slujesc scopuri misionar-pastorale. Așezați în mănăstirea în care au intrat pentru a se dedica devoțiunilor monahale, călugării puteau împlini diferite misiuni în afara mănăstirii, sau se strămutau chiar de la un lăcaș monahal la altul.

Este cât se poate de semnificativă „circulația" călugărilor ortodocși români dintr-o provincie/țară românească în alta. Încă de la primele forme de organizare monahală ortodoxă

din spațiul românesc, în Dobrogea și în regiunea Dunării de Jos, s-a constatat faptul că monahii treceau înspre zonele subcarpatice ale viitoarei Țări Românești și ale Moldovei. După constituirea statelor românești extracarpatice circulația lor s-a intensificat la nivelul acestora, observându-se un fel de „bum" monahal în Moldova, care a alimentat de-a lungul timpului numărul călugărilor și călugărițelor din întregul areal românesc.

Se cuvine a fi menționat în mod deosebit „sprijinul monahal" dat monahismului ortodox românesc din Transilvania de cel din Țara Românească și mai cu seamă din Moldova. În contextul cuceririi spațiului românesc intracarpatic de către Regatul Ungariei și subordonării acestuia regalității ungare sub forma voievodatului, a organizării structurii catolice în Transilvania, impusă aici drept religie oficială, Biserica Ortodoxă a românilor ardeleni se găsea fără sprijin din partea autorității politice; mai mult, asupra ei se exercitau presiuni pentru a fi slăbită, iar asupra credincioșilor ortodocși români prozelitism catolic. Elitele românilor din Maramureș și Sătmar, din Hațeg, Hunedoara și Făgăraș, precum și din alte părți intracarpatice unde s-au putut menține forme de organizare românească, erau atrase în secolele XIV-XVI la catolicism, iar după Reforma religioasă la calvinism (sec. XVI-XVII). În asemenea împrejurări prezența în Voievodatul și apoi Principatul Transilvaniei a călugărilor veniți din statele românești extracarpatice a contribuit la menținerea vieții monahale în provincia intracarpatică. Mănăstirile și schiturile ortodoxe din spațiul transilvan au putut rămâne, astfel, pe mai departe, focare de viață spirituală și culturală românească, unde funcționau școli care asigurau pregătirea tinerilor din zonele respective.

Mănăstirile au reprezentat totodată importante centre de învățământ. Pe lângă marile mănăstiri au funcționat „școli de slavonie" la început, care pregăteau „scriitorii" români ai timpului, diecii de cancelarie, prin a căror activitate scrisă s-a putut dezvolta cultura medievală din Țările Române. Din secolul al XVI-lea în cadrul mănăstirilor ortodoxe românești erau pregătiți scriitorii de texte româno-chirilice, cei care vor desfășura apoi activitatea de copiere a textelor necesare în biserică și care vor deveni la rândul lor dascăli în școlile orășenești și sătești. Școlile monahale au constituit, în acest fel, rețeaua de învățământ din acele perioade istorice, asigurând instrucția mai înaltă, pregătirea „scriitorilor" de texte și a dascălilor care au activat apoi în diferite părți ale teritoriului românesc[37].

Mănăstirile ortodoxe românești au avut, astfel, rosturi deosebit de importante în planul învățământului din Țările Române, realizând formarea elitelor intelectuale și promovând totodată cultura românească la început în limba de cultură a timpului – slavona – și apoi în limba națională.

Mănăstirile au fost, totodată, locuri de păstrare a memoriei istorice, a unor fapte și evenimente de interes național petrecute în părțile respective. Unele dintre ele au devenit gropnițe domnești în Evul Mediu și respectiv regale în contemporaneitate. La mormintele de la Rădăuți și la cel al lui Ștefan cel Mare de la Putna[38] au peregrinat și s-au închinat de-a lungul secolelor românii în speranța eliberării lor de sub dominație străină și cu gândul la

37. *Istoria învățământului din România*. I. Sub redacția acad. Ștefan Pascu, București, 1977; Nicolae Albu, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944, 369 p.; Nicolae Albu, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, 1971, 236 p.

38. Maria Magdalena Székely, „Mănăstirea Putna – loc de memorie", în: *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, Suceava, 2004, pp. 37-70.

o viață mai bună. După răpirea Bucovinei de către Imperiul Habsburgic, la Putna flacăra credinței a rămas nestinsă, serbările din 1871, la care au participat români din toate regiunile locuite de ei, au fost de natură să redeștepte sentimentul național. Evenimentele s-au repetat în anul 1904, cu prilejul comemorării a 400 de ani de la moartea marelui domnitor român, Ştefan cel Mare, trecut în zilele noastre în rândul sfinților.

Desăvârşirea statului unitar român în 1918 prin unirea succesivă a provinciilor istorice aflate încă sub dominație străină – Basarabia, Bucovina, Transilvania, Banatul, Crișana, Sătmarul şi Maramureşul – a avut consecințe benefice asupra evoluției poporului român, dezvoltării societății româneşti în toate sferele de activitate. Prin Constituția României Întregite din 1923 erau recunoscute drepturile fundamentale ale omului, între care și acelea privind libera exprimare în plan religios, a practicării credinței străbune. Legea Cultelor adoptată de Parlamentul României recunoştea Bisericii Ortodoxe Române statutul de Biserică națională și garanta liberul exercițiu al credinței. Urmare a proclamării autocefaliei Bisericii Ortodoxe Române şi constituirii României Mari se organizează Patriarhia Română, care avea în dependență ierarhică mitropoliile vechilor provincii românești și episcopiile existente în spațiul românesc. Prin Ministerul Cultelor, în fruntea căruia s-au aflat ca miniştri oameni de cultură precum Alexandru Lapedatu, Octavian Goga, Ioan Lupaş ş.a., au putut fi mai bine aşezate structurile ierarhiei ortodoxe din spațiul României interbelice.

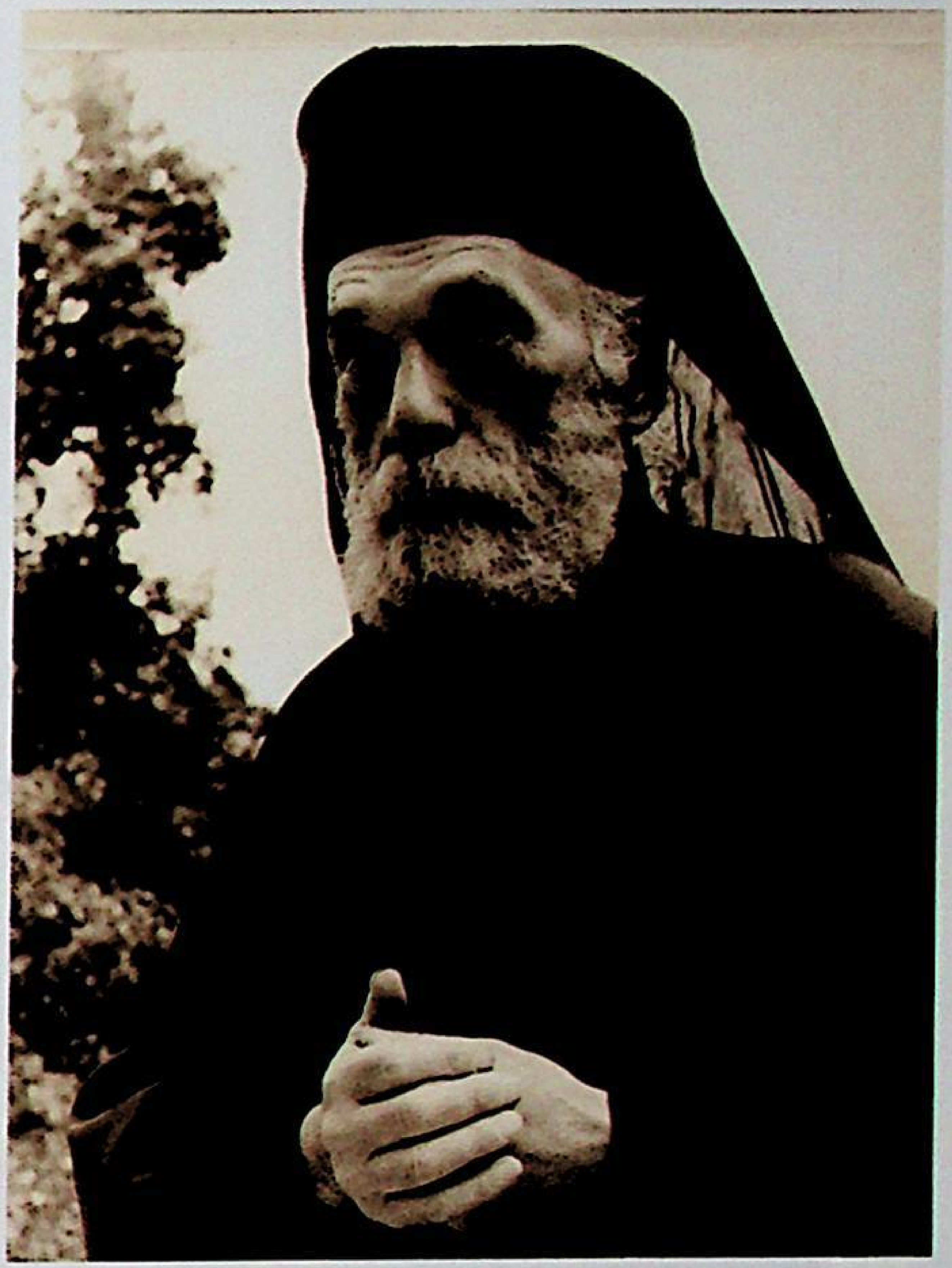
În noul context istorico-politic viața monahală din România Întregită înregistrează un progres notabil, atât în privința unei mai bune organizări, cât și în cea a dotării și conservării patrimoniului mănăstiresc. Sub egida *Comisiei Monumentelor Istorice*, care înființează acum o Secție pentru Transilvania, se realizează ample lucrări de cercetare istorică și de restaurare a principalelor edificii monahale din arealul românesc, declarate monumente istorice, valori ale patrimoniului cultural național. Sinteze istorice, repertorii și studii de detaliu elaborate și publicate în perioada interbelică relevau valoarea cultural-istorică, artistică și spirituală a mănăstirilor ortodoxe românești și a vieții monahale de la noi. Marele istoric Nicolae Iorga şi alături de acesta Alexandru Lapedatu, Ioan Lupaş, Ştefan Meteş, Ştefan Balş, V. Brătulescu ş.a. au reconstituit aspectele principale ale vieții religioase a românilor și în context a vieții monahale ortodoxe de la noi.

Este semnificativ faptul că în noul timp istoric se îndeseşte salba de mănăstiri și schiturilor din cuprinsul Regatului României, că ele sunt mai bine organizate și că valorile cultural-artistice și bisericești pe care le dețineau pot fi cercetate și vizionate de credincioși. În Transilvania mănăstirile ortodoxe se pot afirma liber, fără constrângerile anterioare, când această provincie românească se afla înglobată în structuri politice alogene în care erau socotite drept religii oficiale alte confesiuni creștine decât Ortodoxia.

După instaurarea regimului comunist în România (1948), viața monahală din țară a intrat într-o perioadă plină de dificultăți și ingerințe. Regimul autoritar socotea că propaganda ateistă, care constituia un instrument în vederea formării „omului nou", dorit de noua ideologie, era contracarată de activitatea preoților ortodocşi din localitățile țării și mai ales de monahii și monahiile care viețuiau în mănăstiri. Rolul acestora în vremuri de restriște fusese unul deosebit, recunoscut de toate regimurile politice din trecut. În jurul acestora s-au retras acum și „elementele" care luptau împotriva noului regim, comunist, a măsurilor antidemocratice și antipopulare luate sub presiunea unei guvernări implântate

sub regimul de ocupaţie militară sovietică, transplantate aici după experimentarea unor asemenea practici în fosta URSS vreme de un sfert de veac de stalinism.

În timpul regimului comunist, cu deosebire în „obsedantul deceniu" (anii '50), închisorile şi lagărele de concentrare din România au fost umplute cu cei ce se împotriveau dictaturii instaurate în ţară, între care preoţi şi ierarhi, precum şi călugări ortodocşi. Opoziţia acestora faţă de regimul dictatorial de tip stalinist se încerca a fi reprimată prin mijloace de forţă, prin distrugere fizică nu în ultimul rând. Între cei care au suferit în închisorile comuniste se numără, de pildă, şi ierodiaconul Bartolomeu (Valeriu) Anania (1921-2011), care condusese greva antirevizionistă şi anticomunistă a studenţilor clujeni din 1946 şi care s-a opus metodelor distructive ale regimului. După mai multe arestări, Bartolomeu Anania a fost condamnat în 1959 la 25 de ani de muncă silnică pentru „uneltire contra ordinei sociale", fiind eliberat din închisoarea Aiudului în 1964, unde va sfinţi peste ani, ca arhiepiscop, biserica închisorii[39]. În închisorile comuniste, unde se găsea după condamnarea la 12 ani de muncă silnică „pentru crimă de uneltire împotriva orânduirii sociale şi a statului", arestat fiind în 1959 în „lotul intelectualilor mistico-religioşi", filosoful şi juristul Nicolae (Nicu) Steinhardt (1912-1989) s-a convertit la Ortodoxie; după eliberarea din închisoare s-a retras la mănăstirea Rohia (Lăpuş), unde s-a călugărit în 1980, fiind atent supravegheat de Securitate.

▲ *Monahul Nicolae Steinhardt de la Rohia (1912-1989)*

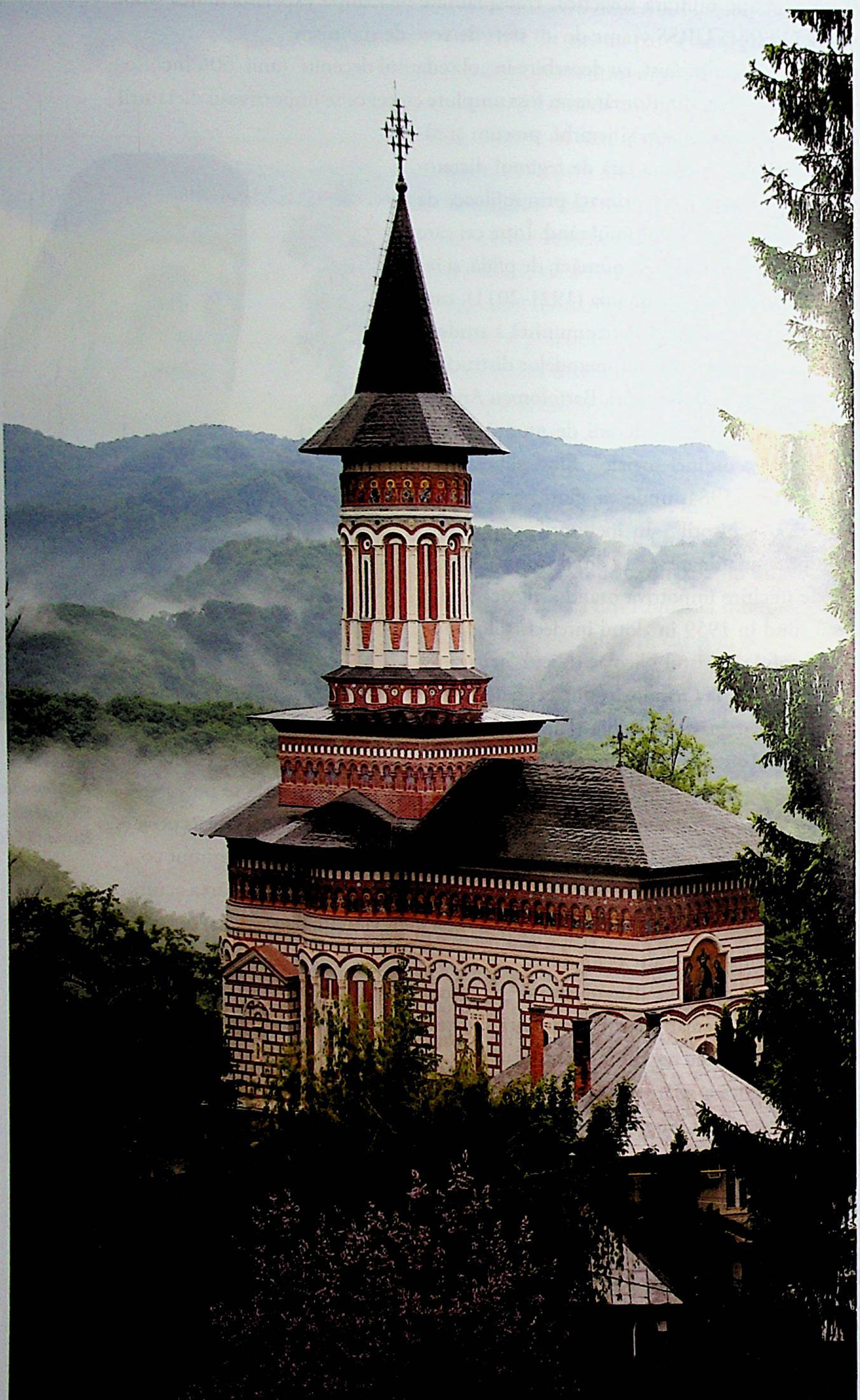
Restrângerea activităţii şi rolului mănăstirilor şi schiturilor din România se putea realiza prin reducerea numărului acestora şi al vieţuitorilor din interior. Măsuri consecutive sunt luate în această direcţie până la actul guvernamental din 1959, prin care regimul comunist a limitat la maximum viaţa monahală din România. Regimul comunist părea acum triumfător în lupta lui cu Biserica şi cu mănăstirile din ţară, cu vieţuitorii acestora, nevoiţi să îmbrăţişeze – cei mai mulţi – alte ocupaţii[40].

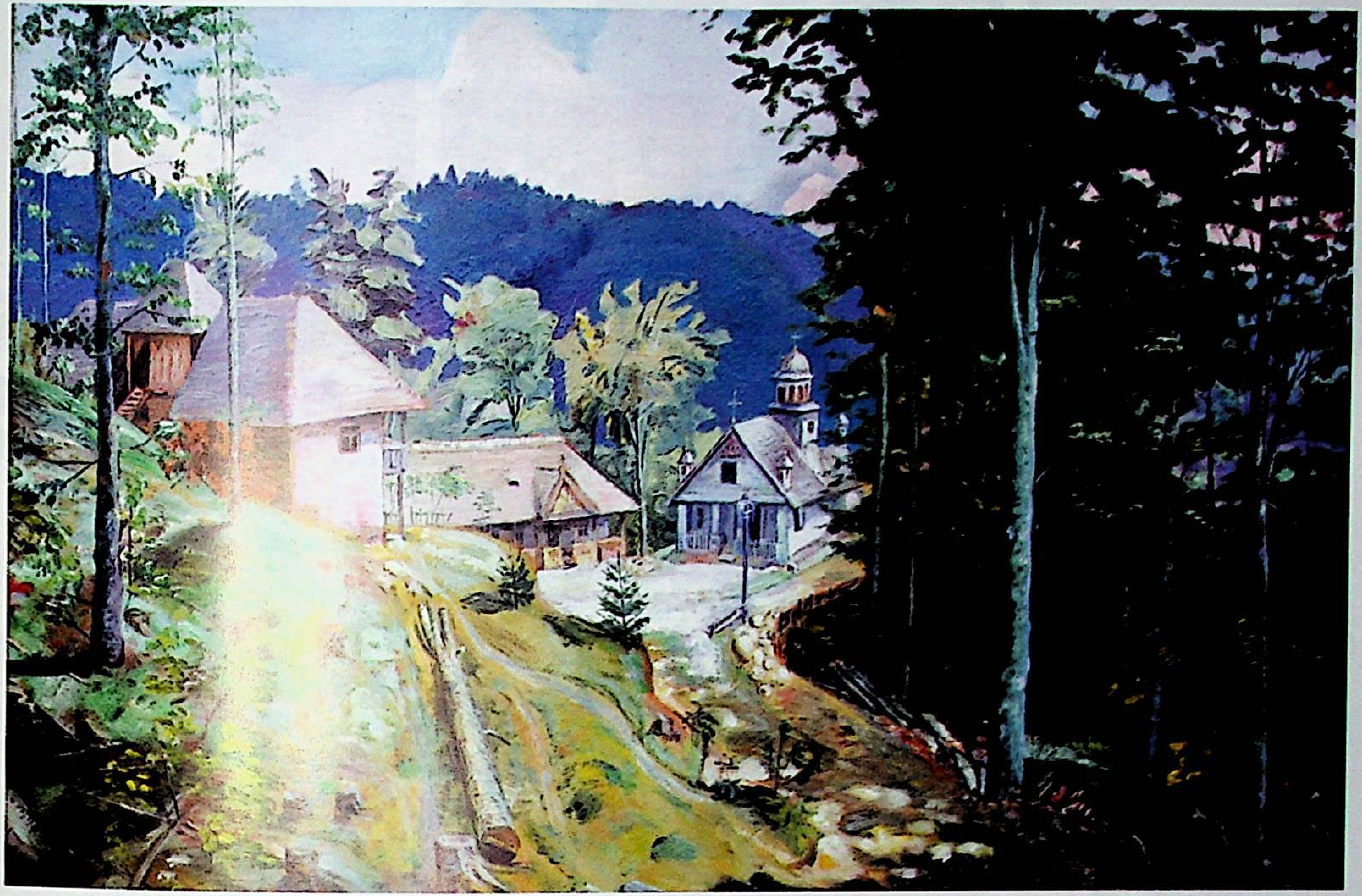
Este cunoscută apoi mişcarea „Rugul Aprins" desfăşurată în jurul mănăstirii Antim din Bucureşti, prin care s-a încercat o fermă rezistenţă spirituală în faţa presiunii ideologice şi a măsurilor nedemocratice ale regimului comunist[41].

Un semn de speranţă a apărut în vremea „dezgheţului" vremelnic, atunci când noul dictator comunist, Nicolae Ceauşescu, vizita în vara anului 1966 mănăstirea Putna, la serbările prilejuite de împlinirea unui jumătăţi de mileniu de la fundare. Perioada ce a

---

39. † Bartolomeu Anania, *Memorii*, Ed. Polirom, Iaşi, 2009.
40. Vasile Manea, *Preoţi ortodocşi în închisorile comuniste*, Prefaţă de Nicolae Corneanu, Cluj-Napoca, 2000, 252 p.; Cristina Păiuşan, Radu Ciuceanu, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist. 1945-1958*, I, Bucureşti, 2001, 363 p.; *Experimentul Piteşti. Vol. 2. Opresiunea cultelor religioase din România în timpul dictaturii comuniste*, Piteşti, 2003.
41. Eugen Toma, „Un moment de neuitat al terorii ateiste: condamnarea grupului «Rugul Aprins»", în: *Analele Sighet*, 2000, 8, pp. 364-368: Constantin Jinga, „Mişcarea «Rugul Aprins» de la Mănăstirea Antim. Despre feţele modernităţii în România", în: *Altarul Banatului. Mitropolia Banatului*, Timişoara, 12/2001; 13/2002.

◄▲ Mănăstirea „Sfânta Ana"-Rohia (în dublă reprezentare), cea dintâi mănăstire ortodoxă românească întemeiată în Transilvania, după alipirea acestei provincii la trupul țării-mamă și după distrugerea celor 150 de așezăminte de către tunurile generalului Bukow, din ordinul împărătesei Maria Tereza

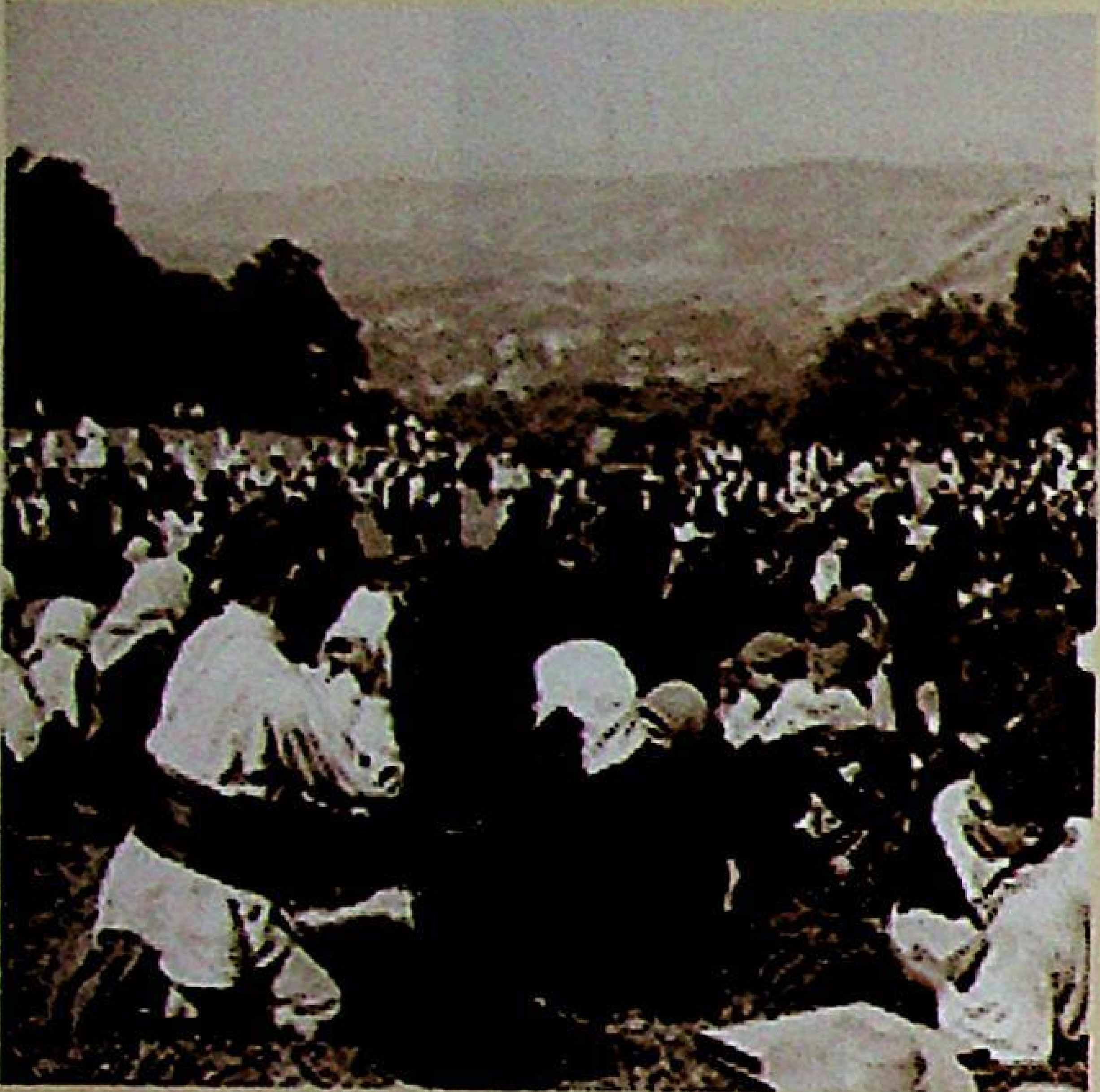
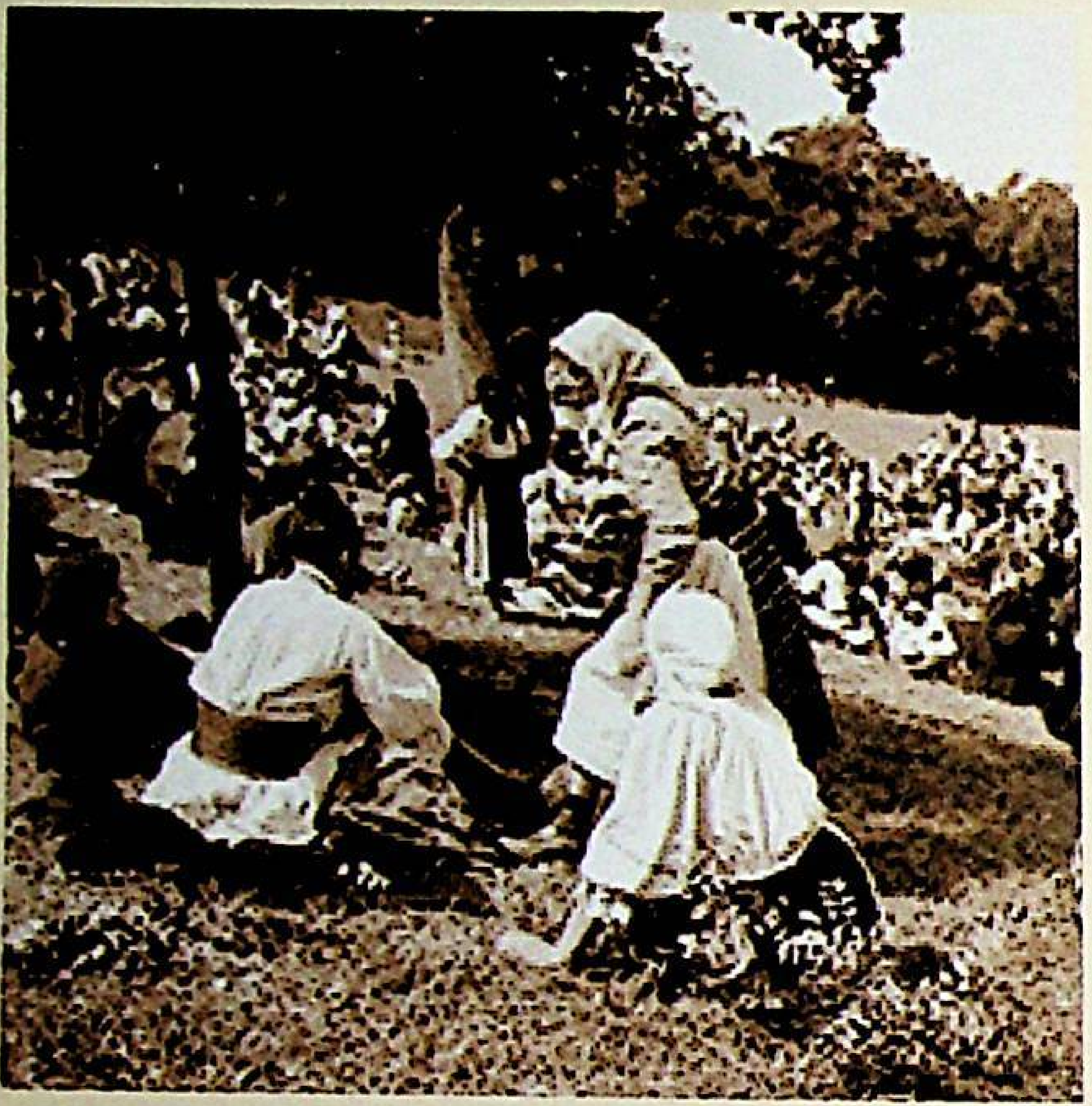
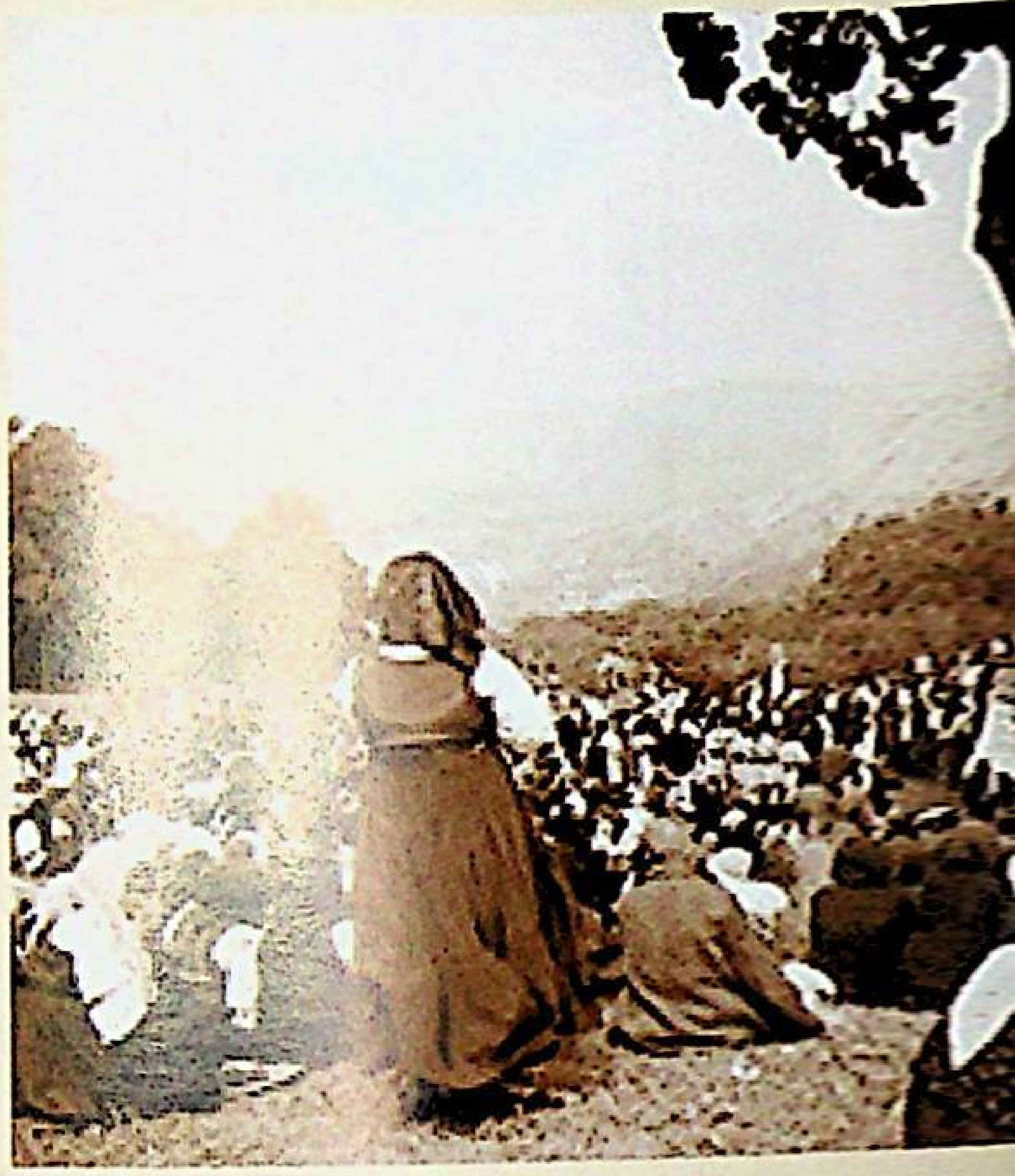
urmat însă a fost plină de „măsuri interne" vizând restrângerea activității monahale din țară în scopul diminuării rolului pe care aceasta îl avea mai ales în educarea tineretului. Erau supravegheate „activitățile" desfășurate cu prilejul marilor pelerinaje de la Putna, Neamț, Cozia, Nicula, Moisei ș.a., ocazionate de sărbătorirea hramului acestora, pentru a fi redus impactul pe care asemenea manifestări religioase îl aveau asupra mulțimilor adunate acolo.

Pe de altă parte, la numitele Congrese ale Educației și Culturii Socialiste din anii '80 s-a repetat cu insistență faptul că mănăstirile stăteau în calea „educării revoluționare a maselor, a tineretului", că educația ateistă din școli și facultăți era contracarată prin excursiile ce se organizau cu elevi și studenți la vechile mănăstiri din Moldova, Muntenia și Oltenia. Se recunoștea, astfel, implicit, rolul pe care mănăstirile și schiturile din România, vechi focare de cultură și artă, de menținere a credinței ortodoxe și totodată a sentimentului național la români, continuau să-l aibă în societatea românească, în pofida programului ateist al regimului și măsurilor luate pentru aplicarea acestuia.

Rolul monahismului ortodox în dezvoltarea societății românești a crescut în ultimele două decenii. După Revoluția din 1989 viața monahală din țară începe să se reașeze pe temelie solidă, reluându-se activitatea în mai toate vechile mănăstiri, desființate de regimul comunist și sporind numărul noilor așezăminte monahale. S-a încurajat dinamizarea mănăstirilor cu tradiție veche, dar și a celor înființate recent[42]. Reconfirmată astfel importanța deosebită a monahismului ortodox pe care a avut-o de secole în viața poporului român.

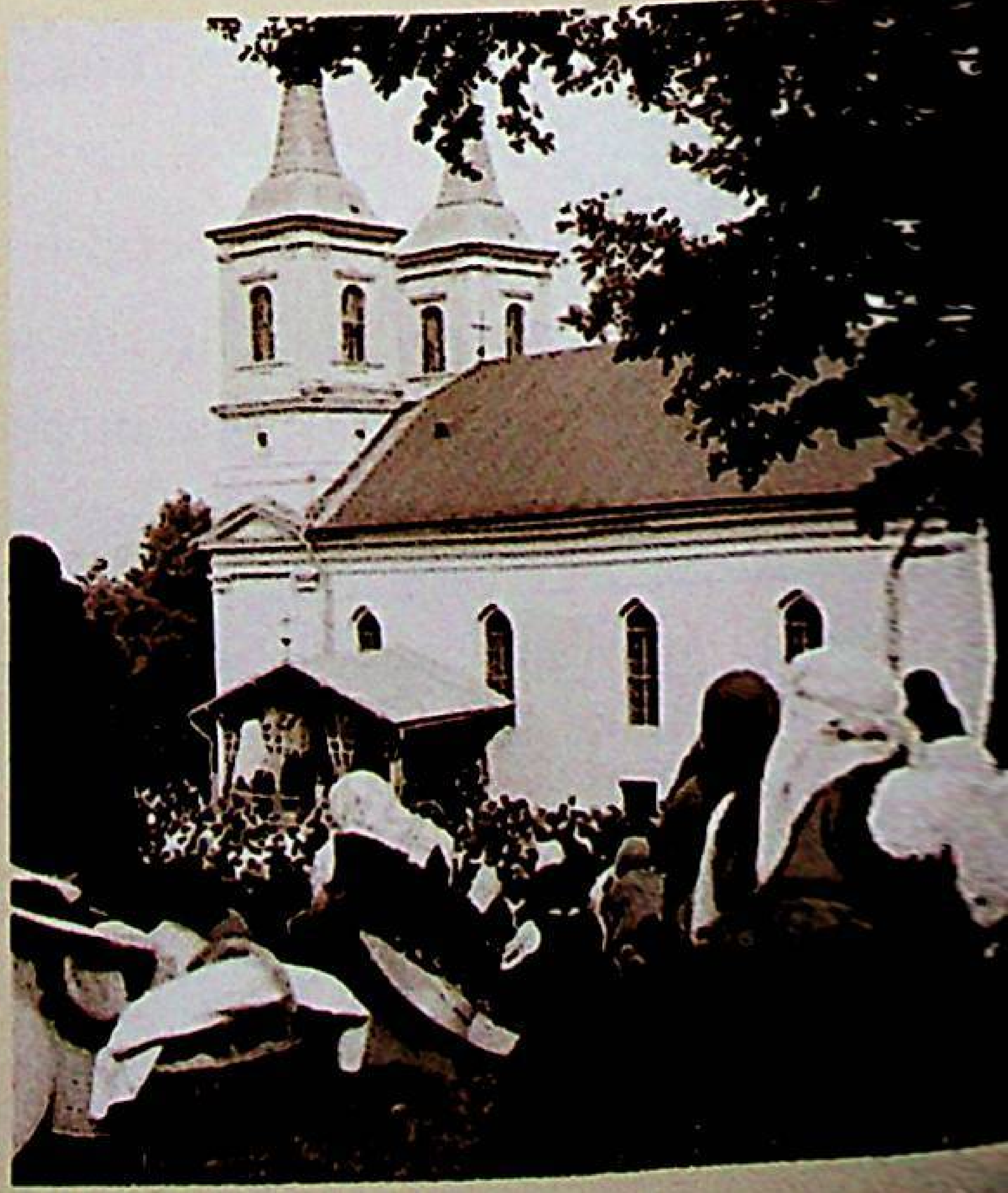
42. Vezi în acest sens ghidurile și repertoriile de mănăstiri și schituri apărute în ultimele două decenii prin grija lăcașurilor respective și a Centrelor eparhiale de care aparțin.

În ultimele două decenii în incinta mănăstirilor mai vechi și mai nou ridicate s-au organizat muzeele proprii, care adunau valori cultural-artistice și spirituale neprețuite. La mănăstirile Putna, Neamț, Voroneț, Bistrița din vechea Moldovă, la Argeș, Cozia, Râmnic sau Tismana, care au aparținut vechii Țări Românești sau la Prislop-Hațeg, Râmeți-Alba, Rohia-Lăpuș, Bârsana-Maramureș asemenea muzee păstrează și valorifică manuscrise și tipărituri vechi care au circulat în zonă, icoane pe lemn și sticlă, adevărate opere de artă bisericească, precum și obiecte de cult, veștminte etc., mărturii ale creației cultural-artistice prin care mănăstirile ortodoxe au contribuit la progresul culturii și artei românești. Aceste muzee sunt astăzi vizitate de români din toate părțile locuite de ei, ele contribuind astfel la educarea lor, la formarea și întărirea sentimentului național. Iar străinii care le cercetează constată o dată mai mult rolul imens pe care lăcașurile monahale din spațiul românesc l-au avut de-a lungul timpului în evoluția culturală a românilor.

Fotografii de epocă reprezentând pelerinajul istoric de la mănăstirea Nicula, jud. Cluj

Totodată, în prezent pelerinajele la mănăstiri, cu deosebire cele prilejuite de hramurile acestora, sau de sărbătorile anumitor sfinți ale căror moaște sunt așezate în bisericile mănăstirești, se bucură de o atenție deosebită din partea credincioșilor creștini-ortodocși.

În istoria Ortodoxiei Românești pelerinajele la mănăstiri au avut o misiune importantă în apărarea credinței ortodoxe și un rol semnificativ în viața comunităților românești. Fie că acestea se făceau la bisericile în care se păstrau sfinte moaște ca în București – pentru Cuviosul Dimitrie – sau la Iași – pentru Sfânta Parascheva –, dar mai cu seamă la principalele mănăstiri la sărbătorirea hramurilor lor, pelerinajele au fost de natură să întărească credința ortodoxă, să creeze o stare de spirit aparte, să asigure, nu în ultimul rând, o viziune creștină de anvergură națională. Observarea celui mai mare pelerinaj din spațiul ortodox românesc, cel de la mănăstirea Nicula (jud. Cluj), a concluzionat asupra impactului deosebit al acestuia, vreme de trei secole – și cu deosebire în timpul regimului comunist – asupra românilor, dintr-un larg areal, care îl efectuau.

Rezultă că mănăstirile ortodoxe românești au reprezentat – de-a lungul timpului – un factor de unitate națională, rolul lor fiind esențial în Evul Mediu și în toate perioadele de restriște ce au urmat, prin existența și misiunea lor contribuind la menținerea unității românești. În anii regimului comunist, cu toate măsurile întreprinse de autorități în vederea reducerii activității mănăstirești, acestea și-au îndeplinit în continuare misiunea.

Bibliografie

Cronicile slavo-române din sec. XV-XVI publicate de I. Bogdan, ediție revăzută și completată de P.P. Panaitescu, București, 1959; *Dicționarul elementelor românești din documentele slavo-române. 1374-1600*, București, 1981; *Experimentul Pitești. Vol. 2. Opresiunea cultelor religioase din România în timpul dictaturii comuniste*, Pitești, 2003; *Istoria învățământului din România*, I, sub redacția acad. Ștefan Pascu, București, 1977; *Istoria românilor. Vol. IV. De la universalitatea creștină către Europa „patriilor"*, București, 2001; AGRIGOROAEI Vladimir, „Biserica B4 de la Murfatlar: descriere", în: *Nemus*, 2007-2008, 2-3, nr. 3-6; ALBU Nicolae, *Istoria învățământului românesc din Transilvania până la 1800*, Blaj, 1944; ALBU Nicolae, *Istoria școlilor românești din Transilvania între 1800-1867*, București, 1971; ANDRONI Vartolomeu, „Valoarea cultural-artistică și spiritual-creștină a mănăstirilor și schiturilor din Eparhia Râmnicului", în: *Episcopia Râmnicului – 500 de ani de la înființare*, Râmnicu Vâlcea, 2005; BĂRNEA Ion, ȘTEFĂNESCU Ștefan, *Din istoria Dobrogei. III. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971; BARTOLOMEU Anania, *Memorii*, Iași, 2009; BÂRCEA Dan, NICOLAE Mihai, *Românimea răsăriteană: biserici rupestre din Basarabia (studiu)*,

București, 2006; BÂRLEA Ioan, *Însemnări din bisericile Maramureșului*, București, 1909; BIANU Ion, HODOȘ Nerva, *Bibliografia Românească Veche. 15018-1830*, vol. I-III, București, 1903-1912; BOLDUR Alexandru, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457-1504). Studii de istorie socială și politică*, Madrid, 1970; CEAUȘESCU Ion Gh., *Satul Găvane în imagini: bisericuțele rupestre din Munții Buzăului*, București, 2006; CIHODARU C., *Alexandru cel Bun*, Iași, 1984; COJOCARU Constantin C., „Sfântul Daniil Sihastru", în: *Grai maramureșean și mărturie ortodoxă. Prea Sfințitului Episcop Justinian al Maramureșului și Sătmarului la împlinirea vârstei de 80 de ani*, Baia Mare, 2001; CRISTEA Ovidiu, „Despre raportul dintre principe și «omul sfânt» în Țările Române. Întâlnirea lui Ștefan cel Mare cu Daniil Sihastru", în: vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt. Portret în istorie*, Sfânta Mănăstire Putna, 2003; DOBREI Florin, „Mănăstirile hunedorene – leagăn de cultură și civilizație", în: *AUEMR Șt. ec. Adm*, II (2005), 12; DUDAȘ Florian, *Vechi cărți românești călătoare*, București, 1987; EDROIU Nicolae, *Paleografia româno-chirilică (sec. XVI-XIX)*, Cluj-Napoca, 2001; EDROIU Nicolae, *Procesul de constituire a formațiunilor statale pe teritoriul României (secolele VIII-XI)*, Cluj-Napoca, 1999; GHEȚIE Ion, MAREȘ Al., *Diaconul Coresi și izbânda scrisului în limba română*, București, 1994; GLÜCK Eugen, „Cu privire la istoricul părților arădene în epoca voievodatului lui Ahtum", în: vol. *Studii de istoria Aradului*, București, 1980; GOROVEI Ștefan S., SZÉKELY Maria Magdalena, *„Princeps omni laude maior". O isorie a lui Ștefan cel Mare*, Sfânta Mănăstire Putna, 2005; GUDEA Nicolae, COSMA Călin, „Crucea-relicvar descoperită la Dăbâca. Considerații privind tipologia crucilor-relicvar bizantine din bronz, cu figuri în relief, descoperite pe teritoriul României", în: *Ephemeris Napocensis*, 1998, VIII; GUDEA Nicolae, GHIURCO Ioan, *Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice*, Oradea, 1988; IORGA Nicolae, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, revăzută și adăugită, I, București, ²1929; IORGA Nicolae, *Istoria lui Ștefan cel Mare*, București, 1904; JINGA Constantin, „Mișcarea *Rugul Aprins* de la Mănăstirea Antim. Despre fețele modernității în România", în: *Altarul Banatului. Mitropolia Banatului*, Timișoara, 12/2001; 13/2002; LINȚA E., *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*, București, 1980; MANEA Vasile, *Preoți ortodocși în închisorile comuniste*, prefață de Nicolae Corneanu, Cluj-Napoca, 2000; MARIAN Sorin, *Biserica pe teritoriile fostelor provincii dacice (Transilvania, Banat, Oltenia) în secolele VII-XI. Aspecte de istorie, organizare bisericească, rit și cult*, Târgu Lăpuș, 2006; METEȘ Ștefan, *Istoria Bisericii și a vieții religioase a românilor din Transilvania și Ungaria. Vol. I (până la 1698)*, revăzută și întregită, Sibiu, ²1935; MIHĂILĂ G., *Dicționar al limbii române vechi (sfârșitul sec. X – începutul sec. XVI)*, București, 1974; PANAITESCU P.P., *Începuturile și biruința scrisului în limba română*, București, 1965; PANAITESCU P.P., *Mircea cel Bătrân*, București, 1944; PASCU Ștefan, „Mișcări țărănești prilejuite de intrarea lui Mihai Viteazul în Transilvania", în: *Studii și Materiale de Istorie Medie* (București), 1 (1956); PĂCURARIU Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, I-III, București, ²1992-1994; PĂIUȘAN Cristina, CIUCEANU Radu, *Biserica Ortodoxă Română sub regimul comunist. 1945-1958*, I, București, 2001; POPESCU Emilian, *Christianitas Daco-Romana. Florilegium studiorum*, București, 1994; ROSETTI Al., *Istoria limbii române*, București, 1968; RUSU Mircea, „Les formations politiques roumaines et leur lutte pour l'autonomie", în: *Revue Roumaine d'Histoire*, 21 (1982), 3-4; SACERDOȚEANU A., *Predosloviile cărților românești. I. 1508-1647*, București, 1938; SZÉKELY Maria Magdalena, „Mănăstirea Putna – loc de memorie", în: *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*, Suceava, 2004; TOMA Eugen, „Un moment de neuitat al terorii ateiste: condamnarea grupului «Rugul Aprins»", în: *Analele Sighet*, 2000, 8; TOMESCU M., *Istoria cărții românești de la începuturi până în 1918*, București, 1968; TURCU Constantin, „Daniil Sihastru. Figură istorică, legendară și bisericească", în: *Studii și Cercetări Istorice*, 20 (1947); TURCUȘ Șerban, *Saint Gerard of Cenad or The Destiny of a Venetian Around the Year One Thousand*, Cluj-Napoca, 2006; ȚURCANU Ion, „Factorul religios în politica externă a lui Ștefan cel Mare", în: *Ștefan cel Mare la cinci secole de la moartea sa*, Petronel ZAHARIUC, Silviu VĂCARU (eds.), Iași, 2003; VÂRTOSU Emil, *Paleografia româno-chirilică*, București, 1968; ZUGRAVU, Nelu, *Geneza Creștinismului popular al românilor*, București, 1997.

ARHITECTURA MĂNĂSTIRILOR ROMÂNEȘTI. REPERE ISTORICE ȘI STILISTICE

▲ *Tablou votiv cu ctitorii mănăstirii Govora, jud. Vâlcea*

Bogata și fascinanta istorie a artei, cu drumul ei lung și sinuos desfășurat de-a lungul veacurilor și cuprinzând spații geografice vaste și variate, include opere de artă dintre care unele exprimă idei și sentimente ce s-au păstrat încă din vremea în care au fost create, în timp ce altele, mai ales cele de arhitectură, „ne vorbesc propria lor limbă, fără de a cărei cunoaștere nu putem înțelege ce vor ele să ne spună; dar chiar când ajungem să le pricepem limbajul, ele ne pun în fața ideilor și sentimentelor unei lumi pe care o simțim depărtată în timp, însă de care, tocmai ele ne ajută să ne apropiem și s-o simțim profund omenească, în speranțele, în durerile și în năzuințele ei de mai bine. Sunt deci opere de artă pe care oricine le înțelege și le poate prețui din prima clipă, sunt altele [...] pe care nu le putem înțelege decât după o mai îndelungă pregătire și nu le putem prețui decât dacă suntem în stare, în clipa în care le privim, să ne transpunem în vremea îndepărtată – ca idei și sentimente – în mijlocul căreia și pentru care au fost ele create"[1], asemenea mărturii ale tainelor artistice fiind și mănăstirile, cu bogata lor plurivalență estetică.

Un monument este rezultatul unui proces de gândire, proiectat pentru veșnicie, este creația materială a câtorva oameni, reflectarea unei generații, este o pagină din istoria unei țări. Privindu-l, „încercăm să descifrăm, cu ajutorul mijloacelor de care dispunem astăzi, cel puțin trei semnificații care îi sunt proprii: *atmosfera cultural-artistică* a epocii căreia îi aparține, *personalitatea fondatorului*, în legătură cu circumstanțele care l-au determinat să materializeze gândul său pentru eternitate, *pagina de istorie* în care monumentul se află înscris astfel precum cea scrisă apoi de el însuși în marea cronică a patriei"[2].

◄ *Maici de la mănăstirea Dealu, Târgoviște*

---

1. Emil Lăzărescu, *Biserica Mănăstirii Argeșului*, Ed. Meridiane, București, 1967, pp. 42-43.
2. Ștefan Gorovei, Ion Miclea, *Dragomirna*, Ed. Sport-Turism, Bucarest, 1978, p. 3.

1. Motivațiile, ctitorii și amplasarea

Principala **motivație** a ctitoririi unei mănăstiri era aceea de a oferi un spațiu benefic rugăciunii neîntrerupte, un act de pietate absolut firesc în cadrul unui popor născut creștin. Chiar dacă s-a afirmat că înălțarea unei „biserici – mănăstirească sau de mir, domnească sau boierească – nu era odinioară (așa cum se crede adesea) numai un act de pietate, ci și unul dintre chipurile în care ctitorul își putea afirma poziția în societatea vremii: însemnătatea zidirii, frumusețea podoabei sculptate și pictate, avuțiile cu care ea era înzestrată, toate acestea vădeau puterea, bogăția, gustul și mărinimia întemeietorului, sporindu-i prestigiul față de contemporani și veșnicindu-i amintirea printre urmași"[3], totuși evlavia personală rămâne un factor decisiv, deloc neglijabil.

Adesea, ctitorul dorea ridicarea unei mănăstiri a cărei biserică să-i fie și necropolă lui, și familiei sale, motiv pentru care se poate spune că „aproape nu există domn de vază român care să nu se fi gândit și să nu fi pus să i se zidească o biserică menită să fie locul de îngropăciune a lui și a membrilor familie sale"[4]. Nu de puține ori mănăstirea era materializarea unei făgăduințe, un impresionant *ex voto*, mărturie sugestiv prezentă, obligatoriu, în tabloul votiv[5].

Cel mai adesea **ctitorii** erau domnitorii[6], boierii[7], mai mari sau mai mici, călugării[8] și mitropoliții[9] – veritabili creatori de școli și curente arhitecturale și care și-au câștigat

---

3. E. Lăzărescu, *Biserica Mănăstirii Argeșului*, p. 7.
4. Grigore Ionescu, *Arhitectura pe teritoriul României de-a lungul veacurilor*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1981, p. 248.
5. De pildă, Mihail Cantacuzino a ridicat mănăstirea ce-i poartă numele ca recunoștință pentru că a scăpat cu viață, la fel și Matei Basarab, Șerban și Mihail Cantacuzino.
6. Practic, sunt extrem de puțini domnitorii români care nu s-au implicat în ctitorirea unor noi lăcașuri monastice sau în repararea celor vechi.
7. Amintim doar familiile boierilor Craiovești, Buzești, Cantacuzini.
8. Primele biserici de mănăstiri din materiale durabile ale Țării Românești au fost ridicate la inițiativa și prin grija Sf. Nicodim de la Tismana.
9. Anastasie Crimca, Gheorghe Movilă, Grigorie Roșca, Sf. Antim Ivireanul.

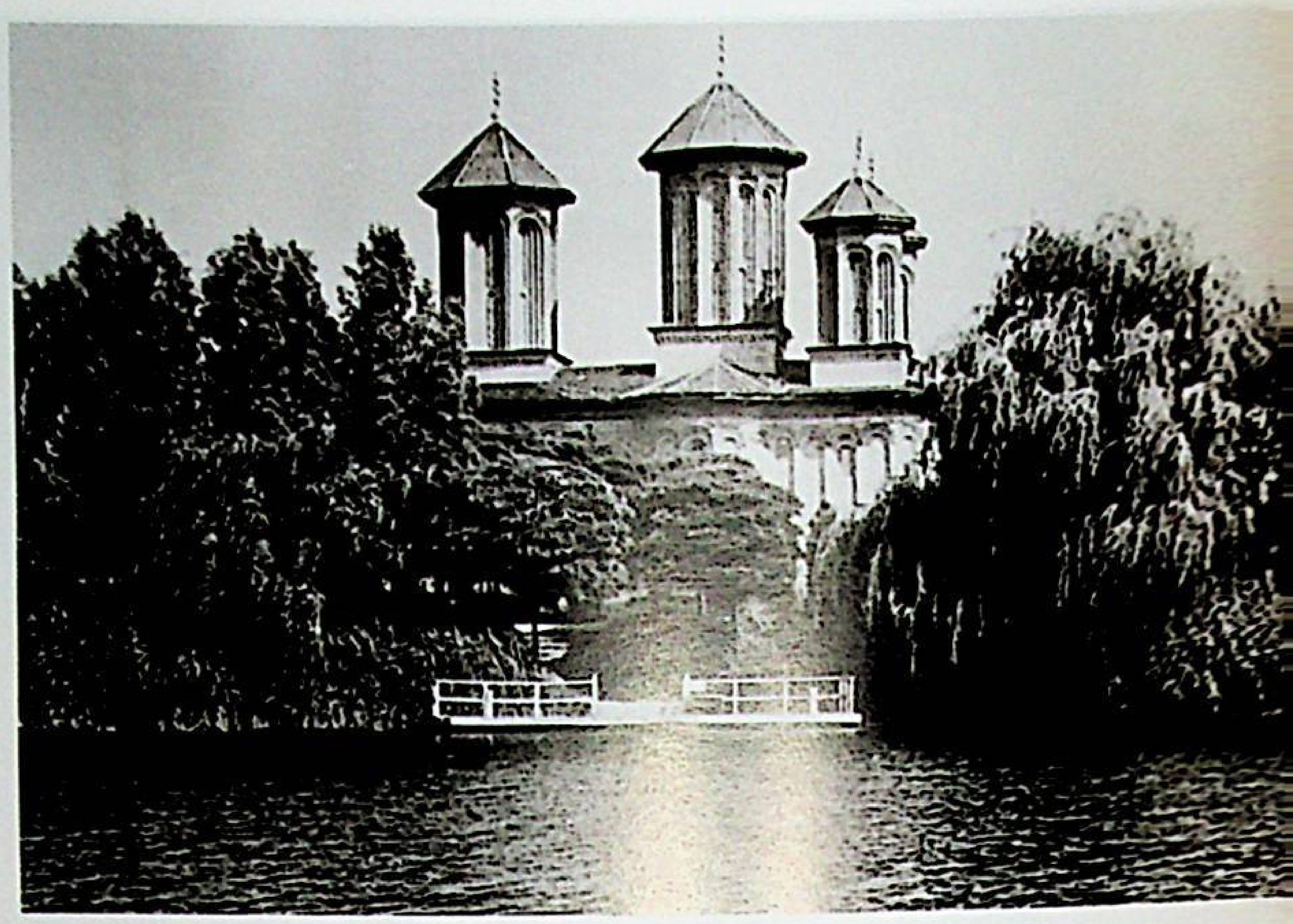
▲ *Tablouri votive cu ctitorii mănăstirilor Cozia, Voroneț, Sucevița, Mamu și Sinaia (de la stânga la dreapta)*

un binemeritat loc în curgerea istoriei artei românești sau, dimpotrivă, simpli epigoni, imitatori fideli ai realizărilor predecesorilor. Peste timp, *„actul de ctitorire"* a devenit un fenomen specific epocii brâncovenești, fiind practicat nu doar de domnitorul țării și familia sa, ci și de marii boieri, drept la care au avut acces și clasele mijlocii[10], motiv pentru care în rândul ctitorilor s-au numărat „căpitani", „schileri", „vătafi de plai", „ierei", „băieși" și „neguțători"[11], un fel de „mici ctitori ai marelui stil"[12].

În ceea ce privește cadrul geografic și amplasarea viitoarei ctitorii, ele erau alese în funcție de anumite considerente, încadrabile în sfera necesităților spirituale, sociale, politice sau ținând, pur și simplu, de preferințele, justificabile[13] sau, uneori, greu explicabile, ale ctitorului[14]. Erau alese, de regulă, amplasamente ale unor mănăstiri mai vechi, multe cu biserici din lemn, în locul cărora erau ridicate unele din materiale durabile[15]. Erau

---

10. Corina Popa, „Constantin Brâncoveanu și ctitoriile sale", în: vol. *Hurezi*, p. 17.
11. Răzvan Theodorescu, *Drumuri către ieri*, Ed. Fundației Culturale Române, București, 1992, p. 54.
12. Răzvan Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern*, Ed. Meridiane, București, 1987, vol. II, p. 99.
13. O tradiție consemnează faptul că Matei Basarab a ridicat Arnota în acel loc întrucât aici se ascunsese pentru a scăpa de turci (D. Cristescu, *Sfânta Mănăstire Arnota*, Râmnicu Vâlcea, 1937, pp. 15-16); Șerban Cantacuzino s-a ascuns la Cotroceni, iar după ce a devenit domn, a ridicat aici o mănăstire, întrucât „chiar din acest loc am fost mântuiți de mâinile sângeroșilor vrăjmași care voiau să ridice de pe pământ viața noastră" (Gh.I. Cantacuzino, *Mănăstirea Cotroceni*, Ed. Meridiane, București, 1968, p. 8), iar despre Mihail Cantacuzino se știe că, fugind din fața lui Grigore Ghica, s-a ascuns în munți, lângă un schit de lemn, jurând că, dacă va scăpa cu viață, va ridica aici o mănăstire. Peste ani avea să zidească aici mănăstirea Sinaia, a cărei zidire a durat cinci ani, din cauza dificultăților impuse de locul greu accesibil (Constantin Bușe, *Mănăstirea Sinaia*, Ed. Meridiane, București, 1967, pp. 6-10).
14. Tradiția populară a consemnat modul în care a fost ales amplasamentul Putnei: „Ștefan-vodă cel Bun, când s-au apucat să facă mănăstirea Putna, au tras cu arcul Ștefan-vodă dintr-un vârvu de munte ce este lângă mănăstire. Și unde au agiunsu săgeata, acolo au făcut prestolul în oltariu" (Ion Neculce, *O samă de cuvinte*, Ed. Litera Internațional, București, 2001, p. 13).
15. Cu privire la primele așezăminte monahale (Vodița, Cotmeana, Cozia și Dealu) istoricul N. Dobrescu considera că mai toate mănăstirile au avut un început cât se poate de modest, fiind înființate de câțiva călugări, ce ridicau pentru început o bisericuță din lemn și câteva spații de locuit. Dar domnii și boierii au început să se intereseze de aceste așezăminte săracuțe material și bogate spiritual, ca atare au început să le dăruiască moșii, sate și odoare. Mai mult, „le

Mănăstirile Bistrița, jud. Vâlcea (stânga) și Snagov (dreapta), vederi generale

amplasate în codri sau în munți (Neamț, Secu, Sihăstria, Sinaia), cât mai departe de orice așezare omenească sau, dimpotrivă, la marginea sau chiar în interiorul orașelor (Galata, Trei Ierarhi, Golia, Cetățuia, Plumbuita), răspunzând adesea nevoilor de apărare ale orășenilor în acele timpuri instabile, în care dominația turcă nu mai permitea construirea cetăților cu caracter militar. Din pricina vremurilor nesigure care au marcat istoria Țărilor Române, erau preferate amplasamentele strategice, mai ales în cazul în care viitoarele mănăstiri urmau să fie fortificate, servind ca spațiu de refugiu în caz de primejdie. Nu era ocolită nici vecinătatea apelor, pe malul lacurilor (Dragomirna, Snagov, Căldărușani) sau, în cazul Bucureștilor, de-a lungul Colentinei (unde au apărut, în decursul veacurilor, Plumbuita, Mărcuța, Cernica, Pantelimon, Tânganu, constituindu-se într-un veritabil „Athos românesc"[16]).

2. Componența arhitecturală a mănăstirilor

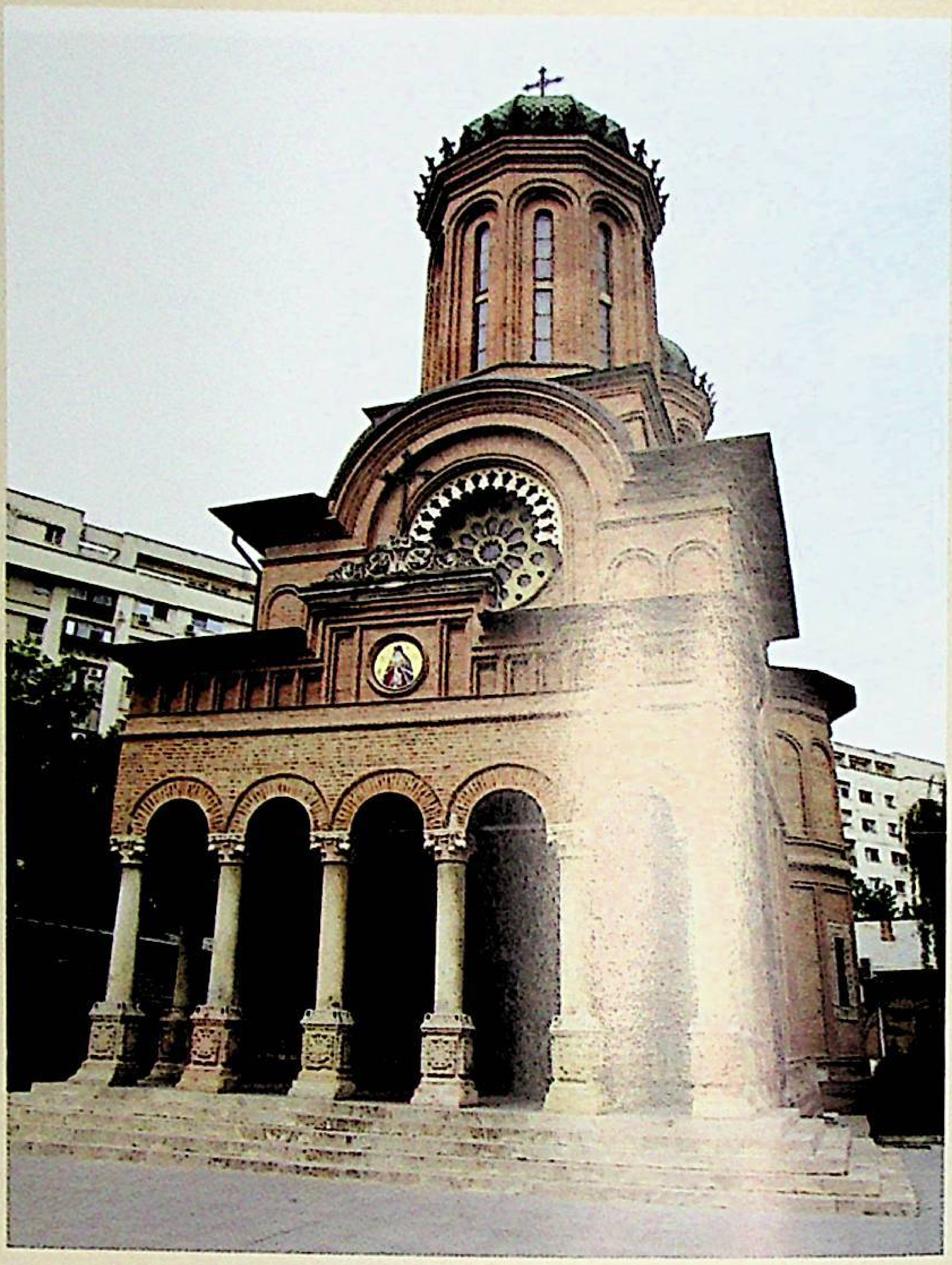
Structurată în jurul bisericii, temei cultic și nucleu spiritual catalizator al vieții duhovnicești, mănăstirea presupune „un ansamblu de clădiri felurite, cu funcții speciale, grupate în jurul unei curți, de regulă dreptunghiulară, de dimensiuni relativ mari, înconjurată cu ziduri groase și înalte, fără goluri spre exterior"[17]. Complexitatea programului arhitectural în cauză a necesitat astfel prezența obligatorie a unor anume elemente componente, indiferent de mediul în care era amplasată mănăstirea –, la care se puteau adăuga însă și alte programe arhitecturale, după voința și putința ctitorului[18].

făcură în locul bisericuțelor de lemn, biserici de piatră; le înconjurară cu ziduri puternice, transformându-le astfel în cetăți; construiră în lăuntrul zidurilor case tot din piatră, pentru a servi de locuințe călugărilor. Atunci, la multe din aceste mănăstiri, s-a întâmplat ca să se numească ca întemeietori acei care le transformaseră numai, scoțându-le din existența modestă de până atunci. (N. Dobrescu, *Din istoria Bisericii Române, secolul al XV-lea*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1910, p. 47 și N. Dobrescu, *Istoria Bisericii Române*, note de curs, 1921-1922).

16. I.L. Georgescu, Roman Stanciu, *Mănăstirea Cernica*, Ed. Meridiane, București, 1969, p. 6.
17. Grigore Ionescu, *Arhitectura...*, p. 167.
18. De pildă, vechiul așezământ al mănăstirii Colțea, prezent în inima capitalei, cuprindea biserica, spitalul, școala și turnul, întregul complex monastic integrându-se în viața epocii prin rolul său social, spitalul constituind grija

Biserica mănăstirii Dealu

Elementul esențial al programului arhitectural monahal îl constituie **biserica mare**, corespondentul *katholikonului* din arhitectura monahală a Muntelui Athos, biserică a cărei structură arhitecturală poartă amprenta gustului ctitorului sau stilului artistic specific epocii istorice, aliniat tradiției, fapt care nu exclude însă introducerea unor inovații estetice ce, adesea, au devenit, la rândul lor, tradiție. Ctitorirea ansamblului mânăstiresc începea cu ridicarea bisericii – existând însă și excepții[19].

Pandant spiritual și, uneori, și compozițional, era **paraclisul**[20] (uneori mai multe), cu scopul de a oferi cadrul liturgic necesar în timpul iernii sau din nevoia desfășurării unor anume rânduieli tipiconale din cursul săptămânii, dar care nu necesitau spații largi de desfășurare. Ele au fost prezente încă dintru începuturile vieții monahale românești, ridicate concomitent cu mănăstirea sau mai târziu, în interiorul incintei sau în afară (cum ar fi cel de la Tismana, ctitorit de Matei Basarab), ca bisericuță de sine stătătoare sau, dimpotrivă, inclus în corpul de chilii al mănăstirii, ori într-unul din turnurile existente[21]. Mănăstirile au unul sau mai multe paraclise, un caz excepțional constituindu-l ansamblul de la Hurezi, unde avem un adevărat Athos românesc, în cadrul căruia biserica mare, după modelul marii lavre, se afla înconjurată de mai multe paraclise.

▲ *Paraclisul cu hramul „Nașterea Maicii Domnului" al mănăstirii Hurezi*

Cum în preajma fiecărei mănăstiri se afla și un cimitir, acesta era, în mod firesc, înzestrat cu o biserică de mici dimensiuni, ctitorită special pentru a sluji ca spațiu cultic funerar[22]. Uneori, prima biserică, de dimensiuni modeste, ridicată înaintea celei mari, servea acestui scop funerar (Dragomirna).

Călugării bolnavi erau îngrijiți în spații special amenajate, organizate ca anexe ale mănăstirilor, numite **bolnițe**. Termenul a apărut în actele oficiale ale Țării Românești pentru prima dată în secolul al XVI-lea, definind, asemenea slavonescului *bolnicia*, locul unde se îngrijeau bolnavii[23], numai că prezența unei bolnițe în cadrul unei mănăstiri este rară, ea atestând o organizare mai complexă, specifică numai unor ctitorii importante (renumite sunt cele de la Bistrița, Cozia, Brâncoveni, Govora, Sadova, Dintr-un lemn, Neamț, Polovragi, Hurezi). Biserica bolniță nu era un spațiu funerar, deși se pare că era folosită și pentru slujbele de înmormântare, în jurul ei organizându-se cimitirul.

---

predominantă a ctitorului, destinate să egaleze, dacă nu chiar să întreacă așezămintele similare brâncovenești (Aurora Ilieș, *Biserica Mănăstirii Colțea*, Ed. Meridiane, București, 1969, pp. 5-8).

19. De pildă, la Dealu, Radu cel Mare a ctitorit mai întâi turnul clopotniță, în 1499 (Alex. Lapedatu, „Inscripția vechei clopotnițe dela Mănăstirea Dealul", în: *BCMI*, IV, fasc. 15, 1911, p. 148; Alexandru Elian, *Inscripții medievale ale României – Orașul București*, vol. I, 1395-1800, Ed. Academiei R.S.R., București, 1965, p. 477).

20. Care înseamnă *lângă biserică* sau *în loc de biserică*, Ene Braniște, *Liturgica generală*, Ed. IBMBOR, 1993, p. 375.

21. La Sucevița și Neamț paraclisul era situat în turnul clopotniță, cel de la Secu era la etajul turnului de sud-est, la Bistrița în turnul nordic.

22. Biserica „Sfântul Lazăr" din cimitirul de la Cernica a fost ridicată la 1804 „pentru prohodirea părinților încetați din viață [...]", după cum spune pisania, I.L. Georgescu, Roman Stanciu, *Mănăstirea Cernica*, p. 20.

23. Luiza Zamora, *Biserici de bolniță din Țara Românească în secolul XVI-XVIII*, Grupul român pentru o istorie alternativă, București, Cluj-Napoca, 2007.

◀ *Bisericile mănăstirilor Plumbuita, Antim (stânga-sus) și Hurezi (stânga-jos)*

Bolnițele mănăstirilor Dragomirna și Hurezi (sus), Bistrița, jud. Neamț și Cozia (jos)

Turnurile clopotniță de la mănăstirile Brâncoveni, Hurezi, Brebu și Catedrala Patriarhală din București

Accesul în curtea mănăstirii are loc, de regulă, prin **turnul clopotniță**, element vertical esențial, amplasat cel mai adesea pe latura vestică, în fața intrării în biserică. Uneori, pisania nu se afla în locul tradițional de la intrarea în biserică, ci era amplasată pe turnul clopotniță (Dealu, Cetățuia), un alt însemn de vază constituindu-l cheile de boltă ale nervurilor turnului și care, în Moldova, poartă stema acesteia, ca însemn de ctitorie domnească (Dragomirna). Turnurile clopotniță ale mănăstirilor reprezintă un element arhitectural specific mănăstirilor din secolul al XVII-lea, precum cele de la Plumbuita, Brebu sau Brâncoveni[24], iar despre cel de la Golia, Paul de Alep afirma că „nu există nici în Moldova și nici în altă parte unul mai înalt, mai larg și mai măreț"[25], cu înălțimea sa de cca 30 m.

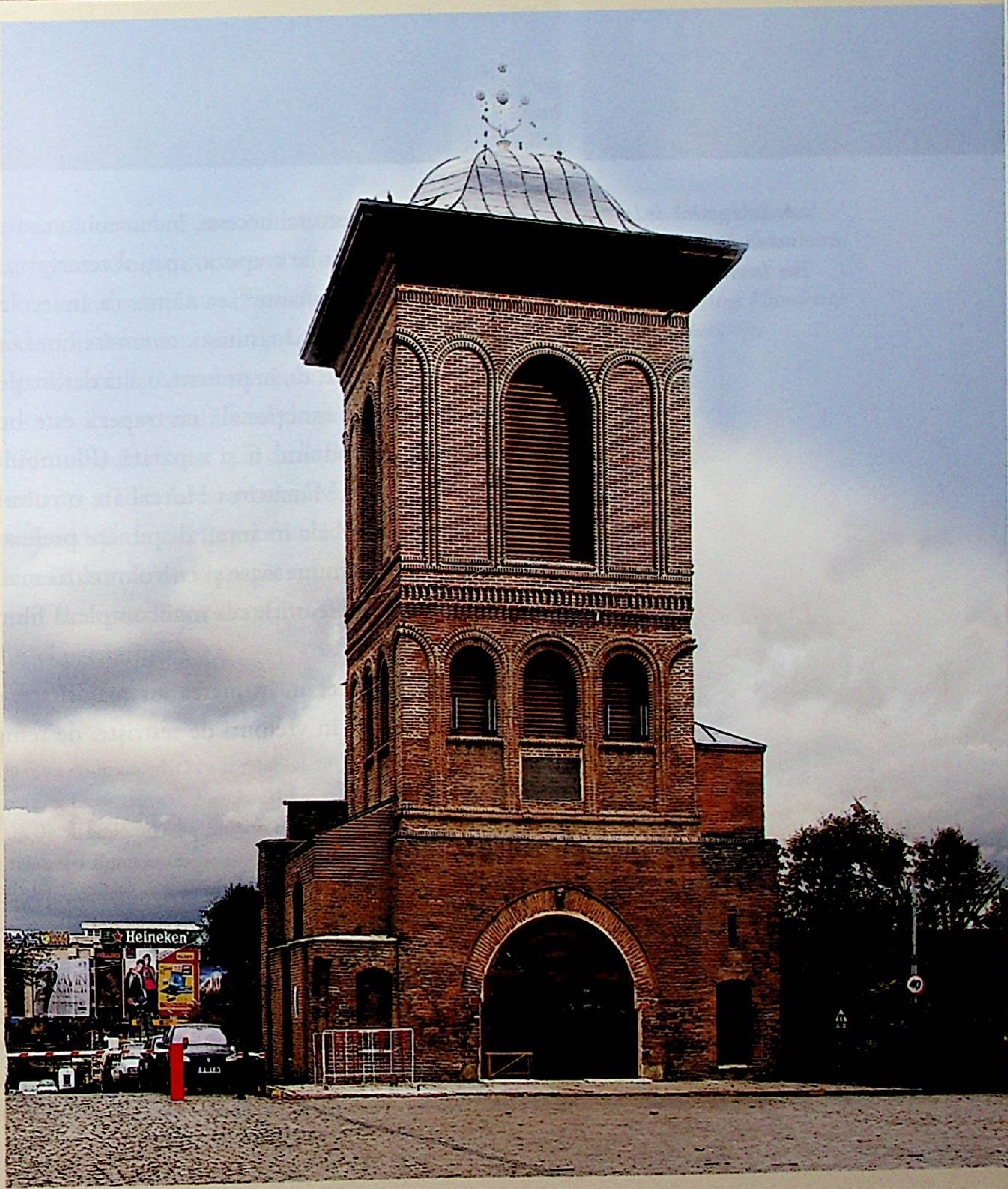
24. Corina Popa, *Mănăstirea Plumbuita*, Ed. Meridiane, București, 1968, p. 21.
25. Radu Popa, *Mănăstirea Golia*, Ed. Meridiane, București, 1966, p. 19.

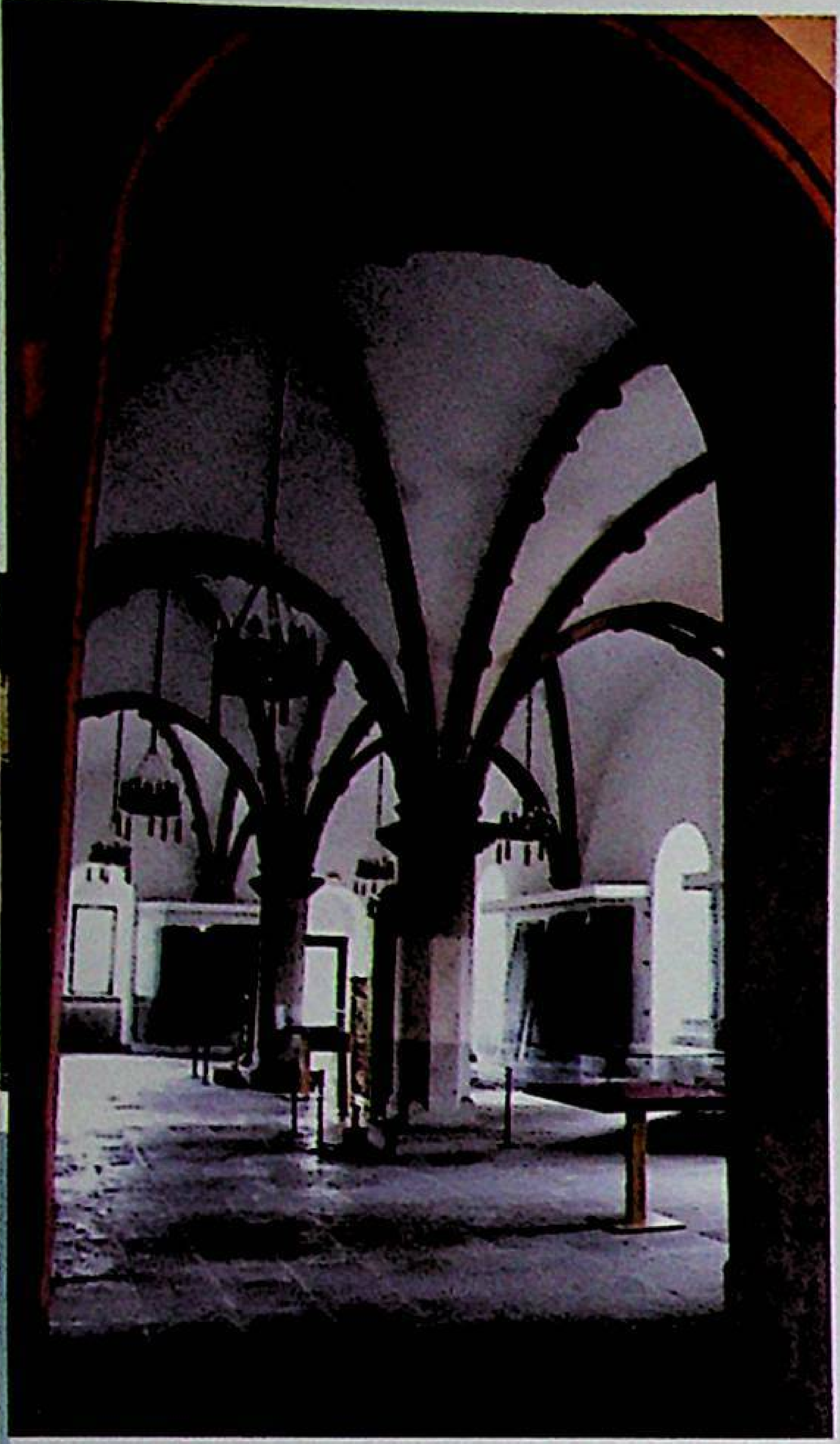

Heineken

▲ *Sala gotică de la mănăstirea „Sfinții Trei Ierarhi" din Iași*

Un element arhitectural necesar, îndeosebi în cadrul mănăstirilor constituite în regim de viață de obște, îl constituie **trapeza**, spațiul rezervat servirii mesei. De dimensiuni modeste sau, dimpotrivă, impresionante[26], ea a ajuns ca, în secolele XVII-XVIII, să dețină locul cel mai de seamă dintre clădirile mănăstirești, renumite fiind în acest sens cele de la Cetățuia și „Trei Ierarhi" din Iași, dar care au, în prezent, o altă destinație, purtând numele de „sala gotică".

În directă relație funcțională cu trapeza este bucătăria sau **cuhnia**, de regulă, alăturată trapezei, dar putând fi și separată (Plumbuita[27], schitul Fedeleșoiu, Cetățuia[28], mănăstirea Antim)[29]. Mănăstirea Hurezi are o cuhnie și o brutărie, dispuse în colțurile de N-V, respectiv S-V ale incintei, dispunere preluată și la Văcărești. Cuhniile din Moldova sunt mai puțin numeroase și cu volumetrii mai simple (Secu, Hadâmbu, Cetățuia, Putna, Dragomirna, Neamț), cea mai complexă fiind cea de la Neamț, numai că ea este una târzie, din 1779[30].

Cum mănăstirile erau, în marea lor majoritate, ctitorii domnești, urmând a servi și ca loc de odihnă sau, în vremuri de restriște, de refugiu al ctitorului, în cadrul lor exista

---

26. Cea de la Slatina se întindea, la origine, pe o lungime de 40 m.
27. Cuhnia de la Plumbuita este cel mai vechi exemplar de acest fel din arhitectura Țării Românești (C. Popa, *Mănăstirea Plumbuita*, p. 22; Grigore Ionescu, *Arhitectura...*, p. 386).
28. Liviu Brătuleanu, „Cuhniile ansamblurilor civile și religioase din Țările Române", în: *Revista Monumentelor Istorice*, 64 (1995), 1-2, p. 22.
29. Sistemul de boltire al cuhniilor a fost adecvat nevoii de ventilare și tiraj al fumului, inspirat, la cuhnia de la Plumbuita, din cele similare de la Muntele Athos și fiind ulterior întâlnit la cele de la mănăstirile Cotroceni, Aninoasa, Antim, Văcărești (C. Popa, *Mănăstirea Plumbuita*, p. 23; C. Popa, „Arhitectura Mănăstirii Hurezi", în vol. cit., p. 80).
30. L. Brătuleanu, „Cuhniile ansamblurilor civile...", p. 23.

▲ *Casa domnească ridicată de domnitorul Matei Basarab la mănăstirea Plumbuita din București*

și o clădire ce servea la găzduirea acestuia și care a intrat în istorie sub numele de **casa domnească**, deși construirea unui program de locuire constituia o preocupare a oricărui ctitor, indiferent de rangul său social[31]. Iar cele din incinta mănăstirilor urbane serveau nu doar ca spațiu de găzduire, ci răspundeau și unor funcțiuni protocolare[32]. Casa domnească de la Plumbuita[33], alături de clădirile ridicate de Matei Basarab la Târgoviște și București, ocupă un loc important în arhitectura civilă a vremii, fiind singurul monument de acest gen păstrat din timpul domniei lui Matei Basarab[34], iar cele de la Brebu, prin dimensiunile lor, se numără printre cele mai importante clădiri laice ale secolului al XVII-lea[35]. Nu pot fi trecute cu vederea nici reședința voievodală de la Hurezi (o clădire pe două nivele, prevăzută cu două foișoare ce asigură accesul la cele două spații, cel oficial și cel particular[36]), nici palatul mitropolitan din București (început în jurul anului 1655, amplificat în 1668, și înglobat ulterior în clădirea reședinței patriarhale).

---

31. De pildă, cea de la mănăstirea Mihai Vodă fusese ridicată odată cu ansamblul, între 1589-1591, pe vremea când Mihai Viteazul era ban al Craiovei; vezi Florentina Dumitrescu, *Biserica Mihai-Vodă*, Ed. Meridiane, București, 1969, p. 8.
32. Casele domnești de la Mihai-Vodă au servit, ulterior, ca reședințe de vară sau ca spații de primire a delegațiilor de către domnitorii secolului al XVIII-lea, după incendierea *Curții noi* (Fl. Dumitrescu, *Biserica Mihai-Vodă*, p. 11). Cotroceni a servit în repetate rânduri ca reședință domnilor Țării Românești pe parcursul secolului al XVIII-lea și al celui următor, având în vedere faptul că dispuneau de zece odăi la etaj și altele la parter (Gh.I. Cantacuzino, *Mănăstirea Cotroceni*, 1968, p. 10).
33. Casă domnească care a servit și ca *lazaret*, în 1797 (C. Popa, *Mănăstirea Plumbuita*, p. 15).
34. C. Popa, *Mănăstirea Plumbuita*, p. 12.
35. Veniamin Nicolae, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, Ed. Sport-Turism, București, 1982, p. 27.
36. Corina Popa, Ioana Iancovescu, *Mănăstirea Hurezi*, Ed. Simetria, 2009, p. 76.

Cu o destinație aparte în cadrul mănăstirilor era **egumenia** sau **stăreția**, destinată întrunirii obștii monahale, fiind, cel mai adesea o clădire din zid, cu beciuri în care se înmagazinau veniturile în natură ale mănăstirii și o sală mare a soborului, cum este cea de la Govora[37]. Sunt celebre casele egumenești de la „Sf. Trei Ierarhi"[38], stăreția de la Cetățuia (un edificiu cu două nivele, având alături „sala gotică", zugrăvită inițial în frescă[39]) sau cea de la Slatina (realizată la sfârșitul secolului al XIX-lea, în fapt un „mic conac de țară în stil neoclasic"[40]).

Casele egumenești sau stărețiile de la mănăstirile Probota și Cetățuia, respectiv noua stăreție de la mănăstirea Neamț

În cazul în care mănăstirile fuseseră ridicate de mari oameni de cultură, în cadrul lor, nu de puține ori, era prezentă și o încăpere specială[41], **biblioteca**, destinată adăpostirii acestui prețios tezaur cultural al cărților, selectate cu grijă și aduse aici cu mare trudă, ca mărturie a dragostei de slovă a ctitorilor. La cumpăna secolelor XVII-XVIII, au existat două biblioteci celebre, amenajate în cadrul mănăstirilor, și a căror faimă a depășit cu mult zidurile acestora: Hurezi[42], unde a funcționat și un *scriptorium*[43] și „faimoasa bibliotecă de la Văcărești, bogată în ediții rare și documente de preț, pe care le râvneau mulți cărturari ai timpului"[44]. Interesul pentru prezența unei biblioteci în cadrul mănăstirilor a rămas viu de-a lungul timpului, mărturie stând acțiunea Eforiei Spitalelor Civile care, în 1863, a pus bazele bibliotecii de la Sinaia[45].

Spațiile de locuit pentru viețuitorii obștii monahale, chiliile, constituie, de regulă, un corp compact de camere de locuit, ocupând una sau mai multe laturi ale incintei ansamblului arhitectural. Dispuse pe unul sau două nivele, de regulă chiliile erau mărginite de portice mărginite de rânduri de arcade cu arce în plin cintru sau în acoladă, sprijinite pe stâlpi sau coloane a căror structură poartă amprenta stilului vremii.

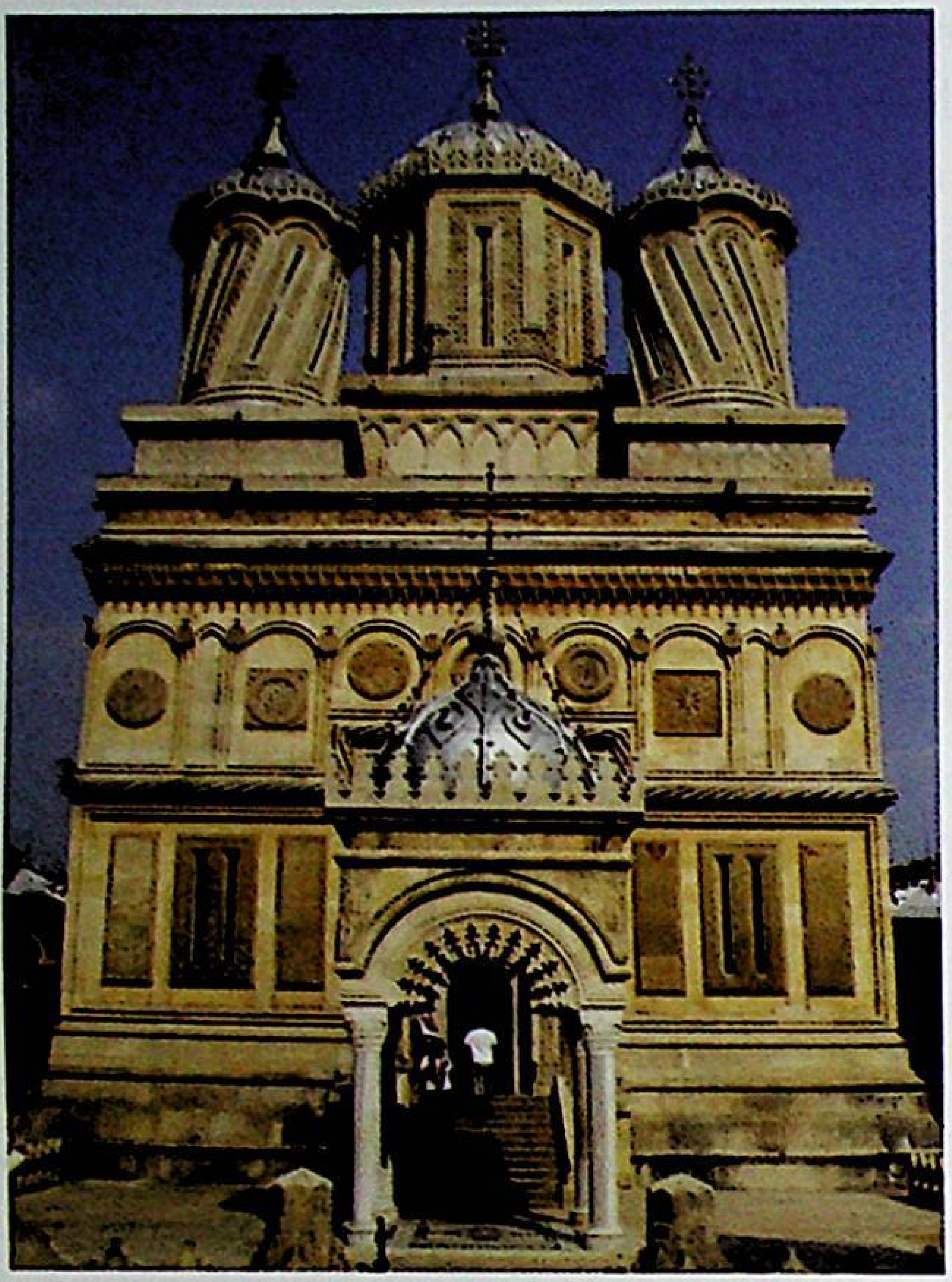
Pentru a oferi un cadru construit potrivit pentru rânduiala sfințirii apei, în marile mănăstiri era clădit un spațiu anume, *aghiasmatar*, variind, ca dimensiuni, de la unele modeste, un baldachin (mănăstirea Argeșului) la unele impozante, o adevărată construcție (Neamț).

Având în vedere faptul că așezămintele monahale au constituit destinații firești și predilecte de pelerinaj, în cazurile în care amplasarea și posibilitățile materiale au permis-o, în preajma sau chiar în incinta mănăstirii au fost construite spații speciale, *arhondarice*, pentru găzduirea pelerinilor veniți, uneori, de la mari distanțe.

---

37. Radu Florescu, *Mănăstirea Govora*, Ed. Meridiane, București, 1965, p. 10.
38. N. Grigoraș, *Biserica Trei Ierarhi*, Ed. Meridiane, București, 1965, p. 6.
39. N. Grigoraș, *Mănăstirea Cetățuia*, Ed. Meridiane, București, 1968, p. 15.
40. Corina Nicolescu, *Mănăstirea Slatina*, Ed. Meridiane, București, 1966, p. 13.
41. Existau însă și excepții, de pildă în cadrul mănăstirii Slatina, biblioteca a fost amenajată, temporar, într-unul din turnurile de strajă.
42. Ce se dorea a fi *prima bibliotecă națională*, din moment ce Domnitorul Martir Constantin Brâncoveanu poruncise ca toate cele cinci tipografii domnești să trimită câte un exemplar din fiecare volum tipărit, ea urmând a constitui *primul depozit legal al cărții românești* (Ștefan Ionescu, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 140).
43. Violeta Barbu, în urma analizei manuscriselor brâncovenești din Biblioteca Academiei Române, a ajuns la concluzia că în cadrul bibliotecii de la Hurezi s-a desfășurat o activitate de traducere și copiere intensă. (Violeta Barbu, *Miniatura brâncovenească*, Ed. Meridiane, București, 2000, pp. 40-41).
44. Biblioteca fusese instalată în palatul domnesc de aici (Vasile Drăguț, „Mănăstirea Văcărești și locul ei în contextul artei din Țara Românească", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 40 [1971], 2, p. 35).
45. Constantin Bușe, *Mănăstirea Sinaia*, p. 14.

Paraclisul patriarhal „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe" și Reședința patriarhală din București

➤ *Biserica mănăstirii Curtea de Argeș și Aghiazmatarul sau Baptisteriul mănăstirii Neamț*

După cum era și firesc, mănăstirile au constituit mari focare de cultură, ele fiind primele centre în cadrul cărora s-a inițiat și s-a desăvârșit râvna constantă de realizare a unor mari opere de artă și cultură. Primele tipărituri românești, icoanele pe lemn, remarcabilele opere, încadrabile în ceea ce Nicolae Iorga numea „arte minore" (broderii, miniaturi), au fost realizate în cadrul atelierelor din mănăstiri, autorii lor fiind, în mod firesc, monahii. Formarea unor școli monahale de copiști, miniaturiști, pictori a condus către existența unor ateliere special organizate în vederea finalizării operelor respective.

Cât privește atelierele meșteșugărești, dacă asupra primelor organizări de acest fel nu avem date documentare certe și, existența lor fiind dedusă din roadele muncii depuse, în prima jumătate a secolului al XIX-lea știm, de pildă, că la mănăstirea Căldărușani funcționau diferite ateliere meșteșugărești, în cadrul cărora își desfășurau activitatea tâmplari, legători de carte, pitari, prescurari, postăvari, fierari, croitori, cojocari, cizmari[46].

Primele tipărituri românești s-au datorat tot monahilor și dacă, în privința locului în care au apărut *Liturghierul (1508), Octoihul (1510)* și *Tetraevangheliarul (1512)* călugărului Macarie au existat discuții (dacă a fost mănăstirea Dealu sau cetatea Târgoviștei, pe atunci capitală, majoritatea opiniilor convergând către prima variantă), în ceea ce privește celelalte tipărituri se știe că ele au ieșit din teascurile unor tiparnițe instalate în tipografii special amenajate în mănăstiri, în cadrul lor lucrând, cel mai adesea, monahi specializați. Se știe că, pentru tipografia de la Govora, Matei Basarab a fost nevoit să construiască o clădire special destinată adăpostirii presei și cutiilor cu litere, precum și a magaziilor anexe[47]. Mai mult ca sigur, ceva similar exista și la Episcopia Râmnicului și la mănăstirea Snagov, în timpul Sfântului Martir Antim Ivireanul, după cum avem date despre tipografia domnească

46. C. Jalbă, *Mănăstirea Căldărușani*, Ed. Meridiane, București, 1965, p. 23.
47. R. Florescu, *Mănăstirea Govora*, p. 18.

de la Colțea (1747-1748), din timpul lui Constantin Mavrocordat[48], sau cea de la Căldărușani (secolul al XIX-lea). În Moldova, Mitropolitul Varlaam a dorit înființarea unei tipografii, așa că în 1640 tiparnița a fost instalată la Trei Ierarhi, aici tipărindu-se, cu o singură excepție, numai lucrări în limba română, de referință în formarea și răspândirea limbii române. Mai târziu, la mănăstirea Cetățuia a funcționat o tipografie grecească (1682-1695), ce s-a mutat ulterior la „Sfântul Sava".

În prezent, în marea majoritate a mănăstirilor în care se desfășoară anumite activități creatoare, există spații construite, special amenajate și dotate spre a servi scopului propus.

Dragostea de frumos și dorința de a fi înconjurați de mărturii, atât ale trecutului, cât și ale abilității estetice de care au dat dovadă înaintașii, a condus către apariția colecțiilor de opere de artă, transformate în **muzee**, ce necesită îndeplinirea unor condiții de microclimat, optime păstrării unor asemenea comori estetice (renumite fiind muzeele de la Putna, Neamț, Moldovița, Sucevița, Dragomirna, Sinaia, Hurezi, Jitianu, Văratec, Agapia, Cernica).

Toate aceste clădiri, păstrătoare de comori, necesitau însă și un **sistem de apărare** pe măsură, având în vedere vremurile tulburi sub care a stat istoria românilor și faptul că, oricât de retrase și inaccesibile ar fi fost, mănăstirile au constituit mai întotdeauna un loc de refugiu, prin însăși caracterul lor sacru, care le conferea o aură de inviolabilitate. Din acest motiv, ele erau întotdeauna înconjurate de o incintă, constituită, în principal, din corpuri de chilii, pe unul sau două niveluri, sau, pur și simplu, de ziduri. În vederea eficacității sistemului defensiv, incinta era prevăzută cu ziduri puternice, cu metereze[49] și turnuri de apărare, astfel că, adesea, mănăstirile aveau înfățișarea unei fortărețe[50]. Tendința tot mai accentuată de a fortifica mănăstirile este evidentă mai ales spre sfârșitul secolului al XVI-lea și în cel următor, fapt pentru care mănăstirile au servit

▲*Mănăstirile Probota, Putna și Sucevița, vederi generale*

48. Aurora Ilieș, *Biserica Mănăstirii Colțea*, p. 21.
49. La Cetățuia, zidurile aveau 1,4 m grosime și 7 m înălțime.
50. Potrivit dorinței ctitorului, mănăstirea Sinaia avea „înfățișarea unei adevărate fortărețe" (Constantin Bușe, *Mănăstirea Sinaia*, p. 10), iar Sucevița „apare călătorului mai întâi ca o cetate medievală – cu ziduri înalte, turnuri și metereze" (Maria Ana Musicescu, *Mănăstirea Sucevița*, Ed. Meridiane, București, 1967, p. 5).

ca loc de refugiu pentru toți cei care s-au adăpostit aici, domnitori[51], mitropoliți[52], boieri[53] sau oameni de rând[54].

De altfel, Sucevița, cu incinta sa amplă (având laturile de 100x104 m lungime), cu zidurile sale înalte de peste 6 m și groase de aproape 3 m, cu impunătoarele turnuri la colțuri și turn cu paraclis deasupra gangului boltit al intrării, cu contraforți masivi, metereze și drum de strajă, cu tot acest ansamblu de piatră brută al incintei fortificate, evocă ambianța medievală specifică mănăstirilor din Moldova veacului al XVI-lea[55]. Dar nici cele din mediul urban nu arătau altfel, un călător străin, Ludwig von Kreuchely-Schwerdtberg, constata faptul că mănăstirile bucureștene au ziduri puternice și înalte, servind ca fortărețe, iar despre podoaba artei tradiționale românești, mănăstirea Văcărești, se spunea că „aduce mai mult a cazarmă decât a mănăstire"[56].

Toate aceste particularități arhitecturale care, în lipsa unei gestionări estetice inabile ar fi riscat să transforme mănăstirile în adevărate unități militare, au fost tratate în așa fel încât nu au afectat totuși frumusețea și armonia ansamblului mănăstiresc.

3. Structura compozițională

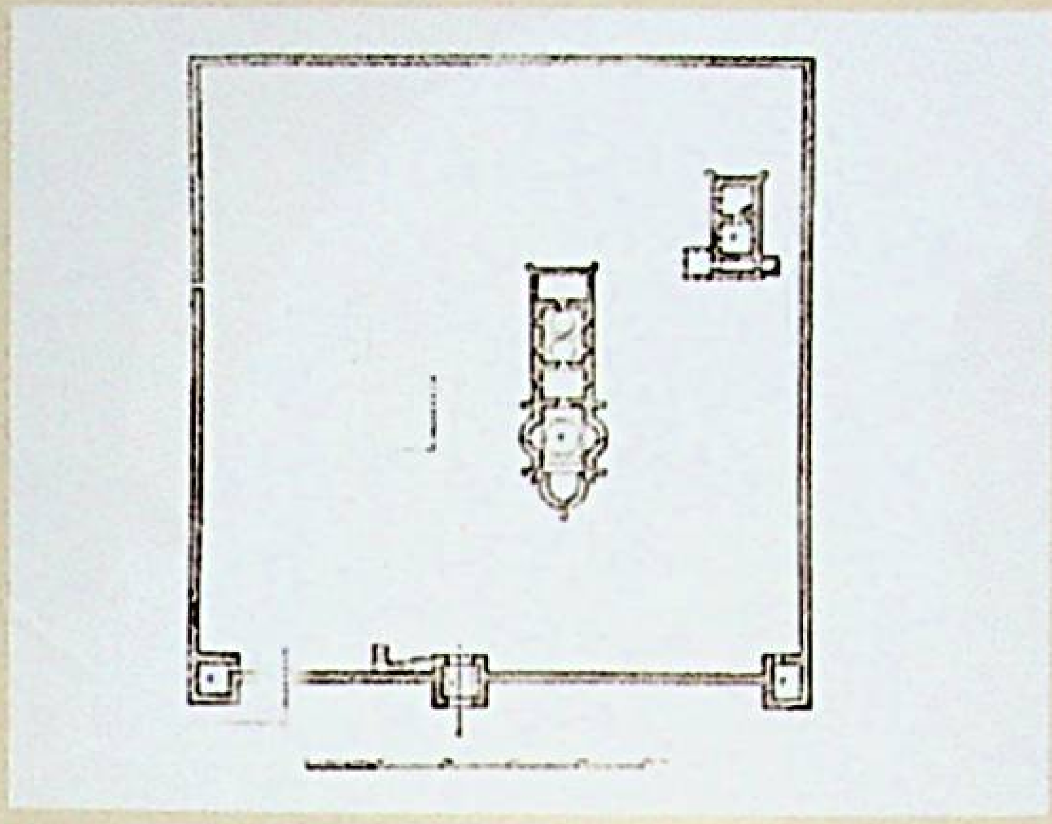
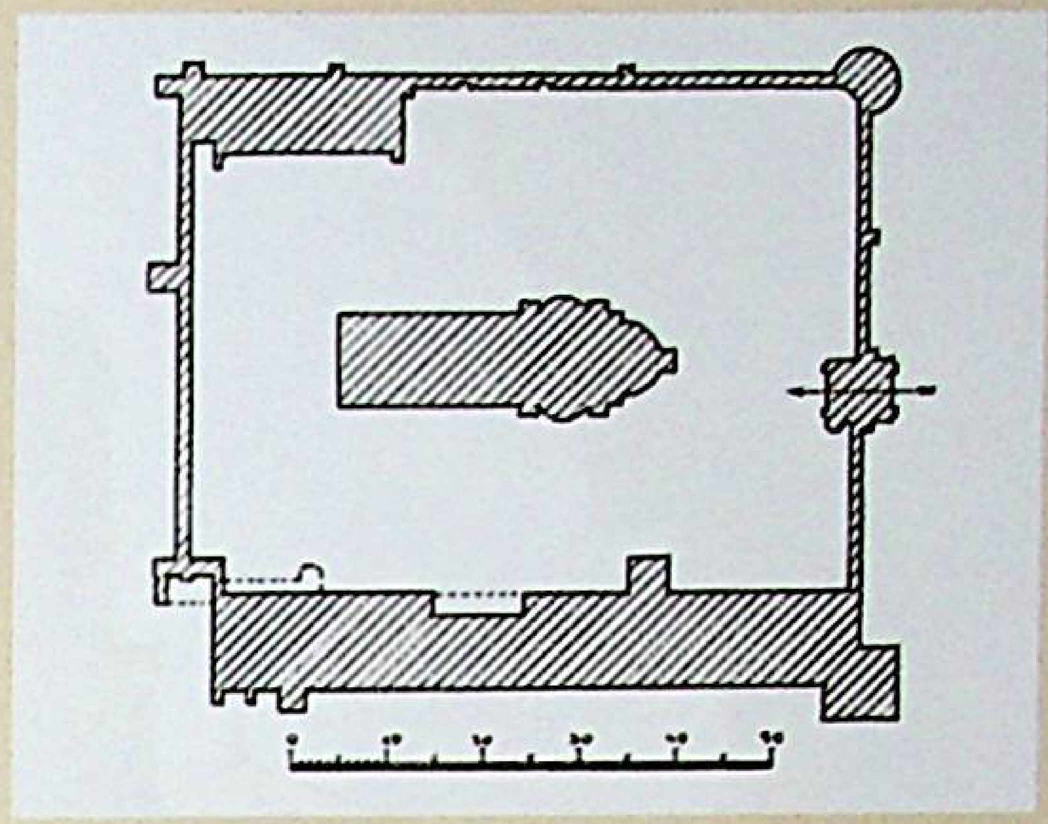
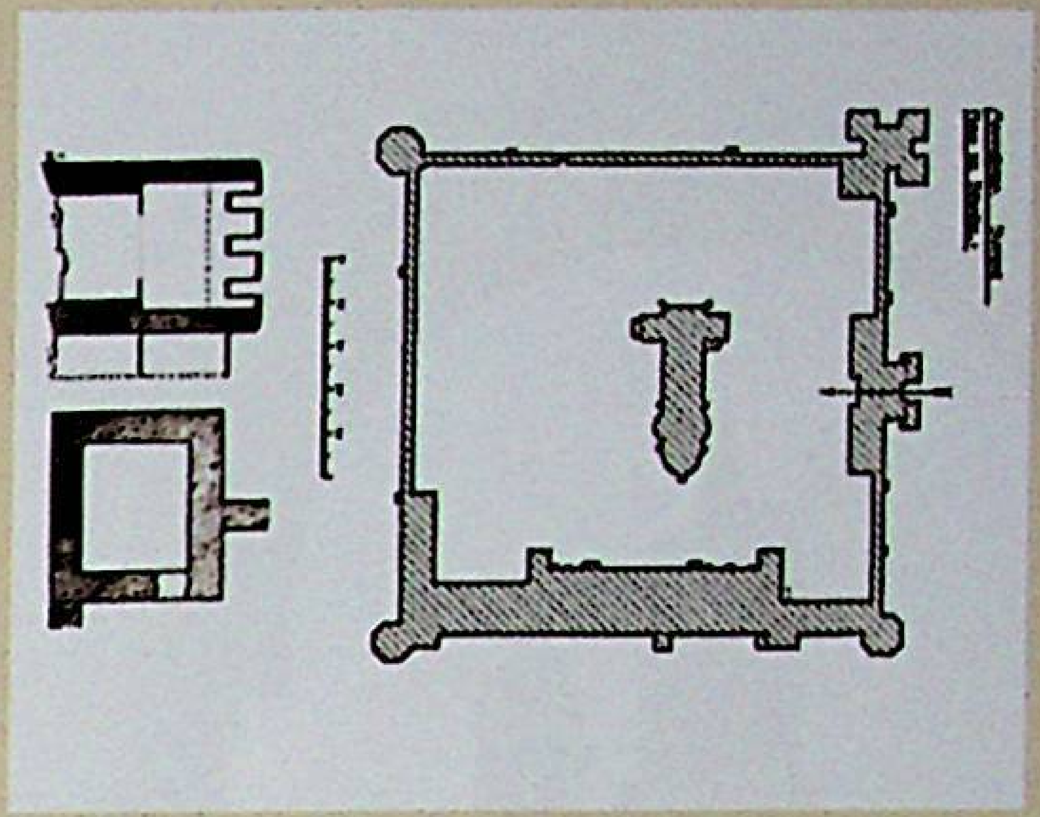
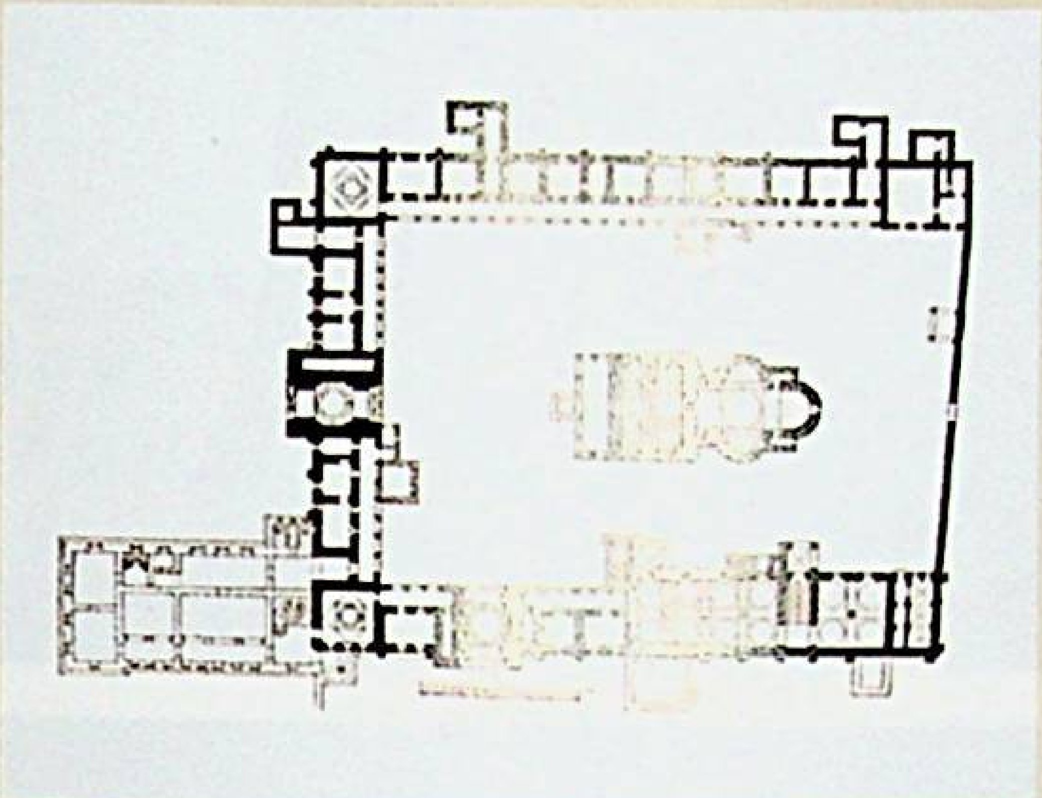
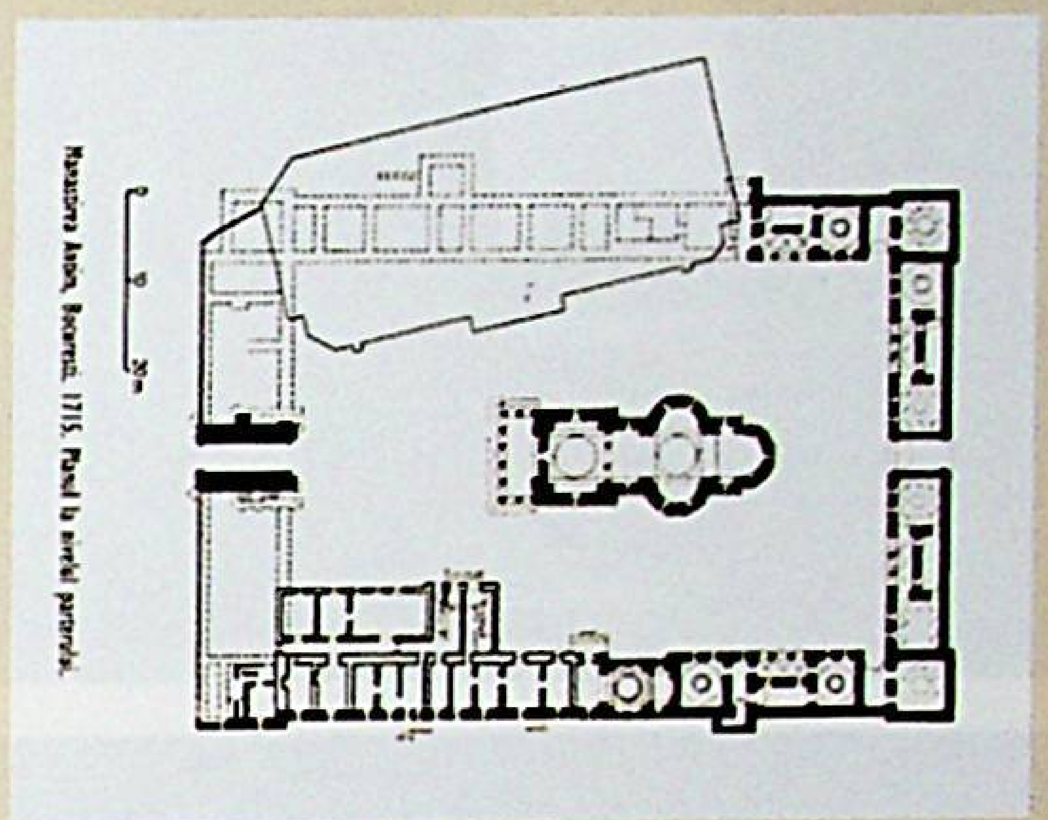
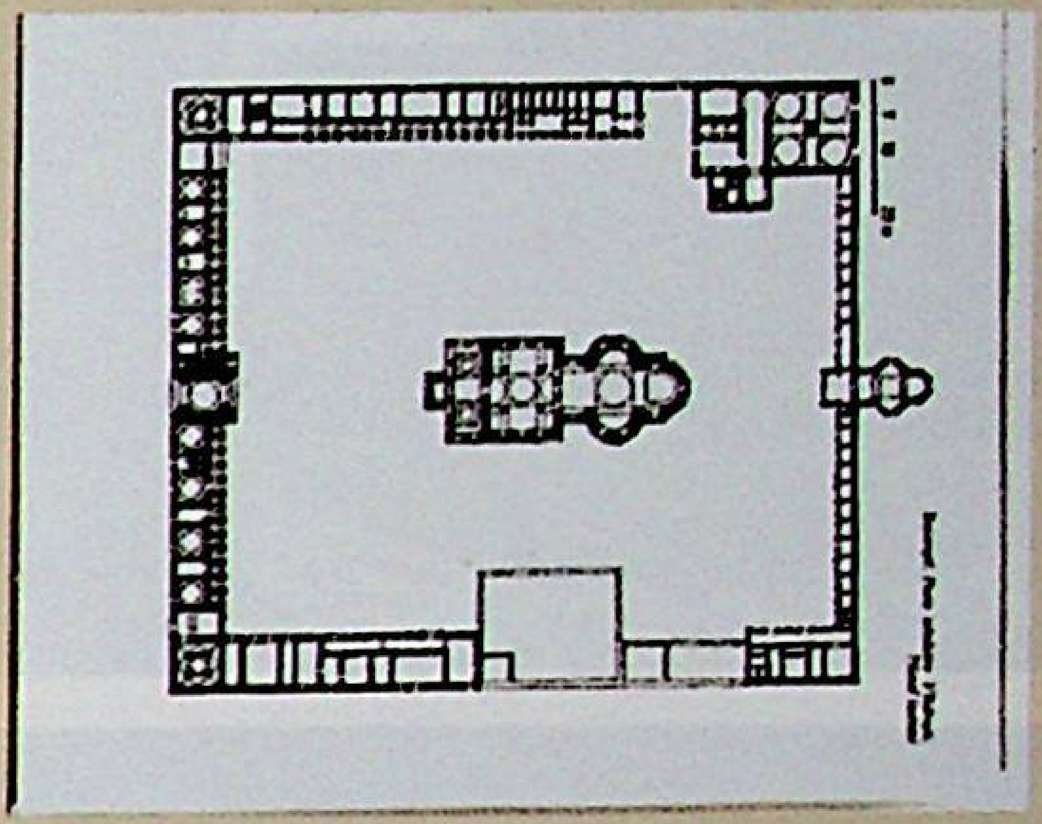
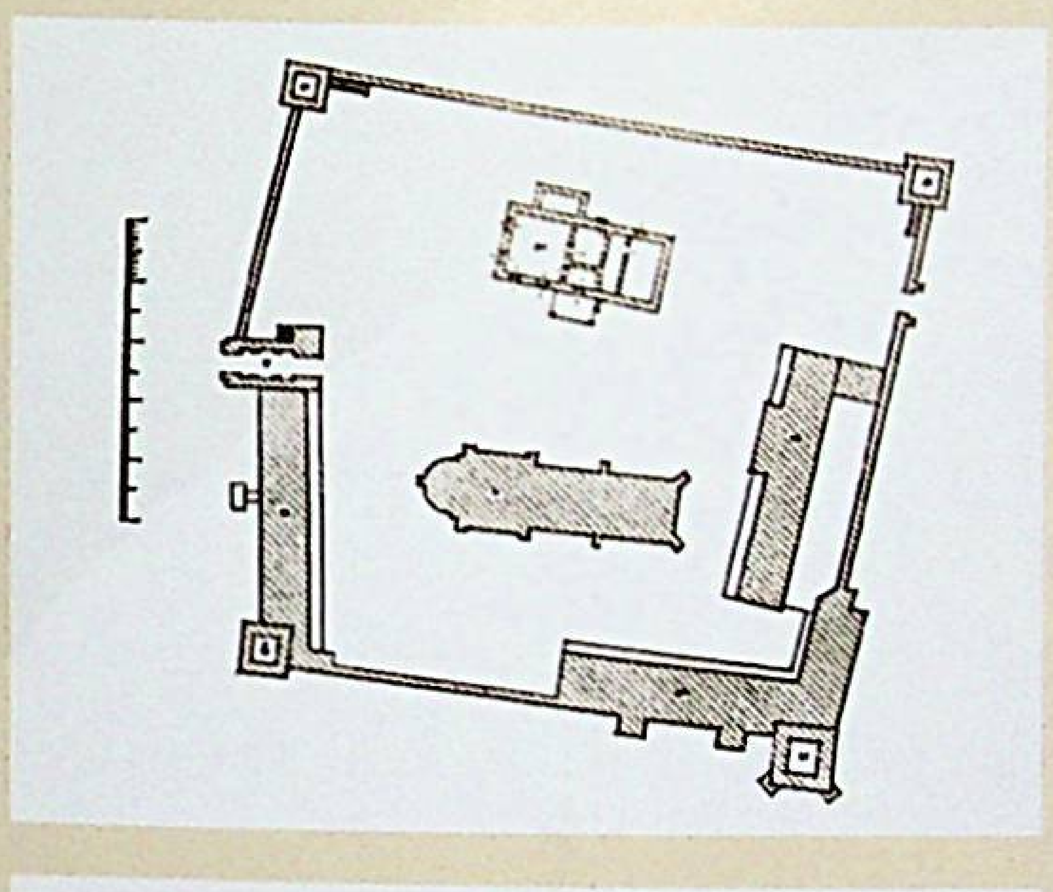
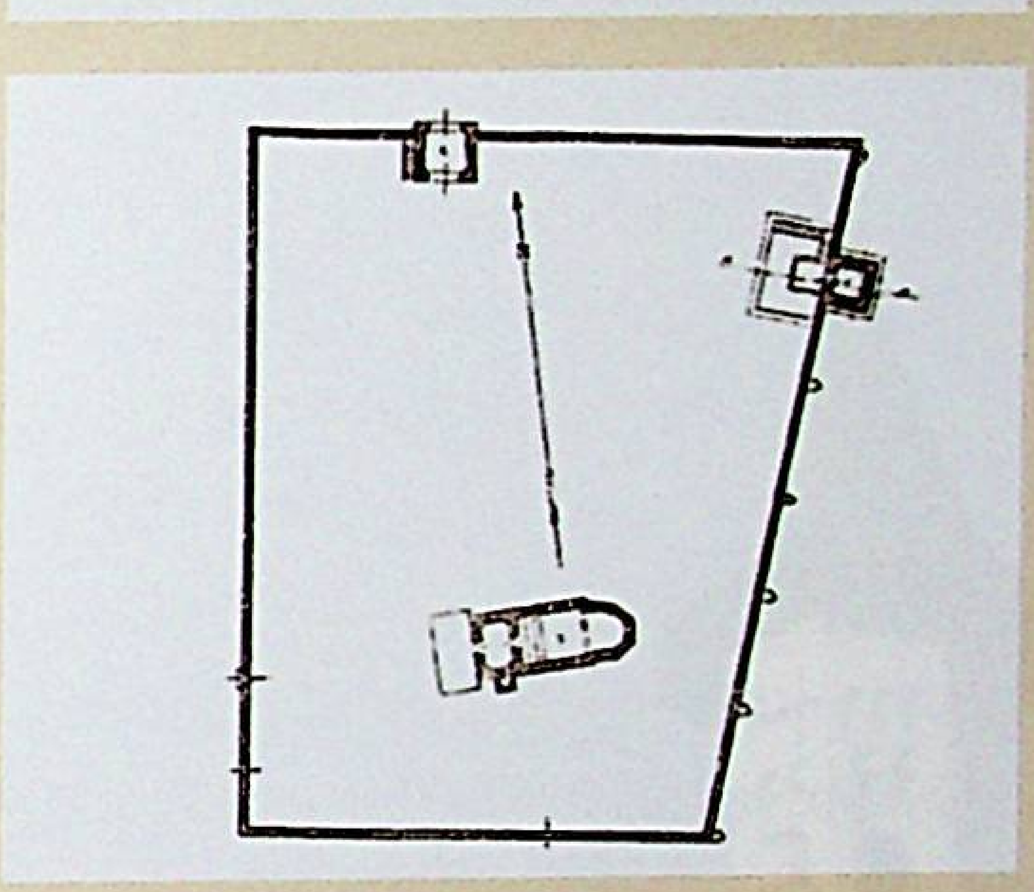
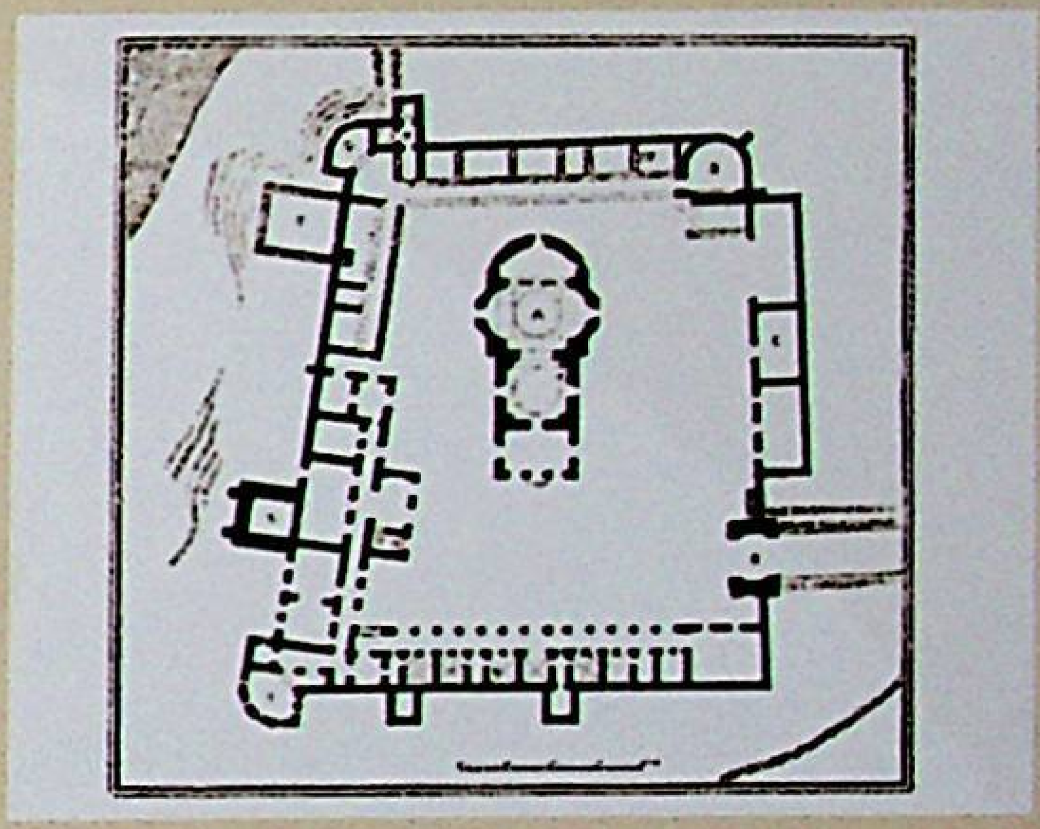
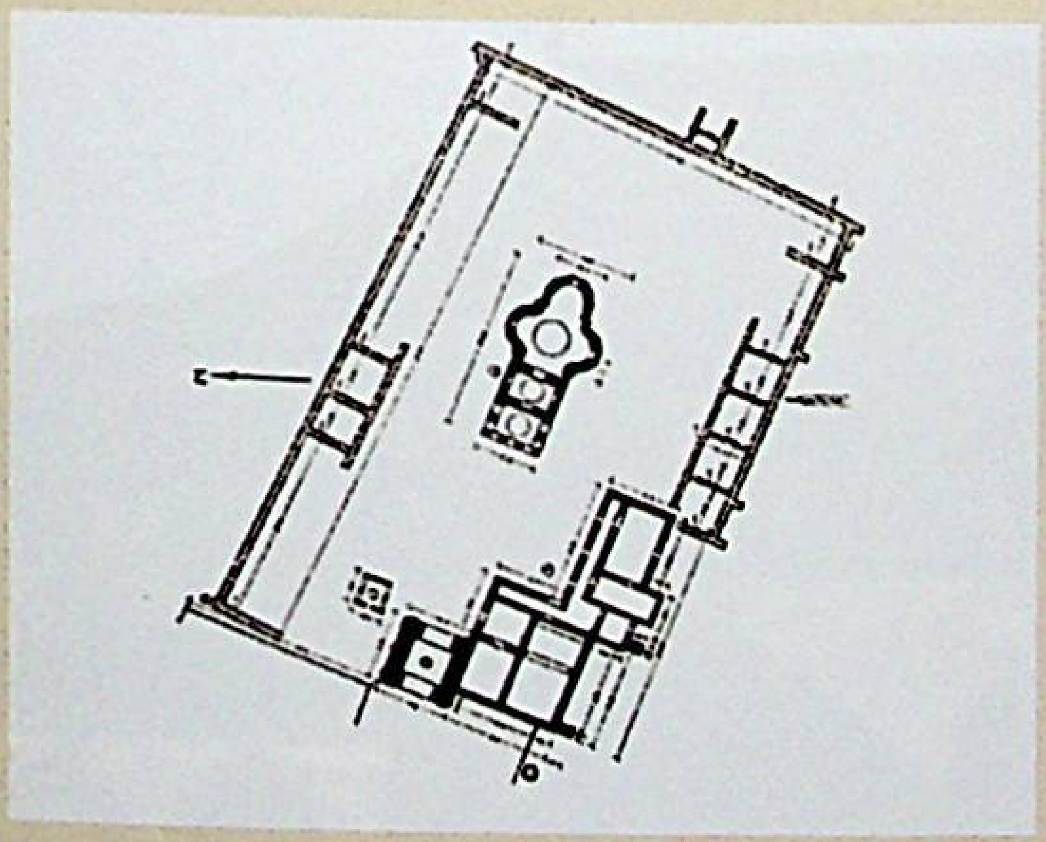
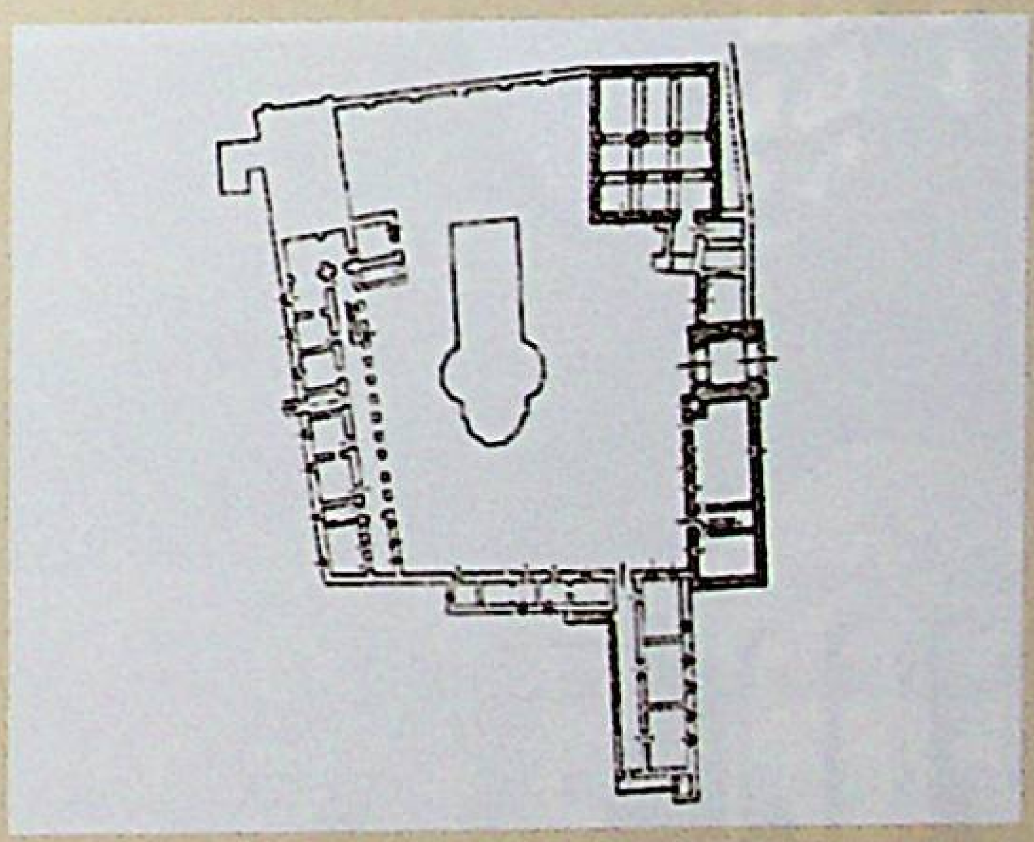
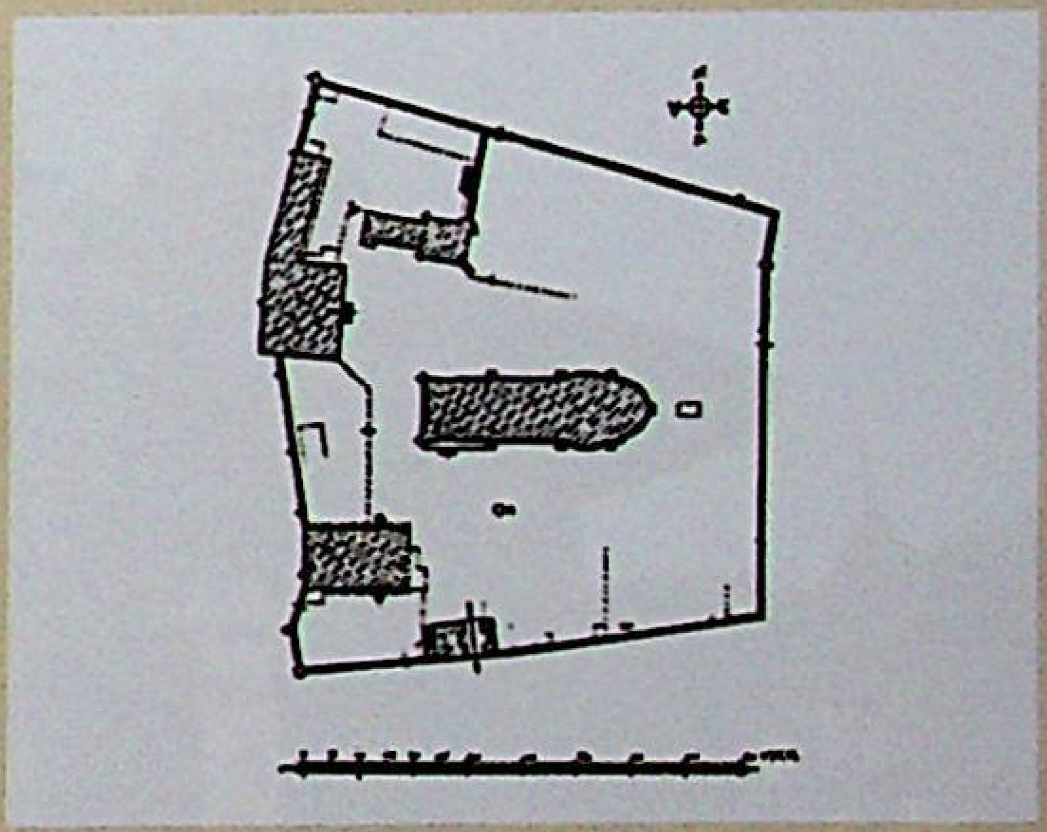
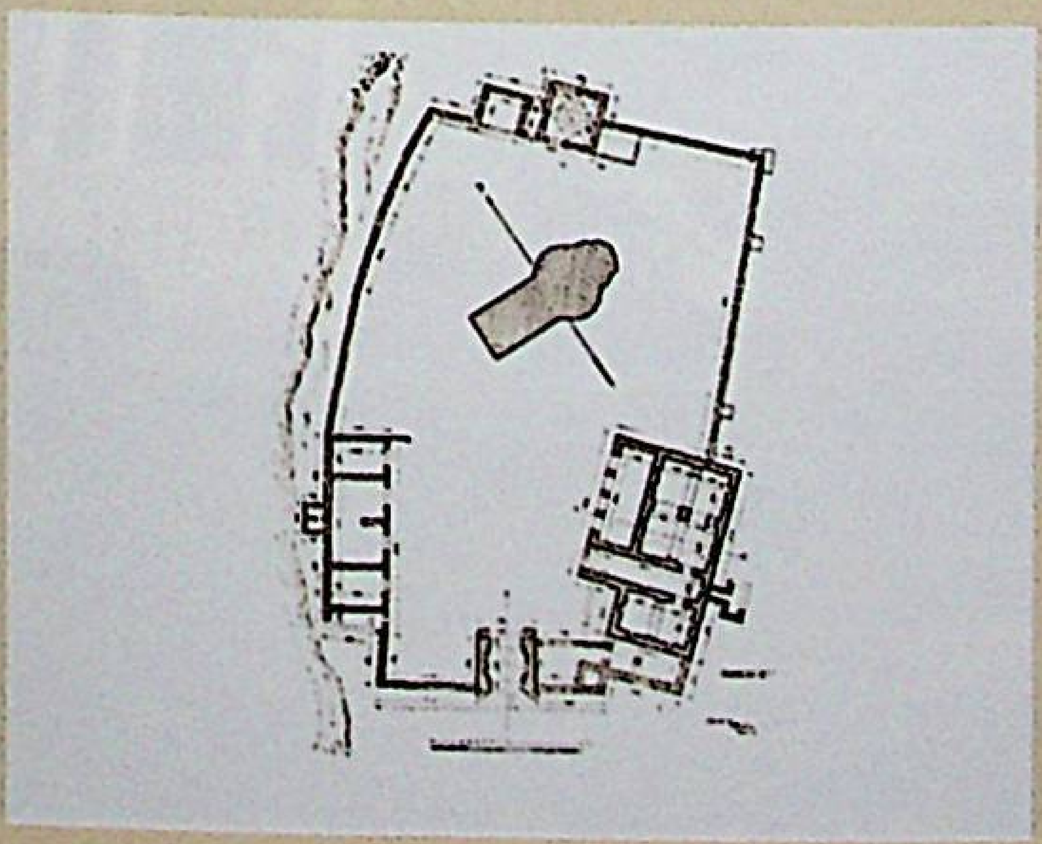
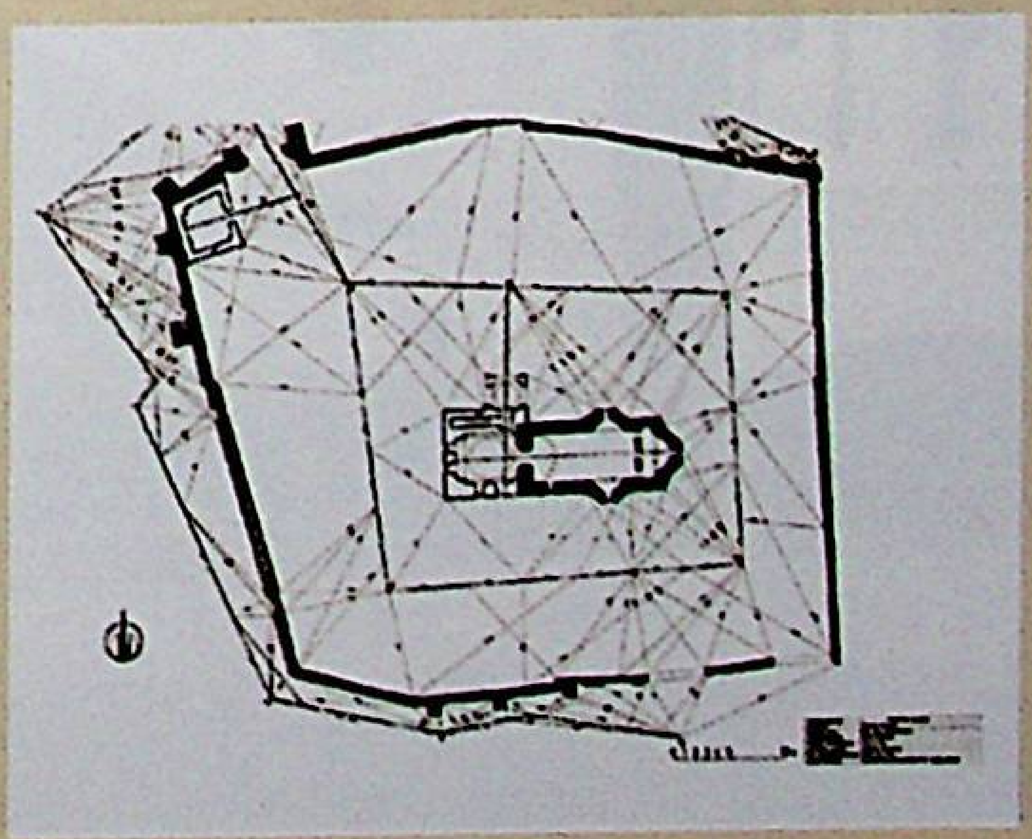
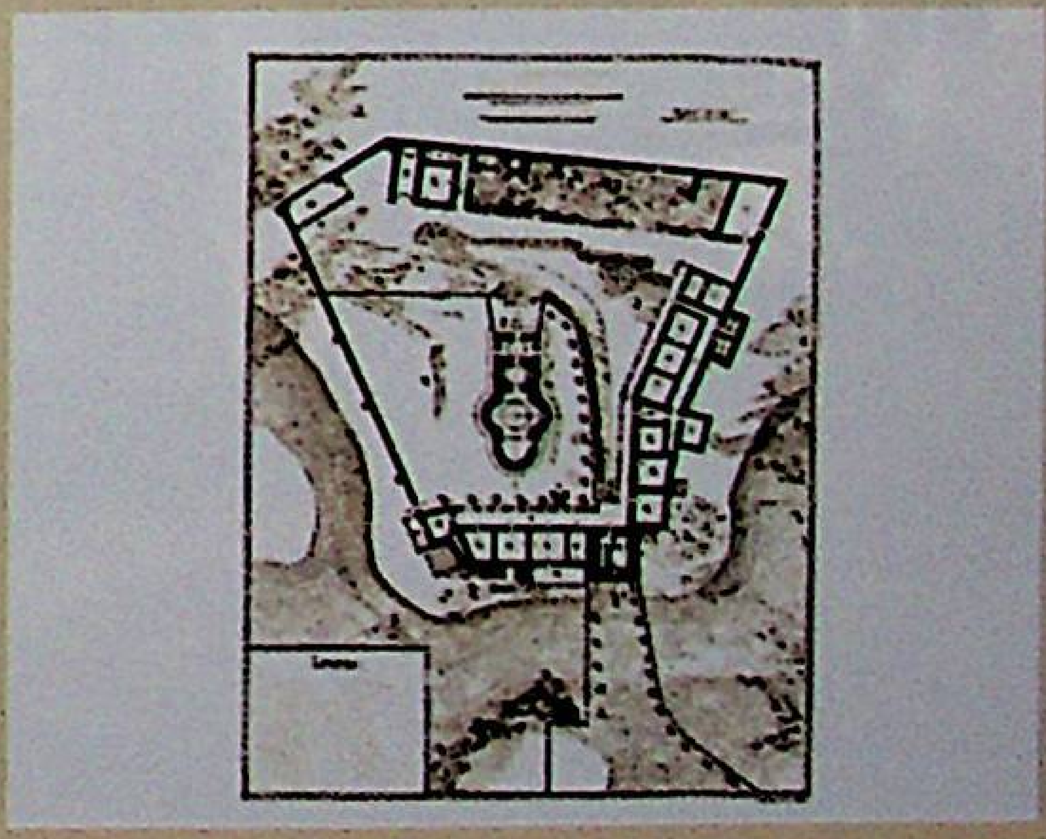
Întregul complex de clădiri, fiecare având funcțiunea ei bine definită și determinând o anume configurație stilistică, erau înglobate laolaltă în cadrul incintei, astfel concepută încât toate să fie armonios și eficient ordonate. Din varii considerente – ținând de aspectul terenului și de principiile estetice, mai mult sau mai puțin obiectivate –, forma și proporțiile incintei prezintă tipologii variate. Întâlnim, astfel, *incinte regulate* (de forme geometrice ordonate, de regulă dreptunghiulare[57]), *semiregulate*[58] sau cu forme *neregulate*[59], impuse de amplasarea pe terenul accidentat[60].

Dacă incinta respectă traseul impus, cel mai adesea, de terenul de la fața locului, biserica respectă însă întotdeauna orientarea conformă punctelor cardinale, cu altarul către Răsărit, fiind aliniată sau nu uneia dintre laturile incintei. De regulă, biserica mare, edificiul principal,

➤ *Planuri de situație cu incinte de diferite tipologii privind construcția complexelor monahale de la Probota, Moldovița, Sucevița, Hurezi, Antim, Văcărești, Slatina, Strehaia, Comana, Surpatele, Brâncoveni, Bistrița (Neamț), Plumbuita, Cotmeana și Govora (de la stânga la dreapta)*

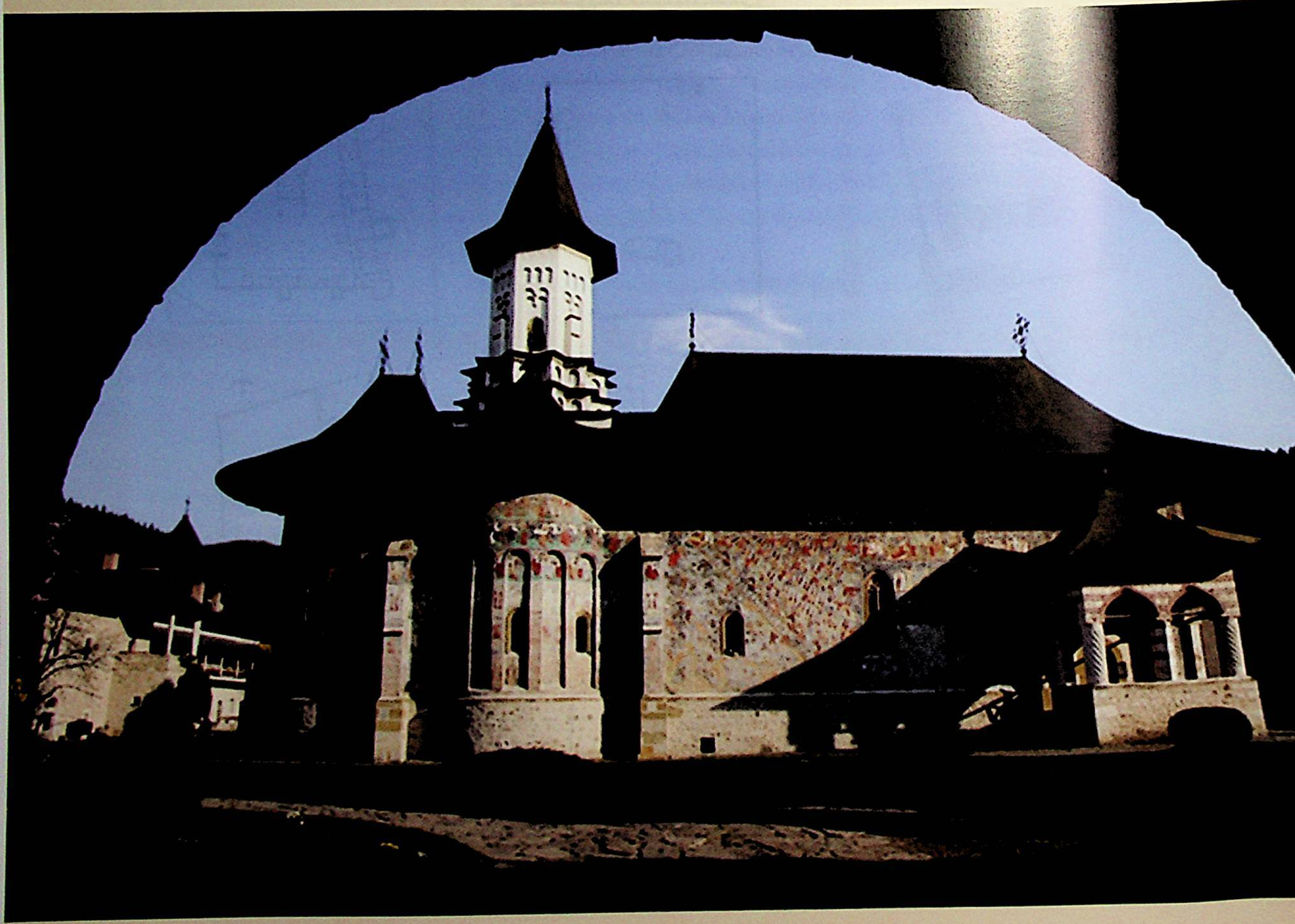
---

51. Având în vedere condițiile zbuciumate de domnie, Alexandru Lăpușneanu „pare să fi urmărit, construind Slatina ca o cetate, să-și asigure un loc de apărare, compensând oarecum distrugerea, la porunca turcilor, a cetăților Suceava și Neamț" (C. Nicolescu, *Mănăstirea Slatina*, p. 14).
52. Mitropolitul Dosoftei s-a adăpostit o vreme la Cetățuia (N. Grigoraș, *Mănăstirea Cetățuia*, p. 7).
53. În timpul războaielor austro-turce din 1716-1718 și 1768-1770, o serie de boieri s-au refugiat la Sinaia iar, în final, domnitorul Nicolae Mavrogheni a comunicat Înaltei Porți că a luat „cetatea Sinaia" (Constantin Bușe, *Mănăstirea Sinaia*, p. 11).
54. În timpul ocupației polone din Iașii anilor 1687, Golia a servit ca loc de refugiu populației Iașilor (R. Popa, *Mănăstirea Golia*, p. 13). În timpul incursiunii tătărești din Moldova anului 1758 o parte a populației s-a refugiat, cu bunuri cu tot, la Cetățuia (N. Grigoraș, *Mănăstirea Cetățuia*, p. 8) iar în Țara Românească, după incidentele din 1821, populația s-a refugiat la Sinaia (Constantin Bușe, *Mănăstirea Sinaia*, p. 12).
55. M.A. Musicescu, *Mănăstirea Sucevița*, pp. 9-10.
56. Jean Claude Flachat, în vol. *Călători străini despre Țările Române*, Ed. Academiei Române, 1997, p. 258.
57. Probota, Moldovița, Hadâmbu, Sucevița, Dragomirna, Căldărușani, Aninoasa, Hurezi, Antim, Văcărești.
58. Slatina, Comana, Strehaia, Brâncoveni, Surpatele.
59. Cotmeana, Neamț, Tismana, Bistrița Neamț, Plumbuita, Golia, Cetățuia, Govora.
60. De pildă, forma pentagonală, neregulată, a incintei de la Tismana, a fost determinată de platforma pe care se află amplasată mănăstirea.

este amplasată în centru, ca punct central de interes, cu scopul de a focaliza întreaga atenție asupra ei încă de la intrare, iar atunci când este posibil, accesul se află chiar în axul bisericii. Toate celelalte clădiri sunt grupate la rând, unele lângă altele, de-a lungul zidurilor: chiliile, paraclisul, casa destinată păstrării veșmintelor și tezaurului (*clisiarnița*), stăreția, arhondaricul, trapeza, bucătăriile, atelierele. În afara zidurilor se aflau magazii și depozite, cherhanale, prisăci, un cimitir și, uneori, bolnița, acestea două având și un paraclis[61].

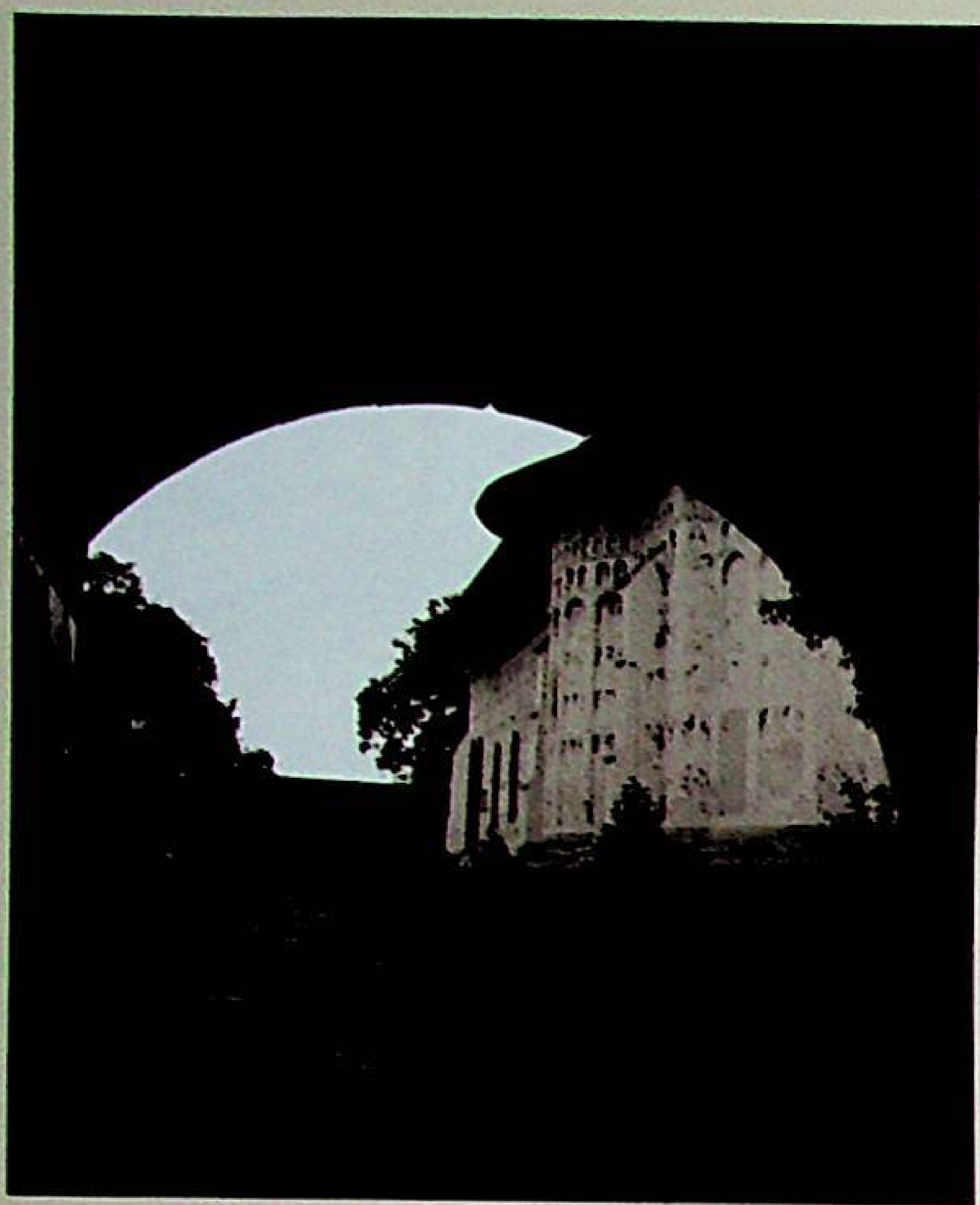
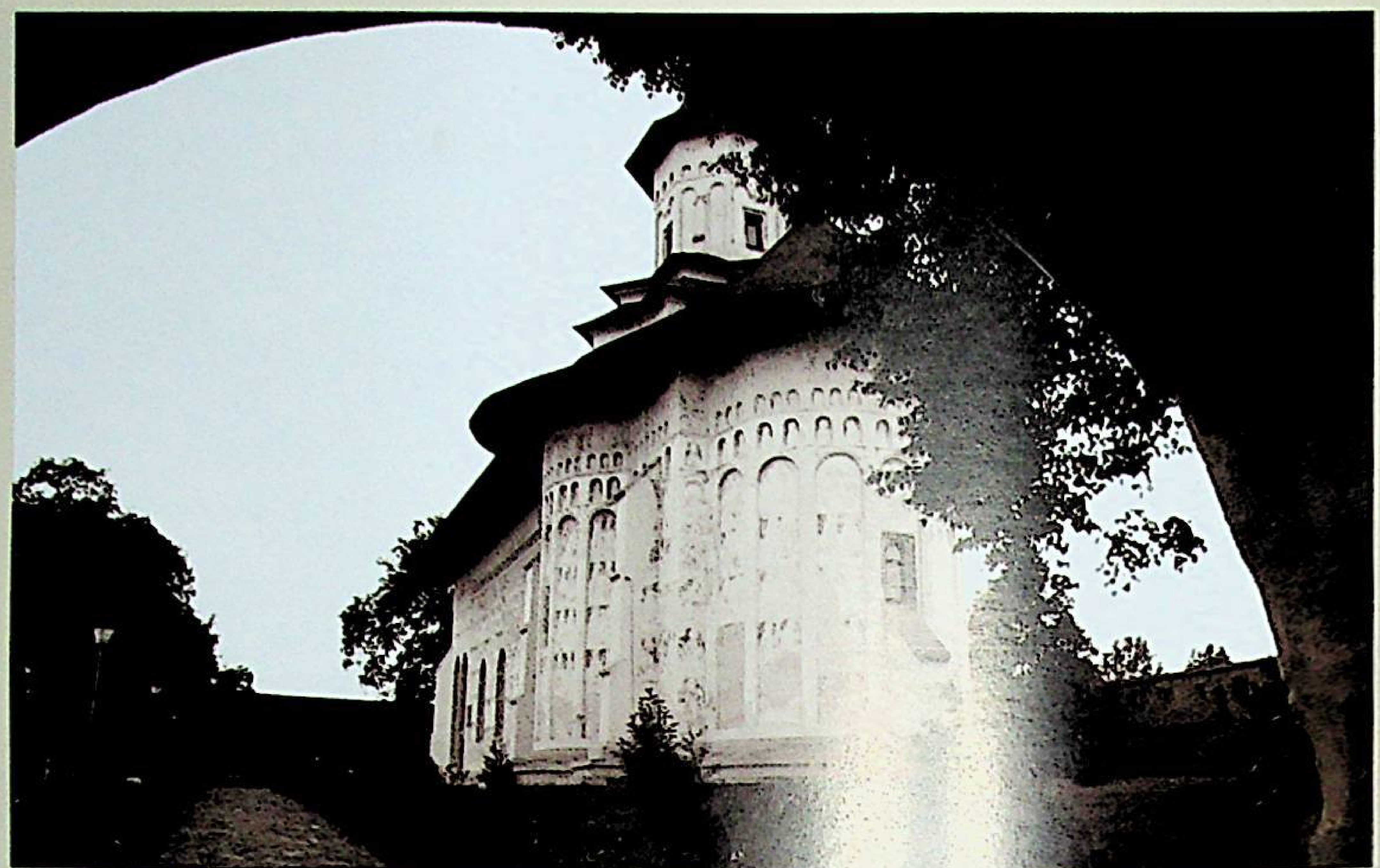
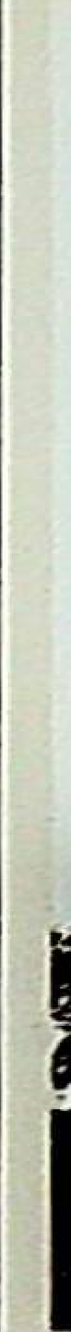
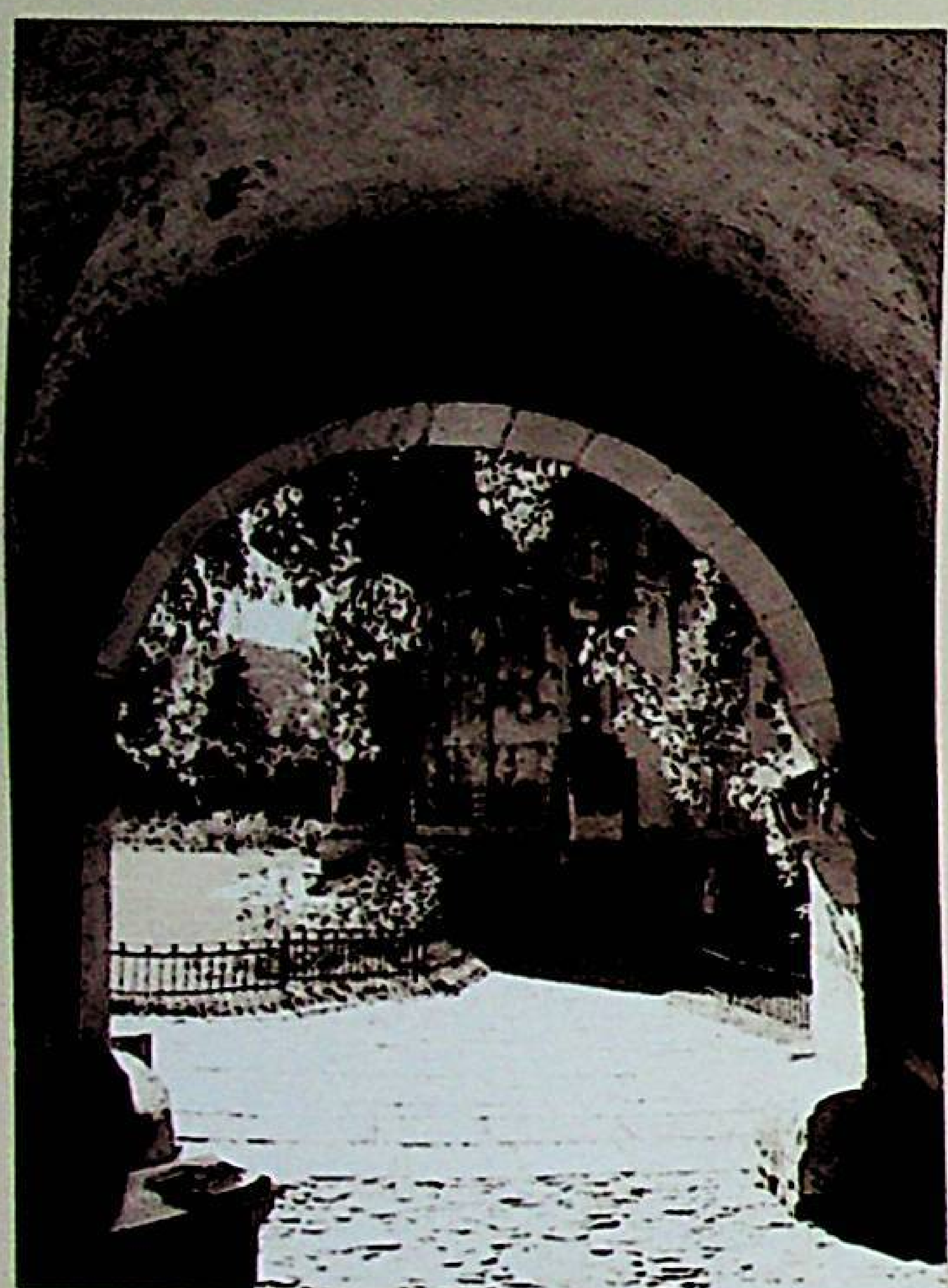
▲Biserica mănăstirii Dealu percepută treptat dinspre absida nordică a complexului monahal, dezvăluindu-și eleganța proporțiilor

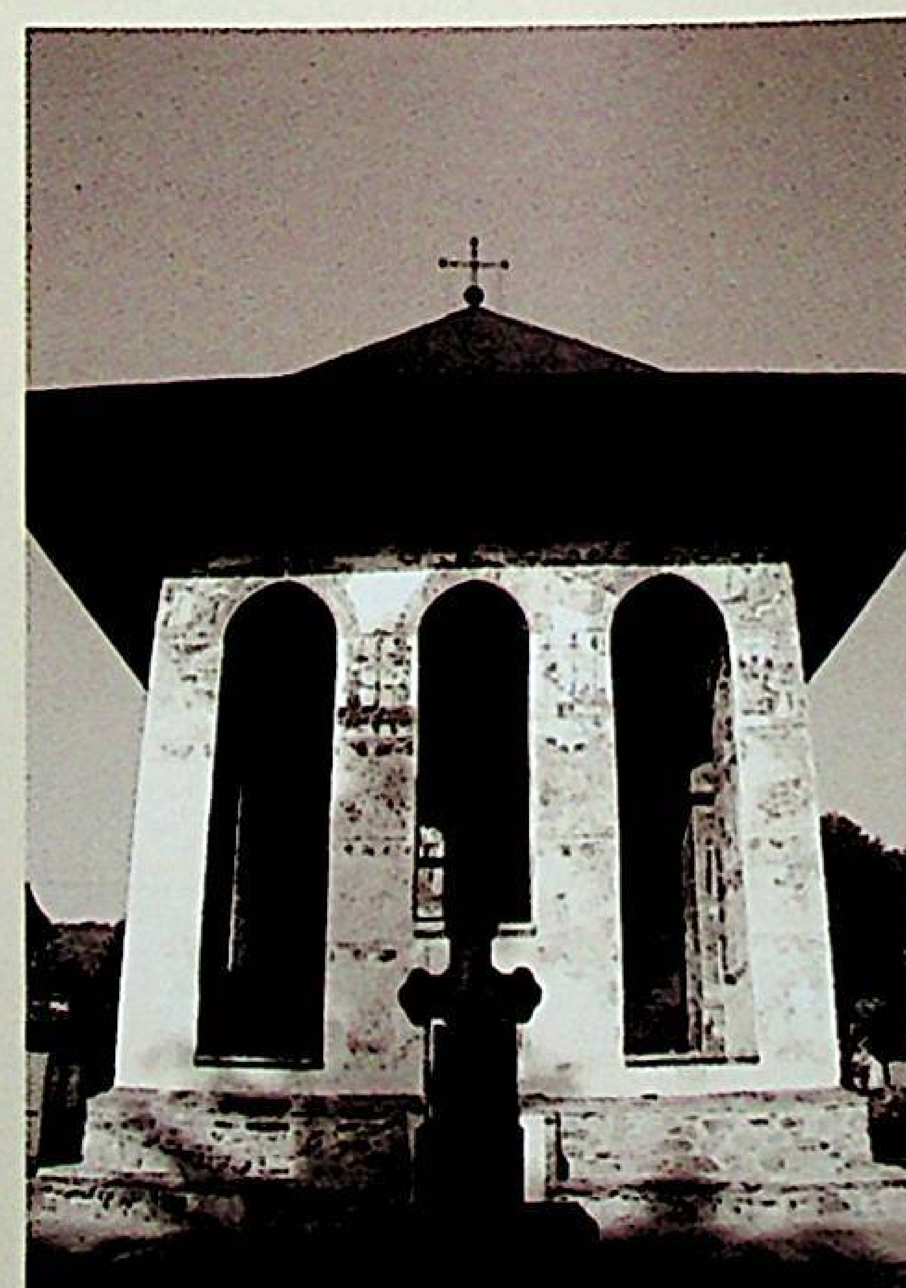
Dintre toate acestea, încă de la intrare, biserica este cea care atrage atenția asupra ei, un efect scenografic obținându-se din monumentalitatea și spectaculozitatea accesului. La intrarea în incintă, chiar sub arcada turnului clopotniță, biserica se dezvăluie dintr-odată sau treptat. Bisericile percepute pe una dintre fațadele laterale umplu întreg cadrul arcului de la intrare, dezvăluindu-și dintr-odată eleganța proporțiilor (Dealu, Galata, Sucevița, Dragomirna, Strehaia, Râșca, Golia, Brâncoveni), în timp ce acelea percepute dinspre absida estică (Probota, Moldovița, Dintr-un Lemn, Sinaia) păstrează un aer tainic, chemând către parcurgerea bisericii de jur-împrejur, până la intrarea situată pe latura opusă.

În astfel de situații, nu pot fi ignorate aceste efecte spectaculoase, prezente mai ales în cadrul mănăstirilor amplasate pe terenuri accidentate. De pildă, la Govora, biserica nu se citește de la intrare ci, după câțiva pași pe drumul care urcă în pantă abruptă, în stânga începe să se dezvăluie treptat silueta nu foarte elansată, dar care, datorită amplasării pe un loc înalt, este impresionantă. Accesul arcuit, în pantă, conduce în final, după o întoarcere de 180 de grade, la intrarea în biserică, fiind greu de crezut că meșterii „părintelui Paisie" (1711) nu au avut o concepție, „nu au urmărit o gradație în această succesiune a decorului arhitectural; oricum, trebuie admirat felul în care instinctiv sau conștient, au știut să profite de pitorescul terenului accidentat pe care trebuiau să-l folosească"[62].

◄Biserica mănăstirii Sucevița, umplând întreg cadrul arcului de la intrarea în incinta monahală

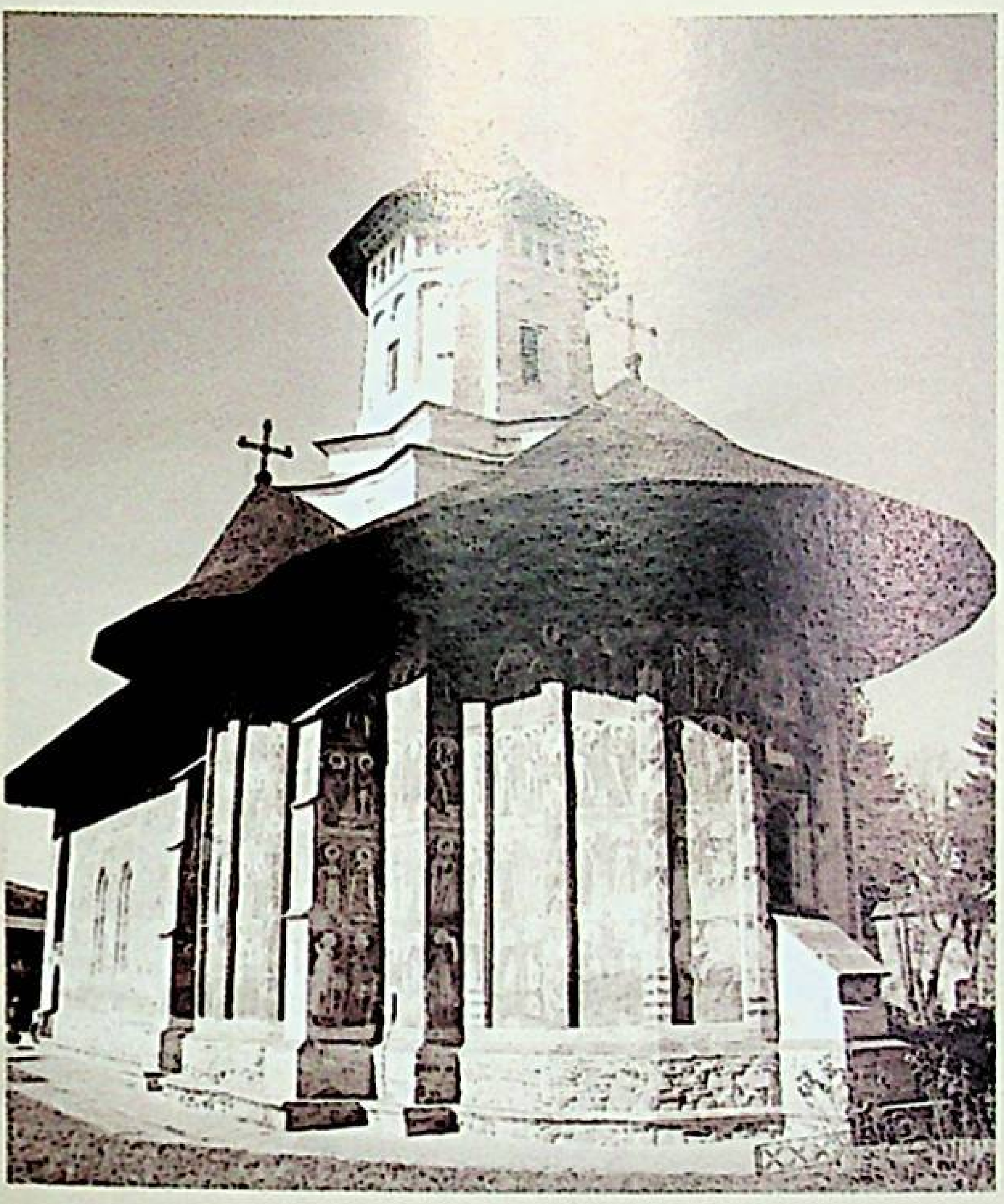
61. Grigore Ionescu, *Arhitectura*, p. 167.
62. R. Florescu, *Mănăstirea Govora*, p. 28.

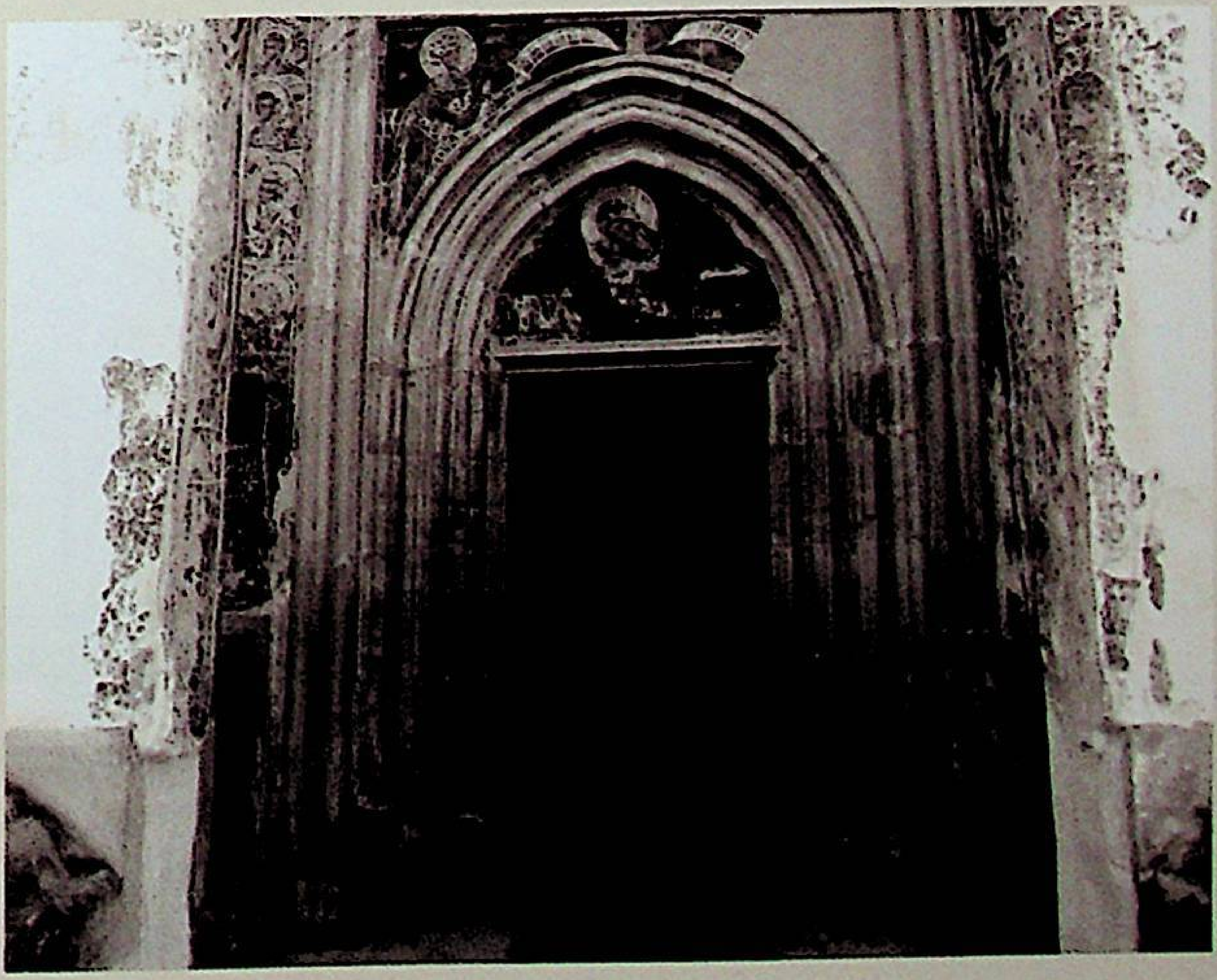

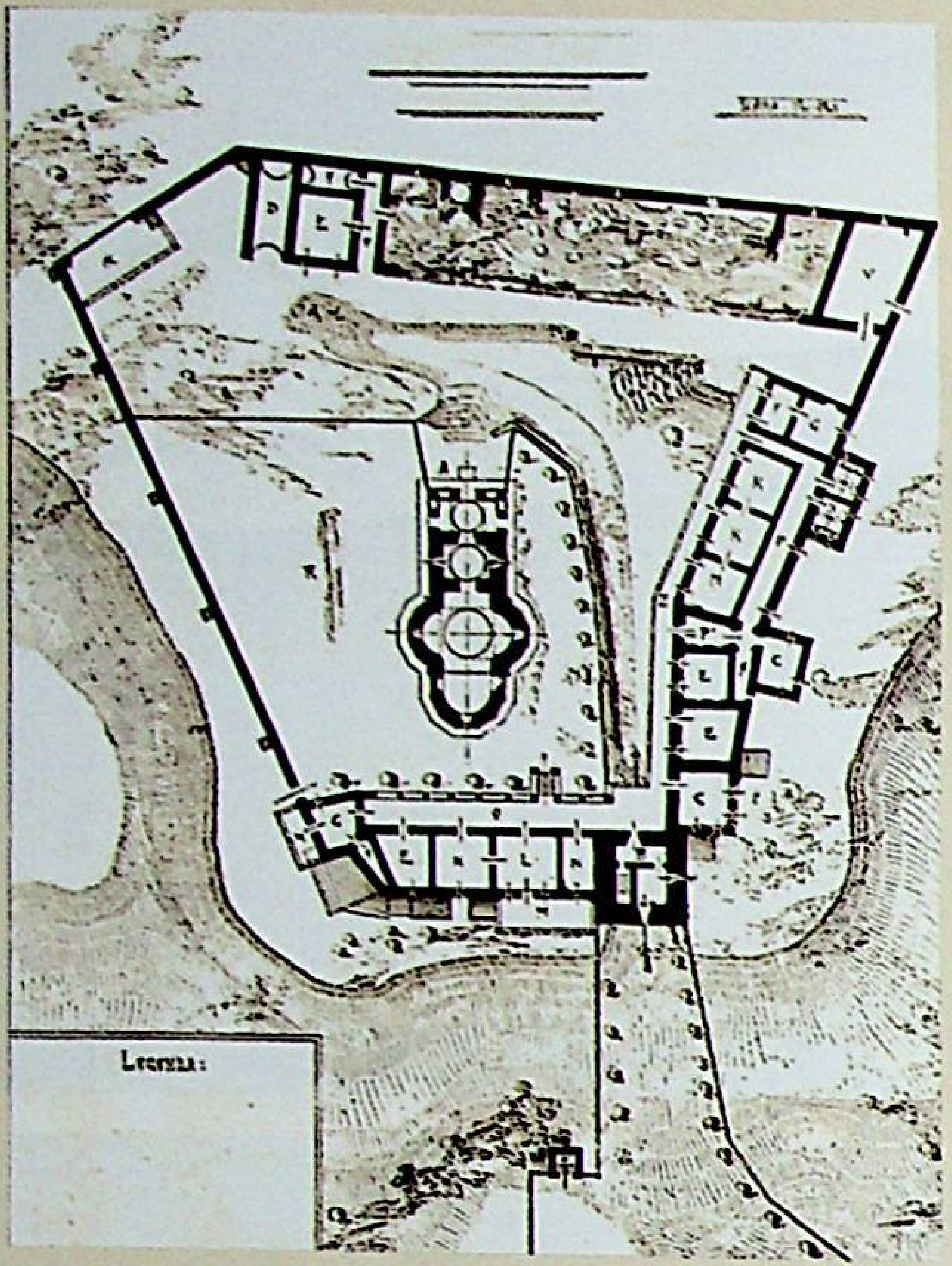

Bisericile mănăstirii Probota (registrul de sus) și Moldovița (registrul median și jos)

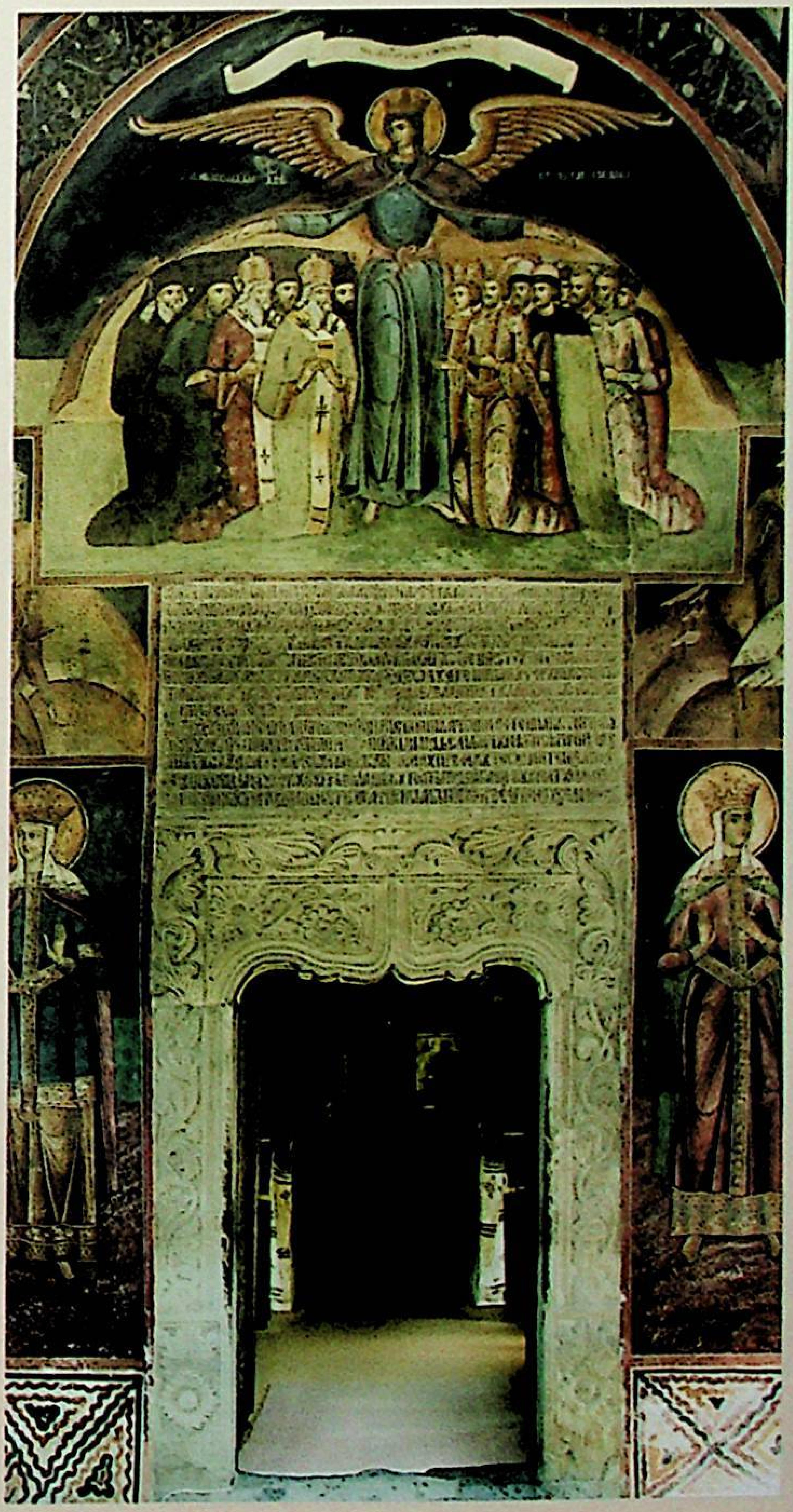

Planul de situație, turnul clopotniță, biserica și ansamblul monahal de la mănăstirea Govora

▲▶ *Crucea brâncovenească din piatră de la poalele Dealului Patriarhiei, „Colina bucuriei" cu clopotnița, Palatul Patriarhiei, Catedrala patriarhală cu hramul „Sfinții Împărați Constantin și Elena" (registrul superior), paraclisul „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe" și Reședința patriarhală (jos); crucea de lemn de la intrarea în mănăstirea Radu Vodă și biserica acesteia (dreapta)*

La fel, și în cazul bisericii mănăstirii Radu-Vodă sau al Catedralei Patriarhale, biserica se dezvăluie treptat. Atunci când, din varii motive, drumul de acces nu permitea intrarea pe latura vestică, ci pe cea estică, fapt care impunea citirea treptată a arhitecturii bisericii, meșterul putea recurge la soluția grupării elementelor ce conferă monumentalitate bisericii, turlele, pe latura estică, așa cum se întâmplă la Mihai-Vodă. Privit din acest unghi, monumentul apare încununat de trei turle, dispuse piramidal, fapt care „creează impresia de înălțare și totodată de stabilitate deplină pe care ne-o dă încă din prima clipă"[63].

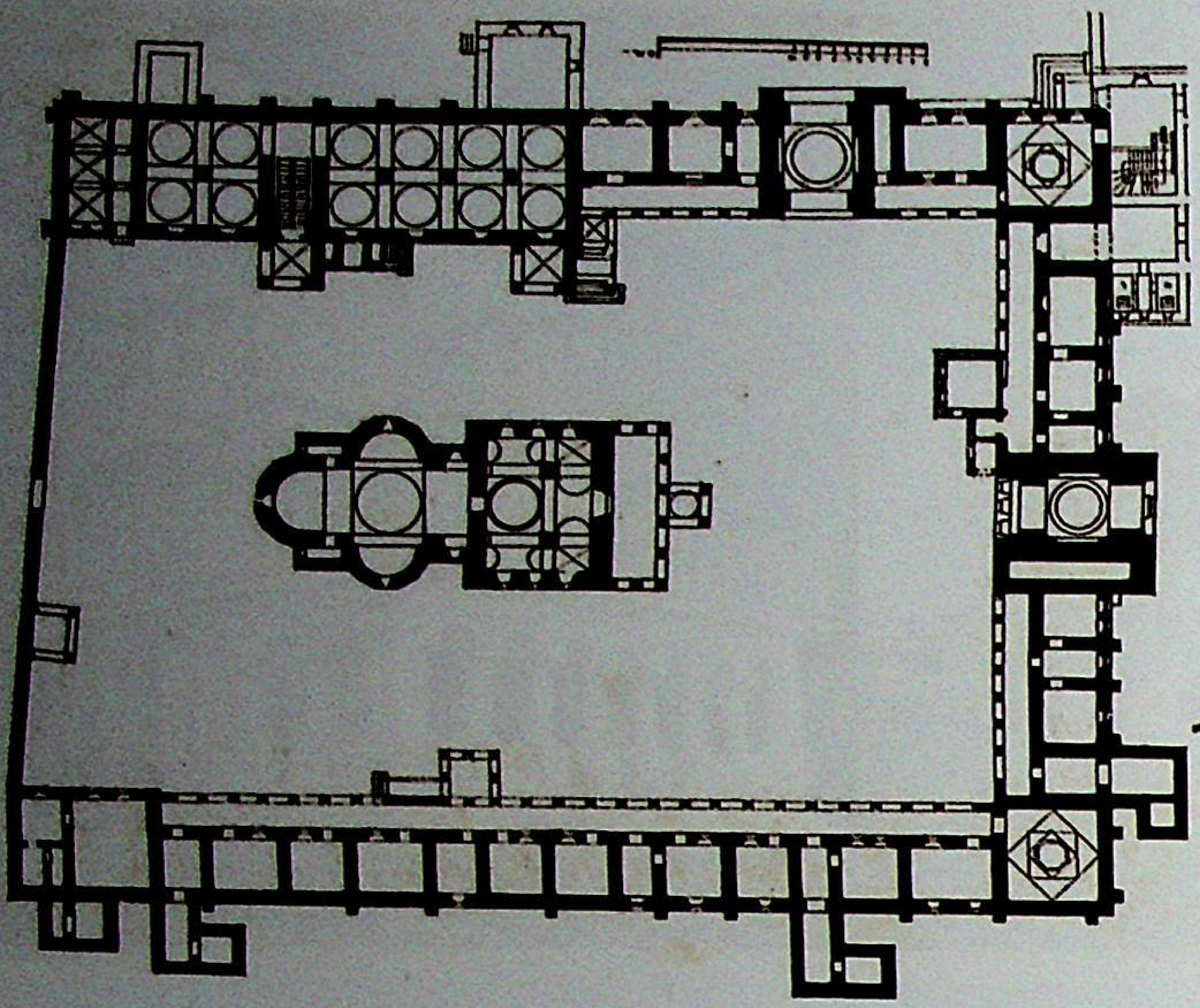
63. Fl. Dumitrescu, *Biserica Mihai-Vodă*, p. 19; din păcate, translatarea bisericii și a clopotniței și schimbarea radicală a contextului spațial au distrus modul originar de percepere al acestora.

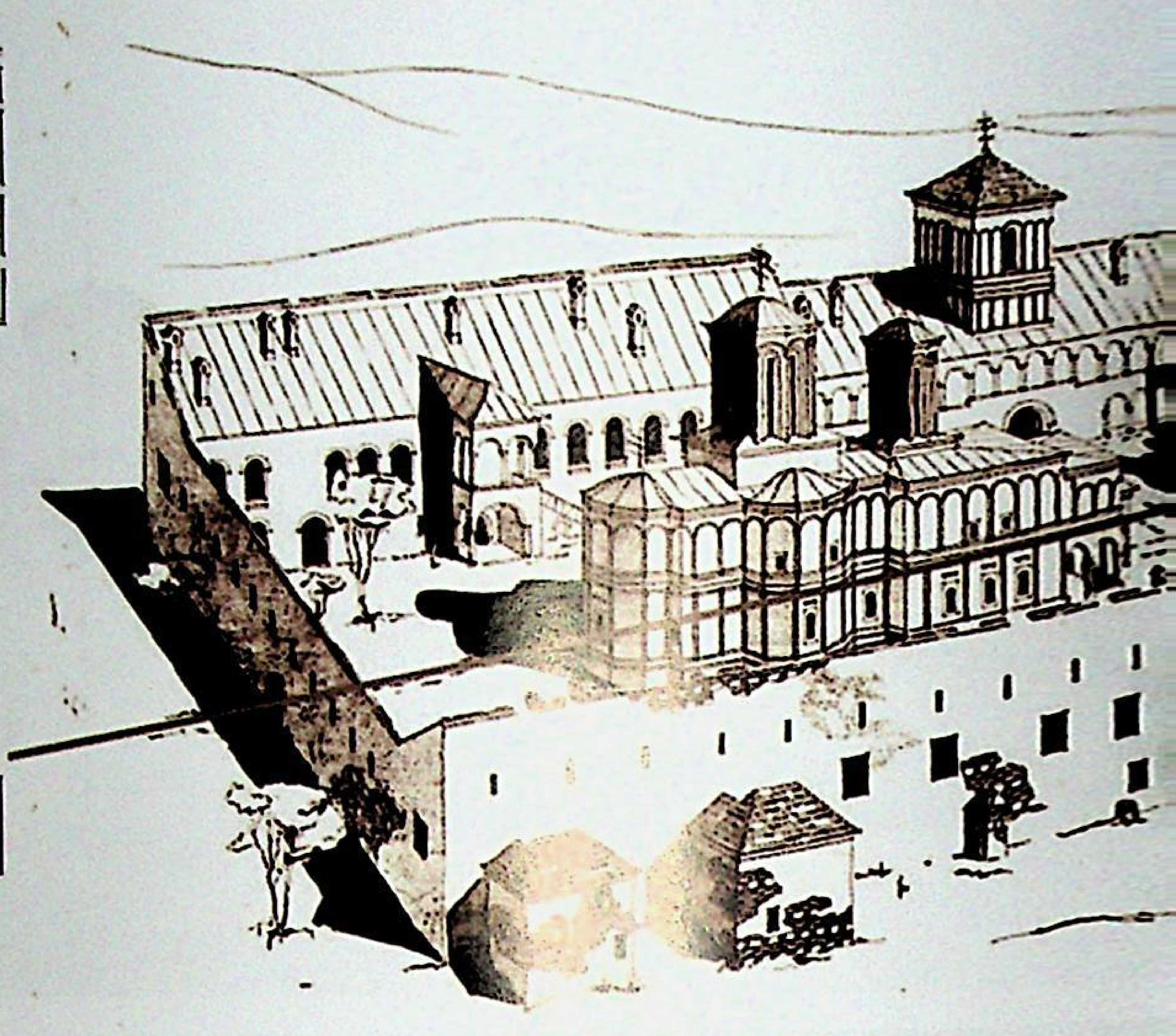

SUS LOCUIESTI SI SPRE
CELE DE JOS PRIVESTI.

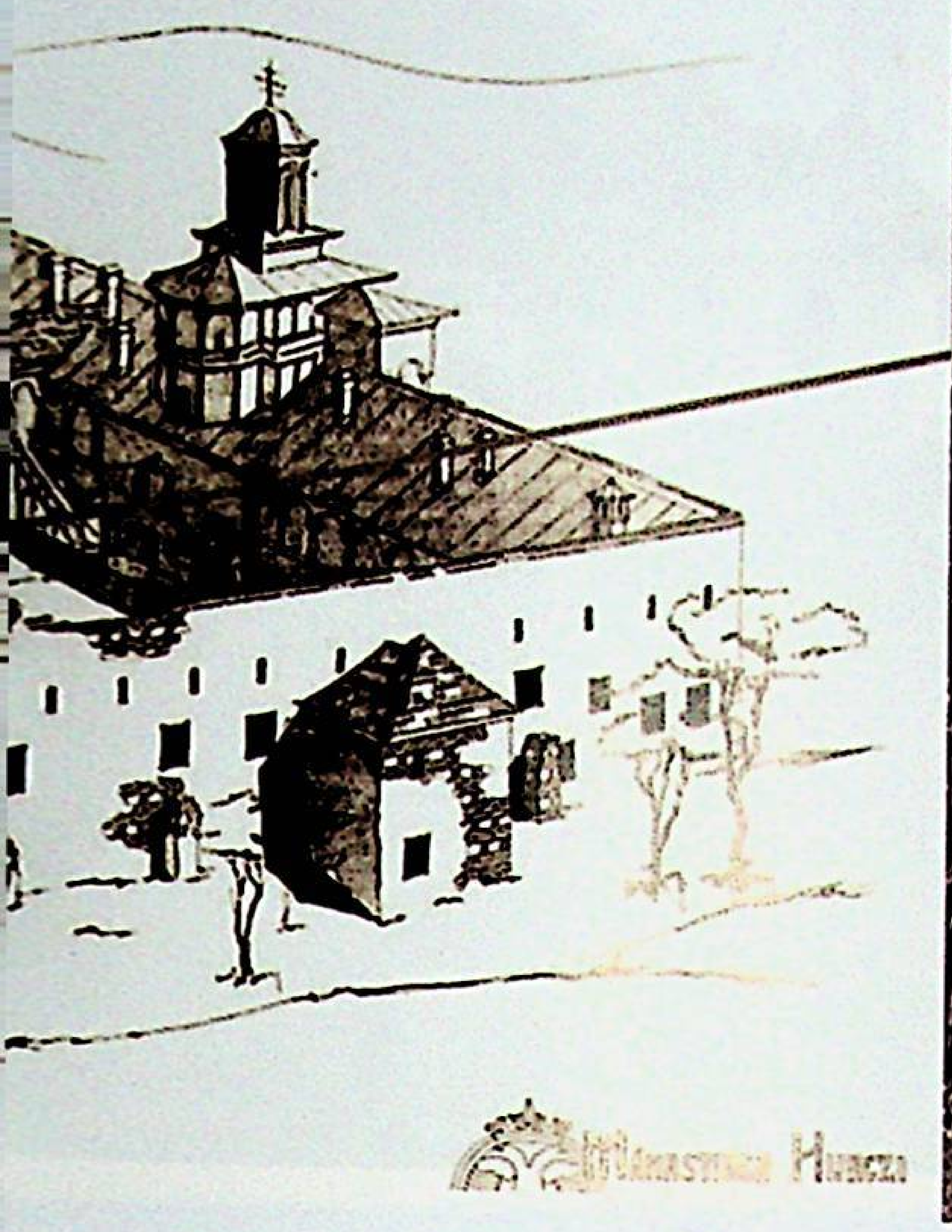
▲ *Planurile de situație și axonometric al mănăsitrii Hurezi*

Începând cu ansamblul mănăstirii Hurezi, s-a fixat un mod de organizare a spațiului, una cu o incintă de formă regulată, cu accesul pe sub turnul clopotniță dispus pe fațada vestică și având biserica amplasată în centru. Din păcate, terenul accidentat de la Hurezi nu a permis împlinirea acestui deziderat – fapt pentru care turnul clopotniță a fost mutat pe latura sudică[64].

Ideea unui acces în axa de simetrie, pe latura vestică, care să permită perceperea bisericii în toată solemnitatea ei, nu era nouă, ea fiind prezentă la Căldărușani[65] și Cotroceni. Dar ansamblul arhitectural al Hurezilor, privit de foarte sus, și abstracție făcând de capriciile terenului, se înscrie ca „o constelație în formă de cruce greacă"[66], înglobând toate bisericile[67] – în mijloc, la aproximativa intersecție a brațelor crucii, pulsând, asemenea unei imense inimi, biserica cea mare[68]. Ideea dispunerii cruciforme a fost subliniată și în monografia închinată mănăstirii de Corina Popa și Ioana Iancovescu, „o imensă cruce, având în mijloc biserica mare"[69]. Astfel, ansamblul monastic de la Hurezi se remarcă și prin orându-

---

64. Cu toate acestea, punctul vestic a fost marcat printr-un paraclis situat la etaj, perceput vizual ca cel mai important accent vertical, în dialog cu turnul clopotniță de la intrare.
65. Prin înălțime și masivitate, turnul clopotniță de la Căldărușani se asemăna cu cele ale altor mănăstiri ale lui Matei Basarab, cum ar fi Strehaia, Brebu, Brâncoveni, Comana, Plumbuita (C. Jalbă, *Mănăstirea Căldărușani*, Ed. Meridiane, București, 1965, p. 19), dar amplasarea sa era cu totul alta.
66. Valeriu Anania, *Cerurile Oltului*, Ed. Episcopiei Râmnicului și Argeșului, Râmnicu Vâlcea, 1990, p. 92.
67. După construirea bisericii mari (începută în 1690, terminată de zugrăvit la 1694), au urmat paraclisul de pe latura vestică (1695-1697), apoi biserica cu hramul „Adormirea Maicii Domnului" (1696-1699) – cunoscută ca bolniță. În latura nordică, arhimandritul Ioan a ridicat schitul „Sfinții Apostoli" (1698-1700) iar la apus, în vale, cel de-al doilea fiu al domnitorului, Ștefan, a ctitorit schitul „Sfântul Ștefan" (1703). Mai jos de poarta de intrare, înspre sud, în incinta mare a mănăstirii, arhimandritul Ioan a ridicat la 1700 o biserică destinată robilor mănăstirii, biserica „Sfinții Îngeri" cu un plan simplu, fără abside laterale (zugrăvită la 1757).
68. V. Anania, *Cerurile Oltului*, p. 92.
69. C. Popa, I. Iancovescu, *Mănăstirea Hurezi*, p. 63; Idee subliniată și ulterior în text, unde se spune că biserica „Sfinții Îngeri", actualmente biserica satului, ce marca odinioară extremitatea de sud a mănăstirii, încheie „crucea de biserici a ansamblului de la Hurezi" (C. Popa, I. Iancovescu, *Mănăstirea Hurezi*, p. 90).

irea deosebită a patru biserici paraclis, „dispuse cruciform în jurul marii lavre hurezene”[70], pe traseul celor patru puncte cardinale, fapt care transformă biserica mare într-o lavră athonită înconjurată de paraclise ce marchează cele două axe majore.

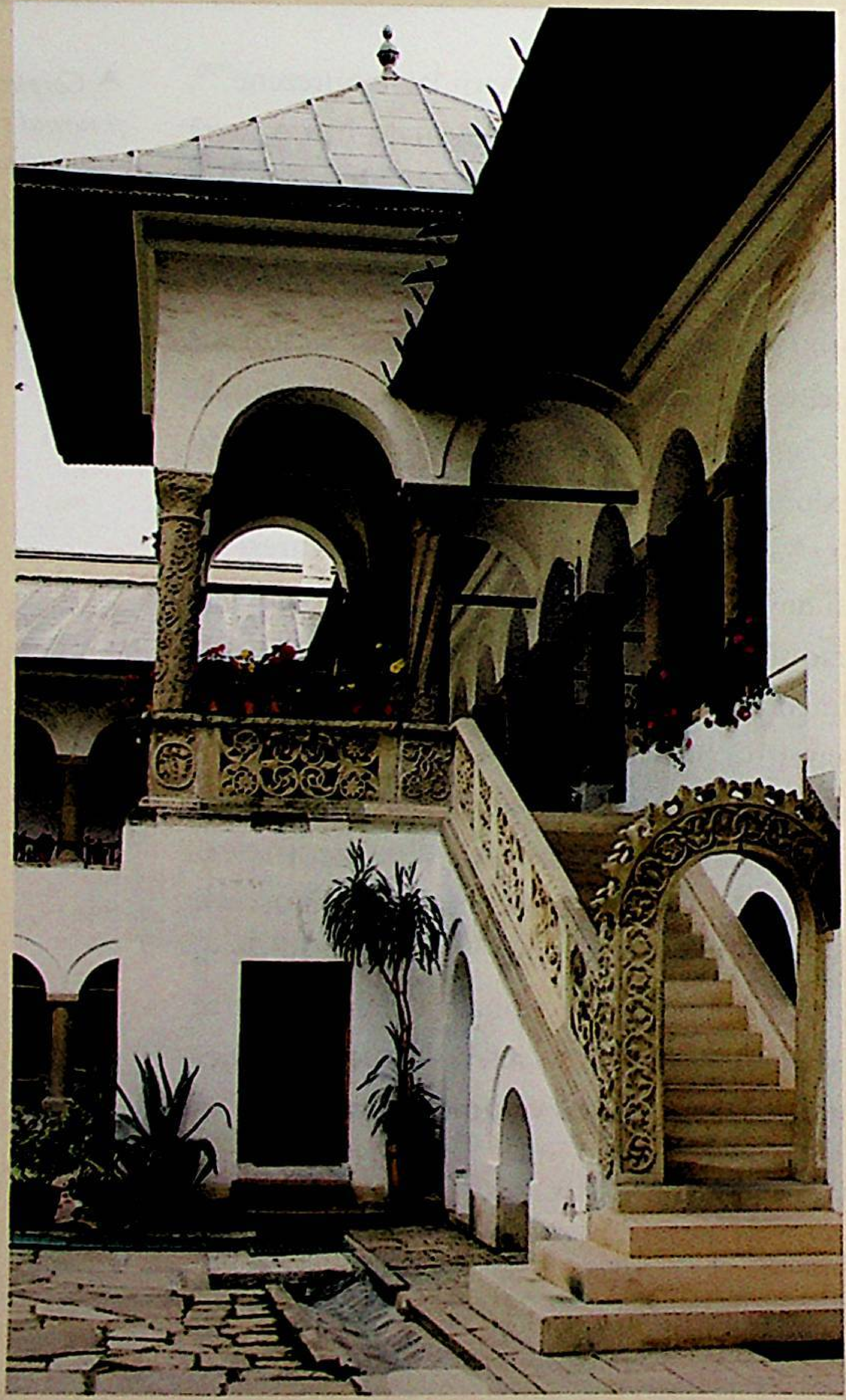
▲ *Corpuri de chilii și turnul clopotniță cu intrarea în complexul monahal de la Hurezi (fotografie de epocă)*

Se poate citi în această ordonare riguroasă un principiu compozițional renascentist, întregul ansamblu fiind, „prin proporții, prin jocul de volume, prin compoziția arhitecturală și urbanistică de o claritate clasică. S-a vorbit despre aspectul renascentist al acestui stil în care tradiția bizantină se combină cu elemente de decorație și de plastică arhitecturală barocă. Acest «spirit renascentist» este de fapt o figură de stil, exprimând calitatea clasică de coerență și echilibru a compozițiilor. Legea ordonatoare a stilului brâncovenesc este o lege de echilibru, de simetrie, de proporție și aceasta îi dă tocmai aspectul clasic de la Hurezi”[71].

Analiza elementelor specifice ansamblului de la Hurezi conduce către ideea că el constituie „punctul de confluență a soluțiilor tradiționale ale arhitecturii monastice locale, poate alimentate și de modelul athonit, cu arhitectura civilă a epocii brâncovenești. Caracterul aulic al acestei mănăstiri se datorează deopotrivă bisericii mari și caselor domnești, ca și sintezei dintre arhitectura civilă și cea bisericească, exprimată prin unitatea morfologică a elementelor de arhitectură: pridvoare, foișoare, galerii de arcade, calotele din case, trapeză și turn, unitate agrementată de integrarea unor elemente de inspirație orientală (chioșcuri, decor în stuc) și a decorului în piatră barochizant sau orientalizant”[72]. Complexul de la Hurezi poate fi socotit primul ansamblu în care relaționarea funcțională a elementelor se subordonează unor legi de compunere spațial-planimetrică ce se referă la ordine, simetrie, axialitate, în care ritmul, accentele, contrastul, ierarhizarea volumelor sunt puse în

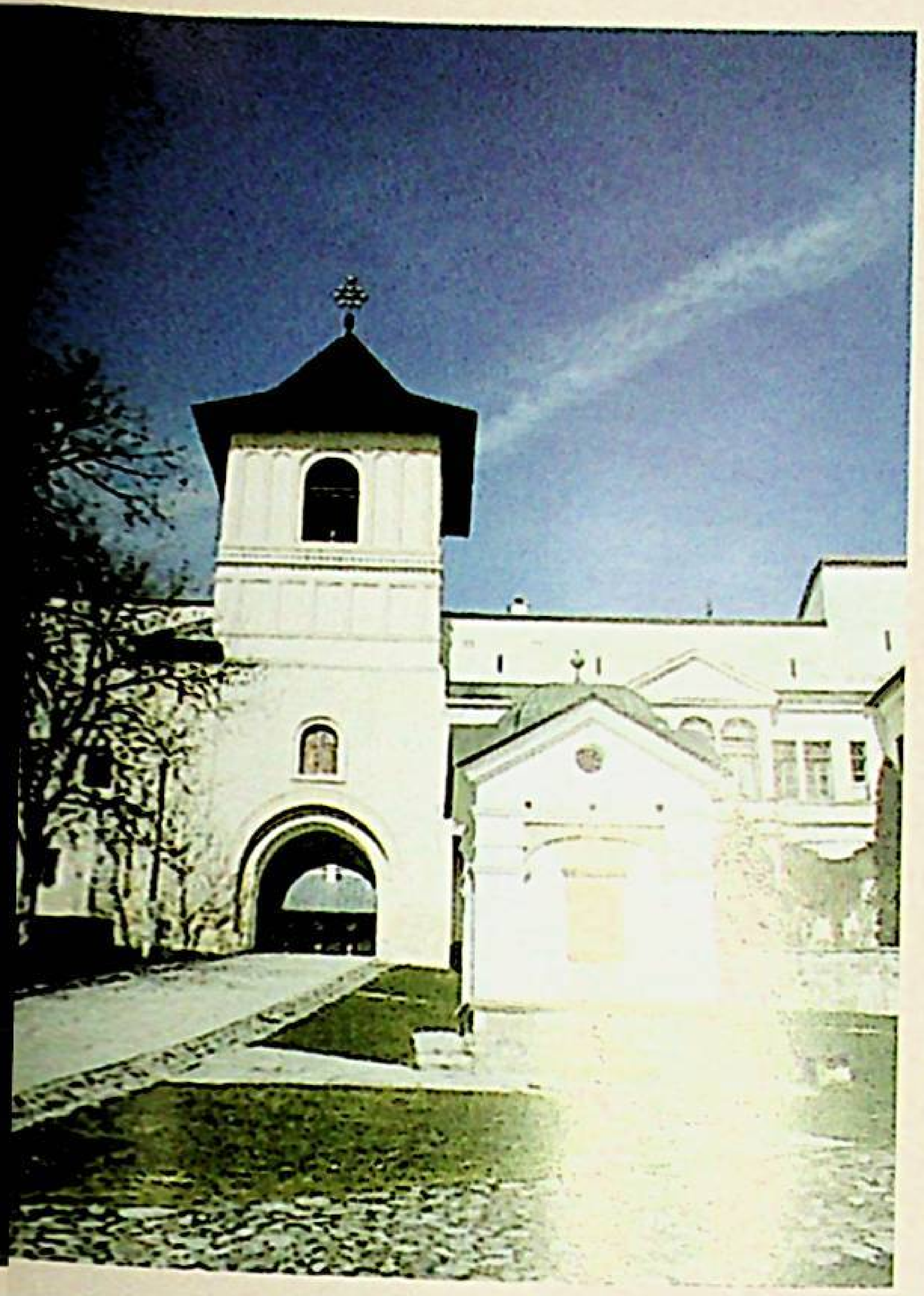
70. E. Negrău, „Ctitorii brâncovenești. Arhitectură și pictură”, în: vol. *Ctitorii brâncovenești – elemente de artă eclesială medievală (secolele al XVII-lea și al XVIII-lea)*, Ed. Cuvântul vieții, București, 2014, p. 59.
71. Ion Miclea, Radu Florescu, *Hurezi*, Ed. Meridiane, București, 1989, p. 9.
72. C. Popa, I. Iancovescu, *Mănăstirea Hurezi*, p. 69.

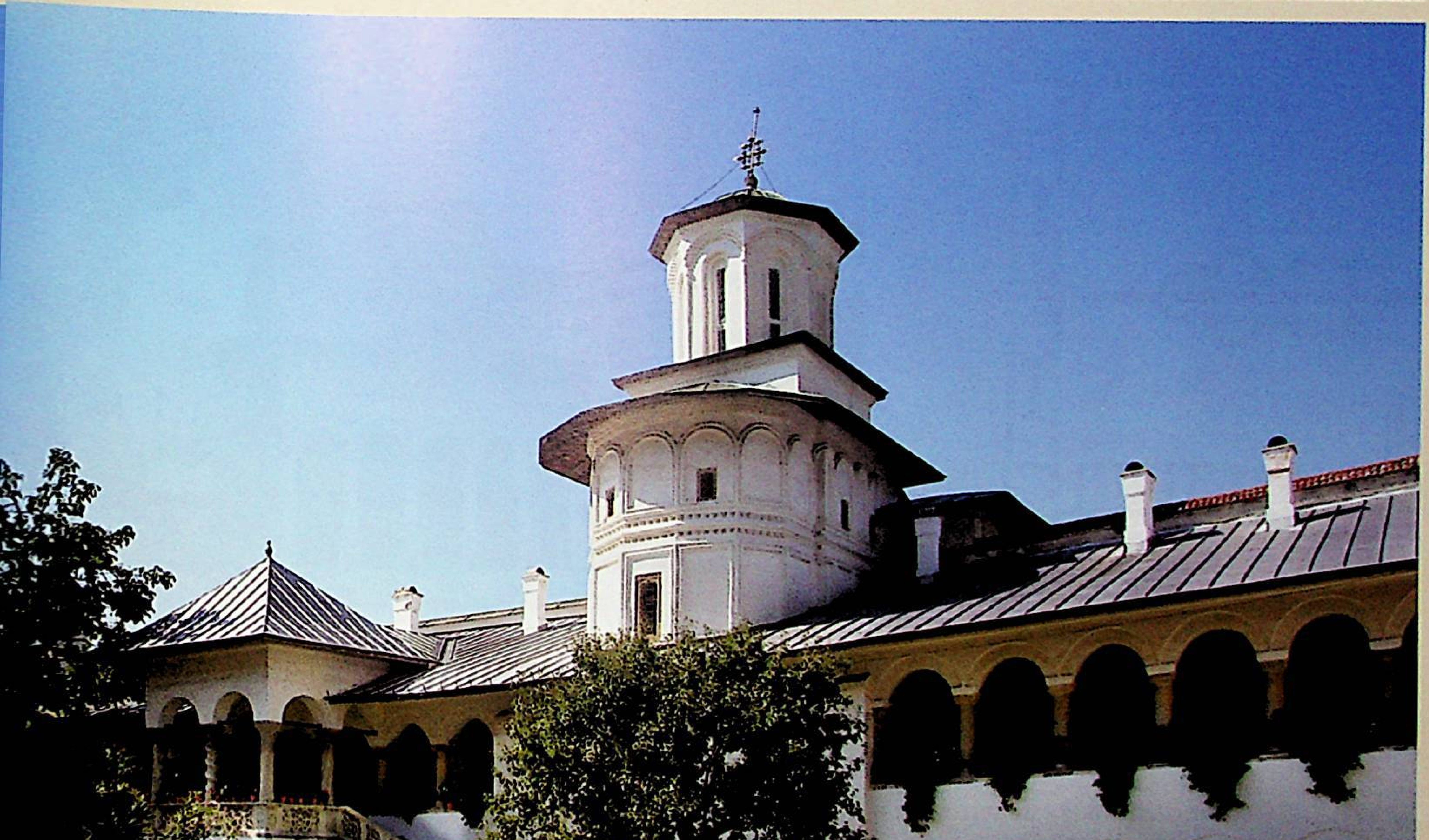

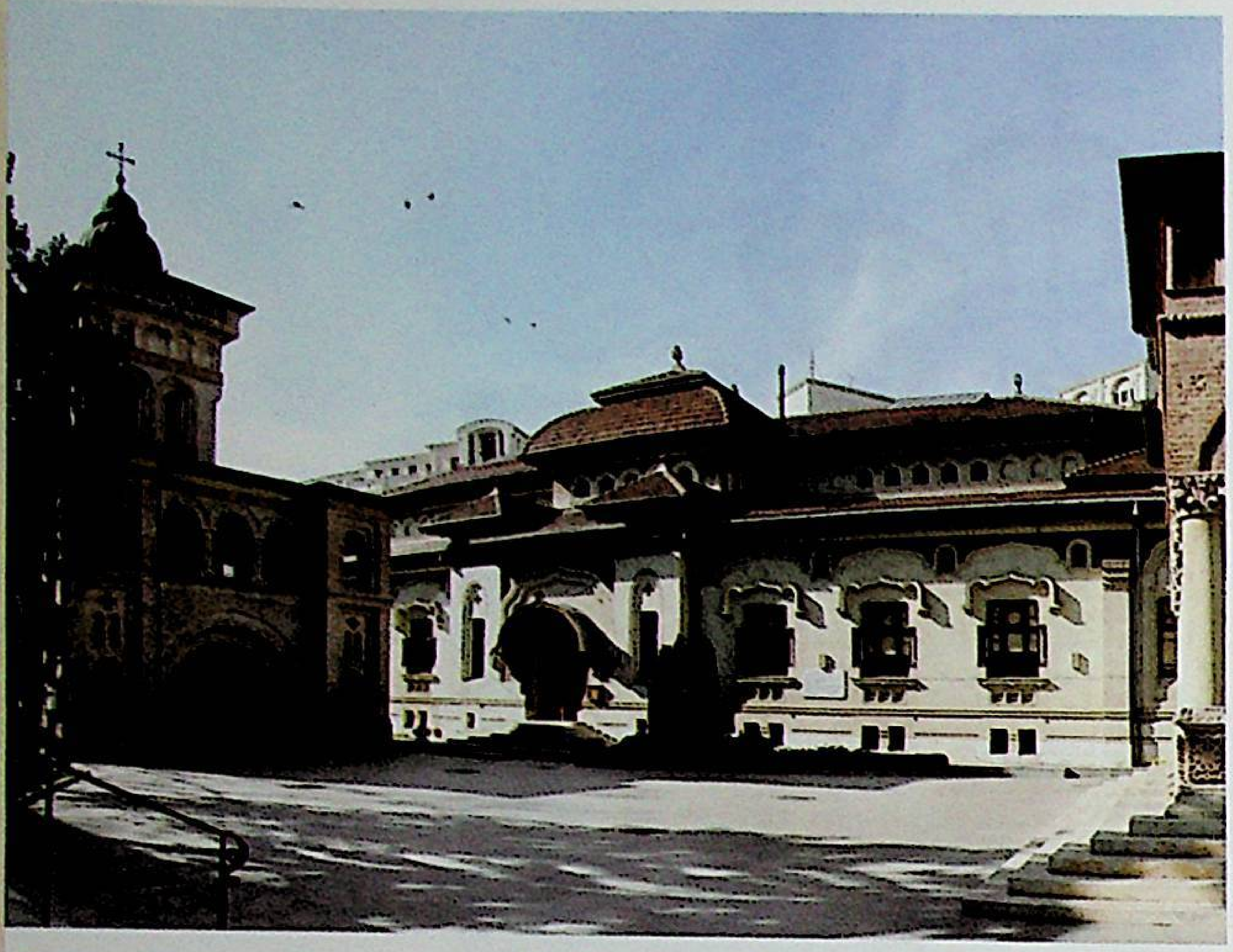

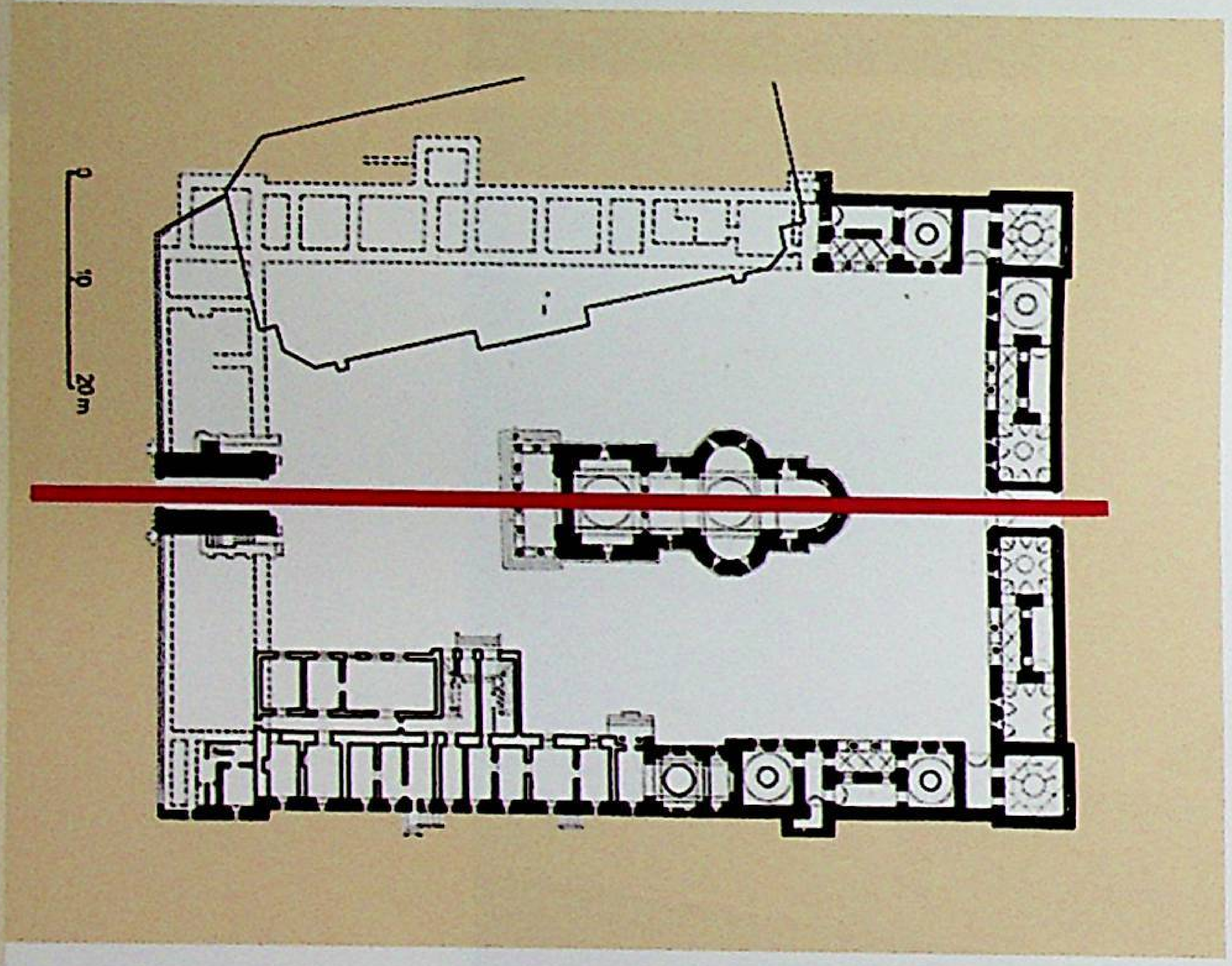
Complexul monahal de la mănăstirea Hurezi, ctitorie brâncovenească, vedere de ansamblu, clopotnița, biserica cu hramul „Sfinții Împărați Constantin și Elena", foișorul lui Dionisie, paraclisul cu hramul „Nașterea Maicii Domnului" și corpurile de chilii

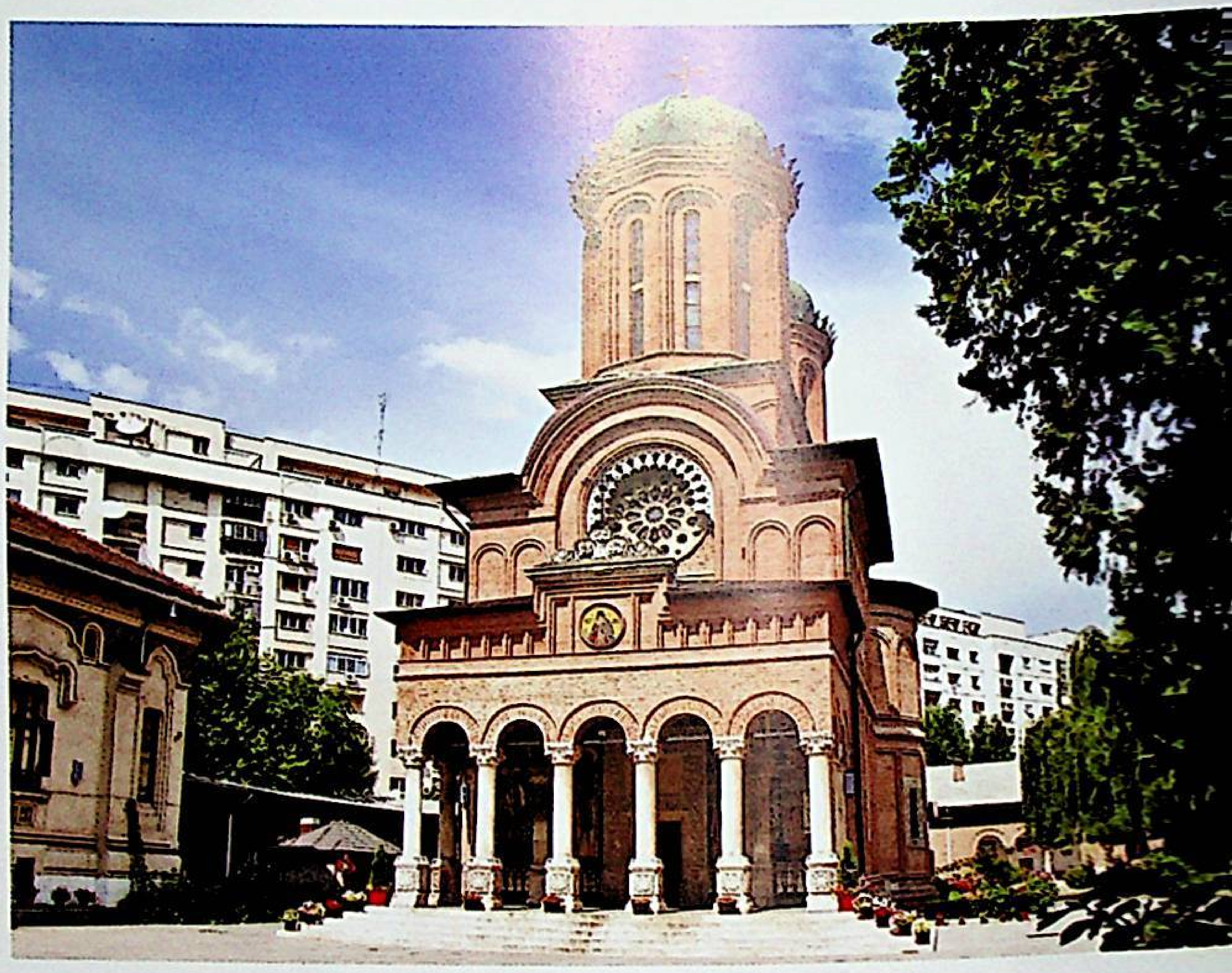

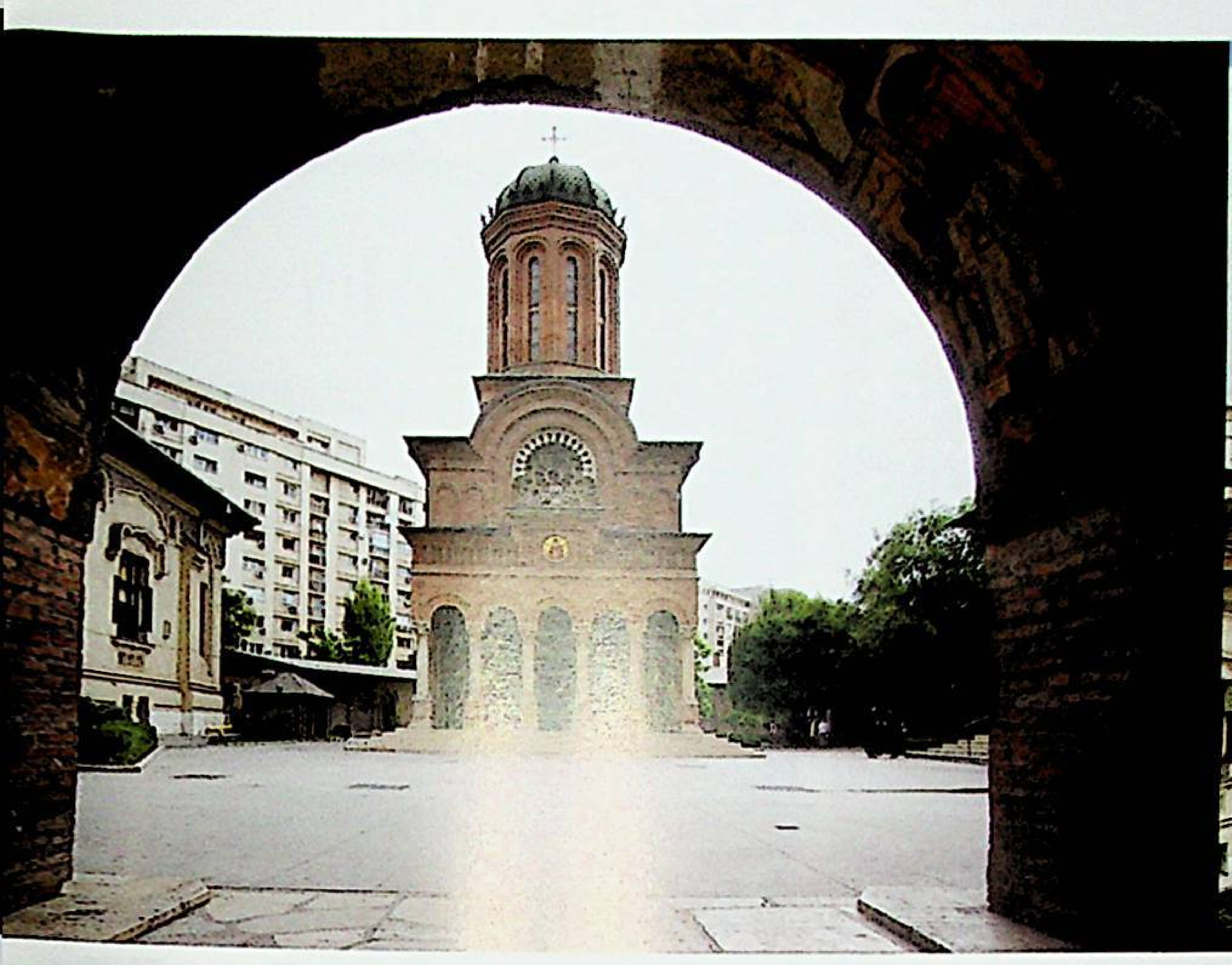

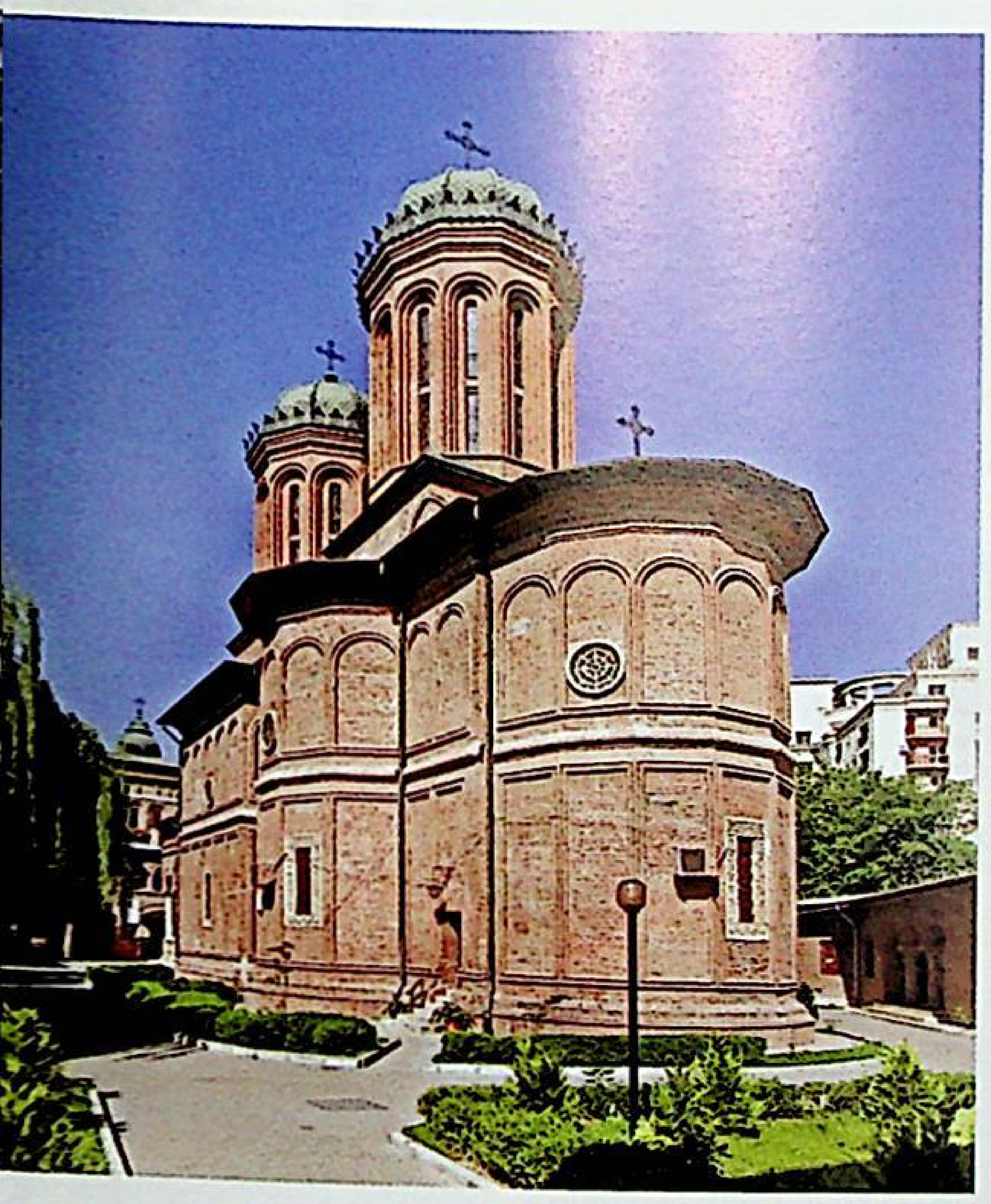
Turnul clopotniță și intrarea în incinta mănăstirii Antim din București ctitoria Sfântului Ierarh Martir Antim Ivireanul, planul incintei, biserica cu hramul „Tuturor Sfinților" și corpuri de chilii

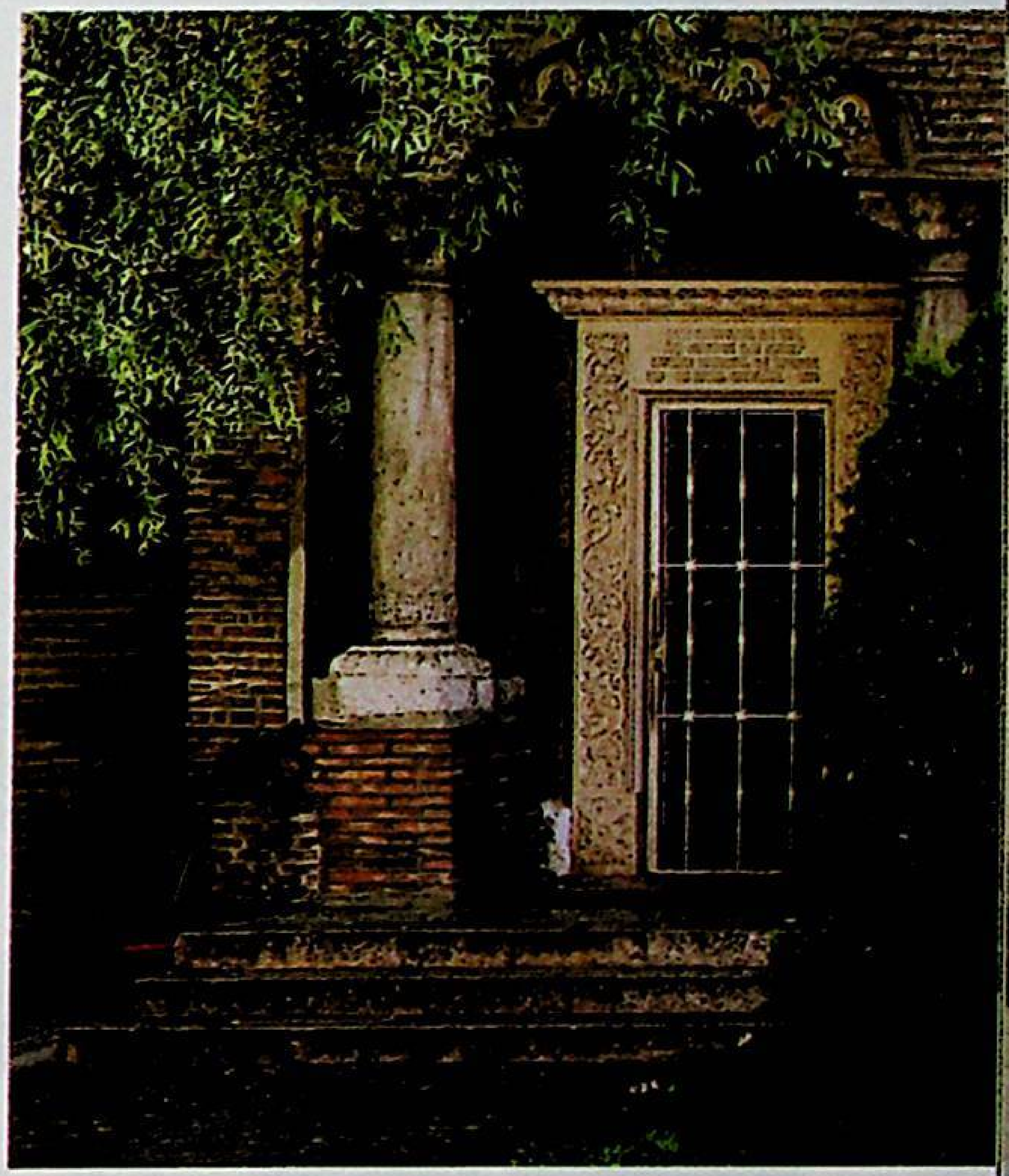
operă, amplasarea celor două elemente (o cuhnie și o brutărie, rezolvate arhitectural identic) marcând colțurile incintei[73], soluție reluată la Văcărești, unde cele două cuhnii punctează colțurile de S-V și N-V ale celei de-a doua incinte. Între ele se interpune, ca o medie compozițională, structura mănăstirii Antim, cu simetria ansamblului de aici, „sporită față de Hurezi, dar mai puțin riguroasă" decât cea de pe platoul Văcăreștilor[74], deși terenul i-ar fi permis și mitropolitului ctitor o rigoare similară.

Astfel, comparativ cu cele precedente, mănăstirile ridicate către sfârșitul veacului al XVII-lea și începutul celui de-al XVIII-lea se caracterizează prin „tendința de urmărire a unor reguli de compoziție, legate de căutarea unei simetrii, a unui ritm compozițional

73. L. Brătuleanu, „Cuhniile ansamblurilor civile...", p. 22.
74. R. Theodorescu, *Civilizația românilor între medieval și modern*, Ed. Meridiane, București, 1987, vol. II, p. 102.

și a unei unități de stil", meșterii constructori ai acestei perioade „nu se mai supun nici accidentelor și nici formelor neregulate ale terenului, ci adaptează terenul la compoziția lor arhitecturală, trasată în forme regulate, cu axe vădite de simetrie. Întreaga compoziție a ansamblului este dominată de un spirit de ordine, reflex al școlii Renașterii, sosit aici cu întârziere[...]"[75]. Indiferent la terenul accidentat, ansamblul de la Hurezi a fost deschizătorul unui drum nou în arhitectura monastică românească, în cadrul căruia dimensiunile curții sunt în relație cu cele ale bisericii, iar amplasarea acesteia nu e întâmplătoare, ci „urmează o ierarhizare a spațiului, începând cu accesul în incintă, ierarhizare care amintește de ceremonialul «drumului către centru»"[76].

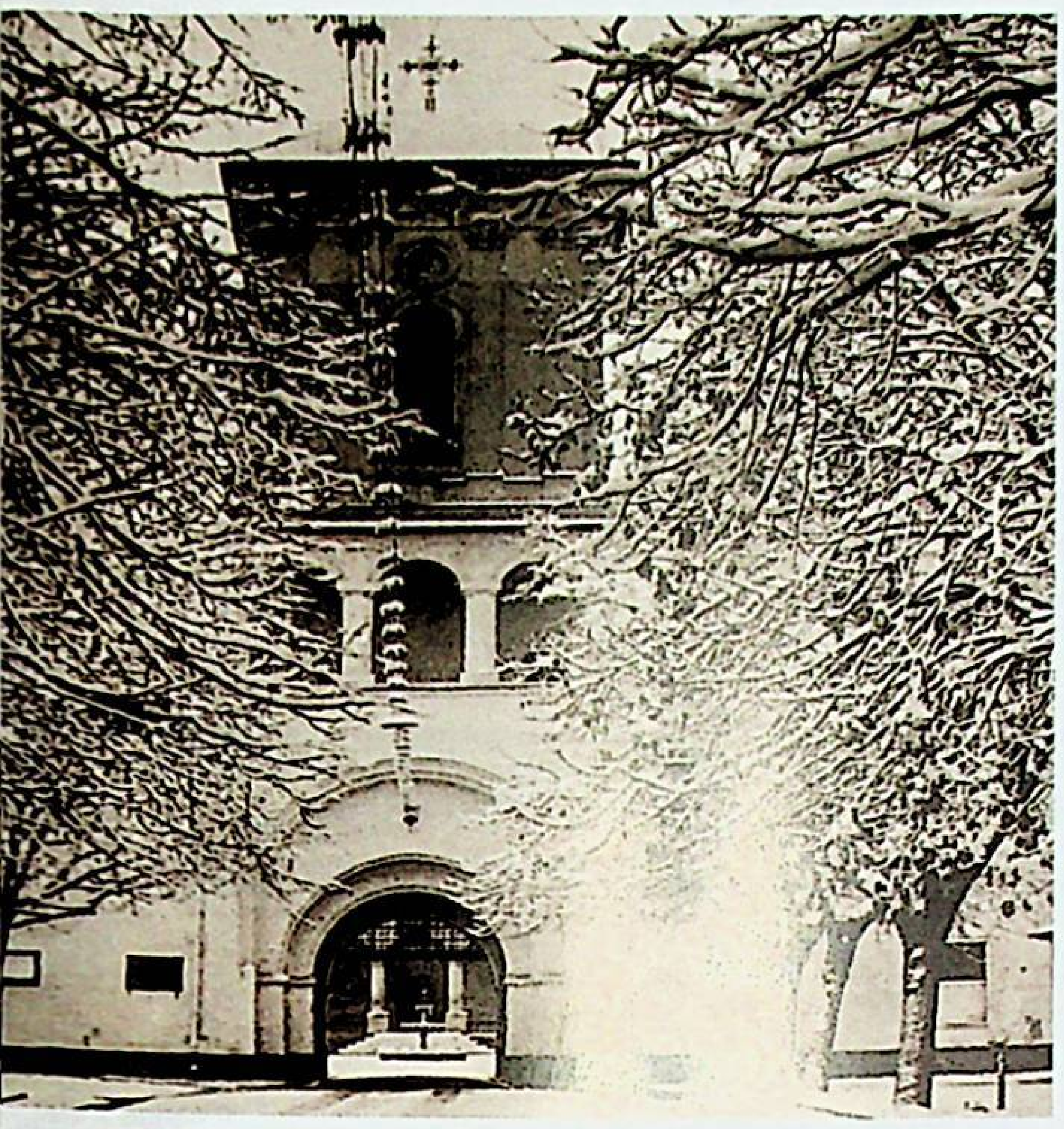
75. Gr. Ionescu, *Arhitectura...*, pp. 393-394.
76. Radu Drăgan, „Au cunoscut meșterii lui Constantin Brâncoveanu secretele secțiunii de aur?", în: *Arhitectura*, 32 (1984), 3, p. 42.

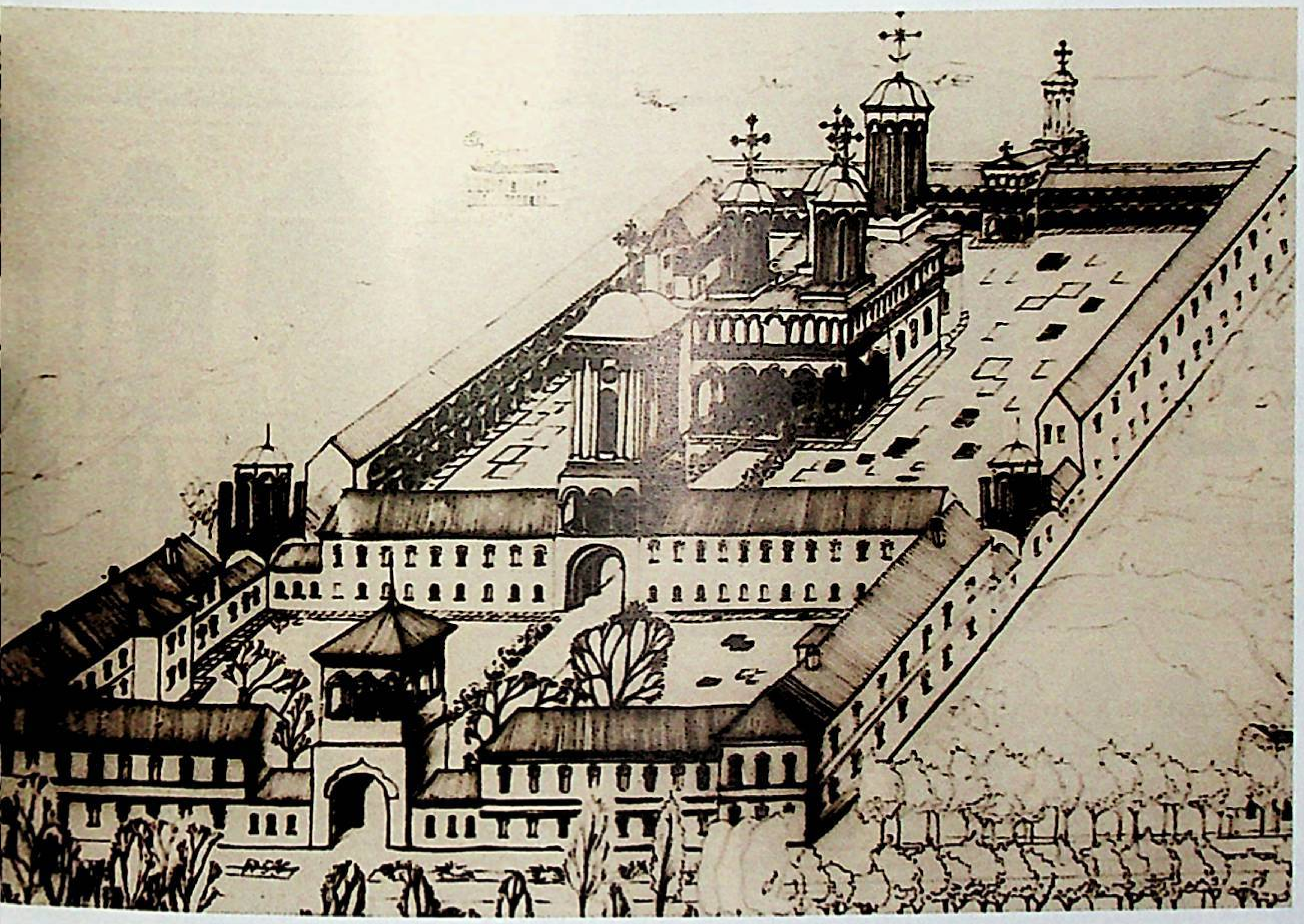
▲ *Planul incintei, clopotnița și biserica cu hramul „Sfânta Treime" de la mănăstirea Surpatele, jud. Vâlcea (registrul superior); cu o reprezentare de epocă a vieții mănăstirești de aici (registrul inferior)*

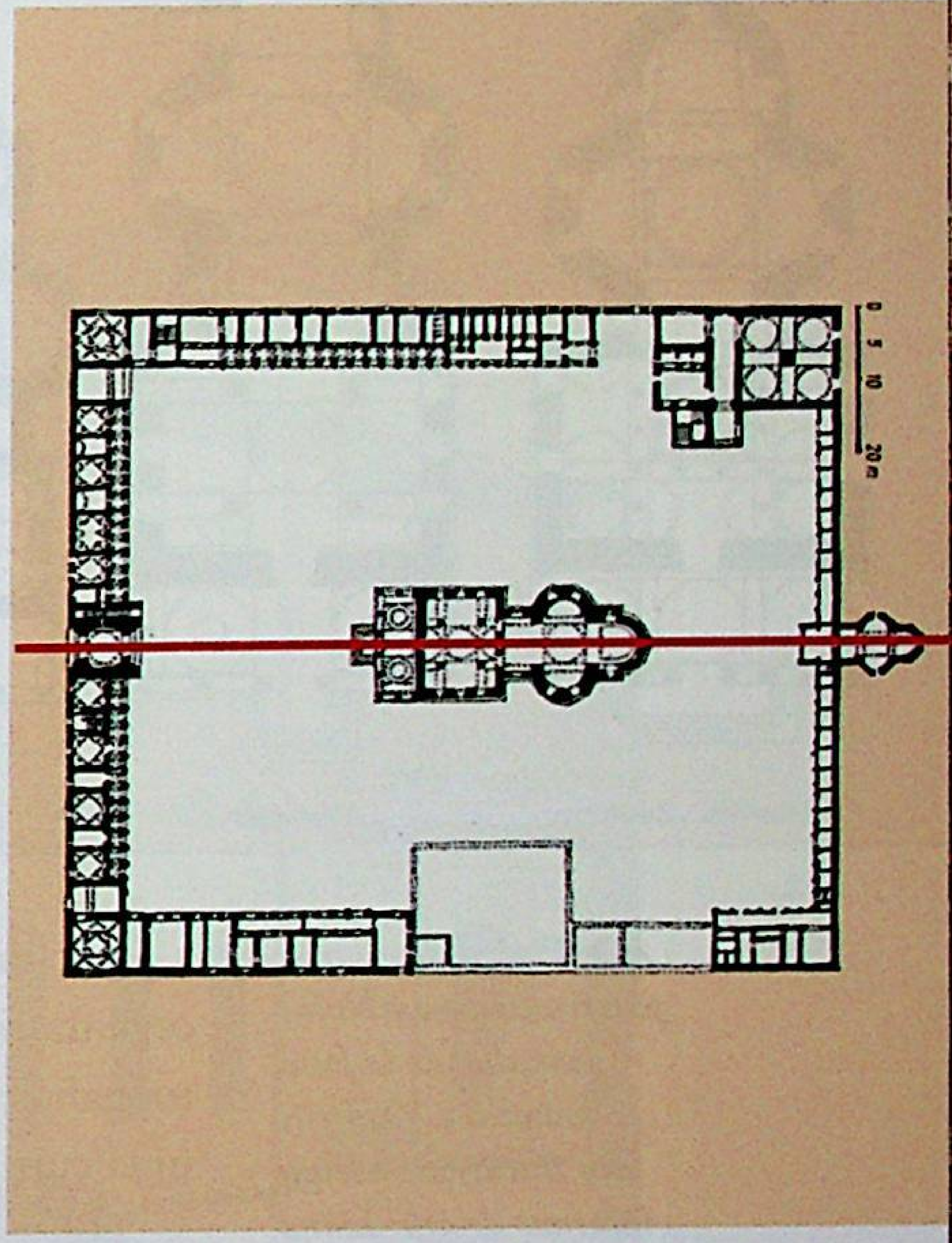
În crucea spațială, vizibilă în ceea ce s-ar putea numi „planul de sistematizare al Hurezilor", axa principală, verticala crucii, susținută de cea a bisericii mari și determinând întreaga structură organizatorică a incintei monahale, n-a putut fi marcată de intrarea pe sub turnul clopotniță[77], dar ideea unei axe de simetrie subliniate de acesta avea să se materializeze la Surpatele (1706), Antim (1713-1715) și, îndeosebi, la Văcărești (1722) unde, „reluând planul Hurezului, constructorul mănăstirii Văcărești a știut să profite de avantajul terenului plat,

77. Valeriu Anania considera că axa majoră este cea determinată de direcția intrării, nord-sud, terenul obligându-l pe ctitor „să orienteze crucea pe axul nord-sud, spre deosebire de aceea a planului unei biserici, care este orientat pe direcția est-vest" (V. Anania, *Cerurile Oltului*, p. 92).

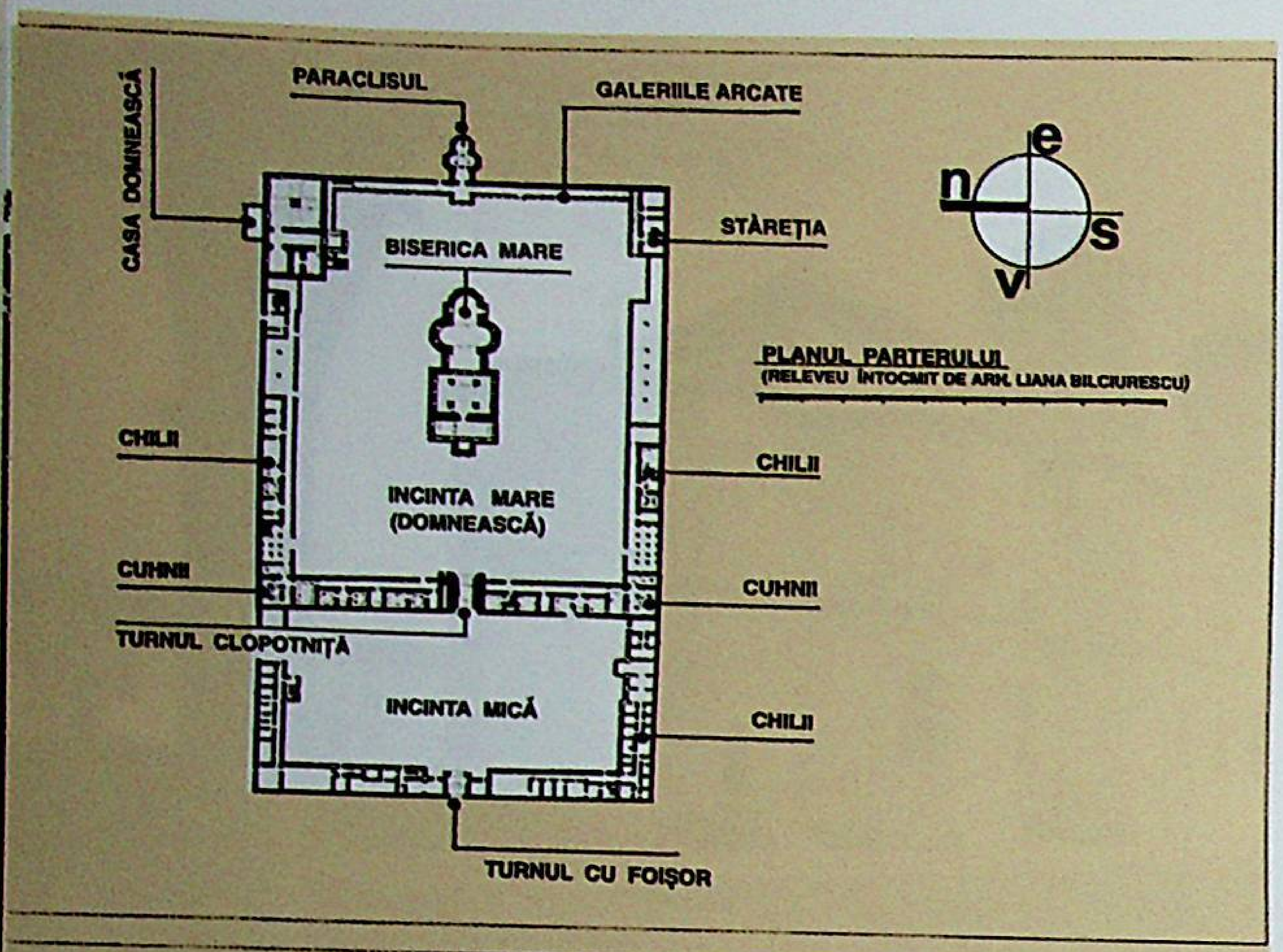

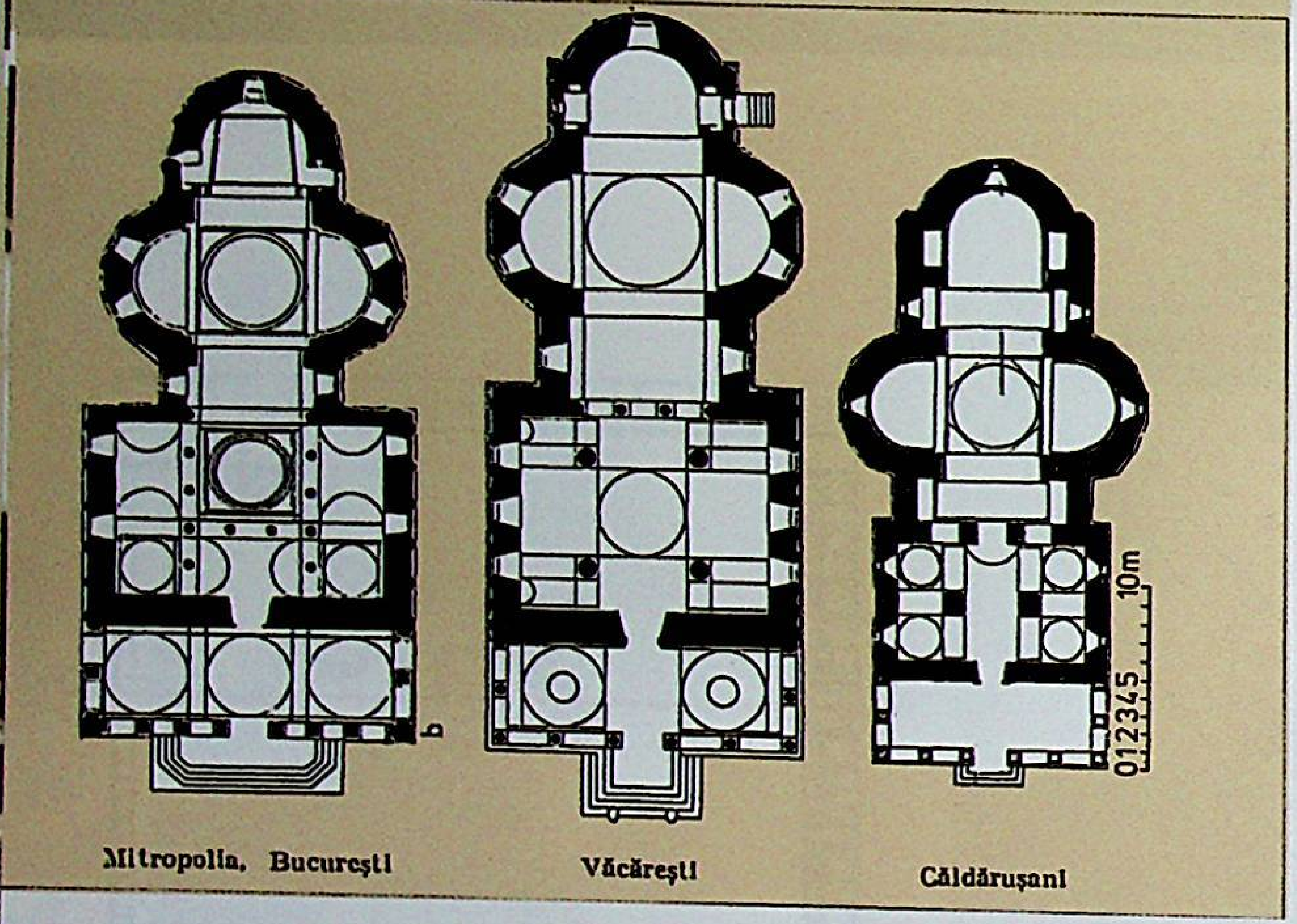
conferind o și mai pregnantă expresie axului de simetrie, prin cele două turnuri clopotniță, care sunt în același timp și turnuri de poartă, ceea ce accentuează sensul drumului de acces"[78].

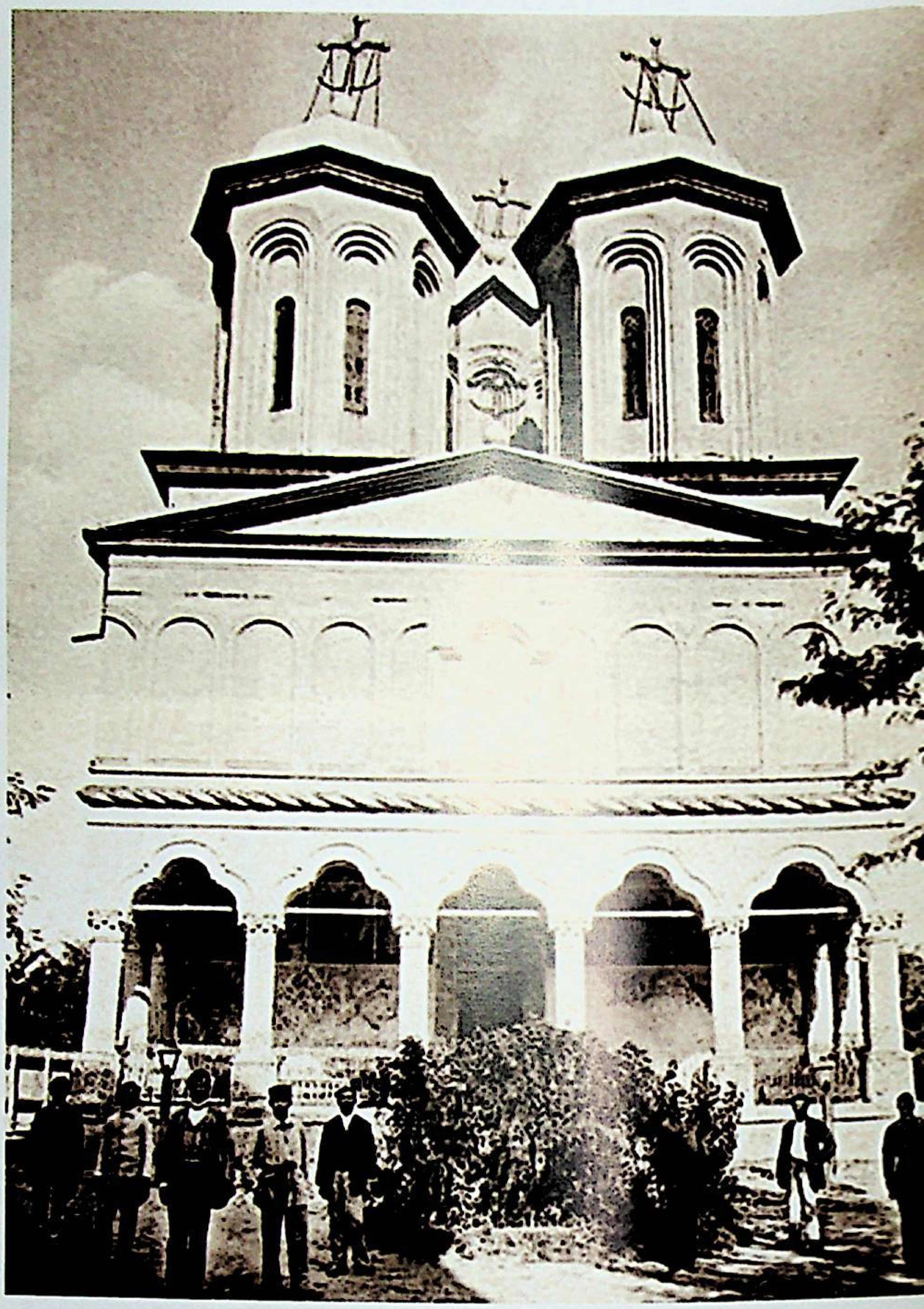
Astfel, ordonarea strictă a incintei și a elementelor componente, aplicată în structurarea unei ctitorii ulterioare, ansamblul mănăstirii Văcărești – în cadrul căreia axa vest-est, axă de simetrie[79], apare clar marcată de prezența turnului clopotniță, a bisericii mari și

▲ Turnul clopotniță și cerdacul, latura vestică – vedere dinspre Incinta II și biserica mare, vedere dinspre sud-est ale ansamblului mănăstirii Văcărești, dărâmată de autoritățile comuniste (sus); propunere de restaurare a ansamblului de la Văcărești, perspectiva à vol d'oiseau (arh. Liana Bilciurescu); plan releveu

78. V. Drăguț, „Mănăstirea Văcărești și locul ei", p. 36.
79. În scurta sa prezentare a stilului brâncovenesc din *Dicționarul enciclopedic de artă medievală românească*, Vasile Drăguț subliniază faptul că, „dintre multele ansambluri monastice (Govora, Surpatele, Sinaia, Râmnicu Sărat etc.) cele mai reprezentative sunt Hurezi și Văcărești, ambele organizate conform unui plan general foarte regulat, axa principală fiind est-vest" (V. Drăguț, *Dicționar*, p. 69).

▲▶ Planul detaliat al parterului ansamblului monahal de la fosta mănăstire Văcărești din București, releveu întocmit de arh. Liana Bilciurescu (sus); planurile bisericilor Mitropoliei (1654-1658), Văcărești (1716-1722/1724) și Căldărușani (1637-1638) [jos]; monumetala biserică a fostei mănăstiri Văcărești

a paraclisului, pandant al turnului clopotniță – toate împreună materializând principiul organizării geometrice regulate și mărturisind în cadrul acestei simetrii „expresia disciplinii monahale, și poate a unor reminiscențe latine, pe tema pătratului sau a dreptunghiului unei curți mănăstirești"[80].

Ideea unei axialități, marcate de turnul clopotniță, a prins viață și a rămas o coordonată spațială consacrată mediilor monahale, din moment ce amplasarea căii de acces în axul bisericii sporește incontestabil solemnitatea intrării – înscriindu-se firesc în actul de pregătire a parcurgerii *căii împărătești* trasată de axa de simetrie a bisericii și încununată de ușile împărătești ale iconostasului –, fenomen căruia i se cuvin a fi admirate incontestabilele calități regizorale.

80. G.M. Cantacuzino, „Mănăstirea Văcărești sau testamentul artei tradiționale", în: vol. *Izvoare și popasuri*, Ed. Eminescu, București, 1977, p. 147.

4. Forme arhitecturale – rezolvări stilistice

Programul arhitectural al mănăstirilor cuprinde un conglomerat de clădiri, a căror destinație le-a imprimat un anume profil stilistic, unitar și consecvent, în ciuda curgerii timpului și care, după cum era și firesc, nu a rămas indiferent noutăților stilistice ce au marcat arta românească. Amplasarea așezămintelor monahale în zone geografice cu variații climaterice, a influențat direct profilul stilistic, adaptat condițiilor locale și, ca atare, destul de diversificat, motiv pentru care pot fi ușor sesizate deosebirile esențiale între o mănăstire din nordul Moldovei și una din sudul Țării Românești, între una amplasată la munte, pe un teren accidentat, și alta la câmpie, pe un teren lipsit de denivelări. De asemenea, stilul arhitectural specific fiecărei zone geografice și epoci istorice în parte a condus către modalități de exprimare plastică diferite, încadrabile în stilul specific arhitecturii eclesiale. În ciuda acestor variații arhitecturale, toate bisericile mediului monahal prezintă structura tradițional-bizantină, cu împărțirea tripartită, pronaos, naos și altar, la care, din varii considerente, s-au adăugat încăperi suplimentare, gropnița și pridvorul (deschis sau închis).

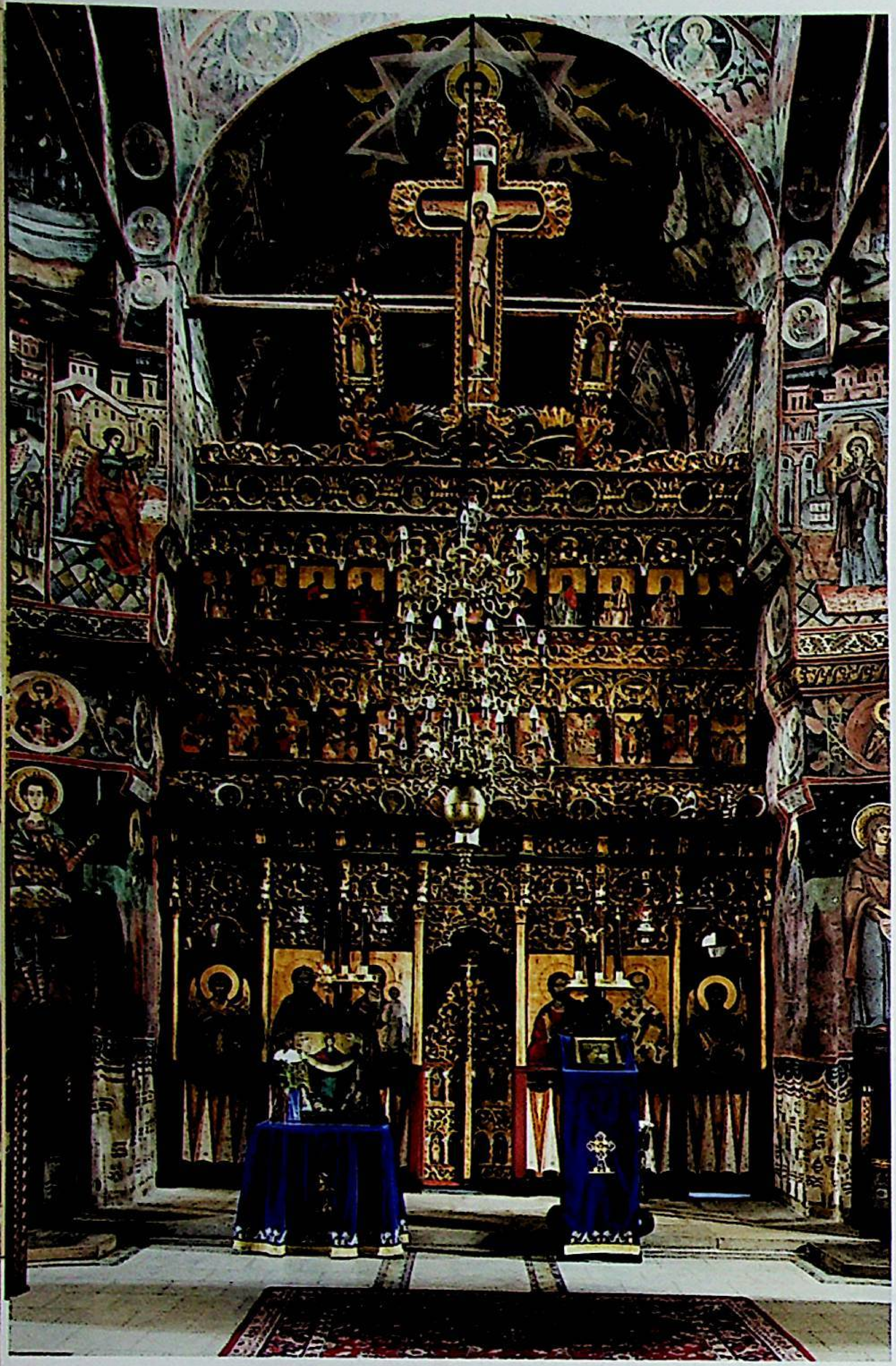
▲ *Sfântul Altar din Catedrala patriarhală cu hramul „Sfinții Constantin și Elena" din București*

Altarul este, de regulă, circular în interior și poligonal în exterior, prezentând cele două pastoforii tradiționale care pot fi uneori mult dezvoltate, cum este cazul bisericilor mănăstirilor Tismana, Bucovăț, Snagov[81] și Mihai-Vodă, cu precizarea că la cele din urmă, ele sunt marcate nu doar planimetric, ci și volumetric, prin prezența unor turle deasupra lor. Sistemul de boltire este tradiționala concă, excepție făcând altarul de la Golia, acoperit cu o turlă, cu ferestre și cel de la Catedrala Patriarhală, cu o calotă. În Sfântul Altar, de-a lungul absidei, se află o bancă de zid (*exedra*) întreruptă la mijloc de un jilț de piatră (*cathedra*), în care stă, de regulă, episcopul, sau egumenul mănăstirii, dacă avea un rang înalt, cum era cazul celui de la Argeș. Dacă exedra s-a mai păstrat în câteva din vechile biserici, cathedra însă doar aici[82] și la biserica domnească din Târgoviște.

▲ *Iconostas de la mănăstirea Balamuci Sitaru, detaliu*

81. La Snagov cele anexe ale altarului se prezintă ca două încăperi distincte, adevărate „bisericuțe în miniatură", dispuse în prelungirea navelor laterale ale naosului; vezi Gr. Ionescu, *Arhitectura...*, p. 257.
82. E. Lăzărescu, *Biserica Mănăstirii Argeșului*, p. 19.

Iconostasele mănăstirilor Balamuci-Sitaru (stânga), Samurcășești-Ciorogârla (dreapta-sus) și Antim din București (dreapta-jos)

Iconostasele sunt, în marea majoritate a cazurilor, realizate din lemn – remarcabile fiind cele din secolul al XVI-lea, din Moldova (Humor, Moldovița), dar mai ales cele din secolul următor, cele din Țara Românească încadrate stilistic în valoroasa familie a artei brâncovenești (Cotroceni[83], Hurezi, Arnota, Mamul, Fedeleșoiu, Surpatele, Govora, „Sfântul Gheorghe"-Nou București)[84] – iar uneori este din zid (Snagov, Sinaia, Bordești, Antim).

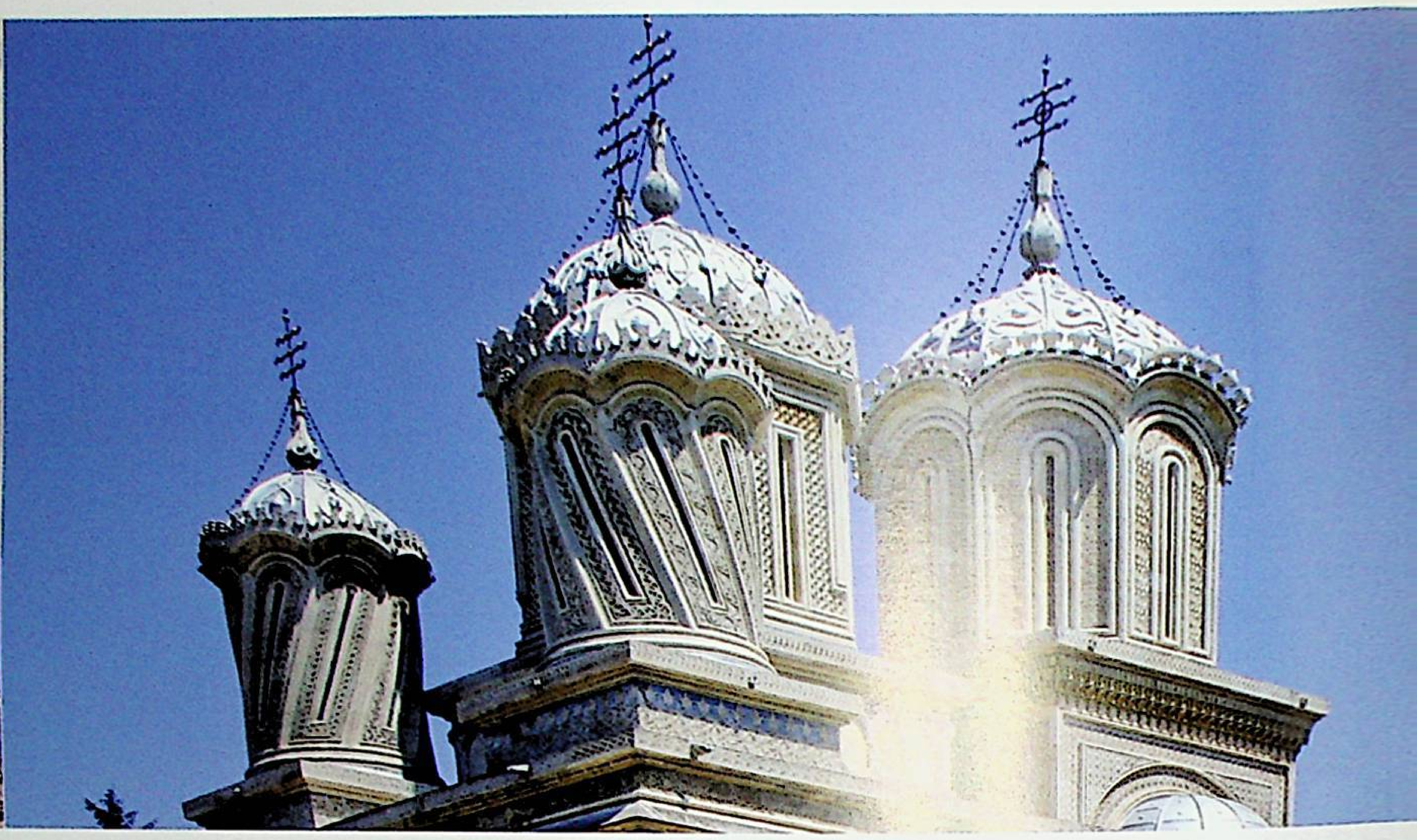
Iconostasul mănăstirii Curtea de Argeș cu hramul „Adormirea Maicii Domnului"

83. Remarcabil este cel de la Cotroceni, prin „abundența ornamentației sculptate, în care elementul vegetal predomină, lăsând însă loc și figurativului: îngeri, animale fantastice, elemente heraldice. Bogata decorație sculptată capătă prin aurire o strălucire deosebită, creând un cadru fastuos pentru remarcabilele icoane" (Gh.I. Cantacuzino, *Mănăstirea Cotroceni*, p. 28); în prezent se află la Muzeul Național de Artă, la biserica nou refăcută a Palatului Cotroceni fiind realizată o copie fidelă a sa și care a fost sfințită de hramul bisericii, sărbătoarea Sfinților Serghie și Vah, 2015 (*Lumina*, XI, 231, 8 oct. 2015, pp. 4-5).

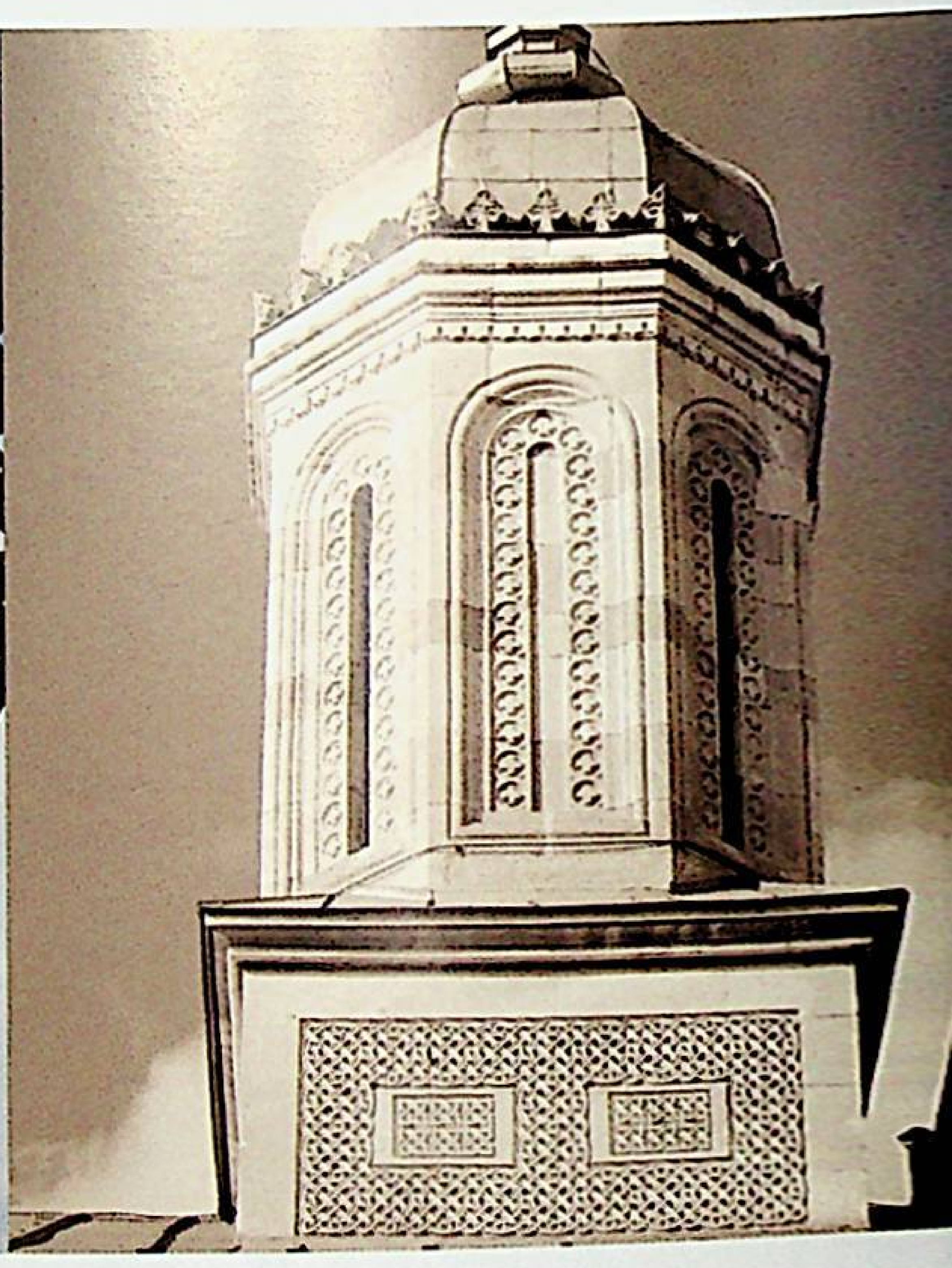
84. Florentina Dumitrescu, „Trăsături specifice ale sculpturii în lemn brâncovenești", în: vol. *Pagini de artă veche românească*, vol. II, Ed. Academiei R.S.R., București, 1972, pp. 257-306.

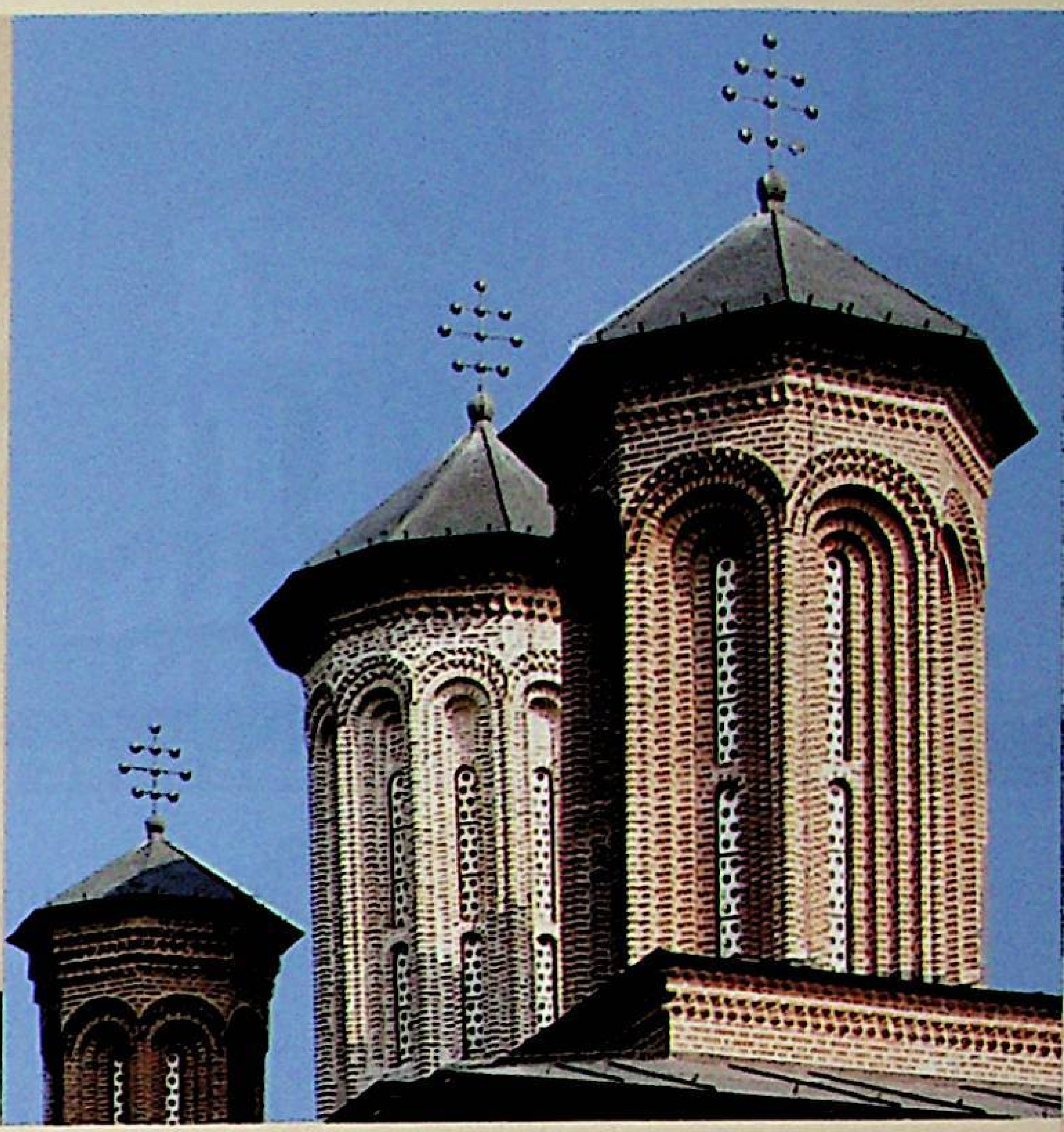

▲ *Bisericile mănăstirilor Curtea de Argeș (sus), Dealu (jos), Snagov (dreapta-sus) și „Sfinții Trei Ierarhi" din Iași (dreapta-jos), cu detalii din turlele ridicate deasupra pronaosului sau naosului*

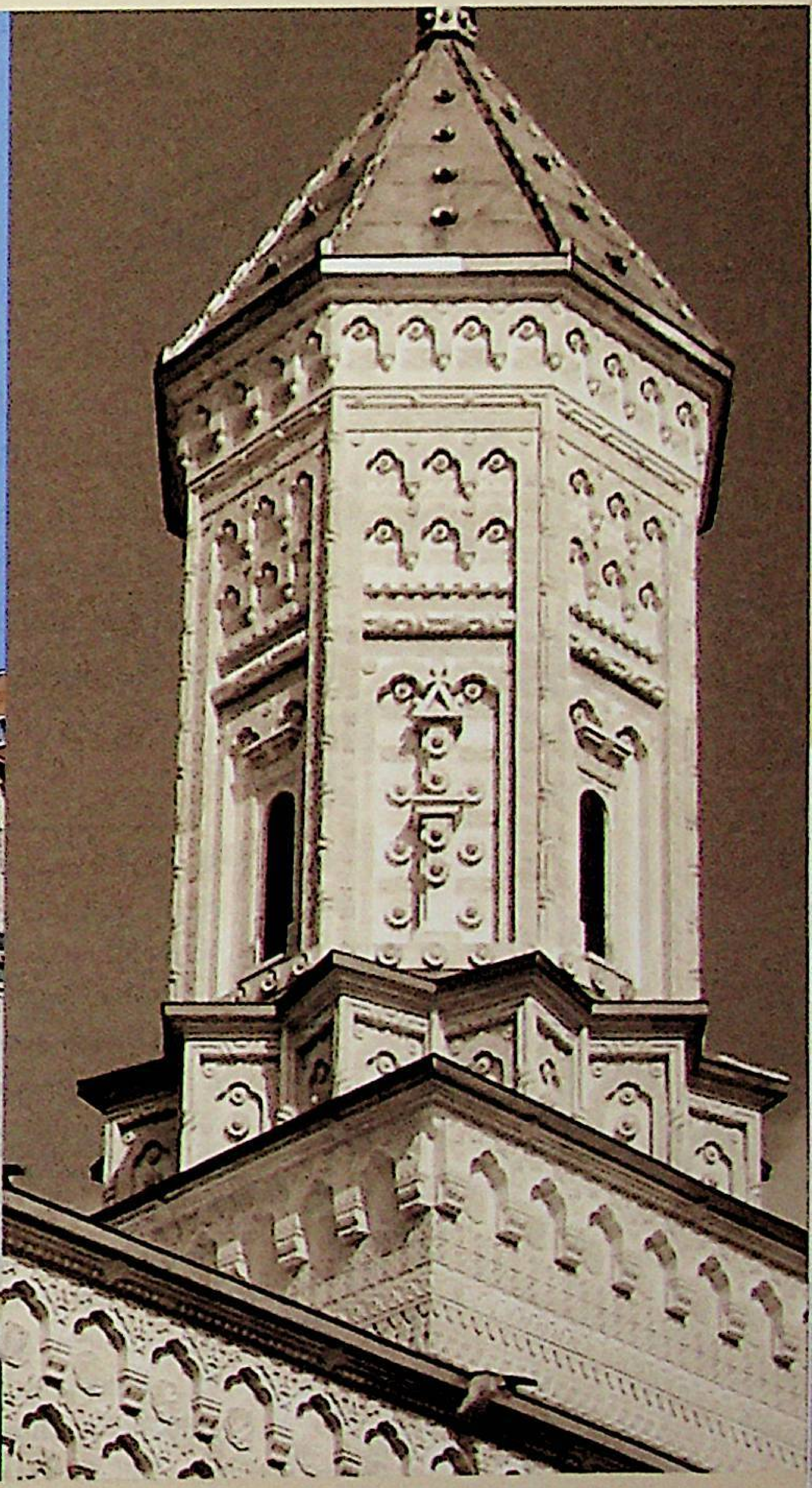
În cadrul naosului, elementul definitoriu, dominant și care captează atenția este **turla**, ridicată pe arcele mari, dispuse pe cele patru direcții cardinale, trecerea de la tamburul circular al turlei la baza sa pătrată realizându-se prin intermediul triunghiurilor sferice numite *pandantivi* sau, mai rar, prin *trompe de colț* (mănăstirea Argeșului); la Golia turlele sunt ridicate pe o serie de arce cu specific rusesc (*kokoșniki*). Prin complexitatea interpretărilor simbolice – care văd în ea, în primul rând, icoana văzută a Capului Bisericii, Hristos[85] –,

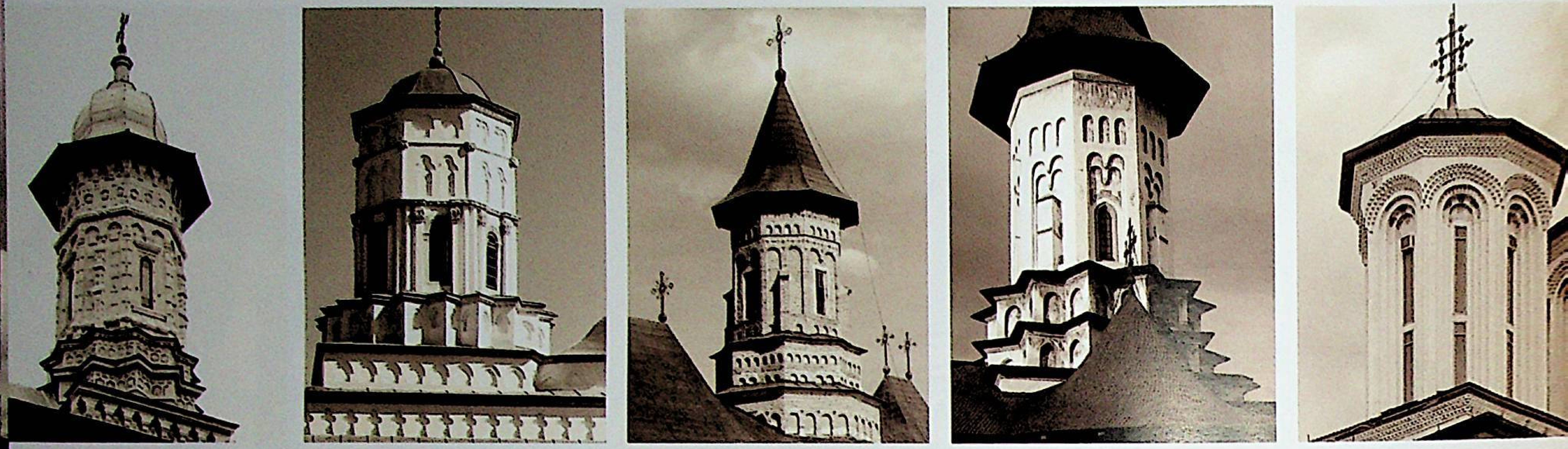
85. A se vedea E. Baldwin Smith, *The Dome. A Study in the History of Ideas*, Princeton University Press, New Jersey, 1978; Kathleen E. McVey, „The Domed Church as Microcosm: Literary Roots of an Architectural Symbol", în: *Dumbarton Oaks Papers*, 37 (1983), pp. 91-121; Mihaela Palade, *O posibilă erminie arhitecturală – alcătuirea bisericilor din spațiul ortodox*, Ed. Sophia, București, 2004, pp. 121-127.

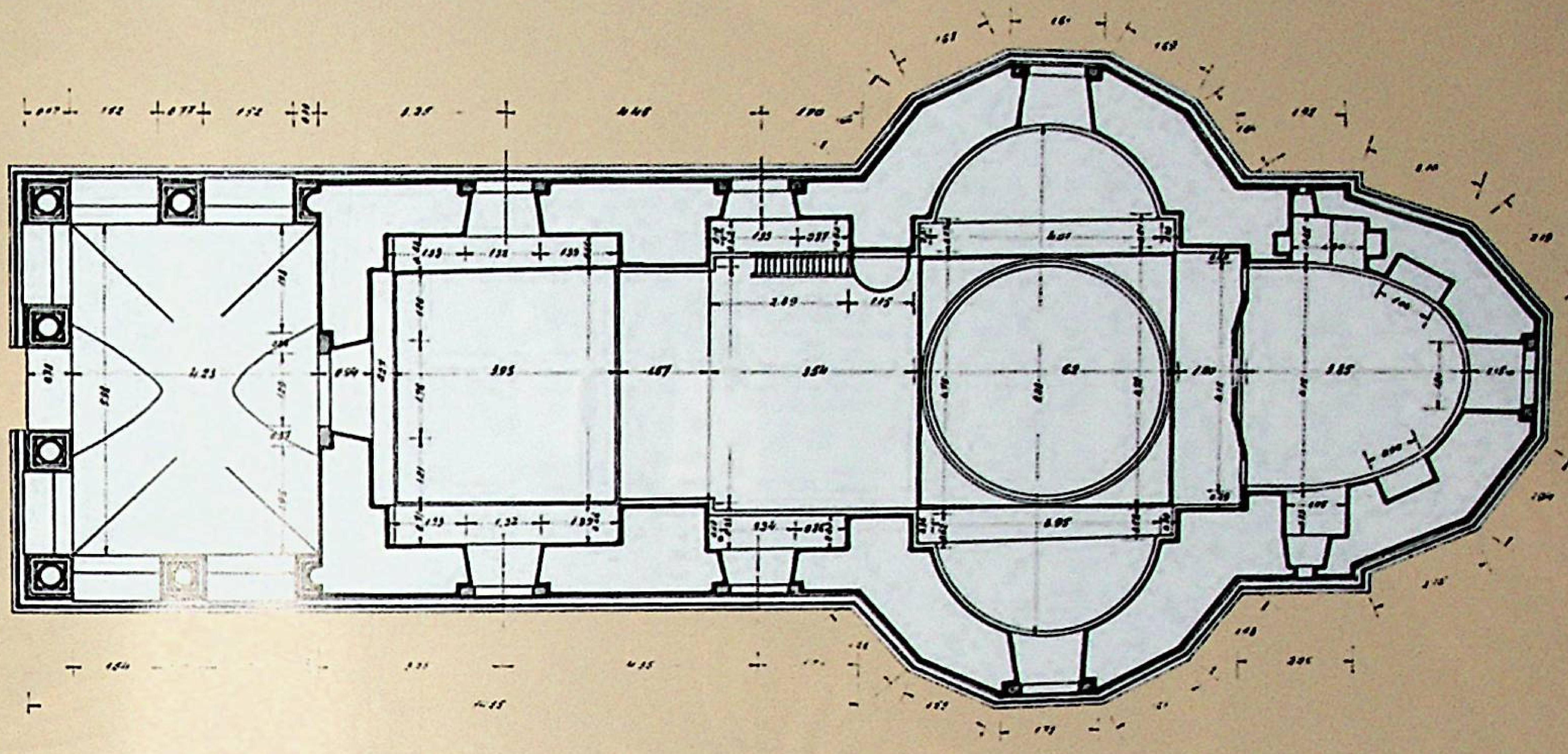
▲ *Turle de la mănăstirile Dragomirna, Golia, Neamț, Sucevița și Hurezi, detalii*

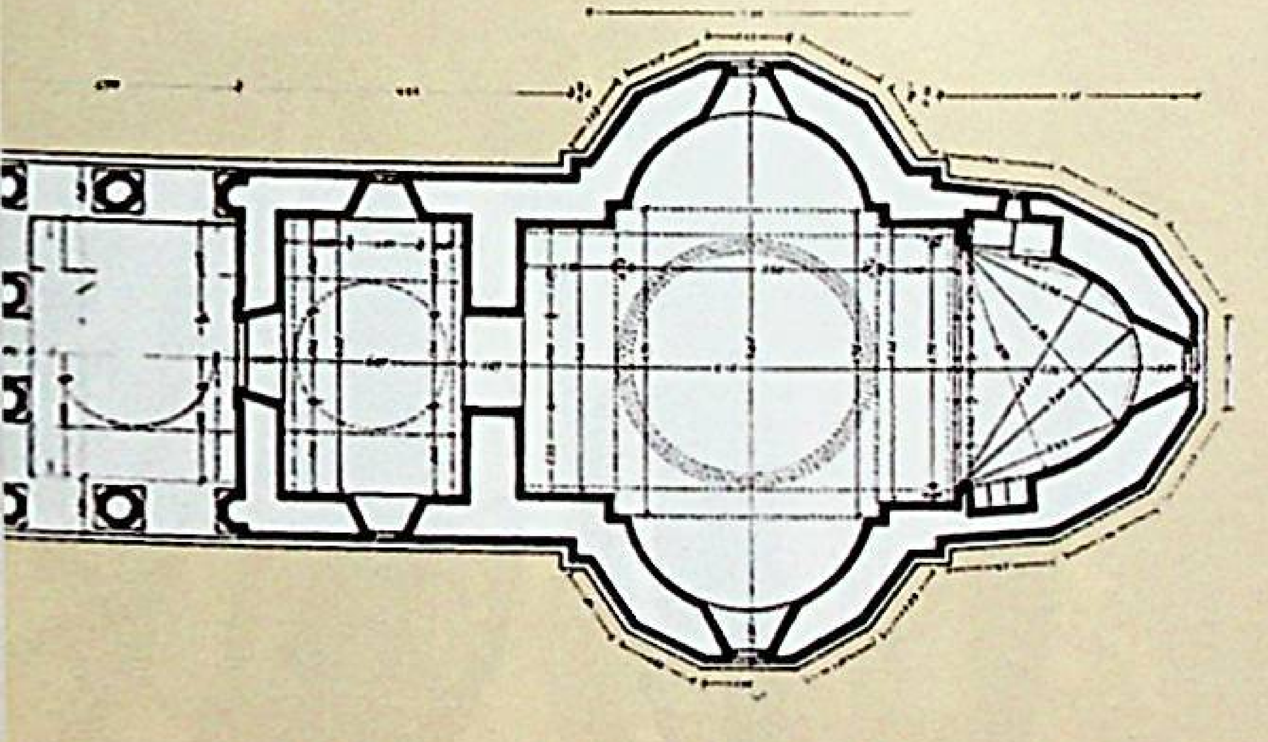
turla este nelipsită din bisericile de tradiție bizantină, al căror naos îl încununează[86], variind însă, atât dimensiunile, cât și proporțiile sale[87]. O particularitate o prezintă turlele bisericilor moldovenești, cu trei baze, una pătrată, celelalte stelate (cea de la Sucevița având câte 12 vârfuri și 24 de laturi, o sporire față de opt vârfuri câte existaseră până atunci[88], model prezent și la Dragomirna, pe trei baze, una pătrată și două stelate cu 12 colțuri[89]).

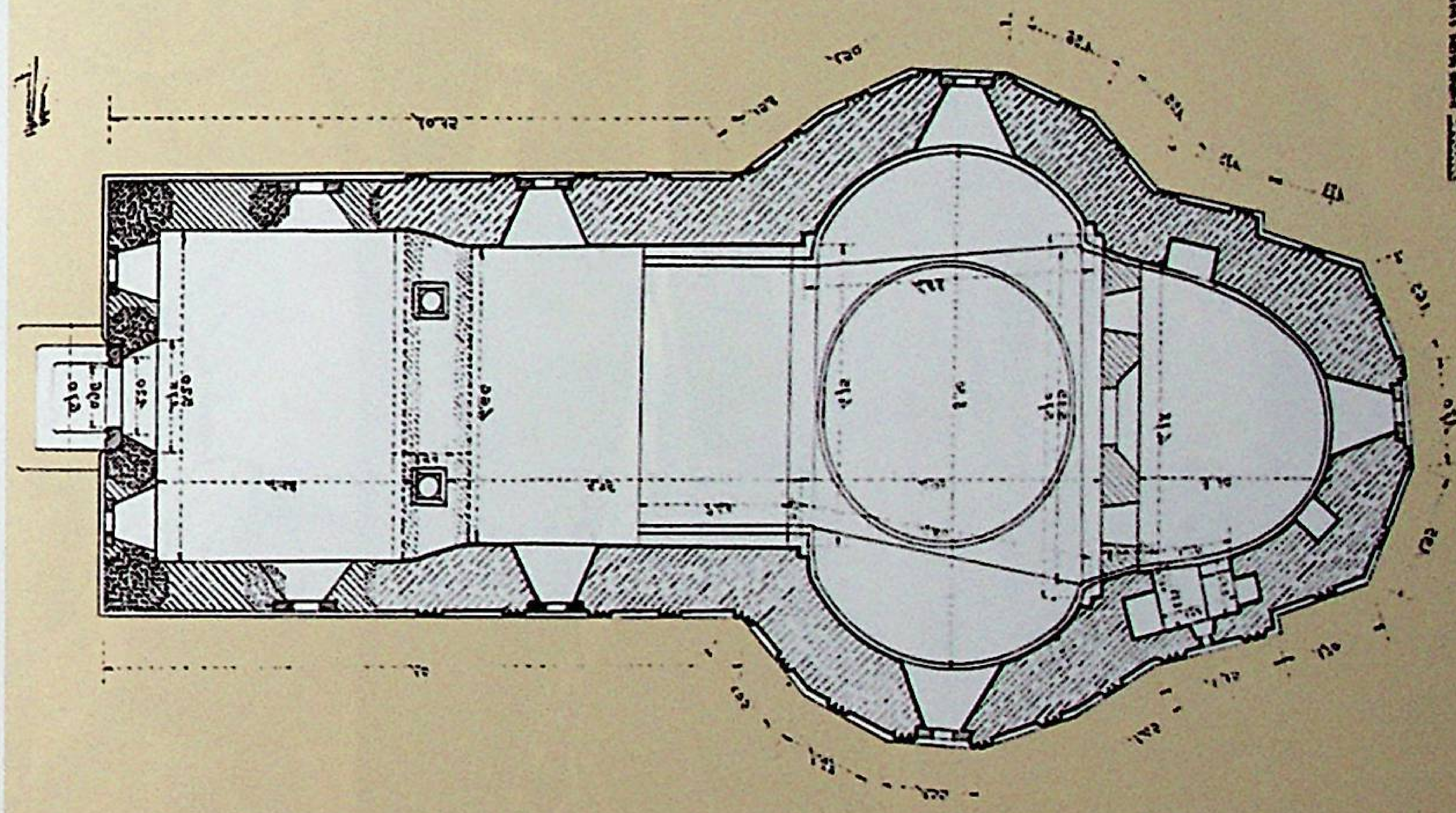
Conform tradiției bizantine, **naosul** bisericilor mănăstirești prezintă structura triconcului, prezent încă de la primele așezăminte monahale, Vodița I și II, Tismana, Cotmeana, Cozia (în Țara Românească) și „Sfânta Treime" – Siret (în Moldova), sosit aici pe filieră sârbească. Triconcul, tipul arhitectural reprezentativ al Muntelui Athos, precum și cel fără stâlpi în spațiul naosului, a devenit „monumentul reprezentativ al unei mănăstiri, clădit de îndată ce o obște călugărească se așeza, cu hrisoave de la țari, krali, cneji și voievozi, în pământuri unde adevărata ortodoxie trebuia răspândită cu fapta și cu slova", fiind evidentă, în Peninsula Balcanică, legătura existentă între „misionarismul monastic de propagandă ortodoxă în grai slavon și planul arhitectonic al triconcului"[90]. Motivul alegerii, dar mai ales al persistenței sale în arhitectura monastică românească[91], nu poate fi justificat doar de rolul funcțional al celor două abside laterale ale naosului, ideale pentru cele două strane de monahi, ci și de semnificațiile triadei de abside care desenează o cruce[92], triconcul fiind astfel și icoană a Sfintei Treimi[93].

---

86. Iar atunci când ea lipsește, „intervin teologii și iconografii și acționează pictorii; aceștia din urmă suplinesc cupola reală prin sugerarea acesteia cu ajutorul desenului, culorii, aurului și, în primul rând, al iconografiei", vezi Tereza Sinigalia, „Relația dintre spațiu și decorul pictat al naosurilor unor biserici de secol XV-XVI din Moldova", în: *Revista Monumentelor Istorice*, nr. 1-2/2007, p. 45.
87. De pildă, turla de pe naosul bisericii mănăstirii Căluiu este disproporționat de mare comparativ cu dimensiunile reduse ale corpului naosului, Constantin Bălan, *Le Monastère de Căluiu*, Editions Meridiane, Bucarest, 1967, p. 5.
88. M.A. Musicescu, *Mănăstirea Sucevița*, pp. 14-15.
89. Șt. Gorovei, I. Miclea, *Dragomirna*, p. 22.
90. Răzvan Theodorescu, „Despre planul triconc în arhitectura medievală timpurie a sud-estului european", în: *Studii și cercetări de Istoria artei*, seria Artă plastică, t. 20, nr. 2, 1973, p. 224.
91. Mihaela Palade, „Aspects of Mount Athos' Contribution to the Maintenance of the Triconchial Plan in Romanian Sacred Architecture", în: *European Journal of Science and Theology*, June, 2007, vol. 3, no. 4.
92. Mihaela Palade, „Tipologia structurală a triconcului în lumina jertfei de pe cruce", în: *Glasul Bisericii*, 54 (2005), 5-8; Mihaela Palade, „Sfânta cruce – temelia arhitecturii eclesiale ortodoxe", în: *Ortodoxia*, 58 (2007), 3.
93. Mihaela Palade, „Structura trinitară a spațiului liturgic athonit", în: *Tabor*, II (2008), 4, 2008.

▲ *Planurile triconc ale bisericilor de mănăstire de la Brâncoveni (sus), Surpatele (stânga-jos) și Gura Motrului (dreapta-jos)*

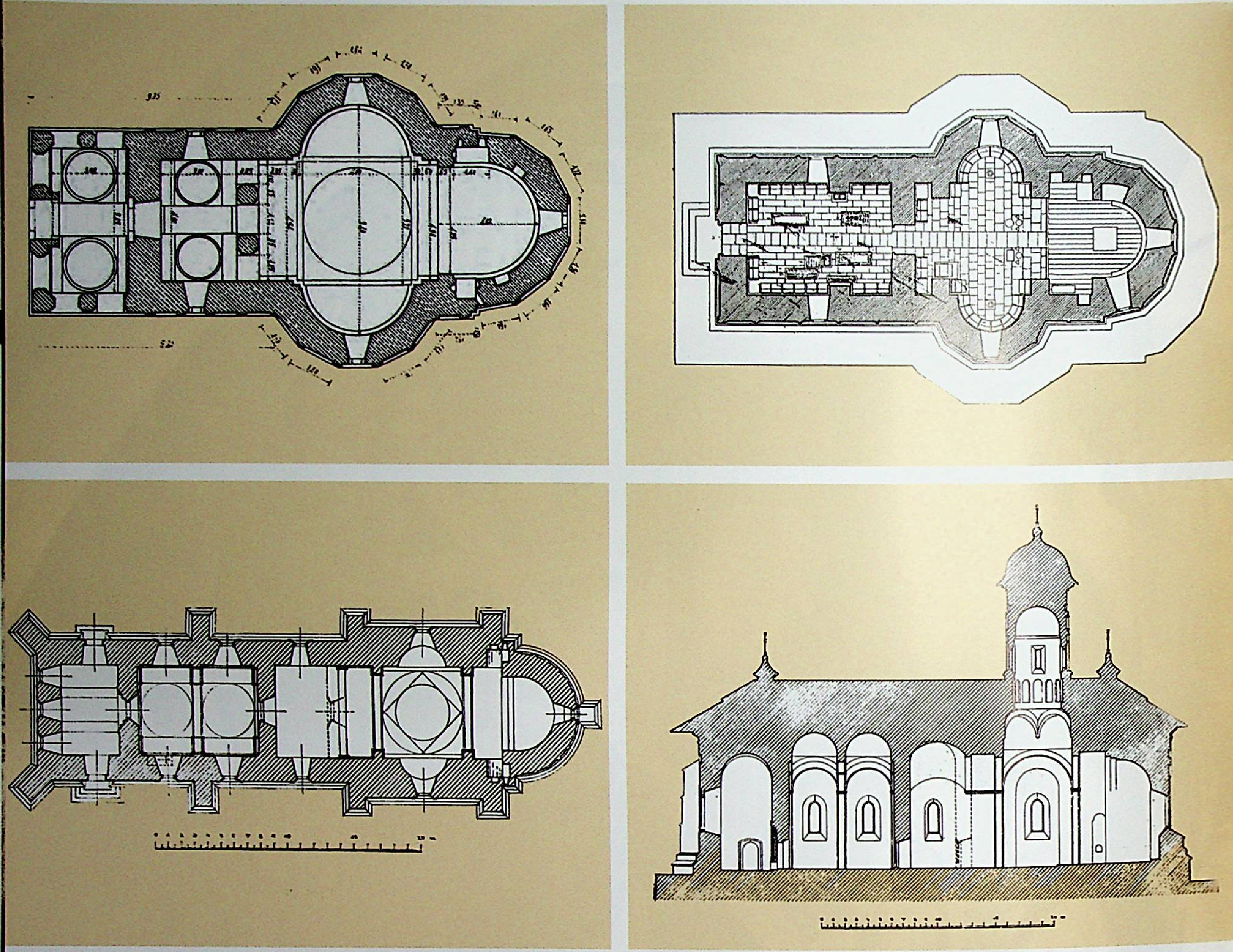
O dată pătruns în Moldova, triconcul a fost considerat structura ideală pentru primele biserici ale mănăstirilor Humor, Moldovița, Bistrița, dar el a făcut ceea ce s-ar putea numi „școală" îndeosebi în timpul Sfântului Voievod Ștefan cel Mare, care, după momentul decisiv 1487, a continuat campania împotriva păgânătății, schimbând armele din metal cu zidirile eclesiale, astfel că mai bine de jumătate dintre bisericile ridicate de el aparțin acestui tip planimetric.[94] În Moldova, naosul unor biserici prezintă o structură

94. Ion Solcanu, „Arhitectură: tradiție și inovație", în: vol. *Artă și civilizație în timpul lui Ștefan cel Mare*, Ministerul Culturii și Cultelor, București, 2004, p. 23.

Sfântul Voievod Ștefan cel Mare, fixând locul unde avea să fie construită mănăstirea Putna, pictură din vechea reședință mitropolitană din Cernăuți

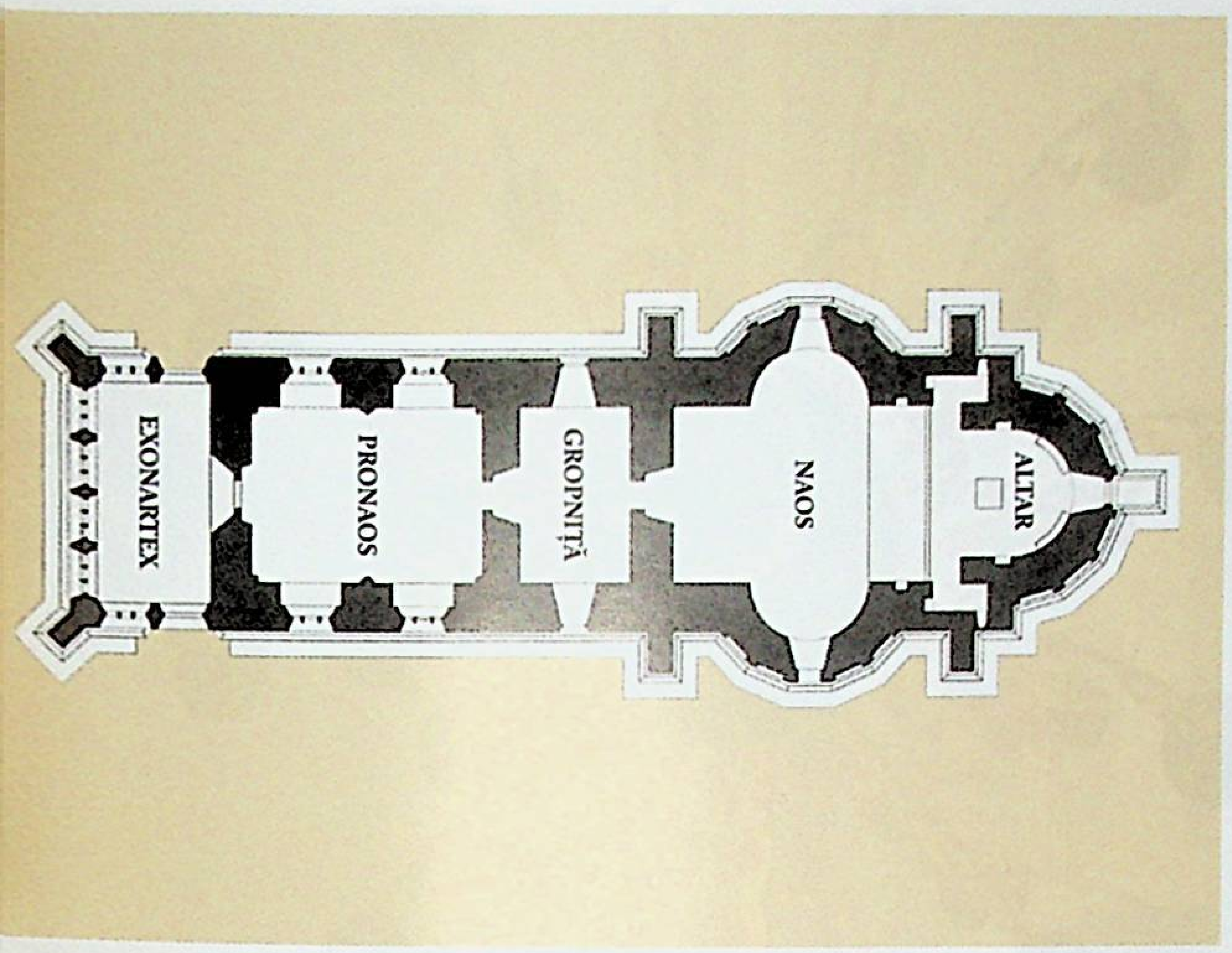
▲ *Relevee ale bisericilor de mănăstire de la Gura Motrului și Dealu (sus), respectiv planul și secțiunea longitudinală a bisericii mănăstirii Slatina (jos)*

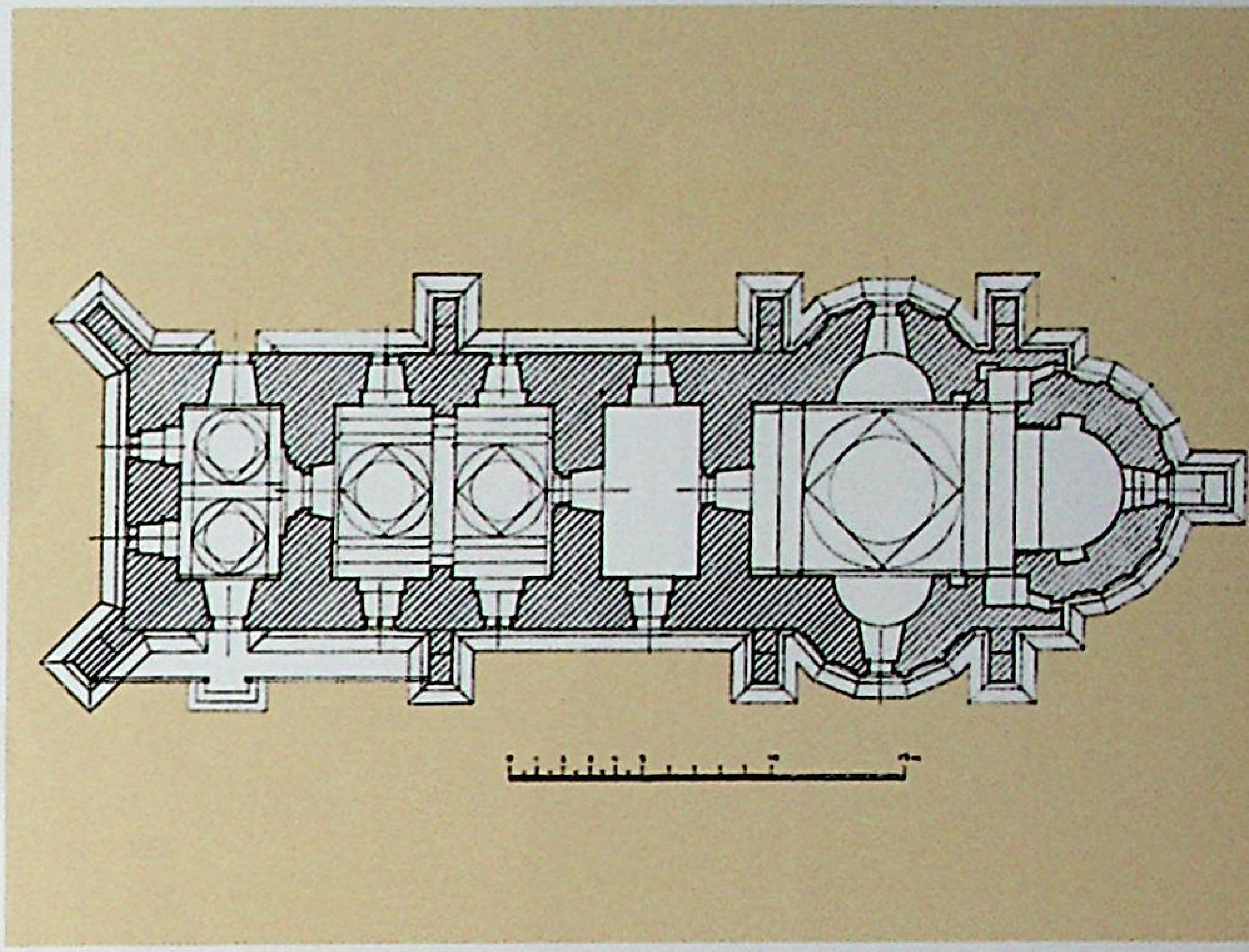
aparte, cu absidele laterale reduse la niște nișe ușor adâncite în grosimea zidurilor, în exterior nefiind marcate, uneori, decât de rezalituri (Slatina[95]).

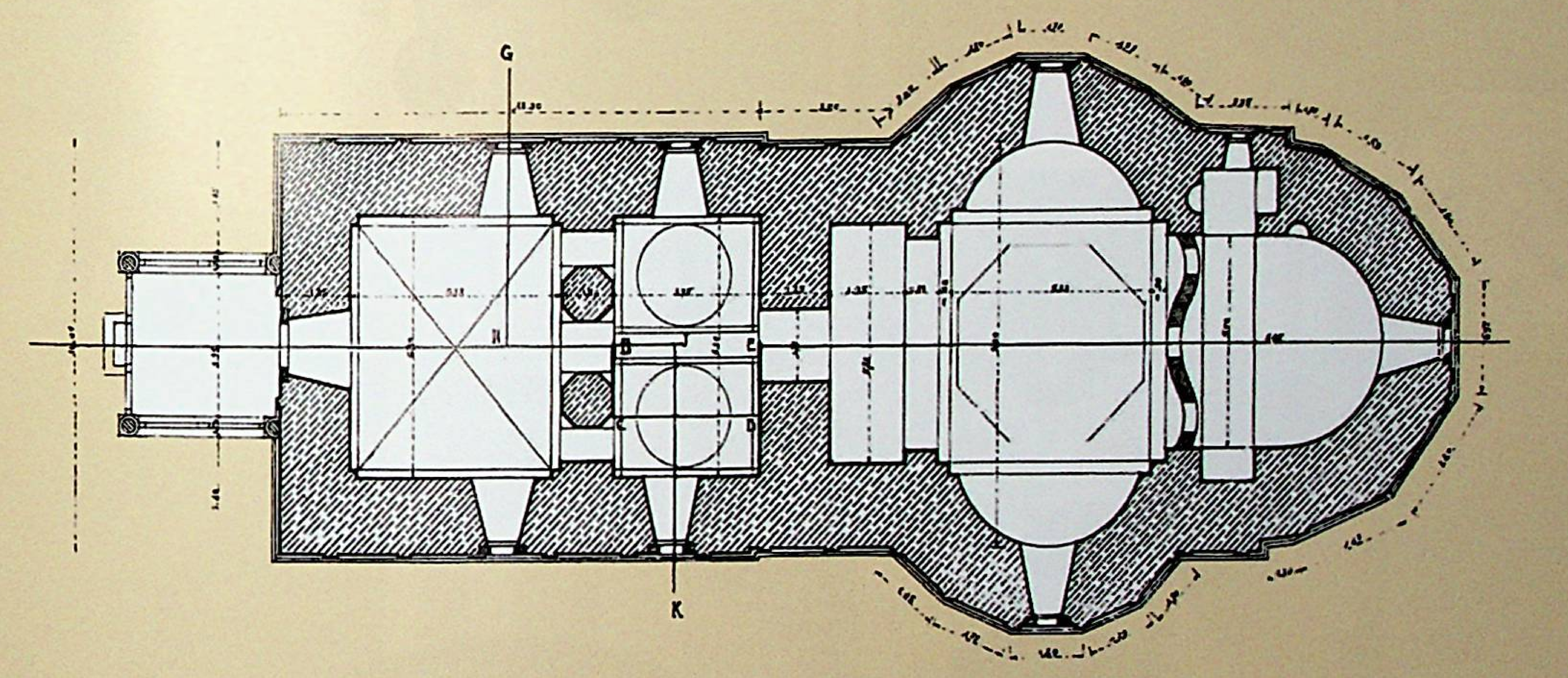
În toată perioada medievală românească, tributară și statornic credincioasă unor principii arhitecturale dependente de considerente cultice și nu doar personale, triconcul a rămas planul consacrat mediilor monahale, îndeosebi în ultima mare epocă artistică, cea brâncovenească, în care planul respectiv sau forma lui simplificată, planul treflat, a fost caracteristic bisericilor de mănăstire[96].

95. Fapt care explică de ce *katholikonul* mănăstirii Dohiariu, ctitorit de Alexandru Lăpușneanu, prezintă această conformație a planului, unică în arhitectura Muntelui Athos (Petre S. Năsturel, *Le mont Athos et les roumains, Recherches sur leurs relations du milieu du XIV*^{e} *siècle à 1654*, în: coll. *Orientalia Christiana Analecta*, 227, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, Roma, 1986, p. 208).

96. Cotroceni, Hurezi, Berca, Râmnicul Sărat, Mamul, Colțea, Surpatele, „Sfântul Gheorghe"-Nou, Govora, Antim, Văcărești, Kretzulescu, la care se adaugă și schiturile: Lespezi, Fedeleșoiu, Sărăcinești, „Sfântul Ștefan"-

▲ *Planurile bisericilor de mănăstire de la Probota și Bistrița nemțeană (sus), respectiv releveul bisericii de la mănăstirea Brebu*

Ferestrele absidei altarului și cele ale naosului, necesare luminării acestuia, au variat ca număr, de la una, amplasată în axul absidelor, la trei (dispuse fie în filă, fie formând un triunghi, două mari jos și una mică sus). O dispoziție aparte apare la biserica Mănăstirii Mihai-Vodă, unde fiecare fereastră a absidelor nu este situată în ax, ci înspre apus, astfel că „lumina ce pătrunde prin ele este îndreptată oblic, spre iconostas"[97].

Delimitarea pronaosului de naos se face, cel mai adesea, printr-un perete plin, soluție specifică primei perioade, fie prin arcade, de regulă trei la număr, ca un corespondent al Sfintei Treimi sau al celor trei deschideri ale iconostasului, arcade sprijinite pe stâlpi de

---

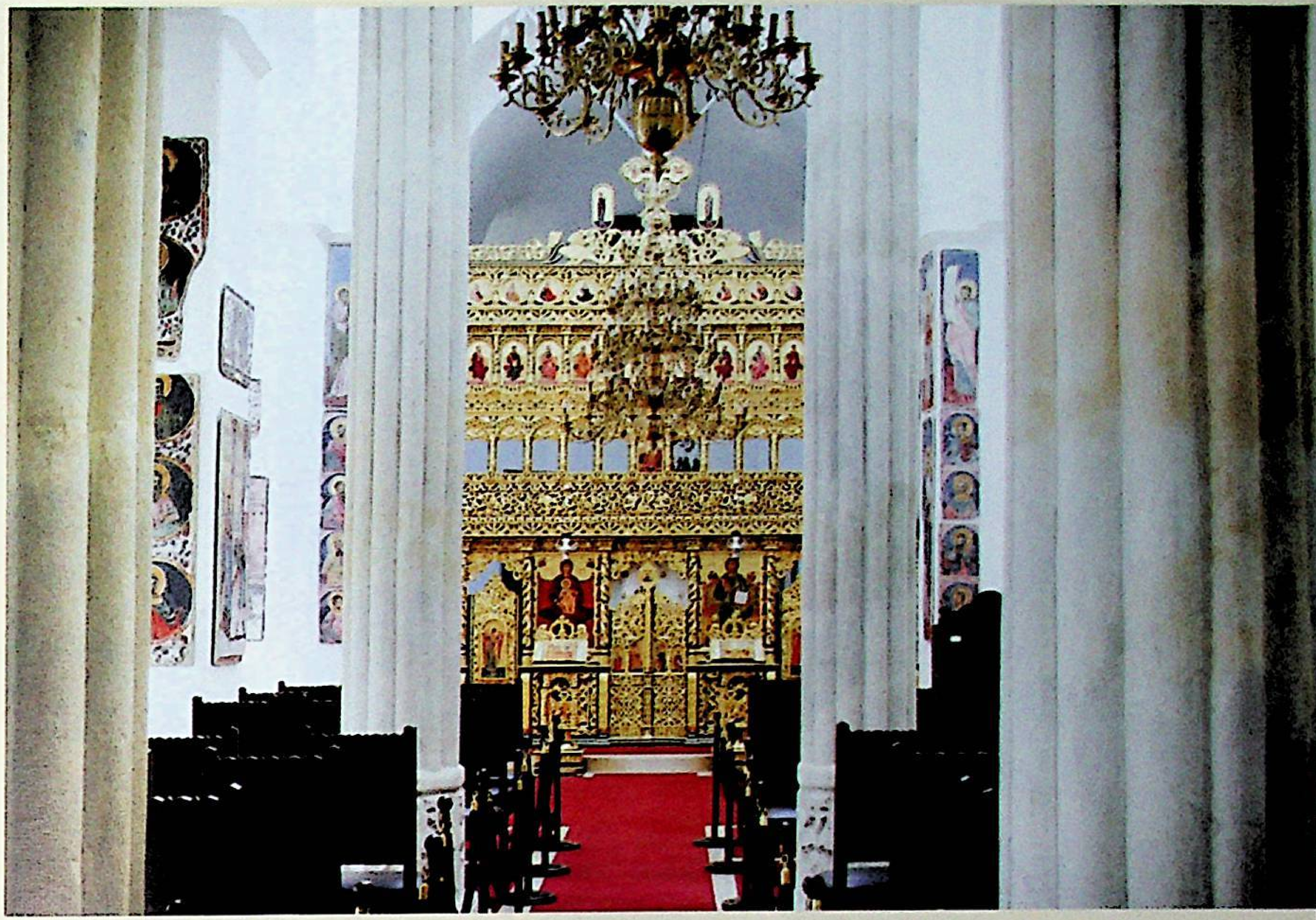
Hurezi (Corina Popa, „Ctitoriile epocii brâncovenești", în: vol. *Moștenirea brâncovenească*, Centrul cultural Palatele brâncovenești Mogoșoaia, 2008, p. 23).

97. Fl. Dumitrescu, *Biserica Mihai-Vodă*, p. 17.

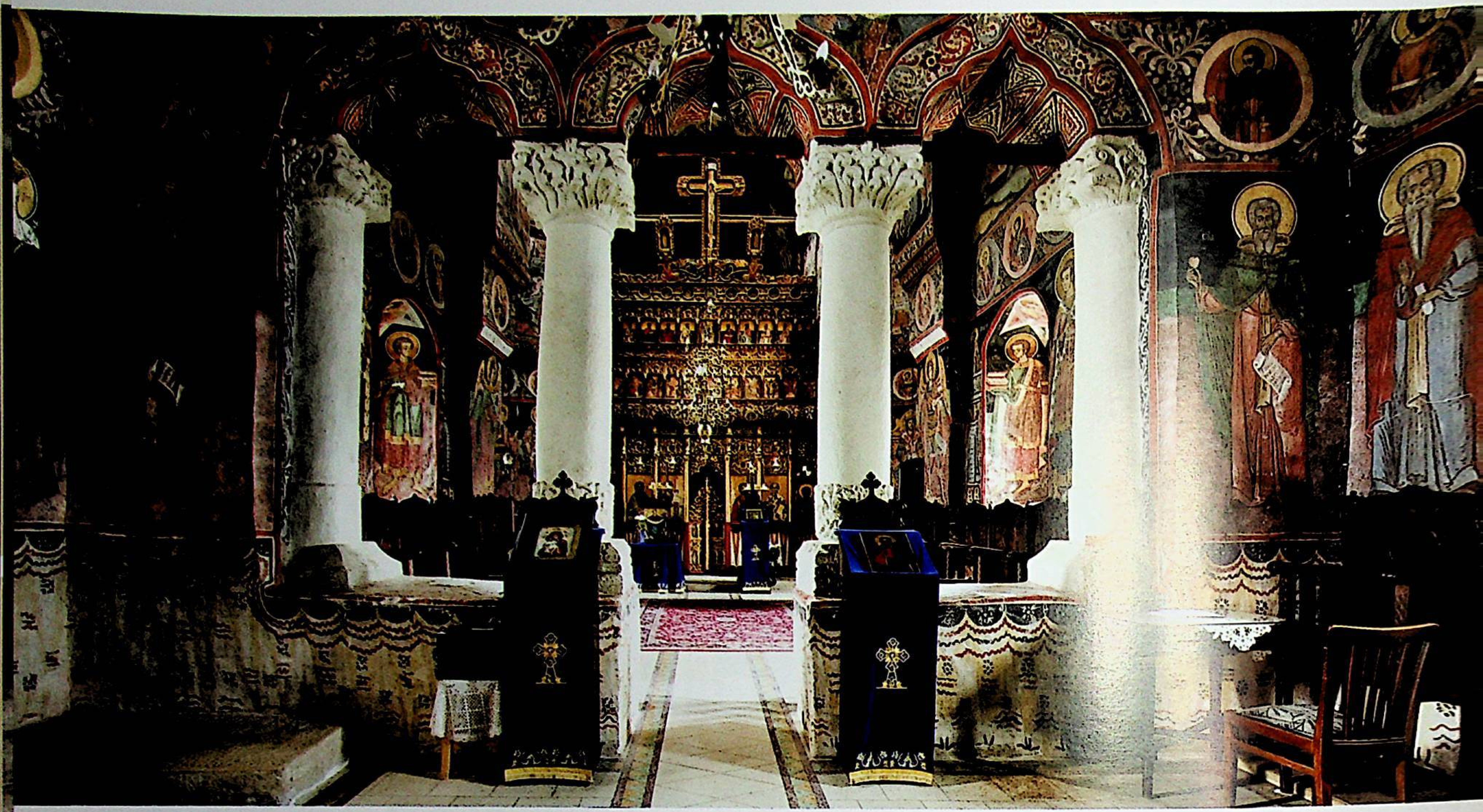

Pronaosul bisericii cu hramul „Sfinții Serghie și Vah" a fostei mănăstiri Cotroceni din București, ctitorie brâncovenească demolată de autoritățile comuniste, reconstruită recent după planurile originale

▲ *Biserica mănăstirii Balamuci-Sitaru cu peretele care delimitează pronaosul de naos format din patru coloane de piatră*

cărămidă sau coloane din piatră. Dacă Țara Românească a fost mai deschisă către adoptarea unei treceri în naos fără oprelişti zidite (Curtea de Argeş, 1517), în Moldova abia Galata (1584), ctitoria lui Petru Şchiopu, vizibil influențată de ctitoriile munteneşti, a înlocuit zidul despărțitor cu trei arcade, deschizând astfel un drum nou în configurația spațială a bisericilor moldoveneşti (Dragomirna, Bârnova, „Sf. Trei Ierarhi", Golia).

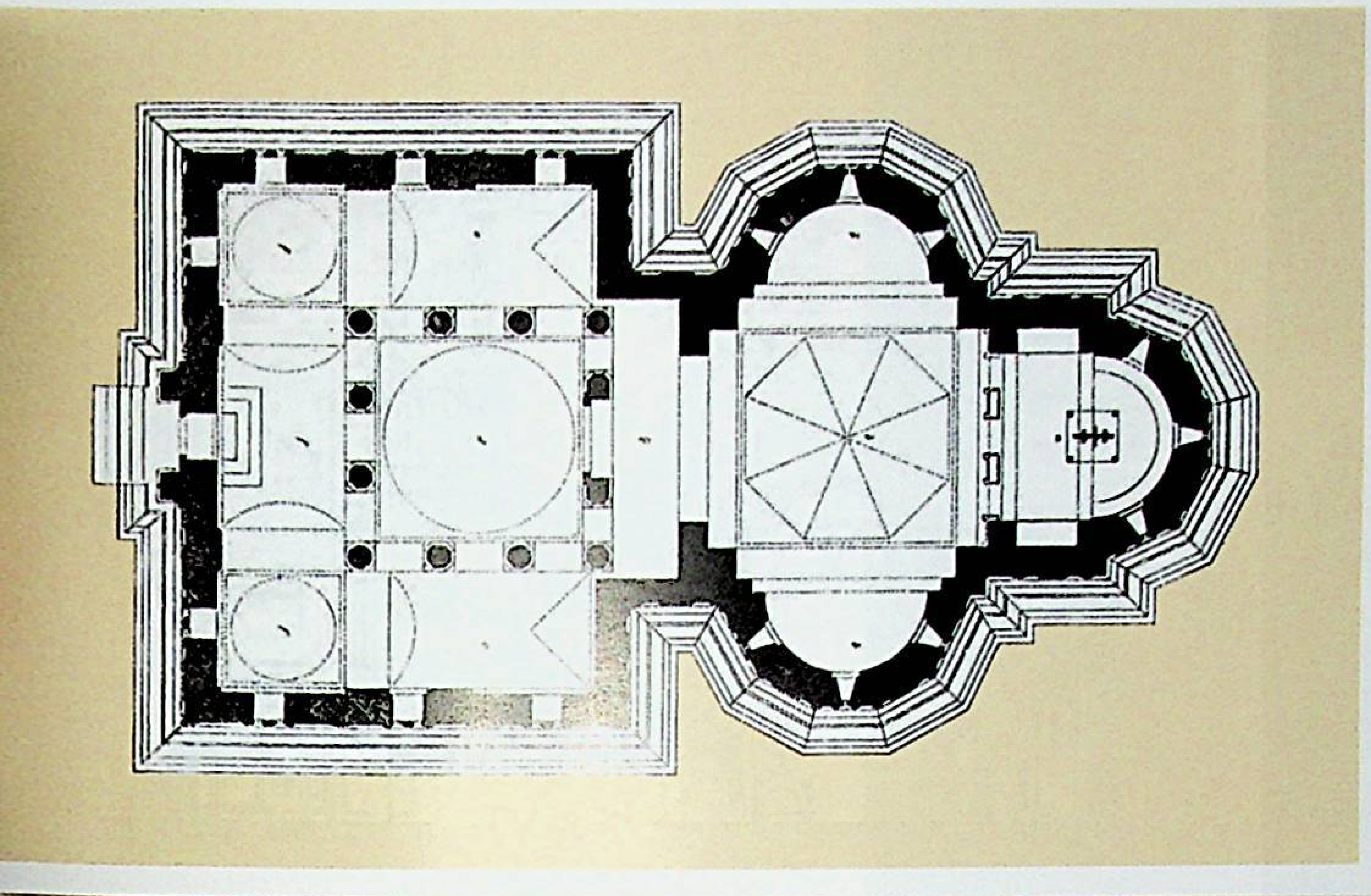
În arhitectura Moldovei, la ctitoria Sfântului Ştefan cel Mare de la Putna (1468), între pronaos şi naos a apărut o încăpere suplimentară, un spațiu îngust, boltit, urmând a adăposti mormintele ctitorilor, motiv pentru care el poartă numele de **gropniță**[98]. Preluată la biserica mănăstirii Neamț, ea s-a generalizat, devenind un element arhitectural specific bisericilor mănăstireşti din Moldova („Sfântul Gheorghe"-Suceava, Probota, Moldovița[99], Sucevița, Solca, Golia, Caşin).

Tainița sau **başca**[100], acest spațiu destinat ascunderii unor bunuri de preț, a căpătat în Moldova veacului al XVI-lea o configurație aparte, devenind o adevărată cameră, amplasată deasupra gropniței, accesul realizându-se printr-o scară în *colimaçon* înglobată în grosimea zidului. Accesul era permis printr-o uşă, astupată în caz de primejdie, existența tainiței

98. V. Drăguț, *Dicționar*, p. 157.

99. Deşi biserica mănăstirii nu avea nici o destinație funerară, întrucât Probota fusese cea destinată a adăposti mormântul ctitorului.

100. Başca este denumirea dată ascunzătorilor, camerelor secrete amenajate în locuințe sau turnuri de apărare, de regulă fiind mascate între nivele. În arhitectura Moldovei, *başca* este sinonimă cu *tainița* (V. Drăguț, *Dicționar*, p. 48).

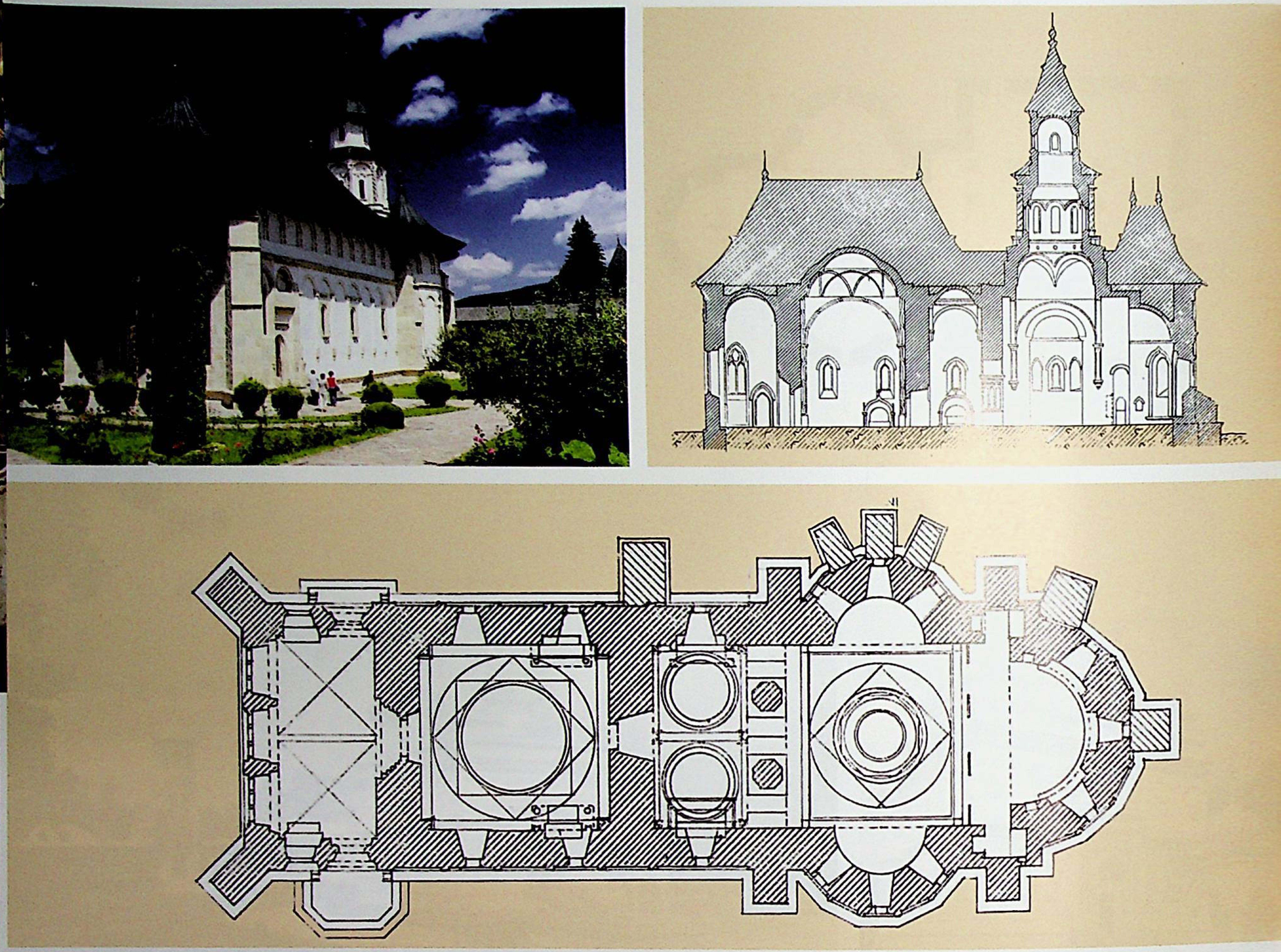

fiind trădată doar de prezența unor goluri destul de mici în zidul sudic. Dimensiunile sale au variat în funcție de cele ale gropniței, de la unele modeste până la cele foarte ample (Sucevița), adevărate camere propice locuirii.

Dacă *altarul* și *naosul* prin structura lor liturgică impuneau păstrarea unei anume rigori arhitecturale, tradiția nepermițând prea multe inovații, în schimb **pronaosul** a căpătat soluții variate, interesante și fascinante, uimind prin ingeniozitatea rezolvării destinației funerare pe care o are, de regulă, acest spațiu. De pildă, meșterii de la Curtea de Argeș au găsit o soluție care nu micșora spațiul pronaosului, nu împiedica circulația, nu întrerupea parcurgerea firească a spațiului[101] și evita situația în care pietrele de mormânt puteau fi

▲ *Planul și secțiunea longitudinală ale bisericii mănăstirii Curtea de Argeș, cu pronaos ușor lărgit de jur împrejur, care asigură destinația funerară a acestuia, fără să întrerupă parcurgerea firească a spațiului către naos*

101. Situație prezentă în cazul gropnițelor din Moldova.

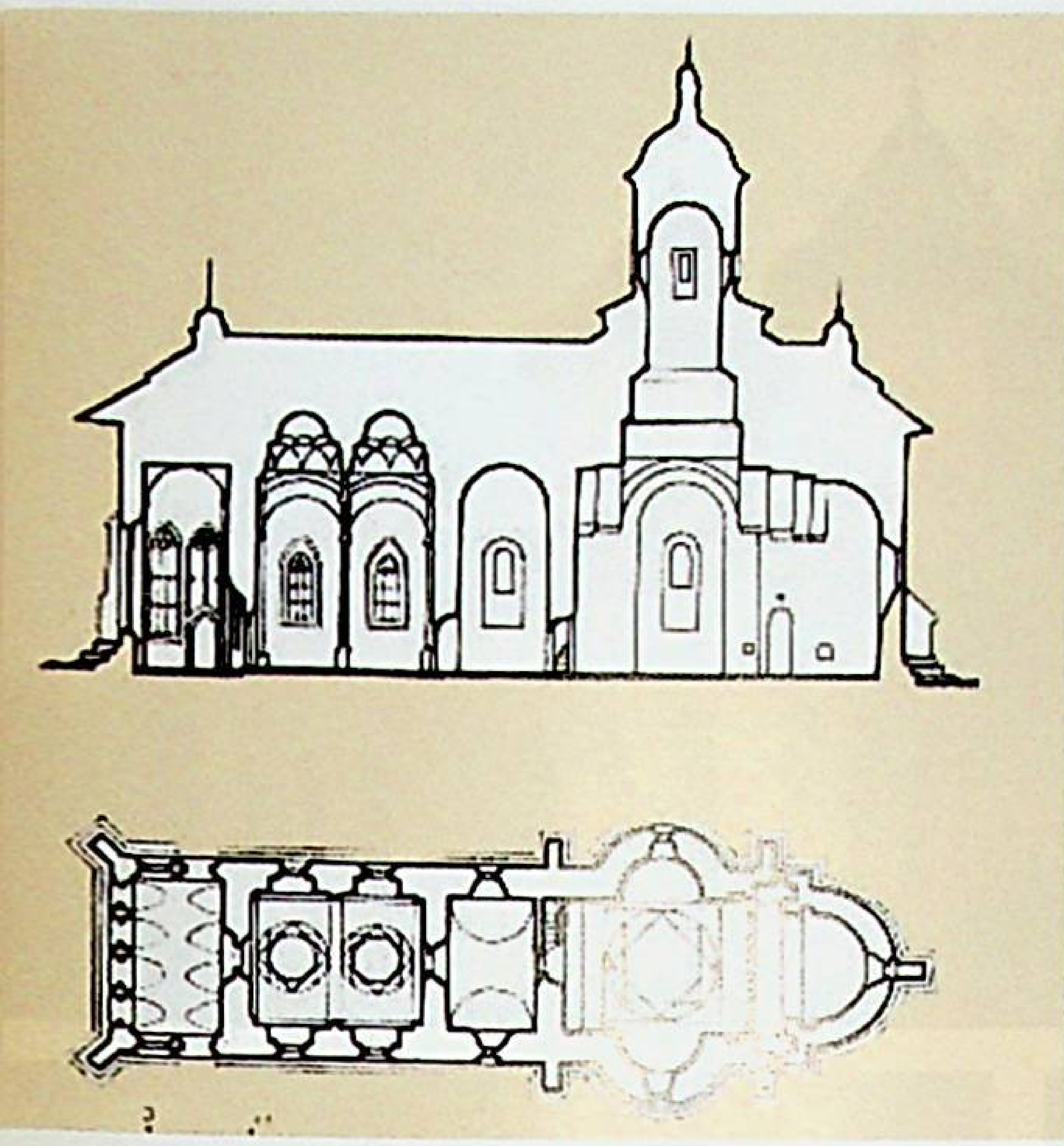

▲ *Biserica mănăstirii Putna cu secțiunea longitudinală și planul releveu*

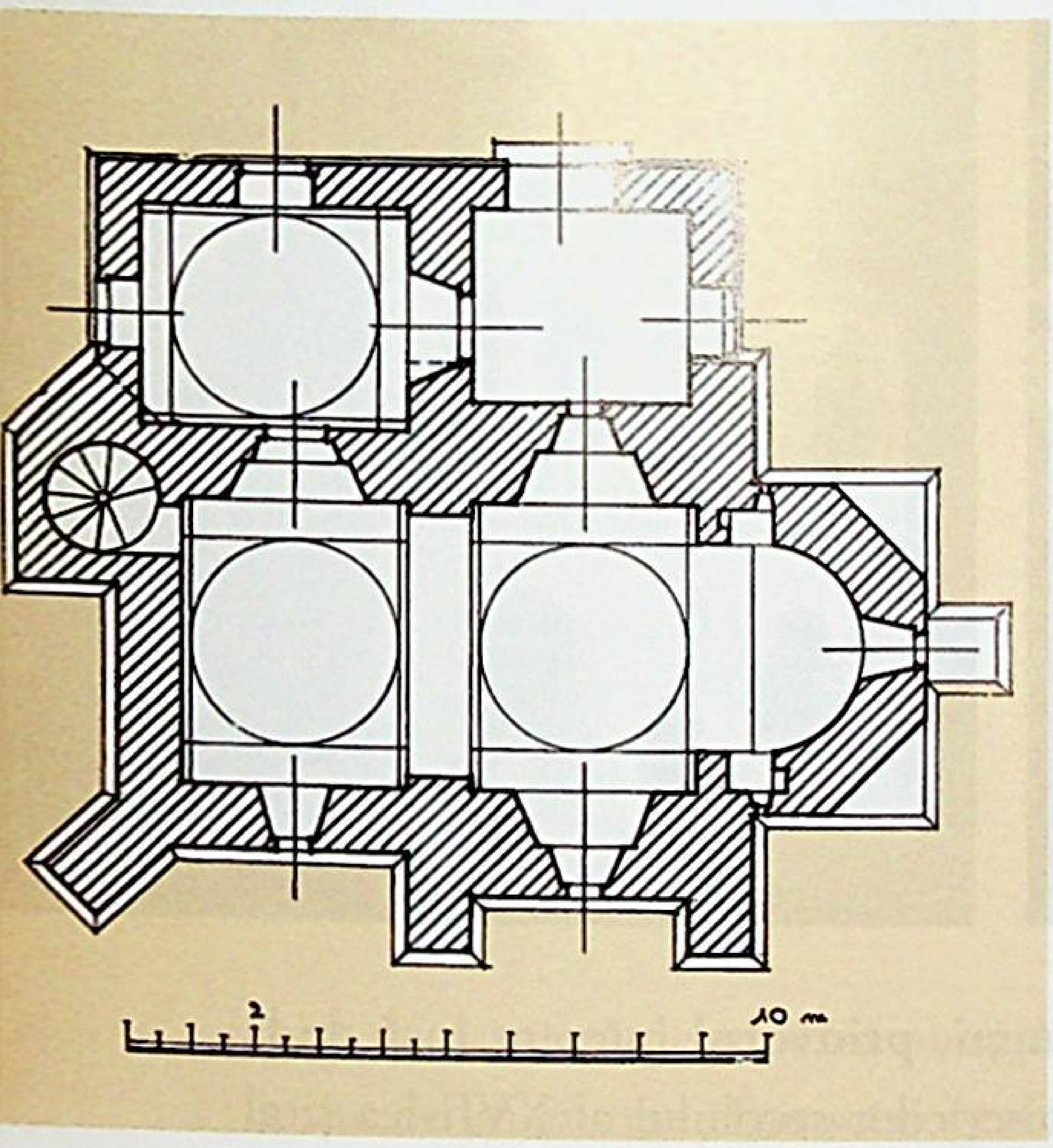
călcate în picioare de cei care treceau prin biserică, alegând să lărgească spațiul pronaosului de jur-împrejur, astfel încât acesta a ajuns să aibă ceva mai mult decât lățimea naosului în dreptul absidelor. Deși fiecare domnitor de vază gândise sau avea să gândească la zidirea unei „biserici-mausoleu", însă „nicăieri ideea unei astfel de clădiri n-a fost mai bine înțeleasă și mai logic transpusă în fapt ca la biserica lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș"[102].

În arhitectura moldovenească bisericile mănăstirești prezintă un spațiu premergător al pronaosului, pridvorul închis, numit **exonarthex**, prezent la Putna[103], apoi la Neamț. Întrucât climatul aspru al Moldovei nu permitea un pridvor deschis[104], acesta avea să fie

102. Grigore IONESCU, *Arhitectura*, p. 248.
103. Cristian MOISESCU, Maria Ana MUSICESCU, Adriana ȘIRLI, *Putna*, Ed. Meridiane, București, 1982, p. 17.
104. El fiind prezent doar la Humor (unde este „socotit a fi elementul cel mai caracteristic al planului, destinat a da bisericii un plus de frumusețe și prestanță", vezi Nicolae STOICESCU, Ion MICLEA, *Humor*, Ed. Sport-Turism, Bucarest, 1978, p. 8) și Moldovița.

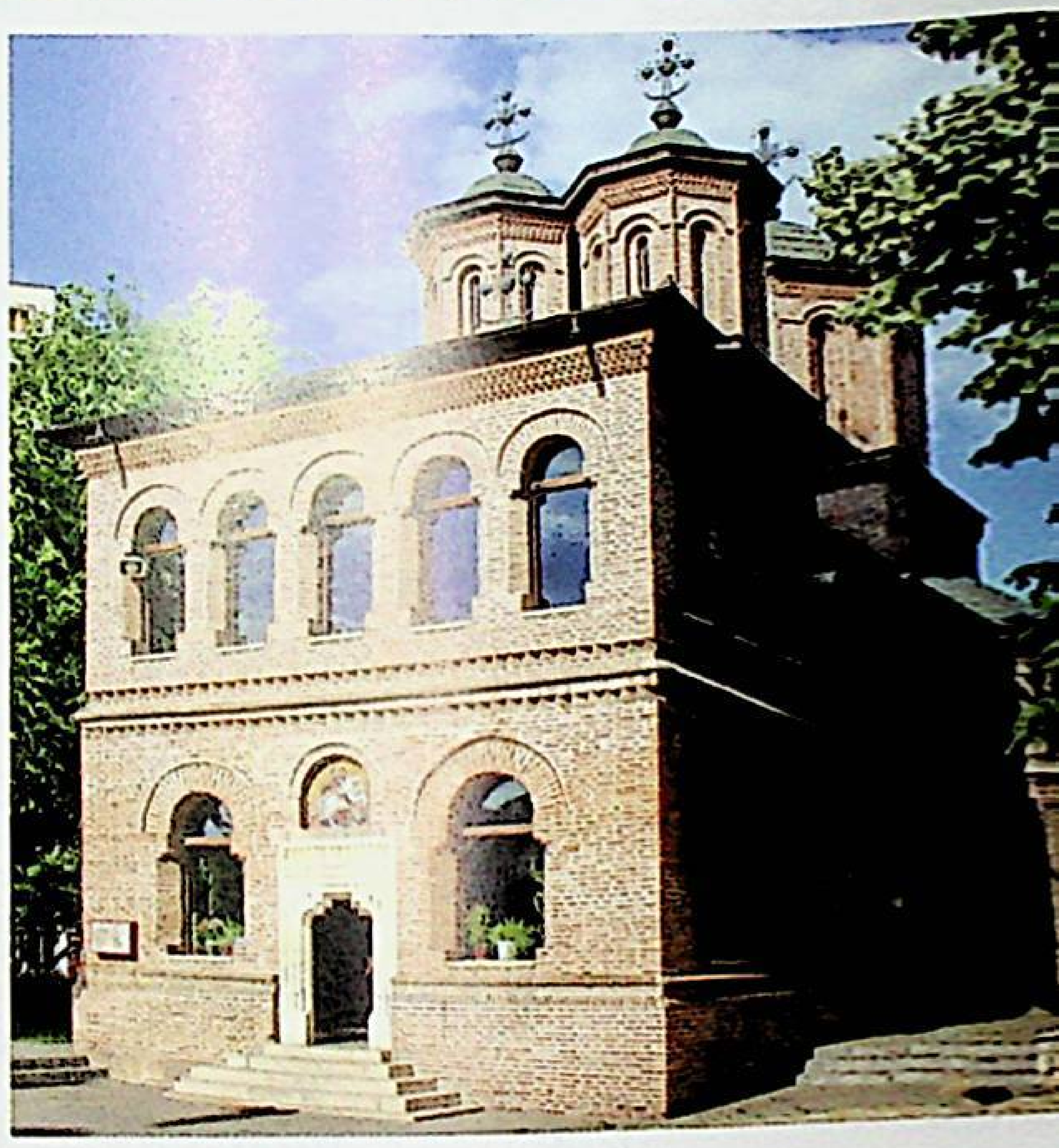
▲ *Bisericile mănăstirilor Neamț (sus) și Pângărați (jos) cu planurile releveu*

închis, sub această formă fiind prezent ca element specific bisericilor arhitecturii moldave a secolelor XVI-XVII, accesul în biserică având loc pe laturile sudice și nordice (Neamț, Probota, Voroneț, Slatina, Sucevița, Dragomirna, Golia, Trei Ierarhi, Galata, Cetățuia) în timp ce fațada vestică era străpunsă de trei sau patru ferestre –, excepție făcând cea de la Voroneț, a cărei suprafață nu are niciun gol, fapt pentru care a condus către o configurare unică a iconografiei Judecății de Apoi, atât de admirată și de lăudată.

Tot în Moldova întâlnim un caz unic de rezolvare al unor spații suplimentare, la biserica mănăstirii Pângărați, reconstruită de Alexandru Lăpușneanu (1552-1558). Biserica simplă, fără turlă, a fost supraînălțată prin construirea la nivelul superior al unor încăperi boltite, care au fost amenajate ca paraclis în 1642, fapt care a condus către „o situație unică în arhitectura medievală din țara noastră: existența a două biserici suprapuse"[105].

105. Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic*, p. 236.

▲ *Biserica mănăstirii Arnota (stânga), biserica domnească din Târgoviște (sus), biserica „Sfânta Vineri" din Târgoviște, biserica domnească „Sfântul Gheorghe" din Pitești*

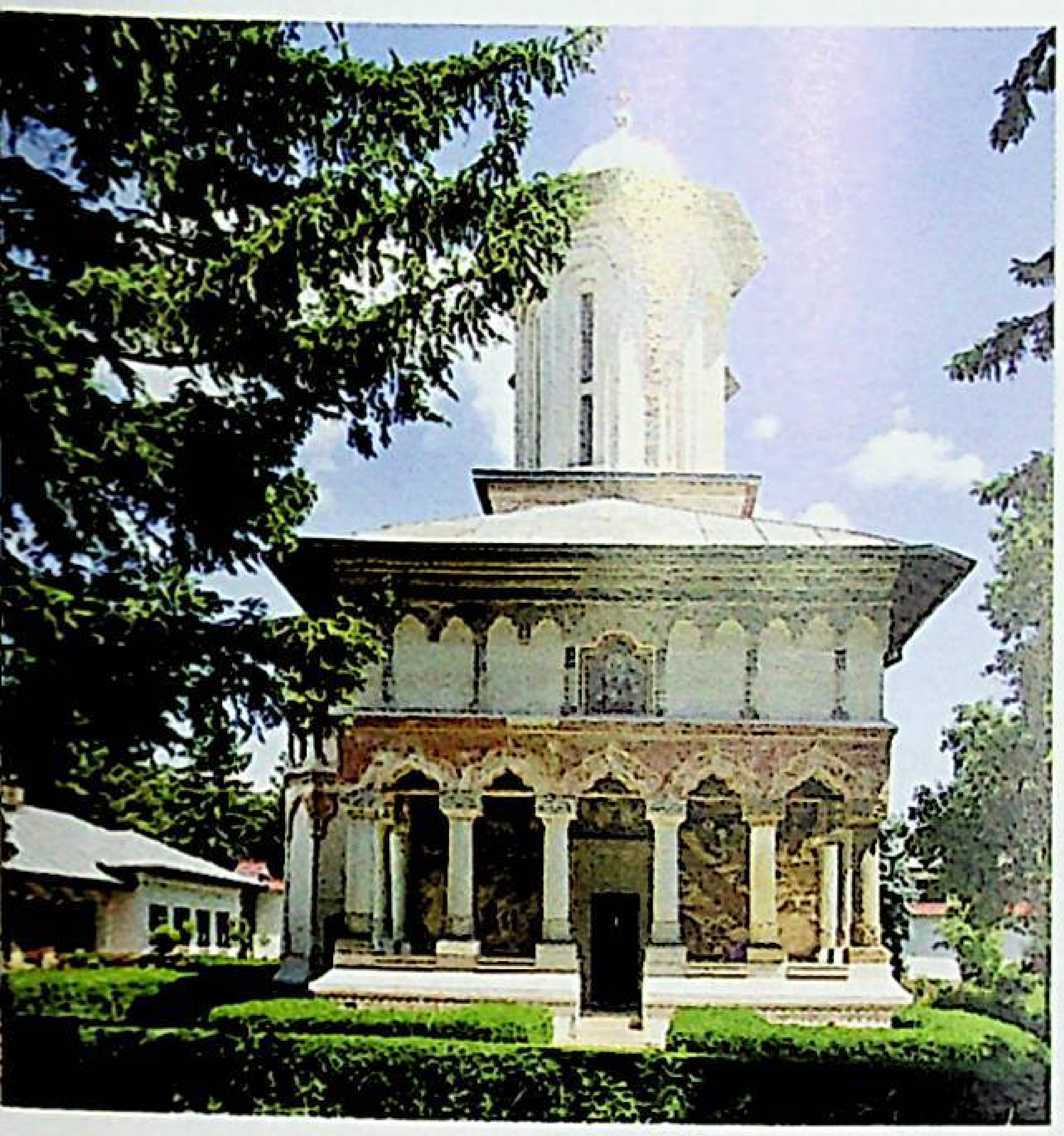
În cadrul arhitecturii mănăstirești a Țării Românești, **pridvorul**, prezent încă de la primele biserici[106], a devenit un element nelipsit al bisericilor secolului al XVII-lea și al celor următoare, iar clima blândă a regiunilor subcarpatice a permis deschiderea sa, fapt care îi conferă o mai mare spectaculozitate, prin alternanța ritmică a arcelor în plin cintru sau terminate în ingenioase variante ale arcului în acoladă, într-un interesant joc de umbre și lumini. Uneori, este precedat de unul sau două pridvorașe (Hurezi, respectiv Sucevița), în rezolvări arhitecturale fericite sau nu[107], riscând să constituie doar niște „piese anexă", iar nu parte integrantă a corpului bisericii.

Apariția unor încăperi suplimentare (exonartex și gropniță) în structura bisericilor moldovenești a condus către configurarea unor edificii cu un plan alungit (cca 40 m), care,

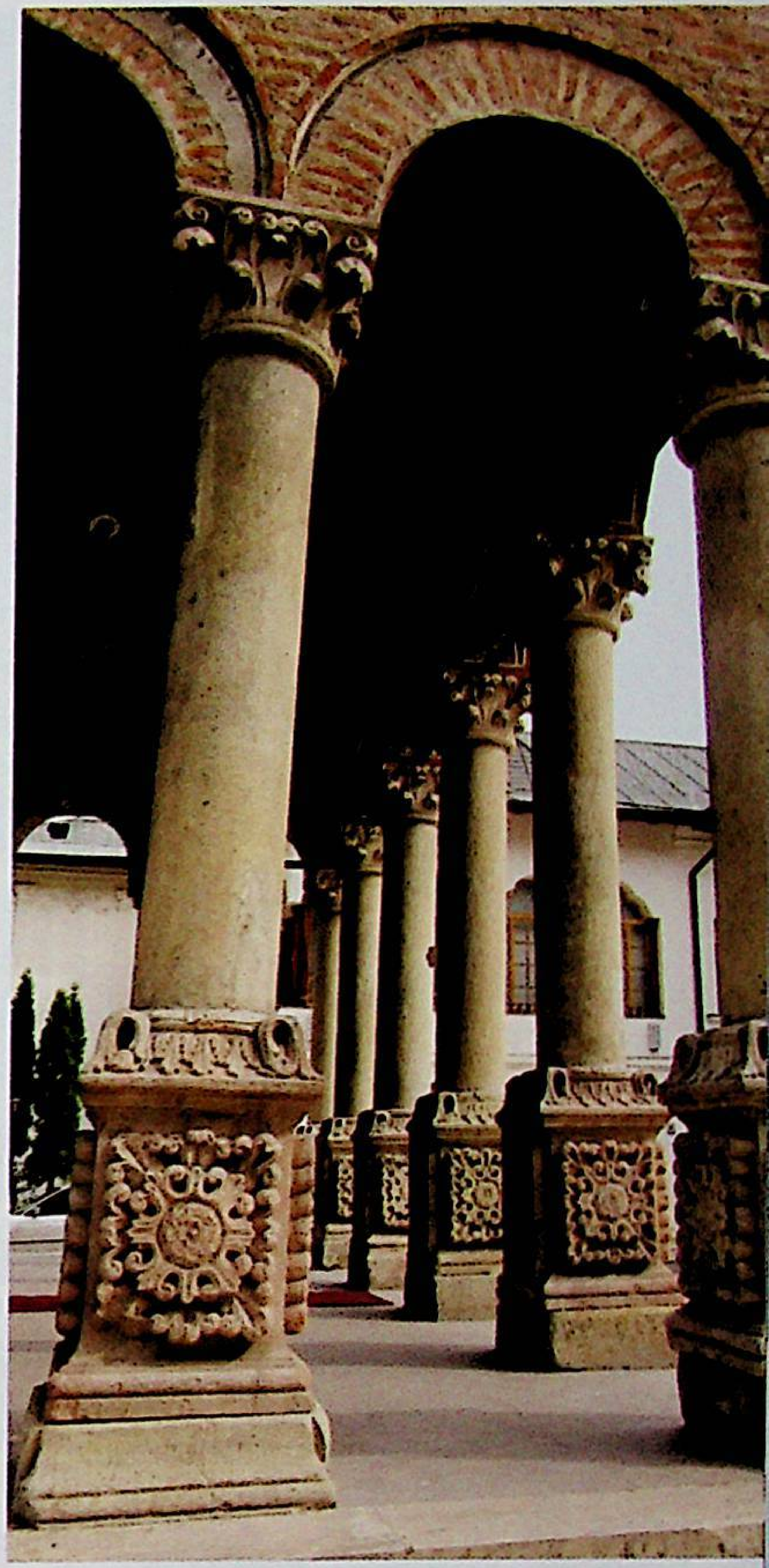
106. Se pare că biserica ridicată de Radu cel Mare la Tismana avea pridvor deschis, din urmele lăsate de modificările survenite ulterior, putându-se vedea faptul că el înconjura pronaosul pe trei laturi, cu o înșiruire de arce în plin cintru și având dispusă în ax cea mai mică dintre turlele bisericii.

107. Cele de la biserica Sucevița, adăugate tot în timpul lui Ieremia Movilă, „cu volumele lor puțin greoaie, cu coloanele groase, legate între ele prin arcuri frânte de profil orientalizant și cu deschiderea largă, contrastează cu desfășurarea liniștit și discret ritmată a ansamblului fațadelor", M.A. Musicescu, *Mănăstirea Sucevița*, p. 13.

chiar dacă suferă de ruperea unității spațiului, prin intercalarea gropniței, totuși nu sunt lipsite de un anume efect scenografic, o dinamică spațială aparte, asemenea treptelor unei *scări în plan orizontal*[108], la Dragomirna fiind amplificată și de efectul urcării treptate, de la intrare spre altar, a treptelor ce preced cele patru încăperi dispuse în filă[109].

În configurarea profilului spațial al întregului complex monastic se remarcă nu doar ordonarea planimetrică, ci și cea volumetrică, în cadrul căreia **accentele verticale** sunt definitorii, integrându-se armonic și punctând în cheie dinamică întreaga structură. De departe, se remarcă turla sau turlele bisericii mari, aflate cel mai adesea în dialog direct cu turnul clopotniță de la intrare, amplasat în axa de simetrie a incintei, la care se adaugă turnurile de apărare ce marchează colțurile incintelor fortificate ale ansamblurilor mănăstirești.

▲ *Biserica mănăstirii Sucevița (stânga-sus), biserica mănăstirii Balamuci-Sitaru cu detaliu din pridvor (jos), biserica mănăstirii Antim, pridvor (dreapta)*

108. Mihaela Palade, *O posibilă erminie arhitecturală*, pp. 93-98.

109. Urcarea gradată de la exonarthex la Sfântul Altar, diferența fiind de 1,55 m, o veritabilă dinamică spirituală, rezultând din „concepția religioasă savant și artistic transpusă în practică și care nu se mai regăsește la nici un alt edificiu anterior" (Șt. Gorovei, I. Miclea, *Dragomirna*, p. 27).

➤*Biserica mănăstirii Golia din Iași*

De regulă, biserica mare prezintă tradiționala turlă pe naos, care a intrat, ulterior, într-un dinamic dialog cu cea de-a doua turlă, de pe pronaos, ulterior apărând și bisericile cu trei sau patru turle – un caz excepțional fiind cea de la Golia, care se poate lăuda cu șapte accente verticale. Varietatea turlelor bisericii mari (marcând naosul, pronaosul sau pastoforiile[110]) este dublată de prezența accentelor verticale ale paraclíselor, turnului clopotniță și a altor elemente componente[111]. Uneori, însuși paraclisul, reprezintă un puternic accent vertical al ansamblului, așa cum este cel de la Hurezi[112], alteori, turnul clopotniță este cel care domină întregul ansamblu, înălțimea rezonând armonios cu restul incintei sau, mai rar, constituind un punct vertical stingher și ușor agresiv.

Cu privire la modul de rezolvare al părții superioare a bisericilor moldovenești, se cuvine a sublinia faptul că „elementul care contribuie cel mai mult la determinarea fizionomiei globale a monumentului este acoperișul"[113]; acestei arhitecturi, ce înfrunta ierni aspre și grele zăpezi, fiindu-i specific acoperișul fragmentat în tot atâtea elemente câte volume esențiale sunt. El permitea realizarea unor pante repezi care nu lăsau zăpada să stagneze, cantitățile imense de precipitații lunecând pe învelitoare „cât mai repede și cât mai departe de corpul edificiului"[114], lăsând la vedere baza pătrată a turlei și evidențiind acest element vertical.[115]

Tot arhitectura Moldovei se poate lăuda cu realizarea unui ingenios sistem de rezolvare al acoperirii spațiilor fără a obstrucționa circulația de la nivelul pardoselii, fie prin strâmtorarea progresivă a bolților, fie prin combinarea ingenioasă a două sau patru perechi de arce (boltă moldovenească pe arce etajate), fie prin alte patru arce, dispuse la 45° față de cele patru arce mari ale naosului (bolta moldovenească pe arce piezișe) sau prin intersecția a opt nervuri semicilindrice[116], ale căror capete punctează colțurile unui octogon stelat. Deși sistemele respective, de rezolvare a unor optime, elegante și fascinante modalități de acoperire a spațiilor boltite nu au fost determinate de considerente monahale, ele sunt prezente, sub o formă sau alta, în toate bisericile mănăstirilor moldovenești, motiv pentru care le-am amintit aici.

Problema stabilirii unor **proporții** și raporturi armonice a monumentelor de arhitectură românească din epoca feudală „nu a fost încă studiată niciodată", un asemenea studiu necesitând „relevee, măsurători, statistici comparative"[117] ale bisericilor respective, îndeosebi ale bisericii mari, a cărei eleganță conferea unicitate fiecărui monument, constituind un punct de referință al epocii și definind stilul respectiv. Acest impediment major nu poate împiedica totuși observarea anumitor particularități. În acest sens, Grigore Ionescu remarca faptul că bisericile Sfântului Voievod Ștefan cel Mare, aparținând tipului triconc cu turlă pe naos, păstrează de regulă o proporție constantă între lungime și lățime, încadrându-se într-un pătrat[118].

---

110. Așa cum apar la Snagov și Mihai-Vodă.

111. De pildă, mănăstirea Văcărești se lăuda cu multitudinea verticalelor turlelor și turnurilor, 19 la număr, ce marcau silueta complexului, Liana Bilciurescu, „Mănăstirea Văcărești. Cercetarea, restaurarea și punerea în valoare a monumentului", în: *Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă*, nr. 2/1974, p. 8.

112. Având înălțimea de 30 m, el depășește turnul clopotniță și turla bisericii mari (C. Popa, I. Iancovescu, *Mănăstirea Hurezi*, p. 82).

113. Grigore Ionescu, *Arhitectura*, p. 232.

114. Ion Solcanu, „Arhitectură: tradiție și inovație", în vol. cit., p. 35.

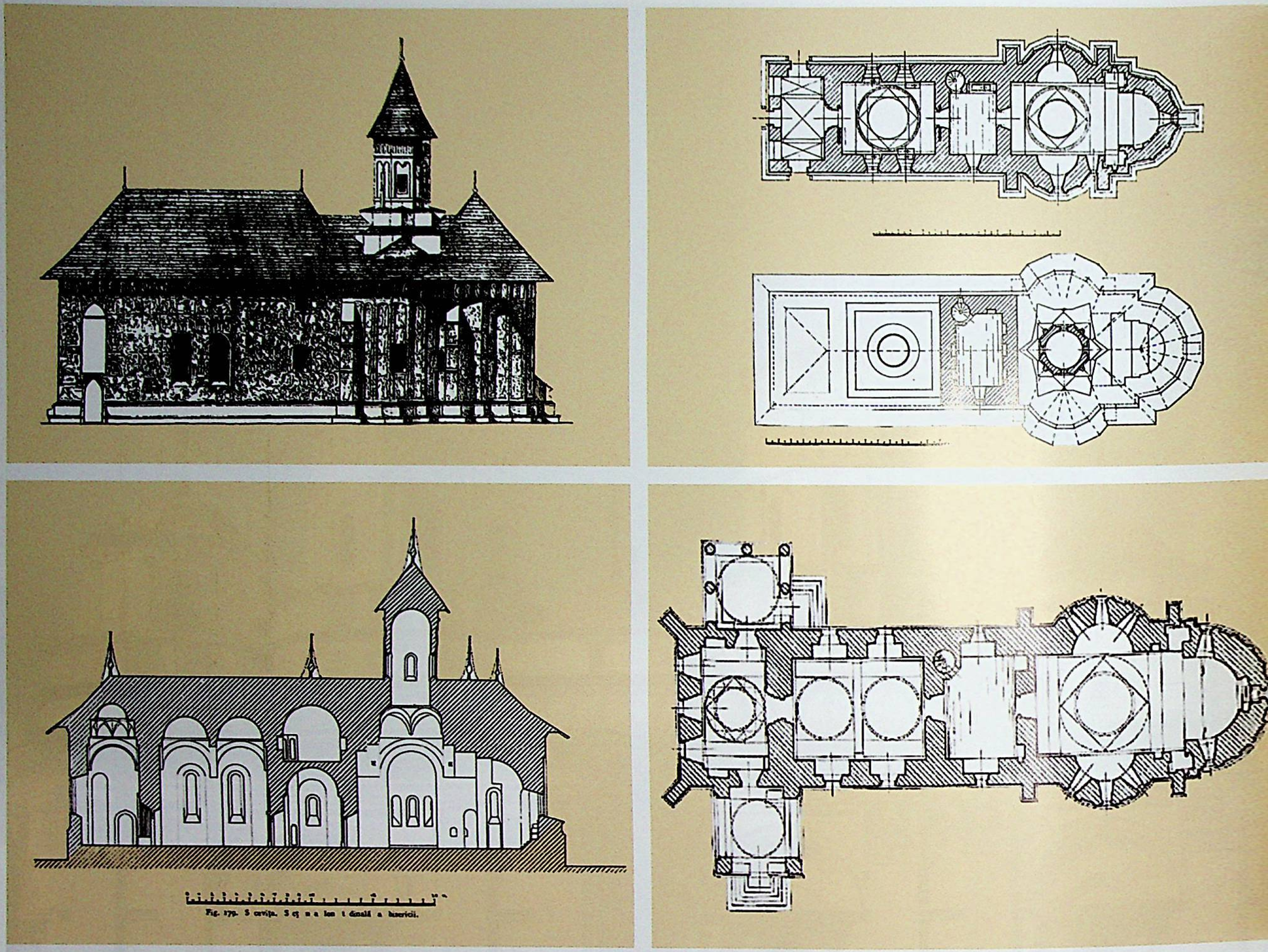
115. Ion Solcanu, „Arhitectură: tradiție și inovație", în vol. cit., p. 35.

116. Grigore Ionescu, *Arhitectura*, pp. 105-112.

117. H.R. Radian, *Cartea proporțiilor*, Ed. Meridiane, București, 1981, p. 164.

118. Grigore Ionescu, *Arhitectura*, pp. 221-222.

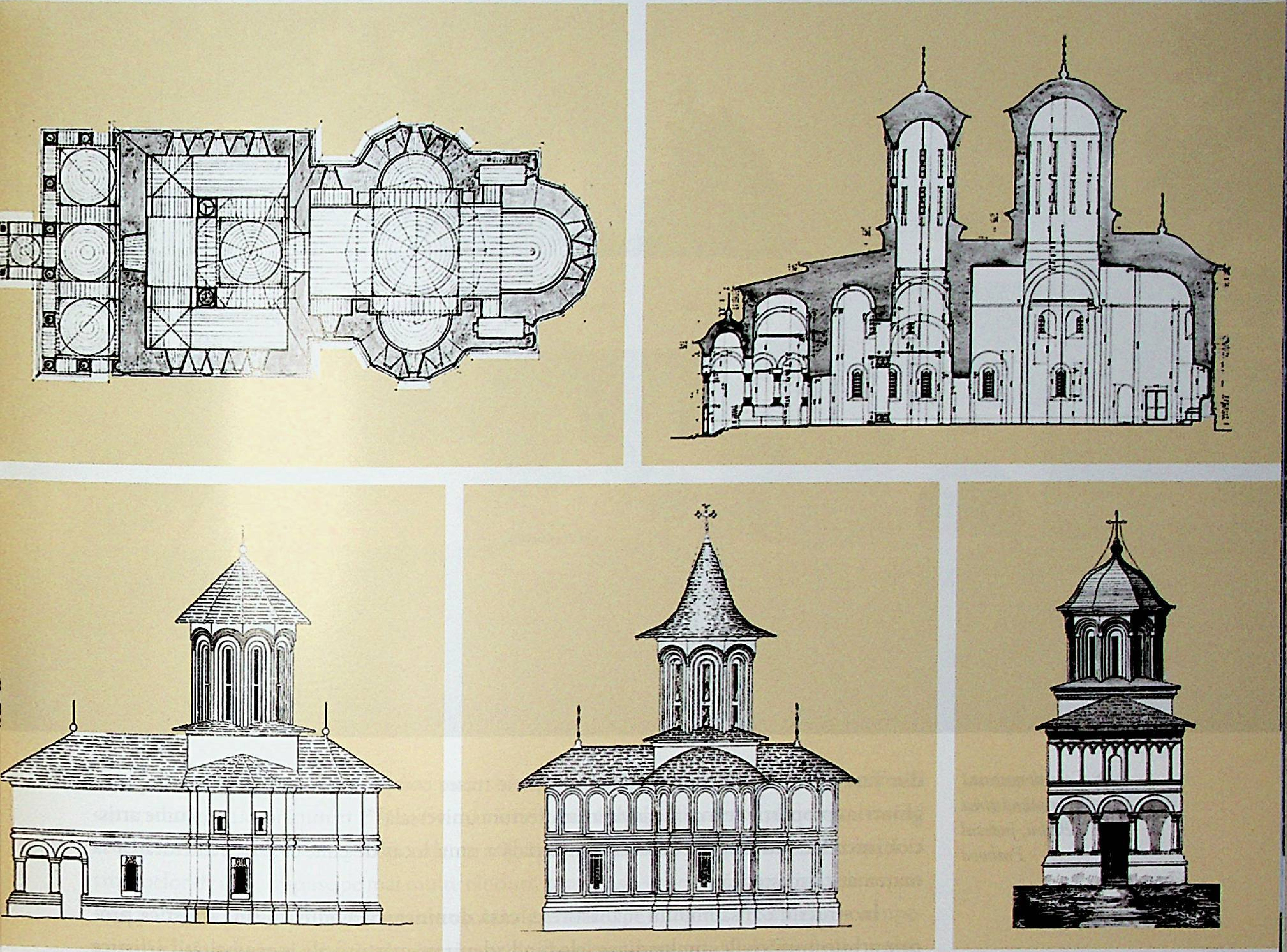

▲ *Planurile releveu ale mănăstirilor Moldovița (sus) și Sucevița (jos)*

Același lucru se petrece și în cazul unor biserici brâncovenești, de mari sau mici dimensiuni (Dintr-un Lemn, bolnița mănăstirii Brâncoveni, Surpatele, Govora[119], la care, dacă s-ar face abstracție de pridvor, se pot adăuga și bisericile mănăstirilor Brâncoveni, Fedeleșoiu[120]). În lucrarea sa închinată proporțiilor, H.R. Radian afirmă faptul că „fațada laterală a unei biserici în stil românesc din perioada feudală, cu turlă sau cu turle, se înscrie (fără abside) într-un pătrat[121] – fenomen ce amintește de pătratul lui Vitruviu, în care se înscrie omul cu brațele întinse"[122], menționând în continuare și așa-zisa lipsă de justificare

119. Într-o aproximativă formă pătrată se pot încadra și bisericile schitului „Sf. Ștefan" și „Sfinții Apostoli" de la Hurezi.
120. Încadrările sunt destul de aproximative, având în vedere că înălțimile sunt dictate de învelitoarea turlei naosului, refăcută și reconstituită de-a lungul timpului.
121. Trimițând la fig. 63 unde apare releveul, fără dimensiuni, al unei biserici fără nume, dar care pare a fi cea a mănăstirii Sărăcinești (H.R. Radian, *Cartea proporțiilor*, p. 169).
122. H.R. Radian, *Cartea proporțiilor*, p. 169.

a acestui fenomen, pe care-l pune pe seama tradiției sau a rutinei[123], dar care își are certe semnificații în simbolistica creștină care privește corpul bisericii zidite ca fiind imaginea văzută a trupului mistic al Bisericii, al cărei Cap este Hristos (*Efeseni* 4, 14-16)[124].

Cu privire la dimensiunile bisericilor, Corina Popa remarca faptul că „repere indentice conferă proporții armonice – de exemplu Bolnița și schitul „Sfinții Apostoli" de la Hurezi, biserica mănăstiri Sinaia, schiturile Fedeleșoiu și Lespezi…"[125]. Tot în cadrul unor biserici

▲ *Planul releveu și secțiunea longitudinală a bisericii mari de la mănăstirea Hurezi (sus), respectiv planurile releveu ale mănăstirii Govora, schitului „Sfântul Ștefan" și bolniței de la mănăstirea Hurezi (jos)*

123. „Nu se poate ști dacă această metodă aproape generală de punere în proporție a volumului bisericii are o semnificație simbolică sau dacă este pur și simplu o regulă de punere în proporție, aplicată de către «meșterii mari» prin tradiție și din rutină profesională" (H.R. Radian, *Cartea proporțiilor*, pp. 169-170).

124. Gerard McConville, Lawrence McConville, „Liturgy and Church Architecture", în: *The Furrow*, vol. 13, no. 11, Our Churches II (Nov., 1962), p. 650; Richard Kieckhefer, *Theology in Stone: Church Architecture from Byzantium to Berkeley*, Oxford University Press, Oxford, 2004, *passim*; Mihaela Palade, *O posibilă erminie arhitecturală*, pp. 44-56.

125. C. Popa, „Ctitoriile epocii brâncovenești", în vol. cit., p. 24.

▲ *Casa domnească de la mănăstirea Brebu, județul Prahova*

din Țara Românească, au fost descifrate unele trasee compoziționale respectând dreptunghiuri cu proporții deja consacrate în arhitectura universală[126], trimițând către o lume artistică interesată nu doar de edificarea materială a unui locaș de cult, ci și de structurarea sa matematică și estetică.

În structura ansamblului mănăstiresc, **casa domnească** a adus cu sine stilistica proprie arhitecturii civile, multe dintre ele fiind adevărate mărturii ale ingeniozității artistice ale meșterilor. Palatul lui Vodă Lăpușneanu din cadrul mănăstirii Slatina este una dintre cele mai reprezentative opere de arhitectură moldovenească de la mijlocul secolului al XVI-lea, domnitorul continuând tradiția înaintașilor săi prin construirea de „reședințe domnești, care se deosebesc de cele mai vechi, prin proporțiile lor mai mari și prin grija cu care sunt lucrate unele detalii de sculptură în piatră"[127]. La fel de valoroase sunt palatul domnesc al lui Gheorghe Duca de la Cetățuia – cu două nivele, cu pereții pictați în frescă, dar prevăzut și cu încăperi tainice – precum și cel de la Văcărești, unul dintre cele mai importante edificii. Nu mai prejos rămân stărețiile sau casele egumenești, una dintre cele mai frumoase fiind cea de la Cetățuia.

---

126. R. Drăgan, „Au cunoscut meșterii lui Constantin Brâncoveanu...", p. 3.
127. C. Nicolescu, *Mănăstirea Slatina*, p. 21; Este unul dintre puținele exemple, alături de casele de la Probota și Sucevița, reprezentative pentru arhitectura de locuit a epocii, Virgil Polizu, „Mănăstirea Slatina", în: *Arhitectura*, 22 (1974), 1, p. 51.

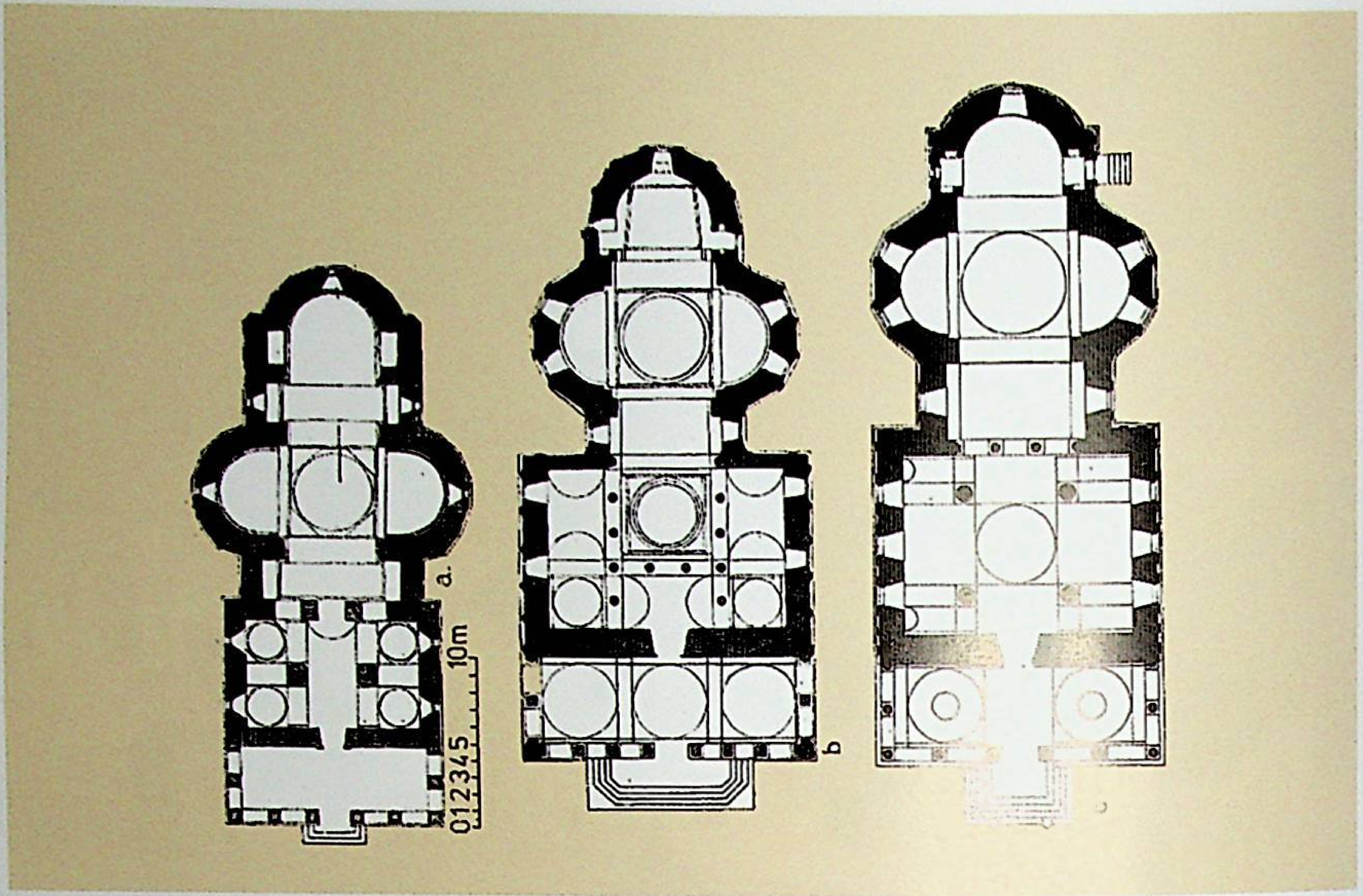
▲ *Casa domnească de la mănăstirea Putna*

În mod surprinzător, o clădire cu o funcționalitate culinară, banală și în aparentă contradicție cu duhul ascetic specific mănăstirii, era **cuhnia**. Prin modul de rezolvare al sistemului de boltire, necesar în vederea asigurării tirajului – o ingenioasă combinație a trompelor de colț, dispuse pe mai multe rânduri, suprapuse, ce realizau trecerea de la suprafața pătrată a încăperii la diametrul coșului de aerisire, pe sistemul arce piezișe-trompe-cupolă[128] –, cuhnia a devenit un element arhitectural reprezentativ al mănăstirilor românești (Plumbuita, Cotroceni, Hurezi, Aninoasa, Antim, Văcărești, Neamț), remarcându-se îndeosebi zveltețea celor din perioada târzie.

În ceea ce privește **materialele de construcție**, după cum era și firesc, acestea erau cele locale, înnobilate prin ingeniozitatea punerii în operă. Încă dintru început materialul tradițional a fost lemnul (mai ușor de procurat și de prelucrat), dar nedurabil, fapt pentru care primele ctitorii care au reușit să înfrunte veacurile până la noi au fost cele ridicate din cărămidă (la ziduri), în combinație cu piatra (la fundații)[129]. Învelitorile erau realizate, în

128. Cum este cel de la Plumbuita, L. Brătuleanu, „Cuhniile ansamblurilor civile...", p. 23.

129. De pildă, la Cotmeana, una dintre cele mai vechi biserici, materialul de construcție este integral cărămida, piatra fiind utilizată doar la fundații (brută) și ancadramente (prelucrată), dar care nu se mai păstrează, Lia Bătrâna, Adrian Bătrâna, „Date noi cu privire la evoluția bisericii fostei mănăstiri Cotmeana", în: *Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă*, 44 (1975), 1, p. 13.

➤ *Planurile releveu ale mănăstirii Clădăruşani, mitropoliei din Bucureşti (actuala Catedrală patriarhală), fostei biserici a mănăstirii Văcăreşti*

marea majoritate a cazurilor, din şindrilă, mai rar din metal[130] şi din olane şi ţiglă[131], iar pardoseala, cel mai adesea, din cărămizi turnate în tipare speciale[132], din dale de piatră, iar mai recent, din marmură.

În privinţa scării şi a **dimensiunilor** bisericilor, nu a existat practic nicio regulă, trecându-se de la biserici de mici dimensiuni – cum este cea de la Arnota, cea mai mică ctitorie domnească din Ţara Românească – la unele ample, adevărate catedrale, îndeosebi bisericile moldoveneşti[133] şi poate, nu întâmplător, mănăstirea Văcăreşti, „ultimul mare ansamblu mănăstiresc", un veritabil „testament al artei medievale din Ţara Românească"[134] arhitecturii tradiţionale, a fost şi cel mai mare ansamblu de acest gen ctitorit la noi în ţară.

Fiind centrul de interes al oricărei mănăstiri, biserica a constituit o provocare a meşterilor din toate timpurile. Impresionează întregul vocabular de forme arhitecturale: volumetria, când temperată, când îndrăzneaţă, dar întotdeauna armonioasă, sistemul ingenios de evitare a monotoniei faţadelor prin nişe şi arcaturi sau prin prezenţa brâului median, prin textura şi cromatica variată a materialelor dintre cele mai diverse.

---

130. Plumb (la Plumbuita, de unde se pare că a venit şi numele mănăstirii, Curtea de Argeş, Tismana) sau aramă (Hurezi), Nicolae Stoicescu, „Câteva documente despre acoperişurile vechilor biserici", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 40 (1971), 2, p. 65.

131. Erau mai rare în Ţara Românească decât în Moldova şi Transilvania, ţigla fiind mai des folosită în Moldova (N. Stoicescu, „Câteva documente...", pp. 65-66).

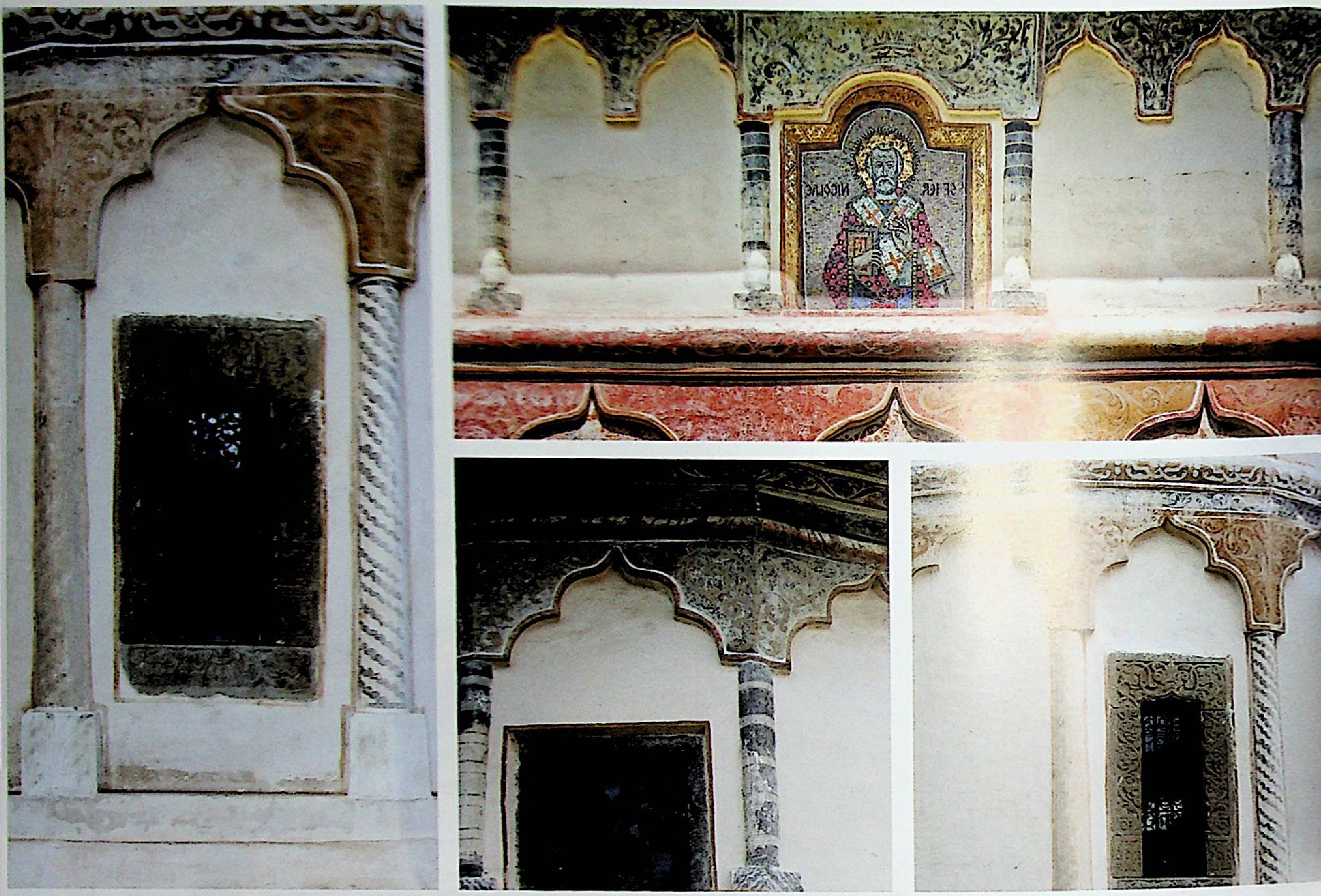
132. De pildă, la Tismana, pardoseala era din cărămizi hexagonale, de format mare; la Cozia, cercetările din 1931 au dovedit că, sub dalaj, la cca 30 cm adâncime, se afla vechea pardoseală din cărămizi aşezate pe cant şi dispuse în zigzag (M. Davidescu, *Mănăstirea Cozia*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1966, p. 19).

133. Frapează înălţimea cu totul neobişnuită a Dragomirnei, fapt care o apropie de catedralele gotice, biserica părând a fi cu atât mai înaltă, cu cât baza sa este una destul de îngustă (Şt. Gorovei, I. Miclea, *Dragomirna*, p. 21); la rându-i, Golia are 39 m lungime şi 30 m înălţime.

134. V. Drăguţ, *Dicţionar*, p. 31.

➤ *Biserica cu hramul „Adormirea Maicii Domnului" a mănăstirii Curtea de Argeş*

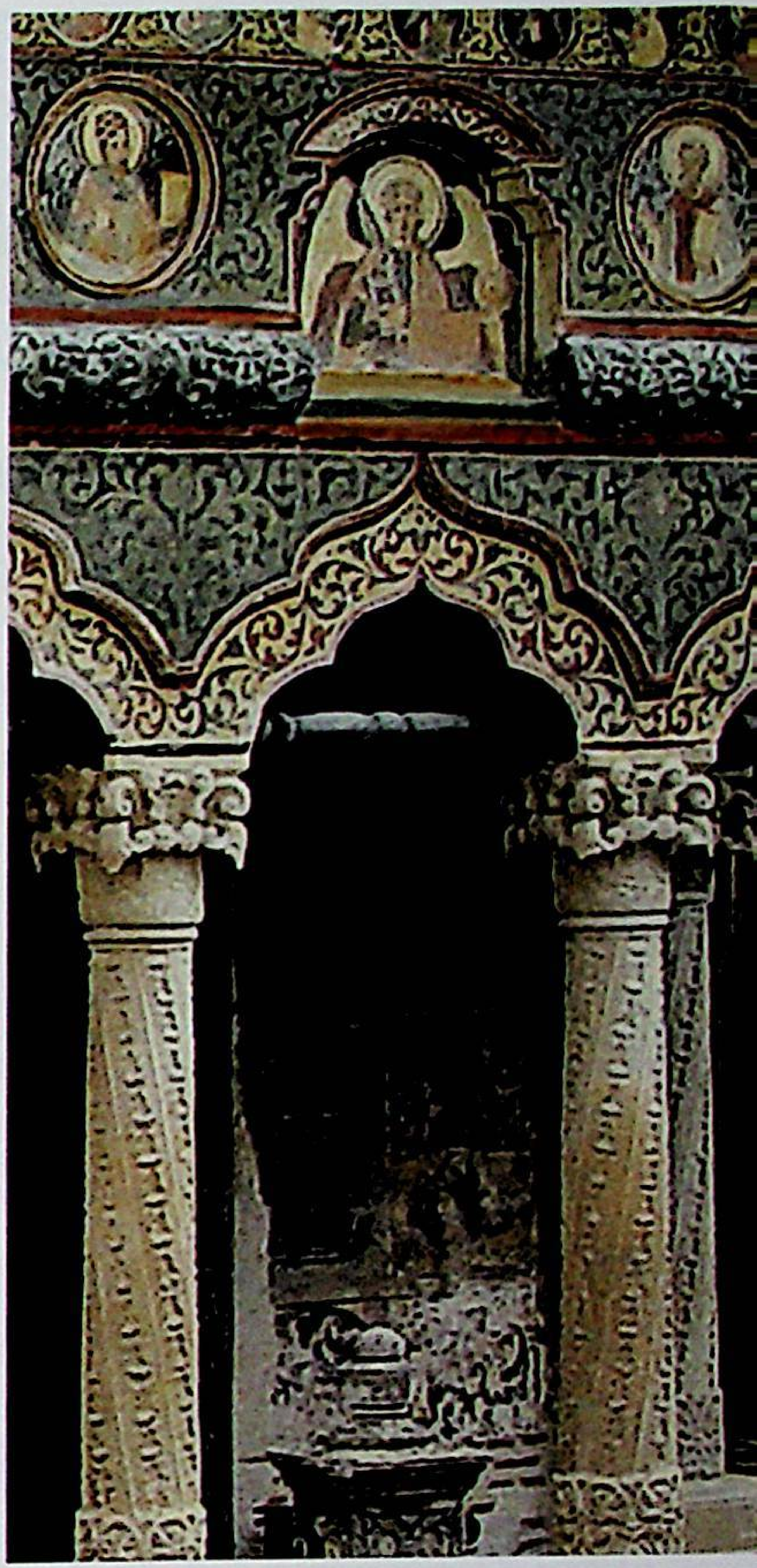
▲ *Arcaturi de la biserica mănăstirii Balamuci-Sitaru*

În arhitectura Țării Românești, suprafața exterioară este vibrată de două rânduri de **arcaturi**[135], un element deosebit de plastic, cu rost ornamental, sprijinite de console, colonete, baluștri sau lesene[136]. Caracteristic pentru Țara Românească este faptul că arcaturile sunt realizate sub formă de ciubuce, existând însă și varianta pilaștrilor plați.[137] Prezente pentru prima dată la biserica mănăstirii Dealu (Târgoviște, 1501) și preluate rapid la biserica mitropolitană de la Argeș, arcaturile de pe aceste fațade nu au defel un rol constructiv, ci doar unul decorativ.[138]

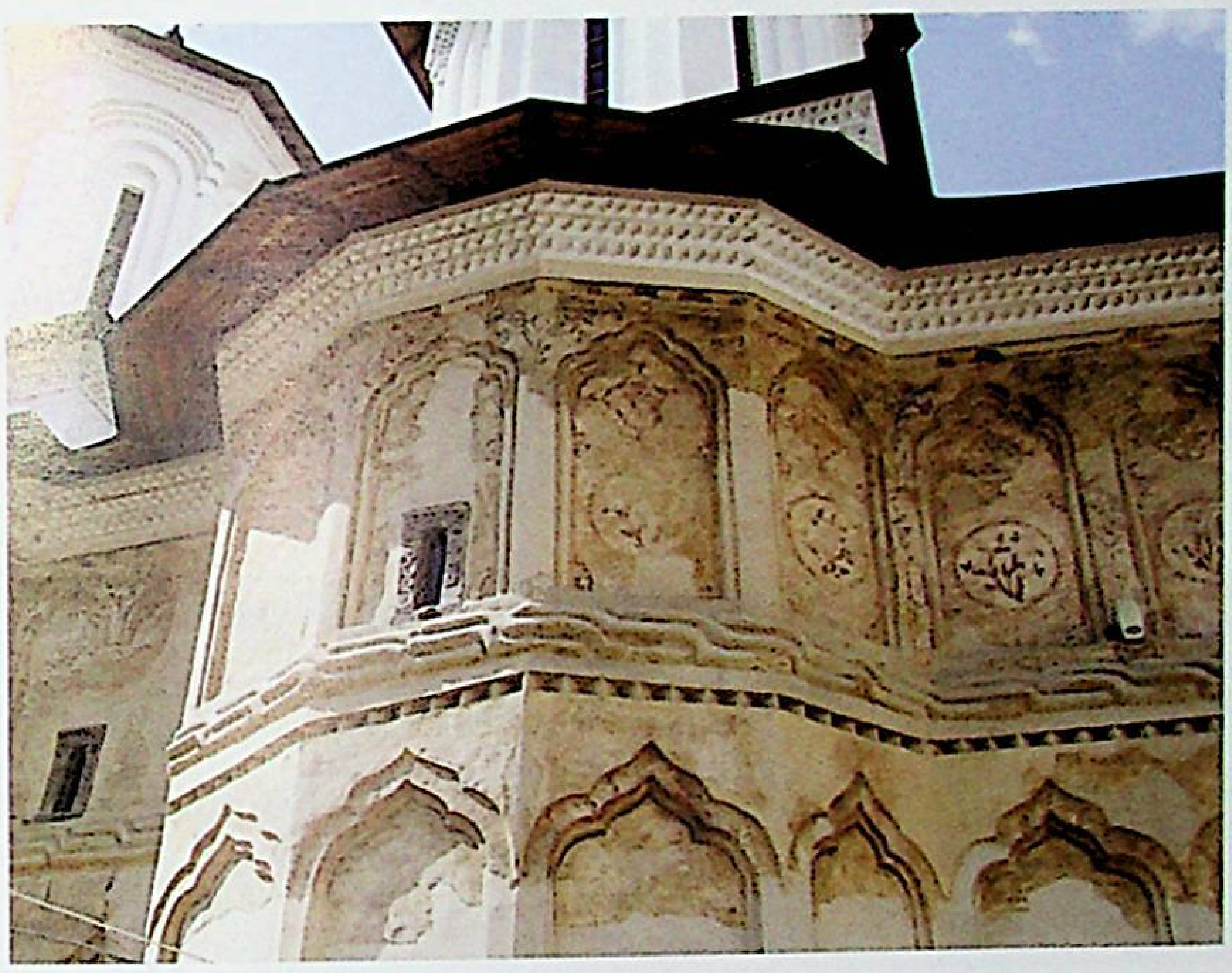
---

135. *Arcatura* desemnează: 1. Arcadă mică sau șir de arcade foarte puțin adâncite, adosate unui perete sau părților unei construcții și care îmbracă forma de arc; 2. Șir de mici arcade oarbe. Arcada oarbă (*blind arcade*) reprezintă acel tip de deschidere practicată într-un zid, sub un anume tip de arc, dar în care zidul nu este străpuns total de gol, ci se creează o nișă plată, cf. Tereza Sinigalia, „Arcadă", în: vol. *Dicționar de artă*, vol. I, p. 35. Arcadele oarbe sunt aplicate pe zid în scop ornamental, intrând în „compoziția decorativă a fațadelor", cf. Vasile Drăguț, „Arcadă", în: vol. *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, pp. 26-27.
136. În funcție de epocă și de stil, cel mai adesea sunt decorate arhivoltele și elementele de sprijin, dar pot fi și lipsite de ornamente, lăsând liberă piatra profilată (Tereza Sinigalia, „Arcatură", în vol. cit. p. 35).
137. Vasile Drăguț, „Arcatură", în vol. cit. p. 27.
138. Gr. Ionescu, *Arhitectura...*, p. 252.

▲ *Arcaturi de la biserica mănăstirii Stavropoleos (sus și dreapta), respectiv de la biserica Colțea (jos) din București*

Dacă, în secolul al XVI-lea și începutul celui următor, ele erau înguste și înalte, terminate inițial cu arce semicirculare, începând cu sfârșitul secolului al XVII-lea a apărut preferința către arcele în acoladă, tri sau polilobate. După cum concluziona Nicolae Ghika-Budești, „forma arcaturilor nu mai este în genere semicercul, afară de excepții care se întâlnesc mai ales în prima epocă, când mai dăinuiesc în parte formele și dispozițiile din veacul anterior (Hurezi, Aninoasa). În genere arcurile în semicerc sânt înlocuite sau cu arcuri în trilob fără vârf (Doicești, paraclisul mănăstirii Văcărești), sau cu trilobul cu vârf (Râmnicu-Sărat), sau cu arcuri în acoladă simplă (Vădeni, Strâmbeanu) sau frântă, mai înalte (Micșunești) sau mai joase (Stavropoleos, Balamuci), sau cu arcuri în festoane de diferite forme (Scăueni, Colțea, Furnicoși), sau în elipsă (Păușeștii-Măglași-Coasta) și alte forme mai complexe (Scăueni, Colțea)”[139].

Bisericilor moldovenești le este caracteristică dispunerea rândurilor de trei arcaturi oarbe, sub forma unor firide, cele din partea inferioară mai înalte, iar cele două, din

139. Nicolae Ghika-Budești, „Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia – Partea a patra – Noul stil din veacul al XVIII-lea”, în: *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 29 (1936), fasc. 87-90, Tip. „Datina românească”, Vălenii de Munte, p. 27.

▲ *Detalii cu brâul median al bisericilor de la fosta mănăstire Cotroceni (refăcută recent) și Hurezi*

➤ *Brâul median al bisericii mănăstirii Cetățuia din Iași*

registrul superior, mai scunde –, sistem ce a intrat în vocabularul de specialitate cu denumirea de *arcade, firide și ocnițe*[140].

Tot în Țara Românească a apărut și **brâul median**[141], un ornament în relief ce încinge zona de mijloc a edificiului, dar care nu-și are doar o justificare estetică, ci și una spirituală[142]. Brâul median avea să constituie un element arhitectural de bază, începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea răspândindu-se și în Moldova și prezentând o varietate de forme: de la simplul tor, la profilul răsucit, pictat sau nu, realizat din rânduri de cărămidă în dinți de ferăstrău sau din piatră, sculptată simplu ori cu motive florale[143].

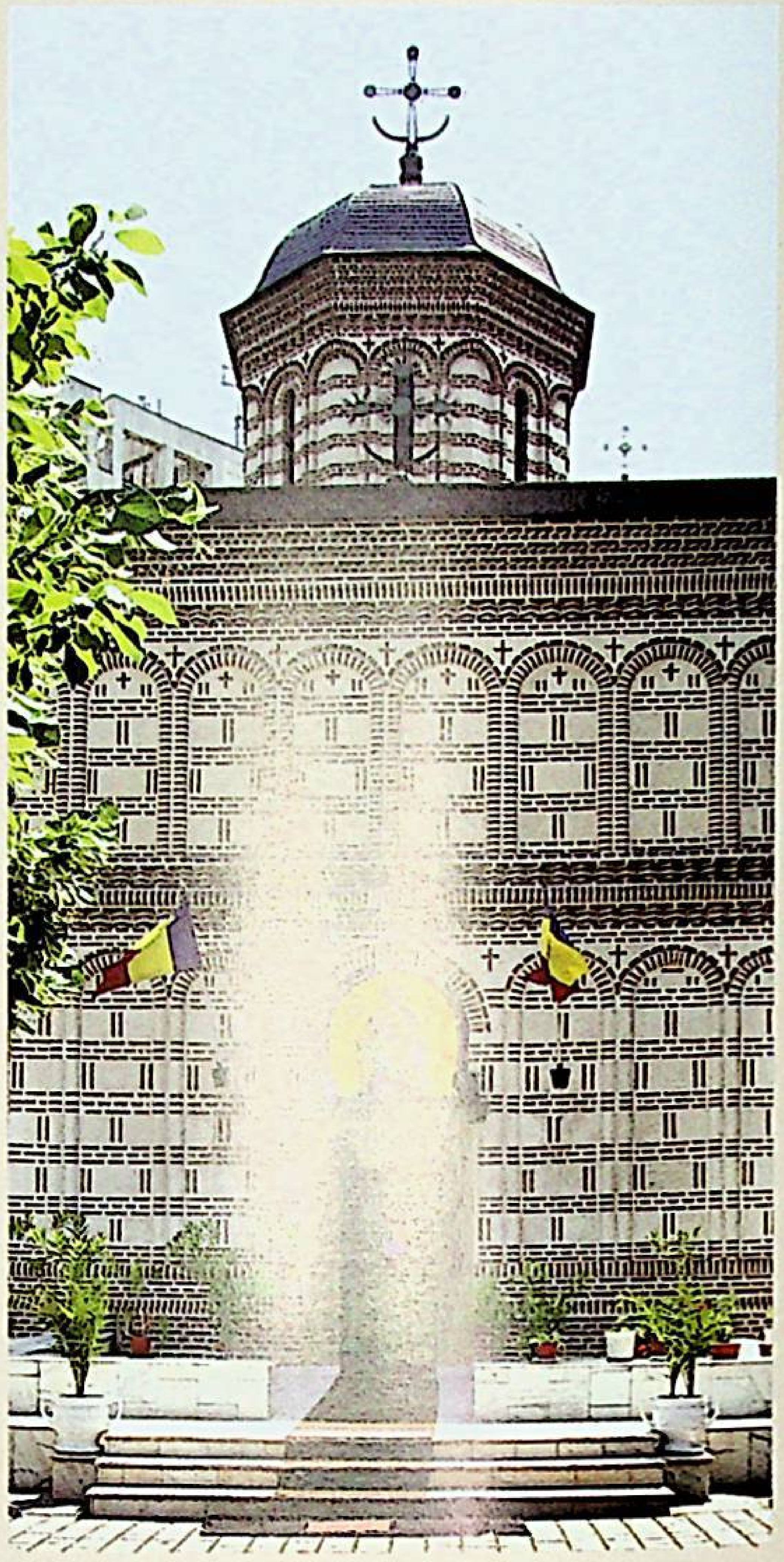
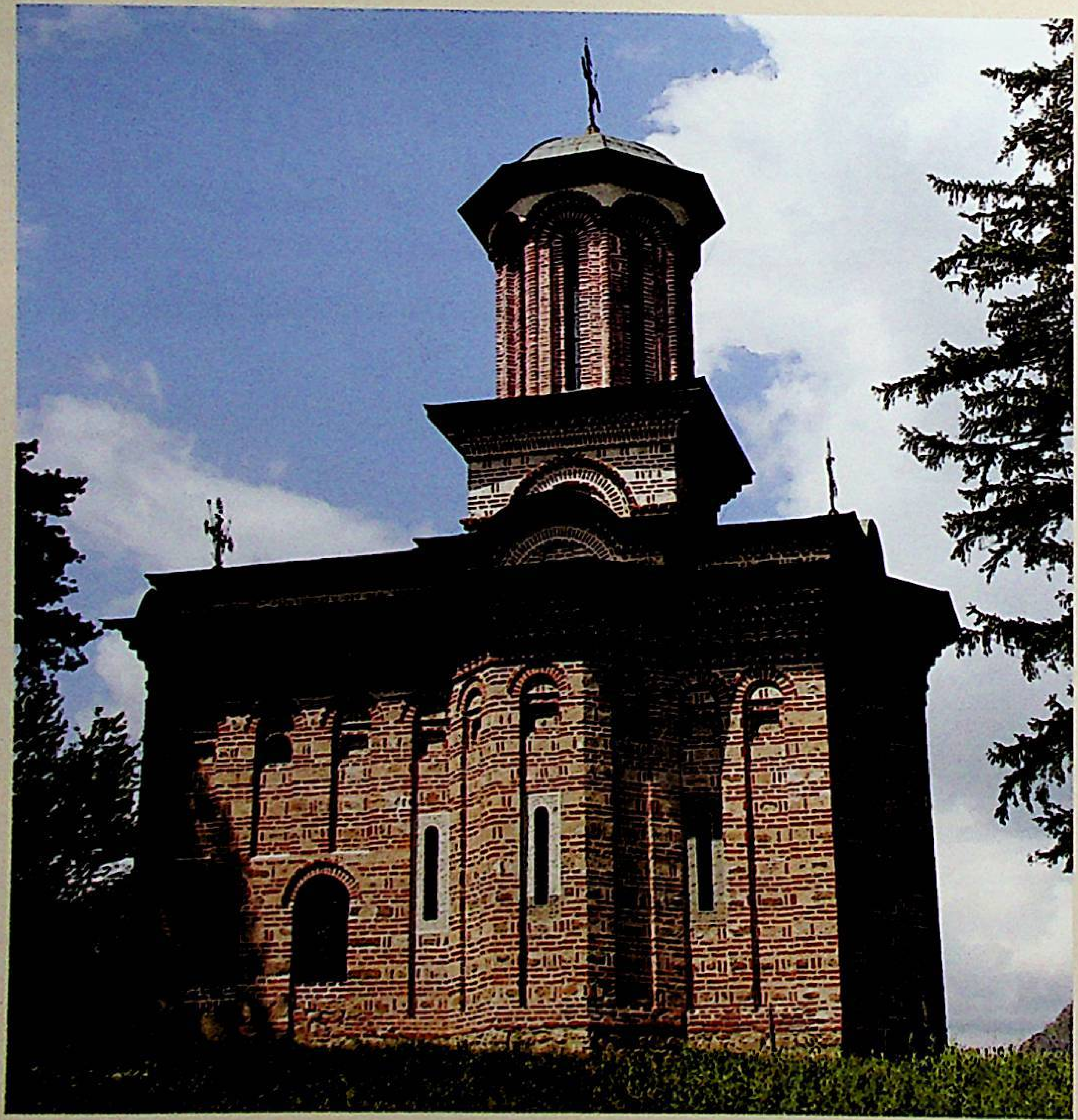
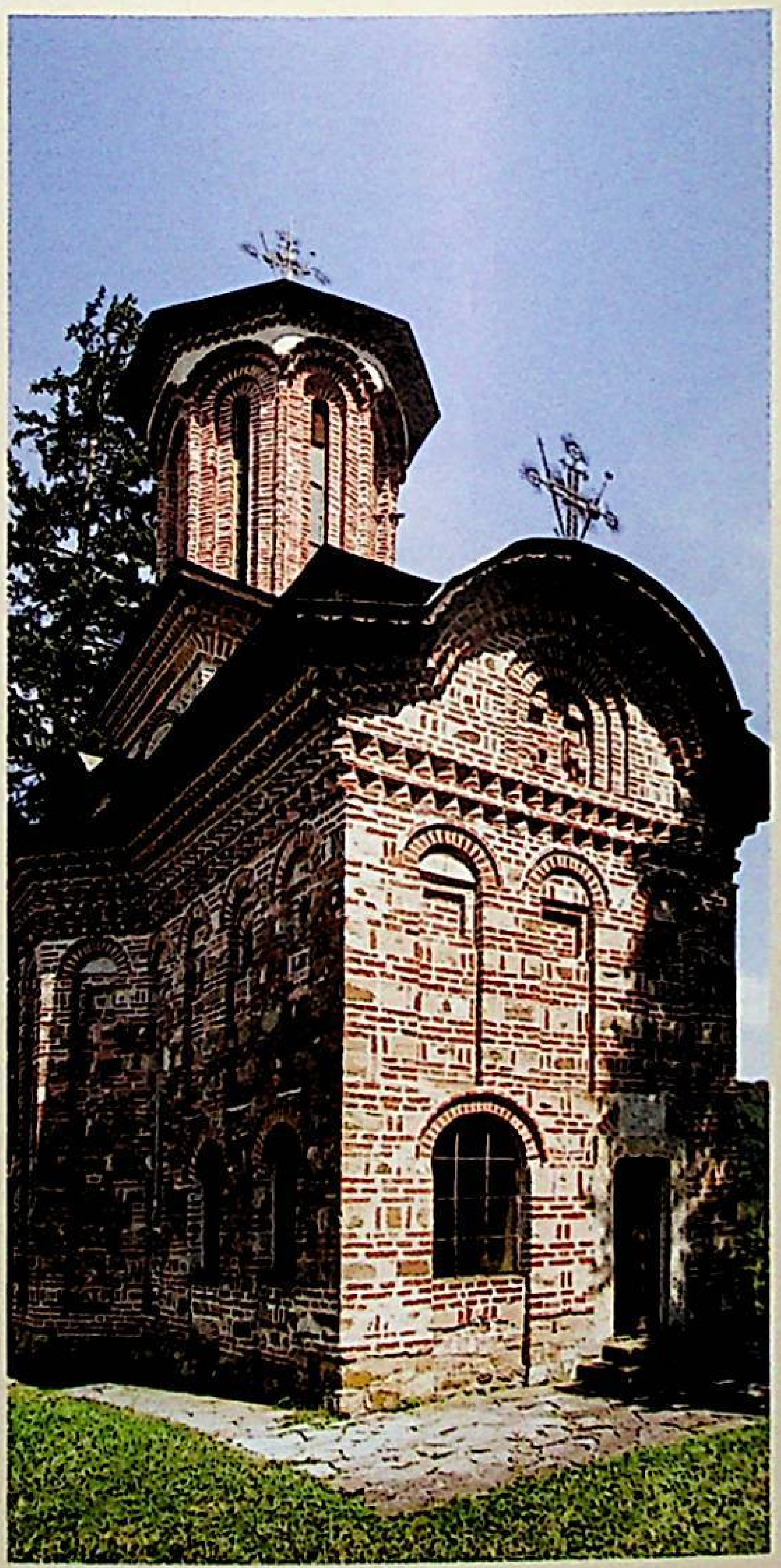
140. G. Ionescu, *Arhitectura...*, pp. 213-216.

141. Apărut tot la ctitoria de la Dealu.

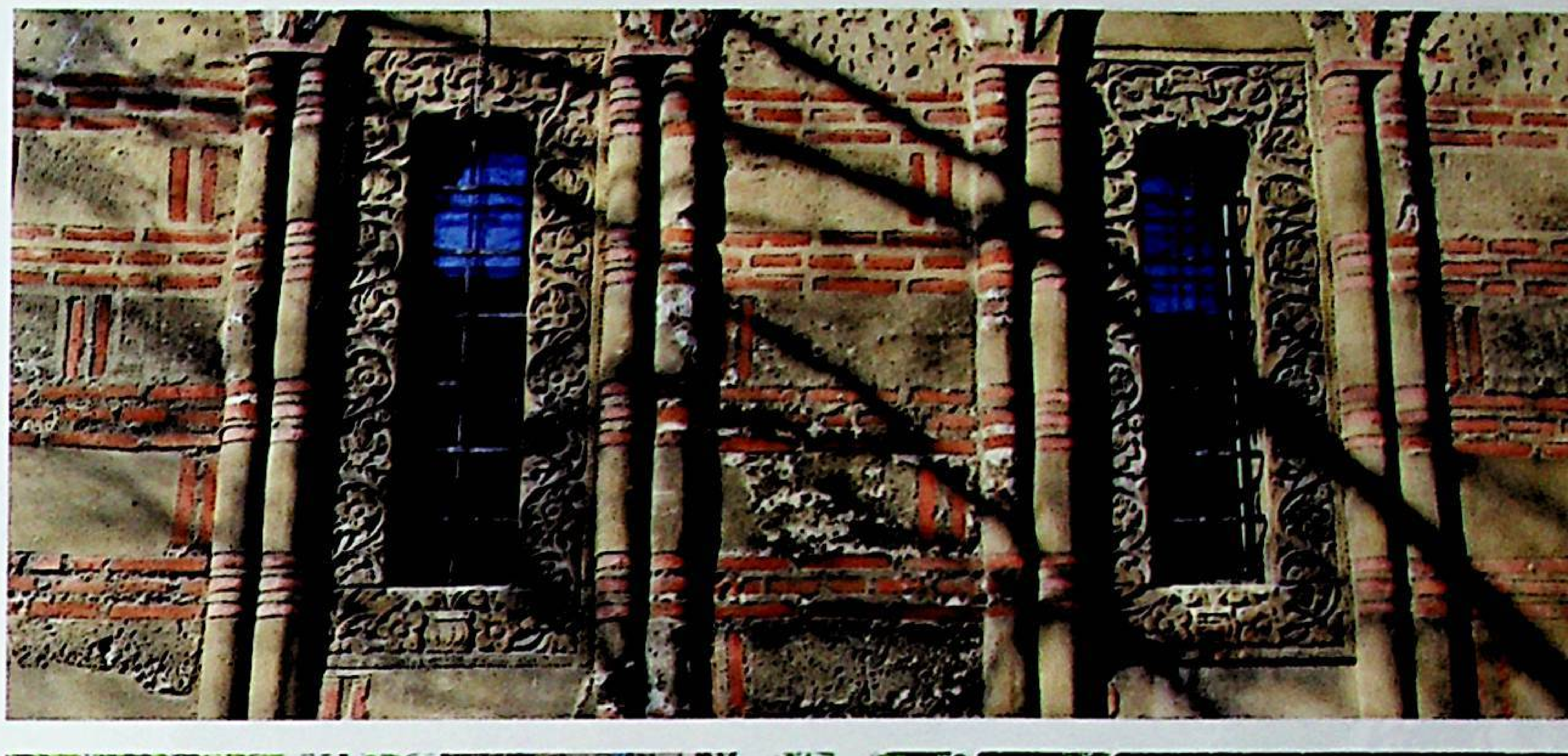
142. Mihaela Palade, „The Symbolic Significance of the String-Course in Orthodox Sacred Architecture", în: *European Journal of Science and Theology*, June, 2007, vol. 3, nr. 2.

143. Dacă la Curtea de Argeș apare brâul în torsadă, la Dragomirna el este, de fapt, o triplă coardă care alternează ritmic când spre stânga, când spre dreapta; brâul de la Stavropoleos, odinioară din stuc dar refăcut în piatră, are forma unei ghirlande, iar cel de la Văcărești era din motive florale și geometrice, sub forma frânghiei răsucite, puternic decroșate.

▲ *Biserica Mărcuța din București*

◄ *Biserica „Mihai Vodă" din București (stânga-sus) și bolnița mănăstirii Cozia (stânga-)jos*

În cadrul arhitecturii eclesiale românești, alături de volumetrie, cu jocul său de umbre și lumini, rezolvarea plastică a **paramentului** a constituit un factor esențial în definirea profilului estetic al bisericilor, bogăția cromatică și a texturii materialelor prezentând o mare diversitate într-o unitate compozițională[144]. În cadrul său, *modenatura*[145] contribuie și ea la particularizarea epocii istorice, spațiului geografic dar și fiecărui edificiu.

Conform tradiției bizantine, prezentă îndeosebi în Țara Românească, la bisericile din secolele XIV-XVI, asizele[146] de cărămidă alternează cu cele tencuite – acestea din urmă fiind împărțite în panouri prin intermediul a câte două sau trei cărămizi dispuse în picioare, modalitate caracteristică monumentelor din secolul al XVI-lea: Mărcuța, Mihai-Vodă din București, Bolnița Coziei, Căluiu, Cornetu. Elementele importante ale zidului (soclul, brâul, cornișa) au fost realizate din cărămizi aparente, fabricate în tipare speciale, conform profilului dorit.

---

144. *Paramentul* constituie suprafața exterioară a unui zid, a cărui expresie plastică rezultă fie din materialele de construcție aparente fie din placajul sau tencuiala de finisaj (Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976, p. 224).

145. *Modenatura* este un termen generic destinat a defini decorația arhitecturală reliefată de la suprafața zidului sau pentru cea sculptată care marchează ancadramentele ușilor și ferestrelor, motiv pentru care tehnica, variantele profilaturii și compoziția plastică contribuie frecvent la definirea stilistică a edificiului (Tereza Sinigalia, „Modenatură", în: vol. *Dicționar de artă*, vol. 1, Ed. Meridiane, București, 1995, p. 289).

146. *Asizele* reprezintă șirurile de unități constructive, în a cărui compoziție intră același tip de materiale (cărămidă, bolovani, piatră fățuită), cu înălțime constantă, dispuse orizontal într-o construcție.

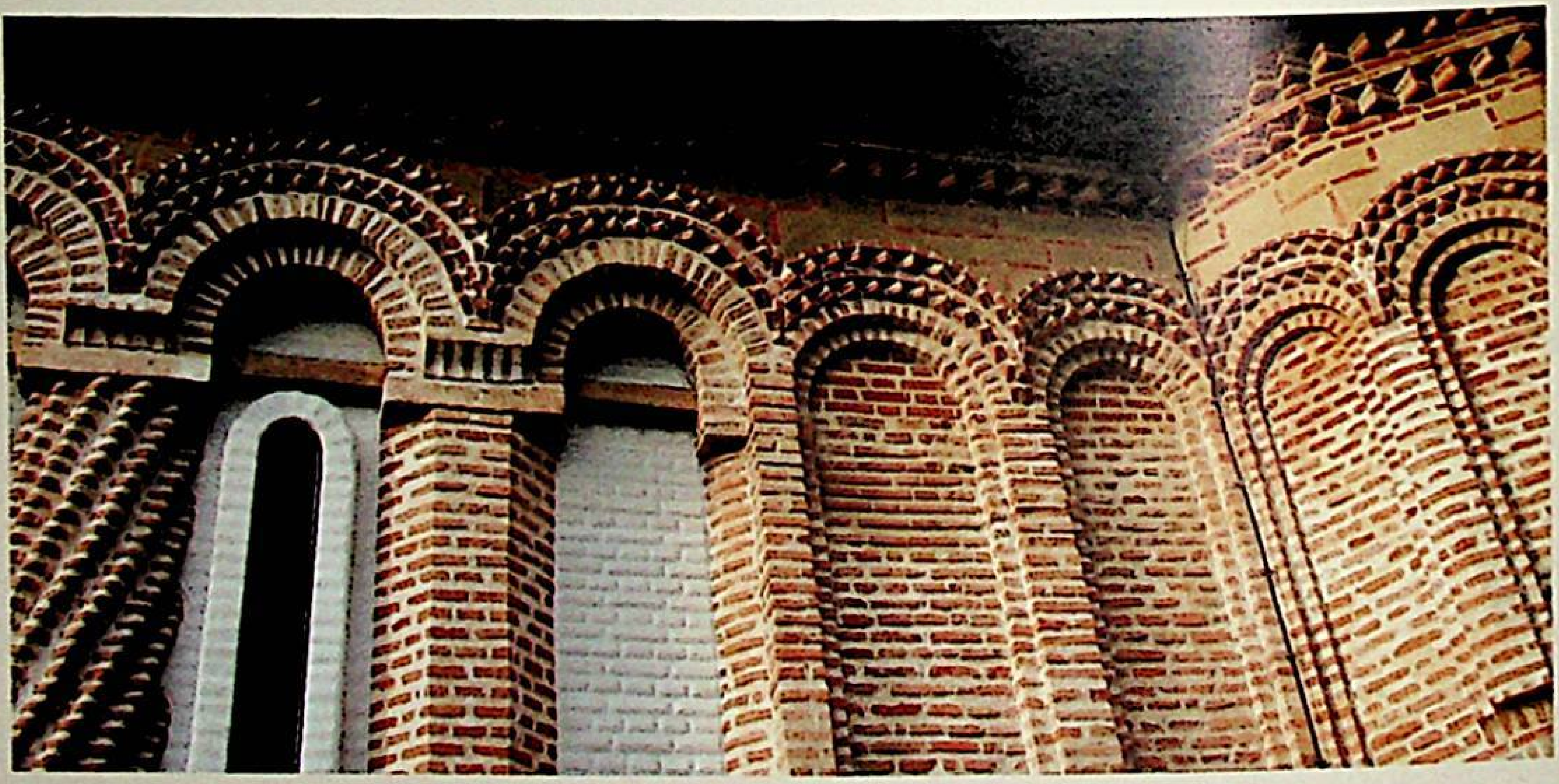
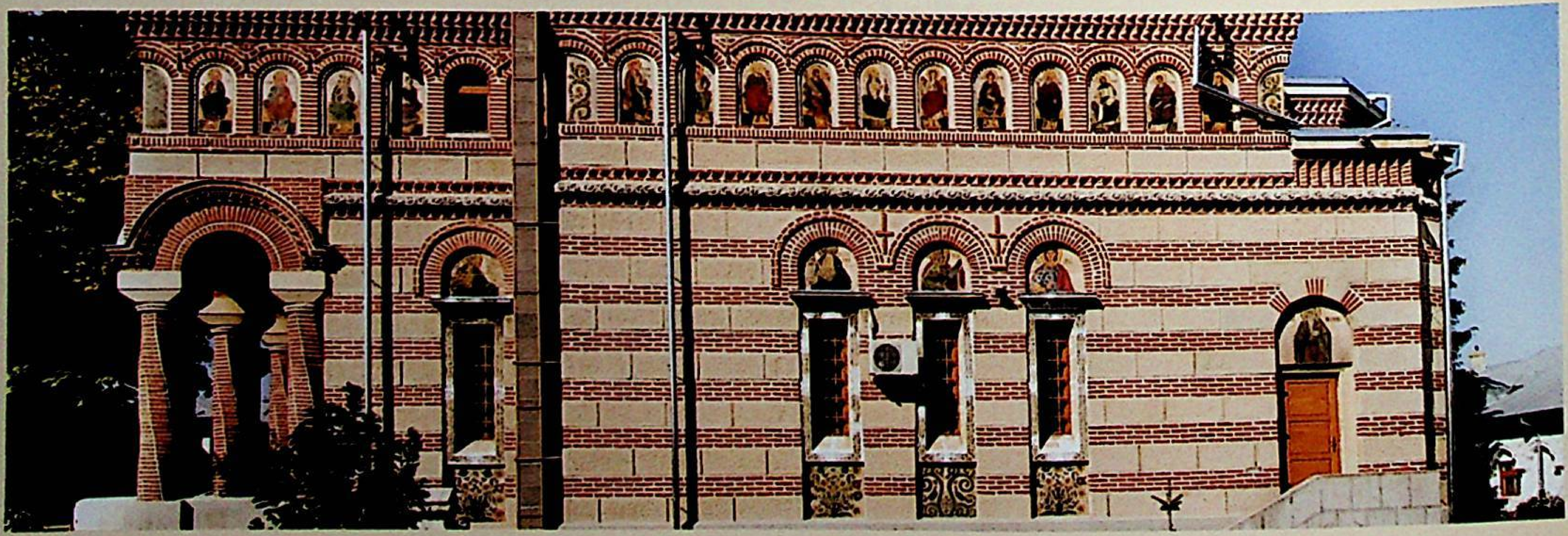

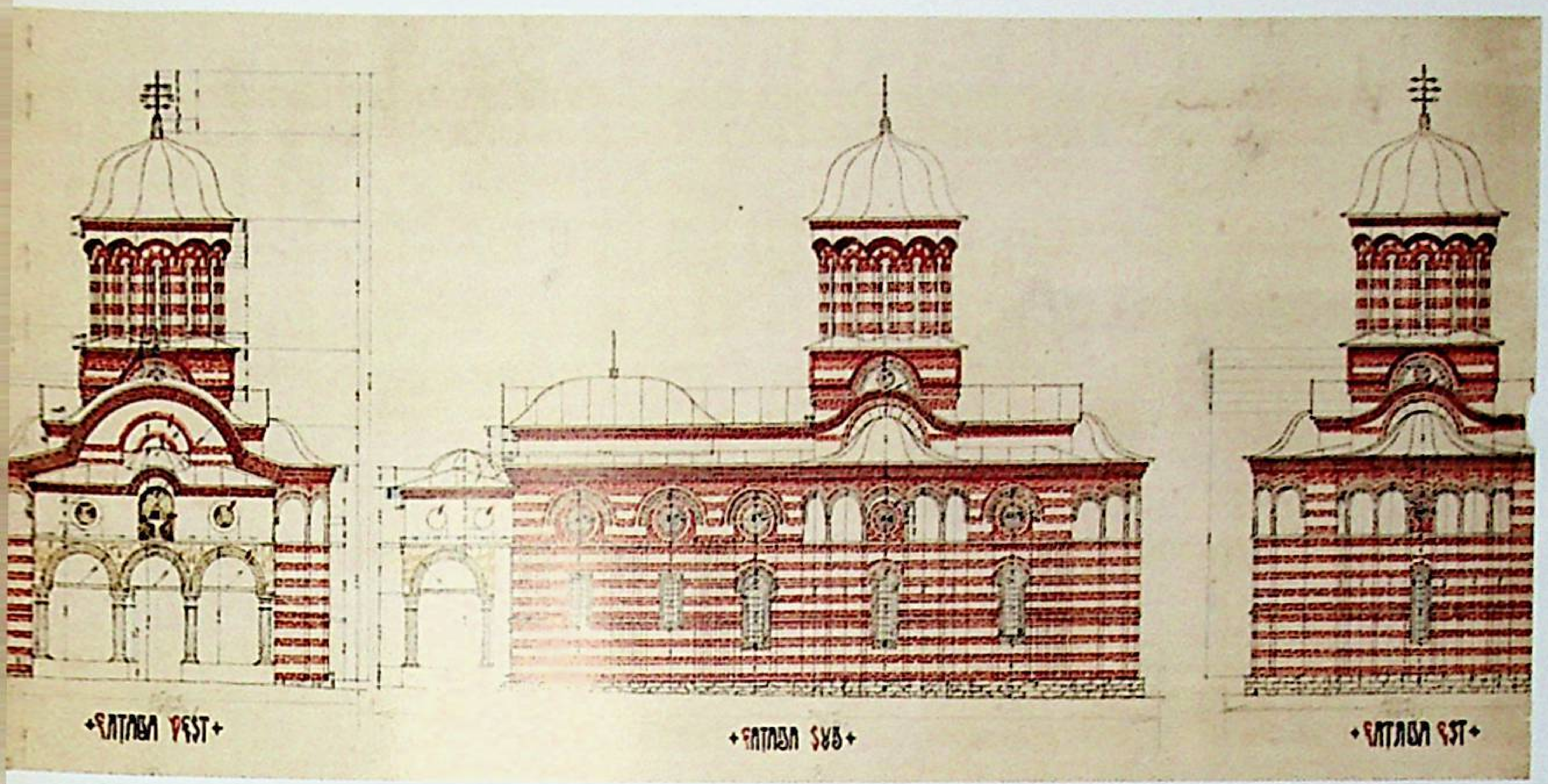
▲ *Biserica mănăstirii Căluiu, județul Olt*

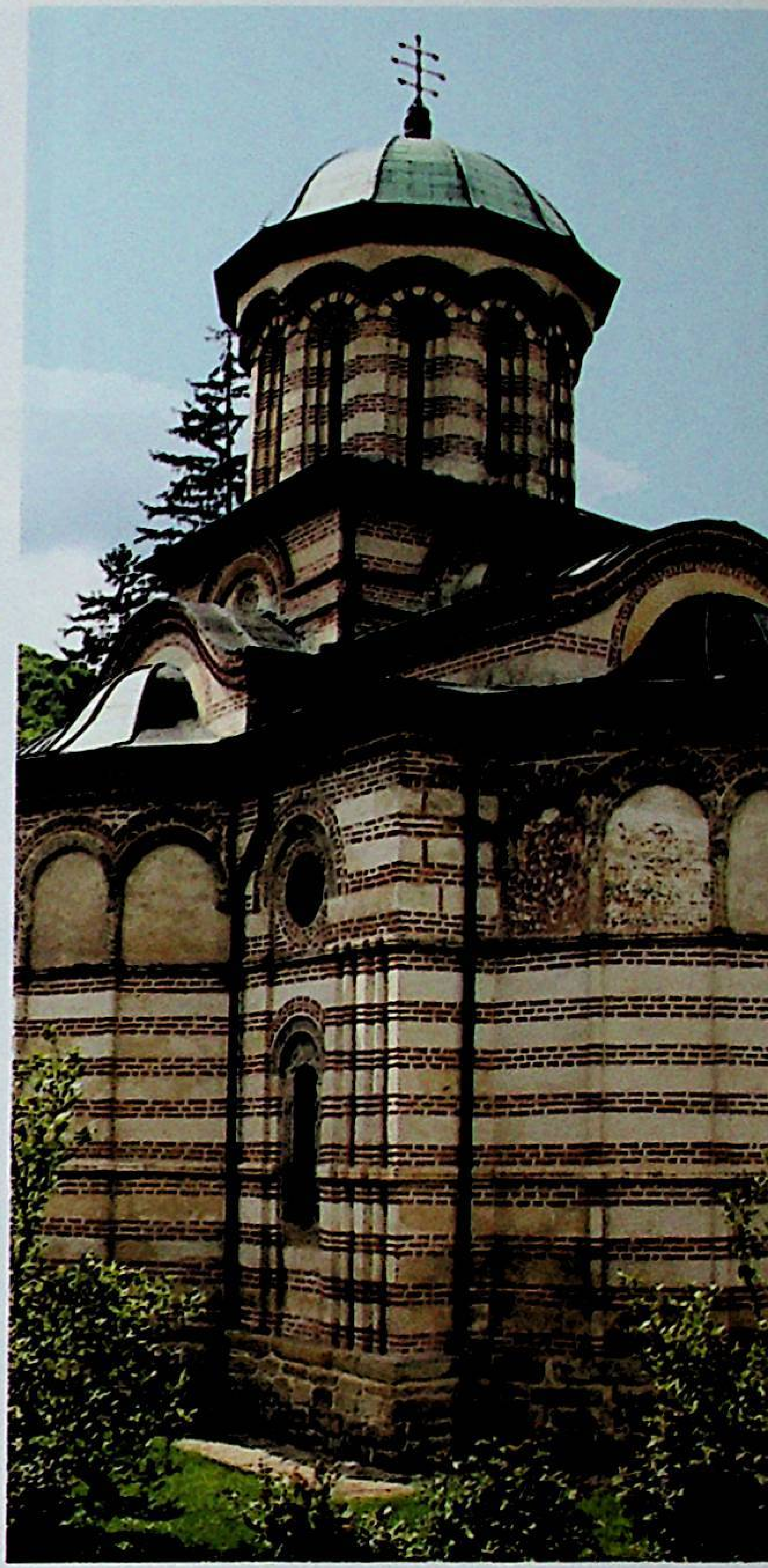

▲ *Biserica mănăstirii Cornetu, județul Vâlcea*

În paralel, se constată și existența paramentului tencuit și zugrăvit în roșu, la Cozia fiind prezente fâșii orizontale din piatră, orizontale, tencuite alternând cu asize din cărămizi, „considerate până acum aparente, dar care au fost inițial tencuite, apoi sgrafitate și colorate în roșu"[147]. Se pare că în secolul al XVI-lea existau în paralel cele două paramente, iar soluția tencuirii cărămizii nu a fost una impusă de calitatea slabă a acesteia[148], ci de o integrare în tradiția generală a Evului Mediu, de imitare sau ordonare prin culoare a unui parament care diferă de materialul efectiv pus în operă[149]. Un aspect aparte, cu totul pitoresc, îl prezintă bisericile al căror parament prezintă o decorație incizată în tencuială, cu motive antropomorfe, zoomorfe și vegetale, ca la Strehaia[150], sau cel din „simili-cărămidă aparentă" de la Dintr-un Lemn.

▲ *Biserica cu hramul „Sfânta Treime" a mănăstirii Cozia, planul releveu al fațadelor, cu detalii din paramentul tencuit și zugrăvit în roșu*

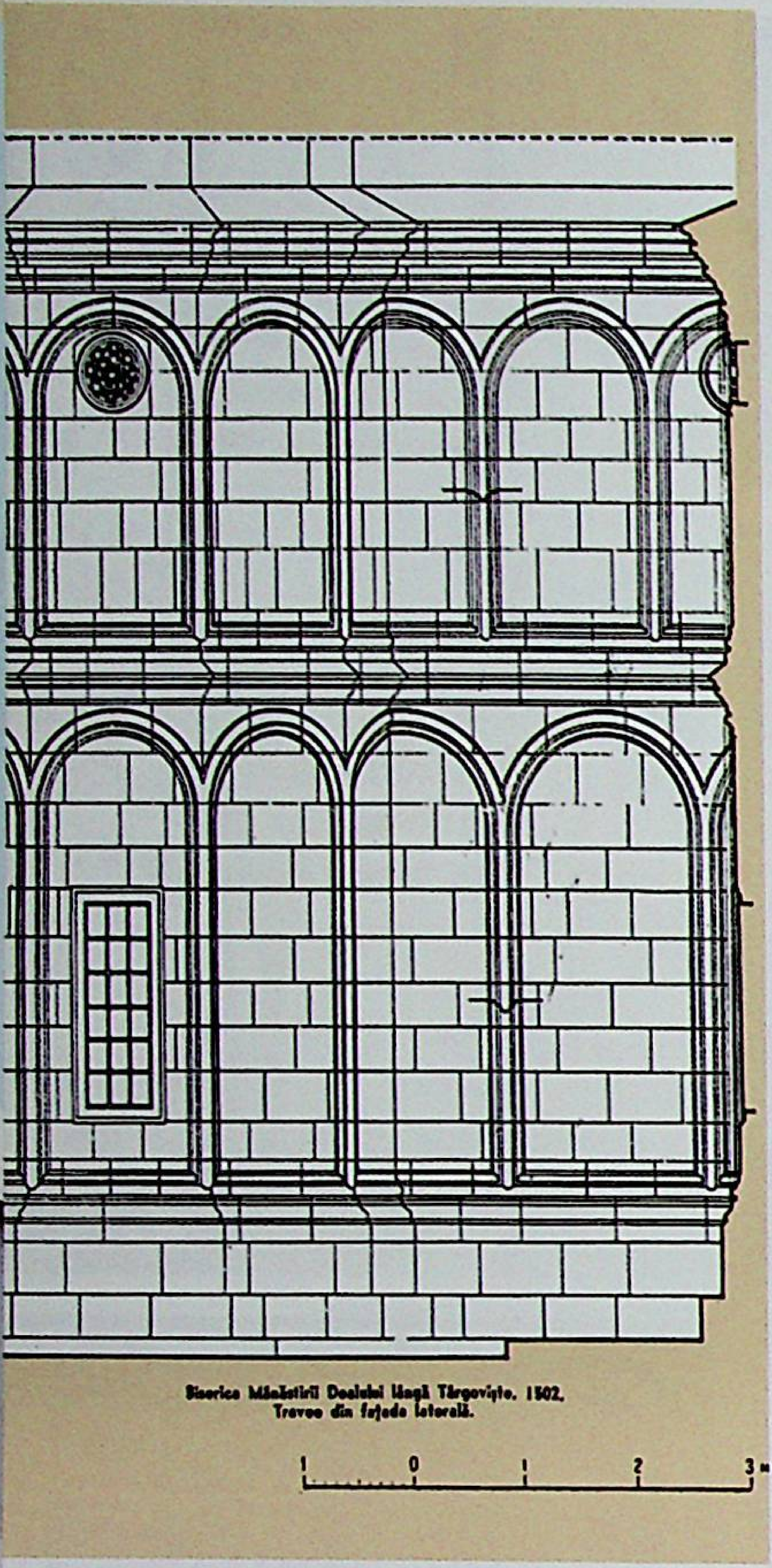
◀ *Biserica mănăstirii Snagov cu detalii din parament (registrul superior și median), respectiv biserica mănăstirii Samurcășești-Ciorogârla (jos)*

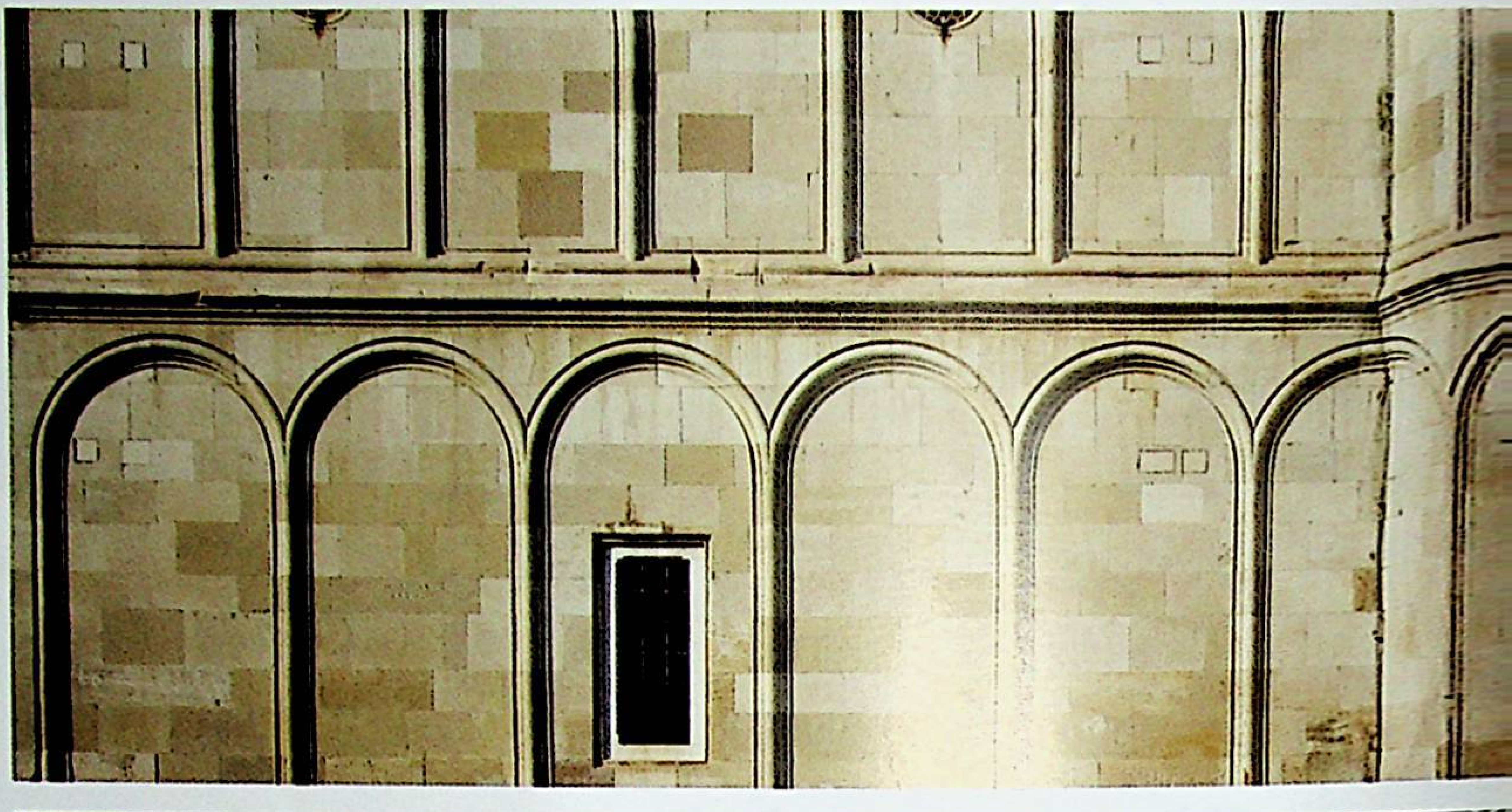
147. Cristian Moisescu, „Decorația exterioară zugrăvită pe tencuială a monumentelor din Țara Românească (sec. XIV-XVII)", în: *Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă*, 1/1974, p. 55.
148. *Istoria artelor plastice în România*, vol. II, p. 26.
149. Eugenia Greceanu, „Paramentul medieval", în: *Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă*, 44 (1975), 1, pp. 29-30.
150. Voica Maria Pușcașu, „Date noi cu privire la evoluția ansamblului de arhitectură medievală de la Strehaia", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 39 (1970), 3, p. 34.

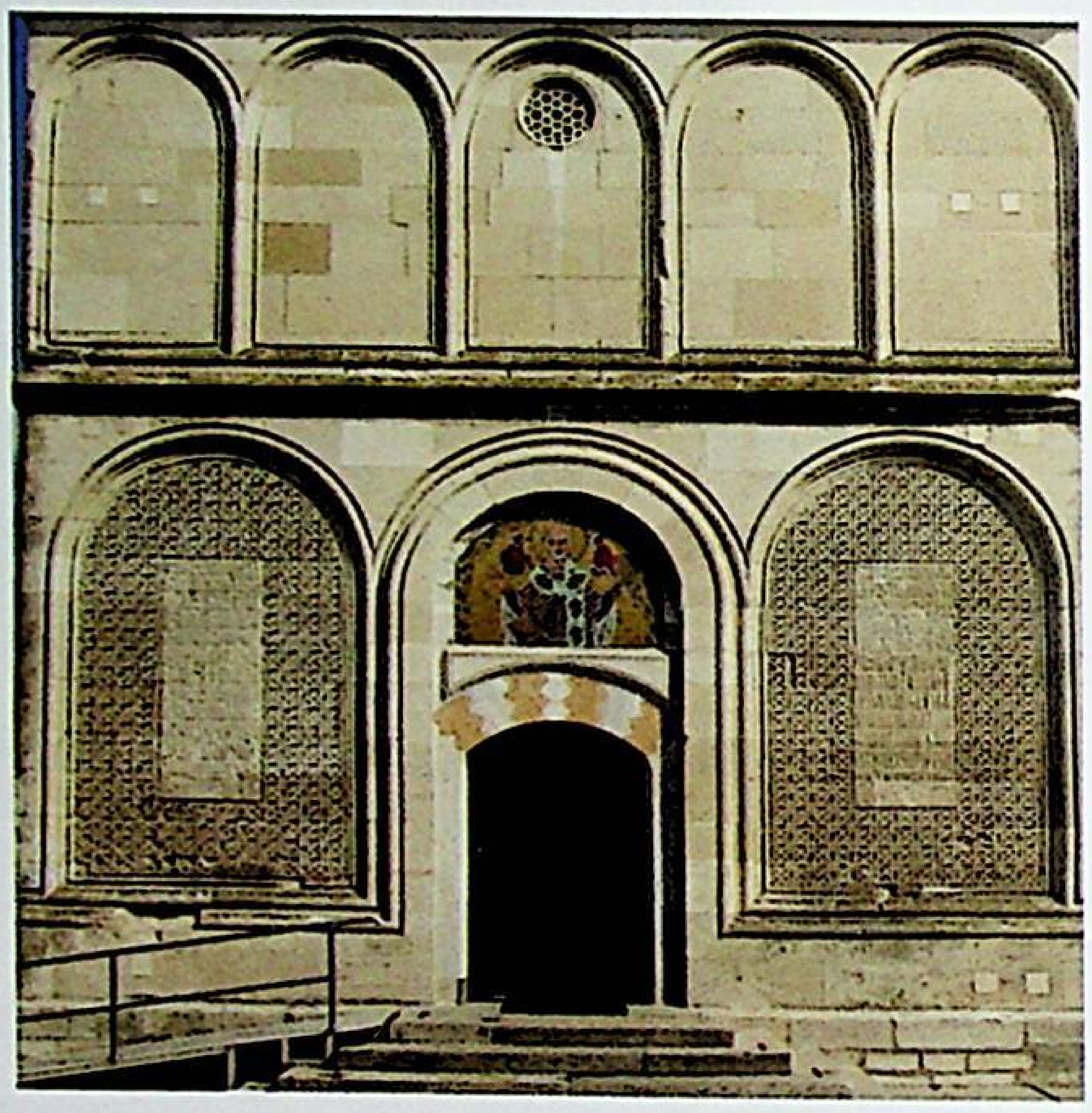

▲➤ Biserica mănăstirii Dintr-un Lemn, județul Vâlcea (sus) și detalii din paramentul acesteia cu decorație incizată în tencuială, de tipul „simili-cărămidă aparentă" (dreapta)

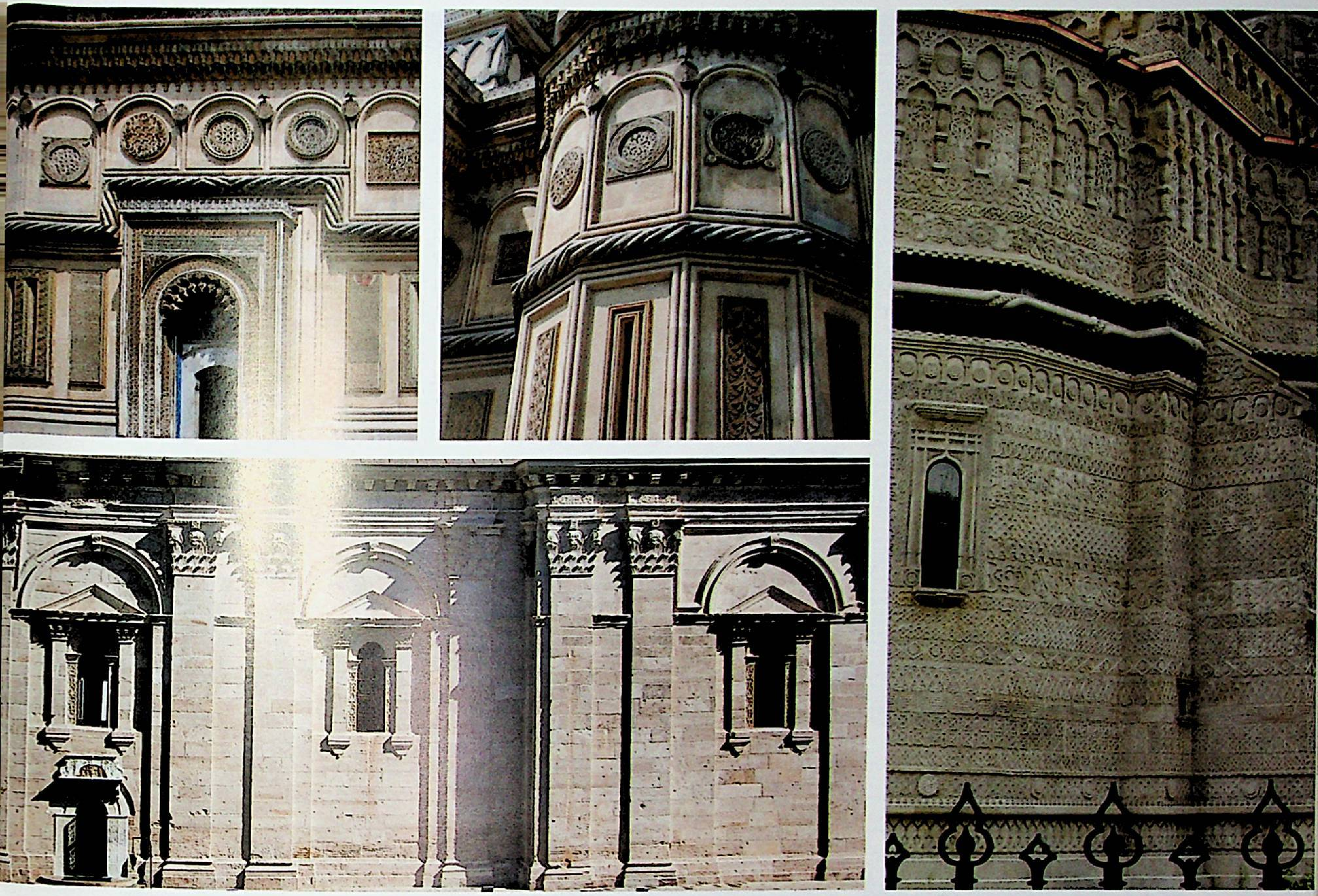
▲ *Biserica mănăstirii Dealu din Târgoviște, travee din fața laterală; paramentul din piatră al acesteia, detalii*

Faptul că nu avem decât extrem de puține biserici realizate integral din piatră fățuită este compensat de spectaculozitatea și modalitatea inedită de rezolvare a sistemului decorativ al bisericilor mănăstirii Dealu și Curtea de Argeș[151], cu o decorație fastuoasă, de influență armeano-georgiană-constantinopolitană, sau cele de la Golia și, în mod deosebit, „Sf. Trei Ierarhi"[152]. În general, sistemul decorativ urmărește sublinierea elementelor importante ale bisericii (de pildă, turla sau turlele bisericii, cum ar fi cele de la mănăstirea Dealu sau cele de la Dragomirna). Chiar și bazele de cruci ale bisericilor erau bogat împodobite,

---

151. Cu toată faima de care s-a bucurat biserica mănăstirii Argeșului, trebuie precizat faptul că abuzul acesta de decor, „ansamblul și belșugul de ornamente – o adevărată colecție de motive armenești, georgiene, persane, arabe și otomane – contribuie în mare măsură la micșorarea efortului rezultat din armonia formelor și volumelor de arhitectură" (Gr. Ionescu, *Arhitectura...*, p. 253). Chiar dacă contemporanii și urmașii au lăudat-o peste poate, în realitate, biserica episcopală Argeș este „fără îndoială monumentul cel mai interesant, dar totodată, cel mai curios pe care ni l-a lăsat veacul XVI în Țara Românească" (Gr. Ionescu, *Arhitectura...*, p. 247).

152. Dacă, din punct de vedere spațial și volumetric, biserica nu aduce niciun element nou în arhitectura moldovenească, preluând modele deja existente, în schimb, ea se deosebește radical de toate celelalte monumente similare prin „broderia în piatră care o îmbracă, fiind unică și originală în acest sens" (N. Grigoraș, *Biserica Trei Ierarhi*, p. 14).

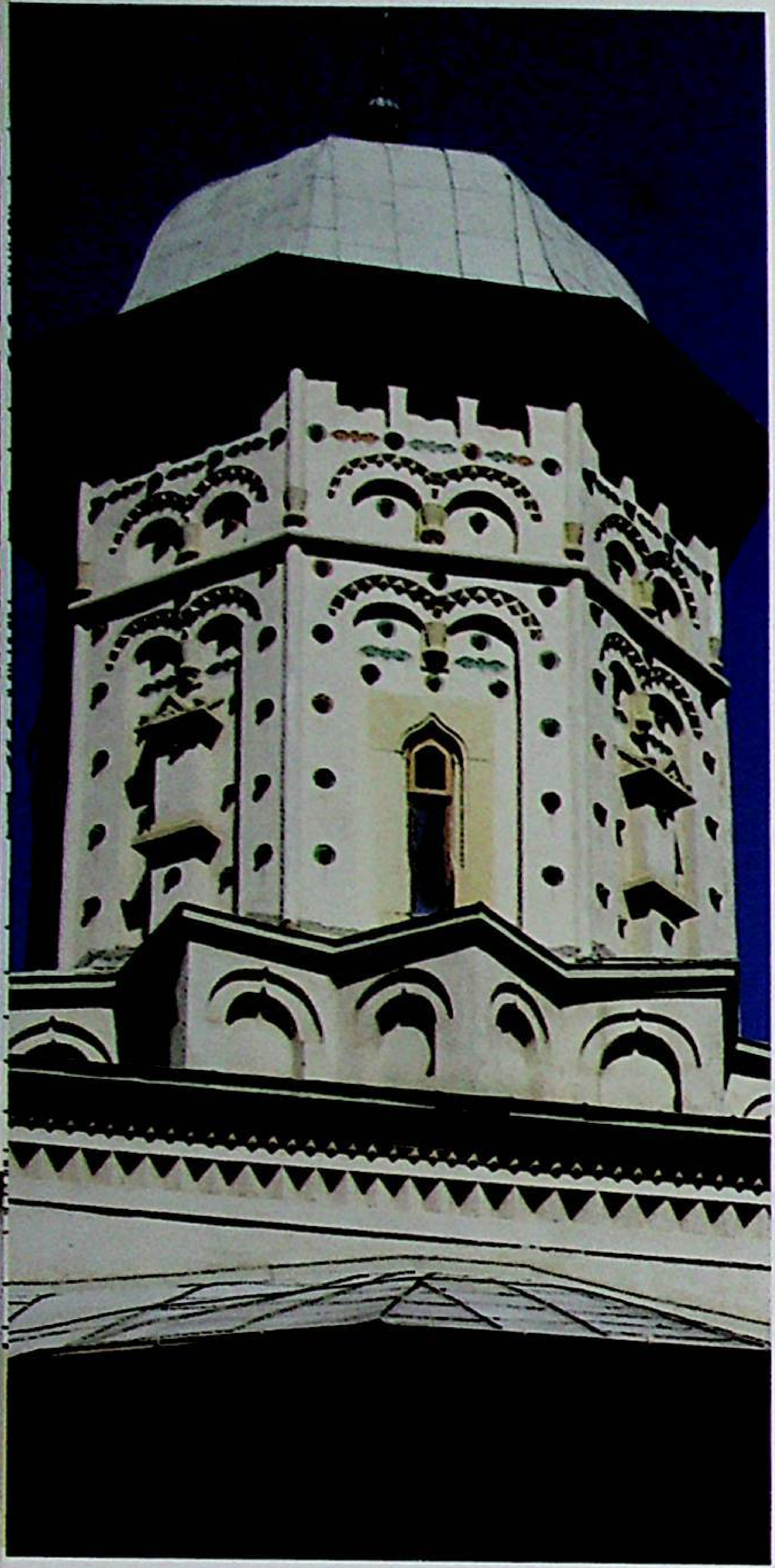
▲ *Paramentul din piatră al bisericilor de mănăstire de la Curtea de Argeș (stânga-sus), Golia (jos) și „Sfinții Trei Ierarhi" din Iași (dreapta)*

mărturie fiind, în acest sens, cele ale catedralei mitropolitane din Târgoviște o diversitate de motive decorative, motive florale, de crin sau geometrice, împletituri de nervuri[153].

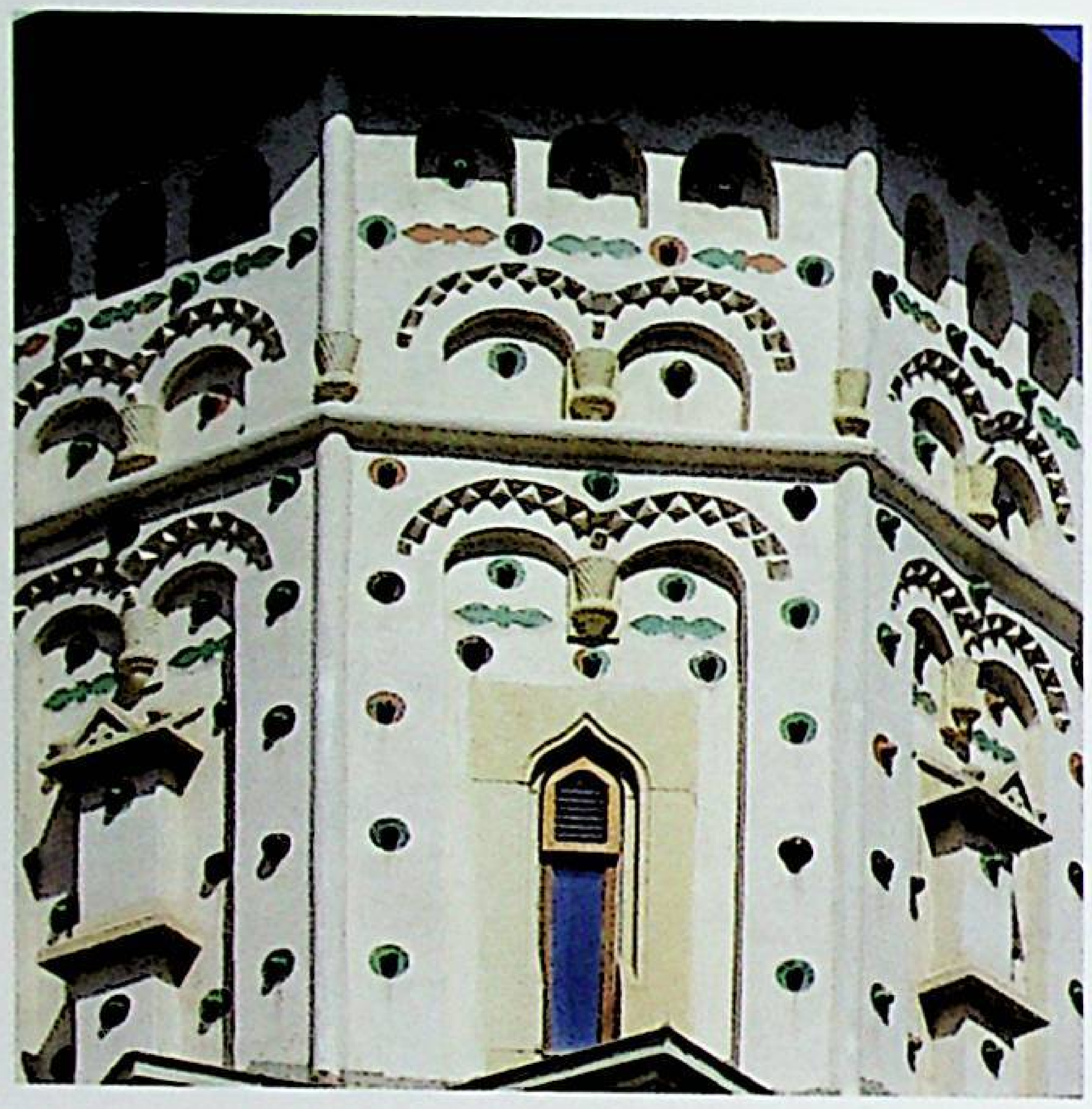
În mod deosebit, se remarcă plastica decorativă a fațadelor bisericilor lui Ștefan cel Mare, constituite într-o adevărată școală. Arhitecturii sale îi este specific **paramentul mixt sau diferențiat**, în care apar: piatra brută (în câmp), piatra fățuită (la colțurile monumentului), cărămida aparentă (adesea smălțuită), elementele ceramice smălțuite și colorate, având diverse forme și culori, toate conducând către o cromatică bogată și variată în care predomină verdele, galbenul și roșul, cu tonurile înrudite. Monumentele prezintă un soclu masiv din piatră, încheiat cu profilaturi simple, deasupra căruia fațadele sunt împărțite în două zone: cea inferioară, având cam 2/3 din înălțimea totală, este din piatră aparentă, cioplitură, neregulată, iar a doua, treimea superioară, este din cărămidă aparentă[154].

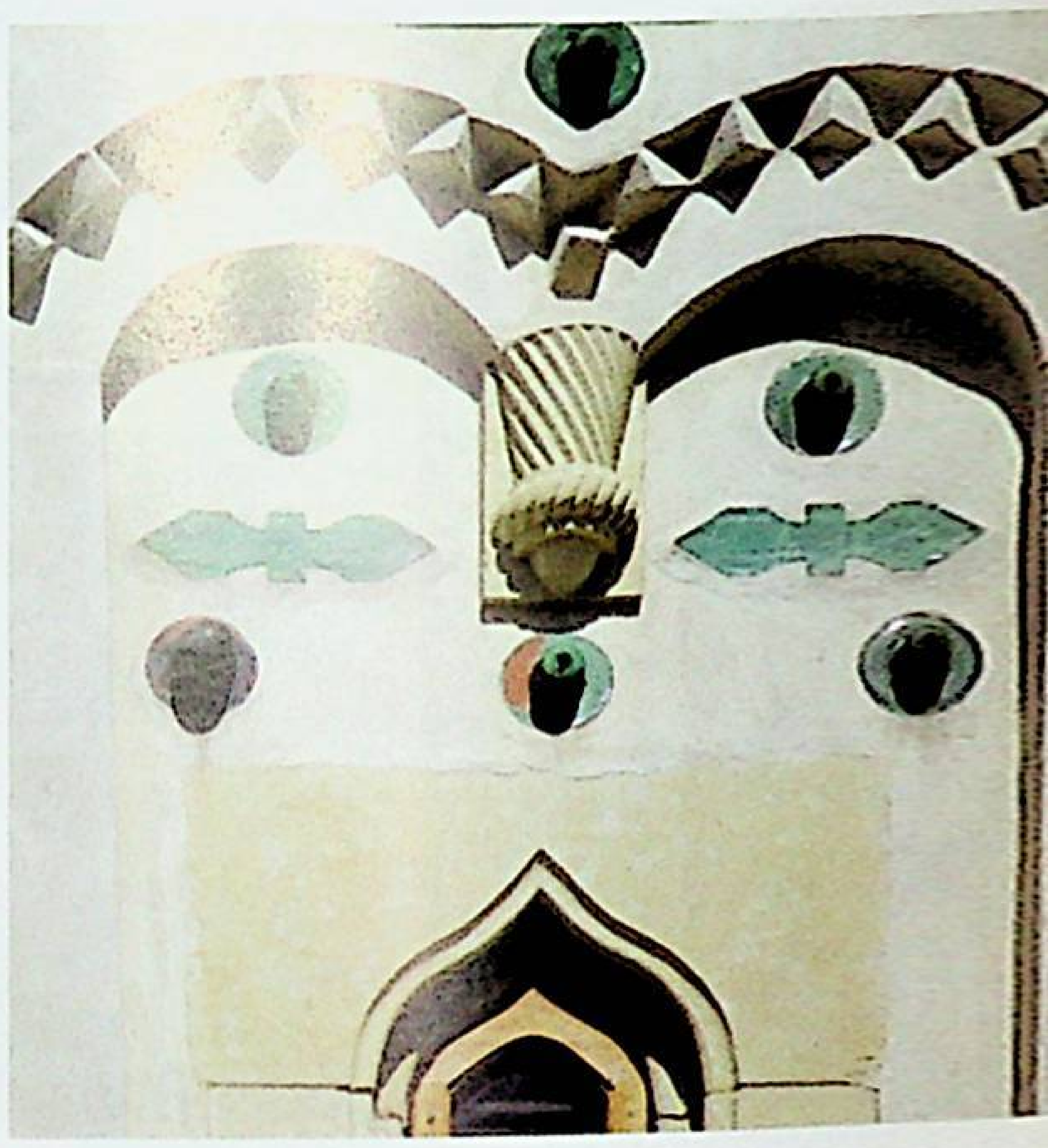
---

153. Cristian Moisescu, „Noi puncte de vedere asupra vechimii și etapelor de construcție ale bisericii mitropolitane din Târgoviște", în: *Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă*, 2/1974, p. 57.
154. Grigore Ionescu, *Arhitectura*, p. 215.

Detalii cu ceramica monumentală întâlnită pe turlele bisericii mănăstirii Stelea (stânga și drepta-jos), respectiv pe fațada mănăstirii Cotmeana-Argeș (dreapta-sus)

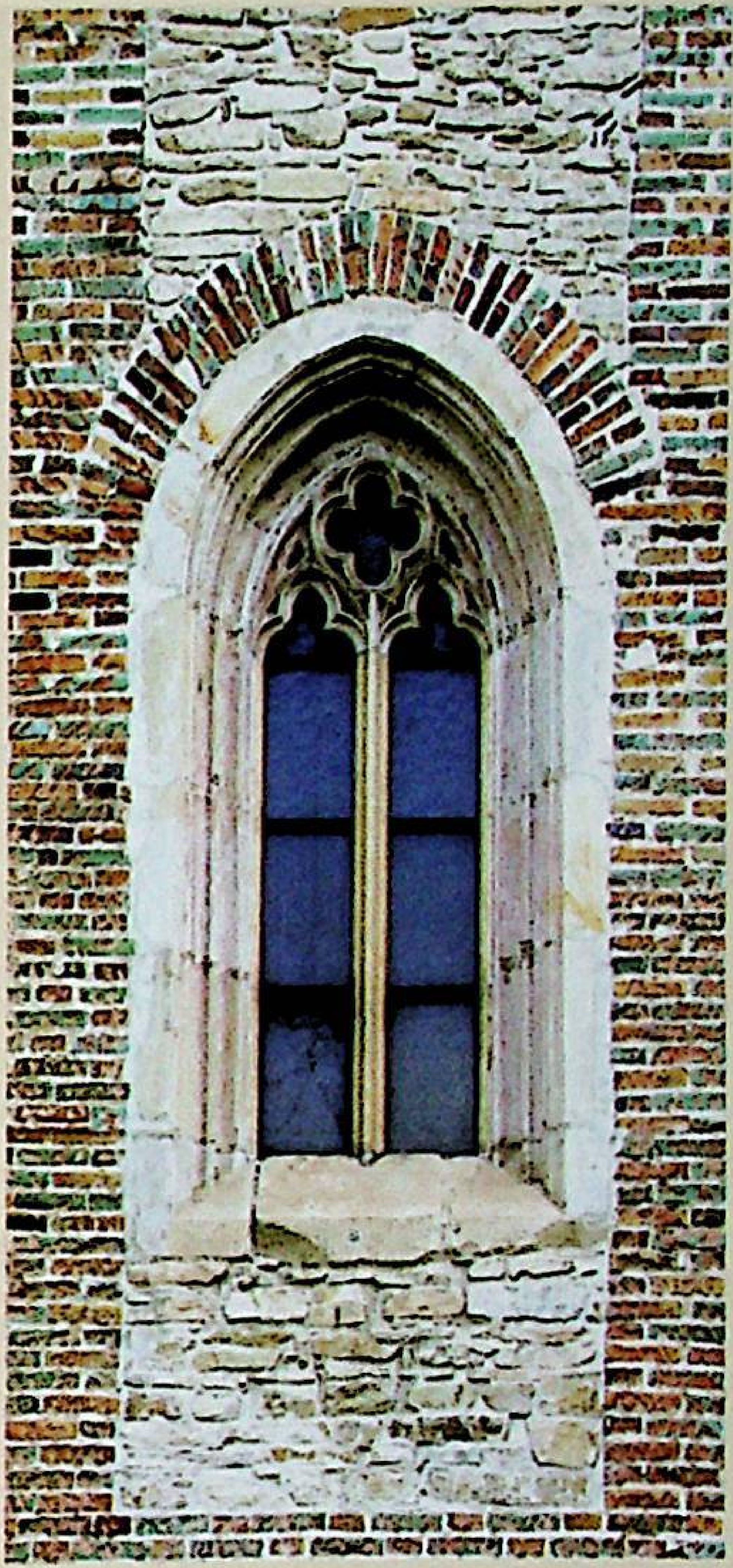
Ceramica monumentală[155] a constituit unul dintre materialele familiare meșterilor moldoveni[156], îndeosebi epocii lui Ștefan cel Mare, știut fiind „faptul că ceramica monumentală, aplicată pe fațadele bisericilor sau constituind sobe de mari proporții, a cunoscut în această vreme cea mai mare înflorire"[157], ea fiind prezentă pe fațadele bisericii „Sfânta Treime" din Siret (ultimele decenii ale secolului al XIV-lea), unde apar niște cruciulițe ceramice aparte, ce se regăsesc și pe arhivoltele bisericii mănăstirii Cozia (1388), din Țara Românească. Deși discurile ceramice au apărut prima dată la biserica mănăstirii Cotmeana-Argeș, totuși smălțuită ea nu a făcut cine știe ce școală în Țara Românească, prezența elementelor ceramice la

Fațada bisericii mănăstirii Neamț cu detalii de ceramică monumentală

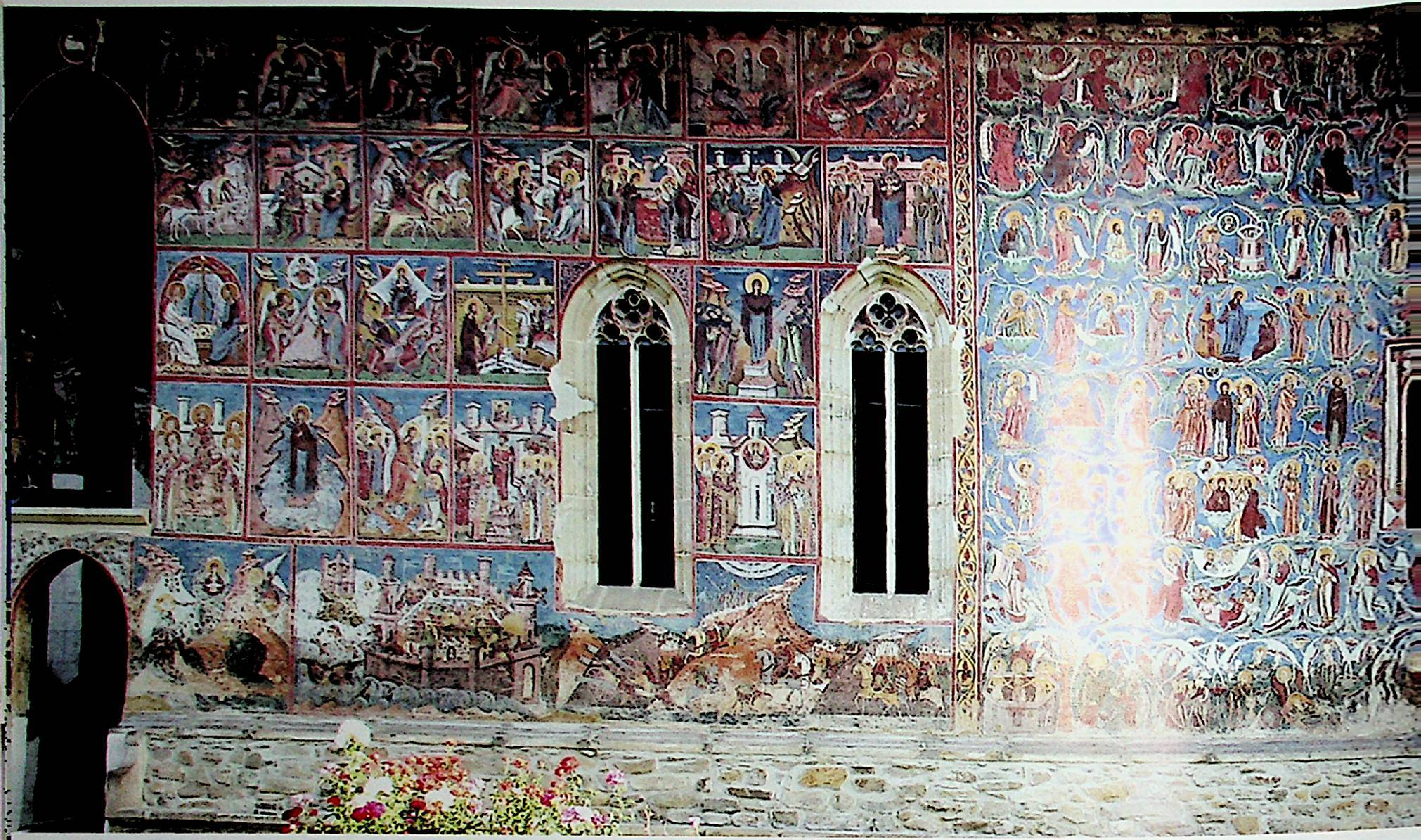
155. Denumire generică pentru elementele din ceramică (discuri, butoni, plăci, cărămidă smălțuită), care intră în compoziția plastică a unei decorații arhitecturale a paramentului (V. Drăguț, *Dicționar*, p. 86).

156. Corina Nicolescu, „Decorul mănăstirii Neamț în legătură cu ceramica monumentală din Moldova în secolul al XV-lea", în SCIA, 1954, p. 115-136; Idem, „Începuturile ceramicii monumentale în Moldova", în *Omagiu lui George Oprescu*, București, 1961, p. 373-394; Corina Nicolescu, Paul Petrescu, *Ceramica românească tradițională*, Ed. Meridiane, București, 1974.

157. Corina Nicolescu, „Arta epocii lui Ștefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală", în: vol. *Ștefan cel Mare și Sfânt – portret în istorie*, Ed. „Mușatinii", Putna, 2003, p. 263.

▲ *Pictura exterioară de pe fațata sudică a bisericii mănăstirii Moldovița*

bisericile de aici (Mitropolia București, biserica mănăstirii Cornetu) constituind o influență moldovenească, insuflată de biserica mănăstirii Stelea din Târgoviște (1654). Dar Muntenia se poate lăuda cu singura biserică al cărei parament este îmbrăcat integral în cărămidă smălțuită, la biserica fostei mănăstiri Cobia (1572) din jud. Dâmbovița.

Un mod cu totul aparte de a împodobi exteriorul bisericilor l-a reprezentat pictura exterioară, asemenea unei transparențe a zidurilor ce lăsau să iasă la lumina zilei pictura care desfăta ochiul în interiorul bisericilor, oferind surpriza unor imense edificii îmbrăcate integral în veșmântul pictural sau, altfel spus, complet „îmbăiate" într-un complicat și fascinant complex de forme și culori. Deși primele exemple de pictură exterioară au apărut în Transilvania secolului al XIV-lea[158], cele care au adoptat această modalitate de împodobire, într-un mod care le-a transformat în incontestabile capodopere, au fost bisericile din Nordul Moldovei, purtând numele sonore ale mănăstirilor de seamă: Probota, „Sfântul Gheorghe"-Suceava, Moldovița, Humor, Arbore, Voroneț, Sucevița.

158. Din care s-au mai păstrat ceva vagi fragmente pe fațadele bisericilor din Criscior și Strei, jud. Hunedoara (Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Sec XIII-XVIII*, Ed. Academiei Române, București, 1998, pp. 91 și 386); se pare la biserica din Strei apăreau pictate nu doar răzlețe elemente decorative, ci și „scene cu caracter religios, ce împodobeau *în întregime* (s.n.) fațadele monumentului" și care ar putea constitui „una dintre cele mai vechi picturi exterioare de pe teritoriul României" (Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania, I. (sec. XIV-XVII)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, pp. 25-26).

Farmecul generat de ineditul modalității de împodobire a bisericilor, de frumusețea lor cromatică face ca părerea quasi-unanimă să fie aceea de armonie universală, bisericile respective părând a fi quintesența frumuseții.[159] Ele sunt socotite a fi „tezaure pe care cunoscătorul cel mai informat prin propriile sale călătorii nu le poate vedea nicăieri în altă parte", iar ca argument imbatabil este adusă compararea cu pictura occidentală: „mai presus de toate câte pot fi văzute în Moldova sunt acele curioase biserici care prin policromia fațadelor se pot compara cu biserica «San Marco» din Veneția sau cu domul din Orvieto... ceva asemănător nu ne oferă a doua țară în lume"[160].

Astfel, arhitectura bisericilor bucovinene a glisat către o altă materialitate și, după cum remarca un arhitect contemporan, dacă arhitectura gotică tinde către *dematerializare*[161],

---

159. Remarcile, de regulă reținute, ale obiectivelor tratate de istoria artei lor capătă tonuri exclamative în fața unor asemenea picturi: „Ce uimitoare îndrăzneală! Meșterii moldoveni zugrăveau pereții exteriori ai bisericilor fără să se teamă de faptul că culorile din natură ar putea să le facă să pălească. Figurile sunt adesea desenate pe un fond albastru viu după cum însăși biserica se profilează pe azurul cerului. În nicio altă țară din Europa, nici măcar în patria clasică a picturii murale, în Italia, nu vom găsi ceva cât de cât asemănător cu aceste biserici ale căror culori armonioase scânteiază pe verdele poienilor, pe fondul tremurat al dealurilor din frumoasa Moldovă" (Mihail ALPATOV, *Istoria Artei*, vol. I, traducere de Bruno Colbert și Mihai Ibățescu, Ed. Meridiane, București, 1967, pp. 373-374).

160. Joseph STRZYGOWSKI, „*Kunstschätze in der Bucowina*, Die Zeit, August 1913, trad. de G. Murnu", în: *BCMI*, 6 (1913), pp. 129-131.

161. Andrew GOULD, *On Earth as it is in Heaven. Form and Meaningin Orthodox Architecture*, p. 2, http://www.newworldbyzantine.com/articles/pdf/, accesat 11 august 2012.

Pictura exterioară de pe fațada vestică a bisericii mănăstirii Voroneț

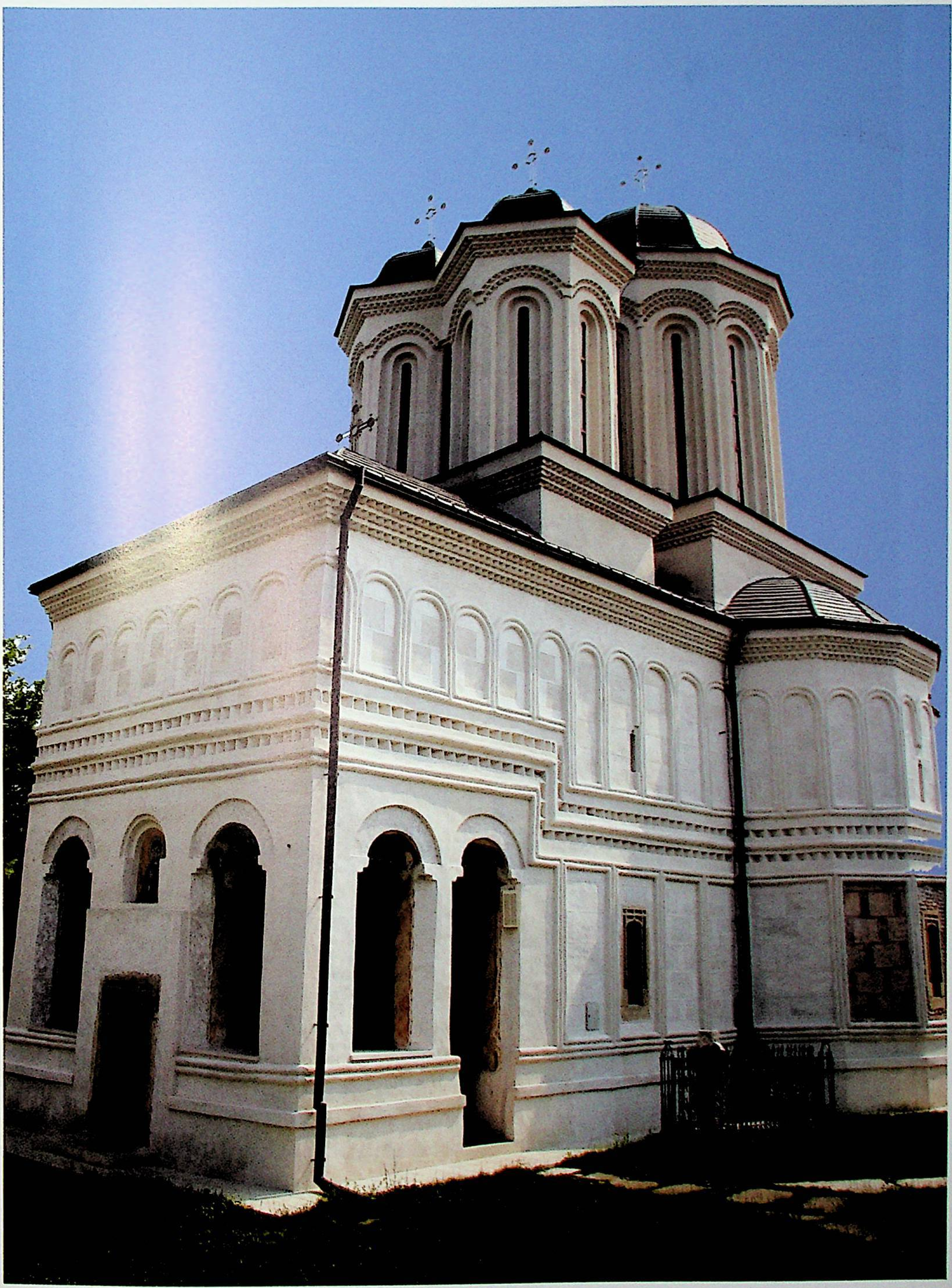
➤➤ *Paramentul zugrăvit în alb al bisericii mănăstirii Hurezi (detaliu); biserica mănăstirii și Gura Motrului (dreapta)*

arhitectura bizantină *este masa constructivă „transfigurată de lumină"*[162]. În acest sens, o biserică de tradiție bizantină, privită din interior, poate fi un *Tabor arhitectural*, în care lumina transfigurează spațiul și materia, iar o biserică pictată din Bucovina, privită din exterior, ar putea fi un *Tabor pictural*, în care materia arhitecturală a suferit o transfigurare cromatică.

Strălucirea de chivot al bisericilor bucovinene, complet înmuiate în smalțul pictural, a lăsat în umbră pictura exterioară din Țara Românească[163], ale cărei biserici sunt împodobite, ce-i drept, doar parțial și din care amintim doar bisericile mănăstirilor Hurezi (1694), paraclisul Episcopiei Râmnicului (1753?), Balamuci Sitaru (1754) și Fedeleșoiu (1775?).

Această particularitate stilistică a fost facilitată și de faptul că, în secolul al XVII-lea, fusese adoptată modalitatea de acoperire a fațadelor cu tencuieli albe de frescă, paramentul zugrăvit în alb fiind preferat și devenind „soluția tipică a epocii brâncovenești, procedeu ce conferă monumentalitate și unitate volumelor de arhitectură [...], preferința pentru albul tencuielilor exterioare pare a evoca soluții curente în lumea grecească, meridională"[164], înlocuindu-se astfel „apareiajul mixt de cărămidă-tencuială sau siniliul pictat al paramentului, ce aminteau soluțiile arhitecturii bizantino-balcanice de secol XIV"[165].

162. Andrew Gould, *On Earth as It Is in Heaven...*, pp. 2-3.
163. Din perioada secolelor XVIII-XIX, în anii 1980 existau peste 250 de monumente, dintre care cca 220 de biserici și edificii anexe mai păstrau picturi murale exterioare, originale sau repictări (Andrei Paleolog, *Pictura exterioară din Țara Românească*, Ed. Meridiane, București, 1984, p. 6).
164. C. Popa, I. Iancovescu, *Mănăstirea Hurezi*, p. 75.
165. Corina Popa, „Ctitoriile epocii brâncovenești", p. 30.

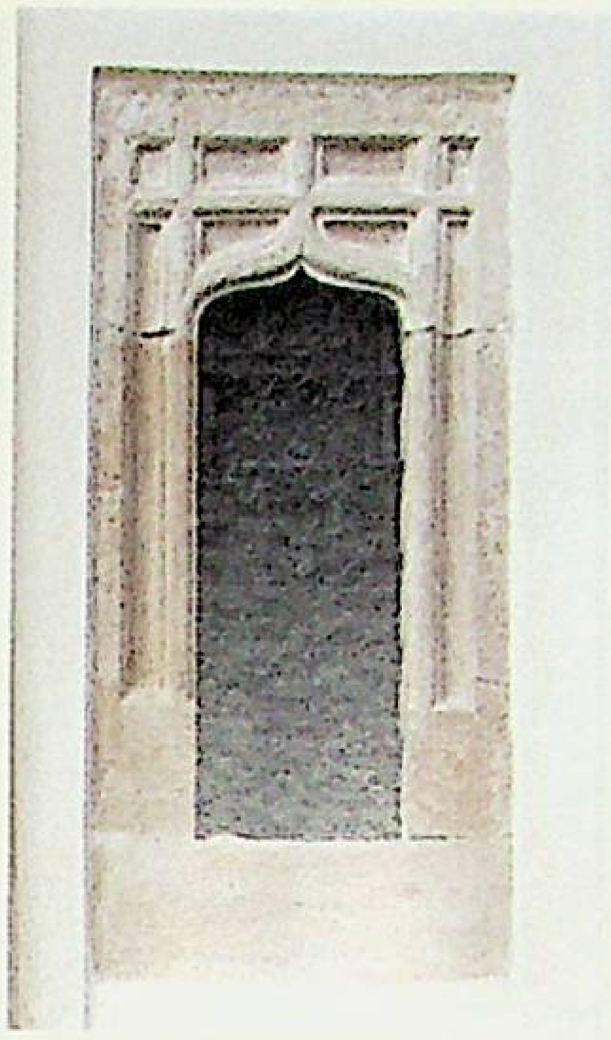
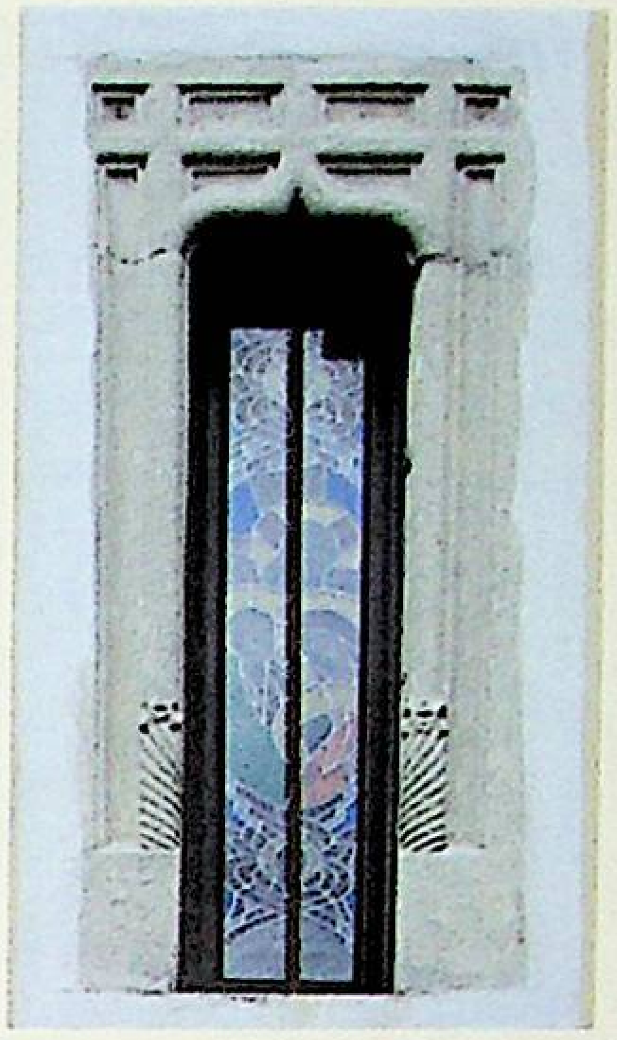
Plastica decorativă a bisericilor a fost îmbogățită și diversificată prin **elementele sculptate**, prezente la ancadramentele ferestrelor, portalurile și coloanele din piatră ale pridvorului, acolo unde ele au înlocuit stâlpii masivi din cărămidă. În cadrul bisericilor moldovenești, ceea ce poartă numele de „sculptură monumentală" prezintă un profil stilistic cu totul inedit pentru o biserică ortodoxă, orientală. Din lumea catolică, occidentală, au fost împrumutate și asimilate elemente gotice, astfel că motivele decorative din lunetele ferestrelor mari ale bisericilor moldovenești sunt caracteristice ferestrelor gotice din întreaga Europă Centrală (secolele XIV-XVI)[166]. Începând cu bisericile ștefaniene, ancadramentele în arc frânt – prezente nu doar la ferestre, ci și la portalurile exterioare – au devenit o prezență tradițională. Decorate cu baghete[167] încrucișate, ele se constituie într-o adevărată dantelărie în piatră, cu totul inedită în acest perimetru eclesial.

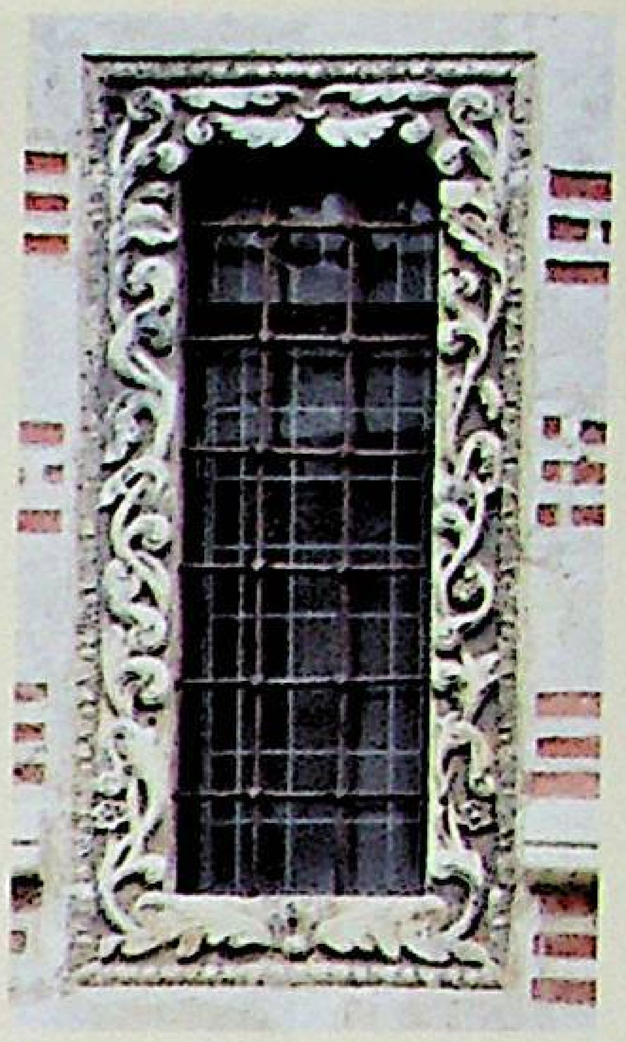
Ferestre cu ancadramente din piatră în stil gotic de la bisericile mănăstirilor Voroneț (stânga) și Neamț (sus)

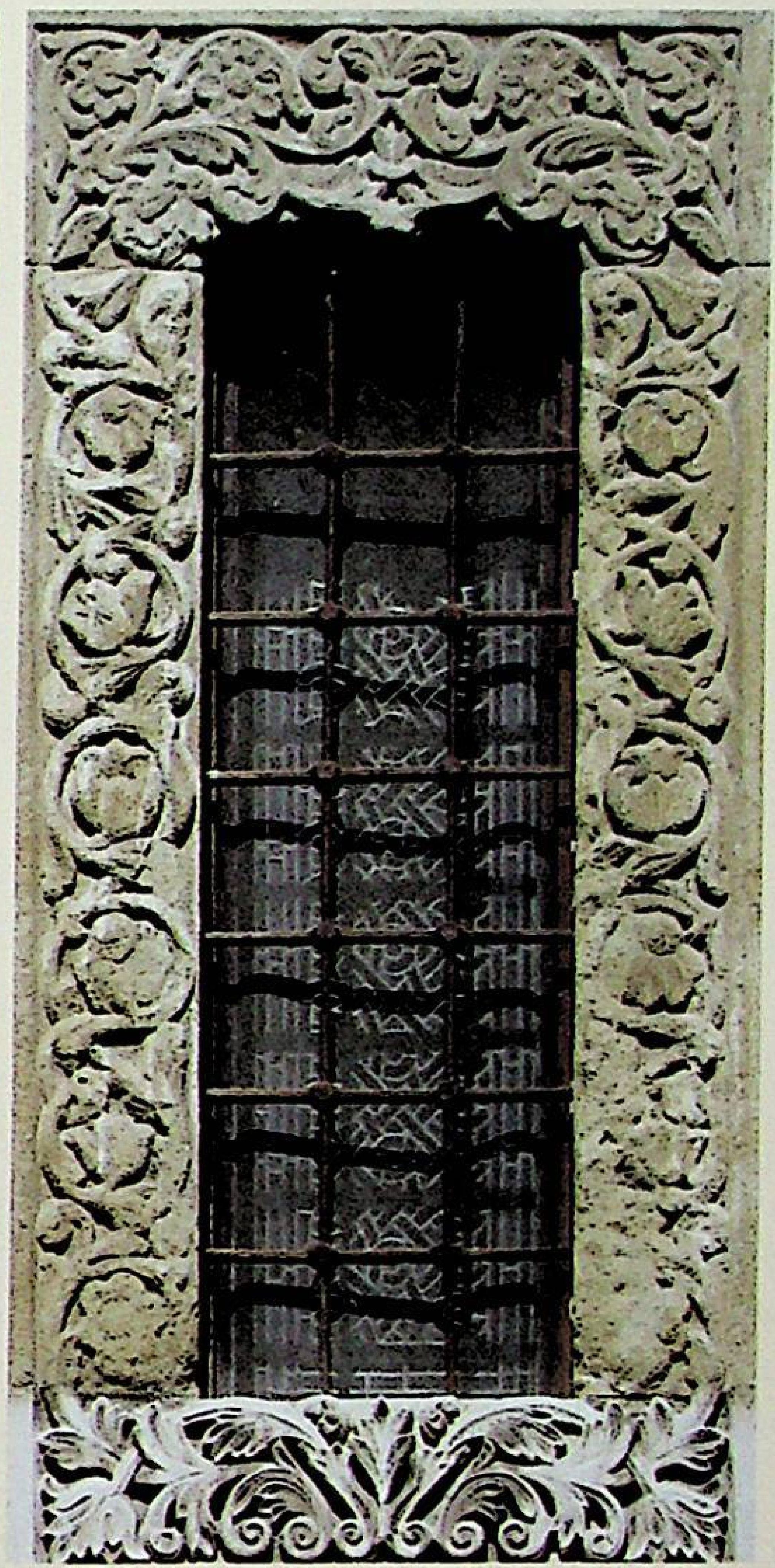
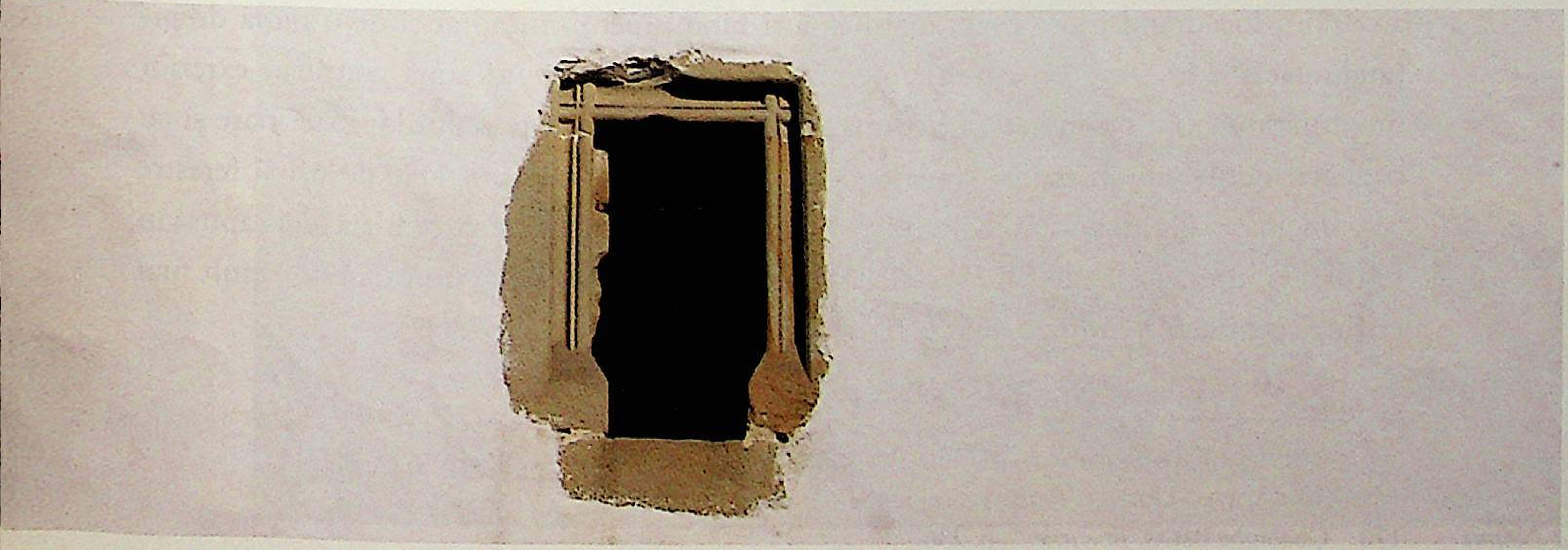
166. Mira Voitec-Dordea, *Reflexe gotice în arhitectura Moldovei*, Ed. Meridiane, București, 1976, p. 43.
167. Mulură subțire având profil semicircular, uneori aplatizat, folosită în decorarea arhivoltelor (elementul ce conturează la exterior traseul unui arc), al cornișelor, dar mai ales al ancadramentelor.

▲ *Ferestre cu ancadramente sculptate în piatră de la mănăstirile Galata, Moldovița, Govora, „Sfinții Apostoli”-Hurezi, Plumbuita, Sinaia, Cozia (registrul superior); Bistrița, Neamț, Cetățuia, Antim, Stavropoleos, paraclisul „Sfântul Mucenic Gheorghe” al Reședinței patriarhale din București (registrul median); Sucevița și Pătrăuți (registrul inferior)*

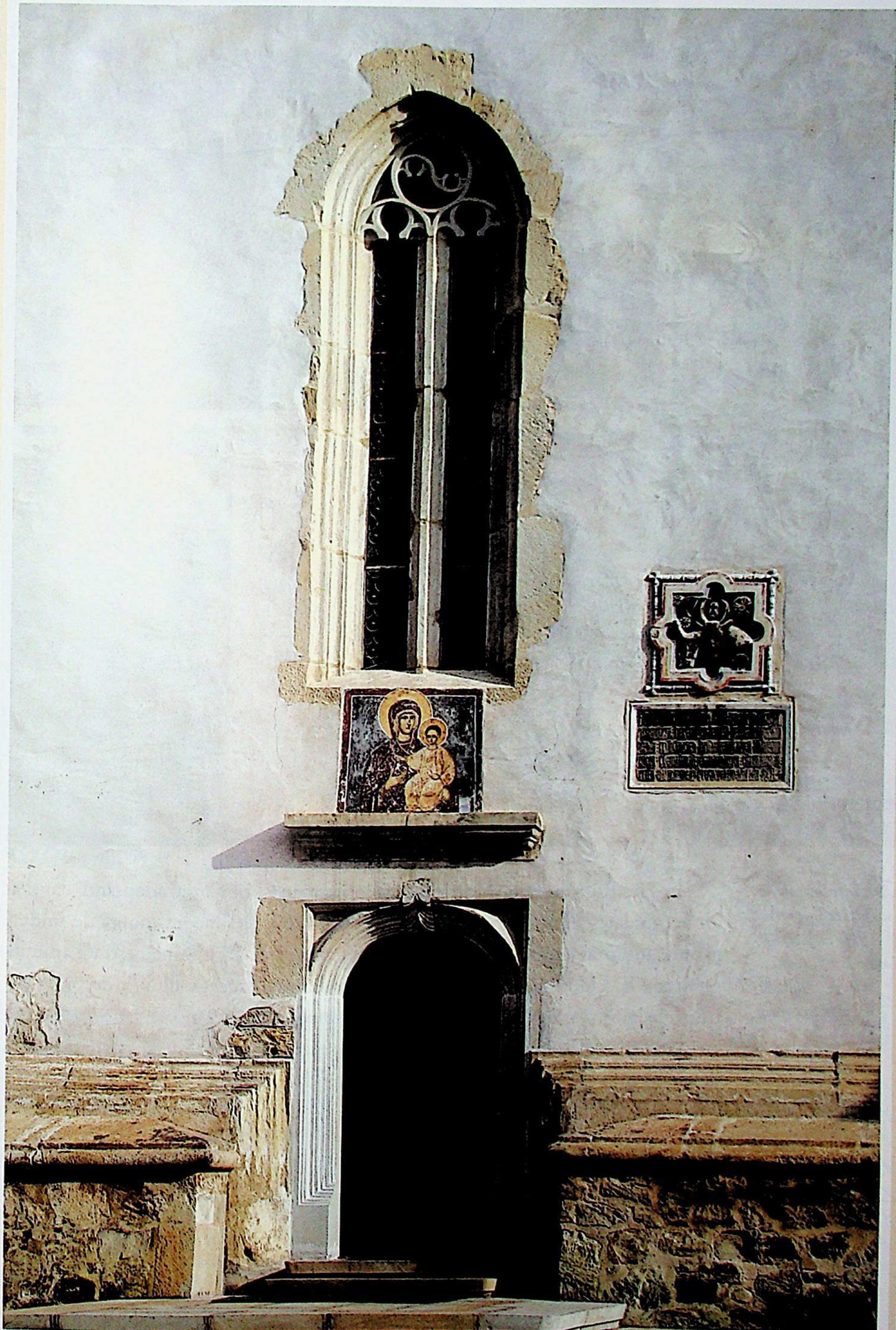
➤ *Portalul de intrare în biserica mănăstirii Moldovița*

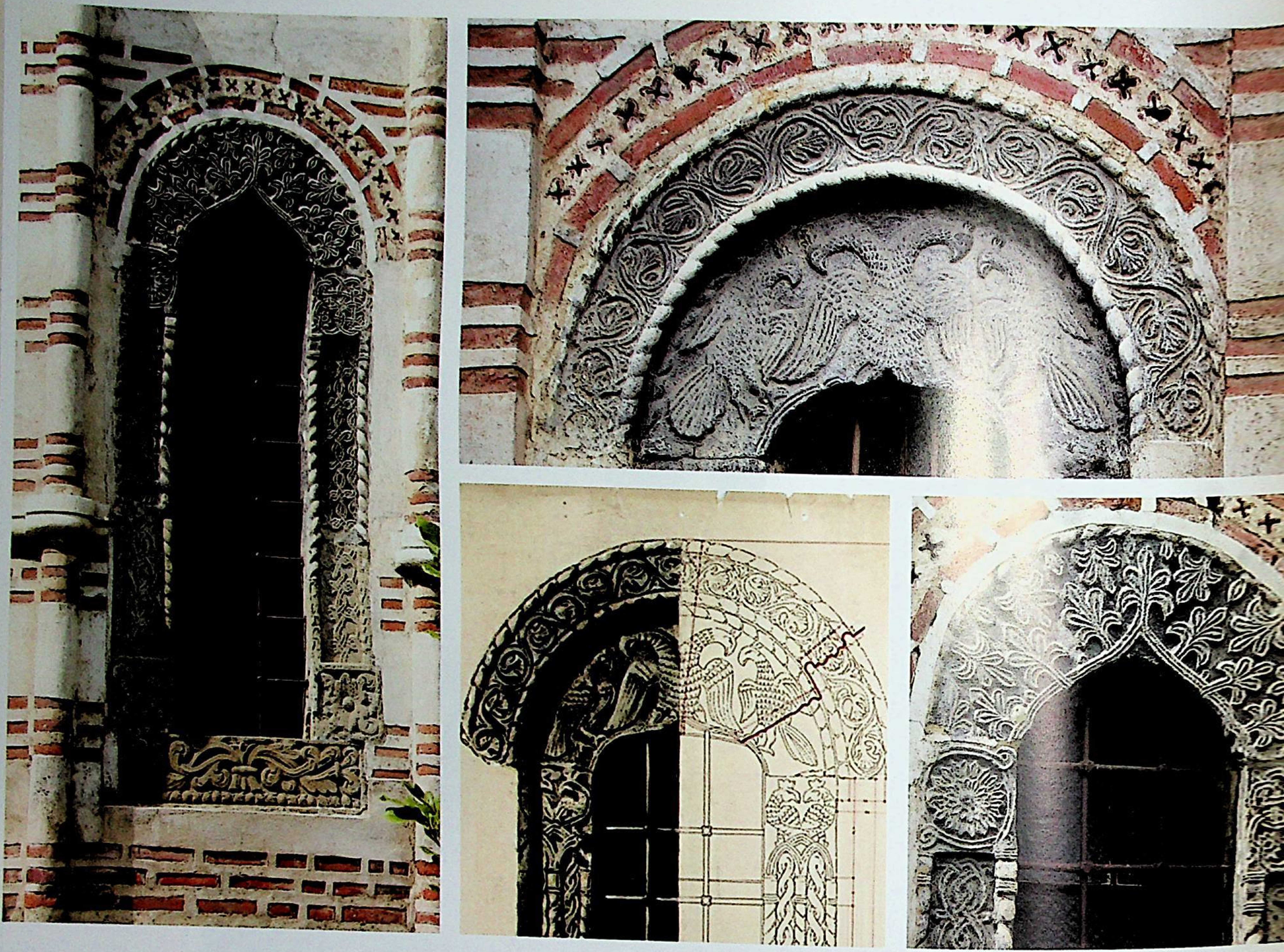
La fel și portalurile exterioare de la intrare prezintă, în toate situațiile, chenarul în arc frânt, încadrând o ușă dreptunghiulară și fiind, uneori, încadrat și de o ramă dreptunghiulară[168], în timp ce „ancadramentele interioare au întotdeauna conturul exterior dreptunghiular cu o profilatură foarte asemănătoare cu cea a portalurilor exterioare și cu baghete încrucișate în partea superioară"[169]. Alături de ancadramentele de uși și ferestre „credincioase stilului gotic", majoritare, apar și cele de influență renascentistă, deja apusă în Europa la momentul edificării bisericilor moldovenești, motiv pentru care este „mult mai puțin accentuată și limitată doar la ferestrele mici"[170].

➤ *Portalul de intrare în biserica mănăstirii Bistrița-Neamț*

---

168. Gheorghe Balș, *Bisericile...*, p. 234; Mira Voitec-Dordea, *Reflexe gotice*, p. 44.
169. Mira Voitec-Dordea, *Reflexe gotice*, p. 48.
170. Gheorghe Balaș, *Bisericile...*, p. 236.

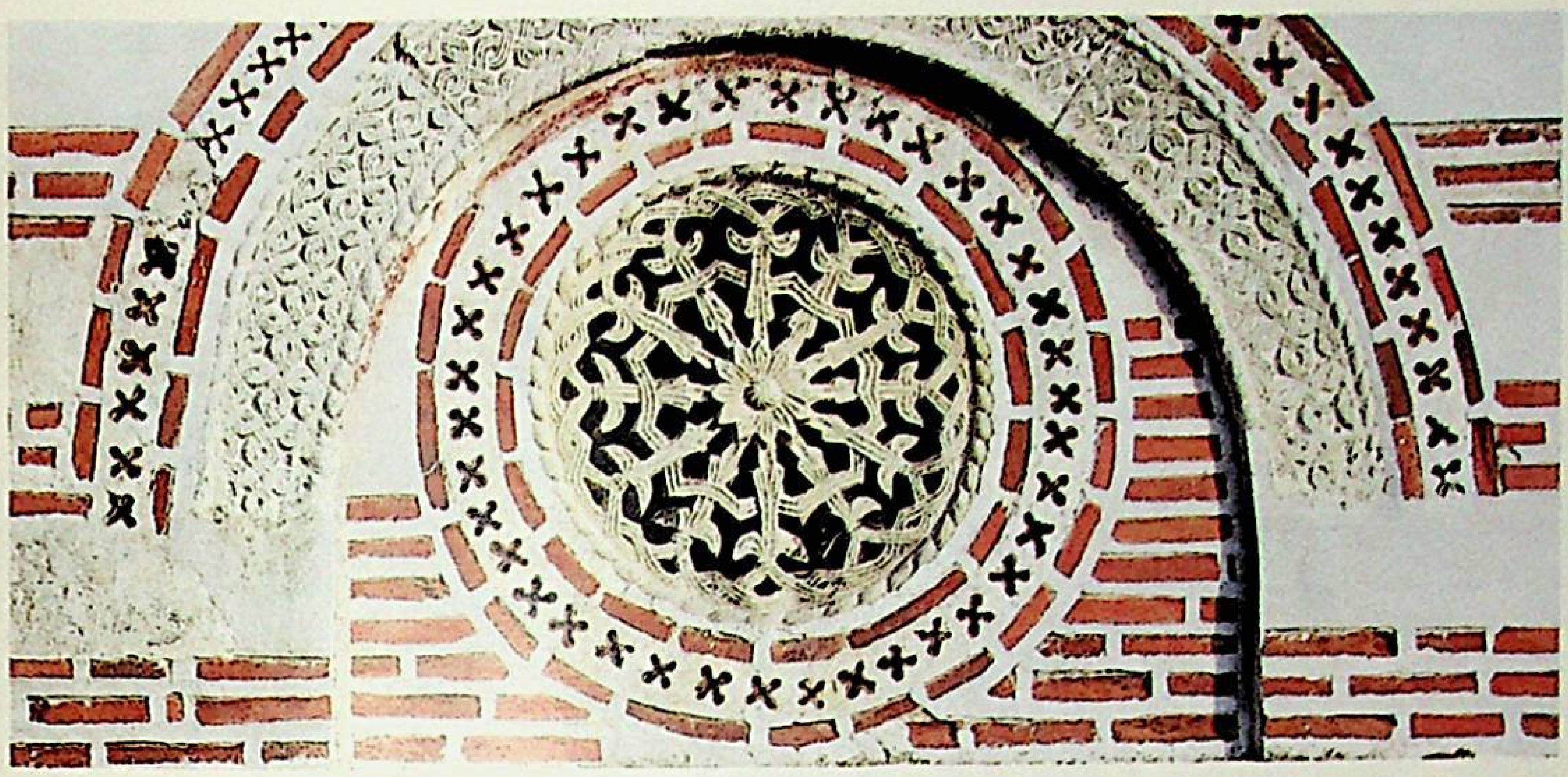
Ancadramente sculptate în piatră de la biserica mănăstirii Cozia, relevee și detalii arhitecturale

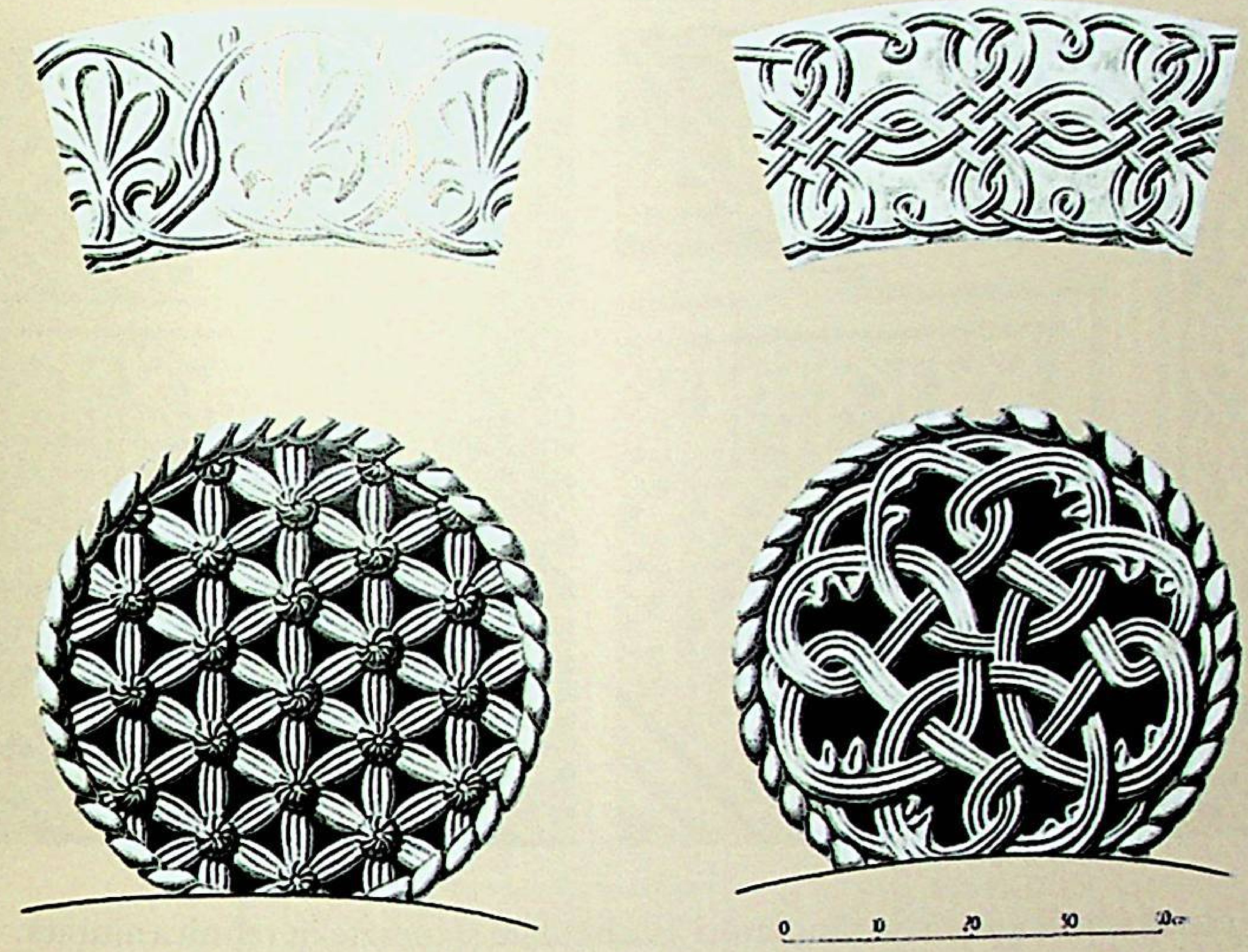
În Țara Românească, începând cu biserica mănăstirii Cozia, adoptând, dar și adaptând un vocabular sculptural venit, în principal, tot din acel mediu morav de unde venise și planul, ancadramentele ferestrelor au inaugurat în arta Țării Românești un anume mod de raportare la sculptură, una în tehnica orientalizantă a *méplat*-ului[171], decorate cu „împletituri, balauri și păsări afrontate", motive geometrice și zoomorfe (unele adoptând înfățișări fantastice), „colonete răsucite, rozete, vrejuri cu semipalmete, palmete rigide, stilizat desenate într-un spirit ce aparține mai curând Orientului, în sfârșit, însemne heraldice animaliere"[172].

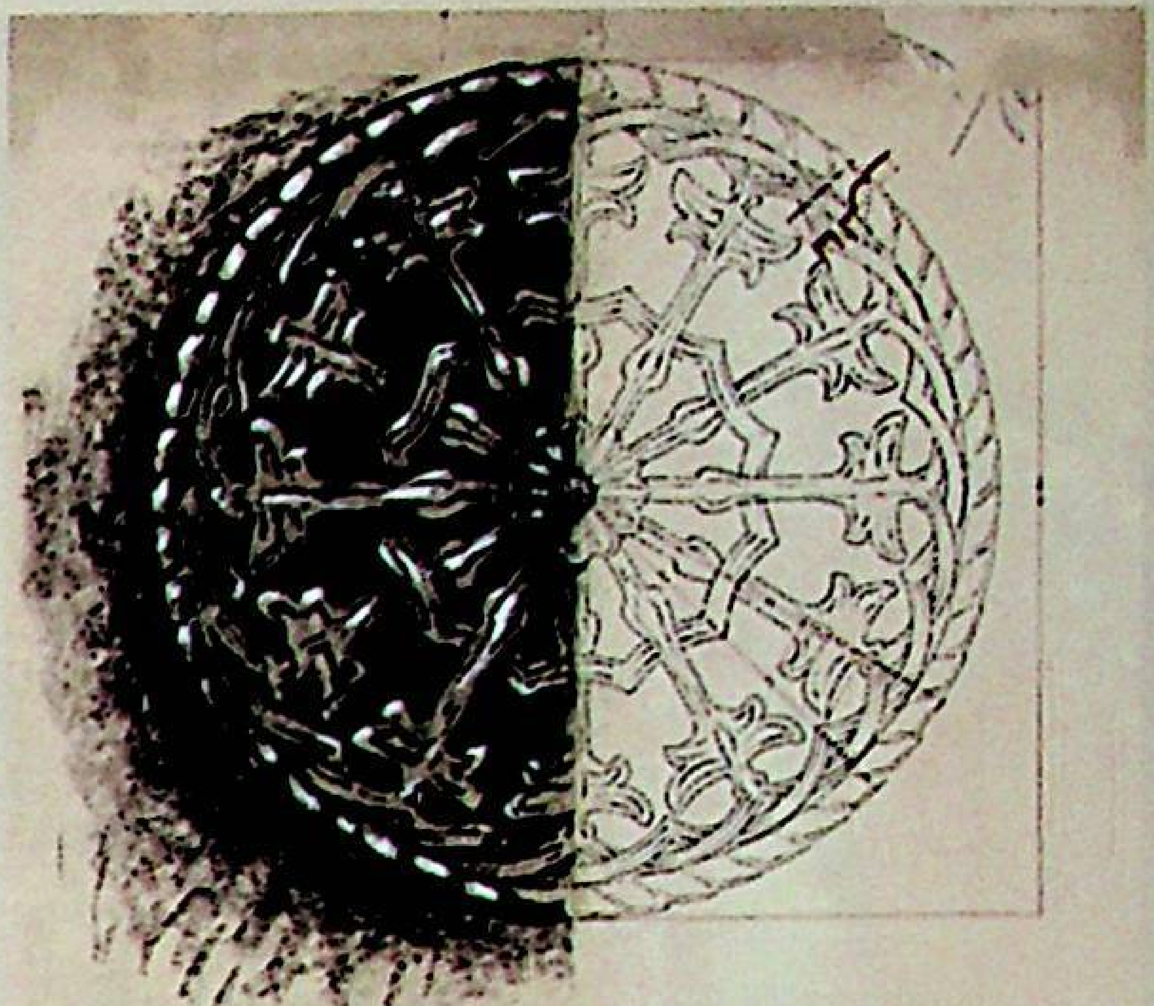
171. *Méplat* sau relief plat este acel tip de basorelief în care trecerea de la suprafața suportului de bază la diferitele planuri intermediare nu este marcată, sculptura fiind puțin reliefată (Călin Demetrescu, „Méplat", în: *Dicționar de artă*, vol. 1, p. 282).

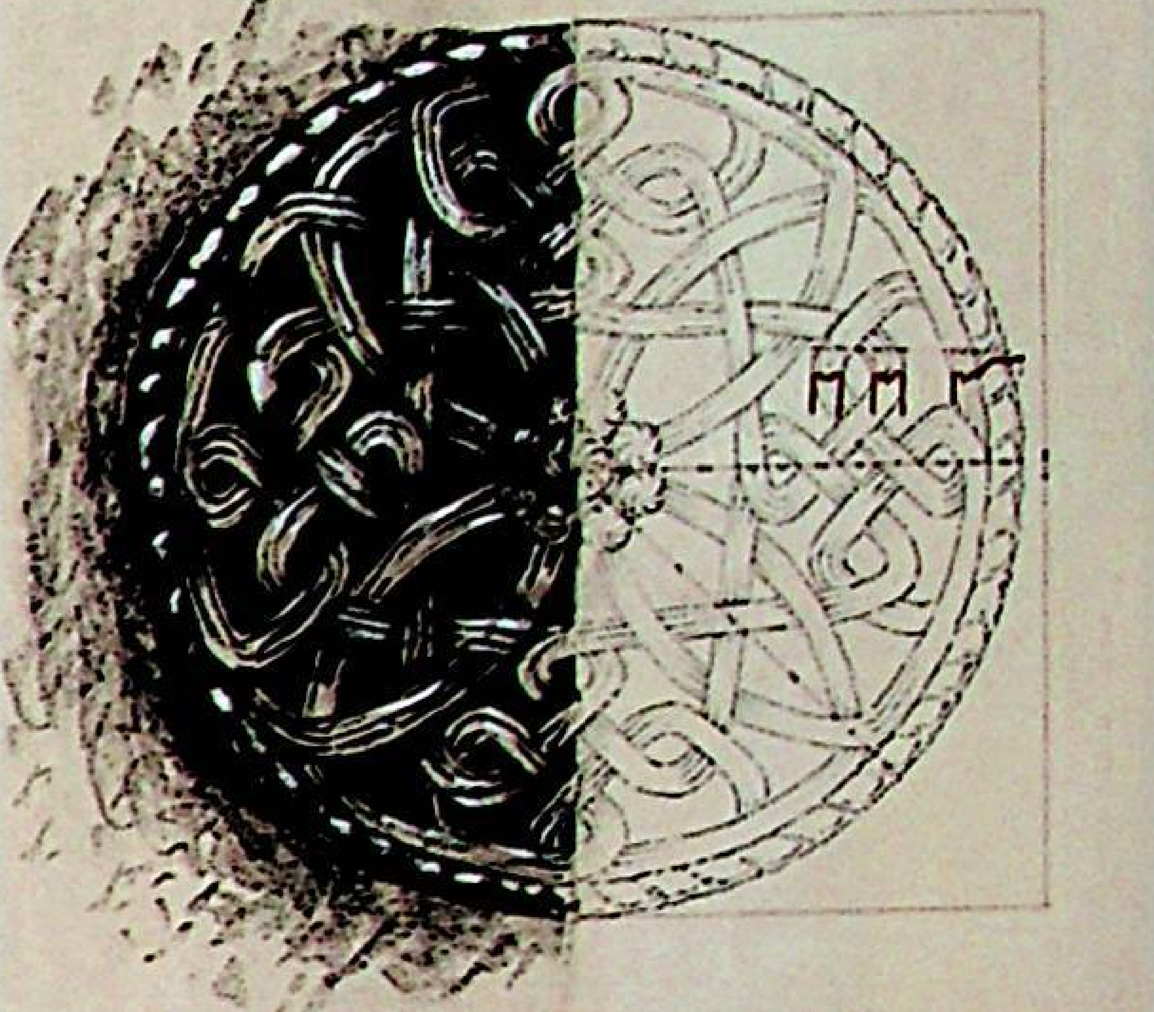
172. Precum acvila bicefală, „însemnul simbolic consacrat al despoției bizantino-balcanice", pe care Mircea cel Bătrân îl putea arbora odată cu cucerirea Dobrogei din 1388 (Răzvan Theodorescu, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, Ed. Meridiane, București, 1976, pp. 206-207).

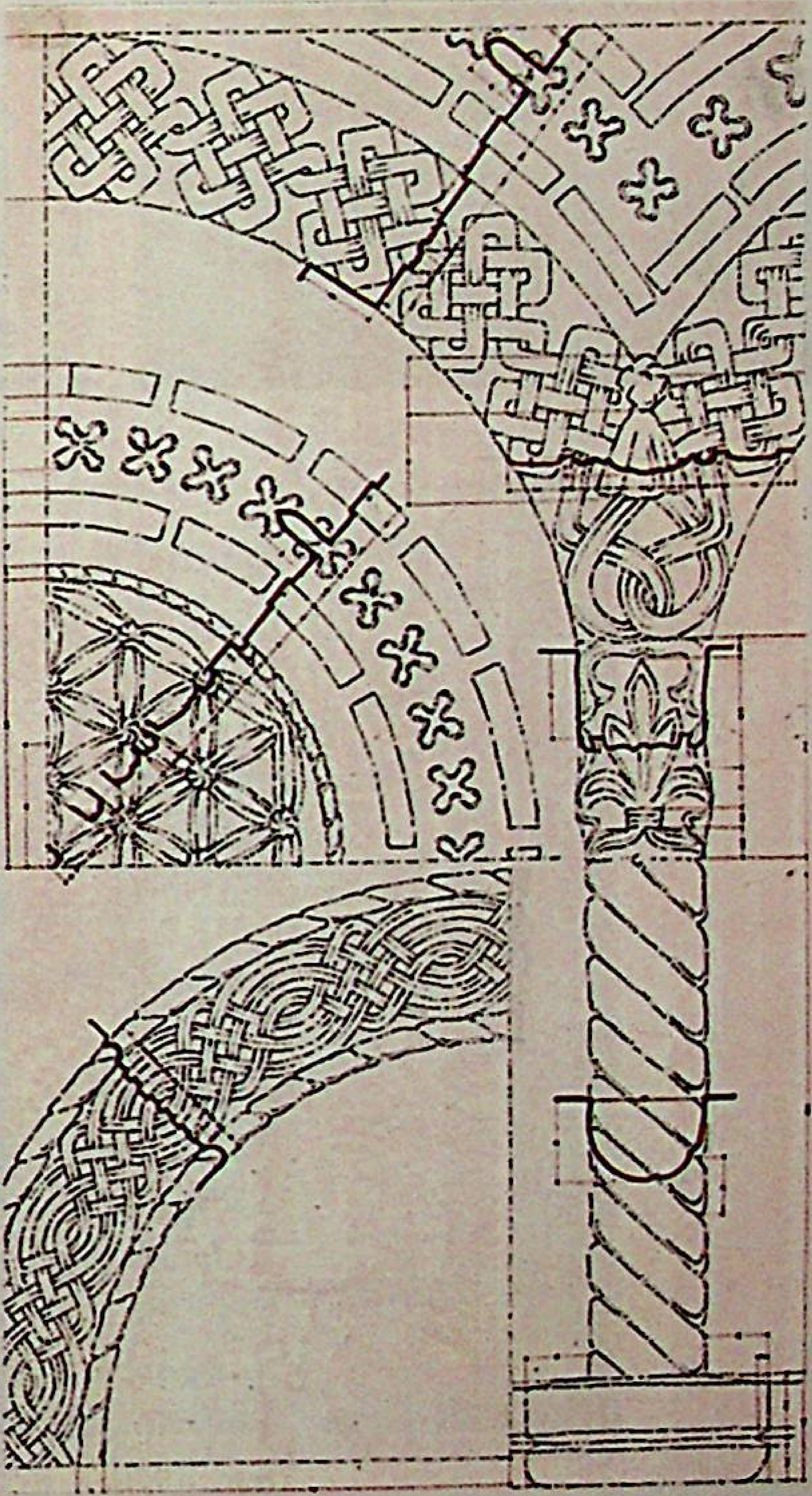

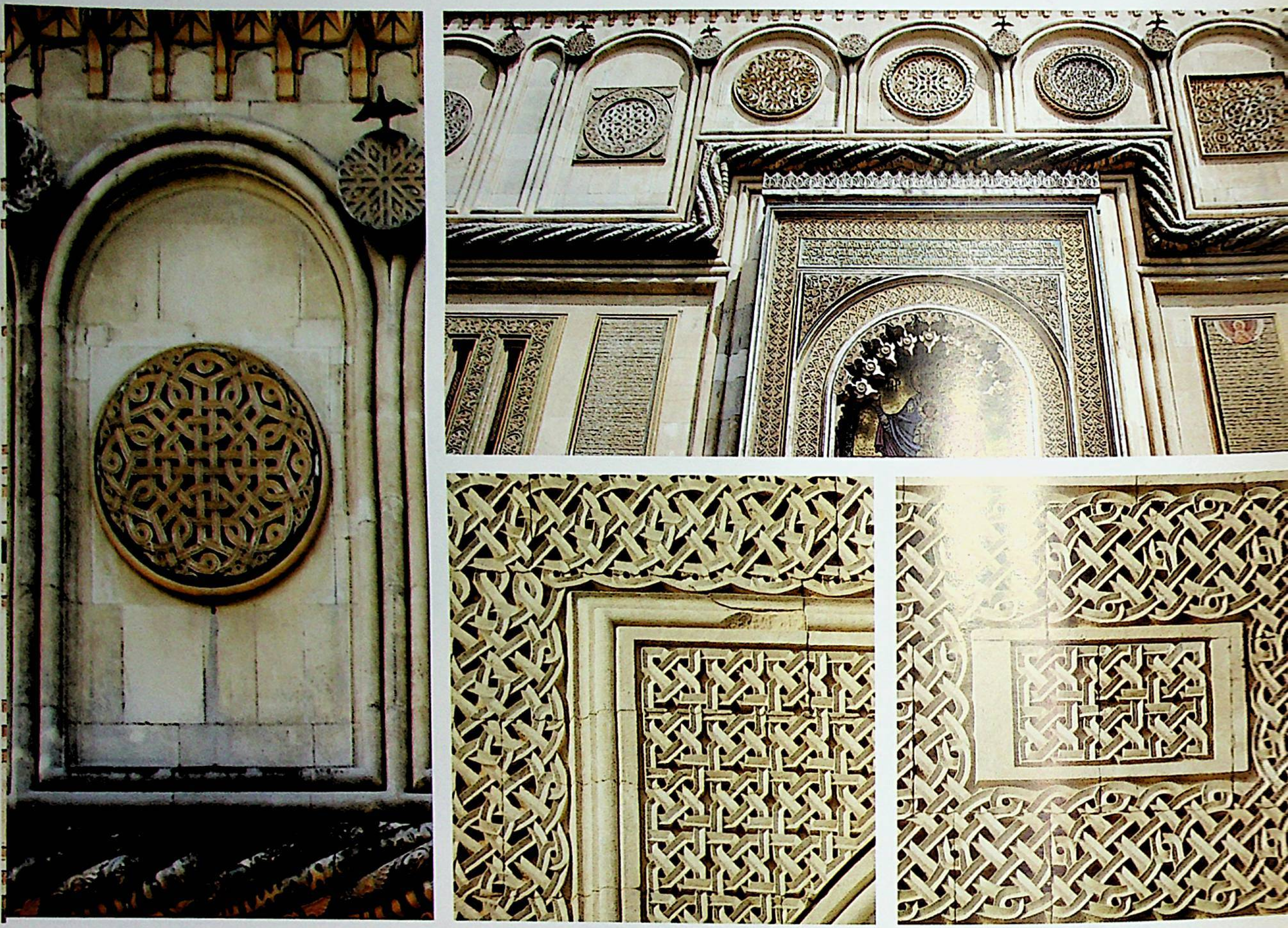

▲▶ *Dantelărie în piatră, fațadele mănăstirilor Dealu și Curtea de Argeș, detalii*

Dantelăria în piatră e îmbogățită de răsuflători[173], circulare și lucrate în tehnica ajurată, nu mai puțin spectaculoase prin complicata lor împletitură *entrelacs* – și care vor constitui niște puncte de interes ale fațadelor de la Dealu (percutante prin contrastul cu netezimea zidului) și Curtea de Argeș (pierdute în șirul celorlalte panouri decorative circulare). În schimb, comparativ cu decorația sculpturală a fațadelor, portalurile de la cele două remarcabile biserici de mănăstire sunt destul de sobre, prezentând doar alternanța bolțarilor[174].

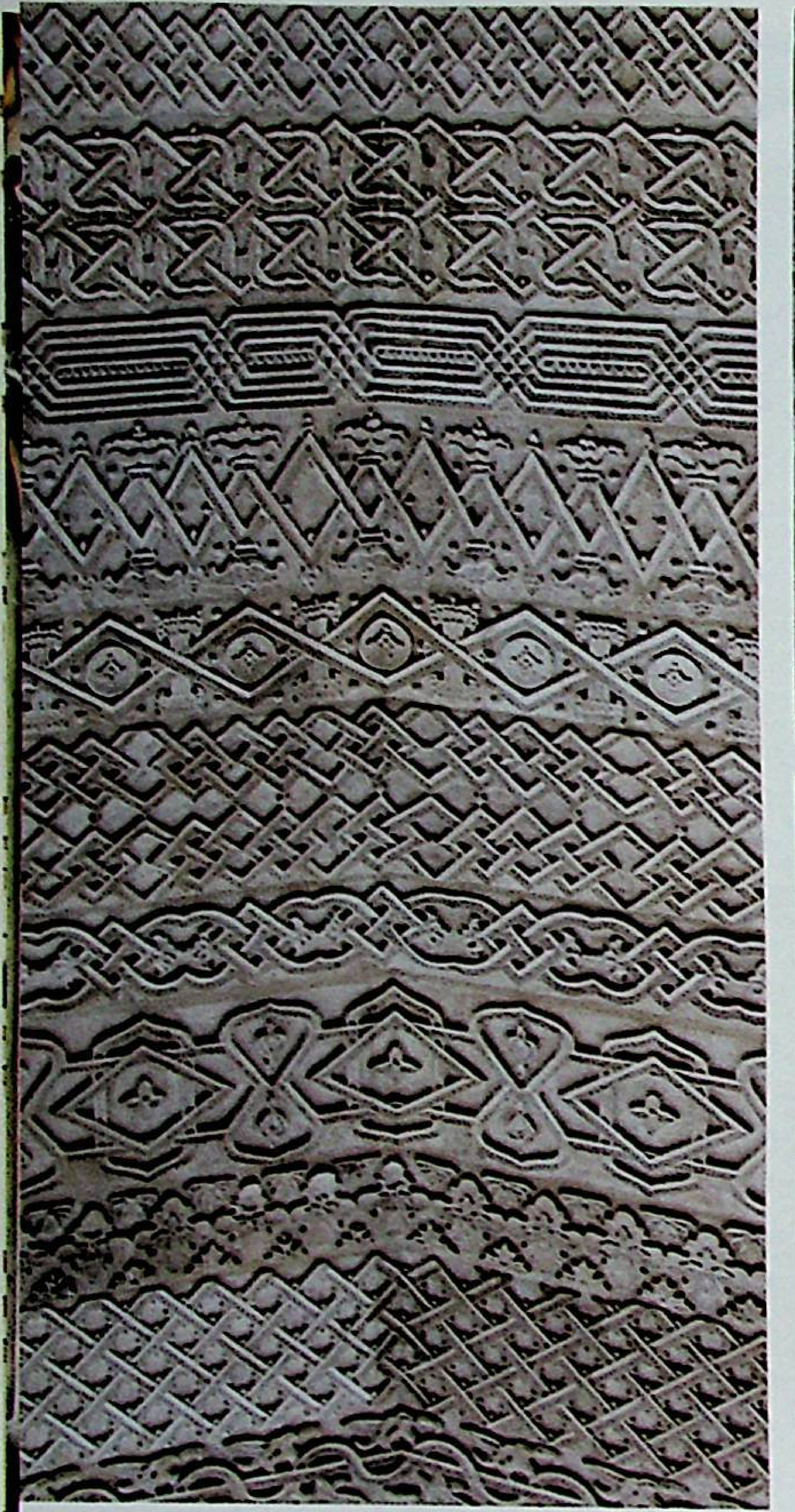
Cumințenia sculpturii decorativ-monumentale a durat aproape două secole, ancadramentele ferestrelor păstrând rigoarea baghetelor încrucișate (un fel de „gotic muntenesc"[175])

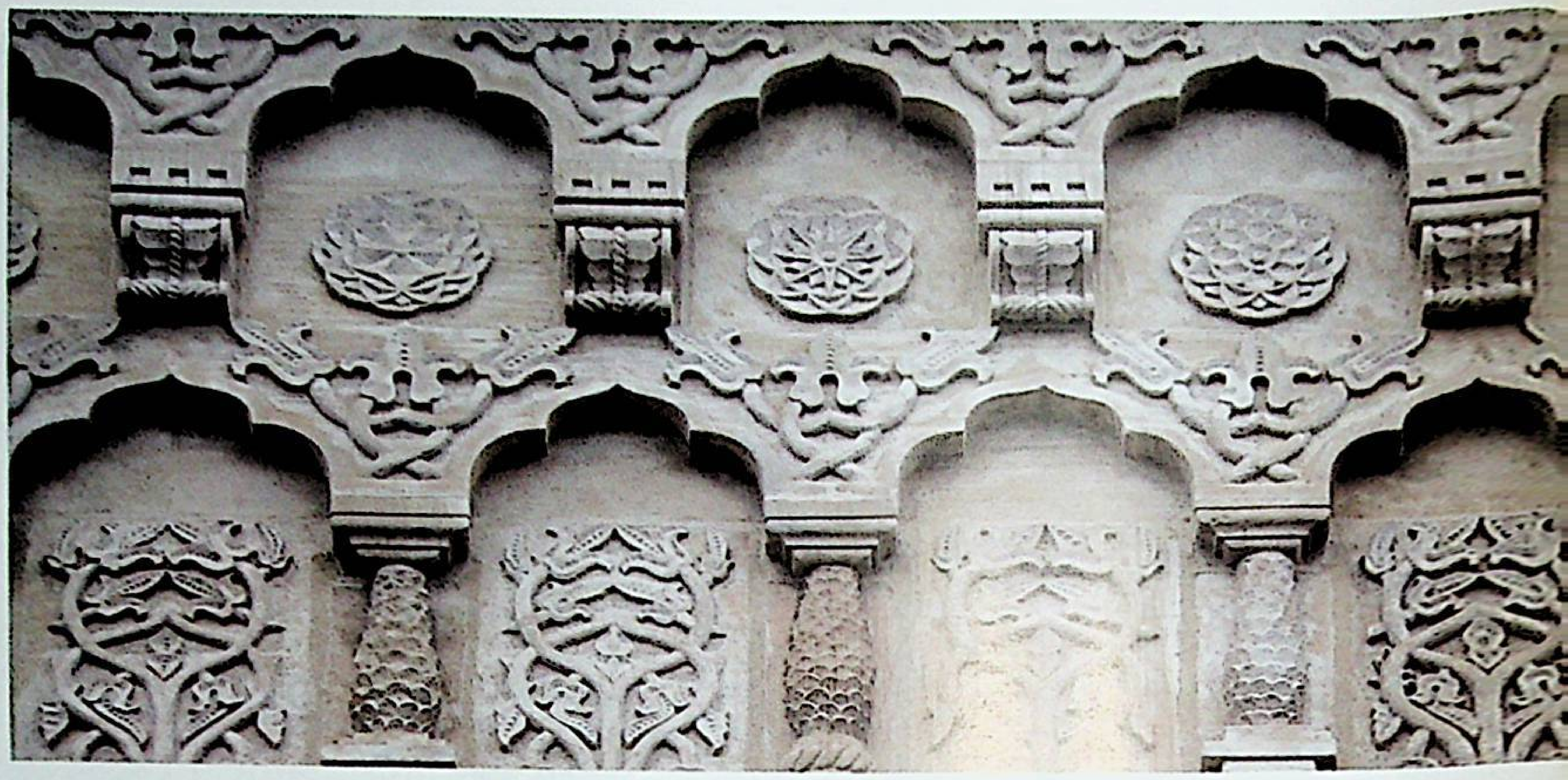
173. Răsuflătoarea era o fereastră mică practicată în zidul bisericilor pentru a asigura ventilarea permanentă a interiorului și care era prevăzută cu o grilă metalică sau un trafor de piatră, ce păstrează pecetea stilistică a sculpturii timpului.

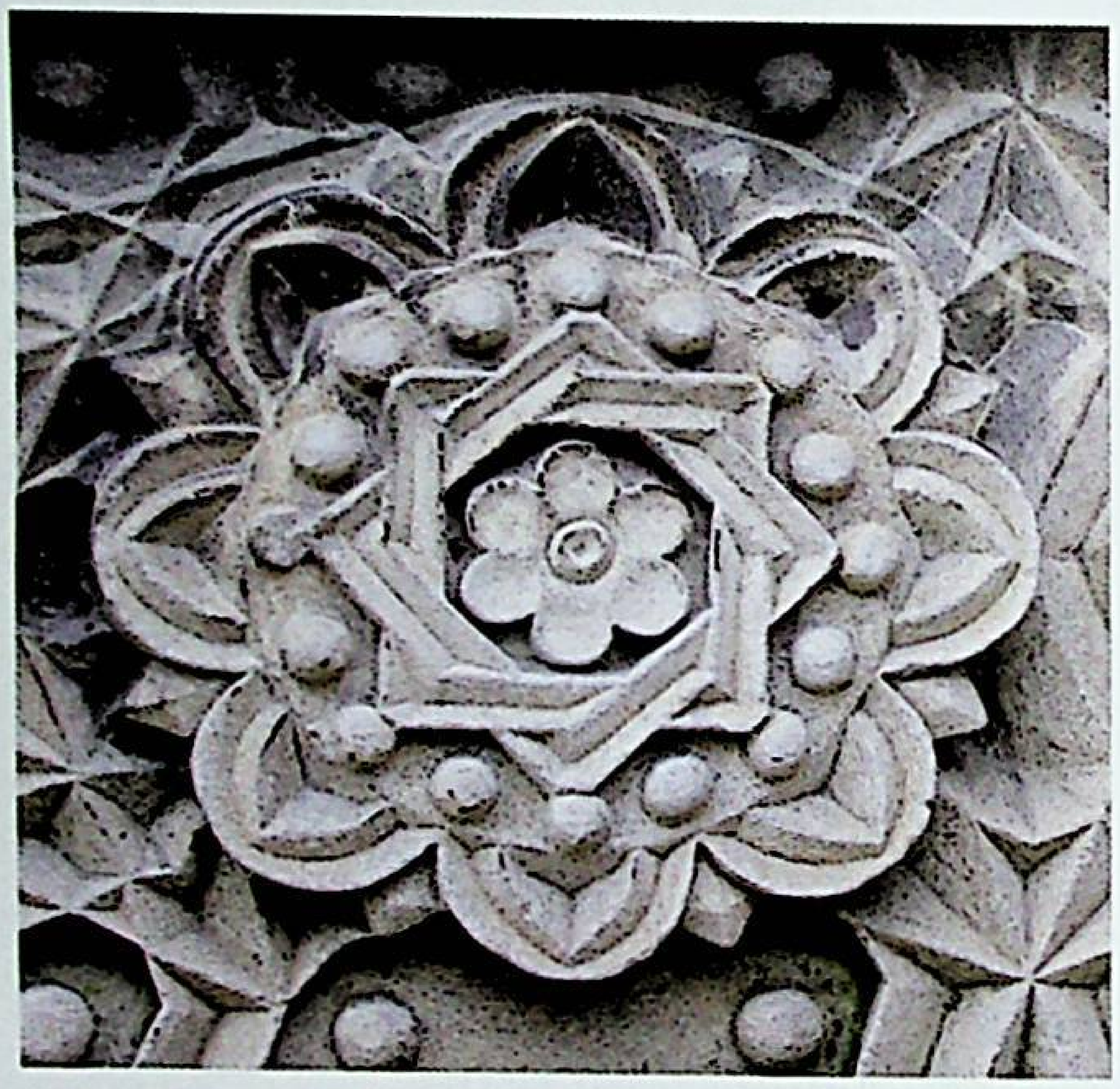
174. Un motiv decorativ prezent la moscheile din Cairo, începând cu secolul al XIV-lea (Neagoe MANOLE, *Curtea de Argeș*, Ed. Tineretului, București, 1968, p. 134).

175. Teodora VOINESCU, „Sculptura în piatră", în: *Istoria artelor plastice în România*, vol. 2, Ed. Meridiane, București, 1970, p. 87.

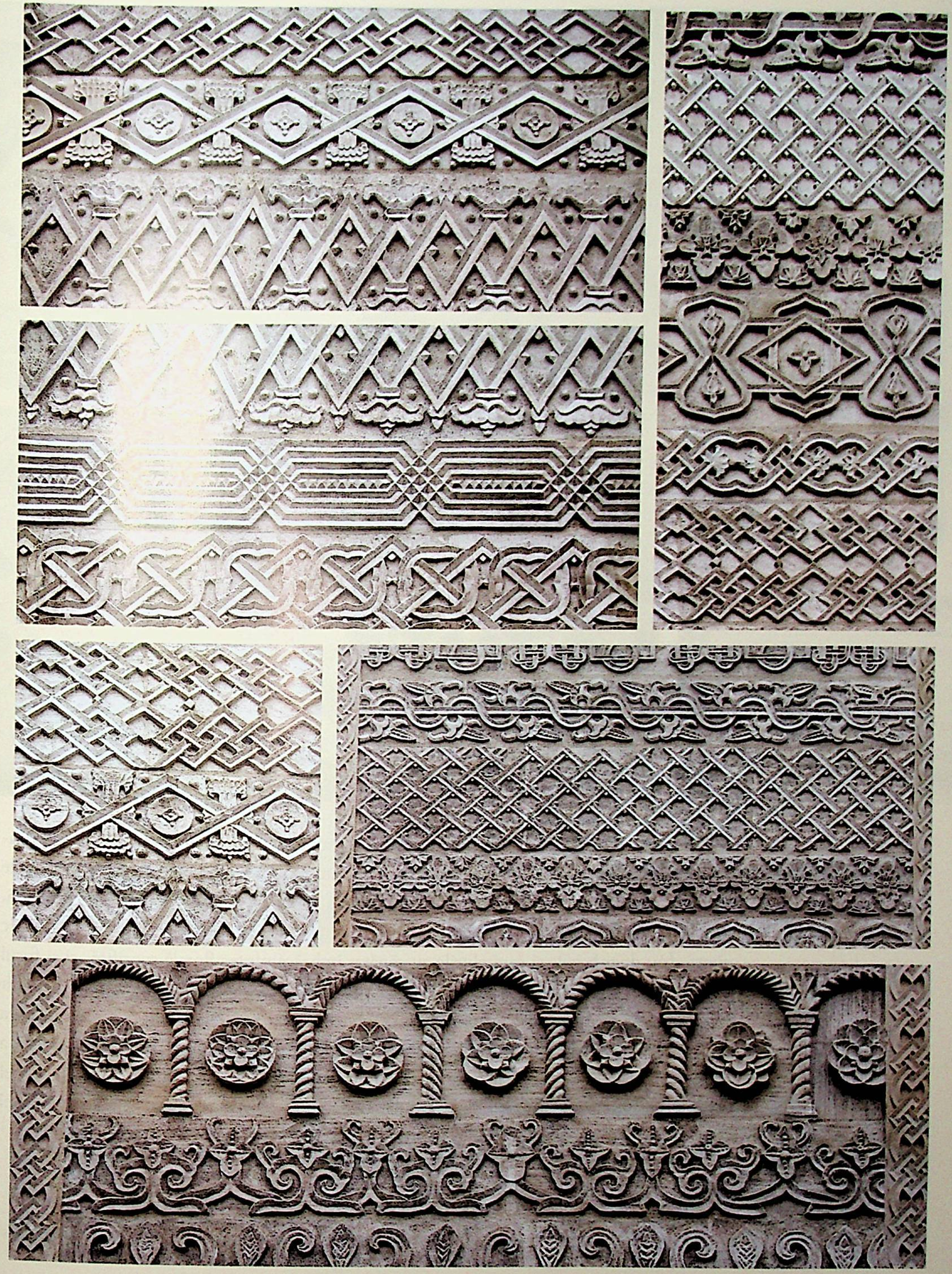

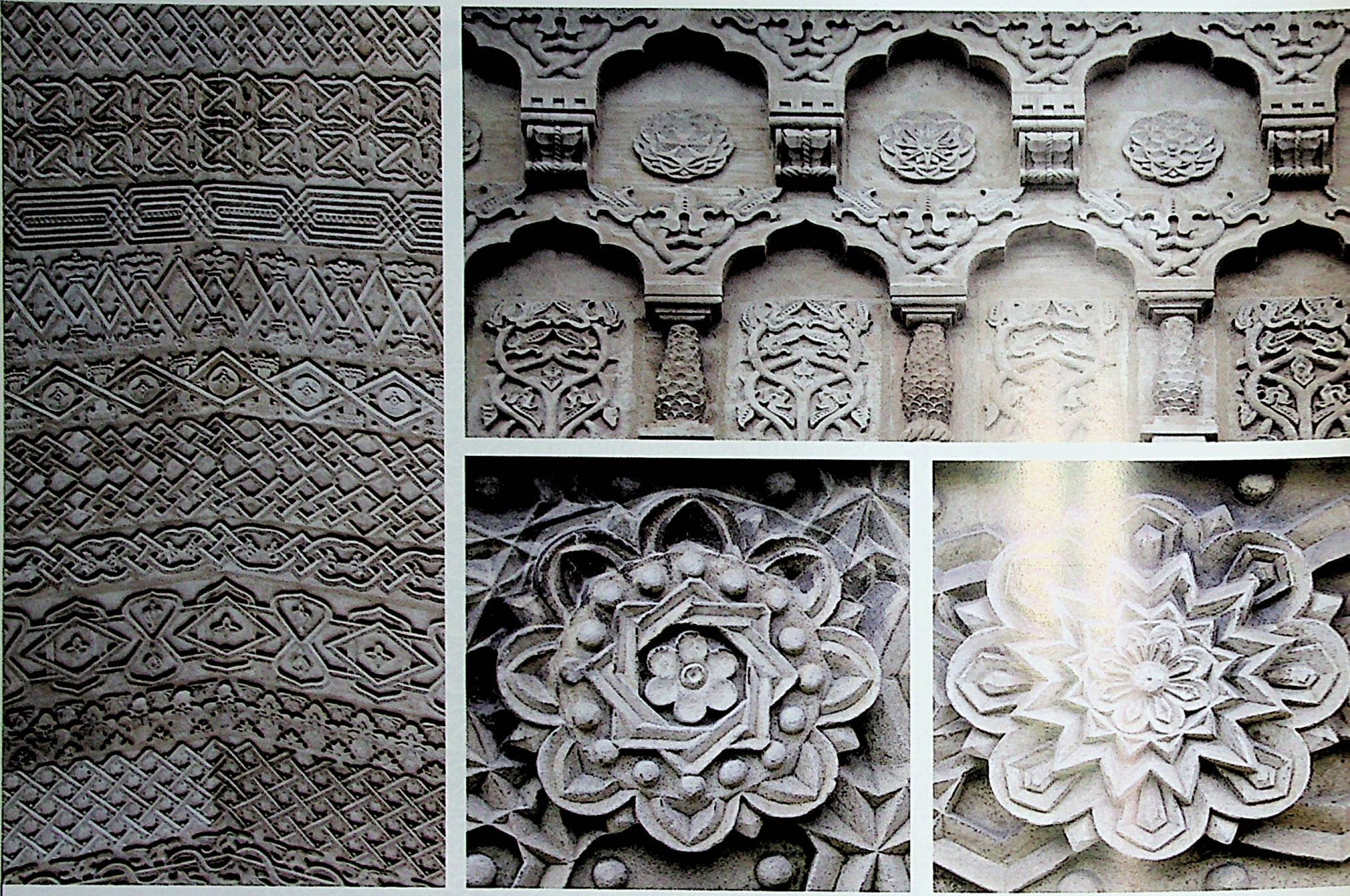
Dantelărie în piatră, fațada mănăstirii „Sfinții Trei Ierarhi" din Iași, detalii

și a câtorva motive decorative fidele simetriei entrelacsului până când, fără a fi abandonat complet[176], avea să cedeze discret și firesc locul unui tip de ancadrament cu forme sculpturale proprii *stilului brâncovenesc*, în cadrul căreia apar puternice influențe baroce, fapt care conduce către abandonarea sculpturii în relief plat și adoptarea *altoreliefului*[177]. Pe lângă aceasta, vocabularul ornamenticii se înnoiește cu „motive florale – laleaua, acantul – dispuse pe vrejuri și din care răsar – ca un laitmotiv – mereu alte frunze și tulpine; în decorurile sculptate brâncovenești florile se împletesc armonios și cu elemente împrumutate din ornamentica Renașterii și Barocului ca: scoica, mascheronii[178], capul de înger înaripat"[179] și alte motive florale și zoomorfe (reale sau fantastice) și chiar antropomorfe.

---

176. Dovadă, în acest sens, fiind ancadramentele ferestrelor de la biserica mare a mănăstirii Hurezi.
177. Tip de relief foarte puternic evidențiat față de suprafața de fundal, cu tendința de desprindere de aceasta (Irina Cios, „Altrorelief", în: *Dicționar de artă*, vol. I, p. 24), preferat de sculptura barocă datorită spectaculozității sale și jocului de umbre și lumini generat.
178. Sau „mascaron", este un ornament pictat sau sculptat în relief, format dintr-un cap de om sau de animal, reprezentat, cel mai adesea, fantezist și înconjurat de o vegetație abundentă (Viorica Dene, „Mascaron", în: *Dicționar de artă*, vol. 1, Ed. Meridiane, București, 1995, p. 277).
179. Teodora Voinescu, „Sculptura în piatră", p. 88.

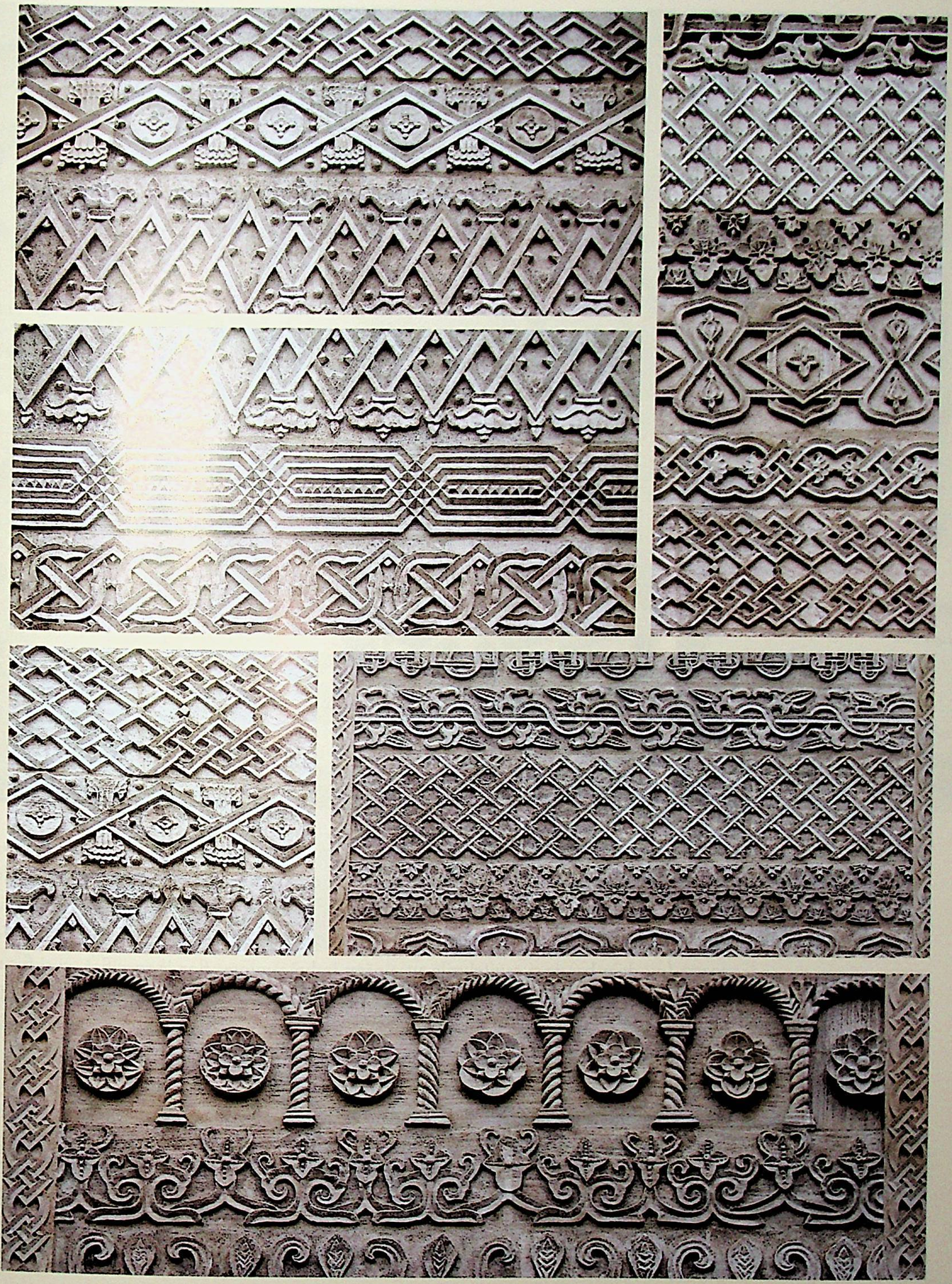

Dantelărie în piatră, fațada mănăstirii „Sfinții Trei Ierarhi" din Iași, detalii

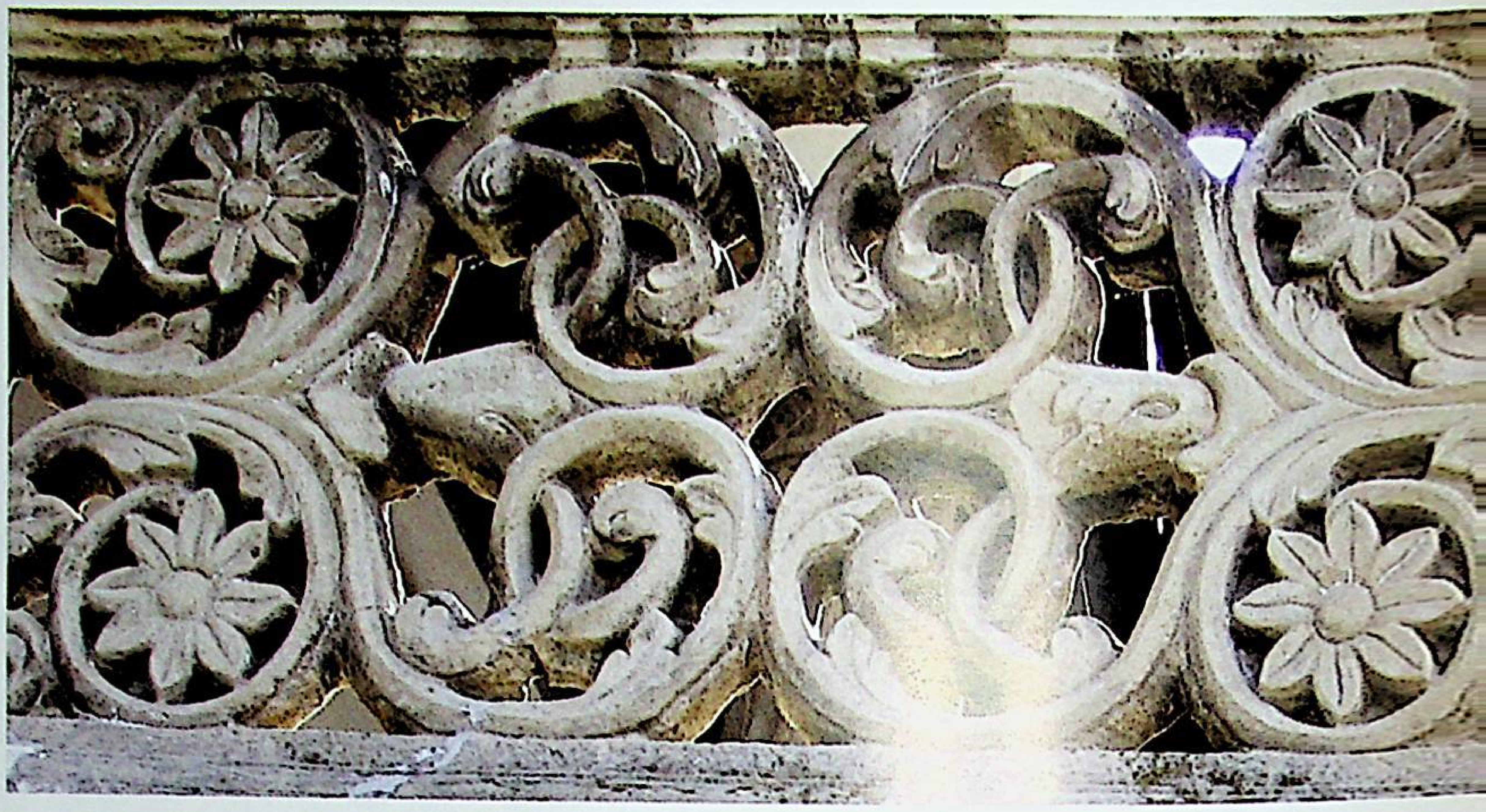
și a câtorva motive decorative fidele simetriei entrelacsului până când, fără a fi abandonat complet[176], avea să cedeze discret și firesc locul unui tip de ancadrament cu forme sculpturale proprii *stilului brâncovenesc*, în cadrul căreia apar puternice influențe baroce, fapt care conduce către abandonarea sculpturii în relief plat și adoptarea *altoreliefului*[177]. Pe lângă aceasta, vocabularul ornamenticii se înnoiește cu „motive florale – laleaua, acantul – dispuse pe vrejuri și din care răsar – ca un laitmotiv – mereu alte frunze și tulpine; în decorurile sculptate brâncovenești florile se împletesc armonios și cu elemente împrumutate din ornamentica Renașterii și Barocului ca: scoica, mascheronii[178], capul de înger înaripat"[179] și alte motive florale și zoomorfe (reale sau fantastice) și chiar antropomorfe.

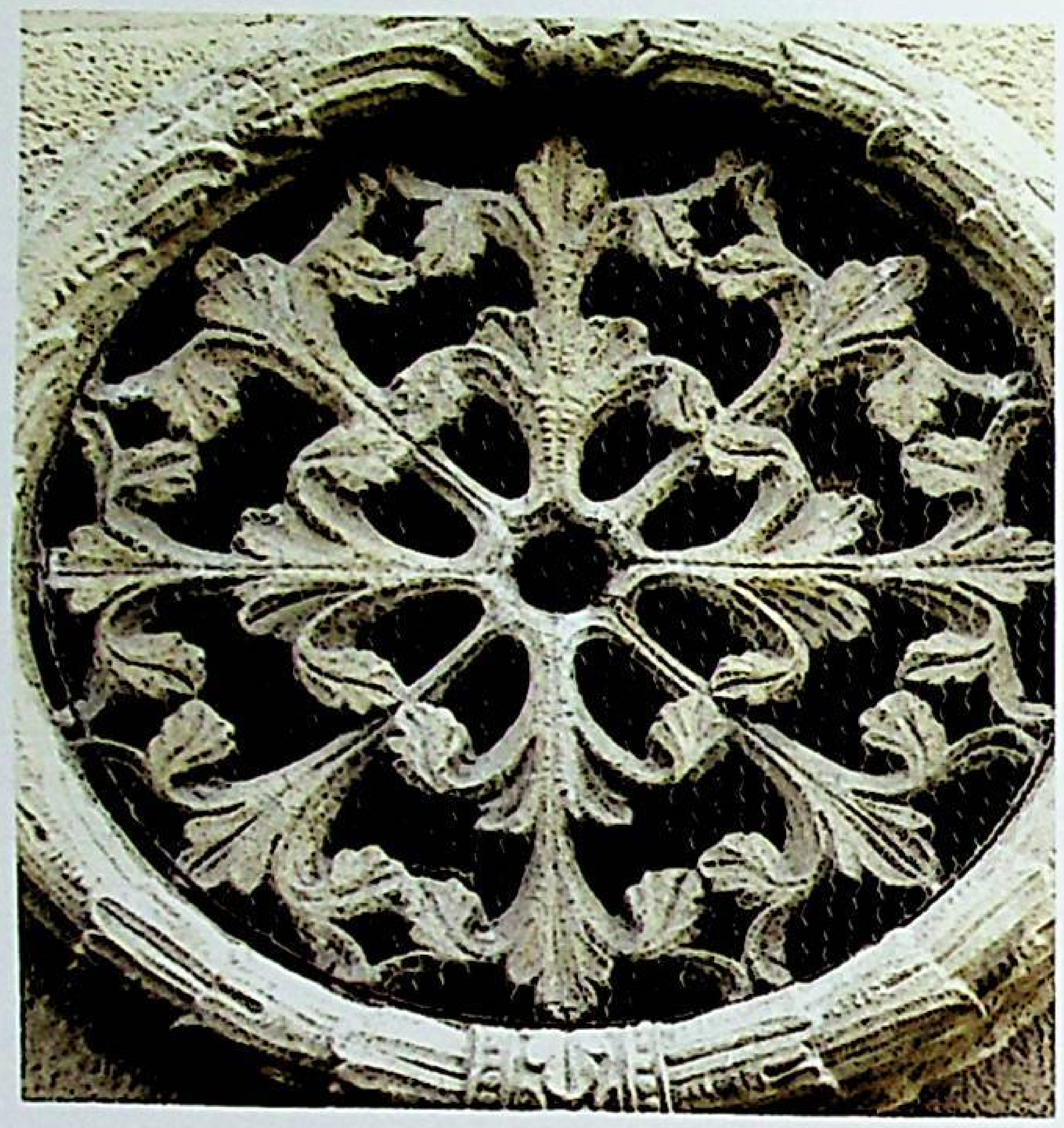
---

176. Dovadă, în acest sens, fiind ancadramentele ferestrelor de la biserica mare a mănăstirii Hurezi.
177. Tip de relief foarte puternic evidențiat față de suprafața de fundal, cu tendința de desprindere de aceasta (Irina Cios, „Altrorelief", în: *Dicționar de artă*, vol. I, p. 24), preferat de sculptura barocă datorită spectaculozității sale și jocului de umbre și lumini generat.
178. Sau „mascaron", este un ornament pictat sau sculptat în relief, format dintr-un cap de om sau de animal, reprezentat, cel mai adesea, fantezist și înconjurat de o vegetație abundentă (Viorica Dene, „Mascaron", în: *Dicționar de artă*, vol. 1, Ed. Meridiane, București, 1995, p. 277).
179. Teodora Voinescu, „Sculptura în piatră", p. 88.

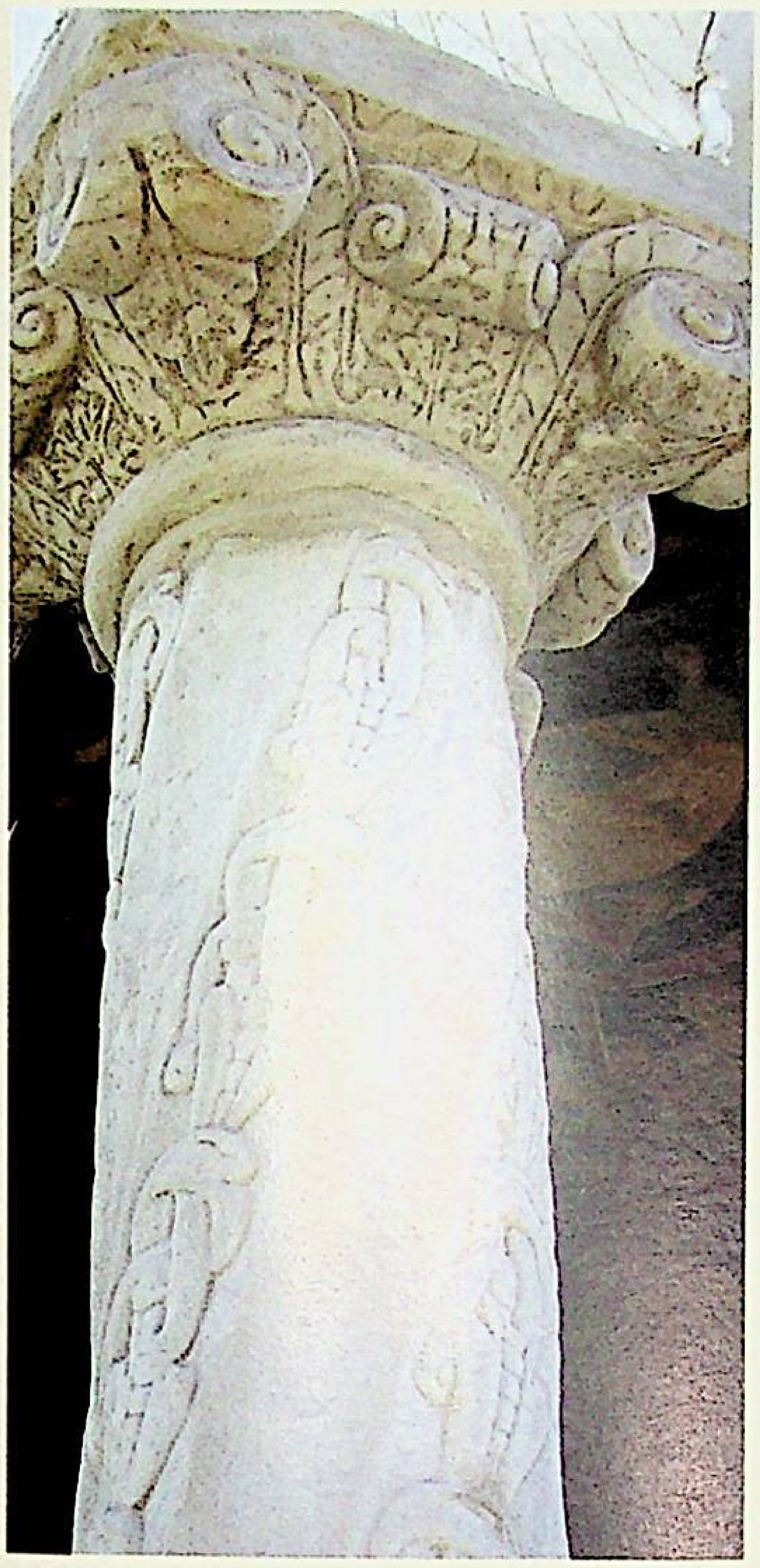
➤ Dantelărie în piatră de la mănăstirile Hurezi – foișorul lui Dionisie (dreapta-sus) și Antim din București

➤ Sculptură și dantelărie în piatră de la mănăstirile Sinaia, Dragomirna, Hurezi și Stelea

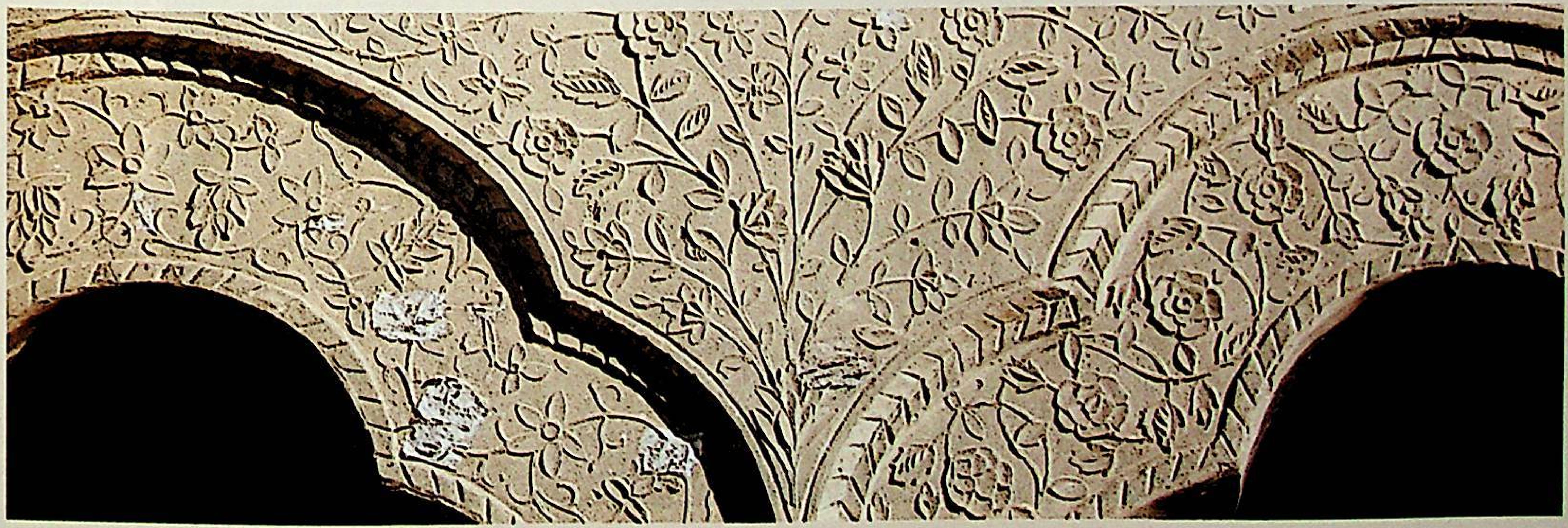
Cu un asemenea vocabular decorativ, sculptura nu se mai putea mulțumi cu simpla ornare a ancadramentelor, fapt pentru care a molipsit de febra decorativă și coloanele în piatră ale pridvorului care, în această perioadă, înlocuiseră stâlpii greoi din cărămidă, devenind deplin conștiente de rolul pe care-l pot juca în configurarea unui profil stilistic aparte (nu doar bazele și capitelurile au căpătat îmbrăcămintea florală specifică, ci și fusul coloanelor). Astfel, tradiționalul pridvor al bisericilor din perioada menționată este mult pus în evidență, chiar spectaculos, prin coloanele din piatră bogat împodobite, cu baza și capitelul bogat sculptate, unele cu fusul în torsadă[180], o adevărată mărturie în piatră a măiestriei artistice a meșterilor, ce intră într-un benefic dialog cu ancadramentele, la fel de împodobite, ale ferestrelor. Nici răsuflătorile nu au rămas mai prejos, modestia formei dreptunghiulare a cadrului fiind compensată de bogăția decorației.

---

180. Motiv ornamental având aspectul unei funii răsucite, cu un impact vizual aparte, prin sugerarea unei dinamici fără sfârșit.

▲ *Portalul sculptat în piatră și pisania bisericii mănăstirii Antim din București*

▲ *Sculptură în piatră, detalii din portalul mănăstirii Antim*

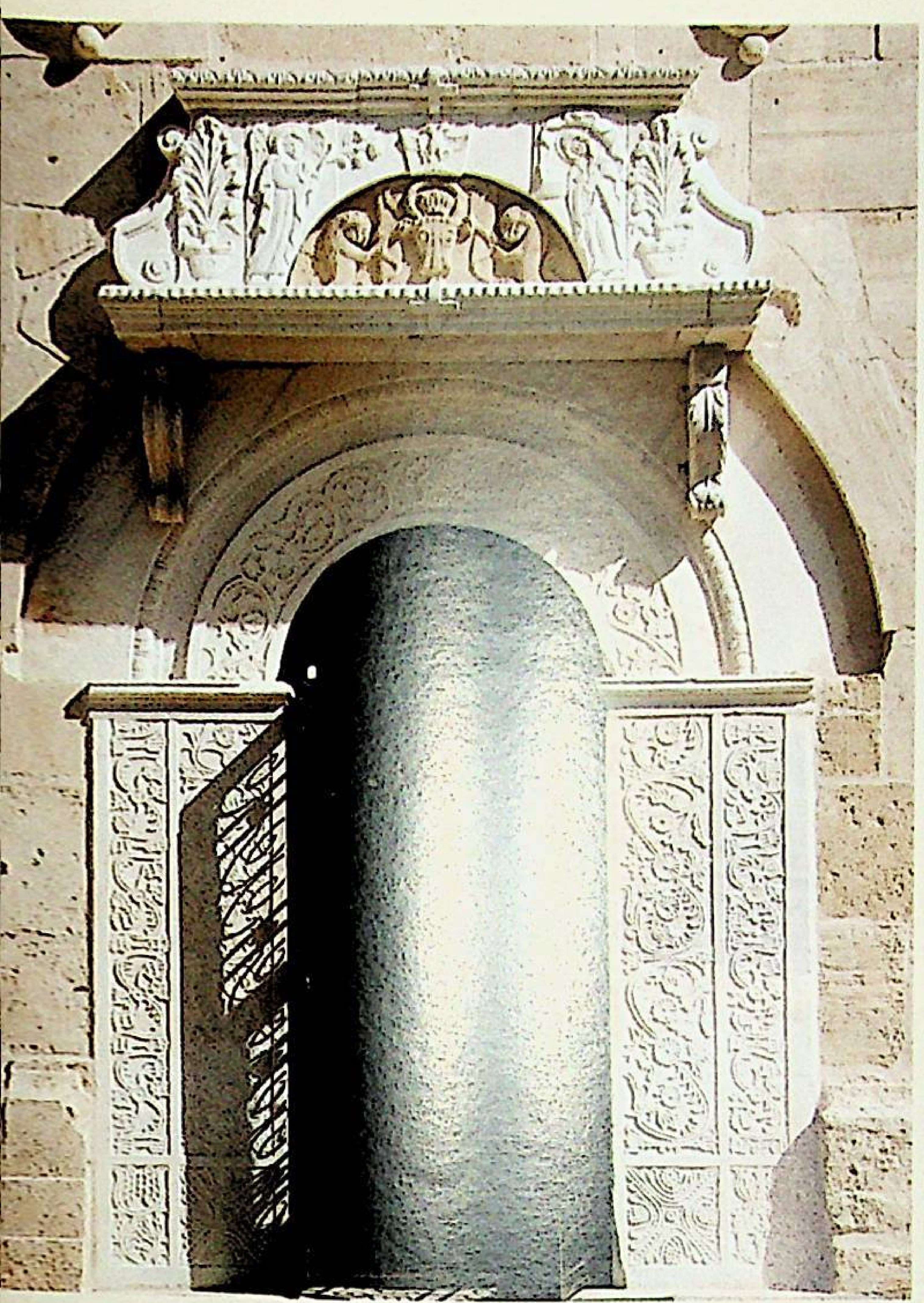
Însă „elementul reprezentativ pentru sculptura brâncovenească în piatră este *portalul*"[181], structurat conform unei scheme unitare (deasupra ușii de intrare e pisania sculptată în piatră, atât ea cât și golul ușii fiind încadrate de un chenar decorativ, temeinic așezat pe două panouri decorative, ca niște socluri). Pe lângă vocabularul decorativ deja menționat, portalurile bisericilor cantacuzine, îndeosebi cele aparținând Spătarului Mihail, vin cu elemente antropomorfe, justificate de tematici biblice perfect integrate locului și scopului. Pe această scară a vrejurilor care urcau, urcau și parcă nu se mai opreau, portalurile de la Antim și Văcărești se constituie în două trepte, pe care neputința urmașilor de a le depăși, le-au determinat să fie un dramatic capăt de drum[182] – postbrâncovenescul care a urmat nefăcând decât să le urmeze, fără să creeze.

---

181. Vasile Drăguț, *Arta Brâncovenească*, Ed. Meridiane, București, 1971, p. 21.
182. Remarcabile sunt cele de la Hurezi, Cotroceni (cu animale fantastice), Sinaia și de la Colțea (cu sfinții evangheliști în alto-relief), Antim, Văcărești și Pantelimon.

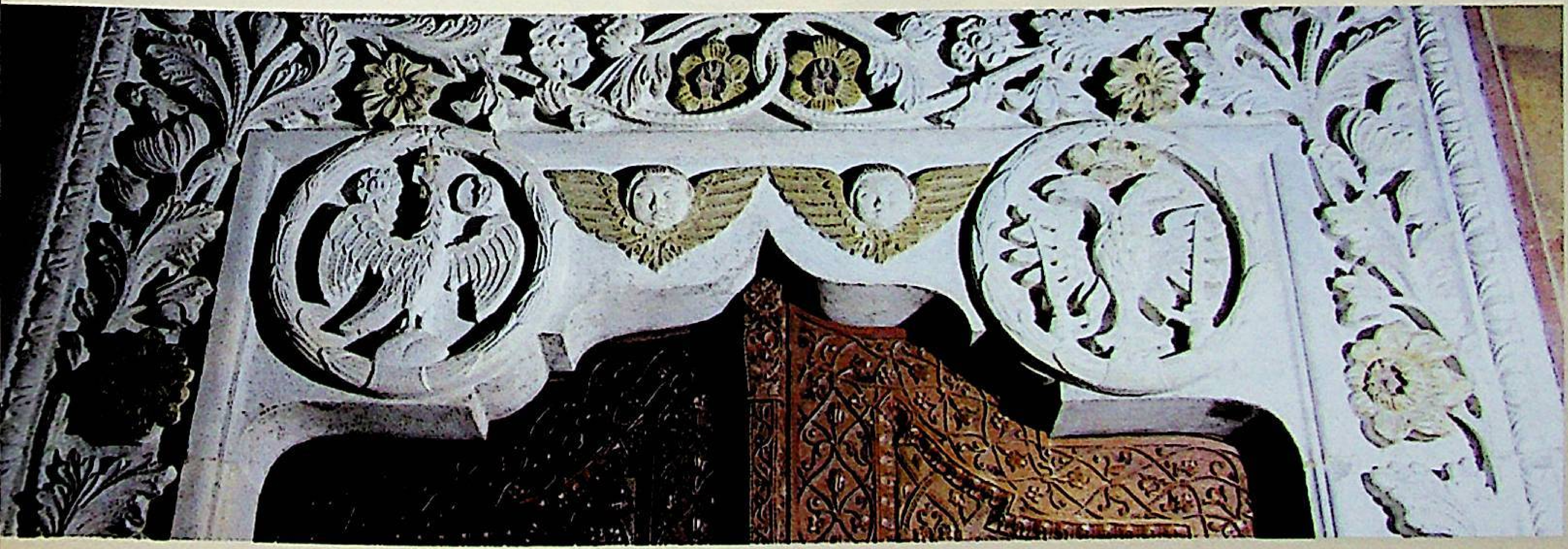

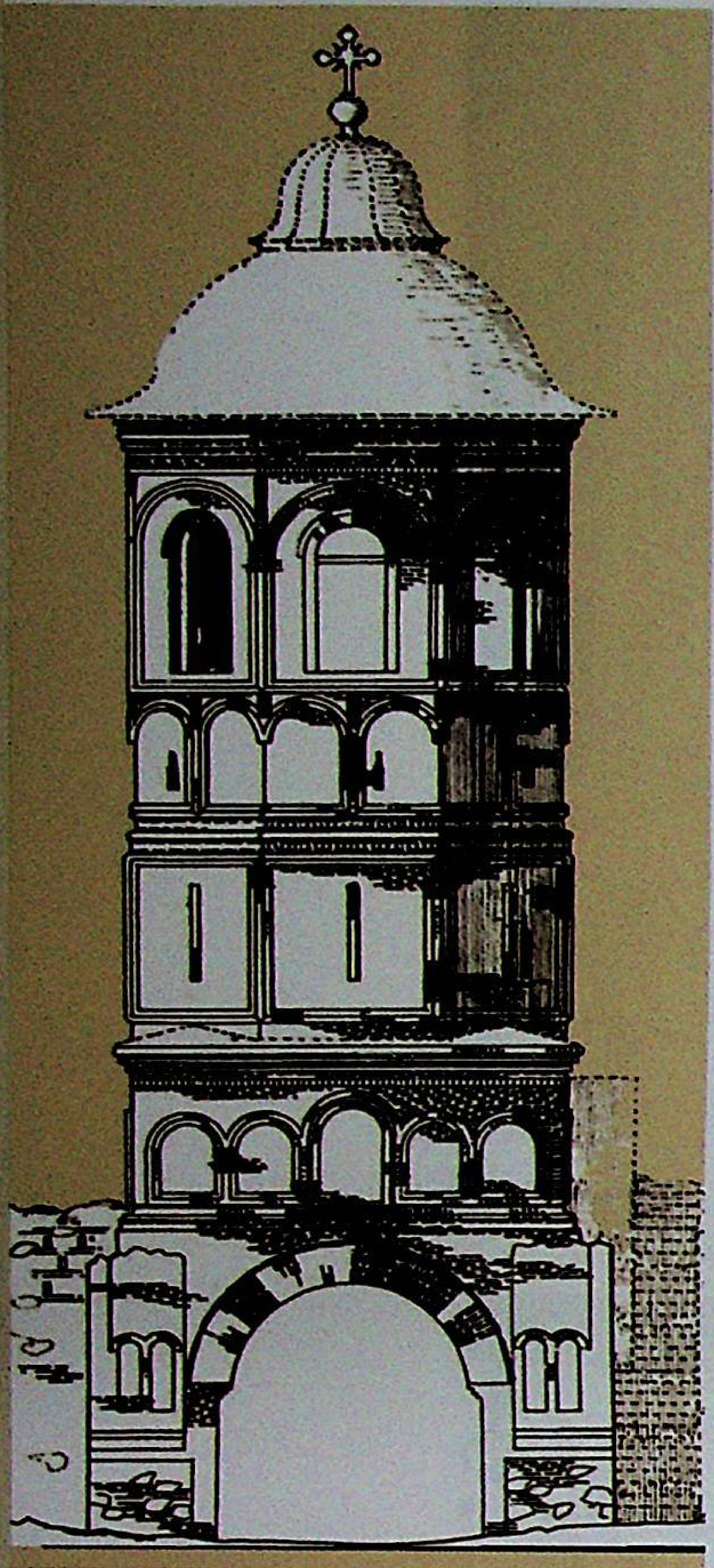
▲ *Portalurile mănăstirilor Brâncoveni, Golia și Cozia (registrul superior), Sinaia și Hurezi (registrul median și inferior), detalii de sculptură în piatră și pisanii*

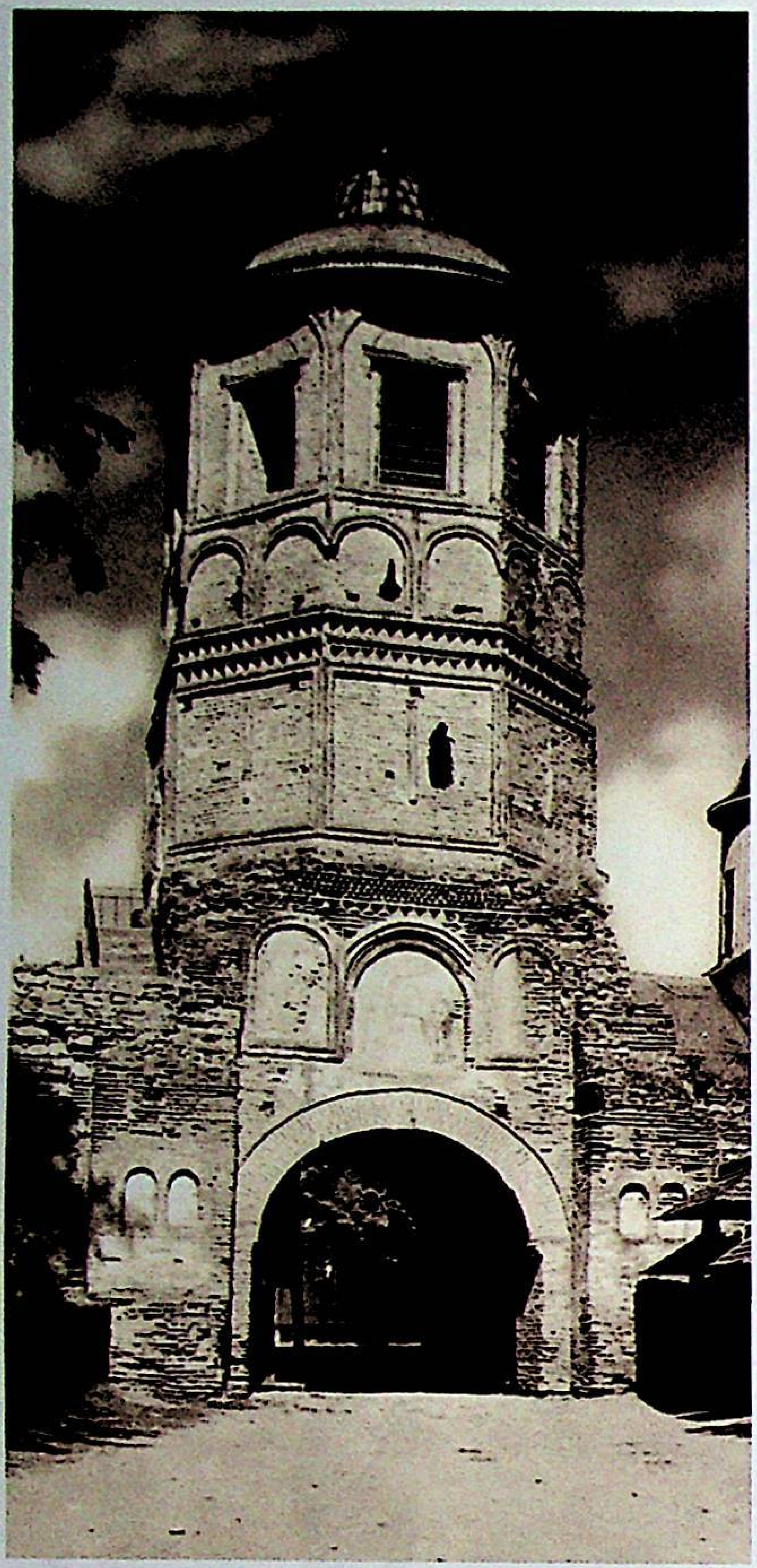

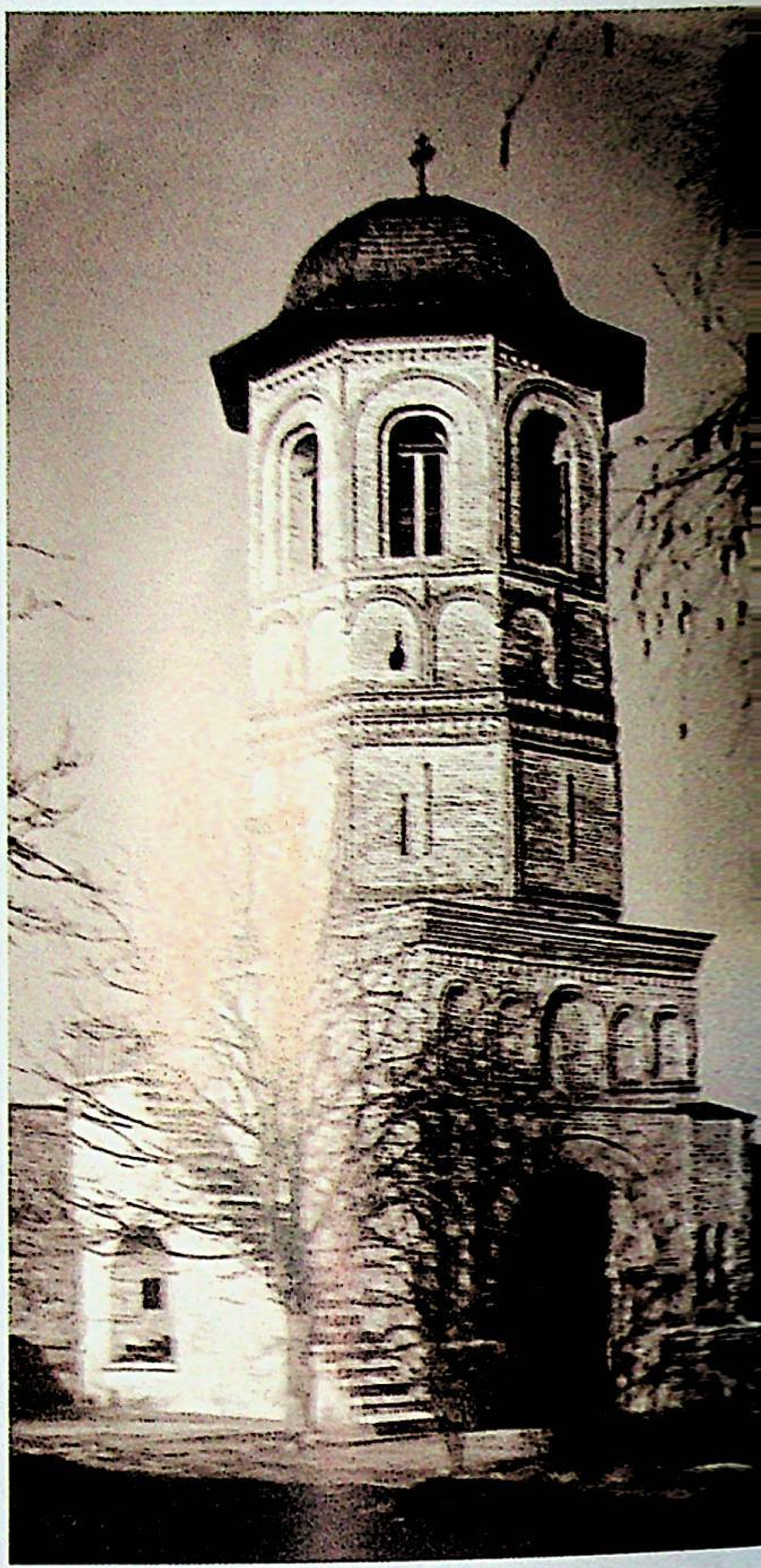

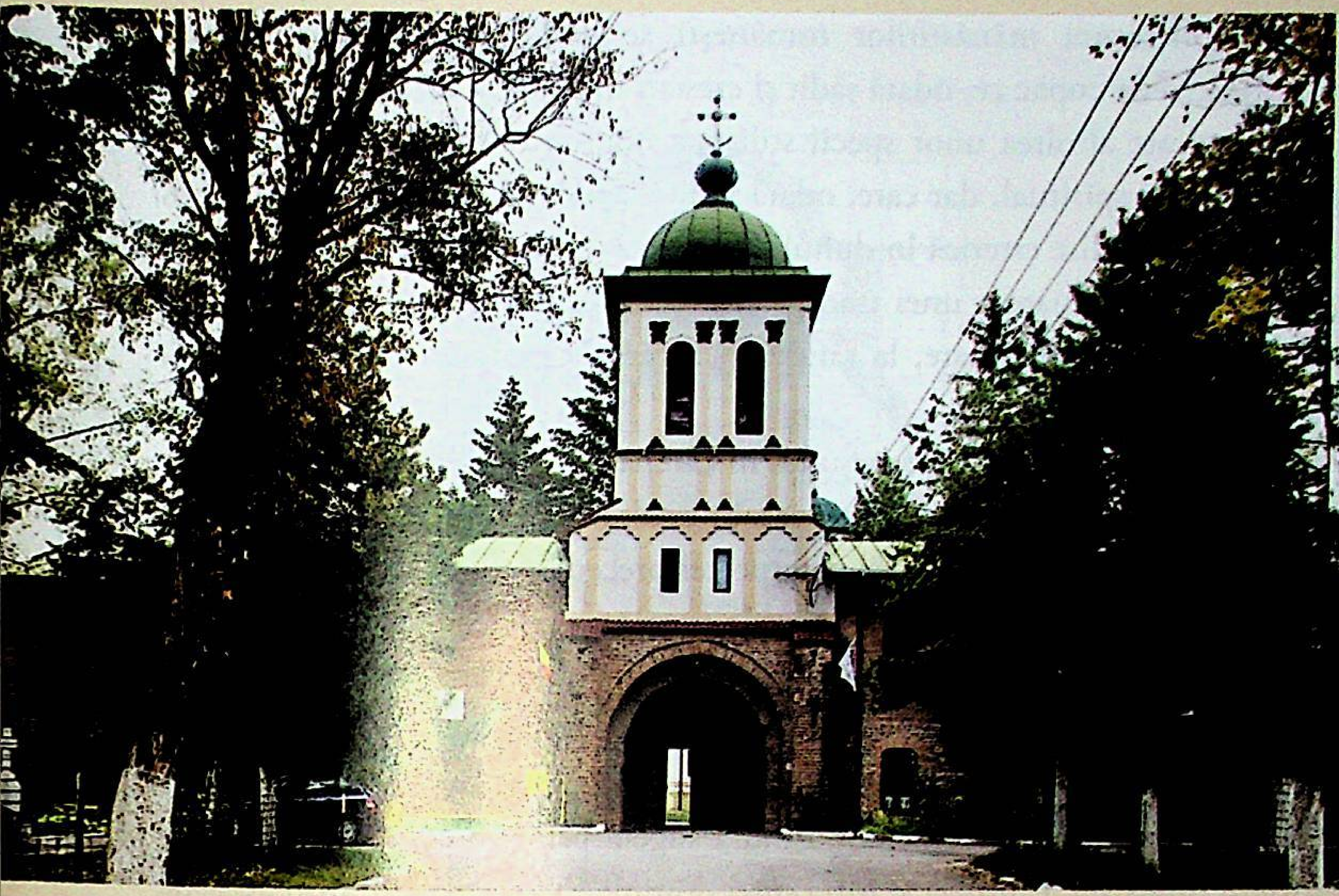
▲*Turnul clopotniță al mănăstirii Brebu, județul Prahova, plan releveu și fotografii de epocă*

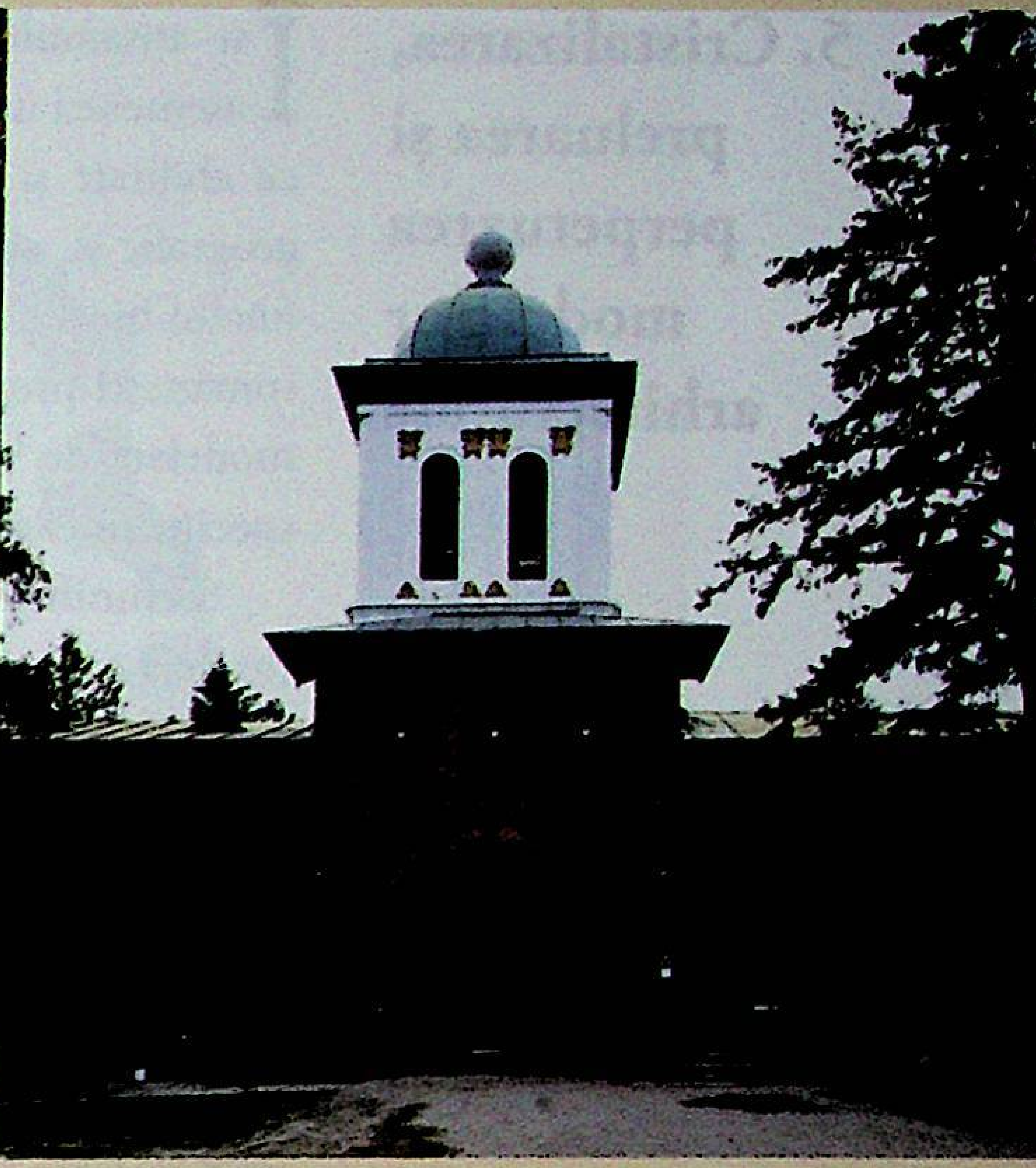
Un element arhitectural specific ansamblului, *clopotnița*, a fost tratată cu deosebită atenție, devenind unul dintre elementele estetice de referință ale mănăstirii, a cărei prezență o anunțau cu oarecare emfază, ele devenind un element caracteristic mănăstirilor din secolul al XVII-lea –, renumite fiind cele de la Plumbuita, Brebu (unul „dintre cele mai remarcabile monumente ale veacului al XVII-lea"[183]) și Brâncoveni. Ele se remarcau nu doar prin stilul decorativ, ci și prin înălțimea lor deosebită[184] și, cum majoritatea erau ctitorii domnești, acest fapt era marcat clar, prin prezența stemei Moldovei deasupra intrării sau pe cheia de boltă (Probota, Moldovița, Sucevița, Dragomirna, Golia, Cetățuia).

➤ *Clopotnițele mănăstirilor Plumbuita din București, Golia și Snagov*

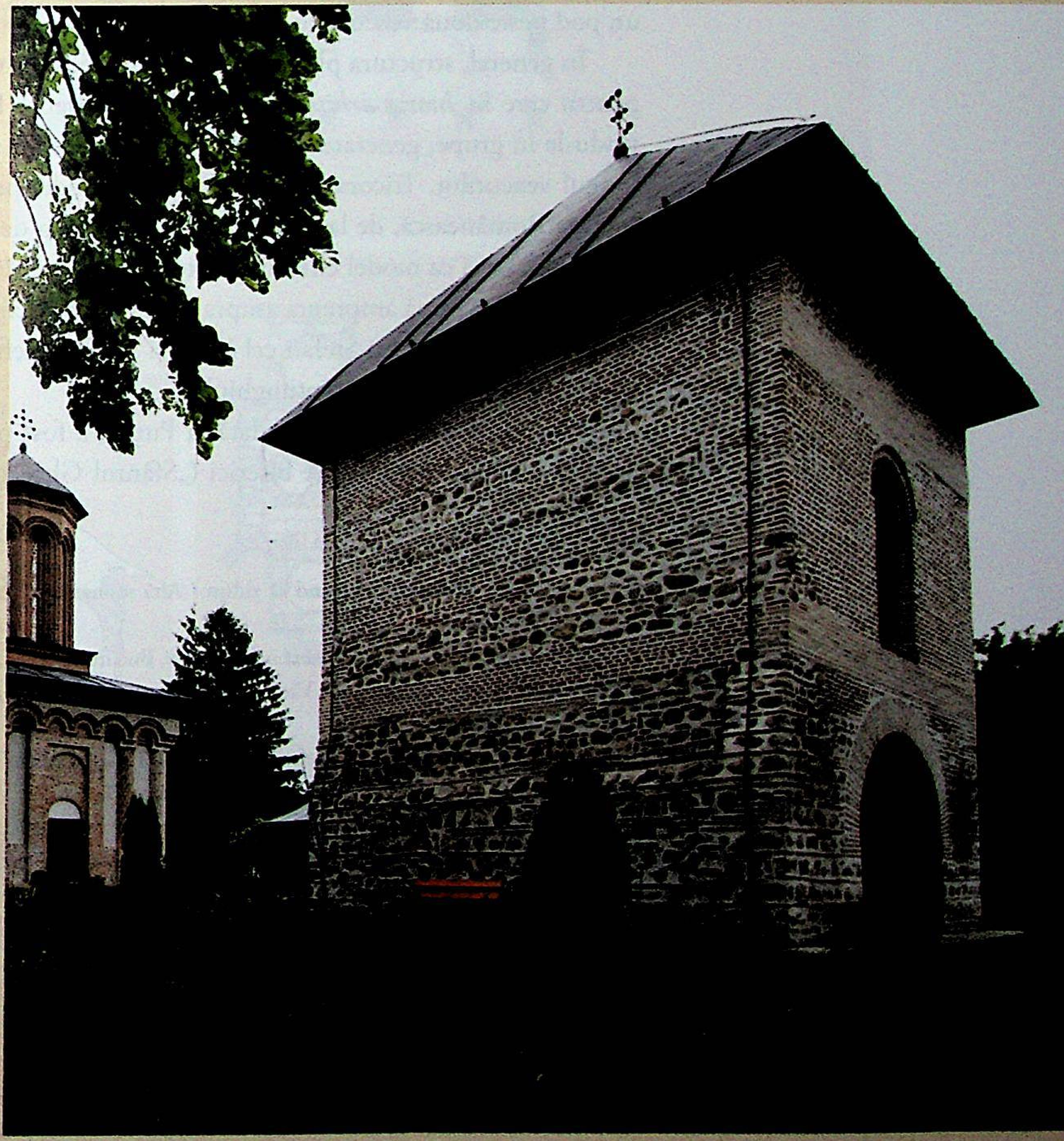
183. N. Ghika-Budești, „Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia – Partea a treia – veacul al XVII-lea. Epoca de tranziție – Domnia lui Matei Basarab", în: *BCMI*, 25 (1933), fasc. 71-74, Tip. „Datina românească", Vălenii de Munte, p. 26.

184. Cel de la Golia, despre care Paul de Alep afirma că „nu există nici în Moldova și nici în altă parte unul mai înalt, mai larg și mai măreț", are o înălțime de cca 30 m; R. Popa, *Mănăstirea Golia*, p. 19; turnul clopotniță de la Colțea era de dimensiuni nemaiîntâlnite în Țara Românească, fapt care a atras nu numai atenția localnicilor, cât și a străinilor, fiind atât de înalt încât devenise termen de comparație „înalt cât turnul Colții", vezi A. Ilieș, *Biserica Mănăstirii Colțea*, p. 13.

5. Cristalizarea, preluarea și perpetuarea modelelor arhitecturale

În ansamblul ei, arhitectura mănăstirilor românești se desfășoară înaintea ochilor asemenea unui trunchi de copac ce, odată sădit și crescut în tradiția bizantină, a permis cu abilitate și ingeniozitate altoirea unor specii stilistice noi, autohtone sau îndepărtate geografic și, adesea, străine spiritual, dar care, odată sădite acolo, au crescut la rândul lor, finalul fiind o armonioasă rodire estetică în duhul ortodox. Practic, întreaga istorie a artei românești prezintă această preluare a unei tradiții arhitecturale permeabilă și permanent modelată de varii influențe, generatoare, la rându-le, a ceea ce poartă numele de „stil", specific unei epoci sau regiuni.

Semnificativă este balada mănăstirii Argeșului, în care, *ab initio*, ctitorul alege un spațiu deja consacrat ce urmează a fi readus la viață iar, în final, meșterii recunosc capacitatea de a ridica un locaș care să-l întreacă în strălucire pe cel precedent[185]. Și mai semnificativ este faptul că, ultimul mare ctitor al artei medievale românești, Nicolae Mavrocordat, a început ctitorirea unei mănăstiri domnești, ca o preluare a unei tradiții adânc înrădăcinată în istoria țării „după cele mai bune datini ale țării cu tendința ambițioasă de a întrece tot ce s-a făcut în arhitectura ei"[186], fapt care explică păstrarea planului tradițional de la Argeș, căruia domnul fanariot îi amplifică formele, dorind a sugera printr-o construcție grandioasă ceea ce, în fond, nu exista: trăinicia și forța unei domnii[187], și realizând, prin aceasta, un pod peste două veacuri de istorie.

În general, structura planimetrică a constituit un model urmat cu consecvență, motiv pentru care în *Istoria arhitecturii românești*, Grigore Ionescu analizează bisericile împărțindu-le în grupe, generate de un tip anume, care s-a perpetuat, cu variantele firești, de-a lungul veacurilor. Triconcul a constituit un model preluat cu consecvență, plecându-se, în Țara Românească, de la Vodița I și II[188], biserica de la Cozia preluându-l, la rându-i, și urmând a servi ca model ctitoriilor ulterioare[189]. În Moldova, biserica „Sfânta Treime" din Siret avea să-și pună amprenta asupra planului bisericii Voroneț care, la rându-i, „va predomina în arhitectura lui Ștefan cel Mare și va intra definitiv în tradiția artei moldovenești, alături de tipul de plan dreptunghiular"[190].

Gropnița, prezentă prima dată la Putna, a fost preluată la Neamț, devenind cap de serie și model pentru multe biserici („Sfântul Gheorghe" din Suceava, Probota, Humor,

➤ *Planurile releveu ale mănăstirilor Cozia (sus), Voroneț (stânga), Sucevița și Galata (dreapta)*

185. „Află că noi știm / Oricând să zidim / Altă monastire / Pentru pomenire, / Mult mai luminoasă / Și mult mai frumoasă!"

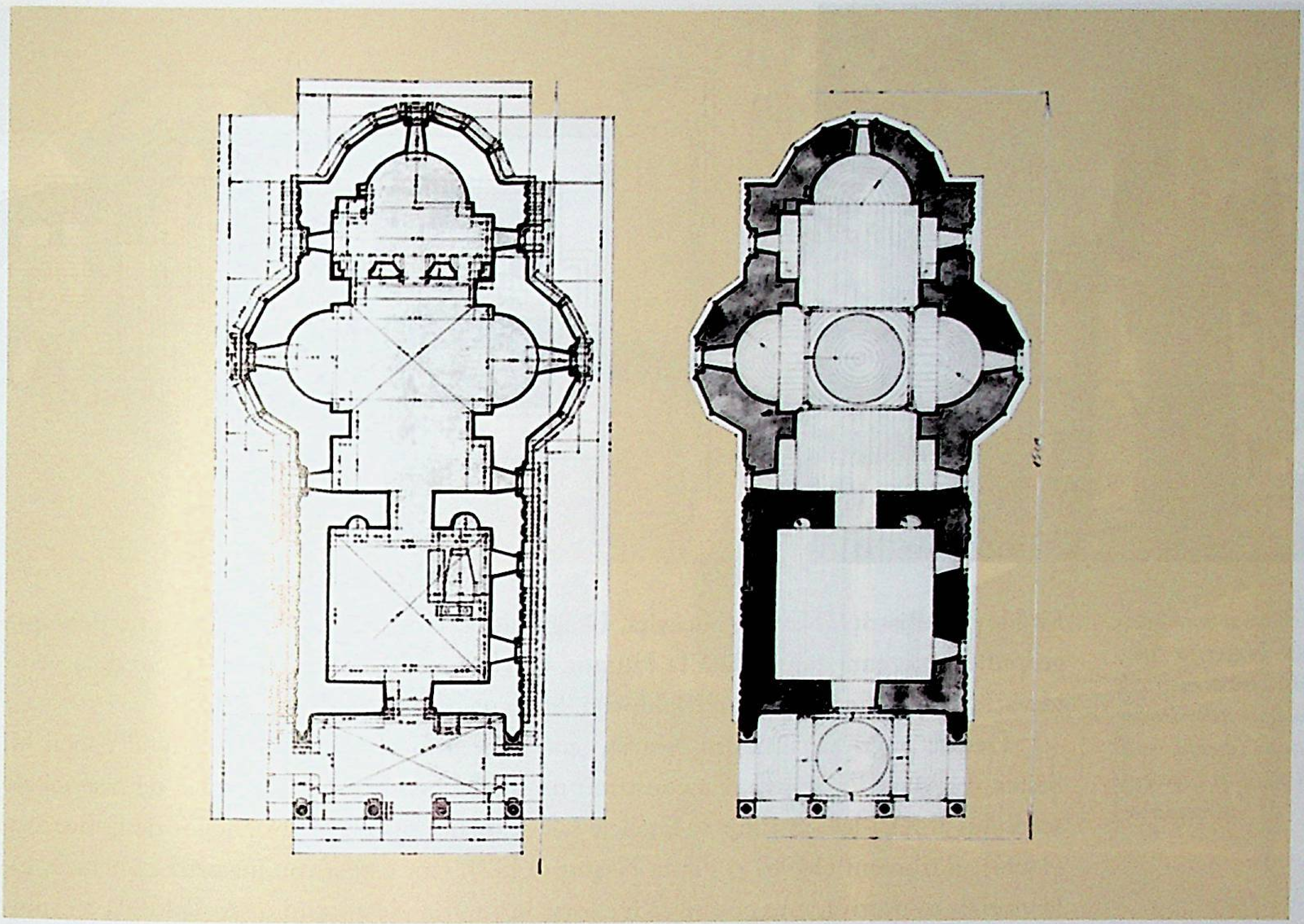
186. Nicolae Iorga, *Cultura română sub fanarioți*, București, Socec, 1918, p. 93.

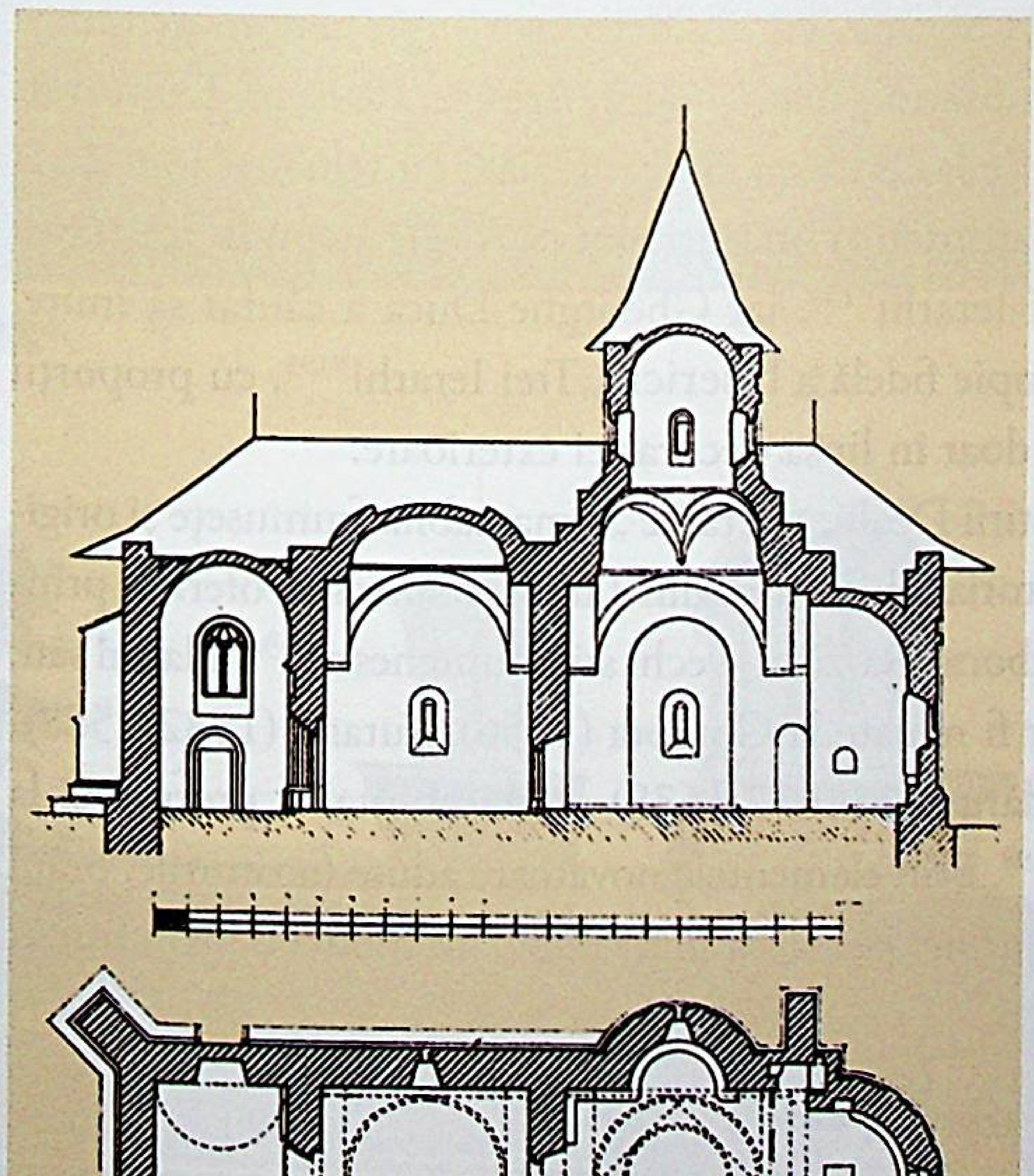
187. Liviu Rotman, „Mănăstirea Văcărești, note istorice", în: *Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă*, 2/1974, p. 4.

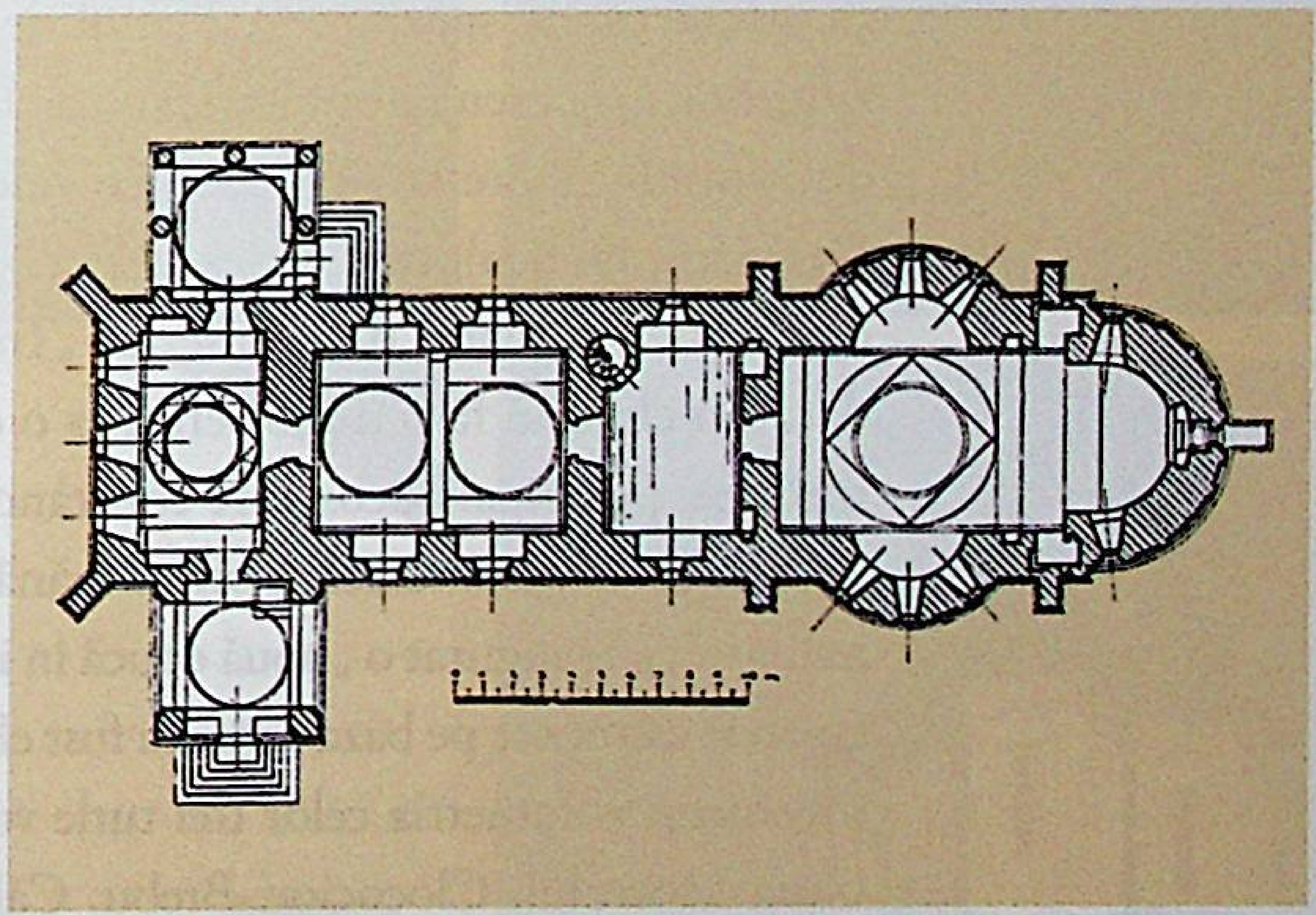
188. Care a constituit modelul preferat al arhitecturii bisericești din Țara Românească, M. Davidescu, *Monumente medievale din N-V Olteniei*, Ed. Meridiane, București, 1970, p. 22.

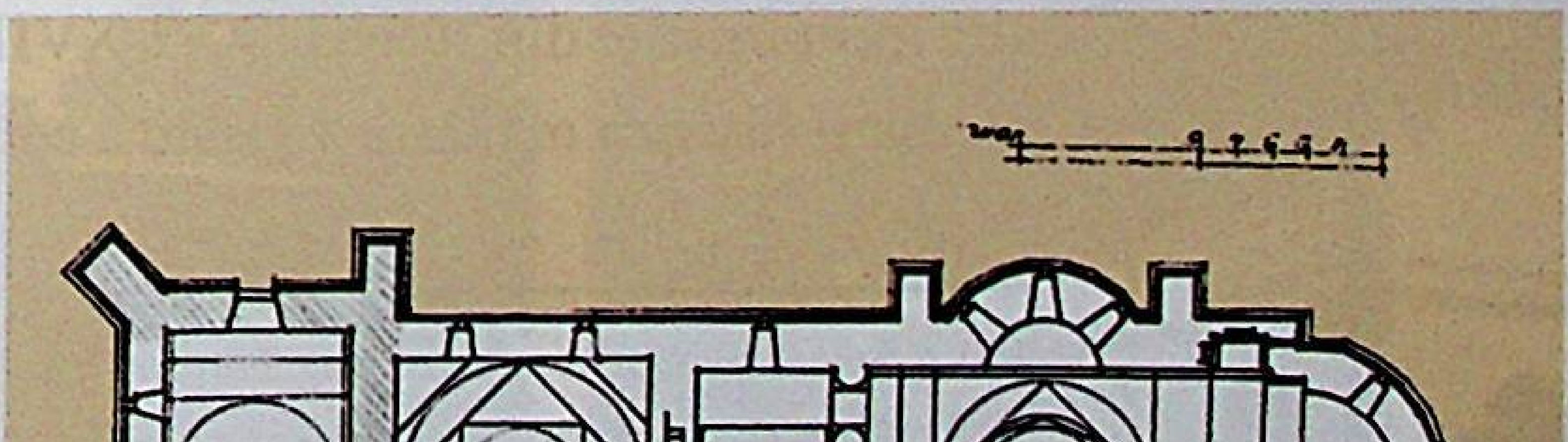
189. Cei mai mulți cercetători consideră Cozia ca fiind prima care a dus la răspândirea triconcului, prin intermediul ei forma triconc generalizându-se preponderent la lăcașurile cu funcție aulică și monastică, în timp ce Cristian Moisescu afirmă că edificiul care a marcat constituirea pe pământ românesc a tipului triconc cu turlă pe naos în anii 1377-1378 a fost Tismana; C. Moisescu, „Din nou despre Tismana", în: *Buletinul Comisiei Naționale a monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice*, 10 (1999), 1-4, pp. 80-81.

190. Petru Comarnesco, *Voroneț*, Ed. Meridiane, București, 1965, p. 12; astfel, Moldova a cunoscut planul triconc în care absidele laterale sunt flancate de firide dreptunghiulare, care, deși nu apar deplin exprimate, au persistat, prezente fiind la monumentele din timpul lui Ștefan cel Mare, de la care ne-au rămas trei biserici pe care Balș le clasează în grupa „planului cu caractere sârbești" (Horia Teodoru, „Contribuții la studiul și evoluția planului triconc în Moldova", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 39 [1970], 1, pp. 32-33).

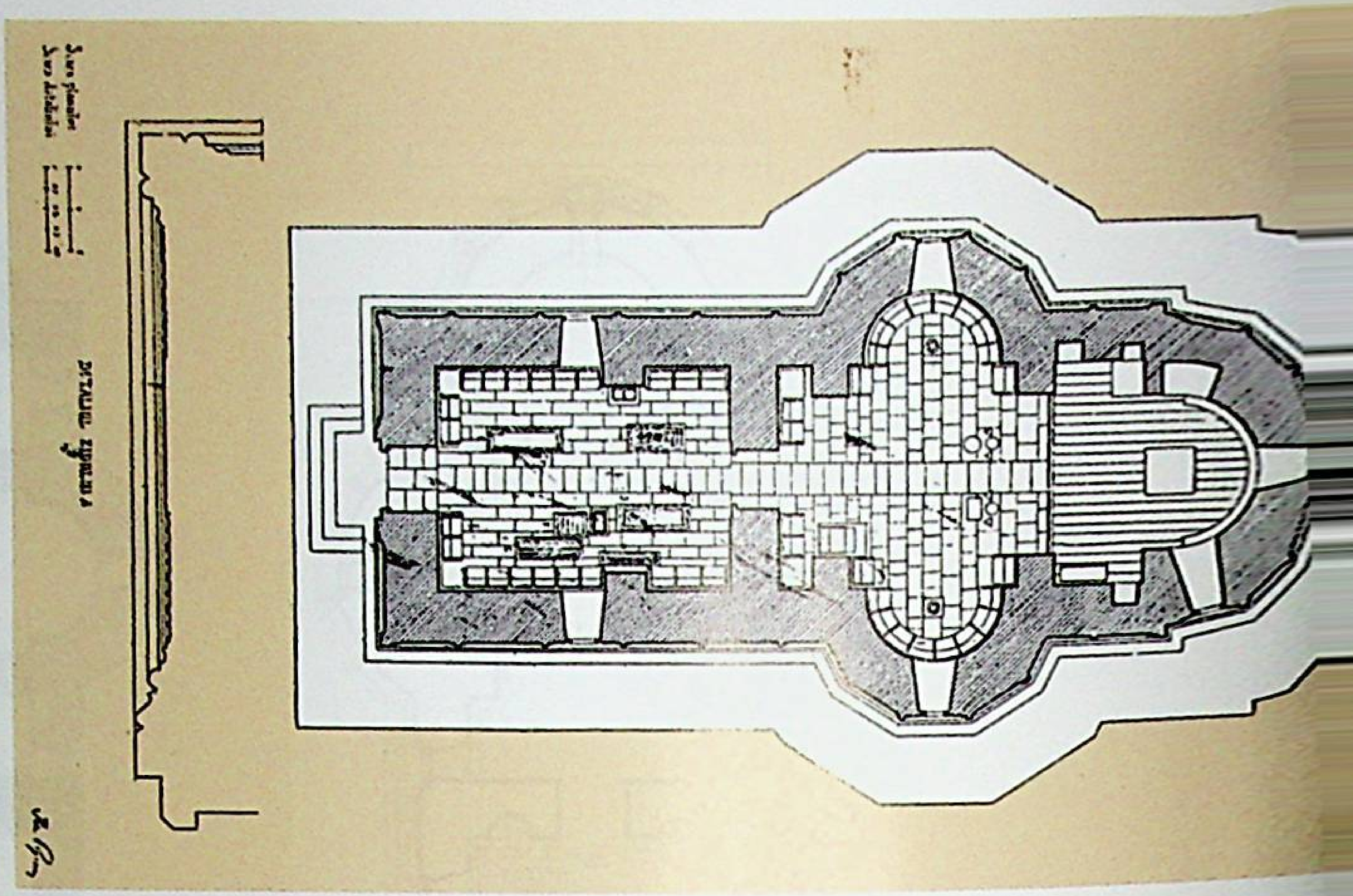

▲▶ *Biserica mănăstirii Dealu, Târgoviște (sus), model pentru bisericile mănăstirilor Brebu, Tutana (dreapta-sus), Căldărușani și Clocociov (dreapta-jos)*

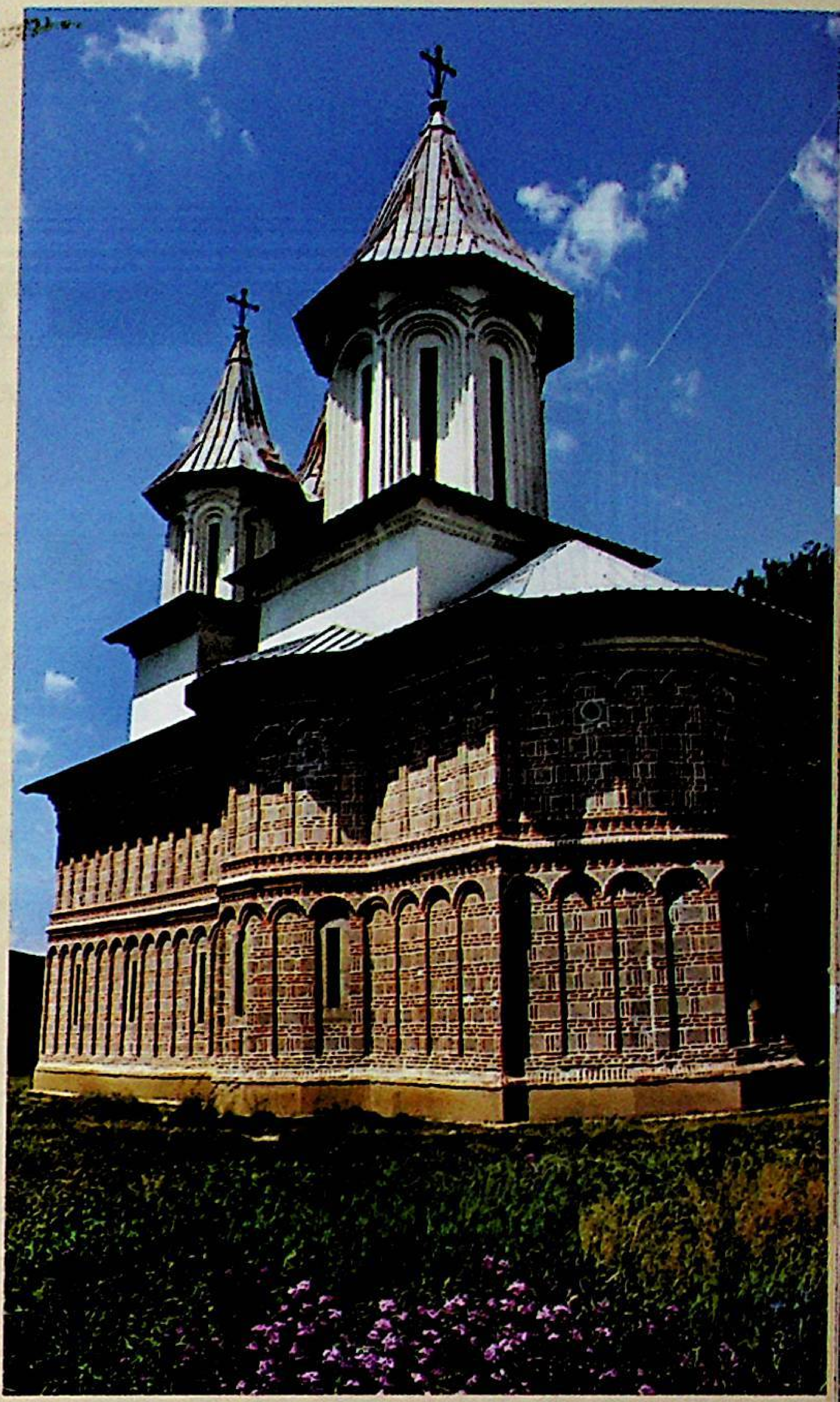
Moldovița, Bistrița, Slatina, Sucevița, Dragomirna, Golia, Solca), iar tainița de deasupra gropniței, prezentă prima dată la Humor, dar fără a se cunoaște precis de unde a venit ideea[191], avea să fie întâlnită la Moldovița, Sucevița, Galata și Solca.

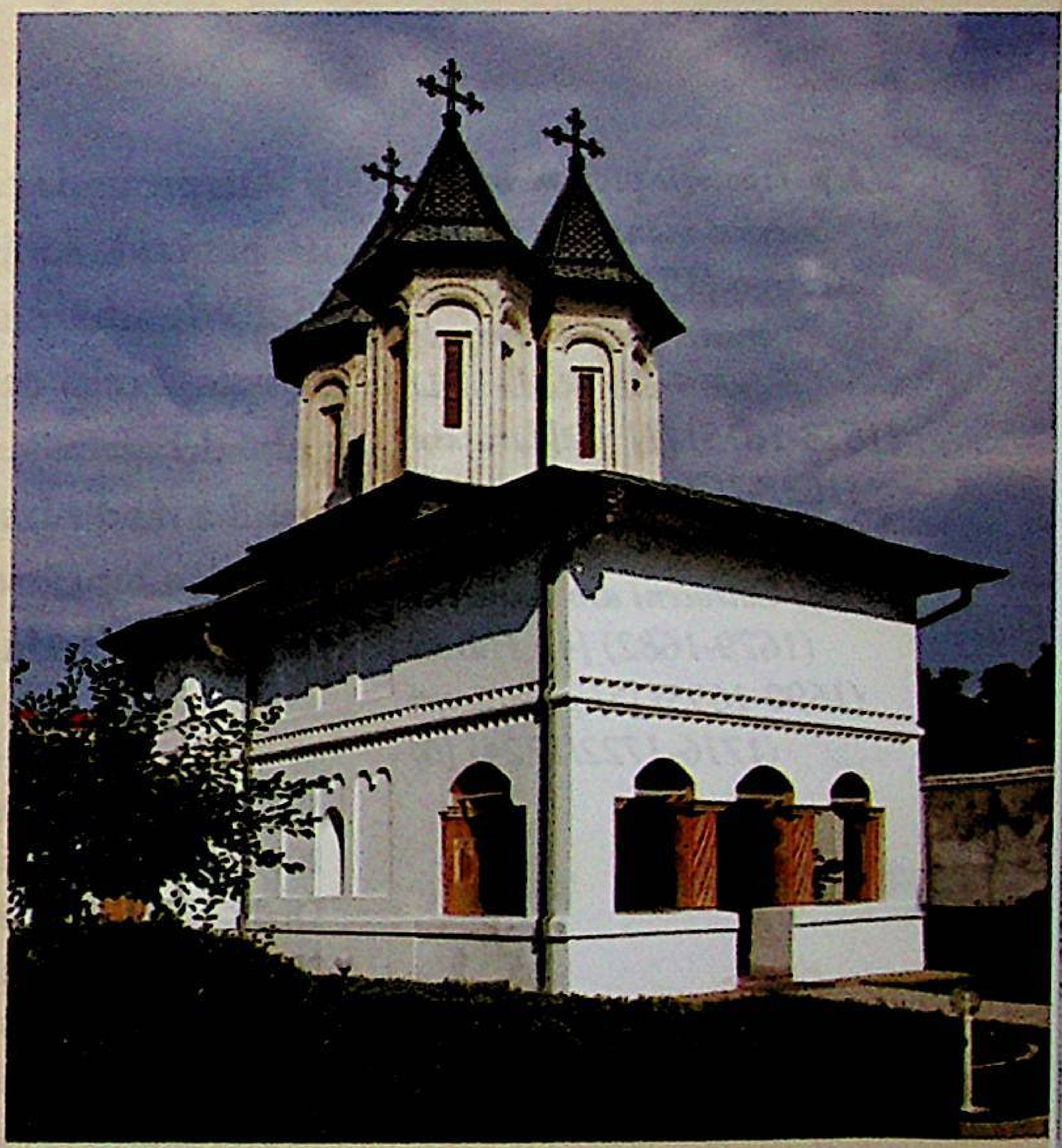
Despre biserica mănăstirii Neamț, „monumentul cel mai reprezentativ al epocii lui Ștefan cel Mare"[192], se știe că a constituit un model pentru o serie întreagă de biserici ale secolului al XVI-lea, în timp ce fațadele sale seamănă cu cele ale bisericilor de la Borzești (1494), Războieni (1496) și Piatra Neamț (1497), fapt care a condus către concluzia că, la vremea respectivă, este posibil să fi existat în ținutul Neamțului o școală locală cu soluții arhitecturale specifice[193]. Planul de la Slatina, cu absidele ușor îngropate în grosimea zidurilor, este asemenea bisericilor de la „Sfântul Ioan"-Piatră, Arbore, Reuseni, Dobrovăț, din timpul lui Ștefan cel Mare, iar cele de la Bârnova, Solca, Galata au reluat planul de la Dragomirna. Sculptura turlei de aici l-a inspirat și impulsionat pe Vasile Lupu în realizarea dantelăriei în piatră de la biserica „Trei Ierarhi"[194], iar Gheorghe Duca a căutat să imite, dacă nu chiar să facă din biserica sa o copie fidelă a bisericii „Trei Ierarhi"[195], cu proporții similare, principala deosebire constând doar în lipsa decorației exterioare.

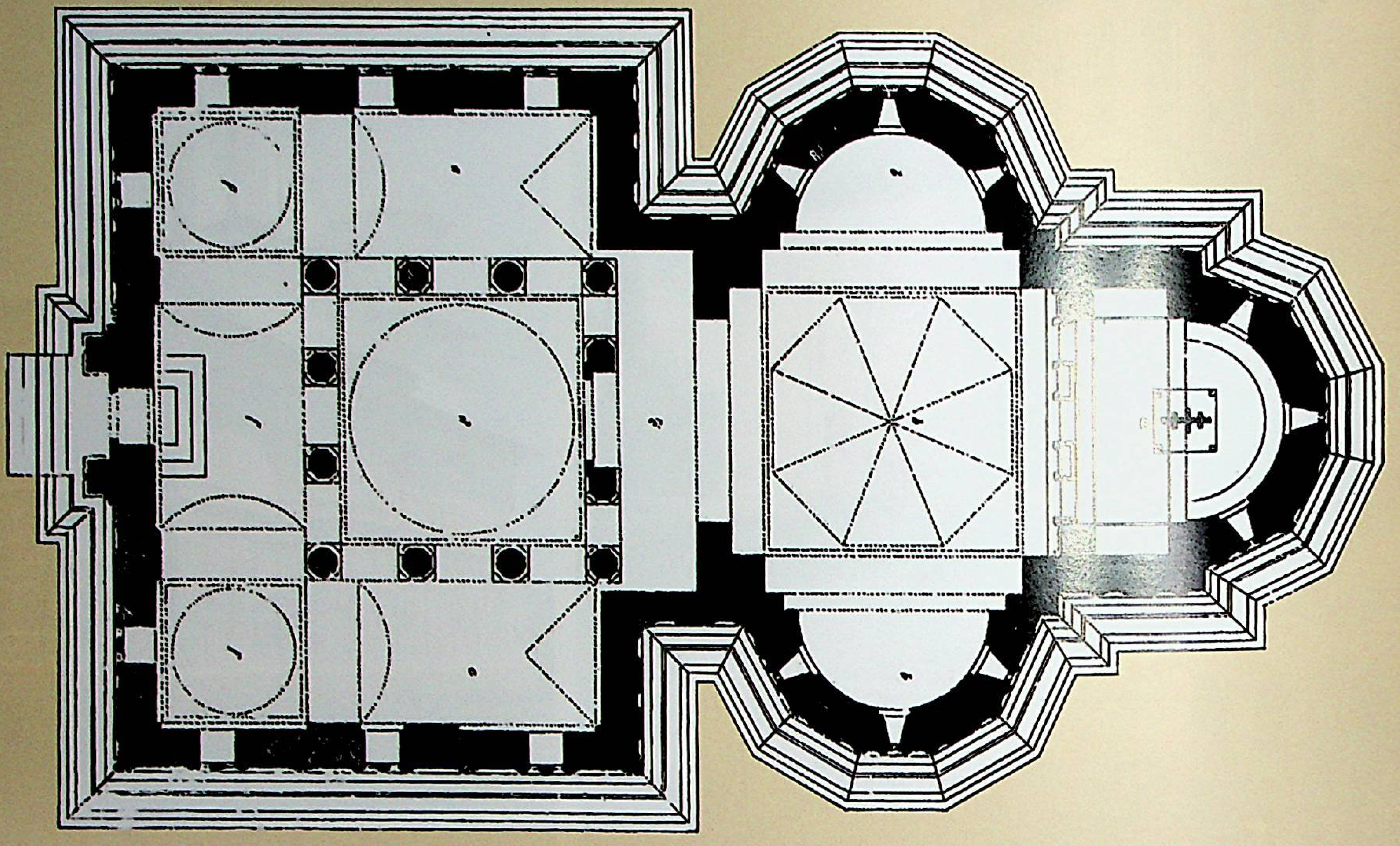
În Țara Românească, biserica mănăstirii Dealu, operă de „remarcabilă frumusețe și originalitate", a inaugurat o „nouă epocă în istoria arhitecturii din Țara Românească, oferind principalele elemente pe baza cărora a fost elaborat așa-zisul «vechi stil muntenesc»"[196]. Planul său, precum și volumetria celor trei turle vor fi reluate la Gorgota (1556), Tutana (1582-1588), Gura Motrului, Clocociov, Brebu, Căldărușani (1637-1638) și Plumbuita[197], precum și la alte monumente din secolele XVI-XVII[198]. Prin elementele novatoare aduse (arcaturile, brâul median) biserica mănăstirii Dealu a constituit „pentru multă vreme, un model deseori imitat

---

191. Ștefan Balș, *Le monastère de Humor*, Ed. Meridiane, București, 1965, p. 12.
192. Grigore Ionescu, *Arhitectura*, p. 232.
193. C. Prisnea, *Mănăstirea Neamț*, p. 12.
194. N. Grigoraș, *Biserica Trei Ierarhi*, p. 8.
195. N. Grigoraș, *Mănăstirea Cetățuia*, p. 10.
196. V. Drăguț, *Arta creștină în România*, vol. 5, secolul al XVI-lea, Ed. IBMBOR, 1985, vol. 5, p. 70.
197. M. Palade, *Biserica Mănăstirii Dealu. Istorie în forme și culori*, Ed. Sophia, București, 2008, pp. 208-209.
198. V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Ed. Științifică și Enciclopedică, 1976, p. 122.

Tipologie planimetrică a bisericii mănăstirii Curtea de Argeș (1512-1517) [sus], model pentru bisericile mănăstirilor: Radu Vodă (1613-1615) [1]; Căldărușani (1637-1638) [2]; Catedrala patriarhală (1654-1658) [3]; Cotroceni din București (1679-1682) [4]; Hurezi (1690-1693) [5] și Văcărești (1716-1722/1724) [6]

și interpretat de către constructori din Țara Românească, oferind în special prin decorația sa un punct de sprijin pentru procesul de cristalizare a unui stil original, care definește școala locală de arhitectură"[199]. În mod evident, ea a contribuit îndeosebi la configurarea profilului stilistic al celei de la Curtea de Argeș[200], prin alegerea paramentului de piatră și al vocabularului decorativ.

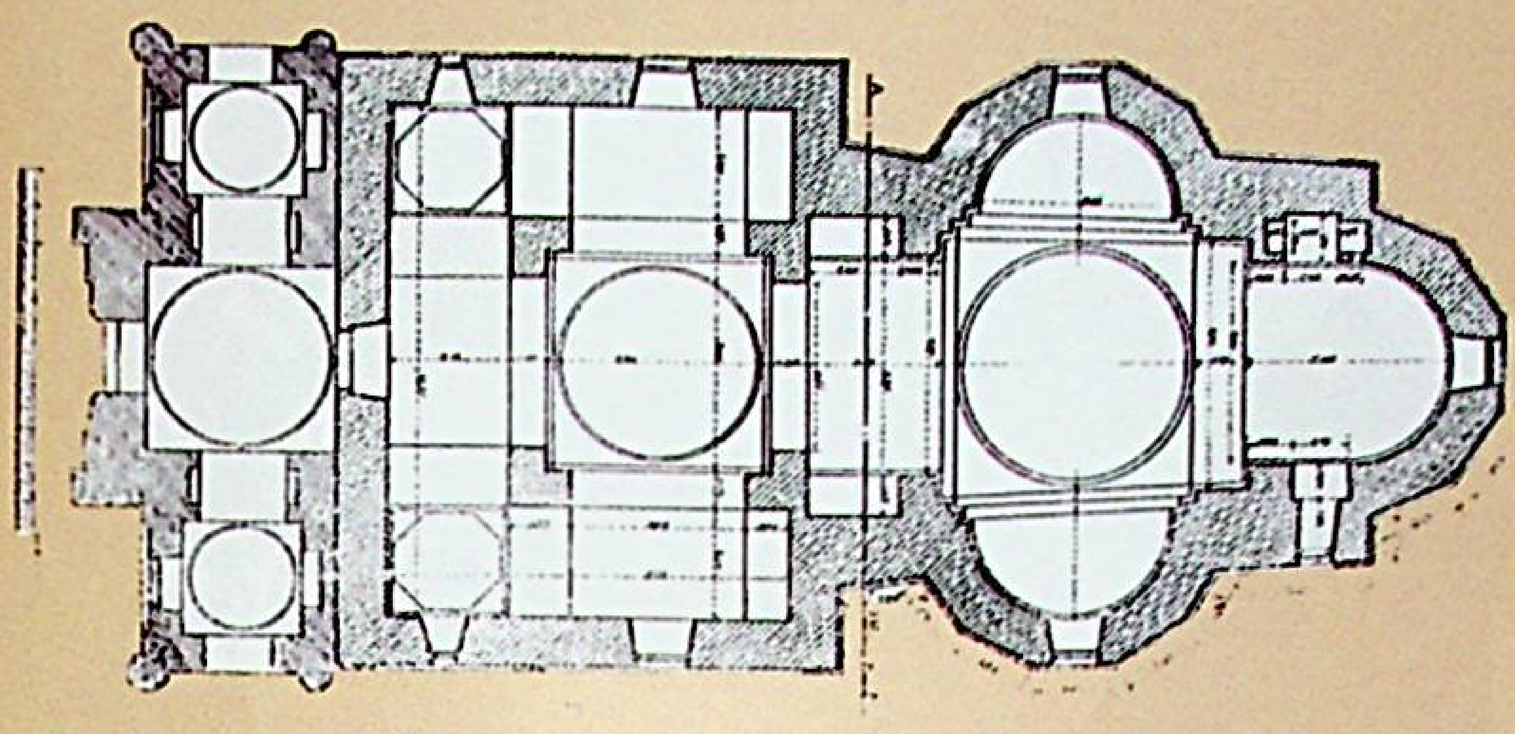
La rându-i, structura planimetrică cu pronaos supralărgit a bisericii mănăstirii Argeșului a condus către constituirea unei adevărate „școli", toate marile ctitorii domnești de mai târziu inspirându-se de aici: Radu-Vodă[201], Căldărușani, Mitropolia București (1654-1658)

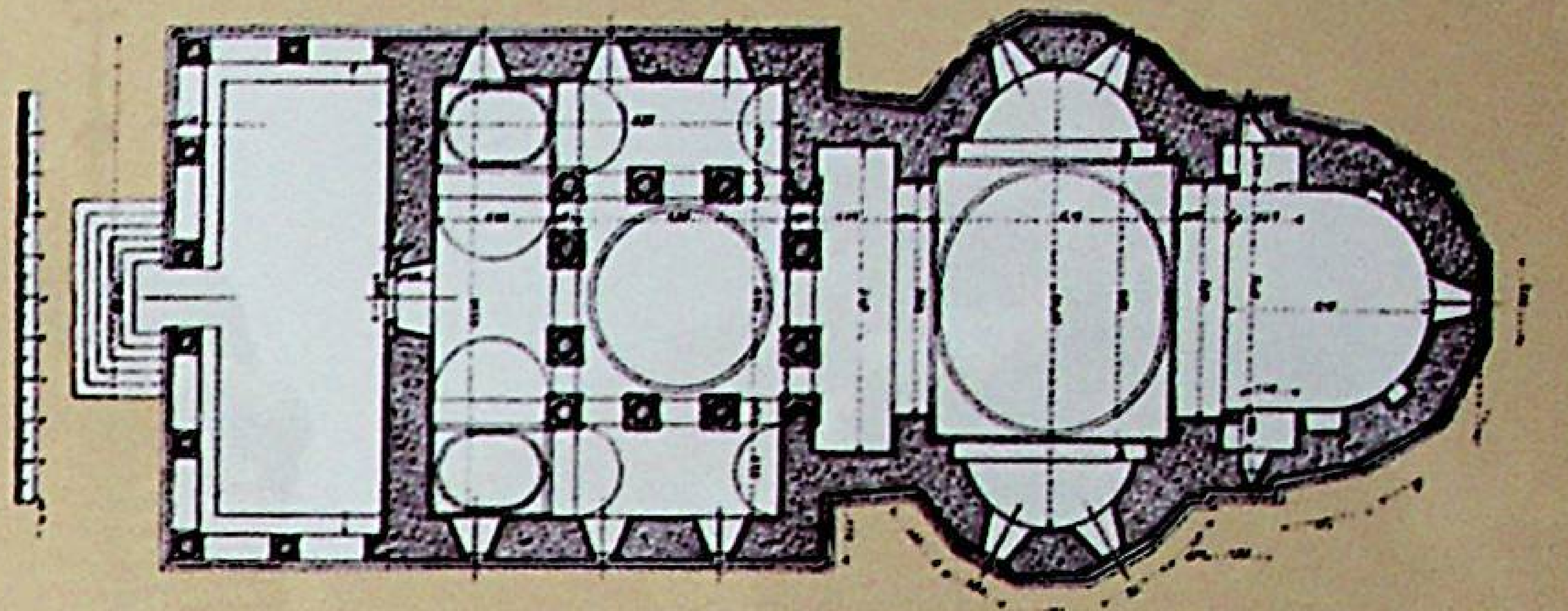
199. Vasile Drăguț, *Arta românească*, Ed. Meridiane, București, 1982, p. 237.

200. Ridicată de Sfântul voievod Neagoe Basarab, cel care nu întâmplător se angajase în pictarea bisericii de la Dealu, rămasă neterminată în urma morții lui Radu cel Mare.

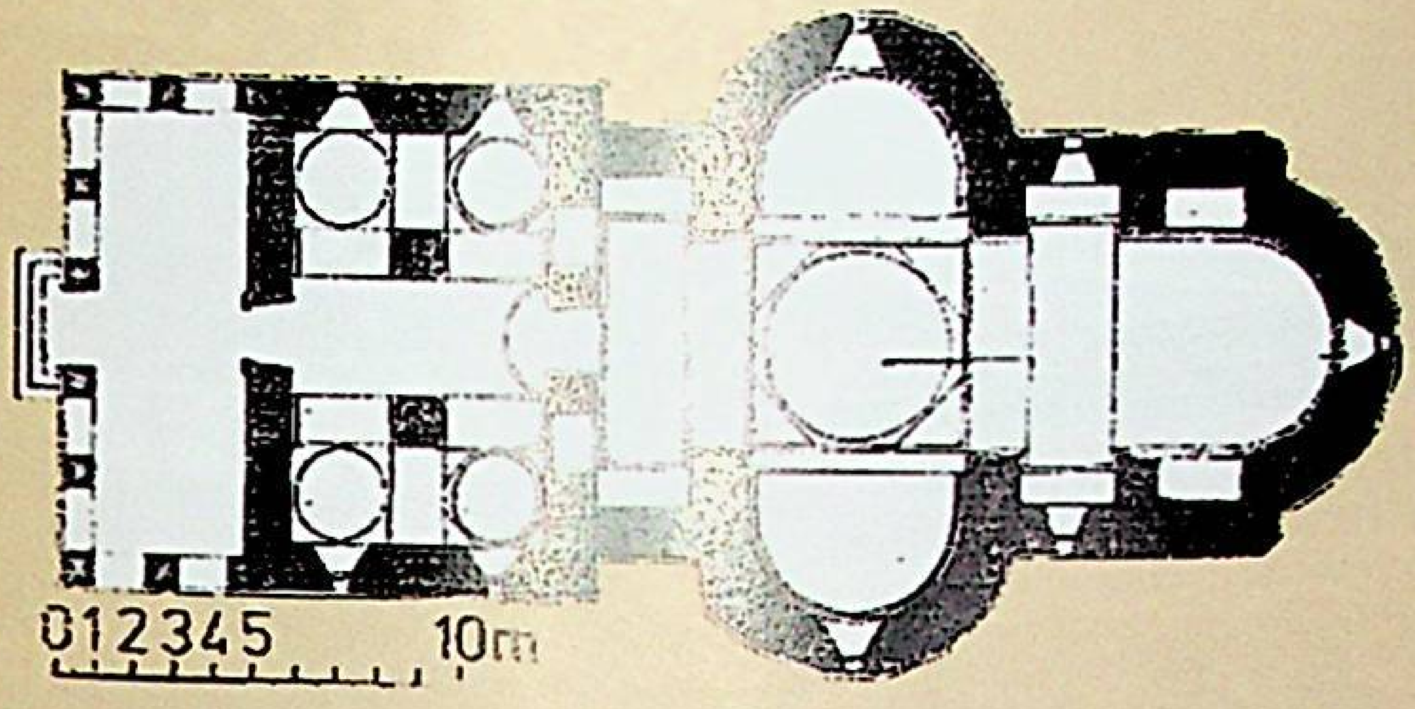
201. În același timp, biserica a constituit un început de drum pentru bisericile cu pridvor deschis. În urma cercetărilor arheologice, se poate susține că biserica, în ultimul sfert al secolului al XVI-lea, ar fi avut un pridvor. Ea ar putea fi astfel „primul edificiu din grupul – inaugurat de ctitoria lui Neagoe Basarab de la Curtea de Argeș – al bisericilor de plan treflat cu pronaos supralărgit, cu turla sprijinită pe coloane, care să fi fost prevăzut cu pridvor, premergând

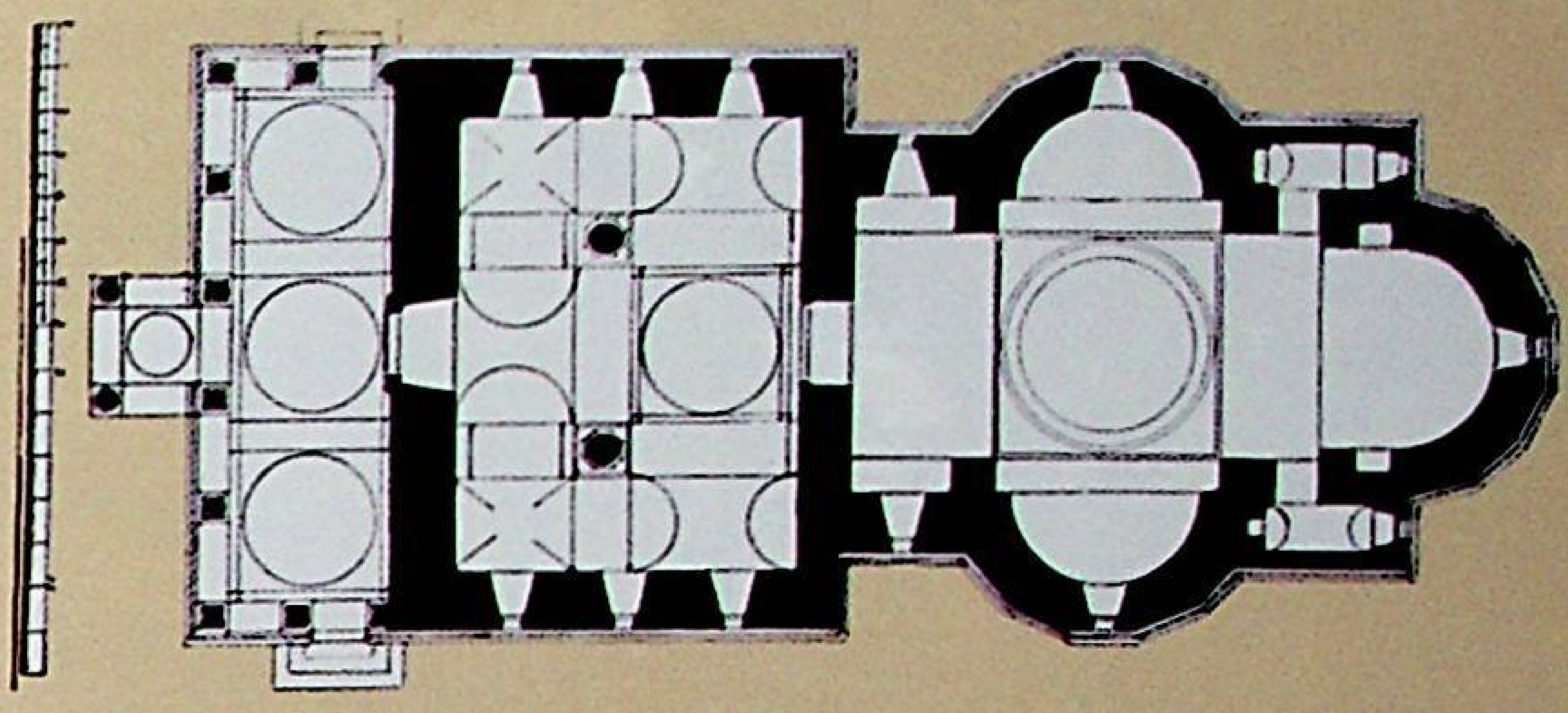
1

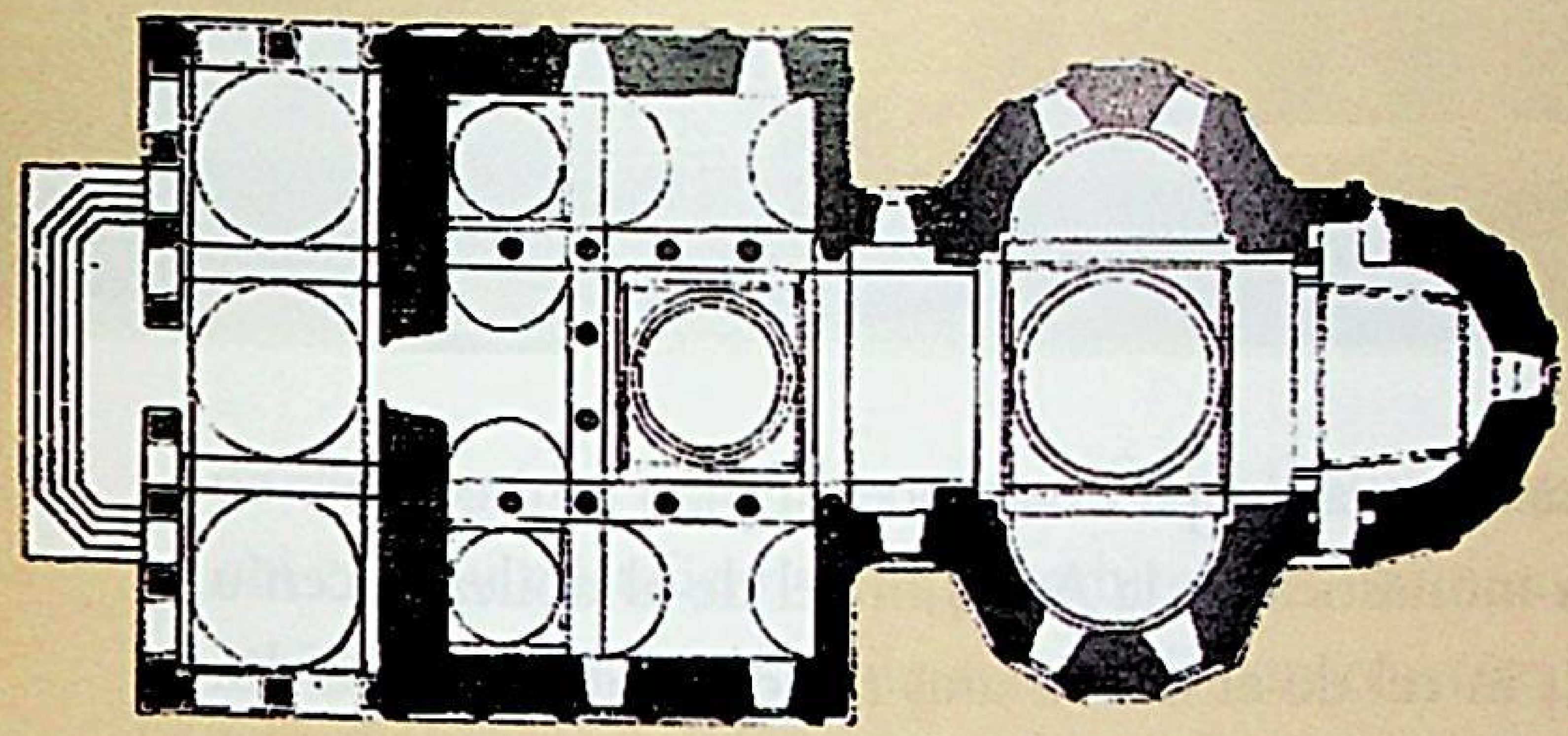
4

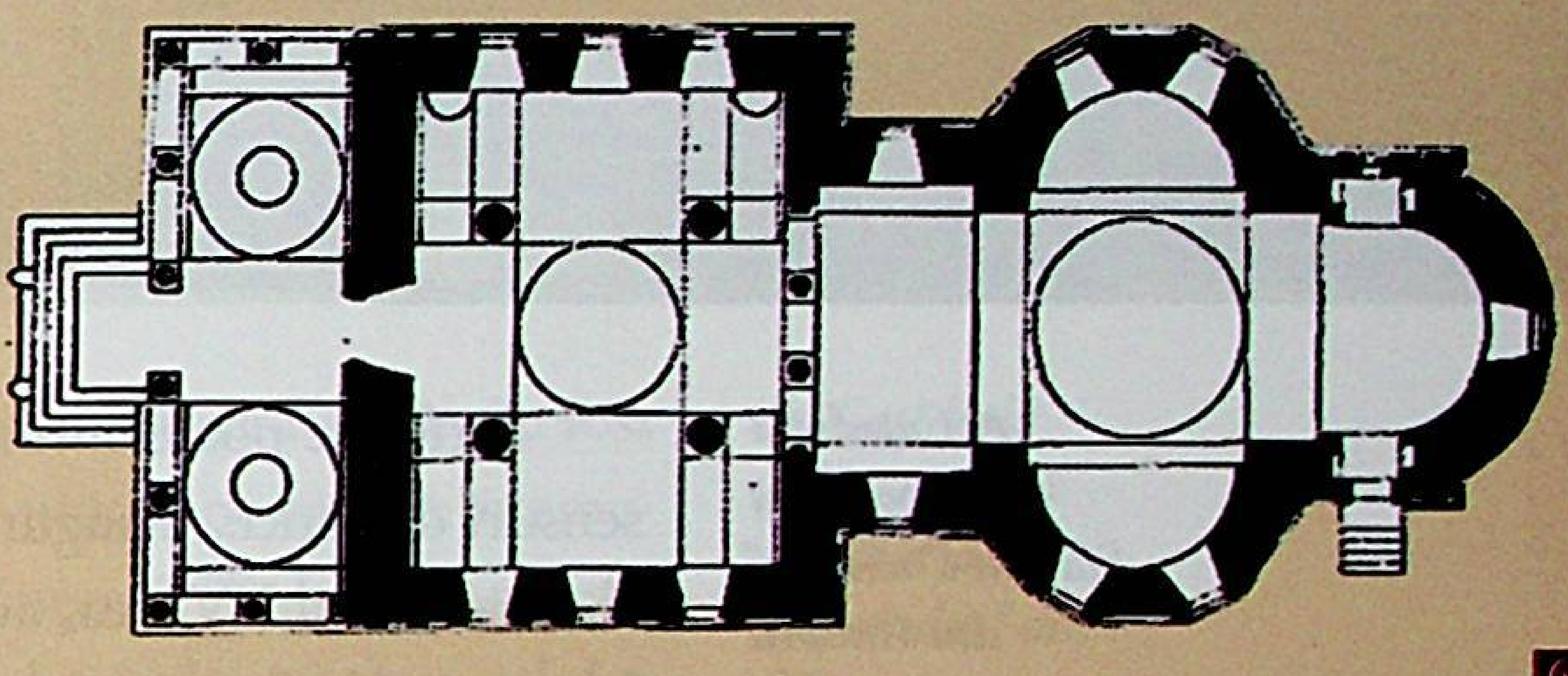
2

5

3

6

la care se adaugă ctitoriile perioadei 1678-1724, încadrabilă în ceea ce poartă numele de „artă bizantină": Cotroceni (1679-1681), Hurezi[202], „Sfântul Gheorghe"-Nou și Văcărești (1722-1724). În mod firesc, a fost continuată tradiția arhitecturii domnești a secolului al XVI-lea, fapt pentru care bisericile de mănăstire, necropole domnești, au urmat modelul cu pronaos supralărgit, fapt explicabil și prin aceea că, pe când era boier, Șerban Cantacuzino fusese ispravnic la biserica Mitropoliei din București iar, odată ajuns domn, a dispus restaurarea ctitoriei de la Argeș[203], „reactualizându-i valoarea de model pentru bisericile cu funcție de necropole princiare: Cotroceni, Hurezi, Văcărești"[204].

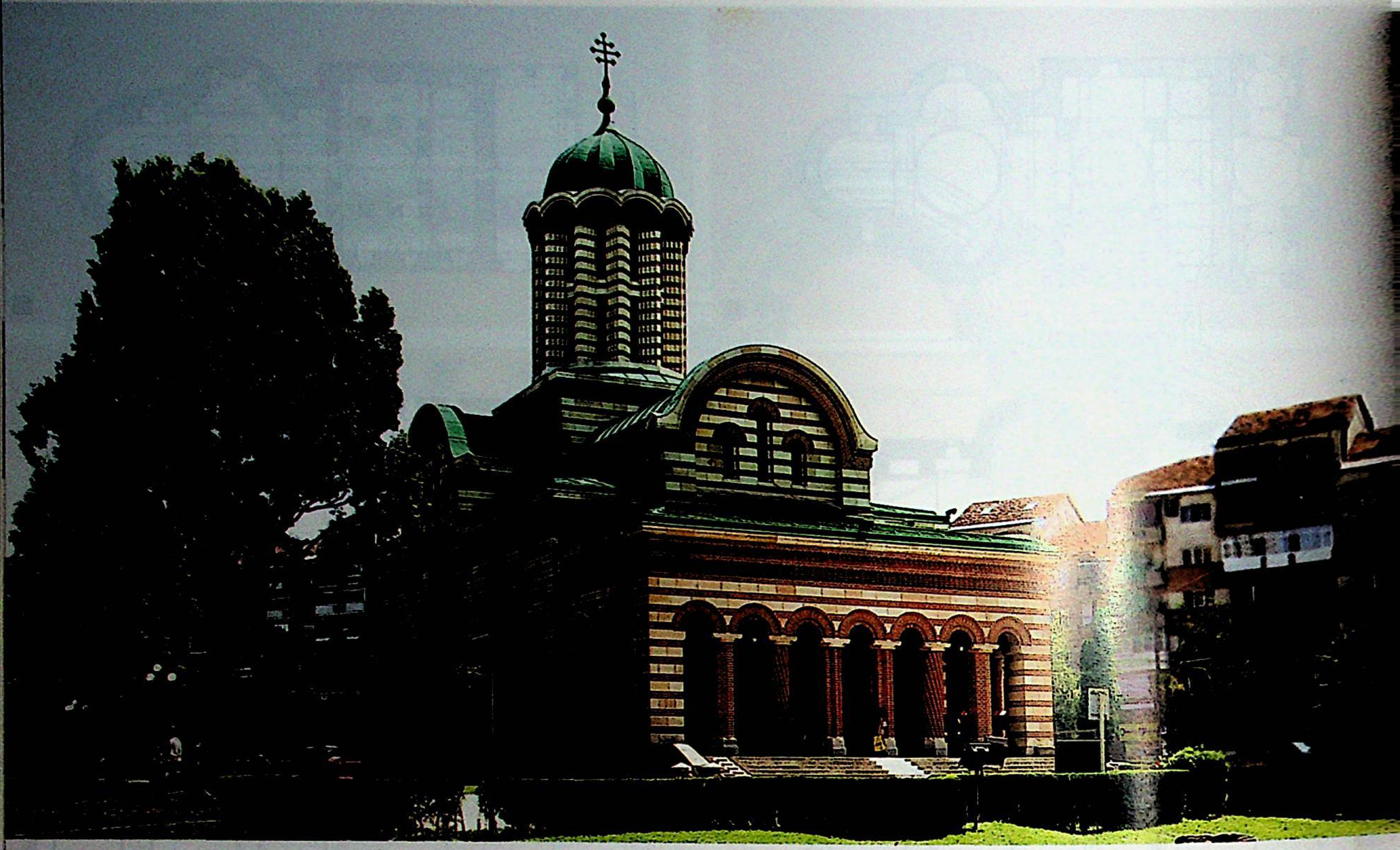
---

cu câteva decenii biserica Mitropoliei din București" (Gheorghe I. Cantacuzino, „Observații arheologice privind pridvorul bisericii Radu Vodă din București", în: *BCMI*, 12-16, [2001-2005], p. 63).

202. Însă într-o variantă simplificată, C. Popa, I. Iancovescu, *Mănăstirea Hurezi*, p. 70.

203. El s-a îngrijit îndeaproape de ctitoria de la Argeș, reparând-o și înlocuindu-i iconostasul (Gh.I. Cantacuzino, *Mănăstirea Cotroceni*, pp. 19-20), încadrabil în marea familie a iconostaselor brâncovenești și care, după o ședere în biserica de la Valea Danului, se află expus în Muzeul Palatului Arhiepiscopiei Argeșului și Muscelului.

204. C. Popa, „Ctitoriile epocii brâncovenești", p. 25.

▲ *Catedrala mitropolitană „Sfântul Dumitru" din Craiova*

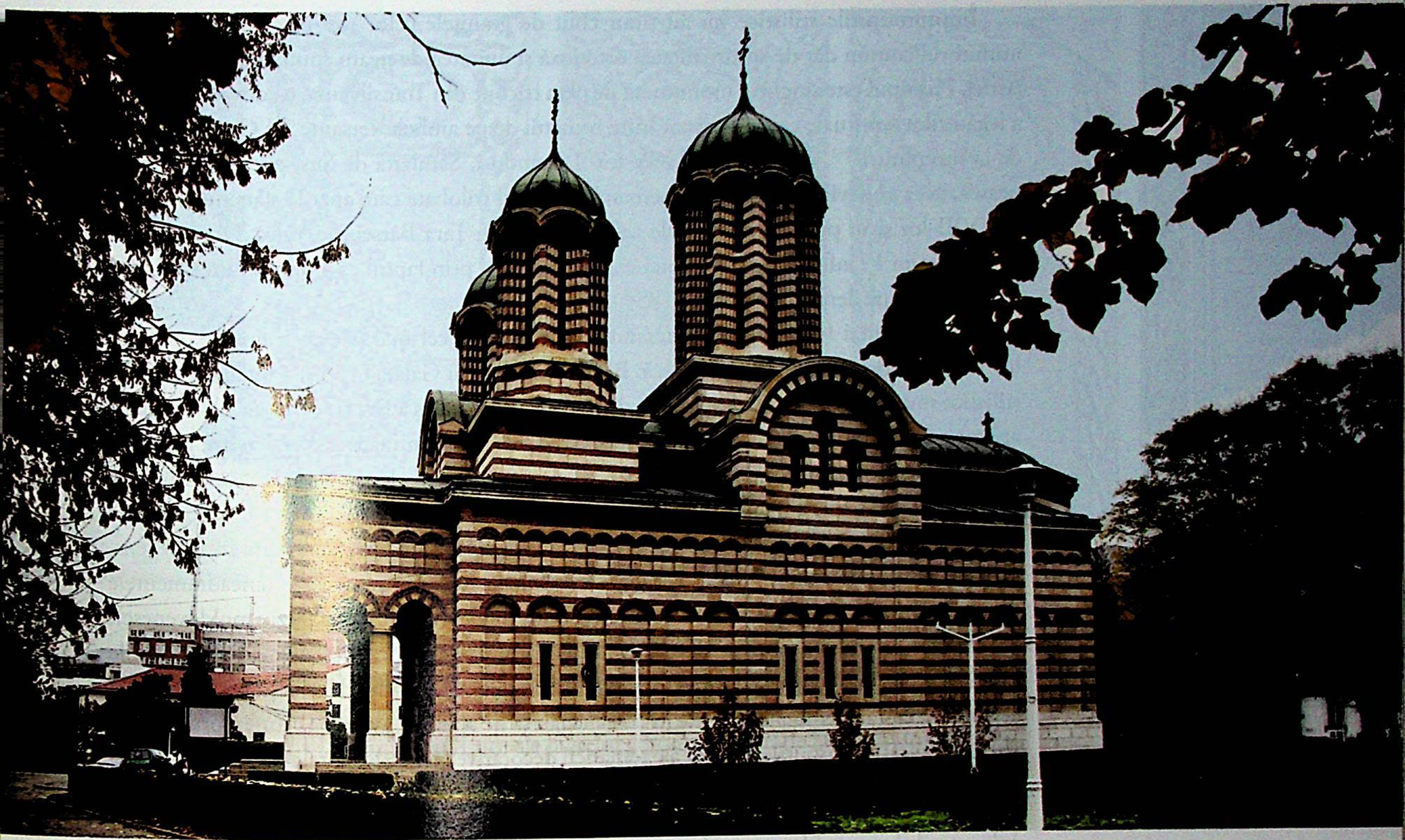
Astfel, se poate afirma faptul că „exact, sau aproape exact, același plan arhitectonic cu sensuri dinastice, inaugurat prin biserica monastică de la Argeș în cel de-al doilea deceniu al secolului al XVI-lea, avea să fie regăsit în cel de-al treilea oraș reședință domnească din Muntenia, la București, întotdeauna legat, din nou, de monumente mănăstirești și de voievozi ce au dorit a-și proclama, din rațiuni felurite, legătura cu medievala dinastie legitimă a Barasabilor, căreia Neagoe îi fusese, destul de repede, integrat"[205].

În concluzie, cu privire la influențarea desfășurării ulterioare a arhitecturii românești, se poate afirma faptul că „monumentele din Dealu și din Argeș sunt de o importanță covârșitoare. Strălucirea lor fără pereche, bogăția ornamentației lor, care impresionează imaginația, vor servi ca model generațiilor care vor urma. [...] Și este firesc ca frumusețea neîntrecută a acestor două monumente, eleganța proporțiilor, bogăția ornamentațiunii și varietatea motivelor și a formelor să fie un izvor nesecat de inspirație, demn de a servi ca exemplu"[206]. Lucru care s-a și petrecut ulterior.

Astfel, biserica mănăstirii Brebu a fost privită ca o „sinteză – reprezentativă pentru întreaga epocă a lui Matei Basarab – între două direcții diferite din arhitectura Țării Românești: una conturată de biserica mănăstirii Argeșului, cealaltă de biserica de la Dealu. Ansamblul de la

205. R. Theodorescu, *Drumuri către ieri*, p. 25.

206. N. Ghika-Budești, „Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia – Partea întâia – Înrâuririle străine de la origină până la Neagoe Basarab", în: *BCMI*, 20 (1927), fasc. 53-54, Tip. „Datina românească", Vălenii de Munte, p. 146.

▲ *Catedrala arhiepiscopală „Înălțarea Domnului" din Târgoviște*

Brebu oferă un exemplu care confirmă faptul că artiștii din vremea lui Matei Basarab au fost cei care au cristalizat tradițiile arhitecturii muntenești într-un tot unitar, pe care se întemeiază etapele următoare ale activității constructive din Țara Românească"[207]. Interesant este însă faptul că, deși bisericile epocii brâncovenești sunt concepute după planuri ale secolului al XVI-lea ori din prima jumătate a celui următor, ele nu reiau toate tipurile sau variantele anterioare. În ciuda atmosferei filogrecești, evident manifestată în viața culturală, planul în cruce greacă înscrisă nu mai apare, iar structura volumetrică cu trei turle de la Dealu, „nu se mai repetă la niciunul dintre lăcașurile de cult brâncovenești"[208].

Tipul cruce greacă al Mitropoliei din Târgoviște avea să fie preluat la biserica Sărindar din București, „Sfântul Dumitru" din Craiova, el neconstituindu-se propriu-zis într-o școală, ci apărând doar la ctitoriile religioase de mari dimensiuni, fie biserici domnești, fie destinate mitropoliei și/sau băniei[209].

În cadrul ansamblului monahal, nu doar biserica mare a constituit un model, ci și cuhnia, cea ctitorită la Plumbuita (1647) fiind preluată de la mănăstirile athonite și urmând, la rându-i, să devină model pentru Cotroceni, Hurezi, Aninoasa, Antim și Văcărești, dar și Neamț[210].

207. Ștefan Andreescu, „Mănăstirea Brebu", în: *Glasul Bisericii*, 9-10/1969, p. 1009.
208. C. Popa, „Ctitoriile epocii brâncovenești", p. 22.
209. Cristian Moisescu, „Noi puncte de vedere asupra vechimii...", p. 58.
210. C. Popa, I. Iancovescu, *Mănăstirea Hurezi*, p. 80; L. Brătuleanu, „Cuhniile ansamblurilor civile...", p. 23.

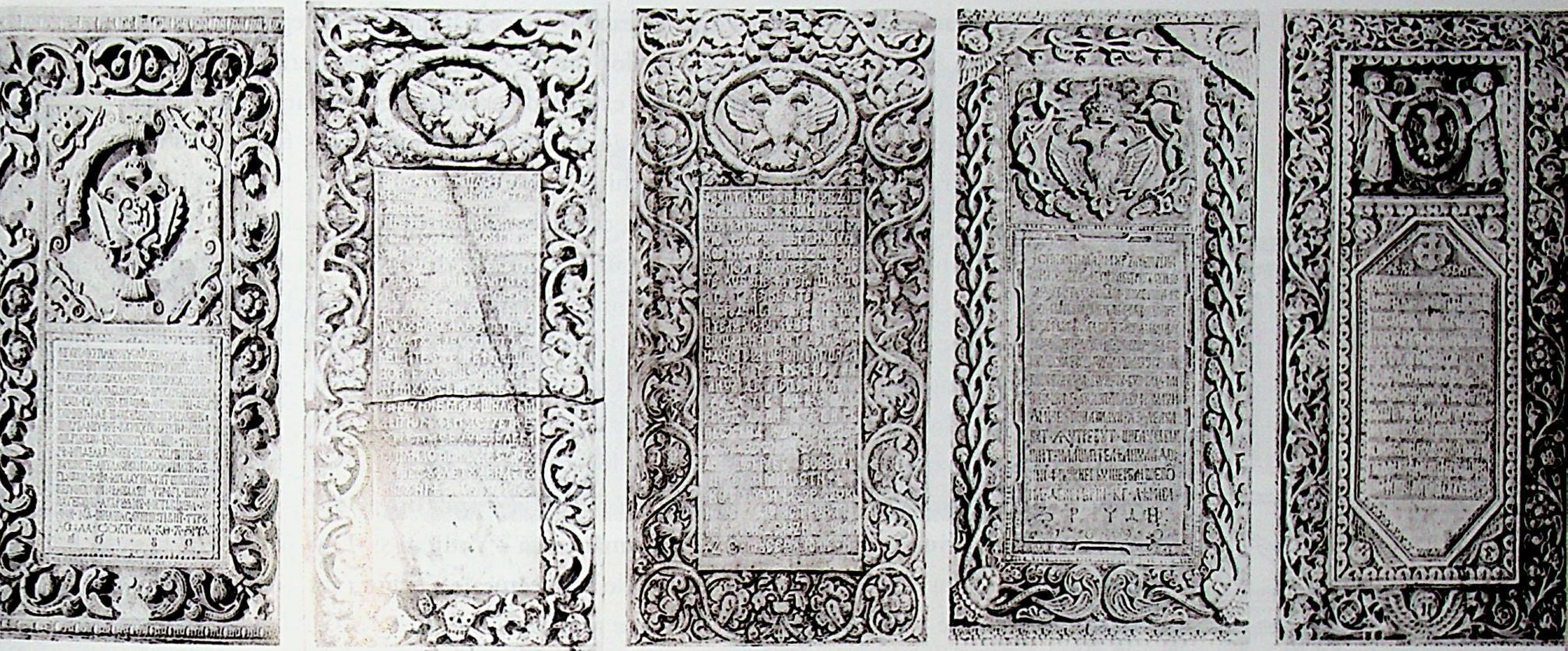
Împrumuturile stilistice nu au ținut cont de granițele celor trei provincii românești, numitorul comun dat de spiritualitatea ortodoxă și unitatea de neam spunându-și cuvântul. Astfel, Prislopul este singurul monument de plan triconc din Transilvania, o „dovadă concretă a legăturilor spirituale care au existat între românii de pe ambele versante ale Carpaților încă de la începuturi"[211], din secolul al XIV-lea. La rându-i, Sâmbăta de Sus, ctitorie brâncovenească, avea să devină model al numeroaselor biserici trilobate care apar la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale celui următor în Țara Bârsei, pe Valea Târnavei și în zona Sibiului[212], influența sa deosebită explicându-se și prin faptul că a devenit un simbol al rezistenței după demolarea sa din 1785[213].

Dar cele mai frecvente și interesante împrumuturi, cel mai adesea reciproce, au avut loc între Moldova și Țara Românească. Biserica mănăstirii Galata (1584) a preluat elemente stilistice muntenești – zidul despărțitor dintre pronaos și naos a fost înlocuit cu trei arcade, a apărut o a doua turlă, deasupra pronaosului, absidele sunt luminate de trei ferestre în loc de una, iar paramentul prezintă brâul median și cele două registre decorate cu arcaturi – în timp ce biserica Stelea din Târgoviște a adus cu sine particularități stilistice moldave – elementele ceramice de pe fațade[214], brâul median realizat în formă de funie răsucită când într-un sens, când în altul, portalul și ramele ancadramentelor cu baghete încrucișate (ancadramentele ferestrelor bisericii de la Plumbuita, Brebu reproduc modele ale goticului târziu moldovenesc).

În ceea ce privește motivele decorative ale bogatului repertoriu ornamental din sculpturile bisericilor Dealu și Curtea de Argeș, deși dăltuite în piatra calcarului de Albești, simplificate și ingenios adaptate tehnicilor variate în care urmau să fie aplicate, „vor constitui izvorul principal de inspirație, grupurile de bază ale tematicii decorative (vegetale, florale și mai ales geometrice), pe care le vom regăsi în argintărie, în broderie, în sculptura pietrelor funerare. Timp de mai bine de un veac, până în momentul în care barocul în formele sale diferite o va înlocui, decorația de la Dealu și de la Argeș va furniza artiștilor munteni motive de inspirație"[215]. Ca atare, tehnica *méplat*-ului, a sculpturii puțin reliefate, preferința pentru complicatele entrelacsuri și pentru geometrizarea ornamentelor de sorginte organică vor rămâne specifice artei românești pentru încă aproape două secole – fapt care nu a împiedicat însă manifestarea unei schimbări radicale în volumetria și vocabularul decorativ al sculpturii românești, odată cu apariția stilului brâncovenesc. Asemenea grăuntelui de muștar care, deși „mai mic decât toate semințele, dar când a crescut este mai mare decât toate legumele și se face pom[...]" (*Matei* 13, 31-32), așa și bisericuța mănăstirii Stavropoleos, cu înfățișarea sa extrem de exotică, „n-a întârziat a atrage atenția contemporanilor prin măiestria decorației sale și putem bănui că monumentul lui Ioanichie nu a jucat un rol mic în extinderea procedeului pictării exterioare, în noi formule decorative și figurative, a unor biserici din veacul al XVIII-lea și de la începutul celui următor, atât în București, cât și în târgurile și satele Țării Românești"[216].

---

211. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Mănăstirii Prislop*, Arad, 1986, p. 63.
212. Eugenia Greceanu, „Țara Făgărașului, zonă de radiație a arhitecturii de la sud de Carpați", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 39 (1970), 2, p. 38.
213. Eugenia Greceanu, „Țara Făgărașului...", p. 39.
214. Prezente ulterior pe fațada Catedralei Patriarhale.
215. Maria-Ana Musicescu, „Sculptura în piatră", în: vol. *Istoria Artelor Plastice în România*, Ed. Meridiane, București, 1968, vol. I, p. 281.
216. R. Theodorescu, *Biserica Stavropoleos*, Ed. Meridiane, 1967, p. 17.

▲ *Pietrele de mormânt ale lui Şerban, Iordache, Constantin, Radu şi Matei Cantacuzino din biserica fostei mănăstiri Cotroceni, sculptură în marmură*

Toate aceste elemente specifice unui anume spaţiu stilistic erau preluate şi asimilate firesc, meşterii vremii neavând ca scop obţinerea originalităţii cu orice preţ, ci reuşind să devină originali tocmai „prin felul în care ştiau să adapteze perfect toate amănuntele la ceea ce deosebea un edificiu de altul"[217]. Ramurile stilistice ale marelui arbore ce cuprinde întreaga istorie a artei româneşti, sunt încununate, de regulă, de un monument ce este considerat, cel mai adesea, a fi testamentul perioadei stilistice respective.

După cum Suceviţa a fost considerată a fi „testamentul artei moldoveneşti din secolul al XVI-lea"[218], mănăstirea Văcăreşti poate fi privită ca „un testament al artei feudale din Ţara Românească, în arhitectura şi în decoraţia sa fiind topite toate marile experienţe pe care le consumase această artă de-a lungul multiseculerei sale existenţe"[219]. Asemenea unei veritabile peceţi puse „la capătul unui hrisov solemn, spre a i se da crezare, Văcăreştii stau la marginea Bucureştilor podoabă şi mărturie a trecutului"[220], veritabil „testament al artei tradiţionale".

6. Faceri, refaceri şi prefaceri ale ansamblurilor mănăstireşti

Fiecare complex monahal se prezintă asemenea unui album de istoria artei, în care sunt parcurse, filă cu filă, transformările prin care a trecut de-a lungul timpului[221], ceea ce a ajuns până la noi constituind ultima dintre aceste etape, adesea o încercare de revenire la înfăţişarea originară, datorată restauratorilor. Deşi afectate de prefaceri, comparativ însă

---

217. Fl. Dumitrescu, *Biserica Mihai-Vodă*, p. 27.

218. Paul Henry, *Monumentele din Moldova de nord – de la origini până la sfârşitul secolului al XVI*-lea, traducere de Constanţa Tănăsescu după originalul *Les Églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVI*ème *siècle* (Paris, 1930), postfaţă şi note de Vasile Drăguţ, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1984, pp. 232 şi 252.

219. Vasile Drăguţ, „Mănăstirea Văcăreşti...", p. 39.

220. G.M. Cantacuzino, „Mănăstirea Văcăreşti sau testamentul artei tradiţionale", p. 147.

221. De pildă, despre biserica mănăstirii Golia se poate spune că fiecare etapă din istoria acestui complex şi-a lăsat amprenta, „alterând treptat aspectul iniţial al monumentului, dar transformându-l astfel într-o cronică de piatră şi culoare a patru veacuri de istorie şi artă ieşeană" (R. Popa, *Mănăstirea Golia*, p. 7).

cu celelalte programe arhitecturale, singurele exemplare ce s-au păstrat întregi sunt mănăstirile. Chiar dacă formele şi varietatea clădirilor care le compun şi caracterizează nu sunt specifice oraşelor, ele însă ne furnizează „date extrem de preţioase în legătură cu acumulările cantitative înregistrate de arhitectura epocii în ce priveşte programele, funcţia clădirilor, tehnica construcţiei, plastica şi formele arhitecturale"[222].

Adesea nu se cunoaşte numele primului ctitor, iar în cazul în care există ceva presupuneri cu privire la identitatea sa, nu se cunosc perioadele în care au fost zidite sau reparate diferite clădiri ale mănăstirilor[223], controverse cu privire la etapele constructive fiind rezolvate, uneori, pe cale arheologică[224]. De-a lungul timpului, din pricina pierderii duhului în care au fost ctitorite mănăstirile cu tot ceea ce presupuneau ele şi a schimbării mentalităţilor, din ce în ce mai lumeşti, asupra arhitecturii ansamblurilor monastice s-a abătut o serie de transformări, multe dintre ele ireversibile, unele din ele intrând deja în istorie, astfel că nimeni nu s-ar mai gândi să revină la forma originară. Noi cunoaştem doar care sunt primele mănăstiri din Ţara Românească – Vodiţa I şi II, Tismana, Cozia –, dar nu cunoaştem distribuţia exactă şi formele arhitecturale ale ansamblurilor, dispărute sau mult refăcute ulterior[225]. Iar din cele zece mănăstiri ridicate în secolul al XVI-lea în Moldova, doar Probota, Slatina şi, îndeosebi, Suceviţa „păstrează nealterată imaginea globală originară a formelor arhitecturale caracteristice unui complex mănăstiresc din acea vreme"[226].

6. Faceri, refaceri şi prefaceri ale ansamblurilor mănăstireşti

Printre cauzele care au generat transformările ansamblurilor monahale se numără cele *naturale*, curgerea vremii acţionând asupra construcţiilor şi atacându-le punctele vulnerabile. Clima nefavorabilă, crivăţul, distrugerile şi dezagregările produse de ciclul îngheţ-dezgheţ, ploile dar şi căldura excesivă, razele soarelui, toate acestea au acţionat asupra materialelor aparente, alterându-le înfăţişarea originară.

Alunecările de teren au făcut ca prima ctitorie de la Probota (cunoscută sub numele de *Probota veche*) să nu reziste[227], iar la Putna au condus către deteriorarea fundaţiei[228], fapt care l-a determinat pe Vasile Lupu să demoleze integral biserica după care „s-au apucat să o facă din nou iarăşi precum a fost"[229] –, ceea ce nu s-a împlinit nici pe jumătate, el fiind mazilit.

---

222. Gr. Ionescu, *Arhitectura...*, pp. 385-386.

223. Un singur exemplu, cel al bisericii mănăstirii Govora, unde opiniile asupra vechimii unora sau altora din elementele componente rămân divergente, Gheorghe I. Cantacuzino, „Cercetări arheologice la Mănăstirea Govora", în: *Buletinul Comisiei Naţionale a monumentelor, ansamblurilor şi siturilor istorice*, 3 (1992), 3, p. 26.

224. La Brâncoveni, abia săpăturile arheologice au clarificat faptul că actuala clopotniţă este din timpul lui Constantin Brâncoveanu, şi nu Matei Basarab, cf. Eugenia Greceanu, „Restaurarea caselor egumeneşti şi a turnului de poartă de la mănăstirea Brâncoveni. Discutarea unui proiect rămas în faza de studiu, în vederea viitoarei restaurări", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 2/1971, p. 3.

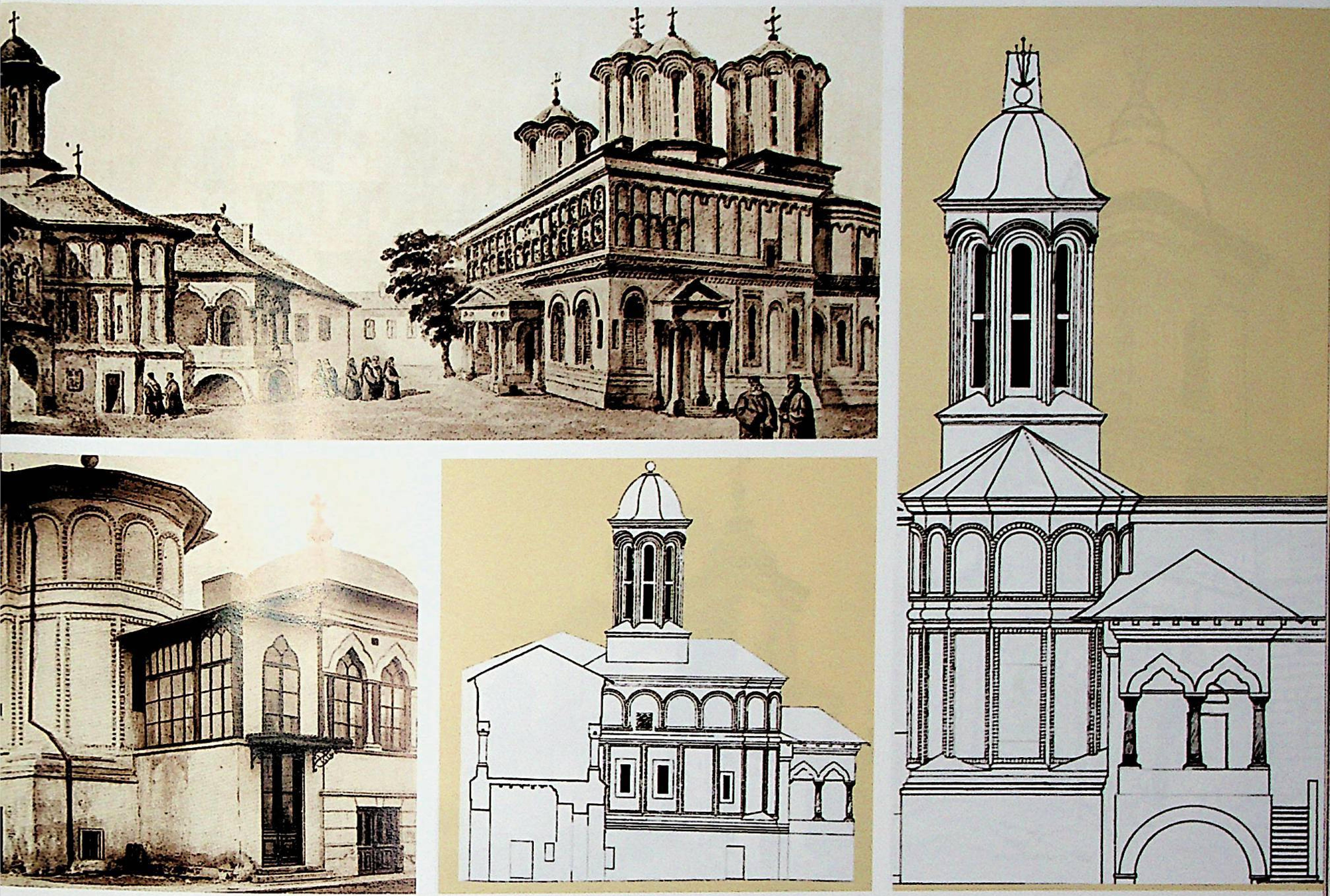
225. Grigore Ionescu, *Arhitectura...*, p. 167.

226. Grigore Ionescu, *Arhitectura...*, p. 301.

227. Tereza Sinigalia, Voica Maria Puşcaşu, *Mănăstirea Probota*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 2000, p. 12.

228. N.N. Puşcaşu, „Informare asupra săpăturilor de cercetare arheologică efectuate la mănăstirea Putna în anii 1969-1970", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 42 (1973), 4, p. 71.

229. Legenda, transmisă de Ion Neculce, a lăsat posterităţii o cu totul altă variantă: „Vasilie-vodă, aproape de mazilie, au greşit lui Dumnedzeu, că i s-au întunecat mintea spre lăcomie, de au stricat mănăstirea Putna, gândind că va găsi bani, şi n-au găsit. Şi s-au apucat să o facă de' nou iarăşi precum au fost, şi nu i-au agiutat Dumnedzeu să o facă. Că au zidit-o numai din temelie din pământ până la ferestri, şi i-au luat Dumnedzeu domnia" (Ion Neculce, *O samă de*

Având în vedere și impactul lor psihologic, cele mai dezastruoase evenimente naturale au fost *cutremurele*, pricinuitoare de pierderi, uneori irecuperabile, ale unor clădiri esențiale ale mănăstirilor –, cele mai cunoscute fiind cele din 1802 (conform documentelor a fost cel mai puternic, numit și „cutremurul cel mare"), 1838, 1940 și cel din 1977, socotit a fi „cel mai distrugător cutremur din istoria României"[230]. Cutremurele au afectat punctul cel mai vulnerabil al bisericilor, turlele, extrem de puține fiind cele ce s-au păstrat în forma lor originară, astfel că ceea ce avem azi în fața ochilor reprezintă fie refaceri, fie „reconstituiri care acceptă, în cele mai multe din cazuri, un anume grad de probabilitate"[231].

▲ Vedere de ansamblu a Mitropoliei, Catedrala și Reședința Mitropolitană cu Paraclisul, acuarelă de Carol Popp de Szatmary – 1866 (sus); paraclisul „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe" în prima jumătate a secolului al XIX-lea, relevee și reprezentări de epocă

---

cuvinte, Ed. Litera, Chișinău, 1998, p. 145). Aceasta este legenda dar „este greu de admis astăzi că Vasile Lupu, domn iubitor de cultură și cu adânc respect pentru ctitoriile înaintașilor săi, a putut comite un act de asemenea impietate, mai ales față de un monument cu faima și prestigiul Putnei", sondajele arheologice demonstrând faptul că demolarea a fost impusă de anumite deteriorări ale fundației (C. Moisescu, Maria Ana Musicescu, A. Șirli, *Putna*, p. 9).

230. Dan Lungu, Alexandru Aldea, Cristian Arion, Radu Văcăreanu, „Cutremure istorice majore în România", în: *Revista Monumentelor Istorice*, 1-2/2007, p. 106.

231. De pildă, în perioada 1931-1937 au fost reconstituite turlele bisericilor Kretzulescu, Mihai Vodă, Pătroaia, iar după război, ale celor de la Snagov, Balamuci Sitaru, Brebu, paraclisul Mitropoliei București (Gheorghe Curinschi-Vorona, *Arhitectură, urbanism, restaurare*, Ed. Tehnică, București, 1995, pp. 178-179).

▲ *Biserica și turnul clopotniță ale mănăstirii Radu Vodă din București, fotografii de epocă (finele sec. al XIX-lea, mijlocul sec. al XX-lea) și o reprezentare actuală a bisericii cu hramurile „Sfânta Treime" și „Sfântul Ierarh Nectarie Taumaturgul"*

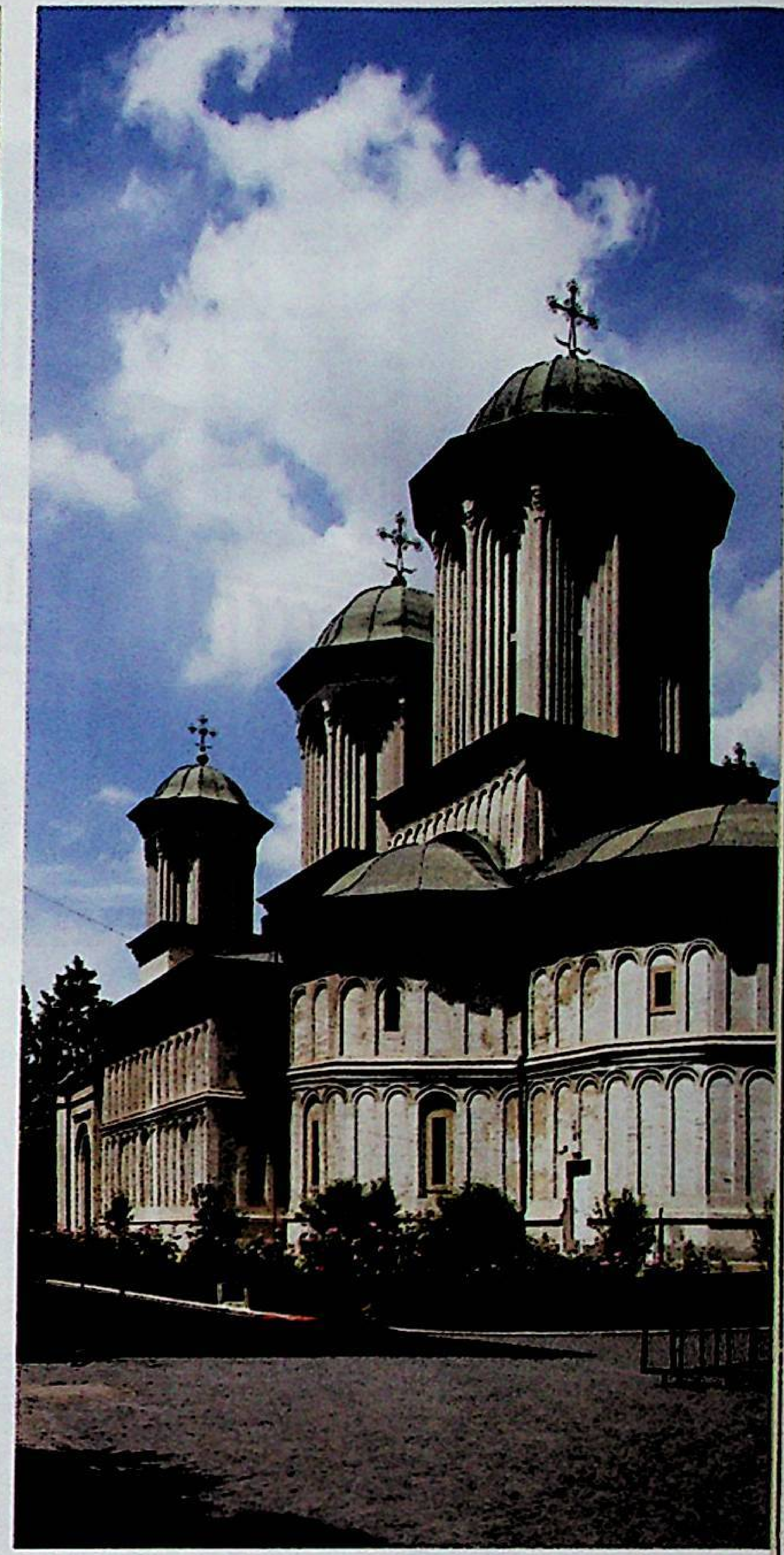
Nu doar cauzele naturale au fost însă printre cele care au condus către alterarea înfățișării originare a monumentelor, ci și cele *antropice*, acțiunea omului dovedindu-se a fi, cel mai adesea, mult mai distrugătoare. Slaba calitate a materialelor, modul defectuos de punere în operă, războaiele[232] și invaziile[233], acțiunea devastatoare a celor care au ocupat

---

232. La Tismana, Matei Basarab a rezistat asediului oștilor trimise de Leon-Vodă, iar mai târziu, în secolele XVII-XVIII, după ce vechile fortărețe ale Țării Românești au fost distruse din ordinul Porții, mănăstirea a servit drept cetate, apărarea bazându-se mai cu seamă pe poziția naturală, întrucât incinta nu avea aspectul unei fortificații cu turnuri crenelate, această înfățișare datorându-se modificărilor întreprinse la jumătatea secolului al XIX-lea (Rada Teodoru, *Mănăstirea Tismana*, Ed. Meridiane, București, 1966, p. 12). La 1821, Bistrița, Polovragi, Tismana, Gura Motrului, Strehaia, dar mai ales Cozia, au servit ca baze de rezistență ale răsculaților, ultima fiind organizată și aprovizionată pentru a constitui un punct de rezistență, Tudor Vladimirescu preferându-o în locul Târgoviștei, cf. M. Davidescu, *Mănăstirea Cozia*, pp. 10-12.

233. În timpul domniei lui Mihai Viteazul, București și Târgoviște au fost ținta atacului oștilor lui Sinan Pașa (1695) care le-a ocupat și fortificat („palanca lui Sinan" de la mănăstirea Radu-Vodă). Când a fost nevoit să se retragă a aprins „tot ce putea să ardă", situație în care au dispărut multe biserici și mănăstiri din București, Radu Vodă a fost aruncată în aer. La acestea s-a mai adăugat și jaful lui Gabriel Bathory din iarna lui 1610-1611, când au fost vizate multe mănăstiri celebre, printre care Dealu, Stelea, Argeș.

vremelnic teritoriile românești (turcii, tătarii, austriecii[234]), proasta chivernisire a lor[235], schimbarea destinației[236], incendiile[237], „restaurările" empirice desfășurate de-a lungul

234. În Bucovina, ocupația austriacă (1774-1918) a lăsat de izbeliște mănăstirile, ale căror biserici și-au pierdut statutul monahal (rămânând Putna, Sucevița, Dragomirna), iar restul devenind simple clădiri ale unui imperiu ce nu avea nimic de-a face cu sacralitatea locului pe care-l guverna. Distrugerile au variat de la acte de vandalism (cum ar fi spargerea și distrugerea parțială a pietrei de la fațade (Oliviu Boldura, *Mural Painting in the North of Moldavia. Aesthetic Modifications and Restoration*, Second Edition, ACS Publishing, Bucharest, 2013, p. 132), până la intervenții de tot felul.

235. Se știe că mai toate marile mănăstiri au fost închinate locurilor sfinte, dar călugării străini au lăsat în paragină clădirile sau le-au modificat după bunul plac. Paradoxal, nici după secularizare, starea mănăstirilor nu s-a îmbunătățit, ba dimpotrivă.

236. Plumbuita a servit ca închisoare în 1848, Văcărești a funcționat ca închisoare în intervalul 1848-1973, iar la Dealu, după 1877 a funcționat un lagăr de prizonieri turci, apoi *Școala divizionară de ofițeri* și Liceul Militar, fapt care a avut ca rezultat înmulțirea inciziilor cu diverse nume în piatra bisericii de pe vremea lui Radu cel Mare (Mihaela Palade, *Biserica Mănăstirii Dealu*, pp. 43-44).

237. A rămas de pomină incendiul declanșat în București, tocmai în ziua de Paști a anului 1847, din neglijența unui copil.

Biserica Mihai Vodă din București, fotografii de epocă, de la translatarea din perioada comunistă, respectiv cu starea actuală a locașului de cult

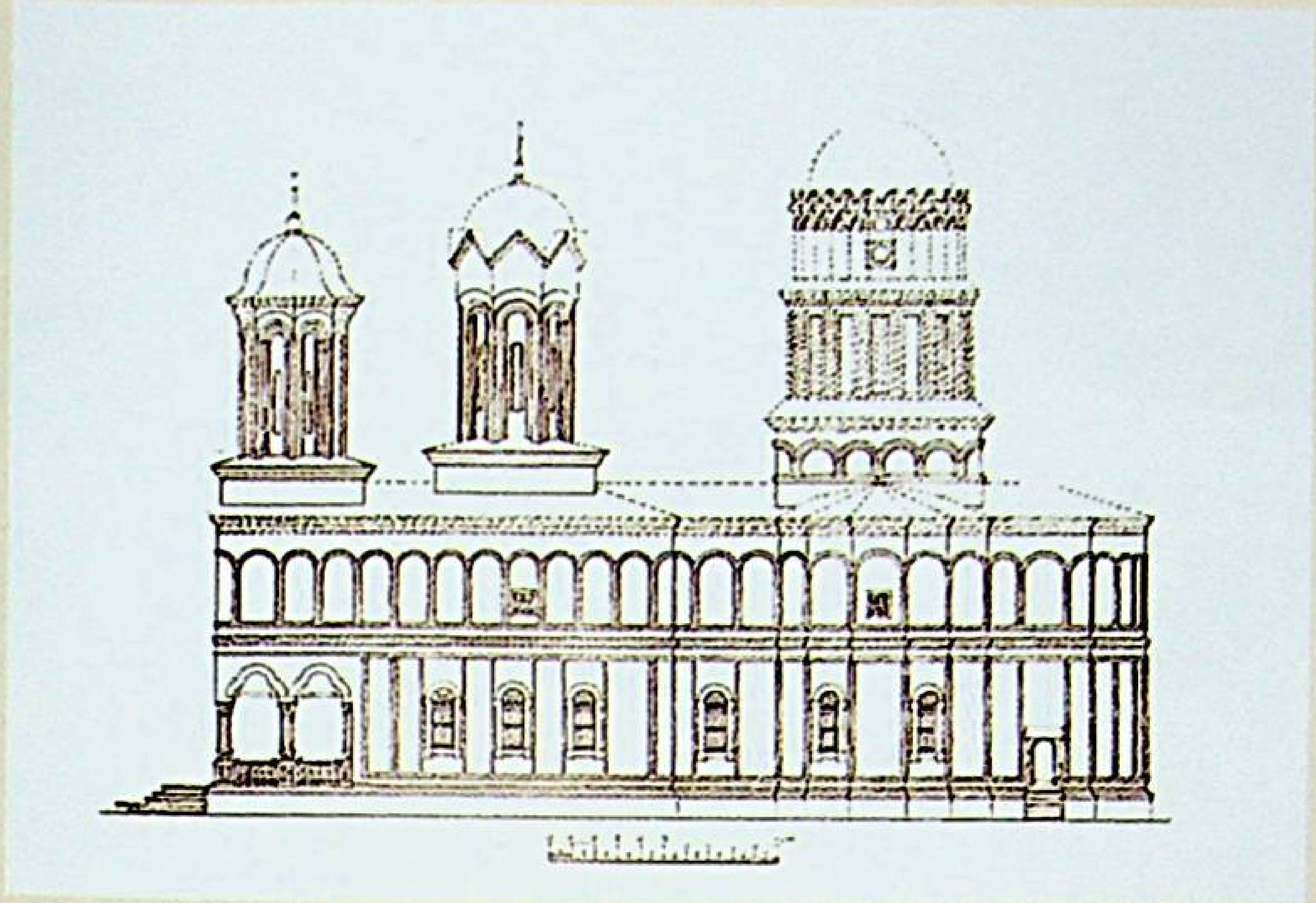
Biserica mănăstirii Văcărești din București, planuri releveu, fotografii de epocă, imagini din timpul când mănăstirea a fost transformată în penitenciar și reprezentări de la demolarea acesteia de către autoritățile comuniste

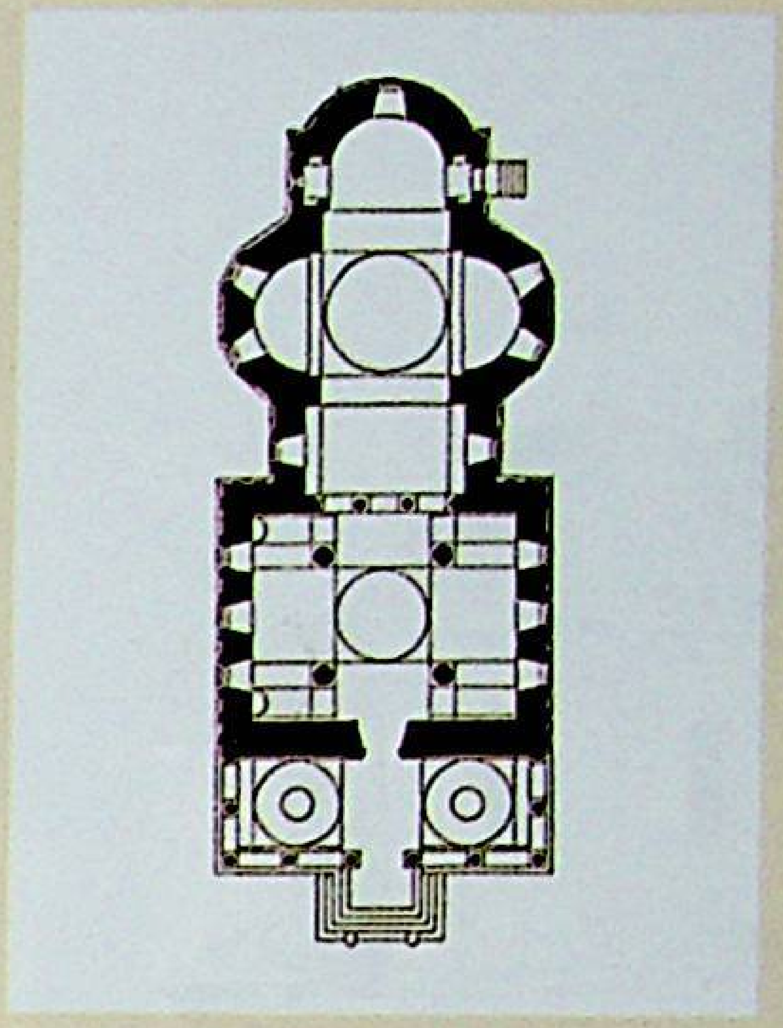
timpului[238] și, în ultimele decenii ale secolului al XX-lea, demolările masive din timpul regimului comunist[239] – toate acestea au alterat, parțial sau total, configurația arhitecturală originară.

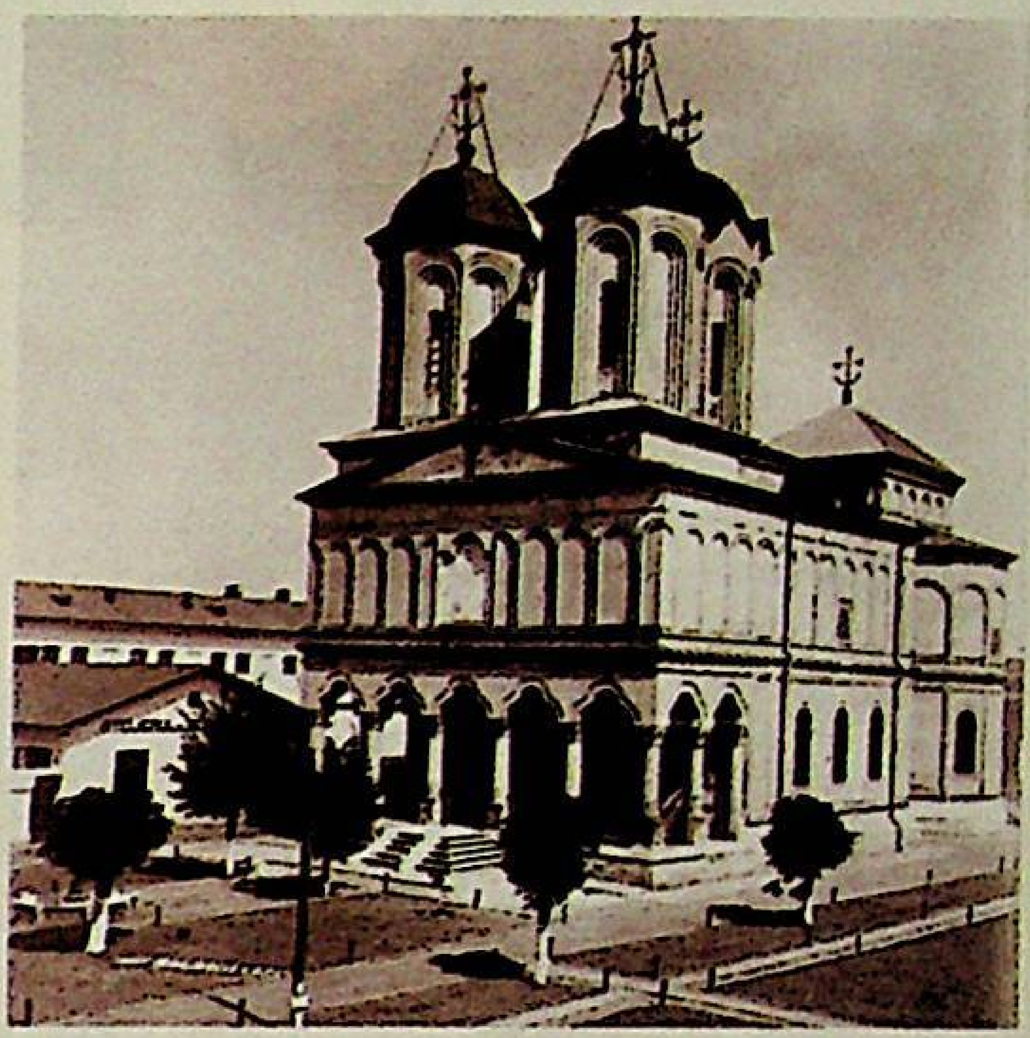

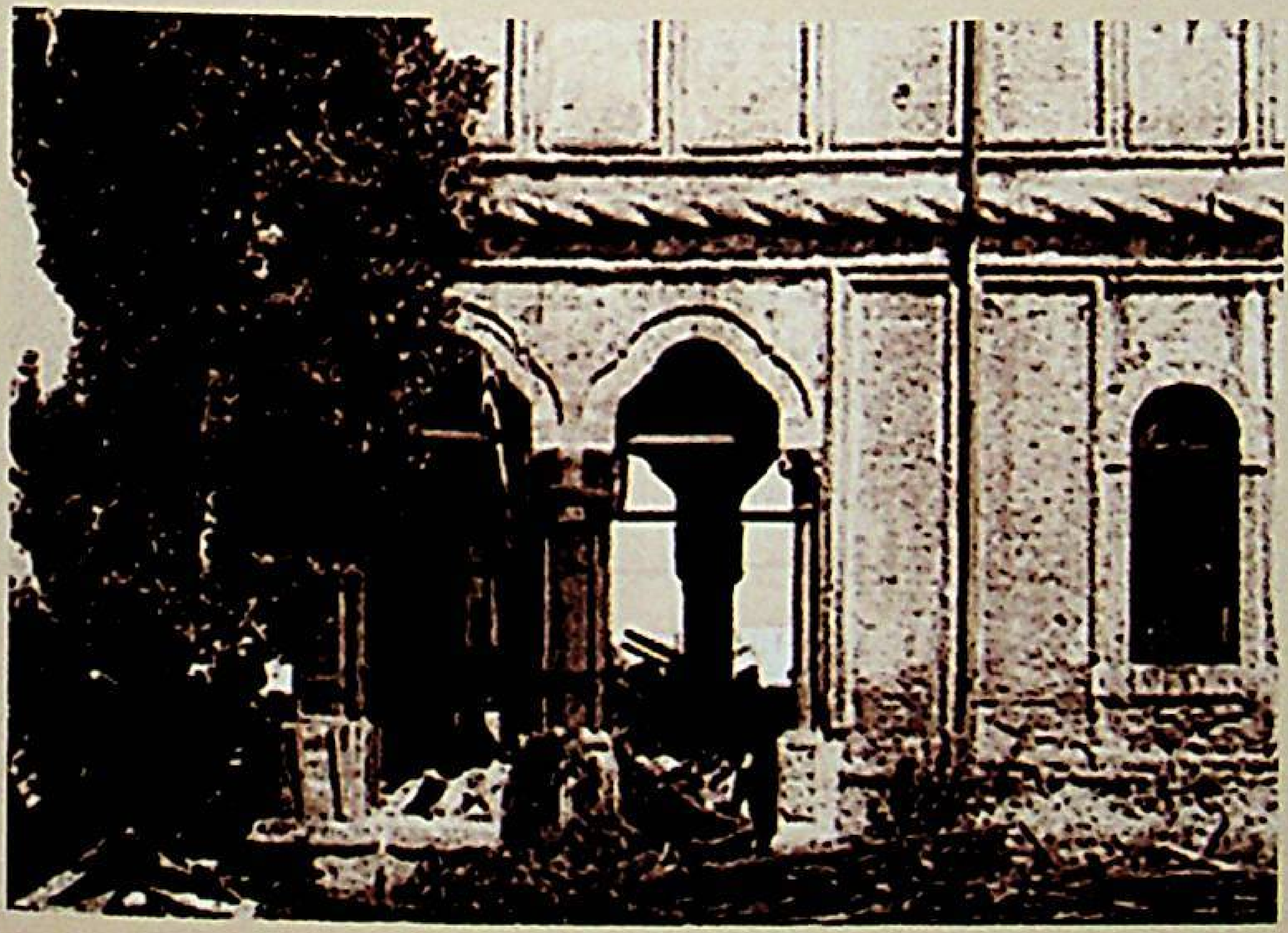
238. Gheorghe Bibescu a angajat pentru prima dată arhitecți din străinătate, cu studii de specialitate, dintre care „arhitectonul" Johann Schlatter a primit chiar titlul de „arhitect mănăstiresc". El a intervenit la Bistrița, Tismana, Curtea de Argeș, Cozia, Arnota, precum și Antim, realizând ansambluri cu totul noi, „adevărate castele romantice" (Monica Mărgineanu-Cârstoiu, *Romantismul în arhitectură*, Ed. Meridiane, București, 1990, pp. 144-145). Ceva mai târziu, André Lecomte du Noüy a intervenit radical asupra bisericii mănăstirii Argeșului, bisericii „Sfinții Trei Ierarhi" din Iași și a refăcut arbitrar mitropolia din Târgoviște și „Sfântul Dumitru" din Craiova. În Bucovina, arhitectul austriac Karl Adolf Romstorfer, care restaurase Mirăuți și Putna, a intervenit și la învelitoarea bisericii „Sfântul Gheorghe" a mănăstirii „Sfântul Ioan cel Nou" de la Suceava (1904-1910), folosind, ca la Mirăuți, Putna, Solca, țiglele divers și violent colorate în locul șindrilei sau tablelor de plumb, prin aceasta împovărând „pentru multă vreme venerabila ctitorie cu o accentuată notă de stridență, incompatibilă cu vechimea ei și cu tradiția artistică moldovenească" (Ion Caproșu, *Biserica Sfântului Gheorghe din Suceava*, Ed. Meridiane, 1969, p. 13). Deși, comparativ cu alte așa-zise restaurări, cea de față e una ceva mai „blândă", noua învelitoare are în continuare „un aspect oarecum distonant cromatic din cauza ceramicii care nu îmbătrânește" (Gh. Curinschi-Vorona, *Arhitectură, urbanism, restaurare*, pp. 90-91).

239. Lidia Anania, Cecilia Luminea, Livia Melinte, Ana-Nina Prosan, Lucia Stoica, Neculai Ionescu-Ghinea, *Bisericile osândite de Ceaușescu*, Ed. Anastasia, București, 1995.

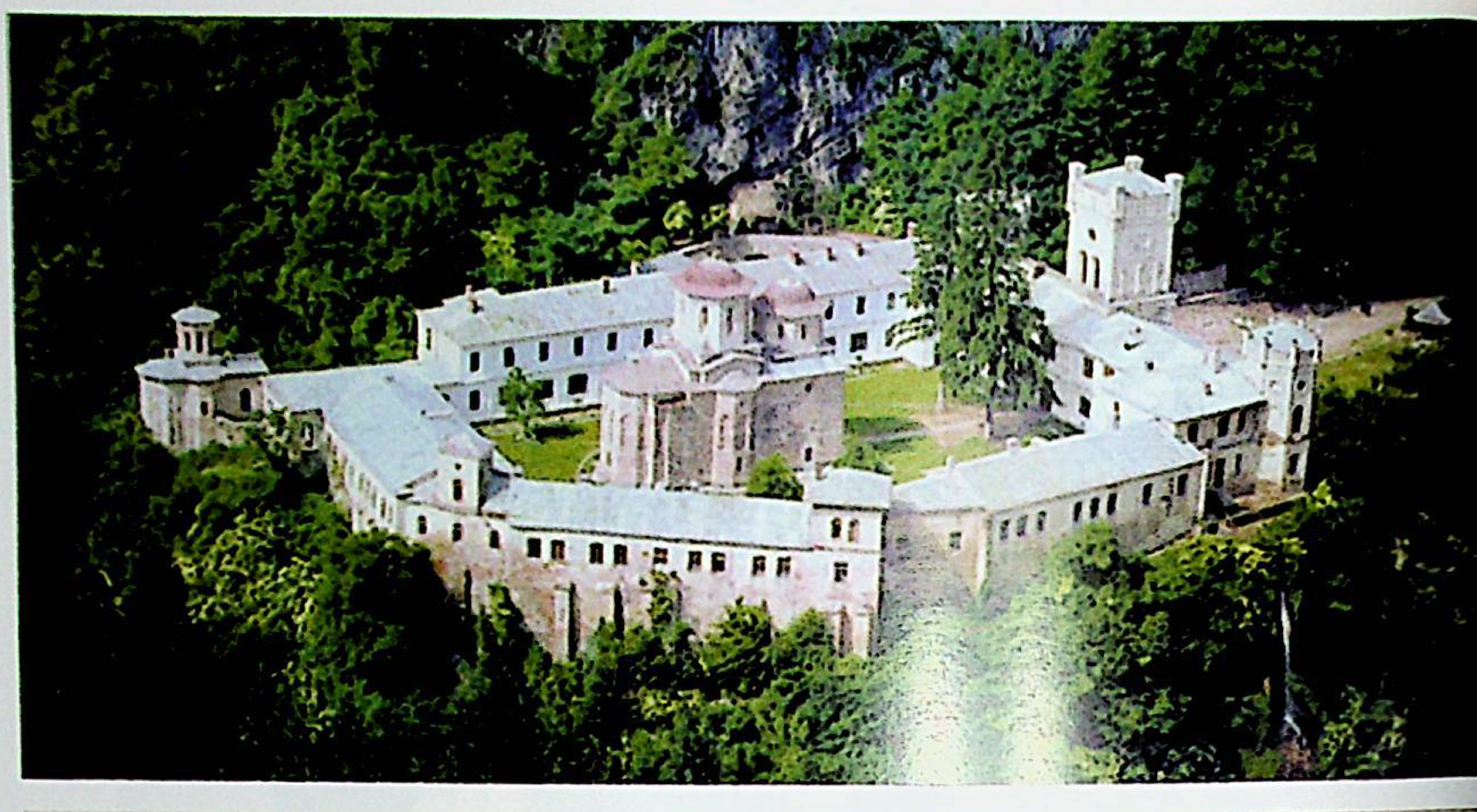

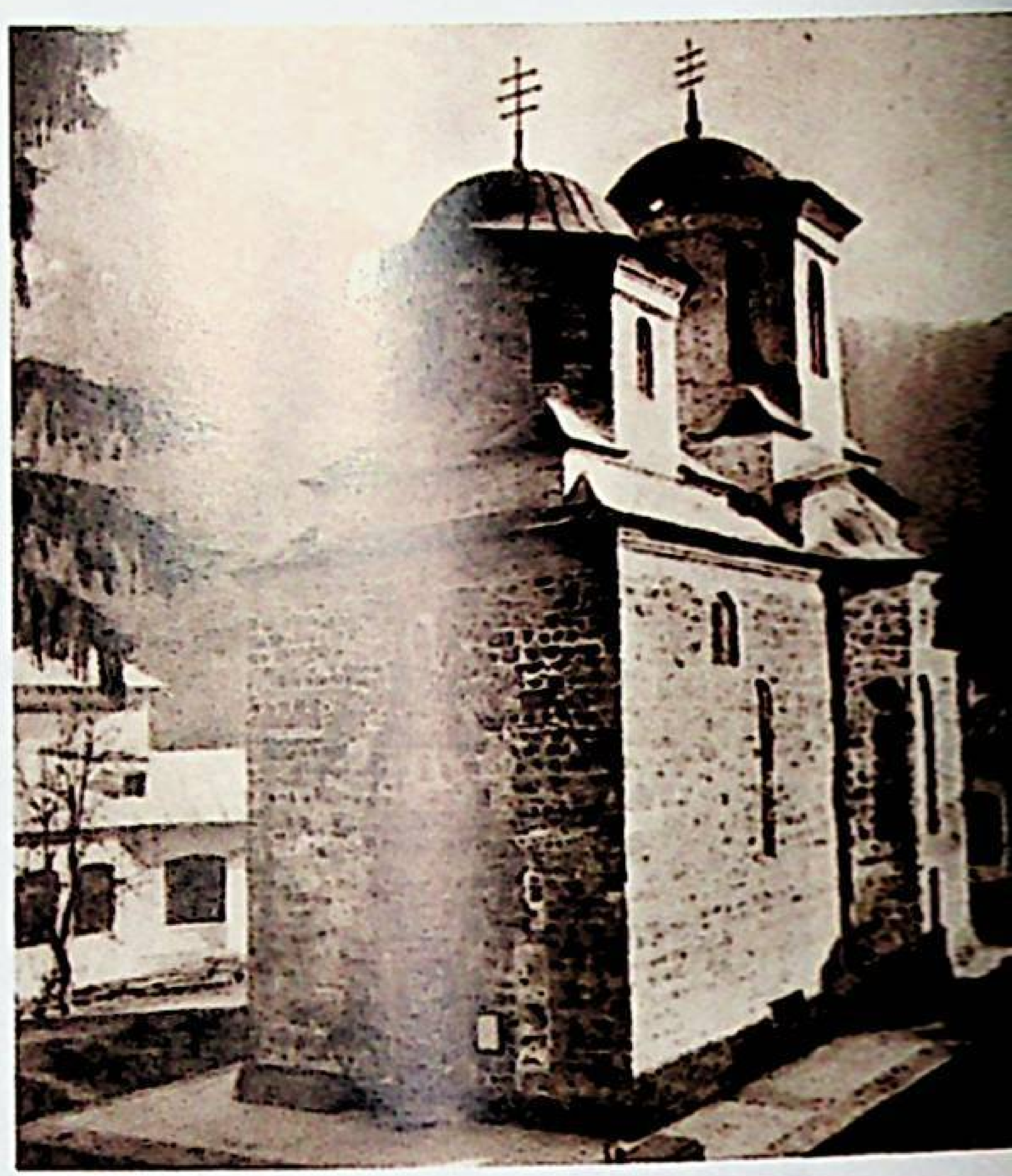

Biserica mănăstirii Tismana, județul Gorj, fotografii de epocă și actuale care ilustrează modificările aduse în special exonartexului

Au avut loc intervenții și la nivelul incintei, uneori aceasta fiind refăcută integral (Arnota, Tismana[240]), au fost demolate multe dintre clădirile incluse[241], sau au fost adăugate altele, îndeosebi paraclise[242]. Dar cele mai multe modificări au avut loc la nivelul clădirilor, fiind vizate îndeosebi bisericile, cărora li s-au modificat golurile ferestrelor și ușilor existente, fiind

240. Dorind să folosească mănăstirea ca reședință de vară, domnitorul Gheorghe Bibescu, cu aportul aceluiași Johann Schlatter, a demarat în 1843 ample lucrări de refaceri și modificări, ce aveau să continue până în 1855. El a transformat clădirile incintei în stil neogotic și a demolat exonartexul ce înconjura pronaosul bisericii (Gheorghe I. Cantacuzino, *Mănăstirea Tismana*, Ed. Vremea, București, 2004, pp. 13-14).

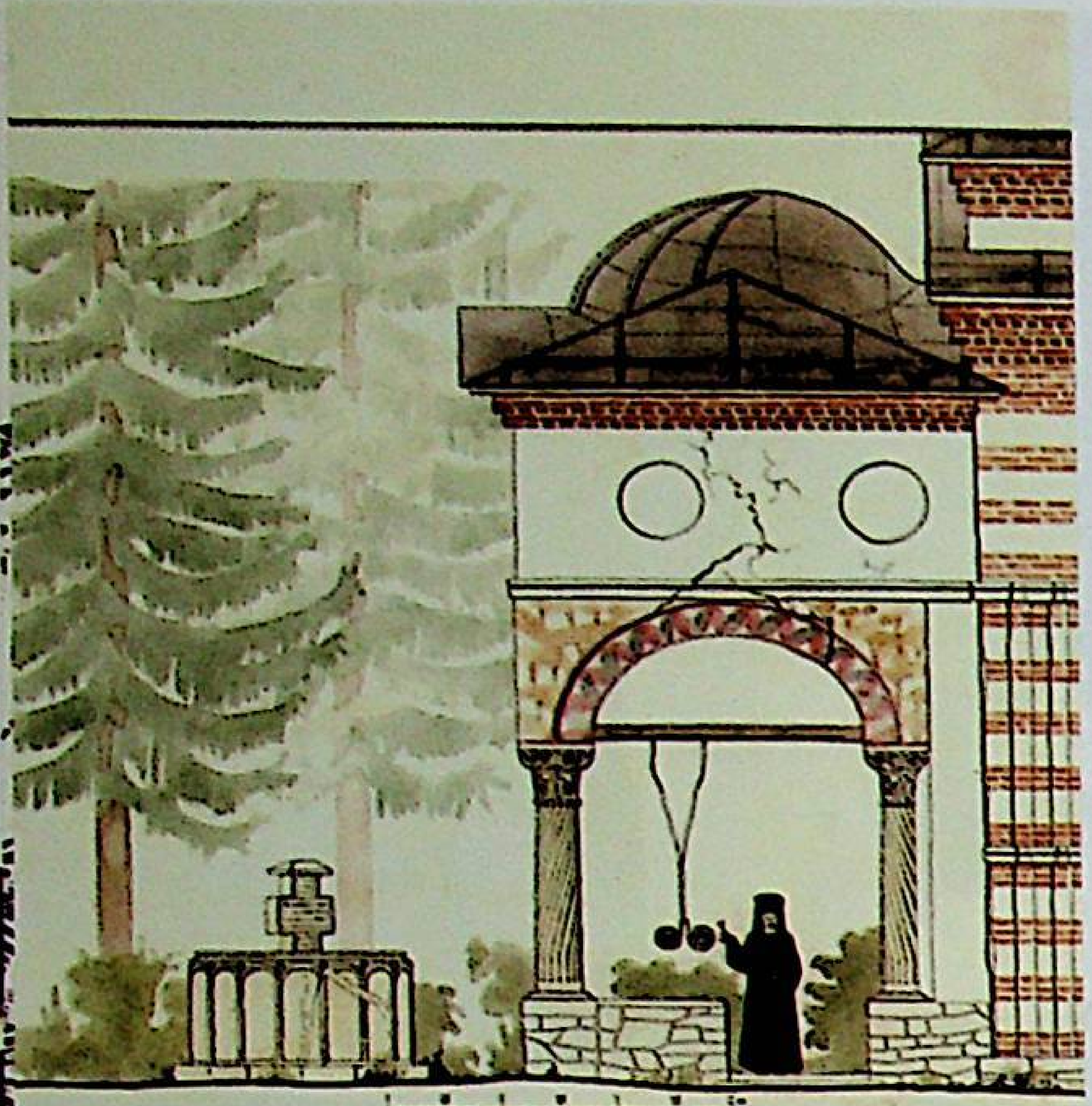
241. La Putna, singura construcție care se mai păstrează din timpul lui Ștefan cel Mare este turnul tezaurului, „unica mărturie a aspectului de fortificație al mănăstirii Putna la începuturile sale, adică atunci când era cel mai puternic și cel mai impresionant ansamblu monastic moldovenesc" (C. Moisescu, M.A. Musicescu, A. Șirli, *Putna*, p. 21); mănăstirea Bistrița (Vâlcea) a fost distrusă de două ori, o dată în timpul lui Mihnea cel Rău, a doua oară în timpul lui Bibescu Vodă, singura rămasă fiind bolnița.

242. La Cozia, paraclisul din colțul de sud-est este cel al lui Amfilohie (1583), la nord-est fiind cel al lui Ioan Hurezanul (1710); ultimul, prăbușindu-se parțial în 1859, a fost refăcut în 1958, conform stilului brâncovenesc (M. Davidescu, *Mănăstirea Cozia*, p. 21).

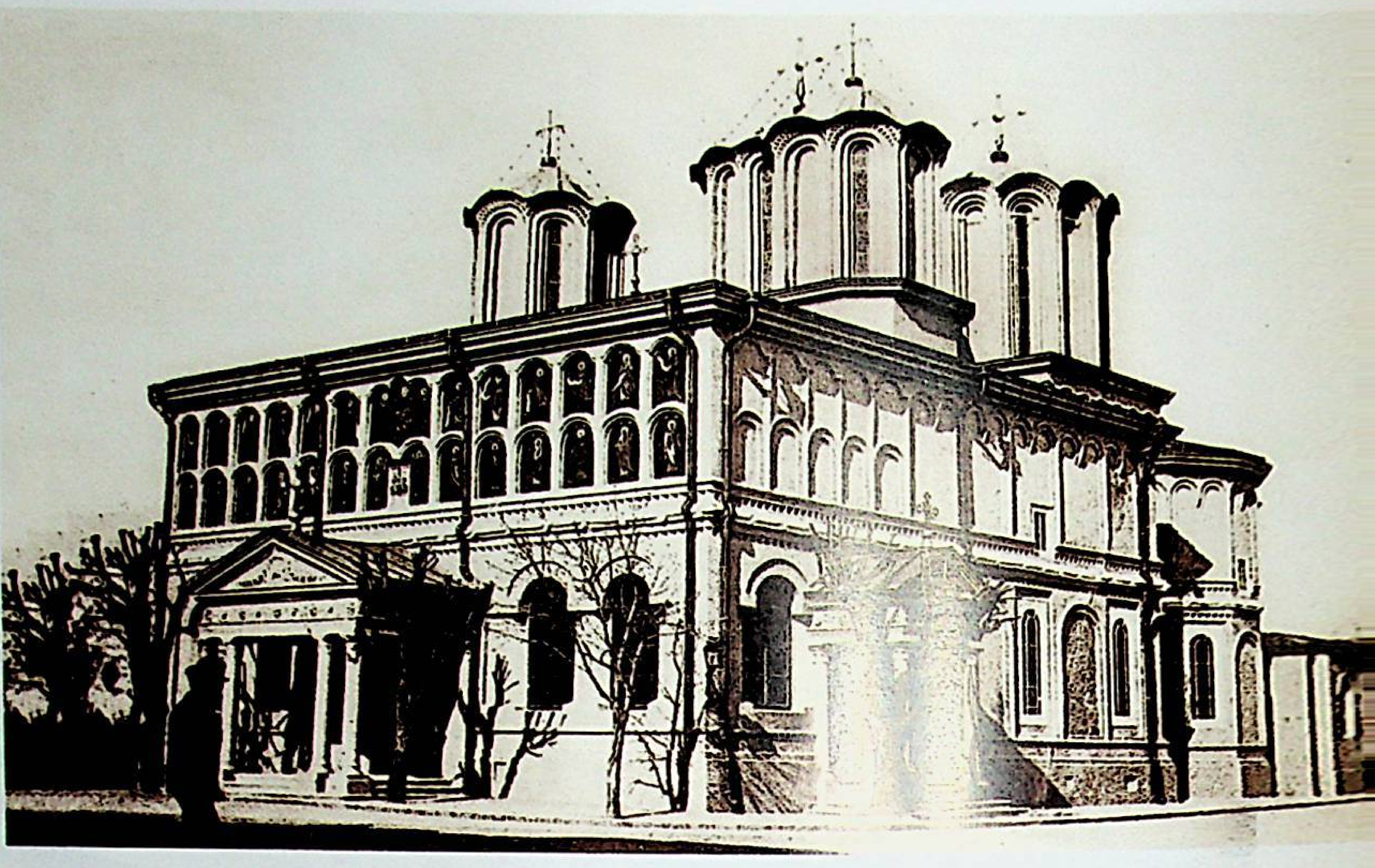

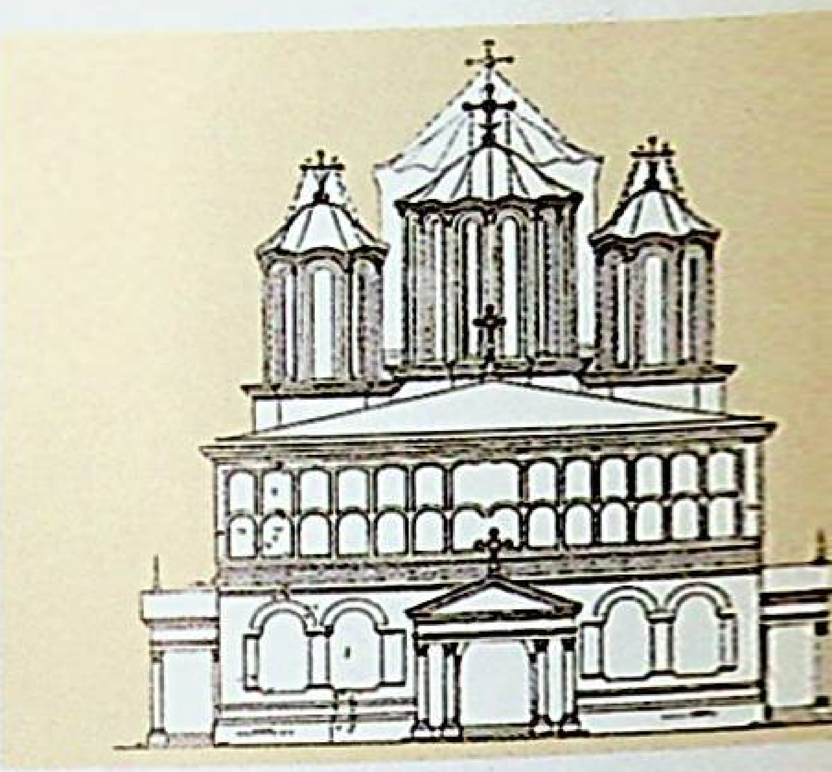

▲Pridvorul mănăstirii Cozia, construit de Constantin Brâncoveanu în 1706-1707, releveu (stânga); catedrala mitropolitană din București (sec. al XIX-lea), fotografii de epocă și plan releveu

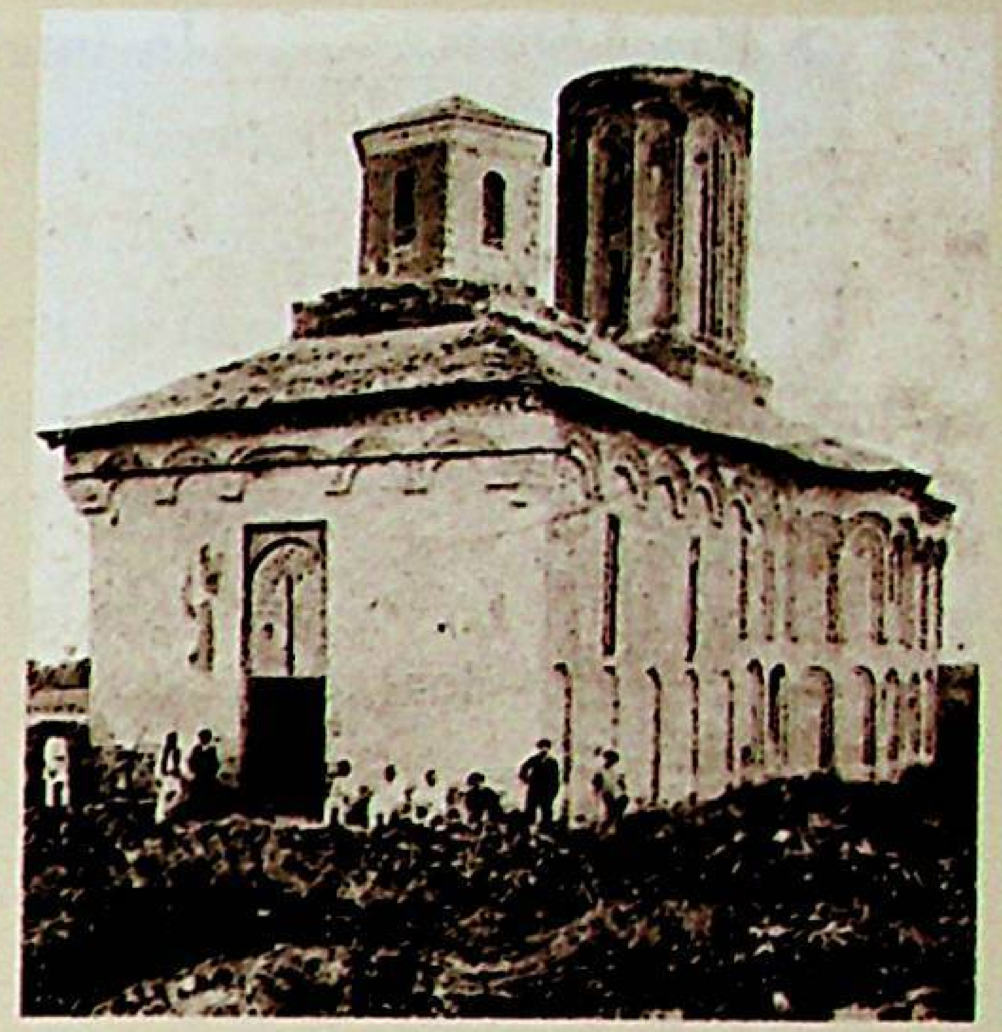
astupate cele vechi sau sparte cu unele noi, li s-au adăugat un pridvor sau exonartex, restaurările intervenind ulterior prin păstrarea sau îndepărtarea acestor intervenții[243].

De pildă, la Snagov, clima nefavorabilă, iernile aspre și umiditatea au impus modificarea pronaosului căruia, în timpul uneia dintre domniile lui Mircea Ciobanu (1545-1552, 1553-1554, 1558-1559), i s-au zidit golurile arcadelor[244]. Noua zidire a fost acoperită cu pictură în timpul lui Petru cel Tânăr, 1559-1568[245], constituindu-se într-unul dintre cele mai valoroase mărturii artistice ale secolului al XVI-lea și prezentând „o valoare și un interes deosebit pentru examinarea gândirii artistice și a mentalității politice din veacul al XVI-lea în Țara Românească[246]. Acesta a fost și motivul pentru care, la restaurarea întreprinsă de Ștefan Balș în anii 1943-1947, a fost păstrat pridvorul așa cum era, eliberând parțial înspre exterior coloanele zidite[247].

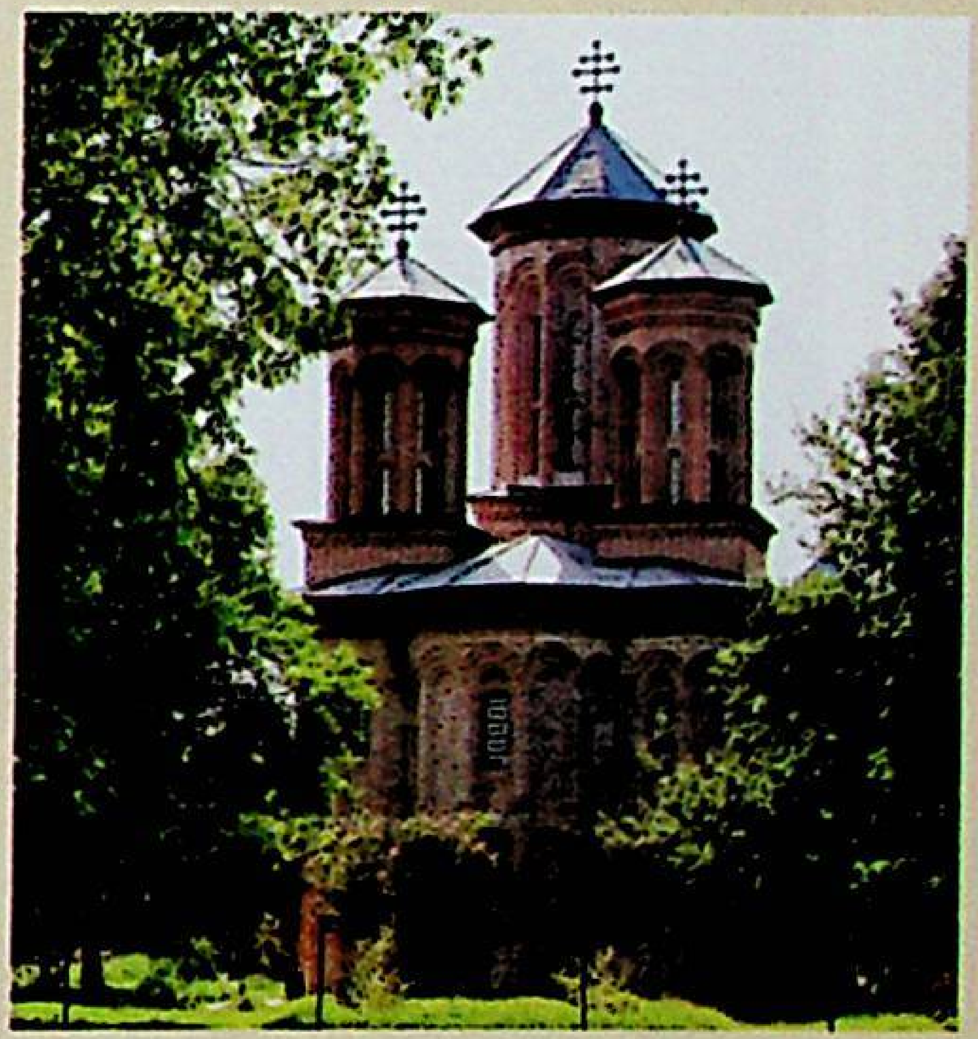
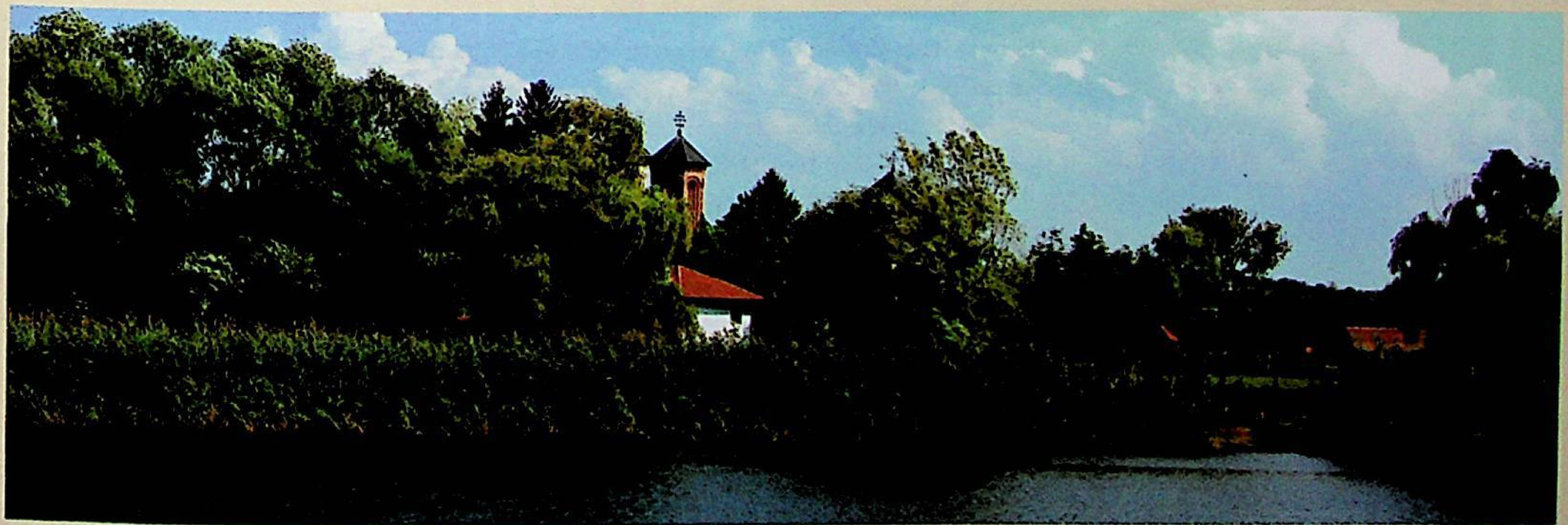
➤Biserica mănăstirii Snagov, fotografii de epocă (sfârșitul sec. al XIX-lea – începutul sec. al XX-lea) și reprezentări actuale

---

243. La bisericile mănăstirilor Dintr-un Lemn, Cozia, Rădăuți, Strehaia, Comana, Mărcuța, pridvoarele au fost păstrate, ele integrându-se în ansamblu. În schimb, pridvorașele adăugate pridvorului de la Catedrala patriarhală și cel de la Mihai Vodă au fost îndepărtate.
244. Nicolae Ghika-Budești, „Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia... ", p. 21.
245. Virgil Drăghiceanu, „Mănăstirea Snagov", în: *BCMI*, 24(1931), p. 42.
246. Ștefan Andreescu, „Perspective medievale", în: vol. *Portretele murale de la Snagov și Tismana*, Ed. Nemira, București, 2002, p. 113.
247. Gh Curinschi-Vorona, *Arhitectură, urbanism, restaurare*, p. 116.

Monah bătrân de la mănăstirea Snagov

În interiorul bisericilor, la oarece vreme de la zidirea lor, odată ce s-a schimbat și mentalitatea rugătorilor, devenită ceva mai puțin aplecată către citirea tainică a spațiului eclesial, opțiunea peretelui plin care separa naosul de pronaos (sau gropniță, în Moldova) a căzut în dizgrație, motiv pentru care credincioșii au devenit mai doritori de spațiu deschis și largă vizibilitate, fapt care a condus către demolarea zidului respectiv și regretabila pierdere a picturii (Neamț, „Sfântul Gheorghe"-Suceava, Cetățuia-Iași).

Modificarea iconostasului și înlocuirea sa cu unul nou, a condus către alterarea unității stilistice a interiorului bisericii, de cele mai multe ori iconostasele noi prezentând stilul baroc târziu, de influență rusă și/sau ucraineană[248]. Un alt gen de intervenție, generat de acest tip de înlocuire a ceva vechi cu ceva nou, a avut loc la biserica mănăstirii Moldovița unde, în urma înlocuirii iconostasului din timpul lui Petru Rareș cu unul nou, datat 1602[249], s-a realizat o nouă fereastră, necesară luminării și perceperii optime a picturii iconostasului, fapt care a condus către modificarea structurii arhitecturale a ultimei arcade a absidei sudice.

Cel mai adesea, a fost modificată forma învelitorilor care, în Moldova, prezentau o structură specială[250]. În cazul cutremurelor, cele mai vulnerabile au fost turlele care, odată dărâmate de seisme[251], au fost înlocuite cu unele din lemn, învelite în tablă, sau n-au mai fost refăcute deloc[252], iar moda vremii a făcut ca multor biserici să li se adauge turle noi, de un gust îndoielnic[253].

În marea majoritate a situațiilor, din inițiativa *Comisiunii Monumentelor Istorice* (înființată în 1892), ulterior *Direcția Monumentelor Istorice* (1952-1977) și reactivată, după 1990 sub diverse denumiri, monumentele au beneficiat de grija restauratorilor care, în mare măsură, au depășit faza empirică[254]. Deși există voci care susțin și contrariul, nu există reguli de conservare-restaurare ***universal valabile***, fiecare caz în parte fiind un unicat care necesită punerea în balanță a avantajelor și dezavantajelor, decizia finală hotărând care dintre etape poate fi păstrată și cât se poate interveni[255].

---

248. Cum întâlnim la Slatina, Neamț, Golia, Sucevița și la alte mănăstiri.

249. Marina Ileana SABADOS, „L'iconostase de Moldovița: un repère dans l'évolution de l'iconostase moldave", în: *Series Byzantina* VI, pp. 27-43; p. 29.

250. Asupra cărora s-a revenit în urma restaurărilor, pe baza imaginilor păstrate în tabloul votiv (Grigore IONESCU, *Arhitectura*, p. 233).

251. Numai în zona Bucureștilor s-a impus refacerea turlelor de la Antim, Paraclisul Patriarhal, Snagov, Balamuci, păstrându-se la Mitropolia București, Cotroceni, Hurezi, Văcărești, fapt care a condus către preluarea lor ca model acolo unde ele lipseau sau fuseseră demolate (cf. Ștefan BALȘ, „Restaurarea bisericii Radu Vodă din București", în: *Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă*, 44 [1975], 1, pp. 48-49).

252. De pildă, biserica de la Cotroceni, în urma refacerilor din urma cutremurului din 1802, a rămas numai cu două turle din cele patru pe care le avea, cele refăcute cu o înfățișare departe de cea originară, lipsite de eleganță (Gh.I. CANTACUZINO, *Mănăstirea Cotroceni*, pp. 12 și 25).

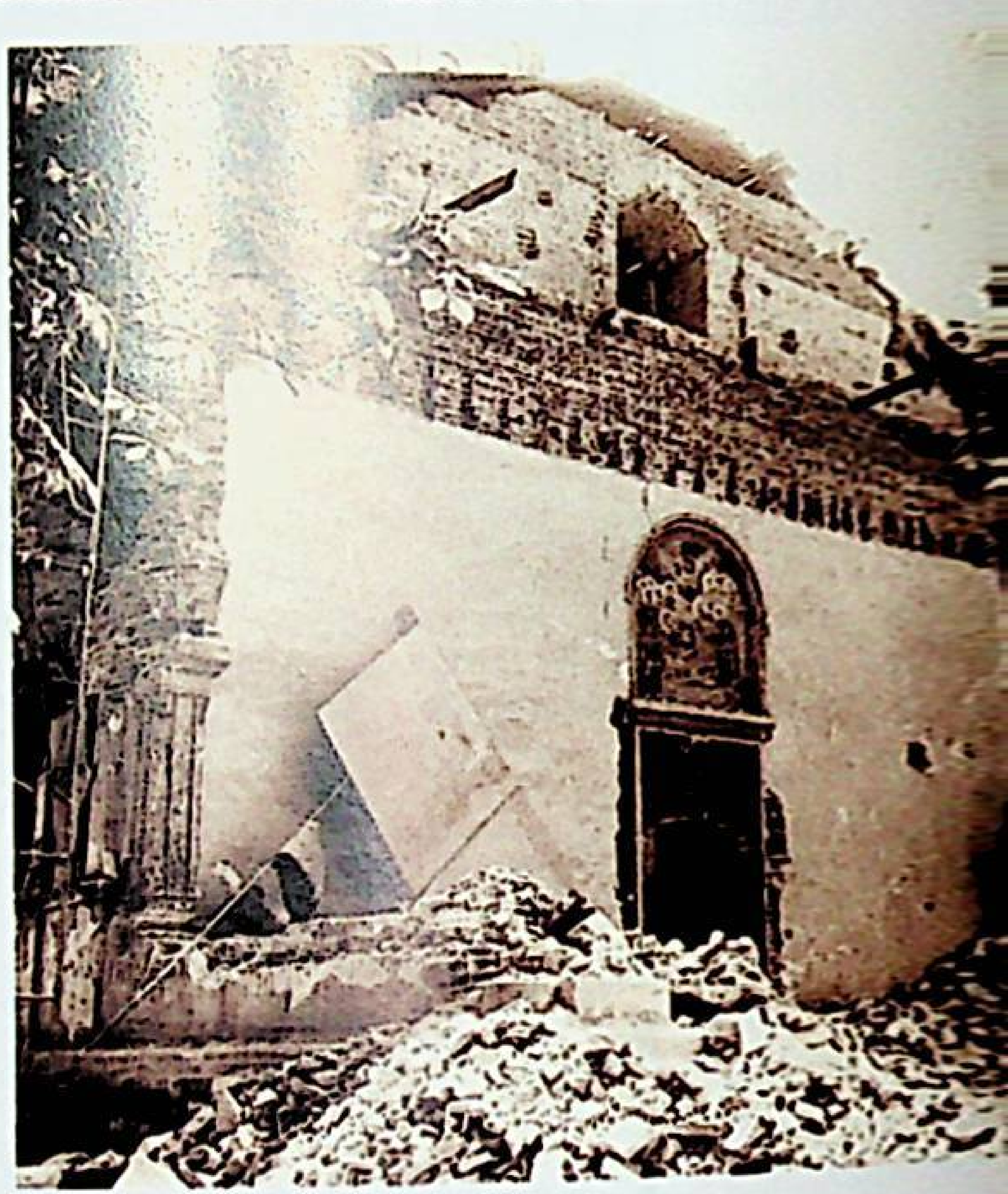
253. Bisericile mănăstirilor Neamț, Bistrița, Secu. La Dobrovăț, în 1851, a avut loc „implantarea" a trei turle false (Vasile DRĂGUȚ, *Dobrovăț*, Ed. Meridiane, București, 1984, p. 13), fapt care a condus către pierderea definitivă a picturii din calotele respective, restaurarea întreprinsă de Nicolae Diaconu nereușind să recupereze decât înfățișarea originară a arhitecturii.

254. Dintre lucrările referitoare la aceste restaurări menționăm Gh. CURINSCHI-VORONA, *Arhitectură, urbanism, restaurare* (Ed. Tehnica, 1996) și Ioan OPRIȘ, *Monumente istorice din România (1850-1950)* (Ed. Vremea, 2001).

255. În 1963, se considera că e indicat ca lucrările de restaurare să urmărească păstrarea elementelor adăugate, iar îndepărtarea celor noi să fie aplicată doar în cazul celor „desfigurate de adaosuri de ordin istoric sau estetic mai puțin importante". Astfel, la Neamț s-a păstrat veșmântăria alipită în secolul al XVIII-lea, precum și partea superioară a turnului clopotniță, realizată în secolul al XIX-lea. În schimb au fost desființate frontonul neogotic de la biserică,

Biserica mănăstirii Cotroceni, fotografii de epocă (sec. al XIX-lea), din timpul cutremurului din 1977, de la demolarea acesteia în anul 1984 de către autoritățile comuniste, respectiv după reconstruirea recentă a sfântului locaș conform planurilor orginale

Unele biserici și mănăstiri s-au bucurat chiar de posibilitatea refacerii lor, fie ea și parțială[256], altele, din păcate, au rămas să vieze doar în paginile albumelor și spațiile muzeelor[257], care le privesc și le păstrează ca pe niște relicve arhitecturale.

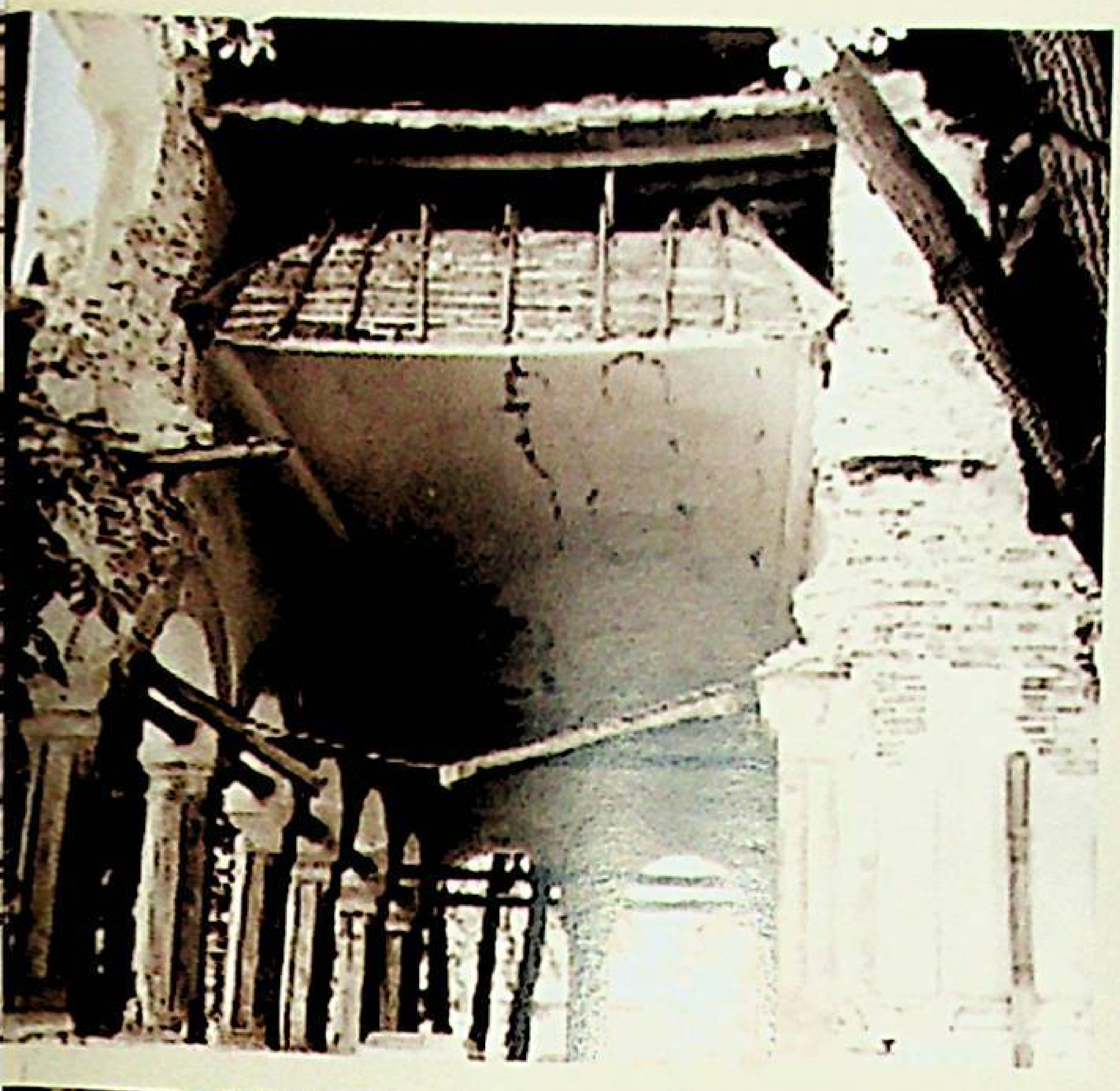
O realitate dramatică este aceea că mai tot din ceea ce, acum, în secolul al XXI-lea, avem în fața ochilor, nu mai este monumentul originar, ci doar ce a mai rămas în urma *refacerilor* și *prefacerilor* aduse de curgerea timpului și de intervenția omului.

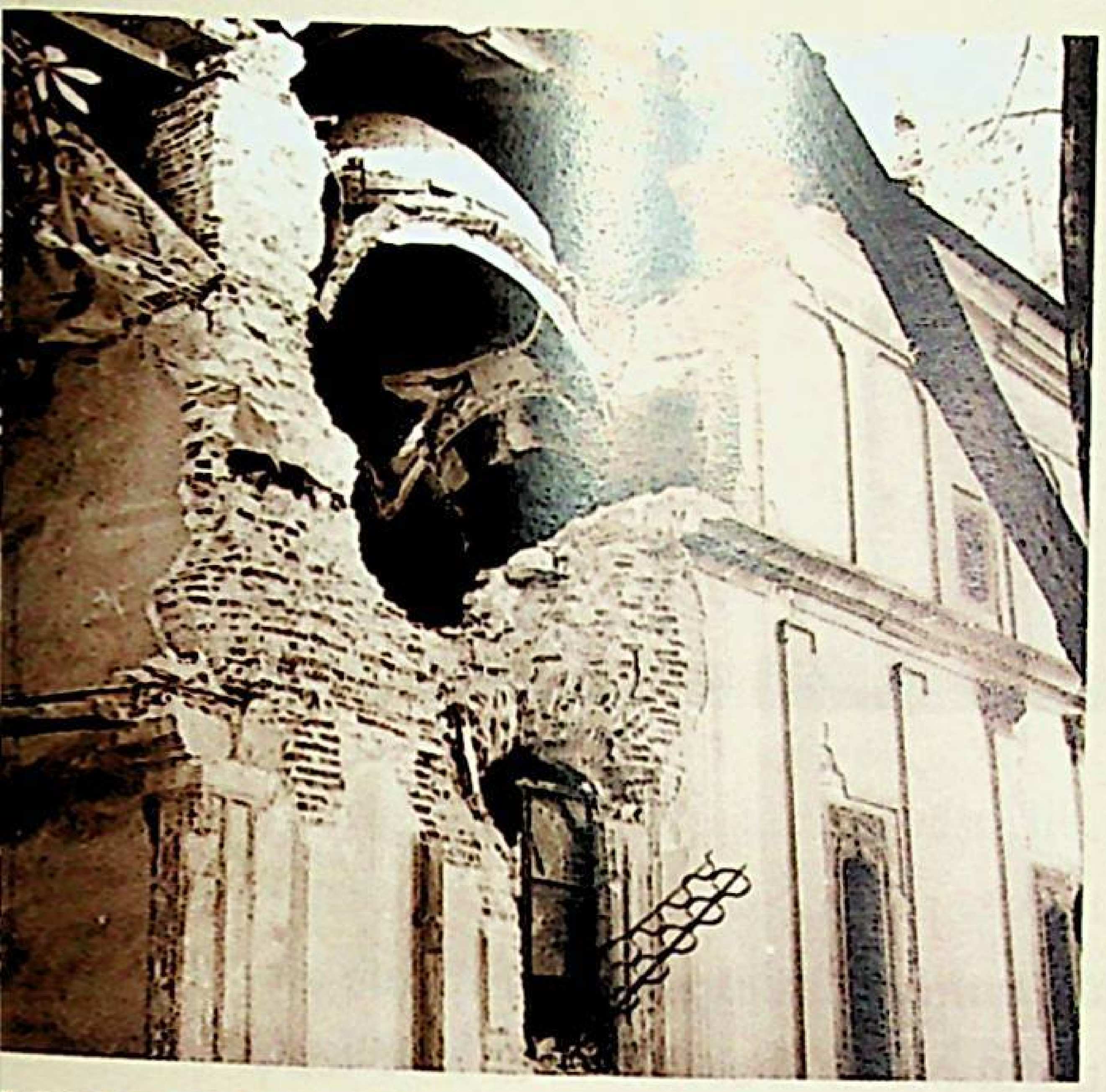
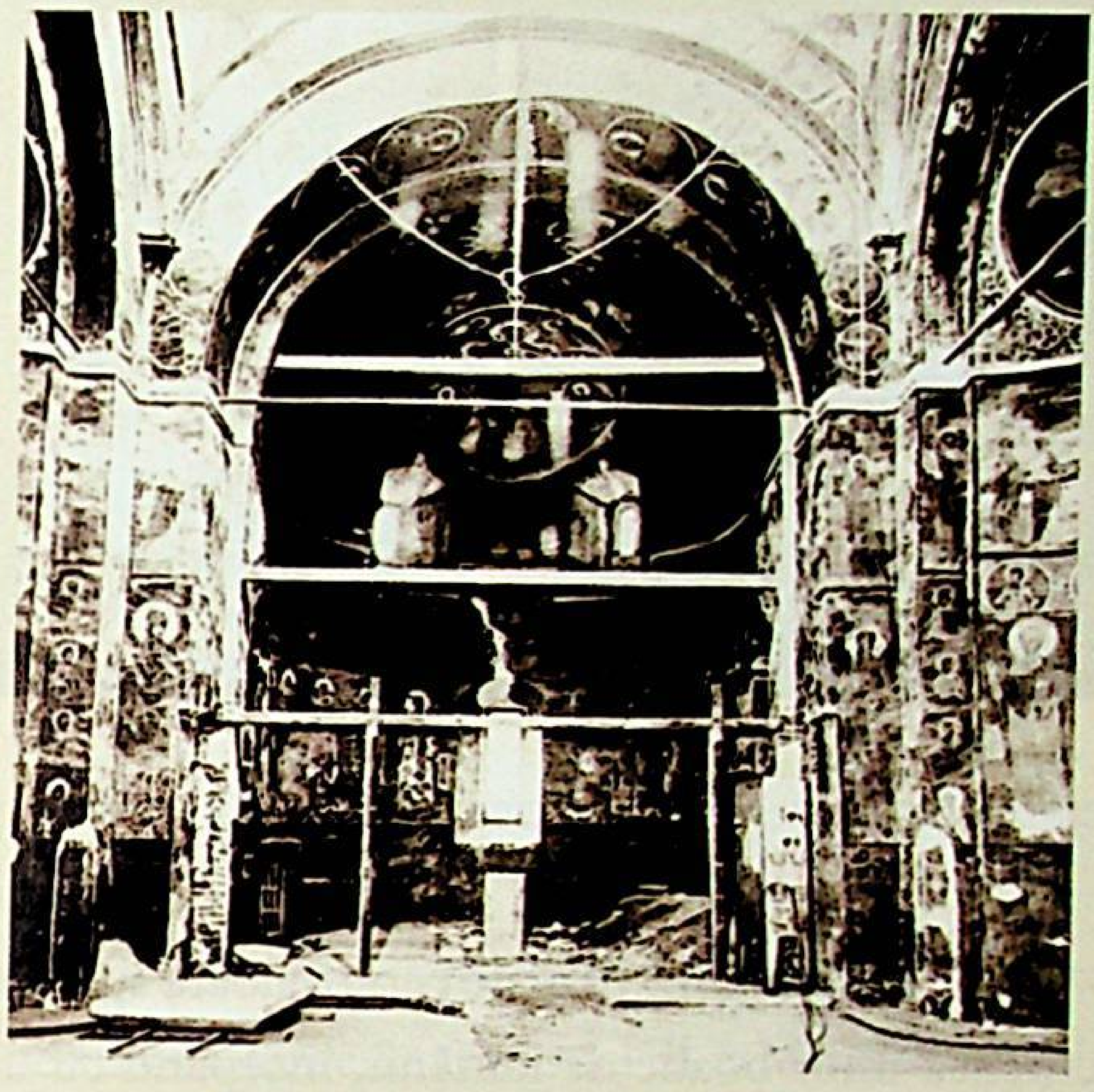
---

formele baroce ale învelitorii turlei bisericii și s-a revenit la vechea formă a acoperișului (cf. V. Bilciurescu, „Unele probleme de restaurare a monumentelor istorice", în: *Arhitectura*, 11 [1963], 1 [80], p. 55); după 1990, o situație aparte a apărut în cadrul fostelor mănăstiri, devenite între timp biserici parohiale, intenția lor, de readucere la funcțiunea inițială, implicând un anume risc (cf. Cezara Mucenic, „Raportul dintre noile lăcașuri de cult și monumentele istorice", în: *Buletinul Comisiei Naționale a monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice*, 4 [1993], 1-2, p. 21).

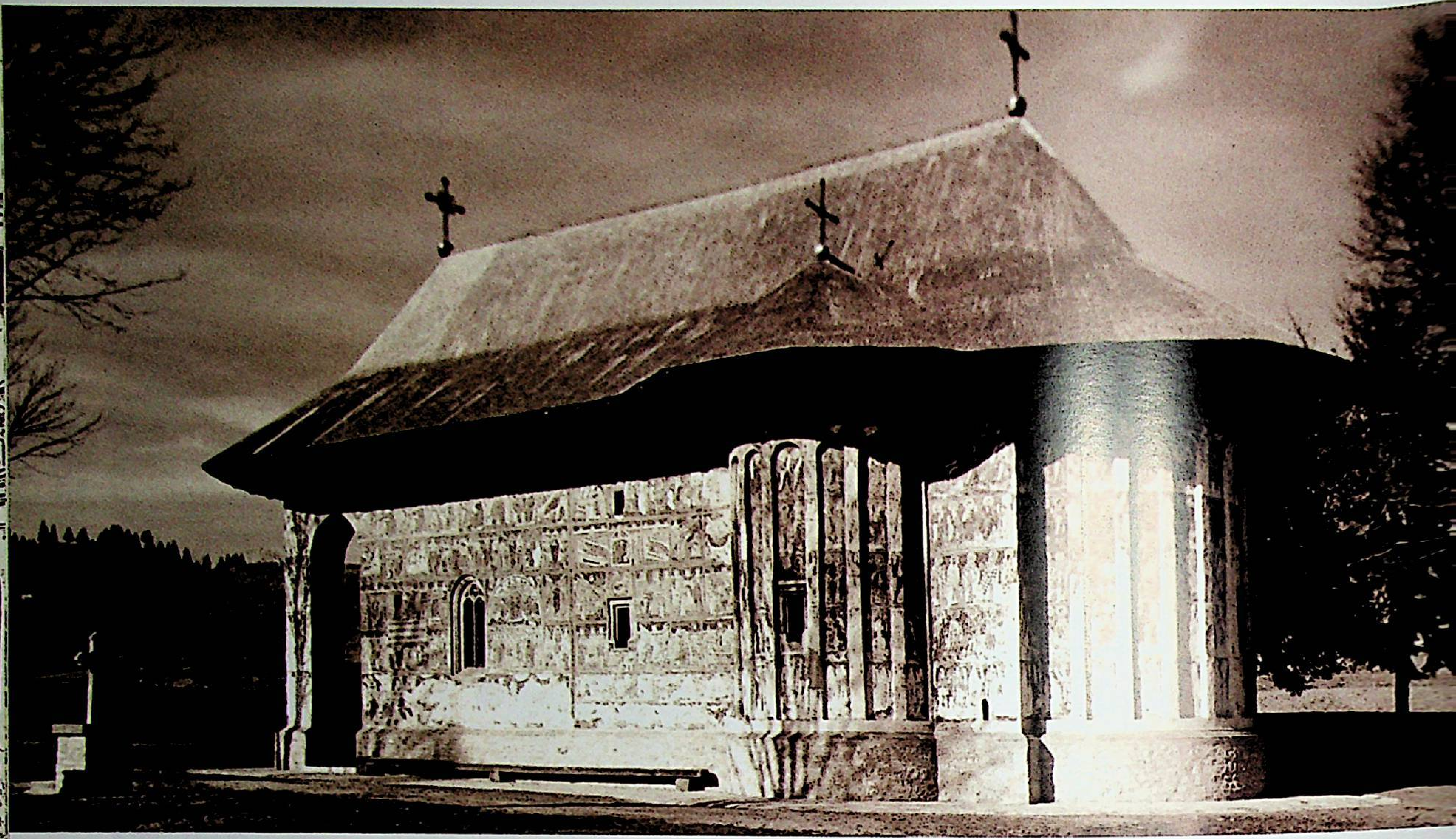
256. Cum ar fi cea de la Cotroceni, refăcută în mai multe etape, osemintele ctitorilor regăsindu-și din nou locul în odihna spațiului funerar pe care l-au clădit odinioară (Andreia Cristina Iana, *Biserica fostei Mănăstiri Cotroceni. Frumusețea unei ctitorii reînviate*, Ed. Basilica, 2015).

257. Este situația celebră a nu mai puțin celebrei mănăstiri Văcărești (Alexandru Panaitescu, *Remember Mănăstirea Văcărești*, Ed. Simetria, București, 2008; Coordonator Anca Beatrice Todireanu, *Un sfert de veac de la martiriul unui monument bucureștean – Mănăstirea Văcărești*, Ed. Monitorul Oficial, București, 2013).

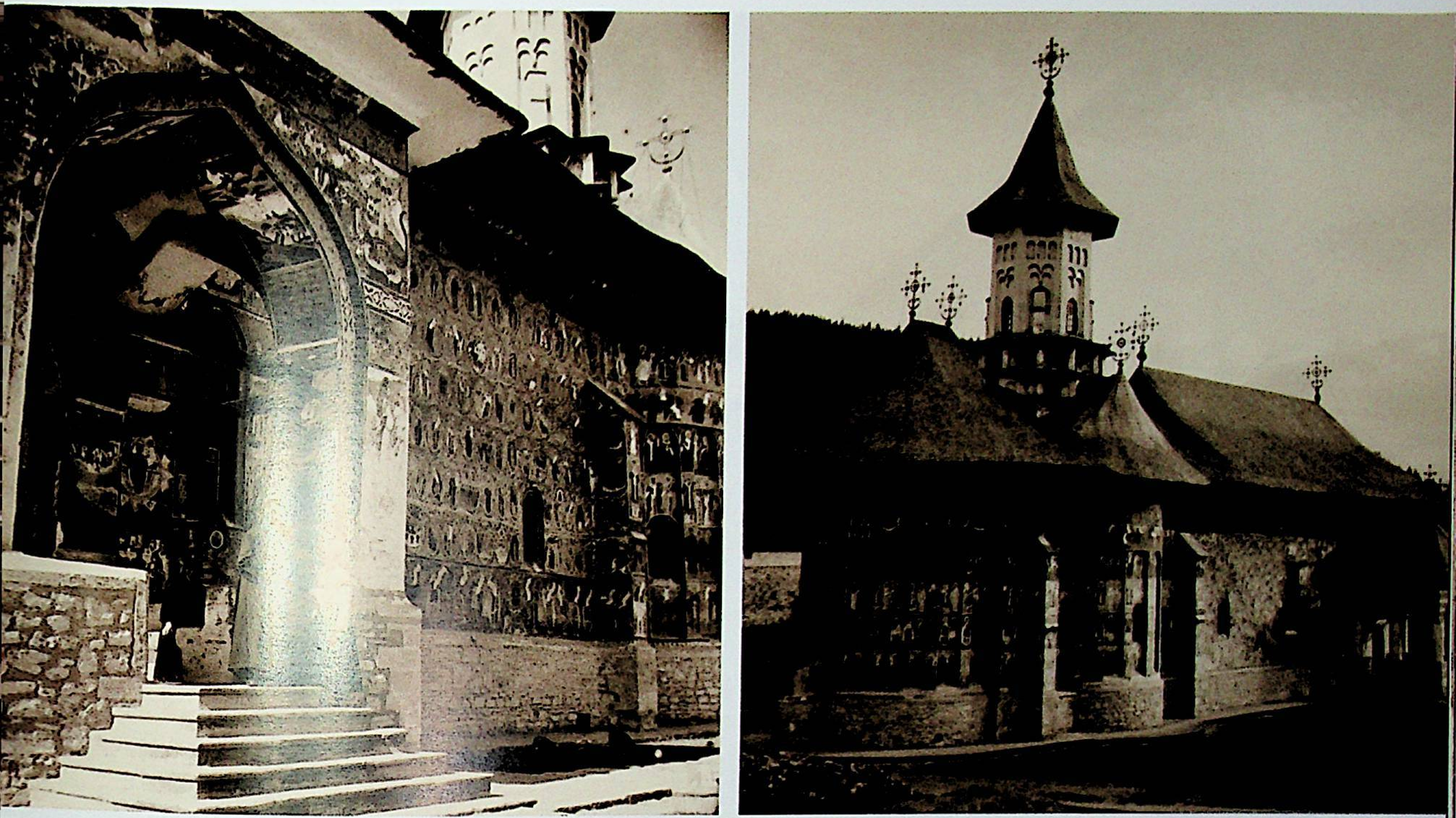
7. Arhitectura monastică – temelie și pecete a arhitecturii eclesiale

Ansamblurile monastice, de certă valoare spirituală, culturală și estetică se înșiruie asemenea unor boabe de mătănii, începând cu ultimul pătrar al secolului al XIV-lea și până la jumătatea secolului al XVIII-lea, perioadă în care asistăm, în planul arhitecturii, „la o intensă activitate de construire, născută din inițiativă voievodală, ecleziastică sau înalt-boierească, marcată de ascensiuni și coborâșuri, de vârfuri – consonanțe cu implicații profunde în planul spiritualității – dar și cu încă mai puțin explicate *intermezzo*-uri sau chiar pauze mai lungi în creație. Dar, la mijlocul veacului al XVIII-lea, când se consemnează, la diferite niveluri și fără putință de tăgadă, receptarea și acceptul modernității, asistăm și la brusca și aparent neașteptata stopare a inițiativei de construcție propriu-zise în domeniul monahal"[258]. Tendința de a descifra și a fixa un punct *terminus* al acestui șirag, aplicată nu fără oarecare amărăciune, defetism și chiar fatalism, condamnabilă dar și parțial justificabilă, nu este nouă istoriografiei românești.

Că programul arhitectural mănăstiresc, cu tot ce a implicat el, a fost cel în cadrul căruia s-au format și cristalizat anumite tipare stilistice – de la structura planimetrică și spațială a triconcului, la vocabularul decorativ al fațadelor –, este un punct recunoscut în

▲ *Biserica „Adormirea Maicii Domnului" a mănăstirii Humor, fotografie de epocă*

258. Tereza Sinigalia, „Model și interpretare în arhitectura monastică din Țara Românească la mijlocul secolului al XVIII-lea", în: *Buletinul Comisiei Naționale a monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice*, 3 (1992), 4, p. 23.

▲ *Biserica „Învierea Domnului" a mănăstirii Sucevița, fotografii de epocă*

istoriografia românească, mănăstirile, prin statutul lor duhovnicesc, constituind modele nu doar în viața spirituală, ci și în cea artistică.

Arhitectura monastică a fost cea care, prin însăși menirea programului arhitectural, a fost deschizătoare de drumuri, veritabilă temelie și model al ctitoriilor ulterioare, până în momentul în care apărea un alt model, la rându-i, început de drum. Raportate la realizările predecesorilor, este posibil ca anumite rezolvări arhitecturale să pară, la un moment dat, rodul unor epigoni. În acest sens, comparată cu realizările trecutului, „arhitectura Suceviței nu mai are nici noblețea somptuoasă a Neamțului, nici monumentalitatea severă a Probotei, nici eleganța Moldoviței, nici echilibrul solid al Slatinei"[259]. Dar, biserica mănăstirii Sucevița nu constituie „nici o sinteză a tradiției, nici un epigon, nici o simplă copie ci, ca toate marile monumente moldovenești, ea își are o personalitate bine definită, rod al unei ambianțe artistice și al unui nivel de cultură specifice acestui final de mare ciclu de creație început încă din a doua jumătate a secolului al XV-lea. Dacă arhitectura Suceviței nu mai este clasică, cu toată îmbinarea de elemente specifice monumentelor mai vechi, cu un început de influență muntenească și cu ceva inovații, ea se încadrează totuși firesc și armonios în stilul și viziunea specifice arhitecturii religioase moldovenești, fiind ultima verigă în lanțul neîntrerupt al realizărilor artistice ale

259. M.A. Musicescu, *Mănăstirea Sucevița*, p. 17.

▲ *Corpurile de chilii și biserica mănăstirii Căldărușani*

Moldovei secolului al XVI-lea"[260]. De altfel, lapidara definire a Suceviței ca fiind „testamentul artei moldovenești", avea să conducă către emiterea opiniei conform căreia Dragomirna marca începutul „decadenței stilului moldovenesc", sentință deplin infirmată de însăși valoarea monumentului în cauză[261].

Cât privește epoca brâncovenească, s-a considerat că ea „este cuprinsă între două monumente: Hurezi și Văcărești; primul deschide porțile maturității, cel de-al doilea o încununează, vestind implacabil declinul"[262]. Astfel, Văcărești este „ultima mare ctitorie domnească; după întemeierea ei, începe decadența mănăstirilor; înstrăinate întâi, și secularizate pe urmă, numărul lor descrește, puterea lor de atracție slăbește și prerogativele lor scad"[263].

---

260. M.A. Musicescu, *Mănăstirea Sucevița*, pp. 17-18.
261. Ion Miclea, Radu Florescu, *Dragomirna*, Ed. Meridiane, București, 1976, p. 6.
262. Vasile Drăguț, *Arta Brâncovenească*, Ed. Meridiane, 1971, p. 23.
263. G.M. Cantacuzino, „Mănăstirea Văcărești sau testamentul artei tradiționale", p. 144.

Ce-i drept, mănăstirilor, îndeosebi celor domnești, li se acordase, în trecut, cea mai mare atenție[264], fapt pentru care erau și cele mai frumoase, nu de puține ori ele fiind singurele menționate și lăudate în notele de călătorie ale străinilor care au străbătut Țările Române[265].

264. Se știe că, la Slatina, Alexandru Lăpușneanu a cerut celor din Bistrița pietrari buni, întrucât în Moldova sunt prea puțini (C. Nicolescu, *Mănăstirea Slatina*, p. 8), iar pentru reușita sculpturilor de la Golia, Vasile Lupu a chemat meșteri din Polonia, poate de origine italiană (R. Popa, *Mănăstirea Golia*, p. 11).

265. Gavril Protul, în *Viața Sfântului Nifon*, considerând că mănăstirea Argeșului era „asemenea raiului lui Dumnezeu", în mijloc fiind biserica, asemenea pomului vieții. Astfel, „așa vom spune cu adevărat, că nu este așa de mare și sobornică precum Sionul, carele îl făcu Solomon, nici ca „Sfânta Sofia", care o făcu marele împărat Iustinian, dar cu frumusețea este mai pre deasupra acelora" (Gavriil Protul, *Viața și traiul Sfântului Nifon Patriarhul Constantinopolului*, ediție îngrijită de † Tit Simedrea, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1937, p. 27); mănăstirea Cotroceni a fost extrem de lăudată de numeroase personalitățile epocii cum ar fi: învățatul grec Helladius, Edmund Chisthull Anton Maria Del Chiaro, Domenico Sestini, Frantz-Joseph Sulzer, Chesarie Daponte, iar despre Văcărești, un negustor francez considera că e singura vrednică de oarecare atenție, „biserica e cea mai frumoasă din câte am văzut la greci (ortodocși)" (Jean Claude Flachat, în vol. *Călători străini despre Țările Române*, p. 258).

Însă, după jumătatea secolului al XVIII-lea[266], s-a accentuat manifestarea unui anume duh artistic străin de spiritualitatea în care fuseseră ctitorite mănăstirile în secolele precedente, fapt care a condus, nu de puține ori, către mutilarea estetică a mănăstirilor –, aspect deja menționat în capitolul de față.

Toate acestea au fost făcute însă cu cele mai bune intenții (ale vremii, mentalității și spiritualității respective) și, dacă ar fi să privim doar un singur monument, Catedrala Patriarhală, se desprinde „interesul meșterilor și al arhitecților, perpetuat de la un secol la altul, de a da strălucire bisericii-catedrale, celui mai important edificiu religios al țării; [...] nu se pot face judecăți de valoare pentru că fiecare echipă de meșteri, în limitele epocii lor și potrivit concepțiilor lor despre frumos, s-au străduit să facă lucrări de bună calitate"[267].

Astfel, dacă se poate spune că Anastasie Crimca este „ultimul reprezentant al cărturăriei celei vechi slavone"[268] (în Moldova), iar că Udriște Năsturel este ultimul cărturar pasionat de limba slavonă (în Țara Românească), în ceea ce privește domeniul arhitecturii eclesiale nu se poate fixa un punct terminus al realizărilor valoroase, rămânând ca viitorul să întărească sau să nege această ultimă observație.

Roade ale evlaviei jertfelnice, menite a fi oaze de rugăciune neîncetată, corăbii trainice în marea înviforată a vremilor tulburi, zidite din materialele locului, înnobilate de savante și elegante combinații stilistice, cu ingeniozitate tehnică și trăinicie ce, adesea, au înfruntat veacurile, mănăstirile românești sunt cea mai vie mărturie a frumosului care transfigurează materia, zidite „Cu Vrerea Tatălui, cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh" (după cum glăsuiesc pisaniile), spre slava lui Dumnezeu și spre veșnica pomenire a truditorilor.

Bibliografie

ALPATOV Mihail, *Istoria Artei*, vol. I, traducere de Bruno Colbert și Mihai Ibățescu, Ed. Meridiane, București, 1967; ANANIA Lidia, LUMINEA Cecilia, MELINTE Livia, PROSAN Ana-Nina, STOICA Lucia, IONESCU-GHINEA Neculai, *Bisericile osândite de Ceaușescu*, Ed. Anastasia, București, 1995; ANANIA Valeriu, *Cerurile Oltului*, Ed. Episcopiei Râmnicului și Argeșului, Râmnicu Vâlcea, 1990; ANDREESCU Ștefan, „Mănăstirea Brebu", în: *Glasul Bisericii*, 9-10/1969; ANDREESCU Ștefan, „Perspective medievale", în: vol. *Portretele murale de la Snagov și Tismana*, Ed. Nemira, București, 2002; BALȘ Ștefan, „Restaurarea bisericii Radu Vodă din București", în: *Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă*, 44 (1975), 1; BALȘ Ștefan, *Le monastère de Humor*, Ed. Meridiane, București, 1965; BARBU Violeta, *Miniatura brâncovenească*, Ed. Meridiane, București, 2000; BĂLAN Constantin, *Le Monastère de Căluiu*, Editions Meridiane, Bucarest, 1967; BĂTRÂNA Lia, BĂTRÂNA Adrian, „Date noi cu privire la evoluția bisericii fostei mănăstiri Cotmeana", în: *Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă*, 44 (1975), 1; BILCIURESCU Liana, „Mănăstirea Văcărești. Cercetarea, restaurarea și punerea în valoare a monumentului", în: *Revista muzeelor și*

---

266. Perioadă în care au fost zidite ultimele trei mănăstiri noi din Țara Românească („Sfântul Spiridon"-Vechi a lui Constantin Mavrocordat) și Ghiculeștii (mănăstirea Pantelimon, la 1750, a lui Grigore Ghica II și „Sfântul Spiridon"-Nou, la 1767-1768, a lui Scarlat Ghica, terminată de fiul său); cf. Tereza Sinigalia, „Model și interpretare în arhitectura monastică din Țara Românească la mijlocul secolului al XVIII-lea", în: *Buletinul Comisiei Naționale a monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice*, 3 (1992), 4, p. 23.

267. Oliver Velescu, „Biserica catedrală a Mitropoliei din București, istorie și arhitectură", în: *Revista Monumentelor Istorice*, nr. 1-2/1993; nr. 1-2/1994, LXII-LXIII, p. 41.

268. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii Românești*, Ed. Ministerului de Culte, București, 1928, p. 243.

monumentelor, Monumente istorice și de artă, nr. 2/1974; BILCIURESCU V., „Unele probleme de restaurare a monumentelor istorice", în: *Arhitectura*, 11 (1963), 1 (80); BOLDURA Oliviu, *Mural Painting în the North of Moldavia. Aesthetic Modifications and Restoration*, Second Edition, ACS Publishing, Bucharest, 2013; BRANIȘTE Ene, *Liturgica generală*, Ed. IBMBOR, 1993; BRĂTULEANU Liviu, „Cuhniile ansamblurilor civile și religioase din Țările Române", în: *Revista Monumentelor Istorice*, 64 (1995), 1-2; BUȘE Constantin, *Mănăstirea Sinaia*, Ed. Meridiane, București, 1967; CANTACUZINO G.M., „Mănăstirea Văcărești sau testamentul artei tradiționale", în: vol. *Izvoare și popasuri*, Ed. Eminescu, București, 1977; CANTACUZINO Gheorghe I., *Mănăstirea Cotroceni*, Ed. Meridiane, București, 1968; CANTACUZINO Gheorghe I., „Cercetări arheologice la Mănăstirea Govora", în: *Buletinul Comisiei Naționale a monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice*, 3 (1992), 3; CANTACUZINO Gheorghe I., „Observații arheologice privind pridvorul bisericii Radu Vodă din București", în: *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, XII-XVI, 2001-2005; CANTACUZINO Gheorghe I., *Mănăstirea Tismana*, Ed. Vremea, București, 2004; CAPROȘU Ion, *Biserica Sfântului Gheorghe din Suceava*, Ed. Meridiane, 1969; CIOS Irina, „Alrorelief", în: *Dicționar de artă*, vol. I; CRISTESCU D., *Sfânta Mănăstire Arnota*, Râmnicu Vâlcea, 1937; CURINSCHI-VORONA Gheorghe, *Arhitectură, urbanism, restaurare*, Ed. Tehnică, București, 1995; DAVIDESCU M., *Mănăstirea Cozia*, Ed. Meridiane, București, 1966; DAVIDESCU M., *Monumente medievale din N-V Olteniei*, Ed. Meridiane, București, 1970; DEMETRESCU Călin, „Méplat", în: *Dicționar de artă*, vol. 1; DENE Viorica, „Mascaron", în: *Dicționar de artă*, vol. 1, Ed. Meridiane, București, 1995; DOBRESCU N., *Din istoria Bisericii Române, secolul al XV-lea*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1910; DOBRESCU N., *Istoria Bisericii Române*, note de curs, 1921-1922; DRĂGAN Radu, „Au cunoscut meșterii lui Constantin Brâncoveanu secretele secțiunii de aur?", în: *Arhitectura*, 32 (1984), 3; DRĂGHICEANU Virgil, „Mănăstirea Snagov", în: *BCMI*, 24 (1931); DRĂGUȚ Vasile, *Arta creștină în România*, vol. 5, secolul al XVI-lea, Ed. IBMBOR, 1985, vol. 5; DRĂGUȚ Vasile, „Arcadă", în: vol. *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Ed. Științifică și Enciclopedică, București, 1976; DRĂGUȚ Vasile, „Mănăstirea Văcărești și locul ei în contextul artei din Țara Românească", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 40 (1971), 2; DRĂGUȚ Vasile, *Arta Brâncovenească*, Ed. Meridiane, București, 1971; DRĂGUȚ Vasile, *Arta românească*, Ed. Meridiane, București, 1982; DRĂGUȚ Vasile, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1976; DRĂGUȚ Vasile, *Dobrovăț*, Ed. Meridiane, București, 1984; DUMITRESCU Florentina, „Trăsături specifice ale sculpturii în lemn brâncovenești", în: vol. *Pagini de artă veche românească*, vol. II, Ed. Academiei R.S.R., București, 1972; DUMITRESCU Florentina, *Biserica Mihai-Vodă*, Ed. Meridiane, București, 1969; ELIAN Alexandru, *Inscripții medievale ale României – Orașul București*, vol. I, 13951800, Ed. Academiei R.S.R., București, 1965; FLACHAT Jean Claude, în: vol. *Călători străini despre Țările Române*, Ed. Academiei Române, 1997; FLORESCU Radu, *Mănăstirea Govora*, Ed. Meridiane, București, 1965; GAVRIIL PROTUL, *Viața și traiul Sfântului Nifon Patriarhul Constantinopolului*, ediție îngrijită de † Tit Simedrea, București, Tipografia Cărților Bisericești, 1937; GEORGESCU I.L., Stanciu Roman, *Mănăstirea Cernica*, Ed. Meridiane, București, 1969; GHIKA-BUDEȘTI Nicolae, „Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia – Partea întâia Înrâuririle străine de la origină până la Neagoe Basarab", în: *BCMI*, 20 (1927), fasc. 53-54, Tip. „Datina românească", Vălenii de Munte, 1927; GHIKA-BUDEȘTI Nicolae, „Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia – Partea a treia – veacul al XVII-lea, Epoca de tranziție – Domnia lui Matei Basarab", în: *BCMI*, 25 (1933), fasc. 71-74, Tip. „Datina românească", Vălenii de Munte; GHIKA-BUDEȘTI Nicolae, „Evoluția arhitecturii în Muntenia și Oltenia – Partea a patra – Noul stil din veacul al XVIII-lea", în: *Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 29 (1936), fasc. 87-90, Tip. „Datina românească", Vălenii de Munte; GOROVEI Ștefan, Miclea Ion, *Dragomirna*, Ed. Sport-Turism, Bucarest, 1978; GOULD Andrew, *On Earth as it is in Heaven, Form and Meaning in Orthodox Architecture*, p. 2 [http://www.newworldbyzantine.com/articles/pdf/, accesat 11 august 2012]; GRECEANU Eugenia, „Paramentul medieval", în: *Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă*, 44 (1975) 1; GRECEANU Eugenia, „Restaurarea caselor egumenești și a turnului de poartă de la mănăstirea Brâncoveni. Discutarea

unui proiect rămas în faza de studiu, în vederea viitoarei restaurări", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 2/1971; GRECEANU Eugenia, „Țara Făgărașului, zonă de radiație a arhitecturii de la sud de Carpați", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 39 (1970), 2; GRIGORAȘ N., *Biserica Trei Ierarhi*, Ed. Meridiane, București, 1965; GRIGORAȘ N., *Mănăstirea Cetățuia*, Ed. Meridiane, București, 1968; HENRY Paul, *Monumentele din Moldova de nord – de la origini până la sfârșitul secolului al XVI-lea*, traducere de Costanța Tănăsescu după originalul *Les Églises de la Moldavie du Nord des origines à la fin du XVIème siècle* (Paris, 1930), postfață și note de Vasile Drăguț, Ed. Meridiane, București, 1984; IANA Andreia Cristina, *Biserica fostei Mănăstiri Cotroceni. Frumusețea unei ctitorii reînviate*, Ed. Basilica, 2015; ILIEȘ Aurora, *Biserica Mănăstirii Colțea*, Ed. Meridiane, București, 1969; IONESCU Grigore, *Arhitectura pe teritoriul României dea lungul veacurilor*, Ed. Academiei R.S.R., București, 1981; IONESCU Ștefan, *Epoca brâncovenească. Dimensiuni politice. Finalitate culturală*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1981; IORGA Nicolae, *Cultura română sub fanarioți*, București, Socec, 1918; IORGA Nicolae, *Istoria Bisericii Românești*, Ed. Ministerului de Culte, București, 1928; JALBĂ C., *Mănăstirea Căldărușani*, Ed. Meridiane, București, 1965; KIECKHEFER Richard, *Theology in stone: Church architecture from Byzantium to Berkeley*, Oxford University Press, Oxford, 2004, *passim*; LAPEDATU Alex., „Inscripția vechei clopotnițe dela Mănăstirea Dealul", în: *BCMI*, IV, fasc. 15, 1911; LĂZĂRESCU Emil, *Biserica Mănăstirii Argeșului*, Ed. Meridiane, București, 1967; LUNGU Dan, ALDEA Alexandru, Arion CRISTIAN, Văcăreanu RADU, „Cutremure istorice majore în România", în: *Revista Monumentelor Istorice*, 1-2/2007; MANOLE Neagoe, *Curtea de Argeș*, Ed. Tineretului, București, 1968; MĂRGINEANU-CÂRSTOIU Monica, *Romantismul în arhitectură*, Ed. Meridiane, București, 1990; McCONVILLE Gerard and McCONVILLE Lawrence, „Liturgy and Church Architecture", în: *The Furrow*, Vol. 13, No. 11, Our Churches II (Nov., 1962); McVEY Kathleen E., „The Domed Church as Microcosm: Literary Roots of An Architectural Symbol", în: *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 37 (1983); MICLEA Ion, Florescu Radu, *Dragomirna*, Ed. Meridiane, București, 1976; MICLEA Ion, Florescu Radu, *Hurezi*, Ed. Meridiane, București, 1989; MOISESCU Cristian, „Din nou despre Tismana", în: *Buletinul Comisiei Naționale a monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice*, 10 (1999), 1-4; MOISESCU Cristian, „Decorația exterioară zugrăvită pe tencuială a monumentelor din Țara Românească (sec. XIV-XVII)", în: *Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă*, 1/1974; MOISESCU Cristian, „Noi puncte de vedere asupra vechimii și etapelor de construcție ale bisericii mitropolitane din Târgoviște", în: *Revista muzeelor și monumentelor, Monumente istorice și de artă*, 2/1974; MOISESCU Cristian, MUSICESCU Maria Ana, ȘIRLI Adriana, *Putna*, Ed. Meridiane, București, 1982; MUCENIC Cezara, „Raportul dintre noile lăcașuri de cult și monumentele istorice", în: *Buletinul Comisiei Naționale a monumentelor, ansamblurilor și siturilor istorice*, 4 (1993), 1-2; MUSICESCU Maria Ana, *Mănăstirea Sucevița*, Ed. Meridiane, București, 1967; MUSICESCU Maria-Ana, „Sculptura în piatră", în: vol. *Istoria Artelor Plastice în România*, Ed. Meridiane, București, 1968, vol. I; NASTUREL Petre S., *Le mont Athos et les roumains, Recherches sur leurs relations du milieu du XIVe siècle à 1654*, coll. *Orientalia Christiana Analecta*, 227, Pont. Institutum Studiorum Orientalium, Roma, 1986; NECULCE Ion, *O samă de cuvinte*, Ed. Litera Internațional, București, 2001; NEGRĂU E., „Ctitorii brâncovenești. Arhitectură și pictură", în: vol. *Ctitorii brâncovenești – elemente de artă eclesială medievală (secolele al XVII-lea și al XVIII-lea)*, Ed. Cuvântul vieții, București, 2014; NICOLAE Veniamin, *Ctitoriile lui Matei Basarab*, Ed. Sport-Turism, București, 1982; NICOLESCU Corina, „Arta epocii lui Ștefan cel Mare. Relații cu lumea occidentală", în: vol. Ștefan cel Mare și *Sfânt – portret în istorie*, Ed. „Mușatinii", Putna, 2003; NICOLESCU Corina, „Decorul mănăstirii Neamț în legătură cu ceramica monumentală din Moldova în secolul al XV-lea", în: *SCIA*, 1954; NICOLESCU Corina, „Începuturile ceramicii monumentale în Moldova", în: *Omagiu lui George Oprescu*, București, 1961; NICOLESCU Corina, *Mănăstirea Slatina*, Ed. Meridiane, București, 1966; NICOLESCU Corina, Petrescu Paul, *Ceramica românească tradițională*, Ed. Meridiane, București, 1974; OPRIȘ Ioan, *Monumente istorice din România (1850-1950)*, Ed. Vremea, 2001; PALADE Mihaela, *Biserica Mănăstirii Dealu. Istorie în forme și culori*, Ed. Sophia, București, 2008; PALADE Mihaela, „Aspects of Mount Athos' contribution to the Maintenance of the Triconchial Plan in

Romanian Sacred Architecture", în: *European Journal of Science and Theology*, June 2007, vol. 3, No. 4; PALADE Mihaela, „Sfânta cruce – temelia arhitecturii eclesiale ortodoxe", în: *Ortodoxia*, 58 (2007), 3; PALADE Mihaela, „Structura trinitară a spaţiului liturgic athonit", în: *Tabor*, II (2008), 4, 2008; PALADE Mihaela, „The Symbolc Significance of the String-course in Orthodox Sacred Architecture", în: *European Journal of Science and Theology*, June, 2007, vol. 3, nr. 2; PALADE Mihaela, „Tipologia structurală a triconcului în lumina jertfei de pe cruce", în: *Glasul Bisericii*, 54 (2005) 5-8; PALADE Mihaela, *O Posibilă erminie arhitecturală – alcătuirea bisericilor din spaţiul ortodox*, Ed. Sophia, Bucureşti, 2004; PALEOLOG Andrei, *Pictura exterioară din Ţara Românească*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1984; PANAITESCU Alexandru, *Remember Mănăstirea Văcăreşti*, Ed. Simetria, Bucureşti, 2008; PĂCURARIU Mircea, Pr., *Istoria Mănăstirii Prislop*, Arad, 1986; POLIZU Virgil, „Mănăstirea Slatina", în: *Arhitectura*, 22 (1974), 1; POPA Corina, „Ctitoriile epocii brâncoveneşti", în: vol. *Moştenirea brâncovenească*, Centrul cultural Palatele brâncoveneşti Mogoşoaia, 2008; POPA Corina, Iancovescu Ioana, *Mănăstirea Hurezi*, Ed. Simetria, 2009; POPA Corina, *Mănăstirea Plumbuita*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1968; POPA Radu, *Mănăstirea Golia*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1966; PORUMB Marius, *Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania. Sec XIII-XVIII*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1998; PORUMB Marius, *Pictura românească din Transilvania, I. (sec. XIV-XVII)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1981; PUŞCAŞU N.N., „Informare asupra săpăturilor de cercetare arheologică efectuate la mănăstirea Putna în anii 1969-1970", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 42 (1973), 4; PUŞCAŞU Voica Maria, „Date noi cu privire la evoluţia ansamblului de arhitectură medievală de la Strehaia", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 39 (1970), 3; RADIAN H.R., *Cartea proporţiilor*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1981; ROTMAN Liviu, „Mănăstirea Văcăreşti, note istorice", în: *Revista muzeelor şi monumentelor, Monumente istorice şi de artă*, 2/1974; SABADOS Marina Ileana, „L'iconostase de Moldoviţa: un repère dans l'évolution de l'iconostase moldave", în: *Series Byzantina* VI; SINIGALIA Tereza, „Arcadă", în: vol. *Dicţionar de artă*, vol. 1, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1995; SINIGALIA Tereza, „Model şi interpretare în arhitectura monastică din Ţara Românească la mijlocul secolului al XVIII-lea", în: *Buletinul Comisiei Naţionale a monumentelor, ansamblurilor şi siturilor istorice*, 3 (1992), 4; SINIGALIA Tereza, „Modenatură", în: vol. *Dicţionar de artă*, vol. 1, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1995; SINIGALIA Tereza, „Relaţia dintre spaţiu şi decorul pictat al naosurilor unor biserici de secol XV-XVI din Moldova", în: *Revista Monumentelor Istorice*, nr. 1-2/2007; SINIGALIA Tereza, PUŞCAŞU Voica Maria, *Mănăstirea Probota*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 2000; SMITH E. Baldwin, *The Dome. A Study in the History of Ideas*, Princeton University Press, New Jersey, 1978; SOLCANU Ion, „Arhitectură: tradiţie şi inovaţie", în: vol. *Artă şi civilizaţie în timpul lui Ştefan cel mare*, Ministerul Culturii şi Cultelor, Bucureşti, 2004; STOICESCU Nicolae, „Câteva documente despre acoperişurile vechilor biserici", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 40 (1971), 2; STOICESCU Nicolae, MICLEA Ion, *Humor*, Ed. Sport-Turism, Bucarest, 1978; STRZYGOWSKI Joseph, „*Kunstschätze in der Bucowina*, Die Zeit, August 1913, trad. de G. Murnu", în: *BCMI*, 1913, an VI; TEODORU Horia, „Contribuţii la studiul şi evoluţia planului triconc în Moldova", în: *Buletinul Monumentelor Istorice*, 39 (1970), 1; TEODORU Rada, *Mănăstirea Tismana*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1966; THEODORESCU Răzvan, „Despre planul triconc în arhitectura medievală timpurie a sud-estului european", în: *Studii şi cercetări de Istoria artei*, seria Artă plastică, t. 20, nr. 2, 1973; THEODORESCU Răzvan, *Civilizaţia românilor între medieval şi modern*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1987, vol. II; THEODORESCU Răzvan, *Drumuri către ieri*, Ed. Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1992; THEODORESCU Răzvan, *Un mileniu de artă la Dunărea de Jos*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1976; *Un sfert de veac de la martiriul unui monument bucureştean – Mănăstirea Văcăreşti*, Anca Beatrice Todireanu (coord.), *Monitorul Oficial*, Bucureşti, 2013; VELESCU Oliver, „Biserica catedrală a Mitropoliei din Bucureşti, istorie şi arhitectură", în: *Revista Monumentelor Istorice*, nr. 1-2/1993; nr. 1-2/1994, LXII-LXIII; VOINESCU Teodora, „Sculptura în piatră", în: *Istoria artelor plastice în România*, vol. 2, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1970; VOITEC-DORDEA Mira, *Reflexe gotice în arhitectura Moldovei*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1976; ZAMORA Luiza, *Biserici de bolniţă din Ţara Românească în secolul XVI-XVIII*, Grupul român pentru o istorie alternativă, Bucureşti - Cluj-Napoca, 2007.

ICOANE, FRESCE ȘI CĂLUGĂRI ZUGRAVI ÎN BISERICILE DE MĂNĂSTIRE DIN ROMÂNIA

Unul dintre scopurile acestui studiu[*] este de a înfățișa câteva idei generale despre istoria picturii bisericilor mănăstirești de pe teritoriul actualei Românii și de a face o prezentare a situației actuale în care se află ceea ce constituie artă picturală – icoane, pictură murală și mozaic – în această țară. Am încercat în lucrarea *Icoană și iconari în România* o periodizare a istoriei picturii bisericești românești; după cum este de așteptat, istoria iconografiei bisericilor de mănăstire este o parte a acesteia, astfel că separarea celor două nu este posibilă. Vom încerca o identificare a câtorva trăsături specifice ale picturii mănăstirești autohtone, ilustrând-o pe fiecare dintre acestea cu exemple. Referiri la călugării sau călugărițele pictori de fresce de biserici sau icoane în mănăstiri vor fi făcute pe parcursul studiului în contextul prezentării operelor lor.

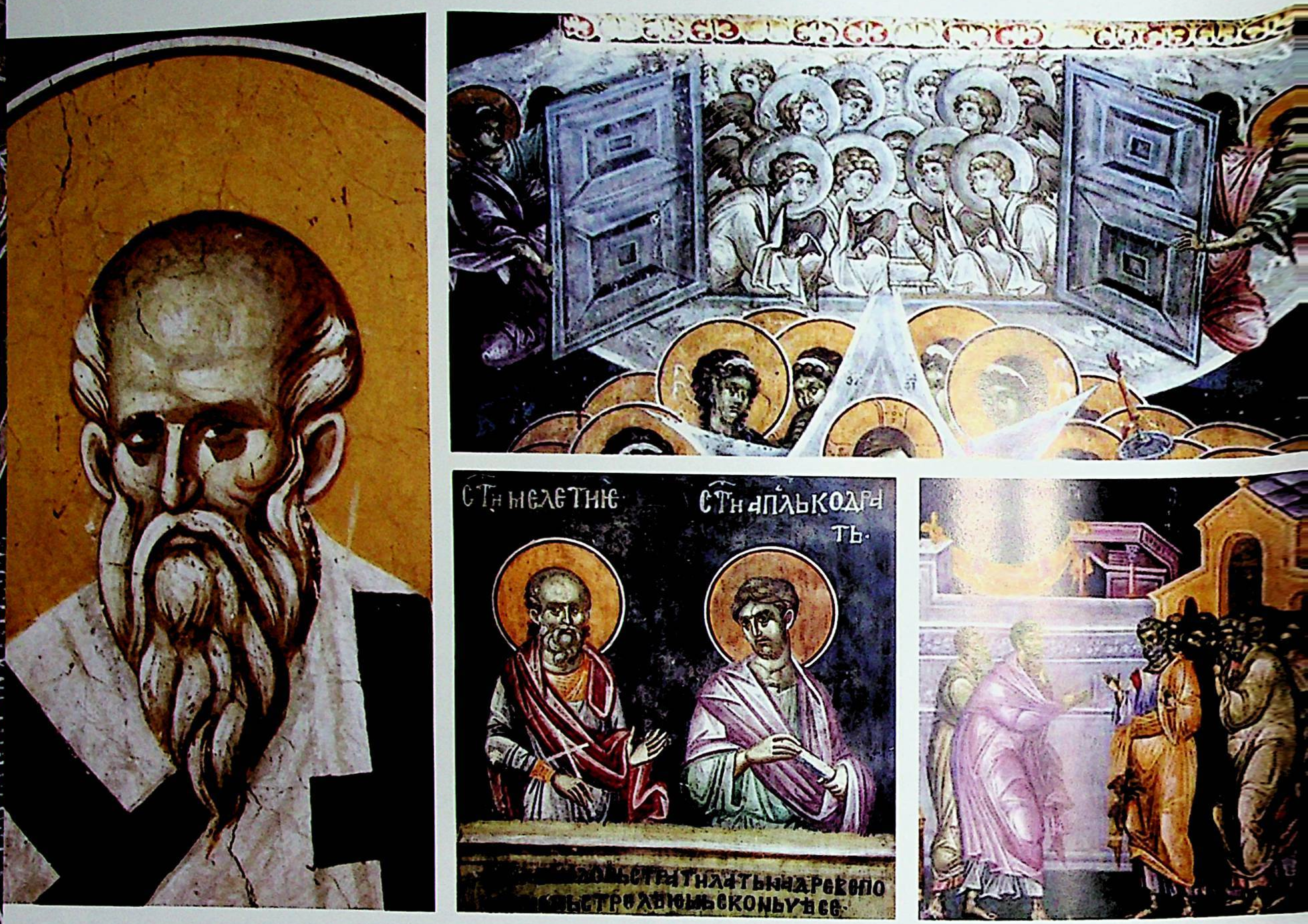
O primă concluzie cu referire la situația generală a picturii bisericești, prezentată de noi în lucrarea menționată este următoarea: stilul formelor de artă caracteristice Bizanțului a ajuns în ținuturile românești fie prin contact direct, fie prin regatul Serbiei care adoptase stilul Paleologilor încă din anul 1321 (în mănăstirea Gračanica, de exemplu)[1]; sunt prezentate mai jos imagini care să ilustreze ultima parte a afirmației printr-o comparație între Curtea de Argeș și Gračanica.

Atât Obolensky, cât și Drăguț atrag atenția asupra asemănării dintre pictura românească la începuturile ei și cea sârbească. Drăguț scrie că, „iconografia [românească] evocă o serie de modele care provin din regatul pe atunci înfloritor al Serbiei"[2].

◄ *Maica Domnului Platytera sau „cea mai înaltă decât cerurile", frescă de la mănăstirea Hurezi, ctitoria Sfântului Voievod Constantin Brâncoveanu*

[*] O parte din acest studiu l-am folosit în cartea mea *Icoană și iconari în România: cât Bizanț, cât Occident* (Ed. Trinitas, Iași, 2009). Textul de față a fost revizuit și completat.

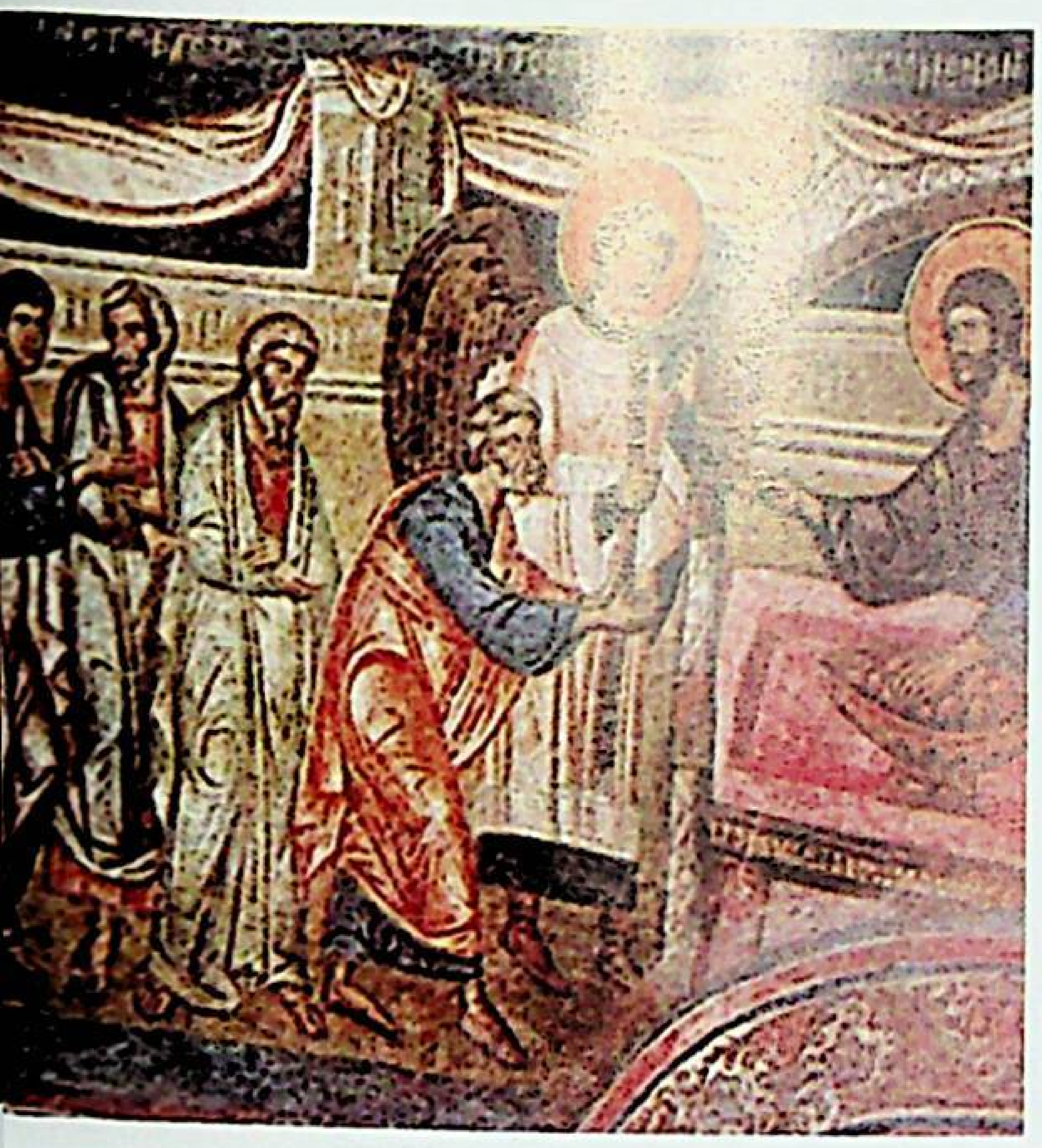
1. Slobodan Ćurčić, *Gračanica: King Milutin's Church and its Place in Late Byzantine Architecture*, Pennsylvania State University Press, University Park (Pennsyl.), 1979; Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1971, pp. 252-254.
2. Vasile Drăguț, *Romanian Art: Prehistory, Antiquity, Middle Ages, Renaissance, Baroque*, Meridiane Publishing House, Bucharest, 1984, vol. 1, p. 116.

▲ *Fresce de la mănăstirea Gracianița (Serbia)*

Pictura bisericilor din România, mai ales a celor de mănăstire, prezintă încă de la începuturile ei elemente comune și cu frescele bisericilor din Egipt, Capadocia și Italia. Asemănările nu trebuie să ne surprindă deoarece după anul 1300 un nou curent de ascetism și spiritualitate s-a manifestat în cele mai importante mănăstiri din Imperiul Bizantin și acesta a consolidat legăturile deja existente între diferitele tradiții ale monahismului din Europa de Răsărit[3]. După cum se știe, secolul al XIV-lea a fost perioada domniei Paleologilor în Imperiul Bizantin, iar arta bisericească s-a caracterizat prin modificări progresive față de cele două perioade artistice care îi precedaseră[4]. În sfera picturii murale și a picturii de icoană aceasta a însemnat că persoanele sfinte au fost pictate având o înfățișare mai „umană" decât în perioada anterioară, iar chipurile lor prezentând trăsături individuale și sentimente. Obolensky subliniază prezența specificului bizantin în pictura românească de frescă prin următorul exemplu concret: „Curtea de Argeș, terminată între 1364 și 1377, a aparținut domnitorilor Țării Românești și a fost construită ca locul lor de înmormântare. Frescele de la Curtea de Argeș constituie cel

3. Dimitri Obolenski, *The Byzantine Commonwealth...*, pp. 294-295.
4. Panagiotes Andreou Michelis, *An Aesthetic Approach to Byzantine Art*, B.T. Batsford, London, 1964.

▲*Învierea, frescă din absida paraclisului bisericii Mântuitorului de la Chora din Istanbul (stânga-sus); detalii de frescă din biserica domnească „Sfântul Nicolae" de la Curtea de Argeș*

mai complet ciclu de pictură bizantină în stil Paleolog de pe teritoriul românesc. După cum s-a demonstrat recent, câteva dintre aceste fresce au avut ca inspirație biserica Kariye Camii din Constantinopol"[5].

Vasile Drăguț este de acord cu această părere, subliniind însă în același timp capacitatea de asimilare și selecție a picturii de icoană locale, care este: „Din punct de vedere stilistic […] o artă de sinteză care a valorificat cu folos elementele expresive specifice picturii bizantine din perioada Paleologilor și pe cele ale picturii italiene"[6]. Când obiceiul decorării pereților bisericilor de pe lângă mănăstiri a apărut în Serbia, Țările Române și mai ales Moldova, nu numai că l-au adoptat, dar l-au transmis mai departe, întreaga suprafață a pereților fiind acoperită; în câteva cazuri remarcabile, pictura de frescă medievală a supraviețuit până astăzi.

---

5. Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth…*, p. 353; (cf. Teodora Voinescu, „The Post-Byzantine Icons of Wallachia and Moldavia", în: *The Icon*, K. Weitzmann (ed.), Evans Brothers, London, 1982, p. 374). Vezi *Byzantine Institute Restoration*, Miriam & IRA D. Wallach Art Gallery, 2004; *The Sacred Image East and West*, Robert G. Ousterhout și Leslie Brubaker (eds.), University of Illinois Press, 1994; Robert G. Ousterhout, *The Architecture of the Kariye Camii in Istanbul*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1988.
6. Vasile Drăguț, *Romanian Art: Prehistory…*, vol. 1, p. 116.

Deci, se poate spune că, în stilul picturii de icoană românească – și aceasta ar fi a doua trăsătură a decorației bisericilor mănăstirești, una comună cu cea a bisericilor de mir – se remarcă o „dublă orientare: pe de o parte, integrarea formelor artistice specifice țărilor balcanice [și nu numai] în perioada numită atât de potrivit de Nicolae Iorga «Bizanțul de după Bizanț», iar pe de altă parte, tendința de a accentua, dincolo de diversitatea stilistică cu care a venit în contact, elementele originale și specifice României"[7].

O altă particularitate cu privire la pictura bisericilor de mănăstire este că, în multe cazuri, aceasta a fost realizată de pictori-călugări și, mai nou, de călugărițe. Acest fenomen are loc și astăzi, în special în ceea ce privește icoanele.

1. Începuturile picturii din bisericile mănăstirești. Situația până în secolul al XIV-lea.

Dacă acceptăm ideea unui prim așezământ monastic din România, la Niculițel – și cei mai mulți autori care au tratat tema monahismului local susțin aceasta[8] – începutul unei astfel de picturi în teritoriile românești a avut loc aici în secolele al IV-lea sau al V-lea. Avem alăturat o reproducere a câtorva imagini din acest complex monastic de peșteri care reprezintă cruci și sfinți (în special soldați; aceasta este, de exemplu, opinia exprimată de Ionuț Holubeanu[9]).

Complexul monastic de la Basarabi (în fosta Scythia Minor, Dobrogea de astăzi), descoperit în anul 1957, este alcătuit din șase „bisericuțe rupestre" din calcar[10]. Conectate cu aceste biserici tăiate în piatră există niște încăperi mai mici dintr-o perioadă mai târzie (secolele VIII-IX). Pe pereții acestor încăperi sunt incizate, pe lângă inscripții, motive zoomorfe, călăreți, corăbii, precum și cruci și figuri de sfinți. Profesorul Drăguț descrie astfel elementele decorative aflate pe pereții bisericuțelor din dealul de calcar de la Basarabi–Murfatlar:

> „Sculptate pe suprafața pereților sau modelate în lut roșiatic, motivele care decorează aceste bisericuțe (ce au aparținut unor călugări sihaștri) sunt uimitoare în ciudățenia și cruda lor veselie prin modul în care reprezintă sintetic realitatea. Răspândită la întâmplare pe pereții bisericuțelor, întreaga decorație – figuri de sfinți în postura de rugăciune cu mâinile ridicate [...], siluetele de călăreți, cerbi și animale fantastice, simboluri creștine, tulpini ca suluri de hârtie – poartă urmele unei execuții libere, spontane, necontrolate, o artă naivă care nu cunoaște canoane. Biserici de țară aflate în afara ariei de influență bizantină directă trebuie să fi fost decorate în acest mod."[11]

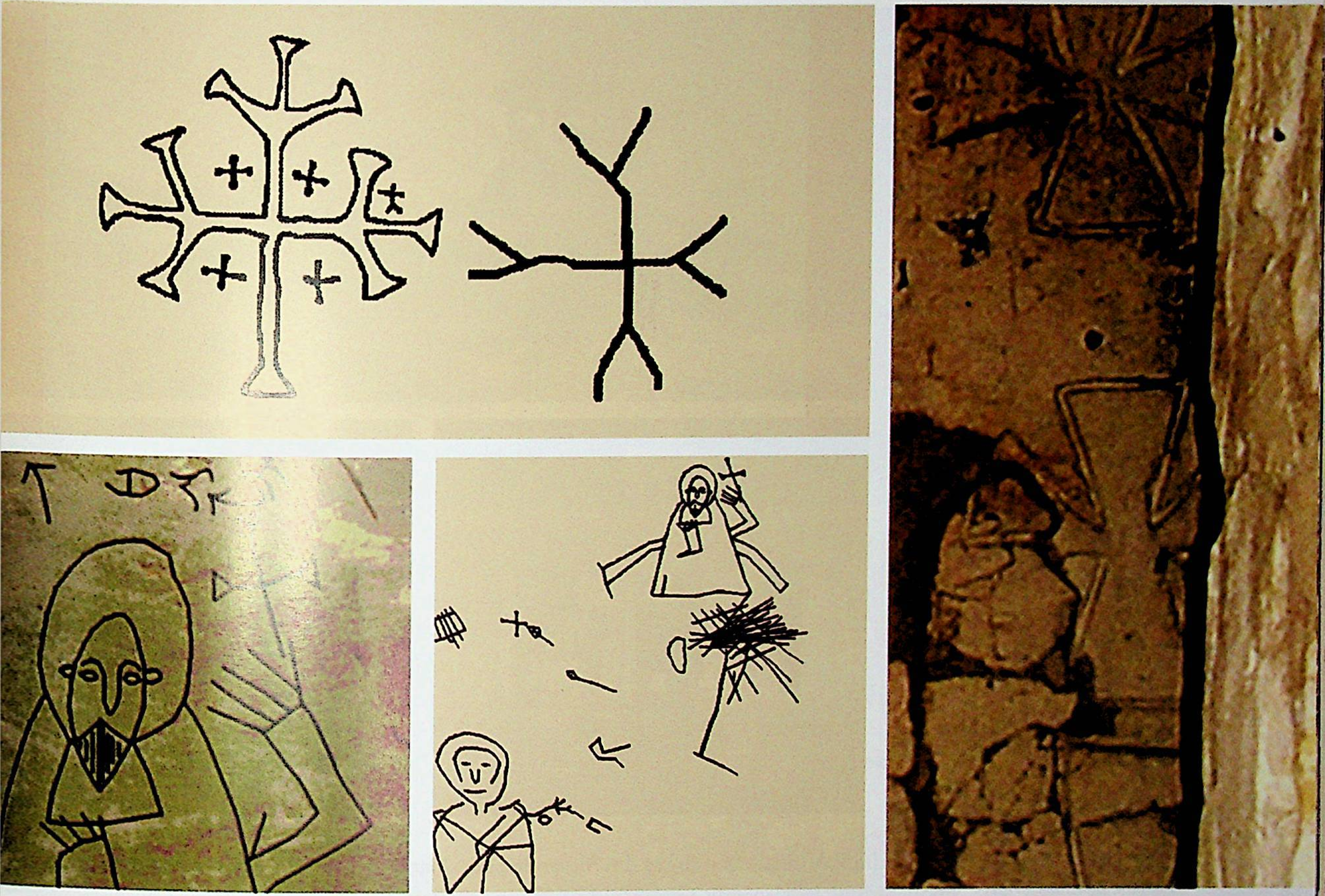
7. Teodora Voinescu, „The Post-Byzantine Icons...", p. 373; Nicolae Iorga, *Bizanțul după Bizanț*, Institutul de studii bizantine, Universitatea București, București, 1971.

8. Ionuț Holubeanu, „Reprezentările iconografice din complexul rupestru de la Basarabi și semnificația lor"; în: *Cinstirea sfintelor icoane în Ortodoxie*, Ed. Trinitas, Iași, 2008, pp. 199-235; Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, Ed. IBMBOR, București, 1991, pp. 88, 166.

9. Ionuț Holubeanu, „Reprezentările iconografice...", pp. 199-235.

10. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, 1991, pp. 167-168.

11. „Carved on the surface of the walls or moulded in reddish clay, the motifs decorating these chapels (belonging to hermit-monks) are astonishing in their awkwardness and crude gaiety, in the way in which they comment synthetically on realities. Spread at random over the chapel walls, the entire decoration – figure of orant saints [...], silhouettes of horsmen, stags and fantastic animals, Christian symbols, scroll-like stems – bear the imprint of free,

▲ *Ravna – diferite tipuri de cruci (stânga-sus); sfânt neidentificat (B4) și alte reprezentări de tip graffiti (E3) de la complexul monastic Basarabi (stânga-jos); cruci incizate pe un stâlp dintre pronaos și naos (B4) din complexul rupestru de la Basarabi, în fosta Scythia Minor, Dobrogea de astăzi (dreapta)*

Referitor la punctul de vedere exprimat în ultimele două rânduri ale citatului de mai sus, credem că se poate spune cu siguranță că acest tip de pictură naivă nu se datorează influenței bizantine; pictura acestor biserici este rezultatul creației spontane locale.

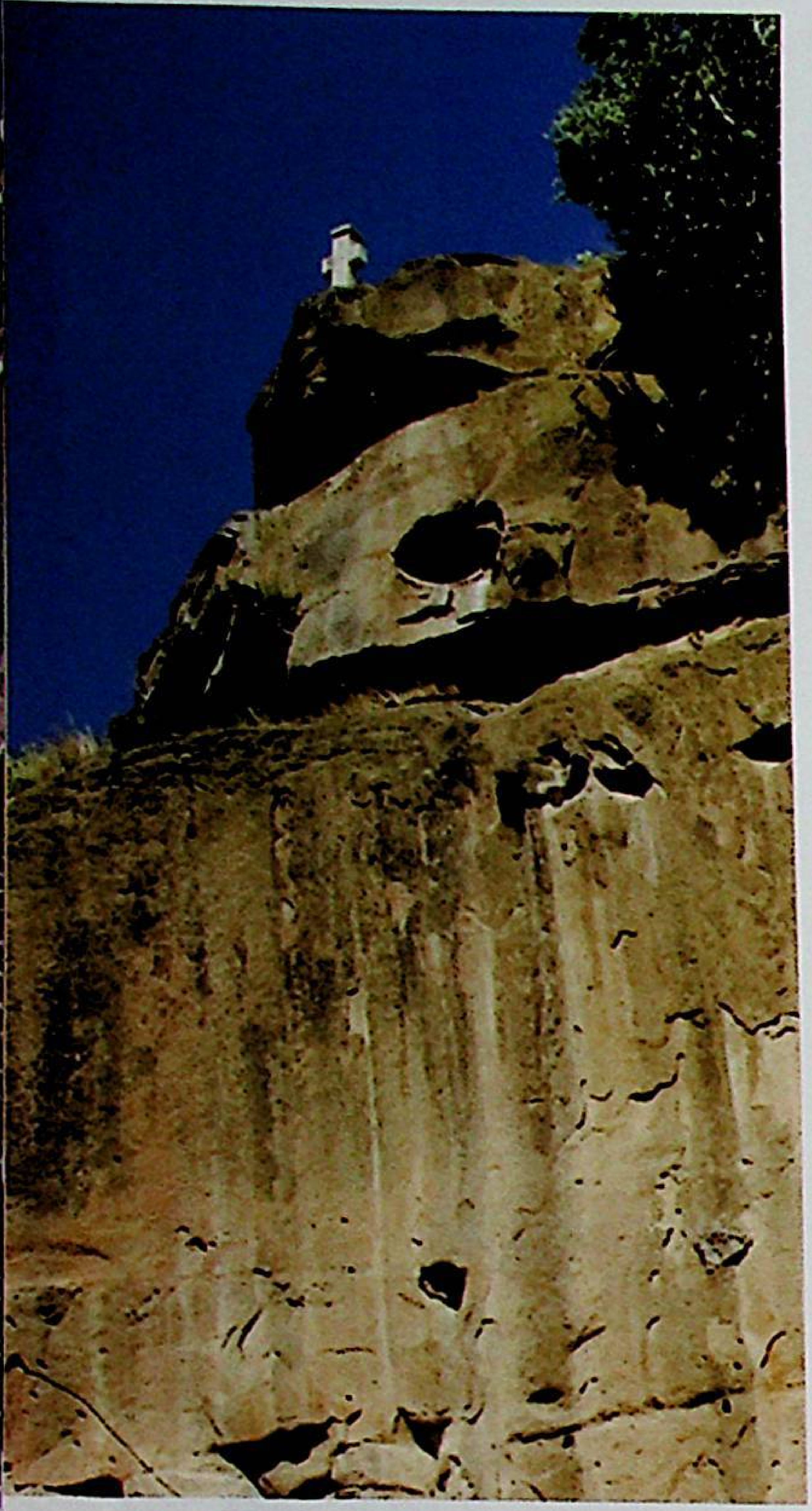
Între secolele al VII-lea și al XI-lea, valuri de triburi migratoare au trecut peste teritoriul României, fapt care a avut repercursiuni asupra artei bisericești. Singurele exemple care au supraviețuit din această artă sunt obiecte liturgice din metal.[12] Dacă au existat mănăstiri în secolele al XI-lea și al XII-lea, probabil că pereții bisericilor lor au fost decorate cu aceleași motive geometrice și vegetale pe care paraclisul din cimitirul de la Dinogeția (secolul al XI-lea sau chiar dintr-o perioadă mai timpurie) încă le expune și astăzi.

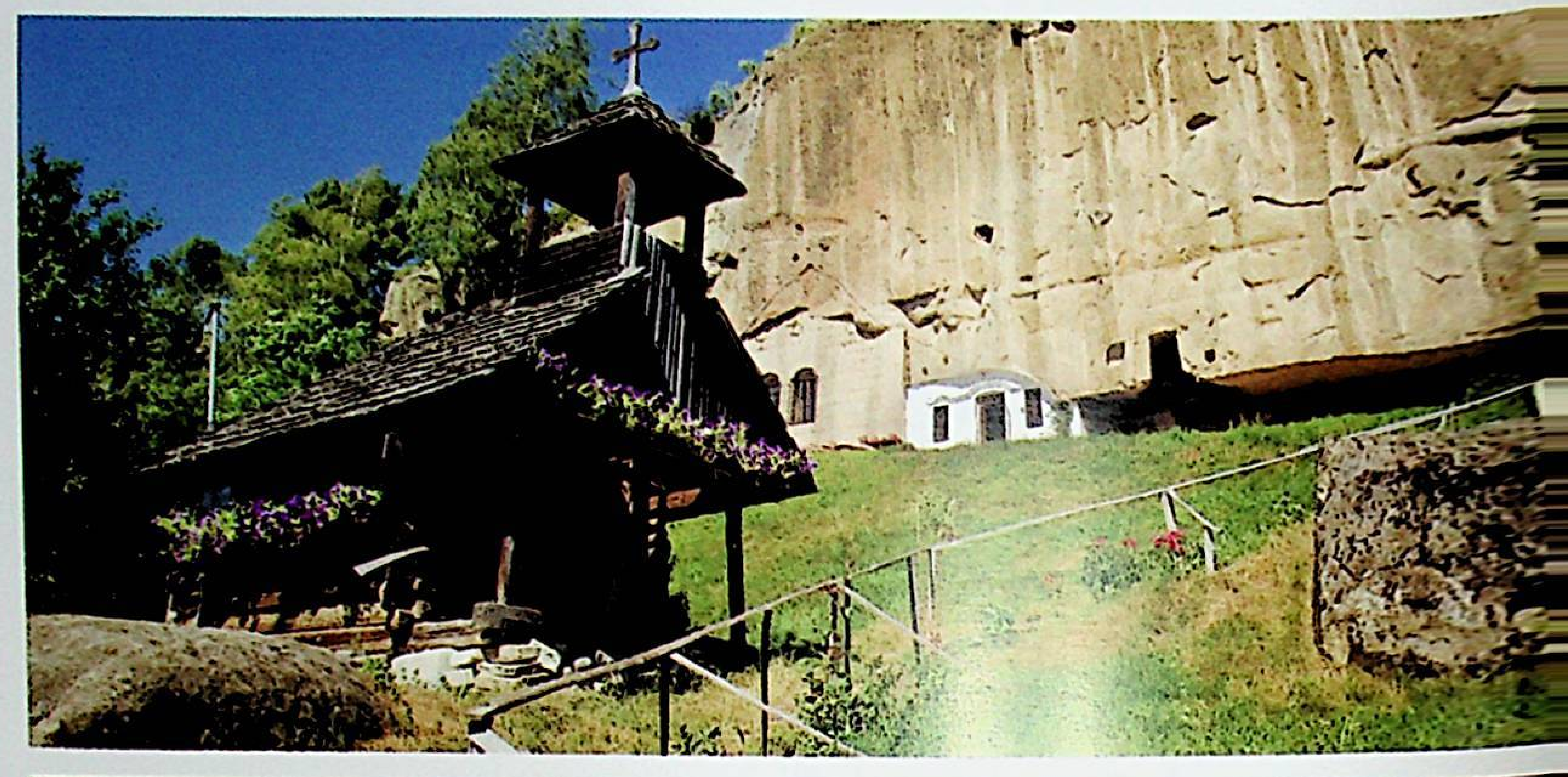
Viața monahală care se răspândea în ținuturile românești – în Valahia, Banat, Transilvania, Moldova și Dobrogea de astăzi – s-a dezvoltat în strânsă legătură cu cea de la Muntele

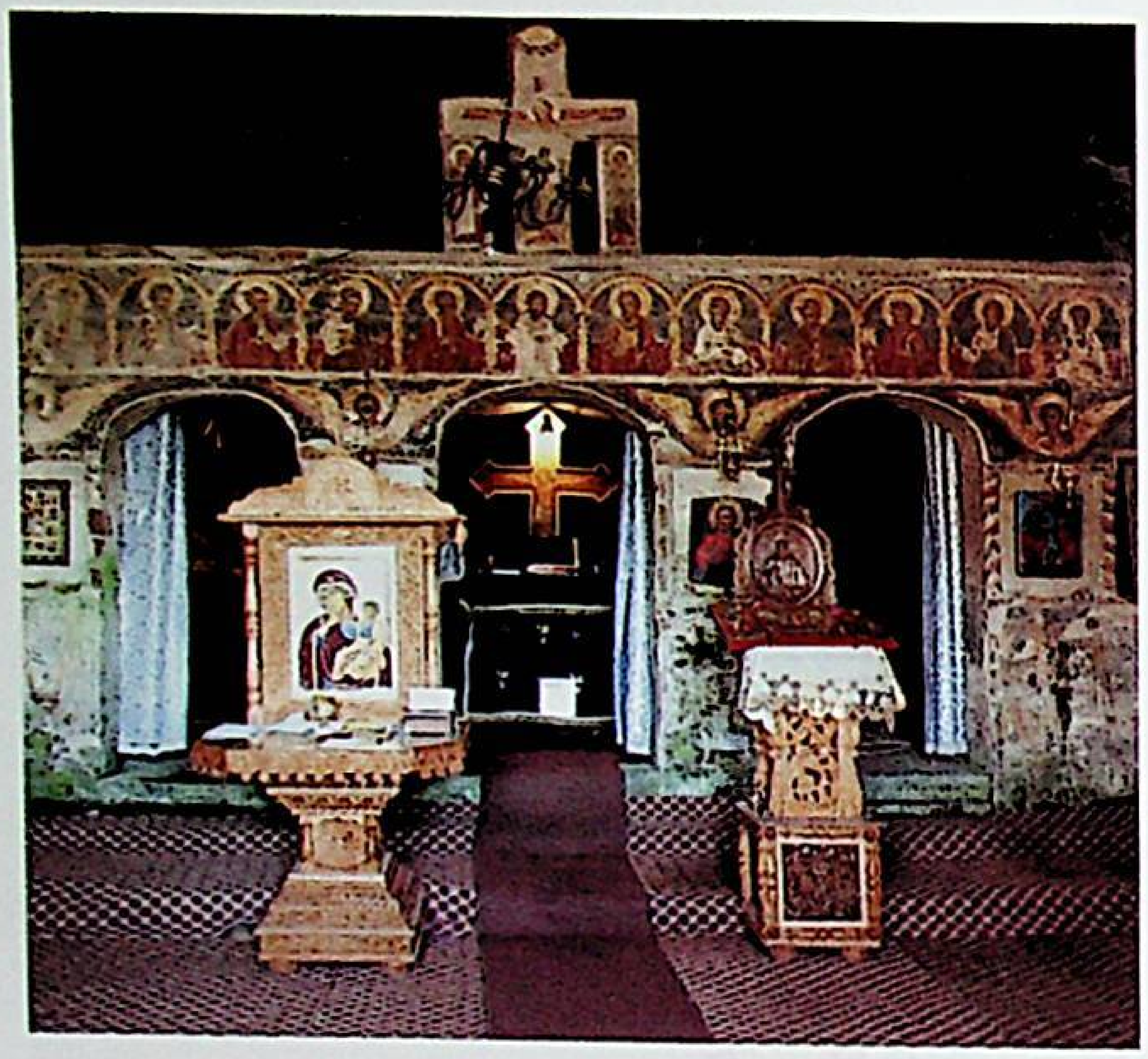

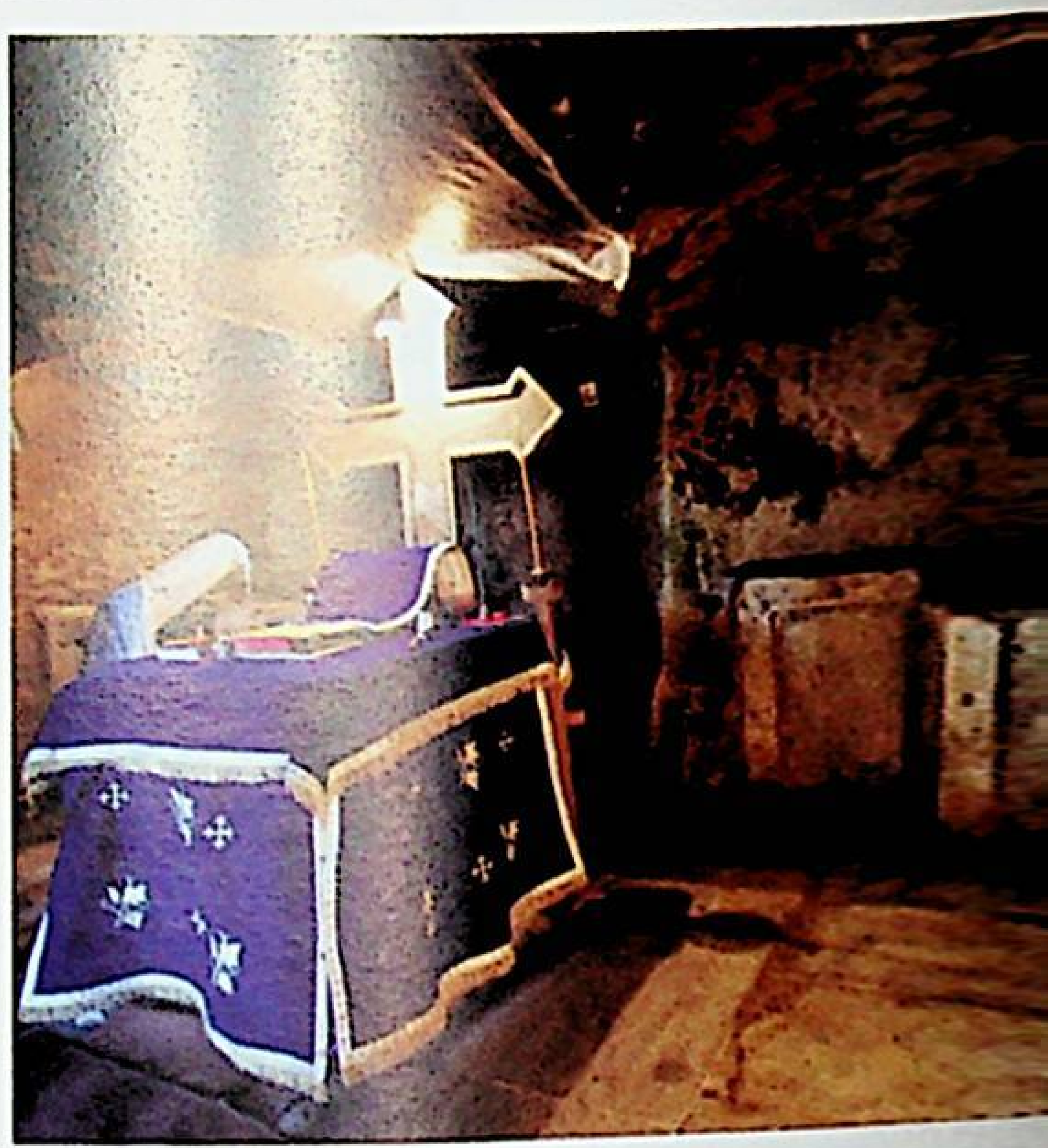
spontaneous, untutored execution, a naive art unfettered by canons. County churches outside the sphere of direct Byzantine influence must have been decorated like this". Vasile Drăguț, Dan Grigorescu, Vasile Florea et alii, *Romanian Paintings in Pictures. 1111 reproductions*, Ed. Meridiane, București, 1971, p. 9, trad. aut.

12. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, pp. 51-52.

Schitul Corbii de Piatră, jud. Argeș cu detalii din peșteră (sus) și pictura rupestră (dreapta)

Athos, din Palestina, cât și cu cea din Alexandria sau chiar de la Muntele Sinai. În Moldova, monahismul s-a răspândit prin secolele X-XI, venind atât din Dobrogea și Munții Buzăului, cât și direct din Bizanț, cu care Moldova avea strânse legături spirituale prin călugării și episcopii misionari care au ajuns până în centrul Europei. În Transilvania, monahismul a pătruns atât prin Banat, cât și direct, prin călugării misionari trimiși de Patriarhia de Constantinopol și prin legăturile dintre locuitorii care populau ambele versante ale Carpaților din timpuri străromâne. Îndată după anul 1000 voievodul Ohtum a ridicat o mănăstire cu hramul „Sf. Ioan Botezătorul" în cetatea Morissena din Banat, în care au fost aduși „călugări greci" în frunte cu un egumen. În aceeași perioadă s-au întemeiat și alte mănăstiri în Transilvania, de exemplu cele de la Meseș, Hodoș-Bodrog ș.a. Este de presupus că bisericile acestora erau pictate de vreme ce obiceiul decorării lăcașurilor de cult se instituise deja.

Tradiția locală mărturisește că peștera din Jghiaburi-Corbi, jud. Argeș, a fost un centru monahal în secolul al XII-lea (se pare că aici a fost scris în latina vulgară *Codexul Rahonczi* în acest secol și în următorul). Dacă aceasta este adevărat, înseamnă că în aceste locuri existau așezăminte monahale organizate în care latina era limba de comunicare nu numai orală, dar și scrisă. Cel puțin una dintre încăperile peșterii în care se țin astăzi slujbe religioase este bine adaptată natural ca biserică[13].

13. P. Baron, G. Mărculescu-Popescu, F. Andreescu et alii, *România. Schituri, Mânăstiri, Biserici*, pp. 26-27.

2. Pictura bisericilor de mănăstire din secolul al XIV-lea până în secolul al XIX-lea

Fresce de la mănăstirea Cozia, jud. Vâlcea, 1391

Există, prin urmare, dovezi documentare care confirmă existența unei vieți monahale în România înainte de venirea Sfântului Nicodim la noi (a doua jumătate a secolului al XIV-lea). Este natural ca după înființarea, în anul 1359, a Mitropoliei Țării Românești atât voievodul, cât și ierarhia superioară a Bisericii să fi dat curs unui plan de organizare administrativă a Bisericii în general și deci și a mănăstirilor. Sfântul Nicodim de la Tismana a zidit multe dintre acestea cu sprijinul material al voievozilor timpului. De la sfințirea mănăstirii Vodița (1370) până la finele secolului al XIV-lea se construiesc în toate ținuturile românești peste douăzeci de mănăstiri din material rezistent. În afară de Biserica Domnească din Curtea de Argeș, s-au ridicat și mănăstirile Cozia (1386; pictată în 1391), Cotmeana-Argeș, Snagov-Ilfov, precum și cele din Moldova: Neamț, Bistrița, Pobrota, Moldovița, Mirăuți-Suceava, și altele; toate dăinuiesc și astăzi.

▲ *Detalii din Imnul Acatist, frescă de la mănăstirea Cozia, 1391*

ТЕЛЬ · КЪСЕМУ СЛЫШИ АЛЛІЛУЇА
IC XC

Detalii din Imnul Acatist, frescă de la mănăstirea Cozia, 1391

▲ *Sfinții cuvioși, asceți și ierarhi, fresce de la mănăstirea Cozia, 1391*

Acestea erau nu numai lăcașuri de închinare și trăire moral-duhovnicească, dar ele adăposteau și școli în care se învăța, printre altele, meșteșugul picturii de frescă și icoană.

În Transilvania, de asemenea, numărul mănăstirilor a sporit mereu, încât în anul 1204, papa Inocențiu III (1198-1216) delega pe episcopul său de la Oradea să le cerceteze și să constate dacă nu era posibilă înființarea unui episcopat dependent de Roma pentru a atrage pe ortodocși la catolicism. După această dată s-au construit tot mai multe mănăstiri ortodoxe, mai ales în părțile Hunedoarei și în Banat, realizări majore ale arhitecturii și iconografiei tradiționale autohtone. După 1761-1762, viața monahală ortodoxă din Transilvania a intrat în declin pentru un timp, credincioșii români din Ardeal care doreau să se călugărească fiind nevoiți să treacă Carpații în mănăstirile din Țara Românească și Moldova ca să facă aceasta.

O altă generalizare care se impune este că pictura perioadei de început din Țara Românească este mai sobră și discretă (a se vedea, de exemplu, mănăstirea Cozia), în timp ce pictura din Moldova este mai bogată și utilizează culori mai vii. Câteva dintre exemplele descrise mai jos ilustrează această afirmație.

Domniile lui Ștefan cel Mare și Sfânt și a lui Petru Rareș, în Moldova, și cele ale lui Matei Basarab și Constantin Brâncoveanu, în Muntenia, reprezintă pentru cele două țări

Viața și martiriul Sfântului Ioan cel Nou de la Suceava, fresce de la mănăstirea Voroneț

române epoca de glorie a organizării și înfloririi vieții monahale pe toate planurile: administrativ, arhitectonic al decorației. În afară de consolidarea și dezvoltarea marilor mănăstiri existente în Moldova până la 1457, Ștefan cel Mare și Sfânt sporește numărul lor prin noi mănăstiri, schituri și biserici ctitorite de el, de membrii familiei sale, ori de unii dintre dregătorii țării. Printre mănăstirile ridicate și înzestrate în întregime de Sfântul Voievod, pe primul loc se situează mănăstirea Putna (1466), cu hramul „Adormirea Maicii Domnului", apoi mănăstirea Voroneț, cu hramul „Sfântul Gheorghe" (1472), mănăstirea Tazlău, cu hramul „Nașterea Maicii Domnului" (1481), mănăstirea Dobrovăț cu hramul „Pogorârea Sfântului Duh" (1499), precum și numeroase schituri și biserici.

Atribuite lui Marcu zugravul, picturile de la Voroneț se remarcă prin fundalul de un albastru strălucitor care conferă unitate compoziției, subliniind formele arhitectonice. Pe fațada sudică, tipicul iconografic este modificat prin introducerea unei scene ce nu mai fusese reprezentată până atunci: prezentarea vieții Sf. Ioan cel Nou de la Suceava.

De fapt, la începutul secolului al XVI-lea, atât în Țara Românească, cât și în Moldova, pictura murală și de icoană au luat o direcție deosebită prin introducerea unor elemente de mișcare și a unor culori mai vii, fapt evident mai ales în Moldova. De asemenea, icoanele

Detalii din frescele exterioare de la mănăstirea Humor, 1535

și frescele de la mănăstirea Humor (contemporane cu voievodul Petru Rareș [1530-1538; 1541-1546] și cu urmașii acestuia) stau mărturie în acest sens.

Seria din Moldova este contemporană cu alte picturi murale exterioare – iar cele din renumita mănăstire sârbească Gracanića se impun din nou spre comparație; aceasta, după pictura inițială realizată în timpul domniei regelui Milutin, a fost redecorată în anul 1570, cu ocazia reînființării Patriarhiei de la Peć[14].

Și reprezentările picturale de la biserica domnească de la Curtea de Argeș, realizate în vremea Voievodului Neagoe Basarab (1512-1521), dezvăluie această schimbare cu referire la Țara Românească[15]. Un moment important din istoria picturii mănăstirești de aici l-a constituit Școala Brâncovenească, care s-a deschis la sfâșitul secolului al XVII-lea. În atmosfera culturală și artistică înfloritoare din această provincie, meșteri ca Dobromir și echipa lui au executat lucrări remarcabile la mănăstirile Dealu (Târgoviște), Tismana, Snagov și

---

14. Slobodan Ćurčić, *Gracanića: King Milutin's Church and its Place in Late Byzantine Architecture*, Pennsylvania State University Press, University Park (Pennsyl.), 1979; Zaga Gavrilović, *Studies in Byzantine and Serbian Medieval Art*, Pindar, London, 2001; D. Talbot Rice, *Byzantine Frescoes from Yugoslav Churches*, Collins in association with UNESCO, London, 1963.
15. Biserica Episcopală de la mănăstirea Curtea de Argeș este un monument impresionant construit de către Sfântul Voievod Neagoe Basarab între anii 1514-1517 pe locul Catedralei mitropolitane ridicată în 1359. Neagoe Basarab a hotărât ca aceasta „să aibă hramul «Adormirii Maicii Domnului» [și a sfințit-o] cu mare pompă în prezența unor importante personalități ale clerului ortodox conduse de patriarhul ecumenic Theolipt al Constantinopolelui", web site: monasteries/romania/encyclopedia/romania/cities/ag_curteadearges.html.

▲ *Sfântul Arhanghel Mihail și alte detalii de frescă din biserica domnească „Sfântul Nicolae" de la Curtea de Argeș, 1526, zugrav Dobromir din Târgoviște*

➤ *Înmulțirea pâinilor, frescă din biserica domnească „Sfântul Nicolae" de la Curtea de Argeș, 1526, zugrav Dobromir din Târgoviște*

Curtea de Argeș (de exemplu, Sfântul Arhanghel Mihail și Sfântul Dumitru de la Curtea de Argeș, ambele lucrări fiind realizate în anul 1526)[16].

Domnitorul Neagoe Basarab, care cunoștea foarte bine tendințele artistice ale timpului său, a fost patron al artelor și ctitorul unor așezăminte religioase; el a încurajat o largă diversitate de forme artistice, atât în pictura în frescă, cât și în pictura de icoană. Teodora Voinescu menționează comenzile făcute de Neagoe la Constantinopol, solicitate pentru a împodobi biserica mănăstirii Curtea de Argeș, care stăteau alături de icoane realizate de pictori locali în atelierul aflat în proprietatea domnitorului. Voinescu apreciază programul decorativ de acolo astfel: „Puținele exemple păstrate din aceste lucrări realizate pe plan local depășesc prin calitate tot ceea ce se realizase până la vremea respectivă. Demonstrând o mare diversitate tematică, acestea prezintă mai curând varietate decât uniformitate. Calitatea lor derivă din deschiderea unei epoci care le-a oferit artiștilor posibilitatea de a-și trata subiectele într-o manieră distinctă și originală."[17]

---

16. Teodora Voinescu, „The Post-Byzantine Icons...", pp. 386-387.
17. Teodora Voinescu, „The Post-Byzantine Icons...", p. 375.

Fresce din bolnița mănăstirii Cozia, 1542-1543, detalii din pridvor (sus) și din naos (dreapta)

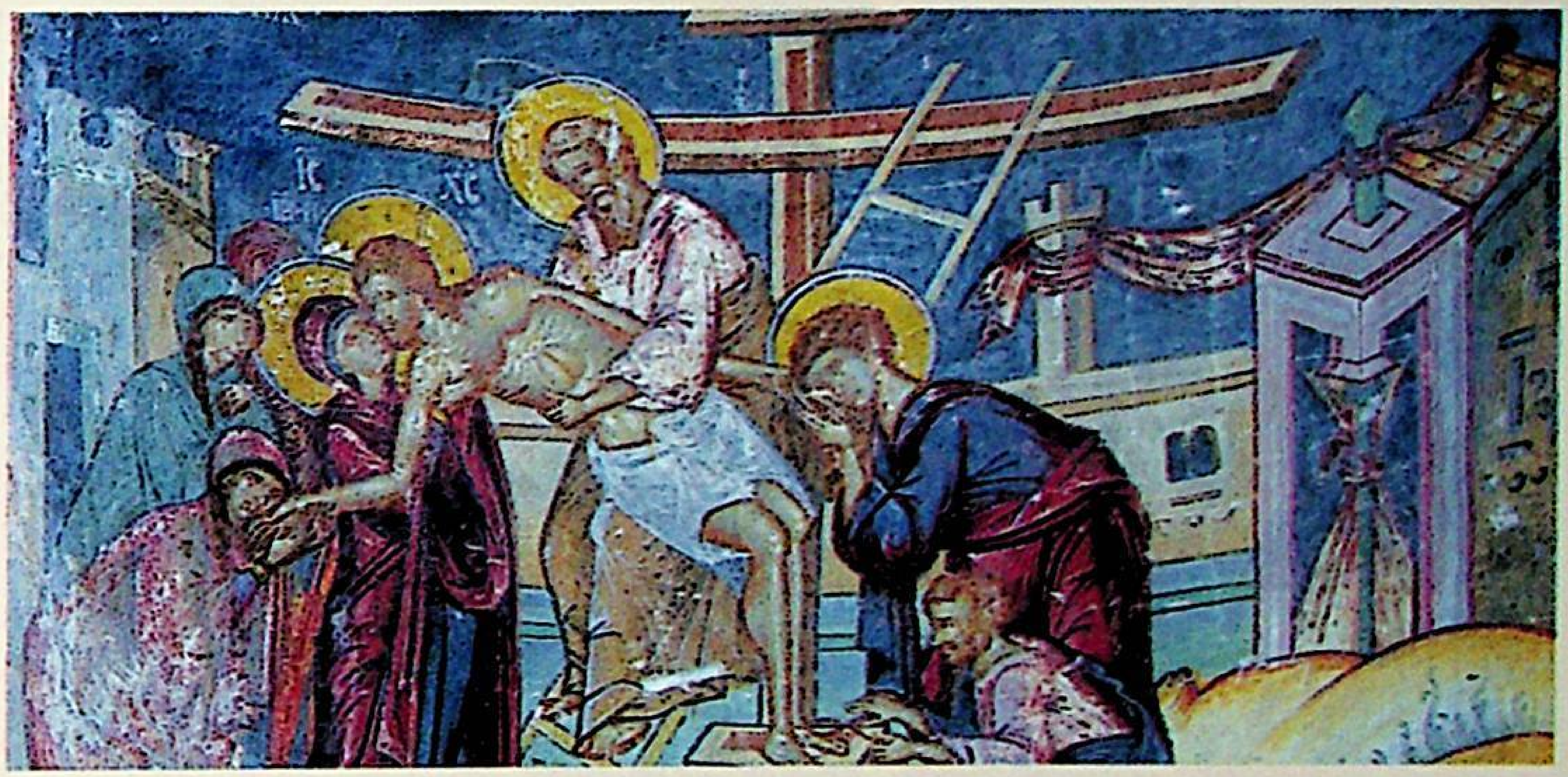
Un exemplu de la biserica domnească a mănăstirii Curtea de Argeș sunt cele zece icoane de dimensiuni mari care au ocupat inițial spațiile dintre șirurile de coloane din pronaos și care par să provină din același atelier. Picturile din naosul bisericii reprezintă chipurile sfinților pustiei, în timp ce sfinți militari călare, biruindu-i pe necredincioși, sunt înfățișați în pronaos. Dintre aceștia s-a păstrat numai icoana Sfântului Gheorghe ucigând balaurul și cele ale sfinților Alexie, Varlaam și Ioasaf. La cererea domnitorului, pe lângă rolul lor cultic, aceste icoane purtau și un mesaj politic, la cererea domnitorului. Iată din nou ce scrie Voinescu: „Eleganța și precizia desenului, expresia liberă a formelor și schema coloristică plină de strălucire a acestui ansamblu de o remarcabilă forță artistică se numără printre realizările remarcabile ale începutului secolului XVI-lea"[18]. Între anii 1542-1543, picturile care împodobesc paraclisul de la bolnița mănăstirii Cozia au fost executate la comanda domnitorului Radu Paisie. Zugravul David și fiul acestuia Radoslav, autorii acestor picturi, au fost probabil primii care au cunoscut direct lumea de la sudul Dunării, deoarece au pictat o serie de teme care, deși existau acolo, nu mai fuseseră reprezentate înainte în România. Un

18. Teodora Voinescu, „The Post-Byzantine Icons...", p. 375.

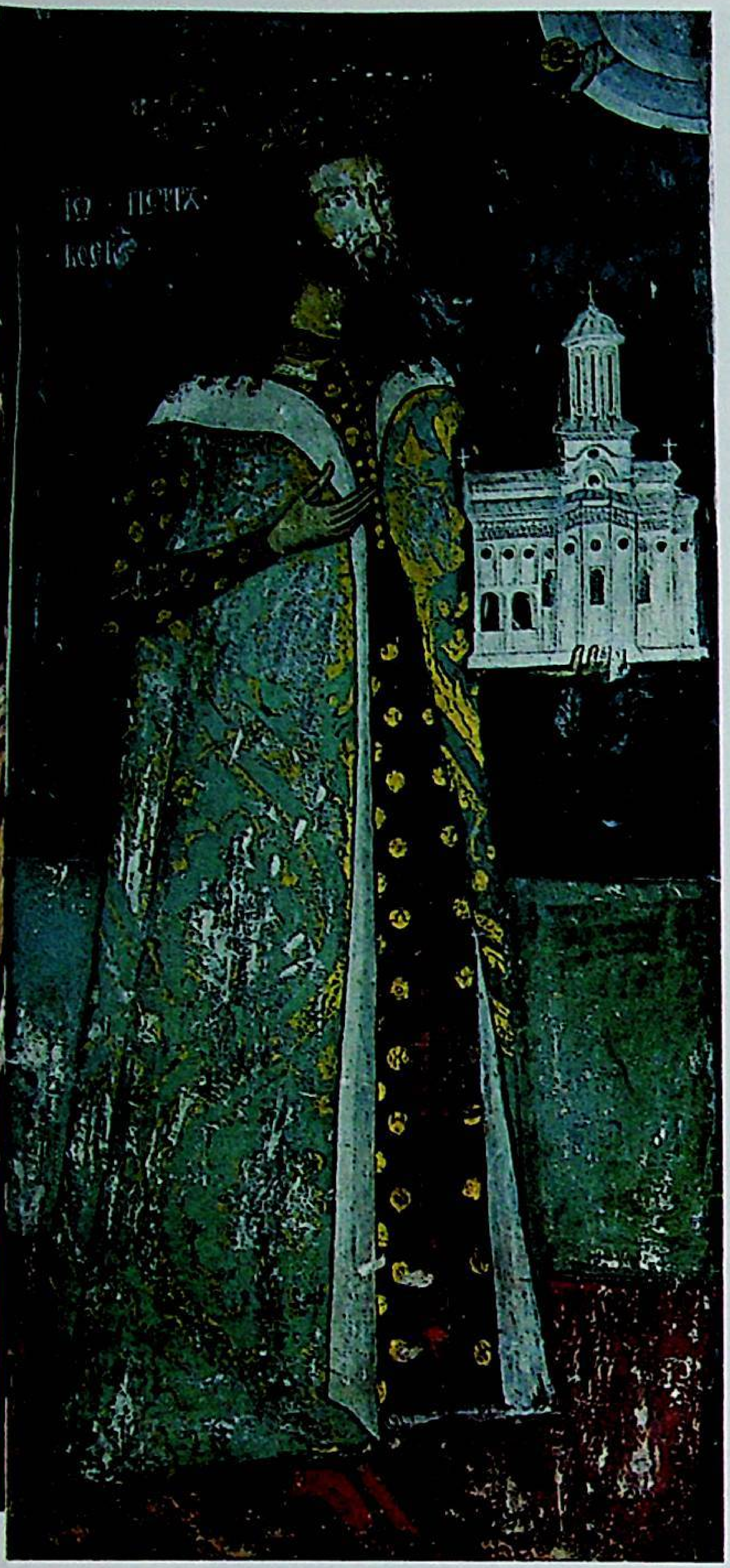

▲ *Tablouri votive, fresce din bolnița mănăstirii Cozia, zugravi David și fiul său Radoslav, 1542-1543*

exemplu în acest sens este fresca care prezintă scena Împărtășirii, unde Iuda este reprezentat cu spatele întors către privitor și scuipând. Frescele de la Cozia conțin cicluri narative, ca de exemplu, cel cu Toma Necredinciosul în care fiecare gest este simbolic. Pictura votivă care îl reprezintă pe Mircea cel Bătrân (1386-1418) împreună cu familia sa, formată din Petru, Marcu și Ruxanda, este o lucrare evident inspirată de aceea a zugravului Dobromir din biserica de la Curtea de Argeș, de unde artistul a copiat atitudinea solemnă a personajelor.

Pe de altă parte, portretul spătarului Stroe (din pictura reprezentând familia Cantacuzinilor), care a supravegheat construcția bisericii și lucrările de împodobire a ei, este o execuție impresionantă și veridică din care lipsește elementul convențional sau inexpresiv. Tabloul votiv prezintă cu acuratețe gesturile personajului, energia acestuia și puterea care constituie apanajul rangului său înalt. Această imagine nu este numai un document, ci și o anticipare a portretului realist ce avea să se dezvolte mai târziu în Țara Românească. În general, frescele de la paraclisul mănăstirii Cozia atrag atenția privitorului prin organizarea clară a compoziției și prin distribuția suprafețelor, prin linia viguroasă și prin varietatea și armonia culorilor: nuanțe de gri și o dominantă de ocru roșu amplificată de tușe de alb care

➤ *Portretul votiv al domnitorului Mircea cel Bătrân (dreapta-sus); familia Cantacuzinilor (dreapta-jos), fresce din biserica mănăstirii Cozia, 1391*

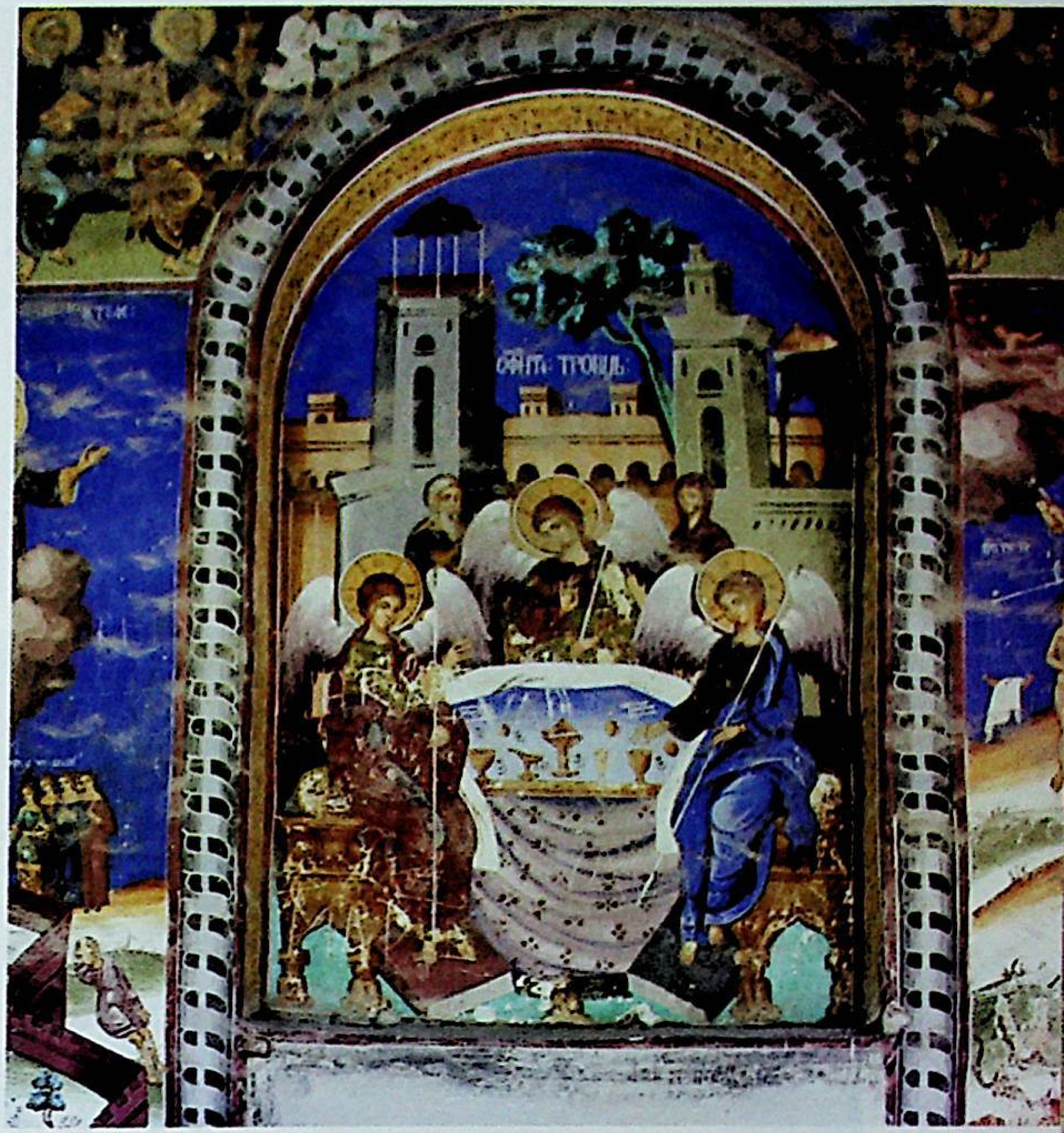
ІѠ МИХАИЛ ВОЕВО

ЖУПА ДРЪГИЧ КАНТАКУЗИНО ЖУПАНИЦА ПЪУНА ЖУПАН ШЕРБАН КАТАКУЗИНО ЖУПАНИЦА ЖУПАНИЦА МАРІА

ІС
ХС

conferă luminozitate ansamblului. Având de suferit în urma numeroaselor lucrări de restaurare, frescele de la biserica mănăstirii Valea, județul Argeș, pictate în anul 1548, au totuși și astăzi o valoare documentară. În Transilvania s-au păstrat doar câteva picturi murale din secolul al XVI-lea (de exemplu, la Cetatea de Baltă).

Fresce din biserica mănăstirii Valea, jud. Argeș

Pe de altă parte, picturile murale de la mănăstirea Snagov datând din anul 1563, deși au fost și acestea restaurate, încă reușesc să ilustreze aspirațiile artistice și resursele materiale mari din Țara Românească, în pofida împrejurărilor politice vitrege din perioada dominației otomane. Donate de Petru cel Tânăr, fiul și urmașul la tron al lui Mircea Ciobanul, ansamblul pictural de la Snagov este cea mai reprezentativă realizare iconografică din secolul al XVI-lea. Acesta este impresionant în mod special prin adaptarea sa perfectă la suprafața pereților și prin atitudinea elegantă a personajelor pictate. Există aici o combinație armonioasă între iconografia bogată și expresivă și claritatea narațiunii biblice. Scene precum *Închinarea la templu* și *Adormirea Maicii Domnului* sunt bine echilibrate, iar programul decorativ este complex.

Ca și la biserica de la Curtea de Argeș, pictura votivă din naos și pronaos reprezintă procesiuni de personaje princiare; printre acestea cel mai expresiv este portretul Doamnei Chiajna, care se aseamănă evident cu cel al Reginei Simonida de la Gračanica pictat cu 200 de ani mai devreme.

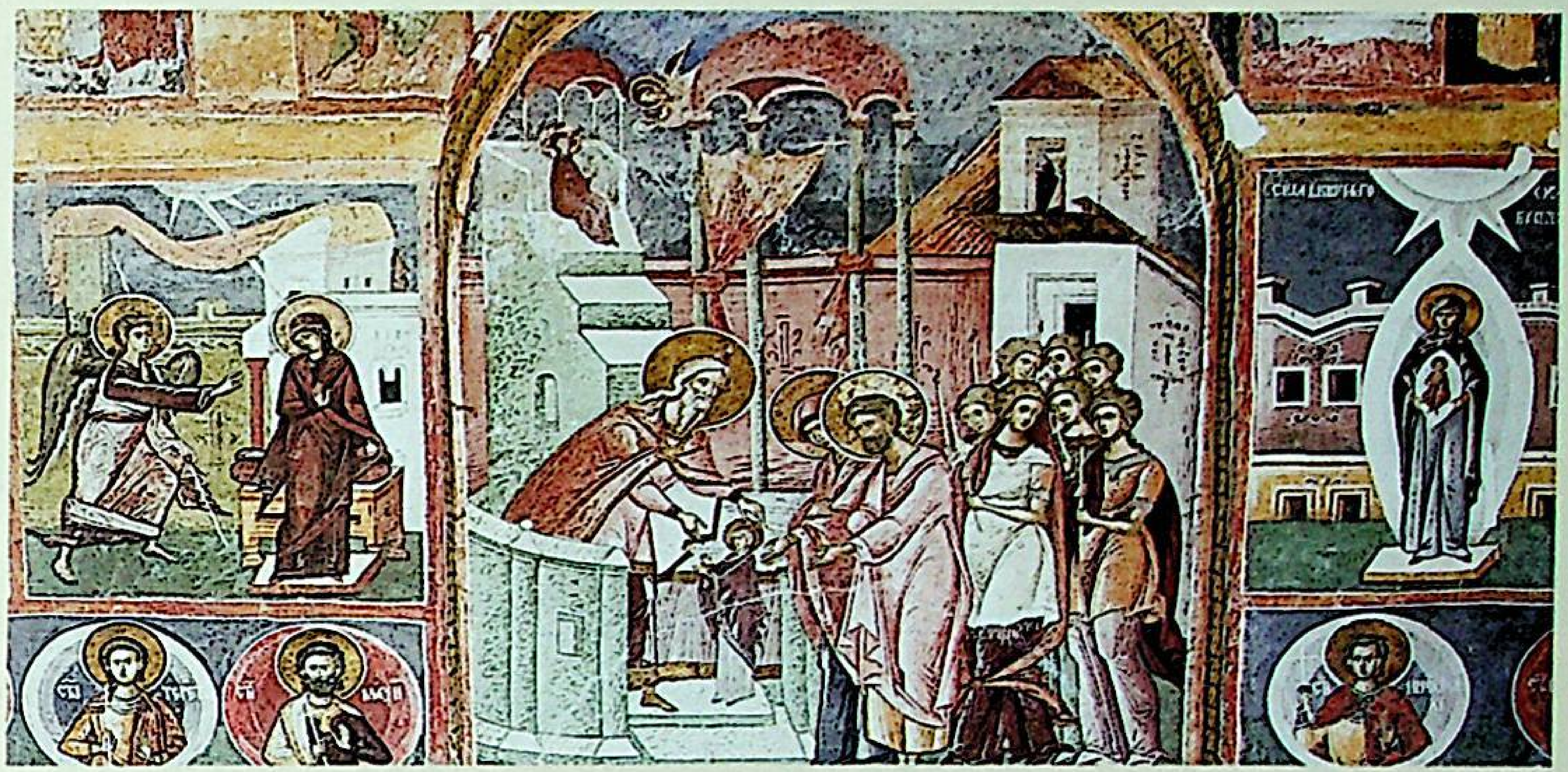
Inițial atribuite zugravului Dobromir din Târgoviște, frescele de la Snagov sunt cu siguranță realizarea unui artist talentat, familiarizat atât cu pictura locală, cât și cu cea din Balcani. Cu siguranță Dobromir nu a fost autorul acestor fresce deoarece lucrările de curățire și restaurare de la începutul anilor 1980 au scos la iveală diferențe de stil și tehnică între acestea și

Deisis, frescă din biserica mănăstirii Snagov

Fresce din biserica mănăstirii Snagov

Meșteri, frescă din pridvorul bisericii mănăstirii Hurezi

lucrările atribuite lui în alte locuri[19]. Există, însă, o evidentă unitate de concepție și de tehnică cu alte monumente din Țara Românească. Acest fapt atestă existența unui program artistic stabil bazat pe o creație artistică permanent desfășurată în ateliere de pictură.

În pofida influenței bizantine, operele de acest fel pot fi considerate mărturii ale unei conștiințe tot mai dezvoltate a românilor cu privire la identitatea lor națională. Ele reprezintă o artă care începe să se distingă din punct de vedere al specificului comun teritoriilor de la nord de Dunăre. În pictura de icoane, de exemplu, acest aspect s-a manifestat prin încorporarea de elemente decorative preluate din arta populară. Obolensky comentează acest aspect, subliniind în același timp din nou legătura cu Bizanțul: „În ciuda faptului că au fost realizate la o dată târzie, aceste ansambluri picturale renumite continuă să fie fidele tradiției bizantine din perioada Paleologilor, doar puțin diluată prin adaosul de elemente realiste și lirice derivate din forme de artă populară"[20]. Acesta este considerat un moment istoric, văzut astfel de Voinescu: „Artiștii locali și străini care lucrau pe teritoriile românești în perioada respectivă într-o unitate de viziune perfectă au beneficiat de condiții favorabile pentru a imprima spiritul timpului asupra a ceea ce moșteniseră din perioada Paleologilor; ce a rezultat a fost un limbaj artistic propriu"[21].

Procesul trezirii conștiinței naționale la români a atins apogeul politic în actul de unire a celor trei provincii românești realizat de Mihai Viteazul în anul 1600, când Transilvania a devenit, deși numai pentru scurt timp, teritoriu alipit celorlalte două Țări Românești. Nu știm dacă din secolul al XVII-lea s-au păstrat lucrări din Transilvania – probabil foarte puține icoane în diferite biserici de mănăstire; de asemenea, biserica mănăstirii Prislop se pare că a fost pictată în acea vreme. Lipsa lucrărilor picturale transilvănene nu este surprinzătoare având în vedere limitarea drepturilor cetățenilor români – deci și ale iconarilor – sub ocupația austro-ungară. Un exemplu de fresce pictate în perioada respectivă sunt cele aparținând ansamblului mural de la biserica „Sfântul Nicolae" din Hunedoara, executat de iconografii Constantin și Stan. Autorii lucrării *Biserica Ortodoxă Română. Monografie-Album*[22] consideră că biserica de la Turnu Roșu a fost pictată probabil de meșterii zugravi trimiși de Matei Basarab din Țara Românească. Ei afirmă că este posibil ca biserica mănăstirii Sâmbăta de Sus, precum și cea de la Ocna Sibiului, să fi fost pictate aproximativ la aceeași dată de către iconografi trimiși de Constantin Brâncoveanu; acestea fiind ctitoriile din Transilvania ale domnitorului[23].

Cea mai renumită școală de iconografie a vremii a fost cea de pe lângă mănăstirea Hurezi din Țara Românească. Aceasta a fost înființată la inițiativa domnitorului martir Constantin Brâncoveanu, fiind condusă de meșterul grec Constantinos, care a adus o contribuție remarcabilă la pictura bisericească, îndeosebi monastică, locală. Icoanele și frescele realizate de el și școala lui sau păstrat destul de bine până astăzi. El semna „iconopisul Constantinos", iar după ce a devenit conducătorul atelierului de la mănăstirea Hurezi „îi plăcea să se prezinte drept

19. Vasile Drăguț, *Romanian Art: Prehistory...*, vol. 1, p. 118.
20. Dimitri Obolensky, *The Byzantine Commonwealth...*, p. 353.
21. Teodora Voinescu, „The Post-Byzantine Icons...", p. 374.
22. *Biserica Ortodoxă Română. Monografie-Album*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987.
23. *Biserica Ortodoxă Română. Monografie-Album*, pp. 161-208.

ΜΡ
ΘΥ
ΙC XC
ΗΚΥΡΙΑ
ΤΑΓΕΛΩΝ

Constantinos Valahul și a devenit creatorul stilului brâncovenesc în arta picturală de biserici și mănăstiri"[24]. Acest stil este exemplificat într-o icoană păstrată de atunci. Scena reprezentată de către aceasta este a *Fecioarei Maria intrând în Templu*; este icoana de hram de la biserica Doamnei din București și aparține ansamblului pictat în anul 1683 de către Constantinos și asociatul său, Ioan. Pictura acestei biserici respectă stilul brâncovenesc după care trăsăturile persoanelor sfinte pictate sunt pronunțate: nasul este alungit și bine modelat, iar ochii sunt înconjurați de o cută întunecată, aproape neagră. Tenul măsliniu contrastează cu nuanțe de roșu și aur strălucitor. Același stil este întâlnit și în biserica voievodală din Târgoviște, precum și în unele icoane păstrate în muzeul de la Hurezi. În icoana *Fecioara Maria cu Pruncul* și în frescele *Sfinților Constantin și Elena* și *Deisis* de la Hurezi chipurile arată uman sub coroanele lor grele și împovărătoare. Dar veșmintele grele de brocart, ca și fundalul, vorbesc despre pompa bizantină care domnea la curtea marilor voievozi români.

Atitudinea maiestuoasă din frescele reprezentând pe *Sfinții Constantin și Elena* (sunt două astfel de fresce la Hurezi) reprezintă o parte din încercarea de a reda (prin ceva mai mult decât accesoriile strălucitoare) asemănarea dintre figura domnitorului Brâncoveanu și primul împărat creștin al Imperiului Bizantin, și portretul de voievod dintr-un tablou votiv[25]. Asemănarea dintre împăratul roman Constantin și domnitorul român, subliniată de altfel adesea în letopisețe și în literatura timpului, indică marele prestigiu de care se bucura Brâncoveanu[26].

▲ *Sfinții Împărați Constantin și Elena, fresce din biserica mare (stânga), respectiv din bolnița (dreapta) mănăstirii Hurezi*

◀ *Maica Domnului cu Pruncul pe tron sau „Η Κυρία των Αγγέλων" (Doamna Îngerilor), frescă din pridvorul bisericii mănăstirii Hurezi*

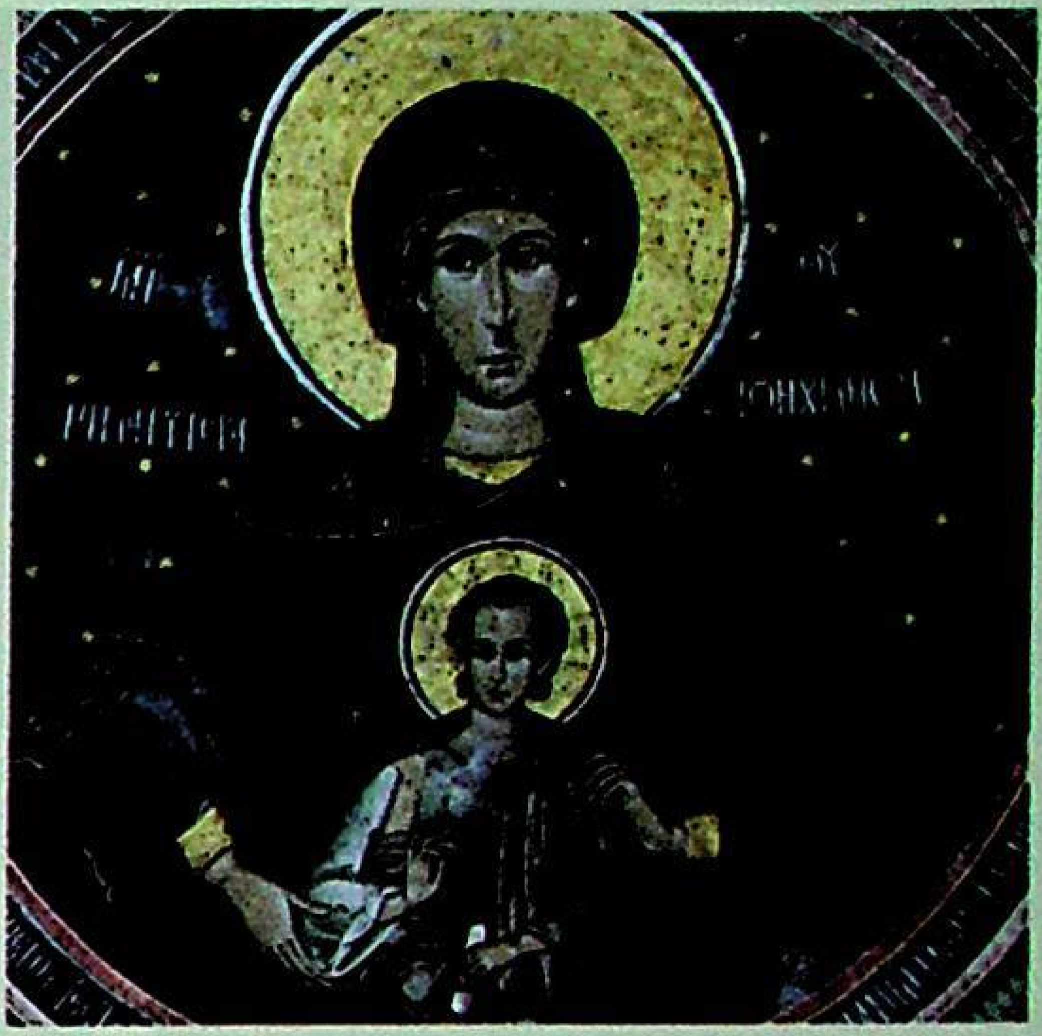

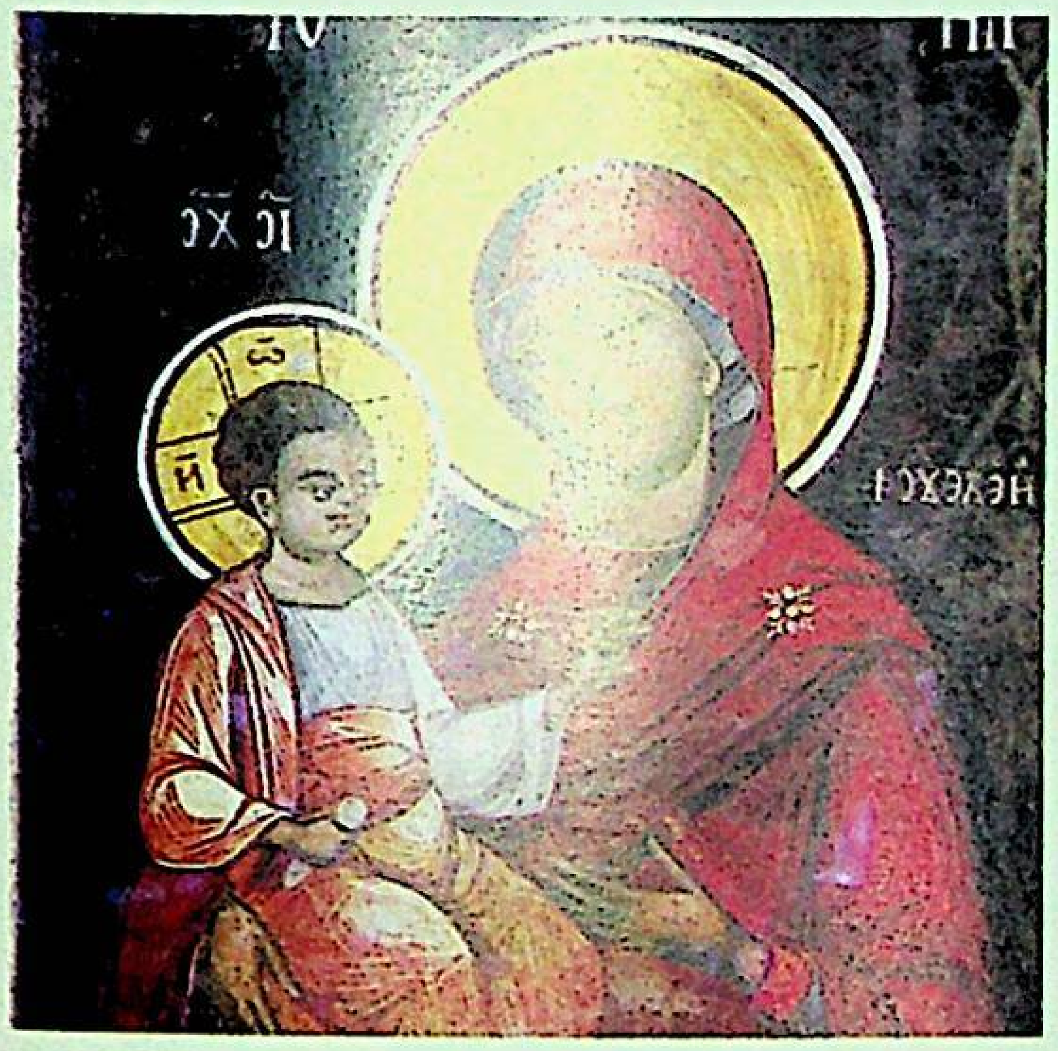
24. Teodora Voinescu, „The Post-Byzantine Icons…", p. 370.
25. Teodora Voinescu, „The Post-Byzantine Icons...", p. 378.
26. Teodora Voinescu, „The Post-Byzantine Icons...", p. 379.

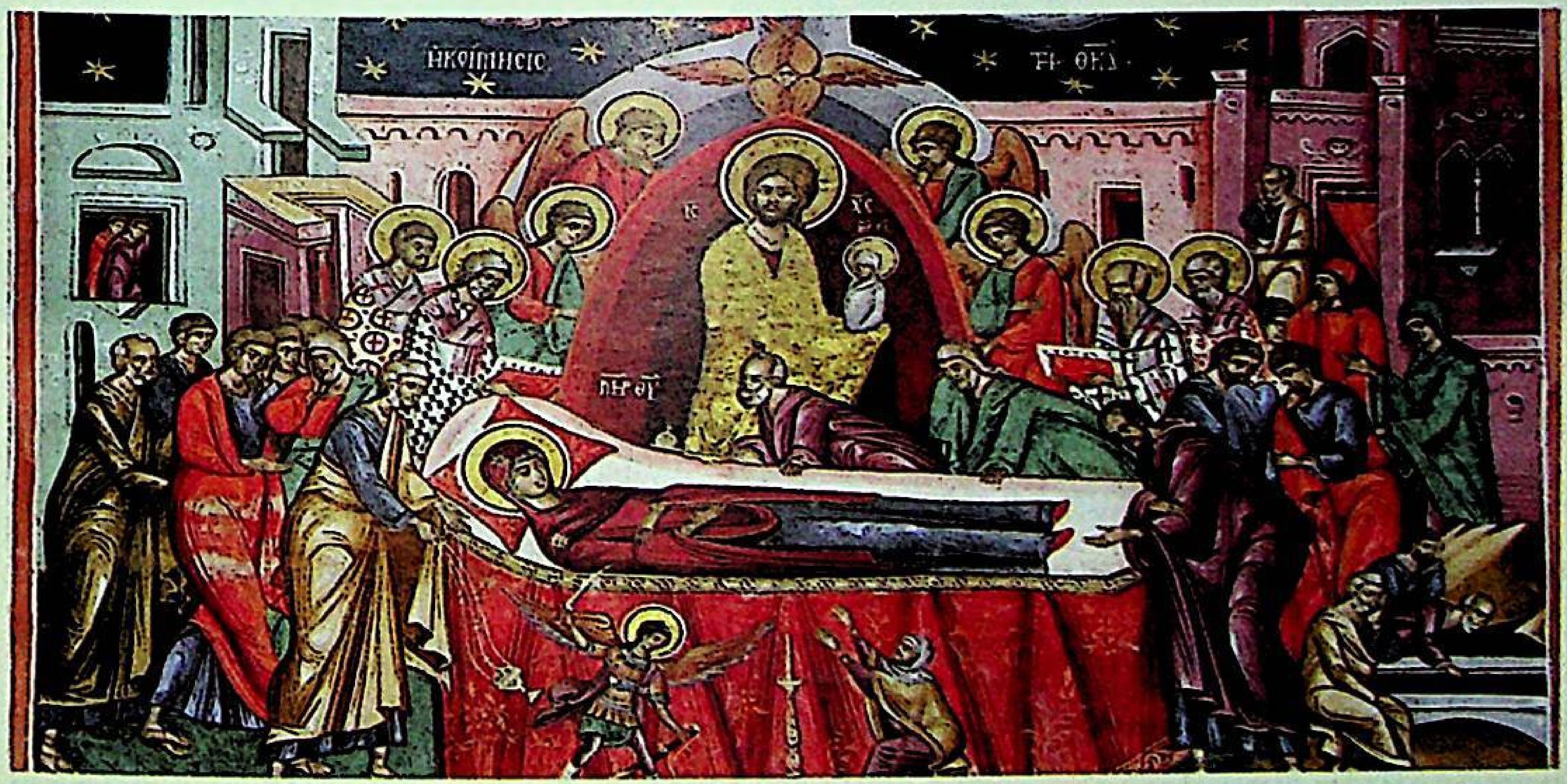
▲▶ *Fresce din pridvorul și naosul bisericii mari a mănăstirii Hurezi*

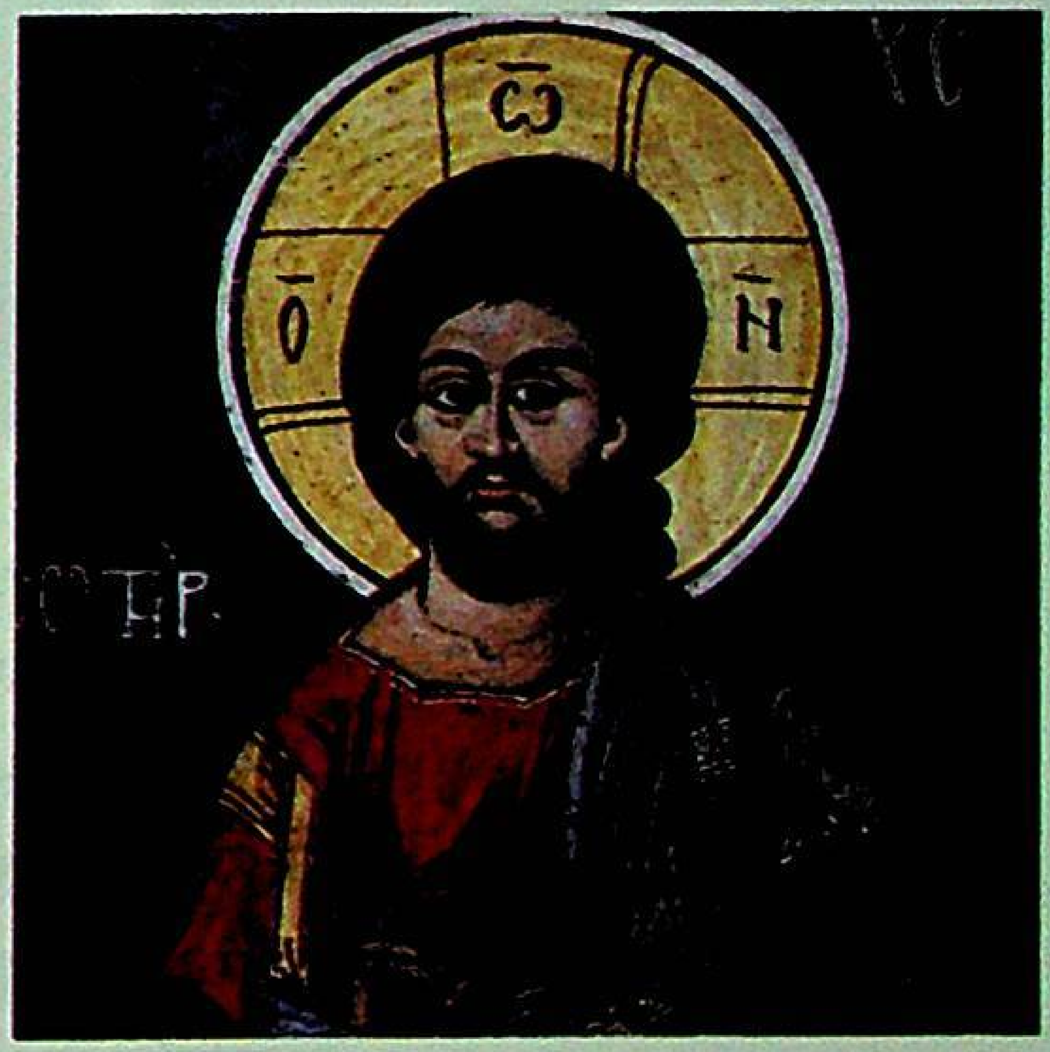

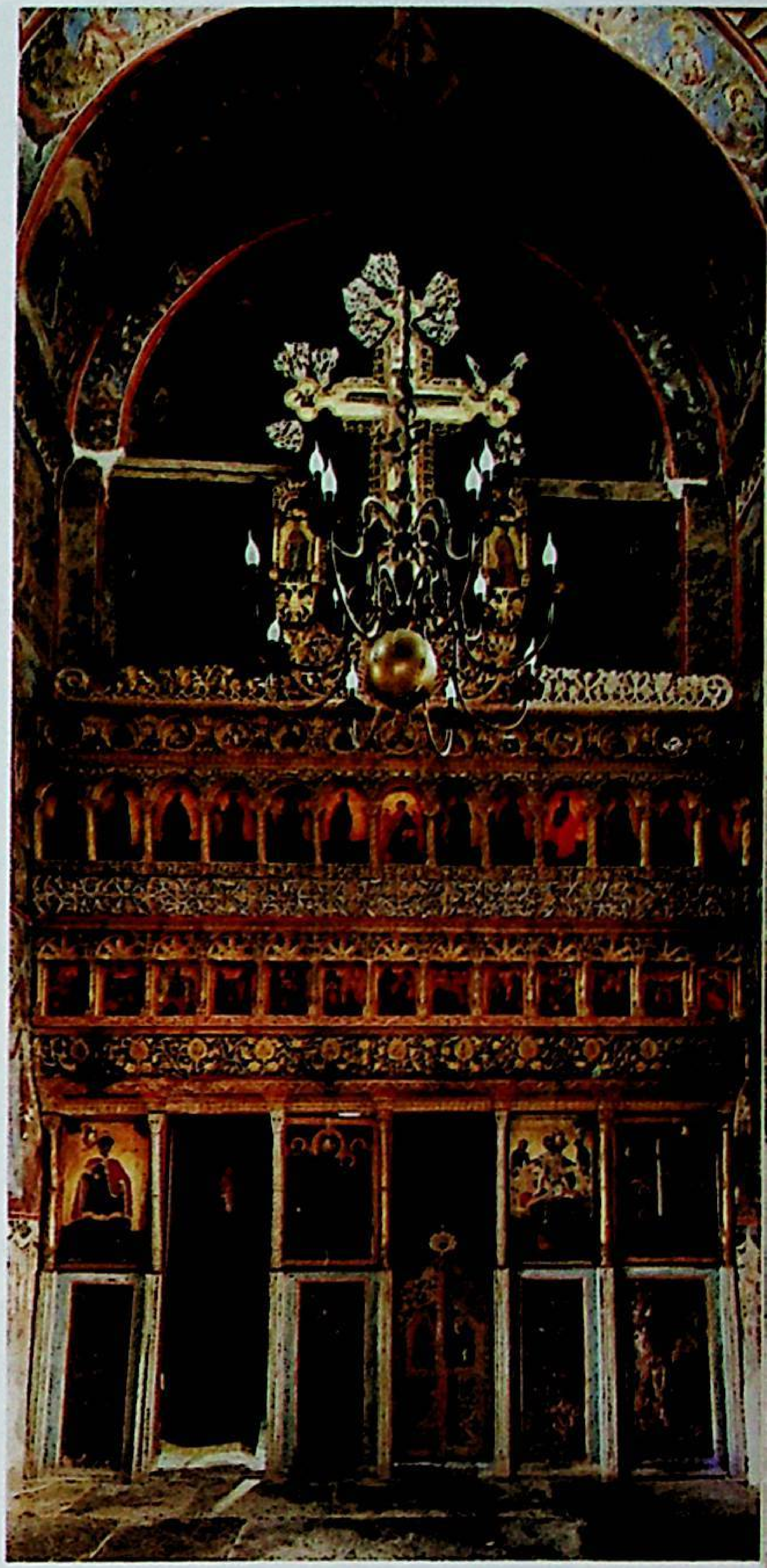

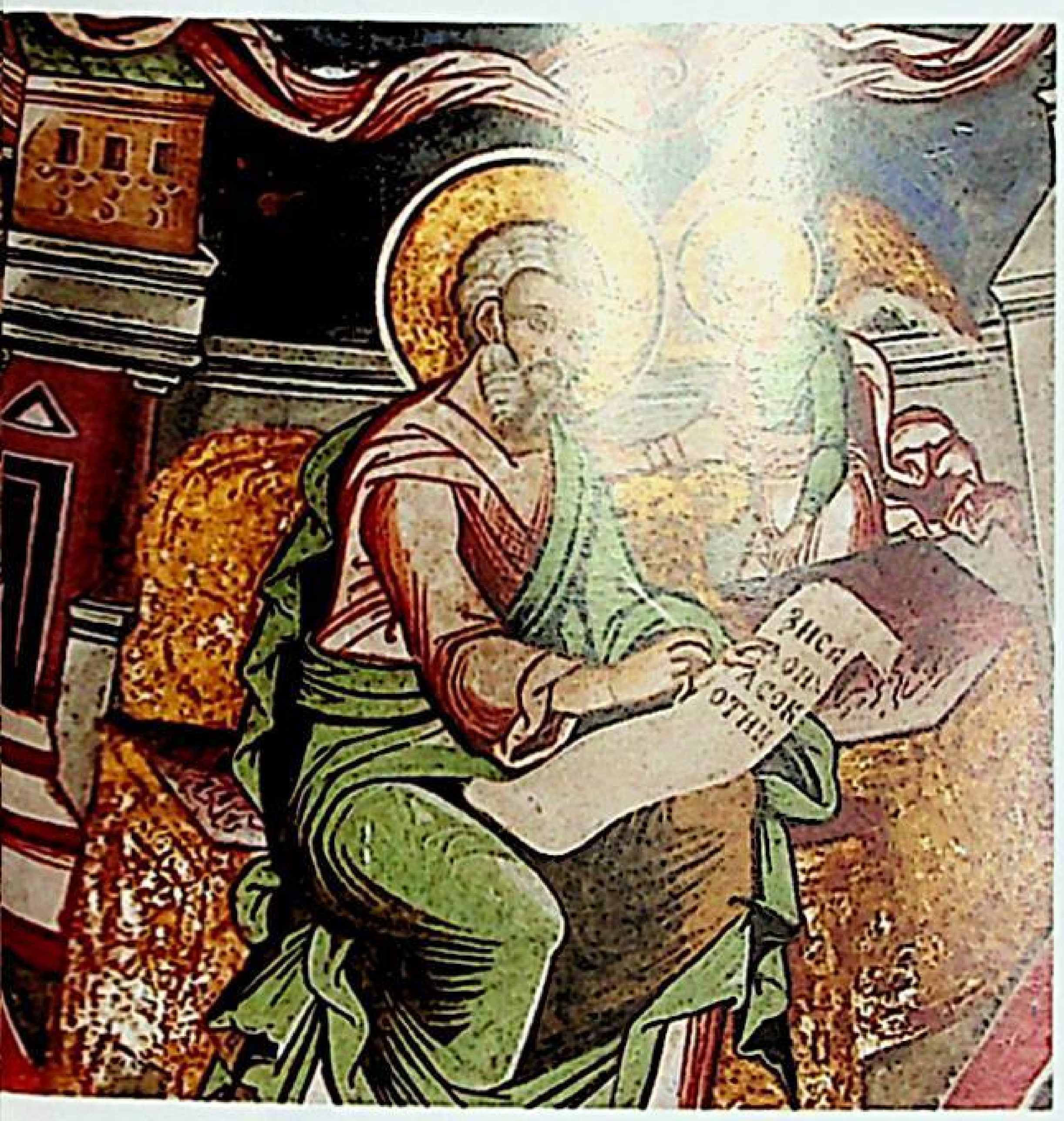
▲ *Paraclisul mănăstirii Hurezi, iconostasul și fresce din naos, detalii*

Ceea ce a determinat ca adoptarea unei viziuni artistice noi să se producă mai ușor a fost substratul bizantin comun pe care l-a descoperit meșterul Constantinos în arta liturgică românească în pofida unor influențe cu elemente occidentale și orientale. În atelierul său de la mănăstirea Hurezi, unde lucrau împreună tot felul de meșteșugari, pictorii de icoane cultivau o artă care, asemenea tuturor creațiilor artistice brâncovenești, ilustra nu numai aspirațiile unei personalități singulare sau a unui pictor, dar și concepția generală a unei epoci conștientă de nevoile și menirile sale. Toată efervescența artistică de la sfârșitul secolului al XVII-lea și de la începutul secolului al XVIII-lea i s-a datorat mai ales lui Brâncoveanu, care a susținut artele și vechile tradiții, dar în același timp, a promovat introducerea de elemente noi, cerute de epocă. Aceasta a dus la „apariția unui stil care i-a purtat numele și de care pictura de icoană nu a putut scăpa”[27]. Ca parte a stilului brâncovenesc, această iconografie nu este un fenomen exclusiv grecesc (cum am putea gândi în mod eronat dacă ne uităm la caligrafia grecească a inscripțiilor); domnitorul avea la curtea sa și pictori locali, deci aceasta nu este o activitate exclusiv străină în niciun caz. Stilul brâncovenesc a evoluat

27. Teodora Voinescu, „The Post-Byzantine Icons...”, p. 379.

▲Bolnița mănăstirii Hurezi, iconosatasul și fresce din naos, detalii

în forme de Curte, somptuoase, adaptate comenzilor voievodale, după cum se poate vedea în iconostasul sculptat în lemn de la biserica mănăstirii Hurezi.

După secolul al XV-lea o influență occidentală asupra iconografiei românești s-a făcut simțită; aceasta s-a datorat legăturilor dintre Biserica Ortodoxă Română și Bisericile rusă și greacă. Veneția invadase Creta din secolul al XI-lea și ca o consecință a celei de-A IV-a Cruciade (1204), capturase în plus și alte insule și porturi grecești. Frumusețea tablourilor religioase venețiene i-a făcut pe iconografii greci, mai ales pe cei din Creta, să-i imite, în mod conștient sau inconștient, pe artiștii venețieni. Ulterior, școala de iconografie cretană a influențat pictura de pe Muntele Athos. Deoarece mai multe mănăstiri românești erau închinate unor mănăstiri de pe Sfântul Munte, călugări români (dintre care unii erau iconografi) călătoreau acolo. Reveniți în țară, aceștia aduceau cu ei, propagându-l apoi, acest stil de pictură care era diferit de stilul ortodox tradițional prin faptul că manifesta trăsături realiste și introducea ideea de perspectivă.

De asemenea, în perioada aceea iconari străini au continuat să lucreze în Țara Românească, de exemplu Mavros, autorul icoanei *Sfântul Gheorghe ucigând balaurul* de la Viforâta (1631). O biserică care se constituie într-un produs tipic al epocii respective în

➤ *Acoperământul Maicii Domnului, 1713, frescă din exterior, deasupra arcadei mijlocii a pridvorului mănăstirii Polovragi, zugrav Constantin*

această provincie este, de exemplu, cea ridicată de Danciu Pârâianu din Milești în 1648 la mănăstirea Polovragi. Danciu a ridicat-o pe o fundație mai veche (probabil din 1505), care aparținuse unei biserici atribuite lui Radu și Pătru, fiii lui Danciu Zamona. Când a fost terminată, ctitorul a închinat-o Sfântului Mormânt. Voievodul Constantin Brâncoveanu a răscumpărat-o în anul 1693 și a așezat-o sub jurisdicția mănăstirii Hurezi. Biserica este construită în stil bizantin pe un plan trilobat.

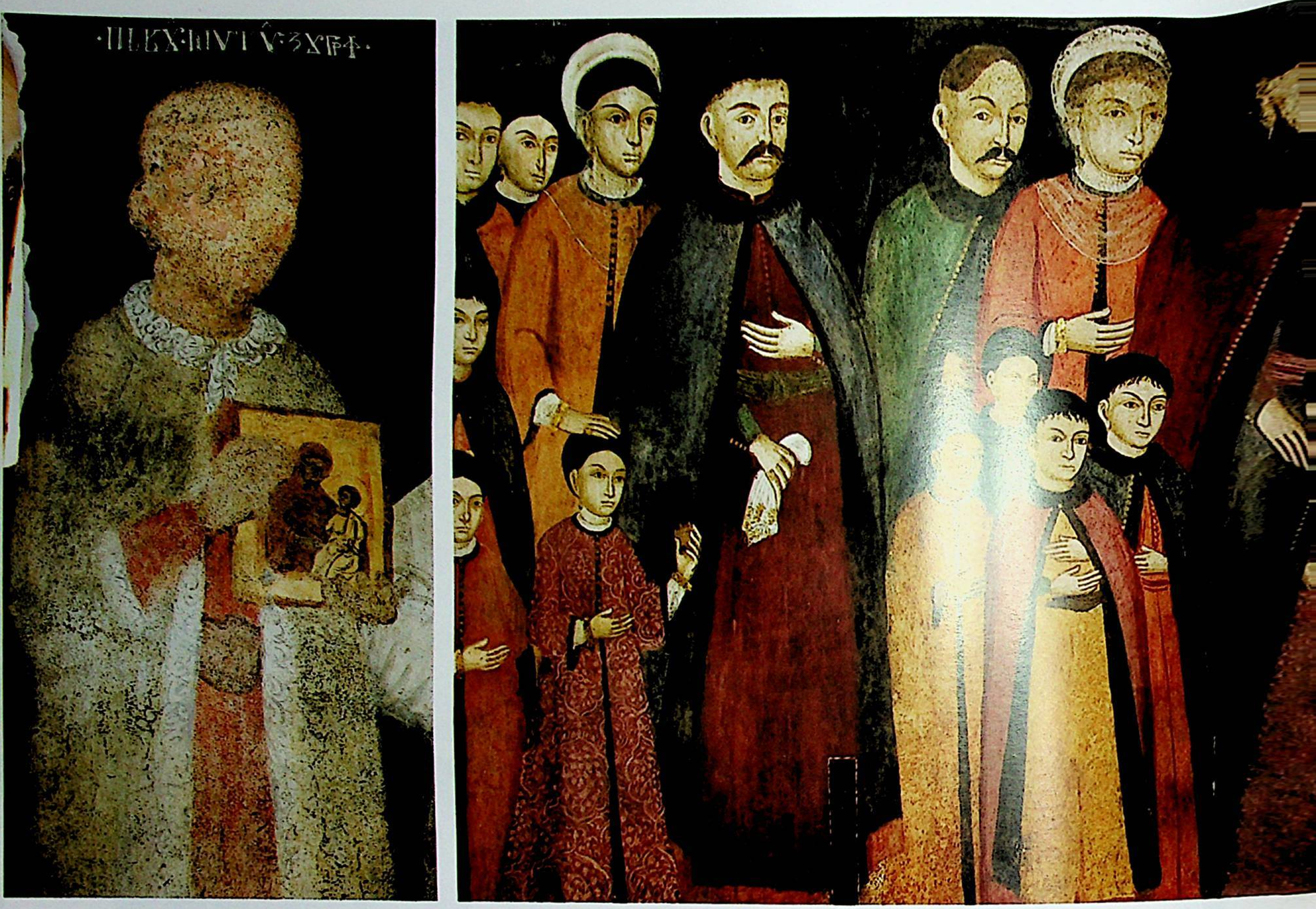
La sfârșitul secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea, iconografii locali – mulți călugări – și cei străini pregătiți în mediul românesc se întreceau în arta icoanei pe întreg teritoriul României de astăzi. Din rândul acestor artiști au apărut în prima jumătate a secolului al XVII-lea meșteri, ca de exemplu, Stoica de la Brădet, Stroe din Târgoviște, Pârvu Mutu și un grup de patru iconari format la Hurezi, dar care lucra în toată țara: Ion, Andrei, Istratie și Ion Călugărul. În Moldova iconari renumiți în secolul al XVII-lea au fost Ion, Sofronie și Gregorie de la Bierilești.

În același timp, fresce și icoane frumoase se realizau și în alte mănăstiri, nu numai la Hurezi și Viforâta, după cum s-a văzut mai sus. De exemplu, pictura bisericii de la mănăstirea Polovragi este deosebit de importantă atât din punct de vedere iconografic, cât și din punct de vedere al execuției tehnice. Un aspect surprinzător aici – gestul iconografului care a pictat întreaga biserică, arhimandritul Ioan, de a se picta pe sine însuși în cadrul frescei din pronaos este unul simptomatic pentru perioada respectivă.

Zugravul călugăr Ioan a realizat cea mai mare parte a picturii murale de la Polovragi într-un mod identic cu opera lui de la mănăstirea Hurezi. A adăugat însă și câteva trăsături specifice. În pridvor, pe peretele de răsărit, pot fi admirate două reprezentări iconografice unice în țară, ale mănăstirilor atonite, precum și scene din Vechiul și din Noul Testament, alături de viețile sfinților. În interior pictura s-a păstrat în forma originală. Coloritul albastru al fundalului este armonios și sobru, după cum se poate vedea, de exemplu, în cazul scenei *Fecioarei cu Pruncul* din naos. Iconostasul este o adevărată capodoperă de veche sculptură românească în lemn, având o ornamentație bogată. Biserica este înconjurată de

➤ *Fresce din biserica mănăstirii Polovragi, detalii*

▲ *Pârvu Mutu, 1692, autoportret (stânga) și familia Cantacuzinilor (dreapta), fresce din biserica Filipeștii de Pădure, jud. Prahova*

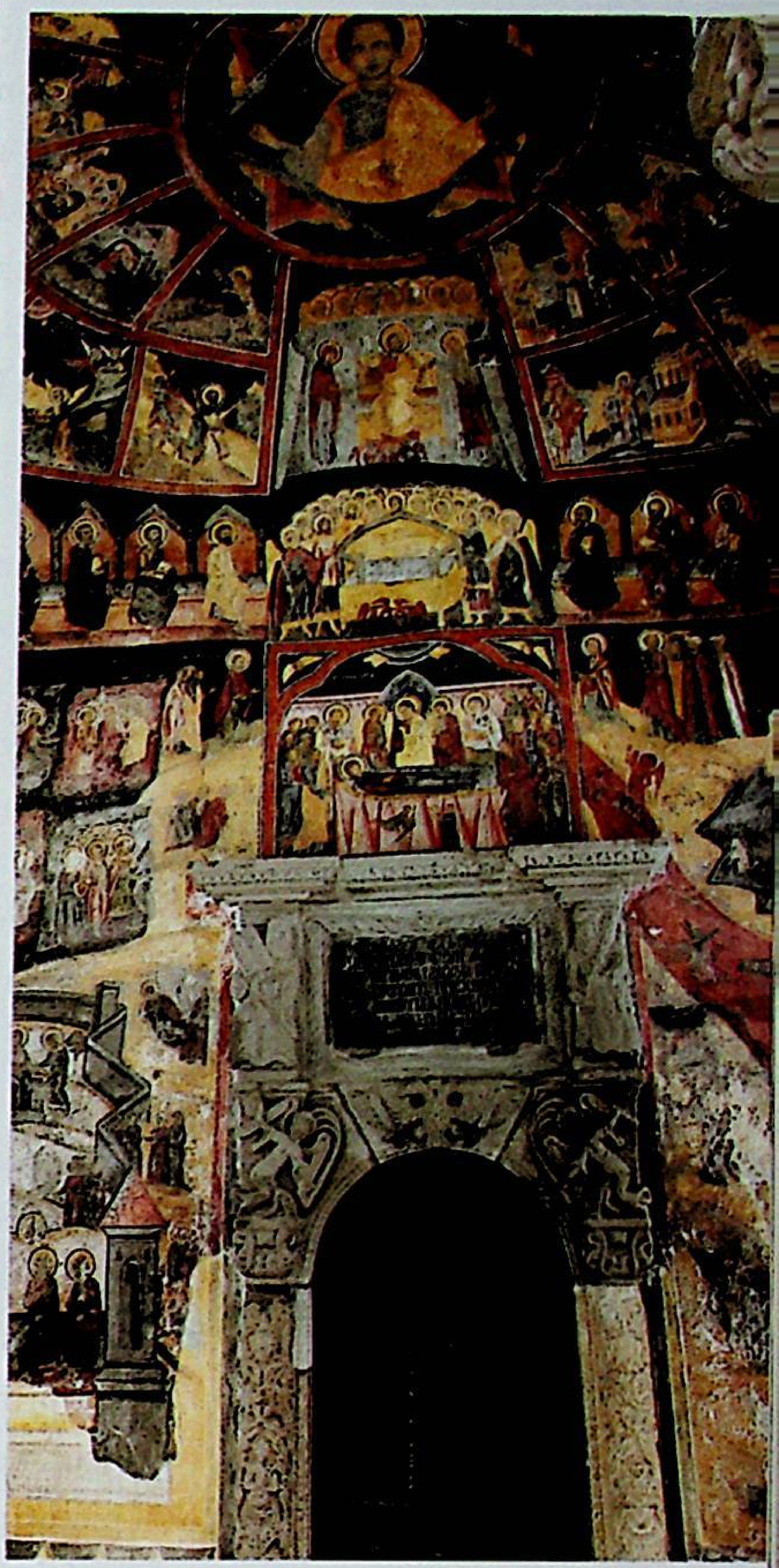
alte clădiri mănăstirești. Acestea datează din epoca lui Constantin Brâncoveanu și formează un fel de fortăreață unde există chilii, ateliere, o sală de mese (trapeza) și vechile acareturi. În partea de nord a mănăstirii se află bolnița, construită în anul 1732 de starețul Lavrentie în stilul arhitecturii bizantine, împodobită cu picturi delicate pe pereții interiori[28].

Cazul iconarului călugăr Ioan nu este singular. Pârvu Mutu (1657/1659?-1735) s-a autoportretizat în câteva biserici: Gura Văii, Vâlcea (1668?), Bordești, Vrancea (1699), și Filipeștii de Pădure, Prahova (1692)[29]. Mutu a fost renumit și a pictat, printre altele, biserica numită „Mănăstirea", din Râmnicu Sărat, precum și frescele de la biserica mică a mănăstirii Sinaia, ambele ctitorii ale Spătarului Mihai Cantacuzino, precum și bisericile de la mănăstirea Cotroceni a lui Șerban V. Contacuzino, mănăstirea Aninoasa, mănăstirea Mărgineni, mănăstirea Poiana a lui Toma Cantacuzino, mănăstirile Lespezile și Trisfetitele-Colțea

---

28. Radu Constantinescu, Mircea Sfârlea, *Monumente religioase. Biserici și mânăstiri celebre din România*, Ed. Editis, București, 1994, p. 146.
29. Anca Vasiliu, „La cahier du peintre Radu et la pratique des modèles dans la tradition post-byzantine", în: *Revue de l'Art*, vol. 97, no. 1 (1992).

▲ *Fresce din biserica mică a mănăstirii Sinaia, jud. Prahova*

ale lui Pârvu Cantacuzino și mănăstirea „Sfântul Gheorghe"-Nou a Voievodului Constantin Brâncoveanu. Pârvu a trăit în copilărie cu tatăl său în mănăstirea Negru Vodă din orașul Câmpulung, unde a fost instruit pentru o vreme, înainte de a pleca în Bucovina, în arta picturii bisericești și căreia, mai târziu, îi va executa pictura în frescă. El va muri în mănăstirea Mărgineni, unde se călugărise după 1718 sub numele Pahnutie (sau după alte surse în mănăstirea Robaia/Roboaia, Argeș, unde ar fi fost stareț în ultimii ani de viață).

De la anonimatul de câteva secole care i-a precedat, autoportretizarea în mijlocul persoanelor sfinte a însemnat un pas imens făcut de iconografi sub influența autorilor de picturi religioase din Occident.

Merită să ne oprim atenția și asupra unui stil aparte, și anume cel al icoanelor pe sticlă realizate în Transilvania, chiar dacă autorii *Monografiei-Album*[30] consideră că acesta a fost un meșteșug mai vechi în zonă. Cel mai important și prolific centru de producere a lor a fost cel de la mănăstirea Nicula, în apropiere de Gherla. Mănăstirea Nicula a fost înființată în secolul al XVI-lea (aprox. 1552). Hramul bisericii este „Adormirea Maicii Domnului".

30. *Biserica Ortodoxă Română. Monografie-Album*, p. 87.

În biserica mănăstirii se află icoana *Maicii Domnului cu Pruncul*, făcătoare de minuni, pictată în anul 1681 de către preotul iconar Luca din satul Iclodul Mare, și aceasta a constituit prototipul multor icoane produse local la cererea credincioșilor și a pelerinilor.

Tradiția a continuat acolo, iar în prezent există o bogată colecție de icoane pictate pe acest suport de sticlă la care vom reveni mai jos[31]. În cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea existau în Transilvania și alte centre de pictură de icoane pe sticlă: Alba Iulia-Maieri, Laz, Rahău, toate în județul Alba; Poiana Sibiului, Scheii Brașovului etc.

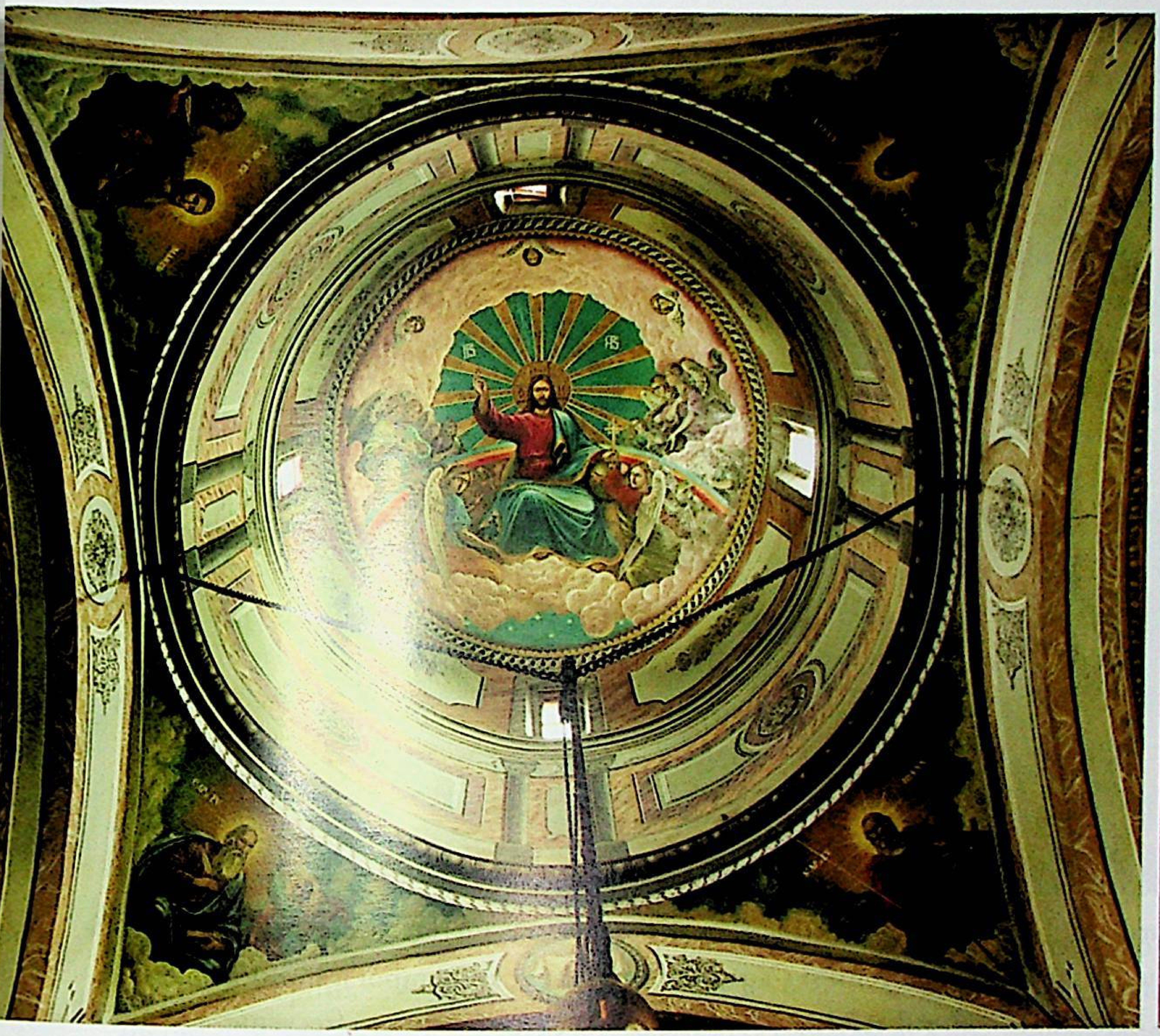
În același timp se practica xilogravura (producerea de icoane pe hârtie); de exemplu, în satul Hașdate, în apropiere de Gherla[32] (cum se știe, Muntele Athos are o bogată tradiție din acest punct de vedere[33]). Icoanele realizate în decursul secolului al XVIII-lea de către meșterii locali s-au răspândit în orașe ca și în zonele rurale. Majoritatea icoanelor și a picturilor murale din secolul al XVIII-lea „din zonele rurale sau monastice" erau realizate în „stil brâncovenesc tradițional, fiind interpretate într-o viziune populară plină de farmec și de pitoresc"[34].

În restul țării, în perioada post-brâncovenească tradiția bizantină a picturii a fost încă vie, după cum se poate vedea, de exemplu, în scena executată în frescă *Intrarea în Ierusalim* de la Catedrala mitropolitană din Târgoviște. Aceasta a dăinuit în paralel cu tendințele occidentale de-a lungul secolului al XIX-lea. Voinescu afirmă că „supraviețuirea sa îndelungată a compensat apariția destul de târzie a picturii post-bizantine în Țara Românească și Moldova, în comparație cu țările învecinate"[35]. După cum se știe, aceasta încă se practică și în celelalte țări ortodoxe (în Serbia, Bulgaria, Grecia, Rusia, Georgia, de exemplu). Cercetătoarea consideră, de asemenea, că pictura de bună tradiție bizantină din edificiile religioase ale Bisericii Ortodoxe Române, așa cum fusese realizată în secolele XIV-XVIII, a trecut printr-o perioadă de criză și confuzie în secolul al XIX-lea. Criza s-a datorat influenței deja menționate a picturii religioase occidentale asupra iconografiei românești și apariției picturii laice de șevalet, în ulei; pentru Voinescu această etapă este ultima din pictura bisericească românească inspirată de Bizanț. Primul ei punct de vedere – cel referitor la criză – este just, dar criza nu a dus însă la sfârșitul picturii bisericești de descendență bizantină.

4. Pictura bisericilor de mănăstire din secolul al XIX-lea până în prezent

În secolul al XIX-lea în pictura din bisericile mănăstirilor din România s-au făcut simțite două orientări. Una care perpetua sus-amintitul stil tradițional „bizantin" – mai ales în cazul frescelor și cu precădere în orașe. Cealaltă consta în susținerea unui gen de pictură occidentală; acesta se practica în special de către pictorii care studiaseră în Apusul Europei și s-a răspândit mai ales în cea de-a doua jumătate a secolului. Primul tip de pictură a fost reprezentat de mulți meșteri iconari din Moldova, Oltenia și Țara Românească. Printre aceștia din urmă se numără Nicolae Polcovnicul († 1842), care a lucrat în împrejurimile

31. Radu Constantinescu, Mircea Sfârlea, *Monumente religioase...*, p. 54.
32. *Biserica Ortodoxă Română. Monografie-Album*, p. 162.
33. *Treasures on Mount Athos*, Capitolul 4, pp. 207-211.
34. Teodora Voinescu, „The Post-Byzantine Icons...", p. 378.
35. Teodora Voinescu, „The Post-Byzantine Icons...", p. 379.

Bucureştiului, dar şi în capitală, precum şi Nicolae Teodorescu (†1880), care a lucrat mai ales în zona Buzăului (în bisericile de la mănăstirile Ciolanu şi Răteşti, la catedrala episcopală etc.). Teodorescu a deschis o şcoală de pictură bisericească în oraşul Buzău, fiind susţinut de episcopul Chesarie, şi a format acolo mulţi ucenici, printre care şi pe nepotul său, renumitul Gheorghe Tattarescu (1818-1894)[36].

Fresce din biserica mănăstirii Frăsinei, jud. Vâlcea

Cea de-a doua orientare, care evocă Renaşterea italiană şi se bazează cu precădere pe pictura în ulei, a fost reprezentată, printre alţii, de Eustaţie Altini (1772-1845), care a studiat la Viena şi a pictat mai multe biserici din Moldova (Banu şi „Sfântul Spiridon" din Iaşi precum şi Catedrala episcopală din Roman etc.). Alţi iconografi aparţinând aceleiaşi orientări au fost Constantin Lecca, care a lucrat mai ales la Craiova[37], şi Mişu Popp, care a pictat biserica de la schitul Frăsinei, precum şi o serie de biserici din Braşov şi din împrejurimile acestuia[38]. Nu vom intra în multe detalii referitor la această perioadă

36. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3, 1999, pp. 424-425.

37. Constantin Lecca (1807 sau 1810-1887), pictor care a marcat începutul picturii moderne româneşti. A studiat la Budapesta şi s-a stabilit mai întâi la Craiova, unde s-a implicat în viaţa culturală, iar la vârsta de 23 de ani a început să lucreze ca profesor de desen la Şcoala Centrală din oraşul respectiv. În jurul anului 1851, Lecca a fost numit profesor de desen la Colegiul „Sfântul Sava" din Bucureşti; Paul Rezeanu, *Constantin Lecca 1807-1887*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1988.

38. Mişu Popp (1827-1892), pictor român stabilit în Braşov (Vasile Drăguţ, Dan Grigorescu, *History or Romanian Art. An Outline*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1990, p. 215).

deoarece micile ateliere din mănăstiri care dăinuiseră din epoca anterioară nu au fost afectate major; vom spune doar că unii dintre acești pictori laici au pictat după moda vremii și în mănăstiri.

Aceasta ar fi o altă caracteristică generală a picturii bisericești în mănăstirile din România: din secolul al XIX-lea multe dintre bisericile lor au fost – și unele chiar mai sunt – pictate de pictori celebri care realizau și pictură laică. Bineînțeles, dintotdeauna pictori laici au pictat în mănăstiri – uneori alături de monahi – dar până în acel moment aceștia nu fuseseră selectați după renumele lor „secular", ci după credința lor ortodoxă și apoi după talentul dovedit în pictura de icoană, nu neapărat în cea laică. Nici nu este sigur câți dintre aceștia au pictat și alt fel de opere (poate doar portrete) până în secolul respectiv.

De aceea Teodora Voinescu are dreptate să identifice existența unei crize în pictura de icoană în secolul al XIX-lea, o perioadă în care aceasta a devenit o ocupație prosperă: aducea venituri considerabile iconarilor fără ca cerințele de calitate și canoanele Bisericii să fie respectate. Clasa negustorilor și cea a boierilor de țară își putea permite să comande ca anumite biserici din cadrul mănăstirilor să se construiască și/sau să se picteze după gustul lor needucat din punct de vedere teologic și artistic. Aceasta a fost o situație similară celei din pictura religioasă a Occidentului[39]; în ambele cazuri pictura a trebuit să răspundă cerințelor noilor clase sociale în ascensiune: „standardele artistice modeste ale acestei clientele au generat un stil local fără pretenții, care era, totuși, sincer și expresiv"[40].

În jurul anului 1800, pictori itineranți și străini (care fugeau din Imperiul Habsburgic sau din alte locuri) au venit și s-au așezat permanent sau temporar în Principatele Române, lucrând într-un stil eclectic. Unii dintre iconari au început să frecventeze școli de artă precum *Belle-Arte* în Iași[41]. De exemplu, Altini, care se născuse la sud de Dunăre, însă locuia în Moldova, a avut o bursă de studii la Viena înainte de 1800. Intrând în contact direct cu neoclasicismul, acesta asimilase tehnica de execuție a perspectivei în tablouri precum și tehnica *chiaroscuro*. De asemenea, până la Unirea din 1859, unii iconografi locali – deși nu călugări – plecau să studieze în Occident, de obicei în Italia, Franța și Austria, unde se pregăteau copiind picturi din Renaștere, mai ales italieni ai vremii respective. Apoi – ca și mai devreme în istorie – ei se întorceau în România cu gust format pentru acel tip de pictură și lucrau în țară după norme noi. Așa cum s-a mai arătat, Altini a fost urmat în această direcție de Popp, Lecca, Tattarescu, care au marcat un moment crucial în pictura de icoană românească și chiar de mai tânărul Nicolae Grigorescu (1838-1907), cel mai renumit pictor laic de la noi și care și-a început cariera ca iconar. În tinerețe, Grigorescu a pictat biserica de la mănăstirea Zamfira, din județul Prahova, și mai târziu pe cea de la Agapia, Neamț. De exemplu, în decorația interioară de la Agapia (unde a lucrat între 1858 și 1861), în locul sutelor de personaje

39. A se vedea cazul lui Giotto în secolul al XIV-lea.

40. Vasile Drăguț, Dan Grigorescu, *History of Romanian Art...*, p. 190.

41. Școala de *Belle-Arte* din Iași s-a deschis în luna octombrie 1864; a obținut statutul de universitate în anul 1931, iar în 1948 s-a unit cu Conservatorul de Artă Dramatică și Muzică (înființat în octombrie 1860, în același an când a fost deschisă Universitatea „Alexandru Ioan Cuza") și constituie Universitatea de Arte „George Enescu". Aurel Loghin, Gheorghe Platon, Vasile Ababi et alii, *The Al. I. Cuza University of Jassyi*, Ed. Litera, București, 1972.

▲Fresce din biserica *mănăstirii Zamfira, jud. Prahova*

și a scenelor tradiționale din iconografia moldovenească, Grigorescu a pictat compoziții mari cu mai puține persoane sfinte. Unele personaje și scene au fost inspirate de diverse lucrări din Renaștere, însă pentru majoritatea lor Grigorescu a ales modele vii (călugări și monahii, țărănci și copii) pe care i-a pictat în dimensiune naturală. Prin execuția tehnică, armonia cromatică și expresivitatea personajelor, Grigorescu a reușit să creeze cea mai bună lucrare în stil neoclasic – nu bizantin – din toată pictura mănăstirească din România; aceasta a fost considerată atât de specială încât s-a păstrat până în prezent și nu a fost niciodată acoperită cu var cum s-a întâmplat cu fresce din alte biserici înfrumusețate de pictorii academiști.

O situație similară a existat, de exemplu, și în cazul bisericii „Buna Vestire" a mănăstirii Durău din județul Neamț, zidită în 1835[42] și decorată în interior între 1935-1937 de către pictorul Nicolae Tonitza și ucenicii săi (printre care Corneliu Baba) în tehnica encaustică. Ei au completat pictura în stil bizantin efectuată în pridvor într-o primă etapă, în anul târnosirii, de către trei zugravi, Macarie, Pimen și Ghervasie, ucenici ai Sf. Paisie de la Neamț.

Iată mai jos cum îi caracterizează Teodora Voinescu pe iconarii din perioada cuprinsă între secolele al XIV-lea și al XIX-lea; ce spune ea se referă, evident, și la cei implicați în pictarea bisericilor mănăstirești:

„Acești pictori care au manifestat un remarcabil simț al realității și un sentiment robust de selecție și sinteză, fiind receptivi la gusturile epocilor succesive, au distilat din vastul repertoriu iconografic tipurile și temele preferate. Adăugând sau eliminând detalii, ei au

42. Elena Ene-Vasilescu, „Sinodul Bisericii Ortodoxe Române din 1889. Succes sau eșec în evoluția iconografiei românești?", în: *Cinstirea Sfintelor Icoane în Ortodoxie*, Ed. Trinitas, Iași, 2008, p. 373.

îmbogățit și uneori au transformat convențiile în funcție de cerințele locale. Astfel au reușit să mențină, având o viziune aparent difuză, continuitatea artistică a icoanei românești în cadrul liniilor tradiționale."[43]

Însă după prima jumătate a secolului al XIX-lea, mai ales prin Tattarescu și prin urmașii acestuia, tradiția românească a picturii de icoană și a picturii murale a ajuns în cea mai profundă criză de până atunci; s-ar putea spune, totuși, că în folosul apariției unei noi tradiții.

Lucrările lui Tattarescu au fost acoperite cu var sau scoase din biserici – mănăstirești și de mir – la scurt timp după moartea sa. Unele au supraviețuit însă, iar altora le-a fost curățat mai târziu stratul de var de deasupra. Sinodul Bisericii Ortodoxe Române s-a reunit în noiembrie 1889 pentru a redacta un document prin care își exprima dezaprobarea în legătură cu pictura de icoană din țară și pentru a propune măsuri de revenire la Tradiție, așa cum o înțelegeau membrii acestuia. Documentul se numește, *Decisiunea Sfântului Sinod al Sfintei noastre Biserici autocefale drept măritoare de răsărit, privitoare la icoanele, arhitectura, pictura și ornamentațiunea bisericilor din toată țara, cum are să se urmeze pe viitor*. Rezultatul deciziilor acestui Sinod este o problemă de interpretare; e dificil de apreciat în termeni de negativ sau pozitiv. Afirm aceasta, de exemplu, pentru că au fost pictori angajați să lucreze în stil neo-clasic în bisericile mănăstirilor chiar și la începutul secolului al XX-lea – deci mult după acest Sinod –, cum este cazul austriacului Iosif Këber, care a pictat biserica „Sfântul Gheorghe" de la mănăstirea Cernica, București.

În secolul al XX-lea și în prezent, cum afirmam mai devreme, mănăstirile continuă să fie centre în care se pictează frescă și icoană; multe dintre acestea au ateliere de pictură, unele impresionante (ca la Plumbuita și Nicula), unele mai mici (ca în cazul mănăstirii Galata, Iași și Cernica, București). Plumbuita este un caz special în sensul că în curtea acesteia există atelierele secției *Icoană* a Facultății de Teologie de la Universitatea din București în care își fac practica studenții care se pregătesc să devină pictori bisericești. Această mănăstire deține icoane și fresce care prezintă o mare diversitate de influențe și care provin din perioade istorice diferite, inclusiv din secolul al XX-lea.

De asemenea, în prezent la Nicula călugărul-iconar Ilarion Mureșan (n. 1942) și, mai nou, arhimandritul Siluan Timbuș (n. 1978) pictează icoane într-un stil care constă într-un amestec de pictură naivă și populară pe fondul bizantin realizat în ulei și în culori aprinse, specifice acestei zone din țară[44]. În jurul mănăstirii s-a organizat o școală de pictură bisericească care datează de aproximativ 30 de ani[45]; ucenicul arhidiaconului Ilarion Mureșan, Ispas Moldovan, conduce Centrul de iconografie din localitate.

La mănăstirea Galata se află un atelier de icoane în care lucrează doar câteva monahii; cunoscute fiind icoanele pictate de maica Oana Donose.

➤ *Pronaosul bisericii „Sfântul Gheorghe" a mănăstirii Cernica, cu picturi realizate de Iosif Këber*

---

43. Teodora Voinescu, „The Post-Byzantine Icons…", p. 379.
44. Dumitru Cobzaru, *Monografia Mânăstirii Adormirea Maicii Domnului Nicula*, pp. 90-91 – are ca obiect „atelierul de la sfânta mănăstire" – și include o scurtă biografie a călugărului arhidiacon Ilarion Mureșan.
45. *Icoana contemporană de Nicula*, Tiberiu Groza, Ion Bruchental (eds.), Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Cluj, Cluj, 2008. Unele icoane din acest album sunt creații ale elevilor din Tabăra de iconografie organizată în vara anului 2008, de organizarea căreia s-a ocupat și Consuela Jucan.

Deci, pe lângă călugării care au pictat și mai pictează și astăzi icoane în anumite mănăstiri, și călugărițele fac aceasta. În literatura de specialitate nu sunt menționate călugărițele nu numai fiindcă acestea au început să se îndeletnicească cu pictura abia din secolul al XX-lea, dar, după părerea mea, și fiindcă pictura de icoane în mănăstirile din România s-a considerat și se consideră și în prezent, o ocupație ocazională. Prin urmare, această ocupație nu primește suficientă recunoaștere în prezentarea unei mănăstiri. Chiar și atunci când există o monografie, atelierul de pictură nu este întotdeuna menționat în aceasta. La situația respectivă poate contribuie și obiceiul tradițional de păstrare a anonimității iconarilor. Deși uneori icoanele s-au semnat din secolul al XVI-lea, sub influența practicii din Occidentul Europei (după cum a arătat Weitzmann în lucrarea *The Icon. Holy Images* și am menționat și noi mai sus), încă se crede potrivit să se păstreze o anumită discreție din partea iconografilor referitor la talentul lor, fiindcă acesta se consideră un dar de la Dumnezeu pentru care ei nu-și pot atribui merite deosebite. În aceste condiții nu există prea multe lucrări de specialitate care să se ocupe în mod specific de pictura icoanelor din mănăstiri.

În România sunt astăzi mai multe mănăstiri care au avut sau mai au ateliere de pictură de icoane, de exemplu, mănăstirea Dintr-un Lemn din județul Vâlcea care, pe lângă atelierul unde monahiile practică iconografia, deține o prețioasă colecție de cărți vechi, icoane pe lemn, obiecte și veșminte bisericești[46]. Mai este și mănăstirea Bistrița din județul Suceava, renumită mai ales pentru icoana făcătoare de minuni a Sfintei Ana ținând-o în brațe pe Sfânta Fecioară copil, primită în dar în anul 1404 de Ana, soția lui Alexandru cel Bun de la Manuel Paleolog (1395-1427)[47]. Monahul Ioanichie Bălan afirmă că icoanele pictate aici au o valoare deosebită[48]. În prezent se pictează icoane și la mănăstirea „Sfinții Trei Ierarhi" din Iași. Evident, nu ne-am propus aici să vorbim mai pe larg despre atelierele de iconografie din aceste lăcașuri, dar e bine de știut că acestea și altele există.

Ca o concluzie generală, putem afirma că în general iconografia din bisericile mănăstirilor din România a reflectat ce s-a întâmplat în pictura de icoană din țară. Ambele prezintă un amestec de stiluri, dar ca impresie de ansamblu se poate spune că s-a pictat într-o manieră în care a prevalat stilul bizantin.

---

46. Radu Constantinescu, Mircea Sfârlea, *Monumente religioase...*, p. 70.
47. Ierod. Ioanichie Bălan, *Mănăstirea Bistrița*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1977.
48. Ierod. Ioanichie Bălan, *Mănăstirea Bistrița*, p. 35.

Bibliografie

BĂLAN Ioanichie, Ierod., *Mănăstirea Bistrița*, Ed. Mitropoliei Moldovei și Sucevei, 1977; *Biserica Ortodoxă Română. Monografie-Album*, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1987; *Byzantine Institute Restoration*, Miriam & IRA D. Wallach Art Gallery, 2004; CONSTANTINESCU Radu, SFÂRLEA Mircea, *Monumente religioase. Biserici și mânăstiri celebre din România*, Ed. Editis, București, 1994; DRĂGUȚ Vasile, GRIGORESCU Dan, FLOREA Vasile et alii, *Romanian Paintings in Pictures. 1111 reproductions*, Ed. Meridiane, București, 1971; DRĂGUȚ Vasile, GRIGORESCU Dan, *History or Romanian Art. An Outline*, Ed. Enciclopedică, București, 1990; DRĂGUȚ Vasile, *Romanian Art: Prehistory, Antiquity, Middle Ages, Renaissance, Baroque*, Meridiane Publishing House, Bucharest, 1984, vol. 1; ENE-VASILESCU Elena, „Sinodul Bisericii Ortodoxe Române din 1889. Succes sau eșec în evoluția iconografiei românești?", în: *Cinstirea Sfintelor Icoane în Ortodoxie*, Ed. Trinitas, Iași, 2008; GAVRILOVIĆ Zaga, *Studies in Byzantine and Serbian Medieval Art*, Pindar, London, 2001; HOLUBEANU Ionuț, „Reprezentările iconografice din complexul rupestru de la Basarabi și semnificația lor"; în: *Cinstirea sfintelor icoane în Ortodoxie*, Ed. Trinitas, Iași, 2008; *Icoana contemporană de Nicula*, Tiberiu Groza, Ion Bruchental (eds.), Centrul Județean pentru Conservarea și Promovarea Culturii Tradiționale Cluj, Cluj, 2008; IORGA Nicolae, *Bizanțul după Bizanț*, Institutul de studii bizantine, Universitatea București, București, 1971; LOGHIN Aurel, PLATON Gheorghe, ABABI Vasile et alii, *The Al. I. Cuza University of Jassyi*, Ed. Litera, București, 1972; MICHELIS Panagiotes Andreou, *An Aesthetic Approach to Byzantine Art*, B.T. Batsford, London, 1964; OBOLENSKY Dimitri, *The Byzantine Commonwealth. Eastern Europe, 500-1453*, Weidenfeld and Nicolson, London, 1971; PĂCURARIU Mircea, Pr., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, Ed. IBMBOR, București, 1991; PĂCURARIU Mircea, Pr., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3, 1999; REZEANU Paul, *Constantin Lecca 1807-1887*, Ed. Meridiane, București, 1988; RICE D. Talbot, *Byzantine Frescoes from Yugoslav Churches*, Collins in association with UNESCO, London, 1963; Robert G. OUSTERHOUT, *The Architecture of the Kariye Camii in Istanbul*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, 1988; *The Sacred Image East and West*, Robert G. Ousterhout și Leslie Brubaker (eds.), University of Illinois Press, 1994; VASILESCU Elena, *Icoană și iconari în România: cât Bizanț, cât Occident*, Ed. Trinitas, Iași, 2009; ĆURČIĆ Slobodan, *Gračanica: King Milutin's Church and its Place in Late Byzantine architecture*, Pennsylvania State University Press, University Park (Pennsyl.), 1979; VASILIU Anca, „La cahier du peintre Radu et la pratique des modèles dans la tradition post-byzantine", în: *Revue de l'Art*, vol. 97, no. 1 (1992); VOINESCU Teodora, „The Post-Byzantine Icons of Wallachia and Moldavia", în: *The Icon*, K. Weitzmann (ed.), Evans Brothers, London, 1982.

PICTURA BISERICILOR MĂNĂSTIREȘTI – INCLUSIV CĂLUGĂRI ZUGRAVI – DIN TRANSILVANIA, BANAT, CRIȘANA ȘI MARAMUREȘ*

Preliminarii

Ceea ce se cunoaște despre pictura murală mănăstirească din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș* este doar o parte din bogata moștenire artistică a trecutului. Datorită condițiilor istorice și statutului confesional specific, pictura însăși, ca martor istoric, a fost greu încercată. Stăpânirile maghiară și austro-ungară, legile nedrepte ale acestora, prozelitismul catolic și protestant, uniatismul, distrugerea locașurilor de cult de către generalul Bukow ș.a., au afectat profund viața materială și spirituală a românilor transilvăneni, bănățeni, bihoreni și maramureșeni. În acest context a avut de suferit și viața monahală cu locașurile ei de închinare. Dintre acestea, cele mai multe au fost înălțate de către clerici sau credincioși cu posibilități materiale reduse, de aici și înfățișarea lor modestă, atât la puținele biserici de zid, cât și la cele din lemn[1].

Bisericile de zid erau de obicei pictate în frescă (tehnica „al fresco"), pe tencuială umedă, special preparată. Această tehnică, îmbinată cu talentul pictorului, păstrează un aspect proaspăt, expresiv, specific picturii murale. S-a mai lucrat și în tehnica „al secco", pe tencuială uscată. Și o parte a bisericilor din lemn au pictură parietală, adaptată condițiilor acestora. Vechi biserici din lemn, după o eventuală remontare în altă locație, au mai putut păstra această pictură.

Din punctul de vedere al programului iconografic și al stilului, zugravii din vechime, pictorii muraliști de mai târziu, au ținut seama de o minimă erminie. Există, desigur, și preferințe zonale pentru anumite scene ale programului iconografic. Au fost necesare și adaptări, în special de la mare la mai mic, atunci când stilul brâncovenesc a fost transpus

◀ *Deisis detaliu, frescă din biserica veche a mănăstirii Râmeț, pictor Gheorghie din Făgăraș, 1741*

---

* Mulțumiri doamnelor Ana Dumitran și Dorina Sabina Pârvulescu, părintelui Macarie Motogna, domnilor Ioan Popa, Vasile Lefter, Radu Hagiu, Adrian Nae, Ciprian Buzuloi, Valentin Birău, mănăstirilor Brâncoveanu – Sâmbăta de Sus, Lupșa, Centrului Ecleziastic de Documentare „Mitropolit Nicolae Colan", Editurii Predania și prietenilor care ne-au ajutat cu ilustrarea acestui capitol.

1. A se vedea, în principal: Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* (mai ales, în capitolele despre Artă), vol. I, II și III, Ed. Trinitas, Iași, [3]2004, [3]2006 și [3]2008.

în ctitorii transilvănene. S-au păstrat cicluri iconografice în care o viziune de şcoală interferează cu o viziune populară. S-a întâmplat ca în realizarea picturii să se suprapună sau să se alăture mai multe epoci. Oricum, un aport deosebit în redescoperirea vechilor picturi a aparţinut restauratorilor (în trecut şi astăzi).

1. Pictura bisericilor mănăstireşti

În istoria Bisericii Ortodoxe Române, mănăstirea *Râmeţ* (sat Valea Mănăstirii, jud. Alba), este una dintre cele mai vechi vetre monahale din Transilvania. Într-un mod cu totul fericit, vechimea mănăstirii poate fi atestată şi prin pictura sa. Astfel, iniţial, pe baza inscripţiei de la intrare: „dintâi a fost zugrăvită această biserică în zilele lui Matiaş Crai văleat 6895 (1486-1487)", ulterior, odată cu descoperirea mai multor straturi de pictură murală, precum şi a unor cercetări istorice şi antropologice, ctitoria a fost atribuită secolului al XIII-lea sau chiar celui anterior. Istoricul de artă I.D. Ştefănescu face o primă delimitare de specialitate a programului iconografic al vechii biserici de zid, rămasă ca un martor al istoriei.[2]

De departe se văd stâncile, iar locul aminteşte de mărturiile vechilor sihăstrii. Mănăstirea este situată la intrarea în îngustele chei săpate de pe valea Geoagiului. Mica biserică din secolul al XIII-lea, „monument istoric de excepţională însemnătate pentru cultura şi arta veche românească", este deosebit de valoroasă prin pictura sa murală, realizată în mai multe etape. Cel mai vechi strat, care încorporează în pictura de tradiţie bizantină şi unele influenţe occidentale, datează din prima jumătate a secolului al XIV-lea. Din acesta s-a păstrat un fragment din scena *Vir Dolorum* (*Iisus în mormânt*) în nişa proscomidiarului din absida Altarului şi o scenă de martiriu în naos, pe peretele răsăritean.[3] Pe al doilea strat al picturii se află o inscripţie importantă, amplasată pe intradosul arcului despărţitor dintre naos şi pronaos, descoperită de Vasile Drăguţ. Descifrată în totalitate ulterior, ea atestă numele pictorului frescar Mihul de la Crişul Alb, precum şi prezenţa unui arhiepiscop român: Ghelasie, la 1376 (sau 1377[4]): „Scris-am eu preapăcătosul robul lui Dumnezeu Mihul, adică zugravul de la Crişul Alb, cu încuviinţarea arhiepiscopului Ghelasion, în zilele lui Lodovic Craiul în anul 6884 (= 1376), luna iulie 2"[5]. Lui Mihul de la Crişul Alb îi este atribuită pictarea pronaosului.[6] Pe baza acestei mărturii, se poate presupune continuarea tradiţiei artistice bizantine şi menţinerea unei forme de

---

2. Sebastian Dumitru Cârstea, *Monahismul ardelean în trecut şi astăzi*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2008, pp. 384-392.
3. Marius Porumb, *Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1998, p. 230.
4. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, Ed. Institutului Biblic şi de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (IBMBOR), Bucureşti, ^{2}1991, p. 331; precum şi în *Arta creştină în România*, vol. 2 (secolele VII-XIII), Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1981, p. 176. De fapt 1376, deoarece data cu luna şi ziua este dinainte de 1 septembrie (începutul anului nou în calendarul vechi, actualmente doar în calendarul bisericesc).
5. M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche...*, p. 231; vezi şi Dănuţ Liviu Hognogi, *Lăcaşuri monahale ortodoxe din Transilvania până la începutul secolului al XIX-lea*, Ed. Karuna, Bistriţa, 2009, pp. 94-95, nota 297, pentru alte lecturi asemănătoare ale inscripţiei.
6. Ana Dumitran, „Pictura românească în judeţul Alba până la mijlocul secolului al XIX-lea. Demersuri pentru o bază de date". Anexa I: „Repertoriul pictorilor", în: *Patrimonium Apulense XII*, 2012, p. 81.

organizare bisericească ortodoxă într-un mediu mai puțin favorabil manifestărilor artistice și spirituale în rândul populației românești. Zugravului Gheorghie din Făgăraș, din secolul al XVIII-lea (1741: dată la care a semnat pictura Altarului[7]), îi aparține o nouă repictare.[8]

▲ *„Vir Dolorum", prima jumătate a sec. al XIV-lea, frescă din altarul bisericii vechi a mănăstirii Râmeț*

---

7. Ana Dumitran, „Pictura românească în județul Alba...", p. 77.
8. *Arta creștină în România*, vol. 3 (secolul XIV), Ed. IBMBOR, București, 1983, pp. 22-23. Pictura, ce face parte din mediul artistic românesc transilvănean, se integrează organic în sfera artei bizantine. Din acest al doilea strat de pictură s-au păstrat mai multe scene, printre care reprezentările *Sfinților Vasile cel Mare, Grigorie cel Mare, Andronic* și *Antonie, Procopie, Nicolae din Mira Lichiei, Ioan Gură de Aur* și *Nestor*; de asemenea o amplă scenă a Deisis-ului. Acest program iconografic explicit, precum și prezența arhiepiscopului Ghelasie demonstrează sincronismul Bisericii românești din Transilvania cu Moldova și Țara Românească. Potrivit unei alte inscripții, în iulie 1741, în vremea episcopului Făgărașului Inochentie de Sadu și a egumenului Sofronie „eromonah", zugravul „Gheorghie din Făgăraș" a terminat de repictat absida Altarului. Alături de ierarhi ai Bisericii, în mod mai puțin obișnuit pentru reprezentarea *Sfintei Treimi*, în semicalotă este pictat în centru, într-o mandorlă, *Cel Vechi de Zile*, iar spre răsărit, la picioare, apar *Duhul Sfânt* și *Iisus Mare Arhiereu și Împărat pe tron*. Apare și compoziția Deisis-ului, amplificată prin prezența – alături de *Iisus pe tron*, flancat de Preasfânta Fecioară Maria și Sfântul Ioan Botezătorul – celor doisprezece Apostoli. Tot acestui „muralist instruit", al cărui desen merge până la miniaturizare, i se datorează și fresca exterioară, de pe fațada nordică a turnului (extrasă și aflată actualmente în muzeul mănăstirii) cu scenele: *Nașterea Maicii*

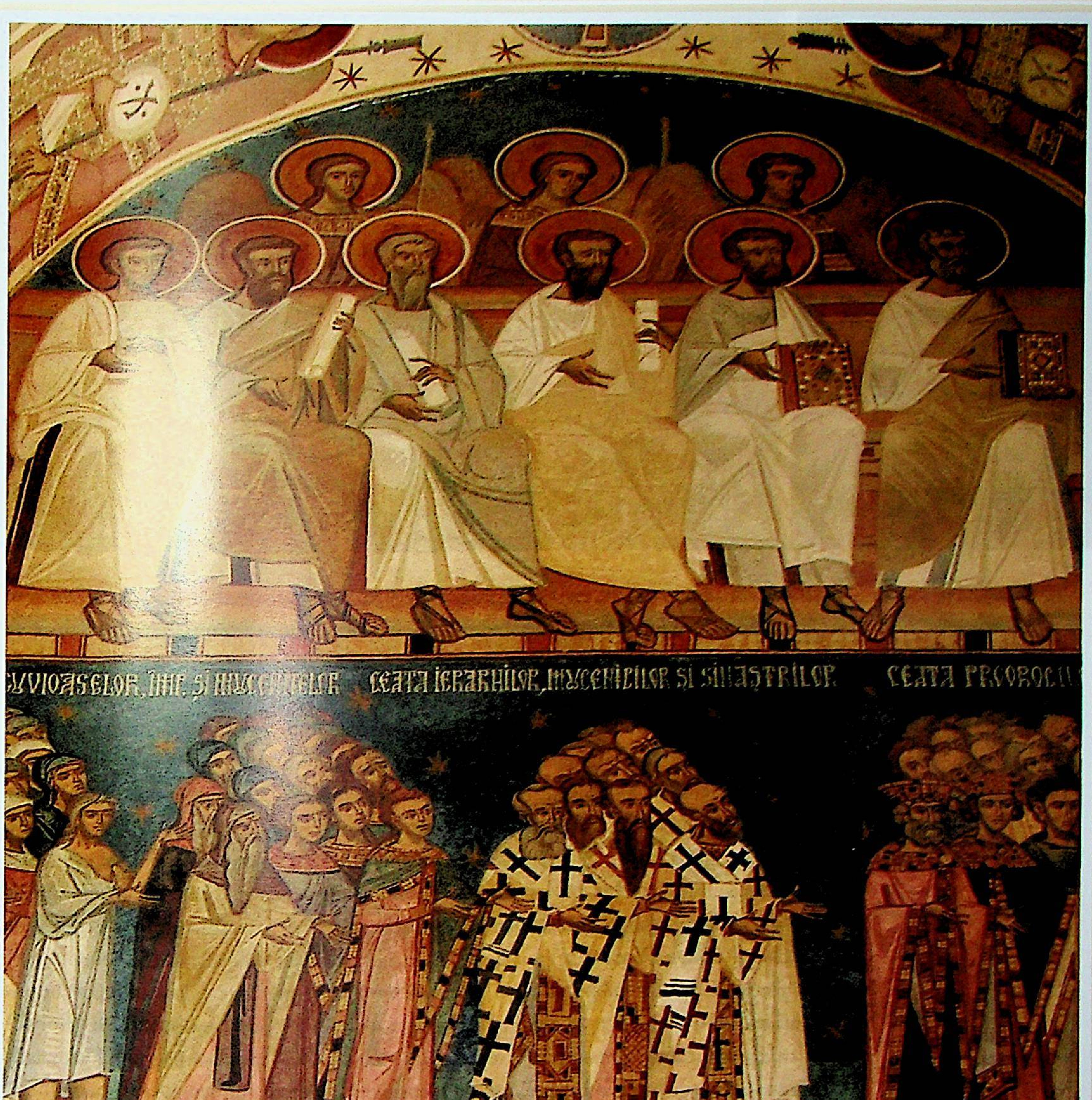
➤ *Sfântul Andronic, pictor Mihul Zugravul de la Crișul Alb, 1376 (stânga sus); Deisis (detaliu), frescă din altar, (pictor) Gheorghie din Făgăraș, 1741 (dreapta sus); Înălțarea Domnului (jos), fresce din biserica veche a mănăstirii Râmeț*

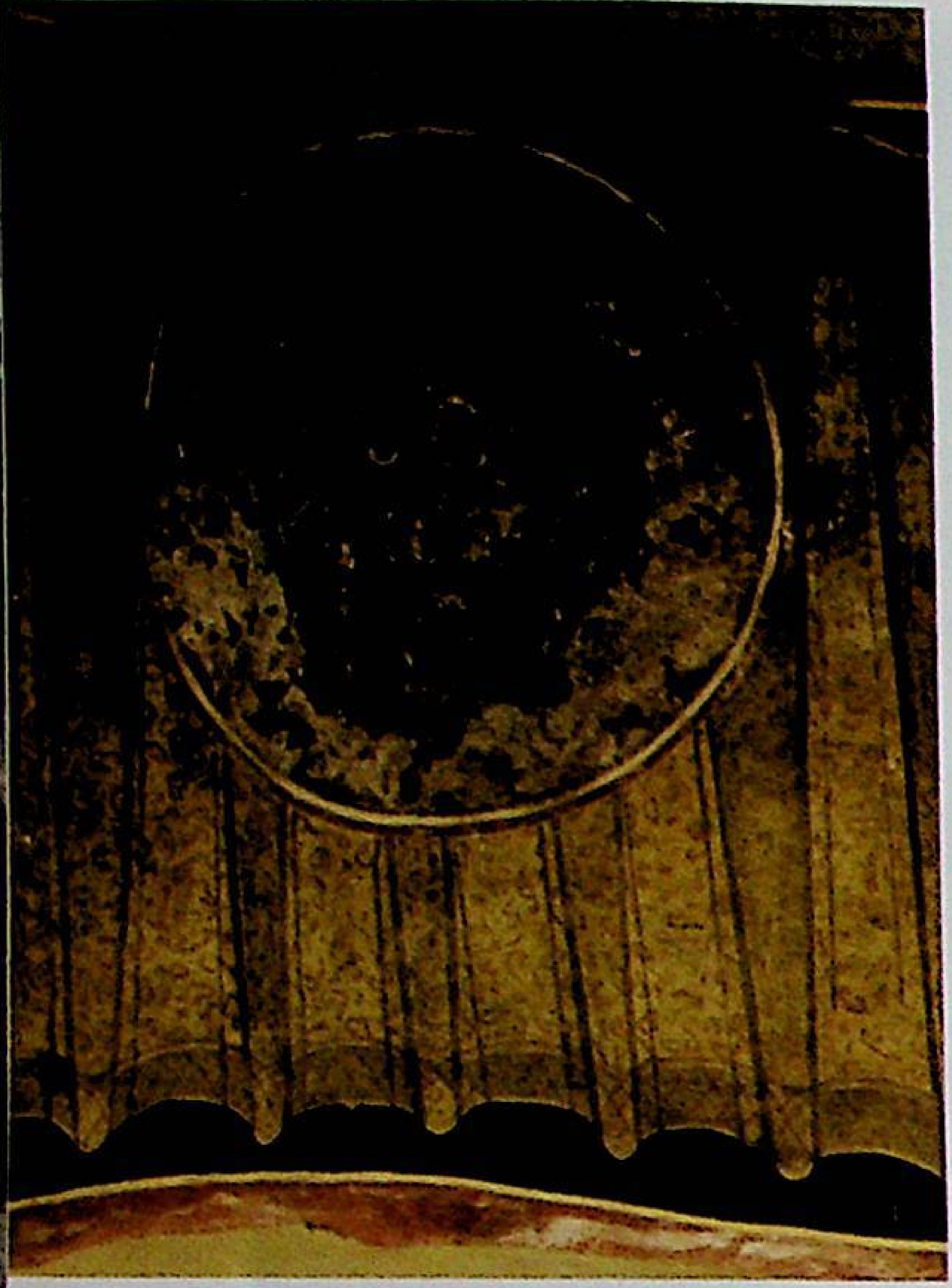
Alături de vechea biserică, în ansamblul monastic de la Râmeț, în prezent mănăstire de maici, în perioada 1982-1986, ca o excepție a perioadei comuniste, a fost ridicată o nouă biserică, pictată, începând din 1987, în stil de tradiție bizantină, de către pictorul muralist Grigore Popescu din București, precum și de Ioan Popescu. Și aceasta este o realizare artistică de referință pentru perioada contemporană. În pridvorul deschis al bisericii există o reprezentare de excepție a Judecății de Apoi. Paraclisul mănăstirii a fost pictat în stil neobizantin de către pictorul maramureșean Ioan Botiș.[9] Sfințirea noii biserici, cu hramul

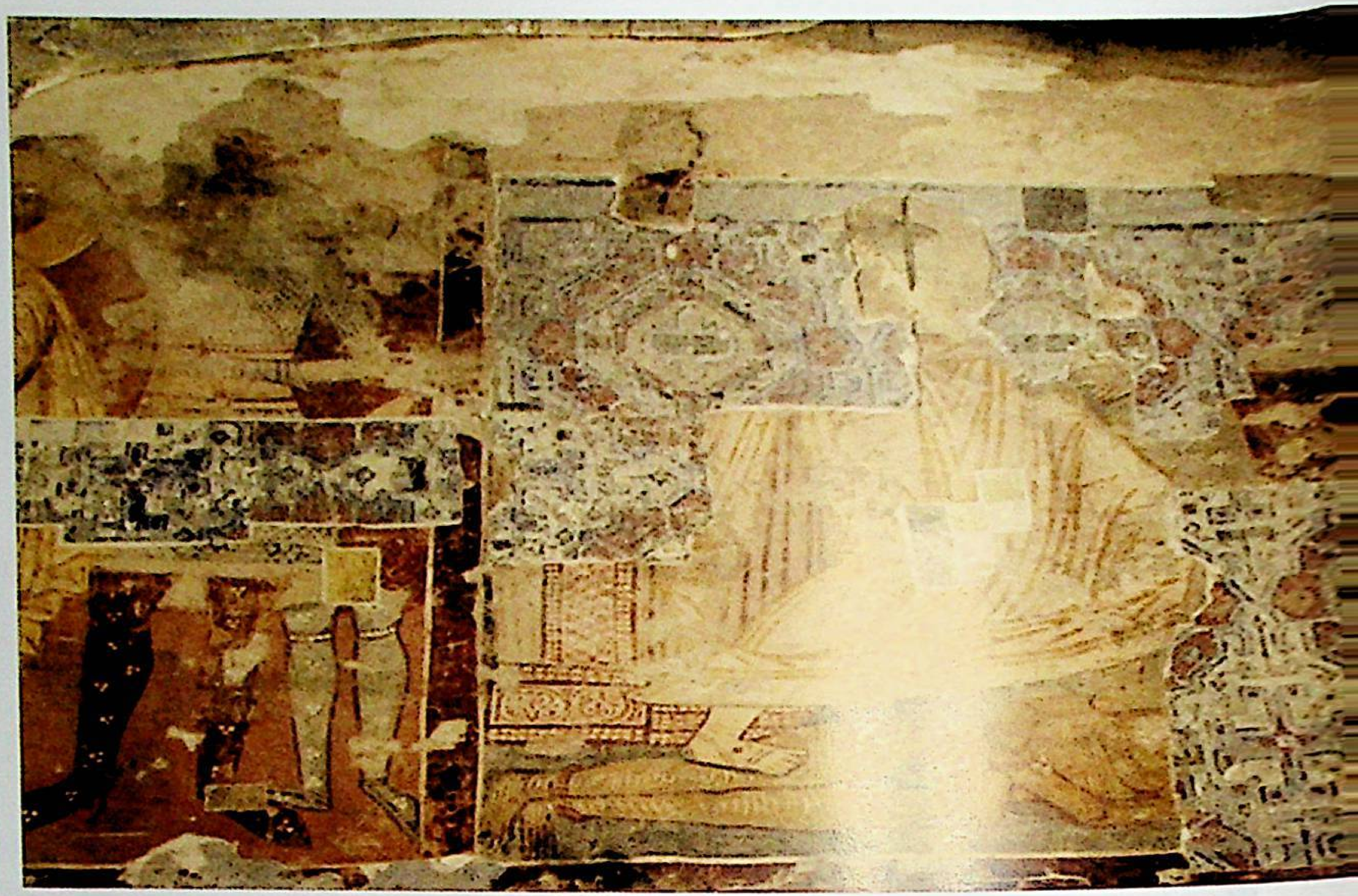
➤ *Frescă din pridvorul bisericii noi a mănăstirii Râmeț, pictor Grigore Popescu*

Domnului și protopărinții *Adam și Eva*. Această decorare a fațadelor exterioare, în special în jurul intrării, își are originea în pictura monumentelor brâncovenești subcarpatine. – cf. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 230. Scena *Nașterea Sfântului Ioan Botezătorul* este datată 1376 (inițial fusese greșit lecturat 1486) de pe peretele de nord al naosului; scenele *Înălțarea Domnului* și *Sfinții Trei Ierarhi*, amândouă de pe peretele iconostasului, sunt din secolele XVI-XVII. Din însemnările de la 1762 și 1826, rezultă că mănăstirea ar fi fost refăcută de Mihai Viteazul. O ultimă intervenție în pictarea programului iconografic datează din 1930, la bolta pronaosului, vreme în care bisericuța devenise parohială (1850-1940). În anii '80 ai secolului al XX-lea, edificiul a fost consolidat și reabilitat, iar fresca restaurată – cf. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 388.

9. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 387.

CUVIOASELOR, ÎNF. ŞI MUCENIŢELOR
CEATA IERARHILOR, MUCENICILOR ŞI SIHAŞTRILOR

▲*Fresce din biserica veche a mănăstirii de la Cetatea Colț, sec. XIV*

„Sfinții Apostoli Petru și Pavel", a fost oficiată de patriarhul Teoctist în 1992, prilej cu care a fost canonizat și mitropolitul Ghelasie de la Râmeț[10], vlădica pomenit în inscripția zugravului Mihul de la Crișul Alb.

În ultima vreme, a fost reconsiderată părerea că ar fi o mai veche ctitorie cnezială a familiei Cândea, ridicată în secolul al XIV-lea. Astfel, „într-o străveche vatră monahală", din 1994 este atestat schitul cu hramul „Duminica Tuturor Sfinților" de la *Cetatea Colț* (sat Suseni, jud. Hunedoara). Sfârșitul vieții monahale ortodoxe aici se presupune că a survenit la finele secolului al XVI-lea. Ansamblul iconografic a fost realizat după 1377 și înainte de 1400, și actualmente se mai păstrează în zona Altarului. Din studii mai vechi rezultă că, spre exemplu, în naos era redat *Imnul Acatist* în 22 de scene.[11] Pe baza descoperirilor arheologice, cercetătorul Adrian Andrei Rusu a insistat pe o destinație mănăstirească a edificiului.[12] Un argument în plus este și faptul că pe peretele nordic al absidei Altarului este pictată *Viziunea Sfântului Petru din Alexandria*, interpretată ca „icoana luptei împotriva rătăcirilor de la dreapta credință", așa cum apare în perioada respectivă și în pronaosul mănăstirii *Cozia*, și care este o reprezentare iconografică specifică în spațiul monastic sud-dunărean, de unde a fost preluată de pictura mănăstirească din vremea lui Nicodim.[13] Se păstrează și imaginea *Sfintei Mahrame* (*Mandylion*), profanată, dar memorabilă prin calitățile desenului și culorii.[14]

---

10. O. Bortoș, S. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, pp. 18, 23 și S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 388-390.
11. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 318-319.
12. Adrian Andrei Rusu, „Biserica medievală românească de sub cetatea Colți. Observații privind funcția și evoluția monumentului", în: *Revista muzeelor și monumentelor. Seria monumentelor istorice și de artă*, București, 20 (1989), nr. 2, pp. 26-28.
13. Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania. I (seolele XIV-XVII)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, p. 20.
14. *Arta creștină în România*, vol. 4 (secolul XV), Ed. IBMBOR, București, 1985, pp. 106-107.

▲*Mandylion și Arhanghelul Mihail, fresce din biserica „Sfântul Nicolae", Ribița, 1417*

La *Crișcior* (Țara Zarandului), unde în secolul al XV-lea era atestată o ctitorie cnezială, după 1992 s-a ridicat un schit de monahii. Din pictura contemporană se remarcă și reprezentarea *Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu*.[15]

În apropiere este situată și mai noua mănăstire din *Crișan* (fostă Vaca, jud. Hunedoara), refăcută din temelie a treia oară, pe locul unei vechi vetre de viețuire monahală, menționată documentar la mijlocul secolului al XVII-lea (și care ființa aici probabil din secolul al XVI-lea), renovată în secolul al XVIII-lea. Se pare că biserica de piatră a mănăstirii a avut pictură murală, din care s-au păstrat doar detalii și motive decorative.[16] Biserica nouă de zid, având hramul „Nașterea Maicii Domnului", a fost pictată în ultimii ani.

Și la *Ribița* (jud. Hunedoara) este atestată mănăstirea „Sfântul Nicolae", așa cum rezultă din pisania de la 1417. Ansamblul mural de aici este considerat o incontestabilă mărturie de pictură bizantină. În 1994, restauratorul Dan Căceu a readus la lumină o bună parte a programului iconografic. *Tabloul votiv* din naosul bisericii îl prezintă pe ctitorul jupan Vladislav, care închină mănăstirea „Sfântului Nicolae", fiind urmat de jupan Miclăuș și roaba lui Dumnezeu, Stana. Cortegiul ctitorilor este completat de tânăra Ana, fiica lui Vladislav, îngenuncheată și ea, ca și ceilalți membri ai familiei, în fața sfântului protector. O altă imagine reprezentativă: *Mandylionul*, de dimensiuni neobișnuite, pictat pe peretele dintre naos și pronaos, deasupra arcului de triumf, asumă aici și postura Pantocratorului.[17]

Tot în județul Hunedoara, la *Ghelari*, a fost reactivată sub forma unui așezământ social, viața monahală existentă cândva în mănăstirea învecinată *Plosca*, întemeiată în secolele XIV-XV. Schitul de maici ființează pe lângă biserica „Sfinții Arhangheli", ridicată în secolul al XVIII-lea, pictată la anul 1770 de către Popa Semion Zugravul împreună cu

15. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 325-326.
16. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 236.
17. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 333-336.

▲*Judecata de Apoi și Raiul, secolul al XVIII-lea, detalii din pictura exterioară a bisericii mănăstirii Prislop*

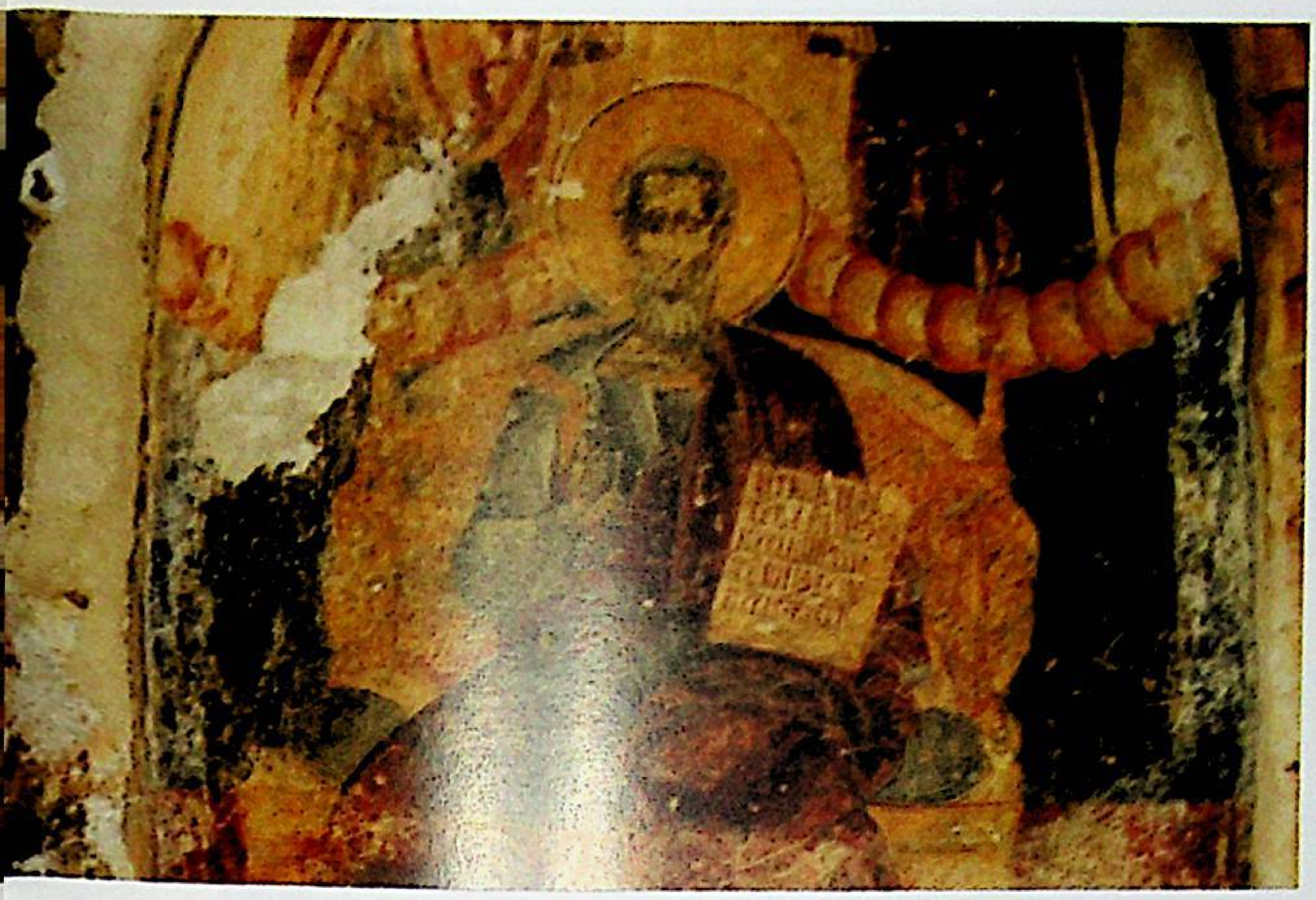
ucenicul său, Nicolae din Pitești. Viața liturgică a comunității se împletește cu aceea a parohiei, biserica din Ghelari – construită în timpul și după Al Doilea Război Mondial, pictată între 1960-1965 – fiind cel mai impunător locaș de închinare din întreg spațiul rural românesc.[18]

În Țara Hațegului, o ctitorie deosebită este mănăstirea *Prislop* (sat Silvașu de Sus, jud. Hunedoara), cu hramul „Sfântului Ioan Evanghelistul", ridicată de Sfântul Nicodim de la Tismana (și ucenicii săi), în a doua jumătate a secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, refăcută în secolul al XVI-lea de domnița Zamfira, fiica domnului muntean Moise Vodă Basarab[19], refugiată și căsătorită în Transilvania, ulterior îngropată aici.[20] Se păstrează mărturii a trei straturi de pictură, deci și anterioară secolului XVIII, deoarece, potrivit inscripției de la 1759 au pictat – în stil postbrâncovenesc – interiorul bisericii și fațada de vest a bisericii, Simion din Pitești și ucenicul său, Nicolae. În nișa de deasupra intrării era zugrăvită icoana de hram a bisericii: *Sfântul Ioan Bogoslov*, iar pe fațadă *Judecata de Apoi*. Deasupra ușii dintre naos și pronaos era un *tablou votiv* cu un episcop (azi distrus), domnița Zamfira, care ține în mâini ctitoria (macheta bisericii), egumenul și doi călugări. Din pictura mai veche se mai păstrează în pronaos și scene din *Acatistul Fecioarei* și *Ciclul Hristologic*.[21] Mănăstirea *Prislop* a dat și un mitropolit al Transilvaniei, pe egumenul Ioan.[22]

Reședința mănăstirească a reînființatei mitropolii a Ardealului (decembrie 1596) a fost ridicată de Mihai Viteazul la marginea Alba-Iuliei, având și o biserică și un paraclis,

---

18. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 138-139, 292; S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 320-321; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, coord. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, Ed. IBMO, București, 2010, p. 295.
19. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 311-312.
20. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, ²1991, p. 329.
21. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 228; Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, vol. I, Ed. Academiei RSR, București, 1959, p. 254. Mănăstirea Prislop fusese închinată ca metoc mănăstirii Tismana, era singura biserică de plan triconc din Transilvania, asemănându-se perfect planului mănăstirii Vodița (ctitorie a sfântului Nicodim din Țara Românească) și a fost distrusă în 1762 de generalul austriac Bukow.
22. Mitropolitul Ioan de la Prislop (1585-1605); cf. Florin Dobrei, „Ioan de la Prislop – un ierarh hunedorean pe scaunul mitropolitan al Bălgradului", în: *Revista Teologica*, nr. 1/2008, pp. 76-88.

▲*Sfântul Ioan Bogoslov, sec. al XVIII-lea, detaliu din pictura exterioară a bisericii mănăstirii Prislop (stânga); Nașterea Domnului, frescă nouă din biserica mănăstirii „Sfântul Nicolae", Lupșa (dreapta)*

și ulterior distrusă de către autoritățile austriece la începutul secolului al XVIII-lea.[23] Actuala Catedrală din Alba-Iulia, având hramul „Sfânta Treime" și „Sfinții Arhangheli", numită și „Catedrala Încoronării", ulterior „Catedrala Reîntregirii", a fost ridicată după Primul Război Mondial, între anii 1921-1922.[24] Decorul mural, actualmente restaurat, a fost realizat de pictorul Costin Petrescu, într-o manieră influențată de pictura religioasă occidentală. Se remarcă tablourile votive ale domnitorului Mihai Viteazul și al doamnei Stanca, precum și cele ale regelui Ferdinand și al reginei Maria (încoronați aici în 1923).[25]

Sub protecția cnejilor din familia Cândea, la 1429 ia ființă mănăstirea de la *Lupșa*, cu hramul „Sfântul Nicolae" – hram preferat de ortodocși în Transilvania secolelor XIV-XV – cel mai probabil pe locul unei sihăstrii mai vechi, în vecinătate aflându-se și Muntele Călugărului. Această biserică din lemn (de gorun[26]), singura de acest fel din secolul al XV-lea, care a dăinuit până în zilele noastre, urmează îndeaproape arhitectura bisericii de piatră „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe", ridicată de familia Cândea în sat. În secolul al XVI-lea, în cadrul acțiunii prozelitiste calvine, o parte a arhitecturii și totodată pictura din biserică se pierde, astfel încât azi se poate vedea în locul boltei semicirculare un tavan casetat, pictat cu elemente florale și vegetale, în stil renascentist, la 1694. Inscripția în latină din Altar, precum și reprezentarea personificată a soarelui și a lunii aparțin unor meșteri unguri din zona Trascăului. Altfel, potrivit istoricului Vasile Drăguț, „interiorul nu păstrează nicio urmă din vechiul decor mural". De aceea în secolul al XVII-lea, meșteri veniți din Țara Românească, în timpul lui Matei Basarab, vor picta pentru tâmpla bisericii icoane împărătești, prăznicarele și Apostolii.[27] După Uniație și după perioada comunistă, în 1994 este reluată viața monahală și biserica este pictată din nou, în frescă, între 1996-1997.[28]

---

23. *Arta creștină în România*, vol. 5, Ed. IBMBOR, București, 1989, pp. 331-332.
24. Și biserica primei Episcopii a Bălgradului, care data din secolele IX-X, a fost dărâmată, pe locul ei fiind ridicată actuala Catedrală romano-catolică.
25. O. Bortoș, S. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, pp. 10-15.
26. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 399.
27. Melchisedec Ungureanu, *Mănăstirea Lupșa*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2004, pp. 9-20.
28. Melchisedec Ungureanu, *Mănăstirea Lupșa*, pp. 38, 44, 48, 50.

▲ *Proroci mesianici, sec. al XVIII-lea, biserica episcopală din Feleac*

În *Feleac* (jud. Cluj), mitropolitul Daniil, care își avea reședința aici, a ridicat înainte de 1488, potrivit tradiției, cu ajutorul Sfântului Voievod Ștefan cel Mare, o biserică având hramul „Cuvioasa Paraschiva"[29]. Mănăstirea „Sfânta Treime", din secolul al XIV-lea sau secolul al XVI-lea, după cum o atestă documente ale vremii, se afla la 3,5 km de acest loc.[30] La biserica episcopală din Feleac se mai păstrează, din pictura murală de secol XVIII, reprezentarea unor proroci mesianici, în jurul arcului de triumf. Cromatica, amplasarea și compunerea compoziției amintește de frescele bisericii Densuș, fiind plauzibilă copierea unor vechi picturi murale.[31] Oricum, se poate presupune că cele două biserici episcopale: cea din *Feleac* și cea din *Vad* (foste reședințe eparhiale), au fost împodobite cu picturi murale, prin dărnicia ctitorilor, încă din secolul al XV-lea.[32] Biserica episcopală „Adormirea Maicii Domnului" din Vad (jud. Cluj), fostă mănăstire, este, de asemenea, ctitorie a domnului Moldovei, Sfântul Voievod Ștefan cel Mare.[33]

Mănăstirea de la *Geoagiu de Sus* (com. Stremț, Alba) a fost întemeiată la sfârșitul secolului al XV-lea, sau începutul secolului al XVI-lea de Radu cel Mare sau de Radu de la Afumați, și a fost în secolul al XVI-lea reședința a trei dintre mitropoliții Transilvaniei.[34] Edificiul actual pare să dateze din secolul al XVI-lea și prezintă mai multe straturi de pictură murală, sau fragmente, anterioare secolului al XVIII-lea. În *tabloul votiv* de la 1724,

➤ *Sfânta Taină a Cununiei (sus), Botezul Domnului (jos), detalii din ansamblul mural, 1792-1793, biserica mănăstirii Geoagiu de Sus*

29. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, ²1991, pp. 331-332.
30. D.L. Hognogi, *Lăcașuri monahale ortodoxe din Transilvania...*, p. 137.
31. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 126-127.
32. M. Porumb, cap. „Pictura vechilor biserici din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului", în: *Monumente istorice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului*, editată de Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca, 1982, p. 44.
33. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 445.
34. D.L. Hognogi, *Lăcașuri monahale ortodoxe din Transilvania...*, pp. 107-109.

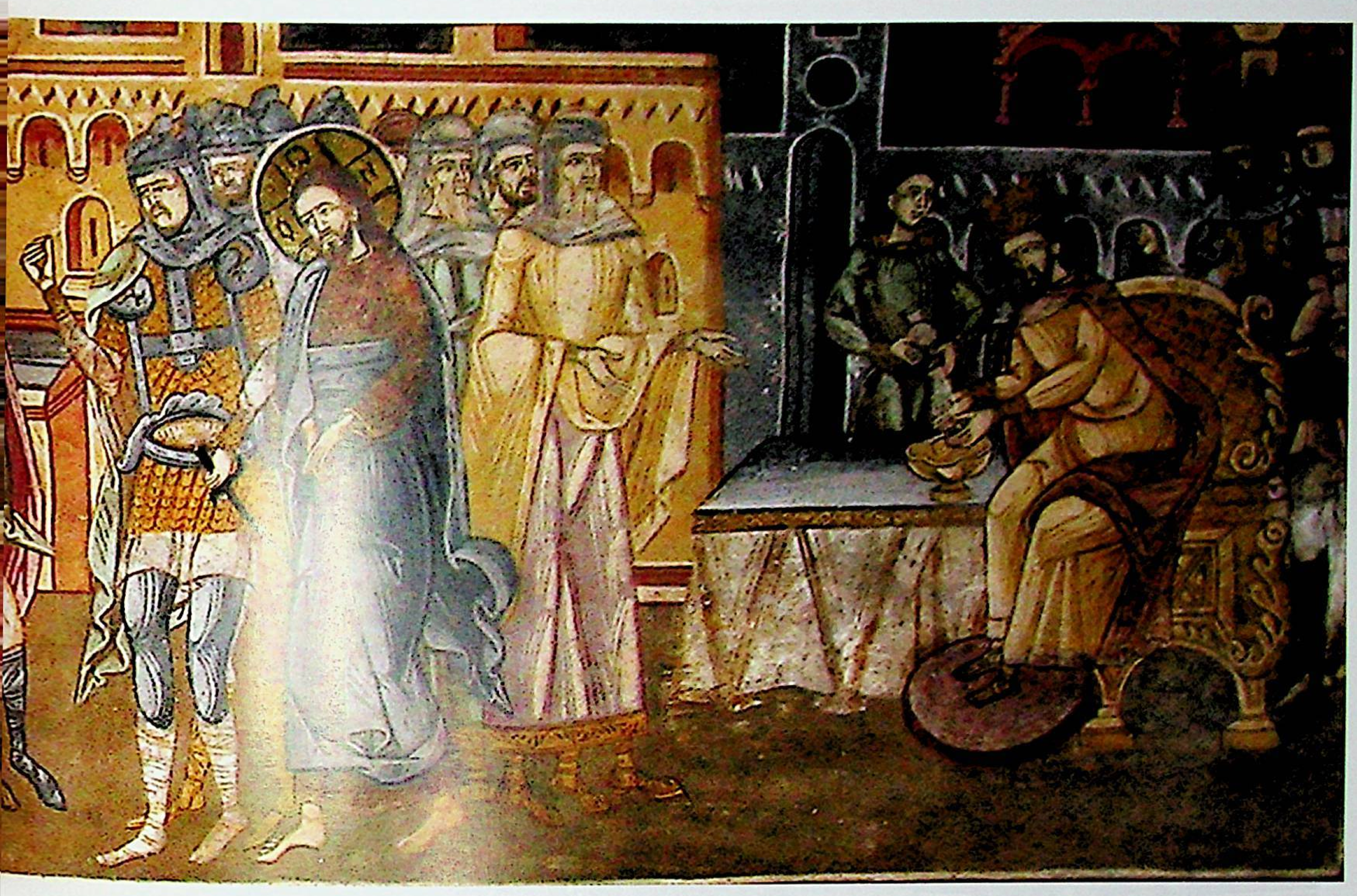
▲ *Judecata lui Iisus, frescă din biserica veche a mănăstirii Brâncoveanu – Sâmbăta de Sus, 1766-1767*

realizat de Popa Ivan Zugravul din Rășinari, este înfățișat probabil ctitorul Mihai Viteazul nenominalizat (sau protopopul de Alba-Iulia[35]). În 1792-1793, pictorul Gheorghe, fiul lui Iacov din Rășinari, pictează un program iconografic având și elemente mai puțin obișnuite. Spre exemplu, în cupolă este pictat *Pantocratorul*, înconjurat de opt cercuri înlănțuite de scenele celor șapte Taine, legate printr-o linie de imaginea soteriologică a lui Iisus pe cruce, iar pe pandantivi sunt pictate, în locul Evangheliștilor, episoade din *Ciclul Hristologic*.[36]

Dintre mai vechile ctitorii se remarcă și biserica de lemn de la *Moglănești* (jud. Harghita), despre care tradiția spune că a fost ridicată de o boieroaică din timpul lui Mihai Viteazul. Interiorul bisericii a fost complet repictat în ulei, în deceniul opt al secolului al XX-lea.[37]

În apropiere se află și mănăstirea „Sfântului Proroc Ilie" de la *Toplița*, a cărei biserică de lemn datează de la 1847 și a fost strămutată aici de la Stânceni la 1910 (sau 1911), din

35. Luminița Oțoiu, „Studiu asupra picturii bisericii de la Geoagiu de Sus (jud. Alba)", în: *Buletinul cercurilor științifice studențești arheologie-istorie-muzeologie*, 7, 2001, p. 171. Inscripția de pe tabloul votiv, scrisă în limba română, cu alfabet chirilic, este următoarea: „... itiu protopop ot Kariovu titoru biserici. Rucopiseț Popa Ivan Zugrav i Nistor. 1724 meseț mai 5 zile" (inscripție descoperită sub straturile de var, în 1943, de către Teodor Ciuruș). „Inscripția se încadrează unui tablou în care, un personaj redat frontal ține în mână macheta bisericii. Din textul inscripției reiese că biserica a fost zugrăvită prin grija unui protopop din Carlova, adică Karlsburg sau Bălgrad [...]. Protopopul înfățișat în tabloul votiv este îmbrăcat cu caftan de culoare albastră, garnisit și căptușit cu samur, prins cu o agrafă și purtat pe umeri. Sub caftan se poate observa mantia redată în culoarea maro."
36. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 136.
37. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 456.

inițiativa patriarhului Miron Cristea. Zugravul decorației pierdute a bisericii este Grigore de la Târgul Pietrii, la 1847 (potrivit Ioanei Cristache-Panait), sau Pavel Dumbrăveanul (potrivit lui Marius Porumb). În interior, biserica a fost repictată în stil neobizantin la 1928.[38] Acesta este anul când, după Marea Unire, s-a putut ctitori propriu-zis mănăstirea. Noua biserică de zid a mănăstirii, cu hramul „Izvorul Tămăduirii", este pictată de către Dumitru Belizarie. În pronaos sunt și tablourile votive ale părinților Patriarhului: George și Domnița, țărani din Toplița. La baza bolții *Pantocratorului*, din naos, pictorul a adăugat și inscripția că biserica a fost înălțată „[...] ca să se pomenească numele lui Dumnezeu și să se pomenească în ea ostașii români căzuți pe strămoșescul pământ al Basarabiei, al Bucovinei și al Ardealului, pentru dezrobirea lor"[39]. Mănăstirea are și un paraclis, construit și pictat la sfârșitul secolului XX.[40]

În Țara Făgărașului, un monument de excepție este mănăstirea *Sâmbăta de Sus* (com. Voila, jud. Brașov), ridicată de Sfântul Voievod Constantin Brâncoveanu pe locul unei sihăstrii. Biserica de piatră este zidită în jurul anului 1696, înlocuind o mai veche ctitorie, de lemn (schit atestat documentar la 1656[41]). Mănăstirea devine centru de rezistență națională

---

38. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 426-427.
39. Ioan Lăcătușu, Vasile Lechințan, Violeta Pătrunjel, *Românii din Covasna și Harghita*, Ed. Grai Românesc, Episcopia Ortodoxă a Covasnei și Harghitei, Miercurea Ciuc, 2003, pp. 660-661.
40. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 462.
41. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 234.

БХНА ВЕСТИРЕ

și ortodoxă.[42] În secolul al XVIII-lea, în Transilvania, existau aproximativ 200 de schituri din lemn, ridicate din evlavia și dărnicia credincioșilor, dar acestea erau așezări modeste, mai degrabă sihăstrești, în care trăiau câțiva călugări și călugărițe bătrâne.[43]

Pictura murală a bisericii este de tradiție postbrâncovenească, realizată între anii 1766-1767 în frescă, și se datorează „poate unei refaceri". Vreme de 140 de ani a rezistat neprotejată, în biserica ruinată și părăsită (până la renovarea locașului). Meșterii zugravi sunt preoții Ionașcu, Pană și Mihai. Se pare că biserica a fost decorată și la exterior, pictura distingându-se până spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Programul iconografic de pe catapeteasma de zid este realizat tot în frescă.[44] Din vechea pictură murală a absidei, s-au păstrat mai bine registrele inferioare, cu friza Sfinților Ierarhi. Pe spatele catapetesmei sunt Sfinții arhidiaconi *Ștefan* și *Laurențiu*. Pereții naosului sunt pictați conform unei concepții iconografice unitare, în mai multe registre, dar, spre exemplu, *Pantocratorul* din turlă este pictat recent. În absida laterală de nord este reprezentată *Învierea*, precum și scenele din viața lui Iisus: *Întâmpinarea Domnului*, *Duminica Floriilor*, *Bunavestire* și *Sfânta Treime la Mamvri*, iar în absida de sud *Schimbarea la Față* și scenele: *Nașterea Mariei*, *Intrarea în biserică a Maicii Domnului*, *Nașterea lui Iisus* și *Botezul*. Urmează o friză de medalioane cu sfinți mucenici redați bust și decor floral, care înconjoară întregul naos. Pe bolta semicilindrică din partea de vest a naosului și peretele apusean este reprezentat *Ciclul Patimilor*, în câteva episoade semnificative. Registrul inferior al naosului este dedicat Sfinților militari și mucenici, pictați în picioare, iar de o parte și de alta a intrării *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*. Semnificativă este pictarea deasupra ușii a *Sfinților Împărați Constantin și Elena*, Sfântul Constantin cel Mare fiind patronul ctitorului principal al monumentului. Pe tâmpla de zid este o friză a apostolilor cu Iisus în centru. În pronaos, din pictura originală par a se fi păstrat doar unele scene din *Acatistul Maicii Domnului*, de pe peretele răsăritean. Mănăstirea a fost desființată în 1785, iar biserica a fost restaurată în secolul al XX-lea.[45] Acest program iconografic este unul de referință, deoarece și mănăstirea – având hramurile „Adormirea Maicii Domnului" și „Izvorul Tămăduirii" – face parte dintr-o viziune ctitoricească mai amplă a voievodului muntean. Restul bisericii a fost repictat în frescă, la fel paraclisul cu hramul „Sfinții Martiri Brâncoveni" (zidit între 1985-1993), trapeza și intrarea principală în incinta complexului monahal.

Până în secolul al XVIII-lea, în părțile Banatului și Aradului, se evidențiază prin pictura murală mănăstirile *Săraca*, *Bezdin* și *Hodoș-Bodrog*. Prima (mănăstirea *Săraca*) este considerată expresie majoră a artei bănățene, în legătură cu arta din Muntenia, numit cel mai valoros ansamblu mural din câte s-au păstrat în Banat, cu urme de pictură anterioare anului 1730.[46] Marius Porumb subliniază faptul că pictura a fost executată de o echipă condusă de Andrei Zugravul la 1730, dar, potrivit și inscripției din naos, pictura murală a mănăstirii nu a fost doar restaurată la 1730, ci executată în întregime, cu o viziune și o

◄ Buna Vestire (sus) și Învierea Domnului (jos), fresce din biserica veche a mănăstirii Brâncoveanu – Sâmbăta de Sus, 1766-1767

---

42. Gheorghe Mitran, Daniel Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu-Sâmbăta de Sus*, Ed. C2Design, Brașov, 2008, pp. 5-6.
43. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 (secolele XVII și XVIII), Ed. IBMBOR, București, ²1994, p. 219.
44. G. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu-Sâmbăta de Sus*, pp. 34-35, 39.
45. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 234-235.
46. Ion B. Mureșianu, *Mănăstiri din Banat*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1976, p. 100.

▲▶ *Judecata de Apoi (sus) și Iisus Hristos – Pantocrator (dreapta), fresce din biserica mănăstirii Săraca, 1730*

concepție unitară, amintind de marea școală de la Hurezi, fiind evidentă apropierea stilistică de pictura brâncovenească de aici. Andrei Zugravul, numit și Andrei de la Hurezi, era un pictor cunoscut provenit de la această școală brâncovenească și format alături de Constantinos, la biserica mare a mănăstirii Hurezi, monument cheie al epocii brâncovenești.

Actuala biserică, monument istoric, a mănăstirii *Săraca* (sat Șemlacu Mic, jud. Timiș), își are începuturile în secolul al XV-lea, iar atestarea unui centru cultural și religios aici datează din secolul al XIII-lea. Hramul mănăstirii „Adormirea Maicii Domnului", precum și importanța iconografiei mariologice sunt în legătură cu înrâurirea athonită asupra vieții monahale din Țările Române. Deși spațiul afectat acestei picturi este mult redus, față de marile ctitorii domnești subcarpatine, în semicalota absidei altarului, spre exemplu, este redată ampla scenă a *Maicii Domnului cu Pruncul (Platytera)* așezată pe un monumental tron brâncovenesc, fiind flancată de *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*, iar la margine de Sfinții melozi *Cosma din Maiuma* și *Ioan Damaschinul*. În pridvorul bisericii, pe fațada de vest, se păstrează compoziția *Judecății de Apoi*.[47]

---

47. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 233-234; Marius Porumb, *Un veac de pictură românească din Transilvania. Secolul XVIII*, Ed. Meridiane, București, 2003, p. 14.

▲ *Frescă din biserica mănăstirii Bezdin (Arad), 1694*

➤ *Frescă din biserica mănăstirii Bezdin (Arad), 1694 (sus); Maica Domnului Platytera, frescă din biserica mănăstirii Hodoș-Bodrog, 1656-1657 (jos)*

O mărturie iconografică deosebită, dar mai puțin cunoscută, se regăsește în ansamblul mural, în mare măsură deteriorat, de la mănăstirea *Bezdin* (Munar, jud. Arad). „Pictura bisericii mânăstirii sârbe de la Bezdin (Arad) alcătuiește o sinteză, specifică Banatului, de interferențe de tradiții culturale și spirituale și își revendică, alături de ctitoria de la Săraca (Timiș), un loc binemeritat între monumentele de pictură brâncovenească." Execuția picturii de la biserica mănăstirii Bezdin este datată între 1728 și 1730, șef de echipă fiind Andrei Zugravul, care a lucrat în 1694 la mănăstirea Hurezi și în 1730 la Săraca.[48] Mănăstirea Bezdin este menționată documentar din 1539, dar complexul monahal a suferit mai multe modificări de-a lungul timpului (sec. XVII și 1781).[49]

Biserica mănăstirii *Hodoș-Bodrog* (sat Bodrogu Nou, jud. Arad) datează din secolul al XV-lea, dar așezarea mănăstirească este atestată din secolul al XII-lea. O stampă vieneză de la 1750 reproduce biserica barocă a mănăstirii, precum și fațada vestică a cărei pictură murală, ce data de la începutul secolului al XVIII-lea, este *Sfânta Treime neo-testamentară*, precum și *Intrarea în biserică a Maicii Domnului*. Ansamblul mural interior a fost datat de

48. Dorina Sabina Pârvulescu, *Pictură românească din Banat. Secolul al XVIII-lea*, Ed. Graphite, Timișoara, 2006, p. 30. De fapt, este posibil ca Andrei de la Hurezi să fi coordonat la Bezdin aceeași echipă de pictori care au lucrat și la mănăstirea Săraca.

49. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 224.

ΜΡ
ΘΥ
IC
XC

▲*Frescă din biserica mănăstirii Hodoş-Bodrog, 1656-1657*

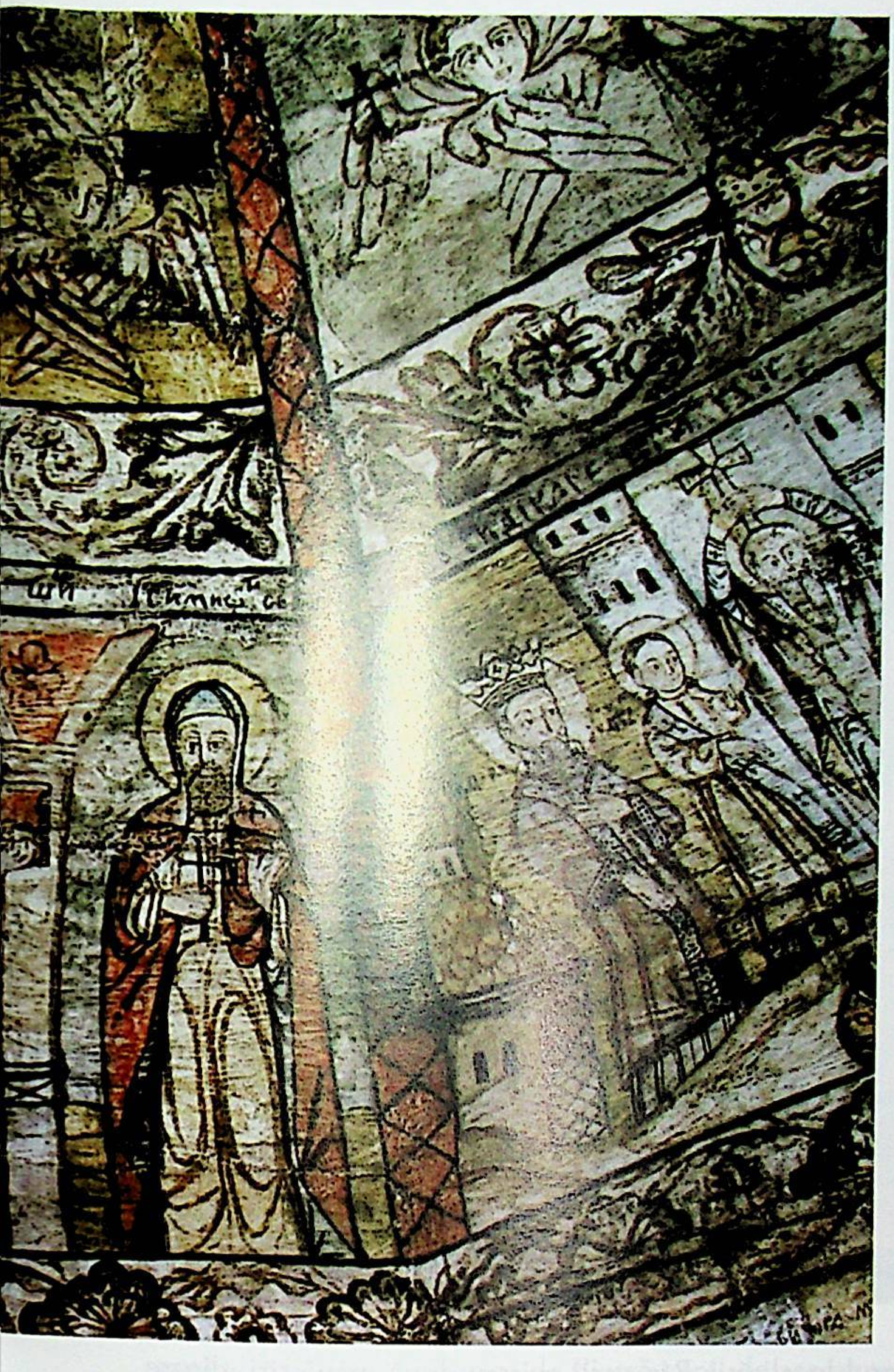
▲ *Detalii de pictură parietală, 1754, biserica mănăstirii Călinești (Căieni)*

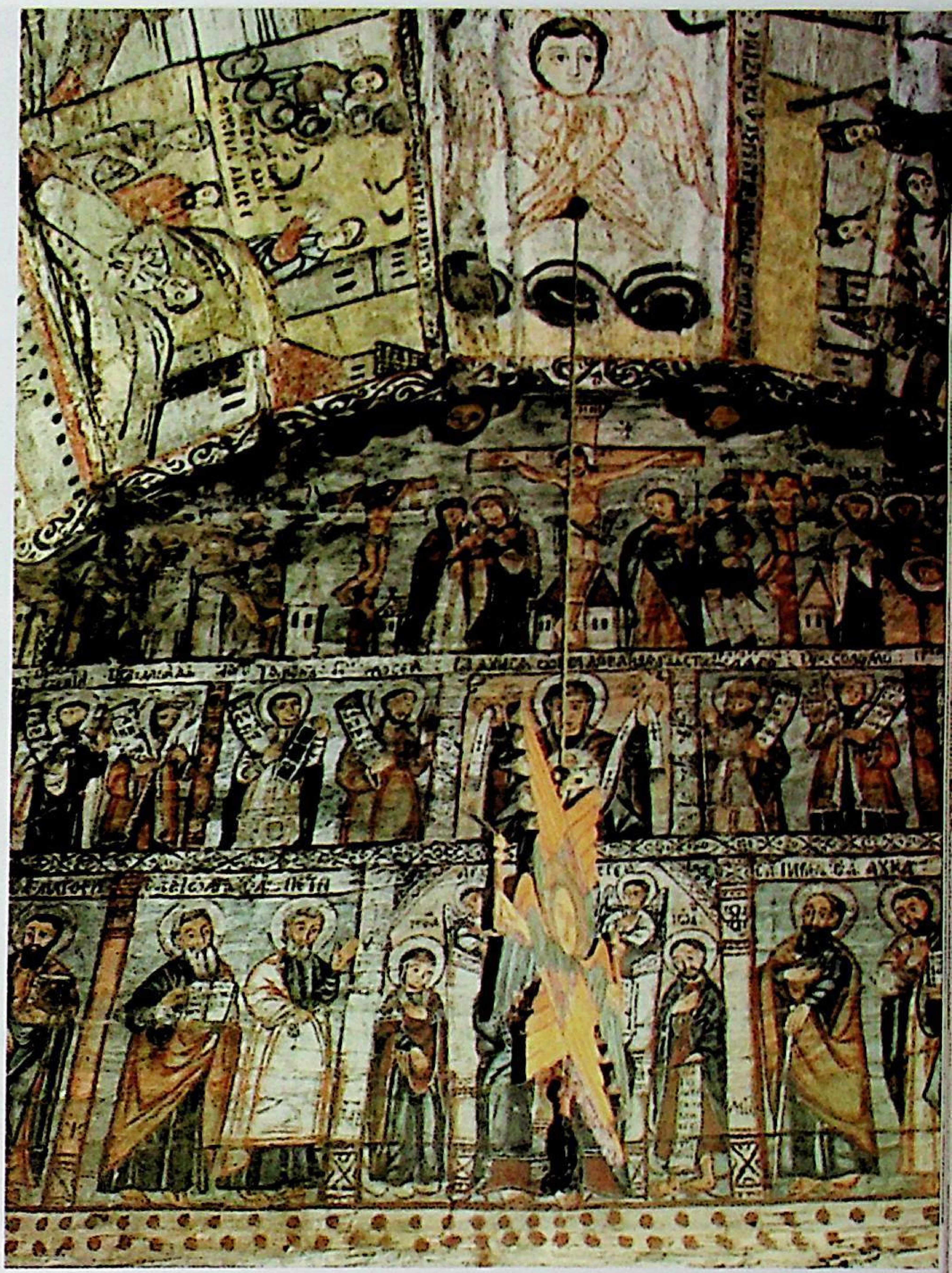
diferiți istorici pentru secolele al XVI-lea, al XVII-lea, dar, cel mai probabil[50], al XVIII-lea. Scenele din absidă sunt mai ales legate de Sfânta Euharistie. Programul iconografic este bogat și are o notă de arhaism, deoarece autorul, rămas anonim, provenea din ambianța monastică și pictase tot pentru o mănăstire. O restaurare a ansamblului a fost făcută de către pictorul Anastase Demian în perioada interbelică,[51] iar o alta recent, în perioada contemporană. În urma acestei restaurări a fost descoperită semnătura pictorului: Nicodim Diaconul și data executării picturii interioare (din altar și naos): 1656-1657.[52]

În *Călinești* (jud. Maramureș), în secolul al XIV-lea ar fi fost întemeiată o mănăstire a cărei biserică nouă va fi atestată din secolul al XVIII-lea. Conform tradiției, în 1663,

---

50. Secolul al XVIII-lea este menționat și în *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, p. 322.
51. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 226.
52. Ana Dumitran, „Recenzie" la Marius Oprea, Adriana Scărlătescu, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog. Restaurarea picturii murale. Documentație științifică*, Ed. Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 128 p., în: *Apulum*, series Historia&Patrimonium, vol. L, 2013, pp. 643-645.

bisericuța mănăstirii a fost adusă în sat și reconstruită pe Căieni, o culme singuratică.[53] În 1754, această biserică de lemn, având hramul „Nașterea Maicii Domnului", a fost pictată de către Alexandru Ponehalschi. Acesta este cel mai vechi ansamblu mural al celui care a pictat numeroase biserici maramureșene în secolul al XVIII-lea. Compoziția este mai schematică, dar are toate calitățile stilului acestui pictor muralist și iconar, prezentate într-o formă restrânsă la scara dimensiunilor mai reduse ale monumentului. Pe bolta altarului sunt pictați serafimi, iar pe pereți: *Înălțarea Sfintei Cruci*, *Acoperământul Maicii Domnului*, *Teascul Sfânt*, *Plângerea lui Iisus*, *Jertfa proorocului Ilie*, sfinți ierarhi; pe bolta naosului o narațiune a *Ciclului Patimilor*, pus într-un paralelism cu scene din Vechiul Testament. În naos mai este pictat ciclul vieții *Sfântului Dumitru* și a *Sfântului Nestor*, teme „aproape nelipsite" din ansamblurile murale maramureșene. În pronaos este prezentată *Judecata de Apoi*.[54]

---

53. Macarie Motogna, *Monahismul ortodox din Maramureș și Transilvania septentrională până la începutul secolului al XIX-lea*, Ed. Mănăstirii Rohia, Rohia, 2009, p. 202.
54. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 70; M. Porumb, „Biserici de lemn din Țara Maramureșului", în: *Monumente istorice...*, pp. 116-117.

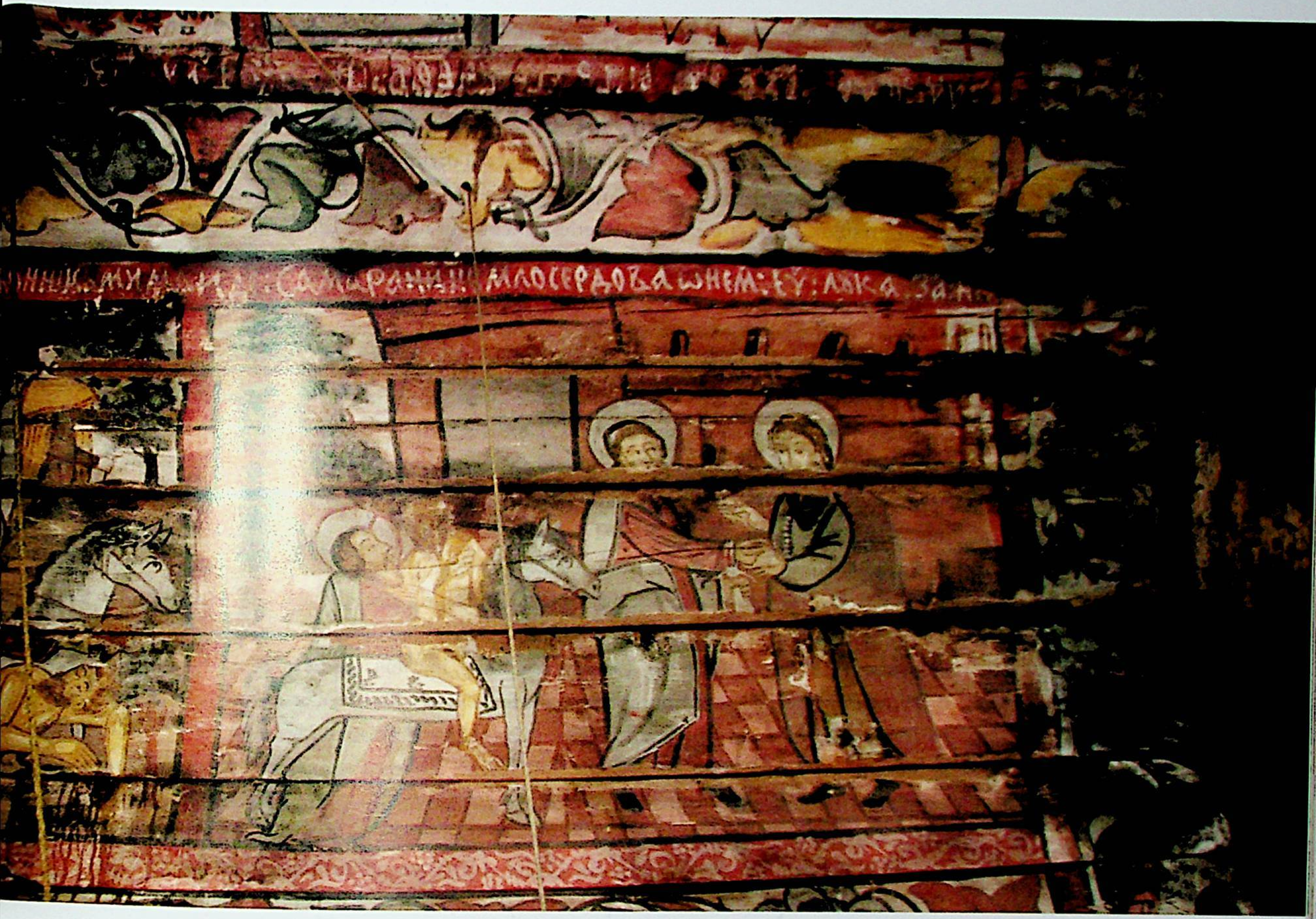

▲ *Pilda bunului samaritean, detalii, sec. al XVII-lea, bolta bisericii „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil", mănăstirea Giulești*

În perioada medievală, în hotarul localității *Bârsana*[55] existau două mănăstiri, dintre care una a fost mutată în secolul al XIV-lea. Această mănăstire este atestată până la începutul secolului al XIX-lea. La 1805, biserica de lemn „Sfântul Nicolae", a fostei mănăstiri, a fost mutată în partea de apus a satului, pe locul vechii biserici, numit *Podurile mănăstirii*. După restaurare, în 1806, biserica a fost repictată de către pictorii maramureșeni Hodor Toader din Vișeu de Mijloc și Ioan Plohod din Dragomirești[56]; din 1993 s-au pus bazele unui frumos așezământ monahal.

Tot în zonă era situată mănăstirea *Giulești* (sat Mănăstirea, jud. Maramureș), datând din secolele XVI-XVII. Biserica, având hramul „Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil" a fost pictată în interior (registrul inferior al pereților de nord și sud) încă din prima jumătate a secolului XVII.[57] Alăturat (sat Giulești) este o ctitorie cnezială de

55. Noua mănăstire de la Bârsana este ridicată în anii '90 ai secolului al XX-lea în stilul arhitecturii de lemn maramureșene.
56. M. Motogna, *Monahismul ortodox din Maramureș și Transilvania...*, pp. 187, 289.
57. M. Motogna, *Monahismul ortodox din Maramureș și Transilvania...*, pp. 220-223.

secol al XIV-lea, o biserică de piatră care, de asemenea, păstrează urme că a fost pictată încă din prima fază.[58] Referitor la hramul „Sfinților Arhangheli", frecvent în Maramureș și în Transilvania în general, poate nu este lipsit de interes faptul că la Peri (actualmente în Ucraina) existase o mănăstire închinată „Sfântului Mihail", azi în ruine, ctitorită de către doi frați cneji: Dragoș (viitorul conducător al Țării Moldovei) și Drag din Bedeu. Refăcută de Baliță și Drag din familia Dragoșizilor, mănăstirea este închinată la 1391 Patriarhiei din Constantinopol, fiind declarată stavropighie patriarhală. Astfel, egumenul Pahomie, devenit exarh patriarhal, avea, între altele, și dreptul să sfințească biserici.[59]

Un important centru cultural artistic din Maramureș a fost în secolul al XVII-lea și primele decenii ale secolului al XVII-lea, mănăstirea *Moisei* de la poalele Pietrosului Rodnei. Tradiția spune că aici era o mănăstire încă „din vechime", datarea începuturilor variind

58. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 145.
59. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, ²1991, pp. 291-292, 334.

între secolele al XIV-lea și al XVII-lea. Conform unei inscripții, „biserica nouă" a mănăstirii a fost ridicată la anul 1599, de către călugărul Iosif. La ctitorirea mănăstirii (conform unui act de renovare sau refacere a ei de la 1672), sfințită de mitropolitul Transilvaniei Sava Brancovici, și-a adus contribuția tot satul. A fost și metoc al mănăstirii Putna.[60] Pe la 1637 își avea reședința aici episcopul Dumitru, și în această perioadă a existat un grup de zugravi, rămași anonimi, care au lucrat la diferitele biserici din zonă sau din ținuturile învecinate Maramureșului. În interiorul micii biserici de lemn cu hramul „Adormirea Maicii Domnului", se mai păstrează unele fragmente de picturi murale (cei patru Evangheliști, *Visul lui Iacov*) în special pe bolta semicilindrică din naos.[61]

Se cunosc, de altfel, mai multe situații în care biserici de lemn transilvănene au fost uneori demontate din locația lor și remontate în altă parte, caz în care au putut deveni din biserici parohiale și biserici mănăstirești. În acest sens sunt de amintit bisericile de lemn de la mănăstirile *Ciucea*, *Techirghiol*, *Nicula* și *Lăpușna*.

Biserica mănăstirii de la *Ciucea* (jud. Cluj), de pe domeniul Goga, cu hramul „Sfinții Arhangheli", a fost adusă de poet în deceniul trei al secolului al XX-lea din satul Gălpâia (jud. Sălaj, ctitorită în secolul al XVI-lea). Ansamblul mural, în stil bizantin, îi aparține pictorului sălăjean Ioan Pop din Românași.[62]

A doua, „Biserica maramureșeană", ridicată la sfârșitul secolului al XVII-lea, cu hramul „Sfinților Apostoli Petru și Pavel", de la mănăstirea „Sfânta Maria" din *Techirghiol* (jud. Constanța)[63], a fost adusă în 1951 din Sinaia, unde, în 1934, fusese adusă din satul Maiorești (jud. Mureș). Pictura murală datează din trei faze. Absida altarului a fost zugrăvită în 1843, cu sfinți ierarhi și pe boltă: *Sfânta Treime*; naosul, se pare, la începutul secolului al XIX-lea, cu *Ciclul hristologic* și scene din *Geneză*; iar pronaosul cu sfinte femei și, mai puțin obișnuit, mucenicia și patimile Apostolilor.[64]

La mănăstirea *Nicula* (jud. Cluj), deși întemeiată în secolul al XVI-lea, se cunoaște că a fost adusă aici o biserică de lemn din secolul al XVII-lea, al cărui interior a fost decorat la 1860 de către pictorul niculean Ștefan Belindean, dar care a ars la incendiul din 1973. Ulterior, a fost adusă aici o biserică din lemn de la 1770, din satul Pădureni (com. Mintiu Gherlii, jud. Cluj).[65] Aceasta nu este pictată, în interior – pe iconostas și pe pereți – fiind înfățișat un program iconografic ce cuprinde icoane pe lemn și sticlă din colecția mănăstirii Nicula. Biserica de zid a mănăstirii, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului", a fost ridicată între 1875-1879, dar pictată în *tempera*, doar în 1961.[66]

60. M. Motogna, *Monahismul ortodox din Maramureș și Transilvania...*, pp. 233-237.
61. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 245.
62. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 79.
63. Referința la biserica mănăstirii „Sfânta Maria", din Techirghiol (jud. Constanța), este integrată aici în mod excepțional, în contextul mai larg al specificului artei eclesiastice transilvănene.
64. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 217, 411.
65. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 264.
66. Dumitru Cobzaru, *Monografia Mânăstirii „Adormirea Maicii Domnului" Nicula*, Ed. Ecclesia, Nicula, 2010, pp. 49-50; de remarcat că în afară de creatoare și păstrătoare de cultură bisericească și națională, unele mănăstiri ortodoxe din Transilvania au avut și un profund profil social și filantropic – cf. Marius-Dan Drăgoi, „Graiul documentelor: Mănăstirea Ortodoxă «Sf. Elisabeta» din Cluj (1936-1958)", în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Theologia Orthodoxa*, 47 (2002), nr. 1-2, pp. 213-227.

La *Lăpușna* (jud. Mureș), în 1939, regele Carol al II-lea a strămutat biserica de lemn „Sfântul Ierarh Nicolae" din Comori, ridicată la 1779. La sfârșitul secolului al XX-lea devine biserică a mănăstirii întemeiate aici. Pictura murală, recent restaurată, este atribuită lui Toader Popovici și datează de la sfârșitul secolului al XVIII-lea[67]. Se presupune că acest pictor muralist și iconar și-a format pregătirea artistică într-un atelier de tradiție postbrâncovenească și a colaborat cu Iacov din Rășinari, pictor cunoscut, format în Țara Românească.[68]

Există și așezări monahale mai vechi, ce au fost părăsite și apoi refăcute. În acest sens este de menționat mica biserică mănăstirească de zid de la *Măgina* (jud. Alba), din secolele XVI-XVII, ce a fost pictată în frescă în anii '90 ai secolului al XX-lea, când s-a reînființat și mănăstirea.[69]

În vecinătatea localității *Sălciua de Jos*, la *Sub Piatră,* pe valea *Ocăceștilor* (jud. Alba), fusese atestată o vatră monahală înainte de anul 1723, ulterior distrusă de generalul Bukow la 1762. Actuala biserică de lemn datează de la sfârșitul secolul al XVIII-lea, iar decorul mural din secolul al XIX-lea.[70]

2. Pictori monahi și formați în mediul monahal

Potrivit *Dicționarului de pictură veche românească din Transilvania secolele XIII-XVIII*, al academicianului Marius Porumb, pot fi identificate numele unor pictori monahi până în secolul al XVIII-lea. Dar trebuie să admitem că mulți dintre ei vor rămâne anonimi, și prin specificul vieții monastice, chiar cei mai mulți dintre ei, atunci când este vorba doar de iconari și nu de pictori muraliști.

De la sfârșitul secolului al XV-lea se păstrează numele zugravului *Gavril Ieromonahul* (*Eromonah Gavrilă*), muralist și iconar, activ atât în Moldova, cât și în Transilvania. Stilul său, aparținând școlii moldovenești, este în legătură cu tradiția bizantino-paleologă, cu unele înrâuriri apusene. În Transilvania este posibil să fi activat la biserica „Sfântul Nicolae" din *Hunedoara* și ca muralist, executând vechea pictură a bisericii.[71]

Cronicarul Gheorghe Brancovici îi atribuie *mitropolitului Iorest al Transilvaniei* (1640-1643) și calitatea de pictor, dar acest fapt nu poate fi demonstrat. Potrivit acestuia, mitropolitul Sava Brancovici: „Fiind maestru zugrav [...] fu silit a împodobi cu zugrăveală palatul principelui în castelul din Iernut, în zilele de domnie a lui Gheorghe Rákoczi I, în anul 1643". Pictura murală de la Iernut nu se mai păstrează.[72]

În mod special, pentru Transilvania secolului al XVIII-lea, un rol deosebit în formarea unor pictori muraliști l-a avut mănăstirea *Hurezi* (jud. Vâlcea), mare centru artistic al vremii, ctitorită de Sfântul Voievod Constantin Brâncoveanu. Cunoscut drept *Ioan din Hurezi*, *Ioan Zugravul* sau doar *Ion Ierodiaconul*, acest pictor muralist s-a format la Hurezi

67. O. Bortoș, S. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, pp. 168-171.
68. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 308.
69. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 422-423.
70. O. Bortoș, S. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, pp. 107-109.
71. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 88, 132-133.
72. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 189.

și a fost activ în Țara Românească în prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Se presupune doar că ar fi activat și în părțile Transilvaniei[73]. La Hurezi, activitatea artistică a acestui pictor s-a intersectat cu a altui monah, zugrav muralist: *Iosif Ieromonahul* sau *Iosif Eromonah Zograf*. Și despre acest pictor se presupune că ar fi fost cunoscut în Transilvania ca iconar, dar, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, unii dintre colaboratorii săi apropiați vor trece munții, pictând în biserici transilvănene.[74] Contemporan cu ei este *Ștefan din Ocnele Mari*, cunoscut și ca *Ștefan Ieromonahul*, format tot în ambianța brâncovenească. În Transilvania, semnificativă este colaborarea sa cu alți pictori iconari și muraliști care au activat aici.[75]

În descendența unei școli de pictură formate în context monahal, de menționat poate fi și numele lui *Grigore Ranite*, exponent al stilului brâncovenesc, pictor muralist și iconar activ în Transilvania și Banat, în a doua treime a secolului al XVIII-lea. Este fiul lui Hranite Zugravul, unul dintre artiștii formați în ambianța școlii de la Hurezi și, de asemenea, a avut ca elevi alți doi pictori apreciați în epocă: frații Iacov și Stan din Rășinari. El a coordonat și echipa de pictori, veniți din sudul Carpaților, care au realizat pictura murală a bisericii „Sfântul Nicolae" din *Șcheii Brașovului*. Numele său este de reținut, deoarece Grigore Ranite, care a marcat cu adevărat epoca sa, este un bun cunoscător al iconografiei ortodoxe, iar ansamblurile sale murale impresionează prin acuratețea programului iconografic și detaliile unor compoziții[76].

În stil postbrâncovenesc a pictat și *Ioan Ierodiaconul din Deva* (*Ierodiaconul Ioan din Deva, Ioan din Deva, Ioan Zugravul, Ioan Maler, Popa Ioan Moler Deva*) la ansamblul mural de la *Gurasada*, la 1765, alături de Nicolae Zugravul din Pitești. S-a presupus că Ioan Ierodiaconul este autorul principal al picturii pronaosului. El este activ atât ca pictor muralist, cât și ca iconar, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, pe Valea Mureșului și în părțile sudice ale Munților Apuseni.[77]

Vasile Diaconul sau Ierodiaconul (*Vasile Alexievici, Vasile Diacon Zugrav*) a fost ucenicul lui Hranite Zugravul (format în ambianța școlii de la Hurezi. În Banat se va stabili la Središtea Mare (Serbia), la 1736. În jurul său se grupează un important număr de ucenici, fiind apreciat și de alți pictori. Era important și faptul că venea din Țara Românească. Ca muralist va lucra, alături de alți pictori la biserica din *Jaša Tomič* (Serbia): 1752 și cea din *Clopodia* (jud. Timiș): 1762, actualmente repictată. Se presupune că a mai pictat și la alte biserici, fiind cunoscut și ca iconar.[78]

Domițian Ieromonahul este atestat, în deceniul al cincilea al secolului al XVIII-lea, ca stareț al mănăstirii din *Strâmba-Păduriș* (jud. Sălaj), fiind probabil și pictor. În acest sens, s-a păstrat o inscripție pe ușile împărătești, datată 11 aprilie 1742, conform căreia pictura se datorează: „mânilor și strădaniei ieromonahului Domitian"[79]. Conform tradiției, biserica

---

73. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 183.
74. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 189-190.
75. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 400.
76. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 316-317.
77. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 187.
78. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 449-450.
79. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 112-113.

< *Ioan Ierodiaconul din Deva, Judecata de Apoi (detaliu), pronaos, biserica din Gurasada*

mănăstirii, cu hramul „Adormirea Maicii Domnului", a fost pictată în ulei, în 1742, de către ieromonahul Domițian și repictată câteva decenii mai târziu.[80]

Despre *Pantelimon Zugravul*, pictor muralist originar din Țara Românească, activ în sudul Transilvaniei în ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea, Marius Porumb consideră că instruirea sa într-un mediu artistic monahal rezultă din cunoașterea aprofundată a iconografiei. A lucrat ca muralist, în stil postbrâncovenesc, la bisericile din *Tălmăcel* (jud. Sibiu) și *Zărnești* (jud. Brașov): paraclisul bisericii „Sfântul Nicolae", iar după 1800 și cu unele influențe occidentale, la bisericile din *Sâmbăta de Jos*, *Voievodeni* și *Viștea de Jos* (jud. Brașov). Pictorii familiei Grecu din Săsăuș, din prima generație, i-au fost colaboratori și probabil elevi.[81]

Zugravul Pantelimon este unul dintre pictorii formați în mănăstiri și, în contextul dat, mai sunt amintiți pictori reprezentativi a căror formare și activitate este strâns legată de mediul monastic. Spre exemplu, *Logofătul Matei Voileanu* (Grămăticul, n. 1718), pictor muralist și copist de manuscrise din secolul al XVIII-lea, scrie despre sine că „multă viață mi-am cheltuit eu la mănăstirea Drăgușului" din Țara Făgărașului, unde „în copilărie m-am pomenit aici". Ucenicia de pictor și copist și-o face la mănăstirea *Bistrița vâlceană* și revine la *Drăguș* la 1736. Din activitatea sa artistică, la 1746 realizează pictura parietală de la biserica din *Pata* (jud. Cluj), iar la 1753 biserica de lemn din *Pogăceaua* (jud. Mureș). În 1752 pictează biserica de lemn din *Sânpetru de Câmpie*, împreună cu *Stan Munteanu* și *Irimie Săvăstreanu*, „viețuitori ai aceleiași mănăstiri" Drăguș. Se presupune că aici, la Dră-

80. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 564-565; 573-574.
81. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 280.

▲ *Andrei Zugravul, Maica Domnului Orantă, frescă din biserica mănăstirii Săraca, 1730*

guş, Matei Voileanu grupase în jurul său câţiva tineri talentaţi, deveniţi colaboratori şi apoi artişti independenţi. Din păcate, monumentele pictate de el nu se mai păstrează.[82]

În context, dintre centrele artistice mănăstireşti de formare a pictorilor muralişti şi iconari, s-a văzut că un rol important pentru Transilvania l-a avut şcoala de la *Hurezi*, care a răspândit în secolul al XVIII-lea stilul brâncovenesc şi postbrâncovenesc. Un exemplu este cel al zugravului *Andrei de la Hurezi*, care la rândul său a devenit îndrumător al echipei de pictori de la mănăstirea *Săraca*, devenită la rându-i model pentru stilul artistic promovat în Banat.

Un centru artistic autohton s-a format la mănăstirea maramureşeană *Moisei* în secolul al XVII-lea, zugravii de aici activând atât în Maramureş, cât şi în zone învecinate Maramureşului. Sunt şi mănăstiri dispărute care au fost centre importante de cultură şi artă, precum mănăstirea *Ieud* din Maramureş, care va funcţiona până în secolul al XIX-lea.[83] Un alt cen-

82. M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche...*, pp. 114, 455; M. Porumb, *Un veac de pictură românească...*, p. 138.
83. M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche...*, p. 176.

tru dispărut, important în secolul al XVI-lea, a fost mănăstirea din *Lancrăm* (jud. Alba)[84].

Încă din secolul al XVII-lea un alt centru monahal artistic era „Sfânta Troiță" din *Feleac* (jud. Cluj), care probabil a avut și ea un rol în formarea pictorului Nistor din Feleac (1734 – cca 1810), discipol al lui Nechita Zugravul.[85]

Nu în ultimul rând, uneori este mai dificil de făcut o separare între pictorii iconari și muraliști sau, în cazul bisericuțelor de lemn, poate fi o adevărată interferență. Spre exemplu, pictura parietală a primei biserici de lemn, azi dispărută, a mănăstirii *Nicula* – care a devenit cunoscută în secolele XVIII-XIX, alături de sat și împrejurimi, pentru școala de icoane pe sticlă – a fost realizată în secolul al XIX-lea de Ștefan Belindean din Nicula, atestat ca iconar pe lemn și sticlă. Pe bolta bisericuței, el a pictat cei patru evangheliști pe pânză de casă lipită pe lemn.[86]

Trecând direct în secolul al XX-lea[87], o prezență patristică în vremea regimului comunist a fost *ieromonahul Arsenie Boca* (n. 29 sept. 1910, Vața de Sus, jud. Hunedoara – d. 28 nov. 1989, Sinaia, jud. Prahova). Dintre lucrările realizate ca pictor bisericesc, cea mai importantă, prin amplitudinea mesajului teologic, rămâne pictura bisericii din satul Drăgănescu (jud. Giurgiu). Din „Pisania" acesteia aflăm că: „S-a zugrăvit în tempera de către ieromonahul pictor Arsenie cu îndelungă răbdare (15 ani), cu multă originalitate și documentație – o smerită mărturisire ortodoxă de credință exprimată plastic [...]". Biserica s-a sfințit în 1983.[88] În privința formării sale artistice, potrivit „Autobiografiei" – redactată în 1945, la Râmnicu Vâlcea (începutul anilor de martiriu în detenții succesive) – în perioada anilor de studenție la Academia Teologică din Sibiu, a pictat în vacanțe. După absolvire, mitropolitul Nicolae Bălan îl trimite cu bursă pe tânărul teolog, Zian-Vălean Boca, în 1933, la Academia de Arte Frumoase din București, pe care o urmează vreme de cinci ani. După absolvire, în 1939 va fi tuns în călugărie la mănăstirea Brâncoveanu – Sâmbăta de Sus.[89] Părintele Arsenie merge și la Muntele Athos, unde are prilejul să cunoască vechea iconografie de tradiție bizantină. Ca pictor iconar, este cunoscut și în anii în care a fost stareț la mănăstirea Sâmbăta de Sus, iar mai apoi la mănăstirea Prislop (ulterior duhovnic, atunci când mănăstirea devine de maici).[90] Biserica de la Drăgănescu a fost pictată în perioada în care părintelui Arsenie i se interzisese să mai slujească la altar. În mod cu totul special, ieromonahul Arsenie, cunoscut oamenilor pentru forța cuvântului său duhovnicesc, va realiza acum, în tăcere, o cateheză în imagini.

---

84. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 200.
85. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 257, 265.
86. Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, Ed. Meridiane, București, 1975, pp. 47, 135.
87. Desigur, oricând mai pot apărea nume noi, necunoscute încă, de pictori monahi sau formați în mediul monahal.
88. *Părintele Arsenie Boca. Biserica de la Drăgănescu. „Capela Sixtină a Ortodoxiei Românești". „O smerită mărturisire ortodoxă de credință exprimată plastic"*, ediție îngrijită de Episcop Dr. Daniil Stoenescu, Monahia Zamfira Constantinescu, Ed. Charisma Advertising, Deva, 2005, p. 22.
89. *Părintele Arsenie Boca. Biserica de la Drăgănescu...*, pp. 11-13.
90. Despre icoane pictate de către părintele Arsenie Boca, a se vedea cap. „Icoane, broderii, sculpturi, piese de argintărie lucrate în mănăstiri din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș", din prezentul volum.

3. Ctitoriri și rectitoriri mănăstirești contemporane. Pictura parietală

După Revoluția din 1989, la sfârșitul secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea, au fost reînființate ori ctitorite și apoi pictate, uneori cu multă măiestrie, mai multe așezăminte mănăstirești. Practic este imposibil de redat în continuare măcar o descriere sumară a acestora și de aceea, cu un oarecare caracter subiectiv, sunt prezentate doar câteva dintre ele, în măsura în care s-au făcut cunoscute printr-un specific anume.

În acest sens, amintim mănăstirea cu hramul „Adormirea Maicii Domnului" din *Strâmba-Păduriș* (jud. Sălaj), care a fost ctitorită în secolul al XV-lea, iar vechea biserică din lemn ar data, conform tradiției, din 1725. Biserica a fost pictată în ulei în 1742 de către ieromonahul Domițian și repictată câteva decenii mai târziu. După 1990 a fost reînființată ca mănăstire. Se mai păstrează în ea vechi icoane de o mare valoare artistică, între care le amintim pe cele ale Sfinților Trei Ierarhi[91].

În județul Sibiu, la *Cârțișoara*, imediat după căderea regimului comunist a fost reactivată o veche vatră monahală (probabil din secolul al XV-lea). De remarcat aici este faptul că programul iconografic în stil bizantin al bisericii este realizat în frescă de maicile din obștea mănăstirii.[92]

La *Foltea-Săliște*, în zona Sibiului, pe locul unei așezări monastice de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, dărâmată din dispoziția autorităților austriece în 12 mai 1786, după ce scăpase de distrugerea generalului Bukow de la 1761, a fost zidit între anii 1922-1923 *schitul Eroilor*. Locul poartă și amintirea lui Visarion Sarai, „apostolul ortodoxismului". Vechea biserică din *Grui*, loc de refugiu al călugărilor ortodocși, a fost ridicată de frații Cândea dintru început, la 1742, ca mănăstire. Din vechea pictură murală, de la 1812, pictată de Vasile Muntean și Florian Muntean, se mai păstrează doar fragmente. S-au mai păstrat și scene din viețile sfinților în exterior, pe partea superioară a pereților. De precizat că Vasile Muntean pictase alături de Stan din Rășinari, în descendența tradiției postbrâncovenești. La 1820 a fost pictat și turnul clopotniță.[93]

La *Bixad* (jud. Satu Mare), mănăstirea „Sfinții Apostoli Petru și Pavel" își are începuturile la 1614, devine mănăstire greco-catolică în secolele XVIII-XIX, este desființată în perioada comunistă și reorganizată ca biserică ortodoxă în 1980. Biserica din piatră datează de la 1771, dar a fost pictată în frescă în stil bizantin[94] și reactivată ca mănăstire de călugări după 1990.

În părțile Lăpușului, la *Rohia* (jud. Maramureș), se înalță pe culmile unei coroane deluroase, spre marginea unui colț de stâncă, mănăstirea „Sfânta Ana", ctitorită între anii 1923-1926, reactivând astfel viața monahală întreruptă aici la 1761. Paraclisul a fost pictat la 1979, iar noua biserică, ridicată după 1989, este în curs de pictare, de către o echipă condusă de Ioan și Daniela Moldoveanu. Dintre edificiile auxiliare se remarcă *Poarta de sat*, construită între anii 1999-2001 și pictată de către Ioan Botiș.[95]

La *Păltiniș* (jud. Sibiu), între anii 1925-1928 a fost ridicat schitul cu hramul „Schimbarea la Față", a cărei reprezentare se impune în pictura parietală a locașului, realizată în 1985.

➤ *Fresce din biserica mănăstirii Rohia, pictori Ioan și Daniela Moldoveanu*

---

91. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 564-565; 573-574.
92. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 345-346; pp. 348-349; 351.
93. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 336-336; M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 352.
94. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 514-515; 520-521; 545-548.
95. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 510-513.

NAȘTEREA DOMNULUI

În *Alba-Iulia* se remarcă mănăstirea „Sfântul Ioan Botezătorul", ctitorită în 1937 de către episcopul general al armatei Ioan Stroia, fără a se putea zidi atunci sau mai târziu biserica aferentă. A fost adusă după 1989 (când s-a reluat viața monahală), o biserică de lemn provenită de la *Acmariu* și datată 1768. Ulterior, odată cu extinderea zonei de agrement a orașului, biserica de lemn, cu hramul „Sfântul Nicolae", a fost mutată la Valea Popii, actualul loc al mănăstirii. Pictura în frescă, în stil bizantin, este realizată de către pictorul muralist *Vasile Lefter*[96], care trăiește în prezent în această mănăstire. Dintre lucrările sale mai pot fi amintite pictura murală a bisericii centrale din *Cugir* și cea a bisericii românești din *Viena*[97], precum și cea realizată la mănăstirea „Sfântul Proroc Ilie" de la *Dealu Mare* (jud. Maramureș).

O altă ctitorie a aceluiași episcop, Ioan Stroia, este schitul „Sfântul Lazăr", pictat în prezent de către diaconul *Nicolae Bălan*.[98]

Adormirea Maicii Domnului (stânga) și Maica Domnului Platytera (sus), fresce din biserica mănăstirii „Sfântul Ioan Botezătorul" din Alba-Iulia, pictor Vasile Lefter

96. O. Bortoș, S. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, pp. 60-61.
97. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 417, 519.
98. O. Bortoș, S. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, pp. 58-59.

Frescă din biserica schitului „Sfântul Lazăr" – Alba-Iulia, pictor diacon Nicolae Bălan

Fresce din biserica mănăstirii Afteia, pictor Ioan Popa

Tot în județul Alba se află și mănăstirea *Afteia*, a cărei biserică este admirabil pictată în frescă de *Ioan Popa*. Acești pictori muraliști și iconari sunt nume de reținut pentru modul în care au redescoperit și valorizat moștenirea tradiției bizantine în zilele noastre.

La mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului" de la *Turnu Roșu* (județul Sibiu), pictura în stil neobizantin a fost începută în 1989, oprită din cauza presiunilor regimului comunist totalitar, și reluată în 1990. Ulterior a fost zidit și pictat în același stil și paraclisul mănăstirii.

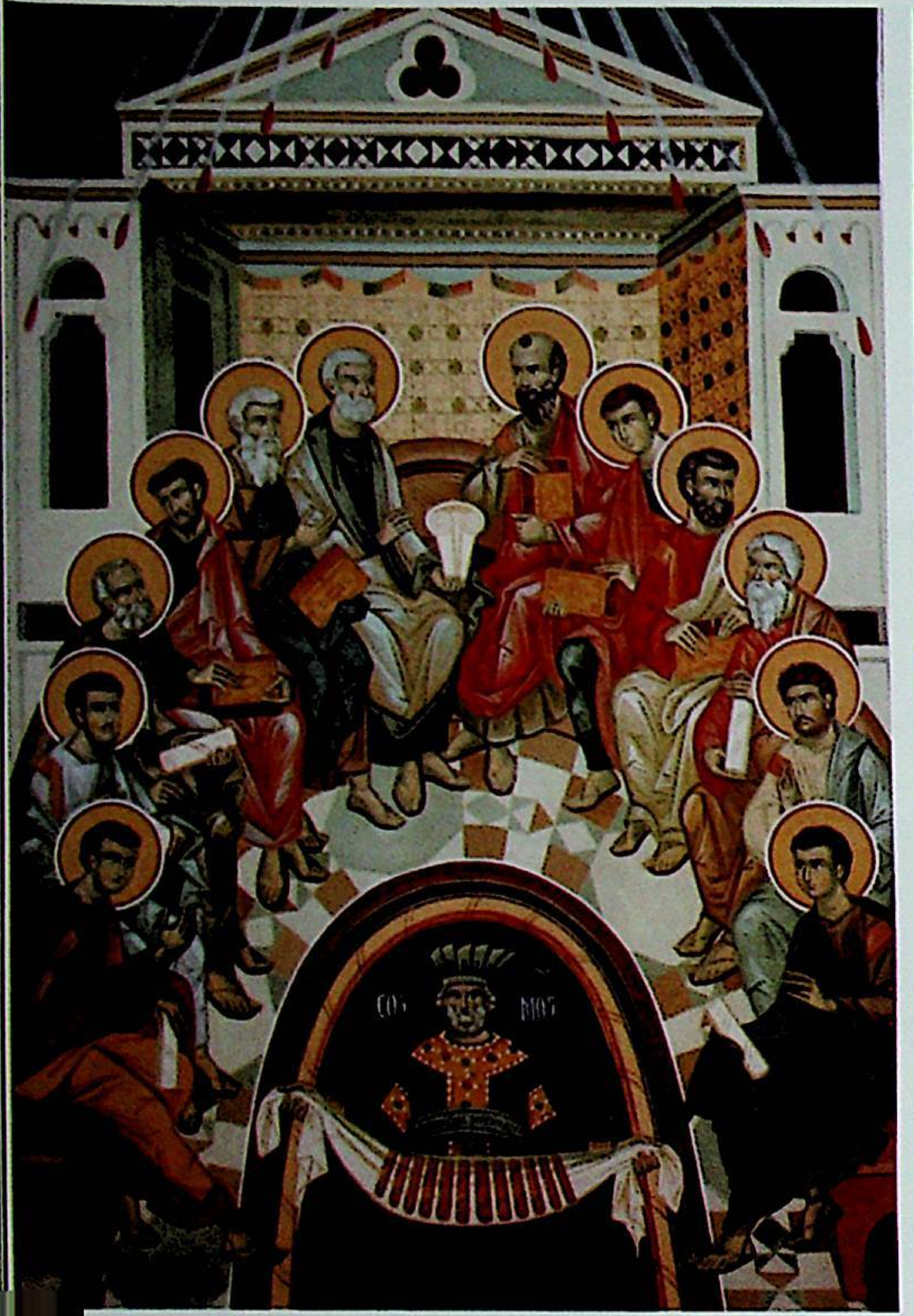
La câțiva kilometri, în munte, în Țara Lăpușului, se găsește mănăstirea *Rohița*, cu hramul „Acoperământul Maicii Domnului", rectitorită la 1990, pe locul unui mai vechi așezământ mănăstiresc, distrus din porunca autorităților habsburgice. Paraclisul mănăstirii este realizat în frescă de către pictorii *Gheorghe* și *Sorin Rogojan*. Biserica nouă de lemn a mănăstirii, din 2004, păstrează pe pereți (în zona corului) scene pictate pe pânză, parte din programul iconografic de la biserica de lemn ridicată aici în anii '80 ai secolului al XX-lea,

Fresce din biserica mănăstirii Afteia, pictor Ioan Popa

▲ *Pogorârea Sfântului Duh (stânga), Mandylion (centru) și Răstignirea Domnului Iisus Hristos (dreapta), frescă din biserica schitului Jacul Românesc, pictori Dana și Ciprian Toma*

precum și icoane pe lemn sau în tehnica frescă, realizate în ultimii ani de către membrii grupului de iconari „Sfântul Ioan Damaschin".

În octombrie 1991, la marginea satului *Recea* (jud. Mureș), în vecinătatea aeroportului din Târgu Mureș, a luat ființă mănăstirea Recea, închinată *Nașterii Maicii Domnului*. Decorul mural al bisericii este fără precedent în România, deoarece e realizat integral din mozaic de Murano. Autorul, *Viorel Maxim*, ajutat de maicile din mănăstire, a lucrat într-un interval de cinci ani, la trecerea dintre milenii. Cea mai iscusită și complexă scenă a acestui ansamblu este considerată a fi scena *Pogorârii la iad*, interpretare realizată după fresca omonimă din paraclisul bisericii „Mântuitorului" din *Chora*, Istanbul.[99] Nu de multă vreme, scene realizate în mozaic sunt dedicate în special spațiului exterior, precum scena *Deisis* de pe frontonul bisericii mari a mănăstirii *Rohia* și icoana de hram: *„Acoperământul Maicii Domnului"*, de la biserica mănăstirii *Florești* (jud. Cluj), realizată de *Virgil Morar* (care a lucrat în ultimii ani și scene realizate în mozaic în interiorul Catedralei ortodoxe din Cluj)[100], *Acoperământul Maicii Domnului* de la stăreția mănăstirii *Rohița* (jud. Maramureș) sau *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*, deasupra ușii de intrare în biserica mănăstirii *Mihai Vodă* din Câmpia Turzii (jud. Cluj).

Mănăstirea orădeană cu hramul „Sfintei Cruci" este ctitorită în 1992. Biserica mare din piatră a mănăstirii a fost pictată în frescă, între anii 1996-2003, de pictorul *Ioan Savu*

99. O. Bortoș, S. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, pp. 226-229.
100. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 496.

din Pitești. În cea mai mare parte este respectată vechea erminie de pictură. Din programul iconografic exterior se remarcă și icoanele *Acatist* ale sfinților transilvăneni.

În Țara Lăpușului, la *Lăpușul Românesc*, biserica de lemn a mănăstirii „Nașterea Maicii Domnului", ridicată între anii 1994-1995, a fost pictată de *Ioan* și *Mariana Botiș*, respectând în linii mari erminia bizantină. Ei sunt și autorii picturii parietale din paraclis, dedicat *Sfinților Români*.

O mănăstire mai nou ctitorită, între anii 1996-2000, importantă pentru păstrarea identității românilor din zona secuimii este cea de la *Izvorul Mureșului* (jud. Harghita), cu hramul „Adormirea Maicii Domnului". În același context, spre exemplu, se încadrează și mănăstirea de la *Jacul Românesc* (jud. Mureș), care a luat ființă în 1994. Pictura în frescă a bisericii a fost executată de tinerii pictori muraliști *Ciprian* și *Dana Toma* între anii 2002-2003, în spiritul unei tradiții vii și pline de sens. Tot în zonă este și mănăstirea *Făgețel* (jud. Harghita) cu hramurile „Sfânta Treime" și „Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul", a cărei origine coboară în secolul al XIX-lea, iar biserica, inițial paraclis familial, e de la 1903. Mănăstirea, părăsită în urma Diktatului de la Viena din 1940 și apoi a regimului comunist, a fost pictată în frescă după resfințirea din 1999. Și trapeza este pictată, după modelul mănăstirii athonite Hilandar.[101]

101. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 444-445, 452-454.

▲ *Schimbarea la Față a Domnului, frescă din turnul clopotniță, mănăstirea Sita Buzăului, pictor Vasile Buzuloi*

Pictura mănăstirii de la *Izvorul Mureșului* îmbracă nu doar zidurile bisericii și ale paraclisului, ci și stăreția, foișorul și corpul de chilii. Pictura te întâmpină practic, aici, de cum treci pragul mănăstirii zidite în stilul epocii lui Matei Basarab. Programul iconografic al bisericii, inclusiv din pridvorul deschis, a fost realizat în frescă de *Liviu Dumbravă* din Gura Humorului. Ineditul la această mănăstire este pictura cu caracter istoric, realizată de *Marcel Codrescu* și ucenicii săi. Pictura foișorului reprezintă *Binecuvântarea Sfintei Treimi dată poporului român*, de la geneza sa până astăzi și la sfârșitul lumii. Se remarcă scena intrării lui Mihai Viteazul în Transilvania (actualul județ Covasna), Miron Cristea, viitorul patriarh, și delegația de la Alba-Iulia înmânând actul Marii Uniri prim-ministrului I.C. Brătianu, dar și Sfântul Apostol Andrei predicând celor din Dacia Felix, Sfântul Cuvios Ioan Casian plecat din Dobrogea, întemeietorul monahismului apusean chinovitic și Martiriul Sfinților Brâncoveni la

Constantinopol.[102] În aceeași Episcopie a Covasnei și Harghitei se află mănăstirea „Schimbarea la Față" de la *Sita Buzăului* (jud. Covasna), înființată în anul 1997. Din 2000 devine mănăstire de maici, doi ani mai tarziu fiind pusă piatra de temelie a noii biserici. Pictura este executată de către Vasile Buzuloi și ucenicii săi.[103] În mod special, în turnul clopotniță de la intrarea în incinta monahală, se remarcă reprezentarea mitropolitului Andrei Șaguna[104]: *Sfântul Andrei Șaguna Apostolul Ardealului*, canonizat în 2011.

---

102. I. Lăcătușu, V. Lechințan, V. Pătrunjel, *Românii din Covasna și Harghita*, pp. 691-693; S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 466-467.

103. *Mănăstiri Ortodoxe din județul Covasna, material de prezentare*, Ed. Foton, 2014.

104. Sfântul Ierarh Andrei Șaguna (n. 20 ianuarie 1808, Mișcolț, Ungaria – d. 28 iunie 1873, Sibiu), mitropolit al Transilvaniei (1864-1873), a fost canonizat de către Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române în 2011, fiind prăznuit pe 30 noiembrie.

▲ *Sfântul Ierarh Andrei Șaguna, Mitropolitul Ardealului, frescă din turnul clopotniță, mănăstirea Sita Buzăului, pictor Vasile Buzuloi*

NĂDEJDEA MEA ESTE
SFÂNT
APOSTOLUL ARDEALULUI

➤ *Adormirea Maicii Domnului, mozaic din Catedrala Mitropolitană din Cluj-Napoca, autor Virgil Moraru și echipa*

➤ *Sfântul Apostol Andrei, mozaic din Catedrala Mitropolitană din Cluj-Napoca, autor Viorel Maxim și echipa*

În contextul artei parietale, alături de tehnicile propriu-zise ale picturii: în „al fresco" sau „al secco", poate fi menționată și tehnica distinctă a *mozaicului*, care a excelat în Imperiul Roman de Răsărit (Imperiul Bizantin), precum și în Ravenna din vremea împăratului Iustinian și ale cărei mărturii revin ca posibile surse de inspirație pentru iconografia contemporană. În acest sens, se înscrie mănăstirea *Recea,* amintită mai sus.

În prezent, *Viorel Maxim* cu echipa lucrează la realizarea scenelor în mozaic din interiorul Catedralei Mitropolitane de la *Cluj-Napoca*, în continuarea lucrării începute de către pictorul bisericesc *Virgil Moraru*. Din motive de ordin tehnic, această nouă decorație parietală (considerată mai rezistentă în timp), înlocuiește, în etape, pictura inițială, operă a artiștilor interbelici *Anastase Demian* și *Catul Bogdan.*[105]

Totuși, scenele realizate în mozaic, cu puține excepții, sunt dedicate, în prezent, spațiului exterior; precum cele trei icoane: *Deisis*, de pe portalurile Catedralei Mitropolitane

105. Alexandru Moraru, *Catedrala Arhiepiscopiei Ortodoxe a Vadului, Feleacului și Clujului*, Ed. Arhidiecezana, Cluj-Napoca, 1998, pp. 77-80; Arhim. Teofil Roman, *Catedrala Mitropolitană Cluj-Napoca* (prezentare).

SF.
APOS-
TOL
AN-
DREI

▲*Sfinții Apostoli Timotei și Ștefan, mozaicuri din Catedrala Mitropolitană din Cluj-Napoca, autor Viorel Maxim și echipa*

din *Cluj-Napoca*[106], *Deisis* de pe frontonul bisericii mari a mănăstirii *Rohia* și icoanele de hram: *Acoperământul Maicii Domnului*, de la biserica mănăstirii *Florești* (jud. Cluj)[107], *Acoperământul Maicii Domnului* de la stăreția mănăstirii *Rohița* (jud. Maramureș), *Sfinții Arhangheli Mihail și Gavriil*, deasupra ușii de intrare în biserica mănăstirii *Mihai Vodă din Câmpia Turzii* (jud. Cluj) sau decorul parietal exterior, mai amplu, de la mănăstirea *Turnu Roșu* (jud. Sibiu), lucrare coordonată de către artistul mozaicar *Claudiu Opaina*. Deoarece mănăstirea Turnu Roșu are hramul „Adormirea Maicii Domnului", tema extinsă abordează ideea reprezentării de fundal a unei Grădini a Maicii Domnului, asemănată cu o grădină a Paradisului.[108]

În final, se poate spune că, într-un interval de aproximativ șapte secole, pictura murală din mănăstirile și schiturile ortodoxe transilvănene, a parcurs un traseu complex. Început în zona artei de tradiție bizantină, itinerarul cultural asumă unele influențe occidentale, se remarcă în moștenirea brâncovenească, se intersectează cu moda unui stil realist, supraviețuiește în comunism, mai ales prin ceea ce se numește stilul neobizantin și, din perspectiva secolului al XXI-lea, reformulează, cu reale succese, prezentul continuu al „Bizanțului după Bizanț".

➤*Adormirea Maicii Domnului, mozaic din fațada bisericii mănăstirii Turnu Roșu, autor Claudiu Opaina și echipa*

106. Al. Moraru, *Catedrala Arhiepiscopiei...*, p. 76. Mozaicurile au fost realizate în vremea arhiep. Teofil Herineanu.
107. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 496.
108. Dialog cu artistul Claudiu Opaina, în atelierul de la București. Scenele în mozaic sunt realizate după schițe de ansamblu și picturi la scară, pe fragmente, fiind transpuse pe perete ulterior, prin transfer.

ADORMIREA MAICII DOMNULUI
IC XC

Bibliografie

Arta creştină în România, vol. 2 (secolele VII-XIII), Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1981; *Arta creştină în România*, vol. 3 (secolul XIV), Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1983; *Arta creştină în România*, vol. 4 (secolul XV), Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1985; *Arta creştină în România*, vol. 5, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1989; BORTOŞ Octavian, BORTOŞ Stanca, *Biserici şi mănăstiri din Arhiepiscopia Ortodoxă Română de Alba Iulia*, Ed. Proart 21, în colaborare cu Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2009; CÂRSTEA Sebastian Dumitru, *Monahismul ardelean în trecut şi astăzi*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2008; COBZARU Dumitru, *Monografia Mănăstirii „Adormirea Maicii Domnului" Nicula*, Ed. Ecclesia, Nicula, 2010; DANCU Juliana, DANCU Dumitru, *Pictura ţărănească pe sticlă*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 1975; DRĂGOI Marius-Dan, „Graiul documentelor: Mănăstirea Ortodoxă «Sf. Elisabeta» din Cluj (1936-1958)", în: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Theologia Orthodoxa*, 47 (2002), nr. 1-2, pp. 213-227; *Enciclopedia Ortodoxiei Româneşti*, coord. Pr. prof. dr. Mircea Păcurariu, Ed. IBMO, Bucureşti, 2010; DUMITRAN Ana, „Pictura românească în judeţul Alba până la mijlocul secolului al XIX-lea. Demersuri pentru o bază de date", în: *Patrimonium Apulense XII*, 2012; DUMITRAN Ana, „Recenzie" la Marius Oprea, Adriana Scărlătescu, *Mănăstirea Hodoş-Bodrog. Restaurarea picturii murale. Documentaţie ştiinţifică*, Editura Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 128 p., în: *Apulum*, series Historia&Patrimonium, vol. L, 2013; HOGNOGI Dănuţ Liviu, *Lăcaşuri monahale ortodoxe din Transilvania până la începutul secolului al XIX-lea*, Ed. Karuna, Bistriţa, 2009; JENEI Dana, *Pictura murală gotică din Transilvania*, Ed. Noi Media Print, Bucureşti, 2007; LĂCĂTUŞU Ioan, LECHINŢAN Vasile, PĂTRUNJEL Violeta, *Românii din Covasna şi Harghita*, Ed. Grai Românesc, Episcopia Ortodoxă a Covasnei şi Harghitei, Miercurea Ciuc, 2003; MITRAN Gheorghe, BREABĂN Daniel, *Mănăstirea Brâncoveanu-Sâmbăta de Sus*, Ed. C2Design, Braşov, 2008; *Monumente istorice şi de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului şi Clujului*, editat de Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului şi Clujului, Cluj-Napoca, 1982; MOTOGNA Macarie, *Monahismul ortodox din Maramureş şi Transilvania septentrională până la începutul secolului al XIX-lea*, Ed. Mănăstirii Rohia, Rohia, 2009; MUREŞIANU Ion B., *Mănăstiri din Banat*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timişoara, 1976; PĂCURARIU Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române* (mai ales, în capitolele despre Artă), vol. I, II şi III, Ed. Trinitas, Iaşi, [3]2004, [3]2006 şi [3]2008; PĂCURARIU Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (IBMBOR), Bucureşti, [2]1991; OŢOIU Luminiţa, „Studiu asupra picturii bisericii de la Geoagiu de Sus (jud. Alba)", în: *Buletinul cercurilor ştiinţifice studenţeşti arheologie-istorie-muzeologie*, 7, 2001, pp. 171-177; PĂCURARIU Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 (secolele XVII şi XVIII), Ed. IBMBOR, Bucureşti, [2]1994; PÂRVULESCU Dorina Sabina, *Pictură românească din Banat. Secolul al XVIII-lea*, Ed. Graphite, Timişoara, 2006; PORUMB Marius, *Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania*, Ed. Academiei Române, Bucureşti, 1998; PORUMB Marius, *Pictura românească din Transilvania. I (seolele XIV-XVII)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1981; PORUMB Marius, *Un veac de pictură românească din Transilvania. Secolul XVIII*, Ed. Meridiane, Bucureşti, 2003; RUSU Adrian Andrei, „Biserica medievală românească de sub cetatea Colţi. Observaţii privind funcţia şi evoluţia monumentului", în: *Revista muzeelor şi monumentelor. Seria monumentelor istorice şi de artă*, Bucureşti, 20 (1989), nr. 2, pp. 26-28; STOENESCU Daniil, CONSTANTINESCU Zamfira (ed.), *Părintele Arsenie Boca. Biserica de la Drăgănescu. „Capela Sixtină a Ortodoxiei Româneşti". „O smerită mărturisire ortodoxă de credinţă exprimată plastic"*, Ed. Charisma Advertising, Deva, 2005; UNGUREANU Melchisedec, *Mănăstirea Lupşa*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2004; VĂTĂŞIANU Virgil, *Istoria artei feudale în Ţările Române*, vol. I, Ed. Academiei RSR, Bucureşti, 1959.

ICOANA ÎN MĂNĂSTIRILE ORTODOXE ROMÂNEȘTI

O istorie a icoanei în mănăstirile românești se dovedește, la o privire mai atentă, un lucru dificil de făcut; cea mai mare parte a icoanelor lucrate pentru bisericile mănăstirilor nu se mai găsește astăzi în locul care le-a fost destinat. Unele mănăstiri sau schituri, atestate la momentul pictării icoanei, nu mai există astăzi, iar icoanele au ajuns în biserici, mai noi ori mai vechi, în colecții muzeale ori reședințe episcopale. Icoane care nu au făcut parte inițial din zestrea unei mănăstiri fac astăzi faima ei. Se dovedește astfel că proveniența și circulația icoanelor ajunse până la noi nu pot fi stabilite întotdeauna cu certitudine și, în absența unor inscripții, necunoscând nici zugravul, nici anul pictării lor, icoanele rămân adeseori niște necunoscute pentru care doar analogiile stilistice funcționează. Aceasta face ca multe atribuiri și datări să fie reconsiderate și să fie propuse noi ipoteze de lucru.

În același timp, caracteristicile istorice, culturale și artistice ale fiecărei provincii (românești), evoluția în timp a modalităților de exprimare artistică transformă totul, în pofida unei aparente uniformități și monotonii, într-un câmp eteroclit, vast și greu de ordonat. Sinteza noastră nu va epuiza toate direcțiile stilistice și centrele artistice și nici nu se va opri doar asupra „icoanelor din mănăstiri", o categorie greu de definit, va identifica însă principalele direcții stilistice, schimbările de paradigmă și exemplarele cele mai valoroase, urmărind studiile și concluziile cercetătorilor reprezentativi pentru fiecare arie geografică și stilistică. Va recupera rezultatele ultimelor cercetări, risipite în cea mai mare parte în publicații de specialitate, și va încerca să corecteze, acolo unde ceva nou a fost descoperit sau reanalizat, informațiile cuprinse în studiile de sinteză asupra artei icoanei, semnate de Nicolae Iorga, Corina Nicolescu și, cel mai recent și complet, de Alexandru Efremov.

◄ Maica Domnului cu Pruncul, icoană împărătească, biserica mănăstirii Surpatele, 1707

1. Țara Românească

Primele icoane din Țara Românească pe care le vom aminti au și istoriile cele mai disputate; este vorba despre icoana *Sfântului Atanasie Athonitul* păstrată la mănăstirea Marea Lavră din Muntele Athos și de icoana cu dublă față *Născătoarea de Dumnezeu*

și *Judecata de Apoi* aflată, încă de la întemeierea ei, la mănăstirea Dintr-un Lemn (jud. Vâlcea). Dezbaterile în jurul datării și la provenienței celor două icoane au generat o bogată literatură de specialitate, iar subiectul nu pare a fi încă epuizat. Icoana Sfântului Atanasie Athonitul, întemeietorul monahismului chinovial din Muntele Athos, are pe ferecătura din metal care o îmbracă doi donatori: Vladislav și Ana, reprezentați în picioare, în veșminte de ceremonie de influență apuseană. Pentru unii cercetători, este vorba de voievodul muntean Vladislav I (1364 - c. 1377), ceea ce ar data icoana în secolul al XIV-lea, pentru alții de voievodul Vladislav III (1523-1525), ceea ce ar data-o în secolul al XVI-lea, o epocă din care se păstrează mai multe icoane cu donatori. Analiza stilistică plasează icoana în epoca Paleologilor târzie, veșmintele de factură apuseană, proprii tablourilor votive din veacul al XIV-lea, titulaturile voievodului și ale soției sale inscripționate lângă portrete[1] și, nu ultimul rând, strânsele legături ale voievodului Vladislav I cu Muntele Athos, sunt argumente în favoarea socotirii lui ca fiind donatorul reprezentat în portretul de pe marginea icoanei. El a comandat icoana unui pictor grec pentru a o dărui Muntelui Athos și este semnificativă în acest sens opțiunea pentru sfântul reprezentat: Atanasie Athonitul, care este organizatorul vieții monahale în Muntele Athos, așa cum voievodul este organizatorul tânărului stat de la nord de Dunăre și, în același timp, cel care întemeiază, alături de Sfântul Nicodim, prima lavră monahală din Țara Românească, mănăstirea Vodița. Cea de-a doua icoană, *Născătoarea de Dumnezeu* și *Judecata de Apoi* de la mănăstirea Dintr-un Lemn, are o istorie și mai complicată prin relațiile stabilite între comanditarii de icoane din Țara Românească, mănăstirile înzestrate de ei și atelierele de iconari din spațiul sud-dunărean. Iconografia complexă, care asociază trei tipuri clasice – Maica Domnului „Hodighitria", „Eleusa" și a Patimilor –, dar și anumite particularități de stil și tehnică trimit la zone influențate de concepții artistice diferite, iar cea mai plauzibilă ipoteză propusă – după păreri contradictorii care au plasat icoana în intervale istorice diferite, de la secolul al XIV-lea (André Grabar) la sfârșitul secolului al XVI-lea (I.D. Ștefănescu) – este că a fost pictată în prima jumătate a secolului al XV-lea, după un model din veacul al XIII-lea (din zona Dalmației), iar iconarul provine dintr-un atelier bizantin[2]. Acest tip de icoane cu dublă față, pictate cu scena Judecății de Apoi (despre care se presupune că ar fi, în cazul nostru, fața principală a icoanei) și prezentând un fond roșu cinabru, era întâlnit în secolul al XV-lea în zona Ohridei, până la Castoria și Veria. Concepția arhaizantă și caracterul provincial indică drept zonă de proveniență spațiul macedonean traversat de vechea *via Egnatia*[3].

De la *mănăstirea Govora*, înzestrată după refacerea ei de către voievodul Radu cel Mare, la sfârșitul veacului al XV-lea, cu valoroase opere de artă, provine icoana *Născătoarei de Dumnezeu „Hodighitria"*, aflată astăzi la Muzeul Național de Artă al României.

➤ *Maica Domnului cu Pruncul, sec. XV, mănăstirea Dintr-un Lemn*

---

1. Inscripțiile în limba greacă, în traducerea lui P.Ș. Năsturel sunt: „Io Vladislav, mare voievod în Hristos-Dumnezeu, prinț credincios și autocrator al întregii Ungrovlahii", respectiv „Ana, foarte pioasă și mare voievodiță în Hristos-Dumnezeu, credincioasă și autocratisă a întregii Ungrovlahii". P.Ș. Năsturel, „Aux origines des relations roumano-athonites. L'icône de Saint Athanase de Lavra du voïvode Vladislav", în: *Actes du VIe Congrès Internationale d'Etudes byzantines*, Paris, 1948, pp. 307-314.
2. Alexandru Efremov, *Icoane românești*, Ed. Meridiane, București, 2002, p. 29.
3. Elisabeta Negrău, „Mănăstirea Dintr-un lemn", în: Elisabeta Negrău, Vlad Bedros, Ierom. Iustin Marchiș, *Mănăstirile Olteniei. Artă și spiritualitate*, Institutul Cultural Român, București, 2014, pp. 141-143.

ΜΡ
ΘΥ
ΗΟΔΗΓΗΤΡΙΑ

Icoana redă cu mare acuratețe un model bizantin, fiind realizată în tonalități calde, pe un bogat fundal aurit. În colțurile de sus apar busturile arhanghelilor Mihail și Gavriil. Pe rama masivă, în partea de jos, a existat o inscripție de donator, în slavonă (îndepărtată cu prilejul unei restaurări), care a ajutat la datarea icoanei: „Dorothei [...] Maicii Domnului și pururea Fecioarei Maria". Despre Dorotei se știe că a fost egumen la mănăstirea Govora în al treilea deceniu al secolului al XVI-lea, și astfel s-a convenit datarea piesei în 1530, dar cercetări mai recente (arheologice și de arhivă), potrivit cărora ar fi menționat în condicile mănăstirii un viețuitor Dorotei în secolul al XV-lea, susțin ipoteza datării anterioare a icoanei. Concepția și modul de tratare dezvăluie influența unui atelier de școală grecească târzie, în timp ce reprezentarea arhanghelilor trimite la o tradiție locală. Sentimentul trăirii interioare pe care îl transmite dramatismul reținut al figurilor, economia rafinată de mijloace formale și o anumită virtuozitate în interiorul unui tip trădează însă în meșterul care a pictat icoana doar pe ucenicul autentic, dar întârziat, al unei mari epoci[4].

◄ Maica Domnului cu Pruncul, c. 1530, MNAR (provine de la mănăstirea Govora)

O icoană unică prin tipul ei este cea dăruită de marele ban Barbu Craiovescu ctitoriei sale, *mănăstirea Bistrița-Vâlcea*; este o icoană-relicvar, avându-l în centru pe Sfântul Ioan Botezătorul înconjurat de sfinți ale căror moaște au fost încastrate cu ceară în blatul icoanei. Deasupra, în registrul de sus, sunt reprezentați *Maica Domnului cu Pruncul* și

◄ Detalii din icoana relicvar „Sfântul Ioan Botezătorul" de la mănăstirea Bistrița, sec. XVI

apostolii Matei, Luca, Andrei și Ioan, iar pe celelalte laturi sfinți mucenici (toți reprezentați cu cruci în mâini): *Atanasie, Gheorghe, Vah, Clement, Ștefan, Iov, Ipatie, Mihail, Salomia, Eklita, Nedelea*. În centrul imaginii, înconjurând bustul Sfântului Ioan Botezătorul reprezentat cu aripi, se află încă un rând de sfinte moaște, așezate, se presupune, în locul

4. Monahia Atanasia Văetiși, *Arta de tradiție bizantină în România*, Ed. Noi Media Print, București, 2008, p. 95.

imaginii sfinților respectivi, cărora li s-au păstrat doar numele[5]. Icoana poate fi pusă în legătură cu amploarea pe care o avea în zonă cultul moaștelor, dacă ne gândim la mărturiile păstrate în legătură cu venerarea sfintelor moaște ale Sfântului Grigorie Decapolitul aduse la mănăstirea Bistrița – județul Vâlcea de către marele ban Barbu Craiovescu la sfârșitul secolului al XV-lea. Stilistic, icoana aparține secolului al XVI-lea, putând fi observate similitudini cu pictura bolniței mănăstirii Bistrița (ceea ce a permis și datarea cu aproximație, cca. 1520), amândouă îndatorate unor surse paleologe târzii.

„Sfântul Ioan Botezătorul", icoană relicvar, sec. XVI, MNAR (provine de la mănăstirea Bistrița)

Despre cele două perechi de icoane de mari dimensiuni provenind tot de la mănăstirea Bistrița, două găsite la schitul Păpușa (ctitoria egumenului Ștefan de la Bistrița, din 1711-1712), iar două în catapeteasma bisericii schitului Peri (ctitorie a logofătului Pârvu Cantacuzino și a arhimandritului Paisie de la Bistrița, din 1689) s-a demonstrat că datează din secolul al XVI-lea[6]. Cele patru icoane sunt astăzi desperecheate, două ajungând la Muzeul Național de Artă al României și două la reședința episcopală din Râmnicu Vâlcea. Pornind de la dimensiuni, de la iconografie (două au reprezentați pe laterale apostoli, respectiv proroci, două nu au), de la faptul că pe spatele celei cu *Iisus Hristos* de

Sfinții Arhangheli Mihail și Gavril, detaliu din icoana Maica Domnului cu Pruncul de la schitul Peri, sec. XVI

la Peri și a celei cu *Născătoarea de Dumnezeu* de la Păpușa se văd urme ale unor picturi, s-au stabilit perechile și destinația lor inițială: cele cu Iisus Hristos de la Peri și Născătoarea de Dumnezeu de la Păpușa/Muzeu se găseau între stâlpii dintre naos și pronaos, iar celelalte două, Iisus Hristos de la Păpușa/Muzeu și Născătoarea de Dumnezeu de la Peri

5. *Arta Țării Românești în secolele XIV-XVI*, Ana Dobjanschi, Doina Mândru (eds.), Muzeul Național de Artă al României, București, 2001, p. 66; *Romanian Icons*, Myrtali Acheimastou-Potamianou (ed.), Byzantine Museum, Atena, 1993, p. 47.

6. Alexandru Efremov, „Icoane de la Bistrița Craioveștilor", în: *Revista Muzeelor*, 5 (1969), pp. 467-468. Pe maforionul Maicii Domnului de la schitul Păpușa s-a găsit o inscripție ce indică anul 1512.

ΜΡ ΘΥ
ΙΣ

ar fi fost icoane de catapeteasmă. Ele au fost salvate, la fel ca moaştele Sfântului Grigorie Decapolitul, atunci când mănăstirea Bistriţa a fost distrusă de voievodul Mihnea cel Rău la 1509. Toate sunt opera unui zugrav „de mare talent, format la şcoala cretană sau italo-cretană, poate prin filiaţie athonită la începutul veacului al XVI-lea"[7].

Icoanele pot fi apropiate prin eleganţa şi calitatea lor de grupul celor din timpul Sfântului Voievod Neagoe Basarab şi al Despinei-Miliţa, de icoanele zise „de familie", cu portretele donatorilor, şi de cele cu dublă faţă din pronaosul de la Argeş. În biserica *mănăstirii Argeşului*, ctitoria Sfântului Voievod Neagoe Basarab de la 1517, între stâlpii care delimitau spaţiul central al pronaosului de cel destinat mormintelor, se aflau, potrivit mărturiei contemporanilor, opt sau zece icoane de mari dimensiuni[8]. Erau icoane de procesiune, cu dublă faţă, care aveau pictate pe latura dinspre interior sfinţi cuvioşi, iar pe cea dinspre spaţiul funerar sfinţi militari călare. Iconografia trebuie citită în relaţie cu pictura murală, cu ampla galerie de portrete votive, care împodobea pereţii pronaosului; şirul voievozilor care de-a lungul secolelor au luptat în cruciada antiotomană trebuie asociat vizual sfinţilor martiri ai primelor veacuri creştine pictaţi în icoane. Cele două opţiuni plastice, hieratismul şi dinamismul, la care s-a recurs pentru a picta cele două feţe ale icoanelor, corespund celor două aspecte sub semnul cărora se desfăşoară întreaga viaţă a lumii medievale: idealul ascetic şi cel cavaleresc. Din seria icoanelor din pronaosul Argeş, contemporane cu vestita ctitorie a Sfântului Voievod Neagoe Basarab şi probabil lucrate de aceiaşi meşteri care au realizat ansamblul mural (Dobromir zugravul din Târgovişte cu echipa sa) au ajuns până la noi doar trei, iar între acestea cea mai bine păstrată este icoana care îi reprezintă pe o faţă pe *Sfântul Gheorghe ucigând balaurul*, iar pe cealaltă pe *Sfântul Cuvios Alexie, omul lui Dumnezeu*, încadrat de *Sfinţii Ioasaf şi Varlaam*.

Seria „icoanelor de familie", numită astfel de către Victor Brătulescu, deoarece în partea de jos sunt reprezentaţi în atitudine votivă domnitorul şi membrii familiei sale[9], este deschisă de cea a *Sfântului Nicolae*, dăruită de domnitor ctitoriei sale din Argeş, icoană datată cu probabilitate între anii 1517 şi 1518. În partea de jos a icoanei, în stânga, sunt reprezentaţi *Sfântul Voievod Neagoe Basarab îngenuncheat, în rugăciune, împreună cu cei trei fii*, iar în dreapta, *Despina-Miliţa cu două dintre fiice*[10]. Compoziţia şi modul de tratare respiră monumentalitate, o trăsătură specifică picturii de panou de la sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul celui următor, pusă de cercetători pe seama strânsei legături cu pictura murală sau chiar a identităţii zugravilor care au lucrat în ambele tehnici[11].

---

7. Alexandru Efremov, „Icoane de la Bistriţa Craioveştilor", p. 468.
8. O reconstituire a amplasării şi a funcţiei acestor icoane, pornind de la mărturii ale călătorilor străini precum Gavriil Protul, Paul de Alep şi a unei descrieri anonime păstrate într-un manuscris de la 1813 o face Emil Lăzărescu, „O icoană puţin cunoscută din secolul al XVI-lea şi problema pronaosului bisericii Mănăstirii Argeşului", în: *Studii şi Cercetări de Istoria Artei*, 14 (1967), 2, pp. 187-199.
9. Victor Brătulescu, „Icoanele de familie ale lui Neagoe Basarab", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 79 (1961), p. 782.
10. Absenţa Anghelinei, moartă la acel moment, din portretele de familie pictate la baza icoanei, a ajutat la datarea acesteia, vezi Alexandru Efremov, „Portrete de donatori în pictura de icoane din Ţara Românească", în: *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, 40 (1971), 1, p. 41.
11. *Arta Ţării Româneşti în secolele XIV-XVI*, p. 56.

◄ *Maica Domnului cu Pruncul, sec. XVI, Palatul episcopal Râmnicu Vâlcea (provine de la schitul Peri)*

Icoana Sfinților Simeon și Sava, realizată în anii de după moartea lui Neagoe Basarab, a aparținut ctitoriei voievodale de la Argeș, de unde a ajuns la *schitul Ostrov* și în prezent se află la Muzeul Național de Artă al României. Icoana îi reprezintă pe sfinții patroni ai Serbiei, la picioarele cărora este îngenuncheată Despina Milița Doamna, îndurerată de moartea soțului și a fiului ei, cu cele două fiice, Roxana și Stana[12]. Portretele sfinților impresionează prin aspectul lor monumental, ele se desprind de pe fondul bogat de aur și sunt tratate deosebit de plastic. Sfântul Simeon este îmbrăcat simplu, în veșmânt monahal, și este rezemat într-un toiag, iar Sfântul Sava, arhiepiscop și organizator al Bisericii Sârbe în secolul al XIII-lea, este reprezentat în veșmânt arhieresc ținând în mâna stângă Evanghelia, în timp ce cu dreapta binecuvântează. Personajele au atitudini calme și hieratice, dar fără severitate. Coloritul este cald, faldurile ample ale rasei lui Simeon sunt reliefate prin pete de lumină. Din punct de vedere pictural, este realizarea cea mai izbutită a atelierului care a lucrat seria de icoane ale Doamnei Despina.

Și icoana *Coborârea de pe cruce*, pictată în anii după moartea lui Teodosie (1522-1523), provine de la biserica mănăstirii Argeșului, de unde a ajuns la schitul Ostrov, iar acum se află la Muzeul Național de Artă al României[13]. În partea stângă, în mod neașteptat pentru o icoană cu acest subiect, a fost pictată Despina, în haine monahale, ținând în mâini trupul fiului său mort, înfățișat în haine voievodale, cu coroană pe cap. Teodosie este reprezentat de mărimea unui copil, zugravul punând în acest fel și mai bine în evidență ideea ofrandei pe care icoana o presupune. În fața Sfintei Fecioare care își plânge Fiul, durerea Despinei putea fi mai bine înțeleasă, iar inscripția întărește acest lucru: „Stăpână, primește sufletul robului tău Ioan Teodosie și adu-l la judecata Ta". Alexandru Efremov remarcă faptul că aceasta este singura icoană românească cu donatori în care donatorul este de proporții atât de mari și nu este redat în poziție de rugăciune, îngenuncheat, ci în picioare, deși inscripția conține o rugăciune[14]. Compozițional, ea trimite spre o Pieta occidentală, iar tipologia chipurilor, modeleul realizat într-o gamă de ocruri cu treceri bruște de la umbră la lumină sunt trăsături caracteristice picturii veneto-cretane.

Comentatorii au remarcat două direcții în care a evoluat pictura muntenească a veacului al XVI-lea, una cu tendințe spre severitate în expresie și colorit, cu o aplecare spre hieratism, al cărei centru ar fi *mănăstirea vâlceană Bistrița*, și cea de-a doua, cu un stil fastuos, aulic, corespunzând gustului elitei Capitalei. Se observă de asemenea, ca o trăsătură generală, pe măsură ce ne apropiem de sfârșitul secolului al XVI-lea, o modificare a canonului: personajele pierd din monumentalitate, au o expresie mai puțin fermă, tratarea veșmintelor devine mai convențională, mai rigidă, dar personajele nu mai au expresia sobră, severă, a deceniilor anterioare, ci capătă o anumită duioșie, și în același timp o mai mare mobilitate. Un exemplar reprezentativ al acestei noi tendințe poate fi socotită *icoa-*

➤ *Sfinții Simeon și Sava, 1522, MNAR (provine de la mănăstirea Argeșului)*

12. A fost datată 1522, pornind de la veșmintele de doliu ale Despinei-Milița.

13. La începutul secolului al XIX-lea, icoana cunoaște repictări masive, „prin osârdia preasfințitului meu stăpân chir Iosif episcopul Argeșului, la leat 1801, de Ilie Zugravul", cum spune inscripția. Atunci s-a pictat cu fondul albastru, a fost „decorat" peisajul cu movilițe cu flori și iarbă și s-a refăcut chipul Mariei Magdalena, toate acestea alterându-i grav stilul.

14. Alexandru Efremov, „Portrete de donatori...", p. 42.

na Născătoarei de Dumnezeu cu arhanghelul Gavriil păstrată la muzeul mănăstirii Hurezi, provenind cel mai probabil dintr-un iconostas. Cele două personaje au grație și eleganță, gesturile și poziția corpului dau dinamism compoziției, iar coloritul e viu, toate acestea conferind icoanei un umanism cald.

Odată cu secolul al XVII-lea și mai ales cu înfloritoarea domnie a lui Matei Basarab se manifestă o tot mai accentuată tendință spre pictural și decorativ; în locul reprezentării bust, personajele sunt redate în întregime, așezate în jilțuri bogat decorate. Fundalurile sunt împodobite cu motive florale, cu ornamente vegetale în relief plat, se resimt influențe renascentiste și baroce. Icoanele realizate de Stroe din Târgoviște pentru biserica *mănăstirii Arnota* (*Sfântul Nicolae, arhanghelul Mihail*, pictate la 1643-1644) dezvăluie prin figura ascetică și prelungă a ierarhului, cu proporțiile capului relativ mici, realizată prin tușe fine, prin cromatica vie care vibrează pe fundalul auriu, influențe ale picturii rusești, kieviene. În timp ce o altă danie a lui Matei Basarab, tâmpla bisericii „Sfântul Dumitru" din Craiova, aflată astăzi la *schitul Crasna* (jud. Gorj), dezvăluie, prin portretele donatorilor (Matei Basarab și Mitropolitul Ștefan îngenuncheați, reprezentați la baza crucii), și prin îngerii din scena Răstignirii, care adună în cupe sângele curs din coasta Mântuitorului, influențe ale picturii occidentale. De altfel, epoca este cea a unor influențe multiple, venite din spațiul grecesc, rusesc și occidental deopotrivă, dar și a unei mai mari cereri de icoane, fapt datorat bogatei activități ctitoricești și răspândirii iconostasului înalt, cu mai multe registre. Astfel, pe lângă meșterii locali, grupați în centre cu intensă activitate artistică precum Târgoviște și Câmpulung, lucrează și meșteri străini, chemați de ctitori, sau zugravi itineranți[15]. Ei pictează atenți la spiritul timpului, la schimbările produse în arta icoanei și în același timp continuând linia tradiției.

Epoca este și a unor intense contacte culturale și artistice între Moldova și Țara Românească, fapt care duce la împrumutul unor elemente stilistice dintr-o provincie în alta: icoanele cu decor incizat sau în relief plat, cunoscute în Moldova din secolul al XVI-lea, pătrund acum și în Muntenia. Din *iconostasul bisericii Stelea*, ctitoria lui Vasile Lupu din Țara Românească de la 1644, s-a păstrat *icoana de hram*, în prezent la Muzeul Național de Artă al României (MNAR), *Învierea Domnului*, semnată și datată „Andrei din Lvow, 1646", care se înscrie, din punct de vedere stilistic, în ambientul picturii ucrainene. Icoanele prăznicare ale aceluiași iconostas trimit, prin compoziția redusă la esențial și acuratețea desenului miniatural, la icoanele din timpul Movileștilor[16].

Din producția bogată și diversă a mijlocului secolului al XVII-lea mai poate fi amintită o serie de patru icoane – *Iisus Hristos pe tron între apostoli*, *Maica Domnului cu Pruncul pe tron între arhangheli și profeți*, *Sfântul Nicolae pe tron* și *Sfântul Gheorghe pe tron* – provenind din iconostasul bisericii „Sfântul Nicolae" a *mănăstirii Aninoasa* (1677, ctitorie a lui Tudoran din Aninoasa, fost mare clucer, devenit Teodosie monahul).

15. Ana Dobjanschi, „Pictura brâncovenească de icoane", în: *Moștenirea brâncovenească*, Doina Mândru (ed.), Centrul Cultural Palatele brâncovenești, București, 2008, p. 84.

16. Ana Dobjanschi, „Influențe moldovenești în arta Țării Românești în secolul al XVII-lea: Ușa împărătească de la Dragoslavele (județul Argeș)", în: *Ars Transsilvaniae*, 3 (1993), pp. 71-91.

▲ *Matei Basarab și Mitropolitul Ștefan I, 1651-1653, detaliu de la baza crucii, iconostasul schitului Crasna-Gorj*

Ele introduc în orizontul vizual al aceleiași epoci o notă originală, inedită, dar care nu va mai fi continuată, caracterizată de profunzimea și dinamismul unității corp-drapaj, care dă adâncime spațiului, și de „tendința anti-decorativă" a tronului obținută prin grafismul discret și prin caracterul oarecum nedistinct al ornamentului stucat. Constanța Costea, care analizează cele patru icoane punându-le în relație cu tendințele manifestate în pictura pe lemn din Țara Românească din deceniile următoare, identifică aici o direcție mai puțin cercetată a artei postbizantine, care se dovedește a fi aplecată nu atât spre „bidimensionalitatea perfectă" și „antirealismul" proprii icoanei cretane, cât spre un tip de tratare anatomică a personajului ce trimite la clasicismul secolului al XIV-lea, la pictura murală din nordul Greciei. Chipurile sunt calme, concentrate, iar expresia lor e caldă, senină, un umanism artistic propriu epocii și care se va regăsi în timp în sintaxa imaginii brâncovenești[17].

În epoca cantacuzin-brâncovenească, pictura de icoane, ca de altfel întreg mediul cultural, cunoaște fertile influențe grecești. Apare o nouă tendință, dominată de stilul icoanei cretane, caracterizată de un tip de abordare rafinată, intelectualistă, care, în planul imaginii, se traduce prin acel tip de reprezentare în care evenimentele și obiectele

17. Constanța Costea, „Icoanele de la Aninoasa și unele probleme ale imaginii în Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea", în: *Artă, istorie, cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Ed. Nereamia, Cluj-Napoca, 2003, pp. 222-225.

apar simultan într-un plan, coerent articulat, dar lipsit de conținut spațial[18]. Sunt icoane care dovedesc, prin importanța acordată detaliilor de costum și podoabă, prin strălucirea culorilor și virtuozitatea execuției, eleganță, dar, treptat, și un anume manierism provenind din reluarea acelorași tipuri și de folosirea caietelor de modele care circulau în epocă. Acestei viziuni, caracterizată de aplecarea spre fastul și bogăția detaliilor tratate ornamental și spre un anume decorativism, îi sunt îndatorate numeroasele icoane care împodobesc ctitoriile Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu și ale boierilor Cantacuzini. Autorii lor sunt zugravii care au lucrat pe șantierele vremii pentru a picta zidurile acestor biserici, între care două nume se impun cu precădere: Constantinos, zugrav grec care a pictat mai întâi la biserica Doamnei din București și apoi a fost chemat de Constantin Brâncoveanu să împodobească ctitoria domnească de la Hurezi, și Pârvu Mutu, zugravul Cantacuzinilor, format în mediul artistic al bisericii mănăstirii Negru-Vodă din Câmpulung, ajuns apoi în Moldova, unde, sub influența picturii veacului al XVI-lea și a meșterilor greci și moscoviți, își desăvârșește stilul.

La fel ca în frescă, și în arta icoanei se configurează acum o nouă concepție care determină modificări formale esențiale ce vor ajunge să impună un stil până către începutul secolului al XIX-lea. Influențele athonite și din diferite centre ale lumii grecești, școala italo-cretană îndeosebi, alături de unele influențe occidentale, conduc spre realizarea unei noi sinteze. Tratarea mai naturalistă a carnației, ornamentica grafică, înclinația spre fast, preluate de arta athonită din cea postrenascentistă apuseană, au influențat decisiv modul de a picta al iconarilor munteni. Legăturile cu Italia, cu Austria, cu ateliere transilvane au determinat la rândul lor modificări stilistice în sensul orientării spre formele și ornamentica barocă. Se poate observa astfel o aplecare spre narativ și un dinamism mai accentuat, o tratare mai liberă a gesturilor și a fizionomiilor, o predilecție spre folosirea aurului nu doar pentru fundal, ci și pentru costume sau decor. Decorul vegetal de inspirație barocă se întâlnește pe jilțurile impunătoare pe care stau personajele, pe veșmintele lor fastuoase sau împodobind fundalul icoanei.

Icoanele din tâmpla bisericii *mănăstirii Cotroceni* (1680), atribuite lui Constantinos, se înscriu printre creațiile de vârf ale epocii, definindu-i caracteristicile. Tipurile iconografice ale icoanelor împărătești se orientaseră deja spre reprezentarea personajelor „pe tron": *Maica Domnului cu Pruncul „Hodighitria"* preferată în veacurile dinainte este înlocuită cu *Maica Domnului cu Pruncul pe tron* de tip *„Nikopoia"* (a *Întrupării*) înconjurată de profeți, iar *Iisus Hristos Pantocrator* este înlocuit cu *Iisus Hristos pe tron înconjurat de apostoli*. În friza *Deisis*, apostolii sunt reprezentați așezați în jilțuri, un element de noutate care va fi preluat în pictura din Țara Românească în secolul al XVIII-lea, iar friza praznicarelor manifestă aici acea aplecare spre narativ și livresc care va caracteriza întreaga pictură a epocii[19].

➤ *Iconostasul bisericii mănăstirii Cotroceni, 1680, pictură icoane Constantinos zugravul, MNAR*

18. Constanța Costea, „Icoanele de la Aninoasa...", p. 224.
19. Ana Dobjanschi, „Influența grecească în pictura brâncovenească de icoane", în: *Ars Transsilvaniae*, 7 (1987), pp. 115-118.

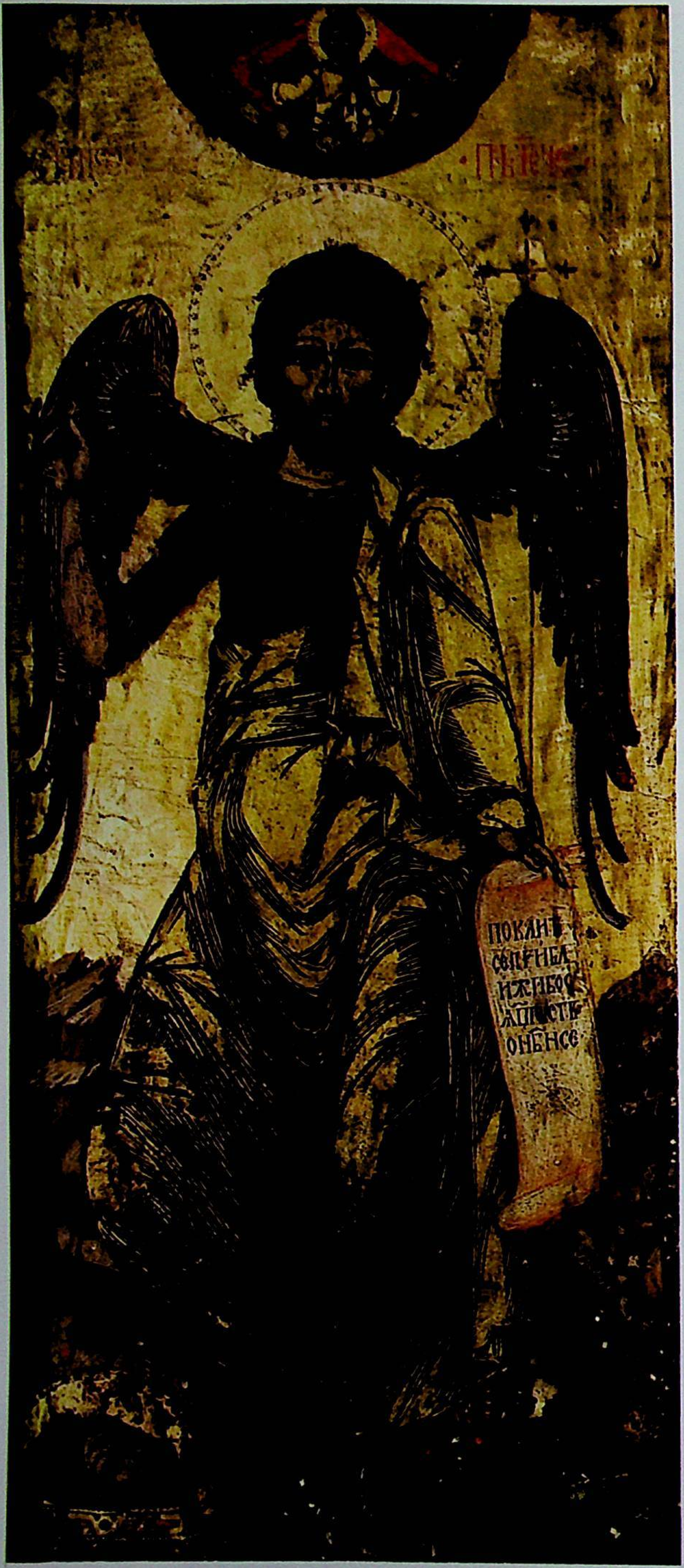

▲ *Maica Domnului pe tron cu profeți, 1680, iconostasul bisericii mănăstirii Cotroceni, MNAR*

▲ *Iisus Hristos pe tron cu Apostolii, 1680, iconostasul bisericii mănăstirii Cotroceni, MNAR*

▲ *Sf. Ioan Botezătorul, 1692, iconostasul bisericii „Sf. Trei Ierarhi" din Filipeștii de Pădure, Pârvu Mutu*

Mănăstirea Hurezi a însemnat și în cazul icoanelor o *adevărată școală de artă brâncovenească*. Icoanele împărătești din iconostasul bisericii mari, precum și icoanele din tâmpla paraclisului îi sunt atribuite lui Constantinos. Între acestea din urmă, cea cu *Sfinții Împărați* are pictată la baza crucii, în poziție de rugăciune, familia domnitorului Constantin Brâncoveanu.

Lui Pârvu Mutu i s-au atribuit, mai mult sau mai puțin întemeiat, diferite icoane. Alexandru Efremov consideră cu totul eronată atribuira cea mai frecvent întâlnită, icoana *Cinei de la Mamvri* din muzeul mănăstirii *Sinaia*, care nu are „prin concepție, prin desen și mai puțin prin colorit nimic comun cu stilul zugravului", în timp ce icoanele împărătești din iconostasul bisericii din *Filipeștii de Pădure* și icoana de hram din iconostasul bisericii „Adormirea Maicii Domnului" din Râmnicu Sărat (acum la MNAR) sunt socotite între atribuirile cele mai sigure și reprezentative pentru maniera lui Pârvu Mutu[20]. Primele se remarcă prin elemente ale artei moldovenești din veacul al XVI-lea, iar cea de la Râmnicu Sărat este socotită un exemplar desăvârșit al sintezei realizate în pictura de icoane a epocii.

Bogata producție de icoane a epocii brâncovenești dezvăluie, la o analiză de detaliu, două etape: una „clasicizantă", care cuprinde cu aproximație ultimele decenii ale secolului al XVII-lea, corespunzând perioadei de închegare a stilului, iar cea de-a doua, „barochizantă", acoperind primele două decenii ale secolului al XVIII-lea[21]. Un element caracteristic celei de-a doua etape este tronul bogat decorat cu elemente vegetale, zoomorfe sau chiar antropomorfe, urmând trasee curbe, șerpuitoare, ondulate. Caracteristica lui dominantă, ornamentația barocă, se dovedește însă la o privire mai atentă ca fiind o „emblemă lipsită de valori spațiale" (Constanța Costea) și de elemente care definesc barocul ca stil european: mobilitatea și multiplicitatea punctelor de vedere, asimetria, contradictoriul. În cazul nostru, arată Constanța Costea, el se dovedește a fi mai curând o structură decorativă liberă, decupată prin desen din fondul de aur și absorbită în conținutul abstract și ideal al acestuia[22].

20. Al. Efremov, *Icoane românești*, p. 63.
21. Ana Dobjanschi, „Pictura brâncovenească de icoane", p. 105.
22. Constanța Costea, „Icoanele de la Aninoasa...", p. 224.

Deisis, 1692, iconostasul bisericii „Sf. Trei Ierarhi" din Filipeștii de Pădure, Pârvu Mutu

▲ *Detaliu din registrul apostolilor, 1692, iconostasul bisericii „Sf. Împărați" a mănăstirii Hurezi, Constantinos zugravul*

Cele două icoane împărătești pictate de Athanasie zugravul la 1699, provenind de la Mitropolia din Târgoviște (în prezent la MNAR) – *Iisus Hristos Împărat și Mare Arhiereu* (temă iconografică ce ia locul celei cu *Iisus Hristos Pantocrator-Deisis*) și *Maica Domnului cu Pruncul – „Nikopoia"* – impresionează prin excesiva decorare a tronului și a veșmintelor, într-o execuție de o rară minuțiozitate, iar cea de-a treia, *Sfinții Împărați Constantin și Elena*, se remarcă printr-un element inedit: ilustrarea la picioarele crucii a orașului Constantinopol, fapt ce dezvăluie gustul pentru livresc prezent în pictura epocii, trimiterea la literatura hagiografică și la cultul împăratului Constantin fiind evidentă în acest caz.

Pictorii proveniți din șantierele de la mănăstirea Hurezi au lăsat o remarcabilă producție de icoane care împodobesc astăzi biserici, colecții și muzee mănăstirești. Sunt icoane împărătești sau praznicare din catapeteasmă ori icoane mobile, unele dintre acestea cu dublă față, așa numitele praznicare duble, pe care sunt reprezentate marile sărbători, sfinți ierarhi, mucenici și cuvioși. Toate se remarcă prin fast, prin folosirea aurului, atât pentru fond, cât și pentru marcarea faldurilor și a podoabelor veșmintelor, ori pentru decorarea tronurilor, prin tratarea mai blândă, mai umanizată a chipurilor sfinților, transmițând mai explicit stări și sentimente. Compozițiile sunt dinamice, narativul este mai prezent și peste toate regăsim un stil mai accentuat în redarea veșmintelor și în expresivitatea chipurilor. Desenul este îngrijit, caligrafic, cromatica este realizată din tonuri armonioase de roșu, albastru, verde și mult aur, este puternică, vie, strălucitoare.

➤ *Sfânta Treime, 1704, iconostasul bisericii „Adormirea Maicii Domnului" a mănăstirii Polovragi*

▲ *Maica Domnului cu Pruncul, 1711 (stânga), Iisus Hristos pe tron, 1711 (dreapta) din iconostasul bisericii „Adormirea Maicii Domnului" a mănăstirii Govora*

Sunt trăsături pe care le regăsim în icoanele care împodobesc iconostasele bisericilor din ctitoriile brâncovenești Mamu (1699, Marin zugravul?), Polovragi (1704-1705, Istrate și Hranite), Surpatele (1706, Iosif, Andrei, Hranite, Ștefan), Fedeleșoiu (c. 1708, Iosif „iconopiseț"), Govora (1711, Iosif ieromonahul), Sărăcinești (1717-1718)[23].

Aceste exemple definesc o epocă de vârf în istoria icoanei românești, ale cărei ecouri vor dăinui încă aproape un veac și le vom regăsi în gustul pentru detalierea narativă a imaginilor și pentru pitoresc, în grija cu care sunt descrise vegetația peisajelor și obiectele folosite în redarea scenelor. Un stil aflat în căutarea efectelor plastice tipic medievale, pentru care strălucirea metalului prețios nu trimite la opulență, ci, în sensul teologiei luminii, la relația dintre materialitate și imaterialitate, la evanescența suprafețelor aurite[24]. În secolul al XIX-lea, pe lângă icoane produse în medii populare, care mai amintesc de moștenirea postbizantină și de cea brâncovenească, sub influența artei apusene, a picturii laice de șevalet, încep să fie pictate, chiar și în școli mănăstirești, precum cele de la mănăstirile Cernica, Căldărușani și Buzău, icoane în stilul academist, ele sunt deja o vârstă decadentă a icoanei, care își pierde treptat funcția liturgică, devenind un simplu tablou religios.

---

23. Pentru datarea și atribuirea iconostaselor brâncovenești din județul Vâlcea vezi Corina Popa, Ioana Iancovescu, Vlad Bedros, Elisabeta Negrău, *Repertoriul picturilor murale brâncovenești. I. Județul Vâlcea*, Ed. Unarte, București, 2008.

24. Vlad Bedros, „Pictura epocii brâncovenești între livresc și fastuos", în: *Ctitorii brâncovenești. Elemente de artă eclezială medievală*, Ed. Cuvântul Vieții, București, 2014, p. 165. În estetica picturii bizantine se vorbește despre fondul de aur și despre capacitatea sa de a străluci și de a deveni, în anumite condiții, sursă de lumină. Vezi Otto Demus, *Byzantine Mosaic Decoration. Aspects of Monumental Art in Byzantium*, Boston, Massachusetts, ³1964, pp. 35-36.

◄ *Adormirea Maicii Domnului, 1704, iconostasul bisericii „Adormirea Maicii Domnului" a mănăstirii Polovragi*

2. Moldova

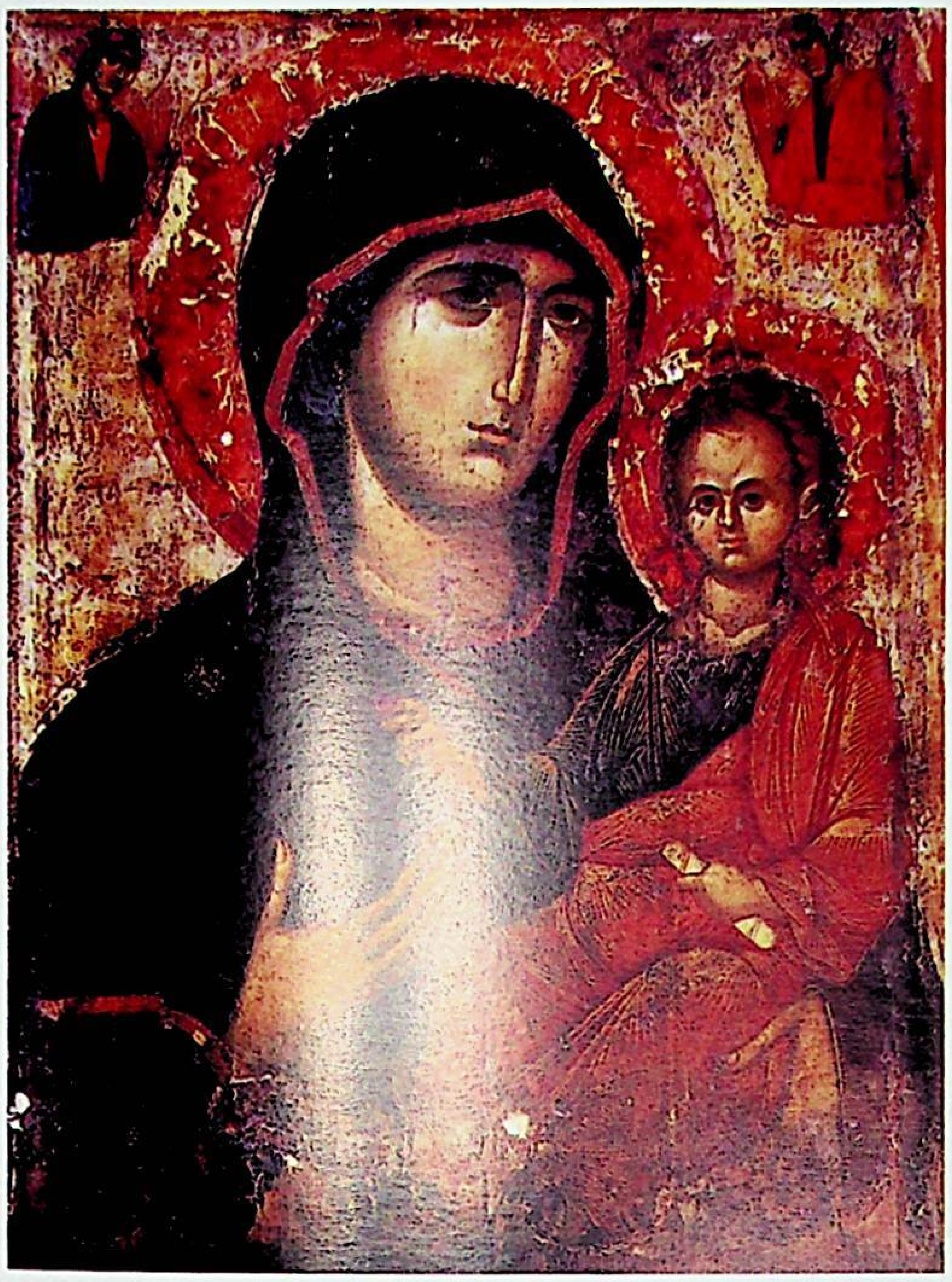
Toți cercetătorii care s-au aplecat asupra fenomenului sunt de acord că în Moldova pictura de panou cunoaște perioada sa de apogeu în secolul al XVI-lea. De atunci datează cele mai valoroase icoane ajunse până la noi, care pot fi analizate și studiate în raport cu influențele venite din spațiul bizantin-balcanic, din cel rusesc, dar și în relație cu întreaga creație artistică a epocii, la fel de bogată în pictura în frescă sau miniaturi. Se păstrează mărturii și din epoci anterioare, din timpul domniei lui Alexandru cel Bun sau a Sfântului Voievod Ștefan cel Mare, dar cel mai adesea aici ne aflăm pe un teren al supozițiilor, multe dintre atribuiri și datări întemeindu-se pe tradiția locului, sau, în cel mai bun caz, pe analogii stilistice. Corina Nicolescu notează referitor la aceasta că: „În toate mănăstirile întemeiate în secolul al XIV-lea sau în primii ani ai veacului următor (Bistrița, Neamț, Bogdănești, Humor, Pângărați, Bisericanu etc.) s-a transmis tradiția artistică și istorică a existenței unor icoane mai vechi”[25]. Și continuă, urmând datări propuse de I.D. Ștefănescu sau Nicolae Iorga, cu exemple precum cele două icoane păstrate la Râșca *„considerate după amintirea locului* că ar fi aparținut unei vechi ctitorii ruinate de la Bogdănești, fiind aduse de Petru Rareș în noua sa mănăstire, cu grupul de icoane din pronaosul de la Humor din care două *par să ascundă* sub repictări ulterioare fragmente de pictură mai veche (*subl.n.*)”. Formulările precaute lasă să străbată nesiguranța și aceasta pentru că orice „tradiție a locului” rămâne doar o presupunere atâta timp când nu avem o icoană datată prin inscripție înainte de începutul secolului al XVI-lea.

Și totuși, există unele exemplare ale căror stil și factură, de cea mai autentică tradiție constantinopolitană, însoțite de o tradiție legendară, le plasează în epoca lui Alexandru cel Bun. Sunt cele două icoane din epoca Paleologilor care, potrivit tradiției, ar fi dăruite de către soția împăratului Manuil al II-lea Paleologul doamnei Ana, soția lui Alexandru cel Bun (icoana *Sfintei Ana cu Prunca Maria*, acum la mănăstirea Bistrița), respectiv de către împăratul Ioan al VIII-lea Paleologul Mitropolitului Iosif Mușat și doamnei Ana (icoana cu dublă față, *Maica Domnului „Hodighitria”* și *Sfântul Gheorghe*, aflată acum la mănăstirea Neamț). Momentul și contextul intrării lor în Moldova nu pot fi stabilite cu certitudine[26], dar analiza stilistică le plasează în rândul operelor de artă a epocii Paleologilor, ca produs al unui atelier constantinopolitan. În cazul icoanei cu dublă față, pornind de la temă, de la analogiile stilistice și iconografice (în principal analogii de detaliu între Sfântul Gheorghe și sfinți militari din paraclisul mănăstirii Chora), s-a formulat ipoteza că aceasta își găsește locul printre imaginile constantinopolitane din primul sfert al secolului al XIV-lea, putând fi circumscrisă ambianței Chorei[27]. Mai mult, în atmosfera de severitate, de „concentrare asupra cunoașterii directe a luminii divine”, din reprezentarea „Hodighitriei”, se întâlnește un tip de imagine care trimite la experiența isihastă familiară constantinopolitanilor primei jumătăți a veacului al XIV-lea, prin scrierile și

25. Corina Nicolescu, *Icoane vechi românești*, Ed. Meridiane, București, 1976, p. 12.

26. Vezi pentru aceasta Al. Elian, „Moldova și Bizanțul în secolul al XV-lea”, în: *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Marcu Berza (ed.), Ed. Academiei, București, 1964, pp. 97-179 și Ciprian Zaharia, *Iosif I Mușat, întâiul mare ierarh român*, Roman, 1987.

27. Constanța Costea, „Un exemplar de artă paleologă în România”, în: *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Iași*, 26 (1989), p. 384 sau Constanța Costea, „A Paleologian Icon in Moldavia”, în: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts*, 26 (1989), p. 5.

▲ *Maica Domnului cu Pruncul și Sf. Mc. Gheorghe, cele două fețe ale icoanei de la mănăstirea Neamț, sec. XVI*

povățuirea mitropolitului Teolipt al Filadelfiei și ale lui Grigorie Sinaitul[28]. Influența pe care această icoană, ajunsă în Moldova, cel mai probabil, la sfârșitul secolului al XIV-lea, a avut-o asupra creației iconarilor moldoveni, nu a fost analizată, dar independent de aceasta ea rămâne un exemplar de vârf, expresie a nivelului culturii medievale moldovenești la acel moment.

Coerența și unitatea stilistică a programelor iconografice din pictura murală a epocii ștefaniene (Pătrăuți, Voroneț, „Sfântul Ilie"-Suceava, Bălinești, Popăuți), eleganța, monumentalitatea și rafinamentul cromatic și al modelajelor din miniaturile lui Gavriil Uric (*Tetraevangheliarul* din 1424) așază arta Moldovei secolului al XV-lea în cea mai bună descendență bizantină. Mai mult, apărută cel mai târziu între „școlile naționale", ea își dovedește forța și vitalitatea în condițiile în care celelalte școli balcanice cunosc deja decadența, îndreptându-se către academism sau provincialism[29]. Dar, în timp ce miniaturi, broderii și ansambluri murale aparținând acestei perioade s-au păstrat până

---

28. Constanța Costea, „Un exemplar...", p. 386. Pentru isihasm în Constantinopolul epocii Paleologilor, vezi recentele ediții Grigorie Palama, *Scrieri I* și *II*, însoțite de ample studii introductive ale Diac. Ioan I. Ică jr. și, în special, Diac. Ioan I. Ică jr. „Sfântul Grigorie Palama – scriitor isihast și epoca", în: Grigorie Palama, *Fecioara Maria și Petru Athonitul – prototipuri ale vieții isihaste și alte scrieri duhovnicești. Scrieri II*, Ed. Deisis, Sibiu, 2005, pp. 5-150. Pentru mitropolitul Teolipt al Filadelfiei și influența sa asupra elitei urbane bizantine, vezi Teolipt al Filadelfiei, cuviosul și mărturisitorul, *Cuvinte duhovnicești, imne și scrisori*, studiu introductiv și traducere Diac. Ioan I. Ică jr., Ed. Deisis, Sibiu, 2000.
29. Marina Ileana Sabados, „Iconografie și stil în pictura din Moldova secolului al XVI-lea. Fresca, pictura pe lemn, miniatura. Vedere comparată", în: *Ars Transsilvaniae*, 3 (1993), p. 43.

la noi, icoanele pe lemn sunt mai curând o raritate. Alexandru Efremov propune două exemple, în sinteza sa asupra icoanei românești: *Maica Domnului „Hodighitria"* din biserica *mănăstirii Agapia*, al cărei mod de tratare și cromatică îi permit analogii cu pictura murală din epoca Sfântului Voievod Ștefan cel Mare, respectiv o icoană aflată în muzeul mănăstirii Agapia, *Soborul cuvioaselor femei,* a cărei compoziție simplă, simetrică, lipsită de obișnuitele arhitecturi din fundal, la care se adaugă „eleganța desenului, sobrietatea reținută a coloritului și liniștea statutară a figurilor cu chipuri concentrate", o plasează în aria stilistică a picturii ștefaniene[30]. Sunt exemple susținute mai mult de convingerea, logică de altfel, că, în absența unei tradiții a veacurilor anterioare, nu am putea explica apariția, chiar de la începutul secolului al XVI-lea, a unei bogate și valoroase producții de icoane, decât de argumente mai puternice decât analogiile stilistice.

O descoperire mai recentă, făcută în colecția muzeală a *mănăstirii Putna*, identifică și alte icoane care aparțin acestei perioade. Demonstrația, deosebit de riguroasă, corectează opinia întâlnită până acum în literatura de specialitate și arată că icoana *Înălțării* și opt icoane cu *Sfinții Apostoli* de la Putna provin dintr-un atelier rusesc din secolul al XV-lea, ceea ce permite formularea ipotezei că ar fi făcut parte din iconostasul primei biserici (1469-1470) a ctitoriei ștefaniene[31]. Concluzia aruncă o nouă lumină asupra producției de icoane a acestui veac, dar și asupra preferinței existente la un moment dat pentru arta iconarilor ruși, în acest caz pentru o echipă de pictori moscoviți itineranți. Fenomenul migrării meșterilor (zugravi, iconari, constructori) în perioada bizantină târzie și în cea postbizantină este atestat și în alte situații; acum ei nu mai sunt, ca în perioada bizantină, proveniți din atelierele constantinopolitane, ducând meșteșugul în țările din lumea ortodoxă, ci sunt chemați și circulă dintr-o zonă ortodoxă în alta: pictorii din țările sud-slave călătoresc în Rusia, iconari ruși lucrează în afara hotarelor țării lor și, fapt deosebit de interesant, lucrând în respectivele medii artistice, acceptă și împrumuturi stilistice locale[32]. Icoanele de la Putna nu sunt doar exemple de bună calitate pentru arta icoanei în veacul al XV-lea, ci și expresia legăturilor existente între țările ortodoxe în perioada postbizantină, a relațiilor stabilite pentru a înzestra și împodobi biserica unei mănăstiri.

Pentru Moldova, veacul al XVI-lea este momentul de apogeu, nemaiatins nici înainte, nici după, la o intensitate comparabilă. Desigur că un rol important l-au avut aici puternicele și bogatele mănăstiri, ctitorii ale domnitorilor și boierilor timpului, care în generoase gesturi ctitoricești le înzestrau cu numeroase danii.

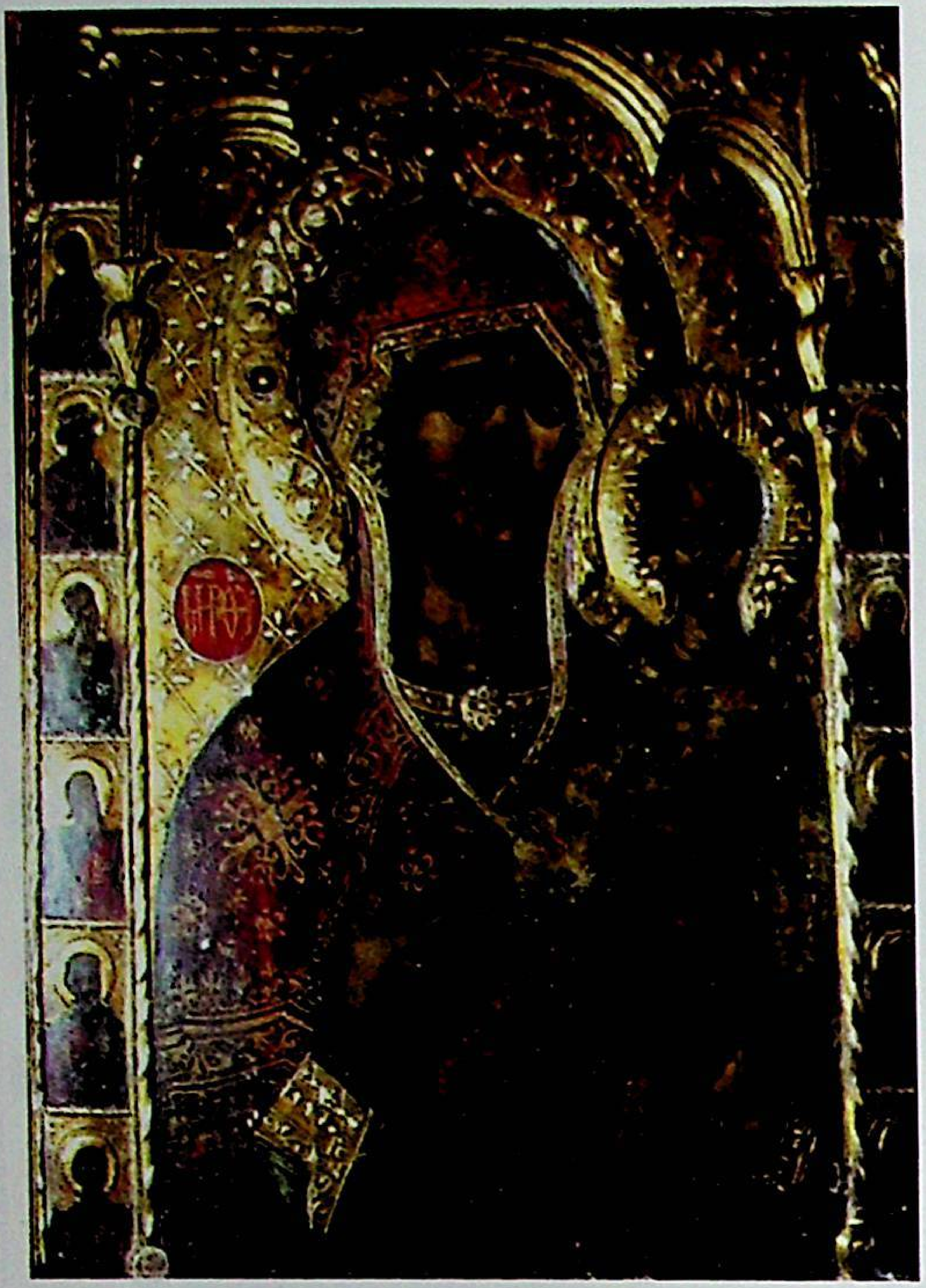
➤ *Înălțarea Domnului, sec. XV, mănăstirea Putna*

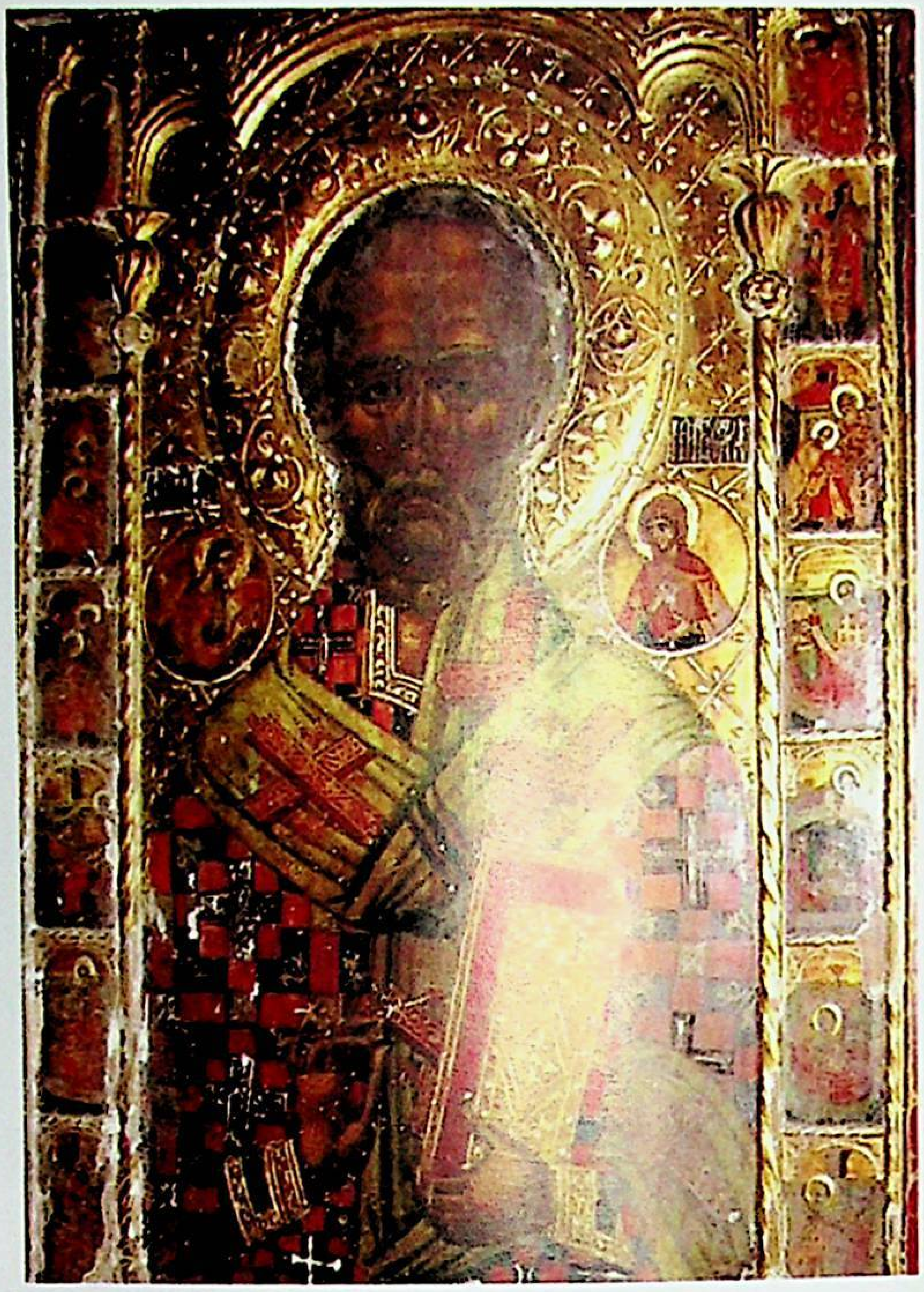
30. Al. Efremov, *Icoane românești*, pp. 80-81. Încadrarea nu este acceptată de cercetarea recentă asupra icoanei moldovenești a secolului al XVI-lea. Icoana *Cuvioaselor femei de la Agapia*, provenită de la schitul Văleni, este prin stil contemporană cu frescele de la Humor, aparținând așadar primei jumătăți a secolului al XVI-lea. Argumente sunt: canonul de proporționalitate, prețiozitatea materiei picturale, transparența drapajelor. Marina Ileana Sabados, „Din nou despre «comoara» de icoane de la Văleni – Piatra Neamț", în: *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 44 (1997), p. 16.

31. Marina Ileana Sabados, „Vechi icoane rusești la Mănăstirea Putna", în: *Ars Transsilvaniae*, 19 (2009), pp. 109-116. Profesoara Enghelina Smirnova, specialistă în icoana novgorodeiană și moscovită, confirmă faptul că icoanele din registrul Deisis aparțin unor zugravi ruși, veniți în Moldova, și observă faptul că ei nu au reprodus iconografia specifică iconostaselor rusești a epocii, ci au răspuns comenzii în spiritul tradiției locului, urmând un stil mai clasicizant. Enghelina Smirnova, „Icoane ale maeștrilor ruși din secolul al XV-lea la Mănăstirea Putna. Registrul apostolilor și prăznicarele", în: *Analele Putnei*, 6 (2010), 1, p. 11.

32. Enghelina Smirnova, „Icoane ale maeștrilor ruși...", pp. 16-17.

▲*Maica Domnului cu Pruncul încadrată de profeți, 1539 (stânga), Sf. Ierarh Nicolae, 1539 (dreapta) de la Ursiu de Sus, Mureș*

O cronologie riguroasă este greu de realizat, noi descoperiri și reevaluări critice refac vechile atribuiri și datări, perpetuate în timp, iar apropierile stilistice pledează pentru unitatea de concepție a artei în Moldova secolului al XVI-lea, făcând dificilă delimitarea nuanțată. Vom prezenta însă câteva grupuri de icoane, așa cum sunt ele cunoscute în istoriografia de artă, legate cel mai adesea de locul unde au fost descoperite sau în care se află în prezent, decât de biserica sau mănăstirea căreia i-au aparținut, după care, urmărind liniile de forță ale unei expuneri sintetice făcute de Marina Sabados, cea care a dedicat studii de mare profunzime și cuprindere epocii, vom puncta câteva etape în evoluția acestui capitol din arta icoanei în mănăstirile românești.

Cea mai veche icoană din Moldova, datată cu precizie, aparține începutului de secol XVI; este icoana *Duminica tuturor sfinților*, a cărei inscripție, în slavonă, ne dă toate informațiile necesare: „a fost pictată de monahul Amfilohie în tinerețea sa. A fost cumpărată de Pașco de la Vama în 7022 (1514) iunie 6”[33]. Se găsește acum în muzeul *mănăstirii Sucevița*; este o icoană de mari dimensiuni, pe trei registre, cu Iisus Emanuel aflat într-un medalion circular cu două stele în cinci colțuri suprapuse, înconjurat de îngeri și de Născătoarea de Dumnezeu și Ioan Botezătorul (registrul întâi), cu sfinți profeți, patriarhi, apostoli, ierarhi (registrul al doilea), cu sfinte femei, împărătese, mucenițe, cuvioase (registrul al treilea). Date despre monahul Amfilohie nu avem, dar simpla

33. *Apud* Marina Ileana Sabados, „Une icône moldave inconnue du commencement du XVIe siècle”, în: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts*, 28(1991), p. 3.

menţiune a numelui unui monah-pictor de icoane este o informaţie preţioasă.

Un alt grup de icoane datate prin inscripţii şi, în plus, cu evidente similitudini stilistice, se compune din cele două descoperite la *Ursiu de Sus* (jud. Mureş) – *Maica Domnului cu Pruncul încadrată de 12 profeţi* şi *Sfântul Nicolae* – respectiv cea de-a treia, descoperită în 1981 în capela din satul Silişte (jud. Neamţ), *Maica Domnului cu Pruncul*, încadrată de 12 profeţi, aflată acum la Arhiepiscopia Romanului şi Bacăului. Formularea inscripţiilor este identică, doar donatorul diferă: pentru primele două, Pan Luca din Ursiu, boier din Transilvania, la 1539, iar pentru a treia, Dan, mare vistiernic al voievodului Petru Rareş, la 1549[34]. Toate trei prezintă trăsături specifice picturii pe lemn din Moldova epocii lui Petru Rareş: monumentalitatea compoziţiei, eleganţă şi somptuozitate, expresivitatea sobră a portretelor, tratarea plastică îngrijită, geometrizantă, a faldurilor[35]. Un alt aspect comun acestor icoane este fondul aurit şi ştanţat, despre care până acum se credea că este specific sfârşitului secolului al XVI-lea şi începutului celui următor[36], particularitate pe care icoanele de la *Ursiu* şi *Silişte*, datate în prima jumătate a secolului al XVI-lea, o corectează. Descoperirea lor confirmă faptul că a existat o evoluţie a procedeului pe parcursul secolului al XVI-lea, de la aureole reliefate, decorul extinzându-se pe fond, inspirat mai întâi din decorul medieval (serial, predominat geometric, abstract), şi apoi, în scurt timp, din motive renascentiste, pentru ca la sfârşitul secolului decoraţia să se inspire din motivele orientale, un repertoriu care începe să cunoască de atunci o largă răspândire[37]. Grupul Ursiu-Silişte prezintă trăsături care trimit la cele patru icoane împărăteşti de la *mănăstirea Humor* (*Iisus Hristos Pantocrator, Maica Domnului „Hodighitria", Arhanghelul Mihail şi Adormirea Maicii Domnului*), despre care se presupune că provin din vechiul iconostas (1530) al ctitoriei lui Toader Bubuiog. Toate pot fi caracterizate printr-un set de trăsături

▲ *Maica Domnului cu Pruncul încadrată de profeţi, 1530, iconostasul bisericii mănăstirii Humor*

34. Marina Ileana SABATOS, „O nouă contribuţie la cunoaşterea picturii de şevalet din Moldova secolului al XVI-lea", în: *Studii şi Cercetări de Istoria Artei*, 31 (1984), p. 89. Pentru icoanele din Transilvania s-a presupus că au fost realizate de un meşter pictor călător prin Transilvania, ori că au fost comandate de către nobilul transilvănean la una dintre mănăstirile bucovinene care aveau ateliere de iconari. Vezi Marius PORUMB, „Icoanele moldoveneşti ale bisericii de lemn din Ursiul de Jos, judeţul Mureş", în: *Studia Universitatis Babeş-Bolyai. Series Historia*, 18(1973), 2, p. 38.

35. Marina Ileana SABATOS, „O nouă contribuţie...", p. 91.

36. Corina NICOLESCU, *Icoane vechi româneşti*, p. 17. Pornind de la această ipoteză de lucru, icoanele decorate astfel erau datate în consecinţă.

37. Marina Ileana SABATOS, „O nouă contribuţie...", p. 91.

comune: modelaj cromatic nuanțat al chipurilor, desen geometrizant al pliurilor drapajelor, folosirea abundentă a fondului de aur și, cel mai important, monumentalitatea, raportul persoană-suprafața în care aceasta se circumscrie.

Dar expresia completă a icoanei moldovenești a secolului al XVI-lea o dă ceea ce istoriografia de artă numește „icoanele de la Văleni". În 1935, I.D. Ștefănescu a publicat un studiu în care a prezentat impresionantul tezaur de 139 de icoane descoperit în biserica de lemn a fostului schit Văleni[38]. Ctitorie a lui Petru Rareș, schitul de monahii Văleni a fost înzestrat de-a lungul anilor și de către alți domnitori, Alexandru Lăpușneanu, Petru Șchiopul și, cel mai important, considerat chiar al doilea ctitor, Ieremia Movilă, care reconstruiește și înzestrează biserica cu un nou iconostas.

Cercetarea recentă asupra patrimoniului de la *Văleni* confirmă existența a două iconostase, la începutul și la sfârșitul secolului al XVI-lea, restul icoanelor având diferite destinații în cult, dar nu și funcția de a reconstitui decorul mural al bisericii, cum presupunea autorul articolului din 1935[39]. Din primul iconostas au fost identificate aproape integral friza *Marea Deisis*, icoanele praznicare *Botezul Domnului*, *Schimbarea la Față* și *Înălțarea Domnului* (astăzi în colecțiile muzeale de la Văratec, Agapia și Bistrița), având aceeași tipologie compozițională, cu personajele concentrate într-un plan unic și simplificarea la maximum a coordonatelor spațiale ale imaginii[40]. Iconostasului din vremea lui Ieremia Movilă îi aparțin patru icoane împărătești aflate acum în muzeul mănăstirii Văratec: *Iisus Hristos Pantocrator* (Deisis) *cu 12 Apostoli*, *Maica Domnului cu Pruncul „Hodighitria" înconjurată de profeți*, *Sfântul Ierarh Nicolae* și *Schimbarea la Față* (icoana de hram), care dezvăluie o nouă viziune compozițională (în special în cazul icoanei cu *Schimbarea la Față*) cu planuri gradate spre fundal. Dintre praznicare, Coborârea la Iad, aflată acum la muzeul mănăstirii Bistrița, se crede că ar fi aparținut acestui al doilea iconostas. În ceea ce privește restul icoanelor, despre care nu sunt indicii că ar fi făcut parte din cele două iconostase, se poate observa un grup unitar datat la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul celui următor. O parte dintre acestea au inscripții de danie care includ și anul, precum *Înălțarea Sfintei Cruci*, „făcută de Salomia, a pictat Gliorea zugravul la 1613", *Împărtășania Apostolilor*, comandă a monahiei Ștefana de la 1613 și *Izgonirea din Rai*, făcută de Doroda monahia, la 1614[41]. Se observă că ultimele două au teme neobișnuite pentru pictura pe panou, și în aceeași situație sunt și icoanele cu subiecte precum *Iisus împărat al slavei*, *Rugul lui Moise*, *Icosul X al Imnului Acatist* („Zid ești fecioarelor"), *Arestarea lui Iisus*, teme întâlnite în pictura murală, dar neobișnuite pentru icoana pe lemn. Pe această observație și-a întemeiat I.D. Ștefănescu argumentația că icoanele împodobeau pereții bisericii asemenea unui program mural, dar iconografia lor complexă poate fi descifrată

➤ *Învierea Domnului, sec. XVII, muzeul mănăstirii Văratic*

---

38. I.D. Ștefănescu, „Le monastere de Râșca. Le trésor de Văleni", în: *Byzantinon*, 10 (1935), 2, pp. 567-590. Pe lângă prezentarea materialului inedit, autorul propune și ipoteza că icoanele acopereau pereții bisericii de lemn reproducând decorul mural al unei biserici de zid.

39. M.I. Sabados, „Din nou despre «comoara» de icoane de la Văleni...", pp. 3-32. Urmăm în prezentarea tezaurului de la Văleni identificările, datările și atribuirile făcute în acest articol, rezultat al unei cercetări minuțioase și al unei competențe indiscutabile asupra icoanei moldovenești a „secolului de aur".

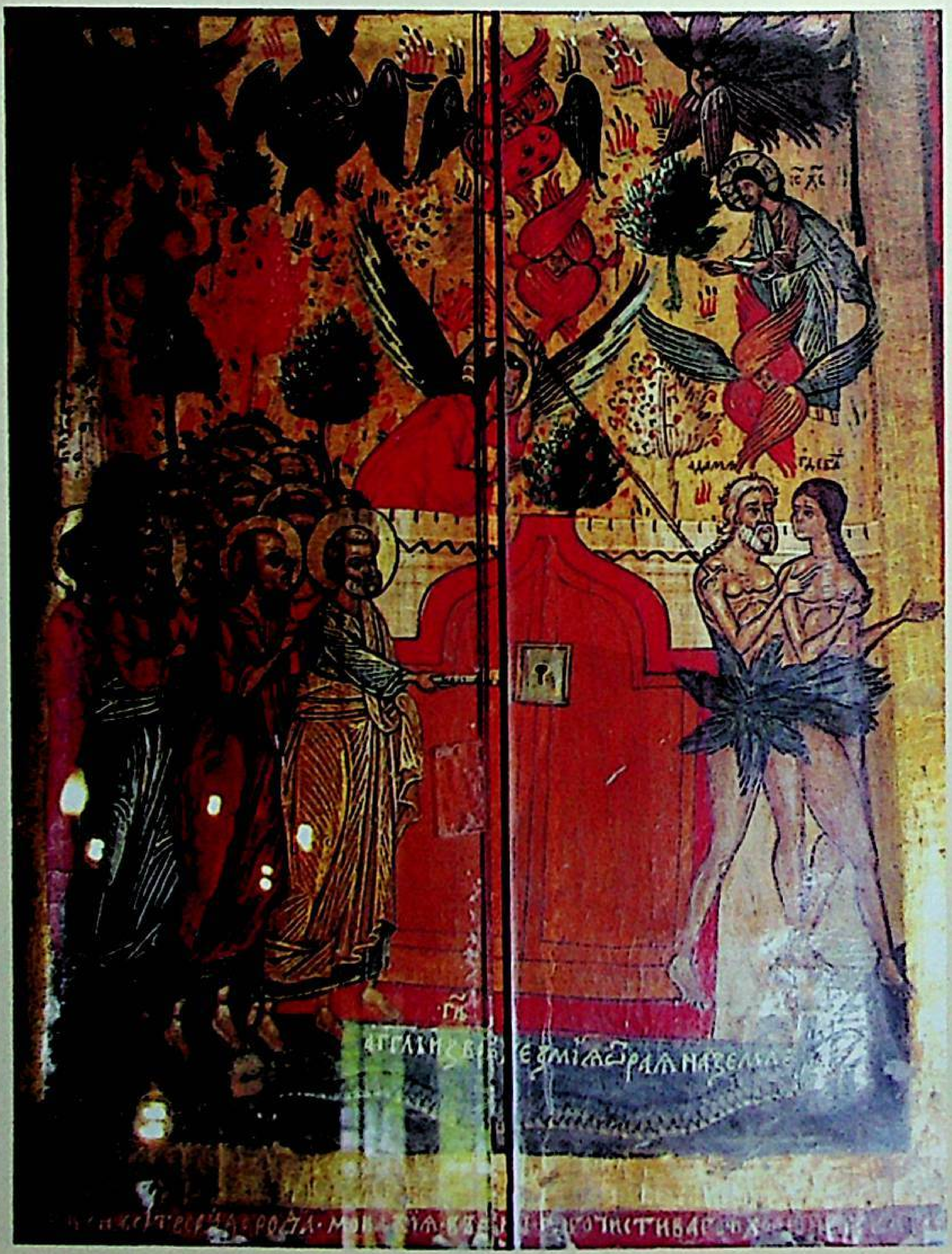
40. M.I. Sabados, „Din nou despre «comoara» de icoane de la Văleni...", p. 6.

41. M.I. Sabados, „Din nou despre «comoara» de icoane de la Văleni...", pp. 10-12.

IC XC

➤ *Înălțarea Sfintei Cruci, 1613, Gligorea zugravul, provine de la schitul Văleni*

➤ *Izgonirea din Rai, 1614, provine de la schitul Văleni*

Rugul lui Moise, sec. XVII, Muzeul mănăstirii Agapia (provine de la schitul Văleni)

și în cheia tendinței spre livresc și spre dimensiunea paideică specifică epocii Movileștilor în mediul cărturăresc al mitropolitului Anastasie Crimca. Nota „intelectualistă", erudită, specifică artei miniaturii se face simțită și în pictura moldovenească de la începutul secolului al XVII-lea[42]. Faptul că o parte dintre aceste icoane sunt comandate de viețuitoarele schitului, poate chiar pentru a fi așezate pe pereții bisericii, este un argument în plus al rostului lor didactic, de formare duhovnicească, fără ca prin aceasta să se fi urmărit în mod programatic acoperirea sau împodobirea pereților[43].

Un alt grup de icoane provenind din *tezaurul de la Văleni*, de o factură specială prin proporțiile alungite ale blatului, sunt cele cu *Iisus Hristos-Deisis*, *Maica Domnului cu Pruncul „Nikopoia"* și *Schimbarea la Față*, aflate astăzi la Palatul Mitropolitan din Iași. Analiza stilistică le plasează la începutul secolului al XVI-lea, contemporane cu cele aparținând primului iconostas al schitului, cel din timpul lui Petru Rareș, posibil să fi fost lucrate chiar în același atelier.

O privire de ansamblu asupra picturii pe lemn din timpul domniei lui Petru Rareș, cea mai bogată în exemplare valoroase, identifică două linii principale: 1. Icoane realizate în cadrul unor ateliere aulice (care pot fi chiar în marile mănăstiri, ctitorite și sprijinite de voievozi), interpretând modele bizantin-paleologe; sunt caracterizate prin desenul sigur, modelajul rafinat al carnației și al drapajelor, somptuozitatea fondului aurit, inspirat din arta gotică și din cea renascentistă (Ursiu, Siliște, Humor, icoana *Soborul cuvioaselor femei Văleni*/Agapia); 2. Icoane executate în ateliere monastice, aflate mai mult sau mai puțin în aria de influență a artei aulice, care au cunoscut prototipurile prin intermediari și le-au interpretat la nivelul propriei lor formații artistice. Caracterizate printr-o concepție iconografică și compozițională simplă, concentrată pe experiența mistică, sunt mai puțin realizate din punct de vedere artistic[44].

Un alt aspect care poate fi observat la o privire de ansamblu asupra artei icoanei moldovenești a veacului al XVI-lea este preferința pentru anumite teme. Din punctul de vedere al iconografiei, se pot observa unele concordanțe, teme, care apar recurent, fapt datorat fie transpunerii dintr-o tehnică în alta a unor tipuri compoziționale preferate la un moment dat, fie folosirii unor modele comune[45]. Un lucru de semnalat în acest sens ar fi interesul pictorilor moldoveni pentru anumiți sfinți, chipul lor fiind reprezentat frecvent în pictura exterioară, în locul icoanei de hram sau în axul absidei Altarului (așa sunt *Arhanghelul Mihail*, *Sfântul Mucenic Gheorghe*, *Sfântul Ioan cel Nou de la Suceava*, *Sfânta Cuvioasă Parascheva*, *Sfântul Ierarh Nicolae*) și de asemenea în icoane împărătești cu scene laterale (*Arhanghelul Mihail*, Humor și Mășcătești; *Sfântul Ierarh Nicolae*, Ursiu), în cicluri haghiografice care împrumută diferite elemente dintr-un mediu în altul[46].

➤ *Arhanghelul Mihail, 1530, iconostasul bisericii mănăstirii Humor*

42. Vezi pentru aceasta Constanța Costea, „La sfârșitul unui secol de erudiție: pictura de icoane din Moldova în timpul lui Ieremia Movilă. Ambianța Suceviței", în: *Ars Transsilvaniae*, 3 (1993), pp. 77-91.

43. M.I. Sabados, „Din nou despre «comoara» de icoane de la Văleni...", p. 29.

44. Marina Ileana Sabados, „La peinture d'icones au temps de Pierre Rareș", în: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts*, 31 (1994), pp. 62-63.

45. Observația și argumentația îi aparțin Marinei Ileana Sabatos, „Iconografie și stil în pictura din Moldova secolului al XVI-lea. Fresca, pictura pe lemn, miniatura. Vedere comparată", în: *Ars Transsilvaniae*, 3 (1993), p. 48.

46. Marina Ileana Sabatos, „Iconografie și stil", pp. 49-50.

▲ *Sfinții Arhangheli, sec. XVI, Muzeul mânăstirii Secu (provine de la biserica din Mășcătești, Neamț)*

Secolul al XVII-lea aduce cu sine o serie de înnoiri în ceea ce privește expresia plastică a icoanelor. Icoanele pierd monumentalitatea și somptuozitatea și multe dintre ele, fiind destinate cultului privat, ajung să fie apropiate stilistic de miniaturi, ori să scape și celui mai sever principiu al artei bizantine, hieratismul, orientându-se spre descrierea detaliilor anatomice

„după natură" și spre folosirea a ceea ce s-a numit tehnica „anvelopei", acel tip de tratare plastică, datorată picturii renascentiste, ce face să pară că suprafața pictată este acoperită cu un strat invizibil de aer[47].

De altfel, chiar ultimul deceniu al veacului al XVI-lea anunța secolul oamenilor noi, dornici de emancipare; în timpul Movileștilor apare o concepție nouă, iar contactele cu Polonia, cu Ucraina, și mai ales cu regiunea Galiția, de unde vin, pe filieră ruteană puternice influențe occidentale în artă, dau un nou stil icoanei moldovenești.

Monumentalitatea, o trăsătură care a definit epoca anterioară, se pierde, echilibrul dintre pictură și suprafața-suport se rupe, compozițiile devin descriptive, aplecate spre narativ și pitoresc. Se renunță treptat la modelajul plastic în favoarea petei de culoare nevalorate, dar clar conturate și bogat hașurate cu aur. Este noul limbaj pe care îl vor consacra miniaturile lui Anastasie Crimca de la Dragomirna și care își va pune amprenta pe pictura de la Sucevița, pe grupul de icoane din timpul Movileștilor de la schitul Văleni, pe iconostasul de la Moldovița. Toate acestea dovedesc și uniformizarea limbajului artistic: icoanele, miniaturile, pictura murală prezintă numeroase analogii și o dominantă livrescă, un aer cărturăresc. Icoana celor cinci *Sfinți militari* provenind de la mănăstirea Sucevița, aflată acum la Muzeul Național de Artă al României, are o viziune grafică, miniaturizantă, trimițând la ilustrația de carte. S-a vorbit de o „ambianță a mănăstirii Sucevița", căreia îi pot fi încadrate, între altele, icoanele *Sfântul Ioan Botezătorul* și *Sfântul Arhanghel Mihail*, ambele cu scene din viața sfinților, a căror redactare dovedește, pe lângă influența picturii de manuscris, și o incontestabilă notă de modernitate prin infuzia unor sofisticate elemente de arhitectură și peisaj, concepute mental, intelectual (Constanța Costea) în diferite variante[48].

Stilul icoanelor moscovite și novgorodiene și impactul acelor *podliniki* (caiete de modele ale iconarilor ruși) se fac tot mai simțite în spațiul Moldovei. Acestei din urmă categorii îi putem atașa *tripticul Deisis*, socotit, în mod cu totul neîntemeiat și în lipsa

▲ *Triptic Deisis, sec. XVII, mănăstirea Putna*

47. Marina Sabados, „Influences occidentales dans la peinture roumaine d'icones du XVIIe siecles", în: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts*, 39-40 (2002-2003), p. 35.
48. S-a vorbit în acest sens de impactul manuscriselor *Sucevița* 23 și *Sucevița* 24, paralelele târzii, din timpul lui Ieremia Movilă, ale manuscrisului bizantin *Ms. Paris. gr. 74*, copie a *Tetraevanghelului* țarului Ivan Alexandru (1355-1356). Constanța Costea, „La sfârșitul unui secol de erudiție...", pp. 4, 83 și 87.

oricărei dovezi, ca aparţinând Sfântului Voievod Ştefan cel Mare[49]. Este vorba de fapt despre o lucrare din secolul al XVII-lea, care aminteşte de stilul miniatural cultivat la curtea Stroganovilor şi exportat în atelierul ţarului de la Moscova la începutul secolului al XVII-lea. Un stil caligrafic, un aspect manierist general, creând impresia unui gen de intimitate estetică, sunt trăsături care aşază icoana departe de estetica bizantină invocată până recent. Cu o execuţie de bună calitate, icoana ar putea fi atribuită unuia dintre „pictorii ţarului"; ea a aparţinut la un moment dat medelnicerului Ilie Herescu şi ajunge la mănăstirea Putna cândva după 1796, căci lipseşte din minuţiosul inventar al averii mănăstirii întocmit atunci.

Icoana Născătoarei de Dumnezeu cu Pruncul, făcătoare de minuni, aflată astăzi în biserica mare a *mănăstirii Putna*, într-o strană în faţa iconostasului, se bucură şi ea de faima de a fi fost adusă de Ştefan cel Mare şi Sfânt de la Constantinopol. Sub ferecătura adăugată de către mitropolitul Iacob Putneanul la 15 august 1755 (potrivit inscripţiei), vedem însă o pictură care combină elemente renascentiste (modelajul tip anvelopă) şi baroce (*raccourci*-ul piciorului Pruncului) şi putem recunoaşte maniera picturală occidentalizantă, specifică mediului ortodox rutean, ceea ce exclude tradiţia păstrată în memoria comunităţii monahale că ar fi o icoană bizantină dăruită mănăstirii de către ctitor[50].

În secolul al XVIII-lea, icoana moldovenească va continua o serie de împrumuturi stilistice, de la cele kievene la cele din spaţiul Slovaciei, al Galiţiei şi al Poloniei de Sud, aşa-numita *icoană carpatină*; această preluare stilistică va caracteriza în primul rând comenzile aulice, în timp ce icoanele legate de meşterii şi de tradiţia autohtonă vor fi comenzi ale claselor sociale acum în ascensiune, ale noilor ctitori. Lor li se pot adăuga şi fastuoasele icoane în care se remarcă folosirea abundentă a foiţei de aur, realizate în vechea tradiţie a picturii brâncoveneşti, cu influenţe greceşti, în general donaţii domneşti, ale marilor boieri sau ale clerului înalt[51].

În secolul al XVIII-lea, mai devreme decât în Ţara Românească, în Moldova pătrund concepţiile artei apusene şi tehnica picturii în ulei, care vor duce la o abordare de tip realist, „după natură", a tematicii sacre. O nouă viziune, în stil academism, apropiată de pictura de şevalet modernă, îşi face acum simţită prezenţa, deschizând un nou capitol în pictura moldovenească, străină însă de arta icoanei.

---

49. Legenda datează din prima jumătate a secolului al XX-lea, dar nu există nicio consemnare documentară în acest sens. Cercetarea a preluat această tradiţie în mod necritic susţinând, cu unele excepţii, că este vorba de o pictură bizantină. O inscripţie descoperită recent indică numele medelnicerului Ilie Herescu (ante 1781) şi, pornind de aici, legenda a început să fie pusă la îndoială. Maria-Magdalena Szekely, „Tripticul «lui Ştefan cel Mare» de la Mănăstirea Putna", în: *Analele Putnei*, 2 (2006), 1-2, pp. 105-110. Observaţia, perfect întemeiată, a lui I.D. Ştefănescu din 1957 („Averea de artă religioasă a Moldovei. Tezaurul de la Putna", în: *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 33 [1957], nr. 8-9, p. 599) că tripticul este o lucrare amintind de „tradiţia şi spiritul şcolii ruseşti Stroganov" începe să fie reconsiderată. Vezi Marina Ileana Sabados, „Tradiţie şi adevăr istoric. Despre două icoane emblematice ale Mănăstirii Putna", în: *Analele Putnei*, 6 (2010), pp. 33-48.
50. M.I. Sabados, „Tradiţie şi adevăr istoric...", p. 46.
51. Al. Efremov, *Icoane româneşti*, pp. 115-117.

3. Transilvania

În Transilvania icoana are o istorie diferită de a celorlalte provincii româneşti istorice, dată de condiţiile politice diferite în care evoluează. Supusă coroanei maghiare, dominaţiei otomane şi apoi Imperiului Habsburgic, populaţia autohtonă nu a avut condiţiile prielnice pentru a dezvolta o clasă politică conducătoare şi o ierarhie bisericească din care să se ridice comanditari şi ctitori. Arta ei rămâne o artă provincială, dar legăturile permanente cu Ţara Românească şi cu Moldova au asigurat circulaţia meşterilor iconari şi formarea unor centre artistice locale, fapt care a contribuit la dezvoltarea unui fenomen artistic autohton.

Începând cu secolele XIII-XIV, în Transilvania se ridică un număr însemnat de monumente, biserici de lemn sau de piatră, decorate cu picturi şi împodobite cu icoane. Mănăstirile atestate istoric, precum „Sfântul Ioan Botezătorul" din *Morisena*, „Sfântul Arhanghel Mihail" din *Peri*, cele de la *Hodoş*, *Râmeţ*, *Prislop*[52] sunt centre religioase şi culturale însemnate unde înfloresc primele „şcoli" de pictură. Pictura murală din veacul al XIV-lea ajunsă până la noi („Sântă-Mărie"-Orlea, Streisângeorgiu, Râmeţ, Ribiţa, Densuş) este o mărturie a nivelului pe care trebuie să-l fi avut şi pictura pe panou, însă, mai fragilă prin suportul ei, exemplare din aceasta nu s-au păstrat. Primele icoane transilvănene au fost atribuite de către Marius Porumb – cercetătorul care s-a aplecat de peste 30 de ani cu consecvenţă şi acribie asupra subiectului – secolului al XV-lea; astfel sunt *Sfântul Ioan Botezătorul* cu scene din viaţă de la *Budeşti-Susani*, *tripticul Deisis* de la Muzeul Brukenthal, *Iisus Hristos Pantocrator* de la mănăstirea *Lupşa*, *Sfântul Nicolae* şi *Născătoarea de Dumnezeu* provenind de la mănăstirea *Plosca*, acum la biserica „Sfântul Nicolae" din Hunedoara[53], dar, în lipsa unor dovezi sigure, analiza stilistică şi iconografică naşte controverse, astfel că Alexandru Efremov socoteşte că respectivele icoane nu pot fi mai timpurii de veacul al XVI-lea[54]. Atunci sunt atestaţi pe teritoriul Transilvaniei iconari moldoveni care aduc dincoace de Carpaţi specificul artei moldoveneşti. *Maica Domnului „Hodighitria"* şi *Sfântul Nicolae* de la *Ursiu de Jos* (jud. Mureş, 1539), amintite deja, monumentalele triptice de la Agârbiciu (1555) şi Bica-Mănăstireni (1563), din zona Huedinului, sunt exemple care dovedesc prin calitatea lor nivelul artistic al comanditarilor transilvăneni. Ultimele două trimit prin unele stângăcii în execuţie, desenul mai incisiv şi concepţia decorativă a ansamblului la un atelier provincial, dar influenţat de arta moldovenească, legată la rândul ei de tradiţia bizantină. De altfel, icoanele transilvănene din secolul al XVI-lea au, comparativ cu cele munteneşti sau moldoveneşti, un aer mai stângaci în redarea siluetelor şi a chipurilor şi o gamă cromatică mai puţin rafinată, mai frustă. Sobrietatea a fost aici înlocuită de exprimarea mai puţin abstractă, mai directă a sentimentelor. Treptat însă, din secolul

52. Vezi pentru aceasta Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, Bucureşti, 1992, pp. 222-224 şi 291-292.

53. Marius Porumb, *Icoane din Maramureş*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975, pp. 10-11.

54. Pentru Marius Porumb argumentele sunt de natură stilistică (nimbul în relief cu decor din vrejuri de frunze şi flori pentru Sfântul Ioan Botezătorul ce trimite la acelaşi meşter care a pictat Deisis-ul de la Brukenthal, ambele influenţate de icoana moldovenească, respectiv asemănări până la detaliu cu pictorul ansamblului mural de la Bălineşti (1499), Gavriil Ieromonahul, pentru icoanele de la Plosca/Hunedoara) sau tipologică (limba şi locul în care este plasată inscripţia care îl aminteşte pe zugravul Gheorghe de pe icoana de la Budeşti). Vezi Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, pp. 49-53. Pentru Alexandru Efremov, aceleaşi trăsături stilistice, devenite relative prin introducerea altor exemple în comparaţii, datează respectivele icoane în secolul următor. Vezi Al. Efremov, *Icoane româneşti*, pp. 121-130.

al XVII-lea, culoarea își pierde din forță, coloritul e mai stins, pastelat, conferind chiar o notă de tristețe, în timp ce desenul devine și mai incisiv și în același timp mai naiv, iar fondurile din foiță de aur sunt înlocuite cu cele din foiță de argint sau cositor, ceea ce dă imaginii un aspect rece[55].

Între valoroasele odoare păstrate în biserica „Sfântul Nicolae" din Șcheii Brașovului, secolului al XVI-lea îi aparțin o icoană a *Maicii Domnului cu Pruncul „Eleusa"* înconjurată de profeți, donată la 1564 de o familie de români din Șchei, în care, din punct de vedere compozițional și iconografic, se resimt influențe ale școlii italo-cretane, vizibile în punerea în pagină a personajelor, proporția lor și modul de tratate a chipurilor, și o icoană a *Maicii Domnului cu Pruncul* cu instrumente ale Patimilor, care trimite, prin tipul iconografic ales, cromatica și maniera de redare a drapajului, tot la icoana cretană, mai exact, la școala pictorului Andrea Ritzos din Candia[56]. În mai multe biserici din împrejurimile Clujului se află icoane aparținând aceluiași veac al XVI-lea, datorate unor pictori itineranți veniți din Moldova (astfel sunt *Maica Domnului cu Pruncul „Hodighitria"* de la Dezmir, *Buna Vestire* de la Ciuleni, *Adormirea Maicii Domnului* de la Păniceni și de la Nadășu), fapt explicabil desigur prin apropierea de reședințele episcopale de la Vad și Feleac, care au mijlocit și au întreținut permanente relații cu centrele cultural-artistice ale Moldovei[57].

Dintre icoanele împărătești ale iconostasului bisericii „Sfântul Nicolae" din Hunedoara una este datată: *Iisus Hristos Pantocrator*, pictată de „Constantin zugravul la anul 1654"; posibilele analogii cu celelalte trei icoane (*Maica Domnului cu Pruncul*, *Sfântul Nicolae* și *Adormirea Maicii Domnului*) îi determină pe unii autori, precum Virgil Vătășianu[58] și Corina Nicolescu[59], să atribuie toată seria, remarcabilă prin monumentalitate și măiestria realizării, aceluiași autor pomenit în inscripție, cel mai probabil un zugrav muntean[60]. Asemănările cu pictura icoanelor de la Arnota, ctitoria lui Matei Basarab, în ceea ce privește motivele ornamentale folosite la decorarea chenarului și a aureolelor, precum și tratarea geometrizată a faldurilor amintesc de pictura icoanelor din Țara Românească de la începutul secolului al XVII-lea. Artei muntenești îi sunt îndatorate și icoana *Maica Domnului cu Pruncul „Hodighitria"* de la Țelna (județul Alba), astăzi la muzeul Arhiepiscopiei Ortodoxe din Alba-Iulia și cele patru icoane împărătești din iconostasul mănăstirii Lupșa, toate din secolul al XVII-lea. Acestea din urmă dezvăluie o pictură păstrată în cadrele tradiției, cu o tratare a feței și a drapajului potrivit canoanelor bizantine, evocând prototipuri mai vechi, poate din veacul al XVI-lea[61].

➤ *Maica Domnului cu Pruncul, sec. XVII, Muzeul Arhiepiscopiei din Alba-Iulia (provine de la Țelna)*

---

55. Al. Efremov, *Icoane românești...*, p. 129.
56. Radu Tempea, *Istoria bisericii din Scheii Brașovului*, Brașov, 1899, p. 4; Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, pp. 69-70.
57. Marius Porumb, „Icônes roumaines du XVIème siécle en Transylvanie", în: *Ars Transsilvaniae*, 18 (2008), pp. 145-150.
58. Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959, p. 169.
59. Corina Nicolescu, *Icoane vechi românești*, pp. 40-41.
60. Subiectul este controversat; pentru Marius Porumb, două dintre cele patru icoane provin de la fosta mănăstire Plosca (jud. Hunedoara) și sunt pictate în secolul al XV-lea, poate chiar de către pictorul care a lucrat la Bălinești, iar două sunt ale lui Constantin zugravul, pictate în 1654. Vezi Marius Porumb, „Zugravii iconostasului bisericii Sfântul Nicolae din Hunedoara", în: *Acta Musei Napocensis*, 10 (1973).
61. Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, p. 87. La Lupșa se păstrează însă, potrivit aceluiași autor,

IC XC

La *mănăstirea Moisei* este atestat în secolul al XVII-lea un atelier de zugravi care au lucrat pentru bisericile și mănăstirile maramureșene sau din împrejurimile Năsăudului; în această perioadă, a dezbaterilor confesionale și a influenței Reformei, Nordul Transilvaniei și Maramureșul, fiind mai izolate și mai legate de Moldova, păstrează tradițiile iconografice și formele de expresie proprii artei românești. Pictura acestor zugravi anonimi, care au realizat icoane pentru *mănăstirea Giuleștiului*, pentru bisericile din Moisei, Borșa, Vișeul de Jos, Botiza, Poienile Izei, adaugă vechilor scheme compoziționale de tradiție bizantină elemente noi, detalii preluate din viața cotidiană și o cromatică mai vie. Acum apare decorul sculptural cu motive renascentiste care încadrează icoanele, un element caracteristic icoanei maramureșene în secolul următor. De asemenea, se resimt influențe ale artei din mediul ortodox al Slovaciei de Est, al Ucrainei Subcarpatice, al Galiției și al Poloniei, legături explicabile prin relațiile existente între aceste regiuni și prin circulația unor meșteri[62]. Două icoane cu dublă față (*Răstignirea/Născătoarea de Dumnezeu cu Pruncul* și *Sfinții Constantin și Elena/Sfântul Roman Melodul*) semnate Ilea Zugravul (Ilie din Muncaci) și anii 1671, respectiv 1673, care provin din biserica din Ciolt (jud. Maramureș), aflate acum la Muzeul Județean din Baia Mare, sunt un bun exemplu pentru legăturile dintre aceste centre artistice, pentru relațiile dintre diferite ateliere, în care au pătruns deopotrivă ecouri ale artei populare și ale celei occidentale.

Ecouri ale stilului meșterilor de la Moisei se vor face simțite și în a doua jumătate a veacului al XVII-lea, cuprinzând spații tot mai largi; acestui mediu îi aparține icoana *Sfântul Gheorghe ucigând balaurul* din biserica de lemn a *mănăstirii Sânmartinul de Câmpie* (jud. Mureș), cu fondul ei de aur cu incizii florale din repertoriul renascentist, arhitecturile de fundal și tipologia figurilor proprii icoanei maramureșene.

În ultimele decenii ale secolului al XVII-lea este activ pictorul Luca din Iclod, autorul vestitei icoane făcătoare de minuni de la mănăstirea Nicula, *Maica Domnului cu Pruncul „Hodighitria"*, realizată, potrivit martorilor care au asistat la minunea lăcrimării ei (petrecută pentru prima dată la 1699), în 1681[63]. Lui Luca din Iclod, cel mai probabil un zugrav format în mediul artistic al Ucrainei Subcarpatice[64], îi aparține și icoana *Maica Domnului „Eleusa"*, dăruită la 1673, potrivit inscripției publicate de Marius Porumb[65], bisericii din Ilișua și aflată acum în muzeul Mitropoliei Clujului. Aceluiași pictor îi este atribuită, prin analogie stilistică și iconografică cu exemplarul cu inscripție, o a doua „Eleusa", despre care tradiția spune că a fost comandată la 1673 de către un nobil din

➤ *Maica Domnului cu Pruncul, 1681, preotul Luca din Iclod, mănăstirea Nicula*

și o icoană mai veche (*Iisus Hristos Pantocrator*, cu repictări din 1810); fondul său aurit în relief dă posibilitatea încadrării în secolul al XV-lea. Vezi Marius Porumb, „Vechi icoane românești din Transilvania (sec. XV-XVI)", în: *Revista Muzeelor și Monumentelor*, 14 (1977), 1, p. 52.

62. Marius Porumb, *Icoane din Maramureș*, p. 14.

63. Pentru istoria icoanei și a minunii lăcrimării ei, vezi, dintr-o bogată bibliografie, studiile cele mai aplicate: Ana Dumitran, Hegedűs Enikő, Vasile Rus, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei. Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*, Muzeul Național al Unirii, Alba-Iulia, 2011 și Pr. Ioan Bizău, „Hodighitria. Maica Domnului într-un prototip iconografic de tradiție apostolică", în: *Nicula, icoana neamului. 450 de ani de atestare documentară a Mănăstirii Nicula, 1552-2002*, Ed. Ecclesia, Nicula, 2002, pp. 106-122.

64. Ana Dumitran, Hegedűs Enikő, Vasile Rus, *Fecioarele înlăcrimate...*, pp. 51-52.

65. Marius Porumb, „Inscripții medievale românești din Transilvania", în: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 21 (1978), p. 311.

▲ *Botezul Domnului și Învierea lui Lazăr, icoane din registrul praznicelor, iconostasul bisericii „Sf. Nicolae" din Făgăraș, Ioan Zugravul*

Gârbău, aflată acum la mănăstirea Strâmba (jud. Sălaj). În timp ce icoana de la Nicula, cu fizionomiile sale sobre, este mai îndatorată tradiției bizantine, cele de la Ilișua și Strâmba sunt legate de modele întâlnite la maeștrii școlii de pictură din Lvov, care au dat o puternică orientare occidentală picturii de șevalet din această parte a Ucrainei. În icoanele transilvănene maniera occidentală este evidentă în modul în care este realizată carnația, în redarea drapajelor, în fizionomia cu ochi mari, sprâncene puternic arcuite, obraji îmbujorați, toate mijloace de realizare plastică străine picturii bizantine[66]. Absența totală a blicurilor (umbrele și adâncimea fiind obținute exclusiv din tușe), tehnica prin care sunt realizate chipurile și mâinile personajelor și, poate cel mai evident lucru, aceleași trăsături fizionomice ale Fecioarei și ale Pruncului apropie însă toate cele trei icoane, expresie a faptului că sunt opera aceluiași autor[67].

În secolul al XVIII-lea, Biserica transilvăneană s-a bucurat de cel mai însemnat sprijin material și cultural; în timpul domniei Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu, susținerea Ortodoxiei, ca formă de rezistență politică și confesională, a dus la puternice influențe ale artei brâncovenești și postbrâncovenești în Transilvania. În același timp, a fost secolul în care monahismul a primit o grea lovitură prin distrugerea mănăstirilor din ordinul Curții imperiale de la Viena. Aceasta explică și faptul că bisericile și comunitățile urbane sau rurale, și nu mănăstirile, vor fi de acum comanditarele (și beneficiarele) icoanelor realizate de pictori, ale căror nume sunt tot mai prezente, păstrându-se în inscripții și documente de arhivă.

66. Ana Dumitran, Hegedűs Enikő, Vasile Rus, *Fecioarele înlăcrimate...*, p. 54.
67. Ana Dumitran, Hegedűs Enikő, Vasile Rus, *Fecioarele înlăcrimate...*, p. 57.

▲ *Intrarea în Ierusalim și Răstignirea, icoane din registrul praznicelor, iconostasul bisericii „Sf. Nicolae" din Făgăraș, Ioan Zugravul*

Icoanele din Transilvania au în această perioadă unele particularități bine conturate: ele impresionează printr-o sobrietate lipsită de fast și de prețiozitate, chiar dacă unele efecte baroce se fac simțite. Desenul este sintetic, puternic, stângaci uneori, dar de o mare expresivitate, culoarea îi e subordonată, fiind așezată în tonuri plate, foarte puțin sau deloc valorate, în nuanțe tari, cu armonii îndrăznețe. În compoziție pătrund detalii sau teme ale iconografiei apusene, dar și influențe ale meșterilor populari[68].

În cadrul bogatei producții a veacului al XVIII-lea, cercetătorii au identificat mai multe școli, tendințe stilistice și personalități creatoare[69]. Zugravilor veniți din Țara Românească li se datorează pictura murală și icoanele din principalele ctitorii din Transilvania ale Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu: mănăstirea Sâmbăta de Sus și biserica „Sfântul Nicolae" din Făgăraș. Monumentalul iconostas de la Făgăraș, considerat cel mai impunător dintre toate piesele brâncovenești, este opera lui Preda din Câmpulung[70], el semnează pe icoana de hram a *Sfântului Nicolae*: „Iconospiseț Preda Panonean. Leat 7207 (1698-1699)". Icoanele împărătești conservate (*Iisus Hristos Arhiereu pe tron*, *Maica Domnului cu Pruncul pe tron* și *Sfântul Nicolae pe tron*) dezvăluie iconografia caracteristică epocii în Țara Românească, cu personajele așezate pe tronuri monumentale, decorate cu volute și vrejuri pictate cu minuțiozitate. Icoanele prăznicare, datorate lui Ioan Zugravul (care a semnat pe panoul cu *Răstignirea*), permit numeroase analogii cu pictura cretană, influența

68. Alexandru Efremov, *Icoane românești*, pp. 133-134.

69. Pentru școli și direcții în pictura transilvăneană a secolului al XVIII-lea lucrarea fundamentală este cea semnată de Marius Porumb, *Un veac de pictură românească din Transilvania. Secolul XVIII*, Ed. Meridiane, București, 2003. Am urmat capitolele mari ale acestei cărți în prezentarea noastră.

70. Preda a pictat la paraclisul și bolnița mănăstirii Hurezi, la Cozia și Sărăcinești. Anca Vasiliu, „Pictura murală brâncovenească. Context cultural și trăsături stilistice (I)", în: *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 29 (1982), p. 35.

▲ *Sf. Ierarh Nicolae, 1698, iconostasul bisericii „Sf. Nicolae" din Făgăraş, Preda Zugravul*

Sf. Ierarh Nicolae, 1723, biserica „Nașterea Sf. Ioan Botezătorul" din Poiana Mărului, Popa Ivan din Rășinari

▲*Sf. Ierarh Nicolae, din biserica „Sfinții Arhangheli" din Ocna Sibiului, Popa Ivan din Rășinari (stânga), Sf. Ierarh Nicolae, 1742, biserica „Sf. Arhangheli" din Turda, Iacov din Rășinari (dreapta)*

cretană fiind prelucrată aici în spiritul picturii de la Hurezi[71]. Un alt zugrav provenit de pe șantierele brâncovenești, Iosif Ieromonahul, autor al mai multor ansambluri murale în Oltenia[72], este chemat în Transilvania între anii 1716 și 1717 pentru a picta iconostasul bisericii „Sfânta Treime" din Maierii Albei-Iulia[73].

Prestigiul picturii muntenești, cu stilul ei bine conturat și unitar, va avea o puternică influență în rândul zugravilor transilvăneni, în primele decenii ale secolului al XVIII-lea începându-și activitatea și prima generație a pictorilor de la Rășinari, unul dintre cele mai de seamă centre artistice ale Transilvaniei. În 1723, Popa Ivan Zugrav de la Rășinari pictează iconostasul brâncovenesc de la Poiana Mărului și icoanele prăznicare cu dublă față de la cealaltă ctitorie brâncovenească, Ocna Sibiului[74].

Alături de pictorii veniți din Țara Românească, se formează și sunt activi un mare număr de pictori locali, în jurul personalității lor se dezvoltă adevărate centre artistice care adoptă și continuă stilul brâncovenesc realizând o autentică unitate între regiunile locuite de români de o parte și alta a Carpaților. Unul dintre acestea, remarcabil pentru

➤*Pogorârea Sfântului Duh și Sfânta Treime, 1763, Colecția Mitropoliei Clujului, Gheorghe Iacov*

71. Marius Porumb, „Date noi privind biserica brâncovenească din Făgăraș", în: *Ars Transsilvaniae*, 14-15 (2004-2005), p. 165.
72. A pictat la schitul „Sfinții Apostoli", de la Hurezi, Surpatele, Govora și Păpușa.
73. Potrivit unei inscripții, astăzi dispărute, publicate de Nicolae Iorga în 1906. Vezi Nicolae Iorga, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, II, București, 1906. Marius Porumb urmează această ipoteză de lucru, *Un veac de pictură...*, p. 11.
74. Marius Porumb, *Un veac de pictură...*, p. 12.

➤ *Iisus Hristos Pantocrator, 1773, Colecția Mitropoliei Clujului, Gheorghe Iacov (provine de la biserica din Petea, Mureș)*

tradiția sa artistică și cărturărească, este Șcheii Brașovului. Paraclisul „Buna Vestire" a vechii biserici „Sfântul Nicolae" din Șchei este ridicat, pictat și împodobit cu icoane la 1738. Gheorghe Zugravul este autorul icoanelor, realizate cu multă atenție la detalii, urmând modele compoziționale de origine brâncovenească. Paraclisul „Înălțării" este la rândul lui împodobit cu un bogat iconostas, având-i ca autori pe zugravii care semnează și ansamblul mural: Ioan și Iancu, la 1752; pictura lor se caracterizează printr-un

◀ *Maica Domnului cu Pruncul, 1763, Colecția Mitropoliei Clujului, Gheorghe Iacov (provine de la biserica din Petea, Mureș)*

desen viguros, cu accente grafice care subliniază drapajul veșmintelor și printr-o serie de elemente de peisaj și arhitectură cunoscute din ambianța brâncovenească. Tot în Șchei, cunoscutul pictor Stan din Rășinari realizează mai multe icoane, aflate în prezent în colecția muzeală a bisericii „Sfântul Nicolae", una dintre acestea, *Judecata de Apoi*, este semnată și datată 1767. După o primă etapă în care lucrează în stil postbrâncovenesc, începând cu deceniul al șaptelea, în arta sa încep să se manifeste tendințe noi: la Sibiel,

unde realizează câteva icoane, la Săliştea Sibiului, unde pictează un iconostas, se observă deja o serie de elemente de decor şi compoziţie de inspiraţie apuseană, asimilate probabil în Banat, unde a lucrat în deceniul anterior[75].

Între pictorii braşoveni de la sfârşitul secolului al XVIII-lea poate fi menţionat şi Constantin Boghină, artist activ în Transilvania şi în acelaşi timp chemat să picteze şi la mănăstirea Cheia din Ţara Românească[76]; pictura lui se depărtează de tradiţia bizantină, iconografia şi compoziţia tinzând spre forme baroce, occidentale. Şi Gheorghe zugravul, reprezentant al celei de-a treia generaţii de pictori răşinăreni, este atras de maniera occidentală, apelând la motive vegetale în relief pentru fundal şi la un tip de modelare a feţei de inspiraţie barocă în numeroasele icoane pe care le semnează, răspândite în zona Aiudului, pe văile răsăritene ale Munţilor Apuseni şi pe cursul mijlociu al Mureşului[77].

La 1736, Grigore Hranite, pictor format în ambianţa artistică ce continua tradiţia şantierelor brâncoveneşti (tatăl său, Ranite zugravul, a pictat la schitul Ştefan de la Hurezi, la Polovragi, Surpatele şi Govora), lucrează iconostasul bisericii Episcopiei din Blaj (după unii autori, doar cele patru icoane împărăteşti), iar în 1740 două icoane împărăteşti de la Partoş, cu *Arhanghelul Mihail* şi *Sfântul Nicolae pe tron*, după care ajunge în Ţara Românească pentru a realiza pictura paraclisului Arhiepiscopiei Râmnicului şi cea a schitului Crasna (jud. Gorj), la cea din urmă lucrând împreună cu fiul său, Ioan[78]. Întors în Transilvania, pictează, împreună cu fiul său, la 1760, biserica din Răşinari pentru care realizează şi câteva icoane, pentru ca în 1764 să i se ceară o copie a icoanei Născătoarei din iconostasul de la Blaj, pictată la 1736, icoană care a lăcrimat[79]. Acest parcurs biografic, urmărit în cronologia sa, este paradigmatic pentru circulaţia meşterilor zugravi, interferenţele stilistice şi relaţiile dintre provinciile istorice româneşti la mijlocul veacului al XVIII-lea.

În ultimul sfert al secolului al XVIII-lea şi în primele decenii ale celui de-al XIX-lea, în regiunea Munţilor Apuseni, pe văile Mureşului şi ale Someşului, precum şi în Banat, este cunoscut pentru bogata sa activitate artistică Simion Silaghi-Sălăjanul, prolific pictor de icoane şi muralist, care şi-a început ucenicia în Cluj, asimilând aici elemente ale stilului baroc. A pictat icoane pentru bisericile din satele Bica şi Mănăstireni (jud. Cluj) şi pentru biserica de lemn din Albac. Aici l-a avut colaborator pe Gheorghe Iacov, pictor legat de tradiţia brâncovenească, ceea ce l-a influenţat pe Simion Silaghi, care ajunge să preia elemente decorative şi structuri compoziţionale proprii vechii picturi româneşti şi să adopte un tip de cadre bogat împodobite cu sculptură şi stucatură aurită ori policromă, soluţie la care va recurge în mai multe cazuri. În zona Abrudului, unde se stabileşte la sfârşitul secolului al XVIII-lea, va executa mai multe lucrări, între care icoanele de la Roşia Montană (1780), iconostasul bisericii „Adormirea Maicii Domnului" din Abrud (1791) şi icoanele împărăteşti de la biserica din Lăzeşti (jud. Alba)[80].

---

75. Marius Porumb, *Un veac de pictură...*, p. 37 şi 50.
76. Victor Brătulescu, „Biserici din Valea Teleajănului", în: *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, 21 (1938), p. 183.
77. Gelu Hărdălău, „Zugravii din secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea în judeţul Alba", în: *Apullum*, XIX (1981), p. 402.
78. Marius Porumb, *Dicţionar de pictură veche românească din Transilvania*, Ed. Academiei, Bucureşti, 1988, p. 327.
79. *Icoana plângătoare de la Blaj. 1764*, Ioan Chindriş (ed.), Cluj-Napoca, 1997, p. 55.
80. Marius Porumb, *Un veac de pictură...*, p. 63.

◄ *Deisis, 1736, iconostasul capelei episcopale din Blaj, Grigore Ranite*

▲ *Sf. Ierarh Nicolae, 1760, iconostasul bisericii „Sf. Parascheva" din Rășinari, Grigore Ranite*

Cuvioasa Parascheva, 1760, iconostasul bisericii „Sf. Parascheva” din Rășinari, Grigore Ranite

▲*Naşterea lui Iisus, c. 1770, provine de la biserica de lemn din Văleni, Maramureş, Alexandru Ponehalschi*

De aşezămintele monahale sălăjene, care existau în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, precum mănăstirea Strâmba Fizeşului sau Bălan din Valea Almajului, a fost legată bogata activitate, desfăşurată timp de mai multe decenii, a lui Nechita Zugravul, iconar şi muralist, cu o puternică personalitate artistică. Icoanele sale, precum cea pictată pentru biserica din Buza, datată şi semnată (1753), aflată în prezent la Muzeul Mitropoliei

Clujului, au fondul împodobit cu motive geometrice în relief sau incizate, de obicei cruci înscrise în romburi, chipurile personajelor tratate prin suprapuneri succesive de culoare, drapajele ample, redate în volum, și inscripțiile caligrafiate îngrijit[81].

Pentru pictura de icoane din Maramureșul veacului al XVIII-lea și pentru mediul de tradiție postbizantină care se conturează acum, numele lui Alexandru Ponehalschi este cel mai reprezentativ. Muralist și iconar deopotrivă, el a pictat și a împodobit numeroase biserici, fiind probabil conducătorul unui atelier itinerant. Chipurile sale au trăsăturile îndulcite, umanizate, cu ochi mari și expresivi, desenul și compoziția au ceva arhaic, care trimite la pictura de icoane maramureșeană din veacul al XVII-lea. Cele mai vechi icoane care îi aparțin sunt *Maica Domnului cu Pruncul încoronată de îngeri* (1751) de la biserica de lemn din Bârsana și icoanele împărătești *Deisis* și *Născătoarea de Dumnezeu* de la Desești (1752). Lui i se datorează și icoanele prăznicare de la biserica din Călinești-Căinei și, probabil, un *triptic al Sfintei Treimi*, cu reprezentarea a două teme euharistice pe voletele laterale: *Iisus vița-de-vie* și *Iisus în potir*. Din perioada 1760-1770 se păstrează numeroase icoane aflate în biserici din lemn de pe valea Cosăului sau din ținutul Bistriței și Năsăudului. Treptat, în parcursul artistic al lui Alexandru Ponehalschi se fac simțite ecourile barocului, în principal prin motivele decorative folosite, dar compoziția păstrează tradiția picturii postbizantine[82].

Fruntașii satelor, țăranii, preoții comunităților rurale sau orășenești au reușit prin gesturile lor ctitoricești să păstreze în Transilvania tradiția icoanei până târziu la sfârșitul secolului al XIX-lea. Fiind danii ale unor mici ctitori, fără pretențiile de occidentalizare ale domnitorilor și marilor dregători din celelalte două provincii românești, icoana transilvăneană se menține în datele tradiției până târziu.

4. Icoana în mănăstirile contemporane

După o istorie neîntreruptă de șase secole, icoana cunoaște în veacul al XIX-lea o perioadă de decadență, de înstrăinare de principiile și stilul icoanei bizantine, în tradiția căreia icoana românească poate fi așezată. Secolul al XX-lea, cu eforturile sale de recuperare a filonului bizantin, din primele decenii, și cu brutala întrerupere a creației artistice cu tematică sacră, ori cu destinație liturgică, din a doua jumătate, a fost unul în care producția de icoane nu consemnează nimic remarcabil. După căderea regimului comunist, odată cu revigorarea vieții monahale, cu reactivarea unor vechi vetre monahale și întemeierea altora noi, în numeroase mănăstiri se organizează ateliere de pictat icoane. Noile biserici, de mănăstire sau ale comunităților parohiale, din țară și din diaspora, au nevoie de icoane pentru iconostasele lor, locuințele și chiar instituțiile publice au pe pereți icoane, devine un gest obișnuit a comanda și a dărui o icoană. Monahii și monahiile din atelierele mănăstirești, dar și pictorii laici formați la Universitățile de Artă, ori la nou-înființatele secții de Patrimoniu și Artă sacră ale Facultăților de Teologie Ortodoxă, încep să picteze icoane răspunzând acestor comenzi, urmând în general modelele consacrate ale iconografiei bizantine. Despre noua pictură de icoane

81. Marius Porumb, *Un veac de pictură...*, p. 87.
82. Anca Pop-Bratu, „Precizări în legătură cu activitatea unor zugravi de tradiție postbizantină în Maramureșul istoric", în: *Pagini de veche artă românească IV*, Ed. Academiei, București, 1981, pp. 93-117.

SFANTA
TREIME

din mănăstirile zilelor noastre se poate scrie un studiu special, ne vom limita aici să numim câteva ateliere și iconari, pornind de la o sumară documentație pe care am reușit să o facem, în condițiile în care fenomenul este în mișcare și, de aceea, prea puțin investigat[83].

Cazurile cele mai reprezentative valoric sunt ale pictorilor cu formație universitară de specialitate, care au făcut opțiunea intrării în monahism. Îmbinarea dintre știința de a desena și a compune, cultura vizuală și vocația monahală au condus la pictarea unor icoane de cea mai bună calitate, nu doar copii ale modelelor consacrate, ci și lucrări care poartă marca iconarului de talent. Monahii Ilie de la schitul Slănic (jud. Argeș), Pantelimon de

▲ Schimbarea la Față, iconar preot Ilie (Schitul Slănic-Argeș)

83. Mulțumim celor care au răspuns solicitării noastre de a ne oferi informațiile necesare redactării acestui capitol: exarhi, stareți, monahi iconari. Bunăvoința și vocația de documentarist ale pictorului și iconarului Ioan Popa au suplinit lipsa de reacție a celorlalți, iar datele și imaginile pe care ni le-a pus la dispoziție cu generozitate au contribuit în mod esențial la formarea unei imagini de ansamblu asupra subiectului. Îi mulțumim și pe această cale.

◄ Sfânta Treime, autor Pr. Ilie (Schitul Slănic-Argeș)

➤ *Sf. Mc. Sebastian, iconar părintele Iacob (schitul „Sf. Tihon"-Capsala, Muntele Athos)*

la mănăstirea Oașa, Haralambie de la mănăstirea Vatoped și Iacov de la schitul „Sfântul Tihon"-Capsala din Muntele Athos pot fi amintiți aici cu numeroase lucrări în mănăstiri din țară, din Sfântul Munte și din diaspora ortodoxă.

➤ *Răstignirea Domnului Iisus Hristos, iconar părintele Haralambie (mănăstirea Vatoped, Muntele Athos)*

Lor li se pot alătura monahi care au deprins arta icoanei ucenicind și fiind îndrumați de pictori bisericești consacrați, chiar în timpul în care aceștia lucrau în mănăstirile lor: este cazul monahiei Maria de la mănăstirea Malvialle (Franța) și a monahiei Marina de la Mitropolia Ortodoxă Română a Germaniei, Europei Centrale și de Nord (cu sediul la Nürnberg); amândouă au deprins meșteșugul picturii de la Grigore Popescu, important reprezentant al artei noastre bisericești, muralist și iconar de talent. Cea dintâi a pictat icoane pentru biserica reședinței mitropolitane românești de la Limours (Franța) și pentru biserica

ΙС ΧС
Η СΤΑΥ
ΡΩСΙС
ΜΡ ΘΥ
Ο ΑΓ ΙΩ
Ο ΘΕΟΛΟΓΟΣ
ΑΓΙΟΝ
ΟΡΟΣ

Sfinții Arhangheli, iconar monahia Maria (mănăstirea Malvialle, Franța)

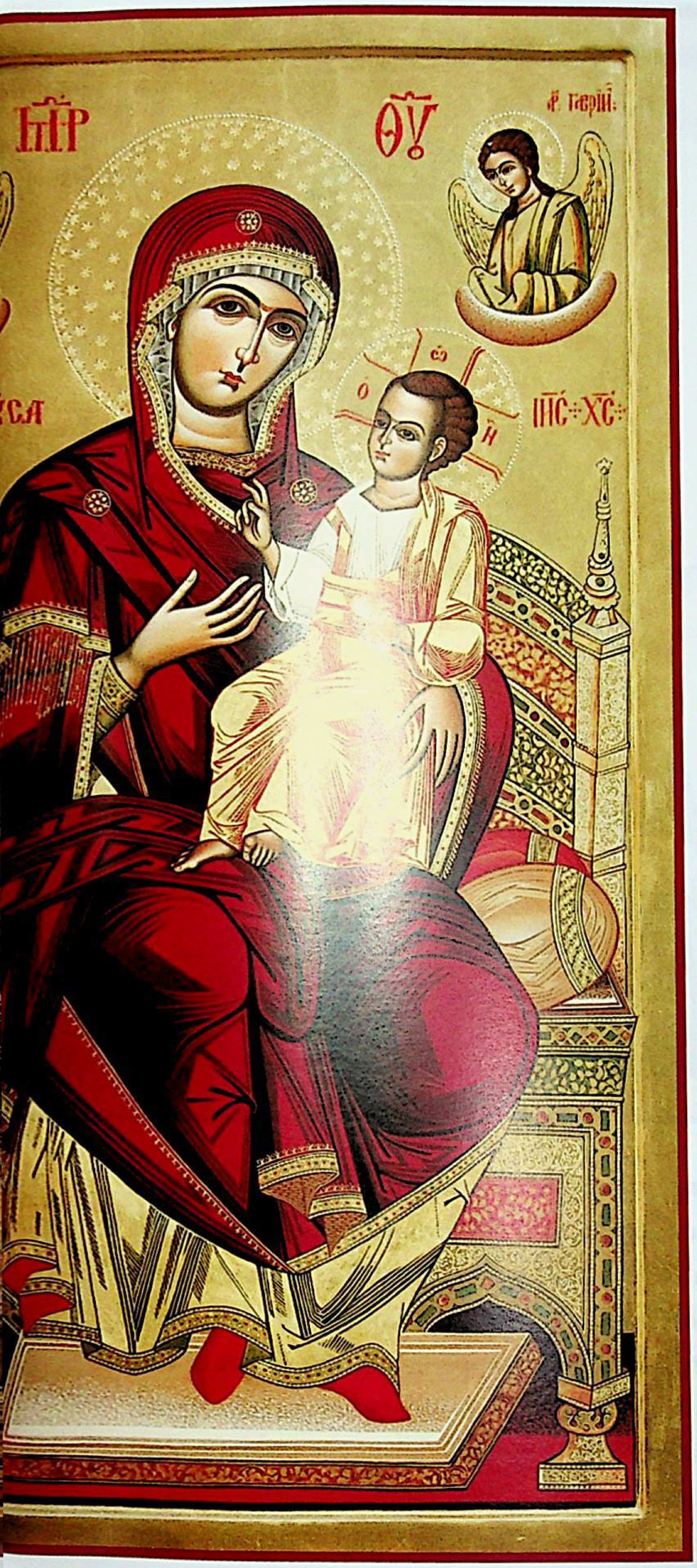
Sf. Cuvioasă Parascheva, iconar monahia Marina (Mitropolia Ortodoxă a Germaniei, Europei Centrale şi de Nord)

▲ *Intrarea în biserică a Maicii Domnului, Atelierul mănăstirii Bistrița*

românească de la Clermont-Ferrand (Franța), iar cea de-a doua a pictat primul iconostas de la Nürnberg, iconostasul bisericilor românești din Stuttgart, Tübingen, Schäebisch Gmünd și Karlshruhe (Germania).

Sunt apoi mănăstiri în care stareții au înțeles importanța deprinderii meșteșugului pictării icoanei și au dezvoltat ateliere, au investit în pregătirea viețuitorilor care aveau aplecare spre aceasta și pot împlini acum nevoile mănăstirii, ale centrelor eparhiale din zonă sau ale

altor biserici și mănăstiri. La mănăstirea Bistrița sunt nouă monahii care pictează, unele au studii de artă, altele au deprins meșteșugul de la celelalte, între ele monahia Olga este un nume reprezentativ. Atelierul este un centru important al eparhiei și maicile au realizat lucrări pentru biserica mare și pentru paraclisul mănăstirii Bistrița, pentru iconostasul bisericii „Sfânta Vineri"-Drumul Taberei din București, pentru biserica românească din Salzburg (Austria), pentru mănăstirea „Vârful lui Roman" din Vâlcea.

Maica Domnului cu Pruncul pe tron (stânga), Iisus Hristos Arhiereu (dreapta), Atelierul mănăstirii Bistrița, jud. Vâlcea

▲ *Sf. Voievod Ștefan cel Mare și Sf. Daniil Sihastrul, Atelierul mănăstirii Putna*

La mănăstirea Putna, atelierul de icoane s-a configurat începând cu anul 1996, după ce doi dintre viețuitori au fost trimiși pentru a învăța pictarea icoanelor în tehnica neobizantină la mănăstirea Makri din Mitropolia de Alexandropoli (Grecia). La întoarcere, acestora li s-au adăugat și alți monahi, astfel încât astăzi șase viețuitori ai mănăstirii au această ascultare. Putna este un loc în care sunt susținute și preocupările teoretice privind arta bisericească și iconografia, ceea ce aduce un câștig în domeniul creării unei noi iconografii, pentru sfinții recent canonizați și pentru sfinții locali. Monahii au lucrat icoane pentru trapeza mănăstirii și diferite icoane folosite în cult, pentru iconostasul mănăstirii Parva, al schitului „Sfântului Ioan Iacob"-Pojorâta, al schitului „Sfântul Ilie" (jud. Sălaj) și pentru biserici ori mănăstiri din Irlanda, Republica Moldova, Norvegia și Ucraina.

La mănăstirile Nera, Diaconești și Vladimirești sunt de asemenea ateliere de pictură și preocupări în domeniul iconografiei, maicile reiau vechi modele bizantine sau propun o iconografie nouă specifică (precum în cazul mănăstirii Diaconești și a interesului pentru mărturisitorii din perioada comunistă). În Transilvania, la mănăstirile Sâmbăta și Nicula s-a dezvoltat o tradiție a pictării icoanelor pe sticlă (sunt vestiți părinții Timotei de la Sâmbăta și Ilarion de la Nicula), dar monahii au deprins și tehnica icoanei pe lemn, pe care

▲*Sf. Ierarh Nicolae*
și Sf. Apostol Pavel,
Atelierul mănăstirii Nera

o urmează în realizarea icoanelor pentru propria mănăstire ori pentru diferite comenzi. La Sâmbăta, de exemplu, icoanele împărătești și icoanele praznicare ale iconostasului noului paraclis au fost realizate în atelierul mănăstirii, condus de părintele Calinic.

Toate aceste exemple, cărora le pot fi adăugate multe altele, demonstrează continuitatea unei arte care a străbătut secolele, împodobind bisericile cu valoroase reprezentări iconografice. Iconarii acestor timpuri se așază într-o istorie și în același timp arată actualitatea artei lor, o actualitate datorată tocmai canonului în care ei se instalează, cu smerenia dintotdeauna a artistului medieval.

Bibliografie

Arta Țării Românești în secolele XIV-XVI, Ana Dobjanschi, Doina Mândru (eds.), Muzeul Național de Artă al României, București, 2001; *Artă, istorie, cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Ed. Nereamia, Cluj-Napoca, 2003; *Icoana plângătoare de la Blaj. 1764*, Ioan Chindriș (ed.), Cluj-Napoca, 1997; *Romanian Icons*, Myrtali Acheimastou-Potamianou (ed.), Byzantine Museum, Atena, 1993; BEDROS, Vlad, „Pictura epocii brâncovenești între livresc și fastuos", în: *Ctitorii brâncovenești. Elemente de artă eclezială medievală*, Ed. Cuvântul Vieții,

▲ *Sfinți Români, Atelierul mănăstirii Diaconești*

▲ *Sfinți Români, Atelierul mănăstirii Diaconești*

București, 2014; BERZA, Marcu (ed.), *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Academiei, București, 1964; BIZĂU, Ioan, Pr., „Hodighitria. Maica Domnului într-un prototip iconografic de tradiție apostolică", în: *Nicula, icoana neamului. 450 de ani de atestare documentară a Mănăstirii Nicula, 1552-2002*, Ed. Ecclesia, Nicula, 2002; BRĂTULESCU, Victor, „Biserici din Valea Teleajănului", în: *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, 21 (1938); BRĂTULESCU, Victor, „Icoanele de familie ale lui Neagoe Basarab", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 79 (1961); COSTEA, Constanța, „A Paleologian Icon in Moldavia", în: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts*, 26 (1989); COSTEA, Constanța, „Icoanele de la Aninoasa și unele probleme ale imaginii în Țara Românească în a doua jumătate a secolului al XVII-lea și la începutul secolului al XVIII-lea", în: *Artă, istorie, cultură. Studii în onoarea lui Marius Porumb*, Ed. Nereamia, Cluj-Napoca, 2003; COSTEA, Constanța, „La Sfârșitul unui secol de erudiție: pictura de icoane din Moldova în timpul lui Ieremia Movilă. Ambianța Sucevițeі", în: *Ars Transsilvaniae*, 3 (1993); COSTEA, Constanța, „Un exemplar de artă paleologă în România", în: *Anuarul Institutului de istorie și arheologie Iași*, 26 (1989); DEMUS, Otto, *Byzantine Mosaic Decoration. Aspects of Monumental Art in Byzantium*, Boston, Massachusetts, [3]1964; DOBJANSCHI, Ana, „Influența grecească în pictura brâncovenească de icoane", în: *Ars Transsilvaniae*, 7 (1987); DOBJANSCHI, Ana, „Influențe moldovenești în arta Țării Românești în secolul al XVII-lea: Ușa împărătească de la Dragoslavele (județul Argeș)", în: *Ars Transsilvaniae*, 3 (1993); DOBJANSCHI, Ana, „Pictura brâncovenească de icoane", în: *Moștenirea brâncovenească*, Doina Mândru (ed.), Centrul Cultural Palatele brâncovenești, București, 2008; DUMITRAN, Ana, Enikő, HEGEDŰS, RUS, Vasile, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei. Preliminarii la o istorie ilustrată a toleranței religioase*, Muzeul Național al Unirii, Alba Iulia, 2011; EFREMOV, Alexandru, „Icoane de la Bistrița Craioveștilor", în: *Revista Muzeelor*, 5 (1969); EFREMOV, Alexandru, „Portrete de donatori în pictura de icoane din Țara Românească", în: *Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice*, 40 (1971), 1; EFREMOV, Alexandru, *Icoane românești*, Ed. Meridiane, București, 2002; HĂRDĂLĂU, Gelu, „Zugravii din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea în județul Alba", în: *Apullum*, XIX (1981); IORGA, Nicolae, *Scrisori și inscripții ardelene și maramureșene*, II, București, 1906; LĂZĂRESCU, Emil, „O icoană puțin cunoscută din secolul al XVI-lea și problema pronaosului bisericii Mănăstirii Argeșului", în: *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 14 (1967), 2; NĂSTUREL, P.Ș., „Aux origines des relations roumano-athonites. L'icône de Saint Athanase de Lavra du voïvode Vladislav", în: *Actes du VIe Congrès Internationale d'Etudes byzantines*, Paris, 1948; NEGRĂU, Elisabeta, „Mănăstirea Dintr-un lemn", în: Elisabeta NEGRĂU, Vlad BEDROS, Ierom. Iustin MARCHIȘ, *Mănăstirile Olteniei. Artă și spiritualitate*, Institutul Cultural Român, București, 2014; NICOLESCU, Corina, *Icoane vechi românești*, Ed. Meridiane, București, 1976; PĂCURARIU, Mircea, Pr., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. IBMBOR, București, 1992; POPA, Corina, IANCOVESCU, Ioana, BEDROS, Vlad, NEGRĂU, Elisabeta, *Repertoriul picturilor murale brâncovenești. I. Județul Vâlcea*, Ed. Unarte, București, 2008; POP-BRATU, Anca, „Precizări în legătură cu activitatea unor zugravi de tradiție postbizantină în Maramureșul istoric", în: *Pagini de veche artă românească IV*, Ed. Academiei, București, 1981; PORUMB, Marius, „Date noi privind biserica brâncovenească din Făgăraș", în: *Ars Transsilvaniae*, 14-15 (2004-2005); PORUMB, Marius, „Icoanele moldovenești ale bisericii de lemn din Ursiul de Jos, județul Mureș", în: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Series Historia*, 18 (1973), 2; PORUMB, Marius, „Icônes roumaines du XVIème siécle en Transylvanie", în: *Ars Transsilvaniae*, 18 (2008); PORUMB, Marius, „Inscripții medievale românești din Transilvania", în: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie Cluj-Napoca*, 21 (1978); PORUMB, Marius, „Vechi icoane românești din Transilvania (sec. XV-XVI)", în: *Revista Muzeelor și Monumentelor*, 14 (1977), 1; PORUMB, Marius, „Zugravii iconostasului bisericii Sfântul Nicolae din Hunedoara", în: *Acta Musei Napocensis*, 10 (1973); PORUMB, Marius, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania*, Ed. Academiei, București, 1988; PORUMB, Marius, *Icoane din Maramureș*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975; PORUMB, Marius, *Un veac de pictură românească din Transilvania. Secolul XVIII*, Ed. Meridiane, București, 2003; SABADOS, Marina Ileana, „Din nou despre «comoara» de icoane de la Văleni – Piatra Neamț", în: *Studii și Cercetări*

de Istoria Artei, 44 (1997); SABADOS, Marina Ileana, „Iconografie şi stil în pictura din Moldova secolului al XVI-lea. Fresca, pictura pe lemn, miniatura. Vedere comparată", în: *Ars Transsilvaniae*, 3 (1993); SABADOS, Marina Ileana, „La peinture d'icones au temps de Pierre Rareş", în: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts*, 31 (1994); SABADOS, Marina Ileana, „Tradiție și adevăr istoric. Despre două icoane emblematice ale Mănăstirii Putna", în: *Analele Putnei*, 6 (2010); SABADOS, Marina Ileana, „Une icône moldave inconnue du commencement du XVIe siècle", în: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts*, 28(1991); SABADOS, Marina Ileana, „Vechi icoane rusești la Mănăstirea Putna", în: *Ars Transsilvaniae*, 19 (2009); SABADOS, Marina, „Influences occidentales dans la peinture roumaine d'icones du XVIIe siecles", în: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art. Série Beaux-Arts*, 39-40 (2002-2003); SABATOS, Marina Ileana, „O nouă contribuție la cunoașterea picturii de șevalet din Moldova secolului al XVI-lea", în: *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 31 (1984); SABATOS, Marina Ileana, „Iconografie şi stil în pictura din Moldova secolului al XVI-lea. Fresca, pictura pe lemn, miniatura. Vedere comparată", în: *Ars Transsilvaniae*, 3 (1993); SMIRNOVA, Enghelina, „Icoane ale maeştrilor ruşi din secolul al XV-lea la Mănăstirea Putna. Registrul apostolilor şi prăznicarele", în: *Analele Putnei*, 6 (2010), 1; SZEKELY, Maria-Magdalena, „Tripticul «lui Ștefan cel Mare» de la Mănăstirea Putna", în: *Analele Putnei*, 2 (2006), 1-2; ŞTEFĂNESCU, I.D., „Averea de artă religioasă a Moldovei. Tezaurul de la Putna", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 33 [1957], nr. 8-9; ŞTEFĂNESCU, I.D., „Le monastere de Râșca. Le trésor de Văleni", în: *Byzantinon*, 10 (1935), 2; TEMPEA, Radu, *Istoria bisericii din Scheii Brașovului*, Brașov, 1899; VASILIU, Anca, „Pictura murală brâncovenească. Context cultural și trăsături stilistice (I)", în: *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 29 (1982); VĂETIȘI, Atanasia, Monahia, *Arta de tradiție bizantină în România*, Ed. Noi Media Print, București, 2008; VĂTĂȘIANU, Virgil, *Istoria artei feudale în țările române*, vol. I, București, 1959; ZAHARIA, Ciprian, *Iosif I Mușat, întâiul mare ierarh român*, Roman, 1987.

ICOANE, BRODERII, SCULPTURI, PIESE DE ARGINTĂRIE LUCRATE ÎN MĂNĂSTIRI DIN TRANSILVANIA, BANAT, CRIȘANA ȘI MARAMUREȘ

Preliminarii*

De când se poate vorbi despre artă în mănăstiri[1] sau arta monahilor? Dat fiind faptul că arta este o expresie a sufletului, dar și o necesitate liturgică, ar trebui să considerăm că ea există tot de atunci de când sunt și monahii. Iar monahii sunt prezenți printre daco-romani încă din primele secole creștine. Spre exemplu, la anul 370 este atestată martirizarea unui monah: Arpylas, în părțile Buzăului[2].

Ce înseamnă secolul al IV-lea în Transilvania pentru arta creștină, implicit și a posibililor monahi? În primul rând, poate, acel *donarium* de la *Biertan* (jud. Sibiu), descoperit aici în 1775. Cercetătorii presupun apartenența lui la o comunitate creștină de daco-romani. *Donariumul* este compus din două piese de bronz: o *tabula ansata* cu inscripția dedicatorie ajurată: „*Ego Zenovius votum posui*" (trad. „Eu, Zenovius, am îndeplinit făgăduința") și monograma constantiniană a lui Hristos (*Chi-Rho*), tot ajurată. Aceste piese, găsite alături de alte vase liturgice, au fost folosite, cel mai probabil, într-un lăcaș creștin de cult, o bazilică, unde atârnau de un candelabru. Ele aveau menirea de a înștiința despre darul făcut lui Hristos, fie că era vorba de candelabrul în cauză, sau poate de întregul locaș[3]. Acest

---

* Îndreptăm mulțumirile noastre către: Ana Dumitran, Dorina Sabina Pârvulescu, Maria Ganciu, Ștefana Bălici, Mădălina Georgiu, sora Pop Saveta-Florica, Ioan Popa, Adrian Nae, Vasile Lefter, Ovidiu Muraru, Constantin Albinetz, Radu Hagiu, Valentin Birău, Simona și Sergiu Andrușcă, pr. Zaharia Pereș, diac. Iosif Stancovici, pr. Dumitru Cobzaru, pr. Serafim Crucianu, pr. Bogdan Ivanov, Institutul Provincial de Protecție a Monumentelor Culturii (Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture) din Petrovaradin (Novi Sad, Vojvodina), Episcopia Ortodoxă Sârbă de Timișoara, mănăstirea Oașa și schitul Găbud, mănăstirea Brâncoveanu – Sâmbăta de Sus, mănăstirea Nicula, mănăstirea „Sfântul Ioan Botezătorul"-Alba-Iulia, mănăstirea Măgina, Muzeul Mitropoliei Clujului, redacția Revistei *Renașterea*, Editura Predania, Muzeul de Istorie Dej, parohia „Sfântul Nicolae"-Hunedoara, și către toți prietenii care ne-au ajutat cu ilustrarea acestui studiu.

1. În cadrul capitolului sunt menționate și unele referințe privitoare la obiecte de cult specifice spațiului monastic, din categoria orfevrărie, feronerie, textile ș.a.

2. Macarie Motogna, *Monahismul ortodox din Maramureș și Transilvania Septentrională până la începutul secolului al XIX-lea*, Ed. Mănăstirea Rohia, Rohia, 2009, p. 162.

3. *Arta creștină în România*, vol. 1 *(secolele III-VI)* (*ACR*), Ed. IBMBOR, București, 1979, pp. 31-32, 126-127; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, Ed. IBMO, București, 2010, p. 87.

◄ *Monah sculptând icoane, fotografie de epocă*

▲ *Donarium de la Biertan, Sibiu, sec. IV (stânga); opaiț paleocreștin, descoperit la Dej, sec. IV-VII (mijloc); copie contemporană după o cruce dublă relicvar, 1250-1300, muzeul mănăstirii Măgina (dreapta)*

principiu al darului făcut Bisericii este de reținut, întrucât rămâne, de-a lungul istoriei, o caracteristică a daniilor făcute către bisericile lui Hristos. Și arta din mănăstiri este în special un rezultat al darului.

În secolele IV-V, după Edictul de la Milano (313), în Transilvania încreștinarea cunoaște un ritm susținut. Este perioada în care, spre exemplu, un templu păgân de la Porolissum (Zalău) a fost transformat în bazilică. Descoperirile arheologice dovedesc prezența creștinilor în fostele orașe și în așezările de lângă castre. „La Dej a fost descoperit un opaiț paleocreștin din bronz, o piesă unică în cadrul descoperirilor paleocreștine din România și chiar din Europa." Prin analogie, opaițul, datat pentru secolele IV-VII, este de proveniență coptă, ajuns în Transilvania pe filieră comercială bizantină.[4]

Simbolurile hristice și inscripțiile marchează obiectele creștine utilitare sau estetice ale primelor secole. În varii formule, crucea revine iar și iar. Din secolul al X-lea, un vas de aur pentru agheasmă, lucrat în tehnica „au repoussé", descoperit la *Sânnicolau Mare* (jud. Timiș), marcat cu o cruce monogramatică, este atribuit probabil unei mănăstiri[5]. Împreună cu un alt vas asemănător, descoperit tot aici, acestea prezintă o influență bizantină foarte pronunțată[6]. Sunt de menționat și crucile relicvar de bronz, din secolele XII-XIII, așa numite cruci kievene, descoperite și în Transilvania, ai căror posesori puteau fi și monahi. Pe ele apar Iisus Hristos, Maica Domnului, Apostolii Petru și Pavel și alți sfinți[7]. Un precursor al icoanelor poate fi și plăcuța de bronz, cu caracter bizantin, de la *Sălacea* (jud. Bihor), din secolele XI-XII. Pe ea este înfățișat un sfânt militar (probabil Teodor sau Gheorghe), al cărui cult era și mai răspândit[8].

---

4. „Exponatul lunii aprilie 2015 – Opaițul paleocreștin descoperit la Dej", material documentar din arhiva Muzeului de Istorie Dej (director Constantin Albinetz). „Opaițul se remarcă prin ornamentația cu simboluri creștine, compusă dintr-o cruce înscrisă într-un chenar romboidal, cu doi butoni laterali. În partea superioară a crucii se află un porumbel cu aripile întinse, simbol al Sfântului Duh."
5. *ACR*, vol. 2 *(secolele VII-XIII)*, Ed. IBMBOR, București, 1981, pp. 38-39. Este vorba despre vasul nr. 9 al tezaurului.
6. *ACR* 2, pp. 40-41. Vasul nr. 10 al tezaurului de la Sânnicolau Mare (jud. Timiș).
7. *ACR* 2, pp. 206-209. Una dintre cele două cruci, numită kieveană de tip B, datează din prima jumătate a sec. XIII și a fost descoperită la Saschiz (jud. Mureș).
8. *ACR* 2, pp. 220-221.

1. Icoane pictate pe lemn

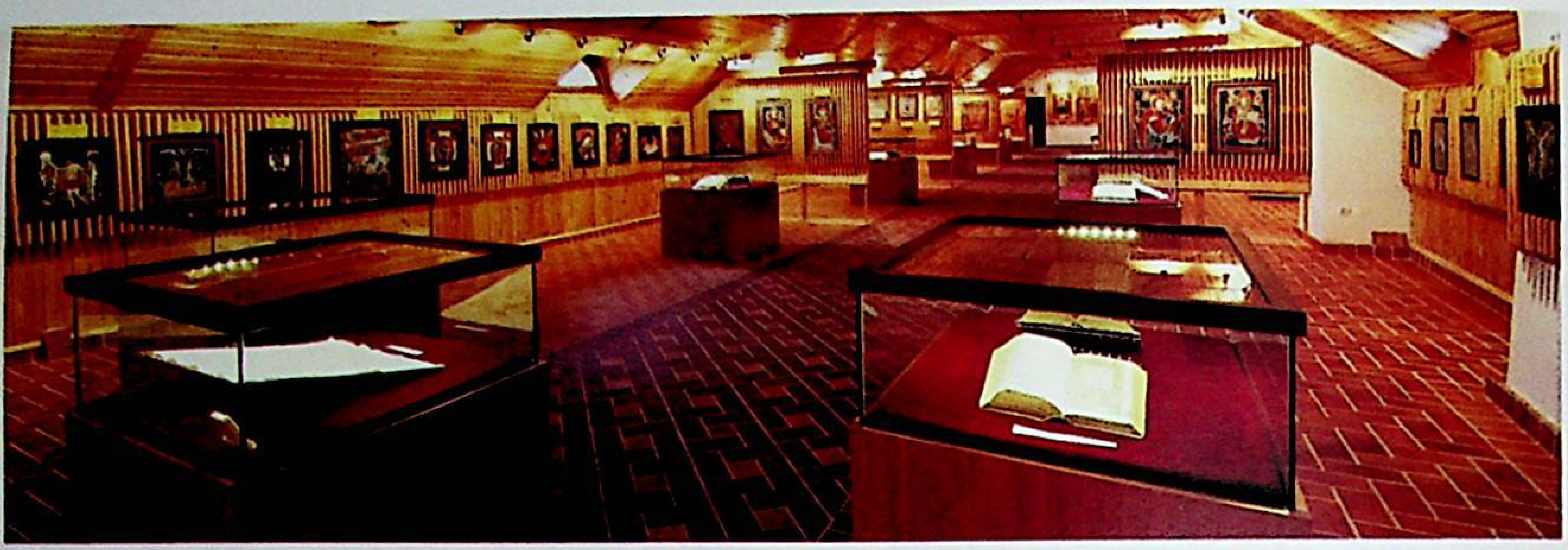
Icoanele pictate pe lemn sunt destinate într-o biserică în primul rând catapetesmei. Aceasta cuprinde, în varianta clasică, rândul icoanelor împărătești și al ușilor împărătești și diaconești, rândul icoanelor prăznicare, rândul apostolilor și pe cel al prorocilor. Iconostasul este încununat de crucea *Răstignirii* și două molenii[9]. În Transilvania, la ctitoriile mai vechi este de regulă un program iconografic mai restrâns și, uneori, doar o ușă diaconească. Alte icoane importante și în bisericile monahale sunt cele puse la închinare, pe tetrapod. Toate icoanele dintr-o biserică, la fel ca și pictura murală, sunt realizate după îndrumare iconografice, numite de regulă *erminii*[10].

Dintre cele mai vechi icoane pe lemn atestate în Transilvania, atribuite ultimului sfert al veacului al XV-lea, fac parte *Maica Domnului Hodoghitria, cu proroci* și *Sfântul Nicolae*. Icoanele, păstrate acum în *biserica „Sfântul Nicolae"* din *Hunedoara* provin de la mănăstirea dispărută *Plosca* și sunt atribuite – pe baza analogiilor cu pictura de la Bălinești – lui *Gavriil Ieromonahul*, presupus pictate în perioada sa de peregrinare prin Transilvania, adică înainte de 1493[11].

Maica Domnului Hodighitria (stânga) și Sfântul Nicolae (dreapta), icoane de la mănăstirea dispărută Plosca, azi în biserica „Sfântul Nicolae" din Hunedoara, atribuire: Gavriil Ieromonahul, sec. XV

---

9. Ene Braniște, *Liturgica generală*, Ed. IBMBOR, București, 1993, pp. 463-468.
10. O asemenea lucrare cunoscută este, spre exemplu, *Erminia picturii bizantine* a călugărului Dionisie din Furna. Din punct de vedere tehnic, icoanele se pictează pe lemn (ex. de tei) preparat special în prealabil. La vechile icoane foița era de aur sau de argint, iar culorile erau tip tempera, obținute din pigmenți naturali.
11. Marius Porumb, *Pictura românească din Transilvania*, vol. I *(secolele XIV-XVII)*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1981, pp. 49-51.

➤ *Imagine de ansamblu din muzeul mănăstirii Brâncoveanu – Sâmbăta de Sus*

În ambianța brâncovenească a mănăstirii *Hurezi* se formează zugravul *Iosif Ieromonahul („Iosif Ermonah Zograf"*[12]*)*. În Transilvania pictează la 1716-1717 icoanele, astăzi pierdute, ale catapetesmei bisericii din *Maierii Albei Iulia*, reședință episcopală.[13]

Mănăstirea făgărășeană *Sâmbăta de Sus* a fost ctitorită de voievodul Martir Constantin Brâncoveanu, biserica fiind terminată la 1700-1701. Vechile icoane ale bisericii mănăstirești – desființată la 1785 printr-un decret imperial privind ordinele călugărești contemplative – nu se mai păstrează. Cu ocazia restaurării din perioada interbelică, au fost aduse de la Bran icoane împărătești și uși, datând din secolul al XVIII-lea.[14] În muzeul mănăstirii sunt expuse icoane pe lemn, inclusiv o troiță pictată, din secolele XVII-XVIII, dar fondul este mult mai mare. Se păstrează aici icoane din secolul al XVI-lea, realizate în stilul școlii veneto-cretane, balcano-bizantine și dalmatine. Opere de o înaltă calitate artistică, ele sunt rezultat al sintezei bizantine cu goticul târziu și Renașterea. Aceste icoane sud-transilvănene denotă influența artei iconografice din Țara Românească. Desenul este sigur, chipurile sunt solemne, gestica sugestivă, siluetele alungite, iar în gama cromatică predomină roșul intens pe fond de aur și ornamente în relief. La icoanele din secolul al XVII-lea desenul devine ușor mai naiv, iar aurul cedează treptat locul foiței de argint sau cositor. În secolul al XVIII-lea, ca expresie a stilului brâncovenesc și postbrâncovenesc, icoanele prezintă elemente decorative florale baroce, se manifestă o tendință spre fast, desenul este foarte expresiv, personajele biblice sunt solemne, iar armoniile cromatice îndrăznețe. În acest secol se afirmă și mediul rural-provincial, printr-o serie de icoane naive[15].

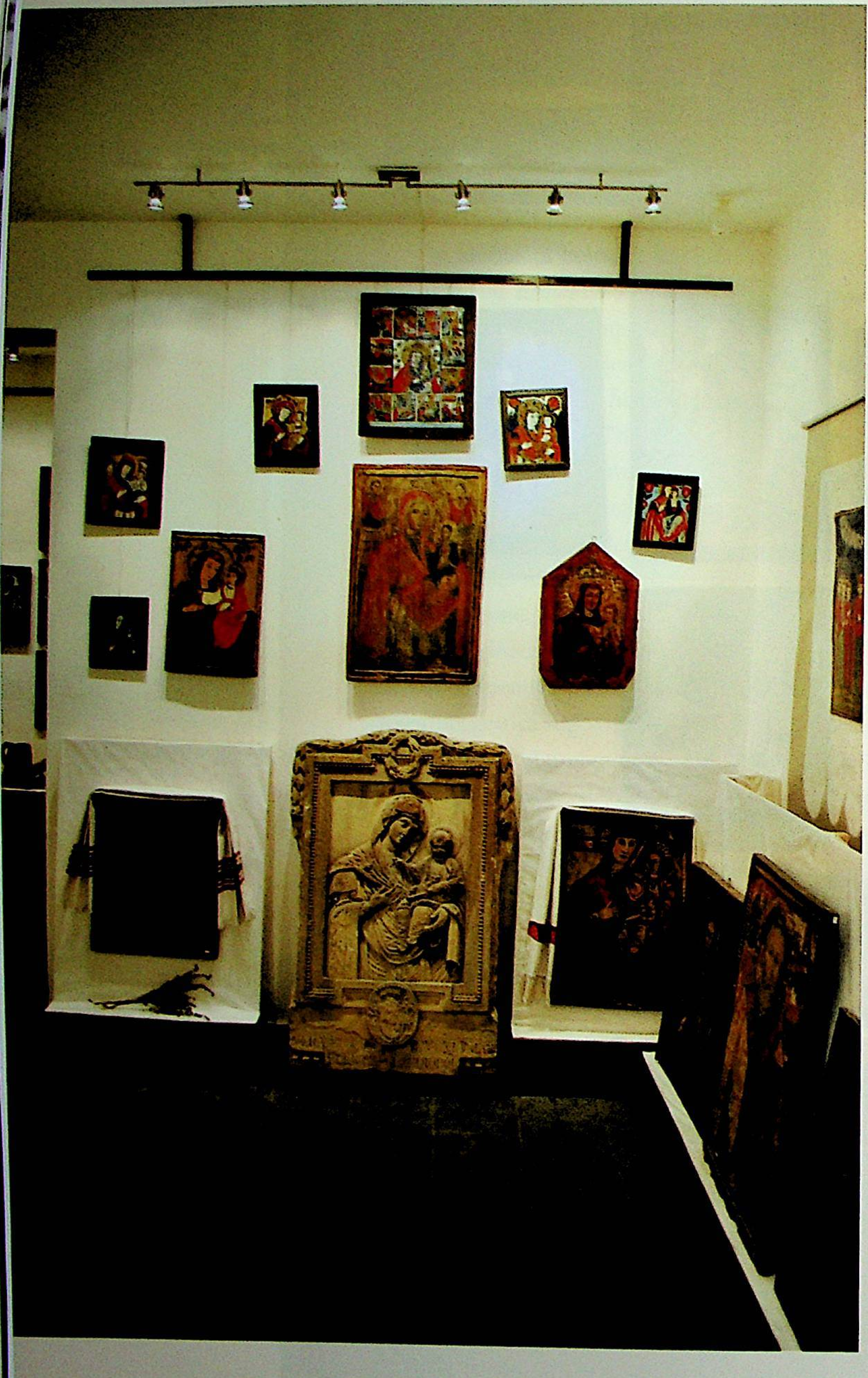
În acest sens, trebuie subliniat faptul că pe lângă mai multe mănăstiri transilvănene: ***Râmeț, Nicula, Toplița, Recea*** ș.a. s-au organizat colecții muzeale, din care sunt expuse,

➤ *„Scopul vieții omului este dobândirea Duhului Sfânt", detaliu tematic din Muzeul mănăstirii Nicula*

---

12. Ana Dumitran, „Pictura românească în județul Alba până la mijlocul secolului al XIX-lea. Demersuri pentru o bază de date", în: *Patrimonium Apulense XII*, 2012, Anexa 1: „Repertoriul pictorilor", p. 79. „Cu ocazia călătoriei din 1906 în Transilvania a lui Nicolae Iorga, istoricul a vizitat și biserica greco-catolică din Maierii Albei Iulia, remarcând pe una din icoanele de la iconostas semnătura «Iosif Ermonah Zograf» și anul 7225 = 1716-1717." Iosif Ieromonahul este co-autor al ansamblurilor murale de la schitul „Sfinții Apostoli" al mănăstirii Hurezi (1701), mănăstirea Surpatele (1706-1707), pridvorul bolniței de la mănăstirea Bistrița (1710) și mănăstirea Govora (1711).
13. Marius Porumb, *Un veac de pictură românească din Transilvania. Secolul XVIII*, Ed. Meridiane, București, 2003, pp. 189-190.
14. Marius Porumb, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Secolele XIII-XVIII*, Ed. Academiei Române, București, 1998, p. 235; Cf. Gheorghe Mitran, Daniel Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu – Sâmbăta de Sus*, Ed. C2 Design, Brașov, 2008, p. 61, ușile împărătești de la Castelul Bran sunt din secolul al XVII-lea.
15. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, pp. 61-76.

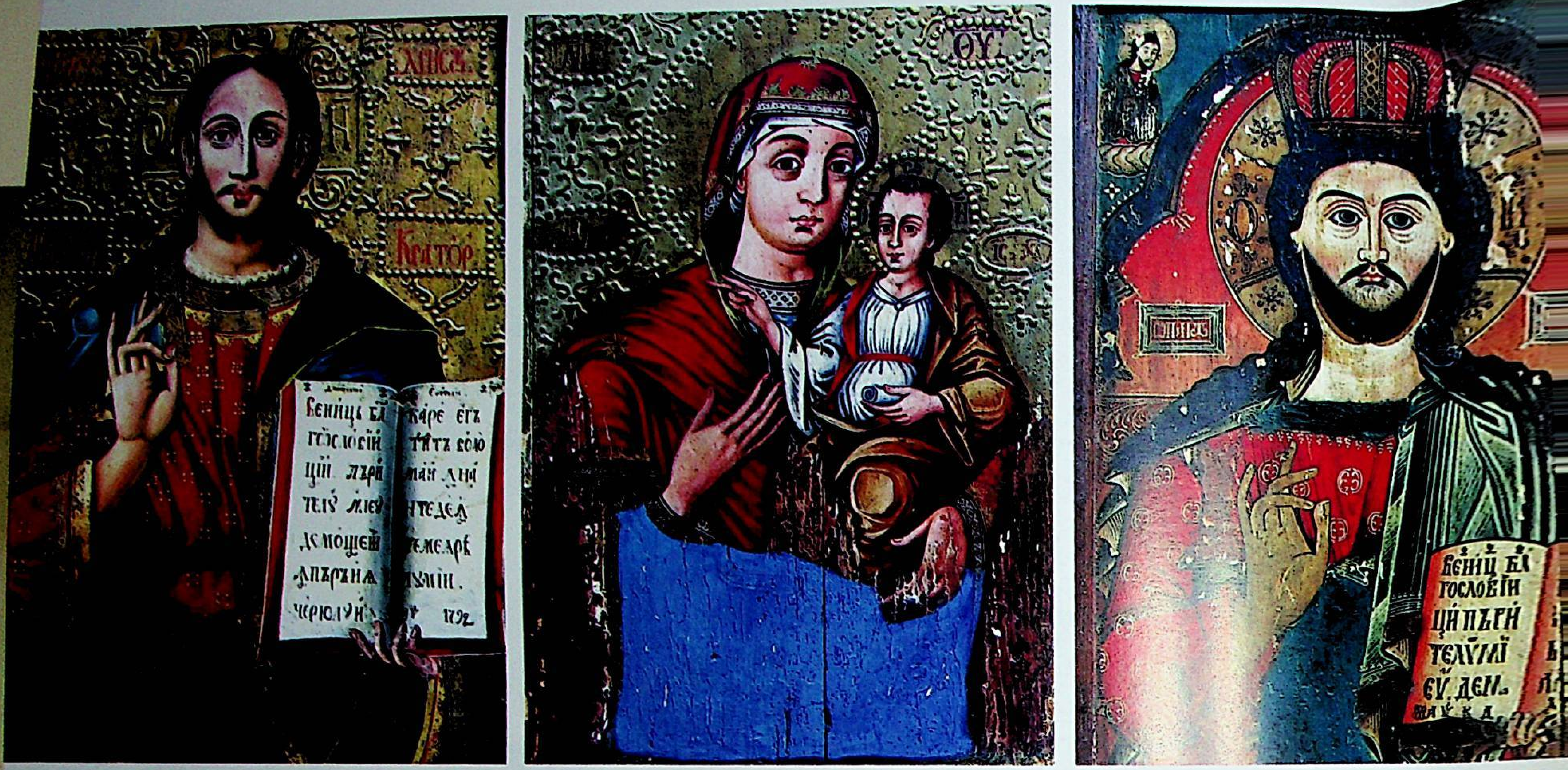

Muzeul mănăstirii Nicula, detalii tematice

▲ *Iisus Hristos (1792), Maica Domnului (sec. XVIII) și Deisis (1764), atribuire Gheorghe fiul lui Iacov, icoane din muzeul mănăstirii Râmeț*

sau sunt păstrate în condiții de conservare muzeală, numeroase icoane provenite de la aceste locașuri, dar mai ales din zonă. Asemenea colecții se păstrează și pe lângă episcopii sau protopopiate, dar și în diferite muzee. În muzeul mănăstirii *Râmeț* se află un important număr de icoane pictate pe lemn, dintre care două icoane împărătești: *Maica Domnului* și *Iisus Hristos* (datată 1792[16]), pictate de către *Gheorghe, fiul lui Iacov*[17]. Tot el este și presupusul autor al unui *Deisis*, datat 1764[18]. Lui Gheorghe, fiul lui Iacov, îi este atribuită și o icoană păstrată de la fosta mănăstire a *Petrindului* (jud. Cluj), dar se presupune că activitatea sa aici nu s-a limitat doar la atât[19].

O mărturie importantă pentru iconografia transilvăneană este vechiul iconostas al bisericii de lemn „Sfântul Nicolae" de la mănăstirea *Lupșa*. Artistul anonim demonstrează aici o formație artistică superioară și a fost probabil format într-unul dintre centrele artistice muntene de la mijlocul secolului al XVII-lea. Se presupune că pictura parietală a bisericii și icoanele inițiale s-au pierdut în timpul stăpânirii calvine. Din vechiul iconostas, din a doua jumătate a secolului al XVII-lea, s-au păstrat cele patru icoane împărătești, cei *12 Apostoli*, în mijlocul cărora se află *Hristos Arhiereu*, precum și o parte a icoanelor prăznicare. Icoanele împărătești: *Maica Domnului cu Pruncul Hodighitria*, *Iisus Pantocrator* în *Deisis*, *Arhanghelul Mihail* și *Sfântul Nicolae*, amintesc de centrele artistice ale epocii lui Matei Basarab. Ele au chenare de ghirlande florale în relief aurit[20].

---

16. Ana Dumitran, Elena-Daniela Cucui, *Zugravii de la Feisa*, Ed. Altip, Alba-Iulia, 2008, p. 22.
17. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 233.
18. A. Dumitran, E.-D. Cucui, *Zugravii de la Feisa*, pp. 66-67.
19. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 288.
20. Melchisedec Ungureanu, *Mănăstirea Lupșa*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2004, pp. 19-20; M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 214-215.

➤ *Adormirea Maicii Domnului, sec. XVIII, mănăstirea Lupșa*

Maica Domnului cu Pruncul, Sfântul Ierarh Nicolae și Deisis, icoane din vechiul iconostas al bisericii mănăstirii Lupșa, sec. XVII

IC
XC

Tot din secolul al XVII-lea datează câteva icoane păstrate în biserica de lemn din *Maiorești* (jud. Mureș), strămutată în Dobrogea, la *mănăstirea „Sfânta Maria"* din *Techirghiol*. Între acestea, la icoana *Deisis*, din registrul apostolilor, se observă o influență moldovenească, iar icoana *Sfântului Nicolae*, de la sfârșitul acestui veac, este realizată în stil maramureșean. Pentru începutul secolului al XVII-lea este datată și o icoană a *Maicii Domnului Eleusa*, păstrată de la vechea biserică de lemn a mănăstirii *Rebra*, biserică mutată la *Parva* (jud. Bistrița Năsăud). Pe verso, alături de o rugăciune în slavonă, redactată de aceeași mână, ieromonahul Samoilă a lăsat o însemnare parte în română, parte având unele cuvinte slavone[21].

Dintre vechile icoane ale mănăstirii *Prislop*, se mai păstrează *Maica Domnului cu Pruncul Hodighitria*, atribuită secolului al XVI-lea. La 1752, *Ioan de la Ocnele Mari* și ucenicul său *Mihail* au pictat pe lateralele panoului busturile celor 12 proroci (probabil și în contextul unei repictări a icoanei). Potrivit inscripției de pe icoană, tot ei au pictat și restul catapetesmei. Ulterior, această icoană și cea a *Sfântului Nicolae* au fost luate din mănăstire și duse la Blaj, după cum rezultă din scrisoarea ieromonahului Nichita, care cerea restituirea lor la 1775. Icoana *Maicii Domnului* s-a întors la mănăstire la 1913, iar cea a *Sfântului Nicolae* a fost mistuită de flăcări în incendiul care a distrus în 1973 prima biserică de lemn de la mănăstirea Nicula[22]. Itinerariile acestor două icoane au fost descrise doar pentru a se vedea valoarea lor pentru comunitatea respectivă. Tot de aceea, icoana Hodighitriei a fost restaurată și parțial repictată.

La mănăstirea *„Adormirea Maicii Domnului"–Strâmba Fizeșului* (jud. Sălaj) se păstrează o icoană a *Maicii Domnului cu Pruncul*, atribuită de unii cercetători aceluiași *Luca din Iclod*, pictorul icoanei similare de la Nicula. Iconostasul are trei frize, complet fiind numai șirul apostolilor și al praznicelor împărătești, iar deasupra scena *Răstignirii Domnului*. Din primul registru, icoana *Sfântului Dumitru* este datată 1785. Se presupune că aici în secolul al XVIII-lea a funcționat și o școală de zugravi, unde au activat și călugări ca pictori muraliști sau iconari. Aici a lucrat ieromonahul *Domițian* (Dometie), chiar dacă nu este cunoscută activitatea sa ca pictor și în altă parte. Ușile sale împărătești sunt datate 1742, la fel și icoanele celor *Trei Ierarhi* și a *Sfântului Iacov*[23]. Mai multe icoane pictate de *Nistor din Feleac* sunt atribuite cu probabilitate fostei mănăstiri *Borzești* (jud. Cluj). Icoana *Învierii* este datată 1802, iar cea a *Arhanghelului Mihail* „1802. Zugrav Nistor". Tot acest zugrav a pictat și iconostasul *bisericii episcopale „Cuvioasa Paraschiva"*, din *Feleac*. Ușile împărătești poartă inscripția de donație de la 1769. Icoanele împărătești *Maria cu Pruncul* și *Deisis* sunt lucrate la 1770, iar *Sfânta Muceniță Paraschiva* și *Adormirea Maicii Domnului* la 1785, fiind chiar donații ale pictorului. Stilul său, de tradiție postbizantină, evoluează spre un realism de factură populară, la care se adaugă și influențe baroce, datorate probabil contactului cu ambianța orășenească a Clujului[24].

Un caz inedit în iconografia transilvăneană este modul în care icoana făcătoare de minuni a *Maicii Domnului Hodighitria*, de la mănăstirea Nicula, pictată pe lemn la 1681 de *popa Luca din Iclod* și care a lăcrimat la 1699, a generat forma iconostasului din biserica mare de zid.

➤ *Maica Domnului cu Pruncul Hodighitria, popa Luca din Iclod, biserica mănăstirii Nicula*

21. M. Motogna, *Monahismul ortodox...*, p. X; M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 217, 282.
22. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 230; Ana Dumitran (curator), *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei*, catalog de expoziție, Complexul Județean Muzeal Bistrița-Năsăud, septembrie-noiembrie 2013, Ed. Altip, Alba-Iulia, 2013, p. 33.
23. Sebastian Dumitru Cârstea, *Monahismul ardelean în trecut și astăzi*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2008, pp. 572-574; M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 283; M. Motogna, *Monahismul ortodox...*, pp. 293-294.
24. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 49-50, 125-127, 267.

▲ *Iconostasul din biserica mare de la Nicula, 1938*

În acest sens, iconostasul are o formă solară, cu raze care pornesc de la crucea centrală. Icoana este ridicată în timpul slujbelor în medalionul mai mare din mijlocul crucii, mărginit de o dantelărie sculptată, în afara acestui timp fiind coborâtă la închinare, în fața ușilor împărătești. Celelalte icoane sunt *Sfânta Treime,* pictată în medalionul de la mijloc, deasupra crucii, înconjurată de cei *12 Apostoli*[25]. O altă icoană a *Maicii Domnului cu Pruncul*, pictată de către *popa Luca din Iclod*, la 1673, se află în colecția Muzeului Mitropoliei Clujului. Icoana, care provine de la Ilișua (jud. Bistrița-Năsăud), a lăcrimat, și ea, la 1717 și 1729, motiv pentru care a fost adusă la castelul familiei Korniș de la Benediug, unde a mai lăcrimat a treia oară, la 1730[26].

---

25. Dumitru Cobzaru, *Monografia Mănăstirii „Adormirea Maicii Domnului"–Nicula*, Ed. Ecclesia, Nicula, 2010, pp. 9, 49-50.

26. Icoană expusă în colecția muzeală; a se vedea și Ana Dumitran (curator), *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei...*, pp. 25-27.

◀ *Maica Domnului cu Pruncul și Deisis (sec. XVIII), icoane de la fosta mănăstire Sub Piatră*

De la fosta mănăstire din *Cheile Cibului* (jud. Alba), precum și de la biserica din satul *Cib* se păstrează în colecțiile Muzeului Unirii din Alba Iulia mai multe icoane, dintre care *Maica Domnului cu Pruncul*, de la 1770, semnată de *Stan din Rășinari*[27]. De la acest iconar a rămas și un caiet de modele, „certamente adunate de un Stan care l-a avut maestru pe Grigore Ranite"[28]. Din aceeași vestită familie de iconari face parte și *Iacov din Rășinari*, fratele Zugravului Stan, care a realizat la 1746 iconostasul[29] bisericii mănăstirii de la *Uioara de Jos* (jud. Alba), azi dispărută[30]. O iconiță a *Maicii Domnului cu Pruncul*, atribuită acestui pictor, se păstrează la mănăstirea *Negraia*[31] (Zlatna, jud. Alba). În mod special, trebuie subliniat faptul că Iacov din Rășinari, contemporan și colaborator cu *Grigore Ranite*, stabilit la Feisa înainte de 1764, este un iconar de tradiție bizantină. Redescoperit, Iacov Zugravul este considerat unul dintre cei mai mari zugravi ai secolului al XVIII-lea, aparținând stilului postbrâncovenesc. După ucenicia la Popa Ivan și Nistor Dascălul, el s-a format ulterior ca pictor postbrâncovenesc în ambianța celor de la care a învățat și Grigore Ranite[32].

Tot în județul Alba, la *Sub Piatră*, în biserica de lemn „Cuvioasa Paraschiva" se păstrează icoane de la vechea mănăstire a *Ocăceștilor*. Dintre acestea, se remarcă *Deisis*, o icoană pe lemn (probabil de secolul XVII), cu un decor de stuc aurit, repictată[33]. De la 1753 datează

---

27. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 77.
28. Ana Dumitran et alii, *Iacov Zugravul*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2010, p. 13.
29. Icoanele se păstrează în diferite locații; vezi A. Dumitran, E.-D. Cucui, *Zugravii de la Feisa...*, p. 14 și cat. 6, 18, 21, 27, 30, icoane împărătești atribuite.
30. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 439.
31. Ana Dumitran, „Pictura românească în județul Alba...", în: *Patrimonium Apulense XII*, 2012, Anexa 1: „Repertoriul pictorilor", p. 47.
32. A. Dumitran, E.-D. Cucui, *Zugravii de la Feisa...*, pp. 7-9; Stan și Iacov au ucenicit la Hranite Zugravul (tatăl lui Grigore Ranite), unul dintre artiștii formați în ambianța școlii de la Hurezi. Vezi și: A. Dumitran et alii, *Iacov Zugravul...*, p. 13; M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 317.
33. Icoana este repictată, iar decorul în stuc sugerează o origine sud-dunăreană a acesteia.

alte două icoane: *Maica Domnului cu Pruncul* și *Sfântul Nicolae*, realizate de un pictor din zona centrală a Transilvaniei, influențat de arta brâncovenească. Ușile împărătești păstrate aici au data 1842[34].

La *Orăști*, în biserica satului, dăinuie icoane pe lemn de la vechea mănăstire dispărută, dintre care patru sunt icoane împărătești din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, al căror stil este ușor influențat de pictura occidentală. Ușile împărătești, în schimb, sunt realizate în spiritul tradiției brâncovenești din prima parte a acestui secol. O altă icoană a *Răstignirii*, pictată în stil postbrâncovenesc, la 1772, cuprinde în chenare și reprezentările *Sfântului Mihail* și a *Sfântului Nicolae*, fiind probabil registrul superior al unui iconostas de dimensiuni reduse[35].

Legat de biserica fostei mănăstiri *Cioara din Săliștea* (jud. Alba), centru de rezistență ortodoxă în secolul al XVIII-lea, este amintit *Chiril Monahul*. Despre acesta se credea că a fost pictorul și totodată donatorul icoanelor împărătești: *Iisus Arhiereu* și *Maica Domnului cu Pruncul Platytera*[36]. După cercetări mai recente însă, mai probabil aceste două icoane, provenite inițial de la schitul distrus *Afteia-Plăișor* și datate 1770, au fost doar donate de către Chiril Monahul („s-au făcut cu osârdiia monahului Chiril de la Plăișor"), care nu ar fi și autorul lor.[37]

Un pictor muralist și iconar de factură postbrâncovenească este *Ioan Ierodiaconul din Deva*. De la biserica din *Geoagiu* (jud. Hunedoara), provin două icoane, datate 1790, semnate de iconar[38].

În biserica de lemn „Sfinții Arhangheli" de la *Bungard* (jud. Bistrița-Năsăud), mutată în sat la 1760, după tradiție fostă biserică mănăstirească, se păstrează câteva icoane pe lemn din secolul al XVIII-lea: *Arhanghelul Mihail, Maica Domnului cu Pruncul, Iisus Pantocrator*[39].

Așezată în vecinătatea provinciei istorice Moldova, Mănăstirea *Pocrov* de la *Cormaia* (jud. Bistrița-Năsăud), este reactivată pe locul unei vetre monahale. Iconostasul vechii biserici de lemn a fost pictat la 1751 de *preotul Constantin*, cu contribuțiile preoților Iacov și Grigorie. Icoana împărătească *Deisis*, *Maica Domnului cu Pruncul* și cea de hram: *Pocrovul Maicii Domnului*, sunt realizate de *Tudor Zugravul*, în prima parte a secolului al XVIII-lea[40].

În vechea biserică de lemn a fostei mănăstiri a *Sânmartinului* (jud. Mureș) se păstrează mai multe icoane pe lemn, dintre care cele mai vechi aparțin celei de a doua jumătăți a secolului al XVII-lea. *Icoana Sfântului Dumitru* este o danie a unui om liber, probabil un mic nobil român, iar cealaltă icoană îl înfățișează pe *Sfântul Gheorghe*, într-o compoziție de tradiție postbizantină cu influențe renascentiste. Alte icoane sunt de la 1735 și din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea[41].

---

34. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., p. 392; Octavian Bortoș, Stanca B. Bortoș, *Biserici și mănăstiri din Arhiepiscopia Ortodoxă Română de Alba Iulia*, editat de Proart 21 în colaborare cu Reîntregirea, Alba-Iulia, 2009, pp. 107-108.
35. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., p. 276.
36. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., pp. 352-353.
37. Ana Dumitran, „Pictura românească în județul Alba...", în: *Patrimonium Apulense XII*, 2012, Anexa 1: „Repertoriul pictorilor", pp. 67-68.
38. M. Porumb, *Un veac de pictură românească*..., p. 187.
39. Gheorghe Mândrescu, cap. „Biserici de lemn din Țara Năsăudului și din Ținutul Bistriței", în: *Monumente istorice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului*, editată de Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca, 1982, pp. 187-188.
40. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean*..., pp. 484-485; M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., p. 357.
41. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., p. 358.

◄ Deisis, Tudor Zugravul, sec. XVIII, mănăstirea Pocrov de la Cormaia

Mănăstirea *Lăpușna* (jud. Mureș), înființată la sfârșitul secolului trecut, are o biserică de lemn din 1779, strămutată aici în 1939 de la *Comori*, și care păstrează în patrimoniul său icoane pe lemn din secolul al XVIII-lea. *Maica Domnului cu Pruncul* și *Iisus Hristos Pantocrator* au fost pictate la 1740 de *Vasilașcu Zugrav* din Țara Moldovei, iar *Deisisul* este de la 1783[42].

În pronaosul bisericii de lemn din *Băița* (jud. Mureș) se păstreează două icoane pe lemn ale *Sfântului Mihail* și *Sfântului Nicolae*, pictate de *Pop Aron, Toader Pop* și *Pavel Dumbrăvian* la 1779 (conform inscripției de pe prima icoană), care provin de la vechea mănăstire. Stilul este de tradiție postbrâncovenească de factură populară. Icoanele amintite și încă două erau donație a ieromonahului Isaia, „pomană pentru suflet"[43]. Acest tip de inscripții însoțesc multe dintre icoanele din biserici în general.

Biserica ortodoxă din *Deda* (jud. Mureș) păstrează două icoane de dimensiuni mari: *Adormirea Maicii Domnului* și *Întâmpinarea Domnului*, pictate de *Grigorie Zugravul din Colomeea* la 1690. Icoanele fuseseră o donație, pentru mănăstirea *Deda*, azi dispărută, din partea credinciosului Petrașcu din satul Dumitra și a soției, de sufletul părinților. De aici provine și o icoană: *Iisus Pantocrator*, pictată de *Nechita Zugrav*, datată 1762, aflată actualmente la Muzeul de Artă din Cluj. Prezența acestor doi pictori în secolul al XVIII-lea aici presupune și existența unui centru artistic, format în jurul mănăstirii din *Feleac*[44].

Tot în județul Mureș, la *Nadășa*, a fost mutată la 1852 biserica fostei mănăstiri de la *Chiheriu de Sus*. Ușile împărătești, decorate cu sculptură ajurată sunt de la 1765, pictor fiind *Marcu din Sântandrei*. Friza apostolilor, de la 1775, având în centru *Deisis*, este opera unui iconar anonim. Icoana *Hristos Arhiereu* (care actualmente nu se mai află în biserică) era semnată de către *Ioan Zugravul*, 1719[45].

O mărturie importantă despre mănăstirea de la *Sibiel* (jud. Sibiu) e dată de o inscripție pe un prapor din secolul al XVIII-lea, de la 1792, pictat de zugravul săliștean *Vasile Muntean*. Praporii, steaguri bisericești, pot fi asociați icoanelor, fiind de fapt icoane pictate pe pânză. În apropiere, în biserica din *Săliște* (jud. Sibiu), se păstrează și icoane pe lemn de secol XVIII, provenite de la Muntele Athos[46]. Prapori se păstrează și în muzeele mănăstirilor *Nicula*, *Sâmbăta de Sus* și *Măgina*, spre exemplu. Praporii *Maica Domnului Hodighitria*, precum și *Învierea Domnului*, din muzeul mănăstirii Măgina, sunt atribuiți pictorului Octavian Smighelschi, secolul al XIX-lea[47]. Un steag bisericesc de o valoare deosebită, păstrat la mănăstirea Brâncoveanu – Sâmbăta de Sus, a fost pictat pe pânză de zugravul *Daniil Toader* în anul 1785. El înfățișează icoana *Sfântului Mihail* cu potirul pe o parte și icoana *Botezului*, pe cealaltă. Sunt de asemenea pictate medalioane cu *Sfinții Apostoli* și *Proroci*[48].

În părțile Secuimii, de la vechea biserică de lemn a schitului *Moglănești* (jud. Harghita), s-a păstrat registrul icoanelor împărătești, friza apostolilor, având central icoana lui

---

42. O. Bortoș, S.B. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, pp. 169-171.
43. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 300.
44. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 103.
45. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 255.
46. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, pp. 365, 352.
47. Simona Teodora Roșca, „Casa muzeu de la Mănăstirea Măgina, un concept unitar", în: *Ziarul Lumina*, 30 iunie 2015, p. 8.
48. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, p. 65.

Hristos Arhiereu și registrul prorocilor, încoronat de *Răstignire*. Catapeteasma a fost pictată în 1775 de *Andrei Zugravul din Cornești*[49]. Ulterior, alte icoane împărătești, printre care cea de hram a Vovideniei, sunt realizate de *Grigorie de la Piatra Neamț*. Acest iconar a pictat la 1847 și vechiul iconostas al bisericii de lemn de la mănăstirea *Toplița* (jud. Harghita), icoane aflate actualmente în muzeul mănăstirii. Printre temele mai rare, prezente pe iconostas, pot fi exemplificate poalele icoanelor împărătești: *Duminica samarinencei, Lupta lui Nestor cu Lie* sau *Maica Domnului – Rugul Aprins*[50].

Un posibil moment de referință pentru intenția promovării iconografiei tradiționale răsăritene în vremea uniatismului este contractul pe care episcopul unit Inochentie Micu de la Blaj, l-a semnat cu Ștefan Zugravul de la Ocnele Mari, format în stilul școlii de la *Hurezi*, căruia îi cere ca „numitul zugrav toată tâmpla sau catapeteasma bisericii" să o picteze „cu mare cuviință și frumoasă precum în Țara Românească" și, de asemenea, să învețe și un transilvănean.[51] Acest contract, încheiat la 1737, în momentul în care formalitățile de intrare în proprietate a domeniului de la Blaj nu erau finalizate, fie nu se referă la Catedrala de la Blaj, fie anumite rațiuni l-au împiedicat pe Ștefan de la Ocnele Mari să onoreze contractul[52]. Icoanele marelui iconostas de la Blaj au fost realizate de către pictorul arădean Ștefan Tenețchi (icoanele împărătești, prăznicare, Apostolii), împreună cu *Grigore Ranite* (Prorocii și Crucea Răstignirii cu moleniile), între 1764 și 1765.[53] Ștefan Tenețchi, „zograf aradschi", este „pictorul care a marcat cele mai elocvente deschideri spre barocul central-european"[54], în vreme ce *Grigore Ranite* din Craiova, fiul lui Hranite (unul dintre principalii meșteri ai lui Brâncoveanu), având și el calitatea de „dascăl de zugravi", era format în tradiția artei brâncovenești. Lui i se datorează, în 1736 sau 1737, pictarea iconostasului capelei palatului de la Blaj (la care, cel mai probabil, se referea contractul inițial cu Ștefan Zugravul de la Ocnele Mari), deci și a icoanei *Maicii Domnului* făcătoare de minuni, cea care a lăcrimat la 1764 și a fost ulterior dusă la Viena.[55] Și tot în direcția promovării unei iconografii de tradiție brâncovenească în acest spațiu, poate fi amintită biserica greco-catolică din Maierii Albei Iulia, al cărei iconostas a fost pictat în perioada 1716-1717, de către *Iosif Ieromonahul*: *„Iosif Ermonah Zograf"*, „marele artist din echipa lui Brâncoveanu", care a pictat la mănăstirile Hurezi (la schitul „Sfinții Apostoli"), Surpatele, Bistrița (la bolnița mănăstirii) și Govora.[56]

În incinta mănăstirii „Sfânta Cruce" din *Oradea*, se află o biserică de lemn din secolul al XVII-lea, adusă din localitatea *Corbești*. Dintre icoanele originale, în biserică se păstrează o icoană a *Pantocratorului* de secol XVIII și o alta, a *Sfântului Nicolae*, lucrată de *David Zugravul*, la începutul secolului al XVIII-lea.[57]

---

49. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., p. 244.
50. Ioan Lăcătușu et alii, *Românii din Covasna și Harghita*, Ed. Grai Românesc a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei, Miercurea-Ciuc, 2003, pp. 659, 662.
51. M. Porumb, *Un veac de pictură românească*..., pp. 55-56; M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., pp. 400-402.
52. Ana Dumitran, „Repertoriul picturii religioase din Județul Alba", Anexa 1: „Repertoriul pictorilor", în: *Patrimonium Apulense XII*, 2012, p. 94.
53. Ana Dumitran, „Repertoriul picturii religioase...", pp. 94-95.
54. Nicolae Sabău, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. II: *Pictura*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2005, pp. 74-75.
55. Ana Dumitran, „Repertoriul picturii religioase...", pp. 90-91; Ana Dumitran, „Un zugrav de elită: Grigore Ranite", în: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 01/2010, pp. 88.
56. Ana Dumitran, „Repertoriul picturii religioase...", Anexa 1: *Patrimonium Apulense XII*, 2012, p. 46.
57. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean*..., p. 566.

În Banat, de la mănăstirea *Sângeorge* (jud. Timiș), din iconostasul de la 1748 al bisericii, provin 14 icoane prăznicare atribuite inițial lui *Pavel Teodorovici* – care este, de fapt, donatorul – păstrate actualmente în Colecția de artă religioasă a Episcopiei Ortodoxe Sârbe din Timișoara.[58] Una dintre aceste icoane înfățișează *Nașterea Domnului*.

De la mănăstirea *„Sfinții Arhangheli”* din *Partoș* (jud. Timiș) se păstrează fragmente ale unui vechi iconostas, atribuit de unii cercetători secolului al XVII-lea, aflat actualmente în muzeul Catedralei din Timișoara. Ușile împărătești[59] sunt bogat împodobite cu sculptură, ale cărei motive decorative sunt vrejuri din frunze de acant, cu fructe de rodie și flori de lotus, ce încadrează medalioanele pictate. În partea superioară a ancadramentului ușilor este reprezentat *Iisus copil dormind*[60] (*Ochiul care nu doarme în veac*[61] sau *Ochiul neadormit*[62], *Ochiul care veghează*). Din vechiul iconostas se păstrează și icoana de hram a *Sfântului Mihail*, datată 1740, atribuită pictorului de tradiție brâncovenească *Grigore Ranite*. Icoana *Maicii Domnului Eleusa*, de la 1770, aparține iconarului *Nedelcu Popovici*[63] al cărui stil este influențat de pictura occidentală. Este de menționat și pictura în ulei a *Sfântului Iosif cel Nou*, mitropolit al Timișoarei, realizată la 1782 de *„Ierei Ștefan Bogoslovul”*[64].

▲ Uși împărătești, probabil sec. XVII, paraclisul mănăstirii „Sfinții Arhangheli” din Partoș

◄ Nașterea Domnului, 1748, Episcopia Sârbă din Timișoara

58. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., p. 235 (Vicariatul Ortodox Sârb); I.D. Ștefănescu afirma că icoanele prăznicare de la mănăstirea Sângeorzu din sud-vestul Banatului fuseseră repictate „culoare peste culoare” de călugării Teodosie și Serafim, păstrând doar câmpul de aur și caracteristici ale stilului icoanelor muntenești de secol XVI; Cf. I.D. Ștefănescu, *Arta feudală în Țările Române. Pictura murală și icoanele de la origini până în secolul al XIX-lea*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1981, p. 95. Una dintre aceste icoane, înfățișând *Nașterea Domnului*, a fost special curățată și fotografiată de către restauratorii sârbi de la Institutul Provincial de Protecție a Monumentelor Culturii, din Petrovaradin (Novi Sad, Vojvodina), în vederea ilustrării acestui articol.

59. Dorina Sabina Pârvulescu, „Catalog. Icoane și Uși Împărătești din Banat”, în: *Analele Banatului*, SN, Arheologie-Istorie, XVI, 2008, p. 382. Elementele decorative sculptate ale Ușilor Împărătești includ motive orientale frecvent întâlnite în secolul al XVII-lea în Țările Române: acantul, fructul și floarea de rodie, ananasul, floarea de răsură (?).”„Pictura poate fi inclusă în categoria celei de bună tradiție bizantină, emanație a unui atelier de descendență aulică, care nu are analogii cunoscute în zona Banatului, în secolul al XVIII-lea.”

60. I.D. Ștefănescu, *Arta feudală*..., p. 95; tema este inspirată (și) din *Numerii* (*Numerele*) 24, 9.

61. Pentru numele temei iconografice vezi Eva Haustein-Bartsch, *Iconen*, Ed. Taschen, Köln, 2010, p. 62.

62. Alexandru Efremov, *Icoane românești*, Ed. Meridiane, București, 2002, p. 147. Reprezentarea este inspirată din *Psalmul 121* (3,4), – *Psalmul 120* (ediția jubiliară a Sfântului Sinod, 2001) – precum și din *Condacul X* al *Acatistului Maicii Domnului*. Icoana a fost atribuită secolului al XVII-lea.

63. Muzeul Național de Artă al României, *Artă medievală românească. Ghidul Galeriei*, București, 2002, p. 118.

64. Ion B. Mureșianu, *Colecția de artă religioasă veche a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1973, p. 49; M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., pp. 280-282.

Iisus Hristos: Ochiul care veghează, probabil sec. XVII, (sus) și Sfântul Arhanghel Mihail 1740 (jos) paraclisul mănăstirii „Sfinții Arhangheli" din Partoș

Icoana Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș, 1782, „Ierei Ștefan Bogoslovul”

De la mănăstirea *Bezdin* (jud. Arad) provine iconostasul pictat de *Ştefan Teneţchi*, în stil baroc, la 1753, fiind una dintre cele mai vechi lucrări cunoscute ale acestui pictor arădean[65]. Icoanele se află actualmente în restaurare[66], în custodia Episcopiei Ortodoxe Sârbe de Timişoara.

„Marele pictor macedoromân" Ştefan Teneţchi, reprezentant al barocului transilvănean, a pictat şi cele 22 de icoane ale iconostasului mănăstirii *„Sfântul Simeon Stâlpnicul"* din *Arad (Gai)*, fostă reşedinţă de vară a episcopilor Aradului. Pictura este realizată într-o manieră italienizantă la 1767, conform datării de pe icoana de hram. Icoanele împărăteşti sunt: *Sfântul Ioan Botezătorul, Maria cu Pruncul deasupra norilor, Iisus Hristos* şi *Sfântul Simeon Stâlpnicul*. Deasupra uşilor diaconeşti şi împărăteşti, în al doilea rând de icoane, sunt: *Maica Domnului – Izvorul Tămăduirii, Cina cea de taină* şi *Pogorârea Duhului Sfânt*; iar al treilea rând este dedicat apostolilor, având în centru *Deisis*[67]. În această mănăstire a fost organizat şi un muzeu al eparhiei.

Important centru cultural şi artistic pentru zona Banatului, mănăstirea *Hodoş-Bodrog* (jud. Arad) deţine în colecţia sa mai multe icoane din vechiul iconostas baroc al bisericii, de la 1796. Tot aici se păstrează şi o icoană cu tema *Iisus Pantocrator*, de la 1776, pictată de *„Gheorghi Popovici, bîvşii Magister Temeşvarschi"*[68]. Dar icoana reprezentativă a mănăstirii este cea a *Maicii Domnului cu Pruncul* („la întâlnirea grupului Glikophilusa cu Kardiotissa şi Maica Domnului a Patimilor"), creaţie a unui atelier cretan, datată pentru sfârşitul secolului al XV-lea şi începutul secolului următor[69].

Dintre iconarii monahi activi în Banat este cunoscut numele lui *Vasile Alexievici Diaconul (Ierodiaconul)*[70]. Se formează în Oltenia, probabil la una dintre marile mănăstiri brâncoveneşti, fiind cunoscut ca zugrav muralist, atestat din 1732. În 1736 se stabileşte la Srediştea Mare (Serbia) şi pictează icoane în mai multe localităţi din zona Vârşeţului, în jurul său grupându-se un important număr de ucenici. La biserica din *Clopodia* (jud. Timiş), în 1762, a realizat nu doar ansamblul mural (împreună cu un grup de pictori), ci şi icoane[71].

În părţile Maramureşului, poate cea mai veche icoană provenită dintr-o mănăstire din zonă este cea a *Maicii Domnului cu Pruncul Hodighitria*, atribuită secolului al XV-lea, de la fosta mănăstire *Cuhea*, aflată acum în Muzeul din Sighetul Marmaţiei, unde se păstrează mai multe icoane aduse de la vechea biserică de lemn[72].

---

65. M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche...*, p. 224.
66. Icoanele sunt restaurate la Timişoara, de către o echipă de restauratori de la Institutul Provincial de Protecţie a Monumentelor Culturii (Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture) din Petrovaradin (Novi Sad, Vojvodina).
67. M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche...*, p. 23; N. Sabău, *Metamorfoze ale barocului...*, p. 75. Iconostasul nu se mai află acum în biserică.
68. M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche...*, pp. 226-227.
69. Ana Dumitran, „Recenzie", în: Marius Oprea, Adriana Scărlătescu, *Mănăstirea Hodoş-Bodrog. Restaurarea picturii murale. Documentaţie ştiinţifică*, Ed. Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2012, şi în: *Apulum, series Historia & Patrimonium*, vol. L, 2013, p. 644.
70. Pictorului Vasile Diaconu i se poate atribui apartenenţa monahală în conformitate cu inscripţia de la proscomidie, din localitatea Jaša Tomič (Serbia, 1762), unde a semnat cu „Ierodiacon Vasilie", precum şi cu inscripţia bisericii de la Clopodia (Timiş, 1762), din care ar rezulta că diaconul Vasile (în 1735, la biserica din Peştişani, Gorj, semnase cu „Vasile Diacon zugrav"), devenit călugăr: adică „ierodiacon": „Ierodiaconul Vasile Alexeievici", a avut un fiu, care era şi el pictor. Inscripţiile sunt citate la M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche...*, pp. 449-450.
71. M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche...*, pp. 449-450.
72. M. Motogna, *Monahismul ortodox...*, pp. 197-198; M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche...*, p. 451.

▲*Maica Domnului cu Pruncul, Iisus Hristos Pantocrator, a doua jumătate a sec. XVIII, Alexandru Ponehalschi, biserica din Călinești Căeni*

În Maramureș se remarcă mănăstirea *Moisei* și școala de pictură din secolul al XVII-lea, în cadrul căreia s-au format zugravi ce au activat la diferite biserici din zonă sau ținuturile învecinate. Pictura lor păstrează schemele tradiționale, dar introduce elemente noi, o gamă cromatică mai vie și unele detalii din viața cotidiană. Din plastica renascentistă sunt preluate, la începutul secolului al XVII-lea, motivele decorative sculptate ce formează ancadramentele. Din această perioadă s-au păstrat în biserica de lemn a mănăstirii trei icoane împărătești: *Iisus Hristos Arhiereu, Sfântul Nicolae înconjurat de scene din viața sa* și *Adormirea Maicii Domnului*, icoana de hram. Se mai păstrează și pomelnicul triptic, pictat la sfârșitul secolului al XVII-lea, în care este amintit în calitate de ctitor mitropolitul Ardealului, Sava Brancovici. Stilul acestor icoane presupune oarecare relații cu mănăstiri din Moldova[73]. Unui pictor de la mănăstirea Moisei, din secolul al XVII-lea, îi este atribuită icoana celor *Trei Ierarhi* și crucea-candelabru, din biserica de lemn a fostei mănăstiri *Giulești* (jud. Maramureș). Icoanele împărătești, precum și ușile împărătești, sunt pictate de către maramureșeanul *Alexa Zugravul din Berbești*, la 1777 și 1779. Lui îi mai aparțin icoanele *Buneivestiri*, cea a *Arhanghelului Mihail* și un pomelnic-triptic[74]. Acest tip de pomelnice-icoane sunt frecvent întâlnite în bisericile transilvănene.

În biserica de lemn *Nașterea Maicii Domnului* a fostei mănăstiri din *Călinești Căeni* (jud. Maramureș)[75], există și icoane din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, realizate de către *Alexandru Ponehalschi*, autorul picturii parietale (1754)[76].

Pentru secolul al XIX-lea, alături de icoanele deja menționate în articol, mai poate fi amintită, spre exemplu, o icoană de la mănăstitrea *Măgina*, care a fost redată funcției sale inițiale, fiind restaurată, protejată și readusă în biserică. Icoana *Hristos Pantocrator: „Iisus Hristos*

73. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., p. 245; M. Porumb, cap. „Biserici de lemn din Țara Maramureșului", în: *Monumente istorice și de artă religioasă*..., p. 130; M. Motogna, *Monahismul ortodox*..., pp. 292-293.

74. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., p. 224; M. Porumb, cap. „Biserici de lemn...", p. 110.

75. Biserica, în forma inițială, datează din 1663. Ulterior aparține cultului greco-catolic.

76. M. Porumb, cap. „Biserici de lemn...", p. 117. Biserica, în forma inițială, datează din 1663. Ulterior aparține cultului greco-catolic.

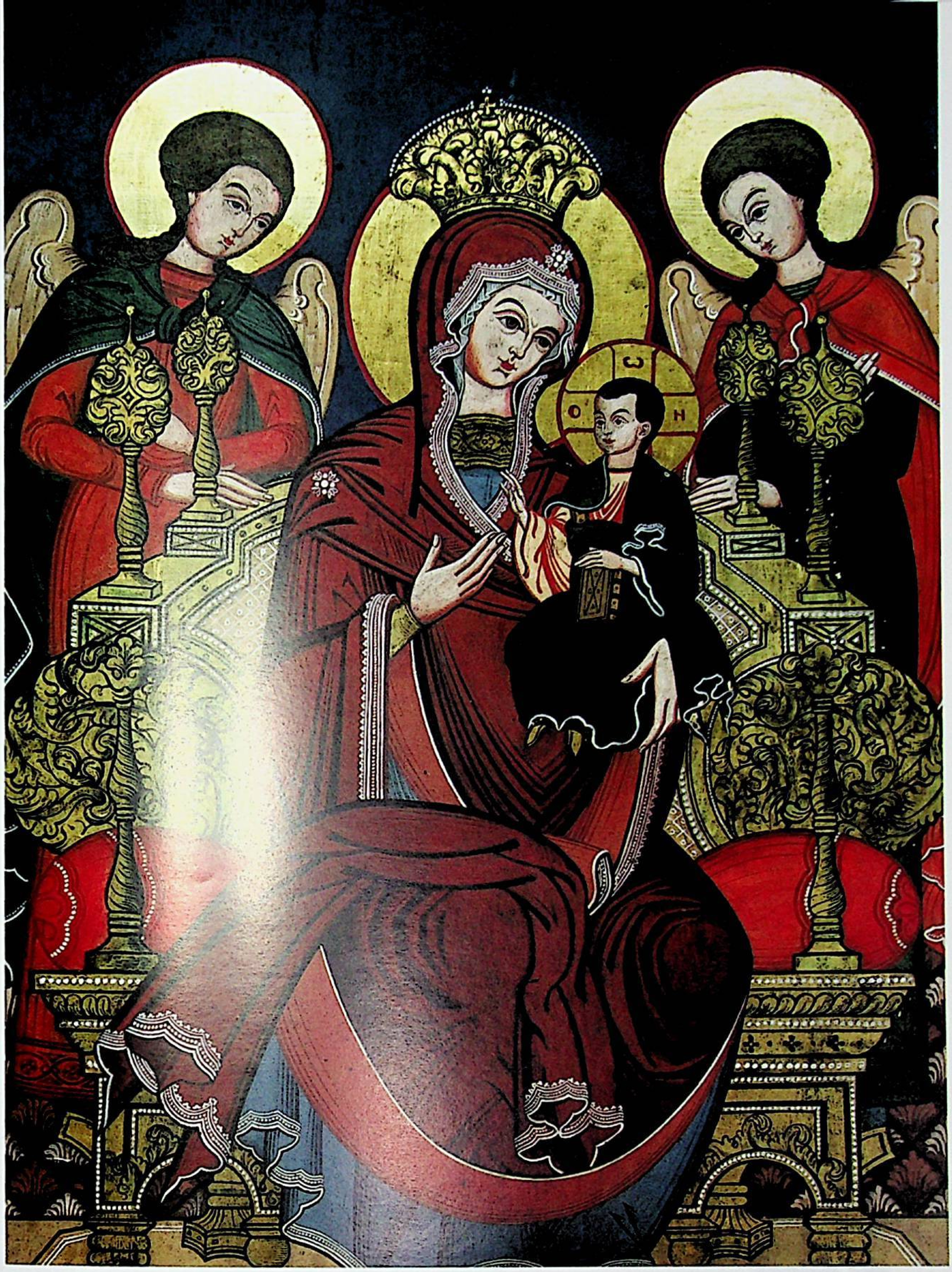
➤ *Deisis, Gheorghe Rusu, Catedrala Mitropolitană din Cluj-Napoca*

Mare Arhiereu și Învățător", datează de la începutul secolului al XIX-lea[77]. Tot la mănăstirea „Sfânta Treime" de la *Măgina*, dar în muzeu, se păstrează un fragment de dulap-proscomidiar, provenit de la Mirăslău, pictat de *Vasile Ban* și *Porfirie Șarlea* din Feisa, la 1824[78].

Pentru prima jumătate a secolului al XX-lea, un moment important în istoria artei din Transilvania este construirea Catedralei Ortodoxe de la Cluj-Napoca (1923-1933), actuala *Catedrală a Mitropoliei Clujului, Maramureșului și Sălajului*, al cărei iconostas, în cinci registre, a fost pictat de către artiștii interbelici *Gheorghe Rusu* (cel care a realizat și planul, autor al celor patru icoane împărătești) și *Anastase Demian*[79].

---

77. Ana Dumitran, „Repertoriul picturii religioase din județul Alba", Anexa 2: „Repertoriul obiectelor", în: *Patrimonium Apulense XII*, 2012, p. 236.
78. S.T. Roșca, „Casa muzeu de la Mănăstirea Măgina...", p. 8.
79. Alexandru Moraru, *Catedrala Arhiepiscopiei Ortodoxe a Vadului, Feleacului și Clujului*, Ed. Arhidiecezana, 1998, pp. 73, 78; Arhim. Teofil Roman, eclesiarh, *Catedrala Mitropolitană Cluj-Napoca* (prezentare), 2015.

Maica Domnului Împărătească, Gheorghe Rusu, Catedrala Mitropolitană din Cluj-Napoca

În a doua jumătate a secolului al XX-lea se remarcă activitatea de pictor iconar și muralist a părintelui ieromonah *Arsenie Boca* de la *Prislop*. Uneori contestat în raport cu posibile așteptări în direcția unei viziuni mai clasice, stilul său este inconfundabil și are un caracter catehetic. În muzeul mănăstirii *Brâncoveanu* se păstrează un epitaf cu tema *Adormirea Maicii Domnului*, pictat de părintele Arsenie, stareț al acestei mănăstiri în anii '40[80]. În biserica mănăstirii *Prislop*, părintele Arsenie a pictat icoanele împărătești: *Maica Domnului cu Pruncul* și *Iisus Hristos*, precum și icoanele de pe ușile altarului: *Buna Vestire* și *Sfinții Arhangheli*.

80. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, p. 65; S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 363; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, p. 92; La București, unde s-a retras după 1968, părintele Arsenie Boca a pictat biserica Drăgănescu vreme de 15 ani. În absida altarului este redată, în mod inedit, viața și martiriul Sfântului Ștefan cel Nou.

▲ *Adormirea Maicii Domnului, epitaf, ieromonah Arsenie Boca, mănăstirea Brâncoveanu – Sâmbăta de Sus*

ADORMIRE LUMEA NU O AI PARASIT
SFANTUL IOAN DAMASCHIN
DE DUMNEZEU NASCATOARE MUTATU-TE-AI
SFANTUL GHERMAN MELODUL
LA VIATA FIIND MAICA

▲ *Sfântul Ierarh Ghelasie de la Râmeț (2006) și Maica Domnului cu Pruncul, monahia Maria Jurj, mănăstirea Râmeț*

Dintre iconarii consacrați înainte de 1989, se remarcă în mod special *Grigore Popescu*. Este cunoscut mai ales ca muralist, dar a realizat și iconostasul bisericii mănăstirii Râmeț.

În perioada contemporană, sunt de amintit și câteva nume de monahi sau iconari tineri care au lucrat pentru mănăstiri. Monahia *Maria Jurj* a devenit cunoscută în Transilvania mai ales pentru realizarea icoanei *Sfântului Ghelasie de la Râmeț*. Monahul *Ilie Bobăianu* de la mănăstirea *Slănic* (jud. Argeș) este un iconar apreciat atât în România, cât și la muntele Athos, deoarece icoanele sale amintesc de moștenirea vechii arte a iconografiei de tradiție bizantină. Părintele Ilie pictează acum iconostasul de la biserica mănăstirii Afteia (jud. Alba). În această ambianță se încadrează și iconostasul realizat de *Vasile Lefter* la biserica de lemn a mănăstirii „Sfântul Ioan Botezătorul" de la *Valea Popii-Micești* (jud. Alba)[81], iconostasul pictat de *Sorin Albu* pentru spațiul de la subsolul bisericii mari a mănăstirii *Rohia* (jud. Maramureș) sau *Bogdan Rednic*, autorul catapetesmei în lucru de la mănăstirea *Sub Piatră-Sălciua* (jud. Alba).

La mănăstirea *Albac*, se păstrează o legendă a icoanei vechi, restaurată și aflată în biserică la loc de cinste, care o înfățișează pe *Maica Domnului Platytera*. Noile icoane ale catapetesmei au fost pictate în atelierul mănăstirii, de maica *Serafima Ghiță*[82].

---

81. Inițial, vechea biserică de lemn, ridicată la 1768, a fost adusă de la Acmariu pentru mănăstirea înființată la 1937 în Alba-Iulia și strămutată ulterior pe actuala locație; conform S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 415-417. Vechiul iconostas s-a pierdut. Referitor la zugravii acelor icoane de factură post-brâncovenească, în: A. Dumitran et alii, *Iacov Zugravul...*, p. 71, n. 139. Ana Dumitran redă integral inscripția epitafului: „1771 [cu slove] Stan Zugrav i brat ego Iacov, sin Popi(i) Radu, Ilinca, Dumnezeu sa-i erte. Toma. 1771 [cu cifre]".

82. Octavian Bortoș, Stanca B. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, p. 83. „Se spune că înaintea plecării lui din viață, un pictor bătrân a donat mănăstirii (Albac) o veche icoană a «Maicii Domnului», pe care la rândul său a primit-o ca răsplată pentru osteneala sa, la pictarea unei biserici."

➤ *Maica Domnului Platytera și Iisus Hristos Pantocrator, Sorin Albu, biserica mănăstirii Rohia*

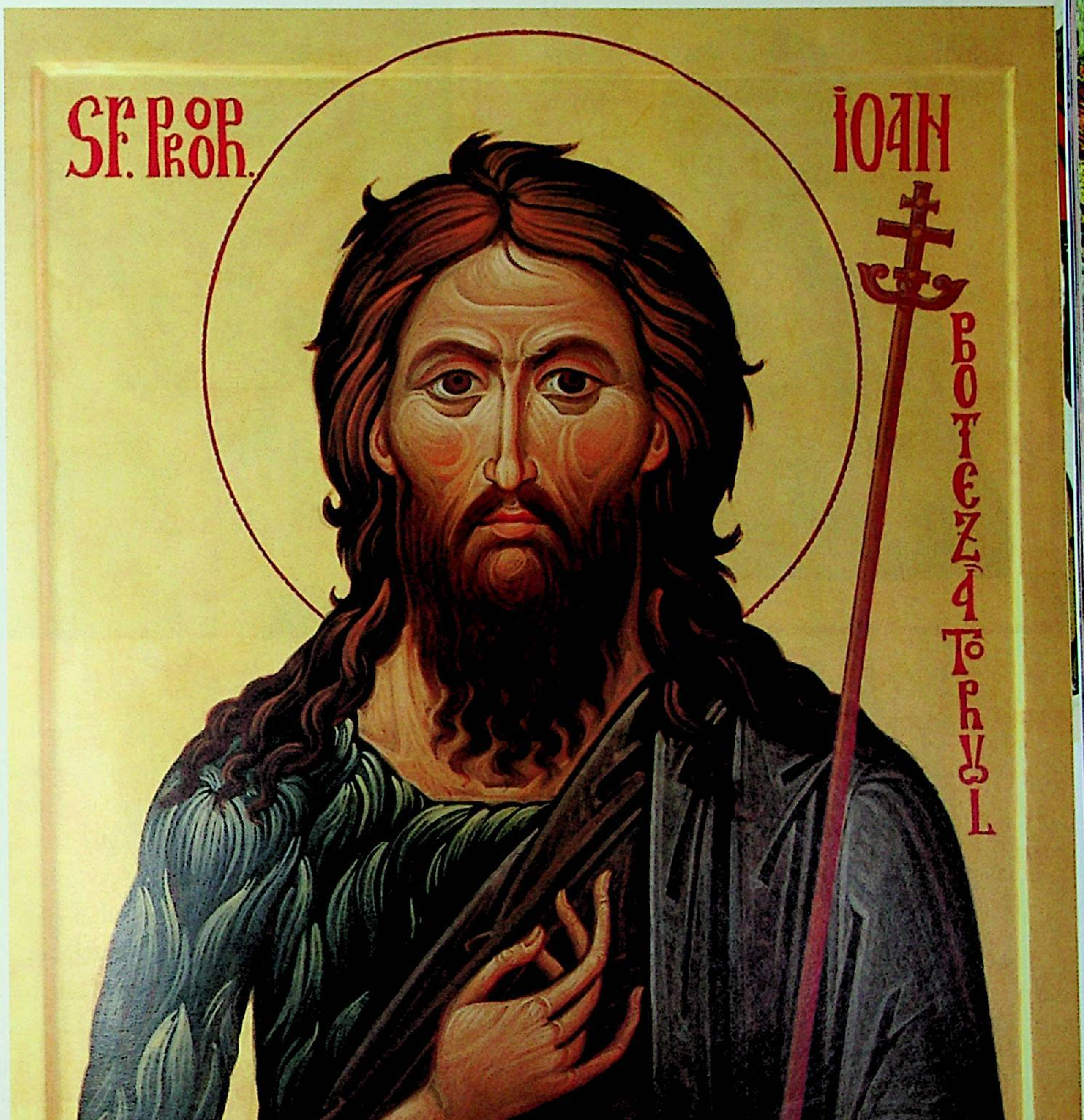

MP ΘY
IC XC

IC
XC

▲ *Maica Domnului cu Pruncul (stânga), Iisus Hristos Pantocrator (dreapta), monah Ilie Bobăianu, biserica mănăstirii Afteia, 2010*

Sfântul Ioan Botezătorul, Vasile Lefter, biserica mănăstirii „Schimbarea la Față", Alba-Iulia

▲ *Sfântul Pantelimon, atelierul mănăstirii Oașa (stânga), monah lucrând la icoana Sfântului Pantelimon (dreapta)*

După 1989, în noile mănăstiri au fost întemeiate și ateliere de iconografie. Uneori, aici sunt realizate și icoanele necesare noilor lăcașe, chiar cu posibilități mai modeste câteodată. În acest sens sunt de amintit schitul cu hramul „Nașterea Maicii Domnului" din *Măgura Jinei* (jud. Sibiu), unde icoanele catapetesmei sunt pictate de *Cristina Petraru* din obștea mănăstirii; mănăstirea „Sfinții Apostoli Petru și Pavel" din *Cârțișoara* (jud. Sibiu), unde maicile – care au o pregătire iconografică temeinică și un atelier de icoane – au pictat icoanele catapetesmei bisericii; mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului" și „Sf. Mucenic Pantelimon" – *Oașa* (jud. Alba), ale cărei icoane sunt realizate de ieromonahul *Pantelimon* și monahul *Teofil*[83] ș.a. Mănăstirea *Oașa*, ctitorită după 1990, a primit cu binecuvântare, în 2002, icoana *Maica Domnului cu Pruncul – Împărăteasa tuturor*, copia pictată a icoanei omonime: *Pantanassa* de la mănăstirea *Vatopedi* din Sfântul Munte Athos, deoarece, prin orientarea sa declarată „mănăstirea este îndreptată spre descoperirea valorilor autentice ale Ortodoxiei"[84].

Mănăstirea *Cașva* (jud. Mureș) este reînființată pe locul mai vechii ctitorii mănăstirești din secolul al XV-lea, unde a trecut la cele veșnice în 1476 Cuviosul Simion, întemeietor și egumen al mănăstirii *Pângărați*, refugiat în Transilvania împreună cu ucenicii săi, după înfrângerea suferită de Ștefan cel Mare în luptele cu turcii de la Războieni. *Cuviosul Simeon de la Cașva* a fost canonizat în 2008, iar noua sa icoană se păstrează în această mănăstire. La mănăstirea *Lupșa* se păstrează o icoană a *Maicii Domnului cu Pruncul – Mângâietoarea*, icoană ferecată în argint, realizată în 2004, care este o copie fidelă a vechii icoane *Paramýthia* de la mănăstirea *Vatopedi* din Sfântul Munte Athos[85].

➤ *Sfântul Ierarh Simion Ștefan, atelierul mănăstirii Oașa*

83. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 343, 351, 397.
84. O. Bortoș, S.B. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, p. 124.
85. O. Bortoș, S.B. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, pp. 97, 156.

SFÂNTUL IERARH
SIMION ȘTEFAN
NOUL TESTAMENT

➤ *Maica Domnului și mărturisitorii din închisorile comuniste, schitul „Înălțarea Sfintei Cruci", Râpa Robilor, Aiud (stânga); cum se naște o icoană, Tabăra de vară, mănăstirea Rohița (dreapta)*

Dintre ctitoriile mănăstirești mai noi se remarcă și biserica-mausoleu a schitului „Înălțarea Sfintei Cruci" de la *Aiud*, înființat în anul 2004 – din dorința cinstirii tuturor martirilor care au trecut prin Aiud și celelalte temnițe comuniste – pe locul monumentului *Calvarul Aiudului*. De-a dreapta și de-a stânga treptelor ce coboară (urmând linia *Râpei Robilor*) spre iconostasul nou, se aliniază plăci comemorative, de marmură, cu aproximativ 2000 de nume cunoscute ale celor care au suferit acest martiraj[86].

Nu trebuie omise din arta contemporantă religioasă nici vitraliile, prezente și la biserici mănăstirești (ex. la mănăstirea *Recea*). La biserica nouă cu hramul „Nașterea Maicii Domnului" a mănăstirii *Crișan*, județul Hunedoara, au fost realizate șase vitralii reprezentând sfinți și mucenici ai bisericii creștine (*Sf. Mucenic Gheorghe, Sf. Efrem Sirul, Sf. Mucenic Dimitrie* etc.). Vitraliile, la fel ca și pictura parietală sau icoanele pot fi destinate și unor alte spații mănăstirești, precum trapeza. Este de amintit aici mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului" – *Turnu Roșu* (jud. Sibiu)[87].

Taberele de iconografie organizate la mănăstiri după 1989 sunt forme adecvate manifestării creatoare. Una dintre primele tabere a fost organizată de către asociațiile de tineret BOYA și ASCOR, la mijlocul anilor '90 ai secolului trecut, la mănăstirea *Izbuc* (jud. Bihor), cu participarea didactică a unor cunoscuți iconari greci. La mănăstirea *Rohița* (jud. Maramureș), în fiecare an, *Fundația „Nicolae Steinhardt"* de la mănăstirea *Rohia*, în colaborare cu *Grupul de pictori „Sfântul Ioan Damaschin"*, organizează o tabără de vară[88], finalizată cu expoziția din Catacomba catedralei de la *Baia Mare*. În biserica de lemn a mănăstirii *Rohița*, și în întregul complex, se păstrează frumoase icoane realizate în acești ani, pictate pe lemn, dar și pe sticlă. Este de amintit și tabăra anuală de la mănăstirea *Pătrângeni* (jud. Alba), organizată de studenții *Facultății de Teologie Orodoxă din Cluj*, secția Artă sacră – *Centrul de cercetare și creație*[89] ș.a.

➤ *Sfântul Ioan Valahul, Tabăra de Vară, mănăstirea Rohița*

---

86. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 434-435; S. Bortoș, S.B. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, p. 26.
87. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 324, 349.
88. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 515; Fundația „N. Steinhardt" și Grupul „Sfântul Ioan Damaschin", *10 ani de activitate*, Ed. Mănăstirii Rohia, 2010.
89. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 409.

SF. IOAN
VALAHUL

2. Icoane pictate pe sticlă

Icoana pe sticlă – mai precis icoana pictată pe dosul sticlei[90] – este, în Transilvania, prin excelenţă, o icoană ţărănească. „Icoana ţărănească e o categorie generică ce ascunde o multitudine de influenţe, expresii şi stiluri asimilate, trăite şi aşezate pe suprafaţa de lemn, sticlă, pânză sau piatră, în diferite zone şi diferite momente ale istoriei ţăranului (oare când începe istoria ţăranului?!...) cu un duh aparte, unic şi inconfundabil prin directitatea sa."[91] Icoana pe sticlă trebuie văzută ca un echivalent al colindei. Şi izvoadele se puteau moşteni de la o generaţie la alta, primind noi detalii[92]. Din punct de vedere tematic, icoana pe sticlă asociază uneori reprezentărilor religioase elemente laice legate de viaţa şi preocupările ţărăneşti, precum şi unele inspirate din folclorul local. De asemenea, elementele orientale şi occidentale se împletesc într-o sinteză originală[93]. De provenienţă iniţială central-europeană,

---

90. După un desen prealabil, realizat în culoare neagră, se picta în straturi suprapuse, de la detalii la fond, cu culori tip tempera (ulterior şi ulei), obţinute din pigmenţi naturali, ulterior şi culori industriale. La sfârşit se aplica pe aureole şi alte detalii foiţa de aur, argint, sau schlagmetal. Apoi icoana se aşeza într-o ramă simplă, băiţuită, cu canelură sau pictată şi se închidea cu un capac din scândură subţire de lemn, pe spate.
91. Horia Bernea, „Icoane româneşti pe lemn", în: *Transilvania*, 3-4, 1994, p. 123.
92. Fapt care însă a generat şi un declin al icoanei pe sticlă, din a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi în secolul al XX-lea s-a pus un accent din ce în ce mai pronunţat pe decorativ, în defavoarea temei iconografice propriu-zise.
93. Georgeta Stoica, Paul Petrescu, *Dicţionar de artă populară*, Ed. Enciclopedică, Bucureşti, 1997, p. 46.

▲ *Icoane pe sticlă, sfârșitul secolului XVIII, începutul secolului XX, Nicula și Gherla, muzeul mănăstirii Nicula*

în legătură, în mod special, cu centrul austriac de la *Sandl*[94], icoana pe sticlă cunoaște la români o dezvoltare artistică proprie, cu specific românesc[95]. Icoana pe sticlă trebuie lecturată în spațiul pentru care a fost ea concepută inițial, acesta fiind atât casa tradițională, cât și biserica din sat. Dar cel mai important lucru legat de nașterea și dezvoltarea acestui stil în Transilvania este ambianța mănăstirii *Nicula* (jud. Cluj). Aici se află icoana făcătoare de minuni a *Maicii Domnului Hodighitria*, pictată de *popa Luca din Iclod* la 1681, care a lăcrimat la 1699, miracolul generând tradiția marilor pelerinaje anuale, la care luau parte și credincioși de alte confesiuni, în afară de românii ortodocși și greco-catolici. În secolul al XVIII-lea, în satul *Nicula* s-a format, în acest context, o adevărată școală de pictură, care s-a extins în împrejurimi și în orașul învecinat *Gherla*[96]. Acest centru al *Niculei*, pe de o parte a atras noi iconari, și pe de altă parte a înregistrat în secolul al XIX-lea un oarecare exod de iconari spre Șcheii Brașovului[97] (centru atestat deja anterior printr-o semnătură a lui *Ioniță*

---

94. Simona Teodora Roșca, cap. „Introducere. Icoana pe sticlă: identitate transilvăneană în context european", în: *Icoana pe sticlă din Transilvania. Secolele XVIII-XX*, Ed. Tradiții clujene, Cluj-Napoca, 2010, pp. 13-19.
95. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 (secolele XVII și XVIII), Ed. IBMBOR, București, ^{2}1994, p. 616: „Astfel sunt redate case țărănești și biserici din regiunea respectivă, personajele biblice apar de multe ori în costume românești etc."
96. Fain Gherghel din a doua jumătate a secolului al XIX-lea fiind unul dintre iconarii gherleni cu icoane identificate.
97. Acest fapt nu trebuie privit și ca o întemeiere a acelor centre, mai ales că în zona Făgărașului sunt mai multe ateliere. Iconarul Ghimbă, de origine din Nicula, atestat în Șcheii Brașovului în prima jumătate a secolului al XIX-lea, conform Juliana Dancu, Dumitru Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, Ed. Meridiane, București, 1975, p. 135.

ot Brașov, 1780, pe o icoană a *Maicii Domnului Împărătiță*)[98], *Țara Oltului și Maierii Albei Iulia* (*Petru Prodan*[99]). Prima icoană de *Nicula* datată este de la 1820 și aparține lui *Ioan Moga* „pecurariul", deoarece majoritatea iconarilor au rămas anonimi. Se cunosc mai mulți pictori din secolul al XIX-lea, dar rămân dificil de identificat icoanele lor[100].

Principalele teme prezente în iconografia școlii de *Nicula* sunt mai întâi *Maica Domnului Hodighitria, Sfânta Treime*[101], *Iisus Hristos Pantocrator, Iisus și Ioan copii*[102], *Iisus cu vița*[103] și *Masa Raiului*, ultimele două fiind teme originale specifice acestui centru. Urmează *Sfinții Îngeri, Sfântul Gheorghe, Sfântul Nicolae, Sfântul Proroc Ilie Tesviteanul, Sfânta Cuvioasă Paraschiva*[104], *Sfinții Apostoli Petru și Pavel, Sfinții Împărați Constantin și Elena, Adam și Eva, Cina cea de Taină, Prohodul* și *Răstignirea Domnului* și *Praznicele Împărătești*[105], dintre care *Nașterea Domnului* este o temă foarte populară etc[106].

Spre sfârșitul secolului al XX-lea, la mănăstirea *Nicula* a pictat icoane pe sticlă, într-un mod original, părintele *Ilarion Mureșan*. Ulterior la mănăstirea *Nicula* a fost organizat un atelier de icoane pe sticlă (dar și pe lemn), coordonat de monahul *Siluan Timbuș*. Sunt reluate, îndreptate pe alocuri și reinterpretate vechi teme ale școlii de *Nicula*. Și muzeul mănăstirii[107] oferă o expunere tematică itinerantă asupra icoanei pe sticlă transilvănene, fiind evidențiat specificul locului. Aici se păstrează și o icoană a *Maicii Domnului cu Prăznicar*, semnată de *Vasileca Vlaic*, 1866, iconar localizat la Hășdate[108].

---

98. J. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, p. 135 și planșa 49.

99. Conform Ioana Rustoiu, Ana Dumitran, *Iconarii din Maierii Bălgradului*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2007, p. 4, Petru Prodan este de fapt de loc din Suatu, de lângă Cluj și se putea instrui printre zugravii niculeni. De asemenea, putea avea legături și cu centrul din Șcheii Brașovului, prin soția sa, de origine brașoveană, cu care s-a căsătorit în 1847 la Maierii Bălgradului (Albei Iulia). Soția Elena „Prodănoae" și o fiică, sau o nepoată, vor continua acest meșteșug, atestat în familia lor și la începutul secolului XX.

100. Orientativ (cu precizarea că noi cercetări au mai adus unele modificări), poate fi consultat un „tabel de iconari pe sticlă", în: J. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, pp. 135-136. Dintre aceștia, Dionisie Iuga și Teodor Tecar(iu) au pictat în a doua jumătate a secolului XIX și biserici în Bihor.

101. La sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX la Nicula se întâlnește și reprezentarea Sfintei Treimi vetero-testamentare (tip Ospeția lui Avraam; întâlnită și la Lancrăm sau la făgărășeanul Savu Moga), dar din secolul XIX devine populară reprezentarea neo-testamenteră a Treimii.

102. Temă inspirată de centrul de la Sandl.

103. Iisus cu vița se întâlnește, spre exemplu, în Șcheii Brașovului sau centre din zona Făgăraș, dar într-o versiune ușor diferită, în care apare și crucea răstignirii.

104. Sfântul Gheorghe și Sfântul Ilie (cel care dă ploaia) sunt patroni ai vieții rurale, ai pământului și recoltei, iar Sfântul Nicolae (bucuria copiilor) și Sfânta Paraschiva ai familiei.

105. În legătură probabil și cu ambianța mănăstirii Nicula, la sfârșitul secolului XVIII și începutul secolului XIX sunt mai frecvente și reprezentările unor sărbători dedicate Fecioarei Maria.

106. Conform Simona Teodora Roșca, „Introducere. Icoana pe sticlă...". Pentru o imagine de sinteză vezi și anexa 2: „Tematica Icoanei pe sticlă din Transilvania. Secolele XVIII-XX", tabel, pp. 190-191. În cartea *Icoana pe sticlă din Transilvania* se regăsesc în jur de 70 de teme identificate, dintre care unele se referă la o prezență rară sau excepțională. Teme precum Sfântul Haralambie sau Sfântul Mucenic Teodor Tiron sunt mai frecvente în alte centre decât Nicula.

107. Amenajat de părintele Siluan Timbuș, dr. Simona Teodora Roșca și drd. Laura Troșan. În colecția mănăstirii au intrat și icoane pe sticlă din alte centre transilvănene, care sunt de asemenea puse în valoare. Tot aici se mai păstrează icoane pe lemn și prapori, precum și diferite obiecte etnografice reprezentative provenite din zonă. Viziunea de ansamblu asupra iconografiei specific transilvănene se completează cu vizitarea bisericii vechi de lemn, a mănăstirii Nicula, amenajată în același context.

108. Conform J. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, p. 135. Acest iconar are și o icoană semnată 1862.

▲*Icoane pe sticlă, sec. XIX, Lancrăn*

Lancrăm este o altă școală, care poate fi pusă probabil, într-o anumită măsură, în legătură cu o moștenire târzie a iconografiei de tradiție răsăriteană din ambianța mănăstirii *Lancrăm*, întemeiată la 1558, reședința episcopului Sava[109]. În scurta ei existență, mănăstirea a fost un important centru de răspândire a culturii de la sudul Carpaților[110]. La *Lancrăm* este atestată o familie de iconari *Costea* dintre care primul: *Ioan Costea*, și-a început activitatea în primele decenii ale secolului al XIX-lea[111], și a pictat doar icoane pe sticlă.[112]

---

109. Mănăstirea, desființată pe fondul propagandei calvine, fusese întemeiată de boieri pribegi din Țara Românească.
110. Dănuț Liviu Hognogi, *Lăcașuri monahale ortodoxe din Transilvania până la începutul secolului al XIX-lea*, Ed. Karuna Bistrița, 2009, pp. 125, 318.
111. J. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, p. 136; M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 200. Aici este atestat în secolul al XVIII-lea și Barbu Zugravul.
112. Ana Dumitran, „Pictura românească în județul Alba până la mijlocul secolului al XIX-lea. Demersuri pentru o bază de date", în: *Patrimonium Apulense XII*, 2012, Anexa 1: „Repertoriul pictorilor", p. 55. Data decesului iconarului Ioan Costea este 1852.

Specifice pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea sunt aici icoanele cu desen elegant, culoare minimală, laviuri și fond de foiță argintată. În urma unor cercetări mai recente, au fost identificați trei pictori înrudiți: *Ioan Costea* (1790-1852), *Ioan Costea Verman* (1767-1835) și *Ilie Costea* (1852-1921), dar mai este foarte posibilă prezența aici și a altor iconari pe sticlă, dintre care unul (P.O.) are o manieră de lucru inspirată din gravuri athonite[113]. Alți pictori citați inițial în contextul centrului de la Lancrăm au fost *Petru Zugrav*, care semnează o reprezentare a *Sfintei Troițe* vetero-testamentare (1795), redată într-un stil ce amintește de pictura murală din Țara Românească și *Nicolae Zugrav*, cu o icoană a *Adormirii Precistei*[114] (1787[115]), primul identificat ulterior cu *Petru din Topârcea*, iar celălalt cu *Nicolae din Ludoș*[116].

Pe Valea Sebeșului este atestat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea *Simion Bâscă Ciortan* din *Răhău*[117], iar în *Laz*, începând tot cu această perioadă, familia de iconari *Poienaru*, dintre care primul este *Savu Poienaru* (1777-1829)[118]. Se remarcă aici prezența și reluarea reprezentării foarte migăloasă a temei *Judecata de Apoi*.

Maierii Albei Iulia este atestat ca centru al picturii pe sticlă din a doua jumătate a secolului al XIX-lea (*Petru Prodan, Maria Prodan*), până în primele decenii ale secolului

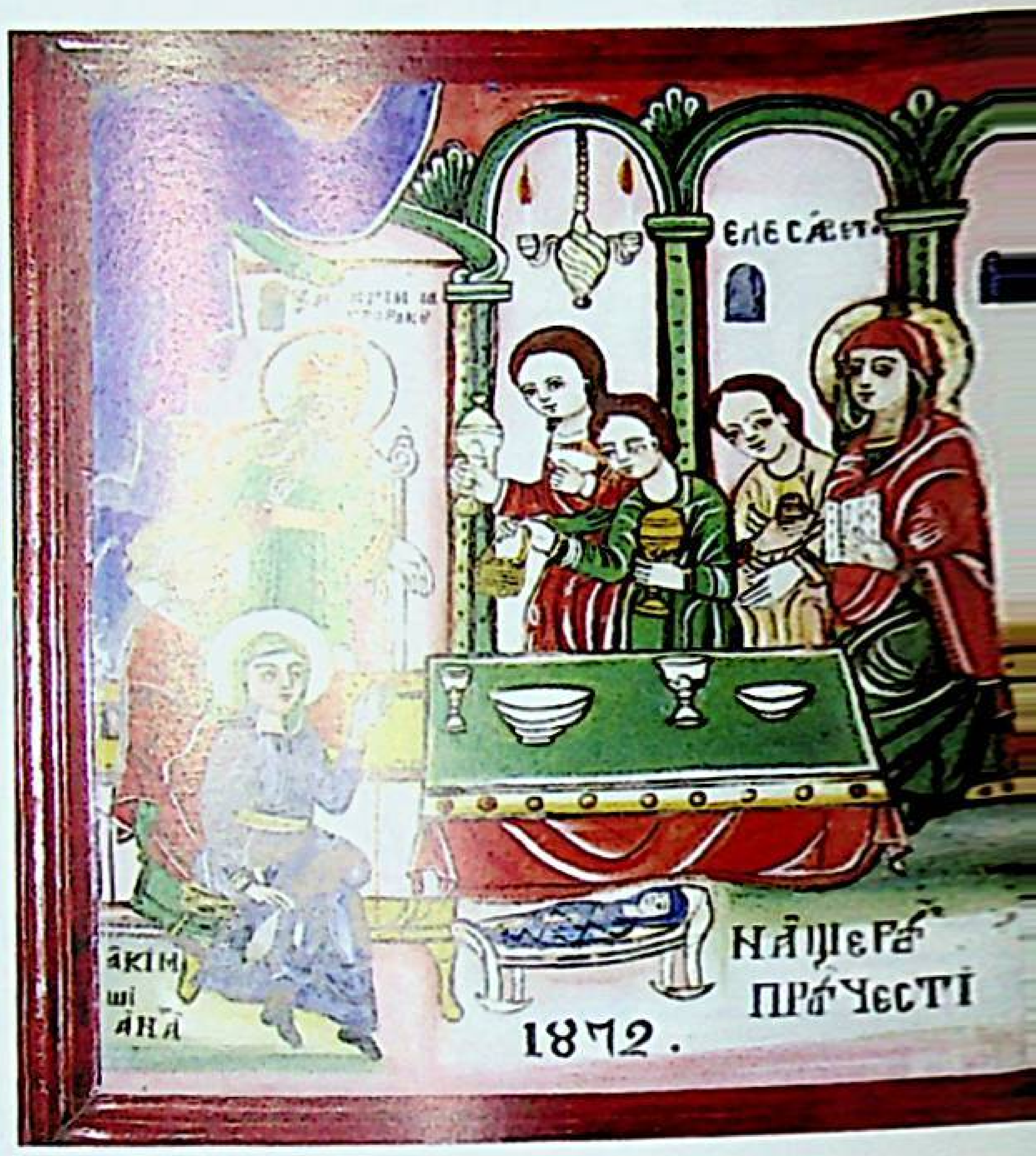
▲ Iisus Hristos Pantocrator, prima jumătate a sec. XIX (stânga); Învierea Domnului cu prăznicar, 1841 (centru); Judecata de Apoi, a doua jumătate a sec. XIX, icoane pe sticlă, Laz, Simion Poienaru

113. Ana Dumitran, „Pictorii din Lancrăm. Cercetări recente", în: revista *Apulum*, XLIX, seria *Historia & Patrimonium*, 2012, pp. 209-222; pp. 219, 213.
114. J. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, pl. 100; M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 289.
115. Icoana datează un ciclu de prăznicare aparținând acestui iconar, care inițial au fost descoperite în biserica din Lancrăm. Tot acolo se păstrau și două icoane de sfârșit de secol XVIII, ale Sfinților militari Dimitrie și Gheorghe, pictate pe sticlă după canon de tradiție bizantină; J. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, pp. 86-89.
116. A. Dumitran, „Pictorii din Lancrăm...", p. 210.
117. Tot în zonă sunt atestați Osip Radoff din Miercurea Sibiului, la sfârșitul secolului al XIX-lea și Gheorghe Raica din Săsciori, la 1867 etc.; conform J. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, p. 136.
118. Ioana Rustoiu, *Icoanele Lazului*, Ed. Altip Alba Iulia, 2007, pp. 22-39. Lui Savu Poienaru îi urmează în secolul XIX: Simion, Toma, și Ioan, iar la sfârșitul secolului al XIX-lea și în secolul al XX-lea: Ilie I Poienaru, Aron, Partenie, Ilie II Poienaru, contemporani cu consătenii Pavel și Savu Zamfir și Aurel Rodean și un Ioan Rodean; cf. Ioana Rustoiu, *Icoanele Lazului*, pp. 22-39.

◄ Sfântul Proroc Ilie, icoană pe sticlă, Lancrăm, prima jumătate a sec. XIX

Sfinții Patruzeci de Mucenici, a II-a jum. a sec. XIX; Judecata de Apoi, mijlocul sec. XIX; Întreita Față, Ioan Pop din Făgăraș, a doua jum. a sec. XIX; Înălțarea Domnului, Ioan Pop din Făgăraș, a doua treime a sec. XIX; Oglinda Omului celui din lăuntru, Ioan Pop din Făgăraș, 1863; Nașterea Precistei, Savu Moga, Arpașu de Sus, 1852; icoane pe sticlă din Țara Făgărașului (de la stânga la dreapta)

În Țara Făgărașului (Țare Oltului) au fost identificate mai multe centre ale picturii pe sticlă, dar dintre numele care s-au păstrat, în mod special se remarcă în secolul al XIX-lea familia *Tămaș*[123], *Ioan Pop*, *Savu Moga* și *Matei Țimforea (Țâmforea)*. Atestat ca pictor în a doua treime a secolului al XIX-lea[124], considerat zugrav al cărui talent în arta picturii pe sticlă s-a dovedit de neegalat, *Ioan Pop din Făgăraș* este într-un anume sens academist, iar icoanele sale se înscriu cu succes în ceea ce s-ar putea numi o epocă de reînflorire a artei acestui gen[125]. *Savu Moga* din *Arpașul de Sus*, care și-a semnat numeroase dintre lucrările sale, are un desen îngrijit și este un colorist rafinat, fiind multă vreme considerat cel mai renumit dintre iconarii făgărășeni. *Matei Purcariu*, zis Țimforea, din *Cârțișoara*, este însă cel mai narativ dintre toți și a rămas foarte cunoscut pentru icoanele sale cu subiecte moralizatoare, în special variante ale *Judecății de Apoi*. Cel puțin una dintre acestea are ca model o xilogravură athonită[126]. În zonă se remarcă în mod deosebit față de alte centre,

➤ Praznicar, Țara Făgărașului, Ioan Pop din Făgăraș, cca 1840

123. J. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, pp. 71-73. Din familie face parte și Ana Deji, care mai picta până în anii '30 ai secolului XX și care a dezvoltat un stil foarte decorativ marcat de *horror vacui*, inconfundabil.
124. J. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, p. 135, cu mențiunea că cei trei iconari diferiți, Irimie Ion Pop, Ioan Pop de la Făgăraș și Ioan Pop sunt una și aceeași persoană, Irimie Ioan Pop Zugrav fiind, de fapt, o lectură greșită a semnăturii „Prin mine, Ioan Pop Zugrav", conform Gelu Mihai Hărdălău, citat în A. Dumitran et alii, *...πριν μινε Ιοαν Ποπ Ζυγραωυλ*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2008, p. 8.
125. A. Dumitran et alii, *...πριν μινε Ιοαν Ποπ Ζυγραωυλ*, p. 7.
126. S.T. Roșca, „Tematica Icoanei pe sticlă...", pp. 203-205, J. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, pp. 74-86 și pl. 97. Alături de Savu Moga (1816-1899) și Matei Țimforea (1836-1906), mai sunt de menționat și alte nume de iconari făgărășeni: Ioan Popp Moldovan (1774-1869), considerat originar din Nicula, stabilit ulterior

Tăierea capului Sfântului Ioan Botezătorul, Țara Făgărașului, Savu Moga, Arpașu de Sus, 1857 (sus); Maica Domnului cu Pruncul, 1876 (stânga) și Sf. Proroc Ilie, 1874 (dreapta) Țara Făgărașului, Matei Țimforea din Cârțișoara (Muzeul Țării Făgărașului)

▲ *Judecata de Apoi, Țara Făgărașului, Matei Țimforea din Cârțișoara, sfârșitul sec. XIX, detaliu*

▲*Maica Domnului Împărătița sau „cu salbă", Șcheii Brașovului, sec. XIX, Muzeul de Etnografie Brașov (stânga); Sf. Proroc Ilie, Șcheii Brașovului, a doua jum. a sec. XIX (dreapta)*

reprezentarea *Sfintei Troițe într-un trup*[127], precum și a icoanelor cu mai multe scene, numite prăznicare simple sau duble. În același context, din Șcheii Brașovului se evidențiază icoanele *Maicii Domnului Împărătița* și mai ales a *Maicii Domnului „cu salbă"*.

În *Banat*, este atestat meșteșugul icoanelor pe sticlă, care sunt însă diferite de cele din Transilvania și amintesc într-o oarecare măsură de cele sârbești pe sticlă[128]. Banatul, la fel ca și Transilvania, a făcut parte din Imperiul Habsburgic până la 1918 și aici au ajuns, alături de icoanele de Nicula și acele „Hinterglasbilder" din Sandl (Austria), furnizate mănăstirii *Radna* de lângă *Lipova* (pe Mureș), cu ocazia pelerinajelor de Sfânta Maria. Un grup aparte al acestor icoane îl formează cele cu ornamente șlefuite și gravate cu acizi, cu pictură pe fond de oglindă, răspândite în unele sate bănățene odată cu sosirea unor mari grupuri de populație emigrată din Boemia și Moravia după 1820, atribuite celei de-a doua etape de evoluție a picturii din Boemia de Nord, cuprinsă între 1790-1820. Tematica este specific catolică[129]. Și după stabilirea coloniștilor, în decursul secolului al XIX-lea, ei vor primi în continuare icoane din Boemia, influențate de stilul baroc, ce se vor răspândi și în sate românești. În partea nord-vestică a Banatului se pare că au activat și iconari români și apar reprezentați sfinți ortodocși[130]. Dintre aceștia, doar numele lui *Gheorghe Popescu*, atestat la 1849, este cunoscut.[131] În colecția mănăstirii *Sfântul Simeon Stâlpnicul* (*Gai*) din Arad, se păstrează și trei icoane de secol XIX care ar putea fi atribuite stilistic Banatului, precum:

în Șcheii Brașovului și Nicolae Grecu, din prima jumătate a secolului XIX, Nicolae Cațavei, Gheorghe de Părău, Dumitru Eșianu etc.

127. Aceasta este o reprezentare simbolică, dar necanonică, a Sfintei Treimi. Reprezentarea dogmatică a Sfintei Treimi este cea a celor trei îngeri la stejarul Mamvri (cf. *Facerea* 18), in extenso numită Ospeția lui Avraam.

128. În acest sens vezi J. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, pp. 120-123 și pl. 148-150; Éva Szacsvay, *Üvegeképek, Néprajzi Múzeum – Vizió Müvészeti alkotóközösség*, Budapest, 1996, p. 27 (fig. 8), 57 (fig. 183), p. 68 (fig. 252).

129. Ex. Sfânta Familie, Răstignirea, Coborârea de pe cruce, Ecce Homo, Inima lui Iisus, Inima Mariei, Bunul Păstor, cei „14 Sfinți salvatori" (Florian, Antoniu, Mihail, Thereza, Barbara etc.)

130. Apar sfinți precum: Vasile, Nicolae, Pavel, Andrei; Maica Domnului cu Pruncul și Sfânta Paraschiva fiind mai rar întâlnite. Inscripțiile însă sună aproximativ românește: Andria, Vasilia, Mihol.

131. J. Dancu, D. Dancu, *Pictura țărănească pe sticlă*, p. 120.

▲ *Sfânta Cuvioasă Paraschiva, biserica din Şona (stânga); Iisus Hristos – Viţa (dreapta), Şcheii Braşovului, a doua jum. a sec. XIX*

Sfântul Ilie, Arhanghelul Mihail şi *Cuvioasa Paraschiva*; *Sfântul Gheorghe ucigând balaurul*; *Sfântul Arhidiacon Ştefan*[132]. Tot aici se păstrează o icoană pe sticlă originală, de început de secol XIX, ce poate fi atribuită centrului de la *Nicula*, reprezentând: *Sfânta Împărtăşanie – Iisus în potir*[133].

Alte mănăstiri cu colecţii de icoane pe sticlă sunt *Topliţa* (jud. Harghita)[134], *Prislop* (jud. Hunedoara) sau *Râmeţ* (jud. Alba)[135], dar sunt şi mănăstiri cu colecţii mai mici sau care păstrează icoane reprezentative ale genului, precum mănăstirea *Pătrângeni* (jud. Alba)[136], sau vechea biserică a fostei mănăstiri de la *Chiheriu de Sus* (jud. Mureş)[137].

În perioada contemporană, prin anii '60 ai secolului al XX-lea devin cunoscute icoanele de *Mărgău*, care nu mai au legătură cu vechea artă a icoanei pe sticlă, greşit atribuite uneori şi Maramureşului[138], unde încă nu se cunosc centre ale icoanei pe sticlă.

Începând cu anii '70 ai secolului al XX-lea, un iconar original, care s-a afirmat şi în Europa, ducând numele mănăstirii făgărăşene *Sâmbăta de Sus* în Elveţia, Suedia, Belgia sau Germania a fost monahul *Timotei Tohăneanu*. Părintele, iconar autodidact talentat, a pictat şi după icoane ale înaintaşilor făgărăşeni şi iconari transilvăneni, dar a dezvoltat şi

---

132. I.B. Mureşianu, *Colecţia de artă religioasă*..., repr: 104 (333), 113 (329) şi 117 (319).
133. I.B. Mureşianu, *Colecţia de artă religioasă*..., repr: 102 (307).
134. I. Lăcătuşu et alii, *Românii din Covasna şi Harghita*, p. 662. Colecţia cuprinde icoane de la sfârşitul secolului XVIII şi începutul secolului XIX.
135. M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche*..., pp. 230, 233. La mănăstirea Prislop se află o colecţie de aproximativ 20 icoane pe sticlă, din secolul XIX, provenite din centrele Lancrăm, Laz, Şcheii Braşovului, zona Făgăraş şi Maierii Albei Iulia, iar la mănăstirea Râmeţ peste 150 icoane pe sticlă provenite de la diferite centre de pictură din Transilvania.
136. O. Bortoş, S.B. Bortoş, *Biserici şi mănăstiri*..., pp. 63-64. Aici se păstrează două icoane făgărăşene de secol XIX, reprezentând temele Iisus Împărat şi Mare Arhiereu şi Sfântul Ierarh Nicolae, datată 1836 (icoană care poate fi atribuită lui Ion Pop din Făgăraş).
137. M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche*..., p. 255. În această biserică mănăstirească, adusă la 1852 în satul Nadăşa (jud. Mureş), se păstrează valoroase icoane pe sticlă din anul 1806, realizate de pictorii din zonă.
138. Vezi spre exemplu Éva Szacsvay, *Üvegeképek*..., passim; lucrare de sinteză de referinţă, de altfel, pentru iconografia pe sticlă europeană. La fel, o lucrare de referinţă este: *Glass paintings. 18th-19th cent. (In the Tytus Chałubiński Tatra Museum Collection)*, Zakopane, 1997.

compoziții personale, inclusiv de factură istorică (ex. Avram Iancu, Alexandru Ioan Cuza). Asemenea vechilor iconari țărani, și el a creat subiecte noi utilizând elemente de factură locală.[139] Un ucenic al părintelui este monahul *Calinic*. În colecția mănăstirii se păstrează un număr considerabil de icoane vechi pe sticlă, adunate între anii 1958-1965 din satele vecine cu mănăstirea: Drăguș, Sâmbăta de Sus și Sâmbăta de Jos, Lisa, Viștea, Arpaș, Cârțișoara ș.a., care i-au servit ca model. El a dezvoltat un stil narativ și decorativ, continuat astăzi în atelierul mănăstirii[140], din care au ieșit și icoane pentru catapeteasmă[141].

Pe lângă mănăstirile *Nicula* și *Sâmbăta*, cunoscute acum pentru icoana contemporană pe sticlă, dar și pentru colecțiile de icoane, în general, și la alte mănăstiri transilvănene sunt ateliere unde se practică acest meșteșug. Pot fi amintite mănăstirea *Crasna* (jud. Caraș-Severin), *Piatra Fântânele* (jud. Bistrița Năsăud), *Timișeni* (jud. Timiș), *Rohița* (jud. Maramureș)[142] etc.

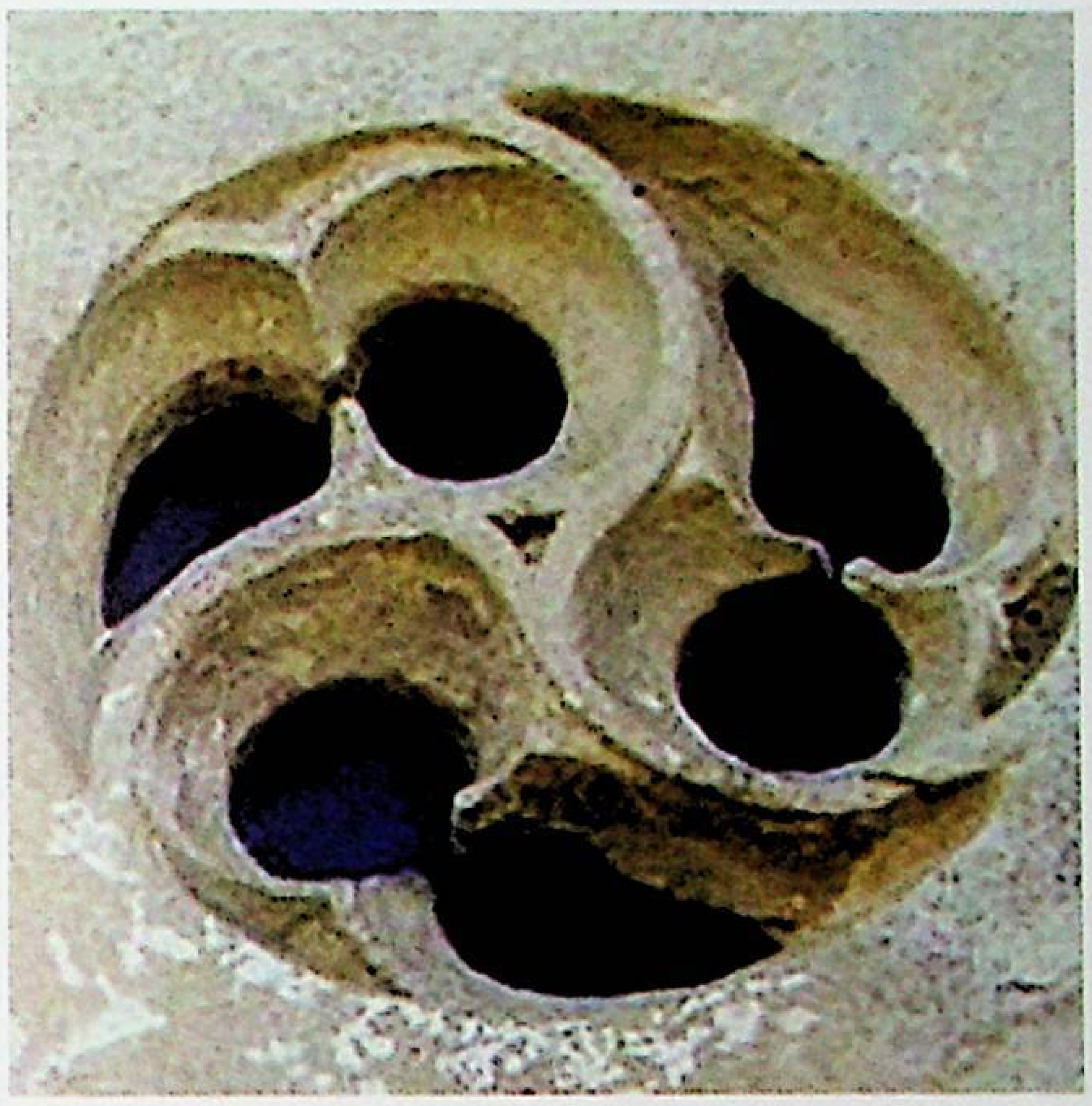
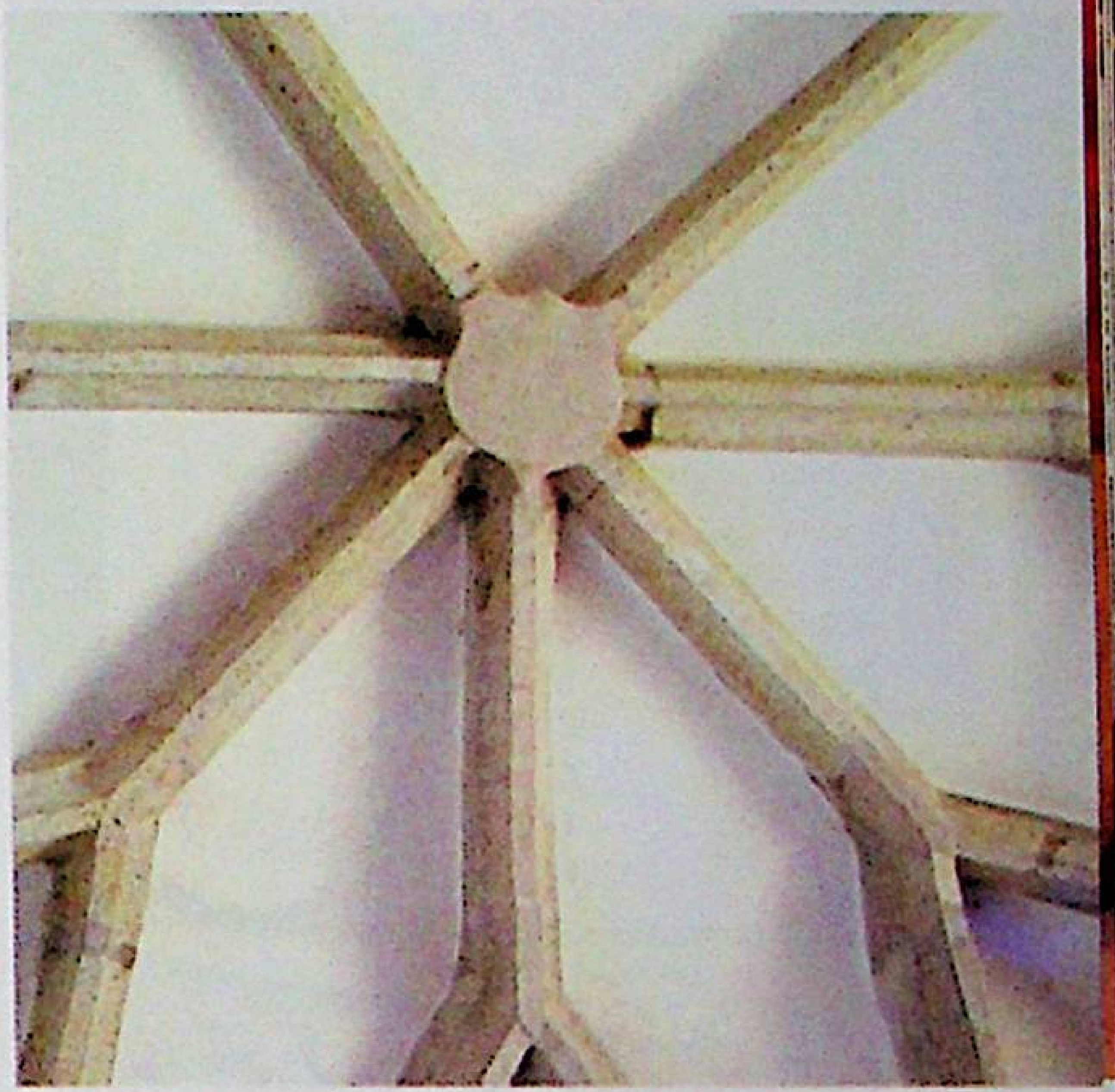
3. Sculptura în piatră

Sculptura în piatră este întâlnită în bisericile ortodoxe mai rar și are o funcție preeminent decorativă. Pot fi amintite ancadramente de ferestre și uși și detalii arhitectonice, în special din exteriorul monumentului, dar și plăci funerare, cruci și basoreliefuri. În acest sens se remarcă pentru secolul al XV-lea ctitoriile mănăstirești de la *Vad* și *Feleac* (cca. 1488), ambele în județul Cluj, ale domnitorului moldovean Ștefan cel Mare. Ancadramentul portalului de sud al bisericii episcopale „Cuvioasa Paraschiva" din *Feleac*, fereastra rotundă de la absida altarului sau o cheie de boltă, sunt doar exemple edificatoare[143]. Elementele de sculptură în piatră ale întregului monument, deosebit de îngrijit lucrate, duc la concluzia întemeiată că voievodul ctitor a apelat la serviciile unui atelier de constructori din *Cluj*[144]. Și la biserica din *Vad* se remarcă dantelăria în piatră a ferestrelor gotice, precum și nervurile din piatră ale bolților. Bolta altarului, de formă stelată, se încheie cu un scut heraldic, asemănător celui de la bolta naosului bisericii din *Feleac*. La pronaos este un portal în arc frânt, iar la naos dreptunghiular (cu baghete și console la colțurile din partea superioară), caracteristică a arhitecturii moldovenești a epocii. S-au folosit și materiale ce provin de la ruine romane, probabil de la castrul de la *Cășei*, din care în interiorul bisericii se găsesc mai multe fragmente cu reliefuri, iar în pridvor este încastrat un fragment de inscripție[145]. De la biserica din *Vad* se păstrează și un *jăratnic:* „o piesă utilizată în absida altarului pentru păstrarea jarului pentru cădelniță!", expus la

---

139. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, pp. 50-53. Dintre elementele de factură locală sunt de amintit ciobani cu oi, pluguri trase de boi, case, perechi de țărani în costum de Viștea sau Drăguș ș.a.
140. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, p. 52. Dintre ucenicii părintelui Timotei pot fi enumerați: ierodiaconii Calinic Morar, Ieronim Coldea, monahii Modest Moldovan, Siluan Bratu, Ștefan Rambulea etc.
141. În acest sens poate fi citat iconostasul bisericii „Sfinții Împărați Constantin și Elena" din Cluj.
142. La Rohița se lucrează în special pe perioada taberelor iconografice de vară, organizate anual aici.
143. M. Porumb, cap. „Vechi biserici românești din secolele XIII-XVI", în: *Monumente istorice și de artă religioasă...*, pp. 86-89.
144. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 125.
145. M. Porumb, „Vechi biserici românești...", pp. 88-92; M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p. 445; Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, Ed. Vremea, București, 2000, p. 440.

Detaliu de boltă și ancadrament de fereastră (sus), biserica mănăstirii din Feleac, cca 1488; ancadramente de fereastră și detaliu de boltă, biserica mănăstirii din Vad, cca 1488 (jos)

Muzeul Mitropoliei Clujului. De forma unui mic stâlp, sculptat în piatră, cu profilatură gotică, jăratnicul are și o inscripție (ilizibilă)[146].

Pentru sculptura în piatră din Transilvania, cu restaurările ulterioare, un monument de referință rămâne mănăstirea de la *Sâmbăta de Sus*, ctitorită de voievodul Martir Constantin Brâncoveanu în ultimul deceniu ale secolului al XVII-lea. Biserica este o mărturie transilvăneană a fenomenului artei brâncovenești. Portalul[147] brâncovenesc al bisericii s-a pierdut, dar el a fost refăcut în 1929 de mitropolitul Nicolae Bălan (de asemenea și ancadramentele ferestrelor), după modelul portalului original al bisericii brâncovenești din *Făgăraș*. Și cu toate că vechea sculptură, de secol XVII, nu s-a mai păstrat, după 1985[148], odată cu rezidirea din temelie a unei incinte brâncovenești, aceasta a fost decorată cu sculpturi, inclusiv în pridvorul bisericii. S-au realizat aici sculpturi în piatră și stucaturi orientale. Motivele barocizante sunt aplicate coloanelor de piatră și ancadramentelor. Sculptura decorativă, de o deosebită frumusețe, se exprimă în formele balustrelor traforate și ale soclurilor coloanelor

146. Marius Porumb, *Biserica episcopală din Vad. Ctitoria lui Ștefan cel Mare*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2004, p. 15.
147. Portalul din 1929 este sculptat în piatră gălbuie de Câmpulung, de către meșterul pietrar sibian Ioan Chidu.
148. Al treilea ctitor al mănăstirii Brâncoveanu – Sâmbăta de Sus a fost mitropolitul Antonie Plămădeală.

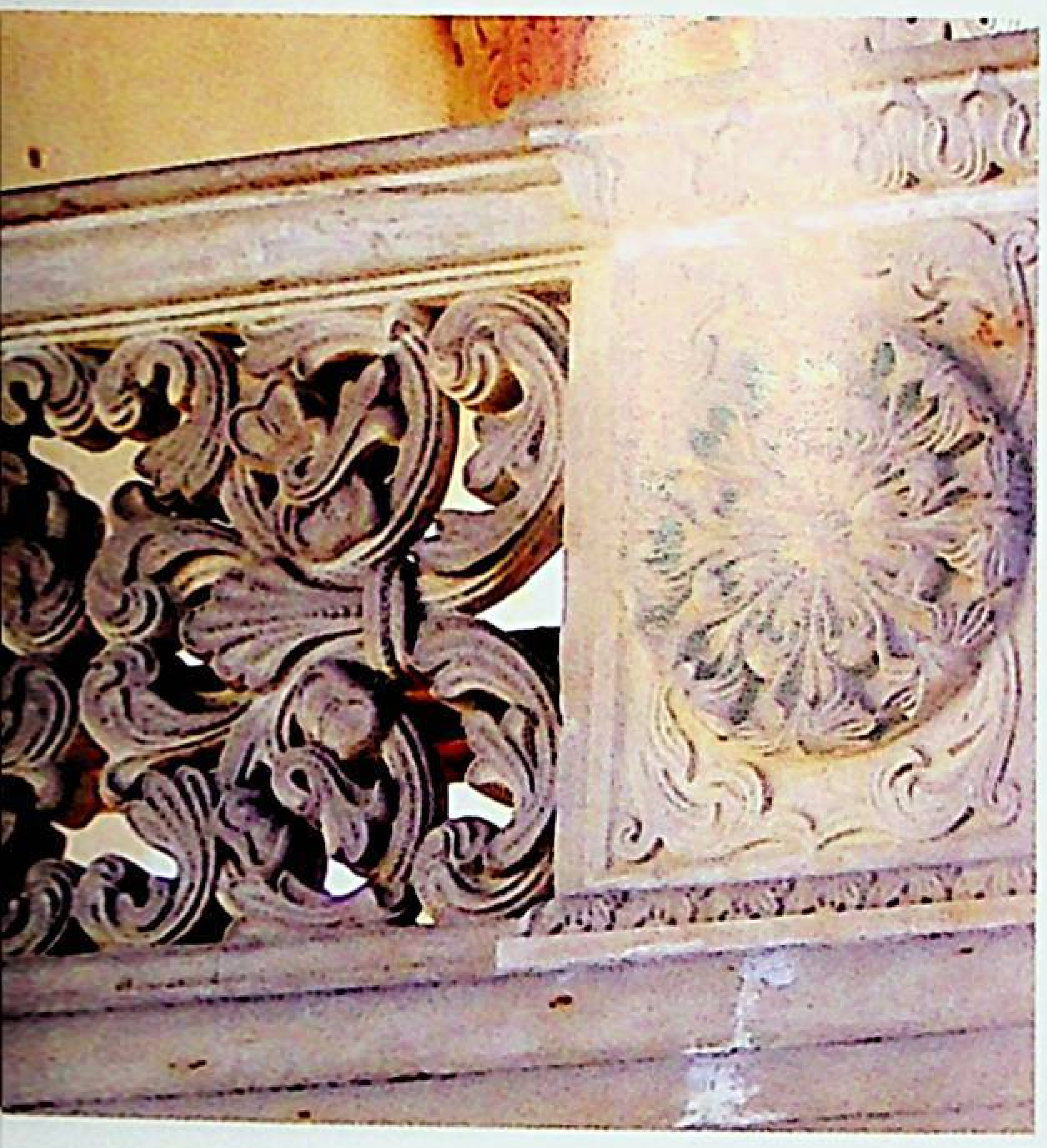
▲ *Statuia Sf. Voievod Constantin Brâncoveanu, mănăstirea Sâmbăta de Sus, 1980, sculptor Nicolae Ştefan (stânga); detalii pridvor, biserica veche a mănăstirii Sâmbăta de Sus (dreapta);*

împodobite cu flori de bujor românesc, cu boboci de cucurbitacee sau cu flori stilizate de spin uriaş. Sunt redate, de asemenea, atât stema Cantacuzinilor: vulturul bicefal bizantin, cât şi stema Domnitorului Martir: vulturul Ţării Româneşti cu crucea creştină în cioc, având lateral soarele şi luna. La fel ca şi la mănăstirea *Stavropoleos* din Bucureşti, şi la *Sâmbăta* apare ca element zoomorf leul. Sculptura îmbracă aici şi plăci funerare de marmură şi cruci din cimitir, remarcându-se şi o cruce monumentală cu elemente specifice brâncoveneşti[149]. În 1980, sculptorul Nicolae Ştefan a realizat o statuie a voievodului ctitor, aşezată deasupra mormântului[150]. În vecinătatea mănăstirii a fost ridicată şi o cruce-monument, în stil brâncovenesc, închinată luptătorilor anticomunişti căzuţi în Munţii Făgăraşului.

Mai frecvente în Transilvania sunt crucile gravate în piatră, întâlnite şi în cimitire mănăstireşti. La mănăstirea *Râmeţ* (jud. Alba) se păstrează o cruce gravată în piatră, datată în alfabetul grec, din ultimele două decenii ale secolului al XVIII-lea[151]. Mai rar, şi la alte edificii decât cele brâncoveneşti, se întâlnesc elemente decorative sculptate în piatră (ex. capiteluri de

149. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, pp. 13, 23, 30-33.
150. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, p. 31.
151. O. Bortoş, S.B. Bortoş, *Biserici şi mănăstiri...*, p. 22.

coloane) sau realizate cu stuc[152]. Dintre ctitoriile contemporane se remarcă, spre exemplu, un ancadrament al ferestrei de răsărit a altarului de la mănăstirea *Tăuni* (jud. Alba)[153].

Dintre basoreliefuri sunt de amintit cele realizate după icoana făcătoare de minuni a *Maicii Domnului Hodighitria* de la mănăstirea *Nicula*. Devenită obiect de adorație printre credincioșii transilvăneni de diferite confesiuni, faimoasa imagine a icoanei ortodoxe va fi transformată într-o imagine a Mariei Miraculosa, catolicizată, reluată și răspândită în numeroase copii, în diverse tehnici: gravura în argint, plăcuțe ex voto gravate, ciocănite sau turnate, xilogravuri, picturi în ulei pe pânză și în tempera pe lemn, icoane pe sticlă și reliefuri în piatră. Dintre reliefuri poate fi amintit cel comandat la 1720 de Sigismund Korniș pentru turnul porții castelului din Mănăstirea. Este o realizare artistică reușită, imitată la

▲ *Detalii foișor, mănăstirea Sâmbăta de Sus (stânga); cruce mică de alabastru primită de mitropolitul Bartolomeu Anania, Închisoarea din Aiud, perioada detenției comuniste*

---

152. Stucul este o pastă de tencuială fină, realizată din var stins, praf de marmură și praf de cretă, ce se modelează foarte ușor și poate fi turnată în forme. După uscare poate fi lustruită, colorată sau poleită etc.; cf. V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă*..., p. 408.

153. V. Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă*..., p. 76; S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean*..., pp. 427-428. Ancadramentele exterioare ale ferestrelor sunt sculptate în piatră, dar de influență brâncovenească sunt și piesele sculptate în lemn, precum: strane de mari dimensiuni, sfeșnice, policandre.

➤ *Basorelief după icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului de la mănăstirea Nicula, cca 1800 (stânga); lespedea funerară a domniței Zamfira, mănăstirea Prislop, sfârșitul sec. XVI (dreapta)*

rândul ei de către alți sculptori, cu replici care au îmbogățit repertoriul sculpturii baroce transilvănene[154]. În muzeul mănăstirii Nicula[155] se află un alt basorelief (cca 1800), reușit sculptat, provenit de la Castelul Korniș din Mănăstirea[156].

Lespezile funerare sculptate sunt specifice nobilimii catolice și sașilor cu dare de mână din Transilvania. Totuși, o excepție notabilă este epitaful *Zamfirei*, fiica lui Moise Voievod[157], așezat pe mormântul său – din biserica mănăstirii ortodoxe *Prislop* – de Stanislau Nisowsky, soțul domniței. Lespedea, datând de la sfârșitul secolului al XVI-lea, este decorată cu stema Țării Românești, încadrată de cartușe[158].

---

154. Nicolae Sabău, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. I: *Sculptura*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2002, p. 44, fig. 48-49, 264-269.
155. S.T. Roșca, „Tematica Icoanei pe sticlă…", pl. 1. În partea de jos a basoreliefului este următoarea inscripție în latină: „Vera Effigies B.V. Mariae Flentis Claudiopol(i)".
156. N. Sabău, *Metamorfoze ale barocului…*, fig. 49.
157. Domița Zamfira restaurase Mănăstirea Prislop la 1580; cf. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche…*, p. 228.
158. *Istoria Artelor Plastice în România*, George Oprescu (coord.), Ed. Meridiane, București, 1968, p. 420, fig. 429; Vasile Florea, *Istoria Artei Românești*, Ed. Hyperion, Chișinău, 1991, p. 355; D.L. Hognogi, *Lăcașuri monahale ortodoxe…*, p. 356..

▲*Lespedea de mormânt a domnitorului Mihai Viteazul, proximitatea mănăstirii Mihai Vodă, Turda, 1977 (stânga sus); lespedea de mormânt a episcopului Nicolae Ivan, Catedrala Mitropolitană Cluj-Napoca (stânga jos); monument închinat primei școli românești din zona Alba (1611), Muzeul mănăstirii Măgina, 2015 (dreapta)*

Pentru perioada contemporană poate fi citată lespedea de mormânt a domnitorului *Mihai Viteazul*, sculptată în marmură albă, care face parte din monumentul ridicat la 1977, acum integrat simbolic mănăstirii necropolă „Mihai Vodă" – *Turda* (jud. Cluj). Pe lespede este reprezentată, în basorelief, stema Țărilor Române unite și este sculptată inscripția: „Aici odihnește Mihai Vodă 1593-1601 Domn al Țării Românești al Ardealului și a toată Țara Moldovei". Pe mormânt este sculptat sigiliul domnitorului, iar ca element decorativ sunt reprezentate flori de acant[159].

O altă lespede, emblematică pentru istoria monahismului în secolul al XX-lea, poate fi considerată cea a episcopului *Nicolae Ivan* (1855-1936), din *Catedrala Mitropolitană Cluj-Napoca*. Catedrala în sine, ridicată între 1923 și 1933, este proiectată de către arhitecții George Cristinel și Constantin Pomponiu după principiul unui „stil național". Decorurile sunt sculptate în travertin. Se remarcă motivul torsadei („frânghia împletită") și capitelurile

159. Valentin Vișinescu, *Mânăstirea Necropolă Mihai Vodă – Turda*, Ed. Todesco, 2006, pp. 16-17. Placa de mormânt este sculptată din marmură albă de Rușchița. Pe monumentalul obelisc este încastrată și efigia în bronz a lui Mihai Viteazul.

coloanelor, cu elemente decorative aplatizate, inspirate de Catedrala „Sfânta Sofia" din Constantinopol şi Bazilica „San Vitale" din Ravenna, dar care amintesc şi de arta brâncovenească, din care a mai fost preluată morfologia coloanelor cu fus relativ scund.[160]

Poate cel mai recent monument sculptat în piatră, ridicat într-o incintă mănăstirească, este cel de la *Măgina*, dedicat primei şcoli româneşti din zona Alba, înfiinţată în această mănăstire. Monumentul, sculptat în calcar alb, a fost aşezat în casa tradiţională din zona Munţilor Apuseni, reconstruită aici ca muzeu.[161]

4. Sculptura în lemn

Din perspectiva viziunii etnografice a prezentului asupra artei ţăranului român, în acord şi cu părintele profesor Mircea Păcurariu[162], este logic să se admită faptul că şi vechile mănăstiri au avut numeroase piese sculptate în lemn (de nuc, păr, paltin, tei, tisă): tâmple, scaune arhiereşti sau domneşti, strane, analoage, cruci, uşi de intrare etc. Motivele erau geometrice, vegetale, dar şi zoomorfe simbolice, spre exemplu. Adesea, mai ales la tâmple (iconostase), sculptura era poleită cu aur. Principesa Ileana a României[163] a donat bisericii brâncoveneşti de la *Sâmbăta* uşile împărăteşti de secol XVII, sculptate cu motive vegetale şi religioase, precum şi tetrapodul cu stema bizantină, aurit în parte, pictat cu motive vegetale şi animale, tot din secolul al XVII-lea[164]. La mănăstirea *Partoş* din Banat, remarcabil este iconostasul paraclisului (de secol XVII), cu decor sculptat[165]. Uşile împărăteşti sunt bogat împodobite. Sunt utilizate ca motive decorative sculptate vrejuri din frunze de acant, cu fructe de rodie şi flori de lotus[166]. De la vechea mănăstire a *Parvei* (jud. Bistriţa-Năsăud) se păstrează un tetrapod pictat cu vrejuri florale şi un candelabru în formă de cruce, de la sfârşitul secolului al XVIII-lea şi începutul secolului al XIX-lea[167]. La muzeul mănăstirii *Sâmbăta* se păstrează două sfeşnice mari, sculptate în lemn, cu stema casei domnitoare a Cantacuzinilor vlahi – vulturul bicefal, din secolul al XVII-lea[168]. La biserica „Naşterea Maicii Domnului" – mănăstirea Doamnei, din *Moglăneşti* (jud. Harghita), s-a păstrat o inscripţie care îl indică pe *monahul Misail* ca sculptor al stranelor din secolul al XVIII-lea. Despre monahii de la mănăstirea învecinată, *Topliţa*, se ştie că erau sculptori în lemn[169].

Din punct de vedere stilistic, după mijlocul secolului al XVIII-lea se manifestă şi în arta mobilierului liturgic transilvănean „barocul muntenesc" sau barocul post-brâncovenesc. Alături de unele motive clasicizante domină formele tăiate în relief, adâncite, contorsionate, cu modelaj puternic şi elemente ajurate. În repertoriul botanic extrem de variat (apăruseră

➤ *Uşi împărăteşti, cca 1750, Muzeul Mitropoliei Clujului*

160. Al. Moraru, *Catedrala Arhiepiscopiei Ortodoxe...*, pp. 73-75.
161. S.T. Roşca, „Casa muzeu de la mănăstirea Măgina...", p. 8; www.manastireamagina.ro, „Scurt istoric".
162. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*. vol. 1, Ed. IBMBOR, Bucureşti, ²1991, p. 405.
163. Donaţia cuprinde şi icoane pe lemn, pictate în secolele XVII-XVIII.
164. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, p. 61.
165. V. Drăguţ, *Dicţionar enciclopedic de artă...*, p. 320; I.B. Mureşianu, *Colecţia de artă religioasă...*, p. 57.
166. M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche...*, p. 280.
167. M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche...*, p. 282.
168. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, p. 69.
169. I. Lăcătuşu et alii, *Românii din Covasna şi Harghita*, p. 658.

deja fructele de granată, smochin, ananas, știuletele de porumb, floarea de mac ș.a.), se integrează armonios siluete de păsări și animale, compoziții cu figuri umane, diverse vase și însemne heraldice. Din această generație face parte iconostasul[170] realizat înainte de 1765 pentru Catedrala greco-catolică din *Blaj*[171].

Tot în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, a doua categorie de mobilier liturgic cuprinde tâmplele care au înregistrat pregnant influența stilului apusean, „promovat drept componentă culturală oficială" prin variante ale barocului tardiv, rococoului, stilului Zopf sau neoclasicismului. Pentru zona Banatului se presupune și implicarea pictorului arădean Ștefan Tenețchi în alegerea noilor forme ale iconostaselor care, sub aspectul lor „scenografic", încadrau picturile sale. Apar acum volute, „rocaille", motiv în „creastă de val", rame elipsoidale etc., deslușite într-un *horror vacui* din care nu lipsesc exuberante motive fitomorfe. Din această categorie fac parte iconostasele din mănăstirile arădene *Bezdin* (realizat la 1753) și „Sfântul Simeon Stâlpnicul" (1767). Pictura de factură barocă, acompaniată de elemente sculpturale, se întâlnește la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în zonele mărginașe (Partium) ale Bihorului, și în Maramureș[172].

Pentru secolul al XX-lea sunt în continuare amintite câteva exemple de referință, dar lista poate rămâne deschisă. Iconostasul realizat în biserica mănăstirii *Hodoș-Bodrog* (jud. Arad) la 1941-1942, se remarcă prin elementele sculpturale în stil brâncovenesc[173].

170. În contextul în care ansamblul catedralei greco-catolice și a mănăstirii „Sfânta Treime" (care înconjoară catedrala pe trei laturi) este ridicat în stil baroc (1738-1765), după proiectul arhitectului italian Giovanni Martinelli, acest iconostas – la fel ca și pictura de tradiție bizantină din cupola naosului – reprezintă o exprimare clară a păstrării legăturilor etnice și confesionale cu mediul românesc, fiind total deosebit de altarele catolice ale barocului; conform Eugenia Greceanu, „Etapele de construcție ale Catedralei Unite Sf. Treime din Blaj", în: *Centenar Virgil Vătășianu*, (coord.) Marius Porumb, Aurel Chiriac, Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2002, pp. 153, 159.

171. N. Sabău, *Metamorfoze ale barocului*..., pp. 183-184. Sculptura iconostasului fusese realizată de meșterul tâmplar Aldea din Târgu Mureș, iar ulterior, pictura, de Ștefan Tenețchi, la 1765.

172. N. Sabău, *Metamorfoze ale barocului*..., pp. 184-185.

173. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., p. 226.

➤ *Iconostasul bisericii mari a mănăstirii Nicula, Samuil Kerestețiu, 1938*

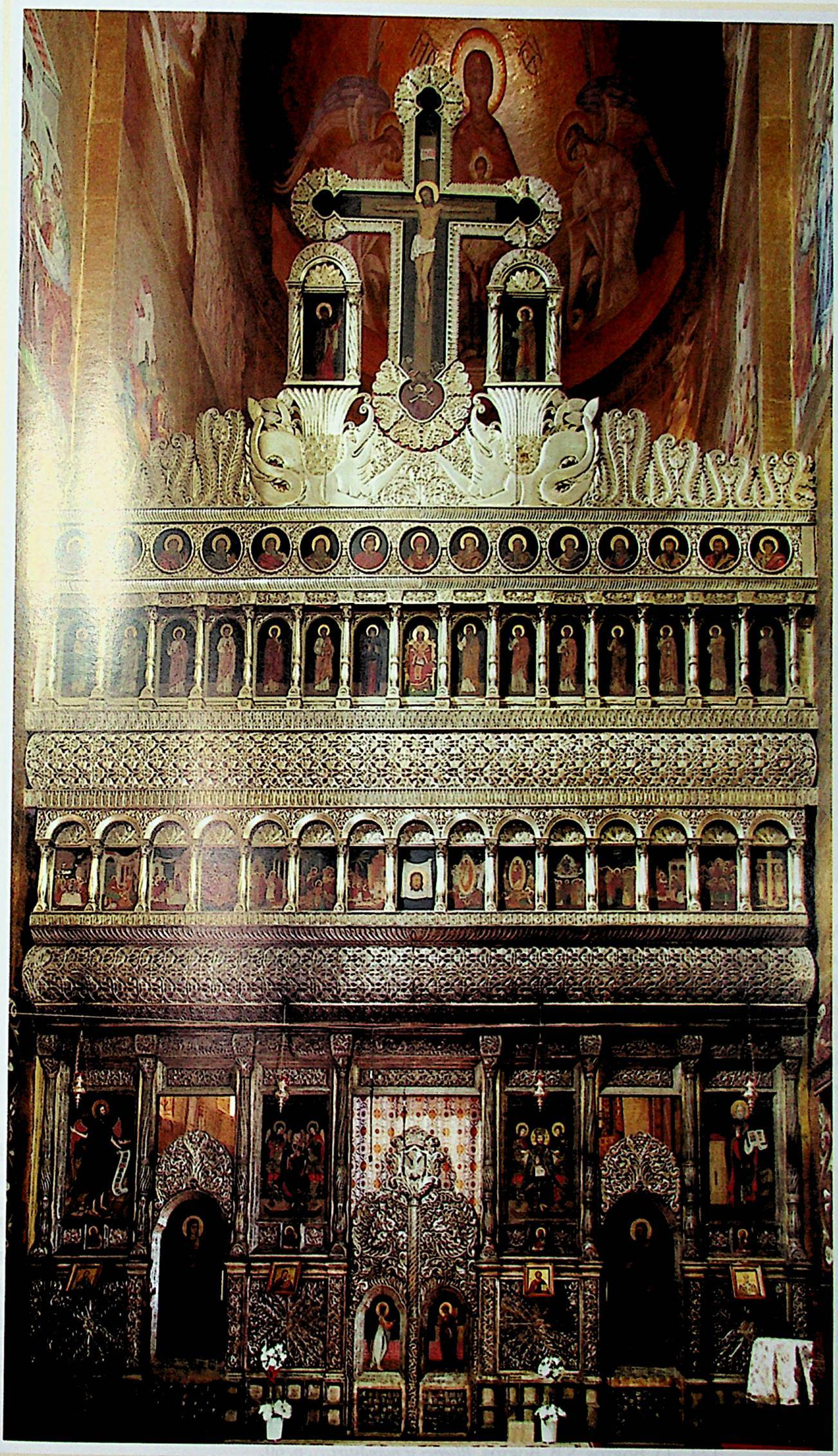
O realizare artistică deosebită, inedită pentru iconografia transilvăneană, este iconostasul de la mănăstirea *Nicula* (jud. Cluj), din biserica de zid, care la 1938 a înlocuit iconostasul aurit, de sfârșit de secol XIX, al lui *Antonie Schlick*. Sculptat din lemn de tei de către *Samuil Kerestețiu* din Tășnad, iconostasul „este un adevărat soare" care are la centru o cruce, de unde pornesc raze. Înconjurat de medalioanele celor *12 Apostoli*, medalionul de la mijloc, de deasupra crucii, este dedicat icoanei *Sfintei Treimi*. În medalionul mare central, din mijlocul crucii, mărginit de o dantelărie sculptată, este ridicată în timpul slujbelor icoana făcătoare de minuni a *Maicii Domnului Hodighitria*[174].

La Catedrala mitropolitană din Cluj se remarcă marele iconostas cu motive brâncovenești, sculptat de către Moise Șchiopul după proiectul pictorului George Rusu. Sculptura este poleită cu foiță de argint[175].

Dintre mărturiile contemporane poate fi amintit schitul „Înălțarea Sfintei Cruci" și „Sfinții Împărați Constantin și Elena" – *Straja* (jud. Alba), unde, în mod inedit, întregul iconostas, inclusiv icoanele, a fost sculptat cu multă migală. Interesantă este și alăturarea icoanei sculptate a Sfintei Mucenițe Varvara, protectoarea minerilor (ocupație de bază a locuitorilor din zonă)[176].

➤ *Iconostasul Catedralei Mitropolitane din Cluj-Napoca, George Rusu*

174. Dumitru Cobzaru, *Monografia Mănăstirii „Adormirea Maicii Domnului"–Nicula*, Ed. Ecclesia, Nicula, 2010, pp. 9, 49-50.
175. Arhim. Teofil Roman, eclesiarh, *Catedrala Mitropolitană Cluj-Napoca* (prezentare), 2015.
176. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 328.

▲*Detalii din Iconostasul de la paraclisul mitropolitului Bartolomeu Anania, Silviu Oravitzan, mănăstirea Nicula*

În acord cu ambianța creată de vechea biserică de lemn a mănăstirii „Sfântul Ioan Botezătorul" de la *Valea Plopii-Micești* (jud. Alba)[177], sculptura iconostasului se remarcă prin simplitatea elegantă a regândirii unor motive tradiționale țărănești, alături de simbolul crucii. Viziunea de ansamblu include stranele și cele două tetrapoduri, pe care sunt așezate icoanele de închinare.

O reprezentare originală a crucii se regăsește în biserica-mausoleu „Înălțarea Sfintei Cruci" de la Aiud. Emblematică pentru mausoleul originar, profilându-se din înălțimea peretelui de altar deasupra iconostasului mai recent, crucea mare este realizată printr-o tehnică specială de îmbinare a modulelor simetrice.

La întâlnirea artei contemporane cu arta ecleziastică, din dorința mitropolitului de vrednică pomenire Bartolomeu Anania, artistul plastic *Silviu Oravitzan* a realizat pentru paraclisul personal al mitropolitului, din reședința de la mănăstirea *Nicula*, un iconostas original, inspirat de tema luminii taborice, a luminii necreate, asumând totodată

177. O. Bortoș, S.B. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, p. 60.

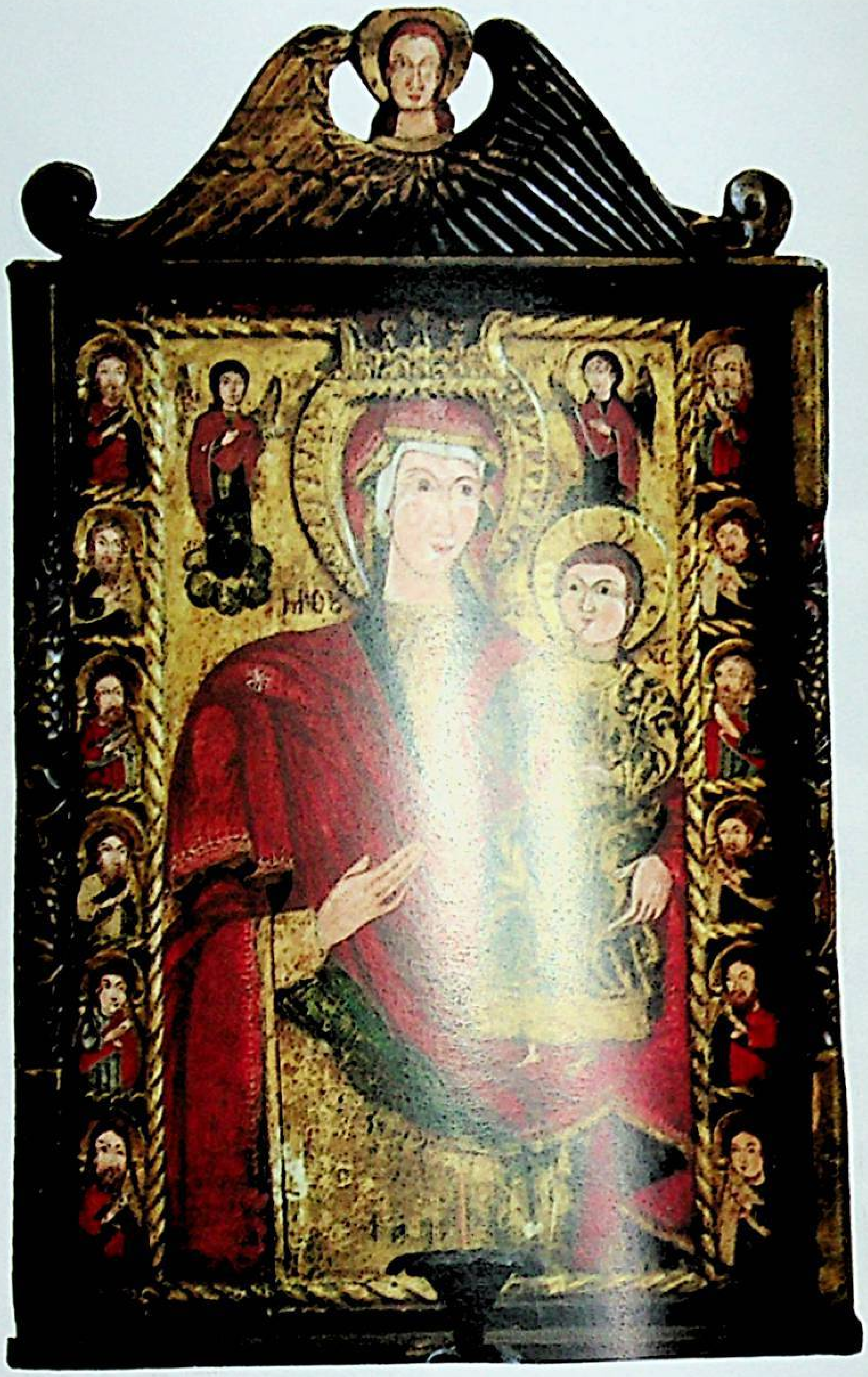
▲*Detaliu din icoana Deisis, sec. XVIII-XIX, Muzeul Mitropoliei Clujului*

și lecția mozaicului bizantin, având ca motiv central crucea[178]. Iconostasul este compus modular, cu elemente sculptate în lemn aurit, în unghiuri diferite de reflexie a luminii, care toate generează lait-motivul crucii, multiplicată în versiunea crucii grecești, cu brațe egale.

---

178. Bartolomeu Anania, „Lumina cea neapropiată", în: *Oravitzan. Lux. Lumen*, Radu PREDA, Marcel TOLCEA (eds.), Ed. Brumar, Timișoara, 2005, pp. 15-18. După cum afirma mitropolitul Bartolomeu Anania în articolul menționat mai sus, iconostasul din biserica „Schimbarea la Față" de la Cluj a fost precedat de iconostasul paraclisului din reședința de la Nicula. Referitor la tehnica în care este realizat iconostasul de la Cluj (deci și cel de la Nicula), mitropolitul Bartolomeu Anania afirma în predica din decembrie 2004, cu prilejul binecuvântării bisericii „Schimbarea la Față": „După părerea mea, arta lui Silviu Oravitzan încearcă să surprindă și să conțină în sine această lumină necreată; [...] Sentimentul pe care l-am avut este acela că mă aflu în fața unei aurore perpetue, care nu poate fi decât imaginea Paradisului" (p. 17); „Ceea ce vă stă în față nu este un mozaic, este o operă a unui artist, lucrată în lemn. Crucea este prezentată într-o varietate de ipostaze. Toată arta pictorului (Silviu Oravitzan) este aceea de a face mai întâi sculptură, de a scobi fiecare pătrățel în lemn, însă în așa fel încât adâncimea concavității, ca și direcția ei, să fie astfel făcute încât să creeze, poleite cu aur sau cu altă culoare, o anumită imagine ochiului. Și așa se face că semnul crucii este cel care joacă pe acest iconostas, așa cum joacă stelele pe cer. Este un lucru nou, dar care își are rădăcinile în tradiție" (p. 18).

Maica Domnului cu Pruncul, Ștefan Zugravul (atribuire), a doua jumătate a secolului al XVIII-lea (stânga); Maica Domnului cu Pruncul, icoană împărătească, 1770, Nistor din Feleac, biserica veche a mănăstirii Feleac (dreapta)

La sculptura în lemn excelează zona Maramureșului. De aici provin numeroase icoane cu chenare sculptate cu torsadă sau cu arcade renascentiste[179], cu motive decorative geometrice, florale și vegetale sau fonduri cu motive florale incizate. Trei asemenea icoane, împărătești, din prima jumătate a secolului al XVII-lea, aparțin bisericii de lemn „Adormirea Maicii Domnului" a mănăstirii *Moisei*[180]. Se remarcă și crucea de la candelabrul fostei mănăstiri Giulești[181], cu model în torsadă și cu bumbi. La *Călinești Căeni*, de exemplu, candelabrul are forma unui înger, fiind așezat în fața iconostasului. Candelabrul de lemn s-a păstrat și în biserica mănăstirii *Ciucea* (adusă din Sălaj). Icoane cu torsadă se întâlnesc și la iconari transilvăneni, precum *Nistor din Feleac* (care a pictat și la mănăstirea „Sfânta Troiță" din *Feleac*)[182], *Nechita Zugravul*[183], iar în Banat, așa-numitele icoane de școală urbană, de la

Candelabru, biserica de lemn a fostei mănăstiri de la Călinești Căeni

179. M. Porumb, *Un veac de pictură românească*..., p. 94. Scenele sunt încadrate în arcade de semiove, sprijinite pe pilaștri decorați cu butoni rotunzi sau ovoidali, înconjurați de vrejuri pictate.
180. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., p. 245 și anexa foto. Este vorba despre icoana de hram a „Adormirii Maicii Domnului", icoana „Sfântului Nicolae" și cea a „Mântuitorului Hristos Pantocrator".
181. M. Motogna, *Monahismul ortodox*..., p. 375.
182. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche*..., pp. 265-266.
183. Toate (sau majoritatea) icoanelor păstrate astăzi ale lui Nechita Zugravul sunt mărginite de brâu în torsadă. Marius Porumb leagă activitatea acestui prolific iconar și muralist de mănăstirile sălăjene Strâmba Fizeșului și Bălan (din Valea Almașului); conform M. Porumb, *Un veac de pictură românească*..., p. 86.

Cruce tradițională, sculptată în tabăra de creație de la mănăstirea Rohița, 2014 (stânga); pecetare maramureșene, colecția Muzeului de Etnografie din Baia Mare (dreapta sus); detalii – cruci sculptate, Dumitru Zugravul, 1770, respectiv Zugrav din Laz, 1830-1850, Muzeul Mitropoliei Clujului (jos, de la stânga la dreapta)

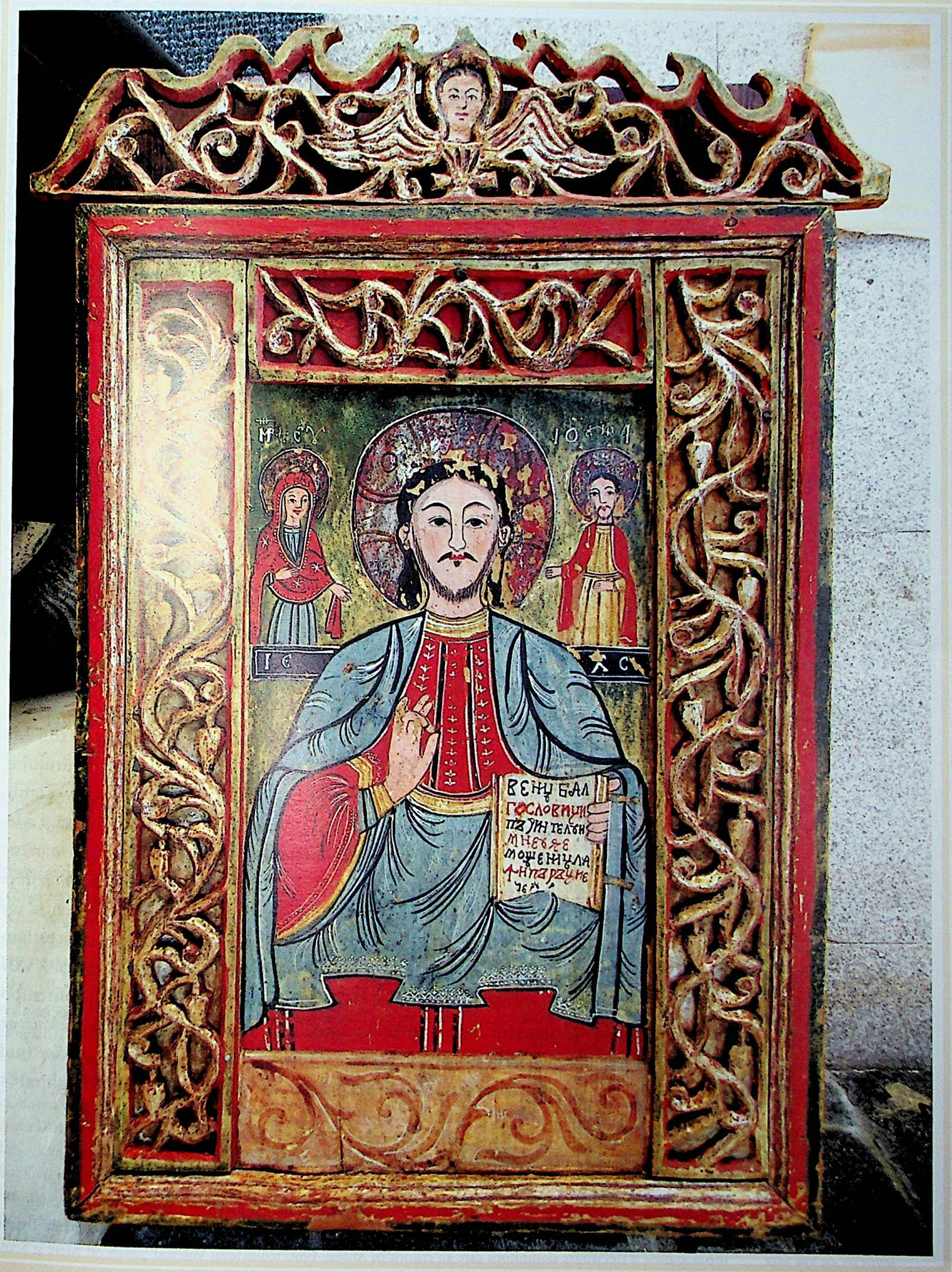
mănăstirea *Partoș* (Arhanghelul Mihail și Sfântul Nicolae, 1740), au, de asemenea, marginile bogat decorate cu motive geometrice[184].

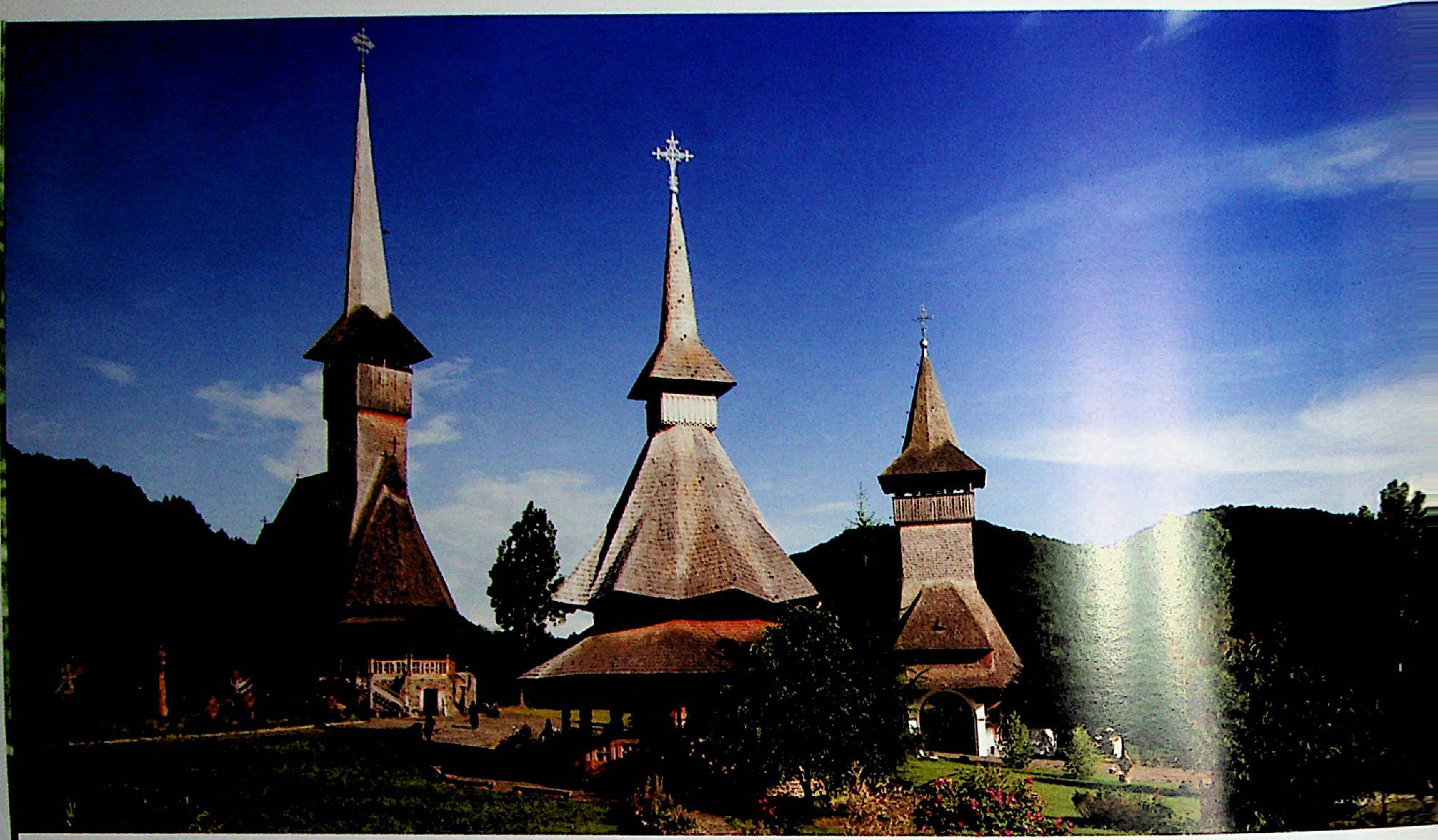
De la mănăstirea maramureșeană Șomcuta Mare, azi dispărută, se păstrează o cruce de mână cu două fețe, lucrată de un meșter anonim din Moldova, în secolul al XVII-lea. Pe una dintre fețe este Iisus Hristos răstignit, iar pe cealaltă, sculptată cu multă finețe, Maica Domnului cu Pruncul[185]. În inventarul bisericilor de lemn din nord-vestul Transilvaniei se găsesc și potire de lemn[186], ceea ce nu exclude și eventualitatea prezenței acestora în mănăstiri ce vor fi fost mai sărace. O altă categorie este cea a pecetarelor sau prescurnicerelor[187].

Deisis, sec. XVIII-XIX, Muzeul Mitropoliei Clujului

---

184. Alexandru Efremov, *Icoane românești*, Ed. Meridiane, București, 2002, pp. 150-151.
185. M. Motogna, *Monahismul ortodox...*, p. 310. Unul dintre brațele crucii lipsește.
186. Ioan Godea, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, Ed. Meridiane, București, 1996, p. 100. În inventarul bisericilor de lemn din această zonă, pe lângă potire de argint, sunt consemnate și potire din lemn, ceramică sau sticlă.
187. Această pecete, având crucea și inscripția „IC XC NI KA", se aplică pe prescura pentru Sfânta Euharistie. În Maramureș, în special, vechile pecetare aveau și mânerele sculptate cu motive geometrice, vegetale sau antropomorfe, spre exemplu.

IC
XC
ВЕНЦ БАЛ
ГОСЛОВИЦИ
ПЗ ЯИ ТЕЛЪН
МНЕЪЯЕ
МОЖЕНИЦЛА
ЙНПАРЗЦИЕ
ЧЕР

▲ *Mănăstirea Bârsana, județul Maramureș*

Colecția Muzeului Mitropoliei Clujului reunește asemenea mărturii de referință pentru iconografia transilvăneană, precum și alte obiecte sculptate, cu caracter liturgic.

Ca element decorativ[188] de exterior, torsada este prezentă la biserici de lemn din Maramureș, Transilvania și Crișana în general; spre exemplu, la biserica veche a schitului de la *Poiana Florilor* (jud. Bihor), adusă din județul Alba. Un alt element decorativ, comun stilului, prezent și la această biserică, este îmbinarea grinzilor în coadă de rândunică. La fel, ambele detalii decorative se regăsesc și la biserica de lemn, de secol XVII, adusă la mănăstirea „Sfânta Cruce" din *Oradea*. La biserica de lemn, de secol XVIII, adusă de la *Dobrești* pe locul noului schit „Înălțarea Sfintei Cruci" din *Băile-Felix* (jud. Bihor), ancadramentul ușii este decorat cu cinci rânduri de frânghii răsucite pe laterale și unul deasupra. Cu acest motiv sunt decorate și ancadramentele de la ușa și ferestrele bisericii de lemn, de secol XVIII, de la mănăstirea din *Cormaia* (jud. Bistrița-Năsăud). Torsada apare și în ctitorii contemporane, în ansambluri monastice, precum la altarul de vară, din 2002, al mănăstirii *Voievozi* (jud. Bihor)[189], sau la poarta nouă a mănăstirii *Brâncoveanu* de la *Sâmbăta de Sus* (jud. Brașov)[190]. Se remarcă și sculptura porții principale a mănăstirii *Toplița* (jud. Harghita)[191].

➤ *Tipare de xilogravuri realizate pe lemn de esență tare*

---

188. Nu trebuie ignorat faptul că pe lângă caracterul practic, și cuiele de lemn au farmecul lor.
189. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, pp. 485, 559, 561, 566, 570.
190. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, p. 30. Sunt sculptate, de asemenea, și rozete solare.
191. Realizare contemporană, ansamblul sculptural al porții cuprinde stema Eparhiei de Alba Iulia, Sfânta Treime, medalioanele a trei dintre domnitorii care au ctitorit în Ardeal: Binecredinciosul Voievod Ștefan cel Mare și Sfânt,

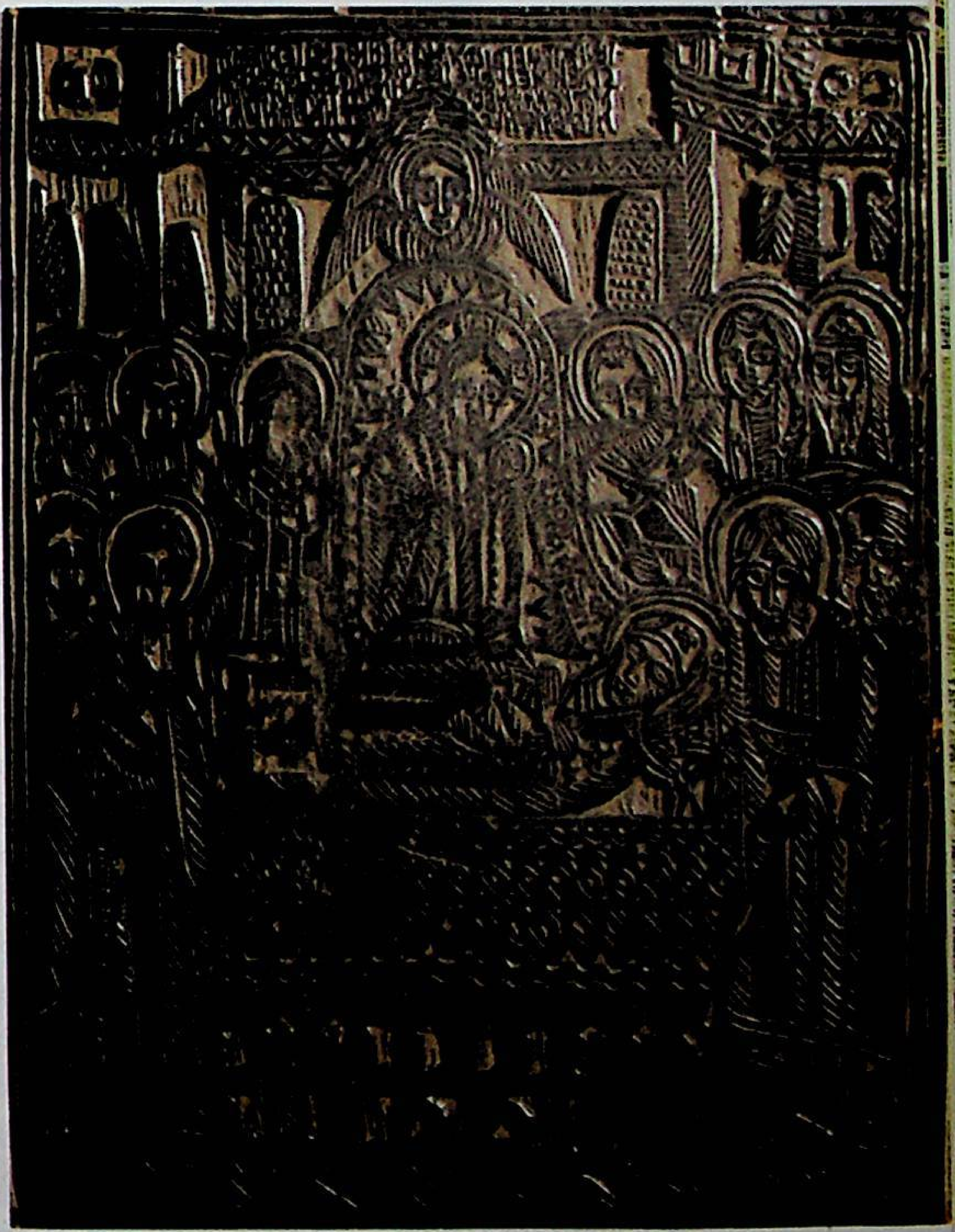
La bisericile de lemn, motivele sculptate se desfășoară pe stâlpi și ancadramente de uși și ferestre. De la biserica „Sfântul Ierarh Nicolae" a mănăstirii *Lăpușna* (jud. Mureș) provine un ancadrament de la 1779, decupat în formă de „gaura cheii", decorat cu rozete solare[192].

O caracteristică a Transilvaniei sunt troițele sculptate în lemn. Una dintre acestea se găsește la altarul de vară al mănăstirii de la *Sâmbăta* (construit în 1944 de părintele *Arsenie Boca*); mănăstire unde se află și un frumos baldachin de lemn, contemporan, sculptat în stil brâncovenesc pentru fântâna „Izvorul Tămăduirii"[193].

Pentru complexitatea artei lemnului, în perioada contemporană, în Maramureș se remarcă, în acest sens, ansamblul monastic de la *Bârsana*[194], dar și mai mica mănăstire a *Rohiței*, din zona Lăpușului.

O categorie distinctă este cea a stampelor populare, realizate după tipare de xilogravuri, mai ales la *Hășdate*, dar și în împrejurimile acestui sat. Asemenea stampe se păstrează, spre exemplu, la mănăstirea *Nicula* și la mănăstirea *Rohia* și datează din secolul al XIX-lea. Despre ele, oamenii spuneau simplu, că „vin de la mănăstire", dat fiind vecinătatea mănăstirii Nicula. Tiparele de xilogravuri erau realizate pe lemn de esență tare și săpate, mai ales, în lungul fibrei. Apar *Maica Domnului cu Pruncul*, *Iisus Arhiereu*, *Sfinții Îngeri*, *Sfântul Gheorghe*, *Sfântul Haralambie*, *Masa Raiului*, *Răstignirea*, *Icoane Praznicare*, xilogravuri cu mai multe câmpuri etc., dar, mai rar, și Scene din Alexandria.[195] La 1777 lua ființă la

Mihai Viteazul și Sfântul Voievod Martir Constantin Brâncoveanu, precum și ale sfinților români transilvăneni Ilie Iorest și Sava Brancovici, al Sfântului Proroc Ilie Tesviteanul și ale părinților Patriarhului Miron Cristea, George și Domnița. Sunt reprezentate, de asemenea, cele șapte coline ale Romei, împăratul Traian, lupoaica cu cei doi gemeni, Romulus și Remus, regele Decebal, scene din viața dacilor și steagul dacic. Stâlpii porții sunt sculptați cu Pomul Vieții și coloana infinitului; cf. I. Lăcătușu et alii, *Românii din Covasna și Harghita*, p. 661.

192. O. Bortoș, S.B. Bortoș, *Biserici și mănăstiri...*, p. 171.

193. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, pp. 28-29. Lucrarea a fost realizată în 1978 și pe baldachin au fost așezate inclusiv icoane pe sticlă pictate de călugării Timotei Tohăneanu și Daniel Morar.

194. Proiectul arhitectural a cuprins: biserica în stil maramureșean, altarul de vară, agheasmatarul, stăreția, chiliile, casa duhovnicului, câteva case-locuințe, trapeze, muzeul, turnul-clopotniță, poarta maramureșeană și monumental funerar, „toate în cea mai deplină armonie arhitecturală și spirituală"; cf. *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, p. 79.

195. Ion Mușlea, *Icoanele pe sticlă și xilogravurile țăranilor români din Transilvania*, Ed. Grai și suflet – Cultura națională, București, 1995, pp. 32-33; Ministerul Culturii-București, Ministerul Afacerilor Externe-București, Centrul Cultural Român-Paris, Muzeul Etnografic al Transilvaniei Cluj-Napoca, Muzeul Satului-București, *Xilogravura țărănească din spațiul cultural românesc*, Paris, 1996.

➤ *Detalii reprezentând candela sculptată de părintele Arsenie Papacioc în detenția politică de la închisoarea Aiud; desen (din 1973) al părintelui Arsenie, după o cruce sculptată în detenția politică de la închisoarea Aiud*

Gherla o breaslă a pictorilor români, din care făceau parte și gravori. Dar, cele mai vechi gravuri de *Hășdate* sunt de la începutul secolului al XVIII-lea[196].

Un alt aspect, mai puțin cunoscut și cercetat, se referă la o posibilă artă mărturisitoare, din vremea detenției în închisorile comuniste[197], unde au ajuns și monahi[198]. Pe baza unor mărturii ale deținuților politici, se poate afirma că acest mod de exprimare plastică s-a manifestat începând cu detenția politică din perioada interbelică, dar în vremea comunismului a dobândit un caracter maximalist de trăire a credinței[199]. Unul dintre monahii mărturisitori din închisorile comuniste a fost arhimandritul *Arsenie Papacioc*. O lucrare atribuită părintelui a fost un chivot, sculptat (încă înainte de intrarea în cinul monahal) după modelul mănăstirii Argeșului, actualmente pierdut, iar o alta fiind candela din chilia sa, de la mănăstirea „Sfânta Ana" din *Techirghiol*. De la părintele Arsenie Papacioc se mai păstrează și un desen, pe care l-a realizat ulterior, după o cruce sculptată tot în perioada închisorii, la Aiud.

Un alt chivot lucrat în închisoare, de către *Dumitru Anania*, este păstrat actualmente în paraclisul de la mănăstirea *Nicula*. Chivotul are și detalii sculptate în os[200]. Tot aici, în

➤ *Chivot lucrat de către Dumitru Anania în detenția politică, azi în paraclisul mitropolitului Bartolomeu Anania, de la mănăstirea Nicula*

196. M. Porumb, *Un veac de pictură românească...*, pp. 80-81. Breasla pictorilor români de la Gherla s-a pus sub ascultarea Blajului, dar fiind exclus caracterul confesional și acordându-se prioritate celui național. Foarte importantă era menținerea nivelului calitativ al lucrărilor.

197. Acest mod de exprimare artistică este prezent în închisori încă din anii '40 ai secolului trecut; a se vedea în acest sens chivotul sculptat de Anghel Papacioc (viitorul monah Arsenie) în închisoarea de la Aiud; cf. Virgil Maxim, *Imn pentru crucea purtată*, Ed. Antim, 2002, pp. 118-119; dar odată cu instaurarea deplină a regimului comunist în închisori, această îndeletnicire, devenită secretă (precum poezia, spre exemplu) va dobândi valența unui act de supraviețuire.

198. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, mai ales cap. „Reprezentanți ai monahismului ardelean în închisorile comuniste", pp. 293-303.

199. Într-un dialog cu părintele Arsenie Papacioc, din 1999, consemnat parțial, dânsul, care a sculptat în detenție, cu studii în domeniu, a afirmat că nu este vorba despre tăietură (adică despre tehnică), ci este vorba despre semnificația tăieturii (simbolismul), pe care nu o dă școala, ci trăirea.

200. Detalii din documentația oferită de Dumitru Anania, fratele mitropolitului Bartolomeu Anania. Chivotul a fost realizat înainte de 1945, la închisoarea din Deva, acesta avea inițial în interior un medalion sculptat în

paraclis, pe masa sfântului altar, se poate vedea și o cruce sculptată în alabastru, primită de către viitorul mitropolit Bartolomeu Anania din partea prietenilor, în vremea detenției comuniste de la închisoarea Aiud.

Aici, în închisorile comuniste[201], s-au lucrat, în mod discret, chiar secret adeseori, diferite icoane pirogravate, cruci și troițe în miniatură, cruciulițe din os și medalioane. Uneori materialul brut îl constituia osul de vacă din hrana care li se aducea deținuților, alteori acesta era înlocuit cu versiuni alternative după cum se găsea, bune de sculptat; dălțițele fiind și ele neconvenționale. Pe baza unei mărturii[202] și a faptului că în perioada cea mai neagră a detenției politice producerea sau deținerea acestor obiecte era interzis, se poate proiecta imaginar viziunea unei închisori în care pereții devin transparenți și, din loc în loc, strălucesc aceste cruci miniaturale, adevărate promisiuni ale mântuirii.

5. Veșminte liturgice, obiecte de cult și textile

Broderiile mănăstirești sunt în special destinate bisericii (epitafe, acoperăminte de altar, ale sfintelor vase, dvere) și slujitorilor sfântului altar (veșminte liturgice). Actualmente, în mai multe mănăstiri de maici funcționează ateliere de broderie sau chiar de țesut covoare (ex. mănăstirea *Râmeț*).

În muzeul mănăstirii *Sâmbăta* se păstrează un veșmânt arhieresc de o deosebită valoare (sacosul, stiharul și mânecuțele), care a aparținut Sfântului Iosif cel Nou de la Partoș (1568-1656). De asemenea, tot aici se păstrează o bederniță din secolul al XVI-lea, brodată manual cu fir de aur, argint și mătase și ornată cu perle naturale. În centru este reprezentat Hristos Arhiereu[203]. Cel mai vechi veșmânt preoțesc ortodox păstrat aici, din brocart cu fir de argint și catifea de mătase, datează din secolul al XVI-lea[204].

La mănăstirea „Sfântul Simeon Stâlpnicul" din *Arad – Gai*, unde se află colecția de artă religioasă veche a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului, se păstrează un acoperământ pentru potir, de la 1731, brodat pe catifea verde cu fir de argint[205]. Din secolul al XVIII-lea datează un felon țesut din mătase roșie cu fir de aur. De o valoare deosebită este un Epitaf cu *Adormirea Maicii Domnului*, de secol XVIII, din Moldova. Țesătura este de mătase roșie cu broderie de fir de aur[206].

---

miniatură, pe un sâmbure de corcodușă, ulterior dispărut. Pe o parte a medalionului era reprezentată tema: *Iisus în Grădina Ghetsimani*, iar pe cealaltă parte *Maica Domnului*.

201. În acest sens a se vedea și Muzeul: *Memorialul victimelor Comunismului și al Rezistenței – Sighet*, sala 53: „Viața cotidiană în închisoare". Aici sunt expuse, spre exemplu, o candelă sculptată în lemn de către deținuții politici de la închisoarea Aiud, precum și o cruce de os având în filigran chipul lui Hristos, realizată de către un deținut condamnat la muncă silnică pe viață.

202. Se cunosc puține informații despre acest subiect, dar sculptorul Aurel Obreja, care a lucrat, în detenția din vremea comunismului, în secret, mai multe asemenea cruci în miniatură, afirma într-un dialog faptul că uneori era nevoit să ascundă ceea ce sculptase în pereții celulei, fără a putea recupera ulterior. Acest fapt probabil nu a fost unic în contextul dat.

203. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, p. 67.

204. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, pp. 66-67.

205. În centru este brodată Răstignirea, înconjurată pe cele patru laturi ale crucii de *Iisus în potir, Prorocul Isaia* (probabil) și doi îngeri.

206. I.B. Mureșianu, *Colecția de artă religioasă...*, p. 57 și repr. 141 (340).

➤➤ *Epitaf pentru Catedrala Episcopiei Clujului, 1928, Muzeul Mitropoliei Clujului*

IOSIF CEL CU BUN CHIP
NOU ÎNGROPÂNDU-L L-AU PUS
Pentru
Episcopia Ortodoxă
din Cluj.

LEMN LUAND PREA CURAT
Dăruit
de
MARIA și CRISTU SIMIONESCU
1928

O categorie distinctă o constituie antimisele[207]. În colecția centrului mitropolitan *Sibiu* se păstrează antimise din ultimul sfert al secolului al XVII-lea, de la mitropoliții Transilvaniei: Ioasaf, Varlaam, Teofil și Atanasie Anghel; de secol XVIII, în vremea uniatismului, de la mitropoliții Ungrovlahiei, dar și de la episcopi sârbi, în mod excepțional de la mitropoliți ai Moldovei, iar în secolul al XIX-lea, alături de antimisele ierarhilor ortodocși transilvăneni (începând cu episcopul Vasile Moga și mitropolitul Andrei Șaguna), se continuă aducerea de antimise de la ierarhi din vechea Românie[208]. Sunt și antimise de la ierarhi ai altor Biserici ortodoxe, iar, printr-un arhimandrit: Simion de la Athos, s-au răspândit în Transilvania foarte multe antimise grecești, imprimate în 1781 la Viena. Pe antimise este întotdeauna reprezentat *Prohodul Domnului*. Dar mai apar Sfinții Evangheliști, în cele patru colțuri (ex. Antimis de la mitropolitul Varlaam al Bălgradului, 1686), și, în plus, eventual alte teme adiacente (ex. Sfânta Treime, Iisus la stâlp și Învierea, pe Antimisul mitropolitului Leon Gheucă al Moldovei, 1786)[209].

Din secolele XIX-XX, în Transilvania, Banat, Bihor și Maramureș s-au păstrat numeroase cusături cu motive naționale (ștergare), care împodobeau (și unele împodobesc încă) multe din bisericile rurale[210], deci și dintre bisericile mănăstirești. În colecția mănăstirii *Nicula* (jud. Cluj) se păstrează numeroase asemenea ștergare[211], primite de la credincioși cu ocazia pelerinajelor de Sfânta Maria, la icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului.

6. Piese de argintărie și feronerie

Despre crucile relicvar din secolele XII-XIII s-a amintit deja la începutul acestui articol, în contextul mărturiilor de artă creștină din primele secole, descoperite pe teritoriul Transilvaniei. În mod special însă, poate fi menționată din nou o asemenea cruce relicvar, datată pentru a doua jumătate a secolului al XIII-lea, descoperită în situl arheologic al mănăstirii *Măgina* (Aiud, jud. Alba); o copie fiind expusă în casa muzeu a mănăstirii.[212]

În privința artei autohtone *Tetraevangheliarele* cu ferecătură sunt dintre cele mai vechi odoare de preț. Prin anii 1404-1405, Cuviosul Nicodim de la Tismana a caligrafiat pe pergament un *Tetraevanghel* în limba slavonă bisericească (de redacție sârbă), acesta fiind considerat primul manuscris de pe teritoriul României cu dată sigură. Miniaturile sale sunt în stil bizantin. Mulți cercetători consideră că acest manuscris a fost redactat la mănăstirea

---

207. E. Braniște, *Liturgica generală*, pp. 603-605. Antimisul, cel mai important dintre obiectele liturgice (fără de care nu se poate sluji Sfânta Liturghie), este confecționat din pânză de in sau de mătase, pe care este imprimată scena pregătirii pentru înmormântare a trupului Domnului și conține părticele de sfinte moaște. Antimisele sunt sfințite și semnate de episcopul locului, indicându-se, pentru fiecare, parohia sau biserica la care a fost dat pentru slujire, cu hramul respectiv și data.

208. În mod excepțional, înainte de 1700, și biserica din Făgăraș a primit un antimis de la mitropolitul Ungrovlahiei Varlaam (1672-1679).

209. *Arhiepiscopia Sibiului – pagini de istorie*, Sibiu, 1981, pp. 228-231.

210. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3 (secolele XIX și XX), Ed. IBMBOR, București, 1994, p. 337.

211. Se remarcă și câteva ștergare – cele mai vechi fiind de la începutul secolului XIX – cu alesătură (model țesut în război). Aceste ștergare sunt țesute în două ițe (din bumbac) sau patru ițe (din cânepă și bumbac) și au la capete împletitură de ciucuri. Pe ele este vizibil numele donatoarei și anul.

212. T. Roșca, „Casa muzeu de la Mănăstirea Măgina...", p. 8.

Prislop, aflată atunci în „Țara Ungurească". Ferecătura manuscrisului este de un real interes artistic. Pe o față este reprezentată *Răstignirea*, iar pe cealaltă față *Învierea*, fiind foarte bine reliefate personajele[213]. Ferecătura *Tetraevanghelului lui Nicodim* este executată din tablă de argint prelucrat prin ciocănire și suflat cu aur. În scena Răstignirii, Iisus Hristos pe cruce este încadrat de Maica Domnului și Sfântul Ioan Evanghelistul, iar deasupra de doi îngeri, în zbor. În chenar sunt reprezentați arhangheli, serafimi, profeți și apostoli, fiecare încadrat de o arcadă treflată. Pe cealaltă față, Învierea este reprezentată sub forma canonică a Pogorârii la iad. Chenarul acestei scene este realizat din vrejuri împletite și bumbi, motiv de largă circulație în răsăritul ortodox. Se remarcă la ferecătură perfecta unitate de expresie a ansamblului[214]. În același context al unității de credință și relațiilor stabilite între cele trei țări române se înscrie și o danie cnezială transilvăneană în Moldova. Pe la mijlocul secolului al XV-lea, Lațcu Cândea: „pârcălabul Hațegului", îmbracă în scoarțe de argint *Tetraevangheliarul* scris și miniat în 1435 pentru mănăstirea *Neamțului*, de moldoveanul Gavriil Uric[215]. Ferecătura este executată din tablă de argint ciocănit, cizelat și aurit, cu chenare turnate și aplicate. Pe față este reprezentată *Pogorârea la iad*, încadrată în colțuri de figurile celor patru evangheliști, iar pe verso *Înălțarea*, colțurile fiind împodobite cu patru cabosoane din cristal de stâncă. Această danie a cneazului Lațcu a fost considerată un model pentru ferecăturile de Evangheliare din Moldova[216].

O mărturie importantă pentru istoria monahismului transilvănean este *Tetraevangheliarul* de la mănăstirea din *Feleac*, de la 1488, cunoscut pentru importanta inscripție manuscrisă ce menționează construcția bisericii în timpul arhiepiscopului Daniil, precum și faptul că acest manuscris a fost ferecat în argint de către Isac, vistiernicul lui Ștefan cel Mare, în 1498. Ferecătura reprezintă scena *Deisis*, desfășurată sub trei arcade, încadrată de medalioanele celor patru Evangheliști[217].

Arta ferecăturilor se regăsește și pe icoane. La 1531, vlădica Anastasie dăruia bisericii episcopale de la *Vad* o icoană a *Sfântului Nicolae* ferecată în argint aurit (aflată azi în muzeul de Artă al României), cu o inscripție în slavonă: „Ruga robului lui Dumnezeu, episcopului Anastasie din Vadul ungurean, a ferecat această icoană în anul 7039 (=1531), luna mai 15"[218]. Icoana „împărătească" din *Vad* are o ferecătură realizată de un meșter sas și amintește de alte exemple de la mănăstirea Putna. Ornamentele cizelate înfățișează flori de arum și frunze de acant[219]. Din colecția mânăstirii de la *Sâmbăta de Sus* pot fi exemplificate și icoane de dimensiuni mari, din secolul al XVIII-lea, cu ferecături de argint în zona aurelelor și coroanelor, a sfintelor Evanghelii, a mâinilor, precum și a altor detalii[220]. O caracteristică a ferecăturilor brâncovenești (postbrâncovenești) este ochiul Maicii Domnului,

---

213. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, p. 311.
214. *ACR* 4 *(Secolul al XV-lea)*, Ed. IBMBOR, București, 1985, pp. 40-41.
215. M. Porumb, *Pictura românească din Transilvania...*, p. 41.
216. *ACR* 4, pp. 80-81.
217. M. Porumb, „Vechi biserici românești...", p. 89; Virgil Vătășianu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, Ed. Academiei RPR, 1959, pp. 886-887; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, p. 409.
218. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, pp. 510-511; M. Porumb, „Vechi biserici românești...", p. 91.
219. I.D. Ștefănescu, *Arta feudală...*, pp. 93-94. Autorul afirmă că icoana propriu-zisă a fost repictată în secolul XIX.
220. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, pp. 78-79, 85, 89-90.

cea care veghează; aşa cum se vede pe o icoană a *Maicii Domnului Împărătească* din muzeu, sau pe imaginea, dinainte de restaurare, a unei icoane similare, aflată în biserica mănăstirii, amândouă fiind de secol XVIII[221].

O prezenţă vie, de o valoare deosebită pentru mănăstiri, sunt relicvarele cu sfinte moaşte, indiferent dacă acestea sunt din lemn sculptat – precum cea a „Sfântului Ghelasie de la Râmeţ"[222] – sau din argint[223]. La mănăstirea *Lupşa* (jud. Alba), alături de aceste odoare sfinte se păstrează şi o cruce relicvar, cu părticică din Sfânta Cruce a Mântuitorului Iisus Hristos, primită în dar de la mănăstirea athonită Vatopedi[224]. Tot la această mănăstire se află şi o icoană contemporană cu ferecătură a *Maicii Domnului „Mângâietoarea"*, de la Vatopedi.

La mănăstirea *Râmeţ* se păstrează un potir de bronz argintat, din secolele XVIII-XIX[225]. În colecţia mănăstirii *Gai* din Arad, se păstrează o cruce de secol XV, cu foiţă de argint ciocănit, pe care sunt înfăţişate momente din viaţa Mântuitorului, o cădelniţă de argint de la 1656, un potir de cristal, din secolul al XVIII-lea, cu miniaturi fine lucrate cu tinctură de aur, precum şi un potir de argint aurit, decorat cu pietre colorate – provenit de la biserica din Orşova – dăruit de Doamna Elena Cuza la 1863[226]. În colecţia mănăstirii *Hodoş-Bodrog* se păstrează argintărie din secolele XVI-XVIII[227].

La mănăstirea *Biserica Albă*, care a existat în dreapta Tisei, fiinţând în aceeaşi perioadă cu mănăstirea din *Peri* şi având aceeaşi ctitori: Dăgoşeştii, a existat un potir, azi dispărut, cu inscripţia: „Dăruit de Vodă Brâncoveanu"[228]. Aici merită menţionat faptul că pentru ctitoriile Cantacuzinilor, dar mai ales pentru cele ale voievodului Constantin Brâncoveanu, au lucrat meşterii argintari saşi: Sebastian Hann şi Thomas Lang din Sibiu, Georg May II, Johanness Henning, Peter Hiemesch şi un Ev. V., toţi din Braşov[229].

Aceleiaşi mănăstiri maramureşene *Biserica Albă*, al cărei hram era „Înălţarea Domnului Hristos", i-a dăruit un potir şi Ştefan Cantacuzino, urmaşul la tron al voievodului Constantin Brâncoveanu. Acesta este un potir aurit, cu picior şi talpă din argint bătut. Inscripţia menţionează şi data: 1715. Potirul are şi o valoare istorică deosebită, dar şi artistică[230].

De la vechea mănăstire maramureşeană a *Şomcutei Mari* s-a păstrat un discos (sau anaforniţă), datat 1717, dăruit de familia spătarului Toma Cantacuzino, văr al lui Constantin Brâncoveanu[231].

---

221. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, pp. 62, 79; A. Efremov, *Icoane româneşti*, p. 137 (icoana înainte de restaurare).

222. Capul Sfântului Ghelasie de la Râmeţ, descoperit în mod minunat, se păstrează într-o raclă de lemn din biserica mănăstirii.

223. O variantă sunt relicvariile din lemn sculptat, cu plăcuţe de argint, pentru sfintele moaşte şi cu iconiţe pictate ale acelor sfinţi.

224. M. Ungureanu, *Mănăstirea Lupşa*, pp. 61-65.

225. O. Bortoş, S.B. Bortoş, *Biserici şi mănăstiri...*, pp. 22-23.

226. I.B. Mureşianu, *Colecţia de artă religioasă...*, p. 60. Stema şi numele donatoarei: Doamna Elena Cuza, este gravat pe talpa potirului.

227. M. Porumb, *Dicţionar de pictură veche...*, p. 226.

228. M. Motogna, *Monahismul ortodox...*, pp. 307-308.

229. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2, p. 238; Muzeul Naţional de Artă al României, *Artă medievală românească. Ghidul galeriei*, Bucureşti, 2002, pp. 89-91, 104-110.

230. M. Motogna, *Monahismul ortodox...*, p. 308. Actualmente acest potir se află la Muzeul Judeţean de Istorie Maramureş. Inscripţia mai menţionează obiectul donaţiei, numele domnului Ţării Româneşti şi dedicaţia.

231. M. Motogna, *Monahismul ortodox...*, pp. 309-310. Discosul este realizat de un meşter cositorar din Braşov: „LM" şi are un text de donaţie.

➤ *Clopot, Muzeul Mitropoliei Clujului*

➤ *Vase liturgice cu care s-a slujit la sfințirea Catedralei Episcopiei Clujului, 1933; cruce pectorală, candelă și cârje arhierești, din Muzeul Mitropoliei Clujului*

Potirul și discul bisericii mănăstirii *Doamnei – Moglănești* (jud. Harghita), din secolul al XVIII-lea, se află în muzeul mănăstirii de la Toplița. Tot aici se păstrează sfeșnice, cruci sculptate în lemn și ferecate în metal, candele de argint și alamă de la mijlocul secolului al XIX-lea, un agheazmatar de argint, o *Evanghelie* ferecată în argint din secolul al XVIII-lea[232].

O categorie deosebită este cea a distincțiilor arhierești. În colecția mănăstirii *Sâmbăta* se păstrează, spre exemplu, un engolpion și o cruce din aur masiv, cu pietre prețioase, semiprețioase și email, care au aparținut Mitropolitului Nicolae Bălan, în 1933[233]. Tot aici se păstrează câteva dichero-trichere arhierești din argint, precum și diferite obiecte de cult ortodox: potire și sfinte vase, pomelnice de mână pictate, cruci de mână de binecuvântare din metale prețioase sau lemn sculptat și pictat, truse pentru împărtășanie grabnică, chivoturi, discuri metalice, cădelnițe, cățui, candele, sfeșnice de argint, ferecături pentru Sfânta Evanghelie, samovare din argint aurit pentru Sfânta Liturghie ș.a. Un asemenea potir din argint aurit, cu icoane în email, datează de la 1802[234].

Un alt însemn arhieresc este toiagul. Iar unul dintre acestea, chiar dacă nu poate fi admirat astăzi, a rămas în cronici. Szamosközy István a relatat despre curajul episcopului Vadului: Ioan de la mânăstirea *Cerna* (zona Hațeg-Hunedoara) în lupta de la Satu-Mare, unde se presupune că a murit la 14 ianuarie 1605; și mai nota că, într-o vizită la Cluj, episcopul: „purta toiag suflat cu argint"[235]. Câteva toiege arhierești sunt reunite în Muzeul Mitropoliei Clujului. Tot aici, într-o vitrină sunt expuse veșmintele arhirești cu care s-a slujit la sfințirea catedralei, din 1933, precum și vase liturgice folosite atunci. Dintre potirele din acest muzeu, unul este datat 1803.

În context poate fi amintit și clopotul de la vechea mănăstire *Deda* (jud. Mureș), care datează de la 1546[236]. Un alt clopot provenit de la mănăstirea *Strâmba Fizeșului* (jud. Sălaj) este datat 1679[237]. Iar în Maramureș se păstrează un clopot al fostei mănăstiri de la Santău, din 1682[238]. Clopote sunt expuse și în Muzeul Mitropoliei Clujului. Pot fi de asemenea amintite și frumoasele feronerii de la ferestrele sau ușile bisericilor mănăstirești de lemn, precum și crucile de pe aceste biserici (ex. la biserica din satul *Mănăstirea*). Și nu în ultimul rând sigiliile. Așa cum arată pecetea de pe un document, sigiliul mănăstirii *Vad*, din secolul al XVI-lea, avea în centru reprezentarea *Adormirii Maicii Domnului*[239].

Ca un element atipic pentru imaginea clasică a unui spațiu monastic[240], dar legat de evenimentele istorice care s-au întâmplat la 1848-1849, în muzeul mănăstirii *Măgina* este expusă și o sabie de cavalerie din secolul al XIX-lea, găsită în contextul săpăturilor arheologice din proximitatea mănăstirii.

---

232. I. Lăcătușu et alii, *Românii din Covasna și Harghita*, p.663.
233. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, pp. 68-69.
234. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, pp. 69-70.
235. Gh. Mitran, D. Breabăn, *Mănăstirea Brâncoveanu*, pp. 512-513.
236. M. Porumb, *Dicționar de pictură veche...*, p.103.
237. S.D. Cârstea, *Monahismul ardelean...*, p. 574.
238. M. Motogna, *Monahismul ortodox...*, p. 383.
239. M. Motogna, *Monahismul ortodox...*, p. 388.
240. Mănăstirea *Măgina* este recunoscută și pentru luptele purtate în acest loc în timpul *Revoluției de la 1848-1849*, având structura unei fortărețe apărată de un zid de piatră cu înălțimea de 4 m. Cf. www.manastireamagina.ro/scurt-istoric/.

Concluzii

Arta mănăstirească din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș nu are somptuozitatea celei din Țara Românească și Moldova și nici mănăstirile transilvănene nu au beneficiat de condiții istorice favorabile dezvoltării lor. Cu toate acestea, se păstrează și aici mărturii de referință pentru istoria artei românești în general și, mai important, este viu în secolul al XXI-lea spiritul care a însuflețit dezvoltarea acestei arte; trecute, așa cum s-a arătat, inclusiv prin martiriul detenției comuniste. *Tetraevangheliarul* de la *Prislop*, de la 1404-1405, *Tetraevangheliarul* de la mănăstirea din *Feleac*, de la 1488, icoanele de secol XV provenite de la mănăstirea dispărută *Plosca*, icoana *Maicii Domnului Hodighitria*, de secol XV, de la fosta mănăstire *Cuhea*, icoana *Sfântului Nicolae* ferecată în argint, dăruită la 1531 mănăstirii din *Vad* de vlădica Anastasie, potirul de argint dăruit la 1715 de Ștefan Cantacuzino mănăstirii maramureșene *Biserica Albă*, icoanele de secol XVII ale catapetesmei mănăstirii *Lupșa* sau icoana făcătoare de minuni a *Maicii Domnului Hodighitria* de la mănăstirea *Nicula*, pictată la 1681, epitaful moldovenesc de secol XVIII, brodat cu fir de aur, de la mănăstirea *Gai*, epitaful de sfârșit de secol XVI, sculptat în piatră, al domniței

Zamfira, de la mănăstirea *Prislop,* sau ancadramentul cu torsade, de secol XVIII, al ușii schitului de la *Băile-Felix,* sunt doar câteva exemple reprezentative. Se adaugă moștenirea artei brâncovenești și postbrâncovenești în Transilvania, al cărui centru, cu restaurările ulterioare, rămâne mănăstirea de la *Sâmbăta de Sus.*

Și, în mod distinct față de celelalte țări române, în Transilvania secolelor XVIII-XX, o prezență specifică este icoana pe sticlă, a cărei origine simbolică o reprezintă mănăstirea *Nicula.* Asemenea colindelor, această icoană conturează o ambianță a evlaviei populare devenită mărturie identitară și patrimoniu european.

Bibliografie

Arhiepiscopia Sibiului – pagini de istorie, Sibiu, 1981; *Arta creștină în România*, vol. 1 (secolele III-VI), Ed. IBMBOR, București, 1979; *Arta creștină în România*, vol. 2 (secolele VII-XIII), Ed. IBMBOR, București, 1981; *Arta creștină în România*, vol. 4 (secolul al XV-lea), Ed. IBMBOR, București, 1985; *Artă medievală românească. Ghidul galeriei*, Muzeul Național de Artă al României, București, 2002; BORTOȘ Octavian, BORTOȘ Stanca B., *Biserici și mănăstiri din Arhiepiscopia Ortodoxă Română de Alba Iulia*, editat de Proart 21 în colaborare cu Reîntregirea, Alba-Iulia, 2009; BRANIȘTE Ene, *Liturgica generală*, Ed. IBMBOR, București, 1993; CÂRSTEA Sebastian Dumitru, *Monahismul ardelean în trecut și astăzi*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2008; COBZARU Dumitru, *Monografia Mănăstirii „Adormirea Maicii Domnului"–Nicula*, Ed. Ecclesia, Nicula, 2010; DANCU Juliana, DANCU Dumitru, *Pictura țărănească pe sticlă*, Ed. Meridiane, București, 1975; DRĂGUȚ Vasile, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească,* Ed. Vremea, București, 2000; DUMITRAN Ana, CUCUI Elena-Daniela, *Zugravii de la Feisa*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2008; DUMITRAN Ana et alii, *...πριν μινε Ιοαν Ποπ Ζυγραωυλ*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2008; DUMITRAN Ana et alii, *Iacov Zugravul*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2010; DUMITRAN Ana (curator), *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei,* catalog de expoziție, Complexul Județean Muzeal Bistrița-Năsăud, septembrie-noiembrie 2013, Ed. Altip, Alba Iulia, 2013; DUMITRAN Ana, „Repertoriul picturii religioase din județul Alba", Anexa 1: „Repertoriul pictorilor", Anexa 2: „Repertoriul obiectelor", în: *Patrimonium Apulense XII*, 2012; DUMITAN Ana, „Pictorii din Lancrăm. Cercetări recente", în: revista *Apulum*, XLIX, seria *Historia & Patrimonium*, 2012; DUMITRAN Ana, „Un zugrav de elită: Grigore Ranite", în: *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica* 01/2010; DUMITRAN Ana, „Recenzie" la Marius OPREA, Adriana SCĂRLĂTESCU, *Mănăstirea Hodoș-Bodrog. Restaurarea picturii murale. Documentație științifică*, Ed. Arhiepiscopiei Aradului, Arad, 2012, în: *Apulum, series Historia & Patrimonium*, vol. L, 2013, pp. 643-645; EFREMOV Alexandru, *Icoane românești*, Ed. Meridiane, București, 2002; *Enciclopedia Ortodoxiei Românești*, Ed. IBMBOR, București, 2010; FLOREA Vasile, *Istoria Artei Românești*, Ed. Hyperion, Chișinău, 1991; Fundația „N. Steinhardt" și Grupul „Sfântul Ioan Damaschin", *10 ani de activitate*, Ed. Mănăstirii Rohia, 2010; *Glass paintings. 18th-19th cent. (In the Tytus Chałubiński Tatra Museum Collection)*, Zakopane, 1997; GODEA Ioan, *Biserici de lemn din România (nord-vestul Transilvaniei)*, Ed. Meridiane, București, 1996; GRECEANU Eugenia, „Etapele de construcție ale Catedralei Unite Sf. Treime din Blaj", în: *Centenar Virgil Vătășianu*, Marius Porumb, Aurel Chiriac (coord.), Ed. Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2002, pp. 153-159; HAUSTEIN-BARTSCH Eva, *Icoane*, Ed. Taschen, Köln, 2009; HOGNOGI Dănuț Liviu, *Lăcașuri monahale ortodoxe din Transilvania până la începutul secolului al XIX-lea*, Ed. Karuna Bistrița, 2009; *Istoria Artelor Plastice în România*, George Oprescu (coord.), Ed. Meridiane, București, 1968; LĂCĂTUȘU Ioan et alii, *Românii din Covasna și Harghita*, Ed. Grai Românesc a Episcopiei Ortodoxe a Covasnei și Harghitei, Miercurea-Ciuc, 2003; MAXIM Virgil, *Imn pentru crucea purtată*, Ed. Antim, 2002; MITRAN Gheorghe, BREABĂN Daniel, *Mănăstirea Brâncoveanu – Sâmbăta de Sus*, Ed. C2 Design, Brașov, 2008; *Monumente istorice și de artă religioasă din Arhiepiscopia Vadului, Feleacului și Clujului*, editată de Arhiepiscopia Ortodoxă Română a Vadului, Feleacului și Clujului, Cluj-Napoca, 1982; MOTOGNA Macarie,

Monahismul ortodox din Maramureș și Transilvania Septentrională până la începutul secolului al XIX-lea, Ed. Mănăstirea Rohia, Rohia, 2009; MUREȘIANU Ion B., *Colecția de artă religioasă veche a Arhiepiscopiei Timișoarei și Caransebeșului*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1973; MUȘLEA Ion, *Icoanele pe sticlă și xilogravurile țăranilor români din Transilvania*, Ed. Grai și suflet – Cultura națională, București, 1995; Muzeul Național de Artă al României, *Artă medievală românească. Ghidul Galeriei*, București, 2002; PĂCURARIU Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 1, Ed. IBMBOR, București, ^{2}1991; PĂCURARIU Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 2 (secolele XVII și XVIII), Ed. IBMBOR, București, ^{2}1994; PĂCURARIU Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. 3 (secolele XIX și XX), Ed. IBMBOR, București, 1994; PORUMB Marius, *Biserica episcopală din Vad. Ctitoria lui Ștefan cel Mare*, Ed. Renașterea, Cluj-Napoca, 2004; PORUMB Marius, *Dicționar de pictură veche românească din Transilvania. Secolele XIII-XVIII*, Ed. Academiei Române, București, 1998; PORUMB Marius, *Pictura românească din Transilvania*, vol. 1 (secolele XIV-XVII), Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1981; PORUMB Marius, *Un veac de pictură românească din Transilvania. Secolul XVIII*, Ed. Meridiane, București, 2003; PREDA Radu, TOLCEA Marcel (eds.), *Oravitzan. Lux. Lumen*, Ed. Brumar, Timișoara, 2005; ROȘCA Simona Teodora, *Icoana pe sticlă din Transilvania. Secolele XVIII-XX*, Ed. Tradiții clujene, Cluj-Napoca, 2010; ROȘCA Simona Teodora, „Casa muzeu de la Mănăstirea Măgina, un concept unitar", în: *Ziarul Lumina*, 30 iunie 2015; RUSTOIU Ioana, DUMITRAN Ana, *Iconarii din Maierii Bălgradului*, Ed. Altip, Alba Iulia, 2007; RUSTOIU Ioana, *Icoanele Lazului*, Ed. Altip Alba Iulia, 2007; SABĂU Nicolae, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. I: *Sculptura*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 2002; SABĂU Nicolae, *Metamorfoze ale barocului transilvan*, vol. II: *Pictura*, Ed. Mega, Cluj-Napoca, 2005; STOICA Georgeta, PETRESCU Paul, *Dicționar de artă populară*, Ed. Enciclopedică, București, 1997; ROMAN Teofil, *Catedrala Mitropolitană Cluj-Napoca* (prezentare), 2015; SZACSVAY Éva, *Üvegeképek, Néprajzi Múzeum – Vízió Müvészeti alkotóközösség*, Budapest, 1996; ȘTEFĂNESCU I.D., *Arta feudală în Țările Române. Pictura murală și icoanele de la origini până în secolul al XIX-lea*, Ed. Mitropoliei Banatului, Timișoara, 1981; UNGUREANU Melchisedec, *Mănăstirea Lupșa*, Ed. Reîntregirea, Alba-Iulia, 2004; VĂTĂȘIANU Virgil, *Istoria artei feudale în Țările Române*, Ed. Academiei RPR, 1959; VIȘINESCU Valentin, *Mănăstirea Necropolă Mihai Vodă – Turda*, Ed. Todesco, 2006; *Xilogravura țărănească din spațiul cultural românesc*, Ministerul Culturii-București, Ministerul Afacerilor Externe-București, Centrul Cultural Român-Paris, Muzeul Etnografic al Transilvaniei Cluj-Napoca, Muzeul Satului-București, Paris, 1996.

ϹΑΛѠΜΗ
ΙѠΑΝΝΑ
ΙѠΑΝΝΗϹ

BRODERIA MEDIEVALĂ ROMÂNEASCĂ

Parcursul evolutiv al broderiei medievale românești, ce poate fi urmărit din secolul al XIV-lea până la începuturile modernității, este unul sinuos, dar spectaculos. Din punct de vedere iconografic și stilistic se continuă tradiția bizantină, definitorie pentru toate genurile artistice și încă puternică, în țările balcanice, chiar și după căderea Constantinopolului. Până în secolul al XIX-lea, broderia din Țările Române este subordonată, asemeni tuturor celorlalte arte, vieții religioase, cu precădere Bisericii de rit ortodox, contribuind la realizarea unor categorii de piese liturgice, a veșmintelor și ornatelor eclesiastice. Atât sub acest aspect, cât și la nivel aulic, fondului de bază reprezentat de moștenirea bizantină i se adaugă influența occidentală și cea orientală.

Pentru evoluția stilistică pe care broderia medievală românească o desfășoară, pe parcursul acestor cinci secole, ne stau mărturie piese reprezentative ale genului, păstrate în muzeele din țară și din străinătate sau în colecțiile organizate în cadrul mănăstirilor. Muzeul Național de Artă al României deține cea mai mare și mai complexă colecție de acest tip din țară, cuprinzând piese remarcabile, atât pentru Moldova, cât și pentru Țara Românească, începând din secolul al XIV-lea și până în secolul al XIX-lea. La mănăstirea Putna se află o bogată colecție de broderii din epoca Sfântului Voievod Ștefan cel Mare, dar și țesături italienești și orientale din secolele XV-XVII. Un număr restrâns de broderii, tipice pentru o anumită perioadă, dar definitorii pentru istoria acestei arte, se întâlnesc deopotrivă și în colecțiile muzeale mănăstirești de la Tismana, Sucevița, Trei Ierarhi (Iași), Secu, Dragomirna sau Văratec.

Cel mai vechi document referitor la o danie în broderii datează din 1374, când domnitorul Vladislav Vlaicu oferă ctitoriei sale, mănăstirea Vodița (1371-1373), pe lângă sate, bani, hrană și îmbrăcăminte, o seamă de obiecte necesare cultului, printre care și o „pereche de odăjdii preoțești de mătase, perdele de altar, de kamhă, cât are nevoie biserica, un epitrafil și rucavițe cusute cu fir de argint"[1]. Același act domnesc ne semnalează rolul important

◀ *Epitaf lucrat în 1752 de Hristofor Žefarovič, azi aflat în Colecția Muzeului Național de Artă al României, detaliu*

---

1. *Documenta Romaniae Historica*, seria B. Țara Românească, vol. I (1247-1500), volum întocmit de P.P. Panaitescu și Damaschin Mioc, Ed. Academiei R.S.R., București, 1966, p. 18.

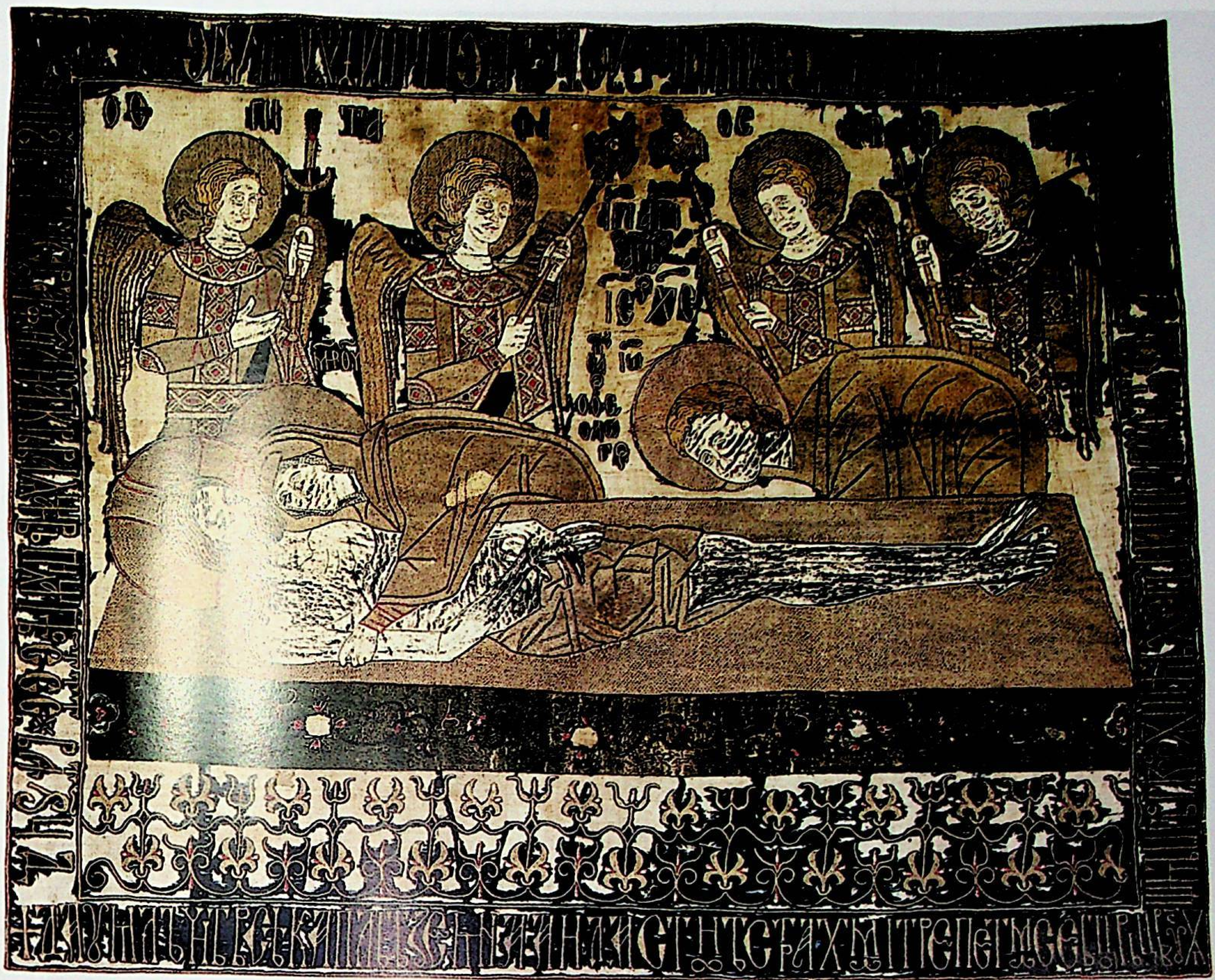
pe care l-a avut aici, „cinstitul între călugări Nicodim", căruia i se dă dreptul de a-și alege singur „cârmuitor în mănăstire"[2]. După doar câțiva ani, sub amenințarea regatului maghiar catolic, întreaga obște monahală se mută, întemeind mănăstirea Tismana. Statutul privilegiat pe care l-au avut cele două mănăstiri muntenești în timpul lui Vladislav Vlaicu se menține și sub domnia lui Mircea cel Bătrân, care, prin documentele emise, în repetate rânduri, sporește și întărește daniile anterioare făcute mănăstirilor Vodița și Tismana. Faima de care s-au bucurat aceste centre monastice trece dincolo de granițele Țării Românești. Ștefan Lazarevici, despotul sârbilor, le oferă metocuri în Serbia. La rândul său, printr-un act din 28 octombrie 1419 de la Vodița, regele Sigismund întărește vama de la Bistrița în favoarea călugărilor celor două mănăstiri, conferindu-le posesiuni în zona Severinului și acordându-le dreptul de a-și păstra credința[3], urmând ca, printr-un alt document emis la Bratislava, în data de 28 octombrie 1428, să le întărească daniile și privilegiile anterioare[4].

Epitrahilul și bedernița din colecția mănăstirii Tismana sunt exemple edificatoare, atât din punct de vedere artistic, cât și tehnic, pentru stilul bizantin, dominant în epocă. Prezența marelui cărturar și miniaturist sârb, Nicodim, la Tismana, precum și locul primordial pe care Serbia îl ocupa, pe parcursul secolului al XIV-lea, în adoptarea și în difuzarea artei paleologe în rândul popoarelor slave, ar putea justifica ipoteza executării celor două broderii într-un atelier sârbesc. Datarea epitrahilului și a bederniței s-a făcut în funcție de monograma Mitropolitului Ungrovlahiei, Antim Critopulos, brodată în medalioane în colțurile bederniței și încadrându-se, așadar, perioadei în care acesta a fost mitropolit primat (1381-1389)[5]. Brodate cu fir de aur, argint și mătase pe un suport de mătase albastră, cele două piese dovedesc o măiestrie tehnică extraordinară. Tipul iconografic al *Anastasis*-ului, figurat pe bedernița de la Tismana, îl regăsim deopotrivă pe cea de la mănăstirea Iviron (secolele XV-XVI)[6]. Dacă în cazul piesei athonite, Iisus îi ridică simultan pe Adam și pe Eva, captând privirile celor din jur, în cel de la Tismana Mântuitorul întinde mâna dreaptă spre Adam, iar Ioan Botezătorul și regele David, reprezentați în partea stângă, au atenția îndreptată undeva în afara scenei. Simetria compozițională ce caracterizează, în general, reprezentările athonite ale *Anastasis*-ului este deturnată prin acest mic detaliu, care conferă broderiei muntenești o notă particulară. Chenarul decorat cu motivul vrejului meandric cu semipalmete avea o largă răspândire în arta bizantino-balcanică.

Decorația epitrahilului de la Tismana este însă și mai neobișnuită din punct de vedere iconografic datorită reprezentării bust a unui număr impresionant de personaje sfinte (80), dispuse în medalione înlănțuite și având între ele imagini de serafimi. În zona gâtului lipsește reprezentarea tipică a Mântuitorului – cel mai probabil a fost tăiată –, fiind înlocuită de două medalioane cu monograme, în limba greacă[7]. Epitrahilul Mitropolitului Fotios, ce se păstrează în colecția Sălii Armelor din Kremlin[8], este contemporan celui de la Tismana,

---

2. *Documenta Romaniae Historica*, seria B. Țara Românească, vol. I (1247-1500), p. 19.
3. *Documenta Romaniae Historica*, seria B. Țara Românească, vol. I (1247-1500), pp. 93-95.
4. *Documenta Romaniae Historica*, seria B. Țara Românească, vol. I (1247-1500), pp. 118-122.
5. G. Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, Presses Universitaires de France, Paris, 1947, pp. 3-4.
6. G. Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, p. 65, pl. CXXXI.
7. Warren T. Woodfin, *The Embodied Icon. Liturgical Vestments and Sacramental Power in Byzantium*, Oxford University Press, 2012, p. 74. (fig. 2.14)
8. Warren T. Woodfin, *The Embodied Icon. Liturgical Vestments...*, fig. 2.13, pl. 10.

cu care prezintă similitudini marcante. Succesiunea celor 88 de personaje sfinte de pe epitrahilul rusesc, busturi miniaturale reprezentate în interiorul medalioanelor, este întâlnită în ambele cazuri, cu unica deosebire a primelor două registre. Pe epitrahilul de la Tismana este reprezentată Maica Domnului, o dată alături de arhanghelul Mihail și apoi de arhanghelul Gavriil. În primul registru al piesei rusești, Maica Domnului și Sfântul Ioan Botezătorul sunt reprezentați în picioare și compun, împreună cu imaginea lui Iisus binecuvântând, brodată pe gât, tipul iconografic al *Deisis*-ului. Asemănările dintre cele două epitrahile pot fi urmărite, în continuare, atât în dispunerea în celelalte registre a apostolilor, episcopilor, profeților, martirilor și monahilor, cât și în reprezentarea serafimilor, în spațiul rămas liber între medalione[9].

Epitaf, 1395-1396, mănăstirea Cozia, azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României

Alături de epitrahilul și bedernița de la Tismana (1381-1389), epitaful de la Cozia și câteva broderii din colecția mănăstirii Putna, printre care epitaful principeselor Euthimia și Eupraxia (a doua jumătate a secolului al XIV-lea), bedernița cu *Adormirea Maicii Domnului* (începutul secolului al XV-lea) și epitrahilele (secolul al XV-lea) donate de Ștefan cel Mare și Sfânt principalei sale ctitorii, sunt exemple remarcabile pentru perioada de început a broderiei românești, puternic îndatorată moștenirii bizantine. Epitaful de la mănăstirea Cozia,

9. Warren T. Woodfin, *The Embodied Icon. Liturgical Vestments...*, p. 74.

datat 1395-1396, descoperit de Alexandru Odobescu în timpul unei călătorii documentare, se numără printre cele mai timpurii astfel de văluri de procesiune care s-au păstrat. Epitaful de la biserica „Sfântul Clement" din Ohrida (cca 1295)[10], din vremea lui Andronic Paleologul, și cel de la Bačkovo, al defuncților Matei și Ana[11], dezvoltă tipul iconografic specific al Plângerii Domnului, în care Iisus, ca jertfă a Liturghiei, este întins pe piatra de la Efes și vegheat de doi îngeri cu ripide. Atât inscripția în limba greacă, cât și motivul decorativ al crucilor înscrise de pe fundalul celor două epitafe sunt o prefigurare a Răstignirii, indicându-ne *threnos*-ul ceresc. În colțuri sunt reprezentați simbolic evangheliștii, fapt ce va deveni caracteristic pentru această categorie de văluri liturgice. Spre deosebire de epitafele amintite mai sus, în cadrul celui de la Cozia întâlnim pentru prima dată, în iconografia scenei, reprezentarea *threnos*-ului uman. Fecioara Maria, aplecată cu durere asupra Fiului ei mort, și Sfântul Ioan Teologul, prosternat la picioarele Sale, ca martori ai dramei hristice, se alătură celor patru îngeri îmbrăcați cu stihar și loros imperial, care țin în mâini ripide și făclii. Cei patru evangheliști nu figurează în acest epitaf. Chenarul ornamental, de factură gotică, din partea inferioară a catafalcului, florile de crin stilizate de pe piatra mirungerii și inscripția liturgică, în limba slavonă, de pe marginile broderiei, conferă piesei un decorativism aparte. Cusut cu fir de aur, argint și mătase colorată pe un fond de mătase albastră, păstrat pe alocuri, epitaful de la Cozia impresionează prin naturalețea figurilor și prin expresivitatea chipului Mântuitorului.

Epitaful principeselor sârbe Euthimia și Eupraxia (a doua jumătate a secolului al XIV-lea) din colecția mănăstirii Putna întrunește iconografic și stilistic trăsăturile broderiei bizantino-balcanice. Deși circumstanțele în care epitaful a ajuns la Putna sunt necunoscute, acesta este, fără îndoială, opera unui atelier sârbesc. Simetria compozițională gravitează în jurul reprezentării centrale a lui Iisus, culcat, cu brațele așezate pe piept, într-un cadru plin de stele și înconjurat de figurile impunătoare ale îngerilor purtători de ripide sau îngenuncheați. Chipul Mântuitorului și cele ale îngerilor îndurerați evocă un *threnos* simbolic, aprioric și nu uman, asemănându-se, din acest punct de vedere, epitafelor bizantine timpurii. Acest profund dramatism, surprins pe chipurile personajelor sfinte, va deveni, odată cu epitaful lui Silvan (1437) de la mănăstirea Neamț, o caracteristică definitorie a epitafelor moldovenești până la sfârșitul secolului al XVI-lea.

Epitaful de la mănăstirea Cozia (1395-1396) și cel de la Neamț (1437) sunt primele astfel de piese liturgice în care expunerea simbolică se transpune într-un cadru istoric. Spre deosebire de epitaful muntenesc, chipul Maicii Domnului apare aici, pentru prima dată, la căpătâiul Fiului, atingându-I părul, printr-un gest de îndurerată tandrețe. Reprezentarea Sfântului Ioan Teologul este înlocuită, în epitaful moldovenesc, de cea a Mariei Magdalena, aflată la picioarele Mântuitorului, exteriorizându-și suferința. Motivul decorativ de tradiție bizantină al crucii înscrise în cerc, ce se profilează pe fundalul de mătase roșie, nu mai este preponderent. Scena în sine capătă acum mai multă importanță. Această intensă trăire interioară, deslușită în reprezentarea personajelor sfinte, monumentalitatea, subtilitatea

◄ Maria Magdalena, detaliu din Epitaful lucrat în anul 1437, mănăstirea Neamț, azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României

10. Pierdut din nefericire în timpul Primului Război Mondial. G. Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*..., pl. CLXXVIII, p. 89.
11. G. Millet, *Broderies religieuses de style byzantin*, pl. CLXXIX, p. 90.

▲ *Epitaf lucrat în anul 1437, mănăstirea Neamț, azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României*

cromatică și accentuarea tendinței narative sunt caracteristice nu doar pentru broderia moldovenească din faza ei clasică (secolul al XV-lea – prima jumătate a secolului al XVI-lea) ci, în egală măsură, ansamblurilor de pictură murală contemporane[12]. Fundalul tradiției bizantine este prelucrat și interpretat cu originalitate, de la materialele folosite, la gama cromatică și la varietatea punctelor de broderie, ce creează un efect decorativ deosebit.

În perioada clasică, atât broderia muntenească, cât și cea moldovenească respectă normele erminiilor bizantine în distribuția iconografică a scenelor religioase și preiau motivele de largă circulație, specifice repertoriului ornamental bizantin, cum ar fi semipalmeta, vrejul meandric, crucea, florile și frunzele de acant sau *antrelacuri*, dispuse în combinații variate. Epitrahilul și mânecuțele dăruite de Radu cel Mare mănăstirii Govora (sfârșitul secolului al XV-lea - începutul secolului al XVI-lea) sunt repere la fel de concludente pentru asimilarea tradiției artistice bizantine, comun adoptată, în acea perioadă, în sud-estul Europei. Ambele broderii dezvoltă un program iconografic deja consacrat și frecvent întâlnit pe aceste categorii de ornate liturgice. În cazul mânecuțelor este redată Buna Vestire, iar pentru epitrahil, Deisis-ul, urmat de apostolii Petru și Pavel și de sfinții episcopi Vasile cel Mare, Ioan Gură de Aur, Atanasie și Grigorie, Spiridon și Nicolae, reprezentați sub arcade trilobate. Motivele decorative orizontale ce separă registrele epitrahilului sunt bazate pe *antrelacuri* diferite și foarte elaborate, des întâlnite, în țările balcanice, nu doar în decorația broderiilor, ci și în cea a manuscriselor. *Antrelacurile* ce închid crucea cu brațe egale din ultimul registru al epitrahilului și cele cu cercuri întretăiate sau împletite, alternând cu motive florale, de pe mânecuțe, au justificat numeroase analogii cu piese similare din Bulgaria, Serbia sau de la Muntele Athos[13]. Paleta cromatică restrânsă a firului de mătase, îmbinat armonios cu firul de argint și argint aurit, într-o mare diversitate de puncte de broderie, se datorează, de asemenea, artei bizantine, fiind proprie etapei clasice a broderiei medievale românești.

Întreaga zestre de broderii, realizate la comanda Voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt, exprimă un caracter epic și un descriptivism ce atinge nivelul unei autenticități portretistice, încă supusă contextului aulic. Epitrahilul cu 16 sărbători (ante 1480), brodate în medalioane, pe un fond în totalitate aurit, are în ultimul registru figurativ, portretul bust al Voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt și al fiului său, Alexandru, fiecare ținând în mână crucea. Piesa exprimă tendința de surprindere a fizionomiilor, ce se va accentua tot mai mult, începând din a doua jumătate a secolului al XVI-lea. Cele patru dvere dăruite de domnitor mănăstirii Putna, ce înfățișează *Înălțarea Domnului* (1484), *Adormirea Maicii Domnului* (1485), *Buna Vestire* (ante 1500) și *Răstignirea* (1500) sunt dovada acestui stil narativ și a unei maturități artistice, caracterizată prin echilibrul compozițional, ce are la bază principiul simetriei, expresivitatea gesturilor și monumentalitatea. Dvera *Răstignirii* diferită stilistic de celelalte, este dominată de reprezentarea, aproape manieristă, a trupului

➤ Mânecuțe, sfârșitul sec. XV-începutul sec. XVI, mănăstirea Govora, azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României

12. Ana Maria Musicescu, *Broderia medievală românească*, Ed. Meridiane, București, 1969, pp. 10-11. (Autoarea asociază aici broderiile din epoca lui Ștefan cel Mare cu pictura din naosul și altarul Voronețului în cazul epitrahilului din 1469, cu 16 sărbători brodate în medalioane, și al aerului de la Moldovița 1484. Dverele dăruite de Ștefan cel Mare mănăstirii Putna sunt apropiate stilistic de pictura de la Bălinești sau de cea exterioară.)
13. A. Lăzărescu, „Broderii", în: *Arta Țării Românești în secolele XIV-XVI*, Muzeul Național de Artă al României, catalog de expoziție, martie-iunie 2001, pp. 112-113.

Mântuitorului. Șirul de serafimi, ce încadrează lateral reprezentarea, se încheie aici cu redarea miniaturală a Voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt și a doamnei Maria, în picioare, în atitudine votivă, cu privirea și mâinile îndreptate spre Iisus, într-un gest de adâncă venerație. Această imagine a Sfântului Voievod și a soției sale se întâlnește deopotrivă pe epitrahilul de la Dobrovăț, 1504 unde capătă o pondere mai mare în ansamblul compozițional. În acest caz, tipul iconografic este alcătuit din reprezentarea bust a apostolilor și evangheliștilor, în medalioane polilobate, ce converg spre scena Deisis din primul registru. Despărțiți de aceste medalioane printr-un chenar îngust, cu semipalmete, Voievodul Ștefan cel Mare și Sfânt și Maria Voichița, îmbrăcați cu *granatza*, costumul imperial bizantin, purtând pe cap coroane și în mână crucea, participă la această amplă rugăciune de mântuire. Acest sens simbolic se justifică, cu atât mai mult, cu cât, epitrahilul de la Dobrovăț este oferit chiar în anul în care marele voievod moldovean s-a stins din viață.

Reprezentarea portretelor, fie anexate tematicii religioase ca donatori, fie independente, ca în cazul acoperămintelor de mormânt, este o notă particulară a broderiei medievale românești întâlnită, diferențiat însă, în Moldova și în Țara Românească. În secolele XV-XVI, aceste portrete se subordonează calității de donator, afișând solemnitatea familiei domnitoare, sau celei de apărător și susținător al credinței creștine. Cea mai veche reprezentare portretistică brodată este cea de pe acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop (1477), prima soție a Voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt, descendentă a ultimei dinastii bizantine, cea a Paleologilor. Ea este reprezentată într-un costum bogat, realizat dintr-un brocard albastru, brodat cu fir de argint, similar prețioaselor țesături italienești din epocă. Chipul adormit al Mariei de Mangop, încadrat de accesoriile veșmântului imperial bizantin, este stilizat, profilându-se în interiorul unei arcade trilobate, sprijinită pe coloane. Arcada decorată cu împletituri de semipalmete, alternând cu crucea gamată, înscrisă în cerc, sunt elemente decorative de factură bizantină. Apartenența la tradiția culturală răsăriteană a acestei broderii, unice la noi, este certificată și de monograma familiei Paleologilor, ce figurează la colțurile chenarului marginal, alături de cea a Mariei de Mangop. Portretul laic brodat pe acoperămintele funerare rămâne specific Moldovei, ca și intensa preocupare pentru o reprezentare portretistică cât mai conformă cu realitatea[14], culminând, la mijlocul secolului al XVII-lea, cu cele două dvere ilustrând-o pe soția și respectiv pe fiul domnitorului Vasile Lupu.

La nivel aulic, în Țările Române din secolul al XV-lea și până la jumătatea secolului al XVI-lea, moda bogatelor catifele italiene, produse în binecunoscutele ateliere venețiene, florentine și milaneze, devine preponderentă. Costumele de curte create în aceste ateliere erau deosebit de valoroase, atât în ceea ce privește calitatea materialelor folosite (fir de aur, argint, mătase, catifea) și extraordinara

◄▲Epitrahil, cca. 1504, mănăstirea Dobrovăț, azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României (sus); Portretul lui Ștefan cel Mare și al Doamnei Maria, detaliu din epitrahil (stânga)

14. Ana Maria Musicescu, „Portretul laic brodat în arta medievală românească”, în: *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 9 (1962), nr. 1, p. 47.

virtuozitate tehnică, precum și originalitatea desenului, ce se datora unor celebri maeștri ai picturii renascentiste, ca Jacopo Bellini, Pisanello, Antonio del Pollaiolo[15].

Aceste veșminte prețioase erau donate uneori de voievozi bisericilor sau mănăstirilor, fiind transformate și folosite în cult ca dvere, poale de icoane, feloane sau acoperăminte de mormânt. Un prim exemplu îl constituie caftanul de la Bistrița, reconstituit în forma originală, între anii 1960-1962, în atelierul de restaurare al Muzeului Național de Artă al României. Inițial, această bucată de catifea din mătase roșie, tunsă și broșată cu fir din argint aurit, a servit ca acoperământ de mormânt în mănăstirea Bistrița, ctitorită de familia boierilor Craiovescu, în 1490-1491[16]. Motivul decorativ este compus din rozete concentrice dispuse într-un medalion ce se încheie, pe o axă diagonală, cu câte un buchet de frunze de acant stilizate. Acesta este orientat alternativ și a determinat, prin analogie cu piese similare, atribuirea stilistică a acestei țesături unui atelier venețian din a doua jumătate a secolului al XV-lea[17]. O cercetare recentă, mai amănunțită, bazată pe considerațiuni tehnice, dar și stilistice, o atribuie însă unui atelier milanez din deceniul opt al secolului XV[18]. Comparația cu alte 5 fragmente de catifea, aparent similare, păstrate la Castello Sforzesco (Milano)[19], la Musée des Tissus (Lyon), Centro Studi Tessuto e Costume-Palazzo Mocenigo (Veneția)[20], Metropolitan Museum of Art (New York)[21] și respectiv, la Victoria & Albert Museum (Londra), a evidențiat deosebiri esențiale. Astfel, dacă motivul ornamental al rozetelor este comun tuturor acestor piese, acea rețea fină de noduri și împletituri, din care răsar frunze lungi de palmier ce le încadrează, este înlocuită, în caftanul de la Bistrița, cu un motiv floral cruciform, stilizat. Această „simplificare" era considerată, în documentele comerciale milaneze de la 1480, drept dovadă a unei calități tehnice inferioare, ca și utilizarea cârmâzului, în amestec cu alte cereale, pentru obținerea acelui roșu intens.[22] În opinia aceleiași autoare, atât caftanul de la Bistrița, cât și celelalte fragmente de catifea luate în discuție nu pot fi considerate opere ale unui atelier venețian, întrucât aceste ateliere aveau un control extrem de riguros al calității și tehnicii de lucru, iar rețeaua de noduri ce particularizează piesele comparate nu era practicată în Veneția[23]. Acest caftan stă mărturie pentru relațiile comerciale strânse ale Țării Românești cu Italia în secolul al XV-lea. Tratate vamale și registre de comerț italiene din ultimele decenii ale secolului al XIII-lea ne dezvăluie aceste schimburi comerciale cu țesături italienești, dar și bizantine, produse în Siria și Asia Mică, sau cu țesături orientale, pătrunse în Țările Române, prin portul de la Vicina[24].

---

15. Corina Nicolescu, *Istoria costumului de curte în Țările Române, secolele XIV-XVIII*, Ed. Științifică, București, 1970, pp. 64-65.
16. Corina Nicolescu, *Costumul de curte în Țările Române (sec. XIV-XVIII)*, catalog de expoziție, Muzeul Național de Artă al R.S.R. București, 1970, p. 23 (fig.1-3).
17. C. Nicolescu, *Costumul de curte în Țările Române...*, p. 23.
18. Chiarra Buss, *Silk Gold Crimson Secrets and Technology at the Visconti and Sforza Courts*, catalog de expoziție, Muzeul Poldi Pezzoli, Milano, 29 oct. 2009-21 febr. 2010, pp. 88-93.
19. Chiarra Buss, *Silk Gold Crimson Secrets...*, fig. 11-12, pp. 89-90.
20. Chiarra Buss, *Silk Gold Crimson Secrets...*, fig. 13, p. 90.
21. Chiarra Buss, *Silk Gold Crimson Secrets...*, fig. 14-15, p. 91.
22. Chiarra Buss, *Silk Gold Crimson Secrets...*, pp. 92-93.
23. Chiarra Buss, *Silk Gold Crimson Secrets...*, pp. 88-89.
24. C. Nicolescu, *Istoria costumului de curte...*, p. 52.

Caftan, cca. 1480, mănăstirea Bistrița (stânga); Conteș de jupâniță, sec. XVI, atelier Brussa (dreapta), azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României

În Țara Românească, dar și în Moldova, înrâurirea orientală vizează, pe de-o parte, importul de țesături pentru care există mențiuni documentare, încă din secolele XIV-XV, și care se continuă până în secolul al XVII-lea, iar, pe de altă parte, adoptarea unor motive decorative de factură vegetală, specifice țesăturilor otomane (lalele, zambile, caprifoi, flori de răsură, rodia).

Un veșmânt de curte oriental a fost descoperit de Alexandru Odobescu, se pare tot la o mănăstire din Oltenia, unde a fost utilizat ca felon. El a fost reconstituit din 30 de fragmente, de către specialiștii Muzeului Național de Artă al României, ca urmare a unei serioase documentări, bazate pe studiul portretelor votive de la Căluiu ale Buzeștilor și pe conteșul descoperit în mormântul vornicului Gligorcea de la Voroneț[25]. De această dată este vorba de un conteș de jupâniță, confecționat dintr-o țesătură tipic otomană, numită *seraser*, realizată în întregime din fir de argint. Motivul decorativ al semilunei în interiorul rozetelor de tip çintamani, ca și cel stelar, înscris în cerc, sunt broșate cu fir din argint aurit și fin, conturate cu mătase verde. O pereche de șalvari din a doua jumătate a secolului XVI, păstrați în colecția muzeului Topkapi din Istanbul, recurge la un repertoriu decorativ similar[26]. Extrem de prețioase, țesăturile *seraser* sunt rareori întâlnite în afara Turciei, apariția unor astfel de piese în Europa fiind asociată darurilor făcute de sultan unor înalți demnitari europeni. Aceste țesături erau ulterior transformate în veșminte ecclesiastice sau în costume

25. Corina Nicolescu, *Costumul de curte în Țările Române...*, p. 35 (fig. 11-14).
26. Nurhan Atasoy, Walter B. Denny, *IPEK: The Crescent& the Rose. Imperial Ottoman Silks and Velvets*, edited by Julian Raby and Alison Effeny, 2001, pp. 42, plate 5.

feminine, ca în cazul de față[27]. Conteșul de jupâniță, databil stilistic în secolul al XVI-lea, este cel mai probabil opera unui atelier din Brusa, principalul producător, în acea vreme, a acestor țesături de lux.

În colecția mănăstirii Secu se află un văl de tâmplă și două feloane, realizate din mătase broșată cu fir de aur (*kamha*). Țesături orientale din secolul al XVI-lea, aceste piese prețioase au fost, probabil, transformate din veșmintele marelui vornic Nestor Ureche, ctitorul mănăstirii. Motivele decorative geometrice sau simbolice (cruce, stea, nori, soare), ce le particularizează, nu erau frecvent întâlnite pe țesăturile orientale[28].

În bogatul tezaur al mănăstirii Putna se regăsesc, sub forma unor văluri de tâmplă, atât țesături italienești din catifea broșată, caracteristice secolelor XV-XVI, cât și țesături orientale din secolele XVI-XVII. La rândul lor, tablourile votive din pictura murală a bisericilor și mănăstirilor din această perioadă ne dezvăluie, un indiciu important al fastului, bunăstării materiale și gustului vestimentar rafinat al domnitorilor români, îndreptat deopotrivă atât spre Occident, cât și spre Orient.

În secolele XVI-XVII, domnia lui Alexandru Lăpușneanu și ulterior a boierilor Ieremia și Simion Movilă au reprezentat o nouă deschidere a artei moldovenești către cultura occidentală, dominată de stilul renascentist și baroc, dar și către lumea orientală, prin relațiile voievozilor cu Italia și respectiv cu regatul polon sau cu Transilvania. Asimilarea și interpretarea repertoriului decorativ islamic în coordonatele stilului baroc, răspândit în toată Europa, conferă artei moldovenești a epocii un caracter inedit. Acest baroc orientalizat cuprinde aproape toate genurile artei, desăvârșindu-se în Moldova, în timpul domniei lui Vasile Lupu, și în Țara Românească contribuind la sinteza originală a stilului brâncovenesc.

Cele două dvere dăruite de Alexandru Lăpușneanu și doamna Ruxandra mănăstirii Slatina (1561), decorate cu *Schimbarea la Față*, sărbătoarea de hram a mănăstirii, prefigurează tendința spre o redare portretistică cât mai fidelă, ce va caracteriza broderia moldovenească. În cazul dverei mari, reprezentarea miniaturală a donatorilor îngenuncheați sub scena principală, de-o parte și de alta a apostolilor Petru și Pavel, ce țin chivotul, nu se deosebește cu nimic de reprezentarea, deja consacrată, a portretelor votive, susținute în special pe atitudinea personajelor reprezentate. Figurile familiei domnitoare sunt redate schematic și se pierd parcă în ansamblul unei structuri compoziționale ample, cu un pronunțat caracter narativ, ce folosește ca model dvera (1510) cu *Adormirea Maicii Domnului*, dăruită de Bogdan cel Orb mănăstirii Putna. Medalioanele vegetale care încadrează aici scenele religioase sunt un element compozițional ce ordonează și susține narațiunea. *Arborele lui Iesei*, una dintre scenele specifice picturii exterioare moldovenești, va adopta ulterior aceeași formulă compozițională. Cu toate că descrie același tip iconografic al *Schimbării la Față*, dvera cea mică, dăruită de Alexandru Lăpușneanu aceleiași mănăstiri, pune accentul mai mult pe tabloul votiv decât pe scena religioasă. Figurile impozante ale domnitorului și soției sale ies în evidență prin acuratețea și minuțiozitatea cu care sunt înfățișate, deosebindu-se în mod vădit de reprezentările, aproape stereotipe, ale pesonajelor sfinte. Plasați sub

➤*Dvera, cca. 1561, mănăstirea Slatina, azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României*

---

27. N. Atasoy, W.B. Denny, *IPEK: The Crescent & the Rose...*, pp. 259-260, fig. 179.
28. Corina Nicolescu, *Les tissus orientaux dans les Pays Roumains (XVIe et XVIIe SS.)*, extras, *Actes du premier congrès international des études balkaniques et sud-est européennes*, II, Sofia, 1970, pp. 940-943.

arcade trilobate, fin conturate, și flancând inscripția de danie în limba slavonă, Alexandru Lăpușneanu și doamna Ruxandra, purtând pe cap coroane, atrag atenția prin picturalitate și fastul costumelor etalate. Domnitorul este îmbrăcat cu un caftan din brocard italienesc, decorat cu vrejuri de acant, iar soția sa, cu un conteș din catifea vișinie, ambele costume de curte aparținând modei orientale.

Dverele de la Slatina, alături de epitaful (1556) oferit de domnitor aceleiași ctitorii, chiar în anul cununiei cu doamna Ruxandra, deschid drumul unei noi etape stilistice, bazată pe o concepție decorativ-picturală. Dacă în timpul domniei lui Petru Rareș, broderia moldovenească rămâne încă pe făgașul stilistic conturat în atelierele de la Putna, ulterior, compoziția se încarcă tot mai mult cu elemente simbolice, de inspirație occidentală (crucea Răstignirii, instrumentele Patimilor), preluate, cel mai probabil, prin filiera poloneză. Stelele ce împodobeau fundalul temei *Plângerii Domnului*, în epitafele mai vechi, își pierd treptat simbolismul inițial, transformându-se în motive florale, ce concurează decorația chenarului. Epitaful de la Slatina preia gruparea personajelor, atitudinile acestora și motivele decorative ale chenarului marginal, întâlnite în epitaful donat de Petru Rareș și doamna Elena mănăstirii Dionisiu din Sfântul Munte (1545). Față de piesa athonită, prezența îngerilor purtători ai instrumentelor Patimilor (vasul cu oțet, coșul în care se află cuiele, cleștele și ciocanul), figurați în partea de jos a lespedei funerare, reprezintă noutatea adusă de epitaful de la Slatina. Această structură compozițională se va perpetua, aproape întocmai, în epitaful închinat de Ieremia Movilă mănăstirii Sucevița (1592-1593) și parțial, în epitaful (1608) de la mănăstirea Secu, realizat de monahia Filoteia la Constantinopol. Chenarul decorativ, de veche tradiție bizantină, este format dintr-o alternanță de semipalmete împletite, cruci în medalioane și stele asemănătoare unor motive florale. El se regăsește în toate aceste epitafe, dar și pe acoperămintele de mormânt ale lui Ieremia Movilă (1606) și Simion Movilă (1609).

Cele două dvere funerare, brodate cu fir de argint, argint aurit și mătase colorată pe un fond de catifea roșie, inaugurează o nouă fază stilistică, în care se acordă o atenție deosebită ornamentului și portretului. Realizat la comanda soției sale, acoperământul de mormânt al lui Simion Movilă respectă, din punctul de vedere al imagisticii funerare, tipul iconografic întâlnit pentru prima dată pe acoperământul de mormânt al Mariei de Mangop. Ca și soția Voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt, Simion Movilă este reprezentat dormind, cu brațele pe piept, purtând coroana și un bogat veșmânt princiar din brocard, cu motive de factură orientală. Chipul său liniștit este încadrat de stema Țării Românești și a Moldovei, alături de scenele reprezentând *Anastasis*-ul și *Filoxenia lui Avraam*, iar trupul extrem de alungit, se detașează pe un câmp cu flori de crin. Figura acestui nobil este lipsită de stilizarea și atmosfera hieratică a portretului brodat al Mariei de Mangop. Simion Movilă a devenit pentru scurtă vreme domn al Țării Românești (1600-1602), reprezentare în care este surprins în acest acoperământ funerar, remarcabil prin încercarea de a ilustra portretul acestui mare nobil. Acoperământul de mormânt al fratelui său Ieremia Movilă se îndepărtează și mai mult de tradiția bizantină a reprezentărilor funerare, atât din punct de vedere iconografic, cât și compozițional. Figura impunătoare a acestui domnitor al Moldovei, ctitor al mănăstirii Sucevița, îmbrăcat ca și Simion, într-un caftan somptuos decorat cu motive specifice repertoriului oriental, ne surprinde prin realismul reprezentării. El nu mai

este înfățișat dormind, cu brațele încrucișate, ci într-o postură nouă, ținând cu mâna sabia prinsă la brâu. Atitudinea pe care o afișează, reprezentarea, în partea stângă, a însemnelor puterii (stema țării în scut și coroana) și sugestia peisagistică cu conotații funerare (flori de crin, chiparoși, lalele) au determinat asocierea cu portretele pictate ale nobililor polonezi din epocă, în special cu cele ale lui Leon Sapieha și Sebastian Lubomirski, cu care Ieremia Movilă se afla în strânse relații[29]. Compoziția acestor portrete „de aparat", având în general un caracter funerar, a fost preluată întocmai în acoperământul de mormânt al lui Ieremia Movilă, fapt ce a justificat ipoteza realizării lui „după un carton sau după un portret pictat, astăzi pierdut, al lui Ieremia Movilă"[30]. Relațiile diplomatice ale Moldovei cu Polonia și cu Transilvania au facilitat pătrunderea influențelor stilistice și ideologice ale artei apusene, dominată, pe atunci, de manierism și baroc, ce vor fi adaptate spiritului oriental (arme, modă, repertoriul decorativ).

Influența repertoriului ornamental islamic se desăvârșește în arta moldovenească din epoca lui Vasile Lupu, ca mărturie a relațiilor economice și sociale cu lumea orientală. Fascinația pentru arta Imperiului Otoman a caracterizat, în acea vreme, înalta clasă socială a Moldovei. Recursul la elemente tipice artei orientale este frecvent întâlnit, de la decorațiile de interior pentru curțile domnești de la Iași, Hârlău, Suceava, unde s-au folosit plăci de ceramică de Iznik, la ceramica de uz casnic[31], argintărie sau vestimentație, până la sculptura, unică în lume, a fațadelor bisericii „Sfinții Trei Ierarhi" din Iași. Arta borderiei și a miniaturii din această epocă sunt puternic marcate, la rândul lor, de influența elementelor decorative turcești. Ansamblul de broderii liturgice[32] oferite de Vasile Lupu și doamna Tudosca, între 1638-1639, renumitei ctitorii de la Iași, vădește predominanța din ce în ce mai mare a acestui stil ornamental, care ajunge, treptat, să substituie integral tipul iconografic. Cele două dvere cu Apostolii Petru și Pavel și cea în întregime decorată cu motive vegetale, poalele de icoane reprezentând pe cei *Trei Ierarhi*, *Pogorârea la iad*, *Buna Vestire* și respectiv Iisus în potir, și epitaful sunt unitare stilistic și aparțin, fără îndoială, aceluiași atelier. Toate aceste broderii comandate de Vasile Lupu sunt aproape exclusiv realizate din fir de argint și argint aurit, iar suportul tradițional de mătase este înlocuit, acum, cu catifea vișinie, pentru câmpul central, și verde, pentru chenarele decorative. Dacă, din punct de vedere iconografic, aceste piese nu sunt inovatoare, ele fac trecerea spre o nouă etapă stilistică a broderiei liturgice, în care prevalează decorativul. Chenarele late sunt decorate cu motive florale, specifice artei otomane din secolele XVI-XVII, întrecând, prin eleganță, reprezentările stângace și naive ale personajelor sfinte, la rândul lor tratate într-o manieră decorativă. Într-una dintre dverele de la biserica „Sfinții Trei Ierarhi", motivul *hatayi*, reprezentând o specie de lotus chinezesc, se combină cu palmetele alungite[33], ocupând, în totalitate, nu doar chenarul, ci și câmpul central. Începând din secolul al XVII-lea, broderia

29. Răzvan Theodorescu, „Portrete brodate și interferențe stilistice în Moldova epocii lui Ieremia Movilă și a lui Vasile Lupu", în: *Itinerarii medievale*, Ed. Meridiane, București, 1979, pp. 156-159.
30. Răzvan Theodorescu, „Portrete brodate...", p. 161.
31. Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI-XVII găsită în Moldova*, extras din *Arheologia Moldovei*, V, Ed. Academiei R.S.R., București, 1967, pp. 295-300.
32. Piesele sunt expuse în Galeria de Artă Veche Românească a Muzeului Național de Artă al României.
33. Corina Nicolescu, *Ceramica otomană de Iznik...*, pp. 302-305.

liturgică va renunța treptat, la simbolismul religios, la hieratismul și monumentalitatea ce caracteriza operele din perioada clasică, în favoarea unui decorativism exacerbat, supus tendinței spre lux și interesului pentru o reprezentare detaliată și tot mai realistă. Portretul brodat al doamnei Tudosca și respectiv, al lui Ion Lupu, din colecția muzeală a mănăstirii „Trei Ierarhi", sunt exemplele cele mai elocvente pentru virtuțile la care ajunsese reprezentarea portretistică, la mijlocul secolului al XVII-lea și, în egală măsură, pentru acel adevărat cult al detaliului vestimentar, menit să evoce fastul ostentativ al curții domnești. De mari dimensiuni, figurile brodate ale soției și fiului lui Vasile Lupu, reprezentați în costume de ceremonie, de factură orientală, tipice modei timpului, și împodobite cu accesorii bogate, sunt impunătoare. Brodate cu fir din argint, argint aurit și mătase colorată, aceste portrete, profilate pe fundalul neutru al catifelei vișinii, se îndepărtează de concepția medievală și anticipează, cu mult timp înainte, portretele în stil academist din pictura modernă[34].

În cazul Moldovei, alături de această tendință stilistică, în care ornamentul devine precumpănitor, tradiția figurativă mai persistă până în secolul al XIX-lea, dar în programe iconografice stereotipe și lipsite de măiestrie.

În Țara Românească, pe lângă deschiderea cu care marii voievozi munteni Matei Basarab, Șerban Cantacuzino și ulterior Sfântul Voievod Martir Constantin Brâncoveanu îmbrățișează valorile înnoitoare ale culturii occidentale, remarcăm contactul cu pictura grecească, cu atelierele sud-dunărene și transilvane în ceea ce privește argintăria folosită în cult, dar și cu umanismul italian. Elementele decorative orientale se regăsesc deopotrivă în broderii, în ornamentica manuscriselor și sculptura iconostaselor. Pe parcursul secolului al XVII-lea, influența rusească se exercită cu putere în toate genurile artei, atât în Țara Românească, cât și în Moldova, odată cu ridicarea lui Petru Movilă la rangul de Arhiepiscop și Mitropolit al Kievului și a toată Rusia (1633-1646). Cu sprijinul lui este adus tiparul mai întâi în Țara Românească, la Câmpulung Muscel (1635) și apoi la biserica „Sfinții Trei Ierarhi" din Iași (1642). Introducerea tiparului în cele două Principate a avut un rol deosebit în difuzarea, în sud-estul Europei, a cărților destinate, în principal, Bisericii Ortodoxe. Cu această ocazie, pătrund în Țările Române, gravori și tipografi ruși, tipografia de la biserica „Sfinții Trei Ierarhi" din Iași fiind condusă de egumenul Sofronie Pociațki din Kiev. Pe de altă parte, pictura originală a faimoasei ctitorii a lui Vasile Lupu, din care se mai păstrează doar câteva fragmente, se datorează meșterilor ruși Sidor Pospeev, Deico Iacovlev și Pronca Nikitin. În 1642, ca urmare a Sinodului convocat aici de Vasile Lupu, a fost tipărită pentru prima dată *Mărturisirea ortodoxă* a lui Petru Movilă, prin care era condamnat calvinismul adoptat de Chiril Lucaris, Patriarhul Constantinopolului.

Epitaful (1600 septembrie 1-1601 august 31) de la mănăstirea Tikhvin, Rusia, descoperit în 1860, de Alexandru Odobescu în zestrea mănăstirii Bistrița (jud. Vâlcea), ne dovedește că influența rusească se exercitase mai timpuriu în Țara Românească, pe când în Moldova ia amploare în timpul domniei lui Vasile Lupu. Potrivit inscripției, epitaful a fost dăruit mănăstirii rusești de un înalt funcționar moscovit, Toma Osifovici Bezobrazov, și soția sa, Ecaterina Petrovna, pe timpul domniei țarului Boris Feodorovici Godunov. Ca tip iconografic, scena *Plângerii lui Iisus* respectă structura compozițională frecvent întâlnită

➤ *Epitaf de la 1600-1601, mănăstirea Tikvin (Rusia), azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României, detaliu*

34. A.M. Musicescu, *Broderia medievală românească*, p. 18, pp. 44-45, fig. 82-85.

Epitaf de la 1600-1601, mănăstirea Tikvin (Rusia), azi în Colecţia Muzeului Naţional de Artă al României

începând din secolul al XV-lea, în care Sfânta Fecioară stă la căpătâiul Fiului și Îi ține capul în poală, apropiindu-și obrazul de al Său. Alături de Maica Domnului se află două femei mironosițe, iar lateral, adânc prosternați, cu mâinile încrucișate pe piept, Ioan Teologul, Nicodim și Iosif din Arimateea. În fundal se află doi îngeri înaripați purtând ripide și alți doi, la scară mai mică, sunt înfățișați în partea de jos a lespedei funerare, la picioarele Maicii Domnului. În colțuri, locul evangheliștilor este ocupat de serafimi. În partea superioară, pe fondul roșu de mătase sunt figurate câteva stele asemănătoare unor motive florale. Pe bolta cerească, Sfântul Duh, sub forma unui porumbel, este un element compozițional fără ecou în piesele de broderie moldovenești sau muntenești. În schimb, chenarul marginal de culoare albastră, format din 28 de medalioane cu reprezentări-bust ale Apostolilor, mitropoliților și Sfinților Părinți, despărțite aici de niște benzi roșii, terminate la capete cu semipalmete stilizate, va fi întâlnit în epitafele muntenești de la sfârșitul secolului al XVII-lea și până în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Epitaful de la Tikhvin, opera unui atelier rusesc, demonstrează, prin bogăția coloritului, stângăcia și naivitatea reprezentării personajelor, un posibil contact cu arta populară.

Circumstanțele în care piesa a ajuns la mănăstirea Bistrița rămân încă necunoscute. La începutul secolului al XVII-lea, în timpul domniei țarului Boris Feodorovici Godunov (1598-1605), Rusia trece printr-o perioadă de criză datorită războaielor cu Polonia și Suedia. Încă din secolul al XVI-lea, orașul Tikhvin era un centru comercial cunoscut, adăpostind catedrala monumentală a Adormirii Maicii Domnului, construită între 1507-1515. În 1560, Ivan cel Groaznic dispune mutarea ei pe malul stâng al râului Tikhvin și construirea unor clădiri anexe, cu scop economic, industrial sau religios. Luând în considerare datarea epitafului de la Tikhvin (1600 septembrie 1-1601 august 31), am putea considera că a fost oferit mănăstirii rusești în anul 1600, odată cu înălțarea turnului clopotniță. În același interval de timp, mai precis la 20 octombrie 1600, oastea poloneză îl instalează la domnia Țării Românești pe Simion Movilă, care va fi ulterior detronat de boierii Buzești. Ajutat de polonezi și de tătari, Simion Movilă revine în tronul Țării Românești, în luna august 1601, după moartea lui Mihai Viteazul, și domnește până în 1602, când va fi alungat de Radu Șerban. La începutul secolului al XVII-lea, sub amenințarea polonezilor, Rusia trece printr-o criză politică internă. Tot atunci, Țara Românească traversează, la rândul ei, o perioadă tulbure, domnia beneficiind însă de sprijinul polonezilor. Luând în considerare aceste date istorice, am putea explica prezența epitafului de la Tikhvin, la mănăstirea Bistrița, prin intermediul polonezilor care au jefuit acest important centru monastic și comercial al Rusiei și cu ajutorul cărora, Simion Movilă urcă pe tronul Țării Românești. Pe de altă parte, se știe însă că în 1683, Sfântul Voievod Martir Constantin Brâncoveanu înzestrează mănăstirea Bistrița cu numeroase odoare liturgice, obiecte din argint, ferecături de cruci, cărți sfinte, țesături și broderii. Alexandru Odobescu atribuie o parte dintre „cusăturile și odăjdiile împărțite pe la Monastiri de acest Domn" unor ateliere venețiene, o altă parte provenind din Rusia și Constantinopol[35]. Așadar, nu ar fi exclusă nici ipoteza ca epitaful rusesc de la mănăstirea Tikhvin să fi făcut parte din daniile Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu către mănăstirea Bistrița.

---

35. Alexandru Odobescu, „Relație despre Antichitățile ce se află în mănăstirile din districtele Argeșul și Vâlcea presentată onorabilului Minister al Cultelor și Instrucțiunii Publice din Țara Românească", anul 1860, iunie și iulie, p. 26.

▲ *Epitaf de la 1680-1681, mănăstirea Tismana, azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României, detalii*

Ceea ce este definitoriu doar pentru broderia munteană sunt portretele de boieri, „aulice" și „pitorești"[36]. Cele mai remarcabile exemple în acest sens sunt portretele lui Barbu Craiovescu, în straie călugărești, și cel al soției sale, înveșmântată în costum popular oltenesc, de pe epitrahilul de la mănăstirea Bistrița (1521), portretele lui Preda Buzescu, mare ban al Craiovei (1602-1607), și al soției sale, Cătălina, de pe vălul de la Stănești[37], reprezentați alături de cei doi copii, și pe un epitrahil de la mănăstirea Meteore[38]. Caracterul eminamente aulic al acestor reprezentări este urmărit și în portretele votive ale domnitorilor Țării Românești, ce figurează pe broderiile liturgice. Portretele familiei Sfântului Voievod Neagoe Basarab de pe epitrahilul de la mănăstirea Xenofon[39], sau cele ale familiei lui Șerban Cantacuzino de pe poala de icoană (1681) oferită mănăstirii Cotroceni, opera lui Gherasim de la Galata, sau de pe cele trei epitafe aproape identice, dăruite de același domnitor mănăstirilor Cotroceni (1679-1680), Tismana (1680-1681) și bisericii Doamnei (București, 1683), ilustrează, prin schematismul și stângăcia reprezentărilor, lipsa oricărei preocupări de evidențiere portretistică. Spre deosebire de broderiile moldovenești, care acordă o atenție deosebită acestui aspect, cele muntenești se rezumă doar la sublinierea caracterului votiv, aulic, păstrând doar forma etichetei.

36. A.M. Musicescu, „Portretul laic brodat...", p. 47.
37. Piesele aparțin colecției Muzeului Național de Artă al României.
38. A.M. Musicescu, „Portretul laic brodat...", p. 58-59, fig. 12-13.
39. A.M. Musicescu, „Portretul laic brodat...", pp. 50-51, fig. 3.

▲ *Epitaf de la 1680-1681, mănăstirea Tismana, azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României*

Revenind la cele trei epitafe mai sus menționate, realizate, fără îndoială, după același desen pregătitor, trebuie să semnalăm noutatea pe care ele o aduc în evoluția stilistică a broderiei muntenești din secolul al XVII-lea, prin reprezentarea scenei *Coborârii de pe cruce*, alături de cea consacrată a *Plângerii Domnului*. Cele două scene alăturate sunt mărginite de un chenar format din medalioane alternante de sfinți și îngeri, lucrate cu fir de argint, argint aurit și mătase colorată pe un suport de mătase. Spre deosebire de broderia moldovenească din aceeași perioadă, niciun ornament nu perturbă narativismul celor două reprezentări. Donatorii îngenuncheați, înveșmântați în costume de ceremonie, sunt figurați în partea inferioară a scenei *Plângerii Domnului*. Figurile numeroase, ușor stereotipe, formalismul drapajelor, retorica gesturilor și schema compozițională a *Coborârii de pe cruce*, amintesc de pictura italiană, tributară manierismului. Neîntâlnită în cazul broderiei moldovenești, această scenă pare a avea un prototip în epitaful de la Sfântul Voievod Neagoe Basarab, păstrat la Palatul Armurilor din Kremlin. În funcție de prezența în tabloul votiv a Anghelinei, fiica domnitorului, decedată în 1519, epitaful a fost datat în intervalul 1512-1519. Deși pe această piesă nu figurează decât scena *Coborârii de pe cruce*, inscripția votivă vorbește nu doar de „luare", ci și de „îngropare", fapt ce o determină pe Ana Maria Musicescu să ia în considerare posibilitatea existenței unui pandant cu scena *Plângerii Domnului*[40]. Pe de altă parte, coexistența celor două scene în ansamblul compozițional va deveni tipică pentru epitafele muntenești din secolul al XVIII-lea.

Legăturile culturale și comerciale ale lui Șerban Cantacuzino cu Italia sunt justificate prin comenzile de poale de icoane pentru mănăstirea Cotroceni, țesături de mătase broșate cu fir de argint aurit, reprezentând vulturul bicefal și motivul decorativ al florii și frunzei de acant. Spiritul renascentist și baroc al artei italiene capătă un accent și mai mare în timpul domniei Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu, extinzându-se asupra arhitecturii, picturii murale și artelor decorative. Opere ale atelierelor italiene sunt vălurile de tâmplă și poalele de icoane donate de Sfântul Voievod Martir Constantin Brâncoveanu și doamna Maria mănăstirii Hurezi în 1693-1694. Realizate din catifea tunsă și broșată cu fir de argint aurit, ele sunt decorate cu stema Țării Românești și cu motive ornamentale, compuse din flori, frunze de acant și bujori. Printre cele mai strălucite odoare, cu care Sfântul domnitor și-a înzestrat această renumită ctitorie, se numără o pereche de mânecuțe și un epitrahil, lucrate de Despineta, ce conducea un faimos atelier de broderie în Constantinopol. Numele ei este redat, cu caractere grecești, în cadrul ultimului registru al epitrahilului ce înfățișează portretele Sfântului Voievod Martir Constantin

40. Ana Maria Musicescu, „O broderie necunoscută din vremea lui Neagoe Basarab", în: *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 5 (1958), nr. 2, pp. 38-39.

Brâncoveanu și al doamnei Maria, alături de cei patru fii. Deși impresionante, în ansamblu, prin grija pentru detalii și prin acuratețea reprezentării aproape picturale a chipurilor, aceste portrete sunt totuși convenționale, înscriindu-se în tradiția portretelor brodate muntenești. Din punct de vedere iconografic, opera Despinetei nu se detașează de tradiția bizantină. Alături de firul metalic prețios și cel de mătase, valoarea este sporită acum printr-un mare număr de perle mici și paiete. În secolele XVII-XVIII, exuberanța motivelor decorative vegetale, de inspirație orientală, naturalismul redării chipurilor ca și bogăția materialelor folosite inaugurează o etapă nouă în evoluția acestei arte. Cu toată aprecierea de care s-a bucurat în epocă acest stil novator, de mare somptuozitate, caracteristic Despinetei, nu a creat o școală, dar a avut o puternică înrâurire în Grecia.

◄ Epitrahil lucrat de Despineta, 1695-1696, mănăstirea Hurezi, azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României

În secolul al XVIII-lea, instaurarea domniilor fanariote, atât în Moldova cât și în Țara Românească, a însemnat, nu doar în plan politic, ci și artistic, o întărire a dependenței față de Imperiul Otoman. Pe de o parte, portul marii boierimi este marcat de influența orientală, iar pe de altă parte, se perpetuează stilul brâncovenesc, contaminat cu elemente ale barocului occidental și cu influențe din arta populară. La nivel social, calitatea de ctitori și donatori revine în această perioadă unor boieri, negustori sau obști mai înstărite, fapt ce explică nota tot mai pregnantă pe care o va ocupa arta populară și în consecință, caracterul provincial pe care îl imprimă creațiilor artistice. Acest lucru se răsfrânge și asupra evoluției broderiei liturgice spre o etapă decadentă, nu doar din punctul de vedere al tehnicii de lucru, dar și al materialelor folosite, net inferioare din punct de vedere calitativ. Iconografia este dominată de concepția picturală apuseană, promovată în special de atelierele vieneze și de decorativismul excesiv, tipic oriental, ce cuprinde toate manifestările artistice din epoca Mavrocordaților. Deși puțin anterior instaurării domniilor fanariote, un exemplu concludent îl oferă acoperământul de mormânt al lui Radu Iliaș (1704), considerat „un autentic covor islamic de rugăciune"[41]. Desprinderea de lumea orientală și deschiderea spre Occident a Țărilor Române, prin schimburi comerciale intense, și înființarea primelor consulate străine, au fost consecințe ale încheierii Războiului ruso-turc din 1774, în urma căruia Rusia capătă un rol decisiv în relația favorabilă a Principatelor cu Imperiul Otoman. Activitatea lui Paisie Velicicovski în Moldova explică prezența unui mare număr de icoane rusești și deopotrivă a argintăriei ce trădează aceeași influență. Pe de altă parte, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în acord cu ideile iluministe, se accentuează ieșirea din anonimat a meșterilor, începută în timpul domniei Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu.

În secolul al XVIII-lea, o influență covârșitoare o va avea creația lui Christofor Žefarovič, pictor și gravor binecunoscut, originar din Macedonia. El dezvoltă un stil diferit de al Despinetei, dar îndatorat în egală măsură extravaganței barocului. În 1730, el lucrează pentru arhiepiscopul ortodox din Karlovitz, iar 10 ani mai târziu merge la Viena, unde studiază alături de Thomas Mesmer. Aici a realizat o serie de gravuri cu caracter religios, direct influențate de barocul vienez. Tot în cadrul atelierelor vieneze au fost lucrate și desenele

41. Răzvan Theodorescu, „Contacte artistice româno-otomane", (extras) în: *Caietele laboratorului de studii otomane*, nr. 1, București, 1990, p. 216.

▲ *Punerea în mormânt a Domnului Hristos, detaliu din Epitaful lucrat de Hristofor Žefarovič, 1752, azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României*

pregătitoare pentru broderii, executate în ultimii ani ai vieții[42]. În această perioadă, Viena devine un centru activ al comerțului cu Turcia, fapt ce explică asimilarea repertoriului decorativ vegetal, de inspirație turco-persană (garoafa, trandafirul, laleaua), în opera lui Žefarovič. Comparativ cu lucrările Despinetei, în care broderia cu fir metalic era încă preponderentă față de cea cu fir de mătase colorată, în creația lui Žefarovič acest raport se inversează. Finețea broderiei cu fir de mătase și paleta cromatică nuanțată accentuează efectul pictural, iar broderia cu fir metalic, într-un ușor relief, se rezumă la chenarul decorativ, aureole și câteva detalii compoziționale.

Aceste particularități stilistice se pot identifica în cadrul epitafului datat 1752 și realizat de Žefarovič, la comanda marelui ban Constantin Brâncoveanu, nepotul de fiu al renumitului domnitor al Țării Românești. Compoziția scenei tradiționale a *Plângerii Domnului*, cu un pronunțat caracter narativ, este dispusă simetric față de axul central al crucii cu instrumentele Patimilor. Cei patru evangheliști sunt reprezentați la colțuri, în interiorul unor medalioane vegetale, brodate cu fir de argint aurit, specifice stilului baroc.

42. Pauline Johnstone, *The Byzantine Tradition in Church Embroidery*, London, 1967, pp. 62-63.

Retorica gesturilor personajelor, fundalul suprasaturat, în care observăm serafimi, heruvimi, soarele, luna, vasele pentru uleiuri și mici scene arhitecturale cu Ierusalimul, grădina Ghetsimani și Golgota precum și chenarul extrem de elaborat, compus din frunze de acant, se subordonează aceluiași stil artistic. Acest epitaf a constituit un model pentru cele create în atelierele de broderie vieneze până la sfârșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Două epitafe, datate 1770 și respectiv 1791 din colecția Muzeului Național de Artă al României, sunt aproape identice din punct de vedere iconografic și compozițional cu cel al lui Žefarovič, diferența fiind dată de paleta cromatică, mult rafinată în cazul maestrului, și de o anume stângăcie în execuția pesonajelor care au dimensiuni reduse. Epitaful (1798) de la mitropolitul Iacob Stamate, aflat la muzeul mănăstirii Văratic, este, fără îndoială, opera unui atelier vienez sau a unui atelier moldovenesc, care a folosit același desen pregătitor cu epitafele menționate mai sus. Broderia nu mai este executată, de această dată, pe un fond de catifea, ci pe unul de mătase albă și albastră.[43] Ciboriumul sub care se desfășoară scena principală este un element compozițional nou, introdus în toate aceste piese,

---

43. A. M. Musicescu, *Broderia medievală românească*, p. 47, fig. 97-99.

▲ *Epitaf lucrat de Hristofor Žefarovič, 1752, azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României*

➤➤ *Sacosul mitropolitului Neofit al Țării Românești, în dublă fațetă, lucrat de Hristofor Žefarovič, 1751, azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României*

dar care nu aparține concepției lui Žefarovič. Am putea considera reprezentarea ciboriumului în compoziția epitafelor din secolul al XVIII-lea, ca inspirându-se mai degrabă din opera Despinetei. Acest element compozițional îl regăsim pe un epitaf, păstrat în colecția Muzeului Benaki din Atena, pe care ea l-a realizat, în 1682, pentru biserica metropolitană a comunității grecești din Ankara[44].

Sacosul mitropolitului Neofit al Țării Românești, poartă semnătura aceluiași maestru, Christofor Žefarovič, și data 1751. Pe fundalul brodat în întregime cu fir de argint se detașează simetric, într-o structură compozițională arborescentă, medalioanele baroce realizate cu fir de argint, înfășurat pe un miez de carton, în interiorul cărora sunt reprezentați bust, apostoli și profeți. Central, pe fața sacosului, sunt brodate cu fire de mătase colorată scenele *Buna Vestire* și *Iisus Pantocrator,* încadrate de arcade bogat decorate. Pe spate, în axul compoziției, imaginea *Maicii Domnului cu Pruncul* tronând este ilustrată în interiorul aceluiași tip de arcade ornamentale, iar Iesei este reprezentat

44. Dionissis Fotopoulos, Angelos Delivorrias, *Greece at the Benaki Museum*, Benaki Museum, Atena, 1997, p. 307, fig. 496-498.

pe poale, deasupra inscripției ce menționează numele meșterului. Sacosul respectă formula iconografică a *Arborelui lui Iesei,* subiect frecvent întâlnit pe acest gen de veșminte în secolele XVII-XVIII[45] și chiar până la începutul secolului al XIX-lea, în cazul celor rusești. Un sacos asemănător, realizat de același maestru, pentru Ioannikos, episcop de Melnik (Bulgaria) între 1745-1753, se păstrează actualmente în colecția Muzeului Culturii Bizantine din Salonic. Prin opera lui Žefarovič, broderia liturgică cunoaște o ultimă perioadă de eflorescență, un triumf al picturalității și al artei baroce, creațiile sale reprezentând un model de inspirație pentru atelierele de broderie până în secolul al XIX-lea.

În epoca modernă, domeniul broderiei liturgice nu mai înregistrează realizări notabile, atelierele mănăstirești perpetuând modelele devenite tradiționale, iar calitatea materialelor folosite fiind net inferioară. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea, pictura pe pânză înlocuiește tot mai mult broderia, ce se rezumă doar la inscripție sau la câteva ornamente, pierzându-și somptuozitatea de odinioară și dezvoltând un caracter meșteșugăresc. Un

45. P. Johnstone, *The Byzantine Tradition...*, London, 1967, p. 97, fig. 15.

▲ *Epitaf, sec. XIX, atelier rusesc, azi în Colecția Muzeului Național de Artă al României*

exemplu concludent al acestei etape decadente a artei broderiei liturgice îl reprezintă epitaful din colecția Muzeului Național de Artă al României, opera unui atelier rusesc din secolul al XIX-lea. Deși păstrează, în linii mari, iconografia tipică epitafului, reprezentarea ce surprinde exact momentul în care Iosif și Nicodim se pregătesc să pună în mormânt trupul lui Iisus, este flancată, în stânga și în dreapta, de crucea cu însemnele Patimilor și coloana încărcată cu simboluri (cocoșul, ciocanul, punga cu arginți, cuiele, coroana cu spini, scara, biciul), detalii compoziționale preluate din Apus. În colțurile epitafului, locul evangheliștilor este luat de patru serafimi, a căror reprezentare întrerupe inscripția liturgică, redactată în limba rusă. Chipurile pesoanjelor și trupul Mântuitorului sunt pictate. Broderia cu fir metalic, în care sunt lucrate veșmintele amplu drapate ale personajelor, aureolele mari în formă de stea și giulgiul, este lipită pe suportul de catifea roșie și umplută cu câlți, fapt ce dă naștere unui relief puternic. Tehnica precară de execuție și accentul pus pe decorativ, lipsa oricărui interes pentru calitatea artistică și prețiozitatea broderiilor liturgice, înlocuită treptat cu pictura sau gravura, caracterizează stadiul evolutiv al acestei arte în secolul al XIX-lea.

Concomitent se produce o scădere a capacității de înțelegere a sensului liturgic al reprezentărilor. De pildă, se observă extinderea folosirii epitafului nu doar la slujba din Vinerea Patimilor, ci și la prăznuirea unor sfinți, tema iconografică adaptându-se, de la caz la caz. Este de reținut în acest sens, epitaful cu Sfânta Ecaterina dăruit de protosinghelul Azaris de la Sinai (1805), piesă executată într-un atelier vienez și înfățișând-o, în scena centrală, pe Sfânta Ecaterina, întinsă pe catafalc, într-un decor montan, lateral fiind dispuse câte trei scene din viața sfintei[46]. Din primele decenii ale secolului al XX-lea, în unele biserici se folosește un epitaf cu reprezentarea *Adormirii Maicii Domnului*, tip iconografic fixat la noi de preotul Ilie Roșoga din comuna Turburea (jud. Gorj), care a pictat pentru biserica sa un astfel de epitaf, menționând utilizarea lui la Prohodul ce se cântă la 15 august și practicarea ritualului liturgic asemenea celui cu epitaful Mântuitorului din Vinerea Patimilor[47].

În secolele XIV-XVI, broderia medievală românească își revendică apartenența la tradiția culturală răsăriteană, formulele artei bizantine fiind adoptate fie direct, prin legăturile matrimoniale ale domnitorilor români cu descendenții dinastiei Paleologilor, fie indirect, prin intermediul Bulgariei și în special al Serbiei, care a îndeplinit un rol hotărâtor în larga răspândire a acestei arte în rândul slavilor ortodocși. În urma cuceririi Constantinopolului de către Imperiul Otoman (1453), arta bizantină se perpetuează în mănăstirile athonite, care au fost îndelung sprijinite material, bucurându-se de patronajul artistic al voievozilor români, încă de la formarea statelor independente Țara Românească și Moldova. În secolele XV-XVII, Țările Române importau țesături orientale, dar și italienești, pentru confecționarea veșmintelor princiare, adaptate modei orientale. În timpul domniei lui Matei Basarab și a lui Vasile Lupu, influența orientală s-a exercitat cu putere asupra tuturor domeniilor artei, contribuind alături de cea rusească, la crearea unui stil eclectic, interpretat cu multă ingeniozitate. În secolul al XVII-lea, coordonatele artistice ale manierismului și barocului occidental pătrund în egală măsură, în arta Țării Românești și a Moldovei, prin intermediul relațiilor cu Italia, Polonia și Transilvania, arta broderiei subordonându-se acelorași repere stilistice. În timpul domniilor fanariote, asimilarea repertoriului decorativ oriental, pe fundalul concepției picturale apusene, caracterizează stadiul evolutiv al broderiei românești din secolul al XVIII-lea, care înregistrează acum un ultim moment de strălucire.

Din epoca medievală până în modernitate, broderia din Țările Române se situează la confluența dintre tradiția artistică bizantino-balcanică, occidentală și orientală, care dobândesc un caracter mai mult sau mai puțin preponderent, determinat de cadrul social, politic și cultural al epocii. De-a lungul veacurilor, arta broderiei slujește deopotrivă vieții religioase și laice, oscilând între simbolic și descriptiv, figurativ și decorativ, între Răsărit și Apus.

---

46. *Sinai. Treasures of the Monastery of Saint Catherine*, general editor Athanasios D. Kominis, Ekdotike Athenon S.A., 1990, p. 246, fig. 4.
47. Pr. Ilie Roșoga, *Prohodul Maicii Domnului*, Târgu Jiu, 1937.

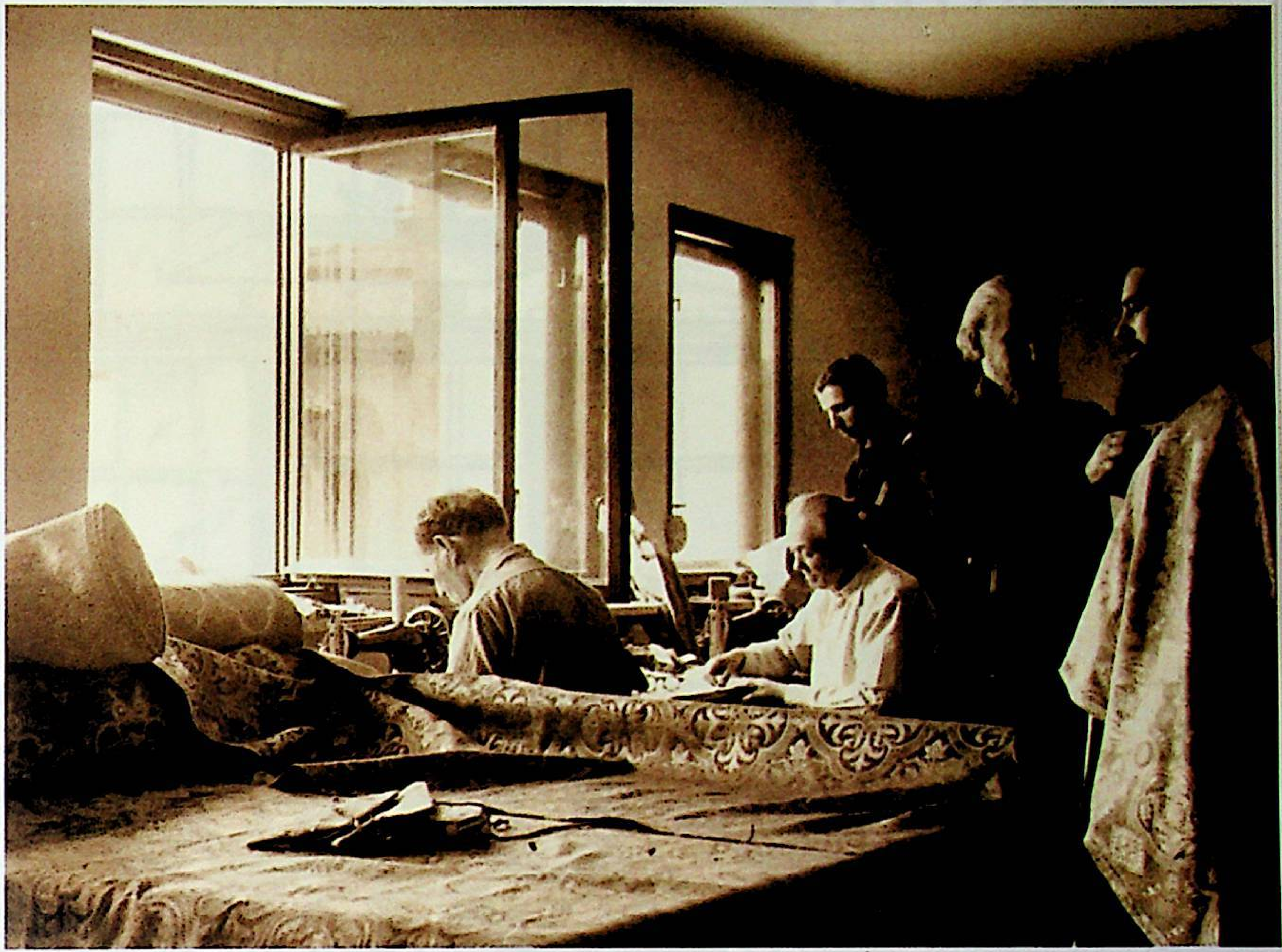

Bibliografie

ATASOY Nurhan, DENNY Walter B., *IPEK: The Crescent & the Rose. Imperial Ottoman Silks and Velvets*, edited by Julian Raby and Alison Effeny, 2001; BUSS Chiarra, *Silk Gold Crimson Secrets and Technology at the Visconti and Sforza Courts*, catalog de expoziție, Muzeul Poldi Pezzoli, Milano, 29 oct. 2009-21 febr. 2010; *Documenta Romaniae Historica*, seria B. Țara Românească, vol. I (1247-1500), volum întocmit de P.P. Panaitescu și Damaschin Mioc, Ed. Academiei R.S.R., București, 1966; FOTOPOULOS Dionissis, DELIVORRIAS Angelos, *Greece at the Benaki Museum*, Benaki Museum, Atena, 1997; GURDUS Lùba, „The Newly Discovered Epithafios Designed by Cristopher Žefarović", în: *The Bulletin of the Needle and Bobbin Club*, vol. 52, 1969; IORGAN., *Les Arts Mineurs en Roumanie*, seconde partie, édition de l'Imprimerie de L'Etat, Bucarest, 1936; JOHNSTONE Pauline, „Church Embroidery in Romania", în: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art*, tome 1, nr. 1, 1964; JHONSTONE Pauline, *The Byzantine Tradition in Church Embroidery*, London, 1967; LĂZĂRESCU A., „Broderia", în: *Arta din Moldova de la Ștefan cel Mare la Movilești*, Muzeul Național de Artă al României (catalog de expoziție, București, aug.-oct.), 1999; LĂZĂRESCU A., „Broderii", în: *Arta Țării Românești în secolele XIV-XVI*, Muzeul Național de Artă al României, catalog de expoziție, martie-iunie 2001, cat. 35-49; MILLET G., *Broderies religieuses de style byzantin*, Presses Universitaires de France, Paris, 1947; MUSICESCU Ana Maria, „Date noi cu privire la epitrahilul de la Alexandru cel Bun", în: *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 5 (1958), nr. 1; MUSICESCU Ana Maria, „La broderie roumaine au moyen-âge", în: *Revue Roumaine d'Histoire de l'Art*, tome 1, nr.1, 1964; MUSICESCU Ana Maria, „O broderie necunoscută din vremea lui Neagoe Basarab", în: *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 5 (1958), nr. 2; MUSICESCU Ana Maria, „Portretul laic brodat în arta medievală românească", în: *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 9 (1962), nr. 1; MUSICESCU Ana Maria, *Broderia medievală românească*, Ed. Meridiane, București, 1969; MUSICESCU Ana Maria, *Muzeul mănăstirii Putna*, Ed. Meridiane, București, 1970; NĂSTUREL Petre S., „Cercetări asupra unor broderii din Țara Românească și Moldova (veacurile XV-XVIII)", în: *Studii și Cercetări de Istoria Artei*, 8 (1961), nr. 2; NĂSTUREL Petre S., „Străvechile odoare înapoiate de URSS", în: *Mitropolia Banatului*, nr. 10-12, 1957; NICOLESCU Corina, *Costumul de curte în Țările*

Române (sec. XIV-XVIII), catalog de expoziție, Muzeul Național de Artă al R.S.R. București, 1970; NICOLESCU Corina, „Broderiile din Moldova. Aere și epitafe", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, nr. 1-2, 1973; NICOLESCU Corina, „Lucrări de artă românească în colecțiile străine: o broderie moldovenească din sec. XVI în Muzeul Victoria și Albert din Londra", extras din *Revista Muzeelor*, 7 (1970), nr. 5; NICOLESCU Corina, „Opere de artă românească aflate în colecții străine: epitaful de la Ioan Movilă", extras din *Revista Muzeelor*, 8 (1971), nr. 5; NICOLESCU Corina, *Ceramica otomană de Iznik din secolele XVI-XVII găsită în Moldova*, extras din *Arheologia Moldovei*, V, Ed. Acad. R.S.R., București, 1967; NICOLESCU Corina, *Istoria costumului de curte în Țările Române, secolele XIV-XVIII*, Ed. Științifică, București, 1970; NICOLESCU Corina, *Les tissus orientaux dans les Pays Roumains (XVIe et XVIIe SS.)*, extras, *Actes du premier congrès international des etudes balkaniques et sud-est européennes*, II, Sofia, 1970; ODOBESCU Al., „Relație despre Antichitățile ce se află în mănăstirile din districtele Argeșul și Vâlcea presentată onorabilului Minister al Cultelor și Instrucțiunii Publice din Țara Românească", anul 1860, iunie și iulie; ROMANESCU M., „Patrafirul Buzeștilor de la Banja (Boka Kotorska)", în: *Arhivele Olteniei*, 17 (1938), nr. 95-96; ROȘOGA Pr. Ilie, *Prohodul Maicii Domnului*, Târgu-Jiu, 1937; *Sinai. Treasures of the Monastery of Saint Catherine*, general editor Athanasios D. Kominis, Ekdotike Athenon S.A., 1990; Stojanovici Dobrila, *Broderia artistică la sârbi secolul al XIV-lea-secolul al XIX-lea*, catalog de expoziție, Muzeul de Artă al R.S.R., București, 1973; Ștefănescu I.D., „Broderiile de stil bizantin și moldovenesc în a doua jumătate a sec. XV. Istorie, iconografie, tehnică", în: *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, Ed. Academiei R.P.R. 1964; TEOCHARIS Maria, „Church Embroidery", în: *Treasures of Mount Athos*, catalog de expoziție, Muzeul Culturii Bizantine, Salonic, 1997; THEODORESCU Răzvan, „Contacte artistice româno-otomane", (extras) în: *Caietele laboratorului de studii otomane*, nr. 1, București, 1990; THEODORESCU Răzvan, „Portrete brodate și interferențe stilistice în Moldova epocii lui Ieremia Movilă și a lui Vasile Lupu", în: *Itinerarii medievale*, Ed. Meridiane, București, 1979; Woodfin Warren T., *The Embodied Icon. Liturgical Vestments and Sacramental Power in Byzantium*, Oxford University Press, 2012.

▲ *Atelierele de veșminte preoțești ale Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, fotografii de epocă*

ARTA PRELUCRĂRII METALELOR PREȚIOASE ÎN ROMÂNIA. ORFEVRĂRIA DE CULT

Meșteșugul prelucrării artistice a metalelor prețioase are în spațiul cultural românesc o vechime multimilenară. El este atestat încă din *epoca neolitică* (5500-2500 î.Hr.), perioadă în care se realizau *amulete, pandantive, figurine diverse* și alte obiecte a căror semnificație pare a fi fost una *magico-apotropaică* (pandantivele de la Gumelnița, figurinele antropomorfe de la Moigrad și altele). În *epoca bronzului* (2500-1200 î.Hr.) majoritatea obiectelor este constituită, de asemenea, din piese de podoabă (*brățări, inele, pandantive, butoni, diademe ș.a.*), descoperite sub formă de tezaure, în urma săpăturilor arheologice din diverse zone ale țării: la Țufalău (jud. Covasna), la Sărăsău (jud. Maramureș), la Turnu Măgurele (jud. Teleorman), la Boarta (jud. Sibiu), la Șmig (jud. Sibiu), la Ostrovul Mare (jud. Mehedinți) etc. Repertoriul decorativ al acestora este constituit, în principal, din motive geometrice, antropomorfe sau zoomorfe (cercuri, linii paralele, spirale, capete de animale, motive solare, siluete umane, animale stilizate ș.a.), *mai toate cu semnificație simbolică sau magico-religioasă.*

Aceste motive se vor regăsi și în *epoca fierului* (1200-70 î. Hr.), când se regăsesc nu numai tipologii (inele, brățări, pandantive etc.), ci și repertorii de motive asemănătoare cu cele din epoca precedentă, la care se adaugă acum motive zoomorfe (unele cu aspect fantastic) și antropomorfe, ambele cu semnificație apotropaică (de pază și protecție). *Continuitatea stilistică demonstrează că este vorba de momentul în care se cristalizează un „repertoriu" decorativ local.* Afirmația este susținută de numeroasele obiecte descoperite în tezaurele de la Firiteaz (jud. Arad), Galeșu (jud. Argeș), Stâncești (jud. Botoșani), Băiceni (jud. Iași), Poiana Coțofenești (jud. Prahova) sau de la Agighiol (jud. Tulcea), pentru a menționa doar o parte din aceste descoperiri din cele mai diverse zone ale țării.

Nu trebuie omis faptul că ne aflăm într-un moment important din istoria poporului român, și anume acela al prezenței în spațiul carpatin a populației *geto-dace* și al *constituirii primelor formațiuni statale centralizate* (Burebista, în jurul anului 80 î.Hr., va uni toate triburile geto-dacilor punând bazele Daciei, matca istorică și etnică a poporului român). Nu trebuie uitat, de asemenea, faptul că Dacia va deveni în scurt timp una dintre marile puteri

◄ *Atelier de meșteri aurari, sec. al XVII-lea, xilogravură*

➤ *Discul dacic, sec. I î.Hr. (stânga), cruciuliţe-pandantiv de aur de la Histria (dreapta)*

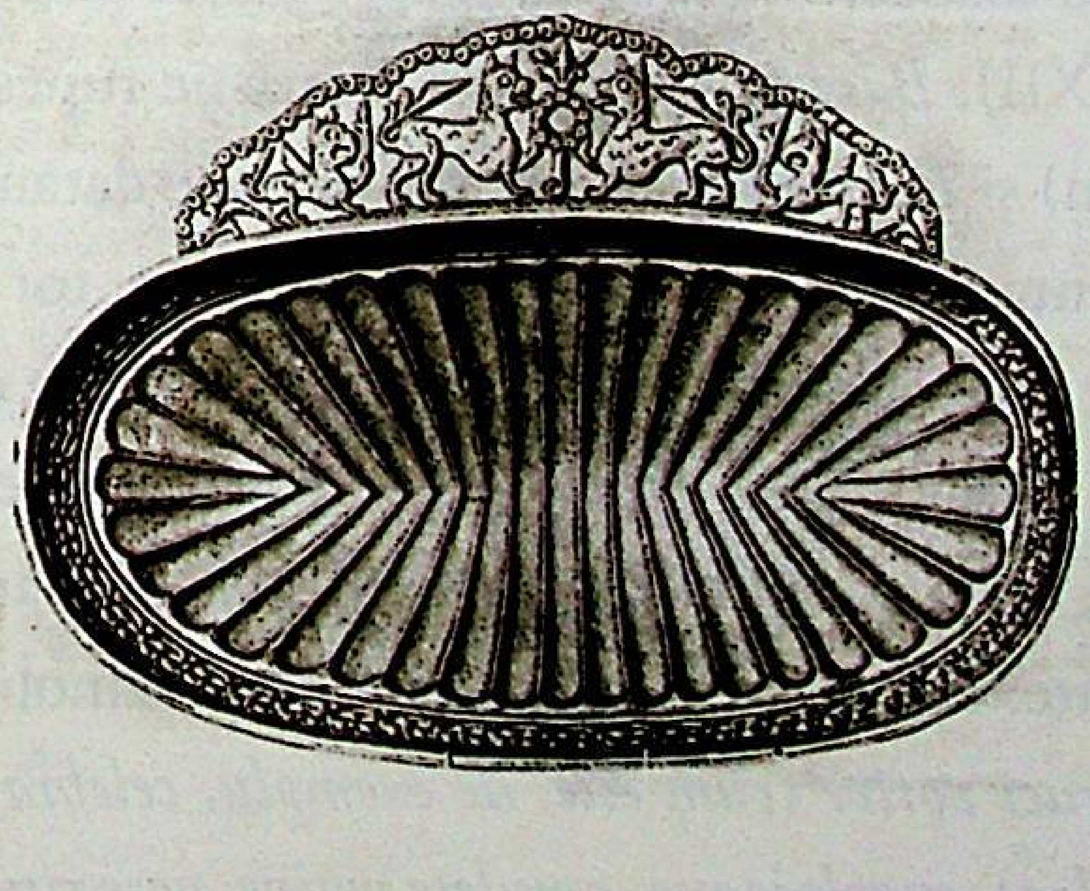
ale lumii antice europene, rivală şi vecină cu o altă mare putere a Antichităţii şi anume Imperiul Roman. Să reamintim cu acest prilej că cele două războaie purtate între aceste mari puteri (din anii 101-102 şi 105-106 î. Hr.) au fost generate, printre altele şi de dorinţa romanilor de a lua în stăpânire atât terenurile aurifere de pe teritoriul Daciei (minele de la Abrud, Zlatna, Băiţa, Roşia şi altele), cât şi marile cantităţi de obiecte din aur şi argint în jurul cărora se creaseră adevărate legende. Istoricii afirmă (pe baza izvoarelor istoriografice antice), că prada de război în aur şi argint a fost atât de mare, încât a permis Imperiului Roman să-şi revitalizeze economia (aflată în prag de colaps), să poarte noi războaie (cu parţii), să ridice multe construcţii noi foarte costisitoare, ba chiar să-i scutească – pentru o vreme – de impozite pe locuitorii Romei. Tezaurele care, totuşi, ni s-au păstrat, demonstrează faptul că dacii stăpâneau la perfecţie tehnicile de prelucrare a metalelor preţioase şi că ajunseseră la excepţionale realizări tehnice şi artistice.

Perioada prefeudală (secolele IV-VIII) va consemna continuitatea acestui meşteşug artistic pe teritoriul României de astăzi. Acum au loc însă o serie de evenimente istorice care vor avea efecte importante asupra vieţii artistice locale. *Răspândirea creştinismului* în spaţiul peri-carpatin (proces început anterior anului 275, dar devenit fenomen de masă între anii 350-450), coroborată cu prăbuşirea Imperiului Roman şi apariţia Imperiului Bizantin de religie creştină vor avea efecte benefice asupra populaţiei române, nu numai în ceea ce priveşte raporturile economice şi comerciale cu acest nou vecin, ci şi în privinţa vieţii artistice locale. Noile ritualuri de cult impun şi apariţia unor *categorii noi de obiecte, specifice* acestor ceremonialuri. Orfevrăria cunoaşte – în acest context – două direcţii mai importante: pe de o parte este vorba de un artizanat local care produce *cruci, pectorale, brăţări, inele, diademe, podoabe diverse etc.* (aşa cum sunt cele descoperite la Păcuiul lui Soare, la Dinogeţia, la Câmpulung Muscel, Şiclău, Ciumbrud, Sălacea, Streza-Cârţişoara, Moldoveneşti ş.a.), iar pe de altă parte este vorba de obiecte importate direct din Bizanţ pe filieră sud-dunăreană (podoabe sau obiecte cu destinaţie liturgică), caracterizate printr-o mai mare acurateţe a execuţiei şi prin folosirea frecventă a *smalţurilor policrome*. Din această perioadă datează tezaurul descoperit la Sânnicolau Mare, lângă Cenad (acea Morisena Urbis a Evului Mediu timpuriu), tezaur constituit din 23 de vase din aur masiv, bogat decorate cu motive

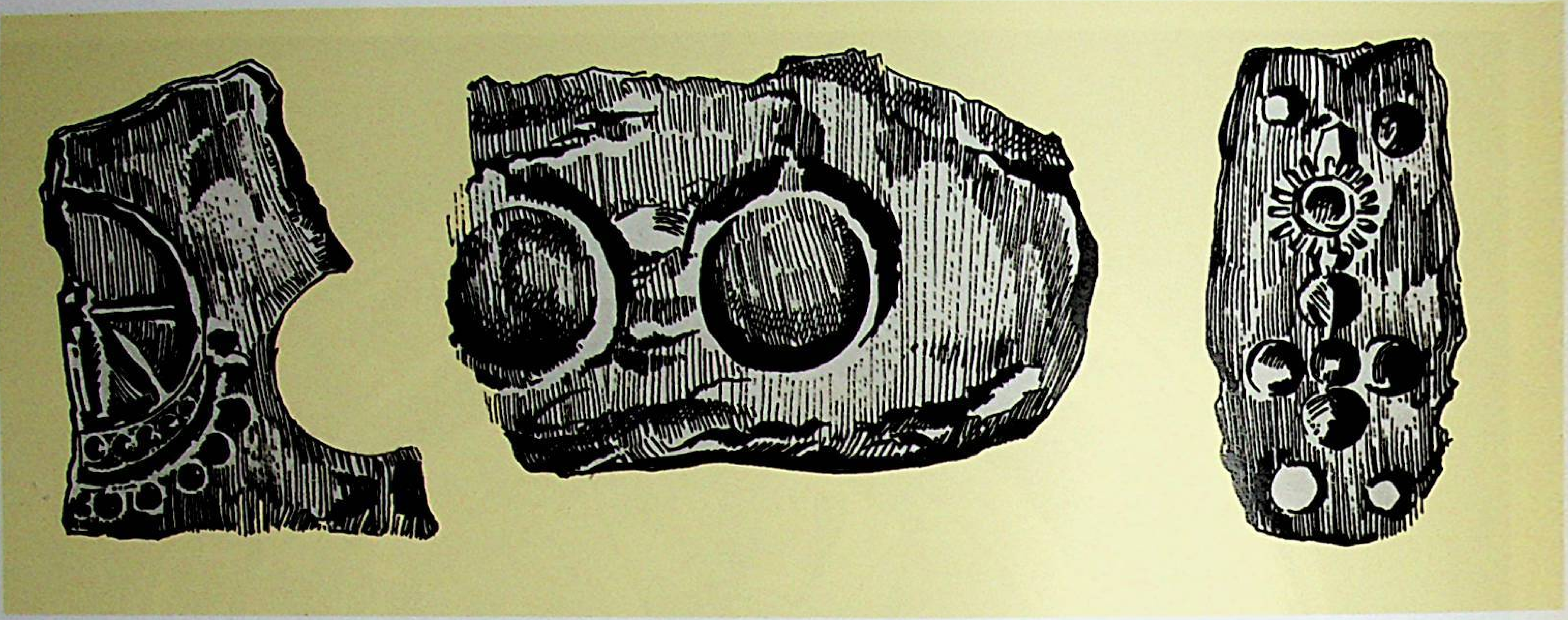
➤ *Talerul episcopului Paternus de la Tomis, sfârşitul sec. al V-lea, păstrat la Muzeul Ermitaj din Leningrad (sus); Tezaurul de la Sânnicolau Mare, sec. al X-lea, păstrat la Muzeul de Istorie din Viena (jos)*

EXANTIQVISRENOVATVMEST

▲ *Tipare de cruci și inele, Dinogeția-Garvăn, sec. X-XI*

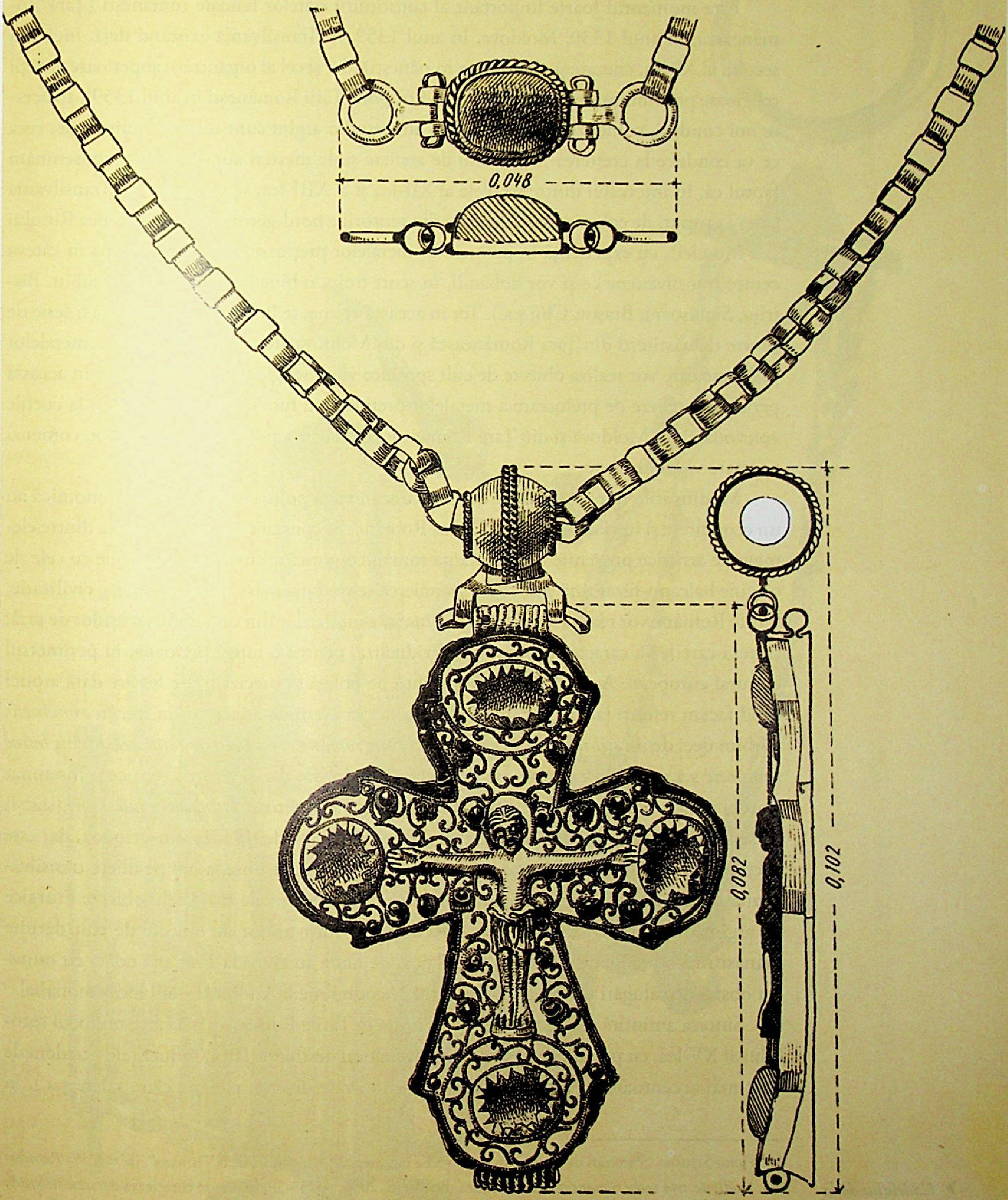
vegetale, zoomorfe, geometrice, antropomorfe sau simbolice. Aflat astăzi la Muzeul de Istoria Artei din Viena, tezaurul pare să fi aparținut unei importante căpetenii locale din secolul al X-lea (s-a avansat numele cnejilor Glad sau Ahtum). Stilistic, repertoriul decorativ pare a avea mai multe surse: asiatice, persane, romane, bizantine și grecești.

Răspândirea creștinismului în întreg spațiul carpato-danubiano-pontic va aduce după sine, în mod firesc, și răspândirea unor *motive cu semnificație creștin-simbolică.* Asemenea obiecte au fost descoperite în mai toate zonele țării noastre: în Moldova, Muntenia, Banat, Transilvania, Dobrogea, acestea fiind atribuite epocii pre-feudale. O parte dintre atelierele locale preiau multe dintre modelele create în atelierele Bizanțului, tehnicile de prelucrare se îmbunătățesc și se diversifică devenind mai rafinate, remarcându-se un evident progres estetic.

Creșterea cerințelor de obiecte din metale prețioase sporește considerabil, dar și numărul atelierelor prelucrătoare, pentru a putea satisface comenzile locale (pentru cler, îndeosebi, dar și pentru patriciatul local). La Histria, la Dinogeția, la Callatis și în alte localități din zona Dunării de Jos (dar nu numai aici) au fost descoperite urme ale unor ateliere de aurari și argintari în care s-au realizat multe dintre obiectele care demonstrează valențele estetice și tehnice ale meșterilor locali.

Chiar și în condițiile vitrege marcate de năvălirile popoarelor migratoare care au traversat teritoriul țării noastre în drumul lor spre Europa Occidentală, atelierele locale au continuat să producă. Apariția unor noi centre religioase (biserici, așezăminte mănăstirești), cum au fost cele de la *Dinogeția* (bazilică paleocreștină din secolele IV-VI), *Niculițel* (secolele XI-XII), *Basarabi* (complex monastic rupestru din secolele X-XII), *Vărădia* (jud. Caraș Severin) și *Bucium* (jud. Sălaj) – ambele datând din secolul al XII-lea – și altele, dovedesc existența unei vieți monahale organizate, tot așa după cum ridicarea, între secolele IX-X, a unor cetăți, fortificații, reședințe voievodale etc., atestă existența unei vieți de curte remarcabile, impun toate un anumit ceremonial (religios sau de curte). Ceremonialurile, la rândul lor, cer o anumită vestimentație, un număr însemnat de piese de podoabă sau de ritual, realizate, evident, din metale prețioase înnobilate, cel mai adesea, cu diverse pietre prețioase. *Cruci votive (cum este, de exemplu, celebra cruce relicvar din aur de la Dinogeția, secolul al XI-lea), engolpioane, amulete votive, vase rituale cu decor specific ș.a.* se alătură acum obiectelor cu destinație laică, de ceremonial, cum ar fi *paftalele, nasturii, inelele, brățările,*

➤ *Cruce dublă relicvar de aur (sec. XI), Dinogeția-Garvăn*

0,048
0,082
0,102

pandantivele etc., categorii de produse pe care le vom regăsi, firesc, și în perioada următoare, aceea a *feudalismului dezvoltat* (secolele XIII-XV).

Este momentul foarte important al constituirii statelor feudale românești (Țara Românească, în anul 1330, Moldova, în anul 1359, în Transilvania existând deja, încă din secolul al XI-lea, cnezate și voievodate românești), dar și cel al organizării superioare a vieții religioase prin înființarea mitropoliilor (Mitropolia Țării Românești în anul 1359). În aceste noi condiții, comenzile de obiecte din aur sau din argint sunt tot mai numeroase, ceea ce va conduce la creșterea numărului de ateliere și de meșteri aurari. Să mai consemnăm faptul că, în intervalul dintre secolele al XII-lea și al XIII-lea, se vor stabili în Transilvania câteva grupuri de coloniști sași, descinși din teritoriile nord-germanice (de pe Valea Rinului și a Moselei), cu experiență în prelucrarea metalelor prețioase, care se vor grupa în câteva centre transilvănene ce-și vor dobândi, în scurt timp, o binemeritată faimă (la Sibiu, Bistrița, Sighișoara, Brașov, Cluj ș.a.). Tot în această vreme, se înființează și pe lângă o serie de centre mănăstirești din Țara Românească și din Moldova ateliere de prelucrare a metalelor prețioase care vor realiza obiecte de cult specifice vieții religioase. Se pare că, tot în această perioadă, ateliere de prelucrare a metalelor prețioase au funcționat, temporar, și la curțile voievodale din Moldova și din Țara Românească, ateliere care realizau, îndeosebi, comenzi necesare vieții de curte.

Modificările importante care au loc acum în viața politică, religioasă și economică au un ecou firesc și în viața artistică a Țărilor Române. Se constată acum coexistența dintre elementele artistice provenite din ambianța romanico-gotică a Europei occidentale cu cele de origine balcano-bizantină. Aflate la întretăierea celor două mari arii de cultură și civilizație, Țările Române vor realiza acea *originală sinteză* a modelelor din domeniul creațiilor de artă, sinteză care le va caracteriza și le va individualiza, pentru o lungă perioadă, în perimetrul cultural european. Această trăsătură specifică ne obligă să precizăm, de fiecare dată atunci când facem referiri la epoci și stiluri autohtone, că avem de-a face cu un *specific românesc*: vorbim deci de un *stil romanic românesc*, un *gotic românesc*, o *renaștere românească*, un *baroc românesc* ș.a.m.d. Un exemplu pentru această perioadă, dar și pentru ceea ce a însemnat sinteza gotico-bizantină îl constituie *cădelnița de la mănăstirea Tismana – jud. Gorj* (sfârșit de secol al XIV-lea)[1], a cărei formă reproduce o bisericuță de tip bizantin-ortodox, dar este decorată cu ornamente de inspirație gotică-occidentală, pătrunse la noi pe filieră transilvăneană. Există indicii cum că această cădelniță (unul dintre cele mai vechi obiecte liturgice de argint din Țara Românească) ar fi făcut parte dintr-un lot de obiecte de cult dăruite mănăstirii Vodița de către Vladislav I Vlaicu, de unde au ajuns la Tismana odată cu mutarea obștei de călugări condusă de călugărul Nicodim, de la Vodița la noul locaș monahal.

Sinteza amintită mai înainte se va menține în Țările Române până către mijlocul secolului al XV-lea, cu precizarea că, pentru obiectele cu destinație laică, influențele occidentale sunt mai accentuate (la podoabe, harnașamente, vase diverse, pahare, căni, talere ș.a.), în

➤ *Cădelnița de la mănăstirea Tismana, jud. Gorj, sfârșitul sec. al XIV-lea*

---

1. Victor Simion, „Precizări de datare privind o veche piesă de cult – cădelnița de la Tismana", în: vol. *Pro Patrimonio. Studii de artă veche românească*, Ed. Basilica, București, 2014, pp. 53-58, în care se corectează datarea: în loc de „sfârșit de secol al XIV-lea" (cum era menționată în literatura de specialitate) se precizează anii 1372-1375, pe baza unui document de danie al voievodului Vladislav Vlaicu, în care sunt menționate daniile făcute mănăstirii Vodița, danii care, odată cu mutarea obștei de călugări de la Vodița la Tismana, au ajuns la această mănăstire.

⮝ *Panaghiar de la mănăstirea Bistrița, jud. Vâlcea, 1521*

timp ce obiectele cu destinație liturgică sunt, vizibil și firesc, marcate de modelele și tradițiile bizantine și chiar orientale (*anafornițe, ferecături de manuscrise, cățui, cruci etc.*). Astfel, pe lângă motivele decorative zoomorfe, geometrice, vegetale sau florale (mai mult sau mai puțin stilizate), de sorginte apuseană, acum se definitivează și repertoriul iconografic specific lumii creștine răsăritene care – de acum înainte – va servi drept normă iconografică pentru o bună parte a orfevrăriei de cult (*anafornițe, ferecături de Evangheliare, panaghiare, ripide, potire ș.a.*). Aceluiași repertoriu creștin-ortodox îi aparțin și temele de inspirație biblică, precum reprezentarea Patimilor Mântuitorului, imagini ale Maicii Domnului, Apostolilor, Sfintei Treimi și altele asemenea. Prototipul pentru modelul ferecăturilor de Evangheliare îl constituie îmbrăcămintea din argint aurit a *Evangheliarului* manuscris „al lui Nicodim", și el provenind de la mănăstirea Tismana (datat 1405-1406), cea mai veche ferecătură de *Evangheliar* (datată și ea 1405-1406) cunoscută astăzi la noi, atribuită, ca realizare, aceluiași călugăr Nicodim. În această variantă, *călugărul Nicodim de la Tismana ar fi cel mai vechi nume de argintar cunoscut în Țările Române, la mănăstirea Tismana, deci, funcționând unul din cele mai vechi ateliere de argintari de pe lângă locașele de cult ortodoxe.* Există presupuneri că un asemenea atelier ar fi existat și la mănăstirea Cozia (ctitoria lui Mircea cel Bătrân din anii 1387-1388), dar nu există informații certe.

Este important să mai amintim că din perioada secolelor al XIV-lea și al XV-lea avem știri despre numele unor aurari cu nume de rezonanță română, din Transilvania (Ioan „Aurarul", la 1389, Nicolae „Aurifaber", la 1393, Ion „Aurifaber", la 1400), precum și faptul că din anul 1437 datează cel mai vechi regulament de breaslă, cunoscut, deocamdată, la noi (în Moldova și Țara Românească, aceste regulamente vor apărea mai târziu).

⮞ *Ferecătura Evangheliarului „Sfântului Nicodim" de la Tismana, 1405-1406*

Secolul al XVI-lea va fi caracterizat printr-o mare producție de obiecte liturgice care apelează la acest repertoriu iconografic de sorginte bizantină. Numeroasele locașuri de cult care

IC XC

➤ *Ferecătură de Evangheliar (detaliu) cu portretele donatorilor Doamna Ecaterina, Alexandru al II-lea și Mihnea II, 1568-1574, danie la mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Muntele Sinai*

se construiesc acum (schituri, biserici, mănăstiri), continuând seria celor începute în secolul precedent, impun realizarea unui mare număr de obiecte necesare desfășurării ritualurilor liturgice. Atelierele de meșteri sunt foarte solicitate, mai ales cele din Transilvania. Să notăm, ca o noutate iconografică a acestei perioade, apariția *portretelor de donatori* pe unele ferecături de *Tetraevangheliare* (spre exemplu, ferecătura comandată de boierii Dragomir și Teodor, dăruită între anii 1543-1545 bisericii ortodoxe din Brașov, sau aceea comandată de Mircea Ciobanul și Doamna Chiajna pentru mănăstirea Tismana – la anul 1566, sau aceea dăruită mănăstirii „Sfânta Ecaterina" de la Muntele Sinai de către Alexandru al II-lea și altele).

Pentru a ne da seama de valoarea acestor numeroase obiecte, să apelăm tot la documentele vremii, de unde aflăm – spre exemplu – că, în anul 1514, un pocal costa 60-70 de florini, în timp ce pahare de dimensiuni mai mici valorau 13-14 florini. Prin comparație aflăm că, tot cu 60 de florini s-a cumpărat o treime dintr-un sat sau se putea cumpăra o ciurdă de boi sau 12 hectare de vie. Cu câteva decenii mai înainte, Vlad Călugărul cumpărase o treime dintr-un munte oferind în schimb o *Evanghelie* ferecată în argint aurit, evaluată la 1.000 de aspri. Vlad Vintilă a cumpărat de la Doamna Despina, soția răposatului Neagoe Basarab, un lanț de aur în valoare de 24.000 de aspri, preț cu care se putea cumpăra un sat mare, cu toate bunurile, veniturile și locuitorii săi. Pe la anul 1618, un sat mijlociu se vindea cu 6-700 de aspri.

Două elemente importante mai sunt de reținut pentru acest veac al XVI-lea: primul se referă la temporara recrudescență a goticului târziu – însă într-o formă ușor „barochizantă" – (fapt constatat mai ales pe la mijlocul secolului – vezi potirele de la Slimnic, Ațel, Mediaș sau de la biserica Neagră din Brașov), precum și apariția primelor elemente formale și decorative care țin de influența *Renașterii*.[2]

➤ *Pocal, 1641*

2. Se știe că spațiul artistic autohton (îndeosebi în secolele XV-XVIII) se definește printr-un original proces de selecție și de sinteză între unele formule artistice occidentale și cele venite din spațiul bizantin și sud-dunărean,

Renașterea, în varianta sa locală, va îmbogăți și va diversifica repertoriul de forme și elemente decorative în argintăria românească (ove, ghirlande, flori, vreji și frunze diferite, fructe diverse, lambrechine, capete de îngeri, păsări și animale, măști sau chiar chipuri umane). Formulele renascentiste vor cunoaște o largă răspândire mai ales în perioada situată între mijlocul secolului al XVI-lea și mijlocul secolului al XVII-lea, motivele respective regăsindu-se pe *căni, potire, pocale, anafornițe, tăvi, pahare* ș.a., tot acum făcându-și apariția și unele teme de inspirație mitologică.

▲ *Cădelnița de la mănăstirea Putna, dania Sfântului Voievod Ștefan cel Mare, 1470*

Pe măsură ce ne apropiem de mijlocul secolului al XVII-lea, motivele renascentiste se înlocuiesc treptat cu cele de *influență barocă:* lambrechine, motive vegetale și florale, mici scene de gen, chiar unele scene de vânătoare, animale în diverse ipostaze ș.a. Argintăria liturgică resimte și ea influențele noilor tendințe stilistice. Trebuie precizat că, în acest interval al secolelor XVI-XVII, o bună parte a comenzilor făcute de către comanditarii din Țările Române pentru propriile lor ctitorii, se îndreaptă către atelierele transilvănene, unde meșterii stăpâneau mult mai bine noile tehnici și repertorii decorative. Animați de dorința de a conferi daniilor pe care le acordau locașelor de cult ctitorite valori estetice și artistice dintre cele mai alese, ca măsură a respectului și a fidelității față de Biserică, donatorii apelau la cei mai renumiți și talentați meșteri aurari ai vremii.

Meșterii acestor perioade acordă o mai mare importanță și atenție detaliilor, atitudinilor, gesturilor, chipurilor, vestimentației personajelor care apar, îndeosebi în scenele liturgice, din dorința de a sugera, prin această fidelitate, realitatea faptelor și a evenimentelor redate. Ferecătura de *Evangheliar* atribuită argintarului brașovean Martinus Weiss cel Bătrân (realizată la mijlocul secolului al XVII-lea) este un astfel de exemplu (dar nu singurul), care surprinde prin intenția de a exterioriza, de a transmite, prin gesturile și expresiile fețelor, trăirile personajelor principale – Maica Domnului, Mântuitorul Iisus Hristos.

Deși exemplele de mai sus au avut în vedere mai ales Transilvania, nu trebuie să se înțeleagă că în celelalte două provincii românești – Țara Românească și Moldova – nu au existat asemenea activități. În Moldova, unul dintre cele mai prolifice centre de prelucrare a metalelor prețioase a fost Suceava, vechea capitală a țării. Pentru Voievodul Ștefan cel Mare și Sfânt au lucrat argintarii *Anton Aurarul și Stanciu Aurarul,* cel din urmă primind,

◄ *Ferecătură de Evanghelie (sus), mănăstirea Mărgineni, 1648-1658, aurarul brașovean Martinus Weiss cel Bătrân; jos detalii din ferecătură*

---

sinteză ce conferă trăsătura de originalitate a artei românești în contextul artei europene. Din acest motiv este mult mai obiectiv să se vorbească despre un stil „romanic românesc", un „gotic românesc", o „renaștere românească", un „baroc românesc" ș.a.m.d., termeni care definesc atât „sursa", cât și specificul național.

▲ *Vas de agheazmă, refăcut de către argintarul Gligorie Moesiu din Suceava în anul 1623 la solicitarea mitropolitului Teofan al Moldovei*

în schimbul lucrărilor realizate, importante proprietăți și sume de bani. Un *Toma Zlătarul* sau *Petre Zlătarul* a răspuns comenzilor voievodului Petru Rareş. Tot în aceeaşi perioadă a activat şi *Crăciun Zlătarul* (denumirea de „Zlătar" fiind, în Moldova, echivalentă celei de aurar), precum și *Gligore Moesiu* din Suceava (activ de la sfârșitul secolului al XVI-lea și până la jumătatea celui de-al XVII-lea), unul dintre cei mai prolifici și talentați aurari din Moldova. Majoritatea acestora au fost autori ai unor obiecte de folosință liturgică, destinate, îndeosebi așezămintelor monahale din Moldova.

Mutarea capitalei de la Suceava la Iași va avea, ca urmare, și mutarea centrului de greutate al activității meșterilor în noua capitală a țării. La Iași sunt semnalate, la începutul secolului al XVII-lea, nu mai puțin de 17 ateliere de argintari-aurari, ceea ce demonstrează o creștere importantă a numărului de comenzi menite a satisface necesitățile de cult sau laice din această vreme.

Dar nu numai la Suceava și la Iași au funcționat ateliere de aurari și argintari. La Cotnari, la Rădăuți, la Bacău, la Roman, spre exemplu, aflăm de existența unor asemenea ateliere, care demonstrează că au beneficiat de importante comenzi din partea patriciatului local sau, mai ales, a Bisericii. Deși în Moldova a fost o vie activitate în domeniul prelucrării metalelor prețioase, primele bresle de aurari-argintari s-au constituit aici abia în anul 1669, sistemul economic din Moldova (ca și din Țara Românească) nefiind atât de riguros ca cel din Transilvania[3].

➤ *Cuce de procesiune ferecată în argint aurit, mănăstirea Golia, Iași, 1564*

3. Despre activitatea argintarilor din această zonă a se vedea și V. Simion, *Pro Patrimonio...*, pp. 250-251.

Se cuvine să consemnăm aici și importanta contribuție pe care au adus-o la producția de „orfevrării" atelierele constituite în preajma centrelor mănăstirești. Asemenea ateliere au funcționat la mănăstirile Putna, Humor, Sucevița, Neamț, unde se realizau îndeosebi obiecte necesare cultului (candele, cădelnițe, potire, ferecături de cărți religioase, discosuri ș.a.). Argintarul-călugăr *Dosoftei* de la Putna, sau *Silion Ieromonahul,* de la Sucevița, vor realiza frumoase îmbrăcăminți din argint aurit pentru câteva dintre celebrele cruci din lemn sculptat miniatural, tot așa după cum *Ioachim* din Suceava sau *Gligă* din Piatra Neamț vor fi autorii unor frumoase ferecături de *Tetraevangheliare*, realizate în anul 1599 și, respectiv, 1579 (ultima, pentru mănăstirea Bistrița – jud. Neamț).

În Țara Românească, centre importante de argintari și aurari vor funcționa la Câmpulung Muscel (aici lucrează, în secolul al XVII-lea, celebrul argintar *Petru Morei*) sau la Târgoviște, vechea capitală a țării. La Târgoviște, va poposi în veacul al XVII-lea un grup de argintari refugiați din Chiprovăț (de la sud de Dunăre), care se vor stabili și vor lucra aici timp de mai multe generații, răspunzând comenzilor locale. Alte centre importante din Țara Românească s-au aflat la Craiova și, evident, la București, mai ales după ce acesta a devenit capitala țării. Cartierul Zlătari din zona centrală a vechii capitale aparținuse acestei bresle, a cărei înființare datează din anul 1634. Este prima breaslă de argintari din Țara Românească consemnată sub această formă de organizare. Și aici, ca și în Moldova, sunt menționate o serie de ateliere care au funcționat pe lângă importante centre mănăstirești, cum au fost cele de la mănăstirea Cozia sau de la mănăstirea Tismana.

➤ *Chivot de la mănăstirea Hurezi, 1691 (sus); Candele realizate în stil cantacuzin-brâncovenesc, 1706, 1720, 1725, argintari transilvăneni (jos)*

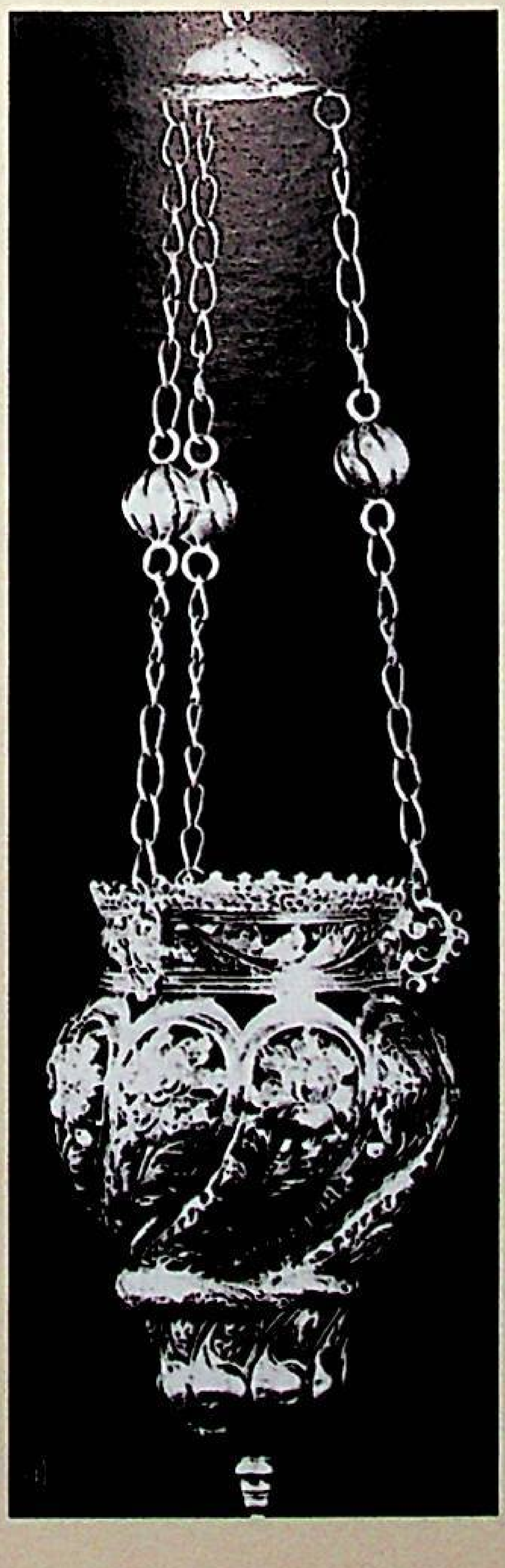
Secolul al XVII-lea marchează şi un alt moment important în istoria artei vechi româneşti şi, implicit, a orfevrăriei: apariţia *stilului cantacuzin-brâncovenesc*[4]. El se constituie mai întâi în Ţara Românească, dar, mai apoi, cu ecouri şi în celelalte două provincii româneşti. Este vorba de ceea ce istoricii de artă au considerat a fi, în domeniul orfevrăriei, o excelentă sinteză originală între tradiţiile occidentale şi cele de sorginte bizantină (în arhitectură, este recunoscută amprenta puternică a tradiţiilor autohtone). Stilul cantacuzin-brâncovenesc este un stil autentic românesc, el având o mare arie de răspândire în arhitectură, pictură, sculptură, orfevrărie, broderii, ceramică etc. Vorbim de un „stil" întrucât *este pentru prima oară când în arta românească absolut toate domeniile creaţiei (arhitectura, sculptura în lemn sau în piatră, pictura – în frescă sau de icoane –, broderiile, argintăria, ornamentica etc.) se supun aceloraşi principii estetice*. În argintărie se pune accent pe decorativism, pe aspectul fastuos, strălucitor, epatant chiar, pe o bogăţie de elemente decorative vegetale sau zoomorfe apelându-se frecvent la adaosuri decorative (cum ar fi perlele, pietrele preţioase sau semipreţioase, emailurile policrome, cornalina, nuca de cocos şi altele), care sporesc nota de somptuozitate a obiectelor respective. Printre argintarii care recurg la elementele stilistice mai sus menţionate se numără *Johannes Henning, Georg Heltner, Petrus Hiemesch, Stephan Weltzer*, monogramistul *„E.V."*, *Georg May II* sau *Sebastian Hann*, autori ai unor candele, cădelniţe, căţui, ripide, anaforniţe, ferecături de *Tetraevangheliare* ş.a., cele mai multe dintre acestea fiind realizate la comanda curţii domneşti de la Bucureşti sau a unor boieri-ctitori de seamă.

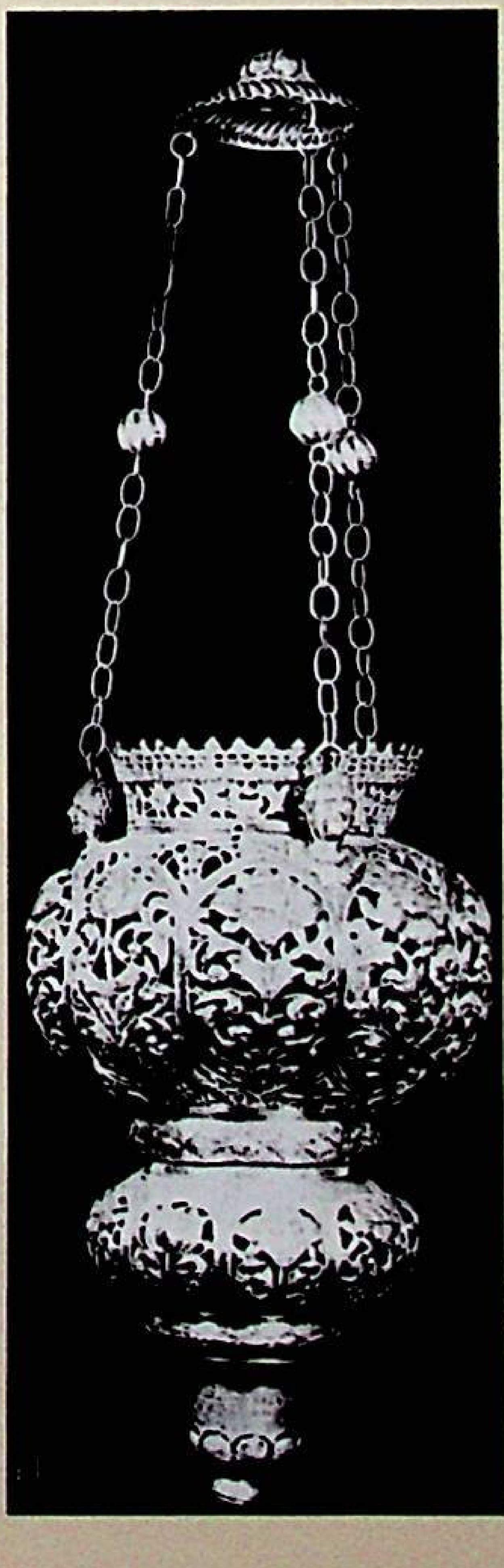
Situaţia politică europeană din veacul al XVII-lea, când turcii vor ajunge la zidurile Vienei, iar dominaţia habsburgică se va extinde şi asupra Transilvaniei, va avea consecinţe extrem de grave asupra activităţii argintarilor de la nord de Carpaţi. Introducerea unei politici fiscale prohibitive, precum şi alte numeroase îngrădiri impuse acestor meşteri, cu scopul de a favoriza producţia atelierelor din Viena şi din alte centre ale Imperiului, va conduce la un declin accelerat al activităţii meşterilor transilvăneni. Mulţi se vor refugia în Ţara Românească, alţii (precum Johannes Henning, Sebastian Hann, Samuel May, Georg Olescher, Thomas Lang, Petrus Hiemmesch, monogramistul „E.V." etc.) vor lucra clandestin pentru domnii şi boierimea valahă, asumându-şi riscul de a fi descoperiţi şi excluşi din breaslă. Potire, pocale, anaforniţe, discosuri ş.a. vor fi realizate aici spre a fi dăruite locaşelor de cult ridicate în Ţara Românească. De altfel, argintarii şi aurarii sibieni şi braşoveni primiseră mai tot timpul importante comenzi din partea curţilor voievodale şi a boierimii din Ţara Românească şi din Moldova, aşa încât şi-au căutat aici posibilitatea de a realiza, în continuare, comenzi bine plătite. Nu trebuie să ignorăm faptul că, producţia de obiecte din metale preţioase (aur, argint aurit, argint) destinate cultului creştin – atât în Moldova, cât şi în Ţara Românească –, proporţional cu zidirea de noi locaşe de cult, iar istoria arhitecturii din România ne furnizează suficiente informaţii despre această activitate ctitoricească, va fi din ce în ce mai dinamică în secolele ce vor urma.

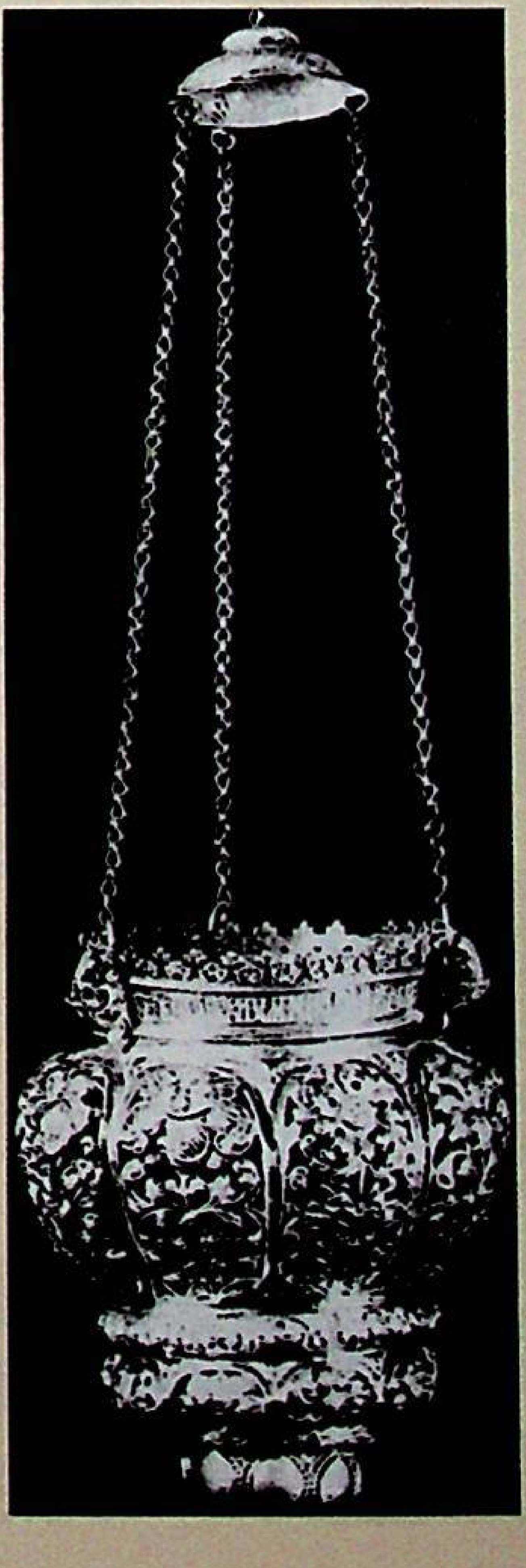
Poate că nu este lipsit de interes să oferim şi câteva informaţii preţioase referitoare la averile unor boieri sau domni constând din obiecte din metale preţioase. Spre exemplu, la părăsirea tronului Moldovei, Petru Rareş poseda o avere de cca 100.000 de florini-aur

4. Despre stilul brâncovenesc în argintărie, a se vedea amplul studiu: Victor Simion, „Argintăria epocii brâncoveneşti", în: vol. *Pro Patrimonio...*, pp. 109-128.

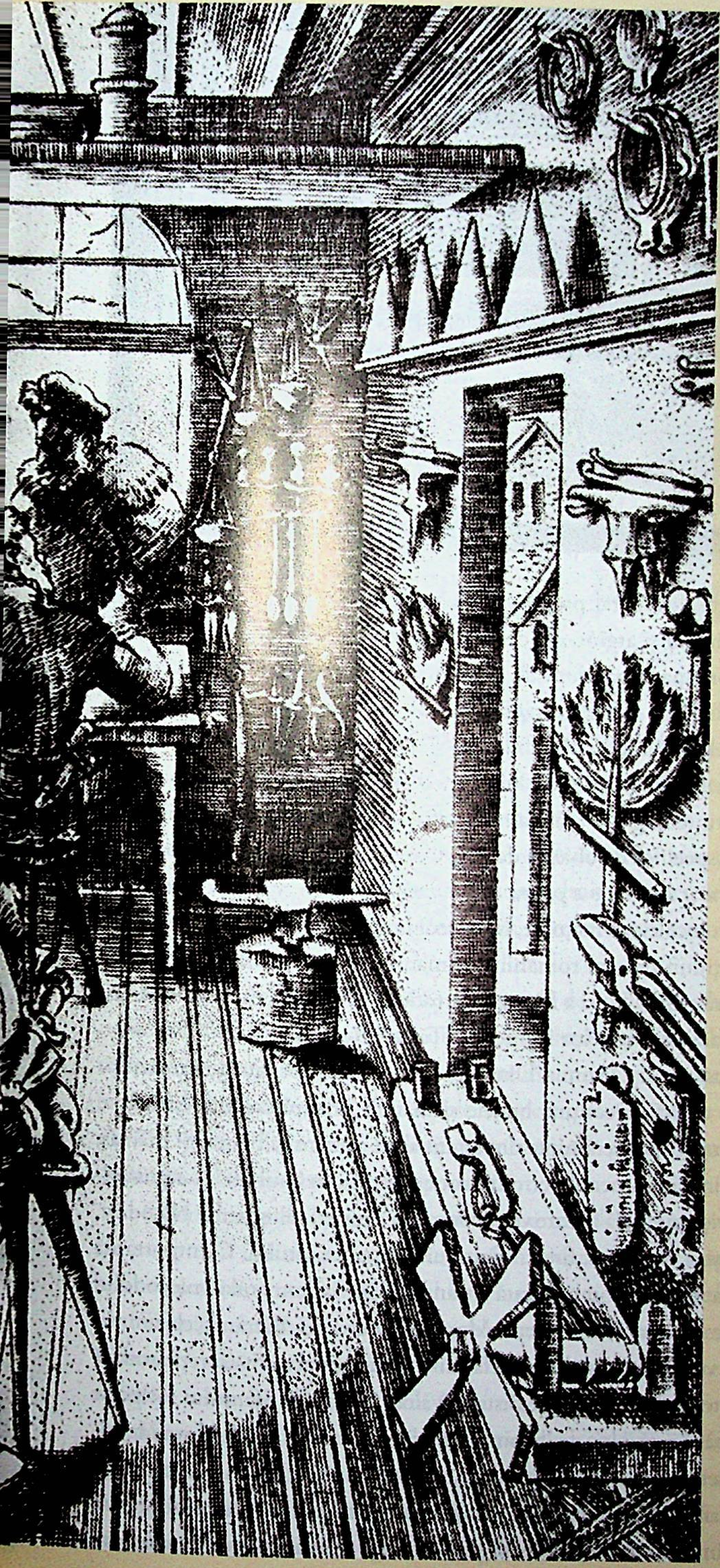

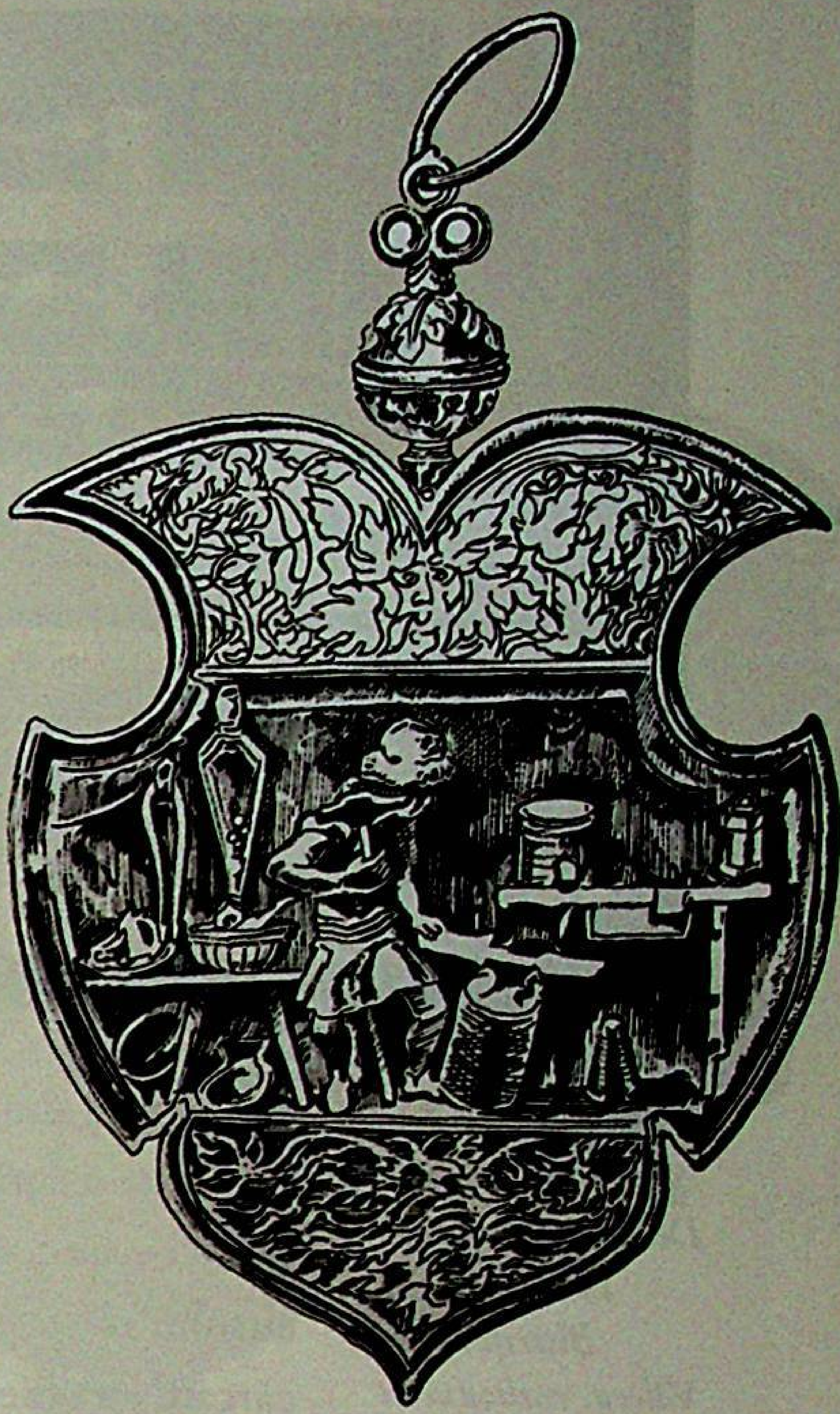

▲*Atelier de meşteri aurari, sec. al XVII-lea, xilogravură (sus); tabla breslei de aurari din Braşov, 1556 (dreapta sus); semn de breaslă al aurarilor sibieni, sec. XVII-XVIII (dreapta jos)*

▲ *Racla cu moaștele Sfântului Grigorie Decapolitul așezate în mănăstirea Bistrița, jud. Vâlcea, realizată la solicitarea voievodului Constantin Șerban în anul 1656, din argint aurit, de către argintarul brașovean Martinus Weiss cel Bătrân*

constituită din bani și obiecte din metal prețios. Petru Șchiopul va lăsa moștenire fiului său peste o sută de obiecte din aur și argint, cât despre Sfântul Voievod Martir Constantin Brâncoveanu – căruia, din pricina bogățiilor sale i se mai spunea și „Altân Bey", „Prințul aurului" – se știe că, la mazilirea sa, turcii au transportat la Constantinopol 40 de care încărcate cu obiecte de preț, cele mai multe fiind bijuterii și obiecte din aur și argint.

Nu putem încheia comentariile despre secolul al XVII-lea – secol considerat, pe bună dreptate, drept „veacul nostru teologic" –, fără a menționa, chiar și în treacăt, despre prezența unei categorii cu totul specifică de obiecte de cult și anume *cutiile, casetele sau ferecăturile din argint sau argint aurit destinate a păstra sfinte moaște*. Cultul sfintelor moaște va cunoaște, de acum și până în secolele următoare, o tot mai largă răspândire în cele trei țări române ca o dovadă a devoțiunii pe care românii și-o manifestă față de martirii Bisericii Ortodoxe în condițiile în care asupra lor și a Bisericii Ortodoxe se exercită tot mai insistente presiuni ideologice din afara perimetrelor istorice ale Țărilor Române.

În anul 1641, Matei Basarab și Doamna Elina vor comanda și vor dărui ctitoriei lor de la Arnota o excepțională casetă ce conține brațele și mâinile arhiepiscopului Mihail al Sinaidelor, îmbrăcate în minunate acoperăminte din argint aurit care imită brațele și mâinile umane. Arhidiaconul Nicodim și egumenul Petroniu vor comanda, în anul 1671, argintarilor chiprovicieni de la Târgoviște o casetă în care vor depune un deget al călugărului Nicodim, ctitorul mănăstirii Tismana și o vor dărui, firesc, sfântului locaș al ctitorului. O importantă lucrare aparținând acestei categorii a fost realizată în anul 1656, la comanda voievodului Constantin Șerban, de către argintarul brașovean Martinus Weiss cel Bătrân (cel amintit în paginile anterioare). Este vorba de cunoscuta raclă din argint parțial aurit (o remarcabilă realizare artistică) ce adăpostește, la mănăstirea Bistrița-Vâlcea, moaștele Sfântului Grigorie Decapolitul, raclă devenită până astăzi loc de închinăciune și pelerinaj. Și în Moldova identificăm, în această perioadă, asemenea categorii de lucrări, un exemplu fiind frumoasa cutie din argint ce redă, prin scenele artistic gravate, episoade din viața și martiriul Sfântului Ștefan. Sunt doar câteva exemple dintre multele altele care se vor realiza în veacurile următoare din

metale prețioase, și care se vor remarca și printr-o deosebită valoare artistică.

Secolul al XVIII-lea va marca ultima perioadă importantă din istoria argintăriei manufacturiere românești. Decorativismul preponderent al perioadei cantacuzin-brâncovenești, ca și a celei post-brâncovenești (considerată a se fi manifestat până către mijlocul secolului al XVIII-lea), va fi înlocuit cu preferințele pentru simplitate, pentru restrângerea elementelor decorative, accentul punându-se pe evidențierea formelor nude, vădindu-se, din acest punct de vedere, influența stilului *Empire european*. Secolul al XVIII-lea mai intervine cu o altă noutate: răspândirea treptată a *mijloacelor mecanice de prelucrare* a metalului prețios, fapt care va marca sfârșitul domniei „obiectului unicat" realizat manual. Prelucrarea mecanică introduce producția de serie, mai ieftină și mai lesne de realizat. Tânăra burghezie, în formare, impune și un nou stil de viață, gusturi și preferințe noi marcate de influența Occidentului, fiind acum preferate seturile de tacâmuri, de veselă, seturi de cafea, pentru servit pește, deserturi, supiere, sfeșnice de masă, truse de machiaj etc. Din punct de vedere tehnic se practică ștanțarea, presarea, gravarea, mai rar aurirea. Imitațiile de pietre prețioase devin o modă, mai ales în bijuterii, domeniu care cunoaște o tot mai largă solicitare.

◀ *Ripidă de la mănăstirea Putna (1497), tehnica filigranului*

Cu *secolul al XIX-lea,* practic, orfevrăria de tradiție veche își încheie existența. Aproape în mai toate orașele iau ființă ateliere de bijutieri care realizează o gamă foarte diversă de obiecte din metale prețioase (argint dar și alpaca), îndeosebi pentru uz casnic sau personal. Obiectele de uz liturgic se comandă fie la aceste ateliere, fie în atelierele proprii care se deschid pe lângă unele mănăstiri mai importante.

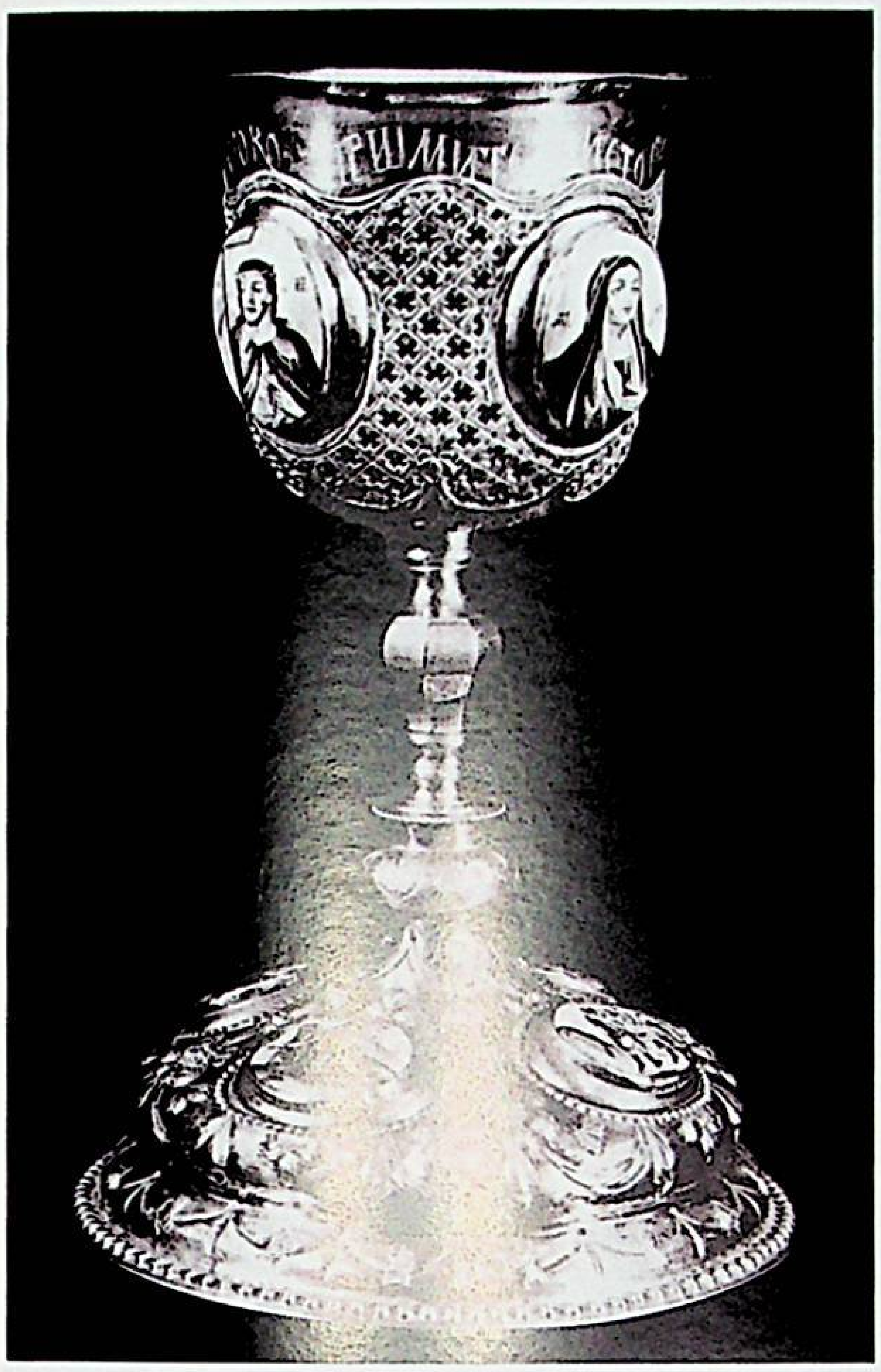
Cunoașterea *procedeelor de prelucrare* a metalelor prețioase constituie un important indiciu pentru cercetători în vederea stabilirii perioadei de realizare a obiectelor respective, a atelierului sau chiar a meșterului sau a țării de origine. Iată câteva detalii.

Tehnica cea mai răspândită de prelucrare este aceea a *baterii* sau *a ciocănirii* (zisă și *„au repoussé")*, a *cizelării* și apoi a *aueririi*. Bijuteriile sau elemente care urmau a fi aplicate pe obiectul respectiv se realizau prin tehnica *„cerei pierdute"*.

Printre alte tehnici și metode, în afara celei a ciocănirii, a fost tehnica *filigranului*, foarte răspândită în argintăria locală (în secolele XV-XVI și, mai apoi, în secolele al XVIII-lea și al XIX-lea). Tehnica filigranului (de origine orientală) a fost mult folosită pentru realizarea motivelor florale, vegetale sau geometrice, mai des întâlnită în Moldova, la unele

▲ *Cruce de Altar de la mănăstirea Radu Vodă din București*

panaghiare, ripide, cruci ferecate, potire ş.a. O recrudescenţă a sa se constată în secolul al XIX-lea, probabil sub influenţa orfevrăriei liturgice ruseşti, care pătrunde acum în cantităţi importante în oraşele din Moldova.

Tot de origine orientală este şi tehnica *smalţului (emailului) policrom*, procedeu pătruns în Ţările Române sub influenţa artei bizantine, întâlnit la obiectele de cult încă din secolele al XIV-lea şi al XV-lea, dar o răspândire remarcabilă se remarcă mai ales în secolele al XVI-lea şi al XVII-lea. Odată cu sfârşitul secolului al XVII-lea, sub influenţa artei decorative europene, pătrunde în orfevrăria autohtonă tehnica *emailului pictat*, un procedeu care permitea o mai mare varietate de motive decorative, comparabilă cu pictura miniaturală. Pictarea se baza pe folosirea de uleiuri volatile divers colorate.

Email pictat – *Potir, atelier rusesc, 1790; Tehnica „filigranului perlat” – Potir, atelier transilvănean, sec. al XVI-lea; Tehnica „modo transilvano” – Potir, 1754 (de la stânga la dreapta)*

O tehnică aparte, apreciată a fi specifică orfevrăriei româneşti, a fost aceea a *emailului filigranat*, cunoscută în literatura de specialitate sub denumirea de *„modo transilvano”*, tocmai pentru a-i preciza originile. Este vorba de asocierea smalţului cu filigranul, procedeu care va fi practicat în Transilvania încă din secolul al XVI-lea (vezi potirele de la Slimnic, Dealu Frumos, Rupea şi altele). Deseori, acestui procedeu i se asociază cel al *filigranului perlat* caracterizat prin adăugarea de mici „perluţe” din metal pe lamelele filigranului, ceea ce conferă obiectului un plus de eleganţă.

Mai rar a fost folosită în orfevrăria autohtonă *tehnica niello*, tot un procedeu de origine orientală, venit la noi pe linie bizantină, care constă din gravarea motivelor decorative şi apoi umplerea acestora cu o pastă specială, neagră, ce dă efectul unei gravuri.

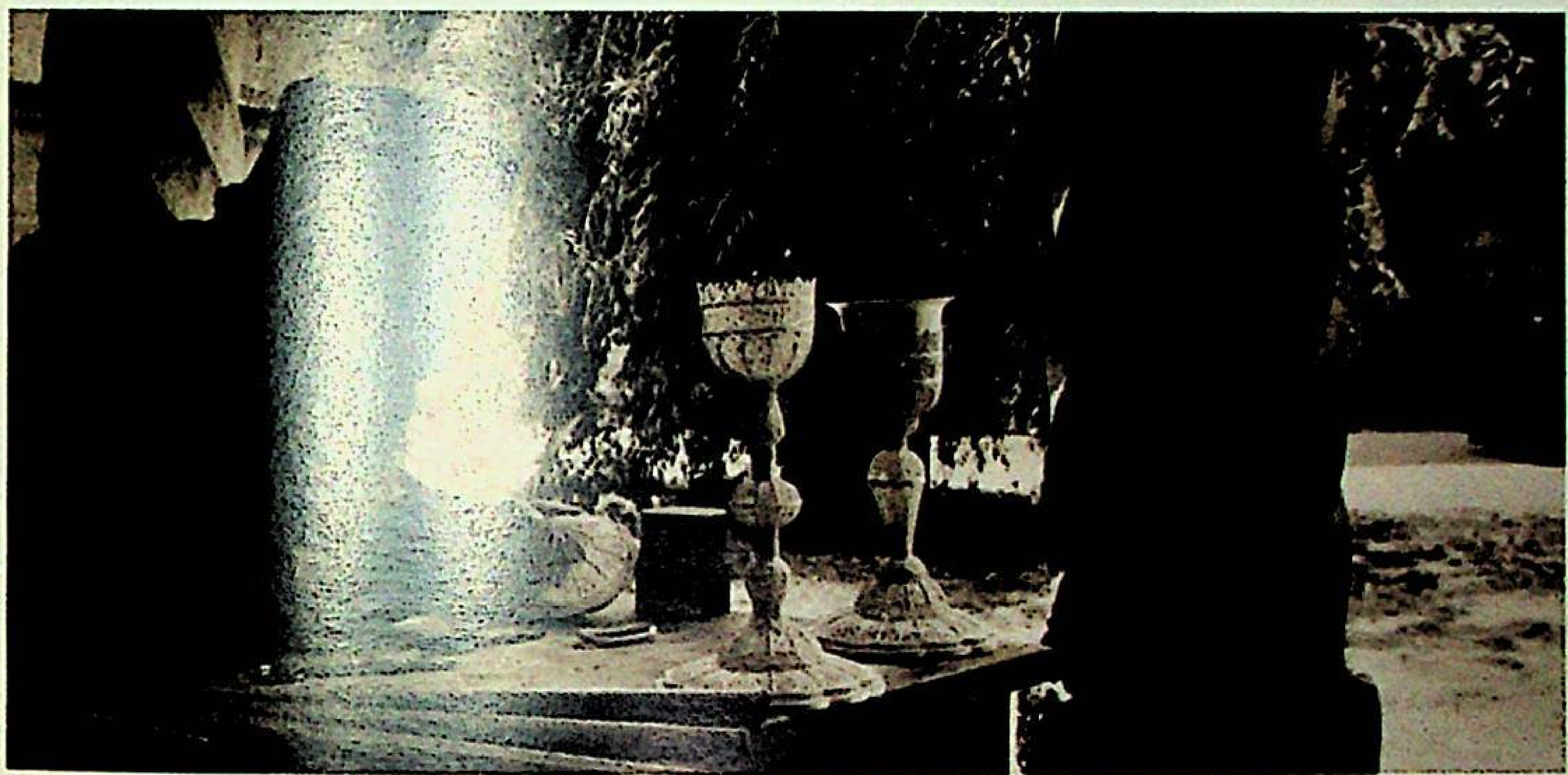

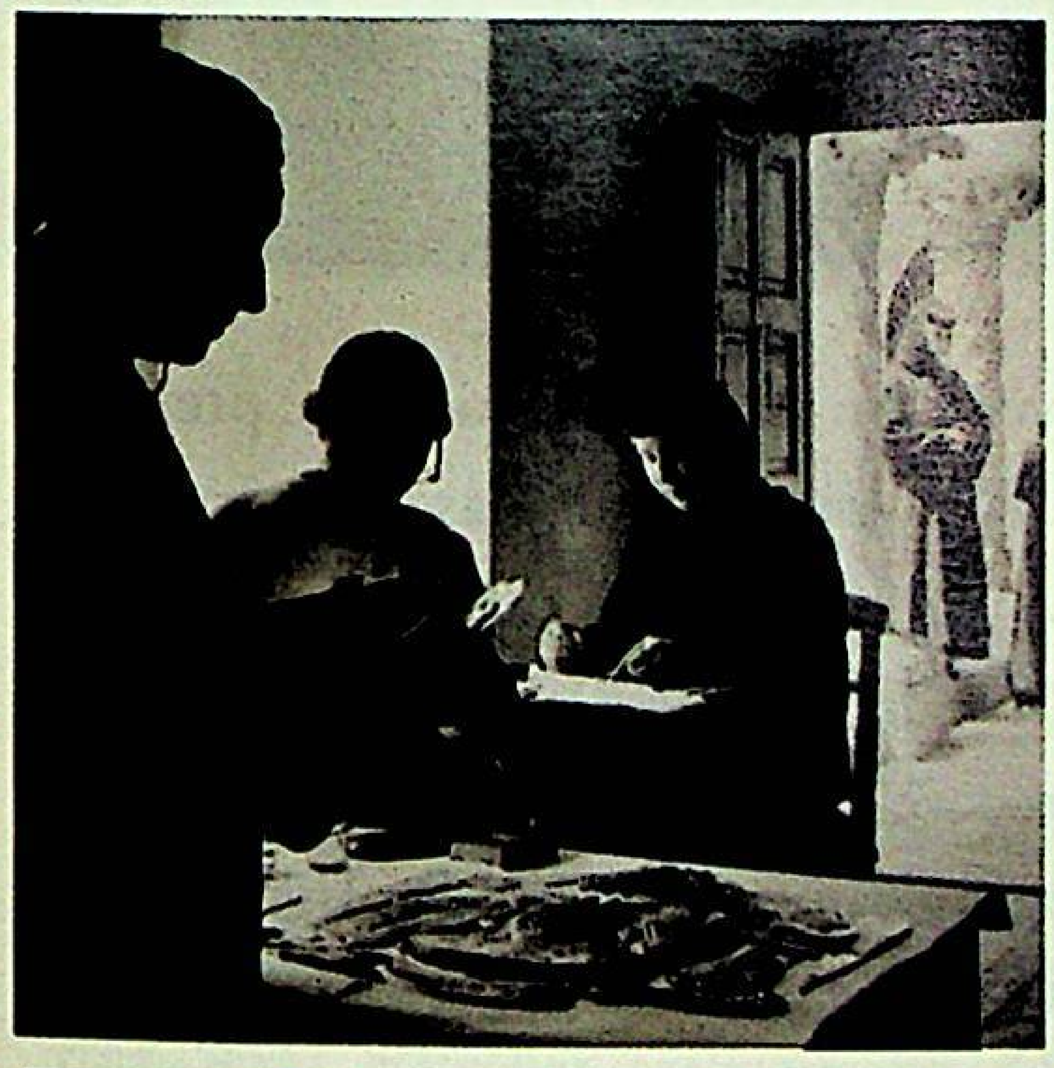
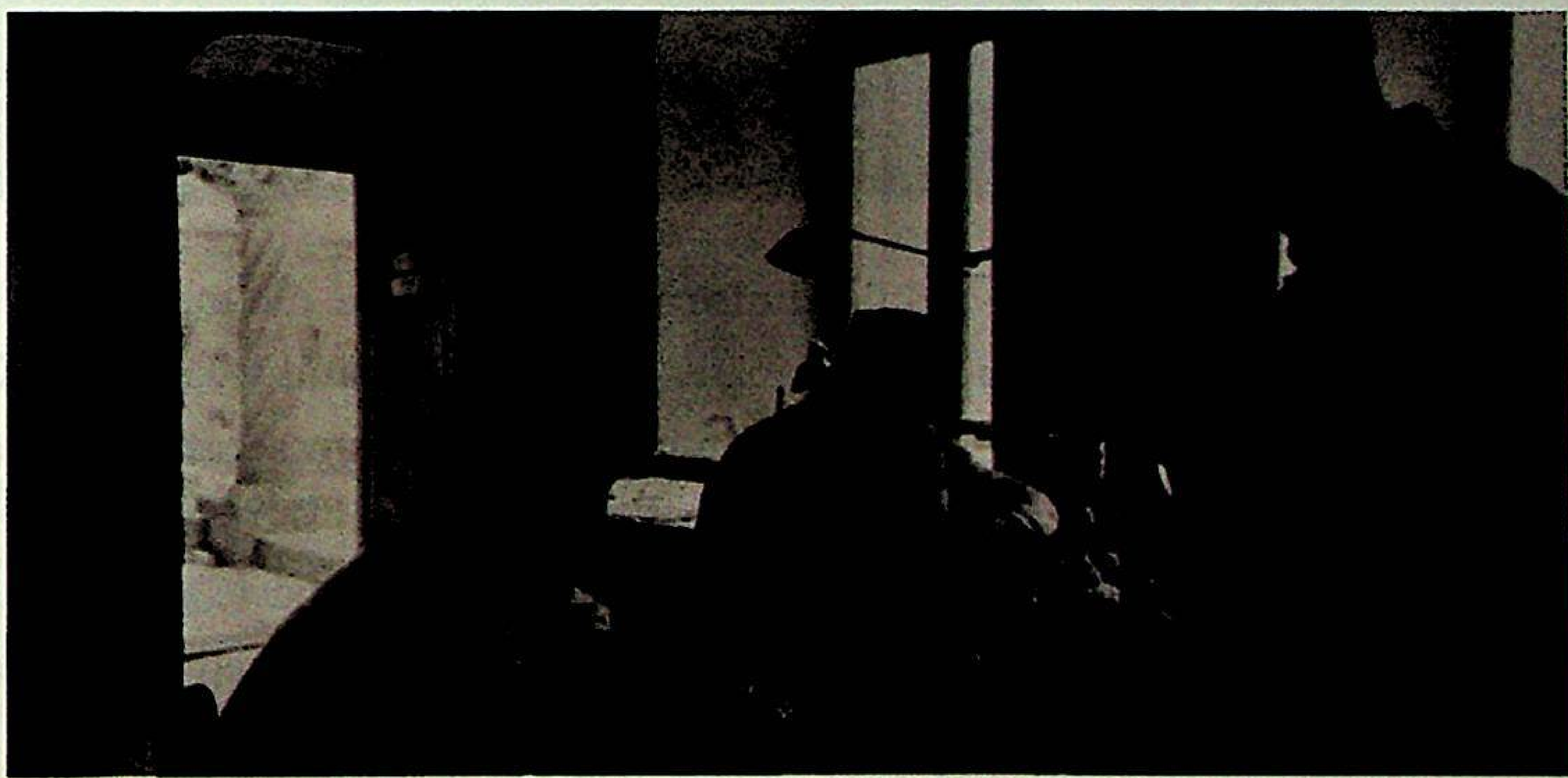
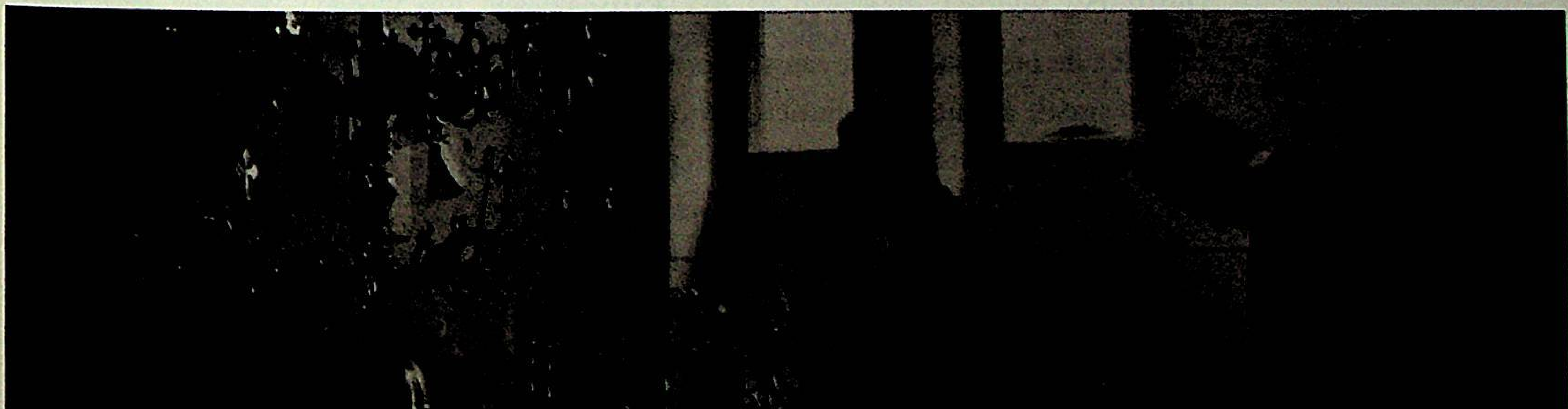
Tehnica „niello”, Pahar, sec. al XVIII-lea

Monahi în atelierele de filigrane, email și argintărie ale Institutului biblic de la mănăstirile Antim, fotografii de epocă (1950)

COLECȚIILE DE ARTĂ BISERICEASCĂ DIN MĂNĂSTIRILE ORTODOXE ROMÂNEȘTI

Dacă la începuturile sale Muzeul era privit ca o simplă colecție de curiozități, astăzi muzeele ocupă un loc foarte important în spațiul cultural și de civilizație al majorității țărilor lumii. Schimbările tot mai rapide în cele mai diverse domenii ale vieții cotidiene determină și un rapid schimb de tehnologii, modele, tipologii, norme de viață și raporturi interumane care conduc, firesc, la înlocuirea instrumentelor de lucru „depășite" cu altele noi „moderne" în conformitate cu evoluția societății; muzeelor le revine astfel onoranta obligație (și responsabilitate) de a păstra, pentru generațiile următoare, mostre ale acestor „trecuturi" care, prin firescul lucrurilor, intră în istorie. Periodic, specialiști din întreaga lume se întâlnesc și stabilesc noile priorități ale timpului curent, în conformitate cu evoluția dinamică a societății. Logica oricărui muzeu modern, contemporan, stă în principiul că un muzeu are menirea de *a forma*, *a specializa* și, nu în ultimul rând, *a diversifica orizontul de pregătire* în context cu noile priorități. Cu alte cuvinte, *Muzeul a devenit un sistem cultural producător de sens*, pornind de la principiul că „nimic nu poate fi considerat valoros sau valorificat dacă, mai întâi, nu a fost înțeles". Pentru aceasta obiectul muzeal („exponatul") trebuie determinat *să comunice*, adică el *să devină un semn*. Despre ce comunică? Despre cele mai importante și semnificative evenimente, fapte (istorice, politice, culturale, religioase, tehnologice, artistice ș.a.m.d.) ale timpului cu care este contemporan. Deci, patrimoniul muzeal („exponatul") nu are valoare decât în raport cu omul și societatea. Un obiect de muzeu trebuie considerat ca fiind *o infimă parte din imensitatea de obiecte similare* (trecute sau prezente), create în timpurile trecute, *devenind deci o mărturie a acelor vremi*.

Patrimoniul religios este și el constituit din astfel de „serii de mărturii", care ne ajută să ne precizăm identitatea spirituală și culturală comparativ cu timpurile trecute, dar și să identificăm izvoarele unor *activități sociale* (învățământ, ajutorarea săracilor ș.a.), *tehnice* (tiparul, industria casnică etc.), *juridice* (primele coduri de legi), *medicale* (spitale, spițerii etc.), *artistice* (arhitectură, pictură, sculptură etc.), în *istoria construcțiilor* (arhitectura monumentelor de cult) și, nu în ultimul rând, în *regulile morale* care au

◄ Coborârea de pe cruce, c. 1521-1523, de la biserica mănăstirii Argeșului, azi în Colecția de Artă Veche Românească, Muzeul Național de Artă al României

guvernat sau trebuie să guverneze existența cotidiană a omului. Cu alte cuvinte, *muzeele religioase trebuie să devină așezăminte de cultură sau, altfel spus, spațiile unde omul ar trebui să sfințească locul.*

Cu aceste precuvântări, să încercăm să identificăm, în spațiul generos al Ortodoxiei românești, care sunt, astăzi, acele „spații în care omul reușește să sfințească locul".

Dacă muzeografia românească beneficiază astăzi de informații consistente referitoare la o istorie a muzeelor de stat din România[1], despre istoricul și despre ființarea unor colecții de obiecte de cult găzduite de bisericile sau mănăstirile ortodoxe, informațiile sunt, până spre secolul al XX-lea, vagi și incerte. Muzeele de stat s-au înființat și și-au desfășurat activitățile specifice pe baza unor înscrisuri oficiale, semnate și datate, ceea ce a permis (sau permite) o urmărire cât mai obiectivă a istoriei și a activității acestora. Prin publicarea inventarelor, a repertoriilor sau a cataloagelor de patrimoniu putem să aflăm, în plus, și despre acele muzee de stat (naționale, județene sau locale) în inventarul cărora se află și o serie de obiecte liturgice (icoane, candele, veșminte, cărți de cult ș.a.). Este evident că, prin natura și destinația lor, majoritatea obiectelor de cult estimate ca bunuri culturale (multe cu valoare de patrimoniu) se află în posesia locașelor de cult ortodoxe (mănăstiri, parohii etc.)[2]. Din păcate, lipsa unui personal calificat în organizarea, din punct de vedere muzeografic, a acestor colecții, face ca, până de curând, să nu putem vorbi de „muzee" sau „colecții" constituite potrivit normelor și standardelor specifice. Înființarea, în anul 2007, a *Centrului pentru Patrimoniul Cultural „Sfântul Constantin Brâncoveanu"*, cu menirea de a forma personal calificat în domeniul patrimoniului cultural bisericesc, a avut drept rezultat calificarea a peste 200 de monahi și monahii din toate eparhiile Bisericii Ortodoxe Române, în domeniul specific al muzeologiei și conservării patrimoniului. Efectele încep să se vadă deja prin faptul, îmbucurător de altfel, că acești absolvenți, conștientizând acum importanța, valoarea și rolul colecțiilor pe care le dețin, au determinat o binevenită inițiativă de organizare și reorganizare a acestora, pe baze noi, științifice.

Încercând totuși, pe baza sumarelor informații de care dispunem, să schițăm un posibil istoric al colecțiilor de artă bisericească din România (cu evidente și asumate lacune, desigur), ar trebui să începem prin a accepta ideea mai sus amintită și anume că, de fapt, orice lăcaș de cult, începând cu cele mai timpurii, însumează, prin specificul său, o colecție de bunuri culturale. Bunuri culturale care, prin vechime, raritate, valoare iconografică, artistică sau documentar-istorică, ar fi putut și pot alcătui patrimoniul unei colecții importante, autonom constituite. Întrucât acestea servesc ceremonialului liturgic, ele nu pot fi, însă, detașate de ansamblul din care fac parte pentru a se constitui în ceea

---

1. A se vedea, în principal, Al. Tzigara-Samurcaș, *Muzeografia românească*, București, 1936; Corina Nicolescu, *Muzeologie generală*, București, 1975; Ioan Opriș, *Istoria muzeelor din România*, București, 1994; Institutul de Memorie Culturală (CIMEC), *Ghidul muzeelor și colecțiilor din România*, București, 2000, [2]2009; Ioan Opriș, *Muzee și colecții din România*, București, 2002; Victor Simion, *Muzeologie generală*, cap. I, București, 2011, la care se adaugă foarte multe monografii, studii și prezentări ale diverselor muzee și colecții din țară.
2. Deși se estimează astăzi că mai bine de 60% din patrimoniul de artă veche (religioasă) românească se află în posesia unităților de cult ortodox din România, totuși aceste colecții sunt vag și nesemnificativ menționate în lucrările de specialitate apărute până în prezent. Autorul acestor rânduri și-a propus realizarea unui Repertoriu-inventar al deținătorilor de bunuri de patrimoniu cultural bisericesc, respectiv al colecțiilor și muzeelor bisericești.

ce în mod curent se numește o „colecție de artă". Din acest motiv obiectiv „colecțiile de artă", în sensul oficial dat acestor inventare de bunuri culturale, s-au constituit aleatoriu, la inițiativa locală a unor deținători cu simțul valorii, care s-au gândit să protejeze (chiar și rudimentar, neștiințific) acele bunuri deținute de locașul de cult, care, odată scoase din folosința liturgică, meritau să fie prezervate pentru valoarea lor specifică.

Este corect să începem prin a menționa, ca o primă și importantă inițiativă menită să salveze acele obiecte de cult deosebit de valoroase, pe cea a domnitorului Alexandru Ioan Cuza, care, prin decretul nr. 1648/23 noiembrie 1860, punea bazele *Muzeului Național de Antichități* în fruntea căruia a fost numit Alexandru Odobescu. În acest muzeu exista și o secție de *artă religioasă*, despre care Alexandu Odobescu scria că este „un focar de lumină și de ușurare a studiului istoriei naționale"[3]. Această secție „ecleziastică" a constituit principalul fond patrimonial (împreună cu cel al Casei Bisericii), pentru viitorul *Muzeu de Artă Religioasă* ce va lua ființă la data de 23 noiembrie 1909, muzeu a cărui conducere a fost încredințată domnilor Ion Kalinderu și Virgil Drăghiceanu[4]. Sediul noului muzeu se va afla în Casa Kretzulescu de pe str. Știrbei Vodă din București. În anul 1946 ia ființă Muzeul Național de Artă și Arheologie, a cărui secție de artă veche românească va constitui baza patrimonială a actualei Secții de Artă veche românească din cadrul *Muzeului Național de Artă al României*.

Revenind la încercarea de a contura, cât de cât, o „istorie" a colecțiilor de obiecte de cult aflate în patrimoniul Bisericii Ortodoxe Române, ne vedem confruntați cu diferite tipuri de dificultăți printre care nu lipsită de importanță este și aceea că, în urma cercetărilor, cele mai multe dintre actualele colecții nu și-au publicat în rezumat un istoric al lor referitor la bunurile de patrimoniu găzduite, la cei care s-au trudit să le înființeze ș.a.m.d. În cazul muzeelor și al colecțiilor de stat o astfel de situație este rezolvată de ani buni, ca o primă și importantă informație despre istoricul și valoarea artistic-științifică a patrimoniului[5]. Este însă îmbucurător că, în ultimii ani, după ce primele promoții de cursanți au absolvit programele Centrului pentru Patrimoniu al Patriarhiei Române, se înregistrează o dorință de mai bună punere în valoare a acestor colecții, conștientizându-se că, așa cum consemna Alexandru Odobescu, aceste colecții sunt „un focar de lumină și de studiu a istoriei naționale"[6].

Cele mai multe dintre actualele colecții de artă bisericească s-au constituit în timp. Este extrem de dificil să stabilim întâietățile acum și în chip obiectiv. Putem, teoretic, să facem referiri la o istorie a arhitecturii și a locașelor de cult ortodox din România, invocând faptul că, așa cum am afirmat și mai sus, acestea au reprezentat în același timp și „gazda" unor obiecte de cult cu valoare (ipotetică) de patrimoniu.

---

3. Ioan Opriș, *Istoria muzeelor...*, p. 43.
4. I. Opriș, *Istoria muzeelor...*, p. 65. Virgil Drăghiceanu va publica și Catalogul acestei colecții, important document științific ce permite identificarea provenienței multora dintre obiectele propriului său inventar.
5. O dovadă a acestui neajuns o arată și faptul că, în *Ghidul muzeelor și colecțiilor din România*, publicat de CIMEC (Institutul de Memorie Culturală al Ministerului Culturii și Patrimoniului), figurează, codificate oficial, doar 53 de colecții de artă religioasă (ortodoxă) din România, multe însă cu informații incomplete referitoare la istoricul, data înființării lor și specificul patrimoniului deținut.
6. Corina Nicolescu, „Al. Odobescu, cel dintâi istoric al artei românești". Apud. I. Opriș, *Istoria muzeelor...*, p. 43.

▲ ➤ *Obiecte de patrimoniu din muzeul mănăstirii Sinaia*

Despre colecțiile cât de cât constituite deținem primele informații abia *de la sfârșitul secolului al XIX-lea*, dar și acestea trebuie supuse unei riguroase verificări documentar-științifice. Sub această rezervă, s-ar părea că cea mai veche colecție de artă bisericească ar aparține *mănăstirii Sinaia*. Primei ctitorii (cea din anii 1690-1695, aparținând spătarului Mihail Cantacuzino, cu pictură realizată de Pârvu Mutu) i s-a adăugat (între anii 1843-1846), noua biserică, precum și reședința de vară a familiei regale. După mutarea familiei regale la Peleș (1882), din inițiativa arhimandritului Nifon, în fosta reședință de vară se va amenaja, începând din *anul 1895 primul muzeu de artă bisericească din România,* muzeu care ajunsese, în anul 1910, la un patrimoniu de peste 700 de piese[7].

Tot din secolul al XIX-lea (probabil spre sfârșit, fără a se putea preciza o dată exactă) ființează și Colecția Protopopiatului Ortodox de la Lugoj[8].

În prima jumătate a secolului al XX-lea remarcăm o primă etapă, notabilă în ceea ce privește dorința de amenajare a unor spații destinate să adăpostească colecții muzeale. Această înmugurire de mici tezaure de bunuri culturale apare mai ales în zone unde au ființat și activat, într-o densitate mai mare, locașe monahale. Astfel, încă din anul 1911 este menționată la Curtea de Argeș cea dintâi capitală a Țării Românești și prima reședință a Mitropoliei

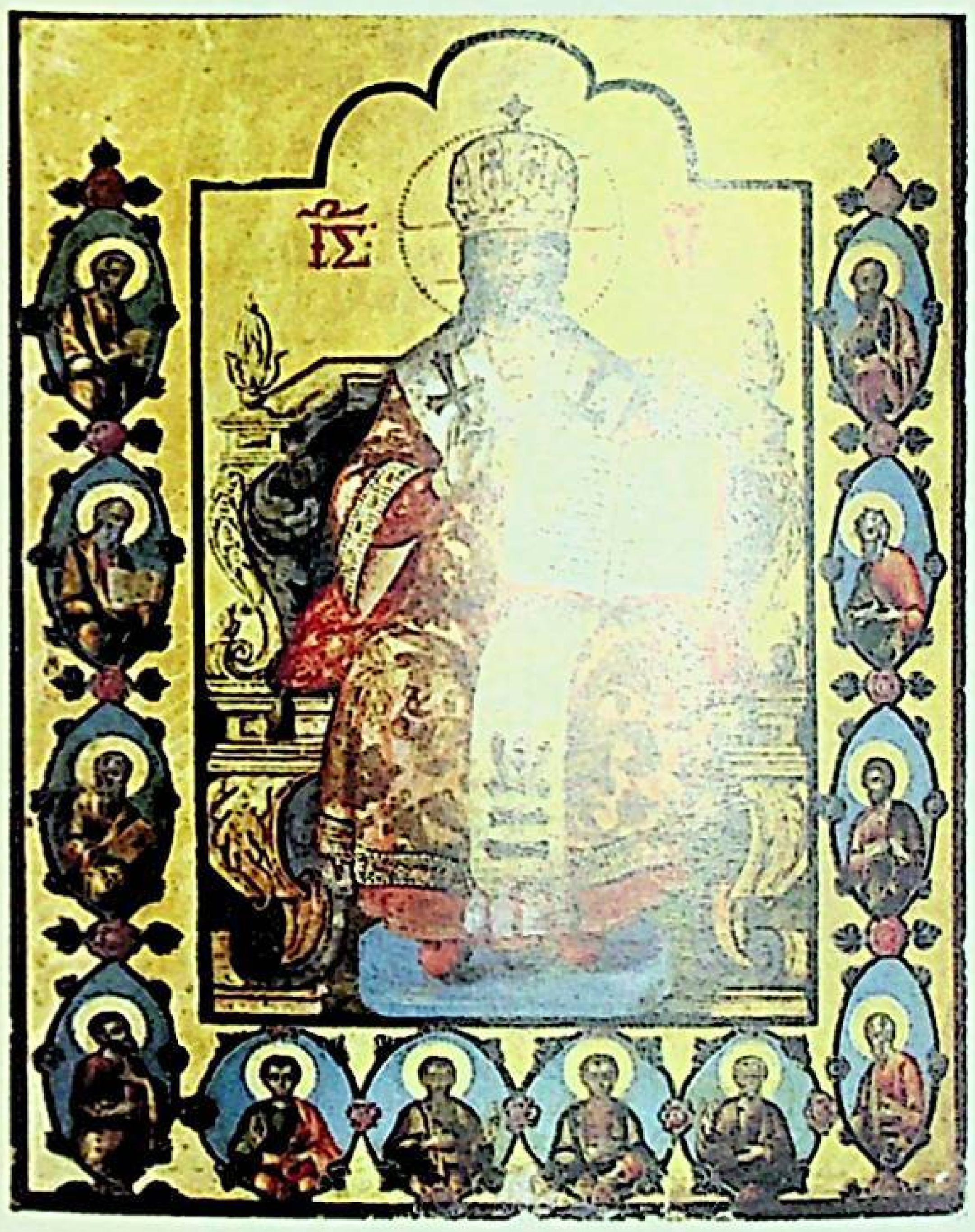
◀ *Primul muzeu de artă bisericească din România amenajat în reședința de vară de la Sinaia a familiei regale, fotografie de epocă*

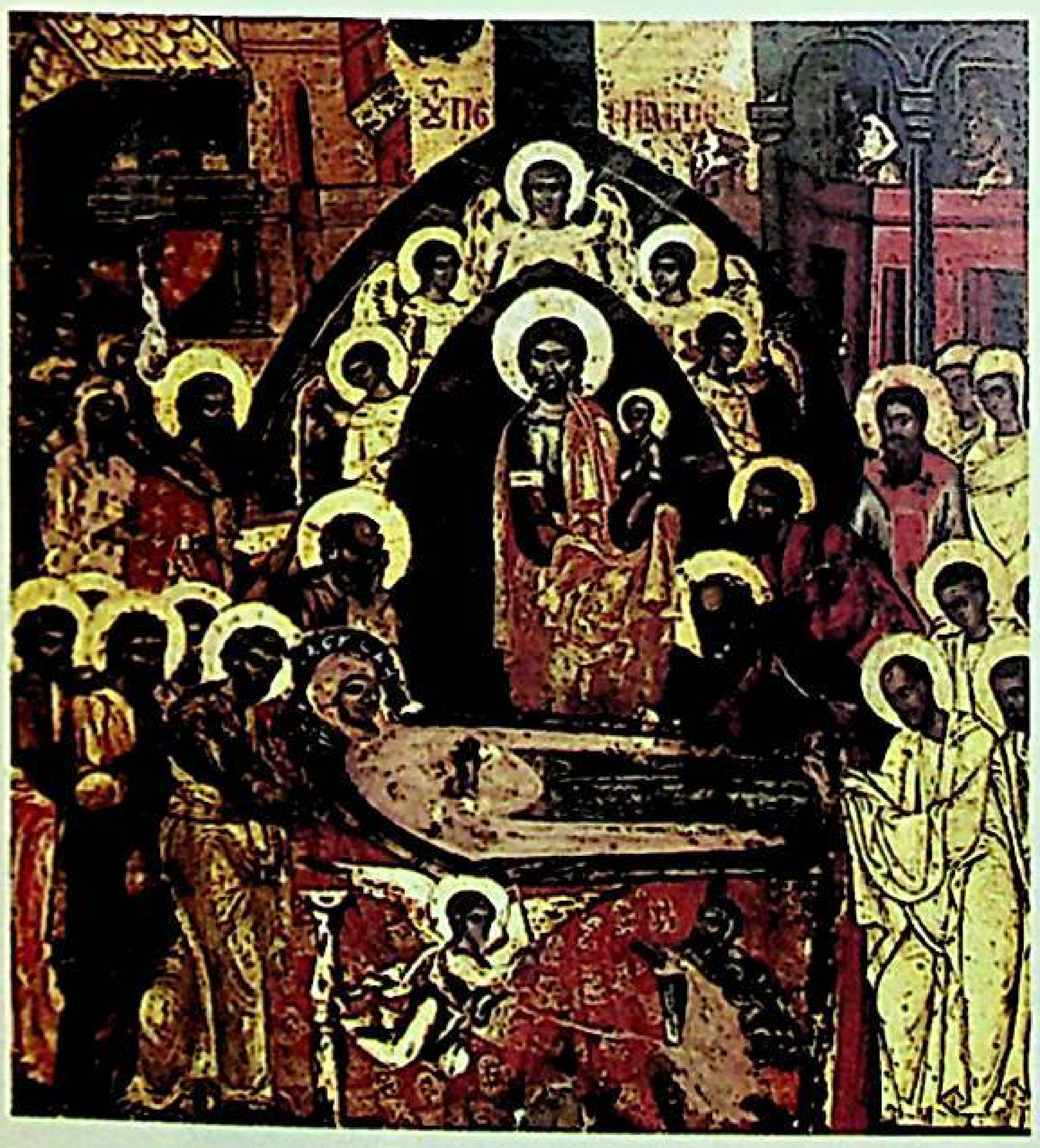
7. I. Opriș, *Istoria muzeelor...*, p. 70.
8. Între anii 1964-1965, de colecție s-a îngrijit protopopul Vasile Țurcanu, iar preotul Vasile Munteanu îi obține, în anul 1984, statutul de colecție publică. I. Opriș, *Muzee și colecții...*, p. 308.

Munteniei (înființată în anul 1359), o Colecție a *mănăstirii Curtea de Argeș*[9], nobila ctitorie din anii 1512-1515 a luminatului Sfânt Voievod Neagoe Basarab, colecție ale cărei obiecte au constituit baza viitorului patrimoniu al *Colecției Episcopiei de la Curtea de Argeș* (ce se va inaugura în anul 1937). Zece ani mai târziu, în anul 1921, vor lua ființă *Colecția Episcopiei Caransebeșului* și *Colecția Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului,* ambele colecții, de rang eparhial, dovadă a interesului Bisericii pentru strângerea, ocrotirea și buna cinstire a acestor mărturii de viață culturală și spirituală a poporului român. Pe valea Oltului, mult vizitata ctitorie a Voievodului Mircea cel Bătrân – *mănăstirea Cozia* (1387-1388), ctitorie de frunte a arhitecturii medievale românești, beneficiază și ea, din anul 1924, de o Colecție de obiecte de artă veche românească de mare însemnătate (situată, actualmente, în aripa de est a mănăstirii, unde găsim o valoroasă colecție de icoane)[10].

▲ *Icoane din patrimoniul muzeal al mănăstirii Cozia, jud. Vâlcea*

9. I. Opriș, *Istoria muzeelor...*, p. 75. 62 de piese din această colecție vor fi transferate, în anul 1917, de către V. Drăghiceanu, la Muzeul Comisiei Monumentelor Istorice din București sau la Muzeul mănăstirii Antim.

10. Cu ceva timp în urmă colecția a fost regândită, dar, dat fiind afluxul mare de vizitatori, atât din țară cât și din străinătate, se cuvine o îmbunătățire a modului de expunere a obiectelor. Colecția beneficiază în prezent și de doi absolvenți ai cursurilor de specializare pentru patrimoniu: pr. Iulian Buchiu și pr. Vasile Luca.

◀ *Deisis, icoană din muzeul mănăstirii Curtea de Argeș*

Munteniei (înființată în anul 1359), o Colecție a *mănăstirii Curtea de Argeș*[9], nobila ctitorie din anii 1512-1515 a luminatului Sfânt Voievod Neagoe Basarab, colecție ale cărei obiecte au constituit baza viitorului patrimoniu al *Colecției Episcopiei de la Curtea de Argeș* (ce se va inaugura în anul 1937). Zece ani mai târziu, în anul 1921, vor lua ființă *Colecția Episcopiei Caransebeșului* și *Colecția Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului și Clujului,* ambele colecții, de rang eparhial, dovadă a interesului Bisericii pentru strângerea, ocrotirea și buna cinstire a acestor mărturii de viață culturală și spirituală a poporului român. Pe valea Oltului, mult vizitata ctitorie a Voievodului Mircea cel Bătrân – *mănăstirea Cozia* (1387-1388), ctitorie de frunte a arhitecturii medievale românești, beneficiază și ea, din anul 1924, de o Colecție de obiecte de artă veche românească de mare însemnătate (situată, actualmente, în aripa de est a mănăstirii, unde găsim o valoroasă colecție de icoane)[10].

Icoane din patrimoniul muzeal al mănăstirii Cozia, jud. Vâlcea

Deisis, icoană din muzeul mănăstirii Curtea de Argeș

9. I. Opriș, *Istoria muzeelor...*, p. 75. 62 de piese din această colecție vor fi transferate, în anul 1917, de către V. Drăghiceanu, la Muzeul Comisiei Monumentelor Istorice din București sau la Muzeul mănăstirii Antim.

10. Cu ceva timp în urmă colecția a fost regândită, dar, dat fiind afluxul mare de vizitatori, atât din țară cât și din străinătate, se cuvine o îmbunătățire a modului de expunere a obiectelor. Colecția beneficiază în prezent și de doi absolvenți ai cursurilor de specializare pentru patrimoniu: pr. Iulian Buchiu și pr. Vasile Luca.

Tot primei jumătăți a secolului al XX-lea îi aparțin importantele colecții înființate *în Moldova*. Cunoscuta ctitorie a Sfântului Voievod Ștefan cel Mare și Sfânt dintre anii 1466-1469, *mănăstirea Putna*, este deținătoarea (încă din anul 1904) a unei foarte valoroase colecții de manuscrise (reprezentativ fiind *Tetraevanghelul* de la Humor, 1473), argintării de cult și, deloc în ultimul rând, broderii religioase (aici se află celebrul acoperământ de mormânt al Mariei de Mangop, 1477, capodoperă a artei de tradiție bizantină). Muzeul mănăstirii (colecția și-a dobândit statutul de *Muzeu*) „bine aranjat și prezentat" de către istoricul Oreste Tafrali (după aprecierile lui Nicolae Iorga)[11], a suferit mai multe reamenajări în secolul al XX-lea: în luna mai 1957, cercetătoarea Teodora Voinescu îi aduce îmbunătățiri importante cu prilejul evenimentelor ce comemorau 500 de ani de la urcarea pe tron a Sfântului Voievod Ștefan cel Mare[12]. Din anul 1969 au loc modificări structurale (arhitect, Cornel Dumitrescu), fiind regândită și modernizată integral expunerea obiectelor din muzeu, care va fi inaugurat în anul 1976. Și la *mănăstirea Neamț*, ctitoria, din anul 1497 a aceluiași Sfânt Voievod Ștefan cel Mare, s-au pus bazele (în anul 1916) unei importante colecții de artă veche românească. Mănăstirea Neamț devenise unul dintre cele mai importante focare de cultură din Moldova (școală de miniaturiști, de caligrafi, sculptori și gravori), dar și un foarte important centru tipografic (tipografie nouă înființată în anul 1807 de către Veniamin Costachi) își ilustrează bogata sa istorie în sălile acestui muzeu, ce cuprinde valori ale artei vechi moldovenești în general[13].

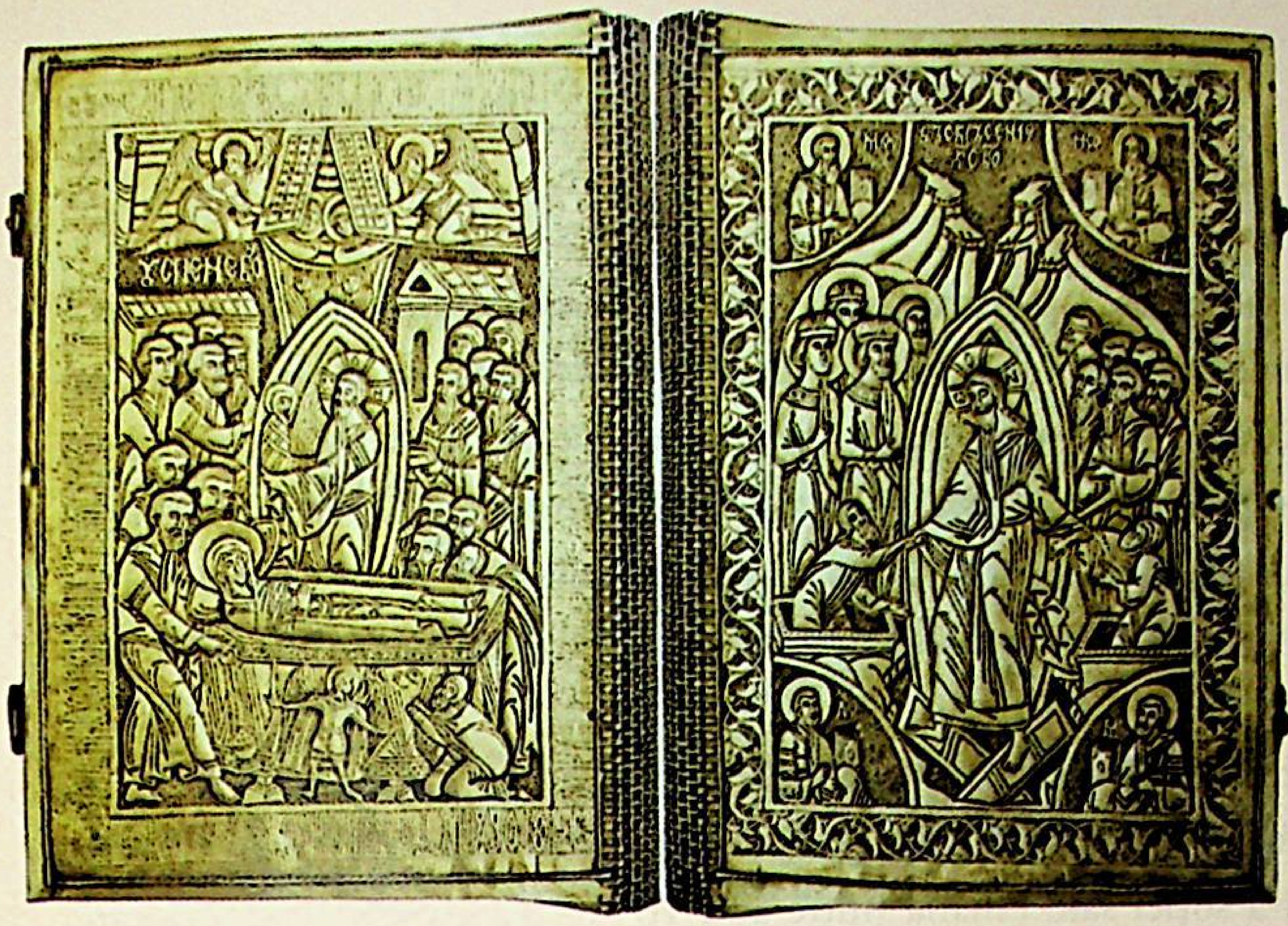
Între anii 1581-1601, cei trei frați Movilești (Ieremia, Simion și Gheorghe, ajuns mitropolit al Sucevei) vor ridica celebrul ansamblu al *mănăstirii Sucevița*, ultimul mare monument reprezentativ al arhitecturii ștefaniene, cu o superbă pictură interioară și exterioară. Era firesc să existe și un „muzeu" pe măsură, înființat în anul 1924[14], în care să se expună, pentru vizitatori, câteva dintre capodoperele artei moldovenești (un epitaf din secolul al XV-lea, ferecături de Evangheliare, precum și celebrele învelitori de mormânt ale lui Ieremia (1606) și Simion Movilă (1609). De atunci colecția a suportat mai multe etape de îmbunătățire a expunerii, cea mai importantă fiind cea actuală care își propune să ilustreze epoca de mare înflorire artistică și culturală din vremea Movileștilor[15].

Tot în anul 1924 s-au pus și bazele Colecției *mănăstirii Dragomirna*[16], un alt unicat al arhitecturii religioase din Moldova, ctitoria eruditului mitropolit cărturar Anastasie Crimca (1602-1609), cel care a pus aici fundamentele unei celebre școli de miniaturiști moldoveni.

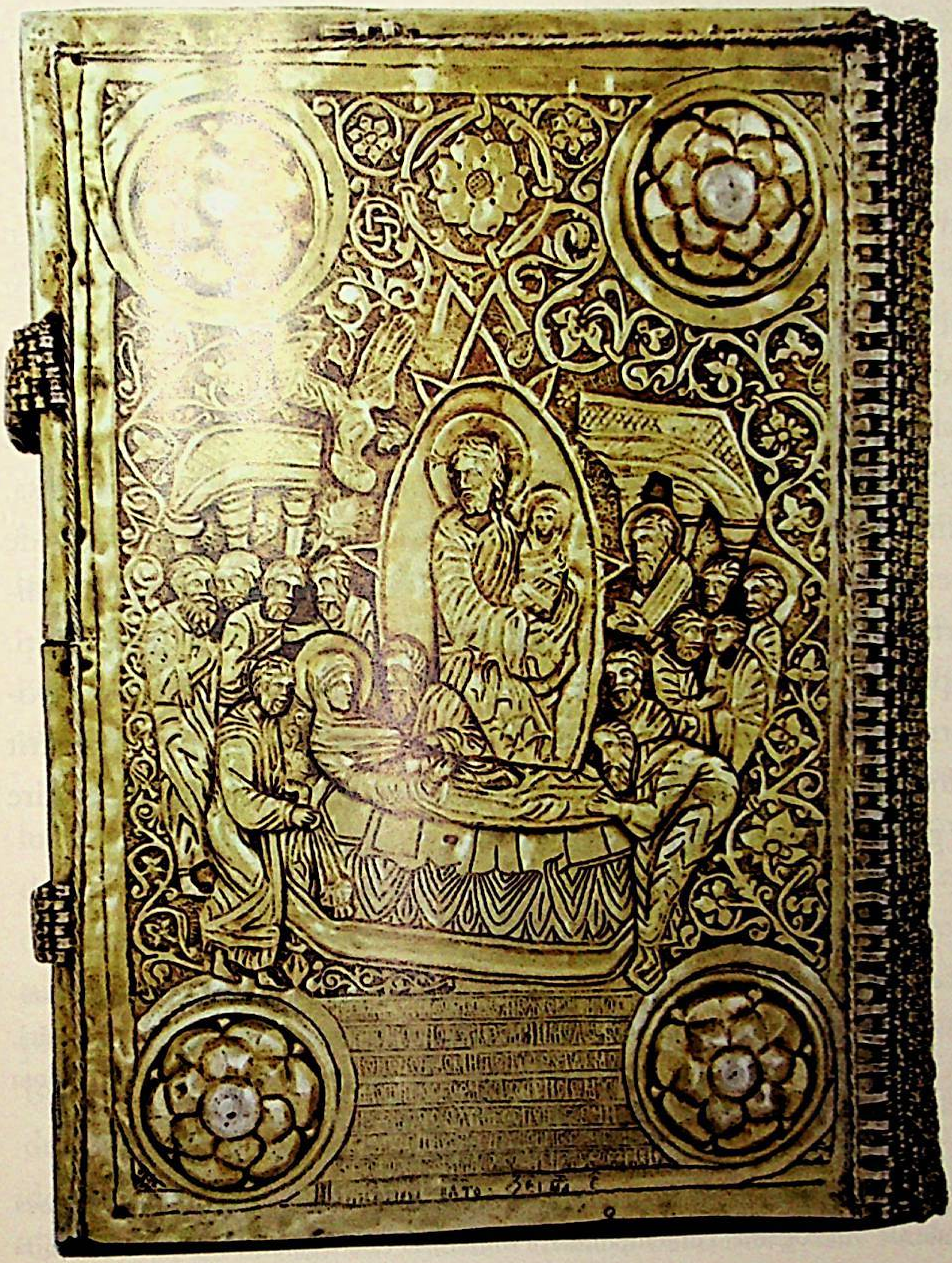
---

11. Citat de Ioan Opriș, *Istoria muzeelor...*, p. 69, nota 51.
12. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 261; I. Opriș, *Istoria muzeelor...*, p. 69. Muzeul mănăstirii Putna beneficiază astăzi de 4 monahi (muzeografi, conservatori) calificați la cursurile de pregătire pentru patrimoniu ale Patriarhiei Române.
13. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 209. Există un proiect de reorganizare fundamentală, pe principii noi, moderne, a acestei colecții, mănăstirea Neamț beneficiind și ea de 4 absolvenți ai programelor de perfecționare în domeniul patrimoniului cultural.
14. I. Opriș, *Muzee și colecții...*, p. 295.
15. Colecția a fost modernizată în anul 1968 (vezi *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 263) și recent în anul 2012. În urma unui amplu proces de reorganizare și modernizare, astăzi ilustrează epoca de mare cultură din vremea Movileștilor. La acest important proces de reorganizare și-au adus contribuția și cele 4 măicuțe care au absolvit cursurile de muzeologie ale Patriarhiei Române.
16. Ioan Opriș, *Muzee și colecții...*, p. 293.

➤ *Tetraevangheliare cu detalii miniaturiste (sec. XV), Cruce ferecată (1695), obiecte de patrimoniu din muzeul mănăstirii Putna*

Din colecție nu puteau să lipsească o parte dintre valoroasele manuscrise miniate, vase și obiecte din metale prețioase (o celebră ferecătură de Evanghelie realizată de nu mai puțin celebrul argintar sucevean Gligorie Moesiu), broderii de epocă, cruci sculptate potrivit tradiției locului, sculptură policromă, icoane moldovenești ș.a. Colecția, reorganizată recent și integral în două încăperi din vechea egumenie, gândită ca o ilustrare a realizărilor mitropolitului Anastasie Crimca, precum și pe cele ale Sfântului Paisie Velicicovski, așteaptă să-și dobândească binemeritatul statut de *Muzeu*[17].

Contemporană cu cele două colecții menționate anterior este și *Colecția mănăstirii Agapia*, organizată în anul 1924 de către I.D. Ștefănescu[18]. Ctitoria hatmanului Gavriil, fratele lui Vasile Lupu și a soției sale Liliana (între anii 1644-1647), mănăstirea, a cărei biserică a fost pictată între anii 1858-1860 de către Nicolae Grigorescu, găzduiește, într-un spațiu generos, o bogată colecție de icoane, cruci, broderii liturgice ș.a. Reorganizată în anul 1962[19], colecția se află în prezent într-un amplu proces de regândire muzeografică, potrivit cerințelor moderne.

Rămânând tot în zona Moldovei, vom consemna, de asemenea, existența unei colecții de artă bisericească în incinta mănăstirii Bistrița-Neamț (colecție constituită din anul 1932), locaș mănăstiresc ctitorit de către Alexandru cel Bun (înainte de anul 1407), dar refăcut integral în anul 1554 de către Alexandru Lăpușneanu. Actualmente, colecția, reorganizată nu demult, este găzduită de Casa domnească din incinta mănăstirii, refăcută, desigur, în stilul specific al arhitecturii locale. Mănăstirea Moldovița, ctitorită în anul 1532 de Voievodul Petru Rareș, celebră prin pictura sa realizată de Toma din Suceava și echipa sa, beneficiază de o consistentă colecție (menționată în anul 1934)[20]. Aflată într-un proces de reorganizare (cea mai recentă datează din anul 2012), colecția este adăpostită astăzi în clisiarnița mănăstirii, construită, între anii 1610-1622, de către episcopul Efrem de Rădăuți, pe ruinele fostelor chilii, pentru a adăposti odoarele bisericii (printre altele și Jilțul voievodului Petru Rareș) și pentru organizarea unei școli de copiști[21]. Maicile, care s-au pregătit în programele de punere în valoare a patrimoniului cultural, au realizat deja o îmbunătățire a expunerii colecției, care găzduiește un patrimoniu extrem de valoros.

---

17. Starețul Ipolit Vorobchievici descrie (1905) vechea egumenie (CIMEC – *Muzee și colecții...*). O primă reorganizare a avut loc în anul 1966, cea mai recentă datând din anul 2008. (*Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 257). Și aici, ca și în cazul altor colecții înscrise în importante programe de reorganizare și modernizare, trebuie remarcată dorința mănăstirii de a-și forma specialiști și de a-i implica în ocrotirea și modernizarea colecției deținute.

18. I. Opriș, *Muzee și colecții...*, p. 226.

19. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 204. Este foarte important ca reorganizarea colecțiilor de artă bisericească să respecte principiile fundamentale ale muzeografiei contemporane. Primordială este regândirea tematică, menită să pună în evidență, pentru vizitatori, specificul și particularitățile colecției respective, adică să o personalizeze. Din păcate, majoritatea colecțiilor, organizate după vechile principii, seamănă izbitor între ele (similitudine datorată în parte și naturii patrimoniului), neputându-se diferenția prin elemente de particularitate.

20. Ioan Opriș, *Muzee și colecții...*, p. 293. Monument înscris pe lista UNESCO.

21. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 264, menționează anul 1966 ca „an de înființare"; de fapt acesta este anul în care colecția a fost reorganizată. În deceniile 6 și 7 ale secolului al XX-lea multe dintre colecțiile mai vechi care se aflau într-o stare necorespunzătoare de depozitare și de organizare, au fost regândite din punct de vedere muzeografic (sisteme de iluminat, mobilier, organizarea expunerii obiectelor etc.), motiv pentru care acestea figurează, în unele evidențe, ca „înființate" în anii respectivi. În ultimii ani, mai multe colecții mănăstirești se află într-un proces fundamental de regândire muzeografică (schimbări de mobilier, iluminat, panotare expozițională, măsuri de protecție și conservare ș.a.).

Un eveniment important pentru istoria muzeelor de artă bisericească din România va avea loc în anul 1931. Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române a hotărât ca în fiecare eparhie să se înfiinţeze câte un muzeu „unde să se păstreze cele mai de preţ obiecte, ferindu-le astfel de înstrăinare şi prefacere"[22]. Efectul acestei importante hotărâri se va concretiza, în anii următori, prin înfiinţarea mai multor colecţii puse sub patronajul eparhiilor respective, fapt care s-a bucurat de efecte benefice asupra bunurilor culturale ferite în acest fel de risipire şi degradare.

În anul 1932, Departamentul Cultelor, prin dl Emanoil Bucuţa, a solicitat unui număr de 71 de localităţi, o situaţie a muzeelor şi colecţiilor existente, situaţie în care se cerea şi precizarea anului de înfiinţare[23]. Patru ani mai târziu, în anul 1936, Alexandru Tzigara-Samurcaş întocmea o amplă situaţie statistică a muzeelor din România, menţionând, spre exemplu, la capitolul „Muzee mitropolitane", muzeele de la Mitropoliile din Sibiu, Oradea, Cluj, Timişoara, la capitolul „Muzee episcopale", pe cele de la Râmnicu Vâlcea şi Curtea de Argeş, iar la capitolul „Muzee mănăstireşti", pe cele ale mănăstirilor de la Suceava, Putna şi Suceviţa[24]. Nicolae Iorga menţiona, de asemenea, în anul 1938, colecţia înfiinţată în anul 1916 la Brebu-Prahova de către preotul Vasile Nicolau, colecţia bisericii Popăuţi – Botoşani, constituită din iniţiativa părintelui econom A. Simionescu, precum şi colecţiile de la mănăstirea Hodoş Bodrog (Timiş), sau pe cea din incinta Seminarului „Sfântul Nicolae" din Râmnicu Vâlcea[25].

Nu trebuie omisă din această enumerare înfiinţarea, în anul 1933, a *Muzeului Primei Şcoli Româneşti din Scheii Braşovului* (reorganizat în anul 1964). Găzduită în clădirea unei vechi şcoli româneşti de la sfârşitul secolului al XVI-lea, colecţia, de referinţă pentru viaţa religioasă şi pentru istoria culturii româneşti din Transilvania, deţine valori de excepţie, care fac parte astăzi din patrimoniul cultural naţional.

Colecţia *mănăstirii ortodoxe Dealu-Aninoasa* se înscrie într-un ansamblu mănăstiresc ctitorit de către Radu cel Mare între anii 1499-1501. A fost constituită în anul 1935 şi deţine un important patrimoniu de artă veche românească.

Referitor la patrimoniul deţinut de unele colecţii mănăstireşti până în preajma Primului Război Mondial, este interesant să reconstituim, chiar şi aproximativ, inventarele acestor deţinători, bazându-ne pe bunurile care au fost trimise la Moscova, în anul 1917, spre a fi ocrotite de posibilele pierderi de război. Din acest grup de obiecte o însemnată parte a provenit de la bisericile şi mănăstirile ortodoxe din ţară. Astfel, de la mănăstirea Slatina-Suceava au plecat 16 piese, de la mănăstirea Agapia – 12, de la mănăstirea Neamţ – 15, de la mănăstirea Bistriţa-Neamţ – 24, de la mănăstirea „Sfinţii Trei Ierarhi" din Iaşi – 16 piese, iar 95 de piese de la Mitropolia Moldovei; apoi, de la mănăstirea Arnota – 5, de la mănăstirea Tismana – 8, de la mănăstirea Dintr-un Lemn - 6, de la mănăstirea Surpatele, una singură, de la mănăstirea Cozia – 9, de la biserica „Sfânta Cuvioasă Paraschiva" din Râmnicu Vâlcea una singură, iar 75 de la Episcopia Râmnicului. O parte dintre acestea au revenit în ţară în anul 1956, odată cu acţiunea „Tezaurul restituit"[26].

---

22. I. Opriş, *Istoria muzeelor...*, p. 70.
23. I. Opriş, *Istoria muzeelor...*, p. 31.
24. I. Opriş, *Istoria muzeelor...*, p. 32.
25. I. Opriş, *Istoria muzeelor...*, p. 70. Se face precizarea că, în anul 1932, colecţia de la Brebu (ce conţinea îndeosebi artefacte arheologice, etnografice şi geologice) avea în inventar un număr de 3.500 de piese.
26. I. Opriş, *Istoria muzeelor...*, p. 14 şi nota 19.

▲▶ *Icoane din patrimoniul muzeal al mănăstirii Dealu de lângă Târgoviște*

Datele menționare relevă informații concludente din care putem aprecia, nu doar „cantitativ", importanța patrimoniului acestor colecții, dar și calitativ, în sensul componentei valorice și al importanței pe care aceste bunuri o aveau pentru tezaurul național, din moment ce au fost trimise spre adăpostire la Moscova.

Perioada plină de frământări din preajma, din timpul și apoi, după cel de-al Doilea Război Mondial nu a îngăduit activități ctitoricești în ceea ce privește colecțiile de artă bisericească. Cu toate acestea, prin ostenirea unor slujitori cu bună credință și dăruire, în unele locuri se reușește câte o schimbare la față a unor mai vechi colecții care fuseseră amenajate după posibilitățile și principiile unei muzeografii vădit depășite. În anul 1949, la Ministerul Artelor se înregistrau, printre muzeele și colecțiile din subordinea Ministerului Cultelor aparținând cultului ortodox, următoarele: *Muzeul bisericii „Sfântul Nicolae" din Popăuți* - Botoșani, *Muzeul Episcopiei Hușilor, Muzeul mănăstirii Negru-Vodă* din Câmpulung-Muscel, *Muzeul Religios de la Fundeni, Muzeul mănăstirii Sinaia, Muzeul de artă religioasă Văleni*[27].

Deși, în mod cert, *mănăstirea Hurezi* beneficiase, în anii anteriori, de o colecție importantă, abia în anul 1952 este menționată o primă reorganizare a valoroasei colecții a acestei mănăstiri[28]. Acest excepțional ansamblu monastic (înscris pe Lista Patrimoniului Mondial în anul 1993), ctitorie a membrilor familiei Sfântului Voievod Martir Brâncoveanu între anii 1690-1697, a reprezentat pentru istoria artei vechi românești o adevărată școală (de pictură, sculptură în lemn și piatră, carte veche românească ș.a.), pe care colecția o ilustrează cu prisosință. Se impunea deci o reamenajare a mai vechilor spații de expunere, cu atât mai mult cu cât ansamblul de la Hurezi era (și a rămas) unul dintre cele mai vizitate ansambluri monahale din România[29].

Din deceniile 4 și 5 ale secolului al XX-lea deținem prea puține informații concrete legate de înființarea de noi colecții muzeale pe lângă locașele de cult ortodoxe. A urmat apoi și începutul unei perioade dificile pentru viața bisericească din România, noul regim politic comunist totalitar neagreând „propaganda mistică" pusă pe seama Bisericii. Decretul nr. 410/1959, care a condus la desființarea unui mare număr de locașe de cult mănăstirești, a stopat, pentru multă vreme, orice inițiativă în domeniul organizării sau reorganizării unor muzee în asemenea incinte. Cu toate oprelițtile puse în fața Bisericii, ierarhii acesteia găsesc, totuși, mijloace pentru a aduna și a reamenaja mai vechi spații de colecții sau a pune bazele unor colecții noi, mai mari sau mai mici, dar nu lipsite de importanță.

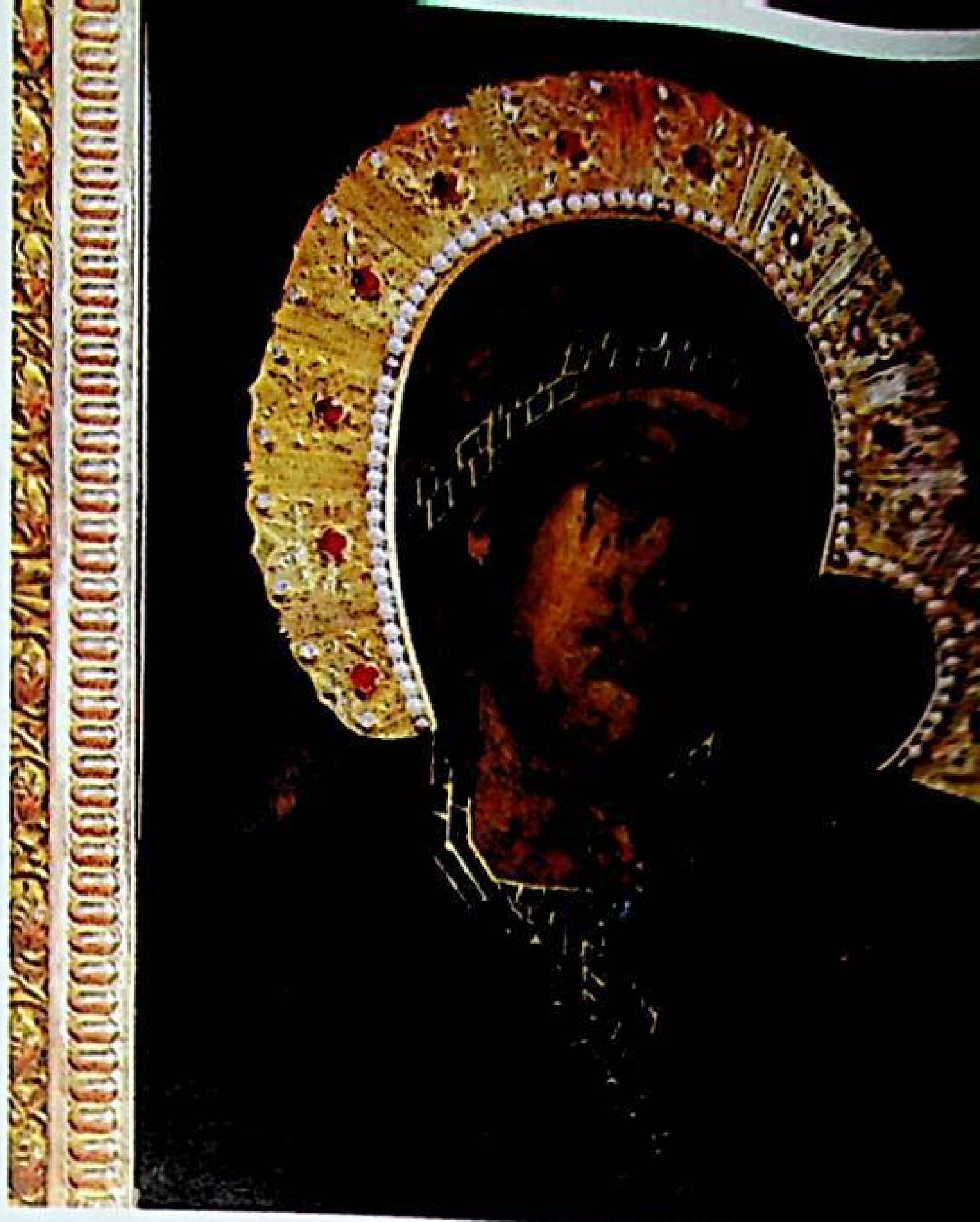
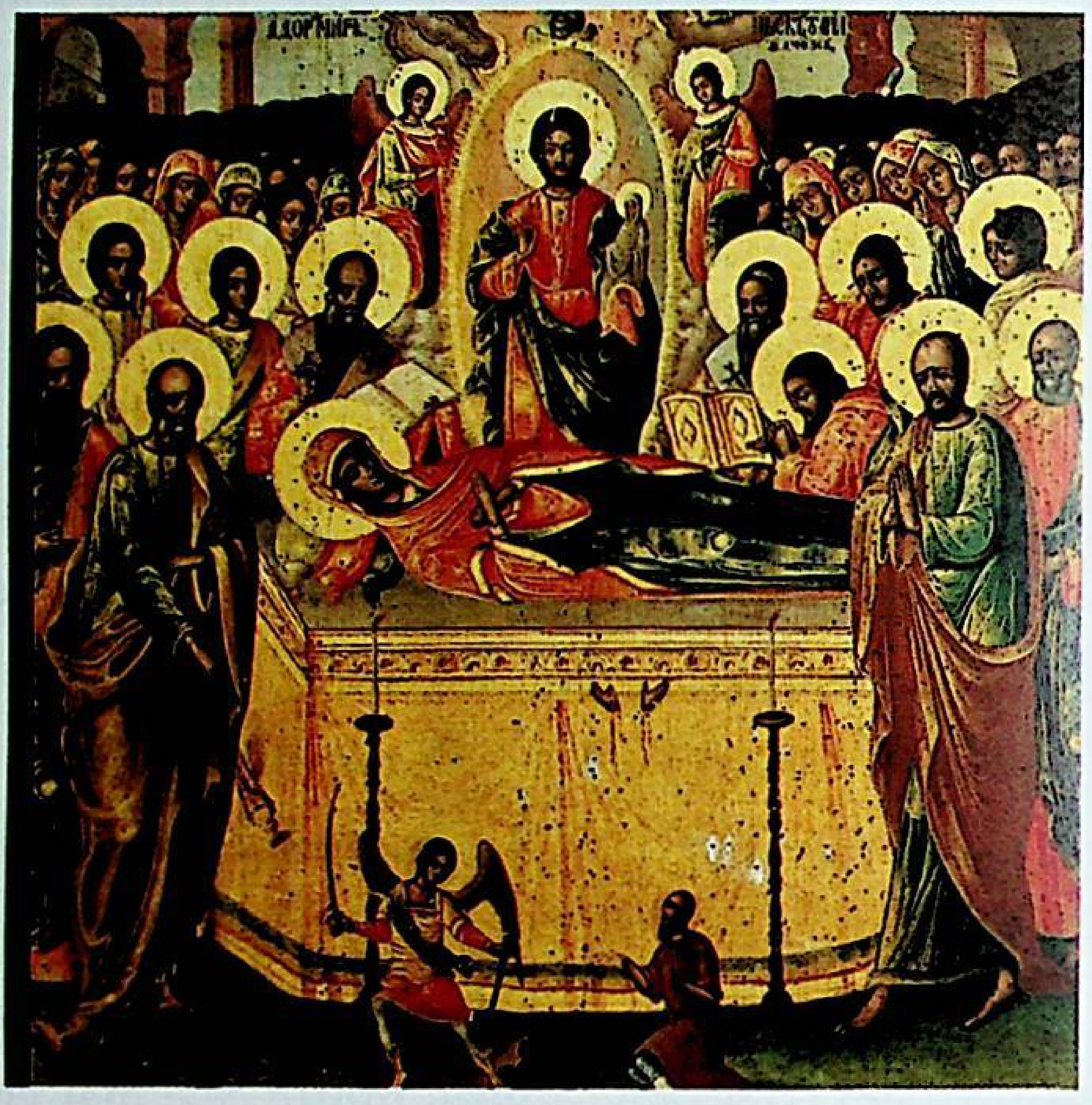
Astfel, în a doua jumătate a secolului al XX-lea sunt inițiate, treptat, acțiuni de reparare sau de restaurare a unor mai vechi locașe de cult și, totodată, de îmbunătățire și modernizare – potrivit cerințelor vremii, a unor spații care găzduiau colecții strânse anterior și ocrotite de către iubitorii de bine și de frumos.

---

27. I. Opriș, *Istoria muzeelor...*, p. 64
28. I. Opriș, *Muzee și colecții...*, p. 330.
29. În anii '70, sub îndrumarea reputatei specialiste Corina Nicolescu, colecția a fost fundamental reorganizată, schimbându-se vitrinele, panotarea, iluminatul ș.a.m.d. În prezent se intenționează să se înceapă un amplu program de organizare a muzeului, potrivit unei gândiri muzeografice noi, contemporane. Mănăstirea Hurezi beneficiază și ea, astăzi, de un grup de maici, care s-au specializat în problemele de muzeologie și conservare, la fel ca și alte peste 50 de unități de cult din țară.

◄ *Cruce de masă din patrimoniul muzeal al mănăstirii Dealu de lângă Târgoviște*

Icoane și obiecte bisericești de patrimoniu din muzeele mănăstirilor Ghighiu (sus), Țigănești (dreapta) și Pasărea (dreapta jos)

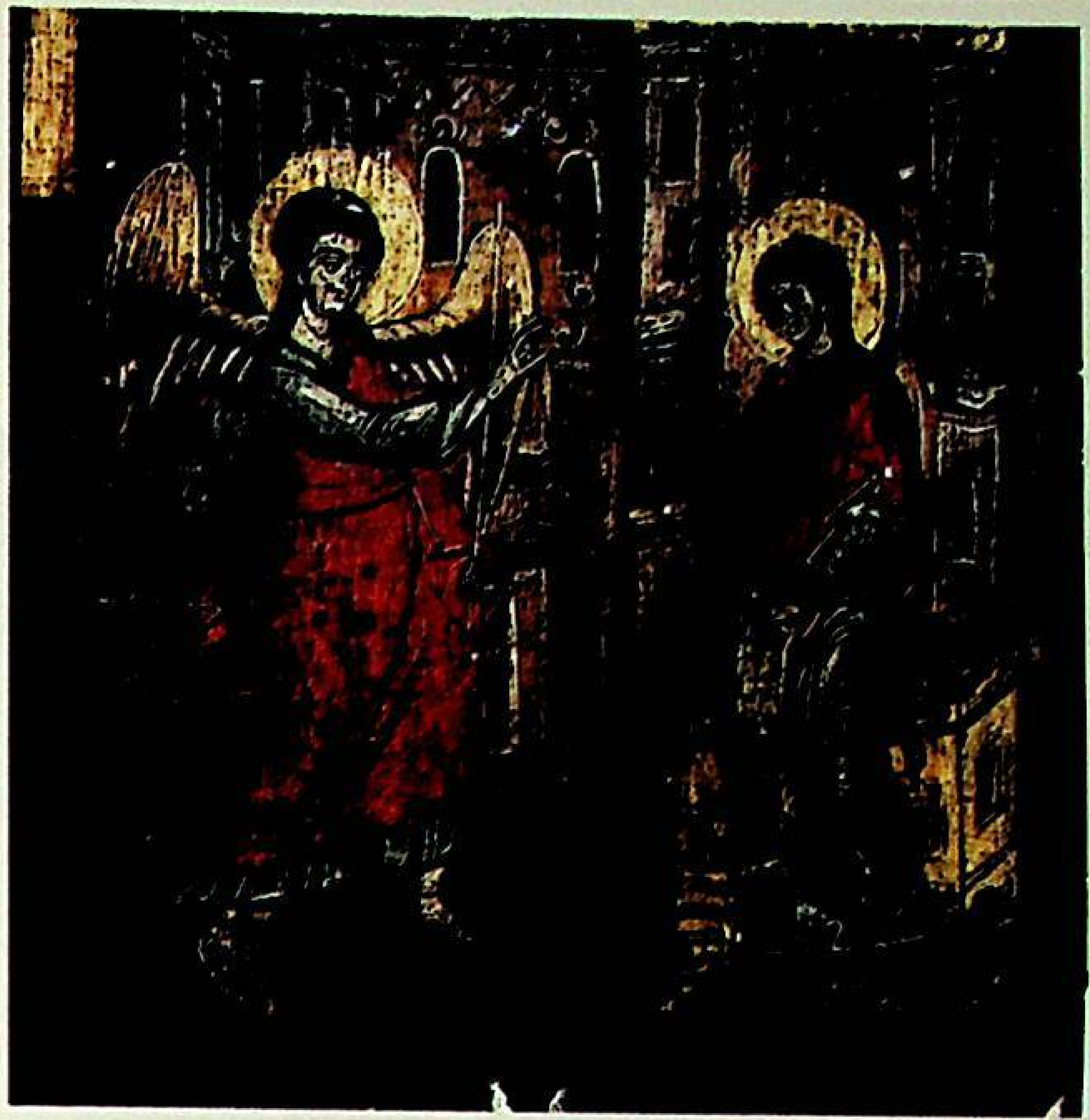
Seria o deschide *mănăstirea Suzana* – Prahova (biserica nouă, înființată între anii 1880-1882), unde, din 1960, s-au pus bazele unei colecții de obiecte bisericești; doi ani mai târziu, în anul 1962, același eveniment se va petrece și la cunoscuta *mănăstire Ghighiu* (zidită din nou între anii 1858-1866), unde se află și o vestită icoană făcătoare de minuni a Maicii Domnului[30]. Nu departe de mănăstirea Ghighiu se află un alt frumos ansamblu monahal, *mănăstirea Țigănești* (1812), gazda unei interesante colecții organizată în anul 1967. Aici funcționează, încă din anul 1923, un important atelier de țesătorie și broderie. Tot în anul 1967 s-a organizat și colecția de la *mănăstirea Pasărea,* colecție care a fost supusă unor înnoiri în perioada cuprinsă între anii 1991-1993.

În zona de Vest a țării, lângă Arad, într-o clădire datând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, aparținând *mănăstirii Gai,* s-a amenajat, în anul 1964, o colecție de bunuri culturale, cuprinzând lucrări semnate de cunoscutul pictor bănățean Ștefan Tenețchi. Tot în zona Banatului, la Timișoara de astă dată, a fost amenajată, în subsolul Catedralei Mitropolitane, ridicată între anii 1936-1946, o foarte interesantă colecție de artă religioasă inaugurată în anul 1968[31].

---

30. Ambele mănăstiri beneficiază de absolvente ale cursurilor de formare pentru patrimoniu, care, în baza unor proiecte noi, au reorganizat aceste colecții în anii din urmă. Muzeul mănăstirii Ghighiu-Prahova a fost reorganizat între anii 2007 și 2011 prin grija maicii stareţe Lavrentia Zainea.

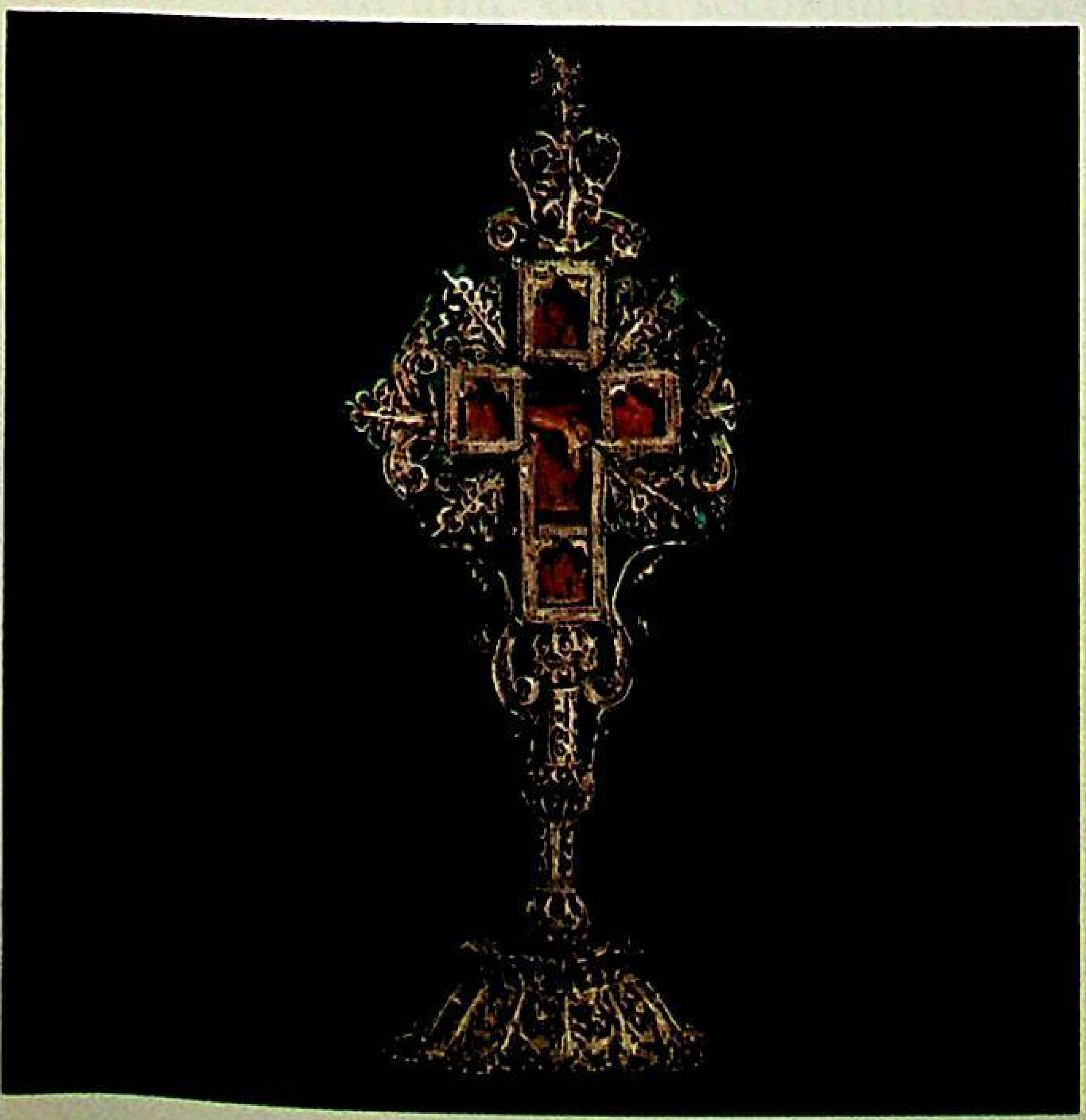
31. Și aici, ca și în cazul altor colecții, deja menționate sau care vor fi menționate pe parcurs – s-au realizat, în ultimii ani, îmbunătățiri ale organizării și expunerii patrimoniului prin grija persoanelor calificate în cadrul programelor Centrului de pregătire al Patriarhiei Române.

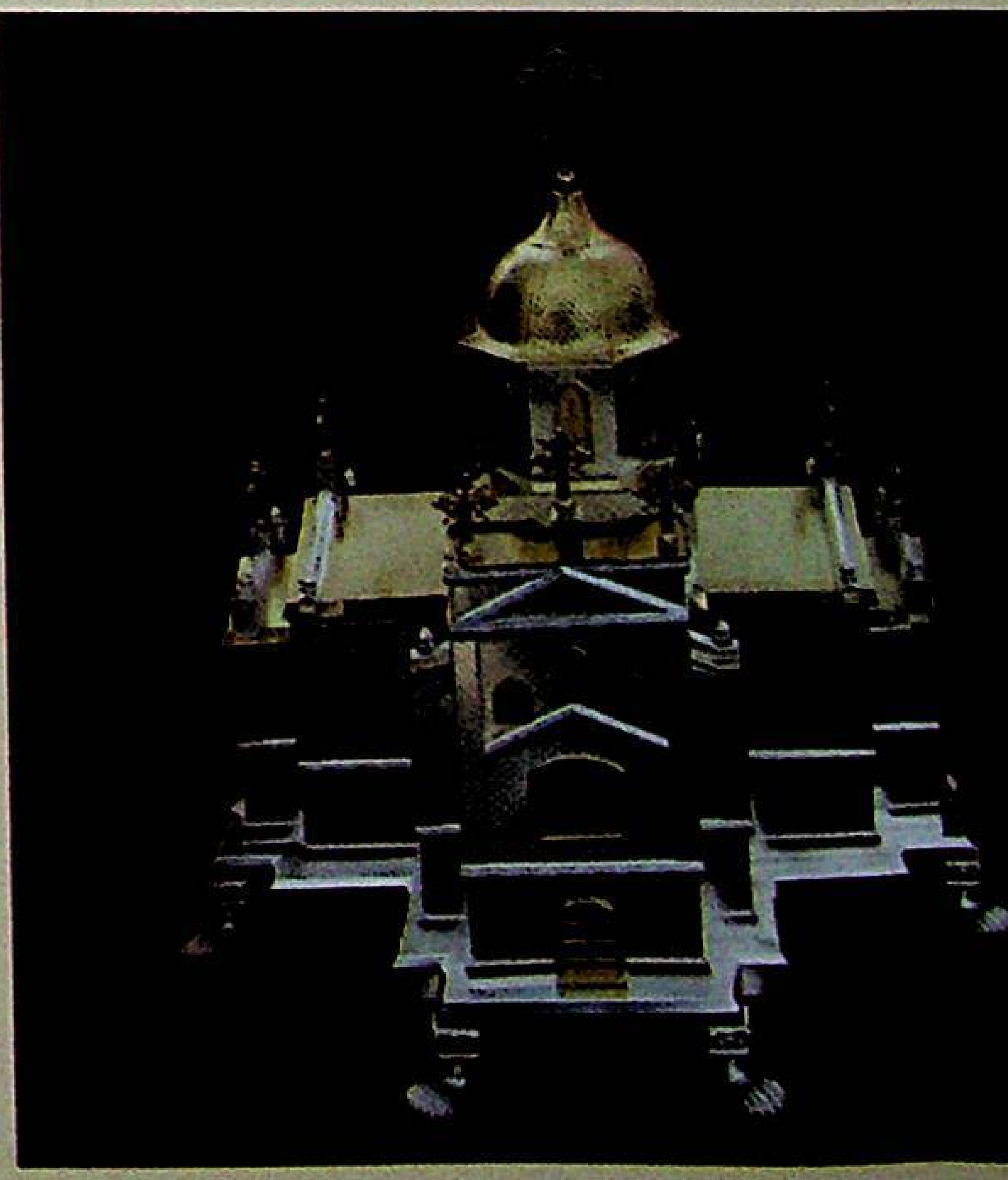

Urcând spre zona centrală a Transilvaniei și poposind la unul dintre cele mai vechi locașe de cult ortodox din zonă, *mănăstirea Râmeț*, întemeiată către sfârșitul secolului al XIV-lea, găsim în clădirea vechiului arhondaric, ce datează din secolul al XVI-lea[32], un foarte cochet muzeu organizat în anul 1968 (prin grija părintelui Dometie Manolache), cu exponate ce ilustrează viața religioasă și pe cea a locuitorilor din această zonă. Nu departe de Sibiu, la Sibiel, poposim la colecția adunată prin strădania preotului Zosim Oancea, deschisă vizitatorilor începând din anul 1969, dar recent reamenajată în noua clădire din curtea bisericii[33].

În apropiere de Sibiu, la *Săliște*, s-a inaugurat cu aproape un secol în urmă colecția muzeului parohial distribuită, pe teme distincte, în 4 săli: o colecție valoroasă de icoane (pe lemn și pe sticlă), diverse obiecte de cult și de etnografie specifice zonei și, nu în ultimul rând, o „Sală a personalităților Săliștei", unde se află expusă și o „Carte de aur" datând din anul 1911 în care se găsesc semnături ale familiei regale și ale altor demnitari care au poposit în muzeu.

În Moldova, pe locul unei mai vechi sihăstrii din anul 1785 se va ridica, în anul 1808, biserica „Adormirea Maicii Domnului" de la *Văratec*. Aici se vor înființa celebrele sale ateliere de covoare și broderie bisericească, iar din anul 1961, o colecție de obiectele de cult pe care mănăstirea le avea în patrimoniu (icoane vechi din secolele XV-XVIII, manuscrise, broderii, veșminte liturgice ș.a.m.d.).

În Dobrogea, în zona Tulcei, în frumosul ansamblu monahal al *mănăstirii Celic Dere*, datând din secolul al XIX-lea, a fost amenajată, în anul 1967, o bogată colecție de obiecte care ilustrează aspecte ale vieții monahale, îndeosebi din Dobrogea. Un alt mare ansamblu monahal din zona Dobrogei – *mănăstirea Cocoș*, ridicat între anii 1832-1835, adăpostește, în cadrul colecției sale de artă înființată în anul 1975 (dar reamenajată în anul 1985), pe lângă obiecte de folosință liturgică (icoane, carte veche religioasă, broderii și țesături vechi ș.a.) și o serie de artefacte arheologice din zonă[34].

Deși nu se află sub ocrotirea nemijlocită a Bisericii Ortodoxe Române, *Martirionul paleocreștin de la Niculițel* din Dobrogea (monument unic în Europa, descoperit în anul 1971), ce adăpostește patru martiri creștini de la sfârșitul secolului al IV-lea – Zotikos, Attalos, Camasis și Philippos – trebuie menționat ca un loc demn de vizitat, dată fiind importanța sa excepțională pentru istoria vieții creștine pe pământul românesc[35]. În același context se cuvine să nu trecem cu vederea nici vechiul locaș mănăstiresc de la *Halmiris*, întemeiat spre cinstirea Sfântului Epictet Preotul și Astion Monahul (martirizați în anul 290), unde, la data de 8 iunie 2002, s-a așezat piatra de temelie a unei importante catedrale.

În zona Vâlcii, bogată în excepționale monumente de arhitectură religioasă, în anii '70 ai secolului al XX-lea, mai exact în anul 1970, se amenajează colecția muzeală a

32. Aici a funcționat prima școală românească din județul Alba. Monahiile Dionisia și Ambrozia poartă de grijă acestei colecții din vechiul locaș de învățământ, pentru care există astăzi un proiect de reamenajare, coordonate tehnic de Ing. Eugen Iordăchescu.

33. I. Opriș, *Muzee și colecții...*, p. 277. Deși ea figurează drept „Muzeu sătesc", colecția deține, printre alte exponate, un valoros patrimoniu de peste 700 de icoane pe sticlă provenite din cele mai importante centre de creație din Transilvania. Vezi și *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 251.

34. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 283, I. Opriș, Muzee și colecții..., p. 314.

35. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 282.

mănăstirii Dintr-un Lemn, ctitoria lui Matei Basarab (1635-1636). Printre valoroasele lucrări aflate în colecție se numără și o excepțională icoană a Maicii Domnului (recent restaurată) apreciată că ar aparține unui atelier din Bizanțul secolului al XIV-lea. Nu prea departe, *mănăstirea Govora* (ctitorită de Radu cel Mare la 1492), important centru de cultură veche românească, mai ales în ceea ce privește istoria cărții și a tiparului în limba română (*Pravila de la Govora*, 1640), se mândrește, de asemenea, cu o valoroasă colecție ale cărei baze au fost puse în anul 1968.

În anii '80 ai secolului al XX-lea se va continua seria de înființări sau, mai ales, de reamenajări a mai vechilor sau mai noilor spații care găzduiesc colecții de artă veche românească. Anul 1970 va fi marcat prin inaugurarea colecției *mănăstirii „Sfântul Constantin Brâncoveanu"* de la Sâmbăta de Sus. Unul dintre cele mai importante ansambluri mănăstirești din Transilvania, ridicat mai ales prin strădania mitropolitului Antonie Plămădeală între anii 1955-1985 în jurul bisericii ctitorită de către Sfântul Voievod Martir Constantin Brâncoveanu (în anul 1696), ansamblul include, printre noile construcții, și muzeul cu importanta sa bibliotecă (inaugurate la data de 15 august 1996) deținând un fond de patrimoniu provenit în special din colecția și donația

▲*Icoane din patrimoniul muzeal al mănăstirii Brâncoveni-Sâmbăta de Sus*

Interioare din muzeul mănăstirii Brâncoveni-Sâmbăta de Sus

Icoană pe sticlă din patrimoniul muzeal al mănăstirii Brâncoveni-Sâmbăta de Sus

mitropolitului Antonie Plămădeală. Este expusă o foarte valoroasă colecție de icoane pe sticlă[36], obiecte din metale prețioase, documente și tipărituri rare, veșminte preoțești ș.a. Colecția se află în prezent într-un amplu proces de modernizare (o nouă tematică, dotare cu noi vitrine și aparatură, instalații moderne de climatizare și supraveghere etc.) după un proiect elaborat de doi muzeografi (Pr. Daniel Breabăn și Nae Adrian), atestați la cursurile de specialitate, care răspund de colecție.

Rămânem în zona Ardealului pentru un popas la Alba Iulia, unde, în anul 1975, s-au pus bazele *Colecției Episcopale*, o colecție foarte bogată, mai ales în icoane pe lemn și pe sticlă, provenite din zona Transilvaniei. În momentul de față spațiul destinat bogatei colecții se află într-un amplu proces de reorganizare și modernizare în baza unui proiect la a cărui elaborare a contribuit și una dintre absolventele cursului de muzeologie generală organizat de Centrul de pregătire al Patriarhiei Române.

La Sud de Carpați, în zona Olteniei, se află, printre altele, trei importante locașuri mănăstirești. *Mănăstirea Jitianu*, ctitoria boierilor Craiovești de la sfârșitul secolului al XV-lea[37] (cu biserica nouă ridicată între anii 1654-1658), este gazda unei foarte valoroase colecții ce datează din anul 1970, la a cărei organizare a contribuit doamna Teodora Voinescu, eminent specialist în artă veche românească. Colecția cuprinde lucrări de pictură (icoane pe lemn, semnate cu nume de marcă ale picturii vechi românești), sculptură în lemn, argintărie, carte veche românească, veșminte preoțești ș.a. *Mănăstirea Jitianu* a fost zidită pe locul unei vechi bisericuțe din lemn ridicată, potrivit tradiției, de către domnitorul Mircea cel Bătrân ca prinos de mulțumire pentru victoria de la Rovine.

În anul 1975 se pun bazele unei alte colecții muzeale mănăstirești, aceea de la *mănăstirea Polovragi* (ctitoria logofătului Danciu Pârâianu din anul 1645), organizată în vechiul corp de chilii ce datează din secolul al XVIII-lea care, însă, a fost restaurat în anul 1980[38]. Cel de-al treilea ansamblu mănăstiresc din această zonă, de excepțională valoare pentru începuturile vieții monahale din Țările Române, este cel de la *mănăstirea Tismana*, întemeiată de călugărul Nicodim între anii 1375-1378, dar refăcută de Radu cel Mare (1495-1508) și împodobită cu picturi excepționale în secolele al XVI-lea și al XVIII-lea. Muzeul mănăstirii, organizat în anul 1976, a beneficiat de veritabile capodopere ale artei vechi românești (broderii, țesături, lucrări din metale prețioase, manuscrise și tipărituri ș.a.), o parte dintre ele aflându-se astăzi în Galeria de artă veche românească a Muzeului Național de Artă al României. În momentul de față întreg ansamblul se află într-un amplu proces de restaurare, ceea ce va permite, în final, și o reorganizare pe criterii noi, moderne, a acestei valoroase colecții de artă medievală bisericească.

În zona Argeșului, sunt semnalate două colecții mănăstirești, prima, în anul 1971, la *mănăstirea Viforâta*, iar în anul 1975 se reface *Colecția de la mănăstirea Dealu*[39].

➤*Colecția de picturi murale și obiecte bisericești a mănăstirii Tismana*

36. La mănăstirea Sâmbăta funcționează un atelier de pictură pe sticlă, continuând valoroasele tradiții locale ce l-au avut ca reprezentant de frunte pe părintele Timotei Tohăneanu. Pe timpul verii funcționează aici o „școală" de pictură pe sticlă pentru elevii din județ.

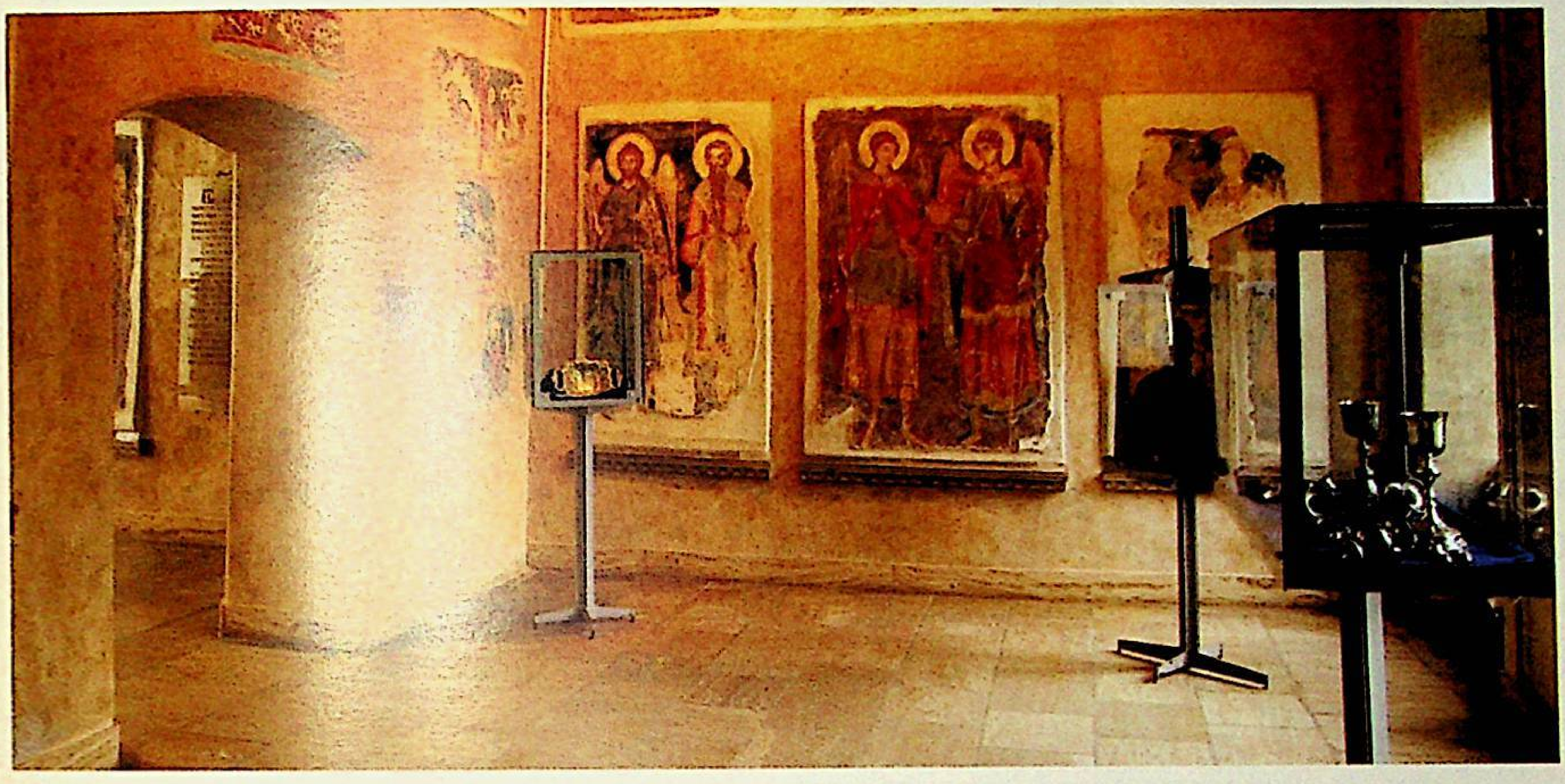
37. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 133, I. OPRIȘ, *Muzee și colecții...*, p. 141.

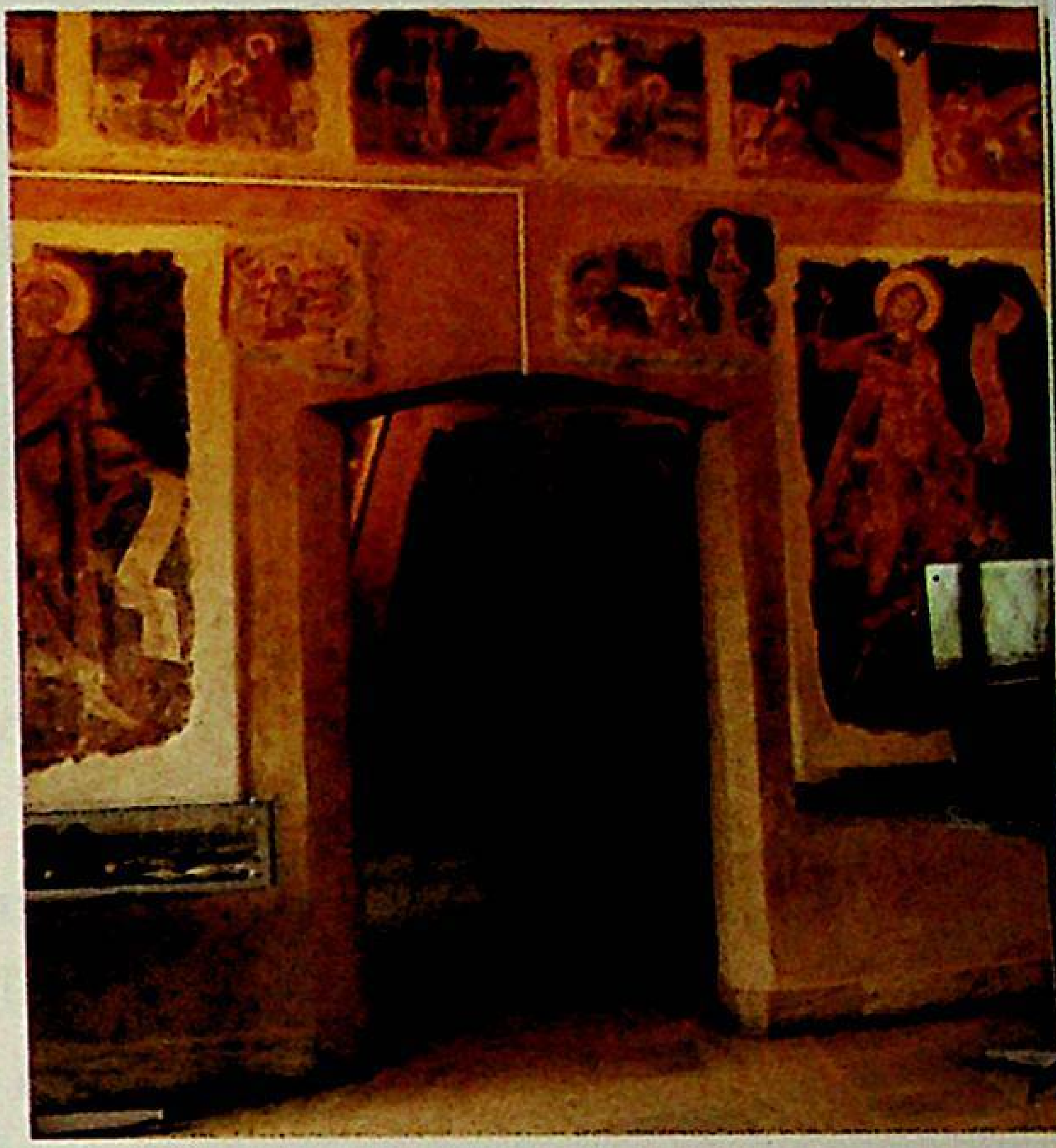
38. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 147, I. OPRIȘ, *Muzee și colecții...*, p. 154. Colecția cuprinde importante obiecte de cult din vremea lui Matei Basarab, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu ș.a.

39. Pentru ambele vezi *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 128.

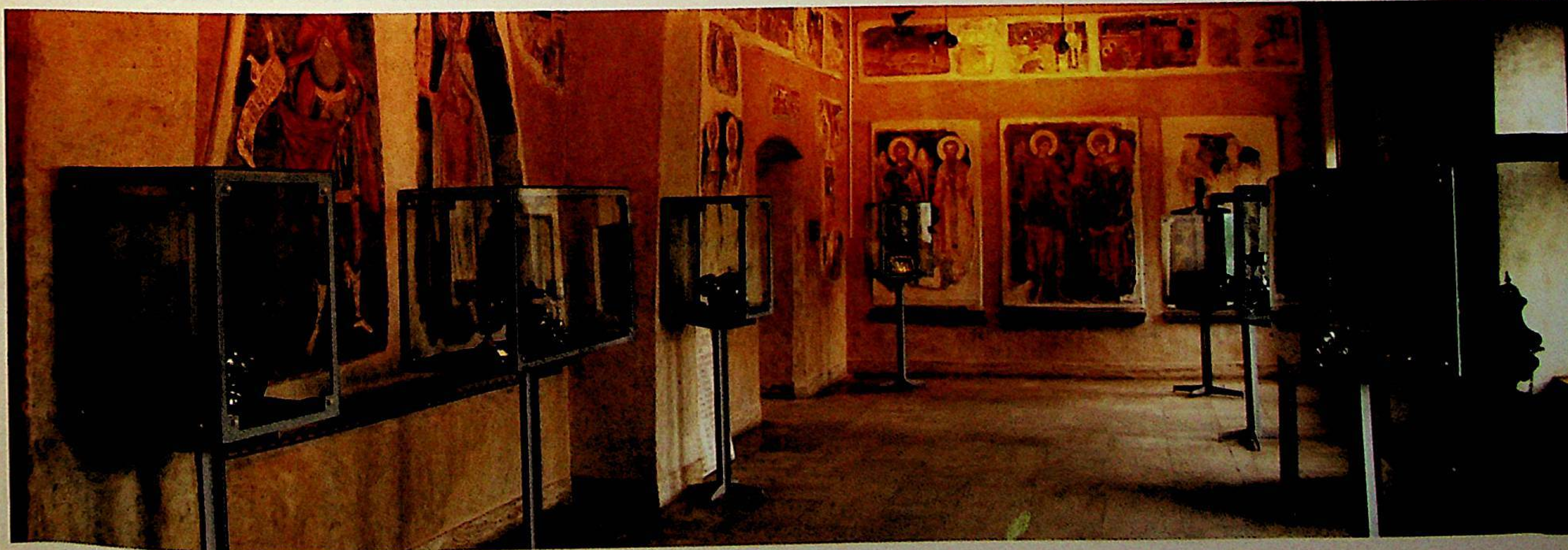

COLECȚIA
DE
PICTURI MURALE
ȘI
OBIECTE BISERICEȘTI
A
MRII TISMANA

mitropolitului Antonie Plămădeală. Este expusă o foarte valoroasă colecție de icoane pe sticlă[36], obiecte din metale prețioase, documente și tipărituri rare, veșminte preoțești ș.a. Colecția se află în prezent într-un amplu proces de modernizare (o nouă tematică, dotare cu noi vitrine și aparatură, instalații moderne de climatizare și supraveghere etc.) după un proiect elaborat de doi muzeografi (Pr. Daniel Breabăn și Nae Adrian), atestați la cursurile de specialitate, care răspund de colecție.

Rămânem în zona Ardealului pentru un popas la Alba Iulia, unde, în anul 1975, s-au pus bazele *Colecției Episcopale*, o colecție foarte bogată, mai ales în icoane pe lemn și pe sticlă, provenite din zona Transilvaniei. În momentul de față spațiul destinat bogatei colecții se află într-un amplu proces de reorganizare și modernizare în baza unui proiect la a cărui elaborare a contribuit și una dintre absolventele cursului de muzeologie generală organizat de Centrul de pregătire al Patriarhiei Române.

La Sud de Carpați, în zona Olteniei, se află, printre altele, trei importante locașuri mănăstirești. *Mănăstirea Jitianu*, ctitoria boierilor Craiovești de la sfârșitul secolului al XV-lea[37] (cu biserica nouă ridicată între anii 1654-1658), este gazda unei foarte valoroase colecții ce datează din anul 1970, la a cărei organizare a contribuit doamna Teodora Voinescu, eminent specialist în artă veche românească. Colecția cuprinde lucrări de pictură (icoane pe lemn, semnate cu nume de marcă ale picturii vechi românești), sculptură în lemn, argintărie, carte veche românească, veșminte preoțești ș.a. *Mănăstirea Jitianu* a fost zidită pe locul unei vechi bisericuțe din lemn ridicată, potrivit tradiției, de către domnitorul Mircea cel Bătrân ca prinos de mulțumire pentru victoria de la Rovine.

În anul 1975 se pun bazele unei alte colecții muzeale mănăstirești, aceea de la *mănăstirea Polovragi* (ctitoria logofătului Danciu Pârâianu din anul 1645), organizată în vechiul corp de chilii ce datează din secolul al XVIII-lea care, însă, a fost restaurat în anul 1980[38]. Cel de-al treilea ansamblu mănăstiresc din această zonă, de excepțională valoare pentru începuturile vieții monahale din Țările Române, este cel de la *mănăstirea Tismana*, întemeiată de călugărul Nicodim între anii 1375-1378, dar refăcută de Radu cel Mare (1495-1508) și împodobită cu picturi excepționale în secolele al XVI-lea și al XVIII-lea. Muzeul mănăstirii, organizat în anul 1976, a beneficiat de veritabile capodopere ale artei vechi românești (broderii, țesături, lucrări din metale prețioase, manuscrise și tipărituri ș.a.), o parte dintre ele aflându-se astăzi în Galeria de artă veche românească a Muzeului Național de Artă al României. În momentul de față întreg ansamblul se află într-un amplu proces de restaurare, ceea ce va permite, în final, și o reorganizare pe criterii noi, moderne, a acestei valoroase colecții de artă medievală bisericească.

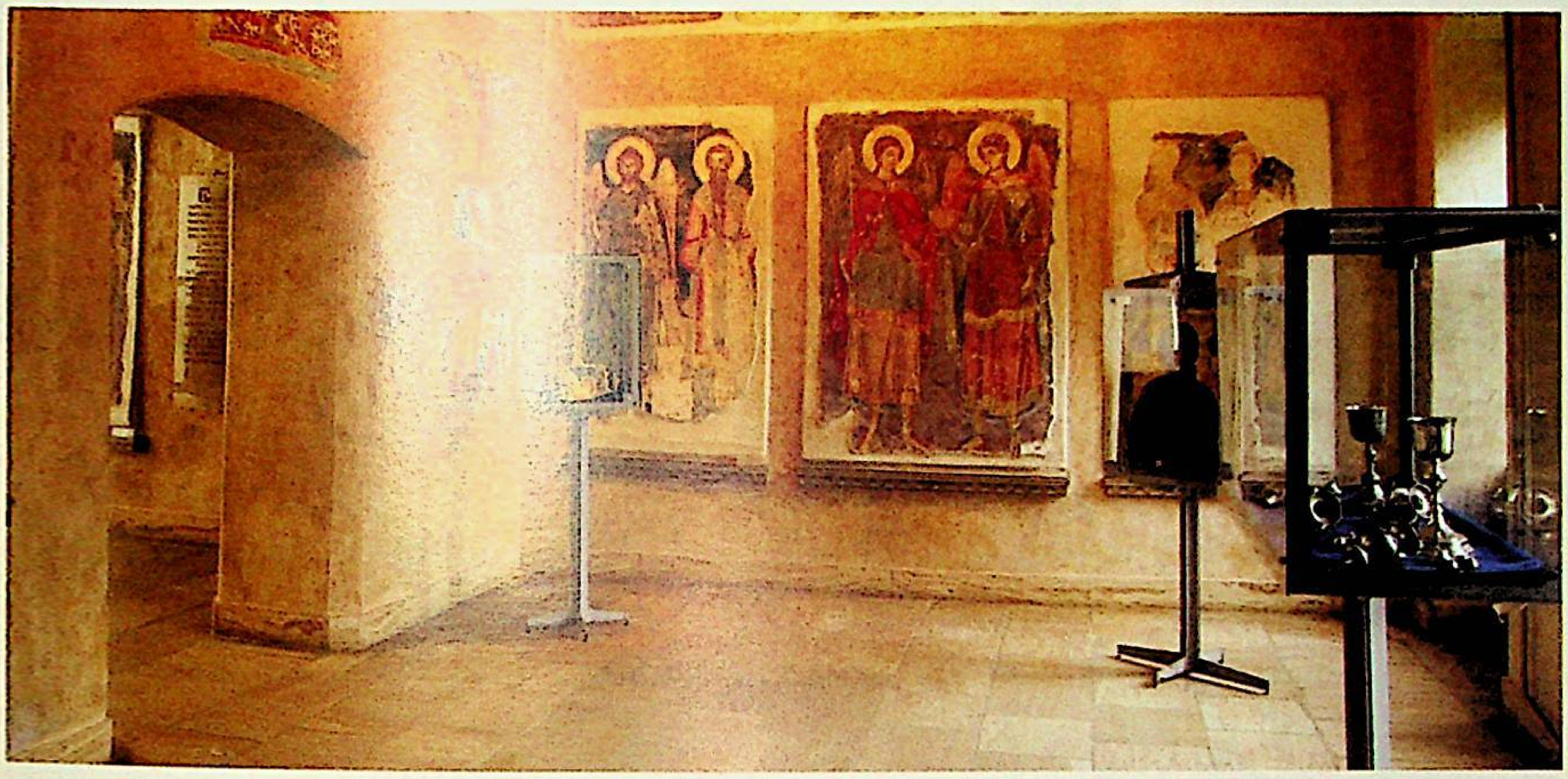
În zona Argeșului, sunt semnalate două colecții mănăstirești, prima, în anul 1971, la *mănăstirea Viforâta*, iar în anul 1975 se reface *Colecția de la mănăstirea Dealu*[39].

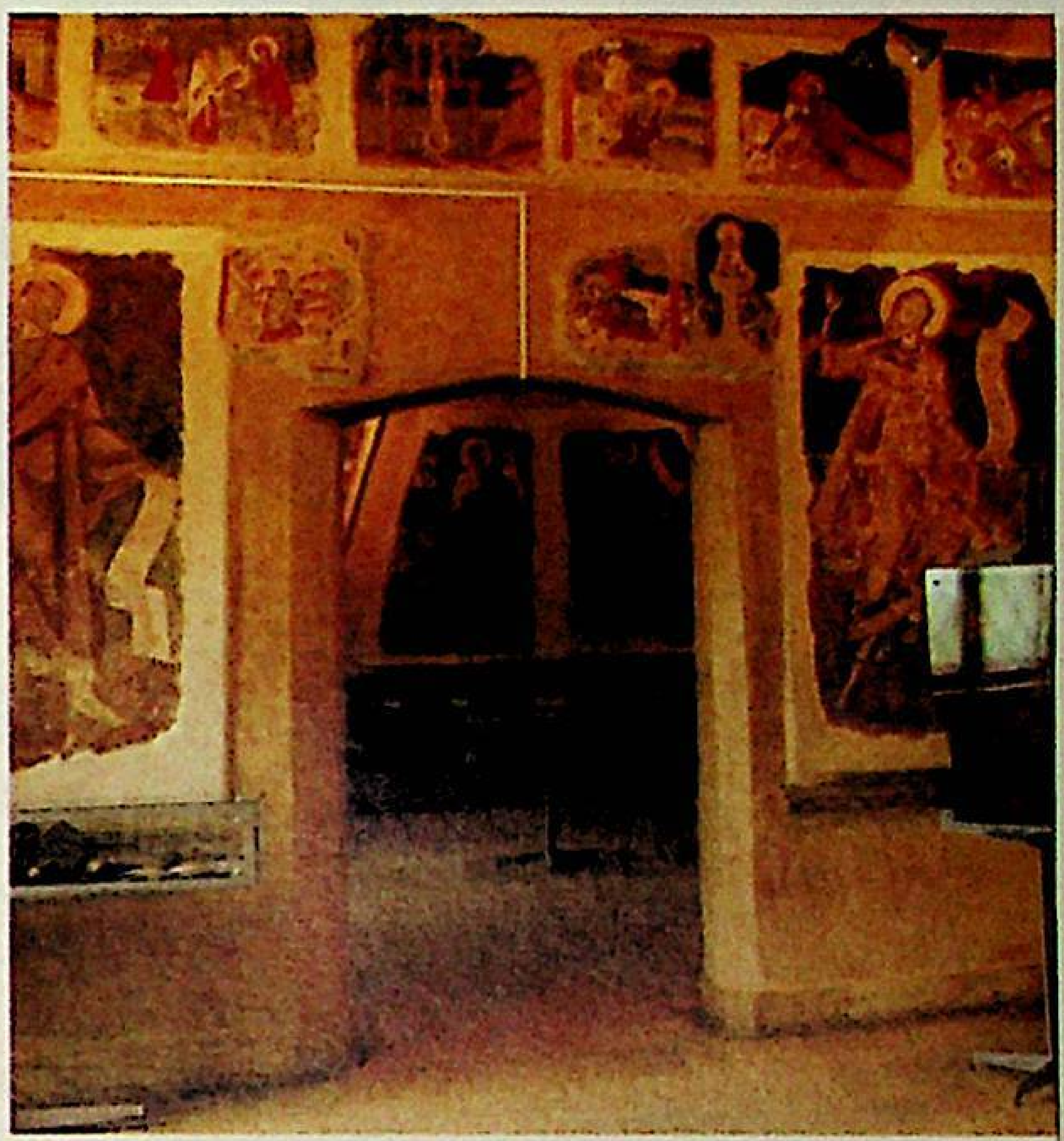
➤Colecția de picturi murale și obiecte bisericești a mănăstirii Tismana

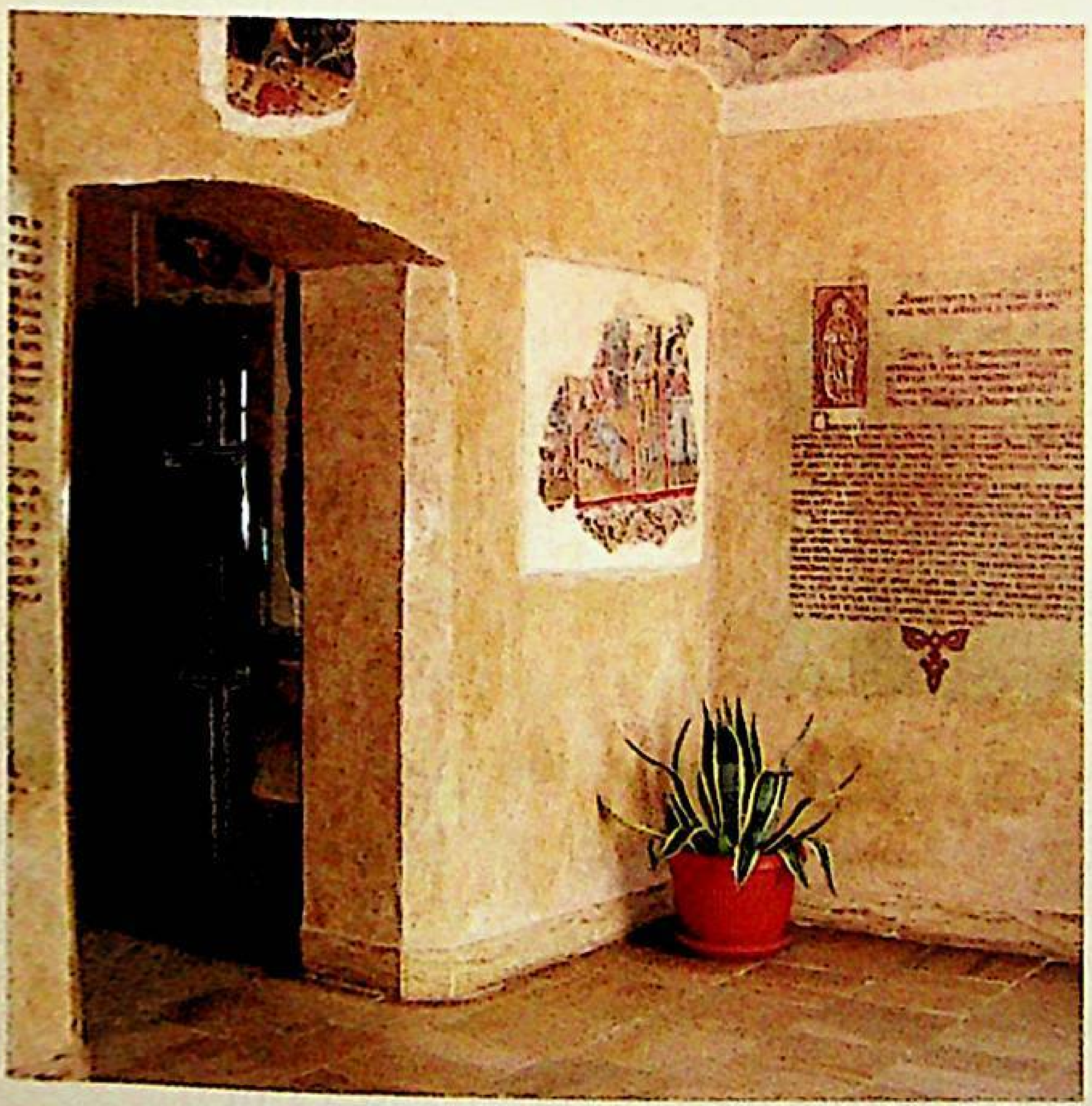
36. La mănăstirea Sâmbăta funcționează un atelier de pictură pe sticlă, continuând valoroasele tradiții locale ce l-au avut ca reprezentant de frunte pe părintele Timotei Tohăneanu. Pe timpul verii funcționează aici o „școală" de pictură pe sticlă pentru elevii din județ.
37. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 133, I. OPRIȘ, *Muzee și colecții...*, p. 141.
38. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 147, I. OPRIȘ, *Muzee și colecții...*, p. 154. Colecția cuprinde importante obiecte de cult din vremea lui Matei Basarab, Șerban Cantacuzino, Constantin Brâncoveanu ș.a.
39. Pentru ambele vezi *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 128.

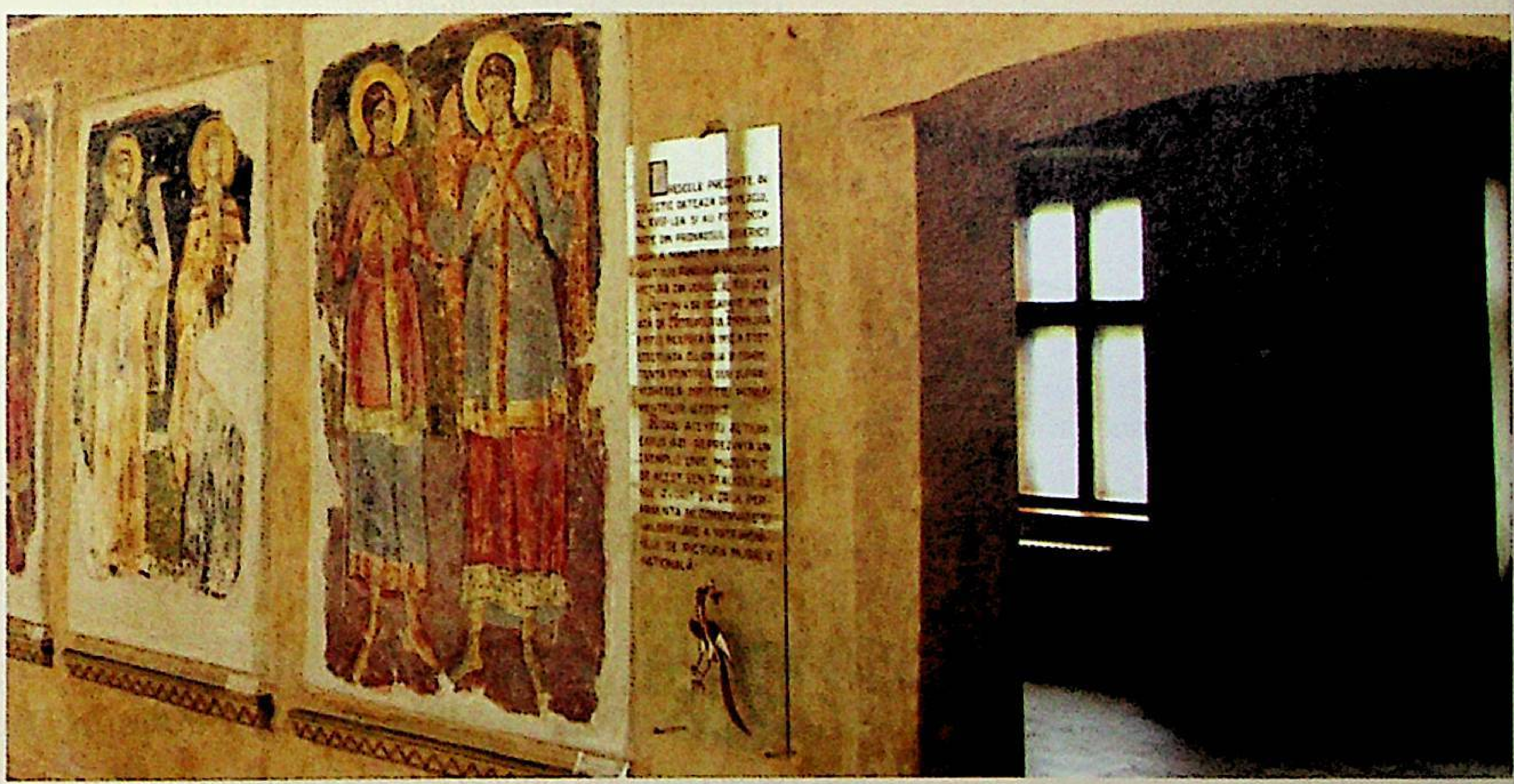

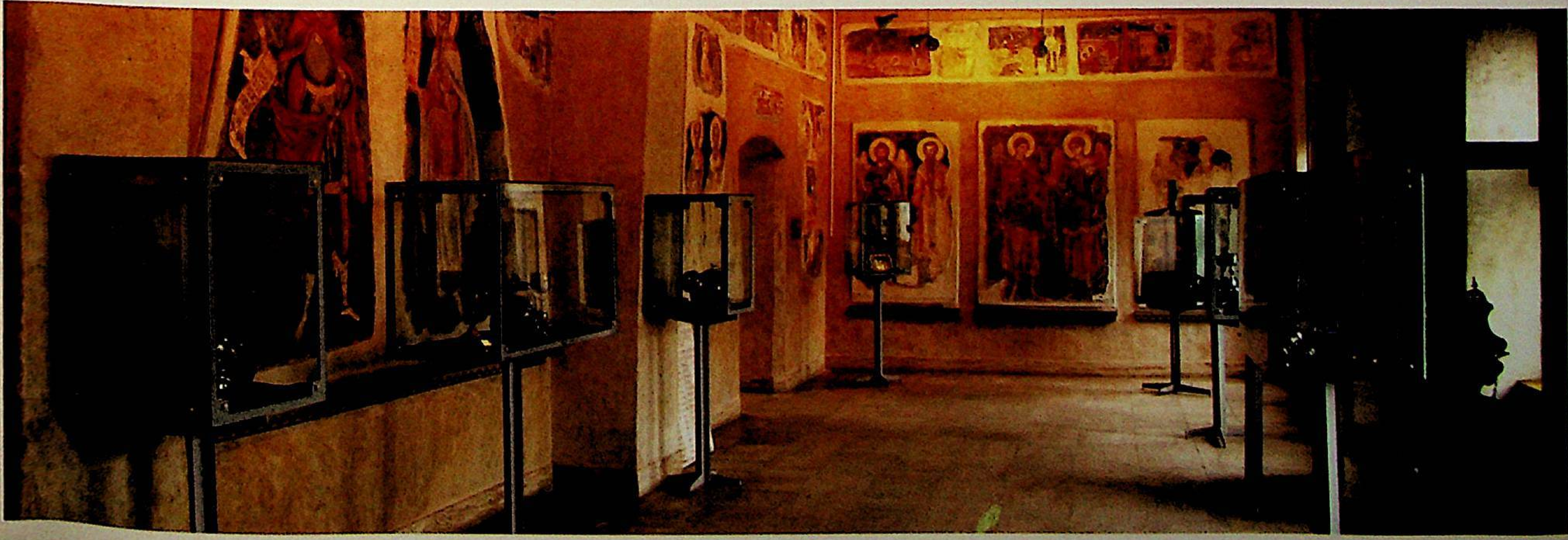

COLECȚIA
DE
PICTURI MURALE
ȘI
OBIECTE BISERICEȘTI
A
M-RII TISMANA

▲ *Interioare din muzeele mănăstirilor Cetățuia (stânga) și „Trei Ierarhi" (dreapta) din Iași*

Două colecții muzeale vor lua ființă în același an (1978) și în zona Buzăului: este vorba, în primul rând, de valoroasa colecție a *Episcopiei Buzăului,* și apoi, aceea a *mănăstirii Ciolanu*. Ambele colecții au fost, recent, reamenajate, colecția Episcopiei ocupând acum clădirea fostului seminar teologic, modernizată și adaptată cerințelor contemporane. Tot în această zonă se află și *mănăstirea Rătești,* a cărei colecție însă a fost constituită, ceva mai târziu, în anul 1983[40].

În Moldova, *la mănăstirea Secu* (depozitara, până în preajma Primului Război Mondial, a unui foarte valoros tezaur de artă religioasă)[41], se pun bazele, în anul 1976, a unei colecții amenajată într-una dintre clădirile anexe ale mănăstirii. Cei doi monahi-specialiști actuali ai mănăstirii au regândit, recent, un proiect de reamenajare a acestei colecții pe principiile muzeografiei moderne, proiect menit să protejeze și să pună mai bine în valoare acest patrimoniu.

Fără a avea informații certe despre înființarea propriilor colecții, le menționăm aici pe cele de la *mănăstirile Cetățuia*, *Golia*, *Galata* (cu un valoros tablou votiv al familiei ctitorului Petru Șchiopu) și chiar pe aceea de la *mănăstirea Trei Ierarhi*, toate din Iași, posesoarele unor bunuri culturale care s-au constituit în remarcabile obiective muzeale. Alături de *Colecția Mitropoliei Moldovei și Bucovinei* (constituită încă din anul 1930)[42], ele alcătuiesc un valoros perimetru muzeal în zona Iașilor.

Din anii '90 ai secolului al XX-lea avem informații despre deschiderea de noi colecții sau de acțiuni de refacere și modernizare a unora dintre colecțiile de artă bisericească din România. Am menționa, în primul rând, constituirea, în anul 1980, a *Colecției Mitropoliei*

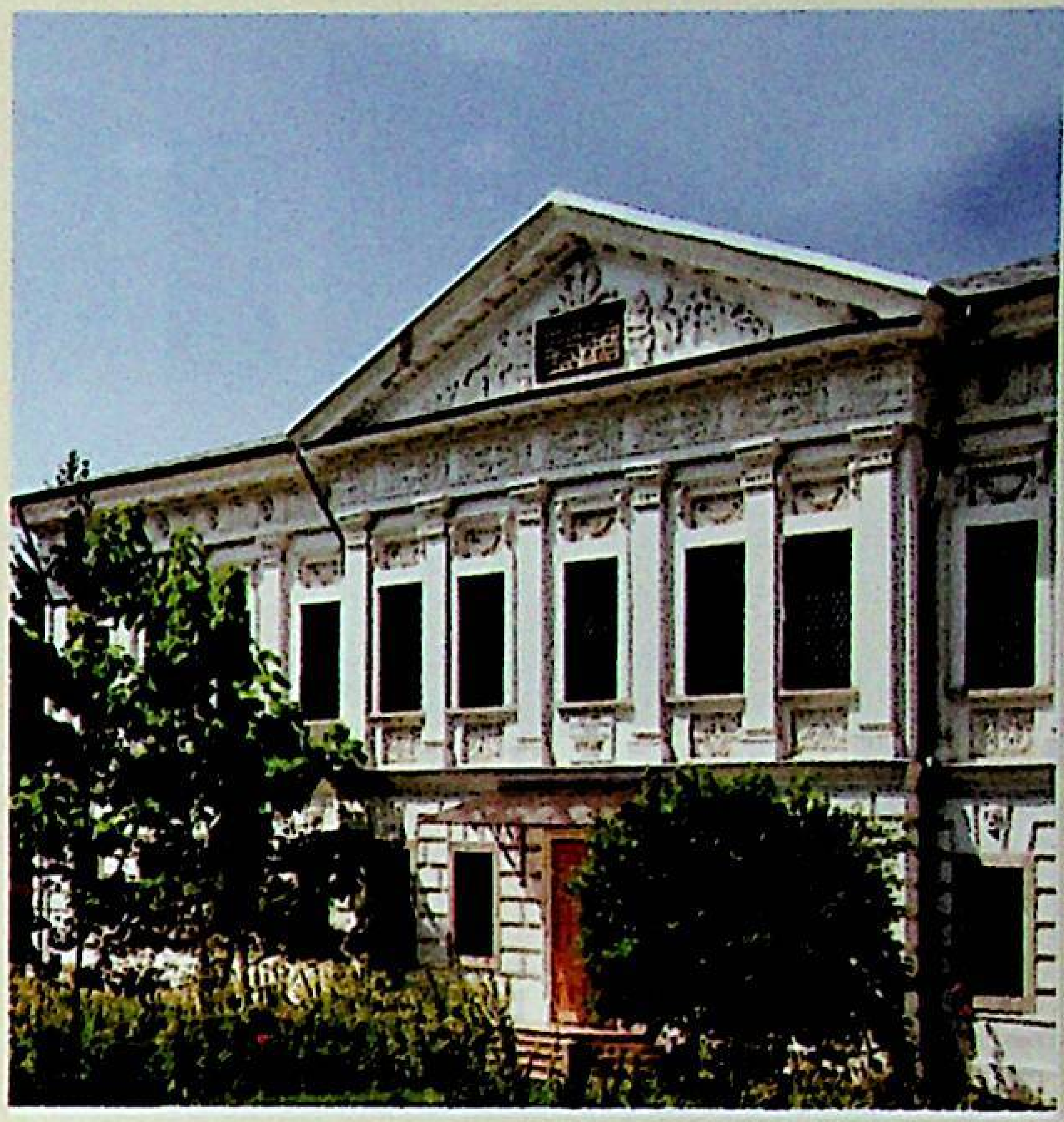
➤ *Icoane și obiecte bisericești de patrimoniu din muzeul Centrului Eparhial al Arhiepiscopiei Buzăului și Vrancei*

40. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 211.

41. A se vedea lucrarea lui Stelian Petrescu, *Odoarele de la Neamțu și Secu*, București, 1911. Biserica mănăstirii Secu este ctitoria din anul 1602 a marelui vornic Nestor Ureche.

42. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, II, p. 157. Din păcate, lipsa unor informații despre multe dintre colecțiile, mai mari sau mai mici, existente pe lângă unele centre mănăstirești (dar nu numai) ne împiedică să le nominalizăm și să le încadrăm cronologic.

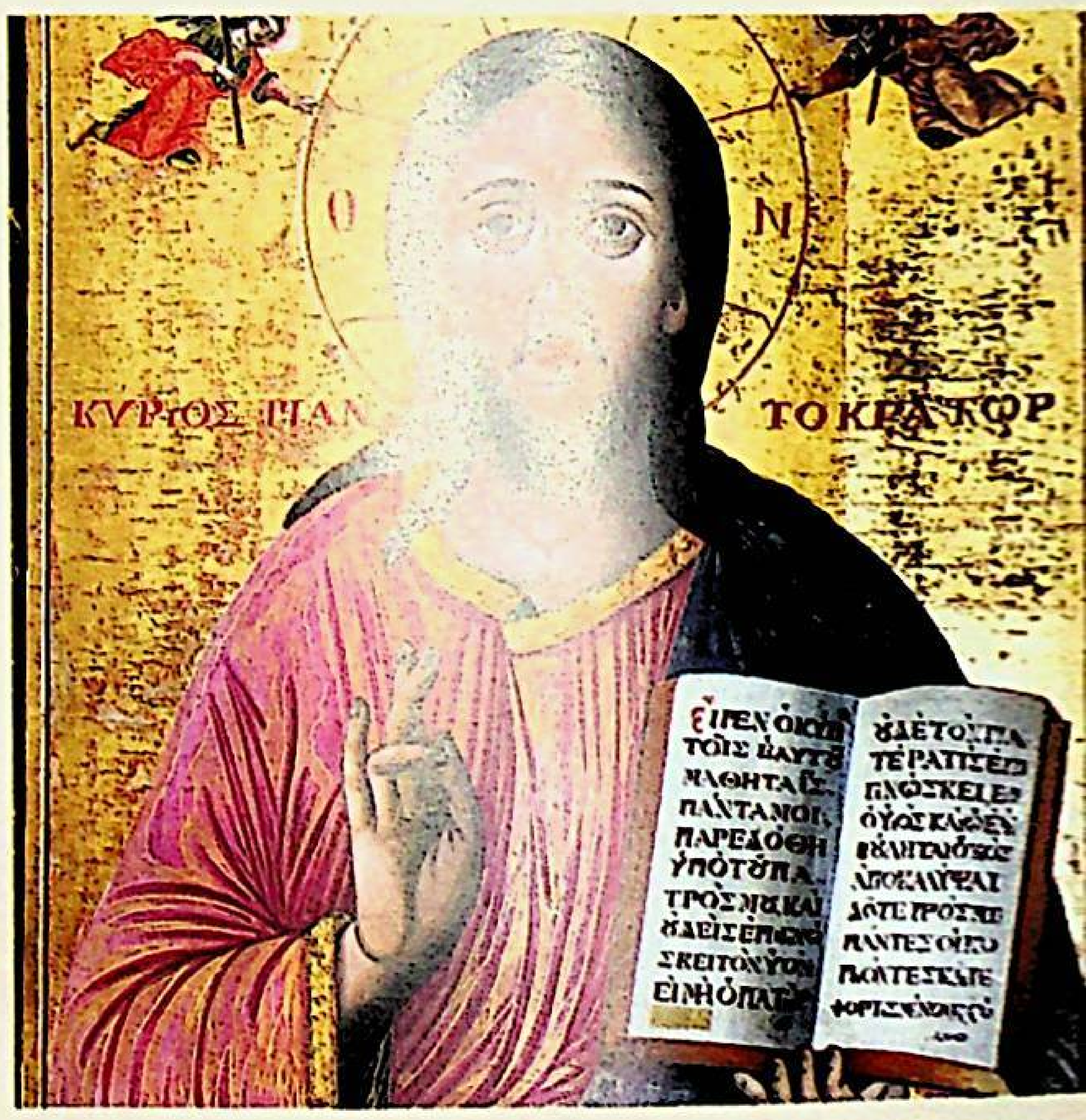

Ortodoxe a Olteniei[43] urmată îndeaproape, în același an, de *Colecția de la mănăstirea Lainici – Bumbești*[44], precum și de colecțiile de la *mănăstirile Gura Motru*[45] și *Strehaia*[46], cea din urmă fiind ctitoria lui Matei Basarab din anul 1645, îmbogățită cu adăugiri din anul 1690 datorate Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu. Colecțiile conțin exponate remarcabile (carte veche, icoane, odoare bisericești, argintărie veche ș.a.), care fac referire la istoricul acelor locuri. Rămânând tot în zona de Sud a țării, menționăm alte două importante ansambluri mănăstirești, și anume *mănăstirea Clocociov,* ridicată în vremea lui Matei Basarab de către marele dregător Dinicu Buicescu, unde, în casa stăreției, s-a amenajat, în anul 1980, o colecție foarte prețioasă de icoane, carte veche și veșminte[47] și *mănăstirea Brâncoveni,* impozant ansamblu monastic din vremea lui Matei Basarab, cu refaceri importante datorate Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu, cu o foarte interesantă colecție de artă veche românească[48] accesibilă vizitatorilor începând din anul 1998.

În vecinătatea Aradului, *mănăstirea „Adormirea Maicii Domnului"* din *Bodrogul Vechi* (complex ridicat în secolele XIV-XV și restaurat în deceniile 7 și 8 ale secolului al XX-lea), dispune de o valoroasă colecție de icoane pe lemn din secolele al XVIII-lea și al XIX-lea, carte veche, mărturii arheologice referitoare la vechea mănăstire ș.a.[49]

În inima Carpaților Răsăriteni, la Toplița (jud. Harghita) s-a construit, în anul 1842, mănăstirea „Sfântul Ilie", căreia i s-a adăugat, apoi, un paraclis, iar din anul 1994[50] și o colecție cu obiecte de artă religioasă și etnografice care ilustrează viața comunității românești din această zonă. Dincolo de Carpați, la *Huși*, în vechea reședință ștefaniană s-au ridicat biserica „Sfinții Apostoli Petru și Pavel" și Casa domnească (1494-1495). Pe ruinele acestora, în anul 1592 a fost refăcută biserica „Sfinții Petru și Pavel" (cu alte refaceri ulterioare), iar în anul 1782 s-a realizat Palatul Episcopal[51]. În anul 1986[52] aici a fost organizată o importantă colecție reamenajată recent (anul 2004) cu obiecte ce ilustrează istoria locului.

Coborând spre Sud, popasul la *Arhiepiscopia Dunării de Jos de la Galați* oferă prilejul vizitării colecției sale, adăpostită inițial în biserica-monument de arhitectură, „Precista" (1645), mutată apoi în noul sediu inaugurat în anul 1918[53], care, peste ani, a beneficiat de

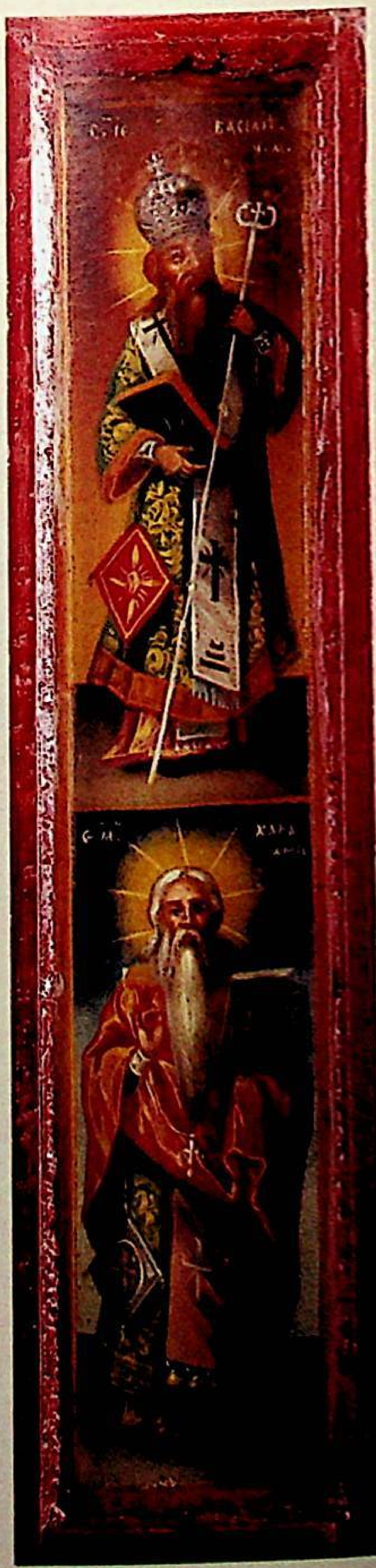
---

43. Ioan Opriș, *Muzee și colecții...*, p. 114.
44. I. Opriș, *Muzee și colecții...*, p. 154. În *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 160, este indicat greșit anul 1817, care este anul de construire a mănăstirii de către mai mulți boieri gorjeni. Muzeul este amenajat în corpul nou de chilii ridicate în anul 1990.
45. Mănăstirea a fost întemeiată în vremea lui Neagoe Basarab de către marele logofăt Harvat, reconstruită de către Preda Brâncoveanu (1653) și reparată între anii 1841-1852. (Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1976, p. 157).
46. I. Opriș, *Muzee și colecții...*, p. 212.
47. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, II, p. 269. Aici a fost amenajat un depozit de carte veche și sunt găzduite icoane realizate în atelierul domnesc de la Târgoviște.
48. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, II, p. 271. Colecția este organizată în încăperile casei egumenești și cuprinde un lapidariu, cu piese provenite de la importante monumente ce au fost demolate, icoane și cărți vechi, precum și argintării din vremea Sfântului Voievod Martir Constantin Brâncoveanu. Câteva măicuțe, absolvente ale programelor de pregătire pentru patrimoniu ale Patriarhiei Române, au grijă de această colecție.
49. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, II, p. 56.
50. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, p. 326; I. Opriș, *Muzee și colecții...*, p. 160.
51. Vasile Drăguț, *Dicționar enciclopedic de artă medievală*, p. 171.
52. Ioan Opriș, *Muzee și colecții...*, p. 320.
53. I. Opriș, *Muzee și colecții...*, p. 144. Noul muzeu modern al Arhiepiscopiei a fost inaugurat în anul 2015.

◄ *Icoane și obiecte bisericești de patrimoniu din muzeul Centrului Eparhial al Arhiepiscopiei Dunării de Jos*

repetate reamenajări. Bogata colecție ilustrează aspecte ale vieții spirituale la Dunărea de Jos, importantă vatră a creștinismului ortodox din România. În evidențele Institutului de Memorie Culturală (CIMEC), mai figurează, tot în județul Galați, *Colecția muzeală a bisericii ortodoxe „Sfântul Nicolae" din Berești*, amenajată odată cu inaugurarea noii biserici[54]. La fel sunt menționate colecțiile de la *mănăstirea Buciumeni* (devenită monument istoric în anul 1974), cu o foarte prețioasă colecție de peste 280 de piese de carte rară, icoane, veșminte liturgice ș.a.[55] și *Colecția Bisericii Roșcani*[56] de peste 100 de piese, care conține obiecte din argint, sculptură policromă, icoane, carte veche ș.a.

Mai multe mănăstiri ținând de Arhiepiscopia Bucureștilor, ridicate în secolul XIX-lea, vor iniția, către sfârșitul *secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea*, acțiuni de refacere și de reorganizare a unor mai vechi colecții. Astfel, la *mănăstirea Zamfira* (pictată de către Nicolae Grigorescu – 1856-1857) se va reamenaja recent colecția deschisă în anul 1986; același lucru se va petrece și la *mănăstirea Cheia* (1835) cu mai vechea sa colecție și, nu în ultimul rând, la ansamblul mănăstiresc de la *Cernica* (reorganizată în anul 2005) și, mai ales la *mănăstirea Căldărușani*, a cărei prețioasă colecție de artă bisericească a fost reorganizată integral în anul 2006. Tot recent a fost regândită și colecția *mănăstirii Antim* din București, deținătoarea unui remarcabil și important patrimoniu, precum și colecția *mănăstirii Samurcășești-Ciorogârla*, ridicată în anul 1808.

În ultimii ani ai secolului al XX-lea și începutul secolului al XXI-lea, în incinta unor mai vechi lăcașe de cult au fost reamenajate, modernizate sau amenajate „de nou" mai multe sedii ale unor importante colecții de artă bisericească. Este cazul *Colecției muzeale* a *Arhiepiscopiei Romanului și Bacăului*, organizată în una dintre vechile clădiri ale incintei eparhiale[57], reorganizată și modernizată pentru a găzdui un bogat și valoros patrimoniu (veșminte, icoane, carte veche, mobilier etc.).

Colecția *mănăstirii Vladimirești* aparținând de Arhiepiscopia Dunării de Jos a fost inaugurată în anul 1991 odată cu amplele reamenajări ale ansamblului mănăstirii. Colecția cuprinde icoane din perioada 1816-1820 (de influență rusă), sculptură în lemn și obiecte de cult realizate în diverse tehnici.

Tot relativ recent a fost reorganizată și *colecția mănăstirii Bistrița-Vâlcea* (veche ctitorie a boierilor Craiovești, refăcută însă în 1846 de către Bibescu Vodă în stil neogotic). Cândva deținătoarea unui bogat și valoros patrimoniu de artă veche românească (aflat astăzi, în mare parte, în patrimoniul Muzeului Național de Artă al României), în incinta reamenajată a vechilor chilii se regăsește astăzi un important depozit de carte veche, precum și ateliere de restaurare icoane și broderii. În biserică poate fi admirată racla din argint aurit cu moaștele Sfântului Grigorie Decapolitul, o lucrare de mare valoare artistică realizată în

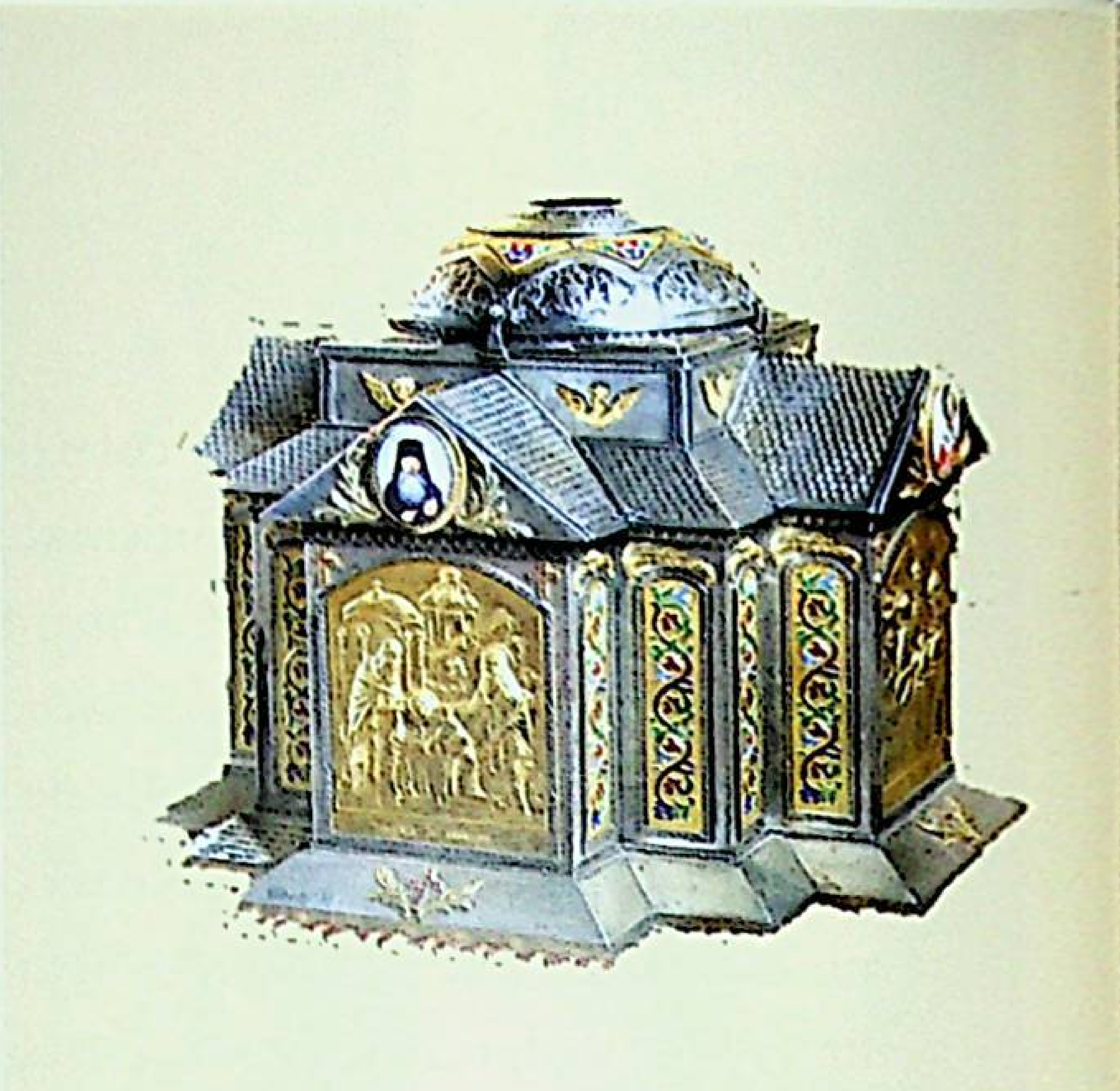
◄ Icoane de patrimoniu din muzeul mănăstirii Zamfira

► Icoane și obiecte bisericești de patrimoniu din muzeele mănăstirilor Cernica (stânga) și Căldărușani (dreapta)

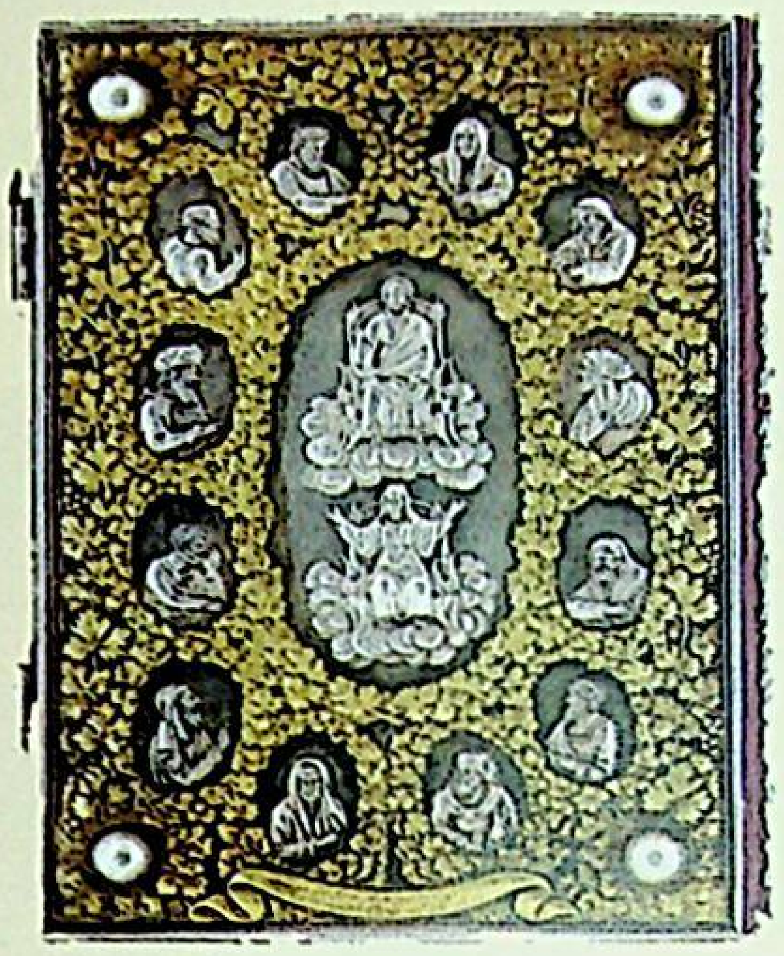
54. Muzeul a fost inaugurat în anul 1956 de către Pr. Teodor Cudrițescu; cf. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, I, p. 137.
55. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, II, p. 140.
56. *Ghidul muzeelor și colecțiilor...*, II, p. 141. Sfințită în anul 1827.
57. Complexul cuprinde Catedrala, monument istoric, ctitoria din anul 1542 a lui Petru Rareș și o serie de alte clădiri anexe, restaurate între anii 1994-2002. Reorganizarea colecției a stat în grija maicilor Isachi Gabriela și Poienariu Adriana (Cornelia), ambele absolvente ale cursurilor de muzeografie-conservare ale *Centrului de pregătire pentru patrimoniu* al Patriarhiei Române.

Icoane şi obiecte bisericeşti de patrimoniu din muzeul mănăstirii Samurcăşeşti-Ciorogârla

▲ *Icoane pe sticlă și pe lemn din patrimoniul muzeal al mănăstirii Nicula*

anul 1656 de cunoscutul argintar brașovean Martinus Weiss cel Bătrân, la comanda lui Constantin Șerban Voievod.

Între anii 1997-2004, la *mănăstirea Nicula* (jud. Cluj) s-au ridicat spații noi, unele fiind destinate ca adăpost pentru colecția de obiecte bisericești, precum și renumitul centru de realizare a icoanelor pe sticlă de veche și recunoscută tradiție.

În inima Maramureșului istoric, la *mănăstirea Bârsana*, s-a realizat „de nou", odată cu ridicarea noului ansamblu monahal, și un muzeu modern, pe 3 nivele, destinat unei valoroase colecții de icoane vechi, artă populară, manuscrise și cărți de cult, dar și atelierelor de pictură pe lemn și sticlă. Mănăstirea posedă și o importantă bibliotecă și o colecție de carte veche. Rămânând în zona Maramureșului, se cuvine a aminti și *mănăstirea Rohia*, unde se poate vizita colecția de obiecte de cult a mănăstirii.[58] Un loc aparte, de interes pentru vizitatori, îl constituie chilia monahului Nicolae Steinhardt, cunoscutul teolog și om de cultură.

Poate cea mai semnificativă realizare muzeografică a acestei perioade o reprezintă construcția „de nou" și amenajarea (în curs de realizare) muzeului de la *mănăstirea Voroneț*, edificiu muzeal dedicat exclusiv epocii lui Ștefan cel Mare. Proiectul prevede cele mai moderne amenajări muzeografice și tehnice, fiind un model pentru alte muzee de artă bisericească.[59]

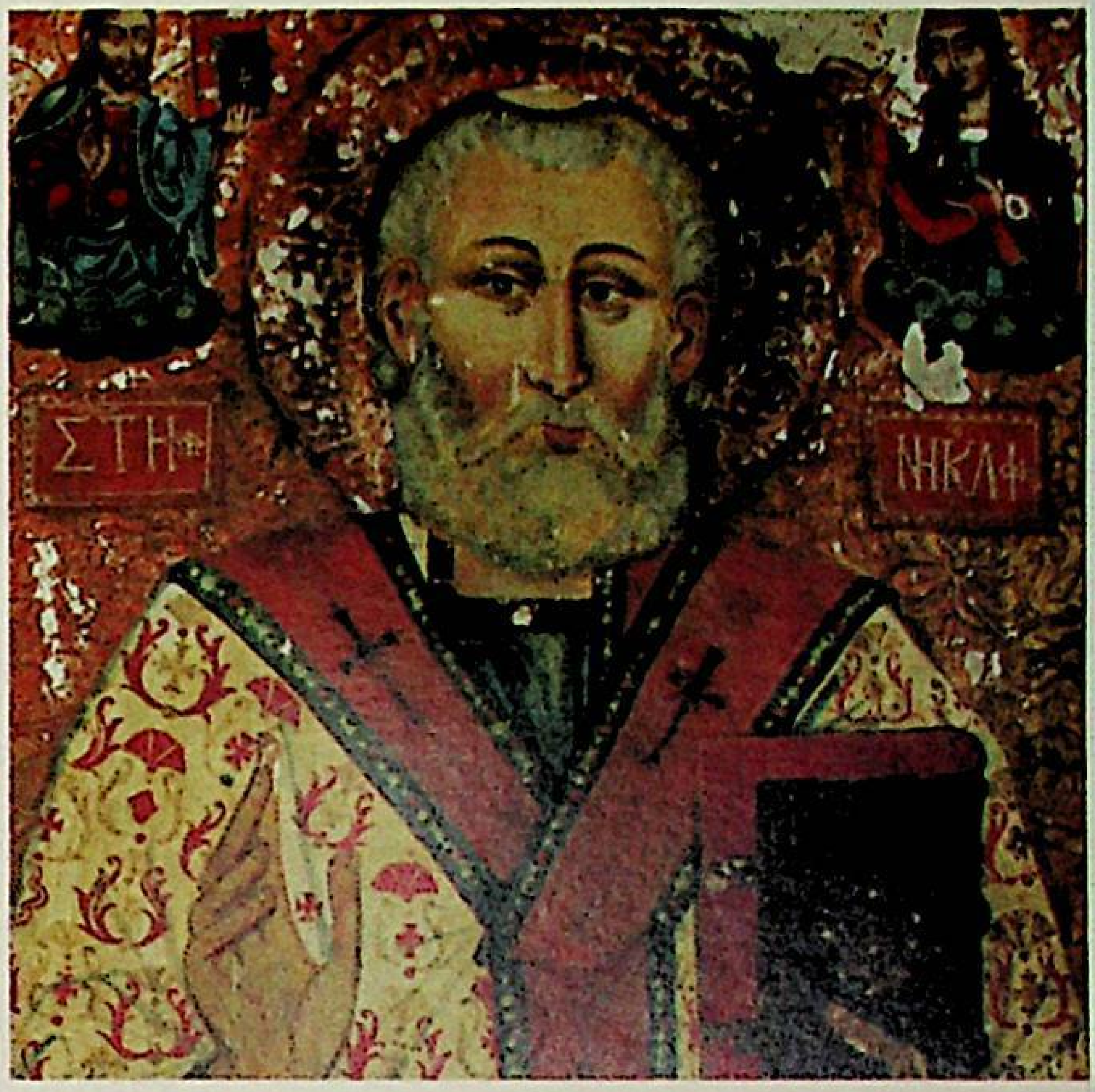
58. Printre exponatele importante se numără *Cazania lui Varlaam* (1642), *Îndreptarea Legii* (1652), *Evanghelia de la București* (1725), *Biblia lui Andrei Șaguna* (1856-1858) ș.a.

59. Noul muzeu se realizează prin purtarea de grijă a maicii starețe Irina Pântescu și a muzeografei dr. Platon Gabriela.

Trebuie să consemnăm – în acest context care se referă la actualizări sau modernizări de colecții de artă bisericească – faptul că, dovedind responsabilitate și purtare de grijă față de valorosul patrimoniu cultural aflat în inventarele locașelor sale de cult, Preafericitul Părinte Patriarh Daniel a decis, în anul 2007, înființarea *Centrului de pregătire pentru patrimoniu „Sfântul Constantin Brâncoveanu”* în București, a cărui menire este aceea de a forma persoane competente în domeniile muzeografiei, conservării și evidenței științifice a patrimoniului. Până la apariția acestor rânduri, peste 300 de participanți au absolvit programele specifice de pregătire[60], rezultatele concretizându-se, în prezent, prin remarcabile inițiative de refacere, modernizare sau organizare „de nou” a unor colecții de artă bisericească din cele mai multe eparhii.[61] Se au în vedere modernizări ale expunerii, asigurarea de condiții optime de conservare și securitate a patrimoniului, o mai susținută promovare a acestor veritabile mărturii de viață și de veche cultură românească.

Nu putem încheia această foarte succintă trecere în revistă fără a o completa cu colecțiile constituite în timp în cadrul unor Arhiepiscopii sau Episcopii (în afara celor

---

60. La sediul „Centrului” pot fi consultate lucrările de absolvire ale participanților la programele de pregătire, lucrările științifice fiind grupate pe 3 specialități –„Muzeologie”, „Conservarea patrimoniului” și „Studii și monografii” – toate cu un bogat conținut științific și informativ.
61. Dat fiind numărul mare de colecții care sunt cuprinse în asemenea proiecte de modernizare, nu au putut fi menționate în totalitate în acest studiu ci s-au dat doar câteva exemple în rândurile de mai sus (care, evident, nu sunt singurele). Urmează ca finalizarea acțiunii să fie consemnată în viitoare ghiduri locale sau naționale.

➤ *Icoane şi obiecte bisericeşti de patrimoniu din muzeul Centrului Eparhial al Arhiepiscopiei Târgoviştei*

menţionate în paginile anterioare), colecţii al căror patrimoniu reprezintă un important material de studiu şi documentare în legătură cu viaţa şi activitatea comunităţilor din propriile eparhii. Sunt de menţionat colecţiile *Arhiepiscopiei Bucureştilor*, *Arhiepiscopiei Târgoviştei*, *Arhiepiscopiei Sibiului*, *Arhiepiscopiei Sucevei şi Rădăuţilor*, *Arhiepiscopiei Craiovei*, *Arhiepiscopiei Râmnicului* sau *Arhiepiscopiei Vadului, Feleacului şi Clujului*, precum şi cele de la *Arhiepiscopia Romanului şi Bacăului*, *Episcopia Giurgiului*, *Episcopia Ortodoxă Română a Oradiei ş.a.* O parte dintre acestea se află într-un meritoriu efort de reorganizare şi modernizare potrivit principiilor muzeografiei moderne.

Unei asemenea prezentări i se cuvin alăturate şi câteva rânduri despre cei care, cu pasiune, dăruire şi competenţă se dedică prezentării patrimoniului muzeal, ghidând pelerinul sau vizitatorul, răscolind vremurile şi „trecute vieţi de doamne şi domniţe", de domni, boieri, mitropoliţi, arhimandriţi, monahi şi monahii. *Muzeele sunt o şcoală.* Ele servesc ştiinţa, cultura, educaţia, „vorbesc" prin limbajul specific al exponatelor despre fapte, evenimente, autori, personalităţi ale trecutului. Este foarte important ca aceste mesaje să fie corect înţelese. După cum menţionam şi la începutul acestui articol, *nimic nu poate fi considerat valoros dacă nu a fost, mai întâi, înţeles.* Astfel, ***muzeologia este ştiinţa care arată cum trebuie organizat corect şi ştiinţific un muzeu pentru a-şi îndeplini misiunea.***

Aceasta este misiunea celor care, în ultimii ani, s-au perfecţionat în organizarea şi mai buna punere în valoare, atât pentru public, cât şi pentru specialişti, a acestui tezaur de bunuri culturale deţinut de Biserica Ortodoxă Română prin muzeele şi colecţiile sale răspândite astăzi în întreaga ţară.

Acest „inventar" este, fără îndoială, incomplet. A fost realizat pe baza sumarelor informaţii existente. Din acest motiv el poate fi considerat doar un început. Sunt necesare cercetări amănunţite şi documentate, pentru a se putea realiza o prezentare cât mai completă a deţinătorilor de bunuri culturale şi a bogatului şi valorosului patrimoniu aflat în aceste muzee sau colecţii.

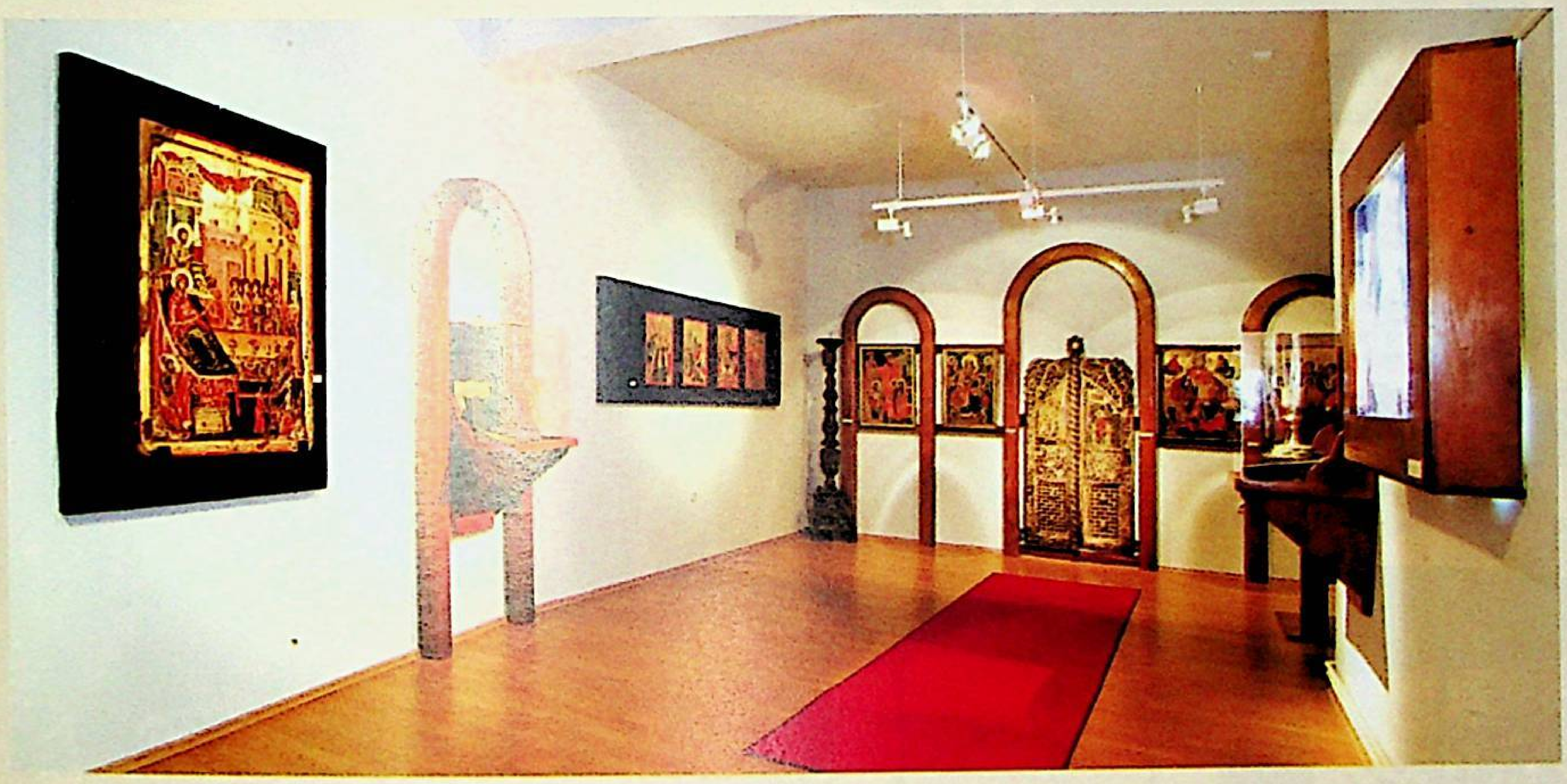
Este sigur că, în urma unei noi cercetări amănunţite a tuturor colecţiilor de patrimoniu aflate în muzeele, pinacotecile şi bibliotecile tuturor eparhiilor Bisericii Ortodoxe Române, sunt încă de aşteptat surprize care vor oferi noi direcţii de cercetare, luminând treptat aspecte din trecutul Bisericii Ortodoxe Române şi al poporului român.

Bibliografie

DRĂGUŢ Vasile, *Dicţionar enciclopedic de artă medievală românească*, Bucureşti, 1976; Institutul de memorie culturală (CIMEC), *Ghidul muzeelor şi colecţiilor din România*, Bucureşti, 2000, ²2009; NICOLESCU Corina, *Muzeologie generală*, Bucureşti, 1975; OPRIŞ Ioan, *Istoria muzeelor din România*, Bucureşti, 1994; OPRIŞ Ioan, *Muzee şi colecţii din România*, Bucureşti, 2002; PETRESCU Stelian, *Odoarele de la Neamţu şi Secu*, Bucureşti, 1911; SIMION Victor, *Muzeologie generală*, cap. I, Bucureşti, 2011; TZIGARA-SAMURCAŞ Al., *Muzeografia românească*, Bucureşti, 1936.

MITROPOLIT NIFON
1503-1505 MITROPOLIT MAXIM BRANCOVICI 1505-1508 MITROPOLIT MACARIE
1512-1521 MITROPOLIT TEODOR 1521-1523
MITROPOLIT VARLAAM
MITROPOLIT EFTIMIE
MITROPOLIT LUCA
MITROPOLIT TEOFIL
ARHIEPISCOP ŞI
MITROPOLIT Dr. NIFON MIHĂIŢĂ

CONTRIBUȚIA MONAHILOR LA PROMOVAREA MUZICII ROMÂNEȘTI. PSALȚI DE SEAMĂ

Monahismul românesc – particular sau organizat – pe pământul țării noastre este foarte vechi. Existența lui se pierde în negura vremurilor.

„Pe la 1300 – spune N. Iorga – nu era altă școală decât a mănăstirilor și a bisericilor. *Călugării* aveau nevoie de slujbă, mănăstirile aveau nevoie necontenit de călugări noi, țării îi trebuiau vlădici, în bisericile mari se *cereau* dascăli cu bun meșteșug de citire și cântare [...]. În aceste școli se începea învățătura pe de rost a rugăciunilor cuprinse în Orologiu sau Ceaslov, venea la rând apoi cartea de *cântări pe opt glasuri* (*subl.n.*) așa-numitul Octoih și Psaltirea în slavonește[...].” „Mănăstirea nu se odihnește în vechile fundații glorioase ca și în cele nouă, se învață cu sârg slavona, caligrafia, pictura și muzica [...], mănăstirile [...] erau întotdeauna școli unde copiii învățau să citească, să scrie și *să cânte* (*subl.n.*).”[1]

Prin numeroase ctitorii, daruri și închinări de mănăstiri domnitorii români din secolele XIV, XV și XVI întrețin legături directe cu centrele culturale importante din Orientul ortodox, în primul rând cu Muntele Athos și Constantinopol, sprijinind cultivarea muzicii bizantine pe teritoriul României. Aceasta este calea directă prin care românii sunt moștenitorii culturii și civilizației bizantine, Muntele Athos dispunând de o celebritate deosebită ca centru de practică liturgică și implicit de muzică bizantină, atrăgând aici la studii călugări din lumea ortodoxă.

În Biserica domnească – construită de Basarab I în anul 1310 – se va fi cântat muzică. După înființarea Mitropoliei la Curtea de Argeș crește interesul pentru pregătirea slujitorilor bisericilor și a mănăstirilor. În a doua jumătate a secolului al XIV-lea mulți călugări au fost trimiși la Muntele Athos, pentru desăvârșire „întru cele ale tipicului și ale musichiei”. Este cunoscută scrisoarea lui Vladislav Voievod (1364-1377) adresată lui Hariton, egumenul mănăstirii Cutlumuș – protos al Muntelui Athos și urmaș al lui Iachint ca mitropolit al

1. Nicolae Iorga, *Istoria învățământului românesc*, București, 1928, p. 5.

◀ *Veche clopotniță de mănăstire, desen*

Țării Românești – în care îl ruga să fie mai cu îngăduință față de frații și monahii români, trimiși acolo pentru învățarea muzicii și a tipicului, aceștia nefiind obișnuiți cu asprimea nevoințelor monahale practicate la Athos. Dacă la Putna vestita școală de muzică bizantină apare în a doua jumătate a secolului al XV-lea (1493), iar cea de la Brașov în anul 1495, prin intervenția directă a domnitorului Vladislav, avem mărturia sigură că zona Argeș-Câmpulung este prima regiune a țării în care a fost promovată muzica bizantină. Și este firesc să fie așa, întrucât aici au avut sediile primii noștri mitropoliți și implicit aici au avut loc primele organizări ecleziastice de tot felul.

Avântul cultural de la începutul secolului al XV-lea este marcat de o creație poetic-muzicală autohtonă *Pripealele* monahului Filotei de la Cozia – fost logofăt al lui Mircea cel Bătrân (1386-1418) sub numele de Filos – cunoscute sub numele de *Mărimuri* sau *Veliceanii*. Micile tropare ale lui Filotei care se cântă după polieleu (cu texte diferite pentru fiecare praznic în parte) scrise în jurul anului 1400, cu stihuri alese din Psaltire de Nichifor Vlemmidis (1197-1272), unul dintre cei mai de seamă reprezentanți ai societății grecești de la Nikeia secolului al XIII-lea – au circulat în manuscrise medievale la români, ca și la toate popoarele slave, păstrându-se în cel puțin 22 manuscrise slave (secolele XV-XVII), dintre care 13 sunt pe teritoriul României, cel mai vechi datând din anul 1437. Într-o cronologie strictă Filotei este unul dintre cei dintâi imnografi autohtoni cunoscuți peste hotare[2].

Încă din secolul al XIV-lea mănăstirea Neamț avea o existență confirmată și recunoscută prin sprijinul voievozilor întemeietori ai statului moldav. Și în istoria bisericească moldavă aceasta apare ca prima mănăstire cu rânduială bisericească liturgică și muzicală după modelul monahismului ortodox din Constantinopol, Athos, Sinai etc., unde muzica bizantină a fost promovată tot mai sistematic, fixată și canonizată.

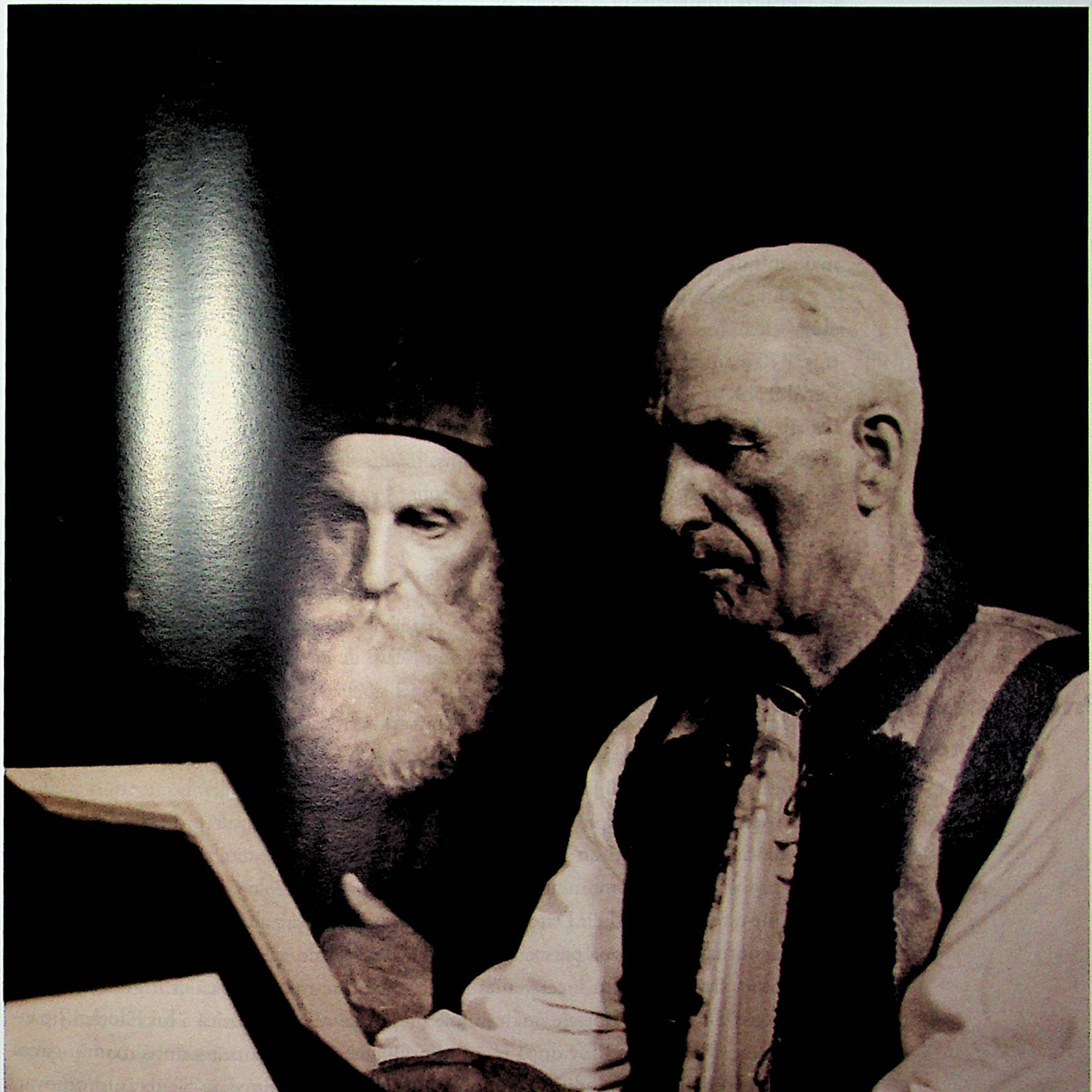
În a doua jumătate a secolului al XV-lea, după căderea Constantinopolului, în timpul domniei lui Ștefan cel Mare își face apariția la Putna o școală muzicală de tip bizantin. Existența acestei școli nu este atestată documentar direct. Cercetările întreprinse în ultimele decenii ale secolului al XX-lea, însă, au dus la descoperirea unor manuscrise cu semiografie bizantină care a permis să stabilim existența pe teritoriul României a câtorva școli în perioada medievală, dintre care cea mai importantă a ființat la Putna.

În mănăstirea Putna trăiește și desfășoară o deosebită activitate românul Evstatie, ritor, domesticus și protopsalt. Lui Evstatie îi datorăm mai multe opere originale în manuscris, cel mai important fiind manuscrisul de psaltichie autograf, ce se află în Muzeul de Istorie din Moscova, terminat de scris în anul 1511, cum reiese din criptograma de sfârșit a manuscrisului: „Protopsaltul Evstatie de la mănăstirea Putna a scris această carte de cântări din creația sa în zilele [...] lui Ioan Bogdan Voievod [...] în anul 7019 (1511) luna iunie ziua 11."

De la Antonie Protopsaltul se păstrează (în BCU-Iași I/26) un voluminos manuscris autograf cu muzică bizantină pe note în limba greacă. Pe f. 126 a acestui manuscris citim: „Am scris această psaltichie eu Antonie [...] protopsalt al mănăstirii Putna în anul 7053 (1545)."

➤ *Monah bătrân alături de un sătean moldovean la strana bisericii, fotografie de epocă*

2. S. Tudor (Tit Simedrea), „Filothei monahul de la Cozia imnograf român", în: *Mitropolia Ardealului*, 4 (1954) 1-3; 5 (1955), 10-12.

Printre compozitorii și dascălii de muzică bizantină de la Putna ne atrage atenția Dometian Vlahul, al cărui nume vădește originea lui română.

Date fixe pentru întemeierea și durata școlii de la Putna nu avem. Dacă ținem seama că Ioasaf melurgul, menționat în manuscrisul de la Iași (ms. gr. 26 f. 173v BCU-Iași), ar fi putut fi primul egumen al Putnei (1467) adus de la Neamț; că sunt menționați: Evstatie ritorul la 1493 și Antonie la 1545; și dacă luăm în considerație și afirmația lui Doroftei al Manembasiei (1576) că domnul Moldovei Petru Șchiopu iubea muzica și „avea un iscusit dascăl de cântări" putem conchide că Școala de la Putna a avut continuitate și a funcționat mai mult de un secol.

Din această vreme provenind de la Putna se păstrează 11 manuscrise: ms. 544 (secolul al XVI-lea), ce se află la mănăstirea Putna; ms. 101 (BAR și BCS) fotocopie după originalul (ms. 350) care se găsește la Gosudarstveni Istoriceschiy Muzei, fond *Sciuchin* din Moscova (secolul al XVI-lea, 1511), căruia trebuie adăugat un fragment de manuscris alcătuit din 14 file aflat la Arhivele Statului din Sankt-Petersburb în fondul *Infimirschii*; ms. 1886 (secolul al XVI-lea) din mănăstirea Dragomirna; ms. I/26 (secolul al XVI-lea) din BCU-Iași; mss. 283 și 284 din BAR și un ms. ce se află la Sofia.

Filothei sin Agăi Jipei – Prima psaltichie românească

Domnia lui Constantin Brâncoveanu (1688-1714) a constituit o epocă de renaștere culturală și artistică a Țării Românești, care devine un important centru cultural – nu numai politic – pentru Sud-estul Europei și Orientul ortodox aflat sub dominație musulmană. Până în vremea lui Brâncoveanu în biserica românilor ortodocși slujbele se făceau în limba greacă și slavonă, participanții și chiar preoții neînțelegând nimic „căci nu pricepeau limba asta străină".

În acest proces de cultură inițiat de umaniștii români și străini sub protecția domnitorului, s-a încadrat și Filothei sin Agăi Jipei[3], un veritabil om al Renașterii prin talentele multiple cu care a fost înzestrat: protopsalt, autor de cântări originale, teolog, filolog, caligraf.

Cine este acest Filothei? Datorită ipotezei lui N. Iorga și a altor istoriografi, care pleacă de la o confuzie între două persoane purtând același nume, decenii întregi asupra originii lui Filothei Jipa, versiunea încetățenită a fost aceea care-l prezenta că ar fi grec de neam. Numeroase documente oficiale ne dezvăluie nu numai originea etnică a lui Filothei Jipa – român neaoș din Mârșa Ilfov după tată și din Drăghenești-Teleorman după mamă – avea legături de rudenie cu unii dintre domnitorii țării, care prin tot ce-au făcut, au promovat, cu mijloacele vremii, patriotismul și ideea de neatârnare a poporului.

Filothei este autorul primei psaltichii românești. *Psaltichia rumânească* a lui Filothei marchează un moment esențial în muzica noastră, ea atestând cântarea în românește și exis-

---

3. Sebastian Bucur-Barbu, „Filothei sin Agăi Jipei Psaltichie rumânească, cunoscută până acum", în: *Studii de muzicologie*, vol. II, București, 1970; Sebastian Bucur-Barbu, *Filothei sin Agăi Jipei, Psaltichie rumănească*, vol. I, *Catavasier*, în: *Izvoare ale muzicii românești*, Documenta și Transcripta, vol. VII A, București, Ed. Muzicală, 1981; Sebastian Bucur-Barbu, *Filothei sin Agăi Jipei*, vol. II, *Anastasimatar*, vol. VII B, 1984; Sebastian Bucur-Barbu, *Filothei sin Agăi Jipei*, vol. III, *Stihirariu*, vol VII C, 1986; Sebastian Bucur-Barbu, *Filothei sin Agăi Jipei*, vol. IV, *Stihirariu–Penticostal...*, vol. VII D, 1992.

tența unei școli organizate de muzică în limba română. Este scrisă „în zilele lui Constantin B. Băsărab", conține 259 de file în notație cucuzeliană și „cuprinde întru sine Catavasierul cu toate trebuincioasele cântări ale bisericii, ce se cântă peste tot anul. Anastasimatarul cu propedia și cu tot meșteșugul cu Eotinale și Kecragare, Stihirariul cu toate sumoglasnicele praznicelor celor stăpânești și ale sfinților celor mai mari, carii să prăznuiesc peste tot anul, Stihirariul Penticostarului cu sărbătorile Paștilor; de la Sâmbăta lui Lazăr până-la Duminica Mare...". Deci psaltichia lui Filothei este alcătuită din mai multe cărți și anume: *Catavasierul* (f. 8r-45v); *Liturghierul* (f. 45v-67v); *Propedia* (f. 68r-70v); *Anastasima* (f. 71-113v); *Antologiul Stihirar* (f. 114-226v) și *Penticostarul Stihirar* (f. 227-255).

Întreaga operă *Documenta* și *Transcripta*, însumând circa 2.000 pagini, a fost transcrisă în notație lineară și publicată în patru volume mari, format A4. Circulația intensă a operei sale literare (*Învățături creștine*, *Floarea Darurilor* – Snagov, 1700 și *Catavasierul* – Târgoviște, 1714) și muzicale pe întreg teritoriul românesc a contribuit la făurirea unei limbi literare românești unitare și totodată la consolidarea unității conștiinței naționale a tuturor românilor, premise care au condus la pregătirea unirii lor de mai târziu într-un singur stat suveran, liber și independent.

Ieromonahul Clement Grădișteanu

Ieromonahul Clement Grădișteanu[4], psalt, compozitor de muzică psaltică activează în a doua jumătate a secolului al XVII-lea – prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Ieromonahul Clement Grădișteanu „ot Mănăstirea Hurezu" este aproape contemporan și văr primar cu Ierom. Filothei sin Agăi Jipei. Membrii familiei Grădișteanu ocupă funcții importante în timpul domniilor lui Mihai Viteahul (1593-1601); Nicolae Pătrașcu (1599-1600); Simeon Movilă (1600-1602); Radu Șerban (1602-1610); Radu Mihnea (1611-1616, 1620-1633); Alexandru Iliaș (1616-1618) și Gavril Moghilă (1618-1620). Ultima știre cu privire la Clement Grădișteanul o avem în actul încheiat din anul 1741, când acesta închină schitul Bunea-Vulcana – ctitorie a bunicului său Bunea Vâlcu Grădișteanul – ca metoc, Mitropoliei din București.

Așadar, genealogia Ieromonahului Clement Grădișteanul este mult mai bogată, mai lungă și mai complicată decât a vărului său primar Filothei sin Agăi Jipei, întinzându-se pe mai mult de două secole și jumătate, în jos până la sfârșitul secolului al XVI-lea, și în sus cel puțin până la jumătatea secolului al XIX-lea.

Pe lângă râvna lor de a ridica locașuri de închinare, unii Grădișteni aveau în fire și dorința de a trăi o viață retrasă, cum este Clement Ieromonahul și unchiul său Zosin Schimonahul.

Clement Ieromonahul este autorul scrierii unei *Psaltichii* grecești de 371 file ce se află la mănăstirea Xenofont-Athos înregistrată de Grigore Stathis cu nr. 158 și descrisă foarte sumar și orientându-se după un polihroniu compus de Clement (fol. 367v-371v) pentru „al nostru conducător Ioan Nicolae Voievod" (1716 - † 1730), plasează corect data scrierii acestui manuscris, și anume „începutul secolului al XVIII-lea".

4. Sebastian Barbu-Bucur, „Un compozitor de muzică bizantină la începutul secolului al XVIII-lea – Clement Grădișteanul de la Mănăstirea Hurezu", în: *Acta Musicae Byzantine*, Iași, vol. IV, 2002.

Nicolae Mavrocordat este ctitorul celui mai valoros ansamblu arhitectural construit între anii 1716-1722 și sfințit la 24 septembrie 1723, perioadă în care Clement Ieromonahul a scris această *Antologhie* de cântări psaltice.

Acest manuscris – pe lângă cântările multor compozitori greci – cuprinde și cântări compuse, tălmăcite sau prescurtate de Clement Ieromonahul, Iovașcu Vlahul și Ioan Logofătul Vlahul.

Cu ajutorul neprețuit al Părintelui Stareț protopsalt Alexios de la mănăstirea Xenofont, sunt în posesia copiei acestui manuscris pe care sper să-l valorific în întregime.

Monahul Iosif de la Neamț

Monahul Iosif de la Neamț[5] (secolul al XVII-lea). Personalitate muzicală de excepție, Iosif Monahul este cunoscut ca protopsalt, dascăl de psaltichie și conducător al școlii de muzică bisericească de la Neamț. A trăit și a activat în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. A compus cântări psaltice în limbile greacă și română, foarte apreciate și cu largă circulație în Moldova, a transcris și a tălmăcit în românește muzica psaltică pentru serviciul cultului religios, având o contribuție remarcabilă în procesul de „românire" a cântărilor bisericești. Muzician de o anumită distincție, ctitor de școală muzicală bisericească, compozitor fecund și talentat menționat de Macarie Ieromonahul între marile valori ale muzicii psaltice autohtone (*Irmologhin p. V*), Iosif Monahul reprezintă una dintre personalitățile artistice de marcă ale Moldovei secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Date precise cu privire la biografia sa nu avem. Pomelnicul ctitoricesc al mănăstirii Neamț scris de ucenicul său Visarion Ieromonahul îl prezintă astfel: „[...] Sfinția Sa întâi au adus aicea î(n) S(fânta) m(ănăstire) Neamțului știința și învățătura musichiei ceii vechi a cântărilor bisericești pe care le-a paradosit la mulți părinți" (ms. rom. 190/1846 BMN).

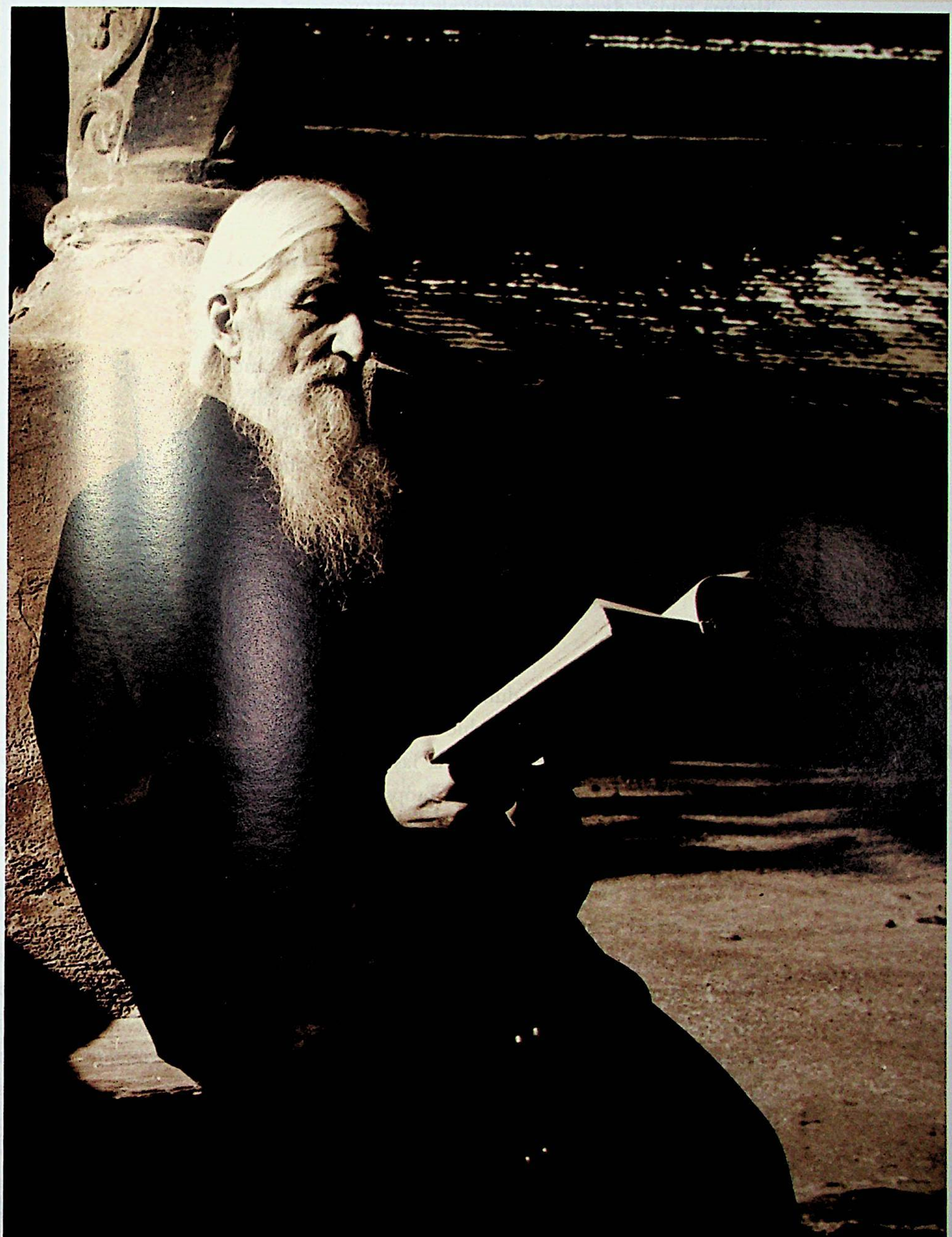
În *Istoria pentru Sfânta Mănăstire Neamțului* scrisă de arhimandritul Augustin și starețul Gherasim în 1856 (ms. rom. 154 din BMN p. 103) se spune: „În vremea stareției lui Domețian foarte mult era împodobită această mănăstire [...] și cu părintele schimonahul protopsalt Iosif [...] care a alcătuit anixandarele cele mari, vreo câteva heruvice, axioane și alte cântări și cu Părintele Macarie Ieromonah, dascălul Școalei de musichie care venise din Valahia [...] și Părintele Visarion Ieromonah din aceastași monastire carele iarăși foarte bine știind meșteșugul sistimii vechi au prefăcut cântări pe sistema nouă" (ms. 154 BMN).

Dometian a fost stareț între 1823-1834, deci Iosif Schimonahul trăia la începutul acestei perioade.

Supranumit „Iosif Orbul" sau „Priveghetoarea oarbă" moare până în 1830. Ca un iluminat isihast a exprimat în „facerile sale ceea ce a văzut" și „priceput" și cu ochii sufletești o lume muzicală spiritualizată. A compus *Anixandarele pe sistema veche* și „scoase pe

➤ *Monah stăruind în lectura cărților vechi de cult, fotografie de epocă*

5. Sebastian Barbu-Bucur, „Acțiunea de *românire* a cântărilor psaltice și determinările ei social-patriotice. Filothei sin Agăi Jipei și alți autori din secolul al XVIII-lea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 98 (1980), 7-8, pp. 850-851; Vasile Vasile, „Iosif Protopsaltul", în: *Muzica*, București, 12, nr. 3 (47) 200; Viorel Cosma, *Muzicieni din România, Lexicon*, vol. 4 (H-J), București, 2001; Gheorghe C. Ionescu, *Muzica Bizantină în România...*, pp. 64-65; Pavel Lungu, *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină din Zona Neamț, secolele XVIII–XX* (teză de doctorat în manuscris), București, 2006.

sistema nouă"; *Axioanele* duminicale şi praznicare; *Evloghitariile*; *Heruvice*; *Polielele*, *Cu noi este Dumnezeu*; *Mărimurile* şi *Pripelele*; *Polihroniile*; *Heretismosurile* şi Stihira Cuviosului Paisie (analizată de Florin Bucescu în *Acta Musicae Byzantinae*, vol. IV, Iaşi, 2002).

Asemenea lui Mihalache Moldovlahul, contemporanul său, Iosif Monahul acordă prioritate în procesul de creaţie stilului silabic „syntomon", anticipând cu mult mai înainte ceea ce avea să realizeze în această direcţie Macarie Ieromonahul, Ghelasie Basarabeanul şi Anton Pann.

Monahul Zosima

Monahul Zosima[6], poet şi psalt (n. în a doua jumătate a sec. al XVIII-lea, † după anul 1836). Se iscăleşte: „monahul Zosima, cântăreţ în mănăstirea Neamţului şi pustnic la Procov". Ca poet scrie plângerile: „Secului", „Agapiei", „Iaşului" şi „Grecilor". Opera muzicală necunoscută. Numai în ms. de muzică bizantină din mănăstirea Neamţ (ms. gr. nr. 17 f. 32v–36v) păstrează un polieleu în limba greacă cu următoarea însemnare: „Prezentul polieleu a fost compus de către monahul Zosima psaltul în vechea sistemă a muzicii, iar în noua metodă [...] a fost exighisit de Visarion Ieromonahul, 1836, aprilie 9".

Ieromonahul Visarion

Ieromonahul Visarion[7], duhovnicul, protopsaltul (n. 7 mai 1794 – † 16 dec. 1844). Studiile muzicale de psaltichie le-a început la mănăstirea Neamţ cu dascălul Iosif Monahul, continuând să audieze la Iaşi cursurile de muzică bisericească ale Şcolii de cântăreţi cu psalţii greci Grigorie Protopsaltul (Vizantie) şi Nikifor Cantuniari, perfecţionându-se apoi cu Macarie Ieromonahul la Şcoala de psaltichie de la mănăstirea Neamţ (1831-1833).

Visarion a fost un devotat ucenic al marelui protopsalt Iosif Monahul, interpret al operei acestuia şi cel mai mare exeget al sistemei noi în mănăstirea Neamţ. Lungu Pavel descoperă date precise pe ultima filă a unei cărţi (*Adunare a cuvintelor*) unde citim: „la anul 1794 mai 7 zile, m-am născut; la 1806 nov. am venit la călugărie; la 1809 aug. 15 anagnost, la 1812, 11 oct. tuns în monahism, la 1815, febr. 11 diacon; la 1824 aug. 24 preot; la 1844 dec. 16 s-au dus din viaţă părintele Visarion Ieromonahul şi D(u)hovnicul", însemnări făcute de către mitropolitul Veniamin când s-a retras la Neamţ. Visarion a scris *Pomelnicul Ctitoricesc*. În două cronici în care a fost prezentat şi dascălul său Iosif

---

6. Pavel Lungu, *Cultura muzicală românească de tradiţie bizantină din Zona Neamţ, secolele XVIII–XX* (teză de doctorat în manuscris), Bucureşti, 2006.

7. Vasile Vasile, „Visarion Protopsaltul reprezentant de seamă al Şcolii muzicale de la Neamţ", în: *Studii şi Cercetări de Istoria Artei*, s. TMC rom. 39, Bucureşti, 1992; Sebastian Barbu-Bucur, „Polihronii, aclamaţii şi imnuri laice în manuscrisele psaltice din Mănăstirea Neamţ", în: *Dacia Literară*, VII (SN), 27(4), Iaşi, 1997; Viorel Cosma, *Muzicieni din România, Lexicon*, vol. IX (Ş-Z), Bucureşti, 2006 pp. 239-240; Gheorghe C. Ionescu, *Muzica Bizantină în România...*, pp. 181-183; Pavel Lungu, *Cultura muzicală românească de tradiţie bizantină din Zona Neamţ, secolele XVIII-XX* (teză de doctorat în manuscris), Bucureşti, 2006.

Protopsaltul s-a reținut: „Nu mai puțin au fost întru învățătură și Părintele Visarion Ieromonahul din aceastași Mănăstire carele iarăși foarte bine științd meșteșugul stilimii vechi, au prefăcut multe cântări pe sistema nouă; ba încă [...] au și alcătuit și foarte multe cântări bisericești, precum *Stihirariul* peste tot anul, a *Mineaelor*, a *Penticostarului*, a *Triodului* și *Irmoase* cu pripeale la Praznice, Polileie, Heruvice, Axioane, Clunonice și altele pe care le-au și scris însuși foarte frumos, căci și întru acest meșteșug al scrierii cărților nu era prost" (ms. 154 f. 173v-174 BMN). Era deci și un copist neîntrecut.

Într-una dintre capodoperele sale citim: p. 54: *„Această Cărticică, întru care să cuprinde rânduiala care să fie la trapeză în ziua Hramului Sf(i)ntei Mănăstiri Neamțului sau și alte sf(i) nte Mănăstiri*. Întâi adecă: Heretismosurile și Polihronismosurile, atât în ziua Prazdnicului, cât și a doua zi pentru fericiții ctitori și vreo câteva Irmoase cele mai alese din Calafonicon, însă și Axionul Preasf(i)ntei Născătoare de D(u)mnezeu, în deosebite glasuri; apoi și Axioanele Prazdnicilor celor împărătești. Am scris-o scoțându-le atât ceale grecești cât și ceale moldovenești, din sistema musichiei ceii vechi, în sistema musichiei ceii noua, după paradosirea ce am luat de la Sf(i)nția sa părintele Iosif Schimonahul dascălul mieu. Carele Sf(i)nția sa au fost întâi Psalt a(l) musichiei ceii vechi, în Sf(â)nta Monastirea Neamț. [...] Le-am scris: „ca să fie spre mângâierea mea în chilie; Iar alta, ca să nu dau ouitării pre Dascălul făcătoriul meu de bine Părintele Iosif. Ca oricând voi căuta în Cărticica aceasta și voi cânta [...] să pociu a-mi aduce aminte de Dascălul meu carele s-au ostenit pentru mine și m-au învățat [...] Visarion Ierom(ona)h și D(u)hov(ni)c 1837".

Ieromonahul Dorothei Iordachiu

Ieromonahul Dorothei Iordachiu[8] (Doroftei), copist-caligraf, compozitor, psalt († 1888, mănăstirea Neamț). Studiile muzicale le-a început la Școala de cântăreți bisericești din mănăstirea Neamț. A fost protopsalt la strana dreaptă a bisericii mănăstirii Neamț aproape 40 de ani (1849-1888). A fost elev al lui Ioan Cartu alături de alți 57 de călugări din mănăstire, la Școala de cântăreți armonico-religioase înființată la Neamț în 1859. A condus corul de muzică psaltică (la unison) alcătuit din 30 de părinți monahi care cânta alternativ cu cel „rusesc" (armonie) înființat de Paisie Velicicovski în 1794, condus de Antim monahul. Ca dascăl de psaltichie a inițiat în studiul muzicii bizantine o seamă de buni cântăreți, ucenici ai săi, între aceștia numărându-se Ghelasie, Dima M. și Varlaam Arghirescu. Copist-caligraf de înaltă calificare profesională, Dorothei a alcătuit numeroase colecții de muzică psaltică (Mss. nr. 13, 35, 115, 116, 117, 119, 129 și 231), ce se păstrează în Biblioteca mănăstirii Neamț. A colaborat cu Dimitrie Suceveanu la tălmăcirea Doxastarului lui Petru Lampadarie tipărit la Neamț în 1857. Versificator, tălmăcitor și compozitor, psalt a contribuit ca și înaintașii săi Iosif Monahul și Visarion Protopsaltul la românirea cântărilor bisericești în Principatele Române.

8. Ioan Ivan, „Manuscrisele de muzică psaltică de la Mănăstirea Neamț", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 36 (1960), 9-12; Gheorghe C. Ionescu, „Ion Cartu – omul și opera", în: *Studii Muzicale*, București, nr. 19, 1985; Gheorghe C. Ionescu, *Lexicon...*; Viorel Cosma, *Muzicieni din România. Lexicon*, vol. 4 (H-J), Ed. Muzicală, București, 2001; Pavel Lungu, *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină...*

Ieromonahul Macarie

Macarie ieromonahul[9] (psalt), compozitor, psalt, teoretician, dascăl de psaltichie, tipograf (n. 1770 în com. Perieți, jud. Ialomița, † 30 aug. 1836, mănăstirea Viforâta). Studiul psaltichiei l-a început la mănăstirea Căldărușani, apoi la Școala de cântăreți a Mitropoliei din București, cu protopsalții Straton și Constantin și cu Petru Efesiul, 1817 de pe lângă biserica „Sfântul Nicolae" – Șelari, unde învață muzica bisericească după sistemul hrisantic. Dascăl la Școala de muzică bisericească de la mănăstirea „Sfântul Sava" din București (1813-1814), dascăl de psaltichie la Școala de cântăreți din Târgoviște (1815-1819). Călătorește la Buda (1821) și la Viena (1822-1823) pentru însușirea meșteșugului tipografic și pentru tipărirea primelor cărți teoretice de psaltichie. Stareț al mănăstirii Bârnova – Iași (1829-1831), dascăl și conducător al Școlii de cântăreți de la mănăstirea Neamț (1831-1833), tipograf corector (1834) și director (1834-1836) al Tipografiei de la mănăstirea Căldărușani. A tipărit: *Theoreticonu sau privire cuprinzătoare a meșteșugului musichiei bisericești după așezământul sistimii ceii nouă, acum întâiași dată tipărit* (Viena, 1823); *Anastasimatarul bisericesc* (Viena, 1823); *Irmologhion sau Catavesieriu muzicescu* (Viena, 1823); *Tomul al doilea al Antologhiei*, București 1927; *Prohodul Domnului...* Buzău, 1836.

Arhimandritul Ghelasie Basarabeanu

Ghelasie Basarabeanu[10], arhimandrit, protopsalt, dascăl de psaltichie, copist-caligraf, compozitor (n. Basarabia – † Curtea de Argeș, 8 nov. 1855). Venit la București, urmează cursurile Colegiului Național „Sfântul Sava". La 1817 se specializează în sistema nouă la Școala lui Petru Efesiu de la Șelari, tot la 1817 era *Ieropsalt* „cu așezarea" la Curtea de Argeș; la 1820 era Ieromonah; la 1823 era la mănăstirea Mărgineni; la 1826 era „dascăl de musichie" la Școala înființată pe lângă Episcopia Buzăului, iar începând cu anul 1836 protopsalt și profesor de muzică psaltică la Episcopia Curtea de Argeș până în anul 1855, când fostul Arhimandrit de scaun Ghelasie Basarabeanu trece la cele veșnice.

Dacă datele biografice sunt puține, cele privind opera sa muzicală sunt numeroase, fiind răspândită în circa 60 de manuscrise, cu excepția câtorva cântări publicate de Ioan Zmeu (1860-1922). Clasici ai muzicii românești de tradiție bizantină alături de Macarie Ieromonahul, Anton Pann și Dimitrie Suceveanu, Ghelasie Basarabeanu a scris tot ce are nevoie

---

9. Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, București, [2]2002, pp. 260-261; Viorel Cosma, *Muzicieni din România*, vol. V, București, 2002, pp. 216-222; Gheorghe C. Ionescu, *Muzica bizantină în România...*, pp. 87-92.
10. Ioan Serafinceanu, „Colecții de rarități bibliografice de la Biblioteca Universitară din Iași", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 34 (1958), 3-4, pp. 341-342; † Nestor [Vornicescu], „Trei manuscrise muzicale vechi...", în: *Mitropolia Olteniei*, 24 (1972), 11-12, pp. 935-965; Alexie Buzera, „Ghelasie Basarabeanul", în: *Muzica*, (București) SN, 12 (1996), nr. 3-27 (iul.-sept.) pp. 147-160; Constantin Catrina, „Un Irmologhion din prima jumătate a secolului al XIX-lea", în: *Muzica*, (București), 4 (1983), nr. 1 (ian.-mart.), pp. 113-122; Gheorghe C. Ionescu, *Muzica bizantină în România...*, pp. 109-114.

strana *Vecernier*, *Utrenier*, *Liturghier*, *Doxestar* (pentru cele douăsprezece luni), *Triod* și *Penticostar*. Întreaga sa operă a fost de curând (2004-2007) tipărită în 4 mari volume de către Arhid. dr. Sebastian Barbu-Bucur, în colaborare cu Pr. dr. Ion Isăroiu.

Protosinghelul Varlaam Barancescu

Varlaam Barancescu[11], protosinghel, dascăl de psaltichie, prozator, compozitor (n. 29 ian. 1808 – † 12 ian. 1894). Protosinghelul Varlaam Barancescu s-a născut în com. Cotingeni, jud. Hotin, în 29 ianuarie 1808. A învățat psaltichia la Buzău, probabil cu Matache Cântărețul-Săvulescu. În anul 1836 este tuns în monahism la mănăstirea Sinaia din județul Prahova. A fost cântăreț la biserica „Sf. Nicolae" din Șcheii Brașovului și dascăl de cântări ce funcționa în incinta bisericii în anii 1839-1849. Între elevii săi remarcându-se aici viitorul muzician psalt George Ucenescu. Peregrin în mai multe mănăstiri, îl întâlnim la Buzău „protosinghelul Sfintei Episcopii" (1851-1853), la Neamț (1853), la Bogdana (1857-1859), din nou la Buzău (1854-1860), la Sinaia (1862-1863), la Ghighiu–Prahova (1864-1869), la Brezoi (1871), pentru a se stabili la mănăstirea Ciolanu–Buzău (1872-1874).

A fost comisar extraordinar în Revoluția de la 1848. A lansat manifestul „Să trăiască românii și țara lor". A fost o perioadă de timp inspector eclesiast al închisorilor din Moldova. Știa bine limba germană, vorbea frumos, recunoscut prin cuvântările sale pe care le rostea în amvonul mănăstirii. Bun prozator și versificator. Compozitor de muzică psaltică, heruvice și mai ales axioane, care se cântă și astăzi, încât ar putea fi supranumit „Părintele axionului românesc". Reținem din lucrările tipărite *Mângâietorul comun* și *Paraclisul* „corijat de Oprea Demetrescu". Majoritatea cântărilor sale au fost tipărite de curând de către Pr. Bogdan St. Moise.

Nectarie Vlahul

Nectarie Vlahul[12] (Nicolae Vasilescu-Crețu devenit Nectarie Schimonahul; Nectarie Prodromitul), psalt, compozitor, dascăl de psaltichie și copist (n. 5 dec. 1804, Huși – † 17 nov. 1899, Muntele Athos/Grecia). A fost cântăreț la Catedrala Episcopală din Huși și la Galați. Este tuns în monahism cu numele de Nectarie. Anul 1836 îl găsește la Ierusalim copiind ms. 9/117. În anul 1842 s-a așezat (cu fratele său Atanasie) la schitul „Sfânta Ana". Fiind un psalt desăvârșit este poftit să cânte la multe hramuri. La un hram din 15 august la mănăstirea Ivirului este otrăvit de greci din invidie, dar rugându-se și bând untdelemnul de la icoana Maicii Domnului Portaitisa, se face pe deplin sănătos.

---

11. Gheorghe C. Ionescu, *Muzica bizantină în România...*, pp. 130-131; Pr. Bogdan St. Moise, *Varlaam Protopsaltul. Opera muzicală*, Arhiepiscopia Tomisului, Constanța, 2009.

12. Constantin E(rbiceanu), „Câteva date asupra Părintelui Nectarie, Protopsalt la Sfântul Munte Athos", în: *Biserica Ortodoxă Română*, București, 13 (1889), 6 (sept.), pp. 410-413; Irinarh Sișman, *Istoricul Sfântului Munte*, t. 2; Sebastian Barbu-Bucur, „Documente muzicale românești la Muntele Athos", în: *Tribuna României*, XII, 248, 15 iulie, 1983; Sebastian Barbu-Bucur, „Nectarie Schimonahul din Chinoriul Românesc Prodromu-Athos: La 100 de ani de la moartea lui", în: *Almanahul bisericesc*, 2000-2001, Episcopia Buzăului, 19-20, Buzău, 2001, pp. 201-228.

⮝ *Nectarie Vlahul sau Prodromitul, dascăl de psaltichie*

Irinarh Sişman spunea că: „avea un glas organic, dulce şi puternic care umplea toată biserica [...]. Era falnic, robust, legat, împodobit cu dar de la Dumnezeu".

Nectarie Vlahul (1804-1899) de la Chinoviul Românesc Prodromu a fost unul dintre cei mai prolifici şi mai talentaţi compozitori români de muzică psaltică. A tradus din literatura psaltică universală şi a compus tot ceea ce era necesar tuturor oficierilor din timpul anului calendaristic.

„La 1852, când a venit la schitul nostru – zice C. Erbiceanu – n-a aflat nicio cântare în româneşte [...] şi îndată s-a pus cu multă silinţă şi a tradus toate cântările din greceşte în româneşte, iar unele le-a compus sfinţia sa din nou."

Nectarie traduce sau compune tomuri întregi de cântări care au circulat pe la toţi românii din Sfântul Munte, fiind permanent copiate cu măiestrie de către ucenici ai săi, până spre anul 1939, când găsim caligrafiate – după originalele lui Nectarie – ultimele volume de acest fel. Cea mai veche cântare, cu dată menţionată – anul 1849 – este *Sfinte Dumnezeule*, gl. II (ms. rom. nr. 122/129, fol. 1-3). La 1892 scrie o mathimă „pentru evlavia părintelui Sava Schimonahul". Deci putem conchide că Nectarie Schimonahul şi-a început activitatea componistică şi de traducător cel puţin din anul 1849, când se afla la chilia sa din schitul „Sfânta Ana". Această activitate s-a desfăşurat până în anul 1892, când la vârsta de 88 de ani scrie mathima mai sus menţionată.

Opera muzicală inedită a lui Nectarie Schimonahul este imensă, mai bogată decât a tuturor psalţilor români din secolele XVI-XX. Aceasta a fost rescrisă de ucenicii săi cu multă artă şi meşteşug, astfel încât multe manuscrise pot fi considerate piese de muzeu. Citându-i (în ordine alfabetică): Cosma Ierodiaconul a copiat 5 mss.; Callistrat Galactionovici, 8 mss.; Chesarie Schimonahul, 4 mss.; Clement Schimonahul, 2 mss.; Dometie Ieromonahul, 1 ms.; Gherontie Ieroschimonahul, 1 ms.; Iacob Deciu, 1 ms.; Iacob Rădulescu, 1 ms.; Isihie Ierodiaconul, 1 ms.; Isihie Petrescu, 3 mss.; Nathanail Ieromonahul, 7 mss.; Neofit Schimonahul, 3 mss.; Nicandru Ieroschimonahul, 8 mss.; Onufrie Bratu, 15 mss.; Paisie Lambru, 17 mss., Pimen Ieroschimonahul, 2 mss.; Sava Schimonahul, 2 mss.; Zosima Monahul, 2 mss.

Mulţimea manuscriselor copiate de ucenicii săi dovedeşte larga circulaţie a operei muzicale a lui Nectarie.

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, Nectarie Vlahul a înfiinţat la Chinoviul românesc *Prodromul* o *Şcoală de psaltichie* renumită în tot Muntele, pentru români, greci, ruşi, bulgari, macedoneni şi sârbi. Aici – spune C. Erbiceanu – Nectarie avea „până la 70 de ucenici pe care îi învăţa meşteşugul psaltichiei".

Dintre ucenicii săi care au ieșit psalți vestiți în mănăstirile Athosului, amintim câțiva: Cosma întâiul protopsalt la mănăstirea Iviron; Maxim, la mănăstirea Esfigmenu; Paisie Ieromonahul și Dorotei, la mănăstirea Dionisiu; Ieromonahul Damaschin și monahii Toefil, Antonie, Ilie, Serafim și Metodie la schitul „Sfânta Ana".

Documentele muzicale românești din Athos și psalții atestați în ele au contribuit la întregirea și interpretarea repertoriului muzical bizantin universal, iar istoria muzicii românești și-a îmbogățit conținutul cu un mare număr de manuscrise și de nume noi de compozitori și interpreți.

Moștenitor al unei milenare tradiții de cultură muzicală bizantină, poporul român va adăuga fondului ancestral de valori spirituale și acest fond de manuscrise care se află în afara granițelor lui.

Irinarh Vântul

Irinarh Vântul[13], psalt, caligraf, compozitor la mănăstirea Durău și Neamț († 1940). Este autor caligraf al manuscrisului *Carte de cântări bisericești la diferite slujbe*, scris în mănăstirea Durău în anul 1904. Manuscrisul se păstrează în Biblioteca Moldovei și Sucevei din Iași (ms. rom. 178). Printre alte cântări ni se păstrează și celebra cântare *De vreme ce eu păcătosul* gl. V (*Cultura*, București, XVII [1929], 7-8 [iul.-aug.], pp. 8-10).

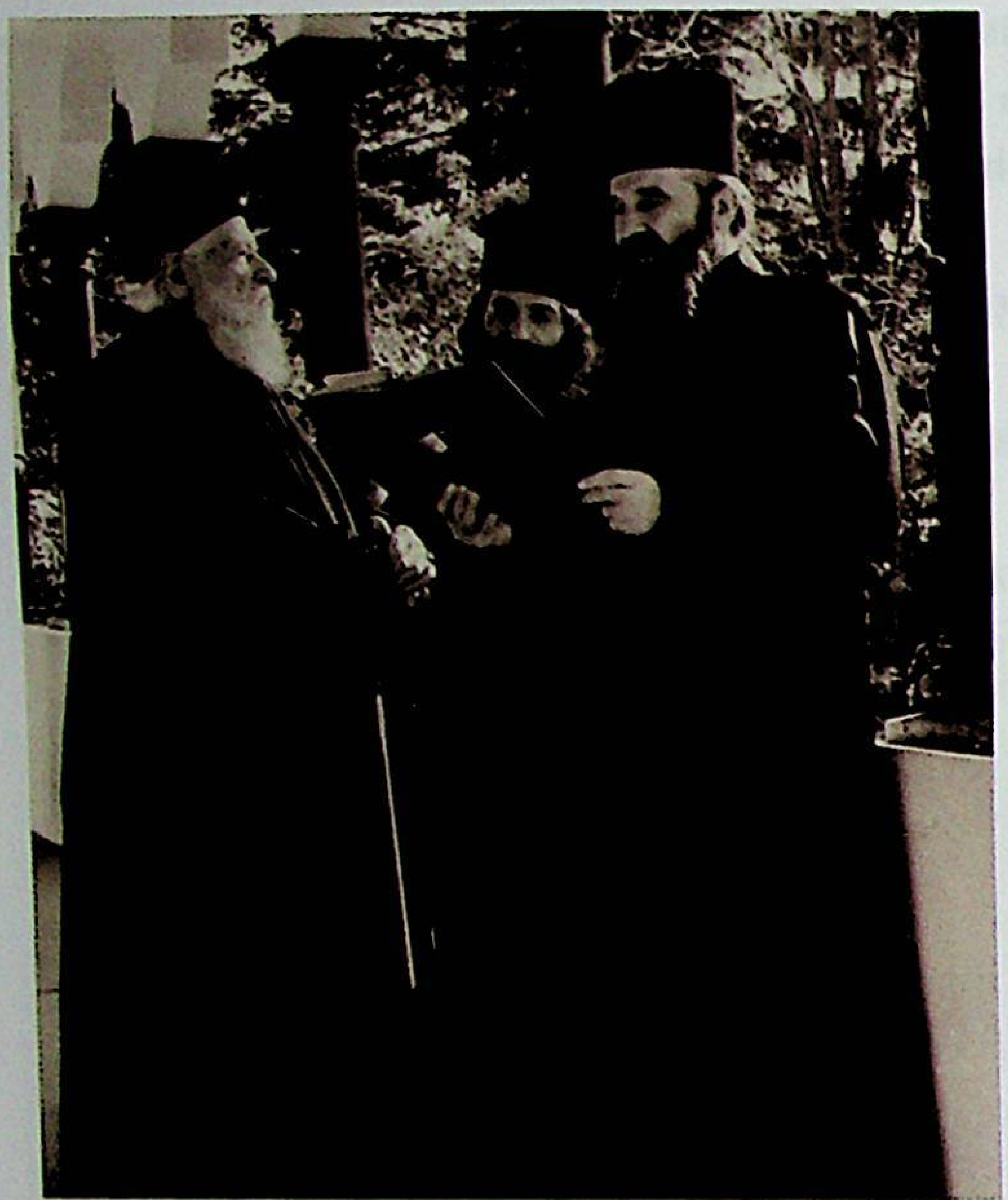
Protosinghelul Iustin Pârvu, stareț al mănăstirii Petru Vodă, îl descrie pe Părintele Irinarh ca fiind un psalt desăvârșit. „Era atât de lepădat de cele trupești [...] și avea așa un dar, că ascultându-l cum mlădia digorgoanele și trigorgoanele credeai că-i un înger". La 1920 îl găsim în Pomelnicul ctitoricesc al mănăstirii Neamț. A murit în anul 1940 la mănăstirea Durău.

Onufrie Bratu Oprea

Onufrie Bratu Oprea[14] (n. 1874 în Săcele, Satu-Lung, județul Brașov). Intră ca novice la mănăstirea Cheia, Prahova, stareții vremii fiind Săeleni Visarion până la 1908 și Grigorie Georgescu între 1909-1936. În 1894, la vârsta de 20 de ani, se închinoviază în schitul românesc *Prodromul*, unde va primi tunderea în monahism cu numele de Onufrie. În 1901 se întoarce în țară poate la mănăstirea Cheia Teleajen. Din 1904 va fi regăsit din nou la Prodromul, când se ocupă numai cu scriere de manuscrise psaltice cuprinzând opera muzicală a lui Nectarie Schimonahul. Până la anul 1911 se iscălește ierodiacon, iar în anul 1911 este hirotonit ieromonah. În 1913 îl regăsim în țară la schitul Darvari. Prin intermediul altor însemnări îl descoperim la mănăstirea Cheia Teleajen în 1924, iar în 1926 „luna

13. Gheorghe C. Ionescu, *Muzica bizantină în România*..., p. 171; Pavel Lungu, *Cultura muzicală românească de tradiție bizantină*..., pp. 303-306.

14. Florin Bucescu, „Documente de muzică bizantină și psaltică în bibliotecile din Iași", în: *Acta Byzantinae*, vol. V, 1999; Sebastian Barbu-Bucur, „Onufrie Bratu de la Mănăstirea Cheia Teleajen, copist de muzică psaltică", în: *Acta Musicae Byzantinae*, vol. II, 2000; Sebastian Barbu-Bucur, *Manuscrisele muzicale românești de la Muntele Athos*, București, 2000; Arhim. Clement Haralum, „Manuscrise de muzică psaltică în biblioteca mănăstirii «Toți Sfinții Athosului și Sfinții Români»", în: *Bucium*, AMB vol. III, Iași CSBI, 2001.

Grupuri de monahi cântând la strană sau citind sfintele cazanii, fotografii de epocă

februarie 17 zile" va copia câteva cântări pentru maica Agatha Manolescu protopsalta mănăstirii Suzana, pare-se consăteană. O ultimă datare aflată în Biblioteca mănăstirii Bucium este la 1933 în ms. *Dumnezeieștile Liturghii*, când se afla la Ierusalim. Nu se cunoaște anul morții și nici locul unde ar fi înmormântat. În condica Prodromului nu este trecut anul morții și nici la Cheia sau Bucium n-am găsit mormântul său. O ultimă indicație există totuși că la anul 1953 și 1954 trăia. Astfel pe ms. cu nr. 28 de la chilia „Sf. Ipatie"–Vatoped p. 431 citim: „Acest Doxastar este dăruit de mine Ieromonahul Onufrie Bratu, Bisericii Sf(â)tul Sfinții Ipatie din Sf. Munte At(h)os spre a mea pomenire, anul 1953, Octombrie". Se afla deci la Sfântul Munte în 1953.

O altă însemnare din testamentul său arată că și în anul 1954 trăia. La Prodromul, unde a fost călugărit și hirotonit, Onufrie Bratu își scrie testamentul cu rugămintea ca Părintele Arhim. Simion Ciumandra să rânduiască toate cele rămase: „Toate cărțile manuscrise [...] rog a se anunța Părintele Hrisostom Apostolache să vină să le ea în primire după cum este voința mea. Ierom. Onufrie Bratu, iunie anul 1954". Deci manuscrisele se aflau la schitul Darvari, unde stareț era vestitul Simion Ciumandra, care în anul 1956, desființat fiind Schitul, va pleca la mănăstirea Cernica unde va fi și înmormântat.

Ni se păstrează de la Onufrie Bratu 15 manuscrise: 1 la schitul Lacu Athos; 4 la chilia „Sf. Ipatie"-Vatoped; 5 la Biblioteca ecumenică „Dumitru Stăniloae", Mitropolia Moldovei și Bucovinei – Iași; 4, dintre care unul este teologic liturgic și tipiconal (ms. nr. 838) intitulat: „Chinonic adecă adunare multă de învățături".

Înzestrat cu un talent deosebit al artei grafice miniaturale, Onufrie Bratu rămâne alături de alți copiști talentați unul dintre călugării care au reușit să îmbine viața monahală cu cea muzicală. El se impune în patrimoniul nostru cultural prin aceste manuscrise care reunesc în ansamblul lor trăsăturile personalității sale, definindu-l. Manuscrisele sale conțin

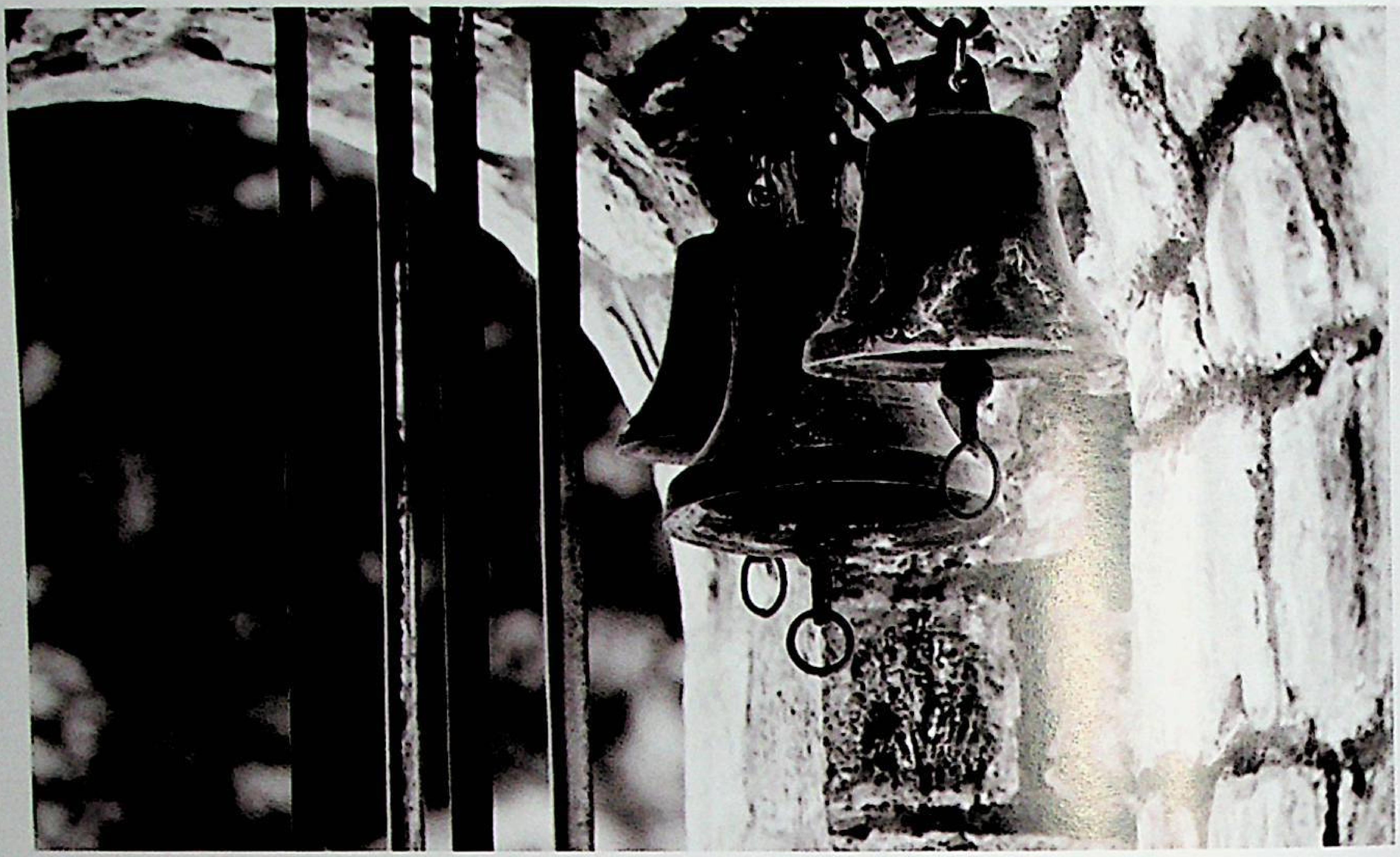

mai ales opera muzicală compusă sau tradusă a lui Nectarie Schimonahul, contribuind astfel la răspândirea și păstrarea ei.

Arhidiaconul Filotei Moroșanu Hanganu

Filotei Moroșanu Hanganu[15], arhidiacon, protopsalt, profesor, compozitor (n. 1878, com. Hangu, sat Fârtigi, jud. Neamț – † 10 mart. 1951, mănăstirea Văratic). A absolvit cursurile gimnaziale și Școala de cântăreți bisericești la Piatra Neamț (profesor de psaltichie Nicolae Barcan). Studii seminariale la Galați. Între anii 1900-1903 frecventează cursurile Conservatorului de Muzică din București.

A fost profesor de muzică bisericească la Seminarul teologic din Galați apoi, din 1908, la Seminarul din Ismail, unde deține și postul de protopsalt la biserica *Precista* din Roman. Intră în monahism la Neamț, unde i se încredințează funcția de protopsalt. Este Arhidiacon Stavrofor. În timpul mitropolitului Pimen (după 1909) a fost protopsalt la catedrala mitropolitană din Iași. În august 1916 s-a înrolat în Regimentul 13 Infanterie și a cerut să fie trimis pe front, de unde este luat prizonier de nemți și dus la Austria, unde se îmbolnăvește de tifos, iar la întoarcere în țară era bolnav de plămâni ultimul grad, motiv pentru care Mitropolitul Pimen l-a numit diacon la mănăstirea Văratic pentru îngrijire. Aici organizează Școala de muzică bisericească și pune baza corului măicuțelor din mănăstire cu repertoriu de muzică psaltică. A compus muzică psaltică pentru serviciul liturgic (catavasii, axioane, imnuri liturgice etc.) creații apreciate, unele dintre acestea fiind preluate de compozitorii Nicolae Lungu, Ion Croitoru și Ioan D. Chirescu și armonizate în variante diverse.

15. Gheorghe C. Ionescu, *Lexicon*, București, Ed. Diogene, 1994; Viorel Cosma, *Muzicieni din România. Lexicon*, vol. VI (Max-hus), Ed. Muzicală, București, 2003.

➤ *Clopote mici de mănăstire*

Din mulțimea cântărilor sale reținem celebrul *Lumină lină* glas VIII și *Cine este Dumnezeu* gl. VII. Cu o activitate laborioasă, încărcată de rezultate meritorii, Filotei Moroșanu Hanganu se stinge din viață la 10 martie 1951, în vârstă de 75 de ani, fiind înmormântat în cimitirul mănăstirii Văratec.

Protosinghelul Chiril Arvintie

Chiril Arvintie[16], protosinghel, psalt, compozitor (n. 6 mai 1897, com. Valea Seacă, jud. Vrancea – † 20 aug. 1968, mănăstirea Neamț). Este absolvent al Școlii de cântăreți din Bacău (1913). A fost canonarh la Episcopia Romanului (1913-1915) și la Episcopia Buzăului (1915-1916). Cântăreț la biserica Buzești din București (1916-1917), la biserica din Govora (1917-1921), la Episcopia Argeșului (1922-1924) și la Mitropolia Ungrovlahiei din București (1925-1929). A fost secretar și profesor de muzică psaltică la Seminarul monahal din mănăstirea Cernica (1929-1941), la mănăstirea Căldărușani (1941-1949) și la mănăstirea Neamț (1949-1960). Este autor a trei manuscrise psaltice ce se păstrează în Biblioteca mănăstirii Neamț.

Protosinghelul Silvan Nistor

Silvan Nistor[17], protosinghel, psalt, compozitor (n. 1901 în Dobrogea – † 1965, mănăstirea Căldărușani). Este absolvent al Seminarului Teologic din Constanța. Ucenic al lui Gheuntie Nicolau. A fost psalt și profesor de muzică bisericească la Școala de cântăreți din mănăstire. Din creația sa reținem: *Fericit bărbatul* glas V, *Veniți să ne închinăm* și axion duminical.

---

16. Ioan Ivan, „Protosinghelul Chiril Arvinte", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 44 (1968), 9-10, pp. 586-587; Viorel Cosma, *Muzicieni din România*, vol. I, București, 1980, p. 60; Gheorghe C. Ionescu, *Muzica bizantină în România...*, p. 390.
17. Gheorghe C. Ionescu, *Muzica bizantină în România...*, p. 398.

Arhimandritul Victor Ojog

Victor Ojog[18], arhimandrit, profesor, compozitor (n. 13 nov. 1909 com. Caloneşti, jud. Tecuci – † 10 febr. 1973, mănăstirea Neamţ). Rămas orfan, vine la Neamţ în 1924, intră în monahism în anul 1932 fiind hirotonit diacon. Preot în 1939 şi arhimandrit în 1945. Este absolvent al Şcolii de cântăreţi bisericeşti din Iaşi. La Bucureşti frecventează cursurile Academiei de muzică religioasă (1932-1935), remarcându-se printre cei mai buni studenţi la clasa profesorului Ion Popescu Pasărea. A predat muzica bisericească la Şcoala de cântăreţi bisericeşti sau seminarul de muzică din mănăstirea Neamţ. În anul 1942, se figurează ca profesor la acest seminar. A predat apoi muzica bisericească la Seminarul teologic monahal de la înfiinţare 1949 până în 1957 – când a fost înlocuit cu Ierod. Sebastian Bucur –, fiind îndepărtat de la catedră şi chiar şi din monahism pentru convingeri democratice.

Foarte bun dascăl de psaltichie şi remarcabil compozitor psalt, Victor Ojog a creat numeroase cântări religioase a căror valoare i-au atras stima colegilor de breaslă şi a elevilor săi. Bizantinologul Sebastian Barbu-Bucur, elev al profesorului Victor Ojog în seminarul de la mănăstirea Neamţ, şi-a manifestat elogiul adresat dascălului său spunând că *Anastasimatarul* semnat de acesta este între cele mai realizate alcătuiri psaltice similare. În anul 1998 Arhid. Sebastian Barbu-Bucur a reeditat (în colaborare cu Alexie Busera) *Anastasimatarul* lui Victor Ojog în notaţie psaltică, aşa cum trebuie utilizat la strană şi la catedră („neuniformizat") evitând notaţia dublă, suprapusă psaltică şi liniară nefirească.

Protosinghelul Gherasim Negulescu

Protopsaltul Gherasim Negulescu[19], protosinghel, protopsalt, copist caligraf, compozitor (n. 6 dec. 1887, com. Cornet Cricorv, jud. Prahova, – † 18 dec. 1975, mănăstirea Viforâta, jud. Dâmboviţa). Numit din botez Gheorghe, intră în 1908 ca novice în mănăstirea Ciolanu din jud. Buzău, unde învaţă cântările bisericeşti de la Arhim. Ioanide. În 1909 este închinoviat şi tuns în monahism la mănăstirea Cheia, jud. Prahova. În 1910 este hirotonit diacon şi transferat la mănăstirea Sinaia. În anul 1920 este hirotonit ieromonah. În 1921 pleacă pentru câteva luni la Sfântul Munte, după care este solicitat preot şi duhovnic la mănăstirea Zamfira. În 1934 revine la mănăstirea Cheia. În 1944 este hirotesit protosinghel, iar între anii 1948-1950 funcţionează ca stareţ al mănăstirii Cheia. În 1959, în urma *Decretului 410*, desfiinţându-se mănăstirea, a fost primit la Casa Sanatorială „Dealu", unde la 88 de ani „şi-a dat obştescul sfârşit" (18 decembrie 1975), fiind înmormântat la mănăstirea Viforâta, unde-şi odihneşte viaţa de veci şi Macarie Ieromonahul.

Bun cunoscător al muzicii noastre tradiţionale şi pasionat al scrisului neumelor psaltice, Gherasim Negulescu realizează adevărate capodopere muzicale caligrafiate cu migală, de o frumuseţe pe care o găsim numai la Onufrie Bratu.

---

18. Victor Ojog, *Anastasimatarul Sfintei Mănăstiri Neamţului*, Neamţ, 1943; Iaşi, 1998; Gheorghe C. Ionescu, *Muzica Bizantină în România*....

19. Sebastian Barbu-Bucur, *Gherasim Negulescu din Mănăstirea Cheia, compozitor şi caligraf de manuscrise psaltice* (studiu în curs se apariţie).

▲ *Chipuri de monahi de la mănăstirea Cheia, jud. Prahova, unde se păstrează numeroase manuscrise psaltice, sec. XIX*

Opera muzicală de copist a lui Gherasim Negulescu este imensă, ea cuprinzând aproape tot ce are trebuință strana românească, unele fiind scrise pentru ambele strâni, cu mențiune pentru dreapta și stânga. Se cunosc 12 mss. psaltice realizate de acest distins caligraf păstrate în Biblioteca Patriarhiei, a Sfântului Sinod, la mănăstirea Viforâta și Suzana, și mai ales în Biblioteca mănăstirii Cheia-Prahova. Poate fi numit pe drept cuvânt ultimul și cel mai mare caligraf de neume psaltice al secolului XX. Menționăm faptul că la vârsta de 79 de ani Protosinghelul Gherasim Negulescu încă mai scria manuscrise psaltice.

Arhimandritul Calist Rădulescu

Arhimandrit Calist Rădulescu[20] (n. 10 mai 1890, în com. Gornet-Cricov, jud. Prahova, – † 1979, mănăstirea Viforâta, Dâmbovița). În 1914 a îmbrăcat schima monahală în mănăstirea Cheia din jud. Prahova. În același an este hirotonit diacon și deservește mănăstirile Cheia și Suzana. În anul 1921 este hirotonit preot și duhovnic. În anul 1923, Mitropolitul primat al Țării Românești, Miron Cristea, făcând o vizită la mănăstirea Cheia și văzând capacitatea, talentul și preocupările lui deosebite – în special în ale scrisului frumos – dispune transferul la București și numirea ca șef de birou, unde va lucra până la 1947, când se pensionează și se retrage la mănăstirea Cheia, unde își avea podvigul și metania.

20. Sebastian Barbu-Bucur, *Arhimandrit Calist Rădulescu* (studiu în curs se apariție).

Protosinghel din 1940 și arhimandrit din 1944, vizitează de trei ori Sfântul Munte Athos. În calitate de șef de birou la Cancelaria Patriarhiei Române, Calist Rădulescu a caligrafiat *Condica Sfântului Sinod* și mai multe volume pe hârtie cu filigran, cu litere și duh de hrisov, conținând: *muzică*, învățături duhovnicești, acatiste edite și inedite etc.

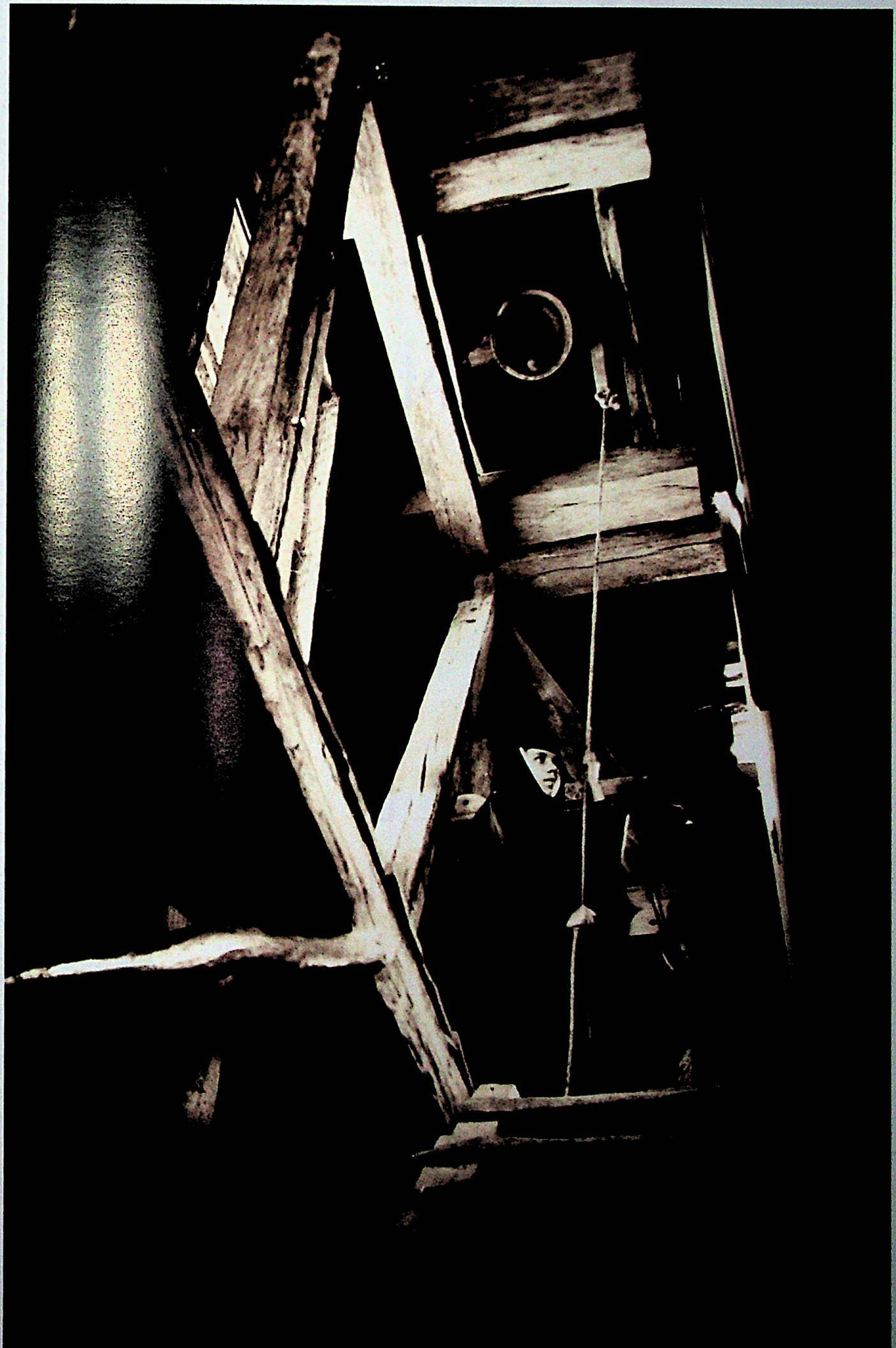
În 1920 scrie un manuscris psaltic (de 270 p.) împreună cu vărul său Gherasim Negulescu, cum ne lămurește colofonul din ultima pagină (270) unde citim: „N.B. de la pagina 1-212 a scris această carte posesorul ei [...] Calist Rădulescu la anul 1920 [...]. De la p. 213-260 a scris [...] Gherasim Negulescu [...] în anul 1944, ambii din Sf. mănăstire Cheia, jud. Prahova". Cartografierea neumelor muzicale și a textului este atât de asemănătoare, încât fără acest colophon nu am ști că este scris de doi cartografi. Păstrat într-un toc cu legătură excepțională în carton gros acoperit cu piele maronie, manuscrisul se păstrează în Biblioteca mănăstirii Cheia, jud. Prahova.

***

Parafrazându-l pe Nicolae Iorga, afirmăm și noi că „mănăstirea nu se odihnește", ci permanent se roagă, săvârșind cele șapte laude, Sfintele Taine și ierurgiile, care toate presupun citire și muzică. De aceea, numărul monahilor care au promovat muzica românească de tradiție bizantină este mult mai mare decât cel arătat în acest capitol, mănăstirea fiind cel mai mare promotor al muzicii ecleziastice întru slăvirea lui Dumnezeu.

Bibliografie

BARBU-BUCUR Sebastian, „Acţiunea de *românire* a cântărilor psaltice şi determinările ei social-patriotice. Filothei sin Agăi Jipei şi alţi autori din secolul al XVIII-lea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 98 (1980), 7-8, pp. 850-851; BARBU-BUCUR Sebastian, „Documente muzicale româneşti la Muntele Athos", în: *Tribuna României*, XII, 248, 15 iulie, 1983; BARBU-BUCUR Sebastian, „Nectarie Schimonahul din Chinoriul Românesc Prodromu-Athos: La 100 de ani de la moartea lui", în: *Almanahul bisericesc*, 2000-2001, Episcopia Buzăului, 19-20, Buzău, 2001, pp. 201-228; BARBU-BUCUR Sebastian, „Onufrie Bratu de la Mănăstirea Cheia Teleajen, copist de muzică psaltică", în: *Acta Musicae Byzantinae*, vol. II, 2000; BARBU-BUCUR Sebastian, „Polihronii, aclumatii şi imnuri laice în manuscrisele psaltice din Mănăstirea Neamţ", în: *Dacia Literară*, VII (SN), 27(4), Iaşi, 1997; BARBU-BUCUR Sebastian, „Un compozitor de muzică bizantină la începutul secolului al XVIII-lea – Clement Grădişteanul de la Mănăstirea Hurezu", în: *Acta Musicae Byzantine*, Iaşi, vol. IV, 2002; BARBU-BUCUR Sebastian, *Arhimandrit Calist Rădulescu* (studiu în curs se apariţie); BARBU-BUCUR Sebastian, *Gherasim Negulescu din Mănăstirea Cheia, compozitor şi caligraf de manuscrise psaltice* (studiu în curs se apariţie); BARBU-BUCUR Sebastian, *Manuscrisele muzicale româneşti de la Muntele Athos*, Bucureşti, 2000; BUCESCU Florin, „Documente de muzică bizantină şi psaltică în bibliotecile din Iaşi", în: *Acta Byzantinae*, vol. V, 1999; BUCUR-BARBU Sebastian, „Filothei sin Agăi Jipei Psaltichie rumănească, cunoscută până acum", în: *Studii de muzicologie*, vol. II, Bucureşti, 1970; BUCUR-BARBU Sebastian, *Filothei sin Agăi Jipei, Psaltichie rumănească*, vol. I, *Catavasier*, în: *Izvoare ale muzicii româneşti*, Documenta şi Transcripta, vol. VII A, Bucureşti, Ed. Muzicală, 1981; BUCUR-BARBU Sebastian, *Filothei sin Agăi Jipei*, vol. II, *Anastasimatar*, vol. VII B, 1984; BUCUR-BARBU Sebastian, *Filothei sin Agăi Jipei*, vol. III, *Stihirariu*, vol VII C, 1986; BUCUR-BARBU Sebastian, *Filothei sin Agăi Jipei*, vol. IV, *Stihirariu-Penticostal...*, vol. VII D, 1992; BUZERA Alexie, „Ghelasie Basarabeanul", în: *Muzica* (Bucureşti) SN, 12 (1996), nr. 3-27 (iul.-sept.) pp. 147-160; CATRINA Constantin, „Un Irmologhion din prima jumătate a secolului al XIX-lea", în: *Muzica*, (Bucureşti), 4 (1983), nr. 1 (ian.-mart.), pp. 113-122; COSMA Viorel, *Muzicieni din România*, vol. 1, Bucureşti, 1980; COSMA Viorel, *Muzicieni din România*, vol. 5, Bucureşti, 2002; COSMA Viorel, *Muzicieni din România. Lexicon*, vol. 4 (H-J), Ed. Muzicală, Bucureşti 2001; COSMA Viorel, *Muzicieni din România. Lexicon*, vol. 6 (Max-hus), Ed. Muzicală, Bucureşti, 2003; COSMA Viorel, *Muzicieni din România. Lexicon*, vol. 9 (Ş-Z) Bucureşti, 2006; E(RBICEANU) Constantin, „Câteva date asupra Părintelui Nectarie, Protopsalt la Sfântul Munte Athos", în: *Biserica Ortodoxă Română*, Bucureşti, 13 (1889), 6 (sept.), pp. 410-413; HARALAM Arhim. Clement, „Manuscrise de muzică psaltică în biblioteca mănăstirii «Toţi Sfinţii Athosului şi Sfinţii Români»", în: *Bucium*, AMB vol. III, Iaşi CSBI, 2001; IONESCU Gheorghe C., „Ion Cartu – omul şi opera", în: *Studii Muzicale*, Bucureşti, nr. 19, 1985; IONESCU Gheorghe C., *Lexicon*, Bucureşti, Ed. Diogene, 1994; IORGA Nicolae, *Istoria învăţământului românesc*, Bucureşti, 1928; IVAN Ioan, „Manuscrisele de muzică psaltică de la Mănăstirea Neamţ", în: *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 36 (1960), 9-12; IVAN Ioan, „Protosinghelul Chiril Arvinte", în: *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 44 (1968), 9-10, pp. 586-587; LUNGU Pavel, *Cultura muzicală românească de tradiţie bizantină din zona Neamţ, secolele XVIII-XX* (teză de doctorat în manuscris), Bucureşti, 2006; MOISE Bogdan St., *Varlaam Protopsaltul. Opera muzicală*, Arhiepiscopia Tomisului, Constanţa, 2009; OJOG Victor, *Anastasimatarul Sfintei Mănăstiri Neamţului*, Neamţ, 1943; Iaşi, [2]1998; PĂCURARIU Mircea, *Dicţionarul teologilor români*, Bucureşti, [2]2002; SERAFINCEANU Ioan, „Colecţii de rarităţi bibliografice de la Biblioteca Universitară din Iaşi", în: *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 34 (1958), 3-4, pp. 341-342; SIŞMAN Irinarh, *Istoricul Sfântului Munte*, t. 2; TUDOR S. (Tit SIMEDREA), „Filothei monahul de la Cozia imnograf român", în: *Mitropolia Ardealului*, 4 (1954) 1-3; 5 (1955), 10-12; VASILE Vasile, „Iosif Protopsaltul" în: *Muzica*, Bucureşti, 12, nr. 3 (47) 200; VASILE Vasile, „Visarion Protopsaltul reprezentant de seamă al Şcolii muzicale de la Neamţ", în: *Studii şi Cercetări de Istoria Artei*, s. TMC rom. 39, Bucureşti, 1992; VORNICESCU, † NESTOR, „Trei manuscrise muzicale vechi...", în: *Mitropolia Olteniei*, 24 (1972), 11-12, pp. 935-965.

II

COMUNIUNE FRATERNĂ INTER-ORTODOXĂ

•

MĂNĂSTIRILE ROMÂNEȘTI FACTOR DE UNITATE INTER-ORTODOXĂ

LEGĂTURILE ROMÂNILOR CU MUNTELE ATHOS. MĂNĂSTIRI ROMÂNEȘTI „ÎNCHINATE”

Problema relațiilor Țărilor Române cu Athosul a fost și rămâne una de actualitate, de vreme ce, pe măsura trecerii timpului, din ce în ce mai multe documente românești de la Sfântul Munte sunt scoase la lumină ca să dea mărturie despre complexitatea și întinderea în timp a acestor legături. Considerăm că trebuie menționat dintru început, că publicarea fondului documentar românesc de la Athos, fond ce ar conține, după ultimele estimări, aproximativ 40.000 de documente, nu a fost publicat integral. Presupunând că s-ar putea cataloga din fondul arhivistic al acestor 1.000 de documente pe an, ar trebui, se înțelege, pe puțin 40 de ani pentru o asemenea muncă. Între timp, au apărut, însă, diverse colecții de documente românești, sub semnătura unor autori fie greci, fie români. Așa este cazul lui A. Papadopol Kerameus sau N. Iorga, care în volumele XIII, respectiv XIV ale colecției de documente „Hurmuzaki”, au scos la iveală mărturii despre relațiile voievozilor români cu Muntele Athos, cercetare pe care o întreprinsese mai înainte și V.A. Urechia în a sa *Istorie a Românilor*. Cu reținerea că, documentele publicate nu proveneau exclusiv de la Athos, ci din fondul arhivistic românesc, adică din Arhivele Centrale Românești, sau din Biblioteca Academiei Române, ori din biblioteci românești particulare. Documente românești athonite aveau să publice pentru prima dată în românește Paul Mihailovici[1], în 1933 și Grigorie Nandriș, în 1936[2]. În 1979, în *Revista Arhivelor*, Dan Livezeanu și Marcel Dumitru Ciucă de la Arhivele Statului din București publicau, în urma unei cercetări științifice întreprinse la Athos, câteva documente ce priveau mănăstirea Jitianu, închinată mănăstirii Sfântului Pavel[3], ca mai apoi, în 1980, Dan Livezeanu să publice, în revista bisericească *Biserica Ortodoxă Română*, alte câteva documente ce priveau mănăstiri din

1. *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia (1468-1856)*, Chișinău, 1933.
2. *Documente slavo-române din Mănăstirile Muntelui Athos*, București, 1936. Pe prima filă conține titlul: „*Documente românești în limba slavă din mănăstirile Muntelui Athos 1372-1658*, publicate de Grigorie Nandriș după fotografiile și notele lui G. Millet”.
3. „Documente de la Athos privitoare la mănăstirea Jitianu (Dolj), 1654-1813”, în: *Revista Arhivelor*, 2, 1979.

◀ *Sfântul Voievod Neagoe Basarab și fiul său Teodosie, pictură de la mănăstirea Dionisiu, Sfântul Munte Athos*

Moldova[4]. De atunci, până acum, au apărut continuu, dar răzleţ, în publicaţii româneşti sau străine (vezi colecţia *Actes de l'Athos*), diverse documente româneşti ce ne-au fost de mare folos în analiza acestui fenomen istoric. Bineînţeles că nu toate îşi au provenienţa din cancelariile domneşti, ci o parte aparţine unor persoane particulare, care au făcut danii acolo, altă parte priveşte metoacele închinate acolo, iar o alta se referă la pricini de moşie sau conţine corespondenţa cu Ţările Române. Au fost scrise în greacă, slavă, română sau franceză, multe dintre ele fiind adevărate opere de artă prin modul în care erau realizate.

Aşadar, chestiunea ce priveşte relaţiile româno-athonite nu este cu totul nouă, dar nu este nici epuizată. S-a consumat multă energie istorico-literară în a analiza diversele aspecte ce compun această temă. S-a elaborat o ipoteză extrem de interesantă cu privire la aspectul general al acestor relaţii, în 1986, de către învăţatul Petre Ş. Năsturel, concretizată în lucrarea *Le Mont Athos et les Roumains*, fiind deocamdată cea mai bună contribuţie în domeniu, alături de o alta, tot atât de emblematică, evident binecunoscuta lucrare a lui Teodor Bodogae, *Ajutoarele Româneşti la Sfântul Munte Athos*, din 1941. Dacă aceasta din urmă suferă de lacune, îndreptăţite pentru perioada în care a fost scrisă, rămânând totuşi cea mai bună lucrare în limba română până la ora aceasta, cealaltă, în limba franceză, completează lipsurile celei dintâi, conţinând o analiză ştiinţifică a documentelor realizată de însuşi autorul ei, a cărui acribie este de acum mult prea cunoscută. Prima (în ordine cronologică) este o lucrare cuprinzătoare ce analizează întregul complex al acestor relaţii, iar cea de-a doua caută să elucideze, având la îndemână documente şi date noi, istoria acestor relaţii pentru o perioadă mai scurtă însă: până la anul 1654, aşa încât putem afirma că învăţatul P.Ş. Năsturel oferă cea mai bună prezentare a acestei părţi de istorie comună, româno-athonită. Din păcate, marele învăţat, compatriot de-al nostru s-a oprit aici.

În ultimii 15 ani au apărut mai multe tomuri de documente româneşti ale mănăstirilor Protaton, Xiropotamu, Cutlumuş, Sfântul Pavel, Ivir de la Muntele Athos[5], cu analiza foarte

---

4. „Documente de la Athos privitoare la câteva mănăstiri din Moldova (1617-1755)", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 5-6/1980.

5. În anul 2007 au apărut la Atena două volume ce conţin documente româneşti din fondul arhivistic al mănăstirii athonite Ivir (Florin MARINESCU, *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Όρους. Αρχείο Ιεράς Μονής Ιβήρων* (*Documente româneşti de la Muntele Athos. Arhiva mănăstirii Ivir*), Institutul de Studii Neoelenice al Fundaţiei Naţionale de Studii, vol. I, 563p.; vol. II, 672p., Atena, 2007). Publicarea documentelor româneşti de la Ivir urmează după alte câteva volume: *Τα ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Ορους. Αρχείο της Ιεράς Μονής Ξηροποτάμου* (*Documentele româneşti de la Muntele Athos. Arhiva Sf. Mănăstiri Xiropotamu*), 2 vol. (748p.+748p.), Atena, 1997; *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Ορους Αρχείο Ιεράς Μονής Κουτλουμουσίου* (*Documente româneşti din Sfântul Munte. Arhiva Sfintei Mănăstiri Kutlumuş*), Atena, 1998, 177p. Ulterior, cercetătorul greco-român a publicat şi arhivele româneşti de la Protaton (*Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Ορους. Αρχείο Πρωτάτου, Κέντρο νεοελληνικών ερευνών. Ελληνικό Ιδρυμα Ερευνών*, Atena, 2001, 658p.) şi Sfântul Pavel (*Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Ορους. Αρχείο της Ιεράς Μονής Αγίου Παύλου, Κέντρο νεοελληνικών ερευνών. Ελληνικό Ιδρυμα Ερευνών*, Atena, 2002, 600p.) şi, iată acum, Ivir, toate apărute la aceeaşi editură, sub egida Centrului de Studii Neoelenice. Este vorba de unul dintre istoricii a cărui preocupare constantă (timp de mai bine de 25 ani) a constituit-o studiul documentelor româneşti din extrem de bogatele arhive atonite. Aceste volume urmează după studii mai mici, care înfăţişau rezultatul unor cercetări ample din anii 1985-1987 şi continuate ulterior, până azi, la mănăstirile Xiropotamu, Ivir, Simonopetra, Cutlumuş, Zografu, Vatoped şi altele, cercetări materializate în lucrări apărute fie la Bucureşti, fie la Atena („Τα ρουμανικά αρχεία του Αγίου Ορους. Σημαντική πηγή για την ιστορία του" (Arhivele româneşti ale Muntelui Athos. Un izvor important pentru istoria lui), în: *Διεθνές Συμπόσιο. Το Αγιον Ορος, χθές, σήμερα, αύριο*, 29 oct.-1 nov. 1993, Tesalonic, 1996; „Valorificarea documentelor româneşti de la Muntele Athos la Centrul de

competentă a istoricului Florin Marinescu de la Centrul de studii neoelenice din Atena. Putem îndrăzni să afirmăm că este prima întreprindere de acest gen, adică inițierea primului corpus unitar de documente românești aparținătoare mănăstirilor athonite, documente culese, studiate și publicate în secolul al XX-lea de către un român. Și, se pare că, vor urma și altele sub aceeași semnătură. O astfel de colecție pune la îndemâna istoricului documente ce se referă la istoricul acestor relații. Folosind tomurile de mai sus, am scos la iveală aspecte esențiale privind istoria mănăstirilor athonite, precum și relațiile ce le-a întreținut cu Țările Române.

În 1999, a încercat o aducere la zi a materialului, pe baza colecțiilor de documente publicate în peisajul istoriografiei grecești și românești, deopotrivă, într-o lucrare de doctorat susținută la Tesalonic, cu titlul *Σχέσεις μεταξύ των ρουμανικών Χωρών και του Αγίου Ορους, 1650-1863 (Relații între Țările Române și Sfântul Munte, 1650-1863)*[6].

Ne propunem aici să evidențiem câteva dintre aspectele mai puțin cunoscute ce decurg din analiza acestor relații. Vom reveni însă asupra câtorva aspecte pe care, personal, le consider insuficient dezbătute în literatura de specialitate, și anume, chestiunea așa-numitei închinări de mănăstiri românești către cele de la Athos și justificarea lor, numărul mănăstirilor românești închinate care depășește cu mult ceea ce cunoșteam până acum, analiza unor documente de închinare din care decurg concluzii care vin să infirme multe dintre teoriile privind închinările de mănăstiri din spațiul românesc (fie că prin închinare se înțelege dare în proprietate, fie că închinarea atrăgea după sine spolierea mănăstirilor devenite metoc) și mă voi referi la cazul concret al închinării Cotrocenilor, cât și a mănăstirii Căpriana din Basarabia; apoi mă voi opri asupra prezenței românești la Muntele Athos, adică de situația schitului Prodromu, cât și de ratarea unei șanse de a deține o mănăstire la Athos, mănăstirea Esfigmenu, considerată, de unii, până mai ieri imaginea „fundamentalismului ortodox". Sunt și multe alte aspecte, pe care le avem în vedere aici și vor fi evidențiate pe parcursul acestei expuneri.

După căderea sub turci a Bizanțului și a țărilor ortodoxe din Balcani, Țările Române au rămas singurul teritoriu a cărui autonomie acordată de Înalta Poartă permitea refugiaților greci, sârbi, bulgari, sirieni sau ierusalimiteni să se stabilească aici, acestea devenind cu timpul un centru politic și cultural al lumii ortodoxe.

De acum înainte domnii români și-au asumat responsabilitatea continuării tradiției bizantine, ei înșiși considerându-se urmași ai bazileilor bizantini.

Politica pe care o vor practica va fi una de protecție față de toate locurile sfinte din Răsărit. Bizanțul istoric dispăruse, dar locul lui fusese luat de un Bizanț ideal, care va dura

---

cercetări neogrecești din Atena", în: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol"*, XXVI/1, 1989, Iași; „Τα μετόχια του Βατοπαιδίου στην Ρουμανία" (Metoacele Vatopedului în România), în: *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου*, vol. I, Atena, 1997; „Τα ρουμανικά έγγραφα του Πρωτάτου και των μονών Ξηροποτάμου, Κουτλουμουσίου, Διονυσίου και Ιβήρων του Αγίου Ορους. Προδρομή παρουσίαση" (Documentele românești ale Protatonului și ale mănăstirilor Xiropotamu, Cutlumuș, Dionisiu și Ivir. Prezentare preliminară), *Τετράδια εργασίας, Κέντρο νεοελληνικών ερευνών. Ελληνικό Ιδρυμα Ερευνών*, 1987, nr. 11).

6. Lucrarea a fost publicată în românește în două rânduri la Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române (Ed. IBMBOR), cu titlul *Contribuții la istoria relațiilor Muntelui Athos cu țările române (1650-1863). În întâmpinarea a 1040 de ani de la fondarea Muntelui Athos (963-2003)*, București, 2002, 512 p. Volumul a mai fost publicat și în 2007, tot la Ed. IBMBOR (apărut și în *Biserica Ortodoxă Română*, 1-6/2002, pp. 284-426 și 7-9/2002, pp. 247-420).

prin instituții, prin artă, arhitectură. Era un Bizanț perpetuat prin structurile Muntelui Athos și ale Patriarhiei Ecumenice. Tocmai de aceea domnii români își vor îndrepta atenția către Athos și către Patriarhia Ecumenică, precum și către celelalte Patriarhii răsăritene, pe care le vedeau drept instituții care conservau prin excelență tradiția bizantină. De aceea, ajutoarele către Athos ale domnilor români nu erau numai un act de evlavie, ci deveneau și unul cu semnificație politică[7].

Este vorba despre o încercare de supraviețuire a Imperiului Bizantin sub egida Patriarhiei Ecumenice și a celorlalte Patriarhii „apostolice". Tocmai de aceea Nicolae Iorga folosea fericita formulă „Bizanț după Bizanț"[8].

Un alt istoric român, nepot al marelui Iorga, A. Pippidi, preia și el cu argumente această formulă: „aducând un sprijin material, a cărui însemnătate a fost de nenumărate ori relevată, scăpătatelor autonomii ecleziastice din Arabia, Siria și Palestina sau din Peninsula Chalcidică, Tesalia și insulele grecești – care sunt încă unele dintre formele supraviețuirii bizantine, domnii români din secolele XV-XVI nu se supuneau numai unei exigențe a mentalității religioase – aceeași, neschimbată din timpurile glorioase ale Bizanțului, dar simțeau ca o datorie mai mult decât ca un drept că ei au de continuat tradiția politică și culturală a statelor ortodoxe din sud-estul european, toate mai mult sau mai puțin poleite de ideologia imperială"[9].

Contribuția domnilor Țării Românești și Moldovei la supraviețuirea Bizanțului s-a manifestat în chip variat: prin ajutorul material acordat Patriarhiilor răsăritene, în mod deosebit Patriarhiei Ecumenice și Muntelui Athos, precum și celorlalte patru Patriarhate și a Locurilor Sfinte, precum și prin receptarea unor instituții de stat ale Imperiului dispărut, încât să se poată vorbi de o „concentrație culturală bizantină" în Țările Române[10].

---

7. Eugen Stănescu, „500 de ani de relații româno-bizantine", în: *Lumea Bizanțului* (volum pregătit în întâmpinarea celui de-Al XIV-lea Congres internațional de studii bizantine, București, 6-12 sept. 1971), București, 1972, p. 167; Virgil Cândea, „Noi și Bizanțul", în: *Lumea Bizanțului*, p. 15.

8. București, ²1972; ed. greacă, Atena, 1984 (trad. de Giannis Karas). Ideea „Bizanțului după Bizanț" a fost reluată și permanent argumentată de către istoricii români de după Iorga. Însuși Iorga are mai multe lucrări ce exprimă această idee: *I. Les bases necessaires d'une nouvelle histoire du Moyen Age. II. La survivance byzantine dans les pays roumains* sunt două comunicări din 7 și 8 aprilie 1913 făcute la Congresul internațional de studii istorice, la Londra; Nicolae Iorga, „Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopol și a Bisericii Ortodoxe", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, 36, 1913-1914, pp. 207-236. Este continuat în concepție de Dumitru Năstase, *L'héritage impérial byzantin dans l'art et l'histoire des pays roumains*, Milano, 1976; Dumitru NĂSTASE, *L'idée impériale dans les pays roumains et „le crypto-empyre chrétien" sous la domination ottomane*, Atena, 1981; A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină în țările române în sec. XVI-XVIII*, Ed. Academiei RSR, București, 1983; Valentin Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul sec. XVIII*, București, 1980; Petre Năsturel, „Considérations sur l'idée impériale chez les Roumains", în: *Byzantina*, 5, 1973. Se poate adăuga: Demostene Russo, *Studii istorice greco-române*, București, 1939; Octavian Iliescu, „L'héritage de l'idée impériale byzantine dans la numismatique et la sigilographie roumaine du moyen âge", în: *Byzantina*, 3, 1971, pp. 297-309.

9. A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină*..., p. 26.

10. D.A. Zakynthinos, „Nicolas Iorga, historien de Byzance apres Byzance", în: *Association Internationale d'études du SE Européen, Bulletin* 9 (1971), p. 8; Nicolae Iorga, „Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, 1913-1914, pp. 207-36; Nicolae Iorga, Bizanț..., pp. 154-181; Nicolae Iorga, „Muntele Athos în legătură cu țările noastre", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, 36 (1913-1914), pp. 447-516; Nicolae Iorga, „Le Mont Athos et les pays roumains", în: *Bulletin de Section historique d'Academie Roumaine*, 2, 1914, pp. 149-213; Nicolae Iorga, „Legăturile românești cu Muntele

▲*Muntele Athos, peisaj*

Acesta este contextul în care, după căderea Constantinopolului, în Țările Române își găsesc refugiu mulți dintre învățații bizantini, dar și călugări de la Muntele Athos, pentru a se pune sub adăpostul domnilor români. Așa va începe – de la începutul secolului al XVI-lea – epoca de influență greacă în viața politică, socială și culturală a românilor, astfel încât Nicolae Iorga afirma că pentru noi, românii, trebuie să fie o mândrie faptul de a fi fost gazdele culturii grecești[11], din care ne-am și împărtășit cu prisosință. Aici și-a avut rolul său deosebit și Muntele Athos.

Această calitate a domnilor români de protectori[12] ai Bisericilor Ortodoxe au căpătat-o datorită unui statut de autonomie, statut cucerit adesea prin luptă. Și poate că tocmai faptul de a fi exponenți ai luptei antiotomane a atras atât de mult pe călugării atoniți în Țările Române, dar și pe mulți patriarhi ai Patriarhiei Ecumenice[13]. Tot acest statut le-a permis

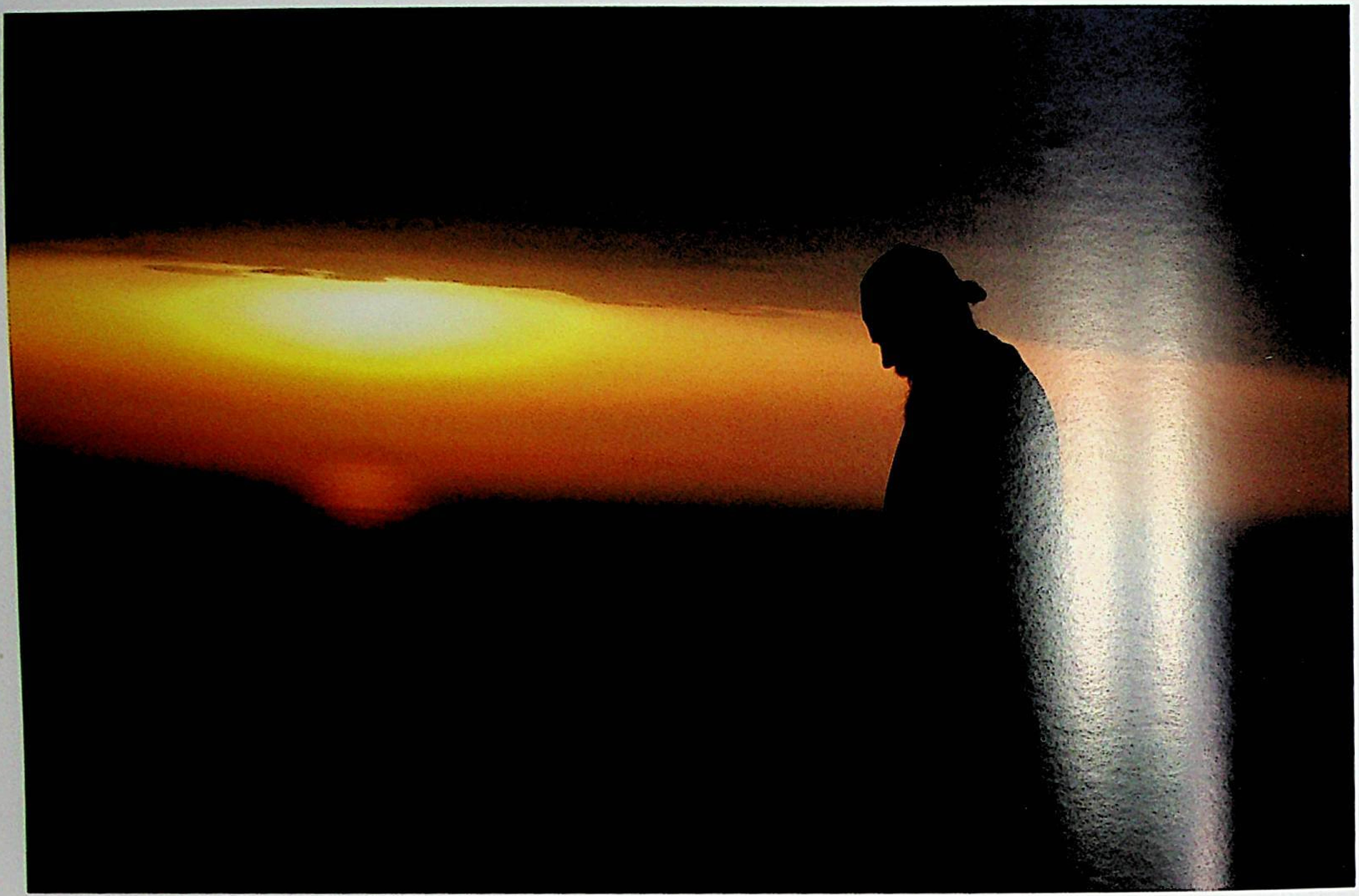

Sinai", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, 13 (1932-1933), pp. 335-346; Nicolae Iorga, „Fundațiile religioase ale domnilor români în Orient", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, 36, 1913-1914, pp. 863-800; Nicolae Iorga, „Fondations de princes roumains en Epire en Morée, et Constantinople, dans l'île et sur la cote d'Asie Mineure", în: *Bulletin de Section historique d'Academie Roumaine*, 2, 1914, pp. 241-69; Nicolae Iorga, „Donațiile românești pentru mănăstirile de la Marea Marmara", în: *Revista Istorică*, 7 (1921), pp. 143-7; Nicolae Iorga, „Donațiile românești pentru Megaspileon și Vlah Sarai", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, 13, 1932-1933.

11. *Istoria românilor prin călători*, Ed. Eminescu, București, 1981, p. 301.

12. Calitatea de „protectori" o acordă N. Iorga numai prinților de după jumătatea secolului al XVI-lea, până atunci numindu-i, ca și pe ceilalți prinți, sârbi sau bulgari, doar „donatori" – *Bizanț după Bizanț*, pp. 124, 138.

13. Mihnea III Radu (1658-1659), admirator al marelui Mihai Viteazul, a arborat vulturul bicefal și s-a comportat ca un împărat, fapt ce a atras judecata severă a patriarhului Dositei al Ierusalimului: „νομίζων νικήσαι τούς

▲ *Călugăr athonit în rugăciune pe Muntele Athos*

să se manifeste ca niște continuatori ai tradiției bizantine, ca un *imperium in imperio*, fiind susținuți în aceasta chiar de grecii care veneau aici și care erau purtătorii acestei tradiții, pe care o aduceau acum cu ei.

Ajutoarele acestora vor dura pe parcursul a aproape cinci secole făcând nenumărate „mile" (eleimosine) sau daruri către patriarhii celor patru Patriarhii „apostolice", dar în special către Muntele Athos, pe care-l considerau centrul Ortodoxiei.

Acest patronaj tradițional nu era decât un atribut al suveranității de concepție imperială bizantină care a fost moștenită și care a primit formă autohtonă prin domnii moldovalahi[14].

În tot acest proces, nu poate fi ignorat faptul – foarte important – că tronul Țărilor Române a fost ocupat adesea de domni de origine greacă (Alexandru Iliaș[15], Despot Heraclid, Leon Tomșa sau familia Cantacuzinilor), ca să nu mai vorbim de epoca fanariotă, în care

---

Οθωμάνους καί αφανίσαι την βασιλεία αυτών, ο άφρων, καί γενέσθαι βασιλεύς" („se imagina învingând imperiul otomanilor și desființându-l, nebunul, și devenind apoi împărat") – Dumitru Năstase, *L'héritage impérial...*, p. 24. Chiar lui Mihai Viteazul, grecul Dionisie Ralli, duhovnicul său, îi sugera „complicitatea" grecilor pentru a ajunge la Bizanț, el care îi învinsese pe turci în mai multe locuri. Faptul acesta renăștea speranța grecilor, care vedeau în Mihai Viteazul un nou cruciat – Nicolae Iorga, *Bizanț după Bizanț*, pp. 142-147 (ed. greacă, pp. 156-162). Și Vasile Lupu cocheta cu ideea ajungerii la Constantinopol, deși el nu s-a remarcat ca luptător antiotoman, dar s-a remarcat ca principalul susținător material al Patriarhiei Ecumenice și al Muntelui Athos, în epoca lui.

14. Dumitru Năstase, *L'héritage impérial...*, p. 36.

15. Despre Alexandru Iliaș, grec împământenit care nu știa românește, dar era un cărturar cu idei înaintate, Matei al Mirelor ne spunea că împărțea dreptatea având în scaunul de judecată cărțile de drept bizantin. Pentru aceasta, luminatul ierarh îl sfătuia să țină cont și de legile țării (Moldova), care au avut câștig de cauză pe plan istoric. Valentin Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești...*, p. 90.

domnii Țărilor Române aveau să fie numiți de la Constantinopol, din cartierul Fanar, din marile familii postbizantine, care ocupaseră posturi importante în administrația otomană. De asemenea, trebuie adăugat și faptul că mulți dintre domnii români s-au aliat prin căsătorie cu familii bizantine (Ștefan cel Mare se căsătorise cu Maria de Mangop Paleologhina, mama lui Mihai Viteazul era grecoaica Teodora, după unele păreri)[16].

În felul acesta s-a manifestat ceea ce mai înainte numeam „acapararea grecească", dar s-a continuat perpetuarea tradiției bizantine. Acapararea aceasta n-a lipsit nici în rândul oamenilor Bisericii. Biserica era strâns legată de stat, în tradiție bizantină, și nu poate fi deloc ignorat rolul ei major în receptarea instituțiilor bizantine și datorită ierarhilor greci, care în câteva rânduri au ocupat scaunele episcopale ale celor două țări române. Efectele au fost benefice sub raport cultural bisericesc în ceea ce privește Athosul, dacă ar fi să ținem cont că de acolo ne-au venit cel puțin 4-5 mitropoliți. Cu toate acestea, nu se poate vorbi de o implicare directă a vreuneia dintre Mitropoliile românești în problema acordării de ajutoare sau închinării de mănăstiri. Închinările care s-au făcut nu au avut nevoie de recunoașterea sau sancționarea de către Mitropolie. Tot așa, ajutorul material acordat Athosului, cât și celorlalte așezăminte ortodoxe se datorează domnilor și mitropoliților din Țara Românească și Moldova. Acordarea de ajutoare de către cele două mitropolii se va face mult mai târziu[17].

Este foarte important de menționat acest fapt și de a aduce o clarificare în problema relațiilor dintre Domn și Biserică în Țările Române, fapt ce contribuie la cunoașterea modului în care se desfășurau relațiile româno-atonite. Deci, protectoratul a fost exclusiv al domnilor și nu a aparținut Bisericii, care și ea la rândul ei era supusă marii Biserici de la Constantinopol. Dacă era nevoie de vreo hotărâre sau confirmare a vreunei hotărâri domnești, aceasta nu o făcea Biserica din Moldova sau cea din Țara Românească, după caz, ci domnul era acela care se adresa direct Patriarhiei Ecumenice[18]. În Moldova, situația a fost puțin diferită, pentru că acolo nu prea au fost acceptați ierarhi de alt neam decât români. Însă, acest fapt nu a afectat cu nimic relațiile domniei cu Locurile Sfinte.

---

16. În aceeași măsură, există opinii care nu agreează apartenența lui Mihai la vreo familie grecească – vezi Ion Mihai Cantacuzino, *1000 de ani în Balcani*, Ed. Albatros, București, 1996, pp. 128-129.

17. Așa cum este cazul tuturor mănăstirilor închinate direct de domn, iar dacă erau închinate de vreunul dintre boieri, întotdeauna aveau nevoie de o confirmare a domnului, nu a mitropolitului. Acesta a fost și motivul pentru care la 1639 Matei Basarab – iată totuși un domn care nu s-a dorit exponent al tradiției bizantine – va dezînchina 22 de mănăstiri din Țara Românească. În lista martorilor din hrisoavele de închinare nu apăreau nici măcar scaunele mitropoliților. Un amestec al mitropolitului Ungrovlahiei în gestiunea mănăstirilor închinate apare abia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, dar la cererea domnului fanariot Constantin Hangerli, care căuta să îngrădească amestecul așezământului tutelar în administrarea averilor mănăstirești din Țara Românească (este vorba despre anaforaua obștească de la 1 septembrie 1789, având în fruntea semnăturilor pe cea a lui Dositei al Ungrovlahiei, cât și hrisovul pentru mănăstiri din aceeași lună a lui Constantin Hangerli) – Cezar Bolliac, *Mănăstirile din România*, București, 1862, pp. 325, 526-533; V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, VII, București, 1894, pp. 166-167.

18. La actul de dezînchinare al lui Matei Basarab, din 1639, patriarhul Partenie răspunde cu o confirmare, în 1641. Nu o face mitropolitul muntean, ci Patriarhul, în mod sigur la cererea lui Matei Basarab, care, deși nu avea veleități imperiale, se comportă totuși ca un suveran față de Patriarhie. Cea mai bună analiză a acestor raporturi domn – Biserică o găsim la Alexandru Elian, „Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 7-10/1959 și la Pr. Nicolae Dură, „Voievozii Valahiei și Moldovei și Patriarhii ortodocși ai Răsăritului în a doua jumătate a secolului XVI", în: *Glasul Bisericii*, nr. 9-10, 1982.

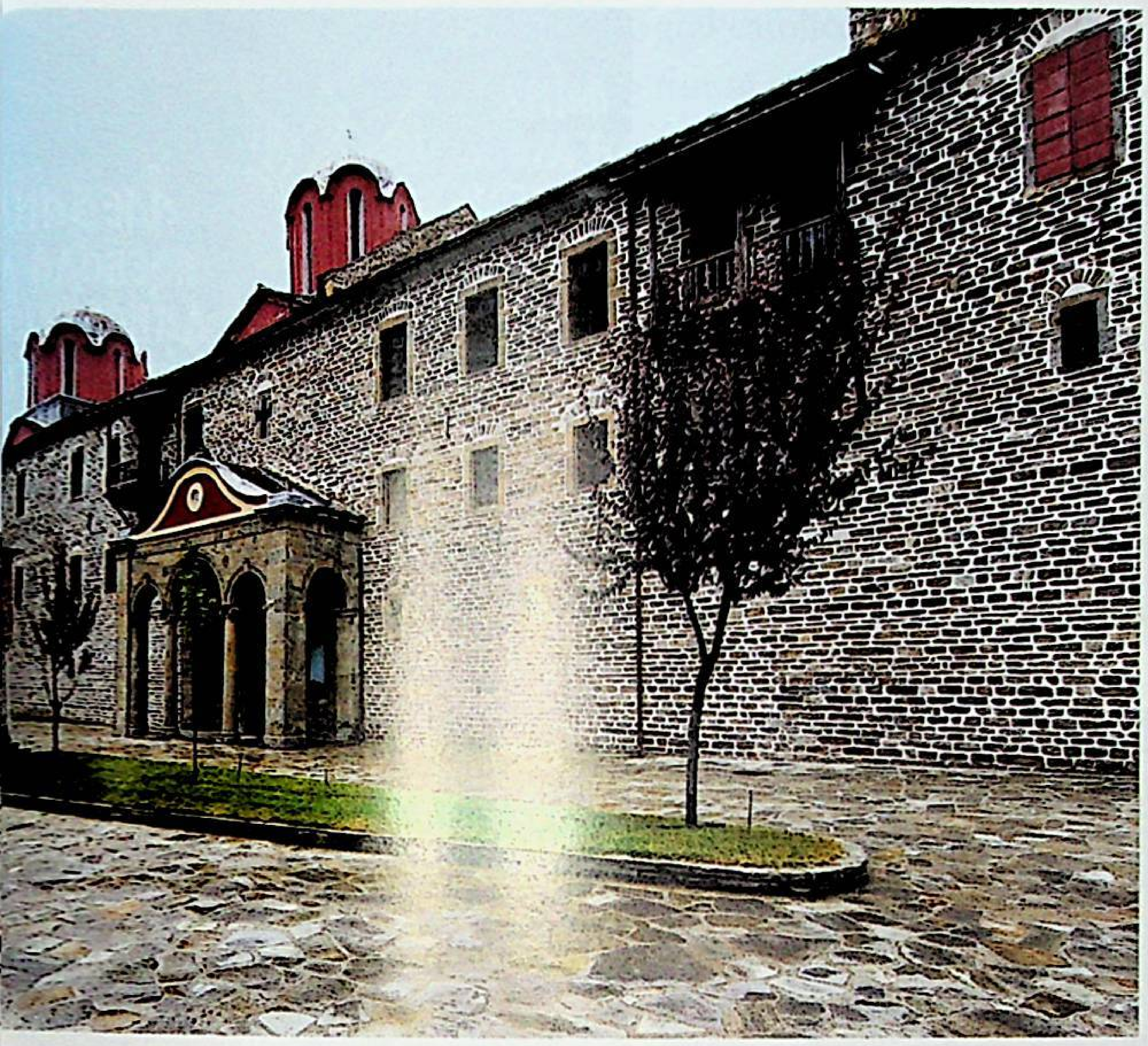
▲ *Catoliconul mănăstirii Cutlumuș (stânga), corpuri de chilii (dreapta)*

Legăturile cu Muntele Athos au beneficiat de o stare privilegiată, majoritatea ajutoarelor românești îndreptându-se către el. Aceste ajutoare, așa acum am mai spus au constat în acordarea de subvenții anuale, permanent confirmate, întărite și sporite de domnii români, în oferirea de obiecte de cult, care azi sunt adevărate opere de artă, în donarea de bunuri mobile și imobile (animale, pământuri, moșii cu livezi, iazuri, stupi, mori, magazii, hanuri, depozite ș.a.), precum și în închinarea de mănăstiri românești cu tot ce le aparținea acestora. Dar nu numai domnii făceau aceste danii, ci și persoane particulare, adică boierii, fie pământeni, fie dintre grecii împământeniți prin căsătoria cu românce. Au ajuns în acest fel în administrația Athosului mai bine de 120 de mănăstiri și schituri românești, cu peste o pătrime din teritoriul Moldovei și al Țării Românești. De pe urma acestor contacte se păstrează acele aproximativ 40.000 de documente în arhivele atonite (ne referim strict la cele românești, care privesc aceste raporturi).

Vorbind strict de relațiile româno-athonite, putem afirma că începutul oficial al acestor relații s-a produs în urma câtorva intervenții scrise, făcute de Hariton, egumenul mănăstirii Cutlumuș, către voievodul Țării Românești, Vladislav I – Vlaicu Vodă, după ce, mai înainte, se mai adresase tatălui acestuia. Corespondența lui Hariton – peste puțin timp devenit mitropolit în Ungrovlahia – către voievod consta din a-i cere acestuia din urmă să sprijine consistent mănăstirea sa de la Athos, întrucât din pricina vremurilor, evergheții de altă dată, împărații bizantini, nu mai existau, deci n-o mai puteau face. Și apoi, nu ar fi făcut altceva, decât să continue, potrivit documentului, lucrările tatălui său, Nicolae Alexandru Basarab. Era anul 1369. Se cunoaște cum voievodul a răspuns pozitiv[19], punând însă

---

19. „Eu voi înconjura cu ziduri și cu turn de întărire mănăstirea și voi înălța biserică, trapeză, chilii, voi răscumpăra moșii și voi da animale ca prin aceasta să fie pomeniți părinții domniei mele și eu [...], căci așa se pomenesc în Sfântul Munte și voievozii sârbi și bulgari, ruși și iviri" – Paul Lemerle, *Actes de Kutlumus*, Paris, 1945, p. 103;

▲ *Prapore donat de Vintilă Vodă, aflat la mănăstirea Cutlumuș*

o condiție, și anume schimbarea caracterului de viață monastic de tip chinovial cu unul idioritmic pentru monahii români din Sfântul Munte. Este aceasta, oare, expresia ancestrală a neputinței românilor de a trăi în comuniune și uniune? Cunoaștem, în continuare, din documentele vremii că cererea domnului a fost întâmpinată de refuzul lui Hariton, deoarece tipicoanele Muntelui Athos prevedeau exclusiv un regim chinovial. Se pare însă, că Hariton n-a putut rezista demersului lui Vladislav, căci, de vreme ce mănăstirea apărea refăcută după această dată, nu însemna decât că egumenul a trebuit să-i cedeze. Știm cu siguranță că la 1372, mănăstirea apărea ca fiind refăcută de către voievod, ba mai mult, avea să apară în documentele ulterioare drept „Lavră a Țării Românești" sau „mănăstirea lui Hariton". Hariton câștigase oarece faimă, de vreme ce domnul l-a chemat să ocupe scaunul mitropoliei, după moartea legiuitului mitropolit Iachint (1372).

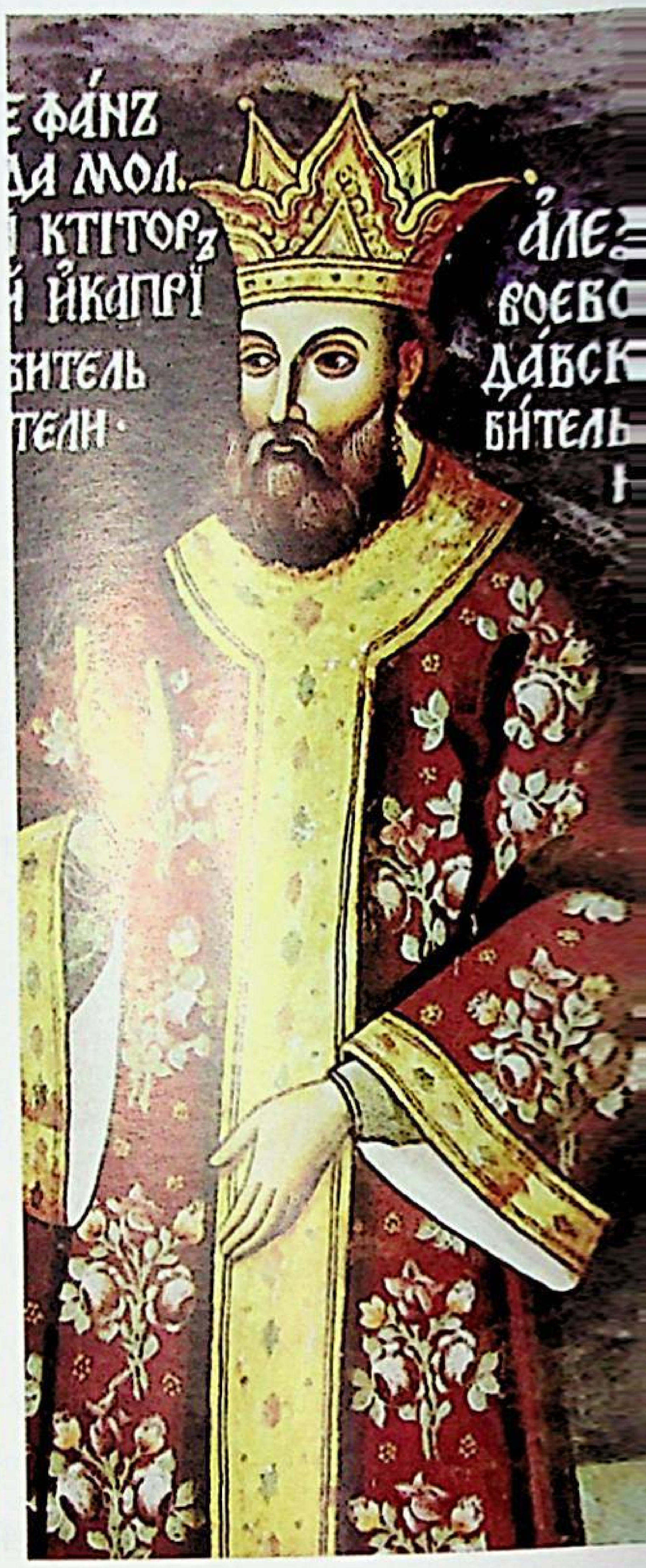
Este un prim episod[20] care pune în legătură directă pe domnii români cu Muntele Athos, dar care nu se va rezuma doar la atât, întrucât, vom vedea, începând de acum ei încep să revendice un statut excepțional în Balcanii ocupați, rând pe rând, de către turci. Componenta politică pe care se sprijinise altădată atât de bine comunitatea monahală athonită dispăruse

---

Gh. Cioran, *Σχέσεις των Ρουμανικών χωρών μετά του Αθω και δη των μονών Κουτλουμουσίου, Λαύρας Δοχειαρίου και Αγίου Παντελεήμονος η των Ρώσων*, Atena, 1938, pp. 96-97; Teodor Bodogae, *Ajutoarele românești de la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, pp. 172-173.

20. Un altul, dar diferit ca încărcătură, ar putea fi considerat venirea lui Nicodim de la Hilandar în Muntenia, tot de la Athos, cu scopul vădit de a da un impuls nou monahismului de pe la noi, poate în același timp cu derularea unui program mai amplu, inițiat de patriarhul ecumenic Filotei Kokkinos (1353-1354; 1364-1376), el însuși, să nu uităm, un athonit, fost egumen al Marii Lavre și ucenic direct al Sf. Grigorie Palama. Programul avea în vedere conservarea elementului ortodox chiar la nordul Dunării, în fața expansiunii catolice care găsise un bun prilej de ofensivă în contextul istoric al înaintării turcilor, tot mai spre nord. Așa a fost posibilă apariția Mitropoliei Ungrovlahiei și, repet, nu întâmplătoare este venirea lui Nicodim aici într-un atare context.

▲ *Mănăstirea Zografu, vedere generală (stânga); portretul Voievodului Ștefan cel Mare și Sfânt din pridvorul catoliconului mănăstirii Zografu (dreapta)*

acum de la Constantinopolul, devenit Istanbul. De aceea monahii își vor îndrepta atenția către singura unitate etnică, relativ autonomă, din zona Balcanilor, anume către cele două Țări Românești extracarpatice. Era o cinste ce nu putea fi refuzată de aceștia.

De asemenea, de mare importanță este și ceea ce domnul Ștefan cel Mare și Sfânt a făcut pentru Zografu, încât călugărul Isaia de la Hilandar spunea pe la 1489 că de fapt această mănăstire a fost înființată de Ștefan Vodă al Moldovei[21]. Zografu devenea, datorită lui Ștefan cel Mare, echivalentul pentru Moldova a ceea ce Cutlumușul reprezenta pentru Muntenia[22].

Dar, mai mult decât atât, Ștefan a refăcut complet mănăstirea Zografu, reparând partea surpată a zidului ogrăzii, chiliile și trapeza, aceasta din urmă isprăvindu-se de reparat în iulie 1495[23]. Cu puțin înainte de moarte, adică la 1502, Ștefan a refăcut din nou întreaga

---

21. B. DE KHITROWO, *Itineraires russes en Orient...*, Geneva, 1894, p. 260, la T. BODOGAE, *Ajutoarele...*, p. 218.
22. Ștefan cel Mare va da un prim hrisov la 10 mai 1466, la câteva zile după începerea zidirii edificiului de la Putna, prin care acorda Zografului 100 galbeni ungurești în schimbul pomenirii lui și a familiei sale la sfintele slujbe (*Documenta Romaniae Historica. Moldova*, II, pp. 191-194, nr. 135; I. BOGDAN, *Documentele lui Ștefan cel Mare*, București, 1913, I, pp. 99-103; I. URSU, *Ștefan cel Mare*, București, 1925, p. 403; Victor LANGLOIS, *Le Mont Athos et ses monasteres*, Paris, 1867, p. 92; un comentariu mai larg asupra acestui act a se vedea la P. NĂSTUREL, *Le Mont Athos*, pp. 183-185; Ioannis MAMALAKIS, *Το Αγιον Ορος διά μέσου των αιώνων*, Tesalonic, 1971, p. 229). Tot marelui domnitor i se datorează construcția la 1474-1475 (6983) a unui turn-far, cunoscut azi ca arsana a mănăstirii.
23. Gh. MOISESCU, „Contribuția românească pentru susținerea Ortodoxiei în cursul veacurilor", în: *Ortodoxia*, 1953, 2, p. 257; T. BURADA, *O călătorie la Muntele Athos*, Iași, 1884, p. 78; Teodor BODOGAE, *Ajutoarele...*, p. 217;

mănăstire, zugrăvindu-i integral catoliconul, așa încât, atunci când împăratul Ioan Comnen a vizitat mănăstirea, a putut să vadă portretul domnului pictat în exterior[24]. Din păcate, această pictură a fost distrusă prin așa-zisele „restaurări” de la 1801.

De-a lungul domniei sale, Ștefan a înzestrat mănăstirea Zografului cu odoare și manuscrise[25], care stau azi mărturie a permanentei griji a domnului. Aici trebuie să-și fi adus contribuția mitropolitul Teoctist și mai apoi urmașul său, Gheorghe, care a prins cea mai mare parte din domnia lui Ștefan[26].

Cu moartea marelui voievod moldovean s-a încheiat o primă epocă a marilor ajutoare românești, secolul al XVI-lea fiind de mai mică importanță în acest sens, așa cum și donatorii au fost mai puțin însemnați, cu câteva excepții.

N-am făcut decât să marchez începutul acestor relații, atât pentru Țara Românească, cât și pentru Moldova. Din acest moment, vreme de aproape încă patru secole, atenția românească față de Muntele Athos a fost neîntreruptă.

Iată câteva dintre momentele importante care au întreținut aceste relații.

De aceea, n-aș trece cu vederea aici epoca lui Neagoe Basarab (1512-1521), care deși este și ea destul de cunoscută din punct de vedere istoric, nu obosește memoria. Este din nou unul dintre momentele din istoria acestor legături care spun foarte mult despre vădita dorință a domnilor noștri de a li se da cinstea ce se dădea odinioară bazileilor bizantini. Iată deci dorința lor de legitimare. De aceea, îl vedem pe Neagoe Basarab, domn de perfectă inspirație bizantină, chemând la sfințirea catedralei din capitala voievodală de la Curtea de Argeș (15 august 1517), pe toți reprezentanții lumii ortodoxe sau ai Oikoumenei, așa cum era ea înțeleasă bine atunci. Participa Patriarhul ecumenic Teolipt, dar și reprezentanții

---

Marcu Beza, „Biblioteci mănăstirești la Muntele Athos”, în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare*, s. III, t. VII, mem. 3, 1934, p. 50, susține că piatra cu inscripția privitoare la reconstrucția trapezei se afla în mănăstire la vremea vizitei sale, dar nu a putut-o vedea.

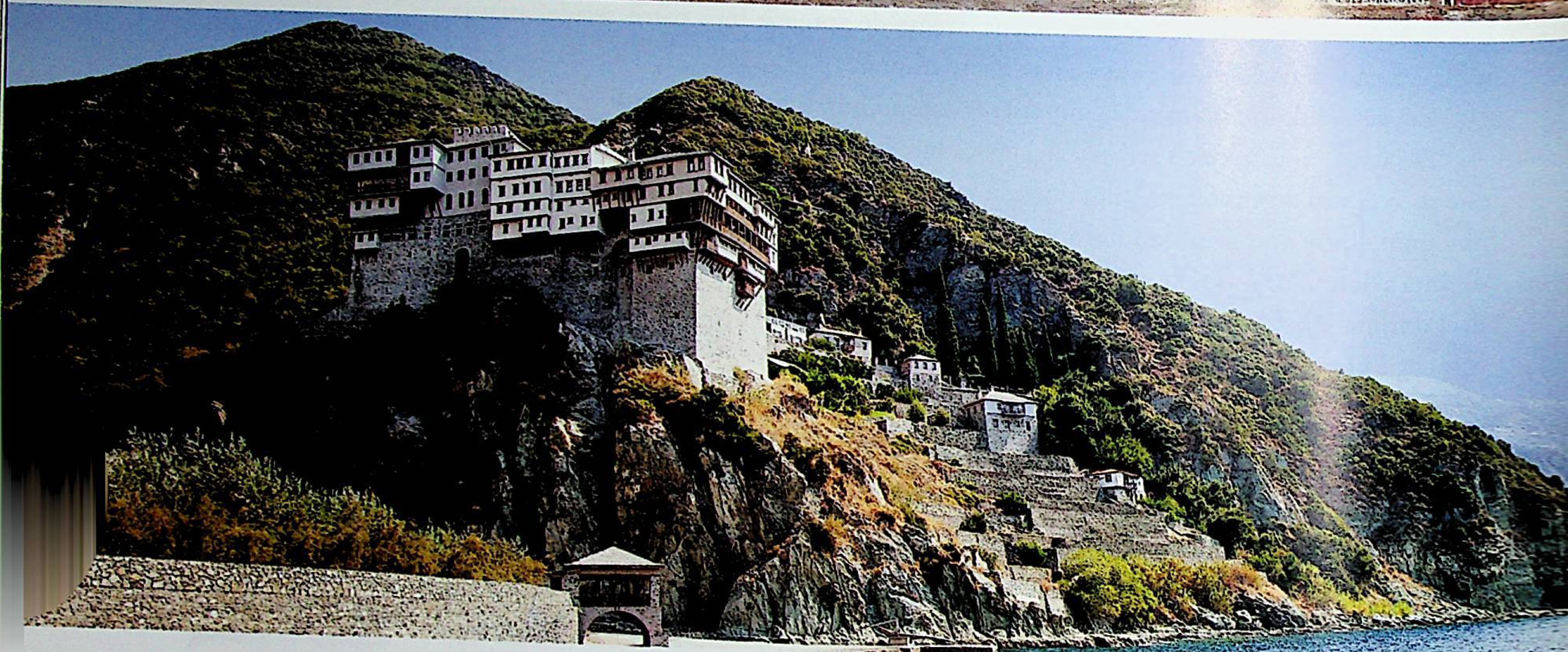
24. Gh. Moisescu, „Contribuția...”, p. 257; Ioan Comnen, *Προσκυνητάριον του Αγίου Όρους του Άθωνος*, Snagov, 1701; vezi ediția 1984, p. 85; Kosma Vlahul, *Η Χερσόνησος του Αγίου Ορους του Αθωνος και αι εν αυτή μοναί οι μοναχοί πάλαι και τε νύν*, Volos, 1903, p. 244; Gherasim Smyrnakis, *Το Αγιον Ορος*, Atena, 1903, p. 557; Manuil Ghedeon, *Ο Αθως. Αναμνήσεις, έγγραφα, σημειώσεις*, Constantinopol, 1885, p. 185; Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, p. 217; Ioannis Mamalakis, *Το Αγιον Ορος..*, p. 231. Cu această ocazie Ștefan a plătit și pentru construcția unui apeduct și a unui baptisteriu (φιάλη) – cf. C.C. Giurescu, *Istoria românilor*, București, 1949, II, 2, p. 663.

25. Așa putem menționa un Tetraevanghel slav, caligrafiat la 1492 de un Teodor Mărișescul, un călugăr copist foarte cunoscut din mănăstirea Neamț – Em. Turdeanu, „L'activité litteraire en Moldavie a l'epoque d'Etienne le Grand (1457-1504)”, în: *Revue des Études Roumaines*, V-VI, 1960. În biblioteca mănăstirii se găsește o Evanghelie de la Ștefan, din 1495, care are la sfârșit o însemnare din care aflăm că era cumpărată de domn și dăruită bisericii din Borzești, pe Trotuș. Iar după 132 de ani, Miron Barnovski a înnoit și a legat această Evanghelie, *„pentru sufletul lui și al mamei sale, Elisabeta [...] ca să-i fie spre pomenire [...].”* – Marcu Beza, *Biblioteci...*, p. 51; Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, 1937, pp. 42-43; Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, p. 217.

26. Teoctist era bulgar de origine, după cum ne spune Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, G. Guțu, Maria Holban, N. Stoicescu, V. Mihăilescu, Ioana Constantinescu, D. M. Pippidi (eds.), București, 1973, pp. 370-371, iar după o sursă pierdută azi a rămas în tradiție faptul că Teoctist era ucenic al mitropolitului antiunionist Marcu al Efesului – cf. P. Năsturel, *Le Mont Athos...*, p. 183, nota 25. Cât despre Gheorghe, se știe că sub el s-au zidit cele mai multe dintre mănăstirile marelui domn și s-au scris foarte multe manuscrise dintre care multe se află azi și la Athos. Este cazul unui manuscris slavon copiat de un călugăr de la Zografu, la 1503, din îndemnul său – Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993, pp. 353-354.

▲ *Sfântul Voievod Neagoe Basarab al Țării Românești (1512-1521) și fiul său Teodosie (stânga-sus); frescă de la mormântul Sfântului Nifon al II-lea, patriarh al Constantinopolului și fost mitropolit al Țării Românești între anii 1503-1505 (dreapta-sus); mănăstirea Dionisiu, vedere generală (jos)*

Patriarhiilor „apostolice", cât și ai Locurilor Sfinte. Prezența patriarhului Teolipt la acest eveniment voia parcă să demonstreze că ceea ce nu era posibil pe fostul teritoriu bizantin, era posibil acum la nordul Dunării. Așa se năștea acel „Bizanț după Bizanț", continuare a ceea ce fusese el odinioară, dar într-o formă mai modernă acum[27].

Evident, Muntele Athos era prezent prin egumenii tuturor marilor mănăstiri de acolo. În același context, domnul oferise mănăstirii Dionisiu o raclă din argint masiv pentru moaștele unui sfânt ce petrecuse pe pământ românesc ca mitropolit. Nu este greu de bănuit că este vorba despre Nifon al II-lea (1503-1505), fost patriarh al Constantinopolului în două rânduri, după ce viețuise la Athos, chiar în mănăstirea pe care acum o ajuta domnul Neagoe. Se cunosc, din istoria țării, condițiile vitrege în care a plecat de la noi marele ierarh. Retragerea sa din scaun se datora unor neînțelegeri cu domnul Țării Românești,

---

27. Virgil Cândea, *Noi și Bizanțul*, p. 15; Eugen Stănescu, *500 de ani de relații româno-bizantine*, p. 168. Neagoe Basarab reușise să impună în conștiința popoarelor sud-dunărene ideea că prinții Valahiei sunt moștenitorii tradiției imperiale bizantine și să cultive la aceste popoare speranța că eliberarea va veni de la Nordul Dunării – Manole Neagoe, *Neagoe Basarab*, București, 1971, pp. 96, 100, cf. Dumitru Năstase, *L'idée imperiale*..., pp. 227-228.

Mozaic de la mănăstirea Dionisiu zidită în anul 1389, reprezentându-i pe Sfântul Ioan Botezătorul (centru), Sf. Cuvios Dionisie de Korita, de la care și-a luat și numele (stânga sus), împăratul bizantin Alexie al III-lea Comnenul (stânga jos), Sf. Ierarh Nifon al II-lea, Patriarhul Constantinopolului (dreapta sus) și Sf. Voievod Neagoe Basarab al Țării Românești, care a refăcut în întregime mănăstirea între anii 1512-1521

▲*Racla cu moaștele Sfântului Nifon dăruită mănăstirii Dionisiu de Sf. Voievod Neagoe Basarab*

Radu cel Mare, cu care mitropolitul nu a putut fi de acord asupra căsătoriei surorii acestuia cu un boier moldovean. Fiindcă erau încălcate canoanele bisericești. De aceea a părăsit țara. La scurt timp a murit la Muntele Athos. Pe pământul nostru s-a reîntors numai după ce domnitorul Neagoe Basarab i-a adus osemintele, într-un gest suprem de a repara greșeala lui Radu cel Mare (1495-1508), care îl supărase într-atâta. În august 1517, lumea românească avea să asiste la prima canonizare a unui sfânt făcută pe pământ românesc, ceea ce evident conferea nu numai legitimare politică pentru domn, ci și legitimare a autorității Bisericii românești. Este unul dintre primele acte care ar putea fi interpretat drept manifestare de autocefalie.

Neagoe Basarab a ajutat nu numai mănăstirea Dionisiu, ci va acorda ajutoare numeroase către mai toate mănăstirile athonite. Prin el, concepția „Bizanț după Bizanț" venea să confirme înțelesul pe care îl căpăta din expresia biografului lui Nifon, Gavriil Protul, care îl desemna pe Neagoe drept „ctitor mare a toată Sfetagora"[28].

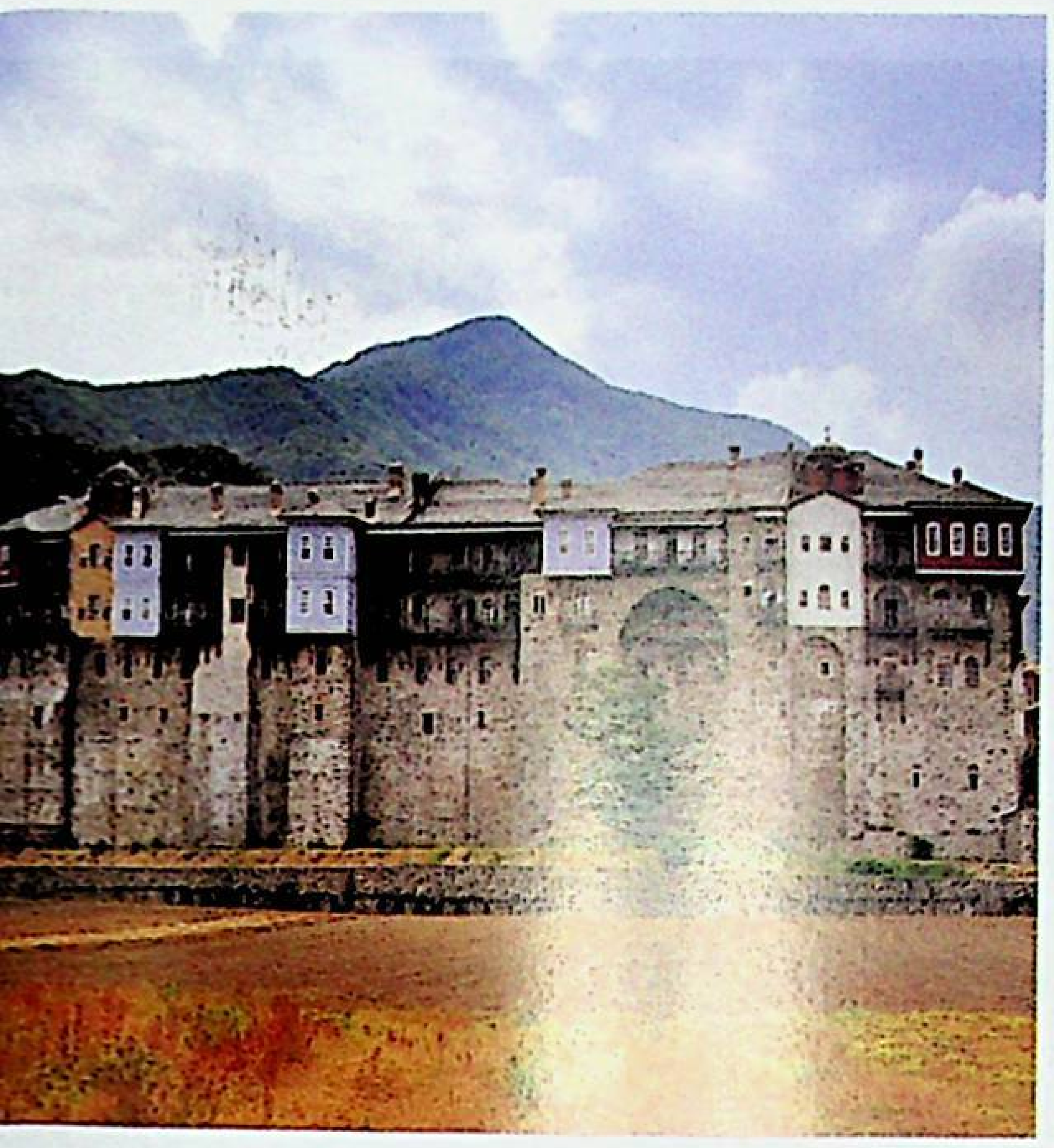
Neagoe Basarab este considerat exemplul cel mai elocvent pentru obiceiurile sale imperiale; este voievodul a cărui operă sistematică de susținere a Ortodoxiei balcanice și a Orientului Apropiat a fost de o mare amploare și de o rezonanță nemaiatinsă până la el, după cum spune Iorga[29]. Și nici după el nu s-au mai găsit ușor domni valahi care să fie atât de interesați de Athos.

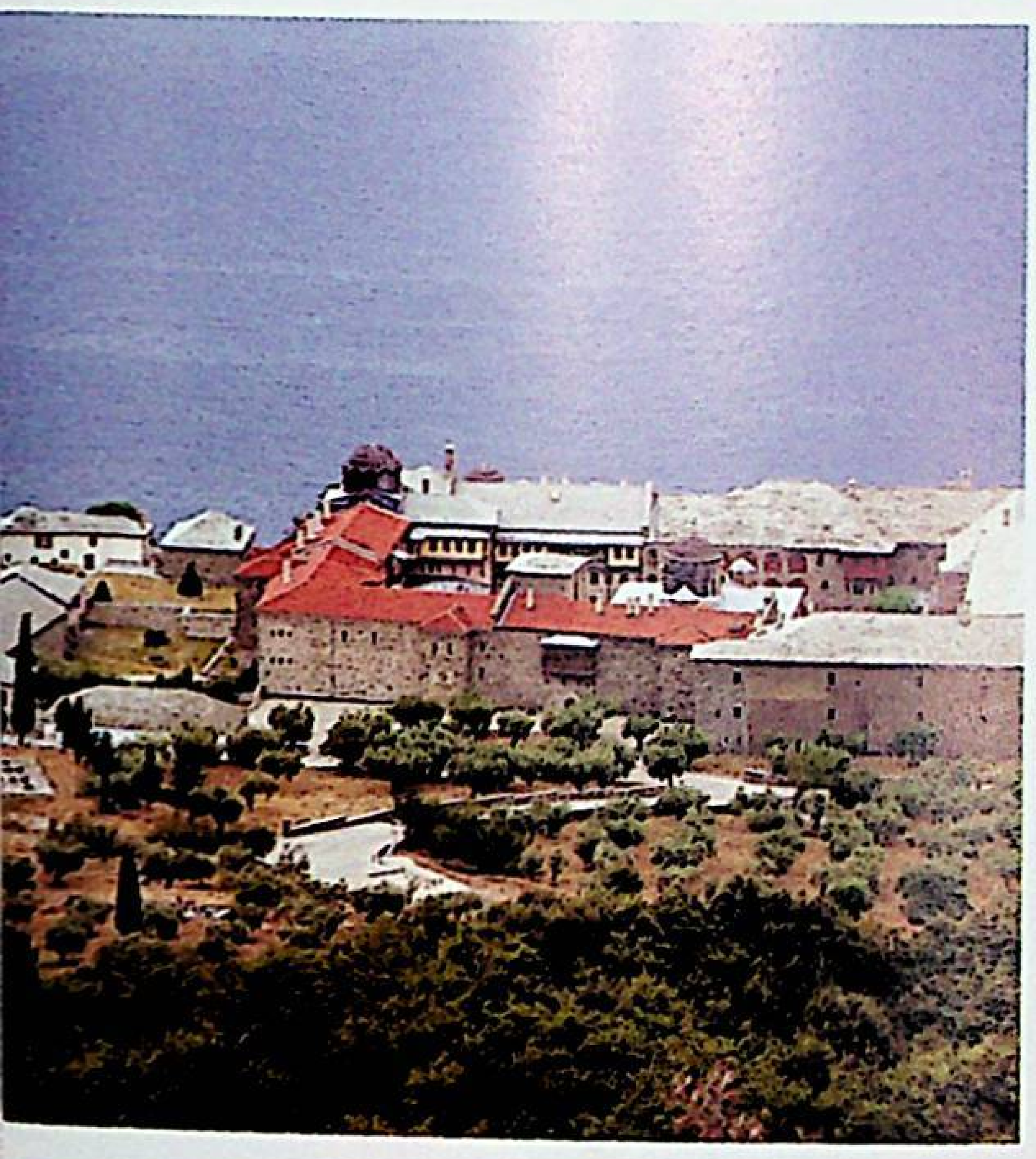
Abia după vreo 60 de ani, călugării greci se vor adresa lui Mihnea II Turcitul (1577-83; 1585-91), care a sfârșit prin a-și abandona credința în favoarea Islamului, ca să-și salveze viața.

Doar din Moldova vom mai găsi domni care să țină la statutul ce-l avusese Neagoe în Țara Românească, deși niciunul dintre ei, până la Vasile Lupu, n-a mai făcut-o cu aceeași intensitate. Au fost totuși, Petru Rareș și Alexandru Lăpușneanu. Petru Rareș (1527-1538; 1541-1546) va ridica schitul Morfonu și va face reparații la Karakalu, iar Alexandru Lăpușneanu (1552-1561; 1564-1568) și soția sa Ruxandra vor ajuta Athosul într-o vreme în care se afla la mare nevoie[30].

Toți acești domni s-au vrut continuatori ai tradiției bizantine și, ca urmare, au ajutat și ei mai multe mănăstiri de la Athos, nu fără a se dovedi mai întâi mari ctitori în Țările Române. Așa este cazul lui Alexandru II, ce ridicase „în josul Bucureștiului" mănăstirea Sfânta

28. Gavriil Protul, *Viața Sfântului Nifon, patriarhul Țarigradului*, Tit Simedrea (ed.), București, 1937, p. 30.
29. *Bizanț...*, pp. 129-130; Manole Neagoe, *Neagoe Basarab*, p. 289; Dumitru Năstase, *L'idée imperiale...*, p. 208; A. Pippidi, *Tradiția politică bizantină...*, p. 55.
30. Vatopedului i-a dat un caravansarai (depozit), cumpărat cu 65.000 aspri de la un turc din Tesalonic și, în plus, i-a mai dat 300 galbeni pe an. La Dionisiu a clădit bolnița și aripa sudică și a mărit trapeza. Pentru Zografu, Ruxandra a răscumpărat metoacele din Macedonia cu 52.000 aspri. Domnul a mai refăcut Dohiariul integral și l-a zugrăvit prin purtarea de grijă a Mitropolitului Teofan al II-lea (1564-1572; 1578-1579; 1582-1588), care este îngropat acolo. După moartea domnului, văduva lui va oferi Dohiarului 165.000 aspri, adică 2.700 piese de aur! Au mai dat 35.000 aspri la Karakalu și au ajutat și Grigoriu.

Troiță, care ulterior va fi reparată de Radu Mihnea, căpătând de altfel numele celui de-al doilea ctitor – Radu Vodă – și va fi închinată de acesta mănăstirii Ivir, în 1613, în amintirea anilor pe care-i petrecuse acolo[31]. Dar mai întâi, Mihnea II Turcitul refăcuse mănăstirea de la Podul Colentinei – Plumbuita – și o închină, în 1585, mănăstirii Xiropotamu[32], iar

Mănăstirea Iviron, vedere generală, cu mănăstirea închinată „Sfânta Treime”-Radu Vodă din București (sus); mănăstirea Xiropotamu, vedere generală, cu mănăstirea închinată Plumbuita, din București (jos)

31. Mănăstirea Radu Vodă a fost închinată la 1613. Radu Mihnea fusese trimis de tatăl său la Ivir și a rămas acolo în grija călugărilor, care l-au și educat. Tot ei l-au trimis apoi la învățătură la Veneția, de unde, întorcându-se, a ocupat tronul Țării Românești. Se cunoscuse acolo cu Chiril Lucaris, pe care îl va și aduce între 1613-1615 în Țara Românească ca predicator al Curții domnești. (Al. Xenopol, *Istoria românilor*, VI, București, 1928; Al. Xenopol, *Roumains et grecs au cours de siecles*, București, 1921, p. 31.)

32. Este prima închinare a unei mănăstiri bucureștene. Fusese începută de Petru cel Tânăr (1559-1568), fiul lui Mircea Ciobanul și al Doamnei Chiajna și continuată de Alexandru Mircea (1568-1577) (Gh. Moisescu, „Contribuția...”, p. 256; Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961, pp. 251-254). Despre închinarea Plumbuitei a se vedea documentul din Arhivele Statului București, cop. mss. 255, f. 286-287; Stoica Nicolaescu, „Mănăstirea Xiropotamu și metocul său, mănăstirea Plumbuita”, în: *București*, 1935, p. 101; Gh. Cioran, *Σχέσεις...*, p. 84; Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, p. 200; Gh. Moisescu, „Contribuția...”, p. 256.

Domnitorul Petru Rareș al Moldovei (1527-1538; 1541-1546), frescă de la mănăstirea Dionisiu, căreia i-a făcut numeroase danii

din Moldova, mănăstirea Dionisiu primea mănăstirea Hlincea, de la Petru Şchiopul[33]. Daniile au fost, bineînţeles, mult mai bogate, pentru că ei au confirmat şi sumele care în mod obişnuit erau date anual, la care se adăugau moşii şi alte acareturi.

Dar acestea nu erau primele închinări, căci prima oară se închinase o mănăstire românească către Athos de către fraţii Craioveşti, pe la 1500. Este vorba de Robaia-Zdrelea din Oltenia, închinată la acea dată mănăstirii Xenofont[34].

Aceasta este, aşadar, data la care încep închinările, situaţie care a durat trei secole. Ele au continuat până în 1814, când se fac ultimele închinări, una din partea lui Veniamin Costachi către mănăstirea Esfigmenu[35], iar a doua, în acelaşi an, venită din partea boierilor Conachi, tot către Esfigmenu[36]. Asta, la numai un an după ce mănăstirea Hilandar primea din Bucureşti, biserica Alexie, chiar din partea ctitorilor Alexie şi soţia sa, Maria.

După această dată, perioada închinărilor s-a încheiat, întrucât vremurile „fierbeau" a Revoluţie, iar la puţină vreme se vor instala domniile numite aşa-zis pământene. Instaurarea acestora va coincide cu păstorirea mitropolitului Grigorie Dascălul, care va declanşa, deşi timid, un proces de „recuperare naţională" a mănăstirilor închinate. Nu a putut realiza mai mult, acest proces avându-şi izbânda abia în 1863.

În epoca închinărilor către Athos, am spus încă de la începutul expunerii noastre, cel puţin 120 de mănăstiri au fost închinate, printre care avea să se înscrie şi ctitoria lui Mihai Vodă Viteazul, zidită de el pe malul Dâmboviţei, cu hramul Sfântului Nicolae, pe la 1589-1591, cunoscută sub numele de mănăstirea Mihai Vodă. Ştim doar că, în octombrie 1591, Patriarhul ecumenic Ieremia II emitea un act prin care întărea dreptul de stavropighie asupra unei mănăstiri, tot cu hramul Sfântul Nicolae, zidită de banul Craiovei, Mihai, viitor domn (1593-1601). Această mănăstire o ridicase banul Mihai pe un loc înalt, nu departe de a jupânesii Caplea, care îi va deveni metoc aceleia zidite de domn[37]. Închinarea ar fi făcut-o domnul pe la 1599.

---

33. Informaţia nu apare decât în C. Giurescu, *Istoria Românilor*, Bucureşti, 1971, p. 313, dar din păcate este greu verificabilă, pentru că nu am găsit nicio altă ştire în acest sens.

34. Ar fi fost închinată, după unii, chiar de către fondatorii ei, adică de către Craioveşti (Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, pp. 270-271, dar nu dă data. De asemenea Radu Creţeanu, „Traditions de famille dans les donations roumaines au Mont Athos", în: *Etudes byzantines et postbyzantines*, Bucureşti, 1979, p. 142. Craioveştii mai zidiseră şi pictaseră la Xenofon paraclisul „Sf. Dumitru", avându-şi acolo pictate portretele (azi nu mai există) potrivit spuselor lui Ioan Comnen (*Προσκυνητάριον*, p. 125), iar după alţii de către un călugăr Pahomie, la 1624. Se pare, însă, că schitul este numai refăcut de acest Pahomie; mănăstirea mai este pomenită şi la 4 octombrie 1637, 18 iunie 1640, 20 iunie 1650 – Arhivele Statului Bucureşti, *Mănăstirea Roaba şi Jitia*, pac. II/1,3 şi 4; cf. Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităţilor şi monumentelor feudale din România. Ţara Românească*, vol. I, Craiova, 1970, p. 389). A se vedea şi I. Donat, „Despre schitul Zdralea sau Roaba, o ctitorie necunoscută a Craioveştilor", în: *Arhivele Olteniei*, 1936, pp. 322-323; care spune că ea a fost închinată ca moşie de la început, cum a fost şi cazul Cireşovului închinat la Xiropotam şi deci schitul Zdrelea sau Roaba e prima mănăstire închinată de la noi, cf. şi N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, Bucureşti, 1937, pp. 278-279.

35. Este vorba despre mănăstirea Golgota din Ivăneşti-Vaslui.

36. Este vorba despre mănăstirea Sfântul Dumitru-Badiul din Galaţi.

37. De fapt, această mănăstire fusese închinată la 1591, după ce patriarhul Ieremia al II-lea o sfinţise ca stavropighie, în urma unui sinod ce întrunea ierarhii ţării – Al. Elian, „Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol şi cu celelalte Biserici", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1959, 7-10, pp. 914-915. Vezi Nicolae Stoicescu, *Repertoriul...*, pp. 230-232. Acest lăcaş, „Sfântul Nicolae – Mihai Vodă" nu este zidit pe locul bisericii doamnei Caplea, aşa cum înclină să creadă Bodogae (*Ajutoarele...*, p. 252), ci aceasta devenea metoc precum

⮝ *Mănăstirea Simonopetra și voievodul muntean Mihai Viteazul al Țării Românești (1593-1601), Moldovei (1600) și Transilvaniei (1599-1600), sprijinitorul acesteia*

Voievodul Mihai Viteazul s-a remarcat și prin aceea că a suportat cheltuielile de reconstrucție a mănăstirii Simonopetra, fie prin subvenții directe, fie prin subvenții provenite din cele 14 sate ale mănăstirii Mihai Vodă, dintre care 13 cumpărate chiar de el cu 472.000 aspri[38].

Aici ar fi momentul să insistăm asupra relației dintre Stat și Biserică în Evul Mediu românesc. Trebuie spus, atunci când vorbim de relația românilor cu Locurile Sfinte, că protectoratul asupra Locurilor Sfinte l-a avut exclusiv Domnia, și nu Biserica românească, care și ea era supusă la rândul ei, odată Marii Biserici din Constantinopol, iar altădată

---

mărturisește un document din 5 aprilie 1635 – Arhivele Statului București, *Mănăstirea Hanu Greci* X/3). Petre Năsturel crede că prin actul din octombrie 1591 patriarhul Ieremia ceda lui Evghenie drepturile stavropighiale (P. Năsturel, *Le Mont Athos...*, p. 233; Dimitrios Vamvakas, „Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας. Κατάλογος του αρχείου", în: *Αθωνικά Σύμμεικτα*, 1, 1985, p. 113, nr. 5; *Hurmuzaki*, vol. XIV, 1, București, 1914, pp. 89-93), deși „Mihai Vodă" nu era încă închinată la Simonopetra (Arhivele Statului București, *Mănăstirea Mihai Vodă*, cop. gr. SI (secțiunea istorică), 1463, V/3). Închinarea s-ar fi produs pe la 1599.

38. *Hurmuzaki*, XIV, 1, pp. 109, 192; *Eclaircissement sur la question de monasteres grecs situes dans les Principautes Danubiens*, 1857, pp. 64-69; Ion Brezoianu, *Mănăstirile închinate și călugării străini*, București, 1861, pp. 47-48; Marin Popescu-Spineni, *Procesul mănăstirilor închinate*, București, 1936, p. 131; Gh. Moisescu, „Contribuția...", p. 261; Damian P. Bogdan, „Despre daniile românești la Athos", în: *Arhiva românească*, VI, 1941, p. 28; Damian P. Bogdan, „Biserica Ortodoxă Română și problema Muntelui Athos", în: *Ortodoxia*, 5 (1953), p. 201; Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, p. 253; Ioanis Mamalakis, *Το Αγιον Ορος...*, p. 258.

▲ *Domnitorul Matei Basarab al Țării Românești (1632-1654)*

Domniei înseși. Spre exemplificare, aș aduce cazul dezînchinării a 22 de mănăstiri din Țara Românească pe care o înfăptuiește Matei Basarab (1633-1654), la 1638, 1639 și 1640[39]. Actelor de dezînchinare le răspunde patriarhul Partenie, la 1641, printr-o confirmare. Iată deci, că această hotărâre o face nu mitropolitul muntean, ci Patriarhul ecumenic. Aceasta pentru că, se dovedise, închinările se făcuseră prin fals, ceea ce a atras imediat sancțiunea domnului. Este și un act de specială autoritate a domnului Matei Basarab, care venise la domnie pe fondul unui curent antigrecesc, promovat de boierii ce începeau ușor să se constituie ca partidă națională, împotriva aceleia care își avusese oarecum începutul prin domnii de la începutul secolului, domni ce împărtășeau sentimente grecești.

Această „dezînchinare", așa cum o numește istoria, este unul dintre argumentele ce se pot aduce pentru faptul că închinările nu constituiau dări în proprietate, ci mai degrabă semănau cu niște concesionări. Elocvent este cazul pe care-l receptăm din hrisovul ce stabilea condițiile de închinare a mănăstirii Cotrocenilor lui Șerban Cantacuzino către Muntele Athos, la 1682. Aici este vorba de chiar documentul de închinare al mănăstirii ce de-abia se zidise. Acesta conține informații ce ne pot ajuta să demonstrăm cele spuse mai sus.

Abia după ce a văzut-o înzestrată cu tot ce-i trebuia, domnul a închinat-o tuturor celor 20 de mănăstiri athonite printr-un hrisov care, așa cum spuneam, este important și interesant prin clauzele ce le conține. Șerban Cantacuzino, ca niciun alt domn de până la el, a condiționat închinarea mănăstirii sale, poate pentru că sesizase ilegalități în administrarea mănăstirilor închinate până atunci. În cazul de față, documentul era conceput ca un contract. În primul rând, trebuiau să se trimită egumeni cu frica lui Dumnezeu, smeriți, înțelepți, dar și buni administratori: „egumenul acela care se va trimite [...] a fi om cu toată înțelepciunea și pedepsit și vrednic, care, văzându-se a fi vrednic, bun, chivernisitor, înțelept, adăugător întru toate ale mănăstirii, niminea să nu aibe voie a-l depărta pe dânsul [...]". Iată cum condiția ca egumenul ce se va trimite să fie

39. Rezumatul detaliat al actului din 1639 se află la Arhivele Statului, București, Peceți 55 și în *Catalogul documentelor Țării Românești*, vol. IV, pp. 592-593, nr. 1360. Textul integral se află la Cezar BOLLIAC, *Monastirile din România (Monastirile închinate)*, București, 1862, pp. 465-473; Hrisovul lui Matei Voievod Basarab pentru desrobirea sfântei monastiri închinate din anul de la facerea lumii 7149, iar de la Hristos 1641, dat în scaunul Târgoviștei, București, 1889; Gregoire BENGESCO, *Memorandum sur les eglises, les monastéres, les biens conventuels et spécialement sur les monastéres dédiés de la Principauté de Valachie*, București, 1858, pp. 17-23. Iată și numele mănăstirilor în cauză: Tismana, Cozia, Argeș, Bistrița, Govora, Dealu, Glavacioc, Snagov, Cotmeana, Valea, Râncăciov, Mislea, Bolintin, Câmpulung, Căldărușani, Brâncoveni, Sadova, Arnota, Gura Motrului, Potopul, Nucetul, Tânganul. Din păcate niciun document referitor la acestea nu ne-a mai rămas, încât nu se poate spune cu precizie cine și când făcuse închinările.

un bun administrator este prima și asta spune mult, întărind aserțiunea de mai sus, aceea a unei proaste administrații. Mai departe, urma o a doua condiție și anume că din venitul mănăstirii se va trimite la Athos numai prisosul, grosul rămânând aici pentru folosul Cotrocenilor. În timpii neroditori avea să se trimită acolo mai puțin, în așa măsură încât mănăstirea bucureșteană să nu sufere de lipsuri. În al treilea rând, nimic din cele cu care fusese înzestrată mănăstirea nu avea voie sa fie dus la Athos, indiferent de condiții. Domnul era foarte categoric aici. Dintre primele clauze mai funcționa aceea ca la fiecare trei ani, egumenul să dea socoteală de veniturile ce le va încasa mănăstirea și, în cazul în care se găsesc nereguli, să fie demis și înlocuit, așa cum cerea hrisovul. În sfârșit, domnul prevedea să se urmeze întocmai tipicul athonit, în cele liturgice, să se prăznuiască în mod special și ziua mucenicilor Serghie și Vah (7 octombrie) pentru că în acea zi fusese domnul izbăvit din mâinile urmăritorilor săi (este vorba de lupta pentru domnie, în contextul căreia Șerban Cantacuzino își luase angajamentul construirii mănăstirii, parcursul evenimentelor fiind îndeajuns de cunoscut). Rânduia, în cele din urmă, să fie pomenit, el și tot neamul lui, atât la mănăstire, cât și la Athos, iar de i se va întâmpla sfârșitul să fie chiar îngropat aici. „Iar de vor face părinții călugări împotriva acestora – continua el – de vor strica și vor călca și nu vor ținea de legătura ce am făcut, dăm voe ctitorilor – rudenii, care vor fi mai aproape de sângele nostru să scoată pe aceia [...]". Adică, ce să strice sau să calce părinții călugări? Evident, să se pună sub incidența clauzelor citate și „să n-aibă voie a strica, nici a lua, nici a împuțina din câte am dat și am închinat sfintei mănăstiri [...] căci altfel să aibă voie ctitorii a le cerca și a le căuta și cele greșite a le îndrepta [...]". Specifica: nici măcar ctitorii să nu se atingă de ceva al mănăstirii, iar călugării să fie datori să adauge la cele ce sunt și să întărească situația economică a mănăstirii[40].

▲*Miniatură din condica mănăstirii Cotroceni cu cele două hramuri: „Adormirea Maicii Domnului" și „Sfinții Serghie și Vah"*

Este evident că întocmirea acestor clauze, care, practic sunt numai de natură economică, viza clar nereguli cu care mănăstirile închinate se mai confruntaseră până atunci. Domnitorul doar căuta să le pună în rânduială și să asigure ctitoria sa ca nu cumva să ajungă în ruină. Dacă ele au fost sau nu respectate vom vedea mai încolo. În 1688 călugării athoniți trimiteau domnului o scrisoare de mulțumire[41] prin doi reprezentanți: Natanail, proegumen al Lavrei, și Paisie, proegumen al Ivirului, care cereau ctitorului

40. *Hurmuzaki*, XVI, 1, pp. 248-255, doc. CCCXXII.
41. *Hurmuzaki*, XVI, 1, p. 263, doc. CCCXXXI; Nicolae Iorga, *Documentele privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902, pp. 113-115; Nicolae Iorga, „Muntele Athos în legătură cu țările noastre", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, 36, 1913-1914, p. 509; G.M. Ionescu, *Istoria Cotrocenilor, Lupeștilor (Sf. Elefterie) și Grozăveștilor*, București, 1902, p. 72.

să li se încredinţeze lor avutul mănăstirii Cotroceni. A mai urmat o scrisoare în care, în urma presupusului refuz al domnului de a-i numi administratori pe cei doi, călugării se declarau mulţumiţi şi de Partenie, care egumenea deja de la 1682, iar mai înainte vieţuise la Ivir[42].

Pe parcurs mănăstirea n-a rămas numai cu daniile făcute atunci de domn, ci i s-au adăugat altele noi de către soţia voievodului, de către rudele sale sau alţi boieri munteni, i s-au adăugat metoace[43] care au dus-o la o asemenea bunăstare, încât Chesarie Daponte, văzând-o, a numit-o „fala Munteniei"[44].

Muntele Athos n-a fost lipsit de danii nici din partea domnilor moldoveni, mai ales în vremea lui Vasile Lupu. Este cunoscută închinarea mănăstirii sale „Trei Ierarhi" pe care el o zidise la 1641, tot întregului Munte Athos, aşa cum avea să facă cu ctitoria sa Şerban Cantacuzino.

În acest context avea să vină pentru întreg Muntele Athos marea danie a lui Vasile Lupu, şi anume închinarea mănăstirii Trei Ierarhi din Iaşi, la 1641[45], după ce domnul plătise şi el, ca mai înainte impozitele tuturor mănăstirilor athonite către turci, pe tot parcursul domniei sale[46]. Tocmai de aceea patriarhul ecumenic Atanasie Patelaros trimitea la Moscova, prin Meletie Sirigul, un răvaş foarte elogios la adresa domnului: „ajutător tuturor celor ce cer, are visteria lui deschisă şi mila lui se varsă din belşug peste toţi săracii. Precum şi râul Nilului adapă toata ţara Eghipetului aşa a făcut şi acest cucernic domn: a plătit datorii fără număr ale sfântului de viaţă dătătorului Mormânt şi cugetă la o eleimosină şi mai mare decât *aceasta*"[47]. Tot acelaşi patriarh mai spunea: „unicul

---

42. G.M. Ionescu, *Istoria mănăstirii Cotroceni*, pp. 72-73.
43. La 15 mai 1684 i-a fost închinat Cotroceniului schitul de la Vălenii de Munte de către ctitorii săi, Hagi Stoian şi soţia sa (Arhivele Statului Bucureşti, *Mănăstirea Cotroceni*, LVI/1 şi 3. S-a spus că schitul de la Văleni ar fi fost închinat la Ivir, deşi nu există un act în sensul acesta, însă problema aceasta am lămurit-o cu alt prilej, în capitolul referitor la mănăstirea Ivirului din lucrarea noastră citată mai sus. Cu încă un schit (schitul se numea şi Pârlita, datorită unui incendiu prin care trecuse) avea să se mai înavuţească Cotroceniul şi implicit întreg Muntele Athos prin închinarea Micşanilor, la 26 februarie 1694, zidit pe la 1672 de marele medelnicer Dumitraşcu Ştirbei, pe moşia sa din Dâmboviţa (Arhivele Statului Bucureşti, *Mănăstirea Cotroceni*, LVII/44; Nicolae Stoicescu, *Bibliografia...*, vol. II, p. 484; G.M. Ionescu, *Istoria mănăstirii Cotroceni*, p. 93 susţine că schitul ar fi fost închinat în vremea lui Şerban Cantacuzino potrivit Arhivelor Statului Bucureşti, *Condica Cotrocenilor. Schitul Pârlita*, f. 3-3). Acest schit avea zece moşii, vii, mori, ţigani, foarte multe animale şi beneficiase de mile domneşti (G.M. Ionescu, *Istoria mănăstirii Cotroceni*, p. 93).
44. *Hurmuzaki*, XIII, p. 255.
45. D.P. Bogdan, *Daniile...*, p. 26 preciza că documentul se găseşte în arhiva mănăstirii Dionisiu, cf. P. Năsturel (*Le Mont Athos...*, p. 83) spunea că închinarea s-ar fi făcut în jurul lui 1645 – vezi şi D. Petrakakos, *Νέαι πηγαί των θεσμών του Αγίου Ορους* (*Documente noi pentru instituţiile Sfântului Munte*), Alexandria, 1915, p. 17. O serie de alte acte referitoare la „Trei Ierarhi" se găsesc în arhiva Protatonului, catalogate fiind de Evloghie de Vatoped, Daniel de Dohiariu, Ioasaf de la Sfântul Pavel, Gabriel de Stavronichita şi Ştefan de la Grigoriu, *Κατάλογος των εν τω αρχείω της Ιεράς Κοινότητος αποκειμένων τυπικών του Αγίου Ορους, χρυσοβούλλων βλαχικών και κυροβούλλων σιγιλλίων, φερμανίων και διαφόρων άλλων επισήμων εγγράφων* (*Catalog al tipicoanelor Chinotitei Muntelui Athos, al hrisoavelor româneşti, sigiliilor, firmanelor şi altor acte oficiale*), Atena, 1921.
46. *Hurmuzaki*, XIII, pp. 441-442; Nicolae Iorga, *Bizanţ după Bizanţ*, p. 169 (ed. greacă, 1984, p. 183); Ioannis Mamalakis, Ôï Áãéïí Ïñïò..., p. 266. C. Cojocaru spunea că Vasile Lupu a plătit aceste datorii la 1645 – „Biserica Moldovei sprijinitoare a Orientului Ortodox, Partea II, sec. XVII-XVIII", în: *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 3/1987, p. 46.
47. Nicolae Iorga, *Bizanţ...*, p.168.

sprijinitor și unica glorie a neamului nostru (grecesc) singura lui lumină și glorie [...] căci grecii fiind lipsiți de împărat, tu, vrednicule de amintire, ești pentru noi împărat"[48].

Era vremea marilor danii, căci tot pe atunci închinase nu numai „Trei Ierarhi", ci și alte mănăstirii cu pământurile lor cu tot. Este de semnalat faptul că într-un document, emis de domnul Constantin Duca al Moldovei la 20 februarie 1702, se spunea că Vasile Lupu închinase mai întâi la Muntele Athos mănăstirea sa de la Copou, Sfântul Atanasie și, mai apoi, construind „Trei Ierarhi" a supus-o pe cea de la Copou acesteia din urmă, amândouă rămânând închinate la Athos[49].

La 6 martie mai închinase „Trei Ierarhilor" și biserica Domnească din Bacău[50], ridicată de Alexandru, fiul lui Ștefan cel Mare, și reparată acum de Vasile Lupu. Dania aceasta era întărită la 18 august 1666 și de Alexandru Iliaș[51].

Cu puțin înainte, adică la 2 aprilie 1656, domnul Gheorghe Ștefan al Moldovei dăruia mănăstirii Trei Ierarhi satele Răchiteni, Tămășeni, Iugani, pentru hrana dascălilor greci care îi înlocuiseră pe cei slavoni și scuteau aceste sate de dări[52]. Faptul că la 1656 existau deja dascăli greci la Trei Ierarhi presupunem că mănăstirea era deja închinată la Athos la acea dată[53].

Mănăstirea Trei Ierarhi deținea mai multe sate și moșii, vii, livezi, case, bălți, o avere considerabilă, care pe la 1827 dădea un venit anual de 50.000 piaștri românești sau 250.000 lei[54].

Închinările includeau și metoacele mănăstirilor, cu tot ce aparținea de ele: heleștee, păduri, câmpii, livezi, stupine, animale și sălașe de țigani. La acestea se adăugau subsidii anuale substanțiale, moștenite de athoniți de la cele mai vechi domnii.

Aș mai reda cazul închinării mănăstirii basarabene Căpriana către Zografu, la 1698, de către Antioh Cantemir[55]. Rostul înfățișării acestui episod este de a mai desființa un mit potrivit căruia mănăstirile, odată intrate pe mâna grecilor, prin închinare, se ruinau. Ceea ce voi spune acum infirmă aceste credințe de până acum. Închinarea mănăstirii Căpriana către marea Lavră ștefaniană se făcea din cauza nevolniciei călugărilor moldoveni, care lăsaseră

---

48. Pr. Ioan Rămureanu, „Contribuția Țărilor Române la dobândirea independenței naționale a poporului grec", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 90 (1972), 1-2, p. 135.

49. *Catalogul documentelor moldovenești din Arhiva centrală a Statului*, vol. IV, București, 1970, p. 31, nr. 119; Ana Dobjanschi și V. Simion, *Arta în epoca lui Vasile Lupu*, Iași, 1979, p. 32. În ce privește cele două documente, amănunte privitoare la ridicarea lor se pot găsi la Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, pp. 480-485 și la G. Balș, *Bisericile și mănăstirile moldovenești din veacurile al XVII-lea și al XVIII-lea*, București, 1933, vol. I, p. 128.

50. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul...*, p. 41.

51. Arhivele Statului București, *ms. 579*, f. 40, 43-44.

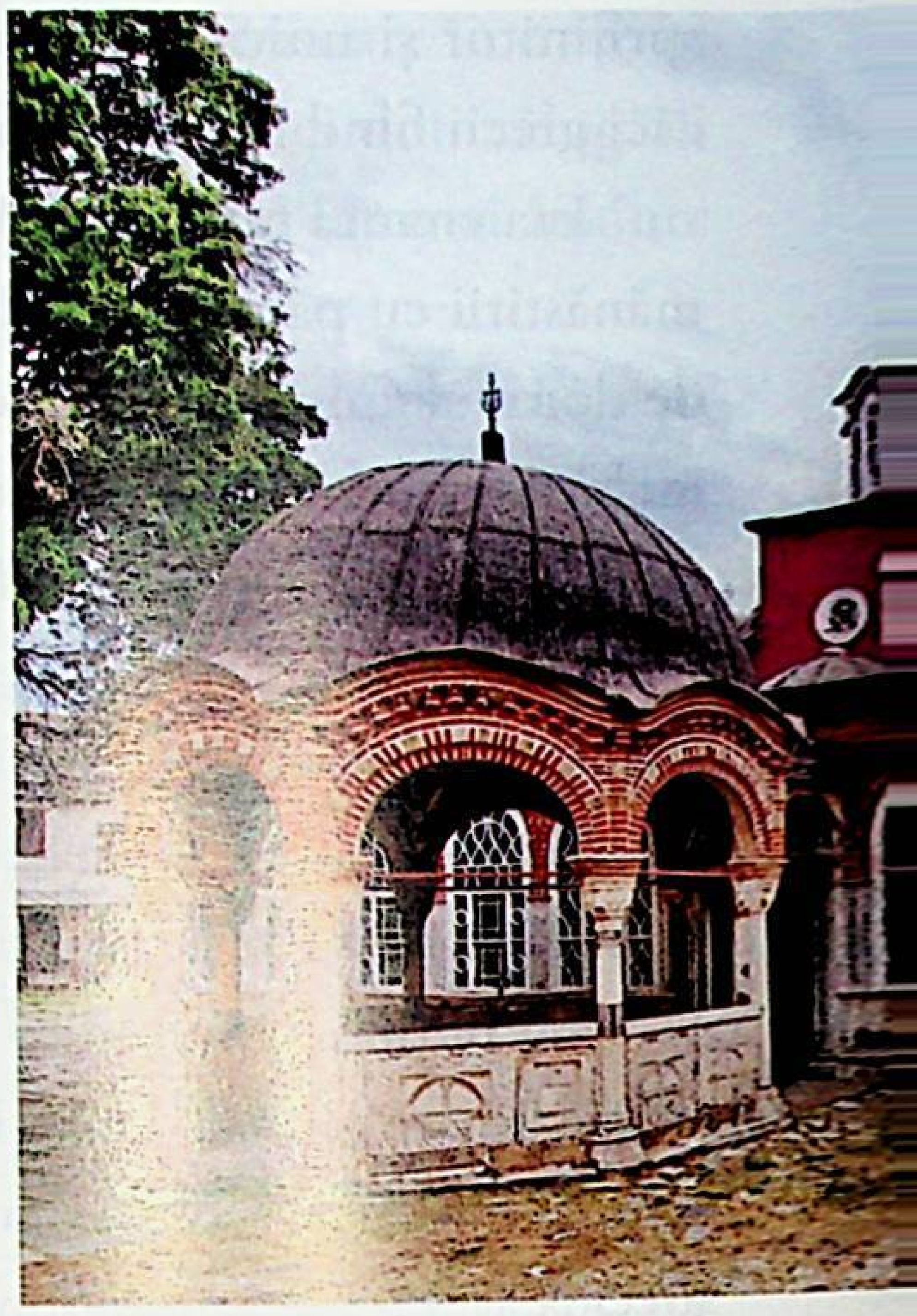
52. *Catalogul documentelor moldovenești*, III, 1653-1675, București, 1968, nr. 180.

53. Mai sunt păreri conform cărora închinarea s-ar fi produs pe la 1646 – Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București, 1906, p. 146; Marin Popescu-Spineni, *Procesul mănăstirilor...*, p. 131.

54. Gh. Moisescu, „Contribuția...", p. 245; C. Cojocaru, „Biserica Moldovei...", p. 46. În Iași mănăstirea avea un han și 20 case, 32 prăvălii, 150 alte prăvălii cu embatic (arendate), 73 pogoane de vie, toate acestea făcând din ea una dintre cele mai bogate mănăstiri moldovene – Marin Popescu-Spineni, *Procesul mănăstirilor...*, pp. 151-152; *Hurmuzaki*, V, supl. 1, pp. 13-23; Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, p. 84.

55. *Hurmuzaki*, XIV, 1, p. 319, nr. 384; Manuil Ghedeon, ¼ ¢èùò..., p. 185; Nicolae Iorga, *Muntele Athos...*, p. 50; Nicolae Iorga, „Daniile românești la Muntele Athos", în: *Revista Istorică*, 19, 1933, p. 21; Melchisedec Ștefănescu, *Cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869, p. 157; Ștefan Berechet, „Mănăstirea Căpriana", în: *Comisiunea Monum. istorice, Secția Basarabia*, II, 1928, Chișinău, pp. 103-108 (actul în slavă și traducere românească).

Mănăstirea Marea Lavră, vedere generală, catoliconul mănăstirii, Aghiazmatarul și Chiparosul Sfântului Atanasie Athonitul

mănăstirea într-o stare atât de jalnică, încât domnul s-a văzut nevoit s-o închine, adică s-o dea pe mâna unora asupra cărora avea garanția că o vor înavuți.

Documentul este relevant, pentru că din el aflăm detalii importante despre autorul și ctitorul mănăstirii, despre închinarea Dobrovățului, apoi despre motivul închinării acestor două mănăstiri și câte ceva despre posesiunile sau averile Căprianei. Dar, să le luăm pe rând. Aflăm cum ctitorul mănăstirii, Ștefan Vodă cel Bătrân, a înnoit și miluit sfântul lăcaș, a făcut o parte din zidul ruinat, chilii, trapeza, a donat veșminte și vase și a înzestrat-o cu moșii. Alături de toate acestea, apare precizarea că Ștefan era ctitorul mănăstirii Zografu din Sfântul Munte, lucru recunoscut – iată – și de urmașii săi de mai târziu, ceea ce înseamnă că exista această conștiință a faptului că Zografu este „lavră moldovenească". În plus, se spunea că tot el a întemeiat și mănăstirea Dobrovățului, închinată la Zografu de Vasile Lupu, din cauza „pustiirii locașului (era vorba de Dobrovăț), din pricina nechibzuirii și lenevirii și reaua orânduire a călugărilor valahi"[56].

Și ca să ne facem o idee despre averea considerabilă deținută de mănăstirea Căpriana, dintre cele 18 mănăstiri de pe teritoriul Basarabiei, ea poseda de trei ori mai mult decât toate acestea la un loc. Avea 23 de moșii, care se întindeau peste 50.000 ha, față de cele 15.000 ale celorlalte[57].

---

56. „Deoarece a slăbit foarte și a văduvit această sfântă mănăstire rămasă fără bucată de pământ și fără tot ceea ce se cere pentru hrana locașului acestuia din pricina nelucrării și a proastei chibzuieli a leneșilor și netrebnicilor lui Dumnezeu călugări (!) care trăiesc în el. Pentru aceasta, domnia noastră și cu tot sfatul nostru sfătuitune-am dacă se cuvine să lăsăm această sfântă mănăstire Căpriana sfintei, slăvitei și împărăteștii mănăstiri numită Zografu din Sfântul Munte Athos... ca să fie ea credincios metoh sfântului locaș Zografu, unde este afierosită și sfânta mănăstire Dobrovăț [...]. Să fie veșnic de acum închinată sfântului locaș Zografu cu toate darurile făcute de ctitori: cu satele, cu vecinii, adică cu megieșii cari sunt ai mănăstirii, cu viile, cu vecinii bisericești și cei de casă, cu țiganii, cu bălțile, moșiile, iazurile, adică bălțile cu pește, cu stupinele și cu toate moșiile, vitele și orice fel de dobitoace și cu orice fel de venit din câmp și din pădure și de pretutindenea, după cum spun privilegiile și documentele de la răposații domni [...]" – Șt. Berechet, *Mănăstirea Căpriana*, pp. 90-91, 100-103.

57. Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, p. 221; C. Cojocaru, „Biserica Moldovei...", p. 55; Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, București, 1994, p. 266; Ion Nistor, *Istoria Basarabiei*, București, 1991, p. 244.

Din această mare avere, Zografu și-a reînnoit, pe la 1716, sud-estul clădirilor[58], și tot pe atunci egumenul Hrisocoleu zidea un turn lângă biserica Căprianei[59].

Nu este mănăstire athonită căreia să-i fi lipsit sprijinul vreuneia dintre domniile române sub orice formă va fi fost acesta: danii în bani, închinări de metoace, acordări de averi în natură. Toate aceste ajutoare au contribuit practic la rectitorirea întregului Munte Athos, după o perioadă destul de neagră a istoriei sale.

Pentru tot acest sprijin, românii au avut șansa de a se împământeni la Sfântul Munte, pe la 1803, când un călugăr cărturar, pe nume Teodorit, venea de acolo spre a-i propune chiar mitropolitului Veniamin Costachi al Moldovei ca mănăstirea sa, Esfigmenu, să fie dată pe mâna moldovenilor, cu simpla și smerita condiție ca aceștia să se preocupe de bunăstarea ei. Nu se știe nici până azi de ce marele mitropolit a refuzat „dania", dar ca să sprijine mănăstirea Esfigmenu, i-a închinat una dintre ctitoriile familiei sale, una boierească.

Teodorit era acela care, ca un om foarte cult, va strânge documente de prin toate mănăstirile lăsând în urmă o lucrare voluminoasă, pe care o va edita Gherasim Smyrnakis, în 1903 (*Το Άγιον Όρος*), la Atena. Fusese egumen, pe la 1800, la vechiul metoc al Ciocăneștilor, care se numea acum Bursuci. Tocmai de aceea, poate, Teodorit va ridica chestiunea îndreptățirii românilor de a avea la Athos o mănăstire proprie, ca și celelalte popoare, cu atât mai mult cu cât ei ajutaseră acolo mai mult decât orice alt popor, potrivit spuselor lui Uspenski[60]. Egumen la Esfigmenu, din 1804, Teodorit i-a determinat pe esfigmeniți să propună mitropolitului Veniamin Costachi ca, în schimbul unui ajutor anual, mănăstirea athonită să devină moldovenească[61]. Această parte a memoriilor lui Teodorit

58. Kosma VLAHUL, *Η Χερσόνησος...*, p. 244.
59. Nicolae IORGA, „Descriere de călătorii", în: *Fântâna Darurilor*, 1907, p. 280; Teodor BODOGAE, *Ajutoarele...*, p. 221.
60. Problema este dezbătută pe larg în excepționalul studiu al profesorului Al. ELIAN, „Moldova și Bizanțul în sec. al XV-lea", în: vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964, pp. 391-402.
61. Actul în grecește se păstrează într-o copie în Biblioteca Academiei Române sub cota Doc. 189/CCCCIV și a rămas necunoscut editorilor arhivei acestei mănăstiri, Louis PETIT și W. REGEL, „Actes d'Esphigmenou", în: colecția *Actes de l'Athos*, 3, Amsterdam, 1964, pp. 100-108, XLIII (în legătură cu mănăstirea Florești) – vezi Al. ELIAN,

▲ *Mitropolitul cărturar Veniamin Costachi al Moldovei (1803-1844, †1846)*

poartă numele *Περί των εν Μολδαβία μονιδρίων και κτημάτων της μονής Εσφιγμένου* (*Despre mănăstirile din Moldova și clădirile mănăstirii Esfigmenu*)[62].

Om cultivat și isteț, Teodorit a întreprins o anchetă asupra locașurilor închinate Esfigmenului în Moldova, în număr de două, la ora aceea. Teodorit a cercetat arhivele ca să-și facă o idee precisă despre lăcașurile și moșiile închinate mănăstirii sale. În plus, a surprins și legături de rudenie între foștii binefăcători la Esfigmenu și actualii domni ai Moldovei. A descoperit, de pildă, că Veniamin Costachi se trăgea din familia marelui vornic Gavriil Costachi ce făcuse închinarea mănăstirii Bursuci. De aici și ideea de a-i propune mitropolitului ca Esfigmenu să devină mănăstire moldovenească, idee împărtășită și de Daniil, fost mitropolit al Tesalonicului, acum mare schimonah esfigmenit. Acesta ajutase foarte mult Xenofonul, unde rânduise viața de obște. Atunci s-a gândit Teodorit, probabil sfătuit și de acel Daniil, să facă din mănăstire un adăpost propriu neamului acesta.

Aflând că marele vornic Manolache Conachi are drept de ctitorie asupra bisericii Badiul din Galați și apoi că este și foarte influent pe lângă domnitor, i-a scris în câteva rânduri cu privire la proiectul amintit, fără să primească un răspuns clar. Între timp vornicul a murit. La 1804, Teodorit a avut inițiativa de a se adresa însuși mitropolitului moldovean Veniamin Costachi și, ca să-l determine să ia mai repede o hotărâre, a declarat, împreună cu soborul, mănăstirea drept metoc moldovean. Ca înțelegerea să fie limpede pentru ambele părți hotărăște să se formuleze, pe puncte, condițiile acestei schimbări ce urmau să fie înfățișate mitropolitului[63].

Deoarece în Muntele Athos trăiesc în chinovie călugări din toate neamurile ortodoxe, cum se întâmplă în mănăstirea grecilor, bulgarilor, rușilor, sârbilor, se stabilea să se urmeze obiceiurile moldovenilor, așa cum era în acele mănăstiri. Urma o înfățișare a consecințelor

---

Biserica Moldovei..., p. 394. A se vedea în acest sens și o scrisoare a lui Teodorit către un prieten din Constantinopol, în care-i vorbea de această problemă a devenirii Esfigmenului mănăstire moldovenească – G. Pahomie Esfigmenitul, la Ioannis Mamalakis, *To Αγιον Ορος...*, p. 316, nota 4.

62. Mamalakis, *To Αγιον Ορος...*, p. 316.

63. Acestea erau: 1. Deoarece mănăstirea Esfigmenu are nevoie ca să ființeze de 4.000 groși anual (1 gros = 100 aspri), pentru a răspunde la dările către Împărăție, Preasfințitul Mitropolit și neamul moldovenilor se îndatorează a-i plăti; 2. Odată ce acest ajutor se va găsi și se va chivernisi și se va întări prin înscrisuri, atunci, fără zăbavă, mănăstirea Esfigmenu cu toate bunurile sale mișcătoare și nemișcătoare se va socoti ca aparținând neamului moldovenilor, fără putință de înstrăinare; 3. La pomeniri și la ectenii, după numele Patriarhului, să se pomenească mitropolitul Moldovei, apoi al egumenului și bine-înțeles numele domnului Moldovei; 4. Alegerea egumenului să se facă de către moldoveni, din neamul lor; 5. Dacă dintre ieromonahii moldoveni din mănăstirea Esfigmenu niciunul nu se va simți vrednic pentru aceasta să se aleagă de la mănăstirile moldovene; 6. Mănăstirea avea să rămână pururea de obște; 7. Toate slujbele se vor face în limba moldovenească, iar semnătura și pecetea mănăstirii să fie cu litere românești – vezi Doc. 189/CCCCIV din Biblioteca Academiei Române, cf. Al. Elian, *Biserica Moldovei...*, p. 397.

ce aveau să suporte acei călugări care ar fi încălcat înscrisul. În caz de încălcare a celor hotărâte, mitropolitul avea dreptul să retragă toate cele dăruite „bunuri mişcătoare şi nemişcătoare, bani, odoare, vase şi vestimentaţie". Era înfăţişată pedeapsa duhovnicească pentru cei ce ar fi călcat legământul şi urma semnătura: „Smeritul Catigumen al Sfintei mănăstiri chinoviale *Esfigmenu, Teodorit ieromonahul şi cei împreună cu mine, toţi întru Hristos fraţi făgăduim cele de mai sus şi le întărim*". Actul avea şi o copie semnată tot de Teodorit[64].

Este mai greu de lămurit de ce Moldova nu a acceptat oferta. Poate că un domnitor cu o educaţie iluministă – spune Alexandru Elian – cum era Alexandru Moruzi (1802-1806), care în 1805 cârmuia Moldova, era mai puţin înclinat să încurajeze un asemenea angajament care impunea sarcini băneşti însemnate mitropoliei, şi nu numai.

Veniamin Costachi a răspuns într-un alt fel acestei iniţiative şi, la 20 august 1806, împreună cu alţi 12 membri ai familiei Costăcheştilor, închină la Esfigmenu mănăstirea Floreşti după ce o uneşte cu metocul de la Ciocăneşti – Bursuci[65]. Este posibil ca dania să fi fost făcută tot la îndemnul lui Teodorit care venise la Iaşi cu propunerea închinării şi care i-a înfăţişat mitropolitului şi actul de închinare de la Ciocăneşti – Bursuci, din 1662. Se mai spune că, însuşi mitropolitul a rămas surprins, aflând că dania o făcuse un strămoş al său şi s-a bucurat[66]. Atunci se pare că a decis mitropolitul închinarea Floreştilor. Pentru că mănăstirea Floreştilor se afla într-o stare jalnică, mai ales în urma cutremurului de la 1802, Teodorit şi-a luat sarcina de a o reface, pentru că situaţia financiară a mitropoliei era destul de precară ca să mai depună un astfel de efort. Mănăstirea avea să fie pusă sub îndrumarea unui egumen venit de la Esfigmenu, cu sarcina de a conduce ambele mănăstiri unite de Veniamin. Mitropolitul îndemna şi pe urmaşii săi să aibă grijă de metocul acesta şi să nu strice dania pe care o făcuse împreună cu cei mai notabili membri ai familiei Costachi care şi semnau[67].

La această închinare s-a mai adăugat şi aceea a unor metoace ale Floreştilor. La 1809, mitropolitul a închinat Esfigmenului schitul lui Găluşca de la Hârşova, iar la 1814 Schitul Golgota de la Ivăneşti, din ţinutul Vaslui, ca şi celălalt[68]. Tot atunci trebuie că s-a închinat şi

64. Al. Elian, *Biserica Moldovei...*, p. 397.

65. S-au redactat două acte: unul în greceşte şi altul în româneşte, care trebuia să rămână la Sf. Ilie – Floreşti – L. Petit, W. Regel, „Actes d'Esphigmenou", pp. 89-94, nr. XLI; *Eclaircissement...*, 1857, pp. 54-63; Ioan Antonovici, *Mănăstirea Floreşti din Plasa Simila, judeţul Tutova*, Bucureşti, 1916, pp. 53-59, nr. XXXIII; Nicolae Iorga, *Daniile...*, p. 20; Al. Elian, *Biserica Moldovei...*, p. 61. Despre mănăstirea Floreşti se poate consulta bibliografia de la Nicolae Stoicescu, *Repertoriul...*, p. 297. Marcu Beza, care a vizitat Muntele Athos, spune că a văzut actul de danie la Esfigmenu, dar ne redă ca dată a închinării anul 1813 – vezi *Biblioteci mănăstireşti...*, p. 53; Beza, *Urme româneşti...*, p. 50. Probabil că era vorba de hrisovul prin care Scarlat Calimachi hotăra ca mănăstirea să rămână închinată (ian.1813). Pe acesta poate că l-a văzut Marcu Beza (v. Bogdan, *Daniile...*, p. 10). A se vedea şi Nicolae Iorga, *Documentele familiei Calimachi*, I, Bucureşti, 1902-1903, p. LXXXVII; II, p. 14, nr. 30; pp. 28-29, nr. 62; p. 52, nr. 114.

66. *Eclaircissement...*, 1857, pp. 56-57.

67. Vornicul Vasile Costachi, spătarul Şerban Costachi, spătarul Mihai şi fii săi Ilie şi Gheorghe, postelnicul Matei, comisul Nicolae, spătarul Grigorie şi fii săi Ioan stolnicul, Tudor şi Gheorghe: *Eclaircissements...*, pp. 57-63. La 1806, Scarlat Calimah (1806; 1807-1810; 1812-1819) a întărit şi el dania mitropolitului – vezi Ioan Antonovici, *Mănăstirea Floreşti...*, pp. XXXV-XXXVI. Teodor Bodogae redă anul 1808, spunând că şi divanul a întărit această danie. Este posibil ca şi în a doua danie, Scarlat Calimachi să fi redactat o nouă confirmare, lucru care se întâmpla foarte des şi îl făceau şi domnii români, dacă se întâmpla să domnească de mai multe ori (v. Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, p. 288).

68. Ioan Antonovici, *Mănăstirea Floreşti...*, pp. 67-69, nr. XXXVII şi pp. 71-77, nr. XXXIX; C. Cojocaru, „Biserica Moldovei...", p. 61; P. Bogdan, *Daniile...*, p. 11.

biserica Badiului („Sfântul Dumitru") din Galați de către boierii Conachi[69]. Mai avea câteva metoace în Moldova: unul la Cârlomănești cu hramul Sf. Nicolae, închinat de familia Negre, *Trestioara* (*Tutova*), Muntenița, Susnești, Antoni (Αντώνη), Terhulesti (Τερχουλέστι), Redepozetul (Ρεδεποζέτουλ), Luceni (Λουτζένι) și iar Bursuci (Fălciu)[70]. Se pare că Esfigmenu mai avea un metoc în județul Bacău și anume *Precista - Tg.Ocna*, de vreme ce este menționată la 1854, ca fiind reparată de esfigmenitul Nil[71], cât și *Udricani* din București.

Se vede cum situația a luat o cu totul altă turnură: de la dorința lui Teodorit de a ceda mănăstirea unde egumenea în favoarea românilor, s-a ajuns ca românii să se arate dispuși sau să le fie poate mai comod de a închina Esfigmenului câteva mănăstiri moldovenești în scopul refacerii marii mănăstiri athonite.

Abia câțiva ani mai târziu dorința monahilor români de a-și avea propriul lăcaș de închinăciune în Athos a prins contur, prin îngăduința ce li s-a dat de a-și ridica schitul Prodromul pe teritoriul Marii Lavre. Nu insist aici asupra acestei chestiuni, destul de cunoscută în istoriografia bisericească românească, decât pentru a semnala că românii nu se aflau în secolul al XVIII-lea pentru prima oară la Athos. Să nu uităm, Cutlumușul și Zograful, care erau deja Lavre ale domniilor românești, unde cu siguranță, numărul românilor trebuie să fi fost consistent.

Ba mai mult, unui monah venit din Moldova, deși neromân, dar simțind românește, i se va datora revigorarea vieții ascetice, sau cum îi place unui învățat grec s-o numească – ascetico-filologice[72] – din Sfântul Munte. Este vorba despre Paisie Velicicovski, căruia românii îi vor datora apariția, pentru prima oară, într-o limbă europeană, aceea fiind româna, a Corpusului filocalic. Lucrurile se petreceau puțin după reîntoarcerea acestuia, împreună cu ucenicii săi, după o ședere acolo de 17 ani. Se stabiliseră la Dragomirna pe la 1763, iar până în 1769, vor lăsa culturii românești prima culegere de texte filocalice, în limba română, adică înainte de apariția Filocaliei paisiene slavone, dar și înaintea celei grecești a lui Nicodim Aghioritul, el însuși un mare admirator al lui Paisie, și despre a cărui operă Constantin Papoulidis crede că a fost influențată în proporție de patru cincimi de acesta din urmă[73].

Meritul lui Paisie este și acela că a știut să strângă pe lângă sine oameni de rugăciune, care erau conștienți că o rugăciune ruptă de tradiția autentică a Bisericii reprezentată de mari Părinți ai Bisericii nu devine decât o artă a rugăciunii, și nu un drum de înălțare către Hristos. De aceea, ei valorifică la maximum scrierile Părinților care avuseseră un cuvânt greu de spus despre Rugăciunea lui Iisus și nu numai. Dintre călugării români

---

69. P. Uspenski, *Istorija Afona*, III, Sankt Petersburg, p. 342; P. Bogdan, *Daniile...*, p. 11. Despre biserica Badiul - Galați a se vedea Arhivele Statului București, *Mănăstirea Galata*, pac. VII/5, 6, 7 și bibliografia de la Nicolae Stoicescu, *Repertoriul...Moldova*, p. 317. Biserica aceasta se dărâmase la cutremurul de la 1802, dar a fost refăcută de Alexandru Moruzi – Nicolae Iorga, *Daniile...*, p. 20.

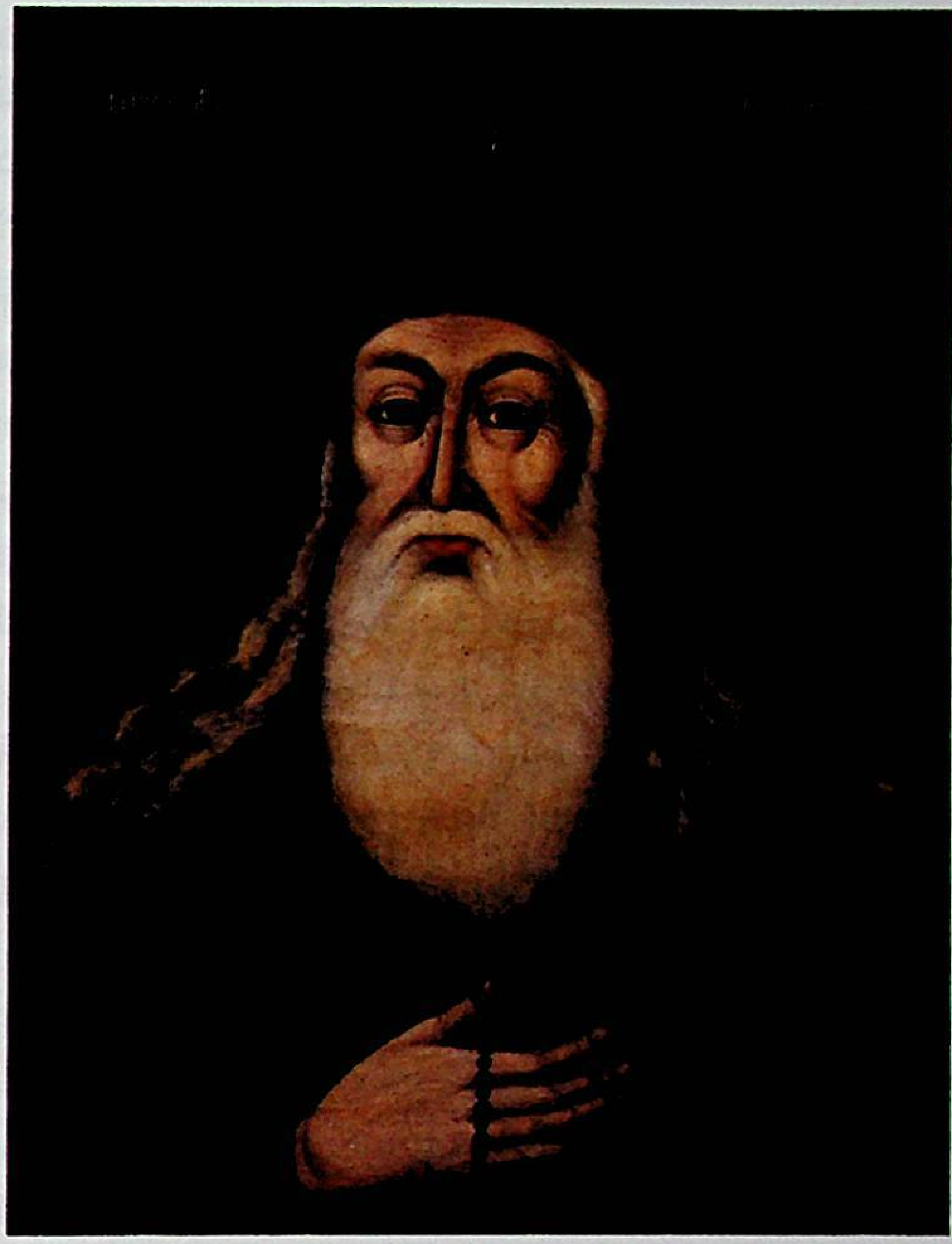
70. Nicolae Iorga, *Daniile...*, p. 20.

71. Nicolae Iorga, *Muntele Athos*, p. 55; W. Regel, *Hrisoave și scrisori ala sfintei mari mănăstiri Vatoped din Sf. Munte Athos (greacă)*, Sankt Petersburg, 1898.

72. Vezi Em. Tahiaos, *Ο Παΐσιος Βελτσικόφσκη και η ασκητοφιλολογική Σχολή του*, Tesalonic, 1964.

73. Vezi *Περιπτώσεις πνευματικής επιδράσεως του Αγίου Ορους εις τον Βαλκανικόν χώρον κατά τον 18ον αιώνα* (Cazuri de influență spirituală a Muntelui Athos în spațiul balcanic în secolul al XVIII-lea); a se vedea și *Paisianismul, un moment românesc în istoria spiritualității europene*, volum îngrijit de Dan Zamfirescu, alcătuit în întâmpinarea primului Congres Ecumenic Internațional „Paisie Velicikovski și mișcarea/moștenirea sa spirituală", Italia, Magnano, 20-23 septembrie 1995, Ed. Roza Vânturilor, București, 1996.

au fost traducători de elită, în primul rând oameni duhovnicești, care au tradus din greacă și din slavonă cu multă ușurință, lăsând în urmă-le faima unei școli. Despre calitatea superioară a traducerilor românești de carte bisericească și despre excelenta cunoaștere a limbilor greacă și slavonă de către traducătorii școlii paisiene ne vorbește însuși Paisie Velicicovski într-o scrisoare către Teodosie, egumen al schitului Poiana Mărului[74].

Sfântul Paisie de la Neamț, traducătorul filocalic de la mănăstirile Dragomirna și Neamț

Se vede deci că Paisie nu a reușit să depășească hotarele limbii slavone, deși de multe ori s-a afirmat că el însuși a tradus lucrările cunoscute[75]. Din rândurile scrisorii se înțelege că el tradusese în slavonă a sa Filocalie – *Dobrotoljubije* – după manuscrise românești, traduse deja din limba greacă de ucenici de-ai săi (Ilarion, Macarie, Rafail de la Hurezi, Grigorie Dascălul și Gherontie, Ștefan ierodiacon, Isaac ieromonahul, Clement ieromonahul, Iosif). Este meritul acestora de a fi început traducerea textelor filocalice, nu în slavonă, ci mai întâi în românește, după manuscrise aduse de ei înșiși de la Athos. Important este să vedem că textele românești și cele slavone sunt oarecum concomitente, apar cam în aceeași perioadă și sunt ambele rodul aceleiași școli.

Între 1763-1782 fuseseră traduse deja integral în românește, la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț mare parte dintre textele care vor face conținutul Filocaliei venețiene a lui Nicodim Aghioritul (1782). De excepție este faptul că, pe lângă traducerea masivă și integrală în românește a Sf. Simeon Noul Teolog († 1022), căci cu el se începuse, și a celorlalți Sfinți Părinți filocalici, apar texte aparținând unor mari isihaști ruși ai secolului al XV-lea, precum Sf. Nil Sorski, ceea ce dă o imagine clară asupra opțiunilor spirituale ale monahilor români. În Biblioteca Academiei Române se conservă mulțime de miscelanee monahale sau de literatură patristică, datând de la sfârșitul secolului al XVIII-lea sau începutul celui următor, manuscrise colaționate care nu sunt altceva decât prime Filocalii românești, conținând cam tot ceea ce va apare în Filocalia Părintelui Stăniloae.

Am mai spus deja că la 1769 fuseseră traduse în românește mare parte din textele care au apărut și la Veneția. *Filocalia de la Dragomirna*[76] este un volum unitar în manuscris

---

74. Scrisoarea este practic un program al școlii amintite ce avea în vedere lucrul despre care tocmai vorbim, și anume munca de traducere în românește și slavonește a literaturii patristice bizantine – vezi Serghie Cetfericov, *Paisie, starețul mănăstirii Neamțului din Moldova. Viața, învățătura și influența lui asupra Bisericii Orotodoxe*, trad. de patriarhul Nicodim, Neamț, 1933, pp. 189-191. Vezi și N.A. Ursu, „Școala de traducători români din obștea starețului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț", în: vol. *Românii în reînnoirea isihastă*, Ed. Trinitas, Iași, 1997, pp. 39-82.

75. Ciprian Zaharia, „Paisianismul și slujirea ecumenică a Bisericii Ortodoxe Române", în: vol. *Paisianismul, un moment...*, p. 49.

76. *Cuvinte, rugăciuni și învățături pentru călugări ale lui: Simeon Noul Teolog, Varsanufie, Vasile cel Mare, Dorotei, Evagrie, Grigorie Sinaitul, Nil de la Soroca, Simeon al Tesalonicului, Nichifor din Singurătate, Nil de la Soroca (Sorski),*

și, deși netipărit, cum era cel de la Veneția sau cel care apare o sută de ani mai târziu sub îndrumarea lui Teofan Zăvorâtul la Moscova (1877), în limba rusă, rămâne totuși prima Filocalie tradusă într-o limbă modernă.

Ulterior apariției Filocaliei Sf. Nicodim Aghioritul, apare în manuscris, la 1804, în mănăstirea Neamț, o altă Filocalie românească, puțin mai voluminoasă decât cea greacă[77]. Apăreau traduse acum prefața și scurtele introduceri ale Sfântului Nicodim, iar în plus unele texte noi (Sf. Marcu Pustnicul).

Toate aceste texte fuseseră, cu siguranță, aduse de la Athos, dar, paradoxal, în niciuna dintre aceste Filocalii nu apare tradus vreun text al Sf. Grigorie Palama, după cum nu apare nici vreun text al Sf. Maxim Mărturisitorul, amândoi fundamentatori ai isihasmului. De ce s-a întâmplat așa, am explicat altădată și nu vom insista aici[78].

Important de reținut este că din contactul româno-athonit s-a izvodit una dintre cele mai însemnate opere pentru mediul monahal și nu numai – Filocalia.

Relația cu Athosul s-a întreținut – iată – nu numai prin contribuția materială directă a domnilor și boierilor, ci și datorită mediului cultural bisericesc întreținut de monahii români care au viețuit acolo, de-a lungul secolelor, care s-au rugat și au avut preocupări cărturărești. De asemenea, trebuie remarcată continua prezență a monahilor athoniți pe pământ românesc, fie că veneau după ajutoare la domnii români, fie că veneau să se stabilească în mănăstirile românești, datorită situației mai bune pe care o ofereau mănăstirile românești. Dintre toți aceștia, vom aminti pe cei mai însemnați și ne vom referi și la constituirea primelor comunități românești stabile[79].

Dorința de a avea așezăminte cu caracter național la Athos a devenit manifestă numai din secolul al XIX-lea. Au existat, în acest sens, mai multe încercări, dintre care unele inițiate chiar de călugării greci. Una dintre încercările la care deja ne-am referit a aparținut egumenului Teodorit de la Esfigmenu.

Din secolul al XVIII-lea încep să ia ființă la Athos așezăminte mănăstirești, deși în forme destul de modeste. Așa este, de pildă, și cazul schitului Lacu, pe teritoriul mănăstirii „Sfântul Pavel", unde pe la 1754 s-au așezat călugări moldoveni, iar pe la 1760, schitul se înnoia prin osârdia ieromonahului român Daniil, ucenic al Sfântului Paisie Velicicovski[80]. La vremea aceea existau în Athos cam 24 de colibe românești și aproape 100 de pustnici români[81]. Din

---

Filotei Sianitul, Nil Sinaitul, Filimon Pustnicul, Isaac Sirul, Isaia Pustnicul, Amon, Casian Râmleanul, Damaschin Studitul, Ioan Hrisostom, traducere de Rafail monahul, mănăstirea Neamț, 1769, *mss. 2597 BAR*, 313 f., scris la m-rea Neamț de Rafail monahul de la Hurezi.

77. *Miscelaneu de literatură monahală cuprinzând scrieri ale lui Vasile cel Mare, Ioan Scărarul, Evagrie Ponticul, Atanasie cel Mare, Marcu Pustnicul, Teodor Studitul, Efrem Sirul, Diadoh al Foticeei, Casian Râmleanul, Ioan Carpatiul, Nil Pustnicul, Maxim Mărturisitorul, Nil Sinaitul, Nichita Stitahtul, Grigorie Sianitul, Calist patriarhul Țarigradului, Filotei Sinaitul, Simeon arhiep. Tesalonicului*, tradus de Rafail monahul, mănăstirea Neamț, 1804, în *mss. 1455 BAR*, 502 f.

78. A se vedea Pr. Ioan Moldoveanu, „Circulația operelor palamite în spațiul românesc", în: *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă București*, București, anul 2002, pp. 563-579.

79. Despre prezența românească la Athos de-a lungul vremii, noi am mai scris în amănunt în „Așezămintele ortodoxe românești de la Muntele Athos", în: vol. *Autocefalie și comuniune*, Ed. Basilica, București, 2010, pp. 621-637.

80. Gh. Moisescu, „Contribuția...", p. 272; Liviu Stan, „Locurile Sfinte din Orient", în: *Ortodoxia*, 1952, 1, p. 70; Pr. Ion Irimia, „Câteva figuri de români athoniți", în: *Glasul Bisericii*, 1952, 8-10, p. 424; Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie*, vol. I, București, 1991, p. 542.

81. Gherasim Smyrnakis, *Το Αγιον Ορος*, p. 609; Nicolae Iorga, *Muntele Athos...*, p. 58.

Proschinitarul călugărului Serafim, aflăm că la 1843 vieţuiau la Lacu 32 de români veniţi din mănăstirile Cernica şi Căldăruşani şi, în plus, mai existau cinci chilii cu paraclise şi 16 colibe[82]. Un alt călugăr înduhovnicit care a ajuns la Athos avea să fie viitorul stareţ de la Cernica, Gheorghe. Pe la 1750, tânărul Gheorghe (era născut la 1730) a plecat la Constantinopol, şi de acolo a ajuns în Athos, stabilindu-se la Vatoped, împreună cu un ierarh grec ce-i era duhovnic. Aflând de cuviosul Paisie, care se afla deja acolo, la chilia Sfântul Ilie, a ţinut să-l cunoască şi a intrat în mica obşte a marelui trăitor. Paisie a fost acela care i-a dat binecuvântarea spre a lua marea schimă monahală, iar la 1754 a fost hirotonit preot pentru obştea de la Sfântul Ilie. Când Paisie s-a retras în Moldova, Gheorghe l-a urmat la Dragomirna, la Secu şi mai apoi la Neamţ. Prin 1781, Gheorghe a hotărât să se întoarcă în Muntele Athos, fie la Vatoped, fie la Sfântul Ilie spre a se desăvârşi duhovniceşte. În drum, s-a oprit la Bucureşti, unde mitropolitul Ungrovlahiei de atunci, Grigorie II, i-a propus să rămână la mănăstirea Cernica, având în vedere buna ei îndrumare duhovnicească şi refacerea vieţii monahale acolo.

În 1794 i s-a încredinţat şi conducerea mănăstirii Căldăruşani[83] şi tot pe atunci şi a mănăstirii de la Argeş[84]. El a obţinut cu adevărat o ridicare a nivelului duhovnicesc, aşa cum Paisie făcuse în Moldova, fiind posibilă prin promovarea orânduielilor paisiene în Ţara Românească, ceea ce i-a adus mulţi ucenici, de numele cărora nu se poate face abstracţie în istoria Bisericii Române[85].

Evocăm aici şi numele lui Grigorie Dascălul, devenit mitropolit. Era ucenic al lui Paisie şi, ca atare, cunoscuse viaţa atonită. El a ajuns la 1812 împreună cu monahul Gherontie şi duhovnicul Calinic de la mănăstirea Secu din Moldova în Muntele Athos. La întoarcere au căzut între tâlhari, şi Gherontie, fiind mai în vârstă, a murit la Filipopoli, în Bulgaria. Grigorie s-a întors în ţară şi s-a aşezat la Neamţ, unde a trăit o vreme sub ascultarea lui Paisie. El s-a remarcat în cultura bisericească românească prin lucrarea de traducere a foarte multor opere de zidire sufletească, opere ale Sfinţilor Părinţi şi cărţi liturgice, ceea ce i-a atras apelativul de „Dascălul", fiind cu adevărat dascăl şi luminător al neamului românesc[86]. Multe dintre traducerile sale au ajuns şi în bibliotecile athonite, dovedind că lucrările sale erau căutate spre zidirea sufletească a fraţilor de acolo[87]. Mitropolitul Grigorie

82. Este vorba de un Proschinitar în româneşte apărut la 1856 cu titlul complet: Proschinitar al Sfântului Munte al Athonului sau descriere pe larg a sfintelor locaşuri ce sunt zidite de atâtea veacuri împrejurul acestui Sfânt Munte şi la care evlavioşii şi drept credincioşii creştini merg spre închinăciune, vezi Ioan Dură, „Proschinitare ale Sfântului Munte tipărite pe pământul românesc", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 3-4/1989, p. 125; cf. Gh. Moisescu, „Contribuţia...", p. 272.

83. Arhim. Chesarie Gheorghescu, „Cuviosul arhimandrit Gheorghe stareţul mănăstirii Cernica (1781-1806)", în: *Glasul Bisericii*, 1987, 5, pp. 69-71; D. Furtună, *Ucenicii stareţului Paisie în mănăstirile Cernica şi Căldăruşani, cu un scurt istoric asupra acestor mănăstiri*, Bucureşti, 1928, p. 45; Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria...*, vol. II, pp. 566-567.

84. Cei 20 de monahi trimişi de el acolo au reînviat viaţa duhovnicească. Cu timpul însă, mulţi dintre ei s-au retras, din cauza turcilor, la schitul Robaia care era închinat mănăstirii Xenofont de la Athos – Şt. Meteş, *Emigrări româneşti din Transilvania în sec. XIII-XX*, Bucureşti, ²1977, p. 174.

85. Este vorba despre Macarie, mare cărturar al secolului al XVIII-lea, ieromonahul Dorotei, traducător de limbă greacă, Calinic de la Cernica, devenit episcop de Râmnicu Vâlcea, ierodiaconul Grigorie, mitropolit al Ţării Româneşti, între 1823-1834, Macarie Protopsaltul sau dascălul de cântări bisericeşti.

86. Pr. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, 1997, pp. 36-39; N.M. Popescu, „Viaţa şi faptele părintelui Grigorie Dascălul, mitropolitul Ţării Româneşti", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1934, 5-6, pp. 293-294.

87. Virgil Cândea, *Mărturii...*, I, pp. 448-550.

▲ *Schitul ortodox românesc „Sfântul Ioan Botezătorul"- Prodromu din Muntele Athos, fotografie de epocă*

Dascălul rămâne pentru vrednicia și viața sa îmbunătățită, dar și prin întreaga sa activitate culturală bisericească, una dintre cele mai luminoase figuri bisericești[88].

În această perioadă, prezența românească sporită la Sfântul Munte a determinat și apariția multor chilii, colibe și schituri, dintre care amintim pe cel mai important, schitul Prodromu, care pentru mărimea sa poate concura foarte bine cu orice altă mănăstire athonită. Prodromu este împlinirea mai vechilor dorințe ale românilor de a-și avea propriul lăcaș de cult la Athos, așa cum aveau toate celelalte nații ortodoxe. El este situat pe teritoriul Lavrei și exista înainte de 1660, când monahul Filotei cerea voie Lavrei ca să poată înnoi acest schit. După el, un român, Macarie, a construit acolo o casă, iar în 1754, schitul este din nou reparat de Iosif din Hios, afierosindu-l Tăierii capului Sf. Ioan Botezătorul[89].

Între anii 1810-1816, această chilie cunoscută sub numele Ianacopulo (era numai chilie) a fost cumpărată de duhovnicul moldovean Iustin, care a trăit aici cu ucenicii săi Grigorie și

---

88. Mitropolitul a fost implicat în lupta românilor, după 1821, de a trece mănăstirile închinate sub conducerea pământenilor, adică de a împiedica spolierea lor continuă de către greci.
89. Irinarh Sisman, *Schitul românesc Prodromul din Sfântul Munte Athos*, 1906, p. 70; Gh. Cioran, *Σχέσεις...*, p. 144.

▲ *Călugări prodromiți în diferite momente din viața schitului românesc din Sfântul Munte Athos, fotografii de epocă*

Patapie[90]. Iustin a plecat în Moldova, dar ideea transformării în schit a chiliei pe care o cumpărase a ținut-o secretă și a deconspirat-o numai în fața mitropolitului Veniamin Costachi. Între timp, Iustin a murit de bătrânețe, iar ucenicul său Patapie va duce mai departe ideea aceasta, insistând pe lângă mitropolit în sensul celor gândite de părintele său duhovnicesc[91].

Veniamin Costachi a scris în 1820 către Lavra, cerând chiar acest lucru: transformarea chiliei în schit românesc. În felul acesta, cei doi ucenici au obținut, în iunie 1820, aprobarea modificării statutului chiliei lor în schit.

După ce a fost ridicată și biserica schitului, la 26 aprilie 1866, ministrul Cultelor C.A. Rosetti a trimis pe arhiereul Isaia Vicol de Diocleea, care era egumen la Golia, în Iași, să o

---

90. Gh. Cioran, *Σχέσεις...*, pp. 144-145; Nicolae Iorga, *Muntele Athos...*, p. 57. În biblioteca Prodromului se păstrează Dogmatica Sfântului Ioan Damaschin, tipărită la Iași, în 1806, cu însemnarea: „Această Bogoslovie s-a dăruit de noi, tălmăcitorii, sfinției sale părintelui duhovnic Iustin din Sfântul Munte al Athonului, ce petrece la schitul Prodromu de la Smirna care este la sfânta mânăstire Lavra. Gherontie și Grigorie 1808" – Gh. Moisescu, „Contribuția...", p. 269. Despre Gherontie și Grigorie vom vedea mai departe.

91. Ierom. Damian, *Acte noi relative la chestiunea schitului românesc cenovial al Sfântului Ioan Botezătorul (Prodromu) din Sfântul Munte Athos*, București, 1887, p. 12.

sfinţească. Aprobarea de a săvârşi târnosirea a dat-o patriarhul ecumenic Sofronie III pentru ziua de 21 mai 1866[92]. Dar foarte important este faptul că pe 19 iunie 1871, domnitorul României, Carol I, mai târziu primul rege al României, recunoştea schitul românesc din Sfântul Munte drept „comunitate românească", iar pe sigiliul schitului, în locul cuvintelor „Pecetea schitului moldovenesc", avea să se scrie „Sigiliul chinoviului românesc", fapt aprobat şi de patriarhul Ioachim III în martie 1876[93].

De atunci, schitul îşi continuă existenţa neîntrerupt, până azi. Alături de schitul românesc funcţionează o mulţime de alte schituri, colibe şi chilii în care s-au nevoit şi se nevoiesc încă monahi români. Despre intensitatea acestei prezenţe am scris pe larg în altă parte[94], indicând faptul că aceasta a fost continuă, începând cu sec. al XIV-lea, devenind stabilă din sec. al XIX-lea.

De asemenea, prezenţa românească este îmbogăţită şi de personalităţi ce şi-au asigurat pomenirea datorită contribuţiei la cultura bisericească comună româno-athonită. Prezenţa românească s-a făcut simţită şi prin lucrările pe care mulţi dintre aceşti trăitori le lasă la Athos sau chiar le scriu acolo. Mulţime de manuscrise româneşti, adică având autori români, îmbogăţesc azi muzeele athonite. Ele au ajuns acolo fie prin aducerea de către autori, aşa cum am spus, fie prin donarea lor de către domni, fie au fost luate cu diferite prilejuri de călugării greci[95].

Aşa credem să fi ajuns în biblioteca Prodromului un Anastasimatar de la 1717, copie după acela al lui Filotei Sfetagoritul, călugăr român numit şi „sin Aga Jipei", adică fiul lui Aga Jipa. Acest Filotei trăise la Athos, de vreme ce i se zicea Sfetagoritul, şi a devenit psalt la Mitropolia Ungrovlahiei. El a compus prima carte de Psaltichie în limba română, la 1713, cu traduceri făcute de el personal. Cartea, prima de acest gen, era dedicată domnului Constantin Brâncoveanu, în timpul căruia muzicii psaltice i se dădea mare importanţă[96].

Un alt călugăr cu viaţă îmbunătăţită, Irinarh de la Horaiţa, atras şi el de faima Muntelui Athos, va petrece doi ani acolo, până când, datorită Revoluţiei din 1821, a fost nevoit să revină în ţară, aducând cu sine duhul de viaţă athonită, aşa cum făcuseră ceilalţi de dinaintea sa[97].

➤*Icoana făcătoare de minuni a Maicii Domnului-Prodromiţa din biserica Schitului românesc Prodromu de la Muntele Athos*

---

92. Nectarie Ieromonahul, *Schitul românesc din Sf. Munte. Documente de la întemeierea schitului pînă azi*, Bucureşti, 1878, p. 33; Damian Ieromonahul, *Acte noi relative la chestiunea schitului românesc cenovial al Sf. Ioan Botezătorul-Prodromu din Sfântul Munte Athos*, Bucureşti, 1887, pp. 20, 99; Gherasim Smyrnakis, *Το Αγιον Ορος*, p. 422; Gh. Cioran, *Σχέσεις...*, p. 161; Nicolae Iorga, *Muntele Athos...*, p. 58; Gh. Moisescu, „Contribuţia...", p. 271; Liviu Stan, „Locurile Sfinte din Orient", în: *Ortodoxia*, 1952, 1, p. 69; Ioannis Mamalakis, *Το Αγιον Ορος...*, p. 471.

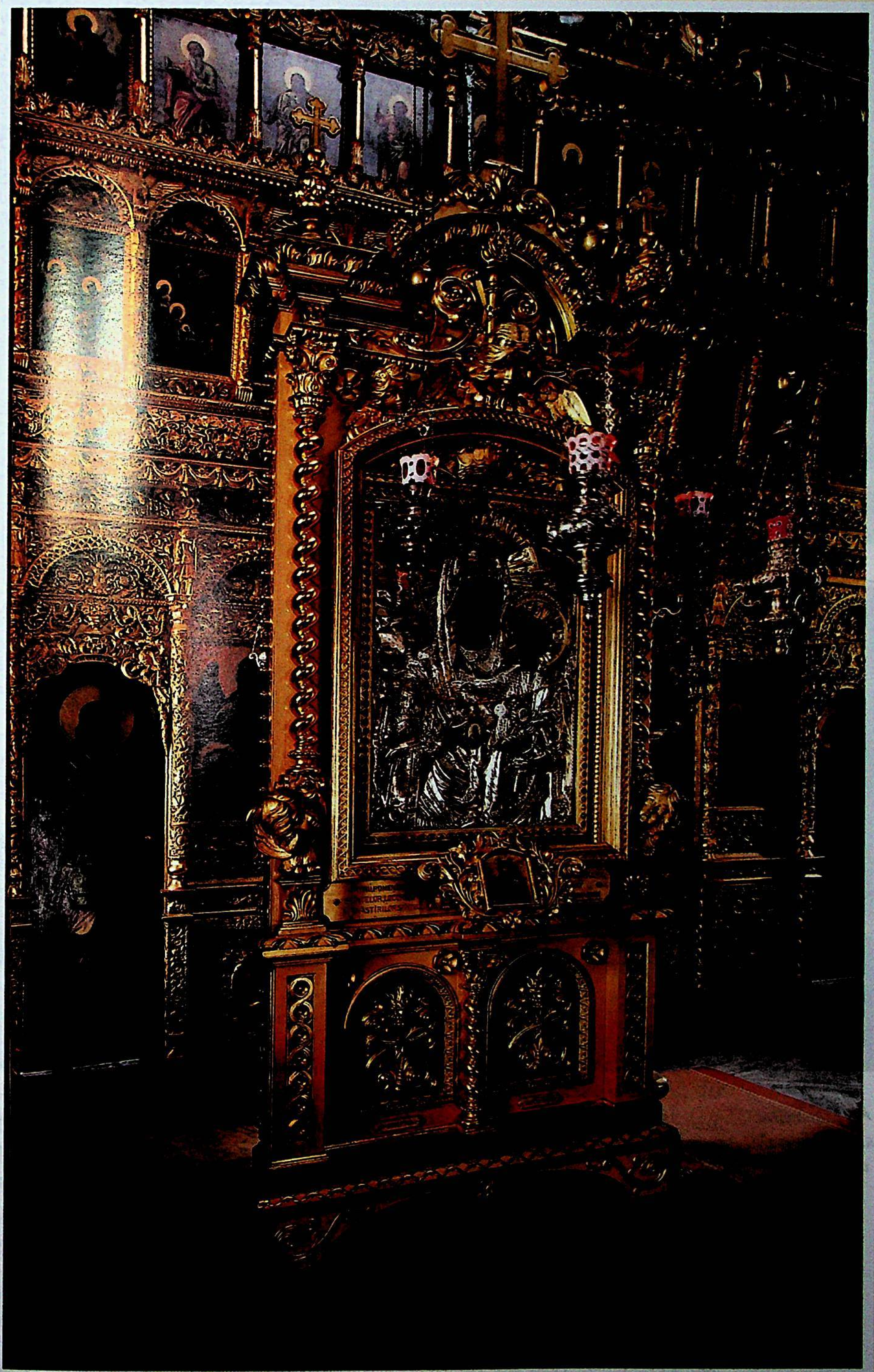
93. Decretul regelui se află în Nectarie Ieromonahul, *Schitul românesc...*, pp. 45-46. Vezi şi Gh. Cioran, *Σχέσεις...*, p. 176; Liviu Stan, *Locurile sfinte...*, p. 69; Ioannis Mamalakis, *Το Αγιον Ορος...*, p. 472; Gh. Moisescu, „Contribuţia...", p. 271.

94. Pr. Ioan Moldoveanu, *Aşezămintele ortodoxe româneşti*, pp. 621-637.

95. Valoarea lor este inestimabilă. Un manuscris muzical putea preţui până la 100 aspri sau 17 până la 25 de galbeni, adică preţul unei moşii. Spre exemplu, Vlad Călugărul cumpărase de la egumenul mănăstirii Brădet a treia parte din Muntele Prislop cu un Tetraevanghel care costa 1.000 aspri (*Documente privind istoria României. Ţara Românească*, sec. XVI, vol. II, Bucureşti, 1952, p. 208). În 1853, egumenul Tismanei cumpăra o parte de moşie a unui popa Stoica din Groşani cu două cărţi al căror preţ era de 850 aspri, un cal şi 12 oi (*Documente privind istoria României. Ţara Românească*, vol. V, Bucureşti, 1952, p. 129). În felul acesta ne facem o idee şi despre valoarea monedelor în timpurile acelea (cf. Sebastian Barbu Bucur, *Manuscrisele muzicale*, pp. 18-19).

96. Sebastian Barbu Bucur, *Manuscrisele muzicale*, pp. 21-27; Sebastian Barbu Bucur, „Filotei Sin Agăi Jipei – Prima psaltichie românească cunoscută până acum", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1969, 9-10, pp. 1068-1069; Sebastian Barbu Bucur, „Contribuţii româneşti în domeniul culturii muzicale bizantine la Muntele Athos", p. 3. Manuscrisul Psaltichiei lui Filotei se află în Biblioteca Academiei Române, la secţia Manuscrise româneşti cu numărul 61.

97. † Lucian Tomitanul, „Cuviosul Irinarh de la Horaiţa", în: *Sfinţi români şi apărători ai legii strămoşeşti*, Bucureşti, 1987, pp. 512-513.

▲ *Mănăstirea „Sfântul Pantelimon", vedere generală*

În Mineiul pe ianuarie tipărit la mănăstirea „Sfântul Pantelimon" din Muntele Athos, între sfinții celei de-a zecea zi se află pomenit și cuviosul ieroschimonah Antipa Atonitul, cunoscut în istoria noastră drept Antipa de Calapodești[98]. Acesta, încă din tinerețe, auzise de Sfântul Munte, dorindu-și să meargă acolo. Pentru început, s-a oprit la schitul Lacu, unde viețuiau români. Egumenul schitului l-a tuns în monahism și, după 15 ani, s-a mutat la mănăstirea Esfigmenu, care tocmai primise printre metoacele sale și schitul

98. Arhim. Ieronim Moțoc, „Cuviosul ieroschimonah Antipa Atonitul", în: *Sfinți români...*, București, 1987, p. 543.

Florești din Moldova, din partea mitropolitului Veniamin Costachi al Moldovei[99]. Pe la 1860 a părăsit Muntele Athos pentru a se întoarce în țară și de aici s-a îndreptat spre Rusia, stabilindu-se la mănăstirea Valaam, unde se viețuia după reguli paisiene. Această rânduială de viață monahală se datora unor ucenici ai lui Paisie Velcicovski care se stabiliseră la această mănăstire, reușind să impună tipicul atonit. După 17 ani de viețuire în mănăstirea Valaam, și-a găsit sfârșitul, fiind înmormântat în gropnița acesteia. Pentru viața sa curată, a intrat în conștiința monahilor pe care îi avusese ucenici, devenind singurul monah atonit român trecut în rândul sfinților și pomenit ca atare la Muntele Athos[100].

Acestea sunt câteva dintre exemplele care s-ar putea da cu privire la trecerea românilor prin Muntele Athos. Așa cum s-a văzut, în genere, ei au fost influențați de modul de viață monahală de acolo, încât un Paisie și, mai târziu, ucenicii săi, vor adopta chiar tipicul athonit, încercând să copieze acel mod de viață, dar aducându-i și îmbunătățiri, în același timp. Să nu uităm că Athosul era foarte încercat în acele timpuri, dar se ridica de câte ori venea câte o infuzie de danii din Țările Române sau Rusia, singurele sale ajutoare pe atunci. Și tot așa Athosul a mai avut nevoie de introducerea de rânduieli monahale noi, care să dezvolte o aleasă viață duhovnicească într-o vreme în care mănăstirile, căzute în grele datorii, erau părăsite. La un moment dat, Paisie a cerut voie să se așeze la Simonopetra, pe care călugării o părăsiseră, căci nu mai puteau plăti datoriile. Nici el nu a rezistat acolo, neputând plăti datoriile ei. În felul acesta, s-a întors în Moldova, dar a lăsat în urmă un nume duhovnicesc cu multă autoritate, ucenici care să-i ducă mai departe învățătura și rânduieli paisiene de aceeași valoare cu isihasmul, care s-a numit chiar „paisianism". Dar în toate acestea, Athosul și-a avut și el rolul său bine definit, căci purta în spate o tradiție ai cărei moștenitori s-au considerat întotdeauna domnii români – tradiția bizantină.

Un alt aspect al relației românilor cu Muntele Athos îl constituie, însă, și prezența unor monahi aghioriți luminați.

În Țările Române veneau cu mare speranță ierarhi greci care găseau aici terenul prielnic manifestării lor culturale, precum un Nifon, un Matei al Mirelor, Dionisie Ralli sau Luca de Cipru, ori, mai târziu, Antim Ivireanul sau Neofit Cretanul, nume vrednice de toată pomenirea.

Dintre aceștia, voi pomeni pe Galaction Vidali, fost egumen al Marii Lavre, originar din insula Tinos, care se afla în 1697 la București și semnase deja prefața *Antologhionului* tipărit la Snagov în acel an[101].

Tot astfel, o figură aparte o reprezintă Ioan Comnen, doctorul personal al lui Brâncoveanu și episcop al Dristrei (Silistra de mai târziu). Ioan Comnen nu a trăit la Athos, dar l-am semnalat pentru faptul de a fi mers acolo, probabil trimis de protectorul său român, spre a cataloga toate daniile strămoșilor lui, de la al căror exemplu nici el nu se află departe.

99. Despre închinare, vezi capitolul nostru referitor la mănăstirea Esfigmenu din *Contribuții la istoria relațiilor Muntelui Athos cu țările române...* .

100. Arhim. Ieronim Moțoc, *Cuviosul ieroschimonah Antipa Atonitul*, pp. 548-549.

101. Athanasios Karathanasis, „Des grecs a la Cour de Constantin Brâncoveanu, Voevod de Valachie (1688-1714)", în: *Balkan Studies*, 16, 1975, Tesalonic, p. 61; Al. Ciurea, „Momente și aspecte esențiale ale influenței Sfântului Munte asupra vieții religioase din Țările Române", în: *Ortodoxia*, 2, 1953, p. 289.

▲ *Biserica Protaton și turnul clopotniței din Karies, „capitala" Muntelui Athos*

Rezultatul călătoriei sale la Athos a fost fixat într-un *Proschinitar*[102], apărut în 1701, la Snagov. Este foarte importantă această lucrare, care a contribuit la cunoașterea unor fapte istorice ce stau în legătură cu capitolul relațiilor dintre români și Muntele Athos. Găsim bogate referiri la toate cele 20 de mănăstiri atonite și, în plus, la Protaton și mănăstirea Sfânta Ana[103].

Un alt *Proschinitar* tipărit pe pământ românesc este cel de la 1843, al lui Chiril din Smirna, călugăr grec, fost mare protosinghel. De tipărire se îngrijise egumenul mănăstirii Slobozia, metoc al Dohiariului, Gavriil din Smirna. *Proschinitarul* acesta, spre deosebire de cel al lui Comnen, se referea numai la mănăstirea Dohiariu[104].

O altă prezență greacă la curtea lui Constantin Brâncoveanu a fost aceea a călugărului atonit Mitrofan de Thassos pe care domnul îl va face duhovnicul său și egumen la Cotroceni, iar la 1716, Nicolae Mavrocordat îl va face mitropolit[105].

---

102. Manuscrisul lucrării, a cărei originalitate nu poate fi pusă la îndoială, s-a descoperit în Biblioteca universitară „Mihai Eminescu" din Iași, având cota 1-13 – C. Erbiceanu, „Manuscriptele grecești existente în Biblioteca Universității din Iași", în: *Revista Teologică*, Iași, III, 1885, nr. 29, p. 237, LXXXIV, cf. Olga Cicanci, Paul Cernovodeanu, „Contribution a la conaissance de la biographie et de l'oeuvre de Jean Hierothee Comnene (1668-1719)", în: *Ιδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου*, 12, 1971, p. 169. O copie a manuscrisului acestui Proschinitar se păstrează și în biblioteca mănăstirii Hilandar, având drept cotă numărul 40 – Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, p. 158. De altfel, mănăstirile din Athos păstrează și alte scrieri de la Ioan Comnen – v. T.G. Bulat, „Ioan Comnen, iatrofilosoful, profesor la Academia domnească și mitropolit al Dristrei", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 3-4, 1966, p. 361.
103. C. Erbiceanu, „Domnii și boierii români ca fondatori și ctitori ai monastirilor din Sfântul Munte Atos", în: *Revista Teologică*, Iași, III, 1885, nr. 29, pp. 225-229.
104. Titlul complet în Ioan Dură, „Proschinitare ale Sfântului Munte Athos tipărite pe pământul românesc", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 3-4/1989, pp. 124-125.
105. Karathanasis, *Des grecs...*, pp. 68, 142. Mitrofan provenea de la Dionisiu. Despre Mitrofan a se vedea și Cezar Spiridon, *Οι Ελληνες αρχιερείς των Μητροπόλεων Ουγγροβλαχίας καί Μολδαβίας από του ΙΔ΄ έως του ΙΘ΄ αιώνος* (*Arhiereii greci de la mitropoliile Ungrovlahiei și Moldovei din secolul XIV până în sec. XIX*), teză de

Pe la mijlocul secolului al XVIII-lea a coborât din Athos pentru a fi profesor la Academia domnească din Iași Nicolae Cercel (Ζερζούλης). Era născut în Epir, la Metsovo, și după ce a făcut școală cu Balamos Vasilopulos, a fost dascăl, zece ani, la Trikala. Și-a desăvârșit învățătura la Universitățile europene, după care s-a îndreptat spre Constantinopol. Aici, Sfântul Sinod l-a numit profesor la Atoniada lui Evghenie Bulgaris, chiar în locul acestuia. După puțin timp a renunțat să mai predea acolo și s-a îndreptat către Moldova, așa cum au făcut cei mai mulți dintre oamenii de cultură greci și a rămas la Iași până la moartea sa, în 1773. La Academia domnească din Iași ajunsese director, fiind considerat cel mai cult bărbat al timpului său[106].

Un alt profesor la Iași a fost călugărul ascet Calinic Varcosi, care trebuie să fie coborât din Athos de vreme ce-l găsim ducând viață ascetică în mănăstirea Bărboiu din Iași, închinată și ea la Vatoped[107].

Neofit Cavsocalivitul, unul dintre cei mai învățați călugări atoniți, fusese evreu la origine și se născuse în Peloponez, la Patra, în 1731. Și-a făcut educația în Orient și a ajuns la Constantinopol. Se pare că aici s-a călugărit și a plecat la Athos în chiar chilia de la Kavsocalivia, iar pe la 1768 a venit în Valahia ca profesor la Academie, având printre elevi și pe Grigorie Alexandru Ghica, viitor domn. A tipărit la București lucrarea intitulată *Gramatica*. Între 1770-1773, s-a găsit în Transilvania, la Brașov, unde a și scris celebra lucrare *Despre deasa împărtășire* (1772), a cărei paternitate fusese atribuită pentru multă vreme lui Nicodim Aghioritul. A revenit la București, ca profesor la colegiul „Sfântul Sava", iar la 1784 a murit. Au rămas destul de multe manuscrise de la el, azi proprietate a Academiei Române, dintre care unul foarte interesant, *Înfruntarea jidovilor*[108].

Și am lăsat pentru sfârșit pe Chesarie Daponte, pentru că despre el am mai vorbit și cu alte prilejuri, spunând că este importantă venirea și petrecerea sa de aproape opt ani în Țările Române, prin aceea că el ne-a lăsat în scris foarte multe date din care azi s-ar putea face o adevărată cronică[109].

---

doctorat, Tesalonic, 1998, pp. 105-108. Nu știm sigur, dar bănuim că este unul și acela și cu înțeleptul Mitrofan de la Dionisiu, autor al unei lucrări ce conținea o interpretare la Epistolele sobornice ști preluate de Nicodim Aghioritul în lucrarea sa Tâlcuire la cele șapte epistole sobornicești ale sfinților și prea lăudaților apostoli Iacob, Petru, Ioan și Iuda (vezi Karaisaridis, *Sf. Nicodim Aghioritul...*, p. 42).

106. C. Erbiceanu, „Bărbați culți greci și români, și profesori la Academiile din Iași și București din epoca zisă fanariotă", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*, seria II, t. XXVII, București, 1905, p. 159; Theodor Athanasiou, *Περί των ελληνικών σχολών εν Ρουμανία (1644-1821)* (*Despre școlile grecești în România*), București, 1898, pp. 67-68.

107. C. Erbiceanu, „Bărbați culți...", p. 20. La mănăstirea Bărboi se îngropase o altă mare personalitate a culturii grecești, Nicolae Kerameus († 1672) – C. Erbiceanu, „Bărbați culți...", p. 17.

108. Trebuie să menționez că în articolul meu din *Glasul Bisericii*, 1-4/1999, datele privitoare la nașterea, venirea la București și moartea lui Neofit Cavsocalivitul sunt eronate, întrucât avusesem ca punct de reper pe C. Erbiceanu, „Bărbați culți...", pp. 20-21 și pe Theodor Athanasiou, *Περί των ελληνικών...*, pp. 69-71, însă este evident că ei greșesc, de vreme ce însuși biograful Sfântului Nicodim, Theoclit Dionisiatul, un cercetător autorizat de altfel al epocii respective, infirmă toate acestea – *Αγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης* (*Sf. Nicodim Aghioritul*), Atena, 1959, pp. 15-17; cf. Karaisaridis, *Sf. Nicodim Aghioritul...*, p. 82, nota 191.

109. Cât privește numele lui Chesarie Daponte, bibliografia este extrem de vastă. Recomandăm numai câteva titluri: C. Erbiceanu, „Constantin Daponte, numit Chesarie în călugărie", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 11 (1887-1888), pp. 332-347, 410-423; E. Legrand, *Ephemerides daces*, Paris, 1880-1888, 3 vol. (vezi vol. III); Dimitrios Pashalis, „Καισάριος Δαπόντε (1774-1784)", în: *Θεολογία*, XIV(1935), pp. 225-250; Theodor Athanasiou, *Περί των*

Istoria vieţii lui Daponte este una foarte interesantă. A sosit pentru prima oară în Ţara Românească la 1731, ca bursier al prinţului Constantin Mavrocordat, care domnea atunci, în Ţara Românească, având ca profesor pe Gheorghe Hrisogon, nepot al lui Sevastos Kymenites. În a doua domnie a acestuia, Daponte, pe numele său mirenesc Constantin, a fost numit adjunct al cancelariei domneşti, iar apoi l-a urmat pe Constantin Mavrocordat în Moldova. În urma unor intrigi a fost aruncat în închisoare la Constantinopol, acuzat fiind că a convertit câţiva turci la creştinism şi că a împiedicat plata haraciului. A fost eliberat după un an şi, la 1747, s-a căsătorit cu fiica unui grec din Constantinopol, având şi o fată. Amândouă au murit, grav bolnave, la 1751. Lovitura a fost atât de grea, încât Constantin Daponte va lua hotărârea să se călugărească. Faptul s-a întâmplat în 1753, la Scopelos, insula în care se născuse. De acolo a plecat la Athos (luase numele de Chesarie), fiind foarte bine primit de obştea de la Xiropotamu.

Aşa a ajuns să fie trimis, la 22 mai 1757, către în Ţara Românească, ducând cu sine acea bucăţică din lemnul Sfintei Cruci. Daponte venea şi el, ca şi cei de dinaintea lui, cu scopul de a aduna ajutoare. S-a oprit, pentru început, în Ţara Românească, şi după o şedere de nouă luni acolo, a plecat spre Moldova, nemulţumit de faptul că domnul Ţării Româneşti, protectorul său de altădată, Constantin Mavrocordat (care a avut şase domnii în Ţara Românească şi trei în Moldova) nu i-a dat niciun ajutor, ci numai promisiuni. În Moldova, a găsit în scaun pe Scarlat Ghica (1757-58), care îl va ajuta enorm, punând pe fiecare locuitor al ţării să dea câte un aspru Xiropotamului[110].

Daponte va mai rămâne un an în Moldova. Scarlat Ghica se mutase în tronul Ţării Româneşti (1758-1761), dar în Moldova venise Ioan Teodor Calimah (1758-1761), care, cum s-a instalat la domnie, a şi hotărât să se dea 150 lei anual la Xiropotamu[111].

La 20 martie 1759, Daponte se afla în Ţara Românească, unde Scarlat Ghica va proceda ca şi în Moldova, punând pe locuitorii ţării de jos să dea câte o „para" pentru biserica de la Xiropotamu. Desigur că toate acestea se întâmplau la intervenţia lui Chesarie Daponte. Pe lângă aceste ajutoare băneşti a mai căpătat multe donaţii de veşminte şi obiecte de cult pentru mănăstirea din Athos[112].

Daponte cutreiera ţara în lung şi-n lat cu acea bucată din lemnul Sfintei Cruci şi cu părticele din moaştele Sfinţilor 40 de mucenici şi ajungând la Slatina, în Ţara Românească, boierii Constantin şi Răducanu, fiii lui Ioan Slătineanu, mare medelnicer, împreună cu maica lor, Stanca, mişcaţi de marile minuni pe care le făceau relicvele sfinte purtate de călugărul athonit, au hotărât să închine, la 20 octombrie 1759, mănăstirea familiei lor, *„Adormirea Maicii Domnului"* din Slatina către Xiropotamu. Însă, mai înainte de a o închina, au în zestrat-o cu

---

ελληνικών..., pp. 101-102; C. Erbiceanu, „Bărbaţi culţi...", pp. 19-20. O foarte bună biografie a personajului în cauză se datorează lui Nestor Camariano, „Constantin Daponte et les Principautes roumaines", în: *Revue des Études Sud-Est Européenes*, 8 (1970), nr. 3.

110. Nestor Camariano, „Constantin Daponte...", pp. 488.

111. *Hurmuzaki*, XIV, 2, p. 1141, nr.1127; Gh. Moisescu, „Contribuţia...", p. 256.

112. Constantin Daponte, *Κήπος Χαρίτων* (*Grădina darurilor*), Em. Legrand (ed.), în: *Bibliotheque grecque vulgaire*, Paris, 1881, III, p. 89. Constantin Erbiceanu, vizitând mănăstirea Xiropotamu, a găsit acolo printre notele lui Daponte o hârtie în care el preciza că a strâns din Ţările Române 32.000 lei, în: *Cronicari greci cari au scris despre români în epoca fanariotă*, Bucureşti, 1888, p. LXVIII, deşi vom vedea că suma a fost mult mai mare.

mai multe sate și moșii, iar la 7 decembrie al aceluiași an, mănăstirea primea și partea boierilor Fălcoianu, Constantin și Ilinca Buzescu, adică moșii cu tot ce se afla pe ele[113].

La această mare danie, vine și domnul țării, Scarlat Ghica, să mai adauge o danie anuală de 500 aspri, în februarie 1760, și încă una de 8.000 aspri, „o dată pentru totdeauna", tot atunci[114].

Un document din 30 mai 1760 făcea pomenire de ajungerea în București a lemnului Sfintei Cruci, la care toți bunii creștini au venit cu daruri și închinări.

Toată această „periodie" (călătorie) a lui Daponte va declanșa și un schimb de scrisori între Xiropotamu și postelnicul Cantacuzino, în scopul refacerii catoliconului de acolo. Este foarte interesantă această corespondență pentru că ea ne aduce în față dovada faptului că renovarea catoliconului, între 1761-1763, și mai apoi repictarea lui la 1783, s-au făcut integral cu bani românești, la insistențele jeluitoare ale lui Chesarie Daponte.

Reușise să strângă din Țările Române 100 pungi cu bani, adică 50.000 groși, sau un milion și jumătate franci în aur, din care el și-a oprit jumătate pentru cheltuieli[115]. Nu mai este nevoie să spunem că suma era considerabilă pentru acele vremuri, așa încât pe bună dreptate Chesarie Daponte recunoștea, la întoarcerea sa: „Η Μπογδανία έδοκε με όλην την ψυχήν της, η δέ Βλαχία χάρισε με όλην την δύναμιν της" (Moldova a dat din tot sufletul ei și Valahia a dăruit cu toată puterea ei)[116].

Din banii pe care el i-a depus la Xiropotamu s-a reconstruit catoliconul între 1761-1763, tot pe atunci s-a făcut baptisteriul, la 1779 s-a ridicat clopotnița și mai apoi s-a construit din temelie aripa estică a zidului înconjurător al mănăstirii, s-au cumpărat clopote

---

113. Marinescu, *Ξηροποτάμου*, nr. 940, p. 685; Paris Gounaridis, „Αρχείο της Μονής Ξηροποτάμου. Επιτομές μεταβυζαντινών εγγράφων (Arhiva mănăstirii Xiropotam. Rezumate ale actelor postbizantine)", în: *Αθωνικά Σύμμεικτα*, KBE (Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών-Centrul de Studii Bizantine), Atena, 1993, p. 104, nr. 115; Hurmuzaki, XIV, 2, p. 1144, nr. 1130; Gr. M. Ionescu, *Influența culturii grecești în Muntenia și Moldova cu privire la Biserică, Școală, Societate (1359-1873)*, București, 1900, p. 85; Bogdan, „Daniile...", p. 29; Gh. Moisescu, „Contribuția...", p. 256; Vezi Nicolae Stoicescu, *Bibliografia, I. Țara Românească*, II, p. 583. Se pare că închinarea aceasta s-a făcut prin mănăstirea Plumbuita, adică mai întâi a fost închinată Plumbuitei și așa a devenit automat metoc și al Xiropotamului. Pe lângă faptul că fusese înzestrată cu multe sate, vii, livezi, vad de moară, țigani, case, a fost scutită și de orice dări. V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, t. X, București, p. 56, cf. Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, pp. 204-205.

114. *Hurmuzaki*, XIV, 2, p. 1145, nr. 1133 și 1134; Nicolae Iorga, *Muntele Athos*, p. 51, se ia după M. Ghedeon, *O Αθως*, p. 159, când spune că de la Scarlat Ghica, Xiropotamul a primit numai 5.000 aspri, ceea ce, am văzut, nu-i adevărat; cf. și Marinescu, *Ξηροποτάμου*, nr. 358, pp. 272-273.

115. Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, p. 203; Gh. Moisescu, „Contribuția...", p. 256; C. Cojocaru, „Biserica Moldovei...", p. 53; C. Cojocaru, *BOR și problema Muntelui Athos*, p. 201 (aici se vorbește de 7.500.000 piaștri). Din păcate, nu suntem în măsură de a face o evaluare monetară pentru a ști exact care este valoarea sumei din acele timpuri. Sperăm ca, într-o altă ocazie, să ne ocupăm și de acest aspect. Până atunci lăsăm aceasta în seama celor care se pricep.

116. Constantin Daponte, *Κήπος Χαρίτων*, pp. 69-92. Se păstrează la Xiropotamu câteva catastifuri făcute de însuși Chesarie, conținând liste cu venituri și cheltuieli din perioada de 8 ani a peregrinărilor sale (P. Gounaridis, *Arhiva mănăstirii Xiropotam...*, p. 167, codicele nr. 7, nr. 8, nr. 9). Codicele nr. 4 conține un catastif al obiectelor și documentelor de danie aduse cu sine din țările de peste Dunăre. Este vorba, concret, de cărți, obiecte sfinte, veșminte, icoane, cruci, ceasuri, cutii cu moaște, sculpturi, marmură, plumb și catapeteasma pentru catolicon, toate aduse din Principate. În acte se pomenește numele închinătorului, valoare obiectului respectiv și locul provenienței. Documentele sunt: două hrisoave de la Ioan Teodor Calimah al Moldovei și de la Ioan Scarlat Ghica, precum și actele de închinare a mănăstirii din Slatina (vezi P. Gounaridis, *Αρχείο της Μονής Ξηροποτάμου*, p. 165).

Mănăstirea Grigoriu, vedere generală

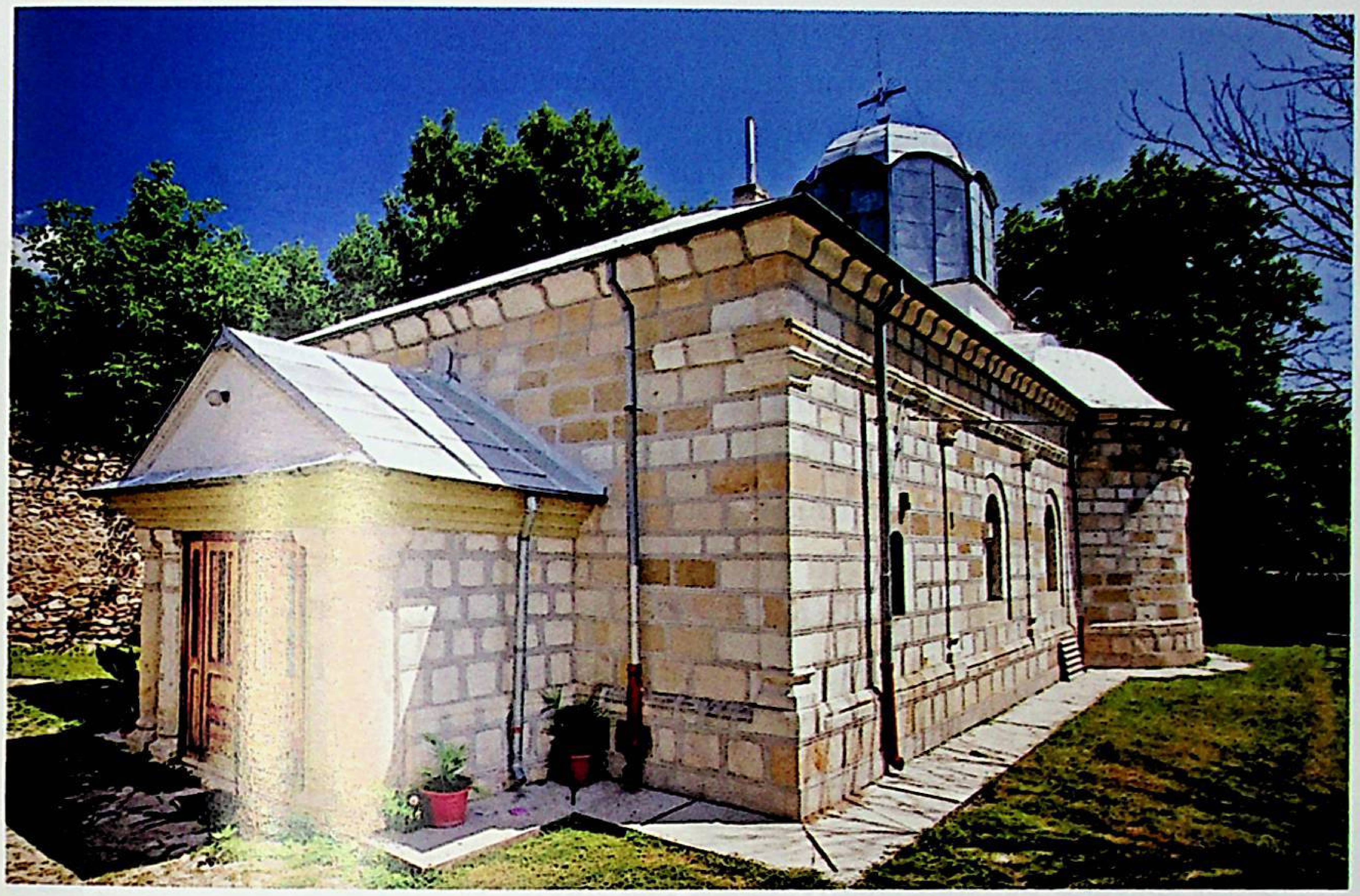
și în 1782 s-a făcut pictura[117]. Se păstrează încă o scrisoare de înțelegere între mănăstire și pictorii care trebuiau să lucreze acolo, având data 20 mai 1782. Pentru pictarea catoliconului a două paraclise și două pridvoare, meșterii cereau 8.000 groși, în timp ce promiteau că vor dovedi sârguință și profesionalism. Erminia picturii, în acest caz, era concepută – spune documentul – de însuși acela care și adunase banii pentru aceasta, Chesarie Daponte[118].

Este autorul multor lucrări literare, căci era un adevărat poet, lucrări care azi se găsesc în Biblioteca Academiei, după cum se găsesc în foarte multe biblioteci din mănăstirile atonite. În mare parte ele sunt dedicate domnilor români sau unora dintre figurile vremii, cu care avusese contact nemijlocit.

---

117. Evdochimos Xiropotamitul, *Η εν Αγίω Ορει Αθω Ιερά Μονή του Ξηροποτάμου*, Tesalonic-Serres, 1924, pp. 69, 129-132; Kosma Vlahul, *Η Χερσόνησος...*, pp. 238-239; Gherasim Smyrnakis, *Το Αγιον Ορος*, p. 546; Ioannis Mamalakis, *Το Αγιον Ορος...*, pp. 306, 363.

118. P. Gounaridis, „Αρχείο της Μονής Ξηροποτάμου", p. 128, nr. 154. Executanții picturii erau frații Constantin și Athanasie.

Mănăstirea Vizantea, închinată în trecut mănăstirii Grigoriu din Sfântul Munte Athos

Un personaj asemănător a fost și monahul Ioachim de Acarnania, un fel de Chesarie Daponte al mănăstirii Grigoriu. Era schevofilaxul mănăstirii, intrat foarte de tânăr în ea[119], a văzut arderea ei de la 1761, care a distrus mare parte din documente, scăpând de la dezastru numai pirgosul (turnul) și ceva din partea de răsărit a mănăstirii și, ca prin minune, a scăpat și o icoană dăruită de Maria Paleologhina. Atunci mănăstirea a devenit idioritmică, fapt pentru care n-a mai fost locuită de niciun călugăr. Aflându-se în pericol de desființare, Ioachim a plecat cu voia Protosului la Constantinopol. Acolo l-a cunoscut pe sultan, care – se spune – impresionat de înfățișarea sa, i-a dat 25.000 aspri[120].

Se pare că tot acolo l-a întâlnit pe domnitorul Alexandru Ghica al Țării Românești, ce voia să-și recapete domnia. Ioachim l-a împrumutat pe domn, răscumpărând și mulți boieri ce se aflau ostatici în urma războiului ruso-turc, cu condiția ca, venind în Țările Române, să i se restituie banii ca să poată ajuta mănăstirea din care provenea[121]. Acest lucru s-a întâmplat cu adevărat și o dovedesc documentele, dar despre aceasta puțin mai jos. Până atunci, putem spune că, pe la 1761, mitropolitul muntean, Grigore II Socoteanu (1760-1787) a pus să se refacă mănăstirea Grigoriu, în urma incendiului care o devastase[122], iar la 7 iun. 1765 mănăstirea mai primește o milă de bani de la Ștefan Racoviță (26 ianuarie 1764-18 august1765), adică 6.000 aspri[123].

---

119. Varlaam Anghelakïs Grigoriatul, *Έγγραφα της εν Αγίω Όρο Ιερά Μονή οσίου Γρηγορίου* (Actele Sfintei Mănăstiri Grigoriu de la Athos), Tesalonic, 1929, p. 99, vezi cod 34, f. 8-13 ce se află în mănăstire – vezi la Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, p. 281.
120. Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, p. 281; Ioanis Mamalakis, *Το Αγιον Ορος...*, p. 312 unde spune că a primit 25 nomisme de aur.
121. *Hurmuzaki*, XIV, 2, nr.1197; se pare că cele relatate se întâmplau după Războiul ruso-turc, încheiat la 1774.
122. Nicolae Iorga, *Muntele Athos*, p. 53.
123. Arhivele Statului București, *Mănăstirea Spirea din Deal*, orig. pergament. III/1, cop. rom. gr. mss. 316, t. 4 (a se consulta Vasile Gh. Ion, *Actele secției bunuri publice - București, Mănăstirile Slobozia lui Enache și Apostolache,*

Despre călugărul Ioachim și despre acțiunile sale pentru salvarea mănăstirii Grigoriu, istoriografia românească a înregistrat ca fapt închinarea unei mănăstiri din ținutul Putnei – Focșani. Este vorba de mănăstirea Vizantea[124], închinată, potrivit unor păreri, la 15 ianuarie 1769, de către Grigorie III Alexandru Ghica, drept urmare a ajutorului primit altădată de la Ioachim spre a-și putea recăpăta tronul[125], deși, în realitate a fost închinată de același domn la 15 ianuarie 1777, în a treia sa domnie[126].

Mănăstirea românească era închinată de acum părinților athoniți, care aveau dreptul să trimită de acolo egumen și se închina cu toate bunurile ei (mobile si imobile). În schimb, domnul cerea ca aceștia să se roage pentru sănătatea și iertarea păcatelor familiei sale și cerea celor care vor urma la tron să-i urmeze, confirmând prezentul act și să ajute mănăstirea pentru veșnica pomenire.

Tot prin aceeași perioadă se mai închina mănăstirii Grigoriu o mănăstire din București, care se numea „Sf. Spiridon cel Nou sau Spirea din Deal" după numele ctitorului, Spirea Doctorul. Era clădită pe moșia acestui Spirea Hristofi pe la jumătatea secolului al XVIII-lea, iar la 28 iunie 1762 a fost închinată la Mitropolie de către rudele ctitorului, care și desăvârșiseră lucrările[127].

Și tot Ioachim de Acarnania reușise să mai smulgă câteva danii importante pentru mănăstirea sa, fie de la domnii ce au urmat, fie de la câțiva boieri de prin Țara Românească.

Un rol deosebit de important în epocă l-a avut Sf. Nicodim Aghioritul, care, deși nu a fost în Țările Române, și-a făcut simțită influența de departe. Spuneam, în altă parte, că Sfântul Nicodim este posibil să fi corespondat cu Sf. Paisie Velicicovski, dorindu-și chiar o întâlnire cu el. Fizic, ea nu s-a produs, dar duhovnicește în mod sigur, lucru dovedit de locurile comune din operele lor, despre care un istoric grec făcea amintire[128]. Important este că amândoi au încercat o reactualizare a isihasmului prin punerea lui pe baze noi, adică prin practicarea rugăciunii minții în viața de obște și în viața cultică a mănăstirilor.

Snagov, Spirea din Deal, Sf. Spiridon Nou și Spiridon Vechi, Direcția generală a Arhivelor Statului, *Indice cronologic* nr. 20, București, 1954, pp. 95-110); vezi *Indice 20*, p. 95, nr. 10.

124. Gh. Moisescu, „Contribuția...", p. 264. Mănăstirea „Sfânta Cruce" datează, conform documentelor, de la Petru Schiopul, iar după pomelnic de la Ieremia Movila – *Documente privind Istoria României* (DIR), XVII, vol. 3, p. 68. La 22 iunie 1646, ctitorul, călugărul Ioan Broștoc, o închinase mănăstirii Pângărați (Academia RSR, CCLXXVIII/144). La 22 iunie 1662 și 11 aprilie 1664, Mănăstirea Pângărați dăduse lui Eustratie Dabija „un metoh sau mănăstioară, anume Vizantia cu tot venitul" (Arhivele Statului București, *Mănăstirea Pângărați*, III/92 și *Mănăstirea Tazlău*, VIII/24). Biserica nouă e zidită de ieromonah Visarion (1850-1854) cf. Nicolae Stoicescu, *Repertoriul...*, p. 411.

125. Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, pp. 281-282.

126. Virgil Cândea, *Mărturii...*, p. 463, nr. 862 citează aici pe Bodogae și pe Porfir Uspenskij, *Catalogul celor mai importante acte din arhivele Athosului*, Sankt Petersburg, 1847, pp. 73-74; *Hurmuzaki*, XIV, 2, nr. 1188; Gh. Moisescu, „Contribuția...", p. 264. O însemnare pe o carte veche – un Penticostar tipărit la București, 1768 – ce aparținea mănăstirii Vizantea întărește faptul că ea a fost închinată la 1777 – vezi Ioana Cristache Panait, „Circulația în Moldova a cărții în limba română tipărită în sec. XVIII", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 48 (1972), 5-6, p. 431.

127. Arhivele Statului București, *Mitropolia Țării Românești*, CCCXL/2, 3; vezi și Arhiva Mitropoliei Țării Românești (1365-1890), vol. II, *Indice cronologic*, nr. 1, Direcția generală a Arhivelor Statului București, 1961. În ce privește biserica Spirea Veche, a se vedea bibliografia de la Nicolae Stoicescu, *Repertoriul...*, p. 305.

128. C. Papoulidis, „Περιπτώσεις πνευματικής επιδράσεως του Αγίου Όρους εις τον αλκανικόν χώρον κατά τον 18ον αιώνα (Cazuri de influență duhovnicească a Muntelui Athos asupra spațiului balcanic în secolul al XVIII-lea)", în: *Μακεδονικά*, 9, 1969, Tesalonic, pp. 287-289. Cât despre biografia sfântului se poate consulta teza de doctorat, în română, a părintelui Karaisaridis, *Sf. Nicodim Aghioritul...*

Biserica „Sfântul Spiridon"-Nou, închinată în trecut mănăstirii Grigoriu, dublă reprezentare

Dacă corespondența Sfântului Nicodim cu Sfântul Paisie este îndoielnică, este sigură, în schimb, cea cu mitropolitul moldovean Veniamin Costachi[129].

Ceea ce dovedește prețuirea de care s-a bucurat marele Nicodim în Țările Române este publicarea unei mari părți din opera sa la noi, chiar din acel secol[130]. Așa s-a și manifestat influența sa la noi. Influența sa o deducem și din prezența în țările noastre a unor reprezentanți ai curentului înnoitor al vieții monahale declanșat de Nicodim, curent care grupa cei mai de seamă bărbați duhovnicești, precum Neofit Cavsocalivitul și Macarie al Corintului.

Numele Sf. Nicodim Aghioritul s-a făcut cunoscut în Țările Române prin elaborarea *Filocaliei*, el fiind acela care definitivează forma acestei importante opere de spiritualitate ortodoxă, care și-a găsit traducătorii în limba română în persoana ucenicilor lui Paisie – și asta puțin mai înainte de chiar versiunea tipărită a lui Nicodim[131] – și abia mai apoi în persoana marelui teolog român care a fost Pr. prof. Dumitru Stăniloae[132]. Și s-a mai impus,

---

129. Se păstrează o scrisoare a Sfântului către Veniamin, din 1804, scrisoarea fiind una de recomandare a unui călugăr atonit care voia să vină în Moldova, să strângă ajutoare pentru repararea Simonopetrei, unde pentru un timp viețuise și Sf. Paisie Velicicovski – Th. Dionisiatul, *Αγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης* (Sf. Nicodim Aghioritul), Atena, 1959, p. 287.

130. A se vedea Demostene Russo, „Cărți de bună cuviință în limba greacă și română", în: *Studii și Critice*, București, 1910; N. Cartojan, *Cărțile populare în literatura românească*, București, II, 1938; Karaisaridis, *Sf. Nicodim Aghioritul*..., cap. III.

131. Vezi aici notele 92-94.

132. Nicodim cita în prefața Filocaliei sale numele prințului Ioan Mavrocordat, dificil de identificat, prin a cărui strădanie se tipărise cartea la Veneția, în 1782 – v. Andre Scrimma, „Les roumains et les Mont Athos", în: *Millenaire du Mont Athos*, II, 1963, p. 151. În ceea ce privește anterioritatea traducerii românești a Filocaliei, față de toate celelalte versiuni, a se vedea conferința noastră de la Simpozionul „Sf. Grigorie Palama", București, 12-13 nov. 2001 – „Circulația operelor palamite în spațiul românesc", în: *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă*, București, 2002, pp. 563-579.

de asemenea, prin editarea colecţiei de canoane, *Pidalionul*, în 1800, la Leipzig. Lucrarea a fost tradusă şi publicată la noi în 1842 de către însuşi mitropolitul Moldovei de atunci, Veniamin Costachi, cu care Nicodim corespondase pe la începutul secolului. Şi la noi, ca şi în alte părţi, era prima oară când se edita o astfel de colecţie completă a canoanelor. Ceea ce interesează însă lucrarea de faţă în mod deosebit este persoana celui care a supravegheat tipăritura de la Leipzig, şi anume monahul Teodorit pe care noi îl credem a fi acel Teodorit de la Esfigmenu[133]. Este posibil ca Teodorit să fi ajuns şi el în Moldova tot în urma recomandării lui Nicodim Aghioritul. Oricum, influenţa sa în spaţiul românesc este evidentă şi merită analizată mai pe larg. Noi însă ne limităm numai la a semnala faptul.

Mai există şi alte opere ale Sfântului Nicodim care au circulat la noi în manuscris, având textul original grecesc, manuscrise care, la ora aceasta, se pot găsi în diverse biblioteci din ţară. Menţinându-ne în contextul relaţiilor directe cu Athosul, putem spune încă despre Sfântul Nicodim că a mai scris o carte de pedagogie pentru educaţia tinerilor, având la bază un manual scris, la 1800, de Grigorie din Moldova, devenit ulterior mitropolit în Ţara Românească sub numele de Grigorie Dascălul[134]. Lucrarea rezultată se numea *Hristoitia*. Şi lista poate continua.

Un alt aspect al relaţiilor româno-athonite l-a constituit şi fondarea Companiilor greceşti de la Braşov şi Sibiu, pentru care se trimiteau preoţi slujitori dintre ieromonahii athoniţi, fie de la Xiropotamu, fie de la Vatoped[135]. Printre aceştia s-au aflat personalităţi ale vieţii duhovniceşti dintre cele mai însemnate, care şi-au pus amprenta asupra trăirii ortodoxe din Balcani. Unul dintre aceşti preoţi slujitori la Braşov a fost chiar Neofit Cavsocalivitul, al cărui nume a fost amintit mai sus.

În cartea *Despre împărtăşirea deasă* (ediţia 1877, Veneţia) se găseşte mărturisirea lui Macarie de Corint, un athonit şi el, care spunea: „Mulţi m-au insultat şi pe mine pentru ieromonahul slujitor de la Korona (Kronstadt, Braşov), oraş din Transilvania, unde locuiesc şi eu acum. Ieromonahul amintit a fost «colivar» şi se împărtăşea de două sau mai multe ori

➤ *Călugări români prodromiţi la Fântâna Sfântului Ioan Cucuzel*

---

133. Acesta fusese delegat de însuşi Nicodim să aibe grijă de tipărirea lucrării, dar el a profitat de ocazie introducând păreri personale cu privire la anumite probleme. Una dintre ele era aceea a calendarului şi a stilului îndreptat, Teodorit susţinând justeţea stilului vechi – Theoclit Dionisiatul, *Αγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης*, pp. 264-265; Papoulidis, „Περιπτώσεις πνευματικής επιδράσεως του Αγίου Όρους εις τον αλκανικόν χώρον κατά τον 18ον αιώνα" (Cazuri de influenţă duhovnicească a Muntelui Athos asupra spaţiului balcanic în sec. XVIII), *Μακεδονικα*, 9, 1969, Tesalonic, pp. 176-177; cf. Karaisaridis, *Sf. Nicodim Aghioritul...*, p. 36. Constituie acesta poate şi unul dintre motivele pentru care credem că este vorba de Teodorit Esfigmenitul, dat fiind că până astăzi călugării de la Esfigmenu sunt sau au rămas cei mai acerbi susţinători ai stilului vechi. Un alt motiv pentru care credem că este una şi aceeaşi persoană ni-l dă biograful Sfântului Nicodim, Eftimie – „Βίος και πολιτεία και αγώνες διά δόξου της ημών Εκκλησίας τελεσθέντες παρά του ασιολογιωτάτου και μακαρίου και αϊδήμου Νικοδήμου Μοναχού συγγραφέντες παρά του εν Χριστώ αδελφού του Ευθυμίου ιερομονάχου" (Viaţa, lucrarea şi luptele duhovniceşti pentru slava Bisericii noastre ale preacuviosului şi fericitului în adormire Nicodim monahul, scrisă de către fratele său în Hristos, Eftimie Ieromonahul), publicată de Spiridon Lavriotis în: *Γρηγόριος Παλαμάς*, nr. 5, 1921, p. 213. El ne spune că atunci când i s-a încredinţat tipărirea Pidalionului, Teodorit se afla în Bogdania (Moldova). Să ne amintim că la începutul secolului, Teodorit venise la Veniamin Costachi să-i propună ca mănăstirea Esfigmenu să devină moldovenească. Şi tot el era acela care, în urma refuzului mitropolitului, descoperise că el era rudă cu ctitorii mănăstiri Bursuci-Ciocăneşti pe care marele ierarh o va închina Esfigmenului spre a se putea susţine material – vezi aici notele 78-79.

134. Karaisaridis, *Sf. Nicodim Aghioritul...*, p. 42.

135. Vezi pentru aceasta capitolele referitoare la cele două mănăstiri din volumul nostru *Contribuţii la istoria relaţiilor...*, ediţia 2007.

pe săptămână"[136]. Se referea la Neofit, care ajunsese preot la Compania greacă din Brașov și scandalizase prin faptul că se împărtășea des, potrivit unui curent mai „nou" apărut în peisajul ortodox. În cadrul acestei noi atmosfere s-a disputat ani de zile și problema colivelor, numită în istorie chiar „cearta colivelor". Un aspect discutat era dacă să se facă pomeniri ale morților și duminica, sau nu. De aici primiseră și numele de „colivari". Iată că aceste probleme frământau și preocupau și pe locuitorii orașului Brașov, cărora li se părea ciudată împărtășirea prea deasă, ceea ce ne face să credem că autorii mai sus pomeniți nu erau chiar niște necunoscuți, de vreme ce tot Macarie mărturisea că asupra acestor probleme au fost întrebați, el și Neofit, la un colț de stradă[137]. Și exemplele pot continua.

Călugării aceștia se găseau, așadar, peste tot prin țările noastre. Ei veneau aici și pentru că erau de multe ori cooptați de domni în munca de iluminare a poporului. Câți dintre atoniți n-au venit să fie profesori la Academiile domnești? Ca să nu mai vorbim de patriarhi precum un Dositei al Ierusalimului, care-și alcătuia opera la noi, ori de Macarie de Antiohia, al cărui fiu, diaconul Pavel de Alep, descrie atât de frumos țara noastră și alții ca ei, aflați în căutarea unui loc pe care l-am putea denumi cu un titlu de-al lui Daponte: *Κήπος χαρίτων* (*Grădina darurilor*). Căci asta au fost pentru ei Țările Române.

Călugării athoniți erau întâlniți peste tot în Țările Române. Veneau și nu plecau până nu li se promiteau ajutoare substanțiale pentru mănăstirile lor. Perseverența lor era de admirat.

Prin ei, influența Athosului la noi nu rămâne deloc neglijabilă. S-a manifestat prin acești oameni duhovnicești și prin operele lor, cât și datorită contactelor directe pe care ei le-au întreținut cu o serie de oameni duhovnicești contemporani de la noi, cum am putut constata. Dar în aceeași măsură această influență a Athosului s-a manifestat și în cazul artei, deși aici se poate spune că influența a fost reciprocă[138], ceea ce ar îndreptăți gândul marelui Iorga care spunea: „[...] este absolut fals că noi în materie de cultură și de politică am fost necontenit mânați înainte de alții [...]. În artă am unit influența orientală cu cea occidentală și cu fondul nostru propriu, creând forme originale. Grecii chiar recunosc la Muntele Athos, în picturile de acolo, genul *moldovalah*, absolut deosebit de genul lor propriu"[139]. Românii au preluat teme din pictura bizantină pe care le-au adaptat, dar au și preluat de la Athos anumite scene pentru bisericile lor românești[140].

---

136. Manuscrisul lucrării se află în Biblioteca Academiei Române – *Contribuții la istoria relațiilor...*, p. 85, p. 131. La noi s-a tradus în 1992 de către părintele Petroniu, starețul schitului Prodromu, de la Muntele Athos, și s-a tipărit de către editura Orthodoxos Kypseli, Tesalonic, având o prefață a Preasfințitului Mitropolit al Europei Occidentale, Serafim.

137. *Contribuții la istoria relațiilor...*, p. 129.

138. J. Strygowski, *Bizantinische Denkmaler*, I-III, Wien, 1891-1903, chiar a afirmat că arta moldovenească a exercitat o influență mult mai mare asupra Athosului decât arta atonită asupra artei românești – cf. André Scrima, „Les roumains et le Mont Athos", în: *Millenaire du Mont Athos*, II, 1963, p. 150.

139. *Istoria românilor prin călători*, București, 1981, p. 405.

140. Frumoasa biserică din centrul Bucureștiului, ridicată de Iordache Cretzulescu în 1722, are în pridvorul ei o reprezentare a Apocalipsei, așa cum apare ea și la Athos (la Dionisiu și Xenofont). În acela și an, Nicolae Mavrocordat, primul domn fanariot, alegea aceeași temă pentru impozanta sa ctitorie de la Văcărești, azi dărâmată. În Transilvania, preotul Radu Tempea II, șeful rezistenței antiuniate, ridica și el, la 1738, o capelă mortuară pe care o orna cu scene din Apocalipsă. Mai există o serie de astfel de biserici din Vâlcea sau Olt, sau chiar de la Rășinari, lângă Sibiu, care au preluat acest gen de pictură de la Athos. Însă toate aceste scene apocaliptice erau modificate și adaptate unei spiritualități locale – vezi Cornelia Pillat, „L'iconographie athonite de l'Apocalypse en Valachie et en Transylvanie au XVIIIème siecle", în: *Actes du IIème Congres International des Etudes sud-est européens*, t. VI, Atena, 1981, pp. 323-332.

Oricum, contactul cu Muntele Athos a fost foarte benefic pentru Ţările Române, care au înţeles că au numai de câştigat pe linia tradiţiei bizantine. Tocmai de aceea domnii români au şi susţinut Muntele Athos, fără a revendica vreodată dreptul de posesie asupra vreunei mănăstiri de acolo. Şi aceasta se întâmpla pentru că ei considerau sprijinul acordat ca pe o datorie faţă de Ortodoxie, ia pe de altă parte considerau Athosul un bun comun şi unicul punct care a ajutat Ortodoxia să supravieţuiască.

Cât dinspre noi, lucrurile trebuie privite cu multă mândrie, mândria de a fi avut pe strămoşii noştri drept unici ajutători, într-o vreme în care totul părea că se clatină. Tocmai aceasta a făcut pe´istoricul rus, Arhim. Porfir Uspenski să declare: *„Despre toate aceste binefaceri ale lor eu vorbesc cu plăcere, pentru că nici unul dintre popoarele ortodoxe nu a făcut atâta bine pentru Athos cât au făcut românii"*[141].

Pe parcursul secolelor, schimburile culturale dintre cele două Ortodoxii, cea de limbă greacă şi cea de limbă română, au fost favorizate de întâlnirea lor la Muntele Sfânt. Acesta este, iată, rolul fast pe care l-a jucat Athosul în istoria nu numai a românilor, ci şi a celorlalţi ortodocşi.

Lucrurile trebuie văzute nu cu patima despre care s-a discutat şi se mai discută pe alocuri, aceasta şi în încercarea de a ne desprinde de o anumită mitologizare a istoriei pe care a trebuit s-o suportăm, la ordin.

Şi ca să închei, îmi va face plăcere să citez un text al marelui Iorga, cu referire la raportul nostru cu grecitatea, în general, text care explică mult şi face cinste ambelor părţi: „Tot ceea ce grecitatea avea mai distins în domeniul artei tipografice, ca şi în acela al literaturii, venea aici la noi. Multă vreme am crezut că aceasta este o umilinţă; acum nu mai e nici un motiv să credem aceasta pentru că, de fapt, nu noi cedam înaintea culturii greceşti, ci era altceva: noi deveniserăm patroni ai culturii greceşti, cum deveniserăm patroni ai Ortodoxiei prin aceea că asupra noastră trecuseră toate datoriile, în acest timp cu tot prestigiul, toată influenţa şi toată situaţia de hegemonie a împăraţilor Bizanţului [...]. Noi am fost un popor care n-am ştiut cu ce să ne mândrim şi erau lucruri cu care am fi putut să ne mândrim, dar am crezut că ne putem mândri cu lucruri care, privite bine, contribuie să ne umilească"[142].

Bibliografie

Catalogul documentelor moldoveneşti din Arhiva centrală a Statului, vol. IV, Bucureşti, 1970; *Catalogul documentelor moldoveneşti*, III, 1653-1675, Bucureşti, 1968, nr. 180; *Documente privind istoria României. Ţara Românească*, sec. XVI, vol. II, Bucureşti, 1952; *Documente privind istoria României. Ţara Românească*, vol. V, Bucureşti, 1952; *Documente slavo-române din Mănăstirile Muntelui Athos*, Bucureşti, 1936; „Documente de la Athos privitoare la câteva mănăstiri din Moldova (1617-1755)", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 5-6/1980; „Documente de la Athos privitoare la mănăstirea Jitianu (Dolj), 1654-1813", în: *Revista Arhivelor*, 2, 1979; „Valorificarea documentelor româneşti de la Muntele Athos la Centrul de cercetări neogreceşti din Atena", în: *Anuarul Institutului de istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol"*, XXVI/1, 1989, Iaşi; „Τα μετόχια του Βατοπαιδίου στην Ρουμανία" (Metoacele Vatopedului în România), în: *Ιερά Μεγίστη Μονή Βατοπαιδίου*, vol. I, Atena, 1997; „Τα ρουμανικά αρχεία του

141. *Istoria Afona*, p. 334; Teodor Bodogae, *Ajutoarele...*, pag. titlu; P. Bogdan, „Daniile...", p. 2.
142. *Istoria românilor prin călători*, pp. 301, 307.

Αγίου Ορους. Σημαντική πηγή για την ιστορία του" (Arhivele româneşti ale Muntelui Athos. Un izvor important pentru istoria lui), în: *Διεθνές Συμπόσιο. Το Αγιον Ορος, χθές, σήμερα, αύριο*, 29 oct.-1 nov. 1993, Tesalonic, 1996; „Τα ρουμανικά έγγραφα του Πρωτάτου και των μονών Ξηροποτάμου, Κουτλουμουσίου, Διονυσίου και Ιβήρων του Αγίου Ορους. Προδρομή παρουσίαση" (Documentele româneşti ale Protatonului şi ale mănăstirilor Xiropotamu, Cutlumuş, Dionisiu şi Ivir. Prezentare preliminară), *Τετράδια εργασίας, Κέντρο νεοελληνικών ερευνών. Ελληνικό Ιδρυμα Ερευνών*, 1987, nr. 11; † LUCIAN TOMITANUL, „Cuviosul Irinarh de la Horaiţa", în: *Sfinţi români şi apărători ai legii strămoşeşti*, Bucureşti, 1987; ANTONOVICI Ioan, *Mănăstirea Floreşti din Plasa Simila, judeţul Tutova*, Bucureşti, 1916; BALŞ G., *Bisericile şi mănăstirile moldoveneşti din veacurile al XVII-lea şi al XVIII-lea*, Bucureşti, 1933, vol. I; BENGESCO Gregoire, *Memorandum sur les eglises, les monastéres, les biens conventuels et spécialement sur les monastéres dédiés de la Principauté de Valachie*, Bucureşti, 1858; BERECHET Ştefan, „Mănăstirea Căpriana", în: *Comisiunea Monum. istorice, Secţia Basarabia*, II, 1928, Chişinău; BEZA Marcu, „Biblioteci mănăstireşti la Muntele Athos", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secţiunii Literare*, s. III, t. VII, mem. 3, 1934; BODOGAE Teodor, *Ajutoarele româneşti de la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940; BOGDAN I., *Documentele lui Ştefan cel Mare*, Bucureşti, 1913, I; BOGDAN P. Damian, „Biserica Ortodoxă Română şi problema Muntelui Athos", în: *Ortodoxia*, 5 (1953); BOGDAN P. Damian, „Despre daniile româneşti la Athos", în: *Arhiva românească*, VI, 1941; BOLLIAC Cezar, *Mănăstirile din România*, Bucureşti, 1862; BOLLIAC Cezar, *Monastirile din România (Monastirile închinate)*, Bucureşti, 1862; BREZOIANU Ion, *Mănăstirile închinate şi călugării străini*, Bucureşti, 1861; BUCUR Barbu, Sebastian, „Filotei Sin Agăi Jipei – Prima psaltichie românească cunoscută până acum", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1969, 9-10; BULAT T.G., „Ioan Comnen, iatrofilosoful, profesor la Academia domnească şi mitropolit al Dristrei", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 3-4, 1966; BURADA T., *O călătorie la Muntele Athos*, Iaşi, 1884; CAMARIANO Nestor, „Constantin Daponte et les Principautes roumaines", în: *Revue des Études Sud-Est Européenes*, 8 (1970), nr. 3; CANTACUZINO Ion Mihai, *1000 de ani în Balcani*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1996; CANTEMIR Dimitrie, *Descriptio Moldaviae*, G. Guţu, Maria Holban, N. Stoicescu, V. Mihăilescu, Ioana Constantinescu, D. M. Pippidi (eds.), Bucureşti, 1973; CARTOJAN N., *Cărţile populare în literatura românească*, Bucureşti, II, 1938; CÂNDEA Virgil, *Mărturii româneşti peste hotare. Mică enciclopedie*, vol. I, Bucureşti, 1991; CETFERICOV Serghie, *Paisie, stareţul mănăstirii Neamţului din Moldova. Viaţa, învăţătura şi influenţa lui asupra Bisericii Ortodoxe*, trad. de patriarhul Nicodim, Neamţ, 1933; CICANCI Olga, CERNOVODEANU Paul, „Contribution a la conaissance de la biographie et de l'oeuvre de Jean Hierothee Comnene (1668-1719)", în: *Ίδρυμα Μελετών Χερσονήσου του Αίμου*, 12, 1971; CIORAN Gh., *Σχέσεις των Ρουμανικών χωρών μετά του Αθω και δη των μονών Κουτλουμουσίου, Λαύρας Δοχειαρίου και Αγίου Παντελεήμονος η των Ρώσων*, Atena, 1938; CIUREA Al., „Momente şi aspecte esenţiale ale influenţei Sfântului Munte asupra vieţii religioase din Ţările Române", în: *Ortodoxia*, 2, 1953; CREŢEANU Radu, „Traditions de famille dans les donations roumaines au Mont Athos" în: *Etudes byzantines et postbyzantines*, Bucureşti, 1979; CRISTACHE PANAIT Ioana, „Circulaţia în Moldova a cărţii în limba română tipărită în sec. XVIII", în: *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 48 (1972), 5-6; *Cuvinte, rugăciuni şi învăţături pentru călugări ale lui: Simeon Noul Teolog, Varsanufie, Vasile cel Mare, Dorotei, Evagrie, Grigorie Sinaitul, Nil de la Soroca, Simeon al Tesalonicului, Nichifor din Singurătate, Nil de la Soroca (Sorski), Filotei Sianitul, Nil Sinaitul, Filimon Pustnicul, Isaac Sirul, Isaia Pustnicul, Amon, Casian Râmleanul, Damaschin Studitul, Ioan Hrisostom*, traducere de Rafail monahul, mănăstirea Neamţ, 1769, *mss. 2597 BAR*, 313 f., scris la m-rea Neamţ de Rafail monahul de la Hurezi; DAMIAN Ierom., *Acte noi relative la chestiunea schitului românesc cenovial al Sfântului Ioan Botezătorul (Prodromu) din Sfântul Munte Athos*, Bucureşti, 1887; DAMIAN Ieromonahul, *Acte noi relative la chestiunea schitului românesc cenovial al Sf. Ioan Botezătorul-Prodromu din Sfântul Munte Athos*, Bucureşti, 1887; DAPONTE Constantin, *Κήπος Χαρίτων* (*Grădina darurilor*), Em. Legrand (ed.), în: *Bibliotheque grecque vulgaire*, Paris, 1881, III; DIONISIATUL Theoclit, *Αγιος Νικόδημος ο Αγιορείτης* (Sf. Nicodim Aghioritul), Atena, 1959; DOBJANSCHI Ana, SIMION V., *Arta în epoca lui Vasile Lupu*,

Iași, 1979; DONAT I., „Despre schitul Zdralea sau Roaba, o ctitorie necunoscută a Craioveștilor", în: *Arhivele Olteniei*, 1936; DURĂ Ioan, „Proschinitare ale Sfântului Munte Athos tipărite pe pământul românesc", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 3-4/1989; DURĂ Ioan, „Proschinitare ale Sfântului Munte tipărite pe pământul românesc", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 3-4/1989; DURĂ Nicolae, Pr., „Voievozii Valahiei și Moldovei și Patriarhii ortodocși ai Răsăritului în a doua jumătate a secolului XVI", în: *Glasul Bisericii*, nr. 9-10, 1982; *Eclaircissement sur la question de monasteres grecs situes dans les Principautes Danubiens*, 1857; ELIAN Al., „Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1959, 7-10; ELIAN Al., „Moldova și Bizanțul în sec. al XV-lea", în: vol. *Cultura moldovenească în timpul lui Ștefan cel Mare*, București, 1964; ELIAN Alexandru, „Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 7-10/1959; ERBICEANU C., „Bărbați culți greci și români și, profesori la Academiile din Iași și București din epoca zisă fanariotă", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii istorice*, seria II, t. XXVII, București, 1905; ERBICEANU C., „Constantin Daponte, numit Chesarie în călugărie", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 11 (1887-1888); ERBICEANU C., „Domnii și boierii români ca fondatori și ctitori ai monastirilor din Sfântul Munte Atos", în: *Revista Teologică*, Iași, III, 1885, nr. 29; ERBICEANU C., „Manuscriptele grecești existente în Biblioteca Universității din Iași", în: *Revista Teologică*, Iași, III, 1885, nr. 29; Florin MARINESCU, *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Όρους. Αρχείο Ιεράς Μονής Ιβήρων* (*Documente românești de la Muntele Athos. Arhiva mănăstirii Ivir*), Institutul de Studii Neoelenice al Fundației Naționale de studii, vol. I; vol. II, Atena, 2007; FURTUNĂ D., *Ucenicii stareţului Paisie în mănăstirile Cernica și Căldărușani, cu un scurt istoric asupra acestor mănăstiri*, București, 1928; GAVRIIL PROTUL, *Viața Sfântului Nifon, patriarhul Țarigradului*, Tit Simedrea (ed.), București, 1937; GEORGESCU Valentin, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul sec. XVIII*, București, 1980; GHEDEON Manuil, *Ο Άθως. Αναμνήσεις, έγγραφα, σημειώσεις*, Constantinopol, 1885; GHEORGHESCU Chesarie, Arhim., „Cuviosul arhimandrit Gheorghe starețul mănăstirii Cernica (1781-1806)", în: *Glasul Bisericii*, 1987, 5; GIURESCU C., *Istoria Românilor*, București, 1971; GIURESCU C.C., *Istoria românilor*, București, 1949, II, 2; GOUNARIDIS Paris, „Αρχείο της Μονής Ξηροποτάμου. Επιτομές μεταβυζαντινών εγγράφων (Arhiva mănăstirii Xiropotamu. Rezumate ale actelor postbizantine)", în: *Αθωνικά Σύμμεικτα*, KBE (Κέντρο Βυζαντινών Ερευνών-Centrul de Studii Bizantine), Atena, 1993; GRIGORIATUL Varlaam Anghelakis, *Έγγραφα της εν Αγίω Όρο Ιερά Μονή οσίου Γρηγορίου* (Actele Sfintei Mănăstiri Grigoriu de la Athos), Tesalonic, 1929; *Hurmuzaki*, vol. XIV, 1, București, 1914; ILIESCU Octavian, „L'héritage de l'idée impériale byzantine dans la numismatique et la sigilographie roumaine du moyen âge", în: *Byzantina*, 3, 1971; IOAN COMNEN, *Προσκυνητάριον του Αγίου Όρους του Άθωνος*, Snagov, 1701; IONESCU G.M., *Istoria Cotrocenilor, Lupeștilor (Sf. Elefterie) și Grozăveștilor*, București, 1902; IONESCU Gr. M., *Influența culturii grecești în Muntenia și Moldova cu privire la Biserică, Școală, Societate (1359-1873)*, București, 1900; IORGA N., *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937; IORGA Nicolae, „Daniile românești la Muntele Athos", în: *Revista Istorică*, 19, 1933; IORGA Nicolae, „Descriere de călătorii", în: *Fântâna Darurilor*, 1907; IORGA Nicolae, „Donațiile românești pentru mănăstirile de la Marea Marmara", în: *Revista Istorică*, 7 (1921); IORGA Nicolae, „Donațiile românești pentru Megaspileon și Vlah Sarai", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, 13, 1932-1933; IORGA Nicolae, „Fondations de princes roumains en Epire en Morée, et Constantinople, dans l'île et sur la cote d'Asie Mineure", în: *Bulletin de Section historique d'Academie Roumaine*, 2, 1914; IORGA Nicolae, „Fundațiile religioase ale domnilor români în Orient", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, 36, 1913-1914; IORGA Nicolae, „Le Mont Athos et les pays roumains", în: *Bulletin de Section historique d'Academie Roumaine*, 2, 1914; IORGA Nicolae, „Legăturile românești cu Muntele Sinai", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, 13 (1932-1933); IORGA Nicolae, „Muntele Athos în legătură cu țările noastre", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, 36 (1913-1914); IORGA Nicolae, „Vasile Lupu ca următor al împăraților de Răsărit în tutelarea Patriarhiei de Constantinopol și a Bisericii Ortodoxe", în: *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, 36,

1913-1914; IORGA Nicolae, *Documentele familiei Calimachi*, I, București, 1902-1903; IORGA Nicolae, *Documentele privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902; IORGA Nicolae, *Inscripții din bisericile României*, vol. II, București, 1906; IRIMIA Ion Pr., „Câteva figuri de români athoniți", în: *Glasul Bisericii*, 1952, nr. 8-10; *Istoria românilor prin călători*, Ed. Eminescu, București, 1981; KARATHANASIS Athanasios, „Des grecs a la Cour de Constantin Brâncoveanu, Voevod de Valachie (1688-1714)", în: *Balkan Studies*, 16, 1975, Tesalonic; LANGLOIS Victor, *Le Mont Athos et ses monasteres*, Paris, 1867; LEMERLE Paul, *Actes de Kutlumus*, Paris, 1945; MAMALAKIS Ioannis, *Το Αγιον Ορος διά μέσου των αιώνων*, Tesalonic, 1971; *Mărturii românești din Bulgaria și Grecia (1468-1856)*, Chișinău, 1933; METEȘ Șt., *Emigrări românești din Transilvania în sec. XIII-XX*, București, ^{2}1977; *Miscelaneu de literatură monahală cuprinzând scrieri ale lui Vasile cel Mare, Ioan Scărarul, Evagrie Ponticul, Atanasie cel Mare, Marcu Pustnicul, Teodor Studitul, Efrem Sirul, Diadoh al Foticeei, Casian Râmleanul, Ioan Carpatiul, Nil Pustnicul, Maxim Mărturisitorul, Nil Sinaitul, Nichita Stitahtul, Grigorie Sianitul, Calist patriarhul Țarigradului, Filotei Sinaitul, Simeon arhiep. Tesalonicului*, tradus de Rafail monahul, mănăstirea Neamț, 1804, în *mss. 1455 BAR*, 502 f.; MOISESCU Gh., „Contribuția românească pentru susținerea Ortodoxiei în cursul veacurilor", în: *Ortodoxia*, 1953, 2; MOLDOVEANU Ioan, *Contribuții la istoria relațiilor Muntelui Athos cu țările române (1650-1863). În întâmpinarea a 1040 de ani de la fondarea Muntelui Athos (963-2003)*, Ed. IBMBOR, București, 2002, ^{2}2007; MOLDOVEANU Ioan, Pr. „Circulația operelor palamite în spațiul românesc", în: *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă*, București, 2002; MOLDOVEANU Ioan, Pr., „Așezămintele ortodoxe românești de la Muntele Athos", în: vol. *Autocefalie și comuniune*, Ed. Basilica, București, 2010; MOLDOVEANU Ioan, Pr., „Circulația operelor palamite în spațiul românesc", în: *Anuarul Facultății de Teologie Ortodoxă București*, București, 2002; NĂSTASE Dumitru, *L'héritage impérial byzantin dans l'art et l'histoire des pays roumains*, Milano, 1976; NĂSTASE Dumitru, *L'idée impériale dans les pays roumains et „le crypto-empyre chrétien" sous la domination ottomane*, Atena, 1981; NĂSTUREL Petre, „Considérations sur l'idée impériale chez les Roumains", în: *Byzantina*, 5, 1973; NEAGOE Manole, *Neagoe Basarab*, București, 1971; NECTARIE Ieromonahul, *Schitul românesc din Sf. Munte. Documente de la întemeierea schitului pînă azi*, București, 1878; Nicolae STOICESCU, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România. Țara Românească*, vol. I, Craiova, 1970; NISTOR Ion, *Istoria Basarabiei*, București, 1991; PAPOULIDIS C., „Περιπτώσεις πνευματικής επιδράσεως του Αγίου Όρους εις τον αλκανικόν χώρον κατά τον 18ον αιώνα (Cazuri de influență duhovnicească a Muntelui Athos asupra spațiului balcanic în secolul al XVIII-lea)", în: *Μακεδονικά*, 9, 1969, Tesalonic; PASHALIS Dimitrios, „Καισάριος Δαπόντε (1774-1784)", în: *Θεολογία*, 14 (1935); PĂCURARIU Mircea, Pr., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, II, București, 1994; PĂCURARIU Mircea, Pr., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Ed. Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993; PETIT Louis, W. REGEL, „Actes d'Esphigmenou", în: colecția *Actes de l'Athos*, 3, Amsterdam, 1964; PETRAKAKOS D., *Νέαι πηγαί των θεσμών του Αγίου Ορους* (*Documente noi pentru instituțiile Sfântului Munte*), Alexandria, 1915; PILLAT Cornelia, „L'iconographie athonite de l'Apocalypse en Valachie et en Transylvanie au XVIIIème siecle", în: *Actes du IIème Congres International des Etudes sud-est européens*, t. VI, Atena, 1981; PIPPIDI A., *Tradiția politică bizantină în țările române în sec. XVI-XVIII*, Ed. Academiei RSR, București, 1983; POPESCU Nicolae M., „Viața și faptele părintelui Grigorie Dascălul, mitropolitul Țării Românești", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1934, 5-6; POPESCU-SPINENI Marin, *Procesul mănăstirilor închinate*, București, 1936; RĂMUREANU Ioan, Pr., „Contribuția Țărilor Române la dobândirea independenței naționale a poporului grec", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 90 (1972), 1-2; REGEL W., *Hrisoave și scrisori ala sfintei mari mănăstiri Vatoped din Sf. Munte Athos (greacă)*, Sankt Petersburg, 1898; RUSSO Demostene, „Cărți de bună cuviință în limba greacă și română", în: *Studii și Critice*, București, 1910; RUSSO Demostene, *Studii istorice greco-române*, București, 1939; SCRIMMA Andre, „Les roumains et les Mont Athos", în: *Millenaire du Mont Athos*, II, 1963; SMYRNAKIS Gherasim, *Το Αγιον Ορος*, Atena, 1903; STAN Liviu, „Locurile Sfinte din Orient", în: *Ortodoxia*, 1952, 1; STAN Liviu, „Locurile Sfinte din Orient", în: *Ortodoxia*, 1952, 1; STĂNESCU Eugen, „500 de ani de

relații româno-bizantine", în: *Lumea Bizanțului*, București, 1972; Stoica NICOLAESCU, „Mănăstirea Xiropotamu și metocul său, mănăstirea Plumbuita", în: *București*, 1935; STOICESCU Nicolae, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974; STOICESCU Nicolae, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1961; ȘTEFĂNESCU Melchisedec, *Cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea numire*, București, 1869; TAHIAOS Em., *Ο Παϊσιος Βελτσικόφσκη και η ασκητοφιλολογική Σχολή του*, Tesalonic, 1964; Theodor ATHANASIOU, *Περί των ελληνικών σχολών εν Ρουμανία (1644-1821)* (*Despre școlile grecești în România*), București, 1898; TURDEANU Em., „L'activité litteraire en Moldavie a l'epoque d'Etienne le Grand (1457-1504)", în: *Revue des Études Roumaines*, V-VI, 1960; URSU I., *Ștefan cel Mare*, București, 1925; URECHIA V.A., *Istoria Românilor*, VII, București, 1894; URSU N.A., „Școala de traducători români din obștea stareșului Paisie de la mănăstirile Dragomirna, Secu și Neamț", în: vol. *Românii în reînnoirea isihastă*, Ed. Trinitas, Iași, 1997; USPENSKIJ Porfir, *Catalogul celor mai importante acte din arhivele Athosului*, Sankt Petersburg, 1847; VAMVAKAS Dimitrios, „Ιερά Μονή Σίμωνος Πέτρας. Κατάλογος του αρχείου", în: *Αθωνικά Σύμμεικτα*, 1, 1985, nr. 5; VLAHUL Kosma, *Η Χερσόνησος του Αγίου Ορους του Αθωνος και αι εν αυτή μοναί οι μοναχοί πάλαι και τε νύν*, Volos, 1903; XENOPOL Al., *Istoria românilor*, VI, București, 1928; XENOPOL Al., *Roumains et grecs au cours de siecles*, București, 1921; ZAKYNTHINOS D.A., „Nicolas Iorga, historien de Byzance apres Byzance", în: *Association Internationale d'études du SE Européen, Bulletin* 9 (1971); *Κατάλογος των εν τω αρχείω της Ιεράς Κοινότητος αποκειμένων τυπικών του Αγίου Ορους, χρυσοβούλλων βλαχικών και κυροβούλλων σιγιλλίων, φερμανίων και διαφόρων άλλων επισήμων εγγράφων* (*Catalog al tipicoanelor Chinotitei Muntelui Athos, al hrisoavelor românești, sigiliilor, firmanelor și altor acte oficiale*), Atena, 1921; *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Ορους. Αρχείο Πρωτάτου, Κέντρο νεοελληνικών ερευνών. Ελληνικό Ιδρυμα Ερευνών*, Atena, 2001; *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Ορους. Αρχείο της Ιεράς Μονής Αγίου Παύλου, Κέντρο νεοελληνικών ερευνών. Ελληνικό Ιδρυμα Ερευνών*, Atena, 2002; *Τα ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Ορους. Αρχείο της Ιεράς Μονής Ξηροποτάμου* (*Documentele românești de la Muntele Athos. Arhiva Sf. Mănăstiri Xiropotamu*), 2 vol. (748p.+748p.), Atena, 1997; *Ρουμανικά έγγραφα του Αγίου Ορους Αρχείο Ιεράς Μονής Κουτλουμουσίου* (*Documente românești din Sfântul Munte. Arhiva Sfintei Mănăstiri Kutlumuș*), Atena, 1998.

LEGĂTURILE ROMÂNILOR CU MĂNĂSTIREA „SFÂNTA ECATERINA" DIN MUNTELE SINAI

Legăturile noastre cu această străveche așezare monahală încep încă din timpul ctitoririi ei de către marele împărat Iustinian (527-565), continuând până în zilele noastre. Potrivit relatărilor unor cercetători englezi din secolul al XIX-lea – bazate pe izvoare mai vechi, inclusiv pe o informație a patriarhului Eutihie al Alexandriei (933-940) –, însuși împăratul-ctitor ar fi dus acolo un grup de „valahi, sclavi ai Romei", care să slujească mănăstirii. Descendenții lor – „numiți gebalie" – arabizați și islamizați – mai trăiesc și azi[1].

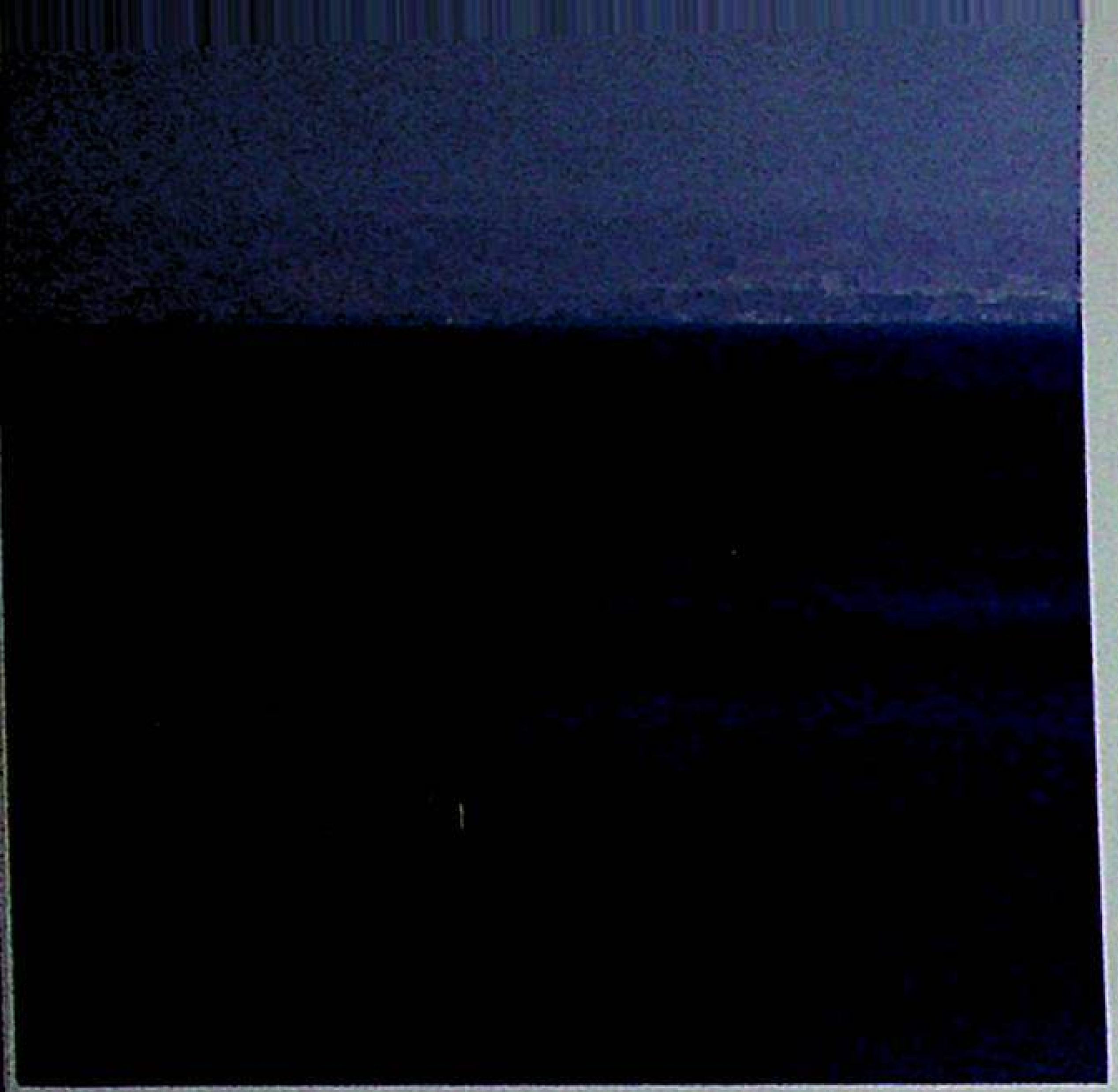
Legăturile propriu-zise cu mănăstirea „Sfânta Ecaterina" au fost foarte frecvente pe întreg parcursul Evului Mediu românesc. Presupunem că între călugării de acolo vor fi fost și unii români, dar și vlahi sud-dunăreni, din moment ce în anul 1533 mănăstirea era condusă de un Ioachim Vlahul, sprijinit de Petru Rareș al Moldovei[2]. Apoi nu trebuie să trecem cu vederea faptul că lucrarea binecunoscută *Scara* sau *Leastvița* Sfântului Ioan Scărarul (Sinaitul), care a trăit acolo (secolele VI-VII), a cunoscut la noi o largă circulație, mai cu seamă în Moldova, în copii-manuscris, fie în limba slavonă, fie în limba română; o traducere românească a acestei scrieri a făcut-o în 1618 ieromonahul Varlaam de la Secu, viitorul mitropolit, trecut, nu de mult, în rândul sfinților.

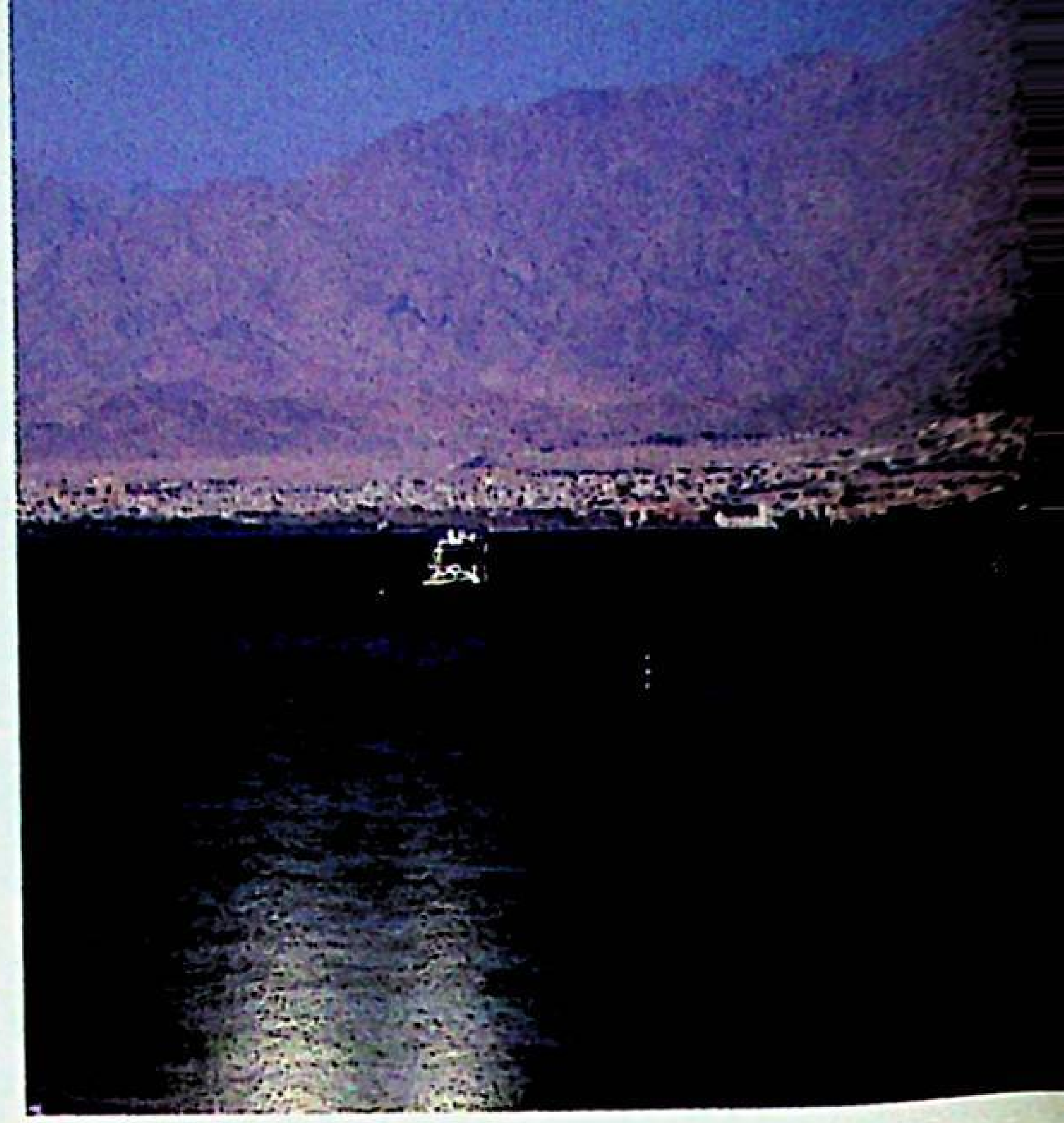
Legăturile românilor cu mănăstirea „Sfânta Ecaterina" se prezintă îndeosebi sub forma unor ajutoare financiare pe care i le acordau domnitorii din Țara Românească și Moldova, curând după anul 1453, de când încetează ajutoarele oferite de împărații Bizanțului. Așa se face că la 15 septembrie 1497, Radu cel Mare al Țării Românești (1495-1508) oferea Sinaiului o danie anuală de 5.000 de aspri, la care se adăugau alți 500, drept cheltuieli de drum pentru cei care veneau să ridice dania respectivă[3].

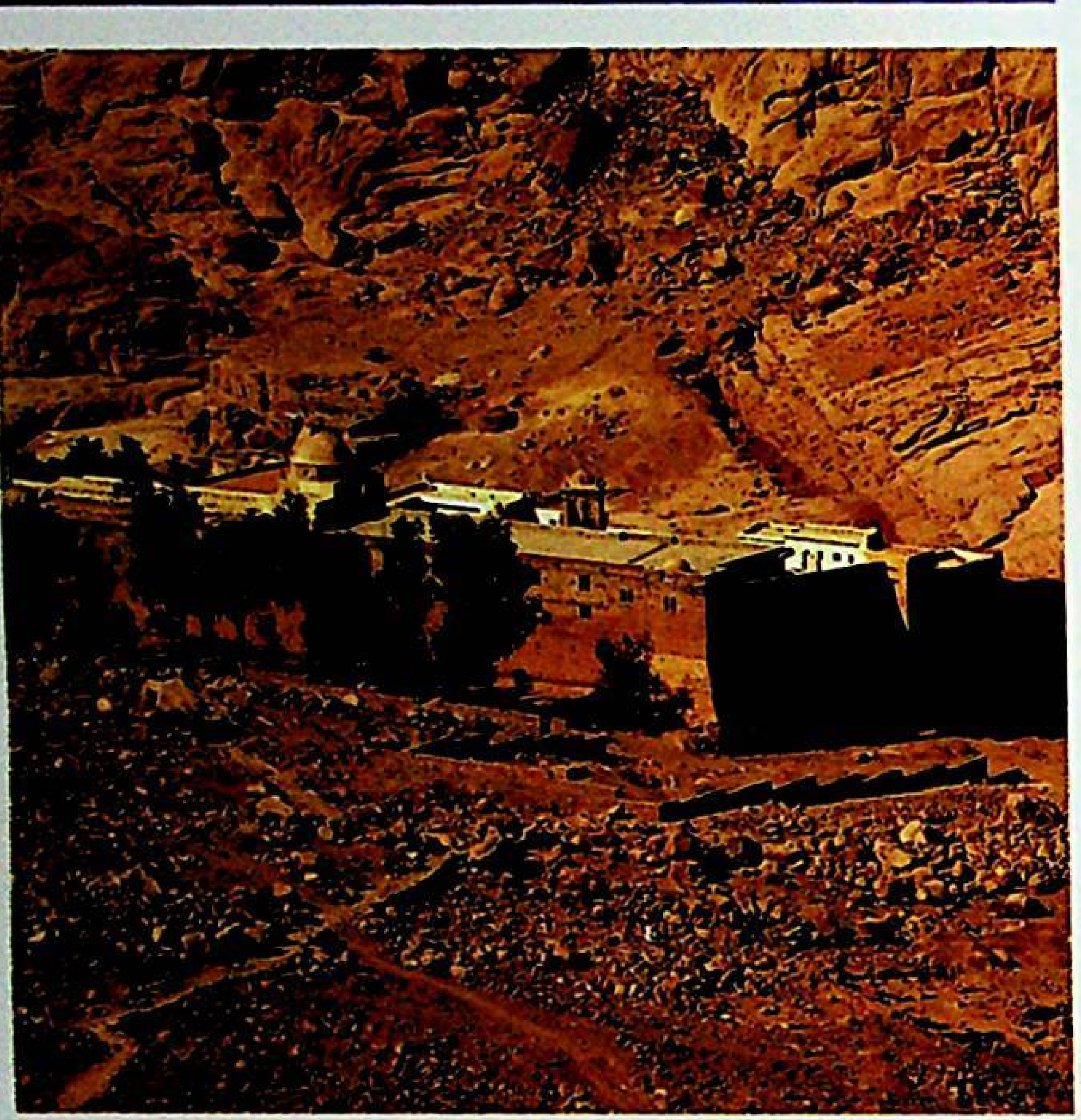
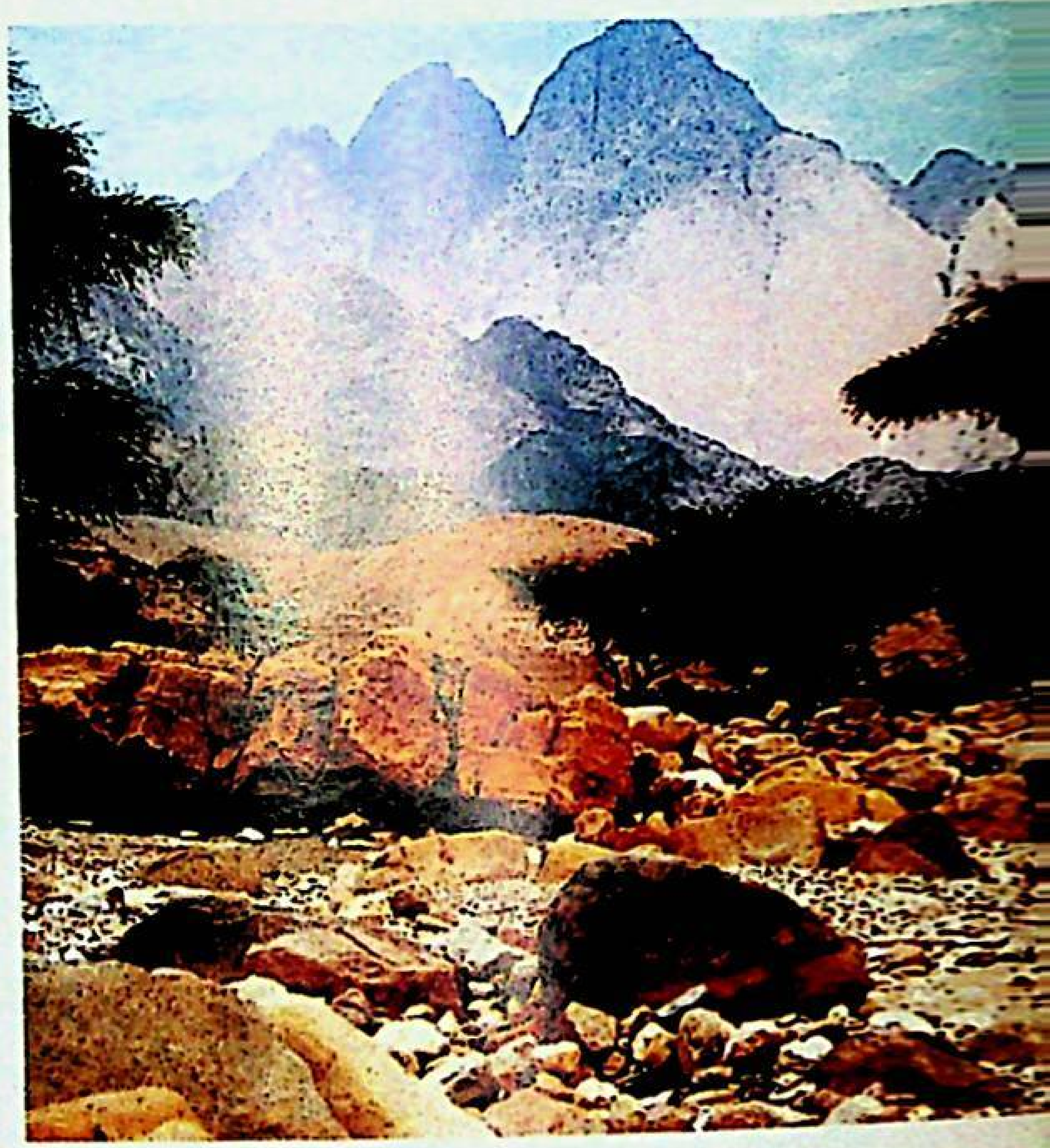
---

1. Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, 1935, p. 8 (cap. „Urme românești la Muntele Sinai și la Mănăstirea Sf. Sava", reprodus și în: *Românii și Țara Sfântă*, București, [2]2000); Ioan Vasile Leb, „Legăturile românilor cu Mănăstirea Sf. Ecaterina din Sinai" în: *Studii privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj Napoca, 2000, pp. 160-162.
2. Marcu Beza, *Urme românești...*, p. 8; Marcu Beza, „Biblioteci mănăstirești în Palestina" în: *Analele Academiei Române, Mem. Secț. Lit.*, seria III, t. VII, m. 7, București, 1932, pp. 196-197.
3. Vol. *Documente privind istoria României*, B. *Țara Românească*, 1247-1500, București, 1953, pp. 249-251.

◄ *Muntele Sinai, detaliu dintr-un tablou de la mănăstirea Pasărea*

Marea Mediterană și Peninsula Sinai, Egipt

Gavriil Protul, în lucrarea sa *Viața și traiul părintelui nostru Nifon, patriarhul Constantinopolului*, scria că Neagoe vodă Basarab „și Sfântul Munte a Sinaei cu toate vasele bisericii și cu alte daruri multe l-au îmbogățit și au făcut și mertic mare"[4].

Alte danii au făcut domnitorii care au urmat: Vlad Înecatul (1530-1532), la 25 octombrie 1530 (15.000 de aspri, plus alți 500 pentru cheltuieli de drum), Radu Paisie (1535-1545), la 18 februarie 1540 (10.000 de aspri, plus 2.000 de aspri pentru drum), Petru cel Tânăr (1559-1568), în 1564 (6000 plus 500 de aspri)[5].

În 1576, domnitorul Alexandru II Mircea (1568-1577) și soția sa, Ecaterina, au zidit la Sinai un paraclis cu hramul „Sf. Ioan Prodromul", existent și azi. O însemnare grecească tot de atunci arată că acest domn muntean „a mai dăruit mănăstirii sate, pământ și venituri în Valahia". Tot el a dăruit Sinaiului o *Evanghelie* în limba greacă, în care se află și chipul domnitorului, al doamnei Ecaterina și chipurile celorlalți membri ai familiei lor[6].

Spre sfârșitul secolului al XVI-lea încep primele „închinări" de mănăstiri românești către mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Sinai. Astfel, hatmanul moldovean Melentie Balică i-a închinat biserica „Sfinții Apostoli" din Iași, ridicată între anii 1583-1586, care va fi

Leastvița Sf. Ioan Scărarul scrisă de monahul Vasile în 1472, din porunca lui Ștefan cel Mare

4. Citat după ed. G. Mihăilă și Dan Zamfirescu, *Literatura română veche*, vol. I, București, 1969, p. 91.
5. Redate după volumele de Documente privind istoria României. B. Țara Românească în veacul XVI, citate după Pr. Mircea Păcurariu, „Țările Române și mănăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai", în: vol. *Studii de istorie a Bisericii românești*, București, 2005, pp. 519-520.
6. Marcu Beza, *Urme românești...*, pp. 8 și 103.

іс҃ хс҃
ни ка

Слово постничьско

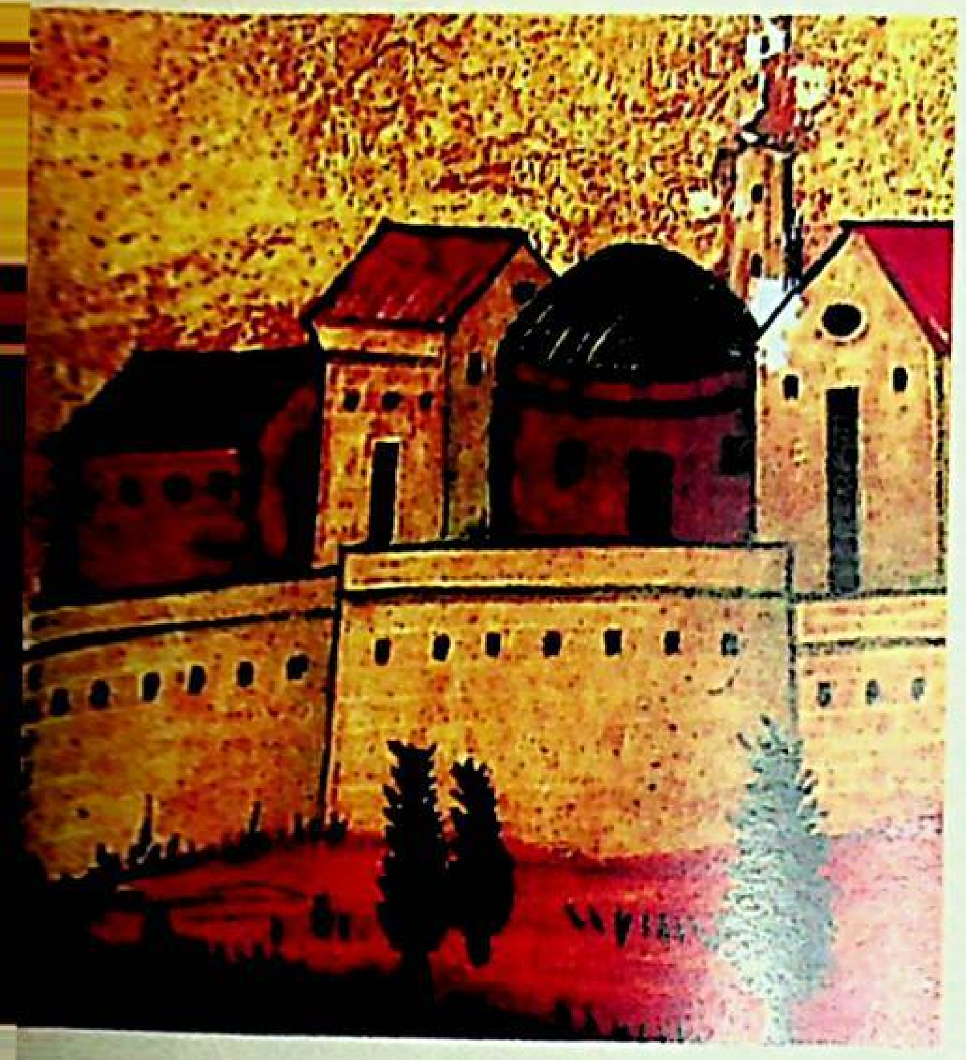
ѿца іѡанна лѣствичника, игоумена иже въ синаисцѣи горѣ мнихомь. Ѡ ѿвръженїи соуетнаго житїа. Еже посла къ ѿцоу іѡанноу игоуменоу раифскомоу, понꙋженъ бывь ѿ него съписати, бл҃гнѡ.

Б҃лагаго и прѣбл҃гаго и всебл҃гаго нашего б҃а и ц҃рѣ. добро бо ѿ бл҃гыхъ б҃жїимъ моу годникомь начати. въ сѣхъ же ѿ него създаннаа слов есна и самовластїа саномь почьтшаго. ѡви оубо сѫть томоу дроузи. ѡви же блажнїи раби. ѡви же неключимни. ѡви

в҃ сло҃ а҃

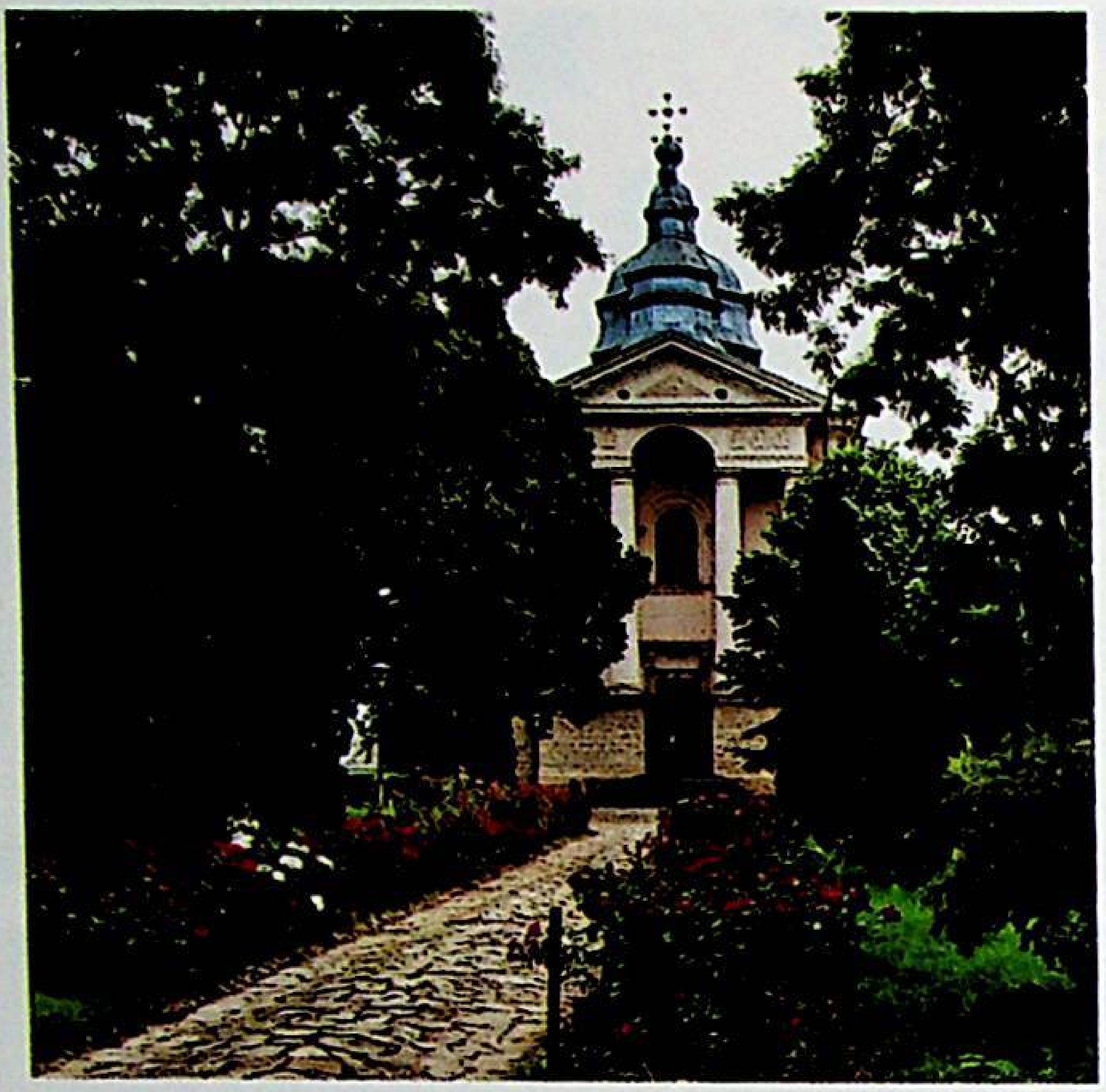
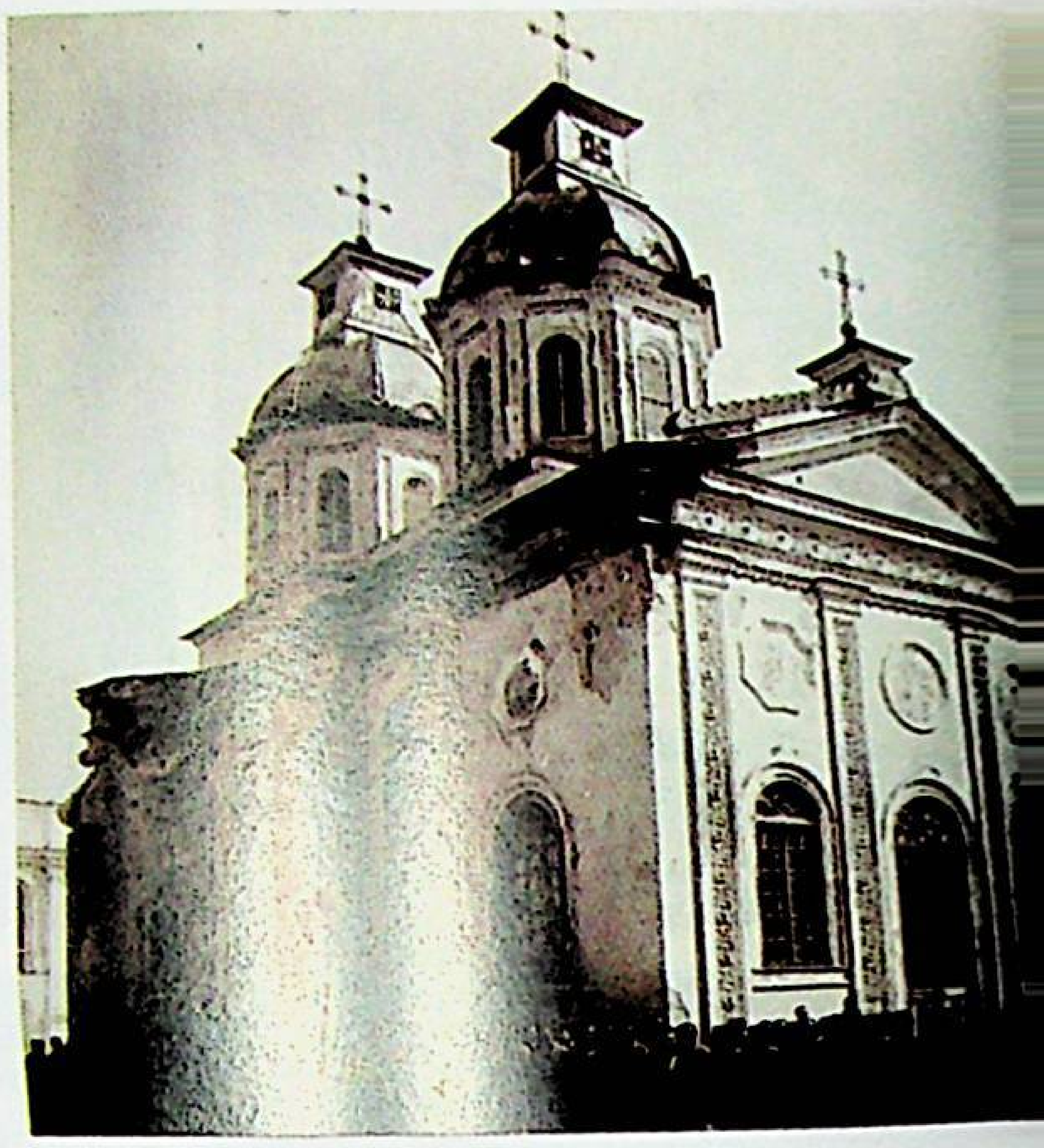
▲ *Mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Muntele Sinai, în diferite reprezentări miniatural-picturale*

▲ *Mănăstirile românești Frumoasa din Iași, Mărgineni și Verbila, închinate în trecut mănăstirii „Sfânta Ecaterina" din Sinai*

apoi refăcută de domnitorul Grigorie II Ghica între anii 1726-1733, când credincioșii i-au schimbat numele în mănăstirea Frumoasa, cum a rămas până azi. Domnitorii Petru Șchiopul (1574-1579 și 1582-1591), Aron Vodă (1591-1595) și Ieremia Movilă (1595-1606), ca și fiul ctitorului, Isac Balică, dăruiau mănăstirii ieșene alte sate (moșii), câteva dughene, care sporeau astfel veniturile mănăstirii de la Sinai. În secolul al XVIII-lea, mănăstirea Frumoasa avea și un metoc, *schitul Fâstâci*, din județul Vaslui, care inițial fusese metoc al mănăstirii „Sfânta Ecaterina" din București, închinată tot Sinaiului; deci și acest schit era considerat ca fiind închinat mănăstirii din Muntele Sinai[7].

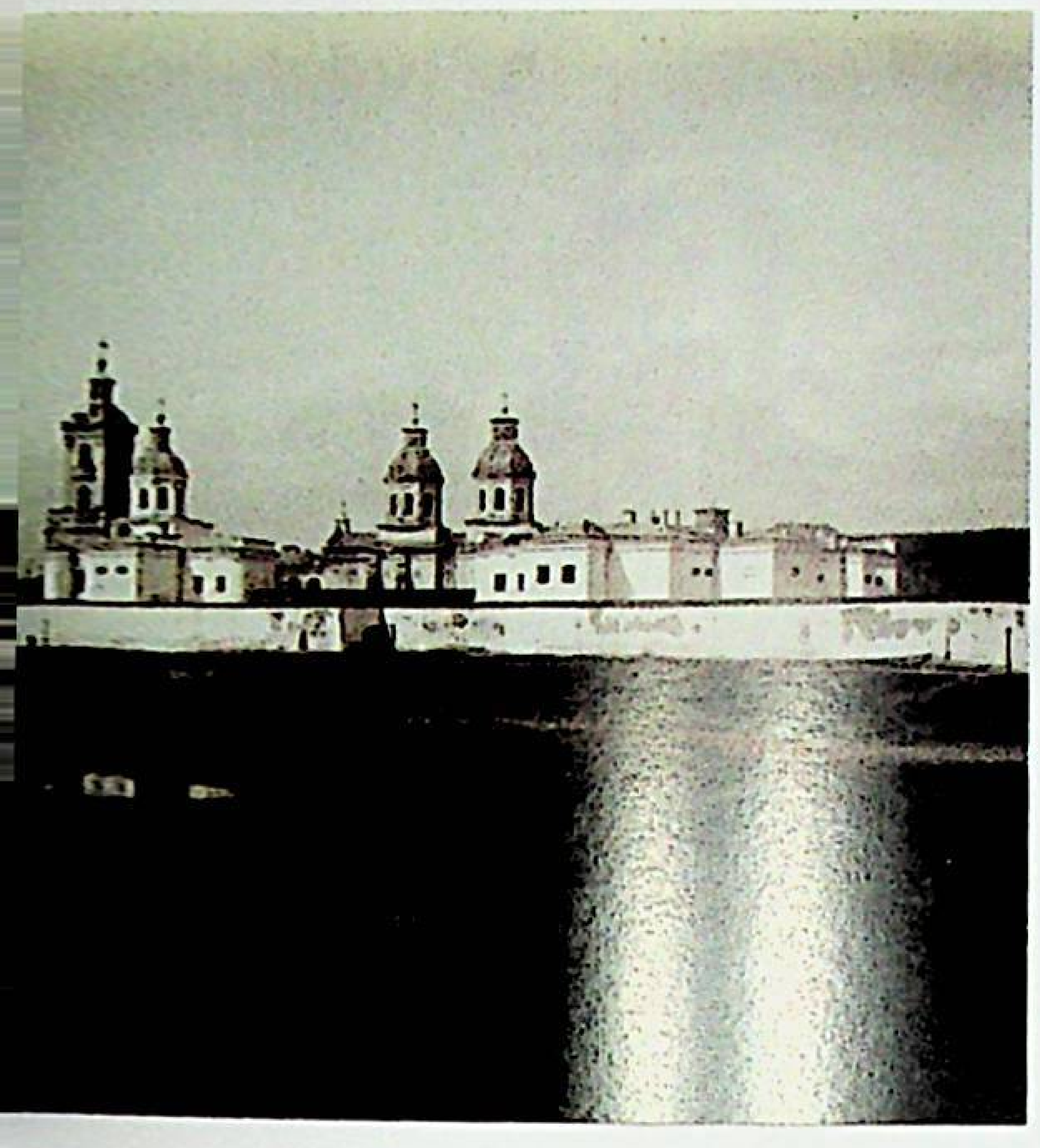
La 21 decembrie 1610 era închinată Sinaiului biserica „Sfânta Parascheva" (Sfânta Vineri) din Iași, zidită atunci – pe locul uneia mai vechi din lemn – de către marele vornic Nestor Ureche, tatăl lui Grigore cronicarul. Această biserică a fost demolată în anul 1880.

În primele decenii ale secolului al XVII-lea a fost închinată Sinaiului mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din București, ctitorită de vornicul Ivașcu Golescu în ultimul sfert al secolului al XVI-lea; aceasta a fost refăcută apoi de Pană vistiernicul la începutul secolului al XVII-lea, fapt pentru care mult timp a fost cunoscută sub numele de „mănăstirea lui Pană vistierul". A mai fost refăcută și de doamna Ecaterina, soția lui Alexandru Vodă Ipsilanti (1774-1782), ridicându-se acolo și un han, tot pentru folosul călugărilor sinaiți. Această mănăstire a fost demolată, iar pe locul ei s-a ridicat, între anii 1850-1852, actuala biserică, azi paraclis al Facultății de Teologie „Patriarhul Justinian"[8].

Un timp a avut ca metoc Schitul Fâstâci, așa cum am arătat mai înainte. Trebuie să menționăm că unul dintre călugării greci care au cârmuit această mănăstire, Filaret Mihalitzis, originar din insula Zante, a fost ales în 1748 episcop al Buzăului, iar în 1753, mitropolit al Țării Românești († 1760).

O așezare monahală cu rosturi de seamă în viața duhovnicească și culturală a Țării Românești a fost mănăstirea numită inițial de la Cricov, Drăghicești sau a lui Drăghici vornicul, după numele ctitorului, cunoscută mai târziu sub numele de Mărgineni.

7. Mircea Păcurariu, *Studii de istorie...*, p. 520.
8. Constantin Bobulescu, *Cronica bisericii Sf. Ecaterina din București (1577-1924)*, București, 1927, 88 p.

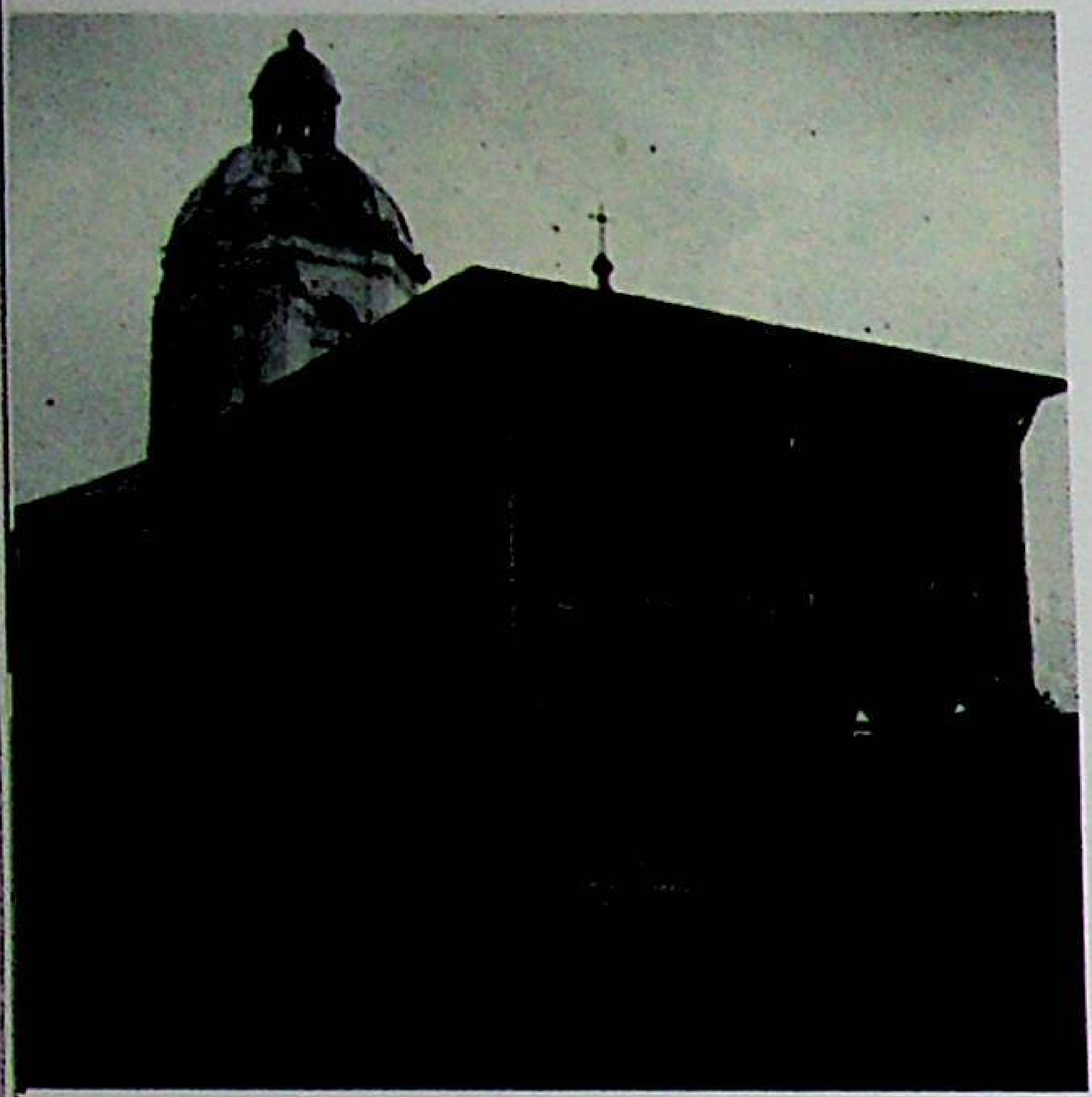
Aceasta a fost ridicată înainte de anul 1486, fiind refăcută în 1646 de Constantin Cantacuzino Postelnicul și ginerele său, Pană Filipescu spătarul. Deținea una dintre cele mai bogate biblioteci mănăstirești din țară. În 1724 a fost închinată mănăstirii „Sf. Ecaterina" din Sinai de primul domn fanariot, Nicolae Mavrocordat (1716 și 1719-1730), iar la 22 aprilie 1731 s-a redactat un al doilea act de închinare, în timpul domnitorului Mihai Racoviță (1730-1731), având acum și consimțământul urmașilor ctitorului. Mănăstirea a fost distrusă de un cutremur, fiind refăcută de egumenul Antim în 1742; distrusă din nou de marele cutremur din anul 1802, a fost refăcută de egumenul Ioachim în 1806, amândoi monahii fiind veniți de la Sinai (Antim a fost ales chiar episcop la Buzău în 1753, dar după numai trei ani, un sobor de opt arhierei, între care șapte greci, l-au înlăturat din scaun din cauza faptelor sale nevrednice, el fiind astfel nevoit să se retragă la Sinai). Treptat, din cauză că n-a fost îngrijită de călugării sinaiți, a ajuns în ruină, cum a rămas până azi, deși avea proprietăți[9]. La rândul ei, mănăstirea Mărgineni avea ca metoc mănăstirea *Verbila*, pe Valea Prahovei, o ctitorie boierească, zidită de marele spătar Dragomir și alți boieri prin 1539, refăcută de același Pană Filipescu, în timpul domniei lui Matei Basarab. A fost distrusă de marele cutremur din anul 1802, fiind refăcută de egumenul Partenie, venit tot de la Sinai. Ambele mănăstiri aveau moșii, încât o parte din veniturile lor erau trimise mănăstirii „Sf. Ecaterina"[10].

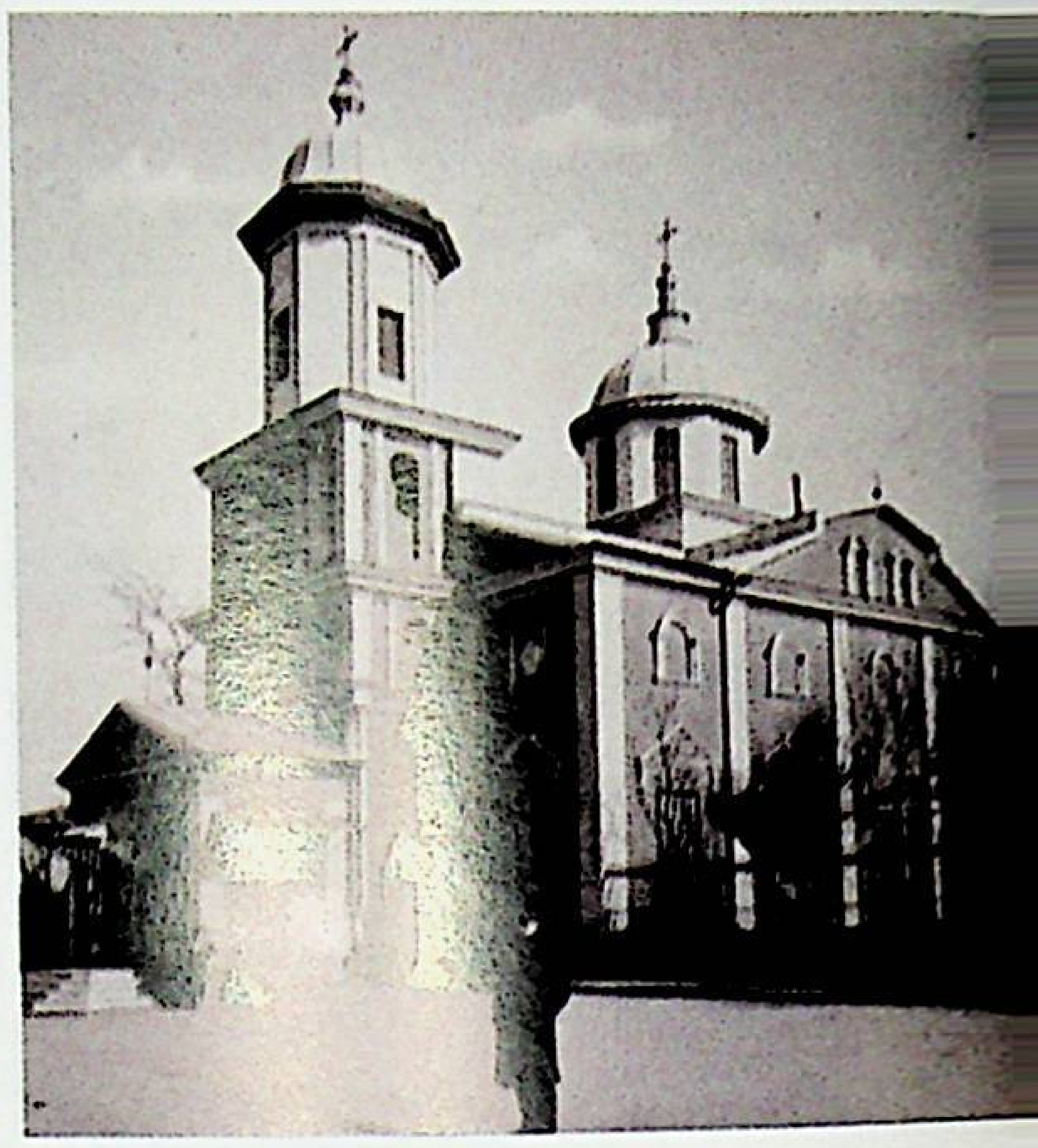
O altă așezare monahală munteană închinată la Muntele Sinai a fost *mănăstirea Adormirea* din Râmnicu Sărat, ctitorită de Mihai Cantacuzino spătarul și nepotul său, viitorul martir Constantin Brâncoveanu, prin anii 1691-1697, pe locul uneia mai vechi (închinată și ea Sinaiului); în secolele XVIII–XIX va fi reînnoită în câteva rânduri. Prin actul

---

9. Bibliografie la Nicolae Stoicescu, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I. *Țara Românească*, Craiova, 1970, pp. 419-420, Vezi și Nicolae Iorga, *Două hrisoave domnești pentru Mănăstirea Mărgineni, închinată Muntelui Sinai*, București, 1935, 28p. + 5 pl. Corneliu Dima-Drăgan, „Cultura teologică a stolnicului Constantin Cantacuzino în lumina reconstituirii bibliotecii de la Mănăstirea Mărgineni", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 83 (1965), 9-10, pp. 943-975.

10. Virgil Drăghiceanu, „Biserica fostului schit Vărbile", în: *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1915, pp. 107-110; Bibliografie la Nicolae Stoicescu, *Bibliografia*..., p. 706.

▲ *Bisericile „Adormirea Maicii Domnului" și „Sfântul Nicolae" din Galați, mănăstirea Adam, închinate în trecut mănăstirii „Sfânta Ecaterina" din Sinai*

de închinare, semnat de Constantin Brâncoveanu la 4 iulie 1700, se precizează că „am întărit-o cu sate, cu moșii, cu vii și cu alte venituri". La 16 martie 1704, semna un hrisov de închinare și celălalt ctitor, spătarul Mihai Cantacuzino, în dorința de a veni în sprijinul călugărilor de acolo, cărora li se făcea „turburare nesuferită de către harapi"[11].

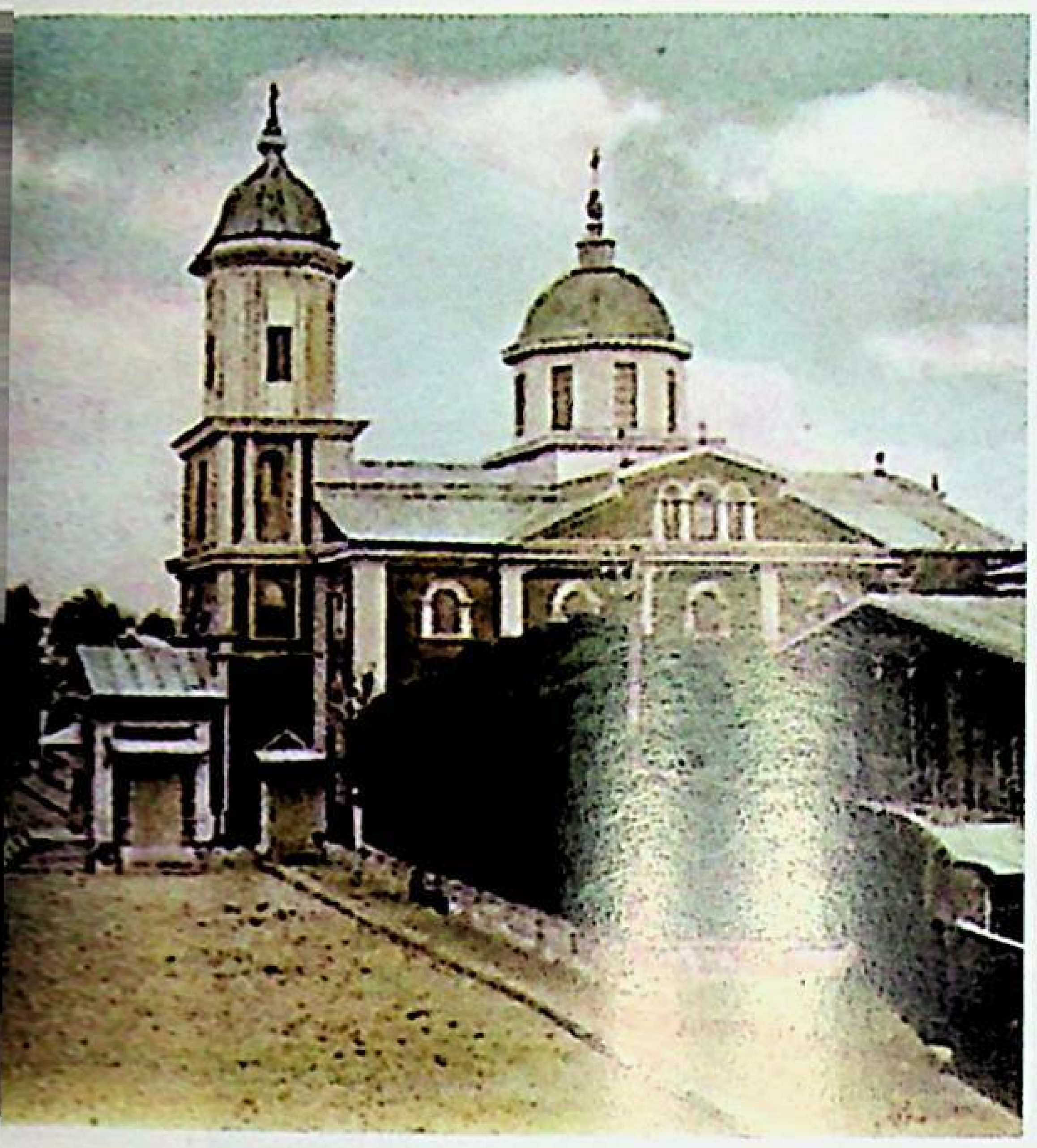
Din documentele timpului rezultă că acești doi ctitori au înzestrat mănăstirea cu multe danii, încât starea ei materială – dar și a celei de la Sinai – a devenit foarte prosperă. Urmând pilda celor doi ctitori, numeroși domni munteni din secolul al XVIII-lea și de la începutul celui de al XIX-lea au făcut alte danii. În același timp, mănăstirii „Adormirea" i-au fost închinate câteva schituri din părțile Râmnicului Sărat, cu toate proprietățile lor, care au devenit astfel „metoace" atât ale mănăstirii brâncovenești, cât și ale celei din Muntele Sinai. Acestea erau: Jitia (ctitorit de paharnicul Iane Hagiul și slugerul Gheorghe Dedulescu, la sfârșitul secolului al XVII-lea), Peleticu (ctitorit de preotul Fătu, la sfârșitul aceluiași secol), Trestieni, Cocorăști, Vârtejcoi și biserica „Sfântul Nicolae"-Vechi din Focșani[12].

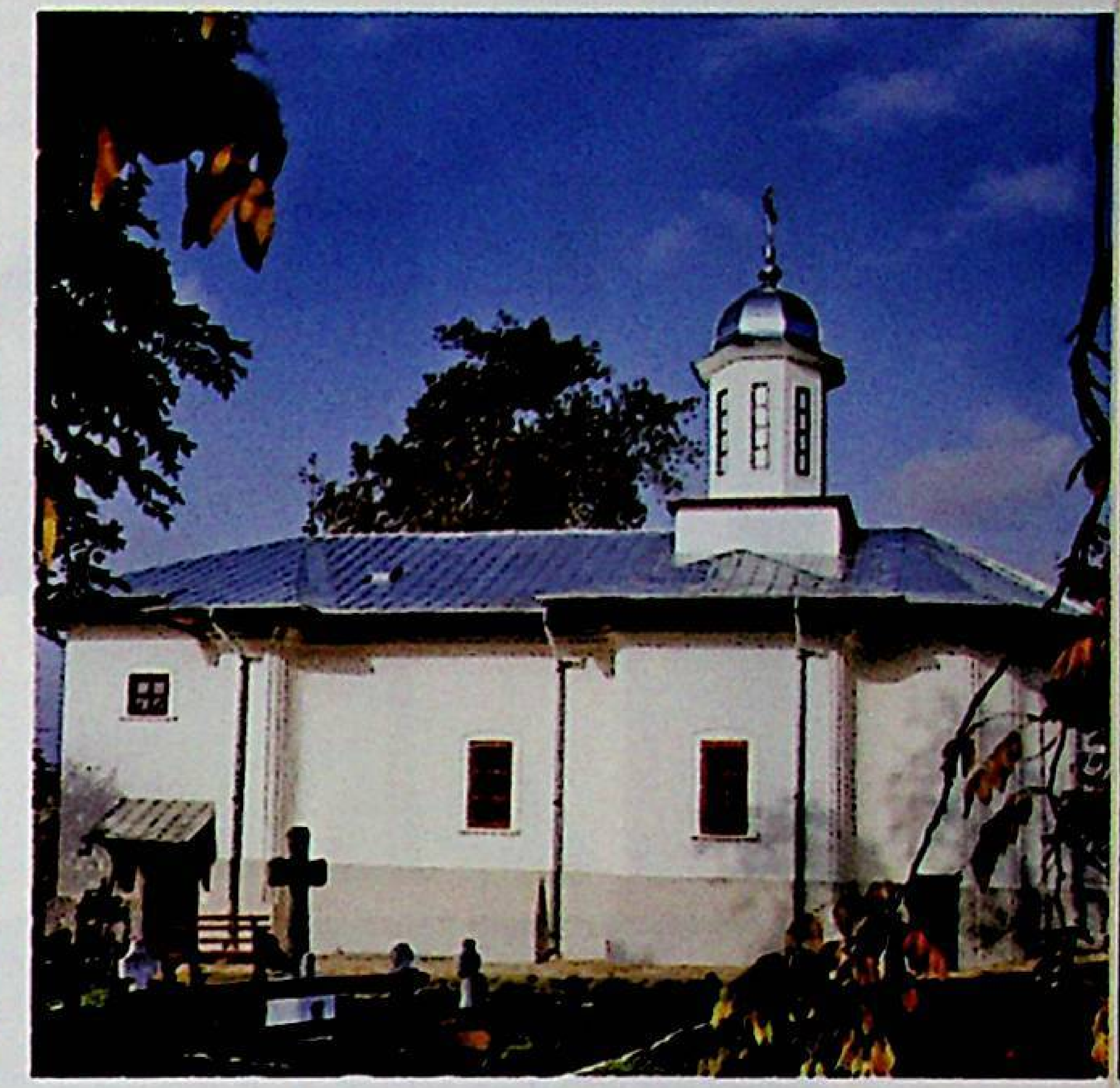
O altă mănăstire închinată Sinaiului era cea cu hramul „Sfântul Nicolae" din Galați, ridicată în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Acolo a trăit – între anii 1642-1653 – Atanasie Patelarios, fost mitropolit al Tesalonicului, apoi, pentru scurt timp patriarh ecumenic, înlăturat din scaun de autoritățile otomane, trecut în rândul sfinților în anul 2008. Mănăstirea a fost închinată Sinaiului probabil în a doua jumătate a secolului al XVII-lea. Actuala biserică – de mari dimensiuni – a fost construită pe locul celei vechi, între anii 1839-1840, de către egumenul Panaret, cu sprijinul arhiepiscopului Constantios al Sinaiului (1804-1859) și al credincioșilor din Galați (probabil al grecilor). În

---

11. Vezi Toma G. Bulat, „O ctitorie închinată Sfântului Munte Sinai", în: *Glasul Bisericii*, 22 (1963), 11-12, pp. 1031-1049; Horia Constantinescu, „Biserica fostei mănăstiri Râmnicu Sărat – ctitorie brâncovenească și monument de artă feudală", în: *Glasul Bisericii*, 13 (1965), 1-2, pp. 30-71; † Epifanie Norocel, *Ctitorii voievodale în eparhia Buzăului*, Buzău, 1988, pp. 105-110.

12. Mircea Păcurariu, *Studii de istorie...*, p. 521. Notăm aici că la mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Sinai se găsește un frumos tablou al lui Constantin Brâncoveanu din anul 1696, cu un text în limba latină (vezi Marcu Beza, *Urme românești...*, p. 12; Marcu Beza, *Biblioteci mănăstirești...*, p. 9).

urma secularizării din 1863, a devenit biserică de mir, iar între anii 1878-1917 a slujit drept catedrală episcopală a Eparhiei Dunării de Jos[13].

În sfârșit, trebuie să menționăm aici și Schitul Adam, azi în județul Galați, care și-a luat numele de la ctitorul său, căpitanul Adam Movilă, cu cei patru fii ai săi (între care și monahul Varnava). A fost închinat mănăstirii „Sfânta Ecaterina" din Muntele Sinai în 1695, dar călugării trimiși aici l-au abandonat după câteva decenii (probabil nu avea venituri prea consistente). În această situație, în anul 1759 a fost refăcut de călugări români și închinat Mitropoliei din Iași. Vechea biserică a mănăstirii a fost distrusă de cutremurul din 1802, încât în anii următori s-a ridicat una nouă de către egumenii Ioanichie Greceanu și Metodie Gociu, care există, cu refaceri ulterioare, până azi[14].

Toate aceste mănăstiri și schituri închinate Sinaiului aduceau venituri importante, dintre care o parte erau trimise de egumeni mănăstirii „Sfânta Ecaterina", încât, practic, ea s-a întreținut până la secularizarea din 1863, deci aproximativ patru secole, numai din ajutoare românești. În 1855, mănăstirile românești închinate Sinaiului aveau 55 de moșii (45 în Țara Românească și 10 în Moldova), 270 de pogoane de vie, 29 de imobile (case, hanuri etc.) și 320 de prăvălii în Iași (92), București (86), Râmnicu Sărat (80), Galați (48) și Focșani (14). Iar unele moșii aveau mii de hectare; de pildă Ciocănești-Ilfov (14.900 ha), Ghermănești în Fălciu (3.194 ha), Jitia – Poiana Mărului din Râmnicu Sărat (3.000 ha pădure). Doar între anii 1848-1854 s-au trimis la Sinai 1.384.531 de piaștri din Țara Românească și 695.205 din Moldova, în total 2.079.736 de piaștri, o sumă enormă pentru acel timp[15].

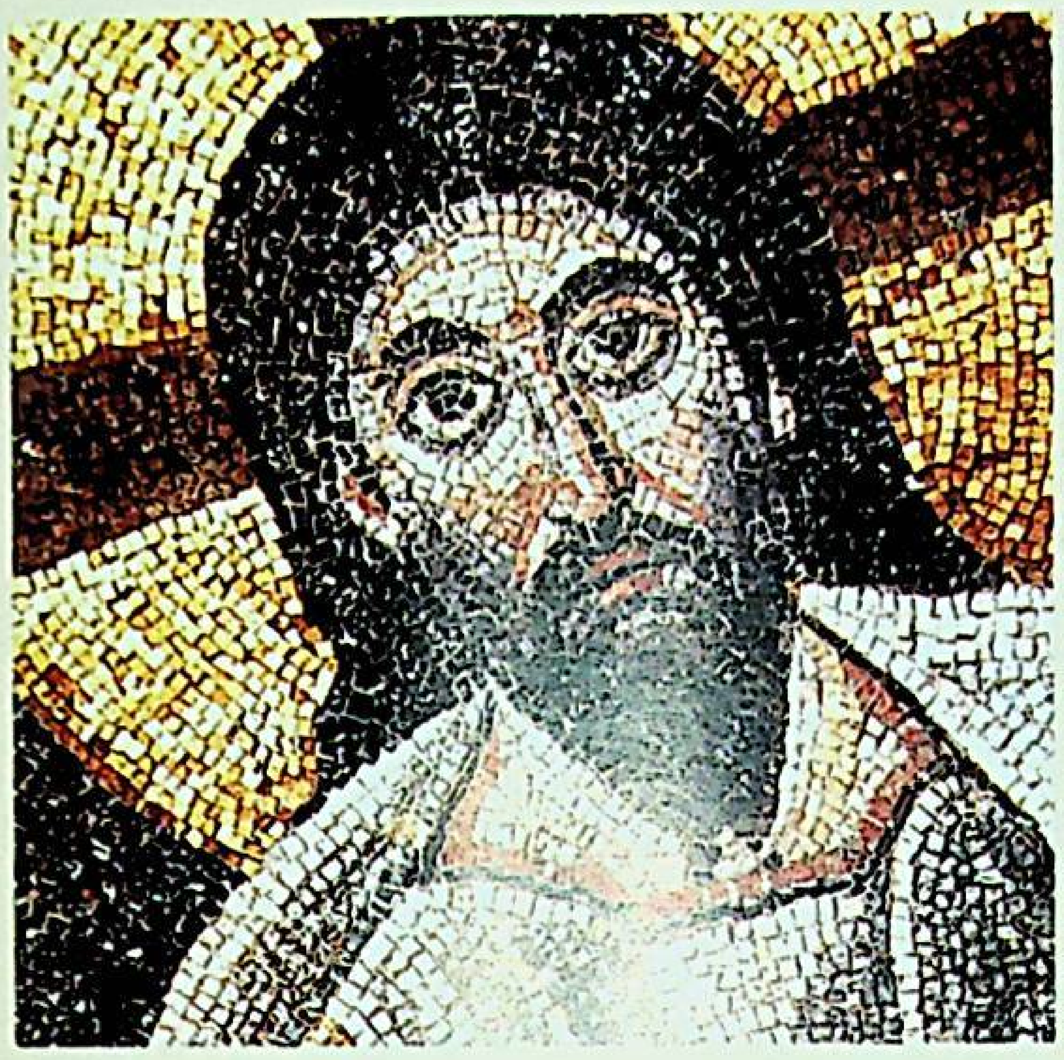
Legăturile românilor cu mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Muntele Sinai s-au manifestat și sub alte forme, în primul rând prin danii de veșminte, vase liturgice, manuscrise și cărți de slujbă în limba greacă. Din cele cunoscute până acum, reținem doar câteva:

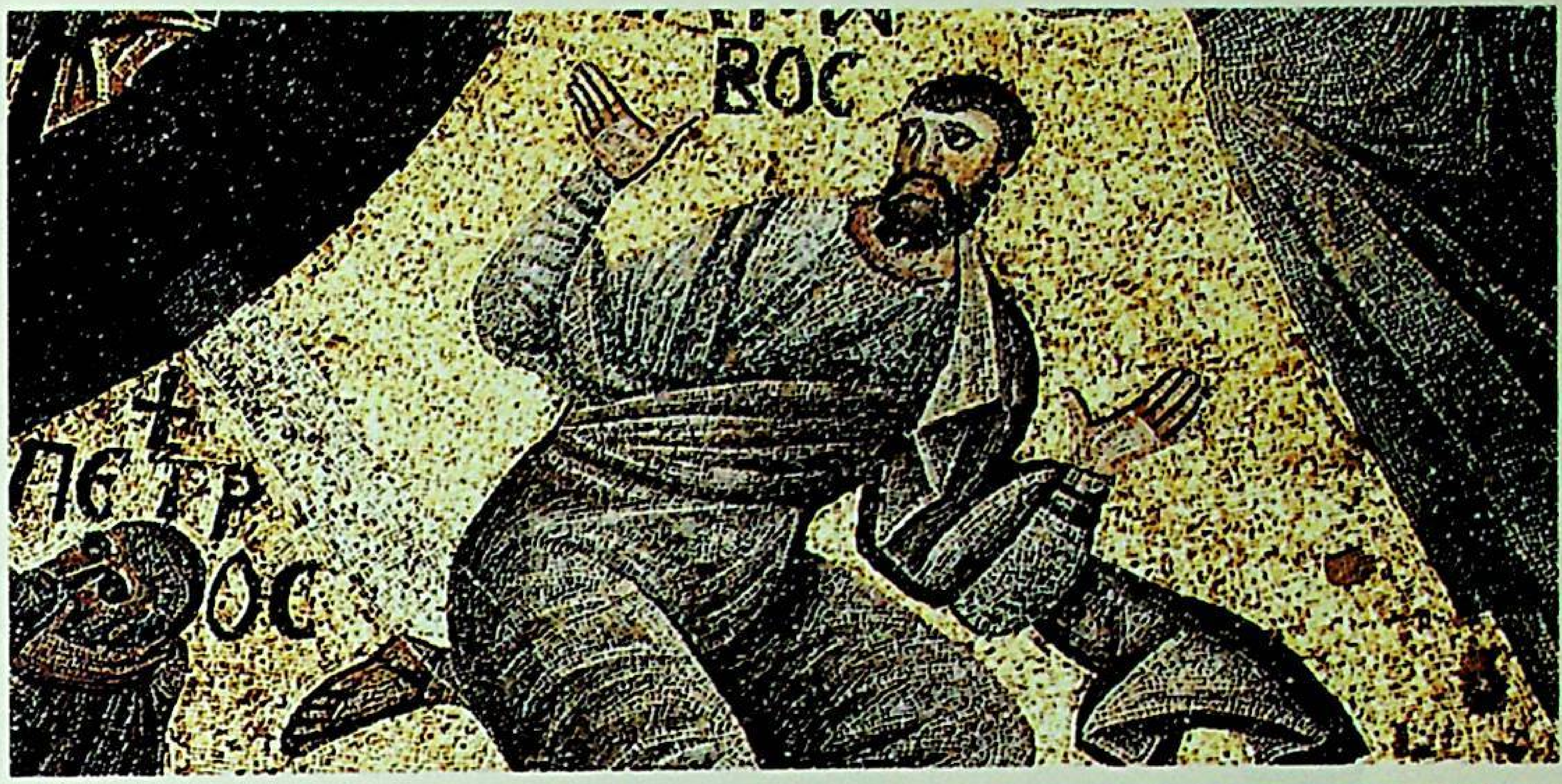

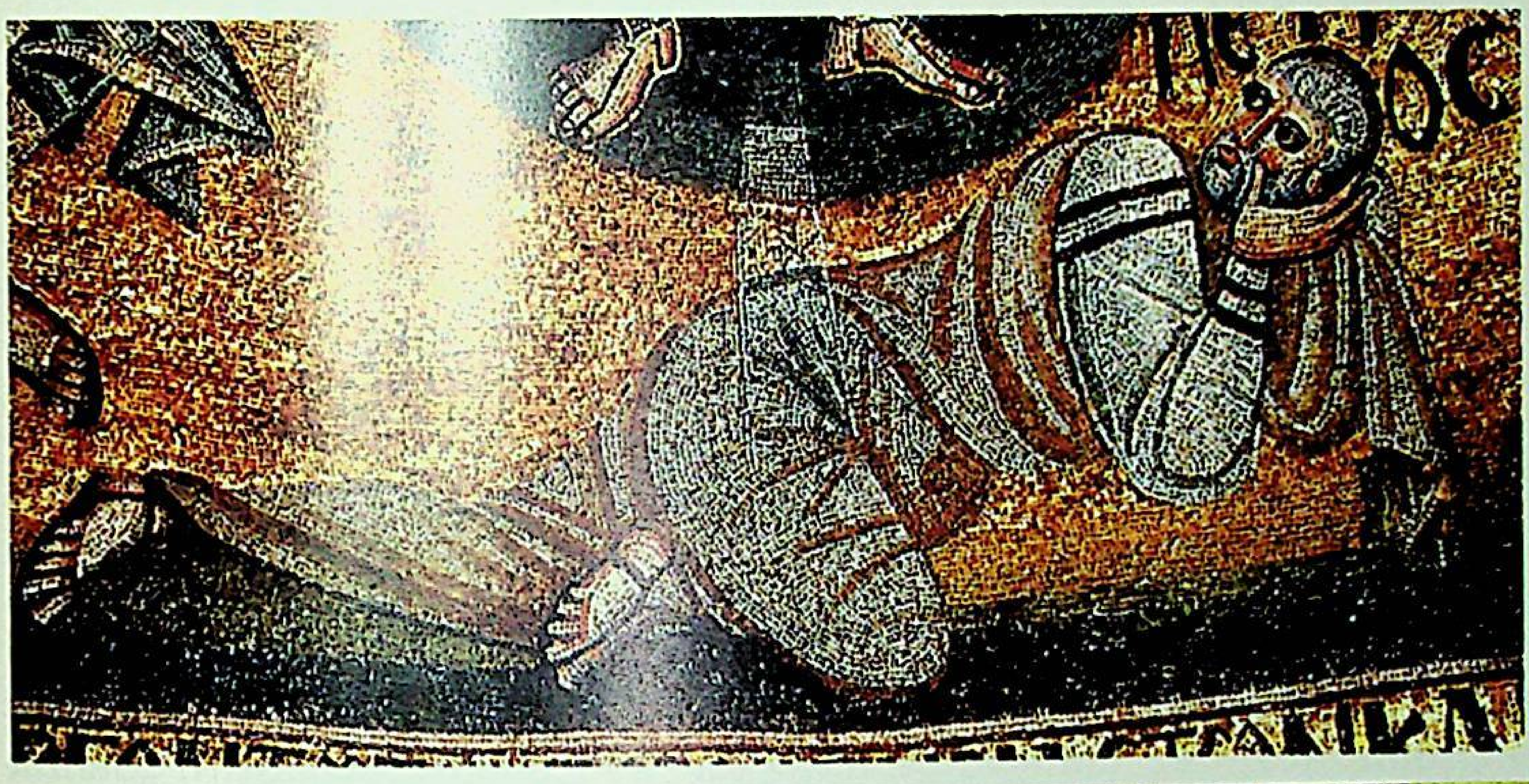
13. *Domnitorii și ierarhii Țării Românești. Ctitoriile și mormintele lor*, București, 2009, pp. 980-982.
14. Petre Gârboviceanu, „Actul de închinare al Mănăstirii Adam către Mănăstirea Sinaiului, 1695", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 33 (1915), pp. 646-650; Daniil Oltean, „Repere ale istoriei vieții mănăstirești în Eparhia Dunării de Jos", în: vol. *Credință, istorie și cultură la Dunărea de Jos*, Galați, 2005, pp. 337-339; *Domnitorii și ierarhii...*, pp. 248-250.
15. Marin Popescu-Spineni, *Procesul mănăstirilor închinate*, București, 1936, pp. 133-134 și pp. 136-158.

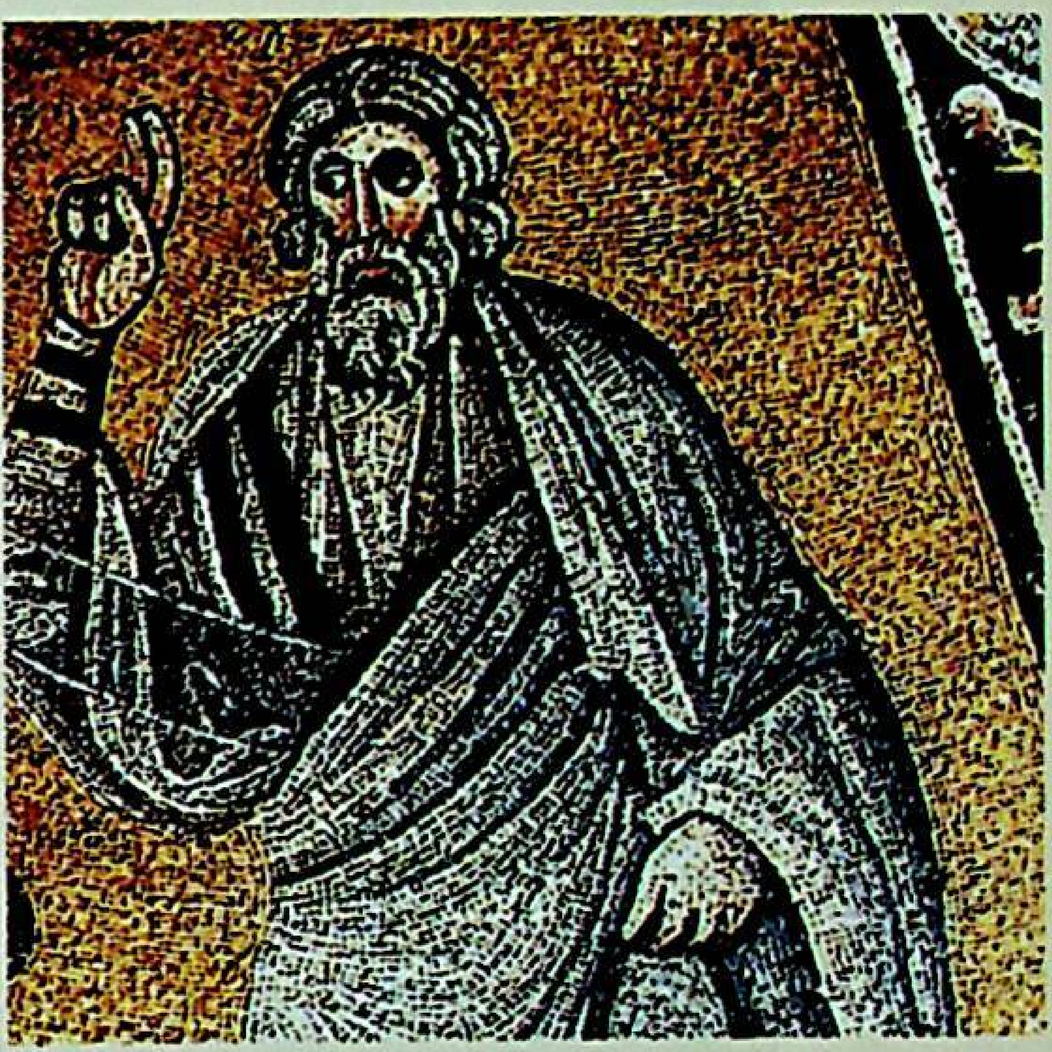

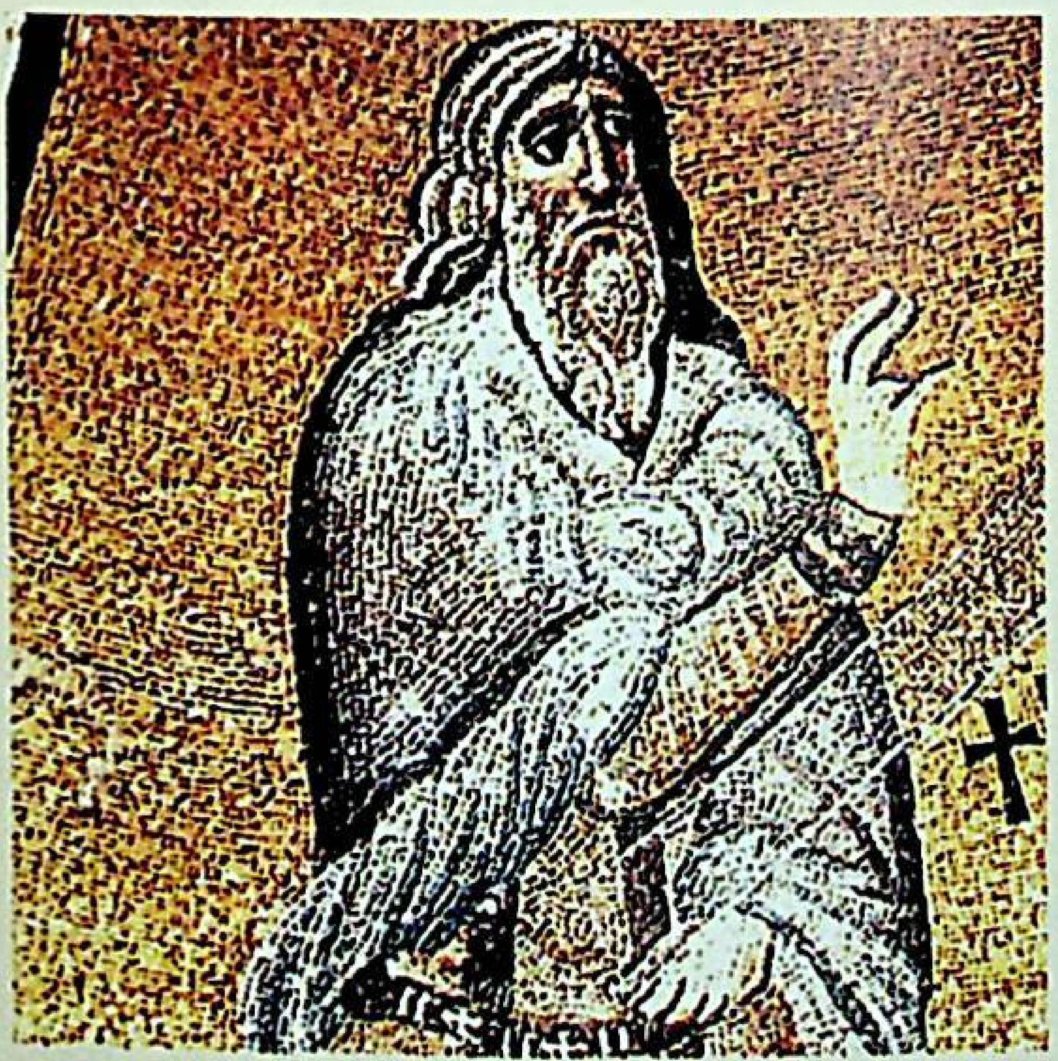
Mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Sinai – chipuri de monahi, corpuri de chilii, mozaicuri din biserică

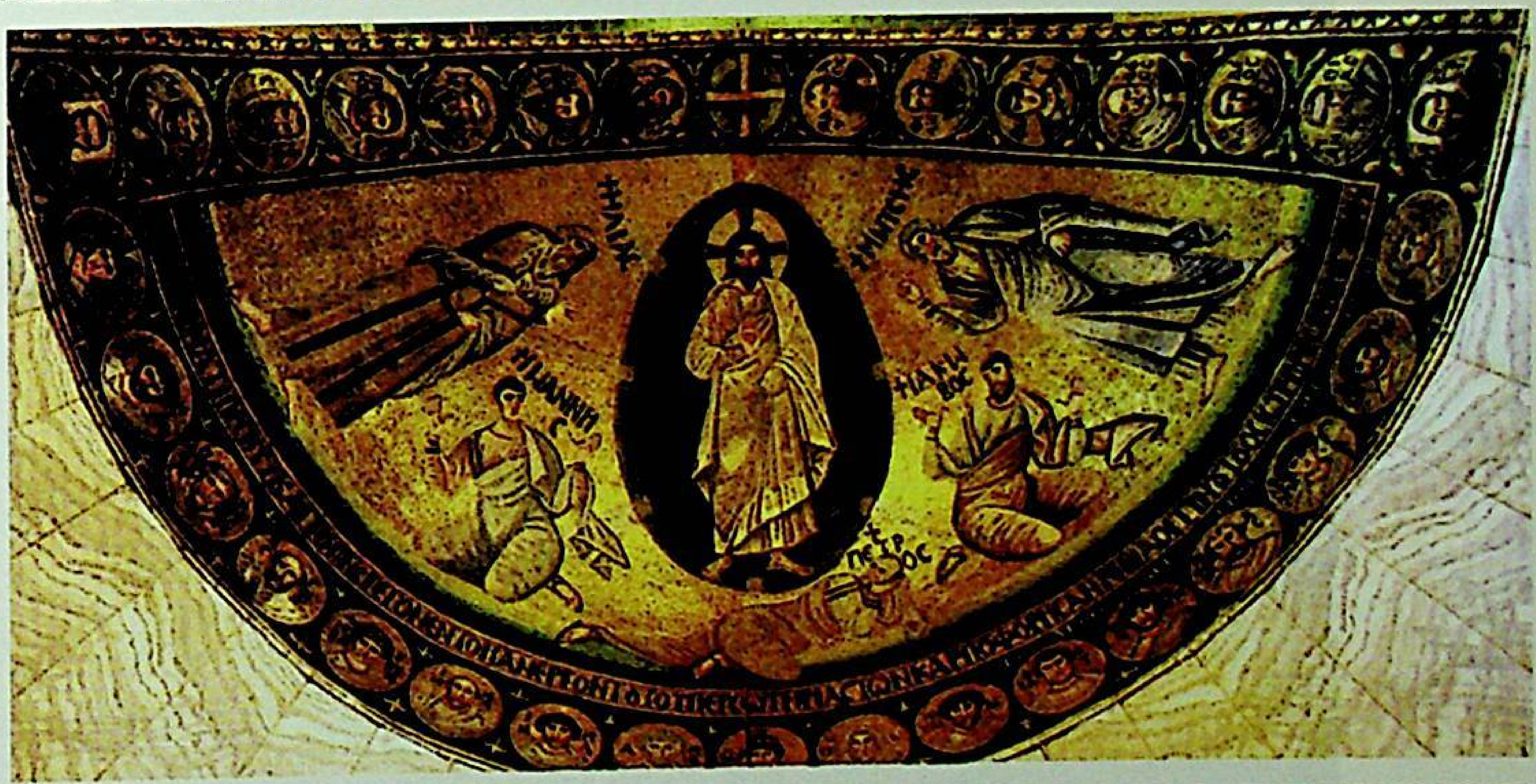

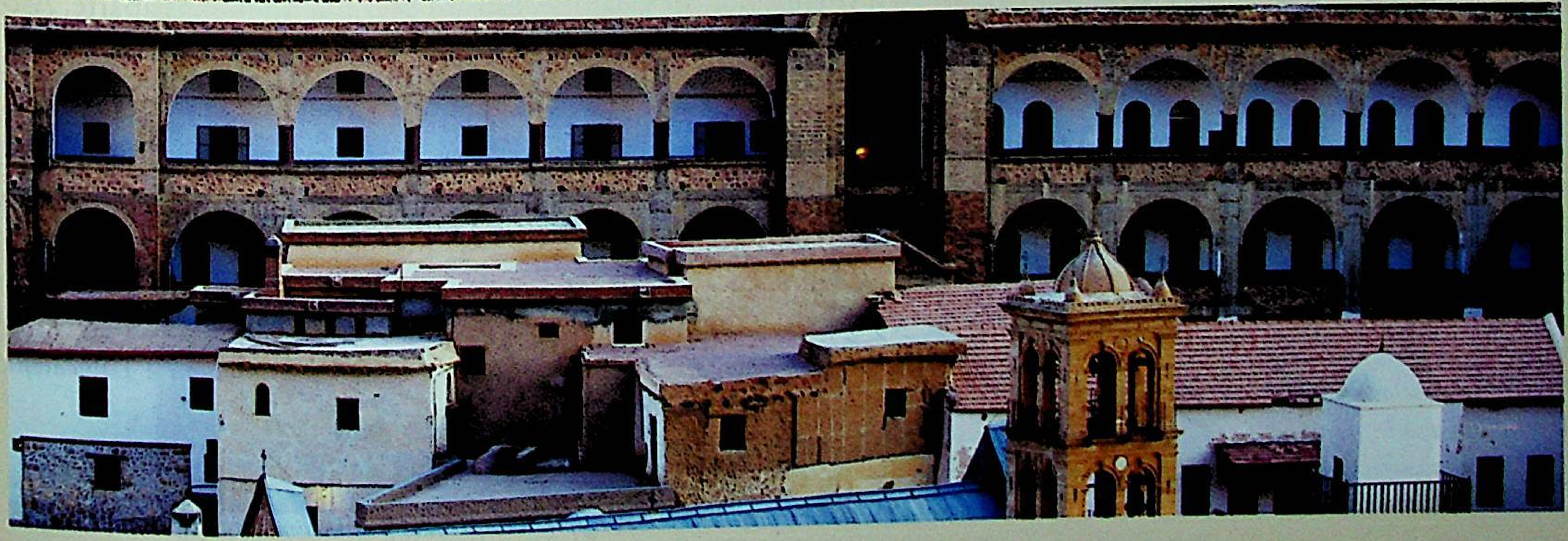

Evanghelia în manuscris dăruită de Alexandru II Mircea al Țării Românești, o altă *Evanghelie*, copiată în 1598 cu cheltuiala lui Ieremia Movilă al Moldovei, o *Evanghelie* copiată în 1616 de mitropolitul Luca Cipriotul al Țării Românești, un *Liturghier*, copiat în 1641 în Țara Românească de un oarecare Antim din Ianina (toate scrise în limba greacă), pe lângă o serie de alte cărți grecești tipărite în țările noastre. Din secolul al XVIII-lea, menționăm un dicher și un tricher din argint dăruite de Ioan Mavrocordat al Moldovei (1743-1747), o candelă din argint dăruită în 1785 de Alexandru Ipsilanti al Țării Românești și de soția sa, Ecaterina, care domnise în ambele țări. Multe danii au făcut și românii din Balcani; de pildă, un Nicolae Dimitrie din Moloviște (lângă Bitolia), dar stabilit la Viena, a dăruit o perdea de Altar, în 1770 (cu scene din viața Sfintei Ecaterina)[16].

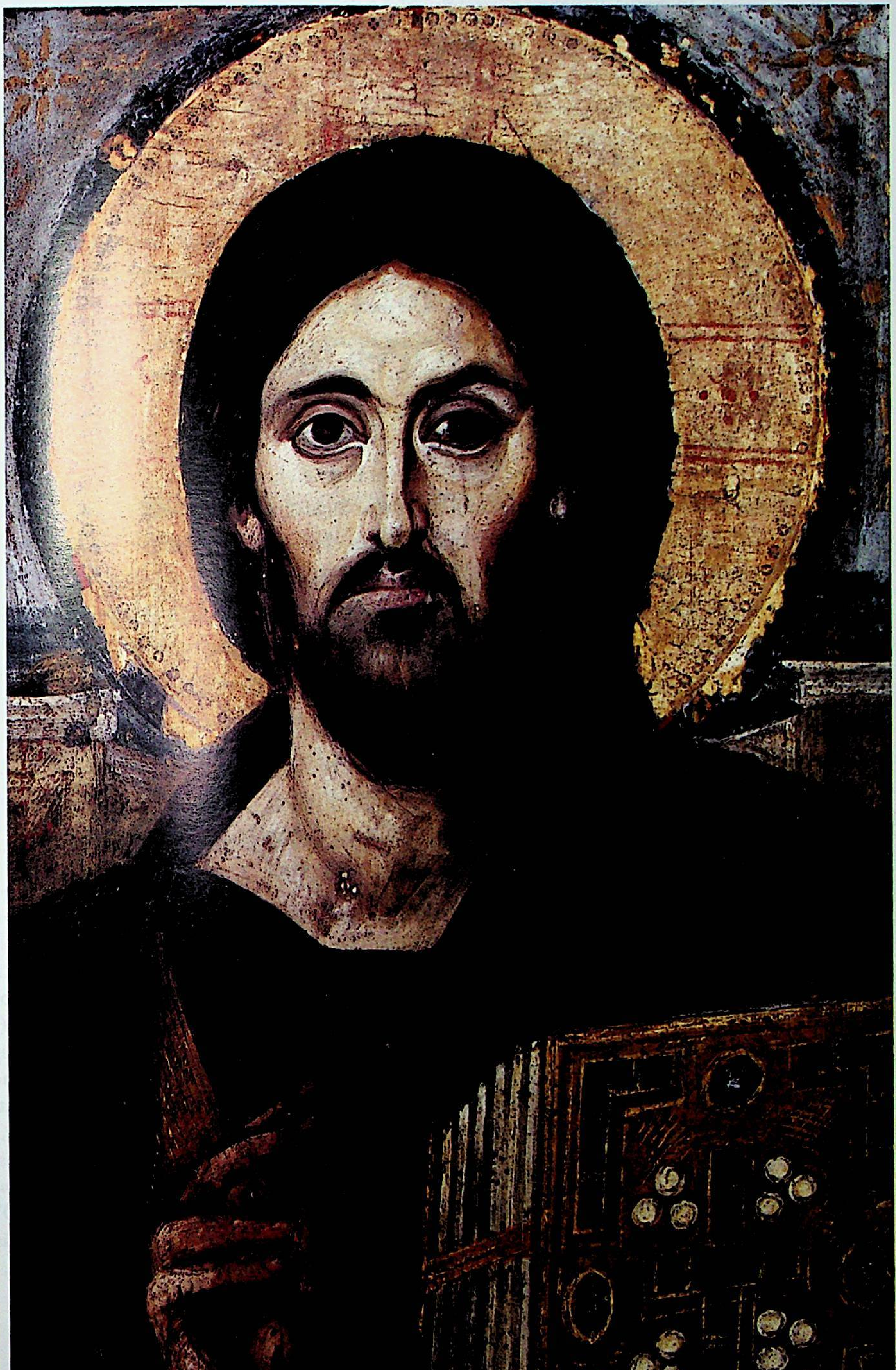
Legăturile noastre cu Sinaiul s-au manifestat și prin prezența unor călugări români sau aromâni în obștea mănăstirii „Sfânta Ecaterina", ori prin unele pelerinaje. Arătam mai sus că, în 1533, obștea monahală de acolo era condusă de un anume Ioachim Vlahul[17]. Primul pelerinaj românesc, cunoscut, în Țara Sfântă și la Muntele Sinai este cel din 1682, la care au luat parte Elena (Ilinca), soția postelnicului Constantin Cantacuzino, și mama domnitorului de atunci Șerban Cantacuzino (1678-1688), împreună cu fiul ei, Mihai Spătarul, și cu fiica sa, Stanca, însoțiți de mai mulți ostași. Probabil s-au întâlnit acolo cu fostul mitropolit al Țării Românești, Varlaam (1672-1679), pornit tot pe atunci într-un pelerinaj la Locurile Sfinte, inclusiv la Sinai. Presupunem că mitropolitul era însoțit de câțiva călugări. Impresionat de cele văzute, după câțiva ani, spătarul Mihai Cantacuzino, împreună cu domnitorul Constantin Brâncoveanu, vărul său, au ctitorit mănăstirea „Adormirea" din Râmnicu Sărat, pe care a închinat-o mănăstirii „Sfânta Ecaterina". Prin 1690-1695, același Mihai Cantacuzino a ctitorit o mănăstire în Munții Bucegi, pe care a numit-o Sinai sau Sinaia; în jurul acestei mănăstiri va lua apoi naștere localitatea și stațiunea Sinaia.

Menționăm și faptul că în 1710, deci în timpul păstoririi mitropolitului Antim Ivireanul, sub îngrijirea ieromonahului grec Mitrofan Grigoraș, s-au tipărit la Târgoviște o carte în limba greacă având titlul *Slujba Sfintei Ecaterina* și *Proschinitarul Muntelui Sinai*, desigur pentru nevoile pelerinilor care se îndreptau spre această mănăstire[18]. După cum se știe, însuși mitropolitul Antim Ivireanul urma să fie exilat la mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Sinai, dar în drumul spre locul exilului a fost ucis de soldații turci care îl escortau.

Numărul pelerinilor români la Sinai – mai ales călugări – a crescut în secolul al XIX-lea. Unii dintre ei au lăsat chiar și note de călătorie, care azi prezintă un interes aparte. Astfel de note au rămas de la negustorul craiovean Hagi Marin Nicolau, care, în 1834-1835, a făcut o călătorie de 13 luni la Muntele Athos, în Palestina, la Muntele Sinai și în Egipt, Cipru, Constantinopol. Spre sfârșitul secolului al XIX-lea îl consemnăm pe arhimandritul Nifon (Popescu), „superiorul mănăstirii Sinaia", care a publicat broșura *O călătorie prin Occident la Egipet, Munții Sinai și Ierusalim*[19].

➤ Icoana Mântuitorului Iisus Hristos – Pantocrator, sec. al VI-lea, zugrăvită deci în perioada premergătoare iconoclasmului, se păstrează în tezaurul mănăstirii „Sfânta Ecaterina"-Sinai

16. Marcu Beza, *Urme românești*..., pp. 103-116; Virgil Cândea, *Mărturii românești peste hotare*, vol. I, București, 1991, pp. 242-248.
17. Marcu Beza, *Urme românești*..., pp. 8 și 16.
18. Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, pp. 481-482.
19. Arhim. Nifon Popescu, *O călătorie prin Occident la Egipet, Munții Sinai și Ierusalim*, Ploiești, 1896, 112 p.

În prima jumătate a secolului al XX-lea, se cunosc mulți alți pelerini în Palestina și la Muntele Sinai. În 1927, cu prilejul unui pelerinaj în Țara Sfântă și la alte locuri din Orient, patriarhul Miron Cristea s-a întâlnit la Atena cu arhiepiscopul Porfirie al Muntelui Sinai. În anii următori, scriitorul și diplomatul de origine aromână Marcu Beza (1882-1949), fost consul al României în Marea Britanie, apoi la Ierusalim, membru corespondent al Academiei Române, a făcut mai multe cercetări în Palestina, în Muntele Sinai, în Cipru și în alte locuri, unde a descoperit numeroase mărturii ale spiritualității românești, prezentate apoi în mai multe lucrări. Cercetările sale vor fi continuate – cu rezultate remarcabile – de acad. Virgil Cândea (1927-2007), care le va prezenta în lucrarea *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții de peste hotare*[20].

În pofida permanentelor conflicte dintre evrei și arabi, numărul pelerinilor români în Israel și la Muntele Sinai a fost mereu în creștere după anul 1963, când s-a reluat șirul superiorilor așezămintelor românești de acolo, dar mai ales după 1990, de când se pot obține foarte ușor vize pentru excursii și vizite în Israel. În anii din urmă s-au organizat pelerinaje chiar prin Patriarhia Română. Patriarhii Bisericii noastre au avut un permanent schimb de scrisori irenice cu arhiepiscopii Muntelui Sinai. Între 15-24 iulie 1981, a făcut o vizită în România arhiepiscopul Damianos al Muntelui Sinai, Faranului și Raitului, fiind însoțit de arhimandritul Sofronie.

Mănăstirea „Sfânta Ecaterina" a fost deci un permanent simbol al unității panortodoxe, prin ajutoarele materiale imense pe care le-a primit timp de patru secole din partea Țărilor Române, ea putând să-și împlinească în condiții bune lucrarea spirituală în mijlocul populațiilor necreștine din jurul ei.

Bibliografie

Documente privind istoria României, B. *Țara Românească*, 1247-1500, București, 1953; *Domnitorii și ierarhii Țării Românești. Ctitoriile și mormintele lor*, București, 2009; † Epifanie NOROCEL, *Ctitorii voievodale în eparhia Buzăului*, Buzău, 1988; BEZA Marcu, „Biblioteci mănăstirești în Palestina" în: *Analele Academiei Române, Mem. Secț. Lit.*, seria III, t. VII, m. 7, București, 1932; BEZA Marcu, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, 1935; BIANU Ioan, HODOȘ Nerva, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903; BOBULESCU Constantin, *Cronica bisericii Sf. Ecaterina din București (1577-1924)*, București, 1927; BULAT Toma G., „O ctitorie închinată Sfântului Munte Sinai", în: *Glasul Bisericii*, 22 (1963), 11-12; CÂNDEA Virgil, *Mărturii românești peste hotare*, vol. I, București, 1991; CÂNDEA Virgil, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții de peste hotare*, 2 vol., București, 1991, 1998; CONSTANTINESCU Horia, „Biserica fostei mănăstiri Râmnicu Sărat – ctitorie brâncovenească și monument de artă feudală", în: *Glasul Bisericii*, 13 (1965), 1-2; DIMA-DRĂGAN Corneliu, „Cultura teologică a stolnicului Constantin Cantacuzino în lumina reconstituirii bibliotecii de la Mănăstirea Mărgineni", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 83 (1965), 9-10; DRĂGHICEANU Virgil, „Biserica fostului schit Vărbile", în: *Anuarul Comisiunii Monumentelor Istorice*, 1915; GÂRBOVICEANU Petre, „Actul de închinare al Mănăstirii Adam către Mănăstirea Sinaiului, 1695", în: *Biseri-*

20. Virgil CÂNDEA, *Mărturii românești peste hotare. Mică enciclopedie de creații românești și de izvoare despre români în colecții de peste hotare*, 2 vol., București, 1991 și 1998, 602p. + XXII p. + 416 p. + 16 pl. *apud* Mircea PĂCURARIU, *Studii de istorie...*, pp. 523-524.

ca Ortodoxă Română, 33 (1915); IORGA Nicolae, *Două hrisoave domnești pentru Mănăstirea Mărgineni, închinată Muntelui Sinai*, București, 1935; LEB Ioan Vasile, „Legăturile românilor cu Mănăstirea Sf. Ecaterina din Sinai" în: *Studii privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj Napoca, 2000; MIHĂILĂ G., ZAMFIRESCU Dan, *Literatura română veche*, vol. I, București, 1969; OLTEAN Daniil, „Repere ale istoriei vieții mănăstirești în Eparhia Dunării de Jos", în: vol. *Credință, istorie și cultură la Dunărea de Jos*, Galați, 2005; PĂCURARIU Mircea, Pr., „Țările Române și mănăstirea Sfânta Ecaterina de la Muntele Sinai", în: vol. *Studii de istorie a Bisericii românești*, București, 2005; POPESCU Nifon, Arhim., *O călătorie prin Occident la Egipet, Munții Sinai și Ierusalim*, Ploiești, 1896; POPESCU-SPINENI Marin, *Procesul mănăstirilor închinate*, București, 1936; STOICESCU Nicolae, *Bibliografia localităților și monumentelor feudale din România*, I. *Țara Românească*, Craiova, 1970.

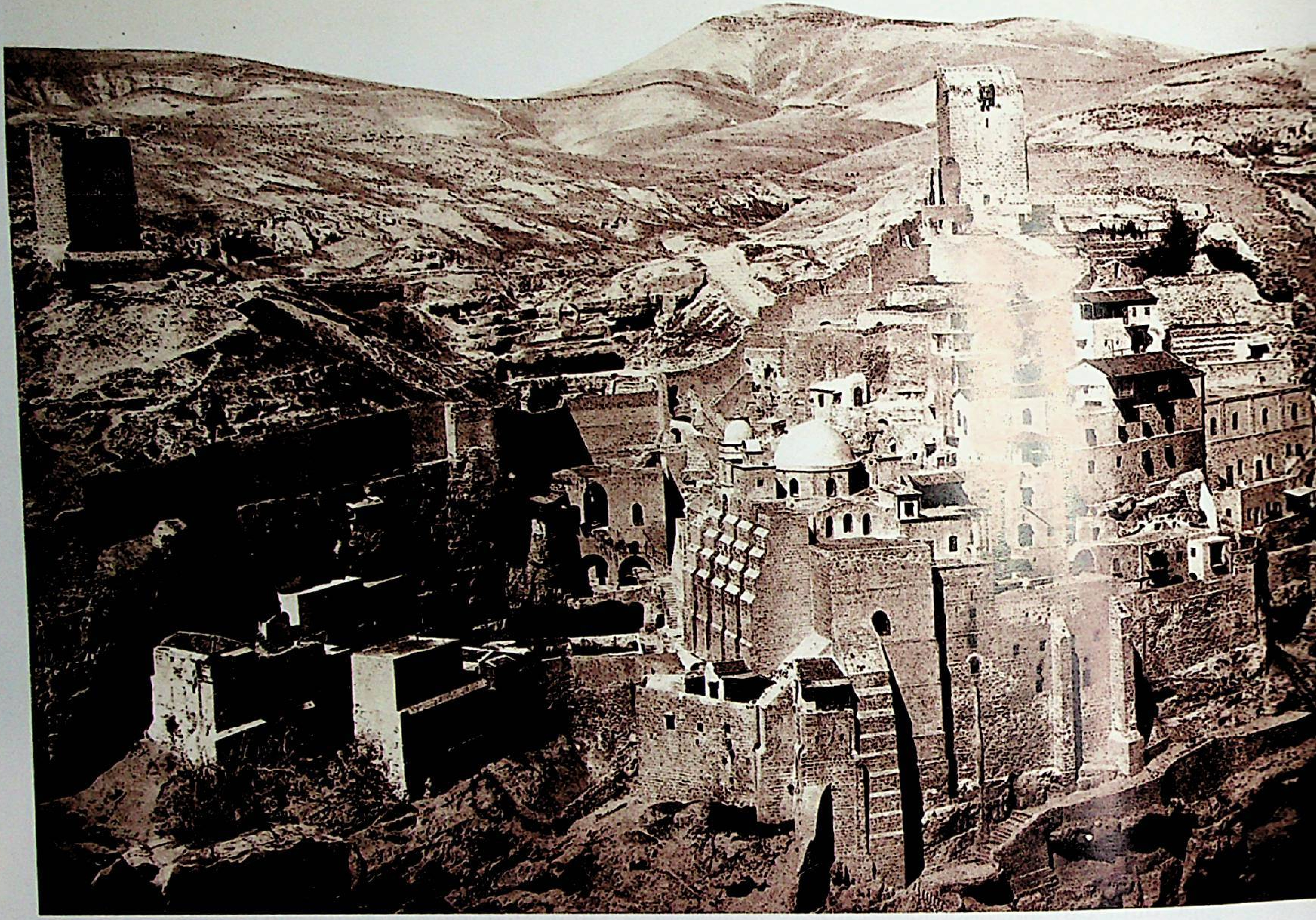

LEGĂTURILE ROMÂNILOR CU PATRIARHIA IERUSALIMULUI ȘI CU MĂNĂSTIRILE DIN ȚARA SFÂNTĂ

Legăturile românilor cu locurile în care S-a născut, a trăit și a propovăduit Mântuitorul Iisus Hristos încep încă din primele secole creștine, din perioada „daco-romană" a istoriei lor. Din Țara Sfântă a venit și a predicat Sf. Apostol Andrei în teritoriul dintre Dunăre și Marea Neagră, devenit în anul 297 provincia romană Scythia Minor (după o ipoteză mai nouă, a predicat aici și Sf. Apostol Filip). Sf. Ioan Casian (cca 360-cca 435), teolog de prestigiu din perioada patristică, era un daco-roman, originar din Scythia Minor. Împreună cu prietenul său, Gherman, a trăit vreo cinci ani într-o mănăstire din apropierea Betleemului, apoi mai mulți ani în marile așezări ascetice din Egipt, după care amândoi au plecat la Constantinopol – unde s-au bucurat de prietenia Sf. Ioan Gură de Aur –, apoi la Roma, unde se pare că Gherman a murit. De acolo, Cuviosul Ioan Casian a plecat singur în Gallia, la Massillia, unde a întemeiat două mănăstiri, una de călugări, alta de călugărițe și a scris cele trei lucrări cunoscute: *Convorbiri cu Părinții*, *Despre așezămintele mănăstirești cu viață de obște* și *Despre întruparea Domnului*, toate în limba latină. Nu este exclus ca între monahii din Țara Sfântă și din Egipt să fi fost și unii daco-romani, apoi români. De asemenea, este posibil ca între pelerinii care cercetau Ierusalimul și celelalte locuri legate de viața și propovăduirea Mântuitorului Iisus Hristos – consemnați de izvoarele istorice încă din secolele III-IV – să se fi numărat și episcopi, poate chiar credincioși cu stare materială mai bună, din provincia Scythia Minor. Dar stăpânirile succesive ale arabilor (din secolul al VII-lea), cruciaților (secolele XII-XIII), mamelucilor, din Egipt, apoi cea a Imperiului Otoman (1517-1917), toate au împiedicat mult pelerinajele creștine în Țara Sfântă. Nu este exclusă însă prezența unor monahi români în Țara Sfântă chiar și în această perioadă tristă pentru creștini (să ne gândim că în secolul al XIV-lea ei erau atestați la Muntele Athos!).

După cucerirea Constantinopolului de către turci, în 1453, Țara Românească și Moldova, aflate în plină dezvoltare politică, economică, culturală și bisericească, au preluat de la bizantini rolul de protectoare și sprijinitoare ale așezămintelor bisericești ortodoxe ale grecilor și slavilor sud-dunăreni, căzuți sub dominația otomană. Ele au devenit „Bizanțul

◀ *Biserica Sfântului Mormânt din Ierusalim*

▲ *Mănăstirea „Sfântul Sava" din Pustiul Iudeii, vedere generală, fotografie de epocă*

după Bizanț", după cum le caracteriza marele istoric Nicolae Iorga. În acest context istorico-politic, după 1517, când Țara Sfântă a fost ocupată de Imperiul Otoman, patriarhii Ierusalimului, ca și confrații lor din Constantinopol, Alexandria și Antiohia – sau ca egumenii mănăstirilor de la Muntele Athos, Muntele Sinai, din Țara Sfântă și din alte zone geografice în care trăiau creștini ortodocși, și-au îndreptat tot mai mult privirile spre domnii celor două țări românești, de la care au solicitat în permanență ajutoare pentru așezămintele bisericești pe care le conduceau. Primele ajutoare românești cunoscute acordate Patriarhiei Ierusalimului se datorează Sfântului domnitor Neagoe Basarab al Țării Românești (1512-1521), despre care Gavriil Protul, în lucrarea sa istorico-aghiografică *Viața și traiul Patriarhului Nifon*, scria: „Iar sfânta cetate a Ierusalimului, Sionul, care este mama bisericilor, așijderea o au dăruit și o au îmbogățit, depreună cu toate bisericile denprejurul ei. Și alte mănăstiri de la Răsărit, toate așijderea"[1].

Dintr-o însemnare din 1533 pe un codice aflat în mănăstirea „Sfântul Sava", situată la circa 30 km de Ierusalim, ctitoria împăratului Iustinian al Bizanțului (527-565), rezultă că ea a fost refăcută atunci „după stăruințele domnilor Valahiei" și, desigur, cu cheltuiala lor,

1. G. Mihăilă, Dan Zamfirescu, *Literatura română veche (1402-1647)*, I, București, 1969, p. 91.

venind în țară egumenul Ioachim Vlahul de la Sinai; este vorba fie de Neagoe Basarab, fie de Radu de la Afumați (1522-1529), ginerele său[2].

Călugări de la mănăstirea „Sfântul Sava" din Pustiul Iudeii, hrănind păsările cerului, xilogravură

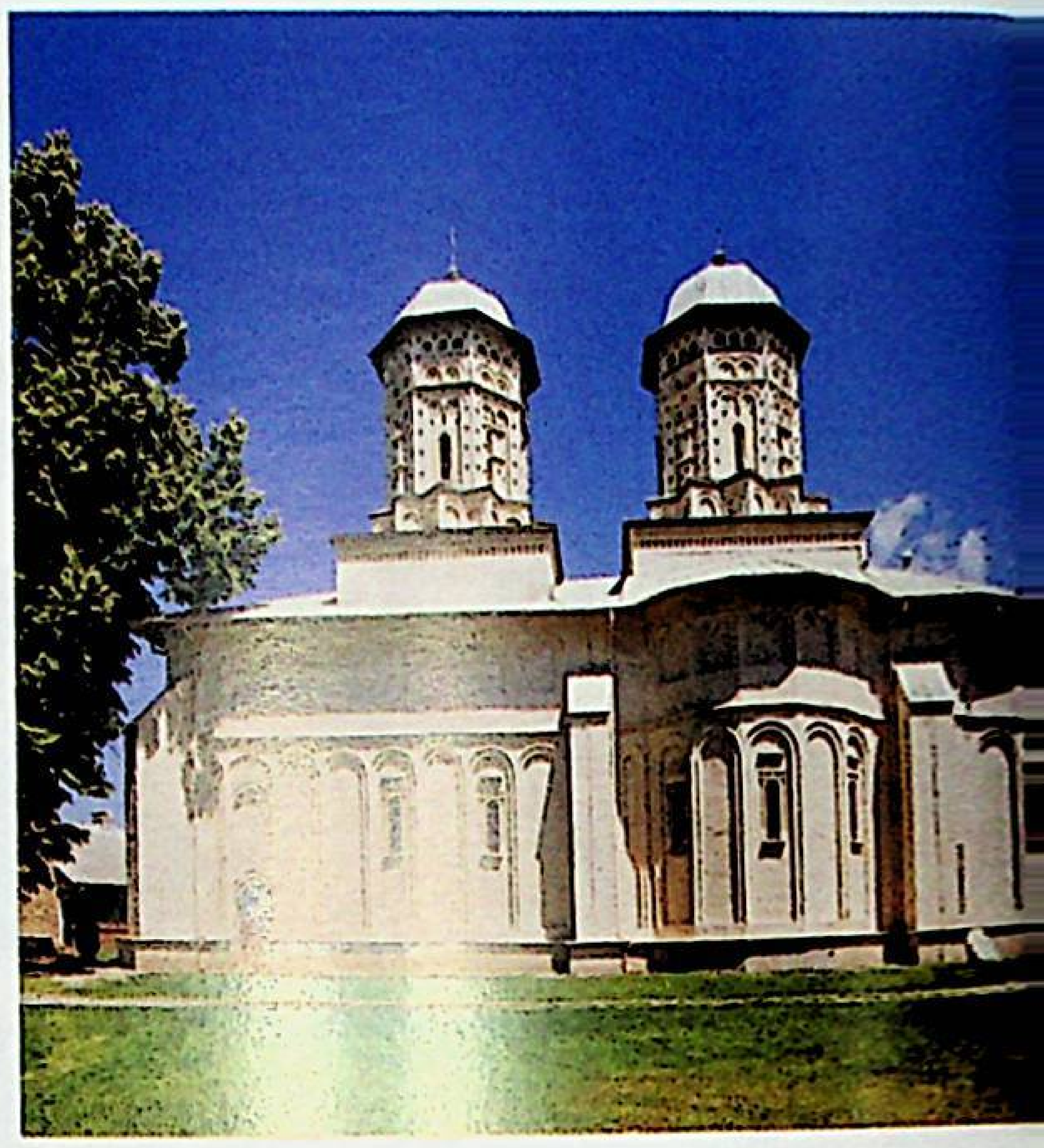
Din Moldova, o primă danie consemnată de izvoare este aceea a lui Alexandru Vodă Lăpușneanu (1552-1561 și 1564-1568), care dăruia obștii Sfântului Mormânt și mănăstirii „Sfântul Sava" satul Ocna. Probabil a fost făcută în ultimii ani de domnie, deoarece călugării de la Sfântul Sava, din „pustiul ce zace lângă sfânta cetate Ierusalim", adresau o scrisoare de mulțumire doamnei Ruxandra, soția lui Lăpușneanu și fiica domnitorului Petru Rareș.

Mănăstirea Sfântul Sava a beneficiat de danii mult mai bogate din partea lui Petru Vodă Șchiopul (1574-1579 și 1582-1591). De pildă, la 18 aprilie 1576, acesta îi dăruia satul Stroești, cu mori pe râul Sâtna, scutit de orice dări către domnie[3]. Dintr-un act din 4 august 1583, rezultă că la rugămintea călugărilor de la mănăstirea „Sfântul Sava" domnitorul le-a dăruit un teren și case „în târgul Iașilor", ca să-și ridice o biserică-metoc. Fără îndoială că biserica respectivă a fost construită cu sprijinul material al domnitorului, fiind cunoscută până azi sub numele de „biserica Sfântul Sava". A fost refăcută în 1625 de Ianache postelnicul[4].

---

2. Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, [1]1935, p. 16.
3. *Documente privind istoria României. A. Moldova*, veacul XVI, vol. III, București, 1951, pp. 66-67.
4. *Documente...*, vol. IV, pp. 224-225.

▲ *Mănăstirile românești „Sf. Sava" din Iași, Căluiu și Stelea, închinate în trecut Patriarhiei Ierusalimului*

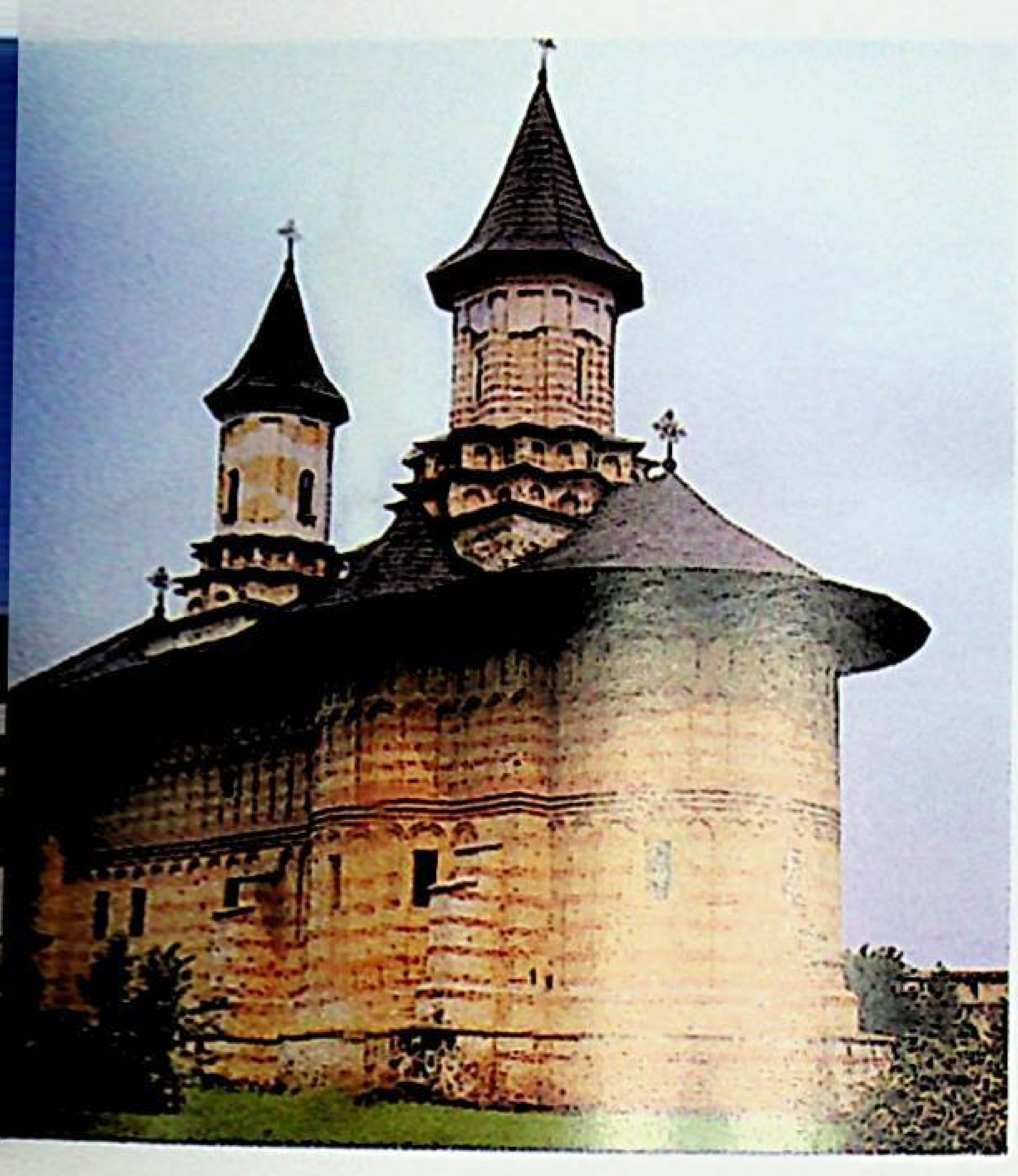
Dania a fost confirmată la 5 iunie 1600 de „Io, Mihail Voievod, domn al Țării Ungrovlahiei, Ardealului și al Țării Moldovei", apoi de Ieremia Movilă[5]. Cu timpul, mănăstirea „Sfântul Sava" din Iași, metoc al celei omonime din Țara Sfântă, va avea în ascultare alte 12 așezări monahale din Moldova închinate Sfântul Mormânt. În chiliile de la Sfântul Sava se vor instala, în prima jumătate a secolului al XVIII-lea, o școală și o tipografie grecească, apoi una arabă pentru bisericile din Patriarhia Antiohiei[6].

La sfârșitul secolului al XVI-lea se întâlnesc primele „închinări" de mănăstiri românești către așezămintele mănăstirești de la Muntele Athos, Meteora, din Țara Sfântă, Muntele Sinai etc. În acest context, apar și primele mănăstiri închinate Patriarhiei Ierusalimului. Prima dintre acestea pare să fi fost mănăstirea de la Gruiu (jud. Ilfov), azi biserică de mir, ctitoria logofătului Borcea, din anii 1578-1589. Se pare că „închinarea" Gruiului a făcut-o domnitorul Mihnea Turcitul (1577-1583 și 1585-1591), la rugămintea patriarhului Sofronie al Ierusalimului (1579-1608), care venise în țările noastre după ajutoare. Pe la mijlocul secolului al XVII-lea, mănăstirea avea proprietăți (terenuri agricole, vii, case etc.) la Băicești, Berilești, Bucșani, Cătrunești, Fântânele, Fierbinți, Ghermănești, Hârșești, Loloești, Mănești[7].

Probabil în aceeași perioadă a fost închinată Ierusalimului mănăstirea Căluiu, numită inițial Cepturoaia (azi în jud. Olt), ctitoria fraților Vlad banul, Dumitru pârcălabul și Balica spătarul, în timpul lui Neagoe Basarab; a fost restaurată de frații Buzești – Radu, Preda și Stroe – nepoții lui Vlad banul, în anul 1588; în felul acesta, biserica a devenit necropola Buzeștilor[8].

Tot din cursul secolului al XVI-lea datează mai multe manuscrise de proveniență românească, aflate azi în patrimoniul Patriarhiei Ierusalimului sau în cel al mănăstirii „Sfântul

5. *Documente...*, vol. IV, p. 293.
6. Dan BĂDĂRĂU, Ioan CAPROȘU, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, Iași, ²2007, pp. 162-167.
7. Despre ea au scris: Dan PLEȘIA, Ștefan ANDREESCU, „Mănăstirea Gruiu. Contribuții documentare", în: *Glasul Bisericii*, 24 (1965), 11-12, pp. 1123-1154.
8. P.V. NĂSTUREL, „Mănăstirea Căluiu" în: Revista pentru istorie, arheologie și filologie, București, an. 12, 1911, pp. 293-313; Pr. D. BĂLAȘA, „Mănăstirea Căluiu sau Cepturoaia", în: *Mitropolia Olteniei*, 23 (1971), 7-8, pp. 513-534.

Sava", ajunse acolo fie prin donații, fie duse de călugări greci după secularizarea din 1863. Între ele pot fi consemnate: un *Tetraevanghel* slavon de la Elena, soția lui Petru Rareș, din 1551, și un altul de la Ștefan Rareș, din 1549, ambele frumos împodobite; două *Tetraevanghele* grecești, din 1599 și respectiv 1610, aflate în mănăstirea „Sf. Sava", copiate de cunoscutul cărturar și caligraf grec Matei, viitor mitropolit titular al Mirelor Lichiei și egumen la Dealu; o *Psaltire slavonă*, copiată de ieromonahul Evloghie de la Putna în 1558, și altele[9].

Legăturile Țărilor Române cu Patriarhia Ierusalimului și cu mănăstirile ei se vor consolida în secolul al XVII-lea, atât prin „închinarea" unor mănăstiri românești, cât și prin patriarhii Ierusalimului care vor veni la noi să solicite ajutoare.

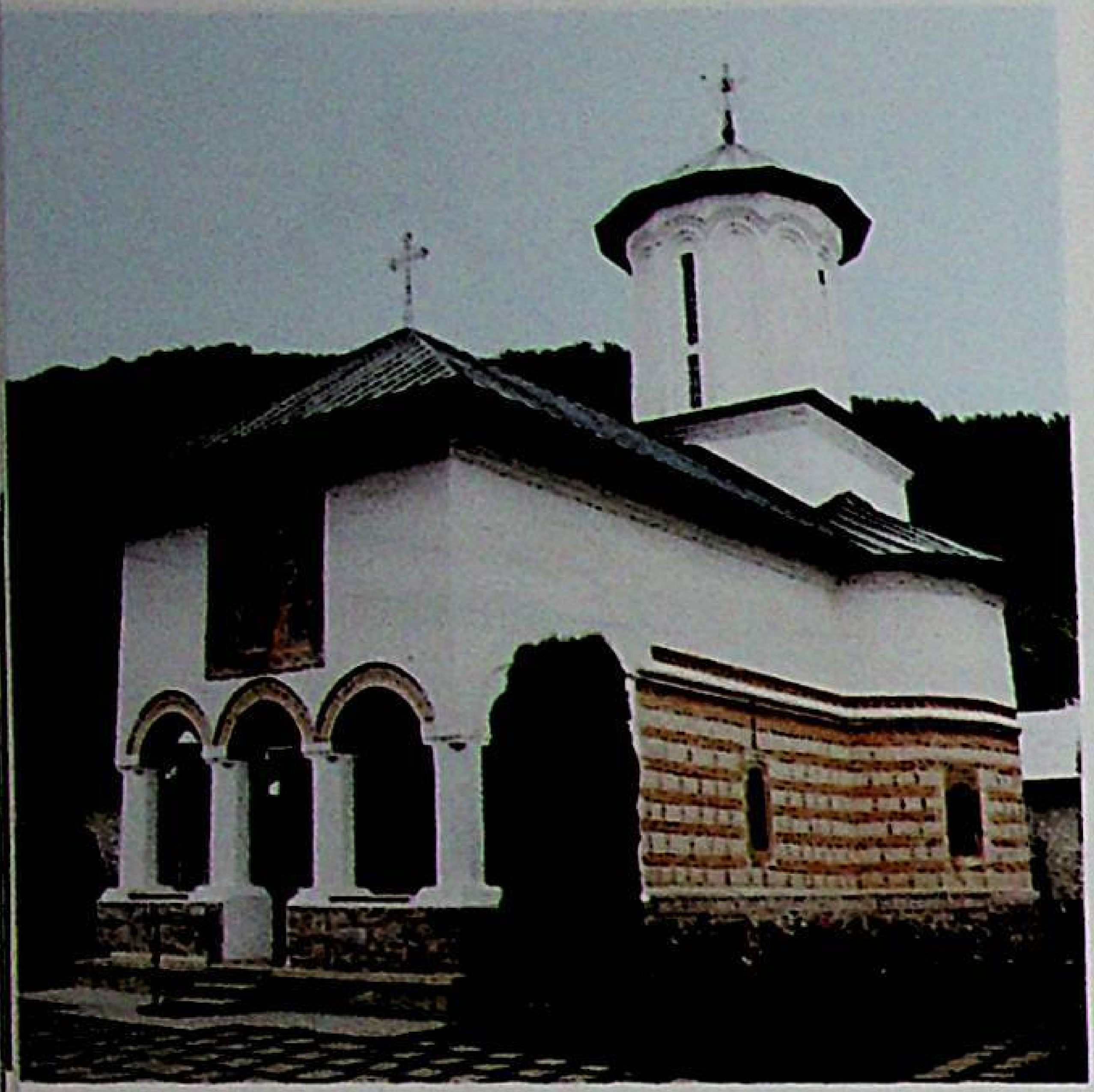
La începutul secolului era închinată Ierusalimului mănăstirea Stelea din Târgoviște, ctitorită de spătarul Stelea în 1582 și care va fi rezidită apoi de Vasile Vodă Lupu al Moldovei, în 1644-1645. Într-un act din 4 martie 1614, se preciza că „iaste metohu Ierusalimului la Sfântul Mormânt al lui Hristos". Desigur, închinarea se va fi făcut cu câțiva ani mai înainte[10].

Patriarhul Teofan al Ierusalimului (1608-1644), un energic apărător al Ortodoxiei, a venit în câteva rânduri în țările noastre. De pildă, în 1617 era la Iași, unde domnitorul Radu Mihnea (1616-1619 și 1623-1626) a închinat Sfântului Mormânt mănăstirea Galata de lângă Iași, ctitoria lui Petru Șchiopul. În 1628 era din nou la Iași, când domnea Miron Vodă Barnovschi (1626-1629), care a închinat Ierusalimului o ctitorie a sa, biserica „Adormirea" din Iași, cunoscută până azi sub numele de *Barnovschi* și care stăpânea atunci satele Toporăuți și Șipot. Probabil tot acum a fost închinată și mănăstirea „Sf. Ioan cel Nou" din Iași, cunoscută și sub numele de „Nicorița" sau „a lui Nicoară hatmanul", după ctitorul ei. A fost zidită între anii 1626-1629. În cursul acestei călătorii, Teofan s-a oprit și la Târgoviște, unde domnitorul Radu Leon i-a dăruit satul Poeni. Cu banii strânși la noi, Teofan a reușit să răscumpere (cu 20.000 florini) biserica „Nașterii Domnului" din Betleem. Patriarhul

Mănăstirea Galata, biserica „Adormirea" din Iași (Barnovschi) și mănăstirea „Sf. Ioan cel Nou" din Iași (Nicorița), închinate în trecut Sfântului Mormânt

---

9. După Marcu Beza, *Urme românești*...; Mircea Păcurariu, „Românii și Țara Sfântă", în: vol. său: *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 2005, p. 500.
10. Bibliografie la Nicolae Stoicescu, op. cit. II, pp. 648-649; Arhiepiscopia Târgoviștei, *Biserici și mănăstiri – monumente istorice reprezentative*, Târgoviște, 2008, pp. 77-95.

⮝ *Mănăstirile românești Polovragi, Hadâmbu și Cetățuia, închinate în trecut Patriarhiei Ierusalimului*

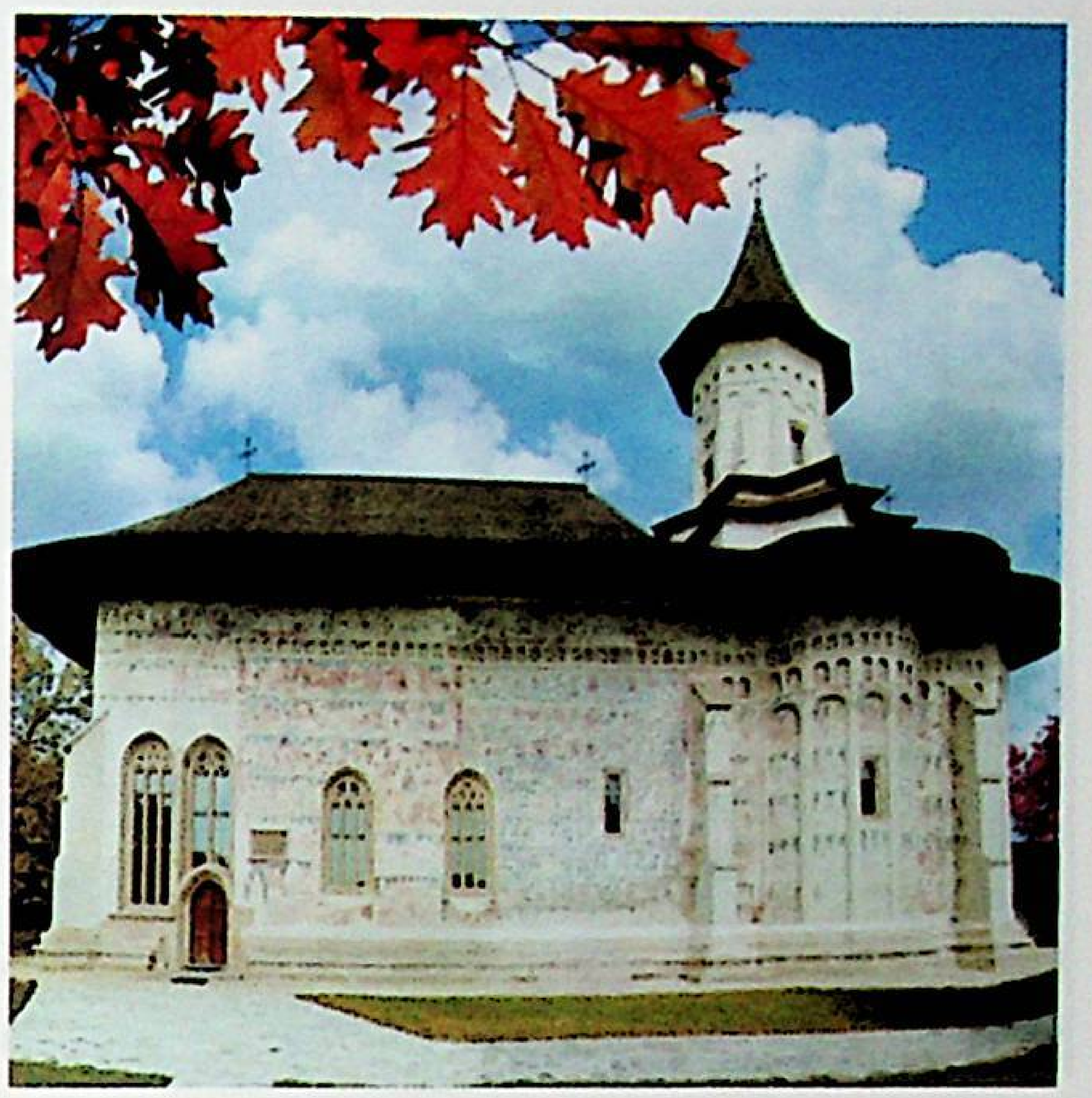
va reveni pentru a treia oară în Moldova în timpul lui Vasile Vodă Lupu (1634-1653), cunoscut ca un mare apărător al ortodocșilor de pretutindeni, pe care l-a rugat să achite toate datoriile Patriarhiei, care se ridicau la suma enormă de 50.000 florini. Datorită acestui ajutor substanțial, peste câteva decenii, un alt patriarh al Ierusalimului, Dositei, declara că „de la căderea Constantinopolului, niciun basileu sau domnitor nu a făcut atâta bine scaunului patriarhal al Ierusalimului". În 1643, Teofan era din nou la Iași, când marele paharnic Gheorghe (Coci), fratele domnitorului, închina Patriarhiei Ierusalimului biserica „Adormirea Maicii Domnului" din Ismail, refăcută de el. Mai târziu biserica va fi din nou refăcută de Constantin Vodă Brâncoveanu[11].

După moartea lui Teofan († 15 decembrie 1644, fiind îngropat în insula Halchi), Vasile Lupu a reușit să impună alegerea ca patriarh a lui Paisie, egumenul mănăstirii închinate – Galata. Deși alegerea s-a făcut la Ierusalim, totuși, hirotonia întru arhiereu s-a făcut la Iași, la 25 martie 1645, de către un sobor de arhierei, în frunte cu mitropolitul Varlaam al Moldovei. După o scurtă ședere la Ierusalim, Paisie s-a reîntors în țările noastre după ajutoare.

În Țara Românească i s-a închinat mănăstirea Polovragi (la 6 iulie 1648, care fusese refăcută atunci de logofătul Danciu Pârâianu, dar cu condiția ca patriarhul să nu se amestece în conducerea ei, ci să se mulțumească cu un ajutor anual de 50 de taleri). Paisie a murit în Asia Mică, în 1660, când pornise după noi ajutoare.

Patriarhul Nectarie a fost ales în 1661, tot prin mijlocirea lui Vasile Lupu, deși atunci era mazilit, precum și prin a lui Grigorie Ghica al Țării Românești (1660-1664 și 1672-1673), care de asemenea a venit la noi după ajutoare. Probabil Eustratie Vodă Dabija al Moldovei (1661-1665) i-a închinat mai multe așezări monahale din țară: mănăstirea

11. Bibliografie referitoare la aceste „metocuri" ale Sfântului Mormânt, vezi la Nicolae Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974, pp. 436-437, 447-449 și 465. Despre închinările respective vezi: Ilie Georgescu, „Legăturile țărilor române cu Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului în țările române (veacurile XVII-XVIII)", în: *Studii Teologice*, 8 (1956), 5-6, pp. 349-362; Ioan Ivan, „Patriarhi ai Ierusalimului, în Moldova", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 51 (1975), 9-12, (reproduse și în vol. *Românii și Țara Sfântă*, București, [2]2000, pp. 95-111).

Bârnova din Iași, începută de Miron Barnovschi și terminată chiar atunci[12], biserica Sfântul Gheorghe din Galați, ctitorită în 1664 de negustorul Hagi Mihalache, Schitul Dealu Mare sau Hadâmbu de lângă Iași, ctitorit de postelnicul Iane Hadâmbul în 1659 și devenit metoc al mănăstirii „Sfântul Sava" din Iași, și schitul Dumbrăvița din părțile de sud ale Moldovei.

După retragerea lui Nectarie, a urmat o lungă păstorire a patriarhului Dositei (1669-1707), fost mitropolit al Cezareei Palestinei, deși foarte tânăr (n. 1641), originar din Moreea-Grecia. Acesta a făcut mai multe călătorii în țările noastre după ajutoare, încât, practic, adevăratele lui reședințe erau la București și la Iași.

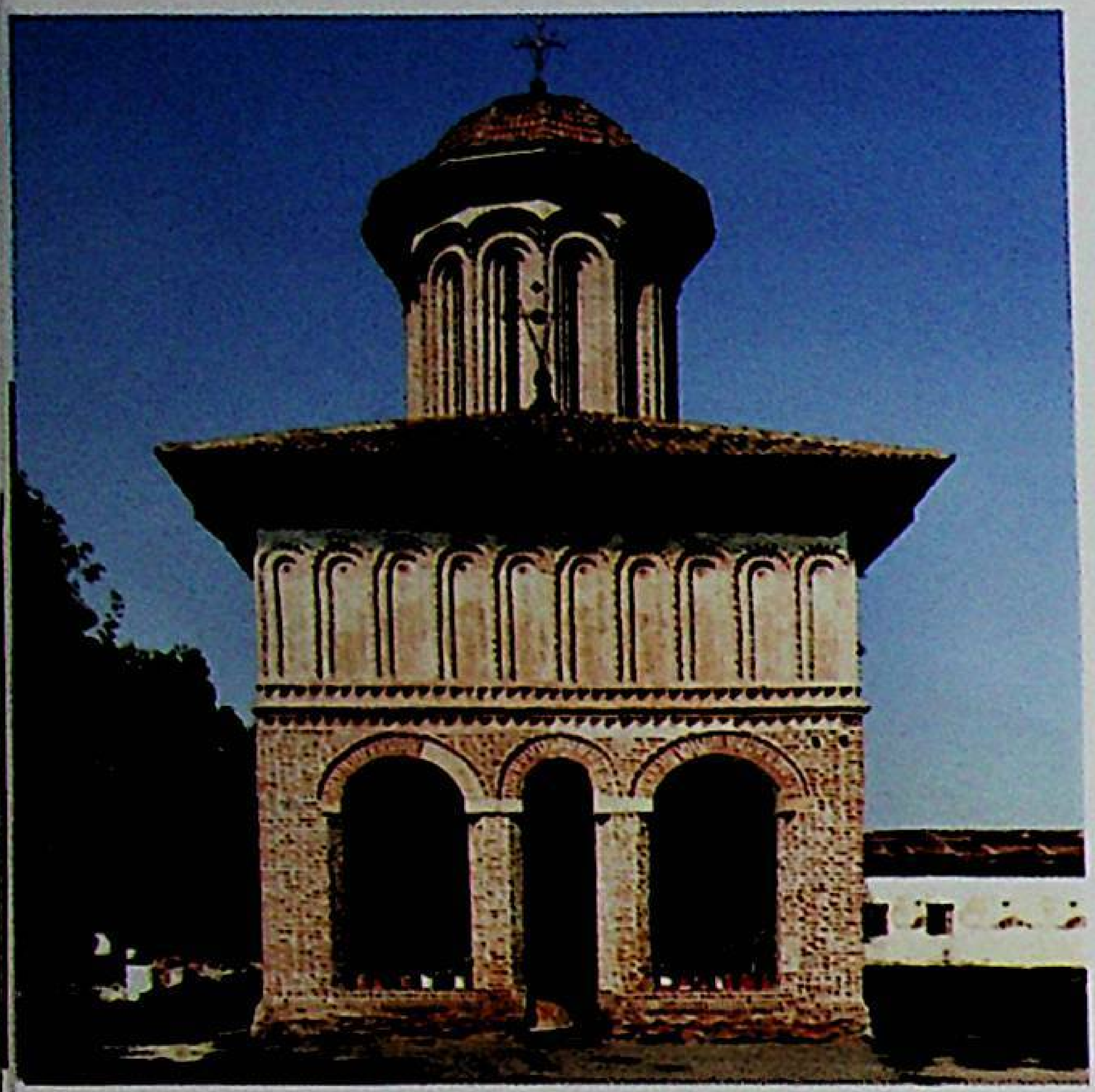
Primele închinări de mănăstiri i le-a făcut, în 1670, prietenul său, Gheorghe Duca Vodă al Moldovei (1665-1666, 1668-1672 și 1678-1683), și anume mănăstirea Cetățuia de lângă Iași, ctitoria sa, și mănăstirea Hlincea, de lângă Iași, ctitoria Mariei, fiica lui Petru Șchiopul și soția lui Zotu Tzigara, de la sfârșitul secolului al XVI-lea. Tot în cursul acestei călătorii, a primit ajutoare românești care se ridicau la aproximativ 20.000 de taleri, cu care a reușit să refacă biserica „Nașterii Domnului" din Betleem, resfințită în martie 1672. În 1673 era în Țara Românească, unde Grigorie Ghica Vodă îi închina din nou mănăstirea Căluiu (scoasă de la închinare de Matei Basarab) și schitul Ungureni, din județul Buzău.

În 1676-1678 era în Iași, în timpul domniei lui Antonie Vodă Ruset (1675-1678), când doamna Safta, văduva domnitorului Gheorghe Ștefan, a închinat Ierusalimului ctitoria lor, mănăstirea Cașin (azi în jud. Bacău). În 1677 se va închina Patriarhiei Ierusalimului mănăstirea Bistrița, ctitoria lui Alexandru cel Bun, refăcută apoi de Alexandru Lăpușneanu, Mănăstirea Probota, ctitoria lui Petru Rareș, și mănăstirea Tazlău, ctitoria lui Ștefan cel Mare. Însă, în primii ani ai secolului al XVII-lea Dositei însuși a renunțat la ele, deoarece erau greu de administrat.

În 1681-1682, patriarhul Dositei a reușit să înființeze o tipografie grecească la mănăstirea Cetățuia, din apropierea Iașului, ctitoria lui Gheorghe Duca Vodă. Era a doua tipografie grecească din Orient, după cea înființată de patriarhul Chiril Lucaris la Constantinopol. Primul meșter tipograf a fost ieromonahul Mitrofan, viitor episcop de Huși, apoi de

Mănăstirile românești Hlincea, Probota și Tazlău, închinate în trecut Patriarhiei Ierusalimului

12. Virgil Erhan, *Mănăstiri și biserici din orașul Iași și împrejurimi*, Iași, 2003, pp. 78-82.

▲ *Mănăstirea Plătărești, biserica „Sfântul Gheorghe"-Nou și Comana, închinate în trecut Patriarhiei Ierusalimului*

Buzău, ucenicul mitropolitului cărturar și sfânt Dosoftei al Moldovei. În această tipografie s-au imprimat mai ales cărți de apărare a Ortodoxiei împotriva latinilor[13].

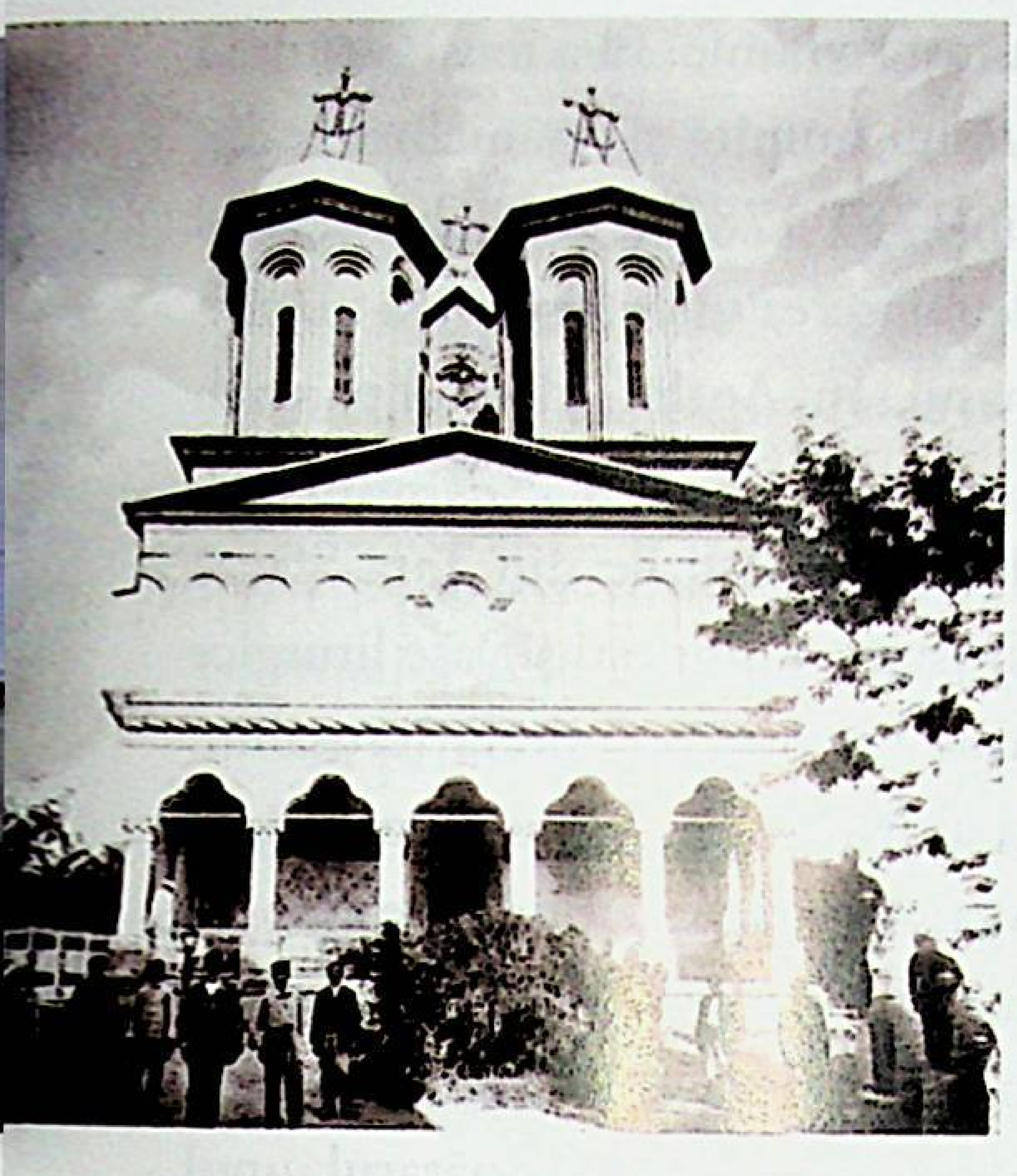
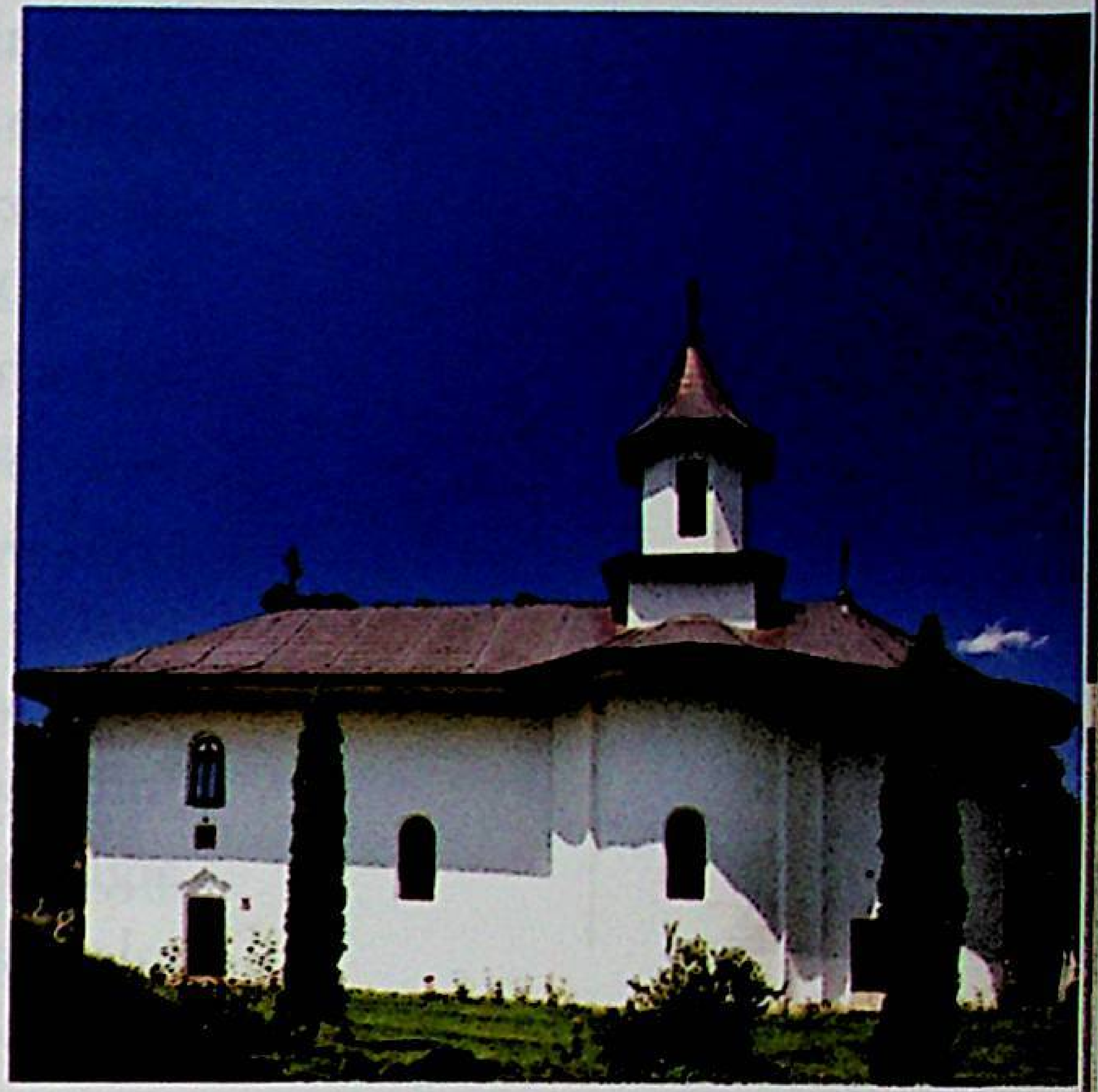
În anii următori a tipărit alte cărți grecești la București (de pildă, o lucrare polemică împotriva latinilor a cunoscutului teolog Meletie Sirigos), apoi la Râmnic.

În 1693, a obținut de la Constantin Duca Vodă al Moldovei (1693-1695 și 1700-1703) un nou hrisov de întărire a mănăstirilor închinate, cu toate proprietățile lor (renunțând la Bistrița, Tazlău și Probota). În același an ruga pe Constantin Brâncoveanu să răscumpere de la închinare mănăstirea Polovragi (oferind 1.500 de taleri), pe care acesta a închinat-o apoi ctitoriei sale de la Hurezi. În schimb, i s-a închinat mănăstirea „Sfântul Sava" din București, refăcută acum de Brâncoveanu (demolată în secolul al XIX-lea). Probabil tot în această perioadă au fost închinate Ierusalimului mănăstirile Plătărești (jud. Ialomița), Negoești (jud. Călărași), ambele ctitorite de Matei Basarab și Țânțăreni (jud. Gorj), refăcută de boierul Cornea Brăiloiu – ea fiind un metoc al mănăstirii Căluiu – și biserica Răzvan din București, rezidită în 1705 de Ianache Văcărescu, viitor martir, alături de Constantin Brâncoveanu și fiii săi[14].

După moartea acestui strălucit apărător al Ortodoxiei, politica sa bisericească a fost continuată – deși cu mai puțină energie – de nepotul său, Hrisant Notaras (1707-1731), ales patriarh cu sprijinul lui Constantin Brâncoveanu. Hrisant călătorise mult prin țările noastre ca „exarh al Sfântului Mormânt" și ca însoțitor al lui Dositei. La 29 iunie 1707, înconjurat de un mare sobor de arhierei, egumeni, preoți și diaconi, a sfințit noua ctitorie a lui Constantin Brâncoveanu, mănăstirea „Sf. Gheorghe"-Nou din București, care la 1 septembrie același an era închinată Sfântului Mormânt, cu toate proprietățile ei (moșii, vii, case și prăvălii în

---

13. Dan SIMONESCU, „Le monastère de Cetatzuia (Iassy), foyer de culture de l'Orient orthodoxe", în: *Balcania*, VI (1943), pp. 357-365. Cărțile tipărite la Ioan BIANU, Nerva HODOȘ, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903, passim.
14. Despre patriarhul Dositei s-a scris foarte mult, mai ales în limba greacă, dar și la noi. Dintre teologii români care i-au prezentat personalitatea și legăturile cu țările noastre citām pe Dumitru STĂNILOAE, „Viața și activitatea patriarhului Dosoftei (sic) al Ierusalimului și legăturile lor cu țările române", în: *Candela*, XL (1929), 4-6, pp. 208-276 (și extras, Cernăuți, 1929, IV + 69 pp.); Ioan V. DURĂ, *Dositei al Ierusalimului și influența lui în țările române și în Biserica lor*, Atena, 1977, 292p. (teză de doctorat, în limba greacă).

Mănăstirile Văcărești și Soveja, închinate în trecut Patriarhiei Ierusalimului

București). După câțiva ani, primul domn fanariot la noi, Nicolae Mavrocordat (1711-1715 în Moldova, 1716 și 1719-1730 în Țara Românească), închina Patriarhiei de Ierusalim mănăstirea Comana (azi în jud. Giurgiu), vechea ctitorie a boierului Radu Șerban, devenit apoi domn al Țării Românești (1602-1610 și 1611), precum și propria sa ctitorie, mănăstirea Văcărești din București, în 1723 (din nefericire, demolată în timpul dictaturii comuniste). Cea din urmă a primit ca metoace Schitul Barbu (jud. Buzău), ctitoria căpitanului Barbu Bădeanu, din anii 1668-1669, și mănăstirea Tânganu de lângă București, o veche ctitorie a domnitorului Radu cel Frumos (1462-1475). Desigur, toate și-au avut proprietățile lor, care vor fi administrate, în viitor, de trimișii Patriarhiei Ierusalimului. Mai menționăm tot aici că doamna Marica, văduva domnitorului martir Constantin Brâncoveanu, a dispus prin testament să se dea zece pungi de bani „ca să se dreagă ce va fi stricat la Vitleem, ca să se pomenească sufletul răposatului dumnealui și al meu".

De notat că, prin eforturile patriarhului Hrisant, s-au tipărit în grecește mai multe cărți de slujbă, dar mai ales cărți cu profil teologic, în tipografiile Mitropoliilor din București și din Iași. Având sute de proprietăți, ale căror venituri erau trimise la Ierusalim, era firesc ca Patriarhia Ierusalimului și toate mănăstirile și bisericile ortodoxe din Țara Sfântă să poată supraviețui și să-și poată menține credincioșii în credința ortodoxă.

În secolul al XVIII-lea, domnitorii fanarioți, deși greci de neam, au acordat mai puține ajutoare materiale așezămintelor bisericești din Balcani și din Orientul Apropiat. Este adevărat că nici patriarhii Ierusalimului nu s-au mai ridicat la vrednicia celor din secolul al XVII-lea. Totuși, au venit și ei în țările noastre după ajutoare, pentru tipărirea unor cărți în limba greacă, ori pentru a se interesa de starea mănăstirilor care le erau închinate. Între aceștia s-au numărat patriarhii Meletie (1731-1737), Partenie (1737-1766), Efrem (1766-1771), Avramie (1775-1787) și Antim (1788-1808). La rugămintea patriarhului Partenie, venit în Moldova în 1743, s-a reînchinat Ierusalimului mănăstirea Soveja sau Dobromirna din ținutul Vrancei, care era însă ctitoria domnitorului Matei Basarab al Țării Românești.

Patriarhul Efrem s-a remarcat prin faptul că a reușit să înființeze o tipografie grecească la București – cu sprijinul domnitorului Alexandru Scarlat Ghica (1766-1768) – în care au apărut mai multe lucrări teologice, majoritatea cu cheltuiala sa. Un patriarh care a stat

mai mulți ani în țările noastre – între anii 1780-1784 – a fost Avramie. El a reușit acum să închine Ierusalimului Mănăstirea Nașterea Maicii Domnului numită și Asănichioaia din Râmnicu Sărat, ctitoria pitarului Asanache Neculescu, din 1781-1784, și probabil Schitul Provița din județul Prahova. Același patriarh s-a îngrijit de refacerea unor biserici și mănăstiri închinate Ierusalimului, lucru pe care l-a făcut și urmașul său, Antim, ultimul patriarh de acolo care a venit în țările noastre după ajutoare[15].

Dărnicia românească față de Patriarhia Ierusalimului și mănăstirile din Țara Sfântă poate fi cunoscută și din numeroasele manuscrise, cărți, hrisoave domnești și vase liturgice de proveniență românească, aflate azi în „tezaurul Sfântului Mormânt" de la Ierusalim. Între ele se numără: un epitrahil de la Gheorghe Ștefan al Moldovei, o cruce masivă de argint aurit, având sculptate chipul domnitorului moldovean Eustratie Dabija și pe al soției sale, Dafina; câteva Evangheliare grecești, între care unul copiat în 1633 de ieromonahul moldovean Porfirie, unul copiat în 1642-1643 de monahul Antim, având chipul lui Matei Basarab și al doamnei Elina, unul copiat la Iași în 1660, de Nicolae Milescu Spătarul, unul copiat în 1665 din dispoziția lui Eustratie Vodă Dabija, cu frumoase frontispicii și inițiale înflorate, unul copiat de un anume ierodiacon Mihail din Suceava, altul copiat de un oarecare „popa Nicolae", altul provenind de la mănăstirea Probota. Toate au fost descoperite la Ierusalim de cercetătorul Marcu Beza[16].

Același Marcu Beza a găsit la mănăstirea „Sfântul Sava" din Ierusalim un exemplar din *Psaltirea românească* de la Bălgrad, din 1651, și un exemplar din *Biblia* de la București, din 1688, care vor fi aparținut unor călugări români care au trăit acolo[17]. Desigur că în bisericile grecești din cuprinsul Patriarhiei Ierusalimului se vor fi folosit și multe cărți de slujbă în limba greacă tipărite în Țările Române.

Începând cu secolul al XVII-lea se cunosc câteva pelerinaje românești la Locurile Sfinte. Primul care ne este cunoscut este cel din 1682, făcut de Elena (Ilinca), soția lui Constantin Cantacuzino postelnicul, deci mama domnitorului Șerban Cantacuzino, împreună cu fiul ei, spătarul Mihail, și cu fiica ei, Stanca, însoțiți de mai mulți ostași. Și-au continuat călătoria până la mănăstirea „Sfânta Ecaterina" din Muntele Sinai. În aceeași perioadă, a vizitat Țara Sfântă și Muntele Sinai fostul mitropolit al Țării Românești, Varlaam (1672-1679, † 1702)[18]. Fără îndoială că numărul călugărilor, al preoților de mir și al unor credincioși cu o stare materială mai bună a crescut în secolul al XVIII-lea. De pildă, după 1718 a făcut un pelerinaj la Locurile Sfinte cunoscutul zugrav Pârvu Mutu însoțit de doi fii ai săi –, cel care a împodobit cu fresce ctitoriile Cantacuzinilor (Cotroceni, Măgineni, Filipești Târg, Filipeștii de Pădure, ș.a.). După reîntoarcere s-a călugărit la Măgineni, sub numele de Pafnutie (1724), apoi a îmbrăcat marea schimă monahală, la Schitul Robaia – Argeș, unde a și murit în 1734[19].

15. Despre el vezi lucrarea lui Ion Popescu-Cilieni, „Patriarhul Avramie al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Române", în: *Arhivele Olteniei*, 21 (1942), 119-124 (și extras, Craiova, 1942, 55p.).

16. Prezentate după descrierea lui Marcu Beza, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, pp. 20-32, și 103-116, în vol.: *Românii și Țara Sfântă*, pp. 61-62.

17. Vol. *Românii și Țara Sfântă*, p. 67.

18. Pr. Niculae Șerbănescu, „Mitropoliții Ungrovlahiei", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 7-10/1952.

19. Constantin Bobulescu, *Vieți de zugravi (1657-1765)*, București, 1970, pp. 6-28; Teodora Voinescu, *Pârvu Mutu zugravul*, București, 1968, 24p.; Mihaela Palade, „Pârvu Mutu", în: *Enciclopedia Ortodoxiei românești*, București, 2010, pp. 478-479.

Despre Cuviosul Visarion Sarai, vlah din Bosnia, apărătorul Ortodoxiei în Ardeal, se știe că a fost călugărit în mănăstirea „Sfântul Sava" de lângă Ierusalim. Din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea îl menționăm pe preotul bănățean Mihail Popovici din Sânnicolaul Mare, care a călătorit la Muntele Athos, în Țara Sfântă, apoi la Petersburg, lăsând și interesante însemnări asupra celor trei călătorii. Trebuie reținut și faptul că unii dintre credincioșii români sau aromâni care vizitau Muntele Athos și Țara Sfântă, devenind astfel hagii, după reîntoarcere zideau câte o biserică în satele sau orașele în care trăiau. Era o dovadă că pelerinajul le adusese un spor de viață duhovnicească[20].

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, Patriarhia Ierusalimului a continuat să beneficieze de veniturile care îi erau trimise de câteva din mănăstirile „închinate" din Țara Românească și Moldova. Din nefericire, o bună parte dintre aceste mănăstiri au început să se degradeze – fiind pline de datorii –, din cauza dezinteresului pe care-l manifestau egumenii greci.

Se adaugă la aceste neajunsuri și abuzurile unor arendași – de regulă tot greci – care exploatau țăranii români. Din aceste motive, îndată după restabilirea „domniilor pământene", prin numirea lui Grigorie IV Ghica (1822-1828), și după alegerea ca mitropolit al Țării Românești a lui Grigorie Dascălul (1823-1829 și 1833-1834), s-a încercat readucerea mănăstirilor închinate sub autoritatea ierarhilor locului. Din nefericire, egumenii greci – care fuseseră înlocuiți cu egumeni români – și-au redobândit curând situațiile pierdute, cu ajutorul Rusiei țariste. Alte câteva încercări de a înlocui egumenii greci, care se făcuseră vinovați de multe abuzuri, n-au dus la niciun rezultat.

Problema mănăstirilor închinate a fost rezolvată definitiv în timpul domniei lui Alexandru Ioan Cuza (1859-1866), prin „Legea secularizării", votată de Adunarea deputaților la 13/25 decembrie 1863, președinte al Consiliului de Miniștri fiind Mihail Kogălniceanu, iar ministru al Cultelor și Instrucțiunii, scriitorul Dimitrie Bolintineanu. În felul acesta, Patriarhia Ierusalimului a pierdut averi imense de care se bucurase secole în șir din partea românilor, din nefericire răsplătite cu aroganță, jafuri și abuzuri. Pentru a ne da seama de această situație – tristă pentru români – notăm că Patriarhia Ierusalimului avea 21 de mănăstiri, 9 schituri și 3 biserici închinate, cu 195 de moșii (teren arabil și păduri cu sute de mii de hectare, 365 de pogoane de vie, 8 case (6 în Târgoviște, 2 în Craiova), 3 hanuri în București și 1 în Iași, o moară în județul Buzău, 64 de prăvălii (dintre care, 59 în București), și 670 de prăvălii „cu embatic" (arendare pe termen lung, în intervalul căruia contractantul avea drept de proprietate deplin), dintre care 220 în București, 425 în Iași, 23 în Galați și 2 în Pitești. Numai între anii 1848-1854 s-au trimis la Ierusalim 6.497.009 piaștri, care, în valuta de azi se ridică la zeci de milioane de lei. În 1851, numai la arendarea anuală a moșiilor din Moldova se obținuse suma de 173.326 de galbeni. Ce „comisioane" vor fi luat egumenii și arendașii?! Alte proprietăți ale mănăstirilor închinate Ierusalimului erau în Basarabia, ajunsă după 1812 sub stăpânire țaristă, și astfel le-au putut folosi și după anul 1863[21].

---

20. Vezi câteva nume la Mircea Păcurariu, „Românii și Țara Sfântă", pp. 508-509.
21. Problema mănăstirilor închinate și secularizarea au fost studiate de mai mulți cercetători, între care notăm pe I. Brezoianu, *Mănăstiri închinate și călugări străini*, București, 1861, 167p.; Cezar Bolliac, *Mănăstiri din România*

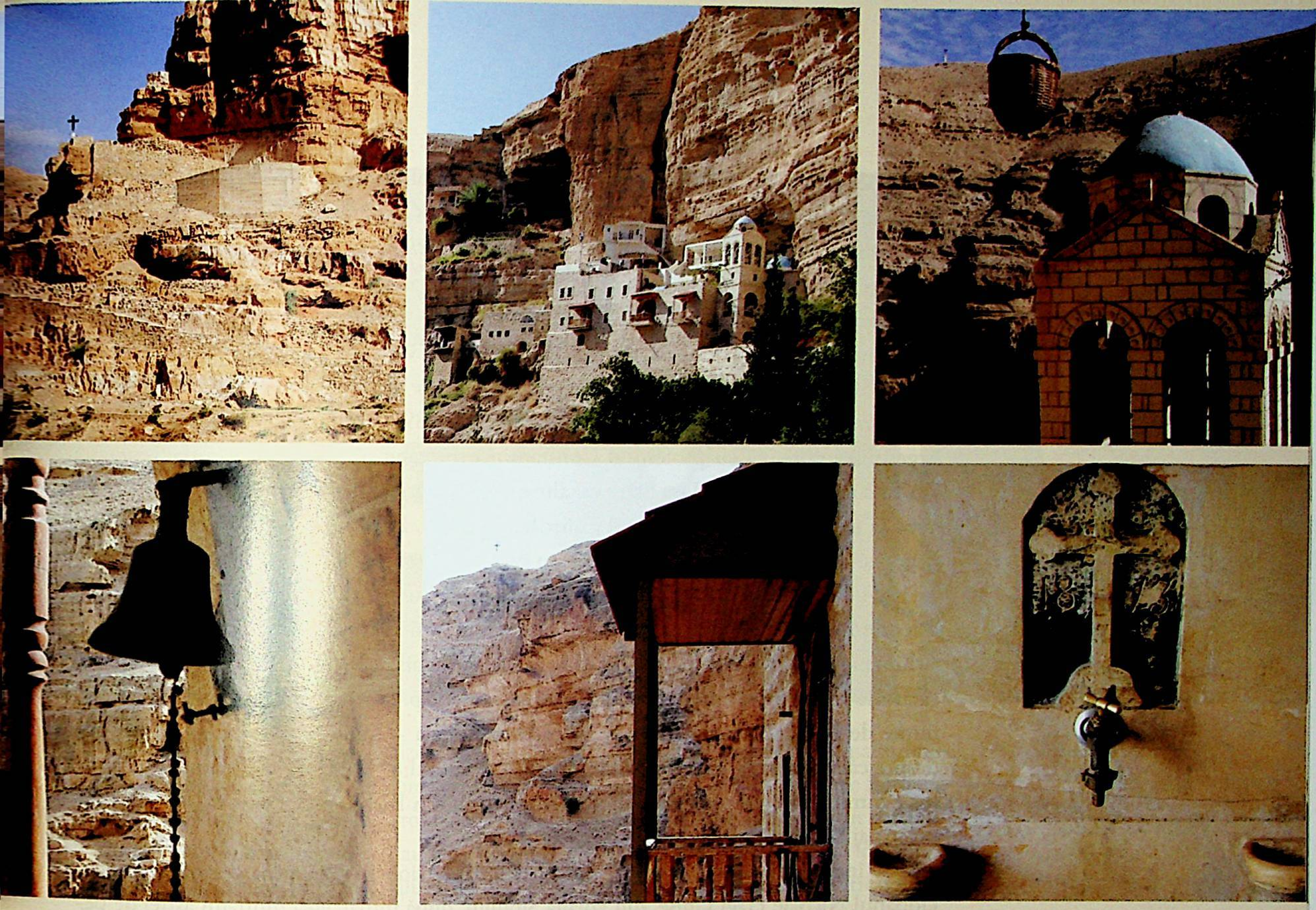

▲ *Detalii cu biserica și chiliile de la mănăstirea „Sfântul Sava" din Pustiul Iordanului, Israel*

Ca și în secolele anterioare, mulți călugări români s-au așezat și acum în mănăstirile din Țara Sfântă: „Sfântul Sava", „Sf. Gheorghe Hozevitul", cea de pe Muntele Carantaniei, sau în mănăstirile grecești și rusești din Ierusalim și altele. Ne vom opri doar la doi dintre ei: ieromonahul Irinarh Roset sau Roseti (1771-1859), originar din familia boierilor moldoveni cu acest nume, călugărit de tânăr la Neamț, egumen la Horaița, unde a construit o nouă biserică, după care a plecat la Locurile Sfinte, împreună cu ucenicul său, ierodiaconul Nectarie Banu, fiu de preot. Au trăit vreo cinci ani în Nazaret, apoi s-au așezat pe Muntele Tabor, unde, în 1859, au început zidirea unei biserici din daniile strânse de ei de la credincioșii de acolo și de la pelerini. Irinarh a murit în 1859, fiind îngropat în pronaosul bisericii pe care a început-o. Biserica a fost terminată de Nectarie Banu și sfințită la praznicul Schimbării la Față din anul 1862 de către patriarhul Chiril II al Ierusalimului (1845-1872), care l-a hirotesit atunci arhimandrit și l-a numit egumen al noii mănăstiri. În anii următori s-au zidit câteva chilii și alte clădiri anexe. După o viețuire de 38 de ani pe Muntele Tabor (dintre care 20 ca egumen), arhimandritul Nectarie s-a retras la mănăstirea „Sfântul Sava", unde a trăit până spre sfârșitul secolului al XIX-lea. Așezământul românesc

---

(Mănăstirile închinate), București, 1862, VIII + 660p.; iar în secolul al XX-lea, pe Marin Popescu-Spineni, *Procesul mănăstirilor închinate. Contribuții la istoria socială românească*, București, 1936, mai ales pp. 129 și 136-151; Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, ²1970, pp. 199-224. A se vedea și Ecaterina Negruți-Munteanu, „Moșiile mănăstirilor din Moldova închinate Locurilor Sfinte după o statistică alcătuită la 1848", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 42 (1967), 7-8, pp. 497-504.

▲ *Detalii cu biserica și chiliile de la mănăstirea „Sfântul Gheorghe Hozevitul" din Pustiul Hozevei, Israel*

de pe Tabor a ajuns curând unul grecesc, sub jurisdicția Mitropoliei Nazaretului[22]. Mai notăm că una din bisericile mănăstirii „Sfântul Sava" de lângă Ierusalim are un „narthex" (pridvor) zidit în 1893 cu cheltuiala monahului Anania Vlahul, pe care Marcu Beza îl considera ca fiind ardelean[23].

În secolul al XIX-lea, numărul pelerinilor în Țara Sfântă a sporit, printre ei numărându-se ierarhi, profesori de teologie, egumeni, călugări, călugărițe, preoți de mir, negustori, țărani, ciobani. Câțiva dintre ei au scris și interesante note de călătorie. Unul dintre aceștia a fost negustorul craiovean Hagi Nicolau, care, în 1834-1835, a făcut o călătorie de 13 luni la Muntele Athos, în Țara Sfântă, la Muntele Sinai, în Egipt (Cairo), Cipru și Turcia (Istanbul), cu note de drum care vor fi publicate în 1926. Între anii 1840-1841, ieromonahul Chiriac din Mănăstirile Neamț-Secu, a vizitat Muntele Athos, apoi prin Constantinopol, Hios, Rodos, Cipru, a ajuns în Țara Sfântă, unde a vizitat Ierusalimul, Betleemul, Nazaretul și Tiberiada. Însemnările lui de călătorie au circulat în copii prin mănăstirile din Moldova, fiind publicate în 1936[24]. Tot aici trebuie pomenit și ieromonahul basarabean Anania Melega, fost profesor și preot militar în Vechea

22. „Viața unui călugăr român îmbunătățit: Irinarh Roset", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 22 (1898-1899), 7, pp. 603-622 și 8, pp. 770-791.
23. Marcu Beza, *Urme românești...*, p. 16; în vol.: *Românii și Țara Sfântă*, p. 69.
24. În: *Biserica Ortodoxă Română*, 54 (1936), 3-4, pp. 153-158.

Românie, alături de mulţi alţii. Scriitorul Dimitrie Bolintineanu (1819-1872), în urma pelerinajului său la Locurile Sfinte, a publicat lucrarea *Călătorii în Palestina şi Egipt*[25]. S-a simţit chiar nevoia publicării unui *Proschinitar* sau *Închinător al Ierusalimului şi al Ţării Sfinte*, tradus din greceşte şi tipărit cu cheltuiala arhimandritului Calist (viitor arhiereu), în tipografia lui Anton Pann (1852).

Dintre ierarhii care au călătorit în Țara Sfântă, în vara anului 1874, consemnăm pe Neofit Scriban, fost locţiitor de episcop la Argeş, care a publicat apoi cartea intitulată *Călătoria mea la pământul sfânt şi la Ierusalim*[26]. În 1896, episcopul Gherasim Timuș al Argeşului împreună cu profesorul Constantin Erbiceanu, de la Facultatea de Teologie din Bucureşti, au vizitat Ţara Sfântă și alte orașe din Orient, publicând apoi cartea *Călătoria la Locurile Sfinte*[27]. Arhiereul Calist Ialomiţeanu, în ultimii ani de viață episcop la Argeş, şi-a notat impresiile de călătorie în cartea *Pe urmele Domnului și ale Apostolilor*[28]. În 1904 vizita Ţara Sfântă profesorul Badea Cireșeanu de la Facultatea de Teologie din Bucureşti, pentru cercetări liturgice, pe care le va folosi apoi în cartea *Tezaurul liturgic*[29]. Arhimandritul Nifon Popescu, de la Mănăstirea Sinaia, își publica în 1836 notele de călătorie în Egipt, la Muntele Sinai și Ierusalim (112p.). Un alt arhimandrit, cu același nume de Nifon Popescu, stareţ la Mănăstirea Robaia – Argeș, publica o mică broșură despre călătoria sa la Locurile Sfinte, în 1898. Stareţul de la Sinaia, arhimandritul Dionisie Simionescu, împreună cu preotul V. Nicolau din Brebu, jud. Prahova, au făcut un pelerinaj la începutul anului 1910[30].

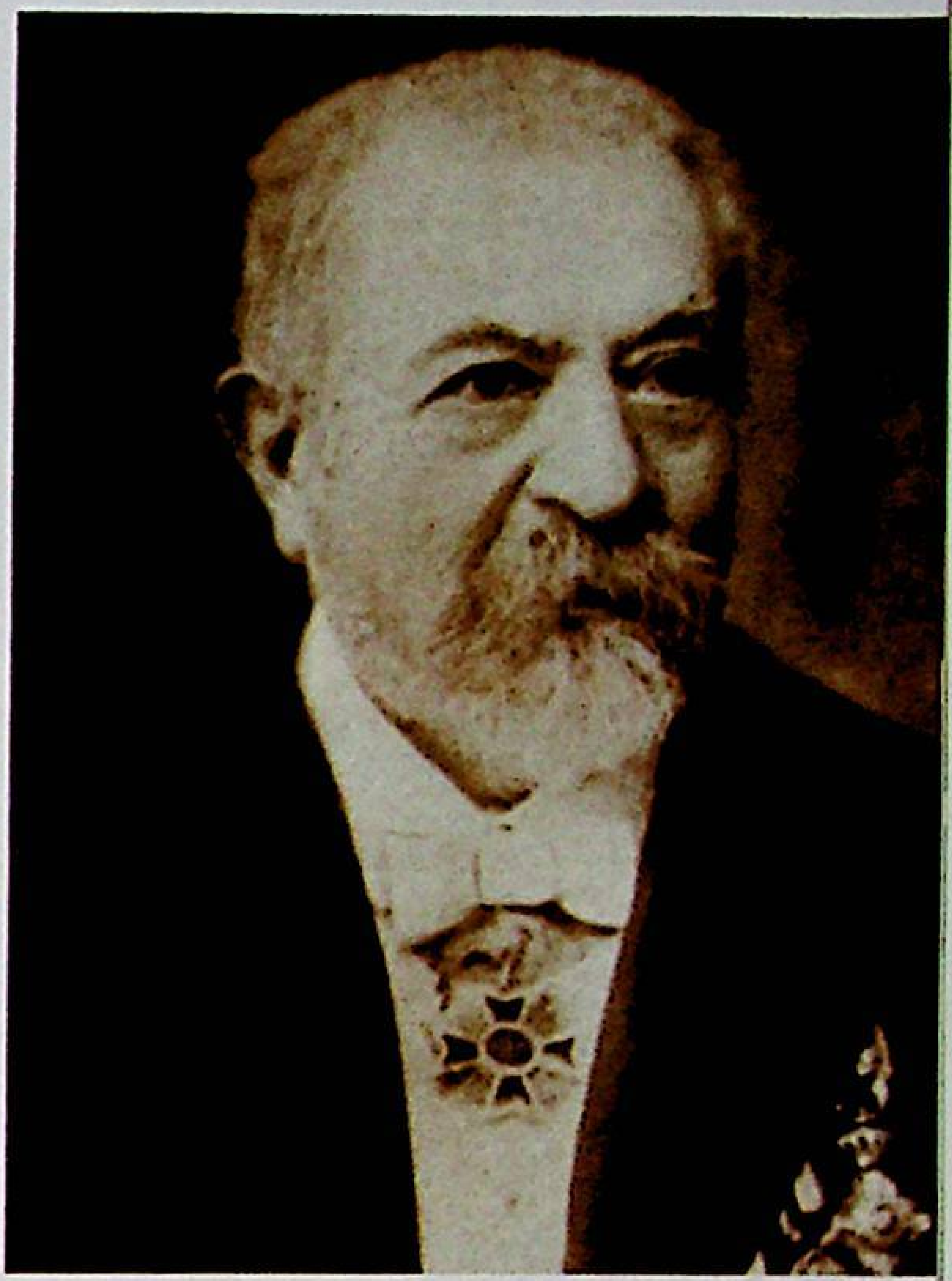
Se întâlnesc în Țara Sfântă și unii orășeni, dar și ciobani și țărani ardeleni. De pildă, ciobanul Nicolae Hagi Ghișe, din Poiana Sibiului, după întoarcerea dintr-un astfel de pelerinaj s-a călugărit în Mănăstirea Cocoş. din nordul Dobrogei, căreia i-a lăsat apoi întreaga avere. Un ţăran din satul Galeş, lângă Săliştea Sibiului, Nicolae Sas, s-a închinat la Locurile Sfinte, lăsând şi scurte note de călătorie[31]. Un Constantin Oprean din Poiana Sibiului își scria numele pe o piatră de la Mănăstirea Sfinţii Arhangheli din Ierusalim la 2 aprilie 1888. Neobositul călător ardelean, ciobanul Gheorghe Cârțan (1849-1911), din Cârțișoara Făgărașului, s-a închinat la Locurile Sfinte în 1897. Credinciosul Manolache Barbu, din Bârlad, dăruia o toacă mănăstirii de pe Muntele Ispitirii. Exemplele se pot înmulţi, ceea ce ne arată că mulţi români erau dornici să cunoască aşezămintele bisericeşti din locurile în care a trăit şi a predicat Mântuitorul Iisus Hristos.

După crearea statului naţional unitar român, şi până la izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, când România avea o situaţie economică prosperă, era firesc ca numărul pelerinajelor la Locurile Sfinte din Palestina să crească.

---

25. Dimitrie Bolintineanu, *Călătorii în Palestina şi Egipt*, Iaşi, 1856, 258p.
26. Neofit Scriban, *Călătoria mea la pământul sfânt şi la Ierusalim*, Bucureşti, 1875, 50p.
27. † Gherasim Timuş al Argeşului, Constantin Erbiceanu, *Călătoria la Locurile Sfinte*, Bucureşti, 1896, 264p.
28. † Calist Ialomiţeanu, *Pe urmele Domnului şi ale Apostolilor*, Piteşti, 1910, 234pp.
29. Badea Cireşeanu, *Tezaurul liturgic*, 3 vol., Bucureşti, 1910-1912.
30. Aceste pelerinaje sunt prezentate de Al. Adrian Botez, „Pelerini români la Locurile Sfinte", în: *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 67 (1971), 3-4 şi în vol.: *Românii şi Ţara Sfântă*, pp. 252-254.
31. Despre el: Mircea Păcurariu, „Un ţăran din Mărginimea Sibiului la Locurile Sfinte în 1870-1871", în: *Mitropolia Ardealului*, 32 (1987), 5, pp. 102-107 (şi în vol. său: *Studii de istorie a Bisericii ortodoxe româneşti*, II, Bucureşti, 2009, pp. 518-524.

▲*Paraclisul de la Casa românească din Ierusalim (1909); Teodor Burada (1839-1923)*

În septembrie 1924, ne-a vizitat țara și Biserica patriarhul Damian al Ierusalimului (1897-1935), fiind primit la București și la Iași și reluând astfel călătoriile pe care le făcuseră mulți dintre înaintașii săi în țările române. În 1927, i-a întors vizita patriarhul Miron Cristea, însoțit de câțiva colaboratori, care au cercetat principalele locuri biblice de acolo. Au loc acum pelerinaje organizate, cu preoți, călugări și credincioși, cum a fost cel condus de mitropolitul Nicolae Bălan al Ardealului, în septembrie-octombrie 1925, cu 160 de închinători (ierarhi, profesori de teologie, preoți, studenți, credincioși), sau cel condus de mitropolitul Nectarie Cotlarciuc al Bucovinei la Paștile anului 1930, cu 116 pelerini, mai ales din Bucovina. La Paștile anului 1931, erau prezenți în Ierusalim episcopul Visarion Puiu al Hotinului, viitor mitropolit, însoțit de profesorul Constantin Tomescu, de la Facultatea de Teologie din Chișinău, și de arhimandritul Filaret Jocu, cu misiune din partea Sfântului Sinod de a încerca să obțină de la Patriarhia Ierusalimului mănăstirea „Sfinții Arhangheli" situată chiar lângă Sfântul Mormânt. În 1935, a urmat un pelerinaj cu 150 de persoane împreună cu episcopii Cosma Petrovici al Dunării de Jos și Gherontie Nicolau al Constanței, preotul Constantin Dron din București (organizatorul pelerinajului) și câțiva parlamentari.

Numărul pelerinajelor individuale era foarte ridicat – călugări, preoți de mir, intelectuali –, unii dintre ei lăsând și frumoase însemnări de călătorie (pr. prof. Gala Galaction, pr. prof. Grigorie Cristescu, preotul Iosif Trifa din Sibiu, protos. Damaschin Trofin, preotul Gr. D. Cruceanu, preotul Ioan Puiu din Cernăuți, Elena Voitești, Olga Greceanu și alții)[32].

Începând cu primii ani ai secolului al XX-lea, s-a pus mereu problema construirii unei biserici românești și a unui cămin pentru pelerinii noștri care își îndreptau pașii spre Ierusalim. Astfel, în anul 1906, cunoscutul etnograf, folclorist și muzicolog Teodor Burada (1839-1923) din Iași, a format un comitet de inițiativă pentru rezolvarea acestei probleme. El însuși, sprijinit de regina Elisabeta (Carmen Silva) a României, a cumpărat un teren pentru viitoarele construcții.

32. Mircea Păcurariu, „Un țăran din Mărginimea Sibiului...", p. 512.

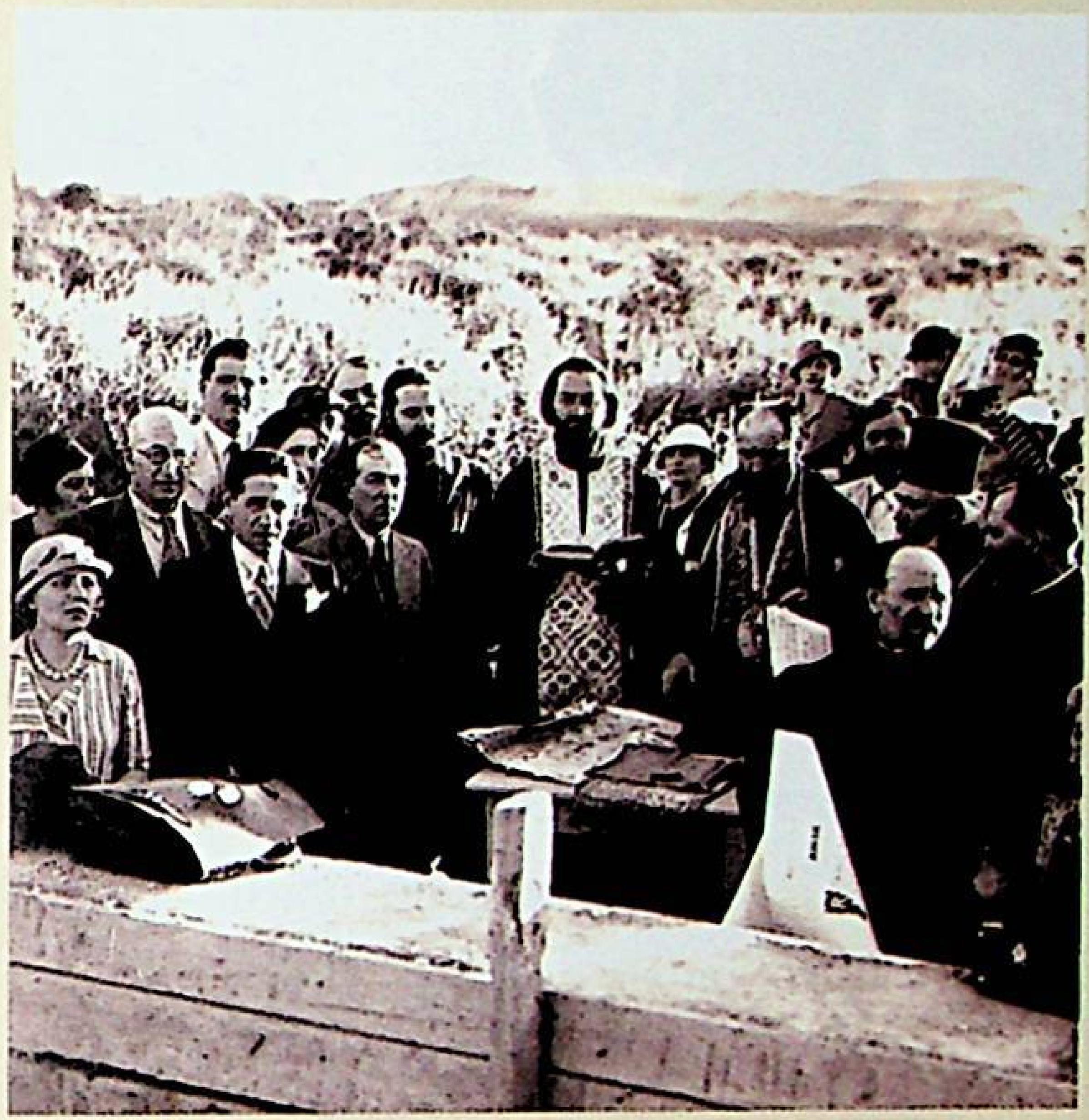
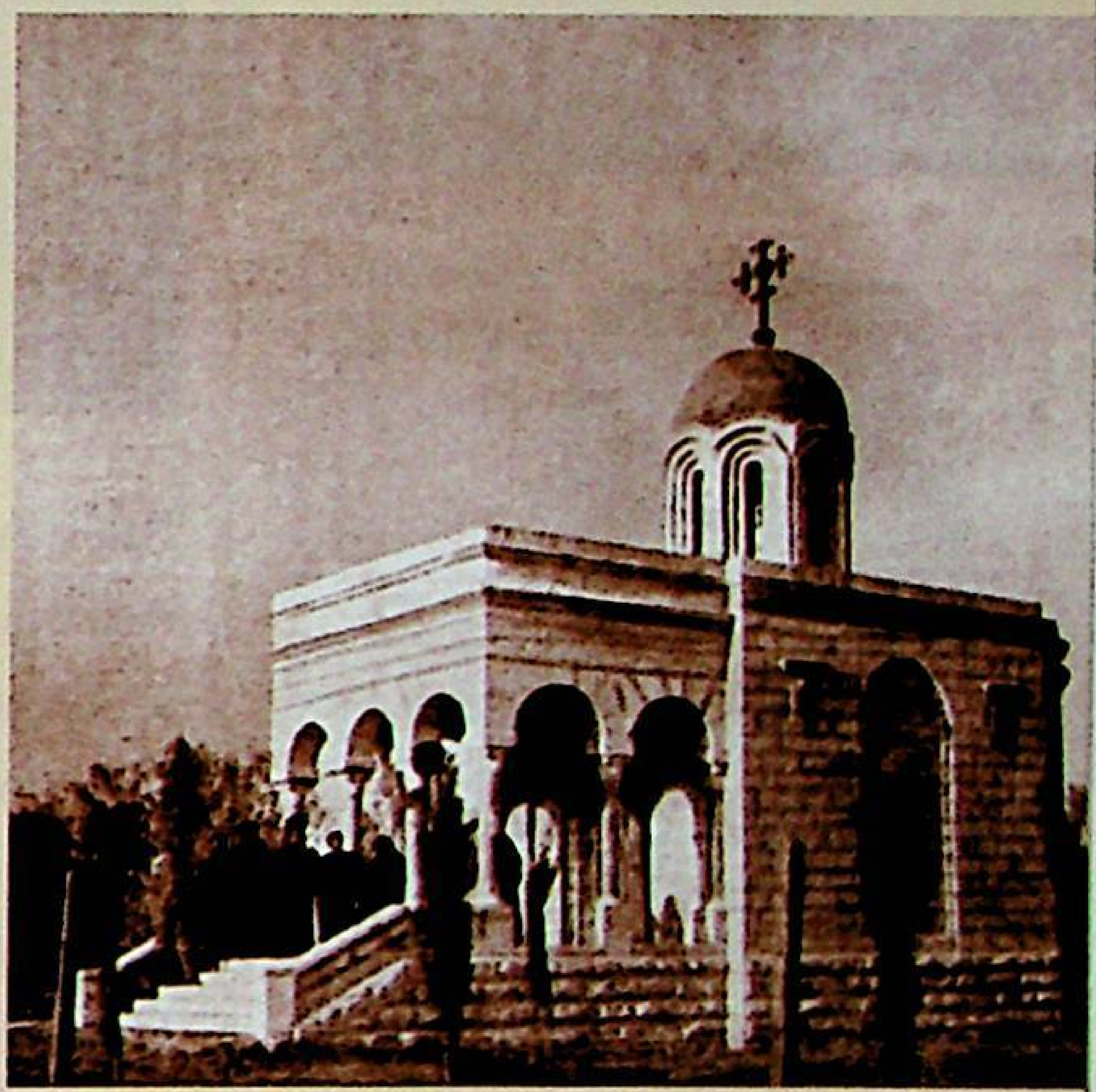

▲ *Imagini din Ierusalim și Betleem, începutul sec. XX (sus); lucrări de construcție la biserica din Ierusalim, în mijloc ierom. Gherasim Luca și arh. A. Baramki (sus-dreapta); Așezământul românesc de la Ierusalim la sfârșitul anului 1940 și detaliu din prima catapeteasmă a bisericii din Ierusalim (executată în anul 1938)*

O delegație a mitropolitului primat Conon Arămescu-Donici (1912-1919), formată din arhimandritul Dionisie Simionescu, de la Sinaia, profesorul Dragomir Demetrescu, de la Facultatea de Teologie din București, profesorul Teodor Burada și arhitectul George Lupu, a sosit la Ierusalim în aprilie 1914, obținând de la patriarhul Damian (1897-1935) și Sinodul său acordul pentru ridicarea unei biserici românești în Ierusalim. Nu s-a putut realiza nimic, pentru că după câteva luni a izbucnit Primul Război Mondial. Un mic paraclis românesc se amenajase într-o casă cumpărată de români încă din 1908. Iar în 1926, o maică cu numele Porfiria, originară din Rășinari-Sibiu, și-a amenajat un mic altar-paraclis în incinta mănăstirii „Sfinții Arhangheli" din Ierusalim, care a și fost sfințit de un mitropolit grec și unde s-au făcut slujbe în limba română pentru pelerinii care, de obicei, erau găzduiți în această mănăstire. În anul 1927, în urma vizitei patriarhului Miron la Ierusalim, terenul cumpărat în 1910-1912 (înscris în acte pe numele arabului Hanna Baramki) a fost donat arhiereului Tit Simedrea, viitor mitropolit al Bucovinei – care-l însoțea pe patriarh – și care, la rândul său, l-a donat Patriarhiei Române. În 1930, a fost numit ca viitor slujitor al așezăminterlor românești de la Ierusalim ieromonahul Gherasim Luca (fost preot în Canada și SUA), iar ca îngrijitor și cântăreț, ieromonahul Damaschin Trofin, ambii din obștea mănăstirii Neamț. Prin stăruințele ieromonahului Gherasim Luca și ale noului consul al României la Ierusalim, Marcu Beza (numit de Ministerul de Externe la intervenția patriarhului Miron), s-au început demersurile pentru ridicarea unor așezăminte românești.

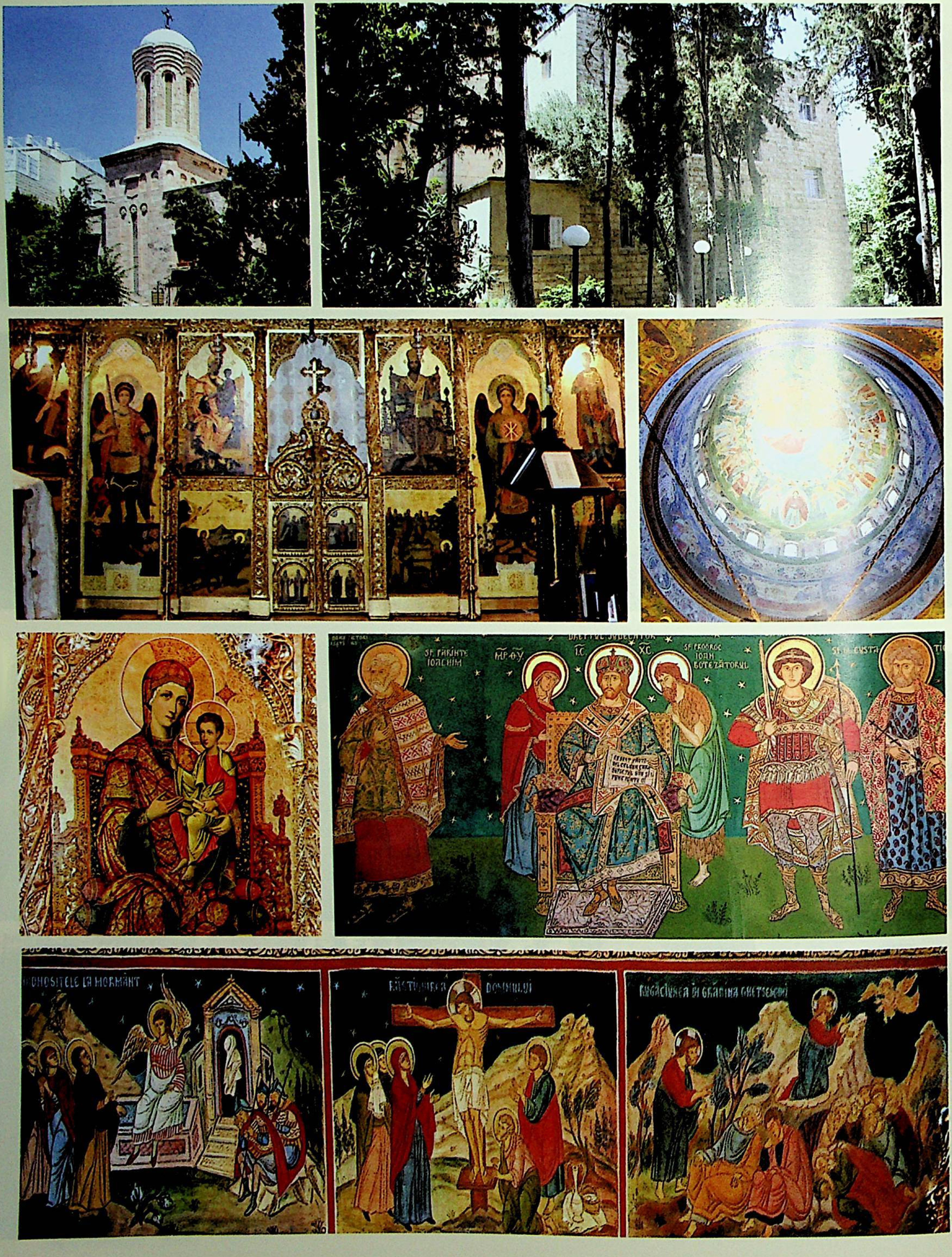
La 28 martie 1935, s-a pus piatra de temelie a bisericii și a căminului românesc din Ierusalim, prin rugăciunile episcopului Lucian Triteanu al Romanului, trimisul Patriarhiei, în prezența celor doi episcopi și a celor 150 de pelerini menționați mai sus. Iar la 25 aprilie 1935, s-a pus piatra de temelie a unei biserici românești pe malul Iordanului, nu departe de Ierihon, cu hramul „Sf. Ioan Botezătorul", pe terenul obținut de Gherasim Luca de la autoritățile de atunci din Palestina. Planurile ambelor biserici au fost întocmite de arhitectul Patriarhiei Române, Dumitru Ionescu-Berechet (1896-1969)[33].

Recepția provizorie a celor două așezăminte s-a făcut în 1939 și, definitiv, la 14 februarie 1940. A urmat cel de-al Doilea Război Mondial, cu tot cortegiul lor de suferințe, care au împiedicat legăturile Patriarhiei noastre cu aceste așezăminte. Abia în 1946-1947 Patriarhia a numit ca superior al bisericii și căminului din Ierusalim pe arhimandritul Victorin Ursache, fost stareț al mănăstirii Neamț, iar ca egumen al schitului de la Iordan pe monahul Ioan Iacob, care trăia pe atunci în mănăstirea „Sfântul Sava" și care a fost hirotonit acolo ca ierodiacon și ieromonah; acesta era viitorul sfânt, canonizat de Biserica Ortodoxă Română și cinstit în ziua de 5 august. Din nefericire, situația era acum și mai dramatică decât în timpul războiului care abia se încheiase. La 29 noiembrie 1947, Adunarea generală ONU a decis crearea a două state pe teritoriul Palestinei, unul evreu și altul arab. La 14 aprilie 1948, s-a proclamat statul independent Israel, încetând mandatul britanic în

▲Casa Părintelui Gherasim Luca de pe malul Iordanului și câțiva viețuitori ai Schitului româneasc de la Iordan, anii 1940 ai sec. XX (sus); Momente din timpul punerii pietrei fundamentale a bisericii românești de pe malul Iordanului, 1935, în centru episcopul Lucian Triteanu, în dreapta acestuia arh. A. Baramki și consulul M. Beza, în stânga Pr. C. Dron, citind hrisovul; biserica Schitului românesc de la Iordan, anii 1936 (jos)

---

33. Amănunte în vol. *Românii și Țara Sfântă*, pp. 275-301.

▲ *Biserica ortodoxă românească „Sfântul Mare Mucenic Gheorghe", sediul reprezentanței Patriarhiei Române în Ierusalim, detalii*

Biserica ortodoxă românească „Nașterea Domnului" și „Toți Sfinții români", respectiv Casa românească de Pelerini din Ierihon, detalii

Vizita patriarhului Teoctist la Ierusalim (sus); momente din slujba de sfințire a bisericii Așezământului românesc de la Ierihon de către patriarhul Teoctist înconjurat de un sobor de ierarhi și preoți din care făcea parte și Preafericitul Părinte Patriarh Daniel, pe atunci Mitropolit al Moldovei și Bucovinei (jos), ian. 2000

Un moment de seamă în istoria legăturilor noastre cu Ierusalimul a avut loc în zilele de 4-12 ianuarie 2000, cu prilejul împlinirii a două mii de ani de la Nașterea Mântuitorului Iisus Hristos. Au participat atunci însuși patriarhul Teoctist, însoțit de mai mulți membri ai Sfântul Sinod, precum și un grup de preoți și credincioși din țară[36], prilej cu care a fost sfințit Altarul bisericii mari, paraclisul, punându-se de asemenea piatra de temelia a *Casei pentru pelerini*[37].

În încheiere, trebuie să notăm și numele unor cunoscuți sihaștri și duhovnici care au trăit în secolul al XX-lea în diferite mănăstiri din Țara Sfântă. În mod deosebit trebuie pomenit ieroschimonahul Ioan Iacob Hozevitul (1913-1960), un timp viețuitor la mănăstirea „Sfântul Sava", apoi egumen la Schitul românesc de la Iordan, de unde s-a retras într-o peșteră, pe malul râului Hozeva; a fost trecut în rândul sfinților în anul 1992, fiind prăznuit la 5 august; monahul Ștefan Sihastrul († 1939), originar din Dobrogea, care a trăit aproape 20 de ani în mănăstirea „Sfântul Sava"; ieromonahul Ignatie Rădulescu, care a trăit în aceeași mănăstire vreo 15 ani; ieromonahul Juvenalie Străinu, care a trăit la Muntele Athos, apoi la schitul „Sf. Ioan Botezătorul" de la Iordan, apoi timp de 20 de ani în mănăstirea „Sfântul Ecaterina" din Muntele Sinai; monahia Acachia Maior (1890-1980), născută în Sighișoara, călugăriță de tânără la mănăstirea Țigănești; iar din 1932 a fost trimisă la căminul de la Ierusalim, apoi la schitul „Sf. Ioan Botezătorul" de la Iordan, apoi aproape

Sfântul Cuvios Ioan Iacob, egumen al Schitului de la Iordan (1947-1952), fotografii de epocă și fresce din biserica Seminarului teologic „Veniamin Costachi" de la mănăstirea Neamț

36. Amănunte la Arhim. Ieronim Crețu, „Așezămintele românești la Ierusalim, Iordan și Ierihon", în: vol. *Românii și Țara Sfântă*, pp. 301-312; vezi și pp. 312-317; Arhim. Timotei Aioanei, *Așezămintele Românești din Țara Sfântă*, pp. 29-120.
37. Arhim. Timotei Aioanei, *Așezămintele Românești din Țara Sfântă*, p. 83.

EGUMEN LA
SF. IOAN BOTEZĂTORUL LA
IORDAN

M-REA SF. SAVA DIN
ȚARA SFÂNTĂ
NOSTRU CEL BO
GAT ÎN ÎNDURĂRI
LUMINEAZĂ-MĂ

RU,

▲*Maica Domnului, frescă din biserica ortodoxă românească „Nașterea Domnului" și „Toți Sfinții români" din Ierihon*

30 de ani în mănăstirea rusească Eleon de pe Muntele Măslinilor; monahia Melania Mincu (1893), de la mănăstirea Țigănești, care, în 1947, a fost trimisă la Schitul Sf. Ioan Botezătorul, unde a trăit peste două decenii; schimonahia Vera Preotu (1876-1988), fiică de preot din Chișinău, care de la vârsta de 16 ani a trăit în mănăstirea rusească din Ain Karen, iar după 60 de ani s-a așezat în Mănăstirea Eleon din Ierusalim, unde mai erau și alte călugărițe românce (inclusiv din Basarabia); a trăit în Țara Sfântă 96 de ani, trecând la cele veșnice la vârsta de 112 ani. Ar mai putea fi date multe alte nume de călugări și călugărițe românce care au trăit în Țara Sfântă!

Toate aceste lucruri – expuse succint – dovedesc că românii au avut permanente legături cu mănăstirile din Țara Sfântă, pe care le-au ajutat mereu în cursul vremurilor, în așa fel, încât ele să-și poată săvârși lucrarea sfântă în mijlocul unor populații necreștine.

Bibliografie

„Viața unui călugăr român îmbunătățit: Irinarh Roset", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 22 (1898-1899), nr. 7, nr. 8; † Calist IALOMIȚEANU, *Pe urmele Domnului și ale Apostolilor*, Pitești, 1910; AIOANEI Timotei, Arhim., *Așezămintele Românești din Țara Sfântă*, Ed. Basilica, București, 2014; Arhiepiscopia Târgoviștei, *Biserici și mănăstiri – monumente istorice reprezentative*, Târgoviște, 2008; BĂDĂRĂU Dan, CAPROȘU Ioan, *Iașii vechilor zidiri până la 1821*, Iași, ^{2}2007; BĂLAȘA D., Pr., „Mănăstirea Căluiu sau Cepturoaia", în: *Mitropolia Olteniei*, 23 (1971), 7-8; BEZA Marcu, *Urme românești în Răsăritul ortodox*, București, ^{1}1935; BIANU Ioan, HODOȘ Nerva, *Bibliografia românească veche*, t. I, București, 1903; BOBULESCU Constantin, *Vieți de zugravi (1657-1765)*, București, 1970; BOLINTINEANU Dimitrie, *Călătorii în Palestina și Egipt*, Iași, 1856; BOLLIAC Cezar, *Mănăstiri din România (Mănăstirile închinate)*, București, 1862; BOTEZ Al. Adrian, „Pelerini români la Locurile Sfinte", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 67 (1971), 3-4; BREZOIANU I., *Mănăstiri închinate și călugări străini*, București, 1861; CIREȘEANU Badea, *Tezaurul liturgic*, 3 vol., București, 1910-1912; *Documente privind istoria României*. A. *Moldova*, veacul XVI, vol. III, București, 1951; Dumitru STĂNILOAE, „Viața și activitatea patriarhului Dosoftei (sic) al Ierusalimului și legăturile lor cu țările române", în: *Candela*, XL (1929), 4-6; DURĂ Ioan V., *Dositei al Ierusalimului și influența lui în țările române și în Biserica lor*, Atena, 1977; Ecaterina NEGRUȚI-MUNTEANU, „Moșiile mănăstirilor din Moldova închinate Locurilor Sfinte după o statistică alcătuită la 1848", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 42 (1967), 7-8; ERHAN Virgil, *Mănăstiri și biserici din orașul Iași și împrejurimi*, Iași, 2003; GEORGESCU Ilie, „Legăturile țărilor române cu Ierusalimul. Patriarhii Ierusalimului în țările române (veacurile XVII-XVIII)", în: *Studii Teologice*, 8 (1956), 5-6; GIURESCU C. Constantin, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, ^{2}1970; IVAN Ioan, „Patriarhi ai Ierusalimului, în Moldova", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 51 (1975), 9-12; MIHĂILĂ G., ZAMFIRESCU Dan, *Literatura română veche (1402-1647)*, I, București, 1969; NĂSTUREL P.V., „Mănăstirea Căluiu" în: Revista pentru istorie, arheologie și filologie, București, an. 12, 1911; PALADE Mihaela, „Pârvu Mutu", în: *Enciclopedia Ortodoxiei românești*, București, 2010; PĂCURARIU Mircea, „Românii și Țara Sfântă", în: vol. său: *Studii de istorie a Bisericii Ortodoxe Române*, I, București, 2005; PĂCURARIU Mircea, „Un țăran din Mărginimea Sibiului la Locurile Sfinte în 1870-1871", în: *Mitropolia Ardealului*, 32 (1987), 5; PĂCURARIU Mircea, *Studii de istorie a Bisericii ortodoxe românești*, II, București, 2009; PLEȘIA Dan, ANDREESCU Ștefan, „Mănăstirea Gruiu. Contribuții documentare", în: *Glasul Bisericii*, 24 (1965), 11-12; POPESCU-CILIENI Ion, „Patriarhul Avramie al Ierusalimului și legăturile lui cu Țările Române", în: *Arhivele Olteniei*, 21 (1942), nr. 119-124; POPESCU-SPINENI Marin, *Procesul mănăstirilor închinate. Contribuții la istoria socială românească*, București, 1936; *Românii și Țara Sfântă*, București, ^{2}2000; SCRIBAN Neofit, *Călătoria mea la pământul sfânt și la Ierusalim*, București, 1875; SIMONESCU Dan, „Le monastère de Cetatzuia (Iassy), foyer de culture de l'Orient orthodoxe", în: *Balcania*, VI (1943); STOICESCU Nicolae, *Repertoriul bibliografic al lo calităților și monumentelor medievale din Moldova*, București, 1974; ȘERBĂNESCU Niculae, Pr., „Mitropoliții Ungrovlahiei", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 7-10/1952; TIMUȘ Gherasim, Episcopul Argeșului, ERBICEANU Constantin, *Călătoria la Locurile Sfinte*, București, 1896; VOINESCU Teodora, *Pârvu Mutu zugravul*, București, 1968.

LEGĂTURILE ROMÂNILOR CU MĂNĂSTIRILE DIN SERBIA, MUNTENEGRU, BULGARIA, UCRAINA ȘI RUSIA

Legăturile românilor cu mănăstirile din spațiul slav sud-est european s-au datorat, pe de o parte, apartenenței la aceeași tradiție răsăriteană moștenită din Bizanț, iar pe de altă parte statornicirii unor legături de rudenie între domnitorii români și țarii sârbi, bulgari și ruși. La acestea se adaugă folosirea limbii slavone în cancelariile domnești și în cult, precum și stabilirea unor călugări slavi sud-dunăreni în mănăstirile din Țara Românească din cauza asupririlor exercitate de stăpânirea otomană musulmană în aceste teritorii și a celor ucraineni și ruși în marile lavre moldovenești, căutând desăvârșirea prin trăirea în duhul spiritualității neoisihaste promovate de Cuviosul Paisie de la Neamț.

Deși se afirmă că sârbii au intrat în contact cu populația daco-romană încă de la așezarea lor în Peninsula Balcanică, în timpul împăratului Heraclie (610-641)[1], și că sunt cunoscute înrudiri ale familiilor domnitoare din secolul al XIII-lea[2], începutul legăturilor romano-sârbe trebuie așezat în a doua jumătate a secolului al XIV-lea, cele rezultate din înrudire[3] sau

1. Ioan Rămureanu, „Începuturile creștinării sârbilor sub împăratul bizantin Heracliu", în: *Studii Teologice*, 3-4/1959, pp. 164-181.

2. Regele Ștefan Uroș II Milutin (1282-1321) ar fi fost căsătorit prima dată, în anul 1274, cu fiica voievodului Litovoi al Olteniei, cf. C. Mijatoviè, *Srpski odzraci iz rumuske istorije*, Letopis Matice Srpske 187, Novi Sad, 1896, p. 4, apud S. Anuichi, „Relațiile bisericești romano-sârbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 7-8/1979, p. 877.

3. Țarul Uroș, (1355-1371), fiul lui Ștefan Dușan (1331-1355), întemeietorul marelui țarat al „sârbilor și romeilor" din anul 1346, s-a căsătorit în anul 1360 cu Anca, fiica domitorului Nicolae Alexandru Basarab al Țării Românești (1352-1364), care după moartea soțului s-a călugărit cu numele de Elena, cf. E. Turdeanu, „Din vechile schimburi culturale dintre români și iugoslavi", în: *Cercetări literare*, III, București, 1939, p. 144, și C. Giurescu, D. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, București, 1976, p. 25. Domitorul Radu I Basarab (1377-1384) a fost căsătorit, a doua oară, cu doamna Calinichia, foarte probabil fiica sau nepoata țarului Lazăr (1371-1389), eroul de la Kosovopolie (ipoteze privind originea acestei doamne a se vedea N. Șerbănescu, N. Stoicescu, *Mircea cel Mare (1386-1418), 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, București, 1987, pp. 9-11). Așa se explică prietenia domnitorului Mircea cel Mare, fiul lui Radu I și al Calinichiei, cu despotul Ștefan Lazarevici, pe care l-a primit la curtea sa după ce s-a întors de la Ankara, în anul 1402, și l-au sprijinit pe sultanul Musa, favorabil creștinilor, cf. N. Șerbănescu, N. Stoicescu, *Mircea cel Mare...*, p. 337. De asemenea, domnitorii Neagoe Basarab al Țării Românești (1512-

◄ *Mănăstirea Studenița din Serbia*

▲ *Sfântul Nicodim de la Tismana, primul întemeietor al mănăstirilor românești, pictură murală de Olga Greceanu, Biblioteca Sfântului Sinod*

motivate de interes politic împotriva turcilor, dușmanul lor comun[4], fiind precedate de cele bisericești.

Aceste legături s-au concretizat fie în sprijinul material acordat de domnitorii români mănăstirilor sârbești, mai ales după dezastrul de la Kosovopolje (15 iunie 1389), în urma căruia Serbia și-a pierdut independența[5], fie prin stabilirea unor monahi cărturari și tipografi la nord de Dunăre.

Domnitorul Radu I Basarab al Țării Românești (1377-1384) este socotit unul dintre ctitorii mănăstirii Mănăstirița de lângă Cladova. Mai important a fost însă sprijinul acordat Sfântului Nicodim la zidirea mănăstirii Tismana, sfințită în anul 1378, după ce tatăl său, domnitorul Vladislav-Vlaicu (1364-1377) a ridicat mănăstirea Vodița, între anii 1370-1372, imitând stilul arhitectural al mănăstirii sârbești Krușevaț, ctitoria cneazului Lazăr, situație întâlnită și la alte mănăstiri românești zidite în această epocă[6]. Sfântul Nicodim, trecut la cele veșnice la 26 decembrie 1406 și înmormântat la Tismana, a venit în Țara Românească din Serbia, înainte de anul 1370, și i s-a încredințat reorganizarea monahismului după tradiția isihastă atonită pe care a cunoscut-o încă de când era călugăr la mănăstirea Hilandar[7]. Deși tradiția îi atribuie Sfântului Nicodim

---

1521) și Petru Rareș al Moldovei (1527-1538; 1541-1546) au fost căsătoriți cu Milița Despina și respectiv Elena-Ecaterina, fiicele despotului Ioan Brancovici, iar Petru cel Tânăr (1559-1568), fiul domnitorului Mircea Ciobanul (1545-1554; 1558-1559) și al doamnei Chiajna, s-a căsătorit, în anul 1563, cu Elena, fiica lui Nicolae Strencovici (Cherepovici), dregător sârb la curtea voievodului Ioan Zapolya al Transilvaniei (cf. C. Giurescu, D. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, pp. 232, 249 și 284).

4. A se vedea descrierea bătăliilor de la Cosovopolje (1389), Rovine (1394) și Nicopole (1396) la N. Șerbănescu, N. Stoicescu, *Mircea cel Mare...*, pp. 287-326; B. Jelavich, *Istoria Balcanilor*, vol. I, trad. de M.E. Avădanei, Iași, 2000, p. 41; S.A. Atiya, *The Crusade of Nicopolis*, London, 1934.

5. F. Dvornik, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, trad. de D. Stanciu, București, 2001, pp. 102-103 și 206-207.

6. Acest lucru nu înseamnă că bisericile românești ridicate în a doua jumătate a secolului al XIV-lea erau copii ale unor mănăstiri sârbești, ci o transpunere armonioasă a stilului autentic bizantin în spațiul românesc. Biserica mănăstirii Cozia, una dintre cele mai vechi biserici românești care s-a folosit de acest stil, seamănă cu mănăstirile sârbești Krușevaț, Calenici și Ravanița. Asemănarea este dată de faptul că ea a fost executată de unul dintre arhitecții sârbi ai cneazului Lazăr sau ai fiului său, Ștefan Lazarevici, chemat de domnitorul Mircea cel Mare în Țara Românească. Mai multe detalii la Gamaliel Vaida, *Mănăstirea Cozia*, Râmnicu Vâlcea, 1986, p. 24sq.

7. Sfântul Nicodim s-a născut la Prilepac, aproape de centrul minier Nova Brdo, în Serbia, din tată vlah și mamă sârboaică, înrudită cu cneazul Lazăr, cf. Djordje Radojièiè, „*Bulgaroalbanitoblahos* et *Serboalbanitobulgaroblahos*, deux caractéristique ethniques du Sud-Est Européen du XIV-e siècles. Nicodème de Tismana et Grégoire Èamblak", în: *Romanoslavica*, 13, București, 1966, pp. 77-79, opinie împărtășită și de Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Iași, ³2004, p. 273. După ce s-a călugărit la Muntele Athos, a venit în Serbia, în ținutul Cladovei, unde, după tradiție, ar fi întemeiat mănăstirile Vrațna și Mănăstirița, din regiunea Craina. După aceea a trecut în Țara Românească, la Vodița, motivat de originea sa vlahă, dar și de neajunsurile cauzate de propaganda catolică după trecerea Vidinului în stăpânirea regelui Ludovic cel Mare al Ungariei (1342-1382) pentru o perioadă de trei ani (1366-1369), acțiune sprijinită apoi de țarina Ana, fiica domnitorului Nicolae Alexandru din cea de-a doua căsătorie cu doamna Clara, care era catolică (cf. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, p. 273).

și întemeierea altor mănăstiri (Topolnița, Coșuștea-Crivelnic, Gura-Motrului, Vișina și Prislop, iar ucenicii lui ar fi ridicat mănăstirea Neamț), în realitate se poate admite că ele au fost zidite în aceeași perioadă și călăuzite de aceleași principii de organizare date de el mănăstirilor Vodița și Tismana[8].

Prestigiul de care se bucura Sfântul Nicodim la curtea cnejilor sârbi a întărit legăturile acestora cu românii. În anul 1375 făcea partea din delegația care mijlocea la Constantinopol împăcarea dintre Patriarhia Ecumenică și Biserica Sârbă[9]. Pentru cele două mănăstiri întemeiate de el în Țara Românească primea de la cneazul Lazăr zece sate în Serbia, danie întărită și de fiul său, cneazul Ștefan Lazarevici, în anul 1406[10].

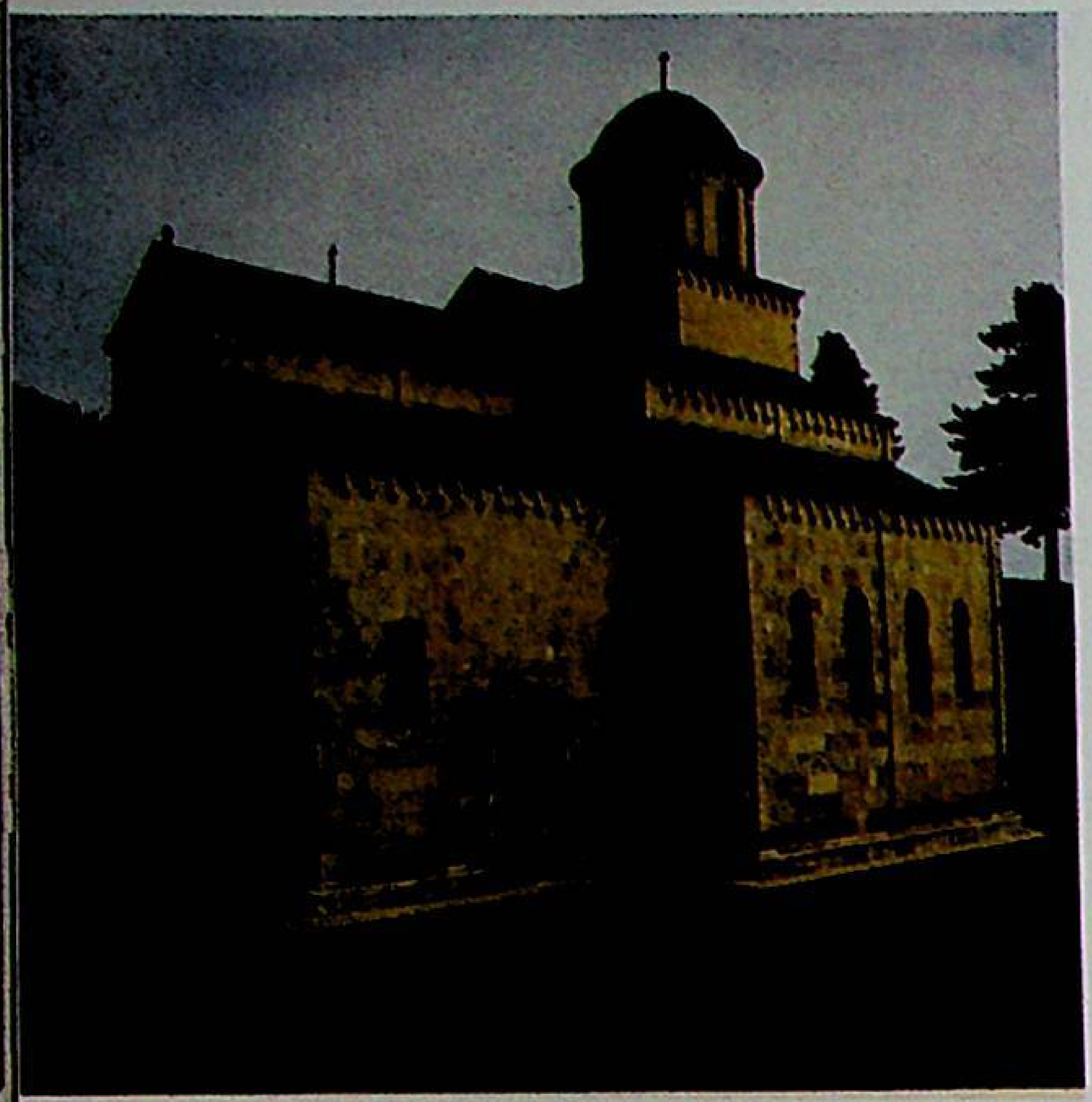
Și voievozii români și-au arătat dărnicia față de unele mănăstiri sârbești. Domnitorul Vlad Călugărul al Țării Românești (1482-1495) a făcut danii mănăstirii Pèinja din Macedonia, iar marele Ștefan al Moldovei (1457-1504) a sprijinit financiar nu numai mănăstirea sârbească Hilandar de la Muntele Athos, ci și mănăstirea Kruședol din Srem[11]. Mitropolitul de atunci al Moldovei, Teoctist I (1453-1478), a fost hirotonit întru arhiereu de patriarhul sârb Nicodim de la Ipek (Peci)[12].

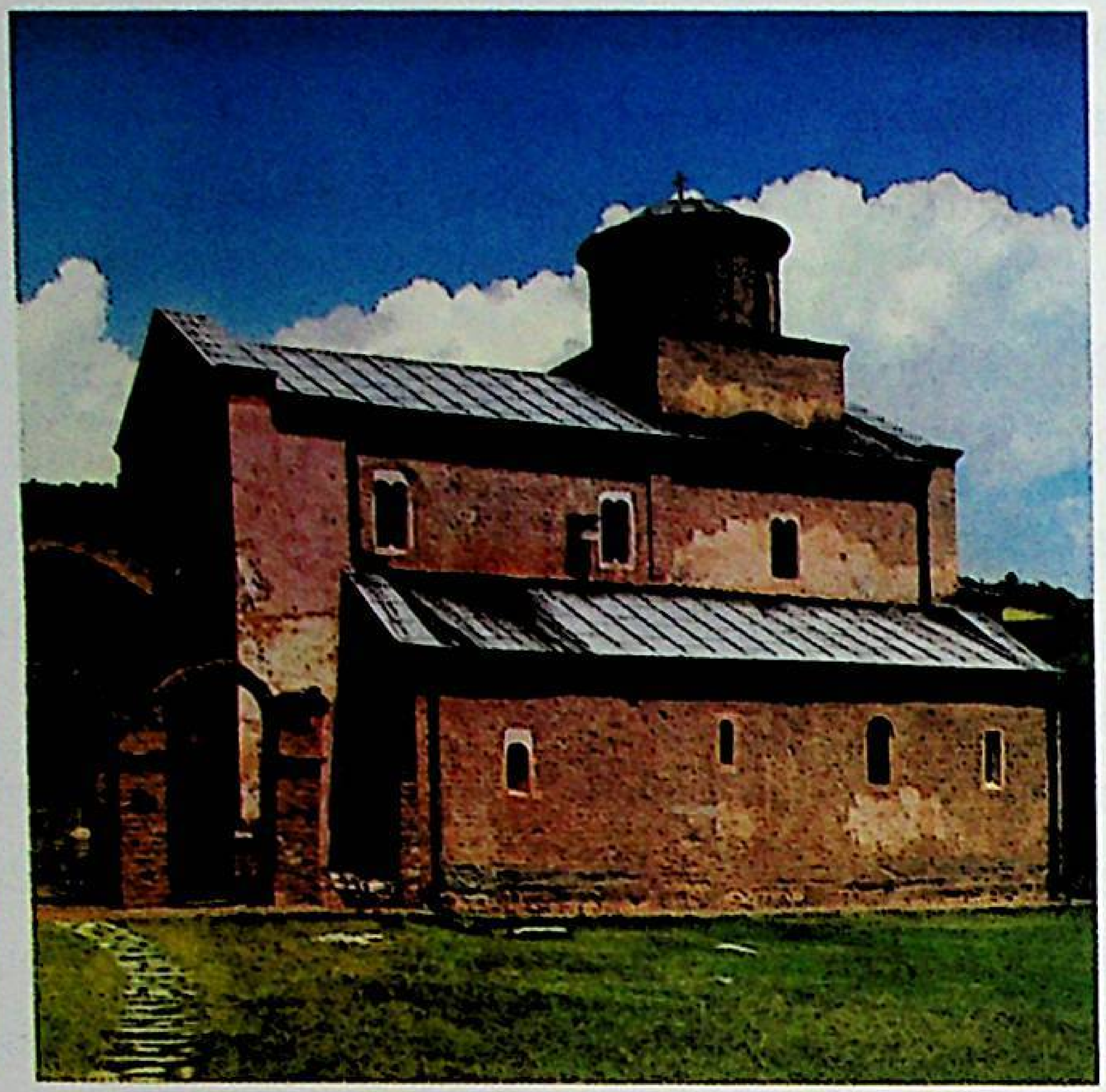
Frații boieri Craiovești, Barbu și Pârvu, căsătoriți cu sârboaice (Negoslava și Elena), se numără de asemenea printre ctitorii mănăstirii Kruședol[13] și donatorii mănăstirii Hilandar. Printre nenumărate manuscrise găsite în ctitoria lor de la Bistrița, din județul Vâlcea, 80 erau slavone, multe dintre ele, de redacție medio-sârbească, provenind din mănăstirile sârbești. Tot ei au cumpărat, în anul 1497, moaștele Sf. Grigorie Decapolitul, pe care le-au așezat în biserica mănăstirii[14].

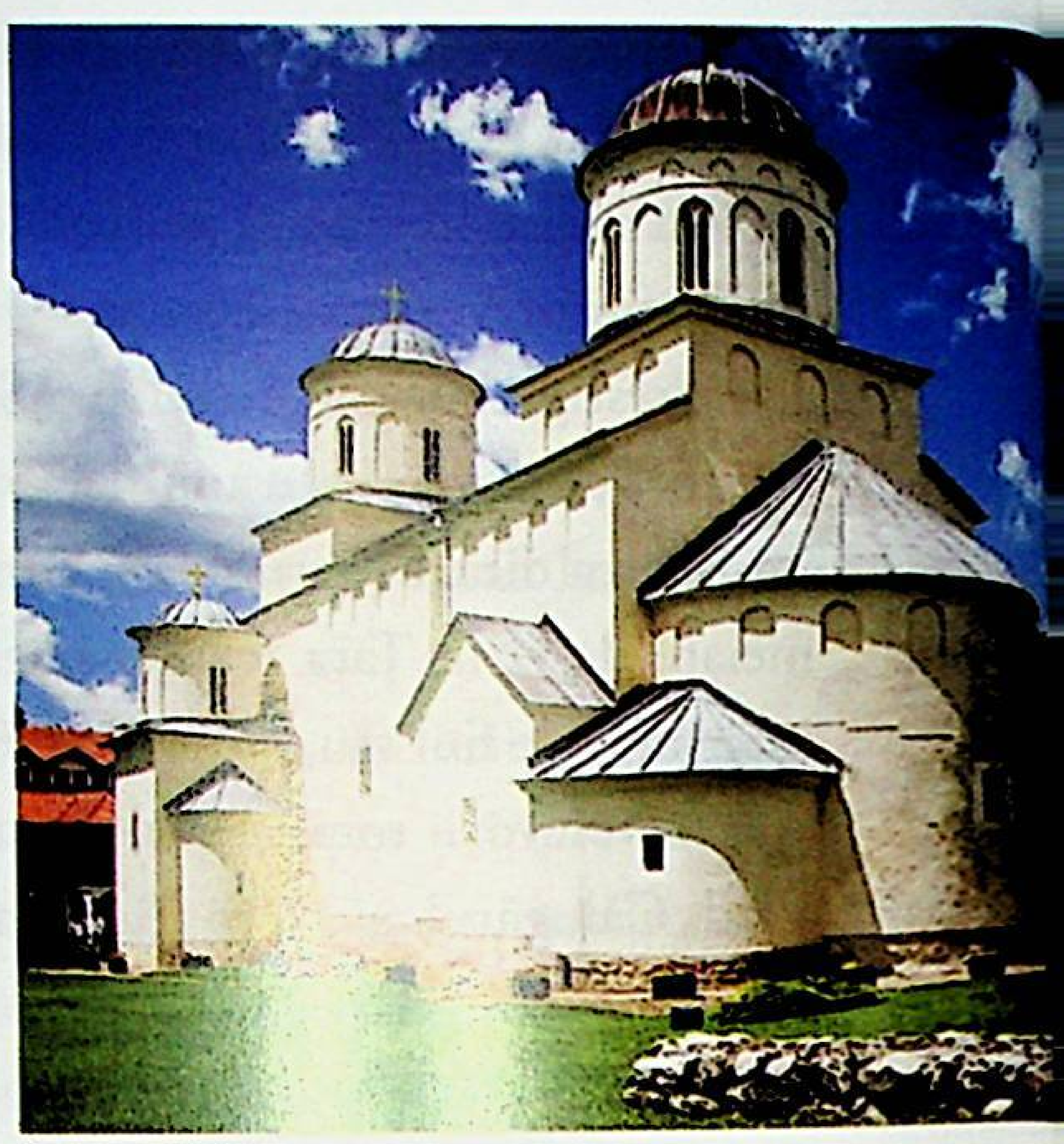
Legăturile bisericești romăno-sârbe s-au intensificat în timpul domnitorilor Radu cel Mare și Neagoe Basarab ai Țării Românești. Radu cel Mare (1495-1508) a ridicat, în anul 1504, mănăstirea Lopușnea din Craina, după modelul ctitoriei sale de la Dealu. Numele lui era trecut și în pomelnicele mănăstirilor „Sfântul Prohor" din Macedonia, Deciani și Sopociani, semn că ajutase financiar aceste așezăminte monahale[15]. Maxim Brancovici, descendent din neamul despoților sârbi Brancovici, care a ocupat scaunul mitropolitan de la Târgoviște (1505-1508), după înapoierea la Srem, a întemeiat, între anii 1513-1516, cu sprijinul domnitorului Neagoe Basarab și al vornicului Pârvu Craiovescu, mănăstirea Kruședol. Neagoe Basarab a sprijinit și mănăstirile Oreșcovița, Trescovița, Bitolia, Kușnița și Cuceina.

---

8. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 276.
9. G. Ostrogorsky, *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963, p. 450; *Istoria bisericească universală*, vol. II, București, ²1993, p. 44.
10. N. Șerbănescu, „Legăturile bisericești, culturale și politice între români și sârbi", în: *Mitropolia Olteniei*, 5-6/1963, p. 308.
11. Se pare însă că în pomelnicul de la Kruședol este vorba de Ștefăniță-Vodă (1517-1527), cf. S. Anuichi, „Pomelnicul mănăstirii Kruședol și relațiile cu Biserica Ortodoxă Română", în: *Mitropolia Banatului*, 4-6/1982, p. 328.
12. Hirotonia lui la Ipek s-a datorat faptului că Bizanțul căzuse sub turci, iar scaunul patriarhal, ocupat de patriarhul unionist Grigorie al III-lea Mammas (1443-1453), care se refugiase în Apus, era vacant. În schimb, patriarhul sârb nu participase la sinodul unionist de la Ferrara-Florența (1438-1439) și asigura hirotonia ierarhului moldovean în credința adevărată, nealterată de concepții unioniste (Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, p. 311).
13. S. Anuichi, *Pomelnicul mănăstirii Kruședol*, p. 328.
14. cf. V. Micle, *Mănăstirea Bistrița olteană*, Eparhia Râmnicului, 1996, pp. 16, 232-233 și 241sq.
15. N. Șerbănescu, *Legăturile dintre români și sârbi*, p. 310.

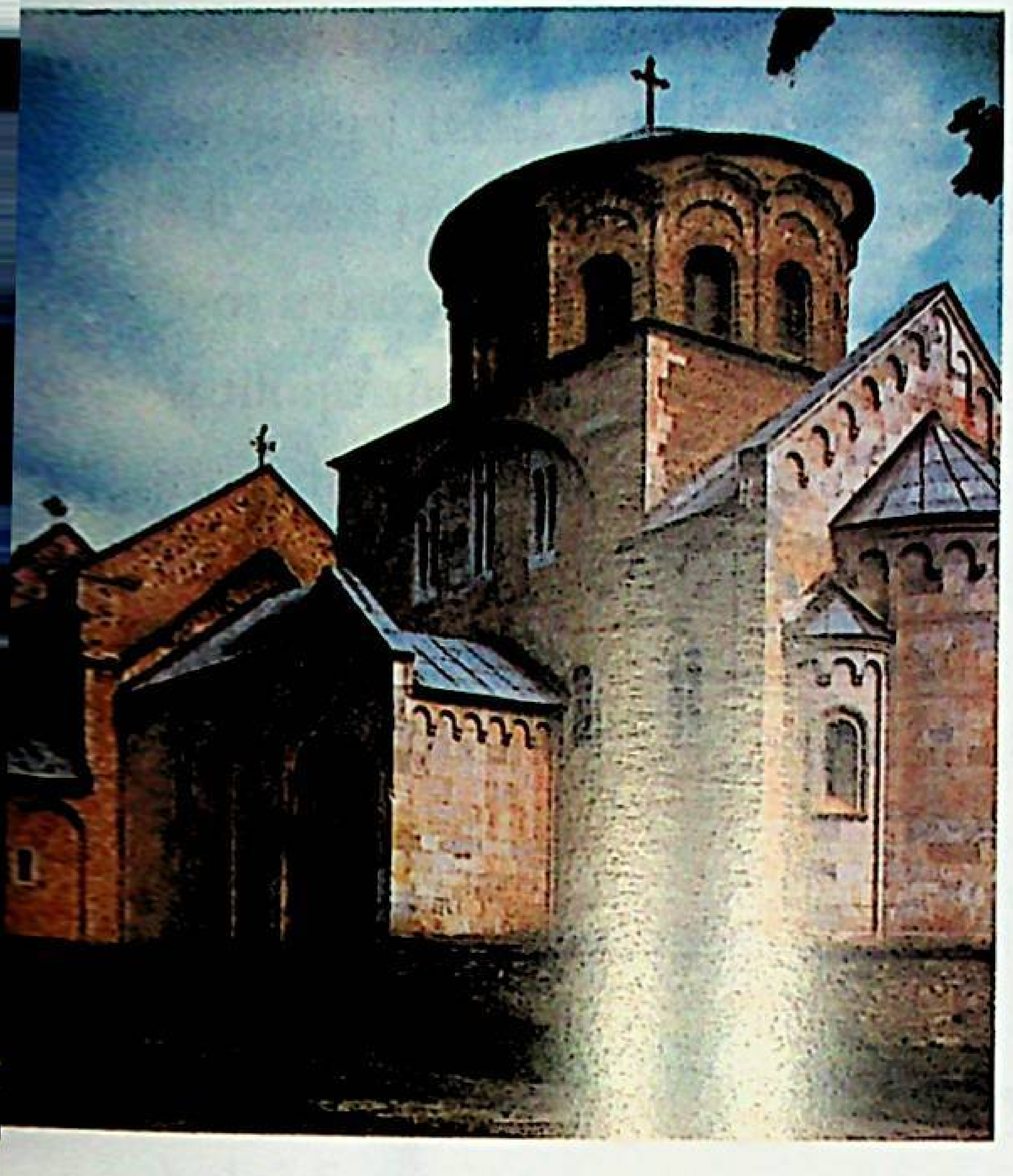
▲ *Mănăstirile Deciani, Sopociani și Mileșeva din Serbia*

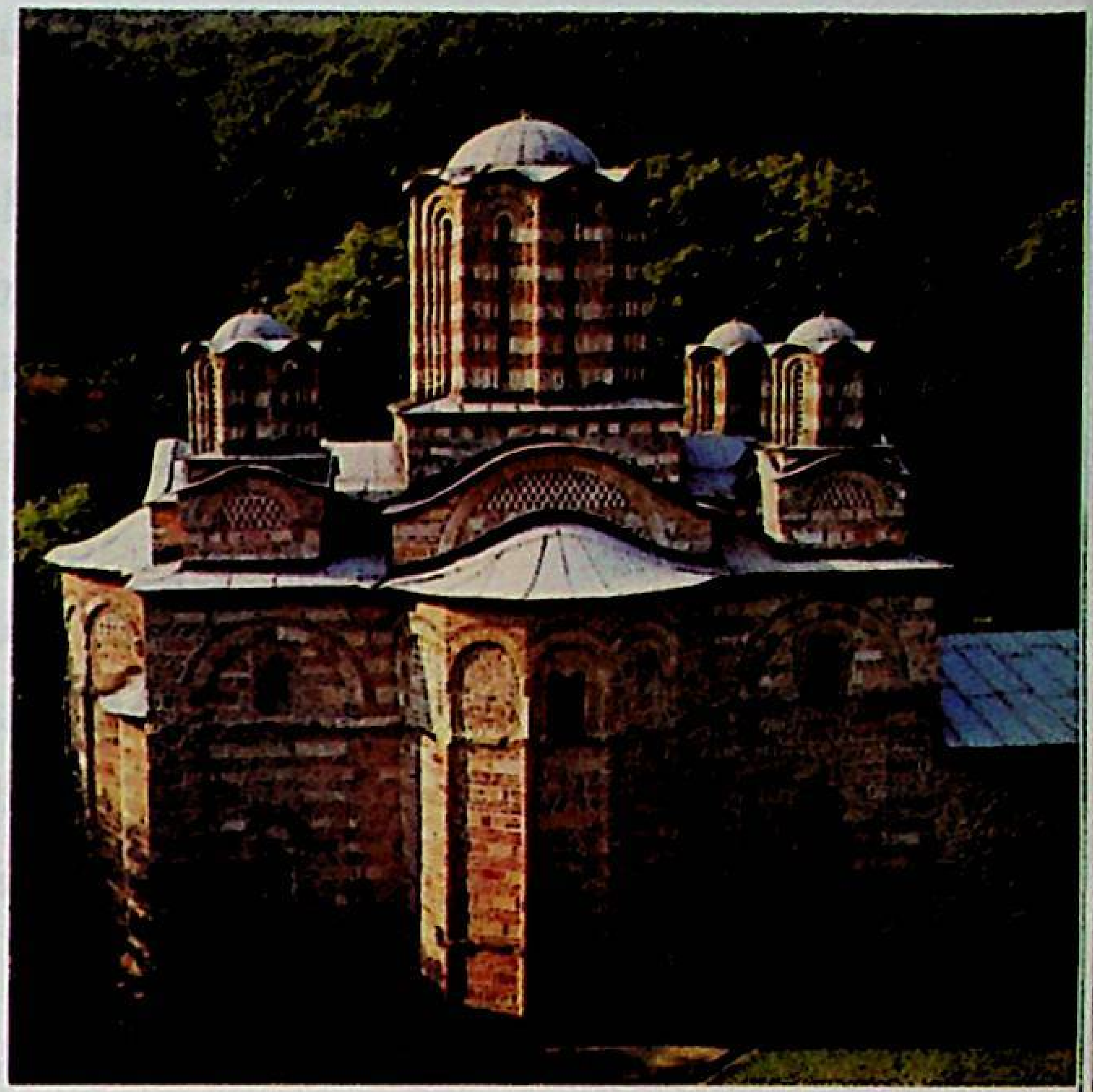
Doamna Despina-Milița, fiica despotului Ioan Brancovici, soția lui Neagoe Basarab, a dăruit mănăstirii câteva icoane și un felon brodat în aur și împodobit cu pietre prețioase, asemenea celui donat de ea mănăstirii Deceani[16]. Sora sa, Elena-Ecaterina, soția domnitorului Petru Rareș al Moldovei, a dăruit acestei mănăstiri o mitră arhierească, iar pentru faptul că numele lor sunt trecute în pomelnicul ctitorilor denotă că au făcut și alte donații importante[17]. Aceeași mărinimie au arătat-o și față de mănăstirile Sopociani și Lesnovo, iar mănăstirea Hilandar a primit, la 13 martie 1533, o danie anuală de 3.000 de aspri.[18]

În pomelnicul mănăstirii Kruședol figurează și alți binefăcători români, cum ar fi domnitorii Petru Șchiopul (1574-1579; 1582-1591), Radu Mihnea (1616-1619; 1623-1626), Radu Șerban (1602-1611) împreună cu soția sa, doamna Elena, și Vasile Lupu (1634-1653), care făcuse o danie anuală de 10.000 de aspri, conform hrisovului slavon din anul 1642. La aceștia se adaugă mitropolitul Anastasie al Moldovei (1572-1577), Serafim al Țării Românești (1576-1586), Varlaam, Isaia și Mihail ai Timișoarei, precum și numele unor laici din orașele mai mari din Srem și Banat[19]. De aici rezultă că mănăstirea Kruședol a devenit un așezământ monahal foarte prețuit de domnitorii români datorită atât mitropolitului întemeietor, Maxim Brancovici, cât și legăturilor de rudenie dintre domnitorii români și ultimii despoți sârbi.

Mănăstirea Miloșevo întemeiată în jurul anului 1228 de regele Ștefan Radoslav (1228-1233) a devenit o adevărată ctitorie a domnitorilor români. Alexandru Lăpușneanu (1552-1561; 1564-1568) și soția sa Ruxandra, fiica lui Petru Rareș și a doamnei Elena-Ecaterina, au donat acestei mănăstiri un epitaf brodat în fir de aur, datat la 6 august 1567[20]. Dania anuală de 10.000 de aspri a fost oferită de domnitorul Radu Șerban în anul 1604 și reînnoită de Matei Basarab (1632-1654) din anul 1633. Tot el a donat mănăstirilor Studelnița 6.000 de aspri, Papracea 4.000 de aspri și Trebinja 1.800 de aspri, iar mănăstirii Hilandar

16. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, pp. 390 și 549.
17. S. Anuichi, *Pomelnicul mănăstirii Kruședol*, p. 323.
18. C. Giurescu, D. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, p. 283.
19. S. Anuichi, *Pomelnicul mănăstirii Kruședol*, pp. 328-330.
20. C. Giurescu, D. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, p. 289.

Mănăstiria Studenița, vedere generală (stânga), fragment de frescă de la Studenița (centru), mănăstirea Ravanița din Serbia

o icoană a Maicii Domnului lucrată în aur și argint, în anul 1643. Donația de 10.000 de aspri către mănăstirea Mileșevo a fost reluată de domnitorii Radu Leon (1664-1669), Gheorghe Duca (1673-1678) și Șerban Cantacuzino (1678-1688), care se înscrie și printre ctitorii și binefăcătorii mănăstirilor Hilandar și Ravanița. Urmașul său, domnitorul martir Constantin Brâncoveanu (1688-1714) a întărit dania anuală de 10.000 de aspri în anul 1704. Tot el a acordat mănăstirilor Trebinja și Studenița câte un ajutor anual de 6.000 de aspri, precum și alte danii în bani mănăstirilot Racovița și Ravanița[21]. Domnitorul Vasile Lupu al Moldovei a oferit mănăstirii Mileșevo o danie anuală de 13.000 de aspri. Sprijinul acordat de domnitorii români mănăstirilor Lepavina, Papracea și Trebija arată grija lor pentru aceste așezăminte amenințate de uniatism, sărăcie și degradare[22].

Un capitol important privind legăturile românilor cu mănăstirile sârbești l-a constituit activitatea tipografică. Datorită susținerii activității culturale de către principele Gheorghe Cernoievici al Zetei (Muntenegru), între anii 1493-1495 a funcționat la Cetinie o tipografie ortodoxă în care s-au imprimat în limba slavonă de redacție sârbă câteva cărți de cult: *Octoihul* (1493-1494), *Psaltirea* (1495), *Molitvelnicul* (1496), *Triodul înflorat*. Odată cu ocuparea Muntenegrului de turcii otomani (1496), tipografia de la Cetinie și-a încheiat activitatea, ieromonahul Macarie, care învățase meșteșugul tipografic la Veneția, venind în Țara Românească, fiind recomandat domnitorului Radu cel Mare de mitropolitul Maxim Brancovici, fiul ultimului despot sârb independent Gheorghe Brancovici[23]. Astfel, el a tipărit primele cărți în limba slavonă pe pământ românesc, dintre care *Liturghierul* apărut la 10 noiembrie 1508 era prima ediție a acestei cărți de cult. A urmat *Octoihul* scos de sub tipar

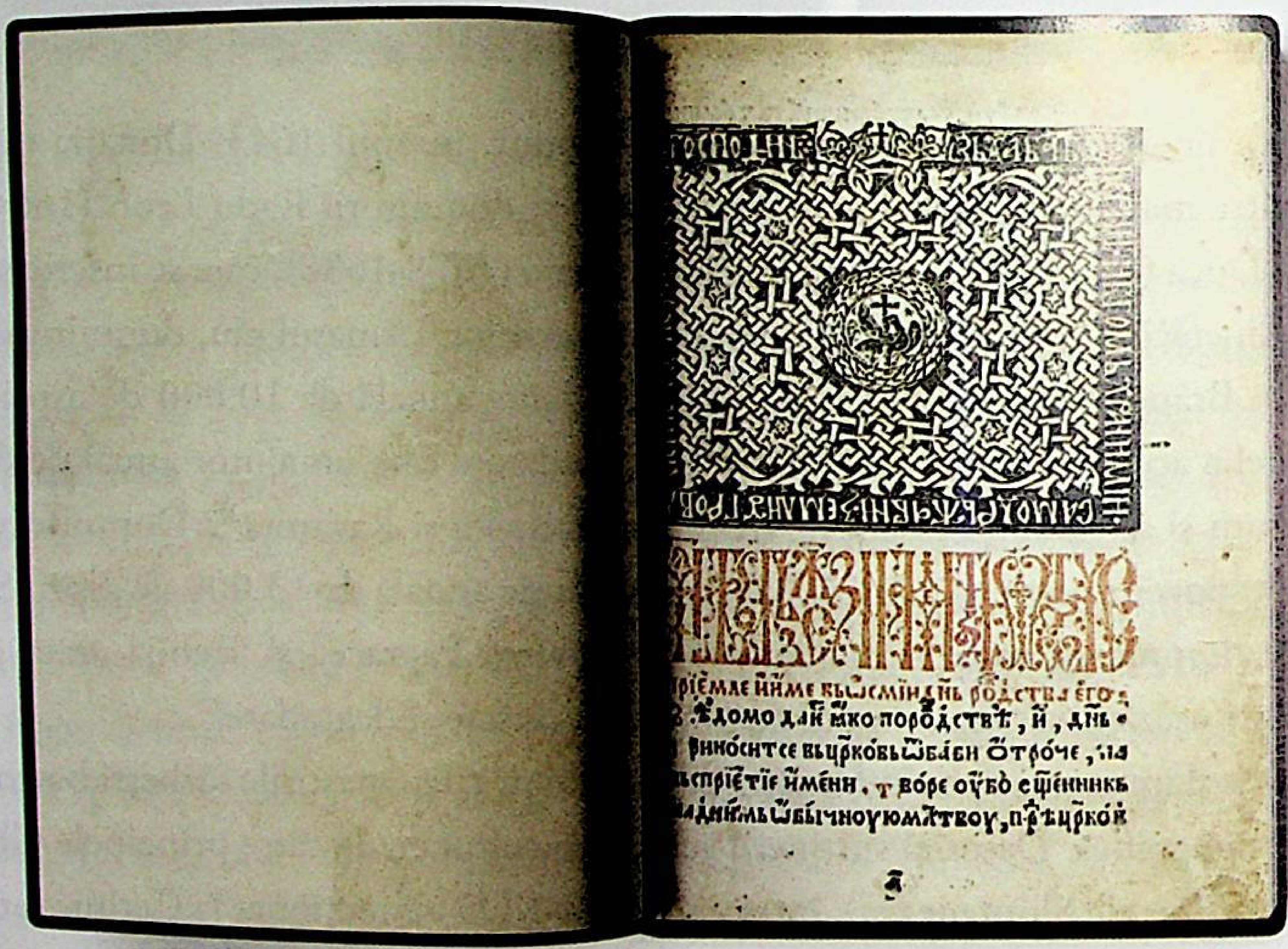
21. Cf. I. Rămureanu, „Prefață" la S. Anuichi, „Relațiile bisericești româno-sârbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 7-8/1979, p. 871.

22. S. Anuichi, *Relațiile bisericești româno-slave*, pp. 897-898.

23. Despre activitatea tipografică a ieromonahului Macarie de la Cetinie și identificarea lui cu ieromonahul Macarie adus de domnitorul Radu cel Mare la Târgoviște și ajuns mitropolit al Țării Românești în anul 1512, a se vedea Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, pp. 465-466; † Tit Simedrea, „Epilogul din Octoihul slavon (M. Dealu, 1510) și identitatea de tipograf a lui Macarie din Țara Românească (1508-1512) cu Macarie din Muntenegru (1493-1496)", în: *Mitropolia Olteniei*, 7-8/1970, pp. 605-620, consideră că avem de-a face cu două persoane diferite care poartă același nume.

la 26 august 1510 și *Tetraevanghelul* din 25 iunie 1512. De o mare valoare artistică, aceste cărți au circulat nu numai în spațiul românesc, ci și în cel slav, întărind astfel legăturile culturale și bisericești dintre creștinii ortodocși din Țările Române, din Balcani și Rusia.

Activitatea tipografică a ieromonahului Macarie s-a încheiat în anul 1512, când a fost ridicat în scaunul mitropolitan al Țării Românești, după ce conaționalul său, mitropolitul Maxim Brancovici, s-a stabilit definitiv la Srem[24]. Ea a fost reluată după trei decenii, prin strădania domnitorului Radu Paisie (1535-1545), care a adus la Târgoviște alți doi tipografi sârbi, pe călugărul Moise și pe logofătul Dimitrie Liubavici, nepotul tipografului sârb Bojidar Vukavici, care deținea o tipografie la Veneția. Prin strădania lor s-a tipărit un *Molitvelnic* (1545), un *Apostol* (1547), un *Minei-Antologhion* și un *Tetraevanghel* (1546-1551), unele dintre ele și pentru Moldova. Fiind tipărite în limba slavonă de redacție medio-bulgară,

➤ *Molitfelnic slavon tipărit în anul 1545 de Dimitrie Liubavici*

aceste cărți de cult au avut o largă răspândire și la popoarele slave sud-dunărene, exemplare din ele păstrându-se în bibliotecile de la Muntele Athos, Belgrad și Sofia, dar și la Moscova și Sankt Petersburg. Marele merit al lui Dimitrie Liubavici a fost acela că în atelierul său s-au format o serie de tipografi români care au contribuit la imprimarea primelor cărți de cult în limba română. Printre aceștia un rol important l-a avut diaconul Coresi, care a activat la Brașov în perioada anilor 1559-1581, cărțile tipătite de el fiind destinate atât românilor, cât și sârbilor, ele păstrându-se astăzi în cele mai variate locuri[25]. Amintim și faptul că

24. Fiind trimis de domnitorul Mihnea cel Rău (1508-1509) într-o misiune la curtea regelui Ungariei, Vladislav al II-lea, în anul 1509, nu s-a mai întors la Târgoviște, ci s-a stabilit la Krușadol, unde a întemeiat o mănăstire în care a trăit până în anul 1516. Cf. N. Șerbănescu, *Legăturile dintre români și sârbi*, pp. 310-311, și Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, pp. 390-391.
25. A se vedea I. Bembea, N. Bembea, „Apostolul tipărit în 1547 la Târgoviște de Dimitrie Liubovici", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 5-6/1960, pp. 510-536, și D. Simonescu, „Tipografi sârbi în slujba vechiului tipar românesc", în: *Analele Societății de Limba română*, Panciova, 3-4/1973, pp. 533-569.

Tetraevanghelul tipărit de ieromonahul Lavrentie la mănăstirea Plumbuita, în anul 1582, a cunoscut, de asemenea, o largă răspândire în mediul slav, exemplare din el păstrându-se la Moscova, Sankt Petersbug, Sofia, Plovdiv și Sviștov[26].

În secolele următoare legăturile românilor cu spațiul monastic sârbesc au cunoscut o oarecare stagnare determinată mai ales de greutățile cu care se confrunta Biserica Sârbă sub stăpânire musulmană, situație reflectată și asupra așezămintelor monahale. Înființarea unui nou centru administrativ pe teritoriul Imperiului Habsburgic odată cu emigrația masivă la nord de Dunăre în timpul patriarhului Arsenie al III-lea Cernojevici (1674-1690), a dus la stabilirea unor noi legături cu spațiul românesc, de data aceasta cu românii din Ardeal și Banat. Semnificativ a fost sprijinul acordat de Mitropolia de la Karlovitz pentru păstrarea credinței ortodoxe în fața ofensivei uniate[27]. Acțiunile ieromonahului Visarion Sarai[28] venit în Transilvania de la mănăstirea Pakra din Slovenia și parcurgând traseul Lipova-Săliște (jud. Sibiu), întărindu-i în credință pe românii ardeleni, coroborate cu cele ale ieromonahului Sofronie de la Cioara și ale numeroșilor preoți și credincioși, apărători ai credinței strămoșești, au determinat autoritățile austriece și Curtea de la Viena să numeasacă, în anul 1761, pe episcopul sârb Dionisie Novacovici „al Budei și Câmpiilor Mohaciului" ca locțiitor al Episcopiei ardelene[29]. Restauratorul vechii mitropolii a Ardealului, marele Andrei Șaguna, și-a legat numele de mănăstirea Hopovo, unde s-a călugărit la 12 octombrie 1833 și al cărei egumen a fost între anii 1842-1845, precum și de mănăstirile Iazak, Beșenovo și Covil[30]. În mănăstirea Hopovo s-a descoprit o pravilă a lui Matei Vlastares, copiată de grămăticul Damian „din porunca și fapta binecredinciosului și de Hristos iubitorului domn Ștefan Voievod", în anul 1495[31], ceea ce denotă că legăturile românilor cu acest așezământ monahal erau foarte vechi.

Legăturile românilor cu mănăstirile din Bulgaria s-au desfășurat într-un context politico-bisericesc similar celui legat de sârbi. Înrudirile dintre domnitorii Țării Românești cu țarii bulgari au determinat nu numai întărirea alianței politice antiotomane, ci și promovarea vieții spirituale în duhul aceleiași credințe ortodoxe. Țarul Ivan Alexandru (1331-1371) era căsătorit cu Teodora, fiica lui Basarab I, iar fiul lor, țarul Ivan Stracimir de Vidin avea pe Ana de soție, fiica lui Nicolae Alexandru Basarab[32]. Astfel, domnitorul Radu I Basarab

26. Cf. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, p. 472. Detalii la Al. Mareș, „Activitatea tipografică a ieromonahului Lavrentie în lumina unor noi informații", în: *Limba română*, 4-1972, pp. 307-315, și N. Șerbănescu, „Tipografia ieromonahului Lavrentie de la mănăstirea Plumbuita din București (sec. XVI)", în: *Studii Teologice*, 1-2/1976, pp. 20-39.

27. A se vedea A. Jivi, „Relațiile Mitropoiei din Carloviț cu Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în secolul al XVIII-lea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 5-6/1970, pp. 587-596.

28. Asupra originii lui Visarion Sarai părerile sunt împărțite. Unii îl socotesc sârb din Bosnia, stabilit apoi în Croația. Alții cred că era român, din familia Ciurcea sau Tiurcea. A se vedea G. Cotoșman, „Eremitul Visarion Valahul", în: *Mitropolia Banatului*, 1-3/1957, pp. 99-124; B. Surdu, „Știri noi despre Visarion Sarai", în: *Acta Musei Napocensis*, II, Cluj, 1965, pp. 695-700.

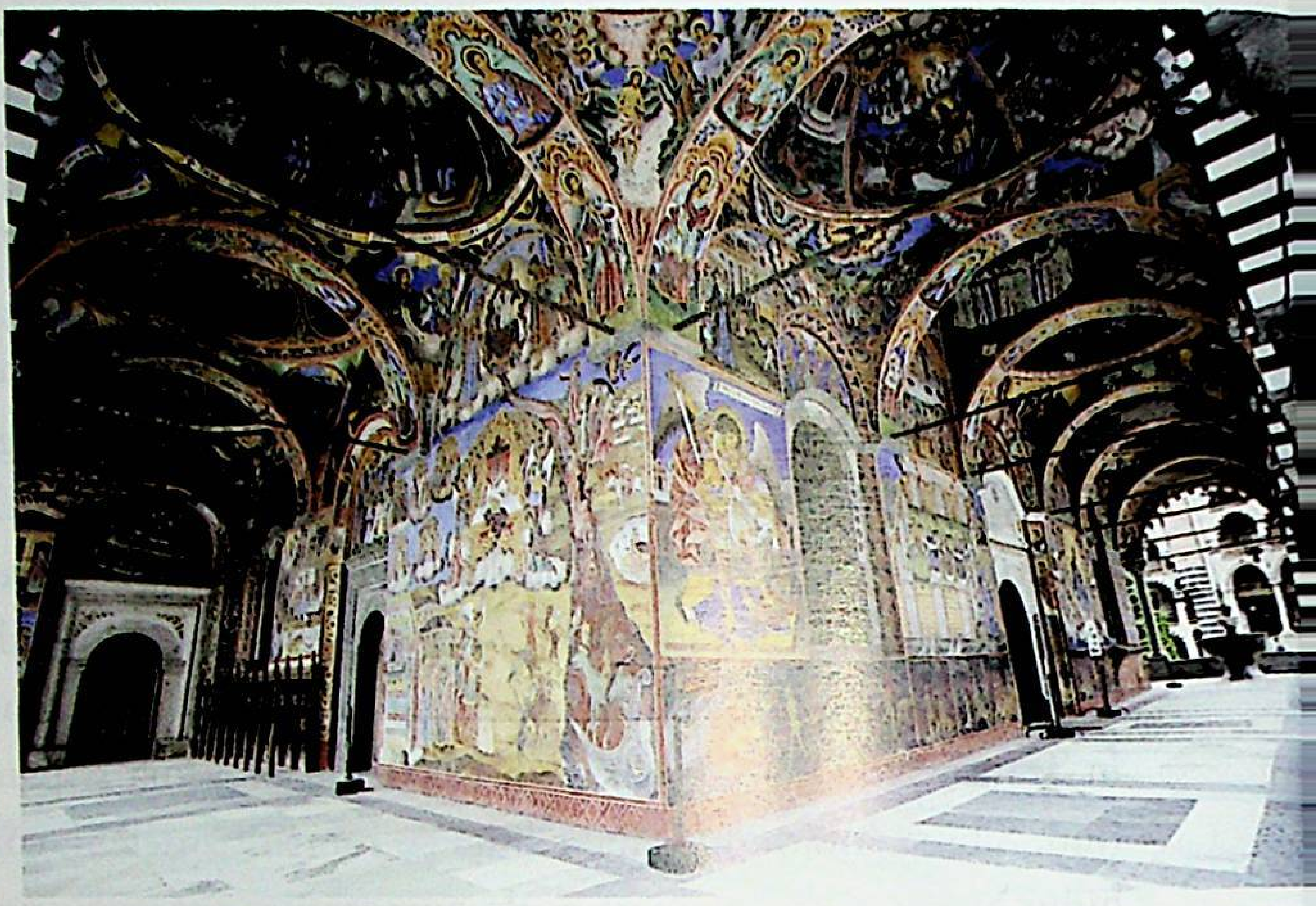
29. A se vedea Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Iași, 2006, pp. 325-340 și 426-428.

30. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, pp. 79-80. Detalii despre personalitatea mitropolitului Andrei Șaguna în volumul omagial *Mitropolitul Andrei Șaguna, creator de epocă în istoria Bisericii Ortodoxe din Transilvania*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2008.

31. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, p. 384.

32. C. Giurescu, D. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I p. 272 și *Istoria Românilor*, II, p. 25.

▲ *Biserica mănăstirii Rila din Bulgaria, vedere generală și fresca din pridvor*

(1337-1385) al Țării Românești, fiul lui Nicolae Alexandru, a restaurat în țara rudelor sale mănăstirile Kremikovski de lângă Sofia, Vratna și Mănăstirița[33]. Tot în această perioadă s-a derulat corespondența dintre mitropolitul Antim Critopol al Țării Românești și Sfântul Nicodim de la Tismana cu patriarhul cărturar Eftimie de Târnovo (1375-1393) în probleme dogmatice și de disciplină bisericească. După căderea Țaratului de Vidin sub turci (1396), moaștele Sfintei Filofteia au fost aduse la Curtea de Argeș, unde se păstrează până astăzi, iar numeroși preoți și călugări bulgari și-au găsit adăpost în Țările Române. Ei aduceau atât manuscrise slavone ale cărților de cult, cât și ale scrierilor Sfântului Eftimie, care au fost copiate apoi în mănăstirile românești[34]. Amintim și faptul că domnitorul Radu cel Mare a refăcut mănăstirea Kremikovski de lângă Sofia[35].

Cele mai strânse legături ale românilor au fost cu mănăstirea „Sfântul Ioan" din Rila, recunoscut centru cultural al Bulgariei, și cu mănăstirea Zografu de la Muntele Athos, a călugărilor bulgari, care s-a bucurat de bogatele danii ale domnitorilor români. Mănăstirea Rila, la care mergeau adeseori călugări români pentru a copia manuscrise slavone, a fost dăruită de domnitorul Bogdan al II-lea al Moldovei (1504-1517) cu două dvere. Mitropolitul Grigorie Roșca i-a dăruit un acoperământ pentru sfânta masă, iar de la episcopul Isaia al Rădăuților a primit un Tetraevanghel. Faptul că stemele Moldovei și Țării Românești sunt încrustate pe zidul turnului de la intrare și pe catapeteasma bisericii denotă că această mănăstire s-a bucurat de dărnicia voievozilor români. Tetraevanghelul ieromonahului Macarie tipărit în anul 1512 a circulat și în mănăstirile bulgărești, câte un exemplar din acesta păstrându-se astăzi la mănăstirea Rila și la Bibliotecile Naționale din Sofia și Plovdiv[36].

---

33. C. Giurescu, D. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. I, II, p. 27.
34. E. Turdeanu, „Opera patriarhului Eftimie al Târnovei în literatura slavo-română", în: *Cercetări literare*, VI, București, 1946; I.D. Lăudat, „Eftimie de Târnovo și literatura slavo-română", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 7-9/1973, pp. 42-434; Epifanie Norocel, „Sfântul Eftimie, ultimul patriarh de Târnovo și legăturile lui cu Biserica românească", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 5-6/1966. pp. 552-573.
35. A. Radu, „Mănăstirea Kremikovski, ctitorie a lui Radu cel Mare", în: *Buletinul Institutului Român din Sofia*, 2/1942, pp. 477-491.
36. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, p. 550.

Mai mare atenție au acordat domnitorii români mănăstirii atonite Zografu, pe care Ștefan cel Mare o numea „sfânta noastră mănăstire Zograf, pe care, cu voia lui Dumnezeu, noi înșine am întărit-o"[37], daniile sale substanțiale făcându-l, pe drept cuvânt, ctitorul ei. Astfel, la 10 mai 1466, el stabilea o danie anuală de 500 de galbeni pentru renovarea mănăstirii și construirea unei bolnițe, pentru care a mai dăruit 500 de aspri anual. Întreaga mănăstire a fost refăcută între anii 1501-1502 și zugrăvită biserica mare tot pe cheltuiala voievodului moldovean, după ce în anul 1493 îi renovase trapeza. În anul 1475 a construit un turn pentru corăbii, în a cărui inscripție este consemnat numele lui. Turnul a fost refăcut de fiul său Bogdan al III-lea, în anul 1517. De asemenea, Ștefan Vodă a dăruit mănăstirii un *Apostol*, în anul 1463, un *Tetraevanghel* copiat de monahul Filip în anul 1502, o icoană a Sfântului Gheorghe și două steaguri de luptă (prapuri) cu icoana aceluiași mucenic, la care se adăugau alte veșminte și vase liturgice[38].

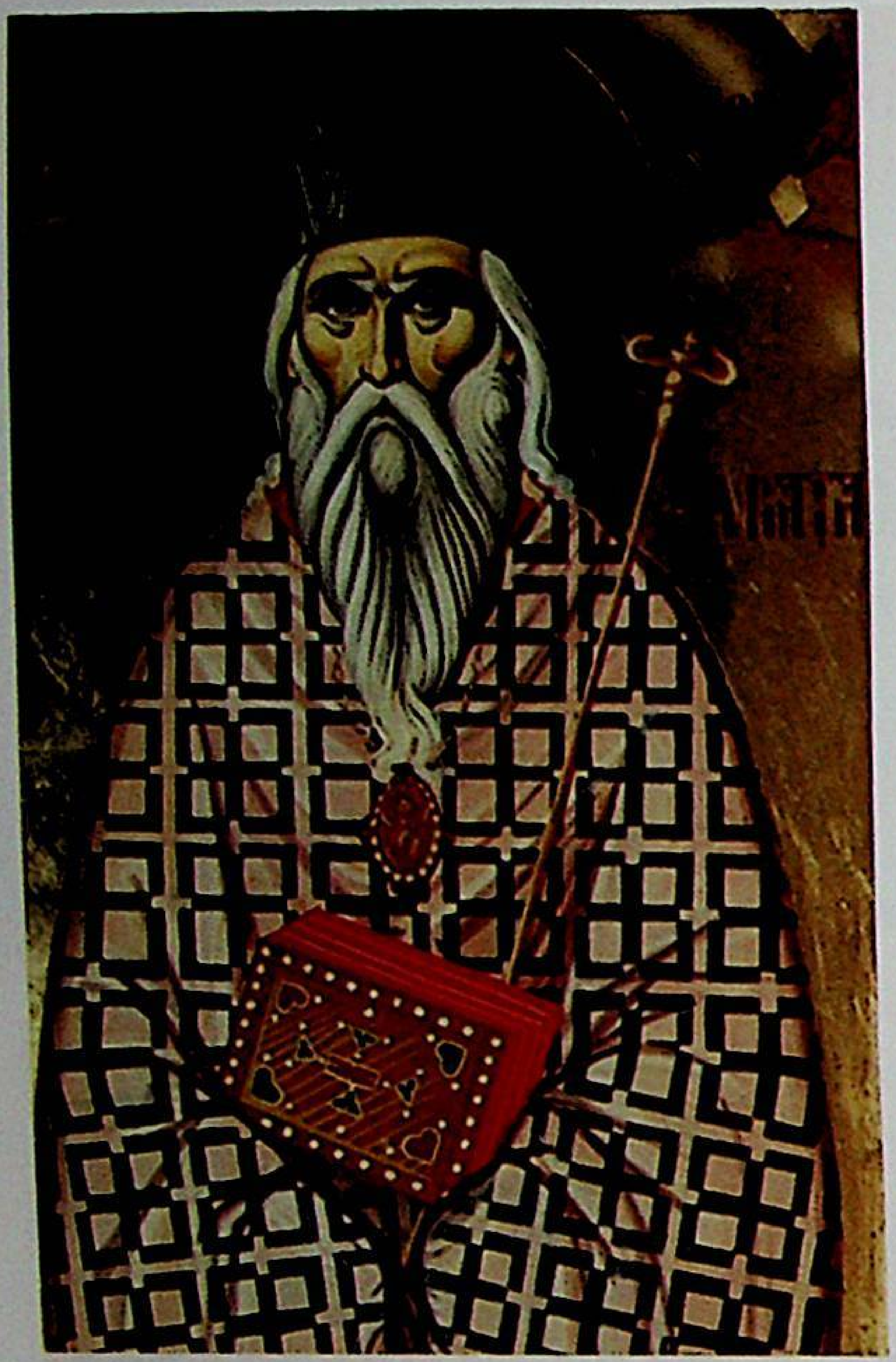
▲*Aducerea moaștelor Sfântului Cuvios Dimitrie cel Nou (Basarabov), din Bulgaria în București*

Mănăstirea Zografu s-a bucurat și de dărnicia domnitorilor munteni Radu cel Mare, Neagoe Basarab și Vlad Vintilă, care se obligau cu o danie anuală de 3.000 de aspri, și a doamnei Ruxandra, soția lui Alexandru Lăpușneanu al Moldovei, care i-a făcut o donație de 52.000 de aspri. Petru Șchiopul a continuat tradiția ștefaniană a daniei de 100 de galbeni, iar Ieremia Movilă oferea 100 de ducați. De asemenea, închinarea către ea a bisericii Precista din Vaslui și a mănăstirilor Dobrovăț, de lângă Iași, și Căpriana din Basarabia (deținea 50.000 ha) i-au adus venituri considerabile[39].

Domnitorul Matei Basarab al Țării Românești a ridicat câte o biserică în cetățile Vidin și Sviștov, iar doi dregători ai lui Vasile Lupu al Moldovei au ctitorit mănăstirea Vlasiu și au sprijinit financiar pe cea de la Bacicovo. Mănăstirea „Sfinții Apostoli" din București, refăcută de Matei Basarab, a fost închinată mănăstirii din Târnovo. Tot Matei Basarab l-a așezat pe Ignatie „Sârbul", refugiat de la Nicopole în Țara Românească, pe scaunul episcopal de la Râmnic, iar apoi pe cel mitropolitan, în anul 1653[40].

Deși în timpul domniilor fanariote ajutoarele românești s-au îndreptat mai mult spre mănăstirile grecești, legăturile românilor cu bulgarii nu au fost neglijate complet. În anul 1774, moaștele Sf. Dimitrie cel Nou (Basarabov), descoperite în râul Lomului, în Bulgaria, au fost aduse la București și așezate în catedrala mitropolitană în timpul mitropolitului Grigorie al II-lea al Țării Românești. Printre monahii bulgari care au trăit în mănăstirea

37. cf. N. Iorga, „Muntele Athos în legătură cu țările române", în: *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXXVI, secția istorică, București, 1913, p. 467.
38. T. Bodogae, *Ajutoarele românești la mănăstirile de la Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940, pp. 215-218.
39. T. Bodogae, *Ajutoarele românești...*, pp. 219-221.
40. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol, II, pp. 244-245.

▲ *Sfântul Ierarh Sofronie de Vrața*

Neamț, sub îndrumarea starețului Paisie, s-a numărat și Spiridon, autorul *Istoriei slavo-bulgare* scrisă în jurul anului 1790[41].

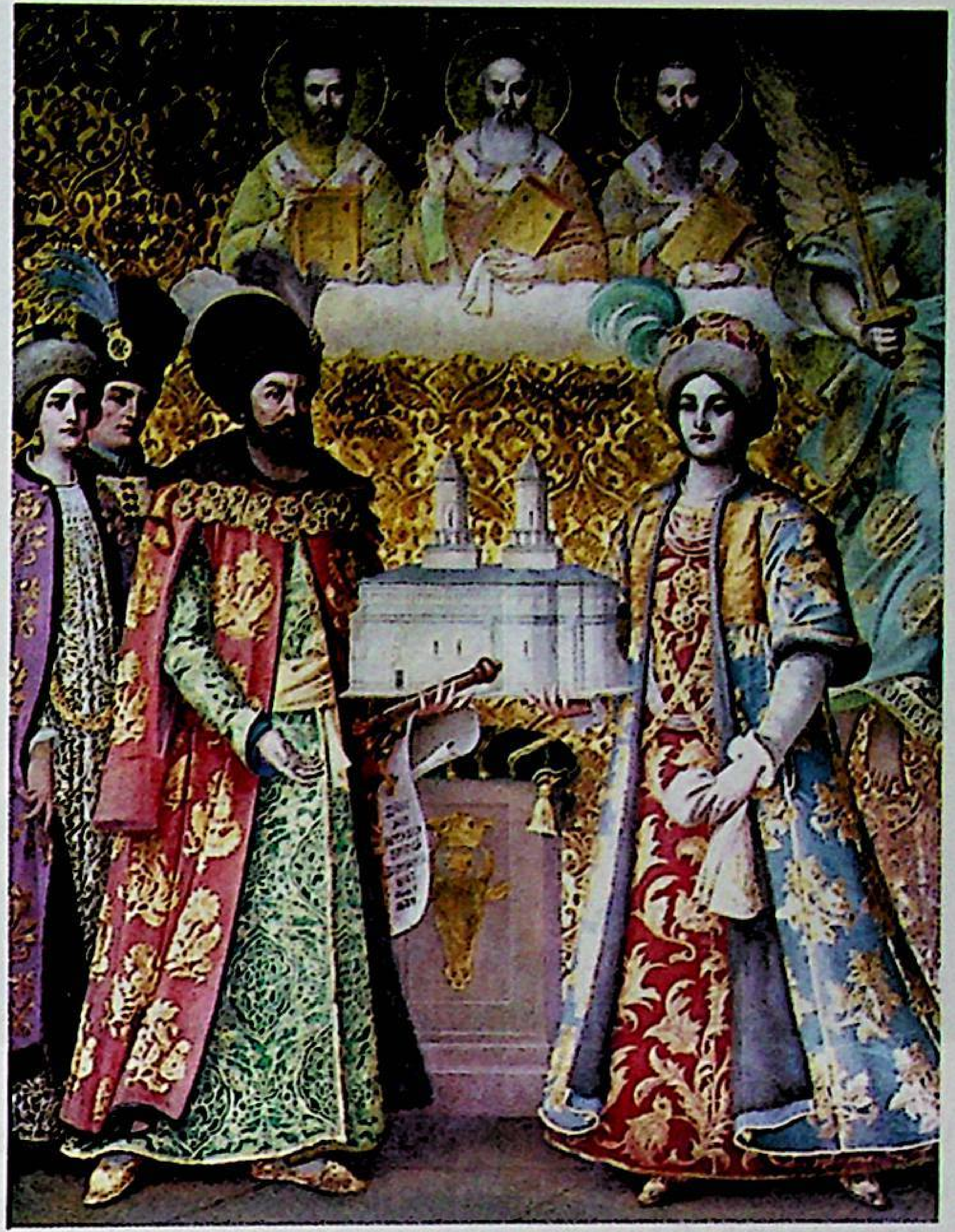
Un moment important al relațiilor româno-bulgare l-a constituit păstorirea episcopului Sofronie de Vrața. Din cauza intoleranței față de creștini manifestată de pașa Pasvon-Oglu din Vidin, el a venit la București, în anul 1803, fiind primit „ca un frate" de mitropolitul Dositei Filitti. A rămas la noi până la sfârșitul vieții (1813), desfășurând o bogată activitate culturală și politică în favoarea conaționalilor săi. În anul 1806 s-a tipărit la Râmnic cu sprijinul financiar al ierarhilor munteni (mitropolitul Dositei și episcopii Costandie al Buzăului și Iosif al Argeșului) prima carte în limba bulgară, un *Nedelnic sau Chiriacodromion*, tradus chiar de episcopul Sofronie. Tot de la el au rămas în manuscris un *Catehism*, o *Autobiografie* și *Învățături duminicale*, și a tradus în bulgară *Sistemul religiei muhamedane* a lui Dimitrie Cantemir. *Proclamația către poporul bulgar*, tipărită la București, în anul 1810, prin care cerea conaționalilor să sprijine trupele rusești în campania antiotomană, este tot opera lui[42].

Legăturile românilor cu spațiul slav ucraineano-rus s-au înscris în contextul luptei pentru apărarea Ortodoxiei asaltată de propaganda catolică a regatului polon și al afirmării ei pe plan spiritual și cultural. În urma uniunii politice dintre Polonia și Lituania încheiată în Seimul de la Lublin, din anul 1569, dar mai ales după perfectarea unirii religioase de la Brest-Litovk, din anul 1596[43], ortodocșii ucraineni făceau mari eforturi și sacrificii ca să-și apere credința. Din această perspectivă au fost cultivate vechile relații cu Biserica din Moldova, care și-a îndreptat atenția atât către marile centre comerciale unde funcționau „frățiile ortodoxe" (Lvov și Kiev), sprijinite de principele Constantin de Ostrog, cât și către așezămintele monahale rusești. Adeseori, preoții ucraineni erau hirotoniți în Moldova, ceea ce l-a determinat pe regele Sigismund I Jagello al Poloniei (1506-1548) să-i scrie, în anul 1511, arhiepiscopului catolic Jan Wilczek de Lvov că va intezice pe viitor astfel de acte, din rațiuni de stat[44]. În anul 1539 l-a numit pe Macarie episcop de Lvov pentru ca „preoții ortodocși din Polonia și Rutenia să nu mai fie nevoiți să se ducă în Moldova sau în alte țări străine spre a fi hirotoniți sau pentru treburile lor religioase"[45]. În Lvov, biserica „Adormirea Maicii Domnului" (Uspenia), restaurată, zugrăvită și extinsă cu un paraclis închinat Sfântului Gheorghe de Alexandru Lăpușneau, a fost refăcută în întregime, după incendiul din anul 1571, cu sprijinul financiar oferit de domnitorii Petru Șchiopul, Ieremia și Simion Movilă împreună cu alți membrii ai familiei

41. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol, II, pp. 553-554.
42. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol, II, p. 554. Detalii despre activitatea episcopului Sofronie în Țara Românească la N. Dură, „Noi descoperiri privind viața și activitatea episcopului Sofronie Vraceanchi (1739-1813) în patria sa adoptivă – Țara Românească", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 7-10/1989, pp. 190-211.
43. Fr. Dvornik, *Slavii în istoria și civilizația europeană*, pp. 305-307.
44. N. Iorga, „Chestia rutenească în Bucovina", în: *Revista istorică*, I (1915), p. 47.
45. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, p. 550.

lor și cu marii boieri Luca Stroici, Isac Balica și Nestor Ureche, lucrările fiind terminate de Miron Barnovski. Această ctitorie voievodală cunoscută și sub numele de „biserica moldovenească" a fost sfințită cu mare fast în anul 1631, fiind de față descendenții movileștilor, arhimandritul Petru Movilă și fratele său Moise, care ajunsese între timp mitropolitul Moldovei. Ulterior, domnitorul Vasile Lupu a plătit acoperirea bisericii cu tablă de aramă aurită și i-a dăruit un epitrahil foarte valoros[46].

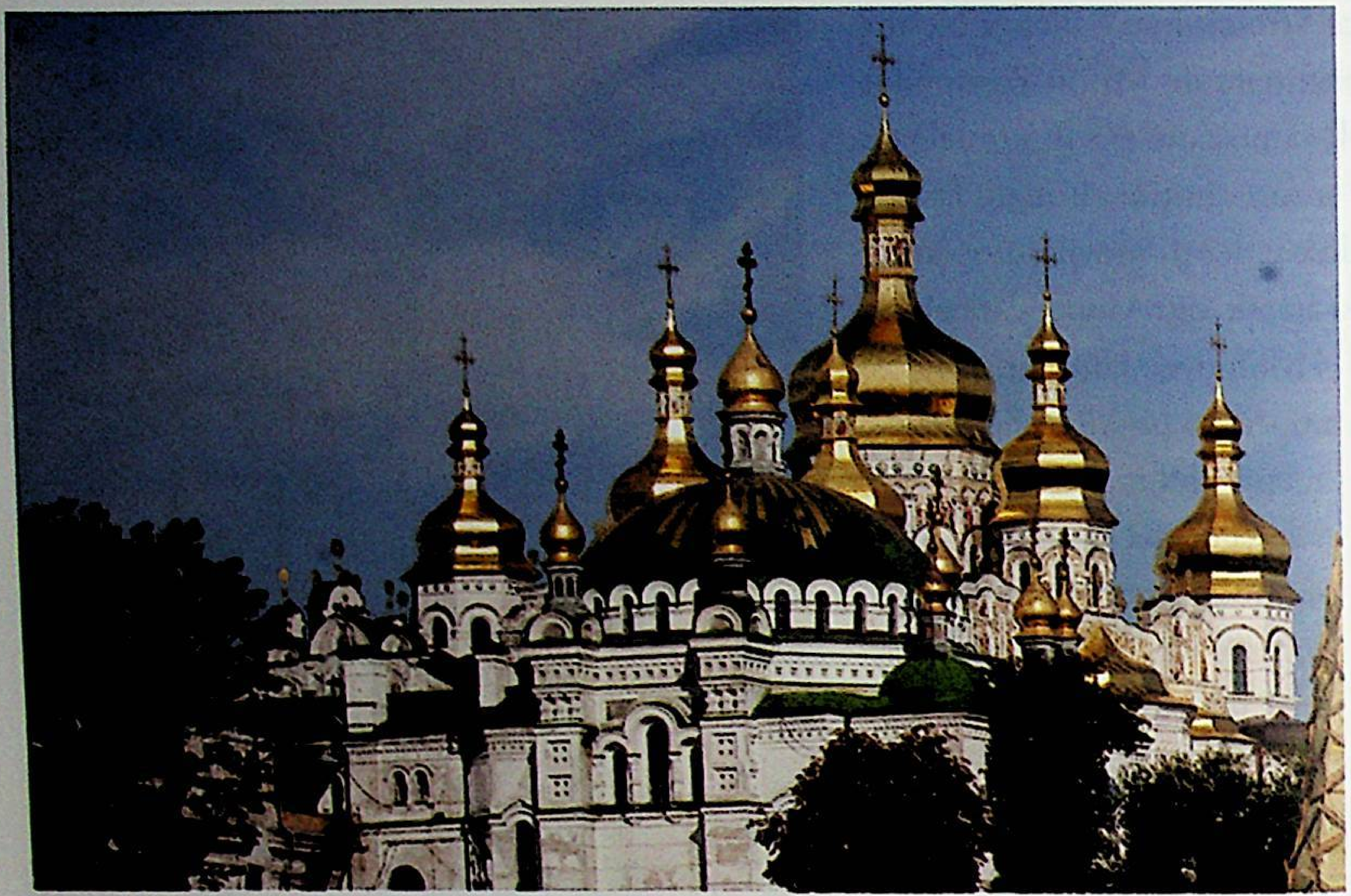
Dărnicia familiei Movileștilor s-a revărsat și asupra altor mănăstiri din Ucraina. Doamna Elisabeta, soția lui Ieremia Movilă, a ajutat mănăstirea Zadovska, iar fiica lor Irina a sprijinit mănăstirea Hustinski din Volhinia. Alte două fiice ale domnului moldovean, Maria Potoțki și Ana, au contribuit la refacerea mănăstirii Krecovski. Tot doamna Elisabeta a sprijinit financiar pe călugărul Iov Kneaghinițchi pentru zidirea mănăstirii Schitul Mare din Pocuția, între anii 1611-1612, iar fiica ei Maria Poloțki i-a închinat mănăstirea Sucevița, ctitoria familiei sale, din veniturile căreia s-a întreținut mănăstirea până în anul 1785, când a fost desființată de austrieci. Călugării ucraineni de acolo au trecut în Moldova, așezându-se mai ales la mănăstirea Coșula (Botoșani). Actul de închinare a fost confirmat de voievodul Vasile Lupu, la 13 martie 1648, și de urmașii săi. De sprijinul financiar al unor boieri și credincioși moldoveni s-a bucurat nu numai această mănăstire, ci și cea din Uniev și biserica „Sfântul Onufrie" din Lvov[47], unde rămăsese și *Nomocanul* lui Matei Vlastares, tradus în slavonă de episcopul Macarie al Romanului, pe care Alexandru Lăpușneanu îl trimisese țarului Ivan al IV-lea cel Groaznic, în anul 1561[48].

Domnitorul Vasile Lupu (1634-1653), tablou votiv de la mănăstirea „Trei Ierarhi", Iași

Domnitorul Vasile Lupu și-a arătat dărnicia față de multe biserici și mănăstiri din Ucraina. Inscripția unei biserici din Kiev, săpată sub stema Moldovei, consemnează numele voievodului la 13 martie 1644, semn că el era binefăcătorul sau chiar ctitorul ei[49]. Tot el a refăcut din temelie biserica „Sfânta Paraschiva" din Lvov, iar pe moșia, pe care a cumpărat-o de la Ivan Skorodinski și a dăruit-o mănăstirii „Sfântul Vasile" din Lvov, a ridicat mănăstirea Vovidenia[50]. Fiica sa, Maria, căsătorită cu hatmanul Ianusz Radziwill, a lăsat, prin testament, aproape 600.000 de galbeni pentru ajutorarea unor mănăstiri ortodoxe din Ucraina. Domnitorul Ștefan Petriceicu a ajutat mănăstirea Ugornițki, precum

46. Detalii despre desfășurarea finanțării refacerii acestei biserici la Tr. Ionescu-Nișcov, „Din istoria relațiilor moldo-ucrainene în prima jumătate a secolului al XVII-lea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 11-12/1965, pp. 1084-1093.
47. Tr. Ionescu-Nișcov, „Din istoria relațiilor moldo-ucrainene...", p. 1093 și Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol, II, p. 247.
48. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, p. 551.
49. Cf. I. Nistor, „Problema ucraineană în lumina istoriei", în: *Codrul Cosminului*, 8 (1933-1934), p. 100.
50. Tr. Ionescu-Nișcov, „Din istoria relațiilor moldo-ucrainene...", p. 1093.

▲ *Lavra Pecerska (Lavra Peşterilor), Ucraina, Sfântul Cuvios Antonie de la Pecerska*

şi bisericile din Stanislawow (azi Ivano-Frankovski în Ucraina) şi Socola[51]. De asemenea, domnitorul Constantin Şerban Basarab al Ţării Româneşti este ctitorul bisericii de piatră a mănăstirii „Sfântul Nicolae" din Muncaci. După înfrângerea de la Stănileşti, domnitorul Dimitrie Cantemir s-a refigiat la Moscova, unde, printre altele, a ridicat biserica mănăstirii „Sfântul Nicolae" din Moscova, cu hramul Sfinţii Împăraţi Constantin şi Elena, în care a şi fost înmormântat. Tot el a făcut mai multe danii unor biserici şi schituri din regiunea Harcovului şi Poltavei.

Mănăstirea Lavra Pecerska din Kiev a fost centrul monastic de întărire a relaţiilor moldo-ucrainene. Printre monahii români care s-au nevoit în această mănăstire s-a numărat şi mitropolitul Petru Movilă al Kievului, de păstorirea căruia se leagă renaşterea spirituală şi culturală a Bisericii Ortodoxe din Ucraina cu influenţe benefice asupra întregii creştinătăţi răsăritene[52]. Episcopii, călugării şi demnitarii români care călătoreau în Rusia treceau şi pe la Lavra Pecerskaja. La colegiul înfiinţat în această mănăstire de mitropolitul Petru Movilă au studiat şi tineri români, iar şcoala superioară mănăstirească înfiinţată de Vasile Lupu la mănăstirea „Sfinţii Trei Ierarhi" din Iaşi a urmat modelul kievean, fiind condusă de ieromonahul Sofronie Pociaţki, venit tot de la Kiev. Tot el a condus tipografia de la Iaşi, înfiinţată de Vasile Lupu în anul 1640, cu material tipografic şi meşteri trimişi de la Kiev[53]. Cărţile tipărite la Kiev, Iaşi, Câmpulung, Govora şi Târgovişte cu sprijinul oferit de mitropolitul cărturar Petru Movilă şi al domnitorilor Vasile Lupu şi Matei Basarab circulau în mediul monastic românesc şi ucraineano-rus, contribuind la apărarea şi întărirea credinţei ortodoxe în faţa prozelitismului catolic şi reformat-calvin.

51. M Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, pp. 247-248 şi 556.
52. C. Nonea, „Legăturile mitropolitului Varlaam cu Bisericile Ortodoxe din Chiev şi Moscova", în: *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 10-12/1957, p. 307.
53. Detalii la D. Rusu, „Tipografia în Moldova până la sfârşitul secolului al XVII-lea", în: *Mitropolia Moldovei şi Sucevei*, 3-4/1976, pp. 254-264.

Lavra „Sfântul Alexandru Svirski", Rusia (stânga); mănăstirea Optina (dreapta)

Tot la Lavra Pecerska s-a nevoit un timp Stareţul Paisie, călugăr ucrainean, care a imprimat, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, suflul neoisihast monahismului românesc, dar în mare parte şi celui ucraineano-rus. Cuviosul Paisie, un fiu al Bisericii ucrainene, ajuns la desăvârşire prin mari nevoinţe la mănăstirile Dragomirna, Secu şi Neamţ, începutul urcuşului său duhovnicesc datorându-se stareţului Vasile de la Poiana Mărului, a format nenumăraţi ucenici dintre români, ucraineni şi ruşi, care au continuat tradiţia paisiană isihastă în mănăstirile din Ţările Române, dar şi din Ucraina şi îndepărtata Rusie. Astfel, tradiţia paisiană era cunoscută în mănăstirile Valaam, Solovieţk, Alexandru Svirski, Alexandru Nevski, Optina, Briansk, Peşnoşa, Simonov, Novospask, Ploşteansk, Lavra Pecerska, Noul Athos din Caucaz şi multe altele. Cărţile traduse şi tipărite de el, mai ales *Filocalia*, dar şi îndemnurile lui cuprinse în *Aşezământul* în 28 de puncte şi *Rugăciunea minţii* au circulat în toate aceste mănăstiri[54]. Prin aceasta s-au întărit şi legăturile monahismului românesc cu cel ucraineano-rus, păstrând trează conştiinţa apartenenţei la aceeaşi tradiţie de sorginte bizantină întâlnită şi la slavii sud-dunăreni.

Desigur, legăturile românilor cu spaţiul monastic rus nu se rezumă doar la epoca Stareţului Paisie de la Neamţ, ci ele au cunoascut unele manifestări încă din timpul Sf. Ştefan cel Mare[55] şi au continuat în secolele următoare fie datorită relaţiilor politice dintre domnitorii moldoveni şi ţarii ruşi, fie deselor vizite pe care le făceau ierarhii şi călugării români în Rusia pentru procurarea de cărţi, icoane şi alte obiecte bisericeşti, iar mai târziu pentru ajutoare băneşti la care au apelat unii ierarhi ardeleni supuşi intoleranţei calvine[56].

---

54. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, pp. 492-493. A se vedea şi *Viaţa Cuviosului Paisie de la Neamţ*, Ed. Trinitas, Iaşi, 1997.

55. Domnitorul Ştefan cel Mare s-a căsătorit prima dată cu Evdokia, fiica cneazului Olelko al Kievului, iar în anul 1483 se încheia la Moscova căsătoria fiicei voievodului moldovean Elena cu Ivan, fiul şi moştenitorul marelui cneaz Ivan al III-lea, cf. C. Giurescu, D. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, pp. 186-187.

56. A se vedea despre mitropoliţii Ilie Iorest şi Sava Brancovici ai Transilvaniei la Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria*

În timp ce multe cărți slavone erau tipărite în Țările Române și circulau și în spațiul slav, mitropolitul Dosoftei al Moldovei și-a tipărit *Psaltirea în versuri* și *Acatistul Născătoarei de Dumnezeu*, în anul 1673, la tiparnița mănăstirii ortodoxe din Uniev. La rugămintea patriarhului Ioachim al Moscovei, el a tradus în rusește mai multe opere patristice, în timpul exilului din Polonia. De asemenea, Biblioteca Academiei Române și alte biblioteci din țară păstrează sute de cărți slavone, ucrainene și rusești tipărite la Moscova, Lvov, Cernigov și Ostrov, care au circulat la noi[57]. Bursierii români care au studiat la Kiev, Moscova și Petersburg au tradus numeroase lucrări și manuale rusești, printre acestea numărându-se și scrieri ale marilor îndrumători ai ascetismului monastic, cum ar fi Sf. Dimitrie al Rostovului. Călugării pelerini ruși, în drumul lor spre Muntele Athos și Țara Sfântă, poposeau în Țările Române. Unii dintre ei au lăsat prețioase însemnări de călătorie, cum ar fi lucrarea ieromonahului Partenie, publicată la Moscova cu titlul *Însemnările de călătorie din Rusia, Moldova, Turcia și Țara Sfântă*. Arhimandritul rus Visarion, care se afla la București în anul 1832, a făcut primele încercări de introducere a muzicii armonice în locul psalticii bizantine. El a înființat și un cor bisericesc, însă muzica corală rusească a pătruns în bisericile noastre prin compozitorul Gavriil Musicescu, cu studii muzicale la Petersburg[58].

În perioada modernă, relațiile românilor cu slavii sud-dunăreni și ucraineano-ruși s-au concretizat în schimburi de scrisori irenice și în vizite frățești ale întâistătătorilor acestor Biserici, programul cuprinzând de fiecate dată și vizitarea unor așezăminte monahale, a căror istorie este legată de dărnicia voievozilor români[59].

Din cele expuse rezultă că în decursul secolelor legăturile românilor cu mănăstirile din Serbia, Bulgaria, Ucraina și Rusia au fost foarte intense, concretizându-se în numeroase danii oferite de domnitorii și boierii români, în desfășurarea activității tipografice susținută de tipografi veniți în Țările Române de la sârbi și ucraineni, tipăriturile lor cunoscând o largă răspândire în tot spațiul slav sud-est european, și în luptă comună pentru păstrarea credinței ortodoxe în fața fanatismului islamic și a propagandei catolice uniate. Prin toate acestea nu s-a urmărit altceva decât menținerea trează a conștiinței de apartenență la aceleași tradiții vechi bizantine, pe care fiecare popor le-a păstrat și le-a amplificat prin propria-i trăire creștină, un rol determinant avându-l spiritualitatea monastică.

Bibliografie

Istoria bisericească universală, vol. II, București, ²1993; *Mitropolitul Andrei Șaguna, creator de epocă în istoria Bisericii Ortodoxe din Transilvania*, Ed. Andreiana, Sibiu, 2008; *Viața Cuviosului Paisie de la Neamț*, Ed. Trinitas, Iași, 1997; † TIT SIMEDREA, „Epilogul din Octoihul slavon (M. Dealu, 1510) și identitatea de tipograf a lui Macarie din Țara Românească (1508-1512) cu Macarie din Muntenegru (1493-1496)", în: *Mitropolia Olteniei*, 7-8/1970; ANUICHI S., „Pomelnicul mănăstirii Kruședol și relațiile cu Biserica Ortodoxă Română", în: *Mitropolia Banatului*, 4-6/1982; ANUICHI S., „Relațiile bisericești româno-sârbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 7-8/1979; ATIYA S.A., *The Crusade*

Bisericii Ortodoxe Române, vol. II, pp. 56-58 și 72-73.

57. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, pp. 246 și 250.

58. Pr. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, Iași, 2008, pp. 348-349.

59. A se vedea Al. Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000*, vol. III, t. II, București, 2006, pp. 43-77.

of Nicopolis, London, 1934; BEMBEA I., BEMBEA N., „Apostolul tipărit în 1547 la Târgoviște de Dimitrie Liubovici", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 5-6/1960; BODOGAE T., *Ajutoarele românești la mănăstirile de la Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1940; COTOȘMAN G., „Eremitul Visarion Valahul", în: *Mitropolia Banatului*, 1-3/1957; DURĂ N., „Noi descoperiri privind viața și activitatea episcopului Sofronie Vraceanchi (1739-1813) în patria sa adoptivă – Țara Românească", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 7-10/1989; DVORNIK F., *Slavii în istoria și civilizația europeană*, trad. de D. Stanciu, București, 2001; GIURESCU C., GIURESCU D., *Istoria Românilor*, vol. II, București, 1976; IONESCU-NIȘCOV Tr., „Din istoria relațiilor moldo-ucrainene în prima jumătate a secolului al XVII-lea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 11-12/1965; IORGA N., „Chestia rutenească în Bucovina", în: *Revista istorică*, I (1915); IORGA N., „Muntele Athos în legătură cu țările române", în: *Analele Academiei Române*, s. II, t. XXXVI, secția istorică, București, 1913; JELAVICH B., *Istoria Balcanilor*, vol. I, trad. de M.E. Avădanei, Iași, 2000; JIVI A., „Relațiile Mitropoiei din Carloviț cu Biserica Ortodoxă Română din Transilvania în secolul al XVIII-lea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 5-6/1970; LĂUDAT I.D., „Eftimie de Târnovo și literatura slavo-română", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 7-9/1973; MAREȘ Al., „Activitatea tipografică a ieromonahului Lavrentie în lumina unor noi informații", în: *Limba română*, 4-1972; MICLE V., *Mănăstirea Bistrița olteană*, Eparhia Râmnicului, 1996; MIJATOVIÈ C., *Srpski odzraci iz rumuske istorije*, Letopis Matice Srpske 187, Novi Sad, 1896; MORARU Al., *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000*, vol. III, t. II, București, 2006, pp. 43-77; NISTOR I., „Problema ucraineană în lumina istoriei", în: *Codrul Cosminului*, 8 (1933-1934); NONEA C., „Legăturile mitropolitului Varlaam cu Bisericile Ortodoxe din Chiev și Moscova", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 10-12/1957; NOROCEL Epifanie, „Sfântul Eftimie, ultimul patriarh de Târnovo și legăturile lui cu Biserica românească", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 5-6/1966; OSTROGORSKY G., *Geschichte des byzantinischen Staates*, München, 1963; PĂCURARIU Mircea, Pr., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. I, Iași, [3]2004; PĂCURARIU Mircea, Pr., *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. II, Iași, 2006; RADOJIÈIÈ Djordje, „*Bulgaroalbanitoblahos* et *Serboalbanitobulgaroblahos*, deux caractéristique ethniques du Sud-Est Européen du XIV-e siècles. Nicodème de Tismana et Grégoire Țamblak", în: *Romanoslavica*, 13, București, 1966; RADU A., „Mănăstirea Kremikovski, ctitorie a lui Radu cel Mare", în: *Buletinul Institutului Român din Sofia*, 2/1942; RĂMUREANU I., „Prefață" la S. ANUICHI, „Relațiile bisericești româno-sârbe în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 7-8/1979; RĂMUREANU Ioan, „Începuturile creștinării sârbilor sub împăratul bizantin Heracliu", în: *Studii Teologice*, 3-4/1959; RUSU D., „Tipografia în Moldova până la sfârșitul secolului al XVII-lea", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 3-4/1976; SIMONESCU D., „Tipografi sârbi în slujba vechiului tipar românesc", în: *Analele Societății de Limba română*, Panciova, 3-4/1973; SURDU B., „Știri noi despre Visarion Sarai", în: *Acta Musei Napocensis*, II, Cluj, 1965; ȘERBĂNESCU N., „Legăturile bisericești, culturale și politice între români și sârbi", în: *Mitropolia Olteniei*, 5-6/1963; ȘERBĂNESCU N., „Tipografia ieromonahului Lavrentie de la mănăstirea Plumbuita din București (sec. XVI)", în: *Studii Teologice*, 1-2/1976; ȘERBĂNESCU N., STOICESCU N., *Mircea cel Mare (1386-1418), 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, București, 1987; TURDEANU E., „Din vechile schimburi culturale dintre români și iugoslavi", în: *Cercetări literare*, III, București, 1939; TURDEANU E., „Opera patriarhului Eftimie al Târnovei în literatura slavo-română", în: *Cercetări literare*, VI, București, 1946; VAIDA Gamaliel, *Mănăstirea Cozia*, Râmnicu Vâlcea, 1986.

Гпожа Мариѧ
Іѡ Шебан Басараб Ввод
Геогіе Ввод

CONSIDERAȚII PRIVIND STATUTUL MĂNĂSTIRILOR DIN ȚARA ROMÂNEASCĂ ÎNCHINATE SFINTELOR LOCURI (secolele XVIII-XIX)

Societatea medievală europeană, edificată pe principiile religiei creștine, a conferit Bisericii o poziție dominantă în structura sa ierarhică, pe care aceasta a menținut-o în unele state și în Epoca modernă. În spațiul ortodox, cu referire specială la cel românesc, Biserica s-a bucurat de o anumită autonomie, atât referitor la aspectele dogmatice și viața spirituală a societății, cât și în administrarea propriilor averi, care, prin evlavia credincioșilor, au devenit în timp tot mai extinse.

De un statut privilegiat au beneficiat și mănăstirile, în calitatea lor de componente ale instituției ecleziastice și potrivit rolului spiritual și social atribuit. Dețineau ceea ce în termeni moderni desemnăm ca personalitate juridică, dreptul de a poseda bunuri mobile și imobile și de a primi donații („bunuri de mână moartă")[1]. Așezămintele monastice au dispus, în general, de o anumită imunitate fiscală – numai temporar, în situație de stringentă necesitate, fiind impuse la dări către vistierie[2] –, de imunitate judecătorească, călugării fiind judecați de comunitățile monastice respective sau de către arhiereii locului, doar cazurile grave intrând în competența Domniei[3].

Edificate, în general, conform principiilor dreptului ctitoricesc bizantin, mănăstirile românești au cunoscut o anumită diversitate în statutul și modul de organizare internă. Marile așezăminte monastice domnești și boierești erau cenobitice, funcționând după regula athonită, introdusă la Tismana și Vodița de Nicodim – un trai de obște, egumen ales de soborul mănăstirii, autonomie în administrarea veniturilor în raport cu arhiereul locului[4]. O situație aparte o aveau, totuși, ctitoriile boierești, în cazul cărora ctitorul dispunea, cel puțin, de un drept de priveghere a funcționării și gestionării averii lăcașului și de desemnare a egumenului.

◀ Miniatură din Condica mănăstirii Cotroceni, reprezentându-i pe ctitori, domnitorul Șerban Cantacuzino, Maria Doamna și fiul lor Gheorghe

---

1. Valentin Georgescu, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980, p. 156.
2. Henri H. Stahl, *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. III, București, 1998, pp. 91-96, 114.
3. Vasile Muntean, *Bizanțul și românii. Cercetare comparativă privind organizarea mănăstirilor*, Iași, 2005, p. 136.
4. V. Muntean, *Bizanțul și românii...*, pp. 119-124.

Biserica a acționat constant pentru o autonomie totală în administrarea bunurilor proprii („să nu mai aibă voie pre dânsele"), considerând că donațiile ctitorilor erau adresate lui Dumnezeu, așezămintele monastice reprezentând, de fapt, spațiile de intermediere a raporturilor cu Divinitatea și de celebrare a Domnului[5].

De precizat că, atunci când apăreau abuzuri grave în funcționarea acestor așezăminte, la sesizarea mitropolitului, domnul țării intervenea prin reglementări speciale, confirmate uneori și de patriarhii Constantinopolului sau Ierusalimului, aflați în acel moment în Țările Române, precizând și impunând normele de conviețuire în obște (*regula* Sfântului Vasile) și de gestionare a averilor[6].

În cadrul mănăstirilor românești s-a conturat treptat o categorie aparte, aceea a mănăstirilor închinate Sfintelor Locuri ale Ortodoxiei. Asumarea de către domnii români, în succesiunea împăraților și regilor ortodocși, a rolului de protectori ai comunității ortodoxe aflate sub stăpânire turcească, s-a manifestat, în primul rând, prin acordarea unor bogate danii[7]. Către sfârșitul secolului al XVI-lea o formă specială de danie era reprezentată de închinarea unor mănăstiri românești ca metohuri centrelor ortodoxe din Grecia și Orientul Apropiat[8]. Motivațiile unor asemenea gesturi țineau atât de ajutorarea materială a respectivelor comunități de către metohurile bogat înzestrate, dar și de dorințele ctitorilor de a impune în lăcașurile zidite de ei o viață monastică superioară, sub oblăduirea călugărilor ortodocși, și, în consecință, dăinuirea lor în timp. Cu acest statut le regăsim pe majoritatea marilor mănăstiri bucureștene: Mihai Vodă, Radu Vodă, Sărindar, „Sfântul Ioan", „Sfântul Gheorghe"-Nou, Cotroceni, Zlătari, Văcărești, Stavropoleos etc.

Această punere sub oblăduire era completată de specificări referitoare la desfășurarea cultului, la administrarea metohului și la gestionarea averilor. În mod obișnuit, egumenul era desemnat de comunitatea monastică protectoare, care-l propunea spre recunoaștere domnului țării[9]. Unele dintre actele de închinare prevedeau și obligativitatea verificării, de obicei din trei în trei ani, a modalității în care egumenul gestionase averea și veniturile mănăstirii. Referitor la repartizarea acestora din urmă, se prevedea ca mai întâi să se asigure traiul comunității monastice a metohului, desfășurarea serviciului divin, întreținerea și reparația clădirilor, urmând ca numai surplusul să fie trimis mănăstirii protectoare, în conformitate cu nivelul lui anual. Atribuții superioare de supraveghere a funcționării respectivelor așezăminte monastice erau rezervate domnilor țării.

---

5. V. GEORGESCU, *Bizanțul și instituțiile românești...*, p. 162; prevăzută în „Îndreptarea Legii", glava 116.
6. Amintim hrisoavele lui Mihai Viteazul (1596), Miron Barnovschi (1626), reîntărite ulterior pentru marile mănăstiri domnești, în special de Matei Basarab, vezi *DRH*, B, XI, p. 205; *DRH*, A, XIX, p. 146; Daniel BARBU, *O arheologie constituțională românească*, București, 2000, pp. 67-69.
7. Despre mănăstirile închinate, vezi Nicolae IORGA, „Muntele Athos în legătură cu țerile noastre", în: *AARMSI*, s. II, 1914; Nicolae IORGA, „Fundațiile domnilor români în Epir", în: *AARMSI*, s. II, 1914; Marin POPESCU SPINENI, *Procesul mănăstirilor închinate*, București, 1936; Marcu BEZA, *Urme românești în Răsăritul Ortodox*, București, 1937; Teodor BODOGAE, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941; Petre Ș. NĂSTUREL, *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIVème siecle á 1654*, Roma, 1986; Paul CERNOVODEANU, „Constantin Brâncoveanu și Muntele Athos", în: *Revista Istorică*, 3-4/1998.
8. Nicolae IORGA, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, București, 1929, p. 217; *DRH*, B, vol. XI, pp. 152-154; P.Ș. NĂSTUREL, *Le Mont Athos et les Roumains...*, p. 172.
9. Vezi hrisovul lui Șerban Cantacuzino de închinare a mănăstirii Cotroceni la Muntele Athos, unul dintre cele mai elaborate acte de acest gen, în: *Istoria Cotrocenilor în documente*, Muzeul Național Cotroceni, București, 2001, pp. 34-39; Mihai CANTACUZINO, *Istoria politică și geografică a Țării Rumânești*, București, 1863, pp. 18-19.

➤ 1682 octombrie, hrisovul lui Șerban Cantacuzino prin care închină mănăstirea Cotroceni comunității de la Muntele Athos

Іѡ Шербан Кантакузино Басараб воевод. Бжїею мл҃тїю всеи земли Угровлахїиское, ѡбладател и г҃др. Внук, великаго и пре-беатного ... и пре покоинаго Іѡ Шербан Басараба воевода и протчая:

Кум тоате кыте сынт, кь сь ѡкърмуеск ...

[illegible]

[illegible]

Іѡ Шербан К. Б. воевод ...

➤ *Domnitorul Constantin Mavrocordat al Țării Românești și al Moldovei (stânga); domnitorul Alexandru Ipsilanti al Țării Românești, (dreapta), xilogravuri*

Dereglările produse în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în buna ocârmuire a mănăstirilor au fost constatate din catagrafiile acestora întocmite la porunca domnului Constantin Mavrocordat. În consecință, în așezământul său cu un caracter constituțional un paragraf era rezervat mănăstirilor, pentru care instituia o epitropie formată din zece egumeni reprezentativi, care „să ia seama tuturor egumenilor" și să-i povățuiască spre „îndreptarea și adăogirea veniturilor"[10].

Informațiile documentare referitoare la funcționarea acestei epitropii lipsesc, însă o asemenea instituție este menționată de documente, întrunindu-se în special în momentul în care se destituia un egumen și se numea altul, rolul său fiind de a întocmi catagrafia averii mănăstirii și a constata situația financiară. Pentru mănăstirile bucureștene închinate epitropia era constituită, în general, din egumenii celorlalte metohuri din capitală ale respectivului Sfânt Loc.

În secolul al XVIII-lea, așezămintele monastice și-au menținut statutul privilegiat. Într-o epocă de accentuată fiscalitate, mănăstirile au fost totuși determinate să contribuie la acoperirea necesităților financiare ale țării, prin achitarea impozitelor, fiind supuse și unor contribuții cu un caracter extraordinar – „împrumutările". Constatând nivelul ridicat al dărilor care le grevau bugetele, domnitorii Constantin Mavrocordat (1745) și Alexandru Ipsilanti (1778) au acordat sau confirmat acestor lăcașuri de cult scutiri, ultimul impunându-le numai o contribuție la întreținerea școlilor, potrivit misiunii lor sociale. De menționat că în actele domnești care reglementau funcționarea mănăstirilor, nu se face nicio deosebire între cele pământene și cele închinate, prevederile vizându-le pe ambele.

10. Direcția Arhivelor Naționale Istorice Centrale (*DANIC*), „Manuscrise", nr. 377; Daniel Barbu, *O arheologie constituțională*, p. 109.

Domn care și-a asumat o misiune reformatoare în societatea românească, atât cât îi era permis, fiind supus unor diverse condiționări, Alexandru Ipsilanti a dorit să aducă precizări mai clare privind organizarea și funcționarea mănăstirilor. Hrisovul său din 1778, elaborat împreună cu membrii divanului domnesc, majoritatea mari boieri români, conținea precizări detaliate privind organizarea administrației monastice, la conducerea căreia se afla *egumenul*, ca îndrumător spiritual, dar și ca bun chivernisitor al lăcașului de cult. Era secondat de un *eclesiarh* (*schevofilax*) înțelept și credincios, care primea spre păstrare, cu catastif, vasele și veșmintele de cult, cărțile, hrisoavele și zapisele de proprietate; lui trebuia să-i fie predat și venitul mănăstirii, pe care îl repartiza ulterior, potrivit cu necesitățile comunității monastice. Administratorul efectiv al averii mănăstirii era *economul* (*dichiul*), care asigura valorificarea proprietăților, colectarea veniturilor, prezentând soborului catastiful de venituri și cheltuieli. Actul domnesc cuprinde norme referitoare la viața călugărilor, la vocația lor, la interdicția de a părăsi mănăstirea fără acordul egumenului și numai pentru treburile lăcașului[11].

În cazul mănăstirilor închinate, care aveau aceeași structură organizatorică, se observă către sfârșitul secolului al XVIII-lea o accentuare a tendinței de autonomie în raport cu autoritățile ecleziastice române, în condițiile în care beneficiau de protecția domnilor fanarioți. În existența lor accentul tinde a fi pus pe valorificarea averilor, pentru a obține venituri tot mai mari, care erau trimise mănăstirilor protectoare, în detrimentul desfășurării serviciului divin, al stării clădirilor, al personalului specific[12].

În asemenea situație, elita română, eclesiastică și laică, sensibilă față de situația ctitoriilor strămoșilor săi, a reacționat. Ca urmare a anaforalei adresată de mitropolit și marii boieri, domnitorul Constantin Hangerli a impus prin hrisovul din 1798 un drept de supraveghere al autorităților române asupra mănăstirilor închinate. Deoarece egumenia ajunsese obiect de negoț, prin sumele mari oferite de pretendenți, se interzicea destituirea egumenilor fără aprobarea domnului și a mitropolitului, măsură ce urma să fie adoptată numai în caz de grave abateri. Referitor la repartizarea veniturilor, se specifica obligativitatea de a se acoperi mai întâi necesitățile lăcașurilor, contribuția pentru Sfintele Locuri trebuind să fie conformă cu testamentele ctitorilor. Bugetul mănăstirilor închinate urma să fie verificat de epitropul desemnat de mănăstirea protectoare și de marele logofăt – atribuție care se va regăsi ulterior printre responsabilitățile acestui dregător[13].

În anul următor, după sfârșitul tragic al acestui domn, comunitățile grecești, beneficiind de sprijinul și influența patriarhilor Constantinopolului și Ierusalimului, obțineau de la urmașul său, Alexandru Moruzi, revocarea hrisovului lui Hangerli. Actul domnesc impunea însă unele precizări privind administrarea acestor lăcașuri de cult; egumenul metohului era ales de Sfintele Locuri, dar trebuia să fie întărit de domn, solicitându-li-se respectarea „dieților ctitorilor". Veniturile trebuiau să fie utilizate în primul rând pentru necesitățile comunității monastice închinate, urmând ca numai prisosul să fie trimis Sfintelor Locuri, ca să nu „curgă și desfăimarea aceia de negustorească viețuire" a celor care au ales calea

11. Daniel Barbu, *O arheologie constituțională*, pp. 175-181.
12. Dionisie Fotino, *Istoria generală a Daciei*, t. IV, București, 1859, pp. 184-185.
13. V.A. Urechia, *Istoria Românilor*, 1894, vol. VII, pp. 377-379.

lui Hristos. Mai mult, era reafirmată interdicția alienării averii mănăstirești, precizându-se dreptul de folosință pe care ierarhii greci îl aveau asupra acestor lăcașuri, „nu au deplina stăpânire, ci numai folosul veniturilor" – de altfel, caracterul juridic al acestei stăpâniri va constitui în secolul următor punctul cel mai controversat al disputelor dintre autoritățile române și cele ecleziastice grecești.

Alexandru Moruzi instituia o epitropie, compusă din egumenii mănăstirilor închinate, cu dreptul de a supraveghea activitatea egumenului; acesta, din trei în trei ani, trebuia să prezinte situația financiară, urmând ca epitropii să o aducă la cunoștința domnului. Tot în legătură cu acest aspect, se limita dreptul egumenilor de a contracta împrumuturi. Observăm că, deși îl eliminase pe mitropolit, domnul își rezervase dreptul de a-i controla pe egumeni: „vrem ca numai de către domnie să se stăpânească și să li se ia seama"[14].

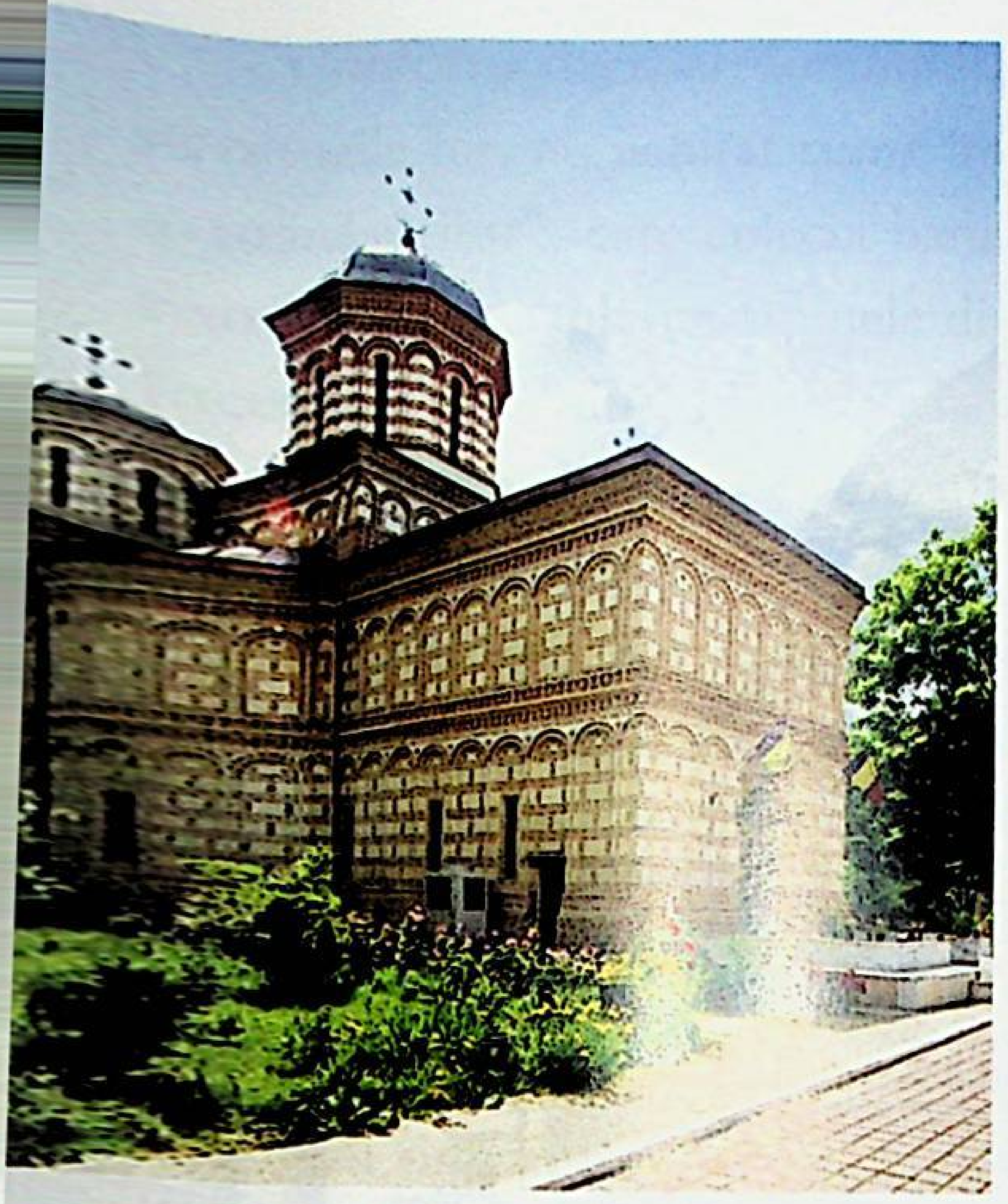
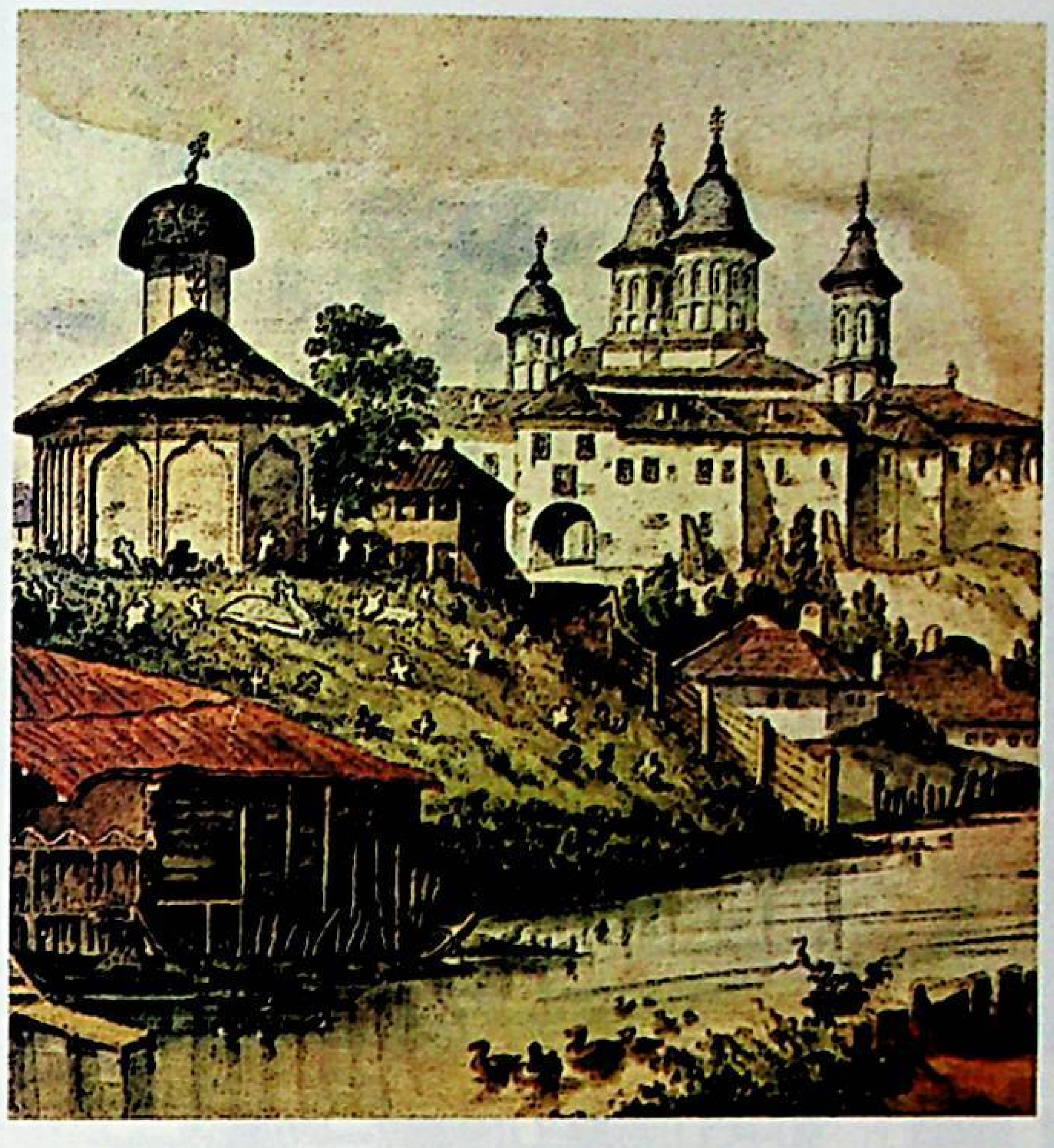
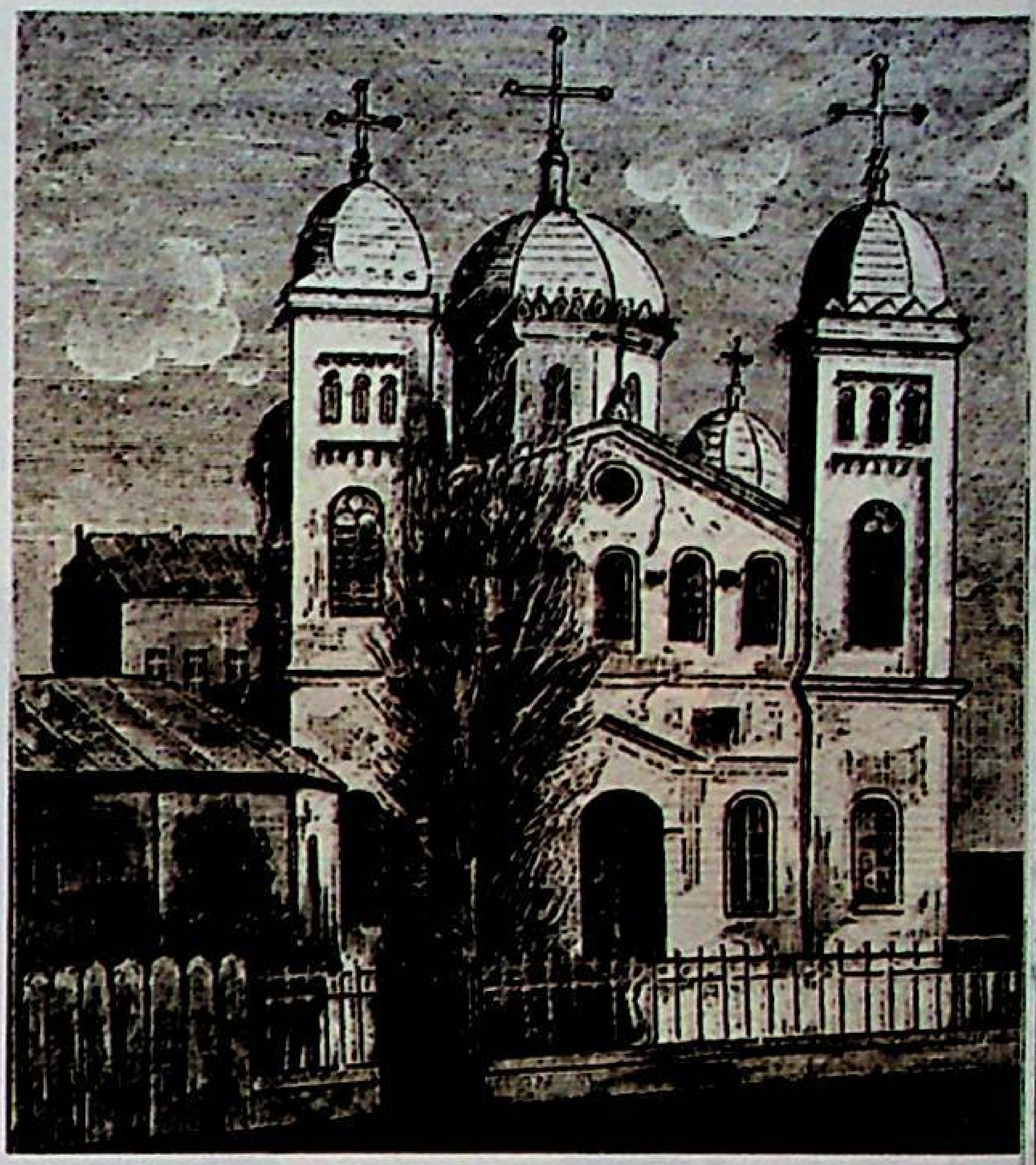
Debutul secolului al XIX-lea nu a adus modificări esențiale în statutul mănăstirilor închinate, care și-au menținut autonomia în raport cu autoritățile ecleziastice românești. Așezămintele monastice beneficiau de privilegii, achitau o contribuție, în general redusă, pentru întreținerea școlilor și, în cazuri grave, de epidemii, o sumă pentru spitale, ceea ce ar fi trebuit să le asigure o situație prosperă. Despre statutul acestor lăcașuri edificatoare este și mărturia unui străin, rusul Didov: „sunt datoare să strângă sume mari pentru ajutorarea călugărilor din acele mănăstiri (cele grecești, *n.n.*); ele se bucură de drepturi speciale și de protecția patriarhilor de Constantinopol și, datorită acestui fapt, au putința să iasă de sub autoritatea mitropolitului"[15].

La această răscruce de secole, pe fondul crizei generale pe care o traversa societatea românească în contextul războaielor ruso-austro-turce, al ocupațiilor militare, starea materială a mănăstirilor devenise precară, iar situația lor financiară critică. Ocuparea lăcașurilor de cult, în special a celor bucureștene, contribuțiile la întreținerea soldaților, rechizițiile, ca și deficiențele în colectarea și administrarea veniturilor au creat grave probleme financiare, egumenii fiind nevoiți să recurgă la împrumuturi de sume importante, cu dobânzi mari[16]. Starea de degradare a clădirilor, afectate în special de cutremurul din 1802, impunea cu necesitate repararea lor. Obligativitatea acoperirii datoriilor a determinat înstrăinarea unora dintre proprietățile mănăstirești, deși legea o interzicea, ca și arendarea celorlalte pe termene îndelungate, de 10 ani, pentru multe dintre ele percepându-se arenda în avans pe întreaga perioadă de concesionare.

În cazul mănăstirilor închinate, se remarcă, referitor la contribuția lor către comunitatea protectoare, generalizarea unei practici mai vechi, care consta în stabilirea de către ierarhii Sfintelor Locuri a unei sume fixe de bani pe care egumenul trebuia să o achite anual ca *embatic*, fără a se ține seama de evoluția nivelului veniturilor din fiecare an. Prin prestabilirea sumei de achitat Sfintelor Locuri se încălcau, încă o dată, condițiile puse de ctitori la închinare, care, în majoritatea cazurilor, prevedeau ca numai prisosul veniturilor să fie trimis mănăstirii protectoare.

---

14. Mariana Lazăr, „Acte domnești reglementând statutul mănăstirilor închinate", în: *RI*, 5-6/1996, pp. 430-434.
15. *Călători străini despre Țările Române*, vol. I (secolul XIX), 2004, p. 447.
16. Exemplificăm numai cu mănăstirea Cotroceni, care avea o datorie de 450.000 de taleri, la un venit anual de cca 45.000 taleri (*Istoria Cotrocenilor*, pp. 74-75).

▲ *Biserica Mihai Vodă, mănăstirea Radu Vodă și biserica mănăstirii Sărindar, toate din București*

Degradarea lăcașurilor de cult, situația financiară dezastruoasă, diminuarea serviciului divin în biserici au creat nemulțumiri în societate, care a și reacționat prin reprezentanții săi. Contextul acțiunii elitelor politice române a fost cel imediat posterior evenimentelor de la 1821. Profitând de reacția antigrecească a Porții Otomane, boierii români i s-au adresat cu un memoriu și au obținut în 1823 acordarea de către sultan a unui firman prin care se îndepărtau călugării greci de la conducerea mănăstirilor închinate, întrucât „în timpul foștilor domni fanarioți un grup de preoți greci au luat cu sila bisericile țării pentru ei și au pricinuit felurite răutăți"[17]. Pentru administrarea lor erau desemnați egumeni români, cu datoria de a întocmi catagrafii cu averea acestor așezăminte, misiune dificilă, deoarece foștii egumeni greci se refugiaseră, în marea lor majoritate, la Brașov, ducând cu ei odoarele bisericilor, hrisoavele și catastifele[18].

Potrivit solicitării noului domn Grigore Ghica, marii logofeți au cercetat averile și situația financiară a mănăstirilor închinate, identificând nivelul datoriilor ce le grevau, asupra cărora l-au și informat. Exemplificăm numai cu unele dintre marile metohuri bucureștene[19]:

MĂNĂSTIRI	VENITURI ANUALE (TALERI)	DATORII (TALERI)
Mihai Vodă	56.281	104.634
Văcărești	35.822	98.917
Cotroceni	46.649	79.290
Radu Vodă	68.086	59.261
Sărindar	26.427	48.650

Preluarea de către egumenii români a ocârmuirii mănăstirilor închinate nu marca o ruptură totală cu Sfintele Locuri. Veniturile metohurilor erau destinate în primul rând

17. *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. III, Andrei Oțetea (coord.), București, 1960, p. 119.
18. *Răscoala din 1821...*, pp. 204-205; *DANIC*, „Manuscrise", nr. 142, f. 46v.
19. *DANIC*, „Manuscrise", nr. 142, f. 40v -41, 270v.

▲ *Biserica Sfântului Mormânt, gravură de epocă*

acoperirii datoriilor și renovării clădirilor, iar cele cuvenite comunităților grecești, conform „testamentelor ctitoricești", urmau a fi colectate de marele logofăt și trimise acestora sau epitropiilor lor de la Constantinopol.

De precizat că în perioada respectivă situația financiară a țării devenise critică, având de achitat o datorie importantă, acumulată de la ultimii domni fanarioți, din timpul evenimentelor de la 1821 și al ocupației turcești, care se prelungise până în 1824. În acest context, printr-o anafora adresată domnului, mitropolitul, episcopii și marii boieri propuneau ca mănăstirile să contribuie la acoperirea datoriilor țării, potrivit cu vechiul obicei de „a se îndatora la orice întâmplare de obștească trebuință și mănăstirile"[20]. Se preciza ca ulterior achitării sumelor fixate de stat, mănăstirile închinate să-și reglementeze propriile datorii și să trimită embaticurile Sfintelor Locuri.

---

20. I.C. Filitti, „Domniile pământene, 1822-1828", în: *Opere alese*, București, 1985, p. 151.

Conform deciziei domnului, în intervalul 1824-1826 mănăstirile, proporţional cu veniturile lor, au achitat sume importante în contul datoriei ţării[21]. Se crease şi o „Casă a mănăstirilor", care colecta banii şi verifica gestionarea averilor acestora. Sub egumenii români au fost plătite şi unele dintre datoriile ce grevau mănăstirile închinate încă de la începutul secolului. În 1827, la presiunea unuia dintre creditori, egumenul Iosif de la Cotroceni a trebuit să se împrumute la *Epitropia sărmanilor evgheniţi* pentru a achita o parte din „datoria veche, făcută de proigumenii greci"[22].

Trebuie precizat că, totuşi, în perioada respectivă nu au încetat total contribuţiile către „mănăstirile de jos", de altfel ierarhii greci protestând energic la Curţile rusă şi turcă împotriva autorităţilor române, contra îndepărtării lor de la administrarea mănăstirilor închinate[23]. Prin baronul Meitani, în 1825 s-a achitat Epitropiilor Sfântului Mormânt, Athosului şi Muntelui Sinai suma de 325.155 de taleri[24].

Evoluţia ulterioară a raporturilor dintre ruşi şi turci, interesele ţarului Nicolae de a dobândi simpatia comunităţilor greceşti, în calitatea lui de protector al ortodocşilor, l-au determinat să intervină pe lângă sultan în favoarea acestora. Printr-un nou firman din decembrie 1827 grecii obţineau acordul de a reveni la conducerea mănăstirilor închinate[25]. Protestul elitei române a fost fără succes, clerul grec fiind susţinut de ruşi, ale căror trupe, avându-l în frunte pe contele Pahlen, ocupaseră din nou Principatele Române în 1828.

Se constituia *Comisia mănăstirilor închinate*, din care urmau să facă parte şi exarhii trimişi de Sfintele Locuri pentru a-i repune pe egumenii greci în fruntea acestor aşezăminte. În contul ei erau viraţi banii cuveniţi comunităţilor monastice protectoare, visteria ţării oferind 318.200 taleri, iar fiecare mănăstire o sumă proporţională cu veniturile sale. Exemplificăm cu sumele trimise de cele mai bogate dintre aceste lăcaşuri închinate[26]:

MĂNĂSTIREA	SUMA ACHITATĂ SFINTELOR LOCURI (LEI)
Mihai Vodă	23.834
Radu Vodă	20.809
Mărgineni	19.779
Cotroceni	13.395

Deoarece era stare de război şi nesiguranţă în Imperiul Otoman, contele Pahlen propunea autorităţilor române ca banii proveniţi din embaticurile mănăstirilor închinate să fie depuşi la banca din Odesa, urmând ca la încheierea păcii sumele respective să se trimită Sfintelor Locuri, propunere respinsă de Divan[27]. Conform solicitării generalului Jaltuhin, înlocuitorul contelui Pahlen, ca şi a succesorului său, Pavel Kisseleff, în 1830 se desfiinţa

21. Mănăstirea Cotroceni a contribuit cu 52.550 taleri (*DANIC*, „Manuscrise", nr. 430, f. 504).
22. *DANIC*, „Manuscrise", nr. 142, f. 125v-126.
23. Vezi opinia critică la adresa autorităţilor române a consulului francez Hugot, pe care le acuză de spolierea veniturilor comunităţilor greceşti, provenite de la mănăstirile din ţară (Hurmuzaki-Hodoş, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII, Bucureşti, 1913, pp. 3-5).
24. *DANIC*, „Manuscrise", nr. 435, f. 32.
25. G. Bibescu, *Corespondenţă şi documente 1843-1856*, Bucureşti, vol. I, 1893, p. 70.
26. *DANIC*, „Manuscrise", nr. 319, f. 2.
27. *DANIC*, „Manuscrise", nr. 435, f. 47.

▲ *Sfântul Ierarh cărturar Grigorie Dascălul al Țării Românești*

Comisia mănăstirilor închinate, a căror ocârmuire era transmisă egumenilor greci. Exarhii trimiși de Sfintele Locuri cereau dări de seamă de la egumenii români și de la fosta comisie privind averile așezămintelor monastice, situația lor financiară, asupra arendării moșiilor, ca și informații despre sumele trimise epitropiilor grecești[28].

Neputincios în a-i împiedica pe ierarhii greci să revină în mănăstirile române, Divanul le solicita să administreze lăcașurile conform testamentelor ctitoricești, din venituri să aloce sume corespunzătoare pentru trebuințele metohurilor și plata datoriilor, urmând ca numai surplusul să fie trimis spre ajutorare. Se cerea, totodată, ca bugetul acestor așezăminte să fie anual supus controlului unor epitropi, aleși dintre boierii români, care să-l prezinte generalului rus și acesta Adunării Divanului, spre cercetare[29].

Luând atitudine împotriva restituirii mănăstirilor închinate, ca și a rechizițiilor și contribuțiilor tot mai mari pe care țara le presta rușilor, mitropolitul Grigore a fost trimis în exil din 1829 până în august 1833[30]. Vidul de putere, lipsa unei autorități clericale puternice, locțiitorul scaunului mitropolitan, episcopul Neofit, manifestând supunere față de ruși, precum și sprijinul de care au beneficiat din partea Puterii Protectoare, au determinat consolidarea poziției grecilor în mănăstirile închinate. Ierarhii greci au reușit, astfel, să obțină o autonomie aproape totală în administrarea mănăstirilor și a veniturilor lor, respingând orice control al statului român, privilegiu pe care nu-l dețineseră anterior.

Regulamentul Organic, inițiind procesul de organizare instituțională a statului pe principii moderne, instituia pentru sectorul eclesiastic *Logofeția Trebilor Bisericești*, „care va sluji ca un mijloc între clirosul bisericesc și stăpânirea țării. De aceia, obrazele bisericești să vor adresa la această logofeție pentru pricinile ce vor avea și ia va mijloci către cine să cuvine [...]"[31]; se confereau, astfel, autorității laice drepturi în supravegherea administrării Bisericii, în special a averilor acesteia. În responsabilitatea Departamentului Credinței, cum a fost numit ulterior, erau trecute și serviciile de asistență socială, sănătate și instrucție publică. În consecință, pentru susținerea financiară a Caselor de binefacere și a acestor servicii publice s-a prevăzut contribuția Mitropoliei, a Episcopiilor și a mănăstirilor cu 25% din veniturile

28. Precizăm că din 1828 la conducerea mănăstirii Cotroceni se reîntorsese fostul egumen Hariton, refugiat în 1821 la Brașov, moment în care egumenul român Iosif îi predase averea pe baza unui catastif (*DANIC*, „Mănăstirea Cotroceni", CXI/107); în decembrie 1829 Epitropia mănăstirilor închinate îi solicita prezentarea situației financiare a mănăstirii, situația arendării moșiilor și suma embaticurilor trimise la Muntele Athos (*DANIC*, „Mănăstirea Cotroceni", CXI/107, dosar 1/1829, f. 2).

29. G. Bibescu, *Corespondență...*, p. 70.

30. Ocupația rusă a durat până în 1834, interval în care Poarta Otomană trebuia să-și achite datoriile de război; despre exilul mitropolitului vezi Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, București, 1994, pp. 44-45.

31. *DANIC*, „Logofeția Trebilor Bisericești", dosar 26/1831, f. 1.

lor, întrucât ctitorii le hărăziseră averile „sub introducerea condiției ajutătoare de seminarii, de școale și de alte așăzăminte publice de binefacere"[32].

Referitor la mănăstirile închinate, nu se aduc modificări statutului lor privilegiat. Constatându-se starea de degradare a așezămintelor monastice, deficiențele în gestionarea averilor, pentru a le pune în bună orânduială, „a se desființa fără întârziere abuzurile acum înrădăcinate și de a se regularisi ocârmuirea" lor, *Regulamentul* prevedea crearea unei comisii formată din mitropolit, logofătul bisericesc, patru boieri și patru reprezentanți ai Sfintelor Locuri. Respectiva comisie avea responsabilitatea de a cerceta actele de donație, respectarea condițiilor de închinare, de a elabora propuneri pentru remedierea situației acestor lăcașuri, urmând să stabilească și partea din venituri pe care mănăstirile închinate trebuiau să o vireze în contul Caselor făcătoare de bine[33].

Întocmită în 1831 prin ordinul lui Pavel Kisseleff, această comisie, din care făceau parte Barbu Știrbei și generalul Nicolae Mavros, nu a reușit finalizarea vreunui proiect de lege, datorită neînțelegerilor dintre părți, a opoziției ierarhilor greci de a contribui la bugetul statului, considerând mănăstirile închinate ca „averi ale Sfintelor Locuri și că numai ele pot face cu acele averi orice vor vroi, fără a da seamă nimănui"[34].

În memoriile adresate reprezentantului Rusiei, Pavel Kisseleff, autoritățile române îl informau asupra modalității anterioare de desemnare a egumenului, care era propus de mănăstirea protectoare, prezentat domnului de către mitropolit și marele logofăt și numit de acesta în funcție. Solicitau supravegherea ocârmuirii mănăstirilor atât de către exarhii greci, cât și de logofătul bisericesc, arendarea moșiilor prin licitație publică, din trei în trei ani, pentru a se elimina abuzurile și a crește veniturile.

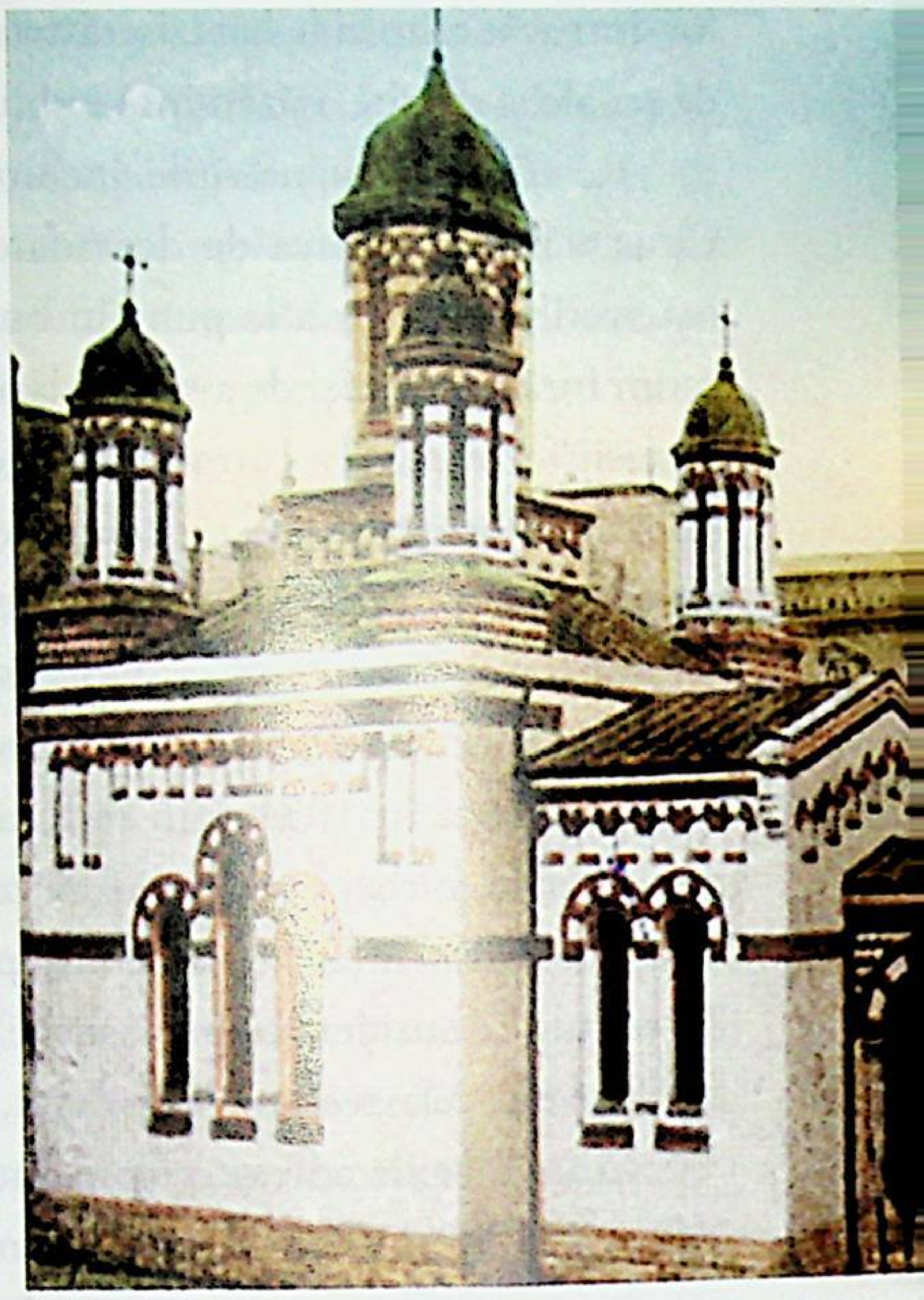
Generalul Kisseleff propunea în 1832 înființarea unei comisii cu obiectivul de a elabora un proiect de lege, ce viza „a așeza iconomia averilor mănăstirești pe reguli temeinice și cuviincioase a le aduce fericirea", logofăt bisericesc fiind Alexandru Ghica. Necesitatea unor reglementări serioase era determinată de dorința de a îmbunătăți situația mănăstirilor și a le aduce la „orânduiala lor cea dintâi", spre a-și împlini menirea[35].

Din 1833 la conducerea Logofeției Bisericești era desemnat Barbu Știrbei, unul dintre cei mai activi demnitari români în susținerea dreptului de control al Statului asupra administrării Bisericii, în general, și a mănăstirilor închinate, în particular; cunoștea relativ bine situația respectivelor așezăminte de cult, deoarece îl însoțise pe Kisseleff în vizita acestuia prin țară. Constatând dezordinea din administrația eclesiastică, abuzurile rezultate din venalitatea funcțiilor bisericești, arendările nefavorabile și deturnările de venituri spre paguba mănăstirilor, grevate de datorii, propunea Adunării, care o și adoptă, o nouă lege privind gestionarea averilor mănăstirești și controlul bugetului eclesiastic.

Dacă în organizarea mănăstirilor pământene reușise să inițieze procesul de „reformă ecleziastică", potrivit raportului pe care Barbu Știrbei îl prezenta Adunării Obștești în

32. *Regulamentul Organic al Valahiei*, cap. VII; art. 123, 174.
33. *Regulamentul Organic al Valahiei*, cap. VII, art. 363.
34. Cezar Bolliac, *Mănăstirile închinate din România*, București, 1862, p. 37.
35. I.C. Filitti, *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, 1934, p. 277.

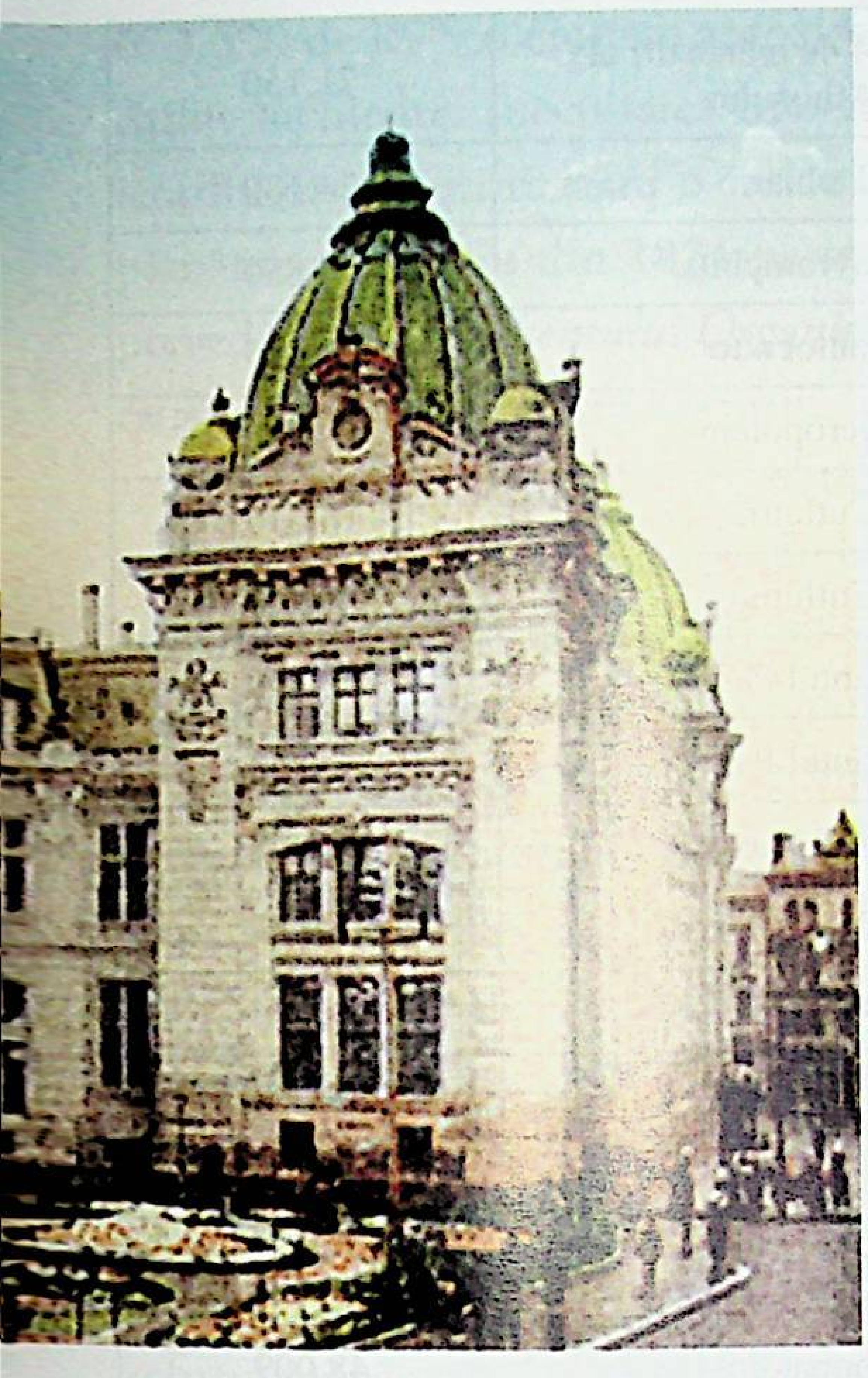
▲ *Mănăstirea Văcărești (demolată), biserica Zlătari și mănăstirea Stavropoleos din București*

1834, nu a putut aplica aceleași măsuri celor închinate[36]. Preciza că egumenii și exarhii greci refuzau să recunoască statului român orice drept de supraveghere a lăcașurilor, socotindu-le averi ale Sfintelor Locuri.

O situație a mănăstirilor închinate era înaintată în 1834 de către Logofeția Trebilor Bisericești Secretariatului Statului, care urma să o prezinte domnului Alexandru Ghica. Se preciza caracterul de relativitate al informațiilor asupra veniturile acestora, care nu mai erau cunoscute de către autoritățile române de la revenirea egumenilor greci în mănăstiri (1829). Caracterul incomplet al datelor prezentate rezulta și din aceea că nu toate moșiile fuseseră arendate în perioada respectivă, unora expirându-le ulterior termenul de arendare, iar pentru altele nu se cunoșteau sumele de rearendare, datorită refuzului egumenilor greci de a le comunica[37].

MĂNĂSTIRILE SFÂNTULUI MORMÂNT			VENITURILEI
1.	Sfântul Gheorghe Nou, București	Patriarhia Ierusalimului	101.475
2.	Gruiu, Ilfov	Patriarhia Ierusalimului	23.100
3.	Văcărești, București	Patriarhia Ierusalimului	27.768
4.	Căluiu, Romanați	Patriarhia Ierusalimului	36.435
5.	Sfântul Sava, București	Patriarhia Ierusalimului	10.147
6.	Plătărești, Ilfov	Patriarhia Ierusalimului	11.500

36. Vezi raportul lui Barbu Știrbei din 1834, în: Hurmuzaki-Hodoș, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII, pp. 425-429.
37. *DANIC*, „Logofeția Trebilor Bisericești", dosar 62/1831, f. 138-144.

7.	Negoești, Ilfov	Patriarhia Ierusalimului	8.600
8.	Comana, Vlașca	Patriarhia Ierusalimului	21.795
9.	Răzvanu, București	Patriarhia Ierusalimului	5.184
	TOTAL		**246.004**
	MĂNĂSTIRILE PATRIARHIEI ALEXANDRIEI		
10.	Zlătari		nu se cunosc
	MĂNĂSTIRILE PATRIARHIEI ANTIOHIEI		
11.	Sfântul Spiridon Vechi		nu se cunosc
	MĂNĂSTIRILE MUNTELUI SINAI		
12.	Mărgineni, Prahova		86.899
13.	Râmnicu, Slam Râmnic		26.830
14.	Verbila, metoh, Saac		6.250
15.	Sfânta Ecaterina, București		25.690
	TOTAL		**145.669**
	MĂNĂSTIRILE SFETAGORICEȘTI		
16.	Radu Vodă, București	Ivir	67.789
17.	Mihai Vodă, București	Simonopetra	39.096

18.	Cotroceni, Ilfov	la cele 24 de mănăstiri ale Athosului	71.150
19.	Slobozia, Ialomiţa	Dohiariu	24.180
20.	Sfinţii Apostoli, Bucureşti	Stavronichita	24.850
21.	Căşcioarele, Vlaşca	Pantocrator	12.325
22.	Plumbuita, Ilfov	Xeropotam	7.424
23.	Clocociov, Olt	Cutlumuş	16.610
24.	Slatina, Olt	Cutlumuş	1.174
25.	Jitia, Dolj	Sfântul Pavel	22.300
26.	Baia de Aramă, Gorj	Sfântul Pavel	1.050
27.	Hotărani, Romanaţi	Sfântul Dionisie	3.290
28.	Roaba, Dolj	Xenofon	3.600
29.	Spirea din Deal, Bucureşti	Grigoriu	100
	TOTAL		**294.938**
MĂNĂSTIRILE RUMELIOTICEŞTI			
30.	Sărindarul, Bucureşti	m-rea Monpatero, Ioanina	48.009
31.	Mislea, Prahova	m-rea Monpatero, Ioanina	28.501
32.	Sfântul Ioan, Bucureşti	m-rea Ziţa, Ioanina	45.165
33.	Golgota, Dâmboviţa	Meteora, Varlaam	11.690
34.	Bradul, Saac	Molivdochepasti, Pogoniani	9.572
35.	Deduleşti, Slam Râmnic	Caţica, Ioanina	1.660
36.	Nucetu, Dâmboviţa	Duşca, Tricala, Ioanina	13.270
37.	Banul, Buzău	Duşca, Tricala, Ioanina	13.780
38.	Bucovăţul, Dolj	Meteora, Varlaam	23.400
39.	Sfântul Ioan, Focşani, Slam Râmnic	Sfânta Anastasia	30.790
40.	Stavropoleos	m-rea Zgura, Pogoniani	13.216
41.	Valea, Muscel	m-rea Zgura, Pogoniani	16.590
42.	Butoiu, Dâmboviţa	Meteora, Sfântul Ştefan	5.650
43.	Băbeni, Slam Râmnic	Vela, Ioanina	17.450
44.	Biserica Hanului Greci, Bucureşti	Eparhia Pogoniani	5.000
45.	Codreni, Ilfov	Eparhia Pogoniani	1.600
	TOTAL		**308.532**
	Total venituri mănăstiri închinate		**995.143**

Veniturile, care intrau în conturile acestor mănăstiri şi dintre care o parte însemnată era trimisă comunităţilor monastice greceşti, înregistrau un nivel considerabil dacă le comparăm cu cele al mănăstirilor pământene. Acestea se cifrau în 1832 la 250.275 lei, pentru ca în anul următor, datorită arendării moşiilor lor prin licitaţie la Mitropolie, să se ridice la

673.690 de lei[38]; o creștere aproximativ asemănătoare o înregistraseră și veniturile mănăstirilor închinate. Inechitatea în statutul diferit al acestor așezăminte ecleziastice, pe care ierarhii bisericești români o reclamau autorităților laice, rezulta din faptul că mănăstirile pământene achitau din 1831 parte din venit în contul Caselor de binefacere, potrivit cu prevederile *Regulamentului Organic*, pe când pentru cele închinate, deși se încercase, nu se reușise stabilirea vreunui impozit.

În 1833 autoritățile ruse obținuseră pentru mănăstirile închinate o scutire de orice contribuție la bugetul Caselor de binefacere pe 10 ani, perioadă în care trebuiau să renoveze clădirile și să achite datoriile, redresând situația financiară[39]. Comisia instituită de Kisseleff pentru reglementarea raporturilor cu Sfintele Locuri constata o creștere semnificativă a veniturilor mănăstirilor închinate, rezultat al aplicării prevederilor din *Regulamentul Organic* privind obligațiile clăcașilor de pe moșiile particulare. Acestea s-ar fi cifrat la aproximativ 1.400.000 lei, sumă din care nu viraseră nimic în contul visteriei țării, privând Casele făcătoare de bine de fondurile necesare[40].

Nemulțumirea autorităților române era determinată și de inexistența unor măsuri eficiente de redresare a acestor lăcașuri. Într-o relatare anonimă din 1839, descoperită în arhivele ruse, referitor la respectivele mănăstiri se preciza: „rămân deschise la vechile dezordini și aceasta contra propriilor interese, contra moralei publice. Această stare de lucruri provine din refuzul mănăstirilor grecești de a se supune noii organizări prescrise de *Regulamentul Organic* [...]. Atâta timp cât acest punct nu va fi reglat, nu se poate spera a aduce aceste mănăstiri la respectarea vechilor obiceiuri și a le supune unei administrări regulate". În lipsa unor informații precise, se bănuia că veniturile lor s-ar fi ridicat la suma de 5 milioane piaștri[41].

Organizarea instituțiilor statului pe principii moderne viza și sectorul ecleziastic, constatându-se o implicare mai accentuată a autorităților laice, realizată prin adoptarea succesivă (1836, 1840, 1847) a unor legi privind gestionarea averilor Mitropoliei, Episcopiilor, mănăstirilor pământene, arendarea moșiilor lor prin licitație publică, repartizarea veniturilor pentru întreținere și binefaceri, subvenționarea Seminariilor etc. Unele dintre aceste măsuri s-au adoptat în perioada în care scaunul mitropolitan era vacant prin decesul mitropolitului Grigore (1834) și, deci, posibilitățile de reacție ale Bisericii diminuate, situație care se va menține până în 1840, la alegerea episcopului Neofit ca mitropolit[42].

Aceste reglementări nu s-au aplicat mănăstirilor închinate, al căror statut rămânea unul privilegiat. De altfel, cu susținerea Curții Imperiale și bunăvoința Porții Otomane, prin „memorandumul de la Buyukdere" încheiat între cele două imperii, Sfintele Locuri mai obțineau în 1843 o scutire de impozite față de statul român timp de încă 9 ani, pentru a repara clădirile mănăstirești, deși această obligație li se fixase și în 1833, când li se acordase exonerarea anterioară. Cancelarul rus Nesselrode, în corespondența sa cu Dașcov,

38. *DANIC*, „Logofeția Trebilor Bisericești", dosar 62/1831, f. 94.
39. I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic (1834-1848)*, București, 1915, p. 332.
40. A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, București, 1903, p. 301.
41. Ion Varta, Tatiana Varta, *Moldova și Țara Românească în timpul domniilor regulamentare. Documente inedite din arhivele din Federația Rusă, Ucraina și Republica Moldova*, Chișinău, 2002, p. 149.
42. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, pp. 46-50; T.G. Bulat, „Mănăstirile pământene din Țara Românească în epoca Regulamentului Organic", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1975, 9-10, pp. 1165-1176.

consulul Rusiei la București, aprecia că politica lor în această problemă „ne este dictată și de datoriile de protecțiune ce ne impune Biserica Orientului”[43].

Rușii propuneau ierarhilor greci să contribuie cu 2.000.000 lei anual la Casele de binefaceri, dintre care 250.000 lei să fie distribuiți școlilor și ospiciilor grecești din Constantinopol și Orient; urma să se desemneze câte un exarh pentru fiecare principat, care să supravegheze administrarea acestor mănăstiri, în timp ce o comisie mixtă româno-greacă trebuia să verifice titlurile de proprietate[44]. Ministrul francez Guizot aprecia această intervenție a Rusiei ca „un fapt nou în istoria protectoratului rusesc în Principate și n-ar putea ținti decât a face ca Rusia să pătrundă mai adânc în afacerile regimului lor interior”[45].

Patriarhul Constantinopolului, interesat în prezervarea de către comunitățile monahale grecești a veniturilor din Țările Române, în memoriul adresat țarului excludea orice intervenție a statului român în controlul și administrarea mănăstirilor închinate, care ar fi fost donate fără condiții, fiind de acord cu achitarea unei sume de 1.000.000 lei pe an către visteria țării; în plus, solicita pentru Sfintele Locuri mănăstirile dezrobite de Matei Basarab, deși trecuseră 200 de ani! Era de acord cu arendarea prin licitație publică, dar numai în prezența consulului rus și începând din 1852, pentru ca până atunci să expire la toate moșiile contractele de arendare[46].

Protestul principelui Gheorghe Bibescu, aflat la Constantinopol pentru învestitură, înaintat cancelarului rus Nesselrode, deschidea seria memoriilor pe care acest domn le va adresa (1843, aprilie, decembrie 1844, 1845) Curții Imperiale cu propuneri de soluționare a problemei mănăstirilor închinate, care stăpâneau „a cincea parte a moșiilor țărei, cele mai frumoase și mai mănoase, de care comunitățile grecești caută să o desmoștenească în folosul lor”[47]. Domnul sublinia în argumentările sale că Sfintele Locuri nu puteau invoca deținerea unui drept de proprietate într-o țară ale cărei legi nu îngăduiau străinilor nici dreptul de posesiune. Mai preciza că „mănăstirile închinate Sfintelor Locuri au contribuit totdeauna la întreținerea așezămintelor de binefacere și au luat parte la greutățile statului, fără nici o contestațiune și de atunci nimic nu s-a întâmplat care să le poată dispensa de aceasta”[48].

Disputa principală viza arendarea prin licitație publică, în prezența logofătului bisericesc, a proprietăților acestor mănăstiri, cu respectarea condițiilor impuse așezămintelor românești, contribuția lor la susținerea instituțiilor de binefacere, repartizarea unor sume corespunzătoare pentru refacerea clădirilor. Diferendele în problema arendării erau determinate de faptul că aceasta devenise cea mai uzitată modalitate de exploatare a moșiilor mănăstirești, extrem de redus fiind numărul așezămintelor monahale care-și cultivau în regie proprie cel mult o proprietate. Documentele timpului consemnează, după 1845, tendința de a se impune și pentru mănăstirile închinate arendarea moșiilor pe o perioadă nu mai mare de trei ani[49].

---

43. G. Bibescu, *Corespondență*..., p. 113.
44. G. Bibescu, *Corespondență*..., pp. 94-96.
45. G. Bibescu, *Corespondență*..., p. 111.
46. G. Bibescu, *Corespondență*..., pp. 101-102.
47. G. Bibescu, *Corespondență*..., pp. 88-89.
48. G. Bibescu, *Corespondență*..., pp. 73, 119.
49. *DANIC*, „Logofeția Pricinilor Bisericești”, dosar 111/1847; G. Bibescu, *Corespondență*..., p. 107.

Constatând că „mănăstirile consacrate la început pietății și binefacerii" au devenit „un obiect de precupeție scandaloasă", domnitorul avansa ca o soluție finală renunțarea de către Sfintele Locuri la metohurile românești, în schimbul unei despăgubiri[50]. În condițiile unei creșteri substanțiale a veniturilor acestor lăcașuri, ca urmare a aplicării prevederilor *Regulamentului Organic* în domeniul agrar, venituri care se cifrau la aproximativ 3.000.000 lei și se spera ca prin licitație publică să ajungă la 5.000.000 lei, a expansiunii economice și a oportunităților oferite de un comerț liber, ierarhii greci au refuzat să admită o asemenea propunere.

Măsurile pe care, totuși, Gheorghe Bibescu le-a luat în prima parte a domniei vizau interdicția pentru egumeni de a mai acorda cu embatic locurile mănăstirilor fără știrea și aprobarea domniei (1843) și desființarea Epitropiei Sfântului Mormânt (1845, creată în timpul administrației lui Kisseleff)[51]. În 1847, la propunerea sa, Adunarea Obștească aproba legea prin care se dezrobeau țiganii Mitropoliei, episcopiilor și tuturor mănăstirilor, act care „făcea onoare civilizației", dar care generase protestul ierarhilor ortodocși[52]. Spre a se informa, chiar și parțial, asupra situației proprietăților acestor așezăminte, la porunca domnului, Departamentul Credinței se adresa Ocârmuirilor județene de „a aduna știință pentru toate moșiile mănăstirilor închinate pă câți ani sînt arenduite [...] și la care arendaș anume, pă ce preț fiecare moșie și în ce județ să află"[53]. Autoritățile județene au reușit numai parțial să adune asemenea informații, deoarece pentru o parte dintre moșii arendașii nefiind din localitatea respectivă, nu a avut cine să le ofere datele solicitate.

Din parcurgerea documentelor epocii reiese că, deși excludeau amestecul statutului român, comunitățile grecești solicitau intervenția autorităților în favoarea lor atunci când apăreau probleme cu arendașii, cu țăranii de pe moșii, la înlocuirea unui egumen. Din actele mănăstirii Cotroceni se observă că la destituirea unui egumen, din comisia care-i lua darea de seamă și întocmea catagrafia averii făceau parte, alături de epitropii desemnați de comunitatea athonită, și reprezentanții Mitropoliei și Logofeției Bisericești[54].

În 1847, luând în considerație „plângerile ce ne-au venit de la mai multe mănăstiri de jos, cum că igumenii orânduiți de dânsele la mănăstirile de aici arenduescu moșiile cu mai multă vreme înaintea termenului contracturilor celor vechi", domnitorul Gheorghe Bibescu se adresa în acest sens Departamentului Credinței, care le poruncea „strașnic" egumenilor să arendeze moșiile numai cu două luni înaintea termenului de expirare a vechilor contracte și nu cu mai mult[55].

În 1845, domnitorul Bibescu, la presiunea consulului rus, a trebuit să consimtă ca arendarea prin licitație publică a moșiilor mănăstirilor închinate să se realizeze din 1852, iar contribuția lor la bugetul statului, pentru acest interval, să fie cea propusă de ierarhii greci, urmând ca ulterior să se renegocieze suma. Domnul reproșa autorităților ruse susținerea pe care o manifestau față de comunitățile monastice grecești, în detrimentul

50. G. Bibescu, *Corespondență...*, p. 126.
51. G. Bibescu, *Corespondență...*, p. 126.
52. A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 307.
53. *DANIC*, „Logofeția Pricinilor Bisericești", dosar 111/1847, f. 1-2.
54. *DANIC*, „Logofeția Pricinilor Bisericești", dosar 465/1836.
55. *DANIC*, „Logofeția Pricinilor Bisericești", dosar 111/1847, f. 12, 45.

drepturilor ctitorilor, ale statului și clerului român, beneficiind de munca țăranilor români, fără a le îmbunătăți situația, și creând, prin înființarea epitropiilor, un stat în stat[56].

În toamna lui 1847, potrivit unui nou acord încheiat între Rusia și Turcia, mănăstirile închinate trebuiau să achite anual statului român 1.500.000 lei vechi, urmând ca licitația publică pentru arendarea moșiilor să se desfășoare în prezența consulului rus[57]. Partea română a protestat contra stabilirii unei sume fixe, pe care egumenii greci aveau să o vireze la bugetul statului, deoarece veniturile moșiilor înregistrau periodic creșteri însemnate[58].

Reținerile pe care ulterior domnitorul Bibescu le-a manifestat în această problemă s-ar explica, parțial, prin intenția sa de a menține raporturi bune cu patriarhul Constantinopolului, din rațiuni personale[59]. De precizat că reprezentatul său pe lângă Poartă, care ar fi trebuit să susțină punctul de vedere românesc, Aristarhi, era totodată logofăt al Patriarhiei din Constantinopol și, deci, este de presupus că în acțiunile sale a acordat prioritate intereselor comunităților ecleziastice grecești.

Societatea românească a timpului, relativ permeabilă la noile idei liberale, se afla în proces de reformare a structurilor sale sociale, politice, a mentalităților. Concepțiile privind laicizarea statului, binele public, bunăstarea cetățenilor, îmbunătățirea situației țăranilor, care trăiau în mizerie, fără pământul necesar asigurării unei existențe decente, se regăseau în programele elaborate de mințile luminate ale epocii. O diminuare a poziției Bisericii, o tendință de reformare și reorganizare a acestei instituții, de ridicare a nivelului de instruire a preoților, care în multe sate erau și învățători, poate o mai mare interiorizare a credinței, erau percepute de mitropolitul Neofit ca semne ale laicizării[60].

Ideea secularizării averilor mănăstirești, cu referință specială la mănăstirile închinate, prinde contur și o regăsim în programul revoluționarilor de la 1848 (*Proclamația de la Islaz*), unde se preciza ca „prisosul veniturilor mănăstirești să fie al țării, spre desrobirea și ajutorul celor săraci, și reclamă moșiile mănăstirilor închinate a le scoate de sub orice mâncătorie". Impuneau totuși acordarea de către statul român a unei subvenții anuale în „untdelemn, tămâie și făclii și însuși bani" pentru școlile grecești de preoți[61].

În timpul domniei lui Barbu Știrbei, în condițiile în care situația generală a țării era destul de complicată, o bună parte din această perioadă țara fiind ocupată de trupe străine, disputa dintre autoritățile române și comunitățile monastice grecești a înregistrat noi aspecte. Domnul a protestat în 1851 contra susținerii de către ierarhii greci a dreptului de proprietate asupra mănăstirilor române închinate lor[62]. Începând cu 1852, potrivit termenilor acordului ruso-turc, moșiile mănăstirilor închinate se arendau prin licitație publică, asistându-se la o creștere considerabilă a veniturilor acestora. Din această perspectivă,

56. G. Bibescu, *Corespondență...*, p. 126.
57. I.C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic*, p. 352.
58. A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 310.
59. Refuzat de mitropolitul Neofit în a-i acorda divorțul față de prima soție, Zoe Brâncoveanu, Gheorghe Bibescu îl obține de la patriarhul Constantinopolului, având și susținerea consulului rus, Dașcov, pentru a se putea căsători cu Maria Văcărescu.
60. Ion Varta, Tatiana Varta, *Moldova și Țara Românească...*, p. 301.
61. *Anul 1848 în Principatele Române. Acte și documente*, t. I, București, 1902, pp. 492-493, 496.
62. A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 313.

▲*Biserica „Sfântul Gheorghe"-Nou din București, litografie*

autoritățile române au intervenit pentru determinarea egumenilor greci în a achita sumele cuvenite statului, precum se stabilise în acordurile anterioare. Cabinetul rus, prin nota adresată reprezentanților Sfintelor Locuri, le cerea să fie de acord cu virarea unui sfert din veniturile mănăstirilor închinate în contul așezămintelor de binefacere și constituirea unei comisii care să cerceteze punctele în litigiu dintre cele două părți[63], solicitare neaplicată.

În scrisoarea adresată marelui vizir, Barbu Știrbei, implicat în această problemă, având în vedere și grava situație financiară a țării, solicita preluarea pe seama visteriei statului a celei de-a patra părți din veniturile mănăstirilor închinate, potrivit cu stipulațiile *Regulamentului Organic*. Domnul ținea să precizeze că aceste lăcașuri beneficiaseră din 1828 de scutire de orice contribuție pe care o achitau anterior, potrivit cu dispozițiile ctitorilor, și că înregistraseră creșteri semnificative ale averilor, ca urmare a aplicării prevederilor actului constituțional în domeniul agrar. Insista asupra respectării principiului

63. A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 311.

proporţionalităţii între venituri şi impozite, dându-i indicaţii în acest sens reprezentantului său la Poartă, tot Aristarhi.

În 1855, Barbu Ştirbei le-a acordat acestor aşezăminte un termen de două luni pentru îndeplinirea obligaţiilor financiare, ameninţând, în caz contrar, cu execuţia silită. Iniţiativa domnului a rămas însă fără finalitate, nu li s-a aplicat nici execuţia, egumenii greci şi Sfintele Locuri continuând să nu respecte prevederile legale deoarece beneficiau de sprijinul unora dintre Marile Puteri[64].

Procesul de laicizare a societăţii moderne se manifesta pretutindeni în spaţiul european, cu intensităţi diferite, în funcţie de gradul de dezvoltare al fiecărei ţări şi de modul în care Biserica reuşea să-şi menţină o poziţie importantă în ierarhia sa. Principiile dreptului public european confereau statului modern o competenţă şi o putere de decizie sporite, inclusiv asupra domeniului ecleziastic.

În disputa cu Sfintele Locuri guvernul român argumenta că şi anterior domnia, în calitatea sa de instituţie principală a statului, asociindu-i şi pe demnitarii ţării, îşi exercitase controlul asupra acestor aşezăminte monastice, le impusese la dări, fără ca ierarhii greci să manifeste vreo opoziţie, conştienţi că beneficiau de aceste venituri datorită bunăvoinţei autorităţilor române[65]. Consolidarea dreptului de proprietate, în accepţiunea sa modernă, prin *Regulamentul Organic* le-a permis comunităţilor greceşti, beneficiind şi de suportul Rusiei şi al Turciei, să emită pretenţii şi să transforme un drept de oblăduire într-unul de proprietate deplină. În contextul în care Principatele Române treceau de sub protectoratul rus sub garanţia colectivă a Marilor Puteri, după războiul Crimeei, cu afirmarea autonomiei lor interne, disputa privind statutul mănăstirilor închinate avea să dobândească noi conotaţii.

Divanele ad-hoc, constituite în urma deciziilor Congresului de la Paris (1856) şi în care egumenii greci refuzaseră să-şi trimită deputaţii, ca o modalitate de afirmare a neapartenenţei lor la statul român, luau în dezbatere şi această complicată problemă. Se constatase că ierarhii greci, mituindu-i pe demnitarii turci, se sustrăseseră de la achitarea obligaţiilor legale faţă de Statul român, nu respectaseră prevederile actelor de închinare, iar în lăcaşurile lor viaţa monahală şi serviciul divin nu erau corespunzătoare statutului lor. Deşi încasau venituri însemnate, clădirile mănăstirilor erau în ruină, nu susţineau şcolile şi spitalele, nici actele de caritate nu-i defineau[66].

Propunerile divanelor, înaintate Comisiei reprezentanţilor Marilor Puteri, au generat dispute în interiorul acesteia, în funcţie de interesele pe care le susţineau, deşi toţi puteau constata situaţia acestor aşezăminte monastice; în plus, de precizat că în majoritatea acestor state secularizarea averilor mănăstireşti era deja un fapt împlinit şi, deci, nu ar fi trebuit să manifeste opoziţie faţă de solicitările românilor. Delegaţii Franţei, Austriei, Angliei, Prusiei şi Sardiniei considerau „bunurile mănăstirilor închinate ca nişte averi religioase ce aparţin ţării Moldo-Valahiei, menite mai ales a susţine operele de binefacere din ţară şi a contribui

64. A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, pp. 312-313.

65. G. Bibescu, *Corespondenţă...*; vezi argumentaţia pe care domnul o face în această privinţă în memoriile adresate ruşilor.

66. M. Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, p. 114.

cu prisosul lor la întreţinerea mănăstirilor Locurilor Sfinte", propunând rezolvarea cauzei prin acordarea unei despăgubiri Sfintelor Locuri de către Statul român. Rusia şi Turcia, vizând propriile lor interese, erau favorabile comunităţilor greceşti[67].

La propunerea ambasadorului rus, în protocolul XIII al Convenţiei de la Paris (1858) se preciza ca părţile aflate în litigiu să ajungă la un compromis, în decursul unui an, calculat a începe la o lună de la primirea învestiturii de către noul domn al ţării, în caz contrar trebuind să se recurgă la arbitraj. Dacă nici arbitrii nu ajungeau la o finalitate, urmau să aleagă un supra-arbitru; în situaţia în care nu se decideau asupra persoanei acestuia, el era desemnat de Turcia în înţelegere cu puterile garante[68].

Disputa asupra statutului mănăstirilor închinate, a drepturilor şi obligaţiilor pe care părţile în conflict le afirmau, asupra principiilor juridice pe care se fundamentau argumentările lor, s-a amplificat în perioada următoare. Ierarhii greci pretindeau că au un drept de proprietate asupra moşiilor mănăstirilor închinate, conferit prin actele de donaţie, şi duceau o campanie susţinută de recunoaştere a lui de către reprezentanţii Marilor Puteri. Potrivit protocolului de la Paris, ei îşi desemnaseră reprezentanţii în comisia mixtă, care trebuia să soluţioneze diferendul cu Statul român.

Unul dintre cei mai activi era Nilos, exarh al Muntelui Athos şi egumen al mănăstirilor „Sfinţii Trei Ierarhi" şi Floreşti din Moldova. Împreună cu ceilalţi egumeni greci l-au angajat pe avocatul G. Atanasiu, promiţându-i „mari foloase", spre a lucra „disertaţiunea sa istorică, filosofică, juridică şi politică asupra chestiei mănăstireşti". Această lucrare a fost tradusă în limbi străine, tipărită şi distribuită celor interesaţi, printre care şi consulul rus. Neonorându-i-se promisiunile financiare de către greci, Atanasiu se adresa în 1861 instanţei române, care-i respingea reclamaţia, pe motiv că „nimic nu poate fi mai imoral şi mai contra legii decât ca un om al patriei să violeze principiile cele mari [...], să vânză condeiul şi conştiinţa sa călugărilor greci şi, devenind un instrument oribil al lor, să cheme ingerinţa străinului în afacerile interioare ale ţării şi apoi să aibă curajul a se prezenta înaintea autorităţilor ei spre a să hotărî plata pentru ostenelile sale"[69].

Ambele părţi redactează o serie de rapoarte, prin care-şi argumentau drepturile şi pe care le înaintau spre informare reprezentanţilor Marilor Puteri. O asemenea misiune îi revenea şi şi-a asumat-o reprezentantul României la Constantinopol, Costache Negri[70]. Odată cu recunoaşterea Unirii, consolidarea poziţiei statului şi afirmarea autonomiei sale interne, autorităţile erau decise să intervină cu mai multă fermitate pentru soluţionarea disputei privind mănăstirile închinate. Problema principală era aceea a recuperării datoriei pe care aceste lăcaşuri o aveau faţă de instituţiile de binefacere, care în Ţara Românească se cifra în 1859 la 19.500.000 lei. Pentru achitarea ei, Consiliul de Miniştri hotăra punerea sechestrului asupra averilor mănăstireşti, măsură neacceptată de domn, care aştepta confirmarea de către Poarta Otomană a dublei sale alegeri[71].

---

67. *Mémoire avec pièces justificatives présenté à la Commission internationale sur les couvents dédiés par C. Negri*, Constantinople, 1865, pp. 106-111.
68. A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 316.
69. *DANIC*, „Mănăstirea Cotroceni. Inventare mănăstireşti", dosar nr. 361/1860.
70. *Mémoire avec pièces justificatives*... .
71. Constantin C. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Chişinău, ²1992, pp. 151-152.

▲ *Mănăstirea Cotroceni, vedere generală, foto de sec. XIX (stânga); Principele Carol I și principesa Elisabeta alături de ostași români, care au luptat în războiul de independență, în fața bisericii Cotroceni, 1877-1878 (centru)*

Concomitent cu acțiunea de mediatizare a punctului de vedere românesc în problema mănăstirilor închinate, se adoptau de către autoritățile statului o serie de măsuri care le vizau. În conformitate cu prevederile Convenției de la Paris, care abolise privilegiile și hotărâse impozitarea tuturor în funcție de avere, mănăstirile, în calitatea lor de proprietare de bunuri imobile, erau obligate să achite bugetului statului impozitul funciar de 3 %. Potrivit statisticilor, așezămintele ecleziastice închinate stăpâneau a șaptea parte din teritoriul Principatelor, reprezentată de cele mai mari și mai roditoare moșii și locuită de peste 60.000 de familii de țărani[72]. În septembrie 1860 s-a votat o nouă lege în Muntenia, care instituia o taxă de 10% aplicată tuturor proprietăților de mână moartă[73].

Criza economică prin care trecea Muntenia în perioada respectivă a determinat guvernul să impună, pentru a acoperi pierderile arendașilor, un scăzământ al nivelului arenzilor tuturor moșiilor, măsură ce a generat protestul egumenilor mănăstirilor închinate, care-și vedeau veniturile diminuate[74]. De precizat că autoritățile române tindeau să exercite un control mai eficient al licitațiilor arendărilor de moșii, devenite publice, pentru a se cunoaște cu exactitate sumele acordate și a se preveni fraudele care se produceau la încheierea contractelor. De altfel, probabil preconizând o soluție decisivă, se hotărâse a nu se mai organiza o nouă licitație și a se prelungi contractele de arendare pe încă 5 ani, măsură considerată abuzivă, în urma sesizărilor ierarhilor greci, de unii dintre ambasadorii Marilor Puteri la Poartă, care-l atenționaseră în acest sens pe Costache Negri[75].

72. *Analele statistice*, 5-8/1861, pp. 134-135.
73. *Monitorul Oficial al Țării Românești*, 23 septembrie 1860.
74. A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 319.
75. A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 321.

▲ *Biserica mănăstirii Cotroceni, fotografie de sec. XIX*

Societatea românească se pronunța pentru rezolvarea internă a acestei probleme, fără amestecul Marilor Puteri. Până la expirarea termenului limită stabilit prin protocolul de la Paris, comisia mixtă româno-greacă nu reușise să ajungă la un compromis și, deci, urma să se recurgă la arbitraj. Pentru a evita o asemenea soluție, guvernul român a propus și obținut din partea reprezentanților Marilor Puteri reluarea și desfășurarea tratativelor dintre cele două părți până în aprilie 1862, interval în care nu s-a reușit întrunirea lor. În aceste condiții, ministrul turc Ali pașa, favorabil intereselor grecești, se adresa domnitorului Alexandru Ioan Cuza solicitându-i să desemneze arbitrii români, care, împreună cu cei greci, în termen de 6 luni să adopte o hotărâre[76].

De precizat că în această perioadă de dispute au continuat să existe raporturi între statul român și clericii greci, în special când interveneau probleme în administrarea mănăstirilor închinate, pe care nici superiorii ortodocși nu le puteau soluționa. O dovadă în acest sens sunt adresele repetate ale ierarhilor comunității athonite către domnitorul Alexandru Ioan Cuza pentru a-l destitui pe Meletie din egumenia mănăstirii Cotroceni, pe motiv că nu le trimitea subvenția anuală și nu le prezenta informații precise privind veniturile din arendarea moșiilor[77].

Sub presiunea unora dintre reprezentanții Marilor Puteri, care doreau să impună arbitrajul, autoritățile române, considerându-o o problemă internă, erau decise să acționeze pentru o soluționare definitivă. Din această perspectivă, amânau desemnarea arbitrilor români și impuneau o serie de măsuri care restrângeau autoritatea egumenilor greci asupra mănăstirilor închinate și a veniturilor acestora.

---

76. A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 324.
77. *DANIC*, „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice", dosar 588/1862, f. 22.

➤ *Liturghia îngerească, pictură originală pe lemn, din altarul bisericii mănăstirii Dragoslavele*

În noiembrie 1862, la discutarea bugetului pe anul următor, Adunarea hotăra înscrierea la veniturile țării pe 1863 a 20.000.000 lei din averile mănăstirilor închinate, care practic echivala cu o secularizare a acestora. Din bugetul statului urmau să se repartizeze fiecărei mănăstiri sumele necesare salarizării personalului și acoperirii trebuințelor curente[78].

În martie 1863, printr-un decret al domnitorului se decidea ca în bisericile mănăstirilor închinate slujbele religioase să se desfășoare în limba română, limba greacă fiind admisă numai în lăcașul comunității grecești din Brăila[79]. Tot atunci se desființa Epitropia Sfântului Mormânt, reînființată în 1849, după ce anterior domnitorul Gh. Bibescu îi interzisese existența. Ministrul Cultelor, Alexandru Odobescu, pentru a preveni dispariția lor, dispunea ca vasele și veșmintele sfinte din aceste lăcașuri să fie puse sub protecția autorităților statului sau a protopopilor de județ, pentru a nu fi înstrăinate de către egumenii greci. Aceeași măsură se lua pentru hrisoavele, zapisele și celelalte acte ale respectivelor așezăminte, care urmau să intre în patrimoniul Arhivelor Statului[80].

78. *DANIC*, „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice", dosar 558/1862, f. 43.
79. *Monitorul Oficial*, 21 martie 1863.
80. *Monitorul Oficial*, 25 iunie, 25 iulie, 11 august 1863; de precizat că au fost destituiți mai mulți egumeni, pentru opoziția manifestată față de măsurile respective, cei de la Mihai Vodă și Mărgineni reușind să trimită în Grecia o bună parte din documentele mănăstirilor lor.

Costache Negri, luând în considerare reacțiile negative ale ierarhilor greci contra măsurilor adoptate de autoritățile române și demersurile lor de sensibilizare a ambasadorilor Marilor Puteri, îl îndemna pe domn să aplice politica faptului împlinit – secularizarea averilor mănăstirești. În contextul dezbaterilor privind această delicată problemă, împăratul Napoleon al III-lea se pronunțase ca fiind total opus principiilor dreptului public european de a obliga Principatele Române să permită ca o bună parte din teritoriul lor să rămână sub stăpânirea călugărilor străini[81].

Costache Negri, având acordul autorităților române, oferea Sfintelor Locuri drept despăgubire din partea guvernului suma de 80 milioane piaștri, din care urma să se scadă datoria pe care egumenii mănăstirilor închinate o aveau față de Statul român, cifrată la 28.889.020 piaștri; românii mai adăugau 10 milioane piaștri pentru înființarea unei școli laice și a unui spital la Constantinopol. Ierarhii greci au refuzat să ia în discuție propunerea respectivă, încrezători în susținerea pe care le-o ofereau reprezentanții unora dintre Marile Puteri[82].

În condițiile în care ministrul de externe turc Ali pașa se adresase Marilor Puteri de a se întruni într-o nouă conferință care să discute problema mănăstirilor închinate, autoritățile române au decis să rezolve în mod tranșant disputa, fără intervenție străină.

---

81. A.D. Xenopol, *Domnia lui Cuza Vodă*, p. 334.
82. Constantin C. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 200.

Astfel, în consens cu domnitorul Alexandru Ioan Cuza, în şedinţa din 13/25 decembrie 1863 a Adunării, prim-ministrul Mihail Kogălniceanu supunea discuţiei proiectul de lege privind secularizarea averilor mănăstireşti. Deşi existau diferende între Adunare şi guvern în diverse probleme de administrare a ţării, acest act legislativ a întrunit adeziunea tuturor şi a fost adoptat cu o majoritate de voturi. Conform legii intrau în proprietatea statului totalitatea bunurilor imobile deţinute de mănăstiri – măsură care, deci, viza nu numai mănăstirile închinate, ci şi pe cele pământene, pentru a nu fi considerată discriminatoare. Erau preluate de la egumenii greci bunurile mobile – cărţi, vase şi veşminte de cult, documentele, obiectele de valoare intrând, ulterior, în patrimoniul Muzeului de Antichităţi. Veniturile acestor aşezăminte monahale erau cuprinse în bugetul statului, de unde se repartizau fiecărui lăcaş, în conformitate cu un buget anual. Prin secularizare cca. 25 % din teritoriul ţării intra în Domeniul Statutului, constituindu-se principala resursă pentru viitoarea reformă agrară[83].

Legea prevedea şi acordarea unui „ajutor" către Sfintele Locuri, desemnat astfel deoarece acesta fusese sensul închinării mănăstirilor româneşti, nu mai mare de 82 milioane lei, în care era inclusă şi datoria faţă de Statul român de 31 milioane lei. Totodată, se alocau 10 milioane lei pentru înfiinţarea unei şcoli laice şi a unui spital la Constantinopol, care urmau a fi conduse de reprezentantul român la Poartă şi de un consiliu cu patru membri, doi români şi doi aleşi de comunităţile greceşti[84].

Precum era de aşteptat, reacţia ierarhilor greci a fost extrem de dură, solicitând intervenţia Marilor Puteri. Protestul acestora, fără cel al Franţei, a fost înaintat principelui Alexandru Ioan Cuza, care a adoptat o poziţie hotărâtă, afirmând caracterul de necesitate publică, naţională, al acestei măsuri. Întruniţi în conferinţă la Constantinopol, reprezentanţii Marilor Puteri au elaborat un protocol prin care se înfiinţa o Casă specială unde urmau să se efectueze plăţile de către partea română şi o comisie care să cerceteze titlurile de proprietate, veniturile moşiilor şi suma cu care urma să se despăgubească Sfintele Locuri. Atitudinea necooperantă a ierarhilor greci, care refuzau să accepte suma oferită de guvernul român, ridicată la 150 milioane lei, a determinat prelungirea discuţiilor, spre exasperarea şi a susţinătorilor lor europeni[85]. În timp, problema a ieşit din atenţie, fără a se mai acorda nicio despăgubire.

Consecinţa cea mai importantă a acestei legi a constituit-o modificarea fundamentală a statutului mănăstirilor închinate, care au trecut în subordinea autorităţilor ecleziastice româneşti. Pentru mănăstiri, pentru Biserică în general secularizarea averilor sale a constituit practic dispariţia suportului economic pe care se întemeia autonomia şi puterea, afectând în parte statutul său privilegiat. Prin dispariţia acestor importante surse de venituri, pe care le reprezentaseră moşiile, se crea o dependenţă mult mai accentuată faţă de puterea laică, de la care primea fondurile de susţinere. Ulterior, Biserica a reuşit să se adapteze timpurilor moderne, păstrându-şi prestigiul moral în rândul credincioşilor.

83. Constantin C. Giurescu, „Suprafaţa moşiilor mănăstirilor secularizate la 1863", în: *Studii*, 12/1959, p. 156.
84. *Monitorul Oficial*, nr. 251, 17 decembrie 1863, p. 1059.
85. Constantin C. Giurescu, „Suprafaţa moşiilor mănăstirilor...", pp. 222-224.

Bibliografie

Acte și documente, t. I, București, 1902; *Analele statistice*, 5-8/1861; BARBU Daniel, *O arheologie constituțională românească*, București, 2000; BEZA Marcu, *Urme românești în Răsăritul Ortodox*, București, 1937; BIBESCU G., *Corespondență și documente 1843-1856*, București, vol. I, 1893; BODOGAE Teodor, *Ajutoarele românești la mănăstirile din Sfântul Munte Athos*, Sibiu, 1941; BOLLIAC Cezar, *Mănăstirile închinate din România*, București, 1862; BULAT T.G., „Mănăstirile pământene din Țara Românească în epoca Regulamentului Organic", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 1975, 9-10, pp. 1165-1176; CANTACUZINO Mihai, *Istoria politică și geografică a Țării Rumânești*, București, 1863; *Călători străini despre Țările Române*, vol. I (secolul XIX), 2004; CERNOVODEANU Paul, „Constantin Brâncoveanu și Muntele Athos", în: *Revista Istorică*, 3-4/1998; *DANIC*, „Logofeția Pricinilor Bisericești", dosar 111/1847, f. 1-2; *DANIC*, „Logofeția Pricinilor Bisericești", dosar 111/1847, f. 12, 45; *DANIC*, „Logofeția Pricinilor Bisericești", dosar 111/1847; *DANIC*, „Logofeția Pricinilor Bisericești", dosar 465/1836; *DANIC*, „Logofeția Trebilor Bisericești", dosar 26/1831, f. 1; *DANIC*, „Logofeția Trebilor Bisericești", dosar 62/1831, f. 138-144; *DANIC*, „Logofeția Trebilor Bisericești", dosar 62/1831, f. 94; *DANIC*, „Manuscrise", nr. 142, f. 125v-126; *DANIC*, „Manuscrise", nr. 142, f. 40v -41, 270v; *DANIC*, „Manuscrise", nr. 142, f. 46v; *DANIC*, „Manuscrise", nr. 319, f. 2; *DANIC*, „Manuscrise", nr. 377; *DANIC*, „Manuscrise", nr. 430, f. 504; *DANIC*, „Manuscrise", nr. 435, f. 32; *DANIC*, „Manuscrise", nr. 435, f. 47; *DANIC*, „Mănăstirea Cotroceni. Inventare mănăstirești", dosar nr. 361/1860; *DANIC*, „Mănăstirea Cotroceni", CXI/107, dosar 1/1829, f. 2; *DANIC*, „Mănăstirea Cotroceni", CXI/107; *DANIC*, „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice", dosar 558/1862, f. 43; *DANIC*, „Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice", dosar 588/1862, f. 22; FILITTI I.C., „Domniile pământene, 1822-1828", în: *Opere alese*, București, 1985; FILITTI I.C., *Domniile române sub Regulamentul Organic (1834-1848)*, București, 1915; FILITTI I.C., *Principatele Române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, 1934; FOTINO Dionisie, *Istoria generală a Daciei*, t. IV, București, 1859; GEORGESCU Valentin, *Bizanțul și instituțiile românești până la mijlocul secolului al XVIII-lea*, București, 1980; GIURESCU Constantin C., „Suprafața moșiilor mănăstirilor secularizate la 1863", în: *Studii*, 12/1959; GIURESCU Constantin C., *Viața și opera lui Cuza Vodă*, Chișinău, 1992; HURMUZAKI-HODOȘ, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. XVII, București, 1913; IORGA Nicolae, „Fundațiile domnilor români în Epir", în: *AARMSI*, s. II, 1914; IORGA Nicolae, „Muntele Athos în legătură cu țerile noastre", în: *AARMSI*, s. II, 1914; IORGA Nicolae, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. I, București, 1929; *Istoria Cotrocenilor în documente*, Muzeul Național Cotroceni, București, 2001; LAZĂR Mariana, „Acte domnești reglementând statutul mănăstirilor închinate", în: *RI*, 5-6/1996; *Mémoire avec pièces justificatives présenté à la Commission internationale sur les couvents dédiés par C. Negri*, Constantinople, 1865; *Monitorul Oficial al Țării Românești*, 23 septembrie 1860; *Monitorul Oficial*, nr. 251, 17 decembrie 1863; MUNTEAN Vasile, *Bizanțul și românii. Cercetare comparativă privind organizarea mănăstirilor*, Iași, 2005; NĂSTUREL Petre Ș., *Le Mont Athos et les Roumains. Recherches sur leurs relations du milieu du XIV*[ème] *siecle á 1654*, Roma, 1986; PĂCURARIU Mircea, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol. III, București, 1994; POPESCU SPINENI Marin, *Procesul mănăstirilor închinate*, București, 1936; *Răscoala din 1821. Documente interne*, vol. III, Andrei OȚETEA (coord.), București, 1960; STAHL Henri H., *Contribuții la studiul satelor devălmașe românești*, vol. III, București, 1998; URECHIA V.A., *Istoria Românilor*, 1894, vol. VII; VARTA Ion, VARTA Tatiana, *Moldova și Țara Românească în timpul domniilor regulamentare. Documente inedite din arhivele din Federația Rusă, Ucraina și Republica Moldova*, Chișinău, 2002; XENOPOL A.D., *Domnia lui Cuza Vodă*, București, 1903.

PROPRIETĂȚI MĂNĂSTIREȘTI. SECULARIZAREA DIN 1860-1864

Putem considera că niciun eveniment din istoria modernă a Bisericii Ortodoxe Române nu a avut implicații atât de însemnate asupra evoluției vieții religioase și sociale a națiunii române precum secularizarea averilor bisericești. În același timp, deși evenimentul este menționat în numeroase lucrări istorice, el este înțeles doar în mod parțial, majoritatea înțelegând ca referindu-se la mănăstirile închinate (o simplă căutare pe internet fiind suficientă pentru a atesta această realitate)[1]. Mănăstirile închinate au reprezentat însă numai o parte dintre averile bisericești supuse procesului de secularizare. Drept urmare, în acest studiu se va încerca o prezentare succintă și sintetică a întregului proces al secularizării realizat de domnitorul Alexandru Ioan Cuza, precum și a premiselor și consecințelor sale.

Mitropoliile celor două țări românești extracarpatice s-au aflat în Evul Mediu, în ceea ce privește chestiunile administrative, sub controlul domnitorului, prin intermediul marilor logofeți. În Muntenia erau doi mari logofeți (pentru câte șase județe), care cumulau funcția de miniștri ai dreptății (justiție) și de miniștri de culte. Ei erau epitropii generali ai Domnului; se ocupau de problemele disciplinare bisericești și în același timp se îngrijeau și de mănăstiri. În Moldova a existat un singur mare logofăt, care avea și gradul cel mai înalt în ierarhia dregătorilor[2].

Episcopii administrau după voia lor și fără niciun control averile eparhiilor. Domnul nu intervenea decât atunci când avea nevoie de ajutorul material al acestora. Din acest motiv nu au lipsit abuzurile, îndeosebi în cazul arendării moșiilor bisericești[3].

---

1. Iată, de exemplu, o recentă polemică: articolul „Dezinformare a la BOR II – Secularizarea averilor" (din 26 iulie 2010, pe site-ul și http://zergu-si-credinta.blogspot.com/2010/07/bor-monument-al-dezinformarii-sau-hotul.html).
2. I.C. Filitti, *Principatele române de la 1828 la 1834, ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, 1934, p. 109.
3. I.C. Filitti, *Principatele române...*, pp. 162-163.

◄ *Maici de la mănăstirea Sucevița, fotografie de epocă*

Relaţia dintre Biserică şi Stat s-a desfăşurat, aşadar, după modelul aşa-numitei „simfonii bizantine"[4]. În pofida unor „momente de maximă tensiune dintre Domnie şi Biserică"[5], a existat, în general, „o legătură de reciprocitate amicală, prin care Biserica a obţinut o influenţă mare în Stat, dar şi Statul, la rândul său, a obţinut o influenţă considerabilă în afacerile bisericeşti"[6].

Acest echilibru a fost rupt odată cu introducerea primelor constituţii româneşti moderne – *Regulamentele organice*. Acestea au accentuat „amestecul Statului în treburile Bisericii"[7], ele purtând „pecetea anti-clericalismului francez şi a stăpânirii Bisericii de Stat ca în Rusia"[8]. În timpul regimului regulamentar (1831-1848) a avut loc un adevărat asalt al autorităţilor statale asupra Bisericii, desfăşurat în mai multe etape: a) Înfiinţarea unor Ministere ale Cultelor: *Logofeţia Credinţei în Ţara Românească* (1831), respectiv *Vornicia credinţei în Moldova* (1844); b) Înfiinţarea unor *Case Centrale bisericeşti* în ambele ţări (1834 în Muntenia, 1835 în Moldova). Iniţial, acestea au adunat veniturile de la mănăstirile pământene nechinoviale (încercările de a controla şi modul de administrare a averilor mănăstirilor închinate s-au soldat cu eşecuri repetate, datorită împotrivirii atât a Imperiului Otoman suzeran, cât şi a celui Ţarist „protector"); c) Ulterior (1840 şi 1847 în Ţara Românească, 1844 în Moldova) în Casele Centrale s-au vărsat şi veniturile mitropoliilor şi episcopiilor, astfel că ierarhii au pierdut dreptul de administrare şi control exclusiv al averilor eparhiilor pe care le păstoreau.

Noi paşi în direcţia impunerii controlului Statului asupra Bisericii au fost întreprinşi de domnitorul Alexandru Ioan Cuza: a) a supus mănăstirile chinoviale administrării de către Casa Centrală (1859); b) a desfiinţat Casa Centrală, integrând-o în Vistieria Statului de la Ministerul de Finanţe (1860); c) în final, a secularizat toate averile mănăstireşti, declarându-le proprietate a Statului (1864).

Prin aceste măsuri, Bisericii din Principatele Unite i s-a conferit un caracter singular în lumea Ortodoxiei ecumenice. Nu numai că a fost lipsită cu totul de averea materială, dar, în lipsa transparenţei, apărută după desfiinţarea Caselor Centrale, nu a beneficiat nici măcar de o cunoaştere generală a bunurilor care i-au fost sechestrate prin încălcarea abuzivă a dreptului la proprietate. Această situaţie a început să se îndrepte abia în anul 1902, când a fost înfiinţată aşa-numita *Casă a Bisericii*, care avea în vistieria ei numai o infimă parte a averilor secularizate, fiind, în acelaşi timp, un organism guvernamental, nu bisericesc. După unirea bisericească din anul 1925, averile Casei Bisericii au trecut pe seama organismului autonom bisericesc constituit atunci, anume *Eforia Bisericii*.

---

4. În Bizanţ, „împăratul şi patriarhul, autoritatea şi preoţia se raportă între olaltă ca sufletul cu trupul, şi sunt pentru organismul Statului aşa de necesare, ca şi trupul şi sufletul la un om viu" (Nicodim Milaş, *Dreptul bisericesc oriental*, Bucureşti, 1915 p. 530, *apud* Ion Matei, *Dreptul bisericesc de Stat în România întregită*, Bucureşti, 1926, p. 8).

5. Andrei Pippidi, *Tradiţia politică bizantină în ţările române în secolele XVI-XVIII*, Bucureşti, ²2001, pp. 152-164. Principalele „momente de maximă tensiune" identificate de Pippidi au fost: cele prilejuite de trecerile la islam ale domnitorilor Iliaş Rareş (1551) şi Mihnea II (1591), apoi domniile lui Mircea Ciobanul (în 1558) şi Ioan Vodă cel Cumplit (1572-1574).

6. Simion Reli, *Relaţiile dintre Biserică şi Stat în România veacurilor trecute*, Bucureşti, 1938, p. 2.

7. I.C. Filitti, *Principatele române...*, p. 114.

8. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii româneşti şi a vieţii religioase a românilor*, vol. II, Bucureşti, ²1932, p. 264.

I. Înființarea Ministerelor pentru Culte și a Caselor Centrale

Încă de la începutul regimului regulamentar, autoritatea statală a început să fie tot mai mult interesată de supravegherea modului în care erau administrate averile bisericești. Drept urmare, Adunarea de revizuire a Regulamentului muntean a decis înființarea, în Guvernul de atunci al Țării Românești (numit *Sfat administrativ extraordinar*) a unei *Mari Logofeții a Credinței*, adică a unui Ministru al Cultelor[9]. Între atribuțiile acestuia figura și grija „asupra ocârmuirii avuturilor mișcătoare și nemișcătoare a tuturor mănăstirilor și schiturilor"[10]. În decembrie 1831, i s-au lărgit prerogativele, acordându-i-se o parte din cele deținute înainte de vornicul dinlăuntru, și anume, să se ocupe direct de „casele de binefacere și de folos obștesc, adică a școalelor, spitalelor, orfanotrofiei, casei cerșetorilor, a ajutoarelor de împărțit săracilor și a celor de dat la biserici sau schituri sărace[11].

În *Moldova*, problemele bisericești au continuat să rămână în sarcina *marelui logofăt*[12]. Abia în anul 1844 a fost instituită în Moldova, prin *Legea cârmuirii averilor bisericești*, funcția de „ministru al Cultelor", care purta titulatura de *vornic bisericesc*[13] și avea printre atribuții și verificarea modului de gospodărire a averilor eparhiilor și mănăstirilor (exceptând mănăstirile chinoviale).

În paralel, au fost instituite, în ambele țări, *comisii mixte*, formate din clerici și boieri, care să administreze bunurile bisericești (adică să catagrafieze averile imobiliare mănăstirești, să se ocupe de arendarea lor pe termen de trei ani, să fixeze partea din venituri rezervată pentru seminarii, școli și așezăminte de binefacere și să țină evidența datoriilor mănăstirilor, să vegheze ca acestea să fie plătite în timp de zece ani și să aibă grijă ca alte datorii să nu se mai contracteze fără consimțământul Domnului și al Adunării obștești)[14].

La insistențele generalului rus Pavel Kiseleff, comisia din Muntenia a definitivat, în februarie 1834, un proiect de lege privind organizarea mănăstirilor. În acest proiect de lege se prevedea și înființarea unei *Case Centrale* la Mitropolie, care avea să-și constituie fondurile din surplusul veniturilor mănăstirilor neînchinate, pentru cele închinate urmând să se stabilească reguli ulterior. Din *Casa Centrală* urma să se plătească subvenții anuale pentru instituții de binefacere (școli, casa milosteniei și spitalul Filantropia) și ajutoare pentru bisericile și schiturile sărace[15]. Totalul veniturilor mănăstirilor neînchinate se ridica la suma de 785.000 lei, din care erau reținuți 495.000 lei pentru cheltuielile proprii. Excedentul a fost împărțit în anul 1834 astfel: 250.000 lei pentru instituțiile de binefacere, iar restul pentru biserici și schituri sărace[16].

---

9. Prin *Regulamentul Organic* a fost introdus în ambele Principate câte un Guvern (numit *Sfat administrativ*) alcătuit din două departamente (de interne și de finanțe) și un secretariat al Statului (condus de Marele Postelnic sau șef al Cancelariei domnești). Ulterior, în Muntenia, prin amendamentele aduse de Adunarea de revizie (care și-a desfășurat lucrările între 10 martie - 22 mai 1831), au mai fost înființate Marea Logofeție a dreptății (Ministerul de Justiție), Marea Logofeție a Credinței (Ministerul Cultelor). Totodată, șeful miliției (Marele Spătar) a devenit membru de drept al Guvernului numit acum *Sfatul administrativ extraordinar* (I.C. Filitti, *Principatele române...*, pp. 83-94 și 110-115).
10. I.C. Filitti, *Principatele române...*, p. 164.
11. I.C. Filitti, *Principatele române...*, pp. 276-277.
12. I.C. Filitti, *Principatele române...*, p. 114.
13. Ioan C. Filitti, *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834-1848*, București, 1915, p. 531.
14. I.C. Filitti, *Domniile române...*, pp. 163 și 166-167.
15. I.C. Filitti, *Domniile române...*, pp. 280-281.
16. I.C. Filitti, *Domniile române...*, p. 281.

În Moldova, comisia averilor mănăstireşti a fost aleasă de Adunarea Obştească la 23 martie 1833[17]. Aici *Casa Centrală a mănăstirilor* a fost înființată abia în anul 1835, când mitropolitul Veniamin a alcătuit un proiect de lege privind „Organizația ocârmuirii averilor pământeştilor mănăstiri", care a fost aprobat de către Adunarea obştească fără niciun amendament, ba cu mulțumiri către mitropolit[18]. Important de menționat este faptul că au fost exceptate de la prevederile acestei legi *mănăstirile chinoviale* (Neamț, Secu, Văratec, Agapia, Adam şi Vorona), care se bucurau de „autonomie absolută", având reguli de viețuire mult mai aspră[19].

În ambele Principate, după înființarea Caselor Centrale şi a preluării administrării averilor mănăstirilor pământene, autoritatea de Stat a considerat că este necesar să realizeze un al doilea pas în privința controlului averilor bisericeşti: preluarea în administrația Caselor Centrale a tuturor veniturilor mitropoliilor şi eparhiilor sufragane.

Pentru a putea pune în aplicare acest plan, domnitorul muntean Grigorie Ghica (iulie - octombrie 1842) a ținut scaunul mitropolitan vacant timp de şase ani (iunie 1834 - iunie 1840), după trecerea la cele veşnice a mitropolitului Grigorie Dascălul, iar în 1840 a impus o lege privind modul de arendare a moşiilor eparhiilor[20]. Patru şeptimi din veniturile rezultate de pe urma arendei urmau să revină ierarhului pentru cheltuieli proprii, precum şi cheltuieli ale Mitropoliei. Din celelalte trei şeptimi din venituri urmau să fie finanțate seminariile şi diferite programe sociale. Controalele averilor eparhiilor urmau să fie făcute, anual, de către economul Mitropoliei, fiind verificate de către mitropolit şi logofătul bisericesc, iar după aceea erau supuse Domnului spre întărire. Aceleaşi reguli erau valabile şi pentru episcopii[21]. Următorul domn regulamentar din Țara Românească, Gheorghe Bibescu (decembrie 1842-13 iunie 1848), a dorit ca destinația sumelor rezultate de pe urma arendării averilor eparhiale să fie precizată mai exact, reuşind în cele din urmă (martie 1847), în pofida protestelor mitropolitului Neofit, modificarea legii din 1840[22].

---

17. I.C. Filitti, *Domniile române...*, p. 283.

18. Conform acestei legi, mănăstirile pământene aveau să se împartă în patru categorii, în funcție de averea lor. Pentru fiecare dintre ele se fixa suma necesară întreținerii. Moşiile mănăstirilor urmau să fie arendate pe timp de trei ani la Mitropolie, în prezența unui delegat al Domnului. Şi bilanțurile financiare urmau să fie trimise de către egumenii mănăstirilor mitropolitului, după care erau supuse aprobării Domnului. La Mitropolie se înființa o *Casă Centrală* pentru strângerea veniturilor mănăstirilor. Datoriile mănăstirilor urmau să fie plătite într-o perioadă de şapte ani. Surplusul veniturilor era împărțit în două părți egale. O jumătate se dădea „caselor de bine", îndeosebi pentru ajutorarea seminarului Socola, iar cealaltă jumătate urma să se păstreze la Mitropolie, pentru reparații la mănăstiri sau pentru alte cheltuieli (I. C. Filitti, *Domniile române...*, p. 463).

19. Nicolae Dobrescu, *Studii de Istoria Bisericii Române contimporane*, vol. I, Tipografia Bukarester Tagblatt, Bucureşti, 1905, p. 63.

20. I.C. Filitti, *Domniile române...*, pp. 341-342.

21. I.C. Filitti, *Domniile române...*, pp. 84-86.

22. Conform noii legi, din totalul veniturilor mitropolitul urma să primească doar 200.000 lei, iar episcopii câte 100.000 lei (sume din care chiriarhii îşi asigurau traiul, dar dădeau şi „mili" săracilor). Restul veniturilor eparhiale urmau să fie împărțite pentru: a) întreținerea bisericilor (250.000 pentru eparhia Mitropoliei; 120.000 la Râmnic; 100.000 la Buzău; 80.000 la Argeş); b) plata preoților (56.000 lei la Mitropolie; 49.000 la Râmnic; 21.000 la Buzău; 14.000 la Argeş); c) întreținerea seminariilor (respectiv 120.000; 80.000; 60.000 şi 40.000 lei); d) efectuarea de reparații şi construcții extraordinare (total 300.000 lei); f) constituirea unei case de rezervă (210.000 lei). Bugetul urma să fie întocmit anual de mitropolit şi logofătul credinței, apoi întărit de Domn. Plățile urmau a fi făcute trimestrial de „obştescul casier". Socotelile anuale erau trimise Domnului, iar acesta le înainta Adunării spre a fi

Și domnitorul moldovean Mihail Sturdza a purtat tratative intense cu mitropolitul Veniamin Costache cu privire la controlul averilor eparhiale. Intenția domnitorului a fost să-i înlăture pe ierarhi nu doar de la administrarea averilor bisericești, ci și din Obșteasca Adunare. Datorită acestor neînțelegeri, mitropolitul Veniamin și-a prezentat demisia (18 ianuarie 1842)[23], fiind nemulțumit de ingerința prea mare a domnitorului în administrația bisericească[24]. Doi ani mai târziu (martie 1844), Obșteasca Adunare a votat proiectul de lege privind administrarea averilor eparhiale; acestea urmau să fie strânse în Casa Centrală de la Iași, iar veniturile împărțite astfel: mitropolitului 5/7 părți (episcopilor sufragani 4/7 părți), iar restul pentru diferite cheltuieli bisericești, școlare și sociale[25].

Prin înființarea Caselor Centrale, în cele două Principate erau câte două vistierii: a Statului și a Ministerului Cultelor, socotită a doua Vistierie. Bugetul general al Statului cuprindea totalitatea veniturilor rezultate din dările directe și dările indirecte; de aici erau plătite în totalitate cheltuielile Statului, inclusiv salariile, pensiile și tributul către Poartă. În bugetul Ministerului Cultelor intrau veniturile eparhiilor și mănăstirilor neînchinate, ale celor închinate, reprezentând laolaltă aproape jumătate din venitul total al acestui Minister. Se mai adăugau veniturile școlilor și spitalelor, rezultate din arendarea diferitelor moșii, care aparțineau școlilor și spitalelor, provenite din donațiuni particulare. Toate veniturile erau administrate de o *Casă Centrală*, care se bucura de autonomie administrativă și financiară[26].

În anul 1859, veniturile celei de-a doua vistierii constituiau 17.298.037 lei, deci 42% din veniturile bugetului general al Statului (40.416.751 lei). Iată și componentele acestui buget la capitolul venituri:

Veniturile eparhiilor	6.382.095,35 lei
Veniturile mănăstirilor neînchinate	6.407.475,00 lei
Veniturile fundațiilor școlare	1.726.801,00 lei
Veniturile fundațiilor spitalicești	2.779.670,13 lei
TOTAL	17.298.036,48 lei

Iată și cheltuielile proiectate a se face din Casa Centrală:

Instituții	lei
Eparhii, mănăstiri, seminarii	5.132.930,80[1]
Alte școli	3.718.087,00
Spitale și altele	3.575.036,20
TOTAL	12.426.054,00

analizate. S-a prevăzut ca nicio sumă din excedent să nu poată fi cheltuită fără acordul Domnului (I.C. Filitti, *Domniile române...*, pp. 350-351).

23. I.C. Filitti, *Domniile române...*, p. 517.

24. N. Iorga, *Istoria Bisericii românești...*, vol. II, p. 438. Sturdza schimbase mai multe moșii ale Mitropoliei aflate în Bucovina, în valoare de 50.000 de galbeni (de la mănăstirea Slatina), cu una singură din Moldova, în valoare de 13.000 de galbeni. Prin această măsură, realizată în detrimentul Mitropoliei, domnitorul spera să dobândească indigenatul în Bucovina, unde să se refugieze în cazul pierderii tronului (Ioan C. Filitti, *Domniile române...*, p. 518).

25. I.C. Filitti, *Domniile române...*, p. 532.

26. Victor Slăvescu, *Finanțele României sub Cuza-Vodă*, vol. I, București, 2003, pp. 132-133.

Aşadar, excedentul Casei Centrale, prevăzut pentru anul 1859, a fost de peste 4,8 milioane lei[27].

În Moldova, proiectul de buget pe 1860, votat de Adunare, a stabilit veniturile „Casei Clerului şi a Şcoalelor” la peste 6,8 mil. lei, în timp ce veniturile bugetului Statului urmau să fie de aproximativ 36,6 mil. lei. Deci, importanţa Casei Centrale din Moldova a fost mai mică decât a celei din Muntenia[28].

II. Etapele secularizării averilor bisericeşti, efectuată de Al.I. Cuza

Una dintre caracteristicile regimului Cuza a fost continua criză financiară şi enormul deficit al bugetului general al Statului, lucru atestat şi de faptul că în primii trei ani de zile, doar un singur buget înaintat de Guvern a fost votat de forul legislativ (cel al Moldovei, pe anul 1860, votat în iunie 1860!). Secularizarea averilor bisericeşti trebuie privită tocmai în acest context.

II.1. Chestiunea mănăstirilor chinoviale şi suspendarea mitropolitului Moldovei

La 1 iunie 1859, la o lună după instalarea celui de-al treilea guvern al Moldovei, primul ministru, Costache Epureanu, a luat o măsură foarte drastică, şi anume, desfiinţarea autonomiei financiare a celor şase mănăstiri chinoviale: Neamţ, Secu, Agapia, Văratic, Adam şi Vorona, datorită existenţei unei suspiciuni că acestea nu ar fi fost bine gospodărite. Averile acestora au fost trecute sub controlul Ministerului Cultelor, adică a Casei Centrale. Totodată, Guvernul a numit o *comisie* care să inventarieze averile acestor mănăstiri şi să constate modul în care erau administrate[29].

A fost înfiinţată o comisie specială şi trimisă nu doar pentru a verifica suspiciunea, ci şi pentru a întocmi bugetele şi a încasa veniturile pe seama Casei Centrale sau a celei de a doua Vistierii. Comisia a îndeplinit această sarcină, deplasându-se după 10 iunie 1859 la numitele mănăstiri. Raportul ei a fost „zdrobitor pentru superiorii acestor mănăstiri, şi nici nu se putea să iasă altfel, când chiar scopul pentru care se numise această comisie nu era altul”. Drept urmare, s-a decis: a) confiscarea actelor şi a tuturor documentelor privitoare la administrarea acestor mănăstiri; b) confiscarea tipografiilor de la mănăstirea Neamţ şi de la Mitropolie; c) desfiinţarea fabricilor mănăstireşti; d) confiscarea vitelor şi a stupilor; e) instituirea pe lângă egumeni a câte unui comitet administrativ; f) trecerea moşiilor acestor mănăstiri sub administrarea Ministerului Cultelor (la fel ca şi a moşiilor celorlalte mănăstiri pământene); g) acordarea pentru aceste mănăstiri a unor sume din Casa Centrală a Ministerului[30].

Măsura a fost considerată drept anticonstituţională, fiind luată fără o „legiuire” aprobată de Cameră[31]. Mitropolitul Moldovei, Sofronie Miclescu, a protestat energic împotriva

---

27. V. Slăvescu, *Finanţele...*, vol. I, pp. 137-138.
28. V. Slăvescu, *Finanţele...*, vol. I, p. 429.
29. Textul întreg al decretului din 1 iunie 1859 la Victor Slăvescu, *Finanţele...*, vol. III, pp. 274-276. Decretul a fost publicat în *Monitorul Moldovei*, nr. 68 din 10 iunie 1859.
30. N. Dobrescu, *Studii...*, p. 99.
31. V. Slăvescu, *Finanţele...*, vol. I, p. 167.

acestei măsuri (în septembrie 1859), trimițându-i lui Cuza o scrisoare în care îl acuza, „într-un mod foarte demn, dar și foarte energic", de încălcarea unor drepturi bisericești. Reacția domnitorului a fost la fel de fermă. Ministrul Cultelor s-a prezentat la mitropolit, rostindu-i următoarele cuvinte: „Măria Sa m-a trimis să-ți înapoiez raportul acesta și să ți-l arunc în obraz, și dacă nu te vei mărgini la aceasta, te va trata ca pe un călugăr de rând"[32].

Mitropolitul Sofronie a continuat însă protestele, motiv pentru care a izbucnit un grav conflict între Stat și Biserică, care s-a adâncit tot mai mult de-a lungul lunilor următoare. La 16 august 1860, au fost desființate, prin decret domnesc, două mănăstiri (Doljești, lângă Roman, și Zagavia, din jud. Iași), precum și 31 de schituri[33]. Mai gravă, pentru interesul personal al mitropolitului, a fost sechestrarea de către Guvern, la 7 aprilie 1860, și trecerea în subordinea Casei Centrale a moșiei Cârlig, care fusese lăsată, ca excepție de la lege, la dispoziția mitropolitului[34]. A urmat apoi, tot în aceeași lună, sechestrarea unei a doua moșii, care fusese lăsată mitropolitului pentru folosința sa personală, anume Icuseni. Ambele moșii, care produceau un venit anual de 350.000 lei, au fost date în arendă lui Ion Ionescu de la Brad, pentru ca acesta să înființeze o „fermă model"[35]. Prin aceste măsuri veniturile anuale ale mitropolitului au fost înjumătățite!

În cele din urmă, la 7 noiembrie 1860 mitropolitul a fost suspendat, trimis în surghiun la mănăstirea Slatina; totodată s-a decis de către Guvern constituirea unui complet de judecată a mitropolitului. O lună mai târziu însă, Adunarea legislativă a numit o comisie specială, care să studieze cazul Sofronie[36].

Raportul a fost prezentat de către Lascăr Catargiu la 17 ianuarie 1861: învinuirile aduse mitropolitului au fost contestate, Guvernul urmând să fie trimis în judecată pentru abuz de putere. În aceste condiții, primul ministru Mihail Kogălniceanu și-a înaintat demisia[37]. Următoarea zi a demisionat și mitropolitul[38], care a trecut la cele veșnice la 18 mai 1861.

II.2. Desființarea Caselor Centrale – o mare deturnare de fonduri (1860 în Muntenia și 1862 în Moldova)

Am prezentat mai sus situația celor două Case Centrale din cele două Principate. În anul 1859, veniturile celei de a doua Vistierii din Muntenia reprezentau 42% din veniturile primei Vistierii; în schimb în Moldova doar mai puțin de 10%.

În condițiile crizei de lichidități existente în Principatele Unite, vistiernicii diferitelor Guverne nu au putut rezista tentației de a se folosi și de veniturile Caselor Centrale.

---

32. N. Dobrescu, *Studii...*, p. 100.
33. V. Palade, „Probleme de organizare și administrație bisericească în opera lui Mihail Kogălniceanu", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 50 (1974), 1-2, p. 40.
34. V. Slăvescu, *Finanțele...*, vol. I, pp. 254-255.
35. V. Slăvescu, *Finanțele...*, vol. I, p. 453.
36. Suplement extraordinar al *Monitorului Oficial al Moldovei*, Proces-verbal nr. III din 7 dec. 1860, p. 10, *apud* Niculae Șerbănescu, „150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza, 1820-20 martie-1970", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 88 (1970), 3-4, p. 358; V. Slăvescu, *Finanțele...*, vol. I, p. 465.
37. V. Slăvescu, *Finanțele...*, vol. I, pp. 507-509.
38. Paretisisul trimis de mitropolit domnitorului Cuza la: N. Șerbănescu, „150 de ani...", p. 358, nota 27; V. Slăvescu, *Finanțele...*, vol. II, p. 544, nota 395.

Începutul a fost făcut oarecum „timid", prin impunerea unei taxe anuale de 10% din veniturile tuturor proprietăților imobile ale mănăstirilor pământene și închinate, ale mitropoliilor și episcopiilor[39]. Dar cele zece procente nu erau suficiente, dat fiind faptul că performanța gestionării Caselor Centrale a fost net superioară gestionării bugetelor de Stat, asta deoarece Casele Centrale s-au aflat sub un dublu control, al Ministerului Cultelor și al Bisericii. Drept urmare, veniturile care intrau aici au fost mult mai bine chivernisite, încheind în Muntenia anii bugetari cu excedente însemnate (în Moldova, însă, nu prea exista excedent, dar nici deficit). În același timp, bugetul propriu-zis al Statului, adică prima Vistierie, înregistra deficite an de an. Astfel, în Moldova, între 1857-1861, deficitele anuale au fost între 4,43 mil. lei (anul bugetar 1858/1859) și 4, 87 mil. lei (anul bugetar 1859/60)[40]. În Țara Românească situația a fost însă diferită. Pe de o parte, excedentele bugetare ale Casei Centrale au fost considerabile, ele însumând înainte de Unire 7 mil. lei anual, iar pe de altă parte, existau deficitele bugetare ale primei Vistierii. Și de unde ar fi putut Statul să se împrumute ca să acopere acest deficit? Cel mai la îndemână se afla Casa Centrală, astfel că, la 1 ianuarie 1858, Ministerul de Finanțe datora Casei Centrale a Munteniei suma de 8.156. 526 lei[41].

La mijlocul anului 1860, primul ministru și totodată vistiernicul celui de-al șaselea guvern muntean din timpul domniei lui Cuza, Manolache Costache Epureanu (același care a emis ordinul de sechestrare a averilor mănăstirilor chinoviale din Moldova) a prezentat Adunării Munteniei un proiect de buget pentru anul 1860 (!), diferit de cel de anii din urmă, în care se remarca, mai întâi, deficitul enorm, de peste 15,7 milioane (venituri 84.015.000 lei, iar cheltuieli 99.761.000 lei). În al doilea rând, veniturile de aproape 100 de milioane au fost de peste două ori mai mari decât cele prezentate în bugetul precedent (din 1859, anume de aprox. 40 mil. lei). Dar explicația a putut fi regăsită în detalierea acestor venituri colosale:

a) veniturile prevăzute în 1859, cu oarecare modificări în minus	40.085.440 lei
b) veniturile Ministerului Cultelor (deci a Casei Centrale), trecute pentru prima oară în bugetul general al Statului	13.391.500 lei
c) plus de venituri, datorită creșterii impozitării	30.538.170 lei

II.2. Desființarea Caselor Centrale – o mare deturnare de fonduri (1860 în Muntenia și 1862 în Moldova)

Pe lângă enorma creștere a fiscalității, se poate constata că cele două vistierii au fost unificate, veniturile Casei Centrale fiind pentru prima oară integrate în bugetul Statului. Măsura a fost cu totul ilegală, de aceasta fiind conștient și Costache Epureanu, care a atras atenția, în expunerea asupra bugetului, că „veniturile aduse de Culte urmau să fie integral întrebuințate pentru acoperirea cheltuielilor aferente acestui departament, deci nu aduceau un plus real în bugetul general al Statului"[42]. În condițiile prezentării unui buget atât de neobișnuit (față de anii trecuți), nici nu este de mirare că a fost respins de Adunare.

39. N. DOBRESCU, *Studii...*, pp. 100-101.
40. V. SLĂVESCU, *Finanțele...*, vol. I, p. 214. Între 1832-1850, bugetele au fost excedentare; deficitele au început să existe abia după 1850, întâlnindu-se în fiecare an.
41. N. DOBRESCU, *Studii...*, p. 65.
42. V. SLĂVESCU, *Finanțele...*, vol. II, pp. 21-22.

Interesant este însă faptul că și în Moldova a fost încercată, în același an 1860, contopirea celor două Vistierii. Kogălniceanu, primul ministru al celui de-al patrulea guvern moldovean, a preluat în iunie 1860 proiectul de buget al predecesorului său, același Costache Epureanu, care viza venituri de 43,17 mil. și cheltuieli de 44,98 mil. Între venituri au fost cuprinse însă și cele ale Casei Centrale (de 6,83 mil.). Adunarea Moldovei a acceptat în cele din urmă proiectul de buget, dar cu unele modificări, printre care și excluderea veniturilor Casei Centrale din bugetul general al Statului. Astfel, venitul total pe exercițiul anului 1860 a fost redus la aproximativ 36,5 milioane[43].

Așadar, același Costache Epureanu a îndeplinit în mod consecutiv funcția de prim ministru în Moldova și Muntenia, fiind în același timp titular și la Finanțe (după noiembrie 1859 în Moldova și întreaga perioadă de ministeriat în Muntenia). În timpul în care a fost doar prim ministru al Moldovei, a sechestrat averile mănăstirilor chinoviale; în timp ce a fost concomitent prim ministru și vistiernic în ambele țări, a înaintat proiecte de buget în care a unit cele două Vistierii. Cel dintâi proiect de buget modificat astfel (anume cel din Moldova) a fost aprobat de Adunarea de la Iași (în timpul guvernului următor), însă și cu condiția excluderii veniturilor Casei Centrale din bugetul de Stat. Cel de-al doilea proiect (și anume cel din Muntenia) a fost respins de Adunarea de la București.

Deși proiectele de buget nu au fost aprobate așa cum au fost înaintate Legislativului, totuși Epureanu nu a renunțat la idee. La 19 octombrie 1860, a propus în Consiliul de Miniștri „concentrarea tuturor caselor publice la Ministerul de Finanțe", suprimând astfel cea de-a doua Vistierie[44]. Propunerea sa a fost acceptată nu doar de Guvern, ci și de Adunare și promulgată telegrafic de domnitor. A fost tipărită în *Monitorul Oficial* la 24 octombrie 1860[45]. Prin această acțiune a fost rezolvată și problema datoriei pe care o avea bugetul Statului la Casa Centrală.

În Moldova situația nu era atât de stringentă, dat fiind faptul că veniturile Casei Centrale erau mai mici. Abia după unificarea administrativă noul guvern unitar de la București a decis și pentru Moldova, la 22 martie 1862, concentrarea veniturilor Ministerului Cultelor în cele ale Ministerului Finanțelor: „Art. 1. De la 1 aprilie viitor (1862), *Casa* ce exista la Iași la desființatul Minister de Culte se va centraliza la Ministerul de Finanțe al Principatelor Unite. Art. 2. Toate veniturile mănăstirești și ale școalelor ce se adunau până acum prin Ministerul Cultelor se vor strânge de acum înainte de-a dreptul în Casa Vistieriei. Art. 3. Ministerul Cultelor va comunica celui de Finanțe lista lămuritoare de toate rămășițele de venituri și plăți ce mai are în conta anului 1861, spre a putea Ministerul Finanțelor achita ordinele de plată ce acest minister va emite în limitele bugetare [...]"[46].

II.3. Secularizarea averilor mănăstirilor închinate

Desființarea Caselor Centrale nu a însemnat altceva decât o secularizare a averilor eparhiilor și a mănăstirilor neînchinate, adică a tuturor averilor bisericești pământ-

43. V. Slăvescu, *Finanțele...*, vol. I, pp. 428-429.
44. V. Slăvescu, *Finanțele...*, vol. II, p. 75.
45. V. Slăvescu, *Finanțele...*, vol. II, p. 535, nota 181.
46. V. Slăvescu, *Finanțele...*, vol. II, p. 264.

tene. Au rămas însă neatinse mănăstirile închinate. Averile acestor mănăstiri a fost în anul 1861 următoarea[47]:

	MUNTENIA		MOLDOVA	
Mănăstiri	**Suprafaţa pogoane[2]**	**% din suprafaţa totală a ţării**	**Suprafaţa fălci[3]**	**% din suprafaţa totală a ţării**
Mănăstiri pământene	1.675.591,5	16,55	297.580 şi 9 prăjini	10,17
Mănăstiri închinate	1.127.386,0	11,14	355.680 şi 36 prăjini	12,16
Total	2.802.977,5	27,69	653.260 şi 45 prăjini	22,33

Dacă la început nu a existat nicio deosebire faţă de celelalte mănăstiri pământene în ceea ce priveşte obligaţiile faţă de Stat, ulterior, însă, ele au ajuns să fie considerate de Locurile Sfinte doar mijloace de venit, fără să mai ia în seamă datoria lor faţă de Principatul pe teritoriul căruia se aflau. Mai mult, au început să neglijeze întreţinerea mănăstirilor metoc (din Principate), acestea ajungând într-o stare deplorabilă, adevărate dărăpănături în care aproape nu se mai putea sluji. Numărul monahilor din mânăstiri scădea continuu, stareţii nu mai locuiau în mânăstiri, ci mergeau acolo numai pentru a lua veniturile, cele mai multe obţinute din arendări dubioase şi puţin transparente.

Pentru a remedia situaţia, la 10 aprilie 1812 s-a stabilit ca mănăstirile închinate să verse anual Vistieriei Statului suma de 200.000 lei, iar ulterior un sfert din venitul lor anual. Locurile Sfinte au ignorat această îndatorire, astfel că în anul 1859 valoarea datoriei mănăstirilor închinate faţă de Stat era în Muntenia de 16.565.062 pentru obligaţiunile de după 1844, precum şi o restanţă de 2.925.062 lei pentru neplata dajdiei de ¼ din veniturile lor cunoscute; în Moldova datoria era mai mică, anume de 1.466.520 lei, reprezentând intervalul de timp 1856-1859[48].

Situaţia aceasta nu a mai putut fi tolerată de noul regim al lui Cuza. În opinia lui Mihail Kogălniceanu, „Temeiul pentru care acum Statul este pus în poziţia cea mai favorabilă de a lua din mâna acestor străini epitropi particulari ocârmuirea averilor mănăstireşti este pentru că au fost depozitari necredincioşi, două secole, voinţa ctitorilor n-a fost respectată, două secole, călugării străini de neam, cu venituri de averi româneşti au dat pilda scandalului, au folosit averile mănăstirilor închinate pentru a susţine o politică antinaţională, pentru a combate naţionalitatea română... Ar fi un păcat naţional ca atâtea averi să fie lăsate în mâinile unor călugări streini şi pururi rebeli la legile ţării[49].

II.3. Secularizarea averilor mănăstirilor închinate

Drept urmare, Consiliul de Miniştri din Muntenia a hotărât, la 13/25 aprilie 1859, ca egumenii mănăstirilor închinate „să depună în Casa Statului veniturile moşiilor lor". În Moldova măsura a fost mai drastică, Consiliul de Miniştri decizând „să aplice sechestru asupra veniturilor mănăstirilor închinate".

47. Constantin G. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, Bucureşti, 1966, ²1970, pp. 148-149.
48. C.G. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, p. 145.
49. Mihail Kogălniceanu, *Discursurile parlamentare din Epoca unirii (22 septembrie 1859-14 decembrie 1881)*, Bucureşti, 1959, p. 167, *apud* V. Palade, „Probleme de organizare", p. 45.

Măsura luată a stârnit nemulțumirea egumenilor, 21 de egumeni din Muntenia răspunzând printr-o adresă colectivă că nu se pot conforma, întrucât atribuțiile lor nu le îngăduie. Guvernul nu a cedat, amenințând cu măsuri mai drastice. Puși în această situație, egumenii au oferit Statului suma de 50.000 de galbeni, dar sub condiția de a nu se executa sechestrul. Statul a primit banii (în ședința Consiliului din 22 iulie 1859), dar fără să se angajeze la sistarea sechestrului, deoarece a considerat respectiva sumă drept acont la datoriile mănăstirilor închinate din Muntenia către Stat[50].

Pe de altă parte, pentru a-și da seama asupra situației reale a mănăstirilor, guvernele din Muntenia și din Moldova au cerut egumenilor, în iulie 1859, să prezinte liste cu personalul de cult și cu toți călugării. În 1861, s-a dispus organizarea unor anchete care să constate dacă nu cumva existau „cheltuieli inutile și fictive". În anul următor s-a dat ordin să se verifice dacă în aceste mănăstiri se săvârșeau slujbe[51]. Aceste măsuri au fost considerate drept preludiu al unui „sechestru voalat". Drept urmare, marele vizir Ali Pașa i-a trimis o telegramă lui Cuza, la 2/14 iulie 1860, prin care i-a cerut să suspende orice hotărâre cu privire la mănăstirile închinate până când Poarta avea să se consulte cu Puterile garante. Însă, în aceeași zi, Mihail Kogălniceanu îl încuraja pe Cuza să rămână ferm pe poziție[52].

II.4. „Secularizarea deghizată"

La 13/25 noiembrie 1862, Guvernul a decis strângerea în visteria Statului a sumelor provenite din arendarea moșiilor mănăstirilor închinate[53], iar forul legislativ a aprobat, la 22 decembrie 1862/3 ianuarie 1863, trecerea sumei de 20.000.000 lei în bugetul Statului[54]. Această măsură a reprezentat, de fapt, o „secularizare deghizată", pentru că sumele odată intrate la buget puteau fi cheltuite oricum[55]. Ierarhii greci au intervenit la Poartă cu plângeri, iar Ali Pașa, ministrul de externe turc, i-a trimis lui Cuza, la 1/13 ianuarie 1863, un protest față de această „spoliere a mănăstirilor", iar la 2 aprilie 1863 s-a adresat Puterilor garante pentru convocarea unei comisii de arbitraj.

În țară, călugării greci, încurajați de sprijinul de la Constantinopol, au trecut la gesturi ostentative la adresa guvernului. Astfel, Epitropia mănăstirilor închinate Sfântului Mormânt, adică a Patriarhiei de Ierusalim, prin delegatul său, egumenul de la mănăstirea Văcărești, a tipărit o circulară prin care îi invita pe arendași să plătească arenda Epitropiei și nu altor organe (adică guvernului). Urmarea a fost destituirea starețului și judecarea acestuia în aprilie 1863[56]. Și alți stareți, care i-au urmat sfatul, au împărtășit aceeași soartă.

---

50. Arh. Cuza, LIII, f. 37, 39, apud C.G. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, pp. 145-146; N. Șerbănescu, „150 de ani...", p. 369.
51. N. Șerbănescu, „150 de ani...", p. 370.
52. C.G. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 147.
53. *Monitorul Oficial*, nr. 258, din 22 noiembrie 1862, apud C.G. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 151, nota 2; V. Slăvescu, *Finanțele...*, vol. II, p. 327.
54. C.G. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 151, N. Șerbănescu, „150 de ani...", p. 371.
55. C.G. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 151.
56. *Monitorul Oficial*, nr. 69 din 10 aprilie 1863, *apud* N. Șerbănescu, „150 de ani...", p. 371; C.G. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 155.

La 24 aprilie 1863, Consiliul de Miniştri a decis ca mănăstirile închinate să-şi întocmească bugete proprii doar de cheltuieli, întrucât veniturile lor aveau să fie încasate de Stat[57]. O lună mai târziu (7 şi 11 mai 1863), generalul Christian Tell, ministrul Cultelor, a cerut prefecţilor să nu mai încuviinţeze, fără ştirea lui, intrarea în ţară a vreunei persoane bisericeşti, iar egumenilor greci din ţară să nu li se mai aprobe paşapoarte de ieşire din ţară fără aprobarea Ministerului de Culte şi a Mitropoliei, iar aceasta numai dacă aceştia lăsau în locul lor „garanţi responsabili", care să aibă grijă de obiectele preţioase ale respectivei mănăstiri[58]. La 29 mai 1863, Consiliul de Miniştri a hotărât ca arendarea moşiilor mănăstirilor închinate să se facă doar prin licitaţie, în prezenţa stareţilor respectivi în localul Ministerului şi în prezenţa Consiliului Miniştrilor. În sfârşit, printr-o Ordonanţă domnească, emisă la 31 mai 1863, s-a desfiinţat „cu desăvârşire" Epitropia Sfântului Mormânt de pe teritoriul românesc[59].

II.5. Pregătirea actului secularizării

În vara anului 1863, Consiliul de Miniştri a decis alocarea sumei de 14 milioane lei pentru întreţinerea şi repararea locaşurilor mănăstirilor închinate, dorind prin aceasta să atragă Puterilor garante atenţia asupra situaţiei deplorabile a acestora. Prin Ordonanţa domnească din 18 iunie 1863 s-a hotărât ca „toate obiectele preţioase necesarii pentru exersarea cultului divin ce se află în bisericile acelor mănăstiri (închinate) să fie puse sub de aproape priveghere a protopopilor locali şi în caz de trebuinţă chiar a autorităţilor civile". Ulterior s-a decis ca „documentele de orice natură şi acte aflate în acele monastiri să se depună provizoriu... într-una din monastirile mai bine garantate din Bucureşti şi din Iaşi, adică Văcăreşti şi Golia, având, spre mai bună a lor asigurare, paza unui post militar bine întocmit"[60].

Ministrul Cultelor, Alexandru Odobescu, a cerut Mitropoliei să delege trei clerici care să se deplaseze împreună cu mirenii însărcinaţi de Minister la respectivele mănăstiri, pentru a realiza inventarul tuturor obiectelor şi documentelor[61]. Cu ocazia acestor controale comisia a constatat mai multe abateri săvârşite de stareţi (înstrăinări de documente, nesupunere la ordinele guvernului, proastă administrare), motive pentru care unii dintre ei au şi fost destituiţi[62], iar la 17 iulie 1863, ministrul Justiţiei, Nicolae Creţulescu, a emis o Circulară către preşedinţii Tribunalelor din ţară, prin care afirma că „Guvernul ţării este singur proprietarul acestor averi (ale mănăstirilor închinate, *n.n.*), că zişii Egumeni nu pot schimba un simplu titlu de: dedicaţiune religioasă în acela de proprietar". Drept urmare, preşedinţii Tribunalelor trebuiau să fie atenţi şi să nu mai accepte „corespondenţe sau orice acte în care zişii Părinţi Egumeni ar intitula Sântele Locuri de jos de proprietare ale averilor

---

57. N. Şerbănescu, „150 de ani", p. 372.
58. N. Şerbănescu, „150 de ani", p. 372.
59. N. Şerbănescu, „150 de ani", p. 372, nota 120.
60. N. Şerbănescu, „150 de ani...", pp. 372-373; Corneliu G. Zăvoianu, „Mitropolitul Nifon, Primat al României (1850-1875). Viaţa şi activitatea", în: *Studii Teologice*, 52 (2000), 3-4, pp. 94-95.
61. N. Şerbănescu, „150 de ani...", p. 372.
62. Între 24 iunie şi 28 iunie doar trei egumeni, respectiv de la mănăstirile Mihai Vodă, Sărindari şi Sfânta Ecaterina) au fost destituiţi pentru înstrăinarea de documente de posesie din averea mănăstirilor (C.G. Zăvoianu, „Mitropolitul Nifon...", p. 96).

Monastirilor pământene zise închinate"[63]. Iar la 23 iulie 1863, domnitorul Cuza a decis, prin Ordin domnesc, ca „toate actele Monastirilor pământene se vor concentra în Arhivele Generale ale Statului spre nebănuita lor conservare"[64].

Reprezentanţii români de la Constantinopol, conştienţi de indiferenţa Puterilor garante, au recomandat autorităţilor române politica faptului împlinit. Iată cum argumenta acest punct de vedere Nicolae Bordeanu, unul dintre reprezentanţii României la Constantinopol, încă din toamna anului 1862: „Astăzi suveranul cel mai absolut şi cel mai puternic este majestatea sa faptul împlinit, în faţa căruia toată lumea se înclină, aşa cum am văzut-o prea de ajuns. Să profităm deci de domnia lui şi nicio putere, fiţi siguri de aceasta, nu va năvăli în Principate de dragul mănăstirilor greceşti"[65].

Însă domnitorul Cuza nu era nicidecum înclinat să întârzie sau să amâne secularizarea, drept care la 10/22 august 1863 Costache Negri, alt reprezentant al României la Constantinopol, înainta Porţii „o notă propunând rezolvarea problemelor bunurilor mănăstirilor închinate contra unei substanţiale despăgubiri oferită Locurilor Sfinte". Cu alte cuvinte, Statul român se oferea să despăgubească Locurile Sfinte cu suma de 80 milioane de piaştri, din care avea să se scadă datoria mănăstirilor închinate către Statul Român, în valoare de 28.889.020 piaştri. Prin urmare, Statul român ar fi urmat să plătească suma de 51.110.980 piaştri turceşti. Pe lângă această sumă, Statul român se mai oferea să înfiinţeze la Constantinopol o şcoală laică şi un spital pentru cetăţenii de orice confesiune (ambele ar fi costat 10 milioane piaştri)[66]. „Un calcul simplu arată că suma pe care Statul român se oferea să o plătească pentru cele 1,01 milioane de hectare era de 8,86 tone de aur. Aceasta înseamnă 8,78 grame aur pentru un hectar. Mult sau puţin? Răspunsul este greu de formulat. Pentru comparaţie, în aceeaşi perioadă (1867), SUA cumpărau de la Rusia întreaga suprafaţă a Alaskăi (170 milioane hectare) pentru suma de 7,2 milioane USD de aur (178,2 tone aur), aproximativ 4,24 cenţi (1,05 grame aur) pentru un hectar. În 1803 SUA au cumpărat de la Franţa teritoriul Louisianei (peste 207 milioane hectare) plătind 15 milioane USD, aproximativ 7,2 cenţi (1,79 grame aur) pentru un hectar."[67]

II.6. Legea secularizării averilor bisericeşti

Ierarhii greci nu au acceptat propunerea Statului român. Drept urmare, în 7/19 noiembrie 1863, într-o scrisoare din Constantinopol, Nicolae Bordeanu a arătat că „refuzul patriarhilor greci de a primi generoasa noastră ofertă este de ajuns şi peste pentru a ne autoriza să procedăm la secularizare"[68].

Rusia şi Poarta i-a încurajat pe ierarhii greci, cerând şi celorlalte Puteri garante întrunirea unei conferinţe în acest scop. Cuza a fost înştiinţat despre aceasta printr-o telegramă cifrată, trimisă de Nicolae Bordeanu la 12/24 decembrie 1863, motiv pentru care, în ziua

63. C.G. Zăvoianu, „Mitropolitul Nifon...", p. 96.
64. C.G. Zăvoianu, „Mitropolitul Nifon...", p. 95.
65. C.G. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, pp. 157-158.
66. C.G. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, p. 193.
67. Claudiu Herteliu, „Consideraţii economice asupra secularizării averilor mănăstireşti", pe site-ul http://www.romanialibera.com/articole/articol.php?step=articol&id=1142 (accesat 9 august 2010).
68. C.G. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, p. 158.

▲ *Chipuri de monahi din mănăstirile ortodoxe româneşti, fotografii de epocă*

următoare, Kogălniceanu a prezentat în Adunare *Proiectul de secularizare a averilor mănăstirilor închinate*[69], aprobat aproape cu unanimitate (93 voturi pentru şi 3 contra). Legea avea nouă articole, primele două prevăzând: „Toate averile mănăstireşti din România sunt şi rămân averi ale Statului (art. 1). Veniturile acestor averi se înscriu între veniturile ordinare ale bugetului Statului (art. 2)"[70].

Următoarele articole ale legii s-au referit la sumele pe care Statul român urma să le acorde „Locurilor Sfinte", adică cele 51 milioane piaştri, sumă care avea să constituie un „capital inalienabil" ale cărui venituri să fie folosite pentru „întreţinerea Bisericei ortodoxe din Oriente şi a stabilimentelor de binefacere lipite către ea" (art. 5). Articolul 7 menţiona suma de 10 milioane piaştri pentru înfiinţarea şcolii şi a spitalului, conduse de o epitropie formată din doi membri români, numiţi de Guvern, şi doi delegaţi ai Locurilor Sfinte.

II.6. Legea secularizării averilor bisericeşti

Şi de această dată contextul internaţional a fost favorabil României. Rusia era ocupată de problema Poloniei, iar împăratul Napoleon III sprijinea făţiş poziţia Guvernului român. Au existat totuşi proteste din partea Imperiului Otoman. La 2 ianuarie 1864, primul ministru turc, vizirul Fuad Paşa, a trimis o scrisoare lui Cuza, prin care a declarat votul Camerei în privinţa secularizării drept nul şi neavenit. Pe de altă parte, la Bucureşti a avut loc o audienţă colectivă a consulilor Rusiei, Austriei, Angliei şi Prusiei, la 3/15 ianuarie 1864, care merg împreună în audienţă la Cuza şi citesc un protest care avea cam acelaşi conţinut cu cel al scrisorii lui Fuad Paşa. Când Cuza i-a întrebat asupra demersurilor pe care Puterile garante aveau să le întreprindă, aceştia au răspuns că „nu e nici

---

69. N. Dobrescu, *Studii...*, pp. 102-103; C.G. Giurescu, *Viaţa şi opera lui Cuza Vodă*, pp. 194-195.
70. Chiru C. Costescu, *Colecţiune de Legi, regulamente, acte, deciziuni, circulări, instrucţiuni, formulare şi programe începând de la 1866-1916, aflate în vigoare la 15 august 1916, privitoare la Biserică, Culte, Cler, Învăţământ religios, Bunuri bisericeşti, epitropii parohiale şi Administraţii religioase şi pioase. Adnotată cu Jurisprudenţa Înaltei Curţi de Casaţie şi Justiţie, dată până la anul 1916*, Bucureşti, 1916, p. 595.

un protest, nicio punere în întârziere", adică nu exista vreo măsură represivă din partea Puterilor garante[71].

Totuşi, din precauţie şi pentru a demonstra că voinţa de a adopta legea revenea mai mult Adunării şi Guvernului, ca expresie a dorinţei populare, Cuza a promulgat legea doar peste două zile, în 17/29 decembrie 1863.

Intenţia Guvernului român de a plăti despăgubirea Locurilor Sfinte a fost reală, întrucât a contractat un împrumut în valoare de 38.430.000 lei, destinaţi acestei despăgubiri. Aceşti bani urmau să fie depuşi la o Bancă din Europa „care va oferi garanţiile şi unde va sta până la definitiva aşezare", proiectul de buget fiind aprobat în şedinţa Adunării din 30 decembrie 1863[72].

II.7. Aplicarea Legii secularizării

Nemaiputând împiedica secularizarea, Puterile garante, şi mai ales cele ostile României (Rusia, Turcia şi Anglia) au cerut întrunirea unei conferinţe care să stabilească cuantumul şi plata efectivă a sumelor de către România ierarhilor greci. Conferinţa a fost organizată în luna mai 1864. Conform protocolului urma să fie înfiinţată o *casă specială*, sub autoritatea Puterilor garante, prin intermediul căreia Statul român să efectueze plăţile, precum şi o *comisie specială* care, pe baza titlurilor de proprietate prezentate de Locurile Sfinte, să stabilească o listă a bunurilor şi a veniturilor acestor mănăstiri, în parte.

Însă prea puţini egumeni (şi aceia pe căi ilegale), obţinuseră documente care să ateste că erau proprietari ai mănăstirilor, dat fiind faptul că prin „închinarea mănăsti-

71. Chiru C. Costescu, *Colecţiune...*, p. 199.
72. V. Slăvescu, *Finanţele...*, vol. II, pp. 511-514.

▲ *Chipuri de monahi din mănăstirile ortodoxe românești, fotografii de epocă*

rilor" Locurile Sfinte *nu* deveneau proprietare ale mănăstirilor închinate, ci obțineau doar dreptul de folosință (uzufruct), cu anumite condiții, pe care, de altfel, nu le-au mai respectat.

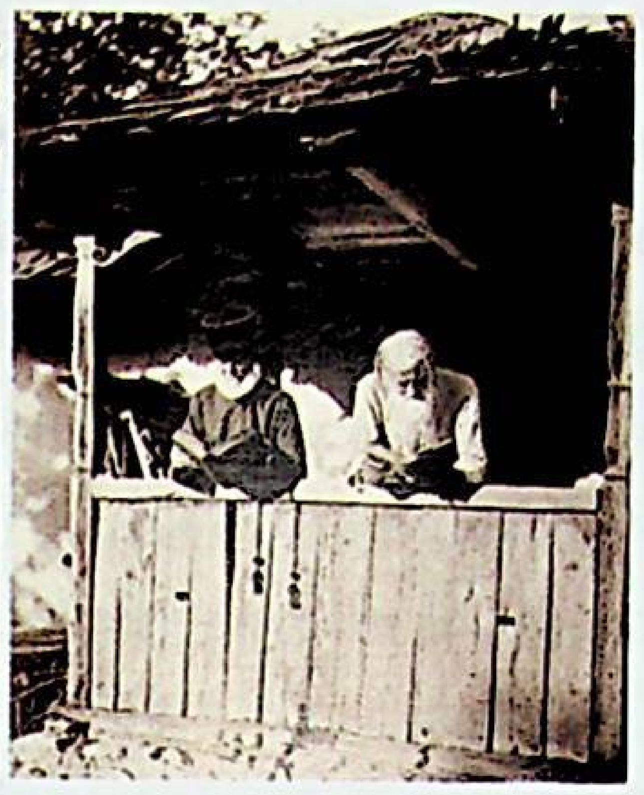
Din aceste motive ierarhii greci, în loc să-și dea seama de situație și să accepte propunerea României, au persistat în încăpățânare și au tergiversat în felul acesta lucrările comisiilor. În cursul anului 1864, Puterile garante au fixat mai multe termene la care reprezentanții Locurilor Sfinte erau invitați să prezinte documentele de proprietate ale mănăstirilor românești închinate, însă aceștia „au refuzat". Nici la 12 decembrie (st.n.) 1865 ierarhii nu prezentaseră actele cerute. La 9 ianuarie (st.n.) 1866, Nicolae Bordeanu l-a anunțat pe ministrul de externe român că delegatul comunităților grecești ar fi comunicat în scris comisiei refuzul de a se conforma procedurii stabilite de aceasta[73].

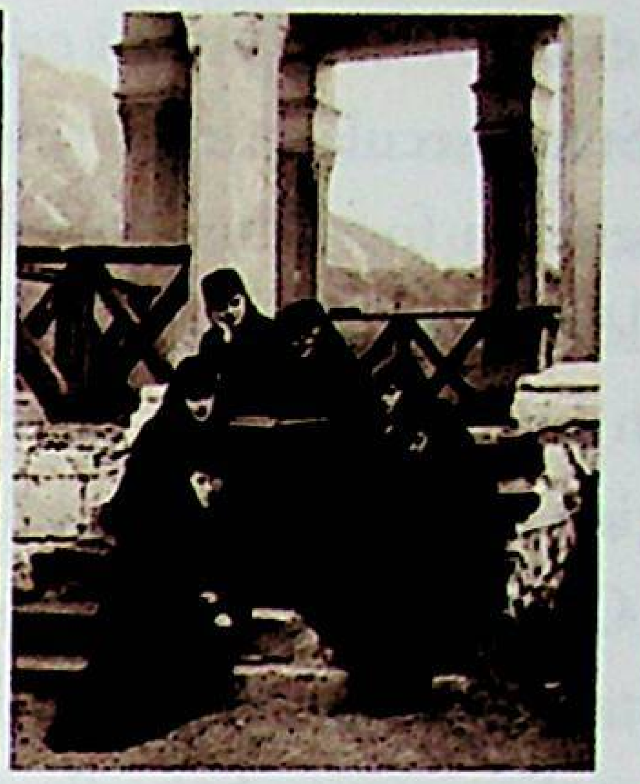
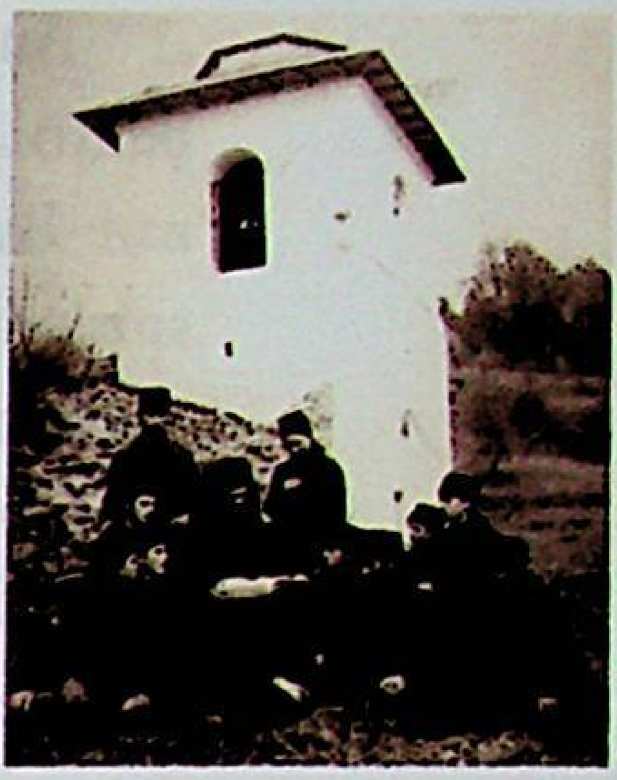
O lună mai târziu a intervenit abdicarea forțată a domnitorului Cuza. În primii ani ai domniei lui Carol I, Parlamentul român a luat hotărârea finală și unilaterală de a închide definitiv chestiunea mănăstirilor închinate[74].

III. Considerații ale contemporanilor cu privire la secularizare

Entuziasmul populației românești a fost deosebit de mare. În fond, prin această lege, Statul intra în posesia a 25,26% din teritoriul României (fostă proprietate bisericească). Pe lângă manifestările populare, cele mai importante ziare și reviste au omagiat acest act al secularizării și au descris bucuria generală, inclusiv presa bisericească. De pildă, gazeta religioasă *Biserica* relata în 15 decembrie 1863:

73. C.G. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, pp. 206-208.
74. C.G. Giurescu, *Viața și opera lui Cuza Vodă*, p. 217.

„Dumnezeu nemaiputând suferi faptele lor a insuflat spiritul său în Domnitor și guvernul său ca să puie un capăt acestor umilințe; și așa la 13 ale curentei Guvernul Măriei Sale aduse proiectul, îl depuse pe biroul Camerei, Camera insuflată de același spirit de naționalitate, votă zisul proiect și așa Monastirile zise până acum închinate reîntoarseră românilor ca o avere a lor strămoșească. Seara se făcu iluminații în toată Capitala. Veselia să vedea pe toate fețele. *Nu credem să fie vreun Român care să nu se bucure și de s-ar găsi vreunul constat că acela nu poate fi român.* Dumnezeu să binecuvânteze pe capul națiunii, pe guvernul său și pe mandatarii națiunii române. Trăiască România"[75].

Ierarhii români nu au sesizat faptul că aveau de-a face practic cu „deplina sechestrare a averilor bisericești"[76], ba au aclamat măsura Guvernului. De altfel, mitropolitul Nifon, în calitate de președinte al Adunării, a binecuvântat aceste hotărâri la 22 decembrie 1863[77].

Legea a avut o urmare pozitivă pentru țară. În opinia lui Nicolae Dobrescu, „Averile bisericești luate de Stat de la mănăstirile pământene neînchinate, ca și cele închinate, au făcut mult bine țării. Împroprietărirea țăranilor ar fi fost cu neputință dacă Statul nu ar fi avut averea Bisericii: moșiile pe care le secularizase. Multe dintre instituțiile actuale ale țării, înflorirea ei chiar ar fi întârziat dacă nu ar fi fost la dispoziția ei averile Bisericii secularizate. Drumurile de fier, căile din țară, școlile publice, forța militară nu s-ar fi dezvoltat atât de mult și atât de repede, dacă ar fi lipsit mijloacele materiale, averea Bisericii naționale. Guvernele țării, lipsite pentru moment de bani, au găsit pe urmă cu profuziune împrumuturi în străinătate, căci avea ca garanție întinsele teritorii luate de la Biserică"[78].

75. Gabriel Cocora, „Cum a fost privită de preoțime secularizarea averilor mânăstirilor închinate (la o sută de ani de la înfăptuire)", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 47 (1971), 3-4, pp. 1052-1053.
76. N. Dobrescu, *Studii...*, p. 101.
77. N. Dobrescu, *Studii...*, p. 103.
78. N. Dobrescu, *Studii...*, p. 151.

Au existat însă și poziții critice, chiar din partea celor care au recunoscut avantajele pentru Stat a secularizării. Principala critică s-a referit tocmai la faptul că prin secularizare Biserica a fost adusă într-o cumplită criză materială, cu repercusiuni asupra vieții spirituale a poporului. Nu au lipsit nici referirile la soluțiile decise de guvernele celorlalte state din Europa Centrală. Într-adevăr, se poate constata așadar o diferență colosală de concepție și guvernare politică între politicienii români (începând cu Cuza) și cei din Europa Centrală. Suveranii anticlericali din centrul Europei (din Monarhia habsburgică și din statele germane), chiar dacă au desființat aproximativ o treime din mănăstiri[79], nu au confiscat pur și simplu veniturile acestora, integrându-le în bugetul de Stat, ci le-au redirecționat, constituind pentru acestea Fonduri bisericești (cel din Austria a fost menținut până în anul 1938), cu ajutorul cărora nu doar că au devenit ctitori ai Bisericilor (promovând învățământul seminarial, mărind numărul de parohii[80] și oferind păstorilor sufletești ai supușilor lor salarii corespunzătoare[81]), dar s-au preocupat și de dezvoltarea școlilor populare[82] și a așezămintelor de asistență socială. Așadar, „atitudinea fundamentală a lui Iosif II nu a fost de *a distruge sau eradica, ci de a redirecționa resursele în interiorul Bisericii* [...], astfel că putem discuta despre o *desființare* (a mănăstirilor) fără *secularizare*"[83].

În România, desființând ceea ce fusese între 1835-1860 un adevărat Fond religionar ortodox-românesc (anume *Casa Centrală* de la Ministerul Cultelor), Cuza a înlăturat orice transparență în privința folosirii fondurilor bisericești, fapt echivalent cu o adevărată deturnare de fonduri.

„Un lucru însă nu s-a făcut cu ocaziunea secularizării și e de regretat că nu s-a făcut; anume nu s-a constituit un Fond cu destinațiune specială de a servi la întreținerea Bisericilor, a clerului, precum s-a făcut în alte țări, în Austria (Bucovina), Franța, Italia și chiar Rusia. E vina ierarhilor de atunci... de a nu-și fi spus cuvântul lor în favoarea Bisericii, a clerului, așa că în voia soartei au rămas bisericile și clerul până în anul 1893, când se făcu un început de îndreptare[84] [...]. Dacă cu ocazia secularizării s-ar fi constituit un fond din care Biserica să-și fi preîntâmpinat trebuințele sale materiale, ca și pe cele intelectuale, credem că azi situațiunea Bisericii și a clerului roman (și materială și morală) ar fi fost cu

79. Din cele 915 mănăstiri existente în părțile germane, cehe și galițiene a Monarhiei habsburgice, Iosif II a menținut doar 388. Fondul religionar înființat din veniturile mănăstirilor desființate însuma 35 mil. fl. A se vedea Paul Brusanowski, „Situația juridică și dotația Bisericii Ortodoxe din Ardeal între 1761-1810. Fondul Sidoxial. Asemănări și deosebiri față de celelalte confesiuni din Monarhia habsburgică", în: *Revista Teologică*, 17 (2007), 1, pp. 137-142.

80. Au fost înființate 3200 de parohii în jurul unor biserici noi, astfel ca fiecare persoană să poată parcurge drumul de la locuința sa la locașul de cult în cel mult o oră.

81. Salariul anual al unui preot a fost stabilit la 600 fl., cel al unui capelan la 350 fl., a unui preot ajutător la 250 fl.

82. Distanța pe care a trebuit să o parcurgă un copil până la școală a fost diminuată la 2,5 km. A se vedea, pentru mai multe amănunte, Paul Brusanowski, *Învățământul confesional ortodox din Transilvania între 1848-1918. Între exigențele Statului centralizat și principiile autonomiei bisericești*, Cluj-Napoca, 2005, pp. 40-45.

83. Jeffrey Garrett, „Aufhebung im doppelten Wortsinn. The Fate of Monastic Libraries in Central Europe, 1780-1810" (A Presentation to the Conference Der Beitrag der Orden zur katholischen Aufklärung, Piliscsaba, Hungary, October 3, 1997).

84. Îndreptarea s-a făcut prin emiterea Legii clerului mirean.

totul alta."[85] „Averile bisericești s-au luat de către Stat și veniturile lor se întrebuințează la alte destinațiuni, afară de o minimă parte rezervată încă pentru susținerea unor instituțiuni bisericești, precum episcopiile, seminariile, câteva mănăstiri, care și acelea sunt sortite la o curândă desființare; încă mici ajutoare se dau fostelor mănăstiri, reduse la simple biserici comunale, în comunele rurale și urbane."[86] „Statul a luat averile bisericești ca să le administreze în cursul evenimentelor; el a întrebuințat în nevoile sale veniturile acestor averi."[87]

Toate veniturile fostelor moșii bisericești însumau, în anul 1866, 12 mil. Lei (adică 24,5% din totalul veniturilor bugetare ale Statului). În pofida faptului că se vânduseră multe foste proprietăți, totuși veniturile celor rămase în anul 1892 se ridicau la 22,5 mil. (adică 11,9% din încasările totale ale Statului). Dar cum erau cheltuite aceste venituri din fostele moșii bisericești? În 1866 se prevăzuseră 3 mil. lei pentru școli și 3,5 mil. pentru biserici. În 1892, școlilor li s-au acordat 12,33 mil, iar bisericilor doar 2,5 mil, deși exista un excedent destul de mare, care ar fi permis ajutorări mai substanțiale pentru preoți: „Biserica are drepturi la bugetul Statului. Statul i-a luat ce avea, ce era al ei, și nu i-a dat ceea ce-i trebuia [...]. Realitatea cea adevărată e venitul domeniilor (foste bisericești – *n.n.*) sporit de la 12 la 22 milioane și cheltuielile Bisericii scăzute de la 3,5 la 2,5 milioane [...]. Statul, luând averile, a luat asupra-și îndatoririle ctitoricești, și de dânsele nu se poate Statul acum lepăda, mai ales când constituția a declarat că Biserica Ortodoxă Română e Biserica dominantă în Statul român."[88]

Prin urmare, nu doar că nu a crescut numărul parohiilor (la fel ca în Austria catolică), dar nici preoții nu au fost remunerați cum s-ar fi cuvenit. De exemplu, în cinci episcopii sufragane (Argeș, Buzău, Dunărea de Jos, Râmnic și Roman), din cei 2839 preoți, 14,68% nu primeau în 1876 nici un salariu, 3,78% primeau salarii anuale între 1-20 lei, 18,24% între 20-50 lei, 31,82% între 50-100 lei; 14,93% între 100-150 lei și 6,9% între 150-200 Lei[89]. În ceea ce-i privește pe ierarhi, aceștia primeau, în conformitate cu Legea sinodală din 1872, salarii lunare de 3082 lei (mitropoliții) și de 1541 lei (episcopii).

Abia în 1893 au fost fixate pentru preoți salarii din bugetul Statului (prin Legea clerului mirean), însă cu condiția desființării a numeroase parohii (astfel că în 1914 se mai slujea doar în 56,3% din locașurile de cult ortodoxe din Vechiul Regat, celelalte fiind închise pe tot parcursul anului)[90]. În 1902, a fost înființat un mic fond bisericesc (*Casa Bisericii*), aflat, la fel ca și Casa Școlii, în administrarea Ministerului Cultelor și Instrucțiunii publice. Nu a cuprins însă decât o mică parte din averile bisericești secularizate de Cuza.

Nici după unificarea bisericească din anul 1925 nedreptatea secularizării nu a fost înlăturată. Noua Eforie a Bisericii a primit, în 1926, pentru eparhiile din Vechiul Regat, doar 16.952 ha și 4029 m^2, aflate în administrarea Ministerului Cultelor (așadar fondurile

85. N. Dobrescu, *Studii...*, pp. 151-152 și 103.
86. Melchisedec Ștefănescu, *Memoriu despre starea preoților din România și despre posițiunea lor morală și materială*, București, 1888, p. 10.
87. Dimitrie A. Sturdza, *Biserica Ortodoxă Română. Cuventare rostită în Senat*, București, 1893, p. 19.
88. Dimitrie A. Sturdza, *Biserica Ortodoxă Română...*, pp. 36-37.
89. Ioan Gh. Savin, *Biserica Română și noua ei organizare*, București, 1925, p. 70.
90. Ioan Gh. Savin, *Biserica Română...*, pp. 31-32.

▲ *Starețe din mănăstirile românești, la întronizarea patriarhului Miron Cristea, 1 noiembrie 1925, fotografie de epocă*

funciare ale Casei Bisericii valorând 9,69 mil. lei[91]). Patriarhul Miron Cristea considera însă că datoria Statului român față de Biserica națională era de aprox. 301 milioane lei[92]. Tot prin Legea de unificare bisericească, din 6 mai 1925 (art. 44), centrele mitropolitane și eparhiale au primit sesii de 200/100 ha pământ arabil și câte 500/300 ha pădure. În anii 1937 și 1938, prin decrete regale, cele 87 de mănăstiri existente au primit spre folosință 18.800 ha pădure și 600 ha pământ arabil[93]. Cea mai mare parte a acestor averi au fost apoi naționalizate în primii ani ai dictaturii comuniste.

---

91. *Dezbaterile Congresului Național Bisericesc. Sesiunea ordinară din 18-21 noiembrie 1929*, București, 1930, pp. 124-125. Spre comparație Mitropolia Ardealului deținea, în anul 1912, 44.451 ha de pământ (din care Arhidieceza transilvană deținea 20.584 ha). La acestea se mai adăugau imobile bisericești, școlare, fundaționale, precum și fonduri în valoare de zeci de milioane coroane (Onisifor Ghibu, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915, pp. 50-51).

92. Chiru C. Costescu, *Colecțiunea de Legiuiri bisericești și școlare adnotate*, Vol II: *Legea și Statutul pentru Organizarea Bisericii Ortodoxe Române din 6 mai 1925. Adnotată cu dezbaterile parlamentare și Jurisprudențele referitoare. Cu expunerea de motive a Domnului Al. Lapedatu, ministrul Cultelor și Artelor; cu rapoartele și discuțiunile generale de la Senat și Cameră și cu un index alfabetic*, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl FII, 1925, pp.155-156.

93. *Patriarhia Română. Consiliul Central Bisericesc. Rapoarte generale asupra situațiunii bisericești din punct de vedere administrativ, cultural și economic în Patriarhia Română, în cursul anilor 1935-1938*, București, 1939, pp. 501-506.

Bibliografie

BRUSANOWSKI Paul, „Situația juridică și dotația Bisericii Ortodoxe din Ardeal între 1761-1810. Fondul Sidoxial. Asemănări și deosebiri față de celelalte confesiuni din Monarhia habsburgică", în: *Revista Teologică*, 17 (2007), 1; BRUSANOWSKI Paul, *Învățământul confesional ortodox din Transilvania între 1848-1918. Între exigențele Statului centralizat și principiile autonomiei bisericești*, Cluj-Napoca, 2005; COCORA Gabriel, „Cum a fost privită de preoțime secularizarea averilor mânăstirilor închinate (la o sută de ani de la înfăptuire)", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 47 (1971), 3-4; COSTESCU Chiru C., *Colecțiune de Legi, regulamente, acte, deciziuni, circulări, instrucțiuni, formulare și programe începând de la 1866-1916, aflată în vigoare la 15 august 1916, privitoare la Biserică, Culte, Cler, Învățământ religios, Bunuri bisericești, epitropii parohiale și Administrații religioase și pioase. Adnotată cu Jurisprudența Înaltei Curți de Casație și Justiție, dată până la anul 1916*, București, 1916; COSTESCU Chiru C., *Colecțiunea de Legiuiri bisericești și școlare adnotate*, Vol II: *Legea și Statutul pentru Organizarea Bisericii Ortodoxe Române din 6 mai 1925. Adnotată cu dezbaterile parlamentare și Jurisprudențele referitoare. Cu expunerea de motive a Domnului Al. Lapedatu, ministrul Cultelor și Artelor; cu rapoartele și discuțiunile generale de la Senat și Cameră și cu un index alfabetic*, București, Tipografia Curții Regale F. Göbl FII, 1925; *Dezbaterile Congresului Național Bisericesc. Sesiunea ordinară din 18-21 noiembrie 1929*, București, 1930; DOBRESCU Nicolae, *Studii de Istoria Bisericii Române contimporane*, vol. I, Tipografia Bukarester Tagblatt, București, 1905; FILITTI I.C., *Principatele române de la 1828 la 1834, ocupația rusească și Regulamentul Organic*, București, 1934; FILITTI Ioan C., *Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834-1848*, București, 1915; GHIBU Onisifor, *Viața și organizația bisericească și școlară în Transilvania și Ungaria*, București, 1915; GIURESCU Constantin G., *Viața și opera lui Cuza Vodă*, București, 1966, [2]1970; IORGA Nicolae, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a românilor*, vol. II, București, [2]1932; KOGĂLNICEANU Mihail, *Discursurile parlamentare din Epoca Unirii (22 septembrie 1859-14 decembrie 1881)*, București, 1959; MATEI Ion, *Dreptul bisericesc de Stat în România întregită*, București, 1926; MILAȘ Nicodim, *Dreptul bisericesc oriental*, București, 1915; PALADE V., „Probleme de organizare și administrație bisericească în opera lui Mihail Kogălniceanu", în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 50 (1974), 1-2; *Patriarhia Română. Consiliul Central Bisericesc. Rapoarte generale asupra situațiunii bisericești din punct de vedere administrativ, cultural și economic în Patriarhia Română, în cursul anilor 1935-1938*, București, 1939; PIPPIDI Andrei, *Tradiția politică bizantină în țările române în secolele XVI-XVIII*, București, [2]2001; RELI Simion, *Relațiile dintre Biserică și Stat în România veacurilor trecute*, București, 1938; SAVIN Ioan Gh., *Biserica Română și noua ei organizare*, București, 1925; SLĂVESCU Victor, *Finanțele României sub Cuza-Vodă*, vol. I, București, 2003; STOICESCU Nicolae, *Cum măsurau strămoșii. Metrologia medievală pe teritoriul României*, București, 1971; STURDZA Dimitrie A., *Biserica Ortodoxă Română. Cuventare rostită în Senat*, București, 1893; ȘERBĂNESCU Niculae, „150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza, 1820-20 martie-1970", în: *Biserica Ortodoxă Română*, 88 (1970), 3-4; ȘTEFĂNESCU Melchisedec, *Memoriu despre starea preoților din România și despre pozițiunea lor morală și materială*, București, 1888; ZĂVOIANU Corneliu G., „Mitropolitul Nifon, Primat al României (1850-1875). Viața și activitatea", în: *Studii Teologice*, 52 (2000), 3-4.

[illegible] Casa Română, [illegible] în Israel, București, 1994; ȘERBĂNESCU Nicolae, „150 de ani de la nașterea lui Alexandru Ioan Cuza, 1820-20 martie 1970", în: Biserica Ortodoxă Română, 88 (1970), 3-4; ȘTEFĂNESCU Milchisedec, Memoriu despre starea preoților din România și despre [illegible], București, 1885; ȘAVOIANU Corneliu G., Mitropolitul Nifon, Primat al României (1850-1875), viața și activitatea, în: Studii teologice, 52 (2000), 3-4 [illegible]

Curții Regale F. Göbl Fil., 1935; Dezbaterile Congresului Național Bisericesc. Ședințele ordinare din 18-21 noiembrie 1929, București, 1930; DOBRESCU Nicolae, Studii de istoria Bisericii Române contemporane, vol. I, Tipografia [illegible], București, 1905; FILITTI I. C., Principatele române de la 1828 la 1834. Ocupația rusească și Regulamentul Organic, București, 1934; FILITTI Ioan C., Domniile române sub Regulamentul Organic, 1834-1848, București, 1915; GHIBU Onisifor, Viața și organizația

INDEX NOMINUM ET LOCORUM

A

Abrud 162
Academia din București 89, 209, 210
Academia Andreiană din Sibiu 101
Academia duhovnicească din Kiev (Movileană) 89, 158, 226
Academia Română 222, 223, 225, 228, 289, 1049, 1078
Actul martiric al Sfântului Sava de la Buzău 177
Actul martiric al Sfinților Epictet și Astion 177
Adam, mănăstirea (jud. Galați) 422, 1073, 1154, 1156
Administrația Casei Bisericii (București) 244
Adormirea, mănăstirea (jud. Buzău) 1071, 1072, 1076
Afteia-Plăşor, mănăstirea (jud. Alba) 708, 813, 826
Agapia din Deal (Agapia Veche), mănăstirea (jud. Neamţ) 36, 95, 103, 146, 150, 225, 270, 342, 424, 499, 664, 750, 754, 758, 958, 959, 994, 1154, 1156
Ahtum/Ohtum (voievod român) 460, 461, 628, 922
Aioanei/Prahoveanul, †Timotei (episcop-vicar al Arhiepiscopiei Bucureştilor) 240, 1098
Alba Iulia (jud. Alba) 158, 240, 342, 466, 678, 682, 714, 944, 970
Albac, mănăstirea 826
Albu, Sorin (pictor român) 826
Alexandria (Egipt) 13, 14, 628, 1082
Alexandru (episcop al Tomisului) 178
Alexandru Calimah (domnitor al Moldovei) 270
Alexandru cel Bun (domnitor al Moldovei) 183, 252, 260, 264, 389, 464, 668, 748, 958, 1087
Alexandru Ghica (domnitor al Țării Româneşti) 298, 434, 1053, 1133, 1134
Alexandru Iliaş (domnitor al Țării Româneşti) 991, 1016, 1033
Alexandru Ioan Cuza (domnitor al Principatelor Unite) 170, 244, 848, 949, 1091, 1145, 1148, 1151, 1152, 1156, 1157, 1158, 1160, 1161, 1163, 1164, 1165, 1166, 1168, 1169
Alexandru Ipsilanti (domnitor al Moldovei şi al Țării Româneşti) 436, 446, 447, 1070, 1076, 1126, 1127
Alexandru Lăpuşneanu (domnitor al Moldovei) 146, 194, 246, 389, 544, 894, 896, 958, 1024, 1083, 1087, 1110, 1115, 1116, 1117
Alexandru Mavrocordat Exaporitul 268, 320
Alexandru al II-lea Mircea (domnitor al Țării Româneşti) 283, 928, 1024, 1066,
Alexandru Moruzi (domnitor al Moldovei şi al Țării Româneşti) 272, 368, 1037, 1127, 1128
Alexandru Scarlat Sturza (filosof moldovean) 220
Alexandru, Ioan (poet român) 102
Altini, Eustatie (pictor român) 663, 664
Ambrozie al Milanului, Sfântul 122
†Ambrozie Srebrenikov (arhiepiscop al Poltavei) 160
†Amfilohie (episcop al Hotinului) 216
Amfilohie de Iconium, Sfântul Ierarh 248
Amfilohie de la Pângărați, Sfântul Cuvios 144
Anania, †Bartolomeu (mitropolit al Clujului, Albei, Crişanei şi Maramureşului) 234, 342, 858, 868

Anania, Dumitru 866
†Anastasie Crimca (mitropolit al Moldovei) 160, 196, 283, 289, 424, 437, 618, 758, 761, 956, 958
Anăstăsoaie, Teofil (arhimandrit, superior al Aşezământului românesc de la Ierusalim) 1098
Aninoasa, mănăstirea (jud. Argeş) 545, 549, 597, 660, 736
Antim, mănăstirea (Bucureşti) 101, 104, 202, 216, 218, 322, 331, 332, 335, 378, 449, 494, 514, 516, 522, 545, 597, 977
Antim Critopulos, (mitropolit al Ţării Româneşti) 882, 1114
Antim Ivireanul, Sfântul Ierarh Martir (mitropolit al Ţării Româneşti) 87, 103, 196, 202, 203, 313, 316, 332, 346, 370, 446, 498, 585, 1076
Antioh Cantemir (domnitor al Moldovei) 379, 1033
Antipa Athonitul (de la Calapodeşti), Sfântul Cuvios 168, 1046
Antonie cel Mare, Sfântul 11, 13, 14, 52, 118, 160
Antonie de la Iezerul, Sfântul 140
Antonie Ruset (domnitor al Moldovei) 1087
Arad 223, 240, 820
Arămescu-Donici, †Conon (mitropolit primat al Bisericii Ortodoxe Române) 331, 392, 1096
Arăpaşu, †Teoctist (patriarh al Bisericii Ortodoxe Române) 676, 1102
Arbore, mănăstirea (jud. Suceava) 564
Arcadius (împărat al Imperiului Roman de Răsărit) 118, 120
Argatu, †Calinic (arhiepiscop al Argeşului) 234
Argeş, Mitropolia de la 183
Armenia 118
Arnota, mănăstirea (jud. Vâlcea) 212, 436, 522, 546, 606, 736, 764, 938, 959
Aron Pop (iconar) 814
Arsenie, Ava 40, 52, 54
Arsenie Cozianul (psalt) 216
†Arsenie Ioanovici Şacabent (mitropolit sârb de Karlovitz) 155
Arvinte, Chiril (protosinghel, psalt, compozitor) 1002
Asachi, Gheorghe 214
Asăneşti (dinastie vlaho-bulgară) 245
Ascetica şi Mistica Bisericii Ortodoxe (Pr. Dumitru Stăniloae) 47
Asociaţia Studenţilor Creştini Ortodocşi 105
Asterie al Amasiei, Sfântul Ierarh 246
†Atanasie (mitropolit al Sucevei) 274
†Atanasie Anghel (mitropolit al Transilvaniei) 872
Atanasie Athonitul, Sfântul 720, 726
Atanasie cel Mare, Sfântul Ierarh (arhiepiscop al Alexandriei) 122, 182, 248, 321, 346, 888
†Atanasie Patelarios (patriarh al Constantinopolului) 1032, 1072
Atena (Grecia) 54, 226, 912, 1013, 1078
Athanasiu, †Teodosie (episcop al Romanului) 226
Athos, Sfântul Munte 17, 85, 88, 89, 90, 91, 95, 102, 108, 122, 123, 140, 150, 153, 155, 158, 160, 162, 168, 182, 228, 245, 246, 252, 362, 370, 382, 392, 491, 526, 628, 662, 701, 725, 726, 784, 814, 826, 888, 987, 997, 998, 999, 1003, 1005, 1011, 1013, 1014, 1015, 1016, 1018, 1019, 1021, 1022, 1024, 1028, 1030, 1031, 1032, 1034, 1038, 1039, 1040, 1041, 1044, 1046, 1047, 1048, 1049, 1050, 1056, 1059, 1076, 1081, 1082, 1084, 1091, 1093, 1102, 1112, 1114, 1120, 1131
Augustin, Fericitul (scriitor bisericesc) 122, 218, 306, 390
Azarie (monah, cronicar) 194

B

Baba, Corneliu (pictor român) 665
Babele, schitul (jud. Vrancea) 198
Balş, Ştefan (arhitect român) 554, 608
Barancescu, Varlaam (protosinghel, psalt, compozitor) 997
Barbu Craiovescu (mare ban al Craiovei) 298, 729, 731, 903
Barbu-Bucur, Sebastian (arhimandrit, muzicolog, compozitor) 357, 997, 1003
Barbu Ştirbei (domnitor al Ţării Româneşti) 1133, 1140, 1141, 1142
Barnovschi, mănăstirea (Iaşi) 216
Basarab I (domnitor al Ţării Româneşti) 987, 1113
Basarabi-Murfatlar 245, 460, 462, 922
Băbuş, Grigorie (arhimandrit, teolog român) 342
Bădescu, †Iosif Traian (episcop al Caransebeşului) 225
Bălan, Ioanichie (arhimandrit, teolog român) 86, 104, 234, 668
Bălan, †Nicolae (mitropolit al Ardealului) 230, 386, 701, 705, 849, 976, 1095

Bălănescu, †Silvestru (episcop al Huşilor) 225
Bălăşescu, Nifon (ieromonah) 221
Bărbătescu, Ioachim (ieromonah) 301
Bărbieru, Pimen (ieromonah) 148
Bârnova, mănăstirea (jud. Iaşi) 592, 996, 1087
Bejan, Dimitrie (arhimandrit) 104
Belindean, Ştefan (pictor român) 696, 701
Belizarie, Dimitrie (pictor român) 683
†Benedict (patriarh al Ierusalimului) 174
Benedict al XII-lea (papă) 42
Benedict de Nursia, Sfântul 11
Betleem (Israel) 116, 118, 172, 1081, 1085, 1087, 1089, 1093
Beza, Marcu (cercetător român) 1078, 1090, 1093, 1096
Bezdin, mănăstirea (jud. Arad) 685, 688, 820, 855
Biblia de la Bucureşti/Biblia lui Şerban Cantacuzino (1688) 200, 246, 274, 291, 295, 313, 316, 354, 1090
Biblia lui Şaguna (1858) 222
Biblioteca Academiei Române 92, 182, 190, 244, 251, 260, 270, 289, 308, 316, 327, 350, 351, 366, 382, 1011, 1039, 1052, 1120
Biblioteca Centrală Universitară (Bucureşti) 313
Biblioteca Centrală Universitară (Iaşi) 268
Biblioteca Mitropoliei din Iaşi 248
Biblioteca Reşedinţei Patriarhale din Bucureşti 275, 331
Biblioteca Sfântului Sinod (Bucureşti) 252, 294, 303, 308, 313, 322, 327, 330, 331, 332, 334, 335, 342, 344, 345, 354, 378, 382, 1004
Biertan (jud. Sibiu) 797
Biserica Ortodoxă Română (buletinul oficial al Patriarhiei Române) 1011
Biserica Ortodoxă Română 116, 123, 140, 148, 150, 158, 225, 470, 476,662, 672, 948, 949, 966, 1097, 1151, 1169
Biserica Ortodoxă Rusă 160
Biserica Ortodoxă Sârbă 123, 1113
Bisericani, mănăstirea/schitul (jud. Neamţ) 95, 140, 148, 150, 200, 270, 748
Biserica şi Şcoala (ziar bisericesc) 223
Bistriţa, mănăstirea (jud. Neamţ) 86, 89, 102, 138, 186, 188, 197, 202, 203, 208, 209, 225, 260, 469, 481, 491, 527, 592, 630, 668, 754, 933, 958, 959, 1087, 1088
Bistriţa, mănăstirea (jud. Vâlcea) 212, 217, 298, 305, 404, 405, 408, 429, 462, 729, 731, 733, 734, 748, 789, 892, 898, 902, 903, 938, 977
Bixad, mănăstirea (jud. Satu Mare) 384, 702
Blaj 777, 815, 855
Bobăianu, Ilie (monah, iconar) 826
Bobâlna 156
Boca, Arsenie (ieromonah) 67, 230, 234, 701, 823, 865
Bodogae, Teodor (istoric bisericesc) 1012
Bogdan, Catul (pictor român) 718
Bogdan al II-lea (domnitor al Moldovei) 1114
Bogdan al III-lea cel Orb (domnitor al Moldovei) 268, 894, 1115
Boghiu, Sofian (arhimandrit) 101, 104, 105, 234, 342
Bolintineanu, Dimitrie (scriitor român, ministru al Cultelor) 1091, 1094
Bolliac, Cezar (scriitor român) 244
Bordeşti, mănăstirea (jud. Vrancea) 522
Bordoş, Matei (ieromonah) 283
Boris Feodorovici Godunov (ţar al Rusiei) 898, 902
Boris-Mihail (ţar al Bulgariei) 181
Borzeşti, mănăstirea (jud. Cluj) 808
Boţiş, Ioan (pictor român) 674
Braga, Roman (arhimandrit) 101, 234
Braşov 190, 196, 924, 928, 944, 1049, 1056, 1112
Bratu-Oprea, Onufrie (psalt, compozitor) 999, 1000, 1003
Brazi, schitul (jud. Vrancea) 168
Brătulescu, Victor (cercetător român) 264, 733
Brâncoveni, mănăstirea (jud. Olt) 188, 203, 416, 491, 492, 503, 588, 975
Brebu, mănăstirea (jud. Prahova) 492, 495, 588, 592, 596, 597, 959, 1094
Brezoianu, biserica (Bucureşti) 335
Buciumeni, mănăstirea 977, 1000
Bucovăţ, mănăstirea (jud. Dolj) 521
Bucureşti 92, 101, 162, 196, 200, 202, 208, 209, 218, 221, 234, 244, 270, 294, 304, 305, 313, 327, 362, 382, 385, 388, 391, 446, 447, 481, 488, 495, 553, 596, 599, 653, 663, 666, 903, 983, 1001, 1002, 1004, 1028, 1041, 1047, 1049, 1051, 1073, 1087, 1088, 1089, 1091, 1095, 1116, 1120, 1138, 1159, 1162, 1164
Bukow, Nicolaus Adolf von (general austriac) 158, 453, 671, 697, 702
Burada, Teodor (cercetător român) 342, 1095, 1096
Buzău 316, 387, 663, 747, 972, 997
Buzuloi, Vasile (pictor român) 715

C

Calcedon, Sinodul IV Ecumenic de la (451) 178
Calinic de la Cernica, Sfântul Ierarh (episcop al Râmnicului) 96, 97, 112, 213, 363, 366, 378, 379, 382
Calist (protopsalt al Mitropoliei din București) 216
Calist, Sfântul Ierarh (patriarh al Constantinopolului) 47, 48, 155, 182, 251, 376
Callatis (Mangalia) 245, 922
Camariano, Nestor (cercetător român) 342
Cancelaria Sfântului Sinod 342, 1005
Cantacuzino (familie de boieri și domnitori români) 305, 306, 308, 644, 738, 850, 874, 1016, 1090
Capadocia (Asia Mică) 102
Caransebeș 223
Caransebeș, Institutul teologic-pedagogic din 697
Carol I (rege al României) 1044, 1166
Carte românească de învățătură (Sfântul Ierarh Varlaam) 291
Casian Cernicanul (monah, istoric) 228
Casian Romanul, Sfântul 19
Cassiodor, Flavius Aurelius (istoric și scriitor bisericesc) 120
Cașiva/Cașva, mănăstirea (jud. Mureș) 138, 830
Catargiu, Lascăr (prim-ministru al României) 1157
Catedrala Mitropolitană din Cluj-Napoca 718, 853
Catedrala Patriarhală (mănăstirea „Sfinții Împărați Constantin și Elena", București) 327, 331, 508, 521, 594, 618
Catedrala Reîntregirii (Alba Iulia) 156, 679
Catehismul (†Platon Levșin al Moscovei) 220
Cazania (Sfântul Ierarh Varlaam) 246, 346, 357, 384, 472
Căldărușani, mănăstirea (jud. Ilfov) 89, 95, 96, 166, 168, 208, 218, 342, 345, 362, 370, 376, 382, 390, 429, 488, 498, 499, 510, 592, 594, 747, 977, 996, 1002, 1041
Călinești-Căeni, mănăstirea (jud. Maramureș) 821
Călui, mănăstirea (jud. Olt) 209, 362, 363, 366, 553, 1084, 1087, 1088
Cătulescu, Veniamin (arhimandrit) 221
Câmpulung, mănăstirea (jud. Argeș) 199, 295, 316, 368, 404, 416, 436, 736, 898, 965, 1118
Cândea, Acad. Virgil (istoric al culturii) 335, 342, 1078
Căpriana, mănăstirea (Basarabia) 389, 390, 469, 1013, 1033, 1034, 1035, 1115
Cârnu, schitul/mănăstirea (jud. Buzău) 153, 158
Cârțișoara, mănăstirea (jud. Sibiu) 702, 830
Cecan, †Dorimedont (episcop de Edineț și Briceni, Basarabia) 391
Celic-Dere, mănăstirea (jud. Tulcea) 966
Cenad, mănăstirea de la 460, 461
Cenobitism 65, 94
Centrul pentru Patrimoniul Cultural „Sfântul Constantin Brâncoveanu" 948, 949, 983
Cernăuți (Ucraina) 101, 172, 225, 226
Cernica, mănăstirea (jud. Ilfov) 89, 95, 96, 163, 166, 208, 209, 226, 231, 272, 342, 362, 363, 366, 367, 368, 370, 378, 379, 488, 499, 666, 747, 977, 1000, 1002, 1041
Cetățuia, mănăstirea (Iași) 610, 972, 1087
Cetățuia-Negru Vodă, schitul (jud. Argeș) 146, 148, 200, 488, 492, 494, 497, 499, 544, 588, 661, 738
Cetfericov, Arhim. Serghei (istoric rus) 86
Cheia, mănăstirea (jud. Prahova) 342, 370, 777, 977, 999, 1000, 1003, 1004, 1005
Cheile Cibului, mănăstirea din (jud. Alba) 811
†Chesarie (episcop al Buzăului) 663
†Chesarie (episcop al Râmnicului) 208
Chesarie Daponte (monah atonit) 1047,1048, 1051, 1052, 1053, 1058
Chiheriu de Sus, mănăstirea (jud. Mureș) 847
Chira, †Justinian (arhiepiscop al Maramureșului și Sătmarului) 385
Chirescu, Ioan D. (compozitor) 1001
Chiriac de la Bisericani, Sfântul Cuvios 148
Chiriac de la Secu (ieromonah, traducător) 220
Chiriac de la Tazlău, Sfântul Cuvios 148, 150, 1093
Chiriac Râmniceanu (cronicar) 140, 209, 362, 366, 367, 368
Chiriacodromionul la Apostolii duminecilor de preste an (†Nichifor Theotochis al Astrahanului) 218, 368
Chiril, Sfântul (Apostol al slavilor) 181
Chiril al Alexandriei, Sfântul Ierarh (patriarh al Alexandriei) 122, 179, 182
Chiril al Ierusalimului, Sfântul Ierarh (patriarh al Ierusalimului) 376
Chiril Lucaris (patriarh al Constantinopolului) 322, 898, 1087
Chiriță, Varlaam 231

Ciobotea, †Daniel (Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române) 234, 331, 347, 983
Cioclovina, schitul (jud. Gorj) 366
Ciolanu, schitul/mănăstirea (jud. Buzău) 153, 663, 972, 997, 1003
Ciopron, †Partenie (episcop al Romanului) 234
Ciprian al Cartaginei, Sfântul Martir 122
Cioara (Săliștea), schitul/mănăstirea (jud. Alba) 156, 813
Ciorogariu, †Roman (episcop al Oradiei) 223
Ciorogârla (Samurcășești), mănăstirea (jud. Ilfov) 342, 977
Cireșeanu, Badea (teolog român) 1094
Ciuhandu, Pr. Gheorghe (teolog român) 342
Clement Grădișteanu (ieromonah, psalt, melurg) 991
Clément, Olivier (teolog ortodox) 64, 102
†Climent (episcop al Argeșului) 409
†Climent (episcop al Râmnicului) 208, 416
Clocociov, mănăstirea (jud. Olt) 104, 592, 975
Cluj-Napoca (jud. Cluj) 453, 766, 779, 808, 814, 822, 856, 924, 944, 959
Cobia, mănăstirea (jud. Dâmbovița) 564
Cocioc, schitul (jud. Ilfov) 166, 370
Cocoș, mănăstirea (jud. Tulcea) 966, 1094
Codicele Voronețean 194, 385
Cojocaru, Vasile (teolog român) 179
Colan, †Nicolae (mitropolit al Clujului) 453
Colțea, mănăstirea/biserica (București) 202, 216, 430, 499, 549, 661
Coman, Pr. Ioan G. (teolog român) 177, 179
Comana, mănăstirea (jud. Giurgiu) 1089
Comisia Monumentelor Istorice 610
Conciliul II Vatican 34, 42
Constamonitu, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 324
Constantin Boghină (pictor român) 777
Constantin Brâncoveanu, Sfântul Voievod Martir (domnitor al Țării Românești) 87, 203, 291, 303, 305, 308, 313, 316, 350, 385, 408, 412, 416, 430, 636, 650, 653, 658, 660, 667, 677, 683, 697, 738, 742, 768, 769, 800, 849, 850, 874, 898, 902, 906, 907, 908, 938, 965, 975, 990, 991, 1044, 1048, 1071, 1072, 1076, 1086, 1088, 1089, 1111
Constantin Cantacuzino (postelnic) 203, 305, 306, 1051, 1071, 1076, 1090
Constantin Cantacuzino (stolnic) 203, 270, 305, 306, 308, 321
Constantin Duca (domnitor al Moldovei) 1033, 1088
Constantin Hangerli (domnitor al Țării Românești) 368, 449, 1127
Constantin Ipsilanti (domnitor al Moldovei și al Țării Românești) 449
Constantin cel Mare, Sfântul Împărat 71, 653, 685, 744
Constantin Mavrocordat (domnitor al Țării Românești și al Moldovei) 87, 320, 322, 327, 430, 436, 499, 1050, 1126
Constantin Moruzzi (domnitor al Moldovei) 92, 160
Constantin Șerban (domnitor al Țării Românești) 327, 938, 982, 1118
Constantinescu, Paul (compozitor) 101
Constantinopol (Istanbul, Turcia) 54, 89, 118, 120, 123, 179, 180, 245, 246, 264, 320, 625, 640, 712, 715, 744, 762, 854, 881, 893, 896, 902, 906, 915, 938, 987, 1015, 1017, 1020, 1029, 1041, 1049, 1050, 1053, 1076, 1081, 1082, 1086, 1093, 1124, 1127, 1128, 1130, 1138, 1140, 1147, 1148, 1161, 1163
Constantinopol, Sinodul V Ecumenic de la (553) 178
Convorbiri cu Părinții (Sfântul Ioan Casian) 116, 118
Convorbiri duhovnicești (Arhim. Ioanichie Bălan) 104
Coresi, Diaconul (tipograf) 190, 469, 470, 1112
†Cosma (episcop al Buzăului) 368
Cosma de la Neamț (monah, copist) 209
Costache, Mihaela (stavroforă) 379
Costea, Constanța (cercetător român) 737, 742, 761
Costea, Ilie (iconar) 839
Costea, Ioan (iconar) 837, 839
Costea-Verman, Ioan (iconar) 839
Coșulea-Crivelnic, mănăstirea (jud. Mehedinți) 123
Cotești, schitul (jud. Vrancea) 15
Cotlarciuc, †Nectarie (mitropolit al Bucovinei) 1095
Cotmeana, mănăstirea (jud. Argeș) 526, 562, 630
Cotroceni, mănăstirea (București) 212, 301, 510, 522, 545, 595, 660, 738, 903, 906, 1013, 1030, 1031, 1032, 1048, 1090, 1124, 1131, 1139, 1145
Cozia, mănăstirea (jud. Vâlcea) 104, 156, 183, 186, 188, 202, 203, 208, 270, 298, 388, 404, 411, 436, 462, 479, 481, 491, 526,

553, 557, 562, 576, 590, 600, 630, 636, 642, 644, 676, 883, 885, 926, 933, 955, 959
Crainic, Nichifor (teolog român) 99
Craiova (jud. Dolj) 170, 342, 412, 663, 736, 933, 1028, 1091
Craiovești (familie de boieri români) 302, 411, 892, 970, 977, 1028
Crasna, mănăstirea/schitul (jud. Gorj) 104, 736, 777, 848
Crăciun, †Casian (arhiepiscop al Dunării de Jos) 234
Crețu, †Ieronim (episcop-vicar patriarhal) 1098
Crețulescu/Botoșăneanul, †Narcis (arhiereu, stareț al mănăstirii Neamț) 225, 260
Criscior, mănăstirea (jud. Hunedoara) 677
Cristea, †Miron (patriarh al Bisericii Ortodoxe Române) 683, 714, 1004, 1078, 1095, 1096, 1170
Cristea, Teofan (ieromonah) 260, 391
Crișan, mănăstirea (jud. Hunedoara) 677, 832
Croitoru, Ion (compozitor) 1001
Cronica universală (Mihail Moxa) 197
Cronograful (Constantin Manasses) 197
Cronograful (Mihail Moxa) 303
Cronograful Țării Românești (Dionisie Eclesiarhul) 212
Cuhea, mănăstirea 820, 877
Curchi, mănăstirea (Basarabia) 391
Curtea de Argeș, mănăstirea 102, 158, 342, 409, 429, 443, 462, 481, 497, 521, 524, 548, 560, 578, 590, 594, 596, 623, 624, 625, 630, 638, 640, 642, 644, 647, 733, 734, 866, 951, 955, 959, 987, 1021, 1041, 1114
Cutlumuș, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 987, 1012, 1018, 1020, 1038
Cuvântări ascetice (Sfântul Vasile cel Mare) 183

D

†Damaschin Dascălul (episcop al Râmnicului) 208, 306
Dan I (domnitor al Țării Românești) 123, 409
†Daniil (mitropolit de Feleac) 680
†Daniil (mitropolit al Țării Românești) 208, 295
Daniil Andrean/Panoneanul (monah) 198
Daniil Sihastrul, Sfântul Cuvios 134, 465
Darvari, schitul (București) 999
Dasius, Sfântul Mucenic 177
Davila, Carol (medic român) 441
Dăbâca (jud. Cluj) 461
Dălhăuți, schitul/mănăstirea (jud. Vrancea) 87, 153, 158, 272, 370
Dâlgopolului, mănăstirea 291
Dealu, mănăstirea (jud. Dâmbovița) 190, 196, 199, 208, 342, 492, 498, 503, 548, 560, 578, 592, 596, 638, 959, 970, 1085
Dealu Mare, mănăstirea (jud. Maramureș) 705
Deda, mănăstirea (jud. Mureș) 814, 876
Demetrescu, Dragomir (teolog român) 1096
Demetrescu, Oprea (psalt) 997
Demian, Anastase (pictor român) 692, 718, 822
Despot Heraclid (domnitor al Moldovei) 1016
Deva 156
De viris illustribus (Fericitul Ieronim) 178
Diaconescu, Mihail (cercetător român) 177
Diaconești, mănăstirea (jud. Bacău) 790
Dicționar aghiografic (†Gherasim Timuș) 226
Didahii (Sfântul Ierarh Antim Ivireanul) 346, 370
Dimitrie Cantemir (domnitor al Moldovei) 346, 1116, 1118
Dimitrie Liubavici (tipograf) 190, 1112
Dimitrie al Rostovului, Sfântul Ierarh 209, 212, 218, 220, 1120
Dimitrie Suceveanu (compozitor) 995, 996
Dimitriu, Chesarie (arhimandrit) 228
Dincă, †Atanasie (arhiereu-vicar patriarhal) 231
Dinogeția (Garvăn) 245, 920, 922
Dintr-un Lemn, mănăstirea (jud. Vâlcea) 411, 491, 503, 557, 668, 726, 959, 967
Dioclețian (împărat roman) 177
Dionisie Eclesiarhul (ieromonah, cronicar muntean) 212, 301
Dionisie Exiguul, Sfântul Cuvios 120, 121, 179, 180, 245
Dionisie de Furna 209
Dionisiu, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 896, 999, 1022, 1024, 1028
Dobrotoliubie (Filocalia slavonă) 92, 1039
Dobrovăț, mănăstirea (jud. Iași) 188, 637, 891, 1034, 1115
Dobrușa, mănăstirea (Basarabia) 231, 390, 391
Dohiariu, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 1048
Doicești, mănăstirea (jud. Dâmbovița) 549
Doljești, mănăstirea (jud. Neamț) 268, 1157

Dometian Vlahul (psalt, melurg) 990
Domnița Bălașa, biserica (București) 216, 447, 449
Doroftei/Dorothei Iordachiu (copist, compozitor, psalt) 995
Dorotei, Ava 30, 42, 48, 54, 291, 390
†Dositei (episcop al Buzăului) 272
Dositei de la Căldărușani (arhimandrit) 417
†Dositei Filitti (mitropolit al Țării Românești) 163, 449, 1116
†Dositei Notara (patriarh al Ierusalimului) 200, 350, 1058, 1086, 1087
Dosoftei, Sfântul Ierarh (mitropolit al Moldovei) 146, 148, 150, 196, 200, 264, 270, 289, 291, 346, 388, 390, 1088, 1120
Dosoftei de Gaza 85
Dragomirna, mănăstirea (jud. Suceava) 90, 91, 92, 153, 155, 160, 162, 166, 208, 217, 260, 283, 367, 424, 488, 491, 492, 494, 499, 503, 526, 539, 560, 588, 592, 616, 761, 881, 956, 990, 1038, 1039, 1041, 1119
Dragoș I (voievod al Maramureșului și Moldovei) 695
Drăghiceanu, Virgil (cercetător român) 949
Drăgușului, mănăstirea 699
Drăguț, Vasile (istoric român) 354, 623, 625, 672, 679
Dudești, mănăstirea 436
Dudești, Spitalul 436
Dumitriu/Botoșăneanul, †Calinic (episcop-vicar al Arhiepiscopiei Iașilor) 240
Durău, schitul/mănăstirea (jud. Neamț) 166, 665, 999

E

Ecaterina a II-a cea Mare (țarină a Rusiei) 86
Efes, Sinodul III Ecumenic de la (431) 178
†Efrem (episcop al Rădăuților) 264, 958
Efrem de la Prislop (ieromonah) 214
Efrem Sirul, Sfântul 85, 182, 251, 270, 272, 367, 368, 832
Efremov, Alexandru (istoric de artă) 720, 734, 742, 750, 763
†Eftimie (episcop al Rădăuților) 194
Eftimie de Târnovo, Sfântul Ierarh (patriarh de Târnovo) 85, 123, 182, 251, 252, 1114
Eho eclesiastic (ziar bisericesc) 221
Elian, Alexandru (bizantinolog român) 335, 1037
Emilian de Durostorum, Sfântul Mucenic 177
Enăceanu, †Ghenadie (episcop al Râmnicului) 225
Enăchescu, †Efrem (mitropolit al Basarabiei) 231
Epictet (filosof grec) 214
Epureanu, Manolache Costache (prim-ministru al României) 1156, 1158, 1159
Erbiceanu, Constantin (istoric bisericesc) 998, 1094
Erlangen (Germania) 225
Ermil diaconul din Singidunum, Sfântul Mucenic 177
Eroilor-Foltea Siliște, schitul (jud. Sibiu) 702
Esfigmenu, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 168, 999, 1013, 1028, 1035, 1036, 1037, 1040, 1046, 1056
Eufrosin, Cuviosul (stareț al mănăstirii Agapia Veche) 150
Eufrosin Poteca (arhimandrit, traducător) 220
Eusebiu de Cezareea (scriitor bisericesc) 225, 246
†Eustatie (episcop de Roman) 274
Eustatie de la Putna (protopsalt) 274
Eustatie Popovici (arhimandrit) 209
Eustratie Dabija (domnitor al Moldovei) 1086, 1090
Evagrie (istoric bisericesc) 225, 388
Evagrie Ponticul (scriitor bisericesc) 33, 51, 52
Evanghelia învățătoare de la Govora (1642) 198
Evloghie dascălul de la Putna (monah, copist) 209
Evprepie, Ava 56, 59

F

Facultatea de Teologie Ortodoxă din București 101, 218, 225, 335, 378, 1070, 1094, 1096
Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cernăuți 101, 228, 335, 342, 345
Facultatea de Teologie Ortodoxă din Chișinău 230, 234, 1095
Facultatea de Teologie Ortodoxă din Cluj 832
Facultatea de Teologie Ortodoxă din Craiova 342
Facultatea de Teologie Ortodoxă din Iași 342
Facultatea de Teologie Ortodoxă din Sibiu 342, 701
Facultatea de Teologie Ortodoxă din Suceava 335

Faptele Apostolilor 11
Făgețel, mănăstirea (jud. Harghita) 713
Fecioru, Pr. Dumitru (teolog român) 335, 378
Fedeleșoiu, schitul 494, 522, 568, 747
Feleac, mănăstirea (jud. Cluj) 186, 203, 680, 701, 808, 814, 848, 860, 873, 877
Ferdinand I (rege al României) 679
Filantropia, Spitalul 426, 1153
†Filaret (mitropolit al Țării Românești) 208, 367, 368, 370, 1070
Filip Moldoveanul (tipograf) 190
Filip, Pr. Nicolae 226
Filocalia 44, 62, 90, 91, 101, 160, 378, 1038, 1039, 1040, 1055, 1119
Filocalia grecească (1782) 101
Filofteia de la Curtea de Argeș, Sfânta Muceniță 443, 1114
Filon din Alexandria (filosof evreu) 246
Filostorgiu (istoric bisericesc) 225
Filotei sin Agăi Jipei (psalt) 214, 990, 991, 1044
Filotei de la Cozia/logofătul Filos (monah) 186, 298
Filotei Kokkinos (patriarh al Constantinopolului) 85, 123
Filotei Sinaitul, Sfântul 33, 160, 382
Florești, mănăstirea (jud. Cluj) 291, 712, 1037, 1047, 1143
Florovsky, Pr. Georges 92
Foaia Diecezană (ziar bisericesc) 225
Fotie cel Mare, Sfântul Ierarh (patriarh al Constantinopolului) 220
Frăsinei, mănăstirea 36, 97, 342, 663
Furtună, Pr. Dumitru 378

G

Gala Galaction (Pr. Grigorie Pișculescu) 230, 345, 1095
†Galaction (episcop al Râmnicului) 368
Galata, mănăstirea (Iași) 428, 439, 442, 488, 503, 592, 666, 972, 1085, 1086
Galați 225, 342, 442, 975, 977, 997, 1001, 1036, 1038, 1072, 1087, 1091
Gașpar Grațiani (domnitor al Moldovei) 438
Gavril Movilă (domnitor al Țării Românești) 991
†Gavriil Bănulescu-Bodoni (mitropolit al Basarabiei) 389, 436
†Gavriil Calimachi (mitropolit al Moldovei) 90, 160, 208
Gavriil Protul (protos al Sfântului Munte Athos) 1024, 1066, 1082
Gavriil Smirneanul (egumen al mănăstirii „Sfinții Voievozi" din Slobozia) 384
Gavriil Uric (ieromonah, copist, caligraf) 183, 251, 252, 272, 344, 392, 749, 873
Găvana, schitul 153, 272
Gândirea (revistă) 99
Gârboviceanu, Petre (istoric, teolog român) 244, 270, 272
Geoagiu de Sus, mănăstirea (jud. Alba) 203, 680
Georg May II (meșter argintar) 874, 934
Georgescu, †Pimen (mitropolit al Moldovei) 453, 1001
Ghelasie (papă) 120
Ghelasie Basarabeanul (psalt, melurg) 994, 996
Ghelasie de la Râmeț, Sfântul Ierarh 672, 676, 826, 874
Ghenadie din Marsilia 118
†Gheorghe I (mitropolit al Moldovei) 1021
Gheorghe Bibescu (domnitor al Țării Românești) 977, 1138, 1139, 1140, 1146, 1154
Gheorghe Brancovici (cronicar român) 697
Gheorghe de la Cernica și Căldărușani, Sfântul Cuvios 89, 95, 96, 108, 160, 163, 208, 362, 368, 370, 1041
Gheorghe Duca (domnitor al Moldovei) 379, 544, 592, 1087
Gheorghe Hozevitul, Sfântul 174
†Gheorghe Movilă (mitropolit al Moldovei) 956
Gheorghe Ștefan (domnitor al Moldovei) 1033, 1087, 1090
Gheorghescu, Chesarie (arhimandrit) 342
Gheorghian, †Iosif (mitropolit primat al Bisericii Ortodoxe Române) 225
Gherasim (arhimandrit, egumen al mănăstirii Slatina) 213
Gherghița (Malamucul, Balamuci), mănăstirea (jud. Ilfov) 429, 549, 568
Gherman din Dobrogea, Sfântul Cuvios 268, 1081
Ghighiu, mănăstirea (jud. Prahova) 342, 370, 964, 997
Ghika-Budești, Nicolae (arhitect) 549
Ghiță, Serafima (monahie, iconar) 826
Ghiuș, Arhim. Benedict 101, 231, 234
Gulești, mănăstirea (jud. Maramureș) 821, 860

Glad (voievod român din Transilvania) 460, 922
Glasul monahilor (ziar bisericesc) 234
Goga, Octavian (scriitor român) 476
Goldiş, †Iosif (episcop al Aradului) 223
Golia, mănăstirea (Iaşi) 429, 488, 492, 503, 521, 524, 540, 560, 588, 592, 972, 1043, 1162
Gonţa, Alexandru (istoric român) 417
Goreanu, Veniamin (arhimandrit) 240
Gorgota, mănăstirea 592
Gorovei, mănăstirea 225
Govora, mănăstirea (jud. Vâlcea) 198, 203, 208, 212, 436, 491, 497, 498, 503, 522, 597, 726, 747, 777, 888, 967, 1002, 1118
Grabar, André (bizantinolog francez) 726
Gračanica, mănăstirea (Serbia) 623, 638, 647
Gramatica slavonă (Meletie Smotriţchi) 306
Greceanu, Olga (pictor bisericesc) 334, 342, 345, 1095
Grifoni, †Vincenţiu (episcop al Sloboziei şi Călăraşilor) 1098
Grigore al V-lea Alexandru Ghica (domnitor al Moldovei) 428, 441, 1049
Grigore Ranite/Hranite (pictor muralist, iconar) 698, 777, 811, 815, 817
Grigorescu, Nicolae (pictor român) 664, 958, 977
Grigore Ureche (cronicar moldovean) 212, 1070
Grigorie Dascălul, Sfântul Ierarh (mitropolit al Ţării Româneşti) 89, 91, 95, 217, 218, 220, 331, 362, 370, 382, 1028, 1041, 1056, 1091, 1132, 1137, 1154
Grigorie Decapolitul, Sfântul 408, 731, 733, 938, 977
Grigorie I Ghica (domnitor al Ţării Româneşti) 1086, 1087
Grigorie al II-lea Ghica (domnitor al Moldovei şi al Ţării Româneşti) 434, 437, 1070
Grigorie al III-lea Ghica (domnitor al Moldovei şi al Ţării Româneşti) 1054
Grigorie al IV-lea Ghica (domnitor al Ţării Româneşti) 1091, 1129, 1154
Grigorie de Nyssa, Sfântul Ierarh 122, 179, 248
Grigorie Palama, Sfântul Ierarh (arhiepiscop al Tesalonicului) 84, 85, 88, 155, 182, 220, 1040
Grigorie Protopsaltul/Vizantie (psalt grec) 994
Grigorie Râmniceanu (arhimandrit) 367
†Grigorie Roşca (mitropolit al Moldovei) 134, 146, 275, 1114
Grigorie Sinaitul, Sfântul 47, 84, 85, 88, 160, 182, 251, 382, 749
†Grigorie al II-lea Socoteanu (mitropolit al Ţării Româneşti) 95, 163, 208, 368, 447, 1041, 1115
Grigorie Taumaturgul (al Neocezareei), Sfântul Ierarh 246
Grigorie Teologul, Sfântul Ierarh 48, 54, 85, 122, 182, 183, 210, 218, 248, 251, 264, 272, 345, 370, 382, 392, 888
†Grigorie Ţamblac (mitropolit al Kievului) 245, 251, 252
Grigoriu, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 1053, 1054
Grosu, Veniamin (egumen al mănăstirii Hârbovăţ) 390
Gruiu, mănăstirea (jud. Ilfov) 1084
Guettée, Vladimir (teolog ortodox francez) 225
Gura Carpenului, schitul 166
Gura Motrului, mănăstirea 123, 592, 975

H

Hadâmbu, mănăstirea 494, 1087
Halmyris (Murighiol) 177, 245
Hamsea, Augustin (arhimandrit, stareţ al Mănăstirii Hodoş-Bodrog) 223
Hangul/Hangu, mănăstirea 95, 270
†Hariton (protos al Sfântului Munte Athos şi mitropolit al Ţării Româneşti) 987, 1018, 1019
Hausherr, Irénée 18, 40, 52, 54
Haţeg 144
Hâncu, mănăstirea (Basarabia) 390
Hârbovăţ, mănăstirea (Basarabia) 390
Hârjauca, mănăstirea (Basarabia) 390
Hârlău, mănăstirea 104
Hebron (Israel) 172
Hilandar, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 122, 123, 713, 1028, 1108, 1110, 1111
Histria 922
Hlincea, mănăstirea 442, 1028, 1087
Hodea (Sigheteanul), †Iustin (arhiereu-vicar al Arhiepiscopiei Maramureşului şi Sătmarului) 385
Hodoş-Bodrog, mănăstirea (jud. Arad) 186, 222, 223, 388, 628, 685, 688, 763, 820, 855, 874, 959, 975
Horaiţa, mănăstirea (jud. Neamţ) 168, 424

Hrană duhovnicească (Sfântul Ioan Iacob de la Neamț) 174
Hrisant Notara (patriarh al Ierusalimului) 350, 1088, 1089
Humor, mănăstirea 186, 194, 522, 527, 564, 590, 638, 748, 753, 758, 933
Hunedoara (jud. Hunedoara) 144
Hurezi, mănăstirea 202, 203, 208, 212, 217, 308, 313, 316, 320, 334, 342, 367, 404, 412, 491, 494, 495, 497, 499, 510, 514, 515, 516, 522, 538, 540, 545, 549, 568, 595, 597, 616, 650, 656, 658, 686, 688, 697, 698, 700, 736, 738, 742, 744, 772, 777, 800, 815, 906, 944, 991, 1039, 1088
Huși 225, 226, 342, 391, 437, 965, 975, 997

I

Iachint de Vicina, Sfântul Ierarh (mitropolit al Țării Românești) 1019
†Iacob Putneanul, Sfântul Ierarh (mitropolit al Moldovei) 208, 270, 274, 762
†Iacob Stamati (mitropolit al Moldovei) 208, 213, 909
Iacov din Rășinari (pictor român) 697
Iași 92, 160, 168, 190, 200, 208, 218, 221, 234, 291, 346, 385, 389, 390, 391, 422, 439, 481, 666, 897, 932, 990, 994, 1001, 1043, 1066, 1083, 1085, 1087, 1089, 1095, 1118, 1162
Idioritmie 65
†Ieremia al II-lea (patriarh al Constantinopolului) 1028
Ieremia Movilă (domnitor al Moldovei) 283, 754, 894, 896, 897, 956, 1070, 1084, 1115,1116, 1117
Ierihon (Israel) 174
Ieronim, Fericitul 19, 178
†Ierotei (mitropolit de Dârstra) 308
Ierusalim (Israel) 155, 172, 174, 909, 997, 1082, 1086, 1090, 1091, 1093, 1095, 1098, 1102, 1124, 1127
Ieud, mănăstirea (jud. Maramureș) 700
Iezerul, schitul (jud. Vâlcea) 140
†Ignatie Sârbul (mitropolit al Țării Românești) 1115
Ignatie Teoforul, Sfântul (episcop al Antiohiei Siriei) 123
Ignatie Xantopoulos, Sfântul 47, 48, 155, 251, 376
Ilarie de Pictavium, Sfântul 122
†Ilarion (episcop de Râmnic) 140
Ilarion al Meglenului, Sfântul 264
Ileana a României (principesă) 854
Ilie, Sfântul Proroc 19
Ilie, Cleopa (arhimandrit) 13, 16, 18, 19, 40, 43, 70, 74, 83, 104, 105, 234
†Ilie Iorest (mitropolit al Transilvaniei) 697
†Ilie Miniat (episcop de Kernika și Kalavryta, predicator grec) 275, 347
Imnul Acatist 85, 676
Inocențiu I (papă) 118, 120
Inocențiu al III-lea (papă) 636
Inochentie Micu (episcop uniat) 815
Ioachim al III-lea (patriarh al Constantinopolului) 1044
Ioan (episcop al Tomisului) 178
Ioan, Sfântul Apostol și Evanghelist 115
Ioan Carpatinul 155
Ioan Cartu (psalt) 995
Ioan Casian, Sfântul 11, 19, 20, 47, 116, 118, 120, 179, 180, 220, 245, 458, 714, 1081
†Ioan Comnenul (medic, teolog grec, episcop al Dristrei) 308, 1021, 1047
Ioan Damaschin, Sfântul 47, 48, 178, 182, 218, 248, 251, 388
Ioan Golia (mare logofăt) 429
Ioan Gură de Aur/Hrisostom, Sfântul (arhiepiscop al Constantinopolului) 11, 85, 118, 120, 123, 178, 182, 183, 209, 210, 218, 220, 226, 248, 249, 251, 272, 275, 306, 327, 376, 386, 888, 1081
Ioan Mavrocordat (domnitor al Moldovei) 1076
Ioan Iacob de la Neamț (Hozevitul), Sfântul Cuvios 172, 174, 1097, 1102
Ioan cel Nou de la Suceava, Sfântul Martir 637
Ioan Postitorul, Sfântul (patriarh al Constantinopolului) 82
Ioan de la Prislop, Sfântul Ierarh (mitropolit al Transilvaniei) 144, 678
Ioan de la Râșca (monah, copist) 209
Ioan de la Rila, Sfântul 264
Ioan Scărarul, Sfântul 18, 30, 48, 66, 81, 83, 85, 182, 183, 251, 301, 376, 1065
Ioan Teodor Calimah (domnitor al Moldovei) 1050
Ioanichie (stareț al mănăstirii Sihăstria) 16, 17
†Ioanichie (episcop de Roman) 424
†Ioanichie (mitropolit de Stavropoleos) 354

Ioanichie cel Nou de la Muscel, Sfântul Cuvios 146, 148
Ioanid, Gheorghe 302, 308, 350
†Ioasaf (mitropolit al Transilvaniei) 872
Ioniță, Arhim. Macarie 104
Ioniță, Nicodim 231
Ion Neculce (cronicar moldovean) 134, 212, 465
Ionescu, Grigore (arhitect) 540, 590
Ionescu-Berechet, D. (arhitect) 334, 1097
Iordăchescu, Cicerone (cercetător român) 342
Iorga, Nicolae (istoric român) 94, 95, 244, 272, 366, 424, 476, 498, 725, 748, 956, 959, 987, 990, 1005, 1011, 1014, 1015, 1059, 1082
Iosafat Snagoveanul (arhimandrit) 221
Iosif de la Bisericani, Sfântul Cuvios 138, 140
Iosif Flavius (istoric evreu) 248
Iosif Monahul (melurg) 994, 995
Iosif Mușat (mitropolit al Moldovei) 748
Iosif cel Nou de la Partoș, Sfântul Ierarh (mitropolit al Timișoarei) 817, 868
Iosif de la Văratec, Sfântul Cuvios 67, 68, 95, 166, 168
Iosif de Volokolamsk, Sfântul 12
Iovan, Ioan (ieromonah) 234
†Isaia de la Slatina (episcop de Rădăuți) 194
Irinarh Rosetti, Cuviosul 68, 1092
Irineu, episcop de Sirmium, Sfântul Mucenic 177
Irineu de Lugdunum, Sfântul Mucenic 268
Irodion de la Lainici, Sfântul Cuvios 170
Isaac Sirul, Sfântul 14, 40, 48, 50, 51, 52, 54, 56, 68, 85, 94, 155, 368
Isaia Pustnicul 33, 210, 268, 270
Isihasm 62, 84, 85, 88, 102, 1040, 1054
Isihie 64, 115, 144, 148
Isihie Sinaitul 33, 47, 48, 88
Isidor Pelusiotul 246
Ismail (Ucraina) 225, 342, 1001, 1086
Isopescu, Silvestru Octavian (arhimandrit, teolog român) 228
Istoria arhitecturii românești (Grigore Ionescu) 590
Istoria bisericească (arhiepiscopul Meletie al Atenei) 213, 218, 367
Istoria Mănăstirii Noul Neamț (Ieroschimonah Andronic) 260
Istoria sfintelor mănăstiri Cernica și Căldărușani (Casian Cernicanul) 228
Iufu, Ioan (cercetător român) 264
Iulian Apostatul (împărat roman) 177
Iustin Martirul și Filosoful, Sfântul Martir 248
Iustinian I cel Mare (împărat bizantin) 718, 1065, 1082
Ivan al IV-lea cel Groaznic (țar al Rusiei) 246, 902, 1117
Ivan, Iorgu (teolog român) 342
Ivan, †Nicolae (episcop al Clujului) 853
Ivan Zugrav din Rășinari (preot, iconar) 772
Ivir/Iviron, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 997, 999, 1012, 1025, 1031, 1032
Izbuc, mănăstirea (jud. Bihor) 832
Izvorul Mureșului, mănăstirea (jud. Harghita) 713, 714

Î

„Înălțarea Sfintei Cruci”-Băile Felix, schitul (jud. Bihor) 864, 878
Îndreptarea Legii/*Pravila cea mare* (Târgoviște, 1652) 198, 268, 275, 291, 388
Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Teodosie 85, 221

J

Jacul Românesc, mănăstirea (jud. Mureș) 713
Japca, mănăstirea (Basarabia) 391
Jghiabul, schitul 408
Jghiaburi-Corbi, peștera (jud. Argeș) 628
Jitianu, mănăstirea 212, 499, 970, 1011, 1072
Johannes Henning (meșter argintar) 874, 934
Jurj, Maria (monahie, iconar) 826

K

Keber, Iosif (pictor austriac) 666
Kiev (Ucraina) 144, 153, 158, 168, 198, 275, 327, 389, 472, 898, 1116, 1117, 1118, 1120
Kalinderu, Ion (academician român) 949
Kirileanu, G.T. (cercetător român) 342
Kiseleff, Pavel (general rus) 244, 1131, 1133, 1137, 1153
Kogălniceanu, Mihail (om politic și cercetător român) 392, 1091, 1148, 1157, 1159, 1160, 1161, 1164
Kulâgin, Ioan 101

L

Lacu, schitul românesc (Sfântul Munte Athos) 168, 1040, 1041
Lainici, schitul 170, 975
Lancrăm, mănăstirea (jud. Alba) 701, 837, 839
Lapedatu, Alexandru (istoric român) 244, 270, 476
Laurențiu, episcop de Novae (Sviștov) 180
Lavra Pecerska, mănăstire (Ucraina) 89, 141, 158, 270, 275, 472, 1118, 1119
Lazăr, Gheorghe (moșul) 70
Lăpușna, mănăstirea (jud. Mureș) 814, 865
Lecca, Constantin (pictor român) 663, 664
Lefter, Vasile (pictor român) 705, 826
Legea Românească (ziar bisericesc) 223
Legea și Statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române (1925) 244
Leipzig (Germania) 225, 354, 1056
Leon I cel Mare (papă) 120
†Leon Gheucă (mitropolit al Moldovei) 213, 289, 872
Leon Tomșa (domnitor al Țării Românești) 1016
Leon Lazăr Asachi (arhimandrit) 213, 214
Lespezile, mănăstirea 660
Letopisețul cantacuzinesc (Florea logofătul) 260, 378
Letopisețul de la Putna (Povestiri pe scurt despre domnii Moldovei) 194
Lexicon slavo-român (Mardarie Cozianul) 198
Libanius 54
Lipova 155
Liturghia Darurilor 82
Liturghierul (1508) 190, 302, 498, 1111
Liturghierul (Râmnic, 1707) 202
Liubiețchi, mănăstirea (Ucraina) 158
Locurele, schitul 170
Loichiță, Vasile (teolog român) 342, 345
Lossky, Vladimir 64
†Luca Cipriotul (mitropolit al Țării Românești) 196, 362, 1047, 1076
Luca din Iclod (preot, iconar) 808, 810, 835
Ludovic I cel Mare (rege al Ungariei) 123
Lungu, Nicolae (compozitor) 1001
Lupaș, Ioan (istoric bisericesc) 476
Lupșa, mănăstirea 679, 763, 764, 804, 830, 874, 877
Lvov/Lemberg (Ucraina) 275, 324, 379, 385, 736, 768, 1116, 1117, 1120

M

†Macarie (episcop de Roman, copist) 188, 194, 1117
†Macarie (mitropolit al Corintului) 90, 1055, 1056, 1058
†Macarie al II-lea (episcop de Roman) 289
†Macarie (mitropolit al Țării Românești, copist) 190
Macarie Alexandrinul, Sfântul 12
Macarie Dascălul, ieromonah (ucenic al Sfântului Paisie Velicicovski) 89, 163, 363, 370, 379
Macarie Ieromonahul (psalt, melurg) 994, 996, 1003
Macarie cel Mare (Egipteanul), Sfântul 12, 40, 85, 160, 209, 390
Mada, Teofan (arhimandrit) 240
Madona Dudu, biserica (Craiova) 425
Maieri, biserica din (jud. Alba) 800
Mamul, mănăstirea 522, 747
Mangra, †Vasile (mitropolit al Ardealului) 223
Manolache, Arhim. Dometie 104, 385, 966
Marcu Ascetul, Sfântul 52, 160, 1040
Mardarie Cozianul (monah) 198, 298
Maria Tereza (împărăteasă a Imperiului Habsburgic) 158
Marea Lavră, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 725, 1031, 1038, 1042, 1043, 1047
Marin, †Firmilian (mitropolit al Olteniei) 231
Marina, †Justinian (patriarh al Bisericii Ortodoxe Române) 73, 327, 334, 378, 1098
Marinescu, Gheorghe (medic român) 436
Marius Mercator (autor roman) 178
Marsilia (Franța) 120, 179, 1081
Martinus Weiss cel Bătrân (meșter argintar) 931, 938, 982
Matei Basarab (domnitor al Țării Românești) 291, 362, 370, 384, 491, 495, 498, 596, 597 636, 650, 679, 714, 736, 764, 804, 898, 915, 938, 967, 975, 1030, 1071, 1087, 1088, 1089, 1090, 1110, 1115, 1118, 1138
Matei Ghica (domnitor al Moldovei și al Țării Românești) 437, 439
†Matei al Mirelor (mitropolit de Mira Lichiei, stareț al mănăstirii Dealu, copist, caligraf) 324, 1047, 1085
Maxim Capsocalivitul, Sfântul 85
Maxim Mărturisitorul, Sfântul 83, 85, 182, 210, 376, 1040
Maxima, Sfânta Muceniță, soția Sfântului Mucenic Montanus preotul din Singidunum) 177

Maxim, Viorel (pictor român) 712, 718
Măgina, mănăstirea (jud. Alba) 821, 822, 854, 872, 876
Mălău, Vichentie 99
Măldărescu, Dionisie (protosinghel) 221
Măndiţă, Arhim. Nicodim 69, 99, 104, 234
Mărculescu, Radu (cercetător român) 342
Mărcuţa, mănăstirea 429, 436, 488. 553
Mărgăritare (Sfântul Ioan Gură de Aur) 183, 200
Mărgineni, mănăstirea 203, 217, 306, 308, 320, 321, 660, 661, 996, 1070, 1071, 1090
Mărturisirea ortodoxă (Sfântul Ierarh Petru Movilă) 898
Mânăstiriţa, mănăstirea (Serbia) 123
Medvedovschi, mănăstirea (Ucraina) 158
Merticariu/Ploieşteanul, †Varlaam (episcop vicar patriarhal) 240
Meseş, mănăstirea 628
Meteora, mănăstirea (Grecia) 903, 1084
Metodie, Sfântul (Apostol al slavilor) 181
Micle, Veniamin (arhimandrit) 234
Miclescu, †Calinic (mitropolit primat al Bisericii Ortodoxe Române) 331
Miclescu, †Sofronie (mitropolit al Moldovei) 1156, 1157
Miezonoptică 17, 21, 74
Mihail (monah, ucenic al Sfântului Cuvios Vasile de la Poiana Mărului) 153
Mihail Cantacuzino (mare spătar) 202, 352, 354, 585, 660, 951, 1071, 1072, 1076, 1090
Mihail Moxa/Moxalie (monah, cronicar) 197, 303
Mihail, Pr. Paul (cercetător român) 390
Mihail Sturza (domnitor al Moldovei) 144, 155, 421, 1155
Mihai Racoviţă (domnitor al Moldovei şi al Ţării Româneşti) 1071
Mihai Viteazul (domnitor al Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti) 465, 466, 467, 468, 650, 678, 679, 682, 714, 853, 902, 991, 1017, 1028, 1029, 1084
„Mihai Vodă", mănăstirea/biserica (Bucureşti) 351, 508, 521, 531, 553, 1028, 1029, 1124
„Mihai Vodă", mănăstirea (jud. Cluj) 712, 720, 853
Mihalache Moldovlahul (melurg) 994
Mihăescu, Doru (istoric român) 291
Mihăiţă, †Nifon (mitropolit onorific, arhiepiscop al Târgoviştei) 234
Mihnea cel Rău (domnitor al Ţării Româneşti) 733
Mihnea al II-lea Turcitul (domnitor al Ţării Româneşti) 1024, 1025, 1084
Milano, Edictul de la (313) 798
Minea, Ilie (cercetător român) 291
Mirăuţi, biserica (Suceava) 186, 630
Mircea cel Bătrân (domnitor al Ţării Româneşti) 123, 409, 464, 644, 882, 926, 955, 970
Mircea Ciobanul (domnitor al Ţării Româneşti) 140, 294, 411, 608, 647, 928
Miroiu, Petre (cercetător român) 402
Miron Barnovschi (domnitor al Moldovei) 1085, 1087,1117
Miron Costin (cronicar moldovean) 212
Miron, Gherasim (arhimandrit) 226
Mironescu, Alexandru 101
Mironescu, †Athanasie (mitropolit primat al Bisericii Ortodoxe Române) 226
†Mitrofan (episcop al Huşilor şi al Buzăului) 150, 200, 268, 1087
†Mitrofan Gregoras (ieromonah, teolog grec) 1076
Mladin, †Nicolae (mitropolit al Ardealului) 386
Moglan, †Valerie (episcop-vicar al Arhiepiscopiei Iaşilor) 172
Moise, Ava 40
Moise Basarab (domnitor al Ţării Româneşti) 678, 852
Moisei, mănăstirea (jud. Maramureş) 384, 479, 700, 766, 821, 860
Moisescu, Pr. Gheorghe (istoric bisericesc) 342
Moldovan, Ispas (iconar) 666
Moldoviţa, mănăstirea 146, 183, 188, 260, 264, 283, 291, 499, 503, 522, 527, 564, 588, 592, 610, 615, 630, 761, 958
Molitfelnic (Râmnic, 1707) 202
Montanus, preotul din Singidunum, Sfântul Mucenic 177
Morar, Virgil (pictor român) 712, 718
Morissena (Cenad, jud. Timiş) 245
Moroi, Arhim. Ioanichie 99
Moroşanu-Hanganu, Filotei (arhidiacon, protopsalt, compozitor) 1001, 1002
Moscova (Rusia) 168, 190, 275, 306, 354, 378, 389, 392, 762, 959, 965, 990, 1032, 1040, 1112, 1113, 1118, 1120
Mucenicia Sfântului şi Slăvitului Mucenic Ioan cel Nou 186
Muntean, Florian (pictor român) 702
Muntean, Vasile (pictor român) 702
Munteanu, †Nicodim (patriarh al Bisericii Ortodoxe Române) 172, 226, 260, 390, 391

L

Lacu, schitul românesc (Sfântul Munte Athos) 168, 1040, 1041
Lainici, schitul 170, 975
Lancrăm, mănăstirea (jud. Alba) 701, 837, 839
Lapedatu, Alexandru (istoric român) 244, 270, 476
Laurenţiu, episcop de Novae (Sviştov) 180
Lavra Pecerska, mănăstire (Ucraina) 89, 141, 158, 270, 275, 472, 1118, 1119
Lazăr, Gheorghe (moşul) 70
Lăpuşna, mănăstirea (jud. Mureş) 814, 865
Lecca, Constantin (pictor român) 663, 664
Lefter, Vasile (pictor român) 705, 826
Legea Românească (ziar bisericesc) 223
Legea şi Statutul pentru organizarea Bisericii Ortodoxe Române (1925) 244
Leipzig (Germania) 225, 354, 1056
Leon I cel Mare (papă) 120
†Leon Gheucă (mitropolit al Moldovei) 213, 289, 872
Leon Tomşa (domnitor al Ţării Româneşti) 1016
Leon Lazăr Asachi (arhimandrit) 213, 214
Lespezile, mănăstirea 660
Letopiseţul cantacuzinesc (Florea logofătul) 260, 378
Letopiseţul de la Putna (Povestiri pe scurt despre domnii Moldovei) 194
Lexicon slavo-român (Mardarie Cozianul) 198
Libanius 54
Lipova 155
Liturghia Darurilor 82
Liturghierul (1508) 190, 302, 498, 1111
Liturghierul (Râmnic, 1707) 202
Liubieţchi, mănăstirea (Ucraina) 158
Locurele, schitul 170
Loichiţă, Vasile (teolog român) 342, 345
Lossky, Vladimir 64
†Luca Cipriotul (mitropolit al Ţării Româneşti) 196, 362, 1047, 1076
Luca din Iclod (preot, iconar) 808, 810, 835
Ludovic I cel Mare (rege al Ungariei) 123
Lungu, Nicolae (compozitor) 1001
Lupaş, Ioan (istoric bisericesc) 476
Lupşa, mănăstirea 679, 763, 764, 804, 830, 874, 877
Lvov/Lemberg (Ucraina) 275, 324, 379, 385, 736, 768, 1116, 1117, 1120

M

†Macarie (episcop de Roman, copist) 188, 194, 1117
†Macarie (mitropolit al Corintului) 90, 1055, 1056, 1058
†Macarie al II-lea (episcop de Roman) 289
†Macarie (mitropolit al Ţării Româneşti, copist) 190
Macarie Alexandrinul, Sfântul 12
Macarie Dascălul, ieromonah (ucenic al Sfântului Paisie Velicicovski) 89, 163, 363, 370, 379
Macarie Ieromonahul (psalt, melurg) 994, 996, 1003
Macarie cel Mare (Egipteanul), Sfântul 12, 40, 85, 160, 209, 390
Mada, Teofan (arhimandrit) 240
Madona Dudu, biserica (Craiova) 425
Maieri, biserica din (jud. Alba) 800
Mamul, mănăstirea 522, 747
Mangra, †Vasile (mitropolit al Ardealului) 223
Manolache, Arhim. Dometie 104, 385, 966
Marcu Ascetul, Sfântul 52, 160, 1040
Mardarie Cozianul (monah) 198, 298
Maria Tereza (împărăteasă a Imperiului Habsburgic) 158
Marea Lavră, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 725, 1031, 1038, 1042, 1043, 1047
Marin, †Firmilian (mitropolit al Olteniei) 231
Marina, †Justinian (patriarh al Bisericii Ortodoxe Române) 73, 327, 334, 378, 1098
Marinescu, Gheorghe (medic român) 436
Marius Mercator (autor roman) 178
Marsilia (Franţa) 120, 179, 1081
Martinus Weiss cel Bătrân (meşter argintar) 931, 938, 982
Matei Basarab (domnitor al Ţării Româneşti) 291, 362, 370, 384, 491, 495, 498, 596, 597 636, 650, 679, 714, 736, 764, 804, 898, 915, 938, 967, 975, 1030, 1071, 1087, 1088, 1089, 1090, 1110, 1115, 1118, 1138
Matei Ghica (domnitor al Moldovei şi al Ţării Româneşti) 437, 439
†Matei al Mirelor (mitropolit de Mira Lichiei, stareţ al mănăstirii Dealu, copist, caligraf) 324, 1047, 1085
Maxim Capsocalivitul, Sfântul 85
Maxim Mărturisitorul, Sfântul 83, 85, 182, 210, 376, 1040
Maxima, Sfânta Muceniţă, soţia Sfântului Mucenic Montanus preotul din Singidunum) 177

Maxim, Viorel (pictor român) 712, 718
Măgina, mănăstirea (jud. Alba) 821, 822, 854, 872, 876
Mălău, Vichentie 99
Măldărescu, Dionisie (protosinghel) 221
Mănditā, Arhim. Nicodim 69, 99, 104, 234
Mărculescu, Radu (cercetător român) 342
Mărcuța, mănăstirea 429, 436, 488. 553
Mărgăritare (Sfântul Ioan Gură de Aur) 183, 200
Mărgineni, mănăstirea 203, 217, 306, 308, 320, 321, 660, 661, 996, 1070, 1071, 1090
Mărturisirea ortodoxă (Sfântul Ierarh Petru Movilă) 898
Mânăstirița, mănăstirea (Serbia) 123
Medvedovschi, mănăstirea (Ucraina) 158
Merticariu/Ploieșteanul, †Varlaam (episcop vicar patriarhal) 240
Meseș, mănăstirea 628
Meteora, mănăstirea (Grecia) 903, 1084
Metodie, Sfântul (Apostol al slavilor) 181
Micle, Veniamin (arhimandrit) 234
Miclescu, †Calinic (mitropolit primat al Bisericii Ortodoxe Române) 331
Miclescu, †Sofronie (mitropolit al Moldovei) 1156, 1157
Miezonoptică 17, 21, 74
Mihail (monah, ucenic al Sfântului Cuvios Vasile de la Poiana Mărului) 153
Mihail Cantacuzino (mare spătar) 202, 352, 354, 585, 660, 951, 1071, 1072, 1076, 1090
Mihail Moxa/Moxalie (monah, cronicar) 197, 303
Mihail, Pr. Paul (cercetător român) 390
Mihail Sturza (domnitor al Moldovei) 144, 155, 421, 1155
Mihai Racoviță (domnitor al Moldovei și al Țării Românești) 1071
Mihai Viteazul (domnitor al Ardealului, Moldovei și Țării Românești) 465, 466, 467, 468, 650, 678, 679, 682, 714, 853, 902, 991, 1017, 1028, 1029, 1084
„Mihai Vodă", mănăstirea/biserica (București) 351, 508, 521, 531, 553, 1028, 1029, 1124
„Mihai Vodă", mănăstirea (jud. Cluj) 712, 720, 853
Mihalache Moldovlahul (melurg) 994
Mihăescu, Doru (istoric român) 291
Mihăiță, †Nifon (mitropolit onorific, arhiepiscop al Târgoviștei) 234
Mihnea cel Rău (domnitor al Țării Românești) 733
Mihnea al II-lea Turcitul (domnitor al Țării Românești) 1024, 1025, 1084
Milano, Edictul de la (313) 798
Minea, Ilie (cercetător român) 291
Mirăuți, biserica (Suceava) 186, 630
Mircea cel Bătrân (domnitor al Țării Românești) 123, 409, 464, 644, 882, 926, 955, 970
Mircea Ciobanul (domnitor al Țării Românești) 140, 294, 411, 608, 647, 928
Miroiu, Petre (cercetător român) 402
Miron Barnovschi (domnitor al Moldovei) 1085, 1087,1117
Miron Costin (cronicar moldovean) 212
Miron, Gherasim (arhimandrit) 226
Mironescu, Alexandru 101
Mironescu, †Athanasie (mitropolit primat al Bisericii Ortodoxe Române) 226
†Mitrofan (episcop al Hușilor și al Buzăului) 150, 200, 268, 1087
†Mitrofan Gregoras (ieromonah, teolog grec) 1076
Mladin, †Nicolae (mitropolit al Ardealului) 386
Moglan, †Valerie (episcop-vicar al Arhiepiscopiei Iașilor) 172
Moise, Ava 40
Moise Basarab (domnitor al Țării Românești) 678, 852
Moisei, mănăstirea (jud. Maramureş) 384, 479, 700, 766, 821, 860
Moisescu, Pr. Gheorghe (istoric bisericesc) 342
Moldovan, Ispas (iconar) 666
Moldovița, mănăstirea 146, 183, 188, 260, 264, 283, 291, 499, 503, 522, 527, 564, 588, 592, 610, 615, 630, 761, 958
Molitfelnic (Râmnic, 1707) 202
Montanus, preotul din Singidunum, Sfântul Mucenic 177
Morar, Virgil (pictor român) 712, 718
Morissena (Cenad, jud. Timiş) 245
Moroi, Arhim. Ioanichie 99
Moroșanu-Hanganu, Filotei (arhidiacon, protopsalt, compozitor) 1001, 1002
Moscova (Rusia) 168, 190, 275, 306, 354, 378, 389, 392, 762, 959, 965, 990, 1032, 1040, 1112, 1113, 1118, 1120
Mucenicia Sfântului și Slăvitului Mucenic Ioan cel Nou 186
Muntean, Florian (pictor român) 702
Muntean, Vasile (pictor român) 702
Munteanu, †Nicodim (patriarh al Bisericii Ortodoxe Române) 172, 226, 260, 390, 391

Mureşan, Ioan/Ilarion (monah, iconar) 666, 836
Musicescu, Gavriil (compozitor român) 221, 1120
Musta, †Filaret (arhiereu-vicar al Episcopiei Caransebeşului) 223
Muzeul Mitropoliei Clujului 810, 876
Muzeul Naţional de Artă al României 244, 731, 734, 736, 881, 892, 893, 909, 914, 944, 970 977
Muzeul Naţional de Istorie al României 244, 944
Muzeul Unirii (Alba Iulia) 811

N

Naniescu, †Iosif (mitropolit al Moldovei) 234, 362, 392
Napoleon al III-lea (împărat al Franţei) 1147, 1164
Naum Râmniceanu (protosinghel, cronicar muntean) 212, 362, 367
Nazarie, Pr. Constantin (teolog român) 226
Năsturel, Petre Ş. (bizantinolog român) 1012
Neagoe Basarab, Sfântul Voievod (domnitor al Ţării Româneşti) 85, 295, 408, 596, 638, 640, 733, 734, 903, 906, 928, 955, 1021, 1022, 1024, 1066, 1082, 1083, 1084, 1110, 1115
Neamţ, mănăstirea 12, 86, 91, 92, 94, 95, 102, 153, 160, 162, 166, 168, 172, 183, 186, 188, 203, 208, 209, 212, 216, 217, 218, 220, 225, 231, 251, 252, 260, 272, 342, 366, 382, 390, 391, 392, 420, 421, 428, 429, 440, 441, 462, 472, 479, 481, 488, 491, 494, 497, 499, 545, 590, 592, 597, 610, 615, 630, 664, 748, 873, 885, 933, 956, 959, 990, 994, 995, 996, 997, 999, 1001, 1002, 1003, 1039, 1041, 1096, 1097, 1116, 1119, 1154, 1156
Neamţ, Seminarul Teologic 421
†Nectarie (patriarh al Ierusalimului) 249, 1086
Nectarie Vlahul/Nicolae Vasilescu-Creţu (psalt, compozitor, copist) 997, 998, 1001
Nedelcu Popovici (iconar) 817
Negoeşti, mănăstirea 429
Negraia, mănăstirea (jud. Alba) 811
Negri, Costache (scriitor român, reprezentant al României la Constantinopol) 1143, 1147, 1163
Negulescu, Gherasim (protosinghel, protopsalt, copist, compozitor) 1003, 1004, 1005
†Neofit al II-lea (mitropolit al Ţării Româneşti) 1132, 1137, 1140, 1154
†Neofit I Criteanul/Cretanul (mitropolit al Ţării Româneşti) 208, 322, 327, 330, 331, 434, 912
Neonil (stareţ al mănăstirii Neamţ) 421, 440, 441
Nera, mănăstirea 790
Nestor Ureche 268, 894, 1070
Nestorie (arhiepiscop al Constantinopolului, eretic) 178
Nica, †Antim (arhiepiscop al Dunării de Jos) 231
Niceta, Sfântul (episcop de Remesiana) 180, 245
Nichifor Vlemides 209
Nichita Stithatul, Sfântul 28, 155
Nicodim Aghioritul, Sfântul 52, 84, 89, 209, 1038, 1039, 1040, 1049, 1054, 1055, 1056
Nicodim Grecianu (arhimandrit) 209
Nicodim de la Tismana, Sfântul Cuvios 85, 122, 144, 295, 409, 630, 676, 678, 872, 873, 882, 924, 926, 938, 970, 1108, 1114, 1123
Nicolae (ieroschimonah, ucenic al Sfântului Cuvios Onufrie de la Sihăstria Voronei) 155
Nicolae I (ţar al Rusiei) 1131
Nicolae Alexandru Basarab (domnitor al Ţării Româneşti) 1018, 1113, 1114
Nicolae Mavrocordat (domnitor al Moldovei şi al Ţării Româneşti) 320, 321, 322, 327, 346, 350, 446, 590, 1048, 1071, 1089
Nicolae Mavrogheni (domnitor al Ţării Româneşti) 163
Nicolae Pătraşcu (domnitor al Ţării Româneşti) 991
Nicolae din Teiuş (ieromonah) 140
Nicolescu, Corina (istoric de artă) 725, 748, 764
Nicula, mănăstirea (jud. Cluj) 479, 661, 666, 696, 701, 766, 768, 790, 800, 808, 814, 835, 836, 847, 848, 851, 852, 856, 858, 865, 866, 872, 877, 878, 982
Niculiţel 245, 922, 966
Nifon al II-lea, Sfântul (patriarh al Constantinopolului şi mitropolit al Ungrovlahiei) 86, 1022, 1024, 1047
Nikifor Cantuniari (psalt grec) 994
Nil, fluviul 11
Nilos (exarh al Sfântului Munte Athos) 1143
Nil Sinaitul 155

Nil Sorski, Sfântul 12, 86, 88, 90, 366, 1039
Nistor din Feleac (iconar) 808, 860
Nistor, Silvan (protosinghel, psalt, compozitor) 1002
Noul Neamţ (Chiţcani), mănăstirea (Basarabia) 260, 391, 392
Noul Testament de la Bălgrad (Alba Iulia, 1648) 199, 384, 471-472

O

Oancea, Pr. Zosim 966
Oaşa, mănăstirea (jud. Alba) 783, 830
Obedeanu, mănăstirea (Craiova) 212, 216, 436
Obedeanu, Spitalul (Craiova) 436
Obolensky, Dimitri (bizantinolog rus) 623, 624, 650
Ocăceşti, mănăstirea (jud. Alba) 811
Octoihul (1510) 190, 498, 1111
Odobescu, Alexandru (scriitor român, ministru al Cultelor) 244, 298, 302, 443, 885, 893, 898, 902, 949, 1146, 1162
Ohrida (Ohrid, Macedonia) 246, 885
Ojog, Victor (arhimandrit, compozitor) 1003
Olariu, Iosif Iuliu (arhimandrit) 225
Olaru, Paisie (arhimandrit) 104, 234
Olimp, Muntele (Bitinia, Asia Mică) 102
Onufrie de la Sihăstria Voronei, Sfântul Cuvios 153, 155
Opaina, Claudiu (artist mozaicar) 720
Oprea Miclăuş, Sfântul Mărturisitor 156, 158
Optina, mănăstirea (Rusia) 93
Oravitzan, Silviu (artist plastic) 858
Orăştie 156
Origen 53
Ostrov, schitul 734
Otto, Rudolf 34
Oxford (Regatul Unit) 252

P

Padova (Italia) 203, 306
Pafnutie, Sfântul 40, 118
Pahomie cel Mare, Sfântul 12, 16, 19, 28, 42, 118
Paisianism 89, 94, 384, 1047
Paisie (Platon) Velicicovski, Sfântul 84, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 153, 155, 158, 160, 166, 208, 210, 249, 251, 252, 260, 268, 362, 363, 366, 367, 378, 382, 384, 420, 428, 503, 665, 994, 995, 1038, 1039, 1040, 1047, 1054, 1055, 1107, 1116, 1119
Pakra, mănăstirea (Slovenia) 155, 1113
Paleolog (dinastie imperială bizantină) 623, 624, 625, 650, 726, 748, 891, 915
Pamfil (istoric bisericesc) 388
Pană Filipescu (spătar) 306
Pann, Anton (compozitor român) 994, 996, 1094
Pantelimon, mănăstirea (jud. Ilfov) 434, 449, 488
Pantocrator, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 89, 153, 158
Papa Brâncoveanu 308
Papacioc, Arsenie (arhimandrit) 104, 105, 234, 866
Papadopol Kerameus, A. (istoric grec) 1011
Papasoglu, Dimitrie (maior) 244
Parascheva de la Iaşi, Sfânta Cuvioasă 264, 425, 481
Paris (Franţa) 220, 221, 306, 330, 346, 1142, 1143, 1144, 1145
Paroreea (Bulgaria) 85
†Partenie (patriarh al Constantinopolului) 1031, 1032
Partenie de la Agapia, Sfântul Cuvios 150
Pasărea, mănăstirea (jud. Ilfov) 104, 342, 378, 382, 964
Paşcanu, Spitalul (Iaşi) 439
Pateric 43, 44, 45, 62
Patericul Românesc (Arhim. Ioanichie Bălan) 97, 104, 447
Patericul Sfinţilor moldo-români (1888) 148
Paternus (episcop al Tomisului) 178
Patriarhia Antiohiei 1084
Patriarhia Ecumenică (Constantinopol) 123, 174, 245, 458, 628, 695, 1014, 1015, 1017, 1140
Patriarhia Ierusalimului 1082, 1085, 1087, 1089, 1090, 1091, 1161
Paul de Alep (diacon, cronicar) 492, 1058
Pavecerniţă 74, 120
Pavel, Sfântul Apostol 59, 62, 76, 78, 81, 83, 84
Pavel Dumbrăvian (iconar) 814
Pavel din Teba, Sfântul 118

Pavel Teodorovici (pictor român) 817
Păcurariu, Pr. Mircea (istoric bisericesc) 291, 854
Păpuşa, schitul 301, 731
Părăian, Teofil (arhimandrit) 74, 104, 105, 234, 387
Păunescu, †Chesarie (episcop al Dunării de Jos) 231
Pătrăuţi, mănăstirea 422
Pătrângeni, mănăstirea (jud. Alba) 832, 847
Păvălucă, monah Atanasie 69
Pângăraţi, mănăstirea 144, 748, 830
Pârâială, Schimonah Ioanichie (ucenic al Sfântului Cuvios Ioan Iacob de la Neamţ) 174
Pârvu, Iustin (arhimandrit, stareţ al mănăstirii Petru Vodă) 999
Pârvu Mutu (zugrav) 658, 660, 738, 742, 951, 1090
Pelin, Valentina (cercetător basarabean) 392
Peri („Sfântul Mihail"), schitul/mănăstirea 301, 385, 695, 731, 763, 874
Peştera Sfintei Teodora 141
Petcu, Marcu (arhimandrit) 240
Peter Hiemesch (meşter argintar) 874, 934
Petraru, Cristina (monahie, iconar) 830
Petrescu, †Ghenadie (mitropolit primat al Bisericii Ortodoxe Române) 378
Petrescu, Costin (pictor) 679
Petrescu-Visarion, Pr. Ioan D. (muzicolog, compozitor român) 342
Petrind, mănăstirea (jud. Cluj) 804
Petru Damaschinul, Sfântul 33, 48, 51, 52, 272
Petru Efesiul (psalt grec) 996
Petru Lampadarie (psalt grec) 995
Petru I cel Mare (ţar al Rusiei) 86
Petru Movilă, Sfântul Ierarh (mitropolit al Kievului) 196, 246, 251, 275, 324, 898, 1117, 1118
Petru al IV-lea Rareş (domnitor al Moldovei) 194, 270, 389, 610, 636, 638, 748, 753, 754, 758, 934, 958, 1024, 1065, 1083, 1085, 1087, 1110
Petru Şchiopul (domnitor al Moldovei) 146, 194, 754, 938, 972, 990, 1028, 1070, 1083, 1085, 1087, 1110, 1115, 1116
Petru cel Tânăr (domnitor al Ţării Româneşti) 608, 647
Petru Vodă, mănăstirea 999
Pidalionul (Sfântul Nicodim Aghioritul) 218, 1056
Pisa (Italia) 220
Plămădeală, †Antonie (mitropolit al Ardealului) 234, 386, 967, 970
Plângerea Sfintei Mănăstiri a Silvaşului (Prislopului), din eparhia Haţegului (Ierom. Efrem) 144, 214
Plosca, mănăstirea (jud. Hunedoara) 677, 763, 799, 877
Plumbuita, mănăstirea 190, 334, 488, 492, 494, 495, 545, 588, 592, 597, 666, 1025, 1113
Pocitan, †Veniamin (arhiereu-vicar al Arhiepiscopiei Bucureştilor) 441
Pocrov, schitul/mănăstirea (jud. Bistriţa-Năsăud) 95, 166, 813, 994
Poiana, mănăstirea 660
Poiana Florilor, mănăstirea (jud. Bihor) 864
Poiana Mărului, schitul/mănăstirea 87, 88, 141, 153, 155, 382, 772, 1039
Poiana Voronei, sihăstria 93
Polovragi, mănăstirea 404, 491, 658, 747, 777, 970, 1086
Poltava (Ucraina) 158
Pomelnicul sau Letopiseţul de la Bistriţa 186
Ponehalschi, Alexandru (pictor român) 693, 779, 821
Pop, †Irineu (arhiepiscop al Alba Iuliei) 1098
Popa, Ioan (pictor român) 708
Popa, †Irineu (mitropolit al Olteniei) 234
Popea, †Nicolae (episcop al Caransebeşului) 222
Popescu, David (teolog român) 179
Popescu, Grigore (pictor muralist) 674, 784, 826
Popescu, Ioan (pictor muralist) 674
Popescu, Pr. Acad. Nicolae M. (teolog român) 342
Popescu, Nifon (arhimandrit, stareţ al mănăstirii Sinaia) 228, 354, 951, 1076, 1094
Popescu, Serafim (monah) 230
Popescu, Teodor M. (istoric bisericesc) 342, 345
Popescu-Pasărea, Ion (compozitor) 1003
Popovici, Andronic (duhovnic al mănăstirii Noul Neamţ) 391
Popovici, Toader (pictor român) 697
Popoviciu, †Nicolae (episcop al Oradiei) 342
Popp, Mişu (pictor român) 663, 664
Porumb, Marius (cercetător român) 685, 697, 699, 763, 766
Potra, George (istoric român) 342

Pravila cea mică (*Pravila de la Govora*) 197, 967
Pravoslavnica Mărturisire (Sfântul Ierarh Petru Movilă) 200
Precista Mare, mănăstirea (Roman) 441
Predicatorul (ziar bisericesc) 221
Predicatorul moralului evanghelic și al umanității (ziar bisericesc) 221
Preotul (ziar bisericesc) 221
Prislop, mănăstirea (jud. Hunedoara) 123, 144, 186, 203, 342, 481, 650, 678, 701, 763, 808, 823, 847, 852, 873, 877, 878
Probota („Sfântul Nicolae" din Poiană), mănăstirea 260, 503, 564, 588, 590, 600, 615, 630, 1087, 1088, 1090
Proclu (patriarh al Constantinopolului) 122
Prodan, Maria (iconar) 839, 841
Prodan, Petru (iconar) 839, 841
Prodromu, schitul românesc (Sfântul Munte Athos) 150, 168, 998, 999, 1013, 1038, 1042, 1044
Protaton, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 1012, 1048
Psaltichie românească (Filotei sin Agăi Jipei) 214, 990, 991, 1044
Psaltirea de-nțăles/Psaltirea în versuri (Sfântul Ierarh Dosoftei) 291, 390, 1120
Psaltirea Hurmuzaki 194
Psaltirea slavo-română (Sfântul Ierarh Dosoftei) 200
Psaltirea Șcheiană 194, 385
Psaltirea Voronețeană 194, 385
Puiu, †Visarion (mitropolit al Bucovinei) 228, 389, 1095
Pușcariu, Ilarion (arhimandrit) 222
Putna, mănăstirea 102, 104, 134, 183, 186, 188, 190, 203, 208, 209, 212, 216, 217, 240, 272, 274, 275, 342, 384, 417, 420, 462, 469, 475, 476, 477, 479, 481, 494, 499, 590, 600, 637, 696, 750, 790, 873, 881, 883, 885, 894, 933, 944, 956, 959, 990

R

Radna, mănăstirea (jud. Mureș) 846
Radu I (domnitor al Țării Românești) 123, 1108, 1113
Radu de la Afumați (domnitor al Țării Românești) 680, 1083
Radu cel Frumos (domnitor al Țării Românești) 1089
Radu Golescu (ban) 417
Radu Iliaș (domnitor al Țării Românești) 907
Radu Leon (domnitor al Țării Românești) 1085, 1111
Radu cel Mare (domnitor al Țării Românești) 190, 295, 680, 726, 888, 959, 967, 970, 1024, 1065, 1111, 1114, 1115
Radu Mihnea (domnitor al Moldovei și al Țării Românești) 305, 322, 327, 384, 424, 991, 1025, 1085, 1110
Radu Paisie (domnitor al Țării Românești) 295, 642, 907, 1066, 1112
Radu Șerban (domnitor al Țării Românești) 902, 991, 1089, 1110
Radu Vodă („Sfânta Treime"), mănăstirea (București) 322, 324, 327, 335, 378, 434, 508, 594, 1025, 1124
Rafail de la Agapia, Sfântul Cuvios 146, 150
Ravenna (Italia) 718, 854
Rădăuți, Episcopia de 134
Rădulescu, Calist (arhimandrit, caligraf, psalt) 1004, 1005
Rătescu, †Gherasim (episcop al Buzăului) 370
Rătești, schitul/mănăstirea 153, 653, 972
Râmeț, mănăstirea (jud. Alba) 104, 203, 342, 385, 481, 672, 674, 763, 800, 804, 826, 847, 850, 868, 966
Râmnic 92, 96, 140, 202, 208, 209, 212, 226, 303, 316, 382, 481, 498, 568, 701, 731, 777, 959, 1088, 1116
Râșca, mănăstirea (jud. Suceava) 95, 209, 225, 270, 424, 503, 748
Rebra-Parva, mănăstirea (jud. Bistrița-Năsăud) 808, 854
Recea, mănăstirea (jud. Mureș) 712, 718, 800, 832
Rednic, Bogdan (pictor român) 826
Regulamentul pentru disciplina monahală (1873) 244
Regulament al vieții monahale 37
Regulamentul Organic 244, 440, 441, 1132, 1133, 1137, 1139, 1141, 1142, 1152
Rila, mănăstirea (Bulgaria) 155, 1114
Robaia, schitul/mănăstirea (jud. Argeș) 158, 661, 1090, 1094
Rogojan, Gheorghe (pictor român) 708
Rogojan, Sorin (pictor român) 708
Rogozu, schitul 153
Rohia, mănăstirea (jud. Maramureș) 385, 481, 702, 720, 826, 832, 865, 982
Rohița, mănăstirea (jud. Maramureș) 720, 832, 848, 865

Roma (Italia) 120, 121, 179, 180, 245, 1081
Roman 225, 422, 932, 1001
Romano, †Dionisie (episcop al Buzăului) 221
Rosetti, C.A. (ministru al Cultelor) 1043
Rosetti, Ierom. Irinarh 168
Roşca, Eusebiu (arhimandrit) 222
Rufin (istoric bisericesc) 388
Rugăciunea lui Iisus (Rugăciunea inimii) 14, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 88, 91, 93, 94, 95, 96, 97, 101, 362, 1038, 1119
Rughi, mănăstirea (Basarabia) 391
Rugul Aprins 101, 342,
Rusailă, †Nifon (mitropolit primat al Bisericii Ortodoxe Române) 331, 446, 1167
Rusu, Gheorghe (pictor român) 822, 856

S

Sachelarie, Nicodim 231
Sadova, mănăstirea 212, 411, 491
Safirin, †Gherasim (episcop al Romanului) 313
Sandl (Austria) 835, 846
Sankt Petersburg (Rusia) 92, 160, 168, 268, 391, 990, 1091, 1112, 1113, 1120
Sava Brancovici, Sfântul Ierarh (mitropolit al Ardealului) 196, 696, 697, 821
Savu, Ioan 712
Sălăjeni, mănăstirea 188
Săliştea Sibiului (jud. Sibiu) 156, 160, 777, 814, 966, 1094
Săraca, mănăstirea (jud. Timiş) 685, 686, 700
Sărăcineşti, mănăstirea 747
Sărindar, mănăstirea (Bucureşti) 425, 597, 1124
Sâmbăta de Sus (Brâncoveanu), mănăstirea 104, 105, 203, 230, 385, 386, 650, 683, 701, 769, 790, 791, 800, 814, 823, 847, 848, 849, 854, 864, 865, 868, 873, 876, 878, 967
Sângeorge, mănăstirea (jud. Timiş) 817
Sânmartinului, mănăstirea (jud. Mureş) 813
Sârbu, Arcadia (monahie) 379
Scara (Leastviţa) Sfântului Ioan Scărarul 18, 48, 62, 85, 183, 209, 212, 270, 272, 298, 301, 376, 390, 1065
Scarlat Ghica (domnitor al Moldovei şi Ţării Româneşti) 1050, 1051
Schimbarea la Faţă-Păltiniş, schitul (jud. Sibiu) 702
Schitu Măgureanu, mănăstirea (Bucureşti) 216
Scriban, †Filaret (arhiereu-vicar al Arhiepiscopiei Iaşilor) 221
Scriban, Iuliu (arhimandrit) 228, 234
Scriban, †Neofit (arhiereu, locţiitor de episcop la Argeş) 1094
Scriban, Teoctist (arhimandrit) 221
Scrisoarea Bisericii din Gothia către Biserica lui Dumnezeu din Capadocia (episcop Vetranion de Tomis) 177
Sebastian Hann (meşter argintar) 874, 934
Secu, mănăstirea (jud. Neamţ) 91, 92, 94, 108, 153, 162, 166, 208, 225, 268, 424, 462, 488, 494, 881, 896, 972, 994, 1039, 1041, 1065, 1119, 1154, 1156
Selejan, †Ioan (mitropolit al Banatului) 1098
Seminarul Central (Bucureşti) 221, 234, 322, 335
Seminarul „Nifon Mitropolitul" (Bucureşti) 335, 344
†Serafim (episcop al Râmnicului) 209
†Serafim (patriarh al Constantinopolului) 89
Serafim de Sarov, Sfântul 112
Serapion, Sfântul 12
„Sfânta Ana", schitul (Sfântul Munte Athos) 997, 999, 1048
„Sfânta Anastasia", mănăstirea (Roma) 120
„Sfânta Cruce", mănăstirea (Oradea) 864
„Sfânta Ecaterina" din Sinai, mănăstirea (Egipt) 915, 928, 1065, 1066, 1070, 1071, 1072, 1073, 1076, 1078, 1090, 1102, 1131
„Sfânta Elisabeta", mănăstirea (Cluj) 453
Sfânta Liturghie 20, 34, 75, 88, 96, 108, 140
„Sfânta Maria"-Techirghiol, mănăstirea 104, 696, 808, 866
„Sfânta Treime"-Siret, mănăstirea 526, 562, 590
„Sfântul Daniil Sihastrul", chilia (Putna) 134
„Sfântul Dumitru", mănăstirea (Craiova) 216,597
„Sfântul Gheorghe", mănăstirea (Suceava) 464, 590, 610
„Sfântul Gheorghe-Nou", biserica/mănăstirea (Bucureşti) 350, 368, 429, 522, 595, 667, 1088, 1124
„Sfântul Gheorghe Hozevitul", mănăstirea (Israel) 174, 1092
„Sfântul Ilie", mănăstirea (jud. Vrancea) 424
„Sfântul Ilie", schitul (Sfântul Munte Athos) 89, 93, 160, 162, 1041
„Sfântul Ilie"-Rahova, biserica (Bucureşti) 335
„Sfântul Ilie"-Topliţa, mănăstirea (jud. Harghita) 682, 800, 815, 847, 854, 864, 876, 975
„Sfântul Ioan Botezătorul", schitul (Valea Iordanului) 172

„Sfântul Ioan Botezătorul"-Alba, mănăstirea (jud. Alba) 705
„Sfântul Ioan Botezătorul"-Morisena (Cenad), mănăstirea 460, 628
„Sfântul Lavrentie", schitul 134
„Sfântul Mina"-Stejaru, biserica (București) 335
Sfântul Mormânt (Ierusalim) 138, 172, 350, 658, 1083, 1084, 1085, 1088, 1090, 1095, 1131, 1139, 1146, 1161
„Sfântul Nicolae", mănăstirea (Rădăuți) 134
„Sfântul Nicolae"-Ribița, mănăstirea (jud. Hunedoara) 677
„Sfântul Pantelimon" (Rusicon), mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 314, 1046
„Sfântul Pavel", mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 382, 1011, 1012, 1040
„Sfântul Sava", Academia grecească de la (București) 202, 212, 220, 350, 351
„Sfântul Sava", mănăstirea (București) 203, 302, 350, 384, 499, 996, 1088
„Sfântul Sava, mănăstirea (Iași) 216, 268, 1087
Sfântul Sava", mănăstirea (Israel) 155, 172, 1082, 1083, 1084, 1085, 1090, 1091, 1092, 1093, 1097, 1102
„Sfântul Simeon Stâlpnicul"-Gai (jud. Arad) 820, 846, 855, 868, 874, 877, 964
Sfântul Sinod al Bisericii Ortodoxe Române 116, 118, 120, 122, 138, 140, 144, 146, 148, 150, 153, 155, 156, 158, 160, 166, 168, 170, 174, 244, 334, 347, 666, 959, 1095
„Sfântul Spiridon", mănăstirea (Iași) 439. 663
„Sfântul Spiridon", Spitalul (Iași) 437, 441
„Sfântul Spiridon"-Nou, biserica/mănăstirea (București) 368, 1054
„Sfinții Apostoli"-Bârsana, mănăstirea 384, 481, 865, 982
„Sfinții Arhangheli"-Partoș, mănăstirea (jud. Timiș) 817, 854, 862
„Sfinții Trei Ierarhi" (Trisfetitele), mănăstirea (Iași) 203, 208, 216, 488, 494, 497, 499, 560, 592, 660, 668, 881, 897, 898, 944, 959, 972, 1032, 1033, 1118, 1143
„Sfinții Voievozi"-Slobozia, mănăstirea (jud. Ialomița) 384
Sibiu 156, 190, 196, 222, 872, 924, 944, 959, 1056
Sihastru, schitul 272
Sihăstria, mănăstirea 16, 104, 108, 109, 342, 488
Sihăstria Secului, schitul 141, 367
Sihăstria Voronei, schitul (jud. Botoșani) 153, 155
Sihla, schitul 144, 210
Simedrea, †Tit (mitropolit al Bucovinei) 335, 1096
Simeon de la Pângărați/Cașva, Sfântul Cuvios 138, 830
Simeon al Tesalonicului, Sfântul 66, 155
Simeon Noul Teolog, Sfântul 28, 44, 48, 155, 160, 182, 251, 268, 376, 1039
Simion Movilă (domnitor al Țării Românești) 894, 896, 902, 956, 991,1116
†Simion Ștefan (mitropolit al Ardealului) 196, 199, 471
Simonescu, Dan (cercetător român) 335
Simonopetra, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 1029, 1047
Sinai, Muntele (Egipt) 628, 1066, 1072, 1076, 1078, 1082, 1093
Sinaia, mănăstirea 352, 354, 366, 488, 497, 499, 503, 522, 660, 951, 965, 997, 1076, 1094, 1096
Sintagma (Matei Vlastares) 186
Sirca, schitul (Basarabia) 391
Sita Buzăului, mănăstirea 715
Slatina, mănăstirea (jud. Suceava) 13, 16, 40, 194, 213, 424, 497, 530, 544, 592, 600, 615, 896, 959, 1157
Slava Rusă (jud. Tulcea) 245
Slănic, schitul/mănăstirea (jud. Argeș) 779, 826
Slobozia, mănăstirea 351, 1048
Snagov, mănăstirea (jud. Ilfov) 202, 208, 291, 346, 389, 429, 472, 488, 498, 521, 522, 608, 630, 638, 647, 1047, 1048
Socola, Seminarul Teologic de la 218, 221, 1118
Socola, Spitalul de la 439
Socrate (istoric bisericesc) 225, 388
Sofia (Bulgaria) 990, 1112, 1113, 1114
†Sofronie al III-lea (patriarh al Constantinopolului) 1044
Sofronie de la Cioara, Sfântul Cuvios 156, 158, 166, 1113
Sofronie Pociațki (egumen al Lavrei Pecerska) 898, 1118
Solca, mănăstirea 212, 592
Sozomen (istoric bisericesc) 225, 388
Spiridon, †Ciprian (arhiepiscop al Buzăului și Vrancei) 234
Stadnițchi, †Arsenie (mitropolit al Novgorodului) 228
Stan din Rășinari (pictor român) 702, 811
Stana, Simeon (arhimandrit) 240
Starcestvo (tradiția rusă a stareților) 92
Stathis, Grigore (cercetător grec) 991

Stavropoleos, mănăstirea (Bucureşti) 351, 354, 357, 549, 850, 1124
Stăniloae, Pr. Dumitru (teolog român) 12, 47, 61, 96, 97, 99, 101, 102, 179, 1039, 1055
Stefanelli, Iuvenal (arhimandrit, teolog român) 228
Steinhardt, Nicolae (monah, scriitor român) 385, 982
Stejar, Sinodul de la (403) 178
Stelea, mănăstirea (Târgovişte) 564, 1085
Sterian, Paul (poet român) 101
Straja, mănăstirea (jud. Alba) 856
Stratonic din Singidunum, Sfântul Mucenic 177
Strâmba-Păduriş, mănăstirea (jud. Sălaj) 698, 702, 768, 876
Strehaia, mănăstirea 212, 449, 503, 557, 975
Stroia, †Ioan (episcop al Armatei) 705
Studii Teologice (revistă teologică) 378
Studion, mănăstirea (Constantinopol) 138, 245, 246, 264, 283
Suceava 138, 155, 160,183, 422, 437, 438, 897, 932, 956, 958, 959
Suceviţa, mănăstirea 188, 203, 208, 217, 275, 283, 499, 500, 503, 526, 538, 564, 588, 592, 599, 600, 615, 616, 752, 761, 881, 896, 933, 944, 956, 959, 1117
Sudeţeanu, Constantin (cercetător român) 342
Surpatele, schitul/mănăstirea 516, 522, 747, 777, 944, 959
Suzana, mănăstirea (jud. Prahova) 964, 1004

Ş

Şaguna, Sfântul Ierarh Andrei (mitropolit al Ardealului) 222, 715, 872, 1113
Şcheii Braşovului (jud. Braşov) 662, 698, 764, 774, 835, 846, 959
Şerban Cantacuzino (domnitor al Ţării Româneşti) 304, 306, 350, 408, 430, 595, 660, 898, 906, 1030, 1031, 1032, 1076, 1090 1111
Şerbăneşti, mănăstirea 212
Şomcuta Mare, mănăstirea (jud. Maramureş) 862, 874
†Ştefan (mitropolit al Ţării Româneşti) 196, 198, 208, 736
Ştefan I (rege al Ungariei) 460
Ştefan Brâncoveanu, Sfântul Martir 313
Ştefan Cantacuzino (domnitor al Ţării Româneşti) 874, 877
Ştefan Lazarevici (despot al Serbiei) 882
Ştefan al III-lea cel Mare, Sfântul Voievod (domnitor al Moldovei) 134, 138, 183, 186, 188, 251, 252, 264, 270, 272, 275, 389, 417, 420, 422, 464, 465, 469, 475, 527, 540, 562, 590, 592, 636, 637, 680, 748, 750, 762, 830, 848, 873, 881, 883, 888, 891, 896, 931, 956, 982, 1017, 1020, 1021, 1033, 1034, 1087, 1113, 1115, 1119
Ştefan, Nicolae (sculptor român) 850
Ştefan Petriceicu (domnitor al Moldovei) 1117
Ştefan Racoviţă (domnitor al Ţării Româneşti) 1053
Ştefan Teneţchi (pictor român) 815, 820, 855
Ştefănescu, Ion D. (cercetător român) 672, 726, 748, 754, 958
Ştefănescu, †Melchisedec (episcop al Romanului) 221, 225, 270, 289, 392

T

Tabăra, mănăstirea (Basarabia) 391
Tabene, mănăstirea (Egipt) 19
Tabor, Muntele (Israel) 168
Tachiaos, Anthony-Emil N. (cercetător grec) 87
Tadei, stareţ al mănăstirii Vitovniţa-Serbia 65
Tafrali, Oreste (istoric român) 956
Tarcău, schitul 95
Tattarescu, Gheorghe (pictor român) 663, 664, 666
Tazlău, mănăstirea 148, 637, 1087, 1088
Tănase, Arhim. Petroniu 40, 101
Tărâţa, schitul 422, 437
Tăuni, mănăstirea (jud. Alba) 851
Tâlcuire la cele patru Evanghelii (†Teofilact al Ohridei) 218, 295, 298, 308, 390
Târgovişte 190, 196, 198, 202, 306, 346, 387, 391, 495, 498, 521, 548, 561, 597, 647, 653, 662, 733, 736, 744, 933, 938, 1085, 1091, 1112, 1118
Tânganu, mănăstirea (jud. Ilfov) 488, 1089
Târnovo (Veliko Târnovo, Bulgaria) 245, 246, 1115
Telegraful Român (ziar bisericesc) 222, 453
Tell, Christian (general român, ministru al Cultelor) 1162
†Teoctist I (mitropolit al Moldovei) 134, 138, 1021
Teodorescu, Isaia (arhimandrit) 221

Teodorescu, Nicolae (pictor) 663
†Teodosie (mitropolit al Țării Românești) 196
Teodor Mărișescu (diacon, copist) 183, 252, 264
Teodor Studitul, Sfântul 12, 13,42, 90, 160, 268, 295, 316, 366, 376, 390
Teodora de la Sihla, Sfânta Cuvioasă 141
Teodoret de Cir (istoric și scriitor bisericesc) 209, 220, 368, 376, 388
Teodorit (egumen al mănăstirii Esfigmenu) 1035, 1036, 1037, 1038, 1040, 1056
†Teofan (patriarh al Ierusalimului) 1086
Teofan Zăvorâtul, Sfântul 1040
†Teofil (mitropolit al Transilvaniei) 872
†Teofil (mitropolit al Țării Românești) 196, 197
Teofil Coridaleu (filosof bizantin) 268
†Teolipt (patriarh al Constantinopolului) 1021, 1022
Teolipt al Filadelfiei, Sfântul 749
Teologia Dogmatică Ortodoxă (†Macarie Bulgakov al Moscovei) 226
Teologia Dogmatică Ortodoxă (†Silvestru de Canev) 226
Teologia Morală Ortodoxă (Pr. Dumitru Stăniloae) 61, 101
Teotim I (episcop al Tomisului) 178, 245
Teotim al II-lea (episcop al Tomisului) 178, 245
Tesalonic/Salonic (Grecia) 913, 1013, 1036, 1072
Tetraevanghel (1429, Gavriil Uric) 252, 873
Tetraevanghel (1512, Macarie) 190, 302, 498, 1112, 1114
Tetraevanghelul de la Humor (1473, ieromonah Nicodim) 275, 956
Thomas Lang (meșter argintar) 874
Tia, Teofil (arhimandrit) 240
Tikhvin, mănăstirea (Rusia) 898, 902
Timbuș, Siluan (arhimandrit, iconar) 666, 836
Timișoara (jud. Timiș) 155, 240, 472, 817, 820, 959, 964
†Timotei (episcop al Tomisului) 178
Timotei (arhimandrit, stareț al mănăstirii Cernica, ucenic al Sfântului Cuvios Gheorghe de la Cernica și Căldărușani) 166, 378
Timuș, †Gherasim (episcop al Argeșului) 226, 1094
Tipic al rugăciunii inimii (Sfântul Iosif de la Văratic) 95, 168
Tipicul Sfântului Sava (*Tipicul cel Mare*) 209, 402
Tipografia Cărților Bisericești (București) 996
Tismana, mănăstirea (jud. Gorj) 85, 123, 183, 186, 212, 294, 367, 436, 462, 481, 491, 521, 600, 606, 638, 881, 882, 883, 903, 924, 926, 928, 933, 938, 944, 959, 970, 1108
Toader Pop (iconar) 814
Tocilescu, Grigorie (istoric român) 244, 270, 294, 298, 303, 316
Todireni, mănăstirea (jud. Suceava) 422
Tohăneanu, Timotei (monah) 847
Tomescu, Constantin N. (cercetător român) 449, 1095
Tomis (Constanța) 245, 342, 458, 1002
Tonița, Nicolae (pictor român) 665
Topolnița, mănăstirea 123
Trăisteni, schitul 158
Trenta, conciliul de la 42
Trihenea, Arhim. Dometie 104
Tropaeum Traiani (Adamclisi) 245
Tudor, Daniil Sandu (ieroschimonah) 101, 102, 342, 345
Turnu, mănăstirea 172
Turnu Roșu, mănăstirea (jud. Sibiu) 708, 720, 832
Tzigara-Samurcaș, Alexandru (istoric de artă) 959

Ț

Țâru, Pr. Damian 108
Țigănești, mănăstirea (Basarabia) 390
Țigănești, mănăstirea (fostul schit Izvorani, jud. Ilfov) 342, 370, 382, 417, 964, 1102, 1104

U

Ucenescu, George (psalt) 997
Udișteanu, Dionisie 231
Udriște Năsturel (boier, cărturar român) 298, 302, 618
Uioara de Sus, mănăstirea de la (jud. Alba) 811
Unciuleac, Arhim. Iachint 104
Urechia, V.A. (istoric român) 1011
Urițescu, Grigorie (arhimandrit) 409
Ursache, Victorin (arhimandrit) 172, 1097
Ursu, Lazăr (ieromonah) 472
Utrenie 17, 21, 43, 74

V
Vad, mănăstirea din 848, 876, 877
Vaida, Arhim. Gamaliil 104
Valaam, mănăstirea (Rusia) 168, 1047, 1119
Valea, mănăstirea (jud. Argeş) 647
Valea Neagră, schitul 153
Valea Plopii-Miceşti, mănăstirea (jud. Alba) 826, 858
Valentinian (episcop al Tomisului) 178, 245
†Varlaam (episcop de Roman) 420
†Varlaam (mitropolit al Transilvaniei) 872
†Varlaam (mitropolit al Ţării Româneşti) 1076, 1090
Varlaam, Sfântul Ierarh (mitropolit al Moldovei) 196, 291, 499, 1065, 1086
Varlaam de Calabria, monah 84
Varlaam şi Ioasaf 264, 275, 302, 370, 392
Vartolomei Măzăreanu (arhimandrit, stareţ al mănăstirilor Putna şi Solca) 212, 217, 270, 275
Vasilache, Vasile (arhimandrit, memorialist) 231, 234
Vasile Alexievici Diaconul (iconar) 820
Vasile Lupu (domnitor al Moldovei) 389, 592, 600, 736, 891, 894, 897, 898, 915, 958, 1024, 1032, 1033, 1034, 1085, 1086, 1110, 1111, 1115, 1117, 1118
Vasile cel Mare, Sfântul Ierarh (arhiepiscop al Cezareei Capadociei) 11, 12, 14, 19, 42, 54, 56, 88, 90, 120, 183, 210, 246, 251, 264, 268, 306, 368, 382, 399, 417, 888, 1124
†Vasile Moga (episcop al Ardealului) 872
Vasile de la Poiana Mărului, Sfântul 66, 87, 88, 89, 150, 153, 155, 158, 363, 366, 382, 384, 1119
Vasiliu, Arhim. Iosif (stareţ al mănăstirii Vorona) 155
Vatoped, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 89, 162, 783, 830, 874, 1041, 1049, 1056
Văcăreşti, mănăstirea (Bucureşti) 216, 320, 322, 346, 351, 446, 494, 497, 500, 514, 516, 517, 544, 545, 546, 549, 585, 595, 597, 599, 616, 1089, 1124, 1161, 1162
Văleni, schitul 754, 758, 761
Văratic/Văratec, mănăstirea (jud. Neamţ) 95, 166, 168, 225, 342, 382, 424, 499, 754, 881, 909, 966, 1001, 1002, 1154, 1156
Vărzăreşti, mănăstirea 141, 160
Vătăşianu, Virgil (istoric de artă) 764
Vântu, Irinarh (psalt, compozitor, caligraf) 999
Vârnav, Sofronie (monah) 441
Vecernie 21, 36, 74, 82
Veneţia (Italia) 90, 203, 303, 313, 327, 346, 347, 352, 378, 387, 388, 565, 892, 1039, 1056, 1111, 1112
†Veniamin Costachi (mitropolit al Moldovei) 95, 208, 217, 218, 234, 246, 249, 260, 270, 289, 367, 956, 994, 1028, 1035, 1036, 1037, 1043, 1047, 1055, 1056, 1154, 1155
Verbila, mănăstirea (jud. Prahova) 1071
Vestitorul bisericesc (ziar bisericesc) 221
Vetranion, episcop al Tomisului 177, 178
Vetre de sihăstrie românească (Arhim. Ioanichie Bălan) 86, 104
Viaţa monahală (ziar bisericesc) 234
Viaţa Sfântului Ioan Damaschin (patriarhul Ioan al Ierusalimului) 209, 368
Viaţa şi învăţătura Sfântului Grigorie Palama (Pr. Dumitru Stăniloae) 101
Viaţa şi petrecerea svinţilor (Sfântul Ierarh Dosoftei) 148, 150, 200, 264, 270, 275, 388
Viaţa vrednică de pomenire a ieroschimonahului Antipa (Ierom. Pimen)
Vidin (Bulgaria) 460, 1115, 1116
Viena (Austria) 308, 663, 664, 705, 768, 872, 907, 908, 922, 934, 996, 1076, 1113
Vieţile Sfinţilor (Sfântul Dimitrie al Rostovului) 212, 220
Viforâta, mănăstirea 342, 657, 658, 970, 996, 1003, 1004
Vigilius (papă) 178
Vintilescu, Pr. Petre (teolog român) 342
Visarion de la Neamţ (monah, psalt) 216, 994, 995
Visarion Sarai, Sfântul Cuvios Mărturisitor 155, 156, 158, 702, 1091, 1113
Vişina, mănăstirea 123
Vitovniţa, mănăstirea (Serbia) 65
Vlad Călugărul (domnitor al Ţării Româneşti) 928
Vlad Vintilă (domnitor al Ţării Româneşti) 1115
Vladimireşti, mănăstirea 790, 977
Vladislav Vlaicu (domnitor al Ţării Româneşti) 123, 409, 726, 881, 924, 987, 1018, 1019, 1108
Vladislav al III-lea (domnitor al Ţării Româneşti) 443, 726
Vocea Bisericii, ziar literar şi ştiinţific religios (ziar bisericesc) 221
Vodiţa, mănăstirea 85, 123, 409, 462, 526, 590, 600, 630, 726, 881, 882, 924, 1108, 1123
Voiculescu, Vasile (poet român) 101, 102
Voltaire (filosof francez) 213
Vornicescu, †Nestor (mitropolit al Olteniei) 177

Vorona, mănăstirea 155, 1154, 1156
Voroneț, mănăstirea 134, 465, 481, 564, 590, 637, 749, 893, 982
Vovidenia, schitul 95
Vrancea, schitul 272
Vrațna, mănăstirea (Serbia) 123

X

Xenofon/Xenofont, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 903, 991, 1028, 1036
Xiropotamu, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 1012, 1025, 1050, 1051, 1056

Z

Zagavia, mănăstirea (jud. Iași) 1157
Zaharia, Arhim. Ciprian 89
Zaharia, †Valerian (episcop al Oradiei) 231
Zaharovici, Ghenadie (egumen al mănăstirii Putna) 275
Zamfira, mănăstirea (jud. Prahova) 664, 878, 977, 1003
Žefarovič, Christofor (pictor macedonean) 907, 908, 909, 912, 913
Zlatna 156
Zografu, mănăstirea (Sfântul Munte Athos) 389, 1020, 1021, 1033, 1034, 1035, 1038, 1114, 1115
Zmeu, Ioan (compozitor) 996
Zosima Monahul (poet, psalt) 994

CUPRINS

Cuvânt înainte
Cultul izvorât din credință deschide cultura spre eternitate | 5
† DANIEL, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române

I
SPIRITUALITATE – CULTURĂ – ARTĂ

Rânduiala tunderii în monahism | 11
† Antonie PLĂMĂDEALĂ [1982-2005]
| Mitropolit al Ardealului

Spiritualitate monahală românească: Isihasm, paisianism, note distincte față de monahismul altor Biserici Ortodoxe | 61
† SERAFIM
| Mitropolitul Ortodox Român al Germaniei, Europei Centrale și de Nord

Sfinți cuvioși din mănăstirile românești | 115
† CIPRIAN
| Arhiepiscopul Buzăului și Vrancei

Contribuția monahismului la promovarea culturii românești | 177
Preot Acad. Mircea PĂCURARIU
| Academia Română - Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna" din Sibiu

Biblioteci de mănăstire | 243
Arhimandrit Policarp CHIȚULESCU
| Biblioteca Sfântului Sinod

Contribuția monahismului la activitatea social-filantropică a Bisericii Ortodoxe Române | 399
Preot prof. dr. Ioan VICOVAN
| Facultatea de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae" din Iași

Monahismul ortodox, factor de unitate națională. Călugări ardeleni dincolo de Carpați, în revoluție, războaie, în lupta anticomunistă | 457
Profesor dr. Nicolae EDROIU, Membru corespondent al Academiei Române
| Institutul de Istorie „George Barițiu" al Academiei Române – Cluj-Napoca

Arhitectura mănăstirilor românești. Repere istorice și stilistice | 485
Arhitect prof. dr. Mihaela PALADE
| Facultatea de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian" din București

Icoane, fresce și călugări zugravi în bisericile de mănăstire din România | 623
Profesor dr. Elena ENE D. VASILESCU
| University of Oxford

Pictura bisericilor mănăstirești – inclusiv călugări zugravi – din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș | 671
Dr. Teodora ROȘCA

Icoana în mănăstirile ortodoxe românești | 725
Monahia dr. Atanasia VĂETIȘI
| Mănăstirea Stavropoleos din București

Icoane, broderii, sculpturi, piese de argintărie lucrate în mănăstiri din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș | 797
Dr. Teodora ROȘCA

Broderia medievală românească | 881
Dr. Oana SLĂVUICĂ
| Muzeul Național de Artă al României

Arta prelucrării metalelor prețioase în România. Orfevrăria de cult | 919
Profesor Victor SIMION
| Sectorul Cultură și Patrimoniu religios al Patriarhiei Române

Colecțiile de artă bisericească din mănăstirile ortodoxe românești | 947
Profesor Victor SIMION
| Sectorul Cultură și Patrimoniu religios al Patriarhiei Române

Contribuția monahilor la promovarea muzicii românești. Psalți de seamă | 987
Arhidiacon dr. Sebastian BARBU-BUCUR [1930-2015]

II
COMUNIUNE FRATERNĂ INTER-ORTODOXĂ. MĂNĂSTIRILE ROMÂNEȘTI – FACTOR DE UNITATE INTER-ORTODOXĂ

Legăturile românilor cu Muntele Athos. Mănăstiri românești „închinate” | 1011
Preot prof. dr. Ioan MOLDOVEANU
| Facultatea de Teologie Ortodoxă „Patriarhul Justinian” din București

Legăturile românilor cu mănăstirea „Sfânta Ecaterina” din Muntele Sinai | 1065
Preot Acad. Mircea PĂCURARIU
| Academia Română – Facultatea de Teologie „Andrei Șaguna” din Sibiu

Legăturile românilor cu Patriarhia Ierusalimului și cu mănăstirile din Țara Sfântă | 1081
Preot Acad. Mircea PĂCURARIU
| Academia Română – Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna” din Sibiu

Legăturile românilor cu mănăstirile din Serbia, Muntenegru, Bulgaria, Ucraina și Rusia | 1107
Preot prof. dr. Nicolae CHIFĂR
| Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna” din Sibiu

Considerații privind statutul mănăstirilor din Țara Românească închinate Sfintelor Locuri (secolele XVIII-XIX) | 1123
Dr. Mariana LAZĂR
| Muzeul Național Cotroceni din București

Proprietăți mănăstirești. Secularizarea din 1860-1864 | 1151
Profesor dr. Paul BRUSANOWSKI
| Facultatea de Teologie Ortodoxă „Andrei Șaguna” din Sibiu

Index nominum et locorum | 1173

TIPOGRAFIA CĂRȚILOR BISERICEȘTI
Intrarea Miron Cristea nr. 6; 040162, București
Telefon: 021.335.21.29; 021.335.21.28; Fax: 021.335.19.00
e-mail: magazin@editurapatriarhiei.ro
www.editurapatriarhiei.ro

ІЕСЕ

ГОСТИНЕ
ПРЕЛЕНСЕ·И
БЖЕСТЕНО
МОРАСМОТРЕ
НУВЪНЕМЕ
ЕНОТОГО ЕГОС
ЛАВЛЕНЕ·

прпбныи йсаакъ
сиринъ